

ANSİKLOPEDİK

DİNLER
SÖZLÜĞÜ

Prof.Dr. Mehmet AYDIN

ANSİKLOPEDİK DİNLER SÖZLÜĞÜ

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dinler Tarihi Öğretim Üyesi

TEMMUZ – 2005 - KONYA

1. BASKI

Bu eserimi, muhterem eşim Emine AYNUR hanımefendiye, kızım Dicle hanıma, oğullarım İbrahim ve Taha'ya, torunum Didar hanıma ithaf ediyorum.

Dizgi : **Yaprak Grafik**
Tel : **0,332 351 09 33**
Mimar Muzaffer Cad. Alaaddin İşh. Kat: 1 No: 108

ISBN : **975-97046-6-8**

Baskı : **Damla Ofset A.Ş.**
Tel : **0,332 342 06 88**

Cilt : **Özgü Cilt Evi**
Tel : **0,332 342 02 16**

Din Bilimleri Yayınları
Dinler Tarihi Dizisi : 5

Ö N S Ö Z

“Ansiklopedik Dinler Sözlüğü” ismiyle yapmış olduğum bu çalışma, onbeş yıllık bir çabanın sonucunda meydana gelmiştir. Aslında böyle bir çalışmayı, yıllar önce belli sayıdaki dinler tarihçi meslektaşlarımızla birlikte yapmaya karar vermiştik. Ancak bu, her nedense gerçekleşemedi. Belki de bir grup çalışması yapsaydık, daha hacimli ve daha detaylı bir çalışma ortaya çıkabilirdi. Fakat ben, Türkiye’de mutlaka bir Dinler Tarihi sözlüğünün yazılması gerektiğine inandığım için, böyle bir çalışmayı tek başıma da olsa yapmaya karar verdim. İşte yıllar önce verdiğim bu kararı, bu eserle gün ışığına çıkarmayı başarmış oldum.

Şüphesiz böyle kapsamlı bir çalışmanın yapılabilmesi için, çok büyük bir literatüre ihtiyaç vardır. Batı kütüphaneleri ve yayın evleri bu açıdan çok zengindir. Yahudilik, Hıristiyanlık, Hinduizm, Budizm, Mısır Dinleri, Yunan ve Roma Mitolojileri üzerinde Batıda Yüzyıllardan beri çok şey yazılmış ve bu dinlerin ansiklopedileri meydana getirilmiştir. Bugün sadece Yahudilik üzerinde birkaç çeşit ansiklopedi bulmak mümkündür. Hıristiyanlık ve Mezhepleri için yazılmış olan Ansiklopedilerin hepsini burada saymak mümkün değildir. Mısır Dinleri, Hinduizm ve Budizm içinde aynı şeyleri söylemek mümkündür. Diğer yandan Mitoloji ve Mitolojiler sözlükleri içinde ciltlerle kitap yayınlanmıştır.

Ülkemizde ise, felsefe; mitoloji, sosyoloji konularında yazılan sözlükler ve ansiklopediler henüz deneme boyutunu aşabilmiş değillerdir. Dinler Tarihi konusunda ise, bir iki kısa çalışmayı bir tarafa bırakırsak hiçbir ansiklopedik ve sözlük boyutunda çalışma yapılmamıştır. Ülkemizde son yıllarda yayınlanan Ansiklopedilerin tamamı yabancı dilden yapılan çeviri ansiklopedileridir. Bu ansiklopedilerin içinde oldukça ciddi olanları vardır. Ancak bu ansiklopediler genel boyutta oldukları için, aranan bir maddenin ciltlerin arasından bulunması, araştırmacıya bir külfet getirmektedir. Diğer yandan genel ansiklopedilerdeki maddeler, kısa ve özlü yazılma zarureti taşıdıkları için, araştırmacıya ancak yön verebilmektedir. Yinede bu ansiklopedilerin mütercimlerini, yayın evlerini desteklemek ve onlara teşekkür etmek bir akademisyene düşen bir görevdir. Çünkü onların yaptığı bu çok pahalıya malolan hizmetler, ülkemizin kültürel zenginliğine önemli katkılar sağlamaktadır.

Elinizdeki “Ansiklopedik Dinler Sözlüğü” öncelikle Batı’da yayınlanan aynı tür çalışmalardan, hem ilham alınarak hem de onlardan alıntılar yapılarak meydana gelmiştir. Çalışmamızın omurgasını bu Ansiklopediler ve Dinler Tarihi kitapları oluştururken ülkemizde yayınlanmış olan Ansiklopedilerden de yararlanma yolu ihmal edilmemiştir. Öncelikle “Encyclopadia Britannica” ‘nın hem İngilizce baskısından hem de Türkçe baskısından yararlandık. Türkiye Diyanet Vakfı’nın (İSAM) yayınladığı İslam Ansiklopedisinden özellikle İslamiyet’le ilgili maddelerden de yararlanma yoluna gidilmiştir. Ancak yaptığımız alıntıları kendi bilgi birikimimizle zenginleştirerek onlara yeni bir şekil ve anlam vererek sözlüğümüze aldık. Bu arada bazı önemli maddelerin doğrudan yapılan tercümelerine ve alıntılara da bu çalışmada az da olsa yer vermeyi uygun bulduk. Yine sayfa hacminin kabarması endişesi ile maddelerden sonra literatür vermedik. Yine de bu çalışmanın omurgasını oluşturan temel ansiklopedilerin isimlerini ve temel dinler tarihi kitaplarını ayrı bir sayfada vermeyi bilimsel etik adına uygun bulduk.

Ülkemizde bugüne kadar bu tip çalışmaların olmaması, bu eserin meydana getirilmesinde belki de en önemli faktör olmuştur. Son yıllarda hızla çoğalan Dinler Tarihi yayınlarının daha iyi ve doğru anlaşılabilmesi için okuyucularımızın bu tip ansiklopedik sözlüklere ihtiyaç duyacakları kesindir. Gerek İlahiyat Fakülteleri ve gerekse diğer fakültelerin öğrencileri ve Türk entelektüellerinin bu ihtiyaçlarını bu eser, büyük ölçüde karşılayacaktır.

Bu eserin bu şekilde gelmesinde emeği geçen bilgisayar uzmanı **Osman İNCETİRE’** ye ve asistanım **Hatice DOĞAN’a** teşekkürü buradan bir borç bilirim.

Prof. Dr. Mehmet AYDIN
Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dinler Tarihi Öğretim Üyesi

YARARLANILAN ESERLER

- 1-Vocabulaire de Théologie Biblique, Paris,1962
- 2-Cathéchisme de l'Eglise Catholique, Paris,1992
- 3-Dictionnaire de la Methodologie Grecque et Romain
- 4-Vocabulaire technique et critique de la philosophie
- 5-Encyclopedia Britannica.inc ve Ana Britannica
- 6- Encyclopedia Judaica- Jewish Encyclopedia
- 7-Dictionnaire critique de la sociologie
- 8- Encyclopedie de la Mystique Juive, Paris,1977
- 9-J.Gonda,Les Religions de l'Inde, I-II, Paris,1962,1965
- 10-G.Dumézil, Le Troisième Souverain, Paris,1949
- 11-J.Vaudier, Religions Egyptes, Paris,1949
- 12-Fr. Thureau-Dangin, Rituels Accadiennes, Paris,1921
- 13-J. Herbert, Les Dieux Nationaux du Japon, Paris,1965
- 14-F. Houang,Le Bouddhisme de L'Inde à la Chine, Paris,1963
- 15- W. Rahula, L'Enseignement du Buddha,Paris,1977
- 16-G. Balandier-J.Maquet, Dictionnaire de la Civilisations Africain, Paris,1968
- 17-A.Rivaux, Les Grands Courants de la Pensée Antique, Paris,1946
- 18- Encyclopedia Universalis, Paris,1971
- 19- G.Dumézil, Mythes et Dieux des Germains, Paris,1939
- 20-A.P.Elkin, The Australian Aborgines, New York,1938
- 21-F.Cumont, Les Religions Orientales dans l'Empire Romain, Paris,1929
- 22-J de Gilbert, Documenta Ecclesastica Christianae Perfectionis Studium Spectantia,Rome,1931
- 23-İntroduction Critique à l'Ancien Testament, H. Cazelles'in yönetimi altında yayınlanmıştır, Paris,1973
- 24-E. Steinibler- Oberlin, Les Sectes Bouddhiques Japonaises, Paris,1930

VI

- 25-L.Frederic, Çatal Hüyük, une des Premières cités du monde ,Paris,1971
- 26-R.Kothen, La Pensée et L'action Sociale des Catholiques , 1759-1844
- 27-M.L.Sjoestedt, Dieux et Héros des Celtes, Paris,1940
- 28-O Conard, Brève Histoire de l'oecumenisme , Paris,1958
- 29-G.C.Vaillant, Les Aztèques du Mexique, Paris,1951
- 30-Hefele-Le Clerc, Histoire des Conciles d'après les documents originaux, (20 Cilt), Paris,1930-1956
- 31-R. Etiemble, Confucius, Paris-1956
- 32-M. Eliade, Histoire des Croyance et des Idées Religieuse, I-II-III ciltler, Paris,1982
- 33-M.Blondel, Histoire et Dogme, Montligeon,1904 .
- 34-J.Meyendorff, Le Christ dans la Théologie Byzantine, Paris,1969
- 35-G. Casalis, Protestantisme,Paris,1976
- 36-M. Dagens, Théologie de l'Evangélisations, Paris,1976
- 37-Y. Vainstein, The Cycle of The Jewish Rear, Jerusalem,1953
- 38-P.Poupard, La Foi Catholique, Paris, 1982
- 39-D.Robert, Le Protestantisme, Paris,1974
- 40-J.P.Vernant. Mythe et Pensée Chez les Grecs, Paris, 1974
- 41-L.Sala-Molins, le Dictionnaire des Inquisiteurs,Paris-1981
- 42-A Dictionary of the Sciences Sociales, Librairie du PUF,Paris,1986
- 43-Dictionnaire du Judaïsme, Labor et Fides, Geneve,1994
- 44- Dictionnaire du Christianisme, Labor et Fides, Geneve, 1995
- 45-Encyclopedique Dictionnaire des Culturel Terms, Sarwat Okasha,PC,1990.

A

ABDÜ'L-AHAD DÂVÛD: Asıl adı David Benjamin Keldani'dir. 1866 yılında Urmiye'de doğmuştur. Uzun yıllar, Hristiyan üst düzey din adamı olarak görev yapmıştır. 1900 yılında Urmiye Doğu Kilisesi başpiskoposluğuna gönderdiği istifa dilekçesiyle ruhbanlıktan ayrılmıştır. Bir müddet İran'da öğretmenlik yaptıktan sonra, 1903'de İngiltere'ye giderek Unitarian (teslisi reddeden) bir gruba katılmıştır. İstanbul'a gelmiş ve Şeyhul İslâm Cemâleddin Efendi ve diğer bilgilerle görüşmeler yapmıştır. Daha sonra müslümanlığı kabul ederek Abdü'l-Ahad Dâvûd adını almıştır. Bir müddet İstanbul'da çalışmış ve daha sonra Amerikaya kızının yanına gitmiştir. Müslümanlığı kabul ettiği için, çevresindekiler tarafından soğuk karşılanan Abdü'l-Ahad Davud, kimsesizler yurdunda vefat etmiştir. Ölüm tarihi bilinmemektedir.

Abdü'l - Ahad Davud, islâmiyeti kabulden sonra yazdığı İncil ve Salîb, (İstan-

bul-1329) isimli eserinde, incillerin yazılış hadiselerini incelemiş, İslâmı kabul etme sebebinin, inciller üzerinde yaptığı incelemeler olduğunu belirtmiştir. Mevcut incillerin hiçbirinin "İncil-i şerif" olmadığını, birer Mev'ıza olduğunu söylemiştir. Hz. Muhammed'in Hak Peygamber olduğunu kabul ettiğini belirtmiştir.

Abdü'l-Ahâd Davud'un diğer eseri "Esrar-ı İseviyye" (İst. 1332) dir. Abdü'l-Ahad Davud bu eserinde, bir misyonerin müslüman oluşunu anlatmaktadır. Misyonerlerin çalışma teşkilatlarını ortaya koymaktadır. Bu eser M. Şevket Eygi tarafından yayınlanmıştır (İst. 1975).

Abdü'l-Ahad Davud'un yazıları, **Muhammad in the Bible** (Doha, 1980) ismi altında yayınlanmış ve bu eser, Nusret Çam tarafından Tevrat ve İncile Göre Hz. Muhammed (a.s.) adıyla tercüme edilmiştir, (İzmir, 1988).

ABU SİMBEL: İkinci Ramses' (M.Ö. 1304-1237)'in tapınağının bulunduğu yerdir. Nilin batı kıyısında, Mısır'ın Assuan ilinde bulunan Korosko'nun güneyindeki kumtaşı kayalarının oyulması ile yapılmıştır. Bu tapınaklar, Mısırlıların kullandığı Alfabe hakkında önemli bilgiler vermektedir. Güneş Tanrıları olan Amon-Re ve Rahorakthe'ye adanan mabedlerin derinliği ellibeş metreyi bulmaktadır. Tapınak yılın bazı günlerinde sabah güneşinin ilk ışınlarının en dipteki mekana ulaşacağı şekilde yapılmıştır. Ana tapınağın kuzeyinde tanrıça HATHOR'a tapınmak için Nefertariye ithaf edilen daha küçük bir tapınak daha vardır. Bu tapınakta kral ve kraliçenin yaklaşık on metre uzunluğundaki heykelleri bulunmaktadır.

ADAK: Yahudilikte ADAK'ın çok önemli bir yeri vardır. TORA'da adak konusunda

şöyle denmektedir: “Rab şöyle buyurdu: Eğer bir adam Rabbe adak adar ya da and içerek kendini yükümlülük altına sokarsa, verdiği sözü bozmayacak, ağzından her çıkarı yerine getirecek” (sayılar: 30/1-2). Bu ifadelere göre, bir yahudi, bir adakta veya yeminde bulunduğu anda verdiği sözü tutacaktır. Yahudi kutsal kitabında birçok adak türü dikkat çekmektedir: **Kral Şaul**, oğlu **Yonatan**’ı ölümüne mahkum etmeyi adar. Ancak halk buna mani olur. (I. Samuel 14/24-45) Diğer yandan hakim **Yiftah** kapısından ilk çıkan kişiyi kurban etmeyi adar. Ancak, ilk çıkan kızı olunca, **Yiftah** yine de adağını yerine getirmiştir (Hakimler: 11/30-40).

Yahudiliğin ilk dönemlerinde Adak’ta en çok yapılan tören kurban kesmedir. **TORA**, kurban kesmeyi adayan kişinin, **Beyt Ha Mikdaş**’da kurban kesmesini belirtmektedir. (Levililer 7/16-17) Genelde böyle adaklar, tehlikeli günlerde yapılırdı (Mezmurlar: 66/13-16).

Yahudilikte adak değişik maksatlarla yapılabiliyordu: Meselâ **HANNA**, erkek bir çocuğu olursa, onu tanrının hizmetine sunacağını adanmıştı. (I. Samuel 1/11) Yahudilikte yerine getirilmesi mümkün olmayan adaklardan kaçınılması emredilir.

Yahudilikte adak konusunda üç kelime kullanılmaktadır: **NEDER**, **NEDAVA**, **ŞEVUA**, Ençok kullanılan **Neder**’dir: **Nedava**, gönüllü olarak Allah’a sunulan sunulardır: **Şevua**, belirli yemin kurallarını düzenleyen bir adak türüdür, Yahudiler nezdinde **Bet ha-Mikdaş**’ın yıkılışından sonra **NEDER** ve **NEDAVA** uygulanmaz olmuştur. Bu konuda **Mişna**’nın **KODAŞİM** bölümünde bilgi verilmektedir. Adaklarının iptali konusu, **NEDARİM** bölümüne girmektedir. Talmud alimleri

adak’ın yerine getirilmesindeki zorluğu bildikleri için, adakta bulunmayı pek tavsiye etmezler. Öyleki **Samuel** bu konuda şöyle demiştir: “**Adağını yerine getiren dahi günahkâr sayılır** (Nedarim 229). Talmud’un adak tutma konusunda takındığı olumsuz tavır nedeniyle, adak uygulaması halk arasında çok yayılmamıştır.

Ancak **Şulhan ARUH**, bu uygulamayı kişinin kötü alışkanlıklardan kurtulması için caiz görmüştür. Yahudilikte görülen diğer bir uygulama, her yıl **Roş Ha Şana** arefesinde “**Adakların iptali**” ile ilgili uygulamadır. Bu merasimde, üç kişilik bir komisyon önünde, yıl boyunca yapılacak olan adakların kasıtlı olarak veya istemiyerek yerine getirilemeyeceğine dair duyulan üzüntü belirtilir, bunun üzerine bu üç kişi adakların iptal edildiğini ilan ederler. İslâm dinî de **ADAK** konusuna önem vermiştir. Bunun için Kur’an-ı Kerim’de Adakla ilgili olarak 2/27; 2/35, 22/27-29; 33/23; 76/5-7 sürelerinin ayetleri dikkatimizi çekmektedir. Buna bağlı olarak da Adak oruçları, Adak kurbanı gibi dinî ritüeller gelişmiştir.

İslâmiyette adak, insanın takati içinde olan işlerde yapılmalıdır. Muhayyel ve insan üstü konularda adak caiz olmaz, kötülükler ve haramlar üzerine de adak yapmak caiz değildir.

ÂDEM: Hz. Âdem, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi üç ilâhi dinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Yahudi geleneğine göre Âdem (Adam), ilk insandır. Bizzat, Adam kelimesi, insan anlamına gelmektedir. Diğer yandan **Adama** kelimesi, toprak ve yer olarak izah edilmiştir. Yahudilik’de Adem’in topraktan yaratıldığı ve Allah tarafından burnuna hayat nefesi üflendiğine inanılmaktadır. (Tek: II,

7) Âdem'i yalnızlıktan kurtarmak isteyen Allah, Âdem'in kaburga kemiğinden kadını yaratmıştır. Âdem karısının adını Havva koymuştu. Âdem ile karısı, içinde buldukları bahçenin bütün meyvelerinden yiyecekler, sadece bahçenin ortasında bulunan ağacın meyvesinden yemeyeceklerdi. Fakat hilekâr yılan kadını kandırarak o meyveden yemesini temin etmiş ve kocasının da yemesini sağlamıştı. Böylece ikisinin de gözleri açılmıştı. (Tek: III, 1-8) Neticede böylece bir cürme ortak olduğu için yılan lânetlenmişti. Âdem ile Havva Âdem'den atılmışlardı. Havva'nın neslinin de zahmetli bir hayata muhatap olacağı bildirilmişti. Âdem ile Havva'dan **Kain** ve **Habil** doğmuştur. **Kain**, **Habili** kıskanmış ve onu öldürmüştü. Yahudiliğe göre insanlığın ilk cinayeti buydu. Yahudi kaynaklarına göre Âdem, Allah benzeşişinde yaratılmıştı (Tek: V, 1). Ahd-i Atik'te beşyüzden fazla yerde Âdem isminden bahsedilmektedir.

Hıristiyanlık'ta ise Âdem'den bahseden Paul'dur. Paul, ilk adamla ikinci adam arasında, yani Âdem ile İsa arasında bir paralellik kurmaktadır (Rom V, 12-21); (I. Kor: XV, 22). Ona göre, ilk Âdem, yaşayan can, son Âdem diriltten ruhtu (I. Kov: XV, 45). Hıristiyanlar, Âdem'in işlediği hatanın "aslı suç" olduğunu kabul etmişler ve İsa'nın çarmıhu ile bu suçun bağışlandığına inanmışlardır.

İslâmiyet'te de Hz. Âdem'in son derece önemli bir yeri vardır. Hz. Âdem'in yaratılışı konusunda Kur'an-ı Kerim detaylı bilgi vermektedir. Kur'an'a göre Âdem, topraktan yaratılmıştır. Allah ona "ol" demiş ve oluvermişti (Âl-i İmran: 59). İslâmi kaynakların verdiği bilgiye göre, Âdem herhangi bir tekâmülle değil, doğ-

rudan doğruya Allah'ın birden yaratmasıyla olmuştur. Âdem'den önce herhangi bir insan varlığının mevcudiyeti söz konusu değildir. Âdem, insan neslinin babasıdır. Allah'dan vahye muhatap olmuştur (el-Bak: 37). Böylece Âdem, hem ilk insan, hem de ilk peygamberdir. Allah Âdem'e eşya'nın ismini öğretmiş ve böylece meleklerden ilmen üstün hale gelmiştir. Bakara sûresinde, Meleklerin Âdem'e, eşya'nın ismini öğretmesi emredilmiştir (el-Bak: 30-33). Böylece, Âdem, bilgi bakımından meleklerden üstün hale getirilmiştir. Bütün melekler bu emre uymuşlardır (el-Bak: 34; el-A'râf: 11; el-Hicr: 29-31; el-İsra: 61; el-Kehf: 50; Tâhâ: 116; Sâd: 72-74). Sadece İblis Allah'ın secde edinmesine uymamıştır. Çünkü şeytan, kendisinin ateşten yaratıldığını ileri sürerek Âdem'i küçük görmüştü (el-A'râf: 12; el-Hicr: 33; el-İsra: 61; Sâd: 76). Şeytanda bu yüzden Allah'a âsi olmuş ve kâfirlerden olmuştur (Sâd: 74-75). Hz. Âdem'in soyundan gelen insanlarla, şeytan arasındaki mücadele de böyle başlamıştır (el-A'râf: 13-138; el-Hicr: 34-43; el-İsrâ, 61, 65; Sa'd: 75-83).

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın, Hz. Âdem'le, Havva'ya cennete yerleşmelerini söylediği ifâde edilmiştir (el-Bakara: 35), Âdem ile Havva cennete yerleştikten sonra, "yasak meyvedan" yememeleri tenbih edilmişti. Bu ağacın meyvasına yaklaştıkları takdirde zâlimlerden olacakları bildirilmişti (el-Baka-ra; 35). Ancak, Kur'an-ı Kerim, bu ağacın mahiyeti hakkında bilgi vermemiştir. Âdem ile Havva "yasak ağaç"tan şeytanın vesvesesi ile yemişler ve böylece de Allah'a âsi duruma düşmüşlerdir. Bundan dolayı Allah, Âdem ile Havva'yı cennetten indirmiş, yeryüzünde

bir müddet yaşamak zorunda bırakmıştır (el-Bak: 36, 38).

İslâmiyet'te, Hz. Âdemle Havva'nın işlediği suçun, onların nesillerine geçtiği şeklineki Hıristiyan düşüncesi kabul edilmez. Âdem, işlediği suçtan sonra, tövbe etmiş ve tövbesi kabul edilmiştir (el-Bak: 37). İslâmiyet herkesin işlediği suçun günahını, kendisinin çekeceğini belirtmiştir (el-Enam; 164).

ÂDEM VE HAVVA: İbranice Adamah kelimesi, sürülmüş toprak veya insanların toprağı anlamına gelmektedir. Hawwah kelimesi yaşayanların annesi demektir. Tekvin (26/7-25)'de Adem kelimesi ise, bütün insanlığın ilk örneği, ilk insan olarak verilmiştir. Böylece kollektif isim, yaratılmış olan ilk insanın özel ismi haline gelmiştir (Tekvin, IV, 25). Fakat Âdem kelimesi çifté de ad olarak verilmiştir. "O, onları erkek ve dişi olarak yarattı. O, onlara Adem ismini verdi:" (Tekvin, V, 1-3). Bu müşterek kök, insanla toprağı, erkekle kadını birleştiren bağı belirtir. Tekvinden önceki Babil ve Ougaritik, metinler de aynı şekilde insan ırkının ortaya çıkışını tasvir ediyorlardı. Ancak bu insan, tanrılar tarafından yaratılıyordu. Tekvinin rivayetleriyle, Doğunun benzer rivayetleri arasındaki en dikkat çekici fark, Tevratın, yaratılışı bir tek tanrıya atfetmiş olmasıdır. Tanrı, "Burun deliklerinden insana bir hayat nefesi üfledi ve insan, yaşayan bir varlık oldu (Tekvin II, 7) ve onu, kendi şeklinde yarattı". Fakat, ilk insan, ilk hatayı işledi. Bütün, insan nesli bu çift çizgiyle belirginleşecektir: Tanrısal nefes onu canlandıracak, hatanın ağırlığı, onu, kötüye sevkedecekti. Ruh, tabiatla tezahür etti. Fakat, bağımsızlığı ile günah geldi. İsa, günah yerine kurtuluşu getirdi,

sapkın ruhun yerine kutsal-ruhu yaydı. Kaybolmuş cennetin yeniden fethi için yürüyen kiliseyi kurmuştur. Bunun için, İsa, ikinci Adem olarak isimlendirilmiştir. Şahane bir antitez içinde Aziz Paul, Tekvinin Ademini, İncilin ademinin karşısına koymaktadır. "Topraktan çıkan ilk insan topraktır. İkinci Adem ise, göktendir... Nasıl ki yeryüzü şekline büründü isek, o da bizi semavi şekle büründürcektir (Korin'toslulara I. Mektup, XV, 45-50; Romalılara Mektup V, 12-17). Hıristiyanlıkta Havva'nın antitezi, Bakire Meryemdir. İgvanın karşısında inayet dolu kadın, şeytana evet diyeceğine, haberci meleğe evet diyor ve dünyaya Allahın hulu etmiş oğlunu getiriyor.

ADONİS: Sami kökenli bir Tanrıdır. Çünkü Adonis teriminin Tanrı ile alakası büyüktür. Daha sonraki dönemlerde bu Tanrı yunanlaşmış ve yunan karakterlerine bürünmüştür. Yunanlıların ADONİS adını verdikleri bu Tanrı, Yahudiler ve Süryanilerde Mezopotamya Tanrısı TAMMUZ'un karakterine bürünmüş olarak görülür. Adonis'e birçok yıllık, kutsal törenler yapılmıştır. Bu törenler iki çeşit yapılmıştır: Birincide Adonis'in ölmüş olduğu kabul edilerek, ağıt törenleri yapılır. İkinci törende, adetâ dirilmesinin sevinci kutlanır. Bu konu üzerinde yorum yapanlar, ADONİS'in yeryüzü nimetlerinin bir alâmeti olduğunu, toprağa ekildiği zaman ağlandığını, yeşermesiyle sevinildiğini belirtmektedirler. Bu durumda, Adonis'i, İsken-deriyye ile Atina'daki ADONİALAR, ADONİS bayramlarıyla Byblos'takiler arasındaki ayırmaları bile rek takdim etmek gerekecektir. Adonis törenlerini üç bölgeden vereceğimiz bilgilerle tamamlamak konunun anlaşılması

için yararlı olacaktır.

1- Atina'da Adonis Törenleri: Atina'da, Adonis bayramları, güneş yılının tam ortasında kutlanmaktadır. Filizler yeşerir ve güneşten solar, kurur, bu yeşeren filizler sepetlere ekilen bitkilerdir. Bu hızlandırılmış tarım, aslında güneşe yakınlaştırılmıştır: Merdivenlere tırmanarak bu sepetten bahçeler, çatı üzerine, yani gökle yerin arasındaki yolun üzerine konulmuşlardır. Toprağı işlemenin bu taklitleri, yani bu Adonis bahçe-çikleri, DEMETER'in tarım ürünlerinin, işlenmiş tarlaların, mevsimlere göre olgunlaşan meyvelerin karşı kutbunu oluşturur. Buna göre kurumaya yüz tutmuş Adonis bahçecikleri, Demeter bahçelerinin zıddını oluşturmaktadır.

Yunan mitolojisinde Adonis'in baştan çıkarıcı özelliği ile kokulu bitkiler arasında bir bağlantı kurulmuştur. Babasıyla yasak ilişkiden sonra MERSİNE dönen MYRRHA'dan doğma ADONİS, karşı konulmaz bir baştan çıkarıcılığa sahiptir. Karşıt egemenlik alanlarının tanrılarının baştan çıkarıcısı olarak kabul edilen Adonis, ne eş olarak ne de erkek olarak kabul edilir. O, sevilen ve kadınsıl bir hüviyet taşır, buna göre o, "Tohumu bol genç bir oğlan, güzel hanımların çok erken gelişmiş sevgilisidir".

2- Byblos'un Adonis Törenleri: Fenikelilerin doğum yeri olan Byblos'a gelince Adonis'in tasavvuru çok değişik görülmektedir. M.Ö. 1000 ile 800 yılları arasındaki Byblos'un krallık yazıtlarında adı geçmeyen Bybloslu Adonis, ancak M.S. II. Yüzyılda, Lukianos'un "Seviyeli Tanrıça Üzerine" isimli kitabıyla Bybloslu Adonis gün yüzüne çıkmıştır. Buna göre bütün Byblos ülkesi Adonis onuruna yapılan

bayramlarla dolup taşmaktadır. Byblos halkının yorumcuları, Adonis'lerini bir maske, yerel bir takma ad olacak biçimde Mısırlı OSİRİS'e benzetmeye çalışmaktadırlar.

Byblos, Adonis bayramlarının kökenini ptolemaiosların ana kentinden almaktadır. Bazan bu, İskenderiyyeden Byblos limanına kadar denizin taşıdığı papirüsten bir "kafa" ile kendini göstermektedir. Lukianos bunu gördüğünü anlatmaktadır. Bazanda bu, İskenderiyyeli kadınların Byblos'lu kadınlar onuruna yazdığı bir mektuptur. Mühürlü bir çanağa yerleştirilen ileti, Adonis'e yeniden kavuşulduğunu bildirmek için denize atılır.

3- İskenderiyye'de Adonis Törenleri: Ptolemaiosların İskenderiyyesinde bayram, korosu; oyuncularıyla birlikte bir temsil, öncelikle bir gösteri olarak belirir. Aphrodite, Adonis'in ölümüne ağladığı sırada koro, ağıt yakar, yeraltından döndüğünde, aradığını bulduğunu söylediğinde de herkes onunla birlikte sevinir: İskenderiyyeli Kyrillos'a göre M.S. V. yüzyılda yapılan gösteriler, yeniden kavuşmanın neşesi içinde sona ermektedir. Öte yandan Theokritos'un ifadesine göre, ptolemaios philadelphos'un eşi kraliçe Arsinoe'nin sarayında yapılan bayram iki sevgilinin birleşmesini hatırlatan türkülerle başlar. Sevgililer üzüm asmalarından yapılma bir çardağın altına yerleştirilmiştir. Çevrelerinde her tür ağacın meyveleri, gümüşten sepetlerde zarif bahçeler, kokularla dolu altın kaplar, uçan ya da yürüyen hayvanların biçiminde türlü türlü çörekler, takım takım yere koyulmuştur. Oysa, ertesi gün, başlayan ikinci devre bir cenaze alayı ile açılmaktadır. Kadınlar toplu halde Adonis'in heykelini şehir dışı

şına, dalgalarının köpürdüğü kıyıya taşmaktadır. Kadınlar, saçlarını yolarak, göğüs bağır açılmış halde üzüntülü bir havaya bürünürler.

ADVAİTA: Hind felsefesinin belli başlı doktrinlerinden ve Vedânta'nın en yaygın şekillerinden biridir. Advaita, XIII. Yüzyılda Madhva tarafından temsil edilen ikilik (dvaita) doktrinine muhalefet etmektedir. Madhva'ya göre, yüce Allah olan Vishnou-Nârâyana, bir varlıktır. Bu varlık, dünyanın yüce sebebidir. Fakat, göç halinde olduğu gibi, kurtuluş halinde ona bağlı olan bütün varlıklardan da ayrıdır. Bu durumda bu düşünce Madhva sisteminin "ikiliğini" meydana getiriyor. Ancak bu, yüce iki prensibin varlığını değil (Maniheizm dualizminde olduğu gibi), yüce prensibin ve ona bağlı realitelerin olmaları ve ayrı kalmaları olayıdır, yine de, yegâne yüce prensip olan mutlak varlık olmaksızın insanın ve dünyanın varlığını kavrayamayız.

Advaita sisteminde, Brahman (mutlak) ve Atman, iki ayrı realite veya öyle kalmaya yönelmiş realite değildir. Upanisadların bize öğrettiği gibi, Brahman ile Âtman arasındaki tabiatın ayrılmazlığının şuuruna varmak, hakikatı gerçekleştirmektir. Shankara ve Râmânuja, Advaita pozisyonunu benimsemektedirler. Ancak bunların benimsedikleri Advaita'da çok önemli farklılıklar vardır. Shankara için aynı varlıkta birtek prensip olan Brahman; mutlak varlıktır. Saf ışık olarak Brahman, Âtman'ın tabiatından veya insanın ruhi benliğinden ayrı değildir. O halde tek kurtuluş yolu, Brahmanın benzeri olarak insanın kendine sahip olmasıdır. Bu birtek realitenin dışında dış dünya, sadece Mâyâ'dır. Yani, realitenin sahte

görünüştüdür. Bu çoğu defa "hayal" olarak ifade edilmektedir. Bu açıdan yegane kurtarıcı bilgidir.

Râmânuja için, brahman hudutsuzdur. Onun yüce şekline ulaşamaz. Fakat, o, dünyamızda, destek verdiği bir takım realitelerde kendini göstermektedir. Meselâ, Avatâra'larda olduğu gibi... Bunlara göre, yaratılış, realitenin sahte görünüşü değil, fakat realitenin izafiyetidir. Ruh, dünya ve yüce şahsiyet, üç gerçek varlık meydana getirirler. Ruh, mutlak varlığın bir parçasıdır. Bunun için bağımsız olarak mutlak varlığı kavrayamaz... Yine de parça ile bütünü ayrıldığı gibi onları ayırmak gerekecektir. Netice olarak bhakti'nin de bir değeri vardır.

Madhva, Sankara ve Râmânuja gibi üç filozofun arasındaki farklılıklar, onların muhakemelerindeki sertlikten gelmemektedir. Onların formüllerinin ötesinde, onların sistemini kavramak gerekir, onların dualizmleri, farklı şekillerde olan mutlakla, rûhî tecrübelerin birleşmesine temel teşkil etmektedir.

ADVENTİSTLER: XIX. Yüzyılda Amerika'da, William Miller (1782-1849) ve Ellen White (1827-1915) tarafından kurulan milenarist bir protestan mezhebidir. Adventistler, İsa'nın müstakbel gelişini haber verirler ve Pazar günü yerine Cumartesi günü istirahatini tercih ederler. Çünkü onlar, yedinci günün, Cumartesi olduğunu kabul etmektedirler. William Miller 22 Ekim 1844'de vahye mazhar olduğunu ilan etmiştir. Adventistler, ruhun ölümsüzlüğüne inanırlar, öldükten sonra sadece doğruların dirileceğini kabul ederler, et yemez, kahve, çay sigara ve alkol kullanmazlar. Adventistlerin en kalabalık oldukları yerler Amerika, (400.000), Rusya

(40.000), Avusturalya (35.000) ve Batı Almanya'dır. (30.000) Dünyada tahminen bir milyona yakın Adventist vardır. Bu mezhep mensuplarının çok sayıda hizmetleri vardır. İbadet yerleri, çok sayıda hastahaneleri, gazeteleri vardır. Komünist ülkelerde bile Adven-tistlerin yayıldığı görülmektedir.

Bulgaristanda 70 kilise ve 2800 üyeleri vardır.

Çekoslavakya'da 50 kilise ve 8700 üyeleri vardır.

Doğu Almanya'da 343 kilise ve 1300 üyeleri vardır.

Macaristanda 153 kilise ve 3400 üyeleri vardır.

Yugoslavyada 251 kilise ve 10.000 üyeleri vardır.

Polonyada 68 kilise ve 3810 üyeleri vardır. Romnyada 511 kilise ve 34000 üyeleri vardır.

Rusyada 834 kilise ve 40.000 üyeleri vardır.

İbadetlerindeki basitlik, bu ülkelerde Adventistlerin yayılmasını kolaylaştırmıştır.

AESHMA DAEVA: Mazdeizm'deki Angramainyu şekli altında görünen belli başlı şeytanlardan biridir. Adaleti temsil eden Asha'ya muhaliftir. Avesta'da sürülerin düşmanı olarak gösterilmektedir. Kötüler hep ona katılmaktadır.

AGNİ: Lâtince ignis kelimesinin aynısı olan Agni, Ateş anlamına gelmektedir. Vedâ tanrılarının biridir. Veda mitolojisinde ve kültüründe çok önemli bir rol oynamaktadır. Bunun için, ateşe bol bol şarap ve diğer takdimeler atılıyordu. Her gün sabah ve akşam, ilk üç Hindu kastın-dakilerin evinin reisi, ateşe yeni sağılmış süt döküyordu... Bu takdime merasimi,

yeni ve dolunay zamanlarında çok muhteşem merasimlerle kutlanıyordu... Hinduizm'de Agni, insanlarla-Tanrılar arasında bir arabulucu olarak tasarlanmıştır. İnsanların takdim ettikleri şeyleri, tanrılara götürenin Agni olduğuna inanılmaktadır. Ölü yakma anında, cesetlerin yiyicisi rolünü üstlenmektedir. Agni'nin iki vechesi vardır. Biri barış ve sulh, diğeri ise korkunç vechesidir. Ocakların koruyucusu olarak kabul edilmektedir.

AGNOSTİSİZM: 1869 da Huxley tarafından dogmatizme karşı felsefi bir doktrini veya zihni bir tutumu belirtmek için ortaya konmuştur. Bugün ise oldukça yayılmıştır. Bu felsefi doktrine göre, mutlak, aşkın, hayatın başlangıcı, kader, varlık, cevher, numen gibi bazı sahalara bilinemez. Bunlar ancak, tecrübi bir takım donelerden anlaşılmaktadır. Bunların varlıkları, ateizmin aksine, ne inkar edilebilir ne de tasdik. Şayet bunların varlıkları kabul edilirse; cevherleri, tabiatları, bilinemez olarak ilân edilmiştir. İnsan zihninin anlayabildiği tek şey, yalnız fenomenlerdir.

Bu Agnostisizm, materyalist dogmatizme olduğu kadar, metafizik dogmatizme karşı da yönlendirilmiştir.

Bu görüş açısından Spencer ve Comte gibi pozitivistler, kantçı idealistlerle anlaşmaktadırlar. Bunlar da, dini ve metafizik bilginin imkanını inkar ederek agnostik olmuşlardır, onların şüpheleri bu sahalarla sınırlıdır. Yine de, hukuk ve ahlakı tesis etmek için Agnostikler, ya bir ihtiraslar mekaniğine ya da akıl dışı itişlere veya psikolojik kullanımlara yolu kapayacak olan pratik aklın (kant idealizmi) postulatlarına müracaat ederler. Her iki halde de insan hürriyeti, tehdit altında olacaktır. Cevherlerin, istenen bilgisi, varlıkları teh-

likeye sokacaktır.

Doğmasız bir ahlâk, ne tenkide ne de ihtirasa mukavemet edemez, fakat tahkik edilemeyen bir doğma da bir ahlâk ihdas, edemez.

AĞLAMA DUVARI: Kral Hirodes'in (Herode) M.Ö. 20 yılında yaptırdığı Kudüs mabedinin çevresini teşkil eden duvarın bir kısmıdır. Bu duvar, Kudüs'ün doğu kesiminde, Kubbetü's-Sahra'nın da bulunduğu haremın batı tarafındaki kayalığın üstündedir. Bu duvara Yahudiler, **Ha-Kotel ha-Ma'ara-vi**=(Batı Duvarı) demektedirler. Ağlama duvarı, yaklaşık 485 metre uzunluğundadır. Ağlama duvarının yüksekliği, 18 metre olup, 6 metresi mabed alanının üstündedir. 1967'deki altı gün savaşına kadar duvarın sadece otuz metrelik kısmı ibadet için kullanılmaktaydı. Daha sonra çevredeki binalar yıkılarak duvar alanı genişletilmiştir.

M.S. I. Yüzyıldan itibaren, Yahudilerin bu duvara saygı duyduklarını kaynaklar bildirmektedir. Romalılar döneminde yıkılan mabedin hatırasını canlandırmak için, kinlerini tazelemek, mabedi yeniden inşa etmek hayali içinde, göz yaşları ile kederlerini ifade etmişler ve bu duvar dibinde ağlamışlar, dua etmişlerdir.

Yahudiler bu duvarı, Süleyman mabedinin kalıntısı olarak kabul etmektedirler. Bunun için ağlama duvarını kutsal bir mekan olarak kabul ederler.

Ağlama duvarı günün yirmi dört saatinde ziyaret edilmektedir. Bugün bu bölge, Yahudilerin kontrolü altındadır.

AHD-İ ATİK: Yahudi kutsal kitabına verilen addır. Bu ismi Yahudi kutsal kitabına Hıristiyanlar vermiştir. Bu, Yahudilerin Tanrı ile yaptıkları sözleşmeyi belirtir. Hıristiyanların Tanrı ile yaptıkları söz-

leşmeye de "AHD-i CEDİT" adı verilir. Bu da Tanrı ile yapılan yeni sözleşmeyi belirtmek için kullanılmıştır. Ahd-i Atik sözü Türkçede "Eski Ahid" "Ahd-i Ceddit" ise "Yeni Ahit" sözü ile ifade edilmektedir. Kitab-ı Mukaddesin karşılığı olarak BİBLE kelimesi kullanılmaktadır. Bible kelimesi, hem eski Ahidi hem de yeni Ahidi içine almaktadır.

Yahudi kutsal kitabının adı TANAH'dır. Bu kelime Eski Ahidi meydana getiren TORA-NEVİİM-KETUVİM'İ ihtiva etmektedir.

Eski Ahid, otuz dokuz kitaptan meydana gelir. Bu kitapları hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar kutsal kabul etmektedirler. Ancak bazı Yahudiler bu kitapların sayısını yirmi dört olarak kabul etmektedirler. Katolik kilisesi, Trente kon-silinde (1546-1563) bazı kitapları da Ahd-i Atik'in içine almışlardır. Bu ilave kitapları Yahudi ve Protestanlar kabul etmezler.

Babil Talmud akademisyenleri Tora'da, beş; Neviim'de, sekiz; Ketuvim'de on bir kitap olmak üzere yirmi dört kitap kabul etmektedirler.

M.Ö. III. Asra doğru Ahd-i Atik'in üç ayrı metninin olduğundan bahsedilmektedir:

1. Metin: MASORETİK metinler: (Yahudilerce kabul edilen İbranice metin)
2. Metin: SAMİRİCE metinler:
3. Metin: Yunanca tercümeyle esas teşkil eden metin.

Bugün Yahudilerce kabul edilen Ahd-i Atik metni, MASORETLER tarafından, önceki metinlerden yararlanılarak M.S. V. ve X. Yüzyıla kadar yapılan çalışmalar neticesinde tespit edilen İbranice metindir.

Eski Ahid'in en eski nüshası X. Asrın ilk yıllarında istinsah edilen metindir. Masoretik metnin tespiti ve istinsahında

en büyük rolü **Ben Aşer** ailesi oynamıştır. Bugünkü Kitab-ı Mukaddesin İbranice olan en eski nüshaları **Jacob ben Hayyim** tarafından 1524'de Venedikte neşredilen Masoretik metnin tekrarıdır. Bu metin, İbrani Kitab-ı Mukaddesinin muteber nüshası kabul edilmiştir. Ahd-i Atik'in İbranice nüshası ile Grekçe tercümesi arasında farklar vardır. Bu, Ahd-i Atik'in birden çok nüshasının bulunduğu izlenimini vermektedir.

Ahd-i Atik Yunancaya birçok defa tercüme edilmiştir. Bunların içinde en önemlisi Septante adı verilen yetmişler tercümesidir. Bu tercüme, İbranice bilmeyen İskenderiyyeli Yahudilerin istifadesi için İbranice ve Yunanca bilenler tarafından yapılmıştır. Bugün Yahudilerin kullandıkları İbranice metin ile, yetmişler tercümesi arasında önemli farklar vardır. Katoliklerin Deuterocanonique, Yahudilerin "Apokrif" dedikleri kitaplar, masoretik metinde yoktur. Fakat yetmişler tercümesinde vardır.

M.S. IV. Yüzyıldan önce Vetus Latina adı verilen, latince Eski Ahit tercümeleri vardı. Bu tercüme Yunanca Septan-te'den yapılmıştır. Papa'nın talimatı üzerine St. Jerome, eski latince tercümeleri inceledikten sonra, Eski Ahidin İbranice metnine dayanarak yeniden lâtinceye çevirmenin daha iyi olacağını düşündü. Böylece Jerôme, Vulgate ismini alacak olan tercümesini M.S. 405'de tamamladı. Trente konsili bu tercümeyi muteber nüsha olarak kabul etti (1546-1563). 1592'de yayınlanan Vulgate, bütün kiliselerce kullanılacak yegane metin olarak kabul edildi.

Eski Ahidin, yunanca ve lâtince tercümelerinden sonra, Süryânice'ye, Âramice'ye, Habeşçe'ye ve Ermenice'ye ter-

cümeleri yapılmıştır. Araççaya tercümeyi Saadia Gaon (Yusûf Feyyûmi) X. Yüzyılda İbraniceden yapmıştır. İlk Türkçe tercüme de asıl adı Albert Bobowski olan ve IV. Mehmet zamanında Divan-ı Humâyün baştercümanlığında bulunan Ali Ufkî bey tarafından yapılmıştır. 1666'da tamamlanan bu tercüme 1827'de yayınlanmıştır.

Bugün eski Ahidin türkçe tercümeleri 39 kitabı ihtiva etmektedir. Bu kitapların ilk beş kitabını TORA adı verilen Tevrat teşkil eder.

AHD-İ CEDİD: Dilimize yeni Ahid olarak çevrilen bu kitap, Hıristiyan kutsal kitabının adını teşkil eder. Yeni Ahid denilen kutsal kitap, İncilleri de içine alan yirmi yedi kitaptan oluşmaktadır. Bu kitaplar, Trente Konsilinde kabul edilmişlerdir. Yeni Ahid, dört incil, resüllerin işleri, ondört mektup, yedi genel mektup ve Yuhanna'nın vahyi olmak üzere yirmiyedi kitaptan oluşmuştur.

Hız. İsa incilini ARAMİCE tebliğ ettiği halde bugün orijinal nüsha olarak Aramice bir incil yoktur. Eldeki Aramice ve Süryanice nüshalar Grekçe nüshalardan tercüme edilmişlerdir. Yeni Ahidin elde mevcut en eski yazmaları Yunanca'dır.

Yeni Ahidi meydana getiren kitaplar aynı anda yazılmış değildir. Yeni Ahid içinde ilk yazılan kitap, Pavlus'un mektuplarıdır. İnciller daha sonra kaleme alınmışlardır.

İlk Hıristiyanlar yazılı metinlerden çok, şifahi geleneğe ve İsa Mesih'in sözle yayılan mesajlarına dayanıyorlardı... Yazılı incillerin tarihi, milâdi birinci asrın tarihini taşımaktadır. Bu dönemden sonraki asırlarda cemaatlerin ellerinde farklı

inciller görülmektedir. Meselâ, Suriye bölgesi MATTA; Yunanistan LUKA, Roma da MARKOS incilini kullanıyordu.

II. yüzyılın sonuna doğru kilisede, çok sayıda incil, mektuplar ve resüllerin işleri ile ilgili metinler vardı. İncillerden kutsal yazı olarak bahseden ilk belge, tahminen 150 yıllarında II. Clement'in metinlerinde geçmektedir.

Yeni Ahid ile ilgili ilk listeyi miladi 150 yılında MARCIÖN yapmıştır. O, Luka incilini ve Pavlus'un mektuplarından sadece on tanesini kabul ediyordu.

III. Yüzyılın başlarında Yeni Ahide dair bir liste daha oluşmaya başlamıştır. Bu yüzyılda inciller üzerinde söz söyleyen Origene'dir. (öl. 254). O, Yeni Ahidin dini otoritesini benimsemiştir.

IV. yüzyılın ikinci yarısında Yunan kiliselerinde muhtelif kişiler tarafından da incil listeleri hazırlanmıştır. Yeni Ahid listeleri, Yunan kiliselerinde IV. Yüzyılın ikinci yarısında tespit edilmiştir.

Bugünkü Yeni Ahid listeleri 1546'daki Trente konsilindeki kararlara göre tespit edilmiştir.

AHENATON (IV. AMENOFİS): 18. sülâleden Mısır firavunu olan Ahenaton (İ.Ö. 1379-1362) Mısır'da tek tanrı inancının kurucusudur. Tahta geçtikten sonra, ülkede TEB'in Amon'una ve güneş-tanrısı RA-HARAHTE'ye tapılıyordu. Teb yakınında Tanrı RAHA-RAHTE adına ilk tapınakları yaptırmıştır. Fakat daha sonra yeni güneş tanrısı ATON adına tapınaklar yaptırmaya başlamıştır. ATON eski Mısır'da olmakla beraber fazla tanınmıyordu. Onun insan veya hayvan biçiminde tasvirini Mısırlılar tanııyordu. O, şimdi, ışınlarında insanları koruyan eller bulunan bir güneş kursu ile tasvir ediliyordu,

ona gün ışığında açık havada ibadet ediliyordu. Aton için güzel ve zarif tapınaklar yapılıyordu. Bu tapınaklar, genelde TEB bölgesindeki KARNAK'ta inşa ediliyordu.

IV. Amenofis, Firavunluğunun altıncı yılında Amenofis (Amonun razı olduğu) ismini bırakmış, AHENATON (Atonun hizmetkârı) adını alarak ATON'a dayalı dini, resmen açıklamıştır. Başkenti TEB'den Tel-el-AMARNA'nın bulunduğu yere taşımıştır. Bu inanca önce ailesiyle başlamış ve ailesi Aton'a inanmıştır. Yeni kurulan Amar-na kenti büyüleyici bir manzara arz ediyordu.

AHENATON döneminde tek tanrı inancı oldukça yayıldı. Eski Mısır Tanrısı AMON'un ismi her yerden kaldırıldı. Osiris ismi de unutulmaya başladı, cenaze törenlerinde AHENATON, merasimi idare ediyordu.

Ahenaton, Aton'a güzel ilâhilerle, nimetleri için şükürler ediyordu. İlâhi, Aton'un bu nimetleri herkese verdiğinden söz eder. Kitab-ı Mukaddesteki 104. mezmura çok benzer. Her iki ilâhide de Tanrıya şükür ve övgü vardır.

Aton'a dayalı din, iyimser bir dünya görüşü yansıtıyordu. İnsanların sadece, güneşe minnet duymaları isteniyordu. Önceki Mısır Tanrılarındaki gaddarlık Aton'da yoktu. Ancak tüm Mısır'da ATON dini yayılmadı. Özellikle Ahenaton ailesinin dini olarak dikkat çekti ve onun saltanatı döneminde yaşama şansı buldu. Ahenatonun ölümünden sonra yine Mısır'da Tanrı AMON yüceltilmeye başlandı. Ahenaton'un, Mısır'da yerleştirmeye çalıştığı ATON inancının arka planında Hz. Yusuf'un Mısır'daki dini telkinlerinin etkin olduğu düşünülebilir. Çünkü Ahenaton'un saltanatı Hz.

Yusuf'tan yüz elli yıl sonra rastlamaktadır.

ÂHİMSA: Ahimsa kelimesi, Jaina ve Budist dillerinde geçen Sanskritçe bir kelimedir. Ahimsa, "öldürmeyi arzu etmemek" anlamına gelmektedir. Bu hareket tarzı Hinduizm, Jainizm ve Budizm tarafından tavsiye edilen bir fazilet hareketidir. Ahimsa, "hayata saygı" olarak tarif edilmiştir. Bu hayat, sadece insan hayatı değil, bütün yaşayan varlıklarında hayattır. Böylece, Ahimsa, bütün kanlı kurbanların kaldırılması ve et yememe gibi bir hedefe sahip olmaktadır. Ancak, Hinduizm'de Hindu'lar, böyle bir davranışın her zaman tatbik edilemeyeceğini kabul etmektedirler. Çünkü, Eski Veda metnlerinin uygulandığı dönemlerde, Hindular, hayvanları kurban ediyorlar ve et yiyorlardı. Hatta faziletli savaşçılar yetiştiriyorlardı. Bununla beraber, Upanişadlar'dan itibaren, gerçek dindarlık faziletleri arasında Âhimsa figürü görülmeye başlanmıştır. Bu zamandan itibaren Âhimsa, hakimler ve azizler tarafından tatbik edilmeye başlanmıştır. **Bhagavad Gîtâ**, bu faziletin, gerçek bilgiyi oluşturan unsurlardan biri olduğunu belirtmektedir (XIII, 7). Fakat onu, savaşçılara empoze etmektedir. Bu kuralı uygulamaya, et yememeye, kanlı kurbanı redde davet edenler Brâhman'lardır. Meselâ Shankara, XIII. Yüzyılda, Tantrique kültler tarafından teşvik edilen "kanlı kurban" tatbiki-ne karşı etkili şekilde mücadele açmış ve bitkisel takdimeleri teşvik etmiştir. İşte bundan dolayı Brâhmanlar canlı varlıkları öldürme tehlikesi taşıyan "ziraatçılık mesleğini" yapmamaktadırlar. Âhimsa, Hindu şeriatının beş ana faziletinden birini teşkil etmektedir. Yine o, Yoga pratik-

lerindeki beş engellemenin arasında bulunmaktadır. Âhimsa, Lingâyâtlarda bir fazilettir.

Bütün bunlara rağmen, Hindu Tanrısı olan Shivâ, Vishnou, Krishna, Râma, Ahimsa'yı uygulamaya koymamışlardır. Tanrıların şiddet hareketleri, birtakım değerli hareketler olarak canlı varlıkların karmik passifliğini yok etmekle, neticede kurtarıcı inayete dönüşmektedir. Nitekim, Durgâ, manda kılığındaki bir şeytanı öldürdüğü zaman, manda, en sofu bir müntesip haline gelmiştir.

Modern çağda Gandhi, şiddet dışı fazileti yeniden keşfetmiş ve Jainizm'de olduğu kadar Vishnuizm'de de Âhimsa pratiklerini hatırlamıştır. Âhimsa, Gandhi'nin yanında, politik bir tavır, bir ahlâki fazilet olmuştur. Bu tavır ve ahlâki fazilet, politik bir hedefi gerçekleştirmek için her millet tarafından uygulanabilir.

Jainizm'de, âhimsa, keşişin beş büyük adağından birini ve lâikin'de beş küçük adağından birini teşkil eder. Yani her jain, kendini bu faziletle kuşatılmış hisseder, jain keşişleri, hayata aşırı şekilde saygı duymaktadırlar. Bu nedenle, böcekleri ezmek için yollarını süpürmektedirler. Canlı böcek yutmamak için, ağızlarını bezle kapatmaktadırlar. Elbiselerini sabah ve akşam dikkatli şekilde silmektedirler. Lâik Jain'ler de her canlı hayvanı öldürmeyi reddederek bir yumurtanın içindeki bir canlıyı dahi öldürmekten sakınırlar. Bunun için de çok sert Vejetariendirler.

AHİT: Yahudi geleneğine göre Allah ve insan ahitleşmiştir. Yine Allah, bütün insanlıkla bir ahit yapmıştır. Nuh'a yedi kanun verilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Putperestliği red, zinayı red, evlenilmesi yasak olanlarla evlenmeyi red,

hırsızlığı red gibi. Bu emirlerin yerine getirilmesi şartı ile Allah dünyayı tufanla yıkılmayı taahhüd ediyor. (Tekvin IX). Ahitleşme alameti olarak da gökkuşağı gösteriliyor.

Daha sonra insanlığın manevi kaderi, bir tek Allah'a inanan Hz. İbrahime tevdi ediyor, bu defa ebedilik için, ahit gerçekleştiriyor. İbrahim güçlü ve çok sayıda nesille re sahip olacak, Allah da onlara, Kenaan toprağını nasip edecek, buna mukabil, İbrahim'in nesli bir tek Allah'a inanacak, adalete ve ahlaka riayet edecekti. Diğer bir sözleşme alâmeti de sünnet olmaktı (Tekvin, XII, 1-3; XV, VIII, 6-14). Allah bu ahitleri, İshakla ve Yakubla daha sonra da Sina dağının dibinde toplanmış olan İbrânilerle yenileyecektir. Bu konuda çıkış XIX, 5-6'da şöyle denmektedir: "Eğer gerçekten sözümü dinleyecek ve ahdimi tutacaksınız, bana bütün kavmlerden has kavm olacaksınız; çünkü bütün dünya benimdir. Siz bana kâhinler melekutu ve mukaddes millet olacaksınız."

Böylece İsrail, Tevrate saygıya ve Ahde güvenmeye söz veriyor, Allah da İrail'i korumayı taahhüd ediyor. İsrailin hatası ne olursa olsun bu ahit bozulmayacaktır.

AHİT SANDIĞI: Buna ARON HABERİT denmektedir. Hz. Musa'nın Tanrı Yehova'dan vahiyle aldığı ON EMİR'in yazılı olduğu iki tabletin içinde saklanan tahta sandığa verilen isimdir. Bu sandık altınla tezyin edilmiştir. En kutsal yer olan Kudüs'ü'l-akdes de saklanır ve YOM KİPPUR'da (Kefaret Günü) yalnızca baş rahip tarafından görülürdü. Yahudiler Filistin bölgesine gelmeden önce çölde dolaştıkları sırada Ahit sandığını Levililer muhafaza etmekteydi. Filistin'in fethinden sonra Ahit sandığı ŞİLO'da saklan-

mıştır. Hz. Davud Ahit sandığını, Kudüs'e taşımış, Hz. Süleyman da onu, Kudüs mabedine yerleştirmiştir.

AHİTOFEL: Eski Ahitte, Hz. Davud'un danışmanlarından birisidir. Hz. Davudun oğlu Abşalom'un, babasına isyanında ona yardım eden Ahitofel, daha sonra da bazı isyan işlerine karışmıştır. Ahitofel, Abşalom'un ordusunun yenileceğini anlayınca intihar etmiştir, (II. Samuel, 15:31-37; 16:20; 17:23).

AHMEDİYYE: Mîrzâ Gulâm Ahmed tarafından (Doğ. 1839) kurulan dinî bir harekettir. Hindistan'da, Kadyân'da yaşamıştır. Allah'dan bir vazife aldığına inanmış ve etrafına birtakım müritler toplamıştır. 1891'de kendinin Mehdî ve Mesih olduğunu ilân etmiştir. Ahme-diyye teşkilatı, Brahma-Samaj veya Ârya-Samaj teşkilatlarını hatırlatmaktadır.

Daha sonra Ahmediyye hareketi ikiye ayrılmıştır: **Birincisi**, Kâdyanilikdir. Pakistan'da ve Hindistan'da yayılmıştır. Tahminen bir milyondan fazla müntesibi vardır. **İkincisi**, Ahmediyye koludur. Bu kol sünni islam'a daha yakındır. Onlara göre Ghulâm Ahmed sadece bir reformcudur. Bunların İngiltere'de Wo-king'de bir camileri vardır. Pakistan'da Lahor'da çoğunluktadırlar.

Her iki Ahmediyye kolunun da birçok dilde oldukça çok yayını vardır, meselâ, Mevlana Muhammed Ali'nin (ikinci kola bağlıdır) eserleri bunlar arasındadır. Misyonerlik faaliyetine çok önem vermektedirler. Bunlar, çarmıha gerilen İsa'nın, çarmıhtan indirildiğinde ölmediğine inanmaktadırlar. İsa'nın Keşmir'e geldiğini, orada uzun zaman yaşadığını ve orada öldüğünü söylemektedirler.

AHURA MAZDA: Mazdeizm'in Yüce Tanrılarında biridir. Achemenid kitabeleri onun ismini daima tek kelime olarak Ahuramazda şeklinde vermektedir. Ahuramazda pehlevicede Ohrmazd, Farsça'da Ormazd şeklinde ifade edilmiştir. Gatha'larda onun ismi sadece Ahura olarak geçmektedir ki bu da Rab, anlamına gelmektedir. Onun etrafında birtakım varlıklar vardır. Yasna haptan-haiti'ye göre o, güneş şeklindedir ve dokuz karısı vardır. Armaiti onun kızıdır. Avesta'ya göre, o, yıldızlı bir manto taşımaktadır, ruhu beyazdır, parlaktır. O, Amesha Spenta'lara (Ahuramazda'nın etrafındaki varlıklar) ve Mithra'ya ortaktır. Güneş onun gözüdür. O, Bazan Kutsal - Ruhla aynı kabul edilmiştir, pehlevî metinlerine göre O, ışık dünyasında oturmakta ve gök onun elbisesi olmaktadır. Onun krallık sarayı, göktedir, iyi düşünce, muhteşem düzen, arzu edilen iktidar onun sağında; sağlık ve ölümsüzlük, onun solunda bulunmaktadır. Orta İran ve Orta Asya dialek-tiğinde Urmazde, güneş anlamına gelmektedir.

Ahura Mazda, kainatın koruyucusu ve kozmozdaki düzenin yaratıcısıdır. Spenta Mainyu ve Angra Mainyu isimli ikiz ruhları da o yaratmıştır. İyi olan birincisi, doğrunun, aydınlığın veya hayatın yanında, kötü olan ikincisi de yalanın, karanlığın ve ölümün yanında yer almaktadır. İkisi arasındaki mücadele, tarihi bir mücadeledir. Bu mücadeleyi sonunda, Spenta Mainyu (Hürmüz) kazanacak ve Angra Mainyu (Ehrimen) kaybedecektir.

AİRYAMAN: Mazdeizmin tanrılarındandır. Hind'de, bunun karşılığındaki Tanrı, ARYAMAN'dır. Bu Tanrı, Mitra'nın ortaklarındandır. Evlenmelere ve ırkın de-

vamının sağlanmasına bakmaktadır. Bu Tanrının isminin, Aryas'-ların ismi ile bir yakınlığı vardır. Bu da İranlılar ile Hindlilerin asıllarının aynı olduğuna işaret etmektedir. Videvat'a göre o, Angra Mainyu tarafından yeryüzüne sokulan hastalıkları tedavi etmek için yeryüzüne inmiştir.

AKİTOU: Babil'deki en önemli bayramlardan birisi yeni yılda yapılan Akitou bayramıdır. On bir gün sürmektedir. Babil takvimine göre yılın ilk ayı olan Nisan ayının başında kutlanmaktadır (Mart-Nisan). Bu bayramda dört gün boyunca, yüksek rütbeli bir görevli (sesgallou), Tanrı Mardouk'un şerefine yaratılış şiiri okumaktadır. Beşinci gün, mabed temizlenir, kral istiğfar ayini esnasında mütevazileşir. Aynı gün Mardouk'un oğlu Tanrı Nabou, Bor-sippa şehriden, festivallere iştirak etmesi için getiriliyordu. Sekizinci gün, mabede gidiliyordu. Mabette, Mardo-uk'un, Tiamat üzerindeki zaferi kutlanıyordu. Onbirinci gün, "kader podyumuna"da ülkenin kaderinin yıl boyunca tespiti için duruluyordu.

Assurda'da buna benzer bir bayram uzun müddet devam ediyordu. Bu vesile ile Takoutou denilen ve bütün Tanrılara takdir edilen bir şölen yapılıyordu. Nihayet Ourouk'da, Tanrı Anou'nun iki Akitou bayramı vardı. Bunlardan biri Nisan ayında, diğeri de Eylül-Ekim ayında kutlanıyordu.

ALEVİLİK:Alevi kelimesi, sözlük anlamı itibarıyla "Ali'ye mensup" demektir. Yani Hz. Ali'ye ve ona siyaseten bağlı olduklarını söyleyenlerin teşkil ettiği cemaatin her bir üyesine Alevî, bu cemaatin bütününe de Aleviler denmiştir. Bu siyasî ve içtimai anlamı dışında Hz. Alinin soyun-

dan gelenlere de Alevî denmiştir. Böylece, nesebi olarak Hz. Ali'ye bağlı olanlarla, siyaseten bağlı olanlara bu kelimenin kullanılmış olması da bazı karışıklıklara neden olmuştur. Bunun içinde nesebi bağlılık ile siyasî bağlılık tarihi süreçte birbirine karışmıştır. Meselâ Hz. Ali'nin oğulları, Hasan, Hüseyin, Muhammed bin Hanefiyye, Ömer ve Abbas gibi Hz. Ali'nin nesebinden gelenler, İslâm tarihinde bu siyasî ekolün belli başlı temsilcileri olmuşlardır. Hz. Ali nesebine bağlı olmadıkları halde, bu siyasî liderlerin arkasından gidenlere de Alevî denmiştir. Tarihi süreç içinde bu kelime bazen yerini Şia kelimesine bırakmış ve siyasi anlamda daha radikal gruplar ve hatta devletler kurulmuştur: İdrisiler, Fatımiler, Süleymanîler, Zeydiler, Hamâdileri bunların arasında sayılmaktadır. Bu devletlerin soy itibarıyla Hz. Ali ile alakaları bulunmamasıyla beraber, Alevî devletler olarak tanıdığı tarihi bir gerçektir.

Tasavvufta ise Alevî kelimesi daha farklı bir anlama bürünmüştür. Bu anlamda Alevîlik, bir tarikatı temsil etmektedir. Böylece, silsile olarak Hz. Peygambere, Hz. Ali aracılığı ile ulaşan tarikatların bütünü, Alevîlik adı altında toplanmıştır. Ancak XIX. yüzyılda Alevîlik kelimesi, daha yaygın olarak belli bir inanç ve mezhebi ifade etmek üzere kullanılmaya başlamıştır. Bu alanda bazen kızılbaş kelimesi de kullanılmıştır. Bu kelime ile ilgili farklı yaklaşımlar olmakla beraber bu kelime Alevîliği ifade etmek üzere kullanılmıştır. Ancak kızılbaş kelimesi, Alevî kesimi aşığılamak için değil, tarihi bir gerçeğin ifadesi olarak kullanılmıştır. Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar talebelerine on iki imamı temsil eden on iki dilimli

kırmızı bir börg giydirmiş olmasından dolayı, onun müritlerine kızılbaş denmiştir. Sünni kesimde kızılbaş kelimesi ahlâkî ve dini yönden aşağılayıcı bir anlamda zaman zaman kullanılmış da olsa, bunun bilimsel bir tarafı yoktur. Özbeöz Türk olan Şah İsmail'in, Anadolu'daki faaliyetlerine katılan müritlerine sadece bu kırmızı başlığı giydikleri için kızılbaş denmesinin dışında başka bir anlam aramanın yersiz olduğu kanaatindeyim. Nitekim zamanla bu kelimenin yerine Alevîlik kelimesi geçerek daha yaygın hale gelmiştir.

Alevîlik ile yakın ilişki içinde kullanılan bir diğer kelime Bektaşîliktir. Hacı Bektaş Velinin çizgisinde ve onun damgasını taşıyan bu hareketin kökü XIII. yüzyıla kadar inmektedir. XV. yüzyılda mektepleşen Bektaşîlik, bu tarikatın mensuplarına verilen isimdir. Bektaşîlerle kızılbaş / Alevîlerin inançlarında ve erkanda bazı benzerlikler olsa da, farklı sosyal kategorilere aittirler. Kızıl başlar/Alevî ler, genelde

Türk aşiretleri içinde kırsal kesimde yaşayan Türk boylarıdır. Bektaşîlerin yaşadığı sosyal çevre daha ziyade şehir çevresidir. Birinciler, daha çok eğitimsiz Türkmenleri ihtiva ederken, ikinciler, okumuş ve bilgili insanları ihtiva etmektedir. Dini yönden Alevîlerle Bektaşîlerin ayrıldıkları en temel konu, her iki gurupta Hacı Bektaş Veliyi sevmelerine ve saymalarına rağmen, Alevîler, Hacı Bektaş dergahına değil, Alevî dedelerine bağlı olmalarıdır. Halbuki Bektaşîler, ise Hacı Bektaş'ın soyundan gelen Çelebilere inanmaktadırlar. Diğer önemli bir fark da, Alevîliğin soy zincirine, Bektaşîliğin ise seçmeli ve iradeleli bir eğilime bağlı olmasıdır. Yani Alevî olmak için, Alevî anne ve babadan doğ-

mak şart iken, Bektaşî olmak için böyle bir şart yoktur. İsteyen herkes, Bektaşî olabilir.

Kızılbaşlık, Alevilik ve Bektaşîlik arasında yapısal ve doktrine! açıdan bazı farklılıklar olsa da, her üç gruba bağlı olanlar arasında bir yakınlaşma vardır. Her üç gurupta Hz. Ali, on iki İmam ve Ehl-i Beyte sevgi ve saygı duymaktadırlar. Ülkemizde birçok alanda kavram kargaşası olduğu gibi, Alevilik, kızılbaşlık ve bektaşîlik kelimelerinin ihtiva ettiği anlamlarda da bir kargaşa yaşanmaktadır. Bunun için, bazan Alevi kelimesiyle, hem aleviler, hem kızılbaşlar hem de Bektaşîler kastedilmektedir.

Anadolu Aleviliğinin takriben on asırlık bir tarihi geçmişte şekillendiğini belirtebiliriz. Anadolu Aleviliği olarak kompoze olan inanç sisteminin mensupları içinde, İslâm öncesi farklı inançların sentezleştiği birtakım Sûfî akımların varlığı da şüpheye yer bırakmayan bir gerçek olarak görülmektedir. Kalenderîlik ve Haydarîlik gibi sufî akımlar, bunların başında gelmektedir. Eski inanç izlerinin taşındığı diğer bir sufî alanda Yeseviliktir. Bu tarikatlar, Anadolu'ya göç eden Türkmenler tarafından olağanüstü bir şekilde benimsenmiştir. Meselâ Ahmet Yesevî'nin hali-felerinden olduğu söylenen lokmân-ı parende'nin emriyle Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş, Baba İlyas'a intisap ederek suluca karahüyük'e (Hacı Bektaş) yerleşmiştir. Ancak Hacı Bektaşî Veli, İslâmî yaymak için büyük gayret göstermesine rağmen, kedisininin ismini taşıyan bir tarikat kurmamıştır. Fakat kendisine bağlı olarak çalışan birtakım talebeler elde etmiştir. Hem Hacı Bektaş, hemde talebeleri, islamaştırma faaliyetlerine muhtelif

bölgelerde devam etmişlerdir.

Bektaşîlik ismi altında olmasada, Hacı Bektaş-ı Veli kültü etrafında XIV. yüzyıldan itibaren Rum Abdalları ismiyle ortaya çıkan hareket, Türkmenler arasında yaygınlık kazanmıştır. Rum Abdalları, özellikle orta ve batı Anadolu'da ve Rumeli'de çok rağbet görmüştür. Bu hareketin belli başlı simaları arasında Abdal Kumral'ı, Abdal Mehmed'i ve Abdal Musa'yı sayabiliriz. Bunların dışında Hacı Bektaş-ı Veli'yi hareketlerinin merkezinde tutan Kalenderî, Vefâî ve Haydarî tarikatlerini de bu çizgide sayabiliriz. Ancak bu dönemde meşhur olan Hacı Bektaş değil; Baba İlyas'dı. Hacı Bektaş da dahil, bütün bu tarikatler, Baba İlyas ile bağlantılı olarak anılıyordu. Yukarıda zikrettiğimiz isimler arasında bulunan Abdal Musa, Hacı Bektaş'ın yakını olan Hatun ANA'nın müridiydi, Abdal Musa, Osmanlı Beyliğinde Hacı Bektaş'ın mitolojik bir şahsiyet olarak anılmasına sebep olacak bir propaganda yaptığını, kaynaklar kabul etmektedirler. Bu dönem XV. yüzyıla kadar böylece devam etmiştir.

Bektaşîliğin organizasyon olarak teşekkül tarihi XV. yüzyıldır. Bektaşîliği bir tarikat olarak teşkilatlandıran şahsiyetin Balım Sultan olduğu konusunda, kaynaklarda bir nevi görüş birliği vardır. Ancak Balım Sultan'ında kimliği konusunda açık ve net bir bilgi yoktur. 1501'de II. Bayezid tarafından Balım Sultan, Hacı Bektaş zaviyesinin başına getirildikten sonra Balım Sultan, Bektaşîliğin Hacı Bektaş'tan sonra ikinci şahsiyeti olmuştur. Bu konuda araştırma yapan bazı bilim adamları Balım Sultan'ın, Bektaşîliği, Kalenderîlikten ayrılarak teşkilatlandırdığı kanaatini taşıırken; diğer bazıları da Bektaşîliğe, on iki imam

töresini, mücerretliği (Bekar yaşama), Şarabın serbestliğini, ibadetlere riayetsizliği, kulağa küpe takmayı, teslis ve hulul gibi şeyleri, sokarak dejenere ettiği kanaatini taşımaktadırlar.

Balım Sultan'ın organize ettiği Bektaşilik, XV. yüzyılın ortalarına doğru Hurûfî tesislerle birleşmeye başlamış ve Fazlullah-ı Hurûfî'nin (öl. 1394) fikirleri benimsenmeye başlamıştır. Yine XV. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'ya Şîî düşünceler yayılmaya başlamıştır. Bununla birlikte Safevi propagandası çok etkili olmuştur. Temelde Şeyh Safiyuddin tarafından İRAN' da sünnî bir tarikat olarak ortaya çıkan Safevilik, ERDEBİL'de merkezleşmiştir. Safiyüddin'in 1334'de ölümünden sonra yerine geçen halifeleri, tarikatın Irak, Suriye, Anadolu'da yayılmasını sağlamışlardır. XV. yüzyılın başında bu tarikat Şeyh İbrahim'in önderliğinde büyük bir şöhrete ulaşmıştır. Ancak tarikat Hoca Ali döneminde Şiiliğe meyil göstermiştir. Erdebil Tekkesi, bu doğrultuda bir merkez görevi görmüş, Anadolu'daki muritlerce ciddi şekilde desteklenmiştir.

Şeyh Cüneyd (öl. 1460) yılından itibaren siyasete bulaşmıştır. Şeyh Cüneyd, Amcasından genel şeyhliği alamayınca, Anadolu'ya geçmiş ve Anadolu'daki Türkleri tarikata bağlamaya başlamıştır. Oğlu Haydar, uzun Hasan'ın kızıyla evlenerek babasına bıraktığı çizgiyi güçlendirmiştir. Haydar, müritlerine on iki dilimli "kızıl taç" giymelerini emretmiş ve böylece onun yolundan gidenlere "kızılbaşlar" denmiştir. Şeyh Haydar, 1488'de Şirvan Hükümdarı ile girdiği savaşta ölmüştür. Yerine oğlu İsmail geçmiştir. İsmail'de siyâsi yelpazeyi aynen babası ve Dedesi gibi devam ettirmiştir. Şah İsmail (1501-

1524) Erdebil Tekkesinin başına geçerek Sâfevî Devletinin kurulması yolunda ilk adımı atmıştır.

Şah İsmail, Şii doktrine fanatik bir bağlılık göstermiştir. Hatta Tebriz'in fethinde, sünnî çizgideki Müslümanları öldürmüş, Cuma hutbelerinde on iki imamın isimlerinin sayılmasını mecbur tutmuştur. Cuma hutbelerinde Hz. Ebu Bekr'e, Hz. Ömer'e ve Hz. Osman'a lanetler yağdırmış ve hatta bu hutbeyi okumayanları öldürtmüştür... Ezana "Eşhedu enne Aliyyen Veliyullah" ibaresini ekletmiştir. Şah İsmail'in bu tutumu, kendisine Anadolu'da bağlı olanları da tahrik ederek, Anadolu'da sünnîlerle Şah İsmail'in adamları arasında ciddi bir gerginliğe de sebep olmuştur. İşte bunun üzerine Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim, harekete geçmiş, Anadolu'daki Şah İsmail'in yayılma alanını ve onun gücünü yok etmek üzere 1514 yılında Çaldıran' da Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim karşı karşıya gelmişlerdir. Bu savaşta Şah İsmail mağlup olmuştur. Ancak, Şah İsmail'e Anadolu'da bağlı olan Kızılbaş-Alevi çevrelerini Hatayı mahlasıyla yazdığı Türkçe şiirlerle, Şah İsmail, etkilemeye devam etmiştir...

Anadolu'daki Şah İsmail'e gönülden bağlı olan kızılbaş toplulukları, Osmanlı yönetimiyle çok iyi ilişkiler içinde olmasalar da hayatlarını devam ettirmişlerdir. Ancak Anadolu kızılbaşlarının Erdebil tekkesiyle ilişkileri kopmuştur.

Burada belirtmekte yarar vardır ki XV. Asrın çeyreğinden sonra Anadolu Alevileri, on iki imam Şiiliğini aslî hüviyetiyle almamışlar, Ehl-i Beyt ve Hz. Ali sevgisi; on iki imam anlayışı, tevellâ-teberrâ ve kerbelâ matemi gibi konuları İran Şiiileri

gibi canlı olarak değil, daha yüzeysel olarak belli bir kültürel sentez içinde kabul etmişlerdir. Bunun için, Anadolu Aleviliğiyle İran Şiiliği arasında oldukça farklı bir gelişme görülmektedir...

Anadolu'da Şah İsmail'e bağlı olan Türkmen boylarıyla Osmanlı yönetimi arasında zaman zaman sürtüşmeler de yaşanmıştır. II. Bayezid döneminde vuku bulan isyanda Şah Kulu, 1511 yılında öldürülmüştür. Daha sonra aynı çizgide ikinci bir isyan da Nur Ali tarafından çıkarılmıştır. Nur Ali, bir müddet başarılı olmuşsa da, daha sonra Osmanlı yönetimi tarafından dağıtılmıştır... Daha sonraki yıllarda aynı paralelde Bozoklu Celâl, Süklûn Koca ve Baba Zunnûn isyanları kendini göstermiştir. Bu çizgideki isyanların en büyüğü kalendroğlu isyanı olmuştur. Ancak kalender çelebi bu isyanda 1527 yılında öldürülmüş ve isyan bastırılmıştır. Böylece Osmanlı yönetimiyle kızılbaş/Alevi Türkmenler arasındaki bu sürtüşmeler gitgide Alevî Türkmenlerin devletten soğumalarıyla sonuçlanan bir politika izlemeye kadar gelmiştir. Bu dönemde kurt aşiretlerinden bazıları Aleviliği kabul ederek, Osmanlı devletinin Doğu ve Güney Anadolu bölgelerinde yeni birtakım oluşumlar meydana getirmişlerdir.

Alevi/Kızılbaş Türkmenlerin bir kısmı, isyan sırasında Anadolu'daki Bektaşilerin Çelebiler kolu ile birlikte hareket etmişlerdir. Fakat yinede kendi inanç ve anlayışları doğrultusunda ocaklara bağlı kalarak, merkezden uzak bölgelerde yaşamaya devam etmişlerdir. Bektaşiler ise, kalender Çelebi ayaklanmasından sonra Hacı Bektaş Dergâhına 1551 de Ali Paşa'nın getirilmesiyle çelebiler ve Babalar olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Osmanlı yöne-

timiyle iyi ilişkiler içine giremeyen Bektaşiler ve kızılbaş Türkmenler, dağlık bölgelere yerleşerek birtakım ocaklarda faaliyet göstermişlerdir. Bektaşî dergahı ile alakalı olan "yeniçeri ocağı" zaman içinde bozulmuş ve II. Mahmut 1826 yılında yeniçeri ocağını kapatmıştır. Bundan sonra Bektaşilik, Balkanlarda yayılmaya başlamış özellikle Arnavutluk bu alanda önemli bir bölge haline gelmiştir.

Türkiye'de Alevi-Bektaşî cemaatleri milli mücadelede Atatürk'ün yanında yer almışlar ve milli mücadeleye destek vermişlerdir. Özbe öz Türk olan Alevi/Kızılbaş Türkmenler, bu ülkenin evladı olarak yüzyıllardır sünnî Türklerle birlikte kader birliği yapmışlardır. Zaman zaman hem ülkemizde hem de dış devletlerde Türkiye'nin milli ve dini bütünlüğünü bozmaya çalışanlar, Alevi-Sünnî çatışmasını körükleseler de, Türk halkının sağ duyusu bu çatışmaya fırsat vermemiştir. Anadolu'nun Alevi-Sünnî halkı, Allah'a Kur'an'a ve Peygamber'e inanmaktadırlar. Aynı vatanın ve ırkın evladıdırlar. Türk insanını birleştiren bu unsurların etrafında kenetlenen Sünnî-Alevî halkı, İslâm'ın kardeşlik ve hoşgörü ortamında aynı dinin ve aynı milletin evladı olmanın mutluluğunu yaşamaya devam edeceklerdir. Bu açıdan, bizi birbirimizden ayırmaya yönelik her hareketin ve düşüncenin karşısında, Sünnî-Alevi Türk halkı yek vücut olarak daima varlığını hissettirecektir.

ALFA VE OMEGA: Hıristiyanlıkta Tanrının herşeyi ihata ettiğini ifade için kullanılan Yunan alfabesinin ilk ve son harfleridir. Yeni Ahitte, Tanrı ve Hz. İsa, kendilerini bu terimle belirtmişlerdir: "Alfa ve Omega benim" (Vahiy: 1/8) "Alfa ve Omega, başlangıç ve son benim" (Vahiy)

21/6. Bu ifadeler, Eski Ahitteki "ilk benim ve son benim" (İşaya, 44/6) şeklindeki ifadelerle benzerlik arzeder. Böylece, Yahudi geleneğinde bu terim, aynı anlamda varlığını sürdürmüştür.

ALLAH: İslâm'da Allah kelimesi, Tanrının isimlerinden biridir ve en yaygındır. Allah, esmaü'l-Hüsna'yı teşkil eden 99 isimden birisidir. Allah kelimesinin yapısı üzerinde birçok görüş vardır: Bunlardan birine göre Allah kelimesi, hiçbir kelimeden türemiş değildir. Diğer birine göre; Allah kelimesi Arapça ilâh kelimesinin başına el-harfi tarifi getirilerek el-ilâh şekline geldiği görüşündedirler. Bazıları da bu kelimeyi, sami dillerindeki ve Tevratta kullanılan İL ya da EL kelimesine kadar götürmektedirler.

Putperest Arapların kelimelerinde de Allah kelimesi geçmektedir. Kur'an-ı Kerim bundan birçok yerde bahsetmektedir. Hatta Arapların İslâm öncesi Allah kelimesiyle yüce bir tanrıyı düşündüklerini de kaynaklar zikreder. İslâm öncesi Araplara göre de, Allah, Kabe'nin Rabbidir. Araplar, putlara, kendilerini Allaha yaklaştıracığı için taptıklarını bildirmektedir. Bugün Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar da Allah kelimesini kullanmaktadır. Ancak, Allah kelimesi, en açık ifade şeklini İslâmiyette bulmaktadır. İslâm dini Allah merkezli bir din olduğunu bütün emirlerinde göstermektedir.

İslâm'da Allah, tektir, eşi yoktur. Doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur (el-ihlas: 1-4).

İslâm düşüncesinde Allah, sıfatları ile tanımak önemlidir. Allah'ın zatına şekil vermek mümkün değildir. Mü'min Allahı kendine yakın hisseder, O, ona şah damarından daha yakındır. Allah, dost ve vekil

olarak mü'mine yeter.

Müminler Allahı, sıfatları ile tanır. Bu sıfatlar tenzihi sıfatlar yani zâtî sıfatlar ve subuti sıfatlardır. Tenzihi sıfatlarla, Allah, kendisine yakışmayacak sıfatlardan ayrılmaktadır. Bunlar: **Vucud** (Allah vardır. Yokluğu düşünülemez), **kıdem** (varlığının başlangıcı yoktur); **Bekâ** (varlığının sonu olmamak), **vahdaniyet** (tek olmak, ortağı olmamak).

Muhalefetü'l - lilhavadis (yaratılmışlara benzememek), **kıyam binefsihi** (varlığı için başkasına ihtiyaç duymamak).

Subûtî sıfatlar ise şunlardır: **Hayat:** (Diri olmak), **ilim:** (ilim sahibi olmak, herşeyi bilmek), **irade:** (irade sahibi olmak), **semi:** (işitmek) **Basar:** (görmek), **kudret:** (Herşeye kadir olmak), **kelâm:** (söz söylemek), **Tekvin:** (yaratmak).

ALLAH'IN CEMAATI (Peuple de Dieu): Allah'ın cemaatı tâbiri, Allah'ın ittifakını vadettiği bütün insanlara şamildir. Eski Ahid'e göre bu toplum İsrail milletidir. Yeni Ahid'e göre ise, İsa – Mesih'in tebliğinin evrenselliği nedeniyle tüm insanlığın meyli ve gücü ile oluşan kilisedir. İsraille, etnik ve bölgesel bir toplum bahis konusudur. Bunun içindir ki bu toplumda İbrahim'in şeceresine ve Arz-ı Mev'ut'a bağlılık oldukça kuvvetli şekilde devam etmiştir. Yine orada Eski Ahid'in terimlerine samimiyetle bağlanılmıştır.

Aksine Kilisenin bünyesinde Allah'ın cemaatı, manevî bir sınıftır. Bu manada o, ne bölgeyle ne de ırkla sınırlanamaz. Oraya sadece Yahudi, Rum (Galatyalılara Mek. 111, 28), Romalı, yabancı, hatta erkek ve kadın değil; aynı vaadden yararlanan, aynı beden azaları olarak putperestler de incil vasıtasıyla İsa Mesih'teki mirasa kabul edilmişlerdir (Efessoslular,

III, 5-6). Fakat, yeryüzü hayatı boyunca bu Allah'ın cemaati, fonksiyonları, hizmetleri, yetkisi, ibadeti ve hiyerarşisi ile aynı zamanda cismânî bir cemaattir.

Eski Ahid'in cemaati gibi, Allah'ın yeni cemaati da, asırların sonuna kadar Rabbinde hem sadık, hem de sadaksız, muti ve hem de âsi, kutsal hem de günâhkar olarak varlığını devam ettirecektir. Sadece iyilerle kötülerin ayrıldığı kıyamet noktasından, Allah'ın cemaati, tamamiyle bir azizler cemaati olacaktır. Bugün o, sadece hedef olarak gösterilmiştir. II. Vatikan Konsili, kilise konusundaki dogmatik anayasasında, Allah'ın cemaati mefhumunu değerlendirmiş ve ona tüm bir bölüm tahsis etmiştir. (Bk. Lumen Gentium Chapitre II, 21 Kasım 1964).

ALLAH'IN KELÂMI (La Parole de Dieu): Katolikliğe göre "Allah'ın Kelâmı" kutsal-Ruh ve imanla İsa'da birleşen cemaat içinde, yani onun mistik bedeni olan kilisede yaşayan tarihi İsa, Allah'ın hulûl etmiş (bedenleşmiş) kelimesi olarak kabul edilir. Gerçek olarak muhafaza edilmiş olan "Allah'ın Kelâmı" verimli ve canlıdır. O, sadece passif bir şekilde kabul edilmeye değil; fakat, her ruhda, cemaatta, her kilisede orijinal bir tarzda bedenleşmiş, daima yenilenmiş olarak yaşamaya matuftur. Fakat bu hulûl işi, Allah'ın yaşayan ve nüfuz eden sözüne inanan kimsenin sahip olduğu insanî istidat ve Ruhü'l-Kudüs'ten gelen muhabbete uygun olarak her cemaatta ve kilisede bir değişiklik arz etmektedir. (VI. Paul, 19 Ocak 1972 celsesi-Vatikan).

Burada bir taraftan teolojik lisanda çok rastlanan kelâm-kelime-tarihi İsa ile diğer taraftan Kelam-Kilise-Kutsal Ruh arasındaki manâ karışımını belirtmekten

kendimizi alamıyoruz. Bu karışım, birçok farklı ve benzer plânlarda, kelimenin (Verbe), Kutsal Ruhun, İsa'nın, Kilisenin, inayetin ve sâlikin içten ve mistik olarak birleşmesiyle açıklanabilir. İşte bu birleştirici aşk sırrı, bütün Hıristiyan bilgi teorisini kökten etkilemiştir.

ALLAH'IN KRALLIĞI (Royaume de Dieu): Efsaneye göre ilâhlar, Krallığın tüm imtiyazlarından yararlanırlar ve Yüce bir Tanrı'ya bağımlı aşağı tanrılar hariç, bu tanrıların hepsi, iktidarlarını kendi sahalalarında icra ederler.

Sadece Tevrat'ın Allah'ı, insanların karşısında önce İsrail milleti ile misakla ilişki kurmuştur. Sonra yeni bir misakla tüm insanlık, İsa - Mesih'in kilisesine, yani O'nun yeni krallığına girmeye davet edilmiştir. Fakat bu krallık, insanların hür iradelerine tabi olarak dünyada yayılmaya bırakılan günahın tüm güçleri tarafından reddedilmiştir. Bu bakımdan İsa - Mesih'in, mânevî mahiyet taşıyan krallığı, bu dünyaya ait bir krallık değildir. Âhîr zamanda Allah'ın krallığı kesin olacak ve onun şeriatı kesin olarak üstün olacaktır. Burada sözü edilen krallık her şeyin hakimi ve yaratıcısı olan Allah'ın kendi krallığı değil; insanlar tarafından istenen ve kabul edilen Allah'ın krallığıdır. Çünkü Allah'ın kendi krallığı olan birinci tür krallık kaçınılmaz ve evrenseldir. İnsanlar tarafından istenen ve kabul edilen ikinci tür Allah'ın krallığı ise, sınırlı ve seçime bağlıdır.

O halde manevî ve ruhânî bir mahiyet arzeden krallık inayet ve hürriyet yönünden insanla Allah'ın diyalogu üzerine dayanır. İlk asırlarda Hıristiyanlar, krallığın yakın olduğuna, Mesih'in kuracağı Allah'ın kesin saltanatının gelmekte oldu-

ğuna inanıyorlardı. Ancak zamanla onlar, daha net bir mesihî krallık, âhîret anlayışı elde etmişlerdir. Aslında gerçek krallık, insanlığı kurtarmak için Çarmıhta can veren Allah'ın oğlundan kaynaklanan sonsuz bir inayete başlamıştır. Fakat o krallık, kesin olarak ne zaman olacağı bilinmeyen âhîr zamanda son yargılama olduğu zaman gerçekleşmiş olacaktır.

ALLIANCE İSRAELİTE: 1789 yılında Fransa'da yayınlanan insan hakları beyanamesi doğrultusunda 1860 yılında Paris'te, Yahudilerin insanî haklarını korumak ve onlara evrensel boyutta destek vermek için kurulmuş olan çok önemli bir yahudi kuruluşudur. Bu kuruluşun hedefi, evrensel boyutta Yahudi-liği teşkilatlandırmaktır. Fransız devrimi esnasında, Fransız Yahudiler hürriyet ve eşitlik prensiperinden derin şekilde etkilenmişlerdir. 27 Eylül 1791'de yayınlanan bir deklarasyon, Fransız Yahudilerini kesin şekilde bağımsız olarak tanıyordu. Böylece, vatandaş olan bir yahudi ile bir cemaatin üyesi olan bir yahudi arasındaki belirsizlik kaybolacaktı. Üstelik mahkemede Yahudiler, ellerinde kitabı mukaddes, başları kapalı olarak bir hahamın huzurunda yemin ediyorlardı, 1846 yılında bu tür yeminler kaldırılmıştı. Bu tür yeminin kaldırılmasının en hararetli savunucularından birisi, Adolphe Cremi-leux idi.

1858'de İtalyan bir Yahudi çocuğunun ailesinden habersiz vaftiz edilmesi olayı, Fransada çok geniş yankı yapmış ve kilise bu konuda hırçınlaşmıştı.

17 Mayıs 1860 tarihinde on yedi liberal şahsiyet bir araya gelerek, altı kişiyi bu konuda çalışma yapmak üzere seçmişlerdi. Bu altı kişi: **Charles Netter, Narcisse**

Leven, Isidore Cahen, Eugene Manuel-Aristide Astruc ve Jules Carvallo. Bu toplantının mimarı **Adolphe Crémieux** ise de o sahneye ancak 1863 yılında Alliance'ın üçüncü başkanı olduğu sırada çıkacaktı. Alliance'ın mimarları, ortodoks yahudilikten oldukça uzaklardı. Devletlerin sınırlarını aşan bu teşkilatın dayandığı temel felsefe, rasyonel ve evrensel bir prensip üzerine dayanıyordu. Bu felsefede yahudi özelliği, dinî emirlere saygıya dayanmıyordu. Alliance İsrailite'in, Fransa hudutları içinde kalma zorunluğu olan Consistoire, (Napoleon tarafından Fransa'da 1808'de Yahudilere sağlanan Yahudi cemaati yasasıdır) la ilişkisi yoktu. Alliance'ın kurucuları Alliance'ın yönlendirmelerine damgalarını vurmuşlardı. Meselâ Jules Carvallo'nun dikkati, Evanjelic Alliance üzerinde belirginleşiyordu. Bu Hıristiyanlar, Yahudilerinde yaklaşan kurtuluş kadrolarının içinde bir yerleri olduğunu düşünüyorlardı. Bu durum, Hıristiyan gruplarla Yahudiler arasındaki bağları izah ediyordu.

Diğer yandan Narcisse Leven, Isidore Cahen, Eugene Manuel, Jules Simon'un kuvvetli şahsiyetinden etkilenmişlerdi. Bunlar, Fransa'da belirli bir itibarı olan "Ecole Normale Supérieure"ün" sahipleliydi. Cemaatin yenileşmesi perspektifinde Alliance'ın kurucuları, Yahudilerin moralman gelişmelerine ve en geri ülkelerde eğitim ve öğretimin gelişmesine yürekten inanıyorlardı. Her yönden kurtuluşa ulaşmış olan Yahudiler, daha kötü şartlarda yaşayan dindaşlarına karşı sorumluluk duyuyorlardı. Adolphe Crémieux, Yahudilerin politik bağımsızlığı için çalışırken, Narcisse Leven, eğitim alanında önemli bir hareketi üstlenmişti.

Alliace'ın ilk okulu 1862 yılında FAS'da açılmıştı. Bu okul, resmen Fransız ve İngilizlerin himayesi altında bulunuyordu. İkinci okul, 1865 yılında TANGAR'da açılmıştır. Bunları, akde-niz sahillerinde açılan okullar takip etmiştir: Tunus (1878), Tripoli (1889), Kahire (1896), İskenderiyye (1897), Tantah (1907), 1870 yılından sonrada, bir ziraat okulu (Mikveh İsrail) Filistin'de açılmıştır. Kudüs Tiberiade'da, Haifa, Safed'de ilk okullar açılmış, Şam, Halep, Basra, Musul, Amara ve Hille'de ki okullar bu zincire ilave edilmişlerdi. 1898 yılından itibaren Tahran, İsfahan, Hemadan, Seneh, Şiraz, Kırmanşah ve Yemen'de yeni okullar açılmıştır.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye'de ve Avrupa'da Alliance çok hızlı bir gelişme göstermiş ve birçok okul açılmıştır. Şüphesiz bu yahudi okullarının açılışı, meşakkatsiz olmamıştır. Bu okullar, geleneksel Yahudi cemaatlerinin temsilcileri tarafından iyi karşılanmamıştır. Çoğu zaman Paris'ten gelen öğretmenlere Talmud Tora öğretmenler de ilave ediliyordu. Dini konulara ayrılan saatler hususu genelde dinî konular dışındaki öğretmenlerle önemli bir tartışma konusu teşkil ediyordu. Alliance'la canlandırılan üniversal prensip, genelde lâikliğe doğru götürüyordu. Alliance, açtığı ilk okulların yanında, meslek okulları da açmaya önem vermiş ve birçok meslek okulu açılmıştır. Böylece Filistin'de, Cezayir'de ve Selanik'te çıraklık eğitimi veren okullar açılmıştır. Bu okulların açılmasının hedefi, el sanatları ve ziraat faaliyetlerindeki gelişmelerle, sosyal yapıdaki değişikliği sağlamaktır.

Alliance'ın laik misyonu, sefarad hahamlarının aksiyonlarını geriletmediği kanatına hahamları götürmüştür. Diğer yandan

Fransızca'yı, Alliance, en mükemmel medeniyet dili olarak kabul ediyordu. Bu dönemde İbranice, sadece dinî öğretime tahsis edilmişti.

Alliance, Doğu Avrupa, Balkan ülkeleri, Asya ve Afrika'da Yahudilerin eğitilmeleri konusunda çok yararlı kadrolar yetiştirmişlerdir. Pogromlardan kaçan Yahudilere (Rusyada ezilen Yahudiler) ve onların çocuklarının eğitilmelerine Alliance ciddiyle eğilmişti. Okullarda verilen Fransızca dil eğitimi, hem Yahudilerin hem de diğer dinî grupların Batı kültürünü tanımalarına fırsat veriyordu.

Alliance, İstanbul'da yaşayan Yahudi çocuklarının eğitimine de çok önem vermişti. Bunun için, Kuzkuncuk, Galata, Haydarpaşa, Hasköy, Dağhamamı, gibi semtlerde okullar açılmıştı. Bu okullarda 3.597, Trakya-Marmara bölgesinde toplam 9.456, Ege bölgesinde toplam 2.751 Filistin-Beyrut bölgesinde 8.164 öğrencinin kaydolduğu tespit edilmiştir.

Türkiye devleti 1924 yılında yabancı dilde eğitimi yasaklamıştır. Bunun üzerine Alliance'ın okulları zaman içinde kapatılmıştır. Ancak Alliance başka ülkelerde ki okullarını devam ettirmiştir.

Alliance'ın Yahudiliğin bilinçlenmesinde ve Batı teknolojisi ile Yahudi düşüncesinin sentezinde çok önemli bir rol oynadığı kesindir. Bunun için geleneksel Yahudi eğitimi taraftarları daima Alliance'ın açtığı okullara muhalefet etmişlerdir. Alliance'ın faaliyetleri sayesinde özellikle Türkiye'de birçok Yahudi entellektüel yetişmiştir. Bunların en önemlisi son Osmanlı Hahambaşısı olan Hayim Nahum efendidir (1892-1960). Hahambaşı Hayim Nahum Türk devletiyle ilişkilerini gayet iyi tutmuş Türk vatandaşı bir Yahudidir.

AMATERASU: Japonya'da güneş Tanrıçasıdır. Şintoist mitolojinin kaynağıdır. Göğün ve yerin başlangıcından önce Amenominakanushi – no – kami, sonra da diğer büyük göksel Tanrılar doğmuştur. Bunlardan sonra, ebedî olarak yer yüzünde oturan kami ile başlayarak ve dalgalanan yeri sağlamlaştırmakla görevli olan **izanagi-no-mikoto** ve eşi **izanami-no-mikoto** ile tamamlanarak, “yedi mitolojik nesiller” zuhur etmiştir. Bunların birleşmeleri sonucu, birçok KAMİ meydana gelmiştir. Rüzgar, deniz, ışık, ateş kamileri bunların arasındadır. Eşinin ölümü bulduğu cehennemlere inişin çıkışında İZANAGİ, Amaterasu-ö-mi-kami'yi meydana getirmiştir. Gök yönetimini ona emanet etmiştir. Bu yönetimde gecelerin yönetimi ile vazifeli, aylardan sorumlu olan **Tsuki-yomi-no-mikito** ile, denizleri yöneten oldukça güçlü olan **Taka-haya-susano – o – no - mikoto** vardır. Babasına mukavemet ettiği için göklerden sürülen **Şusano – o – no - mikoto**, Amaterasunun kız kardeşiyle karşılaşır ve onunla birlikte, muhtelif KAMİ'ler meydana getirir. Göğe karşı olan Kami'lerin bulunduğu yere sulh getiren prens NİNİGİ, Amaterasu'nun neslindedir. İşte onun torununun torunu olan **Jimmutennö**, Japonya'nın ilk yeryüzü imparatoru olmuştur.

AMBARVALİA: Roma halkının mayıs ayının sonunda, ekilmiş tarlalar etrafında kutladıkları bir “Temizlenme ayini”dir. Bu temizleyici ayin, beyaz elbiseler giymiş halk tarafından kutlanıyordu. Bu tören esnasında, ilâhiler söyleniyor, hayvanlar kurban ediliyordu. Kurban edilen hayvanlar arasında domuz, koyun, dana vardı. Bu törenin hedefi, gelecek hasatı

temizlemek, site'nin ziraî alanını korumaktır. Bu korumayı yapmak için, görünmez bir engel çizilmektedir. Bunun için insanlara hayvanlara ve ekilen şeylere zarar verebilecek olan hastalıklar, zararlı güçler bu maniyayı zarara uğramadan geçemezler. Bu tören sırasında koruyucu Tanrı Mars çağrılmakta ve şöyle dua edilmektedir: “Bütün hastalıkları kov, reddet ve durdur! Yine kıtlığı, felâketleri yok et! Buğday ve gençler büyüsün!” Roma halkı bu temizleyici ayini M.Ö. II. Asırda kutlamıştır. Hıristiyan kilisesi M.S. V. Asırda bu Roma ayini yerine ROGATION ayinini koymuştur. Bu âyin, katoliklerce İsa'nın göğe çıktığı tarihten üç gün önce, tarlalara göğün bereketini çekmek için yapılmaktadır.

AMESHA SPENTA: Yasna haftanhaiti'den itibaren AVESTA da ölümsüz azizlere verilen bir isimdir. Bunlar, AHURA MAZDA'nın etrafında bulunan varlıklardır. Bunlar, hem Tanrı, hem de insan karakteri taşımaktadırlar. Meselâ Spenta Mainyu - “Kutsal Ruh”, Asha Vahishta “Muhteşem Adale”, Voğu Manah “İyi düşünce”, Khshathra Vairya “Arzu edilen iktidar”, Spenta Armaiti “Kutsal Sofuluk”, Hurvatât ve Ameretât “Sağlık ve ölümsüzlük” gibi şeyleri temsil eder... Bunlara ayrıca Sraosha “itaat” ve Ashi “Yabancı” da ilave edilmiştir. Maniheizm'deki beş “Amahraspand”, ilkel insanı oluşturan ışık elemanlarını belirtmektedir...

AMİDA: En üstün yahudi duasıdır. Buna Tephila da denir. Her ibadetin merkezini oluşturur, alçak sesle ayakta okunur. (Amida, ayakta olmak anlamına gelen AMD kökünden gelmektedir). Ayaklar bittişik olarak Kudüs'e doğru dönüktür.

Hafta içindeki okunmalarda on dokuz takdisi ihtiva eder. Bu eskiden on sekiz takdisi ihtiva ediyordu. Fakat, Hıristiyanlığın zuhuru arında, sapıkların cezalandırılmasını Allah'tan istemek için bir takdis daha ilave edilmiştir.

On dokuz takdis üç büyük konuya ayrılmaktadır:

a) Allahu Tebcil b) İnsanın maddi, manevi ve sosyal ihtiyaçlarını ilgilendiren bir yakarış c) Kutsal toprağın, Davud hanedanının dirilmesi, Allah'ın Kudüs'e dönüşü ve evrensel sulh (Cumartesi ve bayram günleri Amida'nın farklı okunuşları vardır.)

AMİDA: Japonya'daki "sonsuz ışıık" veya "sonsuz hayat" anlamına gelen Budha Amitâbha veya Amitâyus'a verilen bir isimdir. Amitâbha'ya yapılan tebcil, önce Çin'de gelişmiş daha sonra da Japonya'da AMİDİSME adı verilen Budizmin özel bir kolunun doğmasına yol açmıştır.

AMİDİSME: Amidizm, önce Çin'de sonra da Japonya'da gelişmiş olan bir Budizm şeklidir. Buda Amitâbha üzerinde merkezileşmiş olan bir dindarlık şeklidir. Bu dindarlık şekli, Çin'de "O - mi - to - fo" diye adlandırılırken, Japonya'da Amida diye adlandırılmaktadır.

Bu dindarlık şeklinin kaynağı Hindistandır. IV. Asırdan itibaren Mahâyâna mensuplarınca Çine getirilmiştir. Çinde, "Ts'ing-T'ou Ekol"unu (temiz yer ekolu) meydana getirmiştir. Bu ekol Çinde yayılmış olan tüm Budist ekollerinden daha az felsefi olanı ve daha çok sofu olanıdır. Bu ekolün belli başlı öncüleri T'an Louan (476-552) ve Tao Tchö (562-647) dur. Bunlar, kurtuluşun, insanın kendi çabası ile gerçekleştiğini söyleyenlerle, kurtuluşun başkasının gücü ve inayete ger-

çekleştiğini söyleyenler arasındaki ilk muhalefete işaret etmişlerdir. Amidizm, özellikle Chan-T'ao'nun baskıları altında (613-682), halk arasında yayılmıştır. Bilhassa, Fa-siang ekollerinin derin ve elverişli doktrinleriyle ün yapmıştır. Bu doktrinlere göre, mutmain bir kalbe, Amide'nin ismini ezberden okumak veya söylemek, ölümden sonra Batının cennetinde yeniden doğmak ve güvenlikte olmak için yetiyordu. Bu duaya "Nien - Fo" adı veriliyordu ve buna verilen formül de "Namo O-Mi - To - Fo" idi. Bunun anlamı ise şuydu: "Amida Buda'ya Saygı!" Fakat "Saf yer" ekolu hiçbir zaman "Amelsiz iman" vaaz etmemiştir. Bunu da, ahlaken gevşemiş insanların kurtuluş ümidine kapılmamaları için yapmıştır. Bundan dolayı bu ekol, müntesiplerine durmadan, ahlakın ve ailevi faziletlerin önemini hatırlatmıştır.

Ts'ing - t'ou'nun Çin ekolu, Japonya'da Jödo haline gelmiştir. XII. Yüzyılın başından itibaren rahip "Ryöun (1072-1132) Yüzu nembutsu adı verilen ilk Amidist mezhebi kurmuştu. Fakat bu bağımsız bir ekol halinde değildi. Jödo ekolünün gerçek kurucusu Hönen'di (1133-1212). Bunun için de Japonya'da Amidizm'in babası olarak kabul edilmiştir. Hönen'in talebelerinden biri olan Shinran (1173-1263), 1224 yılında "Gerçek Temiz yer" mezhebini tesis etmiştir. Bu mezheb, jödo shin shu idi. Bunun kısaltılmış şekli, Shinshû şeklinde söyleniyordu. Bu mezheb, jödo ekolundan daha da ileri gidiyor ve şöyle diyordu: "Günahkar, yalnız imanla kurtulamaz, bir adam ruhen yoksunlaştıkça, kurtulma şansı da artar". Çünkü o, en ufak kişisel bir çabaya kabiliyetsiz olarak bile AMİDA'nın kurtarıcı gücüne

mukavemet etmektedir. Shinrau'ya şöyle bir şaka yaptığı isnat edilmektedir: "İyiler cennete gitseler bile, kötüler de haydi haydi cennete gideceklerdir." Diğer yandan o, manastır bekârlığının, Amida'nın inayetine bir güvensizlik olduğunu belirtmektedir. Bunun için de mezhebinin rahiplerine evlenmeye izin vermiştir, kendisi de evlenmiştir.

Amidist diğer bir mezhep de Ji, mezhebidir, bu mezhep İppen (1239-1289) tarafından kurulmuştur. Bu mezhep "dans eden nembutsu"larla kendini göstermiştir, çok az sayıda müntesibi vardır.

Amida kültü, Çin'de, Bodhisattva; Avalokiteshvara kültü de Japonyada "kwannon" kültü ile birlikte icra edilmektedir. Bu vesile ile yapılan dualar ve ilahiler heyecan verici güzellikte olup, çok derin dinî duyguları tezahür ettirmektedir.

AMİŞLER (AMİŞH): Anabaptist Mennonite'lerden ayrılarak 1690'da doğmuş olan eski bir tarikattır. Alman Jacob Amman tarafından kurulmuştur. Amish'ler, Birleşik Amerika'ya göç etmişlerdir. Sayıları 50.000'ini bulmaktadır. Bunlar, bütün modern hayatı reddetmektedirler: Makineleri, müzik âletlerini, telefonu, fotoğrafı, sigortayı, devlet yardımlarını, askerlik yapmayı, modayı kabul etmemektedirler. Kapalı köy hayatı içinde yaşamaktadırlar ve eski Almancayı konuşmaktadırlar. XVIII. Yüzyıl Avrupa köylülerininin kıyafetlerini giymektedirler.

AMİTÂBHA: Amitâbha veya Amitâyus, sıra ile "sonsuz ışık" ve "sonsuz hayat" anlamına gelmektedir. Mahâ-yâna Budizminin en popüler Buda'larından birisidir. Önceki hayatlardan birinde rahip Dharmakara, bir Buda olmayı ve kendisi-

ni güvenle çağırınları harika bir dünyada (Temiz bir yer) karşılamayı vaatmişti. Bu yer, Sukhâvati diye adlandırılmıştır. Sukhâvati "mutlu" demektir. Amitabha'ya tahsis edilen sutralar tarafından bu yer, uzunca tasvir edilmiştir. Bu yer, Batı'da, önemli bir mevkide bulunmaktadır. Bunun için de buraya "Batı'nın Cenneti" denmiştir. Burası, ışıklandırılmış, çok kıymetli taşlarla yapılmış yedi surla, yedi sıra palmiye ile ve rüzgarın tesiriyle melodili şekilde çalan çanlarla süslenmiştir. Lotüs'lerin yetiştiği berrak göllerinde, Sukhâvatilerde doğan varlıklar görünmektedir... Bu varlıklar orada, erkek şekli altında doğmaktadırlar... Bu doğumlar sadece, Amitâbha'nın liyakatleriyle olmaktadır. Bu varlıklar, onun ismini, onun denetiminde onların son doğumlarından önce ölmeleri esnasında, onun hazır olması için anmaktadırlar. Bu varlıkların hepsi Bodhisattva'dırlar, onların en yüce sevinçleri, bizzat Amitâbha, tarafından öğretilenleri dinlemeleridir. Çünkü, Amitâbha Sukhâva-ti'nin merkezinde oturmakta ve ona Avalokiteshvara ve Mahâsthâmaprâta gibi iki Bodhisattva yardım etmektedir.

Amitâbha kültü, Budizmin kült geleneğinde önemli bir dönemeçtir. Binlerce yıllık birikmiş liyakatler ve faziletleri geliştirmek için yapılan zahidâne çabalar çok önemli değildir. Çünkü bu külte göre, Amitâbha'nın ismine gösterilen saygı, Batı cennetinde doğmaya, Nir-vâna'ya girmeye yetecektir. Bu kült dindarlığı özellikle, Çin'de ve Japonya'da gelişmiş ve Amidizmin doğmasını hazırlamıştır.

Amitâbha dindarlığı, "üç sutras" adı verilen belli başlı üç metne dayanmaktadır. En önemlisi, "mutluluk toprağının süsle-

melerinin büyük sutrası"dır. (Grand Sukhâvati-Wyûha-Sutra) Milâdi I. Asırda Sanskritçe olarak kaleme alınmış, kısa zaman sonra Hindistan'dan Çin'e geçmiştir. İkincisi "sonsuz hayat murakabesinin sûtrası"dır (Amitâyur - Dhyâna - Sûtra). Sanskritçe yazılmış olan bu metnin orijinali kaybolmuştur. Bu metin hakkındaki bilgimizi, V. Asırdaki bir Çin metninden elde etmekteyiz... Üçüncüsü "Mutluluk toprağının süslemelerinin küçük sûtrası"dır (Petit Sukhâvati - Vyûha - Sûtra). Bu metnin de iki ayrı Çin metni vardır.

Sanskritçe "Amitâbha" ismi Çince "O - mi - to - fo" ve Japonca'da "Amide" olmuştur.

AMON: Mısır Tanrılar Panteonunun en önemli Tanrılarında biridir. Çünkü Thébaide'in Tanrısı olarak müphem bir düzeyde iken birden hanedanlığın en yüksek ve en saygılı Tanrısı haline gelmiştir. XII. Hanedanlığın kurucusu olan I. Amenemhat'ın saltanatından itibaren bu Tanrı, bazan "hava Tanrısı", bazan "verimlilik Tanrısı" olmuş ve bazanda "Krallar Tanrısı" olmuştur. Nihayet yüzyıllar içinde "Tanrılar Kralı" olarak çift ülkenin tahtlarının sahibi olmuştur... Geleneksel olarak bu Tanrı, peştemal örtülmüş bir insan şeklinde tasarlanmış fakat başı koç başı şeklinde düşünülmüştür. Theben'li ilâhiyatçılar, ona bu hayvanı ortak etmişlerdir. Yine ilâhiyatçılar ona zevce olarak Mout'u göstermektedirler. Tanrı Amon'un isminden "Gizli Tanrı" anlamına gelen bir kısmın bulunduğunu söyleyerek kendilerine göre bir ilâhiyat geliştirmişlerdir. İşte "İmparatorluk Tanrısı" ilâhiyatı, böylece doğmuştur. Fakat komşu kùltlerden de birçok şey almıştır. Özel-

likle Heliopolis Memphis veya Hermopolis gibi büyük doktrinlerden çok şey almıştır. Burada, Tanrısal tabiatın tarif edilemezliğini yakalamayı deneyen bir Mısır senkretizmi görülür. Bu ilâhiyat böylece, "ebedî ve ilk olan" bir Tanrı elde etmiştir. Bu Tanrı bütün yara-tılışdan sorumludur. Bu Tanrı, dokuz birleşmiş Tanrının başına konmuş ve güneş Tanrısının vasıflarını da kendinde toplamıştır. Böylece de AMON - RE olmuştur. Theben Firavunlarının politikası, ona büyük bir tarihi perestij sağlamıştır. Bu perestije hâlâ, onun KARNAK tapınağının harabeleri şahitlik etmektedir. Çünkü bu tapınağa orta imparatorluktan itibaren bütün kralar güzelleştirme konusunda katkı sağlamışlardır. Bu Tanrının zaferi, zenginlikle ve piskoposların iktidarı ile atbaşı gitmiştir. Öyleki XX. hanedanlığın sonunda piskoposlar kral olmuşlardır. Onların istilacı güçlerine son verme iradesi, kısmen IV. Akhenaton kırılmasını izah etmektedir. Asurlular tarafından Thebes'in yağmalanmasından sonra Amon kültü gerilemeye başlamıştır. Böylece, taşra Tanrılarına bir lütuf kapısı açılmıştır. Neticede Osiris halk arasında birinci sırayı almıştır. Amon mabedlerinin harabelerinden başka bugüne, bir takım ilâhiler kalmıştır. Bu ilâhiler, Tanrının tabiatını tarif etmeye yönelmişlerdir. Bu ilâhilere göre: "Başlangıçta Amon vardı. Amon'dan önce kimse yoktu. Hiçbir Tanrı ona ortak değildi. Sana isim verecek anne de yoktu... Seni dölleyecek baba'da yoktu..." Görüldüğü gibi, burada, bir çeşit monoteizm sergilenmektedir.

AMOS: Toqoa asıllıdır. II. Jéroboam (M.Ö. 783-743) parlak saltanatı sırasında kuzey krallığına gitmiştir. Orada verdiği

vaazlarında kralın sonunun geldiğini bildirmiştir. Kraliyet mabedinin dışına atılmasını isteyen rahip Béthel, kendisinin Tanrı Yahve tarafından aniden gönderildiğini söylemiştir. Bu hikaye Amos 7/10-17'de anlatılmaktadır. Burada Amos, kendisinin önceden peygamber olmadığını, peygamber oğlu da olmadığını belirtmekte; kendisinin bir çoban olduğunu, ancak Rabbin, kendisine "Git kavmim İsrail peygamberlik et" dediğini söylemektedir. 7/15. Böylece ilk İsrail nebilerinden olan Amos'un, gösterdiği bir takım mucizeler muhafaza edilmiştir. Amos bir halk hatibidir: Samarie zenginlerinin konforunu, kadınların lüksünü kınamakta, kültürün şekilciliğini ifşa etmektedir. Böylece Amos, İsrail'de ve komşularındaki tüm adaletsizlikleri kınamaktadır. İnsan haklarının ihlâlini (2/1), ayıplamaktadır. Amos'a göre, "Yahve Günü" aydınlık değil, karanlık olacaktır. (5/18-20) Bugünkü eski Ahidin içinde otuzuncu kitapda yer alan AMOS, İsrail toplumundaki yolsuzlukları ve adaletsizlikleri haber veren bir Nebi özelliği taşımaktadır. Amos hakkında bu bölümde detaylı bilgi bulunmaktadır. Amos'un beşinci babının yirmi dördüncü cümlesinde şunları okuyoruz: "Ancak hak sular gibi, ve adalet kuvvetli ırmak gibi aksın" (5/24).

AMOURROU: Sümercede MAR - TU şeklinde yazılmıştır. Mezopotamya'nın Batı bölgelerinin Tanrısıdır. Step göçebelerinin koruyucusudur. Daha sonra Babil'e girmiştir. Sümerce bir ilâhi onu, AN'ın ve Ninhoursag'ın oğlu olarak takdim etmektedir (Sahg, No: 4). Buna verilen vasıflar Ninourta'yı hatırlatmaktadır. Bu Tanrı, bazan fırtına tanrısında assimile edilmiştir.

ANABAPTİSTLER: XVI. Yüzyıl reformcularının ileri sürdükleri fikirlerden kaynağını alan bir dinî harekettir. Daha çok reform kiliselerinin yörüngesinde gelişme göstermiştir. Bu hareketin temelinde Luther'in "sadece iman" doktrinine karşı yetersiz bir güven yatmaktadır. "Sadece imanla", kurtulur şeklindeki iman, bazı Hıristiyanları, küçük çocuklara yapılan vaftizin etkili olmadığını düşünmeye sevk etmiştir. Çünkü çocuklar, iman ederek vaftiz olma durumunda değillerdir. Bunun için, bütün Hıristiyanların kurtuluşa erebilmeleri için "vaftiz olmayı" istemeleri gerekmektedir. İşte "yeniden vaftiz" olma olayı "Anabaptizm" hareketini meydana getirmiştir. Yani, Anabaptizm, hareketine katılanlar, çocukluk yıllarındaki vaftizle yetinmeyip, "yeniden vaftiz" olanların oluşturdukları ve bunu propaganda edenlerin hareketidir.

Başlangıçta pasif bir spiritüel hareket olarak başlayan Anabaptizm hareketi, daha sonra bir takım politik isteklerle sahneye çıkmaya başlamıştır. Anabaptizmin ihtilalci veçhesi, özellikle XVI. Yüzyılın feodal Almanyasında gelişme bulmuş ve nihayet 1534 - 1535 yılları arasında meydana gelen "köylü savaşları" ile sonuçlanmıştır. Saxe bölgesinde Nikolaus Storck (1525) ve Thomas Münzer (1489 - 1525) "yalnız yetişkinlerin vaftizinin değil, Kutsal-Ruhun kişisel ilhamının da iman kuralı ve hareket tarzı" olabileceğini vaaz ediyorlardı. Yine bunlar, enkarnasyon yerine bir çeşit "İnsanın Tanrılaşmasını" savunuyorlardı... Bu düşüncelere, herkesin eşitliği ile, "Tanrının krallığının" ıslahı fikri ilave ediliyordu. Bu vaizlerin önderliğindeki Zwickau ayaklanması

1521 yılında yapılan tutuklamalarla önlenmiştir. Fakat liderler Bohême ve Alstadt'a kaçmışlardır. Saxe bölgesinde Münzer, ikonoklast hareketini körüklemiş, doktrinini formüle etmiş, Roma kilisesine ve Lutherci kiliselere hücum etmiştir. Luther onun bazı dinî ve sosyal isteklerini temelde kabul etmiştir. Fakat aksiyonunu bozacak düzensizliklerden korkmuştur. Bunun içinde bunlara karşı kanlı bastırma olayını tasvip etmiştir. Böylece Luther, ikili saltanat doktrini ile kilisesini şartsız şekilde lâik iktidara boyun eğmeye sevketmiştir.

Melchior Rink'in, Hans Denk'in, Hans Hut'un, Pilgram Marpeck'in gayretlerine rağmen, acımasız şekilde sürdürülen baskılar, Anabaptist hareketi kırmıştır. Anabaptistler muhtelif ülkelere dağılmışlardır.

Anabaptist hareket, Melchior Hoffman (1500-1543)'ın gayretleri ile kuzey Avrupa'da direnmiştir. "Baltık Havarisi" diye adlandırılan bu adam, Strasbourg'da tutuklanmış ve orada on yıl sonra ölmüştür. Onun talebeleri, Amsterdam'da, Haarlem'de, Ley'de çok sayıda bulunmaktadır. Bu talebelerinin tutumlarını şiddet yanlısı ve barış yanlısı olmak üzere ikiye ayırabiliriz:

Şiddet yanlıları, Jan Matthijs ve Jan Beukels etrafında toplanmışlardır. Bunların en yoğun olduğu şehir Münster olmuştur. Münster, yeni Kudüs olarak kabul edilmektedir. Önceleri, bir katolik şehir olan Münster, daha sonra Almanyanın diğer bölgelerinden ve Hollanda'dan gelen Anabaptistlerle dolup taşmıştır. Münzer'in en korkunç fikirlerini kabul eden Anabaptistler, zırva bir teokrasiye ve müsamahasızlığa kendilerini kaptır-

mışlardır. İncili ve ilimleri hakir görmektedirler. Sanat eserlerini kitapları ve dinî yapıları yıkmaktadırlar. Matthijs 1534 Nisanında öldürülmüş ve Jan Beukels yalnız kalmıştır. O da kendini "Sion Kralı" ilân etmiştir. Onbeş karısının olduğu söylenmektedir. Daha sonra "Sion kralı" yakalanmış ve öldürülmüştür. Böylece, her Anabaptist grup büyük işkencelere maruz kalmıştır.

1633'den sonra, bazı Anabaptistler Amerikaya göç etmişlerdir. Orada birçok kollara ayrılmışlardır. Askerlik yapmaya karşıydılar. Cemaat halinde yaşamaktadırlar.

ANAHİTA: Mazdeizmde verimlilik Tanrıçasıdır; onun ismi lekesiz, temiz anlamına gelmektedir. Bu sıfat, "nemli" anlamına gelen aredvi ve "kuvvetli" anlamına gelen Surâ diğer iki sıfatla, ırmak suları tanrıçası Harahvatı'yi vasıflandırmaktadır. Bu tanrıça da Hindistan'daki Sarasvatı'yi andırır. Avesta, bu Tanrıçayı, dik göğüslü, yüksek kalçalı, altın sandallı, kunduz kürklü, güzel bir kadın olarak tasvir etmektedir. Batı İran'da bu tanrıça kültü, Nana veya İstar gibi yabancı Tanrıça kültürleriyle birleşmiştir. II. Artaxerxes'in saltanatından itibaren, Anahita, mabedlerde heykellerine sahip olmaya başlamıştır. Grekler ondan, Anaitis diye bahsederler. Yunanda bu Tanrıça, Artemis'le veya Aphrodite ifade edilmiştir.

ANANDA: Brahmanizmdeki Trimûrti teslisinde Ananda, üçüncü unsuru teşkil eder. Burada Allah, Sac-cid-Anânda şeklinde tarif edilmektedir. Yani, Varlık-Şuur-Mutluluk. Çünkü Sanskritçede Anânda, Sevinç; mutluluk anlamına gelmektedir. Bu vasıfla Anânda, Shi-va'ya bağlı bulunmaktadır. Çünkü mitolojik

plânda bu tanrısal unsur, teslisin üçüncü unsurudur. (Brahma-Vishnu-Shiva). Anânda, ölümlerinden sonra, bu tanrının cennetini elde ettikleri zaman, Shiva'ya bağlı olanların mutluluğunu göstermektedir. Mitolojik bir dağın üzerinde olacak olan bu mutlu ikamet, Kailasa adını almaktadır. Yine de Anânda, Vishnu'nun, Krishna'nın, Tanrıça'nın mensuplarını bekleyen mutluluk dahil, her çeşit sevinci ifade etmektedir. Genelde Anânda kelimesi, varlığa dönüşünü yapan daha doğrusu, mutlakla (Brahman) hüviyetini aynı yapan yeniden doğuş çarkından (Samsâra) kurtulan ruhun en üst derecedeki sevincini, mutluluğunu hatırlatmaktadır. Öyleyse, geçici, cismanî, bedbahtlıktan başka birşey olmayan varlık karşısında, öz; istikrardır, daimiliktir, mutluluktur, (Ananda). Bunun için, herşeyden vazgeçenler (Sâdhu, Samnyâsin" giriş esnasında, Anânda unsurunu ihtiva eden yeni bir isim almaktadırlar. Meselâ, Shivânanda (Shiva'da Sevinenler), Vivekânanda (Ayrımcılıkta sevinenler) gibi.

ANANDA: Buda'nın yeğenlerinden biridir. Sâkyamuni tarafından öğretilen yeni yolda hidayete gelmiştir. Keşişlerin arasına girmiştir. Ananda, Buda'nın biyografisinde çok önemli bir yer tutar. Çünkü o, yirmibeş yıl Buda ile beraber olmuştur. Onun bütün sözlerini hafızasına kaydetmiş ve onunla haşır neşir olmuştur. Ananda'nın yumuşak, mütevazî karakteri, Buda'nın, öfkeli ve kaprisli karakterli diğer yeğeni olan Devadatta'ya ters düşmüştür. Bu, üstadını öldürüp onun yerine bile geçmeyi denemiştir. Ananda'nın karakteri yine Mâhâkashyapa'nın karakterine terstir. Bu, Buda'nın ölümün-

den sonra, cemaatin idaresini eline almış ve Râjagriha konsilinde kesin rol oynamıştır. Bu ilk konsilde Ananda, Buda'nın bütün öğretilerini ezberden okumaya davet edilmiştir. İşte SÛTRA'ların kaynağı bu öğretiler olmuştur.

ANA TANRIÇA: Antik çağın çok önemli dinî motiflerinden birisi de Ana Tanrıça motifidir. Ana Tanrıça iki şekilde tasvir edilir: **Birincisi**, Tanrıça bir çocuğu tutar veya emzirir, **ikincisi**, yanında bir veya iki kişi daha vardır ki hepsi çocuğa bakar şekilde tasvir edilmiştir. Bu bir Ana Tanrıça'dır. Bazı kabartmalarda Ana Tanrıça'nın yanında bir kadın daha bulunmaktadır. Ana Tanrıça, üretkenliğin bir sembolü olarak takdim edilmektedir.

Antik çağdaki ortak Tanrıçalar, perilerin egemen olduğu Hıristiyan İrlanda'da devam etmiştir. Kuzey İtalya'da bulunan Ana Tanrıçalar inanç, Galya'da bu kadar yaygınlık kazandıysa bunun nedeni, bu ülke kadınlarının doğurganlıkta ün salmış ve bundan dolayı da saygı duyulmuş olmalarındandır. Roma İmparatorluğu dönemine rastlayan bu imtiyaz, Kybele dağının büyük anası inanışlarının Galya'da yayıldığına açıklamaktadır.

ANGLİKANİZM: İngiltere kilisesi, derin bir şekilde Canterbury'nin ilk piskoposu olan Augustin'e bağlı olan Benedictin zühtü ile belirginlik kazanmış, zamanla bu züht ve çile tarzına, Domikenler, Fransiskanlar'da katılmışlardır. Bu dinî yaşayışta liturji çok önemli bir yer tutuyordu. Normande'in fethinden (1066) VIII. Henri'ye kadar (1509-1547) papalığın egemenliği bazan kabul edilerek bazan da reddedilerek Roma ile milli bağımsızlık endişesindeki İngiliz prensleri arasında bir gerginlik yaşanmıştır. Aslında Ro-

ma'ya karşı olan muhalefet, reformun dinî fikirlerinden gelmiyordu. Bu muhalefet, kraliyetin politikasının bir parçasını teşkil ediyordu. VIII. Henri önce, din adamı olmak istemişti. 1509'da kral olduğunda Oxford'da ilâhiyat tahsili yapmıştı. 1521'de Luther'e muhalefet etmişti. O, yedi kilise sırrını savunuyordu. O zaman Papa X. Léon, VIII. Henri'ye imanın savunucusu ünvanını vermişti. Roma ile VIII. Henri'nin arasını bozan olay, onun boşanma davası olmuştu; papalık onun boşanmasını kabul etmemişti, 1529'da kral, İngiliz din adamlarına yeryüzünde "İngiliz Kilisesinin Yüce Şefi" olduğunu bildirmişti. Bu tebliği, İngiliz papaz sınıfı, 1532'de kabul etmek zorunda kalmış ve 1534'de de İngiliz parlemenosu bu kararı onaylamıştır. Bu devirde Thomas Cromwell ve piskopos Cranmer'in tesiri altında Lutherci kiliselerin akımları yavaş yavaş İngiltereye nüfuz ediyordu. Devlet tarafından müsadere edildikten sonra, manastırlar kaldırılmış ve malları dağıtılmıştır. Yine de Evanjeliclerin propağandası ancak kanlı bir statü de 1539'da durdurulabilmiştir. VI. Edouard'ın yönetiminde (1547-1553) ise, kült ve dogmalar reforme edilmiş, ancak piskoposluk teşkilatı olduğu gibi kalmıştır. 1549'da ilk dua kitabı, 1552'de ise ikinci dua kitabı yayınlanmıştır. Ayrıca aynı yılda kırk iki maddelik iman ikrarı yayınlanmıştır. Bu iman ikrarları, özellikle evharistiya konusunda Lutherci ve Calvinci görüşleri ihtiva ediyordu... 1553 - 1558 yılları arasında egemen olan Mary Tudor ile sert bir katolik muhalefet kendini göstermiştir. Böylece de birkaç yıl Roma hakimiyeti devam etmiştir. Fakat kral sadece kilise işlerinde devletin yüce

idarecisinden başka rol oynamıyordu. Bunun için "kilise sırrarı" onun tesir alanının dışında kalıyordu. Fakat 1559'da yürürlüğe giren "tek biçimlilik yasası" ile orta bir yol açılmıştı. VI. Edouard'ın liturjisi, birkaç antik katolik esasın kaldırılması ve resim, haç, dinî musiki ve piskoposların elbisesi gibi konularda verilen bazı tavizlerle kabul edilmişti. Bu durumda CANTERBURY'nin yetmiş birinci piskoposu Matthew Parker oluyordu. Anglikan kilisesinin apostolik mirası, onun tarafından sağlanmıştır. Bu açılan "orta yol" 1571 yılında parlemenoto tarafından kabul edilmiştir. 1564'den itibaren kalvinist muhalifler, puritenler diye adlandırılmışlardır. Çünkü onlar, Devletin kilisesini temizlemeye yönelmişlerdir. Fakat, zulüm görmüşlerdir.

XVIII. yüzyılın başından itibaren Anglikan cemaati bütün dünyaya yayılmaya başlamıştır: Amerika (1784), Kanada (1787), Hindistan (1814), Avusturalya (1836), Yeni Zelanda (1841), Güney ve Batı Afrika (1852), Doğu Afrika (1861). 1980 yılında dünyadaki Anglikan kiliseleri Canterbury'den bağımsız olarak varlığını sürdürüyorlardı. Her Anglikan kilisesi aynı esasa, imana, liturjiye sahip olmakla beraber müstakil olarak kendini yönetiyordu. Bugün Anglikanların yarısından çoğu, İngiltere dışında yaşamaktadırlar. Anglikan kilisesinin karakteristik çizgileri şunlardır:

- 1- İncil'in ağır basan bir önemi vardır.
- 2- En çok kullanılan incil metni 1537 nüshasıdır.
- 3- İki önemli sakrament vardır. Diğer beş sakramentin yeri değişmektedir.
- 4- Kilise'nin dua ve iman kitabı olarak kullandığı kitap (Prayer book) 1562 yılın-

da kaleme alınmış olup, 1907 ve 1927 yılında yeniden gözden geçirilmiş olan kitaptır. 1929 yılında, piskoposlar bu kitabın kullanılmasına karar vermişlerdir.

Esnek ve pragmatik bir yapıya sahip olan Anglikan kilisesi, muhtelif şartlara ve temayüllere adapte olmuştur. Bunun için bu kilise, katolik, puritanist ve metodist eğilimleri bünyesinde toplamıştır. İngiltere kilisesi, kendine mahsus bir kuruluştur. Onun piskoposları lordlarla birlikte oturmakta ve kilise meclisi yasal bir teşkilat olarak görülmektedir.

Anglikanizmin kiliseler birliği faaliyeti II. Vatikan konsilinden beri (1962-1965) artmıştır. Roma'da bir "Anglikan Merkezi" açılmıştır. 1966'da Ramsey piskoposu, Papa VI. Paul'u ziyaret etmiştir. Milletlerarası seviyede kurulan Anglikan - Katolik komisyonu, özellikle iman konusunda anlaşılacak belli başlı konular üzerinde çalışmaktadırlar. Bu komisyonun çalışmaları, 1971'de Windsor'da Evhariştiya doktrini üzerinde bir deklarasyon şeklinde ve 1973'de Canterbury'de Minister ve Ordinasyon şeklinde yayınlanmıştır.

Yine Anglikanlarla - Katolikler arasındaki diyalog 1982 yılında Papa II. Jean - Paul'un gerçekleştirdiği İngiltere ziyaretiyle yeni bir boyut kazanmış; Papa ve Canterbury piskoposu yeni bir Anglikan - Katolik komisyonu kurmuşlardır. Anglikan kilisesinin İngilteredeki dinî merkezi, Canterbury piskoposluğudur.

ANGRA MAİNYU: Zerdüşt ilâhiyatındaki "kötü ruhtur". Düşünce, sözde ve aksiyonda kötülüğü temsil etmektedir. O, şeytanların şefidir. Ahura Mazda'ya muhaliftir. Ahura Mazda'nın her yaratığına, bir kötülükle cevap vermektedir. Klâsik dönemin Grekleri,

Oramazdes ve Areimanios isimleri altında iki hasım Tanrı tanıyorlardı. Ahriman'ın bir kült konusu olduğunu Plutarque doğrulamaktadır. Plutarque, Zoroastre'in, İranlılara Areimanios'un kötülükleri önlemek için kutsallaştırıldığından bahseder.

Pehlevice metinlerde Ahriman ismi, daima, ölüm, hastalık, gibi kötülüklerle zikredilmiştir. O, Ohrmazd'ın antitezi olarak gösterilir. Ohrmazd, yaratışıyla madde dünyasında hazırdır. Ahriman'ın ise, maddi varlığı yoktur. O halde Ohrmazd ile Ahriman arasında bir benzerlik yoktur. Ahriman, yılan, sinek, at veya insan şekline girebilir. Fakat bu suretler ona, kısa bir zaman için verilmişlerdir.

Bir başka kanaat, bu konuda daha da felsefidir: Başlangıçta, Ohrmazd, hikmet ve bilgi yeteneği ile, sadece bir potansiyel olarak vardı. Henüz aktüel değildi, potansiyel halindeki bu şuur kendi dışında bir obje olarak varolmak istiyordu. İşte böylece, Tanrının iradesi dışında Ahriman olarak var olmuştur.

Zerdüşt ilahiyatında, Ahriman ismi gittikçe spiritüel bir varlık halini almıştır. Daha sonra da tamamen kaybolmuştur. 1910 yılında, büyük bir parsi rahibi tarafından yazılan Mazdeizm Din dersinde Ahriman ismi bulunmamaktadır.

ANİMİZM: Animizm kelimesi, geniş anlamda bir "hayatî güç" veya "Ruh" a inanmayı belirten bir inançlar bütünüdür. Bu teorinin ortaya atıcısı olarak E.B. Taylor gösterilir. Taylor, dinlerin menşesinde Animizmin bulunduğunu iddia etmektedir. Fakat R.R. Marett, "Animizm Öncesi" bir din bulunduğunu ileri sürerek, Animizm teorisine karşı çıkmıştır. Ayrıca, Animizm teorisi, birçok modern etnolog

tarafından da reddedilmiştir. En önemli tenkidi W. Schmidt yapmıştır. Schmidt'e göre ilk dinî belirtiler Animizm şeklinde değil, "Yüce Tanrı"lara inanç şeklinde kendini göstermiştir.

ANNA PERENNA: Bu bir Roma bayramıdır. Mart ayında dolunay zamanında kutlanmaktadır. Çünkü Mart ayı, tabiatın canlandığı ve savaş mevsimlerinin başladığı bir aydır. Bu bayramda sert dinî merasimler icra ediliyor, adaklar yapılıyordu. Resmi ve özel takdimeler sunuluyordu. Bu bir halk bayramıdır. Gerçek anlamda bir kermesdir. Bu bayramda erkekler ve kadınlar, otların üzerine oturarak bol bol yerler ve içerler. Uzun yıllar yaşamak ümit edilir, müzik dinlenir ve danslar edilir.

ANTECHRİST: İsa'nın, en büyük düşmanı olarak tasarlanmıştır. Antechrist, Hıristiyanlıkta Ahirzaman tasavvurlarında çok önemli bir yer tutmaktadır. Bizzat, Antichristos kelimesi İsanın hasmı anlamına gelmektedir. Hıristiyanlıktaki Antéchrist kavramı kökünü yahudiliğin kıyamet düşüncesinde bulmaktadır. Yahudilikte, İsrail milletine Gog ve Magog'un saldırıları Hezekiel 38-39'da dile getirilmektedir. Bizzat Kudüs'te Tanrı Yahve, düşmanlar üzerinde zafer elde etmiş ve saltanatını göstermiştir (Zekerya, 14). Daniel kitabı ise bu mukaşefeleri zalim hükümdar Antiochus Epiphane'ye tatbik etmekte ve onun bozgununu haber vermektedir (Daniel, 8/8-24). Böylece, Daniel'in kehanetleri hem Yahudi dünyasında hem de Hıristiyan kilisesinde aktüelleşmektedir. Böylece, Tanrının düşmanları, ahir zamanda İsa'nın düşmanı olmaktadırlar. Kıyametle ilgili nutuklarında İsa, Hıristiyanları, sahte mesihlere

karşı uyarmaktadır (Markos 13/21). Aziz Pavlos, Selâniklilerin endişelerini, İsa'nın düşmanının henüz gelmediğini beyan ederek teskin etmeye çalışır (Sel. 2, Mektup 2/3-10). İsa düşmanının yapacağı işler konusunda Pavlos'un dayandığı bilgiler Daniel 11/36'daki şu bilgilerdir: "Kral dileğine göre yapacak ve kendisini yükseltecek, ve kendini her ilâhtan büyük edecek ve ilâhların Allahına karşı şaşılacak şeyler söyleyecek ve gazap tamam oluncaya kadar işi iyi gidecek; çünkü hükümlenen şey yapılacaktır."

İsa düşmanı varlık konusunda Yuhanna'nın VAHİY adlı kitabında daha çok şey vardır: Orada bu garip varlık bir canavar şeklinde, on boynuzlu, yedi başlı bir hayvan olarak belirtilmiştir. Ayı ayaklı, aslan ağızlı kaplana benzeyen bu canavar, Allah'a küfür etmektedir. Antichristos ifadesi Yuhanna'nın mektuplarında da bulunmaktadır (Yuhanna'nın I. Mektubu: 2/18-22; 4/3; Yuhanna'nın 2. Mek. 7). Yuhanna burada, Hıristiyan cemaatinden ayrılıp, İsa'nın tanrısallığını kabul etmeyenleri Antichristler olarak göstermektedir. Yuhanna'nın ifadesine göre mesih düşmanı olan Antichrist, tam manasıyla mesih muhalifi bir saptırandır. Kilise babaları Antechrist tasavvurlarını İncilin kabul ettiği şekilde yorumlamaya yönelmişlerdir. Meselâ Irénée, Antéchrist'i bütün şeytanî kafirlikleri belirten bir adam olarak düşünmektedir. Hıristiyanlıktaki Antéchrist tasavvuru, islâmdaki Deccal inancı ile bir yakınlık arz etmektedir.

ANTİSEMİTİZM: Antisemitizm terimi yerinde kullanılmış bir terim değildir. Çünkü Yahudilerden başka semit kavimlerde de vardır. Fakat Antisemitizm, Anti -

Yahudilik Teriminin sinonimi olarak kullanılmaktadır.

Yahudi toplumunun dinî uzlaşmazlığı ve başka milletler içinde erimemesi olayı karşısında her zaman Yahudiler için düşmanca duygular kendini göstermiştir. Eski Ahit, yahudi milletinin maruz kaldığı işkenceleri, sürgünleri anlatmaktadır. Nabuchodonosor (Buhtunnasr) dan (M.Ö. VI) M.Ö. II. Yüzyıla kadar Yahudiler, birçok zulme maruz kalmışlardır. M.S. 70 ve 132 yıllarındaki yahudi ayaklanması, Yahudilerin bölgelerden genel dağılımlarını meydana getirmiştir.

Yahudiliğin yegane varisi olan Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğunda IV. Yüzyılın başında resmi din olma imtiyazına sahip olmuştur. İşte o andan itibaren bir Anti - Yahudilik hareketi doğmuştur, çünkü Antisemitizm terimi ancak XIX. yüzyılın ortaya çıkardığı bir terimdir. Anti-Yahudilik teriminin doğuşunun iki önemli dayanağı vardı: **Birincisi**, Yahudiler İsa'yı çarmıha germişler ve Tanrı katili olmuşlardır. Yahudilerin hepsi, bu ölümden sorumludurlar. **İkincisi**, Yahudilerin bütün dünyaya dağıtılmaları, bu suçlarının cezası sonucu olmuştur.

Bu düşünceye dayalı politik, ekonomik ve sosyal baskılar Yahudiler açısından kesin sonuçlar vermemiştir. Yahudiler için çıkarılan özel yasalara rağmen Yahudiler XI. Yüzyıla kadar, Hıristiyanlarla birlikte yaşamışlar, elbiseleri, işleri ve dilleri Hıristiyanlarınkinden ayrılmamıştır. Yahudilerin ayrıldıkları tek şey, onların inançları olmuştur.

XI. yüzyılın sonunda olan ilk haclı seferleri ile birlikte Hıristiyanlar Yahudi düşmanlığına ilk kesin adımlarını atmışlardı. **"Bundan böyle Hıristiyan toplumunda**

Yahudiler kanun dışı ilân edilmişlerdir".

Artık onlar kendilerine tahsis edilen ghettolarda yaşamak zorundadırlar. Sivri şapka giymeye zorlanmışlar, ekonomik aktiviteden uzaklaştırılmışlar sadece ticaretle uğraşmaya zorlanmışlardır. Bu sosyal baskıdan başka, Yahudiler Avrupa'da, savaşlardan, salgın hastalıklardan, ekonomik krizlerden, çeşmeleri zehiretmekten sorumlu tutulmuşlardır. Neticede Yahudiler 1290 yılında İngiltere'den, 1394 yılında Fransa'dan, 1492 yılında İspanya'dan ve 1496 yılında Portekizden sürülmüşlerdir... Resmî kilise de bu baskı dairesine katılarak 1215 yılında yapılan IV. Latran konsilinde Yahudiler için çok ağır tedbirler almıştır. Böylece Yahudiler, Engizisyonun imtiyazlı kurbanı olmuşlardır.

Hıristiyan Yahudi düşmanlığını ne reform ne de Humanizm hareketleri ve hatta ne de rönesans hareketleri kökünden kurtarmamıştır. Avrupa'da ancak XVIII. Yüzyılın **"Aydınlanma hareketi"** Yahudilere karşı haksızlık yapıldığı şuurunu uyandırabilmiştir. 27 Eylül 1791 tarihinden itibaren Yahudiler Fransada **"Fransız vatandaş"** olma hakkını elde etmişlerdir. Aynı hakkı Yahudiler 1852'de İtalya'da, 1866'da İngiltere'de, 1870'de Almanya'da, 1917 yılında Rusya'da elde etmişlerdir.

Fakat Yahudilerin hürriyetlerine kavuşması olayı da **"Yahudi düşmanlığı"** hareketine yeni bir hız kazandırmış oldu. Modern ekonominin gelişmesindeki onların büyük payı, özellikle ticaretle ve bankalardaki başarıları, Yahudilere karşı bir kıskançlık ve düşmanlığın meydana gelmesine neden olmuştur. Aşırı faizle para verme şikayetleri, yahudi tesa-nüdüne karşı kızgınlığı iyice artırıyordu. Diğer

yandan, Yahudilerin ihtilalci hareketlere iştirak etmeleri de korkuyu büsbütün takviye ediyordu. Böylece Antisemitizm (Yahudi düşmanlığı) yavaş yavaş bir yabancı düşmanlığına ve ırk düşmanlığına bürünmüştü.

Fransa'da Antisemitizmin ele başı gazeteci Edouard Drumont (1844-1917) idi. 1886'da "Yahudi Fransa" isimli bir kitap yazmıştı.

Almanya'da da 1918'den sonra Antisemitizm kuvvetlenmeye başlamıştı. Bir müddet sonra da Adolf Hitler'in Nasyonal - Sosyalist partisinde bu hareket kristalleşmişti. Hitlerin Mein Kampf (Kavgam)-1923 adlı eseri ile, Alfred Rosenberg'in "Le Mythe du XX siecle" (XX. Yüzyılın mitolojisi" isimli eseri Almanya'daki Antisemitizmin temel kitapları olmuştur. Hitler 1933'de iktidara gelmiş ve kısa zaman sonra da yahudi düşmanlığına bilfiil icraatla başlamıştır. Bu hareket II. Dünya harbi sonuna kadar devam etmiştir (1945). Bugün'de Antisemitik hareketler vardır. Filistinlilerin topraklarını işgal eden İsrail Devleti, onların haklarını iade edinceye kadar yakınoğuda Antisemitik hareketler sona erecek gibi görünmüyor. Antisemitizmin dünyada silinmesi için önce Yahudilerin ırkçılığı bırakmaları gerekmektedir.

ANTOINISME: 1890'na doğru Père Antoine denilen, Antoine Louis (1846-1912) tarafından kurulan ispritmacı bir dini harekettir. Antoinistler, tenasüh akidesine inanmaktadırlar. İsa, bizzat şifa verici bir medyumdur. Et yemek tavsiye edilir. Bu dini hareket, Belçika'da, Fransa'da, İtalya'da, Brezilya'da yayılmıştır. Fransadaki mabedleri, Lil-le'de, Valenciennes'de, Paris'de, Cherbourg'da,

Aix-Les Bains'de Orleans'da, Ronen'de, Saint-Etienne'de, Tours'da, Vichy ve Nice'de bulunmaktadır. Tahminen 150.000 mensupları vardır.

ANTONİOS (Aziz) (251-356): İlk Hıristiyan keşişlerinden olan Antonios, Hıristiyanlıkta teşkilatlı manastır hayatının ilk modellerini kurmuştur. Manastır hayatı için koyduğu kurallar, manastırlardaki manevi disiplini temin etmiştir. Tebli Pavlus'un müritlerinden olan Antonios, yirmi yaşında çileci ve zahid bir hayat sürmeye başlamıştır. On beş yıl sonra, mutlak bir inziva hayatı için Nil sahilindeki PİSPİR (Bugün Deyrül-Meymun) dağına çekilmiştir. İnziva hayatı boyunca şeytanla ciddi bir mücadeleye giriştiği kaydedilmektedir. 305 yılında inziva hayatını terkederek, kendisini çevresindekileri eğitmeye vermiştir.

Milan fermanından sonra (313) Deyr-Mari Antonios manastırının bulunduğu Doğu çölünde bir dağa yerleşmiştir. Burada çok sayıda ziyaretçi ile görüşmüş, zaman zaman çölü aşarak Pispir'e ve İskenderiyye'ye gitmiştir. Ariusçu düşünceye karşı İskenderiyye'de mücadele etmiştir.

Antonios'dan sonra çöle gelen ilk Hıristiyan keşişleri, kendilerini Tanrının öncü kuvveti olarak görüyorlardı, onlar da perhize ve çileye önem veriyorlardı, böylece de Antonios gibi manevi bir makama erişeceklerine inanıyorlardı. Bunun için şeytana kanmamaya çalışıyorlardı, İskenderiye piskoposu aziz Athanasios'a göre, şeytan, Antonios'a baştan çıkarıcı ya da korkutucu hayaller biçiminde saldırıyordu. Hatta oruç tuttuğu dönemlerde Antonios'a ekmek getiren bir keşiş olmaktadır. Bazan şeytan, kadın veya vahşi

hayvan şekline girmektedir. Bazan da bir asker kılığında görünür. Antonios hayatında birçok manevi kriz geçirmiştir. Ancak, güçlü duaları ve tövbeleri sayesinde, şeytanın ıgvalarını yenmiştir.

Antonios bu ruhsal deneyimlerden, Hıristiyan manastır geleneğinin önderi olarak çıkmıştır. Antonios ismi bir manastır erkanı haline gelmiştir, Antonios'a atfedilen yazılar ve konuşmalar "Aziz Antonios'un yaşamı" isimli kitapta toplanmıştır. Antonios'un manastır disiplini, Ermeniler ve Kiptiler tarafından hâlâ uygulanmaktadır.

Orta çağda aziz Antonios'a çok önem verilmiştir. XII. Yüzyılda LA MOT-TE'da Aziz Antoniosun hasta bakıcıları tarikatı kurulmuştur. Bu tarikat üyeleri, Aziz Antonios ateşi denilen bir hastalığı tedavi ediyorlardı. Ve siyah harmanileri ile ellerindeki küçük zilleri çalarak sadaka topluyorlardı.

ANTROPOMORFİZM: Allaha insanî şekil atfeden ve ona insanî duygular ve aksiyonlar isnad eden Kitab-ı Mukaddes ifadelerinin ortaya koyduğu Tanrı şeklidir. Bu ifadelere göre Allah'ın yüzü vardır (Çıkış 33/11); gözleri vardır (Mezmun 11/4) sesi vardır (Amos 1/2); kalbi vardır (Tekvin 6/6). İnsan görünümünü altında tasvir edilen Tanrı, yine bir takım insanî faaliyetlerde bulunmaktadır: Allah görmektedir (Çıkış 3/4), işitmektedir ve konuşmaktadır (çıkış 33/11). Bu anlayışa göre Tanrısal faaliyetler tamamen insanî faaliyetlere bürünmektedir. Allah, yerin toprağından adam yapıyor (Tekvin 2/7), Aden'de bir bahçe yapıyor (Tekvin 2/9) ve savaşçı gibi savaş yapıyor (Çıkış 14/14-25). Bir duvarcı ustasının eli gibi, Tanrının elleri bir mabed yapıyor (Çıkış 15/17). Es-

ki Ahitte, Tanrıdan bahseden ifadeler, komşu kabilelere gönderilen metinlerde de bulunmaktadır. Tufandan sonra Tanrı, hoş kokuyu koklamıştır (Tekvin 8/21).

Şüphesiz Tanrı konusundaki Antropomorfik ifade, Eski Ahidin yegane ifadesi değildir. Eski Ahitte antropomorfizmin karşıtı ifadeler de vardır. Meselâ Çıkış 33/20'de şöyle denmektedir: "Yüzümü göremezsin; çünkü insan beni görüp de yaşyamaz" Antropomorfizmin hedefi, insana yakın, canlı bir tanrının varlığını hissettirmektir. Fakat bu görünüş tehlikeli yönü de vardır. O da, putperestliğe götürme tehlikesidir. Böylece, İsrail geleneğinin antropomorfizmi sınırlama yönü de olmuştur. Meselâ İşaya 6/1'de Rabbin, yüce ve yüksek bir taht üzerinde otururken görüldüğünü ve eteklerinin mabedi doldurduğunu okuyoruz. Fakat ifade bu noktada kalıyor. Daha ileriye gitmiyor. Heze-kiel'de 1/26 da, "Taht benzeyişi üzerinde, yukarıdan insan görünüşünün benzeyişi" vardı denilmektedir. Antropomorfik düşüncelerle birlikte Yahudi-likte Tanrının yine yeri ayrıdır. İşa'ya 45/15-16'da "Allahın kendini gizlediği" ifade edilmektedir. Tanrılara insan özellikleri vermek, yunan mitolojisinde de çok görülen bir olaydır. Antik Yunan'da Tanrılar tamamen insanî özelliklere sahiptir. Bunun için orada Tanrılar sevişirler, dövüşürler, yalan söylerler ve kıskanırlar.

Antropomorfizmin nasıl oluştuğunu kesin olarak söylemek zor olmakla birlikte, insanlar kutsiyet atfettikleri varlıklara kendi sıfatlarını vermişlerdir. Böylece, onlara daha yakın olmayı düşünmüş olabilirler. Ancak bu putperestliği doğuracağı için, tehlikeli olmuştur.

APİS: Mısır'da Firavunlar döneminde görülen kutsal Boğa kültüdür. M.Ö. Birinci bin yılda görülmüştür. **Apis**, önce verimlilik Tanrısı iken, sonra dünya'nın yaratıcısı olan **Ptah'a** ortak olmuştur. Bu durumda da cenaze ile ilgili bir Tanrı'dır. Kutsal hayvanın ölümü halinde yapılan merasimde çok önemli ayinler icra edilirdi. Yetmiş gün yas tutulur, **Memphis'teki** Serapeum mezarlarına konulurdu. Yeni bir **APİS** boğası da hayvanların içinden benekli tüylerine göre seçiliyordu. Apis boğası ölüncüye kadar tapınakta beslenmektedir. Ölen Apis boğasının yerine, yeni bir Apis boğasının seçimi de halk nezdinde büyük şenliklere vesile oluyordu. Bu Apis kültü, Memphis'de yaygındır.

APOKALİPS: Milâdi ilk asırlarda Yahudi ve Hıristiyan muhitlerde, dünyanın sonu konusunda oldukça yaygın olan bir edebiyat türüdür. Bu vizyonlardan bazıları, korkunç sahneler tasvir etmektedir. Bunları, Hezekiel'in, Zekerianın, Jo-el'in ve Daniel'in kehanetlerinde bulmak mümkündür.

Apokalips ismini taşıyan yeni Ahidin son kitabı, Havari Yuhanna'ya veya onun en yakın talebelerinden birine atfedilmektedir. Bu bölüm, 94-95 yılına doğru DOMİTİEN'in saltanatının sonunda yazılmıştır. NERON'a telmihte bulunan bazı kısımlar ise bu tarihten önce yazılmış olabilir. Her kitap, Roma imparatorluğunun bir döneminin zulümleri üzerinde merkezeleşmiştir. Bu zulümler, dünyanın sonunu ve İsa'nın saltanatının kesin tesisini haber veren işaretler olarak kabul edilmiştir. Bunun için bunların yorumu iki seviyede ortaya çıkmıştır: Biri tarihi, diğeri profetik ve eskatolojiktir. Her iki halde de yorum, rakamların sembolik ifadesine ve

baş döndürücü imajlara dayanmaktadır. Aşkın bir dünyanın sırları üzerine dayanan eskatolojik düşüncelerin tabiatüstü şahsiyetler aracılığı ile ortaya konduğu edebiyat, Apokalips edebiyatı meydana getirmiştir. Bu eserler, Tanrı'nın yapısını, doğa üstü varlıkları ve zamanların sonunu ihtiva etmektedir. Apocalypse kelimesi, yunancadan gelmekte ve "açıklama" ve "ortaya çıkma" anlamına gelmektedir. Bu kelime, ilk defa, Hıristiyan yazılarında kullanılmıştır. Meselâ, Yuhanna'nın vahyi, bunların arasındadır. M.Ö. III. Asırdan itibaren yahudi metinlerinde de görülür. Bu metinler, IV. Ezra, II. Baruh ve I. Enoh'da bulunmaktadır. Yine 1947'de bulunan "ölü deniz tomarların" da da Apokalips kelimesi görülmektedir. Daniel Kitabı ve I. Enoh'un bazı bölümleri; Kral Antiokhus Epifanes'in yönetimi altında işkence çeken Yahudilerin döneminde yazılmıştır. IV. Ezra ve II. Baruh ise, Romalılara karşı verilen savaştan ve Kudüs'ün tahribinden sonra yazılmıştır. Yahudi Apocalipsi yazılarının tamamı, Anonimdir.

Apocalips yazıları yazarlar kendilerinin "kötülükle yönetilen" bu dünya ile; doğruluğun hâkim olacağı öbür dünya arasındaki "son nesil" olduklarına inanmaktadırlar. "Ahir zaman" ise, dünyadaki fiziki çalkantıların oluştuğu, yeni ve yoğun şekil değişikliğine uğradığı kozmik bir kargaşayı belirtmektedir. Yahudi-Hıristiyan çizgide Apokalipsin kökenleri, peygamberlerin vizyonlarına dayanmaktadır. Yahudi Apocalipsine göre, dünyanın sonunda evren ani bir değişikliğe uğrayacak ve dünyanın şekli bozulacaktır. İnsanlar, manevi kurtuluşa ilahi iradeyle ulaşabileceklerdir.

Yahudi Apocalipsinin, Talmud öncesi dönemdeki özellikleri şunlardır: 1- Mesihî dönemin gelmesi 2- Meleklerin yer yüzü ile gökyüzü arasında belli vazifelerle görevli olması. 3- Gizli bilgiler 4- Gök ile ilgili miraç gezintileri 5- Kötülük, şeytanın, Tanrıya karşı isyan ettirdiği bir melekler çetesinin ortaya koyduğu bir günahdır.

M.S. I. Yüzyılda Midraşik ve Talmudik Hahamlar, Apocalipsiyi yeniden şekillendirmişlerdir. VII. Yüzyıldan X. Yüzyıla kadar Eretz Yisrael'de ve yakın doğuda mesihî spekülasyonlarla Apokaliptik metinlerin yorumu, yeniden önem kazanmıştır. XVI. Yüzyılda, Yahudilerin İspanya'dan sürgün edilmesine bir tepki olarak, mesihî Apokaliptisizm, Akdeniz havzasında yayılmıştır. İzak Abravanet (1437-1508), Daniel Kitabını yorumlayarak mesihî çağın 1503'de başlayacağını söylemiştir. Bu çalışmalar, XVII. Yüzyılda Sabetay Tsvi'nin mesihî hareketinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Enoh kitabı, Zohar'da da birkaç defa zikredilmiştir. Apokaliptik edebiyat, Kabala'da daha etkin şekilde kendini hissettirmiştir.

APOKRİF: Yahudi kitaplarının tasnifi zor bir iştir. Özellikle kutsal telâkki edilen kitapların, onların orijinal dilinin, İbranice, Aramice veya Yunanca olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Yine bu kitapların sırf Yahudi veya sırf Hıristiyan çevrelerde yazıldığı da tartışılmaktadır. Burada bu apokrif kitapları, aid oldukları kişilere göre sıralayacağız:

1- Tevratın ilk beş kitabının dışındaki kitaplar: Adem ve Havva'nın hayatı ile ilgili bir kitaptır. Hénoch'a bağlanmaktadır. Habeşçe muhafaza edilmiştir. Ancak Kumran'da, Aramice orijinal parçalarla,

Yunanca parçaları ele geçmiştir. Bu kitap, Takvim (V. Asır), "Gece bekçileri" (Tek: 6/1-4), "Ruyalar Kitabı" (164 yılını gösteren dünyanın sonu ile ilgili bir kitap), "Hénoch'un Mektubu", "Meseller Kitabı". Bu kitap Kumran yazıtlarında yoktur, Kumran yazıtları bu kitaba bir de "Devler Kitabı" ilave etmektedir. Bu ilave ise Maniheizm mensupları tarafından muhafaza edilmiştir.

Dağınık bir takım parçalar "Noé'nin kitabın"dan gelmektedir. Hénoch'un yazıtları, Noé tarafından, Eski Ahid'in patriklerine ve Levi soyuna ulaştırılmışa benzerdir.

Hénoch'un II. Kitabı ise, eski slavca muhafaza edilmiştir. Kitabın orijinali ve tarihi tartışmalıdır. Muhtemelen milâdi birinci asırdan sonradır. Belkide yukarı orta çağda derlenmiştir.

Hénoch'un III. Kitabı da, Haham çevrelerinden gelen batınî metinlerden derlenmiş bir kitaptır.

İbrahim'in Ahdi kitabı da, göklerin esrarını aralayan, kıyametten bahseden bir kitaptır.

İshak'ın ve Yakub'un Ahdi kitabı ise, Hıristiyanların derledikleri kitaplardır.

İbrahim'in Vahyi isimli kitap, Tekvin'in 15/9-17 babında serpiştirilmiştir. Bu kitap, gnostik eğilimler takdim etmektedir.

Tekvin'in Apokrifi, Kumranda bulunmuştur. Noé'nin doğumunu Eski Ahid, nakillerine göre anlatmaktadır.

Levi'nin Ahdi, Levi soyunun meydana getirdiği bir kitaptır. Kumran yazıtları buna, "Qahat Ahdi" ve "Amram'ın Vizyonu" kitabını ilave etmiştir.

Yine Kumran (Gumrân)'da bulunan yazmalar, Peygamberlerin Ahidlerini birçok yönden onarmıştır. Bu noktada "on iki

Peygamberin Ahdi" önem taşır. Bu, yunanca yazılmıştır. Bu kitap, Samilerin köklerini açıklamakta ve birtakım Hıristiyan ilaveleri ihiva etmektedir.

İbrahim'in vahyi ve ahdi, istisna edilirse, yukarıda zikrettiğimiz bütün kitapların Kumran'da bulunan yazmalarla birçok yönden benzerlik arzettikleri görülmektedir. Yusuf'un ve Aseneth'in kitabı" ise İskenderiyye'de muhtemelen birinci milâdi asırda Yunanca yazılmış bir Hikmet romanıdır. **"Eyubun Ahdi"** isimli kitap ise, Nebiler dönemine bağlanabilir. Fakat onun dili tartışmalıdır. **Jubilés kitabı**, (küçük Tekvin) Musaya atfedilmektedir. Bu kitapta yaratılış tarihi ve Kumran yakınlarındaki halkların âdetleri anlatılmaktadır.

Musa'nın Vahyi (L'Apocalypse de Moise): Adem ve Havva'nın hayatından bahseder. Tekvin kitabının 1. ve 4.cü babları genişçe anlatılır ve Ademin tövbesi nakledilir.

"Musa'nın Ahdi" kitabı, yanlış olarak **"Musa'nın Göğe Yükselişi"** şeklinde isimlendirilmiştir. Tahminen miladi 6. yüzyılda yazılmıştır.

2- Krallar İçin Yazılan Apokrif Kitaplar:

a) **Davud'un Mezmurları**: Psauiter'ye, kumranda bulunan Davudun üç mezmuru ilave edilmiştir. Eski Ahid'in yunanca anlatımının 151.ci mezmurudur bu.

b) **Süleyman'ın Mezmurları**: Bu kitap muhtemelen, M.Ö. 70 ve 40 yıllarında Kudüs'de İbranice olarak yazılmıştır. Fakat sadece yunanca nüsha muhafaza edilmiştir. Bu kitabın yazarının bir ferisi olduğu düşünülmektedir. Bu kitabın, Kumran dışındaki Hıristiyan öncesi ve Esseni muhitlerini tanımak için çok önemli bir rolü olmuştur. Fakat, **"Süleyman'ın**

Mezmurları" kitabı, daha çok büyü ile ilgilenen daha sonraki bir döneme aittir.

c) **"Manasse'nin Duası"**: Birinci miladi asrın sonuna doğru yunanca yazılmıştır. **Vulgate**'ın ilavesinde bu kitabı bulmak mümkündür.

3- Nebiler ve Sürgün Öncesi Dönemin Kitapları:

a) **"İşaya'nın Şehit"**ine bir Hıristiyan uzun pasajlar ilave etmiştir. Bu kitap İbranice yazılmıştır. İşaya'nın göğe yükselişini anlatmaktadır.

b) **Paralipomènes de Jérémie** (Yeremyanın Mersiyeleri): Yunanca yazılmıştır. Muhtemelen yazılış tarihi 96 yılıdır. Fakat mevcut nüsha, Süryanice'dir.

c) **Kudüs'ün yıkılması ile meydana gelen problemler "Ezdras'ın Vahyini"** ilham etmiştir. (IV Ezdras). Bu kitap, ferisi muhitinin ruh yapısını yansıtmaktadır.

d) **"Hezekiel'in Apokrifi"**: Bu kitap sadece kısmî nakillerle bilinmektedir. **"Kumran mağaralarında"** bulunmuştur. Daniel 4. bölümle yakınlık arzeder.

e) **"Elie'nin ve Sophonie'nin Vahiyleri"** Bu kitap kıptice muhafaza edilmiştir. **"Yahudi-Hıristiyanlar"** tarafından gözden geçirilmiştir. Ayrıca, Baruch'un, Esdras'ın ve Sedrach'ın vahiyleri, Hıristiyanlar tarafından hazırlanmıştır.

YENİ AHİDİN APOKRİFLERİ: Milâdi ilk iki asır içinde kilise tarafından resmî kabul edilen kitapların yanında, muhtelif gelenekleri ve her cemaatın kendi kaygılarını yansıtan çok sayıda kitaplar da ortaya çıkmıştır. Bu kitaplardan bazıları, **"Apostolik Babalar"** kategorisi içinde yer almışlardır. Çünkü bunların **"Şehadet değerleri"** vardı. Diğerleri ise **"Apokrif"** olarak telâkki edilmişlerdir. Çünkü bunların işledikleri doktrinler, empoze edil-

meyen doktrinlerdir.

Yeni Ahidin Apokriflerini inceleme konusu, onların zamanımıza kadar kötü intikalleri nedeniyle zor bir konudur. Bu Apokriflere tam değil, parça parça ulaşabiliyor, ekseriya da orijinal dilleriyle sahip olamıyoruz. Diğer yandan, resmi otoritelerin kontrolleri olmayınca, bu kitaplar, birçok defa ilavelere maruz kalmıştır:

1- **Sinoptik Tipli İnciller:** Kilise babalarının (özellikle Origène, Jérôme, Epiphane), Sinoptik incillerin muhtevası (Matta - Markos - Luka) içinde, İsa'nın sözlerini parça parça nakletmeleriyle meydana gelmiş incillerdir. Bu incillerin bazı parçaları, tartışmalı olarak kalmıştır. Çünkü kilise babaları bu incillere "ilk" ünvanını vermekte tereddüt göstermemişlerdir. Diğer taraftan, Jérôme, incili ibraniceye göre latinceye tercüme ettiğini iddia etmektedir. Fakat bu bir projeden öteye geçmemektedir.

Bahsettiğimiz inciller, yazarlarına göre değil, onları kullanan cemaatlere göre belirtilmişlerdir. Meselâ, "Nazareenlerin İncili"; miladi II. Asrın başında ARAMİCE olarak kaleme alınmıştır. Bu İncil'de bulunan yirmi üç rivayet Matta İncili'ndeki olayların bir abartılması olarak görülmektedir. Özellikle İsa'nın çocukluğu ve dirilmesiyle ilgili rivayetler üzerinde...

"Ebionitelerin İncili": Bu incil, Epiphane tarafından tanınmıştır. Ebioniteler, İsa'nın tanrısal nesebini kabul etmemektedirler ve incillerini Vaftizci Yahya'nın vaazlarıyla başlatmaktadırlar. İsa'nın vaftizini, onun tanrısal kabulü olarak yorumlamaktadırlar. Sinoptik İncillerle yapılan mukayese, bu incilin 150 yılına doğru yazıldığını göstermektedir. Bu incil, birçok

Yahudi-Hıristiyan çizgi ortaya koymaktadır.

"İbranicilerin ve Mısırlıların İncili": Bu İncillerin sadece bazı kısımları kabul edilmiştir. Bu İncil putperest ve Yahudi kökenli Hıristiyanlara saygı ile Mısır'da yazılmıştır.

2- "Thomas İncili": Nag Hammadi kütüphanesi kıptice bir İncil'e sahip bulunmaktadır. Bu incilin başı şöyle başlamaktadır: "İşte yaşayan İsa'nın söylediği gizli sözler. Onları Didym'e Jude Thomas yazmıştır. "Thomas İncilinde", İsa'nın mucizelerine ve dirilmesine telmihte bulunulmaz. Kıptice metin, kısmen oxyrhynque'de bulunan Yunanca metne uymaktadır. Bu durum, grekçe metnin II. Asrın sonundan itibaren yazılmış olduğu kanaatini uyandırmaktadır. "Thomas incili" İsa'nın 114 sözünü ihtiva etmektedir. Thomas İncili 1956 yılında yayımlandığından beri, onun edebi türü, sinoptiklerle ve Gnostisizm'le ilişkisi üzerinde birçok inceleme yapılmıştır. Thomas incili, ferdi kurtuluşun bilgi ile olacağını ileri sürerek, dünyanın sonu hakkında bilgi vermez. Thomas İncili'ndeki "krallıkla ilgili kinayeler", sinoptik incillerle paralellik arzetmektedir. Thomas İncili'ndeki İsa'nın sözlerinin yarısı, resmi incillerde bulunmaktadır. Diğer yarısının ise bir kısmı, İsa'nın sözlerinin eski geleceğini diğer kısmının da gnostisizmi anlattığı görülmektedir. Yine de Thomas incili'nin sinoptik gelenekten saptığı görülmektedir.

3- **Çarmıh ve Dirilme Dönemi İle İlgili Apokrif Kitaplar:** Bu dönemin en eski şahadeti olarak, bir parçası Mısır'da 1886 yılında Yunanca olarak bulunan pierre incilidir. Burada da dört incile yakın bir ri-

vayet sözkonusudur. Bu İncilin üzerinde durduğu konu, İsa'nın çarmıha gerilmesi ve dirilmesi olayıdır. Bu İncilin nasıl başladığı ve nasıl bittiği bilinmemektedir. İncil yazarı, Yahudilerin suçluluğu üzerinde fazlaca durmakta ve İsa'nın dirilmesinin olağanüstü alametlerini belirtmektedir. Milâdi 130 yılına doğru Suriye'de kaleme alınmıştır.

Bu dönemin daha sonraki eserleri arasında Barthélemy İncili'ni ve Pilate'in işlerini sayabiliriz.

4- İsa'nın Çocukluğu İle İlgili Kitaplar: Hıristiyanlar çok erken dönemlerden itibaren İsa'nın ailesi ve hayatının ilk yılları konusunda sorular sormaya başlamışlardır. Matta ve Luka, İsa'nın çocukluğu hakkında çok kısa bilgi vermektedir. İsa'nın çocukluğu ile ilgili en eski Apokrifin, Yakub'un ilk incili (protévangile de jaques) olduğu söylenmektedir.

Yeni bir yazma onu "Meryemin Doğum Günü, Yakubun Vahyi" diye isimlendirmiştir. Orada, Joachim'in ve Annenin hayatı anlatılmakta ve Anne'nin, Meryem'in doğumunun haber verilmesine kadarki kısırlığı dile getirilmektedir. Daha sonra, Meryem'in mabeddeki eğitimi anlatılmaktadır. İsa'nın doğumu bir mağarada Bethléhem'de olmakta ve apokaliptik çizgilerle zenginleşmektedir. Doğumdan sonra, Meryem'in bekaretine iki hakim-kadın şahadet etmektedir. Apokrif, Mısır'a kaçışla bitmektedir. Bu incil, inanılmaz rivayetler ihtiva etmesine rağmen yine de istisnaî bir rol oynamıştır. Bu İncilin pasajları doğu manastırlarında okunmuştur. Bu İncil, Yahudilerin, Meryemin bekaretine yaptıkları iftiralara karşı bir cevap olarak yazılmıştır.

5- Havarilerin İşleri İle İlgili Apokrifler:

Bu kitaplar bize dolaylı olarak cemaatin liturjik hayatı üzerinde bilgi vermektedirler.

a-) "**Pierre'nin işleri**": Bunun büyük bir kısmı II. Yüzyılın sonuna doğru kaleme alınmıştır. Önce Pierre'in, Filistin'deki vazalarından bahsetmektedir. Daha sonra, onun Roma'daki ikametinden bahsedilmektedir. Pierre, başı aşağıda olarak ayaklarından çarmıha gerilmiştir.

b-) "**Paul'un işleri**" Küçük Asyada kompozite edilmiştir. Kompozisyon tarihi II. Yüzyılın sonudur. Bu eser de büyük bir şöhrete ulaşmıştır. Bu kitapta geçen en meşhur olay Thècle ile ilgili olan olaydır. Konyalı bu genç kız, kendini Paul'un öğretilerine öylesine kaptırıyor ki, evliliği reddediyor ve şehit olmaya mahkum ediliyor. Arène'de vaftiz oluyor, bütün tehlikelerden kurtuluyor. Neticede Paul'dan "Allah'ın kelâmını vaaz etme" iznini alıyor. "Paul İşlerinin" yazarı, mevsuk resüllerin işlerinin ve Paul'un mektuplarının malzemelerini kullanıyor. Fakat yazar, Paul'un öğretilerini, tanrısal krallığa girmek için, cinsel eğilimlerden uzak durma şartına getirerek bozuyor.

c-) "**Andre'nin işleri**": Bu kitap bugün ancak daha sonraki düzeltmelerle tanınıyor.

d-) "**Thomas'ın işleri**": III. Yüzyılda Urfa'da yazılmıştır. Bu kitap, Hindistan'da havarinin misyonunu anlatmaktadır. Gnostik bilgiler geliştirmektedir.

6- Apokrif Mektuplar:

a-) **Resüllerin işleri:** Bu mektup "Rabbimiz Galiledeki Ahdi" diye de isimlendirilmektedir. Havarilerin, kollektif mektubu olarak adlandırılmaktadır. İsa'nın son konuşmalarını nakletmektedir. Yani, dirilmesi ile göğe çıkması arasındaki ko-

nuşmaları... 150 yılına doğru Suriye’de Yunanca olarak yazılmıştır. Biz bu kitabı, Kıpticeye ve Habeşçeye çevirisinden tanımaktayız. Bu mektuplarda Yahudi - Hıristiyan İlahiyatın karakteristik çizgilerini bulmak mümkündür. Bu mektupda havariler listesinin başında Jean bulunmaktadır.

7- Apokalypsle İlgili Apokrifler: Bir Hıristiyan yazar, “İşaya’nın Yükselişi”ne, yedi kat göklerin arasına İsa’nın inişi ile ilgili Apokaliptik bir parça sokmuştur. Bu yazar, Sinoptik Apokalypsleri (Markos 13) ve Pierre’in II. Mektubundaki işaretleri dikkate alarak “Pierre’in Apokalipsisi”ni derlemiştir. Bu, uzun uzun, genel yargıyı tasvir etmiştir. Bu eseri, Nag Hammadi’de bulunan aynı isimli Apokalyps ile karıştırmamak gerekir.

Aynı model üzerinde daha sonra Paul’un Apokalypse derlenmiştir. Paul, cennete yapılan seyahati tasvir etmektedir.

APOLLO: Yunan Tanrısıdır. Roma’da şifaya kavuşturan bir Tanrı olarak kabul edilmektedir. Bunun için ona, “**Apollon Medicus**” denmiştir. Bunun adına adanan bir tapınak kurulmuştur. Apollon tapınağı bölgesi, Apollinaire diye anılıyordu. Apollon’un şifa verici karakterinden dolayı Vesta rahibeleri onu “**Apollon Medice**” diye adlandırıyorlardı.

Zamanla Apollon’un tedavi edici karakterine bir de zafer kazanmak adına kahinlik oyunları eklenmiştir. Augustus zamanında, **Apollon kültü** en parlak günlerinden birini yaşamıştır. M.S. 28 de Octavinus, Apollon için kendi sarayının yakınlarına Palatinus tepesi üzerine muhteşem bir tapınak yaptırmıştır.

M.Ö. 17 yılında, yüzyıl oyunları nedeniyle yapılan merasimlerin, Apollon’ya da ya-

pıldığı görülmektedir.

APOLLON: Yunan mitolojisi içinde Apollon, maddeye hükmeden ruhun ve düşüncenin bir simgesi olmuştur. Yunanlılar Apollon’a çok farklı karakterler yüklemiştirler, Platon, Apollon’un özellikleri konusunda şunları nakleder: 1-Arındıran bir hekim, 2- Dürüst kahin, 3- Okçu, 4- Dünyevi ve semavi ahengin sahibi... Çok eski çağlardan itibaren bu Tanrı figürü, çok yönlü ve zengin bir figür olmakla beraber, son derece iyi yapılanmış ve organik bir uyuma sahip olmuştur. Arkaik dönemde bu figürün erişilmez, parça parça oluşturulmuş bir figür olmasının da pek önemi yoktur. Yunan filozoflarının tasvir ettiği Apollon figürünün gelişim süreci aşağıdaki şekilde olmuştur:

Yunan düşüncesinde Apollon, diğer Tanrıları titreten bir yapıya sahiptir. Apollon, ışıldayan yayını gerdiğinde, hepsi oturdukları yerlerden fırlar ve kaçarlardı. Yunan şiirinde Apollon’un doğuşundan çok, onun tanrılar arasında meydana getirdiği gerginlikten bahsedilir. Apollon, etrafına korku saçan bir Tanrıdır. Apollon da kardeşi Hermes gibi Olympos’u sonradan ele geçirir. Böylece, Tanrılar kralının oğlu, “uzaklarda, terk edilmiş kayalar üstünde, sadece foklarla deniz canavarlarının gelip doğum yaptıkları bir yerde doğar.” Bir ada olan LETO önce Artemis’i sonra Apollon’u doğurmuştur. Apollon doğunca Asteria adası altınla donanır. Apollon doğar doğmaz, kumdağını çıkarır, yayını alır ve kendisini Zeus’un, niyetlerini bilen ve onları haber veren olarak ilân eder. Fakat kahinlerin efendisi olmadan önce, uzun müddet başıboş dolaşır.

Apollon genç erkek olarak zaferler kazanır ve Olympos’a kabul edilir. Gençliğinin

ilk yıllarında, güçlü ve yapılı görüntüsüyle... uzun saçları, omuzlarına dökülüyordu. Apollon'la ilgili bütün mitolojik hikayeler bir yandan insanlara "yakınlığı", diğer yandan da "uzaklığı" ortaya koymaktadır. Sürgünler, yolculuklar onu insanlara yakınlaştırmaktadır. Çünkü böylece insanlarla aynı kaderi paylaşmaktadır. Koruduklarına hep uzak kalan, sevdiklerini bile korkutan Apollon, cennet ülkesine inzivaya çekilir. Böylece, insanlardan uzaklaşır. Yunanlılar Apollon'a "Yüce Tanrı" karakterini rahatça vermişlerdir. Apollon'un diğer bir karakteri de "uzaktan çarpması" dır; Onun okları, insanlara ve hayvanlara ölüm ve hastalık taşımaktadır. Apollon'un bu tahrip özelliğinden dolayı ona Apollunai (yıkım getiren) denmiştir. Apollon, Yunanlılara kızdığında oku korkunç sesler meydana getirmektedir. Apollon, kötülüğü de uzaklaştırır. Bunun için, Delphoi canavarını yayı ile öldürür; insanları bu canavarın şerrinden kurtarır. Bu, özelliklerle Apollon, "kurtarıcı" veya "okçu-Tanrı" isimleriyle anılmaktadır.

Apollon'un diğer bir özelliği de onun kahin bir Tanrı olmasıydı. Delphoi'de, Tanrıyı karşılamak için gerekli riski gerçekleştiren rahibesi Pythia, Tanrının kehanetlerini kimi zaman düz yazı, bazanda şiir halinde insanlara bildiriyordu ve onun ağzıyla "Ben" diyordu. Apollon üç özelliği ile gerçek bir kahin olmaktadır: Aydınlatan – saf olan – Hastalığı uzaklaştıran hekimdir. O, bütün bunların çaresini bilen kahindir. Bu durumu, Aiskhylos, "Kâhin-Hekim" olarak adlandırır. Platon, Apollon ile ilgili şunları söyler: Hem hekim hem kahin olan tanrı, aynı etkileri, aynı işlemleri yaratır.

Okçu Apollon'un diğer bir özelliği de tanrılara dans ettirmesidir. Apollon'un Homeros İlahileri'nin başında ürkütücü bir biçimde ortaya çıkışına karşılık, ikinci bölümde bu Tanrısal varlığın belirsiz simgesinin altını çizmek isteyen bir görünüm sergiler. Apollon'un dansı coşkulu ve çılğın değildir. Aksine, dengelidir.

AQUİNALI THOMAS (1225-1274): 1225 yılında Napoli bölgesinde Roccasecca'da doğmuştur. Beş yaşında Monte Cassino Benediktin baş piskoposuna teslim edilmiştir. Bu dönemde ailenin en büyük oğlunun böyle kiliseye adanması bir adetti. 1239'dan 1244'e kadar Napoli'de okumuş, Dominiken tarikatının disiplinine girmiştir. Ailesinin muhalefetine rağmen Dominiken olmuştur. 1245 yılında Paris'e ve Cologne'a gönderilmiş, büyük Albert'in 1248'den 1252 yılına kadar hocalığını yapmıştır. 1252'de Büyük Albert'in emriyle Paris'te öğretmen olmuştur. O andan itibaren hayatı dört döneme ayrılmıştır:

- 1- 1252-1260 yıllarında Pariste ikamet,
- 2- 1260-1268 yıllarında İtalya'da ikamet,
- 3- 1268-1272 yıllarında Paris'te ikamet
- 4- 1272 yılında, İtalya'ya, Napoli'de ilahiyat öğretimini organize etmek üzere dönüş. Papa X. Grégoire tarafından II. Lyon konsiline çağrılmış, bunun üzerine Napoli'yi 1274 yılının şubatında terk etmiş ve yolda ölmüştür.

Thomas d'Aquin bütün üniversiter hayatını kitabı mukaddes şerhine adamıştır. "Tartışılan sorular"la ilgili birçok risale yayınlamıştır. İki önemli eseri üzerinde uzun yıllar çalışmıştır: Bunlardan biri, 1259-1267 yılları arasında yazdığı "Contra Gentiles", diğeri 1269'dan ölümüne kadar çalıştığı "Somme theologique" adlı

eseridir. Bu eseri, yarım kalmıştır.

Thomas d'Aquin zamanının bütün entellektüel problemlerinin tartışmalarına katılmıştır. İbn Rüşçü teorilere karşı Aristoyu kararlı şekilde savunmuştur. Diğer taraftan Aquinalı Thomas, akılla iman, teoloji ile filozof arasındaki ilişkileri yeniden ortaya koymuştur. Bunun en önemli şahidi "Somme théologique" isimli eseridir.

Thomizm felsefesi, buna rağmen muhalefetsiz olmamıştır. Paris piskopos Etiénne Tempier 1277 yılından itibaren Aquinalı Thomas'ın görüşlerini eleştirmiştir. Özellikle Thomas d'Aquinin, Dominiken tarikatına girişini ciddi şekilde muhalefetle karşılaşmıştır. 1323 yılında Papa XXII. Jean tarafından Thomas d'Aquin Hıristiyan azizleri arasına alınmıştır. 1567'de Papa V. Pie, Thomas d'Aquin'i "kilise doktoru" ilan etmiştir.

Böylece Aquinalı Thomas'a birçok ünvan tevdi edilmiştir. Bu ünvanlar arasında "Doctor Angelicus" ve "Doctor Communis" ifadelerini görüyoruz.

Aquinalı Thomas'ın Hıristiyan ilahiyatı ile ilgili düşünceleri, papalık tarafından daima onaylanmıştır. Vatikan tarafından 1567 yılından itibaren Augustin, Jerome, Ambroise gibi klasik bilginler arasına girmiştir. Katolik kilisesi, Aquinalı Thomas'ı örnek ilahiyatçı olarak takdim etmektedir. Aquinalı Thomas, Aristo felsefesine sıkıca bağlıdır. Ona göre metafizik, spekülative ve pratik ilimleri savunma gereği vardır.

St. Thomas, "doktrin" olarak isimlendirdiği teolojiyi, saf felsefeden ayırır ve ilahi bir hediye olan inanca dayandırır. Ona göre teoloji, tanrı tarafından vahyedilmiş sırları ihtiva ettiğinden,

isbatı zordur. Ancak onlar açıklanabilir.

Thomas teolojisinin kaynağını, "vulgate", kilise hayatı ve pratiği ile lâtin ve yunan kilise babalarının latinceye tercüme edilmiş eserleri teşkil etmektedir. Thomas'ın kullandığı bütün terminoloji gelenekseldir.

Thomas d'Aquinas, özellikle XIII. Yüzyılın sonunda Hıristiyan muhitlerde etkili olmaya başlamıştır. O, öldükten sonra daha da etkili olmuştur. Bilhassa, Dominiken tarikatı Thomas'ı bayraklaştırmıştır. Dominiken tarikatı, Thomas'ın kitaplarını okullarında ders kitabı olarak okutmuştur.

18 Temmuz 1323'de azizliği, papalık tarafından resmen onaylanan Thomas'ın fikirleri, evrensel bir boyutta kabul gördü.

Reform kilisesinin oluşmasından sonra, protestan muhitlerde St. Thomas'a ilgi azaldı. Ancak Katolik muhitlerde, özellikle XIX. yüzyılda İtalya'da ve İspanya'da St. Thomas'ın şöhreti zirveye ulaştı. Papa VI. Paul, XX. Yüzyılın örnek teologu olarak St. Thomas'ı gösterdi. 1974 yılında kutlanan St. Thomas'ın ölüm yıldönümünde papalık, St. Thomas'ın felsefesi, ilahiyatı ve metodolojisini örnek olarak gösterdi.

ARAF (Purgatoir): Purgatoir kelimesi, Lâtince temizlemek anlamına gelen purgare kelimesinden gelmektedir. Katolik kilisesinde Âraf, ruhların, günahlardan arındıkları yerdir. Ölümlerine cezalandırılmaları, günahlarının bağışlanmasına bağlıdır. Çekilecek cezaların şekli ve süresi Hıristiyanlıkta izah edilmemiştir. Bu bedensel ceza, cennete girmeden önce ateşle olacaktır. Ortodoks kilisesi, Âraf mefhumu üzerinde ihtilaf etmektedir. Bazıları, kutsal kitaba, bazıları

da kilise babalarının bu konudaki açıklamalarına bağlı kalmaktadırlar. Âraf konusu, Trente konsili tarafından tasdik edilmiştir. Kilise dualarıyla yaşayanların, ölümlere şefaathane edebileceklerini öğretmektedir. Araf'taki ruhlar için ayinler yapılmakta ve "ölüler günü" (Toussaint) törenleri kutlanmaktadır. Bu günün sonunda, ölümlerin "Azizler cemaatine" katıldıklarına inanılmaktadır.

Hıristiyanlıkta Âraf'daki ruhları teskin etmek için bir takım dernekler ve tarikatlar vardır. Meselâ bu konuda bir kadın tarikatı 1856'da Eugénie Smet tarafından "Arafın yardımcıları" (Auxiliatrices du purgatoire) adı ile kurulmuştur. Bu tarikat mensupları sosyal faaliyetlerle ve misyonerlik faaliyetleriyle meşgul olarak dualarını şefaathane olarak Âraf ruhlarına göndermektedirler.

ARAMİCE: Bu dil, İbranice ile yakın ilişkisi olan bir dildir. Kare şeklindeki yazı karakterini İbraniceye borçludur. İlk Aramilerin, Mezopotamya'nın güney - doğusunda yani UR'da yaşadıkları bilinmektedir. Hz. İbrahim'in ailesinin de Ur'da yaşadığı Tekvin 11/13de anlatılmaktadır. **Kasdim** kabile ismi, Akkad dökümanlarında Aramileri belirtmektedir. Akkadca'da "Kaldou" daha sonra Kaldenilerin ismi haline gelmiştir. Yahudilerin ilk tapınakları döneminde Arami devleti, Zincirli'den Suriye'ye kadarki bölgede egemen olmuşlardır. Mezopotamya'da Aramice, tedrici şekilde yaygınlaşmıştır. Çünkü onun kullandığı Alfabe, kille kullanılması kolay bir alfabeydi. Zamanla Aramiler, Mezopotamya'nın çok lisanlı halklarıyla ilişkilerini genişletmişlerdi. Bunun için Aramice M.Ö. 38 yılında persler tarafından diplomatik haberleş-

mede kullanılmıştır. TANAH'da yer alan Daniel ve Ezra kitaplarının bir kısmı Aramice yazılmıştır.

Aramice, Yahudiler arasında, ikinci mabed döneminde milletlerarası bir dil olmuştur. Yahudilerin evlenme merasimlerinde kullanılan KETUBA'da ve boşanma belgesi olan GET'lerde de Aramice kullanılmıştır. 1947 yılında bulunan "ölü deniz" yazıtlarının birçoğunun dili, Aramice'dir. TARGUM denilen Tanah'ın tercümelerinde Aramice önemli bir yer tutmaktadır. Milâdi tarihin başında Filistin'de Yahudilerin kullandığı ve konuştuğu dilin Aramice olduğu bilinmekte, Hz. İsa'nın da Aramice konuştuğu kabul edilmektedir. Bu tezi ileri süren Hıristiyan bilginleri, İncillerinde orijinal dilinin Aramice olduğunu ispat etmişlerdir. Bu bilginler bu görüşlerini "ölü deniz" yazıtlarının Aramice olmasından hareketle ispatlamaya çalışmaktadırlar. Bunlara göre İsa Galile'de Aramice'yi öğrenmişti. İsa aynı zamanda Yahudi kutsal kitabını da iyi biliyordu. O halde İsa'nın İbraniceyi de bilmesi büyük bir olasılıktır.

TARGUM, sinagoglarda, Yahudi kutsal kitabının Aramice tefsiri olarak takdim ediliyordu. Asırlarca, Targum şifahi olarak sinagoglarda nakledilmişti. Çünkü Rabbînik gelenek, Targum'u, Sinagoglarda okumayı yasaklamıştı. Böylece, Kumran yazıtları ve Eyub'un bir targum tarihi, Aramice'nin kişisel etüdler için eski tarihlerde kullanıldığını göstermektedir. Aramice konusunda, farklı diyalekter, Targumik, Talmudik ve Midrasik edebiyatlarda görülmektedir. Yine milâdi asrın ilk başlarında Erets İsrail Sinagoglarının yazıtlarında Aramice dikat çekmektedir. Aramice, "Filistin" veya "Yahuda"

Aramicesi olarak ikiye ayrılıyordu. TORAH'nın tercümesi olan ONQELOS'un Targum'u orijinal bir Aramice ile yazılmıştır. Bu bilgiler Kudüs Talmudu tarafından da doğrulanmıştır. Diğer yandan Babil Talmu-du'nun dili, Doğu Aramicesi grubuna bağlı bulunmaktadır.

Aramice'nin Mezopotamya'da kullanılması, milâdi 600-1040 yılları olan Geonim çağında azalmıştır. Geonim dönemi, Talmud'un yazılmasından sonraki dönemde yetişen büyük bilginlere verilen isimdir. İslâm futuhatından sonra Arapça, tedrici şekilde Aramice'nin yerine geçmiştir. Aramice dualar, bugüne kadar gelmiştir. Bunun en meşhur örneğini KADDİS teşkil etmektedir. Yom Kippur'a dahil edilen Kol Nidre, birçok cemaatte, Aramice söylenmektedir. Orta çağda Aramice'nin kullanıldığı en önemli alan KABBALA olmuştur. Yine birçok mistik eser, Aramice kaleme alınmıştır. Özellikle, Babil Talmudu, modern İbraniçe'nin kelime haznesinin gelişmesinde çok büyük rol oynamıştır.

ARAMİLERİN DİNLERİ: Tarihin en eski toplumlarından birisinin Aramiler olduğu kabul edilmektedir. Arami tarihinin M.Ö. ikinci bin yılına kadar çıktığı görülmektedir. Arami toplumu, Mezopotamya krallıklarının tesirinde kalan nadir toplumlardan birisidir. Aramiler, kendi kültürel değerlerini korumak için kentlerinde kapalı bir kültür politikası izlemeye çok özen göstermişlerdir. Ancak yine de kültürel etkileşimden uzak kalamadılar ve kültürel etkileşim Arami kültüründe ve dini hayatında kendini çabucak göstermiştir. M.Ö. VI. veya VII. yüzyılda Aramice birçok milletin dili haline gelmiş-

tir. Hatta bu dönemde Aramice'nin bütün ortadoğunun ortak dili haline geldiğini söylemek mümkündür. Muhtemelen Arami kökenli olmayan halklar da Aramiceyi kullanmaya başlamışlardır. Aramiler yerleşik hayata geçtikten sonra, Mezopotamya, Fenike, Hitit ve Hurri halklarının din ve kültürlerinden etkilendiklerini göstermişlerdir.

Arami devletler arasında, Samal krallığını, başşehri Til-Barsib olan Bit-Adini Devletini, Fırat havzasındaki Bit-Aguşi bölgesi kentleri olan Halep ve Arpad'ı, Asi nehri üzerindeki Laaş ve Hamat krallığını ve Suriye'nin güneyindeki Sami krallığını sayabiliriz. M.Ö. IX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar Arami krallıkları bölgede varlıklarını hissettirmişlerdir. M.Ö. VIII. Yüzyıldan itibaren Asur krallığının baskılarına karşı dayanamayan Şam krallığı düşmüştür (M.Ö. 732).

Aramilerin dinleri ile ilgili yegane kaynak, Arami dilinde yazılan belgelerdir. Yine de Arami dini kültürleri konusunda kesin bilgilere sahip değiliz. Arami yazıtlarında kullanılan Tanrı adlarının, Mezopotamya ve Fenike kökenli olmaları, araştırmacıları genelde düşünceye sevk etmektedir. Yine de Arami kültürünün baskın figür gibi görünen fırtına tanrısının Hadad diye anıldığını görüyoruz. Ancak M.Ö. XIV. Yüzyılda Arami kökenli olmayan Ugaritliler, fırtına tanrıları olan Baal'ın yerine Hadad adını kullanıyorlardı. Aramilerde, ikinci bin yılda Halep kentinin ana Tanrısı olarak Hadad'ın çok iyi tanındığını biliyoruz. Türkiye'de ZİNCİRLİ kral yazıtları, özel bir Aramiceyle yazılmışlardır. Bu yazıtlar göstermiştir ki, HADAD, Kilikya'daki Samal Krallığında M.Ö. VIII. yüzyılda

hüküm sürmüş olan yöresel hanedanlığın Tanrılar grubunun da başındadır. Fırtına Tanrısı Hadad, hüküm süren ana hanedanlığın kral adlarının da gösterdiği gibi Şam Krallığında da saygı görüyordu. Hama ve Laastaki krallıkları da, Kral ZÂKİR'in büyük Aramî mezar taşından da öğrendiğimiz gibi, kendisine yalvarılan büyük Tanrı Baal-Şamain (göğün efendisi)dir. Yine bu Tanrı, Kartaca-Fenike dünyasında, M.Ö. X. Yüzyılda Byblos'ta, Kıbrıs'ta, Sardunya'da, Kartaca'da ve Surr'da da biliniyordu.

Diğer Fenike ve Kenan Tanrıları da Aramilerde saygı görmektedir. Meselâ, RAŞAP (REŞEF), Şamal krallığında; Fenike'nin Sur şehrinin Tanrısı olan MELQART ise, Şam krallığında saygı görüyordu. Kitabede şöyle yazılmıştır: "ARAM KRALI BARHADAD'IN EFENDİSİ MELQART İÇİN DİKTİĞİ TAŞ". Bunlardan başka birçok belgede Mezopotamya Tanrıları zikredilmektedir. Meselâ, güneş Tanrısı ŞAMAŞ, ay Tanrısı SİN, MARDUK, NERGAL, NİKKAL, NUŞKU gibi... Aramice belgelerde verilen tanrılarla ilgili sıralanma, şehirden şehire de farklılık gösteriyordu. Meselâ, Türkiye'de Zincirli'deki kral yazıtları, samal krallığının tanrı pantheonunu şöyle vermektedir: Hadad, El- Rakib-el-Reşef, Şamaş. Dikkat edilirse bu listede hiçbir Tanrıça adına rastlanmamaktadır.

Aramiler hakkında Arkeolojik belgelere dayanarak elde ettiğimiz bu bölük pörçük bilgiler, çeşitli Arami kentlerindeki kültlerin ve pantheonların çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bu yazıtlar resmi krallık yazıtları olduğu için resmî tanrı isimlerini ortaya koymaktadırlar. Diğer önemli bir husus, bulduğumuz bu Tanrıların görev-

leri hakkında geniş bir bilgiye sahip değiliz.

Aramice belgeler, kültler ya da ritlerle ilgili sadece birkaç özelliği tanıtmaktadırlar bize. Hama ve Laaş kralı Zâkir'in yazıtı, on altı Aramî kralı ittifak yaparak başkent KAZREK'e saldırdığında, kral Zakir'in Tanrısı Baal-Şamain tarafından nasıl kurtarıldığını şöyle anlatmaktadır:

"-Tüm krallar Kazrek'i kuşattılar"

-Kazrek surlarından daha yüksek bir sur diktiler

-Kazrekinden daha derin hendekler kazdılar.

-O zaman ellerimi Baal-Şamain'e doğru kaldırdım.

-Baal-Şamain dualarımı kabul etti.

- Baal-Şamain kahinleri aracılığıyla benimle konuştu.

- Baal-Şamain bana dedi.

- Hiç korkma!

- Çünkü seni hükümran kılacak olan benim.

- Senin yanında ben olacağım.

- Seni ben kurtaracağım.

Bu yazıtta kralın duasına eşlik eden jesti görüyoruz. Kral kalkar ve yakardığı Tanrıya, göklerin efendisine doğru ellerini kaldırır. Daha sonra metin, kahinlerin ve büyücülerin rolü hakkında bilgiler vermektedir. Tora'daki peygamberlerde olduğu gibi, Tanrı onların aracılığıyla iradesini bildirmektedir. Yine burada anladığımız kadarıyla Tanrılar, antlaşmaların kefilidir. Antlaşmalar yapıldığı zaman, bir takım büyü merasimleri de yapılmaktadır.

"-Şu balmumu ateşte nasıl yanarsa, öyle yansın Arpad ve sayısı çok kızları... Şu balmumu ateşte nasıl yanarsa, öyle yansın ateşte matiel... Şu yay ve okları nasıl kırır-

yorsak öyle kırılınsın Anahita ve Hadad, Matiel'in ve efendilerinin yayını!" Aramiler konusunda Kitab-ı Mukaddes'te kısmen verilen bilgilerde bu düşünceleri desteklemektedir. Tanah'ın, krallar bölümünde, yahuda kralı Ahaz'ın (M.Ö. 736-716), Muhtemelen Şam'da, Hadad tapınığında gördüğü Sunağa benzeyen bir sunağı, Kudüste inşa ettirmek istediğinden bahsedilmektedir.

Eski Aramilerin dini inançları ve cenaze törenleri hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Birkaç mezar taşından öğrendiğimiz kadarıyla, Samiler gibi Aramilerin de ölümlerin mutlak istirahat ihtiyaçları olduğuna ve onların hiçbir zaman mezarlarında rahatsız edilmemeleri gerektiğine inandıkları bilinmektedir. Meselâ, Nerab'da bulunmuş ve ikisi de ay Tanrı ŞAHAR'a ait olan iki mezar taşı yazıtından birinde şöyle yazılıdır: "Kim olursan ol, bu görüntüye ve bu yatağa zarar verirsen, onu bir başka yere taşırsan ŞAHAR ve ŞAMAŞ, Nikkal ve Nuşku senin adını ve yerini bu hayattan koparacaklar. Seni en kötü biçimde öldürecekler ve soyunu kurutacaklar. Eğer bu görüntüye ve yatağa dokunmazsan, onu korursan, senin ve sü-laleninkiler de korunmuş olacak".

Mezar yazıtları, ölünün öteki dünyadaki hayatıyla ilgili bilgiler vermemekle beraber, kimi taşlarda, ölünün katıldığı bir şölen tasvir edilmektedir. Bu da ölümden sonra hayatın tekrar başlayacağını hatırlatmaktadır. Ancak yine de, bu hayatın, mezarda mı veya yeraltında mı devam edeceği bilinmemektedir. Diğer yandan Sâmal kralı PANAMUWA'nın anısına yazılan bir yazıtta (M.Ö. VIII. Yüzyıl), kraldan sonra tahta geçecek oğullarından Hadad'a kurban sunmalarını ve babaları

olarak kendisini sadakatle "hatırlamalarını" şu cümlelerle istemektedir: PANAMUWA'nın ruhu Hadad'la yemek yesin, Panamuwa'nın ruhu Hadad'la içsin. "Bazıları bu sözleri, kralın öldükten sonra tanrısallaşması şeklinde yorumlamışlardır. Ancak bu bir zorlamadır. Burada önemli olanın ruh olduğu görülmektedir.

ARAPAHOLAR: Amerika'da Platte ve Arkansas ırmakları boyunca yaşamış olan Arapaholar, zamanla batıya doğru göç etmişler ve iki kola ayrılarak yaşamaya devam etmişlerdir. Arapaholar, dini inançlara göre hayat sürerlerdi. Din, onların günlük hayatlarını düzenliyordu. Kullandıkları eşyalar bile dinî bir anlam taşımaktaydı. Düz bir çubuğu çok kutsal sayarlardı. Onu bohçaların içinde saklıyorlardı. Güneş dansı onların en önemli eğlenceleriydi. Şamanist örgütler vardı. Bu örgüt, sadece erkeklere tahsis edilmişti.

ARİANİZM: İskenderiyye piskoposu olan Arius, milâdi 320 yılına doğru İsa'nın Tanrısallığını tehlikeye sokan bir öğretiyi ortaya atmıştı. Arius'un bu öğretisi, "Yeni Eflâtuncu" fikirlerden etkilenmişti. Arius'a göre, sadece BABA ebediydi ve Tanrı olmaya da sadece o layıktı. Yoktan çıkmış olan, oğul ise ilkti. Yaratıkların en mükemmeliydi. O, Dünya'nın yaratılması için, BABA'nın âleti olmuştu. Oğul, İsa - mesihle bedenleşmişti.

Bu fikirler, Mısırı karıştırmış ve Hıristiyanlık âlemini tehlikeye sokmuştu. Bunun için imparator Konstantin, 325 yılında "İznik Konsilini" toplamıştı. Çünkü Konstantin, bu çalkantıya son vermek istiyordu. İznikte, Athanase'in savunmasıyla, Arius'un fikirleri mahkum edilmişti.

Athanase, İznik'te belirlenen Hıristiyan Credosu'nun mimarı olmuştur. Fakat daha sonraki Roma imparatorlarından bazıları Arianizmi kayırmışlardı. Meselâ Constance bunlardan biriydi. Bu karışıklık uzun müddet devam etmiş ve nihayet 381'de İstanbul'da toplanan konsilde "İznik Konsili" kararı yeniden yürürlüğe konmuştu.

Arianizm, doğuda pek taraftar bulamazken, Batı'da taraftar bulmuştu. Goth'lar, piskopos Ulfila'nın vaazları sayesinde Arianizmi kabul etmişlerdi. Fakat daha sonra, Fransa'nın, Clotilde ve Clovis'in gayretleriyle katolik olmasıyla Batıda Arianizm iyice gözden düşmüştür. Aryanizmin Bazı Germen kabilelerinde VII. yüzyılın sonuna kadar yaşadığı ileri sürülmüştür. Günümüzde Uniteryenler, Arius'un görüşünü tekrar ettiklerine inanmaktadırlar. Yehova şahitleri de Arius'u mezheplerinin kurucusunun öncüsü olarak görürler.

ARİMİNUM KONSİLİ: Rimini konsili olarak da tanınan bu konsil, M.S. 359'da toplanmıştır. Konsilin toplanma hedefi, M.S. 325'de İznik'de mahkum edilen Arius'un görüşlerini desteklemektir. Rimini konsiline Batı kilisesi piskoposları katılırken, Doğulu piskoposlar, aynı anda Seleukeia'da toplandılar. Ariminum'daki piskoposların çoğunluğu İznik'de (325) kabul edilen esasları benimsemişlerdi. Ancak, Arius'un takipçileri, bu kararı tersine çevirmişlerdi. Ariminum'daki piskoposlar, görüşlerini değiştirerek Ariusçu kredoya inanmaya zorlandılar. Papa Liberius, konsilin yetkisiz olduğunu beyan ederek bu kredoyu reddetti. Böylece bir defa daha Batı Hıristiyan kiliselerince bu kredo sapık ilan edilmiştir.

ARİNNA: Hitit güneş tanrıçasının adıdır. Hitit İmparatorluğunun koruyucu Tanrısıdır. İkinci derecede bulunan Tanrı, Arinna'nın eşi olan TARHUN'du... Anadolu'daki toprak ve bereketin sembolü olan Ana Tanrıça fikri, Arinnadan önce bulunmaktadır. Bu Tanrı, doğruluk, acıma ve otoriteyi temsil etmektedir... Hitit kraliçesi, Puduhepa, Arinna'yı kendi koruyucu Tanrıçalığına kabul etmiş ve kraliçenin mühründe de kendisi Tanrıçayla kucaklaşırken gösterilmiştir.

ARİSTOTELİSME: Aristo'nun eserleri Süryani ve Arap mütercimleri tarafından Arapçaya tercüme edilmiş ve bu tercüme-lerden Yahudiler de istifade etmiştir. Böylece Aristo'nun (M.Ö. IV. Yüzyıl) eserleri Yahudi düşüncesini XII. yüzyıldan itibaren etkilemeye başlamıştır. Bu etki XII. Yüzyılın ortalarından itibaren iyice belirgin hale gelmiştir. Aristo'yu hem Yahudiler hem de müslümanlar gerçek bir filozof olarak kabul etmişlerdir. Meselâ Aristo'yu, Maimonides şöyle tasvir etmektedir: "Aristo, zihinsel olgunluğa en üst derecede ulaşmıştır". XII. Yüzyılda, Aristotelisme, Yahudi felsefi düşüncesini XVI. Yüzyıla kadar etkilemeye devam etmiştir. XIII. ve XIV. yüzyılda, anti-entellektüel bir hareket ortaya çıkmıştır. IX. Asırdan itibaren ve İspanya Yahudiliğinin altın çağı boyunca, kuzey-Afrika'da, müslüman Avrupada yaşayan Yahudiler, Arapçaya tercüme edilen Aristo'nun eserleriyle karşılaşmışlardı. Bu Arapça tercüme-ler, XII. Yüzyılda İbranice'ye çevrilmeye başlanmıştır. Bu tercüme-yapanlarda, Hıristiyan Avrupada yaşayan Yahudilerdi. Aristo'nun eserlerinin Arapçadan latinceye tercümesinde Yahudiler de rol oynamışlardır. Genellikle Aristocu felsefe,

ortaçağ yahudi düşünürleri tarafından tanrısal kavramı, antropomorfizm olmayan saflığı ile kabul edilmiştir. Kainatın ve hareketsiz ilk motor olan Tanrı'nın ebediliği üzerindeki Aristocu teoriler, Yahudilerin aktif yaratıcı Tanrı anlayışıyla çeliştiği için reddedilmiştir.

Farabî'nin, "Platonun ve Aristonun felsefesi" isimli eseri X. Yüzyılda sadece müslüman ve Yahudileri etkilememiş, özellikle iki asır sonra Maimonides'in eserlerini de etkilemiştir. En önemli Aristocu Yahudi olan Maimonides, Aristotelizmle kitabî vahiy senteze teşebbüs etmiştir. Aristo'nun muhakemeleri bilimsel olarak, Allahın varlığı ve birliğinin dinî doktrinlerini kurmak için kullanılmışsa da, Maimonide şu kanaate varmıştır: Yahudiliğin yoktan (ex nichilo) yaratılışı ilgilendiren geleneksel pozisyonu, yegane peygamberi inançtan çıkarılmıştır. (Guide 2/15)

Maimonides inanmıştırkî mucizeler, dünyanın orijinal Tanrısal düzeninin yazılması ile mümkün olmaktadır. Maimonides, Aristo'nun dünyanın ebediliği kavramını reddetmiştir. Maimonide'in halefleri, din ile felsefeyi uzlaştırmaya çalışmışlardır. Böylece Maimonide üç asır boyunca hakimiyetini sürdürmüştür.

İbn Rüş'ün (Averros 1126-1198) Arapça tefsirlerinin çevirileri, XII. Yüzyıldan sonra Aristocu Yahudi düşünürlerinin kaynağı olmuştur. Aristo, yahudi efsanesinde yer alan yahudi olmayanlardan biridir. Joseph'in naklettiği geleneksel rivayetlere göre, Aristo Yahudilerden etkilenmiştir.

Ortaçağın ve Rönesansın birçok Yahudi yazarı, Aristo'nun Yahudiliği kabul ettiğini ve onun aslının Bünyamin kabilesinden olduğunu kabul etmektedirler. Aris-

to'ya atfedilen birçok uydurma notlar, kabalistik dairelerin saygısını ona yüklemektedirler.

ARLES KONSİLİ: Constantinus Batı Roma imparatoru olduğu zaman yaptığı işlerden birisi de Hıristiyanlığa serbestçe propaganda hakkı veren Milan Fermanı (312) olmuştur. Hıristiyanlar, bu serbest hareket izninden iki yıl sonra birçok problemle karşı karşıya kalmışlardı. Bunlardan biri, Kuzey Afrikadaki Donatizimciler problemiydi. Bu rafizî hareketi tesirsiz hale getirmek için Constantinus, Ağustos 314'de ARLES'de bir konsil toplamıştı. Toplantıya 43 bölgeden gelen temsilciler katılmıştı. Afrika ve Roma'da toplanan daha önceki konsillerde Donatizmci görüşler lanetlenmişti. Donatizmci, "işkence sırasında imanî zaafiyet gösteren ve daha sonra bundan dolayı tövbe eden rahipleri ve piskoposları Hıristiyan olarak kabul etmiyorlardı".

Arles konsilinde, bir defa daha lanetlenen Donatizimci, alınan kararları reddederek, durumlarının yeniden gözden geçirilmesi için Constantinus'a müracaat etmişlerdir. Konstantin yazdığı mektup-da bu konuyu şöyle açıklar: "Onlar, benim hükmüme başvurdular. Mesihin hükmünü bekleyen bana. Çünkü, hakikatte piskoposların kararı, mesihin şahsî kararı gibi alınmalıdır. Allahın hükmünü reddettikten sonra, benim hükmüme başvurmaya cesaret eden bu kanun müfterilerine ne demeli?"

ARMİLUS: Yahudi mitolojisinde Kudüs'ü işgal ederek, Yahudi düşmanlığı yapan birisi olarak değerlendirilir: Neticede Armilus'u mesih mağlup edecektir. Hıristiyanlıktaki ve bazı İslâmî kaynaklardaki Deccal inancı ile, Armilus arasında çok sıkı bir ilişki görülmektedir.

ARMİNİUS JACOBUS (1560-1609): Hollanda Reform kilisesine bağlı bir ilahiyatçıdır. Kader konusunda özellikle, Calvin ile ters düşerek, kendine özgü **Arminusçuluk** isimli inanç sistemini kurmuştur. **Arminius**, öğrenimini, başkalarının desteğinde yapmıştır. Sırayla Leiden, Basele, Cenevre’de eğitimini sürdürmüştür. 1588’de papaz olmuştur. 1603’de Leiden üniversitesine ilâhiyat profesörü olarak atanmıştır. Ömrünün son zamanlarını ilahiyatçı **Franciscus Gomarus** ile giriştiği polemikle geçirmiştir. Önce, herşeyin önceden belirlendiğini ve buna göre, insanların davrandığını ileri süren **Arminius**, zamanla bu görüşünden ayrılarak, insanların iradelerinin de kurtuluşlarında paylarının olduğu tezini kabule yönelmiştir. Buna göre Tanrı’nın kurtuluş vadine, imanla cevap verenlerin kurtuluşu hakettiklerini kabul ediyordu. Arminius’un ölümünden sonra onun görüşleri, Felemenk reform kilisesinin (1618-1619) Dordrech’te toplanan kon-silinde yeniden ele alınmıştır. Bu konsilde, Arminius’un görüşleri mahkum edilmiştir. Arminius’un eserleri “**opera theologica**” adı ile 1629’da Leiden’de yayınlanmıştır. 1795’de Ar-minusçuluk Felemenk’de resmen tanınmıştır. Arminius’un görüşleri, pro-testan temayüllü metodizm hareketinde etkili olmuştur.

ARMİNUSÇULUK: Arminius Jacobus’un öğretilerinden oluşan liberal bir ilahiyat akımıdır. Bu akıma göre, Allahın külli iradesi ile, insanın hür iradesinin bağdaştırılması mümkündür. Arminius’a göre, Tanrının iradesi, insanın kaderiyle ilgili nihaî sözü söyleyen güçtür. Arminius’un görüşlerini destekleyen 45

kadar rahip tarafından hazırlanan **REMONSTRANCE** = (İTİRAZ), ilk defa Arminius’un görüşlerini toplu olarak yansıtıyordu.

İTİRAZ’ın beş temel ilkesi vardı:

- 1- Ebedî kurtuluş, insanın akıl yolu ile iman etmesine veya etmemesine bağlıdır.
- 2- Bütün insanlar için mümkün olan keffaret yolu, gerçekte yalnızca inananlara yararlı olabilir.
- 3- Kutsal ruh, yardım elini uzatmadıkça kimse Tanrı’nın iradesine uygun davranamaz.
- 4- Tanrı’nın inayeti zorlayıcı değildir.
- 5- İnananlar, günaha karşı koyabilir, fakat Tanrının inayetini yitirmeleride imkansız değildir.

Arminusçuluk 1618-1619’da yapılan Dordrecht sinodunda mahkum edildikten sonra, 1630’da yasalar önünde hoşgörülü karşılandılar. Arminusçuluk, hem metodistlere hem de Üniter-yanizme tesir etmiştir.

ARON ABERİT: Hz. Musa’nın, Sina dağında vahiy olarak aldığı On Emir’in içinde saklandığı özel sandığa verilen isimdir. Bir anlamda Ahit Sandığı’dır. Tanrı Yehova’nın emriyle Bezalel tarafından yapılan, Yehova ile İsrailoğulları arasındaki “**kutsal akdi**” ihtiva eden tablet, bu sandıkta saklanmaktadır. Bu sandık, İsrailoğullarının en kutsal varlıklarından biridir. İlk dönemlerde Miş-kan’da, daha sonraları da Bet ha - Mikdaş’da “**kutsal-ların kutsalı**” bölümünde saklanmaktadır.

Aron Aberit, savaşta ve sefer halinde Levililer tarafından taşınmıştır. Tora’da Çıkış bölümünde belirtildiği üzere Aron Aberit 1.1 metre uzunluğunda 70 cm. eninde ve yüksekliğinde, akasya ağacın-

dan, üstü altınla kaplı bir sandık olan **Aron Aberit**'in üstünde altından bir kapak bulunmaktadır. İçinde iki taş tablet bulunan **Aron Alberit**'e saygı gösterilirdi, ancak tapılmazdı. **Aron Aberit**'in fonksiyonu, Tanrı Yehova ile yapılan sözleşme-yi hatırlatmaktır.

Aron Aberit'e dokunmak, ilahî gazaba uğramayı gerektirir. Bunun için ona dokunmak günahdır. Nitekim rivayetlere göre, Piliştilerle yapılan bir savaşta **Aron Aberit** bu kavmin eline geçince, kentlerine felaketler yağmış, İsrailo-ğulları, Ahit Sandığını geri alınca Piliştiler'in yenilmesi mümkün olmuştur. (I. Samuel 4:7) Şelomo Ameleh'in yaptırdığı Bethamikdaş'tan sonra **Aron Aberit** hakkında fazla bilgi yoktur.

M.Ö. VII. yüzyılda Yoşiau zamanındaki **Aron Aberit**'e yapılan atıflar son atıflar olarak kabul edilir, (Yeremya 3/16-17). **Aron Aberit**'in, peygamber Yeremya tarafından saklandığı veya Babil'e O'nun sürgünü ile beraber götürüldüğü kabul edilmektedir. Sinagoglarda bulunan **Aron Akodeş**, **Aron Aberit**'ten ilham alınarak yapılmıştır.

ARON AKODEŞ: Sinagoglarda TO-RA'nın tomarlarının saklandığı yerdir. **ARON AKODEŞ**'in yönü, Kudüs'e doğrudur. Sinagoglarda DUA edilirken yüzler, **ARON AKODEŞ**'e dönülerek yapılmaktadır. Bunun diğer bir adı da **EHAL**'dir.

Aron Akodeş, Mişna döneminde TEVA adını alıyordu. Bu dönemde TEVA, Sinagogun en kutsal bölümünü teşkil ediyordu. Hatta bu dönemde Aron Akodeş'in seyyar olduğu görülmektedir. Geleneksel olarak Sefer Tora'lar, Aron Akodeş'in içine konmaktadır. Aron Akodeş'in içinde

işlemeli "**Parohet**" bir perde bulunmaktadır. Aron Akodeş XVI. Yüzyıldan itibaren mimari özelliklere kavuşmuştur. **Aron Akodeş**'in kapıları daima açıktır. Orada bazı dualar okunur ve Tora tomarları ziyaret için çıkartılır ve sinagogda dolaştırılır.

ARŞ: Kur'an-ı Kerim'de Allah, Arşın sahibi olarak bildirilir. Araf 54, Yunus 3'de Allah'ın yeri ve göğü yarattıktan sonra, Arşa istiva ettiği belirtilmektedir. Buna göre Arş, Allah'ın makamı, tahtı olarak düşünülmüştür. Bazan da kürsî olarak düşünülmüştür. Kur'anî bilgiye göre Arş, meleklerle çevrilmiştir.

Bazı müfessirler Arşı, değişik şekilde yorumlamışlardır. Bazıları arşı "**ilim makamı**", bazıları Allahın kudreti, yüceliği ve saltanatı ile açıklamışlardır. Bazı bilginler de bu ayetin müteşabih ayetlerden olduğunu, arş kelimesi üzerinde yorum yapılmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu ayetin, yorumlanması halinde İslâm itikadına göre şirke düşülmeden yapılması gerektirdiğini de İslâm bilginleri belirtmişlerdir. Arşı, fiziki bir mekan olarak kabul edip; Allah'ın oraya çekilmesini düşünmek, İslâm inancına göre insanı şirke götürür. Çünkü Allah'ın bir mekana ihtiyacı yoktur.

ARTEMİS: Yunan mitolojisinde bereket, av ve doğurganlık Tanrıçası olarak kabul edilmiştir. Avcılıkla ve vahşi hayvanlarla karşılaşılan kırsal kesimlerde rağbette olan bir Tanrıdır. Bazı bölgelerde, Artemis, doğa tanrıları ile özdeşleşmiştir. Avcı kültürlerde Artemis ön plandadır. Artemis bir yandan av hayvanlarının öldürülmesine yardımcı olurken, diğer yandan da av hayvanlarının yavrularına himaye göstermektedir; Kendisine ait okları

olduğu için, kadınlara anî ölüm okları gönderirdi. Erkeklerin ölümünden ise kardeşi Apollon sorumluydu.

Artemis ile ilgili dinî pratikler, özellikle kültlerle meydana gelmiştir. Artemis, ağaç kültürünün tanrıçası olarak külte muhatap olmuştur. Diğer yandan Artemis, su perileri ile de birlikte tapınma konusu olmuştur. Ege adalarının bazı bölgelerinde Artemis dansları vahşilik ve seksle dolu olarak icra ediliyordu.

Artemis hayvanların anası olarak da tapınma konusu olmuştur. Onun heykelleri genelde geyik ve av köpeği ile birlikte tasvir edilmiştir.

Ana Britannica'nın verdiği bilgiye göre Artemis, Gritte tapınılan ve Asya'daki Magna Materi andıran dağların anasından türemiş bir Ana Tanrıçadır. Doğurganlık Tanrıçası olarak Artemis, sık sık Eileithyia ile özdeşleştirilmiştir. Artemis'in su perilerinin gönül serüvenlerine ilişkin pek çok öyküsü vardır. Bazı araştırmacılara göre bu öyküler, ana tanrıça sıfatı ile Artemis'in kendi başından geçenlerdir.

Efes'de bulunan, dünyanın yedi harikasından birisi olarak kabul edilen Artemis Tapınağı'nın kalıntıları, günümüze kadar gelmiştir. M.Ö. 560-550 yıllarında Lidya kralı Kroisos tarafından yaptırılan bu tapınak, M.Ö. 334-250 yıllarında yeniden inşa edilmiştir.

ARYA SAMAJ: XIX. yüzyılın sonunda Hindistan'da Dayanan'da Sarasvati (1824-1887) tarafından kurulmuş olan bir mezheptir. Sarasvati'nin hedefi, Hindu kutsal kitabı olan Veda'lara sonradan ilave edilen şeyleri temizlemektir. Ancak, karma ve tenasüh konularının yorumuna çokça yer vermiştir. Bu hareket, Hıristiyanlığa

ve Batı hümanizmasına karşı "saf veda doktrinini" savunmaktadır. Bunlara göre, dört veda, bütün dinî hakikati ve bütün ilmi en azından tohum halinde ihtiva etmektedir.

Arya Samaj hareketi Batı ve Kuzey Hindistan'da taraftar bulmuştur. Bu hareket, bütün Hindistan'da dernekler şeklinde teşkilatlanmıştır. Bölge dernek başkanları (samaca başkanı) demokratik usullerle seçilmektedir.

Arya Samaj, kast sisteminin yeteneğe değil, doğuma dayanmasına, kurban kesmeye, atalara ibadete, küçük yaşta evliliklere, ruhbanıyete ve tapınaklara takdime sunmaya karşı çıkmıştır. Veda metinlerinin yanılmazlığını, ineğin kutsallığını, ferdi ibadetlerin önemini Arya Samaj, daima savunmuştur. Kadınların eğitilmesini, farklı kasttan insanların evlenmelerini istemiştir. Misyoner teşkilatları kurarak, görüşlerini yaymaya çalışmıştır. Sosyal hizmetlere çok önem vermiş, yetimler ve dullar için yurtlar açmış, açlara yardım etmiş, sağlık hizmetleri yürütmüştür.

Arya Samaj eğitime de çok önem vermiştir. Bu amaçla okullar ve üniversiteler açmıştır. Mensuplarının diğer dinlere karşı fanatik tutumları Müslüman ve Hıristiyanlarla kavgalara neden olmuştur. Arya Samaj taraftarlarının bu tavrı, eleştiri konusu olmuştur. Arya-Samaj hareketi, Hind entellektüelleri üzerinde önemli bir tesire sahip olmuştur. Arya-Samaj hareketi, bugünde Hindistan'da aktif bir hareket olarak varlığını sürdürmektedir.

ARYENLER: Hindî-Avrupâi denilen kültür ve dil topluluklarına verilen bir isimdir. Çünkü bu toplulukların göçleri onları, Hindin en ücra yerlerine kadar götürmüş-

tür. (Bengal ve Seylan'a kadar) Avrupada da İspanya'ya ve İrlanda'ya kadar sevketmiştir. Kelime, İran ismine olduğu kadar İrlanda ismine de ait görünmektedir. Dar manada Aryen kelimesi, daha çok bugünkü Türkistan'da M.Ö. üçüncü bin yılda yaşamış olan Aryenleri ifade etmektedir. Daha sonra bunlar, iki gruba bölünmüş olup, bir grup İran'ı diğeri de Hindistan'ı işgal etmişlerdir. Dinî plânda, Hindî – Avrupalilerin ideolojik birliği çok dikkat çekiciydi: Üçlü yapı, cemiyette (entellektüeller - savaşılar – üreticiler arasında iş bölümü vardı) olduğu kadar ilâhlar panteonunda da vardı. (Tanrının üç fonksiyonu vardı: hukûkî, sihirsî hakimiyet – kozmik kuvveti koruyan dünyevi iktidar – zenginliklerin dağılımı). Bu sıfatla, Aryen ideolojisinin damgası o kadar güçlü olmuş ki meselâ Fransa'da 1789 Fransız ihtilâline kadar devam etmiştir. Hind kastları, felsefî manada, Varna'ya referansla Sanskritçe metinlerde kendini temize çıkarmıştır. Bunun için Hind'de, Yüce Tanrı, bir Teslis içinde ifade edilmişse bu tesadüf eseri olmamıştır: **Brahma** (rahip), **Vishnu** (Dharma'nın bekçisi), **Shiva** (Ebedî hayatın bolluğunu sağlayan).

ASANA: Sanskritçede "oturma hali" anlamına gelmektedir. Yoğa eksersizlerinde, zihni, bedensel hareketler üzerinde odaklaşmaktan uzaklaştırmak gayesi ile beden aldıkları hareketsiz duruşa verilen isimdir. Yogi'ye ulaşmak için geçilmesi gereken sekiz aşamadan üçüncüsüdür. Yogi adayı, doğal olmayan bu bükülmez duruş biçimini günlük çekmeden sürdürmeyi yaptığı anda, bedenini yoğunlaştırmış olur. En az otuz iki değişik ASANA vardır.

ÂSHRAM: Sanskritçe bir kelimedir. Şeyhin ve müritlerin cemaat halinde, maneviyat ve derûnî bağımsızlık aramaya gönüllü olarak kendilerini verdikleri bir inziva yeridir. Sulh, murakabe, çile, manevi egzersizlerin mekanı olan **Âshram**, genel olarak sadece benliğin değişimini hedef almaz. Aynı şekilde o, yegane kuvvet olan şuur ve merkezleşmeyle, dünyanın değişimini hedef almaktadır. Böylece, mistik tecrübe, sosyal ve kozmik tecrübe halinde genişlemeye yönelmiştir.

ASKENAZİMLER (Ashkenazimes): Başlangıçta bu kelime, sadece Rhin bölgesine yerleşmiş olan Yahudilere isim olarak verilmiştir. Daha sonra, kuzey-batı, orta ve doğu Avrupa Yahudileri için de kullanılmaya başlamıştır. Bu kelime özellikle Almanya Yahudileri ve onların nesilleri için kullanılmıştır. Zaten Askenazi kelimesi Almanyalı anlamına gelmektedir. Bunlar dil bakımından ve âdetleri yönünden Seferad Yahudilerinden ayrılırlar. Bunlar, **Yiddish** denilen İbranice ve Almanca karışımı bir dil kullanırlar.

ASKLEPIUS: Apollon'un oğlu olan bu Tanrı, tedavi edici bir özelliğe sahiptir. Asklepius, başarıyla, milletlerde ölümsüzlük sınavı olarak anılan ateş sınavını geçer. Yaşamın ve ölümün yollarını tersine çevirerek cenaze ateşinden çıkar. Apollon, çocuğunu yarı insan yarı at olan Kheiron'a emanet eder. Asklepius, Kheiron'un okulunda, büyümlü sözler söylemeyi, büyümlü ilaçları ve mel-hemleri ve cerrahlığı öğrenir. Artık Asklepius, "sağlığın becerikli ustasıdır".

Asklepius hakkındaki bilgiler onun, bilgisini insanların hizmetine sunduğunu anlatmaktadır. Apollodoros, Asklepi-us'un Athena'da öğrendiği şeyin büyümlü bir ik-

sir olduğunu söylemektedir. Hatta anlatıldığına göre Asklepius, insanları tedaviye başladığından beri, HADES’de ölümler azalmıştır.

Asklepius’un Hephaistos ateşinde başlayan mesleği, Zeus’un cezalandıran ama aynı zamanda ölümsüzleştiren ateşinde son bulur. Asklepius Tanrısal güce karşı suç işleyenlerin ceennemine gitmeyecektir. Asklepius’un Tanrılığı farklıdır. O, bir kahramandır. O, yalnızca iyilik yapan bir Tanrıdır. O, insanların hataları karşısında hoşgörülüdür, insanların acıları karşısında merhametlidir.

Ancak bazan Asklepius’un bu iyilik karakteri değişmekte ve kötülükle bütünleşmektedir. Böylece Asklepius, babası Apollon’un savaştığı karanlık güçlere bağlı bir zebani tanrı görünümüne dönüşür. Onun en sevdiği hayvan, bastonuna sarılı olan yilandır. Bazan Asklepius’un toprakla sıkı ilişkisi vardır. Bunun nedeni, Antikçağ’ın sonuna kadar tüm büyük tapınaklarda uygulanan kuluçkadır. Hastanın iyileştirilmesi dinsel bir vahye bağlıdır. Hastalıklarının iyi edilmesi için başvuranların, kendilerini dinsel arınmaya ulaştıracak bazı şeyleri yerine getirmesi gerekecektir. Bunlar, cinsel ilişkiden sakınma, oruç, bazı yiyeceklerin yenmemesi, gibi şeylerdir. Bunları yapanlar Epidauros’a özgü ve tamamen zararsız yılanların dolaştığı, Tanrının heykeliyle süslü bir yatakhaneye, yani “yasak yer”e kabul edilirdi. Burada hastalar, düşlerin taşıyıcısı olan toprağa dokunacak biçimde yere uzanırlar. Uyurlarken Tanrı onları ziyaret eder ve düş görürlerken onları iyileştirir. Hastalar, sabah olduğunda kesinlikle iyileşmişlerdir veya düşlerinde bir tedavi yöntemi öğrenmişlerdir. Epidauros

yazıtları, Asklepius’un sürekli hastası ve tutkusu Melius Aristides’in tanıklığı bizi tanrının bu iki tıbbi işlemi hakkında bilgilendirir: Bir gözünün yerinde bir delikten başka hiçbir şey olmayan tek gözünün görmeye başlaması ya da beş yıldan beri hamile olan kadının doğum yapması gibi mucizevi tedaviler, Asklepius’a atfedilmektedir.

ASLÎ SUÇ: Bu ifade, St. Paul’un Romalılara Mektup 7/7-25 metnine dayanarak St. Augustin tarafından uydurulmuştur. Çünkü Romalılara Mektup 7/14’de: “Her insan dünyaya günahın gücüne satılmış olarak gelir” denmiştir. Hıristiyan ilahiyatçıları Ataların günahını “suçluluk varisi” olarak düşünmemekle beraber, insanın bir suçluluk halinde bulunduğunu kabul etmektedirler. Bu durum, buluş çağına erse de ermemişse de aynıdır. Bunun için her insanın İsa’nın kurtarıcı inayetine ihtiyacı vardır. St. Paul’e göre bu durum, günahın dünyaya girişinden beri devam etmektedir. (Romalılar 5/12) Yani, insanlığın başlangıcından beri... Son dönem Hıristiyan ilahiyatçıları “*peché originel*” (Asli günah) kavramından çok “*peché des origines*” (Aslî suç) kavramı üzerinde durmaktadırlar. Böylece onlar, “*peché originel*” ile “*peché des origines*” arasını ayırmışlardır. Birinci “bu dünyadaki günahın menşeyini meydana getirmekte”, ikincide, doğan her insanın durumunu etkileyen günah olarak telâkki edilmektedir.

Fakat bu ayırımın çoğu zaman üzerinde durulmamıştır. Bu konuda hakim olan görüş “Adem’in suçluluğunun” mirası olarak “*peché originel*”in kabul edilmesi şeklindeki görüştür. St. Augustin, Tanrının inayeti olmaksızın, kurtuluşun müm-

kün olmadığını belirtmiştir. Aynı görüşü XVI. Yüzyılda Luther savunmuştur.

ASPENDOS: Bugün Antalya il hudutları içinde bulunan antik bir kenttir. Tarihi, M.Ö. 5 ve 4. yüzyıllara kadar inmektedir. Antik çağda şehrin adının **primupolis** olduğu sanılmaktadır. Yapılan kazılarda ele geçen gümüş sikkeler, kentin M.Ö. 5. yüzyıl ve sonrasında kendi adına para bastığını göstermektedir. **Aspendos**, Helenistik ve Roma dönemlerinde ticaret yolu sayesinde zenginleşmiştir. Aynı zamanda o dönemde önemli bir kültür merkezidir. **Aspendos** tiyatrosunun büyüklüğü bu dönemdeki kültürü yansıtmaktadır. Kentin su kemerleri de Roma sanatını yansıtmaktadır.

ASTRUC LUNELLİ: Abba Marı Ben Moses Ben Joseph Don Astruc'un 1250 yıllarında Lunel'de doğduğu ve 1306 yılında öldüğü kabul edilmektedir. Astruc, Yahudi akidesi ile Aristo felsefesini uzlaştırmaya çalışan İbn Meymun'a (Maimonides) ve yandaşlarına muhalefet etmiştir. Yahudi muhitlerde felsefe eğitime karşı, şiddetle karşı çıkan Astruc, Haham Adret'e bu konuda bir bildiri yayınlamaya muvaffak olmuştur. Böylece felsefe taraftarları ile felsefe karşıtları iki ayrı gruba ayrılarak Fransa ile İspanya'da yaşayan Yahudiler arasında ciddi bir bölünme meydana getirmişlerdir. Bölünmenin tehlikeli boyutu 1306'da IV. Philippe'in Fransadan Yahudileri kovması ile sona ermiştir. Bu olaydan sonra Astruc, Mayorka krallığının başkenti olan Prepignan'a yerleşmiş, sâkin bir hayat sürmüştür.

ASUR-BABİL DİNİ: Akkad İmparatorluğu (M.Ö. 2370-2230) ülkede semit

hakimiyetini belirlemektedir. Aynı zamanda bu hakimiyet, bütün yakın doğudaki bir tesiri de ortaya koymaktadır. Bu tesir, kuvvet kullanarak istilayı değil; daimi şekildeki bir nüfuzu belirtmektedir. Bu Semit'ler, Batıdan geliyorlardı. Orada **Mari** ve **Ebla** gibi büyük siteler tesis etmişlerdi. Sümer rönesansından üç asır sonra (III. Hanedanlık), üçüncü dalga **Amarit'**lerin dalgası olmuştur. Bunlar, **Halep'te**, **Mari'de**, **Ashshour'da** ve **Babil'de** bir takım devletler kurmuşlardır. Bunlar, Mezopotamya'yı semitik kültüre doyurmuştu. Nihayet XII. Yüzyıldan itibaren **Ara-miler**, **Şam'da** bir takım krallıklar ve prenslikler kurmuşlardır. Böylece **Ara-miler**, **Asurlularla** mücadeleye girmiş oldular. **Arâmiler**, kültürsüz bedevilerdi. **Dil hariç**, bölgede hiçbir nüfuzları olmamıştı...

Amorite'lerin akınları proto-semitik dünya ile olan köprüleri koparmıştı. **Akkadlıların** getirdikleri dinler, Sümer dini üzerine iki veya üç asırdan fazla tesirli olmuştur. Böylece, **şehir**, (alum) ateş, (isum), **ırmak** (narum) tanrılaşıyordu. Fakat bu isimler çabucak kaybolmuştu. Buna karşılık, **"Güneş"** ve **"Ay"** kutsallaşıyordu. Böylece, **Shamash** ve **Sin**, Akkad imparatorluğunda sayısız figürler altında görülmüştü. Daha sonra **Sin**, **Nanna** tarafından yutulacaktır. **İshtar**, **İnanna** ile aynı kabul edilmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda **İshtar** çok önemli bir yer işgal edecek ve **Babil** dininin büyük Tanrıçalarından biri olacaktır. **Ea**, **Enki'ye** denk olacaktır. Bu Tanrı özellikle büyücülükte dikkat çekecektir.

Tanrı **Adad**, daha az açıktır. Bu fırtına ve bora Tanrısıdır.

Tanrı **ilum/el'e** gelince, bu belkide, bir

Tanrıyı belirtmek için kullanılmış bir "cins isim".

Tanrı Mardouk, Paléo-Babil döneminin tarihini taşımaktadır...

Asur-Babil dini, Sümer mirasına sahip olmuştur. Fakat o, bu mirası kendi karakteriyle mezc etmiştir. M.Ö. II. ve I. bin yıllarında, Mezopotamyada yaşayan din, belli başlı aşağıdaki özelliklerle tanınmaktadır:

1- Babil'in birinci hanedanlığı zamanında kullanılan liturjik metinlerin dili Sümerce idi. Daha sonra rahipler, bu dile hakimiyeti kaybetmişlerdir. Eski Metinler, titiz şekilde muhafaza edilmişler ve çoğaltılmışlardır. Bazan da bu metinler, Akkadcaya tercüme edilmişlerdir. Fakat Sümerlilerin büyük mitolojileri ikisi müstesna, bu şerefe mazhar olamamışlardır. Bunların yerine Gıkla-muş ve Enuma Eliş mitolojileri kaim olmuştur. Böylece, "İNANNA'nın, cehennemlere inışı" düzeltilmiş, özetlenmiş ve bütün anlamını kaybetmiştir. Dualar, ilahiler, dini merasimler hep Akkadca kaleme alınmışlardır. Bütün bu literatür, önceki geleneğe saygı göstermiştir.

2- Babilliler ve Asurlular, iki disiplin geliştirmişlerdir: **Tanrılaşma** ve **Büyücülük**. Her ikisi de M.Ö. 2000 yılından önce tatbik edilmemiştir. Daha doğrusu yazı ile veya yazısız sistemleştirilmiş değildi. Bunlar, Sümer'den çok, Akkad zihniyet yapısına uygun düşmekteydi.

3- Mabedler, rahipler ve bayramlar Akkadlaşmışlardır. Meselâ, Sá şeklindeki takdime Sattukku, En şeklindeki rahip Enu (Dışısı Entu); ES, şeklindeki bayram Essesu ve akitu şekline dönüşmüştür. Yine Tanrı AN, şimdi Anu şeklinde adlandırılmaktadır. Babilliler, dinî terimleri

şöyle tercüme etmişlerdir: Me'yi parşu ile, siskur veya sudu'yu ikribu ile..

4- Babil'de Tanrılarla ilişki, Sümerlerden daha az açıktır. Bu özellikle ibadetlerde görülmektedir. Dindarlar kendilerini, tabiatüstü güçlerin önünde, kaygılı, suçlu, korkmuş olarak hissetmektedirler. Kral ve tebası, sıkı bir yasaklar ağının önünde bulunmaktadır. Bunlar fertleri, günlük hayatlarının en küçük detayına kadar etkilemektedir. Şeytanla ilgili şeyler, müminleri korkuya sev-ketmektedir.

5- Tarihi gelişmeler, özellikle politeizmin tesirini zayıflatmış, mahalli tanrılardan bazıları pantheonun tepesine yükselmiştir. Meselâ Marduk ve Aşhour gibi. Bu durum bazı ilahiyatçıları, görülen birçok Tanrıyı Marduk'un tecellileri olarak düşünmeye götürmüştür.

AŞK (Amour): En evrensel insânî gerçeklerden biri olan aşk, az çok bencil olan basit fizikî aşktan tutun da, kendinden feragat yeteneğine kadar, çok değişik şekiller altında var olabilir. Aşk konularının çokluğu, aşkın çeşitlerini artırıyor. Bizi burada ilgilendiren, insanın gelişmesi ile aşk arasındaki ilişki içinde kökleşen dinî aşkın anlamıdır. İnsan şahsiyeti esas olarak, ilişkileri olan bir varlıktır. (Onun sözü de jestleri gibi bir anlam ifade eder). Yani insanın kendini ortaya koyabilmesi için, çok sayıda nimetlere, her türlü mübadelede özellikle temayül, başkalarıyla bir araya gelip onlardan aynı zamanda hem şefkat, hem de anlayış bulmak ve kendisini de diğer insanlara iyilik ve sevinç sunmaya adanmıştır. Başka şahıslarla buluşmada ve yeni arkadaşlarla karşılaşmada sevinci, mutluluğu, refahı arama şeklindeki bu köklü itiş, en geniş anlamıyla, aşktır. Böyle bir aşk, bazan maddî bir hüviyete bü-

rünebilir. Böylece bu, sekse ve evliliğe has bir aşktır. Yahutta bu aşk, dostluk seviyesinde kalır.

Nihayet aşkı, derinliği az da olsa; kişiler arası münasebetlerin menşesinde ve özellikle tüm cemaat gerçeğini oluşturan existansiyalist payın kaynağında, bir çimento özelliğinde görmekteyiz.

Şahsiyetin gelişmesinde aşkın önemi, onun dinî saha ile bütünleşmesini izah eder. Gerçekte tüm dinlerde aşk, imtiyazlı bir yer tutar. Hatta ilkel dinlerde bile, Tanrısal münasebetler içinde ona çoğu defa korku ile karışık bir halde rastlanır. Aşk, her toplumun temelinde bulunduğundan dolayı, özellikle dinî cemaatlerde Allah'la olsun, grupların üyeleri arasında olsun bir hayat şartı olarak onun varlığı zarurîdir.

Hıristiyanlıkta aşk; çok önemli bir yer tutar. O halde aşk, Tanrı sevgisi anlamına gelen *charité*'nin sinonimidir. Her insanı değiştirmeyi hedef alan böyle bir aşk, hem insana teslisin uknumlarının arasında aşk hayatı olan ilâhî hayatı ulaştırır (Bunun zirvesini İsa Mesih'in Çarmih'ta ölümü teşkil eder) ve hem de insanın bu ihsana ve Allah aşkına mukabil bir aşkla cevabını teşkil eder. Her insanın davet edildiği ilâhî aşk Communication'u, Allah için olan aşka benzer aynı aşkla, hemcinsleri tarafından sevilmesi gereken her insan varlığından, bir Allah'ın oğlu meydana getirir. O halde Hıristiyan aşkı, insanî duygu olarak insanlara bağlanır. Hakikatte bu kardeş aşkı tesirli olması için, şartların bize yakınlaştırdığı insanlara dayanması gerekir.

O halde bu kardeş aşkı, Allah için olan Aşk gerçeğinin bir alâmetidir. Biri Eros ki, yüce bir birlik içinde bir takım varlıkların

karşılıklı birleşmeye can atmalarıdır. Orada farklı şahıslar, silikleşmeye, mü-kemmelleşmeye, mezc olmaya yönelmişlerdir. Diğer Agapé'dir ki o, sadece karakter, mizaç, davranış uzaklığı noktasından değil, aynı zamanda şahsiyetteki derin ayrılıklarda da birleşme yerine farklılığa saygı gösterir ve onu geliştirir.

Agapé aşkına verilmiş mutlak bir öncelik içinde Hıristiyanlık, İsa tarafından yayılmış ve bildirilmiş olan Allah aşkı içinde, tüm insanlığın yeniden toplanmasına yardımcı, kendine vazife bilir. Şüphesiz bu aşk, insan ilişkilerinde çok çeşitli şekiller alabilir. Meselâ, evlenmede cinsiyeti hizmete sokan evlilik, bu şekillerin en önemlisidir. Böylece o, kendiliğinden tüm sınırları aşmaya yöneliyor ve tanrı aşkı ile değişmiş, uzlaşmış yeni bir insanlıkta, tüm insanların toplanması için en büyük faktör oluyor.

AŞOKA (M.Ö. 238): M.Ö. 265-238 yılları arasında Hind hanedanlığının başına geçtiği ve Budizme çok önem verdiği bilinmektedir. Budizm, onun döneminde Hindistan'da çok önemli bir yayılma göstermiştir. Fetih hareketlerinde şiddet kullanmamayı kendine düstur edinmiştir. Aşoka döneminde, geniş halk kitlelerine hitap etmiştir. Ayrıca, Aşoka kaya ve sütun fermanları da diktirmiş ve kayalara yazılar yazdırarak, halkı aydınlatmıştır. Aşoka'nın bütün hedefi Dharmayı (Budist Şeriatını) yaşamaktır.

Dharmadan şu prensipleri çıkararak, hayat düsturu haline getirmiştir:

- 1- Doğruluk, 2- Dürüstlük, 3- Sevgi ile yaklaşım, 4- İyilikseverlik, 5- Şiddetten kaçınma, 6- Herkese saygılı olma, 7- Az günah işleme, 8- Hayvanlara kötü davranmama.

Budizmin en önemli manastırları onun zamanında yapılmaya başlamıştır. Budizm'deki iç bölünmeleri önlemek için konsiller toplamıştır. İlk Budist misyonerleri onun zamanında teşkilatlı şekilde gönderilmeye başlamıştır. Onun zamanında Budizmin yayılmasının temel nedeni bu misyonerlik çalışmalarıdır.

AŞURE: Hz. Peygamberin 622'de Mekke'den, Medine'ye hicreti ile birlikte başlayan Hicri takvimin birinci ayı olan Muharrem ayının Onuncu gününe aşure günü denmiştir. Yahudiler de kendi kullandıkları kameri-güneş takvimine göre Tişri ayının Onuncu gününü Yom Kippur (Kefaret Günü) olarak kutluyorlar ve o günü kendi usullerine göre, oruçlu geçiriyorlardı. Müslümanlar da aynı gün oruç tutmak isteyince Peygamberimiz Yahudilere benzemek için isteyenlerin muharrem dokuz, on ve onbirinci günleri oruç tutmalarını söylemiştir. Aşure gününü Yahudi geleneğine bağlı olarak izah edenlerin yanında, Aşure'nin Hz. Nuh'tan itibaren bütün Sâmi dinlerde mevcut olduğunu ve İslâm öncesi Arap putperestliğinde de Aşurenin olduğunu bazı kaynaklar bildirmektedir. Hz. Aişe ile Abdullah b. Ömer'in rivayetine göre Kureyş, Aşure günü oruç tutuyordu. Peygamberimiz de Medine'ye Hicret edince bu orucu tutmuş ve başkalarının da tutmasını tavsiye etmiştir. Fakat Ramazan orucundan sonra Aşure orucu önemini kaybetmiş ancak dileyen müslümanlar bu orucu tutmaya devam etmiştir.

Netice olarak Aşure orucunun iki önemli kaynağı dikkat çekmektedir. **Birincisi**, yahudi geleneği içindeki kefarete gününü teşkil etmesi. **İkincisi** de Hz. Nuh'tan itibaren devam eden ve Hz. İbrahim'den be-

ri önemli bir gün olarak aşure orucunun tutulması.

Aşure günü olan on muharrem 680'de Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesiyle birlikte Şia camiası için siyasi bir gün olma özelliği kazanmıştır. Her yıl bu tarih, Şia tarafından Hz. Hüseyin'in intikamını almak için icra edilen bir yas ve kin havası içinde kutlanmaya başlamıştır.

Bugün İslâm dünyasında on muharrem hâlâ çok önemli bir gündür. Bu gün vesilesi ile, aşure denen bir çorba pişirilmektedir. Özellikle bu Anadolu'da ve Şia dünyasında çok önem arz etmektedir. Türkler bu tatlı çorbaya çok önem vermişler ve Osmanlılar sarayda Aşure çorbası pişirmeye itina göstermişlerdir.

ATALAR KÜLTÜ: Birçok tarihçi "Atalar kültürü" dinlerin kaynağı olarak gösterir. Herbert Spencer'de bunlardan biridir. Frazer'in detaylı şekilde belirttiği gibi "ölülerden korkmanın" ilkel dinin menşei olduğundan ve yaşayanların ölümler ruhunun sürekli baskısı altında olduğundan şüphe edilmiştir. Diğer bazı bilginler ise, korkuların ölümlerden olmadığına, bilakis yaşayanların kötü hareketlerine karşı ölümlerin ortaya koyduğu müeyyidelerden korkulduğuna işaret etmişlerdir. Bu atalardan korku değil, yüce bir hakim fikrinde kökleşmiş olan adalet duygusudur. Bu yüce hâkim, atalar kültürünü meydana getirmiştir. Hakikaten bu kült, özellikle Afrika'da, görünmez, her yerde hazır ve nazır, herşeye kadir fakat ecdadın aracılığı ile davranan yüce bir Tanrı inancı ile birlikte bulunmaktadır. Allah korkusu mu yoksa Allahın varlığı mı öncedir? G. Mensching'e göre, önce korkulacak varlıkları tanımak gerekir. "Şeytanlar, şeytanların korkusundan öncedir..."

Bazılarına göre ise, korku hayaletlerin yaratığıdır. Bu öncelik ve sonralık tartışması çözülememiştir.

ATEİZM: Allahın varlığını inkar eden veya teizmin zıddını savunan doktrindir. Ateizm, karşı çıktığı tanrı kavramlarına göre çeşitlilik göstermektedir. Meselâ, kişisel bir Tanrıyı inkar eden fakat bununla birlikte orijinal bir enerjiyi kabul eden birisi, bu enerjiye kişisel vasıflar atfeden birine göre Ateisttir; Aşkın fikrini kabul etmeyen birisi için de böyle bir kimse, teist sayılmaktadır. Gayr-i muşahhas bir prensibi kabul eden dinlerde, bazılarına göre Ateist sayılmaktadır. Agnostikin, Ateist'den farkı; Tanrının varlığının bilinmesini inkar etmiş olması noktasındadır. Bunun için Agnostik, Tanrının varlığının bilinmesi mümkün olmadığı gibi inkarı da mümkün değildir görüşündedir. Kutsalın anlamından yoksun olmayan Ateizm şekilleri de vardır. Bu durumda kutsal, esrarlı bir tabiat okuyucusu ile karışmış durumdadır. Diğer Ateizm şekilleri ise, kutsalın bütün izlerini silmeye yönelmiş olup, hiçbir zaman tam olarak bilinmeyen ve değişen bir dünyada ilişkiler bütünü, devlet, tarih ve akıl gibi açıklayıcı ve axiolojik bir prensibi mutlak olarak kurmaya çalışmaktadır.

Nietzsche, modern Ateizme şu formülünü vermiştir: “**Tanrı ölmüştür**”. Bu formül, dinî muhitler içine kadar canlılık göstermiştir. Bu tür ateizm materyalist ve tabiatçı bir felsefeden ziyade, bugünün ahlâki şuurunda kabul edilemeyen antropomorfik veya baskıcı Allah karikatürlerini empoze eden kiliselere karşı bir isyandan kaynaklanmaktadır. Nietzsche'den beri, Dinî kurumların sosyal baskıları zayıfladıkça ve cemiyetin dünyevileşmesi ta-

mamlandıkça modern ateizm ilerlemektedir.

Marx'a göre “Allah fikri”, bir sınıfın güç iradesini ve kapitalist sömürsünü, üzerine kurduğu bir ideolojinin saldırı araçlarına ait bulunmaktadır. Bilimsel ve teknolojik gelişmelere ilaveten özellikle seksüel tabulardan kurtulma, endüstriyel cemiyyet, iletişimdeki hızlilik, şehirlerin artan nüfusuna bağlı olan sayısız sosyal değişmeler, çağdaş düşüncenin hemen hemen yapısı olan ateizm için tabii bir atmosfer meydana getirmiştir.

Böylece Ateizm, bir kültür şekli, zihni bir alışkanlık ve evrimci bir mayalanma haline gelmiştir.

Bu ateizmin karşısında “**evrensel düşünürlüğü**”, “**Ateizmi**”, “**Existansiyel pessimizm**”, “**Kayı felsefesi**” “**Dini ümitsizlik**” gibi ateizmler gelişmiştir. Bu tür ateizm gittikçe nihilist bir şekil almaya doğru yönelmiş bulunmaktadır.

Şayet teorik Ateizm bir doktrin ise, buna göre, Allahın varlığı, yakın bir bilgi ile kabul edilemez. Ateizmi, doğmatik veya objektif olarak ayırabiliriz ki bu tür Ateizm, Allahın varlığını kategorik olarak inkar etmektedir. Agnostik Ateizm ise, Allahın varlığı proplemini çözülemeyen olarak kabul eder. Semantik Ateizm'e göre, Allah problemi anlamdan yoksundur. Semantik Ateizmin durumu dil, yapı ve yorum üzerindeki en yeni polemiklere bağlı bulunmaktadır.

ATEİZMİN MÜPHEMLİĞİ: Bazı filozoflar da sahte bir Ateizmden bahsetmektedirler. Bu ateizm, Allaha inanmayıp, gerçekte bilinçsiz olarak ona inananların ateizmidir. Çünkü onların inkar ettikleri Tanrı değil, bir başka şeydir (Jaques Maritain). Burada belirli bir doktrinden

ziyade, psikolojik düzeyde bir durum söz konusudur. Aynı şekilde belli bir ahlâki gidiş de pratik ateizmle karışmaktadır. **“Bütün kalblerde gizli bir Ateizm var ki bu, bütün hareketlere yayılmıştır. Allahu boşuna hesaba katıyoruz”** (Bossuet).

Bu pratik Ateizm, sadece yüzeysel bir Allah inancının ahlâki etkisizliğini ispat etmektedir. Bu pratik Ateizm, Allahın varlığını kabul edenlerde kendini göstermektedir. Bu tutarsızlık, bazı teorik Ateizmi kabul edenlere delil görevi yapmaktadır. Bunlara göre ahlakla entellektüel şekilde uyuşan tek pozisyon teorik ateizmdir. Bu ahlâk üzerinde Allahın varlığı hiçbir tesir icra etmez. Bu ahlâk, tanrı olan başka bir prensibe dayanmaktadır. Bunun için bu ahlak, bir ahlakdışılık değildir.

Tutarlı bir ateizm, Dostoiévski'nin **“Şayet Allah yoksa herşey meşrudur”** formülünü ve Kant'ın **“Allahın varlığı ispat edilemediği gibi, onun olmaması da imkansızdır”** şeklindeki formülünü reddetmektedir.

Ateizm problemi en kompleks problemlerden biridir. II. Vatikan konsilinin bu problemi yeniden tanıması onun en önemli özelliklerinden birini teşkil eder. Yine yararlı bir ateizmden de bahsedebiliriz. Bu ateizm de, II. yüzyılın kilise babası, aziz Justin'in ateizmidir. **“Bizi ateist olarak isimlendiriyorlar pekala evet. Biz onu ilân ediyoruz. Biz ateistiz. Allahu ileri sürenlerin ateisti”**.

Bugün yalnız Allah konusundaki yanlış fikirler değil, bizzat Allah fikri inkar edilmektedir. Maeterlinck şöyle demektedir: **“Şimdiye kadar insanlar bir dinden, bir başka dine girmek için çıkıyorlardı. Şimdi ise, bir dinden, hiçbirine girmek için çıkıyorlar”**. Birbirinden ayrılan çok

sayıda Ateizm tipi vardır: İnanmayanlar Ateizmi (E. Sourian), yaygın dini tecrübe ateizmi (Mircae Eliade), savaşçı ve genel bir ideolojinin ateizmi, dünyevileşme ve kutsallıktan uzaklaşma ateizmi.

ATEŞ: Hinduizme ve Buddizme göre kainatı oluşturan beş elemandan birisidir Ateş. Ayrıca ateş, çok sayıda mitolojinin de kaynağı olmuştur. Soğuğa karşı ve besinlerin pişirilmesi için kullanılmasından dolayı ateş, Tanrının bir başışı veya bir Tanrı olarak telâkki edilmesine yolaçmıştır. Sıcakın ve ışığın kaynağı olarak ateş, güneşle mukayese edilmiştir. Ateşi elde etme gücüğü, yanan ateşi muhafazaya götürmüştür. İşte onun aile ve milli ocaklardaki önemi de buradan ileri gelmiştir. Kutsal ocaklarda ona kült icra edilmiş ve orada ateşe ihtimam gösterilmiştir. Yunan sitelerindeki kutsal ateş kadar, Romalılarda da Vestallar tarafından vesta mabedinin ateşi sıkı şekilde muhafaza edilmiştir. Aile Tanrılarına tahsis edilen bu ateş kültleri, eski Hindî-Avrupaî kültün izlerini taşımaktadır. Çünkü Aryenlerde ateş Tanrısı Agni'ye, Jermenlerde ise Wotan ve Loki'ye rastlamaktayız. Eski İranlılar, ateşe tapıcılarıdır. Onu günümüze kadar Parsi kültü devam ettirmiştir. Mısırlılar ise ateş kültünü güneş kültünde eritmişlerdir.

Çinde'de bir Ateş Tanrısı vardı. Onun sembolleri güney istikameti, yaz mevsimi ve kırmızı renkti.

Japonya'da ateş daima saygın ve korkunç bir KAMÍ'dir. Özellikle volkanik görünümü altında. Hâlâ birçok pasifik ve Hind bölgelerinde ateş ordalies, sanığın temize çıkarılması için yapılmaktadır. İnka'larda kutsal ateş, büyük rahip tarafından yakılmış ve “güneşin ba-

kirelerine" emanet edilmiştir. Doğu milletlerinin birçoklarında ateşle ilgili şeyler tebcil edilmiştir.

Yahudiler, Holocaustes'ların mihrabı üzerinde titiz şekilde muhafaza edilen mucizevi ateşe inanmaktadırlar. "Ateş ağacı", kutsal ateşi hatırlatmaktadır. Diğer taraftan "ateşle temizlenme" inancı, temel bir inançtır. Ortaçağ Avrupası onu muhtelif şekillerde tatbik etmiştir. **Ordalie**'ler, Tanrının yargılaması, ateşte yakmalar gibi şeyler bunun delilleri olmuştur. Vaktiyle **saint-jean** ateşlerindeki durum da böyledi. Şeytanî kabul edilen hayvanlar bu ateşlerin içine atılıyorlardı. XI ve XII. Yüzyıllarda kemikler yakılıyordu. Kemik ateşlerinin kalın dumanı veba ejderhalrını kovuyordu.

Ateş sembolü evrenseldi, o, genel olarak ruhun sembolü şeklinde telâkki edilmiştir. İşte bundan dolayı Budda ikonunun çenesinden bazan bir alev çıkmaktadır.

Ateş, daima "yakıcılık", iman ve ibadet sembolünü muhafaza etmiştir. (Mabed lambaları, adak mumlarının ateşi gibi). Katolik kilisesi, "Yeni Ateşi" (paskalya mumu) halâ takdis etmektedir.

Tibet mabetlerinde sayısız yağ lambaları, Tanrılara saygı görevini yerine getirmektedirler.

ATEŞ KÜLTÜ: En eski kültlerden birisi Ateş kültüdür. Bunun için birçok milletin kültüründe ateş kültü ile ilgili birçok unsur bulunmaktadır. Hatta bazı dinlerde Ateş ilahı vardır. Meselâ, Agni, Hindistan'da Ateş ilahıdır. Agni, Ateşle ilgili tüm faaliyetlerin merkezinde bulunmaktadır. Hind kültüründe Agni, ocak ateşi ile ilgili bir kutsallık arzederken, büyüye karşı da koruyucu bir özelliği dikkati çekmiştir. Din adamları, günün belli saat-

lerinde, Agni'ye sunulmak üzere, ateşe te-reyağı ve bazı yiyecekler atmaktadırlar. Bunun için Hinduizm'de Ateş kültü canlılığını korumaktadır. Ateşin, tedavi edici gücüne daima inanılmıştır. Düğünlerde ateş yakılmakta ve en önemlisi ölüler yakılmaktadır. Ölü yakma merasiminde Brahman üç ayrı yerden odunları tutuşturur. Ölü ruhunun yanmayan iskelete bürünmüş olarak dumanla birlikte göğe yükseldiğine inanılmaktadır.

Eski İran'da da ateş kültü önem arzeder. İran mecusiliği ateş kültünün üstünde yükseliyordu. Eski İran'da ateşgede denilen tapınaklar vardı. Burada ateş söndürülmeden sürekli yanmaktaydı. Ateş, İran dinî inancında çok önemli bir yeri olan Ahuramazda'nın nuru olarak kabul edilmiştir. Bunun için iyilik ilahı Ahura Mazda'nın ışığıdır ateş.. Zerdüş'tün dinî prensiplerindeki Ahiret inancında kötüler ateşle cezalandırılacaklardır. Ateşle temizlenenler, Ahura Mazda'nın ülkesine gideceklerdir. Sasaniler döneminde de ateş İran milli birliğinin sembolü olarak düşünölmüştür. İran kökenli olup da bugün Hindistanda yaşayan Parsiler de ateş mabedlerine çok önem vermişlerdir. Ateş mabedlerinde günde beş defa ayin yapılmaktadır. Günlük geçimlerini daha çok tarımla sağlayan parsiler için kutsal değer taşıyan ateşin, endüstride kullanılması da problem olmaktan çıkmıştır.

Eski Yunan ve Roma'da kutsal ateş fikri ve kültü vardı. Yunanda, **Hestin** kutsal ateşin korunduğı yerd. Romada ise **Vestiya** aynı görevi yerine getiriyordu. Bu mabedde hizmeti, kutsal bakireler yürütmekteydi. Eski Yunan ve Roma'da her evde kutsal bir ocak bulunmaktaydı, bu ocakta sürekli ateşler yakılıyordu. Bu

ocağın o toplumun güvenliğini sağladığına, askeri koruduğuna inanılıyordu. Ocak etrafında yemek yenirdi; ateşe yağlar, çiçekler atılırdı. Bu inançlar, Anadolu'da da görülmektedir. Frigya kalıntısı olan heykellerin ellerinde aydınlık tanrıçası olarak meşaleler bulunmaktadır. Eski Yunanda, olimpiyat ateşi ve onunla yakılan meşale kutsal bir anlam taşıyordu.

Eski Mısır'da ve Babil'de de Ateş kültü vardı. Bu medeniyetlerde de ateş iki önemli özellik arz ediyordu: Cezalandırma ve temizleyicilik, Bunun için işkence genelde ateşle yapılıyordu. Hz. İbrahim'in, kavmi tarafından ateşe atıldığını ve ateşle cezalandırılmak istendiğini Kur'an-ı Kerim'den öğreniyoruz.

Sibirya bölgesinde Koryak, Çuki ve Buryat'larda, ateşi ve ocağı temiz tutmak için, pislikleri uzaklaştırırlardı. Böylece, Ateşin kirlenmesini önüyorlardı. Aztek ve İnka medeniyetlerinde de Ateş tanrılarına tapınmak için, Ateşler yakılıyordu. Orta Asya Türk boylarında da Ateşle ilgili birçok inanç ve geleneğin yer aldığını görüyoruz. Yakutlar, Başkırtlar, Kırgızlar bu konuda önemli bir yer tutmaktadırlar. Tanrı Ülgen, yeryüzüne gönderdiği elçisine ateş yakmayı ve ateşte eti pişirmeyi öğrettiği anlatılmaktadır. Ateşle yakın ilişkisi ocak, Türk efsanelerinde Altay ve Yakutlarda bir saygı unsuru olmuştur. Ateşin su ile söndürülmemesi, tükürülmemesi gibi kurallar Altay boylarında örneğin arzetmiştir. Yine Göktürk ve Moğollarda gelen elçilerin iki ateş arasından geçirilerek temizlendirildikleri görülmektedir.

Anadolu'da yaşayan Müslüman Türkler hâlâ ocak konusunda saygılı davranmaktadırlar. Her evin ocağının yanması, bacanın

sının tütmesi, Ata saygısının bir ifadesi olarak kabul edilmektedir. En kötü beddualardan biri, "ocağın sönsün" şeklindeki bedduadır. Bu neslin kurumması ve soyunun devam etmemesi şeklindeki bir temenninin ifadesi olarak kabul edilmektedir. Anadolu'da yaygın olan "Alazlama" âdeti de, hastalıkların ateşle temizlenmesi amacını güden, Baş-kırtlardaki ve Kırgızlardaki "Alazlama"nın bir uzantısı olarak görülmektedir. Yine bazı Türk boyları, yemin merasimlerinde ateşi kullanırlardı. Kesilen kurbandan bir parçanın ateşe atılması ve ateşle fala bakma âdeti Yakut Türklerinde görülmektedir. Eski Türk boylarında yas günü de ateş yakılırdı. Ateşin yanışı ile ilgili, gelecek hakkında tahminler yapılıyordu. Ateşten yükselen alevlerin, bu konuda önemli mesajlar verdiğine inanılıyordu. Anadolu'da hâlâ, akşam evden eve ateş verilmemekte, eğlence günlerinde ateşin üzerinden atlanılmakta, hastaların ve yeni doğan çocukların ateş karşısında tutulma âdetlerinin devam ettiği görülmektedir.

İlâhi dinlerde ateşle ilgili bazı unsurlar dikkatimizi çekmektedir. Yahudiler Tanrı Yehova'ya sunulan takdimelerin mezbahta sunulmasına özen gösterirler. Çünkü, mezbahadaki ateş, gökten inmiştir. Yahudi kutsal kitabı Tevrat'ta (Çıkış: 3/2,4), Rabbin meleğinin veya Tanrının Hz. Musa'ya Horeb'de "Bir çalı ortasında ateş alevinde" görüldüğünü okumaktayız. Yine Tanrının Sina dağına ateş içinde indiğinden bahsedilmiştir (Çıkış 19/18; 24/17).

Yahudilikte kurbanların taş üzerinde yakılması gerekir. Çünkü Rab onun kokusundan hoşlanmaktadır (Çıkış 29/18).

Hıristiyanlıkta da ateşin kutsallığının izle-

ri vardır. Hz. İsa, kendinden sonra onları vaftiz edecek olanın Ruhu'l-Kudüs ile ve Ateş ile vaftiz edeceğini hatırlatmaktadır. Hıristiyan kültüründe ölümlere mum yakmak ateş kültü ile alakalı bir unsur olarak düşünülebilir.

Yine Matta'da, cehennem ateşinden bahsedilmiştir. Matta (3/10, 12; 5/22, 13/40; 18/8-9, 25/41).

İslâm dininde ateş genelde cehennemle ilgili olarak kullanılmıştır. İslâmiyette ateş, bir kült konusunu olmamıştır. Ancak, müslüman halk kesimi, sık sık, ateşle ilgili kült kalıntılarını kullanmaktadır. Meselâ, Hıdırellez kültünde, üç ayların girişinin tebtilinde, Nevruz'da ateş mutlak manada halkın kullandığı bir malzeme haline gelmiştir.

ATHANASİOS (293-373): Mısırlı piskopos ve Hıristiyan bilgini. İsa'nın Tanrıyla aynı özden olmadığını ileri süren bir görüşün sahibidir. Ona göre İsa, Tanrıya benzemektedir. Fakat ondan farklı bir cevherden yaratılmıştır. Milâdi 325 İznik konsilinde, Ariusculuğa karşı geleneksel Hıristiyan ilahiyatını savunmuştur. Hatta bu konuda eserler meydana getirmiştir. Meselâ, "Aziz Antonius'un yaşamı ve Ariusçulara karşı dört söylev" bu eserler arasında sayılabilir.

Athanasios, İskenderiyye'de felsefe ve teoloji eğitimi almıştır. 325 de İznik konsili sırasında henüz Diyakozken, konsil toplantısına katılmıştır. Konsilde, İskenderiyye piskoposu Aleksandros'a eşlik etmiştir. O yıllarda İskenderiyyede çok tanınmış bir ilahiyatçıydı. 328 de piskopos Aleksandros ölmüştü ve onun yerine Athanasios piskopos olmuştu. Piskoposluğunun ilk yıllarını Mısırı ve Libyayı gezerek geçirdi. Böylece, İskenderiyye pis-

koposluğuna bağlı bölgeler hakkında bilgi sahibi oldu. Bu sürede yukarı Mısır'da yaşayan Kıptî keşişleri ve önderleri Pakhomios'la önemli ilişkiler kurmuştur. Ariusçu zihniyetle ciddi bir münakaşaya girdi. İznik konsilinde alınan birleşme kararından dönerek ayrılıkçı bir politika izleyen Lykopolis piskoposu MELETİOS yanlılarına karşı siyasal nüfuzunu kullanmıştır.

Milâdi 335'de Lübnan'da (Sur'da) toplanan konsili genel konsil olarak kabul etmeyen Athanasios, karşıtlarının ağırlıkta olduğu bu toplantıda, Arius ve Meletios yanlılarına karşı çok sert davrandığı iddialarının gerçek dışı olduğunu ortaya koymuştur. Athanasios ve karşıtları, milâdi: 336 yılında İstanbul'da imparator I. Constantinus'la görüşmüşlerdir. Burada, Athanasios, Mısırdaki tahıl ürünlerini dışarıya çıkarmama tehdidinde bulununca, I. Constantinus, Athanasios'u Ren bölgesine sürgün etmiştir.

337'de imparator ölünce Athanasios yeniden İskenderiyye'ye dönmeye hazırlanmışsa da I. Constantinus'un oğlu, II. Constantinus 338'de Athanasios'un sürgün kararını yenilemiştir. Athanasios, Constantin'in kardeşi Batı Roma İmparatoru I. Constans'ın himayesi altında Roma'ya sığınmıştır.

Bu dönemde İskenderiyye piskoposluğuna Ariusçu Gregorios getirilmiştir. Bu yeni piskoposa karşı Athanasios ve taraftarları mücadeleye devam ettiler. Papa I. Julius, Athanasios'un affı için çok çaba sarfettiyse de başarılı olamadı. Hatta bu konuda 343'de bir konsil bile toplandı, fakat başarılı olunamadı. SARDİCA'da (SOFYA) toplanan Batılı ve Mısırlı piskoposlardan da sonuç

alınmadı. Ancak 346 da I. Constans'ın nüfuzuyla Athanasios Mısır'a geri döndü. Mısırda Athanasios, bir halk kahramanı olarak karşılandı. Bu dönem Athanasios için altın dönem oldu. Bu dönemde "ARİUSÇULARA KARŞI SAVUNMA" adı altında o güne kadar yaptığı mücadeleleri kitap haline getirmiştir.

II. Constantinus, Ariuşçulardan yana tavır almıştı. Bu dönemde Athanasios yeniden sürgün edildi. Ancak Athanasios, yukarı Mısır'a kaçarak manastıra kapandı. Bu dönemde "Ariuşçulara karşı dört söylev" isimli çalışmasını bitirdi. "Constantinus'a karşı savunma" ve "Kaçışın savunması" isimli kitaplarında hep kendini savundu. Daha sonra Ariuşçularla mücadeleye devam etti. Sonunda "ARİUSÇULARIN TARİHİ" isimli bir kitap yazdı. Athanasios bu kitapta, Constantinus'u Deccal'ın habercisi olarak vasıfladı. 361'de Ariuşçu piskopos Gregorius'un ölümünden sonra, Athanasios yeniden makamına döndü. 362'de İskenderiyede bir konsil topladı. Böylece, aynı inancı paylaşanları bir çatı altında toplamayı başardı.

Yeni Roma imparatoru Julianus, Athanasios'u yeniden İskenderiyye'den ayrılmaya zorladı. Athanasios tekrar yukarı Mısır'a gitti, orada 363 yılına kadar kaldı. 365'de Ariuşçu Roma imparatoru Valensius, Athanasios'u bir kez daha sürgüne gönderdi. Ancak Athanasios taraftarları, Athanasios'u savundular ve sakladılar.

Athanasios hayatı boyunca Hıristiyan ilahiyatına çok önemli eserler kazandırmıştır. Milâdi 335 yılında tamamladığı iki ciltlik savunma (Apoloji) kitabı "putperestlere karşı ve Tanrı sö-

zünün insan bedenine bürünmesi" isimli eseri, Rum-Ortodoks ilahiyatının en önemli klasiği sayılmaktadır. Athanasios'a göre Tanrının oğlu, Tanrının dünyayı yaratmasına aracı olan ebedî "Kelâm = Söz = Logos" insanları, uzaklaştıkları ilk uyuma yeniden götürmek için insan bedenine bürünerek yeryüzüne inmiştir. Athanasios, oğul'a baba'dan daha az önem veren Ariuşçulara karşı şiddetle mücadele açmış, 325 İznik konsili kararlarını daima savunmuştur. Böylece Athanasios, "Oğulla Baba'nın aynı cevherden olduğunu" daima savunmuştur.

Athanasios, kutsal-ruhun da, Tanrının üç kişiliğinden biri olduğunu savunmuştur. Bu görüşlerini "SA-RAPİON'a MEKTUPLAR" isimli eserinde açıklamıştır. Korinthos piskoposu EPİKTE-TOS'a yazdığı mektupta, İsa'nın aynı zamanda eksiksiz bir insan olduğunu savunmuştur. Athanasios açıkladığı Hıristiyan fikirlerini çok berrak bir üslup içinde ortaya koymuştur, Athanasios, vatanperver ve ilahiyatçı kimliği ile kilise de çok önemli bir yer işgal etmiştir.

ATHOS (Aynaroz): Yunanistan'ın kuzeyinde Ege denizine doğru uzanan üç boyutlu bir yarım ada vardır. 60 km. Uzunluğunda, 10 km. Genişliğinde olan doğu uzantısı ucunda, ismini taşıdığı Athos (2034 m.) dağı ile sona ermektedir. Oldukça yüksek manastırlar, kuzeyin ağaçlıklı tepelerinde tesbih tanesi gibi dizilmişlerdir. Güneyde, yüksek tepelerin eteğinde zahitlerin sığındığı çakıllı çöl vardır.

Athos kutsal dağı, Hıristiyan manastır gruplarının sonuncusudur. Şimdi burası, Yunanistan'ın himayesi altında hür bir zahitler cumhuriyetidir. Sadece erkekler-

den oluşan, daha doğrusu "Meryem Bahçesi" olan Cumhuriyet, başka kadının orada varlığını yasaklamıştır.

Genelde Ortodoks zahitlik olarak Athonite keşişliği, serapa murakabeye dayanır. Fakat orada, el işinde birleşmiş olan murakabe, en yüksek aksiyon olarak tasarlanmıştır. Bu murakabe dünyayı koruyor ve onun şekil değiştirmesini hazırlıyor.

Athos'daki manastır hayatı, birinden diğerine yükselmenin mümkün olduğu üç kısma ayrılmıştır: 1- **İdiyormik Manastırları** (Les Manastéres İdiorytmi-ques): Bu manastırlarda her keşiş "kendi özel gidişini" takip eder ve ayrı yaşar. Sadece belli başlı ibadetler cemaat halinde icra edilir.

2- **Cénobitler Manastırı** (Les Monastéres Cenobitique): Bu manastırlarda daha çok itaata ve çok uzun ibadetlere önem verilmiştir.

3- **Hésychaste hayatı** (La Vie hesychaste): Bu hayat, hür bir şekilde seçilmiş, mânevî bir babanın etrafındaki müritler, küçük gruplar ve çoğu zaman keşişlerden oluşan cemaatlerin içinde yaşanır.

X. asırdan beri Athonite zahitliği, Ortodoks dünyanın bütün milletlerinden talebeler alarak, Hıristiyan doğuda bir dinî hizmet birliği ve evrenselliği teşekkül ettirmiştir. Biri 1300, diğeri 1800 yıllarında Ortodoks Kilisesini kurtaran iki yenilik hareketi de, Athosculardan çıkmıştır. Onun çağdaş krizi ise herşeyden önce biyolojiktir: XX. Yüzyıl ihtilalleri, Slav ve Rumen mensubiyetini kurutmuş ve bu sayısal güçsüzlük (1912'de 7000 keşiş, 1970'de 1300 keşiş) sert olaylarla ve bazan da ahlâk bozucu olaylarla kendini göstermiştir. Fakat yine de kriz, tarımsal geleksel bir cemiyete bağlı olan zahitliğin

artan uyumsuzluğu ile, psiko-sosyal bir görünümüdür. Tehdit altında olan Athos, dünyanın karşısında çoğu defa kaygı ve inkâr ile tepki göstermiştir. Yine de yenileşmeyi ve hésychaste (iffet) geleneğini kabul eden birkaç Yunan manastırı, "Çölde" devam etmektedir. XX. Yüzyıl ortodoksluğunun en büyük ruhanilerinden biri olan Hakîm Sylvain (öl. 1938) bir Athonit'dir.

ÂTMAN: Veda dinî, hayvan veya insan, bütün canlılarda ölümsüz bir prensibin varlığını öğretmektedir. Bu prensip, ferdin ölümünden sonra, onun bu dünyadaki hayatı boyunca yaşadığı olaylara bağlı olarak bir kadere maruz kalmaktadır. (Meselâ, kesilen bir kurbanın ruhu, onu kesenin ruhu ile birlikte cenneti elde etmektedir.) Upanişâd'ların bulunuşundan beri ÂTMAN mefhumu yeni bir metafizik boyut kazanmıştır. Şöyle ki, Ruh, mutlaka (Brahman) aynı olarak ilân edilmiştir, işte bu doktrine karşı, Budizm oluşacaktır. Buda şöyle der: "Herşey geçicidir ve cevherden yoksundur. Orada ne Âtman vardır, ne de Brahman vardır. Dünya, boş bir fenomenal hayaldir (mâya)". Brahmanik ilâhiyatçılar, neye karşı kullansınlar, olaylar, geçici şekillerin bir görüntüsüdür. Bu şekiller yine de gerçekten yoksun değillerdir. Onlar, bir tek prensip olan ruhun (Âtman) veya mutlak'ın (Brahman) elbiseleri olarak var olmaktadır. Bir çok Hinduya göre, ruhun (Âtman) Tanrısal cevherle benzer yanı vardır ve onun kaderi, cennette ebedî mutluluktan yararlanmak için, iyi ameller sayesinde Allaha dönmektir. Bazı Hindu-lara göre de ruh (Âtman), göç eden bir varlıktır, sonsuza dek doğum çemberinin mahkumudur (samsâra). Bunun farkına

varan ferd, bundan kurtulmak için uğraşmalıdır. Buna ise, ya bilgi ile (vedânta tezi) ya da özel bir çile ile (yoga) ulaşılmaktadır. TANTRISME ise insanda iki temel prensip kabul etmektedir: ÂTMAN (erkek) SHĪVA'yı temsil etmektedir. SHAKTĪ (Dişi-Tanrısal güç) ise PÂRVATĪ'nin şeklidir. İşte ebedî mutluluğun kaynağı olan (Ananda), yani kurtuluş, bu iki unsurun birleşmesiyle gerçekleşmektedir.

ATTİS: Anadolu'da Ana Tanrıça Kybele'nin eşi olarak bilinir. Frigyalılar ve Roma'da güneş tanrısı olarak tapılmıştır. Attis ve Kybele'ye yapılan kült, ilkbahar şenlikleri ile bütünleşmiştir. İlk baharda yapılan sır dinleri şenliklerinde Attis ve Kybele önemli bir yer işgal eder. Frigya efsanesine göre, Attis, Irmak Tanrısı Şangarios'un kızı Nana'dan doğmuş güzel bir delikanlı şeklinde tasavvur edilmektedir...

Yine efsaneye göre Attis bir Bitki Tanrısıdır, ölmesi ve yeniden doğması ile kış mevsiminde yok olarak ilk baharda yeniden ortaya çıkan tabiatı simgeler. Attis Frigya başlıklı ve elbiseli bir genç olarak tasvir edilir.

AUGUSTİNUS (Hippolu Aziz): Asıl adı latince olarak Aurelius Augus-tinus'dur. 13 KASIM 354 yılında Tagas'ta doğmuş ve 28 Ağustos 430 tarihinde Hippo'da ölmüştür. Batı kilisesinin bünyesinde çok büyük bir saygı gören St. Augustinus, miladi 396-430 yıllarında Hippo'da piskopos olarak görev yapmıştır. İlk çağ Hıristiyanlığının en büyük ilahiyatçılarından biridir. Yunan felsefesiyle, Hıristiyan inanç doktrinini belli bir senteze ulaştırmaya gayret etmiştir.

St. Augustinus'un aile hayatı karışık bir

durum sergilemiştir. Babası putperest, annesi koyu bir Hıristiyandı. Genç yaşta felsefe eğitimi aldı. Gençliğinde Hıristiyanlıktan çok, Maniheist öğretiye ilgi duydu. Maniheizm, dünya'nın yaratılışının, aydınlık ile karanlık arasındaki çatışmanın bir sonucu olduğunu; insan ruhunun ise karanlığa karışmış aydınlığın bir ögesi olduğunu savunuyordu. İsa, karanlığa yakalanmış olan ışık parçacıklarının kurtulup gerçek yurtlarına dönmesini sağlayan bir kurtarıcıydı. Günahın tesirinden ancak, çilecilığe girmekle kurtulanacağına inanan St. Augustinus, bu yolda eğilim göstermiştir, çünkü maniheist çileciler, her türlü fiziksel çöğalmeye karşı çıkmışlar ve çilecilğin erdemine dikkat çekmişlerdi.

"İtiraflar" isimli eserinde günahkar bir hayat yaşadığına dikkat çekmiştir. Şehvet düşkününü bir insan olduğunu sık sık dile getiren St. Augustinus, bundan dolayı da üzüntü duymakta olduğunu açıkça belirtmiştir. Belki de bundan kurtulmak için Maniheizme ilgi duyduğu söylenebilir. Ancak Maniheizme St. Augustinus'un duyduğu ilgi çok sürmemiştir, çünkü bir müddet sonra, Maniheizm de St. Augustinus'u tatmin edememiştir. Yirmi sekiz yaşındayken Kartaca'dan ayrılarak Roma'ya gitmiş, oradan da hitabet eğitimi almak üzere Milano'ya geçmiştir.

Milano'da St. Augustinus'un hayatı, Milano piskoposu St. Ambroise ile tanıştıktan sonra köklü değişikliğe uğramıştır. Özellikle Hıristiyanlığa karşı ilgisi artmış ve beslediği ön yargıları büyük ölçüde terk etmiştir. St. Augustinus, Allahın varlığı ve kötülüğün kaynağı konularındaki şüphelerini devam ettirmekle beraber, Hıristiyanlığa karşı iyi niyetle yaklaşmaya

başlamıştır.

St. Augustinus'un Yeni-Eflâtuncu felsefe ile tanışması bu sıralarda olmuştur. Plotinus'un temsilcisi olan yeni platonculuğun ruhçu monizmine göre, kainat, mutlak ve aşkın BİR'den sudur etmişti. Madde bu sudur basamağının en düşüğüydü. Mutlak BİR, hem gerçek hem de iyi olduğuna göre, kötülük olasılığı, Bir'den en uzak'da yer alan, şekillenmemiş maddeden kaynaklanıyordu. Dolayısıyla kötülük, iyiliğin yokluğuymdu. Yeni-Eflatuncu mistik düşüncede bâtın, zahirden daima üstündü. İyilik bâtının sonucunda elde edilebilirdi. Bunun için insan, kendine dönmeli ve kendini tanımalıydı. St. Augustinus bu içe bakış hadisesini Confessiones (itiraflar) isimli kitabında derinleştirmektedir. Burada St. Augustinus'un ulaştığı sonuç şuydu: **Tanrı ışıktı; kötülük, karanlıktı.** Ancak ikisi de maddi birşey değildi. Tanrının değişmeyen ışığı, Ruhsal varlıktı. Hayatında sürekli nedamete götüren cinselliğe olan bağımlılığının boyutları **"itiraflar"** da anlatılmaktadır. 386 yılında Hıristiyanlığı yaşamaya karar vererek, kötülük ve şehvetin pençesinden kesin olarak kurtulmaya niyet etmiştir. İncil'de Romalılara XIII/14'deki şu. cümle St. Augustinus'un hayatını değiştirmiştir: **"RAB İSA MESİHİ GİYİNİN VE ŞEHVETLER İÇİN BEDE-NİN TEDARİKİNİ GÖRMEYİN"**. Bu cümleyi okuduktan sonra Milano piskoposu Ambroise'a giderek vaftiz olmuştur. Hıristiyanlığı benimsedikten sonra bir müddet Milano'da kalan St. Augustinus daha sonra Kartaca'ya dönmüştür. Artık bundan sonraki hayatı günahahtan uzak, tefekkürle geçiyordu. Hatta kendisi gibi düşünen küçük bir topluluğun başına bile

geçmişti.

391 yılında Hippo piskoposu VALE-RİUS'un yardımcılığına getirildi. 396 yılında Valerius ölünce St. Augustinus Hippo Piskoposluğuna getirilmişti. Artık Augustinus kilisenin başında ve dini metinlerle başbaşa kalmıştı. St. Paul'un şekillendirdiği Hıristiyanlıkla Yeni-Eflatuncu düşünceler arasındaki farkın bilincinde olan St. Augustinus bu konuda yeni bir tavır sergilemek istiyordu. Bunun için kendisine, kutsal metinlerde yer alan vahye dayanarak, insan ruhundaki Tanrıyı kavramayı hedef olarak seçmiştir. Bu amaçla **"De Trinitate"** (410-416) (üçleme üzerine) isimli eserini yazmıştı. Ona göre, Ruhun özbilinci, birlik içindeki bir üçlünün bilinci demektir. Bu üçlü birlik, yaratıcının üçlü varlığının bir yansımasıydı.

St. Augustinus'a göre yaratılışın kaynağı **"iyi bir Tanrının iyi şeylerin var olmasını istemesiydi."** Tanrının yaratma isteğinin dışında hiçbir şey yaratılmadığına göre, var olan herşey iyiydi, madde bile Tanrı tarafından yaratıldığına göre iyiydi. St. Augustinus, insan davranışını belirlemek için sevgi kelimesini kullanır. Sevgi, insanı işe yönelten anlakî itilimdir; yönlendirme iyi olduğu zaman insan hiçbir zaman daha düşük bir değeri daha üstün bir değere tercih edemez.

St. Augustinus, Afrikada Hippo piskoposu olduktan sonra hayatının büyük bir kısmını Heretiklerle mücadeleye ayırmıştı. Donatusçu heretiklerle uzlaşmaya varamadı. Ancak Pelagiusçulara karşı girişilen mücadelede ise resmi kilisenin sözcüsü oldu, Pelagius'a göre Tanrı her insanı, iyiyi seçmede özgür bırakmıştı. Bu özgürlük olmasaydı, Tanrının cezalandırması ve ödüllendirmesi de adil olmaz-

di. Böylece, Pelagius'un taraftarları, resmi kilisenin ilk günah öğretisine açıkça karşı çıkıyordu. St. Augustinus ise bunun, Tanrı insan ilişkisini çarpıtmak olduğunu ileri sürerek tenkid ediyordu. Yine St. Augustinus, günahların ancak vaftizle bağışlandığını kabul ediyordu. Ona göre, insan kendi çabasıyla doğruluğa ulaşamazdı. Ulaşabilirliği kabul etmek, her türlü iyiliğin Tanrıdan geldiğini inkar etmekte. Yine O, **Âdemin Tanrının kurduğu düzende insana verilen makama razı olmayarak günah işlediğine ve böylece tabiatını bozduğuna inanıyordu. İnsan neslinin çoğalmak için cinsel bağımlılığa mahkum olması, Ademin işlediği günahtan kaynaklanmaktadır.** Yine St. Augustinus'a göre insan, kendi iradesiyle günahkâr olmuştu, yine kendi iradesiyle bu günahtan kurtulabilirdi. Bunun da yolu, Tanrı sevgisini kazanmaktı. Tanrı sevgisi, ancak Kutsal-Ruhun bir bağıışı olarak insan yüreğine yerleşebilirdi.

St. Augustinus'a göre kainattaki hiçbir olay, ezeli iradeyi değiştiremez. Tanrının seçkin kulları, dünya yaratılmadan belirlenmişti. St. Augustinus, *De Civitate Dei* (413-426) (Tanrı Devleti) isimli eserinde **"Tanrıyı hor görmeye kadar varan benlik sevgisi ile benliği hor görmeye kadar varan Tanrı sevgisi"** arasındaki gerilimin, seçkin kullarla bayağı kullar arasındaki toplum biçimini simgelediğini dile getirmektedir.

Bugün Paris'teki St. Augustin Araştırmaları Enstitüsü, Augustinci Hıristiyanlığın yorumlarını incelemekle meşgul olmaktadır. Augustinus daima Hıristiyan muhitlerde bir model olmaya devam etmektedir.

AUGSBURG BARIŞI: Roma – Germen

imparatorluğu meclisi 25 Eylül 1555'de toplanarak, Katolikliğin yanında Lutherciliğin de varlığını yasal olarak kabul etmiştir. Buna Augsburg Barışı adı verilmiştir. İmparator V. Karl'ın dinsel uyuşmazlıklar için uyguladığı **"Augsburg İnterimi"** 1548'de Saksonyalı Protestan MORİTZ ve taraftarlarının ayaklanması ile 1552'de geçerliliğini kaybetmiştir.

Bunun üzerine aradan üç yıl geçtikten sonra 5 Şubat 1555'de Augsburg'da toplanan meclis, imparator V. Karl tarafından açılmıştır. Meclis, imparatorluğun hiçbir üyesinin dini sebeplerle, başka bir üye ile çatışmaya girmemesini ve mezheplerin birleşmesini kararlaştırmıştı. Meclis aldığı kararlar, katolikleri ve Augsburg itikatnamesini benimseyen Luthercileri resmen tanıyordu. Burada alınan diğer önemli bir karar da, halkın, prenslerinin benimsediği mezhebi kabul etmelerinin zorunda oldukları hususuydu. Diğer yandan, imparatorluğun her bölgesinde sadece bir tek mezhep varlığını sürdürebilecekti. Öteki mezhepten olanların, mülklerini satarak, bağlı oldukları mezhebin tanındığı bölgeye gitmesi isteniyordu. Ancak bu kararlar mezhep taraftarlarını tatmin etmemişti. Yirmi altı maddeden oluşan **Augsburg interimi**, daha çok Katolik eğilimi yansıtıyordu. Ancak, papazların evlenmesine de izin veriyordu. Katolik ve Protestanlar arasındaki anlaşmazlık 1555'de Augsburg Barışı ile sona ermiştir.

Augsburg İtikatnamesi: Buna, Lutherci kiliselerin ana inançları beyannameyi de denebilir. Lutherci yedi prens ile kutsal Roma-Germen imparatorluğuna bağlı iki bağımsız şehir tarafından 25 Haziran 1530'da Augsburg Meclisi'nde V. Karl'a

takdim edilmiştir.

Bu itikatname Almanca ve Lâtinçe kaleme alınmıştır. Metni, Reformcu Philipp Melanchthon hazırlarken Lut-herci iman esaslarından yararlanmıştır.

İtikatnamenin amacı, Lutherçileri yanlış anlamalara karşı korumak ve kutsal Roma-Germen imparatorluğunda yaşayan katoliklerin kabul edebileceği bir dille Lutherci inanç ilkelerini açıklamaktır. Buna rağmen Katolikler bu metni beğenmeyerek reddiye yazmışlardır. Reddiyeyi (Confutation) kendi görüşlerine de uygun bulan V. Karl, Lutherçilerin 22 Eylül'de sunduğu karşı-yanıtı almayı kabul etmemiş ise de Philipp Melanchton, 1531'de Augsburg itikatnamesinin savunmasını hazırlarken bu karşı-yanıt metnini de dikkate almıştır. 1530'da kaleme alınan bu metin, her zaman Lutherçileri bağlamıştır. İtikatnamenin ilk yirmi bir maddesi, Lutherci öğretiyi genel olarak açıklamıştır. Sonraki maddeler, Katolik kilisesindeki Reform öncesi bozulmaları yansıtmaktadır. Bu yozlaşmalar şunlardır:

- 1- Evharistiyada ekmek-şarap yerine hal-ka yalnızca ekmek verilmesi,
- 2- Papazların bekarlığa zorlanması,
- 3- Ekmek-şarap takdisinin bir keffaret olarak görülmesi,
- 4- Günah çıkarmanın zorunlu tutulması,
- 5- Tanrının rızasını kazanmak için insan eliyle kurumlar düzenlenmesi,
- 6- Manastır sisteminin yozlaşması,
- 7- Piskoposların geniş yetkiler istemesi.

Daha sonraki dini cereyanlarda Augsburg itikatnamesinin tesiri görülmektedir. Bunlar arasında Anglikanları ve Metodistleri sayabiliriz.

AUROBİNDİ: Aurobindo, 15 Ağustos 1872'de oldukça İngilizleşmiş bir aileden,

Kalkuta'da doğmuş bir Hind düşünürü ve mistiğidir. Beş yaşında Darjeeling İngiliz okuluna verilmiştir. Yedi yaşında, çok parlak bir tahsil yaptığı İngiltere'ye gönderilmiştir. Orada, İngilizce, Fransızca, Lâtinçe, Yunanca öğrenmiştir. Aynı zamanda İngiltere'de fakirliğin ne demek olduğunu da öğrenmiştir. Yirmi iki yaşında, batı kültürü ile dolu olarak Hindistan'a döndüğü zaman, ülkesi hakkında hiçbir şey bilmiyordu. O, profesör, gazeteci, Maharadjah'ın sekreteri olarak Hindin bağımsızlık savaşına katılmakta gecikmemiştir. Yirmi sekiz yaşında iken evlendiği kadından, aksiyon hayatına katılmadığı için beş yıl sonra ayrılmıştır. Bir yogi onu, derûnî hayattan haberdar etmiştir. 4 Mayıs 1908'de İngilizler tarafından tutuklanmış ve Alipore'da bir yıl hapis yatmıştır. Hapishanede, Hinduizm'in dini kaynakları olan Veda ve Upanişadları okumuştur. Diğer yandan, can çekişen kardeşinin aniden iyileşmesi karşısında birden bir iç aydınlığına şahit olmuştur. Bunun üzerine, kendini ruhî araştırmaya vakfetmek için ihtilâlcî çalışmalardan vazgeçmiştir. Neticede, Fransa'da Pondichéry'ye gelmiş ve orada ölümüne kadar kalmıştır. Kırk yıl boyunca o, dostlarının yanında okumuş, tefekkür etmiş, yazmış ve yoga'yı tatbik etmiştir. 1914 Ağustosunda, pastör Paul Richard ve karısı Mira ile, belli başlı eserlerini ve yogalarının sentezini neşrettiği ARYA dergisini çıkarmaya başlamıştır. 1920 yılında Mira yeniden ortaya çıkmıştır. O vakit onun yaşı 42'dir. Madam Alfassa adı altında onun eserine ortak olmuştur. Artık o, anedir. Birtakım dostlar ve talebeler onların etafında toplanırlar. Nihayet 24 Kasım 1926'da ÂSHRAM, annenin idaresi altın-

da kurulur. Sulh ve murakabe, zühd ve ruhi egzersizler barınağı olan Aurobindo'nun Âshramı, sadece vicdanî kuvvetle değiştirmek istediği topluma açık kalmıştır. İşte bunun içindir ki, Aurobindo dünyayı değiştirmek endişesinden, mistik tecrübesini hiçbir zaman ayırmayacaktır. O, Gandhi'nin aksine 1939'da Nazizme karşı savaşın lehinde bulunmuştur. 15 Ağustos 1947'de 75. yaş gününde Hindistan'ın bağımsızlığının ilânını işitmekle mutlu olmuştur. 5 Aralık 1950'de ölmüştür.

Aurobindo'nun Âshram'ında büyük bir dogmatik hürriyet saltanat sürmektedir. O, onu, manevî hayatın direkt tecrübesi olarak isimlendirir. Onun öğretisi, tecrübesinin bir tercümesidir. O, onu bizzat Hindin kutsal metinlerinde ifade edilmiş bulmakta; bütün sosyal kaygıları ile onu zenginleştirmektedir. Ona göre, dünyayı değiştirme gücünü elde edemezse; bilgi, boş bir raftan başka birşey değildir. Onun mesajı bu topyekün değişikliğe yönelmiş derûnî bir maceraya davettir. Onun tilmizleri için hiçbir şey, onu bizzat tecrübe etmek kadar değerli değildir. Bunun için o, onları daima uzaklara gitmeye, bütün yolları geçmeye, bütün geçmişten kurtulmaya davet etmiştir. Çünkü bugün kullanılan, yarın için faydasızdır. Bu, üstad, yol, din için de geçerlidir demektir. O, müesseseseleşmiş bütün dinlere karşıdır. Ona göre gerçek demokrasi, papanın, kilisenin, kutsal bir sınıfın insandaki hakimiyeti değil; Allah'ın krallığının insanda hakim oluşudur. O birgün keşifler âleminde iken şöyle der: **Öngördüğümüz ihtilal, ruhî ihtilaldir. Maddî ihtilâl ise ancak bir gölge ve akisdir.** Ruh, insan öncesi bir geçmişe ve insan üstü bir gele-

ceğe sahiptir.

AVATAR: Sanskritçede *Avatara*, tenzil anlâmına gelmektedir. Klâsik Hinduizm, Brahmâ tarafından yaratılan kâinatın, bizzat varlığının sebep olduğu değişken bir denge içinde olduğunu düşünür. Buna göre Kainat, durmadan değerini kaybetmekte ve nihayet bir gün, nihai yıkım içinde yok olmaya doğru gitmektedir. Hind teslisinin (trinité) üç uknumundan biri olan **Vishnu**, kainatın düzeni nihâi yıkımdan önce bozulma tehlikesiyle karşı karşıya geldiğinde derhal müdahale etmektedir. İşte bu müdahaleler, Allah'ın yeryüzüne inişi demek olan AVATARA adını almaktadır. Geleneksel olarak **Vishnu**, sekiz defa aşağıdaki şekiller altında bedenleşmiştir:

- 1- Tufan sırasında yer yüzünde bulunan tek doğru kişi olan MANU'yu kurtarmak için balık şeklinde bedenleşmiştir.
- 2- Dünyayı desteklemek için atlas şeklinde bir eğri olarak bedenleşmiştir.
- 3- Okyanusun tabanına batmış olan yer yüzünü yerine getirmek için bir yaban domuzu şekline girmiştir.
- 4- Uğursuz bir titani yenmek için İnsan-Allah şeklinde bedenleşmiştir.
- 5- Dev boylu bir şeytânî kralı öldürmek için cüce şeklinde bedenleşmiştir.
- 6- Cismanî iktidarın asalet sarhoşu haline gelmiş olmaktan rahipler sınıfını kurtarmak için **Parashu-Râna** kılığında bir kahraman olarak bedenleşmiştir.
- 7- Râvana şeytanını devirmek için **RÂMA** şeklinde bedenleşmiştir.
- 8- Bhârata'ların iktidarını Hindde kurmalarına yardım için **Krishna** şeklinde bedenleşmiştir.

Yine de bu liste sınırlayıcı değildir. Çünkü herhangi bir mezhep kurucusu

Vishnu'nun hulûluna sahip olabilir. Yine Hindular, diğer din kurucularını da (Zerdüş, İsa, Hz. Muhammed v.s.) Vishnu'nun bedenleşmesi olarak telakki etmektedirler. Bazıları Vishnu'nun, Buda şeklinde, mü'minleri sapık bir doktrinle denemek için yeryüzüne inmiş biri olduğunu kabul etmektedirler. Yine bazı geleceklere göre Vishnu, bir defa daha yakın bir gelecekte KALKÎ şeklinde bedenleşecektir. Apokaliptik bir savaşçı olan bu şahıs, bütün kötülere yok ederek kainatın sonunu belirleyecektir.

AVE MARİA: "Selâm sana Meryem" demek olan bu ifade, Katolik kilisesinin benimsediği önemli dualardan biridir. Bu dua üç bölümde ifadesini bulmaktadır:

I. Bölüm: "Selam, ey nimete eren, Rab seninle dir". Bu bölüm, Kutsal-Ruhun sözlere olarak kabul edilmiştir (Luka: 1/28). Bu duanın ilk defa VI. Yüzyılda ayinlerde kullanıldığı kabul edilmektedir.

II. Bölüm: "Sen, kadınlar arasında mübareksin –"Karnı'nın semeresi İSA'da mubarektir." Bu bölümün de Elizabetin sözleri olduğu söylenmiştir (Luka: 1/42).

III. Bölüm: "Kutlu Meryem, Tanrının anası, biz günahkarlar için şimdi ve ölüm anımızda dua et. Amin" Bu bölüm ise, XIV. ve XV. Asırlarda benimsenmiş olup, 1568'de Papa V. Pius'un yayınladığı dua kitabında resmen yer almıştır.

AVİGNON PAPALIĞI: Roma'daki çalkantılar ve imparatorluğun papalık devletlerine olan baskıları sonucu, papalar, ikametlerini geçici olarak Roma'nın dışına taşımak yolunu tercih etmişlerdir. Papa XI. Benoit (1303-1304)'nın kısa papalığı Pérouse'da cereyan etmiştir. Avignon'un, Hıristiyanlığın merkezi olarak seçilmesi, beklenmedik ve tartışma şartlarının em-

poze ettiği bir olay oldu. Avignon papalarının büyük ideali, haçlı seferlerine yeniden başlamaktı. Çünkü St. Jean d'Acre 1291'de düştüğü zaman, Doğu imparatorluğu üzerindeki Türklerin yaptığı baskının tehlikesine işaret etmişti. Papa II. Urbain'in, Haçlı ruhunun yenilenmesi için yaptığı çağrı, pek ilgi uyandırmamıştı. Çünkü İngiltere ve Fransa bu seferlerde çok asker kaybetmişti...

Alplerin ötesinde papaların ikametini sağlamak papa V. Clément (1305-1314) tarafından gerekli görüldü. Clément eski Bordeaux piskoposuydu. Papalık meclisinin hizmetlerini tedrici şekilde Carpentras'a getirtti, fakat kendisi; halefi XXII. Jean (1315-1334) gibi Avignon'da oturmayı tercih etti. XXII. Jean'ın uzun papalığı döneminde bir takım tecrübeler kazandı. Bu dönem, bir güven ve sükûnet dönemi oldu. Diğer taraftan Hıristiyanların idaresi içinde parlak bir dönem oldu. Çünkü bu dönemde Osmanlı imparatorluğu Orta Asya'ya doğru yönelen misyoner akımlarına mani olmuş ve Hıristiyanlığın batıda ağırlık kazanmasını sağlamıştı.

Papa XII. Benoit (1334-1342) döneminde Roma'ya dönüşün imkansızlığı bilinçli bir şekilde anlaşılınca, ilk papalık sarayı inşaata Avignon'da yaptırılmıştı. Böylece, Avignon, papalığın normal ikamet merkezi haline geldi. Papa VI. Clément (1342-1352) de, selefleri gibi İngiltere – Fransa anlaşmazlığının ve papalığın üzerinde baskı oluşturan İtalyanların önünde bulunuyordu. Bunun için Avignon'da ikinci bir saray inşa ettirmişti.

Avignon papalığının en parlak dönemi 1350 yılında yapılan jubilede kendini gösteriyordu. Bu jubile Roma'da yapılmıştı.

Havarilerin Roma'daki mezarlarına hac kafileleri akın etmişti. Jübile için İsveç'ten Brigitté gelmişti. Roma'ya yerleşmişti. Bu ikamet, Hıristiyanlığın merkezi olarak Roma'nın terkinin kaygılı ruhlardaki mistik ümidini sembolize ediyordu.

Yine Papa VI. İnnocent (1352-1362) bütün güçlerini ve otoritesini İtalya'nın şehirlerinde merkezileştirmişti. Onun halefi olan Papa V. Urbain (1362-1370), haçlı seferleri fikrini yeniden ele alıyordu. 1360'da yapılmış olan Bretignu barış antlaşması ona, Batı kuvvetleriyle, Bizansın yardımına koşmak ve kutsal yerleri kurtarmak imkanını sağladığını düşündürmüştü. Bu durumda bu politikanın sürdürülmesi için Roma en elverişli yerd. Böylece o, 1367 yılında yeniden Roma'ya dönmek için projeler yapmıştı. Ancak, Fransa-İngiltere çekişmesi onu tekrar Avignon'a dön-dermişti.

Papa XI. Gregoire (1371-1378), ilk görev olarak haçlı seferlerini yeniden başlatmayı, kiliseleri birleştirmeyi, Romaya yeniden dönmeyi, görmüştü. Belki böylece, Romalılar bir ikinci papa bulma fikrinden de vazgeçebilirdi. Böylece XI. Gregoire, Romaya 1377 yılında girmiş ve bir yıl sonra da ölmüştür.

Papa V. Urbain'in geçici olarak dönüş tecrübesi, İtalyan bir papanın başa geçebilmesi için Romalıları Konklav'a baskı yapmaya sevkmiştir. Bunun üzerine halkın baskısı altında Papa VI. Urba-in'in seçilmesi karşısında VII. Clément'in de Avignon'da papa olması, Hıristiyanlığı büyük ve acı bir bölünmenin içine sürükledi. Bu durumda iki papa vardı: Biri Roma'da diğeri Avig-non'da... VII. Clément, Avignon'da, Papalığın bütün işlerini sürdürececek bir teşkilata sahipti. Bunun için

papalık sarayına çok önem vermişti: Şüphesiz Avignon papalık sarayı, VI. Urbain'in sarayından farklıydı. Çok sert mizaçlı bir papa olan Urbain, etrafındaki-leri kaçırmıştı. VII. Clément'in ölümünden sonra, mezarı birçok hastalıklar için şifa dağıtmıştı. Bu da onun Roma karşısındaki meşruiyetini ifade ediyordu. Ancak, yine de Roma'daki bir başka Papa'da kendini meşru papa olarak görüyordu.

Bunun için Avignon, harareti şekilde Roma'ya yerleşmek istiyordu. Çünkü Hıristiyanlığın başkenti Roma idi. Papalık sarayının çevresindeki sur, papa XIII. Benoit'in (1394-1422), dünyevi iktidarların baskısına karşı canlı bir mukavemet sembolü olmuştu. Bunun için G. De Boucicaud'un orduları tarafından kuşatılmış olarak XIII. Benoit papalık sarayında kalmış ve kimliğini gizleyerek 1403'de provence komptunun topraklarına iltica etmiştir. Ondan sonra da bu şehirde hiçbir papa oturmamıştır.

Katolik kilisesinin merkezîyetçiliği, XIII. Yüzyıl papalarından itibaren parçalanmaya başlamıştı. Özellikle mistik V. Célestin için kilise, çok ağır bir makine gibi görünüyordu. Özellikle bu durum, Avignon papaları yönetiminde doruk noktaya ulaşmıştı. Avignon'un ikliminin ve güvenliğinin sağlamlığı, papalık görevlilerinin buraya yerleşmesinde etkili olmuştur.

1311 yılında yapılan Viyana konsili, V. Clément'in bu konsilin mutlak ve yegane şefi olarak hareket etmesine izin vermiştir. Fakat Avignon'un diğer papaları, bir başka konsil toplama fikrini muhafaza etmişlerdir.

AYASOFYA KİLİSESİ: Yunanca Hagia Sophia (kutsal hikmet) anlamına gelmek-

tedir. Kutsal hikmeti temsil eden İsa Mesih adına inşa edilmiştir. Yanındaki Aya İrini kilisesi ve Megale Ekklesia ile bir bütünlük arz ediyordu. Roma imparatoru Constantin (324-337) zamanında yapılmaya başlanmış, oğlu Constantinus (337-361) zamanında bitirilmiş ve 15 Şubat 360'da hizmete açılmıştır. 404'de bir ayaklanma sırasında kilise yanınca, II. Theodosios 415'de yeni bir kilise yaptırmıştır. Bu kilise de NİKA ayaklanmasında yanmıştır. İmparator Justinianos, iktidarı temin edince Ayasofya kilisesini yeniden yaptırmaya karar vermiş ve Trallesli Anthemios'la Miletoslu İsidoros'u mimar olarak seçmiştir. Yeni kilisenin inşaatı 27 Aralık 537'de bitmiş ve kilise hizmete açılmıştır. 558'de kubbesi çöken kilisenin genç mimarı İsidoros, yeniden kemerli bir kubbe yapmış ve bu yapı 562'de tamamlanmıştır. İşte bugün Ayasofya'da görülen kubbe bu kubbedir.

Ayasofya, İstanbul'un fethinden sonra camiye çevrilmiştir. Fatih, güneydoğusuna bir minare yaptırmıştır. II. Bayezid ise kuzey-doğusuna bir minare yaptırmış; II. Selim ise, batıdaki minareleri eklemiştir. Diğer Osmanlı Sul-tanlarında birer ikişer yapı ilave etmişlerdir: Müezzin mahfilleri, kütüphane, şadırvan, hünkar mahfili... Ayasofya'da çağdaş anlamda ilk onarım, 1847-1849 yılları arasında İsviçreli mimar kardeşler olan Gaspere ve Giuseppe Fossati tarafından yapılmıştır. Bu onarımda kubbe demir kuşaklarla pekiştirilmiş olup, sütunlar düzeltilmiştir. 1935'de Ayasofya Müze haline getirilmiştir. Tamirler onarım çalışmaları da o günden beri devam etmektedir. Osmanlı sanatındaki mekan gelişmesini, Ayasofya'da ve daha sonraki Bizans mimarisin-

de göremiyoruz. Bizans sanatı Ayasofyayı hep aşılmaz olarak görmüş ve san'atı dondurmuştur. Bunun için Ayasofya bir anıt olarak kalmıştır. Osmanlı sanatında ise mekan gelişimini Mimar Sinan Edirne Selimiye'de taçlandırmış ve o zamana kadar sürekli mekan gelişimi dikkat çekmiştir. Bunun için Ayasofya, Bizans mimarlığı tarihinde bir sürecin başlangıcı olamamıştır.

AY'A TAPMA: Birçok kültürlerde Ay'a tapınma hadisesi görünmektedir. Ay'ın kutsal sayılması, insan oğlunun evrendeki düzene duyduğu saygıdan dolayıdır. Ay ritmik evren düzeninin bir parçası olarak ve hayatın değişik özelliklerinin kaynağı olarak düşünülmüştür. Bazan da hayatı ve yaşamı onun yönettiğine inanılmıştır. Ay, doğup batarken, insanoğlu tarafından saygıya mazhar olmuş, yeryüzündeki olağan üstü şeylerin sahibi olarak kabul edilmiştir. Hatta bazan Ay ile kadercilik arasında bağ kurulmuştur. Ay tutulmalarının, felaketi haber verdiği kabul edilmiş, bu felaketi gidermek için birçok ritüeller yapılmıştır; silah atma bunlardan biridir. Ay'a kötülük yapanı, yok etmek için bazan gürültü çıkarılmaktadır. Bazan ay'a karşı rakip durumunda olan bir ejderha motifi ay'a tapınmaya dahil olmaktadır. Ay'ın gözden kaybolduğu veya tutulma anında Ay'ın, bu ejderha tarafından tutulduğu ve sonra karnından tekrar ayı çıkardığına inanılmaktadır. Ay'ın kayıp olduğu dönemlerde, ayın yeni bir yaratıcı işe koyulduğuna inanılmaktadır. İlkel kültürlerde Ay, çoğunlukla erkek sayılmaktadır. Özellikle kadınlar için kötü ve tehlikeli sayılmaktadır. Ziraatçı toplumlarda Ay, dişi sayılmaktadır. Bu kültürde Ay, bitki dünyasının koruyucusu-

dur.

ÂYET: Arapçada delil, işaret, alamet anlamlarına gelmektedir. İstilahta, Allahın kelimasına verilen bir isimdir. Kur'an-ı Kerim'de geçen mustakil cümleye bir ayet denmiştir. Kur'an-ı Kerimde tekil ve çoğul şeklinde birçok defa ayet ve ayât kelimesi geçmektedir. Kur'an-ı Kerimde 6.666 ayetin olduğunu söyleyenler olduğu gibi; 6.600 veya 6.236 ayetin olduğunu söyleyenler de vardır.

Kur'an-ı Kerim'deki ayetler, muhtelif şekillerde tasnif edilmiştir: Muhkem ve müteşabih ayetler, mücmel veya mübeyyen, müfesser ayetler gibi. Kur'an-ı Kerim'deki ayetleri, nazil oldukları yere göre de tasnif etmek mümkündür. Mekki ayetler, medeni ayetleri. Hicretten önce gelen ayetlere Mekki; hicretten sonra gelen ayetlere de Medeni ayetler denmiştir. Ayetlere indirildiği mekana göre de isimler verilmiştir: Hazarda nazil olanlara HAZARÎ, seferde nazil olanlara SEFERÎ, gündüz nazil olanlara NEHARÎ, gece nazil olanlara LEYLÎ kışın nazil olanlara ŞİTÂÎ, yazın nazil olanlara SAYFÎ, yatakta nazil olanlara FİRAŞÎ, uykuda nazil olanlara NEVMÎ ayetler denmiştir. Ayrıca nâsih-mensuh ayetlerin de olduğu kabul edilmiştir.

Kur'an-ı Kerimin Mekki sürelerindeki ayetlerin daha çok imana davet ettikleri, Medeni sürelerdeki ayetlerin de daha çok aksiyon ve pratiğe yönelik olduğu görülmektedir.

ÂYİN (Messe): Messe, lâtince gönderilmiş anlamına gelen missa kelimesinden gelmektedir. Messe, Eucharis-tie'nin toplu olarak kutlanmasıdır. Onun bir kurban ve hatırlama vechesi vardır. Böylece o ekmek ve şarabın takdisi ile, haç üzerinde ölen

İsa-Mesih'in kurban oluşuna bağlanır. Hem Allah'a hamd, hem de insanın ruhî gıdası olan Eucharistie âyininin bir sır vechesi vardır. İsa'nın bir takım insanların ve onların mallarının kurban olmalarına karşılık, Allah ona (İsa'ya), Kutlu inayeti ihsan ederek onun ilâhî mutluluğuna iştirakini temin eder.

Messe (Âyin), İsa'nın havarilerle yediği son yemek olan müşterek yemek esnasında bizzat İsa tarafından ortaya konmuştur. Bu Pavlos ve İncil yazarları tarafından nakledilmiştir. (Bk. Matta, XXVI, 26-29; Markos, XIV, 22-25; Luka, XXII, 15-20; Yuhanna, XIII, 21-30; Korin-toslulara I. XI, 23-26).

Katolik doktrini, II. Vatikan Konsili ile 4 Aralık 1963'de neşredilen Kutsal Âyin konusundaki kuralların, özellikle II. Bölümünde Eucharisti'nin cemaat olarak icrasını yeniden kabul etmiştir. Dar anlamda, o zamandan beri geleneksel âyin, önemli ölçüde değişmiş, neticede ilâhî kelâm âyinine önemli bir yer vermek ve mü'minlerin daha canlı bir şekilde âyine iştirakini sağlamak için uğraşmıştır. Tabii bu da bir kısım mü'minleri hayrete düşürmüştür.

Caz müzikleri, modern ritimler, şarkılar, danslar elele tutuşmalar gibi yeni bir takım şenliklerin âyine dahil edilmesi, mü'minleri tabiiikten kurtarmaya ve gerçekten Hıristiyan kültürünün en manidar olan bu âyinine bir bayram karakteri kazandırmaya matuf bir hareket olarak görülüyor. Ayrıca çok düzenli olan bir âyinin içindeki bu ifade hürriyeti, çoktandır formalite içinde donmuş olan bir âyine değişken ve farklı zihniyetlere uymaya ve böylece farklı zihniyet sahiplerinin bu âyine iştirakine imkân veriyor. Fakat bu

hürriyet, az çok ifrata kaçmadan mümkün olmuyor, çoğu defa alışılmış geleneklere ters düşüyor.

AZİZ: Sâf ve mükemmel anlâmına gelen lâtince **Sanctus** kelimesinden gelmektedir. Bu kelime, bir yere, bir şahsa kutsal bir karakter vermektedir. Bunun için kutsal bir yerden, kutsal bir hayattan bahsedilmiştir. Her dinde kutsal yerler vardır. Birçok mabedde en kutsal bir yer vardır. Meselâ Yahudilerde bu yer, “ahit sandığı-nın” konduğu yerdir.

Hıristiyanlık “aziz” kelimesini, özel bir ismin önüne koymak suretiyle o ismi takdis etmektedir, Aziz Paul gibi. Yine Hıristiyanlıkta, Paskalya’dan önceki haftaya “Kutsal hafta” denmiştir. Bu hafta Pazar günü başlar cumartesiye kadar devam eder. “Kutsal makam” Roma’da, Vatikan’daki papanın makamıdır. Orası, yüce piskopos olan papanın ikamet ettiği yerdir. Bunun için Papa’ya “Kutsal Peder” de denmiştir.

Bir Kasım günü azizler günü olarak kutlanmaktadır. Buna **Toussaint** denmektedir. Her dinde Tanrıya yakın olanlar vardır. Bunlara İslâm dininde “Velî”ler denmiştir. Yahudilikte’de “Azizler olunuz, çünkü ben azizim” (Levililer, XIX, 2) denmiştir.

AZİZ BONAVENTUR: Onun esas ismi, Jean Fidanza’dır (1221-1274). Orta İtalya’da **Bagnorea**’da doğmuştur. Çocukluğu boyunca falcı olan Jean, aziz François tarafından tedavi edilmiştir. Daha sonra da Fransiskan olmuştur. Thomas d’Aquin’le birlikte Sorbon’da profesörlük yapmıştır. Üniveriteye profesör olarak kabul edilir edilmez dilenci tarikatlarını lâik papazların hücumlarına karşı savunmuştur. Daha sonra tarikatının üstadı ol-

muş ve uzlaştırıcı bir rol oynamıştır. “Aziz François’nin hayatı”nı ve “Frer Minörlerin yasaları”nı kaleme alarak yayınlamıştır.

AZİZ JORJ (Saint George): Birçok aziz bu ismi taşımasına rağmen en meşhurları budur. IV. Yüzyılın bir şehididir. Kapodokya’da doğmuştur. İzmit’te, Dioclétien’in saltanatı esnasında şehit edilmiştir. Cesedi Filistin’e taşınmış ve mezarının bulunduğu yere Constantin bir kilise yaptırmıştır. Yunanlıların yanında onun kültü çok çabuk şekilde popüler olmuştur. Ona Yunanlılar, **Megalomartyr** adını vermişlerdir. İstanbul’da onun adına altı kilise inşa edilmiştir, yine savaşla ilgili bir çok yaldızlı efsane isnad edilmiştir. Fakat V. Asrın sonundan itibaren bu efsaneleri apokrif olarak ilân etmiştir. VI. Yüzyıldan beri o, Batı’da tebci edilmiştir. Venedik’te kiliseler ve birçok dini topluluklar onun ismi altında toplanmışlardır. İngiltere de onu kendi azizi olarak kabul etmiş ve birçok şövalye tarikatlerinin mücahit azizi olarak sembolleştirilmiştir. Haçlı savaşları sırasında Hıristiyanları müs-lümanlara karşı korumuştur. İrlanda ve Portekiz’de ona sahip çıkmaktadırlar. O, karanlığın üzerine ışığın zaferini sembolize etmektedir.

AZİZ KATRİN (Catherine de Sienne): Sienno’lu, kuru temizleyici Beninca-sa’nın yirmi üçüncü çocuğudur. 1347 yılında Sienne’de doğmuştur ve Romada 1380’de ölmüştür. O, çok yüksek derecede mistik eğitim görmüş ve passion izlerine sahip olmuştur. Onun manevi doktrini, vecd esnasında iken diyaloglara kaydedilmiştir. Papa XI. Grégoire tarafından Avignon’dan Roma’ya (1378) getirilerek kilise tarihinde çok önemli rol oynamıştır.

O, aziz Thérèse d'Avila ile "Kilise Doktoru" ilân edilen tek kadındır.

AZRAİL: İslâm inancında dört büyük melekten biridir. Ancak Kur'an-ı Kerim'de Azrail ismi geçmez. Kur'an-ı Kerim'de "Meleku'l-Mevt" diye geçmektedir (Secde 32/11). Bu da ölüm meleği demektir. Kur'an-ı Kerim'den öğrendiğimize göre ölüm meleği, can almakla görevlidir. İbn Mâce'nin rivayet ettiği bir hadise göre ölüm meleği, bütün ruhları almakla görevlendirilmiştir (İbn Mâce: Cihâd: 10). İyi amel işleyen mü'minlerin ruhlarını alan ölüm meleğinin, bu işi yaparken şefkatle yaptığı ve kendilerine selâm verdiklerini, Kur'an-ı Kerim'den öğreniyoruz (Nahl: 16/32). Kötülük işleyenlerin de canlarını alırken, onlara karşı sert davranmaktadır (el-Enfal: 50).

Yahudilikte de ölüm meleği konusu işlenmektedir. Yehova ile İsrailoğulları arasındaki diyalogu sağlayan "Rabbin Meleği" ölümle ilgilenmektedir (II. Krallar 19/35: I. Tarihler: 21/15). Bu melek bazan da helâk edicidir (Çıkış: 12/23; II. Samüel, 24/16) Yahudi hahamları "ölüm meleği" kavramını Mezmurlar (89/48), daki cümle ile delillendirmektedirler. Yahudi bilgilerinin kitaplarında ölüm meleği ifadesinin yanında Azrael kelimesi de kullanılmıştır. Yahudi inancında ölüm meleği çok eski bir varlığa sahiptir. Mekanının göklerde olduğu ve on iki kanadının olduğuna inanılmaktadır. Ölüm anında kılıcını çekerek ölünün başucuna gelmektedir. Onun sonunu Mesih getirecektir.

Hıristiyanlıkta da ölüm meleği fikri vardır. Ölüm meleğine Hıristiyanlıkta yüklenen anlam, Yahudiliğine yakındır. Sonuç olarak İslâmîyet, Hıristiyanlık ve Yahudiliğin, ölüm meleğine yüklediği an-

lamlarda yakınlık vardır. Bu ise normaldir. Çünkü her üç dinin de kaynağı ilâhidir.

AZTEKLER: XV. ve XVI. Yüzyıl başlarında Meksika'nın orta ve güney kesimlerinde büyük bir imparatorluk kurmuş olan Azteklerin adı, beyaz ülke adını alan Aztlan'dan gelmektedir. Azteklerin kökeni, kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Meksika platosunda avcılık ve toplayıcılıkla geçinen bir kabile olduğu kabul edilmektedir. Texcoco gölündeki adalara yerleşen Aztekler, TENOCHTİTLAN kentini 1325 yılında kurmuşlardır.

Tenochtitlan, komşu Texcoco ve Tlacopan devletleri ile yapılan ittifaklar sonunda orta Meksika'da çok önemli bir güç haline gelmiştir. Daha sonra 5 milyonluk büyük bir devlet olmuştur. 1519'da 207.200 km'lik bir alana yayılmıştır. Aztek imparatorluğu askeri disipline dayalı bir imparatorluktu. Savaşta başarı, sosyal hayatta yükselmenin temelini oluşturuyordu. Devlet işleri, memurlar ve din adamları tarafından yürütülüyordu.

Azteklerin dini hayatı, kompleks bir yapı ihtiva ediyordu. Eski halkların dini inancını kendinde özümlemiş, dini bir senkretizmi ihtiva ediyordu. Aztek dini, kozmolojik bir dindi. Dünyanın 13 gök, 9 yeraltı dünyasına sahip olduğuna inanılıyordu. Bu inanç MAYA inancı adını alıyordu. Azteklerin, başlıca Tanrıları, Savaş ve Güneş Tanrısı Huitzilopochtli idi. Yağmur Tanrısı Tlaloc ve yarı Tanrı-yarı kahraman tüylü yılan Quetzalcoatl idi. İnsan kurban etme töreninde, kurbanın yüreği, Güneş Tanrısına sunulurdu. Kurban törenleri de vardı. Aztek Takvimi daha çok rahiplerin işlerini planlayan bir rehberdi. Azteklerin dini metinleri geyik derisine

yazılmıştı. Bunlar tapınaklarda korunurdu. Bugüne kadar intikal eden yazma metinleri anlamak çok zordur. Arkeolojik kalıntılar arasında Tanrı heykelleri, dinsel taş kabartmalar ve duvar resimleri, kilden yapılmış insan heykelleri taş ve ahşap maskeler bulunmaktadır.

AZTEKLERİN DİNİ: Amerika yerli dinleri arasında en iyi bilinen Azteklerin dinidir. Aztek devleti, Meksika'nın büyük bir kısmına hakim olmuştu. Azteklerin dini, senkretik bir karakter taşımaktadır. Bu dini oluşturan unsurları şöylece sıralayabiliriz:

1- Kuzeyin savaşçı ve göçebe toplumlarına özgü olan "yıldız kültleri" mevcuttu. İşte güneş Tanrısı Uitzilopochtlinin oynadığı rol buradan kaynaklanmaktadır.

2- Orta platonun yerli halklarının ziraatle ilgili Tanrılara olan inançları ve ayinleri, dikkat çekmektedir.

3- Hikmet ve sanat Tanrısı olarak, tüylü yılanı saygı duyulmaktadır.

4- Bunlardan ayrı olarak bir takım yabancı Tanrılar da vardır: Meselâ aşk Tanrıçası Tlazolteotl ve Yopilerin Tanrısı Xipe Totec gibi...

Kutsal şehir Mexico'nun merkezinde, bütün yabancı Tanrılarını karşılamaya yönelik bir panthèon mabedi yükselmektedir.

Azteklerin kullandıkları kozmolojik kavramlar geniş ölçüde daha önceki yerli medeniyetlerden gelmiştir. Kutsal kitapları, rahiplerin teolojik spekülasyonlarını yansıtmaktadır. Kutsal takvim, müşterek modele uygun düşmektedir.

Dini merasimler, oldukça komplekstirler. Bazı merasimler, Aztek olmayan yerliler tarafından konmuştur. Dini merasimlerde insan kurbanı geniş yer tutmaktadır. Ay-

rica ilâhiler de önem taşımaktadır. Mabedlerin dışında evlerde de kutlanan birçok merasim vardır. Her evde putlardan meydana gelen bir mekan vardır. Dağ ve yağmur Tanrılarına özellikle 13. ve 16. aylarda saygı gösteriliyordu. Her evde bu Tanrıların hamurdan şekilleri yapılıyordu ve onlar ayinde yeniyordu.

Din, Azteklerin bütün hayatına nüfuz etmesine, rahiplerin çoğalmasına ve büyük bir nüfuza sahip olmalarına rağmen, Aztek devleti teokratik bir devlet değildi. Kral, Tanrılar tarafından korunmasına rağmen kendini, İnkalarda olduğu gibi, Tanrısal menşeli görmüyordu.

B

BAAL: Filistin bölgesinde Hz. İbrahim'in göçünden önce yaşayan yerli halk olan KENANLILARIN Tanrılarına verilen isimdir. Daha çok, bolluk ve bereket Tanrısı olarak bilinen **Baallar**, Sami dillerinde "sahip" veya "Efendi" anlamına gelmektedir. Baal, kanatlı bir varlık olarak düşünüülür, çoğulu **Baalim**'dir. Bazen bu kelime "okların Efendisi" veya "okçular" anlamında kullanılmıştır. Kenan bölgesinde BAAL, toprağın verimi için suların efendisi olarak da düşünülmüştür. Yağmurun onun hakimiyetinde olduğuna inanılmıştır. Eski İbranicede Baal, "**Bulutlara Binen**" anlamına geliyordu. Aramice "**Baal Şemin**", göklerin efendisi demektir. Kenanlılar, bereketin yedişer yıllık dönemler izlediğine inanıyorlardı. Bunun için Hayat ve Bereket Tanrısı Baal'in ölüm ve kısırlık Tanrısı MOT ile mücadele halinde olduğunu tasavvur ediyorlardı. Baal, galip gelirse, yedi yıl bolluk, MOT yenirse yedi yıl kıtlık oluyordu.

Diğer yandan Baal, sadece bereket Tanrısı değil, Tanrıların kralıydı. Baal'e, Mısır'da da yeni krallık döneminde tapınılmış ve onun adına birçok tapınak inşa edilmiştir. Yahudi Kutsal kitabı Eski Ahitte birçok yerde Baallerden bahsedilmiştir. İsrail oğullarının Filistin'e göçleri esnasında ve göçten sonra yerli halkın tapınakları olan Baallerden etkilendiklerini görüyoruz. Hâkim Gideon'un adı Yerubbaal idi. (Hâkimler 6/32; I. Tarihler 8/33). Baal adı M.Ö. IX. yüzyıldan sonra lanetlenmeye başlamıştı. Hoşea dönemine geldiğinde (M.Ö. VII. yüzyıl) Baal kültüne karşı düşmanlık şiddetlenmişti.

BAAL ŞEM: İbranice "Adın Efendisi" demek olan bu kelime, Yahudilikte Tanrının kutsal adlarının gizli bilgisi ile hastaları iyileştirdiğine inanılan kişiyi temsil ediyordu. Bunun için birçok Yahudi mistiğine **Baal Şem** denmiştir. Kutsal adın etkisine duyulan inancı sergileyen Yahudi şairlerine de **Baal Şem** denmiştir. Meselâ, Benyamin ben Zerah (XI. yüzyıl) bunlardan biridir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Doğu Avrupa'da Baal Şemlerin şifalı otlar ve koca karı ilaçları kullanarak Y H V H'nin ismini zikrederek hastaları iyileştirdiklerine inanılıyordu. **Baal Şem**'ler, Tanrının ismini taşıyan muskalar yazarlardı. Bunlar, cincilikle de uğraşırlar ve cinleri kovduklarına inanılırdı. Bunların çalışma modeli, Manevi bir tedavi yolu açmıştı. Diğer hekimlerle rekabete giriyorlardı. Baal Şem'lerin en ünlülerinden birisi, Hassidi hareketinin kurucusu olan İsrail ben Eliezer idi. Eliezer etkileyici bir liderdi.

BAAL ŞEMTOV: İbranice "kutlu adın efendisi" anlamına gelmektedir. Asıl adı, İsrail ben Eliezer'dir. Hasidi hareketinin

kurucusudur. Mistik eğilimler içinde ha-yata bakan Baal Şem Tov'un avamın ara-sına katılması, bedeni çileciliğe karşı çık-ması, bedenın kutsallığına inanması, Ya-hudi âlimler arasında büyük tartışmalara neden olmuştur. Kabalizm'deki katı çileci-liğe karşı çıkmış, tedaviyi daha çok doğal otlarla yapmış ve bu alanda büyük şöret sahibi olmuştur.

Baal Şem Tov, basit kıyafetlerle Tanrı meczubu görüntüsü vererek halk içine karışmıştır. "Yükselmek için, alçalmak ge-rektiğini" savunmuştur. Şem Tovun öğre-tisi üç temele dayanıyordu:

1. Tanrı ile kaynaşmak,
2. Bedenin olağan biçimi ile ibadet, (Alla-hın rızası için yapılan her iş kutsaldır.)
3. Madde dünyasında esir olan ilâhi kıvıl-cımları kurtarmak.

Şem Tov'un yaşantısındaki hafif meşrep-lik, daima tenkid konusu olmuştur. Çün-kü o geleneklere karşı ilgisiz kalmıştır. Ancak Şem Tov yine de Yahudiliğe yeni bir dünya görüşü kazandırmıştır.

BAAL VE ASTARTE: Baal ve Astarte, Kitab-ı Mukaddes'te sık sık zikredilen iki Kenaanlı Tanrıdır. Baal erkek Tanrı olarak görülmekte; Astarte ise onun eşi olarak kendini göstermektedir. Yine Güney-Ara-bistan'da ASTAR adı ile bir Tanrı bilin-mektedir. Mezopotamya'da ise, İSTHAR adında bir Tanrıça vardır. Kenan'da Astarte, özellikle hayvanlar için bir verim-lilik tanrıçasıdır. (Tesniye, VII, 13; XXVIII, 4). Bu Tanrıya özellikle Sidon'da ve Asca-lon'da ibadet edilmektedir. Kudüs'te de ona tahsis edilen bir kült vardır.

Baal kelimesi "sahip" ve "eş" anlamına gelmektedir. Babil'deki Bel de aynı isim-dir. Bel, Babil'in birçok yerinde verimlilik Tanrısı olarak tebcil edilmektedir. Tanrı

Bel, şu isimlerle de anılmaktadır: Baal Peor, Baal Gad, Bal Perâcim. Büyük Fe-nike sitesinde yedi Baal biliniyordu. Bu Baallerin isimleri zikredilmez. Yine de Baal, Fırtına Tanrısı Hadad ile aynı sevi-yeye gelmiştir. Bu Tanrı, Temmuz sıcaklı-ğı ile kayboluyor ve sonbahar yağmurları ile yeniden görülüyordu. Tyr'de onun uyanışının bayramı kutlanıyordu. Fenike-lilerin ve Aramilerin büyük Tanrıları ola-rak, göklerin Baal'i olan Baalshamem ta-nınmıştı. Onun belli başlı tapınaklarından biri Antakya yakınlarındaki Casios tapı-nağı idi. Bu tapınak, Baal saphon adı al-tında biliniyordu. Fenikeli denizciler Baal kültünü, Mısır'a kadar götürmüşlerdi (Çıkış: XIV, 2.9).

Eski Ahit, Baal ve onun eşi olan Astarte'yi bazen tekil, bazen de çoğul olarak sık sık zikretmektedir. İsraililer, Kenan ülkesini fethettikleri zaman, toprağı bereketlen-dirmek için Baallere ve Astartelere ibadet etmişlerdir (Hakimler, III, 7). Hakimler ve peygamberler, Yahve kültü ile Kanaan'ın tabiatçı Tanrılarına yapılan kült arasında-ki uyumsuzluğu tanıtmak için sürekli sa-vaşa girişmişlerdir. Baal'e karşı girilen bu savaşta Elie'nin Karmeldeki kurbanı, kesin bir tarihi belirlemektedir (I. Krallar, 18).

BABİL: İbranice BAVEL veya BABEL ola-rak adlandırılır. Babil'i şöhrete ulaştıran 3. UR hanedanının çöküşünden sonra, Amori hükümdarı SUMU ABUM olmuş-tur. Onun kurduğu devletin çekirdeğini Babil oluşturmuştur. Dönemin en tanın-mış hükümdarı olan Hamurabi (M.Ö. 1792-1750) bölgede üstün bir egemenlik kurmuştur. Babil, Hamubari krallığının başkenti olmuştur. Bu dönemde Babil,

hem siyasi hem de ekonomik yönden güçlü bir duruma gelmiştir.

M.Ö. 1595'de kent, Kassitlere geçmiş ve dörtüzyüz yılı aşkın bir süre bunların elinde kalmıştır. Babil'in en büyük Tanrısı MARDUK, Mezopotamya'da en önemli tanrı olarak kabul görmüştür. Bu, Babilin saygınlığını gösterir. Babil, Elamlıların yağlamadığı M.Ö. 1158 tarihine kadar Kassitlerin elinde kalmıştır.

M.Ö. 1124-1103'de I. Nabukadnezar ve hanedanı Babil'i başkent yapmıştır. Bu hanedanlık bir asra yakın sürmüştür. M.Ö. 1000 yılından önce Arami göçü Babil'deki dengeyi bozmuştur. Bu tarihten itibaren Asur devletinin yıkıldığı VII. yüzyıla kadar Aramilerle işbirliği yapan Keldaniler de işin içine girerek Arami-Asur mücadelesi başlamıştır. Babil M.Ö. IX. yüzyıldan VII. yüzyılın sonuna kadar kesintisiz Asur hakimiyetinde kalmıştır.

Daha sonra Kaldeli Nabopolassar, M.Ö. 626'da bir hükümdarlık kurarak Babil'i başkent yapmıştır. Onun oğlu II. Nabukadnezar bu devleti büyük bir imparatorluk haline getirmiştir. Yahudileri Babil'e sürgün etmiştir. Bu arada kent nüfusu iyice karışmıştır. Onun halefi Nabunaid, oğlu Belşazarı Babil'de vekil olarak bırakıp Arabistan'da on yıl boyunca savaş yapmıştır. Kyros komutasındaki Persler (M.Ö. 539) Babil'i işgal ederek, Kalde hakimiyetine son vermişlerdir. Pers yönetimi altındaki Babil, kurumlarının büyük bir çoğunluğunu korumuştur. Herodot, bu dönemde Babil'in çok görkemli bir şehir olduğunu yazmaktadır.

M.Ö. 331'de Büyük İskender, Babil'i işgal etmiş ve kenti yeniden onarmıştır. İskender, Babil'i, imparatorluğunun başkenti yapmak istiyordu, ancak M.Ö. 323'de öl-

dü. İskender'in fethi ile Babil bu defa da Yunan kültürünün etkisi altına girmiştir. Babil'de Helenistik kültür oldukça gelişmiştir.

M.Ö. 312'de Babil Selevkos hanedanının yönetimine girmiştir. Yeni kurulan Seleukeia şehri başkent yapılmıştır. Babil Nabukadnezar'ın döneminde dünyanın en büyük kenti olarak kendini gösteriyordu. En önemli olan yapı, MARDUK'un büyük tapınağı Esagila ve yanındaki zigurattı. Yaygın olarak Babil kulesi adıyla bilinen zigurat 91 metreyi bulmaktadır. Tepesinde bir tapınağın bulunduğu ve teraslar halinde yedi kat yükseldiği görülmektedir. Eski Yunan kaynakları, Babil'in asma bahçelerinden söz eder.

Bugün Babil, Irak'ın orta kesiminde bir ildir. Irak'ın üçüncü küçük ilidir. İl merkezi el-Hille, Bağdat'a giden kara ve demir yolu üzerinde bulunmaktadır.

BABİL KULESİ: Kitab-ı Mukaddes'te Babil kulesi efsanesi, Tekvin kitabında anlatılmaktadır. Tekvin 11/1-9'a göre Babilliler "başı göğe değen" bir kule yaparak meşhur olmak istemişlerdir. Tanrı, işçilerin lisanlarını, birbirlerini anlayamayacakları kadar karıştırarak kulenin yapımını durdurmuştur. Böylece kule bitirilememiş ve halk dört bir tarafa dağılmıştır. Bu kulenin, Babel veya Bavel olarak bilinen zigurattan esinlenerek yapıldığı da söylenir. Ancak Babil kulesinin bu zigurat olması ihtimali de vardır. Babil, Kitab-ı Mukaddeste menfi bir anlamda "Dünyanın bütün dillerinin karıştırıldığı bir yer" olarak anlatılmaktadır (Tekvin, 11/9).

BABİL SÜRGÜNÜ: Yahudilerin M.Ö. 586 yılında Yahudi krallığının düşmesinden sonra Babil'e sürülmeleri ile başlayan,

M.Ö. 539'da Pers hükümdarı II. Kyros'un dönme izni ile sona ermiş olan dönem, Yahudi tarihinde Babil sürgünü olarak bilinmektedir. Babil sürgünü Yahudi tarihi ve kültürü için çok önem taşımaktadır. Yahudiler Babil'de İran kültürü ve yerli Mezopotamya kültürü ile haşır neşir olmuşlar ve İran kültürünün tesirinde kalmışlardır. Yarım asra yakın bir zaman Babil'de kalan Yahudilerin bir kısmı M.Ö. 539'da Filistin'e dönmeyi kabul ettikleri halde bir kısmı Babil'de kalmayı tercih etmişlerdir. Yahudiler ilk Diasporayı burada yaşamışlar, Sinagog kültürünü burada geliştirmişlerdir. Burada kalan Yahudiler, Mişna yorumunu kendilerine göre geliştirerek, Babil Talmud okulunu kurmuşlardır. Babil sürgününde Yahudiler, dini kimliklerini korumak için büyük mücadele vermişlerdir. Bu sürgün döneminin süresi konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları sürgünün M.Ö. 608-538 yıllarında olduğunu ileri sürerken bazıları, M.Ö. 586-516 yıllarında olduğunu ileri sürmektedirler. Babil sürgününün en önemli meyvesi Babil Talmududur. Babil Talmudunun Filistin Talmudundan birçok yorumda ayrıldığı görülmektedir. Babil sürgünü döneminde Yahudilere dini kimlik veren unsurlardan biri de sünnet olayıdır. Yahudiler Babil'de sünnete milli bir unsur olarak sarılmışlardır.

BABİLİK: XIX. yüzyılın çok önemli dini cereyanlarından birisi de BABİLİK'dir. Bahailiğin başlangıcını temsil eden Babiliğin kurucusu 1819 yılında Şiraz'da doğmuş olan Mirza Ali Muhammed'dir. 1849 yılında idam edilmiştir. Mirza Ali Necef'e gelmiş, Seyyit Kazım Reşti'den ders almıştır. Kazım Reşti'den sonra onun yerine geçmiştir. Mirza Ali, Mehdiliğini

ilân için Mekke'ye gitmiştir. Mirza Ali, Babilik davetine ilk defa 1844'de Şiraz'da başlamıştır. Mirza Ali Muhammed, kendisinin beklenen imama açılan bir Bab olduğunu iddia etmiştir. Daha sonra bizzat imamın kendisi olduğunu beyan etmiştir.

Babiliğin temel prensipleri şunlardır:

1. Allah birdir ve Mirza Ali Muhammed Bab, içinde Tanrının görüldüğü aynadır. Ona bakan Tanrıyı görür.
2. Hz. Muhammed, son peygamber değildir.
3. Bab, bütün peygamberlerin gerçek temsilcisidir. Ve bütün peygamberler onun kişiliğinde birleşmişlerdir.
4. Babilik bütün dinleri içine almaktadır.
5. Babilikte namaz kişinin isteğine bağlıdır.
6. Yılda ondokuz gün, güneşin doğuşu ile batışı arasında oruç tutulur. 11-42 yaş arasındakiler oruç tutabilir.
7. Her yıl sahip olunan malların beşte biri vergi olarak verilmelidir.
8. Bütün insanlar eşittir. Erkek kadın eşitliğine de inanırlar. Dul kalan kadın ve erkek evlenmek zorundadır.
9. Boşanma durumunda 19 defa daha boşanmış eşlerin birlikte olma hakları vardır.
10. Kadınlar için tesettür şart değildir. Erkeklerle birarada oturabilirler.
11. Din yönünden pis diye birşey yoktur. Dine girenler bütün pislikten temizlenmişlerdir.
12. Babiliğin kutsal kitabı el-Beyan'dır. Mirza Ali Muhammed, ilâhi irade tarafından el-Beyan'ın kendisine nazil olduğunu söylemektedir. El-Beyan, onlara göre Kur'an-ı Kerim'i hükümsüz bırakmıştır.

Yapılan araştırmalar el-Beyan'ın dil ve gramer yönünden bozuk olduğunu ortaya koymuştur. El-Beyan'daki düşünce seviyesi çok düşüktür. Mantıksızlık ve tutarsızlıklar vardır.

Mirza Ali Muhammed'in öldürülmesinden sonra Bahauallah ile Subh-i Ezel'in liderliğinde Babilik iki önemli kola ayrılmıştır. Babilerin yönetimi 19 kişilik bir grup tarafından yapılmaktadır.

BAĞIŞLAMA (Absolution): Hıristiyanlıkta bir tövbe sakramentidir. Bununla rahip, katolik kilisesinin açıkladığı şartlar içinde tövbe-kâra, günahlarının Allah tarafından affedildiğini ifade etmektedir.

Lâtince, çözmek, ayırmak anlamına gelen **Absolvere** kelimesinden gelen Bağışlama, Hakarete uğramış birine yöneltilen hataların bağışlanmasıdır. Bağışlama, yöneltilen suçlu tarafından hatanın itirafını ve tekrar işlenmemesini gerekli kılmaktadır. Şüphesiz bu itiraf açık veya özel olarak yapılmalıdır.

BAHAİLİK: Bahailik, Bahauallah olarak bilinen Mirza Hüseyin Ali tarafından tesis edilen dini bir cereyandır. Bazı kaynakların, Bahailiği bir din olarak takdim etmesine karşılık, Bahailik bir din değildir. Bahailik İslâmiyeti yozlaştıran bir reform hareketidir. Bu durumda olsa olsa, İslâmiyetten uzaklaşan sapık bir mezhep hareketidir.

Bahauallah, Babilîğin kurucusu olan Şirazlı Ali Muhammed Bâb'ın müritlerindedir. Daha sonra Babilik içinde bir grubun lideri olmuştur. İşte bu hareket, daha sonra Bahailiğin doğuşunu hazırlamıştır. Bahauallah, XIX. yüzyılın sonlarına doğru "Tanrının kendisinde zuhur edeceği Kutsal Ruh olduğunu" ilân etmiştir.

Bahauallah, Tanrının kendisinde zuhur edeceği son kişi olduğunu da söylemiştir. Kendisi el-AKDES adını verdiği bir kitap yazmıştır. 28 Mayıs 1892'de ölen Mirza Hüseyin Ali'nin yerine "Abdül-Baha" diye tanınan oğlu geçmiştir. Bahailik hareketi canlı şekilde faaliyetlerine devam etmektedir. Amerika'da, Hindistan'da ve İngiltere'de bir hayli mensubu bulunmaktadır. Bahailer Türkiye'de de faaliyet göstermektedirler. Bahailer, Bahailiğin din olduğunu savunmaktadırlar. Çünkü Bahailiğin din olarak kabulünün lâik sistemde diğer dinlere verilen dini hürriyeti kazandıracağına inanmaktadırlar. Bahailik, emperyalist güçlerin desteğinde halâ İslâm alemini itikadi yönden tehdit eden ciddi tehlikelerden biridir.

Bahailiğin prensiplerine göre, Bahauallah'ın yazdığı yazılar, Tanrısal vahiydir. Bu öğretilerin, çağımızın birçok problemini çözeceğine inanılmaktadır. Bahailik hareketi, dinlerin birliği üzerinde ciddi şekilde durmaktadır. Zaten Bahauallah'ın özel görevi, dinlerdeki ayrılığı kaldırarak evrensel bir inanç meydana getirmektir. Bahauallah'ın öğretilerini kabul edenler, Bahai cemaatine kabul edilmektedirler. Her bahai, hergün dua etmek, yılda 19 gün oruç tutmak, alkol kullanmamak, tek evliliğe riayet etmek, evlenirken ebeveynin rızasını almak, her ayın ilk gününde 19 gün ziyafetine katılmak zorundadır. Bu yemekte dua, dini metinleri okuma, taşıma ve günlük hayatın problemlerini dile getirme gibi konular gündeme getirilmektedir. Dünyanın birçok yerinde Bahai mabedleri bulunmaktadır. Amerika'da, Illinois eyaletindeki Wilmet'te, Almanya'da Frankfurt'ta, Uganda'da,

Kompala'da, Sidney'de ve Panama City'de Bahailerin ibadet evleri vardır.

Bahai cemaatinin yönetimi dokuz kişilik yerel ruhani komisyonun seçimiyle yapılmaktadır. Bu komisyon, Bahai cemaatinin tüm problemleri ile ilgilenir. Bir ülkede yaşayan bütün Bahailer, temsilcilerini seçerek, bu temsilcilerden oluşan bir meclis daha meydana gelmektedir. Bu meclis, tüm ülke çapında dokuz kişilik milli ruhanî meclisi seçer. Dünyadaki milli ruhanî meclisler, ara ara uluslararası bir toplantı yaparak, dokuz kişilik en yüksek evrensel adalet meclisini seçerler. Evrensel adalet meclisi, Bahauallah'ın öğretileri doğrultusunda, dünya Bahailerini idare eder. Bu meclis en yüksek seviyede Bahailerin problemlerinin çözüm yeridir. Evrensel Adalet meclisi, İsrail Hayfa'da Bab'ın ve Abdülbaha'nın türbelerinin yakınında Akka'da Bahci'deki Bahauallah türbesinin yanındadır.

BAHAULLAH: (1817-1892): Mirza Ali Muhammed'in yani BÂB'ın müridi olan Bahauallah, (Mirza Hüseyin Ali Nuri) Bâb'ın İran'da idam edilmesinden sonra, Babî hareketinin başı olan üvey kardeşi Mirza Yahya'nın yanına gitmiştir. Daha sonra Bahauallah, adamları ile birlikte Bağdat'a gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu yönetiminin dikkatini çeken Bahauallah, 1863'de İstanbul'a, 1864'de de Edirne'ye sürgün edilmiştir. Edirne'de kendisinin mehdi olduğunu iddia edince, yönetim Bahauallah'ı Akka'ya sürgün etmiştir. Akka'da Bahailiği teşkilatlandırmış, daha çok evrensel kardeşlik konusu üzerinde durmaya başlamıştır. İbadetten çok sosyal ahlak üzerinde durmuştur. Onun yaşadığı ev, bugün Akka'da çok önemli bir ziyaret yeridir.

Bahauallah bir çok eser yazmıştır. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

1. Kitabül'l-Akdes (Koyduğu yasaları içine alıyor).
2. Kitabü'l-İkan (Kesin bilgiler kitabı).
3. Kelimat-ı Meknune (Gizli kelimeler).
4. Vadiu's-Seb'a (Yedi Vadi=insan ruhunun geçmesi gereken yedi safhayı açıklar).

BALBAL: Eski Türklerde mezarlara diki len taşa verilen isimdir. Alpin hayatta iken öldürdüğü her düşman için ayrı bir Balbal dikme âdeti vardı. Balballar, ölen kişinin büyüklüğünü yansıtır ve ona göre şekil alırdı. Daha çok Gök türk mezarlarında Balballara rastlanmaktadır. Bilge Kağan yazıtında, İlteriş Kağan için Balbal dikildiği belirtilmektedir. Balballar bazen oyulmuş ağaçtan yapılmaktaydı. Bu özellikle Oğuzlarda görülmektedir. Balballar, mezarın doğusuna dikilirdi. Öbür dünyada ölene yardım edeceğine inanılırdı. Balbal, canlı bir insanmış gibi kabul edilirdi.

BAR KOHBA (Simeon Bar Kohba): Roma İmparatorluğunun Filistin bölgesindeki işgaline daha fazla dayanamayarak, Yahudileri isyana götüren liderdir. Roma İmparatorluğunun bölgede yürüttüğü politik, ekonomik ve dini politikaya dayanamayarak halkı isyana sevketmiş ve isyanı bizzat idare etmiştir. Roma'nın helenleştirme politikası, Yahudilere çok ağır gelmiştir. Küdüs mabedinin yerine jupiter tapınağı yapılmış ve çocukların sünnet edilmesi yasaklanmıştır.

Roma'ya karşı yapılan bu başkaldırı hareketi önce başarılı olmuşsa da daha sonra bastırılmıştır. Böylece Bar Kohba'nın başarısı fazla uzun sürmemiştir. Direnişin uzamasına sinirlenen Hadrien, takviye güçleri göndererek Bar Kohba'yı Ku-

düs'ün güney batısında Bethar'da öldürtmüştür (135). Bar Kohba ordusu, kent gölü yakınlarında direnmişse de başarılı olamamıştır. Sonunda Hadrien, Yahudileri Filistin'den sürmüş, Yahudiler böylece yeni bir sürgün hayatı yaşamaya başlamış ve bu Yahudilerin bütün dünyaya yayılmalarının başlangıcı olmuştur.

BAR MİTZVA: Bu kelime İbranice'de "Emirlerin oğlu" anlamına gelmektedir. Yahudi erkek çocukları 13 yaşından bir gün aldığında Bar mitzva törenine katılmayı hak etmektedirler. Yahudilikte 13 yaş erkek çocuklarının bülüğa erme yaşı olarak kabul edilmektedir. Yahudi bilgini RAŞİ, Bar mitzvanın tarihinin çok eskilere ve hatta Sina dağında verilen emirlere kadar dayandığını ileri sürmektedir.

Yahudi kültüründe 13 yaşın, çok önemli hatıraları vardır. Meselâ Hz. İbrâhim, putları 13 yaşında kırmıştır. Yaakov ile Esav'ın yolları 13 yaşında ayrılmıştır.

13 yaşına girmiş olan bir Yahudi erkek çocuğu, küçük bir merasimle TORA okumaya, tefilin takmaya ve tallit kuşanmaya davet edilir. Yahudilikte Bar Mitzva törenleri bir nevi giriş törenleridir. Artık gençliğe adım atmış olan genç, Yahudi cemaati içine kabul edilmiş olmaktadır.

Bar Mitzva törenleri, dünyanın farklı bölgelerinde farklı şekillerde kutlanmaktadır. Eski dönemlerde Bar-Mitzva genelde pazartesi-perşembe günleri yani Tora'nın okunduğu sabahlar yapılırdı. Bazı yerlerde Bar Mitzva, cumartesi günü kalabalık cemaatlerin huzurunda yapılırdı. Batı ve Doğu Avrupa'da Bar Mitzva törenleri Yahudi toplumunda çok önemli bir gelenek olarak kabul edilmektedir. Bar Mitzva törenlerinde güzel sesli çocuklar tarafından Tora okunmaktadır. Cumartesi

kutlanan Bar Mitzva törenlerinde haham, Bar Mitzva'nın önemini anlatan bir konuşma yapmaktadır. Bar Mitzva törenlerinden sonra Kiduş denilen bir merasim yapılmaktadır.

Bar Mitzva törenine katılan Yahudi çocuklarının yeterli dini bilgilerle mücehhez olmaları gerekmektedir. Hatta cumartesi günü Sinagog'daki törene gitmeden önce perşembe sabahı Bar Mitzva olacak olan çocuğun evinde toplanılmakta, çocuğun koluna dua eşliğinde tefilin takılmaktadır. Bu esnada orada bulunan davetliler "kuvvetli ol kutsal ol. Tora'yı güçlendir ve yayarak geliştir" cümlelerini tekrar ederler. Gelecek cumartesi günü sinagoga gelmek üzere çocuğu davet ederler.

Türkiye'de Bar Mitzva uygulamaları büyük ölçüde diğer ülkelerdeki uygulamalara benzemektedir. Çocuklar, dini bilgilerle mücehhez hale getirilmektedir. Bar Mitzva olacak çocuğun ailesi, Bar Mitzva törenlerine hazırlanmaktadır. Pazartesi - perşembe sabahları Tefilin takılır. Aile fertleri ve akrabalar evde toplanırlar. Bazan tören sonrası bir yemek daveti verilir. Cumartesi sabahı ise, daha kalabalık bir davetli kitlesi eve veya sinagoga çağırılır. Bar Mitzva, anne-babasına ve diğer aile büyüklere teşekkür eder.

BARABUDUR: Endonezya'da M.S. 800 yıllarında Şailendra hanedanlığı zamanında inşa edilen dünyanın en büyük Budist tapınaklarından birisidir. Jakartanın kuzeyindeki bir tepenin üzerine inşa edilmiştir. XX. yüzyılın başına kadar ihmal edilen tapınak 1907-1911 yıllarında ve 1980 yıllarında olmak üzere iki defa tamir görmüştür.

Geniş bir kaide üzerinde oturan yapının her bir kenarının ortasındaki merdiven-

lerle en üst terasa çıkılmaktadır. Kare teraslar, yüksek duvarlarla çevrilmiştir. Duvarlarda bulunan NİŞLER'de beş BU-DA figürü bulunur.

Yuvarlak planlı teras katlarının kenarları açıktır. Üstlerinde 72 adet stupa durmaktadır. Delikli taşlar ile örülmüş stupaların içine Buda heykelleri konmuştur. Budizme göre, yeniden doğuşun gerçekleştiği üç varoluş dünyası vardır: **Birincisi**, KAMA-LOKA (Duygular Dünyası); **İkincisi**, RUPA-LOKA (Biçimler dünyası), **Üçüncüsü** de ARUPA-LOKA (Madde dışındaki dünyalar).

Duvarlarda NİRVANAYI simgeleyen aydınlanma basamakları vardır. BARABUDUR'da, Budda'nın çektiği sıkıntılar ve Mahayana Budacılığının kutsal metinlerini izah çeden açıklamalar görülmektedir.

BARAK BABA: Literatüre Barak Baba olarak geçen ve Sarı Saltuk'a mürit olan bu genç dervişin kimliği hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

Barak Baba değişik vesilelerle Anadolu'da dolaşmış, hatta İran'a kadar gitmiştir. Kendisinin saçlarının uzun olmasından dolayı, Sarı Saltuk'un ona, "köpeğim" anlamına gelen "Barağum" dediği nakledilmektedir.

İlhanlı hükümdarları üzerinde önemli nüfuz sahibi olan Barak Baba'yı Gajan Han, Sultaniye'ye davet etmiştir. Olcaytu döneminde daha da itibar kazanan Barak Baba, birçok yere elçi olarak gitmiştir. Elçi olarak gittiği Gilân bölgesinde Gilânlıların şefi Topaç, Barak Baba'yı cemaati ile birlikte öldürtmüştür. İlhanlı sultanını bu durum çok üzmüş ve bunun üzerine Gilânlıların üstüne bir ordu göndermiştir.

Olcaytu Sultaniye'de onun adına bir türbe yaptırmıştır.

Barak Baba ve müritleri başlarına keçe külah giyerek ve boyunlarına çan takarak, saçlarını kazıyarak, bıyıklarını uzatarak dolaşıyorlardı. Bunların davul çaldığı da söylenmektedir.

Barak Baba'nın müritlerinin XIV. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu ve İran'da varlıklarını sürdürdüklerini bazı kaynaklar nakletmektedir. Ancak daha sonraki dönemlerde Barak Baba taraftarlarının Bektaşilik hareketinin içinde eridiği tahmin edilmektedir. Barak Baba'nın "Kelimat-ı Barak Baba" isimli bir risalesi vardır. Bu risaleyi A. Baki Gölpinarlı Yunus Emre ve Tasavvuf (İst. 1961) adı ile yayınlamıştır.

BARNABA: Özellikle Hz. İsa'nın çarmıhından sonraki dönemde ismi geçen Barnabas'ın havariliği kesin değildir. Luka tarafından "Ruhü'l-Kudüsle dolu iyi bir adam" (Resüllerin işleri 11/24) olarak belirtilmiştir. Çünkü Barnaba, malını Hıristiyanlık uğruna harcamıştır. İlk Hıristiyan cemaat içinde önemli bir yer işgal eden Barnabas, bu alanda aktif rol oynamıştır. Barnabas ilk faaliyetlerini Antakya'da sürdürmüştür (Resüllerin işleri 11/19-23). Bir müddet, St. Paul ile birlikte, Tarsus'ta ve Antakya'da faaliyet gösterirler. Barnabas, Pavlus ile birlikte önce Kıbrıs'a, sonra Konya'ya kadar gitmiştir (Resüllerin işleri 13/14). Daha sonra Antakya'ya dönen Barnabas, yeni Hıristiyan olanların, Yahudiler gibi sünnet olmalarının gereksizliğini St. Paul ile birlikte savunur. Bu konu Antakya'da ciddi bir tartışma konusu haline gelince, konunun çözümü için Pavlus ile birlikte Kudüs'e gelirler ve Hıristiyan tarihinin ilk konsil toplantısı denebilecek bir toplantı yaparlar

(Miladi 47 veya 52). Bu toplantıya Hz. İsa'nın teyzesinin oğlu Yakub ve havariler katılır. Yeni Hıristiyanların sünnet olma zorunluğunun olmadığını savunan St. Paul ile Havariler arasında ciddi tartışmalar olmuştur. Muhtemelen Barnabas'ın, Kudüs meclisindeki tartışmadan sonra, St. Paul'e güveni azalmıştır. Barnabas ile Paulus'un arasının açılmasının gerçek nedeni pek bilinmiyor. Resüllerin işleri, Barnaba ile Pavlus arasındaki anlaşmazlığın Barnaba'nın yeğeni olan Markos yüzünden çıktığını yazarsa da (Resüllerin işleri 15/37-39), ayrılışın gerçek nedeninin "sünnet" konusundaki tutum olduğunu tahmin ediyorum. Başlangıçta St. Pierre'de Pavlus'a muhalefet etmiştir. Ancak Kudüs toplantısında yaptığı konuşmada St. Pierre'in, Pavlus'a ılımlı yaklaştığı görülmektedir. Barnabas'ın, St. Pierre ile birlikte hareket ettiği de düşünülebilir (Galatyalılar'a mektup 2/11-13). Fakat St. Pierre'in daha sonraki yıllarda Roma'da, Pavlus'la birlikte olduğunu göreceğiz. Bu da muhtemelen, St. Pierre'in önceki fikrinden döndüğü veya bu konuda yumuşamış olduğu şeklindeki yaklaşımla çözüme ulaştırılabilir. Sünnet olmanın dışındaki "Nuhî kanunlara uyan putperestlerin, Hıristiyanlığa girmelerini St. Pierre'inde benimsediği de burada düşünülebilir. Bunun için Pavlus'un hararetle savunduğu putperestlerin "sünnet olmadan" da Hıristiyan olabilecekleri düşüncesine, St. Pierre'inde yumuşak yaklaştığı düşünülebilir.

Barnabas'ın daha sonraki hayatı konusunda bilgiye sahip değiliz. Pavlus, Barnabas'ı havarilerden saymakta (Korintoslulara I. Mektup, 9/5-6); Hıristi-

yan gelenek, Barnabas'ı güvenilir bir şahsiyet olarak takdim etmektedir.

BARNABA İNCİLİ: Barnaba İncili olarak bilinen İncil, İtalyanca yazma olarak Viyana'da, Avusturya milli kütüphanesinde bulunmaktadır (No: 2662). Küçük boy, kalın bir kitap olan bu nüsha meşin ciltlidir. 10.7x15.5 cm ebadındadır ve 506 sahifeyi bulmaktadır. Nüshada kullanılan yazı XIV. ve XVI. yüzyıllarda yazıldığını göstermektedir. Bu nüshayı kimin yazdığı belli değildir. Bazıları bu İncilin Barnabas'a ait olmadığını, daha sonra biri tarafından yazılıp Barnaba'ya isnat edildiğini ileri sürmektedirler. Hatta bu İncilin daha sonra müslüman olan Anselmo Turmeda yani Abdullah Tercüman tarafından yazıldığını söyleyenler bile çıkmıştır.

Barnaba İncilinin XVIII. yüzyılda yazılmış İspanyolca bir nüshasının olduğu ve bu nüshanın kaybolduğu bilinmektedir. Bu nüshaya Adriaan Reeland atıfta bulunmaktadır. Bu nüshanın 1734'de mevcut olduğunu Georges Sale'ın 1734'de yayınladığı Kur'an tercümesinden öğrenmekteyiz. Sale "the koran" adlı eserinde Barnaba İncilinin İspanyolca nüshasından bazı pasajlar nakletmektedir. Barnaba İncili 1908'de Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu tercümeyle gerçekleştirilen Dr. Hañil Seade'dir. Tercümenin başında M. Reşid Rıza'nın yazdığı bir önsöz bulunmaktadır. Barnaba İncili daha sonra 1908'de Murtazâ Kerim Kirmâni tarafından Fransızca'ya da tercüme edilmiştir.

Hıristiyan dünyada Barnaba incili hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Vatikan, Barnabas İnciline hiçbir zaman iyi niyetle yaklaşmamış ve Barnaba İncilini daima Apokrif kitaplar arasında saymıştır. An-

cak Papalığın Apokrif saydığı Barnaba İncili ile, bugünkü Barnaba incilinin hiçbir alakası yoktur. Eski kitaplarda zikredilen Barnaba İncili, Grekçe yazılmıştır. Lâtince katologlarda geçen bu İncil'dir. Ancak bu İncilden bugün iz kalmamıştır.

Batı kaynaklarında Barnaba İncili ilk defa 1703 ve 1719'da basılan code pocryphus NOVI Testamenti'nde geçmektedir. 1715'de Menagiana adlı eserinde Bernard de la Monnoyeda Barnaba incili hakkında bilgi vermektedir. 1718 yılında Londra'da John Toland, Barnaba İncili'nden bahseder. Bu tarihten sonra Batı dünyasında Barnaba İncili hakkında çok şey yazılmaya başlamıştır. Gerek Arap dünyasında ve gerekse Türkiye'de Barnaba ve Barnaba İncili hakkında yazılar yazılmış ve halâ da Barnaba İncili Türk halkının dikkatini çekmeye devam etmektedir.

Barnaba İncilinin müslümanlar tarafından dikkate alınmasının nedeni, bu İncilin teslise yer vermeyişi, Hz. Muhammed'in geleceğinin haber verilmesi ve diğer yandan, Hz. İsa'nın bir peygamber olduğunun bildirilmesidir. Kur'an-ı Kerim ruhu ile uyuşan bu İncil'in müslümanlar tarafından kabul görmesinin başlıca sebebi bu önemli noktalarıdır.

BAŞPİSKOPOS: Bir çok piskoposluklar üzerinde yönetim yetkisi olan piskoposa verilen ünvandır. Belirli sınırlar içindeki piskoposlukların yönetimine nezaret eden bir birimdir. Başpiskoposun yetkisi ile metropolitin yetkisi aynı düzeydedir. Başpiskoposluk, aslında bir metropolitlik makamıdır. Eskiden metropolit ünvanı kullanılırken şimdi başpiskopos ünvanı kullanılmaktadır. Bu metropolit ünvanı ilk defa IV. asırda Doğu kilisesi mensuplarına bir şeref ünvanı olarak verilmiştir.

Bunun için Doğu kiliselerinde metropolit ünvanı daha çok kullanılmıştır. Bu ünvanın Batı kilisesi çevresinde VII. yüzyıldan sonra kullanıldığı görülmektedir. Ancak, metropolit ünvanından daha çok "Başpiskopos" ünvanı Batı kilisesi muhittinde tercih edilmiştir.

Orta çağda Başpiskoposluk büyük yetkilere sahipken Trente kansilinde (155-1563) bu yetkiler daraltılmıştır. Katolik kilisesi hâlâ başpiskopos ünvanını kullanmaktadır. Doğu kiliselerinde hem başpiskopos hem de metropolit ünvanı kullanılmaktadır.

BAT-MİTZVA: XIX. yüzyılda özellikle Fransa ve İtalya'da kutlanan BAT-MİTZVA törenleri, daha sonra bütün Yahudi cemaatleri tarafından kutlanmaya başlanmıştır. Bat-Mitzva törenleri de Bar-Mitzva törenleri gibi, ülkeden ülkeye değişmektedir. Kızlar 12 yaşından bir gün alınca, Bat-Mitzva törenlerine alınmaktadır. Bu, kızlar için bulug yaşının 12 yaşını bitirdiği gün başladığını göstermektedir. Kızların da Bat-Mitzva törenleri evde veya dini bir okulda yapılmaktadır. Sinagogda yapılmaması manidardır. Bat-Mitzva törenleri bazen toplu halde kutlanır. Bazı yerlerde Bat-Mitzva törenleri sinagoglarda yapılmaktadır. Ancak kızın babası ve kardeşleri sinagoga davet edilmektedir.

Son yıllarda Bat-Mitzva bir doğum günü niteliğinde kutlanılmaya başlamıştır. Ailelerin bir araya gelmesiyle evde kutlanmaktadır.

Türkiye'de de yer yer Bat-Mitzva törenleri kutlanır. Bu tören çok yaygın değildir. Türkiye'de, aynı yıl doğumlu kızlar, bir cumartesi sabahı beyazlar içinde sinagogda kısa birer konuşma yaparlar ve böylece

cemaate katılımları gerçekleşir. Tören sonrası bir davet yapılmaktadır.

BAYRAMİYE: Hacı Bayram Veli'nin kurduğu tarikatın adına **Bayramilik** veya **Bayramiye** denmektedir. Bayramiye tarikatı özü itibariyle bir Türk tarikatıdır. Hacı Bayram Veli'den sonra, tarikat iki kola ayrılmış olup, Akşemsiddin'e (öl:1459) nisbet edilen kol, Şemsiyye; Ömer Sikkini'ye (öl:1457) nisbet edilen kol da Melâmiyye adını almıştır. Bayramiye tarikatını, Akşemseddin'e nispet edilen Şemsiyye tarikatı devam ettirmiştir. Bayramilik tarikatının, Halvetilik ve Nakşibendilik arası bir tarikat olduğu görülmektedir.

Hacı Bayram Veli'nin şeyhi Hamidüddin, Aksaray'da vefat edince, Hacı Bayram Ankara'ya dönmüş ve irşat faaliyetine başlamıştır. Bu tarih muhtemelen 1412 yılıdır. Hacı Bayram'ın Ankara'da irşada başladığı bu tarihi Bayramiye'nin kuruluş yılı olarak görmek mümkündür. Hacı Bayram Veli, bir müddet Edirne'de kaldıktan sonra tekrar Ankara'ya gelmiş ve hatta II. Murad, Bayramiye tarikatı mensuplarından vergi alınmamasını emretmiştir. Böylece Bayramiye tarikatı mensuplarının devlet nezdinde bir itibara sahip olduğu görülmektedir.

1430 yılında Hacı Bayram Veli, Ankara'da vefat ettiği zaman, Bayramiye Ankara dışında yayılmış ve çok önemli mürsitlere sahip olmuştur. Meselâ, Göynük'te Akşemseddin, Gelibolu'da Yazıcıoğlu Mehmed, Balıkesir'de Şeyh Lutfullah ve Bursa'da Akbıyık, Bayramiye'yi temsil eden önemli kişilerdendi. Hacı Bayram'dan sonra Bayramiye'yi Akşemseddin götürmüştür. Bu tarikatın adı, Bayrami-Şemsilik olmuştur. Daha sonra Bayramiye,

muhtelif kollara ayrılmıştır. Hatta bu kolların bazıları mustakil tarikat haline bile gelmiştir. Meselâ Hacı Bayram Veli'nin halifelerinden Hızır Dede'nin müritlerinden Üftade (1580) hazretlerinin halifesi, Aziz Mahmud Hudayî'nin (1628) kurduğu tarikat, Bayramiye'nin bir kolu olmakla birlikte müstakil bir tarikat olarak gelişmiştir.

Melâmilik de, Bayramiye ile ilişkili bir tarikat olarak zikredilmektedir. Ömer Sikkini'nin temsil ettiği Melâmilik hareketi başlangıç itibarı ile Hacı Bayram Veli ile ilişkisi olmakla birlikte, daha sonraki gelişmelerde pek ilişkisi kaldığı söylenemez. Bayrami-Melâmiler, daha serbest bir yaşayışı, aşk, cezbe ve sohbetle önem veren bir eğitimi, Vahdet-i vücudu benimseyen ve Ehl-i beyte aşırı muhabbeti sergileyen bir görüntü ortaya koymuşlardır. İkinci devre Melâmileri denilen **Bayrami-Melâmiler**, Hacı Bayram Veli'nin çizgisinden uzak, daha değişik bir hayat tarzı ve yaşama biçimi sergilemişlerdir.

Hacı Bayram Veli'nin tarikatı ile ilgili özel bir eseri yoktur. Bunun için onun tarikatının prensiplerini ortaya koymak mümkün değildir. Hacı Bayram Veli'nin çiftçilikle meşgul olması, halk içinde yaşaması, zekat toplayarak müridlerini gözetmesi, onun melâmi meşrep olduğu kanaatını uyandırmaktadır. Bayramiye tarikatı daha çok köylü ve esnaf kesiminde yayılmıştır. Bayramiye mürsitlerinin, Anadolu'daki birlik ve beraberliğin oluşumunda çok önemli rol oynadıklarını müşahede ediyoruz. Hacı Bayram Veli, Sünni İslamı temsil eden devletin resmi politikasına ters düşmemiş, bilakis sünni İslâmın propagandasını yapmıştır. Akşemseddin gibi Bayramiye şeyhlerinin İstanbul'un fethine

Fatihle birlikte iştirak etmeleri Bayramiyelerin devlet ricali nezdindeki itibarını göstermektedir.

Hacı Bayram Veli'nin tarikat adabını, Hüseyin Enisi, Menakıb-ı Akşemseddin isimli kitabında, Akşemseddin'in, Hacı Bayram'ın irşad usulünü bir kitabın arkasına kaydettiğini bildirir. Enisi'nin nakline göre, Hacı Bayram'ın uyguladığı irşad usulü şöyledir:

1. On iki rekat teheccüd namazı kılınır.
2. Bayramiye Virdinde Bakara, Secde, Yâsîn, Duhân, Feth, Vâkıa, Mülk ve Amme sureleri okunur.
3. Kelime-i tevhid zikri çekilir.
4. Kainattaki olağan üstü şeyler düşünülür.
5. "Allahümme ya nure kulle şey" diye başlayan bir münacaat okunmaktadır.

1. Halvetin ilk gecesi 1000 salavat, 1000 kelime-i tevhid okunur. İki rekat namaz kılınır (Hz peygamberin şefaata nail olma amacı ile).

2. İkinci gece, 1000 kelime-i tevhid, iki rek'at namaz (Allahı görme dileği ile).

3. Üçüncü gece, 1000 felâk süresi, 1000 kelime-i tevhid, iki rekat namaz (Kalbteki perdelerin kalkması için).

4. Dördüncü gece, 1000 Nas süresi, 1000 kelime-i tevhid. İki rekat namaz (Menakıb-ı Akşemseddin, 93-94).

Hacı Bayram'ın esmâ zikrine dayanan bu irşad usulü, Bayrami-Şemsiler tarafından uygulanmıştır. Bayramiye tarikatının tacı, başlangıçta on iki terkli iken, Hacı Bayram tarafından altı terkli beyaz çuhaya dönüştürülmüştür.

Hacı Bayram Veli'den sonra, Anadolu'nun birçok yerinde Bayramiye tekkeleri meydana gelmiştir. Bugün halâ tekkelerin

birçoğu halkın ziyaret yeri olarak varlığını devam ettirmektedir.

BAYRAMLAR: 1. YUNAN BAYRAMLARI: Yunan dininde "bayram" mefhumu, heterojen bir kalabalığı içermektedir. Yunan dininde bayramın yerini birkaç temel ve özel çizgilerle ifade etmek mümkündür.

Önce tarihi dönemde bayramların çok olduğunu söyleyebiliriz. Bu bayramların birçoğu, devlet hayatına bağlı bayramlardı. Gerçekten bayramların, aynı duyguları taşıyan insanları toplamada önemli bir rolü vardır. İkinci önemli nokta, Grek dini bayramları çoğu zaman ayın kurallarına bakıldığı zaman, resmen tebcil ettikleri Tanrılardan daha eskiyi göstermektedir. Grek bayramlarının çoğu, mevsim ritmlerine sıkıca bağlı bulunuyordu. Meselâ Dionysos bayramı bağ bozumunu; Dinienez bayramları ise buğday mevsimini gösteriyordu. Üçüncü olarak Grek bayramları, toplumda belirgin bir bölünmeyi belirli hale getiriyordu. Meselâ bu bayramlardan bazıları tamamen kadınlara tahsis edilmiştir (Thesmophories). Diğer bazı bayramlarda ise köleler, hür insanlarla aynı yerde bulunma fırsatını elde edebiliyordu (Eleusis sırları gibi). Sonuç olarak, Antik Yunanda bayram mefhumunun yine de müphem bir mefhum olduğunu söyleyebiliriz.

2. HİND BAYRAMLARI: Hindu bayramları da çoktur. Bu arada bu bayramlar güneş ve özellikle aya göre tesbit edilmiştir. İtina ile bu tespitlere riayet edilmiştir. Hindistan'da bayramlar bir halk tezahüratı şeklindedir. Bu bayramların çoğu dinidir. Bir mevsimden diğerine geçiş veya hasat sonu sırasında büyük Tanrının bayramı kutlanmaktadır. Bunlara mahalli

bayramları da ilave edebiliriz. Bu bayramlar, özellikle birer festivaldirler. Tanrıların resimleri, bu bayramlarda mabedden dışarda dolaştırılmaktadır. Bu dolaşmalar, arabaların ve tahtların üzerinde yapılmaktadır. Yine Hindistan'da köy bayramları ve bazı kaslara özgü bayramlar da vardır. Bu bayramlarda herkes kendi Tanrısını kutlamaktadır.

Bu bayramların arasında en popüler olanı, ilkbaharda kutlanan HOLÍ bayramıdır. Bu bayram Şubat-Mart aylarında dolunayda kutlanmaktadır. Bu bayramda herkes bol su ile ıslatılmaktadır. Temmuz - Ağustos ayında kutlanan Krişna'nın doğum bayramı, bütün Hindistan'da ve özellikle Bengladeş'te Vişnuistlerce kutlanmaktadır. Bengladeş'te, Krişna sofuları, bu bayramda caddelerde şarkı söyleyerek ve dans ederek dolaşmaktadırlar. Yine Hindistan'da görülen dini bayramlardan biri Saravasti veya Dourg'a'ya ithaf edilen dokuz gece bayramıdır (Navaratri). Bengladeş'te, bu bayram boyunca Dourgâ heykelleri imal edilmekte ve onuncu güne kadar tebcil edilmektedir.

Bu bayramların Hinduizmde büyük bir önemi vardır. Çünkü onlar, dini hayatın cemaat boyutunu ifade etmektedirler. Yine bu bayramlar, kozmik kutsallığa insanın iştirakını ifade açıklamaktadırlar.

3. HİTİT BAYRAMLARI: Hitit toplum yapısında bayramların çok canlı bir yeri vardır. Çünkü Hititlerin yılları, bayramlarla belirginlik kazanmıştır. Bu bayramlardan bazıları resmi, bazıları da mahalli bayramlardır. Hititlerin birleşmesi sonucu, resmi bayramlar kendini göstermiştir. Bu resmi bayramların belli başlı kutlama yeri de başkent HATTUSA'dır. Resmi bayramlara genelde kraliyetin çiftleri ve-

ya bir prens başkanlık etmektedir. Meselâ, Kral IV. Tudhaliya dönemine ait bir bayram listesi bulunmuştur. Buna göre on sekiz bayram tesbit edilmiştir. Boğazköy tabletleriyle bilinen bayramların iyi bir tahlili bir takım konularda dikkat çekici bilgiler verecektir:

1. Ezen Zenandes Veya Nuntariyashas Bayramı: Buna son bahar bayramı adı verilmektedir. Bu bayram, kral, askeri kamplarından döndüğü zaman, son baharda kutlanmaktadır. Büyük bayramlardan birisidir. Bu bayram vesilesi ile yapılan festivaller yirmi bir gün sürmektedir. Bu zaman zarfında kraliyet çifti berberce veya ayrı olarak belli başlı Hatti sitelerini ziyaret etmektedir. Bunların başında Arinna, Ankuwa, Kaştapa ve Tawiniya gelmektedir. Dini merasim, şehrin büyük tapınağında icra edilmektedir.

2. Ezen Hameshandas: Buna ilk bahar bayramı adı verilmektedir. Bu bayram, ilk baharın başlangıcından itibaren kutlanmaktadır. Tahminen otuz sekiz gün sürmektedir. Bu bayramda da Hatti'de bir kült seyahati yapılmaktadır. Bunun için kraliyet çifti, özellikle Zippalan'da, Matilla, Arinna, Towrisa gibi yerleri ziyaret etmektedir. Bütün merasimlerin hedefi, geçmiş yılı toprağa gömmek ve tabiatın yenilenmesini tebcil etmektir.

3. Ezen İsuwas: Bu bayrama isuwa bayramı denmektedir. Bu bayramın amacı, kralın ve kraliyet ailesinin temizlenmesidir. Böylece, kraliyet ailesinin mutluluğu sağlanmaktadır. Bu bayram, genelde Hattusa'da kutlanmaktadır.

Diğer önemli bayramlarda da kraliyet ailesi hazır bulunuyordu. Bu bayramlar şunlardı:

1. **Purilli Bayramı:** Bu bayram, ilk bahar-da kral tarafından kutlanıyordu. Tabiatın yenilenmesine, Fırtına Tanrısı Nerik'e bağlı olarak yapılıyordu. Önceleri baş-kente kutlanırken, daha sonra Nerik'te kutlanmaya başlamıştır.

2. **Çarşı Bayramı:** Hitit döneminden kal-ma birtakım tabletler, kraliyet ailesinin Halki Tanrıça mabedine, araba ile gittikle-rini tasvir etmektedir. Oraya Abaraku'lar, şehirlerinin mahsüllerini takdim etmek için gelerek bir kalabalık oluşturuyorlardı. Bu bir nevi panayır bay-ramını andırıyordu. Bayramın kutlama zamanı genelde ilk bahardı.

3. **Ezen Hassumas:** Prenslerin ergenlik çağında geçirdikleri bir seksüel giriş bay-ramıdır. Bunlardan ayrı daha birçok Hitit bayramı daha vardır. Bu bayramlar da III. Hattusili ve IV. Tudhaliya tarafından meydana getirilmişlerdir.

4. **YAHUDİ BAYRAMLARI:** Bugün kut-lanan birçok Yahudi bayramı, muhtelif vesilelerle, farklı tarihi dönemlerde mey-dana getirilmiştir. Yahudi bayramları üç kategoride incelenebilir: Kitab-ı Mukad-des bayramları, Sonbahar bayramları, İkinci derecedeki bayramlar:

I. Kitab-ı Mukaddes'e Özgü Bayramlar:

1. **Pessah-Paskalya Bayramı:** Nisan ayı ile birlikte başlayan Yahudi bayramlar tak-viminin ilkini paskalya bayramı olarak kutlanan pessah bayramı teşkil eder. Di-ğer bayramlarda olduğu gibi bu bayram-da da her erkek mabede gitmek zorunda-dır (Çıkış: 23/17). Bu bayram 15 Nisan'dan itibaren yedi gün kutlanmaktadır. Paskal-ya bayramı kök itibariyle çobanların ve ziraatçilerin hasat ritmi ile alakalıdır. Çünkü bayramın kutlandığı tarihte hasat

mevsimi başlıyor ve ilk buğday demeti kesilerek mabede takdim ediliyor.

Tarihi olarak paskalya bayramına baktı-ğımız zaman, başlangıçta birbirinden ayrı iki bayramın birleşmesi şeklinde kendini gösteriyor. Bu iki bayram, bir yandan paskalya, diğer yandan maya bayramıdır. Sinagog dualarında bu bayramın adı "**Maya bayramı**" olarak geçmektedir. Bu bayram tarihi süreç içinde bütün bayram-ları etkilemiştir. Daha sonra "Mısır'dan kurtuluş bayramı" haline gelmiştir. Pas-kalya bayramının en belirgin şekilde kut-lanması "paskalya yemeği" şeklinde ken-dini göstermiştir. Bu yemek esnasında Mısır'dan çıkışı anlatan rivayetler okun-maktadır.

2. **Pentakot (shavuot) Bayramı:** Önemli Yahudi bayramlarından biridir. Paskalya bayramından elli gün sonra kutlanmakta-dır. Kutlama süresi bir gündür. Yahudi takvimine göre, siwân ayının altısında kutlanmaktadır. Bu bayrama, paskalya devresini sona erdirdiği için "**Bitirme**" anlamında Atsérét de denmiştir. Tevratta bu bayramın adı bazen Hag ha-qatsir şek-linde geçmektedir. Bu da "**Hasat Bayra-mı**" demektir (Çıkış: 23-16). Bazen bu bayram, Hag ha-shavü yani "**Haftalar Bayramı**" (Çıkış: 34/22) veya Yom ha-bikkürim yani "**İlkler Bayramı**" şeklinde geçmektedir. Çünkü Yahudiler pentakot bayramından itibaren mahsüllerinden el-de ettikleri ilk ürünü mabede takdim edi-yorlardı. Sinagoglarda yapılan dualarda bu bayrama "**Tevratımızın bağış bayra-mı**" denmektedir. Bu bayramın bir özelli-ği de o gün sinagogların yeşille süslenme-sidir.

3. **Kaban Bayramı:** (Çadırlar Bayramı) Kitab-ı Mukaddes'te zikredilen en eski

bayramlardan biridir. 15 Tishri'den itibaren sekiz gün kutlanmaktadır. Buna Levililer'de Haymeler Bayramı denmektedir (Levililer: 23-39). En eski hasat bayramlarından birisidir (Çıkış: 23/16). Hag hasükkot (Çadırlar Bayramı) Levililer 23/34'de anlatılmaktadır. Aynı babın 40. cümlesinde "Bayram buketlerini" oluşturan bitkilere işaret edilmiştir. 42. cümlede çadırlarda yedi gün nasıl oturulacağı anlatılmaktadır. 43. cümlede de bayramın nedeni şöyle açıklanmaktadır: "Taki, İsrail oğullarını Mısır diyarından çıkardığım zaman, onları haymelerde oturttuğumu nesilleriniz bilsinler. Ben Allahınız Rab-bim."

II. Sonbahar Bayramları:

1. Yeni Yıl Bayramı (Rosh ha-shanah): 1. ve 2. Tishri'de kutlanan iki günlük bayramdır.

2. Büyük Afv Bayramı (Yom ha-kippurim): Tishri'nin onuncu günü, bir günlük kutlanan bayramdır.

III. İkinci Derecede Kutlanan Bayramlar:

1. Neoménie: Kutsal kitabın bayram seviyesine çıkardığı kutlamalardan biridir. Bu bayram, ek bir kurbanla belirginlik kazanmıştır. Bu gün aynı isimde bir dua ve mezmurların (113-118) ilâhi olarak okunmasıyla bu bayram kutlanmaktadır.

2. Purim: Ester kitabında nakledilen olayların hatırasına kutlanan bir bayramdır. Bayram vesilesi ile Ester kitabı okunur. Ester kitabının 9/22'deki cümlesine uygun olarak karşılıklı hediye alışverişi yapılır ve sevinç içinde yenilen bir yemek şenliği ile bayram sona erer.

3. Hannukkha: Bu bayram Kislev ayının 25'inden itibaren kutlanır. Yudas Makkabeus, Kudüs mabedini yeniden ibadete açmak için gerekli merasime baş-

lamış ve bu bir hafta sürmüştür. İşte bu bayramı Yahudiler bu günün hatırasına kutlamaktadırlar. Hannuka bayramında sekiz kollu bir şamdan kullanılır. Her gece biri yakılarak sekiz gün kutlanır. Genelde bu bayram evlerde kutlanmaktadır.

4. Shevat: (Tü bi-shevat): Meyve ağaçlarından verilen öşür bayramıdır. Bu öşür (1/10) meyvaları, fakirlere verilmek üzere sinagoglara getirilmekte veya fakirlere verilmektedir. Bu vesile ile evlerde onbeş ayrı cins meyve yenir. İsrail devleti bu bayramı, özellikle ağaç dikmeye çıkan grup halindeki çocuklara tahsis etmiştir.

5. Lağ-ba-Omer: Yas dönemine son verme bayramıdır. Kabbala'dan etkilenen çevrelerde bu bayram, "ölüler günü" olarak kutlanmıştır.

Yahudilikte Oruç Günleri:

Yahudilikteki oruç günlerini aşağıdaki kategorilerde belirtebiliriz:

1. Tevrat tarafından empoze edilen veya Kitab-ı Mukaddes'te geçen olayları hatırlatan oruçlar.

2. Hahamlar tarafından konulan oruçlar.

3. Özel karakteri olan oruçlar.

Kutsal kitap tarafından empoze edilen tek oruç Kippur günü tutulan oruçtur. Diğer oruçlar bazı şeylerin hatırlanması için tutulmaktadır:

1. 9 Ab'da Tutulan Oruç: I. ve II. Mabedin tahribini hatırlatan yas orucudur.

2. 17 Temmuz'da Tutulan Oruç: Babilliler tarafından Kudüs'ün işgalini hatırlatmaktadır (Yeremya 39/2).

3. 10 Tebet'de Tutulan Oruç: Nabukadnezar'ın Kudüs'ü kuşatmasını hatırlatan oruç (II. Krallar 25/1; Yeremya 52/4).

4. 3 Tishri'de Tutulan Oruç: Bu oruca Guedalyah orucu da denmektedir. Vali

Guedalyah'ın katlinin hatırasına oruç tutulmaktadır.

5. **Ester Orucu:** Purim bayramı arefesinde 13 Adar'da tutulan oruçtur.

5. HRİSTİYAN BAYRAMLARI

Hıristiyanlıkta da yıllık bayramlar dikkat çekici boyuttur.

1. **Bakire Meryem Bayramı:** İsa-Mesih'in annesi Meryem'e saygı bayramıdır.

2. **Noel Bayramı:** İsa'nın doğum bayramıdır. Bu bayram milâdi IV. yüzyıldan itibaren kutlanmaya başlamıştır. Noel bayramı Doğu kiliselerinde 6 Ocak'ta, Batı kiliselerinde ise 25 Aralık'ta kutlanır. Her iki halde, Hıristiyanlığın başlangıcında kutlanmayan bu bayram, bir putperest bayramı kalıntısı olarak görünmektedir.

3. **Paskalya Bayramı:** Paskalya bayramı İsa'nın kabirden dirilişinin bayramıdır. Başlangıçta Hıristiyanların paskalya bayramı, Yahudilerin paskalya bayramına uygun düşüyordu. Daha sonra Hıristiyan paskalya bayramının tarihi değişti ve Yahudilerden ayrı kutlanmaya başlandı. Ancak bu konuda iki ayrı yol tutuldu. **Küçük Asya Hıristiyanları, Yahudiler gibi paskalyayı 14 Nisan'da kutlamaya devam etmişlerdir.** Diğer Hıristiyanlar ise ilk baharda dolunayı takip eden ilk pazar paskalyayı kutlamışlardır. Bu konu bugüne kadar Doğu kiliseleri ile Batı kiliseleri arasında ihtilâflı bir konu olarak kalmaya devam etmiştir.

4. **Pentakot Bayramı:** Bu bayram Kutsal-Ruhun havarilere inişinin hatıra bayramıdır. (Resüllerin işleri 2. bab) Bugünde ilk konuşmayı Petrus yapmıştır. Hac için Akdeniz havzasından gelen birçok kişi Hıristiyanlığı kabul etmiştir.

6. MÜSLÜMAN BAYRAMLARI:

İslâmîyette başlıca iki bayram vardır.

1. **Ramazan Bayramı:** Ramazan orucundan çıktıktan sonra kutlanır. Bu bayram müslümanların maddi ve manevi temizlenme bayramıdır. Üç gün kutlanır.

2. **Kurban Bayramı:** Zilhicce'de kutlanmaktadır. Bu bayram aynı zamanda bir hac bayramıdır. Ekonomik yönden iyi durumda olan müslümanlar, Hacca giderek kurbanlarını Mekke'de kesmektedirler. Böylece hem Hac vazifesini ifâ etmekte, hem de kurban bayramını kutlamaktadırlar. Hacca gidemeyen müslümanlardan kurban kesecek kadar ekonomik yönden iyi olanlar, kurban bayramında kurban kesmektedirler. **Kurban bayramı dört gündür.**

Her iki bayramda da ikişer rekâtlik bayram namazı kılınmaktadır. Bu namaz camilerde cemaatle kılınmaktadır.

BAZİLİK: Roma imparatorlarının ikametgahları model alınarak yapılmış olan kült yerlerine verilen addır. Yuvarlak bir şekilde son bulan bir köşe ile yapılmış dikdörtgen yapılardır. Mihrap veya taht bu yuvarlak yere konmaktadır. Bugün Bazilik ismi, bazı kiliseleri şerefliendirmek için verilmektedir. Fakat bizzat Bazilik olarak yapılan kiliseler de vardır. Meselâ Romadaki, Saint-Jean-de-Latran, Saint Pierre ve Saint Paolo Fuori Le Mura Bazilikaları bunlardandır. Özellikle bu ilk bazilikalar 313 yılından sonra Constantinus'un emri ile yapılmaya başlanmıştır.

Eski Bazilika planlarına, orta nefi apsisin önünde dikine keserek plana Hac şekli kazandıran ve transept adı verilen yeni bir öge ilave edilmiştir. Bu plan, ortaçağ boyunca bütün Avrupa kiliselerine hâkim olmuştur.

BEDREDDİN Şeyh (1359-1420) : Şeyh Bedreddin'in hayatı ile ilgili çok değişik rivayetler vardır. Kendi soyundan Halil b. İsmail'in kaleme aldığı Menakıb'da Bedreddin'in, Simavna kadısı İsrail'in oğlu olduğu kaydedilmektedir. Annesi, bir muhtedi olan Melek Hatundur. Bedreddin ilk bilgilerini, Edirne'de babası Molla Yusuf'tan almıştır. Daha sonra, Bursa ve Konya gibi önemli ilim merkezlerine giderek fıkıh, mantık ve astronomi dersleri okumuştur. Daha sonra tahsiline Kahire'de devam etmiştir.

Şeyh Hüseyin Ahlati ile tanışmış, dost olmuşlar ve tasavvufla ilgilenmeye başlamıştır. Daha sonra Kahire'de Ahlati'nin halifesi olmuş, onun ölümünden sonra şeyh olmuştur.

1405 yılına doğru Mısır'dan ayrılarak Konya, Aydın ve İzmir'den Edirne'ye dönmüştür. Bir müddet sakin bir hayat sürmüş, devrin siyasi karışıklığından yararlanarak Musa Çelebi tarafında yer almış ve kazasker olmuştur. Üç yıl devam eden bu görev sırasında Rumeli'de görüşlerini yayarak önemli sayıda mürit kazanmıştır. Musa Çelebi, kardeşi Mehmet Çelebi'ye mağlup olmasından sonra 1413'de İznik'e sürgün edilmiştir.

Şeyh Bedreddin'in müritlerinden Börklüce Mustafa Aydın'da, Torlak Kemal de Manisa dolaylarında ayaklanınca (1416 yılında), Şeyh Bedreddin, İznik'ten kaçarak İsfendiyaroğullarına sığınmış, oradan da Kırım'a kaçmıştır. Eflak beyi Mircea'nın desteği ile Silistre'de yeniden teşkilatmaya başlamış ve etrafına dervişler, sipahiler, medrese öğrencileri ve akıncılardan önemli bir grup toplamıştır. Aydın ve Manisa ayaklanmaları bastırılmış ve Anadolu sükunete ermiştir. Bunun

üzerine Şeyh Bedreddin Deliorman'a saklanmış, yakalanarak muhakeme edilmiş ve 1420'de Serez'de idam edilmiştir.

Kemikleri 1924'de Serez'den İstanbul'a getirilmiş, birçok yerde muhafaza edildikten sonra, 1961'de Sultan Mah-mud'un Divanyolu'ndaki türbe haznesine gömülmüştür.

Şeyh Bedreddin, Muhiddin Arabi'nin etkisinde kalmış büyük bir din alimidir. Muhiddin Arabi'nin vahdet-i vücud (varlığın birliği) düşüncesine karşı, vahdet-i mevcut düşüncesini geliştirmekte, vahdet-i vücudu bir başka yolla açıklamaya çalışmaktadır. Ona göre tabiattaki varlıklarla, Allah bir ve aynı şeydir. Farklılıkların, çelişkilerin ve karşıtlıkların ortadan kalktığı mutlak varlık, birlik olarak Allah, çokluk olarak da doğa ya da kainattır. Mutlak varlık, madde ve ruh şekillerinde ortaya çıkmakta ve birbirinden ayırmak imkansız hale gelmektedir. Şeyh Bedreddin, ruh ve maddeyi aynı düzeyde gördüğü için, birçok mutasavvıftan ayrılmaktadır.

Şeyh Bedreddin, bedenlerin yeniden dirilmesi inancını da farklı açıklamaktadır. Beden toprağa karıştıktan sonra, insan bedeni latifleşir ve Allahla bir olur. Ona göre, ölümden sonraki haşır imkansız görünmektedir.

Şeyh Bedreddin'in cennet ve cehennem anlayışı da farklıdır. Yaygın olan cennet ve cehennem inancına fazla önem vermemektedir.

Şeyh Bedreddin monoteist dinlerin asıl kaynağının bir olduğunu ve ahiret yönünden tümünün aynı yola çıktığını söylemektedir.

Şeyh Bedreddin'e nisbet edilen düşüncelerden biri de **"ortak mülkiyet"** meselesi-

dir. Şeyh Bedreddin'in eserlerinde doğru-
dan doğruya bu konuda bilgi olmamakla
beraber, müridi olan Börklüce Mustafa ve
tarafkarları bu fikirleri yaymışlar ve erkek-
kadın birarada sazlı içkili ayinler icra et-
mişlerdir.

Türk marksistleri, bu tür fikirleri şeyh
Bedreddin'e atfederek, Anadolu'da onun
müritlerinin başlattığı isyan hareketlerini
bir halk devrimi olarak yorumlamışlardır.
Şeyh Bedreddin birçok eser vermiştir.

1. Letaifül-i-ışârât (Fıkıhla ilgili)
2. Câmî'ul-Fusûley'n (Muamelata dair fı-
kıkla ilgili)
3. Vâridât (Felsefe, kelâm, tasavvuf ve di-
ğer fikri konularla ilgili) bu eserlerin en
önemlileridir.

Sonuç olarak Şeyh Bedreddin, iyi bir İslâmi eğitim görmeye beraber, tasavvuf ve kelam konularında Batınlılığın tesirinde kalmış ve ehl-i sünnet düşüncesinin dışına çıkmıştır.

BEEL ZEBUL: İncillerde adı geçen şeytanlar prensidir. Baal-Zebub veya Beel-Zebub olarak da bilinir. Eski Ahid'de Filistin'in Tanrısı EKRON'un tanrısına verilen addır (II. Krallar 1/1-18). Başka Yahudi kitaplarında bu isim pek geçmez. IV. yüzyılda yapılan Kitab-ı Mukaddes tercümesi olan Vulgat'ta Beel-Zebub olarak geçmektedir. Eski Ahid'in yetmişler tercümesinde ise, Beel-Zebul olarak kullanılmaktadır.

BEKTAŞİLİK: XIII. yüzyılın başı ile sonuna doğru yaşamış olan Hacı Bektaş Veli, Bektaşilik hareketinin şeyhi kabul edilmiştir. Hayatı hakkında fazla bilgi sahibi olamadığımız Hacı Bektaş Veli, Sünni İslâm çizgisinde yetişen çok önemli bir Türk mutasavvıfıdır. Anadolu'nun türkleşmesi ve İslâmlaşması konusunda önemli hizmetleri olmuştur. Hacı Bektaş

Veli, Ahmet Yesevi'nin yolunda giden göçebe derviş geleneği içinde yetişmiş, XIII. yüzyılda Anadolu'ya gelerek Sivas'a yerleşmiştir. O sıralarda Amasya'da bulunan baba İlyas'la görüşmüş, oradan Kayseri'ye geçmiştir. Baba İlyas'ın etkisi ile başlayan Babaî isyanı sırasında kardeşi Menteş öldürülmüş, Hacı Bektaş ise olaydan kurtulmuştur. Bu çalkantılı dönemde bugünkü Hacı Bektaş'a (Sulu-cakarahöyük) yerleşmiştir.

Hacı Bektaş'ın fikirleri Velayetname-i Hacı Bektaş Veli isimli menakibnamede anlatılmaktadır. Birçok kerametlerin sergilendiği menakibnamede Hacı Bektaş hakkında birçok bilgi verilmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda Bektaşilik adı ile ortaya çıkan tarikatın Hacı Bektaş'ın fikirlerinden ilham aldığı söylenmekle beraber Bektaşilik zaman zaman Şii-Batini çizgide kendini göstermiştir.

Hacı Bektaş'a ait olduğu söylenen eserler şunlardır:

1. Makalat (1954)
2. Kitabü'l-Fevaid
3. Fatıha suresi tefsiri
4. Şathiye
5. Makalat-i Gaybiyye ve Kelamat-ı Ayniyye

Bu eserlerden anlaşılın, Hacı Bektaş'ın temsil ettiği Bektaşilik hareketi, sünni islâm çizgisinde bir harekettir. 1516 yılında Balım Sultan'ın teşkilatlandığı Bektaşilik, daha çok Şii-Batini geleneği içine alarak gelişme göstermiş olup, Hacı Bektaş'ın fikirlerine ters istikamette görünüm arz etmiştir.

XV. yüzyıl sonlarına doğru Balım Sultan'ın, Bektaşiliği bir tarikat modeline sokması ile Osmanlı resmi yönetiminden destek görmüştür. Osmanlı yönetimi

sünni İslamı savunduğu için, Bektaşilik devlete karşı mesafeli davranmaya ve devlet desteğini yitirmeye yönelmiştir. Diğer yandan Osmanlı devlet yapısı içinde Yeniçerilerin Bektaşiliği benimsemelerinin nedenleri de tam olarak bilinmemektedir. Osmanlı Devletinin gerileme ve çöküş dönemlerinde Yeniçeriler devlete karşı ciddi problemler meydana getirmiştir. Nihayet II. Mahmud 1826'da Yeniçeri ocağını kaldırmış ve Bektaşi tarikatını yasaklamıştır. Neticede Osmanlı Devleti Bektaşiliğe baskı uygulamış ve takibi altına almıştır. Abdülmecid döneminde Bektaşi tekkesi yeniden açılmış, Abdülaziz döneminde ve II. Abdul-hamid döneminde yeniden güçlenmişlerdir. 30 Kasım 1925'de çıkarılan kanunla Türkiye'de tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış ve Bektaşilikde resmen son bulmuştur.

Hacı Bektaş Veli'nin düşünce ve inanç yapısı ile hiç alakası olmayan birçok düşünce ve inancın zaman içinde Bektaşilerde yaşadığı görülmektedir. Şamanist, Maniheizt ve Budizmin etkisinde birçok yapancı inanca sahip olan Bektaşilik, Anadolu'nun birçok yerli inancını da bünyesine almıştır. Balım Sultan'dan sonra, Batini, Şii ve hulül gibi birçok inancın dahil olduğu Bektaşilik, Anadolu'da Sünni müslümanlar tarafından dışlanmıştır. İslâmî kurallara karşı laubali bir yaşam tarzı sergileyen Bektaşilik, içki ve bekar kalma gibi konularda toplum içinde yönlendirmeli bir hayat tarzı sergilemiştir.

Hacı Bektaş Veli'nin eserlerindeki fikirlere göre gelişme gösteren Bektaşilik'te, şeriat, tarikat, hakikat ve marifet kapısı çok önemlidir. Bektaşiler, şeriat kapısına "Bel oğlu", tarikat kapısına "yol oğlu", haki-

kat kapısına "il oğlu", marifet kapısına "Atam gök, Anam yer" demektedirler.

Bektaşilikte **tevella** ve **teberra** önemlidir. **Tevella**, Hz. Muhammed'in soyunu sevmektir. **Teberra** ise, Yezid ve taraftarlarına düşman olmaktır.

Zaman içinde gelişen geleneğe göre, Bektaşi babaları 12 dilimli taç giymeye başlamışlardır. Göğüslerine "teslim taşı" dedikleri 12 köşeli bir taş takıyorlardı. Kendilerine özgü, hırka ve kemer gibi şeyler de giyerlerdi. Bektaşilerin önem verdiği şeylerden birisi de, eş tutma anlamına gelen **MUSAHİBLİK**'dir. Bunlar, ölünceye kadar birbirlerine destek olmaktadır.

Bektaşilik zaman içinde değişik kollara ayrılmış olup, çok değişik isimler altında yaşamaya devam etmiştir. Bugün Balkanlarda, özellikle Arnavutluk'ta Bektaşi tekkeleri dikkat çekici bir boyuttadır. Arnavutluk'tan Amerika'ya göç eden Bektaşiler Amerika'da faaliyet göstermeye devam etmektedirler. Türk Bektaşileri ve Bektaşi tekkeleri milli mücadelede çok önemli rol oynamışlar ve Türk İstiklâl mücadelesine destek vermişlerdir.

BENARES: Hindistan'ın en eski hac şehirlerinden birisidir. 1669 yılında Aurangzeb tarafından yıkılan şehir, Maratheslar tarafından yeniden yapılmış ve Sikh'ler tarafından zenginleştirilmiştir. 1780 yılında İngilizler tarafından yeniden yağmalanmıştır. Benares'in eski ismi Kâshi'dir. Burası, can çekişen insanın Vishvanâth şekli altında Shiva ile karşılaştığı imtiyazlı yerdir. Her yıl binlerce hacı buraya, kuzey Hindistan'da Nepal'e kadar bütün bölgede yaygın olan "DOM" kastının insanlarına kendilerini yaktırmak için gelmektedir. Benares, Hindistandaki Sanskritçe öğ-

renme yerlerinden en önemlisidir. Ayrıca klasik müzik için de merkezler vardır.

BENEDİCTUS VIII: Asıl adı Teofilatto'dur. 1012-1024 yılları arasında papa olmuştur. Benedictus'un papalığı döneminde Roma valisi Benedictus'un kardeşi Romanus idi. O da daha sonra XIX. Yuhanna adı ile papa seçilmiştir.

1012 yılında papa olan Benedictus, kutsal Roma Germen İmparatoru II. Heinrich'e taç giydirmiştir. Benedictus, âdetâ bir Baron gibi hareket ederek Papalığın iktidarını zorla tesis etmiş, Müslümanları, kuzey İtalya'ya karşı verdikleri savaşta mağlup etmiştir (1016-1017). Kilise Reformu için çaba sarfetmiş. Benediktin keşişlerince yürütülen manastır reformunu desteklemiştir. 1022'de Lambardiya Pavia'da topladığı konsilde, rahiplerin ve rahibelerin evlenmelerini ve kilise görevlerinin alınıp satılmasını yasaklamıştır.

BENEDİCTUS IX: Asıl adı TEO-FILATTO'dur. Tusculani ailesinden gelmektedir ve bu ailenin son papasıdır. 1032-1048 yılları arasında üç defa papalık makamına gelmiştir. Genç yaşta papa olan IX. Benedictus, kilisedeki muhaliflerini aforoz etmiştir. Ahlak dışı ve şiddete dayalı yönetiminden dolayı Romalılar isyan etmiş o da Roma'yı terk etmiştir. Daha sonra tekrar Roma'ya gelerek 8 Kasım 1048'de kendisini papa ilan etmiştir. Ancak 17 Temmuz 1048'de kral Heinrich'in emriyle Roma'dan yeniden uzaklaştırılmış, yerine Brixen piskoposu Poppo II. Damasus adı ile papa olmuştur. Benedictus daha sonra, Grottaferata manastırında ömrünü geçirmiştir. 1055 yılında öldüğü sanılmaktadır.

BENEDİCTUS XII: Asıl adı, Jaques Fournier'dir. 1334-42 yılları arasında papa olmuştur. Papalığa geldikten sonra, kilise ve dini tarikatler konusunda reform teşebbüsünde bulunmuştur.

Boulbonne'de Ciscercium tarikatına girmiştir. Paris'te İlahiyat tahsili yapmış, Mirepoix'de (1326) piskoposluk görevinde bulunmuştur. 1327 Aralıkta kardinal olmuş, 20 Aralık 1334'de XXII. Johannes'in yerine papa olmuştur.

Allahın görülüp görülemeyeceği konusunda çıkan bir tartışmada XII. Benedictus, Tanrının ancak kıyamet gününden sonra görülebileceği tezini savunmuştur. Bunun için bir papalık fermanı çıkarmıştır. Papalığı Avignon'dan Roma'ya taşımak istememiş, Avignon'da lüks bir papalık sarayı yaptırmıştır.

Benedictus tarikatı için giriştiği reformlarda başarılı olamamıştır. Kilise ve tarikatlar konusunda yaptığı reformlar, daha sonra gelen papalarca bozulmuştur.

BENEDİCTUS XIII: Asıl adı Pedro De Luna'dır. 1394-1423 yılları arasındaki karşı-papa mücadelesi döneminde papalık yapmış; 1378-1417 yılları arasında Katolik kilisesinde büyük tefrika döneminde Roma'da bulunan papalar karşısında Avignon'da papalık makamında bulunmuştur.

1375'de kardinal olmuştur. Daha önce, Mont Pellier üniversitesinde kilise hukuku hocası olarak çalışmıştır. Avignon kilisesini destekleyen kardinaller Benedictus'u papa seçmişlerdir. XIII. Benedictus, iki papalı bir Katolik kilisesi yapısından rahatsız oluyordu. Roma'daki papalığın kabul edilmesi halinde, Avignon'da kendisinin başında bulunduğu papalık makamını gönüllü olarak

terketme teklifinde bulundu. Ancak, Fransız prensleri bunu reddetti ve Avignon'daki papalık kuşatıldı. Benediktus Pronence'ye kaçtı. Kardinallerin desteği ile Fransa'nın kendisini yenden tanımasını sağladı. 1407'de papa XII. Gregorius'la uzlaşma niyetiyle görüşmeler yaptıysa da Katolik kilisesindeki bölünmeyi gidermek için çaba sarfetti. Ancak 1409'da toplanan Piza konsili Haziran 1409'da hem Roma, hem de Avignon'daki papayı görevden aldı ve V. Alexander'i papalığa getirdi. Benedictus, Piza Konsili kararlarını reddetti. 1415'de Peniscola şatosuna çekildi. 26 Temmuz 1417'de Konstance konsili Benedictus'u azletti. Ancak Benedictus hala meşru papa olduğunu iddia ediyordu. Hatta 1422'de ölmeden önce papa sıfatı ile dört yeni kardinal atadı.

BENEDİCTUS XIII: Asıl adı Pietro Francesco VINCENZO MARIA'dır. 1667'de Dominiken tarikatına girmiş, 1672'de kardinalliğe yükselmiştir. 29 Mayıs 1724'de papa olmuştur. Sade bir yaşam tarzı vardı. Jansencilik hareketine karşı çıktı; kilise adamlarının dünya işlerine ağırlık vermesine karşı mücadele ettiyse de başarılı olmadı.

Hayatı boyunca birçok kilisede başpiskoposluk görevlerinde bulunan XIII. Benedictus'un ilâhiyat alanında birçok eseri vardır. 21 Şubat 1730'da ölmüştür.

BENEDİCTUS XIV: Asıl adı Bernard Garnier'dir. 1425-1433 yılları arasında karşı papalık makamını işgal etti. 1417'de toplanan Konstance konsli V. Martinus'u papa seçerek Avignon ile Roma arasında 1378'den beri devam eden ayrılığa son vermiştir. Fakat Valenci'adaki Peniscola şatosun'da bulunan XIII. Benedictus

1423'e kadar papalıkta direndi. Bölünmenin devamını isteyen Aragon kralı V. Alfonso, 1423'de VIII. Clemens'i karşı papa seçtirdi. Clemens 1429'da görevden çekildi. Jean Carner, Peniscola şatosunda bir toplantı düzenleyerek 12 Kasım 1425'de Bernard GARNIER'İ papa seçti. Böylece, Garnier de bir karşı papa oldu. Ancak Roma'ya karşı papalık görevini gizli yürütüyordu. Bunun için adı "Gizli papa" olarak anılmıştır. Onun yerini, sadece Jean Carrier'in bildiği tahmin edilmekteydi. Benedictus'un papalığı 1430'da sona erdi.

BENEDİCTUS XIV: Gerçek adı, PROSPERO LAMBERTİNİ'dir. 1740 - 1758 yılları arasında papa olmuştur. Aydınlanma filozofları bile, onun tutumundaki toleransı övmüşlerdir. Roma üniversitesinde ilâhiyat ve hukuk alanlarında doktora yapmıştır. 1728'de, papa XII. Clemeris tarafından kardinalliğe yükseltilmiştir. 1731'de Bologna baş piskoposu olmuştur. Papalığı süresince, kilise ile iktidarlar arasındaki ilişkileri düzeltmiştir.

Piskoposluk atamalarında, kilise dışı siyasi güçlere ödün vermiştir. 1742'de yayınladığı "Ex quo singulari" ve 1744'de yayınladığı "Omnium sollicitudinum" isimli fermanları ile, cizvit misyonerlerinin verdiği tavizleri yasaklamıştır.

İyi bir ilâhiyatçı ve bilim adamı olan XIV. Benedictus, değişik bilim kurumlarına üye olmuş; bugünkü Vatikan müzesinin temellerini atmıştır. Dönemin ünlü fikir ve siyaset adamları ile yazışmıştır. Voltaire MAHOMET adlı trajedisini XIV. Benedictus'a ithaf etmiştir. 3 Mayıs 1758'de ölmüştür.

BENEDİCTUS XV: Asıl adı Giacomo Della Chiesa'dır. 21 Kasım 1854'de doğ-

muş, 22 Ocak 1922'de ölmüştür. 1914-1922 yılları arasında papalık yapmıştır.

Cenova üniversitesinden mezun olduktan sonra, Roma'daki Capranica ilâhiyat okulunda papalık öğrenimi görmüştür. Papalığın diplomatik hizmetlerinde bulunmuştur. 1877'de dış işleri bakanlığında göreve başlamıştır. 1907'de Bologna başpiskoposluğuna, 1914'de kardinalliğe atanmıştır. Aynı yılda papa seçilmiştir. Birinci dünya savaşının yarattığı problemlerle meşgul olmuştur. Papalığı süresince tarafsız kalmaya çalışmıştır.

Savaş sonrası barış görüşmelerinde, papalık devre dışı bırakılarak, 1919'a gelindiğinde papalık etkisini iyice yitirmişti. Bunun üzerine papalığının son üç yılında, savaş sonrası coğrafyanın düzenlenmesi ve misyonerlik faaliyetlerinin gözden geçirilmesi ile ilgilenmiştir. İlk defa onun döneminde bir İngiliz temsilci, Vatikan'a güven mektubu sunmuştur.

BENEDİCTUS VE BENEDİKTENLER:

Nursiali Aziz Benedictus, 480 yılında doğmuş, 547 yılında ölmüştür. Monte Cassion'daki Benedikten tarikatının kurucusudur. Bunun için Batıdaki manastır hayatının öncülerinden sayılmaktadır. Çünkü onun koyduğu zahitlik kuralları, Batı manastır hayatını yönlendirmiş ve adetâ model olmuştur. Avrupada Hıristiyanlığın kökleşmesinde Benedikten keşişlerinin rolü çok büyük olduğu için 1964'de papa VI. Paul, Benedictus'u Avrupanın koruyucu azizi olarak ilân etmiştir.

İyi bir aile çocuğu olan Benedictus, Roma'da ilk eğitimini görmüştür. Roma'nun değişik dönemlerdeki yozlaşmasına tanık olmuştur. Roma'daki ahlak dışı yaşayışlar Benedictus'u etkileyerek, Affile'ye çekil-

mesine neden olmuştur. Daha sonra Roma'dan 65 km. uzaklıkta bulunan bir mağaraya çekilerek üç yıl yaşamıştır. Bu inziva hayatı ona çok önemli bir şöhret kazandırmıştır. Bu şöhret onu, Manastır başpiskoposluğuna kadar yükseltmiştir. Benedictus, 12 keşişin bulunduğu 12 Manastır kurarak Manastır hayatını Batıda yerleştirmiştir. Roma ile Napoli arasındaki Casinum yakınlarında tesis ettiği Manastır, birçok putperest halkın Hıristiyan olmasını sağlamıştır.

Benedictus, otoriter, sevecen, bilge ve olgun bir kişiliğe sahiptir. Onun bu karakter yapısı, Benedikten tarikatının Batıda yayılmasını kolaylaştırmıştır.

Benedikten tarikatının kuralları: Batıda Benedictus'un koyduğu dini pratikler, mantıksal açıdan övülmektedir. Onun dini pratiklerinin hedefi, olgun ve tecrübeli bir ruhi yapı meydana getirmektir. Onun dini pratiklerine talip olan kimsenin bir yıl boyunca bir sınama dönemi geçirmesi gerekmektedir. Bu sınamadan sonra, hayatı boyunca kalacağı Manastır başkeşişinin denetiminde törenle tarikat tüzüğüne bağlılık yemini eder.

Benedictus Manastırının ortaya koyduğu en ciddi iş Manastırın yönetiminde madde ile manayı içine alan bir tüzük ve yaşama modeli köymasıdır. Manastırın başkeşişi, kendi keşişleri tarafından seçilmekte ve kimseye karşı sorumlu olmamaktadır. Başkeşiş, tüzüğe ve Allahın yasasına karşı sorumludur. Fakat Allah huzurunda bir gün hesap vereceği kendisine devamlı hatırlatılır. Manastır hayatının bütün safhaları başkeşiş tarafından denetlenir. Maddi olarak hiç kimse birşeye sahip olmayacaktır. Manastırda görevli olan çömezler, konuklar, hastalar, duacılar, aş-

çılar, hizmetçiler ve kapıcılar için disiplin kuralları vardır. Bu konudaki cezalar açıktır.

Ortaçağ Manastır sistemi içinde Benedictus'un Manastır disiplini çok önem arz etmektedir. Benedictus'un dini hayat çizgisinde dikkat çeken genel ruhani çizgiler tevazu, sessizlik ve itaattir. Aziz Benedictus, ılımlı bir insandır. Mensuplarının yeterince beslenme, istirahat ve giyinme gibi konularda ihtiyaçlarını karşılamalarına izin vermektedir. Günlük hayat Benediktenlerde üçe ayrılmıştır:

1. İbadet (5-6 saat).
2. Mutfak işleri, temizlik, el sanatları ve bahçe işleri (5 saat).
3. Kutsal metinleri ve dini yazıları okuma (4 saat).

Burada görüldüğü gibi Benedictus, Manastır sistemi içine bir aktivite getirmiştir. Keşişler sadece ibadet değil, günlük işlerini, çevre bakımını da üstlenmiş bulunmaktadır. Bu da Manastır dünyasına Benedictus'un getirdiği bir yenilik olarak düşünülebilir.

Benedikten Manastırlarındaki zihinsel ve edebi ihtiyaçlar, birçok kitabın yazımını beraberinde getirmiştir. Bunun için Manastırlarda birçok kilise babasının kitapları yazılarak çoğaltılmıştır.

Benedictus'un Manastır ilkeleri içinde, yoksulluk, iffet ve itaat çok önemli bir yer tutmuştur. İnsana sevgi ile yaklaşan bu manastır hayatı içinde bu bazan kötüye kullanılmış ise de, temel ilkeler daima korunmuştur. Benedictus'un Manastır ilkelerinin temelini **Repula Magistri** (Mürşidin yönergesi)nin oluşturduğu kabul edilmektedir. Bu yönergenin kime ait olduğu tam olarak bilinmemekle beraber, Benedictus'un ilkelerinin yaklaşık üçte bi-

rinin buradan alınmış olduğu söylenmektedir. Fakat burada önemli olan "**Benedictus'un tüzüğü**"dür. Çünkü, Avrupada kabul edilen Repula Magistri değil, Benedictus'un öğretileridir. Öyle görünüyor ki, Benedictus bu tüzüğü değişik kaynaklardan derlemiştir. Bu tüzük Manastır hayatına on beş asır boyunca yön vermiştir.

Aziz Benedictus, Benedikten tüzüğü olarak bilinen tüzüğü, **Monte Cassino** Manastırını için 535-540 yıllarında yazmıştır. Özellikle İtalya'daki ve Galya'daki Manastır hayatında bu tüzük etkili olmuştur. Buna göre keşişin hayatını dua, çalışma ve okuma tam olarak dolduruyordu. VII. yüzyıldan sonra, Aziz Benedictus'un kız kardeşi Scholastica'nın yönettiği rahibeler için de bu tüzük geçerli olmuştur.

Aziz Benedictus 547 yılında öldükten sonra, Benedikten ismini taşıyan Manastırların hem sayısı hem de maddi varlıkları artmıştır. Özellikle Batı edebiyatı ve bilimi alanında çok önemli eserler bu manastırlarda ortaya çıkmıştır. Bu manastırların en tanınmışlarından biri, 910 yılında, Akitanyalı Guillaume tarafından bir reform merkezi olarak kurulan Burgonya'daki **Cluny** Manastır'dır. Burada yapılan reformlar, hemen hemen Avrupa'daki bütün manastırlara sıçramıştır.

Benedikten tarikatının altın çağı, XII. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Daha sonraki üçyüz yıllık tarih, bir çöküş dönemini göstermektedir.

1424'de Padova'lı Aziz Giustina, Benedikten Manastır hayatına yeni bir soluk getirmiştir. Bu reform, "**Kongregasyon**"u ortaya çıkarmıştır: Buna göre başkeşiş, üç yıl için seçiliyordu. Keşişler

tek bir manastıra değil, "Kongresgasyona" bağlılık yemini ediyorlardı ve yönetim yetkisi, yıllık genel rahipler kurulunda toplanıyordu. Bu akım, İtalya'da bulunan bütün Benediktenleri kapsamıştır. Böylece hepsi, Cassino Kongresgasyonu'nun adı ile anılır oldu. Diğer manastırlar da zaman içinde reformları kabul etmiştir.

XVI. yüzyıldaki Protestan Reformu, Kuzey Avrupa'daki rahip ve rahibe manastırlarının yok olmasına neden olmuştur. Fransa ve Orta Avrupadakiler de ciddi sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Fakat XVII. yüzyıl içinde Fransa ve Almanyadaki Benedikten tarikatı, manastır hayatını yeniden canlandırdı. Yeni Kongresgasyonlar kuruldu. Fransa'daki, Mau-ristler, Paris'teki Adoration Perpetuelle (1653), Notre Dame de Calvary (1617) bunlardan bazılarıdır. Mauristlerin ilk başkanı Dom Gregory Tarrisse (1575-1648), Paris'teki merkezlerini bir bilim merkezi ve bilim adamlarının bir buluşma yeri yapmıştır. Özellikle burada, tarihi vesikalar toplanmış ve değerlendirilmiştir. Mauristler 1789 Fransız devrimine kadar varlıklarını sürdürmüşler ve 1817'de tamamen yok olmuşlardır.

Benediktenlik XIX. yüzyıl ortalarında yeniden canlanmaya başlamış ve kurdukları vakıflarla faaliyete başlamışlardır. İngiltere'de ve Amerika'da yeni kongresgasyonlar kurulmuştur. Bunun üzerine papa XIII. Leo, bağımsız Benediktenleri biraraya getirmeye çalışmış ve 1893'de bağımsız kongresgasyonları bir federasyon altında toplamaı sağlamıştır.

Benedikten Manastır keşişleri, tarih boyunca Hıristiyan düşüncesinin ve eğiti-

minin gelişmesine ve Hıristiyanlığın yayılmasına çok önemli katkı sağlamıştır.

BERAT GECESİ: Müslümanlar şaban ayının onbeşinci gecesini **BERAT** gecesi olarak kutlamaktadırlar. Bu geceyi, müslümanlar, Rahmet gecesi olarak değerlendirilmektedirler. Rahmet ve bağışlanma gecesi olarak kabul edilen Berat gecesinde müslümanlar, ibadet, dua ve tövbe gibi işler yaparak kulluk atmosferini yoğunlaştırırlar. Bu konuda peygamberimizden bazı rivayetler nakledilmiştir. Fakat İslâm âlimleri, bu rivayetlerin sıhhati üzerinde durmuşlar ve bu hadislerle kuşku ile yaklaşmışlardır. Ancak İslâm âleminde, özellikle Türkiye'de Berat gecesi, çok önemli bir şekilde ihya edilmektedir. Müslümanların kulluk duygularının yoğunlaştığı böyle gecelerin, bid'at olduğunu söylemenin de bir faydası yoktur. Önemli olan, müslümanların bu geceleri ihya ettikleri gibi, diğer günlerde de kulluk sorumluluğunu devam ettirmeleridir. Müslüman, her gününü ve gecesini kulluk sorumluluğu altında geçirmelidir.

BERDİAEFF: 1874'de Kiev'de doğan ve 1948'de ölen Nicolas Berdiaeff, kendini Batıya kabul ettiren yegane Rus din filozofudur. Hıristiyanları daha mistik, daha sosyal ve hatta devrimci birtakım yollara iten onun düşüncesi, Doğu ve Batının, iman ve isyanın kavşak noktasında kendini gösterir. Asil bir aileden doğmuş olan Berdiaeff, gazeteci olmak için çabucak çevresinden uzaklaşmış, politika ve kültür mücadelelerine katılmıştır. Önce sosyalisttir, (Bunun için iki defa tutuklanmıştır), az da olsa konformisttir. O, Marx'ın düşüncesi ile Kant'ın düşüncesini birleştirmeye teşebbüs etmiştir. 1901'den itibaren, özellikle Nietzsche sayesinde ya-

raticı deha'nın keşfi, onu, Marxizmden uzaklaştırmıştır. Yine de o, Marksizmin adalet fikrini daima muhafaza etmiştir.

1909'a doğru Ortodoks Kilisesine katılmış ve onun teolojisinin yenileştirilmesine iştirak etmiştir. Bununla beraber onun yok edilemez uyumsuzluğu, 1913'de "**Le sens de l'acte Créateur**" adlı eseriyile beraber onu, kiliseden uzaklaştırmıştır O, kendini, bir Hıristiyan antropolojisinin hazırlığına adayın bir peygamber olarak gösteriyor. 1914 ve 1917 ihtilalleri, tarihin temizleyici şokunu temsil ederler. Sosyalist tecrübeyi kabul, hicreti reddederek, birtakim riskler altında (Yeni rejim onu iki defa hapsedmiştir) hazırlanan cemiyet içinde, ruh hürriyetini ve yenilemiş bir Hıristiyanlığı yükseltmeye girişiyor. Yazarlar Cemiyeti'nin başkan yardımcısı olarak o, 1919'da "**Hür Mânevî Kültür Akademisi**"ni kurmuş ve 1920'de Moskova Üniversitesi'ne Profesör olmuştur. Daha sonra, Batı dünyasında neşredilmiş olan bu üniversite notları tarihin anlamına ve Dostoevski'nin düşüncesine tahsis edilmiştir. Berdiaeff, 1922'de "**Komünizmin İdeolojik Düşmanı**" ithamıyla, Rusya'dan sürgün edilmiştir.

1922-1924'de Berlin'de ve Avrupa'da ilgi görmesini sağlayacak olan "**Un Nouveau Moyen Age**" adlı eserini neşretmiştir. 1924'de de Fransa'da Clamart'a kesin olarak yerleşmiştir. Bir muhacir olmayı kabul etmeyen Berdiaeff, Fransa düşünce hayatına girmiştir. Böylece, Doğu Hıristiyanlarıyla, Batı Hıristiyanları arasında kesin bir karşılaşmayı harekete geçirmiş ve personalist hareketin ilham edicilerinden biri haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında onun ilham ettiği "**Ortodoks Hareket**" çok sayıda Yahudi'yi kurtarmış,

bizzat Rusya'da hissettiği milli uzlaşma gelişmelerini kayırmaya teşebbüs etmiş ve bu konuda "**L'Idée Russe**" adlı eserini kaleme almıştır. Stalinizm'in son evrimi ile hayal kırıklığına uğrayan Berdiaeff, savaştan sonra yine de bir dünya zaferi üzerinde yargı yürütmüştür. O, çağdaş dünyanın bir peygamberi olarak telakki edilmiştir. 28 Mart 1948'de en verimli zamanında ölmüştür. **GELECEĞİN HİRİSTİYANLIĞI**: Berdiaeff, Modern isyanla, hristiyânî bütünleşmeyi, özellikle Marks'la Nietzsche'yi birleştirmeye teşebbüs etmiştir. Aslında onun düşüncesi, tüm varlığı aydınlatmak ve değiştirmek için mânevî tecrübeden hareket eden "**Mistik bir realizm**"dir.

Bölünmenin ve köleliğin saltanat sürdüğü amprik dünya, daha gerçeği tüketmemiştir. Hayatın hakikati, kendini, azizlerin, mistiklerin, peygamberlerin, adalet yaratıcılarının, sevincin ve güzelliğin tecrübesi içinde izhar ediyor. Bu gerçek varlık, hürriyetin trajedisi ile deli divane olmuştur. Hürriyet, irrasyoneldir ve esastır. Allah ise onun önünde güçsüzdür. Hürriyetin, insanla münasebeti, insanı trajik bir kade-re, yani Çarmıh'a gerilmiş bir aşka dahil etmesidir. Günah orjinal ve sürekli olarak manevî ve kozmik bir hadisedir. O, insanıyeti paramparça etmiş ve zamanın, mekânın, maddenin müşahhaslaşmış bir tarzını meydana getirmiştir. Yine de İnsan, sadece Allah'da insan olmuştur. Kutsal-Ruhla aydınlanmış hürriyet, yaratıcı hale gelmiştir. Bunun için Allah, insandan, yaratıcı aşkın hür cevabını beklemektedir. İşte en yüksek derecede dinî faaliyet, kâinatın şeklini değiştirmeye gelen İsa'dan nuru fişkirtmek için bir an olsun müşahhaslığı kıran yaratıcı bir faaliyettir. Böyle-

ce gelecek, müşahhas seviyede çarınma gerilmiş, fakat herşeyi aydınlatmaya yetenekli bir Kutsal-Ruh Hıristiyanlığına ait görünmektedir.

BERGAMA ASKLEPIEİONU: Bergama'da bulunan antik bir kutsal alandır. M.Ö. IV. yüzyılda Hekimlik Tanrısı ASKLEPIOS'a adanmış olan su kaynağının bulunduğu yerdir. Buraya M.S. II. yüzyılda bir tiyatro ve kitaplık inşa edilmiştir. Böylece, daha önce inşa edilmiş olan sütunlu galeriler zenginleşmiştir. Burası, hastaların tedavi edildiği bir şifa yeri olarak ün salmış ve her geçen gün şöhreti çevreye yayılmıştır.

Burada, Helenistik dönemden kalma, Asklepios soter, Apollo kalliktenos ve Asklepios'un kızı Tanrıça Hygeia adına tapınaklar görülmektedir. Diğer kalıntı yapılar ise, M.S. 117-138 dönemlerinin tarihini yansıtmaktadır.

Hastaları tedavi için çamur banyoları, spor ve müzik ile tedavi usullerinin uygulandığı, dikkat çekmektedir. Tedavi olan hastalar, ASKLEPIOS tapınağını ziyaret ederek para bağışında bulunurlar. Adak olarak, çoğunlukla iyileşen organların küçük bir modeli veriliyordu. Bu tür adak eşyalarından bazıları, Bergama arkeoloji müzesinde görülmektedir.

Kutsal alanın kuzeybatısında 3.500 kişilik bir tiyatro vardır. İlbahar şenlikleri burada yapılmaktaydı.

Kutsal alanın doğusunda M.S. 150'de Konsül Lukius Rufinus'un yaptırdığı ASKLEPIOS tapınağı yer almaktadır. Bu tapınak, Hadrianus'un Roma'da yaptırdığı PANTHEON'dan örnek alınarak yapılmıştır.

Bergama Asklepieionu, Roma döneminde çok görkemli binaları, anıtları ile dikkat

çekici bir görünüm arz ediyordu. Hıristiyanlığın Roma'da kabulünden sonra (milan fermanı 313) burası, önemini yavaş yavaş kaybetmiştir. Yapılan Arkeolojik araştırmalardan sonra, Bergama Asklepieionu'nun, Helenistik ve Roma döneminin sanat anlayışını yansıttığı iyice ortaya çıkmıştır.

BERNARD CLAIRVAUX: 1090 yılında Fontaine-les... Dijon'da doğdu, 20 Ağustos 1153'de Burgonya'da öldü. Clairvaux Manastırının kurucusu ve baş keşişidir. Annesinin 1107 yılında ölümü hayatını etkilemiş ve inziva hayatını tercih etmiştir. Bernard yirmi beş kadar arkadaşı ile birlikte 1112 yılında Cistircium tarikatına girmiştir. 1115 yılına kadar ilâhiyat tahsilini orada sürdürmüştür.

1115 yılında Clairvaux'da küçük bir Manastır topluluğunun başına geçmiştir. Bu manastırın ayakta durması için Bernard, ciddi mücadele vermiştir. Bu arada sağlığı bozulmuştur. Bir kulübeye çekilerek, birçok yazı yazmıştır. Bu yazılarda kilise babalarının bilgileri yansıtılıyordu. Kitabı Mukaddesten simgelerle alıntılar yapılıyordu. Her yazı şiirsel idi. Bernard "Bakire Meryem'e Övgüler" isimli yazısını da bu kulübede yazmıştı. Aziz Bernard, üçyüzden fazla mektup yazmıştı. Bu yazılarda, mistik yaşamı tercih eden, acı çeken insanlara acıma duygularını yansıtıyordu. Aziz Bernard, hayatının en dolu yıllarını 1130-1145 yılları arasında yaşadı. Bu yıllarda Clairvaux'da ve Roma'da ortaçağ Hıristiyan ilâhiyatının çok önemli konularındaki tartışmalarda danışmanlık yapmıştır. Papa ve karşı-papa çatışmalarında, kilisenin aldığı yaraları telâfi etmeye çalışmıştır.

Ona göre, Tanrıyı aramanın yolu “**utanç verici bir merak**”tan değil, bir sevgiden geçiyordu. Ona göre kalbinde sevgi taşımak, Allah'ı bilmenin ilk şartıydı. Aziz Bernard, zamanının en büyük diyalektikçisi ile girdiği tartışmada, bu sevgi yolunu seçmiş ve sonuçta başarılı olmuştur.

Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlık için bir tehlike olarak görülen müslümanlar için başlatılan II. Haçlı seferi için, Aziz Bernard'ı, papa III. Eugenius ve Fransa kralı VII. Louis ikna etmişlerdi. Ancak Bernard yine de bu Haçlı seferine iyi bakmamıştı. Çünkü o, maceracıların savacı eğilimlerine pek yüz vermemişti.

Aziz Bernard'ın öğretisinin temeli şu sözlereydi. Tanrı sevgisi nereden geliyordu? Tanrı'dan. Peki bu sevginin ölçüsü neydi? Ölçüsüz sevmek...

Aziz Bernard'a kilise doktoru ünvanı, 1830'da verildi ve papa XII. Pius bir genelge ile Doctor Mellifluus (Ağzından bal damlayan bilgin) sıfatı ile onu onurlandırdı.

BESMELE: Besmele “**Rahman ve Rahim olan Allah'ın adı ile**” anlamına gelmektedir. Kur'an'da ayet olarak Neml süresi/30'da açıkça geçmektedir. Kur'an'daki 113 sürenin başında da Besmele vardır. Sadece Tevbe süresinin başında yoktur.

Kur'an-ı Kerim, Besmele dahil 6666 ayettir. Bazı bilginlere göre sûre başındaki Besmeleler ayet sayılmaz. İmam Şafîî gibi âlimler sûre başlarındaki Bismelenin ayet olduğunda ısrar etmişlerdir. Bunun için Şafîî mezhebinde olanlar namazda Besmeleyi açıktan okumaktadırlar. Maliki mezhebine göre sûre başındaki Besmele ayet değildir. Hanefi Mezhebine göre Besmele ayettir. Ancak, sûrelerin ayetleri içinde sayılmaz. Bunun için namazda

bismelenin gizli okunması gerekmektedir.

İslâmi düşünce ve yaşama sistemi içinde Besmele müslümanın hayatının bir parçasıdır. Müslümanlar peygamberimizin tavsiyesi üzerine her işe Besmele ile başlarlar. Besmele ile “**Herşeyi bize veren, ih-sanda bulunan, koruyan ve acıyan Allah'ın adı ile**” işe başladığını müslüman söylemiş olur. Böylece, müslüman kendini, Allah'a sigorta ettiğini, onun güveninin ve himayesinin altına girdiğini, hem dili hem de kalbi ile ifade etmiştir.

İslâmiyette kurban kesilirken, veya hayvanların kesiminde Besmele çekmek gerekir. Helâl olan herşeye Besmele ile başlamak gerekir. Kötü ve haram işler için Besmele çekmek doğru değildir, çünkü onların yapılması caiz değildir.

BET DİN: Yahudi hukuk mahkemesidir ve çok eski bir tarihe sahiptir. Tora'da, Musa'nın sabahtan akşama kadar halkı mahkeme etmesinden bahsedilir. (Çıkış: 18/13) Ancak bu durum, Musa'nın kayın pederi'nin Musa'ya şu tavsiyelerde bulunmasına kadar devam etmiştir: “Yaptığın iş iyi değildir. Hem sen, hem de yanındaki halk tükeneceksiniz. Bu işi tek başına kaldıramazsın. Sana ağır gelir. Beni dinle, sana öğüt vereyim. Tanrı seninle olsun. Tanrının önünde halkı sen temsil etmelisin. Kuralları, yasaları halka öğret, izlemeleri gereken yolu, yapacakları işi göster. Bunun yanı sıra halkın arasından Tanrıdan korkan, yetenekli, haksız kazançtan nefret eden dürüst adamlar seç; onları, biner, yüzer, ellişer, onar kişilik toplulukların başına önder yap. Halka sürekli onlar yargıçlık etsin. Büyük davaları, sana getirsinler, küçük davaları kendileri çözsünler. Böylece işini paylaşmış olurlar.

Yükün hafifler. Böyle yaparsan, Tanrı da buyurursa, dayanabilirsin. Herkes esenlik içinde evine döner” (Çıkış: 18/17-23). Musa kayınbabasının sözünü dinleyerek aynen yaptı. Halka sürekli yargıçlık yapan bu kişiler zor davaları Musa'ya getirdiler, küçük davaları ise kendileri çözdüler” (Çıkış: 18/24-26).

Daha sonraki dönemlerde bu hâkimler'in herbiri bir kabilenin şefi haline gelmiştir. Daha sonrada krallar, hâkimlik görevini icra etmişlerdir. Meselâ, Hz. Süleyman bu konuda klâsik bir örnek teşkil etmektedir. Talmud ikinci mabed döneminde, üç, yirmi üç ve yetmişbir üyeden oluşan farklı mahkemelerin varlığından bahsetmektedir. Farklı tip işler, Bet-Din tarafından yargıya bağlanıyordu ve daha yüksek bir mahkemeye ihtiyaç duyulmuyordu.

Her bölge üç hâkimden oluşan bir mahkemeye sahip bulunuyordu. Bu Bet-Din, sivil işlere de bakıyordu. Her şehirde, yüz yirmi veya daha fazla yetişkin ve yirmi üç hakimden oluşan bir Bet-din vardı. Bet-Din, dini veya sivil konularda hertürlü maddi veya manevi cezayı vermekle yetkiliydi. Ceza ile ilgili kararlar iki hakimin çoğunluğu ile veriliyordu. Kudüs'te Bet-ha Mikdaş'da, yirmi üç üyelik üç mahkemenin olduğundan bahsedilir. Bunlardan birisi, mabedin girişinde, ikincisi, mabedin avlu girişinde, üçüncüsü ise dikdörtgen salonda bulunmaktaydı.

Daha sonra yetmişbir üyelik SANHEDRİN geliyordu. Yirmi üç üyelik mahalli mahkemelerin çözemediği davalar, Kudüs'teki yirmi üç üyelik mahkemeye naklediliyordu. Davayı bu mahkeme de çözemezse, bu dava Sanhedrin'e geliyordu.

Sanhedrin'in kararları bütün İsrail için bağlayıcı kararlardı. Kararlar, Sanhedrin'de ittifakla alınırdu. Sanhedrin'in kararlarına uymayan hakim, ölüm cezasına çarptırılırdı. Sanhedrin iki tür davaya bakıyordu. Bunlardan biri yasama ile ilgili davalar. Bu davalara her türlü dini veya sivil davalar veya cezai davalar giriyordu. Diğer, bayramların tarihinin tespiti idi.

Bet-Din'in hakimleri, Sanhedrin tarafından tayin ediliyordu. Kudüs'ün düşmesinden sonra Yohannan ben Zakkai, Sanhedrin'i YAVNEH'e nakletmiştir. Sanhedrin orada, Yahudi hayatının bütün alanlarını temsil etmiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde diğer Yahudi merkezleri Sanhedrine itiraz etmeye başlamışlardır. Meselâ, Babil okulları, kendilerini başlıca kurumlar olarak takdim etmeye başlamışlardır. Nihayet YAV-NEH Sanhedrin meclisi, milâdi 425'de kaldırılmıştır.

Yahudi cemaatleri nisbeten bağımsız bir şekilde yaşarken, Bet-Din, bütün hukuki konulara bakmakla yükümlüydü. Yani, hertürlü dinî, sivil ve kişisel problemler, Bet-Din'de çözüme ulaştırılıyordu. Birçok halde mahkemeler, cismani cezaya yetkili olmasalar da zorlayıcı kararlar vermeye yetkileri vardı. Meselâ, birbirine çok bağlı bir Yahudi cemaati içinde verilen “afroz” cezası, bunlardan biridir. İspanya kralının otoritesi altında Bet-Din, çok geniş yetkilerle kuşatılmıştır. Hatta ölüm cezası bile verebiliyordu.

Bugün de Bet-Din, Yahudilerin bulunduğu yerlerde mevcuttur. İsrail hariç, Bet-Din'in baktığı en önemli dava Halakhah'a göre boşanma konusudur. İsrailde ise Bet-Din daha çok yetkiye sa-

hiptir. Hatta Bet-Din'in yetkileriyle, ülkedeki lâik mahkemeler arasında yetki tartışması, İsrail'de sık sık gündeme gelmektedir. Bet-Din'in meşgul olduğu önemli konulardan birisi de Yahudi dinini kabul edenlerin durumudur.

Amerika'da devlet mahkemeleri, Bet-Din'in verdiği kararları, göz önünde bulundurmaktadır.

BET HA-MİKDAŞ (Süleyman Mabedi):

Hz. Davud'un oğlu Hz. Süleyman (Şlomo Hameleh) tarafından Kudüs'te yaptırılan muhteşem mabudin adıdır. Efsaneye göre Şlomo (Süleyman) Bet-Ha Mikdaş'ı inşa ettirmeye karar verdiğinde, Tanrının meleklere birisi ona rüyasında görünmüş ve şöyle demiştir: "Ey İsrail kralı David Hameleh'in oğlu Şlomo, Tanrı'nın adını onurlandırmak için yapacağın tapınağa, tüm halkının kendi olanakları dahilinde katılımını sağlayacaksın" Böylece Şlomo (Süleyman) bütün halkı Bet ha-Mikdaş için seferber eder. Bu inşaatta fakir halkın payına Batı Duvarı düşer. Bunun için Batı duvarı, en sonra bitmiştir. Böylece Batı Duvarı binbir güçlkle bitirilmiştir. Bet ha-Mikdaş tamamlanınca, Tanrı, Batı Duvarı üzerinde durmuş ve şöyle demiştir: "Fakir ve muhtaç halkın el emeği ve alın teri benim nazarımda en değerli olanıdır. Bunu ebediyen kutsuyorum."

Efsaneye göre, ilâhi bir ses yankılanmış ve şöyle tekrarlanmıştır: "**Tanrının kutsal varlığı, Batı duvarını ebediyen terketmeyecektir.**"

Şlomo Hameleh'in yaptırdığı Bet ha-Mikdaş'ın uzunluğu 60 arşın, genişliği 20 ve yüksekliği 30 arşındır. Mabedin eyvanının uzunluğu 20 arşın ve genişliği 10 arşındır. Mabedin pencereleri kafesle kaplanmıştır. Mabedin duvarlarına bitişik

katlar vardır. Katların etrafında yan odalar vardır. **Bet ha-Mikdaş**, taşlar yontularak yapılmıştır. İnşaatta çekiç, balta kullanılmamıştır.

İnşaat bitince mabed, sedir ağacından kalın tahtalar ve kirişlerle kaplanmıştır. Mabedin dışındaki ve içindeki bütün duvarlara kabartma şekiller, melekler, hurma ağaçları ve çiçek figürleri yapılmıştır. Mabedin içi ve dışındaki bütün döşemeler altın kaplıdır.

Mabedin giriş kapısı selvi ağacından yapılmış olup (her bir kanat ikiye katlanabilirdi), kapılar çeşitli oymalarla süslenmiştir. Hz. Süleyman'ın hükümlerini vereceği bölüm ve kendisine ait olan Yatzieh (özel oda) mabedin içindeydi. Taştan yapılmıştı ve sedir ağacı ile kaplanmıştı. Bu bina otuz bölümden meydana geliyordu.

Yapay bir havuz yaptırılarak mabedin güneydoğusuna konmuştu. Yapay havuz dikdörtgen biçiminde olup eni on arşın, uzunluğu beş arşın, derinliği bir arşındı. Havuz on iki öküz üzerine oturtulmuştu. Havuzun kenarları zambak sapsarı gibi işlenmişti.

Mabedin bütün kapıları, üzerinde huzur ekmeği bulunan altın masa, iç odanın önünde, beşi sağda beşi solda bulunan şamdanları, çiçekleri, kandilleri maşaları, tasları, makasları, leğenleri, kaşıkları, tabloları ve bütün mabedin kapı tokmakları som altından yapılmıştır.

Ahit sandığı, Bet ha-Mikdaş'a çok özel şekilde ve özel bir yere konmuştu.

Bet ha-Mikdaş, Yahudi dini ve sosyal hayatının merkezini oluşturmuştu. Bunun için Hz. Süleyman dönemi Yahudilerin altın çağını meydana getirmiştir. Bayramlar da Filistin'in her yanından gelen halk, Bet

ha-Mikdaş'da toplanırlardı. Sukot ve Pesah bayramları mabedde kutlanıyordu.

Mabedin bölümlerinin özellikleri vardı:

1. Dış Avlu: Bu bölüme bütün İsrail halkı girebilirdi. Kurbanlar burada kesilir, çardaklar burada kurulurdu.

2. Kutsal Bölüm: Bu bölüme herkes giremezdi. Sadece, Levi ve kohenler girebilirdi.

3. Kutsallar Kutsalı Bölüm: Bu bölüm, ahit sandığının bulunduğu bölümdür. Kutsal sandık, Altın Menora, şamdanlar buraya konuyordu. Bu bölüme sadece Kohen Gadol (Büyük Haham) girebilirdi. Büyük haham, yılda bir defa mikve yaptıktan sonra, beyaz elbiselerini giyer ve bu bölümde ibadet ederdi.

Bet ha-Mikdaş'da sürekli dini müzik icra edilen müzisyenler bulunurdu. Bunların çaldıkları aletler, Lir, Arp, Flüt ve Simbaldi idi.

Şlomo Hameleh (Süleyman) döneminde altın çağını yaşayan Yahudiler, Bet ha-Mikdaş'dan çok önemli manevi güç almışlardır. Böylece, Yahudiler Bet ha-Mikdaş'la bütünleşmişlerdir. Ancak, Hz. Süleyman'dan sonra Yahudiler iki krallık halinde bölündüler. Bu krallıklar YEHUDA ve İSRAİL krallıklarıydı. Kudüs, Yehuda krallığının başkenti olmuştur.

M.Ö. 587 yılında, Kudüs, Babil kralı NABUKADNEZAR'ın eline geçerek Bet ha-Mitdaş yıkılır. Yahudiler Babil'e sürülür ve Yahudiler için Diaspora dönemi başlar. Babil sürgünü, yetmiş yıl sürer. Hz. Süleyman'dan Babil esaretine kadar geçen bu döneme Yahudi tarihinde I. Mabed dönemi denmiştir. Babil sürgünü dönüşünde Kudüs'te yeni bir dönem baş-

lar. Bu döneme, II. Mabed dönemi adı verilmektedir.

Bet ha-Mikdaş (Kutsal ev veya Süleyman Mabedi) Yahudi dini ve siyasi hayatı için çok önemli kutsal bir hatıra olarak Yahudilere yerleşmiştir. Hâlâ bugün Yahudiler Bet ha-Mikdaş'ın "Batı duvarı" olarak kabul edilen yerini "ağlama duvarı" olarak takdis etmektedirler.

BET MİDRACH: Dini eğitim merkezidir. Çoğu zaman sinagoglara bitişik olarak inşa edilmektedir. Bet Midrach, Talmud metinleri ve yorumuna hizmet ettiği gibi, bu metinlerin uygulandığı bir yer de olmaktadır. Bet-Midrach, Tora eğitiminin sağlandığı bir yer olarak, sinagogdan daha kutsal kabul edilmiştir. Nitekim Yahudilikte, Bet-Midrach inşaat etmek için sinagogun satılmasına izin verilmiştir. Efsaneye göre ilk Bet-Midrach, Nuh'un oğlu SAM'ın ve onun oğlu Eber'in Bet-Midrachıdır. Midrach bir takım şahsiyetler saymaktadır. Bu şahsiyetler, Bet-Midrach'da eğitim görmüşlerdir. M.Ö. I. yüzyılın hakimleri olan Chemayah ve Avtalyon bu şahsiyetlerin ilk örneklerini teşkil etmektedir. Onların Bet-Midrach'larına girmek için vergi ödemek gerekiyordu. Yahudi tarihinin en büyük hakimlerinden birisi olan Hille, Bet-Midrach'a para ödeyemediği için, dersleri dinlemek amacıyla dama çıktığından bahsedilir.

Ortaçağda ve daha sonraki dönemlerde her şehirde bir Bet-Midrach vardı. Çoğu zaman Bet-Midrach cemaat tarafından yönetiliyordu. Bet-Midrach'da insanlar, bütün günlerini Talmud okuyarak geçiriyorlardı. Gündüzleri çalışmak zorunda olanlar ise, işten önce veya sonra birkaç saatlerini Bet-Midrach'da geçirmek için geliyor-

lardı. Bet-Midrach, sinagoglarda veya onlara bitişikti.

Bugün cemaatların yönettiği Bet-Midrach bulunmamaktadır. Ancak bazı sinagoglar Bet-Midrachlarını devam ettirmektedir. Aynı şekilde her YEC-HİVA'nın bir Bet-Midrach'ı vardır.

BEYANU'L-HAK: II. Meşrutiyetin ilânından sonra İstanbulda kurulan "Cemiyeti İlimiye-i İslâmiye"nin kurucuları tarafından 5 ekim 1908'den 4 kasım 1912 yılına kadar 182 sayı yayınlanan "Beyanu'l-Hak," döneminin en ciddi dini yayınlarından birisidir. Beyanu'l-Hak'ın yazarları arasında, Mehmed Zeki, Ahmed Namim, Mustafa Sabri, Şerafeddin Yaltkaya, Salih Zeki gibi devrin çok önemli din âlimleri vardır. Beyanu'l-Hak, Balkan harbi nedeniyle yayın hayatına devam edememiştir.

BEYTÜ'L HİKME (Hikmet Evi):

Bağdatta, Abbasi halifesi Me'mun tarafından 830'da kurulmuştur. Beytü'l-Hikme, bir ilim ve felsefe merkezidir. Çalışmalar daha çok, felsefi eserlerin Arapçaya çevrilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Abbasi halifesi Me'mun'un, İslâm uygarlığına kazandırdığı en büyük hizmetlerden birisi Beytü'l-Hikme'nin kurulması olmuştur. Buradaki çalışmalar, bir yandan Yunanca eserlerin toplanması, diğer yandan bu eserlerin Arapçaya çevrilmesi şeklinde özetlenebilir. Burada özellikle Süryani mütercimler dikkat çekmektedir. Süryani rahipleri, hem Yunanca, hem de Arapça bildikleri için bu görevi kolaylıkla yapmışlardır. Bu mütercimler arasında, Yahya El-Batrik, Hüneyn b. İshak ve Haccac b. Matar dikkat çekicidir.

Abbasi halifesi Me'mun, bu çalışmalarını samimiyetle destekliyordu. Mütercimlere

çevirdiği kitabın ağırlığınca altın veriyordu. Bilim ve felsefe toplantıları yaptırıyordu. Bu dönemde Bağdat, tam bir ilim ve fikir merkeziydi. Dünyanın, çeşitli ülkelerinden âlimler Bağdat'a kitap bulmaya ve ilim öğrenmeye geliyorlardı. Beytü'l-Hikme'de sadece Yunancadan değil, Farsçadan, suryaniceden ve hatta sanskritçeden çeviriler yapılıyordu. Bu çeviriler sayesinde Bağdat'ta ve daha sonra İslâm dünyasında ciddi bir entellektüel uyanış hareketi kendini göstermiştir. Beytü'l-Hikme'nin İslâm medeniyetine bıraktığı diğer önemli bir mirasda, kütüphanesi olmuştur. Kütüphane 1258'de Moğol istilasının Bağdatı yağmalamasına kadar devam etmiştir.

BHAGAVAD-GİTA: Dörder mısralık 700 bentlik bu şiir, 8 bölüm halinde Hindin en büyük klâsik destanı olan "Mahâbhârata"yı bütünleyen bir manzumedir. Bhagavad-Gita, Sanskritçe, Rabbin şarkısı anlamına gelmektedir. O, prens Arjunayı ve onun savaş arabacısı Krishna'yı (Vishnu'nun sekizinci bedenleşmesi) sahneye koymaktadır. Nihâi savaşın arefesinde Arjuna, zaferin muhtemel lutuflarının, insanları itaat için öldürmeye değip değmediğini sorar. O vakit, Krishna, Dharma'yı (Kutsal kanunu- Gerçek dini) Arjuna'ya ve onun ötesinde bütün insanlara gösterme imkanı bulur. Krishna öğretisi aşağıdaki şekilde formüle edilebilir. "Mecbur olduğun şeyi yap" hakikatte orada hiçbir şey tesadüfe bağlı değildir. O halde eğer Arjuna bir savaşçılar ailesinde doğmuşsa, onun önceki hayatında toplamış olduğu karma (saygınlıklar ve saygınsızlıklar), onun ruhunu (Atmân) bu şartlar içinde şekillenmeye götürecektir. Bu durumu reddetmek (Me-

selâ, Arjuna'nın olayı içinde savaşmayı red etmek) Kainatın asıl değerini (dharma'nın bir başka anlamı) inkar etmektedir. Onu yapacak olan kişiyi, cehennem lâyık kılacak büyük bir sapıklıktır bu. Aksine, ifa edilmiş iyi işler, göksel âlemin kazanılmasına imkan verecektir. Bununla beraber cennetteki veya cehennemdeki ikametler geçicidir. İfâ edilen işlerin değeriyle orantılı belli bir zamandan sonra ruh yeniden ölmekte ve yeniden doğumlar (samsara) devresinde yerini almaktadır. Ancak yine de bir kurtuluş yolu vardır. Bu sâdhular tarafından vaz edilen herşeyden el etek çekme değildir. Çünkü hareketsiz yaşamak mümkün değildir. Yine bu, vedanta'nın mensupları tarafından araştırılan saf metafizik de değildir. Bu, tanrıya kendini bırakma ve dindarca yaşamaya baş vuruştur. Allah aşkı ile (Bhakti doktrini) Karman'ın kökünün bizzat aksiyon değil; arzu, şehvet olduğu ortaya çıkmaktadır. O halde insanın kalbinden menfaati atması, görevini ihtirassız, iştahsız ilgisizlik içinde yapması gerekir. İşte böylece, evrensel düzen korunmuş olmaktadır. Dünya süreklilik kazanmış ve mü'minin ruhu da kurtulmuştur. Çünkü, yeniden doğuşlar devresine ruhu bağlayan yegane bağ, arzunun söndüğü an kopmuştur. Şurası kesindir ki, bu jest ve bu durum rahat bir şekilde elde edilemez. Orada Gita'nın "**Spiritüel metodun**" en geniş anlamını bu kelimeye vererek yoga diye adlandırdığı tamamen zahidane bir disiplin olması lâzımdır. Zaten Krishna, Yoga'nın muhtelif şekilleri alacağına, fakat esas olan şeyin Rabbin yardımını dileyerek onu tatbik etmek olduğuna işaret edilmiştir. Kısacası bu, kurtuluşa götüren bir tapınmadır. Bu, mü-

kemmel bir disiplindir. Gelenekçi Hindu- ların yanında "**Bhagavad-Gita**", Hıristiyanların yanında "**Yeni Ahit**"in oynadığı role benzer bir rol oynamaktadır. O da böylece okunmuş, şerhedilmiş, ezberden okunmuş ve modern Hindu cemaatinin çoğunluğunun müşterek inancı olan teolojik doktrin, orada şeklini bulmuştur.

BHAKTİ: Bu terim, Hinduizmin çok önemli yönlerinden birini belirtmektedir. Burada, tamamen kişisel münasebetleri, mü'minle-Tanrı arasındaki ilişkileri düzenleyen ferdi bir hareket tarzı söz konusudur. Buradaki Tanrı, aile kültürünün icra edildiği Tanrı olabilir. Fakat ekseriya **Bhakti**, geleneksel dini sistemle ve genel inhisarcılıkla bir kopuş halinde bulunur ve mü'mini, kastının ödevlerini ihmale sevkeder. Çünkü Allah için aşk gereklidir. Ayrıca **Bhakti**'nin irâdi olması da nadir bir olay değildir. Çünkü **Bhakti**, Hindu'nun sosyal zorlamaları aşmak için koyduğu vasıtalarından biridir. Gerçekte, muayyen bir Tanrı'ya karşı olan ateşli duygu, gerçek bir ihtiras şeklini almaktadır. Bu şekilde mü'min, kendisini isteyecek kişiyi sosyal ayırım yapmaksızın, yani kast engellerinin ötesinde aşk ile iştirake sevkedilmektedir. Diğer yandan, mevcut sistem (dharma) taraftarlarına skandal bir tutumla itham edildiklerinde bu sofular, derhal manevi bir üstadın etrafında toplanma temayülünü göstermektedirler. İşte Hindu mezheplerinin birçoğunun doğuşu bu şekilde olmuştur.

BİBL (Bible): Yahudi-Hıristiyan vahyini ihtiva eden ve Kutsal-Ruh'un vahyine atfedilen "**kutsal kitapların**" tamamına **Bibl** adı verilmektedir. Katolik kilise hukukuna göre **Bibl**, Eski Ahidi (İsadan önce yazılmış olan 46 kitabı) ve Yeni Ahidi (İsa'

dan sonra yazılan 27 kitabı: 4 incil, Resüllerin işleri, Aziz Paul'e atfedilen 14 mektup, diğer havarilere isnat edilen 7 mektup ve vahiy); ihtiva etmektedir. Biz Bibl'i "Kitab-ı Mukaddes" karşılığında kullanmaktayız. Kitab-ı Mukaddes'in birçok tercümeleri vardır. Bunlardan bir tanesi de "Kudüs Kitab-ı Mukaddes okulu-nun yaptığı Fransızca çeviridir.

BİZANS AYIN TÜRÜ: Ortodoks veya Katolik kilisesine bağlı olup da "Doğu usulü" ayin yapan kiliselerin uyguladığı ayin tipine Bizans ayin türü denmektedir. Bizans ayin tipi, öncelikle ilk Hıristiyanların önemli merkezi olan Antakya'daki ayinlerde icra edilmiştir. Daha sonra, Doğu Roma İmparatorluğu döneminde İstanbuldaki kiliselerde bu ayin uygulanmıştır. Ayin sırasında kullanılan dil, Yunanca idi. Daha sonraki dönemlerde ayinde okunan dualar, Bizans İmparatorluğu etkisindeki milletlerin dillerine çevrilmiştir. Böylece bazı ilaveler yapılmış ve Bizans ayin tipi, orijinal özelliği olan Yunan karakterini kaybederek Bizans damgasını iyice benimsemiştir.

Daha sonra bu ayin tipinden, Arnavut, Rus, Bulgar, Yunan, Macar İtalyan-Arnavut, Melkit, Rumen, Beyaz Rus, Ruten, Slovak, Ukrayna ve Yugoslav olmak üzere on üç ayin tipi ortaya çıkmıştır. Bizans ayin tipini uygulayan kiliseler, genelde üç ayin türü icra ederler. Bunlar: **Aziz İoannes Khrysostomos ayini;** Bu en sık icra edilen ayindir. **Aziz Basileios ayini;** Her yıl on ayrı özel durumda düzenlenir. **Aziz Gregorios ayini;** Büyük perhizde, çarşamba ve cuma günleri icra edilmektedir.

BLONDEL MAURICE (1861-1949): Maurice Blondel, Dijon'da doğmuştur.

1881'de Ekol Normal'e girmiştir. Bu dönemden itibaren, Léon Olle-Laprune'nin etkisiyle "Aksiyon" konusunu düşünmeye başlamıştır. Bu tezi, Sorbonne'da 7 Haziran 1893'de savunmuştur. Tez jürisinin başkanı Emile Boutroux idi. Maurice Blondel'in bütün kaygısı "Din ile Felsefeyi bir bağla birbirine bağlamaktı." O, felsefenin dinî olduğunu söylüyordu. O, bunun kazaen değil; tabiatı icabı böyle olduğuna inanıyordu. Onun en meşhur eseri L'Action'du. Diğer eserleri onu takip etmiştir. Bütün eserleri, onun niyetini ve metodunu belirtmeye yönelmiş vaziyettedir. 1896'da Aix-en-provence Üniversitesinde kendine zorla bir kürsü bulmuştu. 1913 yılında Laberthonnière ile birlikte "Hıristiyan Felsefesi yıllığını" çıkarmayı üstlenmişti. Sessiz bir tefekkür içinde önemli eserleri olan "La pensée, L'être et Les êtres, L'Action"u (Düşünce, varlık ve varlıklar, Aksiyon) hazırlamış ve onlara, "philosophie et Esprit chrétien" (Felsefe ve Hıristiyan Ruh) isimli eserini ilave etmişti. Maurice Blondel 4 Haziran 1949'da ölmüştür. Düşünce hakkını sonuna kadar savunmuştur.

BOĞA KÜLTÜ: M.Ö. 30.000 - 10.000 yılları arasında görülen Boğa kültü, daima erkek gücünü temsil etmiştir. Mağaralarda yer alan hayvan figürlerinin arasında Boğa, daima iyi bir yer işgal etmiştir. Boğa figürleri, okun deldiği, yaraladığı şekilde gösterilmiştir. Boğa, erkekliliği ve bereketi sembolize etmiştir. Çünkü, önemli bir gıda katkısı olarak bunu fazlası ile sağlıyordu. Bunun için boğa, iyi bir av hedefi oluyordu.

Bu sahnelere büyüsel merasimler eşlik ediyordu. Daha sonra insanoğlu yerleşik hayata geçince evcilleştirmiştir. Böylece

boğa, bereketliliğe, ve toprağa ortak olmuş oluyordu ve insan oğlu da ziraatçı olarak, buğday, arpa gibi mahsüller kaldırıyordu.

Doğuda bulunan boğa fresklerinin en eskisinin tarihi Neolitik çağa kadar uzanmaktadır. Anadolu'da Çatal Hüyük'te James Mellaart, 1961-1965 yılları arasında VII bininci yıla ait bir tapınağın duvarında siyah boğa resimlerini keşfetmiştir. Halbuki siyah boğa resimleri VI. bininci yıla ait bir olaydı. Bu meşhur av sahnesinde, dili sarkmış, boynuz yüzlü, kocaman bir boğa, merkezî bir yer işgal ediyordu. Bu arada avcılar, leopar derili, silahlı ve vahşi eşeklerin ve bir köpeğin refakat ettiği bir manzara sergiliyorlardı.

Diğer taraftan boğa, erkek bir Tanrıya binek görevi yapıyor ve Ana-Tanrıçanın parédre'i oluyordu. Boğa, yerin zenginliğiyle kimlik kazanıyor sonra da üretici, kan ve öz haline geliyordu. Anadolu'da birçok tapınak, kilden yapılmış boğa kabbartmaları ile dekore edilmiştir.

Boğa kültü, Yakın-doğuda, Mezopotamya'da Mısırdaki ve Hindde de görülmektedir. Yazının görülmesiyle birlikte Akdeniz havzasına taşınmıştır.

Mezopotamya'da Sümerler, boğaya tabiatüstü bir güç vermektedirler. Ritüel çift sürme ve dini bayramlarda, boğa yer alıyordu.

Hindistan'da Mohenjo-Darö sitesi, bol miktarda boğa heykelciliği ihtiva etmektedir. Zirai verimliliğe boğa tesir etmektedir. Boğa, omuzlarında geometrik dekorasyon taşımaktadır. Tek boynuzlu olarak da tasvir edilmektedir.

2500 yılında Sümerlilerle İndus halkı arasında ticari ilişkiler vardı.

Rig-Vedada M.Ö. 1500 yıllarında boğa kültünden bahsetmektedir. Mitra kültüründe temel kurban, kesilen boğanın kutsal kanı ile yıkanmaktadır.

Mısır'da birinci hanedanlıktan itibaren yani M.Ö. 3000 yılından itibaren boğa, büyük Tanrı olmuştur. Kralın mezarı üzerinde, kilden yapılmış boğa başları bulunuyordu. Yine Mısırdaki kral model olarak boğa gücünü alıyor ve boğa şeklinde bizzat Tanrı oluyor. Mısır'da boğa kültü yaratılmış, bundan da Apis ve Mnévis çıkmıştır. Apis'e, Memphis'de, hayvan şeklinde tapılmıştır. Yaratıcı Ptah'ın bedenleşmesi olarak düşünülmüştür. Nil'in bereketinin artması ona atfedilmiştir.

Mnevis ise, güneş Tanrısı Re'nin kişileşmesidir. Heliopolis'te bir kült icad edilmiştir. Mısırlılar, ebediyen yaşaması için hayvanları ve boğayı mumyalıyorlardı. Diğer Tanrı-Boğalar, bu panteonu tamamlıyordu.

Mezopotamya'da olduğu gibi, Mısır'da da boğa, kozmik ve semavi dünyaya ortak oluyordu. Bu ülkelerin kozmogonileri, yaratıcı ve bereketli gücü, Astral güce bağlıyordu. Ur şehrinin Nannar'ı, bizzat Tanrı-Ay'la kişiselleşti. Apis, Nil ve Ayla ilgili fonksiyonları üzerinde topluyordu. Savaşlar, fetihler, politik ittifaklar, boğa kültürünün yayılmasını kolaylaştırmıştır. Hititler, Hurrit'ler, İbraniler, Mısırlılar ve Asurlular boğa-Tanrıyı tanımaktadırlar. Avrupa'da Giritte boğa-Tanrı görülmektedir.

BOĞAZKÖY: Bugün Çorum ili toprakları içinde yer alan Hattuşaş diye anılan antik bir yerleşim yeridir. Boğazköy, Boğaz kale ilçesinde bulunmaktadır. Bu yerleşim yeri, M.Ö. 2000 yılının tarihini taşımaktadır. Anadolu ve Suriye topraklarında güçlü

bir imparatorluk kurmuş olan Hitit imparatorluğunun başkentliğini yapmıştır.

Bölgede Fransızlar, çok önemli arkeolojik araştırmalar yapmışlardır. 1834'den günümüze kadar sürdürülen kazı çalışmalarında Boğazköy'de çok önemli dini ve kültürel unsurlar ortaya çıkarılmış ve Hitit medeniyetinin özellikleri dünya bilginlerince tanınmıştır. Bu kazılarda bulunan çivi yazıları ile Boğazköy'ün Hititlerin başkenti olduğu ispat edilmiştir. Bu bölgede Fransızlardan sonra en önemli çalışmayı yapanlar, Alman Arkeoloji Enstitüsü olmuştur.

Boğazköy'deki ilk yerleşim kalıntıları M.Ö. 3.binin izlerini göstermektedir. Yazılı belgeler, Boğazköy'ün tarihini M.Ö. 1900 yılından hemen sonra başlatmaktadır. Hitit yazıları kentin adının HATTUŞ olduğunu belirtmektedir. Yine bu belgelerin bildirdiğine göre, kent halkını oluşturan unsurlar HATTİ'ler ve ASURLU'lardı. M.Ö. 1600 yıllarında Hitit hanedanlığından KUSSARA kralları Boğazköyü başkent yaptılar. Bu krallar sayesinde Hitit dili, Anadolu'ya yerleşmiştir. Böylece, kentin Hattuş olan adı, Hititçede HATTUŞA'ya dönüşmüştür.

Hattuşa, M.Ö. XIV. yüzyılın ilk yarısında başlayıp, M.Ö. 1200 de son bulan Büyük Hitit İmparatorluğu süresince önemini korumuştur. M.Ö. 1200'de KAŞKALAR tarafından kent yağmalanmış. M.Ö. 650-500 yılına kadar burada oturanların, bıraktıkları çanak, çömlek, kült belgelerine bakılırsa FRİGLER olduğu sanılmaktadır. M.Ö. III. yüzyıldan I. yüzyıla kadarki Helenistik dönemde bu bölge Galatlar ve Avrupalı KELT'lerin eline geçmiştir.

M.Ö. XIII. yüzyılda yaşamış olan Hitit imparatorlarının saraylarının bulunduğu

Büyükkale, çok önemli bir kompleksi ihtiva etmektedir. Burada yapılan kazılar, bu bina kompleksinin içinde en önemli yeri tapınakların teşkil ettiğini göstermektedir. 1931-1933 yılında burada yapılan kazılarda çok önemli tabletler bulunmuştur. Burada bulunan malzemeler, Ankara, İstanbul, Çorum ve Boğazköy'deki bölgesel müzelerde sergilenmektedir.

BON DİNİ: Tibet'in yerli dinidir. Budizmin bölgeye yayılması ile Budizmin özellikleriyle bir sentez oluşturmuştur. Ancak yine de kendine has özelliklerini korumuştur. Bon dininin özellikleri şunlardır:

1. Gök tanrının, yeryüzündeki görünüşünü devam ettiren krallara tapınma. (Budizmdeki şekliyle, lama'ların yeniden doğduğuna inanma).
2. Bir bilici-Rahiplerin varlığını kabul etme (Budizmde Kahinler)
3. Hava, toprak ve yeraltı tanrılarına inanma (Budizmde Küçük Tanrılara inanma).
3. Kurban kesme (Budizmde takdimeler)
8. ve 9. yüzyıllarda Budacı hanedanlarla Bon dinini destekleyen aileler arasında mücadeleler olmuştur. Bu mücadele sonucu Bon dini, gelişmiş olan Budizmle yarışabilmek için, kutsal metinleri geliştirerek sistematik bir din biçimini aldı. 8. yüzyıl sonlarında, kral Khrisong Detsen'in baskıları sonucunda Budizme üstün gelme ümidini yitirdiyse de, varlığı hiçbir zaman yok olmadı. Tibet'in kuzey ve doğu bölgelerinde Bon dini yaşamaya devam etmektedir.

BONA DEA: İyi Tanrıça demektir. Roma dininde bereket Tanrıçası olarak inanılır. Bona Dea'nın Roma'da Aventinas tepesinde bir tapınağı vardı. Bu Tanrıça adına,

1 Mayıs'ta birtakım törenler düzenlenmekteydi. Bu tapınağı sadece kadınlar ziyaret ediyor ve onlarca korunuyordu. Bona Dea'ya tapınanlar için şarap ve mersin tabu sayılırdı. Bu törenlerde Damium denilen bir dişi domuz kurban edilmekteydi. Bu Tanrı bazan Damia, olarakda adlandırılırdı. Rahibelerine de Damiatrix deniyordu. Romalılara bu inancın, Yunan dini hayatından geldiği söylenmektedir.

BONAVENTURA (AZİZ): Asıl adı Giovanni DI FİDANZA (1217 - 1274)'dır. Fransisken tarikatına girmiştir. 1587'de "kilise doktoru" olarak ilân edilmiştir. İlk tahsilinden sonra, 1235'de Paris Üniversitesi'ne girmiştir. 1243-1248 yılları arasında Paris'teki Fransisken okulunda ilâhiyat tahsili yapmıştır. Bonaventura, Fransiskenlerin sadakacı hayat tarzları ile kendi hayat tarzını bütünleştirmiştir. 1257'de Paris'te Fransisken ilâhiyat okulunun başına geçmiştir. Kendi kaleminden çıkan Breviloquium (özet), Kitab-ı Mukaddes üzerindeki yorumlardan oluşmaktadır. Bonaventura bu yazılarında St. Augustinus'un ve diğer kilise babalarının fikirlerine âşina olduğunu göstermektedir. Felsefe alanında da çok derin uzlaştırmacı görüşlere sahip olan Bonaventura, dini görüşleri, felsefi boyut içinde sunmasını bilmiştir. Fransisken tarikatının görüşlerini, onu eleştirenlere karşı savunan Bonaventura bu konuda dikkat çekici bir gayret sarfetmiş, 2 Şubat 1257'de Fransiskenlerin genel başkanı olmuştur. Daha sonra Fransisken tarikatı içinde çıkan fraksiyonları uzlaştırmasını bilmiş ve tarikatın bütünlüğünü korumuştur. Hatta Bonaventura Fransisken yaşam tarzını canlandırmayı da başarmıştır. Fransiskenlerin büyük saygısını kazanan

Bonaventura 1260'da tarikatın tüzüğünü yeniden düzenlemiştir. Bu tarikatın başkanlığından 1247'de ayrılan Bonaventura, II. Lyon Konsiline katılmış ve kilisede reformu savunmuştur. Katolik ve Ortodoks kiliselerini birleştirmek için çaba sarfetmiştir. II. Lyon Konsili esnasında ölmüştür. Papa IV. sixtus, Bonaventura'yı aziz olarak ilân etmiştir.

BÔN: Tibetin doğu eyaletlerinde hâlâ müntesipleri olan bir Tibet yerli dinidir. Bôn, şamanizm kökenli bir dindir. Sibirya şamanizmi ile ortak çizgilere sahiptir. Milâdi VII. Asrın sonunda Tibet'e girmiş olan Tantrik Budizmin tesiri altında tam bir metafizikle mücehhez olmuştur. Bu gelişmiş şeklin içine Bôn, pantéonunun başına Buda gibi, KUN-TU BZANG-PO'yu koymuştur. Bu, mutlağı veya Bôn'un vücudunu temsil etmektedir. Bôn saftır, ebedidir, ihtirastan uzaktır; iyi ve kötüyü ve bütün zıtları ihtiva etmektedir. O, ruhun yaratıcısıdır. Onun dişi enerjisi olan Shakti, genellikle BÜYÜK ANA diye isimlendirilmektedir. Onların birleşmesinden (Bôn ile) bir Hikmet Tanrısı ve bir kainat Tanrısı doğar. Böylece teşekkül eden teslis (üçleme), Ebedi olan Shakti ile tamamlanır. (Bôn, Hikmet Tanrısı, Kainat Tanrısı). Teslisin her bir uzvu, vücudun, sözün, yeteneklerin, liyakatların ve ruhun beşkat şeklini tanımaktadır.

Bu yüce Tanrıların altına Bôn, 3600 ilâhtan oluşan bir grup yerleştirir. Ayrıca, bir veya birçok insan veya hayvan başlı korkunç, sayısız Tanrılar konmaktadır. Bunların arasından birçoklarını Lamaizm benimsemiştir. Lamaizm aşağı tanrıları, şeytanlar olarak telâkki etmektedir. İnsana en yakın Tanrılar arasında tarla Tanrısını, çadır Tanrısını, ev Tanrısını ve Tibetli'nin

hayatında başlıca rol oynayan ocak Tanrısını sayabiliriz. Her insan, solunda insan Tanrı ve sağında düşman Tanrıya sahiptir. Bu Tanrılar insanı, insan düşmanlara veya şeytanlara karşı savunmaktadır. Eğer bu Tanrılar, insanın işlediği bir kötülükten dolayı o kişiyi terkederlerse; o insan, hastalıklara ve ölüme maruz kalmaktadır. Büyücüler, örümcek ağı şeklinde bazen de kocaman boylu bir haç üzerine gerilmiş çok renkli ipliklerle tılsım yapmaktadırlar. Burada kanlı kurban nadirdir. Çok eski zamanlarda kalbi yerinden çıkararak istisnai şekilde insan kurbanı icra ediliyordu.

Tanrıların altına Bön, ruhları ve şeytanları iki kategoride dizmektedir: Havaların imparatoru olanlar, yerin imparatoru olanlar.

Lamaizm örneğinde olduğu gibi Bön, batınî doktrini dokuz yola bölmektedir: **Dört sebep yolu:** İlhamlar ve vahiyler kurbanlar-sihir-Ruh çağırma yolları. Doğuşlar zincirinden kurtulma veya kurtuluşu arayan dört yol daha vardır. Tantrik doktrini benimseyen yedinci ve sekizinci yollar ise, murakabe metodları ile ve lamaizmin zahidliklerine yakın zahidliklerle bir tek doğumda kurtuluşa ulaşmaya imkan vermektedir. Dokuzuncu yol ise, **"en büyük yoldur"** (Khyad-parchen-po). Bu yol, mükemmel bir murakebe ile Bön'ün vücudu ile birleşmeye imkan veren dosdoğru yoldur.

BRAHMÂ: Hindu teslisindeki ilk şahsa verilen bir isimdir. Bu teslisin diğer iki unsuru ise, Vishnu ve Shiva'dır Geleneksel olarak Brahmâ, yaratıcı Tanrı olan Démiurge'dur. Bu sıfatla, dünyanın varlığı, hayatında bir gün gibidir. Başka sonsuzluklarla geride bırakılmış ve takip

edilmiştir. Bunlar birbirinden karanlık geceler misali, varolmayan dönemlerle ayrılmışlardır. VARLIK-ŞUUR-MUTLULUK teslisinde Brahmâ, varlığı temsil etmektedir. İlâhiyatçılara göre, Brahmâ mutlak olan Brahmânın ilk cevheridir. Brahmân, Tanrıların ötesinde tektir. Modern Hindistan'da artık Brahmâ kültü yoktur. Fakat onun gücü ve eşi olan Shakti, sanatkârlar ve entellektüellerce SARASVATÎ adı altında tebcil edilmektedir.

BRAHMA-LOKA: Budizm'de çok katlı evrenin, semavi ruhlara ayrılmış kesimidir. Theravada Budizminde Brahma-Loka'nın yirmi ayrı cennetten oluştuğuna inanılmaktadır. Aşağı basamaklarda da on altı cennet vardır. Yüksekte Tanrıların barındığı biçimler dünyası vardır. Buraya Rupa-Brahma-loka denmektedir. En yüksekte, ruh ve biçimden soyutlanmış dört dünya bulunmaktadır. Buna ise, Arapça Brahma-Loka denmektedir. Theravada Budizmi Brahma-loka'da yeniden doğmanın, tefekkür ile büyük faziletleri birlikte yaşamış ferdlerin bir mükafatı olduğuna inanırlar. Budizm'de ferdin ulaşabileceği basamak, Buda'ya inanmak, Dharmaya (öğreti) itaat etmek ve sangha'ya katılmaktır. Sangha, Budist rahipler topluluğudur.

BRAHMAN: Brahman kelimesi, çok yönlü kabul görmesi nedeni ile, oldukça zor tercüme edilebilen bir kelimedir. Bu kelime önce Vedalar döneminde, kutsalın hareketine geçirdiği **"esrarengiz enerji"**yi belirtmiştir. Daha açık bir şekilde ifade etmek istersek dini merasimler esnasında okunan Vedalarda olan dua ve formülleri göstermektedir. Semantik perspektifi genişleterek **"Upanishad"**lar, Brahman kelimesinden, kainatı yaratan, onu destek-

leyen (ve ahirzamandada kaybolan) güc-ten gizli bir isim yapmıştır. Nihayet Vedânta, özellikle Shankara'nın eserinde (VIII. yüzyıl) Barhmanı, herşeyden yüce olan, Tanrılardan yüksek olan, yegane ve tarif edilemez olan tad'ı belirtmek için kullanmıştır. Fakat "**Brahmanın gerçek tabiatı**" konusunda, Hinduizmin ilâhiyatçıları aynı kanaati benimsemezler. Bunlardan bazılarına göre, Brahman, kişisel ruh olan Âtman ile aynıdır. Bu ise hepimizde vardır. Diğer bazılarına göre ise, Brahman ezeli kelime olan "**om**"dur. Birçokları onu, Brahma'da, Vishnu'da, Shiva'da uknumlaşan bir güç olarak görme eğilimindedirler. Bu görüş açısından, bir çeşit Brahma-loka mevcuttur ki bu da Shiva'nın kailâsa vs. gibi olanlarından ayırdır. Yani, bir nevi süper-cennettir. Oraya, bizzat kendilerinde, muşahhas şekilde ruhları ile (Âtman) mutlakı (Brahman) gerçekleştirenler gidebilmektedirler. Böyle bir sonuca ulaşabilmek için, spiritüel bir disiplin olan yoga zaruridir. Fakat bugün Hindu dinine uyanların inanç pratiğinde Brahman üzerindeki spekülasyonlar görülmemektedir.

BRAHMANA: Hinduizmin Kutsal metinleri olan VEDA'lara ilave edilen çok önemli bir Hinduizm literatürüdür. Genelde kutsal bir kelâmın açıklanması anlamına gelmektedir. Brahmana metinlerinin M.Ö. 900-700 yılları arasında derlenmiş olduğu tahmin edilmektedir. Brahmana'lar, mitolojik ve efsanevi öğelerle desteklenmiş görülmektedir. Brahmana metinleri bilhassa Adak törenlerini işlemektedir. Hinduizmin, mitolojik dönemleri hakkında çok önemli bir kaynaktır. Daha sonra yazılmış olan ARANYAKA (orman kitabı), Brah-

manalar ile, Upanişadlar arasında bir köprüdür.

Günümüze Brahmana'lardan gelen sadece Aitareya Brahmana ve Kaushitaki olmuştur. Bu derlemenin esas konuları, on iki gün ayinleri, sabah ve akşam adakları, adak ateşinin yakılması, ay ve dolunay ayinleri, dört aylar ayinleri ve kralların taht törenleridir.

YAJURVEDA, Brahmana'ları, yorumladıkları metinlerin çeşitli bölümlerine eklemiştirler. Aynı şeyi, RĠGVEDA ve SAMAVEDA bilginleri yapmamışlardır. Bunlar, Brahmana'ları, olduğu gibi bırakmışlardır. Açıklamaları, Brahmana'larda bir araya getirmişlerdir.

YAJURVEDA iki ayrı gruptan oluşur. Birincisi, Beyaz yajurveda'dır. Bunlar, Brahmanaları birbirinden ayırır. İkincisi, siyah yajurvedadır. Bunlar birçok Brahman malzemesi ihtiva etmektedir. ŞATAPATHA BRAHMANA, Beyaz yajurveda'nın içinde bulunmaktadır. Bunun için bu Brahman'a, önem bakımından Rigveda'dan sonra gelmektedir.

BRAHMANLAR: Sankritçe Brahmana olarak kullanılan Brahman kelimesi, kutsal bilgi sahibi kişileri yani Brahmanizmin rahiplerini ifade etmektedir. Hindistan'daki kast sistemi içinde ilk sırayı alan Brahmanlardır. Brahmanlar, Vedalar döneminin sonlarından itibaren Hindistanda hâlâ çok önemli bir yer işgal eden dört kast sisteminin (Brahmanlar - kshatriyalar - vaişya - şudra) içinde, ilk sırayı işgal etmeye devam etmektedir.

Hind toplumunda Brahmanlara gösterilen saygı, onların doğuştan temiz oldukları içindir. Brahmanlar, doğuştan arınmış olarak doğmaktadır. Bunun için dini ayinleri sadece onlar yönetebilmektedirler.

Bunlar, ayrıca kutsal metinlerin açıklanması gibi birtakım görevler de icra etmektedirler. Hinduizmin düşünce hayatının gelişmesinde ve istikrar kazanmasında Brahmanların çok önemli rolleri olmuştur. Brahmanlar, Hind toplumunda sadece dini işlerde değil, siyasi alanda da etkilidirler. Brahmanlar, hükümdarlara danışmanlık gibi hizmetlerde de bulunarak toplumda daha etkili bir duruma gelmişlerdir. İngiliz işgali altında kalan Hindistan'da Brahmanlar, önce passif ve itaatkar davranmışlar daha sonra Hind milliyetçiliği içinde yer alarak Hindistan'ın bağımsızlık savaşına destek vermişlerdir. 1947'de Hindistan bağımsızlığını kazandıktan sonra da Hindistan Kongre partisini desteklemeye Brahmanlar devam etmiştir. Ancak, Brahmanların asıl görevleri dini işleri yönetmek olmuştur. Tapınak ve evlerdeki dini törenlerde Brahmanlar oldukça aktif görev yapmaktadırlar. Hindistan'da ayrıca aile rahipliği yapan Brahmanlar da vardır.

BRİT MİLA: Sünnette kesilen deriye "Brit-Mila" denmektedir. Yahudilikte çok eski bir dini milli fenomen olarak görülmektedir. Tora'da, Yahudi erkeklerinin sünnet olmaları emredilmiştir (Tekvin: 17/9-14). Brit-Mila, Kutsal Kitaba göre, Tanrının talimatı üzerine önce Avram Avinu tarafından yapılmış daha sonra Tora'nın bölümlerinde sünnet olma zikredilmiştir. Meselâ prens şekem, Dina'yı çok sevdiği için, onun kendisine geri verilmesi için yalvardığında şunu söylemişlerdir: "Kız kardeşimizi sünnetli olmayan bir adama vermek bize utanç olur, bu şeyi yapamayız. Ancak bütün erkeklerinizi sünnet ettirmek şartıyla bu mümkün olur" (Tekvin: 34/14-17).

Tora'da anlatıldığına göre Musa, Midyan'da iki oğlunu sünnet etmemiştir. Ancak daha sonra karısı Tsipora çocukları kendi elleriyle sünnet etmiştir (Çıkış: 4/24-26).

İsrailoğulları kırk yıl çölde yaşadıkdan sonra nihayet Filistin bölgesine girerken, Yeşua İsrailoğullarını sünnet etmiştir (Yeşua: 5/2-9).

Helenistik çağda Brit-Mila Yahudilere yasak edilmiştir. Spor oyunlarında Yahudi gençleri çıplak oldukları için sünnetli oldukları anlaşılmasın diye, kendilerini çok acı veren operasyonlara maruz bırakmışlardır (Sefer Yovel: 15/33-34).

Brit-Mila geleneği, Diaspora'da Romalılar arasında, Yahudi etkisiyle yayılmıştır.

Brit-Mila'nın kuralları:

1. Yeni doğan bir Yahudi erkek çocuğunu, babası sünnet ettirmek zorundadır.
 2. Brit-Mila'yı "Moel" denilen ve bu işin uzmanı olan birisi yapmalıdır.
 3. Brit-Mila, çocuk sekiz günlük iken yapılmalıdır.
 4. Doğan çocuk erken doğmuş ise veya hastaysa, Brit-Mila ertelenir.
 5. Brit-Mila, cumartesi veya bayramlara rastlarsa, yine Brit-Mila yapılır.
- Brit-Mila geleneği Yahudiler nezdinde bugün aynı canlılıkla uygulanmaktadır. Brit-Mila olmak için, Yahudi bir anneden doğmak şarttır.

BROCKELMANN, CARL (1868-1956):

Alman asıllı şarkiyatçı ve türkolog'dur. Sami dilleri öğrenimi gören Brockelmann, 1890'da Doktor, 1893'de Breslau üniversitesinde doçent olmuştur. 1900 yılında da profesör olmuştur. Erlangen, Berlin ve Breslau üniversitelerinde öğretim üyeliği yapmıştır.

Brockelmann ilk çalışmalarını mukayeseli sami dilleri, islâm devletleri tarihi, Arap dili ve edebiyatı üzerinde yapmaya başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde Türko- loji ile ilgilenmiş ve Divan-ı Lugat-i't- Türk'ü yayınlamıştır. Bundan sonra, Orta Asya Türk halklarının dil ve folkloru ile ilgilenmeye başlamıştır.

Brockelmann'ın en önemli eserleri şunlardır:

1. Grammatik der semitischen sprachen (1908-1912) (iki cilt).
2. Gesichte Der Arabischen Literatur (1898-1912) İki cilt. İlaveler 1937-1942 (Arap Edebiyatı Tarihi).
3. Ali's-Qissa-i Jusuf (1917) (Ali'nin kıssa-ı Yusufu).
4. Gesichte Der İslamischen Völker Und Staaten (1939): İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi-1954.
5. Osttürkische Grammatik Der İslamischen Literaturs Prachen Mittelasiens (1951-1954).

BUBER, MARTIN (1878-1965): İlâhiyatçı, filozof, pedagog ve siyonizmin teorisyenidir. Avusturya'da doğmuş ve çocukluğunu büyük babası, Saloman Buber'in yanında geçirmiştir. Mîdrachik bilgilere sahip olan Salomon Buber, torununa kitab-ı Mukaddes ve Talnud bilgilerini öğretmiştir. Herşeyden önemlisi de, ona Yahudilik aşkı aşılamıştır.

Siyonizm konusunda, Théodore Herzl'in fikirlerini tasvip etmiş, ancak daha sonra, politik mulahazalarla ondan uzaklaşmıştır. Çünkü ona göre siyonist hareket, kültürel bir rönesansın üzerine oturmalıdır. Birkaç arkadaşıyla birlikte, "DER JUDE"yi kurmuştur. "Der Jude" Martin Buber'in siyonist fikirlerinin ifadesine

hizmet etmektedir. Bu siyonist felsefe, özel bir şekil almıştır. Bu hümanist sosyalist felsefeyi Buber, "Kutsal yol" olarak tasvir etmektedir. M. Buber, Arabların ihtiyaçlarıyla meşgul olan bir siyonizmi önermektedir. Ona göre müşterek bir vatan da bir cumhuriyet geliştirecektir. Bu cumhuriyette iki toplum olacaktı ve bir hürriyete sahip olacaklardı.

Mesleğinin başlarında Buber, bir takım Hassidik hikayeleri tercüme etmiştir. Bu tercümede, olayların sadeliğini ve açıklığını korumuştur. Yine Buber, Hassidizmin dini mesajları üzerinde birkaç kitap yazmıştır. Bunların bir kısmı, Fransızca olarak yazılmıştır. Les contes de rabbi Nachman (1981), Les Recits hassidiques (1963), (1978), la legende du Baal-shem (1984). Böylece Buber, Hassidizm dünyasını, Batı Yahudilerine göstermiş oluyordu.

Buber, 1925'de Kitab-ı Mukaddes'in Almanca tercümesinin ilk ciltlerini yayınlamıştı. Buber'in tercüme çalışmaları 1961'de tamamlanmıştır. Buber'in bu tercümeyle hedefi Kitab-ı Mukaddesin edebi değerine uygun bir ifadeyi ortaya koymaktı. Daha sonra Buber, Francfort üniversitesine ilâhiyat profesörü olarak atanmıştır. Bu görevde 1933 yılına kadar kalan Buber, kendini Yahudiliği öğretmeye adanmıştı. Böylece Almanya Yahudilerine güçlü bir psikolojik katkı sağlamıştır.

1938 yılında Almanya'da öğretimine devam edemeyince Filistin'e gitti. İbrani üniversitesine sosyal filozofi profesörü olarak atandı. Buber, Filistin'de birçok kültürel, sosyal ve siyasi faaliyetlere teşebbüs etmiştir.

Buber'in dini ve sosyal felsefesi, özellikle insanın komşusu ile ve Allahla olan ilişkisinde kendini göstermektedir. Buber yazdığı "(je et tu", (1981) isimli eserinde Ben ve Sen ilişkisini ortaya koymaktadır.

Buber için, Kitab-ı Mukaddes, İsrail'in, ebedi olan SEN'le diyaloguna tanıklık etmektedir. Yahudiliğin kanunları, insanın bu vahiy diyaloguna verdiği cevabın bir kısmını meydana getirmektedir. Buber'in je ve tu'de açıklanan felsefesi, çağdaş Hıristiyan yazarlara önemli tesirler yapmıştır. Buber, Hıristiyanlarla-Yahudiler arasındaki modern diyalog'un öncülerinden birisidir. Ona göre Allah huzurunda iki inanç da geçerlidir.

BUDDHA: (M.Ö.563-483): Asıl adı Siddharta Gautama olan Buddha'nın M.Ö.VI. yüzyılda SAKYA devletine ait olan KAPİLAVASTU'da dünyaya geldiğinde kaynaklar görüş birliğindedir. Siddharta Gautama, aydınlamaya ulaştıktan sonra Buddha (uyanık veya Aydınlanan kişi) ismini almış ve kurduğu sistemde Budizm adını almıştır. Aslında Buddha kelimesi bir sıfattır. Buddha Siddharta Gautama şeklinde kullanılması gerekirken, her nedense Buddha kelimesi, bir isim gibi kullanılmış ve Buddha, Siddharta Gautama'nın adı haline gelmiştir. Buddha sözü, her aydınlanmış insana verilebilen bir sıfat gibi kullanılmıştır. Nitekim Budizm'de sayısız Buddha'lar vardır. Ancak Buda artık tarihte yaşamış ve Budizmin ustası olarak tanınmış tek ve yegane Buddha'dır.

Buddha'nın hayat hikayesini TİPİTAKA (Üç sepet) adlı Pali dilinde yazılmış metinlerden öğreniyoruz. Buddha hakkında bilinen en eski kaynak Tipitaka'dır.

Siddharta Gautama, Nepal ile Hindistan arasında egemen olan SAKYA kralı, ŞUDDHODANA ile kraliçe MAHAMAYA'nın oğludur. Böylece Buddha, Hindistan'da mevcut olan kaslardan KSHATRİA (askerî ve idarî sınıf) kastına mensup bulunuyordu. Gautama 16 yaşında prenses YASODHARA ile evlenmişti. Gautama 29 yaşında iken, YAŞLILIK-HASTALIK-ÖLÜM gibi acıların olduğu bir dünyada, "ızdırapsız bir hayatın" peşine düşmeye karar vermiştir. Oğlu RAHULA'nın doğduğu günün gecesinde, bu ızdırapsız yaşamaya ulaşmak için evinden gizlice ayrıldı. O günlerde Güney, Hind zahidlerinin toplandığı bir yerdi. Hedefi o bölgeye gidip aydınlanmayı keşfetmekti. Önce bilge ALARA KALAMA'ya sonra da UDDAKA RAMAPUTTA'ya tabi oldu. Ancak bunlarla tatmin olamadı.

Gautama hedefi arıyordu. Bu yolda iç mücadeleye başlamıştı. Birgün URVELA şehrinin SENANİGAMA köyüne ulaşmıştı. Kendisine burada beş talebe katılmıştı. Burada aşırı bir perhizle yaşamaya başladı ve bu hal altı yıl devam etmişti. Ancak bu perhiz hareketi de onun aydınlığa ulaşmasını sağlayamadı. Talebeleri onu terketmişti. Artık Gautama tek başına kalmıştı. Gautama bir incir ağacının altında oturduğu sırada, SENANİGAMA köyünden bir kızın sunduğu sütülaşı kabul etmişti. Bu Gautama'nın aydınlanmadan önceki son yemeği idi. Bodhi adı verilen incir ağacının altında bağdaş kurmuş, tefekkürle dalarak aydınlanmayı bekliyordu. Bu arada şeytan MARA, onu baştan çıkarma eylemine girişti. Şeytana karşı, Guatama mücadele etti. Şeytan

MARA'nın desiselerini mağlup ederek, ruhen sakinleşmişti. Tefekkürde derinleşmeye başlamış, kalp gözü açılmaya yüztutmuştu. Böylece Gautama iç aydınlığa erişmiş, hakikatlerin bilgisine ulaşmıştı. Ruhundaki boralar, fırtınalar dinmişti. M.Ö. 528 yılının Mayıs (Vasaka) ayının bir dolunay gününde, bugün Buddha GAYA olarak adlandırılan yerde, Gautama aydınlığa kavuşarak BUDDHA adını almıştır.

Bundan dört hafta sonra BUDDHA, eriştiği bu iç aydınlığı başkalarından anlatmaya karar vererek, pasif ve münzevi hayatı terketmeyi düşünmüş ve bunu uygulamaya koymuştur. Bu görevi ilk defa, eski öğrencileri olan beşkişi üzerinde icra etmişti. Onlara Dhamma'yı öğretmek istediğini söylemiştir. Böylece o, onlara doğrunun tekerliğini harekete geçirmek demek olan DHAMMA-ÇAKKAPAVATTANA - SUTTA'nın ilk tebliğini yapmış oldu. Bugün bu bölgede, bu olayın anısına yapılmış bir STUPA bulunmaktadır.

Burada, Buddha'nın mesajının esası şöyle özetlenebilir:

1. Aşırı derecede nefse eziyet etmek doğru değildir.

2. Buda bu yoldan ayrılarak orta yolu tercih etmiş ve NİRVANA'ya ulaşmıştır. Buddha'nın takip ettiği orta yolun adı, MACCHĪMA PATĪPADA'dır.

Buddha'nın VARANASĪ'de verdiği vaazlar tesirini göstermiş, etrafına ilk cemaat toplanmaya başlamıştı. Kaynaklar, babasının, annesinin ve eski karısının Buddha'ya katıldığından bahsediler. Buddha'nın etrafında altmışa yakın müridin olduğu rivayet edilir. Buddha'nın

üzerinde durduğu en önemli konu, barış, kardeşlik ve kalb huzuru idi. Urvela yolumdaki irşad faaliyetlerinde ise Budhha'ya birçok katılım olmuş ve bu katılım Magadha kralının katılımı ile birlikte çok önemli bir grup oluşmasına sebep olmuştur.

Buddha, irşad faaliyetlerine devam ederek, seksen yaşına kadar bu görevi sürdürmüştür. Seksen yaşında iken, çevresindeki BĪHKKU'larla birlikte kuzeye doğru yolculuğa çıktı. En sadık müridi olan ANANDA'ya, müritlerini ve Bhikku'ları, MAHAVANA'da toplamasını istedi. Toplantıda müridlerinden, öğrendiklerini bütün insanlığa yaymalarını istemiştir. Daha sonra Kuşinagara kentine giderek orada vefat etmiş ve müritleri cesedini yakmıştır.

Buddha'nın vefatından sonra müritleri onun öğretilerini sistemleştirmişler ve Budizm böylece meydana gelmiştir. Buddha, herkese bilgelikle yaklaşmış, herkesin ihtiyacı ne ise onu vermeye çalışmıştır. Buddha, katı bir disiplinle insan arzularını yok etmeyi hedefleyen bir yol izlemiştir. İşte bu yolun ve sistemini adı, BUDİZM olmuştur:

BUDİZM: M.Ö. VI. yüzyılda Gautama Buddha'nın özellikle Kuzey Hindistan'da yerleştirmeye çalıştığı dini sistem Budizmi meydana getirmektedir. Daha sonra Hindistanı terketmek zorunda kalan Budizm, Doğu Asya'nın büyük bölümünü kendine bağlamayı bilmiştir. Bugün, Güney Kore dahil, Japonya, Bangkok, Seylan ve Vietnam gibi bölgelerde Budizm yoğun olarak yaşamaktadır. Son yıllarda Budist meditasyonu adı altında (Budist tefekkürü) Budizm, Batı dünya-

sında da yayılma şansı bulmuştur. Orta Asya'da Budist Rahipleri çok hareketli misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaktadırlar.

Batıdaki Dinler Tarihi çalışmalarında, Budizmin Dinler tasnifi içindeki yeri bile tartışma konusu yapılmıştır. Budizm bir ahlak felsefesi midir? Yoksa bir Din midir? Bunların cevapları aranmıştır. Budizm'de Tanrı problemi olmadığı için, diğer dinlerden ayrıldığı ileri sürülerek, ayrı bir tasnif içinde belirtilmeye çalışılmıştır.

BUDİZM NASIL BİR DİNDİR: Budizm, insanın mutluluğunu arayan ve insanı ızdıraptan kurtarmayı hedefleyen bir dindir. Budda'ya göre tüm ızdırapların kaynağı ARZU'dur. Öyleyse Budda'ya göre tüm arzuları öldürmek gerekir.

Budda bu tezini, dört aşamalı bir açıklama ile ortaya koymaya çalışır:

1. Hayat elemenden ibarettir.
2. Elem, kişinin var olma arzusunun sonucudur.
3. Elemden kurtulmak için, arzuyu sona erdirmek gerekir.
4. Arzuyu öldürmek için ise sekiz kademeli yolu izlemek gerekir: 1. Doğru düşünmek. 2. Doğru niyet. 3. Doğru konuşmak. 4. Doğru davranmak. 5. Geçimini doğru yoldan sağlamak. 6. Doğru çaba harcamak. 7. Şuurunu doğru tutmak. 8. Zihnini doğrudan yönlendirmek.

Budda'nın öğretilerinin hedefi, mistik ve âhlaki bir ortamda insanın huzur atmosferini yakalamasıdır. Bunun için Budizm'in dünya ile bir ilişkisi yoktur. Budizm, bilakis dünyaya negatif çizgide bakmakta ve dünya'yı bir gözyaşı vadisi olarak görmektedir. Şüphesiz bugün Batı mede-

niyetinin tam olarak tesiri altında olan bir dünya için, Budizmin ciddi sıkıntıları olması gerekir. Fakat Budizmin, dünyadan kaçanların ve bunaların dini olma şansı da vardır. Yine de Dünya dinleri arasında, çağdaş problemler karşısında en dayanıksız dinin Budizm olduğunu söyleyebiliriz. Dünya dinleri arasında mensupları azalan dinlerden birisi de Budizmdir.

Budizmin ana felsefesi NİRVANA'ya ulaşmaktır. NİRVANA'nın ne olduğu konusunda çok şey söylenmiştir. Bazıları Nirvanayı bir hiçlik ve yokluk olarak kavramışlardır. Ancak Nirvana, bir hiçlik ve yokluk hali değil, bir iç aydınlanma ve huzura kavuşma olayıdır. Budistler, Nirvana'nın anlatılmayacağını söylemektedirler. NİRVANA, ölümsüzlüğe ve sonsuza erişme halidir. Bunun için NİRVANA anlatılamaz. Ancak yaşanır.

Budizm, Budda'dan sonra farklı çizgilerde yaşamaya devam etmiştir. Budizm, Hinduizmin önemli bir özelliği olan kast sistemine saygıyı reddetmiştir. Bunun için de, Hindistan'da gelenekle çatışmış ve özellikle Budda'dan sonra Hindistan dışında yayılma göstermiştir. Ancak Budizm'de tefrikalar Budda'dan hemen sonra başlamış ve bu tefrikalar toplanan Budist konsillerinde tartışılmıştır. Bu konuda **ilk toplanan konsil** RAJAGAHA konsilidir. İkinci konsil bir asır sonra VESALİ'de toplanmıştır. Üçüncü konsil, M.Ö. III. Asırda imparator AŞOKA (M.Ö. 237-236) zamanında toplanmıştır. Bu konsil PATALİPUTTA'da toplanmıştır. Budizm, İmparator Aşoka zamanında devlet dini haline gelmiş; diğer dinler arasında çok önemli bir imtiyaza sahip ol-

muştur. Seylan bu dönemde Budizm'i din olarak kabul etmiştir. İmparator KANIŞKA dönemi Kanişka JALANDHAR'da dördüncü konsili toplamıştır. Budizmin mezhepleri ilk üç konsilde ittifak ettikleri halde, bu dördüncü konsilde ayrılmaktadırlar. Bir kısmı bu Konsilide resmi konsiller arasına katılmaktadırlar. **Dördüncü konsil** olan JALANDHAR Konsilinden sonra, Budizmin iki ayrı önemli ekole ayrıldığını görüyoruz. Bunlardan biri, MAHAYANA Budizmi, diğeri de HİNAYANA Budizmidir.

A. MAHAYANA BUDİZMİ (Büyük Araba): Mahayana geleneği, M.Ö. ikinci yüzyıldan M.S. ikinci yüzyıla kadar uzanan dörtüzyüzlük bir dönemde sanskritçe metinlerin ışığında oluşmuştur. Mahayana Budizminin geliştirdiği Budist felsefesine göre, Theravada geleneğinde kendi başına aydınlanmaya erişmeyi hedefleyen ARHAT'ın yerine, BODHİ-SATTVA konmuş ve Bodhisattva'lar, başkalarının acılarını dindirmek için kendi Budalığını ertelemeye yemin etmişlerdir. Böylece Mahayana okulları daha geniş bir dünya görüşü geliştirmişlerdir. Mahayana Budizmi, Budizme yeni bir yorum vererek Çin'e doğru yayılma göstermiştir. Bunlar ARI TOPRAK SUTRALARI'na bağlı bir Budizm geliştirmişlerdir. Mahayana Budizmi, Samsara (tenasuh çarkı) ile NİRVANA'yı birbirine yakınlaştıran bir felsefi düşünüşü üzerinde durur. ARI TOPRAK mefhumuna önem veren MAHAYANA ekolü, bu dünyada aydınlığa Buda'nın ARI TOPRAK'larında yenden doğma ile ulaşılacağı fikrini benimsemiştir. Mahayana Budizmi, Çin'e Chan,

Japonya'da ise Shingon adları ile yayılma göstermiştir. Doğu Asya'nın hemen hemen tamamına yayılmış olan Mahayana Budizminin, Çin, Kore ve Japon kültürleri üzerinde çok önemli tesiri olmuştur. Mahayana Budizmi, NİRVANA'ya ulaşmayı ana hedef olmaktan çıkarmıştır. Çünkü ona ulaşmak oldukça zordur. Mahayana Budizmine göre çok nadir kimseler hariç, NİRVANA'ya ulaşmak zordur. Fakat, Bodhisattva'ların varlığı, olgunluk yolunda ilerlemeyi samimiyetle isteyenlerin, normal insanların üstünde bir duruma gelebileceklerini garanti etmektedir. Böylece onlar da Bodhisattva olma tarzında, tanrıların arasında yeniden doğacaklar veya bizzat NİRVANA'ya ulaşacaklardır. Badhisattva'lar ayrı yerlerde ikamet etmektedirler. Bodhisattva'ların altında BUDDHAS'lar saltanat sürmektedir. Mahayana Budizminin bütün hatları ile yaşadığı yer, VIET-NAM'dır.

B. HİNAYANA BUDİZMİ: (Küçük Araba): Budizmin diğer önemli bir kolu olan HİNAYANA'nın (Küçük Araba veya küçük yol) en önemli kolu THERAVÂDA'dır. Bu da "ihtiyarlar yolu" anlamına gelmektedir. Bugün Hinayana Budizmi adı altında yaşayan THERAVÂDA, Sri Lanka, Myanmar, Tayland ve Kamboçya'da yaşamaya devam etmektedir. Bu ekol, eksiksiz ve mükemmel bir Budist felsefesini temsil ettiğini savunmaktadır. Theravâda ekolu, cemaat için gerekli olan meditasyon tekniklerini ve ayinleri, kişiyi ARHAT'lığa götüren kademeleri tafsilatlı şekilde belirtmektedir.

Hinayana ekolü, Budizmin sâfiyetini koruduğuna inanmaktadır. Aslında

Hinayana (küçük yol) ismi, Mahâyana mensupları tarafından istihza ile verilmiştir. Ancak Hinayana ekolü mensupları, Theravâda yani yaşlıların doktrinini takip ettiklerini söylemektedirler. Hinayana ekolüne göre, lâiklerin hayatlarında bir defa Bhikkhu halinden geçmeleri gerekmektedir. Bu ekolde de Bodhisattva ve Buddhas'lar vardır. Fakat burada esas olan şey, kişisel çabadır. Hinayana Budizminde, sâlikin takip ettiği yol, daha sert, daha çetindir.

BUDİZM'DE İNANÇ DOKTRİNİ VE İBADET: Budizmin çok belirgin bir amentüsü yoktur. Ancak Budizme girmek isteyen birinin şu sözü söylemesi gerekir: **"Buda'ya sığınıyorum-Dham-ma'ya sığınıyorum. Sangha'ya sığınıyorum."** Bu üç cümle, Budizm'de üç inci olarak telâkki edilmektedir. Samimi bir Budist, her fırsatta bunlara dayanmayı, ihlâsını kuvvetlendirmeyi düşünmektedir. Budizm'de, Dharmayı gerçekleştirmek için sangha'ya şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır. Budizmin kilisesi, sangha'nın oluşturduğu cemaattir. Ancak Budizmin cemaat teşkilatı biraz mahalli özellik taşımaktadır. Evrensel bir Budist teşkilatından söz etmek imkansızdır.

Budizm'de köklü bir amentü olmadığı gibi köklü bir ibadet anlayışı da yoktur. Budizmin dünya görüşü bedbin yani kötümser olduğu için, ibadet adı altında yapılan işlemlerde perhiz ön planda gelmektedir. **Buda'nın sözlerini okumak veya zikir etmek, veya Budist büyüklerinin eserlerini okumak, ibadetin özünü oluşturmaktadır.** Bugün, Budizm'in temel perhiz prensiplerini Budist keşişleri uygulamaya çalışmaktadır. Budist cema-

atlerin içindeki aşırı uçlar Budist zahitliğine önem vermekte ve dünya ile ilişkilerini kesmektedirler. Diğer çoğunluktaki Budizmin temsilcileri, dünya ile ilgili işlerde, dini duyguları bir kenara bırakarak dünya işleri ile bütünleşmiş vaziyettedirler. Bugün Asya kaplanları denilen ülkelerin halkının çoğunluğu Budisttir.

Budizm'de Tanrı kavramının bulunup bulunmadığı konusu Dinler Tarihçiler tarafından tartışılmıştır. Gerçekten Budizmin felsefesinde Tanrı konusu müphemdir. Ancak Çağdaş Budist uzmanları, Budizm'deki Tanrı inancının aydınlanma içinde gizli olduğunu ileri sürmektedirler. Fakat Budizmin kutsalları daha çok Buda ve Buda'nın bıraktığı şeylerdir. Yine bazı dinler Tarihçiler, Budizm'de bizzat Buda'ya tapınma işlemine doğru bir gelişme kaydedildiğini söylemektedirler. Bunun da en önemli delili, Buda'nın heykelidir. Bütün Budist mabedlerinde Buda'nın bağdaş kurmuş heykeli önünde saygı ile eğinilmekte ve önüne takdis edilmek üzere yiyecekler konulmaktadır. Ayrıca, buhurlar, ışıklı lambalar, çiçekler konulmakta, Budist kutsal metinlerinden ezbere parçalar okunmaktadır. Bu merasim, Buda'nın heykeli önünde sükunet içinde yapılan meditasyonla son bulmaktadır.

Budizmin ibadet merasimi içinde dikkat çekici noktalardan birisi de, Rahiplerin yaptıkları **"günah itirafı"** konusudur. Bhikkhu'lar kendilerini dünyevi iğvalardan korunmak için çok sıkı bir perhize vermişlerdir. Bekarlığa, fakirliğe, sükunete kendini adamıştır. Bu adamayı Budist rahip adayı, yapılan bir merasimde cemaatin huzurunda tescil etmektedir. Ayın yeni olduğu, veya Dolunay olduğu bir

zamanda Rahipler cemaati tam kadro ile toplantı yaparlar. Bu vesile ile **Dhamma** (şeriat), merasimle okunur ve Bhikkhu'lar sıra ile herbiri işledikleri günahı itiraf ederler. Daha doğrusu şeriata karşı kusurlarını itiraf ederler. Gerçekten, günahları itiraf etmemek, sadece yasaklanmış işlerin yapılmış olmasını itiraf etmek, Budizmin çok orijinal bir yönünü teşkil etmektedir. Bu açıktan itirafın hedefi, sadece rahibin iç dünyasındaki gelişmelere engel olacak davranışların düzeltilmesine yardımcı olmaktadır.

Yine Budizm'de rahiplere yönelik bir takım müeyyideler vardır: Meselâ, bir rahip kendine birtakım şeyler sağlarsa bunlar musadere edilir. Çünkü rahibin yegane malı, bir baston bir de sadaka tasıdır. Ayrıca böyle bir iş yapan rahibe bazı kefaretlere de yüklenir. Meselâ, oruç tutmak, kutsal kitabı okumak gibi... Bazanda geçici olarak cemaatten ihraç edilmek gibi cezalar verilir. Buradaki hedef, Rahibin tam bir Buda örneği hayat sürmesini sağlamaktır. Buda örneği hayatın sonunda ancak NİRVANA'ya rahip ulaşabilir. Bunun için üç şey mutlaka yapılmalıdır:

1. **Dünyayı terk,**
2. **Ruhtaki pislikleri temizlemeye yönelen ruhi egzersizler,**
3. **Murakabe Tekniği:** Bununla ferd veya rahip, her arzuyu tamamen söndürebilir ve Nirvana'ya ulaşabilir.

Artık Nirvana'ya ulaşan kimse samsaradan (yeniden doğuştan) da kurtulur. Bu durumda fert, evrene ait devri daimin sonuna ulaşabilir. Yahut bir BODHİSATVA olmak veya mükemmel bir Buda olmak için yürümeye devam eder.

TİBET BUDİZMİ: Budizmin Çin'e giriş tarihi oldukça eskidir. Ancak kitleler halinde Çin'de Budizmin benimsenmesi II. yüzyıldan sonraya rastlar. Budizm, Çin'de önce saray çevresini tesiri altına almıştır. Özellikle ch'ang-an da Kumarajiva'nın (öl.413) önderliğinde yapılan Budist metinlerin Çin'ceye tercümesi ile, Budizm resmen Çin'e metinleriyle ayak basmıştır. Diğer yandan Faltsien isimli Çinli seyyah, Hindistana 399 da gelmiş, birçok Budist metinleri toplayarak Çin'e dönmüştür. 414 yılında bu metinleri tercümeyle başlamıştır. Artık bu tarihlerden sonra Çin'de Budist manastırlarını görmeye başlıyoruz. Daha önce belirttiğimiz Budizmin iki önemli kolu olan Mahayana ve Hinayana mezhepleri güney Çin'de gelişmiştir. Bu iki kola dayalı Çin'de gelişen DHYANA Hinayana koluna, PRAJNA ise, Mahayana koluna bağlı olarak Çin'de gelişen iki mezheptir. Bu iki mezhep sayesinde Çin'de Konfüçyanist ve Taoist fikirlerle Budizm karışmıştır. İşte bu gelenek içinde T'ien T'ai, Ching T'u, Hua yen ve Ch'an mezhepleri Çin'de ortaya çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu ekollerin yaşadığı dikkat çekici bir olaydır. Çin aydınları, Budizme dayalı gelişmeyi hurafi bir çizgide değersiz bulmuşlardır. Özellikle komünizmden sonra, Budizm Çin'de, diğer dinler gibi baskı altında kalmış, Budizm komünizme karşı, canlı bir direniş hareketi sağlayamamıştır. Bugün Çin'de özellikle TİBET'TE Budizm canlılığını korumaktadır. Dalay Lama'nın önderliğindeki Tibet Budizmi, Çin dışındaki siyasi ve dini bağımsızlık savaşı vermeye devam etmektedir.

Tibet'e Budizm girmeden önce yerli halk, Bön denilen bir dine inanıyordu. Tibet yerlileri, Budizmi kabul etmek için, komplike ritüel pratikler, Tanrısal ruhlar olarak kabul edilen ruhlara hitap eden kültler, ve bu pratikler üzerinde farklı kanaatlere sahip olan birçok ekollerin teşekkülüne Tibet'te şahit olmuştur. Bu noktada **kırmızı Boneliler**, reforma uğramamış bir Budizmi ve onun Nyingmapa ekolünü benimsemekteydiler. **Sarı Boneliler**, Tson-Kha-Na tarafından reforme edilen bir Budizmi tatbik ediyorlardı. Fakat, genel olarak lâikler için bütün manastırlar ve farklı ekoller kutsalı ve oraya hac için gidiliyordu.

Tibet'te Budizmin çabası, kurtuluş yolunda canlı varlıklara Bodhisattva'nın merhameti ve tespiti arasında evrensel kurtuluş vaadinin gerçekleşmesi olarak telâkki edilmiştir. Denildiğine göre, II. Asırda Lha-tho-tho-ri, chenrezi (Sanskritçe: Avalokiteshvara)nin faziletlerini kutlayan kutsal bir Budist metin halini almıştır. Budizmle ilgili tarihi gerçeklik, ancak VII. yüzyılda kral Song-tsen-gampo zamanında ve iki Budist eşi Bal-sa ve Kon-jo ile kendini göstermektedir. Budizm, tedrici şekilde gelişmiş ve büyük yerli dindar padmasamba ile Tibet'e gelişi kolaylaşmıştır. (VII. yüzyıl). Budizmin tibete gelişini sağlayan diğer bir sebep de, Tibetli tercümanlardır. Onlar, Hindistana giderek Sanskritçeyi öğrenmişlerdir. Böylece Sutra'lar ve Tantra'lar dev şerhlerle tercüme edilmişlerdir. Yine de Tibet'te Budizm engelsiz bir gelişmeye sahip olamamıştır. X. yüzyılda, Kral Lang DARMA, krallığı döneminde bütün Budist izlerini yok etmeyi denemiştir. Bu zu-

lümünden sadece birkaç laik havasına giren Tantrik üstad kurtulabilmiştir. İşte bunlar, DHAR-MA'nın ışığını yeniden yakmışlardır.

Böylece Tibet Budizmi iki farklı dönemden geçmiştir. **Birincisi** yayılma denilen Na-tar; diğeri ikinci yayılma denilen phyidar'dır. **İkincisi** lama YESHE WOİ'nin himayesinde tamamlanmıştır. Yine bu yayılmada RİNCHEN SANGPO'nun hizmeti büyük olmuştur. O, Hindistan'a kadar gitmiş ve birçok metni Tibetçeye tercüme etmiştir. Tibetliler, ATİSHA ve DHARAMPALA gibi Hindli bilgeleri davet etmişlerdir. Bu tercüme çalışmaları Budizmin, Tibet'te yayılmasında çok büyük faktör olmuştur. Hindistan'da Nalanda ve Vikramasila gibi farklı öğretim metodları uygulayan Budist üniversiteleri vardı. Ayrıca Tibette'de farklı ekoller vardı. Meselâ, Nyingmapa, reforme edilmiş Budizmi temsil ediyordu. KAGYUPA ekolü ise XI. yüzyılın sonunda MARPA tarafından tesis edilmiştir. Yine aynı dönemde SAKYAPA ekolü kurulmuştur. XIII. yüzyılda, KARMAPA ekolü, XV. yüzyılın başında TSON-KHAPA tarafından GELUKPA ekolü kurulmuştur.

İşte bu ekollerin ve dini pratiklerin varlığı bazı ilâhiyatçıları, Tibet Budizmine LAMAİSME adını vermeye sevk etmiştir. Ancak bu düşünce bizi Tibet Budizminin, Budizm öğretisinden farklı olduğu noktasına götürülebilirki bu doğru değildir. Yine de Tibet Budizminin tüm beşeri faaliyetleri temizlemek için, bütün faaliyet alanlarına nüfuz ettiği doğrudur.

Bugün Tibet Budizminin kaderi, acınacak haldedir. İki yüz bin keşişi barındıran

3700 manastırdan 3650'si Çin komünizmi tarafından yıkılmıştır. Bugün keşişlerin sayısı birkaç yüzü geçmez. Çünkü birçok keşiş, ya evlenmeye zorlanmış veya tutuklanmışlardır. Bugün Tibet Budizminin mirasını koruma görevi, sürgündeki yüzbin Tibetli lamaiste düşmektedir. Bu amaçla, dünyanın birçok yerinde çok sayıda merkezler inşa etmişler ve binlerce lamas, Tibet Budizminin öğretisini yaymak için gönderilmişlerdir.

BUDİST KONSİLLERİ: Budizm tarihinin başlangıcından beri, Budizm, belli başlı dört büyük konsille belirginlik kazanmıştır. **Birinci konsil**, Rajagriha konsili'dir. Bu konsil, bütün Budist mezheplerince kabul edilmektedir. Bu konsil, M.Ö. 477 tarihine doğru toplanmıştır. Yani, Buda'nın ölümünden az sonra. Bu konsili, Budist keşişleri, sangha istikametinde devam etmek ve üstadın öğretilerinden muhafaza edilenleri korumak için toplamışlardır. Fakat bu konsil etrafında gelişen efsane, bu konsilin hedefini mevsuk kitapları tespit olarak göstermiştir. Konsil başkanı olan Mâhâkâshyapa'ya, takip edilecek manastır hayatı kuralları üzerinde sorular sorulmuş, onun cevabı Vinayapitaka'nın metnini meydana getirmiştir. Buda'nın bütün nutuklarını yazan **Ananda**, bu konsilde Sūtrapitaka'nın bütün metinlerini okumuştur. Yine bazı kaynaklara göre, Abdidhammapitaka'nın kitapları bile bu konsilde okunmuştur. Öyleki, Tripitaka'nın tamamı bu konsilde ortaya çıkmıştır.

İkinci konsil: Bir asır sonra M.Ö. 377 ve ya 367'ye doğru Vaishali'de toplanmıştır. Bu konsilin toplanması, bir skandal sonucu olmuştur. Vaishali keşişleri, halktan,

altın ve gümüş alıyorlardı. Bu konsil, bu uygulamayı yasak etmiştir.

Üçüncü konsil: M.Ö. 340 yılına doğru toplanmıştır. Bu patâliputra I diye bilinmektedir. Mahâdeva adında patâliputra'lı bir keşiş Arhat idealini reddetmiş ve bu ideali elde edilebilir olarak düşülmüştür. O Arthat'ta hâlâ beş zayıf noktanın bulunduğunu iddia etmektedir:

1. Bir Arhat mâra'nın kızları tarafından rüyada baştan çıkarılabilmektedir. Diğer bir tabirle gece kirlenmelerinin konusu olmaktadır.
2. O cehaletin konusu olmaktadır.
3. Onun hâlâ şüpheleri vardır.
4. Kurtuluş yolunda ilerlemek için başkasının yardımına ihtiyacı vardır.
5. Konsantrasyon icrası için sözlerden yardım alabilmektedir.

Pataliputra cemaati çabucak iki düşman gruba bölünmüştür: Bunlardan biri, bu beş zayıf noktayı tasvip etmiş; diğeri bunları reddetmiştir. Bu durumda Konsil sangha'nın zaruri bölünmesini redde muvaffak olamamıştır. Beş zayıf noktayı kabul edenler Mahasanghika adını almışlardır. Bunların karşısında olan grub ise, Sthavira adını almıştır.

Dördüncü konsil: Bu konsil'de Pataliputra'da M.Ö. 242 yılına doğru toplanmıştır. Pataliputra II. Konsili sırasında sthavira cemaatinin bünyesinde ciddi bir doktrinel ayrılık meydana gelmiştir. Burada tartışma konusu olan dharma'nın tabiatı problemydi. Vibhajyavadın adını alanlar onu bir anitya (yaprığın üstündeki bir çığ damlası gibi) olarak kabul etmektedirler. Sarvâstivâdin adını alanlar, onun bozulmadığı üzerinde durmaktadırlar. İşte bu tartışmalardan dolayı impara-

tor Aşoka bu konsili toplamak zorunda kalmıştır. Ancak konsil bu problemi çözememiştir. Aşoka'nın da bu tartışmalarda kimin tarafını tuttuğu bilinmemektedir. Bunlardan başka M.S. 792 ve 794 yıllarında Lhasa da toplanan bir konsilden daha bahsetmek gerekir. Aydınlanma konusunda, "Ani metod okulu" taraftarları olan Çinlilerle, "Tedrici metod okulu" taraftarları olan Hindliler arasındaki tartışmada Hindliler galip gelmiştir.

BUDİST SÛTRA'SI: Budda'nın sözlerinden meydana gelen prensipler bütününe ait metinlere verilen bir isimdir. Bunlar, bizzat Budda'nın öğretileri üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu öğretiler, sistematik şekilde takdim edilmiş değildir. Gelenek, bunların I. Budist konsili sırasında Rajagriha veya Ânanda'da yazıldığını ileri sürmektedir. Budda'nın görevlisinden, üstadın tüm öğretilerinin ezberlenmesi istenmiştir. Her sūtra'nın başlangıcı şu şekildedir: "Birgün, Budda şöyle bir yerdedeydi. Şu veya bu şahısla karşılaştı. Falan şahıs, onu ziyaret etti. Konuşma başladı. İşte Budda'nın bağıra bağıra söylediği kısım sūtra'nın esas kısmını meydana getirmektedir."

Sūtra'lar derlemeler halindedir; ya işlenen konulara veya uzunluklarına göre derlenmişlerdir. Fakat herbir sūtra bağımsızdır. Tenkitli sanskritçe yayınlar bu derlemelere âgama (Gelenek) derken, Pâli dili bunları Nikaya (Derleme) olarak isimlendirir. Bize ulaşan Pâli derlemesi ikinci sepet olan (pitaka), sutta-pitaka'dır.

Mahâyana Budizmi (Büyük Araba) edebiyatı çok sayıda yeni sūtra ihtiva etmektedir. Bunların hepsi de mevsuk kabul edilmiştir. Çünkü hepsi Budda'nın öğreti-

lerini nakletmektedir. Bunların geç derlenmesi şöyle izah edilmiştir: Budda'nın en mükemmel talebeleri, çok titiz bir öğretim almışlardır ve onları gizlice korumuşlardır. Öyleki onların ifşası çok sonraki bir döneme ertelenmiştir. Bu dönemde talebelerin çoğu bu öğretiyi anlayacak kabiliyete erişmişlerdir.

Bu Mahâyânîk sūtra'ların en meşhuru "İyi kanunun Lotus'ü"dür veya saddharmapundarikasūtra'dır. Bunun Budist dünyadaki şöhreti hudutsuzdur. Avrupa'da ilk defa 1852'de Eugène Burnouf tarafından yapılmış tercümedir.

Prajnâpâramitâsūtra'lar grubunu "müteâl hikmet" olarak belirtmek gerekir. Bu sūtra'lar uzunlukları ile ve doktrinel elverişlilikleriyle karakterize olmuşlardır. Bu öğreti, mâdhyamakadan ekolu tarafından filozofik bir şekil altında geliştirilmiştir. Prajnâpâramitâsūtra'lar Çin'de M.S. 180 yılından itibaren derin bir tesir icra etmiştir.

BULGAKOV, SERGEY Nikolayeviç: (1871-1944): XX. yüzyılda Rusya'da yetişen büyük ilâhiyatçılardan biridir. Rus Ortodoks ilâhiyatına çok önemli felsefi bir boyut kazandırmıştır. Dünyanın yaratılışı ve birlik felsefesi üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk tahsilini yaptıktan sonra Oryol şehrinde ruhban okulunda ilk din öğrenimini almıştır. Marksist felsefenin tesirinde kalarak, siyasal ekonomi alanına kendini vermiştir. Öğrenimine iktisat alanında Moskova, Berlin, Paris ve Londra Üniversitelerinde devam etmiş, 1901-1906 yıllarında KİEV Üniversitesinde, 1906-1918 yıllarında da Moskova Üniversitesinde dersler vermiştir. Kapitalizmde Tarım

(1901) ile felsefe ve iktisat isimli eserlerini bu yıllarda yazmıştır (1912).

Daha sonra Marksist felsefede umduğunu bulamayan Bulgakov Nikolay Berdyayev gibi birkaç eski marksist ile birlikte kiliseye geri dönmüştür. Bu dönüş hikayesini 1917 yılında yazdığı "Sönmeyen Ateş" isimli eserinde anlatmaktadır. Önce papaz olmuştur, fakat komünist yönetimi 1923'de Bulgakov'u ülkeden sınır dışı etmiştir. Bir süre Prag'da kalmış daha sonrada Paris'e geçmiştir. Paris Rus Ortodoks İlahiyat Enstitüsüne prof. olmuş sonra da burada dekan olarak görev yapmıştır.

Hayatının sonuna kadar Hikmet (Sophia), felsefesi üzerinde çalışmıştır. Bulgakov, Tanrı ile dünya arasındaki bağı ilâhiyat sistemi içinde izaha yönelmiştir. Diğer Ortodoks merkezler bu hikmet felsefesini pek destekleme-mişlerdir. Ancak, Paris metropoliti ile enstitüdeki çalışma arkadaşları Bulga-kov'u desteklemişlerdir.

Bulgakov'un ilâhiyat alanındaki eserleri şunlardır:

1. Yanmayan çalı (1927)
2. Yakubun merdiveni (1929)
3. Tanrının kuzusu (1933)
4. Tesellici (1936)

Bulgakov'un Tanrının Bilgeliği (1937) ile ilgili bilgileri, V. Zenkovsky'nin History of Russian philosophy (1953) isimli eserinde özetlenmiştir.

BULTTMANN, RUDOLF (KARL): (1884-1976): XX. Yüzyılda Almanyada yetişen en ünlü ilâhiyatçılardan biridir. Yeni Ahit üzerindeki çalışmaları ile tanınmıştır. Yeni Ahitteki Mitolojik kısımları ayıklamaya teşebbüs etmiş, böylece İsa'ya ait olan esas metni ortaya koymaya yönelmiştir. Fakat onun bu çalışması papalığı kızdırmış ve

Vatikan tarafından aforoz edilmiştir. Bultmann, Yeni Ahiti existansiyel bir bakış açısı ile yorumlamayı da önermiştir.

Bultmann, protestan bir ailenin içinde büyümüştü. Dedesi iyi bir misyonerdi. Babası ise Lutherci bir rahipti. Bultmann da yüksek tahsilini ilâhiyat alanında yapmayı tercih etmişti. Bunun için Tübingen üniversitesine devam etti. 1912 yılında Marburg üniversitesinde öğretim üyeliği yaptı. Ayrıca, Breslau (1916) ve Guiesen'de (1920) dersler vermiştir. Bultmann ilâhiyat alanında daha çok Yeni Ahit üzerine eğilmiştir. Nitekim 1921 yılında Marburg üniverstesi ilâhiyat fakültesine "Yeni Ahit profesörü" olarak atanmıştır. Bu üniversiteden 1951 yılında emekli olmuştur.

Bultmann'ın çalışmaları, daha çok Yeni Ahit üzerinde olmuştur. 1921 yılında "Geschichte der synoptischen Tradition (Snoptik Geleneğin Tarihi) isimli kitabını yayınlamıştır. Bu çalışmasında, Matta, Markos ve Luka incillerindeki geleneğin kökenini bulmaya çalışmıştır. Bultmann bu eseri ile, İsa'ya ait olan malzeme ile ona ait olmayan mitolojiyi ayırmayı hedeflemiştir. Bultmann bu çalışma ile önemli bir şöhrete ulaşmıştır.

Bultmann bu eserinden sonra Jesus (isa) isimli eserini 1926 yılında yayın hayatına sokmuştur. Marburg'da existansiyalist filozof olan Martin Heidegger ile birlikte çalışırken, existansiyalist fikirlere ilgi duymuştur. Özellikle Sein und Zeit (varlık ve zaman) isimli eseri ile Heidegger, Bultmann'a çok tesir etmiştir.

Bultmann, Yeni Ahit üzerindeki çalışmaları ile Hıristiyan akidesinin, İsa'nın mesajlarından ziyade, mitolojik bir mesih an-

layışının üzerine dayandığını ileri sürüyordu. Ona göre Hıristiyan akidesi, tarihte kalmış İsa'ya değil, kilisenin ortaya koyduğu esaslara dayanmaktı. Bunun için Bultmann, İsa'nın öldükten sonra dirilişini, kilisenin bir kerygması (Bildiri) olarak izah ediyordu. Bultmann bu görüşünü "Der Begriff der Offenbarung im Neuen Testament" (Yeni Ahitte Vahiy Kavramı) adı ile 1929'da yayınladığı eseri ile ve 1930'da yazdığı "Die Geschichtlichkeit des Daseins und der Glaube" (Varlığın ve İncanın Tarihselliği) isimli eseri ile ortaya koymuştur. İşte 1941'de incili, mitolojiden ayıklama girişiminin temelini, bu kitaplar oluşturmaktadır.

Hitler Almanyasında, siyaset dışı kalmasını bilen Bultmann, Alman protestan kilisesini desteklemiştir. II. Dünya savaşından sonra, Bultmann'ın şöhreti Almanya dışına çıkmıştır. Çünkü talebeleri üniversitelerde çok önemli yerlere gelmişlerdi. Dünya'daki bütün yeni Ahit uzmanları onunla temasa geçmeye başlamışlardı. Böylece Bultmann'ın görüşleri hem Almanya'da hemde ABD'deki üniversitelerde gündeme gelmiştir. Artık Bultmann, Almanya dışında tanınan bir ilâhiyatçıydı. Dış ülkelere konferanslara davet ediliyordu. 1955'de İngiltere'de "History and Eschatology The Presence of Eternity" (Tarih ve Eskatoloji. Sonsuzluğun Huzurunda) konulu bir konferans vermiştir. 1958'de ABD'de "Jesus Christ and Mythology" (İsa Mesih ve Mitoloji) konulu bir konferans vermiştir.

Bultmann'ın Yeni Ahiti, mitolojiden ayırma faaliyeti, Kerygma und Mythos (Kerygma ve Mitoloji) ismi altında birkaç

kitabın yayın hayatına girmesini sağlamıştır.

Bultmann, üniversitede verdiği derslerde öğrencilere bağımsız düşünmeyi ve bunun yollarını anlatmıştı. Bu derslerden iki önemli ekol ortaya çıktı: Bunlardan biri 1954'de İsa'nın tarihsel kişiliği problemini Hıristiyan inancı içinde çözmeye çalışan **Ernst Kösemann** idi. Diğeri, Bultmann'ın existansiyalist tahlillerinden hareket eden **Ernst Fuchs** ve **Gerhard Ebeling**'in takip ettiği yoldu. Bunlar, Yeni Ahit yorumunda insan varoluşunun çeşitli boyutlarını araştıran bir metod geliştirmişlerdir.

BÜYÜ VE DİN: Büyü ile Din, çok eski tarihlerden itibaren varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak, büyü daimilik arzetmemektedir. Din ise süreklilik içinde bulunmaktadır. Dini cemaatler, menfaat birlikleri değildir. Büyü cemaatleri ise, menfaat ve çıkar birlikleridir. İşleri bitince dağılmaktadırlar. Diğer taraftan din ile büyü bir çatışma içinde bulunmaktadır. Meselâ Yahudilik ve Hıristiyanlık büyü'ye karşıdır. Eski Ahit'te, Şeriat ve peygamberler bunu açıkça ilân etmişlerdir. Aynı şeyler, resüllerin işlerinde de görülmektedir. Tora'da, Mısırlıların, Kenanlıların ve Babillilerin büyü işlemlerinden bahsedilmektedir. Çıkış 7/10 dan 11/10 kadar Hz. Musa'nın gücünün, Firavun'un büyüçülerine nasıl muhalefet ettiği anlatılmaktadır. Yine Mısır'a verilen belâlar, Yahudiliği zafere ulaştırmıştır. Levililer'de (19, 26-31; 20/6 ve 27) büyücü güçlerin nasıl dine karşı cephe aldığı anlatılmaktadır. Daniel 1/20'de Babil sarayında Daniel ve arkadaşlarının büyücülere nasıl galip geldiği anlatılmaktadır.

Hıristiyanlıkta büyüye ve büyücülere cephe alınmıştır. Meselâ, Resüllerin İşleri'nde (8/9-25) büyücü Simon şiddetli şekilde kınanmaktadır. Kıbrıs adasında da Paul, büyücü Elyması ihtida olaylarına muhalefet ettiği için şiddetle lanetlemiş ve gözlerini kör etmiştir. (Resüllerin işleri, 13/8-12). Yine Efes'te sihirbazlık edenlerden birçoğu, kitaplarını toplayıp, herkesin önünde yakmışlardır (Resülle-rin İşleri 19/19).

İslâmiyette de büyüye müsbet şekilde yaklaşılmaz. İslâm bilginlerinin önemli bir kısmı sihrin öğrenilmesinin kesin olarak haram olduğuna kanaat getirmişlerdir.

İslâm fikhî mezhepleri de sihir ve büyü hakkında aynı görüştedirler. Hanefiler, Mâlikiler ve Hanbeliler sihirbazı sihrî öğrendiği ve uyguladığı için kâfir saymaktadırlar. Şafiîler ise, sihirbazın öldürülmesine izin vermezler. Ancak sihirbaz yaptığı işin mübah olduğuna inanırsa, katline cevaz vermişlerdir.

BÜYÜK PERHİZ: Hıristiyanlıkta çok önemli dini bir pratik olan Büyük Perhiz, İsa'nın tebliğe başlamadan önce çölde uyguladığı oruç uygulamasına dayanır. Bu perhiz zamanı, Katoliklerce Paskalya'dan 6.5 hafta önce başlar ve bir anlamda Paskalya'ya bir hazırlık anlamı taşır. Büyük perhiz uygulaması pazar günleri hariç tutularak kırk gün sürer. Bu uygulamayı Ortodoks kilisesi, Paskalya'dan sekiz hafta önce başlatır. Bunlar, cumartesi ve pazar günlerini uygulama dışı bırakırlar. Büyük perhiz'in, paskalyadan önceki son haftası kutsal hafta olarak kabul edilir.

İsa'dan sonra Havariler, Hz. İsa'nın dirilişinin anısına uygulanan paskalya'ya ha-

zırlık olmak üzere kendilerini dini bir atmosfere sokmak için oruç tutuyorlardı. Bu dönemde vaftiz adayları hazırlanır, günahkârlar tövbe ederek, Paskalya'ya karşılayacak hale getirilirdi. Bu dönemde oruç kuralları çok katı idi. Bu katı kuralları kısmen Ortodoks kilisesi bugüne kadar devam ettirmişse de, Katolik kilisesi, bu orucu et yememek şeklindeki bir perhize dönüştürmüştür. Protestan kiliseleri de büyük perhize önem vermektedir. Özellikle İngiliz Anglikan kilisesi, büyük perhiz günü oruç tutmaya özen göstermektedir.

Hıristiyan geleneği içinde Paskalya'dan altı hafta önce başlayan büyük perhiz, pazar günlerini çıkarınca, Paskalya'dan önce otuz altı gün büyük perhiz günü olarak kabul görmüştür. Ancak İsa'nın çöldeki "kırk gün kırk gecelik tuttuğu oruçla zaman olarak uyuşması için" (Matta 4/2) Büyük perhizin ilk pazarından önceki dört gün de eklenerek, Büyük perhiz kırk güne çıkmıştır. Büyük perhizde yağ, yumurta yemek yasaktır. Paskalyadan altı hafta önceki Çarşamba'ya küllenme çarşambası adı verilir. Bu çarşambadan önceki Salı'ya da tövbe salısı denmiştir.

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Roma'da "küllenme çarşamba"sına çok önem verilmiştir. Tövbekarlar bugün günah çıkarmaya başlamışlardır. Bu nedenle üstlerine kül serpmişlerdir. Daha sonra da çula sarınmışlardır. Bu kül serpme olayı, 8-10. yüzyıllarda da devam etmiştir. Bugün bu, Katolik kilisesinde büyük perhizin ilk gününde, hurma yapraklarından alınan küllerle, mensuplarının alınına haç işareti yapılarak devam etmektedir. Anglikan ve Lutherci kiliseler de küllenme çarşamba-

sına önem atfetmektedirler. Ortodoks kilisesi, Büyük perhizi pazartesi başlattığından küllenme çarşambasını kutlamazlar.

Kutsal haftanın ilk günü olan Hurma pazarı, İsa'nın Kudüs'e girişinin hatırasını yaşatır. Hurma pazarı adını, 4. yüzyıl sonlarında Kudüs'te görülen, hurma yapraklarını, ya da yöredeki ağaç dallarını kutsayarak bir geçit töreninde taşıma geleneğinden almaktadır. Bugün bu adet, kiliselerde geçit töreninden sonra âyin bölümünde üç diyakozun, İsa'nın çarşıya gerilinceye kadarki çektiği acıları ifade eden Matta: 26/36; ve 27/54 cümleleri ilâhi olarak okumasıyla kutlanmaktadır.

Bizans ayin usulünde Hurma pazarında, komünyonun sonra düzenlenen geçitte rahip, İsa'nın çektiklerini ifade eden **bir ikon** taşır. Protestan kiliseleri, Hurma pazarı törenlerine pek önem vermez.

Büyük perhizin Paskalya'dan önceki son haftası, "**Kutsal hafta**" olarak adlandırılır ve hurma pazarı ile başlar. Kutsal hafta, İsa'nın acılarını canlandırmak amacıyla kutlanmaktadır. Bu hafta, Katolik ve Ortodokslarca "**Büyük Hafta**" olarak isimlendirilir. Kutsal hafta ismini ilk defa, IV. yüzyılda İskenderiye piskoposu Athanasios ile İstanbul piskoposu Epiphanius kullanmıştır. Önceleri, **Cuma ve Cumartesi** günleri kutsal kabul edilirken, İsa'nın yakalandığı gün olan Perşembede buna eklendi. III. yüzyılın başlarında diğer günler de, kutsal günlerin arasına alınmıştır.

İzmit konsilinden önce (M. 325), Hıristiyan kiliselerinde en önemli ayin cumartesi ile Paskalya Pazarı arasındaki gece icra edilirdi. IV. yüzyıl sonlarında her olayı

belirli bir günde yapma âdeti yerleşti. Yahuda'nın İsa'yı haber vermesi ve İsa'nın komünyon ayinini başlatması kutsal perşembe, İsa'nın çarşıya gerilişi ve ölümü kutsal cuma, gömülmesi kutsal Cumartesi, dirilişi paskalya pazar günlerini hatırlatarak kutlanmıştır.

Paskalya'dan önceki son perşembeye, kutsal perşembe adı verilmektedir. Kutsal perşembe, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden beri kutlanmaktadır. Rahiplerle halk bu törene birlikte katılmaktaydılar. Yeni Hıristiyanların Paskalya gecesi, yağla vaftiz edilmesi için, piskopos özel bir ayinle yağları takdis ederdi. Katolik kilisesinde, kutsal perşembe sabahı, ertesi yılın ayinlerinde kullanılacak yağlar takdis edilirdi. Akşam ayininde ise, kutsal Cuma'daki komünyon ayininde kullanılacak ekmekler takdis edilirdi. Yine akşam ayininde, İsa'nın havarilerinin ayaklarını yıkamasının (Yuhanna: 3/5) hatırasına, ayini yöneten rahip on iki kişinin ayaklarını yıkar. Ortodoks kiliselerinde de "**Kutsal Perşembe**"ler de ayak yıkama, yağ takdisi törenleri yapılmaktadır. Anglikan kilisesi bu ayini, fakirlere sadaka dağıtarak kutlamaktadır.

İlk Hıristiyanlar, İsa'nın çarşıya gerilmesi anısına her Cuma oruç tutuyorlardı. II. asırda Cuma gününün, oruç ve tövbe günü olarak kutlandığına dair belgeler vardır.

C

CAHİLİYYE ÇAĞI: İslâmiyetten önceki Arap toplumunun kültürel, sosyal ve dini hayatına verilen isimdir. İslâmın getirdiği mesajlara göre çok aşağı bir kültür seviyesini temsil etmektedir. Putperestliğin, kadın haklarının ayak altına alınmasının, köleliğin, güçlü'nün egemen olduğu, bir toplum yapısını ifade etmektedir. İslâm öncesi Arap halkı, bu yapıya eğilim gösteriyordu. Bunu Kur'an-ı Kerim "Cahiliyye taassubu" (Fetih: 26) diye nitelemektedir. Bu gayretin dayandığı temel felsefe, kabile ırkçılığı, kan davaları, şiddet ve yağmacılıktı. Özellikle kadın bir mal hükmünde idi. Kadın aşağılandığı için kız çocuklarından utanılıyordu. Bunun için "kız çocukları" diri diri toprağa gömülüyordu. Cahiliyye Arap toplumunda falcılık ve kehanette çok gelişmiştir. Herşeyde bir falcılık aranıyordu: Kuşların uçuşundan, yıldızların durumundan, insan elindeki çizgilerden gelecekle ilgili haberler çıkarılıyordu.

Cahiliyye Arap kültüründe şiirde çok çok önem arz ediyordu. Soyluluk, övülüyordu. Cahiliyye şiirinin konusu, kadın, aşk, şarap ve tabiatı. Deve, kum yığınları, çöl ve gök gibi konular şiirin temel ögesini oluşturuyordu.

İslâmiyet geldikten sonra Cahiliyye kültürünü, büyük oranda değiştirmiştir. Cahiliyye döneminin, iyi âdet ve geleneklerini İslâmiyet devam ettirmiştir.

CALVİN JEAN: Protestan Reformatörü olan Calvin, 10 temmuz 1509'da Noyan'da doğmuştur. Hukukçu ve Hümanist formasyonu ile 1533-1534'e doğru Katoliklikten Lutherci fikirlere geçmiştir. Zulümden kaçarak sırayla Poitiers'e, Nérac'a, Strasbourg'a, daha sonra da Bâle'ye yerleşmiştir. 1536 Martında basılmış olan ve I. Francois'ya takdim ettiği "Hıristiyan Din Eğitimi"ni ilk defa orada kaleme almıştır. Bağımsız Cumhuriyet olarak yeni kurulmuş olan Cenevre'ye onu bir başka Reformatör olan Farel davet etmiş, Calvin orada 1537'den 1538'e kadar kalmıştır. Artık Calvin'ın vaazlarına sokuşturduğu düzensiz reformist fikirleri onu Cenevre'yi terke mecbur etmiştir. Neticede Strasbourg'a geri gelen Calvin, orada "Din Eğitimi" kitabının ikinci bir varyantını kaleme almıştır. 1540'da evlenen Calvin 1541'de Cenevre'ye çağrılmış, orada 1564'de ölünceye dek hem politik hem de dini bir şef rolü icra etmiştir. Onu, Luthercilikten açık bir şekilde uzaklaştıran fikirlerinin evrimi, eserinin baskılarına sürekli getirdiği rötüşler içinde kendini göstermiştir. Calvin'e, sertliğinden dolayı sitem edilmiştir. (1553'de Michel Servet'in ölüm cezasını infaz ettirmiştir.) O, Cehennemliklerin kötü kaderini öğretmiştir. Onun sertlikleri, ateşli, dar ve uzlaşmaz

bir imana dayanır. Orada tanrısal felaketler, İncil aşkını gölgelemişe benzer. Onun düşüncesi aynı şekilde "Le Cathéchisme de Genève" (1542), "La Confession de foi de la Rochelle" (1559) "Le Catéchisme de Heidelberg" (1562-1563) gibi eserlerde ifade edilmiştir. Calvin'in yazılı eserleri "Corpus Reformato-rum"un 57. cildini kaplamaktadır. O, Luther'den sadece doktrinin bir kısmı ile değil; Reform Kilisesinin organize endişesiyle de ayrılmaktadır.

Calvin, 1561'de Cenevrede kabul edilen kilise hiyerarşisinin babasıdır. Ona göre kilise hiyerarşisinde dört aşama kendini gösterir: 1. Öğreti uzmanları 2. Vaizler 3. Disiplinden sorumlu yaşlılar (Yunanca presbyterion) 4. Sosyal hizmetleri ve hayır işlerini yürüten kilise görevlileri.

Calvin'in kilise organizasyonu içinde önerdiği diğer bir yenilik de "Kilise Kurulu" idi. Bu kurul bir nevi mahkeme görevi yapıyordu. Bu kurul, birtakım aforoz cezaları veriyordu. Kurulun bu yetkiye sahip olması özellikle Calvin'in eseri idi.

Calvin'in öğretilerini sistemleştirmesi için, Cenevre hükümeti, 1559'da bir akademi kurmuştu. Bu akademi, Bugünkü "Cenevre Üniversitesinin" temelini oluşturmuştur. Bu akademinin başına hümanist Theodare Beza getirilmiştir. Bu zat, Calvin'den sonra, Kalvinciliğin temsilcisi olmuştur.

Calvin'in Cenevre'deki reform faaliyetleri, Cenevre'yi önemli bir merkez yapmıştı. Fransız rahipler orada eğitilerek, gizlice Fransa'ya gönderilmiş ve Fransa'da reformun yayılması sağlanmıştır.

Calvin, insanın, Allah karşısında ancak imanla kurtulabileceğini ve din konusunda tek kaynağın "Kitab-ı Mukaddes" ol-

duğunu söylüyordu. Bu konuda Luther ile aynı düşünceyi paylaşıyordu.

Evharistiya ayini sırasında, takdis edilen ekmek ve şarapta İsa'nın, gerçekten olup olmadığı konusunda Calvin, Luther ile Zwingli arasında orta bir tutum benimsemişti. Calvin'e göre, ne Luther'in dediği gibi takdis edilen ekmek ve şarapta İsa'nın fiziksel varlığı söz konusuydu, ne de Zwingli'nin öne sürdüğü gibi bu ayinde yalnızca İsa'nın anısı sözkonusuydu. Evharistiya'da, Kutsal-Ruhun aracılığı ile, Hıristiyanlar, İsa'nın varlığını paylaşıyorlardı.

Calvin'in diğer bir özelliği ayinlerde müziğe karşı çıkmamasıdır. Ancak o, İkonlara karşıydı.

Calvin daima reformun Fransız kanadını benimsemiş ve Lutherci çizgi dışında yeni bir reform kolunun oluşmasını sağlamıştır. Bugün Calvin reformunun merkezini Cenevre oluşturmaktadır. Ancak Fransa'da da Calvinici kiliselerin sayısı az değildir.

CAMİ: İslâm dünyasında sadece Türkler arasında kullanılan Cami kelimesi, namaz kılınan yeri ifade etmektedir. Genelde İslâm dünyasında Cami yerine mescid kelimesi kullanılmaktadır ve Allah'a secde edilen yer anlâmına gelmektedir. Türkler mescid kelimesini, cuma namazı kılınmayan, sadece akşam, yatsı ve sabah namazları kılınan küçük camiler için kullanmışlardır. Fakat bugün, Türkler arasında mescid yapımı tamamen durmuş, onun yerini büyük camiler almıştır. Bugün kenar mahallelerde bile görkemli camiler yapılmaktadır.

Eskiden nüfusun azlığı nedeniyle cuma namazları şehirlerde tek camide edâ ediliyordu. Bunun içinde birçok şehir ve ka-

sabada ulucamiler inşâ edilmiştir. Osmanlı toplumunda, açık havada yaz günleri namaz kılınan yerlere, “musalla” adı verilmektedir. Buralar için “Namazgah” ifadesi de kullanılmıştır.

İslâmiyette cami, müslümanların ibadet ettiği, önemli konuları konuşup, istişare ettikleri, cuma ve bayram namazlarını kıldıkları önemli bir mekandır. Camiler, bir dış avludan başlayarak iç avluya, oradan da esas namaz kılınan yere gelinen bir mekanı ihtiva etmektedir. İç avlunun, dört yanı revakla çevrilmiştir. İç avlunun ortasında abdest alınacak yerler vardır. Bazen bu bir şadırvan şeklindedir. Camiye bitişik olan revaklar kısmı sağda ve solda son cemaat mahallini teşkil eder. Bu son cemaat mahallinde iki tarafta birer mihrap bulunmaktadır. Burada camide yer olmadığı zaman veya yazın sıcaklarında namaz kılınmaktadır. Bazen de cemaate yetişemeyenler burada namaz kılmaktadırlar. Camilerde bulunan mihrap, Mekke’de bulunan Kabe’ye doğru yapılmaktadır. İslâm dünyasındaki bütün Camiler Kabe’ye doğru yönlendirilmiştir. Mihrabın bulunduğu istikamet Kabe’dir. Müslümanlar kıble olarak Kabe’ye yönelmektedirler. Mihrap, caminin zemininden oldukça yüksek bir yerde bulunmaktadır. Mihrabın sağında MİNBER bulunmaktadır. Din görevlilerinin cemaate hitap etmesi için mihrabın soluna bir “kürsü” yapılmıştır. Bazen bu kürsü caminin ortasında da bulunabilir. Osmanlı döneminde yapılan camilerde Osmanlı sultanlarının namaz kıldığı özel bir yer yapılmış ve buraya “Hünkar Mahfili” denmiştir. Bazı camilerde “kadınlar mahfili” de yapılmıştır. Genelde camilerde dış duvara bitişik, cami içinden kapısı olan

bir veya birkaç minare yapılmaktadır. Burada müezzinler ezan okumaktadırlar. Minareler, bir veya iki şerefeli olabildiği gibi bazen üç şerefeye kadar çıkmaktadır. Müezzinin, ezanı burada okuması gerekir. Ancak bugün, hoparlör teşkilatı ile müezzinler, şerefelere çıkmadan, ezanı okumaktadırlar.

Camilerin içi, teknik imkanlara göre döşeme değişikliği göstermiştir. İlk dönemlerde, taş döşemenin üstüne hasır, keçe, kilim ve halı döşenmekteydi. Bugün camilerde tek tip halı döşeme uygulanmasına başlanmıştır. Gerek cami girişinde, gerekse cami içlerinde ayakkabı konacak yerler vardır.

Peygamberimizin ilk mescidi olan Medine mescidi, hem müslümanların toplantı yeri, hemde namaz kılma yeri idi. Bunun için caminin, birden çok fonksiyonu vardı. Ancak, daha sonraki zamanlarda camiler, bu fonksiyonunu kaybetmiştir. İslâm dünyasında camilere yeniden eski fonksiyonlarını kazandırmak için çaba sarfetmek gerekiyor. Yeni toplumsal şartlara uygun camiler yapmamız icab ediyor. Çünkü İslâm toplumunda camilerin önemi, hiçbir zaman kaybolmamıştır.

Tarih boyunca İslâm dünyasında çok önemli camiler inşa edilmiştir. Bu camiler, İslâm medeniyetinin yükselme seviyesi ve ihtişamı ile orantılı olmuştur. İlk camiler, kerpiç ve basit unsurlarla yapıldığı halde, daha sonra camilere tuğla ve çini taş malzemelerin girdiğini görüyoruz. Ahşap süslemeler de camilerin önemli bir malzemesi haline gelmiştir.

Hz. Peygamber’in Medine’de yaptırdığı Mescid-i Nebi’yi takip eden cami mimarisi gittikçe gelişmiş, halife I. Velidin yaptırdığı Şam’daki Emevi Camisi bu geliş-

menin ilk örneklerini teşkil etmiştir. Kudüsteki Mescid-i Aksa bu örnekleri çoğaltmıştır. Abbasilerin yaptırdığı Samarra'daki Ulu caminin izleri halâ ayaktadır. Tuğla mimarisinin çok önemli örneklerinden birisini Samarra Ulu camisi teşkil etmektedir. Bu caminin ziggurat tipindeki minaresi halâ ayaktadır.

Türkler İslâmı kabul ettikten sonra cami mimarisine çok önem vermişlerdir. Karahanlılardan kalma Buhara'daki kışlak Hazara camisi (XI. y.y.), yine Buharadaki Mescid-i Cuma, Türk mimarisinin ilk cami ürünleri olarak kabul edilmektedir.

Selçuklu Türkleri cami mimarisinde yeni bir plan geliştirmiştir. Sultan Melikşah, Mescid-i Cuma'nın onarımı sırasında mihrabın önüne, kubbesi tuğladan tromplara oturan, anıtsal görünüşlü bir birim ilâve ettirmiştir. XII. yüzyılda, bu plana dört eyvanlı avlunun katılmasıyla "Mihrap önü kubbeli-dört eyvanlı avlulu" cami planı ortaya çıkmıştır. Bu tipin en canlı örneğini "zevvere mescid-i cuması" ortaya koymaktadır.

Anadolu Selçuklu devleti döneminde cami mimarlığı çok büyük bir gelişme göstermiştir. Sivastaki Ulu cami, Kayseri'deki Ulu cami, Konya Alaaddin camisi, bu dönemin en ünlü camilerindedir.

Osmanlılarda cami ve kubbe mimarisi doruk noktaya ulaşmıştır. Bursa Ulu camii, İstanbul'daki Fatih camii, Süleymaniye camii ve nihayet Edirne Selimiye camii, Osmanlı camilerinden sadece birkaçıdır. Osmanlı gittiği her yerde kendine has mimarisi ile bir cami inşa etmiştir. Bunu bütün Balkanlarda, Arabistan-da ve Yemen'de görmek mümkündür.

Cumhuriyet dönemi Türkiyesinde de muhteşem camiiler yapılmıştır. Genelde

Osmanlı cami mimarisini taklidle belirginleşen bugünkü camiler, daha çok modern hayatla bütünleşen bir gelişme göstermektedir. Ankara Kocatepe camii, Konya Hacıveyiszâde camii ve Anadoludaki birçok camii bunun canlı örnekleridir. Aslında bugün yeni cami planları geliştirmek gerekir. Günün şartlarına cevap veren, kütüphanesi, konferans salonu, çay salonları ve diğer ihtiyaçlar için elverişli camiler ortaya çıkmalıdır. Herkes, arzu ettiği planda cami yaptırmamalı, Diyanet işlerinin geliştirdiği birkaç planlı camiden birini yapmaya yönelinmelidir. Bu konuda, belediyeler ve müftülükler işbirliği içinde olmalıdır. Cami yaptırmak isteyenler, planları müftülüklerden almalı ve belediyeye müracaat etmelidirler. Belediyeler uygun ve gerekli olan yerlere cami inşaatı için izin vermelidir. Böylece camiler daha uygun yerlere yapılacak ve beklenen fonksiyonları daha iyi şekilde yerine getireceklerdir. Tabii ki bunda, din görevlilerinin de payı büyük olacaktır.

CAMİSARDLAR: XIV. Louis'nin XVIII. yüzyılda Protestanlara karşı yaptığı baskı sonucunda Bas-Languedoc ve Cévennes bölgesinde silahlı bir ayaklanmaya girişen Protestan hareketine verilen addır. Camisardlar, geceleyin birbirlerini tanımak için beyaz gömlek giydiklerinden (Languedoc dilindeki "Camisa", Fransızcada (chemise) "gömlek" anlamından dolayı, bu adı almışlardır.

XIV. Louis'nin (1643-1715) hakim olduğu bölgelerde mezhep olarak sadece "Katolik Hıristiyanlığı" benimsetmeye çalışması, bölgedeki Protestanları göçe zorlamıştır. Hemen hemen tamamı Protestan olan Cévennes bölgesi XVIII. yüzyılda dini

yönden ayaklanmalara sahne oluyordu. 1702'de Chayla Başpiskoposunun öldürülmesi, protestanlar tarafından yapılan ilk kanlı eylem olmuştur. Camisardlar, kiliseleri yağmalıyor, ateşe veriyor ve rahipleri öldürüyorlardı. Camisarde hareketini, halk yönetiyordu. Camisarde'lar, kraliyet ordularına karşı, âdeta gerilla savaşı veriyor ve halktan büyük destek alıyorlardı. Camisard hareketini yönetenler, fırıncı çırağı Jean Cavâlier, çoban Pierre Laporte gibi halkın içindeki kişilerdi.

Hükümet kuvvetleri bütün gücü ile Camisard'ların üstüne gitmeye karar verdi ve bütün köyler yakılıp yıkıldı ve Camisardları destekleyen halk öldürüldü. Önde gelen liderler tutuklandı. 1704'de yapılan görüşmeler, barış ümidini yok etti. Protestanlar, hiçbir görüşme şartını kabul etmemişlerdi. 1705'de tutuklu olan birçok Camisard lideri idam edildi. XVIII. yüzyıl boyunca, Protestanlara baskı devam etti. Hükümetin baskısından kaçarak kurtulanlar, başka ülkelere göç etmişlerdi.

CEHENNEM: Cehennem inancı veya benzeri inançlar, Dinler tarihinde birçok dinde görülmektedir. İlahî dinlerde, cehennem inancı, daha belirgin şekilde ortaya konmuştur. Diğer dinlerde de cehennem, işkencenin, kötülüklerin yapıldığı bir yer olarak gösterilmiştir. Dinlerin, genelde birleştikleri nokta, dünya hayatında günahla dolu bir yaşam süren insanların, öldükten sonra gittikleri yer olarak cehennemin belirtilmesidir. Cehennem, genellikle yer altında alevler içinde veya kaynar suların bulunduğu bir yer olarak düşünülmüştür. Buraya, kötü insanların gideceğine inanılmaktadır. Cehennem, genelde karanlık bir dünya ile özdeşleştirilmiştir. Birçok ilkel kabile di-

ninde cehennem, yeraltında karanlık bir mekan ifade etmektedir. Eski Yunan dinlerinde, ruhların ceza çektikleri yer olarak TARTAROS kelimesi kullanılmıştır. Eski İsrail dininde bu yerin adı ŞEOL'dur. İskandinav dinlerinde karanlık ve soğuk bir mekan olan cehennemin yeri Niflheimr veya Hel kelimeleri ile ifade edilmektedir. Kuzey Amerika'da yaşayan kabileler, insan ruhlarının ölümden sonra bulut ve yağmur getireceğine inanmaktadırlar.

Hind kökenli dinlerde cehennem azabı, yeniden doğuşlar çarkında ifadesini bulur. Hinduizme göre, cehennem, öldükten sonra değil yeniden doğuşlarla oluşan hayat seviyesinde kendini gösterir.

Cehennem inancının en açık şekilde ifade edildiği dinler, Zerdüştilik, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyettir. Zerdüş (M.Ö. VI. y.y.), ölen kişinin ruhunun, amellerin tartıldığı terazi görevi gören bir köprüden geçtiğini, günahları çok olanlar için bu köprü'nün daraldığını ve ruhun köprüden cehenneme düştüğünü söylemektedir. İyi amel işleyenler için ise bu köprü, rahat bir geçiş yeri haline gelmekte ve cennete giden bir yol olmaktadır. Cehennem kelimesi, İbranice Ge Hinnom, Yunanca Gehenna şeklinde ifade edilmektedir. Böylece Arapça cehennem kelimesi, İbranice Ge Hin-nom'dan mülhem olmaktadır. İbranice Ge Hinnom Kudüs'ün güney batısındaki Ammonoğullarının Tanrısı MOLEK'e kurban edilen Hinnom vadisinin adıdır. Burada kurban kesmek âdeti Yahudilerde, M.Ö. VI. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Helenistik dönemde Yahudiler, Ge-Hinnom kelimesini, ölümden sonra kötülerin cezalandırılacağı yer için kullanmaya başlamışlardır. Yeni Ahit'te Gehenna

kelimesi, kötülerin yanarak yok olacağı yeri ifade etmektedir. (Mat: 5/22, 29, 30; 10/28; 18/9; 23/33; Mar: 9/43, 45, 47 Luk:12/5)

Ge-Hinnom, Talmudda bir arınma yeri olarak belirtilmiştir. Talmuta göre bu arınma bitince, her türlü acı bitecektir.

Hıristiyanlığa göre cehennem, şeytanın, günahkârların ve Tanrıya inanmayanların ebediyen lanetlendikleri, alevler içinde yanan bir yerdi. İlk Hıristiyan kilise babaları, cehennemin yerini ve kimlerin ne kadar orada kalacağını tartışmışlardır. Daha sonraki Hıristiyan ilâhiyatçıları, "Cehennemin, günahlarından pişmanlık getirmeden önce ölenlerin cezalandırılacağı bir yer olduğunu ifade etmişlerdir. Antik düşüncede cehennem, ölümlerin oturduğu yer anlamına kullanılmıştır. Eski Ahitte cehennem, ölümden sonra bütün ruhların buldukları manevi bir durumu belirtmektedir. Yani, Luka 1/79'da belirtildiği gibi "karanlıklar içinde" veya "ölüm gölgesinde" incilin ışığında, ölümün bu trajik vechesi, Tanrısal kaynağın dan ayrılan insan varlığının daimi bir boyutu olarak görülmektedir.

İsa, cehennemî kapıları kırıyor, ayırıcıları eziyor ve içindeki mahkumları serbest bırakmak üzere cehennemi zorluyor. (Petrusun I. Mek. III,19; İbranilere mektup, II. 14; Vahiy, I, 18-20; Matta, XXVII. 52) Kilise, Ortodoksluğun paskalya ayınınin muhteşem şekilde kutladığı bu zafirin ayın yeridir. Büyük Pak İkonu, bütün insanlığın sembolü olan Adem ve Havvayı cehennemden kurtaran İsa'yı tasvir etmektedir. Hıristiyanlığa göre, Tanrısal krallığın kurulduğu dünyanın sonunda, Tanrı açıkça görünecektir. Doğu

Hıristiyanlığına göre bu, peygamberlerin bütün söylediklerinin bir iadesidir.

İskenderiyeli Origène (İ.S. 253) Apocatastase (peygamberlerin söylediği bütün şeylerin iadesi) dan, evrensel kurtuluş gerçeğini çıkarmaktadır. Şeytanlar dahil bütün yaratılmış varlıklar, kendi asılları içinde yenilenmiş olacaklardır. Evrensel kurtuluş bir dua ve büyük azizlerin ümidi olmuştur. Çünkü kutsallaşmış hayat, evrenselleşmiş bir cemaati ihtiva etmektedir. Suriyeli aziz İsaac; şeytanlar için bile dua ediyordu. XX. yüzyılda Rus dini felsefesi, bu ümidi yeniden benimsemiştir.

Hinduizm ve Budizme göre günahkarlar, iki kat cezalanacaklardır: Onlar, bir yandan, daha aşağı şartlar içinde doğmaya zorlanmışlardır. Diğer yandan en ciddi hatalarının cezasını davranışlarına uygun cehennemlerde çekeceklerdir. Bu cehennemler, yer altına inşa edilmiş olup, ışıkta yoksundurlar. Oralarda çok çeşitli işkenceler çekilmektedir. Vedalarda görülen en eski varyantlardan biri YAMA'nın yeraltı krallığının cehennemidir. İran'da da Mazdeenlerin dini, bir Yama krallığı tanımaktadır. Fakat aynı zamanda da birçeşit cennet tanımaktadır. Kısaca onlara göre cehennem, günahkarların içine düştüğü karanlık ve buzlu bir çukurdur. Yine bazı bilginler cehennemin İslâmiyette bir arınma yeri olduğunu ve günâhkar müminlerin, bir müddet cehennemde kaldıktan sonra, cennete geçeceklerini ifade etmektedirler.

İslâm dini de bu dünyayı Ahiretin bir tarlası kabul etmiştir. Günahlarını affettiremeyenlerin, ahirette gideceği yer olarak cehennem gösterilmiştir. Kuran-ı Kerimde cehennem kelimesi, farklı şekil-

lerde geçmiştir. Kuran-ı Kerimin, cehennem tasviri, kötülüklerin ve dünyada işlenen günahların azaltılmasına yöneliktir. Bazı İslâm bilginlerine göre “Allaha inanan ve Hz. peygamberi peygamber kabul edenler” cehenneme gitmeyecektir. Bunun için cehennemin hedefi, insana eziyet değil; insanı gûnahtan uzaklaştırmaktır.

CEMRE: Kelime olarak, “ateş parçası” veya “çakıl taşı” anlamlarına gelen cemre, hacıların kurban bayramı günlerinde MİNA’da attıkları taşları ifade eder. Mina’da üç taş atılacak yer vardır. **Küçük cemre, orta cemre, büyük cemre.** Halk arasında bunlara küçük şeytan, orta şeytan, büyük şeytan denmektedir. Her bir cemre arasındaki mesafe farklıdır.

Hz. Peygamber’in hac esnasında icra ettiği bu taşlamaların kaynağı, Hz. İbrahimle ilgili kıssadır. Hz. İbrahim, oğlu İsmail’i kurban etmek isterken, onu bu işten caydırmak isteyen şeytanın Mina’da taşlanmasının hatırasını yansıtmaktadır. Böylece, insanı iyi şeylerden uzaklaştırıp, kötü şeylere sevkeden şeytana karşı burada sembolik bir tavır takınılmaktadır. Hadislerde geçen bilgilere göre oğlunu kurban etme niyetiyle götürdüğü Mina’da, Hz. İbrahim üç yerde şeytan tarafından engelenir. Hz. İbrahimde önüne çıkan şeytanı taşlamıştır. İşte Hac esnasında icra edilen “şeytan taşlama” Hz. İbrahim’in sünnetidir. (Müsned, 1,297;306-307)

Hz. Peygamber efendimizin de veda hacında bunu aynen uyguladığı görülmektedir. (Müslim, Hac 310-312) İslâm alimleri, kurban bayramının birinci günü, Akabe cemresine, diğer üç günde her üç cemreye taş atılmasını önermişlerdir. Vacip

hükümündeki taşlamayı yapamayanın kurban kesmesi gerekmektedir.

CENAZE: Ölüm ve ölüğün ne yapılacağı konusu, insanlık tarihinin çok eski bir konusudur. Adem’in iki oğlu arasındaki kıskançlık sonucu Kabil’in, Habil’i öldürmesi, hem tarihin ilk kıskançlık cinayetini, hem de ilk ölümü ortaya koymuştur. Kabil, kardeşi Habil’in cesedini toprağa gömmüştür. Ancak dünya kültürlerinde ölüye değişik şekillerde muamele yapıldığı da görülmektedir. Ölüler, tarih boyunca birçok kültürde birtakım merasimler eşliğinde ve hatta eşyalar ile birlikte veya başka şekillerde gömülmüşlerdir. Sümer, Asur ve Mısır medeniyetleri bu konuda zengin malzemeye sahiptir. Bu medeniyetlere ait tabletler, bu konuda “öbür dünya” inancının, bu halklarda nasıl düşünüldüğünü de canlı şekilde ortaya koymaktadır.

Yunan ve Roma medeniyetlerinde ölülerin yakıldığı veya gömüldüğünü gösteren belgeler mevcuttur. Hatta eski Yunanlılar, öldükten sonraki hayata inanmamaktadırlar. Bu konuda yapılan merasimler, sitelelere göre değişmektedir.

Klâsik dönemlerde ölüye yapılacak ilk ödev, kanunla belirtilmiştir. Bu kanun, ölülere cenaze törenleri yapılmasını gerekli kılmaktadır. M.Ö. VI. asırdan sonra, ölülere uygulanan işlem şöyledir: Beyaza örtünmüş, yüzü açık, ölüğün ağzında, ölü ruhlarını para karşılığı geçiren sandalcıya yönelmiş bir para olduğu halde ölü, evin girişinde bir yatak üzerine yatırılmaktadır. Ölüğün etrafı, çiçeklerle donatılmıştır. Bir gün bir gece ölüğün yakınları oruç tutarlar ve ölüğün dostlarının ziyaretini kabul ederler. Cenaze merasimi, Işığın kirlendirilmesinden sakınmak için, güneşin

batışından önce, ağlamalar ve gürültülerle bitmektedir. Merasimden sonra ölü evi, bir akşam yemeği verir (perideipnon) ve bir ay boyunca koyu elbiseler giyerek, yas tutar. Yunanda, ölümler kirli kabul edildikleri için, ölü yakınları ve ziyaretçiler temizlenmenin zorundadırlar. Çünkü şöyle veya böyle ölüyle temas etmişlerdir. Kir-lenmeden temizlenme yolu, kesilen kurbanın kanının ellerdeki kanı temizlemesidir. Su da aynı temizleme işlemini yapmaktadır. Bazı bitkiler de aynı amaçla kullanılmaktadır.

Klâsik Yunan'da, ölü mezarları, bu kir-lenme korkusu ile şehir duvarlarının dışına yapılmaktadır. Bu mezara ölü, öbür dünyada ona yardımcı olması için, aile eşyaları ile gömülmektedir. Cenazenin gömülmesinden dokuz gün sonra ölü yakınları mezarın başına gelerek süt, bal, şarap, vs. gibi birtakım yiyecekler sunmakta (Enagismos) ve bunların ölü tarafından yendiğine inanmaktadırlar. Milâdi II. asırda bu inançlarla Lucien'in alay etmesi, Yunanlılar arasında bu uygulamanın devam ettiğinin canlı bir göstergesidir. Yine eski Yunanda bazı günler ölümlere adanmıştır. Ölümlerin bu bayramlara iştirak ettiğine inanılmaktadır.

Mısır'da da ölümler gömülmektedir. Mezarda ölünün sadece vücudunun barındığına, mezarın, yaşayanlar dünyası ile, ölümler dünyası arasında bir bağ görevi yaptığına inanılmaktadır. Aşağı gökle yukarı gök arasında ölü ruhlarının, yıldızlara karışarak onların ebedi hayatına iştirak ettiklerine de inanılmaktadır.

Eski İmparatorluğun nihayetinden itibaren, bütün sosyal sınıflara yayılmış olan "güneş doktrini"ne göre, ölümlerin yargılanmasından sonra, güneş dünyasına ka-

bul edilen kral, Tanrı RA'ya, semavi seyahatında refakat etmektedir. Mutluların ikameti, göğün doğusunda yer almaktadır.

Akdeniz Antikite topluluklarında ölünün vücudunu koruma endişesi, dikkat çekmektedir. Bu nedenle ceset mezara dini merasimle konulmaktadır. Tarih öncesi dönemden beri ceset, kefene sarılmış veya bir tabuta konmuştur; onun yanına içinde yiyecek olan vazolar konularak gömülmüştür. Buradaki inanca göre, cesetle-ruh, ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır. İyi bir hayat için cesedin korunması gerekir. Diğer yandan ruh, takdim edilen bir takım tak-dimelerden yararlanır. Bu düşünce, ölümlerin gıdalandıkları fikrini geliştirmiştir.

Eski İmparatorluktan itibaren güneş doktrini, cesedin "Temizlenme çadırında", Tanrısal dünyaya girebilmesi için arınmasını gerekli kılmıştır. Cenaze töreninden önce, cesed, yeniden canlandırıcı bir banyo'ya uzatılmış, temizlenmesi için, iki işaret taşıyan bir küpün üzerine oturtulmuştur.

Daha sonraki dönemlerde OSİRİS doktrini ile bu fikirler genişletilmiş ve takviye edilmiştir. Cenaze töreni tamamlanınca ölü, yargılamadan haklı çıktıktan sonra, güneş kayığının içinde yeraltı dünyasına geçer ve lalou tarlalarına ulaşır. Orada öldükten sonra yaşama, kesin olarak garanti edilmektedir. Bunun için Mısır'da, mükemmel mezarlar yapılmış ve cesed mumyalanarak oraya konulmuştur. Bunun amacı, ölünün yeryüzünde tanıdığı bütün şeylerden ede-biyyen yararlanmasıdır. Mısırda ilk mumyalama işlemi, OSİRİS'in vücudu üzerinde yapılmıştır. Bu da, Tanrı OSİRİS'e yeni bir hayatı tanıma

fırsatı vermektedir. Daha sonra mumyalama işlemine değişik sosyal sınıflarda devam edilmiştir. Mumyalama işlemi, zengin ve itibarlı ailelerde daha zengin bir muhteva taşımaktadır.

Mezarlar, kayaların içine kazılmış ve birçok madde, mezara konmuştur. Çünkü ölünün yaşaması için bunlara gerek duyulmuştur. Genelde mezarlar, Nil'in batı sahiline kazılmış ve güneşe doğru yönlendirilmiştir. Yeni krallık döneminde kralların mezarları, dağlardan tabii piramitlerle şekillenmiştir. Mısırdaki mezar, "ebedilik evi" dir. Ölü, orada gerekli herşeyi bulmalıdır.

Cenaze merasimi mumyanın mezara kadar taşınması ile başlamaktadır. Oyma mezar, bir kayığın üzerine konmuştur. Nil geçildikten sonra, öküzlerin çektiği kızak üzerine mezar konmaktadır. Mezara konulduğu yere kadar birçok, buhur yakılmaktadır. Mezarın girişinde, panter elbisesi giyen rahip dikeltilmiş olan mumya üzerine, gözlerin ve ağızın açılması merasimini icra etmektedir. Ölünün eşinin ve dalaşmasından sonra, mezar yerine konur ve yanına ölünün eşyaları yerleştirilir.

Cenaze merasimi tamamlanınca, ölünün ailesi ve davetliler mezarın üzerinde müsterek bir yemek yerler. Muhtemelen bu yemek, ölüye beslenme imkanı vermek için icra edilmektedir.

Hind dinlerinde de ölümlere çok özel merasimler düzenlenmektedir. Genelde Güney Hint kastları ve Lingayet mezhebi dışındaki bütün Hindular, ölümlerini yakmaktadırlar. Ölü, odun yığını üzerine konularak yakılmaktadır. Geride kalan kemikler, saklanır ve küller Ganj nehrine atılır. Ölü yakma geleneği Budizm'de de devam etmektedir. Sadece Seylan'da Budistler ölü-

lerini gömmektedirler. Budistler, Buddha'nında cesedinin yakıldığına inanmaktadırlar. Aynı uygulamanın Çin'de ve Japonya'da olduğu görülmektedir. Muhtemelen bu Budizmin etkisiyle olmuştur. İran dinlerinin ölüye yaklaşımı daha farklıdır. Ölü murdar sayıldığı için Zerdüştiler ölü cesetlerini toprağa gömmezler. Ölüyü ateşte yakmak da ateşe saygısızlık olarak kabul edilir. Zerdüştilikte ölümler "sessizlik kuleleri" denilen yüksek kulelere çıplak olarak konur. Ölü cesetleri burada yırtıcı kuşların yemleri olmaktadır. İlahi dinlerin ölüye yaklaşımı daha farklıdır. Meselâ Yahudilikte cesed yıkanır, kefenlenir ve teskere üzerine yatırılır. Tarihi gelişim süreci içinde Yahudiler de ölümlerini tabut içinde mezara koymaya başlamışlardır. Mezara konan tabut üzerine herkes toprak atar ve bu esnada Tevrat'tan dualar okunur. Defin merasiminden sonra mezar mümkün olduğunca çabuk şekilde terk edilir. Bu cemaatin, ölüye sorgu soran meleklerin sesini duymamaları içindir.

Hıristiyanlarda başlangıçta Yahudi geleneğini uygulamışlardır. Ölmekte olan kişiye "son yağlama" yapılır ki bu bir nevi kutsamadır. Daha sonraki dönemlerde cenaze merasimine yeni unsurlar ilave edilmiştir. Ölü yakınları siyah elbise giyerler. Tabut kiliseye götürüldükten sonra burada toplu ayin yapılır ve rahip dua eder. Tabut üzerinde son tövbe işlemi yapılır. Kilise ayininden sonra mezarlığa götürülen cenaze başında İncil'den pasajlar okunur ve tabut ile birlikte ölü toprağa verilir.

Yahudi ve Hıristiyan kültüründe ölü yakma işlemi pek görülmez.

İslâmiyette de ölü için yapılan işlemler vardır. İslam örfünde ölüyü bekletmek doğru değildir. Ölü en kısa zamanda defnedilmelidir. Ölmek üzere olan kişiye, kelime-i tevhid ve kelime-i şehadet getirilir. Başında Kur'an-ı Kerim okunur. Ölen kişinin yakınları, ölünün akrabalarını ve dostlarını ölümden haberdar ederler. İslâmiyette cenazeye iştirak, ölüye yapılan son hizmet olarak telâkki edilmiştir.

İslâmiyette de ölünün yıkanması önemlidir. Yıkanan ölü, kefenlenir ve öylece top-rağa verilir. Savaş şehitleri yıkanmadan gömülür. Ölü yıkama işi, erkekler de erkek tarafından, kadınlarda kadınlar tarafından yapılır. Su olduğu zaman ölüye abdest aldırılır, su olmadığı durumda ise teyemmüm yaptırılır. Ancak ağza ve burna su verilmez, mesh edilir. Ölü, ılık ve sabunlu su ile iki defa yıkanır.

Kefenler erkek ve kadınlar için farklılık arzeder. Erkek için üç, kadın için beş parçadan oluşur. Ölü kefenlendikten sonra, güzel kokular sürülür.

Kefenleme işi bittikten sonra, cenaze namazı kılınır. Şehitlerin cenaze namazı kılınmaz. Ancak Hanefi Fakihleri şehidlerin cenaze namazının kılınabileceğini söylemektedirler.

Birden fazla cenazenin namazını, tek namaz olarak kılmak caiz ise de, ayrı ayrı kılmak daha faziletli görülmüştür. Cenaze namazı kılınan ölü, hemen defnedilmelidir. İslâmiyette de tarihi gelişmeler içinde, mezar başında dua etmek, Kur'an okumak gibi işlemler yapılmaya başlamıştır.

Cenaze defnedildikten sonra, ölü yakınlarına taziyede bulunulur. Ölünün yakınları ve dostları ölü evini yalnız bırakmazlar. Cenaze evine yemek göndererek, onlara

maddi destek verirler. Manevi olarakda teselli ederler.

İslâmiyette ölüm, çok önemli bir sonuçtur. Her insan ölümü tadacaktır. Ölüyü arkasından hayırla yad etmek gerekir. İslâmiyette insanların, iyi bir insan olarak yaşamaları ve öylece ölmeleri hedef olarak gösterilmiştir. Ömrü uzun olup, amel-leri güzel olanlar daima övülmüşlerdir.

CÈNE: Bu kelime Lâtincedeki coena kelimesinden gelmektedir. Cène, bir veda yemeğini ifade etmektedir. Çünkü İsa, havarilerle yediği son yemekte, ekmeği bölerek havarilerine onu eti olarak, şarabıda kanı olarak takdim etmiştir. Reform kiliseleri Cène kelimesini, Evharistiya ayinini belirtmek için kullanmaktadırlar. Evharistiya doktrini üzerinde Luther, Calvin ve Zwingli gibi XVI. yüzyıl reformcularının açıklamaları vardır.

CENNET: Dinler tarihinde birçok kültürde cennet inancının varlığını müşahede ediyoruz. İkel kabilelerde veya bazı yerli halk kültürlerinde cennet özlemi dikkat çekici şekilde işlenmiştir. Meselâ, Brezilya'da yaşamış olan Guuranis'lerin cennet inancı, gerçek ve alışılmamış parlaklıkta bir dünyayı temsil etmektedir. O dünyada sefalet, hastalık ve işkenceye yer yoktur. İnsanlar, daima huzurlu yaşayacakları bir dünya veya mekan özlemi içerisinde-ler. Bu özlem, Sümerlerde olduğu gibi, güneşin doğduğu yerde tasavvur edilmiş, ve bu yere **DİLMUN** denmiştir. Burası yeşilliklerle dolu bir mekandır. Aynı inancı Mısır'da da görüyoruz. Mısırlılar cenneti bir mutluluk adası tahayyül etmektedirler. Bu adanın gökte, güneş tanrısı RE ile veya **OSİRİS** ile ilişkisi vardır.

Zerdüştilikte'de cehennem ve cennet inancı belirgin bir şekilde yer almaktadır. CİNVAT köprüsünden geçenler cennete giderler. Cennet "şarkılar evi" olarak adlandırılmaktadır.

Yunan düşüncesinde de cennet fikri vardır. Fakat bu, dünyada gerçekleşmektedir. Buna göre yerden çıkan insanlar, ağaçlı, meyveli bir barış dünyasında yaşarlar. Yunanlılar HESPERİDES dedikleri bir bahçeye de inanırlar. Eflatun'un devlet isimli eserinde de aslında özlenen bir cennet hayatıdır.

Antik Roma kültüründe de cennet fikrine rastlıyoruz. Uzakta bir ülke olan "hayat ülkesi" hoşnut olunacak bir yerdir.

Dünyanın en eski kültürlerinden birisi olan Hind kültüründe cennet ile ilgili bilgiler vardır. RİGVEDA'da bu konuda bilgi verilir. Ölümden sonra gidilen Atalar yurdundan bahsedilir. Ancak, Hinduizm'de tenasüh inancının bir sonucu olarak, yeniden doğuşlardan kurtulmanın tek çaresi Brahma'ya ulaşmaktır. Sanki cennet hayatı o zaman başlayacaktır. Yine de Hinduizm'de cennet inancı karmaşıklık arz etmektedir. Bazı kaynaklarda, "bir başka ülkeden" bahsedilir. Bu ülkeye "svarga-loka" yani, "Işık dünyası" veya "Gök" adını verirler. Gerçekten büyük ilahlardan herbiri, kendi özel cennetinde saltanat sürmektedir. Vishnu cenneti, saraylarla, bahçelerle, havuzlarla Gandharua'larla (cinlerle) çalınan müzik sesleriyle harika bir sitedir. Bu cennete Vaikuntha adı verilmektedir. Shiva, Kailâsa dağında; Krishna, Go-loka dağında ikamet etmektedir. Brahman ilâhiyatçılarının gözündeki cennet ikamet geçicidir. Çünkü bu yerler, evrenin bir parçasını teşkil etmektedir ve dünyanın sonunda

Brahma'nın varlığı içinde yok olacaktır. Bütün bunlara rağmen Hinduizm'de cehennem, tenasüh çarkı içindeki aşağı doğumlarda gerçekleştiği gibi, cennette iyi doğumlarda ve nihayet Brahma'ya ulaşmakla gerçekleştirilmektedir.

Budizm'de cenneti Nirvana temsil eder. Çünkü nihai hedef olarak Nirvana gösterilmiştir.

İlâhi dinler çerçevesinde cennet fikrine yaklaştığımız zaman durum daha net bir hale gelmektedir.

Yahudilikte, iyilerin ebedi kalacağı yer, EDEN bahçesidir. Kötülerin kalacağı yer ise cehennemdir. İyiler dirilince, cennette kalacaklardır. Yahudilikte cennet, bir yerde EDEN BAHÇESİ, (Tekvin 2 ve 3 Bablar), Diğer yerlerde dirilmeden önce iyilerin kaldıkları yer, üçüncü olarak, iyilerin devamlı kaldıkları yer olarak belirtilmiştir. Yahudilikte EDEN, bütün güzelliklerin bulunduğu bir bahçedir. Burası, iyi amel işleyenlerin gidecekleri bir yerdir. Yahudilikte, cennet ve cehennem ile ilgili çok önemli bir ilâhiyat geliştirilmiştir. Bazı Yahudi düşünürleri, "mesihî dönem"e cennet dönemi demişlerdir. Yahudiler için mesihî dönem, bir kurtuluş dönemidir. Bu mutlaka gerçekleşecektir. Bunun için, mesihî gelişini beklemek gerekir.

Rabbînik ile Yahudi edebiyatına göre, cennet ve cehennem Tanrı Yehova'nın sağında ve solundadır.

Şifahi dini edebiyatın ürünü olan Talmud, cennet konusunda çok malzemeye sahiptir.

Hıristiyanlıkta'da cennet inancı Yahudiliğin izlerini taşımaktadır. Cennet, Yeni Ahit'te bir mükafat yeri olarak geçmektedir. Orada dürüstler ikamet edeceklerdir.

Cennet, iman ve doğru bir hayatın sonunda elde edilebilir. Hıristiyan ilâhiyatında cennet mefhumuna bazı ilaveler yapılmıştır. O, insanın hayatıdır. Cennet, İsa'da özetlenen hayattır. Julien Green şöyle der:

Cennet, Tanrıyı sevmekten başka bir şey değildir.

Cehennem ise, Allahla birlikte olmaktır.

Yine de yeni Ahit'te ve mektuplarda öldükten sonra gidilecek yerlerden birisi cennet olarak belirtilir. Pavlos'a göre cennet, üçüncü gökte bulunmaktadır. (II. Korintos 12/1-4). Göklerin melekutu bu dünya krallıklarından farklıdır. Orada Sadece doğrular yer alacak, ebediyen mutlu olacaklardır (Markos 12/25).

Hıristiyanlıkta dünyanın sonunda İsa'nın kuracağı Tanrısal krallıkta bir nevi cennet hayatını hatırlatmaktadır. Çünkü o zaman kurt ile kuzu birlikte yaşayacak, kılıçlar saban demiri olacak ve dünyaya barış gelecektir.

İslâmiyette de cennet inancı çok önemli bir yer işgal etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde iyilerin şehitlerin, doğru bir hayat yaşayanların ve Allah'a kulluk vazifesini yerine getirenlerin gideceği yer cennettir. İslâmi literatürde cennet ismi, muhtelif şekillerde geçmiştir: Cennet'ün-Naim, Adn, Firdevs, Hüsna, Darüsselâm, Dâru'l-mukâme. Kur'an-ı Kerim'de cennet ile ilgili ayetler, müminleri cennete özendirecek niteliktedir. Cennetin birçok nimetleri vardır. Müminler öbür âlemde bu nimetlere ulaşma arzusundadırlar. Kur'an-ı Kerim cenneti muhteşem bir şekilde tasvir eder: Üst üste kurulmuş konaklar ve melekler (Tevbe, 72; Saf, 12; Züme'r, 20) den bahsedilmektedir. Rah-

mân süresinde de cennet nimetleri anlatılır. Cennetin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Lüks ve konfor içinde bir hayat
2. Mükemmel bir huzur ve tatmin
3. Allahla muhatap olmak
4. Maddi şeylerden mükemmel haz almak
5. Ebedi bir hayat
6. Maddi dünyadaki sıkıntılar orada hiç hissedilmeyecektir (Abdest bozma, karın ağrısı vs. gibi)
7. Kin ve nefretin olmadığı bir hayat

İslâmi literatürde cennetle ilgili çok şey yazılmıştır. Cennette müminlerin Allah'ı görmeleri ümit edilmektedir. Bir mü'min için de en önemli mükafat budur. Aslında tasavvuf ehli, ibadetleri cennete gitmek için değil, Allahın cemalini görmek için yaptıklarını söylerler. Hakiki kul, Allah için ibadet eder ve cenneti hak eder. Cennet, kulluğun nihai mükafatıdır.

Cennetle ilgili bazı ayetler (Sâffât: 45-47; Tür: 23; Vakıa: 18-19, insan 5-6; 15-18; Nebe: 34; Mutaffifin: 25-28; Gâsiye: 14; Ra'd: 35-23; Nahl:31, Kehf:31, Meryem:62, Tâ-Ha 76; Fâtır:33)

CESÂRO-PAPİSME: Teokrasinin aksi olan (Tanrının temsilcileri tarafından icra edilen hükümet) Cesaro-papisme, sivil iktidarın dini işleri keyfince yönettiği bir rejimdir. Bu, mutlak egemenlikler altında gerçekleşen ve tanrısal hukuk otorite teorisıyla doğrulanan bir eğilimdir. Kilise tarihi içinde Konstantin'in, Charleman'in, Charle Quint'in, VIII. Henri'nin, XIV. Lui'nin, Avusturyalı François Joseph'in, Rus çarlarının v.s'nin saltanatlarını bu konuda farklı derecelerle zikredebiliriz. Modern cemiyetlerde dini ve sivil iktidarların ayrılmasına rağmen; her iki iktidarın evlenme, eğitim, adaletle ilgili hudutsuz

alan içinde birbirine tesir etme çabasını sürdürdükleri görülmektedir.

CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE (1848-1920): Leeuwarden'de doğmuş, Bilthoven'de ölmüştür. Utrecht'te dinin kaynağı konusunda yaptığı etütten sonra, Bonn ve Tübingen'de staj yapmıştır. Daha sonra, Hollanda Reform kilisesinde papaz olarak çalışmıştır. 1878'de Amsterdam'da kurulan dinler kürsüsüne prof. olarak atanmıştır. Mesleğini Leiden'de sona erdirmiştir. (1899-1916). Onun uzmanlık alanı, "**Almanların Dini Düşüncesi**"dir.

1887-1889 yıllarında iki ciltlik "**Lehrbuch der Religions geschichte**" isimli eserini yayınlamıştır. Yazarın hedefi, Hıristiyanlık dışı dinlerin etüdü sayesinde öğrencilerin imanını sağlamlaştırmaktır. Din ilimlerini o, üçe ayırıyordu: **Birincisi, DİN FELSEFESİ** idi. Bu disiplinin alanı, Dinin kaynağı ve özü ile ilgili problemlerin araştırılmasını hedefliyordu. **İkincisi, DİNLER TARİHİ** idi. Bu disiplin kendini, insanlığın muhtelif dinlerini incelemeye adanmıştır. **Üçüncüsü ise, DİN FENOMENOLOJİSİ**'dir. Bu disiplin de diğer iki disiplinin arasında yer almaktadır. Din fenomenolojisi, görünen dini pozisyonları incelemektedir.

Dinler Tarihi, dinler etüdüne gerekli malzemeleri sağlamakla görevlidir. Din fenomenolojisi, bu malzemeleri tasnif etmektedir ve bu tasnifi yapmak için mukayese metodunu kullanır. Dinî fenomenlerin tasnifi ve mukayeseli araştırması bir düşünce çalışmasıdır. Fakat yinede bu çalışma, Dinî fenomenlerin özünü ve kaynağını düşünen Din felsefesinden ayrıdır. Kült, doktrinler ve müminlerin davranışları, Fenomenolojinin malzemelerini meydana getirmektedir.

Chantepie, dini realitelerin derin anlamı ile amprik bir temelden hareket ederek ilk fenomenolojik tasnifi yapmıştır. Onun bu çalışması, daha sonraki çalışmalara modellik görevi yapmıştır.

CHEVALIER, JULES (1824 - 1907): İsa'nın kutsal-yüreği yani Sacré-Coeur adı ile bilinen Katolik tarikatının kurucusudur. Önce, köylerde Hıristiyanlığı öğretmek gibi bir amaçla ortaya çıkan bu tarikat, daha sonra çok önemli bir Katolik misyoner hareketi haline gelmiştir. Chevalier, ciddi bir ilâhiyat eğitimi aldıktan sonra, 1851'de rahip olarak göreve başlamıştır. Bourges bölgesinde rahiplik hizmetinde bulunduktan sonra, 1854'de bölge vaizi olmuştur. Sacré'-Coeur (kutsal-yürek) teşkilatını 8 Aralık 1854'de kurmuştur. Papa IX. Pius, 1869'da bu tarikatı katolik bünyeye dahil ettiğini bildirmiştir. Böylece, resmîyet kazanan Kutsal-Yürek teşkilatı, Vatikan'ın da desteği ile, dış ülkelerde misyonerliğe başlamıştır. Malenezya adalarında kutsal-yürek teşkilatı çok önemli misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur.

Chevalier daha sonra, Issoudun'da MARIE LOUISE HARTZER ile birlikte, "**Meryem'in kutsal yüreği rahibeleri**" tarikatını kurmuştur. Rahibeler, kendilerini eğitime, hastanelere ve misyonerliğe yöneltmişlerdir. Bu rahibe teşkilatı da Vatikan tarafından 1928'de resmen tanınmıştır.

Chevalier, ortaçağda ortaya çıkan "**İsa'nın kutsal yüreği**" fikrini geliştirmiş ve bir teşkilat haline getirmiştir. İsa'nın insanlığa duyduğu sevgiyi yaymaya çalışan bu hareketin çalışmaları, papalık tarafından takdir edilmiş ve Katolik Kilisesine ait bir kült haline gelmiştir.

CİNLER: Birçok dinin ortak noktalarından birisi de CİN inancıdır. Genelde madde dünyasından ayrı bir yapıda kabul edilen CİN'ler, şeytanlarla birlikte, kötülüğün yayıcıları olarak kabul edilmişlerdir. Fakat bazı Cinlerin iyi oldukları şeklinde de inançlar vardır.

CİN kelimesi, Arapça CİNN kökünden türemiştir. Örtmek veya göze görünmemek gibi anlamlara gelmektedir. Cinler bazı insanların bünyesine girerek, insanları mecnun edebilmektedirler. Bunun için mecnun kelimesinin CİN ile alakası kurulmuştur.

Hıristiyan kaynakları dışında Batı'da da cinler üzerinde fikirler yürütülmüştür. Bu bazan "tabiat ötesi" veya "ruh" gibi anlamlarla ifade edilmiştir. Yunan filozofu Sokrates, kendisini hakikata götüren cininden bahsetmektedir. Daha sonra, Hıristiyanlığın etkisi ile Batıda cinlerin, insanları, iyi olmayan davranışlara yönelten mânevi varlıklar olarak görülmesi fikri yaygınlaşmıştır.

İkel kabile kültürlerinde kötü ruh fikri yaygındır. Ancak birçoğunda bunun cinlerle bağlantısı görülmemektedir.

İran dinlerinde kötülüğün temsilcisi DAEVA'lardır. İyiliğin temsilcisi ise Ahura'lardır. Bu ikisi arasında ciddi şekilde mücadele vardır.

Hinduizm'de de durum aynıdır. İyilik ve kötülük fikri vardır. Hinduizm'de ASURA'lar kötülükle içiçedirler. Deva'lar iyiliği ifade ederek sanki Tanrı ile aynıleşmişlerdir.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyette de cin inancı canlı şekilde yer almıştır.

Yahûdilikte cin inancını açık şekilde görüyoruz. Cinlere atfedilen işler vardır. Bunları, Tekvin 32/23'de; Çıkış 4/24-26'da

görmek mümkündür. Bazan İsrail'in milli Tanrısı bir cin gibi kabul edilmektedir. I. Sammuël 5 de durum böyledir.

İsraillilerin, yerleştikleri KENAN ülkesinden de birtakım inançları aldıkları görülüyor. Bunların içinde en önemlisi cin inancıdır. Fakat Yahudilikteki cin inancının kaynağını sadece Kenan'a bağlamak doğru olmaz. İran ve Babil kültürlerinin de bunda payı büyüktür. Eski Ahidin birçok yerinde belirtilen hastalık cinleri, genelde Kenan kökenlidir. Hastalıklarla cinlerin ilişkisi Eyüb kitabının 30/12; 18/13, 3/25; 6/4; 16/12, cümlelerinde ifade edilmiştir.

Yine Yahudilikte, Yehova, gözetleyici Cin Rasad'ın özelliğine sahip olarak gösterilmiştir. (Tekvin 32-23). Pınar ruhları, yine eski Kenan'dan mühlhemdir (Yos: 15/7; 18/7; 19/8; Yez: 15/8). İsrail halkı, göçebe döneminde de cinlere inanmıştır. Meselâ, SERAFE'lerin (sayılar 21/4-9) çölde İsrailileri nasıl korkuttukları nakledilir. Bunlar sayılar 8/5'e göre çölde otururlardı. Cinler hayvan şeklinde tasavvur edilmişlerdir. Meselâ, yılan, cin hayvanı olarak tasavvur edilmiştir. (Mezmurlar 58/5)

Kötülük unsuru olan cinlere karşı savunma ihtiyacı da doğmuştur. Yine bu savunma âdetlerinin büyük bir kısmı, Kenanlıların mirasıdır. Cinler çölde oturdukları için çöllerde seyahatta dikkat edilmelidir. Günah keçisi, çöle salınmalıdır. (Lev:16/21).

Cinlerin sebep olduğu hastalıklara karşı rahipler ve büyücülerden yardım beklenmiştir. (1. Kral: 14) 2. Kral: 4/18). Yine Eski Ahitte büyücü ustaları vardır (Sayı: 18/10; Çıkış: 7/11; Daniel: 2/2). Yahudi peygamberleri, cinlere karşı kurban kesmeyi (Lev: 17/7; 2. Kral: 23/8; Hoşea:

12/12; Tesniye: 32/17) de kaldırmıştır. Büyüculük yapmak Yahudilikte yasaklanmıştır. Bunu Sayılar 23/23'de görüyoruz. İsrail peygamberleri Yahudi monoteizmini esas alarak, kötülüklerin cinlere bağlı olmadığını; herşeyin Tanrı Yehova'nın elinde olduğunu, açıklamışlardır. Ancak, Babil esaretinden sonra, Yahudilikte Babil ve İran etkisi ile cin inancının yeniden canlandığı görülmektedir.

Yahûdi-Hıristiyan düşüncesinin uzantısı olarak Hıristiyanlıkta da cin inancı canlı şekilde varlığını korumuştur. Hz. İsa'nın, delillerdeki cinleri bir tek sözle kovduğuna dair incillerde rivayetler vardır (Markos: 9/14-29; Matta: 17/14-18; Luka: 9/37-43). Hıristiyanlığın daha sonraki dönemlerinde, cin çıkarmakla görevli bir rahipler sınıfı teşekkül etmiştir. Özellikle Katolik Kilisesi vaftiz öncesi cin çıkarma işlemine çok önem vermiş ve cin çıkarma işlemi tafsilatlı şekilde kurallara bağlanmıştır. Batı kültüründe, Hıristiyanlığın yansıttığı cin ve şeytan mefhumları, değişik şekillerde ifade edilmiştir. Meselâ, cadı tasavvurları ile cinler arasında yakın ilişki kurulmuştur. Cadı tasvirlerinde korkunç bir kadın figürü ortaya çıkmıştır. İslâmiyet öncesi Araplarda da cin inancı vardı. Eski Arap toplumları, çöllerin cinlerle dolu olduğuna inanmaktadırlar. Özellikle ağaçlar, cinlerin ikamet yerleri olarak kabul edilmiştir. Yine cinlerin, harabelerde ve ıssız yerlerde oturduklarına inanılmıştır. Bazan da cinlerin hayvan şekline girdikleri görülmektedir. Cinlerin birçok görüldükleri hayvan, yılanlardır. Bu düşüncenin yahudilikten Araplara oradan da İslâmi kaynaklara girmiş olması mümkün görülmektedir. Araplar da cinlere iyi şeyler isnat etmezler. Tüm kötülüklerde,

ölüm olaylarında, ateşli hastalıklarda, sarıda ve salgın hastalıklarda cinler rol oynamaktadır.

Cinlerin neden olduğu tüm kötülüklerle karşı, Araplar muska kullanmaktaydılar. Eski Arap inancına göre, cinlerle dostane ilişkiler kurmak'da mümkündür. Bazı Arap kabilelerinin, cinlerle cinsel ilişkiden doğduğuna inanılmaktadır. Meselâ Temim kabilesinin böyle olduğu söylenir. Araplarda, yeni bir su kuyusunun kazılmasında cinlere kurban takdim edilmekteydi. Bu kurban hikayesi, Arapların cinlere taptığı sonucunu doğurmaktadır. Nitekim, Kur'an-ı Kerim'de Sebe süresinde "belki onlar cinlere tapıyorlardı, çoğu onlara inanmıştı" (Sebe: 41), buyrulmuştur. Yine Cin süresinde "insanlardan bazı kimseler, cinlerden bazı kimselere sığınarlardı da, onların taşkınlıklarını artırırlardı" (Cin: 6). Yine En'am, 100'de ve Saffât 158'de, eski Arapların cinlerle olan ilişkilerinden bahsedilmektedir.

İslâmî dönemde de cinlerden bahsedilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de mustakil bir süre, CİN SÜRESİ ismini almıştır. Bu sürenin Mekke'de, peygamberliğin 5. ve 6. yıllarında nazil olduğu kabul edilmektedir. Kur'an'da takdim edilen cin tasavvuru şu şekilde ifade edilmiştir: Cinler göklerden haber çalmak için göklerde dolaşan varlıklardır. Kafir ve mü'min olanları vardır. Cinlerin olağan üstü güçleri olduğuda kabul edilmektedir. Neml süresinde belirtildiği gibi, cinlerden bir ifrit Hz. Süleymandan SABA kraliçesinin tahını getirme izni ister. Cin, kendisi için bu işin çok kolay olduğunu söyler (Neml:39). Hz. Aişe'nin rivayet ettiği bir hadise göre Kur'an'ın son iki süresi olan Nas ve Felak sûreleri, peygamber tarafından cinlere ve

nazara karşı kullanılmıştır. Bu bir anlamda şeytanların ve cinlerin kötülüklerine karşı bir korunma hareketini doğurmuştur. Böylece cinlerin kötülük yapabilecekleri fikri gelişmiştir. Kur'an-ı Kerim'de, cin inancı ile şeytan inancı arasındaki ayrılık ve yakınlık kolayca çözülecek bir konu değildir. Çünkü cinler için söylenenlerle, şeytanlar için söylenenler bazan aynı şeylerdir. Meselâ, Neml: 210, 221; Sâffât: 6-8; Hicr: 17; Enbiya:82; Sâd:36; Meryem:86; En'am: 128'deki ayetler cin ve şeytanlar arasındaki paralelliği göstermektedir. Bunun için bazı araştırmacılar şeytanların, kötü cinlerin özelliklerini belirttiklerini söylemişlerdir. İslâmiyette iyi ve kötü cin tasnifi görülmekle beraber bu, mü'min ve kafir ayrımının bir sonucudur. Bu ayırım, mahşerde insanlar gibi cinlerin de hesap vereceklerini anlatmaktadır. Mü'minler, Allah'dan başka kimseden korkmamalıdır. İhlasa ermiş kulların üzerinde ne şeytanların ne de cinlerin hiçbir tesiri olamaz.

CİZVİTLER: XVI. yüzyılda Luther'in başlattığı reform hareketlerine karşı, Katolik Kilisesi bünyesinde, Katolik prensiplere sıkıca bağlılığıyla belirginleşen Karşı - Reform hareketlerinin çağdaşı olan Cizvitler, bugüne kadar varlıklarını sürdürebilen en önemli Katolik tarikatıdır. Tarikatın kurucusu Aziz İgnacio de Loyala'dır. Bir İspanyol subayı olan İgnacio, kendini dine vermiş ve insanların İsa'ya bağlanabilmeleri için "Manevi Değerler" (Exercitia Spiritualite) isimli kitabını yazmıştır. Paris Üniversitesi'nde tanıştığı altı genç bu kitabı hayat tarzı olarak seçmişler ve uygulamışlardır. Bu gençler 15 Ağustos 1534'de Pariste toplanarak "BEKARET - YOKSULLUK - KUDÜS'e HAC" gibi prensip-

ler üzerine and içerek, Hac görevini yapamadıkları takdirde, Papanın vereceği bütün görevleri yapacaklarını söylemişlerdir. Tarikatın üstadı olan İgnacio 1539'da tarikatın (jesuites) teşkilat yönetmeliğini hazırlamıştır. Papa III. Paulus 27 Eylül 1540'da resmen bu metni onaylayarak, Katolik kilisesince meşru kabul etmiştir.

Militan bir dindarlığı hedef olarak seçen Cizvitler "İsa'nın Arkadaşları = Jesuites", adı altında faaliyet göstermişlerdir. Zahidane ve militan bir yaşam tarzını hayat düsturu haline getirmişler ve zorunlu oruç, nedamet duaları ve özel elbise giyme gibi uygulamalara önem vermemişlerdir. Merkezi bir teşkilat kurarak, üyelerin sağlam ve samimi olduklarının denemesi gibi uygulamalara çok önem vermişlerdir. Kadınların Cizvit teşkilatına alınmamasına karar vermişlerdir. Tarikatte, üstlere özellikle Papa'ya, tam bir teslimiyet istenmektedir. Tarikatın mensupları kültürlü insanlar olduğu için, taassuptan uzak ve esnek karakterlidirler. Bunun için misyonerlikte oldukça başarılı olmuşlardır. Dominiken ve Fransisken tarikatlerinin aksine, bugün Cizvitlerin Vatikan'a bağlı dünyaca tanınmış bir üniversiteleri (Roma-Gregorienne Üniversitesi) bulunmaktadır. Bu üniversitede ilâhiyat ağırlıklı bir program uygulanmaktadır. Vatikan'da Cizvit öğretim üyeleri için büyük bir pansiyon vardır.

XVI. yüzyıldaki Karşı - Reform hareketinin bir ürünü olan cizvitler, Avrupadaki Reform hareketleri karşısında Katolik Hıristiyanlığa bir dinamizm getirmişlerdir. Cizvitler iki önemli alanda kendilerini göstermişlerdir: Birincisi, Eğitim, İkincisi, Araştırma. Cizvit ta-

rikatı mensupları, çok fedakar insanlardır. İnsanlığa kendilerini adanmışlardır. En önemli hizmetleri, gençlere, hastalara, mahkumlara, fahişelere ve askerlere vermektedirler. Bu hizmetlerin en önemli hedefi, Hıristiyanlığı yaymaktır. 1556'da tarikatın üstadı olan İgnacio Loyala öldüğünde, Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da ve Amerika'da Cizvit sayısı 1000 kişiydi. 1926'da bu sayı 15.544'e, 1749'da ise, 22.589'a ulaşmıştır.

Cizvit tarikatı papalıktan sürekli maddi ve manevi destek almıştır. Orta Asya ve Osmanlı topraklarında ciddi şekilde misyonerlik yapmışlardır. Cizvit misyonerlerinin Çin'e kadar gittikleri görülmektedir. Tefekkür ve duâ, bu tarikatının en önemli unsurlarıdır. Ayrıca, Cizvitler çok mutevazi insanlardır. Basit bir hayat tarzını tercih etmektedirler. Hıristiyanlığı yaymak için, eğitim ve öğretimi iyi şekilde kullanmaktadırlar.

CÜNDİŞÂPÜR: Sasani hükümdarı I. Şâpûr b. Erdeşir (241-273) tarafından kurulmuş bir kültür ve felsefe merkezidir. Sasani İmparatorluğu ile Roma İmparatorluğu arasında I. Şâpûr zamanında yapılan bir savaş sonrası, Cündişâpur önemli bir şöhrete ulaşmıştır. Çünkü I. Şâpûr, Romalı sanatkarlar ve bilginleri buraya yerleştirmiştir. Yine peygamberlik iddia eden MANÎ, burada I. Behram tarafından öldürülmüştür. Urfa bölgesinde ikamet eden Nesturiler ve Yunan kültür ortamından sürgün edilen yeni Eflatuncu akımın mensupları Cündi-şâpûr'a getirilmişlerdir.

Böylece Cündişâpûr'da Hind, İran, Roma ve Yunan felsefeleri buluşmuş oldu. I. Hüsrev (531-579), Cündişâpûr'da felsefe, tıp ve tabiat ilimlerinin okutulduğu bir

mektep açmıştı. Şehir hızla önemli bir ilerleme kaydetmiş ve şöhrete ulaşmıştı. Cündişâpûr okulunda, Aristo ve Eflatun'un bazı eserleri ile Kelile ve Dimne Farsçaya çevrilmiştir. Cündi-şâpûr'daki okulda Aramice öğretimi de yapılmış, Pehlevi edebiyatının en önemli eserleri meydana gelmiştir.

İslâm felsefesinin etkilendiği önemli okullardan birisi olan Cündişâpur, Emeviler, Abbasiler ve Selçuklular döneminde önemini korumuştur. Özellikle tıp ilmi konusunda her zaman özel bir yere sahip olmuştur. Cündişâpur, Harran okulu kadar, İslâm felsefesine de kaynaklık etmiştir.

CONGREGATIONALİSME: Protestan Kilise prensibine göre mahallî cemaat (Congregation), dünyevî bir kuruluş olan kiliseden daha önemlidir. Bu prensip muhtelif kiliselerce ve özellikle Baptiste kiliselerince titizlikle uygulanmıştır. Fakat, bilhassa Amerika'da çok sayıda kilise "Congregationalist Kilise" adını almıştır. Yeni bir cereyan "Congregationalist" kiliseleri Reform kiliseleriyle yaklaştırmış ve böylece Dünya Reform ittifakı kurulmuştur.

Ç

ÇARMIHA GERİLİŞ: Hz. İsa'nın, tahminen milâdi 32 yılında, Roma valisi Pontius Pilatus zamanında, Yahudilerin baskısı ile çarmıha gerilmesi, Hıristiyan ilâhiyatında ve san'atında çok önemli bir malzeme olarak kabul edilmiştir. Çarmıha gererek ölüm cezası uygulaması İranlılar, Kartacalılar ve Yahudiler arasında icra ediliyordu. Romalılar da bu usulu benimsemişlerdir. Adete göre, çarmıha gerilecek kişi, kendi çarmıhını, infaz mahalline kadar taşırdı. Çarmıhın dikey kısmı, daha önceden hazır olurdu. Çarmıha gerilecek kişi, soyulup, kolları iki yana uzatılır, kirişe bağlanırdı veya bileklerinden çivi ile çakılırdı. Kiriş, çarmıhın direği seviyesine yükseltilirdi. Ayaklar, direğe sıkıca bağlanır veya çivilenirdi. Çarmıha gerilecek kişinin başının üzerine, suçlunun adı yazılı bir levha asılırdı. Suçlu, büyük ihtimalle, yorgunluk, kan kaybı veya kalb krizi ile ölürdü. Şok ve diğer şekilde ölümler de olurdu.

Çarmıha gerilme cezası, daha çok dini ve siyasi suçlulara yönelik olarak uygulanıyordu. I. Constantinus, Hz. İsa'ya saygı için, M.S. 337 yılında çarmıh cezasını uygulamadan kaldırmıştır.

İncillerde İsa'nın çarmıha geriliş hikayesi, detaylı şekilde anlatılır: İsa talebeleriyle birlikte müşterek yemek yerken yakalanır, kırbaçla dövülür. Romalı askerler, İsa'ya kırmızı renkli bir elbise giydirirler ve İsanın başına dikenlerden "Yahudilerin kralı" diye bir taç koyarlar. Önünde alay ederek diz çökerler. İsa'ya, hakaret ederler ve çarmıha götürürler, Golgota denilen yerde çarmıha gererler. İsa'nın başı üzerine de "Yahudilerin kralı İsa budur" diye bir yafta asarlar (Matta: 24-27-28. bablar).

İlk Hıristiyanlar için İsa'nın çarmıhı çok dehşet verici bir durum arz etmektedir. Hıristiyanlar V. yüzyıla kadar çarmıhın tasvirini yapmadılar. Bu konuyu simgelerle hatırladılar.

Hıristiyanlık ilk yıllarda Hz. İsa'yı kuzu figürü ile sembolize etti. V. yüzyılda Haç görünmeye başladı. Çarmıh hadisesini temsil eden Haç ortaya çıktı. Milâdi VI. yüzyılda, İsa'nın çarmıhtayken tasvirleri yapıldı. Bu tasvirlerde İsa, gözleri açık, ölüme karşı mağrur bir edâ ile, taşıdığı ulûhiyeti gösterir şekilde tasvir ediliyordu. IX. yüzyılda, Bizans sanatında, İsa gözleri kapalı, ölü vaziyette tasvir edilmiştir. Burada vurgulanmak istenen, Tanrının insan bedenine bürünüş vasfıydı.

Bu anlayış, Hıristiyan sanatında ikonların oluşmasını sağladı. İlk Kompozisyonlarda Meryem Ana ve Aziz Yuhanna yer alırken, daha sonra, İsa ile çarmıha gerilen, biri tevbekâr iki hırsız resmedilmeye başlandı. Daha sonraki dönemlerde, bu kompozisyona Meccelli Meryem de gir-

miştir. Çarmuh olayının tasviri, Hıristiyan sanatında çok önemli bir yer tutarak yaşamaya devam etmiştir.

Hz. İsa'nın çarmuha gerilişinin teolojik yönden önemi, Hıristiyanlık için, kefarete özelliği taşıması ve Çarmuhta İsa'nın, kendisini insanlık için feda ederek Adem'in işlediği ilk günahı temizleyen "Yeni Adem" şeklinde yorumlanmasıdır (I. korintos:15/45-46).

ÇATAL HÖYÜK: Anadolu'da bir Néolitik şehirdir. Bu şehir Konya'nın güneydoğusunda, Konya'ya 50 km uzaklıktadır. Çatal Höyük, Anadolu'nun en eski şehirlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Néolitik medeniyetin doğuş tarihi 7100 yılı olarak tahmin edilmektedir...

Dağın batı yamacına kurulmuş olan şehir, Beyşehir gölünden gelen Çarşamba çayından su ihtiyacını gideriyordu. Çevrede tuz gölü ve volkanik dağlar vardır. Bu volkanik kayalardan, bazı aletler ve silahlar imal edilmiş, kolye, bilezik, kemikten inciler ve boyalı kil gibi eşyalar yapılmıştır.

Çatal Höyük'te ziraat yapılmış, buğday ve arpa yetiştirilmiştir. Şehir sakinleri, arpayı, fiği, mercimeği, bademi, antep fıstığını biliyorlardı.

Sitede sanatkârlık da gelişmiş, çömlekçilik, dokumacılık, oymacılık, mücevher yapımı gelişmişti. Bütün bunlarla birlikte siteye hakim olan dindi. Sitede mevcut olan 139 evin 40 tanesi mabeddi. Mabedler, kutsal hayvanlara vakfedilen av kültlerini gösteriyordu.

Bu tapınaklar, kuzey-güneye yönelmiş vaziyettedir, ve Pars kabartmalarına sahiptirler. Ayrıca, akbaba resimleri de vardır. İlk Ana Tanrıça figürünün bulunduğu yerdir. Boğa, erkek gücünü sembolize etmektedir. Aynı zamanda o, bereket ve

bolluk alametidir. Diğer yandan Pars, Anadolu'daki ana Tanrıça'nın bir sıfatı olarak kabul edilmiştir.

Bu Mabed-şehirde, elliden fazla kadın ve birkaç tane erkek heykeli bulunmuştur. Heykellerin arasında pişmiş çamurdan yapılmış hayvan figürleri vardır. Bu hayvan heykellerinin arasında boğa, yaban domuzu, kedigiller bulunmaktadır.

Diğer Néolitik şehirlere nazaran Çatal Höyük, figürler yönünden özel bir önem taşımaktadır. Yine Çatal Höyük dini merkezli bir ticari sitedir. Çukurkent, Erbaba, Suberde gibi başka sitelerde vardı ve bunlarda da Ana-Tanrıça figürleri bulunuyordu. Fakat daha azdı.

Bu heykellerin çoğu, hayatın verimliliğine yönelikti. Ana-Tanrıça'nın birçok fonksiyonu vardı. O ana idi, doğuruyordu ve hayat veriyordu. Bolluk ve bereket kaynağı idi. Yine o, Tanrının eşi idi. Onun eşi ise, boğa kılığında, güçlü bir Tanrıydı. Ana-Tanrıça, hayvanların koruyucusu, hayatın hamisi, tabiatın ve avın sahibi idi. Nihayet, Akbaba'nın refakatinde yeraltı dünyası ile ve ölümler dünyası ile aynı oluyordu.

Çatal Höyükte cenaze merasimleri oldukça karmaşıktı. Ölümler evlerde kullanılan yatak, divan veya masanın altına, evin içine konuyordu. Fakat yaygın olan dini uygulama, ölümlerin yere gömülmesiydi. Ceset temizlenmiş bezlere sarılmış, kişisel olarak kullandığı eşyalarla birlikte gömülüyordu. Muhtemelen ölü mekanlarında bırakılmış olan cesetler ise, akbabalar ve diğer et yiyen hayvanlar tarafından parçalanıyordu. Bazı freskler, ölümlere hucum eden akbabaları tasvir etmektedir.

Çatal Höyük'teki ikonografi, oldukça zengin ve çeşitliydi. Daha sonra, çok sayıda gelişmelerin kaynağı Çatal Höyük

ikonografisi olmuştur. Meselâ; Ana Tanrıça kültü, komşu ülkelere Anadolu'dan geçmiştir. Çatal Höyük terkedilirken HACILAR isminde bir başka kültür merkezi gelişmiştir. Daha sonra ise Can Hasan, belirginlik kazanmıştır.

ÇELEBİ: Efendi, nazik ve kibar kimselere çelebi denmiştir. Bay ve bey yerinde kullanılmıştır. Bazen de okuma ve yazma bilen kimselere çelebi denmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda şehzadeler için çelebi ünvanı kullanılmıştır. İlmiye sınıfına mensup olmayan âlimlere, padişah nedimelerine de çelebi denmiştir.

Mevlevi tarikatında, Hz. Mevlanâ'nın soyundan gelen ve Konya Mevlevi dergahında şeyhlik makamını işgal eden post sahiplerine çelebi veya çelebi efendi ünvanı verilmiştir. Mevlevi tarikatında ilk çelebi ismini kullanan, Mevlanâ'nın gönül dostlarından Hüsameddin Çelebi (Öl: 1284) olmuştur. Bu töre, Mevlevi tarikatında, tarikatların kaldırılmasına kadar devam etmiştir.

ÇIKIŞ: Exode, çıkış anlamına gelen Yunanca bir kelimedir. Çıkış (Exode) Tevratın ilk beş kitabından birinin adıdır. Bu kitapta Hz. Musa'nın peygamberliği ve İsrail oğullarının Mısırdan çıkışları anlatılmaktadır. Çıkış kitabının ikinci kısmı Sina dağında icra edilen Ahiti meydana getirmektedir. Bu vesile ile kültle ve yaşam ile ilgili muhtelif emirler ortaya konmuştur.

Çıkış'taki anlatımlara göre (11'den 13 bab'lara kadar) Çıkış, Yahudi milletin hayatındaki önemli olaylardan birini teşkil etmektedir. Çünkü, Mısırdaki kölelikten ve baskıdan kurtulmakla İsrail, yeni bir döneme girmiş oluyor, böylece de millet seviyesine yükseliyordu. Daha doğ-

rusu Allah'ın cemaati seviyesine çıkıyordu. "Haggadah shel pessah"ın ifadesine göre bu Tecrübe, İsraili, kölelikten hürriyete, sıkıntıdan sevince, yasdan bayrama, karanlıklardan aydınlığa götürmüştür. Mücizelerle gerçekleşen Çıkış ve ona refakat eden âlâmetler SİNA'daki vahyin ilk belirtileri olarak görülmektedir. Sina'daki vahiye Allah, İsrailin kurtuluşunun temelinde kendini takdim etmektedir (Çıkış: 2).

Bu şartlarda, Midrash'ın, çıkış destanlarının farklı menzilleri ile kuşatılmasına şaşmamak gerekir. Böylece, Kitab-ı Mukaddes tarafından zikredilen her mucize gerçekte, yüksek bir Tanrısal olay dizisidir. Denizin bölünmesi ve on mucizenin gerçekleşmesi gibi.

Tesniyenin 16/3'deki ifadesine göre, çıkışın zikredilmesi, Yahudi liturjisinde daima mevcuttur. (Nb. 15/37-41) "Ben sizi Mısır diyarından çıkartan Rabbiniz Allahım. Sizin Rabbiniz olmak için" (Tesniye 6/4-9; 11/13-21)

Kurtuluşun takdisi için, sabah ve akşam duaları vardır. Yemek (Giddüş)lerden cumartesi ve bayram kutlamalarından sonra çıkış hatırlanmaktadır. Oysa cumartesinin çıkışla bir alakası yoktur.

Diğer yandan paskalya, özel bir şekilde çıkışın hatırasına tahsis edilmiştir. Hahamlar geleneği ise, çıkışla, mesihi kurtuluş arasında daima bir paralellik tesis etmiştir.

ÇİLECİLİK: Dinler tarihinde birçok dinde "çilecilik" anlayışı ve yaşayışı görülmektedir. Çilecilik anlayışının doğuşu üzerinde değişik görüşler vardır. Bazı dinlerde doktrin ve dünya görüşü doğrudan dünyayı terke dayanmaktadır. Biz bu dinlere "mistik dinler" diyoruz. Bu dinlerin başında Budizm gelmektedir. Bu açıdan Hı-

ristiyanlığın da başlangıçta, dünya ile iyi ilişkiler kurmaya niyetli olmadığı görülmektedir. Din ve dini cemaatler ve bir cemaatte yer alma, Hıristiyanlık için önemlidir. Orada en önemli şey, iman cemaatine katılmadır. Ailenin ve evlenmenin Hıristiyanlıkta fazla bir önemi yoktur. Hıristiyanlıktaki bu anlayışın en önemli tezahürünü, Hıristiyan manastır hayatı sergilemektedir. Hıristiyan dini teşkilatının görevlilerinin bekar kalmaları da bu zahidane yaşama arzusunun bir göstergesidir.

Hıristiyanlıkta vaftizci Yahya, çöldeki çileci hayatın en canlı modelidir. İsa'nın hayatı ve yaşama tarzı, havarilerin yaşama modelleri, çileciliğin Hıristiyanlıkta sistemleşmesine yol açmıştır. Hıristiyanlık tarihinde başlangıçtan beri çileciliğin izleri görülmüştür. Erken dönem Hıristiyanlığı içinde kendini gösteren ENKARİT hareketi (**nefsini tutanlar, imsak yapanlar=Enkrateia**) ve M.S. 144'de ortaya çıkan MARKİON hareketi, aşırı zahidane yaşam tarzının modellerini oluşturdular. M.S. III. yüzyılda, Mısır ve Mezopotamya yerli kültürlerinin de tesiri ile Hıristiyanlıkta ciddi bir çileci eğilim kendini gösterdi. İşte Hıristiyanlıkta Manastır hareketi böylece doğmuştur. 313 Milan fermanı ile resmi bir boyut kazanan Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğunda iki koldan gelişme gösterdi. Kilise ve Manastır.

Roma İmparatorluğu bünyesinde mimari tarzda ilk kilise inşaatı Milan fermanından sonra kendini göstermiştir. Çileciliğin merkezi olan Manastır hayatı, yine bu tarihten sonra (313) kurumsallaşmaya başlamıştır. Hıristiyanlıkta gerek Katolik ve gerekse Ortodoks kiliseleri bünyesinde çok önemli zahitlik hareketleri kendini göstermiştir. Bu hareketler bazı tarikatlar

inde şekillenmiştir. XII. yüzyılda Fransiskan ve Dominiken tarikatları, Katolik bünyedeki büyük zahitlik hareketleridir. XVI. yüzyılda ortaya çıkan Cizvitler, zahitlikle birlikte, eğitim ve öğretim hayatında büyük çaba sarfetmişlerdir. Athos'daki Ortodoks manastır hareketi, Ortodoks bünyedeki zahitliğin belli başlı temsilcisi sayılır. Protestan bünyede görülen puritenlik, Pietizm, Metodist hareketler, Hıristiyan çileciliğinin en akılcı boyutlarını sergilemektedir.

Yahudi dini hayatında daha sonraki dönemlerde ve özellikle XIII. yüzyıldan sonra belirginleşen, mistik hareket, hep Kabbala'nın gösterdiği istikamette gelişme göstermiştir. Modern zamanlarda Hasidizm gibi Yahudi mistik hareketlerine rastlanmışsa da, en önemli çileci hareketi çok eski Yahudi Essenileri, içinde görmektediriz. Esseniler, bekarlığa, yoksulluğa ve başlarındaki insanlara itaati ana prensip olarak kabul etmişlerdir. 1947'de Kumran'da bulunan "Ölü deniz" yazıtları, Essenilerle ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Hind dinlerinde de çilecilik, ve zahitlik çok önemli bir yer tutar. Sâdhular tarik-i dünyadırlar, dünya ile alakaları yoktur. Yine Hind dinlerinden Jainizm, çileciliğin doruk noktasını yaşamaktadır. Bunların çıplak gezenleri vardır. Sinekleri öldürmemek için, ağızlarını kapatırlar ve böcekleri öldürmemek için yerleri süpürürler. Yine Hinduizm'deki yoga tekniği, tam anlamı ile bir çilecilik hareketidir.

Hind kökenli dinlerden Budizm, mistik bir din olarak, çileciliği hayat felsefesi haline getirmiştir. Bugün güney doğu Asya'da, Kore'de ve Japonya'da birçok Budist manastırına rastlanmaktadır. Budizmin, ana felsefesi, arzuyu öldürme-

nin üzerine kurulmuştur. Budizme göre tüm ızdırapların kaynağı, arzudur. Bu nedenle tüm arzuları öldürenler ancak NİRVANAYA ulaşırlar.

Çileci hareketlerin İslâm'daki yeri ise üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. İslâm'da zahidane düşünce, prensipte olmakla beraber; İslâmiyet dünya ahiret dengesini kuran bir dindir. Ahiret adına, fakirliği, dünyayı terki, başkasına muhtaç olmayı, tavsiye etmez. İslâm tasavvufunda, "bir lokma, bir hırka" felsefesi, İslâm'ın önerdiği bir yaşam tarzı değildir. İslâm, halk içinde, Hak ile beraber olma prensibini getirmiştir. İslam tasavvufunun mekanları olarak gelişen tekke-lerde, bazı zahidlik yolları benimsenmiştir. Bunların başında çilehaneler gelmektedir. Bazı tarikatlar bunu sistemleştirmişlerdir. Çile dönemi, 40 gün 40 gece devam etmektedir. Bazı tarikatlar bu süreyi daha aza indirmektedirler. Azami çilenin müddeti, 1001 gündür. İslâm tarikatlarındaki bu gibi uygulamalar, muhtemelen başka kültürlerden alınmıştır.

İslâmın ilk dönem zahitliği içinde çile uygulamasını göremiyoruz. Bu uygulama XII. ve XIII. yüzyıllarda yerleşmeye başlamıştır. Çilede, az yemek, az uyumak, az konuşmak ve insanlardan uzaklaşmak gibi tavırlar görülmektedir.

İslâm tasavvufunda çilenin hedefi, benliği arındırmaktır. Zamanı iyi değerlendirerek, Allaha kullukta zirveye ulaşmaktır. Kısaca hedef, Allah ile yakınlaşmaktır. İslam tarikatları içinde bazıları çileye farklı anlamlar yüklemişlerdir. Meselâ Mevlevilikte çile, şeyhe, tekkeye ve sâiklere hizmet olarak anlaşılmıştır. Çileyi en sert şekilde uygulayanlar Halvetiye mensupları olmuştur.

ÇİNGENELER: Hint asıllı bir cemeattir. XIII. yüzyılın sonlarına doğru bütün dünyaya dağıldıkları düşünülmektedir. Bu dağılıma sonucunda Kuzey Hindistan'dan başlayarak XI. yüzyılda İran'a, XIV. yüzyıl başlarında Güneydoğu Avrupa'ya, XV. yüzyılda batı Avrupaya, XX. yüzyılda ise Kuzey ve Güney Amerika'ya kadar gelmişlerdir. Çingeneler genelde, çalgıcılıkla ve maşa, sepet gibi şeyleri yaparak ve satarak geçinmektedirler. Son yıllarda bohça ticaretine önem vermişlerdir. Endüstrileşmenin ve sosyal değişimin gelişmesine çingeneler de ayak uydurarak, önceleri kullandıkları at arabası ve kağı gibi nakil vasıtalarının yerini motorlu araçlar almıştır. Göçebe hayatı bu vasıtalarla yapmaktadırlar. Bazı çingene grupları çadırları da bırakarak karavanlarda yaşamaktadırlar. Çingeneler göçebe hayat sürdürdükleri için, buldukları ülkenin nüfus sayımına girmemektedirler. Ancak, son yıllarda bunlar da buldukları ülkenin vatandaşı olmuşlardır. Çingenelerin kendilerine has kültürleri olmakla birlikte, buldukları ülkenin kültürü ile karışmışlardır. Çingene dilinin esası Hindî Avrupai dildir. Buna kısaca Romani denmiştir. Ancak saf bir çingene dili bulmak mümkün değildir. Diğer yandan çingeneler, buldukları ülkenin dilini konuşmaktadırlar. Çingeneler genelde yerli halklar tarafından hakir görülmüşler ve suçlanmışlardır. Çingeneler, yerli halkın ihtiyacı olan kalaycılık, mutfak eşyaları satıcılığı gibi bazı meslekleri icra etmişlerdir. Sirk ve luna-park işletenler de vardır. Çingeneler genelde büyük aile tipi sergilerler. Bir çingene ailesi, karı-koca, evlenmiş veya evlenmemiş çocuklardan oluşmaktadır. Daha yaygın olan âdet, evin

büyük oğlu ile ailenin birlikte oturmasıdır.

Çingene kültürü uzmanları üç ana çingene kabilesi belirlemişlerdir. Kaldıraşlar-Jitanlar-Mamışlar. **Kaldıraşlar**, Balkanlar ve Orta Avrupadan gelen ve demircilikle uğraşan çingene grubudur. Jitanlar, İber yarımadası, Kuzey Afrika ve Güney Fransa'da oturan ve eğlence sanatlarında şöret yapmış çingene grubudur. **Mamışlar**, gezgin ve sirk hayatı ile uğraşan çingenelerdir.

Çingeneler, geleneksel kurallara sıkıca bağlıdırlar. Birbirlerini tutarlar, kendi aralarında **KRİS** denen bir mahkemeleri vardır. Geleneksel yasalara uymayanlar bu mahkemede yarganırlar. Bu Mahkemenin verebileceği en kötü ceza, suçluyu topluluktan kovmaktır. Bu mahkemeyi, çingene kabilesinin yaşlıları yönetir. Çingene topluluklarının temeli olan **VİTSA**'lar, ya ana tarafından ya da baba tarafından gelen ailelerden oluşur. Her vitsanın, kendi reisi ve meclisi vardır.

Çingenelerin lider mevkiinde bulunan kralları vardır. Ancak her çingene topluluğunda kral yoktur. Çingene topluluğunda görülen siyasal yönetim mekanizması, kabile reislerinin yardımı ile yürümetedir. Kabile reisleri, ömür boyu görev yaparlar. Bu görev babadan oğula geçmez. Kabile reisinin görevi, mali işleri yürütmek, göçün nasıl yapılacağını belirlemek ve yerel yönetimlerle görüşerek çingene topluluğunun rahatını ve düzenini sağlamaktır. Kabile reisi, kabilenin yaşlılarından istifade eder ve topluluğun en yaşlı kadının tecrübesinden yararlanır. Bu kadına, **Phuri Dai** denir. Yaşlı kadın gücünü, kadınların aileye sağladığı maddi gelirden almaktadır.

Phuri Dai'ler, bilhassa kadınlar ve çocuklar üzerinde söz sahibidirler.

Çingenelerin dini hayatları da önem arzeder. Çingene dini hayatının özelliklerini şöyle belirtebiliriz:

Çingenelerin dini hayatları, yaşadıkları ülkenin insanların dini inançlarıyla içiçedir. Bunun için özel bir "**çingene dini**" yoktur. Ancak, uzun bir tarihi geçmişleri olduğundan ve göçebe yaşayarak çok değişik kültürlerle karşılaştıklarından kendilerine bazı değerleri prensip olarak kabul etmişlerdir. Buna göre İslâm dünyasında yaşayan çingeneler müslümanlığı, Hıristiyan dünyasında yaşayan Çingelerde Hıristiyanlığı din olarak benimsemiş durumdadırlar. Bütün bunlara rağmen, çingeneler geleneksel olarak bazı inançlarada sahiptirler. Türkiyede yaşayan çingenelerin bir kısmı, göçebe hayat içinde Alevi zihniyet yapısı içinde bulunurken, bir kısmı da sünni zihniyete yakın vaziyettedirler.

Gerek Avrupada ve gerekse Türkiyede yaşayan Çingenelerin yüce Tanrı ve bunun karşısında kötülüklerin kaynağı olan şeytan (O bengah) inancı dikkat çekicidir. Burada üzerinde durulması gereken konu, Çingenelerde yüce Tanrı (Baro Devel) mefhumunun olmasıdır. Kainatı ve tüm âlemi yaratan bu Tanrı'dır. Özellikle Avrupa'daki çingenelerde görülen "**DURGA**" inancının Ana Tanrıça ile sıkı ilişkisi vardır, ona "**Büyük Ana**" denilmektedir. Yaratıcı ve koruyucu Tanrıdır. Bunun yanında "**Yeraltı Tanrıçası**" inancı da vardır. Bu aynı zamanda "**Kötülük Tanrıçası**"dır. Arkasında, cadılar, şeytan ve salgın hastalıklar bulunduğu inanılır. Çingenelerde, Hıristiyanlıktaki **Merem Ana**'ya benzeyen bir "**KARA SARA**" inancı daha vardırki bu da bir nevi Tanrı-

çadır. Özellikle İspanya, Portekiz, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinden 24-26 Mayıs sonunda Güney Fransadaki "Saintes-Marimes - de - la - Mer"'e gelen çingeneler "Kara Sara" şenliklerine katılmaktadırlar. Bu bölge çingeneler için âdeti bir "Hacı olma" yeridir. Ülkemizdeki çingeneler de 5-6 Mayıs'ta Kırıkkaleli'nin şeytan deresi mevkiinde "KAKAVA ŞENLİKLERİ"ni kutlamaktadırlar. Muhtemelen bu uygulamalarla, Güney Fransadaki uygulamalar arasında bir bağlantı vardır. Hatta bu tip uygulamaların "ilkbahar şenlikleri" adı ile kutlanan ilk dini ritüellerle de yakinen ilişkisi vardır. Türkiye çingenelerinin her bölgede olmasa da bazı bölgelerde özel ziyaret yerlerinin olduğunu, bu konuda yapılan araştırmalar belirtmektedir. Meselâ, Artvin'in Yusufeli ilçesindeki "Hafız Paşa'nın kabri" bayramlarda çingeneler için ziyaret yeridir. İstanbul Kasım Paşa'daki "Cüra Baba Türbesi", Sulukule'deki "Evliya Ethem Baba", Çınar dibindeki "Toklu Dede", Küçük Mustafa Paşa'daki "Cibali Hazretleri", Tokmaktepe'de "Kandilli Hoca" gibi yatırlar, çingenelerin önemli ziyaret yerleridir. Ayrıca Bursa'da "Göbek Atan Dede" veya "Elekçi Dede" Çanakkaledeki "Kesikbaş Dede" Akhisar'daki "Karaköy Dedesi"de çingenelerin ziyaret yerleri arasındadır.

Çingenelerin inanç tarihleri çok karmaşık bir durum arz etmektedir. Bunun sebebi, yazılı edebiyatlarının, dini kitaplarının bulunmayışı ve yerleşik mekana sahip olmayışlarıdır. Çingeneler, tarih boyunca, birlikte yaşadıkları milletlerden birçok şey almışlardır. Bu ise, farklı dini inanç ve kanaatleri beraberinde getirmiştir. Ayrıca, hurafe ve batıl inançlar da çingenelerin arasında yaygınlaşmıştır. Çingene toplu-

luklarında kültür çok geridir. Bu da onların eğitim düzeylerinin düşüklüğünden ve toplumdan dışlandıklarından kaynaklanmaktadır.

Fakat Çingeneler, içinde buldukları ülkelerin sosyal, kültürel ve hatta ekonomik değişimlerine tâbi olarak, içinde buldukları topluma entegre olma yolundadırlar. Türkiye Çingeneleri de bu yönde büyük mesafe almışlardır.

ÇİVİ YAZISI: Ortadoğuda Eski Çağda kullanılan bir yazı türüdür. Bu yazı türünün M.Ö. IV. bin yılın sonundan M.Ö. I. yüzyıla kadar birçok kültür tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Çivi yazısı, Mezopotamya'nın güneyinde ve Kaldea'da kullanılmıştır. Bu yazı türü en çok Sümerceyle ifade edilmiştir. Çivi yazısı, resim yazı olarak kendini göstermiştir. Bu yazı türünde eşyalar, resimlerle, sayılar çizgi veya dairelerle, özel isimler ise resimlerle ifade ediliyordu. M.Ö. III. binlerde bu yazıda kullanılan resimler çizgili anlatıma dönüşmüştür. Çizgiler, kil tabletlerin üstüne sivri bir şeyle yazıldığı için, çiviye benziyordu. Halbuki bu yazı türü daha önce kolonlar halinde yukarıdan aşağıya doğru yazılıyordu. M.Ö. III. yüzyıl içinde, yazılar soldan sağa doğru yazılmaya başladı ve işaretler yana geçti. Daha sonraki dönemlerde Mezopotamya'yı işgal eden AKAD'lar, ÇİVİ yazısını kendilerine uyarladılar. Akad yazı örneklerine M.Ö: 2450-1850 yıllarında rastlanmaktadır. Bunun en canlı örneğini, Akad hükümdarı SARGON'un yazıları göstermektedir.

Daha sonraki dönemde çivi yazısını Elam, Kassit, Pers, Mitanni ve Huriler kullanmışlardır. Aynı yazıyı Hititlerin de kullandığını görüyoruz.

M.Ö. VII. ve VI. yüzyıllarda ARAM-CA'nın Yakınoğuda kullanılan yaygın ortak dil olması, Fenike yazısının yaygınlaşmasını ve Perslerin siyasi hakimiyetlerini Mezopotamya'da artırmıştır. Bu da çivi yazısının gerilemesine neden olmuştur.

Yine de bu yazı türü dini çevrelerde korunmuştur. Çivi yazısının en son örnekleri M.S. 75 yılına kadar görülmektedir.

Çivi yazısı üzerinde çalışan Georg Friedrich Grötefend, Henry C. Rawlinson ve Jules Oppert, bu konuda önemli gelişmelere sebep olmuşlardır. Ancak, çivi yazısı, bütün detayları ile hâla çözülebilmemiş değildir.

ÇUKURKENT: Anadolu'da Néolitik çağdan kalma bir yerleşim merkezidir. Beyşehir gölünün doğu sahili üzerinde kurulmuştur. Bu dönemde yapılan kazılar sonucu, bazı aletler, kemikten eşyalar, mücevherler ve üç kadın heykeli ortaya çıkarılmıştır. Malesef elli yıl boyunca bu yerleşim merkezi unutulmuştur. Şimdi çevredeki Erbaba ve Suberde'de bulunan eşyalar ışığında, bu sitenin kültürleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Çukurkent'in tarihinin M.Ö. 6200 yılları civarını gösterdiği tahmin edilmektedir.

Gerçek Ana-Tanrıça kültü M.Ö. VIII. yüzyıldan itibaren Çatal Höyükte ortaya çıkmıştır. Ancak daha sonra yapılan kazılar bu kültürün yaygınlaştığını göstermiştir.

Çukurkent'te bulunan üç kadın heykelinden biri, yeşil taştan yapılmıştır. Diğeri, kahverengi bir kalkerden yapılmıştır. Üçüncüsü'de kilden yapılmıştır. Heykellerin ayakları bitişiktir ve boyunlarında bir delik taşıdığı görülmektedir. Bu Ana-Tanrıça heykelleri, bereketi ve bolluğu, temsil etmektedirler.

ÇUVAŞLAR: Orta Volga bölgesinin eski halklarından birisidir. Çuvaşlar, Bulgarların, Moğolların ve Kazan hanlığının yönetimi altında yaşamışlar, daha sonra, Rusların yönetimine girmişlerdir. 1990 yılından sonra, Rusya'nın dağılması döneminde yeni duruma uyum sağlamaya çalışan Çuvaşlar, Türkiye ile sıkı ilişkiler içerisine girmişlerdir. Bölgede Türk etkisi böylece yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Çuvaşlar Ortodoks Hıristiyanlığı XVI. yüzyılda kısmen benimsemişlerse de topyekün Ortodoksluğu kabul etmiş değillerdir. İslâmiyetin etkisi ile Tek Tanrı inancı güçlü şekilde görülmekle beraber, İslâm inancına girmemişlerdir. Ancak İslâmiyeti kabul edenler de vardır. Şamanik izler görülmekle beraber, Çuvaşların en belirgin dini inançları Tek Tanrı'ya inanmalarıdır.

D

DAĞDAKİ VAAZ: Hz. İsa'nın talebeleri ve hayranları karşısında dağın yamacına çıkarak yaptığı konuşma Hıristiyan ilâhiyatında "Dağdaki vaaz" olarak isimlendirilmiştir. Hz. İsa bu vaazında, Hıristiyanlığın önemle üzerinde durduğu ahlâki prensipleri bir defa daha ifade etmiştir. İsa'nın yaptığı bu konuşma, Matta İncilinde **beş, altı ve yedinci** bölümde geçmektedir.

İsa'nın dağdaki vaazında, üzerinde durduğu temel konular şunlardır:

İsa önce insanın ruhi yönüne hitap etmiş; ruhun, maddenin esiri olmasının önüne geçmesinin önemini belirtmiştir. Bunun için vaazının ilk bölümünde, ruhta fakir olanları, dertli olanları, yumuşak huylu olanları, mutluluğu isteyenleri, merhametli olanları, temiz kalpli olanları, barışçıları, barış için eziyet çekenleri övmüştür. İsa'ya göre bunlar, İsa'nın mesajını kabul edenlerin özellikleridir.

İsa vaazının ikinci bölümünde, mesajı kabul edenlerin, İsa için sıkıntı çekeceklerini, birçok felaketle karşılaşacaklarını ve buna göğüs gereceklerini ifade etmiştir. İsa'ya göre bütün peygamberler aynı eziyeti çekmişlerdir. İsa'ya göre, yeryüzüne tad verecek olanlar, İsa'nın mesajını kabul edenlerdir. Bunun için İsa'nın talebelerinin mutlaka bu özellikleri olmalıdır. Aydınlık da sadece bunlardır. Onların ışığı insanlara rehber olmalıdır.

İsa bütün bunları söylerken, Yahudi şeriatini yıkmaya değil, yapmaya geldiğini; bu şeriat kurallarının dünyanın sonuna kadar devam edeceğini belirtmiştir. Bunun için, en küçük emirleri bile değiştirmeyeceğini ifade etmiştir. Yahudi dini grupları olan **Yazıcılar ve Ferisilerden**, Hıristiyan olanların amellerinin daha ileri olmasını talep etmektedir. Yine İsa, Yahudiliğin on emrindeki öldürmeyeceksin emrini daha ileri götürerek, öldürme değil, hakaret etmenin bile cezaya müstehak olacağını belirtmektedir. Kul hakkının ve insanların gönlünü kazanmanın önemini belirten İsa, Tanrıya sunulan takdimelerden bunun daha önemli olduğunu belirtmektedir. Bunun için düşmanla dost olmanın yolları gösterilmiştir.

İsa, zinanın yasak olduğunu, ancak, bir kadına şefkatle bakan herkesin, yüreğinden zina ettiğini belirtmektedir. Bunun için şehvete götüren tüm yolların kapatılması gerektiğini belirtmektedir. Bı, herhangi bir uzvun kesilmesini gerektiriyorsa, onun yapılmasını istemektedir.

Dağdaki vaazın ilerleyen bölümlerinde İsa, boşanmaya, yalan yere yemine, kötülüğe karşı iyilik yapmaya, zâlime teslim olmaya, düşmanları sevmeye davet etmektedir. Yine İsa, riyakarlıktan kaçın-

maya, samimiyetle dua etmeye, kanaata, insanları başışlamaya çağırmaktadır. Dağdaki vaazda İsa'nın birçok yerde üzerinde durduğu ana konu riyakarlıktır. Bunun için, oruç tuttuğunuzu, sadece Tanrı bilsin, surat asarak oruçlu olduğunuzu insanlara göstermeye çalışmayın demektir.

İsa, Matta incilinin VI. bölümünün sonunda, hazineleri gökte biriktirin, Yeryüzünde biriktirmeyin, kulluğu sadece Allaha edin, siz **"hem Allaha ve zenginliğe kulluk edemezsiniz"** demektir. İsa, yeme içme ve giyme konusunda kaygıya gerek yoktur diyor. İsa devamla, Allah sizin ihtiyaçlarınızı bilmektedir, demektir.

Dağdaki vaazın VII. bölümünde, başkalarının kusurları ile meşgul olacağına kendi kusurlarınızla meşgul olmayı, insanların size ne yapmalarını istiyorsanız, onlara öyle yapmayı önermekte, helâke giden kapının geniş olduğunu hatırlatmaktadır. Dağdaki vaazın son kısmında İsa, yalancı ve sahtekar din propagandacılarından kaçınmayı, her Allah diyenin göklerin melekütuna giremeyeceğini, bu sözleri dinleyip de yapmayan halinin, evini kum üzerine yapan budala biri gibi olacağını bildirerek sözlerini bitirmektedir (Matta: V,VI,VII).

Görüldüğü gibi Dağdaki Vaaz'da İsa, Hıristiyan ahlâkının ana prensiplerini ortaya koymuştur. Bu prensipler, Yahudilik ve İslamîyette de birçok noktalarda uyuşmaktadır. Burada üzerinde durulan ana konu, şekil dindarlığından çok, iç ve deruni dindarlığın makbul olduğudur. Bütün ilâhî dinlerin hedefi de öyle şekil arasındaki dengenin ve ahengin tesisidir.

DAİDALA: Eski Yunanda Zeus'un eşi HERA şerefine KİTHAİRON dağında yapılan şenliktir. Bu مراسم sırasında Hera'nın tahtadan yapılmış bir portresine gelinlik giydirilerek taşınıyor, ardından da HERA'ya kurban edilmiş hayvanlar takdime olarak yakılıyordu. Zeus'un, karısını böylece yeniden kendisine yakınlaştırdığına inanılıyordu. Bunun için Daidala şenliklerinde Zeus ile Hera yeniden evlenmiş kabul ediliyordu. Bazı kaynaklar Daidala'nın bir bereket törenini temsil ettiğini belirtmektedir. Bunun da nedeninin, odun yakma geleneği olduğu söylenmektedir.

DALAI-LAMA: İki Tibetçe kelimenin birleşmesinden meydana gelmiştir. Anlamı, **"Bilginin üstadı"** demektir. Bu isim Tibet'te yaygın olan, Budizmin SARI ŞAPKA (Dge-luğs-pa)lılar diye bilinen koluna verilen özel isimdir. **Dalai-Lama**'lar, Tibet Budizminin hem siyasi hem de dini şefidirler. 1959'da Tibet'in, komünist Çin'in eline geçmesiyle birlikte, Tibet Budizmi, ciddi sıkıntılarla karşılaşmıştır. **Dalai-lama**, siyasi otoritesini kaybetmiştir. Dalai-lama'nın sürgündeki merkezi bugün Hindistan'dadır. Fakat Amerika ile sıkı teması vardır. Dalai-lama'nın dini otoritesi, gerek Çin'deki ve gerekse göç eden Tibet Budistleri üzerinde devam etmektedir. Bugün Tibet Budizminin şefi olarak **Dalai-lama**, siyasi bağımsızlık için çok önemli mücadele vermektedir. Bunun için gerek Avrupa devletlerinde ve gerekse Amerika nezdinde destek aramaktadır. Tarihi süreç içinde ilk Dalai-lama, TASHİLHUNPO Manastırının kurucusu ve başkeşişi DGE-DUN-GRUP-PA'dır (1391-1475). XIV. yüzyılda gelişmeye baş-

layan LAMALAR'ın yeniden doğacağı inancı, bu Lama'ların yeniden dünyaya geleceği inancının sistemleşmesini temin etmiştir. Buna göre, Avalokiteşvara'nın yeniden bedenleşmesine inanılmıştır. Böylece, Bodhisattva bu bedenleşmenin tezahürü olarak görülmüştür.

Daha sonraki dönemde Lama'ların şefi olan Dge-dun-Rgya-Mtsho (1475-1542), Bras-spungs (Drepung) Manastırının başkanı olmuştur. Bu bölge çok önemli bir manastır merkezi olan Lhasa'nın hemen yakınındadır. Ancak daha sonra Bras-spungs manastırı, Dalai-Lama'nın esas ikamet merkezi olmuştur. Dalai-Lama, komşuları olan Moğollarla iyi ilişkiler içine girerek, onları ziyaret etmiştir. İşte bu ziyaret sonucunda Moğol hükümdarı Altan Han, Bsod-nams-rgya-mtsho (1543-1588)ya, Tibetçe rgya-mtsho (okyanus) ünvanını vermiştir. Bu kelimenin Moğalca'da karşılığı, Ta-Le'dir. Dalai-Lama, Bilgeliğin derinliğini ifade etmektedir. İlk defa Dalai-Lama ismini alan başkeşiş Dge-dun-grub-pa'dan sonra, bu isim ondan önceki iki başkeşişe de ölümlelerinden sonra verilmiştir.

Dördüncü Lama, Yon-tan-rgya-mtsho (1589-1617)'dur. Bu, Tibetli olmayan tek Dalai-lama'dır. Beşinci lama, Ngag - dbang - rgya - mtsho (1617-1682)dur. Bu lama, Dge-Lugs-pa tarikatını Tibet'e yerleştirmiştir. Lhasa'daki görkemli Lama sarayı onun döneminde yaptırılmıştır. Tshangs-dbyangs-rgya-mtsho (1683-1706), lama tarihinde altıncı sırayı işgal etmektedir.

Yedinci Dalai-Lama, Bskal-bzang-rgya-mtsho (1708-1757)'dur. Sekizinci Dalai-Lama, Jam-dpal-rgya-mtsho (1758-1804)dur. Bundan sonra, arka arkaya

Lung-rtogs-rgya-mtsho (1806-1815), Tshul-khrims-rgya-mtsho (1816-1837), Mkhas-grub-rgya-mtsho (1838-1856), phrin-las-rgya-mtsho (1856-1875) gibi Budist keşişleri, Dalai-lama makamına oturmuşlardır.

Onüçüncü Dalai-Lama, Thub-bstan-rgya-mtsho (175-1933), Tibette, Tibet Budizminin bağımsız devletini kurdu ve devlet başkanı oldu. On dördüncü Dalai-lama ise, Bstan-Dzin-rgya-mtsho, 1940 da Dalai-Lama makamına oturdu. 1950 de Komünist Çin'e karşı ayaklanmayı yönetti ve başarısız olunca, Hindistana kaçtı. Bugün Dalai-lama karargahını Hindistana kurmuş vaziyettedir. Yanında Amerikalı Budist uzmanları genel sekreterlik yapmaktadır. Tibet Budizminin ve halkının siyasi haklarını savunmakla meşgul olmaktadır.

DAMASUS I (304-384): Roma'da doğmuş ve Roma'da ölmüştür. 366-384 yılları arasında papalık yapmıştır. Döneminde ciddi bir tefrika unsuru olan Ariusçuluğa karşı mücadele etmiştir. Barışı sağlamak isteyen Constantinus; dönemin papası Liberius'la birlikte Damasus'u sürgüne göndermiştir. Karşı-papa olan II. FELİX'İ tanımıştır. Felix'in ölümünden sonra liberius ile barışmasına karşın, birçok düşmanın hedefi oldu. Papa seçildikten sonra, rakipleri Ursinus'u ve onun taraftarlarını bertaraf etti. Kilise karşıtı sapık gruplarla ciddi şekilde mücadele etti. 368 ve 369 da İstanbul'da toplanan iki konsilde, İstanbul piskoposu Makedonius'la, Laadike piskoposu Apollinarius'un aforoz edilmesini sağladı. Ariusçuluğu yok edebilmek için, Kayseri piskoposu olan Aziz Basileios ile işbirliği

yaptı. Ancak daha sonra aralarında Ariuşçuluk konusunda metod farkı ortaya çıktı ve işbirliği bozuldu.

Damasus, şekillenen Hıristiyan cemaatinin merkezi olarak Roma'da ilk papa oldu. 380 yılında Batı ve Doğu Roma İmparatorları olan Theodosius ile Ceratianus, Hıristiyanlığı Roma İmparatorluğunun resmi dini olarak kabul etmişlerdir. 382'de toplanan bir Konsil'de Roma'nın, Hıristiyanlık konusunda karar merkezi olduğu kabul edilmiştir.

Damasus, lâtinceyi ayin dili olarak kabul ettirmiştir.

DAMASUS II: 1048 yılında papa oldu. Papa oluşunda Kutsal Roma-Cermen İmparatoru III. HEİNRİCH'in rolü büyük olmuştur. Papalık makamında ancak yirmi üç gün kalan Damasus, sıtmadan ölmüştür.

DANİEL KİTABI: Eski Ahidin yirmi yedinci kitabı Daniel olarak isimlendirilmiştir. Daniel kitabı Yahudi kutsal metinleri içinde KETUBİM'de yer almaktadır. Danyel, Daniel veya Liber Danielis olarak isimlendirilmiştir.

Daniel kitabı on iki baptan oluşmaktadır. İlk bablarda daha çok M.Ö. 586'daki Babil sürgünü anlatılmaktadır. Bu da Daniel kitabının sürgünden çok sonra kaleme alındığını göstermektedir. Daniel kitabının M.Ö. II. yüzyılda yazıldığı tahmin edilir. Daniel kitabı, adını Yahudi oğullarından gelen Daniel'den almıştır. Daniel dürüst bir insandır. Dinini yaşamaktadır. Kendisine verilen harem ağalığını kraliyet nezinde reddetmektedir. Ancak verilen görevi kabul etmek zorunda kalmıştır. Burada Daniel, şaraba ve kralın güzel ye-

mekleriyle bozulmaya karşı, sadeliği tercih ediyordu.

Daniel kitabında, Buhtunnassrın (Nebukadnetsar) gördüğü rüyalar ve bu rüyaların yorumları ile ilgili olaylar nakledilmektedir. Daniel rüyasında, kralın rüyasını çözmüştür. Burada Daniel, Allahın güç ve kudretini tebci etmiştir. Daniel'in Allah'ın sonsuz kudretine imanı tamdır. Allah'ın gizli ve açık herşeyi bildiğini belirtir. (Daniel; 2/20-2). Daniel kralın önüne götürülür ve kralın gördüğü rüyayı, kralın huzurunda kendisine anlatır. (2/31-35). Bu rüyayı yorumlayan Daniel, kralın saltanının büyük olacağını, hayvanların, göklerin krala verileceğini beyan eder. (Daniel 2/36).

Daniel kralın gördüğü rüyayı (2/31-35) çok güzel bir şekilde yorumlayınca, kral Nebukadnetsar Daniele secdeye kapanır ve ona hediyeler takdim eder.

Daniel kitabının III. babında, Kral Nebukadnetsarın altından bir put yaptığı, ve onu Babil'de Dura ovasına diktiği anlatılır. Buna herkesin secde ettiği, sadece birkaç Yahudinin secde etmediği beyan edilir. Altın puta tapmayan Yahudilerin kızgın fırına atıldığı bildirilir. (Daniel 3/20-23). Ancak ateş bu Yahudileri yakmamıştır. Fırına atılan üç Yahudi, dört kişi olarak çıkmıştır. Dördüncü kişi bir ilâh oğlu gibidir. Bu dört kişi fırından çıkarlar ve bunlar sanki hiç fırına girmemiş gibiydiler. Bu durumu gören Nadbukadnetsar, bu Yahudilerin Allah'ını yüceltmıştır. (3/29-30).

Daniel kitabının IV. bölümünde kral Natbukadnetsar'ın saltanatından bahsedilir. V. bölümde, Kral Belşatsar'dan söz edilmektedir. Kral sarayının duvarına bir elin yazı yazdığını gören kralın dizlerinin

bağı çözülür. Bu yazının hikmetini çözmek için büyücüler aranmış ve yine Daniele müracat edilmiştir. Daniel yazıyı okumuştur. Bu yazıda şu söyleniyordu: "Mene, Mene, Tekel, Ufarsin." Bunun anlamı: MENE, Alah senin krallığını saydı ve onu sona erdirdi. TEKEL, Terazide tartıldın ve eksik bulundun. FERES, Ülken bölündü, Medlere ve Farslara verildi.

Kral Belşatsar Daniel'i mükafatlandırdı. Fakat Kral o gece öldürüldü ve Med kralı Darius krallığa oturdu. (4/25-31).

VI. Bölümde Med kralı Darius'un saltanatı anlatılmaktadır. Yine bu bölümde Daniel'in hikmetleri dile getirilmektedir. VII. bölümde Daniel'in rüyaları anlatılmaktadır. VII. bölümde yine Danielin kral Belşatsar'ın saltanatı ile ilgili rüyaları anlatılır.

IX. bölümde, Medlerden Darius'un krallığının birinci yılı anlatılır. X. Bölümde, Fars kralı Koreş'in üçüncü yılı anlatılır. XI. Bölümde Fars'ta çıkacak, üç kraldan bahsedilmektedir. XII. bölümde, İsrailoğullarına verilecek sıkıntılardan bahsedilmektedir.

Görüldüğü gibi Daniel, hikmet ve bilgi dolu bir İsrail Nebisi olarak, âdeta Hz. Yusufun yerini almış gibidir; Kitabın Daniel ismini alması, Danielin kehanetlerinden bahsettiği içindir. Daniel kitabının en önemli tarafı, Yahudiliğin diğer kitaplarında çok fazla görülmeyen kıyamet, öldükten sonra dirilme gibi konulara çok önem vermesidir.

DASGUPTA SURENDRANATH (1855-1952): Hindistan'ın XX. yüzyılda yetiştirdiği çok önemli bir Hindu filozofudur. Jainist Mistisizm üzerinde çalışmıştır. Çok iyi Sanskritçe bilgisini, modern eğitim bi-

limleriyle birleştirmiştir. Kalkuta'da yapmış olduğu felsefe tahsili ile, Hind felsefesi üzerinde derinleşmiştir. Sanskritçe bilgisi, Hind kültürünün kökenlerine inmesine yardımcı olmuştur. Felsefe ve Sanskritçe üzerinde ihtisas yaptıktan sonra ÇHİTTAGONG Kolej'de profesör olmuştur. Hint felsefesi tarihi isimli beş ciltlik eserini burada yazmaya başlamıştır.

1920 yılında İngiltere'ye giderek Avrupa felsefesi üzerinde Cambridge'de doktora çalışması yapmıştır. Doktora sonrası çalışmalarına Kalkuta'da devam etmiştir. Avrupa üniversiteleri tarafından konferanslara çağrılan Dasgupta birçok talebe yetiştirmiştir. XX. yüzyılın büyük Dinler Tarihçisi Romen asıllı Mircea Eliade, 1928-1932 yıllarında doktorasını Hindistan'da Yoga üzerinde yaparken, Surendranath Dasgupta'dan Sanskritçe ve Hind felsefesi dersleri almıştır.

Dasgupta'nın en önemli eseri, beş ciltlik Hint felsefesi Tarihi'dir. Dasgupta, Amerika'da da birkaç defa konferans vermiştir.

DAVUD: İsrail'in ikinci kralıdır. (İ.Ö: 1015-975). Saul'e halef olmuştur. Saül'un hizmetinde bulunmuş, Goliath üzerindeki zaferinden sonra Saul ona kızını vermiştir. Samuel tarafından yağlanmıştır. Davud, savaş kralıdır. Birçok bölge fetihmiş, mukavemet eden Kenanlıları mağlup etmiş ve filistini egemenliği altına almış o vakit küçük bir şehir olan Jebuséenne'i kuşatmış ve onu krallığının başkenti olan Kudüs yapmıştır. Ahit sandığını Kudüs'e taşımış ve onun için bir mabed yapmayı tasarlamaya başlamıştır. O sırada İsrail'in hududları Mısır'dan, Babil'e kadar uzanıyor, Sina'dan Kızılde-

niz'e kadar olan bölge ve Suriye'nin bir kısmı, İsrailin kontrolünde bulunuyordu. Davud, İsrail halkının birliğini sağlamış, merkezi bir yönetim tesis etmiştir. Ancak, mabet inşa etmek hayalini, oğlu Süleyman gerçekleştirmiştir.

Davud, karizmatik, şair, müzisyen, duygulu ve mistik bir kişidir. Çok sayıda mezmur yazmıştır. Anak bugün Eski Ahit'te mezmurların, sadece otuz beşinin Davuda ait olduğu kabul edilmektedir. Efsaneleşmiş bir şahsiyet olmuştur. Yahudi-Hıristiyan geleneğe göre mesih'in doğumunu onun hanedanlığı sağlamıştır. Bunun için İsa çoğu defa, "Davud oğlu" diye isimlendirilmiştir.

DEBLE: Batı Afrika'da ağaçtan yontularak yapılmış kadın heykelidir. Bereketi artırmak için kullanılır. Bu heykel, bereket dansı sırasında kollarda taşınmaktadır. Deble iki önemli yerde dikkat çekmektedir: **Birincisi**, gizli erkek derneklerine giriş törenlerinde; **ikincisi** de tarlaların bereketini artırma törenlerinde görülmektedir. Tarla bereket törenlerinde Deble'ler toprağa gömülmektedir.

DEMETER: Eski Yunan'da toprak ve bereket Tanrıçasıdır. Zeus'un kızkardeşi ve eşidir. Demeter, "Toprak Ana" anlamına gelmektedir. Eski Yunan efsanesine göre, kızı PERSEPHONE kaçırılınca, Demeter onu aramaya gider. Yolculukta onunla ilgilenen ELEUSİS Demeter'in üzüntüsünü halkına bildirir, kıtlığın nedeninin Demeter'in üzüntüsü olduğunu açıklar. Demeter bir tahıl Tanrıçasıdır. Tahıl Anaya tapınma, bu bereketle ilgilidir. Ancak Demeterin bereketi, sadece tahılla değil; bütün meyvelerle ve hububatla ilgilidir.

Bu durumda Demeter, Anadoludaki KYBELE ile adetâ aynileşiyordu.

Tarih içinde Demeter'e, yeraltı dünyasının Tanrıçası hüviyeti verilmiştir. Ancak genelde o, bir yer Tanrıçası'dır. Argolist'te kutlanan "YER TANRIÇASI" şenliğinde dört yaşlı kadın, Demeter'e bir inek kurban etmektedir. Ayrıca Demeter'in intikamcı ve kötü sıfatları da vardır. Zaman içinde Demeter'e, sağlık, evlilik ve doğumla ilgili güçler de ilave edilmiştir. Ayrıca, siyasal ve etnik güçleri de vardır. Delphoi Amphiktyoniası'nın koruyucu Tanrıçası AMPHİKTYONİS, Demeter'in diğer isimlerinden birisiydi.

Demeter için birtakım şenlikler yapılıyordu. Bu şenlikler, altı faaliyeti ihtiva ediyordu:

1. **Harman yeri şenliği:** Aralık ayında yapılıyordu. Buna, HALOA şenliği deniyordu.

2. **Mısırların filiz verdiği ilkbahar şenliği:** Buna KHLOİ şenliği deniyordu.

3. **Hasat için yapılan şenlik:** Muhtemelen eylül ayında yapılıyordu. Bu şenliğe, PKOARKTOURİA şenliği denmiştir.

4. **Şükran şenliği:** Sonbaharda düzenlenmektedir.

5. **Mısır tarlalarının bereketini artırmak için yapılan şenlik:** Buna THESMOPHORİA şenliği denirdi. Bu şenlik, kadınlar tarafından kutlanıyordu.

6. **Dostluk için yapılan şenlik:** Yaz ayı ortasında kutlanan SKİROPHORİA şenliğine dostluk şenliği adı verilmektedir.

Demeter'in işareti, içi mısır koçanı, çiçek, mısır ve her çeşit meyve dolu bir sepettir. Demeter'in en çok sevdiği hayvan domuzdur. Demeter'in, yılanların ve atların çektiği bir arabanın sürücüsü şeklinde

veya tahta, kızı ile oturmuş şekilde figürleri vardır.

DEMİURJ: (Démiurge): Yunanca demios ve ergon kelimelerinden meydana gelmiş olan Demiurj kelimesi, halk için çalışan anlamına gelmektedir. Platon tarafından Demiurj kelimesi, Allahtan farklı olarak kainatın düzenleyicisine isim olarak verilmiştir. Allah, kainat fikri dahil bütün fikirlerin ışığıdır. Her varlığın modeli saf fikir olan ve doğrudan doğruya bu dünyada hareket etmeyen Tanrısallıkta kendini seyretmektedir. Demiurj, Tanrıda, modeli seyretmeye kabiliyetli aracı güçtür. Gnostikler, bu araçları çoğaltmaktadırlar. Madde, ruhun tedrici bir gerilemesidir. İlk asırların bazı mezhepleri, Demiurj'u, kötülüğü soğan kötü cinle aynı görmüşlerdir. Bu mezheplerden bazıları da, Demiurj'dan kötülük cinnini meydana getirmişlerdir. Yani iyilik ruhuna karşı savaşan, maddi dünyanın hakimi olarak düşünülmüşlerdir.

DEMON: Demon kelimesi, ölümler ruhu, aşağı ruh anlâmına gelen Yunanca bir kelimeden gelmektedir. Demon tam olarak şeytanın karşılığıdır. Demon'un bütün işi, insanın, Tanrı ile, yakınları ile ve bizzat insanın kendisi ile kurduğu birliği kırmaktır. Bunun için Demon, bölen bir kuvvettir. Sokrat, Demon'un aşağılayıcı anlamını kabul etmez; Ona göre Demon, dahili bir ses olan bir uyarıcıdır. Fakat genel olarak Kitab-ı Mukaddes geleneğine göre Demonlar, kötü ruhlar ve kötü meleklerdir. İnsanları kötü ve şerir yapmak için, bazı şeyleri, yerleri ve hatta insanları büyülemektedir. Sayısız varlıklarda kişileşmiş olan bu kötülük ruhu, sayısız şekiller anlamına gelir ki, onlarla insanları al-

datmaktadır. Bütün hataların ve kötülüklerin ayartıcı bir görünümü vardır. Bunlar, Demonların maskeleridir. Demonlar prensi, Satan veya Lucifer olarak adlandırılır.

Katolik mezhebinde Demonları kovmak için bir ritüel (Exorcismes) vardır.

İslâm'da Demonlar, cinlerden başkası değildir. Bunlar, şeytanlardır. Bunların şerir ve hilekâr kategorisine Kur'an (XVII,39) ifrit demektir, yani "Asî". Demon, yani İblis, Ademe secde etmeyen kovulmuş melektir. Çünkü Adem, topraktan yaratılmıştır. (Kur'an XV,33) Bazıları (Kur'an VII,12) İblisin, nurdan yaratılmış bir melek değil, Ateşten yaratılmış mağrur bir cin olduğunu düşünmektedir.

DEUS OTİOSUS: Felsefe ve Dinler tarihinde son yüzyıllarda kullanılan bir kavramdır. Yüce Tanrı, "Gök Tanrı", "Saklı Tanrı" gibi anlamlarla ifade edilmiştir. İnsanlığın başlangıcında çok aktif bir Tanrı anlayışını ifade edebilen "Deus otiosus", zamanla göklerin derinliklerine çekilmiş, pasif bir Tanrı anlayışını ifade etmeye başlamıştır.

Çağımızın tanınmış Dinler Tarihçisi Mircea Eliade, bu konuda Andrew Lang'ın ve Wilhelm Schmidt'in görüşlerini "The Quest, History And Meaning in Religion-chicago-1969" isimli eserinde genişçe açıklamıştır. M. Eliade'ye göre ilkel kavimlerde de bir Deus Otiosus inancı vardır. Bu inanç zamanla, bir "Gök Tanrı" haline dönüşmüştür. Orta Asya Türk kavimlerinde Deus Otiosus canlılığını hiç kaybetmeden, hem aktif bir Tanrı görünümünde sürdürmüştür.

DEYRU'Z-ZAFARAN: Türkiye'nin Mar-din ilinin doğusunda Süryani kadim mâ-

nastırının bulunduğu yere verilen isimdir. Tarih boyunca burası değişik isimlerle adlandırılmıştır. MAR ŞLEYMEN manastırı, MAR EVGİN manastırı, MAR HANENYA manastırı olarak da anılmıştır. XII. yüzyıldan itibaren XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar SÜRYANİ KADİMLERİN PATRİKLİK merkezi olmuştur.

Deyru'z-Zafaran, IV. yüzyılın sonlarında kurulmuştur. Tarih içinde birtakım ilaveler yapılmıştır. Bunun için yapı düzenli bir mimari arzetmez. Dikdörtgen bir görünümü vardır. 63x71 boyutlarındaki binanın ortasında eyvanlarla çevrili bir avlu, ve suyu dışarıdan gelen iki sarnıç vardır. Bina'nın doğu ve batı tarafı iki, güney tarafı üç katlıdır. Burada patrik, metropolit ve rahip odaları vardır.

Manastırın bugün MAR HANENYA kilisesi adı ile tanınan kubbeli kısmı 418-518 yılları arasında inşa edilmiştir.

Deyru'z-Zafaran Manastırı, tarih boyunca Süryanilerin önemli bir din merkezidir. Bölgedeki süryanilerin, din, eğitim ve kültürleri ile doğrudan bu manastır ilgilenebilir. 1853 yılında manastırda bir matbaa faaliyete geçirilmiştir. Burada birçok Arapça, Süryanice ve Türkçe eserler basılmıştır. Buradaki din adamları tarafından HİKMET isimli bir dergi çıkarılmıştır.

Bugün İstanbul'da bulunan Süryani metropolitliği Deyru'z-Zafaran'a çok önem vermektedir. İstanbul'daki Süryaniler, Deyru'z-Zafaran'a kültürel ve dinî bakımdan bağlıdırlar.

DHARMA: Sanskritçe dharma, kozmik düzen veya manevi kanun anlamına gelir. Hinduizm ve Budizm müştereken, Evrenin (canlı varlıklar dahil) geçici olarak

dengeli hür unsurların bir birleşmesi olduğu fikrindedirler. Herşey düzenli ve herşey iyi çalışıyorsa, işte bu Dharma'dır. Bununla beraber, onu kötülük kuvvetleri (-dharma) tehdit etmektedir. Eğer düzen, vakitsiz yani normal devrinden önce tehdit edilmişse, Hindular, Vishnu'nun kötülüğü (Malin) mağlup etmek için cisimleştiğini kabul ederler (Avatâra doktrini). Budistlere gelince, onlar gerçek manevi kanunun (dharma) fenâ'ya (Nirvana) ulaşmak olduğu fikri üzerinde dururlar. Çünkü onlara göre yaşadığımız dünya, zıt güçlerin savaşına adanmıştır. (Sevinç-acı, sıcak-soğuk vs. gibi). Nihayet dharma kelimesi, Budizmin temel doktrinini belirtir. Fakat Hindular da, dinlerini, "Sanatana Dharma" yani "Ebedi Kanun" olarak isimlendirirler. Öyleyse iki din arasındaki fark, onların koyduğu değerler sisteminde bulunmaktadır. Bunun için Budizm, manevi kanunun iç ve dışına önem vererek Nirvana'yı kazanmak için dünyayı terk ederken; Hinduizm, sosyal düzen mefhumu üzerinde ısrar eder. Bunun için ilahlar yanında dharma, ilâhlar panteonunun fonksiyonel organizasyonudur. İnsanlar yanında Dharma, hazırlanan bir âyinle yönetilen kült olan kast sistemidir. Tabiatı ise Dharma, evrensel ahenktir. Yani ayın safhaları, güneşin dönüşü, gerekli zamanda mussonların gelişi v.s. gibi. Ve yine insanların mecbur oldukları gibi davranmaları.

DİADOKHOS(PHOTİKE'Lİ): Diadokhos'un hayatı hakkında çok şey bilinmez. 451'de Kadıköy'de toplanan konsilde İsa'nın beşeri ve ilâhi iki tabiatı sahip olduğu tezi kabul edilmiştir. Diadokhos, bu tezi şiddetle savunarak Monofizitliğin tezleri-

ni çürütmüştür. Bu konuda 457'de Doğu Roma İmparatoru I Léona bir mektup yazmıştır.

Hıristiyan çileciliğini belli ölçüde savunan Diadokhos, bedene eziyet edilmesini kabul etmez. Böylece Diadokhos'un mistik eğilimi, daha sonraki dönemlerdeki gerek ortodoks ve gerekse katolik mistik akımlarda etkili olmuştur.

DİASPORA: Yunancada "Dağılma", İbranicede "Sürgün" anlamına gelmektedir. Bu kelime en çok Babil esareti ile birlikte Yahudiler için kullanılmıştır. Yahudilerin M.Ö. 586 yılında Babile sürgüne gönderilmeleri, Yahudi tarihinde çok önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Daha sonraki dönemlerde, İsrail toprakları dışında yaşamak zorunda kalan Yahudiler için de "sürgündeki" Yahudiler denmiştir.

Filistin toprakları dışında Yahudilerin yaşamaması, Yahudi dinine göre doğru değildir. Çünkü filistin bölgesi, onlara göre, Tanrı Yehova'nın Yahudilere bahsettiği bir ülkedir. Bu ülkenin Yahudiler için kutsal bir anlamı vardır. Yahudiler, tarih boyunca Filistin'e dönmek ümidi ile yaşamışlardır. Siyonizm bu ümitten doğmuş, Yahudi milliyetçiliğini beslemiştir. Bu ümit, siyonizmle birlikte Filistin'de bir Yahudi devleti kurma idealiyle bütünleşmiştir.

Tarihte birçok defa Yahudiler için Diaspora gerçekleşmiştir. İlk Diaspora M.Ö. 586'da Babil sürgünü ile olmuştur. İkinci önemli Diaspora M.S.70 yılında Kudüs'ün tahribi ile olmuştur. Bu dönemde çok sayıda Yahudi Filistin dışına sürgün edilmiştir. Üçüncü Diaspora hareketi, M.S.

130 yılında Simeon Bar Kochba isyanı ile başlamıştır.

Bu tarihten sonra, Yahudileri Diasporada daha çok görüyoruz. Bütün dünyaya dağılan Yahudiler, hem Avrupa'da, hem de İslâm âleminde Diaspora hayatı yaşama-ya devam etmiştir. Avrupa'da ve İslâm dünyasında yaşayan Yahudileri AŞKENAZİ ve SEFARAD Yahudileri diye ikiye ayırmak mümkündür. Avrupa Yahudilerine AŞKENAZİ, İslâm dünyası Yahudilerine SEFARAD Yahudileri denmiştir. İspanya Yahudileride Sefarad Yahudiliğinin içinde yer almışlardır. Zaten sefarad kelimesi "İspanyalı" anlamına gelmektedir. Aşkenazi kelimeside "Almanyalı" anlamına gelmektedir. Bunun için, Almanya ve Rusya ve Polonya Yahudileri Aşkenazi Yahudileri olarak isimlendirilmişlerdir.

Bugün de dünyada kendilerini Diaspora'da hisseden Yahudi grupları vardır. Bu Yahudi gruplarının birçoğu 1948 yılında İsrail'de kurulan "İsrail Devleti" ile bütünleşmişlerdir. Ancak hâlâ, sürgünde olmayı Tanrının bir iradesi olarak gören Yahudi dini grupları da vardır.

Bugün dünyada 14 milyon 500 bin Yahudi olduğu tahmin edilmektedir. Bu Yahudi nüfusunun 3 milyondan fazlası İsrail'de, 6 milyon kadarı Amerika'da, 2 milyon'dan fazlası Rusya'da yaşamaktadır. Son yıllarda Rusya'dan ve Habeşistan'dan İsrail'e birçok Yahudi göç etmiştir. Yahudiler dünyanın neresinde olursa olsun, İsrail devletine destek vermektedirler.

DIETRICH BONHOFFER: Alman İlahiyatçısı ve papazı olan Bonhoffer, 4 Şubat 1906'da Breslau'da doğmuştur. Psikiyatrist olan babası, ailesiyle birlikte

1912 yılında Berlin'e yerleşmiştir. Bonhoffer, 21 yaşında "La Communion des Saints" adlı başarılı bir doktora tezi hazırlamıştır. O, Liberal Protestan ilâhiyatına ve Karl Bart'ın diyalektik ilâhiyatına, insanlığın geleceğini temsil eden kolektif bir şahıs olacak olan İsa-Mesih anlayışıyla muhalefet etmiştir. 1928'de Barcelone Kilisesi'nin papaz vekili olan Bonhoffer 1929'da Berlin Üniversitesi'ne asistan olmuştur. Heidegger felsefesinin de tesirinde kalan Bonhoffer, Amerika'da bir yıl kaldıktan sonra 1931'de Pastör olmuştur.

1933'de Hitlerin iktidara gelmesinden sonra Nazizme karşı vaazları ile, öğretisi ile şifahî olsun yazılı olsun mücadeleye girişmiştir. Böylece Anti-Hitler mukavemetine katılmış olan Bonhoffer öğretmek, yayın yapmak, halka konuşmak gibi bütün haklarından mahrum edilmiş ve 5 Nisan 1943'de hapsedilmiştir. Buchenwald temerküz kampında S.S.'lerin askeri mahkemesince ölüme mahkum edilmiş, Hitlerin intiharından üç hafta önce 9 Nisan 1945'de idam edilmiştir.

Hapishaneden, sansasyon yaratan birkaç mektup yazmıştır. Yine o, "Dinsiz bir Hıristiyanlık" ve "Allahsız Allah'da olan bir hayat" problemlerini ortaya atmıştır. Ona göre Allah, herşeyin ötesinde hayatımızın merkezindedir. 39 yaşında tüm problemlerini çözmeden ölmüşse de onun tesiri durmadan büyümüştür. Onun problemleri, manevi olgunluğa ulaşmış modern insanın, vicdani problemlerine uygun düşmektedir.

DİKİLİTAŞ: Mısır tarihinde tapınakların girişlerinin iki tarafına dikilen, genellikle tek bir taştan, kare kesitli, yükseldikçe da-

ralarak tepesi pramit şeklinde biten taşlara verilen isimdir. Dikili taşlar, granitten yontulur ve dört yüzüne Güneş Tanrısını öven veya Firavunların hayatlarındaki önemli olayları yansıtan hiyeroglifler bulunur. Günümüze kadar gelen en eski dikili taşın, M.Ö. 1971-1928 yıllarına ait olduğu bilinmektedir. Bu taş, Heliopolis'te bulunmaktadır. M.Ö. 1525-1512 yıllarında I. Tutmasis'in KARNAK'ta diktirdiği taş, 24 metre yüksekliğinde bir çift dikilitaş, kenarları 1.8 metre uzunluğunda kare bir tabana oturmakta ve 143 ton gelmektedir. Mısırın çevresinde bulunan Kenanlılar ve Fenikeliler de kültürlerine dikili taşı sokmuşlardır. Roma İmparatorlukları Mısır ve çevresinden birçok dikilitaşı Romaya götürmüşlerdir. Bugün, Son Giovanni Laterano kilisesi önündeki meydandaki bulunan dikili taş, M.Ö. IV. yüzyılda Karnak'ta diktirilen taştır.

Yine dünyanın birçok şehrinde Mısır dikili taşlarına rastlanmaktadır. Bunlardan biri Newyork'ta Centrol park'da, diğeri Londra'da Thames kıyısında ve üçüncüsü de İstanbul'da Sultanahmet meydanında bulunmaktadır. Bu taş, 390 yılında I. Theodos zamanında Mısır'dan getirilerek bugünkü bulunduğu yere dikilmiştir. Dikilitaşların yapılması, üzerlerine yazılmanın yazılması, Mısır medeniyetinin gelişim seviyesini göstermektedir.

DİLTHEY, WİLHELM (1833-1911): Meşhur Alman filozofudur. Reform kilisesine bağlı bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. İlâhiyat tahsili yapmıştır. Hıristiyanlığın ilk yılları üzerinde çalışmıştır. 1864'de Berlin'de doktorasını tamamlayarak, 1866'da Basel üniversitesine öğretim üyesi olmuştur. Daha sonra Berlin

üniversitesine geçmiş ve hayatının sonuna kadar burada kalmıştır.

Dilthey, Psikoloji kökenli bilimlerin felsefi temellerini atmaya çalışmıştır. Tarihsel bilimlerin, doğa bilimlerinin metodolojisine karşı koyma eğilimine Dilthey, sosyal bilimlerin yorumlayıcı bilim olma özelliğini belirterek cevap vermiştir. Dilthey, ferdi yalnız olarak değil, çevresiyle birlikte değerlendirmiştir. Dilthey, insanın özünü sadece içe bakışla anlamanın mümkün olmayacağını, bütün tarihi bilmekle mümkün olacağını söylemektedir.

DİMİTRİOS I: 1914'de İstanbul'da doğmuştur. Rum Ortodoks kilisesi'nin 269. patriğidir. Galatasaray lisesini bitirdikten sonra, 1931'de Heybeliada Rum papaz okuluna girerek 1937'de buradan mezun olmuştur. Bir süre rahip olarak metropolitliklerde çalışmıştır. 1945-1950 yıllarında Tahran Ortodoks cemaatinin rahipliğini yapmıştır. Daha sonra Türkiye'ye dönerek, Feriköy cemaatinin din adamlığı hizmetinde bulunmuştur. 1969'da piskopos olmuştur. 1972'de Gökçeada ve Bozcaada metropolitliğine atanmıştır. 16 Temmuz 1972'de Fener Rum patrikhanesi konsili, I. Athanagros'un yerine I. Dimitrios'u patrik olarak seçmiştir.

İstanbul patriği olduktan sonra I. Athanagros'un yolundan giderek, Ortodoks kiliselerini birleştirmeye gayret sarfetmiştir. Ortodoks konsil hazırlıklarına girişmiştir. Bunun için, Cenevre'de üç konsil toplamıştır. Fener Rum ortodoks patriği olarak, aktif bir görev yapmıştır. Patrikhaneyi onun döneminde birçok yabancı din lideri ziyaret etmiştir.

Roma II. Vatikan konsilinin başlattığı kiliseler arası diyalogu geliştirmiş, bunun

için, ortak ilâhiyat komisyonu kurulmasına katkı sağlamıştır. I. Dimitrios, Fener Rum Ortodoks kilisesine büyük bir canlılık kazandırmıştır. Yurt dışına iade ziyaretleri yapmıştır.

DİN: Din kelimesinin lâtince **Religare** ve **Religio** kelimelerinden geldiği söylenmektedir. Buna göre birinci kelime "bağlamak" ikincisi ise "ibadet" anlamına gelmektedir. Böylece din, Tanrıya yapılan ibadet anlâmını taşımaktadır. Bir taraftan din, dünyanın başlangıcı ve sonu üzerindeki hakikatı araştırmaya yönelirken; diğer yandan bir inançlar bütünü, bir heyecan ve aşk ihtiyacıdır. O kutsalın bir ifadesidir. Yine o, ferdi ve sosyal erkanın kurumsal bir teşkilatlanmasıdır. Bazan tabii din tabiri kullanılmıştır. Böyle bir din, insan kalbinin tabiatına ve tabii bir ahlaka bağlılığı ihtiva etmektedir. Fakat genelde zaman ve mekan yönünden farklı milletlerin dinlerinden bahsedilmiştir. Bu dinler, tarihi, coğrafi, sosyal bir kadronun içinde yer almışlar ve özel görünümlemleri muhafaza etmişlerdir.

İşte "Dinler Tarihi" Kutsal mefhumunun önündeki insan davranışının esasını bulup ortaya çıkarmaya yönelmiş bir bilim dalıdır.

Arkaik dinlerden neler biliyoruz? Mitolojilerden ve aktüel ilkel kabilelerden neler elde edebiliriz? İlkel kabile dinleri, mana, tabu, totem mefhumlarına dayanmaktadır. Fakat bütün dinlerde bir yüce Tanrı mefhumuna da rastlanmaktadır. İlkel kabile dinlerinde, verimlilik, av, güneş, hayvan kültürleri merasimlerine rastlanmaktadır. İşte mitoloji, bunlardan bir gelişme elde ederek mahalli görünüm kazanmaktadır.

Birtakım büyük kurucular, teorisyenler, bazı inançlar ortaya koymuşlar ve böylece de birtakım dinlerin kurucuları olmuşlardır. Zerdüş, Mani, Buda bunlardandır. Bazı dinlerde çok yavaş bir gelişme ile belirgin hale gelmişlerdir. İşte Hinduizm, Mahayana Budizmi böyle kendini göstermiştir.

Vahye dayanan dinler "**Kitabî Dinleri**" meydana getirmişlerdir. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet bunlardandır.

Din ilimlerinin tarihi, Hérodote'a kadar çıkarılmaktadır. Din ilimleri, muhtelif dini davranışlar ilmidir. Bu davranışları, etnologlar sosyologlar, filozoflar, arkeologlar, ve ilâhiyatçılar incelemektedirler. Din ilimleri konusunda Frazer'in, Max Muller'in, Schmidt'in ve Durkheim'in çalışmaları XX. yüzyılın başında otorite olarak kabul ediliyordu. Fakat daha sonra bu bilgilerin tezleri, bilimsel metodlarla çürütülmüşlerdir.

Bugün Dinler Tarihi, belirli metodlar benimsemiş bir ilim dalıdır.

Din kelimesi üzerinde Batıdaki gelişmeleri kısmen gösterdikten sonra, Arap dilinde de Din kelimesi üzerinde söylenen bazı açıklamaları burada belirtmekte yarar vardır. "**Din**" kelimesinin Arâmi, İbrâni bir kökten geldiğini söyleyenler olduğu gibi, onun Arapça bir kelime olduğunu söyleyenler de vardır. Din, çoğulu Edyân olan bu kelimenin, ceza, mükafat, hesap, hüküm günü, boyun eğme, âdet, şeriat gibi anlamlara geldiği belirtilmiştir. Buna göre Din kelimesi Arapçada şu anlamları ifade etmektedir:

1. Fatıha süresindeki "**Maliki Yevmi'd-Din**". "**Din** günün sahibi". Burada Din kelimesi, ceza ve hesap anlamında kullanılmıştır.

2. Bakara süresinin 132. ayetinde şöyle buyurulmuştur. "**İnnallahestafa leku mu'd-Din**". Allah sizin için Din seçti." Buradaki Din kelimesi, şeriat, taat, ibadet anlamını ifade etmektedir.

3. Nahl süresinin 52. Ayetinde "**Ve lehu Mafi's-Semavati ve'l-Ard. Ve lehu'd Dinu Vâsiba**" buyurulmuştur. Yani, "**Göklerdekilerin ve yerdekilerin hepsi Allahındır. "Din, daima onundur". Burada Din kelimesi, hâkimiyet, itaat anlâmında kullanılmıştır.**

Netice olarak diyebiliriz ki Kur'an-ı Kerim'de Din kelimesiyle, Allah'a boyun eğme, Allahın emirlerine uyma, onun gönderdiği şeriata tabi olma anlamları belirtilmiştir. Böylece din kelimesi, Allah'a teslimiyet anlâmını ifade ederek batı literatüründeki dinin anlâmı ile yakınlık arz etmektedir. Çünkü Batı literatüründe de din, inanılan kutsal varlığa karşı gösterilen saygı ve tazimi ifade etmektedir.

İslâm'a göre Hak din, sadece islâm dini-dir. Allahın yanında makbul olan dinde sadece islâmdır. Teorik plânda islâmın koyduğu ilke budur. Ancak, İslâm diğer din mensuplarına karşı daima toleranslı davranmıştır. İslâm dininin diğer din mensuplarına karşı tavrını şu iki ayet-i kerime tayin etmektedir: "**Dinde zorlama yoktur. el-Bâkara:256**"; "**Sizin dininiz size, benimki de bana**" el-Kâfirun: 6". Bunun için İslâmiyet, hiçbir millete dininden dönmesi için baskı yapılmasına izin vermemiştir.

DİN DERSİ (Cathéchisme): Öğretilen şey anlamına gelen Yunanca **Katek-hismos** kelimesinden gelmektedir. Çoğu defa Catéchisme, soru ve cevap şeklinde iman ve âhlak ilkelerinin sistematik ve plânlı

öğretimidir. İlk Hıristiyan din kitapları, vaftiz adaylarını eğitmek için; 350 yılında Kudüs piskoposu Aziz Cyrille tarafından sorulu cevaplı kısa dersler halinde, "Catéchèses" adı altında kaleme alınmıştır. Trente Konsili'nde kendi ismini taşıyan bir Hıristiyan din kitabında Hıristiyan doktrininin özetlenmesine izin verilmiş ve 1566'da neşredilmiştir. Bu eser, Aziz Charles Borromée'nin (1538-1597) başkanlık ettiği ve Aziz Pierre Canisius'un (1521-1597) bilfiil iştirak ettiği bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Daha sonra, Hıristiyan din kitapları çoğalmıştır. Hemen hemen her piskoposluk için bir din dersi kitabı vardır. Çağdaş insana, Katolik imanını öğretmek için 9 ekim 1966'da neşredilmiş olan; "Hollandalılara Din Dersi" kitabı ve "Hollandalılar Din dersi dosyası", Paris, 1969 isimli kitaplar büyük yankılar uyandırmış ve çok sert tartışmalara neden olmuştur. Bugün, katolik, ortodoks, protestan ve Anglikan kiliseleri "Din Dersi" kitapları konusunda geniş ve ciddi programlar ve planlar yapmaktadırlar. Aslında gençliğe "Din Dersi" verme konusu, bütün dinlerin temel proplemi olarak görülmektedir.

DİNİ ETNOLOJİ: Dini Etnoloji, milletleri dini inançları ve ibadetleri açısından inceleyen bir disiplindir. İnançlar ve kültürler oldukça çoktur. Bunlar arasında ilkel kabilelerden beri, büyü, mitolojiyi, dini erkanları, tabuyu, manayı ve sihirbazlığı sayabiliriz. Bu konuda araştırma yapanlar arasında belli bir görüş birliğinde yoktur. Kültürdeki global karakter ve nisbeten tutarlılık, dini etnolojiyi, etnolojinin diğer yönlerinden ayırmaya imkan vermemektedir. Din, sosyal hayatın bütün

bölümlerine bağlıdır. Bunun için din, ekonomik, politik, hukuki hayatı şekillendirmektedir.

Etnik kültürün dini vechesi, özel vasıtalar sayesinde incelenmiştir. Bunun için bütün büyük etnoloğlar, etnik dinleri incelemişlerdir. Bunlar uzun zaman, bugün terk edilmiş olan dinin menşei üzerinde araştırma yapmışlardır.

Dinin kaynağı hakkında böylece çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Dinin kaynağı hakkındaki bu teorileri psikolojik ve sosyolojik olmak üzere iki kategoride inceleyebiliriz: Psikolojik teoriler, tabiat mitolojisi teorilerinden kaynaklanmıştır. Buna göre Tanrılar, kişiselleştirilmiş tabiat fenomenlerinden ibarettir. Bu okulun belli başlı temsilcisi M. MÜLLER'dir (1882). Ona göre insan bilgisi, anlamlardan gelmektedir. Gök gibi bazı dokunulmaz şeyler, insana sonsuzluk fikri vermektedir.

Daha sonra E.B. Tylor gelmektedir. 1871'de yayınladığı "Primitive Culture"-de Animisme mefhumu üzerinde durmaktadır. Tylor'a göre rüya tecrübesi, insanda ruh fikrinin doğmasını sağlamıştır. İlkel insan, ölen birini rüyasında gördüğünde, vücuddan ayrı maddi olmayan bir hayatın varlığına inanmıştır. Yine Tylor'a göre bazı varlıklarda, insanlarınkine benzer bir ruha sahiptirler. Tylor'un hedefi özellikle ilkel dinin, mantık üzerine oturduğunu isbat etmektir.

J. Frazer ise, Tylor'un teorilerini yeniden ele alarak Altın Dal'da (1890) ona bir nevi "üç hal kanunu" ilave etmiştir. Buna göre insanlık üç dönem tanımıştır: Büyü, Din ve İlim. Büyü ile ilim birbirlerine benzerdir. Çünkü her ikisi de kanunlara bağlıdırlar. (Büyünün kanunları hatalı, ilmin kanunları doğrudur.) Din ise, ruhla-

rın kaprisine teslim edilmiş bir dünyayı temsil etmektedir.

Sosyolojik teori taraftarları, psikolojik teori taraftarlarının fikirlerini kabul etmemektedirler. Bu teorinin babası E. Durkheim'dir. Ona göre din, sosyal bir olaydır. Durkheim'e göre en ilkel din, Totemizm'dir. Durkheim, bu konudaki görüşünü "*Les Formes Élémentaires de la vie Religieuse*", (1912) adlı eserinde açıklamaktadır. Ona göre Dinin özü, dünyanın kutsal ve kutsal dışı feomenlere ayrılmasında yatmaktadır. Buna göre dinin özü Allah inancında değildir. Çünkü Allah'ı tanımayan dinler de vardır. Durkheim'e göre din, oldukça sürekli ve derin bir tecrübedir. Durkheim'e göre bu, Tanrı değil cemiyettir. Yine ona göre cemiyet bizatihi kutsaldır. Totemizmle bir grup insan, kendilerini bir bitkiye veya hayvana bağlayarak aynileştirmişlerdir. Totemizm, fertlerin, topluluklarına yaptıkları bir ibadettir. Bu fertlerin üstündeki bir gücü tanıma olayıdır. Bu güç müteal bir güçtür. Totemizm törenlerinde her fert, grup gücüne iştirak etmektedir.

Dinin kökeni konusunda geliştirilen bir diğer fikir de MANA fikridir. Bu fikir mana'nın, dinin ve büyü'nün müşterek kaynağı olduğu tezini ileri sürmektedir. MANA fikri, Hubert ve Mauss tarafından takdim edilmiştir. Mana, eşyanın içinde olduğu kabul edilen güçtür.

R. Otto tarafından ileri sürülen diğer bir fikir de "*Numineux*" fikridir. Numineux özel ve orjinal bir duygudur. Otto'ya göre, kutsal mefhumu bu duygunun sonucu olmaktadır. Wilhem Schimidt'e göre ise bu "*orjinal duygu*" monoteist tabiatlıdır. Ancak daha sonra büyüde bu monoteizm gerilemiştir.

Bugün ise artık "*Dinlerin evrensel tekamülü*" kanunu üzerindeki araştırmalar terkedilmiştir. Bugün dinlerin tekamlünden çok, dini fenomenler ve dinlerin tasnifi üzerinde durulmaktadır. Diğer yandan Din ve Büyünün biri-birinden ayrı ve fakat birbirini tamamlayan iki fenomen olduğu düşünülmüştür.

70'li yıllarda R. Girard (1974-1982) Din ile kültürün müşterek kaynağı üzerinde orjinal bir hipotez ileri sürmüştür. Ona göre, insanlık, şiddet problemini kutsalla çözmüştür. Başkasının sahip olduğu şeye sahip olma arzusunun meydana getirdiği "*Benzeşme rekabeti, şiddetten sorumlu olarak telâkki edilen bir kurbanı belirlemeye sevk etmiştir*". Böylece kurban, barışın en büyük kaynağı olarak yüceltilmiştir. İşte R. Girard'a göre kutsal, böylece doğmuştur. Edebi eserlerin analizine ve etnolojik çalışmalara dayanan bu hipotez, R. Girard tarafından Kitab-ı Mukaddes yorumuna tatbik edilmiştir. Bunun için o, Kitab-ı Mukaddesin, insanlığı birbirleriyle tamamen radikal ilişkiler kurmak için, kurbanın kurumsallaşmış şiddetinden çıkmaya davet ettiğini göstermeye yönelmiştir.

Yine aynı yıllarda c. Lévi-Straussda dinle doğrudan ilgilenirse de, mitolojinin tanınmasına önemli katkılar sağlamıştır. Ona göre her mitoloji, "paketler ilişkisinden" meydana gelmektedir.

DİN FELSEFESİ: Bu tabir, ülkelere ve yazarlara göre değişen farklı gerçekleri ihtiva etmektedir. Oxford'da 1978 yılında yapılan Birinci Din Felsefesi kongresi, bu alandaki araştırmalarda birliğin olmadığına tanık olmuştur. Bu başlık altında din konusunda yapılan yayınlar, psikoloji,

sosyoloji, mukayeseli incelemeler ve dinler ilâhiyatı gibi uzmanlaşmış alanlara girmemektedir. Bu ise, bu alanda tam bir sınırsızlığın olduğunu göstermektedir. En geniş anlamda din felsefesi, din konusunda herçeşit akılcı düşüncüyü ihtivâ etmektedir. Din felsefesi, felsefenin özel bir alanı mıdır? Dinin ele alınış tarzında olduğu kadar, tarifinde de farklılıklar görülmektedir. Şayet, din felsefesi olduğunu iddia eden araştırmaların bütününe doğru kabul etmek istersek şu tarifi benimsememiz gerekecektir. Dinin mümkün olma şartları ve din konusunda sadece aklın yardımı ile sürdürülen bir düşünme.

1. Dini Felsefe ve Din Felsefesi: Yeni yapılan çalışmalar ışığında bu konuda çift bir yönlendirme görülmektedir. Biri felsefe üzerinde ısrar etmekte, öteki din üzerinde ısrar etmektedir. Felsefe kutbundan hareket edenler, dine, aklın bir iç anı olarak yaklaşmaktadır. Bunlar, dini bir à priori'yi veya özel bir duyguyu zaruri görmeksizin bizzat akılda, dinin aracılığı ve temelini görmek istemektedirler. Onlara göre aklın, varlığa radikal şekilde açılması, onu zarurî olarak beşer varlığının transsasant boyutunun ifadesi olarak dine götürmektedir. Bunun için M. Blondel şöyle yazmaktadır: “Bir dinin beklenişi, tabiidir”. Bu din bekleme, tabii bir dinin oluşumu ile sonuçlansın veya Hıristiyanlık gibi pozitif bir dinin doğuşu ile sonuçlansın; Din, insanı, bizzat özünün hakikatına sahip olmaya götürmektedir. Böylece din, bizzat insanın kendi üzerinde elde ettiği bilgide eşsiz bir yer işgal etmektedir. Din'e bu şekildeki yaklaşım, apolojetik bir ithamla damgalanması nedeniyle “Din felsefesinden” ziyade, “Dini felsefe” olarak kabul edilmiştir.

Din felsefesinde ikinci yönlendirme olan Dinden hareket edenler, dinin bağımsızlığından vazgeçmeksizin, aklın bir düşünmeye dinden bağımsız açılmayacağını belirtmektedirler. Burada dinin ne yapmacık şekilde doğması ne de dini beklilerin tarihe serpilmesi veya insana yazılması söz konusu değildir. Burada söz konusu olan, aklın tenkitlerinin gerekliliğinin görülmesi ve yaşanmış anlamların tasvididir.

Hegel, Maddecilerin öncüsü kabul edilir. Onun için din, anlatımlardan biridir. Onlarla insan, kendine konuşur ve kavramın liyakatine yükselme felsefesine ait olur. Böylece Hegel tarafından verilen ilk itiş, Schleiermacher ve Schelling tarafında geliştirilmiştir. Yine din felsefesi, P. Ricoeur Ve H. Dumery'de de farklı şekilde bulunmaktadır. H. Dumery de pozitif din, aklî tenkide boyun eğmektedir. Yani, doğmatizmden bağımsız bir tenkid. Oysa ilâhiyatçılar, dinde olan bu doğmatizme boyun eğmektedirler. Öyleyse, din filozofları, din icad etmiyorlar. Filozofik olan şeyleri değerlendiriyorlar.

2. Din Felsefesindeki Temayüller:

1. Birinci temayül, dini, akıl adına tasfiye ile sonuçlanıyor. Bunlara göre akıl tek başına hakikata sahip olmakta ve başkasını hayal âlemi olarak kabul etmektedir. Bu durumda din, Tanrı vahyi değil; insan tasavvurudur. Bu durumda Alain, “Din, tabii bir şeydir.” Diyebilmektedir. Marx'da, Freud'da ve Nietzsche'de de dini açıklama prensibi, daima aynı olmuştur. Bunlara göre Tanrıda, insandan başka birşey yoktur. Bunun için insan-Tanrı bölünmesi, orjinal değildir. Tarihi, sosyolojik ve psikolojik beşeri realitelerden Tanrının doğuşunu çıkarmak ve Antropoloji-

de ilâhiyatı eritmek, bunlara göre müm-kündür. Şüphesiz bu bir nevi redüksiyonizmdir. Yani teke indirgemedir. Bu reduksiyonizm, dinin bütün transandant seviyesini inkar etmekte ve dini gayenin özelliğini yakalamaya imkan vermemektedir.

2. **İkinci temayül**, insanların icra ettikleri din felsefesidir. Bunlara göre, akli, dine dahil etmek ve filozof olarak kalmak mümkündür. Bu temayüldeki filozoflar arasında M. Blondel'i, P. Tillich'i, P. Ricoeur'i sayabiliriz. Bunların stratejileri farklı da olsa hedefleri aynıdır. Hepsi akılla-din arasındaki dayanışmayı göstermek istemektedirler. Meselâ, aksiyonun analizi M. Blondel'i, Hıristiyanlığın eşiğine götürmektedir. Aynı şekilde P. Tillich'de existansiyelin analizi, insanın kendi varlığı üzerindeki sorduğu soruları gösterebilmektedir. Din filozofunun işi, bu sorularla Hıristiyan vahyinin getirdiği cevaplar arasındaki "Bağlantıyı" göstermektir. Böyle bir çalışma ise, ilâhiyatçının çalışmasından bağımsız olmak istemektedir. Çünkü ilâhiyatçı akli, imanın içinde kullanılmaktadır.

3. **Üçüncü temayül**, pozitif din alanında bulunmaktadır. Bu durum daha çok Kant'ta görülmektedir. Burada Kant'a iyi görünen, dinin olma şartlarını a priori olarak tarif etmekten ibaret olan yöntemdir. Gerçekten Kant kendine "Dini alana ulaşabilen basit akıl nedir?" sorusunu sormaz. O, Hıristiyanlığın makul karakterini yargılamaya da hakkı olduğunu bilir. Kant'a göre din, aklın yargılamasına boyun eğerse, gözden düşmekten kurtulabilir. Çünkü ona göre içinde yaşanan asır, tenkid asırıdır. Böylece Kant, kendiliğinden imanla yaşanıldığı gibi dini alma ye-

rine, filozofik ölçü üzerine bir din kurmuştur. Bu filozofik din, yaşayan her dinin ölçüsü olmuştur.

DİNİ HÜRRIYET: 1948'de yayınlanan insan hakları evrensel beyannamesinin on sekizinci maddesinde ortaya konulan temel prensibi Helsinki Konferansı, aşağıdaki şekilde yeniden benimsemiştir: "Her insan, din, vicdan ve düşünce hürriyetine sahiptir. Bu hak, dinini ve inançlarını insanın ferdi olarak veya cemaat olarak, özel olarak veya grup olarak gösterme hürriyetini ihtiva etmektedir". Aynı zamanda bu, öğrenme, yaşama, ibadet etme hürriyeti de demektir. Yine ONU, ebeveynlere, kendi kanaatlerine uygun olarak çocuklarına din eğitimi, ah-lâk eğitimi verme haklarının olduğunu kabul etmiştir. Yine Konsey, bir vatandaşın dini kanaatleri için peşin yargılı davranmayı da yasaklamıştır.

Bir devlette, ateizmin elinin sivil hukuk üzerinde olması kabul edilemez. Yine prensip itibariyle inananların müsamahalı karşılanması veya ikinci sınıf vatandaş olarak muamele görmeleri de doğru değildir. Çünkü ateizm, dini hürriyete karşı bir kavramdır.

Papa II. Jean-Paul, ilk papalık genelgesinde (Redemptor – Hominis) devlet adamlarına, bütün dünyadaki yöneticilere dini hürriyet konusunda bir çağrıda bulunmuştur. Ancak Rus Anayasası'nın 52. Maddesi 1977'de şöyle diyordu: "Rus vatandaşlarının vicdan hürriyeti garanti altındadır, yani herkesin bir dini ikrar etmek veya etmemek hakkı vardır. Yine bir dini kültür yapmak veya ateizm propagandasına girişmek hakkı vardır". Aynı şeyler, Çin Anayasasında da vardır.

Gerçi Stalin döneminin Anayasasının 124. maddesine göre, 1977 anayasasının maddesi, biraz daha ileride görülmektedir. Çünkü bu anayasa, bir dini kabule imkan vermektedir. Oysa, 124. madde böyle birşeye imkan vermiyordu. Yalnız 1977/52. madde ateizm propagandasına izin vermekte, dindarlara dini kanaatlerini açıkça savunma hakkı ise vermemektedir.

Pratikte dini hürriyet, kiliselerdeki kült hürriyetine indirgenmiş bulunmaktadır. Yani kiliseler, İncili vaaz etme yetkisine sahip değillerdir. Yine kiliseler, kilise dışında komşuya karşı hayır yapma faaliyetini icra edememektedir.

Diğer yandan kült hürriyeti ve kilise bünyesinde Tanrısal hizmet hürriyeti, oldukça sınırlıdır. Meselâ, Sovyetler Birliği'nde 23 Haziran 1975'de Sovyet Presidiumu, dini yardım teşkilatlarına baskı getirmiştir. Buna göre, dini bir cemaat, yardım sandıkları kuramaz, çocuklar ve kadınlar için özel toplantılar organize edemez. İbadet ve başka amaçlarla ilgili toplantı da yapamaz. Kutsal kitaplar sadece kiliselerde muhafaza edilmelidir.

Sosyalist devletlerin birçoğunda kiliselerin iç problemleri için son sözü, resmî bürolar söylemekteydi. Ancak Rusya'nın dağılmasından sonra Doğu Avrupa'daki ve Rusya'daki durum tamamen değişmiştir. Şimdi bu bölgelerde de kiliseler demokratikleşmeye geçişin hürriyetini yaşamaktadırlar.

1918'de Lenin yayınladığı bir kararda dinin, "Vatandaşın özel işi" olduğunu ilân etmişti. Daha sonraki dönemlerde komünist Rusya, din hürriyetini vatandaşa bile vermemiş, devletin din karşısında ilgisiz kalamayacağını ve dini peşin hüküm-

lerden insanları kurtarmakla ilgilenmediğini bildirmiştir.

Katolik kilisesi de dini hürriyet konusunda önemli adımlar atmıştır: II. Vatikan konsili, özellikle dini hürriyet üzerinde birtakım kararlar almıştır. Papa XXIII. Jean tarafından toplanan II. Vatikan konsili, 10 Aralık 1948'den beri yürürlükte olan Evrensel İnsan Hakları Beyannamesini yeniden hatırlatmıştır.

II. Vatikan konsilinin yayınladığı Dini Hürriyet kararnamesi'nin hedefi, sadece Katolikler değil, bütün insanların duruydu. II. Vatikan konsiline kadar, din hürriyetinden, kült hürriyetinden ve vicdan hürriyetinden bahsedilmişti fakat dinî hürriyetten bahsedilmemişti. XIX. yüzyıldan beri Batı kilisesinde önemli anlayış farkı kendini göstermiştir. Çünkü XVI. Gregoire'in 1832 ve 1834'de yayınladığı genelgeler ve papa IX. Pie'nin 1864'de yayınladığı Syllabus, vicdan hürriyetini baskın hürriyetini kınamaktaydı. II. Vatikan konsilini topladığı zaman papa XXIII. Jean, insan liyakatının, devletin olduğu gibi, cemiyetin de temeli olduğunu hararetle savunmuş ve insan haklarının listesini vermiştir.

Vicdan hürriyeti konusunda en sağlam temeli, İslâmiyet atmıştır. İslâmiyet zorla din değiştirmeyi ve inançlar için baskı yapmayı kesinlikle yasak etmiştir (el-Bakara: 256). Herkesi inancı ile başbaşa bırakmıştır. (el-Kâfirun: 6).

DİNİ PSİKOLOJİ: Dini psikolojinin statüsünü belirtmek kolay değildir. Bunu iyi bir şekilde ortaya koyabilmek için böyle bir ilmin konusunu, metodlarını ve perspektiflerini açık şekilde ortaya koymak gerekecektir. Bu konuda çok farklı kana-

atler ve uzlaşmaz pozisyonlar vardır. Yine de bu alanda gerçekleştirilen araştırmalardan hareket ederek, en azından kabul edilen teorik çerçevede bir sentez olmasa da, temel bir kaç eksen çizmek önemli olacaktır:

İşte o andan itibaren pozitif bir ilim olarak psikolojiden bahsedebiliriz. Her müspet ilim gibi o da, belli oranda müşahadelere, hipotezlere, kontrollere, kanunlara, açıklamalara dayanmaktadır. Dini psikoloji de diğer beşeri ilimler gibi çağdaş sistematik müşahadelere, dökümanların analizine, mülakatlara, testlere, anketlere, sorulara, tutum ölçeklerine, bazı hallerde de klinik metodlara müracaat edecektir.

Burada önemli olan bu farklı tekniklerin hangi konuya uygulanamayacağını tesbittir. Diğer alanlarda olduğu gibi, bu konu, az veya çok, müşahade metodlarının ve müşahedecinin yer alacağı perspektiflerin istikametinde bizzat belirlenmiş olacaktır. Birinci yaklaşımda, Dini psikolojinin konusu, ferdi veya kolektif olarak kendini "Dini" olarak takdim eden davranışlar ve fenomenlerin tamamı olarak belirtilebilir. Bunlar kanaatler, inançlar, değer yargıları, tecrübeleri, tutumlar ve dini erkandır. O nisbeten doğru olsa bile bu saydıklarımız, daima şu temel soruyu açık bırakmaktadır: Psikolog şu veya bu davranışı, şu veya bu hareket tarzını dini olarak açıkladığı zaman, gerçeğin hangi düzeyine müracaat etmiş oluyor?

Psikologların, etnologların ve dinler tarihçilerinin yürüttükleri birçok çalışma, dini, "bir davranışlar bütünü, bir inançlar ve duygular sistemi" olarak tarif etmeye imkan vermektedir. Bu çalışmalarda, insan üstü olarak kabul edilen varlıklarla

veya bir Tanrı yahut Tanrılarla yaşanmış bir ilişki ifade edilmektedir.

Psikolog, münhasıran bilimsel esere meydana getirdiğini iddia ettiği ölçüde, dinin hakikat dışılığı veya hakikat olduğu konusunda mutlak birşey söyleyemez. O, müşahadeye, tasvire ve yoruma dayanan, incelediği ve soyutlamalar yapmak zorunda olduğu çalışmasında, kanaatlerin, inançların, davranışların gerçeklik seviyelerini hesaba katmamıştır. Fakat böyle bir soyutlama mümkün müdür? Etüd ve tahlil söz konusu olduğu zaman realite yapılabilir mi?

Bazı psikologlar bu soruya oldukça basit bir cevap vermeyi düşünüyorlar. Yani dini ve dini nutukları, insani ve tabii arzuların, özlemlerin, ihtiyaçların kılık değiştirmiş ifadesinden başka birşey görmeyerek, problemi ortadan kaldırıyorlar.

Bu tamamen tabii ve insani olan kılık değiştirmiş ifadeler, arzular, istekler güvenlik, inanma, teselli ve koruma ihtiyacıdır. Freud'un eserinin bazı vecheleri bu görüş tarzını açıklamaktadır. Şayet bu görüş tarzı doğru kabul edilirse; Herhangi bir "Aşkın Tanrı Terimi" hesaba katılmayacaktır. Bu durumda Tanrı, bir tasarı, bir hayal, herhangi bir gerçeği temsil etmeyen basit birşey olarak tasarlanacaktır.

Böyle bir düşünüş ne kadar uyumlu görünürse görünsün, son tahlilde dini objeye karşı, negatif bir pozisyon ihtiva etmektedir. Böylece o, bilimsel sınırların ötesine geçmekte, psikolog, filozof veya metafizisyen olmakta, ilim de Sientisme dönüşmektedir.

Dini psikolojileştiren bir indirgemecilik korkusu, ilâhiyatçıların ve mü'minlerin kuşkusunu da açıklamış oluyor. Bu kuşku, psikologların araştırmalarına insan-

üstü faktörleri sokmalarından korkmaya karşı verilen bir cevaptır.

İşte bunlardan dolayı, başka yazarlar daha farklı bir pozisyonu benimsemiş vaziyettedirler. Dini nutuklar, ve bilimsel bilgi, birbirine karşıt değil aksine birbirini kapsamaktadır. Her ikisi de mutlak bir egemenlik iddia etmiyor. Her ikisini de harekete geçiren hakikat projesi, karşılıklı hudutları ve görüş noktalarındaki farklılıkları bilmeye onları götürmektedir. Din, kendini evrensel ilmin yerine koyamayaçağı gibi, uzun ve kesintisiz araştırmadan ve tenkitten de geri kalmaz.

İlim ise, öğrenme arzusuna kendini bırakıyor. Fakat tek başına onun farkına varması da zor görünüyor. Bunun için dinin de, ilmin de birbirini tamamlaması gerekli olmaktadır. Planları ayırmak yetecektir. Fakat bu o kadar kolay değildir.

Bu şartlar altında objektif olabilmek için, dini psikoloji, bir çeşit aşkın metodolojik inhisarcılık icra edecektir. Yani Tanrı, ne müşahede edilebilen bir varlık ne de psikolojik bir prensiptir. Biyologdan veya fizikciden daha çok psikolog, kendi kaynakları ile insan ötesi bir realiteye ulaşacak durumda değildir. O, onu ne tasdik edecek ne de inkâr edecek durumda değildir. Şayet o var ise, o, onun alıntılarının dışındadır. Fakat aynı zamanda konusuna saygılı olarak dini davranışın referansiyel karakterini devam ettirmektedir. Yani, temel bir ihtiyacın geçici tatminine indirgenmekten uzak olarak dini davranış, başkasının varlığına kendini bir açılma olarak vermektedir. Onu inkar ise bizzat dini psikolojinin konusunu bozmak olacaktır. .

Tamamen kendi içine kapanmış bir psikoloji ile yetinmekten uzak bir şekilde, Din-

ler Tarihi, etnoloji, sosyoloji v.s. gibi ilgili disiplinlerle işbirliğine çağırın bir metod izlenmelidir. Burada psikanaliz önemli bir rol oynayacaktır. Psikanalize olan bu başvuru, çok yaygın olan bir kanaatin aksine, dini psikolojiye, beşeri tecrübenin alanını terketmemesini anlamaya imkan verecektir. Böylece, dini yönlendirmelerin pisişik hayatın içine kaydedildiğini, onların onu kültürel bir gerçek olarak empoze ettiğini kabul edebiliriz. Din sorguluyor ve psişizmin canlı güçlerine, yaratıklara ve Tanrı ile bağı olan varlığa bir giriş rehber oluyor. Bütün psişizm, içkin ve aşkın içinde olduğu gibi dine entegre olmuş bulunmaktadır.

O halde dini psikoloji, dini gidişlerin veya tutumların şu veya bu vechesinin imtiyazlı veya ayırmaya yönelmesini koruyacaktır. Yani din, ne âni bir tecrübeye, ne bir duyguya ne de jestler ve âyinler bütünü olmaya indirgenemez. O, saf bir sosyal olay da değildir. O, bütün bunların hepsidir.

Psikolog, bu dini tutumları meydana getiren unsurların herbirini sert bir eleştiriye boyun eğmeyecek, onda uyumu veya uyumsuzluğu gösterecektir.

Burada özellikle dikkat çeken bazı konulara işaret edebiliriz:

Birincisi, dini tecrübedir. Bu dinler tarihinin, din fenomenolojisinin ve psikolojinin inceleme konusu olmuştur. Bu tecrübe kelimesiyle ne kastedilmektedir? Değerlerin ve anlamların sezgisel kavranışı mı? Bir realite tarafından sorgulandığını hisseden insanın spontane hareketi mi? Bir başkasına vicdani bir bağlılık mı? İşte psikolog, varlık, evrensellik, değer, müphemlikler üzerinde kendine soru soran kişidir.

Bu sorular bir başka şeye sürüklemektedir. İnsan, niçin dindardır? Bu, yönlendirmelerin karmaşık problemi midir? Psikanalizle mücehhez psikolog, onların izafi değerlerini tanımaksızın şuur-sal motifleri hatırlatmakla yetinemez; o, şuur altı yönlendirmelerinin de farkına varacaktır. Bu yönlendirmeler, arzu, kaygılar, özelemler, korkulardır. İşte, psikik dinamizm olan bilinç ve bilinç altılarının analizi, dinî tutumların bazı beşeri köklerini aydınlığa çıkaracaktır.

Bu dini tutumun beşeri kökeni, kaçınılmaz yoksunluklara bir cevap, kişisel ve sosyal ahlâki veya fiziki sıkıntılar içinde teselli, adaletin tesis edildiği, iyilerin mükafatlandırıldığı, kötülerin cezalandırıldığı daha iyi bir dünya ümididir.

DİNLER ENSTİTÜSÜ: Bu enstitü 1967 yılında Paris Katolik Enstitüsü tarafından Dinler, İlahiyat ve bilim Enstitüsü olarak Paris'te kurulmuştur. Enstitünün kurulmasında misyoner teşkilatlarının ve dış misyon şeflerinin önemli ölçüde desteği olmuştur. Roma'da II. Vatikan konsilinin de kurulan "inanmayanlar sekreteryası"nın da rolü olmuştur. Daha sonra bu Enstitü, Din bilimleri ve İlahiyat Birliği ile bütünleşmiştir. Bu Enstitü, hedef olarak, Dinler, kültürler ve inançsızlık fenomeni üzerinde çalışmaya yönelmiştir. Ayrıca bu enstitüde çağdaş dini akımlar ve bu akımların Hıristiyanlıkla ilişkileride incelenmektedir. Böylece enstitü, bilimsel analiz metodu ile, iman ışığındaki değerlendirmeyi açıklamak gibi çift bir hedef gütmektedir. Burada, Taoizm, Konfüçyanizm, Hinduizm, Budizm, Afrika Dinleri, İslâm, tarihi, felsefi, sosyolojik, etnolojik, filolojik ve antropolojik yönden incelenmeye alınmış

olacaktır. Diğer yandan bu büyük Dinler, bugün Ateizmle, Mark-sizmle, Teknik medeniyetle, Yahudi ve Hıristiyan vahyi ile ve mezhepler fenomeni ile karşı karşıya geldiği için, bilimsel yönden enstitüce değerlendirmeye alınmışlardır. Dinler İlahiyatı ve Bilim Enstitüsü kuruluşunun onuncu yılında, "Dini uyanış ve Hıristiyan mezhepleri" adı ile 1987'de bir kollekyum yapmıştır. 1980'de aynı Enstitü, Din Bilimleri kursu açmıştır. Bu kursu, Paris Katolik Enstitüsü'ndeki Dinler Tarihi kürsüsünün yüzüncü yılı münasebetiyle açtığını duyurmuştur. Çünkü Paris Katolik Enstitüsü 1880-1896 yıllarında kurulmuştur.

Dinler İlahiyatı ve Bilimi Enstitüsü bir yüksek öğrenim enstitüsüdür. İki yıllık eğitim vermektedir. Dinler İlahiyatı ve Bilimi üzerinde uzman yetiştirmektedir.

DİNLER SOSYOLOJİSİ: Sosyolojik metodun kurucuları olan Marx, Durkheim ve Weber, sosyal felsefeden daha çok şey ifade eden bir fenomen ortaya koymuşlardır. Burada dini olaylar, sosyal hayatın en temel laboratuvarı mekanizmalarından birini teşkil etmektedirler. Onların örtüsünü, fikirler, değerler, inançlar veya inanç, meşruiyet ve iktidar oluşturmaktadır.

Ancak dinler sosyolojisini işleyen eserler, oldukça dağınık vaziyettedirler: Epistemoloji, dini itiraflar, pratikler. Bütün bunları, açık şekilde bir yere yerleştirmek oldukça zordur. Bunun için burada "müşterek unsurlar" takdim etmekle yetineceğiz. Fakat bu çalışmalar, Dinler sosyolojisinin bir ilim olarak kurulmasına katkı sağlayacaktır. Burada şunu unutmamak gerekir ki, bu unsurlar, bazı ilim adamları

için ihmâl edilmiş, bazıları için de temel konu kabul edilmiştir.

Dinler sosyolojisinin hedefi, dinlerle toplum arasındaki ilişkileri incelemektir. Bu konuda, yalnızca dini mesajların yayılım kanunları ile ilgilenmemek, bilakis onların yapısı ile de ilgilenmek konusu açıklık kazanmıştır. Bunu, mü'minlerle inançların arasını birleştirmek diye de ifade edebiliriz. Ancak bu konuda, dini mesajlarla, onu yayanların ve kabul edenlerin sosyal özellikleri arasındaki mekanik iletişimi arayan yaratıcı bir formül içinde Dinler sosyolojisinin yer aldığını da ifade edebiliriz. Fonksiyonalist ve finalist bir takdim içinde, Dinler sosyolojisinin, kendine has ve nisbeten dini oluşumlardan azade bir alanda çalışmayarak bir kısır döngü icra ettiğini de söyleyebiliriz. (Yani dini geleneklerden, iç dini çekişmelerden uzak şekilde)

Burada dini oluşum (la production religieuse) sadece bir hatırlatma olarak kullanılmıştır. Bu istikamette Engels, "La guerre des paysans en Allemagne" da; Weber, "Le judaisme Antique" de ve Troeltsch, "Soziallehren" de, Hıristiyanlığın ve yahudiliğin baş oyuncularını ile objektif ilişkilerin tümünü ilgilendiren bir dinler sosyolojisi meydana getirmişlerdir. Sosyolojinin bu belirsizliği üzerinde ısrar etmek gerekmektedir. Çünkü bu bilim dalındaki en yaygın kanaat, müminlerin objektif özellikleri ile onu meydana getirenlerin arasındaki bağlantı üzerine dayanmaktadır. Diğer yandan, yapısal linguistiğe, rağbet ve onun mitolojiye ve teolojiye tatbiki, dinler sosyolojisine pozitivist olmayan bir imaj vermektedir. Çünkü bu mesajları meydana getirenlere ait analizler yapılmadan dinler sosyolojisi yapmak

zordur. Yani, dini mesajların iç analizi, dinler sosyolojisinin konusunu ancak kısmen tarif edebilir.

Tipolojik ve morfolojik yaklaşımın zarureti, Dinler fenomenolojisinin sonsuz farklılığı üzerine oturmaktadır. Bu çift belirsizlikle, tecrübe tipleri, aidiyet ve organizasyon modelleri, tasnif edilmeye teşebbüs edilmiş, fakat hiyerarşileştirmek hedef alınmıştır. Burada belirtmekte yarar vardır ki bu analiz plâni, tarihselleşmek isteyen bir sosyolojinin planıdır. Katolik Hıristiyanlık atmosferi içinde bu sosyoloji hızlı bir şekilde dini durumu ölçme aleti haline gelmiştir. Bras'ın yaptığıda bu olmuştur.

Fonksiyonel metod, sosyal gerçekliğin bağımlı güçlerini bulmaktan ibarettir. Bu metod, özellikle ilkel denemeler sosyolojisi tarafından aydınlatılmıştır. Bu dinlerde, etnolojik bakış açısı, dinin fonksiyonlarını hedefleye bilmektedir. Burada görülen, toplumun entegrasyonu, sosyal değerlerin kutsallığı, ferdin, grubunun içinde bütünleşmesidir.

Özellikle Alman edebiyatında gelişen fenomenolojik bir akım, bu metoda muhalefet etmektedir. Yani, kutsalın tecrübesi problemine muhalefet etmektedir. Bu aynı zamanda, objenin aşkınlığına veya dini kurumların fonksiyonları ile alakalı dini niyetede muhalefet göstermektedir.

Daha sentetik olan "jenetik yaklaşım" sosyoloji aktörlerinin kendi tanrılarını nasıl yaptıklarını anlamayı istemektedir. Bu, Marx, Durkheim ve Weber'in eserlerinin ortak yönlerini çok iyi bir şekilde karakterize etmektedir.

Klasiklerin problematikleri: Bir iletişim ve bilgi kaynağı olarak, dil gibi, din de bilimsel olarak incelenebilir mi? İşte bu so-

ruyu Durkheim, “Les Formes élemtaires de la vie religieuse” isimli eserinde cevaplandırmaya çalışmaktadır. Ona göre din, bir cemiyetin ahenginin temel şeklidir. Tabii ki bu dinin, tabii ve sosyal dünyaya üzerinde gerçekleştirdiği uyuma bağlıdır. Bu gelenek, etnolojinin mitolojiler ve dini ritüeller üzerinde benimsediği görüş noktasını kapsamaktadır. Buna göre, kolektif temsiller ve tasnif şekillerinin, ilkel cemiyetlerden çıkarılan materyaller üzerine oturtulması, tesadüfi bir hadise değildir.

Konsensüs (Consensus)ün anlamına bir imtiyaz vererek bu metod, dini fonksiyonların ilk şekillerini elde etme vasıtalarına kendini veriyordu. Bu ilk formülasyonları elde etmek, orada bir tasnif yapmak, sosyal dünyanın organize edilmesini sağlamaktadır. Bunun da ilk şekli, kutsal-kutsal dışı muhalefetidir. Burada bilgi sosyolojisi, iktidar sosyolojisine eklenmektedir. Bunun tam olarak ifade edilmesi için, sembolik olaylar sosyolojisi iki ön fikir bırakmıştır: Dini fikirler, akıl öncesidir. Bunlar, sadece sosyal iktidarlar veya düşünen zihniyet tarafından empoze edilmişlerdir.

Hiçbir zaman Max Weber’de sembolik sistemlerin yapısal etüdü görülmez. Ona göre din, existansiyel sorunlara pratik bir cevaptır. Bu cevaplar, ya büyü gibi sadece pratiktir veya peygamberi dinlerde olduğu gibi ahlâkidir (Ethiques). Bu süreç, dini ritüellerle, ahlâki kurallar ve bunların müşterekleşme şekilleri arasında oluşan bağı kavramaya imkan vermektedir. Bu durumda Dinler sosyolojisi, pekâla iktidar sosyolojisi şekillerinden biri haline gelmektedir. Yalnız şu şartlaki orada, “**Birçok kurtuluş**”, farklı uzmanları, (büyücü,

rahip, peygamber) birleştiren stratejilerin hedeflerinden biridir.

Şüphesiz böyle bir bakış açısı, marksist gelenekle taban tabana zıttır. Çünkü Marx ve Engels, teolojik kavğaları sınıf savaşına indirgemektedir.

DİNLER TARİHİ MERKEZİ: 9 Aralık 1425 yılında Papa V. Martin tarafından kurulan ve 13 Aralık 1833’de Papa XVI. Gregoire tarafından restore edilen Louvain Katolik üniversitesi, iki ayrı bağımsız üniversiteye ayrılmıştır: **Katholieke Üniversiteit te Leuven**. Bu üniversite Leuven diye isimlendirilen ortaçağ şehrinde kalmıştır. “**L’Université Catholique de Louvain**” ise Leuven’e 25 km. uzaklıktaki Louvain-la Neuve’de kurulmuştur. Bu üniversitede beşeri ilimler fakülteleriyle, tıp ilimleri, fakülteleri vardır.

XIX. yüzyıl boyunca Louvain’deki oryantalist ve ilâhiyat araştırmaları, Asya Dinleri araştırmalarına bağlı olarak gelişmiştir. 1834’deki restorasyondan sonra bu üniversitede, **İbranice, Aramice, Keldanice, Süryanice ve Arabca** dersleri verilmeye başlamıştır. 1841’de Félix Néve (1816-1893) aynı üniversitede Sanskritçe derslerini vermeye başlamıştır. Ayrıca, Hinduizm ve Budizm dersleri de konulmuştur. Charles de Harlez (1832-1899), Rouvain’de Hindoloji dersleri vermiştir. Sanskrit ve İran edebiyatı profesörü olan bu zat, 1875-1877’de Avesta’nın ilk Fransızca tercümesini yayınlamıştır. Bunun ikinci baskısı 1881’de yapılmıştır. 1881’de, uluslararası bir dil dergisi olan **Muséon**’u kurmuştur. Bu aynı zamanda bir “**Dinler Tarihi**” dergisiydi. 1883’den itibaren kendini antik Çin’e vererek, Budizmi incele-

meye yönelmiştir. Bu araştırma Louis de la Vallée Poussin ve Etienne Lamotte tarafından devam ettirilmiştir.. Casartelli ile birlikte Van den Gheyn, Hebbelynck, Colinet ve Harlez gibi Louvanist ekolün üyeleri, dinler tarihine bilimsel bir temel ve sağlıklı bir yönlendirme kazandırmak için katkıda bulunmuşlardır.

Kitab-ı Mukaddes etütlerinin ışığında Louvain, Eski yakın doğu dinleri konusunda çok önemli bir araştırma başlatmıştır. Belçika'da ilk Asurca kurslarını başlatan Albin Van Hoonacker (1857-1933) Sümer, Babil ve Mezopotamya ilâhiyatı üzerine eğilmiştir. Güney Arabistan'ın epigrafik metinlerinin yayıncısı olan Ganzague Ryckmans (1887-1968) İslâm öncesi, Arab dünyası hakkındaki bilgisini kültürünü ve dini bilgisini yenilemiştir. Robert de Langhe (1911-1963) Ugaritik dini düşünce üzerinde çok sayıda yayın yapmıştır. Diğer taraftan, Eski Ahit yorumcusu Joseph Coppens (1896-1981) mesiçilik konusunu çok muhtelif şekiller altında Eski Ahit'e bağlı birçok metin açısından incelemiştir.

Yeni Ahit uzmanı Paulin Ladeuze (1870-1940) Yeni Ahit çevirilerini incelemeye kendisini vermiştir. Lucien Cerfaux (1883-1968), Helenizm, dini akımlar ve onların Akdeniz dünyasına etkisi konusunda araştırmalar yapılmıştır. Yine o, hayatının büyük bir kısmını, imparatorlar kültürüne, Gnostisizme, Maniheizme, Ebionist mezheplere, Essenilere ve Hermetizmi incelemeye tahsis etmiştir. Hind, İran ve Sino-loji incelemelerinin yanında ve eski yakın doğu dinlerinin, helenistik felsefenin yanında Louvanistler, Mısırı seçilmiş bölgelerden biri olarak kabul etmişlerdir. Bu yönden, P. Ladeuze ve Jean Capart'ı, Mı-

sır uzmanlarının atası kabul ediyoruz. Bunların mirasını L.T. Lefort (1879-1959) devam ettirmiş ve doğu Hıristiyan keşişliği üzerinde önemli bir eser meydana getirmiştir. "Louvain-la-Neuve Dinler Tarihi merkezi" XIX. yüzyılda kurulan Dinler Tarihi ekolünün bilimsel geleneğini devam ettirmektedir. Charles de Harlez de Deulin'le kurulan bu gelenek, bugüne kadar birçok kolleksiyon meydana getirmiştir. 1987'de "Enformasyon ve Eğitim" adı ile kurulan kolleksiyon, talebelere ve araştırmacılara yöneliktir. "Homo Religiosus" kolleksiyonu ise "özel araştırmaları" yayınlamaktadır. 1981'de başlayan "Cerfaux Lefort kolleksiyonu" tezleri ve incelemeleri yayınlamayı hedef olarak seçmiştir. 1983'de kurulan "Konferanslar ve Çalışmalar" kolleksiyonu, yayın dizisini tamamlamaya çalışmaktadır. Liège üniversitesinde de Dinler Tarihi ile ilgili yapılan araştırmalar oldukça önemlidir. Klâsik filoloji uzmanlarından biri olan Armand Delatte, Yunan dinleri üzerinde çok sayıda incelemelerde bulunmuştur. Meselâ, *Anecdota Atheniensia I* (Dinler Tarihi ile ilgili yayınlanmamış yunanca metin) bunlardan biridir. Ayrıca, *La catoptromancie grecque et ses Dérivés*, 1932; *Herbarius Recherches sur le cérémonial usite chez les anciens pour la cueillette des simples et des plantes magiques*, 1961. Yine Mme Marie Delcourt, Yunan mitolojisi üzerinde birçok yayın yapmıştır. Meselâ, *Oedipe ou la Légende du Conquérant* (1944) *Hephaistos ou la Légende du Magicien* (1957), *Stérilités Mystériuses et Naissances Maléfiques dans L'Antiquitéclassique* bunlardan bir kaçıdır.

Diğer yandan İ. Duchesne-Guillemine, İran medeniyetinin dini yönünü hiç ihmal etmemiştir. O, Zerdüşt üzerinde uzman olarak tanınmıştır. La Religion de L' İran Ancien 1962, isimli eseri oldukça meşhurdür.

L.E. Halkin, dinler tarihi konusunda dikkatimizi çeken bir başka isimdir. O, bu konuda "Reforme Protestante et Réforme Catholique au diocèse de Liège" adlı bir çalışma yapmıştır. Daha sonra o, Dinler Tarihine ilgi gösterenleri "Dinler Tarihi Merkezinde" bir araya getirmiştir.

Bu Dinler Tarihi merkezi Lonvain-laNeuve'deki merkezle de işbirliği yaparak Kasım 1978'de "Büyük Dinlerde Dua Tecrübesi" konulu bir kollekyum düzenlemiştir. 1981'de de mitoloji konusunda bilimsel bir toplantı yapmıştır. Bu iki merkez, "Milletlerarası Dinler Tarihi Derneği'nin (IAHR) Belçika seksiyonunu meydana getirmiştir.

DİNLER TARİHİ DERNEĞİ: 1950 yılında Amsterdam'da yapılan VIII. Dinler Tarihi kongresinde IAHR (International Association For History of Religions) Uluslararası Dinler Tarihi Derneği'nin kurulması kararı alınmıştır. IAHR, başlangıçtan beri çok geniş bir perspektif içinde düşünülmüş ve Dinler Tarihi ile ilgili çalışma yapan milli Dinler Tarihi derneklerini bünyesinde toplamıştır. Bugün IAHR, otuz dört ulusal ve bölgesel derneği bünyesinde toplamış durumdadır. "Türkiye Dinler Tarihi" derneği de IAHR'ye üye olmak için gerekli işlemlere başlamıştır. IAHR 1954 yılından bu yana Leiden'de NUMEN isimli bir dergi yayınlamaktadır. Dergi yılda dört kez çıkarılmaktadır. Ayrıca, "Supplements to NUMEN"

(International Review For the History of Religions)in ilavesi olarak isimlendirilen ve şimdiye kadar yaklaşık 50 sayının üstünde yayınlanmış bir yayın daha yapılmaktadır. IAHR bunların dışında, yılda iki defa yayınlanan "Science of Religion Abstracts" ve yeni makalelerin index dergisi adıyla bir yayın daha yapmaktadır. Bu dergi "Roots And Branches" tarafından yayınlanmaktadır.

Dinler tarihi konusunda yapılan kongrelerin başlangıç tarihi bir asrı geçmiştir. En son kongre, 5-12 Ağustos 2000 yılında Güney Afrika Cumhuriyetinde DURBAN'da yapılmıştır. Uluslararası Dinler Tarihi Derneği toplantıları, beş yılda bir yapılmaktadır. Durban Kongresi, Dinler Tarihi Derneğinin XVIII. toplantısı olmuştur. Bu kongrede Dinler Tarihi Derneğinin kuruluşunun 50. yılı ile Dinler Tarihi kongrelerinin 100. yılı birlikte kutlanmıştır. Bugüne kadar yapılmış olan uluslararası Dinler Tarihi kongrelerinin kronolojik sıralaması şöyledir:

1. Paris: 1900
2. Basel: 1904
3. Oxford: 1908
4. Leiden: 1912
5. Paris: 1923
6. Lund: 1929
7. Brussel: 1935
8. Amsterdam: 1950
9. Rome: 1955
10. Tokyo/Kyoto: 1958
11. Marburg: 1960
12. Claremont: 1965
13. Stokholm: 1970
14. Lancaster: 1975
15. Winipeg: 1980
16. Sydney: 1985
17. Rome: 1990

18 .Mexico city: 1995

19. Durban (Güney Afrika): 2000

Uluslararası Dinler Tarihi kongrelerinin bütün tutanakları yayınlanmıştır. IAHR'nin Durban'daki kongrede yapılan seçimle başkanı Prof. Dr. Peter Antes olmuştur. Peter Antes, Almanya Hannover Üniversitesinde görev yapmaktadır.

Türkiye'de dinler Tarihi Derneği, 1994 yılında İlahiyat Fakültelerinin Dinler tarihi öğretim üyelerinin gayretleriyle Ankara'da kurulmuştur. Prof. Dr. Günay Tümer, Prof. Dr. Mehmet Aydın, Prof. Dr. Abdurrahman Küçük, Prof. Dr. Ekrem Sarkçioğlu, Prof. Dr. Ömer Faruk Harman, Prof. Dr. Mustafa Erdem, Dinler Tarihi Derneğinin kurucu üyeleridir. Bugün İlahiyat fakültesinin Dinler Tarihi Anabilim Dalı öğretim üye ve elemanları bu derneğin üyesidir. Dinler Tarihi Derneği, Dinler Tarihi Araştırmaları adıyla bir dergi yayınlamaktadır. Dinler Tarihi Araştırmalarının üç sayısı çıkmıştır. Dinler Tarihi Araştırmaları dergisinin hakemli dergi olması ve yılda iki defa yayınlanması için çalışmalar başlamıştır. Dinler Tarihi kongrelerinin yirminisi 2005 yılında Tokyo'da yapılacaktır. Kongre davet yazıları şimiden gelmeye başlamıştır. Bu kongreye ilk defa Türkiye'den Dinler tarihçiler katılacak ve IAHR'ye "Türkiye Dinler Tarihi" derneğine üye olacaktır.

Türkiye Dinler Tarihi Derneği, Dinler tarihini ilgilendiren temel konularda ulusal ve uluslararası boyutta bilimsel toplantılar ve bilimsel araştırmalar yapmayı hedeflemektedir.

DİRİLME (Resurrection): Bu kelime Lâtincede tekrar görünmek veya yeniden

kalkmak anlamına gelen "Resurgere" kelimesinden gelmektedir.

Resurrection, cismâni ölümden sonra hayata bir dönüştür. Bazı dinler, sürekli bedeni değişiklikler içinde ruhun ölümsüzlüğüne, öldükten sonraki hayata veya tenasüh akidesine inanmaktadırlar. Sadece Yahudilik, Hıristiyanlık, İslâmîyet, ölümle kaybolan bedenden sonra, aynı bedeninin sahibi ile yeniden dirilmesi şeklinde ölümlerin dirileceği doktrinini kabul etmektedir. Yine de bu konudaki vahiy, Eski Ahit'te noksan ve tedrici olarak verilmiştir. Aslında işlenen fikir şudur: Yaratan Allah, diriltmeye de kadirdir. İsa zamanında sadece Sadukiler (Caducéenler) bu inancı kabul etmiyorlardı. İsa'nın hayatında gösterdiği "Dirilme Mucizeleri" (Jaire'nin kızının dirilmesi, Mark. V. 21, 42; dul kadın Naim'in oğlunun dirilmesi; Luka, VII. 11-17; dostu Lazar'ın dirilmesi, Yuhanna, XI); onların bildiği bir hayata dönüştü ve onları, bu dirilmeler yeni bir ölüme karşı da korumuyordu. Gerçekte bu mucizelerin bütün diğerleri gibi, imanı meydana getirmeye matuf Allah'ın âyetleri olarak yorumlanmaları gerekir. Fakat Milâdi 30 yılının Paskalya sabahında İsa'nın dirilmesi ve ölümlerin ahir zamanda dirilmesi başka bir düzeydedir. Çünkü bu, cismâni olarak ölen kimselerin ruh ve bedenle yeni bir hayata başlamalarını göstermektedir. Burada ifade etmek gerekir ki, "İsa'nın dirilmesine iman", Hıristiyanlığın esasını teşkil eder. Bunun için Paul şöyle der: "Eğer İsa dirilmemiş olsaydı, bizim vaazımız ve imanımız boş şeyler olacaktı". (Korintos, I. Mek. XV. 14). Bu dirilme, Çarmıh şaşkınlığından sonra, havarilerin aksiyonunu başlatan tarihi bir olaydır. Yoksa, girişilen teşebbüsü

doğrulamak için, iş işten geçtikten sonra icad edilen bir delil değildir. Bu olay, havarilerin vaazlarından önce olmuştur. Bu dirilmenin tarihi mevsukiyeti, doğrudan doğruya İncillerde, Resüllerin işlerinde risalelerde nakledilen boş mezarın bulunması ve muhtelif durumlarda veya müşterek yemekte birçok defa görünmesi şahadetlerine dayanmaktadır. İşte İsa'nın bu dirilmesi, ölümlerin dirilmesinin bir teminatıdır. İnsan, âhir zamanda ruh ve bedenle, yeniden dünya hayatından başka bir hayat yaşamak üzere meydana getirilecektir. Seçkinlerin vücudu, Allah'ın görünmesiyle bir nevi manevileşecek ve ölümsüzleşecektir. Evren bizzat tanrısal bir Kudüs haline gelecektir. (Vahiy, XX, 11-25) Cehennemlikler, ilâhi ışıktan mahrum zekâların karanlık ölümü olan bir "ikinci ölümle" yok olacaklardır. Kur'an-ı Kerim'de bu ahiret cennet ve cehennemle ilgili birçok ayet vardır. İslâma göre ölüm bir yok olma değildir. Yeni bir hayata geçiştir. Daha sonra mahşerde toplanmak üzere ölümler dirilecektir.

DİYAKOZ: Yunanca Diakonos kelimesinden türeyen bu sözcük, yardımcı anlamına gelmektedir. Hıristiyan kilise görevlileri hiyerarşisinde, piskoposluktan önce gelen ilk basamakta Diyakoz yer almaktadır. Kiliselerde görevli olan Diyakozlar genelde cemaatin işleriyle veya hayır faaliyetleriyle meşgul olmaktadır. Kiliselerdeki bu faaliyetlerde rahiplere ve piskoposlara yardımcı olurlar. Bugün Katolik, Ortodoks ve Anglikan kiliselerinde, papazlıktan önce bir yıl staj dönemi geçiren rahip adaylarına verilen isimdir.

Katolik kilisesi II. vatican konsilinde (1962-1965) dünyadaki Katolik ki-

liselerinin rahip ihtiyacını karşılamak üzere, Diyakozluk rütbesinin yeniden verilebileceğini kabul etmiştir. Bu yeni düzenlemeye göre, Diyakozluk bekarların yanında, evlilerin ve çok nadir hallerde kadınların da takdis edilerek görevlendirileceği bir makam olarak belirlenmiştir.

Diyakozların kiliselerdeki görevleri, vaftiz işlemini yapmak, Evharistiya ayininde kutsal ekmek ve şarabı dağıtmak veya şarapla yoğrulmuş hamurdan yapılmış bisküviyi dağıtmak, İncili açıklamak, cenaze işlerini idare etmektir.

Protestan kiliselerinde ise bu işlerin yanında Diyakozlar, kilisenin mali işlerini de yürütürler.

Kısaca Diyakozlar, kiliselerdeki dine dayalı sosyal işleri organize etmektedirler.

Katolik kilisesinde iki türlü Diyakozluk uygulaması vardır. Sürekli Diyakozlar ve Geçici Diyakozlar. Geçici Diyakozlar, rahiplerin bulunmadığı yerlerde kilise hizmetlerini yerine getirmekle görevli kişilerdir. Diyakozlar, bir nevi kilisede yardımcı hizmetler ifâ eden ve kendilerini dine ve kiliseye adanmış kişilerdir.

DOĞAL HUKUK: Doğal hukuk veya tabii hukuk, tarih boyunca çok tartışılmış bir kavramdır. Stoacılar, zihinde bulunan logos (söz) ile tamamiyle uyumlu bir tabii hukuktan bahsetmişlerdir. Ancak bu yaklaşım pek fazla kabul görmemiştir. Fakat St. Paul "pağanların yüreklerinde yazılı" bir yasadan söz ederken (Romalılara 2/14-15) âdeta tabii hukuktan bahsetmiştir.

St. Augustinus ise, İsa'nın ilk günahattan önce, tabii hukuk düzeni içinde hürce yaşadığı görüşünü savunmuştur. Aquinolu Thomas'a göre ise, akıl sahibi bir varlığın

ilâhi yasadın pay alması, doğal hukuk anlamına gelmektedir. Doğal hukuk, insanın kendi yararlarını gözetmesi, doğanın bütün hayvanlara öğrettiği eğilimlerin duyurulması anlamına geliyordu.

Duns Scotus, Ockham'lı William ve özellikle Fransisco Suarez gibi skolostik filozoflar, hukukun kaynağının ilâhi akıl değil; ilâhi irade olduğunu belirtmişlerdir. XVI. yüzyılda Katolik ilâhiyata bu "iradeci" yaklaşım etkili olmuştur. Fakat daha sonra Aquinolu Thomas'ın anlayışı Katolik felsefeye hakim olmuştur. Bunun için, Papa XIII. Leo ile, onu takip edenlerin öğretisinde görülen, Thomasçı görüşlerdir. Kalvenci Johannes Althusius (1557-1638), bütün insanlar için bağlayıcı hukuk kavramını kader inancına dayandırırken; Hugo Grotius (1583-1645), insanların işlerinde tabii hukukun geçerli olduğunu savunmuştur. Thomas Hobbes (1588-1679) ise tabii hukuku "her insanın kendi doğasını, yani yaşamını korumak için, kendi gücünü kullanma özgürlüğüdür", diye tarif etmektedir.

DOGMA: İlk üç asırda, Yunanlı kilise babalarında olduğu kadar, Lâtin kilise babaları da Dogma kelimesini, inancı ve Hıristiyan ibadetini gerekli kılan herşeye teşmil etmişlerdir. Fakat IV. asırdan sonra dogma kelimesi, bizzat "ıncil doktrinini" belirtmeye başlamıştır.

Trente konsilinde dogma iman üzerinde "Tesbit edilmiş bir kuralı" ve bir "hakikatı" belirtmiştir. Hıristiyan iman doğması, Havariler tarafından daha sonraki nesillere nakledilmiştir. XVIII. yüzyılda Dogma kelimesi, modern anlamda doktrinel bir şekle kavuşmuş ve Katolik ilâhiyatta kullanılmaya başlamıştır.

Dogma kelimesinin aktüel anlamı I. Vatikan Konsilinde kabul edilmiştir. Bundan maksat, "Kitab-ı Mukaddes'de olanın öğretme yetkisinin resmen ilanınıdır". Katolik ilâhiyat, dogma kelimesinin otorite ve norm yönü üzerinde ve "öğretme yetkisi" ile ilişkisi üzerinde ısrar edecektir. Bu durumda vahiy kiliseye emanet edilen şey; doğma da iman muhtevasının kilise tarafından ilanınıdır. Bir şeyin doğma haline gelebilmesi için bir genel konsil tarafından veya papa tarafından bildirilmesi gerekmektedir. Çünkü papanın yanılmazlık özelliği vardır.

Kilisede dogmanın fonksiyonunu, "vahyedilmiş mesajın", yeni zaman ve mekan şartları içinde insanlara ulaştırılması olarak görmek gerekir. Bunun için iman kaideleri Hıristiyanlıkta, daima yeniden belirlenerek gelmiştir. Doğmaları İncil muhtevası içinde kabul etmek gerekir.

I. Vatikan Konsilinde (1869-1870) Doğma mefhumunda iki şey üzerinde durulmuştur:

1. Herhangi birşeyin hakikat olarak tasdiğinin kilise tarafından açık ve kesin şekilde ortaya konması.
2. Bu hakikatin mevsuk Hıristiyan vahiyine ait olması.

DOĞU KATOLİK KİLİSELERİ: Doğu Katolik kiliseleri, doğuda Vatikan'a bağlı olan kiliselerdir. Köklerini, şark Hıristiyanlığının etnik kurumlarına dayandıran; papalığa bağlılıkta, Bizans, İskenderiyye, Antakya, Keldani ve Ermeni ayin usul ve âdabını izleyen M.S. I. yüzyıldan itibaren kesintisiz bir tarihi olan Batı katoliklerinin aksine, Doğu Katolik kiliselerinin kökeni, Ferrara-Floransa konsilinin (1438-1445)

Doğu ve Batı Hıristiyanlarını birleştirme girişimlerinin başarısızlığına dayanmaktadır.

Doğu-Batı kiliselerinin birleşmesi için, Cizvitlerin, Dominikenlerin, Fransiskenlerin önemli adımlar attıkları, ancak bunun başarılı olmadığını görmüştür. 1596'da ortaya çıkan Brets-Litovsk Birliği, Doğu Katolik kiliselerinin habercisiydi. Böylece, Ukraynalı Ortodokslar, Polonya'nın Katolik kralının isteğine uyarak papalığın otoritesini tanımışlardır. Diğer küçük doğu kilisesi grupları daha önceki dönemlerde papalığa bağlılıklarını ilân etmişlerdi. Böylece, Roma ile bütünleşen en büyük Katolik kol Ukraynalılar olmuştur.

Daha önceki yüzyıllarda Roma ile bütünleşen Doğu Katolikleri, Güney İtalya, Sicilya Arnavutları, Maruniler (Süryani Antakya ayin usulüne bağlı Lübnanlı Hıristiyanlar) ve Suriye-Lübnan bölgesindeki bazı Ermeni kiliseleridir. Diğer yandan daha sonraki dönemlerde, 1551'de bir grup Nesturi, 1595'de Rutenler (Avrupa'nın ortadoğu kesiminde yaşayan halk), 1698'de Tran-silvanya Rumenleri, 1742'de Melkailer Roma'nın üstünlüğünü tanımışlardır.

Doğu Katolik kiliseleri, Ortodoks kiliseleri ve 451 Kadıköy Konsilinin kararlarını kabul etmeyen bağımsız doğu kiliseleri arasında birçok benzerlik vardır. Roma'ya bağlı olmayan doğu kiliseleri, Doğu Katolik kilisesi mensuplarını lâtinleşmekle itham etmektedirler. Doğu Katolik kiliseleri, Katolik geleneğin çoğulcu niteliğini çok açık şekilde ortaya koyar.

Doğu Katolik kiliselerinin en önemli özelliği Doğu ayin usullerini uygulamaları, din adamlarının evlenmesine izin verme-

leri ve vaftiz edilmiş çocukların komünyon ve kiliseye üye olma ayinlerine katılmalarına razı olmalarıdır.

1962-1965 yılında II. Vatikan konsilinde Doğu Katolik kiliselerinin ayin usullerinin korunacağını Papa VI. Paul garanti etmiştir.

DOĞU KİLİSESİ: Doğu kilisesi, Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içindeki kiliselere verilmiş bir isimdir. Batı kilisesi tabiri ise Batı Avrupa ile Kuzey Afrika'daki Roma'ya bağlı kiliseler için kullanılıyordu. Gerçi XI. yüzyıla kadar, hem Doğu, hem de Batı kiliseleri Vatikan'a bağlı olarak papalığın idaresi altında çalışıyordu. Ancak, XI. yüzyıldan sonra Doğu ve Batı kiliseleri ayrılarak, Batı kilisesi, Lâtin Katolik; Doğu kilisesi de Rum Ortodoks kilisesi adı altında bağımsızlaşmıştır. Doğu kilisesi, altın çağını ve gerçek Bizans adını XI. yüzyıldan 1453 yılına kadarki dönemde yaşamıştır. Bizans İmparatorluğu'nun toprakları, müslümanlar tarafından fethedilerek küçültülmüş ve Bizans İstanbul'a sıkışmıştır.

Doğu kilisesi, Doğu Avrupa, Batı Asya, Mısır, İstanbul, İskenderiyye, Antakya ve Kudüs'ü içine alıyordu. Doğu kilisesi pis-koposlukları dört patrikliğe bağlı buluyordu.

Doğu kilisesinin en önemli merkezleri İstanbul, Antakya, Kudüs ve İskenderiyye idi. XI. yüzyıldan sonra, Doğu kilisesi tabiri ile Ortodoks kilisesi tabiri aynı anlama gelmiştir. Bugün Doğu Ortodoks kiliseleri bünyesinde şu patriklikler yer almaktadır.

1. İstanbul patrikliği, (Girit-Finlandiya, Yunan kiliselerini temsil eder.)

2. İskenderiyye patrikliği, (Kenya, Uganda, Tanjanika kiliselerini temsil eder.)

3. Antakya ve Kudüs patrikliği, (Arap Ortodoks kiliselerini temsil eder).

4. Moskova patrikliği, (Rusya ve Japon Ortodoks kiliselerini temsil eder).

Doğu kilisesi içine, birçok bağımsız Ortodoks kiliseleri de dahil edilmiştir. Ancak Doğu kiliseleri içinde katolik kiliseleride yer almaktadır, Bizans döneminde doğu kiliseleri iki grupta toplanmıştır: Bizans kilisesi bünyesinde kalanlar ve ayrılıkçı doğu kiliseleri. Bu kiliseler Nestori, Monofizit kiliselerdir.

DOMİNİKENLER: Lâtin Katolik kilisesine bağlı XIII. yüzyılda Aziz Domingo de Guzman tarafından kurulan bir tarikatır. 1216 Aralık'ında Papa III. Honorius bu tarikatın resmen Katolik bünyede meşruluğunu tasdik etmiştir. Tarikat tefekküre dayalı bir yaşama tarzını disipline etmeye çalışmıştır. Dominiken tarikatının diğer bir özelliği merkeziyetçi bir yapıya sahip olmasıdır. Tarikata bağlı rahiplerin hiyerarşik olarak bağlı oldukları sorumlular vardır.

Bütün mensupları bir başkana bağlıydılar. Her mensup, teşkilatın emrine sıkıca itaat etmek zorunda idi. Bunun için Dominiken rahipleri regulier rahip sınıfına bağlı idiler. Dominiken cemaati bir tek bünye oluşturuyordu.

Dominiken tarikatı çok kısa bir zaman sonra kendini tapluma tanıtmayı başarmış, Avrupa'nın çok önemli merkezleri olan, Paris, Bologna, Köln ve Oxford bölgelerinde kurdukları okullarda faaliyete geçmişlerdi. Dönemin birçok üniversite öğretim üyesi, Dominiken yaşam tarzına bağlıydı.

Dominikenler başlangıçta birer ilâhiyat araştırmacısı olarak kendilerini kabul ettirmişlerdi. Ancak, daha sonra, Albertus-Magnus ve onun öğrencisi Aquinolu Thomas'ın tesiriyle, İslâm bilginlerinin Batıya giren eserlerini incelemeye alarak, felsefeye kaydılar. Başlangıçta Kilise, felsefe-ilâhiyat yaklaşımını yadırgamışsa da daha sonra Aquinolu Thomas'ın ilâhiyat sistemi, Katolik Kilisesinin resmi öğretisi haline gelmiştir. (1278).

Dominikenler, halkı irşad faaliyetleri de gösteriyordu. Onlar bir yandan İslâm ilâhiyatına, diğer yandan da Hıristiyan heretiklerine karşı ciddi mücadele veriyorlardı. Doğu Akdeniz ülkelerinde, Hindistan'da Hıristiyanlığı yayıyorlardı.

Vatikan'ın yönettiği Engizisyon mahkemeleri, Dominikenlere emanet edilmişti. Dominiken misyonerleri, İspanyol ve Portekiz kâşifleri ile birlikte uzun seyahatlere katılarak, Avrupa'nın genişlemesinde büyük gayretleri olmuştur.

Dominiken hareketi gittikçe taassuba gömülüp felsefi çizgiden fanatizme doğru kayarak, yayılma şansını kaybetti. Bugün Dominikenlerin sayısı oldukça azalmıştır. Modernizme karşı gelmektedirler. Buldukları yerlerde, radyo, televizyon ve sinemayı kullanarak dini propaganda yapmaktadırlar. Dominikenlerin bugün faaliyet alanları, hasta-henelerde sağlık ve okullarda öğretmenlik hizmetleriyle oldukça sınırlı hale gelmiş görünmektedir.

DOSTOİEVSKY: Moskovalı askerî bir doktorun oğlu olan Dostoievsky 1821'de doğmuş ve 1881'de ölmüştür. Gördüğü dinî eğitimin derin tesiri altında kalmıştır (Kutsal hafta esnasında Kilisede, Eyub'un kitabını okumak isteyerek ağladı). Saint-

Pétersburg'da mühendislik eğitimi görürken; Romantizmin tesirinde kalarak gazeteci ve yazar olmak için tahsilini terk etmiştir. İsa'ya olan hayranlığından vazgeçmeden bir takım sosyalist kulüplere girmiş, tutuklanarak ölüme mahkum edilmiş, idam sehpasında bağışlanmış ve dört yıl müddetle zindanda kalmıştır. Daha sonra 1859'da yeniden Saint Pétersburg'a dönmüştür. Acı ihtiraslarla ve oyunun büyüleyiciliği ile cehennemlere bu iniş; onu yavaş yavaş Allah-İnsan tapınmasına götürmüştür. Bizim, bu yazı muhtevasında aynı zamanda psikolog olan yazarı detaylı incelememiz uygun olmaz. Biz burada onun sadece bir pneumatologue olduğunu hatırlatmakla yetineceğiz. Pneu-matologue, ruhun ve hürriyetin trajedisinin cereyan ettiği, nihai derinliğe kadar insanı incelemektedir.

Dostoievsky'in dinî düşüncesinin temelini, hürriyet konusu oluşturmaktadır. "Yer altındaki adamın" acıklı ve irrasyonel hürriyeti, teknik ve ilim dünyasının kendisine doğru yöneldiği "Kristal sarayı" ve "Mahşeri kalabalık" ortamı kabul etmiyordu. Kesin bir şekilde hürriyet, sadece iman ve aşk içinde tamamlanabilirdi. Büyük Engizisyoncu efsanesi içinde İsa, sevgi doludur ve sakindir. Çünkü o, iktidarın ve prestijin desiselerini reddetmiş, haçtan inmemiş; sadece "insanın hür aşkı ile" tanınmıştır. İşte o zaman sıkıntı güvene dönüşmüş, dirilmenin mutlu haberi, katiller ve fahişlerce kabul edilmiştir.

İşte Dostoievsky bu aşkla, kurtuluş ışığında modern hassasiyetin iki temel konusunu ele almıştır. Babaya karşı isyan ve yeryüzünün tebcili. İşte "Frères Karamazov=Karamazov Kardeşler" adlı son romanın teması "Babanın Günahı"dır.

Patron-köle münasebetinin karşısına Dostoievsky, yenileyici ve canlandırıcı ruhun mekânı olan, teslis babalığının içinde kökleşen hakim Zossima'nın manevî babalığını çıkarıyor. Diğer taraftan hakim bu dünyaya gönderdiği Aliocha, yeri öpüyor ve Nietzsche gibi, vechesi değişmeyen bir evrenin içinde bu dünyada herkesin dirileceğine iman içinde yeryüzüne bağlılığını ilân ediyor. Ayrıca, Allah'ın varlığının iki existansiel delili bu eserde yanyana gelmiştir. Kalbin gerekliliği ile oluşan delil. (Buna göre insan arzu dolu bir varlıktır. Onu sadece Hayy olan Allah'ın güzelliği ve yaratılışının güzelliği doyurabilir); Zâhiren faydasız olan ve tam bir sessizlik içinde bulunan, fakat herşeyin onun ışığında manâ kazandığı azizin vechesiyle meydana gelen delil.

Babalar Kilisesi olarak Hıristiyanlığın yeğâne mezhebî Ortodoks Kilisesi, Modern dünyaya, Nietzsche veya Freud kadar büyük babalarından biri olan Dostoievsky'i vermiştir.

1 Le Souterain (1864), Crime et Châtiment (1866), L'idiot (1868), Les Démons (1872), L'Adolescent (1875), Les Freres Karamazov (1880). Bu eserlerde Dostoievsky imanla canlanmış bir dünya görüşünü açıklar.

2 N. Berdiaeff, L'Esprit de Dostoievsky, 1929; L. Zander Dostoievsky et le Propleme du bien, Paris, Paris, 1964; P. Evdakimov, Godol et Dostoievsky ou la Descente aux enfers, Paris, 1961.

DRUG: Avesta'da, yalan aldatma anlamına gelen bir prensiptir. Asha'ya karşıdır. Asha ise, düzen, adalet anlamına gelmektedir. Drugvant, kötülere ve kötü-

lûğü seçenleri göstermektedir. **Druj** ise "şeytan" demektir.

DUA (Priére): Dua (Priére) kelimesi yalvarmak manasına gelen Latince Prex veya Precis kelimesinden alınmıştır. Dua, lutuf elde etmek için güçlere veya ilâhlara bir başvurudur. Daha genel bir tarzda dua, ferdin kendi iradesini ilâhi iradeyle aynılaştırma çabasıdır. Bu ise, ya ilâhi iradeyi kendi iradesine doğru çekmekle, ya da kendi iradesini ilâhi iradeye teslim etmekle elde edilir. İşte, istirham, hamd, inayet veya şükür gibi farklı dua çeşitleri, buradan neş'et etmektedir. Kısaca, bir nevi aşka müracaat ve bir güvenin ifadesi olan duada, çok defa bu farklı duygular ve davranışlar bir araya gelir. Eğer dua, aşkla dolar taşarsa, kısaca Allah aşk haline gelirse dua gerçekten tesirli olur.

İlâhiyatçılar, duanın samimiyetle yapıldığı, yani bu anlayışa cevap verdiği zaman daima kabul edildiğini söylerler. Kişisel duygularını modelleştiren ve kanalize eden tüm cemaatlerin iradesini resmi âyinler ve tapınmalarda olduğu gibi, murakabede gelişen ve vecdde doruk noktasına ulaşan, zâhirî ve batınî birtakım resmi dualar da vardır.

İslâm, salâtı (namaz=dua) dinin beş direğinden biri olarak görür ve günün belirli saatlerinde günde beş vakit namazı emreder.

Yine, Vedalar, Avesta, Mezopotamya dökümanları, Mısırlı ölülerin kitabı, Kutusal yazılar ve Kutsal şifahi gelenekler, ilâhilerle, dualarla, rituel öğütlerle doludur. Dua yı en çok sistemleştiren din, Yahudiliktir. Yahudilikte birçok dualar vardır: Hayır dualar – hamdler – mezamirler – yakarışlar – istirhamlar – kutlamalar - Ba-

zı günlerde itiraflar. Yahudi duasının kalbini, Sion'a dönüş ümidi teşkil eder. Dua, hareketle ve bir noktaya temerküzle okunmalıdır. Çünkü dua, insanın Allah'la bir olmasıdır.

Hangi dinden olursa olsun çağdaş dünya, duaya pek meyyâl görünmüyor. Çünkü, akılcı eleştiri, ilim ve ahlâki pozitivizm, lâikleşme hareketi, sistemler, yeni izlenimlerle varlığın sürekli harekete geçirilmesi gibi tüm şeyler; duaya az elverişli bir kültür rejimini meydana getirmişlerdir.

Bununla beraber dua, Allah duygusunun sürekliliği, çoğu defa korkunç patlamalarla sonuçlanan din duygusu, Reformist tedbirlerin canlılığı, kilise törenlerindeki dans ve oyunda görülen serbestlik, kilise sorumluluklarına iştirak eden lâik temayül, bunalımın hemen hemen eskatolojik anlamdaki gelişimi ile daima kendini göstermeye devam etmektedir.

Dua, tüm insani duygularla beraber bulunur ve onun ifadeleri zamanla değişir. Yine duanın tarihi, insanların arzularını ve kaderlerini bizzat ilâhların veya Allah'ın iradesiyle birleştirmelerini göstermektedir. Lâikleşme, dünyevileşme ile birlikte dua'dan uzaklaştığını sanan insanlığın tabii afetlerin ve diğer felaketlerin sonucuna yine dua ile cevap vermek zorunda kaldığını görmek, duanın insanlığın bir parçası olduğunu ispat etmektedir.

DUMÉZİL GEORGES (1898-.....): Dinler Tarihçi, Etnolog ve Fransız dilcisi olan Dumézil 1898'de doğmuştur. Hindi - Avrupa toplumların mitolojileri ve antropolojilerinin inceleyicisi olan Dumézil, Kafkas dilleri ve folkloru uzmanıdır. Mukayeseli mitoloji incelemelerine kendini vermiş, doktorasını 1942'de A. Meillet'de

yapmıştır. M. Mauss'dan etnoloji dersi almış, çok iyi derecede Rusça öğrenmiştir. Daha sonra, İskandinav dillerini ve Çinceyi öğrenmiştir. Bildiği Rus dili sayesinde Kafkas milletleri üzerinde incelemeye yönelmiştir. 1925-1931 yılları arasında İstanbul'da "Dinler Tarihi" profesörlüğü yapmıştır. Fransa'ya dönüşünden sonra S. Lévi, Dumézil'in çalışmalarından hoşlanarak onun, 1933'de "yüksek araştırmalar okuluna" girmesine yardımcı olmuştur. II. dünya harbinden sonra, "Collège de France" onun için "Hindi Avrupai Medeniyet" kürsüsünü açmıştır. Kafkas Halkları üzerindeki çalışmaları, onu 1971 yılına kadar Türkiye'ye seyahat yapmaya sevketmiştir. Yine o, İnkâ medeniyetinin merkezi olan Peru'nun Quechua halkı arasında ikamet etmiş ve burada çok orjinal çalışma konuları bulmuştur. Dumézil 1978'de Fransız Akademisine üye seçilmiştir.

Dumézil 1920 yıllarına doğru Frazer ve S. Reinach ile birlikte Dinler Tarihi ve Mitolojiler üzerinde çalışmaya başlamıştır. Evrimci görüşlerden hareket etmekle birlikte o, en gelişmiş medeniyetlerde bile, bütün arkaik insanlıkta olan müşterek hareket tarzları ve inançların izlerini görmenin mümkün olduğu tezini ileri sürmüştür. Bu Dumézilci ekol, dinde insanla, besleyici tabiat arasında bir aracılık görüyordu. Bunun için, zirai mitolojiye, mevsimlerin ve yılın yenilenmesine, sonbahar ve ilkbahar dönemlerine, verimliliğin garantisi olan krallığın kutsal ve sihirsel karakterine önem atfediliyordu. Bundan dolayı Dumézil'in ilk çalışmaları, daha çok eski mitolojinin bıraktığı problemlerin Frazerci bir tiple yorumlanmasından ibaret çalışmalarıdır. Bu çalışmalar şunlardır:

Le Festin d'Immortalité, 1924; Le Propyléme des Centaures, 1929; Quvanos-Varuna, 1934; Flamen-Brahman, 1935.

Bu eserlerde Dumézil, daha sonraki başvurular için bazı prensipler tespit etmektedir. Bu prensipler şunlardır:

1. Dil yönünden akraba olan cemiyet-lerin sosyo-dini olaylarına uygulanabilen genetik bir mukayesenin meşruiyeti.
2. Sadece belirgin ve kompleks bütünlerin mukayeselerini yapmak.
3. Mitolojik veya ritüel şemaların, ilâhi şahsiyet üzerindeki üstünlüğüne dikkat etmek. Yani, isimler mukayesesine, konu mukayesesine üstün tutmak. Çünkü, "Tanrılar geçiyor fakat konular kalıyor". Diğer üç esere gelince onlar, Dumézil'i kutsal-krallık ideolojisine götürmektedir. Bu düşünce, 1938 yılından itibaren tasarlanmaya başlanan güçlü yapının temel taşını oluşturmaktadır.

Buna göre Hindin klâsik üç kastının prensibinin Hindi-İrani antikitesi bir defa kabul edilince, Dumézil'e göre geriye başka Hindi-Avrupâi cemiyetlerdeki bu izleri keşfetmek kalmaktadır. Bir yandan, Hindi-İranilerdeki, Keltlerdeki ve İtaliklerdeki hukuki-dini terminoloji'nin varlığına dayanarak; diğer yandan da Hindin Brahman statüsü ve Jüpiter'in Romalı Flâmine (papaz) statüsünün, krallık fonksiyonuna bağlı müşterek bir kuruma dayandığı kanaatine vararak Dumézil, belli başlı üç Flâminde ve daha sonrada papazların hizmet ettikleri Jupiter, Mars, Quirinus'da bu düşüncenin uzantısını keşfettiğini söylemiştir. Ona göre Romalılar, bir kurumun donmuş şekli altında üçlü kaleden önce üç kültün hatırasını muhafaza etmişlerdir. Aynı hareket içinde en eski Aryas cemaati, hiyerarşik olarak da-

ğılmıştır. Şöyle ki: Kutsalla hakimiyetin birlikte icrası, savaş ve askeri teşkilatı, barışın üretici aktiviteleri ve halk kitlesinin refahı.

1939'dan 1958 yılına kadar, bu alanda birçok kitap yayınlanmıştır. Bu kitaplar genelde, Hind, İran, İtalya, Seltik ve Alman toplulukları üzerinde olmuştur. 1945 yılında Dumézil, Mittani'nin Para-Hindin Tanrılarının gruplarındaki en eski üçlü fonksiyon ifadesini keşfetmiş ve reforme olmuş Mazdeizm'in ahlâki varlıklarında bunun adaptasyonunu izah etmeye çalışmıştır. Az sonra, onun "ideolojik alanlar teorisi", genel sistemin yönlendirmeleri veya karıştırmalarının tarihi ile farkedilmiştir. Yani Almanlarda, hakimiyet üzerine savaşçı fonksiyonun gasbı, Romalıların hukuki ve tarihi yönlendirmesi, Hindlilerin mistik ve kozmik yönlendirmesi gibi. Diğer çalışmalar savaşçı teknikleri, aynı mukayese perspektifi içinde açıklamışlardır. Bu çalışmalar, Horace et les Curiaces, 1942; Seruius et la Fortune, 1943; Mariages Indo-Eur. 1979; Déesses lat. Et mythes Védiques, 1956 gibi çalışmalardır. Bu arada Dumézil'e başka yazarlar da katılmışlardır. Meselâ, Fransa'da, F. Vian, İsviçre'de St. Wikender; Belçika'da J. Duchesne-Guillemain, Hollanda da J. Vries bunlardan birkaçıdır.

1966'da la Religion Romain Archaique adı ile yayınlanan eser, sayısız tesirlere maruz kalan bir medeniyetin dini yaşayışındaki eski mirasın payını ölçmeye imkân vermiştir. Bu kitap, "Blançolar" çağını başlatmaktadır. Gerçekte edebi ve filolojik bir derinleşme olan bu kitap, Mitoloji ve Destan serisi ile, Hind destanı, Mahâbharata, Roma destanı Enéide ve İskandinav destanını araştırmaktadır.

1950'lere doğru Dumézil, ideolojinin, kaldırılmış veya kaldırılmamış sosyal bir realitenin tasavvuru olmaktan uzak olduğunu, bilakis bu tasavvuru aşan ve bir medeniyetin bünyesinde, pratik ve tasviri birçok veçheler hakkında bilgi verebilen birşey olduğu kanaatine varmıştır. Meselâ Roma'da, dini ve kutsal teşkilatı ile panthéon, sembolik düşünce, milli tarihin resmi anlatımı ve bunun dahilinde gerçek olayların artan payına rağmen, (Etruskler öncesi dört kral, cumhuriyetin başlangıcı, Furius Camillus'un jesti, 295'deki Sentimum savaşı) kronolojik basamağın farklı zamanları gibi şeyler hakkında ideolojik bilgi vermektedir. Fakat baştan beri, soylu ve ikinci sınıf vatandaş gibi iki terimle belirginleşen sosyal realite hiçbir üçlü fonksiyona sahip değildir.

Mukayeseli mitolojiden hareket etmiş olan Dumézil, paleo antropolojiye ulaşmıştır. Bu ilim, Durkheim ve Mauss tarafından 1903'den beri ortaya konmuş olan tasnifi, sosyal fonksiyonun karakterini açıklamaya yönelmiştir. Bu ilim, parlak bir tatbik bulmuştur. Bunun için Mauss şöyle demektedir: "Bir dini olayı alın, bütün bir örümcek ağı gelecektir". Tarih öncesi göçler üzerindeki teorilerin tabiatı farklı da olsa, Aristokrasilerin gücü üzerinde bu ilim, Meillet'in doktrinini dikkat çekici şekilde tesis ediyor ve Hindi-Avrupailerdeki sosyal üstünlüğü gösteriyor. Bu ilim, metinlerde bir meşruiyet ve bir anlam keşfetmektedir. Yine bu metinlerde geleneksel tenkid, örtülü bir tarihilikle, eski hikayecilerin imajinasyonu arasında seçimden başka bir şeye sahip değildir. Şüphesiz bu ilim, Asya'nın ve Avrupa'nın komşularında M.Ö. 2500 yıllarında, bugün ulaşamayan tarihlerdeki spiritüel

dünyada yaşadığı gibi, Hindi-Avrupailerin dinini yeniden diriltmek niyetinde değildir. Dumézil, “Hindi-Avrupai Din” üzerinde kısa bile olsa hiçbir denemeye teşebbüs etmemiştir. Karşılaştırma uzmanının, sayımını yaptığı antik ideolojinin değişen bir takım ifadelerine orjinal olma şansı tanımamaktadır. O, sadece onların aynı görüşle, her yerde bir miras gibi görünen orjinal ve kompleks yığılmalara ısmarlandığını tesbit etmektedir.

Bu, yapısalcı bir eğilimdir. Buna bizzat Lévi-Strauss işaret etmiştir. Oysa Dumézil, bu eğilimin müstakil bir metod olduğunu savunmuştur. Bu iki görüşün epistemolojik ilişkileri ne olursa olsun Dumézilci ideoloji ve Lévi-Strauss’cu yapılar veya modeller, analizde farklı derecelerde, farklı hedeflere cevap vermektedirler. Bir genetikçi gibi çalışan Dumézil, Lenguistik incelemelere bağlı kavramsal veya mitolojik şemalar ortaya koymakta ve onları özellikle tarif etmeye yönelmektedir.

Lévi-Strauss, cemiyetleri belli bir tarih ve dil akrabalığı olmadan ele almakta ve kolektif bilinçsizliğe ulaşan bir takım seviyelerde değişmezleri keşfetmektedir. O, bunları “insan ruhunun mimarisi” olarak adlandırmıştır. Bu açıdan bakıldığında “üçlü ideoloji”, özel bir tasnifle teşkil olmamaktadır. Bu yapı, Lévi-Strauss’un yapıları ile belli ölçüde birleşmektedir. Meselâ, Hindi-Avrupailerde bu, daha çok ikili, üçlü veya dörtlü şekilde kendini göstermektedir.

Netice olarak Dumézil’in eseri, iki cephenin arasında kalmıştır: Bir yandan, tarihçiler, filologlar ve arkeologlar, diğer yan-

dan, Lenguistige ilgisiz olan, Antropolojinin teorisyenleri.

DURGA: “yaklaştırılması zor olan şey” anlamına gelmektedir. Hindde, büyük Tanrıça’ya, dehşetli görünümünden dolayı verilen isimlerden birisidir. Kâli’ye, Çandi’ye, Bhairavi’ye benzetilmiş olarak bu tanrı, bakiredir ve yunanlıların Arthémis’i ile aynıdır. O, utangaç, şiddetli, vahşi tabiatlıdır ve yırtıcı hayvanları avlamaktadır. Onun en önemli mahareti, dev bir camızın üstesinden gelmiş olmasıdır. Bir aslanın üstüne binmiş olarak tasvir edilen bu tanrıçanın resimleri, az veya çok içkili festivallere ve Dassâra (ekimde) karnavallarına yön vermektedir. Onun kültü, özellikle Bengal’de ve Ganj’in orta vadilerinde oldukça yaygındır.

DURKHEİM EMİLE (1858-1917): Fransız sosyoloji okulunun kurucusu olan Durkheim 15 Nisan 1858 yılında Epinal’de doğmuştur. Bir hahamın oğlu olan Durkheim, ilk eğitimine Eski Ahidi ve Talmudu okuyarak başlamıştır. Daha sonra Ekol normal supérieure’e girmiş ve orada özellikle Fustel de Conlanges’dan ve Emile Boutroug’dan dersler almıştır. 1882 yılında August Comte’un tesiri altında kalarak sosyal fenomenlerin incelenmesine kendini vermiştir. Almanya’da Wilhelm Wundt’un yanında bir müddet staj yaptıktan sonra 1887 yılında Bordeaux’da sosyal bilimler derslerine başlamıştır. Böylece yeni bir üniversite disiplini olan sosyoloji meydana gelmiştir. 1897’de “L’Année sociologique” dergisini çıkartmaya başlamıştır. Bu periyodikte, yazısı olmayan topluluklar üzerinde incelemeler yapılmıştır. Bu çalışmalar, genel-

de hukuk, ahlak, dini sosyoloji çalışmalarıdır. Durkheim, 1902'de Sorbonn Üniversitesine çağrılmış ve 1905'de de sosyal araştırmalar yüksek okuluna hoca olarak davet edilmiştir. Fransada Lâik III. Cumhuriyet yönetimi, kilisenin yerini alacak "yeni bir ahlâki" düzenleme bulma ihtiyacını hissetmiştir. Durkheim bu yönetime iki temel fikirle katkıda bulunmak istemiştir. "Sosyal düzen ve sosyal ilerleme". Jaures ile birlikte endüstriyel medeniyetin, savaşların sonunu getirecek "sosyal tesanüdü" artıracığını düşünmüştür. Birinci dünya savaşı, Durkheim'in hayallerine son vermiştir. Durkheim 1917 yılında ölmüştür.

Durkheim, araştırmalarında ilk etapta, fertlerin saldırgan itişlerini nötr hale getirecek "cemiyetin hareket kaideleri" üzerinde durmuştur. Bunun için 1893'de "la Division du Travail Social" adlı eserini yayınlamıştır. 1895'den itibaren onun büyük hipotezi olan "kollektif şuur" araştırmasına geçmiştir. Bu araştırmalar sonucunda "Les Regles de la méthode sociologique" isimli eseri ortaya çıkmıştır. 1897'den itibaren de Durkheim kendini devrinin kaygı verici problemi olan intiharı incelemeye vermiş ve *le Suicide* isimli eserini kaleme almıştır. Bu eserde Durkheim, bir sosyal ahlâk hazırlamaya teşebbüs etmiştir. Durkheim'e göre yaşadığı dönemde aşılacak üç sosyal tesanüd kurumu olan devlet, aile ve kilise yerine geçecek vasıtalar bulmak gerekmektedir. Durkheim bu problemler için sırayla "Réprésentation individuelle et collective (1899), L'Education Morale (1902-1903), La Détermination des Faits Moraux (1907) isimli eserlerini yayınlamıştır.

Netice'de Durkheim, dinin cemiyette esas olduğunu düşünmüştür. Bunun için de dini fenomeni anlamaya ve onu yeniden tesis edebilmek için, onun özünü yakalamaya çalışmıştır. Bu teşebbüsten *Les Formes Élémentaires de la Vie Religieuse* (1912) adlı eseri meydana gelmiştir.

Durkheim dini araştırmalarını sosyolojinin prensipleri üzerine dayandırmıştır. O da H. Spencer gibi cemiyeti, kollektif şuurun canlandırdığı metafizik bir realite olarak kabul etmektedir. Bu kollektif şuur, inançların ve duyguların bütünlüğü ile meydana gelmiştir. Bu da, sosyal şuurun sentezinin ve ifadesinin taşıyıcısı olan kavramı meydana oluşturmuştur. Mantık ve ahlâk, yüce bir sentez olan kutsaldan kaynaklanmaktadır. Pozitivist olan Durkheim, dini fenomenden aşağıdaki üç unsuru çıkarmaktadır: Tabiat üstü, sır, Tanrı. Fakat inançlara, dini merasimlere ve cemaat veçhesinede dikkat etmektedir. Durkheim hipotezlerinde, dini olaylardan hareket ediyor ve dini fikirlerin keşfini elde ediyor. Yine o, kompleks olayları açıklamak için en basit olaylardan hareket etmektedir. Durkheim'e göre, totemizm, dinin temel şeklini meydana getirmektedir. Yine ona göre Totemik inançlar, sosyal organizasyondan ayrılmazlar. Durkheim, klanla totemi birlikte düşünmektedir. Sosyal hayatın etkili bir sembolü olan Totem, klan tarafından kutsallaştırılmıştır. Ancak Durkheim, klanın kutsalı, totem sayesinde yarattığını savunmakta ve totemin, dini güçleri uyandırdığını belirtmektedir. Durkheim'e göre din, kutsalın bir yönetimidir. Kutsal ise kollektif şuurdan meydana gelmiştir. Böylece ona göre kutsalın ifadesi olan din, cemiyet tarafından yaratılmıştır.

Ancak Durkheim'in din ve kutsal hakkındaki görüşleri, büyük etnolog A. Goldenweiser ve Wilhelm Schmidt tarafından tenkit edilmiştir. Yapılan tenkitlerde Durkheim'in, sadece orta Avusturalya yerlilerine dayandığı ve subjektif olarak yaklaştığı belirtilmiştir.

DURZİLER: Şia'nın İsmâiliyye kolundan meydana gelmiş olan Durzilik, Fatimi halifelerinden el-Hakim bi-Emrillah el-Mensur b. el-Aziz Billah (996-1021)'ın veziri Hamza b. Ali tarafından kurulmuştur. El-Hakim, 1 muharrem 1017 yılında "Artık size hiç kimse zarar vermeyecek, dalalet de düşürülmeyeceksiniz. Rahat ediniz. Müminlerin emiri sizin için bir nizam olacak ve gelecek günlerde sizlere ilâhi hikmeti yayacaktır" diye hitap etmiştir. Böylece el-Hakim, uluhiyete yükseldiğini ilân etmiş oluyordu. Aynı gün, Hamza b. Ali'de bu hareketin imamı ilân edilmiştir. Hamza herkesi ilâhi davete çağırmuş ve onlara hakiki bilgiyi öğretmeye başlamıştır. Artık Ona göre ibadetlere lüzum yoktur. Artık manevi ve zihni bir yeniden doğuş başlamıştır.

Hareket Hamza'nın doğrultusunda devam ederken, sahneye el-Hakimin eski propagandacılarından biri olan Neştekin ed-Durzi adlı Buharalı bir Türk çıkar. 1016 yılında Mısır'a gelir ve el-Hakimin görüşlerini kendine malederek propaganda etmeye başlar. El-Hakim, onu tanımadığını söylemiş de olsa, artık hareket tutulmuştur. İşte bu hareketin adı "Duruz" şeklinde yani Dürziler diye meşhur olmuştur.

Hamza b. Ali'nin liderliğinde başlayan ilk hareketin mensupları kendilerine "Muvahhidün" adını verirken, Neşte-

kin'in ardından gidenler Durzi adını benimsemişlerdir. Ancak Neştekin, aşırı fikirlerinden dolayı 1019 yılında öldürülmüştür. Bu tarihten sonra, Hamza b. Ali'nin daha aktif bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Hareket oldukça gelişir. Ancak, 1021 yılında el-Hâkim, el-Mukattam dağında kaybolmuş, Hamza b. Ali ise inziyaya çekildiği için, hareketin başına Ali b. Ahmed geçmiştir. Ancak, yeni halife olan Ali b. el-Hakim, Durzileri takip kararı alır ve böylece hareket yeraltı faaliyetlerine başlar. Faaliyet alanı olarak da Şam, Beyrut bölgesini seçerler. Durziler Haçlı seferleri sırasında, Haçlı ordusunu desteklemişlerdir. Bugün Dürziler, Lübnan, Suriye, Filistin ve Ürdün'de yaşamaktadırlar. Dünyanın birçok yerine de göçlerle yerleşmişlerdir. Dürziler, azınlıkta olmalarına rağmen orta Doğu siyasetinde önemli rol oynamaktadırlar. Durzilik hareketinin mensupları, kendilerine her ne kadar müslüman adını verirlerse versinler, bunların müslümanlığı, daima bir tartışma konusu olmuştur. Çünkü, İslâm akidesini tam olarak kabul etmemektedirler.

DÜALİZM (İkicilik): Düalizm kelimesi 1700 yıllarında Thomas Hyde'nin, *Historia Reiligionis Veterum Persarum* adlı eserinde, yüce Tanrının yanında, onun gibi ebedi telâkki edilen bir kötü varlığı kabul eden düşünce sistemini belirtmek için kullanılmıştır. Bu anlamda Pierre Bayle 1720 yılında yayınladığı söz-lükte Zoroastre maddesinde bu kelimeyi kullanmıştır. Bundan başka, düalist doktrinlerle ilgili çok farklı formüllere şahit olmaktadır. Bunun için, dini, felsefi, teolojik, kozmik, metafizik, ahlâki, antropolojik

düalizmden bahsedebiliriz. Biz bu madde altında, dini düalizmden bahsedeceğiz.

Arkaik dinlerde ve yazısız bazı milletlerin geleneklerinde bazı mitolojiler, kötü ruhlarla karşı mücadele eden iyi ruhlar sahneye koymaktadırlar. Yine de ilkel dinlerde tam bir düalizmden bahsetmek oldukça zordur. Buna rağmen birçok antik din, düalist (ikili) yapı ile belirginlik kazanmıştır. Meselâ, Çin dinlerinde iki temel güç dikkati çeker. Bunlardan biri YANG diğeri YİN'dir. Fakat bu ikili daima birbirini tamamlayan iki güç olarak takdim edilmiştir. Yine Hindistan'daki SAMKHYA doktrini, ruhânî varlık olan Purusha'nın madde olan parakritiye engaje olduğunu belirtmektedir. Eski Batıda düalist birçok dini düşünce tanımıştır. Meselâ, Orphisme, Pythagorisme ve Platonisme gibi.

Mısır'da hakim olan Firavun dininde de düalist veçheler eksik değildir. Karanlıklar prensibi olan yılan Apophis, güneş Tanrısı Re'nin düşmanıdır. Seth, Horus'un düşmanıdır. Osir mitolojisinde Seth, Osiris'i yıkmaya teşebbüs eden kötülüğü kişileştirmiştir.

Babil mitolojisinde ise, Tiamat'a karşı Mardouk'un savaşı dile getirilmiştir. Mezopotamya dinlerinde aydınlığın karanlıklara karşı açıkça mücadelesi söz konusu edilmektedir.

Düalizm en sistematik şekilde kendini İRAN'da göstermiştir. Gatha'larda iyi gücün, kötü güce muhalefeti görülmektedir. Mazdeizm, bu muhalefeti daha da belirgin hale getirmektedir. Yani orada, AHRİMAN'ın, OHRMAZD'a karşı mücadelesi, Angra Mainyu'nun, Spenta Mainyu'ya karşı mücadelesi anlatılmaktadır.

Birinci antik çağın sonunda Düalist kavramlar, "seçilmiş milletin" radikal mono-teizmine zarar vermeksizin Yahudilikte de görülmüştür. Kumran yazıtlarında, "Aydınlık prensi" ile "karanlık meleşinden" bahsedilmiştir. Buna benzer düalist fikirler Philon'da ve Apocalyptique edebiyatında bulunmaktadır.

II. ve III. asrın gnostik sistemlerinde de bir çeşit düalizme rastlıyoruz. Orada kötü olan bu dünyadır. Onun kötü olan cevheri, Allah tarafından yaratılmamıştır. Bütün gnostik metinlerde Dünya ile Aşkın olan Evren arasında bir muhalefet söz konusudur. Çünkü onlara göre Dünya, Allah'tan değildir. Ruh ise, dünyaya ait değildir. Bu metinlere göre, madde dünyası, bir değişim, bir şiddet, bir hayal dünyasıdır Spiritüel dünya ise hayattır, hakikattir. Gnostik bu dünyaya yabancıdır.

Maniheizm ile daha radikal bir düalizm kendini göstermiştir. Mani'nin doktrinine göre, önceleri birlikte yaşayan iki prensip, birbirinden edebiyen ayrılmışlardır. Bu iki prensip, Aydınlık ve Karanlık'tır. Bu iki prensipte ebedidir ve yaratılmamışlardır. Aydınlık, Büyüklük babası tarafından yönetilirken; Karanlık, Karanlık prensi tarafından yönetilmektedir.

E

EÇMİADZİN: Bugün Ermenistan devletinin hudutları içinde bulunan bir şehirdir. Ermeniler M.S. 300'de Hıristiyanlığı kabul ettikten sonra Ermeni patrikliğinin merkezi olmuştur. Patrikhane merkezi, daha sonraki dönemlerde başka yerlere taşınmış da olsa, 1441'de Ermeni Katoğikosu KİRAKOS tarafından patriklik merkezi, yeniden Eçmiadzin'e taşınmıştır. Bu dönemden sonra Eçmiadzin, Ermeni dini merkezi haline gelmiştir.

Eçmiadzin'de M.S. VI. yüzyıldan itibaren çok önemli Ermeni manastırları kurulmuştur. Bugünü Eçmiadzin'de bir yüksek okul ve bir ilâhiyat fakültesi vardır. Eçmiadzin'de çok değerli İncil yazmaları bulunmaktaydı. Bu yazarlara ait kitaplar Erivan'a nakledilmiştir.

Eçmiadzin'de çok eski tarihlere dayanan bir katedral bulunmaktadır. Bu katedral, M.S. V. yüzyılda inşa edilen kilisenin mimari yönden bir gelişim şeklini teşkil etmektedir. XVII. yüzyılda yapılan bir de

çan kulesi vardır. Haç şeklinde bir plana sahip olan diğer bir kilise de St. Hripsime kilisesidir. Bu kilisenin inşa tarihi ise, 618'dir.

Eçmiadzin katogikosluğu, Ermeniler arasında birinci dercede öneme haizdir. Ermeni dini idare merkezi olarak Eçmiadzin kabul edilmektedir. Onun yetki alanı, oldukça geniştir. Rusya'dan, Amiraka'ya kadar, Eçmiadzin'in dini ve milli tesir alanı vardır. Fakat, Rusya ve Ermenistan'daki Gregoryen Ermeniler, Eçmiadzin'e daha çok bağlıdırlar. Diğer bölgelerdeki Ermenilerde Eçmiadzin'i dini bir merkez olarak kabul ederler. Bu yüzden Eçmiadzin Ermeniler açısından önemli bir yere sahiptir.

EFES VE EFES KONSİLLERİ: Batı Anadolu'da çok eski tarihlerde kurulan ve kalıntıları bugüne kadar gelen bir Antik şehirdir. Efes Hıristiyanlıktan önce gelen bir şöhrete sahiptir. M.Ö. 560-550 yıllarında yapıldığı kabul edilen ARTEMİS TAPINAĞI, Efese önemli bir şöhret kazandırmıştır. Buna göre Efes'in tarihi, M.Ö. VII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Efesin adı Ephesos idi. Bunun için Pavlos'un mektupları, Ephesoslulara diye yazılmıştır. Anlaşıldığına göre, Hıristiyanlığın ilk çağlarında da Ephesos denilmekteydi. Tarih boyunca Efes, birçok krallığın egemenliğinde kalmıştır. Lidya'lılar, önce egemenliği ele geçirmişler. Lidya Kralı, KROİSOS Artemis tapınağına birçok sütun ve inek heykelleri hediye etmiştir. Daha sonra Persler şehre hakim olmuştur. II. Kyros, M.Ö. 499-493 yıllarında bölgede hakimiyet kurmuş aynı yüzyılda Perslere karşı, İONYA ayaklanması yapılmıştır ancak, başarılı ola-

mamıştır. Efes, yarım asra yakın, Perslerin tesiri altında kalmıştır.

Daha sonra bölgede egemenliğini kaybeden Persler, Yunanistan'a mağlup olmuşlar ve M.Ö. 478'de KİSERKES geri dönerken, Artemis tapınağına dokunmamıştır. Yine M.Ö. 460'larda, Themistokles, İrana giderken, konaklama yeri olarak Efes'i seçmiştir. M.Ö. 454 yılından itibaren Efes, Atinaya düzenli vergi ödemeye başlamıştır. Tarihe geçen birçok Efesli düşünürden en ünlüsü HERAKLEİTOS'tur.

Efes, tarihi ve siyasi şartların değişimi ile birlikte M.Ö. 431-404'de Peloponnesos savaşında Sparta'nın yanında yer almıştır. M.Ö. 412 yılında Atina'ya karşı yapılan isyana da katılmıştır. Sonraki yıllarda Efes, Sparta Krallığının yanında yer almıştır. Daha sonra Efes, bazı el değiştirmelere maruz kalmışsa da, neticede Sparta hakimiyetinde kalmıştır. M.Ö. 333'de Büyük İskender Efes'i alınca, yaklaşık yarım asırlık bir dönem, huzur içinde geçmiştir. İskender dönemi, Helenistik döneme kadar uzanmaktadır. Helenistik dönemde Efes, parlak günler yaşamıştır. M.Ö. 189 yılında Romalılar, Suriye kralı Antiokhosu yenerek, şehre hakim olmuştur. M.Ö. 88'de Batı Anadolu'daki Roma karşıtı isyana, Efesliler de katılmış ve Efesliler Artemis tapınağına sığınmışlardır. İsyana, şiddetle bastırılmış ve şehir tekrar Roma yönetimine girmiştir. İmparator Augustus döneminde Efes, Roma'nın Asyadaki en önemli şehirlerinden birisi haline gelmiştir.

Milâdi çağda Efes, Hıristiyan propagandasının yapıldığı önemli bir yer haline gelmiştir. Hıristiyan misyonerlerine karşı Roma yönetimi, baskıyı artırmıştır. Halk inancına göre Meryem Ana,

Yuhanna ile birlikte hayatının sonlarına doğru gelmiş ve burada ölmüştü. Hala burada Meryem Ana'nın mezarının burada bulunduğu kabul edilir. Fakat Hz. Meryem'in Efes'e geldiğine dair İncillerde ve mektuplarda hiçbir bilgi yoktur. Özellikle Pavlos'un mektupları, böyle birşey olsaydı, bunu mutlaka zikrederdi. Aziz Luka'nın da burada öldüğü söylenir. Fakat bunları delillendirmek çok zordur. Efes aynı zamanda Asya'nın yedi kilisesinden biri olarak kabul edilmektedir.

Roma imparatoru I. Constantin, Efes'e çok önem vermiştir. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Efes, birçok önemli toplantıya ev sahipliği yapmıştır. M.S. 431'de Efes'te Meryem Ana kilisesinde, Katolik ve Ortodoksların müştereken ökümenik (evrensel) kabul ettikleri III. genel konsil toplanmıştır. Bu konsilde Hz. Meryem, Tanrı Annesi (Theotokos) olarak kabul edilmiştir. Pion dağı'nın arkasındaki bir mağarada "yedi uyurların" uyanması olayının da, konsilden sonra olduğu efsanevi şekilde yayılmıştır.

İmparator II. Theodosius (408-450), Hagios Theologos tepesine St. Jean kilisesini inşa ettirmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise, kilise genişletilmiştir.

Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğunun resmi dini haline gelmesinden (M.S. 380) sonra, Efes gittikçe dini yönden önem arz etmeye başlamıştır. Hıristiyanlık açısından çok önemli konsilleri, Roma İmparatorları Efes'te toplamışlardır. Bu konsiller arasında özellikle üç tanesi önemlidir.

1. **M.S. 190 Efes Konsili:** Bu konsil, resmi boyutta bir konsil değil, küçük bir toplantı özelliği taşımaktaydı. Bu konsilde, pas-kalya bayramının tarihi tartışılmıştır.

Konsilde Yahudilerin Pesah (Harursuz) bayramını kutladıkları 14 Nisan gününü PASKALYA BAYRAMININ resmi bir tarihi olarak kabulü benimsenmişti. Ancak Papa I. Victor, Paskalya'nın pazar günü kutlanmasını tercih ederek, 190 tarihli Efes Konsili kararını reddetmiştir.

2. M.S. 431 Efes Konsili: Papa I. Celestinus, İsa'nın insani ve ilâhi iki tabiatının ayrı ayrı olduğunu iddia ettiği için NESTORIUS'U cezalandırmak üzere M.S.431 tarihinde İskenderiyye patriği Kyrillos'u görevlendirmişti. NESTORIUS taraftarları, İmparator II. Theodosius tarafından düzenlenen konsilin, Doğu piskoposlarını beklemeden toplandığını görünce, Antakya piskoposu IOANNES başkanlığında karşı bir konsil toplamışlar ve Efes piskoposu MEMNON'la birlikte Kyrillos'u aforoz etmişlerdi. Papa I. Celestinus da Nestorius'u aforoz ederek, İstanbul piskoposluğundan aldığını bildirmiştir. İmparator II. Theodosius tavır değiştirerek, Kyrillos'u desteklemeye başlamıştır. 431 Efes Konsili, Kıbrıs kilisesini de, Antakya piskoposluğundan ayırmıştır. Bu konsil, kilise tarihine III. ökümenik konsil olarak geçmiştir.

3. Efes'te toplanan III. konsili: Yine, imparator II. Theodosius, monofizit öğretiyi savunan EUTYKES'i, İstanbul patriği olan FLAVIANOS'a karşı savunmak için 449'da toplamıştır. Kyrillos'den sonra gelen İskenderiyye patriği DİOSKOROS da EUTYKES'İ desteklemiş ve papalığın itirazlarına rağmen FLAVIANOS'u aforoz etmiştir. Papa I. Leo, bu konsili "Haydutlar sinodu" olarak isimlendirmiştir.

Monofizit doktrin 451 Kadıköy konsilinde aforoz edilmiştir.

EFLATUNCULUK VE YENİ EFLATUNCULUK: Atina Ekolünün filozoflarını gösteren Raphâel'in meşhur tablosunun üzerinde Platon (427-348), Aristo'nun yanında ortada bulunmaktadır. O, bir elinde TİMEE'yi tutuyor diğer eliyle de semâya işaret ediyordu. Bu pozisyon ve sembolik jest, Batı kültürel tarihi içinde Akademinin kurucusunun önemini açıklamaktadır. Göğe doğru işaret eden parmak, kavranabilen özünden ayrılan bu dünyayı hatırlatmak-tadır. Bu kavranabilen özü, filozof, varlık haline getiriyor ve onu gerçek ilmin konusu yapıyor. Fakat TİMEE'Yİ okuyanlar, Platon için insanın "semavi bir fidan olduğunu, arzî bir fidan olmadığını" anlayacaklardır. Yine, idelerin, Tanrısal göğü, onun menşei olduğunu ve sonunda onun, onu arzu ettiğini de görecektir.

Sokrat'ta olduğu gibi hakim ve sofi kişi, bu dünyada son derece yalnızdır. Bunlar felsefi seyirde, aklî, şairane ve dini bir arayışa yönelmektedirler. Platoncu felsefe, saf bir teoriden ziyade, sipiritüel bir uygulamadır. Onunla, gerçeği aramaya bütün ruhla yönelinmektedir.

İşte bu dini atılım, yeni Eflatuncu akımda daha merkezi bir rol oynayacaktır.

İnsan hayatının Platoncu anlamı, mutlak şekilde Teo-centriktir. Bu felsefede, Tanrıyı, tanımamaya çalışmak, herşeyin ölçüsü olarak onu düşünmeyi kabul etmek, mümkün olduğu kadar; Tanrıya benzemeye çalışmak, Hakîmin temel istekleri olarak görülmektedir. İşte insana uygun gelen şu gerçek kaide buradan çıkmaktadır: "Kurbanlar takdim etmek, ibadetle, sungularla bütün ibadet şekilleri ile Tanrılarla iletişim kurmak", işte mutluluğa giden yol burasıdır. Bu yol dardır.

Ancak, Tanrının bizzat öğreticilik ve rehberlik yapacağına inanmak gerekir.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Hangi Tanrı kavramı bu maneviyata yön vermektedir? Bu sorunun cevabı, basit değildir. Çünkü platon, sistematik bir ilâhiyat geliştirmemiştir. Onun görüşleri, Diyaloglarda dağınık haldedir. O, Tanrı'yı hatırlatmak gerektiği zaman, isteyerek mitolojik bir dil kullanmıştır. O, Tanrılar bilgisinin zor bir şey olduğunu tekrar tekrar söylemiştir.

Platon, geleneksel Tanrılardan ve onlara ibadetten hiçbir zaman uzak kalmamıştır. Yine o, sitenin sağlam bir dini dayanağı olmaksızın devam edemeyeceğini belirtmektedir. O, gerçek dindarlığın zarureti bilmektedir. Hakîmde Allah'a muhtaçtır. Tanrıların kendisine yakın olmalarını o da istemektedir. Platon akademisi, dini bir model üzerine oturmaktadır. Orada bayramlar kutlanmakta ve muzeler imtiyazlı bir kült konusu teşkil etmektedir.

Burada, tabiatla ve insan hayatında Tanrının varlığı hissedilmektedir. Bu Tanrı, bütün kozmoza yayılmıştır. Bu gök Tanrıya insanlar, özel bir tarzda saygılarını sunmuşlardır. Mallarının büyük bir kısmını ona bağışlamıştır, böylece o Tanrı, insanları kurtarmış, Platon'un Tanrısı, antropomorfik tasvirlerden uzaktır. Çünkü bu tasvirler, Tanrı'nın doğasını değiştirmektedir. Bu Tanrı, kalpte hissedilmektedir. Onu tefekkür edenlerde hayranlık veren bir bakış uyandırır.

Bu kozmik din anlayışı, Platon'un, hayatının sonunda daha da canlılık göstermiştir. Bu din, geleneksel dini, ve dini tecrübe terimini temsil etmeyen şeyleri bile gözardı etmez. Özellikle kozmik din, bütün bunları bağlayan bir köprü gibidir. O,

aynı zamanda "Hissedilen bir Tanrıya" ibadete davet eder. Böylece yeni bir Tanrı anlayışı ortaya çıkmaktadır. Bu yüce bir aşkın ve yüce bir bilginin konusudur. Platon bu "yüce gerçeği" aklın ve beşeri tecrübelerin içine hapsedmeyi kabul etmeyecek, bu yüce gerçeğin, bütün varlığın bilgisinin kaynağı olduğunu söylemektedir. O, kavranabilen dünyanın güneşidir, ancak yine de o, "özün ötesindedir."

Platon'un bütün bu dini düşüncesi, başlangıçtan beri "insan ruhuna", insan tabiatına ve insan kaderine ortak bulunmaktadır. Bu alanda o, Pisagorcun geleneği kendi maneviyatçı görüşüne dahil etmiş durumdadır. Tanrıya akraba olan beşeri ruh, ideler dünyasını düşünebilmektedir. Bu dünyada insan ruhu, bedende hapistir. Ancak ahlâki ve zihinsel bir zahidlik, ilk sâfiyeti bulmaya ve "gerçek Tanrılar"dan yararlanmaya yardım etmektedir. Bu yol, aşkla (EROS) gidilen yolun sonudur.

M.S. III. sırada Plotin (205-270), ile yeni-Eflatuncu akım sahneye çıkmıştır. Bu akım, müteakip asırlarda, Porphyre, Jamblique, proclus ve Damacius'la yeni bir entellektüel çağ başlatmıştır. Bu filozoflar genelde, Platon'un sadık yorumcuları olarak kendilerini takdim etmişlerdir. Fakat onlar diğer kaynaklardanda yararlanarak, radikal bir mistisizmin orijinal düşünce sistemini Platon çizgisinde yenden ortaya koymuşlardır. Artık metafizik tasavvur, tamamen bir kurtuluş doktrini ile karışmış durumda bulunmaktadır. Plotin, adlandırılmaz bir BİR'den, kavranabilen bir derece ile Ruh ve Evren'in nasıl sudur ettiğini göstererek, insanın Allah'a dönüş devrelerine işaret etmiştir. Bu manevi yolculuğun sonunda, Platon'da olduğu gibi, insan ruhu, tamamen safi-

leşerek, çıktığı BİR'in içinde kaybolmaktadır.

EHL-İ KİTAP: Arapça'da kitap ehli olanlar anlamına gelmektedir. Diğer bir tabirle kutsal kitabı olanlar demektir. Ehl-i Kitap tabirini ilk kez Kur'an-ı Kerim kullanmıştır. TEVRAT, ZEBUR ve İNCİL gibi kitap indirilen Yahudilere, Hıristiyanlara ve Sabiilere işaret etmektedir. Bu üç büyük kitabın dışında, kendilerine suhuf verilen kavimlerde ehl-i kitap tabirinin içine girilmektedir. Böylece, bütün peygamberlerin kavimleri, doğrudan doğruya ehl-i kitap sayılmaktadır.

Ancak Kur'an-ı Kerim'de ehl-i kitap tabiri, Yahudiler, Hıristiyanlar, kısmen de Sabiiler için kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de sarahat olmamakla birlikte Hz. Peygamber, Mecusileri de kitap ehli kabul etmiştir. Yalnız, Mecusi kadınları ile izdivacı ve onların kestikleri hayvanın etini yemeyi yasaklamıştır.

Ehl-i kitap, müslüman otoritelerin hakimiyeti altında din hürriyeti, yaşama hürriyeti, mülkiyet hakkı ve nesil yetiştirme gibi konularda daima rahat bir ortamda yaşama imkanı bulmuşlardır. "Cizye" adı verilen bir vergi vermek suretiyle de müslüman toplumun üyesi olmuşlardır. Kur'an-ı Kerim, din değiştirme konusunda, ehl-i kitap dahil hiçbir kimseye zorlama yapmamayı emretmiştir (Bakara: 256). Bunun için tarih boyunca ehl-i kitap, İslâm ülkelerinde çok rahat bir hayat sürmüşlerdir.

İslâmiyetin ilk dönemlerinden itibaren Hz. Peygamber, ehl-i kitaba karşı daima toleranslı davranmıştır. Bu konuda Necran Hıristiyan heyetine karşı gösterdiği müsamaha ve dini hoşgörü çok önemli bir örnek teşkil etmektedir. Daha

sonraki dönemlerde dört halife, Emeviler, Abbasiler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti aynı toleransı devam ettirmişlerdir. İşte bu toleranslı tavır, 1492'de İspanya'dan kovulan Yahudileri, Osmanlı Devletine sığınmaya yöneltmiştir.

İslâm ülkelerinde XV. asırdır yaşayan Yahudilerin ve Hıristiyanların varlığı, İslâmın ehl-i kitaba karşı olan hoşgörüsünün bir sonucu olarak izah edilebilir.

ELAZAR BEN YAHUDA KALONİMOS (1160-1238): Mistik Talmud yorumcusu ve hahamdır. Avrupadaki Hassidizmin temel bilgilerini, eserleriyle günümüze kadar ulaştıran şahsiyettir. Elazar, Sefer Hasidimin (Dindarların kitabı) yazarıdır. Çok geniş bilgi birikimine sahip olan Elazar, Batini Yahudi geleneği KABALA ile, Talmudun şeriat ve itikad yorumlarını birleştirmiştir.

Elazar'ın en büyük yapıtı, Yahudiliğin ahlak kurallarını derlediği ROKEAH'tır. Kitap, Tanrının vahdaniyeti gibi konuları, Talmudun Halaha bakış açısı ile izah etmektedir. Ayrıca, Yahudiliğin temel ilkelerini ele almaktadır. Eksik olan bu eserin 497 bölümü, cumartesi kuralları, bayram ayinleri, evlilik töreni gibi konuları içermektedir.

Elazar, ayrıca, Talmud'un birçok bölümü için de Tosofot (yorumlar) yazmıştır.

ELEA OKULU: Sokrates öncesi dikkat çeken bir felsefe okuludur. M.Ö. V. yüzyılda büyük bir gelişme göstermiştir. Elea okuluna göre, gerçek olan herşey, tek bir varlıkla doludur. Bu varlığın karşısında hiçbir şey var olamayacaktır. Bu okulun kurucusunun, Permenides'in öğrencisi

Ksenophanes olduğu kabul edilmektedir. Permenides'in diğer öğrencileri, Elealı Zenon ile Melissos'da Elea okulunun önde gelen temsilcileridir.

Bugüne kadar Elea okulu için temel kaynak olarak kabul edilen eserler şunlardır: Permenides'ten 19, Zenon'dan 4 ve Melissos'dan 10 parça. Bu parçaların birçoğu en fazla on satırdan oluşmaktadır. Bu parçaların değişik yorumları, farklı Elea ekolleri ortaya çıkarmıştır. Mesela Permenides, varlığı, sonlu ve zaman dışı olarak görmektedir. Görünen varlıklar, birtek varlığın görüntülerinden ibarettir. Buna göre, bütün birdir.

Elea okulunun varlık kuramı, çağdaşı olduğu felsefi akımların karşısında durmaktadır. Karşı yaklaşımlardan birine göre, bir şey yalnızca ne olduğu ile değil; ne olmadığı ile de tanımlanır. Buna karşılık Permenides, bir şeyin ne olduğunun araştırılması gerektiğini ileri sürer. Elea okulunun muhalefet ettiği ikinci felsefi düşünüş ise bir şeyin özünün, karşıtı ile ilişkisinde, hatta onunla özdeşliğinde yattığını ileri süren Heraklitos'un görüşleridir. Permenides'in kuramı, Miletoslu Anaksimandros'a karşı da bir tepki niteliğindedir.

Elea okulunun çöküşünü hazırlayan Demokritos'un görüşleri olmuştur. Fakat, birçok filozof, varlık ve varlık olmayan arasındaki mücadele ile ilgilenmiştir.

ELİADE MİRCAE: Eliade 1907 yılında Bükreşte doğmuştur. 1928 yılında felsefe lisansına sahip olmuş ve Dasgupta'nın yönetiminde Hind düşüncesini öğrenmek için Hindistan'a gitmiştir. Üç yıl Kalkuta'da eğitim gördükten sonra ve Almora, Hardivar ve Rishikesch'de altı ay Ashrams'ların içinde kaldıktan sonra Av-

rupa'ya dönmüştür. 1933 yılında, Bükreş üniversitesinde Dinler Tarihi okutmaya başlamıştır. 1936 yılında "yoga" üzerindeki tezini yayınlamıştır. 1940 yılında ikinci dünya savaşı patlak verince, Romanya hükümeti, genç profesör Eliade'ye Londra kültür ateşliğine atamıştır. 1941'de de Lisbonne'de aynı göreve getirilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası ise Romanya, komünist rejimin yönetimine geçmiş ve Eliade için sürgün dönemi başlamıştır. Eliade Paris'e gitmiştir. Bu dönemde Eliade, muhtelif Batı Üniversitelerinde konferanslar vermiştir.

Bu dönemde Dinler Tarihi iki tip insan düşüncesini keşfetmiştir: Bir tarafta, Homo Religiosus (Dindar Adam). Bu adam, mutlak bir gerçek olan kutsala inanıyor ve dünyada özel bir yaşama modeli üstleniyor. Diğer tarafta ise, kutsalı reddeden "Din dışı adam" Eliade, 1949'da G. Dumézil'in önsözünü yazdığı "Dinler Tarihi el-Kitabını" yayınlamıştır. Bu kitap, dini fenomenlerin iç uygunluğu, sembol, ve kutsal üzerindeki yeni araştırmaları ve metodun bir tasdikini ortaya koymaktadır. Yine Dindar Adam'ın vicdanının ve düşüncesinin keşfedilmesi Eliade'yi, yazısı olmayan milletleri incelemeye sevketmiştir.

Eliade bu çalışma döneminde C.G. Jung ile karşılaşmış ve müşterek yorumlar dizisini keşfetmiştir. Arketipin (archétype) önemi ile derinden etkilenmiştir. Bundan sonra Eliade yeni bir yola girmiştir. Bu yol, "Beşer vicdanında Aşkının (Transcendant) kimliğini tesbit yoludur". Bunun için o, kitleden bilinç ötesi olan bilinçsizliği, ayırmaya teşebbüs etmiştir. Bu ise, sembolün, mitolojinin ve kutsalın incelenmesine doğru kesin bir

yöneliştir. Eliade, insanlığın birçok tarihi dini fenomenlerinin, birkaç temel dini tecrübenin değişik ifadelerinden başka birşey olmadığını kanaatine varmıştır.

Eliade 1956'da Chicago Üniversitesine davet edilmiş ve J. Wach'a halef olmuştur. Yeni bir hümanizm arayışında olan Eliade, Ernst Jünger'le birlikte Antaios'u yayınlamıştır. 1960-1971 yılları arasında sembol ve mitoloji konusunda yayınlanan on iki ciltlik eseri disiplinli bir araştırmanın ürünüdür. 1961'de meslektaşları olan J.M. Kitagawa ve M.Long ile birlikte, Dinlerin mukayeseli bir incelemesini hedef olarak seçen Milletlerarası Dinler Tarihi (History of Religions) periyodüğünü yayınlamaya başlamıştır.

Eliade'nin gözünde Dinler Tarihi, çağdaş kültürde en önemli rolü üstlenmiştir. Ona göre Dinler Tarihi, tam bir disiplin olmalıdır. Dinler Tarihinin ilk yapacağı şey, Dini formların tarihini yeniden ortaya koymaktır. Tarihçi, özellikle, şarkiyatçılar, etnograflar tarafından toplanan dökümanlarla ilgilenmek zorundadır. Çünkü Asya'nın ve yazısız milletlerin büyük dinleri, birinci dereceden kaynakları teşkil etmektedirler. Tarih ve yapı itibarıyla oldukça heterojen olan bu dökümanlar, tarihi ve tenkid metoduyla ele alınmayı beklemektedirler. Bu dökümanlardan herbiri kendini, tarihi kadrosu içine yerleştirilmesi gerekli olan bir hiérophanie olarak takdim etmektedir. Çünkü her dini fenomen, aynı zamanda tarihi bir fenomendir.

İkinci önemli konu, Fenomenologun çalışmasıdır. Dini fenomen vazgeçilmez bir unsurdur. Bundan dolayı o, kendine has yapısı içinde yani kutsalın modelinde ele alınmalıdır. Bu durumda da araştırma

alanını büyük dinlerden arkaik dinlere kadar genişletmek gerekecektir. Arkaik dinler konusunda Eliade, dini hayatın ilkel şekillerini temele yerleştiren tekamülçü görüşüne karşı dikkat çekmektedir. Yazısız milletlerin dinlerinde ne dini düşünce ne de dejenere olmuş bir din aramak gerekir. Dinler Tarihi, bu milletlerin kutsal tarihini anlamaya çalışmalıdır. Bu milletlerin mitolojileri, orijinlerini yaratıcıları, onların medeniyetlerini kurmuşlar ve böylece insan varlığına bir anlam vermişlerdir. Kutsalla karşılaşan Dindar Adam'ın davranışını belirlemek için Eliade, tecrübenin öznesi olan insanı, bu tecrübenin objesinin karşısına koymuş ve buna hiérophanie (kutsalın tezahürü) adını vermiştir. Bu hiérophani, kutsalın biçimini ortaya koyan bir döküman teşkil etmektedir. İşte Fenomenologun görevi, her hiérophani'nin derin anlamını açığa çıkarmaya çalışmaktır. Burada söz konusu olan, kutsalın morfolojisini ve tipolojisini tasvir etmek, diachronie'yi yeniden ortaya koymak ve ona anlamını kazandırmaktır. Yani, Hiérophanique tecrübeye yaşanan kutsalın anlaşılmasını ortaya koymaktır. Dinî fenomenlerin etüdünü, psikolojik, sosyolojik, felsefî veya tarihi bir yaklaşıma götüren şemaların aksine bu fenomenolojik yaklaşım, yaşanan kutsallığın tecrübesinde, Dindar adamın davranışı üzerine dayanmaktadır. Özellikle bu yaklaşım, farklı hiérophanileri doğru anlamaya ve yorumlamaya dayalı bir teşebbüstür. Yine fenomenolojik yaklaşım, bir yandan olayların bir tipolojisi ve morfolojisine imkân verirken bir taraftan da yaşanan kutsal içinde Dindar adamın davranışını anlamaya imkan vermektedir.

İnsan davranışına onların müdahalesi sonucunu muhtelif hiérophaniler gerçek bir mesajı meydana getiren bir anlama sahip olmaktadır. İşte bu andan itibaren Eliade'ye göre Dinler Tarihçi üçüncü bir adım daha atmalıdır. Bu adım da, Dini fenomeni diğer spiritüel objeler bütünü içine koymak ve tarih boyunca dini olayı bulup ortaya çıkarmaktır. Bu yol ise yorumdur. Yani yoruma başvurmaz. Yorum yolunun ilk adımı, Hiérophanique tecrübeyi yaşayan Homo Religiosus seviyesinde mesajı anlamaktan ibarettir. Bu yolda Eliade, mitoloji sayesinde ilkel insanın sosyal ve dini hayatı nasıl yaşadığını, menşeleri ve bu zamanla, ilkel zamanlar arasındaki ilişkiyi nasıl kavradığını anlamak için arkaik insana dönmekte tereddüt göstermemiştir. Mitoloji, dini erkanlar ve semboller, bu spiritüel tecrübenin yapıcı unsurlarıdır. Menşelere ve ilkel zamanlara dönme sayesinde bu spiritüel tecrübe, arkaik insan için, gerçek bir kurtuluş tecrübesidir. Dinler Tarihçi, dini hayatın özel yapılarını ve dini realitelerin bütüncü incelenmesini gerçekleştiremediği ölçüde çalışmasını tamamlamış olacaktır.

Eliade'ye göre ikinci bir yol ise yorumdur. Bu yol, Homo Religiosus'un modern insana bıraktığı mirastır. Yorum, insanın, tarih öncesinden zamanımıza kadar kutsalalla olan bütün karşılaşmalarını açıklamaya ve deşifre etmeye imkân tanımaktadır. Böylece O, çağdaş kültürün yaşayan kaynakları arasında yer alıyor ve yeni bir Hümanizmin yaratıcısı haline geliyor. Yine o, Batı insanının çağdaş tarihinin gereklerine, Asya, Afrika ve Avusturalya halklarının spiritüel ve kültürel uyanışlarına bir cevap teşkil etmektedir. Eliade'nin

gözünde, tarihi-kültürel bir yol olan hermenötik, aynı zamanda modern insanı değiştirmeye elverişli bir pedagoji ve kültürel değerlerin yaratıcı bir kaynağıdır. Gerçekte, dini olayları yorumlamak ve anlamak yetmez. Bu olaylardan ve onların anlaşılmasından hareket ederek yaratıcı tarzda düşünmek de gereklidir. Eliade bu konuda bir model öne sürer. Bu model, Batıyı değiştiren İtalyan Renesansıdır. İşte buna benzer bir yol olan yorumda (herméneutique), beşer tarihinin bir birlik vizyonu olmakla yetinmiyor bilakis o, dindar adam tarafından yaşanan kutsalın tecrübesine dayanan inasanlığın manevi birliğini de tavsiye ediyor.

İşte bu spiritüel birlik, yorumdan çıkarak yükseliyor. Çünkü yorum, dini dökümanlardan gelen mesajı açıklıyor ve ikinci bir adım atarak onları, bugünün insanının anlayabileceği bir şekle sokuyor. Böylece ortaya konulan bu çift hermenötik yol, dini fenomenlerin mukayeseli bir araştırmasını hedeflemektedir. Eliade birçok yerde, parlak sonuçlar veren mukayese metoduna sahip olduğumuzu belirtmiştir. Bu metod, G. Dumézil'in genetik mukayese metodudur. Dumézil bu metodu, bütün Hindi-Avrupai medeniyetlere tatbik etmeye çalışmıştır. Bu mukayeseli araştırma, bir teoloji ile fonksiyonel ve hiyerarşik bir ideolojinin varlığını keşfe imkan vermektedir. Hindi-Avrupai kavimler bu hiyerarşik ve fonksiyonel ideolojiyi atalarından miras almışlardır.

M. Eliade'nin bütün bilimsel çalışmaları şu üç şey üzerine dayanmaktadır: **Tarih**, **Fenomenoloji** ve **Yorum**. (Herméneutique). Onun araştırmaları iki önemli noktada merkezilemiştir. Biri, **Kutsal**, diğeri ise **Semboldür**. Ona göre Dinler

Tarihi önce, Paleolitik dönemden bugüne kadar Dindar Adamın (homo religiosus), yaşadığı “kutsal boyutu” keşfetmeli ve anlamalıdır. Yani, Dindar Adamın davranışını anlamalıdır. Elia-de'ye göre sembol ise, insana, tarih ötesi dünyaya açılma sağlamakta ve insanı Aşkın ile temasa geçirmektedir. Elia-de'nin bu konudaki en aydınlatıcı çalışması, mitoloji üzerinde olmuştur. Eliade önce, Yunan, Mısır, Yakın-doğu, Hindistan gibi ülke halklarının mitolojilerini araştırır. Sonra onların üzerine “**Tenkitçi tahlil**” metodunu uygulayarak mitolojilerin, yerinden oynadığının ve yeniden yorumlandığının farkına varır. Daha sonra Eliade, bugünün ilkel toplumlarındaki yaşayan mitolojilere yönelir. Tarihi fenomenolojiye ve yoruma dayanan araştırmasının sonunda Eliade, mitolojinin, gerçek yapıyı oluşturan tabiat üstü varlıkların aktivitesini ve hayatını içeren ve insan davranışı için normatif bir hal teşkil eden evrensel bir fenomen olduğunu ortaya koyar.

M. Eliade oldukça parlak geçen bilimsel hayatının sonlarında “**Dini fikirler ve inançlar Tarihi**” gibi önemli bir eseri bilim dünyasına sunmuştur. Bu kitapta, araştırmalarının ve öğretilerinin önemli yerlerini içine alan geniş bir sentez sunmaktadır. O, üç ciltlik kitabında, tarih öncesinden günümüze kadar Dindar Adamın (homo religiosus) davranışının belli başlı tezahürlerini ortaya koymaktadır. Dini fenomenlerin temel birliğini göstererek, onların ifâdelerinin tükenmez yeniliklerine işaret etmektedir. Bu üçlü yaklaşıma dayanan Dinler Tarihi, klâsik bir dinler Tarihi tipi değildir. Eliade'nin orijinal tarafı, metodunda ve perspektifindedir. Sahip olduğu geniş tarihi dökümana,

yeni bir görüş açısı dahil etmiştir. Açıkça takdim edilen bir tipoloji üzerinde, kutsal dayanan, mitolojiler ve semboller arasında kavranan bir mesajı açıklamaya çalışmaktadır. İnsanlığın dini dökümanları ile ifade edilen existansiyel durumları anlamak için Eliade, dindar adamın (homo religiosus) anlaşılması gereğini vurgulamaktadır.

ELOHİM: İbranicede Tanrı anlamına gelmektedir. Elohim kelimesi, Eski Ahitte, İsrail milletinin biricik Tanrısı olan YEHOVA'yı ifade etmektedir. Elohim, hayy olan yani diri olan Tanrı demektir. İsrail oğulları, Kenan bölgesine geldiklerinde, bu kelime ile karşılaşmışlar ve onu Kenan dilinden çoğul şekli ile alarak, tekil anlamda kullanmışlardır.

ELVİRA KONSİLİ: Dördüncü miladi asrın başında İspanyanın Granda şehri yakınındaki ELVİRA'da 300 ile 309 tarihleri arasında toplandığı tahmin edilen ilk Hıristiyan konsillerinden biridir. Bu konsile 19 piskopos, 24 rahip katılmış ve kilise disiplini konusunda çok önemli kararlar almışlardır. Kaynaklar alınan karar sayısının 81 olduğunu belirtmektedirler.

Elvira konsilinde alınan kararlar, putperestlik, zina, boşanma ve evlenilmesi yasak olanlarla yapılan cinsel ilişkilerle ilgilidir. Bu günahları işleyenler, ölüncüye kadar kilise ayinlerine iştiraktan men edilmişlerdir. Küçük günah işleyenler de, on yıl gibi bir zaman, Evharistiya ayinine katılmama cezasına çarptırılmışlardır.

Bu konsilde alınan en önemli kararlardan birisi, kiliselere resim koymanın yasaklanmasıydı. Yani kiliselere ikon konulması yasaklanmıştı.

ENGİZİSYON: Inquiro kelimesi, Lâ-tince, inceleme, soruşturma ve sorgulama anlamına gelmektedir. İnguison kelimesi, Lâtince inquiro kelimesinden türetilmiştir. Hrisityanlıktan dönen, dinin emirlerine aykırı davranan, büyücülük yapan kimseleri incelemek ve onları yargulamak için kurulan mahkemelere engizisyon mahkemeleri denmiştir. Ortaçağda çok güçlenen bu mahkemeler, sapık dini cereyanlara, konvertolara ve moriskolara (Hristiyan olan müslümanlar) karşı şiddetli bir uygulamaya girişmiştir.

XI. ve XII. yüzyıllarda Avrupada yayılmaya başlayan Katharoscular ve Valdesçiler gibi heretik akımlara karşı sadece kilise değil; Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu da baskılarını artırmıştı. Böylece ortaya çıkan Engizisyon mahkemesi, mahalli piskoposun emrinde çalışan bir kilise mahkemesiydi. Sapıklar, bu mahkemede tövbe ederek, suçundan vazgeçtiğini söyleyerek, kurtuluyorlardı. Ancak, suçunda ısrar edenler, tövbe ettikten sonra, tekrar suça dönenler, bu mahkemelerde şiddetle cezalandırılıyorlardı.

Engizisyon mahkemelerinin XI. ve XII. yüzyıllarda çoğaldığını ve özellikle, Fransa'da, İtalya'da, Almanya'da ve İspanya'da bu mahkemelerin önemli faaliyetlerde bulunduğunu görmekteyiz.

Hristiyanlıktaki skolostik düşünce tarzı, hür düşünceye imkan vermeyince bazı sapık görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sapık hareketler, bir yandan kiliseyi, diğer yandan devleti tehdit etmeye başlamıştır. Alınan tüm tedbirler sapık hareketlerin önüne geçememiştir. Hatta Haçlı Seferleri bile bu sapıklıkların önüne geçememiştir.

Bu konuda daha ciddi adımlarda atılmıştır. Meselâ IV. Latran konsilin, (1215) de sapık akımlara karşı başarısız olan hükümdarların, tahttan indirileceğine karar verilmiştir. Bunun üzerine Avrupa'da sapık hareket içinde olanlara ölüm cezası verilmeye başlanmıştır. Sonunda Papa IX. Gregorius, Engizisyon mahkemelerini papalığa bağlamıştır.

Engizisyon mahkemelerinin işleyişi değişik durumlar göstersedede genelde şu seyiri takip ediyordu:

1. Mahkemeye Sevk

2. Sorgulama

3. İşkence Safhası

4. Cezalandırma Safhası.

Engizisyon mahkemelerinde verilen cezalar, suçlara göre değişiklik arz ediyordu. Bu cezaları şöyle sıralayabiliriz:

1. **Ordali Cezası:** 1157 yılında Reims konsilinde kabul edildi.

2. Kamçılama Cezası

3. İşkence sehпасına takılma cezası

4. Faloride boğası işkence cezası

5. Ağzı tasması cezası

6. Organları ezme cezası

7. Saniğı direğe bağlayarak işkence cezası

8. Yanan kömür üstünde cezalandırma

9. Su işkencesi cezası

10. Tahta at işkence cezası

11. Kazığa oturtma işkence cezası

12. Resmî kurumlardan men cezası

13. Hacca gönderme cezası

14. Kafirlik işareti taşıma cezası

15. Para cezasına çarptırma

Engizisyon mahkemeleri, bazen ölmüş kişileri de cezalandırmıştır. Meselâ 1300-1319 yılları arasında Carcoosone Engizisyonu, 1278 yılında ölmüş biri için dava açmıştır.

Diğer yandan bir fikir edinmemiz için 1300-1322 yılları arasında Languedoc'ta Engizitör Bernard Gui tarafından verilen 636 hükümlüye cezalar şöyledir:

1. Canlı canlı yakılan (40 kişi)
2. Mezardan çıkartılan kemiklerin yakılması (67 kişi)
3. Hapis cezası (300 kişi)
4. Yargılanan ölü sayısı (21 kişi)
5. Haç taşıma cezası (138 kişi)
6. Sürgün Cezası (1 kişi)
7. Kaçanların Sayısı (36 kişi)
8. Talmut okuduğu için cezalandırılma (1 kişi)
9. Evlerin yakılması (16 kişi)

Engizisyon mahkemelerinin verdiği cezalardan sadece birkaçını burada zikrettik. Aşağı yukarı her Engizisyon mahkemesi, bu tür cezaları vermiştir. Özellikle İspanya Engizisyon mahkemeleri, bu konuda oldukça faal bir rol üstlenmiştir.

Engizisyon mahkemelerinin ekonomik kaynakları, genelde kilise gelirleri olmuştur. Kiliselerin ve tarikatların uçsuz bucaksız arazi gelirleri bu konuda en önemli kaynaklar olmuştur. Ayrıca, mahkemelerde kesilen para cezaları ile öldürülen veya ömür boyu hapis cezasına çarptırılanların malları kilise için önemli bir gelir kaynağıdır. Engizisyon mahkemelerinin çalışması için bütün engeller kaldırılmış, maddi sıkıntılar büyük ölçüde giderilmiştir.

Engizisyonun mücadele sahası sadece sapıklar değildir. Yahudi ve Müslümanlar da engizisyon mahkemelerine götürülüp muhakeme ediliyordu. Hıristiyanlar özellikle Yahudilere iyi gözle bakmıyorlardı. Hıristiyanlara göre İsayı çarmıha geren onlardı. Bunun için tarihi bir Yahudi düşmanlığı vardı. Hıristiyan tarihi içinde za-

man zaman bu konuda tolerans gösterilse de, Yahudilere şiddetli eziyetler yapılmıştır. Hıristiyanlar, Yahudileri, çocukları çalılıp, öldürmekle itham etmektedirler. Yine 1342 yılında baş gösteren Veba hastalığının sebebinin Yahudiler olduğu iddia edilmiştir. Papa VI. Clement, Yahudiler için "ya ölüm ya vaftiz" emrini vermiştir. Böylece vaftiz olan Yahudiler kurtuluyor, olmayanlara ölüm cezası veriliyordu.

İspanya'da yaşayan müslümanlar da Engizisyon döneminde ciddi problemlerle karşılaştılar. Özellikle XV. yüzyılın sonlarına doğru, müslümanlar birçok haktan mahrum edilmişlerdi. Meselâ, gayri menkul alamıyorlar, silah taşıyamıyorlar, Hıristiyanlığı zorla kabul etmeleri için baskı görüyorlardı. XVI. yüzyılın başında müslümanlar da ya Hıristiyanlığı kabul veya İspanya'yı terk gibi iki seçenekle karşılaşmışlardı.

Ortaçağ Katolik kilisesinin Engizisyonla gerçekleştirmek istediği körü körüne dini teslimiyet, korku ve dehşet içinde bir sukûnet ortamı meydana getirmişse de bu sürekli olmamıştır. Bu uygulamalar, Batı toplumunu kiliseden ve dinden soğutmuş, hür düşünce özlemine sevk etmiştir. Rönesansla ve reformla Batı toplumu kiliseden gerekli intikamı almıştır. Sonuçta, kilise yalnızlığa itilmiş, müsbet ilim alanındaki gelişmeler, Hıristiyanlıkla sürekli çatışmıştır. Şüphesiz burada tahribata uğrayan kilise olmuştur. Batı, halen bu sıkıntılardan kurtulabilmiş değildir.

ENKARNASYON: İncarnation kelimesi, bedenine içine girme anlamına gelmektedir. Hıristiyan iman dilinde ve dogmatizminde bu kelime kullanılır. Buna göre Allahın oğlu, İsa olarak bedenleşmiştir. Yani Bakire Meryem'den, be-

denleşerek doğmuştur. Bu konuda en açık bilgi kaynağı Yuhanna İncili'dir. Yuhanna I/14'de "Kelâm benden olup inayet ve hakikat dolu olarak aramızda sâkin oldu; bizde o'nun izzetini, Baba'nın biricik oğlunun izzeti olarak gördük" demektedir. Yine aynı İncilin I/1'de ise "Kelâm balangıçta var idi. Ve Kelâm Allah nezdinde idi ve Kelâm Allah'dı" diye yazılmaktadır. Böylece, Hıristiyan ilâhiyatında enkarnasyon, teslisin ikinci unsuru olan oğulun, yani Kelamullahın (İsa'nın) sırrı olarak kabul edilmiştir.

Yeni Ahit'in Enkarnasyon kelimesini, Allah'ın sözünün bedenleşmesi olarak kullanması, Eski Ahitteki geleneğin bir devamı olarak görülebilir. Ancak işin içine daha sonra logos (Kelâm) meselesi karıştırılınca, logos'un, İsa ile birleşmesi, Hıristiyan ilâhiyatında birçok tartışmaya neden olmuştur. İşte bunun için, I. Asırda Gnostisizm ve IV. Asırdan itibaren'de Aryanizm, Kristolojik cereyanların başlangıcını teşkil etmiştir. Çünkü Gnostisizm, kelimenin bizatihi bir realite olmadığını, ancak zahiri bir bedene sahip olduğunu ileri sürmüştür. Aryanizm ise, İsa'da görülen Logos'un, Tanrı olmadığını söylüyordu. Fakat resmi kilise bu görüşleri rafizi kabul ederek, Enkarnasyon fikrini resmen benimsemiştiğini açıklamıştır. Bu inanca göre Allah, gerçek oğlu İsa'da tezahür etmiştir.

ENKİ: Sümer Tanrılar panteonunun en önemlilerinden biridir. Onun ismi "Yer yüzünün sahibi" anlamına gelmektedir. Çok eskiden beri, Sümer'de Tanrı Enki, tebcil edilmektedir. Enki/Ea geniş kapsamlı bir tanrıdır. O kraldır, prenstir. Yere ve göğe hakimdir. O, hikmet Tanrısıdır. O, en karmaşık problemleri bile çözebilmektedir.

ENLİL: Sümerlerin milli Tanrısıdır. O, Tanrılar Panteonunun reisi. O, ülkenin ve sümer halkının sahibidir. Tanrı Anum'un oğlu olan Enlil, zamanla baş Tanrı haline gelmiştir. Dünyanın ve Tabiat güçlerinin sahibi olarak O, dünyanın ve insanların kaderini elinde tutmaktadır. Bunun için Tufan meydana getirerek, insanları cezalandırmıştır. Karısı Ninlil, ya da Belite ile birlikte Elam dağlarında oturduğuna inanılmaktadır.

Hamurabi kanununun girişinde An ve Enlil'in, Marduk'a, tüm insanlar üzerine hakim olmak üzere ebedi bir krallık verdiği haber verilmektedir. Yine Hamurabi, Babilde Enlil'in ikinci plana geçtiğine işaret etmektedir. Asurlularda ise, Enlil yerini Assour'a bırakmaktadır. Akkad'larda, yüce iktidar, Enlillutu veya İllillutu diye adlandırılan bir Tanrı tarafından yürütülmektedir.

ENUMA ELİŞ: Yaratılışla ilgili Babilin ilk büyük şiirlerinden biridir. Muhtemelen bu şiir MARDOUK'U tebcil etmek için M.Ö. XII. yüzyılda kompoze edilmiştir. Bu, Babilin artan ve gelişen önemine bağlı kalmıştır.

ERBABA: Neolitik çağda Beyşehir gölü kenarında kurulmuş olan bir şehirdir. Bu şehir konusundaki bilgiler, 1969'da bu bölgede kazı yapan Jaques Bordaz ve karısı Louise'in çalışmaları sonucunda gün yüzüne çıkmıştır. Bu kazılar, Çatal Höyük'teki kültüre benzer bir kültürün varlığını ortaya koymuştur. Kazılar sonucu, taş devri kap kacaklarının ve siyah, kahverengi ve kırmızı çömleklerin varlığı ortaya çıkmıştır. Bu eşyaların hem Çatal Höyükle hemde Hacılarla ilişkisi bulunmaktadır. Bunların arasında beyaz veya

siyah kilden bazı figürler de bulunmaktadır. Bu heykelciklerle Çukurkent'te bulunan heykelticiler arasında görülebilen bir yakınlık vardır. Bunlar, Ana-Tanrıçaları temsil etmektedir. Yine burada bereket ve verimlilik ilâhesine vakfedilen bir kültün varlığı dikkat çekmektedir.

ERENOL PAVLİ (PAVLİ EFTİM ERENOL): Türk Ortodoksluğunun kurucusu olan Patrik Eftim, 1834 yılında Akdağmadenin'de doğdu. Türk asıllı Hıristiyan bir aileden geldiğini ve Türk olduğunu ifade etmiştir. 1908 yılında Ankaraya gelerek Ortodoks kilisesinde vazifeye başlamıştır. 1912 yılında diyakozlukla beraber, Akdağmadeninde rahipliğe başlamıştır. 1918'de Keskin metropolitliğine atanmıştır.

Kurtuluş savaşı sırasında Türk milletinin menfaatlerine ters düşen Fener Patrikhanesinin kararlarına, karşı çıkmıştır. Çünkü Fener Patrikhanesi Pontus Devletini canlandırma planlarını gerçekleştirme çabası içine girmiş ve bu amaçla Anadolu'da yaşayan Rumları tahrik ederek, Türklere karşı mücadeleye yönlendirmişti. Bunun üzerine Eftim, 30 Kasım 1921'de Anadolu'daki 72 ruhani bölge başkanını Kayseride toplamıştır. İstanbul Fener Rum patrikhanesinin yetkisizliğini ilân ederek Kayseri'de Türk Ortodoksluğunu kurduğunu ilân etmiştir. Kendisini de Papa I. Eftim sıfatıyla patrik ilân etmiştir.

Fener Patrikhanesi'nin Türk Devleti'ne ihanet içinde olduğunu bütün dünyaya duyurmuştur. 22 Temmuz 1922'de Kayseri'de "Anadoluda Ortodoksluk sadası" ismiyle bir dergi yayınladı. Dergide Türk Hıristiyanların ırken Türk olduklarını, Rumlukla âlakalarının olmadığını açıkla-

maya çalıştı. Lozan antlaşması sonunda Atatürk'ün izniyle İstanbul'a geldi ve orada görevini sürdürdü. İstanbul Fener Rum Patrikliği, Papa I. Eftim'i aforoz ederek, tanımadığını belirtti.

Papa I. Eftim, Fener Patrikhanesinin bu kararını tanımadı. 7 Kasım 1924'de Fener Patrikhanesi'nden ayrılan Galata Rum Merkezi yönetim kurulu, Galata'daki PANHAGIA kilisesinde toplanarak Papa I. Eftim'e katıldığını bildirdi. Böylece, episkopos olarak takdis edilen Papa I. Eftim, 18 Mart 1926'da Bağımsız Türk Ortodoks patrikliğini kurdu. Bu patrikliğe, AYA YANİ, AYA NİKOLA ve HRİSTOS kiliseleri bağlandı.

Papa I. Eftim'in 1968 yılında İstanbul'da ölümünden sonra oğlu Turgut ERENEROL, Papa II. Eftim sıfatıyla İstanbul Türk Ortodoksluğunun patriği ve başpiskoposu olmuştur. Turgut Erenerol 8 Mayıs 1991 yılında ölünce yerine kardeşi Selçuk Erenol 27 Ocak 1992 tarihinde Türk Ortodoks patriği olmuştur. Selçuk Erenerol 19 Aralık 2002 tarihinde ölmüştür. Bugüne kadar patriklik makamına kimse seçilmemiştir. Patriklik makamının işleriyle yönetim kurulu başkanı olan Selçuk Erenerol'un oğlu meşgul paşa Ümit Erenerol meşgul olmaktadır.

ERMENİ KİLİSESİ: M.S. 300 yıllarında Aziz Krikor'un çalışmaları sonunda III. Tiridates'in Hıristiyan olmasıyla birlikte Ermeniler, Hıristiyanlığı kabul etmeye başlamışlardır. Ermeni Kilisesi, Kapadokya Başpiskoposluğundan ayrılarak, bağımsızlığını ilân etmiştir. Süryani kilisesine yaklaşıyor, süryani kilisesiyle işbirliğine teşebbüs etmiştir. Ermeni-Süryani yakınlaşması V. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. AZİZ MESROP MAŞTOTZ'un

Ermeni alfabesini bulmasıyla, Yunanca ve Süryanice eserlerin Ermeniceye çevrilmesi, Ermeni-Süryani yakınlaşmasını sona erdirmiştir.

Ermeni kilisesi 506 yılında topladığı konsilde, 451 Kadıköy konsilinde kabul edilen İsa'da iki tabiatın varlığı görüşünü reddederek, İsa'da tanrısallığın varlığını benimsediğini ve monofizit doktrine katıldığını ilân etmiştir. Gürcistan kilisesi, VII. yüzyılın başlarında Ermeni kilisesinden ayrılarak, Rum Ortodoks kilisesi ile birleştiğini ilân etmiştir. Böylece Monofizit kiliselere Ermeni kilisesi de dahil olmuştur. Monofizit kiliseler, Kıpti kilisesi, Habeş kilisesi, Süryani kilisesi ve Ermeni kilisesi olarak tarihe geçmiştir.

İlk Hıristiyan azizi olan St. Krikor ve talebeleri EÇMİADZİN'de yerleşmişlerdi. Ermeni kilisesinin hiyerarşideki en yüksek şahsiyetini temsil eden KATOGİKOS'luk 458-927 yılları arasında DVİN'de kaldı. Diğer yerlerde bulunan katogikosluklar 1293 yılında Kozan'a nakledilmiştir. XV. yüzyılın başlarında XI. Krikor Musabekyan KATOGİKOS'luğu Roma Katolik kilisesinin etkisinden kurtarmak amacıyla doğuya taşınmasını kabul etmeyince, 17 kişilik bir piskopos kurulu toplanarak onu görevden aldı. 1441'de I. Krikos, EÇMİADZİN'de KATOGİKOS seçildi ve Katogikos'luk oraya taşındı.

Bugün dünyada iki Ermeni Katogikosluğu vardır. Bunlardan biri, Eçmiadzin'dedir. Burası bütün dünya Ermenilerinin Katogikosluğu olarak kabul edilir. Diğeri, Lübnan Antilyas'taki Klikya Katogikosluğudur. Klikya Katogikosluğu olarak bilinen Katogikosluk, dini yönden Eçmiadzin'e bağlıdır. Ancak idari olarak

bağımsaldı. İstanbul ve Kudüs Patriklikleri Eçmiadzin'in üstünlüğünü kabul ederler. Ermeni kilisesi, kendine Apostolik ünvanını vermektedir. Bunun sebebi, Hıristiyanlıklarının temelinde Havarilerden Bartolomeus ile Thaddeus'un Ermenileri Hıristiyan yaptıkları inancı bulunmaktadır. Ermeni Apostolik kilisesi, Doğu Ortodoks Kilisesinin inanç sistemini benimsemiştir. Ancak, İsa'daki tabiat konusunda monofizit eğilimi tercih etmektedir.

Ermenilerin iki önemli Patrikliği vardır. Bunlardan biri, Kudüs patrikliği, diğeri İstanbul patrikliğidir. Kudüs patrikliği, Filistin ve Ürdün bölgesindeki Ermenilerle ilgilenmektedir. Yönetim açısından İstanbul patrikliğine bağlıdır. Ancak, bugün Kudüs patrikliği bağımsız olarak çalışmaktadır. İstanbul Ermeni patrikliğinin tarihi 1461 yılına dayanmaktadır. İstanbul Ermeni patrikliğini, Fatih Sultan Mehmed kurmuş ve başına Bursa Gregoryen Ermeni Metropolit'i Havakim'i patrik olarak atamıştır. Bugüne kadar İstanbul Ermeni patrikliğinin başında patriklik yapanların sayısı sekseni aşmıştır. Patrik olan şahıs, ölünceye kadar patriklik yapmaktadır. İstanbul Ermeni patrikliği, bir piskoposluğa sahiptir.

Türkiyede'ki Ermeni nüfusu 1965 yılı nüfus sayımına göre 69.526 olarak belirtilmektedir.

Ermeni dini ayin sistemi, Apostolik ve Katolik Ermenilerin uydukları Aziz Gregorios ayini, Aziz Yakubun Antakya ayini ile Aziz İoannas Khrysostomos'un Bizans ayini örnek alınarak düzenlenmiştir. Ayin beş bölümden oluşmaktadır:

1. Hazırlık duaları
2. Mihrapta okunan dualar

3. Ekmek ve şarabın takdisi
4. Katekümenlerin ayini (Dine yeni giren birini (muhtedi) vaftiz etme merasimi)
5. Komünyonla son bulan ayin

Ermeni kiliselerinde dikkat çeken özellik, ikonun olmayışıdır. Bizans kiliselerinde ikon, önemli bir yer tutmaktadır.

Kozan bölgesinde (Klikya) Ermeniler üstlendikleri zaman dışardan özellikle müslüman ülkelerden birçok Katolik Hıristiyan Klikya'ya gelerek sığınmışlardı. Bunlar, Dominikenlerin de yardımı ile, Ermeni Katolik kilisesinin temellerini attılar. Halep Katolik piskoposu Abraham Ardvizyon'un 1740 yılında katoğikos seçilmesi ile Ermeni Katolik Kilisesi resmen kurulmuş oldu. Ermeni katolik kilisesi, XX. yüzyılın başlarında, on dokuz piskoposluk bölgesine sahipti. Daha sonra bazı piskoposluklar kaldırıldı. Ermeni katolik kilisesinin mensuplarının çoğu başka ülkelere göç etmişti. Bugün Beyrut yakınındaki ZİMMER manastırında ikamet eden Klikya Ermeni patriği, bölgenin dini yöneticisidir. Halep, Bağdat ve İstanbul'da başpiskoposluk; İskenderiye, İsfahan, Kamışlı ve Paris'te piskoposlukları vardır. Ayrıca Atina ve Romanya'da Kutsal görevler tevdi edebilen ordinariat seviyede piskopos bulunmaktadır. Ermeni Katolik Kilisesinin başı, Beyrutta bulunan Klikya Ermeni patriğidir. Bu patrik, Bedros ünvanını taşımaktadır. XVIII. yüzyıldan itibaren Gregoryen Ermenilerle Katolik Ermeniler arasında ciddi gerginlikler olmuş ve bunlar hâlâ da zaman zaman devam etmektedir. Ermeni Katolikler, papalığa bağlı olarak faaliyet göstermektedirler. Katolik Ermenilerin sayısının 4000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Katolik Ermeniler, katolik ayin usu-

lünü uygulamaktadırlar. Katolik Ermeniler, Noel'i 25 Aralıkta kutlamaktadırlar. Gregoryen Ermeniler ise, 6 Ocakta kutlarlar.

Gregoryen Ermenilerin içinde Protestanlığı seçenler de olmuştur.. Çünkü bunların arasında yoğun misyonerlik faaliyetleri yapılmıştır. 1847 yılında, Amerika ve İngiltere'nin baskısı ile Osmanlı Devleti "Protestan Ermenileri" ayrı bir cemaat olarak kabul etmiştir.

Bizans ayin usulünü uygulayan Gregoryen Ermeni kilisesi, 325 İznik konsilinde kabul edilen "İznik İman Formülünü" aynen kabul etmektedir. İznik dinsel sembolü olarak belirtilen sembol şöyledir: "Biz, yalnız, yerin ve göğün, görünen ve görünmeyen şeylerin yaratıcısı, kudretli baba Tanrıya, bütün zamanlardan önce Baba Tanrı'dan doğmuş Tanrının biricik oğlu, ışığın ışığı, gerçek Tanrının gerçek Tanrısı, doğmuş, yaratılmamış, Tanrı ile aynı cevherden gelmiş olan, yerde ve gökte, görünen ve görünmeyen herşeyi var edeni, Tanrının Tanrısı Efendimiz İsa Mesihe, İsa Mesihin insanların kurtuluşu için gökten indiğine, et ve kemiğe büründüğüne ve insan olduğuna, kutsal ruhun icraatiyle çok aziz Bakire Merem'den doğduğuna ondan, vücut, ruh ve akıl (günah hariç) insandaki herşeyi, sembolik olarak değil, gerçek olarak aldığına, onun acı çektiğine, çarmıha gerilmiş ve gömülmüş olduğuna, üçüncü gün dirildiğine, aynı vücutla göğe yükseldiğine, orada, Baba'nın sağına oturduğuna; gökten, aynı vücutla, Baba'nın şan ve şöhreti içinde, ölüleri ve dirileri yargılamak için geleceğine ve onun krallığının son olmayacağına inanırız".

Gregoryen Ermeni kilisesi, bu kredodan başka 1345'deki "Sis Ermeni Konsilini"de kabul edilen İman formülünü de benimser. Bu formülde, Bakire Meryem'in analığı ve kutsal ruhun ilâhlığı açıkça ifade edilmiştir. Bedenleşmiş İsa'nın ilahlığı ve İsa'nın mükemmel doğuşu üzerinde durulmaktadır.

Hıristiyan kilise sırları konusunda Ermeni kilisesi, Katoliklerin kabul ettikleri yedi, protestanların kabul ettikleri iki sakramenti de içine alacak şekilde altı sakramenti kabul etmektedir. Ermeni kilisesinin kabul ettiği altı sakrament şunlardır:

1. Vaftiz 2. Konfirmasyon 3. Evharistiya
4. Tövbe 5. Evlenme 6. Ordu sakramenti.
Katoliklerin kabul ettiği "son yağlama veya hasta yağı" merasimi burada görülmemektedir.

Ermeni kilisesinde ibadetler günlük, haftalık ve yıllık olarak üçe ayrılır:

a) **Günlük ibadetler:** Sabah ve akşam, bir rahip başkanlığında yapılmaktadır. Tasvirler önünde yakılan mumlar, lambalara konulan yağ, günlük buhurlar, hep ibadet havası içinde yapılan işlemlerdir. Ayrıca haftada birgün, su takdisi merasimi yapılır. Bu sudan alanların, içenlerin ve yıkananların şifaya kavuştuğuna inanılır.

b) **Haftalık ibadetler:** Pazar günü kilisede yapılır. Pazar ibadeti, "İsa'nın dirilişini" hatırlatmaktadır. Çok önemli bir ibadettir. Pazar sabahı yapılan bu ibadet bir veya bir buçuk saat sürmektedir. Daha sonra Evharistiya ayini yapılmaktadır. Bu ayinde, İsa'nın havarilerle yediği "Son akşam yemeği" hatırlanır.

c) **Yıllık İbadetler:** Ermeni kilisesinin yıllık ibadetleri, bayramları, oruçları ve Hac ibadetlerinden oluşmaktadır. Bayram

ibadetleri, Hz. Meryem, İsa'nın insanlığa kefarete olması gibi önemli şahıs ve olayların anısına yapılmaktadır.

1) Ermeni kilisesi oruç ibadetini diğer Hıristiyan kiliselerinki gibi, etsiz ve yağsız yiyerek yerine getirmektedir. Yani oruç, bir nevi perhizdir. Fakat Ermenilerde bütün oruçların hepsi, bu şekilde değildir.

2) **Tam Oruç;** Sabahtan akşam duasına kadar bütün yiyecek ve içeceklerden kaçınmaya dayanır. Günümüzde sadece büyük Karem'den önceki "ön oruç" boyunca ve bizzat Karem süresince bu "tam oruç" uyulmaktadır. Büyük karem, paskalyadan elli gün önceye rastlayan pazarı takip eden pazartesi başlamakta ve yedi hafta devam etmektedir. Tam oruç, tüm haftalar boyunca değil, ön oruç olarak başlarda tutulur.

Hac ibadetinde Ermenilerde önem taşır. Hac yerleri, Ermenilerce kutsal kabul edilen; Eçmiadzin Bazilikası, Muş ve Kayserideki Surb-Karabat bazilikaları ve İzmit bölgesindeki Çarkapan tapınağı gibi yerlerdir.

EROS: Antik Yunanda EROS bir Tanrıdır. Şüphesiz bu Tanrı yalnız bir Tanrı değildir. Hésiode onu, dünyanın başlangıcına kadar götürmektedir. Eros iki kişilik içinde ele alınmıştır. Bunlardan biri, Evreni yaratan sevgidir. Bu kişilik içinde EROS, kendi kendisinin varlık nedenidir. Hésiode'a göre önce boşluk (chaos) vardır ve ondan toprak oluşmuştur. Eros'un ikinci kişiliği sevgi tutkusudur. Bu kişilik içinde EROS, bazen Afrodite'in bazen de Hermes'in oğlu olarak gösterilmiştir. Bazı durumlarda da Kthon'lu Artemis'in oğlu olarak kabul edildiği de olmuştur. Sır dinlerinden ORPHİSME görede Evren yurması ikiye bölününce içinden EROS

çıkıştır. Romalılar bu Tanrıyı, AMOR şeklinde ifade etmişlerdir. İkinci kişiliğinden kanatlı ve güzel bir erkek çocuğu olarak tasarlanmıştır. Baş güllerden örülmüş bir çelenkle süslüdür, ok ve yay taşımaktadır; attığı okların saplandığı kişi çılınca bir aşka tutulmaktadır. Zeus bile Okların tesirinden kendisini kurtaramaz. Tanrılar birini aşk ateşle tutuşturmak isteyince bu görevi EROS'a vermektedir.

ESDRAS: Musa şeriatı konusunda derin bilgi sahibi olan Esdras, II. Artaxerxés tarafından M.Ö. 398'e doğru, Yahudiler ve Samariten'ler için tevratin ilk beş kitabını kesin olarak yürürlüğe koymak üzere, Kudüs'e gönderilmiştir.

Esdras'a atfedilen birçok kitap vardır. Eski Ahitteki Esdras kitabı, Kudüs şehrinin ve mabedinin zor restarasyonundan bahseder ve Pers zulmü altında çekilenleri anlatır. Yunanca yazılmış olan Kitab-ı Mukaddes'te, Esdras'ın I. kitabı, apokrif bir derlemedir. Çünkü bu kitap, Tarihlerden, Esdras kitabından ve Méhémé kitabından alıntılarla meydana getirilmiştir. Esdras'ın IV. kitabı bir Yahudi Apokalipsiğidir. Bunun orjinal metni kaybolmuştur. Bu metnin milâdi I. asrın sonuna doğru, 70 yılında Kudüs'ün tahribi skandalına cevap olarak kaleme alındığı tahmin edilmektedir.

ESHAB-I KEHF: Kur'an-ı Kerim'in on sekizinci sûresinin adıdır. Bu sûre adını, sûrede geçen Eshab-ı Kehf tabirinden almıştır. Anlamı, "mağara arkadaşları" demektir. Sûre'nin dokuzuncu ayeti, Eshab-ı Kehf'in hayatının, Allahın hikmet ve âlâmetlerinden biri olduğunu hatırlatmaktadır. Sûre'de anlatılan gençler, iman sahibi olarak açıkça, hiç kimseden kork-

madan "Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz ondan başkasına ilâh demeyiz" demişlerdir. Halbuki içinde yaşadıkları toplum putperesttir. Şüphesiz toplum onlar üzerinde baskı uygulayarak ve siyasi otoriteleri onlara zulmetmek istemektedir. Bunun içinde takip altındadırlar ve bir mağaraya saklanmak zorunda kalmışlardır. Allahda onları ezeli ve ebedi hikmetiyle uyutmuştur. Öyle uyumuşlardı ki güneş ışınları onlara gelmiyordu. Kendileri uykuda oldukları halde, onları görenler uyanık sanırdı. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi. Onları, görenler, onlardaki dehşetten kaçarlardı.

Daha sonra Allah, bu gençleri, geçirdikleri durumdan haberdar etmek için uyandırmıştır. Mağarada ne kadar kaldıkları konusunda aralarında tartışmışlar kimileri bir gün, kimileri de biz bunu bilemeyiz Allah bilir demişlerdir. Daha sonra içlerinden birini şehre yiyecek almak için göndermişlerdir ve şehirde nazik ve temkinli olması için de uyarılmışlardır. Çünkü inançlarından dolayı zulüm altında ezildikleri, siyasi ve dini otoriteden korkmaktadırlar.

Mağaradaki gençlerin sayısı konusunda da ihtilaf edildiğini Kur'an-ı Kerim haber veriyor. Bazıları, üç kişi ve bir köpeğin bulunduğunu, bazıları da köpek hariç beş kişi olduklarını, bir kısmı ise köpek hariç, yedi kişi olduklarını söylemişlerdir. Ancak Kur'an-ı Kerim, onların sayılarını sadece Allahın bildiğini bildirmektedir ve bu konuda konuşanların bilgisiz olduklarına işaret etmektedir. (Kehf:9-26)

Gençlerin hangi mağarada, ne zaman ve nerede saklandıkları konusunda, Kur'an-ı Kerim'de tefsilatlı bilgi yoktur. Bu konuda

hadis kitaplarında da bilgi bulunmamaktadır. Bazı tefsir kitaplarında bu konuda verilen bilgiler de, Hıristiyan kaynaklarındaki bilgilere dayanmaktadır.

Kehf sûresi dokuzuncu ayette geçen Rakim konusunda da açık bilgi yoktur. Bazıları Rakim'in, mağaranın bulunduğu yerin adı olduğunu, bazıları da Rakim'in, mağaraya sığınan gençlerin köpeklerinin adı olduğunu söylemiştir. Buhari, Rakim'in bir kitabe olduğundan bahsetmiştir (Buhari, Enbiya:52). Ahmed b. Hanbel müsnedinde üç kişinin içinde bulunduğu ve ağzına bir dağın kapandığı bir mağaradan bahsederek, Rakim ashabının, Eshab-ı Kehf'den ayrı olduğuna işaret etmektedir (Müsned. IV. 274). Böylece Rakim üzerinde ihtilaf edilmiştir.

Eshab-ı Kehf olayının ne zaman ve nerede geçtiğine dair kesin bilgi olmamakla beraber, Hıristiyan kaynakları bu olayın Roma İmparatoru Decius zamanında geçtiğini söylemektedirler. Buna göre imparator, Hıristiyanlara zulüm yapıyordu. Yedi veya sekiz kişi, doğdukları şehir olan Ephesos (Efes) yakınında bir mağarada gizlenirler (M.S. 250). Diri diri gömülmeleri için mağaranın girişinin büyük kayalarla kapatılmasını DECİUS emreder. Mağaradaki insanlar mucizevi şekilde uykuya dalarlar. Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius döneminde (M.S. 408-450) mağaranın ağzı açılınca uyanırlar. Theodosius, bu mucizevi şekilde hayatta kalış olayından ve bedeninin dirilişine ait Hıristiyan öğretisinin canlı tanığı olmaktan çok etkilenmiştir. Yedi asker olduğu söylenen bu kişilerin çok uzun süre yaşadıkları ortaya çıkınca, kısa bir zaman sonra bu askerler ölmüştür. Theodosius, bunlara kutsal bir mezar yaptırmıştır.

Bunlara Hıristiyan kaynakları "yedi uyurlar" adını vermiştir.

Yedi uyurlar efsanesinin milâdi beşinci asırdan kalma bir efsane olduğu kabul edilmektedir. Avusturyalı Arkeologların yaptıkları kazıya göre Efes'te panayır dağının doğu yamacında bulunan bazilikanın V. asırda yedi uyurlar adına yapıldığı ileri sürülmüştür. Louis Massignon yedi uyurlar üzerinde yazdığı araştırmada, yedi uyurlar hikâyesinin Efes'te geçtiğini söylemektedir. Yedi uyurların sayısı Süryanice bir metinde sekiz kişi olarak geçmektedir. Yedi uyurlar ile ilgili Yunanca, Süryanice, Kıptice ve Gürcü dillerinde yazılmış metinler vardır.

Hıristiyanlarca yedi uyurların, Roma İmparatoru II. Theodosius'un saltanatının otuz sekizinci yılında ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu duruma göre mağaradaki yedi askerin uyuma süreleri iki asır olmaktadır. Kur'an-ı Kerim ise onların mağarada üçyüz dokuz yıl kaldıklarını beyan etmektedir. (Kehf:25)

Eshab-ı Kehf halkının isimleri konusunda Doğuda ve Batıda ihtilaf edilmiştir. Bazı İslâm kaynaklarına girmiş olan Eshab-ı Kehf halkının isimleri şöyledir: MEKSELİNA – YEMLİHA – MERNUŞ – SAZNUŞ – DEBERNUŞ – MESLİNA – KEFEŞTATAYYUŞ. Batı Hıristiyan kaynaklarında geçen isimlerle bu isimlerin hiçbir yakınlığı yoktur. Batı kaynaklarındaki isimler şunlardır: MAKŞİMİANOS – MALKHOS – MARKİANOS – İOANNES – DENİS – SERAPİON – KONSTANTİNOS.

Bugün Türkiye topraklarında Afşinde ve Tarsusta Eshab-ı Kehf olarak bilinen yerler vardır. Özellikle Tarsustaki Eshab-ı Kehf çok şöhret bulmuştur. Efeste ise

“yedi uyurlar” adı ile bilinen bir mağara vardır.

Hıristiyan kaynakları, Eshab-ı Kehf olayının Efeste geçtiğini ve bu yedi uyurların onlar olduğunu söylemektedir. İslâm kaynaklarında ise bu konudaki bilgiler yeterli değildir. İslâm kaynakları, Kur'an-ı Kerim'in Kehf Sûresinin verdiği bilgilerle yetinmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgiye giren tefsirler, Hıristiyan kaynaklarındaki bilgileri aktarmaktadırlar.

ESKATOLOJİ: Yahûdilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet son yargı günü ve dünyanın sonu hakkında ortak bir kanaate sahiptirler. Eskatoloji kelimesi, Yunanca Ta eschata kelimesinden gelmektedir ki bu da “son şeyler” anlamına gelmektedir. Böylece Eskatoloji kelimesi yeniden dirilmeyi, yargılamayı, cennet ve cehennemi ifade etmektedir.

Eski Ahitte Eskatoloji: Kitab-ı Mukadde-se iman, İsrail oğullarının kurtarılması için Allah'ın kesin müdahalesi ile belirgin hale gelmiştir. Tanrının vaadi, onların yaptıklarıyla daima bir artış göstermektedir. Böylece İsrail oğulları, Tanrı tarafından vaadedilen geleceğe doğru daima bir gerilim içine girmişlerdir. Eskatolojinin tam olarak Yahudilikte ne zaman ortaya çıktığı tartışılmaktadır. Bazı yazarlar Eskatoloji olayının Yahudilerde sürgünden önce kendini gösterdiğini belirtirlerken; diğerleri bunun münhasıran sürgünle ortaya çıktığını ileri sürmektedirler. Şüphesiz bu tartışmanın içinden çıkmak oldukça zordur.

Yahudiler önceden kendileriyle birlikte olan Allahın, yeniden onlarla birlikte olmasını beklemektedirler. I. Samuel, 30/27; Mika 1/3; Mezmurlar, 96/13; Şüphesiz Tanrının yeniden onlarla birlikte olması,

muhtelif şekillerde kendini göstermiştir. Bazen Tanrı, kendini yer sarsıntıları ile göstermektedir: Amos 9/5-6; I. Samuel 30/30; Bazan o, Fırtına'nın Tanrısıdır: Nahum 1/1-6; kızmaktadır. Yeremya 4/23-26; savaşa sevkettmektedir: I. Samuel 13/3-4; Fakat en çok kullanılan Tanrının Hâkim olduğudur: Mezmurlar 96/13; Onun halkı ile davası vardır. Mika; 6/1-3, I. Samuel 63/1-6; Bazen de O kraldır. I. Samuel 6/5; 52/7; Mezmurlar 24/7-9; Mezmurlar 47. O çobandır. Mika 4/6; I. Samuel 49/10; O, kurtarıcıdır. I. Samuel, 51/11. O bazan babadır. I. Samuel 63/16.

Böylece Yahûdiliğe göre Tanrının gelecekteki müdahalesi iki şekilde olmaktadır: Birisi tahrip edici, diğeri yapıcı. Ceza biter bitmez Tanrı kendini baba veçhesi altında takdim etmektedir. Böylece Dünya, değişecektir. Bu ümid, birkaç büyük teolojik mefhum içinde ifâde edilmektedir.

1. **Yahvenin günü:** Zekarya 14/1; Fakat İsrail peygamberleri halkın bencil ümidini tasvip etmezler. Bunun için AMOS 5/18-19'da şöyle denmiştir. “Rabbin gününü isteyenlerin vay başına! Rabbin gününü niçin istiyorsunuz? O, ışık değil karanlıktır.”

2. **Birkaç doğru kişi yakasını kurtaracak.** Bunlarda İsrail oğullarının çekirdeğini oluşturacak. (AMOS 3/12; Smaul. 28/5).

3. **Büyük Değişiklik:** Tanrı Yehova, Yahuda'nın ve Kudüs'ün kaderini değiştirecektir.

4. **Cennet Verimliliği:** Amos:9; I. Samuel, 7/21-22; 11/6.

Yeni Ahitte Eskatoloji: Yeni Ahitte üzerinde en çok durulan konu “Tanrının krallığı” konusudur. Bu krallık oldukça yakın olarak tasavvur edilmiştir. Şüphesiz, Hıristiyanlıkta bu yakınlık, İsa'nın

zuhurundan önce geçen vahiy döneminin tamamlandığını ifade etmektedir. Tanrısal Krallık'tan sonra dünyanın sonu gelmiştir artık. Ancak bu dünyanın sonunun ne zaman biteceği kesin olarak belli değildir (Markos: XIII/33; Matta: XIV/42; XXV/13; Luka XII/35-46, 21,36). Bu eskatolojik bekleme, çok büyük bir uyanıklığa sevk etmektedir. **"Uyanık olunuz ve ibadet ediniz."** Bu uyanıklık şu şekilde bir duada doruk noktaya ulaşmaktadır: "Ey Rab! Gel" (I. Korintos: XVI/22; Vahiy XXII/20) Bazen bu dua şöyle yapılmaktadır: **"Senin Saltanatın gelsin"** (Matta: VI/10).

Yeni Ahitteki eskatolojik anlayış, birbirine zıt bir takım doktrinlerin doğmasına yol açmıştır. XIX ve XX yüzyılın döneminde, Eskatolojik ekol, İsa'nın mesajını, dünyanın sonunun hemen yakın olduğu şeklinde takdim etmiştir.

Yeni Ahit, İsa-Mesih'in şahsiyetini bütün öğretilerde olduğu gibi, eskatolojide de merkez yapmaktadır. Ancak incil yazarlarının herbiri, eskatolojiye kendilerine göre bir önem atfetmişlerdir. Meselâ Markos, İncilinde, her insanın İsa-Mesih'le karşılaşmasının temsil ettiği ivediliğin üzerinde durmaktadır. Burada insan oğlunun yeniden gelmesinin yakınlığı ile ilgili ifadeler, (Markos: XIII/29), dünyanın sonunun yakın olduğunu değil; bilakis İsa'nın gelişinin (parousie) bekleyişini güçlendirmektedir.

Luka ise, İsa'nın beklenişini, İsa'nın hayatının merkez teşkil ettiği tarihin tam kalbine yerleştirmektedir. Bu bekleme, uyanık olmak ve sebatla belirginleşmiştir. Luka'ya göre bu bekleme, Tanrısal krallığın daha önce başladığının bilincindedir. Çünkü İsa-Mesih, gelmiş ve insanların

arasında yaşamıştır. (Luka: XVII/21). Resüllerin işlerinde Kutsal-Ruhun Pentakot'tan sonra kilise için, Eskatolojik bir maya teşkil ettiği ifade edilmektedir. Bu durumda eskatoloji, kurtuluş tarihine dinamizmini veren unsurlardan-biri haline gelmektedir.

Matta ise, krallığın sırlarının geçici olarak gizlendiğini (Matta: XIII) belirtmekte ancak yine de onun, dünyada büyük bir şöhrete ulaştığını ifade etmektedir (Mat: X). Matta, XXIV ve XXV bablar kozmik bir krizden bahsetmekte ve bu krizin bünyesinde gizlenmiş olan krallığın, görüneceğini haber vermektedir. O da bu olayları beklerken, uyanıklıktan ve merhametten ısrarla söz etmektedir.

Yuhanna eskatolojik ümidi yok etmeden İsa'ya olan iman üzerinde durur. (Yuhanna: XIV ve XVII).

St. Paul de eskatolojik donelere çok önem vermiştir. I. Korintos: XV; II. Korintos: V/1-10; Paul eskatoloji konusunda olmuş şeylerle olacak şeyler üzerinde durmaktadır. Meselâ I. Korintos VII/29-31 de şöyle denmektedir: **"Ey kardeşler, vakit kısaltılmıştır... Çünkü bu dünyanın heyeti geçiyor..."** Yine I. Korintos: X/11 de şöyle denmiştir: **"Bu şeyler misal olarak onlara vaki oluyordu. Devirlerin sonuna yetişmiş olan bizlere nasihat olmak için yazıldı..."** Paul için esas olan, oğlun beklenmesidir. Yeni Parousie (İsa'nın dünyanın sonunda gelmesi) esastır. Filipelilere mektubunda Paul şöyle der: **"Çünkü vatanımız göklerde, oradan da kurtarıcıyı, Rab İsa-Mesih'i bekliyoruz."** Yine Paul, İbranilere Mektubta **"çünkü burada bâki olan bir şehrimiz yoktur, ancak gelecek olanı arıyoruz."** diyerek eskatolojiye işaret etmektedir.

Netice olarak eskatoloji olayı bize, Tanrının, Mesihin krallığını hatırlatmak-tadır. Hıristiyan eskatolojisinin kaynağı, bizzat İsa'nın şahsiyetinde yatmaktadır.

İslâmiyette Eskatoloji: Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde dünyanın sonu "Yev-mu'l-Ahîr" olarak isimlendirilmiştir. Ahiret gününe iman, imanın şartlarından birini teşkil etmektedir. İslâmiyette ahiret günü kavramı oldukça canlıdır. Doğruların, sapıkların ve zalimlerin daha doğrusu herkesin âdil ölçüler içinde hesap vereceği biryer olarak gösterilmiştir. İnsan öldükten sonra, kıyamette yeniden dirilecektir. Ancak hadislerin bildirdiğine göre insan öldükten hemen sonra, mezarda küçük bir hesaptan geçmektedir. Münker ve Nekir melekleri ölünün mezarına gelerek, imanından ve yaptığı işlerden soru sormaktadır. Bunun sonucunda ya cezalandırılmakta veya mükafatlandırılmaktadır. Daha sonra, yeniden dirilinceye kadar mezarda kalmaktadır.

İslâmiyette dünyanın sonu ile ilgili bilgilerle Kitab-ı Mukaddes'teki bilgiler arasında benzerlikler vardır. Güneş karacak, yer sarsıntıları olacak v.s. ölümler mezarlarından çıkacaklar ve mahşerde toplanacaklardır. Her kavmin başında peygamberi bulunacaktır. Herkesin ameli adalet terazisinde tartılacak, herkes lâyük olduğu şeye kavuşacaktır.

Daha sonra herkes, sırat köprüsünden geçecektir. Ameli iyi olanlar cennete, kötü olanlar cehenneme gireceklerdir. Kur'an-ı Kerimde birçok ayetlerde cennet ve cehennem tasvir edilmiştir. Kur'an-ı Kerimdeki cennet ve cehennemle ilgili ayetler, müslümanları iyi amellere sevk etmek için çok önemli birer uyarıcı vazifesi görmektedir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in davet me-

todunda, insanın psikolojik ve zihinsel melekeleri dikkate alınmakta daha sonra da onu iman etmesi için iknaya sevk etmektedir.

ESKİ KATOLİKLER: I. Vatikan konsilinden (1870) beri, I. Vatikan konsilinde alınan kararları ve doğmaları kabul etmeyen Katolik Hıristiyanlara "Eski Katolikler" adı verilmektedir. Bunların sayısı XIX. yüzyılda önemli şekilde artmış da olsa, kökenleri çok eskilere kadar çıkmaktadır. Misyoner, Wilbrord ve ilk Utrecht piskoposu bu kiliseyi VIII. yüzyılda kurmuştur (657-739). Bu bir azınlık kilisesiydi. Bu kilise, Hollanda'da Reform döneminde reform faaliyeti göstermiş ve 1710 yılında da piskoposluktan mahrum olmuştur. Bu dönemde XIV. Louis, Jansénizm'le savaşmış ve Portroyal taraftarlarını sürgüne göndermiştir. Bunlar Hollandaya sığınmışlardır. Bossuet tarafından takdis edilen mgr. Marie-Dominique Varlet, Hollanda kilisesinin de içlerinde bulunduğu terk edilmişlikten etkilenmiştir. Yüzlerce mensubuna güç vermiştir. Portroyalist üç piskoposu takdis etmiştir. Böylece Utrecht Apostolik makamı, sürekli bir mirasa sahip olmuştur. Mgr. Varlet'in bu icraatı, Roma tarafından kabul edilmeyecek ayin yapma hakkından mahrum edilmiştir.

Utrech kilisesi 1723'de doğmuş ve ilk piskoposu Cornielle Steenoven olmuştur. Bu piskoposu da Mgr. Varlet, 15 Ekim 1724'de takdis etmiştir. Bu kilise, jansenistleri kabul ederek Jansenist kilisesi olmuştur. Kilise, Unigenitus bültenini reddetmekle beraber kilise şefi olarak Papa'yı kabul etmiştir. Fakat Vatikan bu kiliseyi, resmen tanımamıştır.

Almanya'nın kültürlü kesimi ve özellikle üniversite öğretim üyeleri arasında doğan hareket, eski katolik kilisesini meydana getirmiştir. Bu kilisenin kurul üyeleri arasında, Münih, Bon, Prague ve Breslau üniversitelerinin öğretim üyeleri vardır. I. Vatikan konsilinin kararlarını reddeden bu insanlar, Vatikan tarafından aforoz edilmişlerdir. Ancak eski-katolikler kendilerini sağlam katolik olarak görmektedirler. 1871 Eylülünden itibaren, Münihte bir kongre yapmışlar; kendi ayinlerini ve kendine has bir piskoposlar hukuku uygulamaya karar vermişlerdir. İlk piskopos olarak 1873'de Breslau ilâhiyat fakültesi öğretim üyesi Cologne'a atanmış ve Rotterdam eski katolikler piskoposu Heykamp tarafından takdis edilmiştir.

1871'den 1899 yılına kadar Eski-Katoliklerin bulunduğu ülkelere göre onların tarihleri değişmektedir. Almanya'da olduğu gibi, Prusya'da, Bade'de ve Hesse'de de resmen tanınmıştır. Prusya ve Bade, eski katoliklere Roma Katolikleri ile birlikte yaşama hakkını vermiştir. 1879'da bu avantajlar yeniden ellerinden alınmıştır. Bavyera'da kendilerine özgü teşkilatlarını kurmak için 1890 yılını beklemişlerdir. 1874-1875 yıllarında Eski-Katolikler, Doğu Ortodokslarıyla, Anglikanlarla ve Protestanlarla temasa geçmişlerdir.

İsviçre'de bu kilise "Katolik Hıristiyan Kilisesi" adını taşımaktadır. Onların piskoposu, 1924 yılında ölen Edouard Herzog'du. Avusturyada da "Eski-Katolikler Kilisesi" 1872 yılında kurulmuştur. Kilise, devlet tarafından 1877 yılında tanınmıştır. 1888'den 1922 yılına kadar bu kilisenin başında Amand Czech bulunmuştur. Bu kilisede XIX. yüzyılın

sonuna doğru önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Habsbourg'un düşmesi, Roma'dan bağımsız bir kilisenin Avusturyada ortaya çıkmasını sağlamış ve daha sonra bu kilise, "Eski-Katolik Kilisesine" bağlanmıştır.

Bütün bu eski katolik kiliseleri daha sonra birleşmek zorunda kalmışlardır. Bunun için 1899'da Utrecht'e bir piskoposlar toplantısı yapılmış ve Hollanda, Almanya ve İsviçre'de kiliselerin birliği sağlanmış, daha sonra Avusturya, Çek, Hırvat ve Polonya kiliseleri ile 1878'de kurulan Gallican katolik kilisesi "Utrecht Birliğine" katılmıştır.

1980'de Eski-Katolik adını alan kiliselerin yirmi kadar ülkede 500.000 mensubu ve 600 paroisse' olduğu tesbit edilmiştir. Eski Katolik kiliselerinin öncülük şerefi "Utrecht piskoposluğuna" aittir. İki yılda bir milletler arası bir konferans düzenlenmektedir. Milli kiliselerin başında piskoposları vardır. Bunların sayısı on üçtür. Fransada Eski-Katoliklerin sayısı azdır. 1953'den beri bunlar Fransa Eski-Katolikleri adıyla anılmaktadır. Eski-Katolikler, Anglikan, Ortodoks ve Lutherci kiliselerin milletler arası kiliseler genel konyesine üyedir.

Eski-Katoliklerin doktrini nedir?

1889'daki Utrecht beyanatu, Vincent de Lérins'in aşağıdaki beyanatını tasdik etmiştir: "Herkes tarafından inanılan şeyle yetinmek, çünkü gerçek ve hakiki katoliklik budur. İşte bunun için ilkel kilisenin imanında ısrar ediyoruz. Ökümenik sembollerin onu ifade ettiği ve ilk bin yılın bölünmez kilisenin genel konsillerinin doğmalarında ilân edildiği gibi... Bu doğmalar, evrensel olarak kabul edilmiştir."

Eski-Katolikler Roma kilisesinin yedi sakramentini kabul ederler. Fakat bunlardan Vaftiz ile Evharistiya'ya daha çok önem vermektedirler.

Rahiplerin evliliğini kabul ederler. Komünyon ayinini iki şekilde icra ederler. İsa'nın varlığını özel bir kavram içinde kabul ederek transsubstantiaton (Ekmekle şarabın İsa'nın etiyle kanına dönüşmesi)'u transvaluation'a tercih ederler. Ayin, İsa'nın yegane kurban oluşunu aktüelleştirmektedir. Eski-Katolikler'de işitilerek iman itirafına izin vermekle beraber, bu konuda zorunluluk yoktur.

Diğer yandan Eski-Katolikler, Roma Katolikliğinin, "Meryemin günahsız hamileliği" "Papa'nın yanılmazlığı" ve "Meryemin bedenle göğe yükselmesi" gibi yeni doğmalarını kabul etmezler.

Roma kilisesinin liturjik elbiselerini korumuşlar ve ibadetlerde buldukları ülkenin dilini kullanmışlardır. Kilise yönetimlerine lâikler dahil etmişlerdir. 24 Eylül 1889'da Utrecht toplantısında alınan disiplin kararları ile kiliseyi yönetmektedirler.

Eski-Katolik Kilisesinden ayrılan birkaç Katolik Kilisesi vardır:

1. Fransa Apostolik ve Katolik Kilisesi: Bu kilise 1913 yılında Mgr. Fatome tarafından kurulmuş ve Roma katolikliğine yakın olan MARIAVİTES mezhebine bağlanmıştır. Bu mezhep, 1905'de Maria Franziska Koslova ve rahip Jean Kovalski tarafından kurulmuştur. Avusturya devleti tarafından 1906'da kabul edilmiş, 1909'dan beri de Eski-Katoliklerle ilişki içinde olmuştur. Bunların en önemli merkezi Polonyadaki LODZ'dur.

2. Londra Liberal Katolik Kilisesi: Bu kilise, Mgr. Wedgood ve Mgr. Frak-Waters

Pigott tarafından yönetilmiştir. Kilisenin Hollanda Eski-Katolik kilisesi ile bağı vardır. Kilisede verilen ilâhiyat, teozofiden etkilenmiştir.

3. Apostolik ve Gallikan Katolik Kilisesi: Bu kilise LOUIS Giraud tarafından 1911'de kurulmuştur. Giraud İsviçre'de takdis olmuştur.

4. Batı Ortodoks Katolik Kilisesi: Louis-Charles İreneé Winaaert tarafından 1918'de kurulmuştur. Paris'te XIII. bölgede bulunurken (1921-1922) daha sonra Londra'da bir cemaate sahip olmuştur. Bu kilise, Ortodoksluğa doğru gelişme göstermiş ve 1937'de onunla birleşmiştir. Bugün, Paris'te "Saint-Denis Ortodoks Enstitüsü" olarak Romanya patrikliğine bağlı olarak faaliyet göstermektedir.

ESOTÉRİSME: Yunanca, iç, kapalı, içinde olan, anlamına gelen esoterikos kelimesinden gelmektedir. Esotérisme, sadece mübtedilere öğretilmektedir. Büyük dinlerde gizli olanın, antik sırların, sembolün ve özellikle gizli ilimlerin araştırılmasıdır Esotérisme. Ezoterik kelimesi kutsal dışı için (profane) olan egzoterik kelimesine zıttır. Esotérisme'in başlangıcı Eski Mısır'a kadar uzanmaktadır. Orada mübtedi rahipler, bilgilerini yaymazlardı. Yine Pisagor'un talebelerinin ezoterik ve egzoterik olmak üzere ikiye ayrıldıklarını biliyoruz. Talebelerine göre bütün eski filozoflar az veya çok esrarlı şekilde açıklanmışlardır. Ezoterik eğitim, sembollerin ve kutsal sırların anahtarını vermeyi denemiştir: Kabbala'nın, Ezéchiel'in vizyounun ve vahiy kitabının, az sayıdaki bir bilgin topluluğu tarafından yorumlanması gibi. Birçok mezhebin ve sır cemiyetlerinin temelinde ezoterizm vardır. Gizli ilimlere göre, bizzat İsa tarafından diriliş-

ten sonra verilmiş bir Hıristiyan ezoterizmi olmalıdır. Bu, ilkel Hıristiyanlığa, bazı Gnostiklerce nakledilmiştir. Ezoterik doktrinler, Tanrı ile birleşme arzusunda olan bazı seçkinler tarafından muhafaza edilmişlerdir.

ESSENİLER: Filistin Yahudiliğinin bir mezhebidir. Mezhebin kaynağı konusunda fazla bilgi sahibi değildir. Kaynaklar, Essenilerin, Hassidimlerle alakasının olduğundan bahsederler. Philon, Flavius, Joséphe ve Pline, Essenilerden bahsetmiştir. Esseniler, zahidane bir hayat sürmüşlerdir. Hemen hemen, manastır tipi bir cemaat hayatı yaşamışlardır. Bekarlığa, beyaz elbise giymeye ve temizliğe çok dikkat etmişlerdir. Toplu yemek yemeye çok önem vermektedirler. Din adamları, ekmek ve şarabı şafakta, aydınlığın kaynağı olan güneşin karşısında takdis etmektedir. Esseniler Cumartesi gününe çok saygılıdır. Tevratı okumaktadırlar. Ayrıca ellerinde gizli kitaplar ve eskilerin yazılarında vardır.

1947 yılında Ölü deniz kenarında Kumran yazıtlarının bulunmasıyla birlikte Esseniler daha çok gündeme gelmiştir. Burada peş peşe bulunan yazıtların "cemaat" denilen veya "yeni ittifak" adı ile anılan bir topluluğa, ait olduğu sonucuna varılmıştır. Bu grup, zahidane bir hayat yaşayan Yahudilere benziyordu. Bunlar kendilerini seçkinler ve azizler olarak görüyorlardı. Bugün bu grubun "Esseniler" olduğu üzerinde tezler yazılmıştır. Esseniler, eski Pline'nin, İskenderiyyeli Philon'un ve Flavius Joséphe'in (özellikle la guerre Juifs: 120-161) işaretleri sayesinde çok önceden beri bilinmektedir. Bu üç yazar, Essenilerin bekar olduklarından bahsetmekle beraber, Kumran yazıtları bu

durumu teyid etmemektedir. Şüphesiz bu cemaatin tarihinde belli bir tekamül zinciri söz konusu olabilir. Yine de cemaatin tarihi karanlıktır. Özellikle "Adaletin ustası" ile rahip Jonathan figürlerinin örtüsü hâlâ kalkmış değildir.

Şüphesiz Kumran'da bulunan yazıtların tamamı önemlidir. Eski Ahidin bütün kitapları orada gösterilmektedir. Ester, Makkabeler, ve Hakimlerdir hariç).

Bu dökümanlara göre Esseniler, yaşayan yahudiliğin marjinal bir sınıfını teşkil etmektedir. Bu sâf cemaat, Tora'ya saygı göstermektedir. Ençok üzerinde durdukları konu temizlik ritüelleridir. Bunlar kirlenecekleri düşüncesiyle mabedde ibadeti reddetmektedirler. Güneş takvimine göre yaşamaktadırlar. Bu takvimde otuz günlük on iki ay bulunmaktadır. Ay takviminde ise yılda 52 hafta vardır.

ETRUSK DİNİ: Etrusk dini üzerinde sahip olduğumuz dökümanlar, oldukça zengin olmakla birlikte bir o kadar muhtelifdir. Diğer yandan bunların yorumu da kolay değildir. Bu konudaki ilk kaynaklar, edebi, epigrafik ve arkeolojik kaynaklardır. İlk kaynak, Mısır mumyasından kumaş bir şeritin üzerine yazılmış olan ve bugün Zagreb müzesinde muhafaza edilen edebi bir metindir. Bu metin, Liber Lintues tarafından İ.Ö: 150-30 yılları arasında yaşamış olan bir kadın mumyasını sarmaya yarayan bir şerit üzerine, nasıl olduğu bilinmeyen bir yolla nakledilmiştir. Bir Hirvat Turist, bu mumyayı, şeritle birlikte Viyana'daki koleksiyonuna dahil etmiş ve ölümünden sonrada Zagreb müzesine nakledilmiştir. Bu tomar on dört metre uzunluğunda ve otuz üç santimetre yüksekliğindedir. Metin, her biri otuz satırı ihtiva eden on iki kolona bölünmüş-

tür. Etrüsk yazısı sağdan sola doğru okunmaktadır. Metnin muhtevası, daha ziyade çok sayıdaki Tanrılara karşı ifâ edilmesi gereken merasimlerden bahsetmektedir. Bu Tanrılar, Tinia, Jüpiter, Zeus, Nethuns, Poséidon ve Neptune'dur. Etrüsklerin dini hakkında sahip olduğumuz diğer metinler epigrafik karakter taşımaktadır. Bunların içinde un uzun olanı Capou'da keşfedilen bir kiremit üzerine yazılmış olanıdır. Bu metin, muhtelif tarihlerde icra edilen kurban merasimlerinin dökümünü sunmaktadır.

Yunan ve Roma dinlerinin aksine Etrüsk dini, vahye dayanan bir dindir. Bu dinin sırları insanlara peygamberler tarafından öğretilmiştir. Bu peygamberlerden biri, Tagés'dir. Tarquinia'lı bir çiftçinin toprağa çizdiği saban izinden mucizevi şekilde çıkmıştır. O, çocuk biçiminde ve boyunda'dır. Ancak, kendisine "Tanrısal Bilgi" verilmiştir. "Tagés'in kitapları" büyük bir şöhrete ulaşmıştır. Bir diğer meşhur rivayet Clusium'da meydana gelmiştir. Vegoia denen dağ, Arruns'a Jupiter'in kararlarını öğretmiştir. Vegoia'nın vahyine yer hukuku bağlanmıştır.

Peygamberler tarafından Etrüsk halkına bildirilen vahiylerin bulunduğu kitaplar, bir takım doktrinler meydana getiriyordu. Bunlara Romalılar, "Etrusk Disiplini" adını vermişlerdir. Bunları üç grupta toplayabiliriz:

Birinci grup kitaplar: Kurbanların bağır-saklarının yorum sanatını ihtiva ediyordu. Bu konuda Etrüskler üstad olarak kendilerini görüyorlardı. Rahipler, dinin bütün alanlarında yetkili idiler. Özellikle bunların görevleri; Tanrılara sunulan

kurbanların bağır-saklarını okuyarak kader konusunda bilgi vermektir.

İkinci grup kitaplar: Daha çok yıldırımla ilgili etrüsk doktrinini ihtiva ediyordu. Böylece, geçmiş bir fenomene çok önem veriyorlardı. Çünkü bunları, Tanrıların iradesinin elle tutulabilen bir işareti olarak kabul ediyorlardı.

Üçüncü grup kitaplar: Ritüellerle ilgili kitaplardır. Bunlar, insan hayatı ve devlet hayatı ile ilgili kuralları ihtiva ediyordu. Ölülerle ilgili konular yer alıyordu. Ayrıca bağışlanma şekilleri açıklanıyordu.

Etrüskler için tabiat bir çeşit evrensel finaliteye tabi idi. Tabiatta meydana gelen olaylar, insanlara iradelerini ve isteklerini göstermek için tanrılar tarafından meydana getiriliyordu.

Etrüsk rahipleri ve Tanrıları, konusunda birşeyler söylemek de oldukça zordur. Çünkü, Etrüsk panthéonunu ve mitolojisini derinden tanımak mümkün değildir. Gizli güçlerin dışında, Etrüsk Tanrıları, genelde bildiğimiz isimleri taşımaktadırlar, çünkü İtalyancadan alınmışlardır. Meselâ, Ani, Janus'dan, Uni, Junon'dan, Nethuns, Neptune'dan, Maris, Mars'dan, Selvansl Silvanus'dan gelmektedir. Ayrıca, Yunanca'dan gelen kelimeler de vardır. Meselâ, Aplu, Apollon'dan, Artumes, Artemis'den gelmiştir.

Etrüsk dini geleneği, rahipler topluluğu tarafından titiz şekilde muhafaza edilmiştir. Rahiplerin, Etrüsk dini hayatının bütün veçhelerinde büyük yetkileri vardır. Rahiplerin büyücü rolleri olduğu gibi, insanlar ve site üzerine yıldırım-larıda çektiklerine de inanılıyordu.

ETOPYA KİLİSESİ: Etopya'da Hıristiyanlık M.330 yılına doğru Tyr'lı genç bir Hıristiyan olan Frumentius tarafından

yayılmıştır. Kızıldeniz'de gemisi batmış olan Frumentius'u, İskenderiy-yeli Athanese, piskopos olarak takdis etmiştir. Frumentius bu dağlık bölgeye, giriş kanalları ile nüfuz etmiştir. Daha önce aynı yollar, Mısır kraliçesi Hatshepsout'un ve Saba melikesinin gönderdiği askerler tarafından da kullanılmıştır. Etopya, yüzyıllarca tek Hıristiyan Afrika ülkesi olarak kalmıştır.

Lalibela bölgesinin kayalara ayrılmış manastır ve kiliseleri, Bizans'tan ve Kıptilerden etkilenmiş, fresklerle süslüdür. XVI. yüzyıldan itibaren birkaç Ermeni ve Portekiz seyyah, bölge süslemeciliğine yabancı unsurlar sokmuşlardır. Ancak kiliselerin plânı aynı şekilde kalmıştır. Bölge kulübelerinin şeklini hatırlatan kiliselerin yuvarlak planı oldukça ilginçtir.

Habeşistan kilisesi, yakın bir tarihe kadar Mısır Kıpti kilisesine bağlı bulunmaktaydı. Etiyopya patriği, İskenderiyye patriği tarafından atanmıştı. Bugün Etiyopya kilisesi, tamamen bağımsızdır. Kilisenin ruhani reisi, Addis-Abéba'da oturmaktadır. Etiyopya Hıristiyanları monofizitler ve Musevi şeriatının gıda, sünnet ve cumartesi günü ile ilgili birçok yasak ve emirlerini benimsemişlerdir.

EUSEBE de Césarée: Piskopos ve Yunan tarihçisidir (265-340). 313 yılından ölümüne kadar Césarée piskoposluğu yapmıştır. Constantin'in gözde danışmanlarından. Arienlere karşı tartışmada çok önemli rol oynamış ve İznik Konsilinde Athanase'la tartışmıştır. Çok büyük bir bilgin olan Eusebe, tarih ve zaman hesapları üzerinde birçok kaide geliştirmiştir. Başlangıcından M. 323 yılına kadar tüm Hıristiyanlık tarihini içine alan bir kilise

tarihi yazmıştır. Ayrıca, Hıristiyanlığı savunan birçok eser bırakmıştır.

EUTYCHÈS: Monofizitliğin İstanbul'daki kurucusu olan Eutychés (378-454) İsa'nın sadece Tanrısal tabiata sahip olduğunu savunmuştur. İsa'nın insani tabiatının sadece bir görünüm olduğunu ileri sürmüştür. Eutychés'in taraftarlarına Eutychiénsler adı verilmiştir.

EVANJELİK KİLİSELER: Reform döneminde kurulmuş olan kiliselere verilen isimdir. Kısacası, Protestan kiliselerin diğer bir adıdır. XVI. yüzyılda Martin Luther'in başlattığı "İnsanın amelle değerli, imanla kurtulabileceği" tezine ağırlık veren kiliseler, Protestan kiliselerini doğurmuştur. Protestan kiliselerine Evanjelik kiliseler, Reformé kiliseler, adı verilmiştir. Martin Luther XVI. yüzyılda insanın kurtuluşu konusundaki fikirlerini açıkladığı zaman, Katolik Kilisesi, Luther'i aforoz etmiştir. Luther ayrı bir kilise kurmayı düşünmemesine rağmen, Vatikan'ın Luthere karşı tavrı, onun ayrı bir yol izlemesine sebep olmuştur. Lutherilerin çok önem vermeleri nedeniyle de bu harekete "Evanjelik" adı verilmiştir. Protestanlığın diğer bir temsilcisi olan Jean Calvin'in yolundan gidenler ise "Reform kiliseleri" adını benimsemişlerdir.

Protestan kiliseleri, İngilterede Anglikan kilisesi olarak kendini göstermiştir. Anglikan kilisesi, kilise sınırlarında Protestan iken, kilise hiyerarşisinde Katolik geleneği benimsemiştir. Ancak, papanın otoritesini benimsememişlerdir.

Protestan mezhepleri arasında Evanjelik birlik güçlenerek devam etmiş 1846 yılında Londra'da, Avrupa'da ve Amerika'da

elli mezhebin temsilcisi 800 delegenin katılımı ile "Dünya Evanjelic ittifakı" kurulmuştur. İttifakın üzerinde mutabık kaldığı temel prensipler şunlardır:

1. İlähi ilham eseri olan kutsal metinler, tek ve yeterli yetkili kaynaktır.
2. Herkes kutsal metinlerin yorumunda, kişisel düşüncelerini kullanabilir. Bu herkesin hakkıdır.
3. Tanrının birliği üç ayrı birlik olan Teslisede gerçekleşmektedir.
4. İnsan tabiatı sınırsız bir bozulma içindedir.
5. Tanrının oğlu, insan bedenine bürünmüş ve bütün insanların günahlarına keffaret olarak can vermiştir.
6. Kurtuluş sadece imanla mümkün olmaktadır.
7. İnsanları mutlu yapan, Kutsal-Ruhtur.
8. Ruh ölümsüzdür. İnsan kıyamette bedeniyle dirilecek ve son yargıyı İsa yapacaktır.
9. Din adamı kurumu, Tanrısal iradeyle kurulmuştur.
10. Ocak ayının ilk haftası "Evrensel İbadet" haftası olarak belirlenmiştir.

Evanjelic ittifak, kuruluşundan sonra, XIX. yüzyıl boyunca, din özgürlüğü konusunda önemli rol oynamıştır. Ancak XX. yüzyılda etkinliği zayıflamış ve faaliyetleri İngiltere'yle sınırlı kalmıştır. 1867'de Amerika'da kurulan kolu, 1908'de "Federal kiliseler konseyi" ismini almıştır. Evanjelic ittifak 1958'de "Evanjelic misyoner ittifakı"nı kurmuştur.

Amerika'da Protestan eğilimler içinde liberaller ile fundamentalistler arasındaki gerilim XX. yüzyılda artmıştır. Fundamentalistler, zamanla "Evanjelic" ismini benimsemişlerdir. 1942'de kırk kadar mezhep bir araya gelerek, "Ulusal

Evanjelic Birliğini" kurmuşlardır. 1957'de Dünya Evanjelic Dayanışmasını benimseyen birlikler, Amerika Reform kilisesiyle birleşmiş ve "Kongregas-yonel Hıristiyan Kiliseleri Genel Konseyi"ni meydana getirmişlerdir.

EVLİLİK: a) Eski İsrail'de Evlilik: Eski İsrail'de Evlilik ve aile hayatı hemen hemen semitik doğudaki karakteri göstermektedir. Bu karakter, Ataerkil aile tipidir. Aile şefi, çocuklar, torunlar, hizmetçiler ve köleler bu otoritenin altındadırlar. Çünkü Ataerkil toplumların karakteri budur. Evlilikle genç kız, babasının evini terkeder ve kocasının evine gider. Nişanlı kızın babasına verilen Mehir, kadının satın alındığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Mehir, üyelerinden birini kaybeden aile için bir telâfi anlâmu taşıdığı gibi, evlenmenin belli kurallara göre ifâ edildiğini de göstermektedir. Diğer yandan, babaya ödenen mehrin yararlanma anlamıda yoktur. Mehir, dul kalma veya başka bir şekilde reddedilme halinde kadın için bir garanti görevi ifâ etmektedir. Genç kızın bekaretinin tesbiti çok önem taşımaktadır. Şayet genç kadın bakire değilse; recm cezasına çarptırılmaktadır. (Tesniye: 22/13-29)

Koca, efendi olarak telâkki edilmiştir. Onun karısından beklediği şey, Tanrısal takdisin alâmeti olarak çok sayıda çocuk doğurmasıdır. Kısırlık, bir kadın için en büyük felakettir. (Mezmur: 128). Çok nadir olarak erkekler kısır kadınlarına teselli için şöyle derler: "Ben sana on oğuldan daha iyi değilmiyim?" (I. Samuel, 1, 8). Bazıları için zenginlik alâmeti olan poligami, ilk kadının kısırlığı durumunda da ima var olmuştur. Hamurabi kanunlarına göre kısır kadın, kocasına bir cariye sun-

mak zorundadır. Bu durumda doğacak çocuk, meşru olan ilk kadının oğlu olarak telâkki edilir (Tekvin: 16). Nesil endişesi, levirat kanununu açıklamaktadır. Buna göre bir adam çocuksuz ölürse, eşi, ilk kocasının neslini devam ettirebilmek için kayın biraderi ile evlenmektedir (Tesniye: 25/5-10).

Bütün toplumlarda “yakınla cinsel ilişki” temel bir yasaktır. Tekvin’in rivayetleri, klândaki evlilikleri kayırarak sosyal tutarlılığı devam ettirme endişesini izhar etmektedir (Tekvin: 24). Evlenilmeleri yasak olanların listesi Levililer’de uzun bir liste halinde sunulmuştur (Levililer: 18/20).

Eski İsrailde kadının statüsü oldukça düşüktür. Kocasını onu daima reddedebilir. (Tesniye: 24/1). Kadınla erkek aynı haklara sahip değildir. Zina yasak edilmiştir (Çıkış: 20/14), (Tesniye: 5/18), fakat Yahudi şeriatı özellikle kadın üzerine ağırca basmaktadır. Zina eden erkek ve kadın öldürülmektedir (Levililer: 20/10).

b) Eski Ahide Göre Evlilik: Eski Doğu, hayatı, aşkı ve evliliği, mitoloji ve dini rükünler vasıtası olarak kutsallaştırmaktadır. Ana Tanrıça kültü, verimliliğin sembolü idi. Kutsal Fahişelik, hayati güçleri canlandırmayı amaçlıyordu. Babil’de yeni yılın ilk gününde Kral Mardouk ile İştâr’ın birleşmesini temsil ediyordu. Bütün bu uygulamalar Eski Ahitte kınanmaktadır (Tesniye: 23/18). Fakat halk inançları bunları, yaşatma eğiliminde olmuştur. Yahve’nin bütün tasvirleri reddedilmiştir. Evlenme, Tanrının yaratıcı iradesine bağlanmıştır. TEKVİN 2’de erkek ve kadının birbirini tamamlayıcılığı üzerinde durulmaktadır.

Evliliğin temel kanunu, Tevratta şöyle belirtilmektedir: “Bunun için insan anasını ve babasını bırakacak ve karısı ile bir beden olacaktır (Tekvin: 2/24). Normal olarak kadın, babasının evini terkedecektir. Erkek de ilk tesanüt kurduğu kimseleri terkedecek ve karısı ile bir hayat arkadaşlığı kuracaktır.

Yahudi tarihi boyunca, peygamberler, hakimler, aile müessesini, daha istikrarlı ve kadının liyakatına daha saygılı bir şekilde geliştirmeye çalışmışlardır. Tanrı Yahve’nin İsraille yaptığı ahdi, evlilik akdine benzeterek peygamberler, ailenin derin tabiatını anlatmaya katkı sağlamışlardır. Bu konuda Hoşea, öncülük etmektedir. O, putperest halkların sadakatsizliğini kınamakta; onu, zaniye bir kadınla mukayese etmektedir. Yine o, bağışlayıcı ve kurtarıcı aşkla yükselmektedir (Hoşea: 2/20-21).

Aynı konular üzerinde Yeremyada durmuş, Hezekiel ise aldatılmışlıktan kırılgan Tanrısal eşin öfkesini duyurmuştur (Hezekiel: 16/60-2). Sürgünün sonuna doğru, sadakatsiz eşin Tanrı tarafından terkedilmediği ilân edilmeye başlanmıştır. (İşaya, 50/1) Bir zaman için terkedilmiş olan böyle eşlerin nesillerinin çoğalacağı bildirilmektedir (İşaya: 54/1).

Yahudi tarihinde Hakimler, gençleri evlilikte sadakate davet etmişler ve ideal bir kadın portresi çizmişlerdir. Neşideler Neşidesi, karşılıklı aşkı tebci etmektedir. Yahudi geleneğinde mistik aşkın hareket noktası, Tanrı Yahve ve İsrail’in arasında olduğu düşünülen mecazi evlilik olayıdır.

c) Yeni Ahitte Evlilik: Hıristiyanlığın zuhuru anında, İsrailde poligami hemen hemen kaybolmuştur. Ailevi faziletlerin sağlamlığı, çocuk düşürmenin kabul

edilmemesi, İsrail halkının nüfusunun çoğalmasına ve putperestler nezdinde bir cazibe kuvveti olmasına katkı sağlamıştır. Hahamlık yahudiliğinin koyduğu kurallar ve yasalar, kadının aleyhine olmuştur. Meselâ boşanma konusunda, Hillel okulu (daha toleranslı) ile Shammai okulu (daha sert) arasındaki tartışma meşhurdur. Bunun yankısı İncillerde de görülmektedir. Hz. İsa'ya kadını boşama nedenleri sorulduğu zaman şöyle demiştir: "Ferisiler geldiler ve onu deniyerek; Adama karısını boşamak cizmi? diye kendisinden sordular. O da cevap verip onlara dedi: Musa size ne emretti? Onlarda dediler: Musa bir boş kağıdı yazmağa ve kadını boşamağa müsaade etmiştir. Fakat İsa onlara dedi: Yüreklerinizin katılığından dolayı, size bu emri yazdı. Fakat hilkatın başlangıcından Allah onları erkek ve dişi yarattı. Bunun için bir adam babasını anasını bırakacak, karısına yapışacaktır. İki'si'de bir beden olacaktır. Şöyle ki, onlar artık iki değil, fakat bir bedendirler." İsa sözlerini şöyle tamamlar: "Kim karısını boşar, ve başkası ile evlenirse, ona karşı zina eder. Ve kadın kocasını boşar ve bir başkası ile evlenirse, zina eder" (Markos: 10/1-12).

Bu cevap karşısında İsa'nın talebeleri şaşırılmışlardır. Çünkü boşanma, mutlak olarak reddedilmektedir. Çünkü boşanma, geçici bir ödündür. Bunun için İsa, Tekvin'in 1/27; 2/24'deki ifadeleri hatırlattıktan sonra, şöyle diyor: "Allahın birleştirdiğini, insan ayırmasın".

İsa, evliliğin çözülmezliğini iyice belirttikten sonra, boşanmayı söz konusu edenleri şöyle mahkum etmektedir: "Bir kadına şehvetle bakan her adam zaten yüreğinden onunla zina etmiştir" (Matta: 5/28).

Hıristiyanlıkta, karısının sadakatsizliği karşısında istisnaî bir kaidenin olup olmadığı hep sorulmuştur. Bu konuda Matta 19/9'deki cümleler delil olarak ileri sürülmüştür. "Kim zinadan ötürü olmayıp karısını boşar ve başkası ile evlenirse, zina eder; boşanmış olanla da evlenen zina eder."

Aile konusunda S. Paul'un açıklamaları dikkat çekicidir. Aphrodit mabedinin hakimiyetinde olan Corinthe şehrinde evlilikle ve bekaretle ilgili sorulara cevaplar vermiştir: Paul, zina korkusu ile evlenmeyi tavsiye ediyor. O da boşanmayı kabul etmiyor. Paul'un bütün bu konular'daki izahı, I. Korint. Bab 7'de genişçe görülmektedir. Yine, Paul, evli insanlara, istikrarlı bir aile hayatı, tavsiye etmekte, özellikle bekar kalamayanların evlenmesine izin vermektedir. Diğer yandan, Paul'un, I. ve II. Timoteosa'ya yazdığı mektuplar, aile problemlerine çok yer vermiştir. Burada, yaratılış düzeni (I Tm/4,3) ve analığın büyüklüğü (2/15) üzerinde durulmuştur. Yine orada "genç dullar" evliliğe davet edilmişler, çok yaşlılarında kendilerini ibadete vermeleri tavsiye edilmiştir (I tm, 5/3-16).

II. asrın başında Polycarpe, "dulları" "Rabbin Mihrabı" olarak takdim ediyor (Filipelilere: 4/3). Eski Metinlerde, "evlilik âyini" ile ilgili hiçbir şey görülmemektedir. Sadece Antakyalı İgnace'ya göre, piskoposun görüşü olmaksızın evlenmek gerektiği belirtilmektedir (A. Polycarpe, V.2). İşte buna göre Hıristiyanlar bu âdeti devam ettirmektedirler. Bu nedenle Katoliklerin "evlilik sakramenti" olarak kutladıkları âyinin kaynağı İgnace olsa gerektir.

Diğer yandan Paul'un Efesoslulara yazdığı mektupta "evlilik spiritüalitesi" konusunda önemli yenilikler getirdiği görülmektedir. Paul, çiftleri, ilişkilerini İsa ile kilise arasındaki birleşme sırrı üzerine dayandırmaya davet etmektedir. Bunun için şöyle demektedir. "Ey kadınlar! kendi kocalarınıza Rabbe tâbi olur gibi tâbi olun. Çünkü bedenin kurtarıcısı Mesih, kilisenin başı olduğu gibi, erkek de kadının başıdır" (Efesoslular: 5/22-23).

Bu metne göre, İsa'nın durumu, erkeğin karısına olan aşkı için bir model görevi yapmaktadır. Buna göre, kilisenin İsa'ya bağlılığı, eşin hayatı için bir örnektir. Skolostiklerin hazırladığı yedi sarka-ment içine evlilik sakramentide girmiştir. Fakat Protestanlar vaftiz ve Evha-ristiya dışında sakrament kabul etmemektedirler.

Hıristiyanlıkta evlilik ve aile konusunda en önemli karar II. Vatikan konsilinde alınmıştır. Burada aile konusunda şöyle denmektedir: "Hıristiyan ailesi, bir evlilikten ve bir aşk iştirakinden çıkmıştır. Bu akd, İsa ile kilisenin birleşmesi aşkıdır". Böylece Hıristiyan ailesi, bütün insanlara, dünyada kurtarıcının yaşayan varlığını ve kilisenin gerçek tabiatını gösterecektir. Tâ ki Hıristiyan ailesinde eşlerin aşkı, ailenin sadakati ve birliği, bütün aile üyelerinin dostça işbirliği, devam ettiği ölçüde devam edecektir.

ç) **İslâm'da Evlilik:** İslâmiyette evlilik dini bir akitten çok, sosyal bir akit özelliği taşımaktadır. İslâm'da evlilikte esas olan, diyalog üzerine oturan evliliktedir. Böyle bir evlilikte erkek veya kadın egemenliğinden çok, eşler arasındaki işbirliği söz konusu olmaktadır. İslâm'da evlilikte de esas olan eşlerin birbirlerine karşı gösterdikleri saygıdır. İslâm'da poli-

gami, islâmın temel felsefesi değildir. İslâmın temel felsefesi, doğru imana, doğru niyete ve hayırlı işlere götüren düşünce yapısıdır. İslâmın aile hayatına verdiği önemin temel felsefesi, doğru ve dürüst insanın yetiştirilmesidir.

EXİL (EXİLE): İbranicede galout kelimesiyle ifade edilen sürgün, Yahudilerce, hatalarından dolayı, bir ceza olarak kabul edilmiştir. Sürgün ilâhiyatı, dönüş ve Mesih ilâhiyatını da ihtiva etmektedir. Uzun yılları içine alan sürgün (EXİL) karşısında, Yahudi mistiği, Diaspora'ya müspet bir anlâm verme yollarını aramıştır.

Talmud şöyle demektedir: Tanrı, İsrailiileri, sadece başka milletlerin arasında inançlarını yaymaları için dağıtmıştır. (Pesahim: 87b). Kabalist İsaac Louria, İsraililerin dünyanın yaratılışı sırasında tüm yeryüzüne saçılmış olan kutsallık "kıvılcıklarını" toplamak için dağılmaları gereği üzerinde ısrarla durmaktadır. Sürgünler, böylece, dünyanın mesihi kurtuluşuna iştirak etmektedirler. Yahudi geleceğine göre, Tanrısal varlık (chéhina veya shekinah) Yahudi milleti ile birlikte sürgün edilmiştir. O, ancak Mesih geldiği zaman, onunla birlikte SİON'a dönecektir.

EYUB KİTABI: Eski Ahidin kitapları arasında yer alan Eyub Kitabı, Yahudi kutsal kitabı olan TANAHA'nın bölümleri arasında yer almaktadır. EYUB kitabı, bir hikmet kitabıdır. Eyubun sabrını ve hikmetlerini dile getirmektedir. M.Ö. VI. veya V. yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir. Kitaptaki bazı bölümlerin sonradan ilave edildiği kabul edilmektedir. Eyub kitabında, Eyub'un üç arkadaşı arasında geçen tartışmalar yer almaktadır. Eyub, Allahla konuşarak acılarını dile getirmek-

tedir. Bu acıların nedenleri ve bunlara karşı gösterilen sabır, Eyub kitabında dile getirilmiştir.

Eyub kitabındaki tartışmaların merkezini, Eyub oluşturmaktadır. Eyub'a göre kendisi günahsızdır. Ancak arkadaşları onun günahkar olduğunu savunmaktadırlar. Ancak, Eyub bu açıklamalardan tatmin olmuş değildir. Eyub ile Allah arasında geçen konuşmalar da Eyub'u tatmin etmez. Fakat konuşmalardan çıkan sonuç şudur: Allahın insanlar için takdiri birçok hikmetlerle doludur. Allahın hikmetinin gayesini bilemeyiz. İnsana düşen görev, elinden geleni yapıp, gerisini Allah'a bırakmaktır. Eyub kitabı, kırk iki babdan meydana gelmiştir. 32-37 babların sonradan ilave olduğunu belirten kaynaklar vardır.

EZEKİEL: Rahip Buzi'nin oğlu olan Ezéchiel, sürgünden sonra, Yahûdi formasyonu üzerinde kesin bir tesir icra etmiştir. Ezekiel'in ortaya koyduğu doktrin, eski Ahidin peygamberlerinin ortaya koyduğundan daha kolaydır. Ezekiel kral Joiakin (M.Ö. 597) ile birlikte sürgüne gönderilmiştir. Ezekiel, Babil sürgünleri sırasında görevini icra etmiştir. O, boş hayallere karşı sürekli halkı uyarmıştır. Ezekiel, gelecekteki ceza üzerinde, cemaatini düşünmeye davet etmiştir. M.Ö. 586'daki Kudüs'ün kesin olarak düşmesinden sonra o da mesajını değiştirmiştir. Çünkü o vakit ümitsiz halk kendi kendine şunu soruyordu: "Nasıl yaşayacağız?" O, buna bir ümit ışığı ile cevap veriyordu: "Niçin ölüyoruz. İsrail'in evi içinmi?" (33/10) ve geleceğin planının çiziyordu. Hezekiel kitabının yayıncıları, onun ilk metnindeki sadeliğini bozmuşlardır. Onlar, peygamberin düşüncesini yeni

noktalarda geliştirmişlerse de, Hezekiel'in açıklamalarını ağırlaştırmışlar ve onun metnini müphem hale sokmuşlardır. Ancak, Ezekiel, hayret verici bir yazardır. Onun açıklamalarında, evrensel mitolojinin belli başlı konularını bulmak mümkündür. Meselâ, ilkel adam, ejderha, kozmik ağaç gibi. Ezekiel, düşüncesinin kaynağındaki şeyi I. babda açıklamıştır. Detaya boğulmakla birlikte global anlam açık olarak görülmektedir. Tanrı, kozmozda ve dört canlı tarafından sembolize edilen sayısız güçler üzerinde saltanatsürmektedir. Bu canlı varlıkların tasviri, Mezopotamya saraylarına ve mabedlerine girişleri gözetleyen Kéribimleri hatırlatmaktadır. Ezekiel'e görülen Tanrı, Sina'nın Tanrısıdır. Süleyman mabedinin kemerinin üstünde hazır olan Tanrıdır. İşıya O Tanrıyı mabedde görmüştür. O, evrenin Tanrısıdır. Sürgünlere yakındır. O, sürgünler arasına mabedini kurmuştur (XI/16). Ezekiel, İşıya'nın doktrinini geliştirmiştir. Ezekiel'in, cesur şekilde İşıya'nın düşüncesine girdiği diğer bir noktada; İşıya şehri, kutsal ikamet nedeniyle ihlâl edilmez görünken; Ezekiel, başşehir, putperestlik günahı yayılınca, alınacağını düşünüyordu (VIII). Kudüs şimdi yanmıştı. Hezekiel, sürgünlerin ümitsizliğini ıshıtiyordu. "Bizim ümidimiz yıkılmıştır. Bu bizden yapılmıştır" (37, 11). Ezekiel, İsrail vicdanında kesin bir gelişme meydana getirmiş ve şöyle demiştir: Suç işleyen can, ölecek olan odur; babanın fesadını oğul taşımaz ve oğulun fesadını baba taşımaz; salihin salahı kendi üzerinde olur, kötünün kötülüğü de kendi üzerinde olur" (18/20). Aynı konu 3/16-21; 33/1-20 de yeniden ele alınmıştır. Yine o, mesajlarında "Adaleti nedeni ile yaşa-

mak” prensibini yaymıştır (6/8-10; 9/4; 11/13; 12/16; 14/22). Ezekele göre yargılama yapılırca, geriye gerçek diriliş olan kurtuluş kalacaktır (37. Bab). Son yargılama gününde herkes dağıldığı yere toplanacaktır. Hayata kavuşan halk, ata toprağı üzerinde toplanmış olacaktır. Abdest onları temizleyecek. Bu pasaj Yeremya'nın 31/31-34 pasajları ile mukayese yapılabilir. Bu yeni hayat, birleşik bir krallıkta gerçekleşecektir. Şüphesiz bu da Davud soyundan gelen birinin soluğı ile olacaktır. Ezekele'in 40-48 babları, yeni mabedi tasvir etmektedir. Mabeden fıskıran su, ölü denize kadar her yerde hayat vermektedir (47. Bab). Ezekele kitabının son cümlesi “Yahve oradadır” diye bitmektedir.

EZRA'NIN BİRİNCİ VE İKİNCİ KİTABI: Yahûdi kutsal kitabı'nın yetmişler tercümesinde yer aldığı halde, daha sonra kutsal metinlerden çıkarılan apokrif metindir. Bu metin, bugün Yahudi kutsal kitabındaki EZRA isimli metin değildir. Apokrif olan bu metnin Aramice veya İbranice yazılmış olma ihtimali büyüktür. Bugün bu metnin Yunancası ve Lâtincesi mevcuttur.

Ezra'nın birinci kitabındaki konular, M.Ö. 621-444 tarihleri arasında Yahudileri ilgilendiren konulardır. Apokrif olan bu metin, bugün kutsal kitapta yer alan EZRA kitabıyla paralellik arz etmektedir. Apokrif kabul edilen metin, Babil esareti sonucundaki Yahudi kültürel ve sosyal tarihini yansıtmaktadır.

Bu metniler üzerinde çalışanlar, bu metinlerin M.Ö. II. yüzyılda Mısırlı bir Yahudi tarafından kaleme alındığını tahmin etmektedirler. Bu metin, Yahudi tarihinden çok, Yahudi ahlâkî kurallarını yansıtmaktadır. Metinde, Tanrı Yehova, Yahudi şe-

riatı, Kudüs tapınağı, yabancılarla evliliğin yasaklığı gibi konular üzerinde durulmaktadır. Meşhur Yahudi tarihçisi, Josephos (Yasef ben Mathas), bu Apokrif metne çok önem vermiştir. Ezra'nın birinci kitabı, Ezra'nın üçüncü kitabı olarak da bilinmektedir.

Ezra'nın ikinci kitabında, apokrif metin olarak kabul edilmektedir. Bu metin, Ezra'ya gelen yedi vahyi ihtiva eder. Ancak bu metin, M.S. 100 yıllarında bir Yahudi tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir. Yazıldığı dil, Aramice'dir. Milâdi ikinci yüzyılda bir Hıristiyan tarafından, kitabın Yunanca metnine bir giriş yazılmıştır. Bundan yaklaşık bir asır sonra yine, başka bir Hıristiyan yazar Yunanca metne XV. ve XVI. bölümleri eklemiştir. Bu Yunanca metin, İsa ve Hıristiyan öğretilerini anlatmaktadır. Aramca ana metin kaybolduğu için, daha sonraki çalışmalar hep, Yunanca metin üzerinde yapılmıştır.

Ezra'nın ikinci kitabındaki ana konu, dünyanın sonuyla ilgilidir. Metinde Yahudi milliyetçiliğı ve Yahudi dini hakkında temel fikirler mevcuttur. Yine metinde ele alınan konulardan biri, Kudüs mabedinin tahribinden sonra, Yahudilerin içine düştükleri sıkıntılardır.

F

FÂTİMA: Portekiz'in Santarem şehrinin Vila de Ourém de Fâtıma'nın görüldüğü yere izafeten verilen bir isimdir. Fâtıma, Leira'nın 29 km. Güneydoğusundaki Cova de Íria platosu üzerinde bulunmaktadır. Adını, XII. yüzyılda yaşayan Mağribli bir prensten aldığı kabul edilir. 1917 yılından sonra bu yer, katolik kilişesince Hz. Meryem'e adanmış önemli Hac yerlerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Yaygın olan inanca göre, 13 Mayıs 1917'de üç köylü çocuğu Lucia dos Santos, Francisco ve Jacinto Marto, elinde tesbih olan bir kadınla karşılaşmışlardır. Bu karşılaşma, Ekim ayına kadar her ayın 13'ünde tekrarlanmıştır. 13 Ekim'de Fâtıma'da toplanan büyük bir kalabalık, "Tesbihli kadının" üç çocuğa görünmesinden sonra "Mucizevi bir güneş" olayına şahit olmuşlardır.

Katolik kilisesi başlangıçta bu olaya pek inanmamış, ancak 13 Ekim 1930'da Meryem Ana'nın, çocuklara görüldüğünü

kabul ettiğini LEİRİA piskoposu açıkça bildirmiştir. Aynı yıl, Vatikan bu kararı kabul ettiğini bildirmiş; Papa, burayı ziyaret eden hacıların günahının bağışlanacağını resmen ilân etmiştir. Bundan sonra Fatıma'ya hac seferleri başlamıştır. İlk Hac kafilesi 1927 yılında olmuşsa da, daha sonra bu seferler sıklaşmıştır. Fatıma'ya muhteşem bir Bazilika inşa edilmiş ve 1953'de ibadete açılmıştır. Bazilika yalnız bir ibadet yeri değil, etrafında hastahane ve şifa evleri de bulunan bir külliye'dir. Buraya birçok hasta, şifa niyetiyle gelmektedir. Tesbihli kadının ilk görünüşünün 50. yıl dönümü olan 13 Mayıs 1967'de Fâtıma'da bir milyon insan toplanmış Papa VI. Paul burada bir ayin yönetmiştir. Vaktiyle küçük bir yerleşim birimi olan Fatıma'nın nüfusu bugün on bine ulaşmıştır.

FENER RUM OKULU: İstanbul'daki Rum cemaatinin destekleriyle kurulan İstanbul'daki en eski Rum okuludur. Okulda eğitim Türkçe ve Rumca yapılmaktadır. Bu okulun tarihi İstanbul'un fethinden önceye dayanmaktadır. Fetihden önce, Rum Ortodoks patrikliğinin kontrolü altında öğretim yapılmaktaydı. İstanbul'un fethinden sonra, Rum okulu faaliyetlerine devam etmiştir. 1454 yılında MATHEOS KAMARYOTİS tarafından okul yeniden düzenlenmiş ve Fener Rum mektebi adını almıştır. Fener Rum Mektebi, zengin Rumların maddi desteği ile ayakta kalmış ve İstanbul'da çok kaliteli öğretim vermiştir. Bu mektebe Rumlar, Mekteb-i Kebir ismini vermişlerdir. Fener Rum okulu, doğrudan patrikhaneye bağlı olarak faaliyet göstermiştir.

Fener Rum okulu bugünkü bulunduğu yere 1883'de taşınmıştır. Önceleri okulun

ders programında Türkçe, tarih, ilâhiyat ve kilise tarihi, Yunan edebiyatı, felsefe hitabet, riyazî ilimler, Lâtince ve Fransızca dersleri vardı. Daha sonra, kimya, fizik, iktisad, ticaret ve muhasebe dersleri de konmuştur. 1888’de Fener Rum okulunda, ilk öğretmen okulu bölümü açılmıştır. Bu bölüm, 1919 yılına kadar devam etmiştir. Fener Rum okulunun yönetimi, patrikhane tarafından seçilen beş kişilik bir metropolit heyeti tarafından yürütülmüştür. Yönetim bu şekilde 1856 yılına kadar devam etmiştir. 1856 İslahat Fermanından sonra okul yönetimi, bir metropolitin başkanlığında, Rum ileri gelenlerinden seçilen beş kişilik bir heyet tarafından yönetilmiştir.

1923 yılında Lozan Antlaşması sonrası, Fener Rum okulu patrikhanenin denetiminden çıkararak, Rum cemaati tarafından yönetilmeye başlamıştır. Okul bütçesi, devlet yardımı, cemaat yardımı ve okulun gayri menkul gelirlerinden oluşuyordu. Fakat en büyük maddi destek, öğrenci paralarından geliyordu.

1924’de çıkan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile birlikte Fener Rum okulu, yeniden düzenlenmiş olup, Fener Rum Erkek lisesi adını almıştır. 1949-50 ders yılında buna bir de fen kolu ilave edilmiştir. 1969-70 ders yılından itibaren ilkokul bölümüne öğrenci gelmediği için kapanmıştır. Fener Rum Erkek lisesi olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir. Lisede Türkçe ve Türk Kültürü derslerinin dışındaki dersler Rumca okutulmaktadır. Yabancı dil olarak Fransızca, Almanca ve Latince dersleri okutulmaktadır.

Fener Rum erkek lisesini bitirenler, Türkiye üniversitelerine gidebilmektedirler. İstanbuldaki Rumların en önemli okullarından sayılan Fener Rum okulu yüzyıl-

lardır Rumlara hizmet eden insanlar yetiştirmiştir. Osmanlı döneminde önemli tercümanlar buradan yetişmiştir.

FENER RUM ORTODOKS PATRİKHANESİ: XI. yüzyıla kadar Hıristiyanlık bir bütünlük içinde Vatikan merkezli bir yönetimle devam ederken, 1054 tarihinde, Roma kilisesi ile İstanbul kilisesi arasında “Kutsal-Ruhun çıktığı yer” konusundaki ihtilafta, Roma kilisesi, Kutsal Ruhun hem Baba’dan, hem de oğuldan çıktığını iddia ederken; Kutsal Ruh’un sadece Baba’dan çıktığını iddia eden İstanbul kilisesini kızdırmış ve iki kilise, birbirlerini Aforoz eden bir bülteni Ayasofya kilisesinin mihrabına koymuşlardır. Bu aforoz hareketinden sonra Roma kilisesi, Lâtin Katolik kilisesi, İstanbul kilisesi de Rum ortodoks kilisesi ünvanını almıştır. Böylece, iki kilise birbirinden tamamen ayrılarak iki rakip kilise haline gelmişlerdir. İstanbul kilisesinin en yüksek derecede olan başpiskoposluğu, Rum Ortodoks kilisesi olarak isimlendirilmiştir. Bu kilise, doğru inancı benimseyen anlamında **Ortodoks** ismini Roma kilisesi evrensel anlamına gelen **Katolik** ismini almıştır. Ancak her iki kilise de hem doğru inanç, hem de evrenel kilise olma iddialarını sürdürmüştür.

Rum Ortodoks kilisesi, Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethine kadar geçen 1054-1453 yılları arasındaki dönemde gerçek Bizans kilisesi olma rolünü üstlenmiştir. Zaten bu döneme Ortodoks kilisesi tarihinde “**Gerçek Bizans Dönemi**” denmiştir. Bizans’ta Hıristiyanlığı ilk yayan kimsenin havarilerden **Aziz Andreas** olduğuna inanılmıştır. Bunun için Bizans kilisesi, kendini Havari kilisesi olarak görmektedir. Bizans’ta Hıristiyanlık, miladi asrın başından itibaren gizli şekilde

yayılmıştır. Milâdi 38-54 yılları arasında Aziz Andreasın talebesi olan STAKHYS Bizansın ilk piskoposu kabul edilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun başkentini Roma'dan Bizans'a taşıyan I. Cons-tantinus, Bizans'a Konstantinopolis (yeni Roma) adını vermiştir. Böylece Bizans kilisesi, başpiskoposluk derecesine gelmiş oluyordu. I. İstanbul konsili olarak tarihe geçen 381 konsilinde, İstanbul piskoposluğunun Roma piskoposluğu seviyesinde olduğu karara bağlanmıştır. Bu karar 451 Kadıköy konsilinde de onaylanarak İstanbul piskoposluğuna, Balkanlardaki ve Anadolu'daki kiliseler bağlanmıştır. VI. Yüzyıldan itibaren de İstanbul piskoposluğu "Konstanti-nopolis ya da Yeni Roma Başpiskoposu ve Ökümenik patrik" ünvanını almıştır. Ancak özellikle patriğin ökümenik özelliğine Papa I. Gregorius karşı çıkarak benimsememiştir.

Doğu Avrupa'ya Hıristiyanlığın yayılmasında İstanbul piskoposluğunun büyük rolü olmuştur. Ancak XI. Yüzyılda Roma kilisesi ile arasında çıkan ayrılıktan sonra, İstanbul kilisesi etkisinde olan Bulgaristan, Sırbistan, Romanya, Rusya kiliseleri Katolik Hıristiyanlığın önünde birer engel olarak görülmeye başlanmıştır. Çünkü bu bölgelerde Roma Katolik (Evrensel) kilisesi, Polonya hariç hiçbir destek bulamıyordu. Bunun için Roma, İstanbul kilisesini, kendi mensuplarını bünyesine aldığı için itham ediyordu. Meselâ, 867 yılında patrik Photius, Papa I. Nicolaus'u, Bulgaristan kilisesi üzerindeki yetkiyi zorla ele geçirdiği için kınıyordu. Bugün hâlâ Roma ile İstanbul arasında UNİATES problemi varlığını korumaktadır. Uniates, Roma kilisesine bağlı olan

şark mezheplerine ve onların geleneksel kiliselerine verilmiş bir ün-vandır.

Doğu ve Batı kiliseleri ve imparatorlukları arasında zaman zaman müslüman fetihlerine karşı birleşme eğilimleri görülse de, bu birleşme bir türlü sağlanamamıştır. Bu birleşmeyi özellikle İstanbul patrikleri samimi olarak istememişlerdir. 1204 yılındaki IV. Haçlı seferi sırasında Latinler İstanbul'u işgal etmişler ve patriğin makamında bir sürü hakaret yapmışlardır. Birçok Ortodoksu da öldürmüşlerdir. İşgal sırasında patriklik makamı İznığe taşınmıştır. Ancak 1261 yılında VIII. Mikhail Palailogos, İstanbul'u Lâtinlerden geri alarak patriklik makamını yeniden İstanbul'a taşımıştır. Tarih boyunca Doğu ve Batı kiliseleri arasındaki gerginlik devam etmiş, bu da Osmanlı işgalini kolaylaştırmıştır. Osmanlı devletinin, Bizans'ı ciddi şekilde sıkıştırdığı sırada bile patrik makamında olan II. Athanasios, iki kilisenin birleştirilmesine karşı çıkıyordu. Bunun için de istifa etmişti.

1453'de Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethedince, patriklik makamının boş olduğunu öğrenmiş, hemen bir Ortodoks Patriğin seçilmesini, Ortodoks cemaatına bildirmiştir. Fatih'in emri üzerine ruhani meclis 1454'de toplanmış, Georgios Kortiosios Skholariosk'u, II. Gennadios, adıyla İstanbul patriği seçmiştir. Fatih, İstanbul patrikliğinin yetki alanlarını Bizans imparatorluğu dönemindeki sınırlara kadar genişletmiştir. İstanbul patriğini, Osmanlı Devleti sınırları içindeki bütün Ortodoksların temsilcisi olarak kabul etmiştir. Böylece, Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul patriğinin geleceği teminat altına alınmış ve protokolde vezirlerle eşit tutulmuştur. Fatih'in yayınladığı

bir beratla, patriklik vergi vermeyecek, yeniçeri askerlerince korunacaktı.

Patriklik makamı olarak muhtelif yerler kullanılmıştır: 1453-56 yılları arasında Fatih'teki Havariyyun kilisesi, 1456-1587 yılları arasında Çarşamba'daki Theoto-kos Pammakaristos manastır kilisesi, patrikliğe mekan olmuştur. 1587-1597 yılları arasında ise, muhtelif yerlerde patriklik makamı kurulmuştur. 1597 yılında Ayvansaray'daki **Hagios De-metrios Kanabes kilisesine** taşınmıştır. Patrikhane XVII. Yüzyılda bugün bulunduğu yerdeki AYA YORGİ kilisesine yerleşmiştir.

Fener Rum Ortodoks patrikhanesi, tarih boyunca Osmanlı Devleti ile daima iyi ilişkiler içinde olmuştur. Osmanlı, Din ve vicdan hürriyetine saygılı olarak, patrikhaneye gerekli desteği vermiştir. Fakat zamanla patriklerin yürüttükleri siyasete görede durum değişmiştir. Bazan patrikhane, Osmanlı Devleti'nin menfaatlarına zarar verici politikaların da içine girmiştir. Bütün bu durumlar, patrikhanenin, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini etkilemiştir. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında gelişmeye başlayan Balkanlardaki milliyetçi hareketlere, patrikhane destek vermiştir. Bu milliyetçiliği, Rum milliyetçiliği olarak benimseyerek, diğer etnik kökenli Ortodokslara ilgi göstermemiştir. Balkanlar'da Rum milliyetçiliğini destekleyerek, diğer gruplara baskıya kalkan patrikhane, ciddi hatalar yapmaya başlamıştır. Bunun üzerine 1865'de Romanya, 1870'de Bulgaristan, 1879'da Sırbistan kiliseleri bağımsız kiliseler haline gelmiştir. I. Dünya savaşı sonrası zayıflayan Türkiye'ye karşı, düşmanlarla işbirliği içine girmiştir. 1924'de Lozan Ant-

laşmasıyla Patrikhane dini bir kurum haline gelmiştir.

Fener Rum Ortodoks patriği olabilmek için Türk vatandaşı olma şartı vardır. Yine Patrik, Türk vatandaşlarından oluşan Rum Ortodokslarının teşkil ettiği Sen Sinod (Kutsal Meclis) tarafından seçilmektedir. İstanbul başpiskoposluk bölgesi olarak kabul edilmektedir. Bu bölge, Kadıköy, Terkos, Büyükkada, İmroz ve Bozcaada olmak üzere dört metropolitliğe ayrılmıştır. Ayrıca patrikhaneye bağlı olarak Athos adasındaki Manastır topluluğu, Patmos'daki aziz Yuhanna Manastırı, Yunanistan'daki piskoposluklar, on iki adadaki piskoposluklar gösterilebilir. Ayrıca, patrikhaneye bağlı, Avrupa'da ve Amerika'da Ortodoks merkezleri vardır. Cumhuriyet döneminin en aktif patriklerinden birisi I. ATHENAGORAS ile bugünkü patrik BARTHELEMEOS'dur. Özellikle I. Athenagoras, kiliseler arasındaki diyalog çağrısı ve Ortodoks kiliselerini konsillerle birleştirme hazırlığı girişi ile dikkat çekmiştir. Hıristiyan birliği için, İstanbul patrikliği, 1948'de kurulan kiliseler birliği konseyine Anglikan ve Luthercilerle birlikte katılmıştır.

İstanbul Ortodoks patrikliği, ortodoksların dağılması karşısında endişe duyarak I. Athénagoras "Ortodoks Konsil" hazırlığına girmiştir. Bunun için Amerika'da, Ortodoks piskoposlardan oluşan bir konferans düzenlemiştir. Ancak bu konferansta da Rum milliyetçiliği ağır basmış ve böylece patriklik Arap Ortodoksları gücendirmiştir. Bu kırgınlığa Rusya'dan göç eden Slav Ortodokslar da katılmıştır. Bugün Fener Rum Ortodoks Patriği Barthelemos, ökümenik patrik sıfatını zaman zaman kullanmaktadır. Ancak Fe-

ner patriği hiçbir zaman ökümenik bir patrik değildir. Bu, Bizans dönemine ait bir sıfattır. Bugün İstanbul Ortodoks Patriğinin, Moskova Gürcistan, İskenderiyye ve daha birçok Ortodoks Patrikliği üzerinde hiçbir yaptırım ve manevi gücü yoktur. Zaten, Ortodoks Patriklikleri, tabiatı gereği bağımsızdırlar. Ortodoks-lukta, Katoliklikteki merkezîyetçi yapı yoktur. Bunun için ökümenik patrik sıfatı, bir Bizans dönemi hatırası olarak kalmıştır.

FENİKELİLERİN DİNİ: Fenikelilerin, Kenanlıların ve Kartajalıların dini, Sami kavimlerin dinine bağlı görünmektedir. Bu dini şekiller, M.Ö. III. bin yılında da tam bir hayatîyet kazanmıştır. RASSHAMRA (Ugarit) kazılarında çok sayıda ve çeşitli konularda tabletler bulunmuştur. Bu tabletler, Fenike mitolojisi ile ikibin yılı Fenikesinin sosyo-politik teşkilatı hakkında bilgi vermektedir. Yine İtalyanların Sülyada Malta'da ve Sardunya'da yaptıkları yeni kazı buluntuları bu alandaki bilgilerimizi zenginleştirmiştir. Fenikeli denizciler ve tacirler, Tanrılarını Mısır'a kadar götürmüşlerdir.

TANRI VE TANRILAR: Diğer doğu dinlerinde olduğu gibi, Tanrıya yaklaşım, metafizik olarak değil, müşahhas hayat-taki beşeri tecrübe ile olmuştur. İnsan, hayatının gelişimi esnasında, kendinden daha zeki güçlerle karşılaşmış veya daha büyük güçler kullanmıştır. Onların müş-terek ismi, EL veya İLU'dur. Bunlar, muhtemelen gücü ve gürbüzlüğü simgelemektedir. Bu güçler, kozmik veya fizik, politik veya psikolojik, sosyolojik veya psikolojik düzeyde olabilmektedir (Hastalık veya şifa tanrıları gibi). Bu Tanrılar, savaşıyorlar

veya birleşiyorlar. Kainattaki bu güçler arasındaki bağlantıyı sadece Fenike dini yansıtmamaktadır. Fakat bu karşılaşma bölgesinde Fenike Tanrı panteonunda ku-zey Anadoludan, Batı Mezopotamya'dan, çöl bölgelerinden veya Batı denizcileri ve tüccarlardan gelen farklı dini tecrübelerin etkileri görülmektedir.

EL, yüce bir Tanrıyı ifade etmektedir. Ay-nı zamanda yaşlı ve uzakta olan bir Tanrı olarak düşünülür. Bunun için Kartaja'da pratik olarak kaybolmuştur. O, herşeyden önce Tanrı-baba'dır. Tanrılar babasıdır ve insanların atasıdır. Verimlilik Tanrısıdır. Bunun için ırmakları o akıtmaktadır. Fa-kat onu zaman zaman canlandırmak gerekmektedir. İki bin yılının Tanrılar liste-sinde Tanrı EL imajı, ikiye veya üçe bölü-nebilmektedir. Meselâ, EL Saphôn (kuzey veya bir mabed) denildiği gibi, sadece ELde denilmektedir (Bu durumda Mezo-potamya'da olduğu gibi şahıs Tanrı du-rumundadır). EL, kendisine inananı ko-rumakta ve ona rüyasında görünerek rehber olmaktadır.

Ras Shamra'da bulunan listede EL'den sonra, Tanrı, Dâgân gelmektedir. Bu du-rumda EL, avcı bir toplumun yardımcısı olarak kalmaktadır. Dâgân ise, yerleşik toplumların zahire tanrısıdır. Bu Batı Semitlerin eski Tanrısı'dır. Ancak bu Tan-rının rolü Fenikedeki oldukça silinmiştir.

Dikkat çeken diğer bir Tanrı Baal'dir. Baal, Rab, sahip demektir. Baal, birçok istikamette Rab'dir. Yine Ras Shamra liste-sinde yedi Baal vardır. Baal, kutsal meka-nın sahibidir. Tarlalara verimlilik için Baaller, konmuştur. Kenanlılar'da birçok isim, Baal'ın yardımına sığınmıştır. Mese-lâ, Baal Péor, Baal Méon. Tyr'de Melqart ismi altında Baal, sitenin kralıdır. Birinci

bin yılında o, **Baal Shamin** göklerin Baal'ı olacaktır. İkinci bin yılda, Tanrı Haddad ile özdeşleşmiş "**bulutların süvarisi**" olmuştur. Yani, yer sarsıntısı, gök gürültüsü ve bulutlar içinde bereketlendirici yağmur getiren fırtına Tanrısı olmuştur. Denizden yağmur getirmiş, fakat deniz Tanrısı Yam ile rekabet içine girmiştir. Zirai verimlilik Tanrısı kim olursa olsun, Baal, zahire Tanrısı olmamış ve Môt ile çekişme içine girmiştir. Çünkü Môt hem zahire hem de ölüm Tanrısıdır. Yazın kavurucu sıcakları olduğu zaman Môt, Baal'a galip gemekte; fakat son baharda Baal galip gelmekte ve mutlu olmaktadır. Baal efsanesine, Yunanlılardaki Adonis kültü uygun düşmektedir.

Diğer korkunç Tanrı, Tanrı Reshef'tir. Hastalık ve ölüm Tanrısı'dır. Onunla birlikte, ikinci derece birçok Tanrı yer almaktadır. Bunlar, ziraatı, san'atı, medeniyeti ve hükümeti gözetmektedirler. Bunlardan sonra, melek olarak gönderilenlere bağlı Tanrılar yer almaktadır.

Yine Fenikede, Tanrıçalar da büyük rol oynamaktadırlar. El, Ashérat, denize ortaktır ve Tyr'de bir mabedi vardır. Athar, onun oğlu olarak telâkki edilir. Astarté şekli altındaki Tanrıça'nın rolü, özellikle birinci bin yılda oldukça büyüyecektir. Gögün kraliçesi olarak bu figür, Anat ile karışacaktır. Bu Tanrıça, olağanüstü faal ve kan akıttıcıdır. Ras Shamra'da Baal'in kızkardeşi, yazın Môt'un darbesinin intikamını almıştır. Fakat o, güneş Tanrıçası **Shapash** olmaksızın yapamaz.

Fenikeliler'de ibadete gelince, orada, Hanedanlığın korunmasında yine de **Shapash** (güneş Tanrıçası)'nın rolü büyüktür. Tanrılaşma olmadan kral kutsal ve lutufkâr EL'in oğludur. Onun hastalığı,

yaşlılığı ve ölümü, birtakım problemler ortaya koymaktadır.

Hakim kral EL'in hikmetine iştirak etmektedir. EL'in görüşü, mutlu bir ebedî hayat sağlayacaktır. Kral, bu durumda hanedanlığın kurucu mührünü hâlâ kullanmaktadır: Yagarum. Bunun önüne Antik Rephaim, geçmiştir. Romalılar Rephaim'leri Mânes olarak tercüme etmişlerdir. Fakat, ölümler dünyası, köklü şekilde yaşayanlar dünyasından ayrılmış değildir. Baba, bir çocuk sahibi olduğu için kutlanmaktadır. Çünkü çocuk, babasının yararına kült fonksiyonunu devam ettirmektedir.

Burada büyük liturjik merasimlere kral başkanlık etmektedir. Böylece, Tanrısal statülerin transferi söz konusu olduğu zaman "**kralın kurban olması**" âdeti vardır. Bu muhtemelen Babildeki Akitu veya Mısır'daki Edfou Horus merasimleri gibidir. "**Kral yıkanmakta ve temiz hale gelmektedir**". Bu merasim çoğu zaman, dolunayın arefesinde güneşin batışı esnasında yapılmaktadır.

Tanrıların ikamet yerleri vardır. Bu bazen basit bir taşır. Beyt-EL, zamanla **bétyle** haline gelecektir. Fakat bir sitenin içinde veya yakınındaki mabed, gerçek saraydır. Orada Tanrı (El gibi kral, kraldır) masasına insanları ve Tanrıları kabul etmektedir. Fenike dininin temel kurbanı şölen yemeğidir. Orada sarhoş olununcaya kadar yenir ve içilir. Kurbanın temeli, ne kandır ne de hayvan boğazlamadır. Çünkü aynı kelime, tüketilecek hayvanları ve bitkileri de ilgilendirmektedir. Bu tüketim, bereket Tanrılarının verdikleri hayata iştirakı ifade etmektedir. Bu kurban, barış getirmektedir. Barış SLM'dir. İbranice ise **Shalôm**'dur. Bazı kurbanlar için, bir du-

varın üzerine çıkarmak veya bir duman çıkarmak gerekir. İşte buna İbraniler'deki **Holocauste** (Kurban yakma) uygun düşmektedir. Bu, Kartaca ve Fenike'nin ateşimsi kurbanlarıyla bağlantı göstermektedir. Burada "**kokulu tak-dimeler**" söz konusu olabilir. Fakat, Ras Shamra, daha önce bu merasimi tanımıştır. Daha sonra Tyr, Moab, Kartaca ve Kudüs'te yeni doğanların, dramatik politik durumları da "**Ateşten geçmeyi**" zorunlu bir merasim olarak gerekli görmüştür. Normal olarak bu merasim, hasat, çift zamanı ve yıllık kurbanlarla mevsimlik bir görünüm arz etmektedir.

Bu merasim için kral hazır oluyor veya onun yerini "**Tanrının insanları**" olan rahipler alıyordu. Onlar, farklı kategorilere ayrılıyorlardı. Muhtemelen rahipler şefleri ile birlikte, Tanrılar veya kahinler haline gelmektedirler. Onların yanında, zaruri olarak kutsal fahişe olmayan fakat ayin yöneten kutsallar vardır. Nihayet karaciğer falcılığı ile uzman olanlar ve **shâa** yer almaktadır. Bu, kralın taşıdığı kutsal bir ünvanıdır.

Fenike dinî hayatında Mabedin (bétyle) hemen yanında dikme taş (Bu erkek verimliliğinin sembolüdür) ve Kutsal ağaç bulunmaktadır (Bu da dişi verimliliğinin sembolüdür). Fakat çok sık olan Tanrı heykeli, Tanrının varlığının sembolüdür. Çıplak Tanrıça heykellerinin yanında Baal için hatta EL için erkek figürleri bulunmaktadır. Semit Tanrıları genelde stilize edilmiş bir dağlık bölgede görünmekte, takdimeleri, şarap ve sütü orada kabul etmektedir. Yemek sahneleri çok sık görülmektedir. Bazıları, cenaze merasimlerini göstermektedir.

Diğer yandan muskaların yanında belirli işaret ve amblemlerle belirtilmiş eşyalar görülmektedir. Bunlar sivri üçgen şeklidir. Fenike dinî hayatında, çocuk kurbanı ve kutsal fahişelik büyük dini sofuluk hareketleri olarak görünmektedir.

FERİSİLER: Pharisien kelimesi, Aramice perishayya kelimesinden gelmektedir. Kelime olarak, "**Ayrılmış**" anlamına gelen bu kelime Yahudi şeriatına kendini vermiş, dindar Yahudilere tahsis edilmiştir. Çünkü bunlar, helenistik âdetlere boyun eğerek, Yahudi şeriatını tatbik etmeyenlerden ayrılmak istemektedirler. Bu kelime ilk defa, Filavius Josèphe tarafından (Antiquités Juives, 13/171) M.Ö. II. asrın olaylarını anlatan tarihinde kullanılmıştır. Kelime, yazıldığı tarihi muhtevaya göre az da olsa, anlamı değiştirmiştir. M.S. I. asırda bu kelime, daha çok "**Dindar insanları**" belirtmektedir. Bu insanlar, küçük gruplar halinde yaşayan, yeme ve içme konusunda hassasiyet gösteren kişilerdir. İnsanlardan ayrılmalarının sebebi, halkın şeriatı titiz şekilde tatbik etmeyişleridir. Ferisiler için dinî temizlik çok önemlidir. Ferisilerin bir grup halinde teşkilatlanmaları Jean Hyrcan (M.Ö. 135-104) döneminde vukuu bulmuştur. Özellikle de Salomé-Alexandra (76-67) döneminde en güçlü oldukları zamandır. Rabbis veya yazıcılar olarak isimlendirilen birkaç bilginin etrafında kenetlenmiş olan Ferisilerin ideali, Levililer 11/45'in tefsirinde yankısını bulmaktadır. Burada şöyle denmektedir: "**Ben aziz olduğum için siz de aziz olacaksınız. Ben ayrıldığım için, böylece sizde ayrılmış olacaksınız**" (Midraşh Sifra, Lv. 11, 45). Ferisiler, lâikleri çoğu zaman da zanaat-kârları ve tüccarları toplayarak, bir tari-

kat teşkil etmişler ve şeriatı sadık yaşamaya gayret etmişlerdir.

Ferisileri canlandıran tek şey, fevkalade dinî dinamizmdir. Bunların sayısı Büyük Herode döneminde altı bin kişiyi buluyordu. Bunlar, İsrail milletinin entellektüel ve elit tabakasını meydana getirmektedirler.

Ferisilerin diğer bir özelliği, şifahi geleneğe önem vermeleridir. Ferisiler siyasi bir grup olmaktan çok, dindar bir insan topluluğuna sahip dinî bir gruptur. Ferisilerin ortaya çıkışları, Kudüs'teki MAKABİ isyanından sonra M.Ö. 165-160 yıllarında olmuştur. Bunlar ayrıca, hem yazılı hem de sözlü geleneğe zengin bir yorum kazandırmışlardır. Ancak daha sonraki gelişmelerde şekilci bir dindarlığa kaydıkları için, tenkid edilmişlerdir.

Ferisiler, herşeye rağmen, tavizsiz bir dindarlığı ve ruhani bir derinliği temsil etmişlerdir. Hıristiyanlarla aralarında ortak noktalar olduğundan Hz. İsa'nın bir Ferisi olduğu bile düşünülmüştür. Ancak, Hz. İsa'nın Ferisilerle benzerliğinin tek yönü, belki de ruhî hayata verdikleri önemdi. Hz. İsa'ya karşı en ciddi reaksiyonu Ferisiler göstermiştir. Ferisiler M.S. 70 yılına kadar yaşamışlardır. Romalıların M.S. 70 yılında Kudüs'ü yıkmalarıyla birlikte, Ferisiler de sahneden çekilmişlerdir. Fakat Yahudi cemaati içinde her zaman Ferisi ruhunu yaşatanlar bulunmuştur.

FETİŞİZM: "İlkeller" denen bazı milletlerin, fetiş diye adlandırdıkları tabiat üstü güçlerin veya Tanrıların himayesi ve toplanma yerleri karşısında gösterdikleri büyüsel - dinî davranışlarına fetişizm denmiştir.

Fetiş kelimesi, Afrikada köle ticareti yapan Portekizliler tarafından kullanılan

"perili ve büyümlü eşya" anlamına gelen Feitiço kelimesinden gelmektedir. Fetişler, sayılamıyacak kadar çoktur ve her cinsten vardır. Fetişlere bir takım takdimeler sunulmaktadır. Onların iyiliklerini elde etmek, himayelerini kazanmak, öfkelerini gidermek gerekmektedir. Her köyün, her ailenin, her kabilenin ve her cemaatin kendi fetişleri, eşyaları, bitkileri ve kutsal hayvanları vardır. Fetişizmin kökleri, oldukça derindir ve çok çeşitlidir. İlkelerin zihniyetinde kökleşmiş olan kutsalın ilkel mefhumları, yasaklar, hurafe ve büyü unsurlarından meydana gelen bir inanç kompleksidir fetişizm. Bazan fetiş direkleri, Totemik direklere benzemektedir. Fetişçi, (Féticheur) kutsal ve dinî güçlere sahip olan en büyük rahiptir. Fetişlere takdim edilen sungular, çok açık merasimlerle kuşatılmıştır. Orada yapılan en küçük hata, kötü bir kehanete işaret eder. Fetişizm, tören üstadlarının karşısında, fetişçilerin yönetiminde yapılan sünnet ve giriş merasimleriyle birlikte bulunmaktadır. Kadınlar için kadın fetişçiler (Féticheuse) vardır ki bunlar kızları gelecekteki rollerine hazırlamaktadırlar. Bir fetişin hizmetinde kadın fetişçilerin manastırı vardır. Orada çok sert bir disiplin uygulanmaktadır. Aynı şekilde erkek fetişçilerin büyücülerin ve şifa vericilerin çok sayıda dernekleri de vardır. Bu derneklerin oldukça zor giriş törenleri ve sert tecrübe metodları vardır.

Büyü, kahinlik sanatı ve halk hurafeleri, yaratıcı ve güçlü bir Tanrıdan sudur eden görünmez güçleri temsil eden Fetişe olan inancı, desteklemektedirler. Özellikle Afrikada canlı olan fetişizm, zencilerin atasal inançlarıdır. O, onları biçimlendirmekte, onlara belli bir korku ahlakı, giriş-

tikleri işlerde cesaret, ecdada ve geleneğe saygı vermektedir.

Fetiş; içinde gezici Tanrıların ve ruhların barındığı düşünülen eşyalardır. Tanrılar ve ruhlar çoğu defa bu eşyalarla bütünleşmişlerdir.

Bir fetiş, terk edilince veya ölü bir şey olarak atılınca gücünü kaybedecektir. Düşmanlara, karnın, gözlerin, kulağın, kısırlığın vs.nin kötülüklerine karşı uzmanlaşmıştır.

Fetişler, topraktan veya ağaçtan yapılmış heykeller, hayvan kuyrukları, pençeler, saçlar, tırnaklar, tüyler olabilmektedirler.

Fetişizm saf şekilde bulunmamaktadır. Onun animist inançlardan olduğu sanılmakla birlikte tek Tanrılı dinlerde de ecdada özgü bir hurafenin yaşantısı olarak görüldüğü, kabul edilmektedir.

FEURBACH LUDWIG (1804-1872):

Ludwig Feurbach, 1823'de Heidelberg ilâhiyat fakültesine rahip olmak için girmiştir. Ancak kısa zaman sonra, orayı terk ederek Berlin'e gelmiş ve Hegel'in derslerini takip etmeye başlamıştır. Felsefeyi öğrendikten sonra, din konusuna ilgi duymuştur. Devrin Hıristiyan – Alman devletinde herşey dinî problemin düzenlemesinden geçiyordu. Bunun için Feurbach hayatını, dinin anlâmını açıklamaya adanmıştı. Önce Hegel'den etkilenmiş olan Feurbach, daha sonra ondan ayrılmış, 1841 yılında yayınladığı "L'essence du Christianisme" isimli eserinde, Dinî ve tasavvurları birlikte eleştirmiştir.

Feurbach'ın hedefi, hümanist bir Antropolojinin hazırlanmasıydı, o, şöyle diyordu: "Hayvanların aksine, insanın bir dini varsa, dar anlâmda onun bir vicdanla mücehhez olmasındandır. Vicdan ve sonsuz vicdan birbirinden ayrılmaz".

Feurbach bunları söylemesine rağmen, dinin anlamı ve kaynağı hakkında ne diyordu. Ona göre din, insanlığın çocukluk dönemine aitti. Feurbach buna, Aydınlanma felsefesi ile ulaştı.

Ateist olmasına rağmen Feurbach, dindar bir adam olarak kalmıştır. Böylece Feurbach, klâsik ve metafizikçi bir filozof olarak kendini göstermiştir. Marx, onu, ideoloğlar arasına koymuştur. Çünkü Feurbach, materyalist olmasına rağmen, idealist olarak kalmıştır.

FİHRİST: Tarihçi İbn-Nedim'in kaleme aldığı küçük bir Arab Edebiyatı ansiklopedisidir. İbn-Nedim, bu eserini Bağdat'ta 987 yılında tamamlamıştır. İbn Nedim, IX. Kitapta, muhtelif dinlerden bahsetmiştir. Özellikle Maniheizm konusunda çok önemli bilgiler vermiştir. Görünüşte İbn-Nedim, birinci el kaynaklara dayanarak bilgi vermektedir. Fakat onları, zikretmektedir. Maniheizmin kaynakları konusunda Flügel, Maniheizmin, Zerdüştlükten, Mughtasilos'ların Sabeizminden ve Hıristiyan muhitlerdeki kitab-ı Mukaddes akımlarından mülhem bir doğu dinî olduğunu belirtmektedir.

XX. yüzyılda yeni bilgiler, fihristteki Mani ve doktrini konusundaki bilgileri teyid etmektedir.

FİLİOK (Filioque): Latince bir kelime olan filioque "oğuldan da" anlâmına gelmektedir. Buna göre Kutsal-Ruh, babadan ve oğuldan bir tek prensip olarak çıkmıştır. Bu kelimeler İznik-İstanbul Hıristiyan Kredosuna VII. asrın sonuna doğru İspanya'da ilave edilmişlerdir. 867 yılından itibaren Doğu kiliseleri, bu ilaveyi kabul etmemişlerdir. Bu konu, Doğu kiliseleri ile Batı kiliseleri arasındaki anlaşmazlığın kaynağı olmuş ve Doğu kilisele-

ri, Batı'dan ayrılmışlardır (XI. yy). Özellikle 1439'daki Florence konsilinde iki kilisenin arasını bulma teşebbüsleri yapılmışsa da, başarılı olunamamıştır. Bugün, Lâtin Katolik kilisesi, Kutsal-Ruhun, hem babadan hem de oğuldan çıktığını kabul ederken; Ortodoks kiliseleri Kutsal-Ruh'un sadece Baba'dan çıktığını kabul etmektedirler.

FİLİSTİN: Hz. İbrahim'in Mezopotamya'dan Filistin'e göçü ile birlikte ilâhi dinlerin mekanı olan Filistin, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakub ve oğullarının mekanı haline gelmiştir. Hz. Yakubun ve oğullarının Mısır'a yerleşmeleri ve daha sonra Hz. Musa ile yeniden İsrailoğullarının atalarının yurdu olan Filistin'e gelişleri, Yahudi tarihinin çok önemli bir safhasını meydana getirmektedir. Filistin'in yerli halkı Kenanlılardır. Yahudiler bu yerli halktan dinî, sosyal ve kültürel açıdan çok etkilenmişlerdir. Bu etkileşimi Yahudi kutsal kitabı TORA'da görmek mümkündür. Daha sonra aynı bölgede Yahudi tarihinin altın dönemleri yaşanmıştır. Hz. Davud ve Hz. Süleyman dönemleri bu dönemlerdir. Bu dönemler uzun sürmemiştir. Yahudi krallığı bölünmüş, Yahuda ve İsrail krallıkları ortaya çıkmıştır. Önce Yahuda sonra da İsrail krallıkları ortadan kalkmış ve Yahudi tarihinde Filistin'de yeni dönemler ortaya çıkmıştır. M.Ö. 586'da Babil esaretine giren Filistin bu esareti yetmiş yıl kadar yaşamıştır. Daha sonra M.Ö. 538 de Babil'e hakim olan Persler, II. Kyros'un egemenliğinde bölgeye hakim olmuşlardır. Kudüs Yahudi tapınağı bu dönemde yeniden inşa edilmeye başlanmıştır. Bu döneme ikinci mabed dönemi denmiştir. Persler, Babildeki Yahudilerin Filistin'e

dönmelerini sağlamışlardır. Ancak yine de Babil'de birçok Yahudi kalmıştır. Böylece hem Babil'de hem de Filistin'de Talmud Akademileri kurulmuştur. Nihayet M.Ö. 332'de Büyük İskender, Filistin'e geçirek bölgede hakimiyet kurmuştur. Bu dönemde Filistin ve Yahudiler Helenistik kültürün baskısı altına girmişlerdir. Daha sonra Mısır'ın egemenliğine geçen Filistin, sürekli el değiştirerek yaşamaya devam etmiştir. M.Ö. 175-164'de Antiokhos Epiphanos, Filistin ve Kudüs bölgesinde ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Bunun sonucunda Yahudiler, MAKA-BİLER önderliğinde ayaklanmışlardır. Bir müddet Yahudiler, Yunanlılara karşı bağımsızlıklarını korusalar da bu uzun sürmemiştir.

Daha sonraki yıllarda Romalılar bölgede hakimiyet kurmuşlardır. M.Ö. 31-20 yıllarında İmparator Augustus, bölgede hakimiyetini genişletmiştir. M.Ö. 4'de Filistin'i üç bölgeye ayırdı: Orta ve Güney Filistin-Şeria'nın doğusu-Trak-honitis, Batanaea ve Auranitis bölgesi, Hz. İsa döneminde güneyde vali Pontius Platus'du. Filistin bölgesi, Romalılar döneminde bir eyalet valiliği ile idare edildi. Bu dönem daha çok M.S. 67 yıllarında Vespasianus ve oğlu Titus'la önem arzetmeye başladı. Çünkü bu dönemde Filistin tamamen Roma hakimiyetine girmiş durumdaydı. Roma döneminde yahudilere yeniden baskı uygulanmaya başlandı ve tapınak yıkıldı.

Miladi 313 yılındaki Milan Fermanı ile Konstantin'in Hıristiyanlığı Roma'nın kabul edebileceği dinler arasına koyması ile Filistin'de yeni bir dönem başlamıştır. Filistin bölgesinde doğan Hıristiyanlık, Yahudilerin ve Roma İmparatorluğunun

baskıları ile daha çok dışarda yayılmaya yönelmiştir. Havariler, Roma imparatorluğunun hudutları içinde gizli şekilde Hıristiyanlığı yaymaya çalışmışlardır. Daha sonra Havarilerin arasına giren ve yabancıların Havarisi olan Aziz Paul (Pavlos), Konya, Akdeniz ülkeleri ve Roma'ya kadar dolaşmıştır. Aynı şeyi, St. Petrus yapmış ve Roma'da her ikisi de altmışlı yıllarda idam edilmişlerdir. Bu gizli Hıristiyan propagandası 313 yılından sonra açık olarak yapılmaya başlanmış ve Filistin Hıristiyanlığın en önemli hatıra merkezi olarak yeniden canlanmıştır. IV. yüzyılda, Filistin bölgesi, Caesarea ve Skythopolis olmak üzere iki eyalete ayrılmıştır. Bir müddet Batı Roma daha sonra da Doğu Roma imparatorluğu egemenliğinde kalan Filistin bölgesi, 611 yılında Perslerin eline geçmiştir. 628'de Bizans İmparatoru Herakleios, Filistin'i, Perslerden geri almıştır. Fakat 638'de Halife Ömer Filistin'i müslüman egemenliğine dahil ederek, bölgedeki Bizans tesirini yok etmiştir. Daha sonra Filistin bölgesinde müslümanlar on dört asırdan fazla kalmışlardır. Emeviler, Abbasiler, Karmağiler, İhşidi'ler, Fatımiler, Selçuklular, Filistin'de egemenlik kurmuşlardır. XI. yüzyılın sonunda Filistin, Haçlıların eline geçmiştir. 1100 tarihinin Noelinde Filistin'de lâtin krallığı kurulmuştur. Bu haçlı egemenliği, önce Urfa'da, İmameddin Zengi tarafından 1144'te durdurulmuştur. Daha sonra Salahaddin Eyyübi, Haçlıları 1187'de ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Böylece Filistin ve Kudüs yeniden müslümanların eline geçmiştir. 24 Ağustos 1516'da I. Selim, Memluk Sultanı Kansu Gavri'yi yenerek Filistin'i, dört yüzyıl boyunca Osmanlı coğrafyasına dahil et-

miştir. Filistin, I. Dünya Harbi sonunda İngilizlerin eline geçmiş ve 1948'de İsrail devleti kurularak, bölge halkı büyük bir zulme uğratılmıştır. Bugün Filistin bölgesinde İsrail ve Filistin devleti olmak üzere iki devletin var edilmesi için çalışmalar, Amerika'nın desteğinde sürdürülmektedir. Bölgede barış henüz temin edilmiş değildir. İsrail, Suriye arasındaki gerginlik yine barış görüşmeleriyle çözüm beklemektedir. Filistin bölgesi bugün de üç büyük dini hâlâ ilgilendirmektedir. Çünkü Hz. İbrahim'in bıraktığı miras, hem Yahudiliği, hem Hıristiyanlığı hem de müslümanları ilgilendirmektedir.

FİNLANDİYA KİLİSESİ: Finlandiya XVI. yüzyıla kadar Katolik mezhebine bağlı iken, XVI. Yüzyıldan sonra Luther'le başlayan reform hareketine katılmış ve Lutherci Protestanlığı benimsemiştir. Luther'in fikirlerini benimsedikten sonra Finlandiya Kilisesi, Finlandiya Milli kilisesini meydana getirmiştir. Finlandiya'da Protestanlığın resmi kabul tarihi 1593'tür. Martin Luther'in bulunduğu yerde öğrenim gören Mikael Agricola, Luther'in fikirlerinin Finlandiya'ya girmesinde öncülük yapmıştır. O da Luther gibi İncil'in tercümesiyle meşgul olmuş ve 1548'de İncil'i Fince'ye çevirmiştir. Finlandiya'da ilk Lutherci Piskopos'da yine o olmuştur. XVI. Yüzyıldan itibaren Protestanlığın Lutherci kanadına kendini iyice kaptıran Finlandiya, başlangıçtaki taassubu zamanla kaybederek, daha modern bir Hıristiyan görünümünü benimsemiştir. Bugün hâlâ Finlandiya Kilisesi, Civardaki Lutherci Hıristiyan bölgelerden daha canlı bir Hıristiyan inancına sahip görünmektedir.

Finlandiya'daki protestanlık, belli başlı piskoposluk bölgelerine ayrılmıştır. TURGU başpiskoposu, diğer piskoposlukların da başı durumundadır. Finlandiya'da Lutherci piskoposluklar, beş yılda bir toplanan kilise meclisinin kararlarına, uymak zorundadır. Kilise meclisi, en yüksek idari ve disiplin kararlarını alan bir organdır. Kilise meclisi din adamlarından ve ruhban sınıfı dışındaki kilise üyelerinden oluşur. Ayrıca bir de piskoposlar meclisi vardır. Bu mecliste de her bölgeden gelen papaz ve halk temsilcileri bulunmaktadır. Bu meclis, yılda iki defa toplanarak faaliyette bulunmaktadır.

Bugün Helsinki üniversitesinde ve TURGU'daki İsveç üniversitesinde ilahiyat tahsili yaptıran bölümler vardır. Finlandiya'da Din-Devlet ilişkileri düzenlidir. 1869 yasasına göre, devletin, kiliseye mali destekte bulunması ve kilise meclisince hazırlanan yasaların parlamento ve cumhurbaşkanınca onaylanması gerekir. Piskoposlar, her piskoposluk bölgesinin önerdiği adaylar arasından Cumhurbaşkanınca atanmaktadır. Ülkede din hürriyeti vardır. Vatandaşlar, istediği dini seçme ve ona girme hakkına sahiptir. Ancak, Finlilerin büyük bir çoğunluğu Finlandiya protestan milli kilisesine bağlıdır.

FİRAVUN: Fharaon kelimesi dilimize Firavun olarak geçmiştir. Mısır hiyeroglifinde pharaon (per-aâ), "Büyük Ev" anlamına gelmektedir. Aslında bu kelime "krallık sarayını ve orada ikamet edenleri belirtmektedir". Ancak birinci bin yıldan itibaren bu kelime doğrudan doğruya "Kralı" ifade etmeye başlamıştır. İlk defa Firavun kelimesini Mısır kralı için kullananlar İbraniler olmuştur (Tekvin:

XII/15). Daha sonra bu kelime başkalarına geçmiştir.

Hem insan .hem de Tanrı olan Firavun, ülkenin mutlak sahibi idi, onun resmi ismini, beş isim oluştuyordu. Bunlardan ikisi muntazaman bir kartuşun üzerine yazılmıştır. Uzatılmış ve bir tarafta düğümlenmiş ipten küpe, güneşin çevrelediğini sembolize etmektedir. Firavun için kainat, onun krallık alanıdır. Her zaman Firavun, Tanrılar şeklinde tasvir edilmiştir. Firavunlar, yapma bir sakal ve peştemaline bağlanmış bir hayvan kuyruğu taşımışlardır. Yapılmış olan figürlerinde o, büyük boyu ile tanınmaktadır. Böylece Firavun, etrafındakilerden çok yüksektir. Çok sayıda taçları vardır. Ayağa kalkmış bir kobra ile mücehhezdir. Doğum ve Taç merasimleri, Tanrısal tabiatına işaret etmektedir. Yukarı çağda ona Güneş-Tanrısı Re'nin oğlu denmiştir. Daha sonra, o doğrudan doğruya Tanrılar kralı, Amon-Re'nin nesli olarak kabul edilmiştir. Tahta oturmasını meşrulaştırmak için kraliçe Hatshepsout (1504-1483), Deir el-Bahari'deki mabedinin duvarlarından birinin üzerine, geleceğin kraliçesi olan Hatshepsout'un doğumuna neden olacak olan cinsel birleşmeyi tasvir ettirmiştir. Kral olarak Firavun, Horus ile bedenleşmiştir. Böylece birleşik krallığı, babası Osiris'in ellerinden almıştır. Başa geçme sırasında Horus ve Seth, Yukarı ve aşağı Mısır, ona taç giydiriyordu.

Yine Firavun'un olağanüstü güçlerini yenilemek için Sed- Bayramı adı altında bir bayram yapıyordu. Bu bayram, her otuz yılda bir yapılmaktaydı. Daha sonra bu ara azaltılmıştır. İnsanların Tanrısı ve kralı olan Firavun, yeryüzünde evrensel ahengin devamı ile görevlidir. Onu, Ha-

kikat ve adalet Tanrısı Maat sembolize etmektedir.

Firavun öldüğü zaman, Maat tehdit altına girer, kainata kaos yerleşir; kainata istikrarı verecek tek şey, yani Firavunun işbaşına geçmesidir. Güneşin doğmasını ve Nil'in yükselmesini sadece Firavun sağlamaktadır. Tanrıların yanında insanların yegane temsilcisi Firavundur. Bunun için o, mabedlerde, tanrısal ritüelleri tamamlamakta olduğu halde tasvir edilmiştir. Re'nin oğlu olduğu için, semavi firavun kabul edilmiş ve güneşten bir kayıkla geçmiştir. Mısır'da yapılan dev heykelle-re, dinî ritüellere bakılırsa Mısır halkı, Firavunu, yeryüzünde yaşayan bir Tanrı olarak kabul etmektedir. Fakat, eski Mısır edebiyatına ve tarihlerine bakılırsa, Mısırlıların gözünde Firavun, hakkında hüküm veren bir insandan başka biri değildir.

Netice olarak resmi ideoloji Firavun'a tanrısal bir Tabiat ve tabiatüstü bir güç verirken; halk vicdanı onu, bütün güçlerle mücehhez bir devlet başkanı olarak düşünmüştür.

Kur'an-ı Kerim'e göre Firavun, azgın ve kendisini Allah kabul eden bir şahıttır. Neticede Allahın gazabı ile helâk olmuştur. Ölümü anında imana gelmiş ancak bu iman kabul edilmemiştir.

FLORALIA: Flora şerefine Roma'da kutlanan bir bayramdır. Bir Tanrıça olan Flora, tarlaların, bağların ve bahçelerin çiçeklenmesini sağlamaktadır. Bunun için Flora bayramı, ilk baharda kutlanmaktadır. Çok eskilerde bu bayramda tavşan veya karaca avına gidiliyordu. Bu da vahşi hayvanlar tarafından çiçeklere zarar verilmesini önlemek için yapılıyordu. M.Ö. 240 yılında Flora'ya vakfedilen Mabed anısını kutlamak için oyunlar tertip edili-

yordu. Bu şenlikler 28 Nisandan 3 Mayıs'a kadar, sekiz gün süreyle kutlanıyordu. Bu vesile ile, tiyatro oyunları, taklit ve sirk gösterileri yapılıyordu. Halk bu gösteriler sonunda gösterici kadınlardan eteklerini kaldırarak striptiz yapmalarını istiyordu. Floralia bayramı bir bereket ve döllenme bayramı olarak da düşünülebilir.

FRANÇOİS DE SALES (1567-1622): Sales'de asil bir aileden doğmuştur. Chambéry'de Avukat olduktan sonra rahip olmuş, ikna edici ve belig konuşmaları ile dikkat çekmiş bir vaizdir. Birçok Protestanı, Katolikliğe çevirmiştir. Gênevè piskoposu olan amcasının yardımcısı olmuş, 1612'de Azize Jeanne de Chantal ile birlikte "visitation tarikatı" nı kurmuştur. 1665'de Papa IX. Pie tarafından aziz ve kilise doktoru ilân edilmiştir. François de Sales, büyük bir Fransız Azizi ve önemli bir yazar olarak kabul edilmiştir. Belli başlı eserleri şunlardır:

- Entretiens spirituels

- Lettres

- Sermons

- Traité de l' Amour de Dieu

eserlerin devamıdır. Introduction à la vie dévôte.

Özellikle bu eser, Katolik dindarlığın klasiiklerinden kabul edilmiştir.

FRANSİSKENLER (Franciscanis): François d'Assise (1182-1226) tarafından 1208'de kurulan ve papalık tarafından 1215 ve 1223'de resmen kabul edilen Frères Mineurs tarikatının mensuplarıdır. Ombrie'li zengin bir tüccarın oğlu olan François, İncil'in fakirlik idealine göre yaşamak için bütün servetini terketmiştir. Aziz François, başlangıçta mensuplarına

sadece İncil'i yaşamalarını tavsiye etmiştir. Bu tarikat mensuplarına **Frères Mineurs** adı verilmiştir. Tarikatın çok sert kuralları vardır. Sâlikler, kendilerini, fakirlere ve hastalara hasretmişlerdir. Vaaz ve nasihattan çok, hayır işlerine ve örnek olmaya önem vermişlerdir. Çalışma ve ibadet bir salikin günlük hayatını doldurmaktadır. Dilenmek de önemlidir, çünkü fakirlik ve tevazu François'in en büyük arzusudur. Onun hayat kuralı, örnek olmayı söze tercih etmektedir. Bunun için o, entellektüellere güvenmez. Bununla beraber üniversite camiasında tarikat çok hızlı yayılmıştır. Çünkü bu tarikatta herkes mesleğini icra etmeye devam edebiliyordu. Tarikatın disiplini çok sertti. Fakat açık şekilde tesbit edilmiş değildi. Bunun içinde tarikatın gelişmesi gittikçe farklı kollar oluşturmuştur. Aziz François tarafından istenilen mutlak fakirlik, bağış yoluyla gelen mülkiyetin yönetiminde problem meydana getiriyordu. O halde tarikatın temel yasası yeniden gözden geçirilmek zorunda kaldı. Sâliklere belli tarihte, genel meclislerde toplanma zorunluluğu getirildi.

XIII. asırdan itibaren, tarikatın ilk kurallarda gevşeklik yapanlardan katı kuralcılarının ayrıldıkları görüldü. Bunlar çok çabuk şekilde Joachim de Fiore'un müntesibi oldular. İçlerinden bazıları İtalya'da "Fakir keşişler" adını almışlardır. Papalık gittikçe itizale doğru kayan bu mistik hareketten kaygı duymaya başlamıştır. Bunun için Papa XXII. Jean, bu dilenci tarikatlerine karşı çok sert tedbirler almak ihtiyacını duymuştu. Çünkü o, "mutlak fakirlik" anlayışında anarşinin mayasının bulunduğunu düşünüyordu. XVI. asırda X. Léon, net bir şekilde tarikat kurallarına

uyanlarla, manastır yanlılarını ayırmıştır. Manastır yanlıları, siyah elbise giyer, beyaz bir ip kuşanır ve kapşonludurlar. Daha sonra, İspanya'da Jean de Guadalupe tarafından kurulan yeni bir kol meydana gelmiştir (1500). Bu tarikat mensupları **Récollets**'ler diye adlandırılmışlardır. Tarikatın entellektüel kolu ise Paris'te **Cordeliers** adını almıştır. İbn Rüştüçülerle, Saint Thomasçılar arasındaki kavgada Fransiskanlar çok büyük bir rol oynamışlardır.

Robert Grossetes ve talebesi Roger Bacon tarafından Oxford Fransiskanları, tabiatın incelenmesine tecrübe metodunu getirmişler ve bu, XIV. asırda Duns Scot'un teorileriyle sonuçlanmıştır. Fransiskanların Dominiken'lere muhalefeti yüzyıllarca devam etmiştir. XVI. yüzyılda, kırsal kesimlerde ve putperest ülkelerde **Capucins**'ler diye anılan yeni tarikat meydana gelmiştir. Bunlar da Aziz François'nin katılımını devam ettirmeye yönelmişlerdir.

XIX. yüzyılın sonunda Fransiskanların farklı kolları "Frères Mineurs" ismi altında birleşmişlerdir. Fakat, Fransiskanlık X. Pie tarafından yeniden teşkilatlandırılmıştır. O, üç ayrı temayülü ihtiva etmektedir: Kuralcı Frères Mineursler (Kahverengi bir elbise, kapşon ve sandal giyerler) **Conventuels**ler ve **Capucins**ler. Fransız ihtilalinde bütün Fransiskanlar, ülkeden kovulmuşlardır. Fakat tarikat XIX. yüzyılda yeniden kurulmuştur.

Bütün dini tarikatlerde olduğu gibi, Fransiskanlarda kadınlar içinde manastırlar vardır. Bunlar sırasıyla, **Clarisses**'ler, **Collettines**'ler, **Capucines**'ler daha sonrada Calais Fransiskanları ve Meryem Fransiskanlarıdır

(Özellikle misyonerlik yapmaktadırlar). Çok önemli olan tarikatın üçte biri *Ordre des Frères Penitents* (tövbekâr kardeşler tarikatı) diye isimlendirilmişlerdir. Bunlar, laiklere de François'ın sert kuralını tatbik etmektedirler. Bütün fransisken tarikatlerinin ve topluluklarının şefi, altı yıl için seçilen ve Roma'da oturan bir generaldir..

FRAVASHİ: Avesta'da, önceden beri var olan ruhu göstermek için bu kelime kullanılmıştır. Senenin sonunda, "ölülerin ruhları" yeryüzüne gelirler fakat görünmezler. Hayatta olanları korumaları karşılığında onlardan yiyecek ve elbise isterler. Döllenme ile ilgili tüm konularda onlara başvurulabilir. Dünyanın başlangıcında yaratılış için yardım etmiştir. Yıldızlara, sulara ve bitkilere yollarını göstermiştir. Böylece, ölümsüz dünyada kalmak veya iyi bir savaş sürdürmek için dünyada bedenleşmek gibi bir seçimle karşı karşıya kalmıştır.

Fravashi terimi Gathalarda yoktur, kelimenin etimolojisi ise tartışmalıdır. Bazılarına göre, seçim anlamına gelen *Fravarane* kelimesiyle akrabalığı vardır. Diğer bazılarına göre bu kelime, şampiyon anlamına gelen Farsça *Gord* köküne bağlıdır.

Eski Farsça, *Fravarti* gibi bir özel isme sahiptir. Bu da *Darius*'un hasımlarından birini belirtmektedir. Bu kelimenin Farsça çoğulu, *Farvardegan*'dır. Bu da, *Fravashilerin*, dünyanın sonunda geldikleri günün göstermektedir.

FRAZER James George (1854-1941): İngiliz Antropoloğu olan Frazer, Glasgow'da doğmuştur. Cambridge üniversitesinde öğretim üyeliği yapmıştır. Tylor'un ve Robertson Smith'in öğrencisidir. Başlıca

eseri, *The Golden Bough, a study in magic and Religion* (1890) dur. Bu eser, Fransızca'ya "*Le Rameau d'or*" adı ile tercüme edilmiştir. Türkçeye'de iki cilt halinde "*Altın Dal*" ismi ile tercüme edilmiştir. Frazer'in diğer eserleri şunlardır: *Totemism and Exogamy* (1910), *Folklore in the Old Testament*, (1918). Frazer'in *Altın Dal* isimli eseri, önce dinî ve büyüsel pratikler ansiklopedisi olarak takdim edilmiştir. Frazer'in belli başlı teorisi evrimcilikle belirginleşmiştir. Ona göre, insan, dış dünyayı önce büyü ile kontrol altına almaya çalışmıştır. Daha sonra yetersizliğini anlamış ve "bilinmeyen güçler" ileri sürmüştür. Bunlara ibadet ve dua etmiştir. Ona göre ilk din, böylece doğmuştur. Daha sonraki dönemlerde ilim ortaya çıkmıştır. Frazer, Din ile büyüü birbirinden net olarak ayırmaktadır.

J. Frazer'in geliştirdiği temel fikir, Totemizm ve Tanrısal kralın kurbanı meselesidir. Buna göre, milletin mutluluğu, kralın hayatıyetine bağlıdır. Kralın ölümü ve dirilmesi, grubun devamlılığını sağlamaktadır. Frazer'in en önemli katkısı, mitolojilerin yorumunda olmuştur. Frazer, mitolojilerin, ilk sihirsel jestleri anlattığını göstermiştir. Onlarla ilk insanın, tabiatın akışı içinde hareket etmek istediğini belirtmiştir. Ona göre mitoloji, büyüden dine geçişte doğmuştur. Frazer'in *Altın Dal* isimli eseri dinî etnoloji alanında zengin bir kaynak olarak kabul edilmektedir.

FREUD SİGMUND (1856-1939): Freud, orta Avrupa'da Yahudi bir ailede doğmuştur. Tıp tahsili yaparak, nörolojiye yönelmiştir. Paris'te Charcot ile, Nancy'de Bernheim ile karşılaşmaları ona nevrozların psikolojik nedenlerini keşfetme imkanı

vermiştir. 1895'de J. Breuer ile birlikte, "Etudes sur l' hysterie"yi yayınlamıştır. 1899-1900 yılları arasında "L'interprétation des rêves" isimli eseri yayınlamıştır. Özellikle bu eser, onun mesleğinin dönüm noktasını belirtir. Çünkü bu eserden sonra, nevrozların tedavisinde yeni bir metod hazırlanmıştır. Bu metod, psikanaliz metodudur. Buna göre, psişik hayatın bilinç dışı boyutu gün ışığına çıkıyordu. Bunun için tasavvurlar, şahsiyetin oluşmasında çocukluğun ilk yılları çok önemlidir.

1905'de yayınladığı "Trois Essais sur la theorie de la sexualité" isimli eserinde, çocukluktaki seksualitenin oynadığı başlıca role, insan varlığının psişik gelişmelerindeki seksüel sapmaların anlamına işaret ediliyordu.

Artık sanat, edebiyat, folklor ve dinî gelenekler, psikanaliz ışığında incelenmeye başlamıştı. Cemiyetin tarih öncesi kökenleri, 1913 yılında yayınladığı "Totem et Tabou" isimli eserinin konusunu teşkil ediyordu. Yine Freud, 1930'da "Malaise dans la civilisation" isimli eserinde cemiyet hayatının psikolojik güçlüklerine değiniyordu. Cemiyette görülen, çekişmeler, rekabetler, savaş, ızdırap ve ölüm gibi konuların üzerine Freud, yorulmadan eğilmiştir.

Freud'un ailevî kökenleri ve Hıristiyanlıkla muhtelif temasları onda dinî fonomen karşısında çift bir tutum meydana getirmiştir. Bu durum, kendisinin ateist olduğunu ilan etmeye mani olmazken diğer taraftan dinin psikolojik kökenleri, onun psişik anlamı, medeniyet ve kültür için avantaj ve tehlikeleri konusunda durmadan araştırma yapmaktan da onu alıkoymamıştır.

Freud'a göre, insan varlığının psişik gelişmesinin bir görünümü olarak telâkki edilen dinî inanç, bilinç dışı arzunun serüvenlerinden biridir. Ona göre dinî inanç, bir hayaldir, bir rüya ve sayıklamadır. Din, korkunç realitenin kaçma vasıtasıdır. Muhayyel bir saltanattır.

Freud'a göre ferdi planda doğru olan bu durum, kollektif planda da doğrudur. Yine Freud'e göre, insanlık, "Güçlü bir Baba'nın" himayesine muhtaçtır. Fakat yine de ona reaksiyon göstermekten uzak değildir. Böylece "Güçlü Baba" ile bir çatışma söz konusudur. Çocuk babaya muhalefet etmekte ve ona isyan etmektedir. Yine böylece suçluluk ve uyuşma noktalarına girmektedir. İşte Freud'a göre, kurban merasimleri bu babaya köklü bağlılığı hatırlatmaktadır. Freud'a göre, Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın tarihi, bu tezi doğrulamaktadır. Netice olarak Freud dini, bir mitoloji ve hayal olarak görmektedir.

Freud'un dine bu yaklaşımı birçok yönden tenkid edilmiştir. Özellikle Freud'u tenkid edenler arasında W.H. Rivers, F. Boas, L. Kroeber, Molinowski e W. Schmidt'i görmekteyiz.

Frazer; Freud'un üzerinde titiz şekilde durduğu "Baba cinayeti" konusunu sadece dört kabilenin bildiğini, diğer ilkel kabilelerin bilmediğini ispat ederek; bu merasimin kurbanın menşei olamayacağını belirtmiştir.

Zaten Freud'un din hakkındaki teorisi, genel bir şekilde ilim dünyasında kabul görmemiştir. Freud'un takipçileri psikanalistler ve heyecanlı bir kaç amatörden ibaret kalmıştır.

G

GAGAUZLAR: Bugün, Ortodoks Hıristiyanlığı benimseyen ve genellikle Romanya, Bulgaristan'ın Kuzeydoğusunda, Var-na çevresindeki, Dobruca ve Kavarna'da, Bulgaristan'ın güneyinde Yanbol ve Topolougrad'da ve özellikle Moldavya'da yaşayan Türk boyuna verilen isimdir. Bugün bunların nüfuslarının 200 binin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Gagauzların gerçek nüfusunu tespit bir hayli zordur. Çünkü bunlar, buldukları ülkenin nüfus kayıtlarına o ülkenin vatandaşları olarak girmektedirler. Gagauzların kökleri üzerinde birkaç görüş ileri sürülmüştür: Bazı bilginler, Gagauzların Bulgar olduklarını, dillerini kaybetmelerine rağmen, dinlerini muhafaza ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Bazı araştırmacılar ise, Gagauzların aslının Rum olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazı

Türk bilginlerinin de benimsedikleri diğer bir görüş de şöyledir: Bulgar tarihçisi G.D. Balasçev, Oğuzname'nin Seyyid Lokman rivayetine dayanarak, GAGAUZLARIN Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzetin Keykâvus (1261-1282) ile Bizans İmparatoru VII. Mihael Paleolog'a iltica eden Türkler olduğunu iddia etmiştir. Balasçev'e göre Gagauzlar, Anadolu Selçuklu Türklerinin torunlarıdır. Gagauz adı da "Keykâvus"tan gelmektedir.

Gagauzlar hakkında diğer bir görüşte şöyledir: Gagauzlar, 1064 yılında Tuna'yı geçerek Balkanlara yerleşen oğuz Türklerinin soyundan gelmektedir. Daha sonra Balkanlara gelen bu Türklerin, Rusya'ya geçip, başka Türk unsurları ile birleşerek KARAKALPAK'ları meydana getirdikleri ve Ortodoksluğu kabul ettikleri söylenmektedir. Türkiye'de Dinler Tarihi üzerinde çalışan değerli bilim adamları Prof. Dr. Hikmet Tanyu ve Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu beyler de aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Ancak bu görüş de genel olarak kabul görmemiştir. Görüldüğü gibi, Gagauzlar meselesi üzerinde henüz son söz söylenmiş değildir. Gagauzların zengin sözlü bir halk edebiyatı vardır.

GALANTİ AVRAM: (1873 - 1961): Türkiye Yahudilerinden, çok bilgin bir zattır. Çalışmaları genellikle Türkiye Yahudileri üzerinde olmuştur. İstanbul Üniversitesinde 1933 yılına kadar Sami dilleri ve eski çağ tarihi okutmuştur. 1943-1946 yılları arasında politikaya atılmıştır. Basın hayatında da aktif görevler yapmış Akşam ve yeni Mecmua'da değişik konularda yazılar yazmıştır. Osmanlıca, Türkçe, Fransızca

ca ve Arapça bilmektedir. En önemli çalışmalarını Türk Yahudi ilişkileri üzerinde olmuştur. Eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Türkler ve Yahudiler 1928
2. Turcs et Juifs, Etude Historique, politique, 1932
3. Appendice aux documents officiels turcs concernant Les Juifs de Turquie, 1941
4. Médecins Juifs au service de la Turquie, 1938
5. Les Juifs sous la dominations des Turcs seldjoukides, 1941
6. Recueil de Nouveaux documents inédits. Concernant l'Histoire des Juifs de Turquie 1949
7. Histoire des Juifs de Turquie, 1986 (9 cilt)

GALLİKANİZM: Gallikanların hürriyetlerini savunmayı amaçlayan bir doktrindir. Buna göre, Fransız kilisesi, Katolik imanının esaslarına ve Vatikan'a bağlı, kalmakla beraber, özel teşkilatını ve hürriyetlerini korumayı arzu ediyordu. Bu doktrin kendini, XV. yüzyıldan itibaren teolojik öğretimde hissettirmeye başlamıştır. 7 temmuz 1438'de kral VII. Charles'a piskoposlar tarafından empoze edilen "Bourges pragmatik yaptırım" tartışmasında bu konu iyice belirginleşmiştir. Burada yirmi üç reform kararı resmen tasdik edilmiştir. Bu kararlar, konsillerin, papaların üstünde olduğunu ilân ediyordu. Ayrıca, piskoposların seçiminin formalitelerini değiştiriyordu ve Fransa kilisesine belli bir bağımsızlık getiriyordu. Papalar ise bunu kabul etmemişlerdi. XI. Louis ise bunu kaldırmıştı. Ancak, Üniversitenin ve parlamentonun tarihi sonucu onu yeni-

den yürürlüğe koydu. Bu konuda VIII. Charles ve XII. Louis'nin krallıkları döneminde birçok tartışmalar yapılmış ve 1516 yılında X. Léon ile I. François arasında bir konkordato antlaşması yapılmıştır. Bu konkordato, piskoposları atama yetkisini krala veriyordu. XIV. Louis'nin saltanatı altında krala verilen haklar, papalığın muhalefetine yol açmış ve Roma ile bir mücadele süreci başlatmıştı. Bir bölünmeden sakınmak için 1693'de piskoposlar, boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Ancak, Gallikanizm ilâhiyatı, gizli olarak devam etmiştir. 1801 konkordatosu, nisbeten bağımsız bir kilise mefhumunu kabul etmiştir. Monarşinin Restorasyonu, Fransa din adamlarının bölünmesine neden olmuş ve canlı polemik bütün XIX. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Sonuçta, Roma'ya yani papaya, tüm Hıristiyan hayatının ve imanının yönetimini veren Ultraontanisme ile; 1870 I. Vatikan konsilinin "papanın yanılmazlığı" doğmasını belirtmesiyle yenilgiye uğrayan Gallicanisme ortaya çıkmıştır.

GAMALI HAÇ: Dünya kültürlerinin ortak olarak kullandıkları, Gamalı Haç, antik medeniyetlerden başlayarak birçok kültürde görülmektedir. Mezopotamya medeniyetinde madeni paralar üzerinde Gamalı Haç görünmüştür. Hıristiyanlık'ta ve Bizans sanatında görüldüğü gibi, orta Amerika'da, Mayalar'da da görülmektedir. Hind kültüründe ve Jainizm'de gamalı Haç, bir uğur simgesidir. Hind kültüründe, Gamalı Haç iyice yaygın hale gelmiştir. Halk, kitap, defter, kapı eşikleri

ve mabedde sundukları şeylerin üzerine gamalı haç işareti koymaktadır.

Kolları sağa dönük gamalı Haç, güneşi simgelerken; kolları sola dönük, gamalı Haç, daha çok tehlikeyi ve büyüclüğü simgeler.

Hitler Almanyası, kolları sağa dönük gamalı Haçı, milli sembol olarak kabul etmiştir. Daha sonra bu Haç, Antisemitik (Yahudi düşmanlığı) fikirleri temsil etmiştir. Almanya'da kurulan Nasyonal Sosyalist Parti, gamalı Haçı, partinin simgesi olarak kabul etmiştir. 15 Eylül 1935'de de koyu kırmızı zemin üzerinde beyaz bir daire içinde yer alan siyah gamalı Haç, Almanya'nın milli bayrağı olmuştur. Hitler sonrası dönemde Almanya bu bayrağı terkederek, sarı, kırmızı ve siyah olmak üzere üç paralel kuşaklı bir bayrağı benimsemiştir.

GANDHİ (Mohandas Karamchand):

Dünyada büyük ruh anlamına gelen Mahâtmâ Gandhi olarak bilinmektedir. Gandhi, Hindistan'ın politik liderinden daha çok, aksiyonda şiddet - dışıcılığın havarisidir. O, 2 Ekim 1869'da Pordanbar'da doğmuştur. Babası başbakanlık görevini yürütmüştür.

Gandhi'nin hayatı belli başlı üç devreye ayrılmıştır:

1. İngiltere'de ve Hindistan'da avukatlık formasyonunu kazandığı ve avukatlık yaptığı yıllar.
2. 1893-1914 yılına kadar, Güney-Afrika Cumhuriyetinde politik metodlarının tecrübesini kazandığı yıllar. Orada Hind ticaret evinin menfaatlerini savunmuştur.

3. Bizzat Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesine girdiği yıllar: 1914-1948. Otuz dört yıl boyunca onun şiddet dışı metodları, doktrinal bir seviyeye ve evrensel bir pratik değere ulaşmıştır. Otuz yedi yaşında kendi âdetlerine göre evlenmiştir. Karısı ile birlikte "cinsel hayatın uzak" yaşamaya karar vermiştir. Onun politikası, zahidlik üzerine kuruludur.

Avrupada maruz kaldığı dini ve dindışı zorlayıcı tesirler ona yirmi dört yaşına doğru "Ahlakın herşeyin temeli; Hakikatın da her ahlakın özü olduğu" sonucunu ilham etmiştir. Bunun için onun yegane hedefi "Hakikat" olmuştur.

Hindin kutsal kitaplarının okunması onun İngilizler karşısındaki aşâğılık duygusundan kurtulmasına yardımcı olmuştur. İncildeki "Dağdaki vaaz"dan "kötülüğe karşı şiddet-dışı olmayı" öğrenmiştir.

Nathal'da tanık olduğu ırk ayrımı onu, insan hakları konusunda çalışmaya sevk etmiştir. Bir gazete çıkararak orada "pasif direniş" konusunu işlemiştir.

Şiddete karşı oruçla cevap: Gandhi Hindistan'da satyâgraha'yı yayacaktı. Bunun için seyahatler yapıyordu. 1915'de Ahmedabad'da kurduğu Âşram'a periyodik olarak çekiliyordu. Orada, Hindin dokunulmaz yüksek kastlarının üyelerini grup grup kabul ediyordu. 1919 yılında "Vatandaş İtaatsızlığını" ilân ederek 24 saatlik bir genel grev kararı vermiştir. Bu harekete karşı baskıdan 600 kişi ölmüştür. Gandhi, hedeflerine ve metoduna uygun olarak "gevşeme" politika-

sı izlemiştir. “Şiddet-dışılıkla kendini temizlemekle, gerçekten vatandaşın hakkını koruma” prensibini uygulamaya koymuştur. Çatışmalar şiddete dönüşünce Gandhi oruç tutmaya başlamıştır. Bir kaç hafta süren oruçlardan sonra Gandhi bir takım antlaşmalar elde etmiştir. O, birçok defa tutuklanmış ve serbest bırakılmıştır. Yine o, kast sistemini devam ettiren Hindulara karşıda savaş açmıştır. Böylece Gandhi'nin başlattığı hareket, git-tikçe saf bir sosyal ve spiritüel politikaya doğru yönelmiştir. 1940'da savaşa katılmayı reddetmiş ve 1942'de Japonlara karşı şiddet-dışılıktan başka şekilde mukavemet göstermiştir. Böylece, Gandhi ve 25000 kişi tutuklanmıştır. Karısı 22 Şubat 1944'de hapiste ölmüştür. Gandhi ise 74 yaşında iken 6 Mayıs'ta serbest bırakılmıştır. Savaştan sonra, zorlu müzakerelerin ardından Hindistan'ın bağımsızlığı ilân edilmiştir (15 Ağustos 1947). Fakat Hindu ve müslümanlar ayrılmışlardır. Böylece Hindistan ve Pakistan meydana gelmiştir. Gandhi 75 yaşında iken yaya olarak yeniden bölünmüş bölgeleri dolaşmaya başlamıştır. Oruç tutmuş ve Hindu ve müslümanların ziyaret yerlerine gitmiştir. Bu müsahamayı, müsahamasızlıkla öde-miş ve Gandhi 30 Ocak 1948'de öldürülmüştür.

Gandhi'nin şiddet-dışıcılığının dini temeli, evrensel bir teizmin Hind'de özel olarak ifadesidir. Birçok modern Hindli gibi Gandhi de şekilsiz dini tecrübeyi, belirli bir imanın üstünde görüyordu. Bunu, milletler planında çok hafif bir teorik senkretizm olarak kabul edebiliriz. Tarih-

te, Gandhi haksızlıklara, zulümlere, sapmalara karşı “şiddet-dışı” bir enerji ile galip gelen adam olarak kalacaktır. Şiddet-dışı enerjinin kaynağı ise, hertürlü kişisel menfaatlerden uzaklaşarak, spiritüel vasıtalara, ibadete, oruca ve fakirliğe yönelmektir.

GANESHA: Shiva ve Pârvatî'nin oğlu olan Ganesha (sanskritçe kutsal sürülerin Tanrısı) veya Ganapati yani küçük Tanrı, Hindular tarafından en çok başvurulan Tanrılardan biridir. Onun görevi, insanî teşebbüslere bir takım engeller koymak ve onları aşmak içinde kendi mensuplarına yardım etmektir. O, yarı insan, yarı hayvan olarak tasvir edilmektedir. Yani, insan bedeni üzerinde fil başına sahiptir. İri göbekli, yumuşak minderler üzerine oturmuş, kırmızı elbiselerle süslenmiş, aynı renkte sunulan çiçekleri almaktadır. Demek oluyor ki, çok kompleks bir şahsiyeti vardır. Bir yandan savaşıdır, diğer yandan bolluğu meydana getirmektedir (elinde bir kalbur tutmaktadır, şişmandır) ve entellektüeldir, (fil zekanın semülüdür). Günümüzde Hind'de, Ganesha'ya tapanlar küçük dükkan sahipleri ve serbest meslek sahipleridir. Küçük dükkan-da, Tanrının bir ikonu bulunmaktadır. Ritüel âlmet, ve kutsal kitabı bulunmamaktadır. Asıl olan Ganesha'ya saygıdır.

GANJ: Sanskritçe'de Ganga olarak söylenen Ganj bütün Hindularca kutsal bir Hac yeridir. Özellikle Ganj'in etrafındaki şehirler için çok önemli dini bir mekandır. Bu şehirlerin en önemlisi BENARES'dir. Ganj, Brahmanların Tanrı panteon-

larından birisidir. Tanrıça Ganga, kutsal dağ olan Kailassa'dan inmektedir. Yani Himalaya'nın buzlu mağarasından gelmektedir. Daha doğrusu onun kızıdır. Ganj'in suları o kadar kutsaldır ki, bütün günahları temizleyebilmektedir. Onun geçtiği her yer, daimi bir Hac yeridir. Onun suyu içilir, şişelerle taşınır, banyo yapılır. İyi bir Hindu'nun en büyük hayali, küllerinin Ganj'in suyu ile karışmasıdır. Purana'lar, Ganj'in suyunun harika faziletlerini itiraf ederler ve Gangotri'den itibaren delta'ya kadar Ganj'in akışını takip edenlerin tahmin edilemez mutluluklara erişeceklerini söylemektedirler.

Ganj'in çevresinde tarih boyunca birçok uygarlıklar kurulmuştur. Mesela, AŞOKA krallığının merkezi, Ganj kıyısında kurulan bugünkü PATNA'dır.

Ganj nehrinin kutsal olarak taşıdığı çok önemli bir anlamı da vardır. Ganj nehrinin akıntısı istikametinde Hindular'ın TİRATH dedikleri birçok Hac mahalli bulunmaktadır. Ganj ve Yamuna'nın birleştiği noktada ocak ve şubat aylarında arınma törenleri yapılmaktadır. Bu törenlere MELA denir. Birçok Hindu, bu törenlere katılmak için uzun mesafelerden akın ederler. Hinduizmin en büyük HAC merasimi, Ganj nehrin'deki yıkanmadır. Hindistan'da ayrıca, BENA-RES, HARDVAR VE GANGOTRİ de önemli ziyaret yerlerindedir. Ganj nehri kıyısında ölüleri yakmak için birçok tapınak vardır. Hinduizm'de ölümler, doğrudan cennete gitmeleri için yakılır ve külleri Ganja atılır. Ganj nehrinin, külleri, cennete götüreceğine inanılmaktadır.

GARANİK OLAYI: İslâm tarihinde karışıklığa neden olan olaylardan birisi de Garanik olayı diye bilinen olaydır. Hz. Peygamberin, Mekke müşriklerini İslama ısrındırmayı arzu ettiği bir esnada, şeytanın araya vahiy diye soktuğu bazı sözleri, Hz. Peygamber'e okutması ve daha sonra cebrailin ikazıyla durumun düzeltildiği olay, Garanik olayı olarak bilinmektedir. Bu olaya göre Hz. Peygamber Necm süresini Kabe'de okurken "Gördünüz mü lât ile uzzâ'yı (Necm:19) ayetini okumuş ve "yemin olsun ki bizi Allaha yaklaştırmaları için onlara tapıyoruz" şeklinde bir cümleyi ilave etmiştir. Bunun üzerine bir kısım müminler, buna inanmış bir kısmı da şaşkınlığa düşmüştür. Hz. Peygamber de durumun ne olduğunu ancak Cebrail'in ikazı ile anlamıştır. Cebrail bu cümlelerin Allahtan gelmediğini belirterek, Allah Rasülünü uyarmıştır. Duruma son derece üzülen Allah resülü, bir korku ve telaşa düşmüştür. Bu anda şu ayet nazil olmuştur: "Ey Muhammed! Biz, senden önce hiçbir resül ve nebi göndermedik ki, o, bir (beşeri arzuları) katmaya kalkışmasın. Ne var ki Allah, şeytanın katacağı şeyi iptal eder. Kendi ayetlerindeki sağlamlaştırmayı" (el-Hac:52).

İslâm kaynakları bu konunun üzerinde bir hayli durmuşlardır: Garanikle ilgili rivayetler çeşitli şekilde geçtiği için, İslâm bilginleri de bu konuda farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Bu görüşleri şöylece sıralayabiliriz:

Garanik hadisesi doğrudur. Allah, Cebrail vasıtasıyla Hz. peygamberin, şeytanın telkiniyle yaptığını düzeltmiştir. Ancak

bundaki hikmet, Hz. Peygamber'in bütün insanların iman etmesini istemesi ve isteğinin yanlış olduğunun gösterilmesi açısından Peygamberinin önce yanılmasına yol açmış, sonrada hatasını düzeltmiştir. Meselâ, Alûsî bu görüştedir. Yine Ferid Vecdi de, Melek ile şeytanın ruhani varlık olduğunu Hz. Peygamberin vahyi melekten aldığı, yine ruhani bir varlık olan şeytanın igvası ile vahyi karıştırdığını ve bunun Allah tarafından düzeltildiğini söylemiştir. Çağımızın önemli alimlerinden Prof. Dr. Muhammed Hamidullahda Garanik olayını şöyle açıklamıştır: Garanik metni, vurgu ile ifade edebilecek bir soru şeklinde âyet olarak nazil olmuştur. Fakat müşriklerden biri bu âyeti, soru vurgusunu ihmal ederek olumlu bir cümle olarak okuyunca, müşrikler secde etmişlerdir. Hz. Peygamber'in bu olaydan üzüntü duyması üzerine de âyet neshedilmiştir.

Bazı bilginler de Garanik olayı ile ilgili rivayetlerin asılsız olduğunu belirtmektedirler. Bunlara göre bu konudaki rivayet Hz. Peygambere doğrudan ulaşmamaktadır. Bu hadislerdeki raviler güvenilir değildir. Bu konudaki en güvenilir haberin Said b. Cübeyr'in İbn Abbas'a attettiği rivayettir. Bunda bile "Zannettiğime göre İbn Abbas şöyle demiştir." ifadesi vardır. Bu ifade, rivayetin sağlamlığını zedelemektedir. Bunun için başta İbn Huzeyme olmak üzere birçok alim bu rivayetleri sağlıklı bulmamıştır. Bu alimlere göre Garanik hadisesi Kur'an-ı Kerim'in ruhuna aykırıdır. Böyle bir hadisenin olması, Hz. Peygamber'e bir hakarettir. Hz.

Peygamber Kur'anın hiçbir ayetinde, şeytanın böyle bir müdahalesi ile karşılaşmamıştır. Çünkü bu mümkün değildir. Hz. Peygamber vahyi alırken ve teblig ederken, Allah'ın hıfz' emanında'dır. İlâhi vahyin arasına beşerin bir sözünün karışması söz konusu olamaz. Garanik olayını bir kısım İslâm bilginleri kabul etmezken, müsteşrikler bu konunun üzerinde ciddi şekilde durmuşlardır. Kur'an-ı Kerim'in vahiy ürünü olmadığı şeklindeki fikirlerini isbat için Garanik hadisesi onların işine gelmiştir. Bu konuyu, özellikle Régis Blachère, Montgomery Watt, T. Nöldeke ve L. Caetani bu anlamda işlemişler, son yıllarda aynı anlayışı selman Rüşdi, Londra'da "Şeytan Ayetleri" adı ile yayınladığı kitapta sergilemiştir. Daha sonra Selman Rüşdi, müslümanlardan özür dilemiştir.

GÂTHA: Avesta'dan bir kelimedir. Şarkı anlâmına gelir. Zarathustra tarafından özel bir lehçe ile kompoze edilmiş on yedi ilahiyi belirtmektedir. Gâtha'ların, şu veya bu vesile ile kompoze edildiği anlaşılmaktadır. Gatha ilâhileri, ateşin önünde kurban merasimi sırasında okunmaktadır. Gatha'ların sıralanışı, uzunluklarına göre yapılmıştır. Bunun için bu sıralanış, tarihi sırayı yansıtmamaktadır. Gatha'lar, Yasna'nın merkezini oluşturmaktadırlar. Gatha'lar beş grupta toplanmışlardır. Senenin sonunda beş günde okunmaktadırlar.

Birinci Gatha: 28 ile 34 ilâhiden oluşmaktadır. Bunları şöyle özelleklendirebiliriz: Yasna 28, Dua gatha'larıdır. Yasna 29, sıgır ruhunun ifâhisidir. Yasna 30, seçim

ilâhisidir. Yasna 31, seçimin ikinci gathasıdır. Yasna 32, "Seçilmiş Hakim" olarak adlandırılabilir. Yasna 33, Zerdüştle ilgilidir. Yasna 34, Kutsal ateşin önünde yapılan bir duadır.

İkinci Gatha: 43'den 46'cı kısma kadar uzanmaktadır: Yasna 43, Rab'la konuşma gathasıdır. Yasna 44, Rabba sorulan soruların gathasıdır. Yasna 45, Doktrinin kısaltılmış bir takdimidir. Yasna 46, kaçış gathasıdır.

Üçüncü Gatha: 47 ile 50. kısma kadar uzanmaktadır. Yasna 47. kutsal-ruh gathasıdır. Yasna 48, sofuluğu ilgilendirmektedir. Yasna 49, kötü bir şefe karşı, katılsızlığı savunmaktadır. Yasna 50, Zerdüştle Tanrısı arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini anlatmaktadır.

Dördüncü Gatha: 51 Yasnadan medana gelir ve iyi iktidarı anlatır.

Beşinci Gatha: 53'cü yasna'yı ihtiva eder. Bu evlenme Gathasıdır.

GAYOMART: Mazdeizme göre ilk insanın ismidir. Bu isim, Gaya Mareton'dur. Gatha'da bir pasajdan çıkarılmıştır. Anlâmı, "insan hayatı" demektir. Pehlevce kozmoloji kitabı olan Bunda hishneye göre, o Ahriman tarafından öldürülmüştür. Onun tohumu, güneşte muhafaza edilmiş, toprağa düşmüş ve toprak ilk insan çiftini meydana getirmiştir. Çünkü, **Gayomart**, henüz gerçek bir insan değil; daha çok bir prototip insandır. Firdevsi'nin şehname adlı kitabında **Gayomart**'ın bir kral insan olduğundan bahsedilmektedir.

GELENEK (Tradition): Lâtince traditio kelimesi, bir ihsanı nakletmek anlamına gelir. Yunanca **paradosis** kullanılmıştır.

Dini gelenek (tradition), çağlar boyunca bir kurtuluş mesajı olarak telâkki edilmiştir. Geleneği, ne kesin ve hareketsiz bir emanet, ne de asırlardan asırlara gizlice intikal eden şifâhi bir anlatım olarak düşünmemek gerekir. Gelenek, son derece kompleks bir realitedir. O, vahyedilmiş olan ilâhi kelâmın, yazı, vaaz, âyin, hayatta tatbik yollarıyla muayyen bir cemaata ulaştırılmasıdır. İşte bunun için bir Yahudi geleneği (Tevrattan üstün), bir İslâm geleneği Allah tarafından direk vahyedilen (Kur'an'dan aşağı derecede), bir Hıristiyan geleneği var olmuştur. Roma Katolik mezhebi için geleneği kontrol eden, kabul eden, yorumlayan sadece kesin ve yanılmaz otoritesiyle Kilisedir. Yine de Kilise farklı şekiller ve anlatımlar içinde belli bir ölçüde teolojik kanaatlerin farklılığını yasak etmemiştir. Yani teolojik farklılık, İsa tarafından havarilere ve onların haleflerine emanet edilen sır ve iman çerçevesi içinde bulunduğu müddetçe meşrudur. (Krş. VI. Paul, 19 Ocak 1972 tarihli oturum). Canlı bir gelenek, zamanın üç boyutu olan, geçmiş, hâli, geleceği kapsar. O halde o, geçmişin şuuru, hâlin yaşamında ise geleceğin tohumudur. Bir kısım düşünürler, bir sadakat garantisi olarak geçmişin alâmetlerini halde ararlarken; bazı düşünürler ebedi gençliğin bir ümidi olarak geçmişte geleceğin tohumlarını sezmeye meyyaldirler. Muhafazakâr, bir takım eski şeyleri muhafaza eden geçmişi, yaşatmak ister. Gelenek, her ikisini de aynı birliğin hüviyeti içinde ele alır.

Reform, Kutsal Kitaba bir öncelik verir; Katolik kilisesi ise, birinin diğeri içinde mündemiç olduğunu bilerek mükemmel ve mevsuk bir yorum meydana getirebilmek için, Kutsal Kitabı geleneğin karşısına çıkarmaz. Ona göre, sözün yorumunu yapmayan bir ortamda yazı, yazının olmadığı bir ortamda da söz yoktur. II. Vatikan Konsili, bu konuda şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Nakledilmiş kanunu öğretmek, uygulamak, muhafaza etmek için, piskoposlarla mü'minler, dikkat çekici bir uyum içindedirler." Fakat, yazılmış veya nakledilmiş olan Allah'ın sözünün mevsuk bir şekilde yorumlanması görevi, sadece İsa-Masih adına yetkisini kullanan yaşayan kiliseye emanet edilmiştir. Şurası bir gerçektir ki, Kutsal gelenek, Kutsal Kitap, kilise yetkisi Allah'ın çok hakimâne gayesine göre öylesine birbirine bağlanmış ve ortak hale gelmiştir ki onlardan hiç biri, diğeri olmaksızın istikrar içinde olamaz ve onların hepsi sadece kutsal ruhun tesiri ile aynı zamanda kendine göre, insanların kurtuluşuna etkili bir tarzda katkıda bulunur (Bk. Die Verbun la parole de Dieu-18 Kasım 1965). Bu konuda Hıristiyan mezheplerini şöylece değerlendirebiliriz: Hareket noktalarına göre Katolik Kilisesi, kilise yetkisi (Magistère) üzerinde; Ortadoks kilisesi, gelenek (Tradition) üzerinde; Protestanlık ise daha çok kutsal yazı (Ecriture) üzerinde durmaktadır.

GELUKPA: Dge-lugs'dan gelmektedir. Buda "Fazilet metodu" veya "Faziletli Davranış" anlamına gelmektedir. Tibet Budizminin dört büyük ekolünden birisi-

dir. 1409'da Tson-kha-pa tarafından kurulmuştur. Bu ekolün taraftarları, gelukpa diye adlandırılmışlardır.

Gelukpa salikleri, bekarlığa titiz şekilde riayet etmektedirler. Ekol şefi, Gaden - Tri - pa diye adlandırılmıştır. Şeflik görevi, miras yolu ile veya tenasüh yolu ile değil, Şeriatın gerektirdiği maneviyatı çok iyi bilmeye bağlı olarak intikal etmektedir. Manevi olgunlaşma yolunda en ileri giden birisi, keşişlerin kapalı bir oturumunda şef olarak seçilmektedir. Bu seçim, biraz papa'nın seçimine benzemektedir. Gaden-Tripa, Tson-khopa'nın yeryüzündeki temsilcisidir. En meşhur **Gelukpa** manastırları, Sera, Gaden, Dre-pung, Tashilhumpo ve Gyuto dratsang (1474), Kumbum Jampaling (1578) ve Amdo Tashikyil (1780)dir.

Gelukpa'lar tedrici yükselmeye çok önem verirler. Bu okulun üstadlarına göre, üç önemli tavsiye vardır: Manastır disiplini (pratimoksha); Uyanış düşüncesi (Bodhicitta); Giriş formülleri (Tantra): Bu üç tavsiye birlikte icra edilir.

Gelukpa'lar hem dış, hem de iç bünyeye çok önem verirler. Böylece vücuda ve sese dikkat ederler. Yine zihinsel gelişmeye de itina gösterirler.

GENÇ ERKEKLER HRİSTİYAN BİRLİĞİ: (Young Men's Christian Association - YMCA)

1844'de Londra'da George Williams'ın önderliğinde on iki kişinin kurdukları bir kulüptür. Kulübün hedefi, gençlerin maneviyatlarını geliştirmektir. Bu amaçla kurulan gruplar hızla gelişmeye başlamıştır. İngiltere'de ki kulüp, çok hızlı şekilde

halk desteği bulmuştur. Daha sonra İngiltere dışında da bu tip kulüpler kurulmaya başlamıştır. 1850 yılında Avusturalya'da, 1851'de Kuzey Amerika'da kurulmuştur. Bu amaçla Montreal'da ve Bostan'da kurulan kulüpler çok hızlı şekilde, gelişmişlerdir.

Genç erkekler Hıristiyan Birliği, dini bilgilerin yanında, spor faaliyetleri, kamp tesisleri açma, danışmanlık, okul açma gibi faaliyetlerde de bulunmaktadır. Amerika'da özel okullar konusunda bu dernek çok ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Okul çağını aşmış kişiler için de gece dersleri vermektedirler.

Genç erkekler Hıristiyan Birliği, milli konseylere, konseyler de 1855'de Cenevre'de kurulan Genç Erkekler Hıristiyan Dünya Birliğine bağlıdır. 1955'de bu birliğin üyeleri 100. yılı kutlamak için Paris'te toplanmışlardır. Bu törene sekiz bin üye katılmıştır. Bu vesile ile birçok konuda konferanslar verilmiştir.

GENÇ HRİSTİYAN EMEKÇİLER: 1912 yılında peder Joseph Cardijn tarafından Belçika'da kurulan Katolik bir işçi hareketidir. Joseph Cardijn'in hedefi, Hıristiyanlığı işçiler arasında yaymak ve onları burarlarda, fabrikalarda çalışmaya hazırlamaktı. Bu hareket 1925'de ülke genelinde örgütlenerek çok önemli bir gelişme göstermiştir. Bu hareketi, Belçika Katolik piskoposları ve Vatikan desteklemiştir. Bu işçi hareketi, misyonerliği üstlenerek, Hıristiyanlığı yaymaya yönelmiştir. Bunların çalışma formülü şu cümleydi: "GÖR, YARGILA VE ÖYLE DAVRAN". Bu ha-

reket özellikle Fransızca konuşulan bölgelerde çabuk gelişmiştir.

Daha sonra, üniversite öğrencileri, aileler, çiftçiler arasında da hareket, mensup olarak gelişmiştir. 1950'lerde bu hareket "Genç Hıristiyan Hareketi" adı ile tanınmaya başlamıştır.

GENÇ KADINLAR HRİSTİYAN BİRLİĞİ: (Young Women's Christian Association-YWCA)

Bu hareket 1855'de İngiltere'de kurulmuştur. Hareket iki alanda hizmet vermiştir: Birincisi, kadınlar için dua etmek, diğeri genç kadınlara barınacak yer sağlamak için faaliyet göstermek. Genç kadınlar Hıristiyan Birliği 1877'de ve 1884'de tüzüğünü gözden geçirerek, çalışma alanını genişletmiştir.

İngiltere dışında, Amerika'da otuz beş kadın biraraya gelerek, ilk "Hanımlar Hıristiyan Birliğini" kurmuşlardır. 1866 yılında aynı amaçlı bir dernek de Boston'da kurulmuştur. 1906 yılında Amerika'da bütün kadın dernekleri birleşerek milli bir örgüt oluşturmuşlardır.

Ulusal kadın örgütü, sanayileşmenin kadın üzerindeki tesirlerini ele alarak ve kadınlara destek vermek istiyordu. Ayrıca fakirlikle ve kadınların sosyal hayattaki yerinin tesis edilmesi ile ilgili çalışmalar yapıyordu. Bütün ırklardan ve dinlerden kadınların katılacakları, yaz kampları açıyordu. Bu örgütün Amerika'da iki milyondan fazla üyesinin olduğu tahmin edilmektedir.

GILGAMIŞ (Gılgamesh): Antik Mezopotamya'nın en meşhur ve en önemli destanının ismidir. Sümer mitolojisinden çık-

mıştır. Babil'de olduğu gibi Asur'da da bin yıldan fazla bir zaman gelişmiştir. Bu bölgenin sınırlarını aşmış, Filistin'den Anadolu'ya kadar tanınmıştır. Tufan'ı müteakip ilk hanedanlığın kralı olan **Ourouk** (Gilgamiş) kralının maceralarıdır. Kitabeler, Gilgamiş isminin İ.Ö. 2000 yılının başından beri tanındığına işaret etmektedirler. Buna göre Gilgamiş'in İ.Ö. XVIII. yüzyıla doğru yaşadığı tahmin edilmektedir. Gilgamiş destanı eksik olarak, Asur kralı Assurbanipal (İ.Ö. 669-629)'in kütüphanesinin kalıntıları içinde bulunmuştur. Bu parçalar, üçüncü bin'in sonunda meydana getirilmiş olmalıdır. Hz. İbrahim'in ülkesinde hâkim olan dini inançlar konusunda çok değerli belge olan ve büyük destanların birincisi olan Gilgamiş destanı, dini tarihin çok önemli bir belgesini oluşturmaktadır. Destanın genel muhtevasını, Ourouk kralının komşularına ve İsthar'a karşı açtığı savaşlar meydana getirmektedir. Yarı insan şeklinde olan sadık dostu **Enkidou** ile birlikte Batıya doğru, kahraman **Outa-Napisthim**'i aramak için bir seyahate çıkar. Ondan, ölümsüzlüğün sırrını öğrenir. Tufanın uzun bir hikayesini ortaya koyar. Bu seyahat sırasında **Enkidou** ölür. Gilgamiş, ölümlerinin bulunduğu cehennemlere iner. Gençlik bitkisine sahip olduğu için ölümsüz olmayı düşünür. Fakat bir yılın, ondan gençlik bitkisini kaçırmış ve o da insanlığın müşterek kaderine maruz kalır. Gilgamiş, silindir mühürler üzerinde ve Asur saraylarında kabartmalarda tasvir edilmiştir.

GİRİŞ TÖRENİ (Initiation): İlkel toplumlarda erginlik, giriş veya geçiş tören-

lerinden biridir. Bu tören, herçeşit merasimle belirgin hale gelmiştir. Yani, eğitim, tecrübe, bayramlar, ilâhiler, danslar. Bütün bunlar, milletten millete değişiklik göstermektedir. Giriş töreninin özü, çocukluk hayatını, yetişkinlik hayatından ayırma noktasında bulunmaktadır. Giriş merasimi, genelde bir bekleme döneminden sonra yapılmaktadır. Bu bekleme safhasında genç çocuklar, pratik ahlâki ve dini eğitim almakta, klanlarının yetişkin insanları ile bütünleşmesi sağlanmaktadır. Aynı yaştaki çocukların giriş törenleri, bir yaş sınıfı meydana getirmektedir. Bu yükselme merasimi, hayat boyunca bir tesanüde götürmektedir. Giriş törenleri ve giriş merasiminin özellikleri ülkelerle, ırklara göre değişmektedir. Bunun için Afrika, Amerika'da ve Pasifik ülkelerinde değişik giriş törenleri vardır. Bu törenlerde genç çocukların geçirdikleri tecrübe az veya çok acı vericidir. Böcek sokmaları, kan aldırma, diş sökme, kesici dişlerin eğelenmesi, sünnet olma ve nadiren de kız çocuklarından keserek birşey alma gibi denemelerden çocuklar geçmektedir. Bu törenlerde yapılan danslar, genelde maskeli yapılmakta ve bazı yasakları ihtiva etmektedir. Bu merasimler, çocuğun o zamana kadar yaşadığı kadınlar toplululuğundan ayrılması törenleridir. Bunun için de çocukların geçirdikleri tecrübeler, erkek cemiyetine girmelerine izin vermektedir. Çocuklar, gürültüsünü işittikleri Büyük Ruh tarafından parçalanma korkusu içinde yaşamaktadırlar. Çocuklar, özel beyaz rob, süslü elbiseler giymektedirler. Onlar daha sonra, klan veya

kabilelerinin yaşlıları tarafından eğitilirler. Böylece, toplumlarının âdetlerini, aile yapılarını, evlenme kanunlarını, ruhi kuvvetleri öğrenirler.

Yaş değişikliği ile birlikte, isim değişikliği de olmaktadır. Artık çocuklar törenle erkekler cemiyetine katılmışlardır. Bu sosyal ve kabilevi girişe ilk giriş adı verilmektedir. Buna sünnet olma da dahildir.

Bazı toplumlarda, dini gruplara, tarikatlara, gizli derneklere girme merasimleri vardır. Bazen bu giriş törenleri birçok dereceler ihtiva etmekte ve salıklara özel güçler vermektedir. Bunların arasında sadece yüksek derecelere giriş yapmış olanlar, mitolojilerin ve sembollerin mükemmel bilgisine sahip olmaktadırlar.

Dernek girişlerinde, giriş töreni, yeni mensubu sirlara götürmektedir. Genelde bu, ölüm ve dirilme merasimleriyle icra edilmektedir. Ölüm derneğe girişinden önceki insanın halini; diriliş ise, derneğe girişten sonraki insanın halini ifade etmektedir.

Antikitede salık, gizli bilgiye kabul edilmektedir. Aktüel sır derneklerinde de bazı giriş şekilleri icra edilmektedir. Bu, daha yüksek bir hale, yeni bir hayata, aydınlık bir doğuşa geçiştir. Masonluk bu, batini giriş şeklini muhafaza etmiştir. Fakat, büyük dinlerden sadece Yahudilikte bu merasim, Katoliklerdeki ilk komünyona, Protestanlardaki konfirmasyon'a denk olarak BAR MİTZVA adı altında muhafaza edilmiştir.

Hindu'larda da Brahman'e'nin ikinci doğuşu, birtakım merasimlerle belirlenmiştir. Bu merasimler sırasında,

genç çocuklar, "kutsal kordon" almaktadırlar. Parsi'lerde ise delikanlılar, gömlek giymekte ve kutsal kemer kullanmaktadırlar.

Bu eski giriş merasimlerinin birçok izi, bugün dini karakterini kaybetmiş âdetlerde muhafaza edilmektedir.

GÎTÂ – GOVÎNDA: XII. asrın, Bengalli şairi Jayadeva'nın şiiri olan Gitâ-Govinda (şairler tarafından Bouvier diye terennüm edilmiştir). Krishna'nın ve Gopi'lerin (çobanların) Yamuna (Ganj'ın kolu) kenarlarındaki aşklarını, ormanlardan ve bozkırlardan teşekkül eden ıssız bir tabiat içinde canlandırır. Krishna, Rukmini ile evli olmasına rağmen, sayısız metresleri arasında gözdesi Râdha ile dikkati çekmektedir. Faka yine de bu, onun civardaki çiftlik kadınlarını ayartmasına mani olmayacaktır. Gitâ-Govinda, terkedilmiş, Râdha'nın kaderini, arzusunu, özlemine, sonra, Krishna'nın dönüşünü ve birleşmiş sevgililerin sevincini terennüm etmektedir. Klâsik Sanskritçe ile yazılmış olan metin, şarkılar serisine dahil edilen bendlerden meydana gelmiştir. Orada çok canlı bir ihtirasa maruz kalmış, sevgi dolu bir kadının tecrübe ettiği muhtelif duygular ifade edilmiştir. Saray şairi Jayadêva'nın, amatör şiirleri kullanarak lirik bir eser meydana getirmiş olması muhtemeldir. Fakat çok erkenden Gitâ-Govinda'nın metnini, mistik terimlerle yorumlamak moda olmuştur. Buna göre Râdha, Rabbi ile birleşmeyi arayan ruhu temsil etmektedir. Bununla beraber, sadece halka açık olan, modern dillerde terennüm edilenlere benzeyen bu şiirler gerçekten bu rolü oy-

namaktadır. İşte bu yanlışlıktan dolayıdır ki sadece birkaç Hind ilâhiyatçısı (pandit) tarafından anlaşılan bu yüksek düzeydeki metin, sadece din adamlarına ait görülmüştür. İşte bu inhisardan dolayıdır ki Hindde, başlangıçta kutsal şiirle, kutsal olmayan şiirin arası kesin şekilde ayrılmış değildir. (Modern Hindin birçok manevi üstadları Gita'yı tercüme ve şerh etmişlerdir. Bunların arasında özellikle Shri Aurobindo Paris, 1942'yu, Mahârishi Yoğî'yi sayabiliriz.)

GNOSTİSİZM: Gnostisizm, kök itibarıyla, İran dualizmine, Eflatuncu ortaçağ filozoflarının alegorik idealizmine ve Yahudiliğin vahiy öğretilerine dayanmıştır. Şüphesiz Gnostisizm'de Mısır ve Mezopotamya kültürlerinde tesiri büyüktür. Gnostisizm, gerçek şeklini, Hıristiyanlığa karşı oluşan bir düşünce şekli içinde göstermiştir. Bunun için Aziz İrenaeus (185), Aziz Hippolytus (200), Aziz Epiphonios (375) gibi kilise büyükleri, Gnostisizm'e şiddetle karşı çıkmışlardır.

Tarihte ilk Gnostik olarak M.S. I. yüzyılda Yahudi Simun Magus gösterilir. Magus, kötülüğün Tanrının içindeki bir kopuştan kaynaklandığını ileri sürer. Şüphesiz bu görüş, monoteist vahiy telâkkisinin tesiri ile ileri sürülmüştür. Yeni Ahit'teki Gnostiklerle ilgili sözler de bu düşünüş şeklinden kaynaklanmaktadır.

Gnostisizm'de düalist düşünce, Yunan-Roma dünyasında Gnostisizm'e yayıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Dualizmin Gnostisizm'e girişinde Platoncu felsefenin etkisi büyük olmuştur. 1940 yıllarında

yukarı Mısır'da Nag Hamadî yakınında bulunan Gnostik belgelerde Milâdi III. yüzyıldaki Gnostik düşünceye yer verilmiştir.

Gnostisizm, zaman içinde farklı düşünüş şekillerine bürünmüştür. Yarı Gnostik Manicilik, İran dinlerinin de etkisiyle ruh ve madde ayırımına girmemiştir. Diğer yandan zahit çizgiler bu Gnostisizm'de belirgin hale gelmiştir.

Gnostik vahiy anlayışı, kutsal vahiyden farklıdır. Gnostik vahiy, akıl yeteneklerinin yardımı ile elde edilemediği için, felsefi aydınlanmadan; kökleri tarihte olmadığı ve kutsal metinlerden kaynaklanmadığı için de Hıristiyan vahyinden farklıdır. Gnostik vahiy, benliğin sırrının, insanın içine doğmasıdır.

Gnostisizm'e göre kötü bir dünya, iyi bir Tanrının eseri olamaz. Bunun için iyi ruhların kaynağı, Tanrıya yabancıdır. Dünya, kötü ruhların tesirindedir. Gnostisizmin görüşleri, özellikle Milâdi ikinci yüzyıldan sonra çok değişik mezheplerin görüşü olarak yayılmıştır. Gnostik mezhep üstadları, Yahudi ve Hıristiyan metinlerini allegorik tarzda yorumlamışlardır. Gnostik mezheplerin pratikleri, müşterek yemek, vaftiz törenleri, dua, oruç ve sadaka gibi görüntülerle kendini göstermektedir.

Hıristiyan düşünürleri, Gnostisizm'e karşı çıkmışlardır. Ancak başlangıçta bu düşünürler, Gnostisizm'e sıcak bakmışlar ve birçok özelliği Hıristiyanlığa ilave etmişlerdir. Kuzey Afrikalı St. Augustinus, önce Mani dinine girmiş, daha sonra Hıristiyanlık'ta karar kılmıştır. Ancak, birçok

Mani unsurunu, Hıristiyanlık yorumuna ilave etmiştir. Özellikle bu, Hıristiyan çileçiliğinde kendini göstermektedir.

GRANET Marcel (1884-1940): Fransız sosyoloğu ve Dinler Tarihiçisi'dir. İkinci dünya savaşından önce yüksek öğretim, Patrik okulunda profesör olarak çalışmıştır. Marcel Mauss'un talebesidir. Çin incelemelerine, sosyolojinin metodlarını dahil etmiştir. Dünya çapında tanınan çalışmaları, sinolojiye yeni bir boyut kazandırmıştır. Başlıca kitapları şunlardır:

1. Fêtes et chansons Anciennes de la Chine, Paris, 1919.
2. Danses et Légendes de la chine Ancienne, Paris, 1926.
3. La Civilisation Chininoise, Paris, 1929.
4. La Pensée Chininoise, Paris, 1934.

Yirte Marcel Granet'in, Çin'de evlenme sistemleri, klan ve akrabalık ilişkileri üzerinde birtakım çalışmaları daha vardır. Marcel Granet'in 1922 yılında Paris'te yayınlanan "la Religions des Chinois" isimli eseri de zikre değer bir çalışmadır. Bu eser 1980 yılında yeniden yayınlanmıştır. Bu esere Georges Dumézil bir mukaddime yazmıştır. Marcel Granet burada Feodal dinle, resmi dini incelemektedir. Çin dinlerinin kökenleri, Konfüçyüsçü okulun klâsikleri arasında yer almaktadır. Granet, bunları yorumlayıcı bir metotla tahlil etmiştir. Halk inançları ile ve resmi dinle Taoizm'in ilişkisi, kısa bir şekilde kitapta izah edilmiştir. Onun dini dünyaya, uygulamaya yöneldiği sosyolojik metoda sitem etmeden, Granet'in birçok talebesini ifade edilen şekiller yararına yaşayan dini

ihmale yöneltip yöneltmediği daima sorulmuştur.

I. GRÉOİRE Le Grand (540-604): I. Grégoire, Roma'da doğmuştur. Manastır hayatına girmiş ve Sicilya'da altı manastır kurmuştur. 579 yılında Papa II. Pélage, delege olarak onu, imparator'un yanına İstanbul'a göndermiştir. 585 yılında Roma'ya döndüğünde, II. Pélagé in ölümü üzerine papa seçilmiştir.

Papalık görevini istememesine rağmen, kabul etmek zorunda kalmış ve 3 Eylül 590 tarihinde merasim yapılmıştır. Göreve başladıktan sonra, maddi ve manevi gayretini devam ettirmiş; veba, açlık gibi felaketlerle mücadele etmiş, Vatikan'ı yeniden teşkilatlandırmıştır. Din adamı sınıfının ahlâki yapısına dikkat etmiş; formasyon yönünden onların gelişmesini sağlamıştır. İngiltere'ye bir misyoner heyeti göndermiş; İstanbul Patriğinin "ökümenik" vasfını kabul etmemiş; kendisi içinde "Üniversal papa" ünvanını reddederek "Tanrının Hizmetçisi" ünvanını tercih etmiştir.

I. Grégoire, Hıristiyan spiritüalitesinin kurucusu sayılır. Özellikle "Eyub kitabının yorumu" isimli eseri önemlidir. Batın'ın dördüncü "kilise doktoru" olarak kabul edilen I. Gregoire'in ismi, daima diğer Batılı kilise babaları ile birlikte zikredilir ve liturjik reformlarla anılır.

GREGORİOS AZİZ, (NAZIANZOSLU) (330-389): IV. yüzyılın önemli kilise babalarından biridir. Nazianso piskoposunun oğludur. Kayseri, İskenderiyye ve Atina'da din tahsili görmüştür. Aziz Basileios'le (329-379) arkadaşlık yapmıştır.

Gregorios, 362 yılında rahip olmuştur. 370-379 yılları arasında piskopos olan Basiléios'u, Ariusçu doktrin taraftarlarına karşı desteklemiştir. Kısa bir süre Gregorios, SASİMA piskoposu olmuş, fakat bu ünvanı hiç kullanmamıştır. Babasının ölümü üzerine (374) Nazianzos kilisesini bir müddet idare etmiştir. Daha sonra İSAURİA (Bozkır) manastırına çekilmiştir.

Milâdi 325 yılında İznik'te Ariusçuluğa karşı toplanan konsilde, Gregorios, Airusçuluğa şiddetle karşı çıkan gruba katılmış ve Anadolu temsilcilerinin önderi olmuştur. 381 İstanbul Konsilinde Gregorios, İstanbul piskoposluğunun en güçlü adayı idi. Ancak Mısır-İskenderiye piskoposu Timothios'un, İstanbula gelişi ile bu, gerçekleşemedi. Gergin ortamda bunalan Gregorios, bu çatışmalardan gönül rızasıyla çekildi. Daha sonra Gregorios, Arianzos'a döndü. Naziansos kilisesini yine kısa bir süre yönetti. Gregorios, carmen de se ipso (kendisiyle ilgili şarkı) diye bilinen uzun bir şiirle tanınmaktadır. Ayrıca Gregorios, dini konularda şiirler yazmıştır. Günümüze kadar ulaşan yazıları, mektup ve vaaz türü yazılardır.

GREGORİOS AZİZ (Nyssâlı) (335-394): IV. yüzyılın önemli Hıristiyan ilâhiyatçılarından. Kayseri piskoposu, Aziz Basiléios'un kardeşidir. Felsefe ve retorik konusunda iyi bir eğitim görmüştür. PERİPARTHENİAS (Bekaret üzerine) yazdığı incelemede evliliğe karşı tenkidler yöneltmiştir. Bekar kalmayı tercih ederek, 360'larda manastıra çekilmiş ancak daha

sonraki yıllarda Nyssa piskoposu olmuştur. Roma imparatoru Valens'in Ariusçuluğu desteklemesiyle, Kapadokya bölge valisi tarafından takip altına alınan Nyssâlı Gregorios sürgüne gönderilmiştir. Valens'in 378'de ölmesiyle durum normale dönmüş, Gregorios, Kapadokya'ya geri dönmüştür.

Hıristiyan kredosu (= amentüsü) ile ilgili toplanan konsillere katılmıştır. 379'da Antakya konsiline katılmış, daha sonra 381 yılında İstanbul'da toplanan I. İstanbul Konsiline katılmıştır. İstanbul'da İmparator çevrelerinde vaaz etme imkanı bulmuştur.

Gregorios'un yazılarında üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi, Ariusçuluğa karşı geliştirdiği fikirlerdir. Vaazlarını Hexaameron (altı gün), De opificio Homini (İnsanın yaratılışı), Meghas Katekhetikos Logos (büyük Din kitabı) gibi kitaplarda toplamış ve bu eserlerde Hıristiyan ilâhiyatının temellerini açıklamıştır.

Gregorios, Platon'dan ve Origenes'den (185-254) etkilenmiştir. Özellikle çileci gelenekle ilgili görüşleri, Doğu ve Batı kilisesinin ibadetlerine tesir etmiştir. Gregorios'un bu görüşleri, peri tu biu ta Moiseos (Musa'nın hayatı üzerine) isimli kitapta geniş şekilde anlatılmaktadır. Bu eserde, Gregorios Yunan ve Hıristiyan düşüncelerini birleştirmiştir.

Gregorios'un görüşleri, Hıristiyan ilâhiyatı açısından çağımızda yeniden gündeme gelmiş ve büyük itibar görmeye başlamıştır.

GREGORİOS (Sinalı) (Öl:1346): Rum Ortodoks ilâhiyatının XIII. yüzyıldaki çok önemli temsilcilerindendir. Daha çok mistik ibadet sistemine eğilim göstermiştir. Sonuçta tefekküre dayalı mistik ibadet hayatını tercih etmiştir. Bunun için HESYKHÍA öğretisini geliştirmiştir. Hesykhia, Tanrısal sükuneti yakalama metodudur. Bu mistik metodu uygulamak için Athos dağına çekilmiştir. 1325'de, Bulgaristan'a geçmiş, Balkanlar'da dini tefekküre dayalı mistik düşüncenin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Gregorios'un HESYKHÍA metodu 137 aşamadan oluşmaktadır. Hesykhia'nın temel felsefesi, Tanrı-insan birliğine ulaşmaktır. ATHOS dağının çok önemli keşişlerinden birisi olan Aziz Gregerios Palamas; Gregerios'un çağdaşdır. Aziz Palamas, HESYKHÍA öğretisine karşı yapılan itirazları "Kutsal Hesykhia öğretisinin savunması" (1328) isimli kitabında cevaplamıştır.

Gregorios, teslis, Kutsal-Ruhun Baba'dan çıkması konularında birçok çalışma yapmıştır.

GREGORİOS II (Kıbrıslı) (1241-1290): Doğu Roma imparatorluğu'nun dini politikaları içinde yetişmiş bir kilise büyüğüdür. Bizans sarayında rahip olarak göreve başlamış; 1283-1289 yılları arasında İstanbul patriği olarak görev yapmıştır. Döneminde Katolik ve Ortodoks kiliselerin birleşmesi için yapılan çalışmalarda genelde birleşme karşıtı bir tavır sergilemiştir.

II. Gregorios, Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşmesini istememe nedenini Katolik ilâhiyata karşı kaleme aldığı TOMOS PİSTEOS (İman kitabı)nda açıklamıştır. Kutsal-Ruh'un Baba'dan ve oğul'dan çıktığını savunan katolik ilahiyata karşı bu görüşü reddederek, kutsal ruhun sadece Baba'dan çıktığı tezini savunmuştur. İskenderiyye ve Antakya kiliseleri II. Gregorios'un bu kitabını eleştirmişlerdir. Bu eleştirilere karşı, II. Gregorios, HOMOLOGİA isimli kitabını kaleme almıştır. Ancak bu eleştirilere daha fazla dayanamayarak 1289'da patriklikten ayrılmıştır. II. Gregorios, XIII. yüzyıl, Bizans Hümanizminin temsilcilerinden sayılmaktadır.

I. GREGORİUS (Büyük Aziz) (540-604): Asil bir aileden gelen Gregorius, Papa III. Felix'in torununun oğludur. Gençlik yılları Roma'da geçmiştir. Daha sonra manastır hayatına özlem duymuştur. Babasından kalan sarayı S. Andrea manastırına dönüştürmüştür. Başta Papa I. Benedictus olmak üzere birçok Papanın takdirini kazanmıştır. Hiç arzu etmemekle beraber, 590'da papa oldu. Papalığa bir çeki düzen verdi. Papalık, merkeziyetçi bir yapıya sahip oldu. Hedef olarak, halkı, bilinçli bir Hıristiyan yapma yolunu seçti. Papalık dönemi, siyasi ve askeri karışıklıklarla geçti. Gregorius'un yaptığı en büyük hata Haçlı seferini başlatması oldu. Diğer yandan köle ticaretine de karşı çıkmadı. Papalık topraklarını birleştirerek, papalığa dünyevi bir iktidar özelliği kazandırdı. Aziz Agustinus'un Civitas Dei (Tanrı Devleti) öğretisine bağlı kalarak, dini ik-

tidarla dindışı iktidarı birleştirmek, daha doğrusu, din dışı iktidarı dini iktidara bağlamak istiyordu. Ancak I. Gregorius, yine de farklı bir kişilikti. Çünkü onda, münzevilikle, atılgnlık; idealizm ile gerçekçilik bir anda bulunuyordu.

Bütün bunlara rağmen, manastır hayatını seviyordu. Bunun için Benediktin tarikatının manastır ilkelerini yaydı. İmanı, halkın anlayacağı bir dille ifade etti. Cesedlere tapınılmasını yasakladı. Hatta bunu yapanlara Afroz cezasının verilmesini istedi.

VII. GREGORIUS (Ildebrando Hildebrand) (1020-1085): Fakir bir aile çocuğu olarak dünyaya geldi. Roma'da Santa Maria Manastırında öğrenime başladı ve Schola Cantorum (müzik okulu)'a devam etti. Papa VI. Gregorius'un hizmetine girdi. VI. Gregorius, görevden uzaklaştırılınca, Ildebrando da Almanya'ya sürgün edildi. Orada imparator III. Heinrich'in yakınlığını kazandı. Papa IX. Leo tarafından Romaya davet edildi. Papa IX. Leo'nun oluşturduğu reformcu gruplar arasında yer aldı. Aynı grupta Papa II. Alexander'in döneminde de çalışmayı sürdürdü. Daha sonra kardinal oldu. Ildebrando Papa II. Alexander'dan sonra 22 Nisan 1073'te ittifakla Papa seçildi ve VII. Gregorius adını aldı. 30 Haziran 1073'te San Pietro Bazilikasında takdisle göreve başladı.

1054'te Doğu ve Batı kiliseleri arasında Kutsal Ruhun çıktığı yer konusundaki kavgada, bölünmeyi durdurmak için büyük çaba gösterdi, ancak başarılı olamadı.

Papa VII. Gregorius'un el attığı önemli konulardan birisi de kilise görevlilerindeki yozlaşma ve disiplinsizlik konusu olmuştur. Çünkü onun papalık dönemine kadar kilise görevlileri iyice yozlaşmıştı. Papa olduğu zaman şu problemlerle karşılaştı:

1. Kilise toprakları ve rütbelere para ile alınıp satılıyordu,
2. Rahipler evleniyorlardı veya nikahsız yaşıyorlardı.

Papa VII. Gregorius bu konulara el atmıştı. Fakat yüksek makamlar hep para ile alındığı için bu konulardaki mücadelede pek başarılı olamadı.

Dönemin siyasi ve reform girişimleri sonunda patlak veren olaylar karşısında İmparator IV. Heinrich'le arası bozuldu. IV. Heinrich, papalıktan çekilmesini istedi. Bunun üzerine papa VII. Gregorius, IV. Heinrich'yi afroz etti. Afroz sonucu IV. Heinrich'in nüfuzu azalmıştı. IV. Heinrich, papaya kendisini başışlatmaya geldi. Ancak, VII. Gregorius, Heinrichten korkarak, Toscana kontesi Matilda'nın şatosuna sığınmıştı. Başışlanmak için Heinrich, üç gün boyunca soğukta, şatonun kapısında ayakta beklemişti. Sonunda Gregorius, IV. Heinrich'i başışladı ve afrozunu kaldırdı.

Daha sonraki gelişmelerle Papa VII. Gregorius ile IV. Heinrich'in arası tekrar bozuldu. Heinrich taraftarı piskoposlar, Bressanone'de toplanarak Gregorius'u, papalıktan indirdiklerini ilân ettiler. Yerine papa olarak Ravenna başpiskoposu Guberto'yu, III. Clemens adı ile karşı papa seçtiklerini duyurdular. IV. Heinrich,

İtalya topraklarına girerek, Romayı kuşattı. 21 Mart 1084'de Roma IV. Heinrich'in askerleri tarafından işgal edildi. Papa VII. Gregorius, Sant Angelo kalesine kaçmıştı. Karşı papa III. Clemens San Pietro'da, papalık makamına oturduktan sonra, IV. Heinrich'e imparatorluk tacını giydirmişti. Gregorius 1085'de Solerno'da öldü.

GREGORİUS (VIII) (?-1137): Benediktin tarikatına mensup olan Maurice Bourdin, ilk eğitimini Cluny Manastırında görmüştür. Portekiz'de piskoposluk görevinde bulunmuş, daha sonra Brağa başpiskoposluğuna atanmıştır. Toledo başpiskoposu Bernardo ile tartışmaya girmiş ve sonunda Papa II. Paschalis tarafından görevinden alınmıştır. Daha sonra aklanarak yeniden görevine başlamıştır.

VIII. Gregorius, Kutsal-Germen İmparatoru V. Heinrich'le iyi dostluklar kurmuştu. Bunun üzerine Papa II. Paschalis, Gregorius'u aforoz etmiştir. Daha sonra Papa olan II. Gelasius'u, V. Heinrich, papa olarak kabul etmedi. VIII. Gregorius'u, karşı papa olarak ilân etti. Ancak, VII. Gregorius daha sonra, hem papa II. Gelasius, hemde papa II. Calixtus tarafından aforoz edildi ve sürgünde öldü.

GREGORİUS IX. (1170-1241): Asıl adı Ugolino Dı Segni'dir. Papa III. İnnocentius'un yeğenidir. Ugolino, ilâhiyat tahsilini Paris Üniversitesi'nde yapmıştır. Papa, III. İnnocentius'un elçisi olarak iki defa Almanya'ya gitmiştir. 1206'da Ostia'da kardinal piskopos olmuştur.

Ugolino (ugo), çağının mistik dini hareketlerine karşı ilgi duymuştur. XIII. yüzyılın en önemli Katolik mistik dini hare-

keti olan Dominikenlerle, Fransis-kenlerin kurucularını yakinen tanıyordu. Özellikle Fransisken tarikatını himaye ettiği bilinmektedir. 1227-1241 yılları arasında papa'lık yapmıştır. Papa IX. Gregorius, Sicilya kralı III. Friedrichten başlangıçta destek görmüştür. Fakat Friedrich'in samimiyetinden şüphe ederek onu aforoz etmiştir. Friedrich bu karara şiddetle karşı koymuştur. Karşılıklı ordu düzenleyerek, papa, Sicilya'ya saldırmıştır. Papalık kuvvetleri bu savaşta yenilmiştir. IX. Gregorius, bir müddet sessiz kalmıştır. Bu dönemde papalık, daha çok sapık hareketlere karşı mücadeleye önem vermiştir. Bu arada Engizisyon mahkemelerini güçlendirmiştir. Dominikenleri himaye etmemiştir. Kral Friedrich'le Papa arasındaki mücadele, 1235'te yeniden başlamıştır. III. Friedrich, Roma'ya saldırmış, Papa'nın 1241'de toplamaya çalıştığı konsile, üyelerin gelmesine Friedrich'in askerleri mani olmuştur. Bu çekişmelerden rahatsız olan IX. Gregorius 1241'de ölmüştür.

GREGORİUS XIII. (1502-1585): Asıl adı Boncompagni'dir. Öğrenimini Bologna üniversitesinde yapmıştır. Bir müddet aynı üniversitede hukuk dersleri veren Papa IV. Pius tarafından 1561'de yapılan Trente Konsiline deleğe olarak gönderilmiştir. 1565'de kardinal olmuş ve İspanya elçiliğine atanmıştır.

14 Mayıs 1572'de papa olmuştur. Papalığı döneminde karşı reform çabalarını devam ettirmiş ve Protestanlığa karşı ciddi tedbirler almıştır. Kilise mensuplarının yol-suzlukları ile ciddi şekilde ilgilenmiş ve bu doğrultuda komisyonlar kurmuştur.

Trente konsilinin kararlarını uygulamak için önemli çalışmalar yapmıştır. Böylece "Tridentin Katoliklik prensipleri" olarak Trente konsili kararları kabul edilmiştir. Konsilde alınan kararlara göre ilâhiyat okulları açılması için çaba sarfetmiştir. Gregorius üniversitesi böylece açılmıştır. Papa XIII. Gregorius, açılan ilâhiyat okullarına ve kolejlere Cizvitleri yerleştirmiştir. Protestanlığa karşı mücadele etmek üzere misyonerler yetiştirmiştir. 1582'de Jüljen takviminin yanlışlarını düzelterek, Gregoriden takvimini uygulamaya koymuştur.

GREGORIUS ÜNİVERSİTESİ: Halen ciddi şekilde öğretim veren çok önemli bir Katolik Üniversitesidir. Roma'nın merkezinde bulunmaktadır. Dünyaca ünlü bir kütüphanesi vardır. Kapısında, "Pontificia Universitas Gregoriana" yazılıdır. Dünyanın muhtelif yerlerinden gelen öğrenciler öğrenim görmektedirler. Üniversite Gregoriana 1551 yılında St. Ignacio de Loyola ve St. Francisco de Barjia tarafından Roma koleji (Collegium Romanum) olarak kurulmuştur. Daha sonra bu kolej, papa III. Julius tarafından üniversiteye dönüştürülmüştür. Üniversite bugünkü adını Papa XIII. Gregorius'tan almıştır. Çünkü papa, bu üniversitede önemli ölçüde düzenlemelerde bulunmuştur. (1567)

Üniversite Gregoriana, daha çok Cizvit asıllı öğretim üyeleriyle faaliyet göstermektedir. Ders programları oldukça zengindir. Başta ilâhiyat, kilise hukuku, felsefe, kilise tarihi, misyonerlik, toplum bilimleri, psikoloji, zühtçülük ve din bilimleri

enstitüleri ile bir Latince okulu üniversite bünyesinde bulunmaktadır.

Gregoriana üniversitesinin mezunları arasından birçok aziz, on altı papa ve birçok büyük insan yetişmiştir. Üniversitenin esas amacı, Hıristiyan din adamlarına yüksek öğrenim sağlamaktır. Üniversitenin rektörünü doğrudan papa atamaktadır. Vatikan'a bağlı önemli bir üniversitedir. Öğrenciler arasında din adamı olmayanlar da bulunmaktadır. Bu üniversitenin davetiyle 1985'de ve 1987'de iki defa, Gregoriana üniversitesinde bulunma imkanı buldum. Birçok değerli öğretim üyelerinin arasında bir müddet missioloji fakültesi dekanlığı yapan ve onbir dil bilen prof. Arij Crollius'u burada saygı ve minnetle anıyorum. Üniversite Gregoriana bugün, Piazza Dello Pilotta meydanında bulunmaktadır.

GREGORYEN TAKVİMİ: Papa XIII. Gregorius, 1582'de Julyen takvimini yeniden düzenleyerek Gregoryen takvimini yürürlüğe koymuştur. Julyen takvimine göre Güneş yılı 365 1/4 gün olarak hesaplanmıştı. Her dört yılda bir, altı gün ekleniyordu. Böylece merasimlerle, takvim arasında uyum sağlanıyordu. Fakat, güneş yılının gün sayısında yapılan küçük hesap hatası, mevsimlerin takvimde yüz yılda bir gün gerilemesine sebep oluyordu.

Bu gerileme Papa XIII. Gregorius'un döneminde on dört güne ulaşmıştı. Ancak Gregorius, 11 Mart'a rastlayan ilkbahar tarihini İznik konsilinin toplandığı tarih olan 21 Mart'a almıştı. Bu işlemin resmi başlama tarihi olarakda 4 Ekim 1582'yi

esas kabul etti. Takvimi 10 gün ilerleterek ertesi günü 15 Ekim olarak ilân etti.

Gregorius'un takvimde yaptığı bu değişiklik, İtalya, Portekiz ve Katolik Alman devletleri tarafından kabul edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde Protestan devletleri, İngiltere ve kolonileri, İsveç, Japonya, Yunanistan ve Türkiye (1 Ocak 1926) Gregoryen takvimini benimsemişlerdir. İslâm ülkeleri, Hicret takvimi ile birlikte Gregoryen takvimini birlikte kullanmaktadırlar.

GÖK TANRI: Dinler tarihinde tekamülcü din nazariyelerinin karşısına konulan çok önemli bir görüş de yüce Tanrı kavramı konusudur. Bu tanrı "**Deus otiosus**"dur. Bu konuda ilk fikir Andrew Lang'a aittir. Buna göre "**Gök Tanrı**" yani yüce Tanrı, göklerin derinliğinde yaşayan bir Tanrıdır. Gök Tanrı konusunda daha temelli fikirleri Wilhelm Schmidt ileri sürmüştür. Schmidt, bu konudaki görüşlerini, "**Tanrı Fikrinin Kökeni**" ismiyle yazdığı onbir bin sahifelik kitabında açıklamaktadır. Schmidt'e göre, insanlar başlangıçta yüce Tanrı'ya inanmışlar, daha sonra bu Tanrı'yı unutarak başka Tanrılara tapmışlardır. Buna göre **Urmonotheismus** (yüce Tanrı=Tek Tanrı), insanlığın başlangıcında mevcuttur. Bu yüce Tanrı, kendini çoğu kez Gök Tanrı (Deus otiosus) şeklinde göstermiştir. Dünya'nın birçok bölgesinde Dinler Tarihi, Gök Tanrının varlığı hakkında geniş bilgiye sahiptir. Gök Tanrı inancı, Amerika, Afrika, Orta Asya'da canlı şekilde görülürken, Orta Asya Türk boylarında en belirgin şekilde kendini göstermiştir. Türkler, Gök Tanrıya

(Muteal=yüce olarak) inanmaktadırlar. Onun herşeye kadir olduğuna ve herşeyi yarattığına inanırlar. Gök Tengri veya Gök Tanrı olarak söylenen bu Tanrı, Türkler'de canlı şekilde kendini hissettirir. Türk Hakanları, zafer dahil herşeyi Gök Tanrının verdiğine inanırlar. Türkler'de yer Tanrı inancı olsada bu ikinci derecede ve Gök Tanrıya bağlı bir Tanrıdır. Bazen Gök Tanrı **Bay Ülgen** olarakda isimlendirilir. Buna göre Orta Asya Türk halklarının en temel özelliği, Gök Tanrı inancına sahip olmalarıdır.

GUEONİM: Gaon kelimesinin çoğuludur. **Gaon**, büyük üstad demektir. Babil Yahudi akademisi şeflerine verilen bir isimdir. Bu isim, yani **Gueonim**, VI. yüzyılın sonundan XI. yüzyıla kadarki dönemdeki Babil Yahudi akademisyenlerine verilmiştir. Bunlar, Talmud üstadlarının eserlerinden **Halakhah**'ı, yeni şartlara adapte etmeye çalışmışlardır. Böylece, bu konuda fetva isteyenlere fetva vermişlerdir. Kısaca **Gueonim**, Diaspora Yahudilerinin sularına cevap vermeye çalışmışlardır. Gueonimin en parlak üstadları, SURA akademisi şefi olan **Rav Sâadyah Gaon**'dur (812-942).

Gueonimlerin çağı, İslâm kelâmının gelişme çağı ile paralellik göstermektedir. Doğu Yahudi üstadları bazı müslüman kelâmcıları örnek almışlardır.

GUÉNON René (1886-1951): 15 Kasım 1886'da Blois'da doğmuş, Katolik kilisesinde vaftiz olmuş ve 7 Ocak 1951'de Kahire'de müslüman olarak ölmüştür.

XX. yüzyılın önemli düşünürlerinden biri olan René Guénon, önemli bir simadır.

Çünkü o, kendinden önceki felsefi akımlara bağlı olmadığı gibi; zamanının akımlarınada bağlı kalmamıştır. Hermetik ve masonik çevrelerle sıkı temas içinde olan Guénon, bunların hiçbirine eğilim göstermemiştir. Guénon'un fikirleri, bugünün bazı batı entellektüelleri yanında rağbet görmüştür. O, fikirlerini otuz kadar eserde ve çok sayıda makalede ifade etmeye çalışmıştır. R. Guénon, Yahudiliği Hıristiyanlığı ve İslâmi iyi biliyordu. Batini fikirlere eğilim gösteriyordu. Bunun için Yahudiliğin Kabbala hareketinin ve İslâmın sûfi eğiliminin üzerinde fazlaca durmuştur. Ona göre Hıristiyanlık, dahili boyutunu kaybetmiştir. Guénon, Doğu Dinlerinden Hinduizme evrensel metafizik prensipler doğrultusunda bağlılığını korumuş ve bize bunların keşfi için yardımcı olmuştur.

Guénon, "Introduction générale aux doctrines Hindoues" isimli eserinde, çok yüksek sembolik anlamlar üzerinde durmuştur. Meselâ, hayat ağacından ve Dünya'nın merkezinden bahsetmiştir.

R. Guénon, 1912 yılında İslâma girdiğini ilân etmiştir. Hayatının son yirmi yılını da Kahire'de şeyh Abdu'l-Vahid Yahya ismi ile geçirmiştir. Guénon, hayatının büyük bir kısmını İbn Arabî'nin (1165-1240) Tasavvuf felsefesini inceleyerek geçirmiştir.

Eserleri, incelediği bütün dinlerdeki bu geleneğin, yeniden canlandırılmasına yönelmiş vaziyettedir. Özellikle inandığı ve savunduğu Devr-i Daim teorisi onu, modern çağın şiddetli bir tenkidine götürmüştür. Modern çağ onun için karanlık ve

yıkıcı bir çağdır. O, dünya çapında bir ezoterizmi hedefliyordu.

Guénon'un araştırma samimiyeti, bilgisinin genişliği, yaklaşımlarındaki maharet ve derinlik, ona birçok öğrenci kazandırmıştır. Böylece R. Guénon, öldüğünde arkasında bir ekol bırakan nadir simalardan birisi olmuştur.

GURU: Sanskritçede Guru, ağırlığı olan, önemli anlamlarına gelmektedir. Geleneksel Hinduizm'de ise Guru, manevi üstadı belirtmek için kullanılır. Tarihte ne kadar uzaklara gidilirse gidilsin Hind, dharmaya göre az veya çok Ortodoks mezhepler oluşturmaya yönelen birtakım salikleri etraflarında toplayan dini şahsiyetler yetiştirmiştir. Hinduizm'in modern şekliyle oluştuğu zamandan beri, yani onbeş asırdan bu yana, çoğalmış mezhepler, Hindu dini hayatının en canlı unsurunu göstermişlerdir. Hepsisi az veya çok gevşek bir şekilde bir manevi mürşidin etrafında teşkilatlanmış, onun öğretisine göre yaşamış, çoğu defada onun ölümü ile kaybolmuştur. Bu mezhep gruplanmalarının en büyük çoğunluğu, müntesiplerin sayısına göre çok az bir önem taşımaktadır. Hatta bu mezheplerin tesiri, sadece mahallidir. Buna rağmen bazıları, büyük dini karakterler olmayı ve hatta yeni bir din olmayı başarmışlardır. Birkaç tilmiz en büyük guru olan, Jina'nın, Bouddha'nın ve Nanak'ın etrafında toplanarak, Hinduizm kadrosu içinde Jainizm, Budizm, Sikhizm mezheplerini doğurmuşlardır. Neticede çağdaşlarını dharmaya uzaklardan veya yakından ilgili bir problemle ilgilendirmeye yetenekli her şahsın,

Guru olarak adlandırıldığı görülür. Bununla beraber verilen öğretinin gerçek bir manevi muhtevaya sahip olması gerekmektedir. Bir ilâhiyatçı veya iyi bir tahsil gören herhangi bir kimse ister istemez bir guru değildir. Böyle kimseler daha çok pandit (doktor) olarak adlandırılır. Aksine, Guru'ların çoğu ümmi kimselerdir. Bu ünvanı onlara verenler müritlerdir. Bir kimse guru ünvanı ile şereflenirse o kimse, kendisinde devamlı Tanrı bulunan kutsal bir kimse olarak telâkki edilir. Bazen, bizzat guru, bir çeşit taht üzerine yerleşmiş olan Vişnu'nun veya Shiva'nın bedenleşmesi olarak görülür. Böylece o, birtek Allah'a bağlı olarak takdimeleri kabul eder. Burada görülen yegane şey, kurtuluşu sağlayan büyük inayet olayıdır (Darshana Ayini). İşte bunun içindir ki onun öğretimine, guru tarafından icra edilen kabul merasiminden sonra iştirak edilebilir. Guru, yeni sâlike "Shiva'ya saygı" şeklinde her gün okuyacağı, mantra denilen bir zikir verir.

GÜNAH: Günah kavramı, insanlığın en eski kavramlarından biridir. Homo-religiosus (Dindar adam) yaratılış itibariyle bir kutsal ihtiyacı içinde doğmuştur. Bu ihtiyaç içinde doğan insan, etrafında kendisine saygı göstereceği, ibadet edeceği bir varlık bulmak zorundadır. Bunun için insanlığın ilk dönemlerinden itibaren kutsal var olmuştur. Etrafında bir kutsal bulan insan, onun dışındakilere kutsal dışı demiştir. Kutsala karşı da birtabu oluşturmuş, ona saygılı davranmış ve ona yaklaşmak için birtakim icraatlar yapmak zorunluluğunu hissetmiştir. İşte kutsal

için koyduğu kuralların ihlâli, günah mefhumunu meydana getirmiştir. Peygamberlerin ikaz ettiği toplumlarda da Tanrısal buyruklara itaat etmeme olayı günahı meydana getirmiştir. İlâhi dinlerde de günah, Tanrının isteklerini yerine getirmeme olayıdır. Bu anlamda günah, Eski Ahitte, Yeni Ahitte ve Kur'an-ı Kerim'de açıklanmıştır. Günahı körükleyen ve teşvik eden bazı kaynaklar da vardır. Bunlar, şeytan, nefis, gurur ve insandaki benliktir.

Yahudilikte emirler ve yasaklar Tanah'ta da yani Yahudi kutsal kitaplarında bildirilmiştir. (Tanah: Tora, Ketubim ve Nebiim'dir). Tanrı YEHOVA'nın emirlerini yerine getirmemek veya yasakları işlemek günahtır. Yahudi şeriatında birçok günah konusu vardır. En önemlileri On Emir'de sıralanmıştır. Bu emirlere uymamak büyük günahtır. Yahudilikteki on emir şunlardır:

1. Yehova'nın karşısında başka ilahlar olmamak.
2. Put yapmamak.
3. Allahın ismini boş yere kullanmak.
4. Cumartesi gününe saygılı olmak, hiçbir iş yapmamak.
5. Anneye, babaya hürmet etmek.
6. Adam öldürmemek.
7. Zina etmemek.
8. Hırsızlık yapmamak.
9. Yalan yere şahitlik yapmamak.
10. Komşunun hiçbir şeyine tamah etmek (Çıkış: XX/2-17).

Yahudi TANAH'ında olduğu gibi, Talmud'da da birçok günah konusu vardır. Talmudun ana metni olan MİŞNA altı

bölümden meydana gelir. Her bölümde günahla ilgili birçok önemli emir vardır. Mişna'nın altı bölümü şunlardır.

1. **Zeraim:** (Ziraatla ilgili hükümler)
2. **Moed:** (Belirli günlerle ilgili hükümler)
3. **Nashim:** (Kadınlarla ilgili hükümler)
4. **Nezikin:** (Ceza ve medeni kanunla ilgili hükümler)
5. **Kodashim:** (Mukaddes şeylerle ilgili hükümler)
6. **Tohoroth:** (Temizlikle ilgili hükümler)

Hıristiyanlık ise günah konusuna daha ciddi şekilde eğilmiştir. Hıristiyanlık, çileciliğe ve zahitliğe ve daha da ileri giderek ruhbanlığa çok önem vermiştir. Bunun içinde, dünyayı hor ve hakir görmüştür. Hıristiyanlıktaki bu ruhbaniyet eğilimi, sadece din adamlarına mahsus değil, bütün Hıristiyanlar için geçerlidir. Bunun için dünya ile ilgili emirler, İncil'de fazla yer almaz. Dünya ve dünya işleri önemsizdir. Günlük ekmeğin elde edilmesi kâfidir. Aile hayatı mühim değildir. Bekar kalıp, kendini koruyabilenler için bekar kalmak daha iyidir. Evlilik, günahtan kendini koruyamayanlar içindir. Evlilik bu dünyanın insanları içindir. Öbür âlemin insanları için evlilik yoktur.

Hıristiyanlığın en önemli akidelerinden birisi "**Aslı suç**" doktrindir. Buna göre beşeriyet Hz. Adem ile Hz. Havva'nın işlediği suçtan sorumludur. İnsanlık bu suç genetik olarak nesilden nesile taşımıştır. Hz. İsa, insanlığı bu asli suçtan kurtarmak için ÇARMIHA gerilmiştir. İnciller, İsa'nın, Baba'nın nezdinde yegane şefaetçi olduğunu (I. Yuhanna II/1) ve O'nun bütün beşeriyetin günahlarına kefarettir.

olarak geldiğini haber verir (I. yuhanna II/1). Hıristiyanlığa göre, çarmıhtan sonra insanlığın işlediği günahlar için Hz. İsa, dünya'nın sonunda gelecek ve insanlığı günahtan temizleyecektir.

Hıristiyanlık günah konusunda çok ileri giderek şu düşüncelere yer verir: "Bir kadına şehvetle bakan bir adam zaten yüreğinde onunla zina etmiştir. Eğer sağ gözün sürçmene sebep oluyorsa, onu çıkar ve kendinden at; çünkü senin için azandan birinin yok olması, bütün bedeninin cehenneme atılmasından iyidir. Eğer sağ elin sürçmene sebep oluyorsa, onu kes ve kendinden at, çünkü senin için azandan birinin yok olması, bütün bedeninin cehenneme gitmesinden iyidir" (Matta:5/27-30).

Hıristiyanlık kilise sakramentlerinin içine "**Günah itirafını**" da koyarak, Tanrı adına bazı günahların bağışlanması prensibini getirmiştir. Hıristiyanlıkta'ki Endüljans da bir nevi günahların bağışlanması ve cennette iyi bir yere sahip olma gibi bir niyetin sonunda ortaya çıkmıştır. Fakat bu konu çok istismar edilmiştir. Lutherin itirazı, günah konusunda Papanın sahip olduğu olağanüstü gücüdür. Luther bunun için 95 maddelik protestosunu hazırlamıştır. Lutherin üzerinde durduğu temel konu, günahların amel ile değil; imanla ve Tanrının inayetiyle bağışlandığı konusudur.

Yine Hıristiyanlığa göre günahın kaynağı şeytandır. Dünyanın sonunda İsa, şeytanı "**kireç çukuruna**" atacak böylece kötülük ve günah dünyadan silinecektir. İşte o zaman dünyada barış sağlanacaktır.

İslâmiyette de günah konusunun üzerinde yeterince durulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de günah kelimesinin karşılığında münker, fuhs, seyyie, suizenb, ism, cürüm, zenb, hatie gibi kelimeler kullanılmıştır. Ancak yapılması gereken emirlerin yapılmaması veya yasakların çiğnenmesi de günah kelimesi ile ifade edilmektedir.

İslâm âlimleri günahları büyük günahlar, küçük günahlar olarak ikiye ayırır. Ancak büyük günahların sınıflandırılmasında kesinlik yoktur. Allaha şirk koşmak, zina, hırsızlık, kumar, içki, ana babaya zulüm etmek, kul hakkı yemek gibi suçlar büyük günah kavramının içinde ele alınmıştır. Büyük günahların sayısını, dörtten, yetmiş kadar çıkaranlar vardır. Yine de bu konuda İslâm bilginleri arasında kesinlik yoktur. Küçük günah kavramıyla, hafif suçlar ele alınmaktadır.

İslâmiyette, Hıristiyanlıkta olduğu gibi "Asli günah" anlayışı yoktur. Yani, Hz. Adem'le Havva'nın işlediği suçların bütün insanlığa genetik olarak geçtiği gibi bir anlayış yoktur. İslâm'da herkes işlediği günahı kişisel olarak sorumludur. Hiç kimse, başkasının günahından dolayı günahkâr olmaz ve onun cezasını çekmez. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür kimde zerre miktarı şer işlemişse onu görür" (ez-Zilzal:7-8) buyrulmuştur.

Yine İslâmiyette, günahlar yüzünden ümitsizliğe düşmek yoktur. Allah şirkten başka bütün günahları affedeceğini şöyle bildirmektedir: "Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar.

Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah ile iftira etmiş olur" (Nisa: 48).

Buna göre günahkar insanların Allah'ın kendilerini bağışlayacağından ümitlerini kesmemeleri gerekir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmuştur: "Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım: Allahın rahmetinden ümit kesmeyin" (Zümer: 53).

GÜNAH ÇIKARMA: Günah çıkarma işlemi Yahudi-Hıristiyan dini hayatında görülen önemli bir dini kuraldır. Hıristiyanlıktan önce, Yahudiler Yom Kippur (keffaret günü) bayramını kutlamakta ve mabedde, işlenen günahlar için takdimeler sunmaktaydılar. Bu takdimeler sunulmadan önce, topluca günahlar itiraf edilmekteydi. Ayrıca "günah keçisi" olarak bir ergecin üzerine günahlar yüklenerek ve ergeç çöle salıverilerek İsrailin günahları bağışlanıyordu (Levililer: 16/21-22). Kudüs mabedinin ihtişamlı günlerinde mabede yapılan günah takdimeleri, bütün hızıyla devam etmiştir. Daha sonraki dönemlerde Yom Kippur, bir dua ve nedamet günü olarak kutlanmaya devam edilmiştir.

Yine Hz. İsa'dan önce, vaftizci Yahya'nın günah itirafında bulunanları vaftiz ettiği Matta İncilinde anlatılmaktadır (Matta: 3/5-6). Hatta Hz. İsa'nın da vaftizci Yahya'ya vaftiz olmak için geldiği Matta'da anlatılır (Matta: 3/13-14). Hıristiyanlıkta "günah çıkarma" yani "günah itirafı", çok erken dönemlerde belirmeye başlamıştır. Kilise V. yüzyılda, büyük perhizin başında günahların itiraf edilmesini, kutsal perşembede ise günahların bağışlan-

masını istiyordu. Yine çok dindar Hıristiyanlar, ölüm döşeginde bir kez daha, günah çıkararak temizleniyordu. Daha sonra bu işlem “Hasta yağı” adı ile Katolik ve Ortodoksların sakramentlerine dahil edilmiştir.

Hıristiyanlıkta, bir rahip önünde günah itirafı ile ilgili İncillerde açık bir ifade yoktur. Sadece, “Göklerin Melekûtu anahtarlarını sana vereceğim. Yeryüzünde bağlayacağın her şey, göklerde bağlanmış olacaktır” (Matta: XVI, 18-19) şeklindeki İsa'nın cümlesi, rahiplere olağanüstü manevi birgüç vermektedir. Bazı kilise babaları, rahip önündeki günah itirafını buna bağlamaktadırlar.

Rahiplerin önünde günah itirafı konusunu, kilise IV. Lateran konsilinde (1215) karara bağlayarak, “Her Hıristiyanın yılda en az bir defa rahibin önünde günah çıkarmasını şart koşmuştur”.

Bugün Katolik ve Ortodoks kiliseleri “günah itirafını” sakramentlerinin arasında kabul etmektedirler. Protestan kiliseleri, günah itirafını sakramentlerin arasına koymaz. Katolik ve Ortodoks kilisesine göre, bir Hıristiyan işlediği bir günahı, günah itiraf hüccesinin önünde, bir rahibe anlatır. Bu günahı işlediğini, bir daha işlemeyeceğini itiraf eder. Rahip de onun için dua eder, günahının bağışlanmasını temenni eder. Daha önce kilisenin herhangi bir yerinde rahip, günahkarı dinlerdi. XVI. yüzyıldan itibaren kilise mimarisinde, “günah çıkarma” hücreleri yapılmaya başlanmıştır. Günah çıkarma hücreleri iki kısımdır: Birinde rahip bulunur. Arada bölme ile ayrılmış diğer kısımda

“günah işleyen” bulunur. Kafesli bir pencereden rahiple, günah işleyen konuşur. Bölmenin içinde diz çökmek için bir basamak vardır. Bu şekildeki bölme ile, rahip ve günahkarın birbirini tanımaları önlenmek istenmiştir.

Günah itirafı, Budizmin rahiblerinde de canlı şekilde icra edilmektedir. “Dolunay olduğu” zaman rahipler cemaatinin tam kadrolu toplantıları yapılır. Bhikkhu'lar, sırayla işledikleri günahları itiraf ederler. Yasaklanmış amellerin yapılmasını itiraf etmek, Budizm rahipleri için orijinal bir yöndür. Yine Budizm'de rahiplere bir takım disiplin cezaları da verilir. Bunlar bazen keffaretler şeklindedir: Oruç tutmak ve kutsal kitabı okumak gibi. Şayet Budist rahip mal edinmişse, elde ettiği mallar elinden alınır.

GÜNAH KEÇİSİ: Bu kelime özellikle Eski Ahit'te belirgin şekilde kullanılmaktadır. Keffaret Günü (yom kippur), temizlenme merasimlerinde “Yahudi milletinin” günahları bir erkek keçiye yüklenir (Levililer: 16/8-10) ve çöle bırakılırdı. Böylece İsrail halkının günahları kendilerinden gitmiş ve halk temizlenmiş sayılırdı. Başka milletlerde de buna benzer merasimler vardır. Meselâ, eski Yunanda, veba gibi büyük belâları defetmek için, bazı insanlar feda edilirdi. Atinalılar, THARGELIA şenliğinde bir erkek ve bir kadın seçerler, süslerler ve şehrin dışında taşlarlardı. Böylece, şehrin bir yıl müddetle kötülüklerden uzak kalacağına inanılırdı.

Romalılar Lupercus şenliklerinde, kurban edilen keçilerle bir köpeğin derisinden

yapılan şeritleri keserler, kadınların döl vermesi için, bunlarla kırbaçlardı.

Hız. İsa'nın, bütün insanlığın suçuna keffaret olarak çarmıha gerilmesi de bir nevi, günah keçisi kavramıyla açıklanabilir.

GÜNALTAY, MEHMET ŞEMSEDDİN (1883-1961) : Şemseddin Günaltay 1883 yılında Erzincan'ın Kemaliye ilçesinde doğmuştur. İlk dini bilgi ve arapça derslerini müderris olan babası Ethem Efendi'den almıştır. İlk tahsiline Üsküdar'daki Ravza-i Terakki mektebinde başlamış ve Vefa idadisinden mezun olmuştur. Yüksek tahsilini de Darül-Muallimin-i Âliye'nin (yüksek öğretmen okulu) fen bölümünü bitirerek yapmıştır. Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmiştir. 1909 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İsviçre'nin Lozan Üniversitesi Tabiat bölümüne gönderilerek, tahsilini ilerletme fırsatı verilmiştir.

Türkiye'ye döndükten sonra bir süre, Kıbrıs, Midilli ve İzmir'de öğretmenlik yapmıştır. Ziya Gökalp'in tesirinde kalarak, Türk medeniyet tarihi çalışmalarına yönelmiştir. 1914 yılında Darül-Funun edebiyat fakültesinde öğretim üyeliği yapmıştır. Fakültede "Medeniyet Tarihi", 1917 yılında Süleymaniye Medresesinde, "Tarih-i Edyan ve Din-i İslâm", 1919 yılında Darül-Funun Edebiyat Fakültesinde "İslâm kavimleri tarihi" ve Süleymaniye Medresesinde "İslâm felsefesi" dersleri vermiştir. 1924 yılında, Daru'l-Funun ilâhiyat fakültesinde, "Din-i İslâm tarihi ve Fıkıh tarihi" hocalığı yapmış ve daha

sonrada İlahiyat Fakültesi dekanı olmuştur.

1931 yılında Türk Tarih kurumuna üye seçilmiş ve 1941'den 1961 yılına kadar Türk tarih kurumu başkanlığı yapmıştır. Ayrıca, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde hocalık yapmıştır.

Bilimsel çalışma ile siyaset hayatını birlikte götüren Günaltay, 1915'de İttihad ve Terakki'den Bilecik mebusu olarak seçilmiş ve 1920 yılına kadar bu görevini devam ettirmiştir.

Milli mücadele döneminde çeşitli görevlerde bulunmuş 1923-1950 yılları arasında Sivas milletvekili, 1950-1954 arasında da Erzincan millet vekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine girmiştir. Bir ara Millet Meclisi Başkan vekilliği yapmıştır. 15 Ocak 1949-22 Mayıs 1950 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin 14. Başbakanı olmuştur. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat parti iktidara gelince, görevinden ayrılmıştır. 1958-1959 yılları arasında Cumhuriyet Halk partisi istanbul il başkanlığı yapmıştır. 27 Mayıs 1960 ihtilâlinde sonra Kurucu Meclis üyeliği yapmıştır. 20 Ekim 1961'de İstanbul'da vefat etmiş, Ankara cebeci asker mezarlığına defnedilmiştir.

Günaltayın Osmanlıca ve Türkçe birçok çalışması bulunmaktadır. Bunlardan bazıları:

A. Osmanlıca eserleri:

1. Hurafattan Hakikata (1916)
2. Tarih-i edyan (1922)
3. İslâm Tarihi (1922)

4. Mufassal türk Tarihi (1922-1924 5 cilt.)
5. Maziden Âtiye (1923)
6. İslâm'da Tarih ve Müverrihler (1923)
7. Felsefe-i Ülâ, İsbât-ı Vâcip ve Ruh Nazariyeleri (923)
8. Zulmetten Nûra (1925)

B. Türkçe Eserleri:

1. Orta Asya'nın Umümi Vaziyeti (1933)
 2. Mezopotamya-Sümerler, Akadlar, Gutiler, Amurriiler, Kassitler, Assurlular, Mittaniler, İkinci Babil İmparatorluğu (1934)
 3. Suriye ve Palestin (1934)
 4. İbraniler (1936)
 5. Türk Tarihinin ilk Devirleri, uzak şark, kadim Çin ve Hind (1937)
 6. Türk Tarihinin ilk Devirlerinde yakın şark, Elâm ve Mezopotamya (1937)
 7. La Decade du Monde Musulman est-elle due à L'invasion des Seldjucides (1937)
 8. Dil ve Tarih tezimiz üzerine Gerekli Bazı İzahlar (1938)
 9. Yakın Şark II: Anadolu, En Eski çağlardan Akamenişler istilâsına kadar (1946)
 10. Yakın Şark III: Suriye ve Filistin (1947)
 11. İran Tarihi: En Eski çağlardan İskenderin Asya seferine kadar (1948)
 12. Yakın Şark IV: Persler'den Romalılar'a kadar: Selevkoslar, Nabatiler, Galatlar, Bitinya ve Bergama krallıkları (1951)
- Şüphesiz Şemseddin Günaltay'ın bütün çalışmaları bunlardan ibaret değildir. Biz bu listeye bazılarını seçerek aldık. Günaltay, birçok dergide çok ciddi yazılar yazmıştır. Sırat-ı Mustakim ve Sebilü'r-Reşad, Darül-Funun ilâhiyat Fakültesi Dergisi,

Türk Tarih Kurumu, Belleten gibi dergiler bunlardandır.

Şemseddin Günaltay'ın bizimle ilgili yönü, yazmış olduğu Tarih kitaplarıdır. özellikle TARİH-İ EDYAN isimli eseri, konumuzla yakinen alakalıdır. 1916 yılında Günaltay'ın yayınladığı bu kitap, Süleymaniye Medresesi'nde okuttuğu "Tarih-i Edyan ve Din-i İslâm" dersi muhtevasında hazırlandığı ve daha sonra geliştirildiği izlemine uyandırmaktadır. Günaltay bu derslerde Dinler Tarihinin luzümü, İslâm dünyasında Dinler Tarihi, Dinin Mahiyeti, Dinlerin Tasnifi, Dinler Tarihinde kullanılan bazı terimler, ilkel Dinler, Afrika Dinleri, Çin Dinleri, Taoizm, Japon Dinleri gibi konular üzerinde durmuştur.

Günaltay Tarih-i Edyan'ı yazarken, daha çok Fransızca kaynaklardan yararlanmıştı. Günaltay'ın Totemizmle ilgili verdiği bilgilerle, Emile Durkheim'in, Les Formes Elementaires de la vie Religieuse (Paris-1912)de verdiği bilgiler, paralellik arz etmektedir.

Günaltayın Tarih-i Edyanı hazırlarken kullandığı diğer yabancı kaynaklar ise, şunlardır:

1. Max Müller, Essays in Comparative Mythology (1856).
2. Frazer, James-George, Totemism and Exogamy (1906)
3. Reinach, Salomon, L'Histoire Generale des Religions (1909)
4. Tylor, Edward Burnette, Primitive Culture, (1871)
5. Spencer, Herbert, Essai les principes de la sociologie, (1876-1896)

6. Eş-Şehristani, Muhammed b. Abdulkerim, el-Milel ve'n-Nihâl, Beyrut, (1975) Günaltay, Tarih-i Edyan'ın baş kısmında (sh:13-19) "İlm-i Edyanın Alem-i İslâmda vaziyeti" başlığı altında verdiği bilgilerde islâm alemindeki dinlerle ilgili çalışmaları vermektedir. Burada verilen bilgiler Dinler tarihi açısından çok yararlı bilgilerdir. Sonuç olarak Şemseddin Günaltay, Türkiyede yetişmiş çok önemli bir siyaset ve bilim adamıdır. Özellikle Türk Kültür Tarihi ve Dinler Tarihi konularında yaptığı çalışmalar, hâlâ önemli bir kaynak olarak bilim adamlarımız tarafından kullanılmaktadır.

GÜNEŞ: Bir gündüz yıldızı olan güneş, ışığı ve sıcaklığı ile daima, hayatın ve tüm mutlulukların kaynağı olarak telâkki edilmiştir. Bunun için "güneş kültü" en eski kültlerin arasında yer almakta veya çok sayıda inançla birlikte bulunmaktadır. Hatta bazı tarihçiler, bütün dinlerin kaynağının güneş kültünden geldiğine bile inanmışlardır.

Güneş, muhtelif adlandırmalar altında büyük Tanrı olarak kabul edilmiştir. Meselâ, Mısır'da Amon, Rê, Aton olarak; Vedalar Hindistan'ında Surya veya Savitri olarak, Yunan'da Apollon olarak isimlendirilmiştir. Japonya'da ise Amaterasu adını almıştır. Amaterasu orada, iktidardaki hanedanlığın atası kabul edilmiştir. Mitra kültünde de güneş, iktidardaki hanedanlığın atasıdır.

Fakat, güneşe gösterilen en büyük tezahuratı Meksika pramitleri ve İnka'ların güneş dini ortaya koymuştur. Güneş kültü, özellikle soğuk ülkelerde

karanlıktan korkan insanların evrensel içgüdüsel kültü halindedir. İşte bundan dolayı, güneşe "ilâhiler" takdim edilmiştir. Güneşin ışıkları, "mutluluk ışıkları" olarak kabul edilmiştir.

GÜNEŞ KURSU: Anadolu medeniyetlerinde M.Ö:3500-2000 tarihleri arasında, kral mezarlarında görülen güneş kursu, güneşi simgelemektedir. Özellikle Alaca Höyük ve Horoztepe'deki kral mezarlarında bulunmuştur. Güneş kursunun, bezemeli figürlerle güneşi simgelediğine inanılmıştır. Güneş kursu, altındaki delikli bölümlerden bir soğanın ucuna takılarak kullanıldığı bir alan veya tuğ şeklinde kullanıldığı düşünülmektedir. Bazı güneş kurslarında, geyik ve boğa figürleri de bulunmaktadır.

H

HABİL VE KABİL: İslâmi kaynaklarda Habil ve Kabil olarak geçen bu iki kelime Yahudi Kutsal Kitabı Tora'da Habel ve Kain (Kâyin) olarak yer almaktadır. Tora, Habel ve Kainden uzun uzun bahsetmektedir. Hz. Ademin ilk oğlu, Kâbil, ikinci oğlu ise Habil'dir. Kâbil çiftçi, Habilde sürü sahibidir. Kutsal Kitabın emrine göre, her ikisi de ilk mahsullerini Tanrıya takdim etmişlerdir. Ancak Rab, Habil'in Tanrıya takdim ettiği sürülerinin ilk yavrularını kabul etmiş, Kabil'in zirai mahsulünün ilk ürününü kabul etmemiştir. Bunun üzerine kızan Kabil, kardeşi Habil'i öldürmüştür. Bu katil'den sonra, Kabil lanetlenmiş, Aden'in NOD diyarında yaşamıştır (Tekvin: 4/1-24). Habil ile Kabil arasındaki kavganın nedeninin toprak kavgası olduğu da söylenmektedir.

Habil ve Kabil olayı, Kur'an'da da nakledilir. Ancak Habil ve Kabil ismi geçmez. Hz. Adem'in iki oğlu tabiri kullanılır. Kur'an-ı Kerim, Adem'in iki oğlundan

herbirinin birer kurban sunduklarını, Allahın birininkini kabul ettiğini; diğerininkini kabul etmediğini, kurbanı kabul edilmeyenin, kardeşine "seni öldürecek" dediğini nakletmektedir. O da, "Allah sadece muttaki olanlardan kabul eder" der. Sen beni öldürmek istesen de, ben seni öldürmek için elimi uzatmam. Ben âlemlerin Rabbinden korkarım, demmiştir. Böylece nefsi, kendisini öldürmeye sevketti ve onu öldürdü. Ve ziyana uğrayanlardan oldu. O anda Allah bir karga gönderdi. Karga ona, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için yeri eşeliyordu. "Yazık bana, şu karga kadar bile olmaktan, kardeşiminin cesedini gömmekten âciz miyim" dedi. Sonunda da pişmanlık duyanlardan oldu (el-Maide:5/27-31).

Hz. Peygamberin hadislerinde de bu konu ile ilgili haberler vardır. Peygamberimiz bir hadislerinde "Haksız yere öldürülen hiçbir kimse yoktur ki onun kandan Ademin birinci oğluna bir pay ayrılmasın. Zira cinayeti adet edenlerin ilki odur" (Buhari, Cenaiz, 33; Enbiya 1, Diyât, 2). Burada katil olarak birinci oğul olarak Kabil'e işaret edildiği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de açıklık olmamakla beraber, bu hadiste Hz. Adem'in birinci oğlunun Kabil olduğu kabul edilmektedir. Böylece Tora ile bir uyum söz konusudur.

Yahudi Kutsal Kitabı'nda Kabilin takdimesinin niçin kabul görmediği izah edilmiş değildir. Hıristiyanlıkta "yabancıların Havarisi" olarak kabul edilen St. Paul, Habil'in ihlasından bahsetmektedir (İbranilere mektup 11/4). İnciller de Kabil ve Habil olayına geniş şekilde yer vermiştir. Kabil, kötü, şerir (Yuhanna I. Mektup

3/12), kötülerin yolunda yürüdükleri (Yahuda'nın mektubu 11), samimi olmayan (İbranilere mektup 11/4) olarak gösterilmiştir.

HAC: Hac olayı, dini antropolojinin temel olaylarından biridir. Muhtelif isimler altında ifade edilmesine rağmen o, yaşanan bir realite olarak da, ferdi ve kolektif dini tecrübenin çok kuvvetli olduğu zamanlardan birini göstermektedir. Meselâ, eski Mısırdaki ölümler, BONSİRIS'e götürülüyordu. Panheleniz-min en büyük tapınakları, Apollon kültüne tahsis edilmiştir. M.Ö V. yüzyılda Asklepios'a tahsis edilmiştir. İsrail dininin kökenlerinde SICHEM veya HEBRON hac yerleri olarak geçer. Burası, Kenanlıların eski mabedleridir.

Mekke, İslâm'ın kalbi durumundadır. Yine Hz. Muhammed'in Medine'deki kabri müslümanlar için bir ziyaret yeridir. Şii dünya için, Kerbelâ da önemli bir ziyaret yeridir. Dünyanın birçok yerinde Hac yerleri vardır. Meselâ, Hindistan'da **Benarés**, Gaya, veya Sikh'ler için **Amritsar**; Tibet'te **Rtsa** kutsal dağı, Çin'de **Tzichan** belli başlı ziyaret yerleridir. Japonya'da Shikoka Budistlerinin 88 Hac yerleri vardır.

Hac, dört temel unsurla analiz edilebilmektedir. Bunlar kolektif unsurlardır. Kutsal bir mekanda kutlanmaktadırlar. Tabiatüstü bir gücün şerefine yapılan ibadet yolculuğu ve inayetlere sahip olmak için yapılan ziyaretler. Yaşanan dinin kaynaklarına dönüş... Hac ibadetinde geri planda olan şey, günlük alışkanlıkları terk ederek, olağanüstü bir dini tecrübe yaşamaya ihtiyacdır. Bunun için Hac ibadeti bir iman, bekleyiş ve arayış olayıdır. Hac için seçilen nihai hedefe ulaşma iradesi bizatihi insanda kutsalla karşılaşmada bir du-

yarlılık hali meydana getirmektedir. Bu hal, yavaş yavaş genişlemekte ve hac yapan insanda engin bir hoşgörü ortamı meydana gelmektedir. Bu hoşgörüyü, yollarda ziyaret mekanları olan mabedler ve kutsal mekanlar beslemektedir.

Hac bir mekanda tamamlanmaktadır. Bu üçüncü unsuru, iki temel elemana meydana getirmektedir: Birinci eleman, kutsal yere aittir. Yani tarih ve efsane ile desteklenmiş yerlere... Buralar, tepeler, kutsal ağaçlar, su kaynakları veya mağaralardır. Buralarla ilgili kutsal hatıralar ağızdan ağıza nakledilmiştir. Yine burası, azizlerin, ilk din sâliklerinin mezarları veya onların kutsal eşyaları da olabilir. Hz. İbrahim'in hatırası olan Kabe ve Mekke, müslümanlar için bir hac yeridir.

Hac ibadetinin dördüncü unsurunu dini pratikler teşkil etmektedir. Her dinin hac merasiminde bir takım ibadetler vardır. Müslümanlar, Mekke'yi ziyaret ederek, Ka'beyi tavaf ederler. Arafat'ta vakfe yaparlar, Müzdelifiye giderler. Mina'ya uğrarlar, şeytan taşlarlar. Tekrar tavaf yaparlar. Bol bol ibadet ve tövbe merasimi icra ederler.

Fenomenolojik olarak Hac, kolektif bir ibadettir. Her hac merasimi, kolektif bir geleneğe bağlıdır. Fiziki olarak ferdi bir ibadet gibi görünse de Hac daima kolektif icra edilmektedir. Belli bir zamanı ve mekanı vardır. Hac topluluğu, hac esnasında aşkın varlığa tam olarak iştirak etmektedir. Yani onunla bütünleşmektedir. Bu hal, hac mevsiminin dışında nadir yaşanmaktadır. Çünkü hacda insanlar adeta bir ruh cemaati haline gelmektedirler. Bu normal bir haldir. Çünkü Hac esnasında insanlar, dünyevi şeylerden oldukça sıyrılmışlardır.

Hıristiyan dünyasında Hac: Batı dünyasında hac kelimesi olarak kullanılan pelerinage ve pelerin kelimelerinin kökünün lâtince *peregrinatio* ve *peregrinus* kelimeleri olduğu kabul edilmektedir. Bu kelime karşılığında Almanlar, Wallfahrt kelimesini tercih etmişlerdir.

Roma toplumunda *peregrinus* kelimesinin kutsal dışı anlamı “yabancı olmak” şeklindedir. Başkasına yani kendine yabancı olan kişidir. Böylece, putperest köke bağlı bir kişiye, manevi genişlik için Hac empoze edilmiştir. Yani tam olarak yabancılaşma, uzayda yaşanan yabancılaşma... Yeni yerleri keşif, benliğin kayboluşu, hidayet, yenileşme, iyileşme, uhrevi alemle kökleşme...

Hıristiyanlık tarihinde St. Héléne ilk hacı olarak zikredilmektedir. İlk asır Hıristiyanları, toplu halde Kudüs'e yapılan Yahudi Hac geleneğinden kurtulmak istemişlerdir. IV. Asırdan başlayarak orta çağ boyunca Kudüs, Roma, Compestelle üçgeninde Hac yolculuğu devam etmiştir. Kudüs dünyanın merkezi ve İsa'nın ikinci dönüş yeri olarak kabul edilmiştir. Hıristiyan dünyası için yegane kutsal şehir olarak düşünülmüştür. Roma, Pierre'in ve Paul'un mezarları ile ve Hıristiyan şehitleriyle kutsallaşmıştır. İsa bu şehri vaadleriyle ebedileştirmiştir.

Compestelle, havari Yakub'un ibadet merkezidir. Bunların dışında Hıristiyan dünyasında çok sayıda hac yeri vardır. Meselâ, Tours'da S. Martin, Sina'da Ste Catherine, Bari'de S. Nicolas, Turin'de Sainte-Suaire Hıristiyanlar için önemli hac merkezleridir. Bunların dışında daha pek çok hac yeri vardır.

Hıristiyanlıkta hac, tarih boyunca gelişme göstermiştir. Hıristiyanlıkta hac konu-

sunda üç yön belirginlik kazanmıştır: **Birincisi**, İsa ile ve kıyametle ilgilidir. En azından XII. yüzyıla kadar birçok Hıristiyan, İsa'nın ayak izlerini bulmak için Kutsal toprağa hareket etmişlerdir. Yine, VI. ve VII. asırlarda hacılar, gelecek dirilmede inayet yeri olan Roma'ya ölmek için geliyorlardı. Özellikle kuzeyden gelen hacıların çoğu bu amaçla geliyordu.

İkincisi, ortaçağın manastır ruhaniyeti yavaş bir şekilde ölümle doğum arasında hayat bilincini ve muhayyilesini hac olarak hazırlamıştır. Böylece hac, ebedi kurtuluşun zaferine yönelmiştir.

Üçüncü olarak psikolojik gerçeklik ve onun hayati hızı içinde Hac, bir göç hareketi olarak telâkki edilmiştir. Yani bir iman itişisi içinde yaşama, genelde bu, akıldışıçılık içinde yaşama olayını göstermektedir. Kilise bu hız içinde olanları, Apostolik mesajının hizmetine sevk etmektedir.

İslâmiyette Hac: İslâmiyette Hac, islâmın beş şartından biridir. Hac hem mali hem de bedeni bir ibadettir. Her yıl kameri takvimine göre belli bir günde milyonlarca müslüman, Mekke'ye gelmekte ve hac farzasını yerine getirmektedir. Her yıl, hacca gelenlerin sayısı artmaktadır. Suudi Arabistan hükümetinin bu konuda koyduğu kısıtlamalar olmasa, müslüman hacı sayısı birkaç misli daha artar. Mesela 1996 yılında Hac için gelen müslüman sayısı üç milyonu geçiyordu. Kur'an-ı Kerim'de bizzat Hac kelimesi geçmektedir. İbrani-cede de aynı kelime kullanılmaktadır (Hagg). Hac ibadeti Arafatta, Muzdelife'de, Mina'da ve Kabe'de icra edilmektedir. Ayrıca Hacca gelen müslümanlar Medine'de bulunan Peygamberimizin kabrini ziyaret etmekte ve Ravza-

Mutahhara'da namaz kılmaktadırlar. Hac ibadeti, sadece zenginlere ömürlerinde bir defa farz olmaktadır. Fakat müslümanlar, sık sık hac yapmak istemektedirler. Hac ibadeti, zor ve meşakkatli bir ibadettir. Maddi ve manevi fedakarlık istemektedir. Buda mü'minleri olgunlaştırmaktadır ve onlara dayanma gücü vermektedir. Hac boyunca ibadet ve tövbe ile meşgul olan müslümanlar ayrıca bir de bütün hacca gelen müslümanlarla birlikte Kabe'de ve Arafat'ta buluşarak, bir müslüman hacı, bir İslâm kardeşliği sergilemektedir. Ne yazık ki bugün hâlâ Hacdan beklenen siyasi, ekonomik ve kültürel dayanışma İslâm âlemi için gerçekleşmiş değildir. Aslında Müslümanların bu amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermeleri gerekmektedir.

Haccın dışında müslümanlar, istedikleri zaman ümre yaparak, yine bu mübarek beldeyi görme ve hatıraları yaşama fırsatını elde edebilmektedirler.

Bir müslümana haccın farz olabilmesi için o müslümanın yetişkin olması, akıllı olması, zengin olması, sağlıklı olması, hür olması, hac yollarının açık ve güvenli olması gerekmektedir. Müslümanlar, Mekke'ye girmeden ihrama girmektedir. İhrama girmeden abdest almakta ve niyet etmektedir. İhramda iken yasak olan şeylerden uzak olmalıdır. Bu tam bir nefis terbiyesi sistemidir. Arafat'ta vakfe yapan, Müzdelife'ye giden, şeytan taşıyan ve Ka'beyi tavaf eden, müslüman hacı ismini almış olmaktadır. Şeytan taşıma, tamamen sembolik bir olaydır. Şeytan'ın atılan her taş, nefsimizdeki bir kötülüğün sökülüp atılmasını sembolize etmektedir. Yani, derüni hayatımızın temizlenmesidir.

Böylece milyonlarca müslüman Zilhiccenin 9. günü Arafat'ta toplanmakta (Mekkeye 25. km.) ve güneşin batışı ile birlikte Müzdelife'ye yönelmektedir. Daha sonra Mina'ya geçilmektedir (Mekke'ye 6-8 km). Orada şeytan taşlanmakta, kurban kesilmektedir. Daha sonra Ka'be tavaf edilmektedir. Artık bundan sonra hacılar için konmuş olan yasaklar kalkmış ve serbest hale gelmişlerdir.

Kısaca İslâmiyette hac, ferdi, sosyal ekonomik ve kültürel boyutu ile çok önemli bir ibadettir. İslâm dünyası, çok âcil bir şekilde Hac'dan beklenen maddi ve manevi yararları gerçekleştirmek zorundadır.

Budizm'de Hac: Mahâparinir Vâna-sûtra'ya göre Buddha bizzat kendisi, ölümden az önce, dört hac yerini ziyareti tavsiye etmişti: Lumbini parkı; Buda orada doğmuştu. **Bodh-Gayâ'da;** Buddha burada uyanışa ulaşmıştı. Benares parkı; uyanıştan sonra Budha, ilk vaazını orada yapmıştı. Kushinaga-ra'daki sönmüş orman; Buddha, hac ziyaretinin birçok avantajına işaret etmiştir. Bu ifadeler, Buddha'nın ölümünden birkaç asır sonra Budizm'in halet-i ruhiyesinin dört büyük mucize olan, Buddha'nın doğuşu, uyanışı, ilk vaazı ve Parinirvana'nın Budist abidelerinde tasvir edilmiş olmasıdır.

Yine de her Budist ekolü, hacca aynı önemi vermez. **Asoka**, bu yerleri ziyaret etmiş, Buddha'nın eşyalarını yeniden dağıtmış ve böylece çok sayıda **stupanın** yapımına zemin hazırlamıştır.

Milâdi birinci asırda bu hac yerleri, özellikle Çinli Budist hacıları için önemli bir cazibe merkezi olmuştur. Böylece birçok meşhur hacı, bizzat Çin kaynaklarından istifade etmek için Hindistan'a gelmiştir.

İşte Fa Hien (IV. Asır), Song Yun (V. Asır), Hiuan Tsang (VII. Asır), bu hacilardandır. Bunların anlattığı hac yolculuğu hikayeleri, hâlâ Hind Budizm tarihi için önemli kaynaklar arasındadır.

Diğer taraftan her Budist ülkesinin kendine özgü hac yerleri vardır. Meselâ, Tibet'te, Lhasa, Somyé, Gaden, Tashilumpo, Séra, hac yerleridir.

Hâlâ bugün Hindistan'da Budizmin hac yerleri olarak en sık gidilen yerler, Benares yakınındaki Samâth, Bodh-Gayâ, Ajantâ ve Sanchi'dir.

Hinduizm'de Hac: Hindistan en az iki bin yıldan beri bir Hac ülkesidir. Bu ülkede doğan veya dışardan gelen bütün dinler, Hac fenomeni ile ilgilenmişler ve kendilerine özgü bir manevi yaşama biçimi elde etmişlerdir. Burada **pandarpour** (Bombay bölgesi) haccı örnek bir model sergilemektedir. Hacı (varkarî), bir köylü veya bir zanaatkârdır. Bu şahıs, bağımsızlık yolunu (Moksha) benimsemiştir. Bu yol bir sofuluk yolunun (Bhakti), o, şahsın köyünde yaşaması olayıdır... Yıl boyunca bütün ibadetleri böyle bir şahsın icra etmesi gerekir. Yılda bir defa veya daha çok bu şahıs mesleğinin zorunluluklarına göre, Hac yoluna, kalabalıklarla birlikte hareket eder. Hacı adayı bu yolculukta, ailevi endişelerden, kast problemlerinden, çalışma hayatının zorluklarından uzaktır. Hac yolculuğunda sürekli ibadette meşguldür. Hacı adayı, bir Avatâr olayı ile karşılaşmayı beklemektedir. Avatâr, Tanrının, insan şeklinde tecelli ederek, insanların arasında dolaşmasıdır.

Hinduların çoğu Ganj'in kaynaklarına, Bénarés'e, Vishnu veya Shiva'ya adanan büyük mabedlerden birine Hac için gitmektedir. Ganj nehrinde yıkanmaktadır-

lar. Böylece, temizlenerek günahlardan arındıklarına inanmaktadırlar.

HACI BEKTÂŞ-I VELİ (Öl: 1271?): XIII. yüzyıl Anadolusunun önemli simalarından birisi de Hacı Bektâş-ı Veli'dir. Şöhreti daha çok ölümünden sonra artan Hacı Bektaş, Selçuklular döneminin en önemli siyasi ayaklanması olan Babailik. İsyandan pek zarar görmemiş, bu hareketin tabibinden kurtulabilmiştir. Böylece, Baba İlyas Horasanî'nin, Halifeleri arasında kendisini ölümden kurtarabilen yegane şahsiyet Hacı Bektâş-ı Veli olmuştur. Ancak, Hacı Bektâş-ı Veli hakkında yaşadığı dönemden fazla bilgi intikal etmemiştir. Hacı Bektâş-ı Veli ile ilgili bilgileri daha sonraki dönemlerde yazılan kitaplardan elde ediyoruz. Bu kaynaklardan birisi, Elvan Çelebinin "Menakibu'l-Kudsîye" isimli eseridir. Bu konuda XV. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen "Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli" isimli eserde Hacı Bektâş-ı Veli hakkında birçok malumat bulunmaktadır. Ayrıca o dönemde Anadolu'da Bektaşilik ve Alevilik gibi akımlar konusunda bu kitapta bir hayli bilgi verilmektedir.

Hacı Bektâş-ı Veli hakkında bu eserlerdeki ve bu konuda yazılan yazılardaki bilgilere göre, Anadolu'ya gelen "Horasan Erenleri" adıyla bilinen erenler zincirine bağlı bir şahsiyet olduğu görülmektedir. Bu açıdan, Hacı Bektâş-ı Veli, Yesevîlik hareketinin bir devamı olan ünlü Türkmen şeyhi olan Dede GARKIN'a ve sonra da Baba İlyas'a bağlandığı görülmektedir. Vilâyetnâmede anlatıldığına göre Sulucakarahüyük'te yaşamıştır. Hacı Bektâş-ı Veli, Sulucakarahüyük'te bir Türkmen şeyhi olarak tanınmaya başla-

mıştır. Hayatını, çevresini irşad ederek burada geçirdiği tahmin edilmektedir.

Hacı Bektâş-ı Veli'nin tasavvufi şahsiyeti konusunda birçok şey söylenmiştir. Bazı kaynaklar onun meczub bir derviş olduğunu, bazıları da onun islâm ilimlerinde bir otorite olduğunu kaydetmektedirler. Anadolu Türk kültür tarihi üzerinde çok önemli incelemeleri bulunan prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisindeki Hacı Bektâş-ı Veli maddesinde şunları yazmaktadır: Aşıkpaşazâde, Hacı Bektâş'ın bir şeyh olacak ve bir tarikat kuracak durumda olmayıp, kendini bilmeyecek kadar cezbe sahibi bulunduğunu kaydederken, XV. yüzyıl müelliflerinden Eminüddin b. Dâvud Fakih onun hakkında "Meczûb-ı Mutlak" tabirini kullanmaktadır. XVI. yüzyılda ise Vâhidi, hiçbir şeyin farkına varmayacak derecede meczup olan Hacı Bektâşın "bu hal ile ahirete irtihal ettiğini" yazar. Vilayetnâme'nin dikkatli bir tahlili, Hacı Bektâş-ı Veli'nin, hem Ahmet Yesevi, hem de Yesevîlik etkilerini geniş ölçüde taşıyan Kutbiddin Haydar geleneklerini sıkı sıkıya koruyan bir Haydari şeyhi olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan Elvan Çelebi, Ahmed Eflâki ve Aşık paşazâde'nin eserleri de onun vefâi şeyhi olan Baba İlyâs-ı Horasani'nin halifesi bulunduğunu açıkça göstermektedir. Kaynaklardaki bu kayıtlara güvenmek gerekirse, Hacı Bektâş-ı Veli'nin büyük bir ihtimalle Yesevîlik ile Kalenderiliğin karışımından oluşan Haydarilik tarikatının bir mensubu olarak Anadolu'ya geldiği, daha sonra Baba İlyâs-ı Horasani çevresine girerek Vefâilik tarikatına intisap ettiği ve hayatının sonuna kadar böyle yaşadığı

söylenbilir. Bu durumda Bektaşiliği onun kurmadığı kesindir.

Hacı Bektâş-ı Veli'nin olduğu söylenen birtakım eserler vardır:

1. Makâlat
2. Kitabu'l-Fevaid
3. Nesâyih Hacı Bektâş-ı Veli
4. Risâle

Bu eserlerin Hacı Bektâş-ı Veli'ye ait olup olmadıkları tartışmalıdır. Ancak, Hacı Bektâş-ı Veli'nin dini ve bilgi durumunu gerçek olarak tespit bir hayli zordur. Ancak Hacı Bektâş-ı Veli, daha sonraki dönemlerde Bektaşiliğin bir numaralı şeyhi olmuş ve onun üzerine birçok kült oluşturulmuştur. Bize göre Hacı Bektâş-ı Veli üzerinde söylenecek sözler, henüz tamamlanmamıştır. Bu konuda araştırmaların devam etmesi gerekir. Bugüne kadar bu alanda yapılan bütün çalışmaları takdirle karşılamakla beraber, Türk-kültür tarihinin bu mümtâz şahsiyeti daha derinden araştırılmalıdır.

HACI BAYRAM VELİ (1352-1430):

Bayrami tarikatının kurucusudur. Büyük bir Türk mutasavvıfı olan Hacı Bayram Veli, çiftçi bir ailenin oğludur. Ankara'da bulunan Karamedrese'de okumuş, bir süre Bursa'daki medreselerde eğitim görmüştür. Somuncu baba adı ile meşhur olan Şeyh Hamidüddin Aksarayî tarafından Aksaray'a davet edilmiş ve orada bir müddet feyz almıştır.

Daha sonraki hayatında kendini tasavvufa veren Hacı Bayram Veli, kendi ismi ile anılan Bayramiye tarikatının temellerini atmıştır. Müritlerinin melâmi meşrep yaşamaları, onun şeriata dikkat etmediği şeklindeki dedikoduların çoğalmasına neden olmuştur. Devrin Osmanlı Sultanı II. Murad, Hacı Bayram Veliyi Edirne'ye

sürgün etmiştir. Daha sonra II. Murat'ın güvenini kazanan Hacı Bayram Veli, Ankara Kamedreseye, sonra Bursa Medresesine hoca olarak tayin edilmiştir. Çiftçilikle, hocalığı ve şeyhliği birlikte götüren Hacı Bayram Veli, Türkçe şiirler yazmıştır. Türbesi, Ankarada Hacı Bayram camii bitişiğindedir.

HACILAR: Neolitik dönemden kalma bir sitedir. M.Ö. 6000 ve 5000 yıllarının tarihini taşımaktadır. 1957-1960 yıllarında J. Mellaart tarafından gerçekleştirilen kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden birisidir. Çatal Hüyük tipi bir sitedir. Kazıda çıkan figürlerin boyu 25 cm. yi geçmemektedir. Açık renkli, sarımtırak, kırmızı, gri veya siyah kilden yapılmışlardır. Ana Tanrıça figürleri, hamile annenin özelliklerini göstermektedir. Doğurma pozisyonundaki Ana - Tanrıça figürleri, onların doğurganlık, verimlilik ve bereketi temsil ettiklerini ortaya kaymaktadır. Bu figürlerden birinde, kollar ve bacaklar ayrılmış, baş dikelmiştir. Bu tasvir, işkence pozisyonuna yakındır. Marija Gimbutas, burada, hayatın yeniden doğuşu sembolünü görmektedir. Burada bulunan diğer figürler bir çocuk tutan tanrıçayı göstermektedir. Hacılar'da yapılan kazılarda birçok heykeltik bulunmuştur. Bunların sayısı yüzü aşmaktadır ve değişik figürleri vardır.

HAÇ: Bu kelime dilimize Ermeniceden geçmiştir. Lâtince Haç, **crux**; İngilizce **crossa**, Fransızca **croix**, Yunanca **Stavrosdur**. Bu kelime Yunancadan dilimize **istavroz** olarak geçmiştir. Aynı anlama gelen ibranicede talah, Arapçada salip kelimeleri vardır. Türkçede haç, haça gerilme olayınada çarmıh denmiştir.

Hıristiyan inancında Hz. İsa'nın Haç üzerinde öldürülmesi, Haç işaretinin dini bir sembol olmasını sağlamış ve Hıristiyanlığın temel sembollerinden biri olmuştur. Tarih boyunca muhtelif haç şekilleri kullanılmıştır. Bu haç şekillerini şöyle sıralayabiliriz:

1. **Lâtin Haçı:** Bu haçın alt kısmı uzundur. Hz. İsa'nın böyle bir Haç üzerinde öldüğüne inanılır. Bu haça "crux immassa" denir. † Batıda yaygın olarak kullanılmaktadır.

2. **Grek Haçı (crux quadrata):** + Kolları eşit uzunlukta olan Haçtır. Bu Haçda doğuda yaygın olarak kullanılmaktadır.

3. **St. Andrew Haçı (crux decussata):** X Bu haç birbirine çapraz iki koldan oluşmaktadır. St. Andrew böyle bir Haçın üzerinde şehit olmuştur.

4. **Ansated Haçı (crux Ansata):** Bu haç Mısır kıptilerince kullanılmaktadır. Buna kulplu Haçda denir.

5. **Tau Haçı (crux commisa):** T. Bu Hacca St. Antany haçı'da denir. Bu haça, yunancadaki T Harfine benzerliğin den dolayı "TAU" denmiştir. İsrailoğulları Mısır'dan çıkışta kapılarının eşğine bu işareti yapmışlardır.

6. **Gamalı Haç (crux Gammata):** Yunancadaki büyük Gamma () harfinin biraraya gelmesiyle meydana gelmiştir. Bu haça erken Hıristiyan dönemin mezar taşlarında rastlanmaktadır.

7. **Papalık Haçı:** Lâtin haçı biçiminde ise de üç adet yatay kolu vardır. Bu haç, ordre sakramentinde kullanılmaktadır.

8. **Patriarkal Haç:** Lâtin haçının iki yatay kirişle kesilmesi sonucu meydana gelmiştir. Üst kiriş, alttakinden kısadır. Bizans sanatında bu haç stili kullanılmış-

tır. Bu şekildeki haç Lorraine Haçı denilen haç'a benzemektedir.

9. **Malta Haçı:** Malta haçının dört kolu eşit ve uçları çentiklidir.

10. **Kelt Haçı:** Lâtin haçı biçimindedir, ancak kolların keşiştiği yer daire içinde bulunmaktadır.

11. **Peter Haçı:** + Lâtin haçının ters şeklidir.

Haç sembolizminin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Meselâ, kolları eşit olan haç, Sümer ve Asur kültürlerinde gök Tanrısı ANU'yu sembolize etmektedir. Aynı haç, Amerika kültüründe dört yönü temsil eder. Kulplu Haç, Mısır kültürünün eserdir. Hiyeroglifde bu haç, "hayat" anlamını ifade eder. Gamalı Haç, Yunan halkları arasında görülür. Gamalı Haç, Hindistan kültüründe de dikkat çeker. Budistler, Gamalı Haç'ı, Buda'nın ayak izlerinde kullanmışlardır. Hinduizm de Gamalı Haç kollar sağa doğru ise, SWASTİKA, sola doğru ise SAUVASTİKA adını alır. Buna göre Hind kültüründe Swastika erkek prensibi ve Tanrı Ganesa'yı, Sauvastika ise dişi prensibi ve Tanrıça KÂLİ'yi sembolize etmektedir.

Haç, en canlı kullanım şeklini Hıristiyanlıkta bulmuştur. Hıristiyanlığa göre Hz. İsa Haç'ta öldürülmüştür. Buna göre Hz. İsa'nın ölüm aleti Haç olmuştur. Bu Haç'a geriliş, bir kefarete olma özelliği taşımaktadır. Bu konuda şöyle denmektedir: "**Biz Allahı sevdik değil, ancak o bizi sevdi ve günahlarımıza kefarete olarak oğlunu gönderdi**" (I. Yuhanna: 4/10). Bu düşünce Hıristiyanlıkta kefarete doktrinini meydana getirmiştir. Böylece Haçta ölen İsa, insanlığın Adem'den beri taşıdığı "**Asli günahı**" ortadan kaldırmış ve temizlemiştir.

Bu inanç, Hıristiyan kredosuna köklü şekilde yerleşmiştir. Daha sonraki dönemlerde Haçın sembolik olarak felsefesi de yapılmıştır. Hıristiyan dönemi sanatında ciddi bir yer işgal etmiştir. Konstantin döneminden itibaren Haç motifleri birçok yerde görülmeye başlamıştır. Doğu Roma İmparatorluğu döneminde kiliseler Haç şeklinde yapılmaya başlamıştır. Özellikle V. yüzyıla kadar Haç üzerinde acı çeken İsa tasviri yaygındır. Rönesans ve Reform döneminde de Haç figürü çok sık kullanılmıştır. Bugün de Haç motifi, Hıristiyanlıkta en çok kullanılan motiflerden biridir.

Hıristiyan ayinlerinde kullanılan en önemli malzeme Haçtır. Ayinlerde haç, önde piskopos veya baş rahip tarafından taşınmaktadır. Kilise mimarisinin, manastır yapılarının ayrılmaz parçası, Haç şeklindeki aletler veya işaretlerdir. Hıristiyanlar Haç çıkarma merasiminde de Haç işaretini yaparak, kutsama yapmaktadırlar.

HAÇLI SEFERLERİ: Batılı Hıristiyanların Kudüs'ü kurtarmak için, yaptıkları seferlere haçlı seferleri denmiştir. Bu seferler aralıklarla 1096-1272 tarihleri arasında yapılmıştır. Özellikle İtalya ve İspanya'da rahiplerin yaptıkları konuşmalarla, bu seferler büyük bir heyecan yaratmıştır. Konuşmalar müslümanların aleyhine yapıyordu. Kilise adamları, haçlı seferlerine katılacak olanlara birçok dini mükafat vadedyordu.

Kudüs'ü ve diğer Hıristiyan bölgelerini kurtarmak isteyen Batı Hıristiyanlığının, haçlı seferleri ile yapmak istediği diğer önemli bir şey de doğunun zenginliklerinden istifade etmektir. Batılı Hıristiyanlar, doğuyu oldukça müreffeh görüyorlar

ve oraları ele geçirmenin hayaliyle yaşıyorlardı.

Haçlı seferlerinin birçok sebebi vardır. Yukarıda saydıklarımızdan başka, Bizans, XI. yüzyılda Avrupalıları Türklere karşı kıskırtmaya başlamıştı. Çünkü, Türkler bu yüzyılda İstanbul yakınlarına kadar gelmişlerdi. Bizans bu durumdan çok korkuyor ve Katolik dünyayı yardıma çağırıyordu.

Haçlı seferlerinin hazırlanmasında Papa II. Urbain'in önemli rolü olmuştur. 1905 yılında toplanan Clermon konsilinde Doğu Hıristiyanlarının içinde buldukları durumu anlatmış, onlara yardım edeceklere dini mükafat vaadinde bulunmuştu. Pierre L'Ermite isimli papaz, elinde bir haç, köy köy dolaşmış ve Kudüs'ün müslümanlardan geri alınması için heyecanlı konuşmalar yapmıştır.

Sekiz defa haçlı seferi düzenlenmiştir:

Birinci Haçlı Seferi (1096-1099)

İkinci Haçlı Seferi (1147-1149)

Üçüncü Haçlı Seferi (1189-1192)

Dördüncü Haçlı Seferi (1204)

Beşinci Haçlı Seferi (1217)

Altıncı Haçlı Seferi (1229)

Yedinci Haçlı Seferi (1249)

Sekizinci Haçlı Seferi (1272)

Uzun süre devam eden haçlı seferleri, çok önemli sonuçlar doğurdu. Savaş sonrası, her iki taraftanda yüzbinlerce insan öldü. Anadolu ve Suriye'nin birçok yeri harabeye döndü. Haçlı seferlerinin bazı sonuçları da oldu. Bunların başında Hıristiyan Batının, İslâm dünyasından sosyal ve kültürel yönden etkilenmesi gelmektedir. Haçlılar ele geçirdikleri yerlere, Roma ve gotik kiliseleri imar etmişlerdi. Bu arada Batı kültürü kilikya Ermeni krallığını derinden etkilemişti... Dominiken ve

Fransiskan misyonerler, kutsal yerlerden dağılarak Asya ve Afrika milletleriyle, özellikle Moğol imparatorluğu ile sıkı ilişkiler kurdular.

Haçlı seferleri, Türklerin Anadoluyu fetih ederek Avrupa'ya geçme ümidlerinin gerçekleşmesine engel oldu. Böylece Batıdaki Türk fetihleri, en az iki asır geçikmiş oldu.

Haçlı seferleri sayesinde Batı, İslâm medeniyetinden büyük ölçüde etkilendi. Şatolar, halı ve nakışlarla süslenmeye başladı. Neticede, çeşitli kumaşlar, güzel halılar, ipek ve pamuklu dokumalar Avrupa'ya girdi. Batı, o esnada teknik ve medeniyet yönünden kendisinden ilerde olan müslümanlardan bir çok icat ve tekniği aldı.

HAGGADAH: Bu kelime TORA'daki şemot bölümünden mülhem olarak kullanılmıştır. PESAH kutlamasında seder masasının etrafında toplanan aile, Haggadah'ı okur. Haddagah kitap haline getirilmiştir. VIII. yüzyılda Gaonlar tarafından sağlanmıştır. Haggadah, İsrailde Pesah'ın ilk gecesinde, diğer ülkelerde de iki gece okunmaktadır. "Tekrar etme, okuma" anlamına gelen İbranice bir terimdir. Haggadah, özellikle Pesah'taki sederde mevcut öyküleri TORA'daki kurallara uygun olarak okumayı yerine getirir. Nitekim, Tora'da bu konuda şöyle denmiştir: "Oğluna o gün diyeceksin ki; Tanrı'nın bana yaptıkları sayesinde Mısır'dan çıktım" (Çıkış: 13/8). Yine (Çıkış: 12/26-27; 13/14; Tesniye 6/20) pasajlarında da gençlere her yıl bu öğretinin iletilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Haggadah'daki en eski kısımlar Tora'nın bir kısım ayetleridir. Ancak, ikinci Bet Ha-Mikdaş (İkinci mabed) (M.S. 538) dö-

neminden kalma metinler de vardır. Mişna'nın derlenmesinde rol oynayan TANNÂİM bilginleri, Haggadah metinlerinin şekillenmesinde de önemli rol oynamışlardır. Haggadah'ın okunması, Talmud'un bir emridir. Midraşik yorumlar, kutsalalar, dualar ve seder geleneğinin açıklanması da Haddagah'ın kapsamına alınmıştır. Haggadah, yüzyıllar içinde birçok dönem ve kültürü yansıtan özgün bir ontoloji şekline dönüşmüştür. Haggadah'ın kökenleri ve ilham verici muhteviyatı, Yahudiler tarafından çok sevilmiştir. Haggadah, Amram Ben Şeşna Gaon ve Raşi döneminden beri, yorumlanmış ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Masada herkesin bir Haggadah nüshasına sahip olması gerektiği için renkli ve resimli Haggadah kitaplarının orta çağdan itibaren düzenlendiği, Haggadah kitaplarının ilk baskılarının 1482'de İspanya'da yapıldığı tahmin edilmektedir. İtalya'da 1505'de, Prag'da 1526'da basılmıştır. Haggadah'ın bugüne kadar ikibinden fazla aynı baskısının yapıldığı kabul edilmektedir.

Haggadah'ın Talmudla ilgili yönü ise; Talmudun malzemesinin üçte biri, Haggadah'ın konusunu teşkil etmektedir. Bunlar genelde kıssalar şeklindedir. Bu tür Haggadah'da da Tora'dan kaynaklanmayan melek, şeytan inançları, moral değerlerle ilgili hikayeler dikkat çekicidir.

Haggadah'ın önemini ortaya koymak için şimdiye kadar birçok çalışma yapılmıştır. Yaakov İbn Habib (XV. yy), Talmud'un Haggadah ile ilgili kısmını "En yaakov" isimli bir kitapta yayınlamıştır. 1910'da Bialik ve Y.H. Rawnitzki tarafından derlenen Sefer ha-Haggadah da burada zik-

redilmelidir. 900-1000 yılları arasında yazıldığı sanılan ve Tora'nın Bereşit kitabı üzerinde yazılmış MİDRAŞ TAN-HUMA'dan alınan Haggadah Bereşit ise midraşik Haggada'ya örnek teşkil etmektedir.

HÂKİMLER: Yahudi kutsal kitabı TANAH'ın kitapları arasında yedinci kitabı ihtiva eden bölüme Hâkimler adı verilmektedir. Babil esareti döneminde yazıldığı tahmin edilmektedir. Kitaba adını veren Hâkimler, İsrailoğullarını yabancı kültürel tesirlerden ve yozlaşmadan korumak isteyen âlim ve bilgili insanlardır. Hâkimler kitabı, yirmi bir bapıdır. Hâkimler kitabının birinci babında, Filistin bölgesinin yerli halkı olan KENANLILARA karşı, Yahuda halkının yapması gereken cenk anlatılmaktadır. Kenanlılara karşı yapılan cenkte, Yahuda'nın zaferi dile getirilmektedir. İsrailoğullarının bu zaferinden sonra Rabbin meleşî onları Mısır'dan çıkardığını, atalar diyarına getirdiğini, Ahdini bozmadığını belirtmektedir. Kenanlıların kurban mezhablarını yıkmalarını istemektedir. Ancak İsraililer, Rabbin dinlememişlerdir. Rabbin önünde yerli Kenan halkının putları olan BAALLARA kulluk ettiler. Başka ilahlara taptılar. Böylece İsraililer beladan ve musibetten kurtulamadılar. Bu durumda Rabb, onlara Hâkimleri çıkardı ancak onlar Hâkimleri de dinlemediler. Başka ilâhların ardınca zina ettiler. Fakat Rabb, hakimlerle beraber oldu, onları düşmanın elinden kurtardı. Fakat, İsrailoğulları, hep kötü olanı yapmışlardı.

Hâkimler kitabında İsrailoğullarının, karışına çıkan düşman halklardan bahsedilerek, İsraililerin başından geçenler anlatılır. Hâkimler kitabında, dini uyarılar

yapan Hâkimlerin rolü de anlatılmış olur. Hâkimler kitabında verilen temel mesaj, İsrail oğullarının, Tanrı YEHOVA ile yaptıkları sözleşmeye uymaları gerektiğidir.

HALLAC-I MANSUR (858-922): Asıl adı Hüseyin b. Mansur el-Beyzavî'dir. İslâm dünyasının meşhur mutasavvıflarındandır. Tasavvuf anlayışında ifrad yolu seçerek, alışılmış tasavvuf felsefesinin dışına çıkmış ve yeni tavırlar sergilemiştir. Esas mesleği pamuk atıcılığı olduğu için kendisine Hallac denmiştir. Kendisine özgü tasavvuf tavrıyla açılan yola da Hallaciye denmiştir.

Hallac-ı Mansur, aslen İranlı Zerdüş't bir aileden gelmektedir. Babası müslüman olmuştur. Hallac genç yaşında İran'dan ayrılarak Tuster'e gelmiş ve İslâm kültürü içinde hayatını geçirmeye başlamıştır. Burada Abdullah et-Tusteri'den feyz alarak, onunla birlikte Basra'ya gelmiştir. Bir müddet sonra Bağdat'a geçerek Amr b. Osman el-Mekki'ye intisap etmiştir. Orada devrin şöhretli mutasavvıfı Ebu Yakub el-Akta'nın kızı ile evlenmiştir. Yine devrin ünlü mutasavvıfı Cüneyd-i Bağdadî ile tanışmış ve ondan hırka giymiştir. Tasavvufdaki ifrad eğilimi yüzünden, Bağdat'taki şeyhlerle ters düşmüş, daha sonra Bağdat'ı terkederek, TUSTER'e gitmiştir. Orada sıkı bir riyazat hayatı yaşamıştır. Süfi hırkasını çıkararak, halkın arasında yaşamaya başlamıştır. Ana konusu, ilâhi aşk üzerinde merkezileşiyordu.

İslâm'ı yaymak için Hindistan ve Türkistan'a seyahatler yapmıştır. Birkaç kez hacca giden Hallac, 908 yılında yeniden Bağdat'a yerleşmiştir.

Ene'l-Hak (Ben Hakk'ım) sözünü cezbe halindeyken sık sık söyleyen Hallac, Halktan kendisini öldürmelerini istemiş-

tir. Hallac görüşlerini, kendine saklasaydı belki de başına birçok belâ gelmeyecekti. Ancak Hallac, Ene'l-Hak etrafındaki görüşleri yaymaya ve toplumda barışı bozmaya kadar varan bir tavır sergiliyordu. Bu tavrı, hem halk kesimini hem de yöneticileri endişelendiriyordu.

Toplumda Hallacın tavrını beğenmeyen üçüncü zümre mutasavvıflar ve şeyhlerdi. Diğer yandan, o dönemde terör estiren Karmatilerle, Hallacın seyahatleri arasında da bir bağlantıda kuruluyordu.

Hallac-ı Mansur bütün bu faaliyetler içindeyken 911 yılında SUS'ta yakalandı ve tutuklandı. Mahkemede Şafi ve Maliki fihkına bağlı kadılar, Hallac'a ölüm cezası vermediler. Ancak, dışarıda Hallacın prapagandası yapılıyor ve ünü sürekli yayılıyordu. Böylece, Vezir Hamid, Ebu Ömer'den Hallacın öldürülmesiyle ilgili bir fetva aldı ve Hallac, kırbaçlandı, kolları, bacakları kesildi, asılarak öldürüldü ve halka teşhir edildi. Baş kesildikten sonra, yakıldı ve külleri savruldu.

Batı dünyasında Hallac üzerinde en önemli çalışmayı Louis Massignon (1883-1962) yapmıştır. Hallac'ın eserleri arasında en önemlisi **Kitab'ü't-Tevasin**'dir. Bunun dışında Hallac'a ait altı mektup, şiirler ve özdeyişler vardır. Louis Massignon'un 1922'de yazdığı "**La passion d'al-Hallaj**" isimli iki ciltlik fransızca kitap hâlâ önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Massignon, Hallac'ı mistik müslüman şehit olarak vasıflandırmaktadır. Massignon, Hallac konusunda yazdığı bu eseri 26 Mart 1922'de Pariste, Sorbonne üniversitesinde tez olarak savunmuştur. Bundan sonra Massignon'un İslamoloji alanında ünü hızla yayılmıştır.

HALAHHAH: Bu kelimenin kökü, İbrance yürüme anlamına gelen ALAH kelimesinden gelmektedir. Çünkü Halahah Yahudiler için bir dini yaşam klavuzudur. Nitekim Çıkış'ta şöyle denmektedir: “Kuralları, yasaları halka öğret, izlemeleri gereken yolu, yapacakları işi göster” (Çıkış: XVIII/20). TANAİM bilginleri döneminde Halahah, dini prensiplerin açıklandığı bir kurallar bütünüydü. Böylece Halahah, Yahudi geleneğinin dinsel olarak yasalaşmış bir şeklini belirtir. Hem Haggadah'ın hem de Halahah'ın dayandığı üç temel vardır: Bunlar, Tora, Mişna ve Gemara (Talmud)dir. Şimdi bunlara dayanan Halahah'ı biraz açıklayalım:

1. **Halahah'ın Tora'ya dayanan kısmı;** Tora'daki Yahudi dininin temel esaslarının uygulanmasını emreder. Bu emirler, Hz. Musa'ya Sina dağında Allah tarafından vahyedilmiştir. Bunlara daha sonraki dönemlerde hahamların yorumları ilave edilmiştir.

2. **Şifahi yasa (Tora şe-be Alpe);** Bu yasasında Hz. Musa'ya, Tanrı tarafından vahyedildiğine inanılmaktadır. Hatta yazılı kanunla birlikte vahyedilmiştir. Sözlü Tora denilen yorumlar, Tora'nın anlaşılmasında çok önemli rol oynamıştır. Bu konuda Mişna, şifahi Tora'nın canlı örneği olmuştur. Hz. Musa, Sina'da aldığı şifahi vahyi, Yeşua'ya ulaştırmıştır. O da bilgelere yani yaşlılara bu bilgileri aktarmıştır. Bu şifahi yasa, EZRA'ya kadar böylece muhafaza edilmiştir. Bilgeler, Tora'yı “Midraş” yöntemiyle tefsir etmişlerdir. Bunun için Tora'nın Halahah kurallarına göre tefsirine “midraş Halahah” ve “midraş Haggadah” denmiştir. Bu tefsirler, Mişna'nın ve Talmud'un Halahah ve Haggadah konularını da içermektedir. İlk

Halahah kurallarına “Divre soferim” ismi verilmiştir. Halahah yorumcularına göre bunlar, “Tora'nın sözlerinden daha önemlidir”. Zaman içinde “Divre soferim” Rabbinik mahiyet kazanmıştır. Hillel, midraş yönteminde yedi metod geliştirmiştir. Midraşlar, yeni Halahah meydana getirmek için değil; Kutsal Kitap'tan meydana getirilen Halahah'ı desteklemek için kullanılmıştır.

Halahah'ın oluşmasında, Bilgelerin rolü çok büyük olmuştur. Bilgeler, kutsal kitabın yorumunda ilâhi bir güçten ilham aldıklarına inanmaktadırlar. Bilge'ler, yazılı kanun ile sözlü kanun arasındaki ayırımın kesin olarak sürdürülmesinin zorunluluğu üzerinde durmuşlardır. Ancak Tanaim döneminde meydana getirilen Halahot külliyatını YAHUDA HA NASİ, konularına göre derlemiş ve bundan Mişna ortaya çıkarmıştır.

3. **Hakimlerin Otoritesi:** Bazı alanlarda Tora'da, herhangi bir emir bulunmuyordu. Bu, açık olan alanlara hüküm koymayı hakimlere bırakıyordu. Meselâ yarıbayram günlerindeki çalışma ile ilgili hususlar bunlardandır. Bu olaylarda yasak olanların veya olmayanların tespitini hakimlere bırakmıştır (Hag; 18). Gerçekte dini kanunlar konusunda karar hakimlere bırakılmıştır. Tora göklerde değil (Tesniye:30/12) Sina'da verilmiştir. Tora'da şöyle yazılmıştır: “Kanunu, çoğunluğun istikametinde eg” (Çıkış: 23/2). Hakimlerin kararlarının tamamı, Halahah'ı meydana getirir. Halahah, Yahudinin pratik normudur. Onların otoritelerinin sınırı yoktur. Hakimler, şifahi kanunla yazılı kanun arasındaki farkı titiz şekilde takip ederler.

4. **Sanhedrin**: Hz. Musa hariç, İsrailoğulları için karar verme hakkına hiç kimse sahip değildir. Hz. Musa'nın yükünü hafifletmek için kurulan yetmiş kişilik "yaşlılar meclisi" (Sayılar; 11/16-17) Ezra zamanında yüz yirmi üç kişiye çıkan büyük meclis haline gelmiştir. M.S. II. yüzyılda da Haşmonaylar döneminde yetmiş kişilik "Büyük Sanhedrin" kurulmuştur. Dini yargı organı olarak, Tora'nın öğretilerini incelemek de **Sanhedrin**'in görevleri arasındadır. Ancak, Sanhedrin'in ilk günlerinde bazı kişiler, sözlü yasa olayının geçerliliğini ve bunun yorumları olan Halakhah'ı tartışmaya başlamışlardı. Bunlara **Sadukim** adı veriliyordu. İkinci mabed'in tahribinden sonra, **Sadukim** grubu gittikçe tesirini kaybetmiştir. Fakat VIII. yüzyılda Geonim döneminde Karay Yahudileri ortaya çıkararak Rabbinik Yahudiliğe ve sözlü yasaya tamamen karşı çıkmışlardır. XIX. yüzyılda ortaya çıkan Reformist Yahudilik de Halakhah'a karşı çıkmış ve inkar etmiştir.

5. **Gezerot**: Tora'nın emirlerinin ihlâl edilmemesi için yeni kısıtlamaların kurnsallaştırılması şarttı. İşte bu kısıtlamalara GEZERA adı verilir. Bunun çoğulu GEZEROT'dur. Bunlar daha sonra Halakhah'a ilave edilmiştir.

6. **Hiyerarşi**: Halakhah'ın oluşmasında bilginlerin rolü çok büyük olmuştur. Önceki âlimlerle sonraki âlimler arasında görüş farklılığı olduğu zaman, sonraki âlimlerin görüşüne itibar edilmiştir. Bu da Halakhah'da bir hiyerarşi oluşturmuştur. Meselâ, Babil Talmudu, Kudüs Talmudundan sonra meydana geldiği için, Babil Talmudundaki görüşler daha fazla rağbet görmüştür. Halakhah çalış-

maları daha çok Babil Talmuduna dayanmıştır.

7. **Takanot**: Yahudi dini şeriatının ve dini düzenlemelerin, Yahudi cemaatlerinde muhafaza edilebilmesi için bazı prensipler konmuştur. Bu prensiplerle Yahudilerin karşılaştıkları problemlerin, sadece şeriatla değil, bu düzenlemelerle çözülmesi sağlanmıştır. **Takanot**, **Takana** kelimesinin çoğuludur. Talmud, **Takanot**'un büyük bir kısmını Hz. Musa'nın, Yeşua'nın ve Şelomo Ameleh'in meydana getirdiğinden bahsetmektedir. Başka bilginlerde **Takanot** eklemiştirler. Meselâ, Yahudilikteki günlük dualar ve yapılan takdis törenleri bunlardandır. Bu **Takanot**'ları, Hillel, Yohanan Ben Zakai, Gamaliel II gibi bilginler zenginleştirmişlerdir.

Ayrıca **Halakhah**, yerel idarecilere de **Takanot** koyma yetkisi vermektedir. Diğer yandan XVIII. yüzyılda Polonya'da Yahudi cemaati kurulu, Doğu Avrupa Yahudi cemaatleri için birçok **Takanot** koymuşlardır.

8. **Minhag**: Bu da Halakhah'a sonradan dahil edilmiştir. **Minhag**, bir cemaatin, mahalli bir âlimin onayını ile, belli bir geleniği onaylamasıyla meydana gelmektedir. Buna göre bir yolcunun, geldiği şehrin âdetlerine de uyması gerekmektedir. Kendi şehrinin âdetlerine zaten uyması gerekir. Birçok Halakhah uzmanına göre, **MİNHAĞİM**, Halah-hah'a dahil olduktan sonra, tatbik edilmesi gerekmektedir. Meselâ, Yahudi takviminin ve bayram günlerinin tespitinde **DİASPORA**'daki Yahudiler şöyle bir karar almışlardır: "**Babalığınızın geleneklerini sürdürünüz ve iki bayram günü uygulayınız**" (Betsah, 46). Ancak Talmud sonrası din alimleri, değişmiş durumlarda Talmudik geleniğini

sürdürülemeyeceğini kabul etmişlerdir. Yine Talmudun, Yahudi olmayanlarla temasta olmalarının yasaklığı konusu, tatbik edilebilecek bir konu olarak görülmemiştir. Nitekim Maimonide gibi Yahudi bilginleri, putperestlerle ilişkilerin yasaklandığını, bunların Nuhi prensiplere inananlara uygulanamayacağını belirtmişlerdir. Hz. Nuh'a verilen yedi prensibe inananlar, Yahudi bilginlerince kurtuluşa ereceklerdir.

9. **Kodeksleme:** Talmud metinlerinde bazı problemler, tartışıldığı halde sonuca bağlanmamıştır. Bu yüzden Halakhah'ın özetleri, Geonim çağında başlayarak düzenlenmiştir. Bunlar, dini problemlere daha pratik çözümler getirmiştir. Bu halakhah özetlerinden bazıları şunlardır:

1. Yehudai Gaon'un "Halakhot pesukot"ü
2. Simeon Kayyara'nın "Alahot Gedolot"
3. Saadia Gaon'un "Siddur"
4. Hai (939-1038)'nin düzenlediği Halakhot

Diğer yandan, İzak Alfasi (1013-1103) "Hilkot Arif" isimli eserinde, Talmud'un uygulanabilen bölümlerinin bir özetine Halakhah'ın ifadelerini ekleyerek yeni bir şekil vermiştir. Bu çalışmayı, AŞER BEN YEHİEL takip etmiştir. Yahudi şeriatını en sistematik bir şekilde MAİMONİDES (1135-1204) MİŞNE TORA isimli eserinde sunmuştur. Çağımızın en geçerli Halakhah kodekslemesini ise, bir Sefaradi olan YOSEF KARO'nun (1488-1575) yazdığı "ŞULHAN ARUH" isimli çalışma teşkil etmektedir. Daha sonra MOSE İSSERLES (1525-1572) bu eseri, Aşkenazların uygulamalarına göre şekillendirmiştir. Bu çalışmalar, Aşkenazlar arasında Hafets Hayim (1838-1933) Sefaradiler arasında ise, İzmirli Hayim

Palaç'nin yorumlarıyla güncelleştirilmiştir.

10. **Responsa:** Bunlar halkın, Halahhah bilginlerine sordukları soruların cevaplarını meydana getirmektedirler. Responsalar üzerinde çok çalışma yapılmıştır. Bunların en meşhuru, Kudüs'te yayınlanan "ENCYCLOPEDIA TALMUDİT"dir. Bu gibi çalışmalar, belirli bir konu hakkında bir sonuç beyan etmezler. Ancak Halahhah'ı, kendi sonucunu üretecek tarzda gerekli malzeme ile desteklerler.

Günümüzde de Halahhah ile ilgili çalışmalar ve değerlendirmeler devam etmektedir. Muhafazakar Yahudilik, Halahhah'ın değişikliğe tâbi olduğunu, geçmişle bugün arasında dengenin sağlanması gerektiğini belirtmektedir. Reformist Yahudiler ise, Halahhah konusunda daha liberal düşünmektedir. Modern hayata uymayan ahlâki kuralları kabul etmezler. 1976 yılındaki onuncu yıl kutlamalarında Reformistler, Yahudi gelenegine duyulan saygıyı dile getirmişler ve uygulamanın kişisel inisiyatifte bırakıldığını özellikle vurgulamışlardır.

HAMURABİ (M.Ö. 1750): Babil'de hâkim unsurlardan birisi olan AMO-RİLER'in meşhur kralıdır. M.Ö. 1792'de genç yaşta SİN-MUBALİT'in yerine geçerek, Babil hükümdarı olmuştur. Döneminde topluma hizmet edebilmek için birçok tapınak, sur ve kamu binası yaptırmıştır. Şehirleşmeye ve şehrin alt yapısına çok önem vermiştir.

Hamurabi, Fırat ırmağının ziraatte iyi şekilde kullanılmasına çok çaba sarfetmiştir. Hükümdarlığının son ondört yılı savaşlarla geçmiştir. Asur ve Elâm devletleriyle çok uğraşmıştır.

Babil'de çok önemli hizmetler Hamurabi'nin döneminde gerçekleşmiştir. Site devletin, yapılan hizmetlerle büyük devlete dönüştürülmesi, Hamurabinin döneminin en önemli hedeflerinden birisi olmuştur. Tarihe mal olan "Hamurabi yasaları" bu dönemdeki adalet duygusunu yansıtmaktadır. Hamurabi, bölgede kralların kendilerine ilâhi bir güç verme geleneğini bozmuştur. Kendisi için böyle bir şey yapmamıştır. Aslında Hamurabinin çok önemli özellikleri olmasına rağmen, tarih kaynaklarında abartıldığı kadar değildi. Hamurabi kanunları ile Tevrat hükümleri arasındaki benzerlik, Yahudilerle Hamurabi toplumunun ortak bir mirasa sahip olduğu şeklindeki anlayışın haklılığını ispat etmiştir.

Tarihe Hamurabi yasaları olarak geçen ve günümüze kadar gelen yasalar, I. Babil hanedanının altıncı hükümdarı HAMURABI'nin verdiği kararların bir derlemesidir. Bu kararlar, Babilin koruyucu Tanrısı MAROUK'un büyük tapınağı ESAGİLA'da dikilen bir stel üstüne yazılmıştır.

Toplam 282 davayla ilgili kararlardan oluşan Hamurabi yasaları, ekonomi, aile hukuku, ceza hukuku gibi konularla ilgilidir. Bu yasaların temel ilham kaynağının, Sümer hukuku olduğu kabul edilmektedir. Hamurabi yasaları, AKADCA yazılmıştır. Bu konuda en önemli kaynak Fransız bilim adamı Jean-Vincent Scheil tarafından 1901'de SUSA'da bulunan ve günümüzde Louvre müzesinde korunan steldir.

HANUKKA: Bu kelime İbranicede kutlama anlamına gelmektedir. Yahudilikte özel bir anlam olarak IŞIKLAR BAYRAMINI ifade eder. İsrail'de Yahuda

MAKABE'NİN askeri zaferini hatırlatır. Sekiz kollu Menora şamdanını yakma geleneği, tapınakta kutsallığı devam eden çok az miktarda yağın, yeni yağ bulunca ya kadar mucizevi olarak sekiz gün boyunca yandığını anlatan TALMUD hikayesine dayanır. 25 Aralık'ta başlayan Hanukka (Makabeler Bayramı da denir) Bayramı sekiz gün kutlanır. Bu bayram boyunca kandiller yakılır, karşılıklı hediyeler alınıp verilir.

Hanukka bayramı, Yahudilerin milli ve tarihi bir bayramıdır. M.S. 168'de ikinci Kudüs tapınağının yeniden takdis edilmesinin hatırasını canlandırır.

HARE KRİSHNA: Milletlerarası düzeyde bir teşkilattır. A. C. Bhaktivedânta prabhupâda tarafından 1966'da Hindu maneviyatının prensiplerini bütün dünyaya yaymak için kurulmuştur. Kurucusu olan Bhaktivedânta, 1978 yılında ölmüştür. O öğretilerini daha çok, **Bhagavad-Gita** üzerine dayandırmaktadır. Onun takdim ettiği maneviyat yolu, sonsuza dek "Hare krishna Hare krishna, Krishna Krishna Hare Hare" kelimelerini tekrar etmeyi önermektedir. Bu kelimeler, bir murakebe hali içinde tesbih olarak söylenmektedir. Bunun hedefi Krishna'nın vicdanını uyandırmaktır.

Bu tarikatın mensupları, kırmızı roblu, çeneleri traşlıdır. Caddelerde şarkı söylerler, kitap ve baston dağıtırlar. Tarikat mensupları, şehir caddelerinde dolaşırlar, köylerde veya şehirlerde yaşarlar. Basit bir hayat sürerler. Her türlü materyalist hayat özleminden uzak kalmaya itina gösterirler. Dış dünya hakkındaki bu görüşleri, harekete, hem güç, hem de zaafiyet vermektedir.

HARVEY COX: Çağdaş Amerikan ilâhiyatçısı ve Harvard Üniversitesi profesörlerindedir. Karl Barth'ın talebesidir. Bugün, o ihtilâlcî politik bir aksiyonun içinde, Hıristiyan itaatının modern şeklini gören sosyalist bir Barthem'dir. En meşhur eseri olan "La Cité Sécülière" laikleşme ve şehirleşme olayının Hıristiyan imanı için temsil ettiği şanslı belirtmeye çalışır. "La Fête des Fous" adlı yeni eseri politika ve dinî merasim içindeki tabiiliği güçlendirmektedir. Har vey Cox'un belli başlı eserleri şunlardır:

- 1) H. Cox: La Cité Séculaire, Paris, 1965.
- 2) H. Cox: La Fête des Fous, Paris, 1972.
- 3) H. Cox: Responsables de la Révoluton de Dieu, Paris, 1969; Ne la laissez pas au Sergent, Paris, 1969.

HASKALA HAREKETİ: İbranice Sekhel'den gelen **Haskala** hareketi XVIII. ve XIX. yüzyıllarda orta ve Doğu Avrupa Yahudileri arasında gelişen çok önemli bir kültürel ve zihinsel Yahudi hareketidir. Bu durumda kelimenin kökü olan sekhelde İbranice akıl ve zihin anlamına gelmektedir. Aslında Avrupa Yahudileri arasında Haskala hareketi bir zaruretten doğmuştur. Haskal'a hareketi, Avrupa'daki aydınlanma hareketinden etkilenmiştir. Bu durumda geleneksel Yahudi düşüncesinin, modern Batı aydınlanmacılığı ile bir sentez oluşturarak Haskala'nın meydana geldiğini söyleyebiliriz. Haskala'nın ortaya çıktığı dönemlerde Avrupada Yahudiler "Getho"larda yaşıyordu. Bu ayrılmış bir hayatı ifade ediyordu. Oysa Avrupa Yahudilerinin, içinde yaşadıkları toplumla bütünleşmeye ihtiyaçları vardı. Bu birleşme arzusunun merkezi, Berlin Yahudileri olmuştur. Bu bütünleşme arzusunun gerçekleşmesi için

Yahudilerin kullandıkları YİDİŞ dili yerine, yerli diller kullanılmalı, geleneksel Yahudi kıyafetleri bırakılmalı, Avrupai tarzda giyinilmeliydi. Doğu Avrupa Yahudileri arasında bu fikirler güçlenmeye başlamıştı. Şüphesiz bu fikirlerin gelişmesinde Moses Mendelssohn'un "Almanca Tora tercümesi" çok etkili olmuştur. Mendelssohn'un çevresinde doğmuş olan "Yahudi ilimleri", Yahudi aydınlara büyük tesir yapmıştır. Bunun neticesinde İbrani dili, yorumu, tarihi ve İbrani düşüncesi geleneksel ölçülere göre değil, ilmi ölçülere göre incelenmiştir. Bu aydınlar tarafından Avrupa medeniyetinin şaheserleri İbraniceye tercüme edilmiştir. Önce kültürle-gelenek, akılla-iman arasında bir sentez kaygısı olan HASKALA, daha sonra siyonist emellere hizmet etmiştir.

Haskala hareketine karşı, geleneksel Yahudi düşünürleri ve onların yolundan gidenler, ciddi bir muhalefet oluşturdular. Onlara göre modernizm ile bütünleşme, Yahudi geleneğini ve inancını ortadan kaldırırdı. Onlara göre Talmud geleneği, Yahudilerin arasında kalmalıydı. Ancak, Yahudiliğin Alman kültürü ile bütünleşmesi Yahudi kimliğinin zayıflamasında etkili de olmuştur.

Avrupa'da Haskala düşüncesi, bölgelere ve ülkelere göre farklı şekilde gelişti. Almanya'da Yahudilik bilimine ilgi arttı. Fakat bazı Yahudilerin yoğun olduğu bölgelerde Haskala taraftarları, gelenekçi, mistik ve sofu eğilimli Hasidizm taraftarları ile çatışmıştı. Meselâ, Rusya'da Haskala hareketi pek gelişme imkanı bulamadı. Avusturya'da da bazı bölgelerde aynı şey oldu.

Özellikle Almanya'da XX. yüzyılın ilk çeyreğinde belirlemeye başlayan Anti-

semitik hareketler, Haskala'nın hedeflerine ulaşmasına engel oldu. Ancak, bugün hâlâ dünyada Moses Mendelssohn'un BİOUR adı ile 1783'de yayınladığı Tevrat ve Neşideler tercümesi, Haskala taraftarlarına, Muhafazakar ve Reformist Yahudilik taraftarlarına çok önemli bir ilham kaynağı olmaya devam etmektedir.

HASSİDİSME: Talmud döneminden beri, Yahudiliğin içinde görünen sofı ve mistik temayüllü bir ekoldür. M.Ö. II. yüzyılda Hassidiler, Maccabées'lerin yanında mücadele etmişlerdir.

XIII. yüzyılda Rhénanel'de, önemli bir Hassidizm cemaati yaşıyordu. Sefer Hassidizm (sofular kitabı) bunların eseriydi. Bu kitap, Allah'ın büyüklüğü; sofuluğun, zahitliğin, ibadetin önemi; Allah ve komşu aşkı gibi konuları işliyordu. Modern Hassidizm hareketi, İsrâél Baal Chem Tov (1700-1760) ile doğmuştur. Bu zata kısaca Becht denilmiştir. Modern Hassidizm hareketi, Safed kabbalistleri çizgisine yerleşerek, İsaac Louria'nın işlediği konuların büyük bir kısmını ele almaktadır. Becht, Hahamlığın aşırılıklarına reaksiyon göstererek, vasat bir Yahudi yaşamına önem vermiştir. Çünkü ona göre, dünyanın dengesi, zengin, fakir, hakim veya cahil herkese bağlı bulunmaktadır. Yine ona göre, ihlaslı ibadetle Yahudi, dünyanın temelindeki kopmayı tamir (tikkoun) edebilir. Emirlerle riayetle, yaratılışın ardından sürekli "kırılan vazoz"lardan beri; Yahudi, herkesin gözünden, kabukların (klipotes) sakladığı ışık kıvılcıklarını ortaya çıkarabilir. Zahitlikle değil, sevinçle, şarkı ile insan vecde ulaşabilir ve direk olarak Allah'la temasa geçebilir. Pekâlâ ondan, İsrail'i ve kurtuluş gününden beri beklenen Mesihî göndere-

rek dünyayı kurtarmasını isteyebilir. Nihayet, komşu sevgisi, iyilik, başkasına saygı ile bir Hassidizm mensubu, insanla diyalogu keşfedebilir.

İşte çok çabuk popülerize olan bu konular, Hassidismi başarıya götürmüştür. Fakat, müessese haline gelir gelmez Hassidisme, safiyetini kaybederek bozulmaya başlamıştır. Bugün dünyada bir hahamın etrafında toplanmış çok sayıda Hassidik karakterli mezhep vardır. Bu mezhepler, genellikle Ortodoksturlar ve bir elbise ile ayrılmaktadırlar. (Kaftan, beyaz çorap, kürk, şapka, sırmalar gibi).

HATHOR: Firavun döneminin en önemli kült yerlerinden biridir. **Hathor**, Mısır dininde önemli rol oynamış bir Tanrıçadır. **Horus'un** eşi olarak tasavvur edilmiştir. Yılda bir defa ziyaret merasimleri yapılmaktadır. **Hathor** çeşitli görünümler altında kendini takdim etmektedir. Bazen, başının üstünde, inek boynuzları arasına konmuş güneşi taşıyan bir kadın şeklinde tasarlanmıştır. Bu Tanrıça, aynı zamanda inek kulaklıdır, inek başlıdır, semavi bir inektir. Tmt (Anne) diye isimlendirilmektedir. **Hathor**, hızlı bir şekilde diğer Tanrıların karakterini benimsemiştir.

HAVARİLER (Apôtres): Hıristiyanlıkta, İsa tarafından tebliğinin başlangıcında seçilmiş olan on iki arkadaşına tahsis edilmiş bir ünvandır. Havariler İncil'i vazedererek İsa'nın risaletini devam ettirenler ve Kilisesinin ilk çekirdeğini oluşturanlardır. Yine Hıristiyan itikadına göre bu çekirdeğin bir üyesi, İsa'ya ihanet edecektir. Kesin olarak İsa tarafından kullanılan **Arâmice sâliha** kelimesi, Yahudiler nezdinde, bir görevi veya dini, yahut din dışı buyruğu çok geniş bir takım yetkilerle kabul eden her insana işaret etmektedir.

Hatta İncil'deki sıralanışa göre ilk on iki havari şunlardır:

- 1- Simun (Petrus)
- 2- Andreas
- 3- Zebedinin oğlu Ya'kub
- 4- Yuhanna
- 5- Filipus
- 6- Bârtelomeus
- 7- Tomas
- 8- Matta
- 9- Alfeusun oğlu Ya'kub
- 10- Taddeus
- 11- Gayyur simun
- 12- Yahuda İskariyot

Nihayet on iki'lere, yabancıların havarisi olan Paul ve Barnabe katılacaktır. Dört İncil'de ve "resüllerin işleri"nde verilen havariler listesinde isimlerin sırası değişmesine rağmen daima Simon Pierre başta, Judas ise sonda gelmektedir. Havari ünvanı, kutsal ruh ile birlikte harekete geçmiş, ilâhi kelâmın tüm misyonerlerine varıncaya kadar, yavaş yavaş temsil edilmiştir. Fakat dar manada o, İsa'nın dirilmesine şahit olanlara, İsa tarafından temsilci olarak seçilenlere ve onun görevini takip için özel bir otorite ile mücehhez olanlara tahsis edilmiştir. Bunlar kurucular olarak, İsa tarafından yetkili kılınmış ve bütün mesuliyetleri yüklenmişlerdir. İşte bunun içindir ki "Havarilerin halefleri olan" "Papa ve piskoposların otoriteleri, bu direk bağlılıktan kaynaklanmaktadır. Bu kesintisiz devamlılığa göre ilk piskopos havarilerin reisi olan, Petrus'tur. Roma'dan itibaren, bu ünvanı Petrus sadece yabancıların (Yahudi dışı milletlerin) havarisi olan Paul'le paylaşmıştır.

Modern manada havarilik, havarilerin bu ilk görevinden kaynaklanmaktadır. İsa'nın

sözüne ve hayatına şahadetle; bizzat İsa'ya götüren havarilerin geleneğinde birleşen ve dünyayı Hıristiyanlaştırma faaliyetine iştirak eden her Hıristiyana havari denilebilir.

İşte Kilise'nin bu havarilik özelliğidir ki, yirmi asırdan beri hiç kopmadan kiliseyi, geleneğine ve havarilerin geleneğine bağlanmakla temayüz ettirmiştir.

HAYAT TEKERLEĞİ: Tibet Buddizmi'nde, varlıklar dizisinin bir tasvirini teşkil etmektedir. Tekerleğin göbeğine üç hayvan yerleştirilmiştir. Kırmızı horoz, Dünya isteklerine tutkuyu temsil etmektedir. Yeşil yılan, Kin'i temsil etmektedir. Siyah Domuz, Cehaleti ve aç gözlülüğü temsil etmektedir. Altı doğum dünyası vardır. Her birine bir Buddha başkanlık etmektedir. Varlıklar, karmalarına göre onlara doğru yol almaktadırlar. Sağda gök, solda'da cehennemler yer almaktadır. Aşağı bir dairede, doğum zincirinin (pratitya samut-pada) on iki sebebi gösterilmiştir.

HEİLER, Friedrich (1892-1969): Münih'te doğmuştur. Felsefe ve ilâhiyat formasyonunu orada almıştır. Semitik dillerde ve Hindolojide uzman olmuştur. İbadet üzerinde doktora tezi hazırlamıştır. Bu tez 1918'de yayınlanmış ve büyük ilgi uyandırmıştır. Heiler, mistik ibadetle, peygamberi ibadetin arasını ayırmaktadır. Katoliklikten ayrılarak Protestanlığa girmiştir. R. Otto'nun isteği üzerine Marbourg'a gelmiştir. Orada, onun için 1922'de "Mukayeseli Din kürsüsü" kurulmuştur. Onun araştırma alanı, Doğu mistik düşüncesi, özellikle Budizmdir. Upanişad'ları incelemiştir. Ökumenizm hareketi ile ilgilenir ve 1929'da bu hareketin başkanı olmuştur. Hıristiyan iman ikrarı üzerin-

deki yaklaşımlarında Söderblom'u takip eder. Kiliseler üzerinde çalışmalar yapmıştır. Kendini vaaz ve Protestanlığın kutsal hayatını ıslaha vermiştir. 1931'de, İsviçre'de, piskopos olmuştur. Bundan sonra, sakramentler ve liturji konusundaki Luterci eğilimlerle, Fransiskanların tutumunu birleştirmeye yönelir. 1947'de Alfred Loisy (1857-1940) isimli çalışmasını yayınlar. Hitler döneminde kaybettiği Marbourg'daki "Mukayeseli Din Kürsüsüne" yeniden sahip olur. 1953'de "Religionskundliche Sammlung"un müdürü olur. Marbourg'daki resmi görevini, milletlerarası Dinler Tarihi kongresine başkanlık yaptıktan sonra bitirir. Bu kongreye, tarihi, teolojik ökümenik ve fenomenolojik çalışmasının damgasını vurmaya denemiştir.

1961'de fenomenolojiye tahsis ettiği "Erscheinengr Formen und Nesen der Religion" isimli eserini yayınlamıştır. Bu eser, mukayeseli öğretilerinin, Doğu Asya'da ve Hindistanda kaldığı on ayın bir meyvesi olarak görünmektedir. Bu fenomenoloji, kutsalla bir temas olarak görünen dinin özü üzerinde merkezileşmektedir. Ona göre din, aşkın olan realiteyle insan cemaatinin tecrübesidir. Araştırmasının birinci kısmında, Söderblom, Otto ve Van der Leeuw çizgisinde kutsalı incelemektedir. Burada durduğu konular, obje, yer, zaman, sayılar, aksiyon, söz, yazı, insan ve cemaattir. İkinci kısımda daha çok dini tasvirler üzerinde durmaktadır. Burada da, Tanrı, yaratılış, vahiy, kefarete gelecek hayat ve kurtuluş konularını işlemektedir. Araştırmasının son kısmında ise daha çok, dini tecrübe üzerinde durmaktadır. Heiler'e göre bu, muhtelif din-

lerde aynıdır. O, burada mistisizm üzerinde fazlaca durmaktadır.

Heiler'in fenomenolojik araştırması, hızlı bir şekilde tarihi ve jeoğrafik ve tipolojik alandan uzaklaşır. Kendisinin "Merkeziyetçi daireler metodu" adını verdiği metoda yönelir. Ona göre, insanlığın dinleri bir bütün telâkki edilmelidir. İlk daire, dinlerin görünen unsurudur. İkinci daire, Tanrı'nın görünen aksiyonudur. Üçüncü dairede Deus abscondites dairesidir. Söderblom'un ve Otto'nun çalışmalarından etkilenen Heiler, dinleri, Hıristiyanlık dışı dinler ve Hıristiyanlık olarak tasnif etmektedir. Heiler'in bütün mukayeseli çalışmaları, dini fenomenin birliği fonksiyonu üzerine dayanmaktadır. Heiler'e göre Dinler Tarihçisi, kiliseleri, mabedleri, sinagogları, camileri ziyaret eden, farklı dini cemaatlerin kutsal atmosferine sempati ile dalan, dinlerin dış şekillerini dinin özüne ulaşmak için aşan bir hacı gibidir.

Heiler için Dinler Tarihi, bütün dinlerde mevcut olan ilâhi vahye dayanan iman üzerine inşa edilen kutsalın bir ilâhiyatıdır. Bu açıdan, mukayeseli tarih, Heiler'in araştırmalarında kutsal duygusuna dayanmaktadır. Bu durum, psikoloji yardımı ile yorumlanmış olan insanlığın dini tarihi ile değerlendirilmiştir. Bunun için 1960'da Marbourg'daki kongrede Heiler tarafından "Una Sancta Religionum" sık sık tekrar edilmiştir.

F. Heiler, mukayeseli bir fenomenoloji denemesi gerçekleştirmiştir. Bu denemede, dini felsefe ve ökümenik dinler ilâhiyatı, yan yana gelmiştir. Bunların hepsi de dini duygu ile yorumlanmıştır.

HELENİZM (Hellenism): Greko Latin mitolojisi, Homéros'un destanlarından ve Zeus'un neşeli maceralarından itibaren,

milâdi ilk asırların mistik-filozofik yazılarına kadar durmadan gelişme göstermiştir. Olimpusluların bu taşkın cemiyetinde, Zodiaque'in on iki işaretiyle mukayese edilmek istenen on iki figür çıkartılmıştır. Onların kendi aralarındaki ve insan dünyası ile olan ilişkileri yavaş yavaş, insan cemiyetine modellik görevi yapan téolojik-kozmik bir bütün oluşturmuştur. Zeusun başkanlık yaptığı Tanrısal dünyanın teşkilatı, IV. asırda, dört hiyerarşi halinde özetlenebilen güçlerin fonksiyonel dağıtımına ulaşmıştır.

1. **Dünyayı yaratan Tanrılar:** Zeus-Poséidon-Héphaistos
 2. **Dünyayı Canlandıran Tanrılar:** Démeter-Diansos-Artemis
 3. **Dünyayı Ahenkleştiren Tanrılar:** Apollon-Aphrodite-Hermés
 4. **Dünyayı Denetleyen Tanrılar:** Héra-Athéna-Arés
- Olympus, insan bilgisinin gelişmeleriyle medenileşmiştir.

HELVETIA İTİKATNAMESİ: Tarihe, II. Basel itikatnamesi olarak geçen I. Helvetia itikatnamesi, 1536'da Strasbourglu Martin Bucer'in destekleriyle Heinrich Bullinger tarafından hazırlanmıştır. 1562'de Bullinger 30 maddelik bir dini bildiri yazmıştır. İşte II. Helvetia itikatnamesi olarak bilinen bu bildiri, İsviçre kontlarının resmi itikat beyannamesi olarak 1566'da kabul edilmiştir.

Bu itikatname daha sonraki dönemlerde İskoçya'da (1566), Macaristan'da (1567), Fransa'da (1571) ve Polonya'da (1578) kabul edilmiştir. Hala bu bildiri, Protestan ilâhiyatının en kabul edilir beyannamelelerinden birisidir.

II. Helvetia itikatnamesinde üzerinde durulan temel konular şunlardır:

1. Teslis
2. İmanın tek ölçüsünün İnciller olması
3. Heretik akımların mahkum edilmesi
4. İbadette, hukukta, İncillerde ve imanda imgelere yer verilmemesi.

HEMEROLOGİES: Bazı işlerin yapılması için elverişli veya elverişsiz günlerin takvimi Hemeroloji pratiklerini meydana getirmektedir. Hemeroloji üzerinde R. Labat çalışmıştır. "Hémerologie et Ménologie d'Asur 1939" isimli eserde, Hemeroloji sistematik olarak düzenlenmiştir. Bütün yasaklar ve tavsiyeler aylarla gruplanmış ve günlere göre tasnif edilmiştir. Falan gün, sokağa çıkmaktan, kapıdan geçmekten, kayığa binmekten, balık, sığır eti ve domuz eti yemekten sakınılmalıdır. Yine bazı günlerde armut, hurma, soğan yemekten sakınmak gerekir. Yine bazı vakitlerde bir adamın karısını eve sokmaktan, onunla cinsel ilişkide bulunmaktan uzak durması icab etmektedir. Ava gitmekten, balık avlamaktan, evini süpürmekten, ayaklarını yıkamaktan uzak durması gerekir. Bazen de yasaklar, müspet şeylerle yer değiştirmektedir. Meselâ, ırmakta balık avlanabilmektedir. Birçok hastalık bu kurallara riayet edilmediği zaman meydana gelmektedir.

Bazı günler de Tanrı niyetine bile olsa yiyecek bırakmak uygun değildir. Böylece çok sayıda işaretler, liturjik bir takvim ortaya koymaktadır. Meselâ, falan gün, Mardouk'un ritüel uyanıklık günüdür veya Nabou'nun bayram günüdür gibi...

HENOTEİZM (Hénothéism): Henoteizm kelimesi, heis, henos, kelimelerinden teşekkül etmiştir. Bu kelimeyi ilk defa Max Mülller, veda inancını ve tanrılarını belirtmek için kullanmıştır. Max Mülller, bir yandan ilk vahyi ve Monoteist düşüncüyü,

diğer yandan da, insanlığın bidayetinde olduğu iddia edilen politeist kavramı reddederek; Veda'yı Aryen dini dökümanlarının en eskisi olarak değerlendirmiş; orada Veda dininin ilk şeklini keşfettiğini ve ona **Henoteizm** adını verdiğini ilân etmiştir. Müller'e göre burada söz konusu olan, zamanla tecrid olan muhtelif yüce tanrıların kültürüdür. Müller, bu kültü, diğer yüce Tanrılara yapılan kültten sürekli ayırmaktadır. Yani buradaki kült, bir yüce tanrıya bağlı olan çok sayıdaki tanrılara yapılan kült değildir. **Henoteizm**, Veda faaliyetini belirtmektedir. Veda, birbiri ardınca tahta bir Tanrı yerleştirmektedir. Bu tahta yerleşen her bir Tanrıyı veda, kendisini yüceltenlerin vizyonuna göre tahta yerleştirmektedir. Veda düşüncesinin bu Henoteist safhası, Müller'e göre henüz sabitleşmemiş ve duraganlaşmamış bir tanrı fikri ihtiva etmektedir. Yine Müllere göre, bu safha, ilk tanrı fikrini ve ismini ortaya çıkarmıştır.

HENRY VIII (1491-1547): Avrupa'daki Rönesans ve Reform'un, İngiltere'ye sıçradığı dönemlerde İngiliz kraliyetinin başında olan VIII. Henry (1509-1547), ilk evliliğini geçersiz kılan Papa'ya karşı gelmiş ve İngiliz kilisesini Roma'dan (Vatikan'dan) ayırmıştır. Dönemin Papası, VII. Clemens, VIII. Henry'nin karısı Catherine'i boşamak için yaptığı müracaatı reddetmişti. Henry, karısı Catherine'i, erkek çocuğu olmaması, doğan kız çocuklarının ölmesi nedeniyle hanedanlığın geleceği için önemli bir problem olarak görerek boşamak ve yeniden evlenmek istiyordu. Diğer önemli bir mesele de VIII. Henry, ağabeyinin dul eşiyle evlenmişti. **Bunu papa, günah olarak görüyor ve günah işlediğine inanıyordu. Çünkü Kato-**

lik kilisesinde boşanma yoktu. Papa VIII. Clemens de bu gerekçe ile boşanmayı reddetmişti. Burada sadece dini değil, politik bir gerekçe de vardı. Catherine V. Karl'ın (Şarlken imparatoru) halası idi. Boşadığı takdirde, Papa, V. Karl'ın düşmanlığını kazanmaktan da korkmuştu.

VIII. Henry, danışmanı olan Thomas Cromwell'in de telkinleriyle, İngiltere kilisesini Roma'dan ayırmaya ve böylece de boşanma işini bitirmeye karar vermişti. Fakat böyle bir karar birçok problemi de beraberinde getiriyordu. VIII. Henry, 1533 ocağında çok sevdiği Anne Boleyn'le evlenmişti. Psikoposluk makamının başına da Thomas Cranmer'i atamıştı. Başpiskoposluğun emrinde kurulan bir mahkeme, Mayıs 1533'de VIII. Henry, ilk karısı Catherine'den boşamıştı. Bunun üzerine Papa, VIII. Henry'i aforoz etmişti. Bu önemli bir olaydı. Artık İngiliz kilisesinin dünyevi lideri VIII. Henry olmuştu. Ancak burada ciddi bir problem daha vardı. VIII. Henry, 1521'de "**Assertio septem sacra mentorum adversus Martinum Lutherum**" (Martin Luther'e karşı yedi iddia) isimli bir kitap yazarak, Luther'i eleştirip, Roma'ya bağlılığını ifade etmiştir. Bu eser karşılığında papa, "**İmanın savunucusu**" olduğu için VIII. Henry'i ödüllendirmişti. Şimdi ise durum tamamen ters dönmüş; VIII. Henry, Romayı eleştirerek, Vatikan'dan kopmuş ve Protestan hareketine yaklaşmıştı. Ölünceye kadar da İngiliz kilisesinin dini ve ekonomik sorunlarıyla ciddi şekilde ilgilenmiştir. Bu konuda, İngiliz kilisesinin papalığın üstünlüğünü kabul etmesi mümkün değildi. Bunun dışında, Hıristiyanlığın temel ilkeleri korunmuştu. Kilise sınırları konusunda, Protestan eğilim benim-

senirken, kilise hiyerarşisi, İngiltere'ye özgü bir veçhe kazanmıştı. **Rahipler bekar kalacaklardı. Din adamlığı sınıfı korunacaktı.** 1536-1540'larda Manastırlar kapatılmıştı. Manastırların mülkleri, krallığa kaldı. Din adamları vergilendirildi. Böylece, VIII. Henry dönemi, önemli reformlara sahne olmuştu. Ancak VIII. Henry'nin en önemli kaygısı hanedanlığın geleceği idi. Henüz Anne Boleyn'den de bir erkek çocuğu olmamıştı. 1536'da Anne'yi zina suçlaması ile idam ettirdi. Arkasından Jane Seymour'la evlendi. Bu defa Jane'den bir oğul sahibi oldu (Kral IV. Edward). Ancak Jane, doğum esnasında ölmüştü. Daha sonra Kleve dükünün kız kardeşi Anne ile evlendi. Bu evlilik de fazla sürmedi. Yeni evliliğini Catherine Howard ile yaptı. Onu da sadık olmadığı gerekçesiyle öldürttü. Son evliliğini ise Catherine Parre ile yaptı.

VIII. Henry dönemi, İngilterenin en önemli dini olaylarının yaşandığı dönem olmuştu. Onun İngiltere'ye kazandırdığı ve bugüne kadar gelen tek şey, İngiliz millî kilisesi oldu. Bu kilise bugün, Anglikan kilisesi olarak yaşamaktadır.

HÉRÈSİE (Heresy): Yunanca seçim veya seçme anlamına gelen **haeresis** kelimesinden alınan **Hérèsie (İ'tizal)**, Kilise tarafından öğretilen iman hakikatından farklı bir kanaat veya hakikatı inkâr ve red anlamına gelir. **Hérétique** (sapkın) ise, bu kanaatı veya davranışı benimseyen kimsedir. **Hérésiarque** ise, bu kanaatı yayan ve tahrik edendir. Ancak her ikisi de bununla beraber, Hıristiyan ismini muhafaza etmek ister. Bunlar, kredoda kendilerine göre bir seçim yaparlar. Çok önceleri Aziz Paul (Korintoslulara I. mek. XI. 19 ve Romalılara, XVI. 17), Evharistiya (şükran

âyini) vesilesiyle bazı özel fikirler etrafında oluşan bir kısım antisosyal grupları ifşa etmiştir. II. yüzyılda, Aziz Irénéé "**İ'tizallere karşı**" adı ile bir eser yazmaya mecbur kalmıştır. Ahlâk psikolojisi açısından heretik (sapkın kişi), kendi yargısını, toplum yargısına tercih eden kişidir. Fakat bazen toplum yargısı, temiz olmayan bir sosyo-kültürel çerçeve ile bulandırılır. Bundan ayrılan heretik (sapkın kişi), iyi bir iman bilincini ve bir kısım hakikatlerin dinamizmini ve mevsukiyetini muhafaza edebilir. İ'tizaller bir takım ilerlemelere de vesile olmuştur ki, "**oportet haereses esse= Bir takım İ'tizallerin olması uygundur**" sözü darb-ı mesal haline gelmiştir.

İşte bunun içindir ki, II. yüzyılda Gnostisizm karşısında İsa'nın ve kilisenin rolü, iyi bir şekilde ortaya konmuştur. III. asırda Maniheizm karşısında, kötülük prensibi birliği hariç, yaratıcı prensip birliği yeniden belirtilmiş; IV. yüzyılda İsa Mesih'in tanrısallığını inkâr eden Arius doktrinine bağlı olan Arianisme karşısında, İsa'nın tanrısallığı ve insanlığı Milâdi 325 tarihinde İznik Konsili'nde muhteşem şekilde ilân edilmiştir.

Kutsal-Ruh'un tanrısallığını inkâr eden Macedonius'un doktrini olan Macedonianisme karşısında, Teslis'in üçüncü unsuru olan Kutsal Ruh'un tanrısallığı 381'de İstanbul Konsili tarafından ilân edilmiştir. V. Yüzyıldaki **pélagianisme** karşısında, ilâhi inayetin zarureti açıklığa kavuşmuştur.

Aslında bir kanaat, Katolik iman gerçeğine aykırı olduğu zaman İ'tizal olmaktadır. Yoksa çok sayıda mü'min tarafından paylaşılan basit bir teolojik kanaatten ayrıldığı zaman İ'tizal olmaz. Bir dinin

öğretileri daima aynı değerde olmazlar. Herkesin ona iman etmesi de gerekmez. Hindular ve Budistlerde olduğu kadar Hıristiyanların ve Müslümanların da içinde farklı bir takım ekoller, gelenek ve kutsal kitapların çizdiği ayırmedici hudutlar içinde, entellektüel araştırma hürriyetini kabul edenler bulunmaktadır.

HERMETİSME: Mısır'da, M.S. ikinci ve üçüncü asırlarda Yunanca yazılmış ve **Thoth'a** yani **Hermés'e** atfedilmiş olan on yedi eser topluluğuna **Corpus Hermétique** adı verilmiştir. **Hermés**, yazının ve genel olarak tekniğin yaratıcısıdır. Tanrıların sekreteridir. Bundan dolayı **Hermés Trismégiste** adını almıştır (üç defa daha büyük anlamında).

Thoth, tıp Tanrısıdır. Aynı zamanda gizli ve esrarlı güçlerin Tanrısıdır. Hermetik metinlerin çoğu, Astroloji büyü ve al-şimi konularını ele almaktadır. Özellikle al-şimi'nin hareket noktası Rönesansa kadar hep **corpus** olmuştur. Hermetizm muhtelif görünümleri içinde, I. asır spiritüel akımlarına geniş şekilde bağlı kalmıştır. Kör bir kaderle yönetilmiş dünyada insan, mistik kurtuluşu aramaktadır. Hermetizm, daha çok doğu kültürlerinden etkilenmiş ve ikinci bir tipe açıkça bağlanmıştır. Çalışarak elde edilen bir bilgiye değil; vahdeyilmiş bir bilgiye bağlanmıştır. Bunun için, P. Festugiere, haklı olarak **Hermés Trismégiste**'in vahyinden bahsetmektedir. Kainatla insan vücudunun kısımları arasındaki tabiat benzerliği prensibi üzerine kurulmuş olan gizli ilimler, sahip olunan vasitalardan biridir. Görüldüğü gibi **Hermetizm**, devrinin spiritüel ikliminde yüzmektedir. **Corpus** yine bu büyüsel vechelerden başka bir takım teolojik ve felsefî vecheler de

arzetmektedir. Orada bazen (açık tezadlar görülmekte,) Platoncu düalizmle, Stuaçı panteizm birbirine karışmaktadır. Böylece Hermetik metinler, çok değişik fikirler için kullanılmıştır.

Hıristiyan Gnostisizmi ile Hermetizmin çarpıcı benzerlikleri, kilise babalarının yanında bu metinlerin başarısını temin edecektir. Bunun için Tertullien'den Rönesansa kadar, **Hermés Trimégiste** (Musa'nın çağdaşı kabul edilerek) Hıristiyanlığın bir pağan peygamberi olarak kabul edilecektir. Alşimi ve büyüsel metinler "büyük eseri" gerçekleştirmek amacıyla okunmuşlardır. Bu metinler, Arap bilginlerince de takdir edilmiştir. İşte bu metinler, büyük Albert (Albert le Grand) in düşüncelerinin temelini teşkil etmiştir.

Hermetik metinlerin daha felsefi düzeyde tartışmasına gelince onlar, Hümanistleri etkilemiştir. Bu metinleri ilk defa lâtinceye çeviren **Marcile Ficin** olmuştur (1471).

Rönesans'da Hermetis Megistos'un Yeniden Keşfi:

1460'lı yıllarda **Hermetica**'nın beklenmedik bir tesiri meydana geldi. Leonardo da Pistoria adlı bir keşiş Floransa'ya, daha sonra **The Corpus Hermeticum** diye adlandırılacak olan 15 tezi ihtiva eden Grekçe bir yazma getirdi. Şüphesiz bu tezler II. y.y'da da mevcuttu. Çünkü **Psellus** bunları biliyordu. Leonardo, Makedonya'da bulmuş olduğu dökümanı Floransa'nın yöneticisi **Dosimo De Medici**'ye takdim etti. 1463'de **Dosimo**, **Marsilio Ficino**'ya tercüme etmesi için bu yazmayı verdi.

Pico Della Mirandola, Hermetizm Kabbala ile birleştirmiştir. İşte Hermetizm ve Cabbala'nın bu evliliği, Batı Ezoterizminin evrimleşmesinde önemli

neticeler doğurmuştur: Pico'nun tesiri sadece felsefi değildi. Mesela Donetello ve Michel Angelo bu tesirden nasibini almıştır. Özetle diyebiliriz ki, batı Ezoterizminin (gizemcilik) mayasında Pico'nun tesirleri vardır.

Rönesans çağı, aynı zamanda Hermetik sanatın da ortaya çıkışına şahid olmuştur. Mesela 1478'de yapılan **Botti Celli'nin** Primavera'sı buna örnek gösterilir. **Ficino** ve **Pico** ile beraber birkaç çağdaş yazar, yeniden keşfedilen **Corpus Hermeticum'a** atıfta bulunmaktadırlar. Cretar Hermetis'in yazarı, Trismegistos'a son derece müptela olan Luda Vico Lazeralli idi. O'nun kitabı Corpus'un 4. kitabının tesirini gösterir. Burada talebesiyle çeşitli tecrübelerin nasıl yaşandığını tartışmaktadır. Pico'da ki gibi Lazeralli'de de "**Kendinizi biliniz**" şeklinde çeşitlemeler göze çarpar. Hermetizm, Hıristiyan Sekretizminin temasına ilişkin gelişimine özellikle 17. y.y.'da çok büyük katkıda bulunmuştur. 1507'de Lezarelli, Corpus'un 16. kitabını, tercüme etti. Bu kitap Ficino'ya gelinceye kadar bilinmiyordu.

İngiltere'de 18.yy'ın başlangıcı Katolik teoloji ve felsefesinin yeni Platonculuğu ve John Colet'in çalışmasında **Prisca Theoloia'ya** adapte edilmesine şahit olmuştur. Colet, Ficino'nun bir müridi idi ve aynı zamanda **Dionyesius The Aropeite'nin** tesiri altında kalmıştı.

Dini Hermetizmin Altın Çağı:

Yıllar ilerledikçe **The Corpus'un** çok önemli yeni baskıları yeni yorumlarla birlikte ortaya çıkmaya başladı. Turnebus'un 1554'de yoğun çabalarıyla Corpus'un Yunanca ilk baskısı Paris'te yapıldı. Bu baskı, **Ficino** tarafından kullanılan yazmaya dayanmaktadır. Daha sonra Lâtin ter-

cümesi, yine Lazeralli'nin ilaveli tercümesi yer alır. Burada **Vergerius'un** yaptığı "**giriş**"de, Hermetizmin Hıristiyanlığa benzediği vurgulanmaktadır. 16.yy. sonu ile 17.yy. başı, dinsel hermetizmin altın çağı idi. Bu editör ve yorumcuların çoğu **Trismegistos'un** etkisi altında kaldı.

16.yy. sonu aynı zamanda, **Francesco Patrini**, Giardona Bruno ve Hannibol Rossel'in çalışmalarının ortaya çıkışına şahit oldu. **Pymander Mercurii Trismegisti** 8 cilt halinde İtalyan Fransiscen Rossel tarafından yazılmıştır. **Patrizi'nin Nova de Universis'i** 14. Gregoire'a takdim edildi. Bu kitap Turnebus, foixdecandale ve yeni bir Latin tercümesine dayanılarak Corpus'un metnini ihtiva etmektedir.

Giardono Bruno, aynı zamanda, hermetizme dayalı yeni bir felsefe önermekteydi. Ficino ve Frenkine muhalif olarak Bruno'nun Hermetizmi Hermetik bü-yüye bir çeşit saldırı ve dönüşü ifade ediyordu. Bu dönüş, katı bir Hıristiyanlıktı. Dini hermetizm tüm bunların üzerinde sulh sever, irfani ve uzlaştırıcı nitelikteydi. 1590'lı yıllarda gittikçe gelişen puritanizm, bu yönelişleri tahrik eden teolojik senkretizmin bir uyanışını ifade etmektedir. B. Edward'la birlikte İngiliz protestanlığı, haddizatında, gittikçe çö-kertilen "**geleneğe**" Marja Hispano Katolik'in müsamahasız yönetimi altında kütüphaneleri ve kitapları mahvederek, geçmişle ilgisini kesmeye başlamıştı. Puritan Anglikanizm, Elizabeth'in yönetimi altında, Erasmusvari toleransını bütünüyle kaybetmişti. Hermetizm, kilise ve üniversite'nin resmi çevresinden oldukça zarar görmüştür.

HEZEKİEL: İbranice **YEHEZKEL** olarak telaffuz edilmektedir. Yahudi kutsal kitabı Tanah'ın içinde bir bölümü oluşturmaktadır. Kırk sekiz baptan meydana gelmektedir. İsrail Peygamberlerinden birisi olan Hezekiel'in M.Ö. VI. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Yahudi tarihinde önemli bir dönüm noktası olan Babil esareti dönemi peygamberlerindedir. Hezekiel, Babil esaretinin olacağına dair kehanetlerde bulunmuştur.

Hezekiel kitabının girişinde, peygamberliğinin "kral Yehoyakin'in sürgününün beşinci yılında geldiğini belirtmektedir" (Hezekiel, 1/1-2).

Hezekiel üzerinde çalışanlar, Hezekiel kitabı hakkında değişik görüşlere sahip olmuşlardır. Bazı yorumcular Hezekiel'in görevini, Kudüs'te yaptığını, Babil ile ilgili bölümlerin sonra eklendiğini savunmuşlardır. Fakat Hezekiel'in İsrail toplumunun problemlerini bildiğini, onlara karşı duyarlı olduğunu, bütün yorumcular kabul etmektedir. Yahudiliğin Babil sürgününden sonra geçirdiği değişimleri ve etkileşimleri açıklamaktadır.

Hezekielde diğer peygamberler gibi, İsrail halkının iyiliği ve esenliğe çıkması için çalışır. Değişik bir şahsiyet yapısı vardır, vecd ve extase adamıdır. Problemleri yaşamaktadır. İsrail'in, daha doğrusu Yahuda devletinin yıkılışının ana sebebinin, İsraildeki yolsuzluklar olduğunu belirtmektedir. Sürgünden sonra İsrailoğullarını en çok meşgul eden konunun, mabed konusu olduğunu Hezekiel'den öğreniyoruz.

Hezekiel kitabında işlenen ana konuları belirtmemiz gerekirse şunları söyleyebiliriz:

- 1) Yahuda devleti ve İsrailin başına gelecek felaketler (Bab 1-25).
- 2) Yabancılarla karşı gelecek felaketler (25-32).
- 3) İsrailoğullarının kurtuluşu ile ilgili kehanetler topluluğu (33-48).

HEZİKİAST (Hésychastes): Yunanca, hêsukhia kelimesinden gelmektedir. Anlamı, istirahat demektir. XIV. Yüzyılda Yunan kiliselerinin bir çoğunu endişelendiren bir mistik doktrin keşişlerine verilen addır. Bu keşişler, toprak üzerinde bakışlarını bir noktada merkezileştiriyorlardı. Bu ruhanî merkezileşme tekniği ile aydınlık bir vecde ulaşmayı amaçlıyorlardı. Bu, Asya dinlerindeki "Aydınlanmaya" benziyordu. Bunun için bazılarına göre bu mistik keşişler özellikle Athos dağı manastırındakiler Yoğa tekniğini bilmektedirler. Bu metod, güney İtalya'ya kadar yayılmıştır. Bu metod 1341-1351 yılları arasında on yıl devam eden bir teolojik kavgayı da beraberinde getirmiştir. **Hezikiaist**'in en hararetli savunucusu aziz Grégoire Palamas olmuştur. Bu hareket üç Grek konsilinde tartışılmıştır. Halâ birkaç Athos zahidi, kendinin Hezikiaiste olduğunu söylemektedir.

HIRİSTİYAN KEŞİŞLİĞİ: Hıristiyan keşişliği III. Asrın ortalarına doğru Mısır'da doğmuştur. Kısa sürede keşişlik, Filistin, Suriye, Anadolu ve hatta İstanbul'a kadar yayılmıştır. IV. asırda da Batıya girmiştir. İlk Hıristiyan keşişleri münzevi kişilerdi. Bunlar, olgunlaşma endişesi ile cemiyeti terk ederek çöle çekiliyorlar ve orada Spiritüel bir savaş veriyorlardı. Yalnızlığa çekilme geleneğinin Mısır'a ait bir gelenek olduğunu belirtmek gerekmektedir. Çünkü kanun dışı yaşayanlar, daima iktidar-

dan kaçmak için çöle sığınmaktaydılar. İlk Hıristiyan ermişleri, hemcinsleri ile her türlü alışverişi keserek, büyük bir yoksulluk içinde yaşamışlar, Elie ve Vaftizci Yahya modeli yaşadıklarını söylemişlerdir.

Zahitliklerindeki aşırı sertlik, yukarı Mısır'ın fellahlarının çok fakir hayatlarına alışmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Keşişliğin ilk örneğini Thébe'li Paul göstermişse de hayat hikayesindeki efsanevi durum, bunu doğrulamamaktadır. Bunun için bu konuda ilk bilinen keşiş, Antoine'dir (250-356). Yine de onun, öncikleri örnek aldığı bilinmektedir. Üçüncü asrın sonundan önce münzevi yaşam tarzı Gaza çölüne Hilarion ile girmişti.

Bu alanda çabuk bir şekilde bir organizasyon ihtiyacı kendini göstermişti. İlk teşebbüs Pakhome (287-346)'un teşebbüsü oldu. O, zâhidane istekleri yeniden ele alarak onları Cenobitizm disiplinine bağlamıştır. O, birçok müessese kurmuştur. Bunların en meşhuru yukarı Mısır'daki Tabenne'deki kuruluştur. Burası bir asır sonra 5000 keşişi, barındıran bir kuruluş olmuştur. Daha sonra tedricen zahitlik kaidelerini kaleme almış ve bunlar batıda da tesirini göstermiştir. Bu arada Aşağı Mı-sırda ve çölde çok geniş manastırlar inşa edilmiştir.

Benzer bir zahitlik Filistin'de gelişmeye başlamıştır. Fakat buradaki zahitlik, Mısır'dakinden farklı bir görünüm arz etmektedir. Konyalı (iconium) Chariton, Jericho yakınlarında III. asrın sonunda iki manastır kurmuştur. Daha sonra, Ölü-Deniz'in batısında S. Sabas manastırı ile Qelt vadisindeki manastırlar dikkat çekmektedir.

Diğer yandan Mısır, Suriye ve Filistin zahitlerini ziyaret eden BASİLE, Cenobitik hayatı Kapadokya'da sürdürmüş ve 358 yılına doğru iki kural meydana getirmiştir. Bu kuralların, Doğu Yunanistan'daki zahitliğin gelişmesinde büyük tesiri olmuştur.

Ancak burada Cenobitik tarzdaki zahitliğin yegane model olmadığını belirtmekte yarar vardır. Meselâ, İstanbul'da, inayet ve kabul işlerine doğru yönelen bir şehir zahitliğine şahit olunurken; Filistin, Konstantin döneminden beri, birçok hacı ile karşılaşılıyordu.

V. ve VI. asırlarda Kapadokya'da, ve Kuzey Suriye'de bir nevi stilit keşişleri görülmeye başlamıştır. Bunlar, bir kolonun üzerine tespit edilmiş fiçilerin içinde yaşamışlardır. Onları, kolonların dibinde yaşayan talebeleri titizlikle gözetmişlerdir. Bunlar, öldükten sonra, kolonun etrafına yapılan manastırın ortasına gömülmüşler ve mezarları bir Hac yeri olmuştur.

Batıda zahitliği başlatanlar ise, Doğu zahitleri olmuşlardır. Bunun öncülüğünü İskenderiyeli Athanas teşkil etmektedir. Athanas 335'de Anti-Ariusçu fikirlerinden dolayı Treves'e sürülmüştür. Orada Mısır âdetlerini yaşatmıştır. Birkaç yıl sonra, İtalya'da ve Gaul'da bir takım kadınların zahitlik hayatını devam ettirmek istedikleri görülmektedir. Ancak bu alandaki tesisler, piskoposların teşebbüsleri ile gerçekleşmiştir. Böylece, Martin de Tours, 372'de MARMOUTIER manastırını, Jean Cassiende Saint-Victor'da bir manastır kurmuşlardır. Afrika'da da Saint Augustin, gerçek manastırı organize etmiştir.

Zahitlik kuralları ne olursa olsun, zahitlik hayatının hedefi hep aynı olmuştur: Mükemmelliğe ulaşmak. Bu ise, dünyanın unutulmasını, nefse hakimiyeti, tevazuu, fakirliği, kalbin safiyetini gerekli kılmaktadır. Bunun için yeni sâlik, eski talebeye emanet edilmekte ve ona tam itaat içinde bulunmaktadır. Zahitlikte fakirlik, keşişin, elbiseden başka bir şeye sahip olmaması ve sadece yiyeceğini kabul etmesidir. Esasında onun yiyeceği, tuz, zeytin yağı, ekmelekle yenilen otlardır. Bunu suya batırarak yemektirler. Çok yaşlıların biraz şarapla yeme hakları vardır. İsteklerin önüne geçmek, ihtirasları indirmek için, uyku birkaç saatle sınırlandırılmıştır. Sık sık oruç tutulmaktadır. Zaman, ibadetle, çalışma arasında taksim edilmiştir. Keşişler, hücrelerde birer veya ikişer kişi olarak yaşamaktadırlar. İbadet veya yemek için toplanmaktadırlar. Yapılan dualar, tek biçimli değildir. Fakat, Jerome'un ifadesine göre, Filistin'de dualar birlikte icra edilmektedir.

Batı'da keşişlik: Batı'da keşişliğin iki önemli merkezi vardır: **Marinoutier** ve **Lérins**. Hıristiyan misyonerleri Ninian da (360-432) ve İrlanda'da (385-461), birçok piskopos eğitimi almışlardır.

A- Celte keşişliği: Celte kilisesi, VI. yüzyılda su yüzüne çıktığı zaman, keşişlik çoğalmış, vaktiyle Mısır'da görülenlerle mukayese edilebilen manastırlara sahip olmuştur. Bu manastırlarda, el sanatları, uzun oruçlar, daimi dualarla karakterleşen bir keşişlik dikkati çekmiştir. Doğu keşişliği ile Celte'in karşılaşması, bir cemaatin ve bir kaidenin zaruretini ortaya koymuş; Arles'li Césaire tarafından keşişliğe dahil edilen "**stabilite isteği**" de dünyadan kaçışın aşırı tutumlarını mey-

dana getirmiştir. Celte keşişliği, Lâtin kökenli bir kültürü geliştirmiştir.

B- Benedictin keşişliği: Batı'da V-IX. asırlarda dikkat çeken önemli bir zahitlik hareketidir. Bu zahitlik yolunun rehberi, S. Benoit'dir (480-547). O, zahitlik kurallarını yirmi yılda belirlemiştir. Öncekilerin en güzel geleneklerini, aşırılıkları bertaraf ederek ahenkli hale getirmiştir. Benedictin zahitliği, keşişin eğilimine çağrıda bulunmaktadır. Benedictinler, cemaat hayatının günlük organizasyonuna bağlıdırlar. Ora ve Labora terimleri, Benedictin seyrinin spiritüel ve psikolojik temelini özetlemektedir. Bunlara göre keşiş "**İsa'nın gerçek fakiridir**". Çünkü O, önce "**Tanrısal krallığı**" aramaktadır. Eskatolojik açıdan keşiş, "**mükemmel bir cemiyeti yeniden yaratmak için**" dünyadan kaçmaktadır. Tövbekar, kendisinin ve dünyanın kurtuluşu için çalışır. Faaliyetinin tesiri, kutsallığı ölçüsündedir.

C- Keşişliğin yayılışı (VII-IX): St. Grégoire (590-604) diyaloglarında, Benedictin keşişliğinin gerçek elebaşısıdır. Celte manastırlarının büyük sayıdaki reformu, kıtanın en önemli manastırlarına katılma girişimini meydana getirmiştir. Bu hareketin neticesinde S. Boniface (675-754), Almanya'nın havarisi olmuş ve meşhur Fulda manastırını tesis etmiştir.

Benedictin keşişliğinin seyri: IX. asrın başında Benedictin tarikatının zahitlik modeli, hemen hemen Batıdaki bütün manastırlarda kendini göstermiştir. Böylece Benedictin tarzı yaşantı, dini yaşayışın bir normu olmuştur. Keşişlerin tedrici şekilde bir kilise haline gelmesi, Carolingiens'ler döneminde benimsenmiştir. Dünya'ya angaje olma ve manastır zenginliklerinin ağırlıkları lâikler tarafın-

dan kiskanılmıştır. St. Benoit reformunda Carroligien destek, bu keşişliği tamir edememiştir.

a) **Cluny (910)**: İki yüz elli yıl boyunca, on kadar yüksek rütbeli rahip, cluny rahipler zincirini oluşturmuşlardır. Reform hareketi, Fransa'dan ve İtalya'dan geri kalan Hıristiyan dünyaya yayılmıştır. Cluny keşişlik yasaları (1068), bütün kiliseleri idare etmiştir.

b) **Cîteaux**: Reform teşebbüsünde hayal kırıklığına uğrayan Robert de Molesme citeaux yu kurmuş, burası, S. Bernard (1112)'ın gelişine kadar gelişmiştir. Üç yıl içinde Ferté, Pontigny, Clairvaux ve Morimond rahibe manastırları kurulmuştur. Neticede 1134'de Cîteaux'da 80 manastır, 1153'de 343 manastır ve 1242'de 707 manastırın varlığı dikkat çekmektedir.

Benedictin riyazetinin sertliği, yeniden el işçiliğini manastıra sokmuştur çünkü genelde Cluny keşişleri, devrin zihniyeti içinde, el sanatını manastırda, kutsallıkla uyuşmaz olarak görüyordu. Bu riyazeteki aşırı "yalnızlık arzusu", işlenmemiş yerlerin seçimine yol açmıştır. Buraları, rahipler, lâikler ve keşişler geçimlerini temin etmek için değerlendirmişlerdir. Böylece Cîteaux, en önemli Benedictin reformunu gerçekleştirmiştir. Bu reform, cemaat halinde yaşama ve çöl tecrübesi kazanma şeklindedir.

Cîteaux Benedictin zahitliği, kırsal kesime, "olgunlaşma modeli" olarak takdim edilmiştir.

XIII. ve XVIII. yüzyıl zahitliği: Murakebe ve yalnızlık özlemi, XIII. ve XIV. yüzyıllarda Sylvestrains (1231), Célestins (1264), Olivétains (1319), orucu takviye etmiş ve Benedictin zahitliğini sona erdirmiştir.

Doğu keşişliği Saint – Paul (1215) keşişleri ile yeniden canlanmıştır. Bu keşişler, keşiş gruplarının karışımından doğmuşlardır. Bu tarikat, Macaristan'da, Almanya'da, İsveç'te, Avusturya'da ve Polonya'da hızla yayılmıştır.

Keşişlik "dilemci tarikatlarının" eline geçince, Cluny kilisesi manastır kuruluşunun "yalnızlık" sembolü olmuştur. Batı kilisesi, marjinal olarak S. Basile'in ve S. Antoine'in doğu zahitlik modellerine açılmaktadır. 1579'da Basiliens'ler, Sicilya'nın dört doğu manastırını biraraya getirmişler ve Calabre, Türkler'den kaçan doğu keşişlerini kabul etmiştir.

Rance'nin cistercienne reformu (1684) nun sınırlı bir önemi olmuştur. Fransız ihtilalinde Keşiş Augustin tarafından galvanizleştirilen keşişler, her yerde şubeler meydana getirmişlerdir. 1827'de 700 keşiş Trappiste tarikatından olduğunu söylemiştir. 1894'de Trappiste tarikat mensupları, cistercienlerden iki kat daha fazla idi.

HİRİSTİYAN OLMAYANLAR SEKRETERYASI: Bu sekreteryaya 17 Mayıs 1964'de Papa VI. Paul tarafından kurulmuştur. II. Vatikan konsilinin ortaya koyduğu kurumlardan birisidir. Bu konudaki bülten 19 Mayıs 1964'de yayınlanmıştır. Bültende sekreteryanın amacı şöyle izah edilmiştir: "Hıristiyan imanından uzak olanlara barışçı bir tarzda ulaşmak". 1967 yılında yayınlanan Regimini Ecclesiae yasası müşahhas bir tarzda sekreteryaya yeni bir veche kazandırmıştır. Buna göre, Hıristiyan olmayanlara saygının artırılması ve onlarla uygun diyalog yollarını açmak için metotlar bulmak gerekecektir. Burada "Hıristiyan olmayanlar" ifadesi ile dünyadaki bütün geleneksel dinler anlatılmak istenmiştir. Burada işaret etmek

gerekir ki diyalog sadece sistemlere veya dinlere değil; insanlara ve bu dinlere inananlara hitap etmektedir.

Hıristiyan olmayanlar sekreteryası, ilk çalışmalarını iki istikamette yürütmüştür: Önce, Katolik kilisesinin bünyesinde, Hıristiyan olmayan dinler tarafından oluşturulan pastoral ve teolojik problemlere duyarlılığı artırmak için çalışılmıştır. Yine Katolik kilisesinin içinde, lâik ve pluralist bir dünyada Hıristiyan varlığının stilini ve metodlarını yeniden gözden geçirmek gerektiğinin farkına varılmasına çalışılmıştır.

İkinci istikamet, Hıristiyan dışı dinlerin kurumları ve şahsiyetleri ile temasa geçilmeye önem verilmiştir. Bu amaçla muhtelif organizasyonlar yapılmıştır. Böylece karşılıklı ziyaretler, görüş alışverişleri ortamı meydana getirilmiş, Hıristiyan iman anlatılmıştır.

Bu konudaki çalışmalar, yirmi beş yıldan beri devam etmektedir. **İslâmiyet-Hıristiyanlık; Hıristiyanlık-Yahudilik, Budizm ve Hıristiyanlık, Hinduizm ve Hıristiyanlık** arasında dialog teşebbüsleri ile belli yaklaşımlar sağlanmıştır. Roma'da, Libya'da, İspanya'da, Türkiye'de ve daha birçok ülkede dinlerarası diyalog toplantıları yapılmış ve yapılmaya devam etmektedir. 1997 yılının Ekim ayında, Diyanet işlerinin önderliğinde İslâm-Hıristiyan diyalog toplantısı çalışmaları sürdürülmüştür.

İslâm-Hıristiyan diyalogunun tarihsel ve aktüel seviyede takibi için Roma'da bir "İslamo Christiana" dergisi çıkarılmaktadır. Bu dergide müslümanlar da yazı yazabilmektedir. Bu dergi 1997 yılında yirmi ikinci sayısını çıkarmıştır. Dergi son

derece ciddi yazıları ve kitap tanıtımlarını ihtiva etmektedir.

Hıristiyan dışı dinler sekreteriasının Roma'da hemen Vatikan'ın yakınında bir bürosu vardır. Bu büro, diyalog çalışmalarını takip etmektedir. Bu sekreteryanın Türkiye ile ilgili faaliyetleri de devam etmektedir. Bu amaçla Papa VI. Paul, Türkiye'ye gelmiştir. Fener patriğini de ziyaret etmiş olan Papa'yı, Fener patriği de iadei ziyarette bulunmuştur. Böylece, Katolik-Ortodoks yakınlaşmasına çalışılmış hem de kiliseler birliği için çaba sarfedilmiştir. Bugün, "Hıristiyan olmayanlar Sekreteriası"nın ismi "Dinlerarası Diyalog Sekreteriası" olmuştur.

HIRİSTİYAN PASKALYASI: Hıristiyan paskalyası, Yahudi paskalyasının karşılığına uygun düşmektedir. Hıristiyanlar, paskalya bayramında İsa'nın dirilişini kutlamaktadırlar. Dört İncilin şehadetine göre, çarmıha müteakip haftanın ilk günü, İsa'nın dirilmeden sonra ilk görünümü vukû bulmuştu. Hıristiyanlar böylece bu merasimi yeni bir anlamla uygulamaya devam etmişlerdir.

Bu konuda Paul, Corinthienslere şöyle yazmıştı: "Eski mayayı kaldırın. Ta ki mayasız olduğumuz gibi, yeni hamur olasınız... Çünkü bizim fışımız olan Mesih de kurban edilmiştir... Bunun için ne eski maya ile, ne de şerirlik ve kötülük mayası ile, fakat hulûs ve hakikatin mayasız ekmeği ile bayram edelim" (1. Korinthos, 5/7-8).

Eski kilise, paskalya için iki tarih tesbit etmiştir: Küçük Asya'daki Hıristiyanlar, Yahudiler gibi paskalya'yı 14 Nisan'da kutlamaya devam etmişlerdir. Diğer kiliseler, paskalyayı ilkbaharın dolunayını takip eden pazar günü kutlamaktadırlar.

II. asrın sonunda Papa Victor, paskalya için uygulanan bu ikinci tutumu, Asyalı Hıristiyanlara empoze etmek istemiştir. Paskalyanın farklı tarihlerde kutlanması iki farklı ilâhiyata uygun düşüyordu. Bazıları, İsa'nın çarmıha gerilişini, diğerleri ise bizzat İsa'nın ölümden dirilişini kutlayordular.

Paskalya için genel bir bayramın kutlanması için İznik konsilini (M. 325) beklemek gerekecekti. Bu bayramın ilk bahar da dolunayı takip eden pazar günü kutlanması için 325 İznik konsilinde karar alınmıştır.

Yahudiler paskalya gecesini, Mesihin gelişini beklerken; Hıristiyanlar, İsa'nın gelişini bekliyorlardı. Bu konuda aziz Paul, Koleselilere şöyle yazıyordu: "İmdi eğer Mesih ile kıyam ettinizse, yukarıda olan şeyleri arayın. Orada Mesih Allahın sağında oturmuştur" (Koleselilere: 3/1).

1582 yılında Papa XIII. Grégoire, Julien takvimini reforme etmeye karar vermiştir (Bu takvim Jules Cesar tarafından yürürlüğe girdiği için Julien takvimi denmiştir). Julien takvimi güneş yılına göre çok kısadır. Güneş takvimine, Grégorienne takvimi denmiştir. Genelde Batı toplumları bu takvimi kabul etmiştir.

Doğu kiliseleri Julien takvimine, Batı kiliseleri de Grégorienne takvimine bağlı kalmışlardır. İşte doğu kiliseleri ile Batı kiliseleri arasındaki fark buradan kaynaklanmaktadır. II. Vatikan konsilinde, paskalya bayramı için müşterek bir bayram temini istenmiştir. Ancak bunun Ortodoks-Katolik bir konsilde karara bağlanması daha uygun görünmektedir.

HİRİSTİYANLAR BİRLİĞİ SEKRETERYASI: 5 Haziran 1960'da Papa XXIII. Jean, II. Vatikan konsili hazırlık komitesi

çerçevesinde bir "Secretariatus ad Christianorum Unitatem Fovendam" adında bir sekreteryaya tesis etmiştir. Papa VI. Paul, 15 Ağustos 1967'de bu sekreterayı "Hıristiyanlar Birliğini" sağlayacak daimi bir komisyon haline getirmiştir. Bilindiği gibi, II. Vatikan konsilinin en önemli işlerinden biri bütün Hıristiyanları birleştirme idealiydi. Özellikle Papa VI. Paul'un en önemli hedeflerinden birisi buydu.

Bu sekreteryanın faaliyetleri iki alanda dikkat çekicidir:

1- Katolik kilisesinin bünyesinde birliği sağlamak. Bu amaçla II. Vatikan konsili, ökümenizm üzerindeki deklarasyonda; kilisenin, kalbin hidayetinin, ibadetin, ökümenik engajmanın temel şartlarının yenileştirilmesini istiyordu. Konsil babaları, mahalli kiliselerin diğer kiliseler karşısında bu derin tutum değişiminin en pratik yönlendirmesi arzularını belirtmişlerdir.

Bu birlik sekreteryası, bir direktif hazırlamışlardır. Bunun birinci kısmı, 1967'de ikincisi ise, 1970'de yayınlanmıştır. Aynı yıl bir başka döküman neşredilmiştir. 1975 yılında ise, ökümenik işbirliği konusunda, bölgesel, milli ve mahalli planda yönlendirmeler ve telkinler adı altında bir takım yayınlar yapılmıştır.

2- Diğer kiliselerle diyalogu ve ilişkileri geliştirmek.

Bu amaçla Katolik kilisesi bir dizi diyaloga teşebbüs etmiştir:

1- 1980 yılında Ortodoks kilisesi ile teolojik diyalog başlatılmıştır. Bu 1975 yılında tayin edilen bir komisyon tarafından hazırlanmıştır.

2- Eski doğu kiliseleri olan Kıpti, Habeş, Süryani, Hind ve Ermeni kiliseleri ile

resmi bir teolojik diyalog gelişmiştir. Bu kiliselerin bütün patrikleri Papa VI. Paul ile biraraya gelmişlerdir. Süryani patriği Mar Ignatius Yacoub III ve Kıpti patriği III. Shenouda, Katolik kilisesinin hüviyetini tasdik etmişlerdir.

3- II. Vatikan konsilinden sonra Anglikan cemaati ile de diyaloga başlanmıştır. Bu amaçla kurulan komisyon, evharistiya, kilise sırları ve kilisede otorite konularında olduğu gibi, doktrinel konularda Katolik kilisesi ile olan ihtilaflar ele alınmıştır.

Hıristiyanları birleştirme hareketi, bütün Hıristiyan kilise teşkilatlarına hoş görünse de, aralarındaki teolojik ihtilaflar, siyasi ve ekonomik çıkarlar, kiliseler birliğinin teşekkülüne mani görünmektedir. Bunun için Hıristiyan Birliğini dinî manada ortaya koymak kolay bir iş olarak görünmüyor.

HİRİSTİYANLIKTA KURTULUŞ: Hıristiyanlık kendini, bizzat bir kurtuluş doktrini olarak takdim etmektedir. Hıristiyan imanı, tam olarak İsa-Mesih'de belirginleşmekte ve merkezileşmektedir. Çünkü İsa'yı, kurtuluşu gerçekleştirmesi için biz-zat Allah göndermiştir.

Hıristiyanlıktaki kurtuluş doktrini bir takım terimler ihtiva etmektedir: Bunlardan ilki kefareterimidir. Buna göre Tanrı insanlara kefareterimisi olarak İsa'yı göndermiş ve İsa, insanlar adına kendini feda etmiştir. Böylece kefareterimisi (Rédemption), günahattan kurtuluşun adı olmuştur. Diğer yandan kefareterimisi bir de kurban yönü vardır. Bu açıdan İsa, bir kefareterimisi kurbanı olarak kendini, insanların günahı uğruna feda etmiştir. Böylece kefareterimisi terimi Hıristiyanlıkta kurtuluşun temelini teşkil etmektedir.

Kurtuluşla ilgili diğer bir terim de (Liberation) terimidir. Kefareterimisi kelimesi, özellikle "kurtuluş" kelimesini ihtiva etmektedir. Yani, günahın esaretinden ve köleliğinden kurtuluşu sembolize etmektedir.

M. 325'de toplanan İznik konsili, İsa'nın kefareterimisi olarak gönderilişini resmen kabul etmiştir. "İsa, biz insanların kurtuluşu için gökten inmiştir, cesetlenip insan olmuştur." Kadıköyde toplanan konsilde de (451) aynı inanç, yeniden canlı şekilde kabul edilmiştir. Kefareterimisi doktrinine göre İsa, Allah'ın oğlu olarak babasının yanında bulunmuş ve Allah'a eşit bir halde iken, Allah'ın emri ile gökten inerek, insanları kurtarmak için onlara benzer hale gelmiştir. Çünkü Hıristiyan itikadına göre, insanlık kaçınılmaz bir kaderin baskısı altında durmaktaydı. Beşeriyeti, baskı altında tutan bu kader, Ademin işlediği günahla, onun nesline geçmiş olan şeytanın hakimiyeti problemydi. Böylece, insanın bedeninde Allahın güçlü düşmanı, günahkâr kötü şeytan oturuyordu. Şeytanın iradesi, insanı köleleştirmişti. Şeytanın bu hakimiyeti altında, insanın iyilik yapması gayreti boşuna idi.

İşte Hıristiyan iman esasına göre, beşeriyeti bu yükten kurtarmak için Davud neslinden Allah'ın oğlu gelmiş, bizimkine benzer bir bedenle insanlık için geçerli kanunlara riâyet etmiştir. Fakat onda, bizdeki günah yükü yoktur. Çünkü onun günahının gücü kırılmıştır. Böylece o, günahsız olarak kalmıştır. Neticede İsa, insanlık için bir kefareterimisi olarak kurban olmuş ve onun şahsında beşerin boynundaki "günah yükü" (Aslı suç) kaldırılmıştır. Hıristiyanlığa göre beşeriyetin, Adem'den beri sırtında taşıdığı günahı, kendi canıyla

ödeyen İsa Mesih, çarpmıha gerilmiş, gömülmüş ve sonra da diriltiilerek görevini tamamlamış, göğe yükselmiş ve Allah'ın sağına oturmuştur.

HIZIR: İslâmî muhitlerde çok önemli bir yeri olan Hızır inancının kaynağı Kur'an-ı Kerim'e dayandırılır. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Musa'ya rehberlik yapan, ilm-i Ledün ve ilm-i hakikata sahip olan kişinin Hızır olduğunu Hadis kitaplarından öğrenmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'de Hızır'ın ismi zikredilmez. Hz. Musa ile arkadaşlık yapan kimseden bahsedilir (Kehf: 60-82). Bu ayetlerde de sadece "Kullarımızdan bir kul buldular" (Kehf: 65) denilmektedir. Bütün müfessirler bu kulun Hızır olduğunda ittifak etmişlerdir. Yine Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın, Hızırla buluşma nedeni zikredilmemiştir. Bu konudaki boşluğu hadisler doldurmaktadır. Konu hakkındaki rivayetler çeşitlidir. Bu hadislere göre, Hz. Musa kendisine levhalar verilince, benden daha faziletli ve daha bilgili kimdir? demiştir. Bir başka rivayete göre, "Hz. Muşa Allah'a, hangi kulun sana daha sevgilidir?" der veya birgün İsrailoğulları arasında iken Hz. Musa'ya bir adam gelir ve şöyle der: "Senden daha âlim birini biliyor musun? Hz. Musa hayır der, o zaman Allah Hz. Musa'ya şöyle vahyeder: **Senden âlim olan kulumuz Hızırdır.** Hz. Musa ona nasıl ulaşabileceğini sorar. Allah da onun için Balığı bir alamet yapar. Diğer bir rivayette ise, kendisine sorulan bir suale "en Alimin" kendisi olduğunu belirtince Allah Musa'yı azarlar ve O'na Hızır'a gitmesini emreder." (Buhari, VI, 110, 115; Müslim, IV, 1847, 1850, 1853).

Hadislerin açık ifadesinden anlaşıldığına göre Allah, Hz. Musa'ya daha faziletli

salih bir kulun varlığını göstermek üzere işarette bulunmuştur. Hz. Musa bu "salih kulu" bulmak üzere yola çıkarken, Kur'an'ın ifadesine göre yanına bir genç alır. Böylece Hz. Musa ve hizmetçisi bu "salih kulu" bulmak üzere yola çıkarlar. Ancak Musa'nın gideceği istikamet ve bu salih kulun bulunduğu yer Kur'an-ı Kerim'de açıklanmaz. Yalnız, Hz. Musa'nın gideceği yerin, "iki denizin birleştiği yer" olduğu belirtilmiştir.

Böylece Hz. Musa ve hadimi iki denizin birleştiği yere doğru hareket ederler. Beraberlerinde de zenbil içinde bir balık götürürler. İki denizin birleştiği yerdeki kayanın yanına varınca uyurlar. Bu arada "tuzlanmış balık" zenbilden kurtulur ve denizde kaybolur. Uyandıktan sonra yollarına devam ederler. Sabah olunca Musa, hizmetçisine "kuşluk yemeğimizi ver, yorulduk der". Hizmetçi ise, "Bak hele, kayanın dibinde barındığımız zaman balığın denize gittiğini haber vermeyi unuttuğum" der. Bunun üzerine Hz. Musa, "zaten istediğimiz de bu idi" diyerek izlerini takiben geri dönerler. Kaya'nın yanına varınca, "esvabına bürünmüş bir zat" bulurlar.

Hz. Musa (a.s.) "sana talim olunan rüşd (ve hidayet) bana bir şey öğretmek üzere sana tabi olayım mı der. Hızır (a.s.) "sen benimle hiç mi hiç edemezsin ya Musa! Bende Allahın kendi ilminden bana verdiği öyle bir ilim vardır ki, sen onu bilemezsin. Sende de Allahın verdiği öyle bir ilim vardır ki, onu da ben bilemem" der. Hz. Musa ise, "beni inşallah sabırlı bulursun. Sana hiçbir işinde de karşı gelmeyeceğim" der. Oradan geçen bir gemiye binerler. O zat, gemi tahtalarından birini söker, Musa dayanamaz "a-

damcağızlar bizi gemilerine almışlarken sen içindekileri batırmak için gemiyi mi deliyorsun?" der. Hızır "sen benimle hiç edemezsin demedim mi?" der. Musa ise, "dalgalığımdan dolayı beni muaheze edip de bana güçlük gösterme" der, yollarına devam ederler. Bir de görürler ki, bir çocuk, diğer çocuklarla oynuyor. Hızır, çocuğun başını eliyle koparır. Hz. Musa, "hiçbir nefse bedel olmaksızın pâk bir cânı telef mi ediyorsun" der. Hızır yine "ben, sana benimle edemezsin demedim mi? cevabını verir, yine giderler. Nihayet bir memlekete varırlar. Ahalisinden yemek isterler. Ahâli onları misafir etmez. Orada yıkılmak üzere olan bir duvar bulurlar, Hızır onu doğrultur. Hz. Musa "isteseydin bunun için bir ücret alabilirdin". Hızır, "bu andan itibaren artık ayrıalım der" (Buhari, I, 40-41; VI, 111, 113, 116).

Neticede Hızır, Musa'ya sabredemediği olayların iç yüzünü anlatır: Gemi denizde iş yapan yoksullarındı, onu kusurlu yapmak istedim. Çünkü, sağlam gemiyi zorla almakta olan bir hükümdar vardı (el-Kehf: 79). Oğlan'a gelince, onun anası da babası da iman etmiş kimselerdi. Bunun için onları bir azgınlık ve kâfirlik bürümesinden endişe ettik (el-Kehf: 80). Hadislerin ifadesine göre o çocuk kâfir olacaktı. Ana ve babasını tuğyan belasına uğratacaktı. (Ebu Davud, Sünen, II, 529). Duvara gelince, O, şehirde yetim iki çocuğundu, altında onlara ait bir define vardı. Babaları iyi bir adamdı. Allah dile-di ki ikisi de rüşterine ersinler. Definele-rini çıkarsınlar. Bu Allahın bir merhameti idi (el-Kehf: 82).

Gerek Kur'an-ı Kerim'de ve gerekse hadiselerde belirtilen Hızır kıssasında hemen

hemen bir birlik göze çarpar. Her iki İslâmî kaynağın da belirtmeye çalıştığı Hızır figürü, Allahın salih bir kulunu ve "ilm-i ledünne" vakıf bir insanı göstermektedir. Bu şahsın bir veli mi, yoksa bi Nebi mi olduğu da tartışılmıştır. Genelde mutasavvıflar onu veli, diğer ulemâ onu peygamber olarak değerlendirmişlerdir.

Hızır inancının İslâm kültürüne böylece girdiğini ve özellikle Türkler arasında çok önemli bir kültü meydana getirdiğini görüyoruz; "Her geceyi kadir, her gördüğünü Hızır bil" felsefesi ile Türkler Hızır inancına samimiyetle katılmışlardır. Bu inancın bir sonucu olarak da her yıl 6 Mayıs'ta Hıdrellez (Hızır-İlyas) kültürünü kutlamaktadırlar.

Türk halk inancına göre, bekledikleri ümitleri gerçekleştiremeyenler, başlarındaki sıkıntıyı izale edemeyenler, sevdiklerine kavuşmak isteyenler, hayırlı bir kismetle karşılaşmayı arzu edenler, maddi veya manevi rahatlığa ulaşmak isteyenler için Hıdrellez bir ümit kapısıdır.

HİEROGAMİE: Birçok mitolojide, Tanrıların görkemli düğünlerinden bahsedilir. Meselâ, Zeus ile Héra'nın düğünü gibi. Bu düğünlerin hatırası her yıl bayram olarak kutlanmaktadır. Sümerlerde, yeni yılda bu bayram vesilesi ile Tanrı Nin, Girsou, eşi Baou'ya, evlilik hediyeleri getiriyordu. En büyük mabedde de bir "yatak odası" bulunuyordu.

İnanna kültürüne bağlı bir merasimle bu düğünler ayrıcalık gösteriyordu. Bu merasime Sümer kralı iştirak ediyordu. Bu kral, Tanrıça Doummouzi'nin eşini temsil ediyordu. Kralın, Tanrıça ile birleşmesinin sebepleri pek açık değildir. Genelde burada, verimlilik merasimleri söz konusu olmalıdır. Bu kapalı bir durum

arzemektedir. Çünkü Doummouzi, oldukça komplekstir. Zira İnanna, ne bir Ana Tanrıçadır, ne de bir verimlilik ilâhesidir. Hiérogamie'nin Yeni - Sümer krallarının Tanrılaşması ile ilişkisi vardır. III. UR krallarının, İnanna'ya özel bir sofulukları vardır.

HİLLEL: M.Ö. I. yüzyılın sonu ile M.S. I. yüzyılın başında yaşamış olan bir Yahudi kutsal kitabı yorumcusudur. Hillel, hem kutsal metinleri, hem de geleneği yorumlamıştır. Kendi adına bir okul kurmuştur. Bu okul Yahudi dini tarihinde Hillel okulu veya Hillel Evi olarak bilinmektedir. Yahudi dini metinlerini yorumlarken kendine özgü kuralları esas almıştır. Babil doğumlu olan Hillel, Yahudi kültürü ile Babil kültürü arasındaki sentez ortamında büyümüş ve eğitim görmüştür. Milâdi birinci asırda Yahudi cemaatinin içinde önemli bir yer tutan FERİSİLERLE birlikte yaşamıştır. Hayatının büyük bir kısmı Filistin'de geçmiştir.

Yahudi dini tarihinde Hillel'in adı, Talmud metni üzerindeki çalışmalarıyla dikkat çekmiştir. Ayrıca, Tora metni üzerinde yaptığı yorum sitili daha sonraki çalışmalarda izlenmiştir. Talmud'un metin kısmı olan Mişna'nın, Pirke Avot bölümü üzerinde yaptığı çalışma, daha sonraki çalışmalarda başvuru metni olmuştur. Hillel, kelime kelime yapılan yoruma Allegorik bir üslup getirmiştir. Filistin bölgesindeki Talmud akademileri, Hillel'in izini takip etmiştir. Hillel, Kudüs Talmud çalışmalarında önemli bir isim olarak Yahudi dini tarihine geçmiştir.

HİNAYÂNÂ: Hinayânâ ismi (küçük yol), Mahâyâna'nın (Büyük Yol) taraftarlarınca verilmiş benziyor. Gerçekten Mahâyâna'nın mensuplarına takdim ettiği

büyük yol karşısında, Hinayâna oldukça dar ve katı bir yol gösterir. "Küçük yol" doktrininin esas bölümü "Büyük yol"dan oluşmaktadır. Onun en önemli metinleri ise Sanskritçe değil, Pâli dilindedir. Aslında bu "Küçük yol" daha yeni bir Mahâyana'dan başka bir şey değildir. Şüphesiz bu iki akım başlangıçtan beri müştereken vardı. Çünkü bunlar, Budizmin iki tamamlayıcı vechesine uygun düşmekteydi. Teşekkülünden sonra Hinayânâ, Hindistan'ın dışında güneye doğru yayılmıştır. Seylan, Birmanya, Malezya, Tayland, Kamboçya ve Laos. Halbuki, Mahâyânâ, Tibet, Çin, Viet-Nam'a doğru yayılmıştır. Genel olarak Hinayânâ, Buda'nın talimlerinin ahlâki veçhesi üzerinde ısrar etmektedir. Çünkü onlara göre, insanın bedbahtlığı, dünyevi arzularından ileri gelmektedir. Bunun için tek kurtuluş yolu, uygun bir psikosomatik teknikle bu isteği yok etmektir. Şüphesiz ilahiyatçılar Buda'nın "iyi yolu" vaaz ederken acıyı taddığını inkar etmiyorlar. Onların üzerinde durdukları konu, Buda'nın, dindarlıkları karşısında insanları kurtaran bir Tanrı olmadığı noktasıdır. Onlara göre Buda, katetmek isteyen insanlara yol gösteren bir üstaddır. Bunu gerçekleştirebilmek için ise insanın, doğru bir davranış, daimi tefekkür, bir nevi zihni bir yoga egzersizi gerekmektedir (Bu, zihni her çeşit arzudan temizlemek için yapılıır). Hinayânâ Ekolü, Lâiklerin, "Bhikku" (dilenci rahipler)ların yaşadığı manastırlara çekilerek hedefe yaklaşabileceklerini kabul etmektedirler. Bu staj döneminde lâik, bir rahip gibi giymekte ve onun gibi sadakalarla yaşamakta, tavsiye edilen bütün ruhî egzersizleri yapmaktadır. Bu ekolde kadınların görevi, daha az-

dır. Fakat rahibeler için de manastırlar vardır.

HİNDUİZM: Hindistan'da oturanların büyük bir çoğunluğunun dini olan **Hinduizm**, birçok felsefi spekülasyonların ve yerli kùltlerin bütünleşmesi ve Brahmanizmin tekâmülü sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durum, milâdî I. asır civarında bile hissedilmekteydi. Hinduizm, Vedizm'den çıkmıştır. Hinduizm, Vedâ'ları ve onun tamamlayıcıları olan Brâhmana ve Upanishad'ları muhafaza etmektedir. Çünkü bütün bu eski mirası, bir vahiy olarak telâkki etmektedir. Ayrıca o, bu eserlere **Smriti'**ye, yani geleneğe ait daha birçok eser ilave etmektedir. Bunlar, Hind cemiyetini ilgilendiren bütün açık kuralları ve dinî anlamları veren **Sutra** ve **Çastra'**dır. Herkesin hakları, vazifeleri ve kastları kesin olarak tespit edilmiştir. Uzun bir fikir olgunluğundan sonra Hinduizm, birçok asra yayılan yüklü bir edebiyatın arasında gelişmiştir. **Mahabharata**, **Ramayana** destanları bize Vedizm'in çok farklı veçhelerini göstermişlerdir. Vedalar Aryen olmayanların katkılarına, **Avatar** mefhumu ile **Vişnuist** bir mitolojiye bağlıdır. Çıva'nın ve öğrencilerinin farklı isimleri ve kişilikleri, Hinduizm dinî şekillerine büyük bir değişiklik vermişlerdir. Hinduizm mezhepleri farklılaşmakta ve çoğalmaktadır. Mitolojiyi, kozmolojiyi, tarihi, ilâhileri (III. asırdan XII. asra kadar) işleyen dinî kitaplar olan **Purâna'**lar, Hinduizmin oldukça kompleks veçhesini tamamlamaktadırlar. Vişnuist ve Şivaist eserler olmak üzere ayrılmaktadırlar. Birinciler daha çok **Samhita**, ikinciler ise daha çok **Agama** (geleneek) olarak isimlendirilmişlerdir. Hindin bütün klasik edebiyatının yani,

poetik, tiyatro ve felsefe ile ilgili eserlerinin dinî bir dokuya sahip olduğu görülür. Darçana altı sistemdir. Her birinin bir "**kurtarma**" konusu vardır. Bunların en eskisi, **Mimânsâ'**dır (Vedizm üzerinde tefekkür). Daha sonra **Vedânta** düzeyinde veya Vedâ le **Sâmkhya** sonunda, **Yoğa**, **Nyâya**, **Vaiçeshika** gelmektedir. Hinduizmde mitoloji efsanevi bir temel olarak kalmaktadır. Mitolojide yoğun bir politeizm vardır. Orada panteizm, maddeye kadar uzanmaktadır. Bütün bunlara rağmen Hinduizmin çok açık iki şekli vardır: Biri, ebedî olarak değişmeyen Brahman doktrininde monoteizme uzanan bilginlerin inandığı Hinduizm; diğeri, bir halk dinî şekli olarak Hinduizm. Hinduizmin büyük Tanrıları olan Vishnu ve Çiva, başlangıçtaki **Tri-murti'**den çıkmışlardır. Brahmanizm'in patriyarkal dünyasında zıt şeyler de bulunmaktadır. Değişik isimler altında **Devi** veya **Çakti** olan çok eski bir Anada vardır. Yine, köy Tanrıçaları veya "**yedi analar**" vardır. Bu ebedi kadın kùltünden dolayı Hind, bir "**mother india**" olmuştur. Yani, Hind milliyetçiliğinin en büyük sembollerinden biri olan evrensel Ana ile karışmış **Hind Ana**. Yine Hinduizmde, aşağı Tanrılar da tebcil edilmiştir. Meselâ: Nâga, Yaksha, Gandharva, Apsara gibi. Hayvanlar kùltü, özellikle inek kùltü, bu dini kompleksin en büyük özelliklerinden biridir. Yine de bu çoklukta herkes, birliği ve aradığı yolu bulabilmektedir. Hinduizmde bir ortodoksluk yoktur. Kast kaidelerinin bütününden, günlük hayata karışmış dinî kurallardan, âdetlerden, inançlardan, bin vecheli bayramlardan oluşmuş bir Hindu dini şekli vardır.

HİTİTLER: Daha önce, Asurlu tüccar koloniler ve Asyalı kabileler tarafından işgal edilmiş olan Anadolu'yu, kuzeyden gelerek işgal etmiş olan doğulu Antikite kabileleridir. Bunların dini, uzun hakimiyet dönemleri esnasında derin değişime uğramıştır. İsa'dan önce, III. bin yılda Hatti döneminde **pré-Hitit**'ler veya **Hattiens**'ler, verimlilik, fırtına, gök, güneş ve zaman Tanrılarına saygı göstermişlerdir. Yine, bir bölgeden diğerine değişen animist karakterli çok sayıda Tanrıya da inanmışlardır. Hititlerin başşehri Hattousa (Boğazköy) dir. Onların ilk kralı da İ.Ö. 1500 yıllarında yaşayan Hattousli olmuştur.

HİTİT DİNLERİ: M.Ö. XIV. ve XIII. yüzyıl imparatorluğunun dini, dinî bir sistemin farklı şekillerini ortaya koymaktadır. Bu dinî sistemi, resmî ilâhiyatçılar ahenkleştirme görevini üstlenmişlerdir.

a) **Hattie Dini:** Hattie dini, bugünkü Anadolu'nun kızılırmak kıvrımının içinde icra edilen bir dinî inançtı. Bu bölgede bu inanç, Hindi-Avrupaî kabilelerin işgaline kadar yaşamıştır. Burada kült, belli bir gelişmeye ve açık bir temizlenmeye maruz kalmıştır. Hititler, M.Ö. III. bin yılda orta Anadolu'yu istila ettikleri zaman, birçok Hatti kültürünü benimsemişler ve yerlilerden birçok dinî malzeme almışlardır. Meselâ bayramlar, kült malzemeleri, yerli halkın kullandığı diller bunlar arasındadır. Böylece, ilk senkretizm Anadolu'da gerçekleşmiştir. Diğer yandan, bazı Hatti kültürleri, istilacıların yanında büyük bir kabul görmüştür. Meselâ Güneş Tanrıçası **Arinna** kültürü, Güneş kültürleri, Fırtına Tanrısının sembolü olan Boğa kültürleri, **KAL**'ın sembolü olan Geyik kültürleri bunların arasındadır. Yine kay-

naklara ve dağlara yapılan kültler, önemli bir yer tutmaktadır. Hatti dini, Hitit imparatorluğunun ilk döneminde zayıflamışsa da, kral III. Hattusili tarafından (M.Ö. 1280-1255) kısmen canlandırılmıştır.

b) **Hourrit Dini:** Hourritler, Hitit dini evriminde çok önemli bir rol oynamışlardır. Bu dönemde Suriye bir takım "yazıcı okullarına" ve Hourrit ilâhiyatçılarına sahipti. İşte bu okullardan çıkan dinî kültür, Hourrit, Babil ve Kenan tanrıları arasında bir senkretizmi ortaya koyuyordu. III. Hattusili'nin **Kizzu-watnienne prensesi Puduképa** ile evlenmesi, Hourrit tesirini, Hitit dininde iyice göstermiştir. Anadolu'nun yeniden fethedilmesinden sonra III. Hattusili, Louvite'li prenlere dayanmak zorunda kalmıştır. Zaten Arzawa'nın, II. Mursili tarafından fethi ile birlikte, Louvite Tanrılarının resmî pantéon'a girmesi de başlamıştı. Böylece Louvite sitelerinden birçok ritüel ortaya çıkmıştı.

Yine Hititler, Hourritler aracılığı ile Sümer-Babil mitolojisini, ritüellerini ve Tanrılarını tanımıştı. Yine de bu tesir, büyük Tanrılar konusunda sınırlı kalmıştı. Gilgamiş gibi Babil mitolojisi, Hitit ve Hourrite tercümelerinin konusu olmuştu. Bazı ilâhiler, Hititler tarafından alınmıştı. Diğer yandan Hititlerin "Tanrı" anlayışının kökeninde Hindi-Avrupaî tesirler bulunmaktadır. Hititçede **Siu**, Tanrı anlamına gelmektedir. Daha sonra bu kelime **Siuni** olmuştur. Bu ise Lâtincedeki **Deus** ve Yunanca'daki **Zeus**'un karşılığı olma ihtimalini ortaya koymaktadır.

c) **Hitit Tanrılar Pantéonu:** Anadolu'daki pantéonun yapısını incelemek demek, aynı zamanda bu bölgenin III. ve II. bin yılı-

nun tarihini incelemek anlâmına gelmektedir. Anadolu'nun tarih öncesi döneminden itibaren hemen hemen her köyünde tabiat kültlerine rastlamak mümkündür. Meselâ, dağ, erkek ve dişi karakteriyle canlı bir kaynak teşkil etmektedir. İşte Anadolu köylerinin varlığı, bu güce bağlı olarak düşünülmüştür. Ayrıca dağın yıldırımlarla ilişkili olduğuna inanılmaktadır. Çünkü fırtına Tanrısı samimi şekilde dağa bağlıdır ve onun ikametgahı dağdadır. Dağda var olduğuna inanılan dişi unsur, Bereket kaynağına bağlı, Ana Tanrıça'dan meydana gelmektedir. İşte bu çiftten, ebeveynlerine yardım etmekle yükümlü bir takım "Tanrı çocuklar" meydana gelmiştir. Mahalli Hitit pantéonu, orman, av, koruyucu Tanrılarına ve savaş Tanrısına özel bir yer vermektedir. Daha sonra, kral I. Hattusili'ye bağlı olarak Hatti'nin politik birleşmesi (M.Ö. 1650-1620) ve Hattusa'nın başşehir olarak tespit edilmesi sırasında, Tanrısal fonksiyonlar seviyesinde hiyerarşileşmiş resmî bir pantéon zarureti ortaya çıkmıştır. M.Ö. XVII. asırdan itibaren bazı siteler politik, askerî, ekonomik veya dinî plânda belirginleşmeye başlamıştır. Resmî pantéona, Hatti'nin, büyük fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçası Arinna hakim olmaya başlamıştı. Bu çiftin çocukları vardı. Bu çocuk Tanrılarının yanında, Fırtına Tanrısının mahalli uknumlarını da zikretmek gerecektir. Bundan sonra, koruyucu Tanrıların, savaş tanrılarının, dağ ve kaynak Tanrılarının uknumları gelmektedir. Diğer yandan, eski krallık döneminde Babil'in birkaç büyük Tanrısı, Hatti'nin resmi pantéonuna girmiştir. Aslında Hitit İmparatorluğunun tedrici yaratılması, Kizzuwata'nın (Hourrite -

Louvite) ve kuzey Suriye'nin katılımıyla meydana gelmiştir.

Hattusa'nın yazıcı ilâhiyatçıları, Tanrıları fonksiyonlarına göre hiyerarşileştirmişlerdir. Şöyleki: Fırtına Tanrısı – Güneş Tanrısı – Koruyucu Tanrılar (Tabiat), Savaş Tanrıları – Kraliçe Tanrılar – Tasnifi zor Tanrılar. Bunlar, Antik Tanrılar ve cehennem Tanrılarıdır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Tanrısal dünyanın, saray çevresinin ideal bir yansıması olduğudur. Tanrısal hiyerarşideki şeref sırası, iktidar Tanrıları şeklindedir. Ancak Hindi-Avrupâi kavramlara göre çabucak, Tanrısal ve insânî dünya, üçlü bir yapıya kavuşacaktır. Fakat gerçekte bu yapı, Anadolu muhitine dikkatli bir bakışla açıklanabilmektedir. Çünkü üçlü yapı, aynı zamanda Hatti dünyasına da ait bulunuyordu. Diğer yandan, imparatorluk pantéonu tipolojisi, büyük bir Hourrite tesirini ortaya koymaktadır.

Burada imparatorluğun oldukça homojen Tanrılar pantéonunun bir analizini yapmak gerekirse aşağıdaki tablo ortaya çıkacaktır:

a) **Birinci Tanrısal grup:** Bu Tanrı, iktidar ve adalet güçlerini temsil etmektedir. Bu Tanrı, iki ilâhi üniteden meydana gelmektedir. Bunlar Fırtına ve güneş Tanrılarıdır.

Güneş Tanrıçası, Hatti imparatorluğunda **Wurushemu** olarak adlandırılmış olup, Hitit ülkesinin sahibesidir. Kral III. Hattusili'nin saltanatı döneminde, Hourrite Tanrıçası ile sun'î olarak birleşmiştir.

Göklerin kralı olarak güneş, **Hatticé'de** Eshtan olarak belirtilmiştir. Fakat eski krallık döneminden itibaren bu **Shamash'la** aynilemiştir. Şüphesiz bu da

Suriye-Babilli yazıcıların tesiri ile olmuştur.

Hatti'nin Fırtına Tanrısı, Hatti Kralı ve Güneş Tanrıçasının eşidir. Krallığın meşruiyetini temin etmiştir. Bu da, Hourrite Tanrısı, Teshub'la aynıleşmiştir.

b) **İkinci Grup Tanrılar:** KAL'lerdir. Yani, ormanların, bitkilerin ve tabiatın koruyucu Tanrılarıdır. Bunların listesi aşağıdaki gibidir:

- **Hatti kal'i**

- **Karahna kal'i:** Büyük bayramlar onun şerefine kutlanmaktadır.

- **Stepp kal'i:** Mabedlerin koruyucu Tanrısıdır.

c) **Üçüncü Grup Tanrılar:** Bunlar herhangi bir grupla bütünleşmeyen Tanrılarıdır.

- **Lelwani,** yeraltı dünyasının sahibesidir. Bu Tanrı, göklerin güneşine cevap veren Tanrıdır. Bu Tanrı, Mezopotamya Tanrısı, Ereshkigal ve Babilli Allatum ile bütünleşmiş Tanrıdır.

- **Ea:** Büyü ve hikmetin büyük Tanrısıdır. Aslında Babil dünyasına ait bir Tanrıdır.

- **Telibinu,** Bitki Tanrısıdır. Yani, tabiatın yenileşmesi Tanrısıdır. Aslında bu Tanrı, fırtına tanrısının oğludur.

- **İhtar:** Shaushka'nın bir görünümü olarak kabul edilmektedir.

- **Askasepa:** Koruyucu kapı Tanrısıdır.

- **Halki:** Zahire Tanrıçasıdır.

- **Ay Tanrısı:** Yeminin sahibidir.

d) **Dördüncü Grup Tanrılar:** Hatti'nin savaş tanrısı, özellikle, Ellaya ve Arziya sitelerinde hakim durumdadır.

e) **Beşinci Grup Tanrılar:** Bu Tanrılar grubunu dokuz kraliçe tanrıça meydana getirmektedir. Bunlar, **Hattie** ve **Louvite** sitelerinin tanrılar pantéonunun hakim figürleri olarak görülmektedir.

f) **Altıncı Grup Tanrılar:** Burada Lulahhi Tanrıları ve Habiru Tanrıları bulunmaktadır. Hitit ülkesinin Tanrı ve Tanrıçaları ile ülkelerin Tanrıları arasında bir antlaşma yapmışlardır.

g) **Yedinci Grup Tanrılar:** Bunlar, Antik Tanrılar veya tahtan düşmüş tanrılarıdır. Genelde Sümer kökenlidirler...

h) **Sekizinci Grup Tanrılar:** Bunlar, tabiat güçleridir. Hitit ülkesinin ırmakları ve dağlarıdır. Bu ırmaklar genelde Dicle ve Fırat'tır. Yer ve gök kutsal niteliktedir. Çünkü Tanrıların ikamet yerleri tabiatteki bu yerlerdir.

Grek – Asya Döneminde Anadolu Kültürleri: M.Ö. II bininci yıllar boyunca, küçük Asyada ve kuzey Suriye'de birçok kült icra ediliyordu. Bu döneme ait dökümanları, Anadolu filolojisindeki ilerleme sayesinde değerlendirmek mümkün olmuştur. Bu konuyu II bininci yılın kültürleriyle belirginleşmiş bölgelere göre ele alacağız:

1- **Lycie:** Greko-Asya döneminin Lycienne dinî analizi, perse ve grek dünyasının ortaya koyduğu şeylerle, Anadolu Lycaonien mirası arasındaki farkı gözönünde bulundurmaya gerektirmektedir. Meselâ, Tanrı kavramı, Lycienne, Mahana şeklinde iken; Louvitecede Massana olarak görülmektedir. Aynı şekilde Lycienne terminolojisindekiler, Louvite terminolojisine benzenmektedir. Meselâ, Lycien'de Kuma, kutsal anlâma gelirken; Louvite'de Kummai veya Kummiya aynı anlama gelmektedir. Yine Lycienne'cede kumaza, rahip anlamına gelirken, Louvite'de "kumaha" kutsal eşya anlâma gelmektedir. Anadolu geleneğindeki resmi Tanrılar arasında Tarhunt'u görüyoruz. Bu, fırtına Tanrıla-

ından birisidir. Bu Tanrı, Roma imparatorluğu döneminde Zeus ve Jüpiter le aynı olmuştur. Yine Louvitelerin özel ibadet yaptıkları ay tanrısı Erme/Arma dikkat çekmektedir. Lycien'lerin **La Tanrısı**, Babil'in Ea sına uygun düşmektedir.

2- **Lydié**: Anadolu'da Lydie özel bir yer tutmaktadır. Lydie'lerin II. bin yıla kadar çıkan dini geleneğe varis oldukları söylenmektedir. Bunlar Tanrı kelimesini Civ olarak ifade etmişlerdir. Bu kelime Hititlerin Siu'suna yakındır. Bu da parlak aydınlık anlamına gelen Hindu-Avrupaî Djev kelimesinden gelmektedir.

3- **Phrygie, Mysié**: Friky'a'da, kubbaba kültü bulunmaktadır. Bu Grek-Roma döneminde kibebe (cybele) kültüdür. Yine burada ay tanrısı Mên'e yapılan kültü de zikretmek gerekir. Bu Tanrının özellikleri, Greklerin Hécate veya Louvitelerin ay tanrısına yakındır.

4- **Cilicé**: Silisyenlerin büyük Tanrısı, Santa'dır. Bu da güneş Tanrısıdır. Greko-Asya döneminde Santa, varlığını korumaktadır.

Hitit Din Adamları Sınıfı: 1- **Kutsal Fonksiyonları**: Hitit din adamları sınıfına büyük bir asalet tevdi edilmiştir. Büyük din adamları, bilgili insanlar olarak tarif ediliyorlardı. Bunlar, insanlarla – Tanrılar arasında aracılık yapıyorlardı. Sunguları, Tanrıların istedikleri gibi takdim etmek için, insanlara yardımcı oluyorlardı. Rahipler, eski Hitit ve Louvite dillerini biliyorlardı ve anlıyorlardı. Böylece, eski metinleri anlayan yegane kişiler, rahipler oluyordu. Rahipler sınıfı, dayanışma içindeydi ve görevler nesilden nesile intikal ediyordu. Tabiatı ile dinî fonksiyon, özel bir durum arz etmektedir. Bu durumda rahip, insanı, Allaha yönelmek istediği

zaman mecburî bir aracı olmaktadır.

2- **Rahip Sınıfı**: a) **Kral-Rahipler**: Kutsal hiyerarşinin tepesinde büyük kral bulunmaktadır. O, Hitit dininin en yüce fonksiyonunu elinde bulundurmaktadır. O, Hatti'nin büyük fırtına Tanrısı'nın vekilidir. Kral, Tanrı adına devleti yönetmektedir. Kraliçe onun yardımcısıdır.

b) **Papaz Sınıfı**: Kral rahibin altında papaz sınıfı bulunmaktadır. Dini merasimleri yönetmektedirler. Bunların yanında bayramlarda lâik bir kişi bulunmaktadır. Daima Mabedin hizmetinde bulunan kimseler de vardır. Bunlar, aşçılar, ekmeççiler, bahçıvanlar ve ziraatçılardır.

Her bir rahip sırası gelince görevini yapmaktadır. Ayın sırasında mabedde kendilerine ayrılan yerde bulunmaktadırlar. Ayın haricinde, "mabedin dışında" ikaamet etmektedirler. Kral IV. Tudhaliya, yayınladığı emirnamede papaz sınıfının ve mabed personelinin vebelerini açıklamıştır. Buna göre, mümkün olan her yerde temizlik esastır. Bunun için Tanrı, eşyalar, kült ve gıda maddeleri kirletilmemelidir. Yine Tanrıların takdimeleri kabul etmesi için rahiplerin, bayram kutlamalarını denetlemeleri gerekmektedir. Diğer yandan rahiplerin, bu takdimelerden kendilerine birşey ayırmamaları da icab etmektedir. Bu konudaki hatalar, ölüm cezası bile gerektirmektedir. Onların görevleri arasında mabede herhangi bir "kutsal dışı" unsurun girmesine mani olmak da vardır. Bu kendi ailelerinden bile olsa, böyle olmalıdır.

Mabedin güvenliği, mallarının korunması vazifesi de yine rahiplere düşmektedir. Mabed bekçileri, mabedin dışına yerleşmişlerdir. Ancak, mabedin içinde de koruyucu memurlar vardır. Ritüel ateş, gece,

yangın korkusu ile söndürülmektedir. Mabedin güzelleştirilmesi de rahiplere aittir. Herşeyden “büyük Rahip” sorumludur.

HOMEROS: Antik yunan şairlerinden birisidir. “İlliade ve l’odysee” isimli iki büyük destanın yazarı olarak kabul edilmektedir. Bu iki eser, tahminen 28.000 mısradan meydana gelmektedir. Aslında İlliade ile l’odysee’nin Homere ait olup olmadığı hep tartışılmıştır. Homere’in M.Ö. VIII. yüzyılda yaşadığı söylenmektedir. Homere şiirlerinde, çok eski şifahî geleneklere dayanıyordu. Aynı gelenek, Hesiod’e un ilâhilerinde de görülmektedir. İlliade ve l’odysee birçok Tanrılardan ve mitolojilerden bahsetmektedir. Homere’nin bahsettiği Tanrılar, genelde ölümsüzdürler ve insanlardan daha güçlüdürler. Ancak, Tanrılar da insanlar gibi ihtiraslara boyun eğmektedirler. Yine Homere’in eserlerindeki Tanrılarını iki kategoride değerlendirmek mümkündür: **Birincisi**, tamamen Homere ait Tanrı anlayışıdır. **Diğeri**, çok eski devirlere varan dinî şekillerdir.

Tanrılar, vakitlerinin çoğunu festivallerde geçirmektedirler. Bu festivallerde Tanrılar, ölümsüzlük içkisi içerler ve Tanrılar yemeği yerler. İnsan faaliyetlerine dahil olmaktadır. Bir veya birçok kahramanda görünebilmektedirler. İlliade’de birçok Tanrı, sık sık zikredilmektedir. Mesela, **Zeus, Hera, Athéna, Aphrodit, Poseidon, Apollon** ve **Hèrmes** bunlardandır. l’odysee’de **Zeus, Athéna** ve **Poseidon**’u sahneye koymaktadır. Diğer Tanrılar **Léto, Artémis, Déméter, Dionysos**, daha az rol oynamaktadır.

İlliade’de Tanrılar iki kampta gösterilmektedir. Fakat bu onların her iki

tarafında yer almalarına mani değildir. Bu Tanrılar, savaş aksiyonları ilham ettikleri gibi, bazı darbelerden de onları korumaktadır. Bazen de bir kahraman göndererek onları düşmandan korumaktadır. Tanrılar bazen bizzat savaşa karışmaktadır, bazen de kendi aralarında çarpışmaktadırlar. Meselâ **Athéna** ile **Arés** böyledir.

Achéen’lerde dikkat çeken Tanrılar şunlardır:

Poseidon, deniz ve yer Tanrısı olarak enerjileri temsil etmektedir.

Héva, evlilik müessesesinin Tanrıçasıdır.

Athéna, savaş tanrıçasıdır, şehirleri ve san’atkârları korumaktadır.

Héphaistos, demircilerin Tanrısıdır.

Aphrodite, ihtirash aşk Tanrısıdır.

Arés, savaş Tanrısıdır.

Apollon, enerji tanrısıdır.

Diğer taraftan Yunanistan’da Tanrılar, kurumlar, san’atlar, deniz Tanrıları olmak üzere de sıralanmışlardır. İnsanların ve Tanrılarının babası olan, **Kronos**’un oğlu **Zeus**, verimlilik tanrısıdır. Önemli bir yeri vardır. O, kendisini olağanüstü şeylerle ve gök gürültüsü ile göstermektedir.

Bu tanrılarının her birine ait mabedler vardır: **Poseidon**’un, **Hélike** ve **Agni**’de mabedi vardır. İnsanlar devamlı Tanrılara davette bulunmaktadırlar. Bunun için birçok ibadet yapmaktadırlar. Bu isteklerin çoğu bir yardım elde etmek için olmaktadır. Bu ibadetler formeldir ve mistisizmden yoksundur. İnsanlar çoğu defa Tanrılara, kurban ve takdimeler sunmaktadırlar. Nadiren insan kurbanı da görülmektedir.

Temizlenme ayinleri de vardır: Savaşçılar, vebadan sonra denizde temizlenmektedirler. Kahraman, bir vazoyu kükürtle ve su ile temizlemektedir.

Homére'in kahramanları, mucizeleri ve riyaları yorumlamak için ilham sahibi kişilere başvurumaktadırlar. Yine bazı problemleri çözmek için, kuşlar uçurulmaktadır. Bu ilham sahibi kişiler, bazen mütehasiss kişilerdir. Mucizelerin çıkış yeri olarak Zeus ve Apollon gösterilmektedir. Homére'in kahramanları öldükten sonra yaşamaya inanmaktadırlar. Fakat bu, karamsar bir görüşle takdim edilmiştir.

Homére öncesi dinî dönem hakkında, fazla bilgi sahibi değiliz. Aphrodit, Artémis ve Déméter, Ana-Tanrıça varyantlarının temellerini teşkil etmiş benziyor. Bunların her üçü de verimliliğe, berekete ve ölüme bağlı bulunmaktadırlar. Özellikle Artémis kültünün Efeste ve Iaconie'de çok önemli bir yeri vardır. Homére onu, bakire avcı kadın veya "vahşi kadın" olarak vasıflandırmaktadır.

"Homérik ilâhiler" olarak belirtilen ilahiler Homére'den sonraki ve daha sonraki tarihlere ait olan ilahilerdir. Meselâ, bunlardan üçü oldukça eskidir".

1- Apollon ilâhisi,

2- Déméter ilâhisi,

3- Aphrodit ilâhisi, M.Ö. VIII. asrın sonuna veya VII. yüzyıla kadar çıkmaktadır.

Birinci ilâhi, Déméter'in kızının kaçırılışını anlatmaktadır. **İkinci ilâhi**, Apollon'un Délos'da doğumunu anlatmaktadır. **Üçüncü ilâhi**, Anchise ve Aphrodit'in aşklarına ve Enée'nin doğumuna tahsis edilmiştir. Özellikle birinci ilâhi Homére geleneğine bağlı kalmakla beraber, l'illiade veya l'odyssée'den daha derin dinî duygular aksettirmektedir. Yine Déméter'in veya Aphrodit'in yüceliği iyice belirginleşmektedir.

HOMORELİGİOSUS (Dindar Adam): İnsanın dine olan bağlılığı ve dinin insan-

la ilişkisi konusu üzerinde birçok araştırma yapılmıştır. Dindar adam üzerinde Batıdaki araştırmalar XVII. yüzyılda başlamıştır. Fénélon ve Madam Gayon'un sofuluğu, saf aşkın dinî mistik tecrübesi üzerine dikkati çekmiştir. 1670 yılında, P.J. Spener, Francfort'ta Collegia Pietatisini meydana getirmiş ve orada kişisel dinî tecrübe üzerinde ısrar etmiştir. Yarım asır sonra İngiltere'de, J. Wesley, sofuluğu, Anglikanizme dahil etmek istemiştir. Nitekim onun bu metodunun Protestanlığa büyük tesiri olmuştur.

1725'de G. Viaco, Naples'da Scienza Nova'yı yayınlamıştır. Bu eserin büyük yan-kısı olmuştur. O, medeniyette üç merhale olduğunu söylüyordu: **Mitolojik dönem**, **kahramanlık dönemi** ve **insanlar dönemi**. Viaco, insanda Allahtan gelen bir **Veritas Aeterna** yani bir vicdan olduğunu söylüyordu. Bundan dolayı insan, muhayyile ile sembolik şekiller meydana getirmektedir. İşte ona göre, dinin menşeinde bulunan budur.

J.J. Rousseau (1712-1778) de kalbin kânunlarını, vicdanın emirlerini ve yaratıcı ile yaratılan arasındaki spontane ilişkileri, kabul etmektedir. Aynı dönemde F. Dupuis (1749-1809), dinin, tabiatın, göğün ve güneşin bir yansıması olmadığını göstermeye yönelmiştir. Yine A. Weimar, J. G. Herder (1744-1809) dini, duygusallıkla ele almıştır. Ona göre din, insanın dünyada yaptığı Tanrısal aksiyondan elde ettiği şeydir. 1799'da Din Üzerinde Nutuklar (Discoursi Sur la Religion) isimli eserinde F. Schleiermacher, dinin, Tanrının ve kutsalın tecrübesi olduğu üzerinde ısrar etmiştir. Böylece, XVIII. yüzyılın sonunda, O, kültürün anlaşılabilirlik eksenini, "insanın özelliği" üzerinde ısrar ederek,

tarih boyunca insanın meydana getirdiği kurumlardan, topluluklardan ve dilinden kurtarmıştır. Yine böylece, Dindar Adam'ın birkaç temel çizgisinin kurtulduğunu müşahade ediyoruz. İşte bu adam, kutsalı tecrübe ediyor, sonsuzluk duygusuna sahip oluyor, fakat kendini sonsuza bağlı olarak hissediyor. Bunun için o, tanrısal aksiyonun okuyucusu ve veritas aeternanın taşıyıcısı olmuş oluyor. XIX. yüzyıl, insanlığın kültürel ve dinî varlıklarının keşfinin yapıldığı önemli bir asırdır. Çünkü bu yüzyılda Mısır Uzmanları, hiéroglif'i keşfederek, Nil insanının dinî düşüncesine nüfuz etmişlerdir. Diğer yandan, Asur Uzmanları, Mezopotamya tabletlerini çözerek, Babil, Asur ve Sümer insanının figürünü çizmeyi başarmışlardır. Hind Uzmanları ise, Hind metinlerinin üzerine eğilerek Hinduizm ve Budizm hakkında geniş bilgi vermişlerdir. Asrın ortalarına doğru, homo faber ve homo sapienden bahsedilmeye başlanmıştır.

XIX. yüzyılın birçok felsefi sistemi, tarafgir bir yola girmişlerdir. Meselâ, **pozitivizm**, sırtını tarihe dönerek kendini aktüel insanın dini olarak takdim etmiştir. Diğer yandan **evrimciler**, Dinî, Totemden, Mana'dan, Ruhlar'dan hareketle açıklamaya çalışmışlardır. L. Feuerbach ve K. Marx, dindar adamın, sapma konusu olduğunu, Dinsiz adamın ise, normal bir adam olduğu konusunda doktrinler geliştirmişlerdir.

XIX. yüzyılda dikkat çeken bir cereyan da F. Creuzer (1771-1858) ve J.V. Görres (1776-1848)'le ortaya çıkmıştır. Her iki yazar da Asya milletlerinin mitolojilerini incelemişler, insanın, dinî tecrübesi içinde kullandığı sembolik ifadeye ve dinî duy-

guya bağlı kalmışlardır. Bu düşünce, F. Schelling'in (1775-1854) çalışmaları ile desteklenmiştir. Böylece Dinler Tarihine, Romantik düşünce etki etmiştir. İnsanlığın dinî dökümanlarının keşfedilmesi, araştırmacıları, "Dindar Adam"ın bıraktığı yazılı dökümanlarla karşı karşıya getirmiştir. Felsefi ekollerin ve "karşılaştırmalı Gramer" disiplininin istikametinde F.M. Müller, insanlığın kökenlerine bir dönüş hareketi başlatmıştır. Böylece M. Müller, karşılaştırmalı Dinler Tarihinin kurucusu kabul edilmiştir. Müller, insanlığın kökenlerinde Tanrı fikrini, insanın hissettiği zayıflık duygusunu ve onun evrensel inancını keşfetmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısı boyunca; ekollerin, mabed araştırmalarının ve hatta ideoloji çatışmalarının ortasında Dinler Tarihi, insanlığın dinî fenomeninin incelenmesi üzerinde istikrar kılmıştır. Burada söz konusu olan inançların, jestlerin, inananların sözlerini ve muhtelif mü'minlerin davranışını açıklamaktır. Böylece Dindar adam mefhumu, daha çok açıklığa kavuşmuş olacaktır. Tarihî denek okullarda daha çok, dinî kitaplar, dua, liturji, kiliseler ve mabedler üzerinde daha çok durulmuştur. Oysa, pozitivist ve evrimci doktrinlerden aldığı elemanlarda sosyolojik ve etnolojik okullar, Dindar adam'ın menşeiini izah etmeyi denemişlerdir. Bunun için bu ekoller, dindar adamın "**cemiyetin ürünü**" olduğunu söylemişlerdir.

Bununla birlikte, bazı Dinler Tarihçiler, özellikle Hollanda'da, bizzat dinî fenomeni, daha çok kuşatmak ve onu, insan hayatının özel çerçevesi içinde anlama yolunu denemişlerdir.

XX. yüzyılda Nathan Söderblom (1866-1931), muhtelif tarihi dinlerde insanın elde ettiği Tanrı tecrübesine bağlı kaldığını belirtmiştir. Buna göre arkaik insan, Mana diye isimlendirdiği bir gücü keşfetmiştir. Fakat bu güç, ne anonimdir, ne gayri müşahhastır ne de kollektiftir. İnsan bu gücü, manevi bir güç olarak yakalamakta ve onun dinamizmi davranışlarında kendini göstermektedir. Bu gücü keşfeden ilkel insan, bu dünyayı aşan bir realitenin varlığı duygusunu elde etmektedir. İşte ilkel insanda Tanrı duygusu böylece doğmuştur. Söderblom'a göre bu noktada orijinal bir monoteizm karşısında bulunmuş değiliz. Çünkü, arkaik insan, ilk sebebi değil; alışılmamış bir realiteyi keşfetmiştir. Çünkü o, irade ile mücehhez tabiat üstü varlıkların karşısında olduğunun farkındadır. İnsan bu noktada, kendisini Allahın varlığına götüren kutsal duygusunu keşfetmiş bulunmaktadır. O halde kutsalla temas, Allah duygusunun hissedilmesinin kaynağı olmuştur. Çünkü kutsal, manevi tabiatlı bir güç olarak tasarlanmıştır. İşte ilkel insanın bu ilerleyişi, bazı tarihi olaylar ışığında açıklanmaktadır. Meselâ, Hindistanda, dünyanın açıklanması ve kurtuluş prensibi olan mistiğin kaynağının kutsal olduğu görülmektedir. Bu kutsal ise orada **Brahma**'dır. Çin'in klâsik kaynakları, yaratıcı, gök, yüce Rab olarak tasarlanan **schang-ti** den bahsetmektedirler. İran kaynakları, yani Avestik metinler, güç, parlak anlamına gelen **huarenah** kelimesini kullanmaktadırlar. Bu kelime böylece AHURA MAZDA'nın tabiatını ifâde etmektedir. Çünkü O, mazdeen kültürünün temelini teşkil etmektedir. Netice olarak Söderblom için

Dindar Adam, insanlık tarihi ile keşfedilmektedir.

Dindar Adam'ın psikolojisine ilk girmeyi deneyen ilk bilgin, Rudolf Otto (1869-1937) olmuştur. 1917 yılında yayınladığı "**Le Sacré**" (kutsal), isimli eserinde insanları ikiye ayırmaktadır: Bir tarafta, kurtuluş duygusunu anlamayan tabîi adam bulunmaktadır. Diğer tarafta ise özel bir pozisyondan uyanan ve ona bu uyanışın, tabîi adamın yakalayamadığı değerleri keşfetmeye imkan veren bir adam bulunmaktadır. İşte Otto'ya göre, insanlığın dinî tarihinin kalbinde bu uyanmış ve kutsal değerleri keşfetmiş adam bulunmaktadır. Otto'ya göre bu adam, Rasyonel olarak isimlendirdiğimiz herşeye nüfuz eden özel mutlak bir kalitenin unsurunu keşfetmiş ve bu unsur anlatılamaz bir şey meydana getirmiştir (Le Sacré, 19). İşte bu unsur, bütün dinlerin en samimi kısmının parçası olan, canlı bir prensip olarak görünmektedir. O da kutsaldır. Bu kavranışta, **ilk psikolojik menzil**, insanda bağımlılık duygusunu doğuran "**yaratılmışlık duygusu**"dur. **İkinci menzil**, **Tremendum**'dur. Yani (Dinî heyecan)dır. Bu heyecan, zahitliğin, kahramanlık hayatının, canlı Allah telâkkisinin karşısındaki gayretin temelinde bulunmaktadır. **Üçüncü Menzil**, **Mysterium**'dur. Yani, Tanrısallığı tamamen başka olarak gösteren bir menzildir bu. Upanişadlar'daki, Anyadeva, mistiklerin Nihil, Budhistlerin Shûnyata sı, böyledir. Yine bu menzil, bütün liturjilerin merkezî unsuru olarak görünmektedir. **Dördüncü Menzil**, **Fascians** menzildir. Bu ise, Dinî Mutluluğun tecrübesini meydana getirmektedir. Mister'in (sırrın) gerçek tecrübesi budur.

Bu dört menzili yaşayan Dindar Adam, değerli olanla olmayanı keşfediyor. Tabii adam, kutsal-dışı'nın farkında olmadığı halde, **Dindar Adam**, tanrısal değerli olanla olmayanın arasını ayırmaktadır. İşte Tanrısal değerlinin keşfi sırasında insan, zorunlu olanı, günahı, itaati ve hizmeti, keffaret ihtiyacını, Tanrı rızasının ve bağımlılığının zaruretini kavramaktadır.

Rudolf Otto'ya göre insanlık tarihinde, Tanrısal unsurların tedrici ortaya çıkışı vardır. Meselâ, olaylar, şahıslar, hadiseler bunu ortaya koymaktadır. Bunlar, kutsalın âlâmetleri olarak insanlığın dinî hazinesini meydana getirmektedir. Dindar Adam'ın, murakabe ve dünyanın sezgisel vizyonunu elde etme yeteneği vardır. İşte, insanlığın Spiritüel tarihi dindar adama bu vizyonda kendini göstermektedir. Bu kehanet yeteneği, Tanrısal âlâmetlerin mevsuk okuyucularının imtiyazıdır; yani, Peygamberlerin, dinî kurucuların ve dinî rehberlerin. Her Peygamber, en büyük dinî adamdır. Otto'ya göre Peygamberlerin arasında, insanlığın dinî tarihinde yegane yer işgal eden bir kutsal okuyucu bulunmaktadır. Bu da, mükemmel dindar adam olan İsa-Masih'tir.

G. Van der Leeuw (1890-1950) ise daha ziyade yaşanmış dinî tecrübeye ve bu tecrübeye ilgili şehadete bağlı kalmıştır. Ona göre din, iki vecheye sahiptir: **Birincisi**, sır vechesidir. **İkincisi** de, bu sır karşısında insanın cevabı olan, insan tarafından yaşanmış tecrübe vechesidir. İşte, dinler tarafından tavsiye edilen kurtuluş, insanın şaşkıncı metafizik karakterli bu güçle karşılaşmasında bulunmaktadır. Leeuw'a göre insan, gidişatını, esrarlı güç karşısında elde ettiği tecrübeye göre belirlemekte veya değiştirmektedir. Böylece

insanla-güç arasında davranışı şartlandırılan bir takım ilişkiler oluşmaktadır. Dinler Tarihçiler, bu konuda, olayların ve dökümanların birikimini sağlamışlar ve onları insanlığın kültürel envanteri içinde tasvir ve tasnif etmişlerdir. Fenomenolog ise, onu anlamak, kaygılarının merkezinde bulunan dindar adamın fonksiyonunda ona anlam vermek için bu dökümanların yorumunu yapmaktadır. Bunun için Otto, dindar adamı daha çok psikolojik bir tip olarak incelerken, Van der Leeuw daha ziyade onu davranışları içinde incelemeye almıştır. Bu durumda insan, normal bir durumdan çıkmış, bir güce bürünmüş bir varlığın veya bir eşyanın karşısında bulunmaktadır. İşte bu güce insan, MANA ismini vermiştir. Onun, kendisi ile temasa geçen eşyaları ve şahısları etkilediğini kabul etmiştir. Bundan dolayı, bu gücü, varlıklarda ve eşyada keşfetmiş ve onları kutsal olarak telâkki etmiştir. Bu eşyalar, bazen taş bazen ağaç, su ve ateş olmuştur. Bazen de gök, krallar, kurtarıcılar, melekler ve şeytanlar olmuştur. Şüphesiz kutsal varlıklar, daima birinci sırada bulunmuştur. Dindar adam, kutsala dönerek yeni güçler elde etmiştir. Kısaca Van der Leeuw, dindar adamı şöyle tarif etmektedir: **Kutsala inanan ve davranışlarını bu inancın üstüne oturtan adam.**

Kutsalla karşılaşan insanın elde ettiği tecrübeyi ilk analizini N. Söderblom yapmıştır. R. Otto, dini tecrübeyi yaşayan adamın psikolojisinin içine nüfuz ederken, Van der Leeuw, dindar adamın davranışını sınırlamaya çalışmıştır. Dinler Tarihçilerin topladığı geniş zaman ve mekan içindeki dökümanların arasındaki uzun yolculuğun sonundaki bu araştırmalar-

dan hareket eden **Mircea Eliade**, özellikle Pettazoni'nin, Dumézil'in çalışmaları ile getirilen yeni açıklamaya dikkat ederek, çalışmalarının önemli bir kısmını Dindar adam konusuna tahsis etmiştir. Eliade'ye göre dindar adam tarihte köklemiştir. O, paléolithique dönemden beri üç büyük monoteist dine sayısız tecrübelerinin bir takım izlerini bırakmıştır. Bu adam, önce bir takım bilimsel başvurularla tanınmıştır. Eliade bu konuda iki kaynağa imtiyaz vermek eğilimindedir: **Birincisi**, Asya'nın büyük dinleri. **İkincisi**, de yazısı olmayan halkların şifahî gelenekleri. Yine Eliade'ye göre, bu tarihi başvurunun yanında, fenomenolojik bir baş vuru da gerekli olmaktadır. Hakikatte, dini fenomen, kültürel ve sosyo-ekonomik muhtevanın dışında anlaşılamazsa da, dinî tecrübelerin, dinî olmayan davranış şekillerine indirgenemediğini de bilmek gerekmektedir. Bunun için her dinî fenomen, kendi şekli içinde kavranılmalıdır. Şayet, farklı şartlandırmalar altında görülen tarihi vecheler aşılmazsa, dinî fenomen bütünlüğü içinde anlaşılabilir olmayacaktır. Her dinî olay, insanın kutsalla karşılaşmasının ortaya koyduğu bir dinî tecrübe meydana getirmiştir. İşte o andan başlayarak dinî fenomenin dahili uygunluğunu, spiritüel ve sembolik vechesini aydınlığa çıkarmak gerekmektedir. Fenomenolojik yaklaşım, dindar adamın davranışları ve tarihi şartlandırmalar içinde kavranan dinî fenomenlerin yapı ve özlerini anlama teşebbüsüdür. Bunun için de, dindar adamın davranışlarını ve birikimlerini derinleştirmek gerekmektedir. Öyleki bu adamın nihai realite ile temas teşebbüsü içindeki dinî tecrübelerini keşfetmek gerekmektedir.

Eliade'ye göre, dindar adamın (homo Religiosus) bir tipolojisi ve morfolojisi ile sonuçlanan tarihi ve fenomenolojik şekildedeki çift yaklaşım hakkında söylenecek şeyler bitmiş değildir. Bunun için önce, tesbit edilmiş, analiz yapılmış ve tasnif edilmiş olayların yorumlanması gerekmektedir. Sonra da, onları genel bir perspektif içinde düzenlemek gerekecektir. Yine bunun için, karşılaştırmalı bir çalışma söz konusu olacaktır. Bu çalışma, dökümanlardaki mesajı açıklamaya ve bugünün insanına bu mesajın bilgisini vermeye imkan vermelidir. Dinlerin bu karşılaştırmalı incelemesi, tarih öncesinden günümüze kadar insanın kutsalla olan karşılaşmasını bütün olarak yorumlamaya da imkan vermelidir. Kısaca, Eliade'ye göre, Dindar Adam, bir mesaj ulaştıran bir adam'dır. Bu mesaj, tarihten gelmektedir fakat tarihi aşmaktadır. Yine Eliade'ye göre dindar adam, dünyada özel bir varlık şekli üstlenmektedir. Bu varlık şekli, tarihin bize gösterdiği çok sayıda önemli dinî şekiller içinde kendini göstermiştir. Bu dindar adam, kendi hayat tarzı içinde kendini tanıyor. O, daima mutlak bir hakikatin varlığına inanıyor. Bu hakikat kutsaldır ve bu, dünyayı aşmaktadır. Ancak, dünyada görünmektedir. Bundan dolayı ona ibadet edilmiştir (Eliade, *Le Sacré et le profane*, 171). Dindar adam, dinî bir hayat tecrübesi yaşamaktadır. O, kendisini "Aşkın Dünya" ile temasa geçiren, bir dizi existansiyel durumun içinde bulunmaktadır. İşte biz, onun spiritüel dünyasına nüfuz ediyoruz. Şüphesiz bu durumlar bir takım izler bırakmıştır. Dinler Tarihi, inançlarının, tecrübelerinin ve davranışlarının existansiyel gerçekliğinin içinde kavranan

dindar adamın tarihidir. Bu adam, hayatın kutsal kaynağına ve dünyadaki varlığı aşan bir realite'ye iştirak olarak kabul edilen beşerî varlığın anlâmına inanmaktadır.

Eliade'ye göre, dindar adam, kutsalın bilincindedir. Çünkü kutsal, kutsal olmaya tamamen farklı bir görünüm arz etmektedir (Le Sacré, 14). Yani o, tabiat güçlerinden tamamen farklı bir güç olarak kendini göstermektedir. Dindar adam tarafından kavranan bu tezahürü belirtmek için, Eliade, *Hiérophanie* kelimesini kullanmaktadır. Yapı itibarıyla "kutsalın tezahürü olayı", daima aynıdır. Yani, sırlı bir iş, tamamen başka olanın tezahürüdür. İşte, bu tezahür, her *hiérophanie*'nin tabiatını teşkil eden esrarlı unsurdur. Dinler Tarihi, *Hiérophanie*'nin diyalektiğinin ve yapısının daima aynı olduğunu doğrulamaktadır. Bu nokta oldukça önemlidir. Çünkü bu dini tecrübenin zamanda ve mekanda özelliği olmakla birlikte; dini hayatta kırılmanın olmadığını göstermektedir. Bu durum ise, dindar adam'ın temel tecrübesidir.

Her ne kadar hierofaniciler, aynı yapıya sahip ve kendilerini homojen olarak gösterirler de; şekiller açısından heterojendirler. Meselâ, ayinler, mitolojiler, Tanrı şekilleri, eşyalar, semboller, bitkiler, hayvanlar ve insanlar gibi. Dindar adamın gözünde kutsal, farklı seviyelerde kendini göstermektedir. İşte, bir taştan meydana gelen *Hiérophanie*den yüce *hiérophanie*ye kadar, dinî tecrübedeki büyük farklılığı, bu durum açıklamaktadır.

Dindar adam, hem bir tanıktır hem de elçidir. Fenomenoloğ, tanığı görmektedir. Yorumcu ise, elçiyi ve onun mesajını an-

lamayı denemektedir. Netice olarak, Dinler Tarihinin, dindar adamın etüdü ile, dinî tecrübedeki aşkın olanı tanıdığını söyleyebiliriz.

Yine Eliade'ye göre, dindar adamın hayatında, sembol, *hiérophanie*'nin dilidir. Yani anlatımıdır. Dünya, sembolle konuşur, gerçek şekilleri ortaya koyar. Dinî semboller, hayatın yapılarına dokunmaktadır. Onlara beşerî boyutu aşan nihâî varlığı (Gerçeği) kavramaya doğrudan imkan veren bir boyuta yükseltmektedirler. Çünkü sembolik düşünce, anlatımdan önce gelmekte ve dinî hayatın cevherinin parçasını teşkil etmektedir. Bunun için Eliade'ye göre, dindar adam, aynı zamanda sembol adamdır (*homo symbolicus*). Ona göre, mitolojik tecrübe de kutsalın tecrübesidir. Çünkü mitoloji de, insanı tabiatüstü bir dünya ile temasa geçirmektedir. Bunun için mit, klavuz bir tarih olarak kendini takdim etmektedir. Çünkü, kozmogonik başlangıç, yenileşme ve eskatolojik mitolojiler, dindar adamın faaliyetini ona normatif bir mesaj vererek yönlendirmektedir. Aşkın bir modelin ve benzer bir senaryonun tekrarının üzerine oturan mitoloji, insanda Tanrı kavramını devam ettirmektedir. Yani Mit sayesinde dünya, dindar adama anlamlı bir hale gelmektedir. Yine mitolojide, insan faaliyetine güç ve dinamizm veren bir arketip e referans bulunmaktadır. Arketip kendini, kökü tabiatüstü bir dünyada bulunan bir ilk model olarak takdim etmektedir. İşte dindar adam, bu modeli yeryüzünde gerçekleştirilmektedir. Bunun için, icraatına güç ve etkinlik veren dinî merasime ihtiyaç duymaktadır. Bu merasim, bu icraati, arketiple tam bir uyum içine sokmaktadır. Dinî merasimin hedefi dindar adamın ak-

siyonuna gerçek bir boyut kazandırmaktan ibarettir. Meselâ, giriş törenleri, insanı, kutsal dışı şartlardan, kutsalla belirginleşmiş yeni bir hayata geçirmektedir. Bu durumda giriş töreni, existansiyel rejimin ontolojik değişimine uygun düşmektedir. Kutsal, sembollerle, mitolojilerle ve dinî ritüellerle dindar adamın hayatında aracı bir fonksiyon icra etmektedir. Böylece dindar adama, kutsalın kaynağı ile temas kurmasına imkan vermektedir. Bu durumda dindar adam, kutsalın bir okuyucusu ve elçisidir.

HOMO SAPIENS: İnsanların atasını belirtmek üzere kullanılan bir kavramdır. Lâtince'de "akıllı insan" anlamının karşılığı olarak kabul edilmiştir. Homo Sapien'e ait olduğu belirtilen buluntuların tarihi 500-600 bin yıllık bir tarihi içermektedir. Homo Sapien'in beyin gücünün 750 cm³ olduğu ve bu beyin hacminin Homo Sapienin ana özelliği olduğunu İskoçyalı Anatomi bilgini Sir Arthur Keith ileri sürmektedir. Birçok bilgine göre Homo Sapiens, âlet yapabilme kabiliyeti olan bir insan türünü gösterir. Yine de Homo Sapien'in kim olduğu, diğer insan türlerinin atası olup olmadığı, bunun bir insan türünün içinde belirli bir özelliğe sahip bir tür mü olduğu hep tartışılmıştır. Bazı bilginler, insanların kafasının tarihi süreç içinde büyüdüğünü, beynin de böylece büyüyerek ve giderek yuvarlak bir şekil aldığına ısrar etmişlerdir. Bunlara göre, Homo Sapiens bu gelişim sürecinin sonunda ortaya çıkmıştır. Bu gelişim üç milyon yıl süren bir sürecin sonunda olabilmıştır. Bu süreç sonunda, iki ayak üzerinde yürüme, ellerin kullanılabilmesi gibi gelişmeler kendini göstermiştir. Yine de

Homo Sapiens'in hangi tarihte ortaya çıktığı tespit edilebilmiş değildir.

İyi bilinen ilk Homo Sapiens örneklerinden biri, Thames ırmağında bulunan Swanscombe insanıdır. Bunun tarihi geçmişi, 400-200 bin yıl önce yaşadığı sanılan genç bir insanın kafatası fosilidir. Bu kafatası ile günümüz insanı arasında ciddi bir yakınlık vardır. Ancak, bu konu tartışılmaya devam etmektedir.

Bugünkü insanlığın ilk nesilleri üzerinde bugüne kadar çok çalışma yapılmış ve bu alanda birçok tez ileri sürülmüştür. Bunlardan birisi, Homo Neanderthalensis'dir. Bu türün, son buzul çağında Avrasya'da ve Afrika'da yaşadığına inanılmıştır. Böylece Neanderthal türü ile, Homo Sapiens arasında farklılıklar ileri sürülmüştür. Bu da Homo Sapiens kavramının daha geniş bir tarifini gerekli kılmıştır. Bunun için Homo Sapiens'in yer yüzünde nasıl bir dağılım gösterdiğini tespit, oldukça güç görünmektedir. Buna göre, Güney Doğu Avrupa'da 350 bin yıl, Batı Avrupa'da 250-200 bin yıl Doğu Afrika'da ise 130 bin yıl önce, yaşadıkları tahmin edilmektedir. Amerika'da ki buluntular ise, bundan 20-35 bin yıl önce, Amerika ve Asya kıtaları arasındaki (sonradan sular altında kalarak Bernig Boğazını meydana getiren) yarım adayı geçerek Amerika'ya yerleştiklerini düşündürmektedir.

Homo Sapiens kültürüne ait olan en önemli özelliklerden birisi, ateşi bulmuş olmalarıdır. Böylece ateşi ilk kullanan Homo Sapiens olmuştur. Yine Homo Sapiens'in yaşadığı bölgelerde bulunan taş aletler dikkat çekicidir. Bu aletler, taş yonga aletleri ve taş kesici aletlerdir. Taş yonga aletleri daha çok, Afrika, Batı Av-

rupa, Arabistan ve Hindistan'da görülmüştür. Batı Avrupada ise, kesici taş aletleri dikkat çeker.

Homo Neanderthalensis, Homo Erectus ve Homo Sapiens ile ilgili yapılan bütün araştırmalar, bilimsel yönden hiçbir kesinlik ifade etmemektedir. Bunun içinde Homo Sapiens üzerinde verilen bilgiler, bilim dünyasında hiçbir zaman genel kabul görmemiştir.

HONORIUS I (öl: 12 Ekim 638): Honorius'un papalıktan önceki hayatı hakkında fazla birşey bilinmez. Papa, IV. Bonifatius'un yerine 27 Ekim 625'te papa olarak seçilmiştir. Papa olduktan sonra, Roma'daki dini yapıların restore edilmesine önem vermiştir. II. İstanbul konsili (553) kararlarının kabulü için gayret sarfetmiş, İspanya'da Hıristiyanlığın kökleşmesine çalışmıştır.

Papa I. Honorius'un ismi en çok, İsa'nın sahip olduğu irade konusundaki tartışmada duyulmuştur. Konu III. İstanbul konsilinde (680) de ele alınmıştır. Konsilde Monotelisme tel'in edilmiştir. Papa Honorius, (451) Kadıköy konsilinin itikad esaslarına dayanarak yorum yapmış ve İsa'da tek irade olduğunu savunmuştur. Tarihte **Trullanum** diye adlandırılan bu konsil 7 Kasım 680'den 16 Eylül 681'e kadar devam etmiştir.

Doğu Roma İmparatoru IV. Konstantinos Pogonatos, Papa Honorius'un ölümünden sonra da, İsa'daki irade konusu tartışılmaya devam ettiği için, konuyu III. İstanbul konsilinde ele almıştır. Bunun için konsil "**İsa'nın iki iradeye sahip olduğunu**" karara bağlamıştır. Konsilde Honorius, Monotelisme taraftarı olarak mahkum edilmiştir. Dönemin papası, Aziz II. Leo 682'de Honorius'un

Apostolik geleneğe uygun davranmayarak, Hıristiyan inancını saptırdığı için, konsilin kararını onaylamıştır. Daha sonraki papalar da Honorius'un öğretisini yani tek irade yorumunu reddederek, Roma ile İstanbul arasındaki ilişkilerin kötüleşmesine neden olmuşlardır. Daha sonra da İstanbul – Roma arasındaki ilişkiler 1054 tarihinde kesin olarak kopmuştur.

Papa Honorius'un görüşleri I. Vatikan konsilinde yeniden ele alınmıştır (1869-1870). Bu konsilde papanın yanılmazlığı ilkesi kabul edilince, bunu benimseyenler Honorius'un görüşünü ileri sürmüşlerdir.

HONORIUS III. (öl. 18 Mart 1227): Romalı, soylu bir aileden gelen Honorius genç yaşta papalığın hizmetinde bulundu. 1188'de papalık hazinesine baktı. Papa III. İnnocentius tarafından kardinal yapıldı. 18 Temmuz 1216'da İnnocentius'un yerine geçti. Kudüs'ün Müslümanlardan geri alınması mücadelesini destekledi. Bunun için Haçlı Seferi düzenledi. Sicilya Kralı II. Frederich'le arası bozuldu. Fredederich İtalya'yı imparatorluğa bağlama planını yürürlüğe koydu. Haziran 1219'da Roma'nın asilzâde aileleri ayaklanarak, Honorius'u VİTERBO'ya kaçmak zorunda bıraktılar. Fakat devreye yine Frederich girerek, halkla Honorius'u barıştırdı. Bunun üzerine Honorius 22 Kasım 1220'de Roma'da imparatorluk tacını Frederich'e giydirdi. Daha sonra Papa Roma-Germen imparatorluğu ile Sicilya'yı birleştirmeye yeşil ışık yaktı. Papa Honorius, sürekli II. Frederich'i haçlı seferine zorladı. Fakat Frederich, haçlı seferine ancak Honorius'un ölümünden sonra katılabilirdi.

Honorius papalığı sırasında, döneminin en önemli tarikatları olan **Dominikenleri** (1216), **Fransiskanleri** (1223) ve **Karmelit'leri** (1226) onaylamış ve büyük destek vermiştir. Honorius'un yaptığı en önemli işlerden birisi de kilise yargı kararlarını toplayarak, kilise hukukunun ilk resmi kitabını ortaya koyması olmuştur.

HORUS: Mısır'ın en önemli Tanrılarından biridir. Bunun için Firavun döneminin Tanrı pantéonunda önemli Tanrılar arasında yer almaktadır. Horus, önce bir gök Tanrısıdır, yükseklerde uçmaktadır. Bunun için onun isminin anlâmi, "uzaklaşmış" demektir. O, Hathor'un oğludur. Bu semâvî Doğan, aynı zamanda bir ışık Tanrısıdır. Güneşin ve ayın onun gözleri olduğuna inanılmaktadır. Horbeit'te, Horus'a bir ibadet icra edilmektedir. Mısır mitolojisine göre, Horus ile kardeşi Seth arasında bir savaş vardır. Bazen de Horus, bizzat güneşin kendisi olmaktadır. Böylece, Heliopolis'de o, doğmakta olan güneşle aynı kabul edilmiş ve **Re-Harakhi** olarak Guiza'da **Harmakhis** adı altında tapılmıştır.

Çok eskiden Horus, krallığın koruyucu Tanrısı olarak kabul edilmiştir. Krallığı meydana getiren beş prensipten birisi Horus'un ismi olmuştur. Yine eski dönemde Horus, aşağı Mısırın koruyucu Tanrısıdır. Yukarı Mısırın koruyucu Tanrısı ise **Seth'**dir. Daha sonra, krallık Tanrısı olan ve **Seth'in** ortağı bulunan Horus, Osiris mitolojisine dahil edilmiş ve **Seth'e** muhalif olmuştur. **Horus**, bazen **Ra'nın** bazen de **Osiris'in** oğlu sayılmıştır. Tanrı **Seth**, bazı yerlerde amcası, bazı yerlerde de kardeşi olarak gösterilmektedir. **Horus** ile **Seth** arasındaki muhalefet kavga ile sonuçlanmış; **Seth**, **Horus'un** gözünü çı-

karmış, Horusda **Seth'in** erkeklik organını çıkarmıştır. Tanrı **Toth**, her ikisini de iyileştirmiştir. Horus, çıkan gözünün yerine **Uralus** adlı yılanı takmıştır. Bunun için yılan **Mısır Firavunlarının** egemenlik sembolü olmuştur. **İsis**, **Horus'un** annesi olarak kabul edilmiştir.

HOSTİE: Kurban anlamına gelen Lâtincede **Hostia** kelimesinden gelmektedir. Antikte'de, kesilen hayvan kurbanını belirtmektedir. Hıristiyanlıkta, beyaz undan yapılan, ekmeğin şeklindeki **evharistik takdisi** ifade eder. Bu ekmeğin, Katoliklerde mayasız, Ortodokslarda mayalıdır. **Hostie**, çok ince, yuvarlak ve küçük yapılmaktadır. Aşağı yukarı 3 cm. çapındadır. Bazı merasimlerde bu 6 cm. kadar büyütülebilir. Ortaçağdan itibaren **Hostie**, manastırlar tarafından yapılmaktadır.

HUGUENOTS: XVI. ve XVII. yüzyıllarda özellikle Fransız Protestanlarının **Kalvinist** kanadına verilen bir isimdir. Bu şekildeki isimlendirmenin kaynağı tartışmalıdır: Bazılarına göre, özellikle **Théodore de Bèze** gibi tarihçilere göre, Tours'daki **Hugon** kapısından dolayı bu isim kullanılmıştır. Çünkü reformistler bu kapının yanında toplanıyorlardı. Diğer bazılarına göre, bu isim Almanca "**Komplocular**" anlamına gelen **Eidgenossen** kelimesinden gelmektedir.

XVI. yüzyılda Almanya'da Reform hareketi başladıktan sonra, Lutherin eserleri ve konuşmaları Avrupa'nın her yerinde elden ele dolaşmaya başlamıştı. Fakat Fransa'da protestanlara karşı bir kıyım başlatılmıştı. Çünkü Fransa'da Katolik mezhebi taassup içinde uygulanıyordu. 1523'te bir Fransız Protestan yakılarak öldürülmüştü. Her şeye rağmen Protestanlık, Fransa'da yayılmaya devam etti.

Kral II. Henri döneminde **Huguenotlar** ceza evlerine konmaya başlandı. 1559'da Huguenotlar daha çok Kalvin'in etkisinde idiler. Bunlar, Fransa'da "**Reform kiliselerini**" kurmuşlardı.

1562'de Fransa'da din savaşları başlamıştı. Katolikler, Huguenotlara dış bilemeye başlamışlardı. Nihayet 23 Ağustos 1572'de Paris'te başlayan kıyım, bütün Fransa'ya yayılmıştı, Paris'teki Huguenotlar öldürülmüş, Fransa'da Huguenotlar sindirilmişlerdi. Fransa'da yinede Katoliklerle – Protestanlar arasındaki mücadele devam etmişti. III. Henri 1598'de Nantes fermanını yayınlamış, bu fermanla Huguenotlara kısmen dinî ve siyasi özgürlük tanınmıştı.

Kral III. Louis döneminde 1620'de din savaşları yeniden kızıştı. Sonuçta Huguenotlar 28 Haziran 1629'da yenildiler. "**Alais Barışı**" imzalandı. Antlaşmaya göre, Huguenotlar inanç hürriyetini koruyorlar, fakat askerî farklılıklarını kaybediyorlardı. Diğer haklarını 1643'de Kral XIV. Louis döneminde elde etmişlerdir. Ancak Katolik din adamları, Huguenotlara ve onların elde ettikleri haklara karşı savaş vermişlerdir. Binlerce Protestan, inançlarından dolayı taciz edilmişler ve sürülmüşlerdir. Sonunda XIV. Louis, Nantes fermanını yürürlükten kaldırmıştır. 250.000'den fazla **Huguenot**, İngiltere'ye, Rusya'ya ve Amerika'ya göç etmiştir.

Fransa'da Huguenotların mücadelesi daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Huguenotlar, 1787'de kısmen vatandaşlık haklarını elde etmişlerdi. Ancak 1789 Fransız ihtilali ile de bütün vatandaşlık haklarını elde edebilmişlerdi.

HURRİTLER: Politik noktadan Hourrit terimi, Mittani ve Hanigalbat krallıklarına verilmektedir. Etnik noktadan Hurritler, Yakın-Doğu'da yaşayan, aynı dili konuşan ve Fırtına Tanrısı **TESHUB'a** ibadet eden bir milledir. Kuzey Suriye'de ve Yukarı Mezopotamya'da yaşamışlardır. M.Ö. 2200 yılında yaşadıkları tahmin edilmektedir. M.Ö. XVI. yüzyıldan itibaren, kültürel, dinî ve politik hayatta dikkat çekmişlerdir. Hitit kraliçelerinin çoğu Hourrite asıllıdır. İmparatorluğun sonuna kadar Hititlerin bünyesinde Hourritelerin önemli rolü olmuştur. Bunlar, gelişmiş bir topluluk olarak, Babil dünyası ile Hitit dünyası arasında aracılık görevi yapmıştır.

HUS JEAN (1371-1415): Çek asıllı bir reformisttir. Bir köylü çocuğu olan Hus, tahsilini Prague'de yapmış ve ilâhiyat öğrenmiştir. Daha sonra dekan olmuş ve ilâhiyat fakültesinin rektörü olarak tanınmıştır. İngiliz Wyclif'in görüşlerinin destekçisi olmuştur. Zamanının din adamlarının yolsuzluklarını eleştirmiştir. "**Saf katolik doktrini**" savunmuş ve fikirlerini vaazlarında açıklamaktan da çekinmemiştir. 1410'da Prague piskoposu, Wyclif'in kitaplarını yaktırmıştır. Jean Hus'un üniversitede kaldığı sürede şehire inmesi yasaklanmıştır. Hus'un üç tarafının kafası kesilmiş, ancak Hus, onları "**şehit**" olarak ilân etmiştir. O vakit aforoz edilmiş olan **Jean Hus**, şehir dışında derslerine ve yazılarına devam etmiştir. 1414 yılında Constance Kon-siline davet edilmiştir. Hemen itizalle suçlanmış ve hapse atılmıştır. Eserleri, mahkum edilmiş, yakılmış ve kendisi de 1415'de Constance'da yakılarak külleri **Rhin** nehrine atılmıştır.

Sadık talebesi Pragueli Jérôme'da aynı akibete uğramıştır.

Bohême'de Jean Hus, milli bir kahraman, bir şehit ve bir reformcu olarak kabul edilmiştir. O, aynı zamanda, Çek dilinin ilk yazarlarından. Onun ölümünden sonra asiller, Hus'un görüşlerini savunmak ve serbestçe İncili vaaz etmek için bir dernek kurmuşlardır, Papa'ya bağlı olan Katoliklerle Hussite taraftarları 1419 yılında Prague'de pencereden atılmışlardır. Mücadele, halkın büyük bir çoğunluğunu Hussite'lere bağlayan anti-germenik ve milliyetçi bir karakter kazanmıştır. Bununla beraber dinî yönden Hussiteler, Calixtins veya Utraguistesler gibi, iki tür altında communion ayininin yapılmasını isteyenlerle; Reform isteyen Thaborites gibi gruplara ayrılmışlardır. Katoliklerle, Hussiteler arasındaki mücadele, zaman zaman kesilmesine rağmen, Kral Georges'in aforoz edilmesinden sonra, Utrquistes'ler, kiliseye boyun eğmişler, Thaborites'ler ise, diğer gruplarla birleşerek Frères Moraves tarikatını kurmuşlardır. Jean Hus'un fikirlerine sadık kalan bir "Hussit Kilisesi" hala Prague'de bulunmaktadır.

HÜRRİYET: İnsanın zorlamaksızın karar verme yeteneğidir. Hiçbir durumda hürriyet, mutlak değildir. Hürriyet, tabîi, sosyal ve kültürel çevre ile veya kişisel alışkanlıklarla sınırlandırılmıştır. Sahiplerinin gerçekleştirmeye çalıştıkları projeler yardımı ile bilinçli veya bilinçsiz zorlamalar ağı üzerinde Hürriyet, durmadan fetih yapmak zorundadır. Din nokta-ı nazarından bizzat hür aksiyon hâlâ ve daima ilk sebebe bağlıdır. Çünkü hürriyet, yaratılış açısından saf yaratmaya sahip değildir.

Din alanında hürriyet sayısız problemler ortaya koymuştur:

Vicdan hürriyeti: Hakikatin ifadesi olarak telâkki edilen Hıristiyan imanı hür bir şekilde kabul edilebilir mi yoksa edilemez mi? Her varlık, bir hakikata iştiraki fiziki hürriyetle reddetmeyi dikkate alabilir. O hakikat ona, açık olarak görünse bile. Fakat hakikata bağlı olan, saygıdan dolayı onu yapma ahlâki hürriyeti yoktur. Bu hakikata yürekten inanan otoriteler, bir takım ilahlara inanmaya zorlayabilirler mi? Tarihi birtakım üzücü olaylara rağmen, vicdan hürriyetine verilen bu zarar, insan şahsiyetine yapılmış olan, kabul edilemez bir hatadır. II. Vatikan konsili 7 Aralık 1965'de din hürriyeti konusunda uzun bir beyanat yayınlamıştır: **Diğnitatis Humanae** adlı bu beyanatta şöyle denmiştir: "Allahın kelâmının muhtevasında ve babalar tarafından öğretilen Katolik doktrinin belli başlı prensiplerinden biri, din hürriyetidir. İnsanın, Allaha verilecek iman cevabı, irâdî olmalıdır. İnsan, kabul etmediği hiçbir imanî kabule zorlanmamalıdır. Bir dini rejim hürriyeti, önemli şekilde, insanın Hıristiyan imanına, engelsiz davet edilmesine katkıda bulunur".

Hürriyetle ortaya çıkan ikinci büyük dini problem de şudur: Şayet Allah, insan dahil herşeye kadir, her yerde hazır ve nazır, inayeti ile kurtuluşun sahibi ise, bu kurtuluşun ifâsında insan hürriyetinin payı nedir? Herşey daha önceden tesbit edilmişse, faziletli hayat neye bağlıdır. Bu konu "irade hürriyeti" problemini ortaya çıkarmıştır. Bu konuda bazı dinî doktrinler kaderciliğe doğru meyletmişlerdir. Kalvinizm ve Jansenizm bunlardandır. İslâmîyet ise bu konuda birçok tartışmaya

sahne olmuştur: Bu konuda Mutezile mezhebi, insan iradesinin mutlak hürriyetine inanmaktadır. Cebriye, kadercilik temayülünü göstererek, insanın iradî hürriyetini reddeder. Ehl-i sünnet ise, insan iradesindeki cüzi hürriyeti kabul ederek, insanın iş yapma hürriyeti olduğunu söylemektedir. Fakat külli irade Allah'ın elindedir. Buna göre ehl-i sünnet "kul kâsîp, Allah yaratıcı" düşüncesiyle kul, birşeyi yapmaya yönelmekte, Allah da o işi yaratmaktadır. İnsan'ın iradî hürriyeti konusunda yine en ortayolu islâm çizmektedir. Geleneksel ilâhiyat, Tanrısal müdahalenin sınırlarını dağıtmaksızın, her şeye kadir olan Tanrının yaratmaya ve insanın hür amellerini önceden bilmeye kadir olduğunu söyleyerek "hür irade" problemini çözmeye çalışmıştır.

Din hürriyetinin üçüncü vechesi, onun Tanrısal aşka gelişmesidir. Emirlerle itaat, aşk sayesinde, iradelerin birleşmesini meydana getirmektedir. Bunun için İncilde ve bir takım mistik yazılarda "Tanrının çocuklarının hürriyeti" yüceltilmiştir. Aşk imanı, süje-obje aynileşmesi fenomeni ile kurtarıcı görünmektedir.

HYMNE (İlâhi): Lâtince *hymnus*, Yunanca *humnos*, Tanrıya söylenen şiiirdir. Yani ilâhilerdir. Mistiklerin ve şairlerin Tanrıları için meydana getirdikleri şiiirlerdir. İlâhiler her zaman var olmuştur. İlâhiler, uzun zaman hafızada tutulabilmektedirler. Birçok ilâhi, yazılı hale getirilmiştir. Çok eski ilâhilerden bazıları, bize kadar ulaşabilmiştir. Asur-Babil ve Mısır ilâhileri gibi. Meselâ, Mısır'daki Akhenaton güneş ilâhileri bunlardandır. İbranilerdeki Mezmurlar, yaratıcı Tanrıya karşı söylenmiş en güzel ifadeleri teşkil etmektedir. Hindistan'da Aryenler de Tanrıların

vecdli ilâhilerle kutlamaktadırlar. Buna Veda'ların kitapları delil teşkil etmektedir. Hinduizm, Şiva ve Devi şerefine söylenen birçok şiire sahiptir. Özellikle Vishnu'ya ithaf edilen birçok şiir vardır. Bunlar da Vishnu ve Bhakti şekli altında ifade edilmektedir. Taoizm'de ve özellikle Budizmin Mahayana kolunda da ilâhiler vardır. İslâm dininde de ilâhiler vardır. Ancak, ibâdetle ilâhilerin fazla rolü yoktur. Mevlid gecelerinde, zikir meclislerinde ilâhiler daha çok okunmaktadır. Halbuki Hıristiyan Batıda ilâhi, dinî merasimin en tabii şekli olarak görünmektedir. Kitab-ı Mukaddes'teki "Mezmurlar" Hıristiyan âyinlerinin en önemli ilâhi unsuru meydana getirmektedir.

Eski Yunan'da Olyme Tanrılarına hitaben söylenmiş ilâhiler vardır. Bunlar özellikle Appollon'a yöneltilmişlerdir. Bunların en eskisi, "İliada ve Odyssee" de olan ve Tanrılara yalvarma şekli altında olan Homerosun ilâhileridir. Orphiques ilâhiler, Yunan mistik edebiyatının bir kısmını oluşturmaktadırlar. Roma'da hymnode meclisi veya "ilâhi okuyucuları", Tanrılaşmış imparatorların şerefine yapılan merasimlere katılıyorlardı.

Fakat ilâhi, esas şekilde Hıristiyanlıkta gelişmiş ve evrensel bir karakter kazanmıştır. İlk Hıristiyanlar, "Aşk festivallerinde", "agapes"lerde ve özellikle İsa'nın dirilmeye bayramı olan paskalya gecesinde kutsal ilâhiler okuyorlardı. Bunun için kilisenin çok sayıda ilâhi okuyucuları vardı. Bunlardan birkaçı Suriyeli Aziz Ephrem, Poitiers'li Aziz Hilaire ve özellikle IV. yüzyılda yaşamış olan Aziz Ambroise idi. Halâ, Katolik, Ortodoks Protestan kiliselerinde ilâhiler, İsa'nın ve Allah'ın takdirdinde çok önemli rol oynamaktadır.

dir. Mazdeizmin düalizmine kadar gidil-mese de yeni Ahid, özellikle Aziz **Yuhanna**, kilise babaları ve ilâhiyatları ile zulmet ilâhiyatını geliştirmiştir. Buna gö-re, inayet, günah, seçkinler ve mahkumla-rı bu antitez ilâhiyat kuşatmış, İsa kurtarı-cı, şeytan ise saptırıcı olmuştur. Kur'an-ı Kerimde de "Allahın, göğün ve yerin nu-ru" olduğu bahsedilmektedir (Nur: 35) Buradaki Nur'un da ışıkla alakalı olduğu bilinmelidir.

IŞIK: İlâhi bir tezahür olarak ışık kelime-si, dinî ifadeye girmiştir. O, Allah'ın herşeyi bildiğine, gördüğüne, vicdanın gizlediği şeylere kadar herşeyi açıklığa kavuşturduğuna işaret etmektedir. Bazı dinlerde Tanrılar, ışık aylâ'ları halesi gibi görünmektedir. Bunun için, bazı dinlerde ay ve güneş Tanrıdır ve Tanrının gözleri-dir. Yahut tanrı, ışıktır. Her ne kadar Kitâb-ı Mukaddes, yıldızlara tapıcılığı ka-bul etmiyorsa da o, Tanrıyı, milletin in-kurtuluşu için bir ışık olarak selamlamak-tadır. Tanrının, varlığından yaydığı ışık, vahiy ışığı, kurtuluş vaadi, inayet faaliye-tidir. Tanrının sözü, ışıktır. Işık, mü'mini karşılayan iman olacaktır. Allah'ın kanu-nu ışıktır. Işık kanuna, itaat olacaktır. Tanrı, ışıktır; ışık, İsa aracılığı ile Tan-rı'nın hayatına iştirak edendir. Bu aydınlık ilâhiyatı, antitez olarak, zülmet ilâhiya-tını meydana getirmiştir. Buna göre, madde ve dünya, şeytanların faaliyetleri-

İBN HALDUN: 1332 yılında Arabistan'ın güneyinde Endülüslü bir aileden doğ-muştur. 1406'da Kahirede ölmüştür. İbn Haldun "**Berberiler Tarihinin**" yazarıdır. Bu eserin mukaddimesi, bir bilgi ansik-lopedisidir. Pedagoji, dilbilimi, politik ekonomi gibi değişik konulara nüfuz et-miş, tenkidli tarih incelemelerinin temel-lerinden birini oluşturmaktadır. Aynı za-manda İbn Haldun'un bu mukaddimesi, Auguste Comte'dan beş asır önce sosyolo-jinin ilk temellerini atmaktadır. İnsan dü-şünce tarihinin esası olan bu büyük eser,

maalesef doğru şekilde Arapça olarak neşredilmemiştir. İbn Haldun tarafından bizzat 1402'de düzeltilen nüsha İstanbul'da muhafaza edilmektedir. Mukaddimenin İngilizce tercümesi 1958'de yayınlanmıştır. Mukaddime Türkçeye de çevrilmiştir. İbn Haldun, muhtelif ülkelerin büyük düşünürleriyle mukayese edilmiştir. Ünlü İngiliz felsefe tarihçisi Arnold Toynbee 1935'de, mukaddimenin emsalsiz olduğunu itiraf etmiştir. İbn Haldun'un rasyonalist olduğu da söylenbilir.

İBN HAZM (994-1064): Asıl adı Ebu Muhammed Ali bin Ahmed Said Bin Hazm'dır. Endülüs'te yetişen büyük Zahiri İslâm ilâhiyatçısıdır. İbn Hazm, Endülüs'teki kültür birikiminden istifade etmiştir. Birçok alanda eser vermiştir. Fıkıh, mantık, tarih, ahlak, Din tarihi ve kelâm konularında dört yüzden fazla eser yazmıştır. İbn Hazm, kültürel alandaki çeşitliliğini, aldığı eğitime borçludur. Babasının yüksek bir devlet görevinde blunması, onun iyi yetişmesini sağlamıştır. Endülüs Emevilerinin büyük halifesi Muzaffer'in 1008'de ölmesi, Endülüs'ün karışmasına sebep olmuş, İbn Hazm'da bu siyasî çalkantıların içine girmiştir.

1031 yılına doğru düşüncelerini daha çok edebiyat alanında göstermeye başlamıştır. Hayatının bir kısmını Mayor-ka'da geçirmiş, ancak genelde Manta Lişem'deki aile çiftliğinde yaşamıştır. Bazı kaynaklar, onun seksen bin sayfa yazdığını nakleder, İslâm ilâhiyatı alanında yazdıkları, zahiri eğilimi aksettirmektedir. Ayetlerin zahiri anlamlarına ağırlık vererek geliştirdiği zahiri fıkıh ekolü ve kelâm ekolü, zahiri okulun yerleşmesinde etkili olmuştur.

İbn Hazm İspanya gibi dini çoğulculuğun kalıntılarının canlı şekilde yaşadığı bir bölgede yaşadığı için "Dini çoğulculuğu" yansıtan eserlere ağırlık vermiştir. Bu alanda yazdığı en önemli eserlerden birisi "Kitabu'l-Fasl Fî'l-Milel Ve'l-Ehvâi Ve'n-Nihal"-(Beyrut, 1975) dir. Bu eser üzerine hem Doğuda hem de Batıda çok şey yazılmıştır. Türkiye'de, tarafımdan yazılan "Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları (Ank. 1998) isimli çalışmaya bakılabilir. Batı'da ise, M. Asin Palacios ciddi bir çalışma yapmıştır. (Bak: M. Asin Palacios, Discursos Ileididos ante la R. Academia de la Historia en la recepcion publica del senor, D.M.A.P. Madrid, 1924, sh: 72).

İbn Hazm, bu ünlü eserinde İslâm dışı tüm fırkalardan bahsetmiştir. Onların görüşlerini sergilemiş ve tenkidlerini yapmıştır. Bilhassa, Yahudi ve Hıristiyan Kitab-ı Mukaddesi üzerinde çok sistemli tenkidlerde bulunmuştur. İbn Hazm, Hıristiyanlıktan iki ayrı yerde bahsetmiştir. Kitabı'l-Fasl'ın I. cildinde "Allaha şirk koşanlar bölümü içinde" Teslis doktrininin reddi mahiyetinde meşhur kristolojik cereyanlara yer vermiş ve İsa'nın tabiatı konusunda Hıristiyanların içine düştükleri tezadları göstermiştir. Yine aynı bölüm içinde Hıristiyan kredosunu (Amentüsünü) üç kristolojik cereyan nokta-i nazarından tenkid etmiştir. Bu arada Hz. İsa'nın çarmıh olayının haber olarak nakli değeri üzerinde durmuş ve bu haberin tevatür özelliği taşımadığı konusunu belirtmiştir (Bütün bu bilgiler için bak: I Cilt 48-62).

İkinci ciltte ise, daha çok Hıristiyan Kitab-ı Mukaddesi üzerinde durmuş ve Hıristiyanların Ahd-i Cedidi tahrif ettiklerini is-

patlamaya yönelmiştir. Bunun için önce, İnciller hakkında bilgi vermiş, sonra Hıristiyanların kutsal telâkki ettikleri diğer kitaplar konusunda bilgiler sunmuştur. İbn Hazın, Kitab-ı Mukaddes'in mevsukiyetinin reddine dair 180 sayfa ayırmıştır. Önce, Tevratın ilk beş kitabına, sonra Hıristiyan kitabı mukaddesine yönelerek, tahrifin vukuunu ortaya koymaya çalışmıştır.

İbn Hazın, Kitabı'l-Fasl'ında Yahudilik üzerinde de yeterince durmuştur. Klâsik Yahudi mezheplerinden Samiriler, Sadukiler, Rabbaniler ve İseviler hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca, Yahudileri neshi kabul edenler ve etmeyenler olmak üzere ikiye ayırmıştır. İbn Hazın bunların dışında "Yahudi kutsal kitaplarındaki" çelişkilerden de bahsetmiştir (Bak. İbn Hazm, Kitabı'l-Fasl: I/99; II/13-14, I/100, 102, 114, 130-131, 161, 163).

İbn Hazm'ın diğer eserlerinden bir kaç:

1. Cevheretü'l-Ensâbi'l-Arap, Kâhire, 1982
2. el-Fasl..., Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1975
3. el-İhkam fi Usûli'l-Ahkâm, Beyrut, 1983.
4. el-Muhallâ bi'l-Âsâr, Beyrut, 1988.
5. Tavku'l-Hamame fi'l-Ulfe ve'l-Ullâf, (1928-33).

İBRAHİM: Hz. İbrahim'in M.Ö. ikinci bin yılda veya ondokuzuncu asırda yahut on sekizinci asırda yaşadığı tahmin edilmektedir.

Hz. İbrahim, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi üç ilâhi dinde çok önemli bir yer tutar ve bundan dolayı da o, her üç dinde "peygamberler babası" olarak adlandırılır. Bunun için Hz. İbrahim'i bu üç din zaviyesinden değerlendirmek gerekecektir:

1. **Yahudilikte Hz. İbrahim:** İbranicede Abraham, çok çocuk babası anlamına gelmektedir. Bu kelime Arapça'ya İbrahim olarak geçmiştir. Yahudilikte Hz. İbrahim, Tanrının emri ile Harran'dan, Kenân diyarına gitmek üzere davet edilmektedir. O'da, akrabalarından, babasından ayrılarak Tanrının göstereceği memlekete gider. Tanrının bildirdiğine göre İbrahim, gittiği yerde mübarek olacak, adı büyüyecek ve yeryüzünün bütün kabileleri onda mubarek olacaktır (Tekvin XII, 1-4). Yine Yahudi kaynaklarının bildirdiğine göre İbrahim o zaman yetmiş yaşındaydı. Kenân diyarına geldikleri zaman Tanrı, İbrahime, bu bölgeyi onun zürriyetine vereceğini müjdelemişti. İbrahimde oraya bir mezbaha yapmıştı (Tekvin, XII, 7-8). Fakat kıtlık olunca, İbrahim misafir olarak Mısır'a gitmişti. Firavunun adamları İbrahim'in karısı Sara'yı güzel görünce hemen Firavun'a duyurmuşlar, Firavun da Sara'yı hemen yanına çağırmıştı. İbrahim, Sara'ya, "Kız kardeşi" olduğunu söylemesini tenbih etmişti. Sara yüzünden İbrahim'e iyi davranılmıştı Birçok şeye sahip olmuştu. Firavun, Sara'ya yaklaşmak isteyince Tanrı, Firavuna belâlar veriyordu. Nihayet Sara'nın, İbrahim'in karısı olduğunu anlamıştı. Bunun üzerine İbrahim'i çağırmış ve şöyle demişti: "**Bana bu yaptığın nedir?** Bu senin karın olduğunu niçin bana bildirmedi? Niçin; bu benim kız kardeşimdir, dedin, ben de onu karı olarak aldım ve şimdi, işte karını al ve git" (Tekvin, XII, 11-19).

İbrahim büyük bir mal varlığı ile Mısır'dan yeniden Kenân ülkesine dönmüştü. Fakat İbrahim'in Sara'dan çocuğu olmuyordu. Rab Yehova'dan çocuk istiyor-

du. Sara cariyesi olan Mısırlı Hacer'le, İbrahim'in zürriyetinin olmasını arzu etmişti. İbrahim Hacer'i karı olarak almış ve o da hamile kalmıştı. Duruma Sara çok üzülmüştü. Hacerle, Sarâ arasında huzursuzluk başlamıştı. Neticede Hacer bir oğlan doğurmuştu. Adını İsmail koymuşlardı (Tekvin: XVI, 1-15). Tanrı Yehova, İbrahim'in neslini daha da çoğaltacağı müjdesini vermişti. İbrahim ve zürriyetiyle Tanrı arasındaki ahdin âlâmeti "Sünnet olmak" olacaktı. Bunun için Tanrı Yehova şöyle diyordu: "ve gulfe etinizde sünnet olunacaksınız ve sizinle benim aramdaki ahdin alâmeti olacaktır" (Tekvin: XVII/11). Nihayet Tanrı, İbrahime karısı Sara'dan da bir oğul vereceğini müjdelemişti (Tek: XVII, 16). Gerçekten Sara gebe kalmış ve bir oğlan doğurmuştu. İbrahim, doğan çocuğun adını İŞHAK koymuştur ve sekiz günlük iken sünnet etmiştir. Fakat Sara, Hacer'i ve oğlunu kıskanıyordu. Bunun için İbrahim, Hacer'i ve oğlu İsmaili çöle bırakmaya gitti. Tanrı Yehova, İsmaili de büyük millet yapacağını vaadediyordu (Tek: XXI, 18).

Daha sonra Tekvin'in bildirdiğine göre Rab, İbrahim'i denemek istemiş ve oğlu İshak'ı kurban etmesini emretmiştir (Tek: XXII, 1-2). İbrahim, oğlunu tam kurban edeceği zaman, gökten bir ses, İbrahim, İbrahim! diye seslenmiş ve elini çocuktan çekmesini istemiştir. Bu esnada İbrahim'e bir koç görünmüş ve İbrahim onu kurban etmiştir. Artık Hz. İbrahim iyice yaşlanmıştır. İshak'ın evlenme zamanı gelmiştir. İshak, Mezopotamya'dan amcasının kabillesinden bir kızla evlenmiştir. İshak'ın karısı Rebeka'dan iki oğlu olmuştur: Esav ve Ya'kub. Yakub, topuğu tutan, yahut yerini alan demektir. Ya'kub oğulları ço-

ğalmış, İsrailoğullarını meydana getirmiştir. Hz. Musada bu sülâleden gelmiştir. Böylece Hz. İbrahim, Yahudilerin atası kabul edilmektedir.

2- **Hıristiyanlıkta Hz. İbrahim:** Yeni Ahittede de Hz. İbrahim'e çok büyük bir yer verilmektedir. Matta İncili'nde Hz. İbrahim'den "Babamız" diye bahsedilmektedir (Mat: III, 9). Yine göklerin melekûtunda İbrahim, İshak ve Yakub'un oturacağı bildirilmektedir (Mat: VIII, 11, Luk: XVI, 23). İsa, gününün, İbrahim tarafından görüldüğünü ve onun mesrur olduğunu bildirmektedir (Yuhan: VIII, 56). Paulde özellikle "İbrahim'in imanını" tebcil etmekte ve İbrahim'in iman ettiğini, salih olduğunu, iman edenlerin İbrahim'in oğulları olduğunu dile getirmektedir. İbrahim'in bereketi, Mesih İsa'da milletlere gelsin ve iman vasıtasıyla Ruhun vaadini alalım demektedir Paul (Gal. III, 6-17). Yine Paul, İbrahim'in yüz yaşında öldüğünü, yaşlı Sara'dan çocuk vereceği şeklindeki Allahın vaadinden İbrahim'in tereddüt etmediğini belirtmektedir (Rom, IV, 18). Allah'ın, İbrahim'in zürriyetine yaptığı vaadin mesihte gerçekleştiğini söylemektedir (Gal: III, 16). Hatta Paul daha da ileri giderek şöyle der: "Ve eğer siz Mesihin iseniz, o halde İbrahim'in zürriyeti, vade göre mirasçılarsınız" (Gal: III, 29). İshak'ın kurban edilmesi olayı da Paul tarafından tebcil edilmektedir (İbran: XI, 17-19).

Görüldüğü gibi Hz. İbrahim'in Hıristiyanlar nezdinde de çok önemli bir yeri vardır.

3- **İslâmiyette Hz. İbrahim:** "Peygamberler babası" olan Hz. İbrahim, İslâmi gelecekte de çok önemli bir yer tutmaktadır. Allahın dostu anlamına gelen Halil laka-

bıyla anılır. İslâmi kaynaklarda Hz. İbrahim'in doğduğu yer konusunda bilgi yoktur. Sadece Kur'an-ı Kerim'de "Ben Rab-bime hicret edeceğim, muhakkak ki, o aziz ve hakimdir" buyrulmuştur. Bu hicretin Kenân bölgesine doğru olması muhtemeldir. Daha sonra da Mısır'a gitmiştir. Hz. İbrahimi, bu hicrete zorlayan o bölgede yaygın olan putperestliktir. İbrahim önce babasını putperestlikten uzaklaştırmaya çalışmış ve şöyle demişti. "Ey babam, işitmez, görmez, sana hiç bir faidesi olmaz şeylere tapıyorsun" (Meryem: 41-48). Babası, İbrahim'in nasihatini dinlemez, Onun kaybolmasını ve uzaklaşmasını ister.

Fakat Hz. İbrahim, kavminin ibadet ettiği putlara kötülük yapmayı tasarlamış ve onları kırmaya yemin etmişti. Böylece o, onlara putların zarar ve fayda vermediğini ve hatta kendisine zararı dokunana bile kötülük yapmaya güçleri yetmediğini açık bir şekilde göstermeyi amaç edinmişti. Nihayet bir bayram günü putları kırma vaktinin geldiğini düşünmüştü. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de şunları okuyoruz: "Bunun üzerine o da kurnazca onların düzme Tanrılarına varıp dediği: Hani yemek yemiyorsunuz? Ne oluyor size konuşmuyorsunuz? Nihayet gizlice onları sağ eliyle bir vurup kırdı" (es-Saaffat: 83-93).

Bayramlarını kutladıktan sonra halk, putların başına geleni gördü. Bu manzaradan korkarak, mukadderatlarına el uzatan bu zalim yapıyıcıyı araştırmaya başladılar. İbrahim'den şüphelenmişlerdi. İbrahim, derhal mahkemeye getirildi. İbrahim, putları, "en büyüklerinin" kırdığını söyleyerek ve şöyle devam etti: "Eğer konuşur-

larsa onlara sorun, bence büyük put, diğer küçük putlara ibadet edilmesine kı-zarak onların hepsini kırmıştır". İbrahime şöyle cevap verdiler: "Sen bu putların konuşmadığını bildiğin halde bizden nasıl onlara sormamızı istiyorsun? İşte o zaman Hz. İbrahim'in, onların delillerini susturucu belîğ cevabı ortaya çıkıvermişti: "Öyleyse, Allahı bırakıp da size hiçbir şeyle ne faide ne zarar yapmayacak olan (bu put) lara hâlâ tapacakmısınız? Yuf size ve Allahı bırakıp tapmakta olduğunuza, akıllanmayacaksınız siz" (el-Enbiya: 66-67). Fakat Hz. İbrahim'in kavmi, iyice azgınlaşmış ve fikri mücadeleyi değil; kuvveti tercih etmişlerdi. Bunun için de İbrahimi yakarak öldürmeye karar vermişlerdi. Fakat Allah'ın kudretiyle İbrahim kurtulacaktı. Bu olay Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılır: "Allah ateşe şöyle demişti: Ey ateş İbrahime soğu ve ona karşı selâmet ol! (el-enbiya: 61-69). Gerçekten ateş soğumuş ve İbrahim'e selâmet olmuştu. İşte İbrahim bundan sonra hicret etmiş ve Kenân bölgesine yerleşmiştir. İbrahim'in önce İsmail sonrada İshak isminde iki oğlu olmuştur. Hacer İsmail'in annesi, Sârâ'da İshak'ın annesidir. İslâmi kaynaklar kurban edilmek üzere hazırlananın İsmail olduğunu söylemektedir. İsmail, peygamberimizin atası sayılmakta, İshak da İsrail oğullarının atası sayılmaktadır. Çünkü İsrail oğulları, İshak oğlu Ya-kub'un soyundan gelmektedirler. Böylece, Hz. İbrahim, hem Arapların hem de İsrailoğullarının müşterek atası durumundadır.

İslâmi gelenekte Ka'be, Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından inşa edilmiştir.

Makam-ı İbrahim, Hz. İbrahim'in Ka'beyi inşaattı sırasında kullandığı iskelenin adıdır.

Yine İslâmi gelenekte Hz. İbrahim, Yahudi ve Hıristiyan değil müslüman ve hanifdir. Çünkü İbrahim "Şüphesiz ki ben bir muvahhid (Allah'ı bir tanıyıcı) olarak yüzümü o göklere ve yeri yaratmış olan Allah'a yöneldim. Ben müşriklerden değilim" (el-Enam: 79) demektedir. Görüldüğü gibi Hz. İbrahim, İslâmi akide de saygıya lâyık bir mübarek peygamber olarak görülmektedir. Allah'ın dostudur. Bunun için "halîlu'llah" lakabını almıştır. Cömertliği ve merhameti ile tanınmıştır; peygamberler babasıdır.

İBRAHİMÎ KARDEŞLİK: Bu teşkilat, 1967 yılı Ocak ayında 1901 sayılı kanuna göre Sorban'da kurulmuş ve aynı yılın 29 Kasım'ında da çalışmaya başlamıştır. O günden itibaren İbrahimî gelenekten kaynaklanan, Yahudilerde, Hıristiyanlarda ve Müslümanlarda olan kültürel, ahlâki ve manevi değerleri karşılıklı anlayışı, sosyal adaleti, barışı ve hürriyeti geliştirmek için durmadan değerlendirmeye çalışmıştır. Bu çalışmalar, genelde politik seçimlerin, gizli ve saygısız şekilde dinî değiştirmeye çağırımların dışında tutulmuş, dinî kanaatlere ve her mü'minin iman ikrarına saygı esas alınmıştır.

Böylece İbrahimî kardeşlikten çıkacak olan herşey, üç monoteist dinin geleneğine kuvvetli şekilde bağlanmıştır. Konferanslarının birinde Léon Askenazi, Yahudilerdeki dinî ve ahlâki tecrübe arasındaki kimliği hatırlatmıştır. Yine o, bunların İbrahim'e gelen vahyin kalbini oluşturduğunu da ifade etmiştir.

Josy Esenbergde şöyle demiştir: Temel mevki nedeniyle bizi herşeyde İbrahim birleştirebilecektir. Bu temel mevki, İslâm düşüncesinde, İncillerde yer almaktadır. Diğer yandan, Yahudiliğin ve Yahudi tarihinin anahtar kişisi yine İbrahim'dir.

Katolikler de II. Vatikan konsilinin dogmatik yasası olan *Lumen Gentium*'da ve *Nostra Aetate*'de Yahudiler ve Müslümanlar için yazılı olanları unutmamaklardır.

Bu hareketin öncülerine göre, bütün Hıristiyanlar, aziz Pavlos'a kulak vererek "kardeşlik" için savaşıacaklardır. Çünkü St. Paul şöyle demiştir: "İmanı açıklayanlar, İbrahim'in oğullarıdır".

Müslümanlarda imanlarından sapmayacaklardır. Çünkü Kur'an, İbrahim'i, Peygamberler arasında zikretmektedir (IX/114); (XXI/51-72); (LX/4).

İbrahimî kardeşlik teşkilatı, bütün yıl boyunca çalışmalarına devam etmektedir. "Altı Gün Savaşları" sırasında, yardım toplamış ve üç dinin kurbanları arasında sembolik olarak dağıtmıştır. İbrahimi kardeşlik teşkilatı, daima bu sosyal faaliyetleri geliştirmeye çalışmakta ve bu amaçla, Fransa'da ve dışarda kollokyum ve konferanslar düzenlemektedir. Paris'te bu teşkilat, aylık toplantılar yapmaktadır. Bu toplantılarda belli bir konu üzerinde konuşma yapılmaktadır. Burada her dinden bir kişi, belli bir konudaki görüşlerini kendi dini açısından açıklamaktadır. Toplantılarda tartışılan konular, genelde şunlardır: İman ve akıl; ahlak ve din, Musa, İsa, Muhammed; Monoteist dinlerde özel ve cemaatle ibadet ve Ümit.

İBRANÎ (Hébrew-Hébreu): Yahudi geleneğine göre İvri (hebreu) kelimesi özel bir

isim olan Eber'den gelmektedir. Bu da Sam'ın soyundandır (Tekvin: X, 21-25). İbrani kelimesi bir başka görüşe göre öte taraf anlamına gelen ever edatından gelmektedir. İbraniler, nehrin, yani Fıratın veya Ürdün nehrinin öbür yanından geldikleri için böyle adlandırılmışlardır (Tekvin XIV, 13). Bazen de İbraniler, Kenanlıların şikayet ettikleri Habiru kabilesi olarak düşünülmüştür. İlk İbraniler, göçebe bir millet değildi. Onlar, hayvancılıkla ve ziraatla uğraşıyorlardı. Onlarda, yerleşik hayata çok büyük bir özlem vardı. Kendi aralarında "İsrail oğulları" olarak adlandırılırken, diğer kabilelere kendilerini "İbraniler" olarak takdim ediyorlardı. Kenan ülkesinin fethinden sonra İbraniler kendilerini "İsrail" olarak, M.Ö. VI. yüzyıldan sonra da "Yahudiler" olarak takdim etmeye başlamışlardır. Muhtemelen "Juif" kelimesi bu "Judéens"-Yahudiler" kelimesinden türetilmiştir. İki bin yıl boyunca, Yahudiler ve Hıristiyanlar İbranice'nin, insanlığın ana lisanı olduğunu ifade etmişlerdir; Bugün ise İbranice'nin, dünyanın en eski dillerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Yine İbranice'nin kökünün semitik diller olduğu ifade edilmektedir. En eski terimler İ.Ö. XI. yüzyıla kadar gitmektedir; onlar da "fenike dili" karakteriyle yazılmışlardır. Fakat İ.Ö. IV. yüzyıldan itibaren ARAMİ alfabesi empoze edilmiştir. Tevrat Aramice yazılmıştır. Bütün dillerde olduğu gibi edebî dille, günlük konuşma dilini birbirinden ayırmak gerekir. Günlük dil, Aramiceye oldukça yakındır. Mişna'da bu dille karşılaşıyoruz. Tevrat dili ve konuşulan dil "İbranice" olarak adlandırılmıştır.

Sürgünden sonra Talmud bilginleri, daha sonra da Hahamlar, Tevrat dilinin kutsal karakteri üzerinde ısrar etmişlerdir. Çünkü Tanrı, Tora'yı İbranice vermiştir. Bunun için her harfin yüklü olduğu anlamı, çözmek gerekir. Bu tarihten itibaren, ortaçağda kabbalistler tarafından geliştirilecek olan çok sayıda yoruma girilmiştir. Guématria, bunlardan biridir. Buna göre her harfin bir sayı değeri vardır.

İbranice, günümüze kadar durmadan gelişmiş; Yunanca, Latince, Farsça, Arapça ve Avrupa dillerinin katkılarıyla zenginleşmiştir. XIX. yüzyıldaki Yahudi kültür rönesansı Haskala, Yiddish dilinin hakim olduğu Doğu Avrupa Yahudileri arasında İbranice'nin kullanımını yaygınlaştırmıştır. XX. yüzyılın başında bir Rus Yahudisi olan Eliezer Ben Yehouda, modern İbraniceyi, Filistinlilerin milli dinî olarak empoze etmeye muvaffak olmuştur.

İBRANİCE ANSİKLOPEDİ: İbranice olarak yayınlanan kültür ansiklopedisidir. Yahudiliğin tarihi ve bugünkü durumu hakkında bilgi vermektedir. 1947 yılında yayınlanmaya başlayan ansiklopedinin 1975 yılında 25. cildi yayınlanmıştır. Bugün *Encyclopedia Hebraica* 33 cilttir.

Bu ansiklopedi, Yahudiliğin tarihsel, dinsel ve kültürel yönlerden gelişimini açıklamaya çalışmaktadır. Bilhassa, Kitab-ı Mukaddes, Sami dilleri, Yahudi biyografileri ile ilgili çok önemli bilgiler vermektedir. Ansiklopedi Judaica veya Jewish Encyclopedia gibi daha sonra İngilizce kalemeye alınan ansiklopedilerin kaynağını "İbranice" yazılmış olan "Encyclopedia Hebraica" teşkil etmektedir.

İBRANİ EDEBİYATI: Sami dil ailesinin içinde İbranilerin dili olan ve Filistin bölgesinde M.Ö. XVIII. yüzyıldan itibaren konuşulan dildir. İbranice M.Ö. III. yüzyıldan itibaren yerini Aramca'ya bırakmıştır. Halk Aramca'yı kullanmakla beraber, İbranice, edebiyat ve din dili olarak kullanılmaya devam etmiştir. İbranice Yahudi tarihinde belli dönemler geçirmiştir. 1) **Klâsik İbranice:** Tora metinlerinin yazıldığı İbranicedir. Tora'nın büyük bir kısmı bu İbranice ile yazılmıştır. 2) **Mişna İbranicesi:** Talmud'un metin kısmı olan Mişna, sözlü gelenekten yazıya, M.S. 150-200 yılları arasında Yahuda Ha-Nasi tarafından geçirilmiştir. Talmud'un metin kısmının yazıldığı İbranice, genelde Talmud akademilerinde kullanılmıştır. 3) **Hıristiyanlık çağında kullanılan İbranice:** Yunan, Arapça, İspanyolca ve diğer dillerden birçok kelime ihtiva etmektedir. 4) **Çağdaş İbranice:** Eski Ahidin dili ile yakından alakalı olan İbranicedir. Bu dil, bugün İsrailde geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bugünkü İbranice'de de, Akad, Sümer ve Arap dillerinden kelimeler görülmektedir. Tevrat diline dayanan çağdaş İbranice, aynı zamanda yazı dili ile konuşma dilini beraber götürmeye yönelmiştir. Çağdaş İbranice, Avrupa Yahudileri olan AŞKENAZİ'lerin dilinden ziyade; Doğu dünyası Yahudileri olan SEFERADİ yahudilerinin dilini yansıtmaktadır. İbranice, Arap alfabesi gibi sağdan sola yazılmaktadır. Yirmi iki harften oluşmaktadır.

Tarihte görülen İbrani Edebiyatı, birçok dildeki çalışmaları içine almaktadır. Yunanca, Arapça, İspanyol Yahudicesi (LADİNO), Avrupa İbranicesi YİDİŞ dillerindeki tüm çalışmalar, İbrani edebiyatını

meydana getirmektedir. İbrani edebiyatı, dünyanın en eski yazılı ve sözlü edebiyatlarından birini teşkil eder. Yahudi edebiyatının en eski örneklerini TANAHK yani Eski Ahidin, Tora, Nebiler ve kitaplardan oluşan metinleri meydana getirmektedir. Bunun dışında yüzyılları içine alan şifahi edebiyat olan MİŞNA edebiyatı da Yahudi edebiyatını ciddi şekilde zenginleştirmektedir. M.S. II. yüzyılda yazıya geçirilen bu edebiyat MİŞNA denilen metnin meydana gelmesini sağlamıştır. Mişna üzerinde çalışanlara Tannaimler dendi. Bu ana metin üzerinde Babil ve Kudüs'te kurulan iki önemli bölgede iki Talmud gelişmiştir. Babilde, Babil Talmudu; Kudüste Kudüs Talmudu. Her iki Talmud, çok önemli Talmud akademilerinde, geliştirilmiştir ve her iki Talmud akademisinde de çok önemli Talmud âlimleri yetişmiştir. Bunlara Amoraïm denmiştir. Talmud Eğitim Merkezlerindeki başkanlara da Gaonim denmiştir. Talmud'un metni olan Mişna üzerinde yapılan bu yorum çalışmaları, daha sonra Talmud'u meydana getiren çalışmaları ortaya çıkarmıştır. Bu okulların gelişmesinde en önemli isimlerden birisi Hillel'dir. Milâdi I. asırda çok önemli bir şöhrete sahip olmuştur. Yahudi sözlü edebiyatının yazıya geçmiş şekli olan MİŞNA iki önemli konuyu ihtiva ediyordu: Birincisi, HALAHA'dır. Yahudi dini, hukuki ve itikadi konularını ihtiva eder. İkincisi HAGGADA'dır. Bu da Yahudi tarihini, kıssalarını ve mitolojilerini içerir. Her iki gruptaki Mişna metnini yorumlayanlar Talmud'u yani Gemarayı (tamamlamak) meydana getirmişlerdir. Mişna üzerinde yapılan yorum çalışmaları iki önemli bölgedeki okullarda sürdü-

rülmüştür. Belli başlı Talmud okulları şunlardır: 1. Filistinde: Cesarée, Sephoris, Tibériade ve oucha. 2. Babil'de: Nehardea, Soura, Pumbeditha.

Yahudi edebiyatı tarihinde XIII. yüzyılda İspanya'da yetişen Musa b. Meymun (İbn Meymun) önemli bir yer tutmaktadır. Musa b. Meymun, Tevrat'ı yeniden yorumlamış ve Yahudi itikadını düzenlemiştir. Meşhur eseri olan Delâletü'l-Hairin (şaşıranların kılavuzu) çok önce Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu eseri ülkemizde Prof. Dr. Hüseyin Atay, Arapça olarak yayınlamıştır.

Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde de Tevrat ve Talmud çalışmaları devam etmiştir. Bu alanda Troyes'li RAŞHİ'yi (Rabbi Şlomo Yitshaki), Safad'da Yasef bin Efraim Karo'yu anabiliriz. Bu çalışmalar 12-17. asırlar arasında devam etmiştir. Yine Almanya'da Mendelssohn'un başlattığı kültür hareketini de burada zikretmek yerinde olacaktır. Tora, Almancaya çevrildi. Haskala, bir Yahudi aydınlanma hareketini başlattı. Mendelssohn'un çalışmaları, Polonya ve Rusya'daki Yahudileri etkilemiştir. Haskala, bir Yahudi aydınlanma hareketini ortaya çıkardı. Bu hareket sonucu Avrupa'da, İbranice çok önemli edebiyat ürünleri ortaya çıktı.

XIX. yüzyılın sonuna doğru, İbrani edebiyatının merkez üssü yeniden Filistin'e kaydı. Burada Eliezer ben Yehuda, çok önemli rol oynadı. Filistin'de İbrani edebiyatı hayranları çoğaldı. Asher Barash gibi İbrani yazarlar, Filistin'e ilk yerleşenlerin mücadelelerini işlediler. 1966'da Nobel Edebiyat ödülünü "Bir Gecelik Misafir" (1966-1967) adlı iki ciltlik romanı ile Shmuel Yosef Agnon kazandı.

Bugün İsrail Milli Eğitim ve Kültür Bakanlıkları, İbrani Edebiyatının gelişmesi için her türlü çabayı göstermektedirler. İbranice çok güzel klâsik eserler yayınlanmakta ve yeni İbranice'ye aktarılmaktadır.

İGVA (Tentation): Bir işin yapılması veya yapılmaması için muayyen saiklerin cazibesi altında içten veya dıştan yapılan tahrike igva denir. İgvanın dindeki kabulüne göre bu saikler, genel olarak bir hataya sürükler. Ancak onlar sadece bir denemeden ibarettir. Hz. Havva olayında olduğu gibi, İgva'yı icra eden Şeytandır. Hz. İbrahim'in, Ey-yûb'un, çöldeki İsa-Mesih'in olaylarında olduğu gibi; Şeytan'a bu imkânı veren Allah'tır (Bk. Matta, IV, Markos I). Yine kutsal kitapta Tanrısal plana kurtuluş uygun olmasa da insanın Allah'tan bir takım âlâmetleri veya ihşanları yalvararak istemesi de Allah'ı bir nevi denemesi olarak zikredilmiştir. Zevke, zenginliğe, iktidara doymayan insan istekleri, igvanın kaynağını teşkil eder. Dünya istekleri (şehvet), geçici bir nimetin cazibesine kapılır, fakat uzak olan daha yüce nimeti terkeder. Ona karşı konulabilirse, igva bizatihî kötü bir şey olmaktan çıkar. Çünkü o, faziletle beraber bulunabilir. Zühd ve dua, ona karşı savaşta insanın en iyi yardımcısıdır.

İslâmiyette buna vesvese de denmektedir. Vesvesenin şeytandan kaynaklanması, İslâmın temel düşüncelerinden biridir. İslâma göre insanın kendini, şeytanın igvasından koruması gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'in Nas, ve Felâk sureleri şeytanî vesveseye, hile ve desisesine karşı bir korunma duasıdır.

İHVANÜ'S-SAFA HAREKETİ: "Sâfa kardeşler" hareketi, İslâm dünyasında görülen çok önemli bir fikir ve ideoloji grubudur. X. yüzyılda Basra'da İsmâ-iliye cemaatına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Felsefe ve mistik boyutlu bir harekettir. Hareketin belli başlı simaları, Ebu Süleyman el-Busti, Ebu'l-Hasan ez-Zencani, Ebu Ahmed el-Mihrecani ve Zeyd b. Rifa'dır.

İhvanu's-Safa'nın hedefi, evrensel kültür mirasını, İslâmî çerçevede yeniden yorumlamaktır. Böylece İslâm felsefesinin gelişimini sağlamaktır. İhvanu's-Safa hareketi, fanatizme karşı savaş açarak, bugüne kadar yazılan bütün kitaplardan istifade etmeye ve hür düşüncüyü geliştirmeye yönelmiştir. Bunu gerçekleştirebilmek için, her düşünceye, dine, kültüre ve geleceğe hoşgörü ile yaklaşmıştır. Bunun için İhvanu's-Safacılar, Yunan felsefesinin önemli simalarına olduğu kadar, peygamberlere de önem vermişlerdir. Hind ve İran kültürlerindeki hikmet felsefesine eğilmişler, Yahudi ve Hıristiyan mistik anlayışından yararlanmışlardır.

İhvanu's-Safa ekolü, düşüncelerini destekler mahiyette, bir dizi eser meydana getirmişlerdir. Bu eserler, "İhvanu's-Safa Risaleleri" adı ile anılmışlardır. Bu risaleler, genelde o dönemin bir "Bilimler Ansiklopedisini" meydana getirirler. İhvanu's-Safa hareketi o dönemde İslâm dünyasını derinden etkilemiştir. İhvanu's-Safa risaleleri belli başlı dört kısımdan oluşmaktadır: **I. Kısımda**, edebiyat, matematik ve mantığa tahsis edilen on dört risale vardır. Bu bölümde, sayılar, geometri, müzik, güzel sanatlar, ahlâk ve mantık konuları işlenmiştir. **II. Kısımda**, tabiat ilimleri ve psikoloji işlenmektedir.

Bu bölümde on yedi risale vardır. Botanik, hayat ve ölüm, zevk ve acı, ruhun yeniden bedenleşmesi (Tenasuh), insan bilgisinin özellikleri, dillerin farklılığı gibi konular ele alınmaktadır. **III. Kısımda ise**, on risaleden oluşur. Bu bölümde metafizik konular işlenmektedir. Aşk ve akıl, bu kısımda ele alınan ana konulardır. **IV. Kısımda**, hukuk, ilâhiyat, astroloji ve mistik konular işlenir. Bu kısımda on risale vardır. Ahlakî ve ruhî temizlenme yolları ve bunların metodları burada ele alınmıştır. Yine, Melekler, Cinler, Şeytan, Peygamberlik, egemenlik sistemleri büyü ve tılsım bu bölümün temel konularıdır.

Risaletü'l-Camia adıyla anılan risale genel bilgileri ihtiva eder.

İhvanu's-Safa hareketinin yapmaya çalıştığı en önemli kültürel faaliyet, Yunan düşüncesi ve İslâm dışı kültürlerle İslâm kültürünü birlikte sunmak ve hoşgörülü bir toplumsal yapı meydana getirmektir.

İKON (Icone): Dar manâda ikon, tahta panonun üzerine yapılmış bir resmi ifade eder. Bu ikon bir bayram vesilesiyle Kilisede teşhir edilir veya kilisenin duvarları üzerinde ve bilhassa kilisenin ikonostase bölümünde sürekli olarak bulundurulur. Bir evde de "Yüksek bir köşeye" konmuş olan ikonlar, ailenin mihrabını teşkil eder. Fakat bir kilise, tüm mimarisiyle, fayanslarıyla, fresk-leriyle dev gibi bir ikonu meydana getirir. **VII. Genel Konsil (787) "Kutsal resimlere"** veya "İkonlara" saygıyı kesin olarak kabul etmiştir. Bu saygı, bir tapınma değildir; sadece tapınmaya bir vasıta. Zira ikon, daima aslını yansıtır. Yani o, direkt veya endirekt "ikonlar ikonu" İsa'yı temsil eder.

VII. Genel Konsil (787) ve 1667 Moskova Konsili, tanrısal derinliğin kaynağı olarak babanın tasvirini yasak etmiştir. Ancak İsa tasvir edilebilir ve edilmelidir de. Çünkü İsa, sadece tanrısal kelâm değil, aynı zamanda babanın aynı cevherinin bir suretidir. Görünmez olan baba, onda maddeyi kutsallaştırarak görünür hale gelmiştir. Yahudi – Hıristiyanlığa göre, Allah'ın şeklinde yaratılmış olan insan, İsa'da ve Kutsal Ruh'ta tam bir benzerlik, yani gerçek çehresini bulunmaktadır. Tanrılaşma konusunda Ortodox mistik geleneği açıklayan ikonun, telkin ettiği ebedilik çehresi işte budur (Orada kulaklar ve ağızlar incelenmiş ve içe kıvrılmış, alın genişlemiş ve parlamış yüz, büsbütün göz haline gelmiş, yani tamamen şeffaflaşmıştır. Tasvir, daima cepheden yapılmıştır. İşte bütün bunlar, saf dua ve saf kabul haline gelmiş bir varlığı göstermektedir).

Böylece İkon, tanrısal güzelliğin sırrı haline gelmiş, kutlu bir şahsiyetin varlığını ortaya çıkarmıştır. Ortodoksluğa göre ikon, âyin'in tamamlayıcı bir kısmını teşkil eder. İkonun ressamı ise, gerçek bir görev icra eder. Sert kurallar, bayramların anlamını ve tasvir edilmiş yüzlerin hürriyetini korurlar. Fakat ressamın onları kullanmadaki hürriyeti sınırsızdır.

Son asırlardaki büyük bir gerilemeden sonra ikon sanatı bugün, bir Rönesans dönemi yaşamaktadır. Bizans kilisesi bünyesinde kendini gösteren ikonoklast hareket, bir asra yakın bir mücadele dönemi oluşturmuştur. Hatta bu konu, Doğu ve Batı kiliselerinin arasını açmıştır. Ancak VII. genel konsil olan 787 İznik konsilinde ikon konusu kabul edilmiştir.

Bundan böyle Doğu ve Batı kiliselerine ikonlar yeniden konulmaya başlamıştır.

İKONOKLAZM (İconoclasme): Bu kelime, Resim ve Kırmak kelimelerinden meydana gelmiştir. Kelime anlâmi, Resim Kırmak veya Put-kırmak demektir. İkonoklazm, VIII. ve IX. asırlarda ortaya çıkan Bizans kökenli bir harekettir. Bu hareket, azizlerin resmini kullanmayı ve onlara kültü reddediyordu. Bu hareketin kökeni Yahudi (Çıkış: XX/4-5) ve İslâmi (Kuran III/43, VII/133-134; XX/96; XXII/31, XXV/3-4) doktrinlerden kaynaklanıyordu. Ayrıca bu harekete, mutezilî Nesturî fırkası da destek veriyordu. Çünkü Nesturiler, İsa'nın Tanrısal ve beşerî tabiatlarının ayrı olduğunu ileri sürüyorlardı. Diğer yandan, monofizit Hıristiyanlar da İsa'nın bir tek tabiatla yutulduğunu ileri sürüyorlardı. Bu noktadan, ikonoklazm hareketi, kristolojik tartışmaların bir devamı olarak görülmektedir. Bu kristolojik tartışmalar, Roma imparatorluğunun Doğu eyaletlerini harekete geçirmiştir.

Aslında ikonoklazm hareketinde İslâm'ın tesiri düşünülebilir. Çünkü ilk defa Doğu Bizans'ta kendini göstermiştir. İsa'riya Hanedanlığı (Bozkır hanedanlığı) İslâm tehdidi ile karşı karşıya bulunduğu zaman bu fikirlere sahip olunmuştur. Bu hanedanlığın yöneticileri ikonoklazm hareketinin, putperestlikten farksız olan dinî pratikleri kökünden yok edeceğine inanıyorlardı. Bozkırlı III. Léon (İsaurien) (717-741) putkıran hareketini böylece başlatmıştı. Çünkü III. Léon, monofizit Hıristiyanlığı ve İslâmı çok iyi biliyordu.

Yine Suriye'de ve Mısır'da sanatkarlar genelde geometrik hatları ağaç ve hayvan resimlerini tercih ederlerken; Bizans'ta,

klâsik Heleni örnek olarak sanatkârlar, insan figürlerini tercih ediyorlardı.

Bizans'ta ilk putkırın hareketi 724 yılından itibaren kendini göstermeye başlamıştır. III. Léon, resimler aleyhinde konuşmaya başlamış ve onların tahribini emretmiştir. Piskoposlar buna tepki göstermiş ve Papa II. Grégoir (715-731), III. Léon'u aforoz etmiştir. Buna karşılık III. Léon, senatoyu toplamıştır. Fakat Papa, bu senatonun kararlarını reddetmiştir. Doğuda, imparatorun resme karşı yayınladığı kararlar uygulanmıştır. Sadece Haç resmine dokunulmamıştır.

Papa III. Grégoire (731-741) ise, 731'de Romen konsilinde, resim karşıtlarını kınamış ve ikonlara kültü kabul etmiştir.

III. Léon'un oğlu V. Constantin, 28 Ağustos 753'de Hiéria'da büyük bir pispokoslar toplantısı yapmış ve resim yasağını duyurmuştur. Bu konsilde resimlere yapılan kült, putperestlikle aynı kabul edilmiştir. Yine burada, bizzat İsa'nın resmi bile yasaklanmıştır.

V. Constantin'in oğlu IV. Léon da bir putkırandı. Karısı İRENE ise resimlere saygı gösteriyordu. 780'de IV. Léon ölünce, karısı İRENE, putkırın hareketine son vermeye çalışmıştır. Papa'nın ve Melkit patriklerinin de desteğiyle VII. genel konsilin toplanması için çalışmalar yapılmış ancak konsil 787'de İznikte toplanabilmiştir. Bu konsilin son oturumu, İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Konsilde put-kırın hareketi, lanetlenmiş, kiliseler birliği tesis edilmiştir. Böylece, resimlere kült kabul edilmiştir.

Ancak VII. konsilin put-kırın hareketi lanetlemesi, put-kırın harekete son vermemiştir. Put-kırın hareket, VI. Constantin zamanında yeniden ortaya

çıkmıştır. Çünkü, VI. Constantin, metresi Théodote ile nikahsız yaşamak için putkıranlardan bir destek aramaya yönelmiştir. İréne iktidarı 792-801'de yeniden ele geçirmiştir. Daha sonra tahta geçen Bizans imparatorları Théophile kadar (829-842) ikonlara sempati göstermişler veya ılımlı davranmışlardır. Sadece Ermeni V. Léon, (813-820), resim taraftarlarına zulmetmiştir. Put-kırın hareketinin bu ikinci dönemi, fazla sert geçmemiştir. Resim taraftarları bu dönemle övünmedirler.

Théophile'in ölümü ile put-kırın hareket sona ermiştir. Özellikle karısı, Théodara, Ortodoksluğun artan gücünün farkındaydı. Bu Ortodoks çevre (burada Ortodoks kelimesi gerçek Hıristiyanlık anlamında kullanılmıştır.) Put-kırınları ekarte etmiş, böylece de Bizans kendi ruhunu yeniden bulmuştur.

İKONOSTASE: Doğu kiliselerinde, ayin esnasında rahipleri halktan ayıran bölme-ye verilen addır. Etimolojik olarak İkonostase, ikon taşıyan yerdir. İkonostase'in tarihi, VIII. asra dayanmaktadır. Bu bölme, putkırın hareketine karşı kazanılan zaferin bir çeşit yüceltilmesi olarak ortaya çıkmıştır.

İLÂHİYAT (THEOLOGİE): Tanrıbilim olarak bilinen ilâhiyatın kökenleri Yunan felsefesine kadar inmektedir. Yunanca THEOS, Tanrı demektir. Logie, bilim anlamına gelmektedir. İkisi birlikte "Tanrı Bilim" anlamına gelmektedir. İlâhiyat, Tanrı, insan ve âlem ilişkisini dinî ve akli bazda işleyen bir bilimdir. İlâhiyatta, kelâm ağırlıklı değil; din felsefesi ağırlıklı bir yaklaşım söz konusudur. İlâhiyat teryimi, batıda genel kabul görmüş bir kav-

ram olarak önce Hıristiyanlığa dayandırılmıştır. Bütün dinlerde, özellikle Yahudilik ve İslâmiyette de ilâhiyatla ilgili çalışmalar bir hayli çoktur. Fakat İslâm bilimlerinde ilâhiyatla ilgili çalışmalar daha çok savunmacı bir yol izleyen kelâm çalışmalarına tahsis edilmiştir. Halbuki ilâhiyat, dini, daha çok akılla temellendirmeye çalışma faaliyeti olarak dikkat çeker. Bu konuda Farabi, İbni Sina, Gazali ve İbni Rüşd'ün çalışmaları "ilâhiyat" formasyonu içinde ele alınabilir.

Batıdaki ilâhiyat kavramı köklerini Yunan felsefesinde bulur. Eflatun ve Aristo'nun çalışmalarında, mitolojide ilâhiyatın izleri görülür. Eski Yunanda ilâhiyat, inanç ve ibadetle ilgili bilgilerin, Tanrı ile bağlantı kurularak anlatılması olayıdır.

Batı dünyasında ilâhiyat, daha çok Hıristiyanlıkla içiçe anlatılmaya çalışılmıştır. Hıristiyanlığın tutarlı bir mantıksal düzen içinde sunulması şeklinde ifade edilmiştir. Bu, bir nevi Hıristiyan Din felsefesi olarak kendini göstermiştir. Bugün Batı dünyasındaki ilâhiyat çalışmaları, daha farklı bir boyutta gelişmektedir. İlâhiyat çalışmalarının Din felsefesi, Din psikolojisi, Dinler Tarihi, Din Sosyolojisi, Din fenomenolojisi boyutu içinde genel ve özel çalışmalarla geliştirilmeye çalışılması dikkat çekicidir.

Ancak ilâhiyat sadece Hıristiyanlıkla ilgili değil, diğer dinlerle ilgili çalışmalarda ihtiva eder: Bu açıdan Dinler Tarihi ile sıkı bir ilişki içine girer. İlâhiyatla felsefe arasındaki yakınlık, akla verdikleri değerle yatmaktadır. Bunun için ilâhiyatla felsefe arasında birçok konu müşterektir. Genel felsefenin çizgisi, felsefî konuları, din dışı bir düzlemde akılla çözmeye çalışmasıdır.

İlâhiyat ise, dinî konuları, akılla temellendirme hareketidir. İlâhiyatın ele aldığı konuları, Tanrı, günah, ahiret, kulluk, insanın yaratılış amacı, özlem gibi başlıklar altında belirtebiliriz. Ancak ilâhiyat, sadece bunlarla ilgilenmez; başka birçok günlük proplemle de meşgul olur.

İlâhiyatın amacı, dinin bütün öğretilerini kapsayan bir takım normatif kurallar geliştirmektir. İnsanın yaratılış nedenini, dine dayalı yorumlayarak, insanı zihnen ve ruhen tatmin etmektir.

İlâhiyat, bütün bu çalışmaları yaparken, çağımızın ilimlerinden de yararlanmayı kendisine prensip edinmiştir. Bugün Batı dünyasında, İslâm dünyasında ve hatta güney-doğu Asyada birçok ilâhiyat fakültelerinde "ilâhiyat" üzerinde ciddi çalışmalar yapılmaktadır.

İLYA (ELİYAHU): İlyâ'nın M.Ö. IX. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. İsrail Peygamberlerindedir. İsrail halkının, Kenan Tanrısı BAAL ile ilgili kültlere eğilmesiyle meydana gelen yozlaşmaya karşı savaş açan önemli bir şahsiyettir. İlyada Yahudilikte monoteizmin yerleşmesi için mücadele etmiş, ahlâk ve Tora inancının yerleşmesine çalışmıştır.

Yahudi-Hıristiyan inanışına göre, İlyâ Kral Ahab döneminde yaşamıştır. Bu dönemde Ahab'ın karısı İZEBEL, Tanrı YEHOVA yerine BAAL kültürünü yerleştirmeye çalışmıştır. İlyâ, bunun cezasını kuraklıkla ödetmiştir. Kral Ahab, KARMEL dağında peygamberleri toplar. Bunu gören İlyâ, bütün kavme şöyle der: "Eğer YEHOVA, Allah ise, onun ardınca yürüyün. Ve Eğer BAAL ise, onun ardınca yürüyün. "Ancak topluluk ona cevap vermemiştir. Bunun üzerine İlyâ şöyle

demıştır: “Rabbin Peygamberi olarak ben, yalnız ben kaldım. Fakat Baal’ın peygamberleri dört yüz elli kişidirler” (I. Krallar 18/16-22). İlyâ, tevhid mücadelesini bütün şiddeti ile sürdürmüştür. “**Sonunda İlyâ, Rabbin elinin üzerinde olduğunu göstermiş ve yağmur yağarak kıtlık yok olmuştur**” (I. Krallar 18/41-46).

Görüldüğü gibi, Yahudilikte İlyâ’nın çok önemli bir yeri vardır. İlyâ, sadece Yahudi geleneğinde değil, Hıristiyan zühdünde de önemli bir yer tutmaktadır. 20 Temmuz günü ona tahsis edilmiş bir kült vardır. Bu bayram, KARMELEL dağında yapılmaktadır. Bu külte, Hıristiyanlar da çok önem vermektedirler. Bu kült gününde yakın-doğudaki bütün Hıristiyan tarikatleri buraya gelerek hacı olmaktadır. Bu külte, bütün din mensupları katılmaktadır. Bunların arasında Yahudiler, Hıristiyanlar, Dürziler ve hatta Müslümanlar da bulunmaktadır. Buraya gelen hacılar, iki yeri ziyaret ederler: **Birincisi**, İlyâ’nın mağarasıdır. Bugün bu mağarada “**Karmel Rahiplerinin**” manastırı vardır. **İkincisi**, Karmel dağının tepesindeki kurban yeridir.

İlyâ konusunda Tanah da ve İncillerde ve her iki dinin geleneğinde çok zengin bilgi vardır. Özellikle Tanah’ın I. ve II. Krallar kitabında, İlyâ’dan çok sık bahsedilmektedir. İnciller’de ise, Markos: XV/33; Luka: I/17; Matta’da XVII/10-13’de bilgi verilmektedir.

İslâmiyette İlyâ olarak bilinen İlyâ hakkında bilgi verilmektedir. Allahın Peygamberlik verdiği kişilerden birisi olarak gösterilen İlyâ (a.s.) “Millette (Allah’a karşı gelmekten) sakınmazmısınız? Yaratınların en iyisi olan, sizin de Rabbiniz, sizden önce gelen atalarınızın da Rabbi

olan Allah’ı bırakıp da Ba’le mi taparsınız? demmişti) (es-Saffat: 124-126). Ancak kavmi, İlyâs’ı yalanladı. Kavminden çok azı hariç, hepsi cehennemi hak etmişlerdir (es-Saffat: 127-128).

Kur’an-ı Kerim’de İlyâsın tavrı övülür: “ve sonra gelenler içinde kendisine bir ün bıraktık. “**İlyâs’a selâm**” dedik buyrulur (Saffât: 129-130).

İMAMİYE: İslâm mezhepleri tarihinde Şiiliğin büyük bir kesimini temsil eden mezheptir. Bu mezhebe on iki imamcılık, Caferilik gibi isimler de verilmektedir. Caferi mezhebi olarak bilinen İmamiye’nin mensuplarının büyük bir çoğunluğu İRAN’da yaşamaktadır. Hümeyni’nin kurduğu İran İslâm cumhuriyetide temelde İmamiye inancına dayanmaktadır. Özellikle on iki imama çok değer ve önem verdikleri için Caferiyye mezhebinde imam, ilâhi vahiyle veya vasiyetle belirlenmiştir. İmamiye Hz. Ali’yi birinci imam olarak kabul etmektedir. Ondan sonra gelen her imam, birbirini takip etmiştir. Aslında Cafer Sâdık’ın fikhî içtihadlarına dayanan imamiye, amelde pratik olarak Caferi Sâdık’a dayandığı halde; imanda imamlara çok önemli yer verdiği içinde İmamiye adını almıştır.

İmamiye’ye göre Hz. Muhammed (A.S.), imamlığı, Hz. Ali’ye bırakmıştır. Ondan sonra imamlık, Hz. Hasan ve Hüseyin’e geçmiştir. Daha sonra Hüseyin’in oğlu Ali Zeyne’l-Abidin (öl: 713) imam olmuştur. Daha sonra, Ali Zeyne’l-Abi-din’in oğlu Zeyd’i imam kabul edenler Zeydiyye mezhebinin meydana getirmişlerdir. Zeydin muhalifleri ise kardeşi, Muhammed el-Bakır’ı (öl: 733), ondan sonra da

onun oğlu Cafer Sadık'ı (öl: 766) beşinci ve altıncı imam olarak kabul etmişlerdir. Cafer Sadık'tan sonra onun oğlu İsmâil'i imam kabul edenler, İsmailiye mezhebinin teşekkülünü hazırlamışlardır. Diğer oğlu Musa el-Kazım'ı (öl: 799) İmam kabul edenler ise, imamiyenin teşekkülünü hazırladılar. Bunlar, Musa Kazım'ı yedinci imam olarak kabul ederler. XVI. ve XVII. yüzyılda İran'da egemen olan Safevî hanedanlığı, resmen İmamiyeyi devletin dinî olarak kabul etmiştir.

İmamiye, yedinci imam Musa Kazım'dan sonra şu imamları kabul etmektedir:

8. Ali Rıza (öl: 818)

9. Muhammed et-Taki (öl: 835)

10. Ali en-Naki (öl: 868)

11. Hasan el-Askerî (öl: 873)

12. Muhammed el-Mehdi.

İmamiye'ye göre on ikinci imam kayıp olmuştur, hayattadır. Dünyanın sonunda, kıyamet kopmadan dünyada yeniden görünecek ve adaletle dünyayı yönetecektir. On ikinci imamın kaybolması ile, İmamiye mensuplarının yönetimi arasında meydana gelen boşluğu, dört vekil, (Nuvvab-ı Erbaa) on ikinci imam adına yürüterek doldurmuştur. Bu naiplik dönemi, 940 yılına kadar devam etmiştir. Daha sonra, on ikinci imam adına, müçtehitler karar vermişlerdir. Müçtehidin velayeti mutlak ve evrenseldir. Şeriatin uygulanması ve sosyal problemlerin çözümü ile doğrudan sorumludur. O, on ikinci imam adına hüküm verir. Bunun için herkesin ona itaati şarttır. On ikinci imam adına hüküm verecek müçtehitlerin yukarıdan aşağıya dereceleri şöyledir:

1- Ayetullahi'l-Uzma (Büyük Ayetullah)

2- Ayetullah (Allahın işareti)

3- Huccetü'l-İslâm (İslamın kanıtı)

İmamiye İslâm dininin, tevhid, Nübüvvet, imamet, ahirete iman ve adaletten müteşekkil olduğunu ileri sürer. Ehl-i sünnetle İmamiye arasındaki belli başlı farklar şunlardır:

1- Allahın sıfatları, onun özüyle aynıdır diyerek, Mutezileye yaklaşır ve Ehl-i sünnetten ayrılırlar.

2- Kur'anın mahlûk olduğuna inanırlar.

3- Allahın, ahirette görülemeyeceğini savunarak, Ehl-i sünnetten ayrılırlar.

4- İmamlığı, dinin temellerine yerleştirerek, ehl-i sünnetten ayrılırlar.

5- İmamiye, on iki imamın masum olduğunu savunmuştur. Ehl-i sünnet ise böyle bir inancı kabul etmez.

6- İmamiye, İslâm dininin dört kaynağına inanır: Kur'an, sünnet, icma ve akl. Sünnet konusunda, Ehl-i sünnet bütün sahabilerin Resülüllah'dan yaptıkları nakilleri doğru kabul ettiği halde, İmamiye, imamlar tarafından gelen hadisleri doğru kabul eder.

7- İmamiye, Mut'a nikahının geçerli olduğuna inanır, ehl-i sünnet ise bunu geçerli görmez.

8- On ikinci imamın geleceğini beklerler. Ehl-i sünnet ise böyle bir inancı reddeder.

İMHOTEP (İmouthes): M.Ö. 27. yüzyılda Mısır'da yaşadığına inanılan bilge bir kişidir. Mısır'ın üçüncü sülalesinin ikinci Firavunu Cocer'in (M.Ö. 2686-2613) vezirliğini yapmıştır. Daha sonra yüceltilmiş, Yunan Tanrılarından ASKLE-PİOS'la aynı derecede görülmüştür. Yukarı Nil kıyısındaki ilk IDFU tapınağının mimarı sayılan İMHOTEP'in MEMFİS kentindeki SAKKARA metropolünde inşa edilen basamaklı piramidi tasarlayarak, eski krallı-

ğı (M.Ö. 2686-2160) başlattığı kabul edilir. En eski yontma taş abidesi olarak kabul edilen bu pramit, altı basamaktan oluşur. İmhotep'in, döneminin en büyük dehası olarak kazandığı ün, saraydaki konumu, katip olarak gördüğü eğitim ve ölümünden yalnızca yüzyıl sonra yarı Tanrı düzeyine yükselmesi, çok yetenekli bir doktor olduğunu gösterir. İmhotep, M.Ö. 525'te Perslerin, Mısır'ı ele geçirmesinden sonra Tanrı olarak kabul edilmiş ve Menfis Tanrılar panteonunda önemli bir yere gelmiştir. Üçlü Tanrılar panteonunda Ptah, kainatın yaratıcısı; Sehmet, savaş ve salgın hastalık Tanrısı olarak kabul ediliyordu. İmhotep kültürü, Yunan ve Roma dönemlerinde de devam etmiştir. Nil'de bulunan File adasında İmhotep adına yapılan tapınaklar, kendisinden şifa bekleyen hastalarla dolup taşıyordu.

İNAN, ABDULKADİR (1889-1976): Aslen Başkırdaş'lı olan İnan, Troysk'da öğrenimini tamamlamıştır. Türk folkloru ile yakından ilgilenmiştir. Başkirt bağımsızlık mücadelesine katılmış ve Türkistan da bağımsızlık mücadelesi veren komiteyle ilişki kurmuş, Zeki Velidi Togan ile birlikte, İran ve Afganistan'a, oradan da Hindistan'a ve Avrupa'ya geçmişlerdir. Daha sonra Türkiye'ye gelerek çalışmalarını Türkiyat Enstitüsü'nde sürdürmüştür. Erzurum ve Hasan Kale'de folklor çalışması yapmış ve bu çalışmalarını "Birinci İlmî Seyahata Ait Rapor-1930" ismiyle yayınlamıştır.

Abdülkadir İnan, Atatürk'ün dil konusunda yaptığı toplantılara katılmıştır. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya fakültesinde profesör olarak ders vermiştir (1935-1944). Bu fakültede verdiği Doğu

Türk lehçeleri, Orhun ve Yenisey abideleri konularındaki derslerini "Türkoloji Ders Hulasaları-1936" ismiyle yayınladı. Güneş Dil teorisi, konusunda da çalışmalar yaptı. Bu konudaki çalışmalarını da "Güneş-Dil Teorisi Üzerine Ders Notları-1936" ismiyle yayınladı. 1944'de profesörlüğü kaldırılarak tercüman, okutman, öğretim görevlisi gibi ünvanlarla 1955 kadar Dil Tarihteki derslerine devam etti.

Abdülkadir İnan, Türk Dil Kurumu'nda, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda müşavir üye olarak görev yapmıştır. 1964'den sonrada Türk Kültürü Araştırma Enstitüsünde uzman olarak çalışmıştır.

Abdülkadir İnan'ın Dinler Tarihi konusunda eski Türk Dini, Türk Destanları, Hurafeler ve Kur'an çevirileri konularında çalışmaları olmuştur. Abdülkadir İnan'ın çalışmalarına merhum Prof. Dr. Hikmet Tanyu hocamız çok büyük destek vermiştir. Bu eserlerin tashihinde bizzat yardımı olmuştur. Dinler Tarihi konusundaki başlıca eserleri şunlardır:

- 1- Tarihte ve Bugün Şamanizm, 1954. Bu eserdeki bazı görüşleri, Hikmet Tanyu hocamızın telkinleriyle düzeltilmiş ve son baskısı, birinci baskısından farklı yayınlanmıştır.
- 2- Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme-1961.
- 3- Hurafeler ve Menşeleri-1962
- 4- Makaleler ve İncelemeler-1968.
- 5- Manas Destanı-1972.
- 6- Eski Türk Dini Tarihi-1976. Özellikle bu kitabın tashih ve düzeltmelerinde Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun büyük katkısı olmuştur.

İNANANLAR BİRLİĞİ: 1934'te Sir Francis Younghusband Londrada "World

Congress of Faiths" isimli bir dernek kurmuştur. Onun hedefi, birliğin faktörü olarak dinle vicdanları ve kalpleri etkilemektir. Diplomat ve Keşmir'in yöneticisi olan Younghusband, Tibet'te barışçı bir misyon icra etmiştir. Burada, Tibet Budizmin'in mistik prensiplerinden ilham almıştır. 1939 Temmuz'unda resmen Sorbonne üniversitesine davet edilmiştir. Orada derneğin IV. kongresi yapılmıştır. İkinci dünya harbinin akabinde, Fransa'da bağımsız olarak kurulmuş olan "inanırlar birliğinin" başkanı olan Jaques Bacot ile temas sağlanmıştır. Bu derneğin temelinde Solange Lemaitre, Louis Massignon, Mmes Jaques de pange ve Roger d' Howteville, René Grousset, George salles vardı. Derneğin hedefi, insanın kurtuluşunu ve başarısını, birleşmekte bulan herkesle karşılaşmak ve tanışmaktır.

Dernek mensupları bu birlik için her türlü senkretizmden kaçınılmaktadırlar. Böylece, bütün dinlerin ve kültürlerin aynı davaya hizmet etmesi düşünül-müştür.

İNANMAYANLAR SEKRETERYASI: Bu sekreteryaya II. Vatikan konsilinin çalışmaları sırasında gün ışığına çıkmıştır. Papa VI. Paul, 9 Nisan 1965'de bu sekreteryanın kurulduğunu ilân etmiştir. Sekreteryanın hedefi, Katolik kilisesi ile bu kiliseye ait olmayan insanların ilişkilerini düzenlemektir. Bu konuda 6 Ağustos 1964'de neşredilen **Ecclesiam Suam** yasası kiliseyi üç hedefe yöneltiyordu: **Birincisi**, kilisenin bütün insanlığı kucaklamasıdır. Bu, inançsız, dinsiz ve ateistleri de içine almaktadır. Yani, kilise herkesin kilisesidir. **İkincisi**, Hıristiyan olmayan mü'minlere yönelmesiydi. **Üçüncüsü**, Ka-

tolik olmayan Hıristiyanlardı. Böylece, Hıristiyan toplulukları ile ve Hıristiyan dışı din mensupları ile yeni bir ilişki kurmak amaçlanmıştır. Ayrıca Katolik kilisesi, kendilerinin Ateist olduklarını söyleyenlerle de ilişki kurmaya yönelmiştir. Böylece bu sekreteryaya çift bir görev üstlenmiştir. **Birincisi**, Ateizm fenomenini incelemektir. Bunun için inançsız insanlarla bu planda samimi bir işbirliği gerekli olmaktadır. Bunu yapmak için de, ateizmin köklerini ve şekillerini tasvir etmek, onların durumlarını ciddi şekilde incelemek ve niçin ateist olduklarını araştırmak gerekecektir. Bunun yapılabilmesi için, insan ırkına saygı ve sempati duymak gerekir. Başkasını dinleme arzusu, ilişkileri genişletmek temelini bulma yollarını aramak gerekir.

Sekreteryaya, inançsızlarla, her türlü ateistleri, agnostikleri ve ilgisizleri kastetmektedir. İnanırlarla – inanmayanlar arasındaki karşılaşma, ancak insanın müşterek tabiatına saygı üzerine oturtulmalıdır. Bunun için, aşk, aile, hakikat, adalet, barış, iş ve ilim gibi hayat için gerekli olan konularda dünyayı değiştirmek ve ahenkleştirmek için işbirliğine ihtiyaç vardır. Buna göre diyalog, bir din değiştirme olayı değildir. Diyalog, inançsızlığa ve imana karşılıklı saygıyı daha iyi anlamaya götürür. Bu sekreteryaya, Hıristiyanları, zamanımız insanlarına Hıristiyan mesajını götürmek için teolojik-pastoral düşünceye davet etmektedir.

İnanmayanlar sekreteryası, bir kardinal tarafından yönetilmektedir. Papa'nun etrafındaki piskoposlarla birlikte başkan, toplantılara katılmaktadır. Sekreteryanın milletler arası, bir sekreteryaya olmasına çalış-

şılmaktadır. Yirmibeş kardinal ve psikopos bu sekreteryaya üyedir. Ayrıca kırk danışmanı vardır. Periyodik olarak tam kadro ile toplanmaktadırlar. Üyelerin Roma'da oturma zorunluluğu yoktur. Bu amaçla, Tokyo'da, Mexika'da, Viyana'da, Kampala'da, Abidjan'da toplantılar yapılmıştır. İlk başkan Viyana piskoposu Kardinal König'e, Paris Katolik enstitüsü müd. Mgr Poupard halef olmuştur. 1980 yılında Poupard, Roma'da toplanan Sinodda, Sekreteryanın çalışmaları hakkında bilgi vermiştir:

Bu sekreteryaya Ateizm ve inanmayanlarla diyalog konusunda çok sayıda yayın yapmıştır:

- 1- Foi chrétienne et Marxisme d'Aujaard'hui, 1973.
- 2- Sécularisation en Afrique?-1973.
- 3- L'indifférence Religieuse, 1978.
- 4- Continuité et évolution dans l'Enseignement du Magistère sur Communisme, Socialisme, Marxisme, 1840-1980.
- 5- Science et Foi-1980.
- 6- L'Eglise devant le défi de l'Atheisme Contemporain, 1982.
- 7- Les Croyants au défi d'un Monde Sécularisé, 1983.

İNÂYET (Grâce): İna-yet, mutlak olarak karşılıksız bir lütuf ve bağıştır. İnâyet, süje olarak düşünüldüğü gibi (Allah gibi) obje olarak da (şu veya bu bağış, afv gibi) düşünülebilir.

Fakat inayet teriminin Hıristiyanlıktaki manâsını başka bir şeyle karıştırmamak gerekir. Bu, Hıristiyanlıkta, Allah'ın özel bir lütfuna atfedilebilen bir Kurtuluş amacıyla bir takım iyi işler yapmayı müsait hale getiren süjenin, iç istidadıdır. İlâhiyatçılar, günahın kaybettiği ve töv-

benin iade ettiği insanı kutlulaştıran inayeti, tanrısal bağışta bulduğu için veya bu hareket veya görev açısından geçici tanrısal itişler olan aktüel inayetten ayırmışlardır.

Katolik ilâhiyatına göre, inayetin gerçek neticesi, insanın tabiat üstü bir hale veya tabiat üstü ahlâkî bir aksiyona yükseltmesidir. Basit yaratıkların ulaşamadıkları ve keşif halinde seçkin kişilerde mükemmelleşen tabiat üstülikle; Katolik ilâhiyatı, bizzat Allah'ın tabiatına sırlı bir şekilde iştirakî kasetmiştir. Böyle bir ilâhî inayet, Allah'ın bağışlayıcı aşkından ve insanları günaha kurtaran, onların üzerine ilâhi insanları cezbeden İsa - Mesih'in kendini Çarmih'ta feda etmesiyle kazanılan birtakım liyakatlerden kaynaklanmaktadır. İnayet hayatı, verenle alan arasındaki bir aşk mübadelesinden ibarettir. Bu karşılıklı aşk, insan adına; evrensel bağışlayıcılığı içinde İsa'nın gidişatına benzer bir gidişatı ihtiva eder.

İnsan hürriyeti, ilâhî inâyet ve kaderin lütfu konularında yapılan teolojik tartışmalar, kurtuluşu, sadece çok az bir seçkinler zümresine tahsis etmiş görünüyör. Bu tartışmalardan da bir sonuca varabiliriz: Yani, inâyet, hürriyeti ihlâl etmez; bilakis onu gerekli kılar. Yahut onu, her gerçek aşkta olduğu gibi yaratır. Allah kişiyi, hatası olmadan veya aşkını reddetmedikçe azaba düşürmez.

Bu terimler üzerindeki ince düşünceleri veya itirazları çoğaltmak mümkündür. Mü'minlerin uzlaşmalarının meydana getirdiği güçlükler ne olursa olsun, mü'minler bu iki hakikata iştirak ediyorlar.

İNCİL (Evangile): İncil kelimesi, Yunanca iyi anlamına gelen EU ve haber, mesaj anlamına gelen ANGELİON kelimelerinden meydana gelmiştir. İncil genel olarak evrensel bir aşk kanununda, kurtuluş vadedinde ve Allah'ın saltanatının ümidinde özetlenen İsa – Mesih'in öğretilerine dayanmaktadır. Aslında bu öğreti, Eski Ahid'in öğretileriyle hazırlanmıştır. Tekvin III, 15'te: "O, seni başına saldıracak" cümlesinden başlayarak kadının oğlunun, yılan şeytanın üzerindeki zaferi "**Protévangile**" diye adlandırılan kısa bir pasajda haber verilmiştir. İşte bu pasajda, Kilise babaları, Mesihî inancın köklerini görüyorlar (İlk müjde, günahattan sonra ilk kurtuluş ışığı). Bu öğreti, peygamberler, şiir ve hikmet kitabı yazarlarınca açıklanmıştır (Kırş.: R. Marie; Bultmann et l'interprétation du Nouveau Testament, Paris 1956). O, Yeni Ahit'in diğer kitapları ve ikibin yıldan beri yürürlükte olan bir gelenek tarafından açıklanacak olan dört İncil'de esas olarak ifade edilmiştir.

Bu İncillerden üçü "**Synoptique'ler**" (Mukayeseli İnciller) olarak adlandırılmıştır. Çünkü onların metinleri aynı paraleldedir. Benzer metinlerin her biri aynı bakışı ihtiva eder. Benzerlikleri ve benzezmelikleri ihtiva eden bu parçalar arasındaki yakınlık, İncil yorumlarının en büyük problemlerinden birini teşkil eder.

Yorum ve Matematik: Bugün, İncil metni, tarihçiler tarafından LUKA ve MATTA'nın kendi üsluplarıyla, kendi muhtelari için açıklamış oldukları 107 pasajın müşterek kaynağının, Petrus'un (Pierre) talebesi MARKOS'un İncili olduğu, isbat edilmiş benziyor. Matta ve Luka'da paralel olan diğer metinlerin büyük bir kıs-

mı ise, kaynak olarak adlandırılan ve başlangıçtan beri şifahî olarak nakledilen, özellikle Hz. İsa'nın sözlerini ihtiva eden, izi bulunamayan bir başka gelenekten gelmektedir. Bu sözler, Hz. İsa zamanındaki Filistin halkının dili olan Aramiceden Yunancaya çevrilmiş olan Havarî Matta'nın ilk İncilini teşkil edebilir. Nihayet, direkt şahitlerin yanında (Luka'nın kendisi için dediği gibi) yapılmış olan anketler veya Petrus'un, Markos'un, Matta'nın kişisel hatıralarından meydana gelen İncil yazarlarının her birine has metinler de vardır. İlk şehadetlere ve bilhassa Aziz Irénée'nin şehadetlerine göre: Matta'ya ait olan ilk İncil'in söz (logia) kısmı, M. 64'den önce (Petrus'un Roma'da Çarmıha gerildiği sene) muhtemelen M. 40-50 yıllarının tarihini taşımaktadır. Markos'a ait olan İncil ise M. 64'den biraz sonradır. Paul'un seyahat arkadaşı Luka'ya göre olan İncil ise aşağı yukarı M. 80 tarihini taşımaktadır. Matta İncilinin son şekli de aynı tarihlerde oluşmuştur. Yuhanna İncili de I. asrın sonunda 95-98'e doğru teşekkül etmiştir. Fakat bu İncil de havariye ait olan pasajlarla, onun etrafından etkilenmiş olan pasajları ayırmak mümkündür.

Bir İmanın Temelleri: İncillerin mevzukiyeti ve tarihleri kabul edilmekle beraber; onların tarihî değerleri problemine pek dokunulmamıştır. Şurası bir gerçektir ki, İncil yazılmadan önce konuşulmuştur. Havarilerin vaaz konusu, İsa – Mesih'in sözleri ve hayatının olayları; misyonerlerinin mizacı ve ilk muhtedilerin reaksiyonlarıyla, şahsiyetin bazı çizgilerini çoğaltma temayülü ve bazı olayları abartma ile etkilenmedi mi? Aslında, İncil sorum-

lularını, Hıristiyan vaazını İsa'nın ölümünden 30-40-50 sene sonra toplanan metinler içinde sınırlandırmaya teşvik eden tavsiye, açık bir risk değil mi? Çünkü böyle olduğu takdirde şuursuz bir mitoloji meydana gelecektir. Öyle ise mitolojiden uzak olan tarihî hakikatleri ortaya çıkarmak için; İncilleri, mitolojilerden temizlemek gerekecektir. İşte özellikle Bultmann'dan beri yapılan modern yorum çalışmaları, bu amaca matuftur. Hıristiyan imanının özünü muhafazaya oldukça dikkatli olan bir takım Katolik yorumcular, ve "Hikmetlerin ve olayların küçük derlemelerinin, çok erkenden din öğretmenlerine ve vaazlara yardımcı olmak üzere teşkil edildiğini; onların tercihlerine ve dinleyicilerin ihtiyaçlarına göre onlara başvurduklarını itiraf ederler. Onların bir kısmı mucizeler, hikmetler, halk hayatının bir bölümü, İsa'nın çarmıha gerilmesinin rivayeti gibi şeylerdi. İşte böylece az veya çok yaygın bir takım kolleksiyonlar meydana gelmiştir. Daha sonra İncil yazarları, onları kendi yazıları içinde toplamışlardır. (Krş. X. L. Dufour, Les Evangiles et l'Histoire de Jésus (Paris, 1963; yine aynı yazarın, Resurrection de jesus et message Pascal, Paris 1972). İşte İnciller de tabiat üstü bir karakter gösteren her şeyi mitolojilerin Olympe'ine atmak adeti, buradan gelmektedir. Bu noktada yorumcuların çoğunun atlamayı kabul etmedikleri bir uçurum vardır. Hakikatte, İncil metinlerinin detayı Milâdî 30 yılındaki Filistin'in durumuna uygun düşmekle beraber, Milâdî 70 yılında Titus tarafından Kudüs Mabedinin tahribini takib eden durumlara hiç de uygun düşmemektedir. Çünkü İnciller tarafından tasvir edilen ortam, Paul'un Mektupların-

daki tasvirinden çok farklıdır. Yani, aynı vaaz, yeni ifadeler içinde verilmiştir. Mucizeleri anlatan İncil rivayetleri ise, diğer metinlerle beraber devam etmiş ve onlarla aynı dokuyu oluşturmuştur. Onların tartışmaları bir tarihten ziyade bir felsefeyi göstermektedir. Çünkü, metinlerin bir kısmını kabule, diğer bir kısmını da reddetme tarihi bir sebep yoktur.

Diğer taraftan İncil yazarları, eğer yeni muhtedilerin imanını tebci etmek istemiş olsalardı, bilhassa dirildikten sonra kahramanlarının, muhteşem bir portresini çizmeğe muvaffak olacaktı. Fakat onlar, bunu yapmadılar.

Bu ve başka birçok delil, eleştiri fikrine göre farklı şekilde değerlendirilmişlerdir. Fakat yine de bu deliller her ne kadar ilmî bir gerçeğin yerine kaim olmasa da; insanların imanına makul bir temeli sağlayabilmektedirler (NOT: Toulouse Katolik Enstitüsü Eski Rektörlerinden Bruno de Solage, Synoptique İncillerin etüdüne matematiği tatbik etmiştir. Bu konuda bak. Synopse Grecque des Evangiles: Méthode Nouvelle pour Résoudre le Problème Synoptique (Leyden ve Toulouse). Üç Synoptique'de (Mukayeseli İnciller) bulunan 107 müşterek pasaj üzerinde yapılan incelemeye göre bunlardan 68'i her birinde vardır. Ayrıca 15'i Luka ve Markos'ta vardır. 22'si de Markos ve Matta'da aynen mevcuttur. Geri kalan ikisi de Luka ve Matta'da yoktur. Bütün bu müşterek pasajlar için başka delillerle desteklenmiş olarak çıkan matematiksel sonuç, Markos'un müşterek kaynak olduğudur.

İNDRA: Vedalar'daki Tanrıların şefidir. Aryenlerin yenilmez Tanrısıdır. Çünkü onları, daima zafere götürmektedir.

Aryenlerin ve Tanrıların düşmanları olan Dâsa'yı veya Dâsyu'yu İNDRA mağlup etmiştir. İNDRA, Somâ'yı sevmektedir ve bunun için aşk maceralarına girmiştir. Vişnu'nun arkadaşları arasında bulunmaktadır. Fakat onun rolü, ikinci derecededir. Ancak daha sonra İndra, Tanrıların başında yer almıştır. İndra'nın karakteri daha çok pasif ve teşkilatçı yapıdadır. İndra'nın, babasını öldürerek hakimiyeti ele geçirdiği mitolojide anlatılmaktadır. Hind mitolojisine göre, güneşi ve Muson rüzgarını engelleyen ejderha VRTRA'yı öldürerek halkı sukûnete kavuşturmuştur. Kurban olarak, şimşek ve yıldırım kullanır. Soma bitkisiyle beslenir. Vücutundaki berelerden dolayı, bin gözlü olarak tasavvur edilir. Halk mitolojisinde ve heykelerde Beyaz bir fil, AİRAVATA'ya binmiş olarak tasvir edilir.

İndra, Budacı ve Jainist mitolojide de tanınır. Jainizmde Mahavira'nın dünyayı terkinin simgeleyen kesik saçlarını İndra elinde tutmaktadır.

Mahabharata'da, İndra'nın mitolojik savaşları anlatılır.

İNDULJANS (Indulgence): İndulgences kelimesi, Lâtinçe hayra eğilmek anlamına gelen **Indulgere**'den gelmektedir. Bu maksatla enduljans, affetmeye, bağışlamaya, tolerans göstermeye, himaye etmeye bir temayül anlamı taşır. Teolojik anlamda enduljans, günah dolayısıyla alınan cezanın, kısmen veya tamamen bağışlanmasıdır. **Çünkü günah, bir suçluluk ve bir cezayı ihtiva eder.** İnduljans, tevbe sakramenti veya bir hayır işiyle affedilebilen suçluluğu gidermez. O, sadece kefaletin cezasını hafifletir veya kaldırır.

Diğer taraftan enduljans, kişinin liyakatlerine değil, hac, dua, haç işareti, sadaka v.s. gibi bağışlama ile ilgili olarak ifa edilmiş özel icraatlarla Allah'ın hususî inayetine bağlıdır. Aziz Petrus'a (Pierre) lutfedilmiş olan yetkilerle (Göklerin melekutu), onun halefi olan Papa, vakit olarak muayyen gün, sene veya senenin bütün günlerini belirtebilir. Genellikle bu günler, Sakramentlere ve kültlere iştirak etmeden önce vaktiyle tövbecarlara empoze edilen zamanlara uygundur. Aynı zamanda o, A'rafâ maruz kalanların cezalarının azaltılması anlamına da gelir. İşte bundan dolayı, günlerin sayısı, analogik bir anlamdan başka bir şey ifade etmez.

Bu papalara ait yetkiler, bazı suistimallere de neden olmuştur. Bu yolsuzluklar II. Joule (1503-1513) zamanında zirveye ulaşmıştır. Roma'da Yeni Sen Pierre Kilisesi için Papa, ihsanlara mukabil Enduljansı çoğaltmıştır. Yine bunun için bazı vaizler, Hıristiyan ülkelerini dolaşmışlar, Enduljanslar takdim edip, bağışlar toplayarak onları Roma'ya göndermişlerdir. Bu enduljans alış-verişi skandal boyutlara ulaşarak çok sayıda hıristiyanın isyan ve protestosuna neden olmuştur. İşte LUTHER onlardan biriydi. Ayrıca, Reform, enduljans kavgalarından kaynaklanmıştı. II. Vatikan Konsili'nin sonunda (1965) ve VI. Paul tarafından neşredilen (9 Haziran 1968) "Enduljans Derlemeleri"nden (Recueil des Indulgences) itibaren; Enduljans'ların tatbiki ciddi şekilde düzenlendi ve bundan böyle enduljans'ın geçerliliği gerçek iman ve takva fiillerine bağlandı.

İNKA DİNİ: Meksika'da Aztek imparatorluğunun çağdaşı olan güçlü İNKA

İMPARATORLUĞU Pachacuti'nin (1438-1471) saltanatından itibaren Güney Amerika'nın büyük bir bölümüne yani Ekvator'dan Şili'ye kadar olan bölgeye hakim olmuştur. Gittikçe egemenliği yayılan İNKA'lar, egemen oldukları bölge halkını, politik ve ekonomik teşkilatlarına boyun eğmeye ve dilleri quichua'yı ve dinleri olan Güneş kültürünü benimsemeye zorlamışlardır.

Güneş kültü, imparatorluğun iktidarına sıkıca bağlı bulunmaktadır. Çünkü, inka kralı Sapa İnce, Güneş Tanrısı İnti'nin neslinden kabul ediliyordu. Fakat İnce imparatorluğunda icra edilen kült, sadece güneş kültü değildi. O, farklı kökenli inanç ve dini unsurlardan bir karışım meydana getiriyordu. Bunun için Güneş Kütünde bir tür halk inancı olan Animist kökenli Huaca kültü ile, yüce Tanrı olan Viracocha kavramını meydana getiren teolojik nazariyeler birlikte bulunmaktadır. İnce Tanrı panteonunun tepesinde Güneş ve onun kız kardeşi ve eşi olan ay bulunmaktadır. Yani İnti ile Quilla (Ay) bulunmaktadır. Böylece, bu Tanrısal çiftler, mitolojik dönemde Manco Capac hanedanlığının atalarına benzemektedirler. Buna göre ilk imparator, Manco Capac ve kızkardeşi ve eşi olan Mama-Ocillo, Tanrısal çiftler soyunu oluşturmuşlardır. Buna göre, yaşayan İnce imparatoru ve eşi de aynı tanrısal soyun bir devamı olarak kabul edilmiştir.

İnce'ların en büyük mabedleri başşehir Cuzco'daki Coricancha mabedir. Bu mabedde, Güneş Tanrısı altından, Ay Tanrısı da gümüşten yapılmış iki disk ile temsil edilmiştir.

İnce'ların inandığı diğer Tanrılar ise, gök gürlütüsü ve yağmur Tanrısı olan İllapa ile bazı yıldızlardı.

Aslında İnce dininin kökenini, İnce öncesi toplumların inançları oluşturmaktadır. Meselâ Huaca kelimesi, eşyayı, dağı, taşı, mağarayı, mezarı ve tabiatüstü esrarlı güçlerle mücehhez bütün eşyaları belirtmektedir. Başkent Cuzco ve çevresinde 500 den fazla Huaca sayıları bulunmuştur. Mahalli efsanelere göre bu eşyalar, taş haline gelmiş insanlar ve hayvanlardır. Huaca, mezarlar, Malqui ise ataların kemikleridir. Mumyalar ise ölen imparatorların, mumyalarıdır. Yine İnce'lar da, dağ yollarında Apacheta diye adlandırılan taş yığınları yükseliyordu. Bu taşları, yolcular, yolculuklarının iyi geçmesi için yığıyorlardı.

Cenopalar ise Huaca'nın özel bir bölümüdür. Yani burada, sözkonusu olan, bünyü, muska ve heykelciklerdir. Bunlar, ailelerde muhafaza edilmektedir. İnce imparatoru Gök gürlüme Tanrısı'nın bir canopa'sına sahip olduğu söylenir.

Yine İnce'lar'da, Ana-Tanrıça olan, Pacha-Mama, ve Sara-Mama, Mısır Tanrıçası olarak kabul edilmekte ve ikinci derecede rol oynamaktadır.

Merasimler, on iki aylık güneş-Ay takvimini düzenliyorlardı. Bu merasimler rahiplerle ve "güneşin Bakireleri" diye isimlendirilen "seçilmiş kadınlarla" ifa ediliyordu.

İNKA RAHİPLERİ: İnce dini, devlet dini olması hasebiyle, çok sayıda din adamının varlığını gerektirmiştir. En büyük rahip, (Villac umu), imparatorun yakın akrabasıdır ve çok asil bir yeri vardır. O, doğrudan doğruya rahipleri ve "Güneşin Baki-

relerini" kontrol altında tutmaktadır. Her eyalet, her şehir veya köy, rahibleri ve hizmetçileri, mahalli Tanrıların hizmetine veriyorlardı. Cuzco daki güneş Tanrısı mabedindeki kültte, dört binden fazla kişi hizmet vermekteydi. Güneş Mabedi, Titicaca gölünde bir adanın üzerine inşa edilmiştir. Burada farklı kategorilerde altı yüz bölge papazı ve şarap dökme merasimi için chicha imal eden bin kadın bulunuyordu.

Din adamı sınıfının hayatı ve mabedlerin giderleri, güneşin topraklarından ve lama sürülerinden elde ediliyordu. İnkalar bir bölgeyi imparatorluklarına ilave ettiklerinde bu araziyi üçe bölüyorlardı; Güneşin, devletin ve yerli halkın arazileri. Köylüler, öncelikle gelirleri dine ait olan arazilerde çalışmak zorundaydılar.

İNSANIN DOSTLARI: Yehova şahitlerinden çıkmış olan milenarist bir harekettir. Yehova şahitleri doktrinini sınırlamaktadırlar. İsviçreli Alexandre Freytag (1870-1947) tarafından kurulmuştur. O, insanlara, ebedî hayatı öğretmeye kendini adanmıştır. Ona göre ebedi hayatı tanınmanın yolu, bir *embryon* halinde bulunan ve yeryüzü cennetinden geçmektedir. Bu cennet ise, doğru bir beslenme ile, fedakarlıkla ve yeryüzünü yeniden ağaçlandırma ile kazanılmaktadır. Kurucusunun ölümünden sonra, mezhep, İsviçre ve Fransa kolu olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Fransız kolu Lot-et-Garonne'a yerleşmiştir.

Belli bir doktrinleri ve iman ikrarları mevcut değildir. Ancak Egoizmi yok ederek gerçek kilise kurulabilir düşüncesine sahiptirler.

Belli bir kilise sırları da yoktur. Yaptıkları tek şey, **murakabe halindeki sessiz toplantılar ve ifade ettikleri şahadetlerdir.** Dünyada yüzbin civarında mensupları vardır. Bunun yaklaşık beşbini Fransada'dır.

İRÉNÉ (130-202): Anadolu'da doğmuş, Lyon piskoposu olmuş ve Lyon'da ölmüştür. İzmir piskoposu S. Polycar-peinin talebesi olmuş ve onu Polycarpe 157 yılına doğru Gaules'a göndermiştir. Daha sonra Lyon piskoposu S. Pothin, ona rahiplik derecesi vermiş ve papa Eleuthére, Yahudilerle aynı gün paskalya bayramını kutlayan doğulu Hıristiyanları cezalandırmaması için onu aracı olarak göndermiştir. 177 yılındaki zulümlerde öldürülen S. Pothin'den sonra, Lyon piskoposu olmuştur (178). Irénéde muhtemelen 202 yılındaki zulümler döneminde öldürülmüştür. S. Iréné, bütün hayatını, İncil propagandasına adanmıştır. Gnostiklere karşı şiddetle mücadele etmiştir. II. yüzyılda Batı'da imanın koruyucusu olmuştur. Onun en çok üzerinde durduğu konu, Havariler geleneğini devam ettirme konusudur. "**Démonstration de la prediciation Apostolique**" isimli bir müdafaa risalesi vardır. Fakat bu risale, sadece Ermenice tercümesiyle bilinmektedir. Bu risale, Anti-Gnostik açıdan önem taşımaktadır.

İSHAK (A.S.): Hz. İbrahim'in Sara'dan doğma oğlu olan İshak, Esav ve Yakub'un babasıdır. Bu durumda İsrail oğullarını Hz. İbrahim'e bağlayan çok önemli bir bağıdır. Hz. İbrahim'in Tanrıya kurban olarak sunmak istediği Tavrata göre İshak'tır.

İsrail peygamberlerinden, ikinci peygamber olan Hz. İshak, Tanrı Yehova ta-

rafından seçilmiş bir şahsiyettir. Bunun için, kutsal kitapta (yeni ve eski Ahitte), Tanrı, İbrahim'in, İshak'ın ve Yakub'un Tanrısı olarak kendini takdim etmektedir. Kur'an-ı Kerim, Hz. İshak'ı salih insanlar arasında saymaktadır (Enbiya: 72). Hz. İbrahim'in, oğlunu kurban etmesi olayından Kur'an-ı Kerim bahsetse de, kurban edilmek istenen oğulun ismi zikredilmez. Ancak, İslâm kaynakları kurban edilmek istenenin İsmail olduğunu belirtirler.

İslâmiyetle-Yahudilik arasındaki en önemli konulardan birisi, Hz. İbrahim'in, hangi oğlunu kurban etmeye yöneldiği konusudur. Bu konuda açık olarak İsmail veya İshak ismi zikredilmez. Hz. İbrahim'in ilk oğlu, Hz. Hacer'den doğan İsmail'den İslâm kaynakları bahseder ve kurban edilmek isteneninde o olduğunu zikrederler. Ancak Tekvin (XXII/1-13) de Hz. İbrahim'in kurban etmek istediği çocuğun İSHAK olduğundan bahsedilir.

Tekvine göre İshak'ın kurban edilme işleminde babasına itaat ettiğinden bahsedilir. Bu konuda Kur'an-ı Kerimin Sâffât süresi 101-103. ayetlerindeki anlam, Tekvindeki anlamla uyusmaktadır. Ancak, Saffat süresi 101-111. ayetlerinde Hz. İsmail'in ismi zikredilmez. Kur'an müfessirleri, kurban edilmek istenenin İsmail olduğunu beyan etmekte iseler de, bu konuda Kur'anda açık bir husus yoktur. Müfessirlerin İsmail demelerindeki sebep, Hz. İsmail'in Harran'dan göçten sonra doğmuş olmasından olabilir. Fakat, Tekvin'de Hz. İbrahim'in önce Filistin'e, daha sonra da Mısır'a gittiğini ve Sara'nın cariyesi olan Hacer'le Mısır'dan dönüşte evlendiğini okuyoruz. Böylece Hz. İbrahim'in ilk çocuğunun Hz. İsmail olduğunu öğreniyoruz. Hz. İbrahim'in ilk karısı

Sara'dan, İshak daha sonra doğmuştur. Böylece İslâm'a göre İsmail'in mi yoksa İshak'ın mı kurban edilmek istendiği konusu kapalı kalmakta ve İslâm bilginlerinin çoğunluğu İsmail'in kurban edilmek istendiğini beyan etmektedirler.

İSİS: Mısır Tanrılar panteonunun en meşhur Tanrıçasıdır. Geb ve Nout'un kızı olarak kabul edilmektedir. Kardeşi Osiris'in zevcesidir. Horus'un annesidir. Osiris mitolojinin kahramanıdır. Bu mitolojinin birçok varyantları vardır. Evlilikte aşkın sembolü olmuştur. Set tarafından ondört parçaya bölünmüş olan eşinin vücudunu araştırmıştır. Nephtis ve Thot tarafından yardım edilen İsis, sihirselle gücüyle Osiris'e yeniden hayat nefesi vermiş ve ondan oğlu Horus'a hamile kalmıştır.

İSİS'in efsanesi, bütün Mısır'a yayılmıştır. Bunun için Mısır'da çok sayıda İsis mabedi yapılmıştır. Bunların en meşhuru Philae mabedidir. Ay Tanrıçası, Ana Tanrıça, çocukluğu himaye eden, sınırsız güçle mücehhez olan İSİS, yüce Tanrılığı elde etmiş ve Mısır'da gittikçe popüler hale gelmiştir. Nihayet evrensel Tanrıça olmuş, Yunanlılar tarafından Déméter'le (büyük Tanrıça) birleştirilmiştir. Romalılar büyük bir heyecanla İsis Déméter kültürü kabul etmiş ve bütün imparatorluğa yaymışlardır. O zaman İsis, tabiatın evrensel anası olmuştur. Onun adına her yerde mabedler tahsis edilmiş, rahipler sınıfı oluşmuş, ritüeller ve bayramlar teşekkül etmiştir. Bu ritüellerin bir kısmı Hıristiyan dinî törenlerine geçmiştir. Ana Tanrıça kültü olarak ifade ettiğimiz "İSİS sınırlarının" Roma dünyasının dinî evriminde çok büyük rolü olmuştur.

İSKENDERİYELİ ATHANASE (Athanasios d'Alexandrie): İskenderiye piskoposudur. Arianizmi mahkûm ettirdiği İznik Konsili'nin (M.S. 325) öncülerindedir. İlâhiyatçı, hatip, kilise babası olan Athanasios, i'tizal olarak mücadele ettiği Arien'ler tarafından birçok defa sürgün edilmiştir.

İSLÂM-HİRİSTİYAN DİYALOĞU: İslâm dini, kültürel ve politik değerler sistemine sahip olan bir dindir. Ancak müslümanların, müslüman olmayanlarla diyalogu zor bir hadise değildir. Özellikle Müslümanlarla Hıristiyanlar bugün birçok ülkede bir arada yaşamaktadırlar. Hatta günlük hayatta işbirliği yapmakta ve aynı devlete hizmet etmektedirler. İslâm dini, prensip olarak bu şekildeki diyaloga hiçbir zaman kapalı kalmamıştır. İslâm dini davet metodunu, "Rabbin yoluna hikmetle, güzel öğütle "davet et şeklinde ortaya koymuştur (en-Nahl, 125). Fakat davetin müsbet sonuç vermesinden ümit kesilirse o zaman her din sahibini kendi inancıyla başbaşa bırakmak tavsiye edilmektedir (el-Kâfirûn: 6). İslâmın diğer din sahipleriyle karşılaşmasının tarihini İslâmın bidayetine kadar götürebiliriz. Bu karşılaşmalar, bazen çok derin bir anlayış içinde cereyan etmiş, bazen de şiddetli teolojik tartışmalar içinde kendini göstermiştir. Özellikle İslâm-Hıristiyan ilişkilerini ortaya koyan İslâmi literatür oldukça zengindir. (Bu konuda daha geniş bilgi için, Prof. Dr. Mehmet Aydın, Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdıkları Reddiyeler ve Tartışma Konuları, Konya, 1989) isimli kitabı ve Roma'da yayınlanan

İslamochristiana dergisinin ciltlerine bakılmalıdır.)

İslâmiyet ile Hinduizm arasındaki en meşhur diyalog gayreti, Ekber zamanında (1542-1605) yapılmıştır. Ekber'in hedefi, senkretik bir din kurmak olduğu için bu diyalog pek başarılı olmamıştır.

İslâm Hıristiyan diyalogu konusunda Katolik kilisesinin teşebbüsünü de burada hatırlatalım. Muhtelif Hıristiyan akımları arasında meydana gelen ökümenizm hareketinin içinde İslâm-Hıristiyan diyalogu da tavsiye edilmiştir. Bu diyalogtan maksat, her iki tarafında birbirini tanıması idi. Böyle bir diyalogun öncüleri arasında Louis Massignon (öl. 1962) ve P. Demeersman'ı sayabiliriz. Demeersman; Tunus'da, Arab Güzel San'atlar Enstitüsünü (İBLA)'yı kurmuştu. Diğer Hıristiyan şarkiyatçılar da birçok merkez kurmuşlardır. Bu faaliyetler, Katolik kilisesi tarafından kabul edilmiştir. İşte bu fikirler II. Vatikan konsilinde (1962-1965) açıklık kazanmış ve bu konsilde "Hıristiyan olmayan Dinler Sekreteryası" kurulmuştur (1964). Bu tarihten itibaren, Vatikan ile İslâm dünyasının bazı kuruluşları çok sayıda "İslâm-Hıristiyan diyalog" toplantıları yapmışlardır.

Cenevre'deki "Kiliseler Genel konseyi" de "zamanımızın ideolojileri ve inanmaların Diyalogu" için kurulan alt-komisyon da bir "İslâm bölümü" açmıştır.

Müslümanlarla-Hıristiyanlar arasında yapılan diyalog toplantıları her iki tarafın iyi niyet taşıdığını ortaya koymuştur. Bugün Müslümanlar ve Hıristiyanlar, dünya barışı, vicdan hürriyeti, sosyal adalet, in-

san hakları gibi konularda çok faydalı çalışmalar yapabilecek durumdadırlar.

İSLÂM ÖNCESİ ARABİSTANDA DİN:

İslâm öncesi dönemde Arap putperestliği, tüm Arabistan yarımadası ile Suriye'nin kuzey sınırlarına kadar uzanan bölgede yaşamaktaydı. Bu putperestlik, ibadet alanında temel bir bütünlük arz etmekteydi. Fakat panthéon ile ilgili alanda pek net değildi. Herodota göre Arapar, Orotalt diye adlandırdıkları yegane Tanrıları Dionysos'a ve Alilat diye isimlendirdikleri Ourania'ya ibadet etmekteydiler. Orotalt Arap putperestliğinin iyi bilinen bir Tanrısıdır. Fakat bazılarına göre bu Tanrı, bir Tanrıça idi. Alilat, el-lat veya al-lât haline gelmiştir. Buda bir Tanrıça idi. Araplar onu, Allah'ın üç kızından biri olarak görüyorlardı. Mekke'de Hubel, Allahu temsil ediyordu. Menat ve Uzza Allah'ın diğer iki kızı olarak kabul ediliyordu. Menat, kader ve talih tanrıçası idi. Uzza ise en güçlü Tanrı kabul ediliyordu. Bu putların yanısıra iyi ve kötü cinlere de inanılıyordu.

Araplar bu putlara, kanlı kurbanlar takdim ediyorlardı. Rahipler, fal okları çekerek, insanların talihlerini yorumlıyorlardı. Çoğu zaman, yüksek yerlerde bulunan tapınaklar, bir haremle sınırlandırılıyordu. Oraya sadece silahsız olarak ve günlük elbiseler çıkarılarak giriliyordu ve putlar tavaf ediliyordu. Sonbahardaki sulh aylarında genelde büyük panayırlar kuruluyordu. Bu panayırlarda hitabet yarışları ve hac yapılıyordu. Dini törenler, kurban merasimleri ve dinî bir yemekle sona eriyordu.

Güney Arabistan: M.Ö. iki bin yılının sonunda Güney Arabistan'da, sulama tesis-

lerine dayanan bir medeniyet kendini göstermişti. Bu topraklar üzerindeki en eski kitabeler, M.Ö. bin yılından önceyi göstermektedir. Bu bölgede Saba ve Ma'in krallıkları kurulmuştur. M.S. III. yüzyılın sonuna doğru Saba krallığı tüm komşularına egemen olmuştur. Daha sonra bu bölgede Hıristiyanlık ve Yahudilik kendini göstermiştir.

Yüce Tanrı Attar, fırtına ve şimşek Tanrısıydı.

Şems (güneş), bir Tanrıça'nın adıdır. Saba hanedanlığının koruyucu Tanrısıdır. Bazı krallıklar da kendi özel Tanrılarına sahipti. Main krallığının Tanrısı Vedd; Saba krallığının özel Tanrısı, Almakah; Kataban krallığının Tanrısı AMM ve Hadramet krallığının Tanrısı Sin idi. Ayrıca her kabilenin koruyucu Tanrısı vardı. Yine ocak Tanrıları ve sulama ile ilgili Tanrılarda tebcil ediliyordu. Rahipler, Tanrıların inayetini elde etmek için, kurbanlar ve takdimeler sunuyorlardı. Her şehrin kendisine ait bir veya daha çok mabedi vardı. Bu mabedlerde dinî kitabeler ve adaklar muhafaza ediliyordu. Genelde mabedlerin planları dikdörtgen şeklinde idi. İçinde putların ve mihrabın bulunduğu bir yer vardı. Mesela Hadramevt'te mabed, bir tepenin üzerindeki bir terasta bulunuyordu. Oraya çok basamaklı bir merdivenle çıkılıyordu. Kuzey Yemen'deki Cebel laud tepesinde iki mabed vardı. Bu iki mabed 6 km.lik bir kaldırımla birbirine bağlanmıştır. Bu yol üzerinde hac yemekleri için taştan masalar yapılmıştır. Hac merasimi ve şölen yemeği bütün ma-bedlerde icra edilmektedir.

Güney ve Orta Arabistan'ın dini kaynakları:

1. **Safaitik yazıtları:** Şam'ın güney doğusundaki, Ürdün'deki ve Suudi Arabistan'daki kitabelerin verdiği bilgilere dayanılarak İslâm öncesi Arabistan'ın dinî durumu hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Bu kitabelerin tarihi, M.Ö. I. yüzyıldan M.S. sonra IV. yüzyıla kadar gitmektedir. Tanrı panteonları, komşu Tanrılardan etkilenmiştir. Bu bölgede belli başlı Tanrı, muhtemelen güneş Tanrıçası olan **AL-Lat** idi. Bu Tanrı **Lâh** (ilah-Allah)la birlikte bulunuyordu. Yine bu bölgede **Rudâ**, **Dushâra** ve **Shay'ha**-kavm tebcil ediliyordu. Palmyre'den alınan Tanrı Ba'alsamin "göğün sahibi" olarak, yağmur ve fırtına Tanrısı olarak yüceltiliyordu. Bu bölgelerde bazı taşlar üzerine yapılmış resimler, ölünün dostlarının ve akrabalarının, ölüyü davet için, kendi isimlerinin yazıldığı taşları attıklarını göstermektedir.

2- **Thamoudéennes yazıtları:** Bu yazıtlar ismini, özellikle kuzey Arabistan topraklarında yaşayan **Thamoud** Arap kabilesinden almaktadır. Bu yazıtlar M.Ö. IV. yüzyıldan başlayarak M.S. III. yüzyıla kadar sıralanmaktadır. Belli başlı Tanrıları şunlardır: **İl** (Bu Tanrı Allah'a eş durumdadır) **İlâh** ve **Lahay** olarak tebcil edilmektedir. Dişisi ise **Lât**'tır. **Rudâ**, **Nuhay** ve **Attarsam** diye bilinen Tanrılar, **Ruldaui**, **Nuhay** ve **Attarsamain** ismi altında tebcil ediliyordu. Arab din tarihi uzmanı J. Starcky, **Nuhay**'ın, **Lahay**'ın basit bir varyantı olduğunu ileri sürmektedir. **Lahay** ise **İlâh**'ın aynısıdır. Yine o, **Attarsam**'ın (**Attar**), **Uzza**'yı temsil ettiğini ve **Uzza** isminin ise, **Thamo-udéens** metinlerde bulunmadığını, ancak **Menat** isminin bulunduğunu belirtmektedir.

3. **Lihyanites yazıtları:** Lihyanit'ler İ.Ö. IV. yüzyılın başına doğru **Hicaz**'da **Dedân** bölgesinde bir kralık kurmuşlardır. Bunların hatıraları iki asır boyunca yaşamıştır. Bunların belli başlı Tanrıları **Zu-Gabat**'tı. **Kürk** sahibi anlamına geliyordu. Fakat bu Tanrının hüviyeti meçhul kalmıştır. **Han-Aktap** (Yazıcı), Tanrıça **Han-Uzzâ** ve **Vedd** bilinen diğer Tanrılarıdır. Muhtemelen bu son Tanrı, **Ma'in**'liler tarafından **Dedân**'a getirilmiştir. Tanrı **Vedd**'in bir mabedi vardı.

4. **Nabatéens yazıtları:** Bir ticaret ve kervan halkıdır. Fakat Aramice bir yazı dili kullanıyorlardı. İ.Ö. IV. yüzyılın sonundan itibaren başşehirleri olarak, **Petrâ** zikredilmeye başlanmıştır. **Nabatéens**'ler, **Gazza**'dan ölü denize kadar olan bölgeyi işgal etmişlerdir. Bunların toprakları, **Harra**'na kadar uzanan geniş ve verimli bir ülkedir.

Nabatéens'lerin belli başlı Tanrısı **Dushâra** idi. Bu Tanrı **Zeus**'a benzetiliyordu. Bu Tanrı, **Shay al-kavm** (Halkın koruyucusu) olan Tanrıya muhalifti; **Shayal-kavm**, şarap içmeyen bir Tanrıydı. **Nabatéens**'ler, Tanrılara kanlı kurban da takdim ediyorlardı.

İŞAYA: İsrail'in büyük peygamberlerindenidir (İŞ: VI/1). Onun görevi, İ.Ö. VII. yüzyıla kadar devam etmiştir. **Bizzat** kendisi, ailesi hakkında geniş bilgi vermektedir (İŞ: VIII/3). Hatta eşinden ve çocuklarından bahsetmektedir (İŞ: VII/3; VIII/3). Devrine göre ender bir kültür ortaya koymaktadır. Saraya girerek krallığın danışmanlarını sorguya çekmektedir (XXII/15-23). Krala hitap etmekten çekinmemektedir (VII/4-9; XXVII / 21; XXVIII /

1). Gösterdiği mucizeler, onun şairlik yeteneğini sergilemektedir. O, ilâhiyatçı olarak, Tanrının kutsallığını belirtiyor ve Tanrısal plânın seyrini okuyordu. Gelecekle ilgili haberlerde, ümitsizliğe düşmüyor, mesajlarını talebelerine tevdi ediyordu (VIII/16). Böylece bir ekol oluşturmuştur. Hatta onun ismi kullanılarak “sahte bir İşaya” bile toplanmıştır. Bugün kabul edilen İŞAYA'nın birinci kısmındaki (1-39) mevsuk mucizelerin ayırd edilmesi bile, uzmanlar arasında canlı tartışmalara neden olmuştur.

İŞAYA, Eski Ahidin içinde altmış altı bab'la yer almaktadır. İşa'ya genelde, nasihatlarla dolu bir kitaptır. Ahlâk ve dürüstlük nasihatları ağırlıktadır.

İŞTAR (ISHTAR): Asur-Babililerin, Kenanlıların ve Fenikelilerin büyük tanrıçalarıdır. Verimlilik, Bitki, Aşk Tanrıçasıdır. İhtar, Tanrı Sin ve Shamash ile birlikte bir teslis oluşturmaktadır. İlk baharın dönüş mitolojisi, bunların mabedlerinde, çok önemli şenliklerle kutlanıyordu. Bu da, öldürülen sevgilisi Tammouz'u aramak ve onu aydınlığa ve hayata yeniden döndürmek için ihtar'ın “cehennemlere inişinin” hatırası olarak kutlanıyordu. Bu ölme ve dirilme mitolojisi, Antikite'deki Bitki kültüne sıkıca bağlıydı.

Sabah yıldızı da semitik savaşçı bir Tanrıça olarak kabul ediliyordu.

İTTİFAK (Alliance): Yahudi geleneğine göre dünyanın yaratılmasında ve düzeltilmesinde Allah ile insan ortaktır. Yine Allah ile bütün insanlık arasında “ittifak” denen bir sözleşme olmuştur. Buna göre Nuh'a yedi kanun tevdi edilmiştir (Putperestliği-zinayı-mahremle evlenmeyi-Hırsızlığı vs. yasaklayan). Buna karşılık

olarak Allah, bir daha tufan ile dünyayı yıkmamayı taahhüd etmiştir. Bu ittifakın alâmeti ise, gök kuşağıdır (Bk. Tekvin, IX, 13). Daha sonra, insanlığın manevî kaderi Allah'ı keşfeden İbrahim'e özel bir şekilde tevdi edilmiştir. Artık ittifak, ebedî olarak onaylanmıştır. Allah'ın Kenan ülkesini vereceği güçlü ve çok sayıda milletleri, İbrahim meydana getirecektir. Buna karşılık bu millet, Allah'a tapacak, hakka ve ahlâka saygılı olacaktır. Bir başka ahid alâmeti ise, sünnet olmaktır (Tekvin, XII, 1-3, XV, 6-14). Allah bu ittifakı, İshak ve Yakub, daha sonra Sina dağının eteğinde toplamış olan bütün İbranî milleti ile yenilemiştir: “Eğer gerçekten sözümü dileyecek ve ahdimi tutacaksınız, bana bütün kavimlerden has kavim olacaksınız. Çünkü bütün dünya benimdir. Ve siz bana kâhinler melekutu ve mukaddes millet olacaksınız” (Çıkış: XIX, 5-6). Neticede İsrail, yasa olarak Tora'ya saygıyı üstleniyor ve ittifaka söz veriyor. Allah ise İsrail'i korumayı taahhüt ediyor. Peygamberlerin tebliğ edecekleri bu ittifak, İsrail'in hatası ne olursa olsun geri döndürülemezdir.

J

JAINİZM: (Caynacılık): Hindistanda M.Ö. VI. yüzyılda Vardhamana MAHAVİRA (M.Ö. 540-468) tarafından kurulan bir dindir. Bu dinin ismi JİNA'lardan gelmektedir. Jina'lar, tenasüh çarkından kurtulan kişilerdir. Jina'ların yolunu takip edenlerin dinine Jainizm denmektedir. Jainistler, Hindulara nispetle daha toleranslıdır. Jainizm'de milli karakter belirgindir. Bunun için, Jainizm Hindistan dışında yayılma göstermemiştir. En yoğun oldukları bölge, Batı Hindistan ve Uttar Pradesh, Madhya Pradesh Maharashtra eyaletleridir. Ayrıca, Mysore bölgesinde de Jainistler mevcuttur.

Hinduizmin vedanta kültürüne bir tepki olarak ortaya çıkan Jainizm, aslında dini bir ifrat hareketidir. Jainizmin temelinde Ahimsa öğretisindeki ifrat yatmaktadır. Bunun ise özü, hiçbir canlıya zarar vermemektir. Jainizm, Tanrı inancını öne çı-

karmadan, kainatı canlı ve cansız varlık olarak ikiye ayırır. Zühd hayatını öne çıkaran mistik bir felsefeye hakim olan Jainizm, çileci bir hayat tarzını benimsemektedir. Zahidane duyguların bir ifratı da denilebilir.

AHİMSA'ya çok önem vermeleri Jainistleri, hayvancılıktan ve tarımcılıktan uzak tutmuştur. Buna karşılık, tahsil yapma ve tüccarlık gibi işlerde çok ileri gitmişlerdir. Bugün bile, çok zengin Jainist tüccarlar vardır. Jainizmde kast sistemi pek belirginlik göstermez.

Jainizm'in tarihi konusunda kesin bir başlangıç verilmemekle beraber M.Ö. VIII. yüzyıla kadar bu tarihi çıkaranlar olmuştur.

Dinler tarihinde Jainizm'in kurucusu olarak M.Ö. 599'da BİHAR eyaletinde doğmuş olan 24. Tirthankara gösterilmektedir. Budizm'in kurucusu Buddha ile aynı yüzyılda doğmuştur. Buda metinlerinde NATAPUTRA (Nataların oğlu) olarak geçmektedir. VARDHA-MANA 28 yaşında çileci bir hayat sürmeye başlamıştır. İç aydınlığına ulaştıktan sonra otuz yıl boyunca Jainist doktrini yaymaya çalışmıştır. M.Ö. 527'de BİHAR bölgesindeki PAVA'da doğmuştur. Burası o günden beri, Jainistlerin çok önemli bir HAC yeri olmuştur. Yeni yıl şenlikleri ile hac ayı aynı günlere rast getirilmektedir.

Genelde Jainist dini hareket belirli değişimlerden geçmiştir. M.S. I. yüzyılda bu değişim iki istikamette kendini göstermiştir. Bunlardan biri DİGAMBARA'lar yani çıplaklardır. Büyük Keşişler çıplak gezerler. Halk ise belden aşağısını örter. Bunlar her türlü dünyevi şeye karşıdır. Bunun

için elbise bile giymezler. Kadınlar hakkında çok menfi düşünmektedirler. Kadınlar için manevi kurtuluş yolunun kapalı olduğuna inanmaktadırlar. İkinci Jainist ekol ŞVETAMBARALAR'dır. Bunlar, beyaz bir elbise giydikleri için, beyaz elbiseliler diye isimlendirilmişlerdir. Bunlar, Digambara'ların görüşlerine katılmaktadırlar. Şvetambaralar, kökleri M.Ö. IV. yüzyıla kadar varan "Kutsal Metinlere" inanmaktadırlar. Bu dini metinler M.S. 467 yılına doğru tam olarak şekillenebilmiştir. Svetambara kutsal metinleri, 45 bölümden oluşmaktadır. Bu dini metinler, muhtelif konuları içermektedir. Genelde metinler, çilecilik ve karma üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Jainizmin felsefesine göre iki ruhtan oluşan JİVA bütün varlıklarda mevcuttur. Ajiva'nın (Cansız ruh) unsurları ise şunlardır: Dharma, (harekete imkan veren ortam) Adharma, (hareketsizliğe imkan veren ortam), Akoşa, (Herşeyin içinde var olan), pudgala (madde), kala (zaman) Jainizm'de nedenselliği dile getiren KARMAN, lâtif olmakla birlikte yine de maddi bir ruh olarak düşünülür. Jiva'ya sızarak ona engel olan Karman, tenasühün kaynağı gibi görülmektedir. Karmandan kurtulmanın tek yolu kurallara bağlı yaşamaktır. Karman'dan kurtulmak için aşağıdaki şeylerin yapılması gerekir: 1. Oruç tutmak 2. Tövbekar olmak 3. Bazı yiyecekleri yememek. 4. Tenha yerlerde yaşamak 5. İşlenen günahlar için pişman olmak 6. Alçak gönüllü olmak. 7. Herkese hizmet etmek. 8. Çalışkan olmak. 9. Tefekküre dalmak. 10. Benliği yok etmek.

Jainizme göre insanın temel görevi, ruhunu ve çevresindeki canlıları geliştirmektir. Bunun için Ahimsa, en üst düzeyde davranış ilkesidir. Bu ilkeye göre, 1. Hiçbir canlıyı incitmemek. 2. Yalan söylememek. 3. Çalmamak. 4. Cinsel ilişkiye girmemek. 5. Mülk edinmemek. 6. Geceleri yemek yememek. Digambara kesişleri günde sadece bir öğün yemek yerler.

Jainizm genel felsefesinde herkesin şu kurallara uyması şarttır:

1. Et, bal, meyve yememek, şarap içmemek.
2. 12 tövbeye uymak. Bunlar şunlardır:
 1. Kaba şiddete başvurmamak
 2. Kaba yalana başvurmamak
 3. Kaba Hırsızlığa başvurmamak
 4. Karısına iyi davranmak
 5. Az mülk edinmek
 6. Hareket alanını dar tutmak
 7. Cezalardan kaçınmak
 8. Eğlenceden uzak durmak
 9. Ağırbaşlı olmak
 10. Oruç tutmak
 11. Kesişlere ve başkalarına hediyeler vermek
 12. Fiziksel nedenlerle yeminlere uymayacak duruma gelindiğinde kendini aç bırakarak rıza ile ölüme gitmek.

Jainizm'de kadınlar erkeklere nisbetle ikinci derecede varlıklardır. Mahavira, kadınların da zahidlik tarikatlarına girmesine izin vermiştir. Böylece, Jainizm'de de rahibeler sınıfı teşekkül etmiştir.

Jainistlerin bulunduğu her yerde hac merkezleri vardır. Bunlardan bazıları günlük dua ve ibadet yerleri olarak kullanılmaktadır. Mabedlerde tasvirlerle ta-

pınma vardır. M.S. 1-3. yüzyıllarda her iki Jainist ekol mensuplarının Tirthankaraların, ayakta veya bağdaş kurmuş oturur durumda çıplak tasvirlerle taptıkları söylenir. En eski Jain tasviri, Akota'da bulunmuştur ve M.S.V. yüzyılın tarihini taşımaktadır. Jainizm'de, kurtuluşa ermiş bütün ruhlara keşişlere ve kutsal yazılara (şiruta) tapınılmaktadır. Tasvir ve heykellere, çiçekler sunulur, ilahiler okunur.

Jainizm, kurban amacı ile hayvan kesimine karşıdır. Kast sistemi, geçerli değildir. Tasvirlerle tapınma konusu, Budizmle ortak bir noktadır. Hem Budda'nın, hem de Jina'nın tasvirleri aynı niteliktedir.

Hindistan'da İslâmiyetin yayılması, Jainist kolların bazılarında tasvir düşmanlığını meydana getirmiştir. Hindistan'da Jainizm, Türk İmparatoru Ekber (1556-1605) döneminde çok parlak bir duruma gelmiştir. Hindistan'ın kurtuluşu için çalışan Mahatma Gandhi, Jainist bir aileden gelmiştir. Bunun için siyasal mücadelesinde Ahimsa metodunu ciddi şekilde kullanmıştır.

JANSÉNİSME: Jansénius'un doktrininin adıdır. 1585'de Acqua'da doğan Hollandalı ilâhiyatçı 1614'de Papaz olmuş, 1635'de Ypres Piskoposu olmuş ve 1638'de de ölmüştür. Aziz Augustin'in tesirinde kalarak o, tüm faaliyetlerini 1618'den 1635'e kadar Louvainde'de ders vermeye, vaaz vermeye, kalem münakaşasına, Jansénizmi alevlendirecek olan 1640'da neşredilen "Augustinus" adlı eserini hazırlamaya teksif etmiştir. Esas olarak onun doktrini, ilâhiyat ekollerinin birbirlerini yedikleri hür irade ve kader problemlerine dayanmaktadır. Ona göre

kaderine boyun eğen kişi, nihaî iradenin inayetini reddedemeyeceği için ne de onuda edemeyeceği için hür iradeden mahrumdur. Yine ona göre, kader varsa öyleyse kurtuluş evrensel olmamış ve İsa ile olan keffaret de tüm insanların yararına icra edilmemiştir. Allah'ın iradesine göre, sadece seçkinler ve cehennemlikler vardır. Bu seçimde hiç bir insanî fiilin müdahalesi de yoktur. Fransa'da Port-Royal manastırına "Augustinus"u aziz Cyran dahil etmiştir. Doktrin hızlı bir şekilde Arnould'lar, Nicole'ler, Sayc'ler gibi ünlü müntesipler kazanmıştır. Fakat 1653'de X Innocent müdahale ederek Jansénius'un kitabından çıkartılan beş öneriyi sapıklık olarak görmüş ve reddetmiştir. Aslında bu bir kazan kaldırma olmuştur. Çünkü neticede, Jésuites'ler, Dominicainler, bütün üniversite hocaları, Port-Royal des-Champs münzevileri, hücumları ve savunmalarını artırmıştır. Pascal'ın provincialesları savaşa katkıda bulunmuşlar ve yakılmışlardır. IX. Clément'in sulh devresi olan 1669 sakinliğinden sonra mesele, daha şiddetli şekilde yeniden ortaya çıkmıştır. XIV. Louis'in emri üzerine 1711'de, Paris'in Port Royal'i yerle bir edilmiştir. Papalık, Unigenitus'u (1713) bir defa daha Jansénizmi ve diğer hataları aforoz etmiştir. Neticede ruhban sınıfı bölünmüş, parlamento alevlenmiş ve Jansénistler 1764'de Fransa'dan sürülmüşlerdir. Bütün bunlara rağmen merkezi Hollanda'da olan bir Jansenite Kilisesi ayakta kalabilmiştir. Bugün bu kilisenin bir baş papazı, iki piskoposu, binlerce müntesibi vardır. Fakat Jansénizm, bazı mutaassıp

Hıristiyanların vicdanında derin bir şekilde yayılabilmiştir.

JĀTAKA: Jâtakas, doğuşlar demektir. Fakat jatakas, Buddha Sakyamuni'nin, önceki hayatlarına ait birtakım olayları anlatan efsaneler anlamına gelmektedir. Buddha, önceki hayatlarına ait bilgiye, ancak uyanışı anında sahip olabilmiştir. Buddha bu olayları bizzat talebelerine vaaz ederken göstermiştir. Bu efsaneler oldukça eskidir. Bunlar'dan bazıları, Sulta ve Vinaya Pitaka'da yer almıştır. Bu efsanelerin oluşması M.Ö. IV. yüzyılın başında olmuştur. Bu tarihte, birçok farklı hikayeler toplanmıştır. Bu derleme bize Pâli dilinde, 547 hikaye olarak intikal etmiştir.

Bugün Jâtakas'lar, iki ayrı unsurdan meydana gelmektedir. Birçok mısranın meydana getirdiği Gâtha'lar, Jatakaların mevsuk kısmını meydana getirmektedir. Bu kıt'alar, arkaik dilde yazılmışlardır. Bunlar, bizzat Buddha'nın sözlerinin Jâtakas'ların sözlerinin bir tekrarı gibi görülmektedirler. Jâtakas'ların ikinci unsurunu nesir halindeki bir şerh meydana getirmektedir. Bu şerhin içine Jâtha'lar yerleştirilmiştir. Bu kısım daha yakın zamanda kaleme alınmıştır. Nesirle, mısralar arasında her zaman ahenk bulunmamaktadır. Jâtakas'larda anlatılan efsanelerin merkezini, Buddha'nın önceki hayatının hikayeleri oluşturmaktadır. Efsanelerde işlenen konular, basit ve samimidir. Hikayelerde, hayvanlar, muhtelif meslek sahibi kişiler, bahçıvanlar, çiftçiler, terzi-ler, çömlekçiler, hırsızlar, bakanlar ve prensler yer almaktadır.

JEAN (XXIII) 1881-1963: Papa XXIII. Jean, 25 Kasım 1881'de Sotto'da doğmuştur. Asıl adı Guiseppe Roncalli'dir. On üç çocuklu bir ailenin üçüncü çocuğudur. İlahiyat tahsilini Roma'da tamamlamıştır, 10 Ağustos 1904'de rahiplik sıfatını kazanmıştır. 31 Ocak 1905'den 22 Ağustos 1914'e kadar Bergama piskoposu olan Mgr Radini-Tedeschi'nin sekreterliğini yapmıştır. Birinci dünya savaşında beş kardeşini kaybetmiştir. Sonra profesör olmuş ve daha sonrada 12 Mart 1921'de Roma'daki iman propaganda merkez komitesi başkanlığına atanmıştır. 1924'de Bulgaristan'ı ziyaret etmiş ve 1925'den 1934'e kadar, Papalık elçisi olarak Sofya'da kalmıştır. Daha sonra, Türkiye'de ve Yunanistan'da bu görevi devam ettirmiştir (1934-1944). 1944-1953 yılları arasında Paris'te Vatikan elçiliği yapmıştır. 1952-1953'de Unesco'da Vatikan daimi temsilcisi olmuştur. 1953-1958 yılları arasında Venedik patriği görevini üstlenmiştir. 28 Ekim 1958'de Papa olarak seçilmiştir. Papalık seçimine 51 kardinal katılmıştır. Bunlardan 17'si İtalyandır. Papa seçilince XXIII. Jean ismini almıştır. 4 Kasım 1958'de Papalık tacını giymiştir. Böylece XXIII Jean, 77 yaşında Papa seçilmiştir. 25 Ocak 1959'dan itibaren Roma kilisesinin bir konsilini toplama niyetiyle kamu oyunun dikkatini çekmiştir. Bu konsilin bir genel konsil olacağını bildiriyordu. Papa XXIII. Jean, gerçek görev aşkını Roma'daki paroisslarları ziyaretle göstermişti. Bunun için, hapishanelere, çocuk hastahanelerine kadar gitmiştir. Kardinallerin sayısını, geleneksel olarak kabul edilen 70 sayısının üstüne çıkarmıştır ve kar-

dinallerin baş listesine Milano başpiskoposu Mgr Jean-Baptiste Montini'yi koymuştur. Montini'nin II. Vatikan konsilinde aktif bir rol oynadığını görmekteyiz. Papa XXIII. Jean, dört yıl yedi ay ve altı gün papalık yapmıştır. Bu arada sekiz genelge yayınlamıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Ad Petri Cathedram (29 Haziran 1959): Barış, birlik ve gerçekler üzerinde duran bir genelge.
2. Princeps Pastorum (28 Kasım 1959): Misyonlar, yerli rahip sınıfı ve lâik'ler, ile ilgili genelge.
3. Mater et Magistra (15 Mayıs 1961): XIII. Leon'un sosyal genelgesinin 70.ci yılı münasebetiyle yayınlanan genelge.
4. Rerum Novarum, Pacem'in terris (11 Nisan 1961): Milletlerarası barış, adalet ve hürriyet konularını işleyen bir genelgedir. Papa XXIII. Jean'ın yaptığı en büyük kalıcı faaliyetin, II. Vatikan konsilini toplaması olduğu kabul edilmektedir.

JUDA HA LEVİ: Şair, Filozof ve hekim olan Levi, 1085'e doğru Tolède'de doğmuş; 1140'da Filistin'de ölmüştür. En önemli felsefi eseri Le KUZARI'dır. Bu kitapta, Yahudiliği, Hıristiyanlara ve Müslümanlara karşı savunmaktadır. İsrailin çökmesini, Ahdin bozulması ile değil; cemiyetlerin kötü işlemlerinin bir alâmeti olarak izah eder. Ona göre İsrail, insanlığın, vucuddaki kalbi gibidir. Bir nevi iklimler teorisi geliştirerek Filistin'in "Bir Tanrısal Akis" ortaya koyduğunu izah etmektedir. Saadia'dan beri Yahudi felsefesini besleyen rasyonalizme tepki göstererek akıl üzerinde, imanın üstünlüğünü belirtmektedir. Ona göre gerçek yakini

sadece iman sağlamak-tadır. Mümin, sezgi ile Allah'a ulaşabilir. Akıl, düşünce konusunu yıkmakta ve sadece bir takım hipotezler vermektedir. Levi'ye göre Tanrı, tarihte görünmekte ve amel, niyete üstün gelmektedir. İşte Yahudilikteki emirlerin önemi buradan kaynaklanmaktadır.

JUNG KARL-GUSTÂV (1875-1961): İsviçre'nin bir köyünde 1875 yılında dünyaya gelmiştir. Pasteur bir baba ve sevimli bir annenin yanında büyümüştür. Bâle üniversitesinde tıp tahsili yapmıştır (1895-1900). Zürih'te psikiatr ihtisası yaptıktan sonra, 1907'de Freud ile karşılaşmıştır. On üç saat durmadan Freud ile konuştuğunu söylemektedir. Dünyanın birçok ülkesine seyahat yapan Jung, Aşkın ve ölümün esrarına hiçbir zaman geçerli bir cevap bulamadığını söylemektedir. Bunun için Eyub gibi, elimi ağzıma koymak zorunda kaldım, demektedir. Jung'un psikoloji üzerinde bir çok eseri vardır.

K

KABBALA: İbranice Kabbalah kelimesi, gelenek anlamına gelmektedir. Yukarı ortaçağdan beri Kabbala, özellikle “Yahudi-liğin Mistik Geleneğini” belirtmek için kullanılmıştır.

Kabbala'nın kaynakları, çok eskiye dayanmaktadır. Hatta bu konuda birçok teori gelişmiştir: Bazıları, Kabbala'nın, Hz Adem'e varan vahiy geleneğinin bir kolu olduğunu söylerken, diğer bir kısmı da Kabbala'yı, yabancı tesirlere atfetmektedirler. Yani, Pers, Babil ve Gnostik kültürlerin etkisinde oluştuğunu söylemektedirler. Meselâ, Kabbala uzmanı G. Scholem, Kabbala'daki Yahudiliğe girmiş olan birçok unsuru tahlil etmektedir. Bu yabancı unsurlar, özellikle, Apokaliptik düşüncelerde oluşmuştur. Yine bu yabancı etkenlerin başında Helenistik düşünceler gelmektedir. Bunlara, Gnostik fikirler ve yeni-Eflatuncu düşünceler ilave edilebilir. Bütün bunlarla beraber Kabbala'da otantik Yahudi düşüncesinin özü bulunmaktadır. Bu fikirleri, Tanrı isimleri, aşkın iki prensibi ve mesih düşüncesi olarak belirtebiliriz.

Talmud, batını hikmetin unsurlarına dağınık şekilde sahiptir. Bu batını ilmin iki kutbu, bir yandan kozmogoni (Ma'asseh Beréshit), diğer yandan da Teozophi'dir. (Ma'asseh Merkavah)

Talmud sonrası dönemin tarihini taşıyan, çok sayıda mistik eser vardır. Bunlardan en eskisi yaratılış kitabı olan Séfer Yetsirah'dır. Bu eser, sayıların mistik değerine dayanmaktadır. Bu eserde insan organizması ile kozmoz arasında ilişki kurulmaktadır. Diğer kabbalist eser ise, Shi'ür Komah ve Sefer ha-Bahir'dir.

Yahudi mistiği, Babil'den İspanya'ya geçmiştir. Orada, din felsefesinden etkilenmiştir. Almanya'da, 1200 yıllarında R. Yehudah ha-Hassid etrafında mistik bir ekol oluşmuştur. R. Yehudah ha-Hassid, Sefer Hassidim'i yazmıştır. Bu kitab, “sofular kitabıdır”. Daha sonra, Kabbala, R. İsaac tarafından sistematik bir şekilde Provence'de geliştirilmiştir. Daha sonra provence'de Kabbala'nın özünü geliştiren çok sayıda eser ortaya çıkmıştır.

XIII. yüzyılın sonunda İspanya'da Séfer ha-Zohar bulunmuştur. Bu eser, II. yüzyılın ikinci yarısının üstadı olan R. Shimon b. Yohai'nin eseri olarak takdim edilmiştir. Daha sonra Zohar, Kabbalistlerin gerçek kitabı haline gelmiştir. Çünkü bu kitap, Torah'ın batını ve mistik anlamını ihtiva etmektedir.

Yahudiler İspanya'dan sürüldükten sonra (1492) Galile'nin, Safed şehrinde bir Kabbalist merkez oluşmuştur. Burası, R. Shim'on b. Yohai'ya saygı duyulan Merom'a birkaç kilometredir. Bu kabbalist merkezde R. İsaac Louria (1534-1572), dünya'nın orijini ile ilgili eski Kabbala'nın teorisini derin şekilde değiştirmiş, Tiggün üzerinde durmuştur. Yani, mesihi keffaret yönünden insanın zahidane ve mistik çabasının üzerinde ehemmiyetle durmuştur. Louri-a'nın Kabbala'sı, hızlı bir şekilde bütün Yahudi dünyasına yayılmıştır ve

aşağı yukarı bu iki asra damgasını basmıştır. Sahte mesih Sabbatai Tsevi (1626-1676)'nin ve XVIII. yüzyılda Hassidim hareketinin ortaya çıkışında, Louria'nın Kabbalasının büyük etkisi olmuştur.

Yine Kabbala, bazı Hıristiyan muhitlerde de etkili olmuştur. Meselâ, Jean Reuchlin, Pic de la Mirandole, Knorr von Rosenroth bunlardandır.

Belli başlı iki kabbalist hareket vardır:

1. Teorik Kabbala (Kabbalah iyyünit)
2. Pratik Kabbala ve mistik bilgi sistemi (Kabbalah ma'assit). Bunun eski unsurları, sihirsel bir karakter arz etmektedir. Louria'nın popularize olmuş doktrinlerinin tesiri altında birtakım hurafe unsurlar da bu akıma dahil olmuştur. Yine de pratik Kabbala'nın son hedefi ahlâki temizlikle, spiritüel yoğunlukla ve insan mistiği ile çabuklaştırılmış mesihi kefarettir.

Tevrat ve hahamların kavramlarının aksine Kabbala, Tanrısal gelişmenin içinde sayısız güçler kabul etmektedir. Bu fikirler, on sefirotta olduğu gibi, muhtelif Tanrı isimlerinde ifade edilmişlerdir. Yaratılış, ulaşılamayan bu ilk Tanrının direkt bir eseri olarak değil, bu ilk Tanrıdan daimi bir sudurla meydana gelmektedir. Bu anlamda Kabbala, dört yaratılış dünyasından bahsetmektedir. Yine Kabbala, bizim dünyamızın yararına kaybolmuş önceki dünyaların varlığını da kabul etmektedir.

Yaratılıştaki işbaşındaki Tanrısal prensip, on séfirot'da kendini göstermektedir. Onun tamamı, ya **Adam gadmoni** ya da **kavad**'ı meydana getirmiştir. Séfirot'a bağlı olan manevi güçler, altıncı **Sefirot**'da merkezleşmiş ve oradan, yaratılış dünyasının bütünü üzerinde yararlı tesirler icra ederek onuncuya inmişlerdir.

Birçok kombinezonun arasında Kabbala, séfirotik sistemin içinde, ilk üç séfirot'dan oluşan yüce bir tirinité (teslis) zikretmektedir. Geriye kalan yedi séfirot, bu

tesliste merkezleşen orijinal hikmet elemanının tesirini görmektedirler.

Zohar'da kullanılan bir ifade de seks ilişkisidir. Erkek prensip, Baba veya kral; dişi prensip de Ana, Matrone veya Shekkinah'dır.

Ulaşılamayan ilk prensiple yaratılış dünyası arasında mevcut olan boşluğu doldurmak için Louria, Tanrının kendi kendini sınırlama sistemine **Tsimtsün** fikrini dahil etmiştir.

Séfirotik sistemin içindeki diğer kombinezon, onların kolonlara bölünmesi olayıdır. Sol kolon, negatif prensiple bedenleşmiş ve böylece kötü dünya (sitra ahara) meydana gelmiştir.

İşte insan, pozitif ve negatif kutuplar arasında yer almaktadır. İlk insan tamamen temizdir. O kendinde nüve halinde bütün insanlığı ve onların ruhunu taşıyordu. İnsan günah yüzünden zayıf hale geldi. Bu durum Hz. Musa'ya kadar devam etti. İsraille-Allah arasındaki ahdin hedefi, bütün insanlıkla Allahın arasını uzlaştırmaktı. Bu Ahit dönemi, Me-sihle sona erecektir.

KABİR: 1440'da Bénarès'de müslüman olmuş bir aileden doğmuştur. 1518'de ölen Kabir, hayatı boyunca dokumacılık yapmıştır. Bununla beraber, mistik bir kriz neticesinde Allah'ın şanını tebcile koyulmuş ve kendi şahsiyetinin, bütün dinleri; özellikle İslâm ve Hinduizmi çoktan aştiğini iddia etmiştir. Gerçek edebi bir dehaya sahip olan Kabir, Hindçe (Kuzey Hindistanda İndo-Aryenne dili) terennüm edilen çok sayıda şiir yazmıştır. Onun vazaları, dinlemek isteyen kimseye, kast ayrımı ve dini bağımlılık olmaksızın hitap ediyordu. Böylece o, hem Brahmanların, hem de sünni Müslümanların kinlerini kaza-nıyordu. Bütün bunlara rağmen birçok kimse onu dinlemeye geliyor ve onun şarkılarını tekrar ediyordu. O, öldükten sonra müritleri, günümüze kadar gelen ve

dört milyona yakın mensupları olan bir mezhep meydana getirmişlerdir. Yine de onun, Hindularla-Müslümanları birleştirme temayülü başarısızlığa uğramış ve kabir-Panthi cemaati, zamanla kuvvetli bir şekilde Hindulaşmıştır. Bir manada, Bénarésli fakir dokumacının bazı şiirlerini kutsal kitapları ADIGRANTH'ın içine sokan Sikh'ler, Kabir'in en sadık ahfadıdır.

KADIN: Kadının statüsü dinden dine değişmektedir. Ancak her yerde ve her şartta bu statü var ola gelmiştir. İnsan ırkının kaynağı, canlıların annesi olarak kadının bazen Tanrılaştığı görülmektedir. En ilkel kabilelerde ve dinlerinde ana Tanrıça bilinmektedir. Hıristiyanlık, bakire Meryem'i yücelterek, çok sayıdaki azize annelerin mihrabının üstüne çıkarmıştır.

Kadın, erkeğin arkadaşı ve eşidir. Bu çift, insan varlığının özel birliğini oluşturmaktadır. Fakat bu ideal görüş saptırılmıştır. Polyandrie, Polygamie ve Seksüel kommünizme yardım eden sosyal şartlar, erkek-kadın çiftinin rolünü bozmuştur. Yunanlılar ve Romalılar, poly-gamieyi reddeden ilkel topluluklar olmuştur. Toplum vicdanında kadına saygının ilerleyişini gösteren monogamie, yavaş bir fetih görünümündedir.

Eski Ahit, prensip olarak kadının erkekle eşitliği konusunu kabul etmekle beraber, ona ikinci derecede bir rol vermektedir. Orada kadın, hiçbir rahiplik ve ibadet fonksiyonuna sahip değildir. Kadın kendini, zevcelik ve annelik görevlerine adanmıştır. Bununla beraber çok sayıda kadın, savaşçı, baştan çıkarıcı, kehanet sahibi gibi önemli roller ifâ etmişlerdir. Kutsal kitapların kadın konusunda övücü olduğu kadar hicvedicide birçok sözleri vardır. Bu kitaplar, kadının kurnazlığını, oynaklığını dile getirdiği kadar, akıllı oluşunda ifade etmektedirler: "İyi zevce bulan, iyilik bulur" (Süleyman'ın meselleri, XVIII,22) V, 18-19) Tora, tarafından,

boşanmaya izin verilmiştir. Boşanan çiftler, yeniden evlenmede serbesttirler. İncil, kadını, bakire ve anne Meryem'i tebcil ederek, insanlığın kefareatine onu, ortak ediyor. O, imanla Allahın kelimesini kabul etmiş ve oğlunun çarmıhına ortak olmuştur. Resüllerin işlerinde, birçok kadının doğan kilisenin yararına hizmet ifâ ettiğinden bahsedilmektedir. Kadın, yaşlı, dul olarak da kilisede fonksiyonlarını yerine getirebilmektedir.

KADIYANİLİK: Mirza Gulam Ahmed'in XVIII. yüzyılın sonlarında Hindistan'da kurduğu çok önemli bir dini harekettir. Mirza Gulam Ahmed (1839-1908) yılları arasında yaşamış ve İngiliz işgaline karşı yazılarıyla başkaldırmıştır. Mirza Gulam ilk önce, Kadıyan'daki yerel basında yazdığı yazılarla tanınmıştır.

İlk eserlerinden birisi olan "Berahin-i Ahmediyye" de İslamı savunurken, kerametlerinden de bahsederek dikkat çekmiştir. Mirza Gulam'ın ana tezi, Bahailerde olduğu gibi, vahyin kesintisiz devam ettiği iddiasıdır. "Hz. Muhammed'e tam uyan birinin, onun dış ve iç bütün bilgileriyle donanacağını, sezgiye dayanan bilgilerinin peygamberin bilgisini andırdığını, bu yolda pek çok ilham aldığını ilân etmiştir. "Ona göre cihad kılıçla değil; Jainizmdeki Ahimsa metoduna uygun olarak barışçıl cihaddır".

1888 yılında Mirza Gulam, kendisini dinde müceddit olarak ilân etmiş, taraftarlarından Biat almış ve bir cemaat oluşturmuştur. Bu cemaatin ana prensipleri şunlardır:

1. Şirkten uzak kalmak
2. Büyük günahattan sakınmak
3. Namazları aksatmadan kılmak
4. Bütün insanlara iyi davranmak
5. Allaha tam olarak güvenmek
6. Kur'anın gösterdiği yolda gitmek
7. Dini, dünya'nın üstünde tutmak

8. Her konuda Mirza Gulam'a bağlı kalmak...

Mirza Gulam, 1891 yılında Kadıyaniliğin temel inançlarını şöyle açıklamıştır:

1. Hz. İsa çarımha ölmemiş ve Keşmir'e gelmiştir.

2. Hz. İsa, Keşmir'de 120 yaşına kadar yaşamıştır. Srinagar'da gömülmüştür.

3. Ahir zamanda gelecek olan İsa değil; Hz. Muhamed'in dininden ona benzeyen birisidir.

4. Müslümanların beklediği mehdi Mirza Gulam'dı. Çünkü Mirza Gulam aynı zamanda Nebi ve Rasül'dü.

Mirza Gulam 1908'de ölünce, Kadıyaniliğin başına Hakim Nureddin geçmişti. 1944 yılında Hakim Nureddin ölünce, Kadıyanilik Lahor ve Kadıyan şeklinde ikiye ayrılarak devam etmiştir. Kadıyan kolu, ikinci halife ünvanıyla Mirza Gulam'ın oğlu Mirza Beşirüddin Mahmud Ahmed'e (189-1965) bağlanmıştır. Bu kolun merkezi daha sonra RABVA olmuştur.

Lahor kolu ise, İslâmi çizgiye daha yakın bir yol izleyerek, Mirza Gulamın nebilğini reddetmiş, Mevlana Muhammed Ali'nin önderliğinde Lahor'da çalışmalarını sürdürmüştür. Burada bu teşkilat, "Encümen-i inşaat-ı İslâm" adıyla faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir.

Kadıyanilik, Birinci dünya harbinden önce Hind kıtasının dışında faaliyetlerini sürdürmeye yönelerek dünyanın birçok yerinde merkezler açmıştır. Kadıyanilik hareketi, Hindistan ve Pakistan'da İslâm dışı sapık bir hareket olarak kabul edilince, dışarıda müntesipler bulma faaliyeti hızlanmıştır. Bugün Avrupa'nın birçok ülkesinde özellikle İngiltere'de birçok Kadıyanilik merkezi vardır. Kadıyanilerin dünyadaki nüfusu on milyona yaklaşmaktadır.

KADIZADELİLER: XVII. yüzyıl başlarında İstanbul'da taassubun yoğunlaştığı,

tarikât ve tasavvufa karşı toleransın azaldığı bir vaizler sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu vaizler, Osmanlı Devleti'ndeki yozlaşmanın, bid'atlerden kaynaklandığını söyleyerek, bid'atçilere ve tasavvuf ehline karşı savaş açmışlardır. Halkın arasında, camilerde yaptıkları konuşmalarla halkı yanlarına çekmeye çalışmışlardır.

Böylece İslâm tarihinin çok eskilere dayanan bir mücadele konusu, yeniden söz düellosu ile bu yüzyılda kendini göstermiştir. Çünkü eski yüzyıllarda kitap ve risale ile yapılan tartışma, şimdi camilerde vaizlerle, mutasavvıflar arasında oluyordu. Bid'atlere karşı çıkan bu vaizlere "Kadizadeliler" adı verilmiştir. Böylece İstanbul, bu mücadelenin tam merkezi olmuş ve halk iki sınıfa ayrılmıştır. Bazı saray erkanı da vaizler yanında yer almış, tekkeler ciddi şekilde tehdit altında kalmıştır.

Kadizadelilerin el kitabı, İmam Birgivi'nin "Tarikat-ı Muhammediyye" adlı eseriydi. İşte XVII. yüzyıldaki vaizler, Tarikat-ı Muhammediyye'yi esas alarak mücadeleyi sürdürüyorlardı. Bu vaizlerin başını, küçük Kadizadeli denilen Balıkesirli Mehmet Efendi (1582-1635) çekiyordu. Onun bütün taraftarları da kendilerini Kadizadeliler olarak isimlendirmişlerdir. Balıkesirli Mehmet Efendi, 1631 yılında Ayasofya Camii vaizliğine getirilmiştir.

Ayasofya camiindeki vaazlarında bid'atlere, din dışı hareketlere ve tarikât adına yapılan bütün yolsuzluklara karşı çıkmıştır. IV. Murad'ın bütün yasağını desteklemiştir. Birçok insan, zarar görmüştür. Balıkesirli Mehmet Efendi'nin en büyük rakibi ise, mutasavvıf Abdülmecit Sivasi Efendi olmuştur. Onunla şu konularda tartışmalar yapmıştır:

1. Müsbet ilimlerin tahsili meşrumdur?

2. Hızır aleyhisselâm sağ mıdır?

3. Ezan'ın makamla okunması caiz midir?

4. Semâ törenleri meşru mudur?

5. Sigara ve kahve haram mıdır?

6. Kabirler ziyaret edilir mi?

7. Büyüklerin elini öpmek caiz midir?

Kadızeliler, bu konularda hep menfi taraflı tutarlarken, Sivasi efendi, aklî ve mantiki yönü tutmuş ve bu sorulara müspet cevap vermiştir. Daha sonra Kadızadelilerin başını Üstüvani Mehmet Efendi çekmiştir (1608-1668). Ayasofya Camiinde direk dibinde vaaz ettiği için, Üstüvani denmiştir. Saray erkanını da arkalarına alan Üstüvani Mehmet Efendi taraftarları yani Kadızadeliler, tekkeleri basarak dervişleri dağıtmaya çalışmışlardır. Kadızadeliler, camilerde teganni ile okunan Kur'an-ı Kerim'den dolayı müezzinlere sataşmaya başlamışlardır. XVII. yüzyılda ortalık iyice karışınca, Köprülü Mehmet Paşa, Kadızadelilerin öncüleri olan Üstüvani Mehmet Efendi'yi 1656 yılında Kıbrıs'a sürgün etmiş ve böylece İstanbul camilerinde halk huzura kavuşmuştur.

KADOŞ: İbranice bir kelimedir. Kutsal veya takdis edilmiş anlamına gelmektedir. Yahudilikteki Kiddousch merasimi, bu kelime ile ilgili anlam taşıyan bir merasimdir. Kiddousch merasimi şarap ve ekmeğin takdisini belirten bir dini törendir.

Akadçada KADİŞTU kelimesi de aynı anlama gelmektedir. Ortadoğuda ilk çağlarda yaygın olan bereket tanrısına KEDEŞİM, Tanrıçaya'da KEDEŞOT ismi verilmiştir. Aynı zamanda bu isim, kutsal fahişeliği de belirtmektedir.

Aynı inanca M.Ö. 1320-1085 yıllarında Mısırda rastlanmaktadır. Mısır Tanrıçasının adı KEDEŞU olarak belirtilmektedir. KEDEŞU'nun, aslan ve parsanın üzerine binmiş, ellerinde oklar bulunan çıplak bir kadın olarak tasviri yapılmıştır.

İsrailoğulları, Mısır'dan, Kenan bölgesine döndüklerinde de yerel Tanrıçalara önem verdikleri ve bu durumun kral Yoşiya'nın M.Ö. 622'de yaptığı reforma kadar devam ettiği görülmektedir.

KAKERLER (QUAKERS): İlk Hıristiyanların yaşama modellerini kendilerine örnek alan dini bir cemaattir. Bu cemaatin kurucusu George Fox (1624-1691) tur. Fox, 1652'de "İsa-Mesihin Allahının Dostları cemiyeti" adlı bir cemiyet kurmuştur. Bu cemiyet, doğmasız, âyinsiz ve dini ritüel olmaksızın ruhlara hitap etmeyi kendilerine prensip edinmiş, "susmayı ve dinlemeyi" tercih etmiştir. Fox şöyle demektedir: "Tanrının Gazabının önünde titre".."Sizler ancak titreyenlersiniz". Kakerler, kilise ve kutsal kitap otoritesini reddederek, sadece "Kutsal-Ruhun" otoritesini kabul etmektedirler. Onlara göre Tanrı, doğrudan insan kalbine vahyettir. Tanrı, kült ve sakrament vahyetmez.

Kakerlerin dini toplantıları, genellikle meditasyon şeklinde yapılmaktadır. Sessizlik içinde, murakebe halinde Kutsal-Ruhun gelmesi beklenmektedir. Bu sessizlik içinde, Kutsal-Ruh mesajlarını onlara iletmektedir. Kakerler hürriyetlerine düşkünlüdürler. Bunun için, Amerika'da köleliğin kaldırılmasında büyük rol oynamışlardır.

İngiltere'den zulümle kovulan Kakerler, Amerika'ya göç etmişlerdir. Bugün dünyada tahminen 200.000 bin Kaker vardır. Sadece Fransa'da Kakerlerin sayısı iki yüze geçmektedir.

KÂLİ: Özellikle Bengale'de büyük saygı duyulan Tanrıça Kâli, Tanrının korkunç veçhesini temsil eder. Bu sıfatla o, aynı tip diğer Tanrıçalarla ve özellikle Durgâ, Bhairavi (korkunç) ve Candi ile aynıdır. Hepsisi keskin bir silah taşırlar ve hepsinde de kan lekesi vardır. Kâli kültü, hayvan

kurban edilmesini ister (vaktiyle insan kurban edilirdi). Mistikler, görünüşlerin ötesinde Kâli'nin güler yüzlü bir anne olduğunu iddia ederler. Ramakrishna, Kâli'nin bir rahibi idi ve günlerinin sonuna kadar da öylece kaldı. O, onu ana Tanrıça olarak görüyordu. Ona sevgi dolu bir dini duygu besliyordu. Hindular, Kâli, Durgu, Candi mitolojisinin kanlı sembolünün, manevi hayatlarında karşılaştıkları engelleri yok ederek, müntesiplerine Tanrıça'nın yardım sağladığını hatırlattığı kanaatinde idirler.

KAMİ: Şintoizm'de Tanrı, Rab, ilâh anlamına gelmektedir. İyilik ve kötülüğe gücü yeten bir Tanrıdır. Amaterasu ile öteki ruhlar, ünlü atalar, bitkiler, kayalar, kuşlar, hayvanlar, balıklar, canlı veya cansız varlıklar, kami olabilirler. Bugün Şintoizm'de kamiler simgelerle gösterilir. Şinto tapınaklarında bu simgeler çoktur. Şintoizm'de kamilerin sayısı onbinlere varmaktadır.

KANADA ANGLİKAN KİLİSESİ: İngiliz göçmenlerin kurduğu bir kilisedir. Tarihi 1750 yıllarına dayanmaktadır. Amerikalı ve İngilizler tarafından zamanla takviye edilerek güçlü bir kilise haline gelmiştir.

1783 yılında İngiltere'ye dönen New York Trinity kilisesi rahibi Charles Inglis (1734-1816), 1787 de Nova Scotia piskoposu olarak atanmıştır. Onun önderliğinde 20 den fazla kilise, bir akademi ve yüksek okul kurulmuştur. 1832'de Anglikan kilisesi, bütün Kanada'ya yayılmıştır. Anglikan cemaati arttıkça, piskoposluklar çoğalmıştır. Toronto'da 1893'de yapılan bir genel konsille, iki eyalet ve 15 piskoposluk birleştirilmiştir. "Book of common prayer" (Toplu Dua Kitabı) Kanada Anglikan kilisesinin ayin kitabıdır.

Bugün Kanada Anglikan kilisesi, herbiri bir piskoposun yönetimindeki 28 pisko-

posluk bölgesinden oluşmaktadır. Piskoposluklar, başpiskoposların başkanlığındaki dört eyalete bağlıdır. Akide ve disiplin işleri için, zaman zaman konsiller toplanmaktadır. Bu konsiller için Toronto'daki başpiskoposluk önemli hizmetler icra etmektedir.

KANADA BİRLEŞİK KİLİSESİ: 10 Haziran 1925'de Toronto'da Kongregasyonel, Metodist ve Presbiteryen kiliselerince kurulan kilisenin adıdır. Protestan kökenli üç cemaatin birleşme çabaları, XX. yüzyılın başlarında başlamıştır. Birliğe en son katılanlar, Presbiteryenler olmuştur. Yine Presbiteryen kiliselerinin tamamı, Birleşik kiliseye katılmamıştır. Birliğe katılmayan bu grup, Kanada Presbiteryen kilisesini devam ettirmektedirler. Bu arada diğer birlik üyeleri olan Kongregasyonalistlerden ve Metodistlerden de bu birliğe katılmayanlar olmuştur.

Kanada Birleşik kilisesi oldukça muhafazakar çizgidedir. Ökumenik bir yol izlemeye çalışmaktadır. Kanada Birleşik kilisesi, Dünya metodist konseyine, Dünya Reform kiliseleri Birliğine, Kanada Kiliseler Birliğine ve Dünya Kiliseler Konseyine üyedir.

KANADA BAPTİST FEDERASYONU: Protestan kökenli Baptist dini hareket, Kanada'da XVIII. yüzyılın ortalarına doğru güçlenmeye başlamıştır. İngiliz kiliselerinden ayrılanlarda Baptistlerin önderliğinde teşkilatlanmışlardır. 1846'da Nova Scotia, Prens Edward ve New Brunswick'de Baptist kurultayları tertip edilmiştir. Daha sonra bu kurultaylar, kıyı eyaletleri Baptistleri ile desteklenerek, Baptist genel kurultayı oluşmuştur. 1960'da Atlantik Eyaletleri Birleşik Baptist Kurultayı adını almıştır.

XVIII. yüzyıl boyunca Ontario'da birkaç Baptist kilisesi kurulmuştur. Daha sonra,

İngiltere, İskoçya ve Amerika'dan gelen göçmenlerle Baptistler güçlenmiştir. 1836'da Ottawa Baptist Derneği kuruldu. Kanada'da birçok misyoner grubu faaliyet göstererek, Baptist kökenliler, bu Baptist harekete dahil oldular. Baptist misyonerler, birçok cemaat ve dernek kurdular. Bu amaçla, İngiliz kolombiyası Baptist Birliği 1897'de, Batı Kanada Baptist Birliği ise 1909'da kurulmuştur.

Kanada'daki Baptist kurultaylarını birleştirme gayretleri XX. yüzyılın başlarında başlamasına rağmen, 1940'lı yıllara kadar tam olarak başarılı olunamadı. 1944'da SAINT JOHN'da, Baptist federasyonu kuruldu. Bu federasyon, iş birliği örgütü olarak çalışmalarını yürütmektedir.

KAPPADOKİA: Anadolu'nun Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Niğde illerinin hudutları ile Maraş, Malatya, Yozgat, Sivas ve Adana illerinin bir kısım sınırları arasındaki bölgeye Kappadokia denmektedir. Kappadokia bölgesi, antik bir tarih içermektedir. Bölgenin tarihi, M.Ö. 3 bin yılına kadar inmektedir. Kültepe kazılarında ele geçirilen tabletler, bu bölgenin tarihi hakkında çok önemli malzeme vermektedir. Bölgede önce Asurluların ticaret kalonisi kurdukları bilinmektedir. Bölgenin önceki sakinleri, M.Ö. 3 bin yılında Hattiler olmuştur. Daha sonra Luviler görülmektedir. Bölgedeki siyasi egemenlik daha çok küçük krallıklar şeklinde kendini göstermektedir. M.Ö. 2 bin yıllarında Anadolu'ya gelen Hittit'ler bir müddet Kappadokia bölgesinde kalarak daha sonra yer değiştirmişlerdir. Kappadokia'nın daha sonraki sahipleri Frigler ve persler olmuştur. Perslerin Anadolu'da bıraktıkları en önemli iz, Ateş kültü olmuştur. Persler bölgeyi emin bir yer olarak görmüşler ve Erciyes dağının tepesinde ateş kültünü sembolleştirmişlerdir. Persler, uzun süre bölgede kalmışlardır. M.Ö. 4. yüzyılda bölgede Selevkosları görüyoruz.

Selevkos kralı III. Antiokhos'un Romalılara yenilmesiyle bölge Romalıların yönetimine geçmiştir. M.Ö. birinci yüz yıl boyunca Pontus ve Ermeni saldırılarına karşı Roma'ya bağlılığını sürdüren Kappadokia, M.S. 17'de tamamen Roma hakimiyetine girmiştir.

Kappadokia bölgesi, Hıristiyanlık döneminde çok önemli bir merkez olmuştur. Roma'nın, Hıristiyanlığı 313 yılında serbestçe yayılan bir din olmasını sağlama-sıyla birlikte, bölgedeki Hıristiyan propagandası iyice artmıştır. Hıristiyanlığın gizli yayılma döneminde Kappadokia bölgesi, Hıristiyanların çok önemli bir sığınma yeri olmuştur. Diğer yandan Hıristiyan konsillerinde rafizi durumuna düşmüş olan Hıristiyan cemaatleri için de Kappadokia çok önemli bir saklanma ve sığınma bölgesi olmuştur. Bunun için Süryani ve Ermeni kilise mensupları, bu bölgede hem siyasi hem de dini yönden takipten korunma yollarını bulmuşlardır. Kappadokia bölgesi, VII. yüzyıldan itibaren müslüman fetihlerine maruz kalmış ve 1071'de Türkler tarafından fethedilen Anadolu, hızlı bir şekilde türkleşmiş ve İslâmlaşmıştır.

KAPUÇINLER: Tarikatın kurucusu Matteo da Bascio'dur. 1525 yılında, Assisli Aziz François'in öğretilerini yeniden yorumlayarak, Fransiskanlardan ayrı bir tarikat düzeni oluşturmuştur. Tarikatın şeyhi Matteo da Bascio, sivri uçlu bir Kuleta (Capuccino) giydiği için bu tarikata Kapuçinler adı verilmiştir. Aslında kapuçinler hareketi, Fransiskanlarla aynıydı. Yalnız, Matteo da Bascio, Aziz François'in zahidane yaşayışını daha sert bir pratikle göstermeye çalışıyordu. Çıplak ayakla ve sakallı olarak dolaşan Matteo'yu kısa sürede birçok insan taklit ederek; onun yanında yer almışlardır. Tarikatın yaşam tarzı çok sertti. Tarikat mensupları, sade ve yoksul bir hayat sürüyorlardı. Kapu-

çinler günümüze kadar yaşamıştır. Fakat uzun süre Fransiskanların baskısı altında kalmış ve takip edilmişlerdir. Bir ara papalık, Kapuçin tarikatının İtalya dışına çıkmasını yasaklamıştır.

XVI. yüzyılda, Kapuçinlerin önderi olan Bernardino Ochino'nun 1542'de Protestanlığa girmesi, Kapuçinleri zor durumda bırakmıştır. Buna rağmen 1571'de Kapuçinlerin sayısı on yedibine ulaşmıştır. Kapuçinler, yoksul ve fakir kesimler üzerinde başarılı olarak, teşkilatı güçlendirmişlerdir. Katolik kilisesinin Luther hareketine karşı başlattığı "Karşı Reform" faaliyetlerinde Cizvitler ve Kapuçinler dikkat çekici bir rol oynamışlardır. 1574'de Kapuçinler, papalıktan serbest yayılma izni almışlar ve 1619'da bağımsız bir tarikat haline gelmişlerdir. XVIII. yüzyılda 34 bin üyeye sahip olmuşlardır. Yaptıkları misyonerlik faaliyetleri ve insani hizmetlerle, insanlığın sevgisini kazandılar. XIX. yüzyıldan sonra gerilemişler ve bugün marjinal bir dini grup olarak azınlık halinde varlıklarını sürdürmektedirler.

KARAİZM: 767 yılında Anan ben David tarafından kurulmuş bir Yahudi mezhebidir. Yahudi Saduki mezhebinden belli sayıda prensip alarak şifahi geleneğin otoritesine itiraz ederek, Tevrat'ın yazılı metnine sıkıca bağlı olan bir mezheptir işte mezhebin ismi de buradan geliyordu. **Karaim**, yazılı kanun demektir. Ona göre, her Yahudi, Tevrat'ın yorumunu kendine göre yapmakta serbesttir. **Anan ben David**'den sonra mezhebin salikleri, bazı felsefi tarifleri, zahidane pratikleri ve Filistin'e dönüş gibi motifleri benimseyerek, Karaizmi daha açık hale getirmişlerdir. Karaizm XI. ve XII. yüzyıllarda oldukça yayılmış ve Karaitlerle, Talmut Yahudiliği taraftarları olan Rabbinitler arasında bir bölünme olmuştur. Fakat, Karaizmin prestiji X. yüzyıldan itibaren, **Gaon Saadia (882-942)**'nin maharetli hücumları

ile sona ermiştir. Ancak hâlâ günümüzde küçük Karait cemaatleri mevcuttur.

Karaim ismi, muhtelif dillerde farklı şekillerde kullanılmıştır. İbranicede "Karai, Karaim", Arapçada Karai, Karaûn, Kumankıpçak Türkçesinde "Karay veya Karaylar şeklinde ifade edilmektedir. Bazı eserlerde de "Karaite" şeklinde geçmektedir.

Karai kelimesinin anlamı üzerinde de birlik yoktur. Bazıları, okumak anlamına gelen karaa kökünden, bazıları da K.R.A kökünden Arapça kıraat, kelimesiyle aynı anlama geldiğini söylemektedirler.

Hazar türklерinden Yahudi kökenli Karaim mezhebine bağlı olan Türk boylarına, bu mezhebden dolayı KARAY veya çoğul olarak KARAYLAR denmektedir. Karay Türkleri, karai kelimesindeki i harfini kendi dillerindeki y harfine çevirmişlerdir. Karaim kelimesindeki im eki, İbranicede çoğul işareti olarak kullanılmaktadır. İngilizce ve Fransızca bu kelime Caraims şeklinde yazılmaktadır. Türkçe kaynaklarda karaimler ifadesi kullanılarak İbranice çoğul eki im ile, Türkçe çoğul eki "ler" aynı kelimedede kullanılmışlardır. Karai inancı, Talmud'u red, Tevrat'ı kabul prensibi ile tanınan bir Yahudi mezhebinin ideolojisini teşkil etmektedir. Buna göre bu mezhebin başlangıcı, Talmud'un yazılı olarak (mişna) ortaya çıktığı dönem kadar gitmektedir. Ancak bu fikirleri belli bir sistem altında ifade eden **Anan ben David** olmuştur. Bu konularda Rab-bani metinlerde yeterince bilgi vardır. Fakat İslâm kaynaklarında **Anan ben David**'in kurduğu mezhep "Ananiyyün" olarak geçmektedir.

Karai mezhebi, inanç esaslarını Tevrat'tan almıştır. Zaten mezhebin temel felsefesi de Tevrat Yahudiliğine dayanmaktadır. Karailik, Irak, Kudüs, Filistin bölgelerinde yayılmış bir ortaçağ Yahudi mezhebi olarak görünmektedir.

Karailiğin Kafkasya bölgesine, özellikle Kırım'a VIII. yüzyıldan itibaren girmeye başladığını söyleyebiliriz. Hazar Türklerinin arasına VIII-X yüzyıllarda girmeye başlayan Karailik, XII. yüzyılda Kırım'da iyice yerleşmiştir. Daha sonra Karailik, Hazar ülkesi ve Kırım'da yayılarak Kuman-kupçakların birçoğu karailiği kabul etmiştir. Kırım ve Hazar bölgesinde ki Yahudilikten bahseden kaynaklar, onlardan Karai olarak bahsetmiyorlardı. Bu bölge halkının ve Hazar Türklerinin Karai olduğunu söyleyen yegane kaynak, XI. yüzyılın başlarında bölgede dolaşan Talmudist seyyah PETAHYAH olmuştur. Daha sonraki yıllarda bu bölgede Karailik güçlenmiştir. Karailik, X. yüzyılda, altın çağını yaşamıştır. Bugün, bu bölgede Yahudi olanların çoğu Türk asıllıdır. Diğer etnik gruplar ise çok azınlıktadır. Meselâ İstanbul Karay cemaati bunun en canlı örneğini oluşturmaktadır. Bu cemaatin 1979 yılında sayısı 150 kişiyi bulurken, 1992 yılında bu sayı 100'e düşmüştür. Bunun için bugün, Karailer olarak bilinenlerin bir çoğu, Türk kökenlidir. Gerek Kafkasya'da ve gerekse dünyanın diğer ülkelerinde yaşayan Türk kökenli Karailer'in Yahudiliği sadece Tevrate dayandığını ve birçok Türk örf ve âdetini devam ettirdiklerini burada belirtmekte özellikle yarar vardır.

Türk kökenli Karailerin, X. yüzyıldan beri, Türk ve Yahudi kültürü ile yaşadıkları görülmektedir. Aynı yüzyılda Türklerin büyük bir çoğunluğunun İslâmiyeti kabul etmeleri karşısında, niçin Hazarların Yahudiliği kabul ettikleri sorusu çok önemli bir problem teşkil etmektedir. Muhtemelen merhum Prof. Dr. Şaban Kuzgun'un da belirttiği gibi, bu bölgedeki Hazarların Yahudiliği kabul etmeleri, siyasi ve ekonomik bir platformda, Hıristiyan Bizans ile o bölgedeki Müslüman Araplar arasında bir ortayol izleme

politikasının bir sonucu olarak görülmektedir.

KARİZMA (Kharisma): Yunanca kharis kelimesi inayet anlamına gelmektedir. Dini anlâmda, Allah tarafından bir kişiye veya bir gruba, hedeflerine uygun olarak bir işi başarı ile yapması için verilen özel yetenektir. Bu yetenek, şahadet, vaaz, söz alma, vazife, öğretmek, hayır işleri gibi belli bir vazifeyi ifa için kutsal-Ruhun daimi aksiyonuna benzetilmiştir. Bu değişik yetenekler, dünyanın ve dini cemaatin, fonksiyonlarıdır. Yahut yaptıkları işleri onaylanan kişilerin tabii yetenekleridir. İncilde, özellikle Paul, karizmadan bahsetmiştir: Corintoslulara I. Mektup, XII/1-28; Romalılara mektup, V/15; VI/23; XI/29. İneyet, bütün karizma'nın canlandırıcısıdır: Corintoslulara I. Mektup/XIII. Bugün bazı Hıristiyanlar, karizma hürriyetini tesis etmiş olan hiyerarşiye karşı koyarak, otorite ile uyumsuzluklarını haklı göstermeye çalışmaktadırlar.

KARL BATH: 10 Mayıs 1886'da Bâle'de doğmuş ve aynı şehirde 10 Aralık 1986'da ölmüştür. Karl Barth, bu asrın ortalarına doğru en meşhur Protestan ilâhiyatçısı olmuştur. 1925'den 1934'e kadar Munster'de ve Bonne'da Protestan ilâhiyatı okutmuştur. Nazizme karşı muhalefetin liderliğini yaptığından dolayı, üniversitedeki kürsüsünden kovulmuş, akademik rütbeleri elinden alınmıştır. Sığındığı Bâle'de 1935'den 1962'ye kadar Profesör olarak şöhreti devam etmiştir. Almanca yazdığı eseri oldukça önemlidir: (1918'den 1965'e kadar yirmi ciltten fazla eser ve sayısız makale yazmıştır.)

İmana Giriş (1972), İlähiyat ve Kilise (1928) adlı eserlerinden başlayarak 1932'den 1959'a kadar onun Doğmatik (Akide) hakkındaki görüşleri Protestanlar üzerinde gittikçe artmıştır. Bultmann ve Tillich'in görüşleri yayınlanınca onun te-

siri biraz zayıflamıştır. Dialektik denilen Barth téolojisi, önce, özellikle Schliermacher'le Hégel'in idealist akımı ve Protestanlığın geleneksel tezleri arasını uzlaştırmaya çalışan "Aracı İlahiyata" karşı bir reaksiyon olarak görülmüştür. Bilhassa, Kierkegaard'la başlayan existentialist hareket, bu teşebbüsün çelişkili ve yapmacık karakterini ortaya koymuştu.

İlk neşriyatlarında, Kierkegaardçı eleştirileri üslenen sonra İsviçreli İlahiyatçı, Danimarkalı filozoftan ayrılmış ve "Doğmatique" adlı gelenekçi Protestanlığa dönmüştür.

KARMAN: Sanskritçe bir kelime olan Karman, iş, faaliyet, hareket anlamına gelir. Brahmanist ilahiyatçılar tarafından ferdin, hayatı boyunca değerli veya değersiz olarak biriktirdiği şeyler bütününe belirtmek için kullanılmıştır. Büyük Hindu çoğunluğu tarafından kabul edilen bir anlayışa göre insan, üç elemandan meydana gelmiştir: **Beden** (Duyu ve hareket organları), **Akıl** (manas:zihni organ), **Ruh** (Atmân). İşte bu sonuncusu, tesadüfen fenomen dünyasına inmiş olan bir özdür. Orada bu öz, kafesteki bir kuş gibi dünyanın sonuna kadar hapis olarak kalacaktır. Sözü edilen kuş, uçmak istiyor. Fakat o, fertlerin ifâ ettiği hareketlerin herbiri vesilesiyle dokunduğu ağlarla tutuklu bulunuyor (İşte bedenle Ruhun misali). Çünkü iyi ve kötü her hareket, görülmeyen fakat gerçek olan bir sonucun nednidir. İşte buna karman denmiştir. Bu, ruh üzerine tesir eder ve onu başka bir şartta veya sonsuz yeniden doğuşun bir devresinde ferdin ölümüne sevkeder. Böylece aynı değişmez ebedi ruh, zamanlar boyunca, hayvan şartlarından insan şartlarına geçen göçmen bir kuş gibi bedenden bedene geçer. Bu sürekli hayatlar boyunca biriken karmanın değerine göre, kötülük yok olur. Böylece, yüce bir ermişlik hareketi, ferdi, kutsal bir statüye ulaş-

tırabilir. Fakat bu sadece başkalarına karşı yüksek olan bir haldir. Onları aşamaz. Bir müddet sonra, kendisinin o mevkiye ulaşmasına imkan veren liyakati tüketen ruh, ya bir insan bedeni ya da hayvan bedeni içinde kendini gösterir. Ancak yine hareketsiz yaşanamaz. Yeniden karman depo edilir ve bu sonsuza dek böylece sürer gider.

Böyle bir teorinin doğurabileceği metafizik bir ümitsizliğe karşı, sayısız Hindu mezhepleri böyle bir lanetten kaçmaya imkan veren bir kurtuluş yolunun varlığını ifade etmişlerdir. Meselâ, Bhakti'nin mensupları, Tanrının (vishnu, shiva, krishna, tanrıça) inayetiyle mü'mini, cennetinde sonsuzluğa dek tutabilir, derler. Diğer mezhep salikleri, ferdin, karmanın birikim mekanizmasının şuuruna vardığında, hareketi reddederek onu kırabileceğini ifade etmişlerdir. Böylece ruh, **Samsâra** (sonsuz yeniden doğuşlar devri daimi) dan kesin olarak kurtulur ve hüviyetini mutlaka (Brahman) gerçekleştirir. Böylece ebediyen fenomenler dünyasından kurtulur ve bir daha da bedenleşmez. Yoga pratiği yapanlar da ferdi, insani şartlardan çekip çıkarmak ve ona karmandan kurtulmaya imkan vermek için onu yapmaktadırlar. Burada çok sayıda modern Hindu'nun da gelecek hayatlarını Hıristiyanlar ve müslümanlar gibi cehennem veya cennet olarak tahayyül etme meylinde olduklarını da ilave edelim. Bununla beraber, Karman mefhumu geleneksel din ve felsefe içinde esas olarak kalmaktadır. Bu mefhum, Hindu evrensel kültürünün içinde her yerde vardır.

KARMELİT TARİKATI: Orta çağın dört büyük tarikatından biridir. Bu tarikat İsmi, Filistin'deki Carmel tepesinden almıştır. İsrail peygamberlerinden İlyâ'nın açtığına inanılan bir su kenarına yerleşen keşişlerin murakebeye çekildikleri bir yerdir. Karmel tarikatı, kök itibarıyla XII.

yüzyıla kadar çıkmaktadır. Buradaki keşişlerle Haçlı ordusunun içinden birkısım askerler bu tarikatı tesis etmişlerdir. Kudüs patriği Aziz Albert, 1206-1214 arasında bir tarikat tüzüğü hazırlamıştır. Bu tüzüğü papa III. Honorius 1226 yılında onaylamıştır. Tarikatın kuruluş gayesi, Hıristiyan keşişlerinin İlya peygamberin (Hz. İlyas) yaşama modelini kendilerine rehber etmelerine dayanmaktadır. Bunun için keşişler, Karmel dağına murakebe için sık sık inzivaya çekiliyorlardı.

İlk Karmel cemaatinin üyeleri ayrı ayrı hücrelerde sessizlik, münzevi, aşırı perhiz ve sadelik içinde yaşamayı tercih etmişlerdir. Ancak Haçlı seferleri sırasında Karmel dağı güvenlik nedeniyle boşaltılmış ve Karmel dağından Karmel keşişleri 1240 yılında Avrupa'ya doğru dağılmaya başlamışlardır. Böylece Karmel keşişleri, İngiltere, Fransa, Kıbrıs ve Sicilya'da merkezler oluşturmuşlardır. Karmelitlerin ilk genel kurulu 1247'de İngiltere'de yapılmıştır. O sırada toplantıya, Sen Simon Stock başkanlık yapmıştır. Karmel tarikatı, Batı toplumu için yeniden gözden geçirilmiştir. Tarikat kardeşlik esasına dayanıyordu. Karmelitlerle, Dominikenler ve Fransiskanlar arasında ciddi benzerlikler vardır.

Karmelit tarikatı, kadınları da bünyesine alarak ilk Karmelit rahibe topluluğunu 1452'de oluşturmuştur. Avilalı Azize TERESA, Karmelit tarikatında ciddi reformlar yapmıştır. TERESA, bir Karmelit manastırında otuz yıl kalarak, çıplak ayaklı Karmelit tarikatını tesis etmiştir. Teresa, sadece rahibe teşkilatları değil, başka teşkilatlar da kurmuştur. Bu tarikatlar, çok sıkı riyazat ve yaşama kurallarını uygulamaya koymuşlardır. Teresa'nın eğilimindeki Karmelitler, "Ayağı çıplak Karmelitler" olarak anılmışlardır. Karmelit tarikatına bağlı manastırlar,

1593'te papalık fermanıyla bağımsız bir tarikata dönüştürülmüştür.

XIX. yüzyılda Karmelit adıyla yaşayan gerek Teresa'nın eğilimindeki ve gerekse eski Karmelit eğilimli manastırlar, ciddi baskı altında tutulmuşlardır. Ancak daha sonraki dönemlerde Karmelit tarikatı, hem Batı Avrupa'da, hem de Amerikada ve Ortadoğu'da yeniden canlanmaya başlamıştır.

KARŞI REFORM: Bu tabir aslında, Katolik kilisesinin bir iç yenilenme hareketi olarak kabul edilmesi gerekir. Karşı-Reform tabiri, Protestanlığın çıkışı olan XVI. yüzyıldan sonra çok daha özel bir anlam kazanmıştır. Bunun için XVI. yüzyıldan sonra Katolik kilisesinin yaptığı genel konsil toplantıları, genelde karşı-Reform özelliği taşımaktadır. Bu anlamda karşı-Reform, Katolik kilisesinin Protestanlık karşısında kendine bir çeki düzen verme hareketi olarak anlaşılması gerekir. Bu açıdan ilk karşı reform konsili, Trente konsilidir (1545-1563). Bu konsilde daha sonra Tridentin Katoliklik denilecek olan, Katolik Hıristiyanlık yeniden belirlenmiştir. Ayrıca bu konsilde, iman ve tanrı kavramları yeniden ele alınmıştır. Kutsal ayinlerin sayısı yeniden belirlenmiştir. Protestanlığın ayinler konusundaki kısaltması reddedilmiştir. Din adamları arasındaki yozlaşmaya karşı savaş açılmıştır. Rahiplerin eğitimleri yeniden ele alınmıştır.

Din adamlarının mütevazı şekilde yaşamaları, içiçe olmaları, gençlerle ilgilenmeleri, gençlere yönelik okullar açılması gündeme geldi.

Protestanlığın yayılmasına karşı siyasal ve askeri tutum, XVI. yüzyılın ilk yarısında imparator V. Şariken ile İspanyol engizisyonunu izleyen II. Filipe'in politikalarında açıkça görüldü. Karşı-Reform hareketiyle Katolik Hıristiyanlık, Hıristiyan imanını ve inancını iyice pekiştirdi. Özel-

likle, İsa'nın komüniona gerçek bedeniyle katılması, Meryem ana, aziz Petrus'un önceliği gibi konular üzerinde durulmuştur. Katolik tarikatının vaizleri, yeni bölgelerdeki Katolikleri, Protestanlardan korumak için yoğun faaliyet göstermişlerdir. Katolik kilisesi karşı-Reform özelliği taşıyan konsilleri devam ettirmiş ve 1962-1965'de Roma'da toplanan II. Vatikan konsili, karşı-Reform konsillerinin son halkasını teşkil etmiştir.

KAST: Klâsik ve çağdaş Hinduizm, tamamen kast sistemi üzerine kurulmuştur. Bu kastları Brahmanlar, kşatriya, Vaisya ve Sudra olarak belirtebiliriz. Yani Hind toplumu, Hindu dini cemaatini oluşturan insan gruplarının hiyerarşik organizasyonu üzerine oturmaktadır. Bu insan grupları, sosyal kaidelere ve davranışlara göre tarif edilmektedir. Fertlerin, farklı sosyal derecelere aidiyeti, doğrudan doğruya onların karmanlarının bir sonucudur. Yani, hayatta iken yapılmış işler, sonraki hayatta ruhun kaderini (âtman) belirlemektedir. (doğuşların devr-i daimi) Durum böyle olunca, Parya veya Brahman olarak doğmakta bir adaletsizlik yoktur. Bunun için, hayatta iken bir kasttan diğerine geçmek mümkün olmaktadır. Ancak, yeniden doğuşta daha yüksek bir durumda doğabilmek için herkesin karmanını ifâ etmesi gereklidir. Bhagavad-Gita doktrini böyledir. Bu Hinduların çoğunluğunun inancıdır. Fakat, birçok mezhep kurucusu (Guru), kast sistemini kabul etmemiştir. Meselâ Budizm, kastları reddetmektedir.

Hindistan'da her zaman bu sert hiyerarşinin meydana getirdiği sosyal halkadan; cemiyet halinde yaşamaktan yüz çevirerek, başıboş mistik bir hayat sürmek için kurtulmaya çalışılmıştır. Bu olay, bir emniyet süpabı olarak, cemiyette fonksiyon yapmıştır. 1947 yılında Hindistanın bağımsızlığı sırasında Hind parla-

mentosunu, şekil olarak kastları yasaklayan bir Anayasayı kabul etmiştir. Ancak kastlar, hâlâ Hindu çoğunluğunun dini vicdanlarında yaşamaya devam etmektedir.

KAŞERUT: Yahudilerin beslenmeleriyle ilgili kuralları kaşerut belirlemektedir. Yahudilerdeki kaşerut kuralları, Levililer ve Tesniye'de belirtilmiştir. Daha sonra Talmud bilginleri bu yazılara yeni yorumlar getirmişlerdir. Özellikle Mai-monides (İbn Meymun) bu konuda yeni açıklamalarla Yahudi kaşerut kurallarını zenginleştirmiştir. Kaşer, yiyeceklerin Yahudi dinine uygunluğunu belirleyen kurallardır.

Yahudiler, kaşerut doğrultusunda hayvan kesimine çok önem vermektedirler. Bir hayvan etinin kaşer olabilmesi için ŞOHET adı verilen bilgili biri tarafından kesilmesi gerekir. Şohetler, dini bilgiler bakımından özel olarak yetiştirilir. Kendilerine şohet belgesi verilir. Bu belge Hahambaşılık veya Bet-Din üyeleri tarafından verilmektedir.

Bunun için ŞEHİTA denilen hayvan kesimi dinsel bir faaliyettir. Şehitada Halef adı verilen keskin bir bıçak kullanmak şarttır. Şohet tarafından kesilen hayvanın yine şohet tarafından iç organları temizlenir. Yahudiler KAŞER damgası olmayan yiyecekleri yemezler. Yahudilerin yediği etlerde KAŞER damgası bulunur.

Yahudiler kan, ciğer, dalak gibi sakatat ve iç yağı yemezler. Ateşten geçirilerek kanı yok edilen ciğer yenebilir. Yahudiler, karıksık yiyecekleri birlikte pişirmezler. Bunların yenmesi de haramdır. Meselâ, eti sütle pişirmek yasaktır.

Avrupa'da ve Amerika'da kaşer damgalı yiyecekler satılmaktadır. Bu, bu yiyeceğin Yahudi kurallarına uygun olduğunu gösteren bir izin belgesi demektir. Uçak yolculuklarında da Yahudiler Kaşer damgasına dikkat etmektedirler.

Türkiye'de de Yahudiler için KAŞER damgası çok önemlidir. Özel eğitimden

geçmiş şohetler, Yahudi yasalarına uygun hayvan kesimi yapmaktadırlar. Yahudiler “kaşer” lisansına sahip Yahudi kasaplarından veya mezbahalardan et almaktadırlar. Türkiye’de “kaşer” lokantalar yok ise de, birçok lüks otelde “kaşer” damgasını taşıyan gıda maddeleri bulunmaktadır.

KAŞER kelimesi bütün dünyada gıda sektörü tarafından bilinmektedir. Kaşerut kuralları Yahudi kimliğinin korunmasında çok önemli bir rol oynamaktadır.

Çağdaş Yahudi bilgini Samuel Dreuner, “Yahudi Gıda Yasaları (1966)” isimli kitabında kaşerut konusunda şöyle demektedir: “Kaşerutun amacı, kutsallıktır. Kutsallar kişi ve kutsal bir millet oluşturmaktadır. Kaşerut, insanın hayvansal tabiatının basit bir gereksinimi olan yemek olayını Tanrı katına çıkararak kutsallaştırdığı için Yahudileri diğer milletlerden farklı kılmaktadır.”

KATARLAR (CATHARES): Katar kelimesi, temiz anlamına gelen catharis kelimesinden gelmektedir. Katarlar, XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar İtalya’dan Fransa’nın güneyine kadar yayılmış olan bir mezheptir. Bunların doktrini, Zerdüştlüğün ve Maniheizmin düalizminden alınmıştır. Bunun için doktrinlerinin esası, iyilik ve kötülük prensibinin varlığı üzerine dayanmaktadır. Buna göre bu iki prensip, devamlı mücadele halindedir. Ancak neticede iyilik, zafere ulaşacaktır. Kötülük prensibinden çıkan madde, cin siyet, evlilik, lânetlenmiştir. Her türlü maddi cazibeden, fakirlikle ve iffetle kurtulmuş olan mükemmeller, kurtuluşa herhangi bir sakramentin yardımı olmaksızın ulaşacaklardır. Mükemmeller, ölmeden önce diğer inananların üzerine ellerini koyarlar ve onlara daha yüksek bir ruh göçü temin edebilirler. Böylece onlar da, kendileri gibi olurlar. Bazı defalar bu kurtuluş kavramı, Budizmin Nirvana’sı ile

mukayese edilmiştir. Katarlar, hemen hemen, papa III. İnnocentin çağrısı ile başlatılan, Albigeois haçlı savaşı ile ve engizisyonla yok edilmişlerdir. Onlardan bugüne, sadece birkaç metin, birkaç şifahi gelenek ve Güney-Batı Avrupa’da çok küçük bir cemaat topluluğu kalmıştır.

KATEDRAL: Hıristiyanlıkta, piskoposun resmi makamının bulunduğu kiliseye verilen addır. Katedral, ait olduğu piskoposun, genel kilise hiyerarşisi içindeki, konumunun yükselmesine bağlı olarak önem arzeder.

Erken dönem Hıristiyan bazilikalarında, apsis duvarına yakın biçimde yerleştirilen KATEDRA, piskopos tahtı olarak kullanılırdı. Bu bazilikaya da katedral adı veriliyordu. Daha sonraki dönemlerde, her piskoposun kendi bölgesindeki en önemli kiliseye “Katedral” adı verilmiştir.

Katedral kiliselerinin, her zaman büyük ve görkemli yapılar olması gerekmez. Fakat genelde katedraller, görkemli binalardır. Diğer yandan, katedraller, genelde şehir merkezlerinde inşa edilmiştir. En büyük katedraller, Batı’da Orta çağda yapılmıştır. Katedraller, Hıristiyan orta çağının en gözde dini yapılarıdır. Katedralin bulunduğu şehir de, katedralle şöhrete ulaşmıştır. Katolik kilisesi yasasına göre, katedralin takdis edilmiş olması ve yeterli gelirinin bulunması gerekmektedir.

Genelde Katedral yapımına papa, karar vermektedir. Ancak, şartlar elverdiği takdirde piskoposların isteği ve teklifi üzerine de papalığın onayı alınmak şartıyla katedral yapılabilir.

Ortodoks kilisesinde katedral piskoposun bulunduğu ve ayinleri yönettiği ana kilisedir. Rusya’da her büyük şehirdeki en büyük kilise, katedral olarak kullanılmaktadır. Ancak her zaman bu kilisede piskopos bulunmayabilir.

Avrupa'da Protestanlık hareketi yayılmaya başladıktan sonra, Protestan muhitlerde piskoposluk kaldırılmış ve katedraller, normal kilise haline dönüşmüştür. Sadece İsveç'te, piskoposun bulunduğu Lutherci bir kilise katedral adını korumuştur. İngiliz milli kilisesi olan Anglikan kilisesi de katedralleri korumuştur.

KATEKÜMEN: Hıristiyanlıkta, Hıristiyan eğitimi gören vaftiz adaylarına verilen bir isimdir. İlk Hıristiyanlar, yeni Hıristiyanlığa girenleri, vaftizden sonra bilgilendiriyorlardı. Vaftiz olarak Hıristiyanlığa girenleri, Havariler eğitiyorlardı. Hıristiyanlığın gereklerini yerine getiriyorlardı (Resüllerin işleri: 2/42). Havarilerin dışında, Hıristiyanlığı iyi şekilde öğrenenlerde, yeni Hıristiyan olanlara öğretmenlik yapıyorlardı. Nitekim İskenderiyyeli Apollos isimli bir Yahudi, Efes'te, İsa'ya ait şeyler konusunda bilgi veriyordu (Res.İş. 1825).

Hıristiyanlığa putperest muhitlerden gelenler çoğalınca Hıristiyan din eğitiminin de önemi artmıştır. Özellikle IV. yüzyılda Hıristiyanlık, Roma devleti tarafından yayınlanan 313 Milan fermanı ile serbestçe yayılma imkanı bulunca, üç asırlık birikim kendini bir takım itizallerle ortaya koymaya başlamıştı. Böylece resmi kilise öğretisinin önemi bir kat daha artmıştı. Çünkü itizallerle mücadelenin başka yolu yoktu. Hatta Hıristiyan olmak isteyenler, önce Hıristiyanlığı öğreniyorlar, sonra vaftiz ediliyorlardı.

Hıristiyanlıkta katekümenlikle vaftiz arasında ciddi bir bağ oluşmuştur. Çocuklara uygulanan vaftiz merasimi, katekümenlerin sayısını azaltmışsa da, yetişkinlerin vaftiz olması katekümenlik müessesini yeniden canlandırmıştır. Bu durumda katekümenlik misyonerlikle birlikte yeniden gündeme gelmiştir.

KATEŞİZM: Hıristiyanlıkta kateşizm, dini bilgilerin öğretilmesini hedefleyen sorulu-cevaplı bir ilmihal bilgileri klavuzudur. Kateşizm, iki hedefle hazırlanmıştır: Hıristiyan gençleri bilgilendirmek-kiliseye yeni mensuplar kazandırmak ve katekümenleri vaftize hazırlamak. Havariler döneminde, Hıristiyan kredo-sunu (amentü) vaftiz adaylarına sözlü olarak öğretme olayına katekhezi= (öğretmek) deniyordu. Hıristiyanlığı, Roma eğitim sistemi içinde yetişmiş olanlara öğretebilmek için birtakım okullar açılmıştır. İsländeriyye'de açılan okul, bunların ilkidir. Daha sonraki dönemlerde bu ilk Hıristiyan eğitim modelleri, daha büyük okulların tesisine yol açmıştır. Hıristiyan iman ve ibadet klavuzları üzerindeki çalışmalar, özellikle M.S. 325 İznik Konsilinde kabul edilen iman formülünden sonraki dönemlerden başlayarak, kilise babaları döneminde hızlanmıştır.

Hıristiyan kaynaklarında kateşizm terimi, ilk defa XVI. yüzyılda, bu amaçla yazılan kitaplar için kullanılmaya başlamıştır. XV. yüzyıldan itibaren matbaanın icadı ile birlikte, kateşizm kitapları basılmaya başlandı. Genelde bu amaçla yapılan çalışmalara, Ortaçağ kateşizm kitapları kaynaklık ediyordu. Ortaçağ kateşizmi, daha ziyade Havariler kredo-sunu (amentü), Rabbin Duasını ve Tanrı sevgisini dile getiren ON EMİR'in açıklamasını ihtiva ediyordu.

Protestan muhitlerde ilk kateşizm kitabını 1529'da "Küçük Kateşizm" adı ile kaleme alan Luther olmuştur. Yine Luther'in 1529'da, "Büyük Kateşizm" adı ile kaleme aldığı kitap ise daha çok Protestan din adamlarına hitap ediyordu.

Protestan muhitlerde kateşizm konusunda ikinci önemli çalışmayı Jean Calvin 1537'de kaleme aldı. Calvin'in çalışması, daha ziyade çocukların eğitimine yönelikti. 1563'de Heidelberg kateşizmi adı ile

Cospar Olevianus ile Zacharias Ursinus'un hazırladıkları kitap, 1619'da "Dort Konsilinde" yeniden gözden geçirilerek, Reform kiliselerinin hizmetine sunuldu.

İngiliz Anglikan kilisesinde "Toplu Dua Kitabı" isimli kateşizmi kabul etmişti. Bu kitabın ilk bölümü 1549'da Thomas Cranmer ve Nicholas Ridley tarafından hazırlanmış olup, 1661 yılına kadar birçok değişiklik geçirmişti. Bu kitabın ikinci bölümü vaftiz ve komünyon ayinlerini içine alıyordu. Kaynaklar bu kısmın da 1604 yılında, Puritenlere karşı hazırlandığını belirtmektedir.

Katolik Hıristiyanlık kateşizmine en ciddi katkısı 1555'de kaleme alınan çalışma yapmıştır. Bu kitabı, saint Petrus Canisius yazmıştır. Aslen bir Cizvit rahibi olan Canisius'un bu eseri, dört yüz defa basılmıştır. 1563'de Edmond Auger'de bir Kateşizm kitabı hazırlamıştır. Daha sonra 1687'de Jaques Bénigne Bossuet bir kateşizm kitabı yazmıştır. Katolik Hıristiyanlık alanında kateşizm çalışmaları, daha sonraki yüzyıllarda devam etmiş, Amerika'da 1885 yılında Baltimor Kateşizmi, 1898'de İngiltere'de Hıristiyan Doktrini Kateşizmi, Almanya'da 1847'de Joseph Deharbe'in yazdığı kateşizm, bu alanda dikkat çekici eserlerdir.

Katolik Hıristiyanlık kateşizmi 1962-1965'de yapılan II. Vatikan Konsilinde yeniden gözden geçirilmiş, kabul edilen on altı metnin içinde "Hıristiyan Eğitimi" başlığı altındaki metin, Katolik kateşizminin boyutlarını genişletmiştir. II. Vatikan konsilinde Hıristiyan kateşizminin dayandığı prensipler geniş şekilde tespit edilmiştir.

KATHAROSÇULUK: XII. ve XIII. yüzyıllarda Batı Avrupada ortaya çıkan sapık bir akımdır. Yunanca Katharos kelimesi arı-temiz anlamına gelmektedir. Batı Hıristiyan dünyasında XI. yüzyıldan beri

dağınık ve düzensiz olarak görünen Katharos zihniyetli akımlar, XII. yüzyılın ortalarına doğru belli bir teşkilat içinde görülmeye başlamıştır. Böylece kendine özgü kilise yapısı ve ayin usulü ile örgütlü bir duruma gelmiştir. 1149 yılına doğru piskoposluk düzeyinde kuzey Fransa'da bir piskoposluğa sahip olmuştur. Bunu, Albi ve Lombardiya piskoposlukları izlemiştir. XII. yüzyılın sonunda biri Kuzey Fransa'da, dördü Güney Fransada, altısı da İtalyada olmak üzere Katharosçu piskoposlukların sayısı on bire çıkmıştır.

Katharosçu hareketin ana hedefi, dünyadan ve maddeden uzaklaşmaktır. **Dünya kötü idi ve kötülüklerle dolu idi.** Bu kötü dünyada, insanın amacı, ruhunu dünyadan kurtarmak ve Tanrı ile birliğini sağlamaktır. Ruhun temizliği için et yememek ve cinsel ilişkinin terk edilmesi gerekmektedir.

Katharosçuluk sert çile ve riyazat prensipleriyle elit bir zümrenin ilgi odağı haline gelmiştir. Ancak bazı yerlerde bu öğretiler halk seviyesine kadar inmiş ve birçok halk, bu öğretilere uymaya başlamıştır. Özellikle Fransa ve Kuzey İtalya'da katharosçu öğretinin müntesipleri yaygınlaşmıştır.

Katharosçu hareket, zamanla iki kola ayrılmıştır: a) **Kusursuzlar** b) **İnananlar**. **Kusursuzlar** (consolamentum) Kendilerine has bir törenle, inananlar grubundan ayrılıyordu. Kusursuz Katharosçular, kendilerini en yüksek ahlâki ölçülere uydurmaya çalışıyorlardı. Tefekkür, hayatlarının temelini oluşturuyordu. **İnananlar**, daha sade bir hayat sürüyordu.

Katharosçu hareket Hıristiyanlığın bazı temel doktrinlerinde de farklı düşüncelere sahip bulunuyordu. Meselâ, kilisenin bedenleşme teorisine inanmıyorlardı. Onlara göre Hz. İsa bir melekti. Hıristiyanlıkta bu aşırı davranışlarıyla Katharosçu hareket, zamanla papalık karşısında itizal du-

rumuna düştü. Papa III. İnnocentinus (1198-1216) bunları bastırmak için bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu konuda başarı sağlanamayınca 1209'da Katharosçulara karşı, Albi Haçlı seferi düzenlenmiştir. Tarihe Albi hareketi olarak geçen bu hareketle, Katharosçular kılıçtan geçirilmiştir. Daha sonra engizisyon mahkemelerine sevkedilen Katharosçuların kökü kurutulmuştur. Böylece 1270'lerde Katharosçuların kiliseleri yok olmuştur. Yer altı faaliyeti ile bazı ülkelerde yaşamaya devam ettilerse de XV. yüzyılda tamamen kaybolmuşlardır.

KATOLİK ANSİKLOPEDİSİ: Vatikan'ın yayınladığı önemli bir ansiklopedidir. 1949-54 yılları arasında yayınlanmıştır. II. Vatikan Konsili öncesi yapılan, Katolik Kilisesi üzerinde bilgi veren ciddi bir çalışmadır. 12 ciltlik bu Katolik ansiklopedisi, Latin Katolik Kilisesini bütün yönleriyle incelemektedir. Ansiklopedi, konuların önemine göre maddeleri geniş tutmakta ve her maddeden sonra kaynaklar vermektedir. Her cilt, yaklaşık olarak iki bin sahifeyi bulmaktadır. Katolik Ansiklopedisinde yer alan maddeler kırk iki başlık altında toplanmıştır. Katolik Ansiklopedisine, 1969 yılında ikinci Vatikan Konsilinin de içine alınması için bir ek yapılmıştır. Bu ilaveye "II. Vatikan ökümenik Konsili sözlüğü" adı verilmiştir. Aradan geçen otuz yıl boyunca, Ansiklopediye ilave edilmesi gereken çok önemli konular ortaya çıkmıştır. Bu konuların başında "Dinler arası Diyalog çalışmaları ve Toplantıları" gelmektedir. Ansiklopedi bu açıdan eksik kalmaktadır.

KATOLİKLİK: Doğrudan doğruya katolik kelimesiyle alakalı olan katoliklik, Katolik anlayışa ve imana mensubiyeti ifade etmektedir. Katolik kelimesi birlik içinde evrenselliği belirtmektedir. Yani, kilise birliği ile birlikte, evrensel Hıristi-

yan imanını temsil ettiğine inanan Hıristiyan kilisesinin adıdır. Doğu ile Batı kiliseleri arasındaki kopuş, 1054 yılında vuku bulmadan önce, ortodoks ve katolik kelimeleri pek revaçta olan kelimeler değildi. 1054 yılındaki büyük bölünme olarak ifade edilen Doğu ve Batı kiliselerindeki ayrılıktan sonra, Bizans kilisesi, ortodoks ünvanını almış ve gerçek imanın muhafazasını kendisinin temsil ettiğini iddia ederek, bu ismi kullanmaya başlamıştır. Roma kilisesi, de katolik kelimesini kendisinin vasfı yaparak, birlik içinde evrenselliği temsil ettiğini iddia etmiştir. Neticede Bizans kilisesi, Rum Ortodoks kilisesi ünvanını alırken; Roma kilisesi de Lâtin katolik kilisesi ünvanını almıştır. Fakat her iki kilise de, diğerinin üstlendiği vafa, kendinin layık olduğunu her zaman iddia etmiştir.

Ortodoks kilisesi ile Roma katolik kilisesi arasında XI. yüzyıldan itibaren XIII. yüzyıla kadar varan uzun bir uzlaşma seyri görülmektedir. Bu konuda iki tarih önemlidir. Biri yukarıda belirttiğimiz 1504 tarihidir. Bu tarihte iki kilise arasında bir yakınlaşma teşebbüsü yapılmıştır. Fakat bu teşebbüs başarısız olmuştur. İstanbul patriği ile Roma papalık elçisi arasında karşılıklı aforoz mücadelesi, bu dönemin önemli bölünmesini göstermektedir.

Doğu ile Batı kiliseleri arasındaki ayrılışı tam olarak belirleyen ikinci olay, 1204 yılında yapılan 4. Haçlı seferidir. Dördüncü Haçlı seferi ile Batı, İstanbul üzerine saldırmış ve onu iğrenç ve tahripkâr bir çalılık içinde yakıp yıkmıştır.

1054 tarihinde meydana gelen Roma ile İstanbul arasındaki bölünmenin ve ayrılmanın nedeni, Kutsal-Ruhla (Saint-Esprit) ilgili tartışmadır. Katolik kilisesi, Teslisin üçüncü unsuru olan Kutsal-Ruhun hem Baba'dan hem de Oğul'dan çıktığını kabul ederken; Ortodoks kilisesi, Kutsal-Ruhun sadece Baba'dan çıktığını kabul etmek-

tedir. Böylece iki kilise, birbirini lânetle-yerek ayrılmışlardır. Bundan sonra, her iki kilise ayrı yollarda ilerlemeye devam etmiştir.

XI. yüzyılda Doğu Kilisesiyle ayrılmış olan Batı katolik kilisesi, XVI. yüzyılda yeni bir bölünmeye daha sahne olmuştur. Bu dönemde gerçekten Katolik Hıristi-yanlık, düşünce düzeyinde bir gerilik için de bulunuyordu. Bunun içinde zahiren parlak olan skolastik ilahiyat, yaşanan dünya için ve imanın haysiyeti için önem teşkil etmeyen nazariyelerle meşgul olu-yordu. İdari yönden de durum pek iç açıcı değildi. politik iktidar karşısında, kredisini tüketmiş, İncilin tanığı olmayı bırakmış bir papalık teşkilatı vardı. Katolik Hıristiyanlık, Azizlerin menkıbeleriyle, Endüljans vaazı ile belirleniyor, İncillerin ve doğmaların vaazı ise ikinci plânda kalıyordu. Din, adetâ, para bağıışı ile ifâ edilecek bir seviyeye getirilmişti.

Bazı gayretkeş vaizler Avrupa'yı bir ucundan diğer ucuna katederek, kiliseye para yardımı sağlıyorlar ve günahların bağışlanmasını temin ediyorlardı. Çünkü Papa X. Leon, Roma Saint-Pierre kilisesi-nin mali finansmanı için bütün cömert bağışçılara bir Endüljans verilmesine karar vermişti. İşte XVI. yüzyılda Luther'in asıl isyanı buna karşı olmuştu. Neticede Luther (Öl: 1546) 31 Ekim 1517 yılında Wittenberg şatosunun kilise kapısına, 95 maddelik, katolikliğin prensiplerini red-deden tezini ilan etmişti. İşte Luther'in reaksiyonu sonucunda önce Almanya'da, daha sonrada Fransa'da ve İsviçre'de kendini gösteren katolikliği islah hareketi, Protestanlığın doğmasını sağlamıştır. Bu-gün Hıristiyanlığın bu üç ekol (mezhep) etrafında şekillendiğini söyleyebiliriz: **Katoliklik, Ortodoksluk ve Protestanlık.** Burada sadece kato-liklikle ilgili bilgi ve-receğiz.

Katolik mezhebi bugün kırk bir millete dağılmış olarak dokuzyüz milyondan faz-la bir müntesibe sahip bulunmaktadır. Katolik mezhebine ait en kalabalık nüfus, Latin Amerika'dır. Merkeziyetçi bir yapıya sahip olan katolik kilisesinin merkezi Vatikan'dadır. Vatikan, etrafında merke-zileşen otorite ve idari yapısı ile, dikkat çekmektedir. Bu merkeziyetçi yönetimin başında papa bulunmaktadır. Papa, İsa'nın vekili durumundadır. Hatta papa, ru-hânî Vatikan devletinin devlet başkanıdır. Katolik kilisesi, papanın yanılmazlığını kabul etmektedir.

Katolik kilisesindeki temel hiyerarşi şöy-ledir: **Papa, kardinaller, piskopaslar ra-hipler ve diğerleri.** Bunların içinden pa-panın seçimine sadece kardinaller katıl-maktadır. Kardinalleri de papa tayin et-mektedir. Papa adayı, bu kardinallerden biridir. Papa yaşadığı müddetçe papa ola-rak kalmaktadır. Tarihte bir istisna hariç hiçbir papa istifa etmemiştir. O halde pa-palığın istifa yolu ile boşalması söz konu-su değildir.

Papa'nın başkanlığında Vatikan'da topla-nan bir meclis vardır. Bu meclis bakanlar kurulu gibidir. Meclisin üyeleri kardinal-lerden oluşmaktadır. Bütün meclis, pa-pa'ya karşı sorumludur. Ayrıca papa'ya bağlı komisyonlar vardır. Her komisyo-nun başında bir kardinal bulunmaktadır. Kardinaller kutsal meclisdeki oylamaya katılmakla birlikte, hepsi oylamaya katıl-mamaktadırlar. Gerek papa seçiminde ve gerekse "**Kutsal Meclis**" deki oylamalar-da oylamaya katılma yaşı **yetmişbeş**ti. Bu yaştan sonra kardinaller, emekli ol-maktadırlar. İsteyen kardinaller, çalışma-ları takip edebilmektedir. Fakat papa se-çimi "**kapalı**" yapıldığı için oraya seç-menler katılabilir. Buna "**konklav**" adı verilmektedir. Konklav'da papayı seçmek üzere kardinaller, Vatikan'ın bir bölü-münde toplanarak üzerlerinden

kilinlenmektedirler. Bu kapanış, onları dışardan gelebilecek her türlü baskıdan uzak tutmaktadır. İşte bu toplantıya konklav adı verilmektedir. Konklav papa X. Gregoire tarafından 1274'de toplanan II. Lyon konsilinde yasallaştırılmıştır. **Konklav**, papa'nın ölümünden sonra onuncu gün toplanmakta ve yeni papa'nın seçimine kadar devam etmektedir. Kardinaller konklav başkanının gözetimi altında Vatikan'a kapatıldıktan sonra; sadece bir kaç yüksek rütbeli din adamı, maddi hizmetler için içerde kalmaktadır. Konklav anında her kardinalin bir çalışma odası vardır. Hiçbir kardinal, dışarı ile haberleşme imkanına sahip değildir.

Papa'yı seçim toplantıları, sabah ve akşam Sixtine kilisesinde yapılmaktadır. Papa seçilebilmek için oyların üçte ikisine sahip olmak gerekmektedir. Oylama sonunda sonuç alınamamışsa, bacadan **siyah bir duman** çıkmaktadır. Bu duman, dışarda bekleyenlere henüz papa'nın seçilemediğini haber vermektedir. Seçim sonuç vermişse, o vakit bacadan **beyaz duman** çıkmaktadır. Papa seçiminin ilânı, Saint Pierre (sen piyer) galerisinin üstünden şef kardinal tarafından ilan edilmektedir. Papa seçimi yapılmazsa, kardinallerin yiyecekleri de tedricen azaltılmaktadır. Bunun tek sebebi papa'nın seçimini hızlandırmasıdır.

Papa'ya bağlı bir de "**piskoposlar meclisi**" vardır. Bunlar da Vatikan'ın idari ve dini işlerini yürütmekte ve problemlerin çözümü ile alakalı işler yapmaktadırlar. Ayrıca papa'ya bağlı iki devlet bakanlığı vardır. Bu devlet bakanlıklarından biri "**Genel İşlerle**" meşgul olmaktadır. İkincisi de "**Devletlerle**" ilgili işlerle uğraşmaktadır. Genel işlerle meşgul olan bakanlığa dokuz kongregasyon, üç büro, üç mahkeme ve on iki komisyon bağlıdır. Bu dokuz kongregasyon şunlardır:

1. İman doktrini komisyonu

2. Doğu kiliseleri komisyonu

3. İbadet ve Sakrâmentler Disiplini komisyonu

4. Kutsallık nedenleri komisyonu

5. Piskoposlar komisyonu

6. Halkları Hıristiyanlaştırma komisyonu

7. Papaz sınıfı komisyonu

8. Kutsallaşmış Hayat ve Apostolik Hayat komisyonu

9. Katolik Eğitimi komisyonu

Üç büroya gelince bunlar:

1. Apostolik odası bürosu

2. Apostolik meclisin mülkiyet yönetimi

3. Kutsal meclisin ekonomik işler yönetim bürosu

Üç Mahkeme İse:

1. Apostolik nedamet mahkemesi

2. Yüce Apostolik imza mahkemesi

3. On iki üyeli papaz mahkemesi

On iki pontifikal komisyon ise şunlardır:

1. Lâikler komisyonu

2. Hıristiyan birliği komisyonu

3. Alie komisyonu

4. Adalet ve sulh komisyonu

5. Corps unum komisyonu

6. Muhacir papazlar komisyonu

7. Sağlık komisyonu

8. Kanuni metinleri yayınlama komisyonu

9. Dinlerarası diyalog komisyonu

10. İnanmayanlarla diyalog komisyonu

11. Kültür komisyonu

12. Sosyal iletişim komisyonu

Vatikan ruhânî devletinin bütün işlerini bu teşkilatlar yürütmekte ve bütün organizasyonlar doğrudan doğruya papa'ya bağlı bulunmaktadır. Papa, Vatikan ruhânî devletinin başkanı olduğu için gittiği yerlerde devlet töreni ile karşılanmaktadır.

Vatikan ruhânî devleti "**devletle ilgili işleri**" dünya devletlerindeki elçileri ile yürütmektedir. Bu elçiliklere "**Nonciature**" adı verilmektedir. Bu devletlerin Roma'da

büyük elçileri vardır. Türkiye'nin de Vatikan'da bir elçiliği vardır.

Katolik mezhebi, Vatikan ruhânî devletinin merkezîyetçi yönetimi altında yaşamaktadır. Katolik mezhebinin belli başlı özellikleri ise şunlardır:

1. Katolik mezhebinin en yüksek ruhânî lideri papa'dır. Papa, Petrus'un halefi ve İsa'nın yeryüzündeki vekilidir. Verdiği kararlarda yanılmazlık özelliği vardır.

2. Vatikan, evrensel anlamdaki Katolik Hıristiyanlığın merkezidir. Yine, Roma kilisesinin, İstanbul, İskenderiyye, Antakya ve Kudüs kiliselerine göre manevi üstünlüğü vardır.

3. Evrensel kurtuluş, sadece Katolik mezhebine bağlanmakta elde edilir. Çünkü Katolik kilisesinin yönetimi, kutsal ruhun idaresi altında olmaktadır.

4. Kilise yönetiminde Vatikan'ın emriyle görev alan her ruhânî şahsiyetin öğretim yetkisinin olduğunu kabul etmektedirler. Katolik kilisesine göre öğretim yetkisinin üç boyutu vardır:

Tarihi Görevi: İsa'nın tebliğini yüzyıllar boyunca devam ettirmektir.

Kültürel Görevi: Bu tebliği, tüm kültürlerle ve medeniyetlere, onlardan hiçbirine katılmaksızın bir maya olarak sokmaktır.

Pedagojik Görevi: Bu tebliği, her yaşakilerle, her sınıftakilerle, her çevredekilere ve tüm insanlığa eşit bir kurtuluş şansı vermek için intibak ettirmektir.

5. Katolik mezhebine göre, vahyin bir kaynağı ve iki iletişim şekli vardır: Vahyin kaynağı, İncillerde olmakla beraber, Katolik kilisesi, hiçbir zaman scriptura sola, yani, kutsal kitabın yegane iman kaynağı olma durumunu kabul etmez. II. Vatikan Konsili (1962-1965) bu konuda önemli açıklamalar getirmiştir. Bu konsilde, vahyin tüm muhtevasının sadece incillerden çıkarılması kabul edilmiştir (Dei Verbum, iman yasası, 18 Kasım 1965). Bunun için Katolik kilisesi,

vahyin kaynağı olarak geleneğe de çok önem vermektedir. Çünkü "**Kutsal Gelenek ve kutsal kitap**" aynı kutsal kaynaktan fıskırmaktadır. İşte yukarıda bahsettiğimiz "**Öğretim yetkisi**"nin bu gelenekle sıkı bir ilişkisi vardır.

6. Katolik kilisesi, Kutsal-Ruhun, Baba'dan ve Oğul'dan birlikte çıktığına inanmaktadır.

7. Katolik kilisesi, Meryem, Allah annesi olarak kabul etmektedir. Meryem, Baba'nın tercihlî kızıdır. O bakire olarak hamile kalmıştır. Meryem'in gökte olduğuna inanılmaktadır. Katolik kilisesine göre, Meryem, hem "**Allah Annesi**" hem de "**Kilise Annesidir**". Bunun için papa VI. Paul, bir doğmatik yasa ilan etmiştir.

8. Katolik kilisesi, yirmi bir genel konsil kabul etmektedir. İlk genel konsil, M. 325'de toplanan İznik konsilidir. Son genel konsil ise 1962-1965 yıllarında toplanan II. Vatikan konsilidir. Katolik kilisesince bu konsilin kararları geçerlidir.

9. Katolik kilisesi, rahiplerin bekarlığını zaruri görmektedir. Bu zaruret, tabiatın değil, yerinde bir hareket olmasından kaynaklanmaktadır. Bekarlığın ana nedeni, rahiplerin kendilerini serbest şekilde Hz. İsa'ya hasretmeleri olarak gösterilmektedir.

10. Âyinin latince olarak yapılmasını öngören Katolik kilisesi, II. Vatikan konsilinden sonra, her ülkenin insanların kendi dilleriyle ibadet edebilmelerine izin vermiştir.

11. Katolik kiliseleri Noeli IV. asırdan beri 25 Aralık'ta kutlamaktadır.

KATOLİK BİRLİĞİ: XVII. yüzyılın başında Almanya'da, Protestanlığın yayılması karşısında kurulmuş olan bir teşkilattir. Katolik birliğin kuruluşuna Bavyera dükü I. Maxmilian öncülük etmiştir. Katolik birliğin en önemli rolü Tilly Kontu Johann Tserclaes komutasındaki ordunun otuz yıl savaşlarındaki (1618-1648) göster-

diği başarılar olmuştur. Almanya Katolik birliğinin başlıca üyeleri, Bavyera, Franklen, Schwaben piskoposluklarıyla, Ren bölgesindeki Mainz, Trier ve Köln seçmenleriydi. Daha sonra bu teşkilat bir güney Alman Konfederasyonu haline gelmiştir.

Katolik Birliği Almanya'da, Protestan yayılcılığının önünde ciddi bir sed olmuşsa da, tamamen başarılı olamamıştır. Katolik Birliği, 1631 yılından sonraki dönemlerde askeri mağlubiyetle zayıflamaya yüz tutmuştur. Özellikle, Tilly'nin, İsveç kralı II. Gustav Adolf'a yenilmesi, bu süreci hızlandırmış ve 1635'de yürürlüğe giren, askeri teşkilatları yasaklayan prag barışı ile, bu büyük birlik dağılmıştır.

KATOLİK MEZHEBİ: Katolik mezhebi, Batı kilisesi ile Doğu kilisesinin 1054'te bölünmesiyle meydana gelmiş olan Roma lâtin kilisesinin aldığı bir isimdir. Bugün Vatikan ruhânî devleti tarafından temsil edilmektedir. Katolik mezhebinin başı, papa'dır. Papa, Vatikan ruhânî devletini, kardinaller meclisi ile idare etmektedir. Birçok ülkede "Nonce" adı verilen Vatikan'ın sefiri bulunmaktadır. Böylece papa, bir devlet başkanıdır. Gittiği her yerde devlet başkanlarına mahsus merasimlerle karşılanmaktadır.

1054 tarihine kadar Batı ve Doğu Hıristiyanlığı, hemen hemen aynı çizgide devam etmiştir. Böylece Resmi Kilise Hıristiyanlığı, Hıristiyanlığın doğuşundan itibaren gelen tüm geleneğe sahip olarak bir birlik içinde kendini göstermiştir. M. 313 yılında Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğunda resmen din olarak kabul edilmiş ve 380 yılında'da Théodos döneminde devlet dini haline gelmiştir. M. 787 yılına kadar bütün itizallerle bu resmi kilise mücadele etmiş ve Doğu ve Batı kiliseleri birlikte hareket etmişlerdi. 1054 yılındaki bölünmeden sonra, Doğu kilisesi olarak Ortodoksluk kendi başının çaresine bakarken;

Katolik kiliseside kendine uygun çizgide devam etmiş ve 1962-1965 yılları arasında yaptığı II. Vatikan konsiline kadar yirmi genel konsil toplamıştır. Katolik kilisesi, topladığı bütün bu konsillerde Hıristiyan kredo-sunu sağlamlaştırmış ve itizallerle mü-cadele etmiştir.

Katolik Hıristiyanlığın altın çağı XII. ve XIII. asırlardır. Bu çağda kiliseler, hudutlarını bile bilmediği üniversiteleri yönetiyordu. Aziz Thomas. "Somme Théologique" adlı eserini bu çağda yazmıştı. Ancak bu parlak kilise medeniyeti, fazla devam etmedi. Özellikle, ruhban sınıfındaki yozlaşma, kilise teşkilatlarındaki düzensizlik, Sen Piyer kilisesi inşaatındaki endüljans yolsuzlukları, beklenmedik bir anda XVI. yüzyıl reform hareketini meydana getirmiştir. Luther bu sırada (1517), Roma kilisesinin yolsuzluklarına karşı çıktığı zaman, sadece Katolik kilisesini islah etmek istemişti. Fakat Romalı ilâhiyatçılar, Roma kilisesini Luther'in istediği istikamette incelemeyi reddetmişlerdi. Böylece Hıristiyan Avrupa, ikiye ayrılmış ve kanlı din savaşları ile parçalanmıştı. Bu dönemde en dikkat çekici olaylardan birisi de Katolik kilisesinin giriştiği karşı-Reform çabası idi. Bu, Lutherin başlattığı reform hareketi karşısında Katolik Kilisesinin kendine bir çeki düzen verme hareketiydi. İşte karşı-Reform konsili olarak ilk teşebbüs, Trente konsili ile (545-1563) yapılmıştı. Bu teşebbüsün uzantısı, II. Vatikan Konsili ile manidar bir tarzda damgalandığı düşünülebilir. Trente konsili, dört asır önce Katolik kaynaklara dönüşü belirlerken II. Vatikan konsili, çağdaş problemler karşısında Katolik Kilisesi, ne yapabilir sorusuna cevap arıyordu. Böylece Tridentin Katoliklik ile II. Vatikan konsilinde belirlenen Katoliklik arasında bir paralellik görülmektedir. Papa XXIII. Jean'ın ve VI. Paul'un papalık dönemlerinde tamamlanan II. Vatikan

Konsili, Katolik mezhebi açısından son derece önemli bir faaliyettir. On iki yasanın meydana getirdiği II. Vatikan Konsilinde yetmiş üçe yakın Katolik Kilisesi problemi ele alınmıştır. Katolik Kilisesinin temel konuları incelenmiş ve birçok konunun yorumu yeniden yapılmıştır. Katolik kilisesi için, kendini bir yenileme hareketi olan bu konsil, bugüne kadar Katolik dünyaya rahber olmuştur.

Katolik kilisesi yedi sakrament kabul etmektedir.

1. Vaftiz 2. Konfirmasyon 3. Evharistiya 4. Ordre 5. Tövbe 6. Hasta yağı 7. Evlenme.

Katolik kilisesinde üzerinde durulan çok önemli konulardan birisi de Magistere konusudur. Yani, öğretim yetkisidir. Kitab-ı Mukaddes'i ve geleneği en iyi şekilde öğreten, ruhban sınıfıdır. Bunun için, Katolik kilisesi her rahibin bulunduğu yerde bir kilisenin bulunduğunu kabul etmektedir. Katolik kilisesi, imanın bir kaynağı ve iki iletişim şeklinin olduğunu kabul etmektedir. Bu iletişimin şartlarını üç husus belirtmektedir:

1. İnciller 2. Havariler 3. Kutsal-Ruh.

Katolik kilisesinde en büyük otorite papa'dır. Katolik kilisesi onun yanılmazlığını kabul etmektedir. Bir konsilde alınmış olan bir karar bile, papa tarafından tasdik edilmezse, geçerli değildir. Bunun için, Katolik hiyerarşide tepede daima papa bulunmaktadır. Papa, genel kardinaller meclisinde seçilmektedir. Kardinalleride papa tayin etmektedir. Papa'dan sonra en yüce makam kardinallik makamıdır.

KAYRA: Hıristiyan ilâhiyat literatüründe çok kullanılan KAYRA kelimesi inayet, ilahi yardım anlamında kullanılmaktadır. Hıristiyanlıkta, günahattan kurtulmak için Allahın insanlara sunduğu lutuf olarak kabul edilir. Kayra ile insanlar, günahattan kurtularak iç dünyalarında günahattan do-

layı bozulan dengelerini tamir etmiş olurlar.

Yunanca kökenli bir kelime olan KHARİS'den gelen kayra kelimesi, Pavlos'un mektuplarında ve yeni Ahit'te sıkça kullanılmaktadır. Aslında Kayra kelimesiyle, Hıristiyanlıkta inayet anlayışı açık şekilde ortaya çıkmaktadır.

Hıristiyanlığın başlangıcından beri Kayra kelimesine ve Kayra işlemine çok önem atfedilmiştir. Bunun üzerine kilise babaları, ciddi tartışmalar yapmışlardır. Bu konudaki tartışmalar, "İnsanın günahattan kurtuluşu ammelle ve tövbe ile mi olur, yoksa imanlamı olur?" konusu üzerinde olmaktadır. Bu tartışmalar, Tanrının yardımına nasıl ulaşabiliriz? konusunu gündeme getirmiştir. Bu İslâmiyet gibi dinlerdeki, Tanrının rızasını ve yardımını kazanmak gibi hususları da beraberinde getirmektedir.

Hıristiyan mezhepleri, Kayra kelimesine farklı yaklaşmaktadırlar. Katolikler, insanın ilâhi irade doğrultusunda yaşamasıyla Kayra'ya ulaşabileceğine inanmaktadır. Bunun için amel, yani pratik önemlidir. Protestanlar, amelle kurtuluşun ve inayetin olamayacağı, imanla ve Kayra ile kurtuluşun olabileceğini savunmaktadır. Buna göre insan, Tanrısal inayetle kurtuluşu erebilir.

Ortodoksların Kayra'ya bakışı, Katoliklerle benzerlik göstermektedir. Üç Hıristiyan mezhebi de ayinlerin Kayra'ya yol açtığına hem fikirdir. Ancak Protestan kiliseleri, imanı öne çıkarmaktadır.

KEFARET (REDEMPTION): Bu kelime, Lâtince fidye anlamındaki Redemptio kelimesinden gelmektedir. Kefaret Konusu, Hıristiyan imanının en büyük sırlarından birini teşkil etmektedir. Kurtarıcı İsa, insanların hatalarının kefareti olmuştur. Böylece insanlar, ebedi hayatta Allahla birleşmişlerdir. Bu ise, sadece İsa'nın çarmıhta ölmesiyle olmuştur. İsa'dan önce

insanlar, Adem'in işlediği günahla ve kendi işledikleri günahla ilâhi bir kınama içinde yaşıyorlardı. Bu insanların kendilerini affettirmeleri mümkün değildi. Çünkü hiçbir nedamet, günahın sonsuzluğuna denk olamıyordu. Hatta İbrahim, Eyub gibi seçkin insanlar bile, Allah'tan uzak kalmışlardı. Bunun için günaha denk düşecek bir kefarete gerekiyordu. Yine bunun için Allahın kelimesinin İsa'da insan şeklinde bedenleşmesi gerekecekti. İnsanlığın bütün günahını yüklenecek ve Haçta ölmesiyle bu günaha kurban olacaktı. Böylece, İsa'nın çarmıhu ile bütün insanlık kurtulacaktı. Bunun için insanların imanla, İsa'da birleşmeleri yetecekti.

Birtakım Hıristiyan ilâhiyatçıları, İsa'nın çarmıhta ölümünü İsa ile şeytan arasında bir mücadele olarak görmüşlerdir. Bununla İsa, insanların ruhlarını şeytandan kurtarmıştır. Ancak şeytan da bir Tanrıyı çarmıhta ölüme mahkum olmaya zorlamıştır.

Alphonse de Liguori 1731'de Naples'da "Trés-Saint-Rédempteur" adı ile bir misyonerlik teşkilatı kurmuştur. Yabancı ülkelerde "kefarete" konusunda misyonerlik yapmaya yönelik bu harekete, Rédemptoristes veya Rédemptoristes'ler denmiştir.

KEFERNAHUM: Filistin'in antik kentlerinden birisidir. Taberiye gölünün kuzeybatısında bulunmaktadır. Hz. İsa döneminde gümrük kapısı rolünü oynuyordu. Yeni Ahit'in anlatımına göre İsa'nın çok önemli havarileri olan St. Petrus, Anderas ve Matta, Kefer-nahum'da Hz. İsa'ya katılmışlardır. Hıristiyanlığın yayılması konusunda Hz. İsa, bu kentte çok çaba sarfetmiştir.

1905'den beri bölgede yapılan kazılarda M.S. II. ve III. yüzyıllardan kalma bir dörtgen Sinagog bulunmuştur. Bu Sinagog'un altında Hz.İsa dönemine ait bir kilisenin bulunduğu tahmin edilmektedir.

KELİME (verbe=Logos): Logos, söz, makul bilgi anlamına gelen Yunanca bir kelimedir. **Logos**, bedenleşmiş Allah'ın oğluna yani İsa-Mesih'e, dördüncü İncil'in mukaddimesinde Yuhanna tarafından verilmiş olan bir isimdir (Yuhanna: I,1-10). Bu logos terimi daha önce Yunan filozofları, yeni Eflatuncular ve Stoicienler tarafından **mündemiç** akıl, kâinatın düzeni, fikirlerin kaynağı, düşünce anlamında kullanılmıştır. Helenistik Yahudi edebiyatı, önce logosu, vahyedilmiş tanrısal söz anlamında kullanmış; sonra, oğulun babası ile olduğu gibi Allah'ın aklı ile temas olan uknumlaşmış söz anlamında kullanmıştır. Lâtinler, bu fikri; Allah'ın sözü, Hayat sözü, ebedi söz anlamına gelen İbranice **dabar** kelimesine de uygun düşün **Verbe** kelimesiyle ifade etmişlerdir.

III. ve IV. asırların Kilise babaları, gerek Teslis'in ikinci uknumu olarak **Logos** (verbe) ve Kutsal-Ruhun baba ile birlikte ilham kaynağı olan baba'nın oğlu konularındaki farazyeleriyle, gerekse insanî bir tabiata bürünen Allah'ın oğlu; Teslis'in ikinci uknumu Verbe ve logos olan İsa-Mesih üzerindeki düşüncelerle "**Bedenleşmiş Kelâm**" ilâhiyatını önemli ölçüde zenginleştirmişlerdir.

Mistik anlamda bir logos anlayışı ise Ortodokslukta, Origéné'de, Batı'da üstad Eckhart'da, İsa'da mü'minlerin birliği konusu ve insan kalbinde logosun varlığı konusu şeklinde bir gelişme göstermiştir.

KELT DİNİ: Avrupada M.Ö. IV. yüzyılda yaşayan Hint-Avrupai kökenli Kelt halkının dini kompozisyonu çok dikkat çekici özelliklere sahiptir. Kelt dini hayatı, Druid adı verilen rahiplerin kontrolü altında gelişmiştir. Kelt dininde, Hint dinleriyle ortak birçok yön bulunmaktadır. Kelt dini hakkında elimizde hiçbir yazılı belge yoktur. Bu din konusunda elimizde bulunan temel kaynaklar, Poseidonios, Lucanus ve Julius Caesar gibi Yunan ve

Lâtin yazarların eserleridir. Bu eserlerden öğrenebildiğimize göre, Kelt dini hayatı ve onun dünyanın sonu ile ilgili görüşlerine hakim olan Animizm ağırlıklı inançlardır.

Kelt Tanrılar panteonunda Güneş Tanrısı LUGUS, ilk sırada yer almaktadır. Lugus, Ana Tanrıça özelliği taşımaz. Yunanlı yazarlar Lugus'u Apollon'a benzetirler. Caesar gibi, bazı yazarlar da Lugus'u her yerde hazır ve nazır olarak tasvir etmişlerdir. Bu sıfatla Lugus, Mercurius'a benzemektedir.

Hayvanlar dünyasında onları temsil eden Tanrı ise, CERNUNNOS'tur. O, geyik boynuzlu olarak tasvir edilmiştir. Erkek geyik Tanrısı, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde, Kelt edebiyatında önemli bir yer işgal etmektedir. Kelt dini hayatında kuzgun, turna, boğa ve domuz gibi hayvanların da kutsal değerleri vardır. Yine Kelt Tanrıları panteonunda Epona (galya), Macha (İrlanda) ve Rhiannon (Britanya) gibi çeşitli isimlerle belirtilen Kısrak Tanrıça ile Karga Tanrıça MORRIGAN dikkat çekicidir. Kısrak Tanrıça verimliliği, Karga Tanrıça da ölümü ve yeniden doğumu simlemektedir. Her iki Tanrıçada kralın ve kabilenin kaderini elinde tutmaktadır.

Kültlerde, Tanrıçalar genelde üç yönlü veya üçlü gruplar halinde görünürler. Galler yöresinde MATRONAE adı verilen analar, İRLANDA'da şiiir, şifa ve metal işçiliğine hükmeden Brigit; üç ayrı yönü ile ölüm kehanetini, savaş heyecanını ve savaş alanında ölümü simgeleyen "Büyük Kraliçe" MORRIGAN, bunlara örnektir.

Lucanus'a göre Galyalıların da, onuruna insan kurban ettikleri üçlü bir Tanrısı vardır. Gök gürültüsü, savaş ve gizemli boğa bu Tanrının üç yönünü meydana getirir.

Kelt dini hayatında ruhlara iman önemli bir yer tutuyordu. Kuyularda, pınarlarda, ırmaklarda ve tepelerde çoğu dışı olan

koruyucu ruhların varlığına inanılıyordu. Keltlere göre toprak dışı kabul ediliyordu. Keltlere göre okyanusu, Tanrı Manannan yönetiyordu. Okyanus, Britanya ve İrlanda kozmolojisinde büyü ile ilgili esrarlı bir güçtü.

Kelt dini hayatında öbür dünya inancı da önemli bir yer tutuyordu. Öteki dünya, batıdaki Okyanusun altında ya da çok uzağındaki adalarda bulunuyordu. Bu dünyada insanların, genç kalarak, müzik eşliğinde eğlendiklerine inanılmaktadır.

Kelt dininde tenasüh inancının izleride görülmektedir. Bunun için kelt dininde, insanlarla öteki yaratıklar arasında sihirli bağların ve şekil değiştirmenin hikayeleri yer almaktadır.

Keltler'de ağaçlar önem taşımaktadır. Bazı ağaçların gelecekte haber verdiğine inanılmaktaydı. Druid kelimesi, Hint-Avrupai dilinde "Meşe" ağacını bilenler veya bulanlar anlamını ifade etmektedir.

Kelt dininde iki önemli dini bayram sonbahar ve ilkbaharda kutlanıyordu. Bir Kasım'da kutlanan SAMAIN bayramı yaz sonu veya ölümler bayramını temsil ediyordu. Bir Mayıs'ta kutlanan BELTINE (Bel Ateşi) bayramı ise savaş, avlanma, otlaklara çıkma bayramıdır.

Bunların dışında Bir Şubat'ta baharın başlangıç bayramı olan İMBOLE ve Bir Ağustos'ta kutlanan Lugus bayramı da Kelt dini törenleri içinde bulunmaktadır.

Kelt dini kalıntılarının bazılarını bugün Hristiyanlık içinde belli sentezlere ulaştırmış vaziyette görmek mümkündür.

KENAN DİLLERİ: Sâmi dil ailesinden türeyen dillere verilen bir isimdir. Kenan dil ailesinin içine, Eski çağda, Filistin'de, Suriye kıyılarında ve Akdeniz çevresindeki halkların konuştuğu İbranice, Moabi, Fenike dilleri girer. En eski Kenan dili olarak M.Ö. 14. yüzyılda Mısır'ın el-Amarna bölgesinde ortaya çıkarılan yazı gösterilmektedir. Arkeoloji tarihine "Amarna

Mektupları“ olarak geçen bu yazı, İbrani- ceye ve Moabi diline yakın kabul edilmiş- tir. Bugün Kenan dilini **İbranice** ve **Aramca** temsil etmektedir.

KENAN ÜLKESİ: Bugünkü Filistin top- rakları, İsrailoğullarının yerleşiminden önceki dönemde Kenan ülkesi olarak bili- niyordu. Kenan ülkesinin halkı Kenanlı- larıdır. Kenan ve Kenanlılar gibi isimlere M.Ö. XV. yüzyıldan kalma çivi yazılı Mı- sır, Fenike metinlerinde ve Kitab-ı Mu- kaddes'te rastlanmaktadır. Kenan ülkesi- ne İsrailoğullarından ilk gelen onların atası olan, Hz. İbrahim olmuştur. İbra- him'in İshak isimli oğlundan olan Yakub ve onun soyu İsrailoğulları olarak adlan- dırılmıştır. İsrailoğulları tabiri, Kur'an-ı Kerim'de de geçmektedir. Hz. Yakub'un on iki oğlunun yaşadığı bölge Kenan böl- gesidir. Gerek Hz. İbrahim ve gerekse Hz. Yakub'un bu bölgede yaşamalarından dolayı Kenan ülkesi, Yahudilerce kutsal topraklar olarak kabul edilmiştir. Bunun için özellikle Mısırdaki, Yahudilerin yaşam sürdürdükleri dönemde, Kenan ülkesi, Ya- hudiler için çok özlem duyulan bir ülke olarak görülmüştür. Böylece bu topraklar, vaadedilmiş topraklar olarak Yahudi kut- sal hayatına girmiştir. Bu duygular, Kitab- ı Mukaddes'te dile getirilmiştir.

Kenan kelimesinin nereden geldiği tartı- şılmış ve sonunda bu bölgede üretilen mor veya koyu kırmızı boyayı belirten sami dilindeki **“Kırmızımsı Mor”** anla- mına gelen eski bir kelimeden türemiş ol- duğu şeklindeki görüş, çoğunlukla kabul görmüştür. Tekvin kitabında, Kenanlıla- rın, Nuh'un oğullarından olan Ham'ın oğ- lu Kenan'ın soyu olduğu bildirilir (Tek- vin: 10/6). Daha sonraki yıllarda Kenanlı kabilelerin dağıldığından bah- sedilmektedir.

Kenan ülkesi, tarih boyunca değişik kül- türlere mekan olmuştur. Bunun için paleolitik ve mezolitik çağlara ait izler gö-

rülmektedir. Ayrıca kaynaklar, Tunç ça- ğında heykelciliğin geliştiğinden bahset- mektedir. Orta Tunç çağında (M.Ö: 2000- 1550) Kenan bölgesine çok sayıda göç gelmiştir. Amoriler, Mısırlılar, Asyalı Hyksoslar, Hurriler bunlardandır. Son tunç çağında (M.Ö. 1550-1200) Kenan ül- kesi, Hititlerin tehdidi altına girmiştir. Fakat Mısırlıların egemenliği, daha dikkat çekici olmuştur. Bu dönemde ilk İbraniler Kenan bölgesinde görülmeye başlamış- lardır. Daha sonra bölgede İbrani etkinliği artmaya başlamıştır.

Son tunç çağından ilk demir çağına (M.Ö. 1250) geçiş sırasında İsrailoğulları, Mı- sır'dan Kenan ülkesine dönmüşlerdir. Önce dağlık kesimlere ve güneye yerleş- mişlerdir. Aynı dönemde ve aynı bölgede Filistî'ler de vardı. Kral Davud dönemin- de (M.Ö. 900) bölgede İsrail hakimiyeti kendini göstermiştir. Bu dönemde Kenanın yerli halkı ve Filistî'ler zayıfla- mışlardır. Daha sonraki dönemlerde İsrail- liler bölgede tek hakim güç olmuştur. Özellikle Hz. Süleyman döneminde Ya- hudiler bölgede altın çağlarını yaşamış- lardır.

Kenan dini hayatı konusunda çok şey bi- linmemektedir. Son yıllarda RAS SAMRA'da yapılan kazılarda çıkan tablet- lerde, Kenan yerli Tanrısı'nın EL olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yağmur ve bere- ket Tanrısı Baal dikkat çekmektedir. Bun- ların dışında Anat, Reşef, Kothar, El'in eşi Aşera ve Astarte gibi Tanrı ve Tanrıçalar dikkat çekicidir.

Bölgede Kenanlılar ilk alfabe kullanan halktır. Arkeologlar son tunç çağı kat- manlarında Fenike ve dolayısıyla Yunan ve lâtin alfabesinin atası sayılan bir yazı- nın bölgede kullanıldığından bahsetmek- tedirler.

KEŞİŞLİK: Dinlerde, dini emirleri sıkı bir şekilde yaşamaya kendini adayan ve dünyadan uzaklaşarak kendini dine veren

zahitlere keşiş adı verilir. Bunun karşılığı her dinde hemen hemen vardır. Hıristiyanlık, Hinduizm ve Budizm için keşiş kelimesi kullanılır. Bunun için bir Hıristiyan keşişi, bir Budist keşişi denilebilir. İslâm ve Yahudilik için aynı kelimeyi kullanmak doğru olmaz. İslâmiyette bazı tarikat şeyhlerinin yaşam tarzları keşişlere benzeyebilir. Ancak onlar için keşiş kelimesini kullanmak doğru değildir. Çünkü İslâm'da tarikat şeyhleri ve zahitleri dünyayı terk etmemektedirler. Hinduizm'de ise keşiş yerine kullanılan başka kelimeler vardır. Sâdhu ve Guru, yaşam tarzları itibariyle keşişlerle paralellik arzeder. Keşişlik müessesesi, Hıristiyan ve Budist manastırlarında iyi şekilde gelişme göstermiştir. Bunun için keşişlik ile manastır hayatı içiçedir. Keşiş hayatı sürecektir kişiler, Manastırda inzivaya çekilirler. Bu anlamda manastır, bir keşişler topluluğunu meydana getirir. Hinduizm'deki Aşramlarda manastır hayatını andırmaktadırlar.

Hıristiyanlıkta rahip ile keşiş, vazifeleri itibariyle farklılık gösterir. Bazı rahipler keşiş olabilirler. Fakat her keşiş rahip değildir. Keşiş, kendini serapa dine ve çilecilğe adayan kişidir. Toplumdan soyutlanmıştır. Zahidane çile hayatını tercih etmiştir. İffet, bekaret keşişlikte çok önem arzeder. Bunun için, bakire kadınlar da rahibe olmadıkları halde, keşişlik hayatını yaşamaya kendilerini adamışlar ve zahidlik hayatını tercih etmişlerdir.

Keşişlik hayatı yukarıda belirttiğimiz gibi en canlı şekilde Hıristiyanlıkta ve bazı doğu dinlerinde kendini göstermiştir.

Hıristiyanlıkta ilk keşişliğin izlerini milâdi IV. asırda Mısır çöllerinde görmekteyiz. Aziz Antonios (250-356) Mısır çöllerinde, müritlerini ilk keşiş ve rahibe toplulukları şeklinde biraraya getirmiştir. Bunlar dünyadan tam olarak uzaklaşarak, kendilerini ibadete ve tefekküre veren ilk

Hıristiyan keşişler topluluğunu meydana getirdiler. Aile ve cinsel yaşamı terk ettiler. Bu Hıristiyan zahitliğinin hedefi, şeytani iğvalardan sakınarak günahattan kurtulmak ve Tanrıyı hoşnut etmektir. Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında kendini gösteren bu zahidane çilecilik daha sonraki yüzyıllarda hem Katolik hem de Ortodoks Hıristiyanlıkça cazip görülmüş, manastır hayatı bu anlayışın üstünde gelişme göstermiştir.

XV. yüzyıldan itibaren siyasi bağımsızlığını kaybeden Bizans Ortodoksluğu, karşılaştığı her siyasi ve askeri krizden sonra içine kapanarak, Hıristiyan zahitlik hayatını, Batı'dan daha felsefi temellere oturtmuştur. Ege denizine doğru uzanan Athos (Aynaroz) dağının eteklerinde Ortodoksluğun tesis ettiği keşişlik merkezi, tarih boyunca Ortodoksluğa mistik hayat nefesi vermeye devam etmiştir. Burada Ortodoks zahitliği üç şekilde keşişlik modeli sunmaktadır. 1. İdioritmik Manastırları 2. Cenobitler Manastırı 3. Hésychaste Manastırı. Böylece Yunanistan'ın, Ege denizine doğru uzanan bölgesinde de, Ortodoks zahitliği hâlâ yaşamaya devam etmektedir. Bu Ortodoks zahitliğinin hedefi, münzevi keşişlerin, kendilerini dünyadan çekerek, Tanrısal aydınlanmaya ulaşma çabalarını göstermeleridir. Athos'a kadınların girmesi yasaktır.

Hıristiyanlığın ilk yüzyılından itibaren başlayan keşişlik hayatının daha sonraki yüzyıllarda Mısır ve Filistin bölgesinden çıkarak, Kapadokia bölgesine geldiğini görüyoruz. Aziz büyük Basileios (329-379) ablası Makrina ile birlikte Kapadokia'da biri erkekler, diğeri kadınlar için iki manastır kurmuşlardır. Bu manastırlardaki hayat tarzı ilk Hıristiyan topluluklarında olduğu gibi, mülkiyetin ortaklığı esası üzerine dayanıyordu. Manastırdaki keşişler, bir baş keşiş veya bir

baş rahibe yönetiminde sert bir riyazi kuralları tatbik ediyorlardı.

Doğu Hıristiyan dünyasında hızla gelişme gösteren keşiş hayatı, Batıya Aziz Benedictus'la girdi. Aziz Benedictus (480-547) kurduğu Benediktin tarikatı ile yeni bir keşişlik yolu açmıştı. Çünkü Benediktin'ler hem çalışma hayatını hem de zahitliği birlikte yürütüyorlardı. Böylece toplumla bütünleşerek iyi bir Hıristiyan örneği vermeye çalışıyorlardı. Keşişlik hareketinin Doğu ve Batı Hıristiyanlığı açısından fazla bir farkının olmadığı görülmektedir. Hem doğuda hem de batıda manastır hayatı keşişliğin gelişmesini hızlandırmıştır.

Lâtin dünyasının manastır babası olan Aziz Benedictus'un hazırladığı, Benediktin tüzüğü, ilk Hıristiyan keşişlerinin hayat örneklerinden de ilham alınarak hazırlanmıştır. Aziz Benedictus bu tüzükte, ibadet, dua ve çalışma saatlerini belirlemiş ve yiyecek konusunda takip edilmesi gereken yolu göstermiştir. Aziz Benedictus'un bu tüzüğü, Batıda daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan tarikatlerde ilham kaynağı olmuştur. Benediktin tarikatının ilk önemli kuralları şunlardı: İtaat-Manastır'da disipline uyma-kendini dahili ve harici değiştirmeyi-fakirlik.

Ortaçağ Hıristiyan medeniyeti ile birlikte keşişlik daha da güçlenmiştir. Hıristiyan tefekkür dünyasına keşişlik hareketinin birçok faydası olmuştur. Bunlar, Hıristiyanlığın yayılması, papalığın otoritesinin güçlenmesi, edebiyat ve felsefe alanında birikimin artması, ekonomik birikimin dini alanda kendini göstermesi gibi. Çünkü Manastırların hudutsuz gayr-i menkulleri vardı. Bunların işletilerek gelire dönüşmesi, Manastırlardaki refahı artırmıştır.

Zaman içinde Hıristiyanlık'ta keşişlik anlayışı reforma uğramıştır. Meselâ, VIII.

yüzyılda Anianlı Benoit, X. yüzyılda Cluny ve diğer Benediktin cemaatları, XII. yüzyılda Cistercium tarikatı, birçok reform gerçekleştirmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde (XIII. yüzyılda) Aziz Domingo ile Aziz Françesco, Dominiken ve Fransisken tarikatını kurmuşlardır. Bunlar gezginci tarikat sistemini yerleştirmeye çalışmışlardır. Üniversitelerin gelişmesi, klâsik keşişliği gölgelemiştir. Dominiken ve Fransisken tarikatları fakir yaşamayı, emeğinin karşılığını ve hayır severlerin yardımlarıyla geçinmeyi andırarak prensip haline getirmişlerdir. Avrupada kısa sürede ün yapmışlardır. Her iki tarikat büyük şehirlerde "kardeşler" (Frière) ocakları kurmuşlardır. Çok iyi yetişmiş olan Dominiken ve Fransisken rahipleri, ilâhiyat fakültelerinde hoca olarak görev yapmışlardır. XIV. yüzyılın sonlarına doğru, Avrupada Karmelitler, Meryem Ana'nın Hizmetkârları gibi yeni gezici tarikatlar kurulmuştur.

Dominiken ve Fransisken tarikatlarının fakirlik prensibi, zamanla keşişlerin aldıkları büyük maddi yardımlarla çığnenmiş oldu. Keşişler, dinden çok, mülkiyete önem vermeye başlayarak dejenere oldular. Bugün Fransiskenlerin bir kolu olan KAPUÇINLER, fakirlik ilkesine bağlılıklarını sürdürmektedirler.

Bugün Hıristiyan toplulukların arasında Katolik, Ortadoks, protestan olarak keşişlik prensiplerini tarikat şekli altında devam ettiren topluluklar az da olsa hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bu topluluklar, fakirlik, yoksulluk, bekâret ve itaat prensiplerine sıkıca bağlı kalarak yaşamaktadırlar.

Doğuda Keşişlik: Doğu dinleri içinde tarihi köken itibarıyla M.Ö: 2000 yıllarına kadar inen Hinduizm'de keşişliğin habercileri görülmektedir. İşte ŞRAMANA'lar bunlardan biridir. Sanskritçe "çileci" an-

lamına gelen **şramana** kelimesi, münzevi ve zahidane bir hayat süren insanları belirtmektedir. Tarihi M.Ö. 600-200 yıllarına kadar çıkan ASHRAM'lar'da bir nevi Hind keşişliğinin gelişme merkezleri görevini yapmışlardır. Hinduizmden çıkan jainisme, Hind zahitliğini uç nokta'da geliştirmeyi hedeflemiştir. Kurucusu bir GURU olan, **Jainizm**, özellikle rahibler nezdinde ciddi bir keşişlik hareketi göstermektedirler. Sinekleri yutmamak için ağızlarını bezle kapatan, yoldaki böcekleri öldürmemek için ellerinde süpürge ile çıplak gezen bu keşişler, halkın verdiği sadakalarla yaşamaktadırlar. Dünyadan uzaklaşan ve sadece dilencilikle yaşayan bu insanların Batıdaki tarikatlerle çok ortak bir yaşam tarzları dikkat çekmektedir. Jainist rahib ve rahibeler, zaman içinde yaşamak için ihtiyaç duydukları herşeyi, jainist cemaatlerin üzerine dini bir görev olarak yüklemişlerdir. Bunun için jainizm'de iki cemaat teşekkül etmiştir: **Jainist rahib ve rahibeler ve jainist halk topluluğu...** Jainizmin sonraki dönemlerinde ortaya çıkan **Digambaralar** rahibeligi yasaklamışlardır.

Doğu dinlerinin içinde keşişlik ruhu ile en uygunluk gösteren din, Budizm'dir. Mistik bir din olan Budizm, dünyayı bir ızdırıp vadisi olarak görmektedir. Budizm'de keşişlik iki koldan gelişmiştir: **Mahayana Budizmi** ve **Hinayana Budizmi**. Budist Manastırlarında ciddi şekilde rahib ve rahibeler çile hayatı yaşamaktadırlar. Her iki kolda'da rahibeler olmakla birlikte, sayıları doğu kültürlerinde kadının genel konumundan dolayı, fazla artış göstermemiştir. Ancak Budist keşişleri yeterli sayıda artmıştır. Budist keşişliğinin dayandığı ilkeler şunlardır: **Az yemek, dünyayı terk, tefekkür, sangha denilen cemaatın prensiplerine tam itaat, perhizle yaşamak, gerektiğin-**

de günah itirafı yaparak işlenen günahların kefareti yerine getirmek.

Çin, dinlerinden olan Taoizm'de de keşişlik dikkat çekicidir. Özellikle meditasyon tekniğine önem veren Tao keşişlerinin yaşam tarzları, Budist keşişlerinininkine çok benzemektedir.

KETUBA: Yahudilikte evlilik töreninden sonra, dini nikahı yapan hahamın iki şahit huzurunda, damada imzalatarak, gelin tarafına teslim ettiği bir antlaşma belgesidir. Ketuba, kadının sosyal güvencesini temin için verilmektedir. Ketuba'da erkeğin karısına karşı olan görev ve sorumlulukları gözönünde tutulmuştur. Boşanma halinde Ketuba, kadına maddi bir güven temin etmektedir. Ketuba'nın bir başka yararı da, erkeğin karısını istediği her an boşamaya hakkı olmadığını göstermektir. Yani, karısını boşamak isteyen birisi, Ketubadaki şartları gözönünde bulundurmak zorundadır.

Ketuba aslında bir evlilik kontratıdır. Erkeğin karısına karşı boşanma halinde vereceği meblağı belirtmektedir. Ketubanin hedefi, kadının haklarını korumak ve evliliğin resmiyetini belgelemektir.

Talmudda belirlendiğine göre, boşanma halinde gelin bakire ise, iki yüz gümüş sikke, dul ise yüz gümüş sikkedir. Ketuba, Talmudik dönemden günümüze kadar devam eden bir uygulamadır.

Eski dönemde Ketuba, parşömen kağıtlar üzerine el yazmasıyla yazılır ve kenarları süslenirdi. Hiç bir Ketuba, diğerine benzemezdi.

Bugün Yahudi çiftler, yaşadıkları ülkelerin vatandaşları olarak, o ülkenin medeni kanunlarına uymaktadırlar. Bunun için, Yahudiler vatandaş oldukları ülkeye göre resmi nikah yaptıktan sonra, dini akt yaptırmaktadırlar. Boşanma halinde mahkemeye Ketuba takdim edilmektedir. Dini nikah Yahudilikte, iki şahit huzurunda hahamın icra ettiği bir törendir. Bu tören-

den sonra gelin tarafına Ketuba verilmektedir.

Günümüzde Ketubalar standart, matbaada basılmış, birbirinin aynı olan kağıtlar halini almıştır. Ketuba'da, arada bırakılan boşluklar, yetkililerce doldurulmaktadır. Böylece, eski dönemlerde bir san'at halini alan el yazması Ketubalar tarihe karışmış, eski Ketubalar ise antika değeri kazanmıştır.

Bugün Ketuba'ya konan ek bir maddede erkeğin karısı hayattayken bir başka bir kadınla evlenemeyeceği yazılır. Ketuba'daki meblağ, zamanın şartlarına göre ayarlanmaktadır. Buradaki meblağ, boşanma halinde kadına kısmi bir maddi rahatlama sağlayacak niteliktedir. Geçmişte, kadının geleceğine yönelik sosyo-ekonomik şartları güvenceye alan Ketuba, bugün, dini düğün töreni sırasında kız tarafına verilen bir evlilik ispatı belgesi halini almıştır.

Bugün Yahudi kızları eğitilmekte ve çağdaş bir kadının olması gerektiği gibi, hayatta kendine yetebilecek bir şekilde hazırlanmaktadır. Dolayısıyla günümüzün kadın erkek eşitliği göz önüne alınırsa kadının evlenirken eşini geleceğinin bir garantisi ya da maddi unsurlar kaynağı gibi görmeyip, hayatta eşit şartlarla omuz omuza mücadele verecektir. Bugünkü evliliklerdeki karşılıklı güven, dayanışma ve işe sevgi ile başlamak ve bu duyguyla evliliği yürütmek, Ketuba'nın en güzel ve en mükemmel halidir.

Sonuç olarak Ketuba, Yahudi çiftinin, dinsel evlilik belgesidir. Mutlu bir aile yaşamının başlangıç noktası olarak en iyi toplumsal dileklerin somutlaşmış biçimidir ve Yahudi toplumu için vazgeçilmezdir.

KHARON: Yunan mitolojisinde çok önemli bir yer tutan Evrebos ile Nyks'in oğlu olarak kabul edilir. Görevi, dini törenlerden sonra ölü ruhlarını sandalla styks ve Akheron ırmaklarından kayıkla

geçirerek ölüler dünyasına götürmektir. Bu görev karşılığında ölü ağızlarına konan parayı alıyordu. Yunan Sanatında yankısını bulan **Kharon**, dehşet saçıcı ve asik suratlı bir yaşlı adam olarak tasvir edilmiştir. Etruskler'de **Kharun** olarak bilinir ve ölüm cini olarak tasvir edilir. Ölümle yakın ilişki içinde olduğu için, yeraltı dünyasının simgesi haline gelmiştir. **Kharon**, çağdaş Yunan folklorunda **Kharos** ve **Kharontos** adlı ölüm meleği olarak varlığını sürdürmüştür.

KHOMIAKOV Alexis Stépanovitch: Alexis Stépanovitch khomiakov (1804-1860) XIX. yüzyılda Ortodoks ilâhiyatın yenileşmesinin kaynağını teşkil etmektedir. Asil bir ailede doğmuş ve çocukluktan itibaren çok dindar yetişmiştir. Moskova üniversitesinde matematik eğitimi görmüştür. 1828'de Rus-Türk savaşında süvari olarak hizmet görmüştür. Daha sonra kendini, arazilerinde çalışmaya vermiş, şiir yazmış ve evrensel tarih üzerinde bilgi toplamıştır. Bütün bunlarla birlikte lâik bir ilâhiyatçıdır. Batı Hıristiyanlığı karşısında Ortodoks düşüncüyü uyandırmıştır. 1860'da kolera salgınında genç yaşta ölmüştür.

Khomiakov kiliseyi, iman, hürriyet ve aşk organizasyonu olarak tarif etmiştir. Kilise topluluğu, içten, insan vicdanını aydınlatmaktadır. **Khomiakov**, kalbin **hésychaste** kavramından mülhem bir bilgi teorisi geliştirmiştir. Bu bilgi ne hayattan ne de aşktan ayrılmamaktadır. Sadece karşılıklı aşk, gerçeğin bilgisine girebilmektedir. Çünkü ona göre Allah, Aşktır.

KIBRIS KİLİSESİ: Kıbrıs Ortodoks kilisesi olarak tanınan bu kilise, Ortodoks kilisesinin en eski bağımsız kiliselerinden birisidir. Kıbrıs kilisesinin bağımsızlığını 431 Efes konsiline kadar çıkarırlar vardır. Daha sonra 692'de Trullo (Quinisext) konsilinde bu kilisenin bağımsızlığı onay-

lanmıştır. Haçlı seferleri sırasında da bağımsızlığını korumuştur. Özellikle Kıbrıs, 1489-1571 yılları arasında Venediklilerin eline geçince, lâtin kilisesinin baskısı altında kalmıştır. Ancak, Kıbrıs kilisesi, papanın otoritesini kabul etmemiştir. Ada 1571 de Osmanlı devletinin eline geçince, Kıbrıs kilisesi, lâtin baskısından tamamen kurtulmuş ve ortodoks olarak kalmıştır.

Kıbrıs Ortodoks kilisesi, adanın bağımsızlığı uğrunda daima faal rol oynamıştır. Osmanlı yönetiminde dini yönden tam bağımsız olan Kıbrıs kilisesi, Osmanlı zayıflayınca ihanete hazırlanmıştır. 1878-1958 yılları arasında Kıbrıs'ın İngiliz mandası altında olduğu yıllarda, Kıbrıs kilisesi, Yunanistanla birleşme (Enosis) hayaline kendini kaptırmıştır. Bunun üzerine 1956 yılında Kıbrıs kilisesi Başpiskoposu Makarios ve Girne piskoposu, İngilizler tarafından sürgüne gönderilmiştir. 1960'da Türkiye'nin çabaları ile Kıbrıs'ta bir bağımsız "Kıbrıs Cumhuriyeti" kurulmuştur. Bu dönemde Kıbrıs kilisesi yine eski bağımsızlık statüsüne kavuşmuştur. Başpiskopos Makarios yeni Cumhuriyetin ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak Makarios ve arkadaşları geçmişten ders almamışlar ve 1974'de yaptıkları ihtilalle Kıbrıs'ı Yunanistan'a katmayı düşünmüşlerdir. Fakat Türk Devleti, duruma müdahale etmiş ve iki aşamalı Kıbrıs barış hareketini başlatmıştır. Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakına mani olmuştur. Türk silahlı kuvvetlerinin hakim olduğu Kıbrıs'ın kuzey bölgesi, Türk egemenliğine girmiştir. Kuzey Kıbrıs Türk cumhuriyeti kurulmuştur. Güneyde de Rumlar bir devlet kurmuşlardır. Bugün Kıbrıs, iki ayrı devleti bağrında taşımaktadır. Kıbrıs'ta barışın devamı. Türk varlığının kabul edilmesine bağlı görülmektedir. Kıbrıs'ta Türkler, eşit haklarla, Rumlarla yaşamak istemektedirler. Rumlar ise, bunu benimsemekte ve Türkleri ikinci sınıf olarak

görmek istemektedirler. Barış oluncaya kadar, Kuzey Kıbrıs, Türk ordusunun güvenliğinde kalacaktır.

Kıbrıs kilisesi, Lefkoşe başpiskoposu, Baf piskoposu, Kition ve Girne piskoposunun oluşturdukları bir meclisle yönetilmektedir. Bu dört piskoposluğun kendilerine bağlı ayrı kiliseleri vardır. Piskoposları, rahipler ve cemaat üyeleri birlikte seçmektedirler.

Kıbrıs kilisesine bağlı birkaç manastır vardır. Bunların en önemlisi, KYKKU manastırındır. Kıbrıs kilisesinin rahipleri eğitimlerini Atina Üniversitesi İlahiyat fakültesinde almaktadırlar. Kıbrıs kilisesinin kendi eğitim kurumları da vardır. Kıbrıs kilisesi "Apostolos Barnabas" isimli bir dergi yayınlamaktadır.

KIPTİ KİLİSESİ: Mısırlı Kıptiler, Hıristiyanlığı ilk kabul eden milletlerden biridir. Bunun için İskenderiyye kilisesi, Kudüs ve Antakya kiliselerinden sonra önemli bir ruchaniyete sahip olmuştur. Kıpti kelimesi, muhtemelen Yunanca Aigyptios (mısırlı) kelimesinin şekil değişikliğinden doğarak kıpt ve kopt şekline dönüşmesinden meydana gelmiştir. Ancak daha sonra kopt ve kıpt kelimesi, bütün Mısırlıları değil; sadece Hıristiyanlığı kabul eden Hıristiyanlar için kullanılmıştır. Kuruluşu Havarilere kadar uzanan Mısır Kıpti kilisesi 451 Kadıköy konsiline kadar, Romaya bağlı olan genel Hıristiyan Birliği içinde iken; 451 Kadıköy konsilinde tartışılan İsa'daki tabiat probleminde, İsa'daki ilâhi tabiatın yeganeliği konusundaki eğilimi destekleyerek, Monofizit gruba dahil olmuştur. Böylece, Ana kilise yapısından ayrılmışlardır.

Müslümanların, Mısır'ı feth etmeleri üzerine Kıptiler, Yunancayı bırakmışlardır. Zaman içinde Arapça dil olarak Mısır'da yayıldıkça, Kıptiler de Arapça konuşmaya başladılar. Bugün Mısır Kıptilerinin dili Arapçadır. Kıptiler, Müslüman egemenliği döneminde dinlerini rahat bir şekilde yaşama imkanına sahip olmuşlardır. Mısır Kıptileri, Bizans döneminde Süryani, Nesturi kiliseleriyle birlikte ciddi tehditlere ve işkencelere maruz kalmışlardır. Bizans için çok önemli bir bölge olan Mısır'ın, rafizi bir Hıristiyan çizgide kalması, İstanbul patrikliği ciddi şekilde rahatsız etmişti. Ancak, İskenderiyye Kıpti kilisesi patrikliği, bütün zorluklara rağmen, benimsedikleri inanç çizgisinde kalmayı başarmıştır. Zamanla Kıpti kilisesinde bazı bölünmeler de yaşanmıştır. Monofizit Kıpti kilisesi piskoposu ATHANASİOS'un 1714'de Lâtin misyonerlerinin etkisiyle katolikliği benimsemesi üzerine, Roma ile birleşmiştir. Athanasios'tan sonraki iki piskopos, Roma tarafından takdis edilemedi. Çünkü onlar, Roma'ya gide-memişlerdi. 1893'de Mısır'daki, Fransiskan'ler katolikliği benimseyen Kıptilere on kilise vermişlerdir. 1895'de papa XIII. Leo, Mısırlı katolikleri, üç piskoposluğa ayırmış ve başlarına bir patrik atamıştır. Bugün Katolik Kıptilerin sayısının yüzbinin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. 1986 yılında toplanan bir synode tarafından patrik seçilen II. Stéphanos, bugün Mısır'da Katolik Kıptilerin patriği olarak görev yapmaktadır. Patriklik merkezi Kahire'dir. Katolik Kıptiler, katolik kilisesinin bütün kurallarına uymaktadırlar. Rahipler bekar kalmak zo-

rundadır. Patriklik alanı Kahire, İskenderiyye ve Delta'yı içine almaktadır. Belli başlı Kıpti Katolik piskoposlukları ise, Beni suef, Minie, Assiut, Sohağ ve Luksor'da bulunmaktadır. Bu bölgelerde 40 dini toplantı merkezi, 156 okul, 55 dispensan, 15 hastane 5 hayır evi ve 4 yetimhane Katolik Kıptilere ait bulunmaktadır. Mısır Kıptilerinin çoğunluğunu monofizit Mısır Kıpti kilisesi mensupları teşkil etmektedir. Bu çoğunluğun, Katolik Kıptilerle dini ilişkisi yoktur. Bunlar, Mısır Kıpti kilisesini, kendi milli kiliseleri olarak kabul ederler. Bu Kıptilerin nüfusunun sekiz milyon olduğu tahmin edilmektedir. Mısır Kıpti Kilisesi patriklik merkezi de Kahire'de bulunmaktadır. Bu patriğin ünvanı şöyledir: **"İsken-deriyye ve tüm Mısır patriği"**. Mısır Kıptileri, patriklerini, Aziz MARKOS'un vekili kabul etmektedirler. Patrik seçiminin oturmuş bir kuralı yoktur. **Patrik, selefi tarafından tayin edilebildiği gibi, piskoposlar, ruhban sınıfı ve lâiklerden oluşan bir kurul tarafından da seçilebilir.** Patrik seçilmenin şartı, elli yaşını geçmiş ve bilgili olmaktır. Bugün Monofizit Mısır Kıpti kilisesi patriği, 1971'de III. Chenouda adı ile patrik seçilen NAZİR GARED'dir. Monofizit Kıpti kilisesine bağlı piskoposlukların sayısının on iki olduğu söylenmektedir. Piskoposlukların sayısını otuz beşe kadar çıkaranlarda vardır. Belli başlı piskoposluk merkezleri, Mısır'da, Sudan'da, Kudüs'te ve Doğu Afrika'da bulunmaktadır. Mısır'dan, Fransa'ya, İngiltereye, İtalya'ya, Almanya'ya ve Avusturya'ya yapılan Kıpti göçleriyle, bu bölgelerde yeni Kıpti kiliseleri açılmıştır.

Mısır'ın birçok yerinde Kıpti kiliselerine bağlı ilk ve orta okullar vardır. Ayrıca, kiliselerin pazar okulları da vardır. Kahire'de bir Kıpti araştırmaları Enstitüsü ve bir ilâhiyat yüksek okulu vardır. Mısır Kıpti müzesinde dikkat çekici bir mekandır. Mısır devlet okullarındaki Kıpti öğrencilerin din derslerini Kıpti kilisesi mensupları vermektedir.

Monofizit Kıpti kilisesi mensuplarından sayıları çok az bir grup, protestanlığa geçmiştir. Protestanlık Mısır'a XIX. yüzyılda, Amerikalı misyonerlerle girmiştir. Mısır Kıptileri arasında Protestanlık yayılmış ve bugün belli bir sayıya ulaşmıştır. Mısır protestanlığının başı rahip **Samuel Habib'dir**. Bugün Mısır Protestan Kıptileri, "Association Evangélique pour la promotion sociale" isimli bir teşkilat aracılığı ile çalışmalarını sürdürmektedirler.

Bugün Mısır Kıpti kilisesi, Habeşistan, Ermeni ve Süryani kiliseleriyle birlikte Monofizit kilise topluluğunu meydana getirmektedir.

KIYAMET (Apocalypse): Dinler Tarihinde kıyametle ilgili görüşlerin tarihi çok eski kültürlere kadar uzanmaktadır. Ancak, kıyametle ilgili bilgilerin en üst düzeyde kendini gösterdiği dinler ise, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyettir.

Yahudilikte, ölümden sonraki hayatla ilgili TORA'da çok şey bulunmamaktadır. Sadece Danyal kitabında, ahiretle ilgili olarak şunları okuyoruz "... Ve yerin toprağında uyuyanlardan birçoğu kısmî ebedi nefrete uyanacaklardır" (Danyal: XII/2). Yine İŞAYA'da, toprak içinde yatanların uyanmasını isteyen ve her yerin ölülerini

dışarı atmasını haber veren cümleler vardır (İşaya: XXVI/19).

Yahudilikte, ölümden sonraki hayatla ilgili bu kapalı ifadeler olmakla beraber, Yahudiler ölümden sonraki hayata inanmaktadırlar. Ancak bu inanç açık ve berber değildir. Yahudiler, muhtelif Yahudi bilginlerinin ve Talmud'un verdiği bilgiler doğrultusunda "ruhun ölümsüzlüğü" ve "Allahın dilediği zaman ölüleri hayata kavuşturması" gibi konulara inanmaktadırlar.

Bugünkü mevcut Yahudi kaynaklarında kıyametle ilgili bilgilerin olmaması, Yahudilik üzerinde çalışan ilâhiyatçıları ve Din tarihçilerini bir takım mulahazalara sevk etmektedir. Bazıları, Hz. Musa'nın getirdiği şeriatta kıyametle ilgili hususların olduğunu, tarih içinde Yahudilerin bunları yok ettiğini ileri sürerken, bir kısım bilginlerde Yahudilerin, kıyametle ilgili düşüncelerini, Babil esareti döneminde İranlılar'dan aldıklarını söylemektedir. Gerçekten Yahudi kutsal kitabı olan TANAHA'da geçen bazı cümleleri, kıyametle ilgili olarak yorumlamak ve bir yere bağlamak oldukça zordur. Bir fikir edinmek için bunlardan birkaç, tanesini naklediyorum:"

1. "Kuraklık ve sıcaklık kar sularını alıp götürür, ölümler diyarında suç işleyenleri" (Eyub: XXIV/19).
2. "Ölümler diyarının elinden onları fidiye ile alacağım, onları ölümden kurtacağım. Ey ölüm, Tâ'unların nerede? Ey ölümler diyarı, helâk edişin nerede? Nedamet gözlemlerinden saklanacak (Hoşea, XIII/14).

3. "Ya Rabb, canımı ölümler diyarından çıkardın. Kabre inmeyeyim diye beni yaşattın" (Mezmurlar: XXX/3).

4. "Tam ihtiyarlıkta kabre geleceksin, demetlerin yığını, mevsiminde kaldırıldığı gibi" (Eyub: VI/26).

5. "Rab öldürür ve diriltir. Ölümler diyarına indirir ve çıkarır" (I. Samuel: II/6).

6. "Ölümler hiçbir şey bilmezler" (Vaiz: IX/5).

7. "İşlemek için elinin bulduğu her ne ise onu kuvvetinle işle; çünkü gitmekte olduğun ölümler diyarında iş ve düşünce, bilgi ve hikmet yoktur" (Vaiz: IX/10).

Hıristiyanlıkta kıyamet fikri, Yahudilikten daha net temellere dayanmaktadır. Hıristiyanlar, Yahudi geleneğine inandıkları gibi, yeni Ahit ve Havarilerin mektuplarındaki ifadeleride tasdik etmektedirler. Buna göre Hıristiyanlarda Ruhun ölümsüzlüğüne inanmaktadırlar. Kıyamet hayati Hıris-tiyanlar için önemli bir inanç konusudur.

Hayat ve ölüm üzerinde yorum yapan İsa, Hıristiyanlığa inanların, asla ölümü görmeyeceklerini haber vererek, diriliş ve yaşamın kendisi olduğunu bildiriyor (Yuhanna: VIII/51,53). İsa, kendisine iman eden kişinin, ölse bile yaşayacağını bildirmektedir (Yuhanna: XI/25-26). Bu cümlelerde İsa'nın ölümü mecazen kabul ettiği, gerçek ölümün imansızlık olduğu görülmektedir. Herne kadar İsa, ölümden gerçek anlamda bir imansızlık hali görse de; ölüm bir gerçektir. Ölüm, bütün insanlığa kendini kabul ettirmektedir. MATTİ incilindeki "Mezarlar açıldı. Ölmüş olan birçok kutsal kişinin cesetleri dirildi" (Matta: XXVII/52), Cümlesi sadece kutsal kişilerin

dirileceğine mi işaret etmekte, yoksa bütün ölümler mi dirilecektir? Bu konuya açıklık getirmemektedir. Ancak Yuhanna incilinde "mezarda olanların hepsinin o'nun sesini işitecekleri. Saatin geldiği, onların mezardan çıkacakları, iyilik yapanların yaşayacağı, kötülük yapanların yargılanacakları" anlatılmaktadır (Yuhanna: V/28-29). Yine MATTİ incilinde kıyametle ilgili şu cümleler geçmektedir: "Ulusların hepsi o'nun önünde toplanacak, o da koyunları keçilerden ayıran bir çoban gibi, insanları birbirinden ayıracak. Koyunları sağına, keçileri soluna alacak (Matta: XXV/32-33). Bu cümlelerin kıyametle ilgili olup olmadıkları açık değildir. Kıyametle ilgili kısmi açıklamaları St. Paul, yapmaktadır. St. Paul şöyle diyor: "kimse sizi hiçbir şekilde aldatmasın. Çünkü imandan dönüş başlamadıkça, mahvolacak olan o yasa tanımaz adam (Decal) ortaya çıkmadıkça o gün gelmeyecektir. O adam, Tanrı diye anılan ya da tapılan herşeye karşı gelerek kendini hepsinden yüce gösterecek, hatta Tanrı'nın tapınağında oturup kendisini Tanrı ilân edecektir (St. Paulun. Selanik II. Mek. I/3-4). St. Paul, kıyametin âlâmeti olarak, burada Deccal'ı gösteriyor. Ancak hemen arkasından kıyametin âlâmetlerine, çetin zamanların geleceğini, insanların kendilerini seveceğini, para düşkününü olacaklarını, kibirli, övüngeç, ana baba sözü dinlemez, nankör, iftiracı, eğlenceyi seven, Allah yolundaymış gibi görünüp de o yolun gücünü inkar edenlerin varlığını ilâve etmektedir (Selanik, III. Mek/1-5).

Hıristiyanlıkta kıyametin oluş şekli konusunda da açıklık yoktur. Petrus, ikinci

mektubunda, dünyanın Tanrı sözüyle varolduğunu ve yerin aracılığı ile sudan şekillendiğini şimdi ise, yer ve göklerin ateşe verilmek üzere saklandığını belirtmektedir. Dünyanın Allahsız kişilerin yargılanarak mahvolacağı güne dek korunacağını, Rabbin vaadini yerine getirmekte gecikmeyeceğini kıyamet koptuğu gün, göklerin büyük bir gürültü ile ortadan kalkacağını, yerin yok olacaklarını, maddenin ateşte eriyeceğini haber vermekte ve “Tanrının vadine göre, doğruluğun barınacağı yeni gökleri ve yeni yer yüzünü bekliyoruz” demektedir (Petrus II. Mektup: III/3-13). Bu cümlelerde Petrus, kıyametin kopacağını yeni bir dünyanın geleceğini bildirmektedir.

İncil'deki ifadelerle göre İsa, dünyanın sonunda gelecektir. Bu şöyle ifade edilmiştir: “İnsanoğlu, Babasının görkemi içinde melekleriyle gelecek ve herkese yaptığının karşılığını verecektir” (Matta: XVI/27). “Sonuç olarak, uğruna acı çektiğiniz Tanrı egemenliğine layık sayılacaksınız. Tanrı adil olanı yapacak”. Size sıkıntı çektiyenlere, sıkıntı ile karşılık verecek, sıkıntı çeken sizlerle birlikte bizimle birlikte rahata kavuşturulacaktır. Bütün bunlar, Rab İsa alev alev yanan ateş içinde güçlü melekleriyle gökten gelip görüldüğü zaman olacak. Rabbimiz İsa, Tanrı'yı tanımayanları ve kendisiyle ilgili müjdeye uymayanları cezalandıracak. Böyle, Rabbin varlığından ve yüce gücünden uzak kalarak sonsuza dek mahvolma cezasına çarptırılacaklar (Selanikililere II. Mektup: 1/5-10). Görüldüğü gibi dünyanın sonundaki adaletin ne zaman sağlanacağı konusu da çok açık değildir. Bu cümlelerde ifade edilen

husus, İsa'nın dünyanın sonunda geleceği ve Tanrıyı tanımayanları cezalandıracağı konusudur.

Hıristiyanlıkta İsa-Mesih'in dünyanın sonunda yapacağı bir yargılamadan bahsedilmektedir. Buna göre kıyametteki yargılama İsa'nın yapacağı bu yargılama olarak görülmektedir. Çünkü dünyanın sonunda “ulusların hepsi onun önünde toplanacaktır, ve İsa, koyunları keçilerden ayıracaktır” (Matta: XXV/32).

Hıristiyanlıktada kıyamette herşeyin açığa çıkacağından bahsedilmektedir. Luka bu konuda şöyle demektedir: “Örtülü olup da açığa çıkarılmayacak, gizli olup da bilinmeyecek hiç birşey yoktur. Bunun için karanlıkta söylediğiniz her söz gün ışığında duyulacak, kapalı kapılar ardında kulağa fısıldadıklarınız damlardan duyurulacaktır” (Luka: XII/2-3). Kıyamette herşeyin açığa çıktığı gibi, herkes hesap da verecektir. Bu konuyu Petrus şöyle açıklamaktadır: “Dünya'da sefahat, ve eğlence içinde olanlar, putperestlerle yaşayanlar, inanmayanlar, yargılamaya hazır olan Tanrı'ya hesap vereceklerdir” (Petrus'un I. Mektubu, IV/3-5).

Bütün bu naklettiğimiz cümleler kıyamette yargılamanın olacağını haber vermektedir. Yine insanların işledikleri her günahın bağışlanacağından bahsedilmektedir. Sadece Kutsal-RUH'a karşı yapılan küfrün bağışlanmayacağından söz edilmektedir. Bu konuda MATTA'da şöyle denmektedir. “İnsanoğlu'na karşı bir söz söyleyen bağışlanacak; ama Kutsal-Ruha karşı bir söz söyleyen, ne bu çağda, ne de gelecek çağda bağışlanacaktır” (Matta: XII/32). Görüldüğü gibi Hıristiyanlıkta

da affedilmeyen günah “Kutsal-Ruha” karşı söz söyleyenin günahıdır.

Sonuç olarak, Hıristiyanlıktada kıyametle ilgili sözler, açık ve net değildir. Ancak bir yargılama, bir hesap verme vardır. Bunun nasıl yapılacağı konusunda net bilgiler yoktur. Yine İncillerde cennet ile ilgili bir kapalılık vardır. Cennet kelimesi yerine “sonsuz yaşam” gibi ifadeler kullanılmaktadır. Luka: XXIII/43’de “Sen bugün benimle birlikte cennette olacaksın” ifadesi geçmektedir. Hıristiyanlığa göre cennete sadece doğrular girebilecektir. Yine de cennet konusunda ayrıntılı bilgi bulmak mümkün değildir. Cehennem sözü ise, İncilde birkaç yerde geçmektedir. Cehennem, fırın ateşi, ebedî ateş, karanlıklar, kükürt ve ateş, karanlıklar, ceza yeri, uçurum, kükürt ve ateş gölü gibi ifadelerle belirtilmiştir. Bu konularda Bak: (Matta:VIII/12; XXII/12; XXV/30; Luka VIII/31; Vahiy: XX/9; Matta: XXV/41; Markos:IX/43; Matta:XXV/41; Matta:X/28; Luka:XVI/23-24).

İslâmiyette kıyamet konusu en açık şekilde ifade edilmiştir. Ahiretin varlığı İslâmın amentüsünde belirtilmiş, mü’min ve müslüman olmanın şartları arasına sokulmuştur. İslam’a göre bu dünya geçici bir dünyadır. Ölüm her canlıya gelmektedir. İnsan için ölüm bir yokluk değil, ikinci bir hayatın başlangıcıdır. Ölüm insanı her yerde bulabilir (el-Cuma: 6-8). Böylece ölüm ve hayat bir imtihandır (el-Mülk: 2). İslâmiyette eceli gelenin öleceği üzerinde durulmuştur (en-Nahl: 61). Ancak İslâmiyette ölüm, bir yokluk değildir. Ölümünden dirilmeye inanmak İslâmın te-

mel şartlarından biridir (el-Ankebut: 19-20).

İslâmiyette her insanın öleceği ve ebedi hayatta dirileceği inancı önemli bir yer tutarken, dünyanın sonunda kıyametin kopacağı da önemli bir inanç konusu teşkil etmektedir. Kur’an-ı Kerim’de Kıyametin mutlaka geleceği, ancak onun zamanının bilinemediği ifade edilmiştir (Taha: 15). Onun vaktini sadece Allah bilebilir (Fussilet: 47). Kıyamet kopacaktır, kıyamet kopacağı zaman sûr’a üflenecektir. Bunu Kur’an-ı Kerim şöyle ifade etmektedir: “SUR’a üfürüleceği gün, Allah’ın diletiği kimseler dışında, göklerde ve yerde olan herkes artık korkuya kapılmıştır. Onların her biri, boyun bükmüş olarak O’na gelmiştir (en-Neml: 87). Kur’an-ı Kerim’in anlattığına göre kıyamette yer sarsılacak, dağlar darına dağın olacak (el-Vakıa: 1-10). Yıldızlar etrafa saçılacak, denizler birleşecek, kabirler boşalacaktır (el-İnfitar: 1-5).

Kur’an-ı Kerim’in ifade ettiğine göre, yer yüzünün darmadağın olduğu, güneşin düşürüldüğü, yıldızların karardığı, dağların yerinden oynadığı kıyamet günü, dünyanın sonu olup yeni bir hayatın başlangıcıdır. Böylece dünya sona erecek ve yeni bir hayat başlayacaktır. Buna göre I.sûr ile kıyamet kopacak ve II. sûr ile ölümler kabirlerinden dirilecek ve mahşer’e doğru koşacaklardır (Yâsin: 51). Bu konuda Kur’an-ı Kerim’de şöyle denmektedir: “O günde ki Allah, onların hepsini diriltecek ve ne yaptıklarını kendilerine anlatacaktır. Allah, onların hepsini saymıştır. Onlarsa bunu unutmuştur. Allah herşeye hakkıyla şahiddir (el-Mucadele: 6). Mah-

şer hakkında daha açık olan ayet ise şudur: “Rabbimiz, sen mutlaka insanları, asla şüphe olmayan bir günde toplayacaksın. Allah sözünden dönmez” (Al-i İmran: 9). İslam'a göre insanlar, mahşerde hesap vereceklerdir. Bu hesaptan sonra iki mekanda toplanacaklardır. Bunlar cennet ve cehennemdir. Cennet, altından ırmaklar akan, meyvaların bol olduğu bir bahçe gibidir (er-Rad: 35). Cennete, günahlardan sakınanlar gireceklerdir (el-Tur: 17-28). Cennetin bir takım kısımlarından bahsedilmektedir: Meselâ, “Adn cennetleri” bunlardan biridir (et-Tevbe: 72; Nahl:31). Diğer yandan Firdevs cennetleri (el-Kehf: 107-108), Naim cennetleri (el-Vakıa:10-38; es-Saffat; 41-49), Me'va cennetleri (es-secd:18-19; en-Necm: 13-15) gibi cennetlerden bahsedilmektedir. Kıyametten sonra oluşulacak mekanlardan birisi de cehennemdir. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayetlerde cehennemden bahsedilmiştir. Cehennem günahkarların, kafirlerin, öldükten sonra gideceği bir mekan olarak gösterilmektedir. Cehennem şeytanın yolundan gidenlerin son durağıdır (Kaf: 30). Cehennem'deki hayat, dehşet verici bir hayattır (el-Müddessir: 26-31). Bütün felaketlere rağmen cehennemde ölüm yoktur (Taha: 74, el-A'la 12-13).

KİLİKYA: Anadolu'nun güneyinde, Alanya'dan Suriye kıyılarına kadar uzanan bölgedir. Kilikya'nın kuzeyi ve batı yönü Toros dağları ile, güneyi Akdenizle çevrilidir. Böylece Kilikya, Adana, Mersin'in ve kısmen de Konya'nın hudutları içinde yer almaktadır. Herodot'a göre, Kilikya sözcüğü, Fenikeli Agenor'un oğlu Kiliks'in adından gelmektedir. Bu bölgeye

hem Yunanlılar, hem de Romalılar tarafından Kilikia veya Cilicia adı verilmiştir. Kilikya'nın dağlık kısmı Alanya-Mersin arası, ovalık kısmı ise Mersin-İskenderun arasındadır. İki Kilikya arasındaki sınır bugün de mevcut limonlu çayıdır.

Kilikya bölgesi, tarih boyunca birçok devletin eline geçmiştir. M.Ö. 2. bin yılında bölgede Hititler vardı. M.Ö. 9. yüzyılda bölgede Asurlular görülmektedir. M.Ö. 612 yılında Asur'un yıkılışından sonra Tarsus başkent olarak bağımsız bir krallık ortaya çıktı. M.Ö. 546'da bölgede Persler görülmektedir. M.Ö. 333 de büyük İskender Kilikya'da egemen olmuştur. M.Ö. 101'de Selevkos'ların yönetimi zayıflayınca bölgede birçok şehir bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece bölgenin dağlık iç kesimlerinde yerel bir krallık kuruldu. Roma bölgesinde kontrolü sağlamak istediye de başarılı olamadı. M.Ö. 83'de Kilikya'nın ova kısmı Ermeni kralı Dikran tarafından ele geçirilmiştir. Ancak Roma M.S. 67'de bölgeye büyük bir donanma göndermiş ve bölgede kontrolü ele geçirmiştir.

Kilikya Bizans döneminde, birinci Kilikya ve ikinci Kilikya olarak ikiye ayrılmıştır. Daha sonra bölge müslümanların eline geçmiştir. M.S. 964'de Bizans yeniden bölgeyi ele geçirmiş ve XI. yüzyılın sonlarına doğru bölge yeniden Ermenilerin eline geçmiştir. 1375'de Memlukler, 1515'de Osmanlı'lar bölgeye hâkim olmuşlardır. O günden beri, bölge Türklerin elinde bulunmaktadır.

KİLİSE: Kilise kelimesi, Yunanca toplantı anlamına gelen Eklesia kelimesinden alınmıştır. Fakat bu toplantı alelâde bir

toplantı değildir. **Eklesia** kelimesi, İbrani-ceye, dini bir toplantıya daveti belirten **Gahal** kelimesi ile tercüme edilmiştir. Hz. İsa, kilise kelimesi yerine daha çok **Edta**, **Kenista**, **Kehala** gibi Aramice kelimeler kullanmıştır.

Hıristiyan kilisesinin kuruluşu, Ahit, seçilmiş halk, Yahve'nin mabedi, Mesîhî krallık mefhumları ile Eski Ahit tarafından hazırlanmıştır. Hıristiyanlıkta kilise, Hıristiyan cemaatinin adıdır. Yani ilk kiliseyi, İsa'nın etrafında toplanan ilk cemaat teşkil etmektedir.

Hıristiyanlıkta kilise bir mekan değil; bir cemaattir. Hıristiyanlar, mekan olarak ilk kiliseye M.313 yılında ilân edilen Milan Fermanı ile kavuşmuşlardır. Çünkü Konstantin bu fermanı ile, Hıristiyanlığı resmen din olarak kabul etmiştir. Bu da Hıristiyanlığın gizlilikten açığa çıkmasını ve mabed olarak bir mekana sahip olmasını sağlamıştır.

Hıristiyan İlahiyatına göre, kilisesinin genel tezahürü ve Havarilerin şahitliği için, ilâhi lutf büyük bir şekilde döküldüğü zaman; Pentekote günü (İsa'nın göğe çekilişinden on gün sonra) Hıristiyan kilisesi resmen kurulmuştur. Artık orada İsa mevcut değildir. Bizzat Havariler, doğan kilisenin sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Hıristiyan cemaati hızla yayılmaya başlamıştır. Yayıldıkça hizibler çoğalmış, tefrikalar baş göstermiştir. Hıristiyan kilisesi, bu uğurda şehitler vermiştir. En büyük Hıristiyan şehitleri olarak kabul edilen Petrus ve Pavlus, Roma'da, öldürülmüşlerdir. Daha milâdi I. yüzyılda Hıristiyanlık kendi arasında birçok tefrikaya bölünmüştür. Bu fırkalara karşı Pavlus,

durmadan mektuplarında halkı uyarmaya çalışmıştır. Ancak Hıristiyanlığın zureurundan üç asır sonra, Roma imparatorluğu nezdinde resmen din olarak kabul edilen Hıristiyanlık, yine Konstantin'in gayretleriyle içine düştüğü tefrika bataklığından az da olsa kurtulabilmiştir. Konstantin 325 yılında topladığı İznik Konsilinde, Arius'u aforoz etmiştir. Böylece doğuda beliren en büyük tefrika zararsız hale getirilmiştir. Artık devletin himayesine girmiş olan Hıristiyanlık, resmi Hıristiyan ideolojisinin haricinde kalan her düşüncüyü aforoz edecek ve git-tikçe Engizisyon gibi bir müessesenin tesisine yönelecektir.

Hıristiyanlıkta kilise, Hıristiyan mü'minlerle canlılık kazanmaktadır. Çünkü mü'min, vaftizle kilisenin bir üyesi haline gelmektedir. Artık o ayinlerle, kültürle, sözlerle ve İncil'in misallerine ve kurallarına göre şekillenmesi gereken hareketlerin şehadeti ile kilisenin hayatına iştirak etmiş durumdadır.

Hiyerarşik bir kurum olarak Katolik kilisesi ise, papa, kardinaller, patrikler, piskopaslar, lâik ve dini rahipler (regulier rahipler), rahip adayları ve cemaatten oluşmaktadır. Bu kadar geniş topluluğun merkezi yönetimi, papa ve idari kardinaler meclisi ile Vatikan'a tevdi edilmiştir. Böylece bütün ibadet yerlerine kilise adı verilmiştir.

Katolikler kiliseyi, İsa'nın mistik bedeni, mü'minleri de onun uzuvları olarak görmektedirler. Katolikler kiliseyi üç kısım olarak düşünürler:

1. **Faal kilise** (Dünya Kilisesi)
2. **Izdırap kilisesi** (A'raf Kilisesi)

3. Zafer kilisesi (Cennet Kilisesi)

Bugün dünyada üç önemli Hıristiyan mezhebine bağlı belli başlı üç ana kilise dikkati çekmektedir. Bunlar, Katolik kilisesi, Ortodoks kilisesi ve Protestan kilisesidir. Katolik ve Protestanlık özelliklerini birlikte bünyesinde taşıyan Anglikan kilisesi de İngiltere'nin milli kilisesini oluşturur. Bu mezheplerin kilise anlayışı farklıdır. Her ne kadar Katolikler, kiliseyi mü'minler topluluğu olarak görseler de yine de kilisenin teşekkülü için bir rahibin varlığını şart koşmaktadır. Protestanlar ise cemaatin olduğu her yerde, kilisenin olduğunu söylemektedirler. Ortodoks Hıristiyan cemaatleri de kiliseyi, birinci derecede "İsa'nın bedeni, kutsal uhun mabedi, Allah'ın cemaati" olarak görmektedirler. Diğer yandan onlara göre kilise, Teslis'de bir birliktir. Ortodokslara göre "Mahalli kilise", evrensel kilisenin bir parçası değil; belli bir yerde onun tam tezahürüdür.

Hıristiyanlık tarihinin belli dönemlerinde ortaya çıkmış olan bu üç Hıristiyan kilisesinden başka, daha birçok kilise ortaya çıkmıştır. Kiliseyi Hıristiyan cemaati olarak kabul ettiğimiz takdirde bugün, dünyada bir milyara yaklaşan bir Hıristiyan cemaati görmekteyiz. Resmi şekilde ilk Hıristiyan birliği 1054 yılında bölünmüş, Katolik ve Ortodoksluk adı altında ana kilise teşkilatı iki ayrı yapıya ayrılmıştır. Daha sonra XVI. yüzyılda tekrar Batı Katolik kilisesi, bir bölünme ile daha karşılaşmıştır. Böylece Protestanlık sahneye çıkmıştır.

Hıristiyan kilise tarihinde eski bölünmeler adı ile de birtakım bölünmeler olmuştur.

Bu bölünmelerden de önemli kiliseler ortaya çıkmıştır. Bunlara "Eski Doğu Kiliseleri" adı verilmiştir. Bu kiliselerin başında, Nestorius'un öncülüğünü yaptığı Nesturi kilisesi ile, Mısır Kıpti kilisesinin temsil ettiği Monofizit kilisesi gelmektedir.

Nesturi kilisesinin öncüsü Nestorius (Ö:450) olmuştur. Antakya İlahiyat Ekolünün teolojik görüşlerinden hareket eden Nestorius, İsa'nın tabiat problemini ele almış ve İsa'nın iki tabiat sahibi bir varlık olduğu tezini ileri sürmüştür. Nestorius, İsa, içinde Allah'ın kelimesinin bulunduğu bir insandan başka bir şey değildir diyerek, İsa'nın İnsan-Allah değil; sadece Allah taşıyıcısı olduğu kanaatini izhar etmiştir. Nestorius'a göre İsa iki ayrı "uknum" dan meydana geliyordu: Bu uknumlardan biri ilahî, diğeri insanî idi. Bu durum İsa'nın ulûhiyetine zarar getiriyordu. Çünkü İsa ona göre, beşeri tabiatıyla tam insan, ilâhi tabiatı ile de tam ilâhti. Yine Nestorius'a göre bu iki tabiat İsa'da mustakil olarak mevcuttu. Bu nazariye Meryemi, beden, nefis ve akli nefsten ibaret insan İsa'nın annesi olarak tavsif edecek bir şekilde ifade edilmiştir. Nestorius'a göre Meryem, İsa'nın insanî yetinin annesidir. Bunun için Meryem "Allah'ın Annesi"= Theotokos olarak çağrılmaz, o sadece "İsa'nın Annesi"= Christotokos.

Nestorius'un bu düşünceleri resmî Hıristiyanlığa ters düşüyordu. Bunun için Nestorius'un başlattığı bu itizale son vermek ve Hıristiyan birliğini korumak amacıyla İskenderiyye ve Roma piskoposlarının önderliğinde 431'de Efes'te bir Konsil

toplannmıştır. Bu konsilde Nestorius ve taraftarları aforoz edilerek, resmi kilisenin dışına atılmıştır. İşte Nesturi kilisesi böylece doğmuştur. Beşinci yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan Nesturi kilisesi, Orta Asya'dan Çin'e ve hatta Hindistan'a kadar yayılarak varlığını sürdürmüştür. Bu yayılma VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Doğu Hıristiyanlığı adı altında dikkat çeken diğer önemli bir kilise de Monofizit Hıristiyanların meydana getirdiği kilise hareketidir. Efes konsilinden (M. 431) sonra, Nesturiliğe karşı baş gösteren reaksiyon neticesinde doğan, fakat tamamiyle zıt istikamette inkişaf eden yeni bir dini cereyan ortaya çıkmıştır. Bu cereyan, İsa'da iki tabiat yerine **Monophisite** bir karakter görüyordu. Bu fikriyatın habercisi Laodici (Denizli yakınlarında bir şehir) piskoposu olan Apollinaire idi. V. asrın ikinci yarısında İsa'nın günahattan kurtarıcı doktrinini inkâr ederek "Uluhiyet ve ceset bir tek tabiatı oluşturan iki kısımdır. Tıpkı normal bir insanın içinde ruh ve cesetten müteşekkil bir tek tabiata sahip olduğu gibi..." diyordu Apollinaire. Böylece İsa'nın şahsında aktif ve manevi bir eleman olan kelimenin (Logos) ulûhiyeti, diğer taraftan pasif bir unsur olan maddenin beden oluşu kabul edilmiş oluyordu.

İşte Apollinaire'e isnad edilen bu düşünceler, daha sonra gelişecek olan Monofizitliğin habercisi oluyordu. Monofizit hareketin iki önemli siması vardı: İskenderiyyeli Cyrille, İstanbul manastır reisi Eutyches. İsa'nın ilahî tabiatına üstünlük atfeden Cyrille'in taraftarları, İsa'da insanî tabiatın, ilahî tabiatın içinde

kaybolduğunu; böylece, İsa'da yalnız bir ilahî tabiatın mevcut olduğu sonucuna varmışlardır.

Bu düşünceye, İstanbul patrikliği ve papa I. Leon karşı çıkmışlardı. İmparator Marcian "IV. Genel Konsili" 451 yılında Kadıköyde toplamıştı. Bu konsil, monofizit fikriyatı tartışmış ve neticede monofizit fikriyatın temsilcilerini aforoz etmiş ve şu iman formülünü kabul etmiştir: "**Rab İsa Mesih, Uluhiyette ve insanıyette tam olarak hakiki Allah ve hakiki insandır. Uluhiyette baba ile aynı cevherden, insanıyette bizimle aynı cevherdendir. O, Allah'ın annesi bakire Meryem'den iki tabiatlı biricik oğul olarak doğmuştur**".

"Kadıköy konsili" ile aforoz edilen monofizit doktrin, imparatorluğun şark vilayetlerinde özellikle Suriye ve Mısır'da kıptî ve süryani cemaatıyla yaşamaya devam etmiştir. Daha sonra. M. VI. yüzyılda Monofizitlik, Jaques Baradai ile yeniden "**yakubi**" veya "**yakubiler**" ismi altında devam etmiştir. Yakubiler, Süryaniliğin bölünmesiyle meydana gelen bir Süryani kilisesidir. Günümüzde "**Yakubi kilisesi**" hâlâ yaşamaktadır. Musul ve çevresine başkanlık eden bir patrikleri vardır. Ecmiyazin (Etsmiadzin)'de ve Beyrut'ta bulunan Ermeni birer Katolikosluğu (Catholikos) ile, Mısır'da İskenderiyye Kıpti patrikliği ile Şamda bulunan Süryani patrikliği de Monofizit düşünce varlığını hâlâ korumaktadır. Kıpti kilisesi, monofizit doktrinini Habeşistan'a kadar yaymıştır. Yakın doğuda bugün üç monofizit kilise vardır:

1. Süryani – Yakubi kilisesi

2. Kıptî kilisesi

3. Ermeni kilisesi

KİLİSE BABALARI: Kilise Babaları tabiri II-VII. asır arasındaki Hıristiyan yazarlarına verilen tabirdir. Bunların Hıristiyan doktrinine ait otoriteleri, gelenek tarafından kabul edilmiştir. Yine de patristik (Kilise Babaları) ünvanı, devirlerinde eserleri tesir icra etmiş kimselere tevdi edilmiştir.

Kilise babalarının ilklerine "Apostolik Babalar" ünvanı verilmiştir. Çünkü bunların, doğrudan veya dolaylı havarilerle ilişkileri olmuştur. Meselâ, Romalı Clément gibi. Onun, Korintoslulara yazdığı bir mektup muhafaza edilmiştir. 110 yılında öldürülen Antakya piskoposu İgnace, Hiérapolis piskoposu Papias da bunlardandır. Papias, Polycarpe'ı tanıyordu ve havari Yuhanna'yı dinlemişti. Bu duruma göre, Apostolik Babalar, ikinci ve üçüncü Hıristiyan neslinin temsilcileri olmaktadır.

İkinci sırada "Apolojist Babalar" gelmektedir. Yani Hıristiyan kelâmcıları olan Babalar. Bunlar, Hıristiyan âdetlerinin doğruluğunu ve imanın açıklamasını yapmışlardır. Burada, kültürlü Grekler söz konusudur. Bunlar, klâsik felsefe ve edebiyatla bilgilenmişler ve inançlarını, Helenistik düşüncenin entellektüel kategorilerine göre ifade etmişlerdir. Bunların birinci hedefi, Yahudiler ve pağanlar karşısında Hıristiyanlığın doğruluğunu ispat etmektir. Bunu da özellikle politik otoritelere hitaben yapıyorlardı. Bunun için ithamları reddediyorlar, pağanizmin mantık dışılığını tartışıyorlar ve Hıristiyanların davranışındaki sâfiyeti açıklıyorlardı.

Bunların arasında Quadratus'u, Atinalı Aristide'i ve Justin'i sayabiliriz. Bununla beraber II. asırdan itibaren bir başka red-diye tipi görünmeye başlamıştır. Bu defa, yazılan savunma kitapları, sapıklara özellikle de gnostiklere karşı yazılmıştır. Bu konudaki kitapların ilki Lyon piskoposu İRÉNÉE tarafından yazılmıştır. Eserin adı **Adversus Haereses** dir.

Afrika'da Lâtince yazan yazarların başında TERTULLIEN gelmektedir. (Daha sonra bu da sapıkların arasına girmiştir, III. asırda, Kartaja piskoposu Cyprien (öl: 258) gelir.

III. asrın ortasında gerçek Hıristiyan ilâhiyat ekolleri kendini göstermiştir. Bu ekoller, Hıristiyanlara yönelik bir öğretim takdim etmekteydiler. Bu konuda ilk zikredilmesi gereken İskenderiyye ekolüdür. Orada Clément ve Origéne meşhur olmuştur. İncil metinleri üzerinde ilk tenkidli çalışma Origéne'nin Hexaples isimli eseridir. Yorum planında temel açıklama, mecazi yapılmış, ilâhiyat düşüncesi Yeni-Eflâtuncu prensiplerle açıklanmıştır.

Konstantin imparatorluğu bu dönemde, patristik altın çağ denilen gelişmeyi müşahede etmiştir. Bu çağda önemli bir şahıs da Cesareli EUSÉBE'dir. Bu, onun ideolojik düşüncelerinden değil; yeni bir edebiyat türünün öncüsü olduğu içindir. Bu da kilise tarihidir. Eusébe ve onun talebeleri, Yahudi tarih geleneğini yeniden ele alarak, kilisenin gelişmesini belirleyen olayları, dünyanın yaratılışı ile başlayan genel görüşün içine dahil etmişlerdir. Böylece, evrenselliğe yönelmiş tarihin temelleri atılmıştır. Aynı zamanda İskenderiyye

ekolü araştırmalarını, Athanas ve Cyrille ile devam ettirmiştir.

Antakya ekolü, edebi yorumu tavsiye ederek Epiphane ve Jean Chrysostome ile yeni bir yol takip etmiştir.

Batı'da Poitiers'li Hilaire (315-367) Goluaz (Gauloise) düşüncenin Lâtince ifadesi olan ilk temsilci olarak görülmektedir. Bu arada Milano piskoposu olan Ambroise'a ayrı bir yer vermek gerekecektir. Büyük bir kişiliğe sahip olan Ambroise, imparator Theodose'a açıkça tövbe etmesini söylemiştir. Bir hayli ilâhiyat yorumu yapan Ambroise'ın, şiirleri ve melodileri de vardır.

Diğer bir Lâtin kilise babası ise jerome (347-420)'dur. O, Gaule'de yaşamıştır. Daha sonra doğuya hareket etmiş ve Halep yakınlarındaki Chalcis'de keşiş hayatı yaşamıştır. İstanbul'da Nysse'li Grégoire ve Naziance'li Grégoire ile karşılaşmıştır. Roma'ya dönmüş, Roma piskoposu Damase, İncilin lâtincesini gözden geçirmekle onu görevlendirmiştir. 385 yılında Roma'yı terketmiş ve kesin olarak Bethléem'e yerleşmiştir. Orada, İncilin Lâtince tercümesini yapmıştır. Bu tercüme VULGAT adını almıştır. Jerome, Vülgat olan nüshayı, Yunanca ve İbranice metinlerden elde etmiştir. Jerome'un çağdaşı olan Augustin ise, Batı düşüncesini derin şekilde etkilemiştir. Afrika kökenli olan Augustin, Kartaca'da ve Milano'da retorik öğretmiştir. Önce Maniheist iken, 387'de Hıristiyanlığı kabul ederek vaftiz olmuştur. Bir kaç arkadaşı ile cemaat hayatı yaşamış, sonra Afrika'ya dönmüş, 396'da rahip olmuştur. İki önemli eseri vardır.

Confessions (itiraflar), la cité de Dieu (Tanrının sitesi).

V. asrın ortalarından itibaren ilâhiyatçı düşüncenin soluğu tükenmiştir. Bu istilâlar döneminde büyük Türk hakanı Atilla ile müzakerede bulunan büyük Léon olmuştur (440-461). Büyük Léon, Roma'nın manevi üstünlüğünü savunmuştur.

Son kilise babalarından olan büyük Grégoire'in, Eyub kitabı üzerinde yapmış olduğu şerhler, orta çağda büyük rol oynamıştır. Burada yine Séville'i, İsidore'ı da zikretmek gerekir. Özellikle o, Antikite kültürü üzerinde çok faydalı bilgiler vermiştir.

Burada şunu belirtmekte yarar vardır ki kilise babalarının ilâhiyatı, sistematik ve genelci değildir. Meselâ kilise babaları, Aquinolu Thomas'ın Somme Théoloque isimli kitabında yaptığını yapmamışlardır. Kilise babalarının doktrini, yazdıkları eserlerde sergilenmiştir. Kilise babalarının düşüncelerinin entellektüel âleti, Grek-felsefesi ve yeni-Eflâtuncu felsefe ile oluşmuşsa da onların ilâhiyatı, düşüncelerinin temeli olan İncil'de kökleşmiştir. Ayrıca kilise babaları, zahi-dane temayüllü yaşayarak, kendilerini ibadete vermişlerdir. İşte, Nysse'li Grégoirein "la Vie de Moise" (Musa'nın Hayatı), ile Origène'nin "Commentaire sur saint jean" (Aziz yuhanna üzerinde yorum) isimli eserleri, bu dahili yoğunluğun tanıklarındır. Yine, Jerome'un, Basile'in, Ambroise'in koyduğu kuralların tümü, daimi olgunlaşma endişesinin delilleridir. Kilise Babalarının yazdıklarını ve endişelerini kronolojik olarak değerlendirecek, zamana uygun bir değişimin

olduğunu söyleyebiliriz. Meselâ, ilk kilise babalarının yazdıkları şeyler daha çok, Yahudilerin karşısında incillerin doğruluğunu ve paganizm karşısında Hıristiyanlığın doğruluğunu ispatlamaya yönelikti. Meselâ Justin'in "Dialogue avec Tryphon" isimli eseri birinciye; Justin'in "Apologie" isimli eseri ile, Athénagore'un "la supplique pour les chrétiens" isimli eseri, ikinciye örnek teşkil etmektedir.

III. asırdaki zulümler, Kilise babalarını, disiplinle veya patriklerle ilişkilerin düzenlenmesine yönelik yazılar yazmaya sevk etmiştir. Yine de II. asırdan itibaren kilise babalarının yegane endişeleri sapıklıklara karşı Hıristiyan imanını savunmak olmuştur. Bu kristolojik cereyanların arasında en meşhuru Arianizm olmuştur. Bu cereyan, Hıristiyanlığı IV. asır boyunca sarsmıştır. Bunlara göre Ebedi olan sadece Baba'dır. Oğul (İsa) ise Babanın yarattıklarının ilkidir. İşte bu kavga, İznik'te 325 yılında ilk ökümenik konsilin toplanmasını sağlamıştır. Bizzat Konstantin'in davet ettiği bu konsilde Arius aföroz edilmiştir.

Bu şekilde başlayan kristolojik araştırma, Kutsal-Ruh ve dolayısı ile Teslis üzerindeki düşüncenin gelişmesini sağlamıştır. Daha sonra ise tartışmalar özellikle İsa üzerinde merkezileşmiştir. Bu konular 381 İstanbul, 431 Efes ve 451 Kadıköy konsillerinde tartışılmıştır.

KİLİSE HUKUKU: Bu kavram önce, Katolik kilisesinin hukûki durumlarının bütününe belirtmektedir. Canon kelimesi, çok erken dönemlerden itibaren "kilise yargısını" belirtmiştir. Sivil kanunla, kilise kanunlarının karışımından nomo-

canöns ortaya çıkmıştır. Ortodoks kilisesi, münhasıran, "kilise emirlerini" "kanonik hukuk" olarak telâkki etmiştir. Sivil hukukun dini konulardaki kararlarını ise "Kiliseye ait hukuk" diye adlandırmıştır. Kilise Hukukunun Özellikleri:

1. Kilise hukuku, tamamen devlet hukukundan ayrılmaktadır.
2. Kilise hukuku, daha ziyade şahısların içinde buldukları sîpiritüel durumlarına karşı dikkatlidir.
3. Kilise hukuku, kilisenin hiyerarşik karakteriyle belirginlik kazanmıştır.
4. Kilise hukuku, hakkaniyet ruhuna bağlıdır.
5. Kilise hukukunun teknikleri, bazen alışılmış hukuk yapılarından oldukça uzaktır.
6. Kilise hukuku çoğu defa, bir hayır hukuku ve kilise cemaati hukuku olarak tarif edilmiştir. Çünkü bu hukuk, kilisenin sîpiritüel hayatına hizmet etmektedir.
7. Kilise hukukunun hedefi, kilise cemaatinin sosyal hayatını düzenlemektir.
8. Kilise hukuku, kurumların misyonunu belirtir. İnananlar cemaatinin statülerini ortaya koyar. Pastoral yönetimin organlarını belirler.
9. Kilise hukuku ile sivil hukuk arasında daima ilişkiler vardır. Çünkü kilise hukuku bazen sivil hukuktan etkilenmektedir.
10. Kilise hukuku, Hıristiyan vahyine dayanmaktadır. Bunun için tabii veya pozitif Tanrısal hukuktan bahsedilmiştir. Kilisenin pozitif hukuku, bunun üzerine oturmaktadır. Bu ise, bir "İnayet hukuku"dur. Kilise cemaati, bununla tesis edilmiştir. Bu hukuk, aynı zamanda bir "Ahit hukuku"dur.

Katolik kilise hukuku kendini, evrenselliğe cevap vermiş olarak takdim etmektedir. Bunun için o, "müşterek bir Hukuk"dur. Çünkü o, "Özel hukuku"da ihtiva etmektedir.

Kilise Hukuku yasaları: Kilise hukuku, asırlar boyunca değişikliğe uğrayarak gelişmiştir. 1917 yılında yürürlüğe giren "kilise hukuk yasası", daha önceki tüm kilise yasalarını yürürlükten kaldırmıştır. Bu yasa, papa XXIII. Jean tarafından, 1962-1965'de toplanan II. Vatikan Konsili sırasında yeniden gözden geçirilmiştir.

Yeni kilise hukuku 25 ocak 1983'de, 1752 sayılı yasa ile II. Jean-Paul tarafından yürürlüğe konmuştur.

Papa XII. Pie, "Doğu kiliseleri" içinde geçerli olan müşterek bir "kilise hukuku" çalışması başlatmış ancak bu çalışma tamamlanamamıştır.

Kilise hukuku bugün önemini biraz kaybetmiştir. Çünkü bugün, dogmatik doktrinler daha geçerli olmaktadır.

Kilise Hukuku Kategorileri: Kilise hukukunda bütün hukuk sistemi kategorilerini bulmak mümkündür. Ancak, bunları ayırmaksız şekilde tatbik etmek mümkün değildir.

Kamu hukuku ve özel hukuk, kilise hukukuna kısmen uygulanabilir. Meselâ, devlet hukukunda evlenme tabii bir hak iken, kilise hukukunda evlenme, bir sakramentdir. Yani bir kilise sırrıdır.

Kilisenin yazılı anayasası yoktur. Kilise anayasası, kilisenin kabul ettiği dogmatik, ahlâki, ibadetle ilgili tüm sistem, kilise anayasasını oluşturur.

Kilise hukukunda gelenek, tam merkezde bulunmaktadır. II. Vatikan konsilinden

beri tohumu atılan "Temel Hukuk" ise tam bir gelişme safhasındadır. Diğer yandan "ceza hukuku" ise, kilise bünyesinde yeni çağdaş uygulama yolları aramaktadır.

"Kilise Hukukunun"daki bazı konuların "devlet hukukunda" yeri yoktur. Meselâ, İsa Mesih'in mesajını yaymakla vazifeli "eğitim kurumları" ile ilgili hususlarda ve "kilise sırları" ile ilgili kurumlarla ilgili maddelerde olduğu gibi.

Kilise hukukunda dikkatimizi çeken bir diğer önemli hususda "Kilise Medeni Hukuku"dur. Bu hukuk, Devletle Kilise arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Bu hukuk yarı ekonomik, yarı devletçi hukuktur.

Lâtin katolik kilisesi için kilise hukukunun ihtiva ettiği ana konular şunlardır. Vatikan tarafından uygulanan bu hukuk belli başlı yedi bölümden oluşmaktadır:

I. Genel Normlar: (Kanun, âdetler v.s)

II. Allahın cemaatı: (Mü'minler, kilisenin hiyerarşik yapısı, kilise dernekleri)

III. Kilisenin Öğretme Fonksiyonu (Vaz, Din dersi, Katolik eğitimi)

IV. Kilisenin Kutsallaştırma Fonksiyonu (Kilise Sırları ve Kült'ler)

V. Kilisenin dünyevi mülkleri

VI. Kilise'nin Müeyyideleri

VII. Davalar (İdari ve olağan uyumsuzluklar)

KİMBANGUİSME: Simon Kimbangu, 1889'da Kongo'da (zairede) doğmuştur. Baptist Hıristiyanlığı kabul ederek, Kitabı Mukaddes'i okumuş ve Nkamba'da din dersleri vermeye başlamıştır. Evlenmiş ve üç çocuk babası olmuştur. Bir gün gördüğü bir rüyada biri ona, "Allahın sözünü"

vaaz etmesini ve "ellerini koyarak" hastaları şifaya kavuşturmasını emretmiştir. Bu emri yerine getirmeye başlamış ve bir çocuğu iyileştirmiştir. Şöhreti kısa zamanda yayılmıştır. Böylece Nkamba sanki yeni bir Kudüs haline gelmiştir. Etrafında bir çok yardımcı olduğu halde, İsa'nın dönüşünü, atalarının dirileceğini ve siyah-beyaz herkes için mutluluğun olacağını vaaz ediyordu. Siyahların yakın zamanda bağımsız olacaklarını da bu vaazlara ekliyordu. Özellikle yakında olması beklenen bu bağımsızlık haberi, coşkuyla karşılanmıştı. Hatta bazıları, Belçikalılara vergi vermeyi bile redde başlamışlardı. Simon Kimbangu, ılımlı ve sâkin bir kişiliğe sahipti. O, ülkenin dini inancının sembolleri olan fetişleri yıkmış ve büyücüleri kovalamıştı. Onun din olarak ısrar ettiği şey, vaftiz olmak, ilâhiler okumak ve Allah'a günah itirafında bulunmaktı. Onun bu tavrından ve davetinden Belçika Kolonileri ve Katolik misyonerleri endişe duymaya başlamışlar ve koloni hükümetine baskı yapmaya çalışmışlardır. Onun birinci tutuklama teşebbüsü boşa çıkmıştı. Ancak, Simon Kimbangu kendiliğinden otoritelere teslim olmuştu. Hızlı bir mahkemedен sonra ölüme mahkum edilmiş, fakat ölüm cezası Kral Albert'in emriyle müebbetle çevrilmiştir. Simon Kimbangu Eli sabethville şehrinde tutuklanmış ve 1921'den ölüm tarihi olan 1951 yılına kadar orada kalmıştır. Mütevazı ve sakin bir hayat sürmüştür. Tutuklu olduğu için, müntesiplerinden uzak kalmıştır.

Ancak müntesipleri pasif kalmamış, taraftar toplamaya devam etmişlerdir. Simon'un başlattığı Baptist hareket, milli-

yetçi ve bozguncu bir hareket olarak değerlendirilmiştir. 6 Şubat 1925'de Kimbanguisme hareketi yasaklanmıştır. 1936'da Kimbanguist'ler, "kurtuluş ordusuna" dönüşmüşlerdir. 1939'da Simon Mpadi, kurtuluş ordusunun subayı olarak, Kakisme'i veya "Siyahların Misyonu" teşkilatını kurmuştur.

Simon Kimbangu'nun ölümünden sonra oğlu Joseph Diangienda, Léopolduille'e yerleşmiş ve modern bir şekilde yapılaşmış bir kilise hareketinin doğmasına sebep olmuştur. 1 Aralık 1960'da Kongo'da bu kilise resmen kabul tanınmıştır. "Kimbangu tarafından yeryüzünde kurulan İsa-Mesihin kilisesi" adını taşıyan kilise 16 Ağustos 1969'dan beri "Kiliseler Ökumenik Konseyinin" üyesi bulunmaktadır.

Kimbanguist'lerin bayramı her yıl, 24-25 Aralık'ta kutlanmaktadır. 6 Nisan, hareketin başlamasının kutlanması tarihidir. 12 Ekim ise, Simon Kimbangu'nun ölüm tarihidir. Pazar ibadeti, ilâhiler ve vaazlarla icra edilmektedir. Para toplama çok önemli bir icraattır. Çünkü kiliselerini bu paralarla yapmaktadırlar. Ayrıca okul, hastahane gibi eğitim yerlerine de yatırım yapmaktadırlar. Kimbangu-istlerde vaftiz önemlidir. Merasimin ve dinin özünü teşkil etmektedir. Ancak bunlardaki vaftiz, Kutsal-Ruhu veren ellerin üstüste konması şeklinde yapılmaktadır. Su ile vaftizi kabul etmemektedirler. Evharistiya, önemli bayramlarda, mahalli unlardan ve suda eritilmiş bal şerbetiyle yapılmış bir pastanın taksim edilmesiyle kutlanmaktadır. Evlenme merasimi bunlarda da bir sakrament (sır) özelliği taşımaktadır. Tek

evlilik ve boşanmama esastır. Kilise, çocukları takdis etmekte ve hastalar için dua etmektedir.

Genelde sabah, öğle ve akşam ibadetleri vardır. Bu ibadetler cemaatle veya özel olarak yapılabilmektedir. Pazar ibadeti küçük bir kült şeklinde görülmektedir.

Kimbanguistlerin ibadeti. "peygamber Simon Kimbangu'nun üzerine inmiş olan Baba, oğul ve kutsal-Ruh" ismiyle başlamaktadır. Kilisede ilâhiler okunmaktadır.

Şüphesiz Kimbanguist kilise, birlik içinde olan bir kilise değildir. Thomas Ntwalani ve Simon Kiamosi gibi talebelerin etrafında bazı ayrılıkçılar toplanmıştır. Böylece "İsa-Mesihin yeryüzünde iki tanığı (Simon Kimbangu ve Thomas Ntwalani) tarafından kurulan kilisesi" adı ile yeni bir kilise teşekkül etmiştir.

KİNG MARTİN LUTHER (1929-1968):15 Ocak 1929'da Atlanta'da doğmuştur. Bir suikast sonucu 4 Nisan 1968'de Memphis'te ölmüştür. Bir rahibin oğludur. Zencilerin haklarını savunmak için avukat olmayı hayal etmiş, ancak onbeş yaşında üniversiteye başlamış ve on yedi yaşında rahip olmaya karar vermiştir. On sekiz yaşında Morehouse College'den mezun olmuş ve 1948'de, Th Crozer Baptist Fakültesinde ilâhiyat tahsiline başlamıştır. Felsefe ile ilâhiyatı yanyana yürütmüştür. Marx'ı, Sarte'ı; Hegel'i ve Gandhi'yi okumuştur. Boston'da bir müddet tahsil yapmış ve bir konservatuar öğrencisi olan Coretta Scott ile 18 haziran 1953'te evlenmiştir. Felsefede doktora yapmış ve daha sonra Alabama'da bir Baptist kilisesine rahip olmuştur. 1945'te

"Renkli insanların ilerlemesi için milli bir dernek kurmuştur." Bu dernekte beyazlar ve siyahlar adalet ve eşitlik mücadelesi vermişlerdir.

Kısa bir zamanda emsalsiz bir vaiz olmuştur. 31 Mayıs 1955'de yüksek mahkeme, zencilerin okullarının ayrılmasına son vermiş ve bu beyazların düşmanlığına sebep olmuştur. 5 Aralık 1955'de zenciler, bir günlük otobüsleri boykot eylemi yapmışlardır. Bu eylem esnasında Martin Luther King şöyle demiştir: İşte demokrasinin bir zaferi. Bu, millete protesto hakkı vermektedir. Biz bunu şiddet ve kin gütmekten vazgeçiyoruz." Bu boykot, üç yüz seksen iki gün sürmüştür. Martin Luther King, takip edilecek yolda tereddüt etmiştir. 1956'da, dua ederken içinden bir sesin şöyle dediğini duymuştur. "Adaleti, Hakikatı savun.Allah daima senin yanında olacaktır." 1957'de Güney Hıristiyan Liderler konferansının başkanı olmuştur. 1959'da Atlanta'da babasının yanında rahip olmayı arzu etmiştir. Böylece faaliyet için daha çok zamanının olacağını düşünmüştür. Onun mücadeleleri şiddet dışı olmasına rağmen, birçok kez hapishaneye girmiştir. J.F. Kennedy onu savunmuştur. Davasının sonucunu alabilmesi için toplu aksiyonlara girişmiş, böylece Washington otoritelerinin, Birmingham eyaleti nezdinde aracılığını elde etmiştir. Time dergisi, Martin Luther King'i 1963 yılının adamı olarak ilan etmiş ve o, zenci ihtilâlinin sembolü haline gelmiştir. Başkan Kennedy, 22 Kasım 1963'te vurulduğu sırada, medeni haklar hakkındaki kanunu kongreye kabul ettirmeye çalışıyordu. Fakat bu 1964 temmuzunda başkan

Johnson'un medeni hakları imzalaması neticesinde elde edilmiştir.

1964 yılı sonunda Martin Luther King, Willy Brand tarafından Berlin'e davet edilmiştir. Papa VI. Paul de onu kabul etmiştir. 10 Aralık 1964'te Oslo'da Nobel barış ödülünü kazanmıştır.

Martin Luther King 1965 yılında Chicago'ya yerleşmiştir. 10 temmuz 1966'da zencilerin lojmanları için büyük bir gösteri yapılmıştır. King 1967'de Vietnam savaşı karşısında bir bağımsızlık deklarasyonu başlatmıştır. Ekim 1967'de, 1968 ilkbaharında büyük bir fakirler yürüyüşü planlamıştır. 3 Nisan 1968'de büyük bir Miting'de konuşmuş, ertesi gün uğradığı bir suikaste 39 yaşında ölmüştür.

King'un görüşleri üç noktada özetlenebilir:

1. Ayrılıklara karşı savaş
2. Şiddet dışı hareketle müttefik Hıristiyan aşkı
3. Şiddet dışı bir mukavemet: Dost kazanmak, hasmı anlamak, karşılık vermeden acı çekmeyi bilmek.

KİPPUR: Yahudilerin yılda bir defa kutladıkları kefarete bayramıdır. Tevrat bu bayramdan kippûrim diye bahsetmektedir (Çıkış: XXX/10; Levililer; XXIII/27-28). Kippûrim kelimesi ibrance k-p-r kökünden gelmektedir. Bunun anlamı, kefarete icrâ etmektir. Yahudiler yıllardan beri bu bayramı, Tishri ayının onuncu günü kutlamaktadır. Bu bayram günü Yahudiler, sabah ibadetinden sonra Sinagog'da Tevrat okumaktadırlar.

Ashında liturjik plânda Kippur gününün çift karakteri vardır: O gün hem bir bay-

ram günüdür, hem de oruç günüdür. Bütün gün dini merasim devam eder. Ham, yüksek sesle kutsal bir terim söylediği zaman, cemaat seçmeye kapanır. Bugünde icra edilen en büyük ibadet, kefarete ibadetidir. O günün akşamı ve sabahı, ibadet, hukuki bir formül olan Kol Nidrei ile başlamaktadır. Bu formülle, önceden yıl boyunca düşünülmeden yapılan ve yapılacak olan bütün vaadlerin ve dini tahhütlerin değersiz olduğu ifade edilmektedir. Fakat Yahudiler, sadece Allah ile insan arasındaki ilişkiler üzerine dayanan günahların Kippur gününde affedileceğinin farkındadırlar. Komşuya karşı işlenen bir günahın, ancak komşunun bağışlanmasından sonra affedileceğini de her Yahudi bilmektedir.

Görüldüğü gibi, Kippûr Bayramında bütün günahlar affedilmemektedir.

Yine de Yahudilerin çok önem verdikleri bayram, Yom kippur bayramıdır. O gün insanlar, kendilerini sadece ibadete ve tövbeye vermektedirler.

KİTAB-I MUKADDES: Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın Kutsal kitabı, Eski ve Yeni Ahit ismi altında Kitab-ı Mukaddes olarak isimlendirilen kitap içinde toplanmıştır. Kitab-ı Mukaddes'in Eski ve Yeni Ahit şeklinde isimlendirilmesi Hıristiyanlara ait bir tasniftir. Yahudiler, Tevrat'ı Tora olarak isimlendirirler ve eski Ahit sözünü kabul etmezler. Hıristiyanların Tevrat'a Eski Ahit demelerinin sebebi ise, Hıristiyanlığı, Yahudiliğe bağımlı yeni bir mesaj olarak göstermek istemelerinden kaynaklanmıştır. Bunun için Hıristiyanlık, başlangıçta Musevi-Hıristiyanlık olarak doğmuştur.

Yahudiler, kendi kutsal kitaplarına TANAH derler. Tanah üç bölümden meydana gelmektedir: Tora, Nebiler ve Kitaplar. Tanah'ın Tora kısmı, beş kitaptan meydana gelmektedir. Böylece asıl Tevrat bu beş kitaptan oluşmaktadır. Beş kitap ise, Tekvin – Çıkış – Levililer – Sayılar - Tesniye'dir. Tanah'ın Nebiler kısmı ilk nebiler ve son nebiler olmak üzere iki kısımdır: İlk nebiler, Yeşu, Hâkimler, I. Samuel, II. Samuel, I. Krallar, II. Krallar'dır. Son nebiler ise, İşaya, Yeremya, Hezekiel, Hoşea, Yoel, Amos, Obadya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Tsefanya, Haggay, Zekarya, Malaki'dir. Kitaplar kısmı on üç kitabı ihtiva etmektedir: Mezmurlar, Süleyman'ın meselleri, Eyub, Neşideler Naşidesi, Rut, Yeremya'nın Mersiyeleri, Vaiz, Ester, Daniel, Ezra, Nehemya, I. Tarihler, II. Tarihler, Yahudi kutsal kitabı olan Tanah ötuzdokuz kitabı ihtiva etmektedir. Bugün Yahudilerin ellerinde bulunan Tanah'ta İnciller yoktur. Çünkü, Yahudiler İncilleri kutsal kitap olarak tanımazlar. Bazı tasniflere göre Tanah'ın kitap sayısı yirmi dörde kadar indirilir. Bunun sebebi, bazı çift kitapların tek olarak sayılmasıdır. Hıristiyanların resmen kabul ettiği Yeni Ahit'teki kitaplar ise yirmi yedi kitaptır. Hıristiyanların Eski Ahitle birlikte inandıkları kutsal kitap sayısı altmış altı kitaptır.

Hem Yahudi kutsal kitabı Tanah, hem de Hıristiyanların kutsal kitabı İnciller, yazıldıkları tarih sırasına göre değil; konularına göre düzenlenmiştir. Bunun için Tora, Tekvinle başlamaktadır. Diğer kitaplar sırayla gelmektedir. İnciller önce yer al-

mışlar sonra Havarilerin mektupları gelmiştir. Halbuki, St. Paulun mektupları, İncillerin teşekkülünden önceki tarihlerde yazılmışlardır. Yeni Ahit içinde Hıristiyanların inandıkları dört incil ve yirmi üç kitap yer almaktadır. İncil kelimesi iyi anlamına gelen EU ve haber anlamına gelen ANGELİON kelimelerinden meydana gelmiştir. Buna göre incil iyi haber, iyi müjde demektir. Yeni Ahitteki incillerin yazılma tarihleri farklı zamanlarda olmuştur. Matta incilinin milâdi 60; Yuhanna incilinin 65-98 yıllarında yazıldığı tahmin edilmektedir. İncillerden sonra "Resüllerin İşleri", Yeni Ahidin çok önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu kitabın yazarının Luka olduğuna inanılmaktadır. Yeni Ahid'in içinde yirmi iki mektup vardır. Bunlardan 14 mektup Pavlus'a, 3 mektup Yuhanna'ya, 3 mektup Petrus'a, birer mektupda Yakup ve Yahuda'ya ait bulunmaktadır.

Yahudi kutsal kitabının Tora bölümünün dili İbranicedir. Ancak, içinde birkaç parçanın Aramca yazıldığı da kabul edilmektedir. Tanah'ın bazı bölümleri Aramca, bazı bölümleri İbranice yazılmıştır. Yeni Ahidin dili ise Aramca olması gerekir. Çünkü İsa, Aramca konuşmuştur. Bugün İncil'in en eski nüshaları Yunancadır. İbraniceye ve Aramcaya ve Süryaniceye yapılan tercümelemler, daha sonraki dönemlere ait bulunmaktadır. Hıristiyanlıktaki dört İncilden Matta, Markos ve Luka incillerine, aralarındaki benzerlikten dolayı sinoptik inciller denmektedir.

Yahudi kutsal kitabının teşekkül tarihi de oldukça karışık görünmektedir. Yahudi kutsal kitabının Babil esareti sonrasında

şekillenmeye başladığını söyleyebiliriz. Böylece iki asır boyunca, “Musa’nın şeriatı” geniş ve kapsamlı olarak tedvin edilmeye başlanmıştır. Zaman içinde İsrail dini ve ırkî tarihi, kutsal kitaba girmiştir. M.Ö. 400 yıllarında Tora şekillenmiş oldu. Yine zaman içinde, Yeşu, Hâkimler, I ve II. Samuel, I ve II. Krallar gibi kitaplar da kutsallık dereceleri olan yazılar olarak kabul edilmiştir. M.Ö. III. yüzyılın ortalarında Tora’nın M.Ö. II. yüzyılın içinde Tanah metinlerinin bir kısmı İbraniceden Yunancaya çevrilerek yetmişler tercümesi ortaya çıkmış oldu. M.Ö. II. asırda Tanah’ın, Neviim (peygamberler) bölümünün bazı kısımları kutsal kabul edildi. Bu bölümler şunlardı: İlk peygamberler, son peygamberler. Son peygamberde İşaya, Yeremya ve Hezekiel ile on iki peygamber yer alıyordu. Tanah’ın içinde yer alan Ketubim kısmı ise M.S. I. yüzyılda hâlâ tartışma konusu teşkil ediyordu. Tartışmanın asıl sebebi, bu kısımdaki bazı bölümlerin yetmişler tercümesinde olmayışından meydana geliyordu. Ancak M.S. 70 yılında Kudüs yakınlarında bulunan YAVNE’de toplanan hahamlar, bugünkü Tanahı oluşturan metinleri kutsal kabul etmişlerdir. İskenderiyyeli hahamlar ise, yetmişler tercümesini esas alarak I.II.III. Makabileri, Tobit, Yudit, Sirak Kitabı, Süleyman’ın Bilgeligi, Baruh, Yeremya’nın Mektubu, I. Esdras, Daniel, Estur ve mez-murlardaki bazı ilâhileri dahil ederek, kutsal kabul etmişlerdir.

Hıristiyanlık çağında, Hıristiyan yazarların kullandığı kutsal metinler derlemesi, İskenderiyye’de kullanılan kutsal metinlerdi. M.S. 405’de Aziz

Hieronimus’un Latince olarak yaptığı Kitab-ı Mukaddes çevirisi, Tora dışındaki metinleri ayrı bir bölüm halinde toplamıştır. Martin Luther 1534’de yaptığı Almanca Kitab-ı Mukaddes tercümesinde bu metinleri, Apokrif (kaynağı bilinmeyen) başlığı altında toplamıştır. 1546 yılında Katolik Kilisesinin Trent’de topladığı konsilde kutsal kitap metinleri yeniden ele alınmış ve III. Makkabiler, Manasse’nin duası, 151. Mezmur ve I. Esdras dışındaki Kutsal kitap metinlerinin kutsallığı onaylanmıştır. Ancak kutsal metinlere sonradan katıldığını belirtmek için “sonradan eklenmiş” (Deuterokanonikos) adını vermiştir. Protestan ilâhiyatçılar, Apokrif kabul edilen metinleri, Eski ahit dışında tutmaktadırlar. Fakat Eski Ahit dönemi açısından bu metinlerin tarihi ve kültürel değerlerini kabul etmektedirler. Bazı Protestan ilâhiyatçıları Esdras ile I. Manasse’nin duasını da bu gruba dahil etmektedirler.

Hıristiyan kilise teşkilatları, tartışmalı metinler hariç Eski Ahit kitaplarının düzenlenmesinde yetmişler tercümesi olarak bilinen Septuagint’teki metinlere bağlılıklarını sürdürmüşlerdir. Eski Ahid’in Tora bölümündeki beş kitap üzerinde kiliseler arasında bir ihtilaf yoktur. Tanah’ın Neviim kısmında “ilk peygamberler” alt başlığını taşıyan Yeşu, Hâkimler, Samuel ve Krallar, Eski Ahitte tarih metinleri arasında yer almış ve Samuel ve Krallar ikişer ayrı kitaba bölünmüştür. Tanah’ın Ketubim kısmından, Rut, Ezra-Nehemya, Ester ve Tarihler, tarih metinleri arasında yer almış; Ezra ve Nehemya iki ayrı kitap biçiminde verilmiştir. Tarihler de kendi

içinde ikiye ayrılmıştır. Yine Ketubim'in Eyub, Mezmurlar, Vaiz ve Neşideler Neşidesi, tarih metinlerinden sonra yerleştirilmiştir.

Bugünkü Eski Ahit düzenlemesi, Neviim'in "son peygamberler" alt bölümündeki İşaya, Yeremya, Hezekiel ve on iki peygamber kitaplarının yanısıra, Ketubim'deki Yeremya'nın Mersiyeleri ve Daniel kitaplarını bir araya getirmektedir. Ayrıca Tevrat'ta tek kitap olan on iki peygamber, Eski Ahit düzenlenmesinde, Hoşea, Yoel, Amos, Onus, Mika, Nahum, Habakkuk, Tsefenya, Haggay, Zekerya, ve Malaki adlarıyla on iki kitap şeklinde tertip edilmiştir.

Deuterokanonik (sonradan eklenmiş) olarak kabul edilen kitaplardan Tabit, Yudit I. ve II. Makabiler tarih metinleri, Süleyman'ın Bilgeliği ile Sırak bilgelik metinleri ve Baruh, paygamber metinleri arasında yer almıştır.

Katolik kilisesince kanonik sayılan Eski Ahit metinleri şunlardır: 1. Tekvin 2. Çıkış 3. Levililer 4. Sayılar 5. Tesniye 6. Yeşu 7. Hâkimler 8. Rut 9. I ve II. Samuel 10. I ve II. Krallar 11. I ve II. Tarihler 12. Ezra 13. Nehemya 14. Tobit 15. Yudit 16. Ester 17. I ve II. Makkabiler 18. Eyub 19. Mezmurlar 20. Süleymanın Meselleri 21. Vaiz 22. Neşideler Neşidesi 23. Süleymanın Bilgeliği 24. Sırak 25. İşaya 26. Yeremya 27. Yeremya'nın Mersiyeleri 28. Baruh 29. Hezekiel 30. Daniel 31. Hoşea 32. Yoel 33. Amos 34. Obadya 35. Yunus 36. Mika 37. Nahum 38. Habakkuk 39. Tsefanya 40. Haggay 41. Zakarya 42. Malaki

Protestan ilâhiyatçıları da Eski Ahit metinlerini, Apokrif kitaplar dışında aynı sırada kabul etmektedirler.

YENİ AHİT: Hz. İsa, Yeni Ahitle ilgili hiçbir yazılı metin bırakmamıştır. Bu dönemde yazılı tek metin Yahudilerin kutsal kitabı olan Eski Ahitti. İlk Hıristiyanlar arasında başlangıçta yalnız dini şarkılar, ilâhiler, dinler ve amentüler gibi bazı metinler yazıya geçirilmiştir. Bunlar, St. Paul'un koloselilerle 1/15-20, 3/16; Filipililere 2/6-11 yazdığı mektuplarda zikredilmiştir. Bugün Batı dünyasındaki Yeni Ahit inceleme merkezlerinin ittifakla kabul ettikleri gibi, Hz. İsa'ya ait sözlerin ilk derlemesi M.S. 30-40 yılları arasında ARAMCA daha sonra da Yunanca kaleme alınmıştır. Aramca olan bu ilk kaynak MATTA ve LUKA İncillerinin yazımında etkili olmuştur. Ne varki bu ilk kaynak hakkında fazla bilgi sahibi değiliz.

Hıristiyanlığın günümüze kadar gelen en eski yazılı belgesi, St. Paul'un Selâniklilere 51-52 yıllarında yazdığı birinci mektubudur. Yine ilk Hıristiyanlar hakkında St. Paul'un 54-59 yıllarında Galatyalılara, Korintoslulara (I ve II) ve Romalılara yazdığı mektuplarında ilk Hıristiyan dini tarihi için çok önemli belgelerdir. St. Paul'un, Filipililere, Filimona, Koleselilere ve Efesoslulara yazdığı mektupları da Kayseri, Efes ve Roma'da esir bulunduğu farklı dönemlerde kaleme alınmıştır. Dil ve stil yönünden, St. Paul'un önceki mektuplarından farklı olan Efesoslulara yazdığı mektup, büyük bir ihtimalle St. Paul'un bir öğrencisi tarafından onun öğretisini özetleyerek Anadolu'daki kiliselerde yazdığı I ve II. Mektuplar ile Titus'a

yazdığı mektup, ilk Hıristiyan topluluklarının teşkilatlı bir hale geldiğinden bahisle, isteklerine cevap vermeye yöneliktir. St. Paul'un İbrânilere yazdığı mektup ise, onun bir öğrencisi tarafından kaleme alındığı şeklinde değerlendirilmiştir.

Hıristiyanların yeni ahit olarak kabul ettikleri dört incilin yazılış tarihlerinden yukarıda kısaca bahsetmiştik. Bu dört incilin hem yazılma tarihleri hem de muhitleri farklıdır. Bu konuda çok kesin bilgiler olmamakla beraber; Mâtta İncili'nin, Suriye'de ve Filistin'de yaşayan Yahudi kökenli Hıristiyanlar için yazıldığı tahmin edilmektedir. Çünkü, M.S. 70 yılında Kudüs mabedinin yıkılmasından sonra Yahudiler, Hıristiyanlığı kabul eden Yahudilere baskıyı artırmışlardı. Luka'nın da hem İncilini, hem de Resüllerin işlerini Hıristiyanlığın ilk yıllarında kaleme aldığı tahmin edilmektedir. Luka incili ve Resüllerin İşleri, Roma İmparatorluğunun Yunanca konuşan halkına yönelik olarak kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Yine Havarî Yuhanna'nın kaleme aldığı mektuplar ile İncilin milâdi 65-98 yıllarında yazıya geçmiş olduğu tahmin edilmektedir. Yuhanna incili, Matta, Markos ve Luka İncillerinden büyük çoğunlukla ayrı bir muhteva ve fikir ihtiva etmekteydi. Bunun için Yuhanna incili dışındaki inciller, Synoptik inciller olarak adlandırılmışlardır. Yeni Ahitteki mektupların konuları da birbirinden farklıdır. Meselâ, Yakub'un mektubu, Hıristiyan geleneğindeki Hikmetin çok önemli bir örneğidir. St. Petrus'un mektupları, gerçek Hıristiyan'ın tavırlarının ne olması gerektiğini,

yanlış düşüncelerden sakınmak zarûretini ortaya koyuyordu. Milâdi II. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Yahuda'nın mektubu, kilise içi ihtilaflar hakkında geniş bilgi vermektedir. Yeni Ahit'in son kitabı olan Vahiy, kimliği bilinmeyen kitabın yazılma nedeni, Roma imparatorluğunun, Hıristiyanlara karşı yaptığı zulme karşı, Hıristiyanlarda iman ve ümidi artırmaktadır.

Mevsuk Yeni Ahit'in ortaya çıkışı: Milâdi bir ve ikinci asırdaki dinî karışıklıklarda, ölçünün Yeni Ahit metinleri olması şeklinde beliren düşünce, Hıristiyan muhitlerde sık kullanılmaya başlamıştır. Meselâ, Papa I. Clemens ve Antakyalı aziz İgnatius, imanın ve ibadetin Yeni Ahit metinlerine göre yapılmasına dair sözler söylüyorlardı. Yeni Ahit terimini ilk kullanan M.S. 200 yılında Tertullianus olmuştur. Kesinleşmediği için, Havarilerin adını taşıyan incil metinleri ile mektupların ortaya çıkması, Hıristiyanlar için bağlayıcı metinlerin belirlenmesini zorunlu hale getiriyordu. Bu konuda metinlerin yeterli delillerle Havarilere dayanması, doğru öğretiyi içermesi, yaygınlığı gibi konular esas ölçü olarak alınıyordu. Özellikle MARKİON'un başlattığı Eski Ahitle Yeni Ahit'in büyük bir bölümünü reddeden akımdan sonra, yeni Ahit metinlerinin tespitinin zarûretini çabuklaştırmıştır. Bunun sonucunda, bugünkü Yeni Ahitteki bazı kitapların mevsukiyeti tartışma konusu yapılmıştır. Ancak, muhtemelen 313 Milan fermanından sonra Hıristiyanlığın bulunduğu hoşgörü ortamında Yeni Ahit metinlerinin kanonik listesinin tespit edildiğini düşünebiliriz. Bazı islâm kaynakları, 325 yılındaki I. İznik

konsilinde incillerin tespit edildiğini belirtmekte ise de, bunun bilimsel değeri yoktur. Yeni Ahit metinleri, IV. yüzyılda kamuda gördüğü genel yaygınlığa göre belirlenmiştir. Bu sıralama şöyle yapılmıştır:

Matta-Markos-Luka-Yuhanna. Resüllerin işleri. Pavlus'un mektupları (14. Mektup). Yakubun mektubu. Petrus'un mektubu. Yuhanna'nın mektupları. Yahuda'nın mektubu. Vahiy.

Hıristiyan kilisesi, bunların dışındaki dini metinleri Apokrif olarak vasıflandırmaktadır. Bu Apokrif İnciller arasında, Gnostik inciller, Yakubun İncili, Yahuda İncili, Petrus İncili, Filip İncili, Tomas İncili, Barnabas İncili ve diğer dini metinler yer almaktadır.

Kutsal kitap çevirileri: Eski Ahidin birçok metni, İbranice olarak yazıldığı halde, bazı kısımları Aramca yazılmıştır. Sonradan ilave edilen (Deuterokanonik) metinler içinde Yunanca yazılanlar da olmuştur. Yeni Ahit'in metinlerinin çoğu Yunanca ve bazıları Aramca yazılmışlardır. Persler, Akdeniz bölgesini ellerine geçince, Aramca bölgede hakim dil oldu. Bunu hazırlayan ana faktör, Babil sürgününden sonra dağılan Yahudilerin durumu idi. Bu durumda Tora, geleneksel İbraniceden Aramcaya çevrilmiştir. Böylece ortaya çıkan Targumlar, İbranice yazmaların kaybolmasından sonra da varlığını korumuştur. M.Ö. III. yüzyıl ortalarında Yunanca eğemen dil olunca, Yahudi bilginler, Tevrat'ın Yunancaya çevrilmesini üstlenmişlerdir. Yunancaya çevrilme çalışması bir asra yakın devam etmiştir. Fakat, önce Tora Yunancaya çevrilmiştir.

Hıristiyanlık asrında, Eski ve Yeni Ahit metinleri, Hıristiyanlık propağandası için Kıpticeye, Lâtinceye çevrilme zarûretini doğurdu. Aziz Jerome (350-420) o güne kadar ellerde dolaşan birçok Kitab-ı Mukaddes tercümesini gözden geçirmiş ve Yunanca ve İbranice metinlere dayanarak Kitab-ı Mukaddes'i Latinceye çevirmiştir. Bu çeviri vulgate adını almıştır. Vulgate, halk arasında yayılmış anlamına gelmektedir. Bu Lâtince tercüme bin yıldan fazla Kitab-ı Mukaddesin değişmez metni olmuştur. Kitab-ı Mukaddesin Süryanice, Arapça ve İspanyolca dillerine yapılan çevirilerinin temelini vulgate oluşturmuştur. Vulgata dayalı çeviriler arasında Douuai-Reimi Kitabı Mukaddesi (Yeni Ahit, 1582; Eski Ahit 1609-10) XX. yüzyıla kadar Katolik kilisesince yegane İngilizce metin olarak kabul gördü.

XVI. yüzyılda Yunanca ve Lâtince metinlerin çevirisinin yanında, Yeni Ahit metinleri yayınlanmaya başladı. Erasmus'un 1516 yılında yayınladığı Yeni Ahit metni, Kitab-ı Mukaddes tarihinde çok önemli bir çalışma olarak takdim edildi. Muhtelif dillerdeki çevirileri aynı sahifedeki sütunlar içinde yayınlarak gösteren Kitab-ı Mukaddesin en meşhuru Alcalá de Henares'in 1514-1522 yılları arasında tamamladığı nüshadır.

Kitab-ı Mukaddesin İngilizce tam metni, John Wycliffe'in 1382 yılında yaptığı tercümedir. William Tyndale'in çalışmaları ile 1535 yılında ortaya çıkan Coverdale Kitab-ı Mukaddesi; Thomas Matthew'in 1537 yılında yayınlanan Kitab-ı Mukaddes ve büyük Kitab-ı Mukaddes (1539), Cenevre Kitab-ı Mukaddes (1560) Pisko-

poslar Kitab-ı Mukaddesi (1568, 1572), bu alanda önemli çevirilerdi. Martin Luther'in 1522'de Almanca'ya yaptığı Kitab-ı Mukaddes tercümesi, Alman Protestanlarının resmi kutsal kitabı olarak kabul gördü.

İngiliz kralı I. James'in verdiği görev üzerine 54 uzmanın hazırladığı "kral James baskısı" İngiltere'de oldukça önemli kabul edilmiştir. Bunun için 1611'de yayınlanan bu Kitab-ı Mukaddes çevirisi "Onaylı Baskı" olarak şöhret buldu. Bu çeviri, üç asra yakın İngiliz Anglikan kilisesinin temel kutsal kitap çevirisi olmuştur. Bu çeviri XIX. yüzyılda yeniden bir kurul tarafından gözden geçirilerek, hem İngiltere'de hem de Amerika'da özellikle akademik çevrelerce kabul gören bir çeviri haline geldi. Ancak kral James baskısı kadar İngiliz halk kesimlerinden kabul görmedi. Fakat XX. yüzyılda yapılan İngilizce çevirilerden yararlanılarak yapılmış olan Amerikan Standart Baskısı (Yeni Ahit-1946 Eski Ahit; 1952; Apokrif, 1957) Amerikalılarca yaygın şekilde benimsendi.

Geniş kapsamlı yorum, ilâhiyat ve tarih bilgilerini içeren 12 ciltlik "yorumcunun Kitab-ı Mukaddesi (1952-57), kral James baskısı ile gözden geçirilmiş standart baskının yerini aldı. Yeni İngiliz Kitab-ı Mukaddesi, İngiliz ve İrlandalı Anglikan ve Protestan uzmanlardan oluşan karma bir kurul tarafından hazırlandı ve Yeni Ahit-1961, 1970'de Eski Ahit ve Apokrif 1970 yayınlandı.

Diğer yandan, Ronald Knox'un yaptığı çeviri (Yeni Ahit-1945; Eski Ahit-1949) Katolik Kilisesi tarafından resmen onaylan-

mıştır. Papa XII. Pius'un 1943'te Kitab-ı Mukaddes çevirilerine izin vermesinden sonra, dördü Protestan 51 kişilik bir uzmanlar topluluğunun hazırladığı "yeni Amerikan Kitab-ı Mukaddesi (1970)'nin ayinlerde okunması onaylanmıştır. Bu çeviri hem Katolik, hem de Protestanlar yanında büyük rağbet görmüştür.

Kudüs'te Dominiken uzmanların evrensel işbirliği ile hazırladıkları Fransızca "Kudüs Kitab-ı Mukaddesi" (1956) çağdaş çeviriler arasında önemli bir yer tutmuştur. Aynı kitabı, İngiliz uzmanlar da 1966'da İngilizceye çevirmişlerdir.

Türkçe Kitab-ı Mukaddes çevirileri de oldukça eski bir tarihe dayanmaktadır. Her ne kadar bu konuda yapılmış ciddi bir çalışma yok ise de, Türkçeye ilk Kitab-ı Mukaddes çevirisi IV. Mehmet zamanında, onun baş tercümanı Polonyalı, müslümanlığı benimsemiş olan Ali bey tarafından 1666 yılında yapılmıştır. Aynı yılda, İngiliz elçiliğinde görevli Upton Seaman'ın yaptığı Yeni Ahit tercümesi, Levant şirketinin ve Robert Boyle'nin mali desteği ile Oxford'da Arap harfleriyle basılmıştır. Ali beyin çevirisine dayalı ilk yeni Ahit basımı 1819'da, ilk Kitab-ı Mukaddes basımı 1827'de İngiliz ve Ecnebi Kitab-ı Mukaddes şirketi tarafından Paris'te yapılmıştır. Bu çeviri, 1878 ve 1901'de yeniden gözden geçirilmiştir. Ali bey çevirisinin yazmaları Hollanda'da Leiden Üniversitesi kitaplığında'dır. Diğer yandan, Markar Zekarya Khocentz Keğamyan'ın Yeni Ahit çevirisi Petersburg'da Rus Kitab-ı Mukaddes şirketi tarafından 1819 yılında yayınlanmıştır. Amerikan dış misyon görevlilerinden

William Goodell'in Yeni Ahit çevirisi Malta'da İngiliz ve Ecnebi Kitab-ı Mukaddes şirketi tarafından 1831'de yayınlanmıştır. Godell'in Eski Ahit çevirisi, İzmir'de, Amerikan Kitab-ı Mukaddes şirketi tarafından 1842'de Ermeni alfabesiyle yayınlanmıştır.

Türkçede yeni harflerle ilk Yeni Ahit, 1937'de, Kitab-ı Mukaddes ise, 1941'de yayınlanmıştır. Daha sonra yeni baskılar yapılmıştır. Dört İncil ve Resüllerin işleri 1930-31'de İstanbul'da İngiliz ve Ecnebi Kitab-ı Mukaddes şirketi ve Amerikan Kitab-ı Mukaddes şirketi tarafından yayınlanmıştır. Aynı metinlerin 1959'da İtalya'da Padova'da ayrı bir Türkçe çevirisi, Katoliklerce kullanılmıştır. 1970'den sonra, yeni Ahit kitaplarının tek tek çevirileri yapılmaya başlanmıştır. Dört İncil ile Resüllerin İşleri'nin bir arada günümüz Türkçesine yeni çevirisi, Katoliklerce kullanılmak üzere 1983'de basılmıştır. 1987'de yeni Ahitin bütün kitaplarını içeren iki ayrı çeviri daha yapılmıştır. Deuterokanonik metinlerin Türkçede ilk kısmı ise 1987'de yapıldı. St. Thomas İncili ile Barnaba İncilide 1980'lerde Türkçeye çevrilmiştir.

Türkçeye Kitab-ı Mukaddes çevirileri çalışmalarını devam etmektedir. İstanbul Kitab-ı Mukaddes şirketi – Yeni yaşam yayınları tarafından 2001'de yeni bir kitabı mukaddes çevirisi yapılmıştır.

KİTAB-I MUKADDES ŞİRKETLERİ:

Hıristiyan dünyada önceleri, kutsal kitabın başka dillere çevrilmesi konusu kilise çevrilerince pek hoş karşılanmayan bir husustu. Ancak XVI. yüzyılda Luther'in Almancaya yaptığı İncil tercümesiyle bir-

likte, Batı'da kutsal kitap çevirileri görülmeye başlamıştır. Ancak bu konudaki en ciddi teşebbüsler XVIII. yüzyıl başlarında yine Almanya'da başlamıştır Muhtemelen Protestan muhitlerde kutsal kitap tercümelerine daha sıcak bir ilgi gösterilmiştir. Bu konuda Katolikler çekimser ve hatta ilgisiz kalmışlardır. Kitab-ı Mukaddes'i, Yunanca ve Lâtince dışındaki dillere çevirerek yaymak amacıyla İngiltere'de 1804'de Thomas Çarsel'in teşebbüsüyle bir Kitab-ı Mukaddes şirketi kurulmuştur. İngiliz ve yabancı Kitab-ı Mukaddes şirketi (British and Foreign Bible Society-BFBS) adı ile kurulan bu şirket, birçok Protestan cemaatten oluşmaktadır.

Kitab-ı Mukaddes şirketinin Türkiye kolu 1812 yılından beri faaliyet göstermektedir. Bu şirketin ilk adı Ecnebi Kitab-ı Mukaddes şirketi idi. 1816'da 28 Kitab-ı Mukaddes şirketinin bir araya gelmesiyle New York'da American Bible society kurtuldu. Bu şirketin Türkiye şubesi 1820'de faaliyete geçmiştir. İngiliz ve yabancı Kitab-ı Mukaddes şirketi, 1826'da yayınladığı Kitab-ı Mukaddeste, Protestanlarca kutsal sayılmayan Apokrif metinleri çıkarmasıyla, diğer Kitab-ı Mukaddes şirketleriyle arası açıldı.

Amerikan Kitab-ı Mukaddes şirketinin bünyesinde 80 kadar Protestan grup bulunmaktadır. Ancak İngiliz ve yabancı Kitab-ı Mukaddes şirketleri dünyanın çeşitli bölgelerinde ciddi şekilde yayın hizmeti yapmaktadırlar. Yine bu çabayı daha ileri götürmek için 1946 da İngiltere'de Birleşik Kitab-ı Mukaddes şirketleri (United Bible Societies-UBS) adıyla bir şirket daha kurulmuştur. Böylece Kitab-ı

Mukaddes hizmetleri Asya'da, Afrika'da, Amerika'da ve Avrupa'da çok daha planlı ve programlı bir hale getirilmiştir. Bu günde Kitab-ı Mukaddes şirketleri, kurdukları yeni yayın şirketleriyle hizmetine devam etmektedir.

KLERJE (Clergé): (Din adamı sınıfı)

Klerje kelimesi, Yunanca kléros kelimesinden gelmektedir. Kléros ise, kura çekmek için kullanılan şey demektir.

Laiklerin aksine, kilise üyelerinin tamamı birtakım görevler almışlardır. Bunun için onlar, kilise işleri diye adlandırılan işlerin içinde bulunmaktadırlar. Hiyerarşinin alt ve üst kademesinde rahip olmaya doğru ilerlemektedirler. Bunun için klerje, papanın yüce otoritesi altında çok iyi belirlenmiş fonksiyonlarda, iyi şekilde hiyerarşileşmiş bulunmaktadır.

Katolik kilisesinde din adamları régulier ve sekulier olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Régulier papaz sınıfı, özel bir kural altında yaşayan din adamlarını ihtiva etmektedir. Sekulier papaz sınıfı ise, ilâve kurallardan muaf olan ve vazifesini bir piskoposun direkt otoritesi altında yerine getirenlerden oluşmaktadır.

Bugün kilisede, dini fonksiyonlarla yükümlü kişilerin, diyaloga ve görüş alışverişine girmeleri ve diğer bütün insanların icra ettikleri çalışma, evlenme gibi işlerin ifası için, kiliseden ayrılmadan bir takım işler yapma imkanı verilmesi için kuvvetli baskıların yapıldığı görülmektedir.

KONFÜÇYÜS: K'ong Fou-Tseu, **üstad** K'ong anlamına gelmektedir. K'ong, Çinli hakîm'in aile ismiydi.

Konfüçyüs, Çin'in birçok feodal devlete bölündüğü bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde halk, büyük bir sefalet içinde yaşamaktaydı. Yönetici kadrolarda düzensizlik hakimdi. Bugünkü Chantong'da Lou devletinin tebasında olan Konfüçyüs, ülkeye düzen ve sulh vermek amacıyla, ona hizmet imkanı verecek bir hükümdar aramaya başlamıştır.

O, ülkesinin içine düştüğü kötülüklerin tedavisi için, fazilete dönüşü takdim ediyordu. Fakat o, öğretisini desteklemek için tabiatüstü ve tanrısal müeyyideye başvurmuyordu. Konfüçyüs, inançsız değildi. Sahip olduğu geleneksel dinin erkânını sadık şekilde yerine getiriyordu. Özellikle atalar kültürünü... Fakat Tanrılardan ve ruhlardan bahsetmeyi reddediyordu. Onun yaşadığı dönemde hurafe oldukça yaygındı. Bunun için o, vatandaşlarının dikkatini sosyal problemlere çevirmek istiyordu.

Dünyanın, zihinsel güç olan **Gök tarafından idare edildiğini ve insanları sevk ve idare ettiğini** söylüyordu. Kendisini, insanları kurtarmak üzere göğün görevlendirdiğini söylüyordu. **"Göğün kanununa uygunluk sadece faziletin içinde bulunuyor"** diyordu.

Konfüçyüs, sık sık jen (insanlık, iyilik) kelimesine baş vurarak **"mükemmel fazileti"** belirtiyordu.

Jen önce, **"kendine egemen"** olmak demektir. Yani, saldırganlığı yenmek, duygulara boyun eğmemek veya ağgözlü eğitimlerden uzak durmaktır. Bu ise, insana daimi bir şekilde **"kendini gözetleme"** durumu gerektirmektedir. Konfüçyüs'e göre, ferdi iyilik cemiyete yöneltmezse

eksik kalmaktadır. İyilik ancak başkasına göre tasarlanmalıdır. Bu da, onların duygularını, onların yerine insan kendisini koyarak anlamaktan geçmektedir. Yani, “onları kendi gibi sevmek”tir. Bu şöyle de ifade edilebilir: “Başkasının sana yapmasını istemediğin şeyi, sen de başkasına yapma”.

Konfüçyüs jen'le, bütün insanları kuşatan bir aşkı kastedmektedir. Fakat bu öyle bir aşk ki, fertten aileye, köye, devlete tedrici şekilde yayılmaktadır. Çünkü hükümdar göğün vekilidir ve bütün tebasının babasıdır.

Konfüçyüs, gerçekten jeni gerçekleştiren kimseye K'iuun-tseu (Büyük adam) demektedir. Büyük adamı belirleyen şey ne doğumdur, ne sosyal pozisyonudur. Fakat kültürle elde edilebilen fazilettir.

Halkı, sadece faziletli bir hükümdar, fazilete sevk edebilir. Bu modeli, Konfüçyüs, devleti faziletle yöneten geçmişin hakîmkrallar modelinden çıkarmaktadır. Bunun için o, zamanının prenslerini, bıkmadan geçmişin hakim krallarını taklide davet etmiştir. Özellikle o, Tcheou hanedanlığının başlarında hakim olan düzen ve barışın özlemini duymaktadır. Ona göre, zamanın kötülükleri, yönetici prenslerin geçmişin âdetlerini ihmal ettikleri için olmaktadır. Konfüçyüs'e göre, toplumun düzenli şekilde yaşaması için, herkesin işgal ettiği sosyal mevkiye yerleşmesi gerekir. Bunun için “hükümdar hükümdar olarak, bakan, bakan olarak; baba, baba olarak; oğul, oğul olarak davranması gerekir” demektedir Konfüçyüs. Yine ona göre, gerçek düzen o zaman doğar.

Konfüçyüs hayatında, idealini uygulamaya koyacak bir prens bulamamışsa da; birçok talebe yetiştirmiştir. Ondan önce eğitim, sadece aristokrat zümreyle sınırlıydı. Eğitimi herkese teşmil eden ilk şahıs Konfüçyüs olmuştur.

KONFUÇYANİZM (Confucianisme):

K'ong fu tseu tarafından M.Ö. VI. yüzyılda tasarlanmış bir doktrindir. Konfüçyüs, doktrininin, yalnız gelenek üzerine kurulduğunu iddia etmektedir. Eskileri, âdetlerle ve kurallarla tespit edilmiş fazileti, che king de (Nesirler kitabı), chou king'de (Tarih kitabı), yi king'de (Tanrılar kitabı), Yi li, li ki ve Tch'ouen Ts'ien (Chronique de Lou) de yazıldığı gibi temsil etmektedirler. Toplum, sıkı şekilde hiyerarşileşmiştir. Konfüçyanizm doktrini, insanlar arasında beş tip ilişki ortaya koymaktadır: Derebeyi bağımlılar ilişkisi-Baba, oğul ilişkisi-Büyük, küçük ilişkisi-Koca, karı ilişkisi-Dost, arkadaş ilişkisi. Her sosyal seviyenin kendine özgü hakları ve vazifeleri vardır. Pramidin tepesinde bulunan imparator, Chang-ti'yi kullanma gücüne sahiptir. Chang-ti, yükseklerin efendisidir. O, tanrıdır veya yüce cevherdir. Onun tabiatı, Konfüçyanizmin talebeleri tarafından tartışma konusu edilmiştir. Sıkı şekilde kendi seviyesinde yer alan ferd, kendi sosyal seviyesinin önemine uygun bir zihinsel kategoride kurban takdim edebilir.

Bu sert prensipler içinde insanların uyumu, hakkaniyet fazileti (iyi) ile sağlanmıştır. Etkili (tao tö) veya olgunluğun daimi çabası, sosyal ilişkilerdeki faziletlerin pratiği ile sağlanmıştır. Bu temel faziletler, insani liyakat duygusunu (jen), kendine

saygıyı, gönül yüceliğini, samimiyeti, iyi inancı, namusluluğu, iyiliği, maddi çıkarları (Li), ve herkesin bildiği rekabetleri reddi ihtivâ etmektedir.

Dini erkan zorunlu değildir. Sadece farklı sosyal sınıflar arasında, göge gerekli olmaktadır. Bu dini erkan kainatın iyi işlemlerini garanti etmekte, özellikle mevsimlerin ritmi ve onların tabii meyvaları, zıt prensiplere olan aktif, pasif, tabiatın gidiş ve gelişini düzenleyen Yang ve Yin doktrinine uygun olarak işlemlerini temin etmektedir. Dini erkanların düzensizliği, sosyal veya tabii felâketlere götürecektir. Mesela ailede kült yapmamak, sürekliliği tehdit etmektedir.

Konfüçyüs'ün talebeleri, insan tabiatı üzerine dikkatle eğilmişlerdir. Meng-tesu (konfüçyusun sadık müridi) için iyi doğum, Büyük adam, kültürle faziletini geliştirerek yeni doğmuş kalbini kaybetmeyendir. Siun-tseu için kötü doğum, fazilet ve bilinci, tarafsız ve tam bir yargıya açan perestijle insanı doğrultan sonuçtan başka birşey değildir.

Konfüçyüs doktrini erkenden bir din haline gelmiştir. Ölümünden sonra Konfüçyüs, bizzat tebcil edilmiştir. Konfüçyüs doktrini, bir devlet dini olarak empoze edilmiş ve Çin sosyal sisteminin temeli olarak, kabul edilmiştir. Bu doktrin, çok az değişikliğe maruz kalmıştır (Yeni-Konfüçyanizm). Konfüçyüs doktrinine yönelen temizlenme hareketi, Konfüçyüs doktrinini Taoizm'den ve Budizm'den temizlemeye matuftu. 1948'den beri, Çin'deki yeni politika, ailevi ve aristokratik karakteri nedeniyle Kon-

füçyanizmi kökünden koparmaya çalışmaktadır.

XV. yüzyılda Konfüçyanizm, Japonya'ya girmiştir. XVII. yüzyılın başlarında Tokugava imparatorları onu, iktidarlarına feodal bir temel sağlamak için kayırmışlardır. Konfüçyüs doktrini, hala zorlayıcı hiyerarşilerinin derin izini taşıyan Aile ve Sosyal organizasyonu etkilemektedir.

Çin kaynaklarında Konfüçyüs ismi geçmez. Çünkü XVII. yüzyılda Çin'e gelen Cizvit misyonerleri Kong Fou Tseu ismini Latinleştirerek Konfüçyüs şeklinde ifade etmişlerdir. Çinliler Kong Fou Tseu demektedirler. Buna göre Batı kaynakları Konfüçyanizm veya Konfüç-yüşçülük şeklinde ifade ettikleri için, çinin dışında bu şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bugün Konfüçyanizm, Çin'in dışında Kore, Japonya ve Vietnam'da görülmektedir. Ayrıca Doğu Asya topluluklarının tepesinde bu dinin kültürel izleri görülmektedir.

Konfüçyüs'ün ahlak, devlet ve toplum hakkındaki görüşleri, kendisinden önceki yüzyılların bir birikimi olarak görülebilir. Zaten Konfüçyüs'ün amacı, yeni bir din kurmaktan ziyade, yıkılmaya yüz tutmuş bir toplumu gelenek ve ahlâki bütünlüğe kazandırarak ıslah etmektir. Konfüçyüs, kültürel değerler ile sosyal normların, bir devleti ayakta tutan en önemli unsurlar olduğunu belirtiyordu. İşte Konfüçyüs bu temel hareket noktasından başlayarak aile, eğitim, toplum, devlet ve hükümdarlığın izahını yeniden yapmaya çalışmıştır. Konfüçyüs hayatı boyunca çok güzel şeyler söylemiş olmasına rağmen etrafına fazla insan toplayamamıştır. Kon-

füçyüs'ün üç bin öğrencisi olduğu söylenir. Konfüçyüs'ün eserleri, öğrencileri tarafından yazılmış ve dağıtılmıştır. Konfüçyüs'ün üzerinde durduğu temel felsefe, bütün insanları özlerinin iyi olduğu, hepsinin şefkat ve doğru kanaat sahibi olduğu, şeklindedir. Konfüçyüs'e göre kötülük, benliğe karşı gelmekten ve benliğinden uzaklaşmaktan başka bir şey değildir. XIX. yüzyılın ortalarında Çin'in, Batı kültürü ile teması sonucunda, Çinlilerinde dünya görüşlerinde köklü değişiklikler olmuştur. Qing hanedanının sona ermesi ve cumhuriyet yönetiminin kurulmasıyla (1911) Konfüçyanizm kurumsal desteğini kaybetmiştir. Bazı Çin aydınları, Konfüçyanizmi korumak için çaba sarfetmişlerdir. Ancak, Konfüçyanizmi geçmişin bir kalıntısı olarak görenlerde vardı. Böylece Konfüçyanizm, Çin'de etkisini giderek kaybetmiştir. Fakat Konfüçyüs felsefesi, Çin kültürünün özünde yerini korumuştur. Çin kültür ihtilali döneminde ise Konfüçyanizm büyük yara almıştır.

Yaklaşık iki bin yıl önce, Kore'ye giren Konfüçyanizm, zaman içinde Budizmin yerini almış ve Şamanik özelliklerle, Kore kültürüne yerleşmeyi başarmıştır. Japonya'da, Konfüçyanizmin Krala bağlılığı, telkin felsefesi, rahat bir şekilde kabul görmüş ve Konfüçyanizmle Şintoizm bir noktada buluşmuştur.

Batıya Konfüçyanizm hakkında ilk bilgileri getiren Marko Polo (1254-1324) olmuştur. XVIII. yüzyılda Çin'e yerleşen Cizvit misyonerleri, Konfüçyanizmin batıda tanınmasını sağlamışlardır.

KONGREGASYONALİST KİLİSELER: Avrupa'da Protestan eğilimli kiliselerin çoğalmasından sonra çıkan bölgesel ve yerel problemlerin çözümü ile ilgili tartışmalar kendini göstermeye başlamıştır. Özellikle İngiltere'deki protestan kiliseleri "Kongregasyonizm" akımını başlattılar. Buna göre, Protestan cemaatleri ve kiliseleri, kendi problemlerini, kendi organlarının çözmesine karar vermişlerdi. İşte bu karar, "Kongregasyonizm" akımının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Protestanlığın içinde doğan Puritencilik akımı Kongregasyonizm ile yakın ilişki içinde olmuştur. Bu akımı destekleyenler, çoğunlukla puritenler olmuştur. Kongregasyonistler, Reformun, bütün Hıristiyanların iç dünyasında puriten zihniyetin yerleşmesiyle gerçekleşmesi için çalıştılar. İngiltere'de 1650 yılında Kongresyonalistler (Bir anlamda bağımsızlar) altın çağlarını yaşadılar. 1660 yılında İngiliz kraliyetinin yeniden kurulmasıyla Kongregasyonistler yeni bir döneme girdiler. 1689 yılında İngiltere'de "Hoşgörü" yasasının çıkmasıyla birlikte Kongregasyonistler yeniden teşkilatlanmaya başladılar. XVIII. yüzyılın ortalarına kadar kendilerini korumasını bilen Kongregasyonistler, silinmekten kurtuldular. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Protestan kiliselerinin canlandığı Evanjelik akım daha faal bir hale geldi. 1832'de İngiltere'de "Kongregasyonel Birliği" kuruldu. Bu Kongregasyoneller için çok önemli bir safha teşkil etti.

Kongregasyonistler bu dönemde iki yönlü faaliyete girdiler. Birincisi iç teşkilatlanmalarını tamamladılar. İkincisi de

siyasi yelpazeden istifade ile daha güçlü bir duruma geldiler. Bunun için Liberal partiyle işbirliği yaptılar. Liberal parti, 1906 yılında İngiltere’de, Kongregasyonalistlerin de etkisi ile siyasal bir zafer elde etti. Bu zafer aynı zamanda Kongregasyonalistlerin zaferi oldu. Ancak daha sonraki dönemlerde Kongregasyonalistler gerilemişlerdir. XX. yüzyıl boyunca fazla parlak bir duruma gelememişlerdir. İngiliz Kongregasyonalistlerinin çoğunluğu 1972’de yine Protestan eğilimli Presbiteryenler’le birleşerek **“Birleşik Reform Kilisesini”** kurmuşlardır.

Kongregasyonalizm, en büyük gelişimini Amerika’da yaptı. Bu akım Amerika’ya koloni döneminde iki şekilde ulaşmıştı. 1620’de plymouth kolonisine yerleşen **“pilgrimler”**, kiliselerini, İngiltere kiliselerinden ayrı kurmak istediler. Diğer yandan 1630’da **“Massachusetts koyuna”** yerleşen püritenler, İngiliz kiliseleriyle birlikte olma eğilimi göstererek, milli kilisenin kendi idealleri doğrultusunda yeniden kurulmasını istediler. Daha sonraki gelişmelerde her iki topluluk birlikte hareket etmeye başladılar.

XVI. yüzyılın ortalarında üye kaydetmede kabul ettikleri esneklikle Kongregasyonalist kiliselerin üyeleri arttı. XVIII. yüzyılda, **“Büyük uyanış”** adıyla başlatılan akım, dini canlanmayı doruk noktaya çıkardı. Ancak bu zirve, yeni bir bölünme ile sonuçlandı. **Kalvenci anlayış**, ruhi kurtuluşa erişmek için insanın daha çok gayret etmesine ağırlık veren **Arminius’çu** denilen bir akım tarafından zayıflatıldı.

Kongregasyonalizm XIX. yüzyıl boyunca liberal ilahiyat anlayışını sürdürdü. Ancak bu, iki sonuç meydana getirdi: **Birincisi**, Kongregasyonalist kiliseler, Uniteryanizme bağlandı. **İkincisi**, Kongregasyonalizm’in temel felsefesi olan **“tövbe”** yoluyla dine bağlılığın devam edeceği anlayışı önemini kaybetti. 1913 yılında **Kansas Kenti Amentüsü**, Kongregasyonalizmin, Kalvenci geçmişinden kesin ayrılışının belgesi olarak kabul edilmiştir.

Amerika’da Kongregasyonalizm, farklı çizgilerde kendini göstermiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Presbiteryenler’le birlikte hareket planını geliştirmişlerdir. 1871 yılında kurulan Kongregasyonel kiliseler ulusal meclisi, 1931’de Hıristiyan kilisesi Genel kurultayıyla birleşmişti. 1961’de ise Evanjelik Birlik’le yeni bir birleşme gerçekleştirerek **“BİRLEŞİK İSA KİLİSESİNİ”** kurmuşlardır. Kongregasyonalist kiliselerin ilk çıktıkları biçimiyle yaşayan kiliseleri, bugün ancak birkaç kiliseden ibaret kalmıştır.

Kongregasyonalistlerin nüfusu çok olmamakla birlikte, kurdukları sağlam teşkilatları sayesinde, dünyanın her yerinde kiliseleri vardır. Avusturalya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Jamaika’daki kiliseler, İngiliz kökenlidir. Orijinal Kongregasyonalist kiliseler ise Hollanda ve İsveç’te kendini göstermektedir.

Kongregasyonalizmin inanç ve ibadet şekilleri, daha çok ferdi dindarlığa dayanmaktadır. Allah’la insan arasına hiç kimse giremez felsefesi, hakim felsefedir. Kilise sırlarından çok, vaaza önem vermektedirler. Bütün Protestan kiliseleri iki ayine ri-

ayet etmektedir. Vaftiz ve Evharistiya (Şükran Duası). Kiliseye üye olmak için vaftiz olmak ön şart değildir.

KONKLAV: Papayı seçmek üzere toplanan kardinaler meclisine verilen addır. Bu meclis dışardan gelebilecek hertürlü ahlaki ve politik baskıdan kurtulmak için seçim esnasında kilitli bir bölümde tutulmaktadır. İşte bu amaçla toplanan meclise konklav denmektedir. Bu, papa X. Gregorie tarafından 1274'de toplanan II. Lyon konsilinde yasallaşmıştır. Konklav, papanın ölümünden sonra **onuncu gün** toplanmakta ve yeni papanın seçimine kadar toplantı devam etmektedir. Kardinaler Vatikan'a, konklav başkanının gözetimi altında kapatıldıktan sonra, birkaç yüksek rütbeli din adamı, sadece maddi birtakım hizmetler için içerde kalmaktadır. Her kardinalin küçük bir çalışma odası vardır. Orada dışarı ile haberleşme olmadan yaşamaktadır. Toplantılar ve seçimler sabah ve akşam **Sixtine kilisesinde** yapılmaktadır. Papa olabilmek için oyların üçte ikisine sahip olmak gerekmektedir. Her seçim sonrası sonuç alınamamışsa, bacadan siyah bir duman çıkmaktadır. Bu duman, nemli saman ve seçim bülteninin yakılması ile ilân edilmektedir. Seçimden sonuç alınmışsa, o vakit bacadan beyaz duman yükselmektedir. Bu duman da sadece seçim bültenlerinin yakılmasından elde edilebilmektedir. Papa seçiminin ilânı, Sen Piyer galerisinin üst kısmından şef kardinal tarafından yapılmaktadır. Şefin, konklav süresince vazifesi en acil işleri yerine getirmektir.

KONSİL (Council): Konsil kelimesi, toplama veya toplanma anlamına gelen Lâtincede **Concilium** kelimesinden alınmıştır. Katolik Kilisesinde Konsil, muntazam olarak davet edilmiş piskoposlar toplantısıdır. **Bölge Konsilleri, Milli konsiller, Kıt'alararası konsiller, Genel konsiller** olmak üzere dört çeşit konsil vardır. Genel Konsiller (Ocuméniques), tüm dünya piskoposları ve büyük dini tarikatlerin liderlerinin katılmasıyla yapılır.

Milâdi 325'te İZNİK'te yapılan ilk Genel Konsilden 1962-1965 tarihlerinde yapılan II. Vatikan Genel Konsili'ne kadar yirmi genel konsil yapılmıştır. Bunlardan en uzun süreni, Reform hareketlerinden sonra toplanan 1545-1563 tarihleri arasında yapılan Trente (Kuzey İtalya'da bir şehir) Konsilidir. Bu Konsil, bütün tartışma konuları üzerinde iman ilkelerinin tarifini yapmış ve kilise disiplini Papa'nın otoritesi altına sokmuş olan bir karşı Reform konsilidir. Genel Konsil, Papa'ya bağlı kalmak şartıyla en yüksek kilise otoritesidir. İmanın tarifi, Sakramentalite, disiplin ve hayat konularında doktrinel yönden konsil, yanılmazlık içindedir. Bu anlamda konsil, II. Vatikan konsilinde olduğu gibi (tartışma yetkisi olmayan müşahitleri) Ortodoksları ve Protestanları ihtiva etmez. (Sadece 1438-1439'da Florence'de yapılan Konsil müstesnadır. Orada Yunan Ortodoksları, Konsil babaları olarak konsile iştirak etmişlerdir.)

Bununla beraber, Ocumenisme'in (Bütün dünya kiliselerini birleştirme akımı) bas-kısı altında, bütün Hıristiyanların eşit olarak davet edileceği bir genel konsil fikri ortaya çıkıyor. Böylece o genel konsil, ge-

lişmiş gerçekleşmiş sakramental ve doktrinel bir cemaati peşinden kabul etmeyecek, fakat manevi alanın arayışı ve bekleyişi içinde o, kutsal ruhun ihšanu olarak çağrılmış olan ve teolojik tartışmadan ziyade, müşterek duânın meyvesi olacak olan bir projeyi gerçekleştirmeye çalışacaktır. Bu öyle bir Ocumenisme'dir ki geçmiş bir tarihin, fakat ümit edilmiş bir geleceğin üzerine kurulacaktır.

Konsil kelimesi Lâtince Concilium kelimesi şeklinde yazılmaktadır. Bu kelime, **Cum** ve **Calare** fiilinden gelmektedir. Yunancası kaleindir. Birlikte çağırarak, toplamak anlamına gelmektedir. Yunanca Sunodos, kelimesi ise **Sun** ve **Odos** kelimelerinden gelir. Bu da birlikte gelmek anlâmına gelir. Lâtinceye M.S. 325 Konsilinden sonra Concilium şeklinde geçmiştir. Sinode, Konsil kelimesinden daha az kullanılmaktadır. Genelde Sinod, daha az ve otoritesi önemsiz olan toplantılara denmektedir.

KONSTANS KONSİLİ (1414-1418): Katolik kilisesinin on altıncı Genel konsil olarak kabul ettiği Konstace konsili, papalık üzerindeki kaosa son vermek için toplanmıştır. Katolik Hıristiyanlığı kâşp kavuran kargaşaya yegane çare, İmparator Sigismund (1410-1437)'un müdahale etmesi olarak görünüyordu. Ancak devir, silah zoruyla kiliseyi Sükuna kavuşturacak bir zaman değildi. Bunun için Sigismund, papa XXIII. Jean'dan, Constance'da bir konsil toplanmasını talep etmişti. Bunun üzerine 1413'de Konsil daveti yapılarak Papa XXIII. Jean, konsil konusunda imparatora karşı, gerekli itaati göstermişti. Konstace Konsilini, Pise

konsilinin bir devamı olarak gören Papa, Constance'da çoğunlukta olan İtalya pis-koposlarınca yeniden seçilmeyi ümit ediyordu. Konsil 5 Kasım 1414'de açılmış ve konsile katılan ruhaniler beş millette ayrılmıştır: Almanlar – Fransızlar – İngilizler – İtalyanlar – İspanyollar.

Papa XXIII Jean, özel hayatıyla ilgili bir soruşturma açılacağı tehdidi üzerine, dostu olan Tyrol dükünün yanına kaçmıştı. Bununla Papa'nın niyeti, ortadan kaybolarak konsili bertaraf etmektir. Fakat onun taktiği, imparator Sigismund'un müdahalesiyle bozulmuştur. Sonuç itibarıyla Papa XXIII. Jean'ın ihaneti, "Konsil teorisini" resmen kabul ettirmiş ve konsil azaları tarafından onun işlerliğini sağlamıştır. Konsil teorisi, konsilin Papa'ya üstünlüğü esasına dayanıyordu. Buna göre Konsil, İsa'dan kendisine geçen tam bir yargılama yetkisi ile kendisini, ökümenik konsil olarak ilân ediyordu. Bundan maksat, konsilin her şeyin üstünde olduğunu kabul etmektir.

İşte kendisine başkanlık etmek için Papa'nın olmadığı bu devrede Konsil, kilise konusunda en yüksek otoriteyi temsil ettiğini iddia ediyordu. Diğer yandan, Katolik imanının safiyeti konusunda kaygılarını ispatlamayı arzulayan konsil babaları, İngiliz reformist Wycliff'in ve onun müntesibi olan Çek Jean HUS'un sapık doktrinlerini aforoz etmişlerdi. Kilisede reformun aşırı taraftarı olan Wycliff, ölçüyü aşarak kilise için mutlak fakirliği istiyor ve kilise mallarının devlet tarafından toplanmasını arzuluyordu. Ona göre kilise, Allahın iyi kullarının görülmez cemiyetidir. İsa, kilisenin şefidir. Papalık, deccal

tarafından ihdas edilmiştir. O, bunun için kınadığı tüm yolsuzluklara yol açan dini pratikleri reddediyor ve imanın yegane kaidesi olarak Kitab-ı Mukaddesi kabul ediyordu.

Ancak Papa XXIII. Jean'ın görevden alınmasından sonra, Temmuz 1415'de XII. Grégoire'in konsili meşrulaştıran fermanı neşredilerek; iradi olarak görevden çekilmesi, mevcut tefrikanın tasfiyesini nisbeten kolaylaştırmıştı. Avig-non'daki Papa XIII. Benoit, Fransızların desteğini kaybedince istifayı reddetmiş ve İspanya'da Peniscola'ya sığınmıştı. İspanyollar ve Portekizler ona bağlılığı reddetmelerine rağmen, istifa etmeyi reddetmiş 26 temmuz 1417'de konsil tarafından görevden alınmıştır.

Almanlar ve İngilizler yeni papa seçimine ancak kilise reformları üzerindeki bütün kararlar onaylandıktan sonra geçilmesi konusunda ısrar etmişlerdir. Bu konuda uzun müzakerelerden sonra bir uzlaşmaya varılabiliyordu. Bu kararlardan en önemlisi 9 Ekim 1417'de yürürlüğe girmiş ve konsil teşkilatını papalığın muayyen kontrolü ile zenginleşmiş daimi bir kurum haline getiren karar olmuştur. Sonra konsil, beş yıl içinde toplanacak ve daha sonra yedi yıl sonrasında toplanacaktı. Bundan sonra da her on yılda bir konsil toplanacaktı.

Neticede kardinallerden ve altı milletin temsilcilerinden oluşan 56 kişilik konsil kurulu, Konklav halinde toplanmış ve 11 Kasım 1417'de V. MARTİN'İ papa seçmiştir. Mart 1418'de kırk üçüncü oturumda oylanarak yedinci karar, sadece tefrikaya

çare bulmakla yetinmiş ve ruhanilerin bir kaç mali imtiyazlarını sınırlandırmıştır.

Papa V. Martin'in otoritesi, kırkbeşinci ve sonuncu oturumda 22 Nisan 1418'de konsilin kapanışını ilân ettiği zaman; önemli ölçüde artmıştı. Papa V. Martin, "Konsil teorisini" tasvip etmediğini dolaylı olarak ifade etmiştir.

Konstans konsili, katolik Hıristiyanlık tarihine on altıncı genel konsil olarak geçmiştir.

KREDO (Creed): Kredo, liturjide ondan önce okunan İncil metinlerine karşılık olarak, âyinde törenle söylenen veya okunan Hıristiyan imanından özetlenmiş sözler dizisidir. Kredo, Hıristiyanlığı başka dinlerden ayıran bir Hıristiyanlık sembolüdür. Açıklanmış olan hakikatler, havarilerin öğretilerine dayandığı için **Kredo**, "**Havarilerin sembolü**" veya onun hakikatlerinin formüle edilmesi, iki genel konsile dayandığından, "**İznik-İstanbul Sembolü**" olarak da adlandırılmıştır. Kredo, geniş anlamı içinde bir iman, ümit ve aşk ifade eder.

Genel âyinlerde bile onun tekil olarak söylenmiş olması, imanın kişisel ve cemaat karakterine işaret eder. Yani, ferdi vicdanlar birbirine karışmaksızın; bütün mü'minler büyük bir kollektif şahıs olarak sadece bir birlik meydana getirirler. Kredo kelimesi, bir dinin veya bir ideolojinin mensuplarının bağlandıkları temel hakikatlerin bütün kısa özetlerine şamil olmaktadır. İşte bundan dolayı bir İslam kredosundan veya bir Marksist kredodan bahsedilmiştir.

KRİŞNA ve KRİŞNACILIK: Sanskritçe bir kelime olan KRSHNA kelimesi, Hinduizmin önemli Tanrılarında birisi olan VİŞNU'nun sekizinci Avatari, yani bedenleşmiş şekli olarak kabul edilmektedir. Krişna, mitolojik bir kahramandır. Onun kahramanlıkları, Mahâb hârata'da anlatılmaktadır. Krişna Vâsudeva, Bhagavad - Gita'da Hikmetin üstadı olarak kabul edilmektedir. Bu durumda bir takım nasihatler verilmektedir. Aynı zamanda dindarlığın yüce Tanrısı olarak görülmektedir. Bhâgavata Purâna'da onun başarıları, efsanevi bir kahraman olarak takdim edilmektedir. Bu mitolojiye göre, bu Tanrı-Kahraman, sadece sayısız düşmanlara karşı zafer kazanmıyor, çobanların ihtiraslı aşklarının da konusu oluyor. Onun gözde sevgilisi Radhâ'dır. Bu, Hinduizmin en popüler Tanrısıdır. Bu kahramanlıklarda Krişna, savaş arabasını idare etmektedir. Savaşta Arjuna'nın yanında savaşarak, savaşa kesin olarak müdahale etmektedir. Yine Krişna ile Arjuna arasındaki tebanın ödevi üzerindeki diyalog Bhagavad - Gita'nın oluşmasını sağlamıştır.

Ortaçağ ve Modern Hindde oldukça popüler olan efsanelerin bir başka destanı, flüt çalarak inekleri VRİNDA ormanında koruyan KRİŞNA'NIN çocukluğunu ve delikanlılığını dile getirir. Müzikle cezbeyle gelen çevredeki çiftlik kadınları, dans etmek üzere gece toplanırlar ve çoban Tanrı ile aşk oyunlarına girerler. Rukmini ile evli olmasına karşılık Krişna, sayısız kadınların sevgilisidir. Özellikle, onların arasında RÂDHA, gözdesidir. İlâhiyatçıları, bu aşk yaklaşımlarını, Rabla birleş-

mek ve ondan hayat ihsanı alan dindar ruhlar imajını görerek izah etmişlerdir. Buna göre Tanrı, zinadan hoşlanmakta, aşıklarını bütün kastlardan ve tercihende en aşağı kastlardan seçmekte ve içkili eğlencelere başkanlık etmektedir. Bu, bütün canlılığı ile Bhakti'dir ve hiçbir şey, çağdaş Hinduizm'de bu kadar canlı değildir. Krişna kültürünü, birtakım dini gruplar Hindista'nın güneyinde yaymışlardır. Bugün dünyanın birçok yerinde dikkat çeken Hare Krişna hareketi dünyada Bhakti formülü içinde sunulan bir dindarlığı yayma gayreti içindedir. Bu dindarlık şeklinde, Tanrıya karşı olan ateşli duygu, gerçek bir ihtiras şeklini almaktadır.

KŞATRİYA: Hinduizm'deki ikinci kastedir. Bu kelime, "iktidar" anlamına gelen Kshatra kelimesinden gelmektedir. Fakat genelde "savaşçı" olarak tercüme edilmektedir. Ancak bu şekildeki tercüme, kelimenin hiyerarşik ve dini anlamını bir kenara bırakmaktadır. Yani, kelimenin gerçek anlamını gözardı etmektedir. Gerçekte "iktidar-güç-otorite", yüce bir prensibe boyun eğmiş vaziyettedir. Bu da, kşatriyalarla Brahmanlar arasında barışçı bir gerilim meydana getirmektedir. Çünkü Brahmanlar, maddi iktidarı temsil ederlerken; Kşatriyalar, manevi ve dini iktidarı temsil etmektedirler. Bugün Kşatriya kastı, önemli ölçüde azalmıştır. Kşatriya kelimesi de ilk anlamını kaybetmiştir. Meselâ Gujrât'da, vaktiyle Kşatriya olan, fakat imtiyazları olmayan köylüler bulunmaktadır.

KUDÜS: Kudüs adı ilk defa, M.Ö. XIX-XVIII. yüzyıllarda Mısır büyü metinlerin-

de kullanılmıştır. 17. Hanedanlığın egemenliği altında yazılan bu dökümanlarda Kudüs WS, MM şeklinde yazılmıştır. Bu, kenanlıların kullandığı URUSALİM kelimesini belirtmektedir. Asur metinlerinde Kudüs, Urusalimmu şeklinde yazılmıştır. Kitab-ı Mukaddes'te de genellikle Yruşlm, bazende Yruslym şeklinde geçmektedir. Tekvin 14/18; Mezmurlar 76/2 de. Salem diye geçen şehir, şüphesiz Jerusalem'dir. Yunancada şehir için kullanılan kelime HİEROSOLYMA'dır.

M.Ö. II. bin yılın ilk yarısında kabul edilen meşhur tanrı Sâlem-Salim ile birlikte inşa edilmiş olan URUSALİM, buna göre "SÂLEMİN TEMELİ" anlamına gelmektedir. Sâlem-Salim isimli Tanrı'nın Batı Samilerinin Tanrısı olan Sulma-nu'dan geldiği ve evrensel bir karakteri olduğu, özellikle Amorrhéenler bölge-sinde kabul edilmektedir. Onun "çok yüksek" yerin ve göğün yaratıcısı olduğu da kabul edilmektedir. Tekvin'den öğrendiğimize göre, M.Ö. XVIII. yüzyılda SÂLEM'de Kahin ve Kral olan Melchise'deg, Hz. İbrahim'i takdis etmiştir (Tekvin XIV/18-19). II. binin ikinci yarısında muhtelif etnik faktörler Sulman'ı, sâlem-salim olarak kullanılabilir hale getirmiştir.

İsrailin Kudüs'ü fethine kadar, Kudüs'ün Jerusalem olarak isimlendirilmesi oldukça şüphelidir. Kudüs Cebus ismini çok sonra almıştır. Bu ismin de, İsrail oğullarının bölgeye geldiklerinde burada oturan yerli halk olan Cebusi'lerle ilişkili olarak ortaya çıktığı düşünülebilir. Sion ise yalnızca şehrin bir kısmını içeriyordu. İsrailoğullarının bölgeyi fethinden itibaren, ana

endişe pagan unsurun elimine edilmesi olmuştur. Bunun için "Sâlemin Temeli" yerine "Davudun şehri" kullanılmaya başlamıştır (II. Samuel 5/7; I. Tarihler 11/5)

Filistin tarihi üzerinde çalışan bilginler, bölgenin tarihini paleolitik döneme kadar çıkarmaktadırlar. Bölgede, Aselleen ve Levalluisian döneme ait çakmak taşları bulunduğu söylenmiştir. Neolitik dönemdeki tarım devrimine ait izler Kudüs ve çevresinde de izlenebilmektedir.

Kudüs'ün tarih sahnesine çıkışı Kenanlı adı verilen halklarla birlikte olmuştur. İlk Kenan şehirleri Bronz çağında kurulmuştur. Kenanlılara ait olduğu sanılan Mısırca bir metinde Kudüs krallarını temsil eden iki şahıs adı görülmektedir. Bunlar, Ykrm ve Ssn.dir. Kudüs'te yaşayan Kenanlılar hakkındaki yazılı bilgilerimiz Eski Ahitle birlikte artış göstermektedir. Bu konuda Tekvin 14/18'de genişçe bilgi verilmektedir. Salem kralı Melkizadek rahip - kral pozisyonundadır.

Bronz çağının sonlarına doğru Amarna mektupları adını taşıyan Mısır belgelerinde Kudüsle ilgili bol sayıda bilgi vardır. Bu dönemde şehrin yöneticisi Arad Hebpa'dır. Buradaki Hebpa, bir Huri Tanrıcısı olan Hepa'dan gelmektedir. Bu ismin, kralın ismine eklendiği tahmin edilmektedir. Bu gibi isimlerin oldukça çok olduğu görülmektedir. Meselâ, Pudi Hepa, Abdi Hepa gibi. Hepa isminin Hurriiler arasında yaygınca kullanıldığına dikkat edilirse, bu dönemde Kenan'da ve Kudüs'te önemli bir Hurri etkisi olduğu görülecektir.

Tarih boyunca Kudüs'ün kaç kere el değiştirdiğini bilmek kolay olmayan bir iştir. Hitit prensi, Abd-Hiba'nın M.Ö. XIV. asır ortalarında Kudüs'ü ele geçirişinden sonra, Mısırlı Firavun IV. Amenophis, Kudüs'te ezilenlerin çağrısı üzerine Kudüs'ü hakimiyet alanı içine almıştır.

Yeşu kitabının X ve XI. bablarında anlatıldığı gibi, iki şiddetli çarpışma neticesinde İsraililer, Kenanlıların topraklarını ele geçirmişlerdir. Paylaşımında Kudüs, Bünyamin ve Yuda'nın sınırlarında kalmıştır. Yeşu 18/28'de belirtildiğine göre Bünyamin'e ait sınırların bulunduğu yere Cebuséen (jebuséen) yani Kudüs denilmektedir. Burada oturan yerlilere de Kudüslü anlamında Jebuséen denilmiştir. Yeşu 15/16'da şöyle denilmiştir: "Ve Jebuséenler Kudüs'te otururlar ve Yuda'nın oğulları ile Jebuséenler, bugüne kadar Kudüs'te oturdular." Yeşu'nun kontrolüne giren Kudüs bölgesinde olup bitenleri HAKİMLER kitabından öğrenmek mümkündür. Hakimlerde tarihi konular anlatılırken, Kudüs kelimesi sonlara doğru bir yerde geçer. Rahip Ephraim, Beytleheme gelir, karısını alır ve şöyle der: "Jebus'un karşısına gelir ve burası Kudüstür" der. Hizmetçinin ısrarına rağmen o, oraya girmeyi reddeder ve şöyle der. "İsrail oğullarında olmayan yabancı'nın şehrine sapmayacağız" (Hakimler XIX/10-12). Buradan anlaşılacağı üzere Kudüs uzun müddet Jebuséenlere şehir merkezliği yapmıştır. Yukarıda verdiğimiz Jebuséen ismi de bunu teyid etmektedir. Muhtemelen İsrailin ilk işgal yıllarında Kudüs'te Bünyamin oğulları Jebuséenlerle birlikte yaşamışlardır.

Hz. Davud, uzun mücadelelerden sonra bölgede hakimiyetini kurdu ve Kudüs'ü, yerli halk olan Jebuséenler'den aldı. Bazı kaynaklar Kudüs'ü, Davudun satın aldığı yazmaktadırlar. Fakat bunun doğru olması mümkün değildir. Çünkü Davud'un bölgede hakimiyetini kurmuş bir lider olarak, Jebuséenlere boyun eğmesi düşünülemez. Hz. Davud, Kudüs'e çok önem vermişti. Davudun planı, Kudüs merkezli bir idareye çevreyi bağlayarak, imparatorluğunu tesis etmekte. Onun şehirdeki ilk mimari projesi Sion tepesi denilen yere yaptırdığı Kale-saray, bu mimari projenin ilk icraatı olmuştur. Bugün "Davut sitesi" diye bilinen yer, aslında burasıdır. Davud burayı almadan önce burada SİON adı verilen bir mabed bulunuyordu. SİON kelimesi, "kuraklık, çoraklık anlamına geldiği gibi; koruyucunun ve yardım edicinin yeri" anlamına da gelmektedir. Belki Rab Sion=Rab Sionun yeri anlamına da gelmektedir. Bu konuda, II. Samuel, V/9-11'de yeterli bilgi verilmektedir. Hz. Davud, Jebuséenlerin yıkıntılarının üzerine sarayını oturtmuştur. Son dönemde İngiliz arkeologlarının bulguları bunu teyid etmektedir. Hz. Davud, sarayına "Yahudi sandukasını" da taşımıştır. Kudüs, İsrailoğullarının başkenti ve krallığın icraat merkezi olmuştur. Davud döneminde her fethedilen yere bir mabed yaptırılmıştır. Böylece birçok mabed meydana gelmişti. Davud, Kudüs'ü bütün bu mabedlerin merkezi yapmak istemişti. Böylece hem vahdaniyeti temsil edecekti, hem de bunu tek merkezde icraata koyacaktı. Davud'un Kudüs'e önem vermesinin asıl sebebi,

Kudüs'ü geleceğin kutsal mekanı yapmak istemesinde aranmalıdır. Bu, Hz. Davud için en kutsal görevdi.

Daha sonra tahta geçen oğlu Süleyman döneminde Kudüs çok daha ciddi bir önem kazanmıştır. Kudüs bu dönemde, Fırat'tan Mısır'a kadar uzanan ticaret yolunun üzerinde bulunuyordu. Hz. Süleyman'ın burada Süleyman mabedini inşa ettirmesi, merkezi otoritenin güçlenmesine yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir. Hz. Süleyman eski kalenin kuzey cephesinde yaklaşık 350 metrede ilk yerleşim yerinin bulunduğu harman yerine mabedi inşa ettirmişti. Burası geniş bir kaya düzlüğüdür. Süleyman'ın mimarları oldukça kompleks bir plan çizmişlerdir. Bu yeni kraliyet sarayının oturduğu alan küçük değildir. Bu büyük ve kompleks binanın güvenliğinin sağlanması için de kaleler yapılmıştır. Bunlar Kenanilerin eski şehrin doğu sınırına yapılan surları üzerine oturtulmuş, Harem'in güney doğusuna doğru uzatılmıştır. Yine kuzeyde dik yamaçlar üzerine de en az 250-300 m uzunluğunda burç yapılmıştır... Sarayın çevresini ilk çeviren duvar ve içdüzlükteki kademeli olarak yapılmış inşaatların büyüklüğü ve yükseklikleri net olarak ifade edilmemekle birlikte Süleyman döneminde oldukça zor ve zahmetli yapıldığı, yazılı olarak ifade edilmesinden daha çok güvenli kabul edilebilecek sözlü gelenele de anlatılmıştır.

Hz. Süleyman, bu yapılar için halktan destek istemiş, büyük küçük herkes destek vermiştir. Burada yapılan binalar konusunda Joséphe, *Guerre Juive*, V. cilt I (185, Antiq. jud. XV. XI. 3/398) isimli ese-

rinde detaylı bilgi vermektedir. Joséphe, bu kitapta, tepenin eteklerinden tepe noktasına kadar yapılan binaları anlatmaktadır. Es-Sahireh düzlüğüne inen vadinin önündeki kısım, dönemin karakteristik mimari özelliklerini, günümüze aktarmaktadır. Es-Sahireh vadisinin giriş kısmında, ophel duvarı üzerinde, buna paralel Harem duvarının bazı kesimlerinde, büyük tepenin karşısındaki vadinin Batı kıyılarında, özellikle su kaynağının da bulunduğu ve Millo denilen bölgede birçok kuleler yapılmıştır. Bu kulelerin amacı, gelip geçenlerin kontrolü için gözetleme görevi görmesidir. Bunların yapılmasının ana nedeni, mabedin güvenliğini sağlamaktır. Kutsal yazılarda Kudüs'ün mimari yapısı ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmemekle beraber; bu konuda önemli ipuçları bulmak yine de mümkün olmaktadır. VIII. yüzyılın başında Amasia'sın krallığı döneminde Efraim kapısı ile köşe kapısı arasının 400 dirsek olduğu ve kuzey yamaçtaki bu kısmın İsrail kralı Azarias tarafından yıkıldığını da öğrenmekteyiz (II. Krallar XIV/13; II. Tarihler XXV/23). Bir süre sonra Ozias, bu yıkılan surlardan vadi kapısı ve köşe kapısı arasını savunma ve kontrolle yönelik kuleler yaparak yeniden onarmıştır (II. Tarihler, XXXII,2-5). Bu yapımlar ve onarım sayesinde Tyropoeon vadisinde tapınağın batısında "ikinci şehir", olarak isimlendirilen yeni bir mahalle kurulmuştur.

Belirli dönemlerde Kudüs'ün mimari yönden zenginliği devam ederken, etrafındaki siyasi ve askeri güçlerin de iştahını kabartmıştır. Kudüs önce Asur'un tehdidine maruz kalmış ve Kudüs surları Asur-

lulara karşı takviye edilmiştir. Asurluların M.Ö. VII. yüzyıldan itibaren zayıflaması ile birlikte Kudüs'ü, Babil-lonya tehdit etmeye başlamıştır. Babilonyalılar, Nabukadnezzar idaresinde M.Ö. 586'da Kudüs'ü tamamen işgal etmişler ve tarihteki Yahudilerin meşhur "Babil Esareti"ni gerçekleştirmişlerdir. Bu esaret, aşağı yukarı yarım asır devam etmiştir. Babil esaretinin başlaması ile birlikte Kudüs bir defa daha Babilliler tarafından yıkılmıştır. Bu konuda II. Krallar XXV; II. Tarihler XXXVI. 17 ve devamında genişçe bilgi bulunmaktadır. Yeremya, bu yıkıntılara bakar ve yeniden dirilişin olacağını, eski şaşaalı günlere döneceğini ümit eder. (Yeremya, XXXI, 38-40). Kudüs, Babil sürgünü sonrası yeniden imar edilmiş olup yeniden eski önemini kazanmıştır. Hz. Davud ve Hz. Süleyman dönemlerinde Kudüs'ün üç önemli suru yapılmış ve onların halefleri eksik kalan inşaatları tamamlamıştır:

I. SUR: Kuzeydeki Hippicus isimli kuleden başlayarak Xyste'ye kadar uzanmaktadır. Meclisin ve Mabedin batı kapısının yanındadır. Batı kesimde Bethso denilen bölgeden Esseniler kapısına kadar uzanmaktadır. Oradan güneye dönmektedir. Doğuya doğru Süleyman havuzu yönünde mabedin doğudaki diğer kapısına bitişik olan ophla denilen yere dayanır (Guerre juive, V, IV, 2, 144).

Yapılan araştırmalar surun kuzey batı köşesinde Herod'un krallık döneminde yapılmış bir sarayın varlığını göstermektedir. Sarayın, güneyde alt tarafı geniş ve verimli alanların olduğu dar bir tepe üzerine oturtulduğu tahmin edilmektedir.

Burada Herod dönemi kulelerinin geçmesi ve antik tabii yollar, savunma barınakları da dikkat çekmektedir. 11 temmuz 1927'de vuku bulan bir yer sarsıntısında İngiliz idaresindeki Hâet el-ya'kubiye denilen yolda yarıklar açılmış ve ortaya çıkan duvarlar incelenmiş, duvarlarda kullanılan taşların yüksekliği 70 cm. kalınlığı 90 cm'i bulurken; alt katlarda kullanılan taşların 1.80 cm.'yi bulduğu görülmektedir. Bu da bu dönemdeki duvarcılığın ne kadar ilerlemiş olduğunu göstermektedir. Hatta Kuzey cephesindeki iki kuleden kullanılan taşların boyutlarının 2.65 cm ile 3 metreye ulaştığı görülmektedir. Bu taşların kalınlığı 18 metreyi bulmaktadır.

II. SUR: Gennath denilen kapıdan başlayarak Antonia'ya kadar uzanmaktadır. Bu sur bütün kuzey cepheyi kaplamaktadır (Guerre juive, V, IV, 2/146). Kitab-ı Mukaddes'e göre Efrahim kapısı ve köşe kapısı arası İsrail devletinin ele geçirdiği yerdir. Kuzeyden gelen yollar, Efraim kapısı ile yukarı şehre gitmekteydi. İşte İsrail kralı bu yolla şehre girmiştir. Daha sonraki dönemlerde Roma ordusunda buraya yerleşmiş M.S. 70'deki tahribatı gerçekleştirmişti. Doğuya doğru 200 metreyi bulan bu yapı, Tyropoeon vadisinde dik ve sarp yamaca oturtulmuştur. Sürgünden sonra yani surların yapımından uzun zaman sonra Nehemya döneminde de surlar yeniden tamir edilmiştir (Nehemya III/II ve XII/38; II. Tarihler XXVI/9). 1885'de yol yapım çalışmaları sırasında tesadüfen bu bölgenin altından geçen antik duvarın önemli bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Bu duvarın, ağlama duvarı veya "Davut ku-

lesi" olmasının düşünülebileceğini araştırmacılar belirtmektedir.

Surun izlediği hat, şehrin güvenliği için yapıldığını göstermektedir. Bu alanda araştırmacıların yaptıkları bilgilere göre, surları oluşturan duvarlar, uzun zaman geçmesi nedeni ile yok olmasına rağmen, dönemin mühendislik tekniği ve savunma stratejisi hakkında çok önemli bilgiler vermektedir.

III. SUR: Hippius kulesinden başlayan üçüncü sur, Psephiman kulesine kadarki kısım, kuzey bölgesinde inşa edilmiştir. Hippius'un karşısına sekizgen bir kule daha yapılmıştır. Üçüncü sur boyunca, 200 dirsek aralıkla yapılmış diğer kulelerin sayısı doksan tanedir. Surun Süleyman duvarı denilen kısmının kalıntıları hâlâ ayaktadır. Araştırmacı Joséphede üçüncü sur hakkında bu söylenenleri doğrulamaktadır. Buna rağmen üzerinden asırlar geçmiş olması, verilen bilgilerde hata yapılmış olanağını artırmaktadır. Ancak, varılan genel sonuçları burada belirtmekle yetinmiş olacağız:

Kudüs, Hz. Süleyman döneminden itibaren hep batıya doğru gelişme göstermiştir. Şehir Amasias'ın hakimiyetinde İsrail kralı Azarias tarafından alınarak, Efraim kapısından köşe kapısına kadarki 400 kulaçlık yıkık kısım savunma amacına yönelik olarak yeniden yapılmıştır. Ozias "Köşe Kulesi"ni onartmış, halefi Jotham ise "ophel surlarını" restore ettirmiştir. Bu şekilde Ophel yeraltı geçidiyle Gihon su kaynakları güvenle yeniden şehre kazandırılmıştır. Böylece küçük tepenin doğu yamaçları da tarıma elverişli hale gelmiştir.

Kitab-ı Mukaddes, su kanalları, su arıtma tesisleri, havuzlar v.s. hakkında bize daha ayrıntılı bilgi sunmaktadır. Kudüs için su kanalları çok önem taşımaktadır. Şehrin stratejik bir noktasıdır su kemerleri. Asurlular Kudüs'ü işgal edip, tahrip etmenin şartını Ezechies'in kabilesinin, Asur ordusuna su taşımaya bağlamıştır. Rab bunu görüp, bir gece melek gönderip orduyu helâk etmiştir (II. Krallar XIX, 35; II. Tarihler, XXXII, 21; İşaya XXXVII, 36). Yine Davud sitesini kurtarmak için Gihon sularının kapatılmasını sağlayanın Ezekias olduğu söylenir (İşaya XXII, 9-11). Davut sitesinin batısına kayalara oyulmuş tünellerden birisi, bugün halen ayaktadır (Revue Bible, s, 105-111, 424-441)

Babil esareti sonrası, Nehemya Kudüs'e gelmiş ve Kudüs'ün haline acımıştır. Kule ve surların tamir edilmesi gerektiğini halka anlatmıştır. Uziya'nın gayreti ile Kudüs yeniden onarılmaya başlamıştır (Guerre Juive, V, III, 2, 108). Uziya, dere kapısı ve köşe kapısı üzerine kuleler yapar ve su kanallarını onarır (II. Tarihler 26/9).

Babil esareti dönüşü Kudüs'ün tamiratında en büyük yük, yine halkın boynuna binmişti. Halktan alınan vergilerle Kudüs onarılmıştı. Ezra, halktan vergi alarak İsrail halkının sosyal ihtiyaçlarını ve Kudüs'ün tamiratını yapıyordu (Ezra 7/20-23, 6/8; 7/12).

Kudüs, Nehemya tarafından M.Ö. IV. yüzyılın ilk yıllarında onarılmış ve halk yeniden Kudüste toplanmıştı. Kudüs, M.Ö. III. asırda İskenderin halefleri olan ve Mısır'da hakimiyet kurmuş olan LAGİDES'lerin idaresinde kalmıştı. Ancak

Lagides'ler Kudüs'ü tahrip etmemişlerdi. M.Ö. II. asır başlarında Helenistik kültürle Yahudi kültürü önemli bir sentez meydana getirmiştir. Yine M.Ö. II. asır başlarında önyasyada hâkim olan Antakya Seleucide devletin istilâsına uğrayan Kudüs, bir süre sarsıntı geçirmiştir. Bu durum, Maccabe'lerin dini ve siyasi iktidarı ele geçirmelerine kadar devam etmiştir. Bu dönemlerde mücadele merkezi ACRA'dır. ACRA hakkında iki önemli kaynaktan bilgi edinebiliyoruz. Birincisi, Maccabe'lerin kitaplarıdır. Bunlar iki kitap olup, birincisi M.Ö. II. yüzyıl Yahudi tarihini, ikinci kitap ise, Maccabe kardeşlerin şehit edilmesini anlatır. İkinci kaynak ise, Tarihçi Josephus'un (M.S. 37-95) iki asra yakın bilgi veren dökümanlarıdır. Birinci kaynağa göre, Acra Suriyelilerce yapılmış bir yerdir. Antakyalı Epifane şehri alır. Surları yıkar, halkı sürgün eder. Davud'un yaptığı yerleri yeniden kalın duvarlarla inşa eder. Oraya suçlu kişilerden, dininden dönenlerden meydana gelen ordusunu yerleştirir (I. Makkabeler, 1/33). Liderlerden Yuda Makkabe onlarla savaşılması gerektiğini söyler ve halkı harekete geçirir. Onları mağlup ederler. Tapınağı onarmak için Sion dağına giderler (I. Makkabeler, IV/37).

Tapınak çevresini çok kuvvetli bir şekilde onarırlar ve kuvvetli ordu kurmaya çalışırlar. Yorathan liderdir. Kudüs'ün duvarları ile mabet arasına yüksek bir engel konulmasını ister. Bununla mabedi korumayı düşünmektedir. Daha sonra Yorathan'ın yerine Simon geçmiştir. Simon şehri iyi savunmuş ve Romalılar şehri işgal edememişlerdir. Simon'un or-

dusu, mabed tepesini savunmak için Acraya yerleşmişlerdi. Acra, Kudüs'ün işgali için daima bir engel teşkil etmiştir. Makkabelerin kitaplarına göre Acra'nın yeri Mabedin surlarından 180 metre güneyde, büyük tepenin kuzey doğusundadır. Aslında Acra, şehrin aşağı kısmına verilen isimdir (I. Makkabeler 1/33). Acra, Makedonyalıları ve İskenderin Kudüs'ü ele geçirmesinde de önemli bir engel teşkil etmiştir. Bu dönemde zaman zaman Makedonyalılar yeniden Kudüs'ü işgal etmişse de Simon, Makedonyalıları Kudüs'ten sürmüştür. Yahudi tarihçi Flavius Josephus (M.S. 37-10) İskender'in Suriye ve Filistin seferini anlatır. İskender, Kudüs'e gelmiş, mabede kurban takdim etmiştir. İskenderin hedefi Mısır'dır. Artık Helenler, Yahudilerin komşusudurlar. Bu dönemde Yahudiler, Kudüs'te Helen kültürünün tesiri altında kalmışlardır. İskender'in ölümünden sonra Makedonya imparatorluğu parçalanmış ve yeni devletler ortaya çıkmıştı. Bu devletler de zaman zaman Kudüs'ü işgal etmişler ve Yahudilere zulüm yapmışlardı. Kral II. Antiokhos M.Ö. 168'de Kudüs tapınağını yağma etmişti. Antiokhos bununlada kalmayarak şehri yağmalatmıştır (I. Mak I, 33-34; II. Mak 5/24). Kudüs tapınağı, Zeus Olympos'a tahsis edilmişti. İşte bu durumdan İsraili Makkabe adını alan Yahuda kurtarmıştı. M.Ö. 142'de Yahudilerin isyanı tam olarak başarıya ulaşmıştı. Ancak bu durum fazla sürmedi. Romalılar Akdenizin tek efendileri olunca, İsrail'in de tekrar sonu geliyordu. Roma generali Pompeices Filistin'e girmiş ve üç aylık bir kuşatmadan sonra Kudüs'ü ele

geçirmiştir (M.S. 63). Artık bağımsız bir Yahuda devleti yoktu. Burası bir Roma eyaleti olmuştu. Fakat Yahudiler bu durumu içlerine sindiremiyorlardı. Özellikle Zelotlar = Gayretliler, en çok duyarlı olanlardı. Tanrının seçkin kulları olma guru ru, onların isyana gitmelerine yardımcı oluyordu. Romalıların keyfi davranışları, onlarla birlikte Roma'ya isyana katılacakları çoğaltıyordu. M.S. 66'da Yahudiler Roma'ya karşı isyan etmişler ve Kudüs'ü kurtarmışlardı. Böylece küçük bir Yahudi milliyetçisi, Roma'ya karşı koymaya çalışıyordu. Roma bu isyanı Titus kumandasındaki bir orduyla bastırdı. Titus Kudüs'e 80.000 askerle girmişti. Uzun bir mücadeleden sonra Kudüs Romalıların eline geçmişti. Ancak, Süleymanın muhteşem şehri yine harabeye dönmüştü. Titusun askerleri tarafından Kudüs'ün yıkılmasına rağmen oraya yerleştirilen bir grup askerle şehir yeniden imar edilmiştir. 60 yıl sonra bağımsızlık için Romaya karşı yeniden isyan olunca, Roma kumandanı Adrien Yahudilere çok kızmış, Yahudileri Elia denilen yere sürmüştür. Elia yaşanılması güç bir yerdir. Adrien'in mimarları ve ustaları onu, Roma mimarisine göre yapmışlardır. Elia, daha sonraki dönemlerde Hıristiyan kültürünün önemli bir yeri haline gelecektir. Hz. İsa Roma işgali altında doğmuş ve risalet görevine yine Roma idaresi altında başlamıştır. Aslen bir Yahudi olan Hz. İsa'nın hayatının bazı bölümleri Kudüs'te geçmiştir. Çünkü Hz. İsa, doğumundan hemen sonra mabede takdim edilmiştir (Luka, II, 22-39). Yine o, 12 yaşında Mescid-İ Aksa'da Ya-

hudi hahamları ile tartışmıştır (Luka, 11, 41-50).

Aynı şekilde İsa, Kudüs'te ölüme mahkum edilmiş, Kudüs'ün dışında bir tepede üzerinde Golgota denilen yerde çarpmışa gerilmiştir. Dirilme, tekrar dirilme gibi olaylar hep Kudüs'te geçmiştir. İncilin bütün milletlere yayılma emri de bu şehirde verilmiştir. "Reşüllerin İşleri" ve "Mektuplar" da görülen göksel Kudüs imajı, Yeni Ahidin son kitabı olan "Vahiy" son şeklini almıştır. Böylece tarih boyunca Hıristiyanlar için de Kudüs önemli bir şehir olmuştur. Hz. İsa'nın vahyi tebliği sırasında Kudüs, Roma işgali altında olduğu için, Hz. İsa vahyi, rahat tebliğ edememiştir. Çünkü bir yandan Yahudiler, diğer yandan da Romalılar, İsayı ve havarileri takip altında tutmuşlardır. Bu durum aşağı yukarı Roma imparatoru Konstantin'in Hıristiyanlığı kabulüne kadar devam etmiştir. Özellikle 313 yılında Konstantin'in yayınladığı Milan fermanı, Hıristiyanlığa nefes aldirmiştir. Bilhassa bu dönemde, Kudüs'e hac ziyareti için gelen Hıristiyan hacıları oldukça çoğalmıştır. Konstantin, Kudüs'te "Merkad-i İsa Kilisesini" yaptırmıştır. İmparator ailesi şehri güzelleştirmeye devam etmiştir. 460'da Kudüs'ü ziyaret eden İmparatoriçe Eudoxia tarafından Stephan şerefine bir başka kilise inşa ettirilmiştir. Justinian devri daha da parlak olmuştur. Kudüs'ün birçok yerini ırpır ettirmiştir. Ayrıca Kudüs'e Theotokos kilisesini inşa ettirmiştir. Böylece Hz. İsa'nın Filistin topraklarında doğması ve Kudüs'te büyümesi, tebliğini orada yaymasından dolayı Kudüs, Hıristiyanlar için kutsal bir şehirdir.

476 yılında Batı Roma İmparatorluğu düştünce, Doğu Roma imparatorluğu'nun Filistin'de ağırlığı daha çok hissedilmeye başladı. Bu hakimiyet, Filistin'de Bizans etkisinin artmasını sağladı. V. yüzyıldan itibaren Hıristiyan çevrelerin, Kudüs'teki etkileri oldukça sertleşti. Bu dönemde Yahudiler Kudüs'e yılda yalnız bir defa girebiliyorlardı. Büyük tapınaktan geriye kalan Batı duvarının önünde dua ederek matemlerini sergiliyorlardı. Yahudi aleyhtarı tutum, Justinen döneminde oldukça sertleşmişti.

Ötedenberi devam eden Bizans-İran rekabeti bu dönemde doruk noktaya ulaştı. Pers kuvvetleri 613'te Şam'ı, 614'de Kudüs'ü aldılar. Yahudiler, Bizans zulmünün sona ereceği umudu ile Perslere yardım ettiler ve Kudüs'ün alınmasında Perslerin yanında savaştılar. Persler, daha sonra Kudüs'ü Yahudilere geri vermişlerdir (617). 21 Mart 629'da Bizans İmparatoru Heraklius İsrail'e tekrar gelerek, Kudüs'ü İran etkisinden kurtarmıştır. Yahudiler, Heraklius'u desteklemişlerdir. Ancak daha sonra, Heraklius Yahudilere yeniden baskı rejimi uygulamış ve Yahudilerin çoğu, göçe zorlanmış Yahudiler için yeni bir baskı dönemi başlamıştır. Bu baskı, müslümanların Kudüs'ü fethine kadar sürmüştür.

İslâmiyet, Orta-Doğuda hızlı bir şekilde yayılırken Kudüs, Bizans yönetimindeydi. Bizans İmparatoru Heraklius, Persleri Kudüs'ten uzaklaştırdıktan sonra, askeri hareketleri seyrekletirdi ve Arapların üzerine gitmedi. Hz. Peygamber'in 632'de vefatından sonra, Hz. Ebu Bekir döneminde Suriye'ye askeri hareket artırılmış

ve büyük kumandan Amr İbn'ul-As kumandasındaki ordu, Filistin bölgesini fethetmiştir. Bu hareketin sonunda Şam 634 yılında düştü ve Müslümanların eline geçti. Arkasından Kudüs 638'de müslümanlara geçti. Orta-Doğuda müslühakimiyeti Mısır'a kadar bu dönemde genişledi. Muaviye Suriye ve Filistin bölgesi valisi olmuştu. Artık Kudüs tam olarak müslümanların hakimiyetine girmiş, üç din mensubu birlikte Kudüs'te yaşamaya başlamışlardır. Yahudiler Hıristiyanlar ve Müslümanlar, Müslümanların yönetimi altında yaşamaya devam etmişlerdir.

Abbasilerin hakimiyeti döneminde de Kudüs'te aynı idare tarzı devam etmiştir. Daha sonra XI. yüzyılda Türk hanedanı olan Selçuklular Kudüs'e hakim olmuşlardır. Böylece Türkler Kudüs'te, Fatimileri mağlup ederek, Arap hakimiyetine son vermişler ve bölgede egeçmenliklerini kurmuşlardır.

XI. yüzyılın sonuna doğru Avrupa, Papa II. URBAN'ın tahrikleriyle, Kudüs'ün Türklerin elinde kalmasından rahatsız olmaya başladı. Papa II. URBAN, Avrupaya, "Kutsal Toprakları kurtarma çağrısında bulundu." Bunun üzerine Haçlı takımı, Almanya, Macaristan ve Balkanlar üzerinden hareket ederek, Yahudileri katlettiler ve İstanbul'a kadar geldiler. Ancak, Selçuklular, Haçlılar'a geçit vermedi ve 1096 yılında Haçlı ordusu dağıldı. Haçlıların amacı, "İsa'nın doğmuş olduğu toprakları kurtarmaktı." Bu uğurda geliştirdikleri slogan şuydu: BİR YAHUDİ ÖLDÜR, RUHUN SELAMETE ERSİN".

Birinci haçlı seferinde amaçlarına ulaşamayan Haçlılar, ikinci Haçlı seferini orga-

nize ettiler. Bu defa, boğazları aştılar ve 1099 yılında Filistin bölgesine ulaştılar. Kudüs, 15 Haziran 1099'da Hıristiyanların eline geçti. Haçlılar tarihin en kanlı katliamını yaptılar. Binlerce Yahudi kılıçtan geçirildi. Sağ kalanlar, Sinagoglarda diri diri yakıldılar. Böylece Hıristiyanlar Kudüs'te LATİN KRALLIĞINI kurduklarını da ilân ettiler. Bölgede önemli bir baskı unsuru haline gelen Hıristiyanlara Selçuklular karşılık vermeye başladı. Haçlılarla Selçuklular 1147'de yeniden karşılaştılar ve Selçukluların kumandanı Salahaddin Eyyubi komutasındaki orduya yenildiler. Salahaddin Eyyubi, bütün Hıristiyan dünyaya karşı cihad ilân etmiştir. 1187'de Kudüs'ü aldı. Üçüncü Haçlı seferini düzenleyen Hıristiyanlar, Aslan yürekli Rişar komutasında 1189'da yeniden harekete geçtiler. Salahaddin Eyyubinin, Hıristiyan ordusunu bozguna uğratmasıyla Kudüs tamamen müslümanların elinde kaldı. Artık Filistin'in kıyı şeridine çekilen Lâtin krallık ordusu iyice güçsüz hale gelmiştir. Orta-Doğu'da durum yeni bir siyasi şekillenmeye doğru da gidiyordu: Salahaddin Eyyubi bölgede Selçuklu hakimiyetini sürdürüyordu. Mısır'da Fatimiler önemli bir güçtü. Cengiz Han'ın torunu HÜLAGÜ, İlhanlı devletinin başında, Bağdat'a kadar gelmişti (1258). Bölgede oluşan bu siyasi şekillenme sonucunda, Haçlı Lâtin Krallığı 1291'de tamamen yok olmuştu. Haçlı seferleri döneminde Filistin'deki Yahudilerle Müslümanlar birlikte hareket etmişlerdir. Özellikle Kudüs'ün savunmasında Yahudilerin çok önemli rol oynadıklarını kaynaklar nakletmektedir. Ku-

düs'ün Salahaddin Eyyubi tarafından alınmasından sonra, dışarıya kaçan veya sürülen Yahudiler yeniden Filistin'e ve Kudüs'e dönmüşlerdir. Bunu 1260-1270 yıllarında ülkeyi gezen Tudela'lı Bünyamin anlatmaktadır. Yine Yahudi seyahı ve şairi YEHUDA AL-HARİZİ (1218), Salahaddin Eyyubi'nin bir fermanla Yahudileri Kudüs'e çağırdığını nakleder.

Kudüs 1291-1516 yılları arasında yine dönemin müslüman bir devleti olan Memlukluların eline geçmiştir. Memluklular döneminde Kudüs yine çok önemli bir kültür şehri olmuştur. Bu dönemde Batı devletlerinde Yahudilere karşı baskı artmıştı. Avrupalı Yahudiler, Türkiye üzerinden Kudüs'e göç ediyorlardı. Papalık, İtalya üzerinden Yahudilerin Kudüs'e gitmelerini yasaklamıştı. RABİ YİTZHAK TSARFATİ yazdığı bir mektubunda "Gerçekten hayat ülkesine gitmek için en iyi yol TUGARMA (Türkiye) yoludur. Altı Millik kısa bir deniz yolu dışında Kudüs'e kadar karadan gidilebilir." 1492 ve 1497 yıllarında İspanya olan kovulan Yahudilerin bir kısmı İsrail'e yerleşmişlerdir. Filistin bölgesi 1516-1517 yıllarına kadar Memlukluların elinde kalmış ve nihayet 1516 yılından sonra Filistin ve Kudüs, Yahudiler için altın bir devrin başlayacağı Osmanlı Devletinin eline geçmiştir. Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi Orta-Doğudaki dengelerin Osmanlıların lehine gelişmesine sebep olmuş ve Orta-Doğu Türklerin eline geçmişti. İran, Mısır ve Suriye bölgesi İstanbula kadar Osmanlı'nın egemenliğindeki bir coğrafya haline geldi. Osmanlılar döneminde böl-

geye istikrar gelmişti. Yavuz Sultan Selim'den sonra oğlu Kanuni Sultan Süleyman bu istikrarı devam ettirmiştir. Kanuni döneminde Kudüs yeniden imar edilmiştir. Kudüs'ün surları yeniden yapılmıştır. Kudüs, Osmanlı devletinin yükselme döneminde, araplar döneminde kaybettiği perestiji yeniden kazanmıştır. Kısaca XVI. yüzyılda Osmanlı Devletinin egemenliği altında Kudüs, Batı'dan birçok Yahudinin gelip yerleştiği, Yahudi ilâhiyat okullarının açıldığı bir şehir haline gelmişti. Bu arada Kudüs, sahte Yahudi mesihlerinin de önemli bir uğrak yeri haline gelmişti. Nitekim, XVIII. yüzyılın başında Sabetay TSVI'nin hayranlarından Yehu-da Hasid ve Hayim Malah, Avrupalı bir grup göçmenle Kudüs'e gelmişlerdir.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devletinin gerilemesi, Kudüs'e olan ilgiyi de azaltmıştı. Bu dönemde Kudüs'te, Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar birlikte yaşıyordu. Halk ziraatle meşguldu. Sanayi yok denecek kadar azdı. XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Kudüs Mısır valisi kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın egemenliğine girmişti. Bu dönemde, Suriye'nin idari yönetimi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim paşanın denetimindeydi. Yahudiler aleyhine bu dönemde fazla birşey olmadı. Osmanlı idari yapısı hemen hemen korunmuştu. XIX. yüzyılın ortalarında bölge yeniden Osmanlı denetimine geçti. Ancak Batılı devletler, Kudüs'te söz sahibi olabilmek için Osmanlı Devletine baskılarını artırmışlar ve misyonerlik faaliyetlerine çok önem vermişlerdir. Bu dönemde Kudüs'teki misyonerlik faaliyetlerine Avus-

turya-Macaristan, Fran-sa, Prusya ve Rusya ciddi şekilde destek vermişlerdir.

1774'te yapılan Küçük Kaynarca anlaşmasının imzalanmasından sonra Rusya'nın ülkedeki nüfuzu artmış ve Rus Ortodoks kilisesine bağlı Arap Ortodokslar, Rusya'nın himayesine girmişlerdir. Kudüs'teki Rum ortodoks patrikliği de Rusya ortodoks patrikliği ile dirsek temasına girmişti. 1847 yılında Fransa tarafından Kudüs'te kurulan Lâtin Katolik Patrikliği, 1878 Berlin Kongresinde resmen Batı tarafından kabul edilmişti. Bu dönemde Kudüs, Osmanlı Devletine bağlıydı. Osmanlı yönetimi telgraf sistemini, ulaşım ve haberleşme sistemini geliştirdi. Buharlı gemiler, Avrupa ile ilişkilerin artmasına sebep oldu. Ancak Osmanlı Devletinin gerilemesi ile birlikte Filistin ve Kudüs'te de bir çok alanda gerileme kendini göstermeye başlamıştır.

XIX. yüzyılda Avrupada gelişen Siyonizm hareketi, Kudüs'e Avrupalı Yahudilerin göçünü hızlandırdı. Böylece 1880 yılından itibaren Filistin'de Yahudi nüfusu artmaya başladı. 1839'da ilân edilen Gülhane Hatt-ı Şerifi, Filistin'deki Yahudileri de etkiledi. Bu fermanla, Osmanlı yönetimindeki gayr-i müslimler ciddi şekilde dini, kültürel ve hatta ekonomik yönden rahatlamışlardı. Ancak, XIX.yüzyılın ikinci yarısından itibaren "İsrailde bağımsız Yahudi" devleti fikri yayılmaya ve Yahudiler nezdinde rağbet görmeye başlamıştı. Avrupa devletleri bu fikre büyük destek veriyorlardı. Bu fikir, Yahudilerle Hıristiyanlar arasında ciddi anlaşmazlıklara neden oluyordu. Bu esnada Kudüs, dini propagandanın doruk noktasına çık-

tığı bir dönemi yaşıyordu. Hıristiyan misyonerleri, Yahudileri de Hıristiyanlaştırmak için çalışıyorlardı.

1914 yılında Osmanlı Devleti I. Dünya savaşına girdiğinde Kudüs, Mısır cephesi için lojistik merkez olarak kullanılmıştı. Ülke ciddi bir açlık sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Bölge valisi olan Cemal paşa Siyonizmi yasakladı. Birçok ileri gelen Yahudi Filistin'den çıkartıldı. Siyonizme karışmayan Yahudilerle Cemal Paşa çok iyi ilişkiler kurdu. 1917 yılında savaşın cephesi Filistin'e kaydı. İngilizler Gazzeyi aldılar. 11 Aralık 1917'de general Allenby Kudüs'e girdi ve bölgede 1516 yılından beri devam eden Osmanlı egemenliğine böylece son verildi. Artık bölgede İngilizler vardı. İngilizler Siyonizme yeşil ışık yakıyorlardı. Yahudiler, İngiliz hükümetinin, Yahudilerin Filistin bölgesine yerleşmelerine yeniden izin vermesinde ısrar ediyorlardı. Hatta bu konuda İngiliz hükümetine bir de proje sunmuşlardı. İngiliz Manda yönetimi 1939 yılına kadar Filistin'de sürmüştür. Bölge, İngiliz askeri yönetimi ile idare ediliyordu. Ancak İngilizler, hem Yahudi göçüne, hem de bölgedeki Yahudilere çok büyük destek veriyor ve onları bazı yerlerde önemli görevlerle görevlendiriyordu.

İngiliz Manda yönetiminin Siyonizmi desteklediği sırada bölgede Arap Milliyetçiliği de geliyordu. Hatta Arap Milliyetçileri Hitler ve Mussolini ile temasa geçmişlerdi. Bütün bu gerilim 19 Nisan 1936 yılındaki Arap ayaklanmasını hazırlamış oldu. 1937-1939 yılları Yahudiler ve İngiliz yönetimine karşı Arapların çete savaşları devam etmişti. Arap çeteleri bu dö-

nemde dört yüzden fazla Yahudiyi öldürmüşlerdir. Almanya'daki büyük Yahudi kıyımı, Yahudilerin bu dönemde sinmesine sebep olmakla birlikte, dünyaya seslerini duyurabilme çabasına girdiklerini görüyoruz. Ağustos 1945'de II. Dünya savaşı sonrası, Amerika'nın desteğinde yüzbin Yahudinin Filistin'e yerleştirilmesi isteğini Amerika, İngilizlere iletmışti. 1 Mayıs 1946'da bu istek yürürlüğe girdi. Ancak bu karar, bölgedeki direniş hareketlerinden dolayı kolayca yürürlüğe konamadı.

Nihayet Birleşmiş Milletler Kurulu'nun 29 Kasım 1947'de aldığı bir kararla Filistin'deki İngiliz manda yönetimi, 15 Mayıs 1948'de sona erecekti. 14 Mayıs 1948 de Ulusal Konsey Tel-Aviv'de toplandı. Toplantıya başkanlık eden David ben Gurion "Bağımsızlık Beyannamesini" okudu. Böylece Filistin'de İsrail devleti resmen kurulmuş oldu. Ancak bölgedeki Müslüman Arap halkının hak ve hukuku hiçbir zaman dikkate alınmadı. Elli dört yıla yakın bir zaman diliminde bölgede barış sağlanamadı. Görünen, hem İsrail-hem de Filistinliler için göz yaşı ve sefaletti. Hâlâ her geçen gün artan kan ve gözyaşının çoğaldığı bu kutsal beldede Yahudi halkının daha insafı ve hakkaniyetli çizgilerde yürüyerek, mazlum Filistin halkının sesine kulak vermesi, bölgede beklenen barışın temininde çok önemli bir adım olacaktır.

KUDÜS PATRİKLİĞİ: Hıristiyanlığın, manevi hiyerarşi içinde çok önemli bir yer verdiği kiliselerden birisi Kudüs kilisesidir. Çünkü Hz. İsa'nın ilk tebliğini sunduğu yerlerden birisi Kudüs'tür. İsa'nın

çarmıha gerilme mekanı yine Kudüs'tür. İlk havariler, Kudüs'te toplanmışlardır. İlk Hıristiyanların çok önemli hatıraları Kudüs'te geçmiştir. Kudüs, Hıristiyanlar için bir Hac merkezi haline gelmiştir. M.S. 451 Kadıköy'de (Khalkedon) toplanan konsilde alınan kararla Kudüs patrikliği kurulmuştur. Bizans kilisesine bağlı çok önemli bir patriklik merkezi olarak Kudüs, önemini tarih boyunca korumuştur. XI. yüzyılda, Rum Ortodoks kilisesine bağlı kalarak Roma Latin Katolik kilisesinden ayrılan Kudüs patrikliği, Haçlıların, Kudüs'ü ele geçirdikleri zamana kadar varlığını korumuştur. Arap Ortodokslarının patrikliği olarak İsrail ve Ürdün'deki binlerce Arap Ortodoksun bağlı olduğu patriklik, Kudüs patrikliğidir. Yüksek din adamlarının tamamının Rum asıllı olmaları, Kudüs patrikliğinin bünyesinde ciddi problem meydana getirmiştir. Bu uygulama, Araplarla-Rumlar arasında terdirginlik yaratmıştır. Daha aşağı derecedeki din adamları Arap Hıristiyanlardan oluşmaktadır. Ortodoks manastırlarda ayinler Yunanca, kiliselerde ise Arapça yapılmaktadır.

KUDÜS TAPINAĞI-KODEŞ HAKADAŞİM: Hz. Süleyman'ın inşa ettirdiği Kudüs'teki tapınağın adıdır. Yahudilerin Süleyman mabedi de dedikleri bu mabed Yahudilerle adetâ özdeşleşmiştir. M.Ö. 586'da Babilliler tarafından yıkılan tapınak, M.Ö. 538'de yeniden inşa edildi. Yahudi tarihi bu mabed etrafında belirlendi. Bunun için Yahudi Tarihi, Birinci Mabed ve İkinci Mabed dönemi olarak ikiye bölündü.

Yahudiler için çok önemli bir yeri olan Ahit sandığı yani Tora'yı muhafaza eden kutsal sandık, önce Şekem ile Şilo tapınaklarında saklandı.Hz. Davud Kudüs'ü feth edince sandık, Kudüs'e taşındı. Böylece Kudüs, Yahudi dini ve siyasi tarihi için çok önemli bir yer haline geldi. Hz. Davud, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istediği yerde (Yahudilere göre bu İshak, Müslümanlara göre İsmail'dir) bulunan kayanın üstüne tapınak yapmak istiyordu. Ancak bu tapınak Hz. Davud'a değil; oğlu Hz. Süleyman'a nasib oldu. Tapınak M.Ö. 957'de tamamlandı. Bu tapınak, Yahudiler için çok kutsal bir mekan oldu. Ahit sandığı buraya kondu. Tapınak daha çok bir toplantı yeri olmak üzere inşa edilmiştir. Bunun için çok geniş bir avlu yapılmıştır.

Doğuya bakan dikdörtgen biçimli yapının eşit genişlikte üç odası vardı. **Ulam:** Girişti. **Hehal.** dinî tören ve kutsal yer. **Devir.** sandığın bulunduğu yer. **Yazia:** tapınağın mahzenle çevrilmiş yeri. Tapınak'ta beş sunak vardı:

1. Bunlardan biri Devir girişinde
 2. Biri binanın içinde
 3. Biri Sundurmanın önünde
 4. Diğeri Basamaklı avludaydı. Avluda duran büyük tunç, rahiplerin arınmasına hizmet ediyordu.
- Yine Devir'de (Kudüs'ülakdes'te), Ahit sandığı yanında zeytin ağacından oyulmuş iki melek figürü vardı. İlâhi varlığın (sehina) mekanı olarak kabul edilen bu iç bölmeye, yalnızca kefarete gününde (yom kippur) Kohen gadol (büyük rahip) girme yetkisine sahipti.

Babil kralı, II. NABUKADNEZAR, M.Ö. 604 ve M.Ö.597'de tapınak hazinelerine el koydu ve M.Ö. 586'da tapınağı tamamen yıktırdı. Yahudiler, M.Ö. 586'da ve M.Ö. 582'de Babil'e sürgün edildiler. Yahudiler için bu sürgün dönemi dini ve milli açıdan çok büyük değişmelere yol açtı. Dini ve kültürel değişimin en belirgin yönlerini Babil Talmudunda görmek mümkündür. Bu dönemde Babil'de Kudüs mabedinin yerini Sinagog aldı ve sünnet olma konusu, Yahudi kimliğinin belirgin özelliği olma konumunu korudu.

M.Ö. 583'de Babil, Pers kralı II. Kyros tarafından fethedilince, Yahudilere yeniden Kudüs'e dönme ve mabedi yeniden inşa etme izni verildi. Mabedin ikinci defa yapımı M.Ö. 515'de tamamlandı. Bu Mabed, Yahudi dini ve milli hayatına ikinci tapınak olarak girmiştir. İkinci tapınak döneminde Ahit sandığı yoktu. Fakat Yahudi dini ayinleri görkemli şekilde yapıyordu. Yahudilikte dini işler, Kohen ve Levi aileleri tarafından icra ediliyordu. Persler, Yahudi dinine saygılı davranıyorlardı. Ancak, IV. Antiokhos Epiphanes'in M.Ö. 167'de Yahudi tapınağında Zeus'a kurban kesmesi, Yahudi mabedinin kutsallığına hakaretti. Bu olay, Yahudi Hasmon ayaklanmasına yol açmıştı. Ayaklanma sırasında, **Yehuda Makabi**, tapınağı temizleyerek yeniden takdis etti. Bu olay, her yıl kutlanan Hannuka bayramının başlangıcı oldu.

M.Ö. 63 yıllarında Kudüs Romalıların eline geçti. Romalılar, tapınağa zarar vermediler. Ancak M.Ö. 54'de Crassus, tapınak hazinesini yağma etti. İkinci tapınak I. Herodos tarafından M.Ö. 37 yılında

onarımına alındı. Onarımın kırk altı yıl sürdüğü söylenmektedir. Bu onarım sırasında, tapınak genişletildi. Kutsal alana Yahudilerin dışında kimsenin girmemesi için taş duvarla çevrildi. Tapınak doğuda kadınlar avlusu ile başlıyordu.

Her yönde bir kapısı ve her köşesinde bir oda bulunan kadınlar avlusunda, her yıl kadınlar, Sukkot (Çadır Bayramı) bayramını bu avludaki balkonlardan izleyebiliyordu. Avlunun, yarım daire biçimindeki merdivenlerle varılan batı kapısından İsraililer Avlusuna varılıyordu. Burası Kohenler Avlusunun bütün Yahudi erkeklere açık olan bölümüydü. Kohenler Avlusunda Kurban sunağı ile rahiplerin arınması için bakır bir leğen vardı. Avlu, kapılarla ve odalarla bölünmüş bir duvarla çevriliydi. Tapınağın ibadete ayrılan bölümünün ön tarafı arka tarafından genişti. Doğu cephesindeki giriş salonuna açılan kapının her iki yanında birer sütun bulunuyordu. Salondaki büyük kapı, kudüsülakdes bölmesinin ibadet yerine açılıyordu.

İkinci Mabed, Herodes'ten sonra yeniden önem kazandı. Kutsal metinler orada saklandı. Roma döneminde Yahudilerin en yüksek mahkemesi olan SAN-HEDRİN, mabedde toplandı. M.S. 66 yılında Yahudi Zelotların başlattığı ayaklanmadan sonra M.S. 70 yılında ikinci mabed de Romalılar tarafından yıkıldı.

İkinci Tapınak'dan geriye kalan BATI DUVARI'nın bir parçası bugün AĞLAMA DUVARI adıyla bilinen yerdir. Burası, dileklerin, yalvarmaların yapıldığı bir yerdir. Yahudiler Ağlama Duvarına çok önem vermektedirler.

KUMÂRÎ: Modern Hinduizmde, Anne, karı, sevgili, genç bâkire görünüşleri altında Tanrıçalara yönelen tapınmalarla dikkati çeker. Kumâri veya Kanyâ (genç kız) olarak nitelenen pucelle, güney Hindistan'da tapınılmıştır. Dakkan'ın en ücra köşesinde ona ait bir tapınak bulunur. Yabancı bir görünümü ile rızasını kazanmak güç olduğundan ona Durgâ ismi verilmiştir.

KUMRAN: Ölü deniz kenarındaki Yeriho'nun güneyinde on iki km. uzaklıkta olan vadiye verilen addır. 1947'den beri bu bölgedeki mağara ve harabelerde İsa'dan önceki dönemin tarihini taşıyan değerli yazmalar bulunmuştur. Bu yazıların muhtemelen, Esseniler'e veya yeni Ahit mezhebine ait olabileceği düşünülmüştür. Bu mezhep Levili bir rahip tarafından İsa'dan önce 100 ile 65 yılları arasında kurulmuştur. Bu adam, mistik, yasa koruyucu, mesihin modeli bir kişidir.

Kumran bölgesinde 1951 yılından beri R. de Vaux tarafından kazılar yapılmış ve birçok belge ortaya çıkarılmıştır.

Ölü deniz yazıtları, yüzlerce rulo ve parçalar halinde topraktan bir çömleğin içinde muhafaza edilmiştir. Bu yazıtlar, birçok Kitab-ı Mukaddes metnini doğrulamaktadır. Kitab-ı Mukaddes'te olmayan metinler, Yahudi geleneği, Mazdeen ve Helenistik geleneği senkretik hale getirmekte ve çok karmaşık batınî bir doktrin varlığına şahadet etmektedir. Vaftizci Yahya'nın, Essenî mezhebinden geldiği ve İsa'nın onu tanıdığı anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi İsa, Kumran'dan 10 km ilerde vaftiz edilmiştir. Esseniler ile Hıristiyanlar'ın yaşam tarzları birbirine

benzemektedir. Doktrinlerindeki farklılıklar, temel teşkil etmektedir. Yine İsa'nın şahsiyeti ile Essenî mezhebinin üstadlarının şahsiyeti arasında farklılıklar vardır. Fakat bu konudaki mukayeseli çalışmalar henüz bitmiş değildir. Kumran yazıtları, Kitab-ı Mukaddesle ilgili modern çağın en büyük arkeolojik ve paleografik keşiflerinden biri sayılmaktadır.

KUNDALİNİ: Yoga'da ve iç enerji tantrizminde, her insanda bilkuvve mevcut olan ilâhî tabiata verilen bir isimdir. Uygun bir takım egzersizlerle (Nefes tutma, tefekkür gibi) sâlik, bizzat kendi iç dünyasını (nefsini) görebilir. O, omurganın dibine kıvrılmış olan, uyumuş dişi bir yılan benzemektedir. Hayat nefesiyle uyanmış olan yogin ona kadar götürülmüştür. Bu enerji (yılan yükseliyor denilir) kutsal eşi Shivayı kucaklayan Pârvatî tarzında sonsuz şekilde Ruhla (Atmân) birleşinceye kadar tedrici şekilde kendini gösterir. İşte o zaman fert tam olarak gerçek varlığını gerçekleştirmiş ve yeniden doğuşlar (samsâra) çarkından kurtulmuştur.

KUR'AN-I KERİM: Son peygamber Hz. Muhammed'e parça parça yirmi üç yılda inen vahiyler topluluğuna Kur'an denmiştir. Hz. Peygamberle-Allah arasında oluşan iletişimden meydana gelen Kur'an ayetleri ve sûreleri muhtelif şekillerde Hz. Muhammed'e intikal etmiştir. Buna İslâm literatüründe vahyin geliş şekilleri denir. Bu, ya doğrudan doğruya Hz. Muhammed'e gelmiş, veya bir vasıta ile gelmiştir. Vahiy, toplamak ve okumak anlamlarına gelmektedir. Kur'an'ın başka adları da

vardır. Meselâ **Furkan** bunlardan biridir. **Furkan**, iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan ayıran anlamlarını ifade eder. Kur'an'ın diğer bir adı da, **Ümmü'l kitabdır**. Ayrıca Kur'an'a, el-Kitap, et-Tenzil, ez-Zikr, el-Hükm, er-Ruh, eş-Şifa, el-Hüda, er-Rahmet, en-Nur, el-Beyan, el-Burhan ve en-Nimet gibi adlarda verilmektedir.

Kur'an-ı Kerim, 114 sûre ve otuz cüzden oluşmaktadır. Kur'an'daki ayet sayısı'nın 6666 veya 6.200 olduğunu söyleyenler vardır. Bu farklılıklar, Bismelenin ayetler içine girip girmemesinden ve diğer bazı mulahazalardan kaynaklanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in içindeki sureler, Mekki veya Medeni diye tasnif edilmektedir. Bu tasnif, surelerin Mekke'de veya Medine'de nazil olduğunu belirtmektedir. Mekki sureler daha çok imana davet eden surelerdir. Ana konu şirk ile mücadeledir. Medeni sureler uzun ve içtimai konulara daha çok yer vermektedir. Kur'an-ı Kerim'deki ayetleri, Muhkem ve Müteşabih olmak üzere tasnif eden İslâm bilginleri vardır. Muhkem ayetler, anlamı açık ve kesin olan ayetlerdir. Müteşabih ayetler, anlamları kapalı ve değişik yorumlara açık olan ayetlerdir.

Muhteva bakımından bakıldığında Kur'an'ın içerdiği ana konuları şöyle belirtebiliriz:

1. İnanç
2. Ferdi ve Sosyal hayat
3. Ahlâk
4. Kıssalar,
5. İbadetler

Kur'an-ı Kerim, İslâmi hayatın temel felsefesini oluşturur. Kur'an olmadan Müslüman, İslâmi bir hayat çizgisini takip

edemez. Bunun için, başlangıçtan beri Kur'an'a titiz bir şekilde riayet görülmektedir. Hz. Peygamber kendisine gelen vahiyleri, yazıya geçirterek ve ezberleterek muhafaza altına almıştır. Yazı ve ezberleme metodu ile muhafaza edilen kur'an, gösterilen titizlikle ilk halife Hz. Ebu Bekir dönemine kadar gelmiştir. Hz. Ebu Bekir, kurduğu komisyonla, Kur'an-ı Kerim'i yazı ve ezberleme metodunun delilleriyle mushaf haline getirtmiştir. Çok titiz bir çalışma sonucunda muhafaza altına alınmıştır. Bu asıl Kur'an nüshasından Hz. Osman, birkaç adet kopya yaptırarak belli başlı İslâm merkezlerine göndermiştir.

Bugün İslâm aleminde bulunan bütün Kur'an nüshaları bu ana Kur'an nüshasına dayandırılarak çoğaltılmışlardır. Kur'an-ı Kerim'de beşer sözü yoktur. Kur'an-ı Kerim, Allah kelâmıdır. Dünya müslümanları Kur'an'ı Allah kelâmı olarak kabul ederler ve onun emirlerine saygı gösterirler.

KURBAN: 1. Sosyal bilimler ve din bilimleri kurbanı, tecrübi metoda dayanarak incelemeye çalışmışlardır. Bununla beraber, XIX. yüzyılın sonundan itibaren Tylor, W.R. Smith, Frazer'in metodu deskriptif, analiz ve incelemeden ziyade teoriktir. ilkel kültürün gösterdiği kurban, başka nasıl açıklanabilirdi? Bu Ethnocentrisme kültürel doğallık, çift bir gerçeğin taşıyıcısıdır. İlkel ve geleneksel cemiyetler, çoğu zaman gelişmiş cemiyetlerin unuttuğu bir kurban davranışı sergilemektedirler.

Kurbanın esası, kurban edilenle, kurban eden olduğu kadar, kurbanın sonuçları-

nın incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu konuyu, Hubert ve Mauss "Essai sur la nature et la Fonction du sacrifice Paris-1899". İsimli eserinde incelemiştirler. Onların açıklamaları, kurbanın veçhelerinin bir kritiğidir ki bunları, ritüel ve teori birleştirmektedir. Hubert ve Mauss Kurbanı, kişiyi moral olarak değiştiren "dini bir eylem" olarak tarif etmektedirler.

Durkheim ve Malinowski, kurban konusunu daha gerçekçi bir şekilde açıklamışlardır. Onlara göre kurban, sosyal ve kültürel olarak vardır. Fakat, ne Fransız sosyologlarına göre ne de İngiliz Antropologlarına göre kurban, dini hayatın açıldığı bir yol değildir. Hatta Hubert ve Mauss Kurbanda, suçluluğun kollektif şeklini görmektedirler.

2. Lévi Strauss, Hubert ve Mauss'a göre, kurban mefhumunun ihtiva ettiği karşılıklı role dikkat etmiştir.

Bu ilişki, kültüre hâkim olmakta ve yapısal Antropolojiye uygun düşmektedir. Ancak Lévi-Strauss'a göre kurban, mevcut olmayan bir terimi müdahaleye sokmaktır. O da, Tanrı'dır. Hubert ve Mauss, dinlerin muhtelif kurban sistemlerini, pratik üzerine dayandırmaktadır. Bu kurban pratiği, kutsal dünya ile kutsal dışı dünya arasında bir iletişim kurmaktan başka bir şey değildir.

İlkel kurban sistemi insanı, kutsalın etrafında, kendi menşei ve sonu konusunda araştırmaya yöneltmiştir. Kurban, başlangıçların öyküsüne tövbesel bir cevaptır. Kurbanla, insanın aşkınlığı gerçekleştirilmek istenmektedir. Kurban, dini pratikte aynı zamanda, insanın aksiyon kapasitesini harekete geçirmektedir. İlkel kur-

ban sistemi, fonksiyon ve tabiatı icabı, üçlü bir sisteme bağlıdır: Bu sistem, **Kutsal-Kutsal dışı-Tanrı sistemidir.**

Kurban, insan'ın Tanrı ile ilişkilerini dengelemeyi hedeflemektedir. Kurban, insandaki kutsalı tam olarak harekete geçirmektedir.

3. Kurbanlar, değişik şekillerde ortaya çıkmaktadır. Ferdi durumlar, kült düzenlemeleri, kültürel ve sosyal çevre, kurbandan bünye ile ruh arasında farklı bir çeşit meydana getirmektedir. Kurbanlar, tabii elemanlar, eşya, hayvan, merasimler (bağışlanma, takdis, kommunion ve sevinç merasimleri) gibi şeyler olabilir.

Kurban probleminin, psikolojik, ahlâki ve antropolojik seviyede de ele alınması gerekmektedir.

Çeşitlilikler zinciri içinde kurban değerlendirilir ise, bağışın zarureti içinde, kendini doğrulayabilir. Eşler, çocuklar ve ebeveynler, fertle grup ve grupla topluluklar arasındaki bağış ve mübadele ve savaşın içinde kurban, kendini ispat etmektedir. Ayrıca kahramanla onun yüzündeki zaferi arasında kurban gerekli olmaktadır.

A- ESKİ AHİDDE KURBAN: Eski Ahidde kurbanla ilgili çok zengin bir kelime yığını dikkat çeker. Kurban kelimesi ne İbranicede (gadosh) ne de Yunancada (hagios, hieros) kutsalla, kurban arasında bir bağ kurmamaktadır.

En geniş anlamda qorban kelimesi, Tanrıya takdim edilen şeyi belirtmektedir (Levililer: 1/2; 3/14; Markos 7/11). Fakat bu anlam, Kenanlıların âdetleriyle peygamberlerin karşılaşmasından sonra be-

lirginlik kazanmıştır. Paskalya kuzusunu çölde boğazladıktan sonra, onun kanının, onların ikametgahlarını koruyacağına inanmışlardır (Çıkış: 12/13). Ancak İsraililer, Kenan'da çok çeşitli kurban türleriyle karşılaşmışlardır. **Kain** toprağın verdiklerinden, **Habil** de sürünün ilk doğanlarından takdimeler sunmuşlardı (Tekvin: 4/3-4). Mihrapta yaktıktan sonra kutsal yemekte tüketilen şeyler de kurban olarak kabul edilmiştir. Bu sunulan şeyler, Kenanlılar tarafından zebahim (Kurbanlar) olarak adlandırılmıştır. Bu kurbanlar, Tanrının önünde barış alâmeti veya ahit alameti olarak icra edildiği zaman bunlara "Zebahim shelâmin" (Barış kurbanları) adı veriliyordu. Fakat, Tanrıya sunulan kısmın yanması gerekecek ve duman halinde Tanrıya doğru yükselecek ve Tanrı onu hoş koku olarak (Levililer: 1/9) kabul edecektir. Eğer kurban tam olarak yakılırsa bunun adı "**Holocauste**"dur.

Yerleşmiş İsraililer bazan danslı bir sefahat merasimine dönüşen bu kurbanları benimsemişlerdir (Hakimler: 21/21). Yerin bereketi için yapılan "**Kutsal Fahişelik**" merasimi, sempatik büyüünün gerçek erkanı olarak görülmektedir. İsrail peygamberleri Amos (4/4; 5/25) ve Yeremya ile (7/22) Rabbin çölde Ahit sonunda, ne kurban ne de holokost istemediğini tepki göstererek hatırlatmışlardır. İşıya şöyle der: "Kurbanlarınız çok olmuş, bana ne? Koçlardan yakılan takdimelere ve besili hayvanların yağına doydum. Boğaların, kuzuların ve ergeçlerin kanından hoşlanmam" (İşıya 1/11-12). Yine Hoşea, fahişe ruhundan bahsediyor ve mihrapların çokluğunu kınıyordu (Hoşea: 10/1).

Tesniye, Kudüs'teki kült üzerine dikkatleri çekerek bütün bu kurban yolsuzluklarından sakındırmaya yönelmiştir (Tesniye: 12/11). Yine o, hayvanların canlılığı ile bütünleşmeyi hedefleyen et tüketimini de yasaklıyordu. Tesniye, ilk ürünlerin ve öşürün takdiminin Baal'a veya bir ölüye yapılmamasını istemektedir (26/14). Yine Tesniyeye göre, Tanrı'nın bizim sefaletimizi, bizim hissettiğimiz baskıyı, sıkıntıyı ve Mısır'da çıkardığını hatırlamamızın gerektiğini hatırlatmayı istemektedir. (26/7)

Tesniye'nin bu reform çabaları başarısız olmuştur. Fakat Hezekiel, Kudüs mabedi geleneklerine dayanarak sürgün ruhunu yeniden ele almıştır. Kudüs yeniden yapılmış, kurbanların Tora'sı yeniden kaleme alınmıştır (Levililer: 1-6 bab). Tora, esas hedef olarak kurbanlara işarette bulunmuş ve kippur dini erkanının yapılmasını (Levililer: 1/4) istemiştir. Bu kippur, genelde "**keffaret**" olarak belirtilmiştir. Bu bir bağışlanma merasimidir ki, Allah mihraba "**hayat olan kanı**" vermektedir (Levililer 17/11-14). Bunun için Yahudilikte "**kan yemek**" haramdır. Bu hüküm, çok çeşitli kurban türleri kabul etmektedir. Fakat bu konudaki yolsuzluklardan sakınmak için, bu gelenek sıkı şekilde kurallara bağlanmıştır.

Holokost'a gelince (Levililer: 1), takdimci elini kurbanın üzerine koymakta, onu boğazlamakta (büyük ve küçük hayvan) sonra rahip kanı mihraba serpmekte ve hayvanı tamamen yakmaktadır. Bu hareket, Tanrısal bir tezahür için bir minnet hareketidir (Tekvin: 12,7; Hakimler: 13/16; Çıkış: 20/24).

Kurbanda yer ürünleri olarak un, yağ gibi güzel kokuları olan şeyler takdim edilmektedir.

Bu kurban, Allahın insanla ebedi akdini hatırlatmaktadır (Tekvin: 9/15). Buna Yahudiler "Minhah" kurbanı demektedirler. Yahudilerin Zebahim dedikleri kurban, bir yemektir. Onun sadece yağı yakılır. Bundan "yatıştırıcı bir parfüm" çıkmaktadır. Kan dağılır dağılmaz, kurbanın eti Rabbin önünde bir yemek konusu olmaktadır. Bu hamd kurbanıdır. Bu, İskenderiyeli Philon'da, Evhaistiya adını alacaktır. Şüphesiz Hıristiyanlıktaki Evharistiya'ya bu tesir etmiştir (Levililer: 7/12).

Yahudilikteki Asham kurbanı, herhangi bir Suçluluk halinde (I. Samuel 6/8) tazminat olarak takdim edilmektedir. Yahudiliğin monarşi döneminden beri (2. Kralar 12/17) bu kurban, günah kurbanı ile karışmış vaziyettedir. Bu kurbanın önemi suçun geldiği kişiye göre değişmektedir. Sürgünden sonra, özellikle "günah kurbanı" üzerinde bir ısrar ve "komunion" kurbanı üzerinde bir azalma görülmektedir. Tora'da kefaret günü (yom kippur) çok önemli bir özellik taşımaktadır. Bu bayramda çok eski bir dini ritüel icra edilmektedir (Levililer: 16/21, 26-28). Philon "De specialibus Legibus" isimli eserinde Kurban merasimlerini uzun uzun şerh etmektedir. O, bu konuda şöyle demektedir: "Şeriata göre kurbanı oluşturan bizzat kurbanın kendisi değildir. Kurbanı sunanın halet-i ruhiyesi ve ona canlılık veren rolüdür (I, 290). "Yine ona göre temel tutum, inayet faaliyetinin tutumudur".

Allahı seven bir ruhun sofuluğu olmamış olsaydı, kurbanın anlamı olmazdı. Allah'ın inayet faaliyeti, ebedî olacaktır.

B- YENİ AHİDDE KURBAN: Yeni Ahit döneminde Büyük Herodot tarafından yeniden büyük bir şekilde inşa edilen mabed, çok sayıda hacının hayranlığını uyandıran şatafatlı ayinlerin mekanı olmuştur. Halk, sabah ve akşam kurban saatlerinde sıkışıyordu (Luka 1/21, Resüllerin İşleri 3/1). Ferisilere göre bütün Yahudiler yarım şekel ödemeye (Matta 17/24) ve bütün milletin vergisini temsil eden devamlı kurban takdim etmeye yönelmeleri gerekiyordu. Halbuki, Sadukiler, serbest takdime daha çok önem veriyorlardı. Böylece, kurban konusunda birlik yoktu. Esseniler, Kumran'a çekilmiş, ülkenin bağışlanması için kefarete denk şeyler yapıyorlardı. Onlara göre "Dosdoğru bir saygı içinde dudakların takdimesi, adaletin hoş kokusu gibi olacaktır. Yolun mükemmelliği, lezzetli bir kurbanın iradeli başışı gibi olacaktır." Essenilerin bu pasajı, onların kanlı kurbanları reddederek, spiritüel kültü tercih ettikleri şeklinde yorumlanmıştır.

İsa vaazlarında, ibadetlerdeki şekilcilığe tepki göstermiştir. Bunun için şöyle demiştir: "Ben kurban değil, merhamet isterim." (Matta 9/13) Yine o, mihraba takdime sunmadan önce, uzlaşmanın gereğini vaaz etmiştir (Matta: 5/23-26). Markos 11/17'nin yorumuna göre İsa'nın mabedden bütün satıcıları çıkarması da, mabedin hedefinden çıkarıldığına bir tepki olarak görülmektedir. Aynı olayı anlatan Yuhanna, kurban hayvanlarının mabedden çıkarılması üzerinde ısrar eder

ve eski şeriatın zamanının dolduğunu gösterir. Hıristiyanlığa göre "İsanın dirilmesi" ile yeni bir mabed açılmıştır (Yuhanna: 2/13-22). Son yemekte İsa, acı çeken kulun misyonunu tamamlamış, vücudunu ve kanını sayısız kefarete için teslim etmiştir (Matta: 26/26-29).

Böylece yeni doğan kilise, mabede ibadet için sık sık gitmekte, ancak kurbanlara iştirak etmemektedir. Yalnız Yahudi-Hıristiyanlar, sünnete ve cumartesine sadık kalmışlar ve kurban kültürüne önem vermemişlerdir. Yahudi-Hıristiyanların ortamından çıkan Ebionitlerin İncili İsa'dan şunu nakletmektedir: "Ben kurbanları yıkmaya geldim. Eğer siz, kurbanlar takdim etmekten uzak kalmazsanız, Allahın gazabı sizden uzak kalmayacaktır."

Aziz Paul, Eski Ahitte bulunan bütün kurbanların İsa'da tamamlandığını şöyle belirtir: "Çünkü bizim Fışımız olan Mesih'de kurban edilmiştir" (I. Kor. 5/7). Bu paskalya kuzusu tipolojisi, bütün Yeni-Ahit çevrelerinde bulunmaktadır (I. Yuhanna 29/36). Çünkü Hıristiyanlar Evharistiya'ya iştirak ediyorlar ve putpe-rest kültü olan "kutsal yemeğe" iştirak etmiyorlar (I. Kor. 10/14-22). Çünkü Evharistiya, İsa ile bir komünyonda gerçekleşmektedir. Halbuki aynı şey, Yahve ile kurbanda olmamaktadır. Çünkü gerçek kurban İsa'dır: "Ezeli ruh vasıtasıyla kendi kendini lekesiz olarak Allaha takdim etmiş olan Mesihin kanı, hay olan Allaha ibadet etmek üzere, ölü işlerden vicdanımızı ne kadar temizleyecektir (İbrani-lere: 9/14).

C- BUDİZM'DE KURBAN: Budizm'de kurban ritüeli yoktur. Gerçekten, Buda

zamanında Brahmanik gelenekte anlaşıldığı gibi bir kurban merasimi kabul edilmemiştir. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi, Tanrıların insanın kurtuluşu için hiçbir şeye sahip olmamalarıdır. Bu durumda kurbanlar kime takdim edilecektir? Budizm düşüncesine göre, insan kendinin sahibidir. Buna göre, insanın üzerinde bir takım varlıklar ve güçler yoktur. Bunun için Buda şöyle demiştir: "İnsanın sığınağı kendisidir. Başka kim sığınak olabilecektir?"

İkincisi, kurban şayet gerçek bir sonuç meydana getirirse, samsâra (tenasuh çarkı) ya bağımlı olmaya yardım eder. Oysa, Budizm'de hedef samsâradan kurtulmaktır. Budizm felsefesi bakımından, her bilinçli ve iradeli hareket, bir "meyve" ortaya koyar. Er veya geç onu yemek gerektir. Bu KARMA'dır. Eğer karma iyi bir meyva olursa, iyi doğuşlara sebep olacaktır. Karma kötü meyve ise, kötü doğuşlara götürecektir. Kurtuluş ise (Moksha), fenomenal dünyadan kaçmak için varlıklar çemberinden çıkmakla sağlanabilir. Bunun için Karma, samsâranın motorudur. Bunun için sadece karmayı meydana getirmemek yetmez daha önce birikmiş olan karmaları da tüketmek gerekir. İşte bu kurtuluş Budizme göre kurbanla elde edilemez.

Yine canlı kurban kesmek, doğrudan Budizmdeki "hayata saygı" ile çatışmaktadır. Bunun için de Budizmin ideali ile uyuşmamaktadır. Çünkü "öldürmek, Budizmin temel ahlak kurallarından biridir."

D- HİNDUİZM'DE KURBAN: Hinduizm'de kurban çok büyük rol oynamış

ve hâlâ da önemini korumaktadır. Veda ve Aryenlerle ilgili edebiyatta kurban merkezi bir rol oynamaktadır. Bunlar Tanrılara ateşte şarap, süt ve soma takdim ediyorlardı. Soma, bir bitkiden elde edilen sarhoş edici ve ölümsüzlük iksiri olarak kabul edilen bir nevi içkiydi. Evlerde hergün, ocaktaki ateşe yeni sağılmış süt dökülmekteydi. Evlerin dışında, mihrap haline getirilmiş yerlere, “yeni ayda ve dolun ayda” tereyağı, pasta gibi kurbanlar takdim edilmekteydi. Diğer zamanlarda mevsimlerin geçişini belirtmek için turfanda meyveler, prinç, hayvanlar ve arpa takdim edilmektedir. Hayvanlarda da genelde, teke, sığır ve at cinsleri tercih edilmektedir.

Görünüşe göre Hindistan “insan kurbanını” bilmemektedir. Brahmanlar döneminde kurban, yaratılış mefhumuna ortaktır. Prajabati veya Purusha, ancak kendini bizzat kurban ederek yaratabilmiştir. Kozmik insanın uzuvları, ritüel bir şekilde öldükten sonra, kainatın ve canlı muhitin unsurları oluşmuştur. İşte bu dönemin insanları için kurban, kompleks bir operasyon olmaktadır. Çünkü bu kurban, dağılan bütünü yeniden inşa etmektedir. Kurban üzerinde Upanişadlar ve batini spekülasyonlarla bir içe kapanma görülmektedir. İnsan, kurbanı ifâ etmektedir. Meselâ, Brahmacarya, yani dört Ashramas'ın birincisi, kurbanla özdeşleşmiştir. “Kurban, insandır” sözü sık sık tekrar edilmiştir. Burada önemli olan bir dini merasim icra etmek değil; Brahmanla birleşmektir. Böylece, dış dini erkan olmaksızın, bütün kurbanların hedefi, insanın tanrılaşmasını gerçekleştirmektir.

Hinduların çoğunluğu kurban pratiğini icra etmektedir. Milâdi I. asır civarında Bhakti hareketi ile kurban konusunda basit bir **vejetariyenlik** yaşanmıştır. Böylece, meyve, printç, süt, çiçek v.s. takdimine daha önem verilmiştir.

Buna karşılık Tantrik cereyanlar, kan akıtma üzerinde ısrar etmektedirler. Bugün, Kali'de, Dourgâ'da kanlı kurban takdimeleri yapılmaktadır. Ancak bunları yapanlar, aşağı kasttakilerdir. Bugün hakim olan pûja merasimleridir.

E- MEZOPOTAMYA'DA KURBAN: Mezopotamya'da kurban diğer bölgelerdekine benzerlik göstermektedir. Her dönemde kült, bayram ve cenaze merasimleri vesilesiyle gıda ve hayvan takdimeleri ile belirginlik kazanmaktadır. Bu konuda un, seçilmiş tahıl, peynir, hurma, pastalar, şarap ve bal takdim edilmektedir. Canlı hayvanlardan özellikle koyun bol miktarda kurban edilmektedir. Anou mihrabında özellikle gıda maddeleriyle hayvan kurbanları ayrılmaktadır. Kurban edilecek hayvanlar birinci kalite olmalıdır.

F- YUNAN'DA KURBAN: Eski Yunan'da “kurban” en başta gelen dini merasimlerden birisidir. Kurban olarak takdim edilen şeyler ya ateşle yok ediliyor veya bozulmaya bırakılıyordu. Hayvan ve bitkisel kurbanlar da dikkat çekmektedir. Kurbanlar, mihraplarda yakılıyor ve Tanrılara takdim ediliyordu. Yunan'da kurbanlar, genelde site tarafından takdim edilmektedir. Eski Yunanda bir kısmı kurbanlar insanlar tarafından yeniyor, bir kısım kurbanlarda yenmiyordu. Yenmeyen kurbanlar tamamen yakılıyordu.

Yunan'da hayvan kurbanı, önemli bir yer tutuyordu. En çok kurban edilen hayvanlar, domuz, sığır, koyun ve keçi cinsleriydi. İnsan kurbanları ise ancak mitolojide görülmektedir. Kuş, balık, vahşi hayvan kurbanları belirli olaylara bağlı kalıyordu. Hayvanların dışında, hububat, sebze, tabii meyveler peynir, muhtelif pastalarda kurban olarak takdim ediliyordu.

Hem kanlı hem de kansız kurbanların yanyana bulunuşu, muhtemelen medeniyetlerin farklı tabakalarını yansıtmaktadır.

G- MISIR'DA KURBAN: Mısır'da da kurban konusu çok önemli bir yer tutmaktadır. Mısırdaki kurban çeşitlerinde semitik tesirler dikkat çekicidir. Daha çok görülen, canlı kurban kesimidir. İnsan kurbanı muhtemelen I. Hanedanlık zamanında vardır. Daha sonra kralların ve Mısır'ın düşmanları kurban edilmiştir. Tanrı SETH'i memnun etmek için ve onu beslemek için vahşi hayvanlar, boğa, bataklık kuşları takdim edilmektedir.

H- İSLÂM DİNİNDE KURBAN: İslâm dininde de kurban kesmek vardır. Kurban, Allaha yakınlaşmak ve Allah rızasını kazanmak için kesilmektedir. Kur'an-ı Kerimde kurbandan şöyle bahsedilmektedir: "Onların ne sadaka edilen etleri, ne kanları hiçbir zaman Allah'a yükselip erişmez. Fakat sizden O'na takva ulaşır" (el-Hac:37). Müslümanlar, Kurban bayramında, özel olarak kurban için alınmış veya beslenmiş hayvanları kurban kesmektedirler.

İslâmiyette kurban kesebilmek için, müslümanın zengin olması gerekir. Peygamberimiz "Kudreti varken kurban

kesmeğe niyet etmeyen kimse namazgahımıza yaklaşmasın" buyurmuştur (Tecrid tercümesi-111/222).

İslâmiyete göre kurban edilebilecek hayvanlar, koyun, keçi, sığır ve deve gibi büyükbaş hayvanlardır. Küçük baş hayvanlar, kurban niyetiyle kesilemezler. Kurban niyetiyle kesilecek büyük baş hayvanların sağlıklı ve kusursuz olmaları gerekir.

İslâmiyette kurban, Hanefi mezhebine göre vacip, Şafii ve Maliki mezhebine göre sünnet-i müekkededir.

İslâmiyette vacip olan kurban bayramında kesilen kurbandan başka, adak ve akika kurbanı gibi kurbanlar da vardır.

KURŞUN DÖKME: Anadolu'nun birçok yerinde yaygın olan "KURŞUN DÖKME" âdeti oldukça kompleks bir olaydır. Bu dini fenomen olayı tahlil edildiği zaman tarihin derinliklerine kadar kök attığı görülür. Şüphesiz "kurşun dökme" olayı ile istenen ilk şey, nazar olayını ortadan kaldırmak, kötü gözün sebep olduğu kırgınlığı, hastalığı bertaraf etmektir. Bunun için dökülen kurşunun aldığı girintili çıkıntılı şekliyle, nazar edenin gözünü çıkarmak gibi bir niyet yatmaktadır. Fakat kurşun, her zaman girintili çıkıntılı şekil almamaktadır. Bunun için dökülen kurşun, yuvarlak şekiller alıyorsa; kurşun dökme işinin tekrarlanması gerekmektedir. Bu tekrar üç defa yapılmaktadır. Şüphesiz buradaki üç rakamının sihri bir değeri olmalıdır.

Kurşun dökme işlemindeki sözlü kısma, yani "Benim elim değil, Fatma Anamızın eli" sözüne gelince; buradaki "Fatma Ana" Hz. Muhammed'in kızıdır. "Benim elim değil; Fatma Anamızın Eli" sözüyle

ise, düşmanın gözünü çıkarmanın aslında kurşun dökmenin eli olmayıp, Fatma Ana'nın eli olduğu anlatılmak istenmektedir. Halbuki, nazar edenin gözünü çıkarın kurşundaki sivriliklerdir. O halde pratikteki sözler kurşun dökme işlemini kuvvetlendirmek amacı ile girmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan büyü'nün taklit prensibine göre yapılmış ve işlemekte olan bu pratiğe "Fatma Ana" gibi dinsel unsurların nüfuz etmeye başladığını göstermektedir. Böylece aslında bir büyü pratiği olan "Kurşun Dökme" olayına, dini bir takım unsurlar da karışmış oluyor. Bu durumu Prof. Dr. orhan Acıpayamlı, sihri prensip+dini unsur+göz şeklinde bir formülle ifade etmektedir.

Ancak "kurşun dökme" olayında öz kısım sadece kurşunun dökülmesidir. Diğer unsurlar ilavedir ve ana unsuru tamamlayıcı mahiyettedir. Diğer unsurlar olmasa da sadece "Kurşun Dökme" işlemi, mak-sada hizmet edebilir.

Kurşun dökümü, bir kabın içinde kaynatılan kurşunun üzerine soğuk suyun dökülmesi olayıdır. Burada ateşte eriyen kurşun, değişik şekiller almakta ve bu girintili çıkıntılı kurşunlar, kurşun dökülene zarar verdiği sanılan kişinin gözüne batmaktadır. Böylece, hasta veya nazar de-ğen kişi iyileşmektedir.

Prof. Dr. Orhan Acıpayamlı, kurşun dökme işlemi üzerindeki tahlillerini şöyle sürdürmektedir: "Kurşun dökme işlemini herkes yapamamaktadır". Bunun için önce kadın, sonra izinli ve ocaklı olmak gerekmektedir. Şu halde, bu pratik her önüne gelen tarafından yapılmamaktadır. Böylece "kurşun dökme" işlemiyle çalış-

tırlamak istenen sihrin taklit prensibi bo-yunduruğa alınmış bulunmaktadır. İşte bu hâl, sihirde belli bir sınıfın türemesine sebep olmuştur. Zamanla, sihir âlemini eline geçiren bu sınıf, ona, dolayısı ile cemiyete hükmetmek yolunu bulmuştur.

"Kurşun dökme" işlemindeki tava, su tası, peştemal, kurşun, havlu gibi unsurlardan hiçbiri, kendilerinde var olduklarına inanılan kuvvet dolayısı ile, pratikte görev almış değildir. Bunların hepsi, bir taklit olayını yani büyücünün yaptığını yapma amacıyla bir araya getirilmişlerdir. Hatta, pratikte esas rolü oynayan kurşunun dahi, kendisine has herhâangi bir kuvveti yoktur. O, düşmanın gözünü çıkarmaya yarayacak sivrilikleri meydana getirmekle görevlidir.

Şüphesiz bu pratiğin ilk şeklinde yalnız kurşun ile su vardır. Zamanla bu pratiğe, ilgili cemiyetin inançlarının unsurları olan havlu, tava, ayna, ekmek gibi şeyler eklenmiştir. Kurşun suyunun hastanın çeşitli yerlerine sürülmesi olayında da bir büyü özelliği dikkat çekmektedir.

Türk kültürü üzerinde önemli çalışmalar yapan rahmetli Prof. Abdülkadir İnan Türkler arasında eskiden beri "Kurşun Dökme" âdetinin olduğunu belirtmekte ve buna eski Türklerin "Kut Dökme" dediklerini söylemektedir. Bu gün de yaygın olan "Kurşun Dökme" âdeti, aslında büyü karışık eski bir Türk dini inancının kalıntısı olarak görülmemektedir. İslâm dini açısından bir hurafe olarak kabul edilen "kurşun dökme" âdeti içinde birçok eski inanç ve büyü kalıntısı taşıyan bir manevi halk inancı olarak, halkımızın içinde yaşamaya devam etmektedir.

KURTULUŞ: İnsanın en temel arzularının tatminidir. Buna göre insanın elde ettiği mutluluk, insanın edişesini yatıştırarak ve bir daha ondan mahrum olmayacaktır. Kurtuluş olayı, bütün dinlerde vardır. Fakat her kurtuluşu aynı iyiliğe, aynı arzuya ve aynı kaybedişe bağlamaz. Budistler için kurtuluş, dört hakikatın aydınlanmasındadır. Bu dört hakikat, arzunun yok edilmesine ve Nirvanaya götürmektedir. Budizme göre mutluluk, dünyanın aldatıcı karakterinin önünde bulunmaktadır. Hinduizm için kurtuluş, samsaraya yani, ruh göçü çarkına son vermekte bulunmaktadır. İslâma göre kurtuluş, Allahın emirlerini yerine getirmeye ve Hz. Muhammed'in yolunda yürümeye bağlıdır. Ancak İslâmiyette, Hıristiyanlığın kurtuluş anlayışına benzeyen bir kurtuluş anlayışı yoktur. Verimlilik dinleri için kurtuluş, toprağı bereketlendirecek olan yağmurdur. Mahsulleri olgunlaştıracak olan güneştir. Yani Osiris'dir veya Nil'in sularıdır.

Hıristiyanlıkta ise tamamen farklı bir kurtuluş anlayışı vardır. Meselâ, Katolik olmak demek, ruhun kurtuluşunu istemek demektir. Bazen de bir Hıristiyan, kilisenin yeryüzünde "Allahın krallığı" olduğunu düşünür. Bu durumda Hıristiyanlar kurtuluşu, sosyal bir Hıristiyan emriyle aynı kabul etmişlerdir. Bunun için kurtuluşun çizgilerini idealize zamanlarda veya ütöpik bir gelecekte aramaya koyulmuşlardır. Bazı Hıristiyanlar da İsa'nın, bu dünyada krallığını kurduğuna inanmışlardır. Böylece onlar, Hıristiyanın kurtuluşunun diğer farklı hareketlerle beraber gittiğine inanmışlardır.

KURTULUŞ İLÂHİYATI (Teologia de la liberacion): XX. yüzyılda Lâtin Amerika'da ortaya çıkan Katolik kiliselerine bağlı dini bir akımdır. Fakirlik ve yoksulluk adına mücadeleyi kendilerine prensip edinen bu akım, yoksullara ve ezilenlere desteği amaçlamaktadır. Toplumdaki sosyal adaletsizliği göstermeyi hedefleyen Katolik kurtuluş ilâhiyat akımı, bu amaçla çalışmalarının Hıristiyanlığın özünü oluşturduğunu ileri sürmektedir. Bunlara göre İncil'de en çok söz edilen konu yoksulluktur. Tanrı, özellikle yoksullar aracılığı ile konuşmaktadır. Lâtin Amerika'da kurtuluş ilâhiyatı, yerel Katolik Hıristiyan toplulukları ile çalışmalarını sürdürmektedir. Bu topluluklar iki önemli çalışma yapmaktadırlar: Kitab-ı Mukaddes bilgilerini artırmaktadırlar. Diğer yandan fakir fukaranın oturduğu semtlerdeki kanalizasyon, elektrik ve su gibi konulardaki problemleri çözmektedirler. Yerel Katolik Hıristiyan topluluklarına din adamı olmayanlarda girebilmektedir.

Kurtuluş Katolik İlâhiyat akımı, Kolombiya'da 1968'de toplanan II. Lâtin Amerika piskoposlar Konferansında alınan bir kararla kurulmuştur. 1971'de Perulu rahip bir İlâhiyatçı Gustavo Gutierrez, Kurtuluş İlâhiyatı (Teologia de la Liberacion) isimli belgeyi kaleme almıştır. Hareketin liderleri arasında El Salvador başpiskoposu Oscar Arnulfo Romero da vardı. Diğer önde gelen isimler ise, Brezilyalı ilâhiyatçı Leonardo Boff ve Cizvit Jon Sobrino idi.

Lâtin Amerika'da 1970'lerde iyice güçlenen Kurtuluş İlâhiyatı akımı, "Marksizmin ekmeğine yağ sürmekle ve şiddetle"

te dayalı toplumsal devrimi savunmakla" suçlanmıştır. Ancak, Nikaragualı Ernesto Cardinal gibi birkaç papazın Marksizmi desteklemesine rağmen, Kurtuluş ilâhiyatçılarının çoğu Hıristiyan çizgide kalmayı tercih etmişlerdir.

KURTULUŞ ORDUSU: Bu teşkilat metodizmin bir kolunu teşkil etmektedir. Teşkilat, 1865 yılında Londra'da William Booth (1829-1912) ve karısı Catherine tarafından kurulmuş olan "Hıristiyan Misyon" teşkilatının 1878'de aldığı şekille ortaya çıkmıştır. Teşkilatta askeri hiyerarşi geçerlidir ve üniforma kullanılmaktadır. Teşkilatın üyesi olan erkek ve kadın her konuda eşittir.

Daha sonraki yıllarda bu teşkilat bir kiliseye dönüşmüştür. Bu teşkilatın aksiyon prensibi şunlardır: "Çorba, sabun, kurtuluş". Bu teşkilatta, sadaka söz konusu değildir. Fakat insanları sefaletten kurtarmak ve onları havari haline getirmek için "Ekmek parçası" ile yardım etmek söz konusudur.

"Kurtuluş Ordusu" çok çabuk şekilde, uluslararası bir seviyeye ulaşmıştır. İskoçya'da 1879'da, Amerika'da, 1880'de, Fransa ve Avusturalya'da 1881'de, Yeni Zelanda'da, Güney Afrika'da, Seylan'da 1883'de; Arjantin, Uruguay, Java, Japonya, Havai, İzlanda, Sumara, Şili ve Rusya'da 1913 yılında; Çin'de 1916 yılında, Orta-Avrupa'da 1919 yılında "Kurtuluş Ordusu" müntesipler elde ederek teşkilat kurmuştur.

"Kurtuluş Ordusu" teslise ve sofuluğa çok önem vermektedir. Vaftizi ve Evharistiya ayinini sessizlik içinde icra ederler. En önemli merasimleri, tövbe tö-

reni, askere alma, evlenme ve cenaze törenleridir. Bu merasimler, "İsa'nın kanı ve Kutsal-Ruhun Ateşi" yazılı kırmızı bir bayrağın altında icra edilmektedir. "Kurtuluş Ordusu", 1978'de "Kiliseler Ökümenik Konseyine" iştiraki askıya almıştır.

Bugün, "Kurtuluş Ordusunun" 250.000 aktif üyesinin olduğu söylenmektedir. Bu üyeler 106 ayrı dili konuşan ülkelerden toplanmıştır.

KUTSAL: Lâtince sacer kelimesinden gelmektedir. Kutsal-olmayanın muhalifidir. Kutsal, saygı uyandıran; saygıya ve korkuya sevkeden herşeydir. Kutsal, bilinmeyenin ve ölçülemeyenin esrarı önünde hissedilen bir hayrettir. Kutsal, bütün dinlerin temeli olan bir mefhumdur. Sosyoloji okulu, ilkelerde bütün hayata hâkim olan kutsala özel bir güç atfetmektedir. Bu güçlere Mana ve Tabu denmektedir. Kutsal mefhumu, bütün dinlerde, Tanrıların karakterlerinde ifadesini bulmuştur. Bazı milletlerde kutsal mefhumu, Tanrılaşan krallara, rahiplere ve kutsal mekânlara tevdi edilmiştir.

Bazı hallerde bir eşya, uygun dini erkan ve törenlerle kutsal hale getirilmektedir. Bazı hallerde de kutsallık bertaraf edilmektedir. Kutsal kelimesinin sinonimi olarak "aziz" kelimesi kullanılmıştır. Tarihte "Kutsal Savaşlar" meydana gelmiştir. Meselâ, Eski Yunan'da "Delphes" mabedini savunmak için yapılan savaşlar böyle savaşlardır.

Yine "Kutsal Sanattan" bahsedilmiştir. Kardinaller meclisine de kutsal meclis (sacré collége) adı verilmiştir. Katolik kilisesi, İsa'yı kutsal yürek (sacré ceur) görü-

nümü altında tebciil etmektedir. XVII. yüzyılda, Paray-le-Monialda azize Marguerite-Mari'e'ye, İsa'nın görünüşü Kutsal-Yürek kültüne yeni bir şekil verdirmiştir. Bu bayram Haziran ayında kutlanmaktadır. Paris'te Montmarte'-daki kutsal-yürek (Sacré ceur) kilisesi bunun bir tezahürüdür. "Kutsal-yürek rahibeliği" Sophie Barat tarafından genç kızları eğitmek için kurulmuştur. "Kutsal-yürek babaları" ve "Kutsal yürek kardeşleri" teşkilatları birer misyoner teşkilatlarıdır.

KUTSAL FAHİŞELİK: Fahişelik, sosyolojik ve hukûkî bir problemdir. Bu konuda cemiyetler, bazen ona tolerans göstermişler, bazen de bazı kurallar koymuşlardır. Bazı dinlerde ve ayinlerde fahişelik kutsal bir yer işgal etmiştir. Bu, özellikle Babil dinlerinde böyle olmuştur. Çünkü Hérodot, bundan bahsetmiştir. Onun bu konudaki şahadeti Mezopotamya Medeniyetinin geç bir dönemine işaret etmektedir. Orada, Fahişeler Sümerce, **Kar-Kid**, Akkadça, **Harimtu** olarak isimlendirilmişlerdir. Fahişelerin ve kölelerin kızları, grup halinde yaşıyorlardı. Şüphesiz, burada söz konusu olan bunlar değildir. Burada söz konusu olan, Nu-gig'di ki bu, Akkadça'daki İstaritu veya gadistu'ya uygun düşünüyordu. Akkadçada Kulmasita veya Gadistu yine Akkadçadaki Naditu ve Gadistu. İşte bu terimler arasındaki karışıklık, güçlüklerin kaynağı olarak görülmektedir. Diğer yandan uzun tarihi boyunca Mezopotamya, gerçeklerin daima değiştiğine şahit olmuştur. Sümerce Lukur, sarayda yaşayan bir kadındır. Muhtemelen kralın gözdesidir.

Buna karşılık, Naditu'nun Paléo- Babil döneminde özel bir statüsü vardı. Fakat daha sonra, bu söz konusu olmamıştır. Şüphesiz bu bir rahibeydi ve dini düzeyde seksüel bir rolü vardı. Genelde zengin ailelere aitti. Bir manastır içinde, Fuhşa ait olmayan bir yerde, ga,gi,a, gagüm ile birlikte yaşıyordu. O, evlenmeye izinli değildi. Şüphesiz Mar-douk'un Naditu'ları, çocuk sahibi olmamak şartıyla evlenebiliyorlardı.

Sonra, Mezopotamya'da bu, faaliyet unutulmuş ve diğer kadın kategorileriyle birlikte asimile olmuştur. Nu-gi Sümer hiyerarşisinde yüksek bir seviye işgal ediyordu. Eski Babil'de bu seviyeyi kaybetmişti. İstaritu, Gadistu ve Kumla-şitu açık şekilde tesis edilmiş değildi. Nu Sümercede "şahıs" anlamına gelmek-tedir. Bu kadınların ait oldukları sınıfları, metinler açık şekilde belirtmemektedir. Belki de bu kadınlar "Tabu kadınlar" haline gelmişlerdir. Bu kadınlar, bir Tanrıya atfedilmişlerdir. Meselâ, İştari-tu'nun İŞTAR'la alakası vardır. Bunların, aileleriyle ilişkileri özel bir konu teşkil ediyordu.

KUTSAL-OFFİCE: 1542'de Vatikan'da kurulmuş bir meclistir. Bu büronun görevi, Katolik imanın safiyetini korumaktır. Çoğu defa Engizisyon'la karıştırılmıştır. Ancak Engizisyonunda bir devamı sayılabılır. Bununla birlikte Engizisyonun sert tutumu yoktur. Bu büro, II. Vatikan Konsilinden (1962-1965) itibaren "İman Doktrini Konseyi" adını almıştır.

KUTSAL-RUH: Hıristiyan doğmasında üçüncü uknumu Kutsal-Ruh, meydana getirmektedir. Hıristiyan ilâhiyatçalarına

göre Kutsal - Ruh Babadan Oğula akan bir aşk cereyanını ifâde etmektedir. Hıristiyan kredosu, Kutsal-Ruhun "Babadan ve Oğul'dan" (Filioque) çıktığını söylemektedir. Ortodokslar ise sadece Kutsal-Ruh'un "Babadan" çıktığını kabul etmektedir. Bu nokta Doğu-Batı kiliselerinin ayrılma kavgasının konusunu teşkil etmektedir. Kutsal-Ruh, İncillerde zikredilmiştir. Bakire Meryem, İsa'ya Kutsal-Ruhun icraatıyla hamile kalmıştır.

Hıristiyan ilâhiyatında Kutsal-Ruh, teselici anlâmunda PARACLET olarak isimlendirilmiştir. Kutsal-Ruh, Hıristiyanlaştırma faaliyetlerinde havarilere rehberlik etmiştir. Bunun için İncil'de şöyle denmiştir: "Gidiniz! Bütün milletleri Baba, Oğul ve Kutsal-Ruh adına öğretiniz ve vaftiz ediniz" (Matta, XXVIII, 19). Kutsal-Ruh Pentakôt günü, havarilerin üzerine "Ateşten Diller" şekli altında inmiştir. Havariler böylece, manevi yetenekleri ondan almışlardı. Havarilerin aldığı bu yetenekler, hikmet, akıllılık, ilim, nasihat, kuvvet, dindarlık ve Allah korkusudur.

Hıristiyanlıkta birçok topluluklar Kutsal-Ruh ismini almıştır. Meselâ, "Kutsal-Ruh Babaları" bunların en tanınmışıdır. Yine, bir Kutsal-Ruh şövalye tarikatı II. Henri tarafından 1578'de kurulmuştur.

KUTSAL-TOPRAK: Yahudilik Tanrı ile İsrail milleti arasındaki ahit üzerine dayanmaktadır. Bu ahdin teminatları Tevrat'ta yer almıştır. İsrail toprağı Musa'ya vadedilmiştir (Tekvin, XIII, 14-18; XV, 1-21; XXVI, 1-5, XXXV, 9-13; Levililer, XX, 22-26, Sayılar, XIV 6-8).

Bu ahide göre seçilmiş millet olan İsrail milleti, Tevrat'a sâdik kalacaktır. İsrail yurdunda Tanrıya yakın olunmaktadır. Çünkü Tanrı, Kudüs mabedinin kalbinde bulunmaktadır. Tanrısal vahiy, sadece İsrail'de mümkün olmuştur. Tevrat'ın ziratla ve sosyo-ekonomik kanunları İsrail'de icra edilmesi gerekmektedir. (Levililer, XXV, 24). Tevrat, bu ülkenin, haksızlığı ve putperestliği yok etmesini istemektedir. Yine İsrail milleti ihanet ederse bu ülke çöle dönecektir (Levililer, XXVI, 27-43). Bunun için siyonizm fikrinin siyasi boyut içinde teşekkülüne kadar haham grupları ve mistikler İsrail'e yerleşmek üzere ülkelerini terketmişlerdir.

KUTSAL YÜREK TARİKATI: Katolik Hıristiyanlıkta "kutsal yürek" tabiri, Hz. İsa'nın kalbini belirtmektedir. İsa'daki Hıristiyan sevgisini simgelemektedir. Bu kutsal yürek inancı, Aziz François de Sales tarafından geliştirilmiştir. XVII. yüzyılda Azize Marguerite-Marie Alacoque, kendisine gelen vahiylerle kutsal yürek anlayışını canlandırmıştır. Azize'nin gayretleriyle 1856 yılında Papa IX. Pius Kutsal yürek tortusunu, Katolik kilisesinin genel ibadet takvimine almıştır. Bu yortu, Penta-kot'tan sonra üçüncü hafta cuma günü kutlanmaktadır. Katolik kilisesince yüceltilen kutsal yürek sembolü çevresinde dikenli bir taç bulunan ve ışık saçan yaralı bir yürek şeklinde gösterilmiştir. XIX. yüzyılda Azize Madeleine Sophie BARAT tarafından "Kutsal yürek tarikatı" Fransa'da kurulmuştur. Özellikle Katolik çevrelerce ilgi gösterilen bu tarikat Fransa'da dikkate layık bir ilerleme kaydetmiştir.

Fransız devriminden sonra Joseph Varin, Hz. İsa'nın kutsal yüreğine adanmış bir teşkilat kurmak için Barat'ı atamıştır. Barat, cizvit eğitim teşkilatlarını bir eğitim tarikatı olarak "kutsal yürek" ismi altında teşkilatlandırdı. 1801'de Amiens'de ilk "Kutsal yürek" manastırı kuruldu. İlk defa yoksul çocuklar için parasız bir okul açıldı. Bunların eğitimi, "Kutsal yürek" tarikatının ana hedefi oldu. Daha sonra, Fransız zengin aile çocuklarının okuduğu okullar ve yüksek okullar açan "kutsal yürek" tarikatı, 1865 yılına kadar Ceza-yir'de, Kuzey ve Güney Amerika'da teşkilatlanmaya devam etmiştir. Barat 1865 yılında öldüğünde tarikatın gelişmesi tamamlanmıştı. Amerika'da "Kutsal yürek" tarikatını yayan "Kutsal yürek" misyoneri, 1818 yılında Amerika'ya gelen Rose Philippine Duchesne olmuştur.

KÜLT: Dinlerin ayırdedici unsurlarını oluşturan merasimler bütününe kült denir. Bu merasimler, Tanrıya, azizlere, ec-dada, putlara veya birtakım kutsal kalıntılara yapılabilir. Kült, bir takım ibadetleri, kurbanları; kelâmın, sarka-mentlerin, törenlerin, bütün bir dini erkanın dini cemaatlerin her çeşit şهادetlerinin (gizli toplantılar dahil) hizmetini içine almaktadır.

Katolik kilisesinde Kült, Tapınma Kültleri ve saygı Kültleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tapınma Kültleri, özellikle Tanrıya ve İsa-Mesih'e tahsis edilmiştir. Saygı kültleri ise, meleklerle, azizlere ve özellikle Meryem'e tahsis edilmiştir. Hurafe karışıklığı korkusu ile saygı kültleri, genelde Protestanlar tarafından kabul edilmemiştir. Sivil iktidarlar, vicdanın iç

problemleri dışında, dinin dış tezahürleriyle meşgul görünmektedirler. Bunun için, idari yapıları içinde dinden çok kült kelimesini kullanmayı tercih etmektedirler. 1905'de kilise ile devletin ayrılmasından itibaren Fransa'da kült parası (Bu, inananların gönüllü yardımlarıdır) Kült ve din adamlarının maddi ihtiyaçlarına yardım amacına yönelmiş bulunmaktadır.

KÜRİ (Curie): Curie kelimesi Latince curia kelimesinden gelmektedir. Curia Lâ-tince, Roma senatosunun, cumhuriyetin işlerini ele aldığı yerdir. Bu kelime daha sonra, Sixte Quint tarafından 1588'de Katolik kilisesinin yönetimini teşkilatlandırmaya başladığı zaman benimsenmiştir. Kuri, 1908'de papa X. Pie tarafından yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bu, II. Vatikan Konsilinden sonra Katolik kilisesinde yapılan bir başka reformu ifade eder. Kuri, papanın hükümetinin adıdır. Vatikan'da dış işleri bakanı, başbakan ve dışişleri bakanının vazifesini ifâ etmektedir. Kuri, muhtelif bakanlıkları ihtiva eder. Her bakanlık, bir kardinal tarafından idare edilir. Ayrıca, mahkemeler, bürolar ve sekreteriyaların da bulunduğu Saint-Siége'deki vazifelilerin tamamı kuriyi meydana getirmektedir.

XII. Pie tarafından kuri teşkilatı son derece bürokratik merkezçiliğe doğru götürüldüğü günden beri, bazı hücumlara maruz kalmıştır. II. Vatikan konsilinden itibaren teorideki gelişmelere rağmen, adem-i merkezîyetçilik çok gelişmemiş ve bürokrasi durmadan yayılmıştır.

L

LÂİK (LAÏC=LAYMAN): Bu terim, papazlar ve rahipler sınıfına ait olmayan fakat bununla birlikte "Allah'ın Cemaatini" teşkil eden dini bir cemaati belirtir. Katolik Kilisesine göre Sacerdo-ce'un, kehânetin, İsa-Mesih'in krallığının adına her vafiz olan bu invan içine girer. Gerek Yunanca İncil tercümelerinde, gerekse lâdinî edebiyatta laos, şefleri olan rahipler ve Levililerden aşağı bir toplumu, yani vasıfsız bir kitleyi ifade eder. Bunlar, basit mü'minler sınıfıdır. Laikos terimi, ilk defa, M. 96 yılında Clément (90-100 yıllarında papalık etmiştir)'in mektubunda basit bir mü'mini, bir Diyakos veya bir rahipten ayırmak için kullanıldığı görülür (Bk. Yves Congar, Encyclopédie de la foi, Paris, 967). İşte bu ayrımı, kilise hukuku şöyle diyerek daha da netleştirmiştir: Lâik, yargılama yetkisine ve özellikle **Ordre sırrına iştirak etmeyen kişidir.** Uzun bir duraklamadan sonra, lâikliğin önemi bugün kilisede yeniden kendini göstermeye başlamıştır. Bu konuda eşit

güçte olmayan iki cereyan birbirine yönelmiş durumdadır: Bir taraftan ruhanlıktan uzaklaşan bir kısım rahip, kilise ve dünya içinde ayrılmış imtiyazlı durumlarını reddederken; diğer taraftan "Allah'ın, Cemaati" olarak lâikler, en kesin şekilde haklarının, ödevlerinin ve yetkilerinin bilincindedirler.

Bugün, İncil'in ve misyonerliğin sembolü altında yeni bir kilise laikliği teşekkül etmiştir. O, vicdanında ve ihtiyaçlarında ne manastır spiritualitesinin bir kop-yesine ve ne de bayağı bir Hıristiyan hayatının bir formülüne değil; fakat, insanlık dünyasında yine insanlığın hizmetinde aşk ve imanla dolu bir hayatın ifadesi olan spiritualist bir uyuma kavuşmayı arzu eder. (Bk. Encyclopédie de la foi). Bununla beraber yine onlar, bütün kilise görevlerini ifa etmek zorundadırlar. Böylece onlar, İsa'nın krallığına, sözüne, sakerdosuna gerçek iştirakçiler olarak İsa'nın sırrını yaşamak; dünyanın Hıristiyanlaşmasına şehadetleriyle ve nüfuzlarıyla katkıda bulunmak, Allah'ın kanununu daha insani, daha âdil kılmak için maddi dünyayı değiştirmek için faaliyetlerle, yine kilisenin tüm görevlerini ifaya yönelmişlerdir.

Hiyerarşik organizasyon ve bizzat kilisenin iktidar ekzersizi içinde; lâikler tarafından bu görevlerin ifasına sebep olan pratik sonuçlar, henüz tam aydınlığa kavuşmamıştır. Ayrıca kuvvetli mukavemetlerle de karşılaşacağı benzenmektedir.

LAİSİZM: Fransa anayasasında ifade edildiği gibi lâiklik, **devletin din konusunda, kiliselerin de devletin icraatında yetkisizliğini ortaya koymaktadır.** İsa, dünyevi ve dini alanlardaki ayrımın ilk prensibini "Sezarın hakkını Sezara, Al-

lah'ın hakkını Allaha veriniz (Matta 22/21)" ifadesiyle ortaya koymuştur. Fakat bu prensibin uygulanması, birçok macera ile karşılaşmıştır. Çünkü kilise, sosyal hayatın global bir kavramına sahip değildir. Devletde, politikasının hizmetine kiliseleri koymayı denememiştir. Sezaro-papizm ise, (yani kralın, papanın bütün görevlerini üstlenmesi) iki bin yıldan beri bir çok problem ortaya çıkarmıştır: Katolik kilisesi, durmadan, devletin el koymasından kaçmış ve bağımsızlığını korumaya çalışmıştır. Diğer yandan, teokratik bir rejim içinde devleti kendine tabi kılma iğvasınada pek düşmemiştir. P. Hugo Rahner'in formülüne göre, "**Kilise her zaman, koruyucu devlet tarafından çekildiği hissini kaybetmeyecek, güçlü devlete karşı da savaşmaktan geri kalmayacaktır**".

Fransa'da lâiklik, Din savaşlarından sonra ortaya çıkmıştır. Çünkü hasımlar, diyaloga mahkum edilmişlerdir. Böylece laiklik, yavaş yavaş bir rejim haline gelmiştir. Bu rejimde farklı inançlara sahip insanlar, yanyana yaşamış ve çoğulcu karakterli bir cemiyette barış sağlanmıştır. Lâisizm, kiliseyi şehirden çıkarmak istemiştir. Bunun için laisizmi, papa XVI. Grégoire ve IX. Pie lanetlemiştir.

Batı tarihi, kilise ve devletin mücadele sahneleriyle doludur. Meselâ, Fransa'da Gallicanisme'lerin, Avusturya'da Joséhisme'lerin, Almanya'da Kulturkampf'ların ve İsviçre'de Sonderbund'lar'ın savaşı, hep lâiklik üzerine verilen savaşlardır. Bugün de, bilimsel sosyalizmin reklamını yapan Devletlerin totaliter baskısı altında kiliseler, tükenmiş görünüyorlar. Zaten Devletle kiliselerin ayrılması, çoğulcu bir muhtevada kendini göstermektedir. Fakat Pierre Jouguet, lâikliği şöyle

sorguluyordu: "**Hayat konusunda aynı fikirlere sahip olmadığımız halde, kendimize baskı yapmadan birlikte yaşamak için ne yapmak lazım?**"

Aslında Avrupada lâiklik, her vatandaşın inancının bir kısmını feda edeceği müsterek manevi bir idealde değildir. Belki o, Devletin zorlamaları karşısında bütün vatandaşların vicdan hürriyetinin hukuki bir garantisidir. lâiklikte inançlar karşısında tolerans söz konusudur.

1947'de Mexico'da ikinci Ünesko toplantısında **Jaque Maritain**, pratikte müşterek bir düşüncenin olmayışının altını çizerek, devletlerin sistemlerinin toleranssız olduklarını, buna rağmen insanların kardeş ve çoğulcu bir birlik oluşturmaya çağrıldığını hatırlatmıştır.

LAMAİZM: Tibet, bazı Orta Asya ülkeleri, Sibirya, Sikkim ve Bhoutam ların dinidir. Lamaizm, Mahayana Buddiz-minden çıkmıştır.

Tibet, 1950'ye kadar çok dindar, geleneklerine sahip bir bölgeydi. Moğol asıllı olan halk, Şamanizme boyanmış ilkel bir dine sahipti. Korkunç tanrılara tapıyorlar ve şeytanlardan korkuyorlardı. Bu sihirsel öğeler daima doğu Tibet ibadetlerinin temelini teşkil ediyordu. Lamaizm şekli altında Tibet Budizmine bu sihirsel unsurlar girmiştir.

Budizm ilk defa Tibet'e, biri Nepalli diğeri Çinli olan ve kral Srong Tsan Gam Po ile evlenen iki prenses tarafından sokulmuştur. Yanlarında getirdikleri heykellerle, resimlerle, kitaplarla Kral Budist yapmışlardır. Şüphesiz Budist misyonerleri onları takip etmişler ve birtakım mabedler inşa etmişlerdir. Tibet'e gelen Budizm, Mahayana Budizmi idi. Onun politeizmi yeni ilâhlarla ve ilâhelerle zen-

ginleşmiştir. Fakat, sihirsel pratiklere yönelen ülke, 750'ye doğru Padma-sambhava geldiği zaman Budizm'den uzaklaşıyordu. Bu adam, Tibet dininin büyük kurucusu olarak telâkki edilmiştir.

Padma-Sambhava, Hind'den gelen yeni doktrinleri vaaz etmiştir (Tantrisme). O, birtakım manastırlar kurmuş ve "kırmızı Bonneler" mezhebini tesis etmiştir. Halkın birçoğu bu mezhebe girmiştir. Fakat yavaş yavaş eski kült (Bon po) taraftarları yeniden görünmüş ve Budistlere zülmetmeye başlamışlardır. 1040 yılında bunlar muzaffer olacakları zaman kral, Bengale'den Hindli bir rahip olan ATİÇA'yı getirterek Budizmin kutsal kitaplarını Tibetçeye tercüme ettirmiştir. Başka misyonerlerin onu takip etmesiyle birtakım Budist mezhepler, doğmuştur. Böylece, yeni manastırlar inşa edilmiştir. Fakat kısa süre sonra, eski büyüsel pratikler, ciddi reformları gerekli kılmıştır. Reformlar bu defa, Tibetli bir rahip olan Tsong Kapa (XIV. cu asırın sonunda) tarafından yapılmıştır. **Tsong Kapa**, bir manastır disiplini tesis etmiştir. Bu disipline göre, bekar olmaları, **sarı bir entari ve sarı bone giymeleri** gerekmektedir. İşte "sarı bone"ler isminin kaynağı da burasıdır. Bu mezhep Tibet'te hakim durumdadır. Ona resmi din olan Lamaizmi sunmuştur. Bu din, çok kuvvetli bir şekilde, Tantrizm renkli bir Mahayana Budizmidir.

Bu büyük reformatör Tsong Kapa, Lamaizme Tibet çevresinde yayılma imkanı sağlamıştır. Yine o, ülkesine çok özel bir yönetim sistemi getirmiştir. 1950'ye kadar devam eden bu sistemde şefi hem maddi hemde manevi şef olarak (Dalai-lama), yani "yaşayan Budda" olarak telâkki edilmiştir. Dala-lama'nın iktidarı ke-

sin olarak, son hükümdar olan Bon Po yenildiğinde tasdik edilmiştir.

Beşinci Dalâi-Lama olan Lob San Gan po, Lamaizmin papa'sı olmuş ve Lhassa'da XV. asırda potala manastırını inşa ettirmiştir. Bu mânastır, Tibetin Vatikanı olarak adlandırılmıştır. Bugün Hind'e sığınmış vaziyette olan **Dalai-Lama**, itaat etmemiş Tibetlilerin tartışmasız manevi şefleri olarak ve hâlâ gerçek kral olarak kalmaktadır (üç asırdan beri). Ülke teokratik hükümet şekline göre biçimlenmişti. Orada din, önemli bir rol oynuyordu. Devlet işlerinde büyük payı olan bir başka pontif, Tashi'dir veya Panchenlama'dır. O, Tashi long po manastırında yaşamış olan bu adam, bir Bodhisattva'nın yeniden bedenleşmesidir.

Birbirleri ile çekişen farklı gruplar arasında büyük hakimler, üstadlar veya lamalar bir bodhisattvanın bedenleşmesi olarak telakki edilmişlerdir. Bunlar Tulku'lardır. Bununla beraber Tibet Budizmi, ilkel budizmden olan çok uzaklaşmıştır. Tibet Budizmi, metafizik bütünlükle, korkunç veçheli canavar tanrılar aynı zamanda mistik ve sihirsel bir manzarayı ihtiva etmektedir.

İsminden de anlaşıldığı gibi Lamaizm herşeyden önce bir manastır dininde ki Buda'nın ilkel öğretilerine göre düzenlenmiştir. Keşişler tarafından tamamen işgal edilmiş köyler ve yirmi binden fazla keşişler manastırlar vardır. Lhassa, Tibet'in kutsal şehridir. Manastırlar da ekseriya, kutsal edebiyatın okunduğu Budist üniversiteleridir. Fakat bu, sihirsel uygulamaların yaygın olmasına mani olmamıştır. Bu sihirsel, pratikler, ritüele, tıbbı ve şeytanların define uygulanmaktadır. Bunun için danslar, maskeler, resimler, özel eşyalar ve müzik âletleri, Ti-

bet dini hayatına özel bir veçhe vermektedir. Lamaizmin yarattığı bu "garip dindarlık şekli "dua değirmenidir". Bu değirmen dönerek, birtakım rituel formüller geliştirmektedir. Küçük değirmenler elerde iken, büyükler uzun yollar boyunca konmuşlar, su ve rüzgar tarafından döndürülmektedir.

Lamaizm de Tantrisme gibi Tantra'ya, gizli kitaplara (mantra) veya Mandala'lara (kozmetik semboller ve mistik diagramlar) Kurtuluşa, kült uygulamalarıyla veya yogilerle ulaşılmaktadır.

Tanrılar birçok kategorileri ihtiva etmektedir. Önce Buddalar, onlardan biri Vajradhana veya Vajrasattva'dır. Bodhisattva'lar ve yüceltilen lama büyükleri ve Brahman panteonunun eski tanrıları, sonra yerli Tanrılar TARA'lar, büyük sihirbazlar, korkunç şekillerdeki erkek ve dişi şeytanlar (Yamantaha, Hevazra, Hağyagriva, Lhamo v.s), Dakini'ler büyük sihirselle güce sahiptirler. Onlardan birisi Marici'dir.

O, aynı zamanda büyücüdür ve koruyucu cindir. Çene kemiğinden bir kolye ve insan kemiğinden yapılmış bir önlük taşımaktadır. Yıdam'lar ve Yogini'ler, koruyucu tanrılar olmasına rağmen korkunç veçhelidirler.

Çok bol olan Lama edebiyatı, özellikle Vinaya ciltlerinin şerhleri ve batını ilahi yorumlarını ihtiva etmektedir. Bunlar, çok ve çeşitli bir edebiyatı oluşturmaktadırlar. Kanjur, metinleri ve Tanjur şerhleri teşkil ederler.

Bütün bu tanrılar, resim, heykel gibi sanat dallarının konusunu teşkil etmiştir. Orijinal tibet resmi, fresklerde ve özellikle bayraklarda veya Tanka'da ifade edilmiştir. Onun çok açık olan resmi sonsuz şekilde tekrar edilen bazı maddelerde

mabedlerin fresklerinde olduğu gibi yansımaktadır. Bu çalışmalara iştirak eden herkes bir ibadet yapmış sayılır. Pamuk dokumak, renkleri hazırlamak, desen yapmak gibi... Orada herşey, belli bir merrasimle çevrilmiştir. Kompozisyonun düzenlenmesi bile, hiyerarşik ve kutsal açıklamalara cevap vermektedir. Tanrıları temsil den heykel, çoğu defa şiddetli şekillerde ve çok sayıda ellerle dinamik, hayvan başları ile seksüel bir sembolizmle ifade edilmişlerdir. Bütün Tibet sanatı, büyü ile doludur. Temsil edilen figürler, Tanrının görünmesine imkan vermektedir. Tibet'te süslenmiş ritüel eşyalar çeşitlilik arzeder; maskeler dini karakterli müzik aletleri insan kemikleri, sihirselle maksatlar için kullanılmaktadır.

Lamaizm, Moğolistan'da geniş şekilde yayılmıştır. O, Himalayalar'daki küçük devletlerde ve Tibet milletleri arasında yaşamaktadır.

LE BRAS Gabriel (1891-1970): Le Bras, aslında bir hukuk tarihçisidir. Roma hukuku ile kilise hukukunu inceleyerek, Hukuk tarihine çok önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca, bu araştırmalarına Durkheimci sosyologlar ve Marc Bloch gibi tarihçilerle olan ilişkilerini de eklemiştir. Bütün bu bilgi birikimi ile, Le BRAS, 1931'de Fransanın dini durumu üzerinde geniş kapsamlı tarihî ve sosyal muhtevalı bir araştırma başlatmıştır. Bu araştırma ile, bütün Fransızlar, paroisslarda, ilçelerde, nahiyelerde veya beldelerde dini pratiklerine göre makul şekilde derecelendirilmişlerdir.

Böyle bir proje ile sadece dini tarih metodları altüst olmuyor ayrıca, katolik dünyanın ilâhiyat ve pastoral perspektifleri de bir değişimle karşılaşıyordu.

Böylece, bu ölçüler ve tasnifler, kilisenin tesirinin bir teşhisine de imkan veriyordu. 1947'de ortaya koyduğu "Kırsal Fransa'nın Dini Haritası" bir tip dini sosyolojiyi ortaya koyuyordu. Bu çalışma 1965 yılına kadar çok sayıda akademisyeni ve rahibi harekete geçirmiştir.

G. Le Bras bilimsel çalışmalarını yapabilmek için 1945'de "Centre national de la Recherche Scientifique" bünyesinde "Dinler Sosyolojisi Grubu"nu (Groupe de Sociologie des Religions) kurmuştur. Bu grupta, Henri Descroche, François-Andre İsbambert, Emile poulat, Jaques Maitre ve Jean Séguy gibi araştırmacılar yer almıştır.

Bu alanda G. Le Bras'ın yaptığı çalışmalar şunlardır:

1. Etudes de sociologie Religieuse, 2 cilt, Paris, 1955-1956.
2. Archives de sociologie des Religions, 1956-1973.

LEEUEW GÉRARD, VAN DER (1890-1950): Hollandalı bir rahip olan Leeuw, Groningue üniversitesinde Dinler Tarihi profesörlüğü yapmıştır. Chantepie de La Saussaye'nin ve Tiele'nin yakın araştırma arkadaşıdır. Van der Leeuw, Dini tecrübenin yaşanmış analizine bağlı kalmaktadır. Mana'nın, Tabu'nun elde ettiği başarı, Leeuw'u, bu mefhumları, Din fenomenolojisinin gelişmesi içine sokmaya götürmüştür. Gerçekten bu disiplin, "yaşanmış tecrübenin analizine" uygun bir metod önermektedir. Van der Leeuw, diğer çalışmaların sağladığı malzeme ile kendini tamamen "ilkel zihniyetin yapılarının incelemesine" adanmıştır. Bunun için

1925'de "Intro-duction á la phenomenologie de la Religion=Din fenomenolojisine Giriş" isimli eserini yayınlamıştır. Bu eseri daha hacimli olan "La religion dans son essence et ses manifestations- (1933 = Tezahürleri ve özü içinde Din") isimli eseri takip etmiştir.

Eliade'ye göre Van der Leeuw'un temel fikri, dinden bir tecrübe meydana getirmektir. İşte böylece, fenomenoloji özü (Wesen), dünya dinlerinin materyalleri arasında açıklamaya yönelmiştir. Meselâ, "yaşayan Allah (Hay olan Allah), "herşeye kadir" olarak yaşanmadı mı? Dünya, insan ve herşey ondan meydana gelmedi mi? Bu şekilde formüle edilen tez, gelenek içinde yer almakta ve bir açıklamaya yönelmektedir. Gelenekte Din, bizzat kendinde başlamakta başka hiçbir şeyle açıklanamamaktadır. Yine Hollanda ve Alman ekollerine uygun olarak Din bir fenomendir. O, özünü sayısız sonuçlar içinde göstermektedir. Bu sonuçların özelliği bir diğerinin üzerinde hareket ettiği yerde, obje ve suje, düzeyi göstermelerinde bulunmaktadır. Şüphesiz böyle bir gelenek, tekamülcü teorilerden ayrılmaktadır. Dinin ve Tanrı fikrinin menşei problemi, tarih ve zaman şekilleri içinde obje ve sujenin uzlaşmasından itibaren "yaşanmış gücün tecrübesinin anlamı" proplemine yerini bırakmıştır. Burada hatırlatmak gerekir ki Din, şurda veya burda gerçekleşen kendine has anlamının gerçekliğini ölçmektedir.

Leeuw'un tezinin açılmaya yönelmesi ise, birtakım paradokslar içinde yer almaktadır. Van der Leeuw, Kierkegard'dan, Din-

ler tarihindeki geniş bilgisi ile ve projesinin karakteri ile ayrı olduğunu biliyordu. O, kendisini daha çok Tillich'e yakın hissediyordu: Çünkü onun projesi, salt bir pratikti. Din ise, vahye ve kurtuluşa açılyordu. Leeuw'un önerdiği diyalektik, üçlü idi. Devrelerin düzeni ve herbirinin seyri, kendini başka şekilde gösterebildiği halde, ilk iki zaman oldukça netti. Herşeyden önce, gücün şekilleri, Din objesinin yanında yer almaktadır. Mana'nın ve Tabu'nun belirsiz temeli üzerinde Din potansiyelini, mevcut olana bir şeyde ürkek bir ilişki içinde göstermektedir. Şöyleki; kutsal, taş, ağaca, suya, ateşe, hayvanlara, ruhlara, şeytanlara, krala, babaya ve anneye nakledilmiştir. Figürler, iradeler, güçler ve iktidarlar, eşyada anlam kazanmaktadırlar. Bu eşya, hayret vermekte ve mutlak güç kavranmaktadır. Fakat, kapasite, korku ve taş olarak zaruri kaderin bilmecelelerinde bağlı kalıyor. İkinci safha, insanı çevreye koyuyor. Çünkü, eşya dinine refakat eden, suje dindir. Fenomenin bir düzeni, diğerinde düzelmektedir. Geçiş gerçeğeştiren ölümdür. Korkunun biyolojik şekli, dinde hayatın kutsallığını, tezahür ettirmekte, krala, tedavi ediciye, büyücüye, rahibe, ibadet hizmetçisine, takdis edilenlere ve azizlere çift görünümlü zafer getirmektedir. Dinin sujesi, kollektif hayat şekillerinin sağladığı güçte, kutsalla tezahür etmektedir. Kollektif hayat şekilleri ise, aile, cemiyet, millet, devlet, mezhep, kilisedir. Böylece, Dinin objesinin özü, heryerde aktif olan kaderin tersi içinde görüldüğü

gibi, Dinin sujesinde her tarafa dağılmış insanda görünmektedir.

O halde Fenomenolojide söz konusu olan aynı gücün özüdür, esasıdır. Üçüncü safha, birliğin ve bütünün safhasıdır. Van der Leeuw onu, ruhtaki prensibe bağlamaktadır. Bu, Scheller'den mühlhemdir. Kutsal bir kıvılcım taşıyıcısı olan Ruh, yaşanmış canlı ilişkiler yeridir. Bu bakımdan o, hem iç hem de dıştır. Hem birdir, hem de çoktur. O, müşahhas şekilde ikiliğin aşılmasıdır. Fakat o, tarihte ve cemiyette gerçekleşmeye yetiyor mu? Yollar ve vasıtalar, aksiyonun yolları ve vasıtalarıdır. Dinin obje ve sujesi, ilk kültüre iştirak ettikleri zaman karşılıklı mübadelede bulunmaktadır. Bu da kültürdür. Dini ritüel ve merasimler, içte ve dışta dine sahip olan insan ruhunu temizleyerek, Dini potansiyel hale getirmektedir. Bu kült, radikal bir uygulama olan, kurban ve sakramentler işlemidir. Bir takdis işlemi olan Din, kültün biçim verdiği bir zaman ve mekanda dolaşmaktadır. Dindeki iç ve dış aksiyon arasında bir karşılıklılık mevcuttur. Şüphesiz, Dinin özü ve tezahürleri vahiyde ve kurtuluştta tamamlanacaktır. Van der Leew'un geliştirdiği analiz, bu durumu göstermemektedir. Çünkü, Leeuw'e göre, yahyin önünde fenomenoloji durmaktadır. Fakat fenomenoloji, yoruma dönüşerek bunu çözebilir. Yorum ise kutsalın diyalektiğinin lehine, farklı dinlerin arasında yakınlaşma olaylarından fıskıran anlâmu ortaya koymaktadır.

LÉVİ-STRAUSS CLAUDE: Fransız bir anne - babadan 28 kasım 1908 yılında

Burxelles'de doğmuştur. 1927'den 1932'ye kadar Sorbonne'da felsefe tahsili yapmıştır. Orada Fransız sosyoloji okulunu tanımış ve özellikle M. Mauss'dan çok etkilenmiştir. Kendi ifadesine göre, üç şey ona rehberlik yapmıştır: Jeoloji, psikanaliz ve Marksizm. 1934'de São Paulo'da sosyoloji kürsüsüne hoca olmuştur. Bu seçim, etnoloğ için reddedilemez bir şeydi. Seferberlik için Fransa'ya dönmüş, 1940'da Vichy hükümetinden kaçmıştır. 1941'de New-york "yeni sosyal araştırmalar okuluna" profesör olarak atanmıştır. Orada, filolog R. Jakobson ile tanışmıştır.

Evrimci etnologlar olan H. Spencer'a (1820-1909), E. Tylor'a (1832-1917), L.H. Morgon'a (1818-1881), J. G. Frazer'e (1854-1841) Etnolojiye Evrimci prensibi uyguladıkları için sitem etmiştir. Yine L.Strauss, "yayılmacı" ekolün önemli isimleri olan İngiliz S. Maine (1822-1888), F.W. Maitland'a (1850-1906), W.H.R. Rivers'e (1864-1992); Fransız A. de Chuatre Fages'a (1810-1892), Almand Fr. Ratzel'e (1844-1904) ve L. Frobenius'a (1873-1938) muhalefet etmiştir. Ayrıca, Viyana yayılmacı ekol mensubu olan W. Schmidt'e (1868-1954), Alman Fr. Graebner'e (1877-1934), A. Kroeber'e (1876-1960) ve Fr. Boas'a (1858-1942) da birtakım kültürel devreler meydana getirmek için keyfi tipler ortaya koydukları için eleştiride bulunmuştur.

Lévi-Strauss, Fonksiyonalizmin üç önemli üstadı olan, Br. Malinowski'ye (884-1942), A. Radcliff-Brown'a (1881-1955), R. Thurnwald'a (1869-1954) karşı da pozisyon almıştır. L. Strauss, az monografik araştırma yaptıkları, sosyal kurumların fonksiyonu ve tabiatı konusunda ebedi

hakikatlar iddiasını kullandıkları için bu isimlere tavır aldığını belirtmektedir.

Lévi Strauss başka istikametler peşindedir. Onun M. Mauss'da bulduğu prensipler ona daha esaslı görünmektedir. Sosyolojik olaylarda psikolojik hiyerarşi, sembolik ilişkiler dünyası olarak tarif edilen sosyal hayat, bir sistem olarak telâkki edilen sosyal, zihnin boyutu olarak kollektif şuuraltı, sembolik bir sistemin içinde işlediği bağımsız bir realite olarak görünen sosyal. Böyle başlatmış olduğu atılıma dayanarak Lévi-Strauss, çalışmasının büyük prensiplerinden birini formüle etmiştir: "**Hayvanın aksine insan, sembolik fonksiyonla tarif edilmektedir**". Bu ifade, en önemli ve en mükemmel sembolik sistemdir. Lenguistik sistem, genel antropolojiye ve etnolojiye, sembolik bir model sağlamak zorundadır. Burada söz konusu olan, da Sassure ve Jakobson tarafından tavsiye edilen yapısal modeldir. Bu model, tecrübenin sağladığı sistem araştırmasını ilke olarak ileriye sürmektedir.

Yani, yaşanmış olan olayla, tasarlanmış olanın sağladığı bir sistem araştırması. Yapısal analiz, ilişkiler ağının tasviri ile yüklüdür. L. Strauss, yapısal metodu, etnolojiye uygulayarak sabit şeyler, çıkarmayı, kanunlar keşfetmeyi ve bir iletişim teorisinin fonksiyonu ile cemiyeti yorumlamayı denemiştir. Bu yorumu üç seviyede mümkün görmektedir: 1. **Benzerlik sistemleri** 2. **Ekonomik sistemler** 3. **Lenguistik sistemler**. Diğer yandan Strauss, yapısal metoduyla incelenmekten dört elverişli değişim ağının çıktığını düşünmektedir. Sanat, mit, dini erkan, Din. Bir anlatım olduğu için mitoloji, onun

dikkatini çekmiştir. Mitoloji incelemesine, yapısal metodunun prensiplerini uygulamaktadır. Buna göre, sosyal, bir bütün oluşturan bir gerçek olarak telâkki edilmiştir. Bütünün, parçalar üzerinde mantiki üstünlüğü vardır. Mitoloji, anlaşılırlığını kendi üstünde taşıyan kapalı bir sistem olarak düşünülmektedir. Yapıların incelenmesi için eş zaman seçimi yapılmalıdır. Bu teorisini *Anthropologie Structurale* (Paris, 1958) isimli eserinde denedikten sonra, onu, *Anthropologie Structurale deux* (Paris, 1973) isimli eserinde açıklamış ve tamamlamıştır. Yine bu metodunu, dört ciltlik *Les Mythologiques* isimli çalışmasına uygulamıştır. Bu eserde Amerikan yerlilerine ait sekiz yüz Mit incelenmiştir.

Le Cru et le Cuit (Paris-1964) isimli eserinde, ateşin keşfi ile, mutfak ziraat ve süslenme teknikleri ile tabiatın kültüre geçişi açıklamaktadır. Bu araştırmalarda Lévi-Strauss, Güney-Amerika'da mutfak üzerindeki mitolojileri inceleyerek, insan zihninin determinizmini araştırmaktadır. *Du Miel aux Cendres* (Paris-1966) isimli eserinde ise Strauss, mitlerin şifresini çözmeye çalışıyor ve sosyolojik, astronomik, gıdâî kodların değiştirilebilirliğini göstermeye teşebbüs etmiştir. Burada onun söz konusu ettiği şey, şekillerin mantığı değil; kalitelerin mantığıdır. *L'origine des manières de table* (Paris, 1968) isimli eserinde, yemek masası, kadınların eğitimi ve evlilik ile ilgili ahlakla önerilerin bir mantığına sahip olmaktayız. Bu ahlâk, varlıkların ve eşyanın sâfiyetini, sujenin pisliğine karşı korumaktan ibarettir. *L' homme Nu* (Paris 1971) isimli ese-

rinde tabiat ile kültür arasındaki muhalefet problemini incelemektedir.

Lévi Strauss, Mit'lerin yorulmadan usanmadan dünyada dolaştıklarını tespit etmiştir. Mitler, aynı anahtar şekillerin etrafında mütereddit varyantların sınırsız serri'lerinde meydana gelmektedir. Binlerce yıldan beri, halklar, teorik problemlerini çözmek için Mitlere başvurmuşlardır. Bunun için Strauss, mitlerde insanlığın özelliklerinin açıklayıcısı bir anlam olduğunu reddetmektedir. Ona göre, mitler, dünya, gerçek tabiat, insanın menşei ve kaderi üzerinde hiçbir şey söylememektedir. Mitlerin incelenmesi, insan zihninin bazı şekillerini çıkarmaya imkan vermektedir. Böylece yapısalılık, eşyanın birliğini ve uygunluğunu keşfetmektedir. Yapısalılık, insanı da, tabiatla birleştirmektedir. Lévi-Strauss için, mitlerde dini bir anlam aramak söz konusu değildir. Dini hayat alanı, tasvirlerin olağanüstü bir rezerv alanıdır. Fakat bu tasvirler, hiçbir zaman spesifik değildir. Strauss, sistem ve yapı terimlerine işlem yapmaya imkan veren bir alet ortaya koymuştur. Kısaca o, fiziki ilimlerin tecrübe metodlarını, beşeri ilimlere taşımıştır. Yine de O, yapısal metodun geçerlilik alanıyla sınırlı olduğunu itiraf etmektedir.

LÉVY-BRUHL (1857-1939): Paris'te doğmuştur. Charlemagne lisesinde okumuş daha sonra 1876-1879 yıllarında Ecole Normale'i bitirmiştir. Orada, Fustel'in ve Coulanges'in öğrencisi olmuş, Jaures'le de okul arkadaşlığı yapmıştır. 1884'de Felsefe doktoru olmuştur. 1869'da Sorbonne'da profesörlük yapmıştır. 1900 yılında "La philosophie d'Auguste Comte" isimli eserini yayınlamıştır. 1903'de "La Morale et la science des moeurs" isimli eserini neş-

retmiştir. Bu eser, pozitivist ahlâkın metoduna başlangıç teşkil eder. Buna göre, ahlâk kanunları, olaylardan çıkmıştır. Böylece keşfedilen kurallar, evrensel değil; izâfidir ve belli bir sosyolojik muhit için geçerlidir. Bu eserde Levy-Bruhl'un bütün hayatı boyunca takip edeceği bir fikir belirginleşmektedir. O da, "insan tabiatının birliği" konusundaki şüphedir." Bruhl da Durkheim ve Wundt gibi ilkel toplulukları incelemeye yönelmiş, onların kültürlerini ve psikolojilerini anlamaya çalışmıştır.

Olaylara göre incelemiş olduğu ilkel zihniyet konusunda üç eser yayınlamıştır. Bu eserlerde kollektif tasavvurların aksiyonuna bağlı kalmıştır. Çünkü ona göre, zihinleri biçimlendiren sosyal gruptur. Böyle bir araştırma, Durkheim'in totemizm konusundaki araştırmasına yakın bulunmuştur. 1910 yılında Paris'te yayınladığı "Les Fonctions Mentales dans Les sociétés Primitives" isimli eserinde ilkel halkların zihniyeti ile medeni halkların zihniyeti arasında köklü farklılıklar olduğu tezini ileri sürmüştür. Yine 1922'de Paris'te yayınladığı "La mentalité primitive" isimli eseri, bu tezi ilkel düşünceyi oluşturan üç temele dayanarak açıklıyordu: **Kollektif Tasavvurlar**, Onları birbirine bağlayan **Ön-bağlar**, Tasavvurların objektif hale geldiği **kurumlar**.

Bruhl'a göre ilkel insan akılla değil, duygu ile belirginlik kazanmıştır. Burada söz konusu olan "Mantık öncesi zihniyet"tir. L'Âme primitive. (Paris-1927), isimli eserinde bu tezine daha çok yer vermektedir. Ona göre, MANA kavramı, temel kavramdır. Mana bütün varlıkların tecanüsünü ifade etmektedir. Bu da Kutsal'ın evrensel varlığını göstermektedir. Mana'nın kaynağı, mitolojik atadır. Ona yapılan

kült, onun mistik gücüne bir iştirak teşebbüsünden ibarettir.

Fikirlerine yapılan bir çok tenkidden sonra Lévy-Bruhl, araştırmalarında bir üçüncü safha başlatmıştır. Bu safhada ilkelerin dini düşüncesini incelemeye kendini vermiştir. Bu konuda 1931'de Paris'te "Le surnaturel et la nature dans la mentalité primitive" isimli eserini yayınlamıştır. Tabiatüstünün duygusal kategorisini tasvir etmiştir. Görünmez güçler karşısında heyecanın tek şekilciliği ve prensibi üzerinde durmuştur. İlkel dinlerin farklı merasimleri, uzlaşmanın kollektif bir çabasını meydana getirmektedir. Merasimlerde kullanılan maskeler, ritmik hareketler, danslar, şarkılar, kollektif bir heyecan meydana getirmektedir. Bu kollektif heyecanın hedefi, tabiatüstü güçlerle cemaata ulaşmaktadır. İşte Lévy-Bruhl, atalar kültürünün önemini buradan çıkarmaktadır. 1935'de Lévy-Bruhl, Avusturalya ve Yeni-Gine halklarındaki sosyal hayatta Mit'in fonksiyonunu incelemeye koyulmuştur. Böylece, mitolojik dünyanın karakterlerine işaret etmiştir. Ona göre bu dünyada hiyerarşi yoktur, ilk zamana referans vardır, Atalar vardır. yerler akrabadır, manzaralı yerler totemik merkezlerdir. Medenileştirici birtakım mitolojik şahıslar vardır. Mitolojik varlıklarda Bruhl, iki tabiat görmektedir. Çünkü bu mitolojik varlıklar, arzularına göre insan veya hayvan olabilmektedirler. L'expérience mystique et Les symboles chez les primitif, (Paris, 1938) isimli eserinde bütün araştırmalarının bir sentezini vermektedir. Sembol incelemesiyle, ilkelin mistik tecrübesi denen şeyi daha iyi anlamaya çalışmıştır. Sembolik fonksiyon, görünmeyen varlığın tasvirinin fonksiyonudur. Çünkü tasvir, bir iştiraki icra et-

mektedir. Bu görünmez güçlere iştirak, kutsal yerlerin daimiliğini, tarih öncesi resimleri, desenleri ve kitabeleri, esrarlı taşları, ataların sembollerini açıklamaktadır. Sembolik aksiyon, iştirakin üzerine oturmaktadır. İlkel insan için söz konusu olan, bir güç, bir öz ve bir mistik gerçeğe iştiraktır.

İkinci dünya savaşından sonra Lévy-Bruhl'un notlarının arasında bulunan "Les carnets du Lucien Lévy-Bruhl, (Paris, 1949) son araştırmalarında "mantık öncesi zihniyeti". reddetmektedir. Fakat temel kabul ettiği iki terimi muhafaza etmektedir. O da, "mistik ve iştiraktır. Ona göre ilkel, mükemmel olmadığına bilincindedir. Bunun için grupla tesanüt içinde yaşamaktadır. İştirak ise, insan zihniyetinin yapıcı bir unsuru değildir, tecrübeye bağlıdır.

M. Mauss, Lévy-Bruhl'un "mantık öncesi" zihniyet ile ilgili hatasına işaret etmiştir. Çünkü ilkel zihniyet, mantıkidir. Çünkü ilkel, tabiatı anlaşılır kılmak için eşyayı ve fenomenleri tasnif etmektedir. Mauss yine, Lévy-Bruhl', mantık öncesi ilk önbağ arasında bir denge kurmak istemesinden dolayı tenkid etmektedir. Çünkü Mauss'a göre, öne bağlı fikirler bütünü olduğu zaman, cemaat vardır.

Yine Lévy-Bruhl'un antropolojik alandaki bilgisizliğine üzülen Evans-Pritchard, onun iştirak kanunu ile ilgili incelemesinin, yazısız halkların dini problemlerini aydınlattığını söylemektedir.

Şüphesiz Lévy-Bruhl'un en büyük liyakati, analizlerindeki incelikler sayesinde, sembolik aksiyonun ön tasavvurlar veya aidiyete dayanmış olduğunu göstermesindedir. Böylece o, mit ve semboller üzerindeki araştırması ile Dindar Adamı (homo Religiosus) anlamak için

çok yararlı doneler ortaya koymuştur. Yinede o, Auguste Comte'un aşağıdaki kollektivist prensibine sadık kalmıştır: "İnsanlığı, insanla tarif etmemek. Fakat insanı, insanlıkla tarif etmek lazımdır."

LHASA: Bu kelime Tibetçede Tanrılar yeri anlamına gelmektedir. Dalai Lama'ların başkenti ve ikamet ettikleri yerdir. Siyasi dini liderler, XIV. yüzyıldaki Dalai Lama'ların sürgününe kadar burada oturmaktaydılar. Batılılar bu şehre "yasak şehir" adını takmışlardı. Çünkü oraya girmek yasaktı. Lhasa, Tibet Budizmi'nin önemli bir merkezidir. Tibet, Çin, Moğol, Boutan, Népal, ve Ladakh Budistleri, orayı Buddanın aydınlandığı Bodh-Gâya'dan sonra en kutsal yer olarak kabul etmektedirler.

Hemen hemen bütün Géshés'ler (Felsefe ve metafizik doktorları) bu bilgi merkezinde bilgilerini artırmışlardır. Diğer bilgi merkezleri ise, Sera, Gaden ve Drépung gibi manastırlardır. İki meşhur Tantrik kolleji vardır: Bunlar, Gyuto ve Gyume kolleji'dir ki her ikisi de Lhasa'da bulunmaktadır. Tibet'in başşehri olan Lhasa, Çin'den, Boutan'dan, Nepal'den Hind'den ve Arabistan'dan gelen ticaret malları ile önemli bir ticaret merkezidir.

LHA-THO-Rİ: Lha-Tho-Ri, Tibet'in yirmi sekizinci kralıdır. İ.S. 173 yılları civarında doğmuştur. Yüz yirmi yıldan fazla yaşamıştır. Bodhisattva Kuntu-Sangpo'nun bedenleşmesi olarak kabul edilmiştir. Sanskritçe Samantabhadra'dır. Anlamı ise, herkese, her yerde ve daima iyi olan demektir. Tibet tarihçileri Budizmin, Tibete girişini bu Krala bağlamaktadırlar. Fakat Batılı Tarihçiler bunu pek benimsemezler. Bu kralın saltanatı sırasında

kendisine bir Budist metninin geldiğini, ancak onu çözemediğini ve ona Kutsal Emir ismini verdiğini ve onu, kutsal bir eşya gibi mihrabında sakladığını Tibet kaynakları belirtmektedirler. Rüyasında ona, beş nesil sonra birinin geleceği ve bu kutsal Budist metnini yorumlayacağı söylenmiştir. Bu metin, Chen-re-zi'nin faziletlerini takdis ediyordu. O, bütün Tibetliler tarafından manevi rehber ve Dalâ-i lama'nın şahsında onların şefi olarak kabul ediliyordu.

LİBERALİZM: Aklın, düşüncede ve kanaatlerde bağımsızlığı seçmesidir. Liberalizm, bütün alanlarda kendini göstermiştir. Politikada liberalizm, mutlakiyetçiliğe, totalitarizme ve diktatörlüğe karşı koymaktır. Ekonomide liberalizm, plan ve yönetmeliklerin zorlamasından veya devletin düzenlemelerinden uzak kalarak serbestçe ekonominin işleridir. Dinde liberalizm, doğmatizme ve otoritarizme karşı koymadır.

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başında, açık olarak bir teolojik ve kutsal kitap liberalizmi geliştirmiştir. Bu gelişme özellikle protestanlıkta olmuştur. Protestan liberalizminin öncülüğünü D.F. Strauss, F. ch. Baur. E. Troeltsch yapmıştır. Teolojik liberalizm aynı zamanda, akılcı, ahlakçı ve tenkidçidir. Bu özellik, bilhassa F. Scheleirmacher'de ve A. Ritschal'de daha subjektif olarak görünmektedir. İman doktrini, onlar için subjektif bir temayülün objektifleşmesidir. Bunun ölçüsü, pragmatik düzeydedir. Bunun için, eğer Evharistiyâ size mutluluk veriyorsa, o gerçektir. Teolojideki liberalizm modern katolikliği ilham etmiştir. Protestan muhitlerde "modern katoliklik", diyalektik ilahiyat ve "ikrarcı kilise" tarafından şid-

detle reddedilmiştir. Katolik muhitlerde de bu akıma muhafazakarlar, papalık ve Kitab-ı Mukaddes komisyonu karşı çıkmış; "1846'da" Syllabus diye bilinen papalık genelgesiyle "modern katoliklik" mahkum edilmiştir. Aşırılıkları bir yana bırakılırsa, teolojik liberalizmin, Kitab-ı Mukaddes tenkidinin gelişmesinde ve doğmalar tarihinin inkişafında büyük gelişmeler sağladığı inkar edilemez.

LİNGA (Lingam): Genelde Shiva'nın teb-cil edildiği bir tapınma sembolüdür. Linga, havuz şeklinde hafif oyulmuş bir kursdan çıkan silindirik bir sütun olarak takdim edilmiştir. O, yuvarlak veya dörtgen bir kaide üzerinde durmaktadır. Mabedlerde bulunmaktadır. Bazıları onda bir Fallik sembolü görmektedirler. (Linga Sanskritçede, erkek organı anlamına gelmektedir.) Bazı bilginler, lînga'da Shiva'nın enerjisinin soyut bir tasvirini görmektedirler. Her hâlükarda o, bir liturji konusu teşkil etmektedir. Lingâ-yatlarda bu, oldukça spiritüel bir tapınma konusudur. Linga, Shiva'nın yaratıcılık yönünü simgelemektedir. Bunun için Shiva'ya Siva-linga da denmektedir ve cinsel birleşmelerle de tapınılmaktadır.

LİTURJİ: Liturgie kelimesi XVII-XVIII. yüzyıldan beri Batı'da, kilise tarafından icra edilen resmi kültü belirtmek için kullanılmıştır. Fakat gittikçe liturji kelimesi başka dinler için de kullanılmaya başlamıştır.

Kelime olarak liturji (liturgie) özel bir servisle halkın lehine yapılan merasimler anlamına gelmektedir. Atina'da ve diğer Yunan sitelerinde zengin vatandaşlara bu tip servisler empoze edilmiştir. Daha sonra liturji kelimesi, yapılan genel servise denmiştir. Ancak daha sonra terim özel

anlamına kavuşmuş, liturji 'kült' için kullanılmıştır. Bu şekildeki anlam, hem paganizmde hem de helenistik Yahudilikte geçerli olmuştur.

Liturji (liturgie) kelimesinin hem genel anlamı, hemde kült anlamı Yeni Ahit'te görülmektedir. Öncelikle ibadet konusunda (Resüllerin İşleri, 13,2) ve Hıristiyanlaştırmada (Romalıları 15,16) bu görülmektedir. Grek ve Bizans babaları, liturji terimini, bir evharistiya aksiyonu olarak belirtmişlerdir. Meselâ, "liturji de S. Jean Chrysostome", S. Basile gibi. Bu anlamda liturji terimi, XVI. yüzyılda Lâtinçeye geçmiş ve Katoliklerin ayini ile Protestanların son yemek liturjisinin rekabetinde kullanılmıştır. XVII. yüzyılda, bu terim daha da gelişmiş ve genelde Hıristiyan kültürü için kullanılmıştır. Bu durumda da liturji kelimesinin etimolojisinde ya halk karakteri üzerinde durulmuş veya Yeni Ahit'te kullanılan Hıristiyan liturjisinin spiritüel anlamı üzerinde durulmuştur.

LOGOS: Logos kelimesi, söz, akıl anlamına gelmektedir. Yunanca bir kelimedir. Yeni Ahidin üç pasajında logos İsa için kullanılmıştır. I. Yuhanna 1,13'te şöyle denmiştir: "Hayat kelâmı hakkında, başlangıçtan var olanı, işittiğimizi, gözlerimizle gördüğümüzü, temaşa ettiğimiz ve ellerimizin dokunduğunu, evet, gördüğümüzü ve işittiğimizi size de ilân ediyoruz. Ta ki, sizin de bizimle beraber müşâreketiniz olsun, gerçek müşâreketimiz de Baba ile ve oğlu mesih iledir." Hıristiyan ilâhiyatçıları, İsa'nın bizzat, hayat logosu olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ancak Yuhanna incilinin başında şöyle yazılmıştır: "Kelâm (logos) başlangıçta var idi ve kelâm Allah nez-

dinde idi ve kelâm Allah idi" (Yuhanna: 1/1-2). Böylece logosun İsa ile ayniyeti açıkça ortaya konmaktadır. Yine Vahiy 19, 13'de "ve üzerine kan serpilmiş bir esvapla giyinmiş olup, o, Allah'ın kelâmı ismi ile anılır." denmiştir.

Aslında, logos kelimesi ile Yuhanna incilinin girişinde bütün açıklığı ile karşılaşmaktayız. Hıristiyan ilâhiyatçılarına göre Yuhanna, Tekvin'in baş kısmından ilham almıştır. Çünkü Filistin TARGU-MU Tekvin'in baş kısmını şöyle tercüme ediyordu: "Başlangıçtan beri Yahv sözü (Aramice Memra) hikmetle yarattı ve gökleri ve yeri tamamladı." Burada logos, yaratılışın ustası olarak görünmektedir (1,3). Gerçek aydınlık, karanlıkların muhalefetine rağmen bütün insanları aydınlatmaktadır. Logos bedenleşerek kurtuluş misyonunu tamamlamaktadır. Böylece karanlık ekrandan beden, bir aydınlanma yeri haline geliyor.

Bunun için şöyle denmiştir: O, çadırını aramıza kurdu ve biz onun zaferini gördük (Yuhanna: 1/14) Kurtuluş, Allah'ın oğlunun liyakatidir. Biricik oğul olan İsa, nesebini, onu imanla kabul edenlere ulaştırmaktadır. Çünkü onu kabul edenlerin hepsine, onun ismine iman edenlere, Allahın oğulları olmak salahiyetini verdi" (Yuhanna 1/12) denmektedir.

Tanrısal hayatın sırrı üzerindeki bu aracılık, Yuhanna'ya "kartal isimlendirilmesini" vermeye yöneltmiştir. Bu ise, II. asırdan itibaren çok çeşitli yorumları ortaya çıkarmıştır.

Çağdaş Hıristiyan ilâhiyatçıları, genelde Yuhanna'nın 1/1-2'deki sözlerinin arka planı ile ve doktrin Dinler tarihindeki yeri ile ilgilenmektedirler. Bazıları için Yuhanna, logos mefhumunu Yunandan almıştır. Çünkü Héraclit'ten itibaren

Hellada düşünürleri, dünyanın rasyonalitesine işaret etmişlerdir. Oysa Platon, dünyanın karşısına **ideler** dünyasını koymaktadır. Stuaclar, Allahu, ateşten bir soluk ve makul olarak takdim etmektedirler. Bu Allah, kainattaki bütün unsurlara nüfuz etmektedir ve onlara hareket ve hayat bahşetmektedir. Bu doktrine Paul'un **Aéropage**'de verdiği nutuk telmihte bulunmaktadır. Paul şöyle diyor: Çünkü biz onda yaşıyoruz. Hareket ediyoruz ve varız (Resullerin İşleri: 17/28). İskenderiyyeli Philon da logosu evrensel bağ olarak (De Fuge et insventionne) tasvir ettiği zaman, bu düşüncelerden ilham almıştır. Yine Philon, logosu, Kitab-ı Mukaddes terimlerine görede açıklamaya çalışmış ve Logos'u, Tanrıdan ilk-doğan, meleklerin en eskisi, Allah'a benzeyen insan gibi ifadelerle belirtmeye yönelmiştir. Bultmann ise Yuhanna'nın girişindeki ifadelerde Mandéenne kökenli bir ilâhiden alıntılar olduğunu söylemektedir. Yine çağdaş birçok yazar, bu metinlerdeki geri plân üzerinde ısrar etmektedirler. Onlara göre, sürgünden sonra Yahudilik, Tanrının yüceliği (müteâl) endişesiyle yaratma işinde ve İsrail'in kurtuluşunda Hikmet, Allahın Kelamı veya Allahın Ruhu gibi uknumlar telâkki etmeye yönelmiştir. Targum'da logos (memra) önemli rol oynamaktadır.

Yine Yuhanna incilinin mukaddimesindeki doktrinel zenginliğin, insanın Tanrı ve dünya ile ilgili sorularına cevap aramadan kaynaklandığını ileri sürerler de çıkmıştır. Hıristiyan ilahiyatına göre İsa, Allah'ın biricik oğludur. Kurtuluş ve yaratılış düzeninde o yegane aracıdır.

takdim edebilmek endişesiyle bir logos ilâhiyatı geliştirmişlerdir. Meselâ, Stuaclar bir perspektife göre, herşeydeki "Manevi akıl"dır. Yine onlar, Antikitenin hakimleri üzerinde logosun faaliyetini de itiraf etmektedirler.

Yuhanna'nın 1/9 cümlelerinden ilham alan Hakim Jüstin, bütün insanların Allahın kelimesine (logos) iştirak ettiklerini açıklamakta ve bundan logosa (Allahın kelimesi) göre yaşayan herkesin Hıristiyan oldukları sonucuna varmaktadır (I. Apol, 46). Tanrı ile dünya arasındaki aracıları çoğaltan Gnostik spekülasyonlara karşı TRENÉE, Eski Ahit'teki tezahürleri içinde logosun rolü üzerinde ısrar etmekte ve kurtuluş tarihinin aşılmaz zirvesini incarnation (Bedenleşme) da göstermektedir. Bunu şöyle açıklamaktadır: "Allahın kelâmı (sözün) insanda ikamet etmiştir. İnsanı, Allahu kavramaya alıştırmak ve Allahın da insanda oturmaya alışması için "insanoğlu meydana" gelmiştir. Bu da babanın arzusuna göre olmuştur."

Plotin'in Yeni-Eflatunculuğuna göre logos, BİR'den ilk çıkandır. Bunun için BİR'den aşağıdadır. Fakat logos, Ruh'dan yüksektir. Bu fikirlerden etkilenen Aryanizm (Arianisme), İsa'yı yaratıkların en mükemmeli ve Baba'ya mükemmel itaat'in modeli olarak göstermiştir. Fakat İznik Konsilinde ARIUS aforoz edilmiş ve Konsil, oğulun baba ile aynı cevherden (Homousios) olduğunu ilân etmiştir. İznik Konsili ilkelerini savunan Athanase, logosun sadece babanın bir sanatkarı değil, aynı zamanda onun bizzat kendi kelâmı olduğunu söylemektedir. İşte böylece, Yuhanna incilinin mukaddimesindeki söz yerine oturtulmuştur.

LUKA: Luka incilinin ve Resüllerin işleri kitabının yazarıdır. Aslında Luka İncili ile Resüllerin işleri, Luka tarafından yazılan bir kitabın iki kanadı olarak kabul edilmektedir. Bu kitaplarda işlenen kutsal tarih, vaftizci Yahya'dan ve İsa'dan Roma kilisesine kadar uzanmaktadır. Bu eserlerde yazar, İsa'nın yaptığı ve öğrettiği bütün şeyleri naklettiğini belirtmektedir. Özellikle İncil'de, ilk Hıristiyan cemaatlerinin tarihi belirtilmektedir (Luka: 1,1-4; Resüllerin İşleri, 1,1-2). İncil'de İsa'nın çıkışından Kudüs'e kadarki dönemde durulurken; Resüllerin işlerinde ise, kelâmın Kudüs'te Sama-ri'ye ve daha uzak yerlere yayılışından bahsedilmektedir (Resüllerin İşleri: 1,8).

Luka, İncili'nde Markos ve Matta'nın İncillerinde takip ettikleri plâni takip etmektedir. Yani, vaftizci Yahya'nın vaftizinden sonra, İsa, Galile'ye gelmekte (Luka: 4,14; 9,50), Kudüs'e çıkmakta (9,51;19,28) dir. Kudüs'teki ikamet, çarşıya gerilme ve dirilme rivayetleri (19,29; 24,53) üzerinde durulmaktadır. Kudüs'ün mabedle birlikte önemine işaret edilmektedir. Markos İnciline nisbetle bazı yerler Luka'da geçilmiştir. Meselâ, Markos 6,45;8,26 pasajları Luka'dakine denk düşmez. Fakat Luka'da önemli ilâveler yer almaktadır. Luka şöyle demektedir: 1. çocukluk rivayetlerinde (Luka 1,5; 2,52) vaftizci figürü, sıkı şekilde İsa figürüne bağlanmıştır. Allahın oğlu, kurtarıcı ve mesih gibi bütün Kristolojik sıfatlar birden ortaya çıkmıştır.

2. Luka, mutluluk nutukları söylemektedir (Luka: 6,12-49). Bu nutuklar Matta'nın 5-7/3'teki sözlerine benzemektedir. Yine Luka, Matta ile aynı kaynaktan aldığı (Luk: 4) İsa'nın sözlerine uzun yer ayırmaktadır (Luk: 9,51; 18,14). Nihayet sıra dirilme ile ilgili rivayetlere gelmekte-

dir. (Luka: 24). Diğer konularda Luka, daha ziyade Markos İncili'ni takip etmektedir.

Hıristiyan ilâhiyatçıları, Luka'yı, yetenekli, helenist bir yazar olarak görmektedirler. Daha ziyade Luka'nın putperestlikten dönmüş bir halka hitap ettiğini belirtmektedirler. Luka İncili'nin 70-80 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir. Luka'nın yazdığı kabul edilen "**Resüllerin İşleri**" kitabı, pentecôte'dan Roma'ya kadar olan dönemden bahsetmektedir. Ancak "**Resüllerin İşlerini**", belirli bölümlere ayırmak zordur. 3,1 den 11;26'ya kadarki bablarda, Yahudi dünyası içindeki tarih yer almaktadır. Bu tarih daha ziyade, Kudüs'te ve Samarie'de geçmektedir. 11,27; 28,31'de ise, muhtelif Paulcu gezilerden söz edilmektedir. 15.'ci bapda, Kudüs toplantısının önemine değinilmektedir. Buna göre, Pierre (Petrus) son olarak görünmekte ve bundan sonra Paul'un faaliyetleri dikkat çekmektedir. İlk defa Pierre (Petrus)'in başlattığı putperestlerin Hıristiyanlaştırılması olayını (Luka:10-11) şimdi Paul, Kudüs'te devam ettiriyor ve putperestlerin Yahudi şeriatı karşısındaki bağımsızlığını ilân ediyordu. Paul'e göre (2 Korint 8-9, Romalılar 15,22-29) Kudüs ana kilisesi ile diğer genç kiliselerin birliği çok önem taşıyordu. Kudüs toplantısının ana hedefide zaten buydu.

Luka, Resüllerin İşlerini yazmak için, muhtelif kiliselerce toplanan birçok geleceğe dayanıyordu. Özellikle bu malzemeleri Paul'un kurduğu kiliselerden alıyordu. Yine Hıristiyan ilâhiyatçılarına göre Yunan asıllı olan Luka, eserlerinde Eski Ahid'e çok yer vermiştir. Onun dikkat ettiği şey, İsrail'e yapılan vaadlerin, Hıristiyanlığı nasıl tamamladığını göstermektir.

LULLE RAYMOND (1235-1316): 1235'te Majorque'in Palma şehrinde doğmuştur. Ailesi, Barcelona'nın en asil ailelerinden- dir. I. Jaques'in orduları tarafından fethedilmiş olan adaya göç etmiştir. Prens Jaques'e eğitimi olarak tayin edilmiştir. 1257'de Blanca Picany ile evlenmiştir. Sosyal bir hayat sürmüştür. 1246'da ruhi bir bunalım geçirmiştir. Bu anda, Allahın elini görmüştür. Bu durum, hayatını de- ğıştirmiş ve kendine dönmüştür. 1264- 1273 yılları arasında bir papazlık çömezi dönemi geçirmişe benzemektedir.

Şüpheler, endişeler birbirini takip etmiş- tir. Bu arada, Lâtince ve Arapça öğrenmiş- tir. Ayrıca felsefe ve ilâhiyat tahsili yap- mıştır. Bu devrede kendine göre hidayete ermiştir. Tanrı onu, bir göreve çağırmıştır. Bu görev, Müslümanları ve Yahudileri Hıristiyanlaştırma görevidir. O, kendisi- nin birinci derecede Müslümanları Hı- ristiyanlaştırmakla görevli olduğunu söylüyordu. Dünyayı ve aile ocağını böy- lece terk etmiştir.

Raymond Lulle'un zamanında **Araplar**, onun ülkesinde sosyo-dini bir tehdit ola- rak görülüyordu. Diğer yandan Paris'te, İbn Rüşcülük için verilen çabada entellektüel bir tehlike oluşturunuyordu. Bu durumda Müslümanlar, onun en büyük endişelerinden birisi olmuştu. Kendinin aydınlandığına inanan Lulle, son haçlı se- ferlerinde Hıristiyan ve Müslüman ülke- lere koşuyordu. Müslümanları Hıristiyan- laştırmak için, Papalıktan, krallardan ve kendisine yardım edebilecek Resüllerden yardım talep ediyordu. Fakat düşüncüklüğüne uğramıştı. Çünkü, o, Müs- lümanları Hıristiyan yapmak için büyük bir Haçlı seferi organize edilmesini ve Hı- ristiyanlaştırmayı hazırlamak için doğu dilleri (Arapça) okullarının kurulmasını

zorunlu kılan papalık genelgesinin yürür- lüğe girmesini istiyordu.

R. Lulle'un 250'ye yakın eseri vardır. Bun- ların çoğu yazma halindedir. Bu eserlerin çoğu felsefe, ilâhiyat, pedagoji, edebiyat, mistisizm ve şiir konularına ait bulun- maktadır. Fakat 1264'den sonra R. Lulle'ün en temel işi, müslümanlarla mü- cadele ve onların Hıristiyanlaştırılması konusu olmuştur. Onun temel hedefleri şunlardı:

1. Miramar okulunu kurmak ve burada doğu dilleri (Arapça) bilen misyonerler yetiştirmek.
2. Diğer dinlerle, özellikle İslâm dini ile temas sağlamak.

3. Seyahatlar yaparak, diğer dinlerle ve özellikle müslümanlarla tartışmak.

Şimdi bu başlıktaki konuları biraz daha geniş şekilde görelim:

1. Miramar Doğu Dilleri Okulu: Bu oku- lu Lulle'un isteği üzerine Majorque kralı II. Jaques, bir Fransisken manastırı olarak kurmuştur. Bu manastır Papa XXI. Jean tarafından da 1276'da resmen tanınmıştır. Bu manastırda on üç rahip, Araplar ve Yahudiler arasında çalışmak için "**doğu Dilleri**" öğrenmeye başla- mışlardır. Lulle, arkadaşı Raymond de Penya Fort'dan aldığı fikri, MA-RAMAR'da gerçekleştirmiş- tir. Papa da benzer bir kuruluş kur- maya teşebbüs etmemiştir. Yine de Viya- na genel Konsi-li'nde (1311-1312) Lulle, Avrupanın en önemli beş üniversitesinde, İbranice, Arapça, Keldanice ve Yunanca kürsüleri kurma kararının alındığını gö- rünce çok mutlu olmuştur.

2. Müslümanların Hıristiyanlaştırılması: Burada söz konusu olan, İsa'da doruk noktaya ulaşan hakikat vahyi konusunda müslümanları ikna etmektir. S. Augustin'in talebesi olan Lulle, Hıristiyan

Hikmetinin birlik karakteri tezini savunmaktadır. Ona göre akıl ile iman; felsefe ile ilâhiyat arasında ikilik yoktur.

3. Seyahatlar-Dersler ve Tartışmalar: R. Lulle, birçok seyahat yapmış ve birçok papa ile görüşmüştür. Meselâ, Papa IV. Honorius, IV. Nicolas, V. Celestin, VIII Boniface, XI. Benoit ve V. Clément bunlardır. Ayrıca Lulle, Viyana konsilinde katılmıştır.

Aragon Kralı II. Jaques, Fransa Kralı IV. Philippe, Sicilya Kralı III. Féderic'de, Lulle'ün ziyaret ettiği krallar arasında bulunmaktadır.

Diğer yandan R. Lulle, Paris'te Sorbonne üniversitesinde ders vermiş ve İbni Rüştü lâtinlerle tartışmıştır.

Diğer yandan R. Lulle, Tunus'a ve Bougie'ye seyahatlar yapmış ve Majorque'a dönerken ölmüştür.

LÛT, (Hz): Kur'an-ı Kerim'de ve Kitab-ı Mukaddes'te ismi geçen peygamberlerden biridir. Hz. Lût, Sodom halkına peygamber olarak gönderilmiştir. Bu halkın, homoseksüel ilişkileri karşısında Hz. Lût çaresiz kalmıştır. Bu konuda Hz. Lût'un verdiği mücadele, Kur'an-ı Kerimin Şûâra Suresi'nin 160-175 ayetlerinde nakledilmektedir. Buna göre Sodom halkı helâk edilmiştir. Aynı helâktan Kitab-ı Mukaddesde bahsetmektedir. Buna göre Rab, Sodom ve Gomorra üzerine göklerden kükürt ve ateş yağdırmıştır. Herşeyi altüst etmiştir (Tekvin 19/24-25). Kur'an-ı Kerime göre Hz. Lût'un karısı da helâk olmuştur (Hûd:81).

Sodom ve 'Gomorra'nın helâk edilmesinden sonra Hz. Lût'un akibeti konusunda Kur'an-ı Kerim'de fazla bilgi bulunmamaktadır. Bazı İslâm bilginleri sodom ve Gomorra'nın yerinin Lût gölü

olduğunu söylemektedirler. Tekvin'e göre Hz. Lût, felâketten sonra Tsoar kentine sığınmıştır. Moablıların ve Ammon oğullarının, Lût'un neslinden geldiğini söyleyenler vardır.

LUTHER, MARTİN (1483-1546): Almanya'nın Eisleben şehrinde doğan Luther, bir maden işçisinin oğludur. Babası, zamanla maddi problemlerini çözmüş ve oğlunun iyi bir eğitim görmesi için gerekeni yapmıştır. 1501 de Almanya'nın en gözde okullarından Erfurt Üniversitesine girerek eğitim görmüştür. **Aziz Augustin'e hayranlığından,**

Augustinusçu keşişler tarikatına katılmıştır. Wittenberg üniversitesinde ilâhiyat tahsili yapmıştır. 1512 yılında ilâhiyat doktoru olmuş, Almanya'daki Augustinusçuların önem verdiği bir din adamı haline gelmiştir. Muhtemelen 1512-1516 yılları arasında Augustinusçu keşişlerin aralarındaki ihtilafı anlatmak üzere Roma'ya gitmiştir. Roma'da St. Pierre kilisesinin mali finansmanı için Papa X. Léon'un, bütün cömert bağışçılara Endüljans (Bağışlanma belgesi) vermesi, din adamlarının maddeye ve çıkar ilişkilerine düşkünlüğü ve günahkarların bağışlanması için kilisenin giriştiği suistimler karşısında morali bozulan Luther, Almanya'ya döndüğünde papalığa ve onun emrinde görev yapan rûhani şahsiyetlere Hıristiyanlık adına buğz ve nefret içindeydi.

Öteden beri Luther'in kafasını karıştıran soru şuydu: **İnsan amelle mi kurtulacak, yoksa imanla mı?** Katolik kilisesi amele çok önem veriyor ve dinin emirlerinin zahiri yönüne dikkat çekiyordu. Luther'e göre sadece zahir önemli olmamalıydı. İnsan ruhu, insan niyeti de önemli olmalıydı.

di. Ancak Luther, XV asırlık bir Hıristiyan geleneğini bir anda yıkamayacağını biliyordu. İşte Luther'in Roma dönüşünde kafasındaki ana problem buydu. Bu problemleri çözmeye çalışırken St. Paul'un, Romalılara yazdığı mektupta şöyle bir cümle görmüştü: “Çünkü onda Allah'ın salâhı imandan keşfolunur; nitekim: Fakat salih imanla yaşıyacaktır” (Romalılara: 1/17). Hatta Luther Almancaya tercüme ettiği İncil'de buradaki iman kelimesinin önüne, “yalnız” kelimesini eklemiştir. İşte Luther ilâhiyatının felsefesi bu cümleden çıkmaktadır. Ona göre manevi kurtuluş, Tanrının bir inayeti idi. Tanrının inayetinin herhangi bir karşılığa ihtiyacı olmaması gerekirdi. Luther'e göre Tanrı bunu, İsa-Mesih'te göstermiştir. Bunun için kurtuluş arayan insanın, önce ruhunu arındırması gerekecekti. Bunu elde ettiği zaman, ilâhi kurtuluşa ulaşabilirdi. Aslında Luther'in yaşadığı dönemde, ilâhiyat çevrelerinde klâsik ilâhiyatçılarla yenilikçiler arasında bu ve benzeri konularda ciddi ayrılıklar dikkat çekiyordu. Fakat Katolik çevrelerdeki geleneğe bağlılık, serbest düşünce sahiplerine fikirlerini açıkça söyleme imkanını vermiyordu. Luther, bu yeni düşünceleri Roma ziyareti sonrası dile getirme sorumluluğunu hissetmişti. Luther'in Roma'da gördüğü ilk sapma hareketi, **enduljanslarda** kendini gösteriyordu. Enduljans, Katolik kilisesince ve papalıkça, Luther'e göre istismar ediliyordu. Enduljans, insanların işlediği günahların para karşılığında bağışlanması için kullanılıyordu. **Enduljanslar**, papalığın güvendiği kişilerce dağıtılıyordu. Katolik kilisesi, para ihtiyacı olduğunda, Enduljans dağıtımını artırıyordu. Aslında temelde **Enduljans**, Tanrının affının para ile satılıp alınamayacağı fikrinin üstüne

dayanıyordu. Buna göre Enduljans, bir hayır işiydi. Ancak, kilisenin uygulamaları âdeta, günahların bağışlanması ile Enduljansı eş anlama getirmişti. Luther'in hoşuna gitmeyen de bu düşünce idi. Diğer yandan bazı kilise adamları, Enduljans gelirlerini kendi çıkarları için kullanıyorlardı. Meselâ, Almanya'daki Enduljans gelirinin yarısı, Mainz başpiskoposu **Albrecht'e** gidiyordu. Diğer yandan Keşiş **TETZEL**, Almanya'da kendi çıkarları için Enduljansı kullanıyordu. Çünkü Tetzl, toplanan paralardan giriştiği kampanya için yüzde alıyordu. Hatta Luther'in bağlı olduğu Wittenberg kilisesi üyeleri bile, Tetzl'i destekliyorlardı. İşte Luther bunun üzerine 95 maddelik tezini 31 Ekim 1517'de Wittenberg'deki **SCHLOSSKİRCH**e kilisesinin kapısında ilân etmişti. 95 tezin özü, Papa'nın veya onun adına herhangi birinin günah affetme yetkisinin olmadığıydı. Enduljansın, sahte bir tövbeکارlık meydana getirdiğine inanıyordu.

Luther bütün bu düşüncelerine rağmen, Roma'dan ayrılmak istemiyordu. Çünkü onun hedefi, yeni bir dini hareket tesis etmek değildi. Onun istediği Katolik Kilisesinin, yanlışlardan ve istismardan uzaklaşmasıydı. Bunun için Luther, tartışmayı Almanya'da başlatmıştı. Ancak onun ileri sürdüğü tezler, matbaanın yardımı ile hızla yayıldı ve tartışma Almanya hudutlarının dışına çıktı. Özellikle Luther'le uğraşan **MAİN**Z başpiskoposu, 1517 yılında Luther'le ilgili bir dosyayı Vatikan'a gönderdi. Papalık, önce problemin çözülmesi yönünde çalıştı. Bunun içinde Luther'in bağlı olduğu Augustinusçuların başkanına konuyu havale etti. Ancak problem çözülemedi. Luther 1518 yılında Augustinusçuların genel kurul top-

lantısına katılmak üzere Heidelberg'e gitmişti. Luther'in yokluğu sırasında Wittenberg'de Johann Eck, Luther'in tezi- ne karşı cevaplar hazırlamıştı. Luther'e karşı mücadele, John Eck'in Karlstadt'ın Luther'e karşı yazdığı 405 tezle alevlen- mişti. Bunun üzerine Katolik çevreler'de Luther'in yargılanması isteniyordu. Papalıkta bu defa Lutherle ilgili fezleke işlemlerini hızlandırmıştı. Hatta, bunun için Augsburg'daki Kardinal Cajetan'a, Luther'in Roma'ya gönderilmesini isteyen bir yazı gönderilmişti. Papa'nın çevireceği siyasi entrikalardan çekinen Luther, 1518'de Augsburg'a gelmişti. Daha sonra burada, güvenliğinin olmadığını hisse- dince 1519'da Leipzig'e geçti. Ancak Ro- ma'da Luther aleyhine yapılan çalışmalar hızlanmıştı. 15 Haziran 1520 de Luther'in 95 maddelik tezinin kırk biri için Vatikan, "Exsurge Domine" adı ile bir beyanat ya- yınlanmıştı. Daha sonra Roma'da Luther'in tezinin ihtiva eden yazılar yakıl- mıştı. Ancak, Almanya'da Lutherin tezleri belli bir entellektüel kesimde kabul gör- müş ve bir kamu oyu oluşmaya başlamış- tı. Bundan istifade etmek isteyen Luther, "An den Christlichen Adel Deutscher Nation" (Alman milletinin Hıristiyan soy- lularına) isimli yazdığı risaleyi, Alman- ya'daki prenslere göndermişti. Luther bu- rada, kilisenin ıslah edilmesi gerektiğini, gerekirse siyasi otoritelerin Roma'ya baskı yapmalarını istiyordu. Aradan çok geç- meden Luther, "De captivitate Babylonica ecclesiae praeludium" (Kilisenin Babil Esaretine Dair Giriş) isimli ikinci bir risale daha yazmıştı. Luther, burada Kilise sakramentlerini, Vaftiz, Komünyon ve Günah çıkarma, olmak üzere üçe indiriyordu. Luther'in Kilise sırları konusunda- ki bu tutumu, bazılarınca beğenilmedi.

Fakat Almanya'da durum iyice kızışmıştı. Luther bu arada Papa'ya ithafen "Von der Freiheit eines Christenmenschen" (Hıristiyanın özgürlüğüne Dair) isimli bir risale daha kaleme almıştı. Bu risalede imanla kurtuluşu işlemişti. 10 Aralık 1520'de Öğrenciler, Wittenberg'de şehrin kapısı önünde kilise hukukçularının ki- taplarını yakmışlardı. Lutherde bu sırada Vatikan'nın kendisi için yayınladığı "Exsurge Domine"yi ateşe atmıştı. Durumun iyice kötüye gittiğini ve Al- manya'nın Katolik Kilisesinden kopma noktasına doğru ilerlediğini gören Vati- kan, Ocak 1521'de Luther'i "Decet Romanum Pontificem" fermanıyla res- men aforoz etmiştir. Vatikan'ın aforoz fermanı Almanya'ya geldiğinde WORMS MECLİSİ, toplantı halindeydi. İmparatora yapılan telkinler sonucunda Luther'in, Worms Meclisi (Diet Worms) önünde sa- vunma yapması kabul edildi. Luther 17 Nisan 1521'de Diet Meclisi önünde sa- vunmasını yaptı. Savunmasında eserle- rindeki görüşlere sadık olduğunu, ancak polemiklerin şiddeti için özür dilediğini beyan etti. Hıristiyanlık hakkındaki gö- rüşlerinin doğru olduğunu, açıkça belirt- mişti. Bu arada Almanya'da Luther'in fi- kirleri prensler ve köylüler tarafından be- nimansenmişti. Böylece Luther, siyasi sığı- naklar da elde etmiş oluyordu. Alman- ya'daki siyasi ve dini karışıklık gittikçe yoğunlaşırken, Luther, kaçırılma süsü ve- rilen bir operasyonla Eisenbach yakınındaki Wartburg şatosuna sığınmıştı. Luther'in burada kaldığı bir yıl boyunca yaptığı en önemli çalışma, Kitab-ı Mu- kaddes'i Almanca'ya çevirme işi oldu. İn- cil çevirisi 1522 de, Eski Ahid de 1534'de tamamlanmıştı. Luther, 1522'de Witten- berg'e dönmüştü. Bu sırada Zwingli ve Karlstadt gibi iki radikal reformcu daha

dikkat çekmeye başlamıştı. Luther, Augustinusçu bir keşiş olmayı hiç bırakmadı. Onlar gibi giyiniyordu. Vaaz vermekle fikirlerini açıklıyordu. Luther iki hedef seçmişti: Bir yandan Katoliklerin bağlı olduğu gelenekçiliğe, diğer yandan radikal reformculara çatıyordu. Hatta 1523'lerde radikal reformcuların tehlikelerinden bahseden "Von Weltlicher Obrigkeit" (Dünyevi yönetim üstüne) isimli bir risalede kaleme almıştı. Luther, burada dünyevi ve ruhani yönetimin alanlarını ayırmıştı. Devlete karşı isyanın günah bölgesindeki "köylü savaşları" sırasında, köylülerin meşru isteklerini desteklemişti. Hatta bu konularda prensleri tenkid etmiştir. Ancak, dünyada mutlak adaletin olmadığını da belirtmişti. Buna rağmen 1525'de Thomas Müntzer'in liderliğindeki köylü ayaklanmasını, devlete karşı bir çıkış olarak dinen doğru bulmadığını açıklamıştır.

Luther 1525'de rahibe Katherina Van Bora ile evlenmiştir. Luther'in evlendiği yıl, elektör Friedrich ölmüştü. Almanya'da siyasi ve askeri ciddi problemler vardı. İmparator V. Karl, Osmanlı devletine karşı destek toplamak gayreti içindeydi. Luther, bölge kiliselerinin örgütlenmesini destekliyordu. 1529'da Speyer'de toplanan Diet Worms meclisi, Katoliklerin baskısı ile daha önce verilen tavizler geri alınarak, azınlığın çoğunluğa tabi olması gerektiği kararını verdi. Almanya'da bazı prensler ve bölgeler speyer toplantısını protesto ettiler. Bundan sonra Protestan kelimesi, dini anlamda sözlüklere girmiş oldu. Böylece reformcular ilk defa protestan olarak adlandırıldılar. Ancak Protestan kelimesi, halâ evrensel olarak benimsenen bir kelime değildir. Meselâ Almanlar, Evanjelik terimini Protestan kelimesine tercih ederler. İngilizler, Anglikan kilisesi adı altında protestanlığı be-

nimseler. Diğer yandan Reformdan yüz yıllarca sonra doğmuş olan Babptistler ve Metodistler gibi bazı Hıristiyan mezhepleri, gönüllü olarak Protestanlığa aidiyetlerini ilân etmektedirler.

Ne olursa olsun Reform'dan doğan kiliseler aynı ismi taşımamakla beraber; aralarında özellikle Komünyon ayininin mahiyeti konusunda görüş ayrılıkları vardır. Meselâ, Luther'e göre İsa'nın son akşam yemeğinde ekmeği kutlarken "Bu benim Bedenim"dir sözü, mecaz kabul edilmeyebilirdi. Bu olduğu gibi kabul edilmeydi. Zwingli ise bu sözün yorumlanması gerektiğini söylüyordu. Ayrıca Luther, Zwingli'nin aksine İsa'nın kişiliğinin bölünmez birliğini ve dilediği yerde bulunabileceğini ileri sürüyordu. Calvin ise, İsa'nın ekmek-şarap ayininde sadece Kutsal-Ruh'un kudretiyle var olabildiğini söylüyordu. Bu duruma göre Luther ile Calvin belli bir uzlaşmaya varabilirken, Zwingli ile Luther'in uzlaşması zor görünüyordu.

Fakat, reformcular cephesinde ortak bir birliğin olması da önemliydi. Bunun için Hessen Prensi, Philipp, Ekim 1529'da Zwingli ve Luther ile taraftarlarını Marburg'da bir toplantıya davet etmişti. Toplantıda komünyon üzerinde anlaşma sağlanamadı ise de, aralarındaki birçok yanlış anlama ortadan kalkmıştı. Ancak yine de Luthercilerle Zwingli taraftarları ayrıldılar. Luther'in en yakın mesai arkadaşı Melancthon 1530'da bir itikadname hazırlamıştı. Almanya'da Protestan ve Lutherci eğilimlerin gelişmesine Osmanlı Devletiyle girilen savaş, yardımcı oldu. Çünkü Katolik birlikler, Protestanlığı takipten uzak kalmışlardı. Böylece 1530-1546 yılları arası, Lutherciliğin Almanya'da yayılma dönemi oldu. Luther, hayatının sonuna kadar inandığı fikirleri söylemekten çekinmeyen bir hayat yaşa-

di. Ölmeden önce, Trente Konsili (1546-1563) ile güç kazanan Katolik kilisesi karşısında "Von den Concilis und Kirchen" (Konsiller ve kiliseler üzerine) isimli bir eser kaleme aldı. Eisleben'de bir toplantıya katılmak üzere çıktığı yolculukta hastalandı ve 18 Şubat 1546'da öldü.

Bugün Lutherci kiliseler çoğu defa, "Evanjelik" ismini benimsemektedirler. Luther'in taraftarları, çoğunlukla aşağılayıcı bir mezhepçiliği çağrıştırmasına rağmen "LUTHERCİLİK" kelimesini benimsemişlerdir. Bu hareket Wittenberg üniversitesinden, Almanya'nın büyük çoğunluğuna yayılmıştır. İskandinavya'da büyük kabul görmüştür. Amerika'da Nev Netherland ile Delaware ırmağı üzerindeki Nev Sweden'de kurulan ilk koloniler arasında Lutherciler vardı. Amerika'ya sürekli gelen göçlerle, Luthercilik değişik bölgelerde gelişti. Ancak grup hep kendi etnik köküne bağlı olarak bir kilise kuruyordu. Bunun için Amerika'daki Lutherciler arasında XX. yüzyıla kadar bir birlik temin edilemedi.

Lutherciler, inançlarının ve ibadetlerinin temelini İznik Amentüsüne (325) ve XVI. yüzyılda Reform döneminde kaleme alınan dini belgelere dayandırmaktadırlar. Bu belgeler arasında 1530'da kaleme alınan Augsburg itikatnamesiyle, Luther'in yazdığı iki kateşizmi sayabiliriz. Lutherciler arasında Augsburg itikatnamesinin çok önemli bir yeri vardır. Bugün üç Hıristiyan mezhebinden biri olan Luthercilik, Protestanlığın en geniş kolunu teşkil etmektedir. Luthercilik, Almanya, İskandinav ülkeleri ve Amerika'da yayılmıştır. Luthercilikte, Katolik kilisesindeki merkezîyetçilik yoktur. Dünyada belli bir merkezleri de yoktur. Ancak muhtelif coğrafyadaki Lutherci birliklerle işbirliği içinde bulunmaktadır.

LYDİA: Anadolu'nun en eski halklarından birisidir. Lydialıların yerleşim bölgesi, Batı Anadolu'nun orta kesimlerini içine almaktadır. Kuzeyde Mysia, batıda İonya ve Eolis, güneyde Karia, doğuda Frigya bölgeleriyle kuşatılmış bir alanda yerleşmişlerdir. Doğuda Frigya ile arasında kesin bir sınır yoktur. Kısaca Lydialıların yerleşim alanları, bugünkü Manisa'yı, İzmir'in doğu kesimini içine alan ana yerleşim merkezidir. Lydia halkının bu bölgeye ne zaman geldiği bilinmemektedir. Hind-Avrupa ailesine bağlı bir dilleri olan Lydialıların, M.Ö. 2 bin yılın ikinci yarısından sonra yaşadığı bilinmemektedir.

Lydia'nın en önemli şehri SARDES'tir. Tarihte ilk Sikke'yi, altın ve gümüşten yapan Lydialılardır. Dokumacılığı da geliştiren onlar olmuştur. Dokumacılığa bağlı olarak, kök boyacılığını da geliştirmişlerdir. Lydialıların kullandığı diller, Hind-Avrupai kökenli ölü bir dildir. Lydia dilindeki en eski metinler, M.Ö. 6,5 ve 4. yüzyıllardan kalma metinlerdir. Bu metinlerde kullanılan alfabe, Doğu Yunan alfabesinden türetilmiştir. Lydia dili, Hitit, Luvi ve Pala dilleriyle ortak özelliklere sahip bir dildir.

Lydialılarda ana Tanrıça Kybele kültü hakim dini inancı oluşturur. M.Ö. 7. yüzyılda Alkman, kendisinin Sardes'te Kybele'ye hizmet eden bir hadım olmadığı için yakınmaktadır. M. Ö. 13. yüzyıla ait Manisa yakınlarındaki Spylos dağında bulunan büyük bir kabartmadan, Ana Tanrıça'ya bölgede hayvanlar hakimesi olarak 2 bin yılın ikinci yarısından beri tapınıldığını anlamaktayız. Nitekim Herodotos M.Ö. 499 yılındaki İon saldırısından önce, Sardes'te bir Kybele tapınağından söz etmektedir.

Lydia'luların inandıkları diğer bir Tanrıça'da Armitu olarak bilinmektedir. Böylece Lydia dininde iki önemli Tanrıça figürü dikkat çekmektedir. Bunlardan biri Kybele veya Kybebe diğeri de Artemis olduğu görülmektedir. Lydia dini tarihinde Friglerle ortak yönlerden birisi de hadim edilmiş uzun saçlı rahipler sınıfının varlığıdır. Bu rahipler bazı yüksek deneyimler elde etmek için icra ettikleri merasimler sırasında vahşi çılgınlık içinde bu hadimlik operasyonunu gerçekleştiriyorlardı. Bu rahipler, dini törenler esnasında, teflerini, kırbaçlarını, gürültülü zillerini ve etrafa kokular saçan uzun saçlarının buklelerini Ana Tanrıça'ya ithaf ediyorlardı. Bu tür dini törenlerin Lydia ve Yunanistan'da Tanrı Bakhos ile birleştiği görülmektedir. Böylece Bakhos'un anavatınının Lydia olduğu ve bir Lydia kalesi olan Tmolos'tan Yunanistan'a ziller ve sihir kerametleriyle geldiği anlaşılmaktadır. Frigya, Lydia, Yunanistan ve Avrupa dörtgeninde aynı inancın yayılmasında, muhtemelen Sardes, önemli bir mekan olarak görülmektedir. Bu durumda Sardes'le birlikte ön Asya'daki Hellenik şehirlerin, bu inancın Avrupa'ya geçmesinde aracılık ettikleri düşünülebilir.

M

MAGEN DAVID: İbranice'de "Magen" kelimesi, kalkan anlâmına gelmektedir. "Magen David" Davudun kalkanı demektir. Magen David, altıgen yıldız şeklinde gösterilmiştir. Bu şeklin oluşmasında David kelimesinin İbranice yazılışı etkili olmuştur. David, İbranice, "Dalet-Vav-Dalet" harfleriyle yazılır. Eski İbrani alfabesine göre Dalet harfi, Yunan alfabesindeki "Delta" ya benzeyen küçük bir üçgen şeklinde yazılıyordu. Buna göre, DAVID isminin yazılışı o devirde iki üçgen şeklinde idi. İki dalet'in birleşmesi, yani iki üçgenin altıgen bir yıldız şeklinde çizilmesi, Kral David'in adını temsil ediyordu. Ancak David'in oğlu, Süleyman, sembol olarak babasının altı köşeli yıldızını değil; beş köşeli yıldızını benimsemiştir.

Altı köşeli yıldızın Hz. Davud'dan önceki dönemlerde de kullanıldığını görüyoruz. Bronz çağında (M.Ö. 3200-1200) altı köşeli yıldızın var olduğu bilinmektedir. O dönemde yıldızın sihirli bir güce sahip olduğuna inanılmaktadır. Kötü ruhları kovmak ve insanları kötülüklerden koruyan bir tılsım olarak kullanılmıştır.

İsrail'de yapılan bir kazıda bulunan M.Ö. 20 veya 10 yıllarına ait bir "Magen David", bulunmuştur. Bu yıldızın bu yıllarda kullanıldığı sanılmaktadır. Aynı motif, Kineret gölü kıyısında II. yüzyıldan kalan KFAR-NAHUM sinagogunun kalıntıları arasında da bulunmuştur. Mozaik, Fresk ve taş oymaları bakımından son derece zengin olan bu sinagogun kalıntı-

ları arasında beş ve altı köşeli yıldız motifleri de bulunmuştur.

VI. yüzyılda İtalya ve İspanya'da David adlı kişilerin mezar taşlarına altı köşeli yıldızların kazıtılmış olduğu da görülmektedir. XVII. yüzyılda Almanya'da David Gans adlı bir Rabi'nin mezar taşı bu konuda çok önemli bir örnek teşkil etmektedir. Altıgen yıldızın ilk defa "David Yıldızı" olarak adlandırılmasına, yazılı örnek XIII. yüzyılda kabalist Yosef Gikatilla'nın eserlerinde görülmektedir. Diğer yandan, ilk İbranice kitap olarak Prag'da 1512'de yayınlanan "Sefer Tefirot"un kapağında bir "Magen David" vardır.

Magen David, Yahudilik simgesi olarak ilk defa, Prag Yahudi cemaati tarafından kullanılmış ve bu cemaatin özel bir resmi sembolü olarak kabul edilmiştir. Daha sonra bu yıldız Viyana Yahudi cemaatine geçmiştir. Viyana'da eski Yahudi mahalleleriyle Hristiyan mahallesini, sınır olarak ayırmada kullanılan bir "Magen David" bulunmaktadır.

Magen David'e, Kabala ile birlikte daha büyük bir önem verilmiştir. Çağımızın ünlü kabalisti Gershon Sholem, Magen David'in tarihi gelişimini şöyle açıklamaktadır:

Hristiyan dünyasında kabul edilen Haç'a karşılık, Yahudilerin de bir sembole ihtiyaçları vardı. Bu ihtiyacı Magen David karşılamıştır.

Yahudi milletiyle altıgen yıldız arasında çok sıkı bir bağ görülüyorsa da, diğer birçok milletin bu motifi, süsleme sanatlarında sık sık kullandıkları da görülmektedir: Hristiyan kültüründe, birçok Bizans kilisesindeki oyma ve fresklerde, ahşap kabartmalarda ve mühürlerde altıgen yıldız rastlanmaktadır. Daha sonraki

dönemlerde altıgen yıldız Hristiyanlar, Yahudilere ait bir sembol olduğu için terketmişlerdir. İslâm süsleme sanatında da altı köşeli yıldız sık sık rastlanır. Meselâ, memluklerin inşa ettirdiği Hebron'daki "Harem el-Halil" camiinin mermer duvar süslemeleri, Osmanlı döneminden kalan eski Kudüs şehir duvarları ve kuleleriyle çeşitli devirlere ait paraların üzerindeki altıgen yıldız şekilleri gösterilebilir. İslâm sanatında zamanla beşgen yıldız daha çok ilgi gösterilmiştir. Hatta bazı İslâm ülkelerinin bayraklarında beşgen yıldız resmi bulunmaktadır.

Hint kültüründe de altıgen yıldız resimleri ve şekilleri vardır. Hint mabetlerinde, türbelerinde ve hatta Hint gemilerinin bayraklarında altıgen yıldız resmi görmek mümkündür. Nepal'de ruh ve madde arasındaki ahengi simgeleyen altıgen yıldız, kralın tacına işlenmiştir. Bazı uzakdoğu kültürlerinde bu yıldız, kadın-erkek ilişkilerini simgelemektedir.

Siyonizmin kurucusu olan Theodor Herzl'in yakın arkadaşı Dr. David Wolfson, 1933'de Prag'da "Tallit"teki gibi beyaz zemin üzerine iki paralel mavi çizgi arasına ortalanmış bir "Mavi Magen David" in Yahudi milletinin sembolü olmasını önermiştir. Bu Yahudilerin bayrağı olarak onaylanmıştır. 1948 yılında İsrail Devleti kurulunca, Magen David İsrail devletinin milli bayrağı olmuştur.

Günümüzde bu yıldız, İsrail Devletinin bayrağındaki sembol olmakla kalmamış, ortodoks veya liberal olsun dünyadaki bütün Yahudilerin milli sembolü haline gelmiştir.

MAHÂYÂNÂ: Budizm, ilk asırlarda, kurucusunun vaazlarının ahlâkî yönü üzerinde durmaya ve netice itibarıyla

Nirvanaya ulaşmaya imkan veren benliğe hakim olma tekniğini geliştirmeye önem vermiştir. Bununla beraber, çok kuru olarak görülen bu akıma karşı bazı Budistler, vaazlarını daha ziyade Buda'nın sözlerinin islah edici veçhelerine ve yeryüzüne gelen Buda'nın ve Buda'dan önce gelen Budhas'ların tecrübe ettiği, merhamet üzerine yönelmişlerdir. (Veya bizzat insanları kurtarmak için durmadan bedenleşen yegane Buda üzerine). Buna karşılık olarak insanlar, sayısız Bodhisatvaların ve bizzat Buda'nın önünde tapınma tecrübesini ifa etmişlerdir. Böylece, Budizmin, tedrici şekilde yeni bir görünümü hazırlanmıştır. İşte bu görüşün salikleri, dar denilen Hinayânâ'ya nisbetle buna "Büyük yol" (Mahâyâna) adını vermişlerdir. Mahâ-yânâ ekolü, kara yolu ile Hindistan'ın dışında yayılma alanı bulmuş; böylece Türkistan, Tibet, Çin, Kore, Japonya, Vietnam, Mahâyâna mensuplarına vatan olmuştur. Mahâyâna ekolu, Budizme, mitolojik bir renk vermiştir. Çünkü o, Budhasları alabildiğine çoğaltmıştır. Buna göre, Budhaslar, sadece büyük sayılarla yeryüzünde değil, uzayda da oturmaktadırlar. Üstelik her Budhas, tabiat üstü bir vücuddur (Hatta onun birçok vücudu vardır. Bir takım harikalar'da icra edebilirler.) Yine bu Budhas'lardan Amitâbhas (ölümsüz ışık), Akshobhya (sabit), Bhaishajya Guru (tabib) v.s. gibi bazıları özel tapınma konusu olmuştur. Yine Mahâyâna'nın salikleri, bir takım tanrılara ve tanrıçalara tapmaktadırlar. Çünkü göksel dünyalar olduğu gibi, cehennemi dünyalar da vardır. Sâlikler, ibadetlerini özellikle Bodhisattva'ya, yani varlıkların aşkı ile NİRVANA'ya girişlerini erteleyen istikbalin Budhaslarına adanmışlardır.

MAİMONİDE, RABBİ MOİSE BEN MAİMON (1135-1204): İspanya'nın Kurtuba şehrinde doğmuştur. Çocukluğundan itibaren babası tarafından Kitab-ı Mukaddes ve Talmud eğitimine tâbi tutulmuştur. Diğer yandan matematik eğitimi de almıştır. Daha sonraki dönemlerde Arap hocaları onu, felsefeye ve tabii ilimlere yönelmişler ve özellikle Tıp alanında yetiştirmişlerdir. İspanya'dan kovulunca önce Fas'a gelmiş, Filistine hicret teşebbüsünde bulunmuş daha sonra da Mısır'da Fostat'a yerleşmiş ve orada ölmüştür.

İslâmiyet, Yahudilerin bulunduğu ülkelere yayılınca ve bu ülkeler müslüman hakimiyetine girince, Maimonide, hemen Yahudilerin imanlarının temelini sağlamlaştırmaya yönelmiştir. İşte Mishneh Torah adlı kitabı böylece meydana gelmiştir. Bu kitap, şifahî kanunun bir tedvini olmuştur. Maimonide bu kitapta, Talmud üstadlarının çözüme ulaştırmadığı konuları ele almıştır.

Felsefî bir temelden hareketle yazmış olduğu Sefer Ha-Mada' (Bilgi kitabı) isimli kitabını, İbranice yazmıştır. Bu kitapta Yahudi kanunlarını, sivil, cezaî ve dinî olmak üzere üçe ayırmıştır. Bu kitap, kullanış bakımından Talmuddan daha pratiktir.

Yine O, Sefer Ha-Mitswo't'da (Emirler kitabı) 613 emirler ve yasağı tasnif etmiştir. Ayrıca, imanın on üç maddesini açıklamıştır.

Fakat Maimonide'in temel felsefî eseri, Moreh Nevukhim (Şaşırınların Rehberi) ismi ile yazdığı kitabıdır. Maimonide, bu kitapta Aristo'nun ateşli bir talebesi gibi görünmektedir. O, bu eserinde vahiy ile aklın doneleri arasında çelişki değil; uyum olduğunu isbat etmeye çalışmakta-

dır. Maimonide, bu eserini Arapça olarak yazmıştır. Ancak XIII. asırda Samuel İbn Tibbon tarafından İbrance'ye çevrilmiştir. Prof. Dr. Hüseyin Atay, Delaletü'l-Hairin'i, Arapça yazmalardan edisyon kritik yaparak Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları arasında yayınlamıştır. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Dinler tarihinde asistan olan Hatice Doğan, Delaletü'l-Hairin üzerinde Doktora tezi hazırlamaktadır.

Maimonide hayatını müslümanlara ve Yahudilere doktorluk yaparak geçirmiştir. Maimonide'in bazı fikirleri Yahudi ilâhiyatçılarınca tenkid edilmiştir. Yine de Yahudi ilâhiyatının en büyüklerinden biri olarak telâkki edilmektedir.

MALINOWSKI BRONISLAW (1884-1942): Malinowski Polonya'nın Cracovie şehrinde doğmuştur. Fakat İngiltere'de London Shool of Economics de profesör olarak çalışmıştır. Melanezya toplumu üzerinde incelemelerde bulunmuş ve Tropriande adaları toplumu üzerinde iki ciltlik Coral Gardens and their Magic (1935), ismi ile önemli bir incelemede bulunmuştur. Bu eser 1974 yılında Fransızcaya çevrilmiştir: Les Jardins de Corail.

Fonksiyonalist okula bağlı olarak Malinowski dine iki önemli fonksiyon atfetmektedir: Ona göre önce Din, insanın kendi kendine sorduğu niçin sorularına cevap vermektedir. Sonra, tabiatüstü müeyyideler vasıtasıyla kurumları geçerli kılmaktadır. Dinî merasimler, merkezi güçlere karşı harekete geçmekte ve grupla bütünleşme vasıtaları sağlamaktadır. Bunun için Malinowski'ye göre büyü, din-den ayrılmaktadır. Çünkü büyü, aksiyonunun etkinliği içinde insanların güvenini

artırmakta ve cemaatin üyeleri arasında ahengi sağlamaktadır. Büyü merasimi, bir sona doğru yönelmektedir. Din ise, biza-tihi sondur.

İşte bu gibi farklı konular, Malinowski'nin yazdığı aşağıdaki eserlerinde geliştirilmiştir:

The Foundation of Fait and Morals, 1936; Magic, Science and Religion, 1948; Une théorcie Scientifique de la culture, 1968; la sexualité et sa Repression dans les societes primitives, 1969.

MANA: Mukayeseli Din tarihi incelemelerinde önemli bir yeri olan terimlerden birisi MANA terimidir. Özellikle XX. yüzyılın başında mana terimi çok şiddetli tartışmalara neden olmuştur. Mana kelimesini ilk defa 1814 yılında Polinezceden getiren W. Williams olmuştur. Williams, Mana kelimesini "kuvvet" veya "tesir" kelimesiyle açıklamaya çalışmıştır. "Mana" kelimesini Batı literatürüne kazandıran özellikle Max Müller olmuştur. M. Müller, bu kelimeyi, Mélanesie'de bulunan R. Codrington'un bir mektubunu zikrederek 1878'de Hibbert Lectures'de kullanmıştır. Müller, Mana kelimesini fiziki olmayan bir güç olarak tasvir etmiştir. Fakat ona göre Mana, iyi ve kötü işler yapabilmektedir. Diğer yandan Mana, serbestçe dolaşabilmekte ve hiçbir eşyaya bağımlı olmamaktadır.

Daha sonra Mana konusunda Codrington önemli açıklamalarda bulunmuştur: Ona göre Mana kavramı bütün Pasifikte kullanılmaktadır. O da Mana kelimesini "fiziki olmayan bir güç ve tesir" olarak tarif etmektedir. Ona göre Mana, "Tabiat üstü anlamında bir birdir" Mana bir fiziki güç olarak veya bir çeşit güç olarak görünebilir. Bu güce bir insan da sahip olabilmek-

tedir. Mana, bir eşyaya bağımlı değildir. Fakat, vücutlarından ayrılan ruhlar veya birtakım tabiatüstü birşeye taşıyabilmektedirler. Yine Codrington'a göre mana, su, taş ve kemik vasıtasıyla da hareket edebilmektedir.

Mana terimi özellikle XIX. ve XX. yüzyılda birçok bilim adamı tarafından kullanılmış ve Dinlerin evrimi ve kaynağı konusundaki tartışmada ele alınmıştır. Marret, Encyclopedia of Religion and Ethics'e yazdığı Mana hakkındaki maddede Mana teriminin, dinî tecrübedeki yerine geniş yer vermiş ve Mana'nın, Animist, teist ve büyüden önce olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir.

E. Durkheim ise 1912 yılında yazdığı "Dinî Hayatın iptidâî şekilleri" isimli kitabında, Mana'da, Totem'in tecrübesinin temelini gördüğünü yazmaktadır.

Daha sonraki çalışmalar, Mana terimini, diğer dinî sistemlerdeki kişi üstü tanrısal kavramlarla aynı tutma eğilimi göstermişlerdir. Meselâ, Amerika

Algonquins'lerindeki MANİTOU, Amerika İraquois'larındaki ORENDA, R. Otto'daki NUMİNEUX (Das Heilige, 1917) ve Hind Vedalarındaki BRAHMAN gibi.

MANİ (216-277): Manicheizm'in kurucusu olan Mani, 14 Nisan 216 yılında Mardînu'da doğmuştur. Burası Kuzey Babil'de Dicle ile Fırat'ı birbirine bağlayan bir kanal üzerinde kurulmuş olan bir yerleşim merkezidir. Sasani hanedanlığının kurucusu olan ARDASHİR'in ölümünden sonra kral olan I. Shâpûr'un saltanatı sırasında Mani, İran'da, Mèsène'de ve Parthes bölgelerinde vaaz etmeye başlamıştır. Shâpûr'un daimî himayesine mazhar olan Mani, otuz yıl boyunca tale-

belerini eğitmiş ve yazılarını kaleme almıştır. Diğer yandan kilisesini organize etmiş ve misyonerlerini doğuya ve batıya göndermiştir. 271-272 yıllarında Shâpûr'un ölümünden sonra oğlu I. Hôrmizd, babasının dinî politikasını devam ettirmiştir. Ancak 274 yılında Shâpûr'un diğer oğlu I. Behrâm kırallığı eline almıştır. Onun döneminde Mazdeizm, Devlet dini seviyesine çıkartılmıştır. Neticede Mani tutuklanmış, kısa bir mahkeme sonunda Gundês-hâhpur'da (Bêlapat) hapse atılmıştır. Yirmi altı günlük bir işkence hayatından sonra Mani, 26 Şubat 277 yılında ölmüştür. Başı koparılmış ve şehrin kapılarından birinde teşhir edilmiştir.

Manicheizm hakkında ilk ciddi çalışmayı 1734 yılında I. de Beausorbe yapmış ve Mani hakkındaki yapılan yanlışlıkları düzeltilmiştir. Ona göre Mani, Doğu ile Batı'yı uzlaştırmaya teşebbüs etmiştir. Mani, zeki ve kültürlü bir adamdır. Babil ve İran'daki bilimlere kendini vermiş müzisyen, matematikçi, ressam, astronom ve doktordur. Şehristani ve İbn Nedim gibi Müslüman tarihçiler ve Asur-Babil dinleri, Mani konusundaki yanlışları düzeltme imkanı vermiştir. Bunun için Mani konusunda şu soru daima sorulmuştur: 'Mani, dinî bir dêha mıdır? Yoksa sadece bir Senkretizm yapan basit bir derlemeci midir? Onun senkretizminde Zerdüşť doktrini, Budist ahlâkı, Mithrâ kültü ve Hıristiyanlıktan alınmış olan bazı unsurlar bulunuyor mu?

1930 yılında Mâdi şehrinde bulunan Kıptice metinler, Mani'nin biyografisi konusunda önemli açıklamalar getirmiştir. Manicheizmin din bilgisine giriş olan I. Kephalaion da, Mani, kurtuluş peygamberlerinin sonuncusu olarak takdim edil-

mektir. İnsanların kurtuluş tarihi seyrinde Mani'den önce gelen birkaç selefin ismi zikredilmektedir. Bu isimler, Adem-oğlu Sethel, Enosch, Hénoch, Nuh oğlu Sem, Buddha, Zarathoustra ve İsa'dır. Daha sonra, havarilerin gayretlerinden Paul'un misyonundan ve Paul'un vaazlarının kilisede meydana getirdiği krizden bahsedilmektedir. Yine dünyayı düzeltmeye teşebbüs eden iki adamdan bahsedilir ki muhtemelen bunlar, Marcion ve Bardesane'dir.

İsa'nın haber verdiği Paraclet'in zamanı Mani'nin zamanı olduğu yazılmaktadır (Kephalaion 1, 14, 3-10). Burada Yuhanna 16, 8-11 değiştirilerek Gnostik bir perspektif ile Mani, yaşayan Paraclet'in kendi üzerine inmiş olduğunu açıklamaktadır. Bunun sebebinin de nesillere ve dünyalara gizli olan sırrın açıklanması olduğunu bildirmektedir (Kephalaion 1, 15, 1-39). Buradan, Manicheizm'deki temel sırrın, köklü ve evrensel düalizm olduğu görülmektedir. Bu köklü ve evrensel düalizm, gelmesi vaadedilen Paraclet'in ikizi olan Mani olmuştur.

V. asrın tarihini taşıyan bir Papirüs'ün, Oxyrhchos'un mezarında bulunması, Mani konusunda yeni bilgiler ortaya koymuştur. Cologne'da (CMC) muhafaza edilen bu metin, özellikle Mani'nin biyografisi hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Mani, 4 ile 24 yaşları arasında formasyonunu, Menaqqedê (Temizlenmiş olanlar) veya Hallê hewarê (Beyaz elbiseler)ler arasında tamamlamıştır. Hem Yunanca hem de Kıptî metinler Manicheizm sofularını baptistâî (vaftiz edilmişler) olarak belirtmektedirler. Yani bunlar, ete, şaraba ve sekse düşmandırlar. Bunlara yaklaşmamak üzere vaftiz olmaktadırlar.

Cologne'da saklanan metinde Mani; dört yaşında vaftizlerin arasına girdiğini ve aydınlık meleklerinin himayesi altında büyüdüğünü açıklamaktadır.

Mani oniki yaşına geldiğinde semavî bir ziyarete muhatap olmaktadır. İşte ilk vahye, o zaman muhatap olmuştur. İbn Nedim'e göre bu vahyi getiren melek AT-Taum'dur. Bu Nabatence bir kelime olup ikiz demektir. Yine Cologne'daki metin, semavî bir ikizden de bahsetmektedir. Bu ikiz ise Mani'yi peygamber yapan Paraclet'tir.

MANİ DİNİ: Dinler Tarihi Manicheizmi, kitabî dinler içine dahil etmektedir. Çünkü Mani'ye göre, Zarat-houstra'nın, Bouddha'nın ve İsa'nın başarısızlığının nedeni, vahiylerini yazmamış olmalarıdır. Bunun için Mani, dinî mesajlarını kendi elleriyle yazmaya çok itina göstermiştir. Böylece kilisesi tarafından intikal ettirmeye yöneltilen vahiyleri ihtiva eden "Mevsuk yazılar" meydana gelmiştir. Evrensel bir dinin kurucusu olduğunun farkında olan Mani, tebliğlerinin ilk yıllarında sadece doktrininin itina ile açıklanmasına değil; onun açık bir dil vasıtasıyla nakline ve mesajının bozulmadan tercüme edilmesine de oldukça özen göstermiştir. İşte Mani'nin bu kaygısı, Manicheist alfabenin meydana getirilmesini sağlamıştır. Bu alfabe, Pehevise'nin yerine geçmiştir. Mani, ortaya koyduğu alfabe ile kilisesine önemli dökümanlar bırakmıştır.

Gnostisizm misyonerlerinin propagandası içinde Manichéen kuralları bir seçim üstünlüğüne sahip bulunuyordu. İşte Mani'nin yazılarının, düşmanları tarafından yasaklanmasının nedeni budur. 31 Mart 297'de İskenderiyye'de, Manichéen'lere

karşı yayınlanan DİOCLETİEN fermanı, Mani'nin mesajlarının yıkılmasını emretmektedir. Şüphesiz Manicheizm metinlerine karşı gösterilen bu reaksiyon, bu edebiyatın kaybolmasını sağlamıştır. Şimdiki Mani ve kilisesi hakkında verdiğimiz bilgilerin kaynağı, XX. yüzyılda Tourfan vadisinde Medine Mâdi'de ve Oxyrhynchos'da bulunan dökümanlardır. Bu belgelere göre "Manicheénes Yazılar" konusunda P. Alfaric'in yaptığı çalışmalar oldukça faydalıdır. Alfaric, Mani'nin derlemelerinin uzun bir listesini vermektedir: Acta Archelai, Sakramentler (Les Mystères), prensipler (principes), İncil ve Hazine olmak üzere dördü bir tasniften bahsetmektedir. Bu tasnif, Mani'nin dört büyük eserinin tanındığını ortaya koymaktadır.

Mevcut belgeler ışığında M. Tardiun, Mani'ye dokuz, yazılı belge atfetmektedir. Mani'ye atfedilen İncilin üç parçası Cologne'da bulunan metinde muhafaza edilmiştir. Bu yazılar, Mani'nin İsa'nın haber verdiği Paraclet olduğunu izah etmektedir. Trésor adı verilen kitap, Mani kilisesinin savunmasını yapmaktadır. Sırlar (mysteres) kitabından İbn Nedim bahsetmektedir. Bu kitap, doktrin açıklamaları ile, sahte dinlerin açıklamasını ihtiva etmektedir. Efsaneler, mitolojiden bir derlemedir. Özellikle dünyanın başlangıcı hakkında bilgi vermektedir. Kawan kitabı ise Parthes'lerin isteği üzerine yazılmıştır. Bu kitaba, Livre des Geants (Devler kitabı) da denmektedir. Mektuplar: Mani bir çok mektup yazmıştır. Bu mektupların bir kısmı, şeflere, bir kısmı cemaatlere, bir kısmı doktrinle ilgili olarak yazılmışlardır. Bu konudaki en güzel mektup derlemeleri 1930'da Medine Mâdi'de bulun-

muş, ikinci dünya savaşı sonrası Berlin'den çalınmıştır.

Yine geleneğin bildirdiğine göre, Mani, iki Mezmur iki de Dua kitabı meydana getirmiştir. Fakat onun talebeleri ilâhiler ve dualar yazmaya devam etmişlerdir.

Manicheizm kilisesinin bugün resmen kabul ettiği yazılar şunlardır: 1- İncil, 2- Hazine, 3- Sırlar, 4- Efsaneler, 5- Devler Kitabı, 6- Mektuplar, 7- İlâhiler, 8- Dualar. Mani başka yazılar da yazmıştır: Meselâ Shabuhrgan bunlardan biridir. Bu kitabı Mani, Pehlevice yazmış ve onu I şhâpûr'a hediye etmiştir. Bu kitabın Tourfan'da bulunan parçaları sayesinde muhtevanın ne olduğunu bilmekteyiz. Bu kitap, yeni din hakkında Sasani imparatoruna açıklamalar yapmaktadır. Diğer bir kitap da, Asyalı geleneğin zirkettiği Arzhang Mani'dir. Bu kitap ise, Kıptice yazılmış Homélies'nin 25/5 sahifesinde zikredilen imaja uygun düşmektedir. Maniheizm düalist (ikilikçi) bir gnostik dinî karaktere sahiptir. İki köklü ve ezeli prensip orada birbirine zıt olarak yer almaktadır. Bunlardan birisi Aydınlık diğeri Karanlıktır. Maniheizmin kurucusu Mani, kendini son peygamber olarak takdim etmektedir. Bu son peygamber, İsa'nın vaadettiği Paraclet'tir ki Mani budur. Maniheizm, bizzat Mani tarafından organize edilen bir kiliseye sahiptir. Bu dinin kitapları, kadroları ve diğer kurumları yine Mani tarafından meydana getirilmiştir:

I- Mahieizm'de düalizm ve kurtuluşun tarihi: I. Kephalaion on iki maddelik kısa bir Gnostik kredo ihtiva etmektedir. Bu kredoyu şöylece özetleyebiliriz:

1- Hayy olan, Paraclet üzerine indi ve benimle konuştu, 2- Nesillerden ve dünyalardan saklanan gizli sırlar bana

vahyolundu, 3- Aydınlıkların ve karanlıkların sırları bana vahyedildi. Öyle sırlar ki, karanlıkların başlattığı büyük savaşın ve mücadelenin sırrı, 4- Yine bana, aydınlık ile karanlığın nasıl karıştığı ve bu dünyanın nasıl yaratıldığı vahyedilmiştir, 5- Yine bana, ışık Tanrılarının, ışığı kurtarmak amacı ile orada yer almaları için kayıkların nasıl sabitlendiği açıklanmıştır, 6- İlk insan olan Adem'in yaratılış sırrı ve Adem'in yediği bilgi ağacının onun gözlerini açma sırrı bana anlatıldı, 7- Kiliseleri seçmek için dünyaya gönderilen havarilerin, seçilmişlerin, onların emirlerinin, dinî öğretenlerin, onların yardımcıların ve emirlerinin, günahkarların, onların amelilerinin ve onları bekleyen cezanın sırları bana öğretildi, 8- Böylece gelen veya gelecek olan herşey bana Paraclet tarafından vahyedildi (Kephalaion I, s, 15). Bu sekiz madde ayrıldığında on iki madde olmaktadır.

Bu metin, Paraclet tarafından vahyedilen on iki sırrı takdim etmektedir: 1) Aydınlık ve karanlığın iki krallığı, 2) Onların savaşları, 3) Karanlıklarla aydınlığın karışımı, 4- Kozmozun oluşumu, 5) Aydınlığın Kurtuluşu veya, 6) Kurtuluşun sırrı, 7) Ademin yaratılması, 8) Bilgenin sırrı, 9) Peygamberlerin misyonu, 10) Seçilmişlerin, 11) Dinî öğretenlerin, 12) Günahkarların sırları.

On iki maddelik bu kreodonun böyle karışık olması, zamanla bazı maddelerin birleştirilmiş olmasından ileri gelmektedir.

II- Mani Kilisesi ve Kurtuluş Vasıtası:

Maniheizmin'in bu gnostik kredosu Mani'yi semavî sırların açıklayıcısı makamına koymaktadır (K1, 5, 12, 21-34; 13, 1-35; S, 14, 1-10). Bu Maniheizm kristolojisi bize, İsa'nın ruhânî bir bedende tarihi gelişini, onun Yahudi mezhebi içinde tezahürünü,

on iki havarinin ve yetmiş iki tilmizin seçimini, Yahuda'nın ihaneti vasıtası ile karanlıkların hucumunu, İsa'nın ölümüne mahkum edilmesini, çarmıha gerilişini, ölümünü ve dirilmesini, havarilerin Paul'un misyonunu, Marcion ve Bardesane'in misyonunu, takdim etmektedir. Nihayet Mani'nin misyonu gelmektedir. Bu konuda şöyle yazılmıştır: Size gelen hakikat ruhu Paraclet'i, (Maniyi) İsa şöyle haber vermiştir: Ben gittiğim zaman size Paraclet'i göndereceğim. Paraclet geldiği zaman dünyayı günah konusunda kınayacak ve sizinle beraber adaletten bahsedecek (K I, S, 14, 7-10). Çünkü Paul'un ve Bardesane'in, Marcion'un çabaları sonuca ulaşmamıştır. Paraclet olan Mani, İsa-Mesihin gerçek kilisesini yeniden yapmakla görevlendirilmiştir.

Maniheizm'in kurtuluş doktrininde İsa, önemli bir yer işgal etmektedir. O, üç figür altında kendini göstermektedir. Bu figürler içinde mitolojik ve tarihî çizgiler birbirine karışmıştır. Bu figürlerden birincisi, İsa'nın figürüdür. Baba onu, ışığın fethi misyonu ile görevlendirmiştir. Bu görev sırasında İsa, Adem'e kurtarıcı mesajı ulaştırmış ve bu mesajı daimî kurtuluş misyonu olarak tesis etmiştir. İşte, bu birinci figür, muhteşem İsa'dır. İkinci figür, Augustin tarafından İsa patibilis diye adandırılmıştır. Kıpti metinlerinde ise, aydınlık harcı olarak isimlendirilmiştir. Bu dünyanın ruhudur. Bu dünya madde hapsedilmiş olan bütün aydınlıklardan meydana gelmiştir.

İsa'nın bu iki mitolojik figürü, İran'ın Salvator Salvandus şeklindeki mitolojisinin bir yankısıdır. Üçüncü figür, bu iki figürü kaplamamakta ve onların mitolojik boyutuna tarihi bir boyut ilave etmektedir. Bu, Mani kilisesinin kurtuluşu için za-

rûfî bir şeydir. Bu da, Baba'nın oğlu, İsa-Mesih'dir ki, ruhanî bir beden içinde gelmiştir. Mani, özellikle bunun üzerinde ısrar etmektedir. Görüldüğü gibi, Hıristiyanî unsur Maniheizm'de ne ikinci derecede ne de sonradan bir ilave gibi değildir. O, Mani'nin dinî düşüncesinin temelinde mevcuttur.

Mani'ye göre İsa'nın kilisesi, krallıkta kurulan kilisedir. Bunun için, yeryüzünde görülen kilise, gerçek kilise değildir. Mani kilisesi ise iki uzuvdan meydana gelmektedir. Birincisi cemaattir. Bunlar, kilisenin maddi ve ekonomik yönü ile meşgul olurlar. Diğeri ise, seçilmişlerdir. Bunlar da azizler ve mükemmellerdir. Bunlar, mesajın sorumlusu olurlar. Bunların arasında rahipler, piskoposlar, oniki üstat ve kurucunun halefleri bulunmaktadır.

III- İbadet ve Dua: Burada şunu belirtmek gerekir ki, herşeyden önce Maniheizm, bir ibadet adamıdır. Seçkin bir Maniheizm'in günlük hayatı sürekli ibadetle geçer, normal bir maniheizm ise günde dört defa ibadetle mükelleftir: İbadet üç zaman diliminde yapılmaktadır. Töçhme ve Sôtme, krallıkla hapis olan aydınlık arasında diyalogu organize etmektedir. Bunların işi, irfanı kurtarma amelîyesidir. Töçhme, krallığın hayatının yaratıcı babasının kelâmıdır. Daha sonraki dönemlerde Töçhme, gnostik çağırının prototipi olmaktadır. Yani, bedenlere mahpus olmuş ruhların uyanışı ve üçüncü zamanın eskatolojik mesajının ilân edicisi imajına bürünmüştür. Töçhme'a, Sôtme cevap vermekte ve onu dinlemektedir. Seçkinler ve din adamları, Töçhme'i istemektedirler. Fakat ilk insan gibi, Baba'ya doğru yedi defa sıkıntısını haykırmakta, İsa'dan ve Mani'den yardım talep etmektedirler. İşte bu daimi diyalog içinde ibâ-

det ve dinî merasim yerini almaktadır. Muhtelif şekiller altında kurtuluşa durmadan yapılan çağrı, seçkinlerin ağzı ile, toplu ilâhî söyleme ile ve kişisel ibadetle yenilenmektedir. Bu çağrı ile yenilenen ruhlar, uyanmakta ve karanlıkların boyunduruğunu sallamaktadır. Diğer yandan henüz kurulmuş olan yeryüzü kilisesinde de, muhteşem bir şekilde ayin icra edilmekte ve kurtuluş diyalogu etkili olmaktadır. Maniheizme göre, kilise kurumu, Töçhme-Sôtme'un bir mikrokozmu'dur.

Her yıl, Bêma merasimi, gnostik merasiminin zirvesini teşkil etmektedir. Bu pas-kalya bayramı, yirmi altı günlük katı bir oruçtan sonra, Şubat sonunda ve Mart başında kutlanmaktadır. Bêma kelimesi, hatip kürsüsü veya hakim kürsüsü demektir. Bu kelime Yunanca, Lâtincede ve Kıpticede teknik bir terim olarak kullanılmıştır. Asya dillerinde b'im şeklinde kullanılmıştır. Salonun ortasına dikilen, zengin şekilde süslenmiş olan beş dereceli bir şeye b'im denmiştir. Diğer yandan b'im bayramı da toplanan topluluk veya kutlama günü olarak da ifade edilmiştir. Bu beş derece, krallığın beş büyüklerini sembolize etmektedir. Bu beş basamak, Ruhların kurtarıcı yolunun işaretidir. Bunlar krallığa giriş merdivenidir. Yolun sonunda, ölümsüzlüğe girmiş olan Mani'nin muhteşem resmi dikilmektedir. Aydınlığın ortasında Mani, peygamberin kutsal kitaplarına hakim olmaktadır. Bêma, önce günahların affedildiği gündü. Bu gün bizzat Mani tarafından kurulmuştur. Bu günde müntesipler ellerinde yılın sadakaları, duaları, oruçları olduğu halde grup halinde toplanmaktadırlar. Yıl boyunca toplanan bu ibadet hasatı, tahtının üzerinde sembolik olarak oturmuş olan

Üsta'da takdim edilmiştir. Buddha ve İsa gibi Manide, günah itirafı konusunda ısrar etmektedir. Yıl boyunca, Maniheistlerin kişisel günah itirafı, seçkinler ve Maniheizme yeni girenler için oldukça serttir. BEMÂ gününde toplanan cemaat tarafından yapılan "toplular itiraf" özel bir öneme sahiptir. Bu bir anlamda, tövbe alâmeti ve günah çıkarma işlemi olmaktadır.

Bêma Bayramı, çarmıha gerilmiş olarak takdim edilen Mani'nin çektikleri anısına bir hatıra bayramı olarak kabul edilmektedir. Cemaat halinde söylenen ilâhiler, Mazdeen rahiplerine muhalefet, İsa'nın katillerine benzeyen cellatların gaddarlığı, düşmanların kinleri, peygamberin ızdırabı gibi konuları ihtiva etmektedir.

Bêma, Gnose'ın (irfaniye) yıllık bayramı olarak da kutlanmaktadır. Aslında bu bayram, Gnostik kilisenin gerçek paskalya bayramıdır. Bu dinde her sembolizm, Aydınlik krallığının zafer işaretini ortaya koymaktadır.

IV. Maniheizm Misyonerliği: Mani'ye vahiy, I. Shâpur'un taç giydiği 24 Nisan 240 tarihinde gelmiştir. Vahyin geldiği zaman Mani 24 yaşındaydı. Böylece Mani, kurtuluş propagandasına başlamış oluyordu. Kendisinin son Nebi olduğunu söylüyordu. Mani önce, Ktesiphon'a gitmiştir. Bu ilk seyahat konusunda İranlı ve Arap tarihçiler bir hayli bilgi vermektedir. Bunlardan özellikle Ya'kûbî, Bîrûnî, İbn-Nedim başta gelmektedir. Mani üzerindeki yeni kaynaklar, bu konudaki bilgileri tamamlamaktadır. Kephalaion I, 15/29'daki bilgiye göre Mani, Hindistan'a Ardashir döneminde gitmiştir. Yine Kephalaion 76, 184/23-24'e göre gemiyle bir seyahattan bahsedilmektedir.

Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre İran'da ve Hindistan'da misyonerlik yapan Mani, daha sonra bu propaganda seferlerini çoğaltmıştır. Maniheizm özellikle İran'da yoğun propaganda'ya başlamış ve daha sonra Hıristiyan bölgelere, Orta Asya'ya ve Kuzey Afrika'ya doğru yol almaya devam etmiştir.

V. Orta ve Doğu Asya'da Maniheizm: XVIII. yüzyılda, misyonerler, Tibet dinî metinlerinin içinde "Aydınlik Dininin" izlerini bulduklarına inanmışlardır. Tourfan dökümanları, Asya konusunda bizi aydınlatmaktadır. 621 yılında Çin'de Singanfou'da, çok hareketli bir tapınak mevcuttu. 762 yılında Uygurların kralı Maniheizmi resmi din olarak kabul etmişti. Uygur kralının Maniheizmi desteklemesiyle Çin prensleri, bütün Çin'de Maniheist tapınakların yapımına imkan veren 768'deki imparatorluk kararını kabul ettirmişlerdir. 840 yılında Kırgızlar, Sibirya'dan gelerek kuzeydeki Uygur krallığını yıkmışlardır. Maniheist misyonerler, bundan istifade ederek, Sibirya'ya sızmışlar ve Yenisey vadisine yerleşmişlerdir. Yüzyıllar boyunca Maniheistler, İran'la Asya eyaletleri arasında misyonerlik yapmışlardır. 843 yılında Çin, Maniheizm propagandasını yasaklamıştır. Bu ise, Maniheizmin güneye doğru göç etmesini sağlamıştır. Bunun için XVIII. yüzyılda bile hâlâ Foukien eyaletinde Mani kilisesinin izlerine rastlamak mümkündür. Cengiz Han'ın torunları olan Moğollar 1646 yılında yayınladıkları bir fermanla, Orta Asya'da Maniheizm'in son çabalarına da son vermişlerdir.

VI. Yakın - Doğu'da Maniheizm: Maniheizmi, Suriye'nin daha iyi bir şekilde kabullendiğini görüyoruz. Çünkü Suriye, Bardesane'nin doktrinleriyle dü-

lizme daha önceden hazırlanmıştır. Bunun için Maniheizm'e karşı, Ephem (+ 373) in şiirleri ve belagatı görülmektedir. V. yüzyılda, itizallere karşı girilen kovalamacaya rağmen, Urfa'da bir cemaat peyda olmuştur. 1905'de Leipzig'de C. H. Beeson'un yayınladığı *Acta Archelai*, Constantin döneminde Roma imparatorluğunda Maniheizm'in geniş dağılışını ispat etmektedir. Bostra piskoposu Titüs (+ 371), Mani'nin "*Sırlar Kitabı*"nı okumuştur. Antakya'da 390 yılına doğru "Matta İncili Üzerine Söyleşi"lerinde (PG, LVIII, 975-1058) Jean Chrysostome, Mani için şöyle demektedir: Batı Suriye'ye mezhep sağlam bir şekilde yerleşmiştir: 350 yılına doğru Kudüs'te piskopos Cyrille, Maniheizm'den gelen Maniheistlerin eğitimine bir din bilgisi kitabı tahsis etmiştir. Mani'nin ölümünden bir asır sonra Mani kilisesi, Akdeniz'e uzanmıştır. 376 yılında Kıbrıs'ta Salamin piskoposu Epiphane, itizallere karşı yazdığı eserinin en geniş reddini Mani'nin öğretilerine tahsis etmiştir (Panarion, ed. K. Holl, Leipzig, 1933).

VII. Kuzey Afrika'da Maniheizm: Çok erken dönemlerden beri Mısır, Gnostik yayılmanın önemli merkezlerinden biri olmuştur. Asya ürünlerini, Basra körfezinden getiren tüccarlara karışan Maniheistler, daha çok Roma'nın kontrolünden uzak olan Tibet'te toplanmışlardı. Lycopolis'in güneyindeki Hypsêlê şehri, Maniheizmin kovana haline gelmişti. Bursası, Babil ile Akdeniz arasında gerçek bir ara istasyon görevi görüyordu. Maniheizm, Mısırdan Kuzey Afrikaya geçmiştir. Orada Montanizm, zihinleri, Asya'lı doktrinlere hazırlamıştır. Önce bir Maniheist olan St. Augustin, 373 den 383'e kadar Maniheizm'e karşı savaş açmıştır. Augustin'den sonra, Vandale'lar Afrika Maniheizmine çok sert bir darbe indirmişlerdir.

VIII. Avrupa'da Maniheizm: Kuzey Afrika'dan kovulan Maniheistler, 434 yılında İspanya'ya geçmişlerdir. 526'da Lyon'a ulaşmışlardır. Avrupa'da Mani-heistlere karşı yayınlanan fermanlar, Maniheistlerin takip edildiklerini göstermektedir. 373'de I. Valantinien, 381'de I. Théodose, 408-450'de II. Théodose, 491-518'de I. Anastase, 518-527'de I. Justin ve 529'da Justinien, Maniheistlere karşı tedbir almıştır. 444'de Papa I. Leon, İtalya piskoposlarına bir mektup göndererek, rahip sınıfının ve Hıristiyan cemaatin arasına Maniheistlerin sızmalarına karşı onları uyarmıştır.

IX. Türkler'de Maniheizm İnancı: Bütün Ortadoğu'da, Kuzey Afrika'da yaygın olarak görülen Maniheizm, X. yüzyılda Abbasilerin baskısı sonucu Semerkand'a doğru bütün faaliyetlerini teksif etmiştir. Aslında Maniciliğin doğuya doğru kaymasının tarihi VII. yüzyıla kadar gitmektedir. 694'de Manici misyonerler, Çin'de Maniheizmi yaymışlardı. Bunun üzerine 732'de Çin hükümeti, Maniheizme ibadet özgürlüğünü tanıyan bir ferman yayınlamıştır. Uygur Türkleri VIII. yüzyılda Doğu Türkistan'a girince muhtemelen Buğû Kağan Manicilikle karşılaşmış ve benimsemiştir. Böylece 840 yılına kadar Uygur Türklerinin dini Maniheizm olmuştur. Ancak büyük ihtimalle Maniheizm XIII. yüzyıla kadar yani Moğol istilasına kadar Doğu Türkistan'da etkisini sürdürmüştür. Çin'de 843'de Maniheizm yasaklandıysa da XIV. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür.

MANTRA: Hinduizm'de *man-tra*, düşünmek için vasıta anlamına gelmektedir. *Man-tra*, Veda'nın kısa pasajı içinde kutsal bir formüldür. Onun, zihni uyarıcı bir güç ihtiva ettiğine inanılmaktadır. Mantra, basit bir sihirsel formül olmakla beraber, bir tasdik ve önerme de değildir. O, eşyanın ve varlıkların karma-

şık bir özüdür. Onun anlamı, müride, üstadı tarafından açıklanmaktadır. Mü-rid, onu, girişi sırasında elde etmektedir. Tantrizm de **gourou**, (mantra olarak telâfuz edilmektedir) gizli enerjileri uyandırmaktadır. Mantra'ların en meşhuru **gâyatrî**'dir. Mantra, evren'in şifâhî özünü temsil eden bir ses ifadesidir.

MANU: Hind kültüründe mitolojik bir şahsiyettir. O, insan ırkının ilki olarak kabul edilir. Hindistan'daki bir tufan hikayesine göre o, tufandan Vişnu'nun Avatar'ı olan bir balığın tavsiyesi ile inşa edilen bir gemi sayesinde kurtulmuştur. Sonra da ritüel pratiklerle, yeryüzüne insanları yerleştirmiştir. Diğer yandan Manu, sosyal düzenin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Bu sıfatla ona birçok söz atfedilmektedir. Manu kanunları adı altında, Manu'nun sözleri ve koyduğu esaslar, Mânavadharmo-shâstra adını almıştır. M. Ö. II. asrın tarihini taşıyan bu eser, Dharma konusunda tartışmasız bir otorite teşkil etmektedir.

MANU-SMRİTİ: Sanskritçede Manu geleceği demektir. Hinduizm'de **Dharma-Şastra** olarak bağlayıcı bir özelliği vardır. Hind halkı Manu-Smirti olarak anılmakla beraber, resmi literatürde manavadharma-şastra adını almaktadır. Efsanevi bir insan olan Manu'nun, eseri olduğuna inanılır. Bugünkü şeklini M.Ö. I. yüzyıla kadar olan zaman diliminde almıştır. Manu-Smriti, Hindulara dört toplumsal sınıfta (Varna) ve hayatın dört devresinde (aşramas) uymaları gereken yasaları (Dharma) bildirmektedir. On iki bölümde toplanmış 2.694 kıtadan oluşmaktadır. Yaratılış, dharma'nın tanımı, dinsel törenler (Samskara), yetişkinliğe geçiş töreni (Upanayana), veda öğrenimi, evlilik, konukseverlik, alçak gönüllülük, tabu olan yiyecekler, kirlenme, arınma

yolları, evli ve bakirelerin davranış kural-ları ile krallık hukukunu işlemektedir. Daha sonraki bölümlerde kefaret ayinle-rinden bahsedilir. Karma öğretisi üzerin-de durulur. Cehennem ve ruh konularını ele alır. Metinde dini konularla din dışı konular birbirine karışmıştır.

MÂRA: Ölümle ilgili bir kavramdır. Bu-dizm mitolojisinde görülen ve görülme-yen âleme başkanlık eden bir Tanrı ismi-dir. İnsan, bu dünyaya yeniden doğumlar zinciri ile bağlı bulunmaktadır. Buna göre Mâra, ölüm Tanrısıdır; onun ismi de bu-radan gelmektedir. Mâra'nın en kötü düş-manı Budha'dır. Gerçekten Buda insanla-ra Nirvana yolunu göstererek Mâra'nın krallığını yıkmaya yönelmiştir. Bunun için Mâra, Budha'nın uyanışa girmesine mani olmaya çalışmış ve iyi kanunu (Dharmayı) vaazdan caydırmayı de-nemiştir. Yine Mâra, Budha'nın öğretilerinden insanları çevirebilmek için bütün gücünü kullanmıştır. Böylece Mâra, şey-tanın Budizmdeki bir dengi olmuştur.

Diğer yandan, Budizmin kutsal yazıları, Mâra'nın birkaç sembolik anlamını daha ortaya koymaktadır. Bunlardan birine göre Mârâ, canlı varlıkları çeken arzuların ve ihtirasların kişileşmesidir. Diğer bir an-latıma göre mârâ, sürekli olmayan, sefil ve cevheri olmayan şeyleri temsil et-mektedir.

MARCEL GABRİEL (1889-1973): G. Marcel, bütün hayatı boyunca bir etikete bağlanmaktan kaçınmıştır. Buna rağmen onun felsefesi, Hıristiyan existansiyalist felsefesi olarak vasfedilmiştir. Şayet bu adlandırma benimsenirse, 23 Mart 1929'da vaftiz olduğu katolikliğine oldu-ğu kadar felsefesine de yabancı olan fer-diyetçi kapsamı nedeniyle bu adlandı-rmada bir terslik hissedilir. Marcel, duygu-sal bir tasarım ve tamamen objektif bir değerlendirme ile sınırlı tutulamaz. O,

gerçeğin yeniden keşfine sıkı şekilde bağlıdır. Çevredeki idealizme karşı düşünceleri ortaya çıkarmak için elverişli bir diyalektik sergilemek ve müşahhas tecrübeye yeniden kökleştirme de ona düşmüştür. Kesin olan olay, “düşünüyorum” değil, “varım”dır. Çünkü “var olmak” bedenleşmek demektir. Böyle bir “varlık”, kendinden başkası ile ilişkide demektir. Bu ise, başkasına dönmüş olan varlıktır. Varlık, “düşünüyorumu” aşmakta ve dünyaya yönelmektedir. “İnsan varlığı” onu hissetmekle dünyaya iştirak etmekte ve “mutlak varlığa”, ise “imanla” yönelmektedir. Çünkü duygu ve iman, düşünceden önce olan iki boyuttur. Düşünce bunları, sakatlanmaksızın hesaptan çıkaramaz. G. Marcel, bedeninin “iç derinliğini” yeniden bulmuş ve düşüncüyü “gerçeğin ısırması” olarak açıklamıştır. Felsefesinin en canlı tarafı, “enkarnasyon duygusu” (Bedenleşme duygusu)dur. Marcel, bu “eğri” ile Hıristiyanlıkla bağ kurmaktadır. Gerçekten, bu enkarnasyon (bedenleşme), felsefi sırların vahyedilmiş sırlarda olduğu şeklindeki enkarnasyondan ayrıdır. Marcel’in düşüncesi, durum halindeki insan anlamı ile Jaspers’in komşuluğunda, ontolojik sırların yaklaşımı ile Heidegger’in komşuluğunda gelişme göstermiştir. Bunun için, onun düşüncesinde Hıristiyanlık, a priori bir durum arzmemektedir. Yani, düşüncüyü aşan bir sırrı kalbte hissederek düşünce, müşahhas hale gelmiştir. Buradaki sır, düşünce ötesi bir şeydir. Bu sırda doğru ilerlemede herkes, bizzat kendine dönderilmiştir. Çünkü herkes, kendisi için “bir varlık tipidir” Varlık, seyirci olmamayı fakat engaje olmuş varlıklar olmayı gerektirmektedir. Varlık, bir felsefi sistem içinde açıklanabilecek bir probleme indirgenemez. İşte, müşahhas varlıkların oynadıkları tiyatro için Gabriel Marcel’in tercihinin sebebi burasıdır. Onun felsefe-

sinin kalbini oluşturan aşağıdaki meşhur muhalefeti biliyoruz: “Problem, karşılaşılan ve yolu tıkayan şeydir. O, daima önümdedir. Halbuki sır, benim engaje olduğum şeydir. Netice olarak onun özü, tamamen benim önümde değildir...” Varlık, sırda çevrilmiş, metaproblematiktir. O, çözümlenecek bir denklem değil, koşula- caktır bir risktir.

Allah gözönünde tutularak problem nasıl çözülecek? İman tarafından bu yol takip edilmedi mi? Şüphesiz “Allahın varlığının kesin delili” yoktur... Fakat biz, Allah’tan problem terimiyle bahsetmeye alışmış bulunuyoruz. Oysa Onu, sır terimleriyle hatırlatmak, entellektüel prosedürlerde Allahla iletişim kurmaya elverişli existansiyel tutumlar ikame etmek gerekmektedir. Bu problem, “çıkışsız bir problem” değildir. Çünkü, ispatlanmaya kalkılmazsa, o kendini yaklaştırmaya bırakacaktır. Biz burada bir varlığa rızayı gerektiren kişiler arası bir alandayız. Ontolojik esrarın ortasında Allah, çağrısını duyuruyor, onun tezahürü dramatik bir ilişki tesis ediyor. Bu ilişki, alıcı bir tutuma kabule, duaya (Allahı düşünmenin, onunla bir olmanın yegane yoludur), yararlanmaya bir çağrıdır. Varlığının ortaya çıkardığı iman, bütün bunlara rağmen bir körlük değildir. İman, basit bir kanaat değildir. O, bizzat varlığın üzerine dayanan karşı konulmaz bir güvendir. İmanı vermeye hazırlayan temel tutumları bulmak zordur. Çünkü biz kutsallığını kaybetmiş “kırılmış bir dünya”da yaşıyoruz. Yine çünkü, insanın birliği kurulmuştur. Yinede çağrıya razı olmak, insanın kendisine gelmesi için şarttır. Bu gerçek, kendimi ona verdiğim ölçüde bana veriyor. Faaliyet aracılığı ile, onun üzerinde merkezleşiyorum ve gerçek suje oluyorum. Aksine, “senden şüphe etmek, benim bağımsızlığım değil, benim yok olmamdır”. Yüce sen’e doğru basit bir kaçıştır.

Çünkü, reddedilemez bir delil yoktur. Bir özsevgi vardır. Allah'a doğru yol alan varlığın kalbinde bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, bilginin açılmasını kayırmaktadır. Burada söz konusu olan Dinî felsefedir. Bunun belli, başlı çizgileri açıklanabilir. Önce, Marcel, sağlam şekilde katoli-sizme dayanmıştır. Onun kanaatine göre, Hıristiyanlıkla insan tabiatı arasında temel bir uygunluk vardır. Bu bir Apolojetik ifade mi? Apolojetik, varlığın dışında olanlara kendini takdim ettiğini iddia etmektedir. İşte burada, ikinci çizgi kendini göstermektedir. Bu "bir başlangıç felsefesidir (eşik felsefesi). Bu felsefe, mü'minlerle, mü'min olmayanlar arasında, onları Hıristiyan hakikatleri yakalamaya zorlamayı istemeden, onlara kardeşlik endişesi içinde hitap ederek orta bir çizgide olmayı istemektedir. Yine bu noktada üçüncü çizgi kendini göstermektedir. Bu da metodu ilgilendirmektedir. İlkel düşünceye muhalefet eden Marcel, "toplayıcı" olan "ikinci düşünce"yi uygulamaya koymak istemektedir. Bu düşünce, varlığın bütün anlamı ile onun ontolojik sırrı üzerine açılmaktadır. Bu ikinci düşünce, tecrübeyi iğdiş etme yerine onu yüceltmektedir. Son çizgi ise bu felsefenin, sona kadar sorulu bir felsefe olduğudur. Bunun için, o, bir sistemin içine kapanmayı reddeder. Çünkü soru, daima cevabı açmaktadır. Bu felsefe, başkasını zorlamayı kendine yasaklamıştır. Çünkü o, sadece bir soru uyardırmayı aramaktadır. Yine bu felsefe, "varlığın dinamizmine" tam olarak güvenmektedir. Çünkü ruh, daima yolda olan bir seyyahıdır.

MARCION: Sinop piskoposunun oğlu olan Marcion, Armatörlük yaparak zengin olmuştur. Fakat ilâhiyatla da ilgilenmiştir.

St. Paul'un öğrencisidir. İncil-şeriatına muhalefet etmiştir. Paul'un şeriatla tanıdığı bütün pozitif veheleri dikkate almaksızın bu muhalefeti çok ileriye götürmüştür. Onun doktrinleri, İzmir piskoposu Polycarpe'ı da inçara götürmüştür. Onun için şöyle demiştir: "Senden şeytandan ilk doğan şeyi görüyorum". Önce Roma tarafından iyi karşılanmış, fakat daha sonra, eski Ahidin Tanrısı ile, İsa'nın açıkladığı Baba arasında koyduğu muhalefetten dolayı uyarılmıştır. Bize kadar tamamı ulaşamayan, ancak birkaç bölümü elimizde olan "Antithese" isimli kitabında savaş isteyen Tanrı ile, bağışlayan Tanrı arasındaki uyumsuzluğu göstererek fikirlerini ortaya koymuştur. O, eski Ahidi reddetmiştir. Onun en çok üzerinde durduğu kaynak, Luka İncili ve Paul'un on mektubu olmuştur. Başta Von Harnack olmak üzere birçok tarihçi, Marcion'un yazılı şeriat'ın oluşmasında birinci derecede rolü olduğunu yazmaktadırlar. Marcion M.S. 144 yılında Roma toplumundan atılmıştır. O, kilisesini bir hiyerarşi, bir liturji ve sakramentlerle kurmuştur. V. yüzyıl boyunca onun kilisesi doğuda yaşamıştır.

MARDOUK: Babil'in milli Tanrısıdır. Mardouk, Sümer kökenlidir ve muhtemelen M.Ö. III. binin sonundan önce görülmektedir. Mardouk, "Güneşin oğlu" anlamına gelmektedir. M.Ö. II. binin birinci yarısının tarihini taşıyan Tanrılar listesinde Mardouk, önemli bir yer işgal etmektedir. Mardouk, büyük gök Tanrısı An'dan, Sümer ve Akkad'ın yer Tanrısı Enlil'den, yeraltı su dünyası Tanrısı Enki'den sonra zikredilmekte; fakat ay ve güneş Tanrısından ve büyük Tanrıça İnanna'dan önce zikredilmektedir.

Önce Babil'in komşusu olan Borsippa şehrinin Tanrısı olan Mardouk, daha sonra Babil'in Tanrısı haline geliyor, Babil Kralı Hammourabi (1792-1750) nin saltanatı döneminde, Babilin ulaştığı politik öneme haiz bir yükselme gösteriyor. Hammourabi, kanunlarının mukaddimesinde şöyle denmektedir: **Anou** (=An) ve **Enlil**, **Mardouk'a**, bütün insanlara hükmetme hakimiyeti vermiştir.

Mardouk'un yükselmesinin ikinci merhalesi, onun bütün Tanrılar üzerine çıkışını ifade etmektedir. Bu da M.Ö. XII. yüzyılda olmuştur. Çünkü, Babil kralı Nabuchodonosor (M.Ö. VI. yüzyıl), Mardouk'un heykelini Elam'dan getirtmişti. İşte Babil yaratılış destanı bu zaman da yazılmıştı. Bu şiir, Tanrılar düşmanı olan TİAMAN üzerinde Mardouk'un zaferini doğrulamaktadır. Pantheon'un başına dikilmiş olan Mardouk, hemen hemen büyük Tanrıların imtiyazlarına sahiptir. Böylece o, hikmet, büyü, şifa verici, aydınlatıcı ve yargılayan Tanrı haline gelmiştir. Onun sembolü BEL olmuştur Onun eşi olan Zarpanitou silik kalmıştır.

M.Ö. XII. asırdan önce, Babil'de yazma sanatının patronu olarak tanınan, Tanrı Nabou, Marduk'a bağlı, hatta onun oğlu olarak kabul edilen bir mevkide görülmektedir. Özellikle bu Tanrı, Kal-deen'ler denilen Babil hanedanlığı döneminde tebci edilmiştir. Bu dönemde, Mardouk gölgelenmiştir. M.Ö. VIII. yüzyılın başında bir Asur kitabesinde şöyle bir tavsiye bulunmaktadır: **"Gelecekte ne olursan ol! Nabou'ya inan! Başka bir Tanrıya inanma"**.

Nabou'nun eşi ise **"Kabul etme"** anlamına gelen Tashmetou'dur.

MASSIGNON LOUIS (1883-1962): Massignon 1883'de Nogen-Sur-Marne'da doğmuş ve 1962'de Paris'te ölmüştür. Batıda İslâmiyet konusunda araştırma yapanların öncüsü sayılmaktadır. Yüksek tahsilini tarih üzerine yapmıştır. Ayrıca, Doğu dillerinden Arapça diploması almıştır. 1906-1907 yıllarında Kahire'de **"Doğu Arkeoloji Enstitüsün"**de kalmıştır. Mezopotamya'da görevli olarak bulunmuş ve Hallac-ı Mansur (857-922) üzerinde geniş bir inceleme yapmıştır. Massignon, Bağdat ve İstanbul'da uzun süre araştırma yaptıktan sonra, Kahire'de kırk gün, **"İslâm Felsefesi Doktrinleri"** üzerinde Arapça ders vermiştir. 1922'de Hallac konusunda yaptığı doktora çalışması olan **"La passion d'al-Husayn-İbn-Mansûr al-Hallâj, Martyr Mystique de l'İslâm, executé à Bağdad le 26 Mart-1922"** tezini Sorbonne'da savunmuştur. 1926'da, **"Revue des etudes islamiques"** dergisini yayınlamaya başlamıştır. 1929'da **"İslâm Araştırmaları Enstitüsünü"** kurmuştur. **"Ecole pratique des Hautes Etudes"** de **"Dinî ilimler bölümünde"** müdürlük yapmıştır (1933-1934). Kahire Arap dili akademisi üyeliğine seçilmiştir (1933). Massignon 1952'de Kanada'ya ve Amerika'ya davet edilmiştir. 1954'te emekli olmuştur.

Hristiyan eğitimi almış olan Massignon, Hristiyan imanına uygun bir hayat sürmemiştir. Ancak, Allah inancına sahip olması dramatik bir olay sonucunda olmuştur: 1908'de Dicle nehri üzerinde bir kayıkla giderken bu dramatik olay onu, Baba Allah'ın keşfine, kilisenin rolüne inanmaya götürmüştür.

Massignon'un yön değiştirmesine asıl neden olan Hallac olayı olmuştur. Hallac'da İsa gibi dindaşları tarafından ölüme mah-

kum edilmiştir (Burada Kastedilen Yahudilerdir). Hayatının daha sonraki dönemlerinde, üzerinde durduğu konu, Hz. İbrahim olmuştur. İslamın temel anlâmını ona, Hz. İbrahim motifi sağlamıştır. İslâm'a göre Hz. İbrahim, "Müminlerin Babası"dır.

Massignon 1929'da "Trois prières d' Abraham, 1935'de la prière sur sodomé", 1949'da L'Hégire d'ismail'i kaleme almıştır.

1919'da Gandhi'den etkilenmiştir. Bunun için Massignon'nun hayatında Hallaçlı, İbrahimli ve Gandhili olmak üzere üç devre vardır.

Massignon İslâmı değişik tarzda algılamıştır. Onun talebeleri oldukça çoktur. Sadece ölenlerden bir kaçını zikretmek gerekirse, Montiniyi (Papa VI. Paul) Muhammed Abd'el-Jalil'i, Henri Corbin'i bunlar arasında sayabiliriz. Diğer yandan Massignon, İslâm Hıristiyan diyalogunun üstatlarından sayılmaktadır.

MASSORETES: M.S. VI. asırdan X. asra kadar Tevrat'ın İbanice metnini tesbite kendini adayan hahamlara verilen bir adıdır. Bunlar en ince detaylara kadar İbraniçe metinleri tespit etmeye gayret etmişlerdir. Şatafatlı tenkitlerden başka, metindeki aynı sesli kelimeleri seslilerle mücehhez kılarak okunmalarına gayret göstermişlerdir. Bugünkü "Kitab-ı Mukaddes" yayınları daima Massorete'lerin çalışmalarına dayanmaktadır.

MAUSS MARCEL (1872-1950): Mauss, Epinal'de 1872 yılında birçok hahamın yetiştigi bir Yahudi aileden doğmuştur. Mauss, temel formasyonunu, amcası E. Durkheim'in izinde giderek almıştır. Felsefe ve sosyoloji öğretimi yaptıktan sonra, Dinler tarihine yönelmiştir. Sylvain

Evi'nin yönetimi altında Hinduizmi incelemeye başlamıştır. Daha sonra Sanskritçe öğrenmiş ve 1900 yılında "Ecole pratique des Hautes Etudes"de Foucher'in asistanı olmuştur. 1902 yılından itibaren "Yazısız Halkların Dinleri Kürsüsüne" Marillierin yerine bakmamaya başlamıştır. "Dua" üzerinde bir doktora tezi çalışmasına başlamış fakat tamamlayamamıştır. 1925'de "Sosyoloji Enstitüsü Genel Sekreteri" olmuştur. 1932'de "Collège de France" a, sosyoloji profesörü olarak atanmıştır. Mauss'un çalışmaları sosyoloji okulunun kollektif çalışmaları arasında bulunmaktadır. Bu çalışmalar, peryodiklerin arasına serpiştirilmiştir. Bunlar makaleler, tebliğler ve tenkidlerden oluşmaktadır. Bugün bu çalışmalar, dört cilt halinde toplanmıştır. Sosyoloji okulunun çalışmaları içinde o, dinle meşgul olmuştur. Claude Lévi-Strauss'a göre o, düşüncenin üstatlarından biridir.

Dinî araştırmaları içinde Mauss'un üzerinde durduğu konu, "Kutsalın Sosyal Fonksiyonları"dır. O da Durkheim gibi, kutsalı, kutsal olmayandan ayırmaktadır. Totemizmi, ilk orijinal din olarak kabul eden Durkheim'e katılmaktadır. Bunun için o da, Totem'de "kutsalın bir rezervini", yani "mükemmel bir kutsallık" görmektedir. Mauss, sembolizmin önemi üzerinde Durkheim'den fazla durmaktadır. Ona göre "Kutsal", sembolünde merkezileşmektedir. O, grup duygularından, Totem'e dayanan "kollektif güç"ten gelmektedir. Totemle sembolleşen Kutsal, dinin ruhu, kültürün konusu ve sosyal ahengin merkezi unsuru olmaktadır. İlkel dinler üzerindeki incelemesinde, Mana ve Kutsal problemine yeniden eğilmektedir. Mauss'a göre Mana, aynı zamanda bir güç, bir varlık, bir kalite, bir hareket ve bir

haldir. O, H. Hubert ile birlikte Mana'nın evrenselliğini göstermek için, diğer dinlerde Mana'yı araştırmaya yönelmiştir. Mana, âyin gücü, büyücünün kuvveti, Şaman'ın kuvveti, Tanrıların mistik iktidarındır. O, Hindous'lar'ın Brahmani, Greklerin Physis'i ve Dynamis'idir. Bunun için Mauss, Mana mefhumunun, kutsal mefhumu ile aynı düzeyde olduğunu düşünmektedir.

Mana ve kutsal ayniyetini kabul eden Mauss, bir adım daha atarak kutsalla sosyalin aynı şey olduğunu ileri sürmektedir. Kutsal, bütün dinî fenomenlerin merkezinde bulunmaktadır. Tanrı mefhumu, onda emilmektedir. Robert Smith'den sonra, Maussda kurban konusuna eğilmiştir. Mauss, kurbanda, elle yapılan dinî merasimin en mükemmelini göstermektedir. Bunun için O, "**kommunyon kurbanı**" teorisini reddediyor ve "**Takdis kurbanı**" teorisine yöneliyor. Yani, kutsal dışı bir obje alanından, kutsal alana geçişi görüyor. Kurban sistemindeki derin birlik, bir kurban vasıtasıyla, kutsal dünya ile, kutsal olmayan dünya arasındaki iletişimde bulunmaktadır. Kurbanın aktüel dışı bir görünümü olmakla beraber, sosyal bir görünümde bulunmaktadır. Çünkü kurban, işlenen günahlarla bozulmuş dengeleri yeniden tesis etmektedir. Mauss'a göre, elle yapılan dinî merasim yanında, ağızla yapılan dinî merasim vardır. İşte Dua bunlardan biridir. Mauss, duayı "**ferdî bir fenomen**" olarak gören teorileri çürüterek, onu muhtevası ve şekli ile "**sosyal bir fenomen**" olarak görmektedir. Ona göre, "**Kollektif dua**", ferdî duanın temelidir. Duayı açıklamak için Mauss, Avusturalyalıları incelemektedir. Ona göre, ilk dua formülleri, Avusturalyalıların şifahi dinî merasimlerinde bu-

lunmaktadır. Bu noktada Mauss, analizlerinde sınırlı kalmakta ve bir sentez yapmamaktadır. Maussda dini, "**saf bir sosyal**" ürün olarak görmektedir.

MÂYÂ: Veda'da Mâyâ, Tanrı Varuna'nın bir sıfatıdır. Bu sıfat sayesinde Tanrı Varuna, karşısında çok kuvvetli bir rakip olduğuna inanan, şaşkına dönmüş düşman askerini felce uğratarak kendi mü'minlerine zafer ihсан etmektedir. O halde burada, geçici bir takım görüntüler meydana getiren sihirsel bir iktidar söz konusudur. Nazari anlâmda (Upanişadlarda) ve klasik Sanskritçede kullanıldığı andan itibaren bu kelime, kozmik hayal anlamına gelmeye başlamıştır.

MAYA DİNİ: Mayaların dinini, ancak arkeolojik bulguların sonuçlarına göre tanımaktayız. Mayaların üç kutsal kitabı XIII. ve XIV. yüzyılın tarihini taşımaktadır. Bu kitaplar konusundaki en yeni dökümanlar, Chilam Balam, Rituel des Bacab, Popol Vuh'dur. Bu eserler, Tolteco-Maya dinini yansıtmaktadırlar. Orta Meksika platolarının medeniyeti, bu dinden derin şekilde etkilenmiştir.

Eski Mayaların tabiatçı karakterli dini, bugünkü La Conodons'lar olan yerlilerde samimi şekilde devam etmektedir. Bunlar, Güneşe ve Orman tanrılarına tapmakta ve karanlıklar Tanrısı olan Cizin (kisin) den korkmaktadırlar. Maya medeniyetinden kalan San'at eserleri, "**güneş Tanrısına**" olan inancı göstermektedir. Meselâ, Palenque'daki "**Güneş Mabedi**" bunun delilidir. Diğer yandan yılan şeklinde bir tanrıdan da bahsedilir. Özellikle Yaxchilan'da yine, Yucatan'da tebcil edilen bir yağmur Tanrısı olan chac dikkat çekmektedir.

Daha sonraki dönemlerde Maya dininde, özellikle Yucatan'da Panteona hakim olan Hunub ku diye adlandırılan yaratıcı bir Tanrı vardır. Fakat medeniyetin sahibi olan gök Tanrı, dişleri dökülmüş ve yüzü kırışmış bir ihtiyar olarak tasvir edilen İtzamna'dır. İşte güneş Tanrısı olan Kinich Ahau, onun bedenleşmelerinden birini meydana getirmektedir. Ölüm Tanrısı Ah Puch, Azteque'lerin Mictlante-cuhtli'ye benzemektedir.

Eski Maya'lar, semavî varlıklara ve zamanın hesaplanmasına özel bir dikkat atfediyorlardı. Kutsallaştırılmış zamanla ilgili kavramlara ve âyinlere gelince, onlar "dikme taş" kültü ile kendilerini gösteriyordu. Milâdî 292 yılından 909 yılına kadar Maya sitelerinde, 7200 gününün sonunu gösteren bir takım dikme taşlar dikilmiştir. Bu tarihe Katûn adı verilmiştir. Bu taşlar genelde çok güzel hazırlanmışlardır. Bu taşların diğer bir özelliği, dikildiği tarih ve birçok noktalarda bilgi vermesidir. Verdiği en önemli bilgilerden biri, "âyin safhaları" konusudur. 7200 gününün sonunu gösteren Katûn, XVI. yüzyılın sonuna kadar kült konusu edilmiştir. Klâsik mayalar döneminde insan kurbanı nadir vak'alardan biri olarak görülmektedir. Piedras Negras'ın iki dikili taşı, bu merasimi göstermektedir. Muhtemelen insan kurbanları, Palenque'de vuku bulmuştur.

Genelde Tanrılara, Copal ismindeki buhur takdim ediliyordu. Bu, protium ağacından elde edilen bir "öz suyu" idi. Mü'minler, Tanrılara kanlarını vermek için hacamat oluyorlardı. Burada, kuşlar muhtelif hayvanlar ve hatta balık kurban ediliyordu.

XVI. yüzyılda Yuca'tan'da kullanılan ritüel danslar, klasik mayalarda da vardı.

Dans edenler, su ve bitki Tanrılarını temsil edecek tarzda maskeli olarak dans ediyorlardı.

MAZDEİZM: Mazdeizm, İran'ın eski dini inançlarından. İran'da iki Mazdeist grup kendini göstermiştir: Birisi KERMAN'da diğeri ise Tahran yakınlarına yerleşmiştir. Fakat bu inanç, Hindistan'da PARSİ'lerle yaşamıştır. Hatta Parsi ismi de, kendi ülkelerinin orijinal isminden onlara verilmiştir. Onlar kendilerini, Hudin diye isimlendirmektedirler. Onların İran'da kalan dindaşları ise vehdim diye adlandırılmaktadır. Her iki kelime de "iyi din" anlamına gelmektedir. Hâlâ Pakistan'da, İngiltere'de ve Kuzey Amerika'da birkaç bin Mazdeen yaşamaktadır.

Müslümanların İran'ı fethinden önce Mazdeenleri anlatan kelime Mazdayasna kelimesi idi. Bu kelime sözlük anlamı itibariyle "Mazda'nın Kulu" anlamını ifade ediyordu. Yani "Ahuramazda'nın tapıcısı" demek oluyordu. Yine Mazdeenlere "Zarathushtri" de deniliyordu. Bu isim de peygamber ZARATHUSTRA'dan geliyordu. Zarat-hustra'dan Nietzsche ve Strowss çokça bahsetmişler ve batı onu iyi bir şekilde tanımıştır. Fakat Zoroastre kelimesi, Yunanlılar'dan beri tanınmaktadır. Ancak İngilizler, Zoroastrian kelimesini, Mazdaean kelimesine tercih ediyorlardı. Oldukça eski bir dönem bahis konusu olduğu zaman Zoroastrian kelimesi ile Mazdaean kelimesinin arasını ayırmak gerekecektir. Darius'dan itibaren Achéménides hükümdarları kendilerini "Ahura Mazda'nın Tapıcıları" diye adlandırıyorlardı. Fakat Peygamberden söz etmiyorlardı. Buradan anlaşılıyor ki onla-

rın Mazdeizminin, Zerdüştün reformu ile alakası bulunmuyordu.

Aslında konunun zorluğu konusunda okuyucuyu uyarmadan Mazdeizm'i incelemek de mümkün değildir. Henüz zaman ve mekan içine Zarathustra'yı yerleştirmek mümkün olmamıştır. M.Ö. VI. ve VII. yüzyıl arasına yerleştirilmek üzere teklif edilen tarih, kesin görünmüyor. Yer olarak da Medie ile doğu İranın muhtelif bölgeleri daha doğrusu, Afganistan ve Aral denizi havzası gösterilse de bunda da bir kesinlik yoktur.

Achéménides'lerin dini, Darius'un ve haleflerinin emriyle, eski Farsça olarak yazılan taş kitabeler sayesinde bilinmektedir. Darius'un, Ahuramazda'nın inayetiyle kral olduğuna inanılmaktadır. Göğü ve yeri yaratan Ahuramazda'dır. O, Adaletin dostu, yalanın düşmanıdır. Ahuramazda, ilâhların en büyüğüdür. O, güneş ilâhı, Mithra, verimlilik ve sular ilâheleri Anahita olarak da görülmektedir.

Hérodote, Pers dinlerine birkaç bölüm ayırmıştır. Fakat, Zarathustra'dan bahsetmemiştir. Hérodote, **Pers'lerin mabedlerinin, mihraplarının ve heykellerinin olmadığını söylemektedir.** Onların, dağların tepesine, göğe bir takım kurbanlar sunduklarını söylemektedir. Herodot, büyüden bahsetmekte ve bir Médé kabilesinin rüya tabirinde mahir olduklarını anlatmaktadır. Persler, ölülerini gömmeden önce bal mumu ile sıvayarak, onları kuşlara ve köpeklere sunmaktadırlar. Bu âdet, Zerdüştilerde bulunmaktadır ancak, bundan Zarathustra bahsetmemektedir.

Zerdüşt'ün ilâhileri olan Gathalar, Mazdeenlerin en eski kutsal kitaplarının bir bölümünü meydana getirmektedir. Zerdüşt'e atfedilen yegane kitap

AVESTA'dır. Avesta'nın dili, Hindin en eski metinlerinden olan VEDA'ların diline benzemektedir. İşlediği konular, mücerret düşünce konuları ve mistik düşünceyi ilgilendiren konulardır. Aves-ta'yı anlayabilmek için, ortaçağ Pehlivesi ve daha sonraki pehlevice ile yazılmış tefsirlere bakmak gerekecektir.

Achéménide'lerin Zerdüşt'e birşey borçlu olup olmadıklarını bilmiyoruz. Bunun için Zerdüşt'ün menşei hakkında bir kanaat sahibi olamıyoruz. Avesta ile Veda arasında yapılacak bir mukayese, birçok konulardaki benzerlikleri, özellikle, Tanrılar, âdetler ve mefhumlar konusundakiler de iki kutsal kitabın, müşterek bir mirastan beslendiği imajını uyandıracaktır. Kutsal likör olan **haoma** Mazdeen kutsallığının temel harcı gibi görünmektedir. Mazdeizmdeki **haoma**, Hinddeki Sanskritçe soma ile benzerlik göstermektedir ki Veda dindarlığında, Mazdeizmdeki haomaya benzer bir rol icra etmektedir. Yine Sanskritçede evrensel düzeni, kozmik prensibi, ahlâki ve dini prensipleri ifade eden RTA terimi, İran'da Asha terimi ile ifade edilmiştir. Şüphesiz iki din arasında farklılıklar da vardır. Meselâ, Sanskritçe deva (Tanrı) ile eski Farsçadaki **daiva** veya **daeva** arasında fark gözükmektedir. Farsçada bu kelime sahte Tanrı veya şeytan anlamına gelmektedir. Diğer yandan, Hindistan'da tanrı olan İNDRA, İran'da şeytan anlamındadır. Din Tarihçileri bu farklılıkları, iki toplumun farklı evrimi ile açıklamaktadırlar.

Yine Hindistanla İran arasındaki benzerlikler sadece din boyutunda değil; sosyal boyutta da kendini göstermektedir. Her iki tarafta da ilk üç sosyal sınıf birbirine denk düşmektedir:

1. Sınıf rahipler sınıfıdır

2. Sınıf savaşçılar sınıfıdır

3. Sınıf hayvan yetiştiriciler, ziraatçiler ve işçilerdir.

Hindistan'da buna yerli halkı gösteren bir de dördüncü sınıf eklenmiştir. Bunlar istilacı Arya'lara boyun eğen yerlilerdir.

Araştırmacılar, bu taksimatın Tanrılara yansiyip yansımadığını hep sormuşlardır. Bu sorunun cevabı, Hitit imparatoru Supiluliuma ile ona bağlı olan Mitani arasında yapılan bir antlaşmada, M.Ö. XIV. yüzyılda sunulan bir listede açıkça görülmektedir. Tanrılar burada üç seviyede takdim edilmişlerdir: Bu Tanrılardan son ikisi problem teşkil etmemektedir. Bu liste şöyledir: Mitra Varuna, İndra, ve 2 Nasatya İndra. Hindde, en mükemmel savaşçı Tanrıdır. Kshatriya kastının koruyucusudur, Nasatya, Açvin'in bir başka ismidir; yardımsever, sağlığın bekçisi olan bir Tanrı'dır. Birinci sıradaki Mitra ve Varuna, rahipler sınıfını, diğerlerinden daha çok korumamaktadır.

Yaptığımız bu analizler, İran uzmanlarınca tam olarak kabul edilmemektedir. Ancak, ilâhilerin yorumu için bunlar, çok önemli ipuçları vermektedir. ZARATHUSTRA, bir tek Tanrıdan bahsetmektedir. O da, Ahuramazda'dır. O, Hakim Rab'dir. Diğer görülen güneş Tanrısı Mithra, zafer Tanrısı Verethraghna, Ahuramazda'nın tecellileri olarak düşünülmektedir. Hakim Rab olan Ahuramazda'yı meydana getiren bu Tanrılar korteji, bazen bir baba, bazen de bir sahip özelliği taşımaktadır. Bu birlik, asla bir tesadüf eseri değildir. Diğer yandan birliği meydana getiren "üniteler" aynı değerde de değildir. İşte bu sıra, daha sonraki dönemlerde mitani Tanrılarında belli bir hiyerarşiye dönüşecektir: Evrensel düzen olan Asha, Varuna'ya; iyi düşünce olan

Vohu Manah, Mitra'ya; iktidarı temsil eden Khshathra, İndra'ya; Sağlığın hâmisi olan Vaurjatat ve Ameretat, 2 Nâsatya'ya denk düşmektedir. Tanrısal zafiyeti meydana getiren bu unsurların herbiri, kainattaki bir şeyin patronu durumundadır. Asha, ateşin; Vahu Manah, sığırın; Khshathra göğün; Armaiti, yerin; Haurvatat ve Ameretat, suların ve bitkilerin koruyucusudur.

Bu sisteme kötülük güçleri muhalefet etmektedir. Bu da kötülük unsurlarından meydana gelmektedir. Bu tıpkı, "kutsal Ruh", "kötü Ruh" gibidir. Kötü düşünce, iyi düşünceye muhalefet etmektedir. "Kötülük kuvvetleri" Ames-ha Spenta olarak belirtilmektedirler. Zerdüştlükte, "kutsal Ruh" ikizi olan "kötü-Ruhla" karşılaşmaktadır. Bu "kötü ruh", Angra Mainyu'dur. Daha sonraki dönemlerde bu, Ahriman olmuştur.

Bununla beraber Zarathustra, Asha'nın görülen şekli altında temsil edilen ateşin önünde dua etmiştir. Bu kült şekli bütün Mazdeenler tarafından yapılmıştır. Bundan dolayı Ateşe tapıcılar olarak itham edilmişlerdir.

Avesta çok eski mitolojilerin de izini taşımaktadır. Muhtemelen bu izler, Zerdüş'tün gelmesinden önceki izlerdir: Meselâ Anahita, Tanrıça olarak büyük bir ırmağın koruyucusudur. Otuz dişi kunduzun derisinden yapılmış bir manto ile kaplıdır. Oysa, Volga'nın güneyinde kunduz yoktur. Fakat, Doğu İran'da Avesta'ya göre Zerdüştlük ilerlemeye başlamıştır. Burası muhtemelen bugünkü SİSTAN bölgesidir. Batı İran'da Zerdüştlüğün benimsenmesine gelince, bu ancak III. yüzyılda olabilmıştır.

Yine Yunanca bir belgeye göre, II. Achéménide Artaxerxès (404-358) in sal-

tanatı altında, kitabelerde Hakani Tanrı Mithra ve Anahita zikredilmektedir. İmparatorluğun belli başlı şehirlerine birtakım Tanrı heykelleri dahil edilmiştir. Örnekler, Aşur-Babilonyasından ve Yunanistan'dan geliyordu. Bu heykelleri barındırmak için mabedler yapıldı. Fakat bu yenilik, Achéménides'lerin varisleri olan Séleucides'ler ve Parthes'ler tarafından reddedildi: Heykel yerine bir mihrap konulması emredildi. Bu mihrapta daimi ateş yanacaktı. İşte "ateş mihrapları" böylece doğmuştur. Bu âdet günümüze kadar devam etmiş ve Sasaniler döneminde yaygınlaşmıştır.

İ.Ö. IV. yüzyıldan kalma bir Yunan kaynağı, bir başka yenilikten bahsetmektedir: Bu da Kutsal-Ruhla, hakim olan Rabb'ın aynileştirilmesidir. Kötü Ruh, bundan böyle "kutsal-Ruhun" hasmı değildir. Bizzat O, "Hakim Rabbin" kendisidir. O zaman bu iki hasmın babasının kim olduğunu bilmek problemi kalmaktadır. Bu konuda bir çözüm önerilmiştir: Bu, Zruuan'dır. Zaman'dır... Bu çözümün yaklaşık tarihi, birçok defa bize, bir Yunan şehadeti tarafından verilmiştir. Bu da Aristo'nun talebesi, Rhodes'lu Eudemidir. Bir mitoloji çok sonraları Hıristiyan Ermeni kaynakları tarafından doğrulanmıştır. Zruuan başlangıçta bin yıl, çocukluk elde etmek için kurban kesmiştir ve bu kurbanların etkinliği için şüphe etmiştir. İşte bu şüpheden kötü, karanlık kokan AHRİMEN doğmuştur. Dilekleri, iyi ve aydınlık kokulu olan OHRMAZD'ın doğumu tarafından kabul edilmiştir. Ahriman'ın bir hilesi ile Zruuan ona dünya hakimiyetini belli bir süre vermeye zorlanır. Daha sonra Ohrmazd, saltanat sürecektir. Shahpuhr dan sonra (241-272) Sasanî saltanatı altında İran'da hakim

olan bu akım, böyle bir doktrindi. Mezopotamya kökenli bir gnostik hareket olan bu yeni bir dindi. Bu din, Manicheisme'di. Manicheenler, yüce Tanrılarının ismini İbranca'da ifade etmek için (Süryanice Büyültücü baba) özellikle Zruuan ismini benimsemişler, Ohrmazd ismini değil... Onlar, ohrmazd'ı ilk adam gibi göstermişlerdir. Manicheisme, II. Vahran'ın saltanatı altında elimine olmuştur. Fakat Zurvanizmin, birçok sasanî kralının veya onların başkanlarının inancı olmaya devam ettiği görülmektedir.

Mazdeen doktrini, Shahpur'un babası olan Ardeshir'in saltanatından itibaren milli bir din olarak teşekkül etmiştir. Ardeshir, eyaletlerdeki ateş mihraplarının yıkımını emrederek sadece kraliyet ateş mihrabının kalmasını sağlamıştır. Böylece bir hiyerarşi, daha doğrusu bir ortodokslik meydana gelmiştir. Bu arada Hıristiyanlara, Budistlere ve Manicheistlere zulüm yapılmıştır. Büyük Mazdeen rahip, ortodoksluğu yüceltmiş ve özellikle, iyilerin mukafatı, (ki onlar göğe yükseleceklerdir) ve kötülerin cezalandırılmasında (bunlara cehennem vadedilmiştir) üzerinde ısrar etmiştir. Karter ve halefleri, krala itaatla hoşla gitmek endişesi arasında tereddüt göstermeye mecbur kalmıştır. Pehlevce kaleme alınan ortodoks metinler, Anti-Zurvanist bir reaksiyonu yanıltmaktadır. Kozmogonide ohrmazd ve Ahriman birbirleriyle ebedi bir muhalefetle takdim edilmişlerdir. Ohrmazd yuvarında Ahriman, aşağıdadır. Bunların kökeni üzerinde durulmamıştır. Yine de Zurvanismein izleri devam etmektedir.

Pehlevce yazılmış olan önemli bir kozmogoni kitabı olan Bundahistin, Ohrmazd'ın önce Ahrimân'a barış takdim ettiğini, ancak Ahriman'ın reddettiğini,

onunla dokuz bin yıl savaş yapmayı teklif ettiğini ve bu müddetin sonunda onu Ohrmazd'ın mağlup edeceğini yazmaktadır. Bir başka Pehlevice kitap olan Menokikhrat, bu antlaşmayı yapanın Ahriman olduğunu ve bunun sonsuz zamanla olduğunu ilave etmektedir. Mazdeenlerin en akıllı ilâhiyatçılarından olan ZATSPRAM, açıkça Ahriman'a bu antlaşmayı telkin edenin Zruuan olduğunu söylemektedir.

Mazdeen doktrinine göre dünya, büyük savaşın alanı olarak yaratılmıştır. Maddi dünya, altı devre halinde yaratılmıştır: **Gök, su, yer, ağaç, öküz ve insan**. Yarattığı biter bitmez, dev bir yumurtanın içine kapatılmıştır. Ahriman oraya ulaşmış, yeryüzüne nüfuz etmiş ve yer sarsıntılarını meydana getirmiştir. Şeytanlarını yeryüzüne dağıtmıştır. İlk yaratılan öküzü öldürmüştür. Bu kurban verimli olmuştur. Hayvanın omuriliğinden, bitkiler meydana gelmiştir. Ayda toplanan spermesinden, hayvan türleri meydana gelmiştir. Ahriman yine, ilk adamı ele geçirmiştir. Bu **Gaya Maretan'**dir. Onun tohumu güneşte toplanmış sonra yere düşmüştür. Orada ilk insan çifti meydana gelmiştir. Böylece, ilk insan çifti **GAYA MARETAN'**dan doğmuştur. **ZARAT-HUSTRA'**nın doğumunda, Ahriman ve onun ırkı yeraltına kaçmıştır. Böylece, tarihte yeni bir safha başlamıştır. Zerdüş ailelerin çocukları 7 ile 10 yaş arasında bir giriş merasimi ile dine kabul edilmektedirler. Bu merasim için, bir gömlek ve bir ip almaktadırlar ve boyunun etrafında kendilerini bu iple bağlamaktadırlar. Böylece vücudunun aşağı kısımları ile üst kısımlarını, biri birinden ayırır. Bu ip onu ölüncüye kadar terketmeyecektir. Ancak onu ibadet esnasında çözüp yeniden bağ-

lar. Bu ibadeti, güneşin karşısında beş defa yaparlar. Yemek, banyo yapmak, uyumak ve muhtelif dini erkânları sessizlik içinde yaparlar. Bu uygulamaya "**Vaj almak**" denir. Bunun dışında Zerdüşlükte ibadet ve kurban merasimi yoktur. Fakat Zerdüşti, takvimde belirlenen bayramlara iştirak eder. Bu merasimlerden bazıları zorunludur. "**Ölü gömme**" merasimleri gibi... Bunlara göre ruh, dördüncü günün sabahı bedeni terkeder. Ruh, Mithra'nın önünde yargılanır, iki köpek tarafından beklenen bir köprüden geçer. Şayet düşünceleri, sözleri, amelleri iyi olarak kötülüklerinden ağır gelirse; güzel bir kıza karşılaşır ve ona şöyle der: Ben senin dinimim. Senin güzel düşüncelerin, sözlerin, amellerin beni güzel yaptı. Ruh, yıldızlara, aya ve güneşe yükselir. Şayet kötü amelleri ağırorsa, ruh, korkunç bir ihtiyar kadınla karşılaşır ve karanlıklar içinde son yargı gününü bekler. Şayet iyi ve kötü amelleri denk gelirse, o zaman da ruh, ara bir yerde bekler. Bunun için cenaze merasimi Mazdeizmde çok önemli bir yer tutar. Çünkü ölümler için başka dua edecek yer yoktur. Üç gece esnasında soluk bedeni terkettiği halde, ruh, hâlâ bedendedir. Bunun için, melek Sraosha'ya, bu ruhun kurtuluşu için dua edilir. Dördüncü günden itibaren, ruh, sonsuz ışıklara ulaşır. Orada daha önce mevcut olan çiftine ulaşır. Buna **Fravashi** denir. Bundan böyle ona hitap edilir. Onuncu ve otuzuncu gün ve sonra ölüm yıldönümünde, otuz yıl onun korunması için yalvarılır. Fravashi kelimesinin kökü konusunda farklı görüşler vardır. Bazılarına göre o, "**seçim**" anlamına gelmektedir. Maddi dünyanın yaratılmasından önce, Ahura Mazda tarafından Ona ya manevi dünyada kalması ya da dünyaya inerek kötülüğe karşı sa-

vaşması önerilir. **Fravashis**'ler iyiliğin za-
fere ulaşacağı savaşı seçmişlerdir. Bir baş-
ka etimolojiye göre de Fravashi'ler "**ko-
ruma**" anlamına gelmektedir. Bu anlam
onların savaşçı rollerine de uygun düş-
mektedir. Senenin sonunda görünmez şe-
kilde yeryüzüne geldikleri düşünülür ve
yaptıkları yardım karşılığında (Avestada
okunduğu gibi) yiyecek ve giyecek ister-
ler. Bunların güçleri büyüktür. Her yerde
görünebilirler. Yıldızlarda, sulara, bitki-
lerde yol açabilirler. Avesta'ya göre onlar,
nesillerle ilgili herşey için davet edilebilir-
ler; kucaklaşmadan, emzirmeye kadar.
Yine Mazdeizm doktrinine göre, her türlü
"**kirli şeyle**" temasdan sakınmak gerekir.
Özellikle her türlü ölü maddelerden, di-
ğer yandan kadınların âdet kanları da
murdardır, o günlerde onlardan ayrı ya-
şamak gerekir. Bunu ihlâl etme halinde,
suçlu, suçunu itiraf eder. Ancak diğer me-
rasimlerle temizlenmesi önemlidir. Bunun
da en iyi yolu **Bareshnum**'dur. Bu mera-
sim, kumla, inek sidiği ve su ile yapılmak-
tadır. Parsilerde **en çok tavsiye edilen
birlik, kardeş çocuklarının evliliğidir.**
**Vaktiyle, Avesta'daki khvaetuadatha ve
daha sonra da Pehlevi'deki
khvedodah, kız kardeşle erkek kardeşin,
anne ile oğulun, baba ile kızın evliliğini
belirtiyordu.** Bu âdet, özellikle
ELAMİTES'lerde geçerliydi. Bu âdet, sa-
dece Pehlevi kitapları tarafından övül-
memiş M.Ö. VI. asırdan M.S. X. asra ka-
dar tarihen doğrulanmıştır. Meselâ Cyrus,
arka arkaya iki kızkardeşi ile evlenmiştir.
Zerdüş (zarathustra), başlayamadığı işin
bitimi için bir kurtarıcı temenni ediyordu.
Bu kurtarıcı **Saoshyant**, yani mesih olarak
görülüyordu. Zerdüş'ün ölümünden
sonra bu inanç gelişmiştir. Böylece her bin
yılıda, üç mesih (kurtarıcı) mucizevi şekil-

de 100.000 Fravaschi tarafından korunan
Zerdüş'ün tohumundan, her defasında
on beş yaşında bir bakirenin banyo yaptı-
ğı bir gölde doğmuştur. Bu kurtarıcılar-
dan herbirinin gelişinden önce kötülükler
artmış, fakat her biri insanlara nihai du-
rumlarından dolayı sitem etmiştir. **Bu
kurtarıcılar, daima eti, sebzeleri redde-
derek, sadece manevi gıdaları önermiş-
lerdir.** Son kurtarıcı, cesetlerin dirilme-
sinden ve son yargıdan bahsetmiştir. Me-
tal eritilmiş bir ırmak insanlar için bir im-
tihan yeri olarak gösterilmiştir. İyilerin bu
ırmağı, ılık süttten geçer gibi geçecekleri
söylenmiştir. Haoma denen son kurban
ifâ edilecek ve o sığır gömülecektir.
Ahriman'ın boynu vurulacak veya cehen-
neme atılacaktır. Orada kötüler, son bir
defa cezaya çarptırılacaklardır. Daha son-
ra, Ohrmazd'ın tek başına saltanat süre-
ceği ve iyilerin bulunduğu yeniden yaratı-
lan yeryüzüne kavuşacaklardır.

İşte milâdi IX. asra doğru belli başlı
Pehlevi kitapları, bu kehanetten bahsedir-
yordu. Buna benzer doktrinler, İran'da
uzun zamandan beri vardı. Dünyanın so-
nu ile ilgili kehanetler doğuda eskiden beri
kuvvetliydi. Daniel kitabı, M.Ö. II. yüz-
yılın bir örneğidir. Bu, Zerdüşlükteki ya-
zılara bir tür modellik yapmıştır. Aksi bir
manada, İran doktrinleri gerçekten İsrail
dininin gelişmesine ve Hıristiyanlığın do-
ğuşunda etkili olmuştur. Muhtemelen bu
etkilerin en belirginini şeytan figürü olmuştur.
Sürgünden önce bu figür yoktu, şey-
tan Yahvenin kullarındandı. Daha sonra
Yahve'nin düşmanı olmuştur.

Mazdeizm, Sasani İmparatorluğu altında
gelişmiştir. Mazdekçiler tarafından tehdit
edildikten sonra Mazdeizm yaşamaya
devam etmiştir. Mazdekçiler kral
KAVÂD'ı (488-531) ikna etmişlerdir. Bun-

lar, malların, kadınların ortak olduklarını propaganda ediyorlardı. Arab istilası ile birçokları müslüman olmuştur. Hindistan'da ise PARSİ'ler yaşamaya devam etmiştir.

MEGALİTHİSM: Bir veya birçok taştan oluşan tarih öncesi abideleri karakterize eden medeniyetin ürünlerine verilen bir isimdir. Bunların dinî yapılar olduğu konusunda tereddütler vardır. Dünyanın en önemli Megalithes'leri kuzey Afrika'da, Portekiz'de, İngiltere'de bulunmaktadır. Daha sonra, İrlanda'da, Belçika'da ve Almanya'da görülmektedir. Akdeniz ülkelerinde de Megalithler vardır. Megalithes'ler genelde mezar veya dinî yapılar olarak kabul edilmektedir.

MEHDİ: Bizzat İslâm, doğru bir yol olarak kabul edilmiştir hem de dosdoğru yol. En mükemmel rehber ise Allah'tır. Bunun için Allah'a el-Hâdî denmektedir. Mü'min de İslâm'da doğru yolda olan anlamını ihtiva etmektedir. Yani, her mü'min bir Mehdi'dir. Bunun için bazı halifeler Mehdi ismini bizzat almışlardır. Mehdi kelimesi, İslâmî terminolojide "doğru yola sevkeden" anlamında kullanıldığında, gerçekten bütün mü'minleri içine alan bir anlamı ihtiva etmektedir. Ancak daha sonra Mehdi kelimesi, kıyametle ilgili bir anlam içinde kullanılmaya başlamıştır. Buna göre Allah, dünyanın sonunda bir mehdi gönderecek bu mehdi, İslâmı muzaffer kılacak, şeytanî güçleri yok edecektir. Hatta bazı İslâm bilginlerine göre dünyanın sonunda bir çeşit milenarist tipli mesihi bir saltanat meydana gelecektir. Bu saltanat Mehdi'ye ait bir saltanattır. Bazı İslâm bilginleri de dünyanın sonunda gelecek olan bu mehdi'nin Hz. İsa olduğunu ve İsa'nın o za-

man müslüman olacağını söylemektedirler.

Şiilere göre Âhir zamanda gelecek olan mehdi on ikinci imamdır. Çünkü bu gizlenmiş ve beklenen mehdidir. Bu Muhammed el-Mehdi'dir. Ahir zamanda, Hz. Muhammed'in halefi olarak dönecektir. Sünnî İslâm'a göre mehdi anlayışı, özel bir anlam ifade etmez. Yani, belirli vasıfta mehdi olarak birini beklemek şeklinde bir inanç ehl-i sünnette yoktur. Her müslüman, bir mehdidir ve bir mehdi olmalıdır. Dünyanın sonunda birinin gelerek, müslümanları kurtarması şeklindeki inanç, dinamik İslâm düşünceyle bağdaşmaz. Böyle bir düşüncenin kaynağı, Yahudilik, Hıristiyanlık ve Şiiliktir.

MEKTUPLAR: (Epitres): Mektuplar, Havariler tarafından, iman, Hıristiyan hayatı ve Hıristiyanlığın yayılmasında karşılaşılan güçlükler konusunda birtakım şahıslara veya cemaatlere gönderilmiş olan mektuplardan oluşan İncil'in bir kısmıdır. Hıristiyanlıkta bu mektupların da Kutsal-Ruh tarafından ilham edilmiş olduğuna iman edilmiştir. Böylece onlar da tanrısal vahiyleri ortaya koymaktadırlar. Aziz Paul'a (Pavlos) atfedilen on dört Mektup, onun ihtida senesi olan miladî 49 yılı ile muhtemelen Roma'da şehit olduğu sene olan miladî 67 yılı arasında yazılmıştır. Bu mektupların yazılma sırası şöyledir:

- 1- Selâniklilere (Thessalociens) I. ve II. Mektup,
- 2- Korintoslulara (Corinthiens) I ve II. Mektup,
- 3- Galatyalılara (Galates) Mektup,
- 4- Romalılara (Romains) Mektup,
- 5- Filipelilere (Philipiens) Mektup,
- 6- Efesoslulara (Ephésiens) Mektup,
- 7- Koloselilere (Colossiens) Mektup,

8- Filemona (Philémon) Mektup,
 9- Timoteosa (Timothée) I ve II. Mektup,
 10- Titusa (Tite) Mektup,
 Paul'un "İbranilere (Hébreux)" mektubunun ise, yukarıdaki mektuplarla üslûp yönünden farkı bulunduğundan, eskiden beri bu mektubun Paul'a aidiyetine itiraz edilmiştir. İncil yorumcuları bu mektubu bugün, Luka tarafından zikredilen İskenderiyyeli bir Yahudi olan Apollos'a atfetmek temayülündedirler. Onlara göre, Aziz Paul'un tesirinde kalan Apollos bu mektubu, 67 yılına doğru, 70 yılındaki Kudüs mabedinin tahribinden önce İtalya'da kaleme almış olabilir.

Sayıları yediye ulaşan diğer mektuplar, ilk çağlardan beri "Katolik" (genel) olarak adlandırılmıştır. Çünkü bu mektuplar, birtakım şahıslara veya birtakım özel cemaatlere hitap etmezler. Bu mektuplar tüm Hıristiyanları ilgilendiren genel problemleri işlemektedir.

Bu mektuplardan birincisi "Rab (İsa'nın) kardeşi" (geniş anlamda ne baba tarafından hısımdır ne de havaridir) olan Kudüs'te Judeo Chrétienne cemaatın şefi bulunan Aziz Jaques'a (Yakub'a) atfedilmiştir. Bu mektup, 49 ve 60 yılları arasındaki bir devrin tarihini taşımaktadır. "Rab (İsa'nın) diğer kardeşi" Aziz Jude'a (Yahuda) ya atfedilen mektup ise, 70 – 80 yılları arasında yazılmışa benziyor. Aziz Petrus'a atfedilen iki mektuptan birincisi, onun sekreteri olan Silvain tarafından Aziz Petrus'un şehit edildiği tarih olan 64 veya 67 yıllarında kaleme alınmıştır. İkinci mektubun yazarı ve yazıldığı tarih ise birtakım problemler ortaya koymaktadır. Ancak bu mektubun işlediği doktrin, Apostolik çağın düşüncesini yansıtıyor ve İncil'in genel kuralı içinde onu devam ettiriyor.

Bir kısım yorumcular, "Tefekkürî bir takım davetler" olan diğer üç mektubun, dördüncü İncil'le (Yuhanna) dikkat çekici doktrinel ve üslup yakınlığı olmasına rağmen, İncil yazarı Aziz Yuhanna'ya atfedilmesinde tereddüt göstermişlerdir.

Bu mektupların önemi, sadece onların doktrinlerinde ve Mesih'in tebliğinin direkt yorumundan değil; onların ilk Hıristiyan cemaatlerinin hayatı ve imanı konusunda çok canlı şahadet olmalarından ileri gelmektedir. Çünkü bu mektuplar, Hıristiyan tebliğinin, I. yüzyılın nüve kuruluşları ve vicdanları içinde aldığı yolu göstermektedir.

Bütün bunlara rağmen bu mektupların mevsukiyeti ihtimalli görünüyor. Onların I. milâdî yüzyılın sonunda yazılmış olması mümkündür.

MELEK: Yunanca elçi anlamına gelen **angelos** kelimesinden gelmektedir. Kitab-ı Mukaddes'te bu kelime Melek diye tercüme edilmiştir ve "gönderilmiş" anlamına gelmektedir. Kitab-ı Mukaddes yazarları İbrahim'in Allah'ının, bütün kozmik güçlerden mutlak üstünlüğünü ifade etmişlerdir. O, insan hayatına tedahül eden güçleri tanımaz; oysa, gerçek Allah ile ilişkileri düzenleyen veya bozan birtakım güçler de vardır. Bu güçler, Tanrı'nın otoritesine bağlıdırlar. Bu güçler, bazen kutsal konseye iştirak etmektedirler. Bu durumda onlar **Benéy – Elohim** (Tanrının oğlu) adını almaktadır (Tekvin 6/2). Melekler, Yeni Eflatuncu eserlerde dokuz hiyerarşide gösterilmişlerdir: **Séraphim – Chérubins – Trönes – Domination – Vertus- Puissance – Principauté – Archanges – Anges**. Her hiyerarşie, Allah tarafından farklı fonksiyonlar atfedilmiştir. Yahudilikte Monoteizmin tasdiki

Samari'e'nin ve Kudüs'ün düşmesinden sonra daha da belirginleşmiştir. Böylece, bir takım güçler reddedilmiştir. "Rab benim ve başkası yoktur. Benden başka Allah yoktur" (İşaya 45/5). Böylece chérubins ve séraphin şekli altındaki bu güçler kaybolmuştur. Bunların yerine, İran'dan gelen daha akıllı güçler kabul edilmiştir. Yedi melekten biri olan RAPHAEL bunlardandır. Diğeri, DANIEL'dir. Üçüncüsü GABRIEL'dir. Yahudilikte melekler konusu, müphem bir konudur. Sadukiler Ferisiler meleklerle çok fazla önem atfetmezlerken, kıyametle ilgili yazan Yahudi müellifleri meleklerle çok büyük önem vermişlerdir. Yahudilikteki melek anlayışı, mazdeizmden ve yeni Eflatuncu felsefeden çok etkilenmiştir.

Yeni Ahitte de (incil) meleklerle çok önem atfedilmektedir. Semavî ruhların varlığı, İsanın varlığından ayrı düşünölmüştür. Çünkü, dünyanın sonu hakkında ne gökteki meleklerin ne de oğulun birşey bilmedikleri belirtilmiştir (Markos 13/32). Burada İsa, meleklerin yanında zikredilmiştir. İnciller, meleklerin daima Baba'nın yanında olduklarını belirtir (Mat: 18/10). Genel bir tarzda melekler, İsa'nın hizmetlerine müdahale etmemektedir. Bilakis Meryem'in nişanlısı tarafından terkedilmemesi için Yusuf'a melek görünmüştür (Mt. 1/20; 2/13; 28/2). Luka, Gabriel'in Meryem'e İsa'nın doğuşunu müjdelemek için geldiğinden bahsetmiştir (Luka 1/26-30).

Katolik kilisesi için, meleklerin varlığı bir iman dogmasıdır. Kur'an-ı Kerim de meleklerden bahsetmiştir. Melekler nurânî varlıklardır. Onlar, Allah'a itaat ederler (Tahrir/6); Allahtan korkarlar ve emroldukları şeyleri yaparlar

(Nahl/50); meleklerin kanatları olduğundan bahsedilmiştir (Fâtur/1); Meleklerin görevleri çeşitlidir: Meselâ Cebrail vahy meleğidir. Allah'ın emirlerini peygamberlere ulaştırır. Cebrail'in diğeri bir adı da (Ruhul Emin) dir.

Kur'an-ı Kerimde melekler, peygamberlerden önce zikredilmişlerdir. Ancak meleklerde Allahın kullarıdır (Nisa/172) Meleklerin erkeklik-dişilikleri yoktur, melekler Allahın Nuranî varlıklarıdır. Bundan ayrı üç büyük melek daha vardır: Azrail, ölüm meleğidir. Mikail, tabiat kuvvetleriyle ilgili görevler yapar. İsrafil, sur üflemele görevlidir.

MELKİT HİRİSTİYANLIĞI: Kilise tarihinde ve İslâmî literatürde sık sık kullanılan **Melkitler**, bir itizal hareketi değil; resmi Hıristiyanlığın temsilcileri olarak, kilisenin kabul ettiğii iman ilkelerinin savunucularıdır. 451 Kadıköy konsili ile âforoz edilmiş olan Monofizit akımın mensupları, resmi kiliseye bağlı kalan hâsımlarına MELKİT adını vermişlerdir. Böylece Melkit Hıristiyanlığı denilen, Roma-Bizans devletinin konsiller doğrultusunda kabul ettiğii iman ilkelerine bağlı kalan o dönemde Roma-Bizans Hıristiyanlığının da bir adıdır. Çünkü Roma ile Bizans'ın kiliselerinin ayrılış tarihi 1054'tür. Bu tarihe kadar Hıristiyan imanı ve kilise disiplini ile ilgili bütün kararlarında Roma'nın yani Papa'nın yetkisi vardı.

Melkit Hıristiyanlığının müntesiplerini, Mısır, Anadolu ve Suriye'ye yerleşmiş olan Rumlarla yerli Hıristiyan ahâli meydana getiriyordu. İslâmî literatürde Melkitler'den, Melkaiyye, Melikiyye, Milkaniyye gibi isimlerle bahsedilmiştir.

Melkit Hıristiyan doktrininin “**iman esaslarını**” 451’de Kadıköy’de yapılan IV. Genel Konsil’in “**iman formülünde**” aynen bulmak mümkündür. Kadıköy iman formülü şöyledir:

“Biz, Rabbimiz İsa Mesihin ulûhiyette tam, insaniyette tam olduğuna, O’nun hakiki Allah ve hakiki insan olduğuna, O’nun düşünen bir ruh ve vucuttan, insaniyette bizimle aynı cevherden olduğuna; günah hariç bize benzediğine, ulûhiyete göre asırlar öncesi babadan doğduğuna, insaniyete göre bizim selâmetimiz için ahir zamanda doğduğuna, Allah annesi bâkire Meryemden doğduğuna inanırız, o, iki tabiatlı biricik oğuldur. Bu iki tabiat karışmamıştır, birbirine dönüşmemiştir. Bölümlenemez, ayrılamaz, zira birleşme, tabiatların ayrılığını ortadan kaldırmıştır. Tabiatlardan herbiri kendi özel varlığını korumuştur.”

MENNONİTESLER: XVI. yüzyıl Anabaptiste hareketinin yaşayan bir kolunu teşkil etmektedir. Bu hareket, ismini Hollandalı din adamı olan Menno Simons’dan (1496-1561) almaktadır. Bu küçük kilisenin aslı, Zürih’te Zwingli’nin bir talebesine dayanmaktadır. Bu talebe ise, Conrad Grebel (1498-1526)’dir. Grebel, kiliseyi “**yeni Ahite**” göre, dünyevi iktidarların karşısında tamamen hür bir şekilde şekillendirmeyi ve kilise cemaatinin sadece vaftiz olmuş yetişkin müminlerden oluşmasını istiyordu. Onun cemaati 25 Ocak 1525’te kurulmuş ve Zürih’ten kovulmuştu. Fikirleri, Michael Sattler tarafında “Confession de Schléitheim” de toplanmış ve Melchoir Hoffman (1500-1543) Kuzey Avrupa’da yayılmıştır. Hollanda’da “**Melchiorites**” ler arasında Obbe ve Dirk Philips kardeş-

ler ve Leeuwarden kardeşler yer almaktadır. Bunlar, barışçı ve düzenli bir anabaptist hareket geliştirmişlerdir. İşte Pingjum din adamı (1524-1531) olan Menno Simons, bunlar tarafından hareket kazandırılmıştır. Vicdanları teskin etmek için, 1524’de ilk defa “**Kitab-ı Mukaddesi**” okumaya başlamıştı. Yeniden Obbe’ler tarafından vaftiz olmuş, evlenmiş ve Anabaptistlerinin küçük cemaatlerinin piskoposu” olarak isimlendirilmiştir. Daha sonra Colloğne (1543-1546), sonra da Danimarka cemaatlerinin piskopusu olmuştur. Bu arada birçok kitap ve broşür yazmıştır.

Mennonitelerin inancı, Le Miroir des Martyr (1660) isimli kitapta anlatılmıştır. Bu kitabın İngilizce olarak 1972’de yedinci baskısı yapılmıştır. Mennoniteler, Hıristiyan Teslisini kabul etmektedir ve vaftizi sadece yetişkinlere uygulamaktadırlar. Silahlı ve şiddeti reddederler. Genelde kutsal aile hayatı yaşamaktadırlar. Hıristiyan hayatının cemaatçi karakteri üzerinde ısrar etmektedirler. Yani ilk Hıristiyan cemaati örneğini benimsemişlerdir. Bunlar, sosyal felaketlere karşı mücadeleye kendilerini adanmışlardır.

Bugün dünyada 200.000 ile 500.000 arasında Mennonitesin olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar, “**Eski Mennoniteler**” ve “**Genel Konferans Mennoniteleri**” olarak tanınmaktadırlar. Kuzey Amerika’da, Almanya’da, İsviçre’de, Hollanda’da, Fransa’da, Sovyetler Birliğinde, Lâtin Amerika’da yaşamaktadırlar.

MENORA: Hz. Musa’ya Menora şeklinde gösterilen Şamdan, Tanrı tarafından kırmızı, beyaz, siyah ve yeşil ateşlerle çizilmiş ve Tanrı tarafından özellikle gösterilmiştir. Tanrı’nın Musa’ya bu konudaki

talimatı şöyledir: “Ve som altından bir şamdan yapacaksın. Şamdanın kaidesi ve kolları çekiçle işlenecek. Sütun başları, çanakları, çiçekleri tek bir parça halinde olacak. Hepsi bir talant altından yapılacaktır. Bak ve sana dağda gösterilen örneklerine göre yap.” (Çıkış: 25/30-31).

Hız. Musa, dağda Tanrının kendisine ateşlerle çizip gösterdiği Menora figürünü aklında tutarak Sina dağından aşağı inmiş ve Bezalel ben Uri Ben Hur’a çizdirmiştir. Menora’nın birçok sembolik anlamı vardır. Menora’nın ilk anlamı “Daimi Işık”tır. Tanrı yeri ve göğü yarattıktan sonra ilk talimatında “Işık olsun” demiştir. Menora, aynı zamanda bilimin devamlılığını ve sonsuzluğunu sembolize etmektedir. Menoranın yedi kollu oluşu, Antik bilimin yedi ana temelini göstermektedir. Aritmetik, geometri, astroloji, simya, retorik, müzik ve etiki simgelemektedir.

Menora hayat ağacını da temsil etmektedir. Yahudi mistisizmine göre hayat ağacı simgesi yedi tanrısal fazileti ifade etmektedir. Menora, insanlığın Tanrı’nın suretinde yaratıldığının sembolüdür. Bir başka anlatımla menora, Tanrısal gücün, insanda şekil bulduğunu ifade eder.

İlk orijinal Menora, **Bazalel Ben Uri Ben-Hur** tarafından ilahi vahye göre çizilmiş ve kutsal çadırdaki “kadeş ha kedoşim”e yerleştirilmiştir. Menora, daha sonra kutsal çadırdan, Bet ha Mikdaş’a getirilmiştir. Bet ha Mikdaş’ın tahribi ve ikinci mabedin inşaatı sırasında bir melek, Zeharya’ya Menora’nın şeklini göstermiştir. Bu konuda şöyle denmiştir: “Altın bir şamdan gördüm. Tepesinde bir yağ kabı vardı. Üstünde yedi boru olan yedi lamba vardı. İki tane zeytin dalı vardı. Biri yağ kasesinin sağında, diğeri solundaydı.”

(Zeharya: 4/2-3). Menora, 2000 yıl süren diaspora hayatları boyunca, Yahudilerin milli kimliği haline gelmiştir.

Yahudilerin yaşadığı bölgelerde yapılan kazılarda çok sayıda Menora şekli çıkmıştır. Menora günümüzde dini sembol olarak özelliğini korumaktadır. Menora yalnız geleneksel dini obje olarak değil, sanatsal bir öge olarak da önem taşımaktadır.

Bugün İsrail devleti Menorayı resmi bir amblem olarak kullanmaktadır. Menora, İsrail Cumhurbaşkanlığı forsunda, askeri üniformaların kollarında bulunmaktadır. Ayrıca, resmi devlet belgelerinde ve pasaportların üst kapaklarında bulunmaktadır. Resmi binaların ve elçiliklerin giriş kapılarında menora motifi göze çarpar. 1948 yılında II. Dünya Savaşı sırasında yapılan **Holocaust**ta, Varşova Gettosunda ölenlerin anısına iki yanında arslanlar bulunan bir Menora heykeli yapılmıştır.

Kudüs’te İsrail parlamontosunun önünde yükselen bronz Menora, Benno Elkan tarafından yapılmış, 1956 yılında İngiltere parlamentosu tarafından İsrail parlamentosuna hediye edilmiştir.

Menora, bütün sinagoglarda bulunmaktadır. Menora, 2000 yıllık sürgün ve Holocaustta rağmen, yeniden Yahudilerin devlet olarak varoluşlarını sembolize etmektedir.

MERYEM: a) **Yeni Ahitte Meryem:** Hıristiyanlıkta Meryem, İsa’nın hayatı ile birlikte önem kazanmıştır. Meryem, İsa’ya Galile’nin Nazareth beldesinde hamile kalmıştır (Mat: 1 ve Luka 1. Bablar). Meryem, İsayı, Yahuda Beythléem’inde dünyaya getirmiştir. (Mat: 2/1-8, Luka 2/1-15). Meryem daima kalbinde bu hatıraları muhafaza etmiştir (Luka 2/19, 51). Mer-

yem, İsa'nın Kudüs'e yaptığı ilk iki seyahate refakat etmiştir (Luka 2/22-50); Nazareth'de Yusuf'un atelyesinin yanında birlikte yaşamışlardır (Mat: 13/65, Markos: 6/3) Yuhanna inciline göre Galile'nin Kona şeyhrinde düğün olmuş ve Meryem'de orada bulunmuştur. İsa düğünde su dolu küpleri, şaraba çevirmiş ve bu mucizenin oluşunda annesinin telkinleri olmuştur (Yuhanna: 2/1-12). Kafarnaum'da birkaç gün kalmıştır (Yuhanna 2/12). Nazaret'e geldiği zaman, Meryemde orada idi ve İsa çok kötü karşılanmıştı (Mat: 13/53-58; (Markos: 6/1-6).

Yine Meryem 30 yılının paskalya bayramında her zaman olduğu gibi Kudüs'te idi (Luka: 2/41-42). Yine onu haçın dibinde buluyoruz (Yuh: 19/25-27). İsa'nın göğe yükselmesinden kırk gün sonra (Resüllerin işleri, 1/14), O kutsal Ruhun yayılmasına iştirak etmiştir. Yine Luka: 1/35 göre, kutsal-Ruh onun üzerine gelmiştir. Meryem, ilk Hıristiyan cemaatinin içinde, İsa'nın ekmeği kırdığı zaman da hep mevcut olmuştur (Luka: 2/42).

Yeni Ahit'te, Meryem'in bu dünyayı nasıl terkettiğine dair bilgi yoktur. Hıristiyanlıkta Meryem, kilisede şahsiyetlenmiştir. Dünyadaki kilise, çarmıha gerilmiş olan İsa'nın ızdıraplı macerasını devam ettirmektedir. Vahiy kitabında bildirilen İsa'ya göre O, aynı zamanda "boğazlanmış kuzu"dur (Vahiy: 5, 6, 12). Geleneğe göre, Eski Ahitte peygamberlerin bahsettikleri "Sion Kızı" Meryem'dir.

Meryem, Luka inciline göre, ismini bizzat Allah'tan almıştır (Luka 1/28: **Melek onun yanına girip dedi: Selâm, ey nime-te eren kız! Rab seninledir.** Daha sonra Luka incili, "**Çünkü Allah önünde inayet buldun**" (Luka: 1/30) diye Meryem'i anlatmaktadır. Meryem, diğer kadınlar ara-

sında takdis edilmiştir (Luka 1/42). Çünkü o, Rab tarafından söyleneñ sözlerle tamamlanacaktır (Luk: 1/45). Luka'nın, Eski Ahitten alınmış olan çizgisine göre Meryem, sadece "sion kızı" değil; aynı zamanda o, "Akdin yeni kemeri"dir. Meryem daima, Allahın varlığından dolan bir sekinenin (Shekinah) gölgesindedir. Bu yeni şekil altında, "Kutsal Varlık, Allahın Oğlu", ondan doğacaktır (Luk: 1/35). Meryem'in Yeni Ahitte başka özellikleri de vardır: İsa'nın annesi Meryem (Mat: 1/1, 17; 2/4; Luka: 2/11, 26), Hıristiyan geleneğinde özellikle "İsa'nın annesi" kavramı büyük tartışmalarla benimsenmiştir. Bu kavrama karşılık Meryem'i "Allah annesi" olarak kabul eden temayüller ortaya çıkmıştır. Özellikle, IV. asırda ortaya çıkan Théotokos (Allah Annesi) kavramı, Mısır kökenli görünmektedir (Bu kavramın eski Mısır kültüründe İSİS'e tatbik edildiği görülmektedir). Théotokos kelimesi "**Tanrıyı Doğuran**" anlamına gelmektedir. Hıristiyanlıkta bu kelime, Meryeme tatbik edilmiştir... Yani, Meryem'in doğurduğu İsa, Allah'tır, anlamına gelmektedir. Ancak bu, Meryem'in Tanrı olduğuna işaret etmemektedir. Hıristiyanlığa göre Meryem, Bakiredir. Matta; 1-2, Luka; 1-2, Yuhanna 1/13'deki şu ifadeleri ortaya koymaktadır: "**Onlar ne kandan, ne bedeninin iradesinden, ne de insanın iradesinden değil, ancak Allah'tan doğdular**". Bu cümle "onlar" şeklinde değilde, "O" şeklinde okunduğun da İsa'yı belirtir.

Meryem azizdir. Luka, Meryem'in azizliğinin Allah'ın inayetinden olduğunu belirtmektedir (Luka 1/28, 35). Mutlak itaat içindedir. (Luka: 1/38); mükemmel iman sahibidir (Luk. 1/45). Meryem, bir mümin modelidir (Luk: 2/19, 51).

Meryeme, Kutsal-Ruh pentakot gününden önce gelmiştir (Luka: 1/35); Vatikan Meryem'in de göğe çıktığını doğma olarak kabul etmektedir.

b) **Kültte Meryem:** Meryem'e daha sonraki çağlarda bazı kültler isnat edilmiştir. Halbuki ilk kilisede böyle bir şey söz konusu değildi (Luka: 1/49). Hıristiyanlıkta Meryem kültü, IV. asırdan itibaren kendini göstermeye başlamıştır. Niçin? Çünkü ilk yüceliğe İsa nail olmuştu. II. asırdan itibaren "şehitler" tebci edilmeye başlanmıştır. Daha sonra İsa, kadınlar karşısında yeni bir tavır takınmış, kadınları, Hıristiyan cemaatına kabul etmiştir (Luka: 10/38-42). Oysa Hahamlar, Yahudilikte kadınları dini cemaatlere almıyorlardı. İsa'nın bu tutumu, ilk Hıristiyanları bile şaşırmıştı (Yuhanna 4/27). Ancak Paul'un mektuplarından anladığımız kadarı ile "Kadın elçiler" çabucak toplum tarafından tesirsiz hale getirilmişlerdi. Fakat, Yahudilikte, giriş töreni ve "sünnet olma" merasimi münhasıran erkeklere tahsis edilmiştir. Hıristiyanlıkta ise erkekler gibi kadınlar da vaftiz merasimine kabul ediliyorlardı.

Hıristiyanlıkta Meryem, inayet sahibi bir kadın ve "Allahın oğlu'nun" annesidir (Luka: 11/27-28). Kilise, Meryem'i İsa'nın annesi olarak da kabul etmektedir. Yusuf, sadece evlatlıktan dolayı İsa'nın babasıdır. Hukuki olarak Yusuf, İsa'nın babası değildir.

II. asırdan itibaren Yeni Ahidin Apokriflerinden kabul edilen "Jaques'in İnciline" göre Meryem, İsa'yı ancak kırk gün sonra (yani lohusalık bittikten sonra) emzirmiştir. İsa'nın ayakları mabede gitmeden önce yere basmamıştır. Diğer yandan daha sonra, Meryem yüceltilmiş ve Tanrılık tezahürleri isnad edilmiştir... Bazı feminist-

ler yorumlarında kilisenin, Meryem'i gerçeklerin dışında bir yere yüceltiklerini söylemişlerdir. Bunun için bazı ilâhiyaçılar, bu tür Meryem düşüncesinde sapmaların olduğunu söylemektedirler. Mevsuk Hıristiyanlık, Meryem'i tarihi bir realite içinde kabul etmektedir.

Papa IX. Pie, 8 Aralık 1854'de, "Meryem'in aslı suçtan, Allah'tan gelen aşkla korunmuş olduğunu" belirtmiştir. Papa XII. Pie de (1 Kasım 1950'de "Meryem'in göğe yükseldiğini" doğma olarak ilan etmiştir. Papa XII. Pie, bu yükselme zamanını ve Meryem'in ölüp ölmediğini tasrih etmemiştir. O, sadece "Yeryüzündeki hayatın sonunda günahsız olan Allah annesinin göğe alındığını" ifade etmiştir.

Katolik ve Ortodokslar "Azizler Komunion" de Meryem'in de varlığını kabul etmektedirler. Protestanlar, Meryem'e tahsis edilmiş bir ayini kabul etmezler. Ancak, Protestan kadınlar da Meryem'i taklit etmeyi sevmektedirler.

c) **İslâmiyette Meryem:** İslâmiyette Meryem'e, İsa'nın annesi olduğu için çok derin bir saygı vardır. Kur'an-ı Kerim Meryem'i, ismiyle zikretmektedir. Bunda Meryem, bir imtiyaza sahiptir (Âl-i İmran: 35-36). Kur'an-ı Kerim, Meryem'den İmran'ın kızı ve Harun'un kız kardeşi diye de bahsetmektedir. Meryem, Allah tarafından seçilmiştir (Âl-i İmran: 42-43). Doğumu ile birlikte Rabbe adanmıştır. Çocukluğundan itibaren mabedde, Zekeriya (A.S.)'nın himayesinde büyümeye başlamıştır. Onun yiyecekleri, Allah tarafından temin edilmiştir (Âl-i İmran: 37). Vakta ki Meryem, genç kız olduğunda, Allah Cebraili göndererek, "Ey Meryem, Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor..." (Âl-i İmran: 45-46), Meryem bu müjde karşısında hayretler içinde kalır,

“Benim nasıl çocuğum olur?” der (Âl-i İmran: 47). Kur’an-ı Kerim, Allahın kudretinden bahsederek konuyu bitirir (Meryem: 16-22). Meryem, doğum zamanı gelince daha da çok üzülmeye, ölmüş olmayı temenni eder. Kur’an-ı Kerim, Hz. Meryem olayını, ilâhi kudretin bir tecellisi olarak vermektedir. Kur’an-ı Kerim’in Bakire Meryem’in İsa’yı doğurması olayı karşısında şaşıranlara, Allahın Ademi anasız ve babasız yaratması ifadesiyle akıllarını yatırma yolunu seçtiği söylenebilir. Allahın yaratma sıfatının herhangi bir şarta bağlı olmadığı da böylece açıklanmıştır. Müslüman bir akıl “Hikmetinden sual olunmaz” diyerek teslim olur ve iman eder.

MESİH: İbranice kutsanmış anlamına gelen Machiah kelimesinden gelen mesih kelimesi, Yunanca, kutsanmış demek olan Christos kelimesinin karşılığı olmaktadır. Mesih kelimesi, Kitab-ı Mukaddes’te önce İsrail’in krallarını veya büyük rahipleri belirtmektedir (I. Samuel, XXIV, 7: Tarihler, XVI, 22). Pers kralı Cyrusda aynı şekilde Allah’ın mesihi olarak belirtilmiştir (İşaya XLV/1). Nebilerde “mesih” kelimesi tedrici şekilde “Allahın peygamberine” tahsis edilmiştir ki bu peygamber ahir zamanda Sion’dan çıkarılanları toplayacaktır. Milâdi I. asırda, Filistin, Roma işgali altındayken mesihi ümit oldukça canlı idi. Bunun için, dünyanın sonu ile ilgili düşmanlarını cezalandıracak, Diaspora’ya son verecek bir kurtarıcı bekleniyordu. Bütün Yahudi tarihi boyunca, özellikle işkence dönemlerinde, Davud oğlunun geliş tarihi, tahmin edilmeye başlanmıştır. Bu arada sahte mesihler de ortaya çıkmıştır. Meselâ, II. asırda Simo’on Bar Kochba, X. asırda David Al Rohi, XVI. asırda

David Hareouvéni, XVII. asırda Sabbatai Zvi mesihlik iddia etmiştir.

Bütün bunlarla beraber Mesih, sadece “Yahudi Kralı” değildir; peygamberler ve Talmud, mesihi devirlere, mesihin şahsından daha fazla önem vermişlerdir. Allah dünyayı, mesihi devrin olacağını düşünerek yaratmıştır. Mesih veya “İnsan oğlu”, beşer tarihinin sonucu olarak meydana gelmiştir. Bu duruma göre mesihi dönem, beşeri çabalarla meydana getirilmiş ideal bir cemiyettir. Fakat, insanlık başarısız duruma düşerse, hemen Allah mesihini gönderecektir. Talmud’da şöyle bir atasözü vardır: “İnsanlık tamamen iyi veya tamamen kötü olduğu zaman mesih gelecektir” (Sanhedrin 98). Mesihin gelme zamanı, “yargı gününe”, “ölülerin dirilmesine” ve “Tanrısal krallığın kurulmasına” ve “evrensel Barış”la aynı zamana rastlamaktadır. Bunun için, Antik Judaizm, mesihi çağla öbür dünya arasında çok az bir ayırım yapmıştır. Geleneğe göre mesih, “dünyaya gelecek ruhların tükenmesi” veya “İsrail tarafından dökülen gözyaşlarının toplandığı kupaanın dolması”dan sonra gelecektir. Hahamlar döneminde mesihe iman, Yahudiliğin temel inançlarından biri haline gelmiştir. Bazı dini muhitlerde “İsrail devletinin kurulması” mesihi dönem öncesi bir olay olarak kabul edilmiştir. Hıristiyanlar için mesih olan İsa, kıyamet çağını başlatmaktadır.

METEMPSİKOZ: Bu teoriye göre, ölüm anında Ruh, bedeni, bir başka bedende yeniden doğmak üzere terketmektedir. Bu inanç özellikle Orfizim’de, Pisagorizm’de ve Platonizm’de görülmektedir. Bu bir nevi tenasüh inancıdır.

METODİZM: İlahiyatçı John Wesley ve kardeşi Charles'in faaliyetleriyle XVIII. yüzyılda İngilterede doğmuş olan Protestan tabiatlı bir harekettir. İngiltere Anglikan kilisesi bünyesinde bir uyanış hareketi olarak doğmuş olan Metodizm, Anglikanizm'den XVIII. yüzyılda ayrılmıştır. Aslında Wesley, Anglikanizm'den ayrılmayı düşünmemişti. Ancak, Anglikan kilisesi Wesley'in faaliyetlerini hazmedemedi ve gerginlik uzun yıllar sürdü. Wesley, ölümünden dört yıl önce 1795'te resmen İngiliz Anglikan kilisesiyle bağlarını kopardı. Bu yeni hareket metodist ismini almıştı. Bunun da sebebi, mensuplarına öğrettiği metodik dindarlık şekliydi. Metodist topluluğu, sahip oldukları güçlü teşkilatlarıyla, merkeziyetçi bir yapıya sahip oldular. Dini propagandalarda sadece din adamları değil; din adamı olmayanlar da irşad faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Vaazlarında işlenen başlıca konular, sade bir Hıristiyan hayatı yaşamak, israftan uzak kalmak ve cemaat üyelerinin birbirini ekonomik yönden desteklemeleri gibi konulardı.

Amerika'ya yapılan göçlerle, Metodizmin Amerika'da yerleşmesi sağlandı. Amerika'da Metodist Episkopal kilise 1784'de Francis Asbury ve Thomas Colce'un gayretleriyle kuruldu. Anglikan kilisesinin otuz dokuz maddesi özetlenerek yirmi beş maddeye indirilmişti. Bu Batimore'da bir konferansta kabul edilmiştir. Asbury ve Coke, Metodizmin ilkelerini, Amerika yerlileri ve göçmenleri arasında yerleştirmek için çok çaba sarfetmişler ve XIX. yüzyılda Amerika'nın en güçlü mezhebini Metodizm olmasını sağlamışlardır.

Amerika'da Metodizmin yayılmasını sağlayan ana öge, metodistlerin bölgesel cemaat şeklinde teşkilatlanmalarıydı. Bu ye-

rel cemaatler, ciddi bir disiplin ve hiyerarşi içinde faaliyet gösteriyordu. Ayrıca gezici vaizlik sistemi, harekete dinamizm kazandırıyordu.

Amerika'da bağımsızlık savaşı sırasında kölelik konusunda kuzey ve güney kolları iki ayrı tutum sergilemiştir. Bunun için, XIX. yüzyılın ortaları, Metodizm için durgun geçen yıllardır. Ancak, Amerika'daki iç savaşın sona ermesinden sonra Metodizmin, hem kuzey, hem de güney kolları maddi ve cemaat üyeleri açısından ciddi bir gelişme göstermiştir. Daha sonraki yıllarda Metodizm, Amerikan orta sınıfının Protestanlığıyla bütünleşti. Metodizmin sergilediği dini liberalizmden rahatsız olan fanatik Metodist grublar, bu çizgide faaliyet göstermeyi tercih ettiler. Ancak, ikinci dünya savaşının patlak vermesiyle Metodizm, bölünmeden çok birliği sergileyen tavırlar göstermeyi tercih etti. Amerika'daki Metodist birleşmeler XX. yüzyılda da devam etmiştir. Ancak yine de Amerika'da özellikle siyahlar nezdinde birtakım bağımsız metodist mezheplerde varlığını sürdürmektedir.

Metodistlerin disiplinli çalışmaları sayesinde Metodizm, bugün dünyanın birçok bölgesinde varlığını sürdürmektedir. Metodizmin yayılmasında hem İngiliz hem de Amerikan metodist misyonerlerinin payı büyük olmuştur. Bugün İngiltere'de metodist kiliseleri de daha çok liberalizm görüntüsü sergilemektedirler. Aralarındaki inanç ve pratik farklılığına rağmen, metodistler dünyanın her tarafında birbirlerine kendilerini yakın hissederler. Dünya Metodistleri, Hıristiyanlığın kutsal mirasına sahip çıkarlar. Farklı öğreti ve prensipleri benimsemekle beraber; bunlar bölünmeye yol açmaz. Bütün Metro-

distlerin üzerinde durduğu temel felsefe “Hıristiyan imanını güçlendirmek, ferdi hayat tarzını yenilemek ve böylece, Kutsal-Ruhun gücünü ortaya çıkartmaktır”. Dinin özünün Tanrı-insan arasında bulunduğu tezine inanmaktadırlar. Metodist kiliselerin yönetiminde sadece rahipler değil, rahip olmayanlar da yer almaktadır. Metodist kilisesi mensupları, fakir halk üzerinde yardım severlik duyguları ile etkili olmaktadır. Metodistler, Amerika’da iki alanda ciddi şekilde başarı kazanmışlardır: Eğitim kurumları ve hastaneler. Bugün Amerika’nın en meşhur hastaha-nelerinden birisi olan Metodist hastanesi, metodistlere ait bulunmaktadır. Metodistler dünyada beş kıta’ya dağılmış vaziyettedir. Elli milyon Metodistin varlığından bahsedilmektedir. Bunun on dört milyonu Amerika’da yaşamaktadır. Amerika’da bugün, Baptizmden sonra ikinci akımdır. İsa’ya imanını ikrar eden herkes Metodist kilisesinin mensubu olabilmektedir. Metodistler genelde vaftizi, yetişkin yaşlarda yapmaktadırlar. Baptistlerle Metodistler arasında doktrin benzerliği vardır.

Metodistler, adetlerin safiyeti, inayet, açık iman ikrarı, pazar toplantıları üzerinde ısrar etmektedirler. Amerika’da başpiskoposlukları olan Metodistler, İngiltere’de 1932’de ayrılıklara son vererek, müşterek bir kiliseye sahip olmuşlardır.

MEVLEVİLİK: XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu döneminin büyük mutasavvıfı Hz. Mevlâna’nın yolundan gidenlerin daha sonraki dönemlerde mektepleştirdiği tarikatın adıdır. Hz. Mevlâna döneminde Mevlevilik ismiyle bir tarikat tesis edilmemiştir. Mevlâna’nın oğlu Sultan Veled, babasının tasavvufî ve dinî düşüncelerini

yaşatmak için Mevleviliği tarikat olarak kurmuştur. Hz. Mevlâna, hayatında sevenleriyle birlikte Semâ ayinlerine önem vermiştir. Hz. Mevlâna semâyı, aşk ve çezbenin bir sonucu olarak görmüştür. Zaten Mevlevilikte semâ meclislerine katılanlar, geniş kollu, yakasız, önu açık bir hırka giyiyorlardı. Hz. Mevlâna, tasavvufî eğitimde, Kur’ana ve Hz. Peygambere uymayı temel prensip olarak kabul etmektedir. Fakat Hz. Mevlânâ’nın üzerinde durduğu temel İslâm felsefesi, İslâmın özünü, ruhta benimseyip yaşatmaktır. Bunun için Hz. Mevlânâ, şekilciliğe dayanan ruhsuz bir islâmî hayatı değil; İslâmın özü ile, şeklin bütünleştiği bir İslâmî hayatı tercih etmektedir. Bunun için Hz. Mevlâna, hazmedilmemiş, kaba, şekilci müslümanlık anlayışı ile, İslâmın inceliklerine vakıf olmuş, zarif bir İslâm anlayışını, Mesnevi’de vermiş olduğu eğitici örneklerde açıkça göstermektedir.

İşte Hz. Mevlânâ’dan sonra sistemleştirilen Mevlevilik de Hz. Mevlâna’nın öğretileri üzerinde gelişmiştir. Mevlevî tarikatını sistemleştiren Sultan Veled, Mevlevilikte “İkinci Pir” olarak kabul edilmektedir. Mevleviliğin amacı, müridi, hamlıktan pişkinliğe ulaştırmaktır. Bunun yolu ise, Mevleviliğe göre aşk ve cezbedir. Bunun için sözlerden geçerek, öze ulaşmak yani Allaha varmak gerekir. Allahı bulmak, varlıktan arınmak demektir. Kainatta görünen şeyler, gerçekte yoktur. Görünen eşya, Allah’ın varlığını duyurma vasıtalarıdır.

Bütün tarikatlarda olduğu gibi, müridin şeyhine teslimiyeti önemlidir. Hatta mürid, şeyhinde yok olmalıdır. Kendine baktığında, şeyhini görmelidir. Bunun için şeyhe itaat, Allah’a ve Resülüne itaattir. Mevlevilikte müridin, sessiz ve

düşünceli bir tavır sergilemesi esastır. Muride düşen görev, sessizlik, nefsini köreltme, riyazet ve mücahededir. İnsanın taşıdığı, “nefs-i emmare”, müşhidin eğitimiyle yola gelebilir.

Her Tarikatın bir virdi vardır. Bu zikir metodudur. Mevleviliğin virdi, ayin-i şerif olarak vasıflandırılan Semâ'dır. Semâ, belli kurallar içinde ve müzik eşliğinde yapılmaktadır. Mevlevilikte zikir verme, taç ve hırka giyme, halvet, tarikata giriş ve Mevlevi halifesi olmanın belli kuralları vardır. Zikir dersi vermede, şeyh, önüne oturan müridin elini tutarak, bütün günahlardan sakınacağına dair söz alır. Kelime-i tevhidî yüksek sesle üç defa okur. Mürid aynı şeyi tekrar eder. Bu telkin merasiminden sonra şeyh, müridin saçından birkaç kıl keser. Bunun anlamı, müridin dünyadan ilgisini kestiğini bildirmektir. Bundan sonra halvet safhası gelir. Halvet, kırk gün sürer. Bu müddet zarfında mürid, Mevlevî dergahının hizmetinde bulunur. Kırk gün sonra artık mürid, derviş ismini alır ve Mevleviliğin seyr-i sülûkuna koyulur.

Mevlevilikte tac ve hırka giydirmeye, bir törenle icra edilir. Tac giyecek murid, başı açık olduğu halde şeyhinin önüne oturur ve başını şeyhinin dizine dayar. Şeyh, Mevlevi şeyhlerinin silsile-i şerifini okur ve murid için dua etmek üzere fatiha süresini okur, dua eder ve hırkayı giydirir.

Mevlevilikte üç türlü halifelik vardır:

1- **Suret-i Hilafet:** Bir Mevlevi tekkesini yöneten kişiye verilen hilafettir. Bunlar, irşat değil, yöneticidirler.

2- **Hakikat-i Hilafet:** Bu hilafet, şeyhlik rütbesiyle birlikte verilir. İnsanları aydınlatmak ve irşad etmek üzere verilen hilâfettir. Şeyhi olmayan Mevlevî tekkelerine atanırlar.

Mevlevi tarikatındaki hiyerarşik kademe önem taşımaktadır. Bu hiyerarşik kademe şöyledir:

1- **Muhibler:** Bunlar, Mevleviliği seven, Mevlevi külâhı giyen fakat henüz derviş olmayanlardır.

2- **Dervişler:** Mevleviliğe gönül veren ve kırk günlük halvetten başarı ile çıkanlardır.

3- **Şeyhler:** Bir tekkeyi yönetmek, muhib ve derviş yetiştirme yetkisi bulunan şeyhlerdir.

4- **Halifeler:** Mevleviliğin en üst makamıdır. Bunun da üç kısma ayrıldığını yukarıda belirttik.

Mevlevilikte merkezîyetçi bir yapı vardır. Mevlevi dergahının ilk şeyhi Hz. Mevlânâ kabul edilir, sonra oğlu Sultan Veled bu makamın sahibidir. Mevlevilikte, merkezî Mevlevi şeyhinin, babadan oğula veya ailenin büyüğüne geçmesi geleneği vardır. Bu makama oturan kişiye ÇELEBİ denmiştir. Böylece Mevleviliğin merkezde bulunan şeyhliği çelebilik olarak anılmaya başlanmıştır. Başlangıçta merkez teşkilatındaki çelebi tarafından atanan çelebiler, daha sonra dedelerin onayı ile, padişah iradesiyle atanmaya başlamıştır.

Mevlevilik, Osmanlı İmparatorluğu döneminde devlet desteği ile en güçlü tarikatlardan biri olmuştur. Osmanlı devletinin Mevleviliği desteklemesinin en büyük nedeni, Mevlevilerin devletin yapısal işbirliğine hiçbir zaman muhalefet göstermemeleridir. Bunun için Mevlevilik, rafizi dini gruplara karşı, devlet tarafından himaye edilmiştir. Mevleviliğin diğer bir özelliği, Kadirilik, Rufailik ve diğer tarikatlar gibi halk yığınlarının mensub olduğu bir tarikat olmamasıdır. Mevlevilik, Osmanlı entellektüellerinin ilgi duyduğu bir tarikat olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu büyük coğrafya da başta Kahire, Halep, Yemen, Kıbrıs ve Balkanlardaki ve bütün Anadolu'daki Mevlevihaneler, Osmanlı toplumunun devletle bütünleşmesini sağlayan ve buldukları bölgelerde İslâmlaşma çabası gösteren çok önemli merkezler olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Bugün de Mevlevilik varlığını sürdürmektedir. Ancak mazideki haşmet ve dinamizminin devam ettiğini söylemek çok zordur. Çünkü İslâm dünyasındaki tarikatların içinde sadece Mevlevilik hem edebiyat hem de müzik yönünden çok büyük dahiler yetiştirmiştir. Bu açıdan XIII. yüzyıl Batı dünyasındaki Hıristiyan sufizminin temsilcileri olan Dominiken ve Fransisken tarikatlarının kültürel mirasına; İslâm dünyasında sadece Mevlevilik bir rekabet konusu teşkil edebilir. Hem de Mevlevilik, Dominiken ve Fransisken passifliğinden ziyade dinamik bir dini yaşayışı da temsil etmesi açısından dikkat çekici bir noktada bulunmaktadır.

MEVLİD KANDİLİ: Hz. Peygamber'in doğum günü vesilesi ile yapılan kutlamalara verilen isimdir. Kelime olarak "Doğum Kandili" anlamına gelen Mevlid kandiline, Hz. Peygamber'in doğumu vesilesi ile camiler ve minareler kandillerle donatıldığı için, mevlid kandili denmiştir. İslâm dünyasında doğum günü kutlamalarının tarihi XI. yüzyıla kadar gitmektedir. XI. yüzyılın sonlarında Fatmiler, Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin ve Hz. Fatıma'nın ve işbaşındaki halifenin doğum günlerini kutlamaya başlamışlardır. Bu vesile ile mevlid törenleri yapılmıştır. Bazı İslâm bilginleri bu gibi kutlamaları Bid'at sayarak tenkid etseler de kutlamalar devam etmiştir. Bu törenler gündüz,

saray görevlilerinin yürüyüşü ile başlayıp ve halifenin huzurunda üç hutbenin okunmasıyla sona eriyordu.

Erbil Atabeği Ebu Said Muzaffereddin Gökbörü'nün 1207'de düzenlediği Mevlid merasimi, sünni müslümanların kutladığı ilk Mevlid kandili olmuştur. Bu vesile ile Bağdat ve Nusaybin'de büyük topluluklar oluşuyordu. Erbil, bu merasimlerin merkezini teşkil ediyordu. Mevlid kandili vesilesiyle çok sayıda kurban kesilirdi. Kandiller yakılır, şehir aydınlatılırdı.

Daha sonraki dönemlerde bu gelenek hızla yayıldı ve İslâm dünyasında peygamber sevgisi ile bütünleşti. Mevlid kandili vesilesiyle evler aydınlatılıyor, helvalar dağıtılıyor ve şerbetler ikram ediliyordu. Medine'de Mevlid kandili münasebetiyle, Mescid-i Nebevide ibadetler yapılıyordu. Osmanlı Devleti döneminde de Mevlid merasimleri devam etmiştir. Bu törenlere Mevlid alayı denmiştir.

Bugün Suudi Arabistan hariç İslâm dünyasının her tarafında Mevlid-i Nebi törenleri yapılmaktadır. Türkiye'de "Kutlu Doğum Haftası" adı ile on yıldan beri Mevlid-i Nebi kutlanıyor. Peygamberimizin doğum tarihinde başlayan "Kutlu doğum haftası" merasimleri, Diyanet İşleri Başkanlığının yönetiminde Türkiye'de, Türkistan'da ve Avrupa'da Türk işçilerinin bulunduğu bölgelerde ve Avusturalya'da konferanslarla ve panellerle kutlanmaktadır. Uzun yıllar kutlu doğum haftası 20 Nisan'dan başlayarak bir hafta kutlanmıştır. Türkiyede 20 Nisan'ın kutlu doğum haftasının başlangıcı olarak kabul edilmesinin sebebi, bu tarihin Hz. Peygamber'in doğum günü olduğu için değil; kutlamalara uygun düştüğü için seçilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in doğum tarihi her yıl değiştiği için, özellik-

le yaz aylarında insanlara toplu halde hitap etme zorlukları olacağından, bu tarih seçilmiştir. Ancak iki yıldan beri kutlu doğum haftası peygamberimizin doğum tarihinde kutlanmaya başlanmıştır. “Kutlu Doğum Haftası” münasebetiyle camilerde mevlid okunuyor, vaaz ve nasihatlar yapılıyor ve televizyonlarda konuşma programları yapılıyordu. Türk halkı, peygamber sevgisini, mevlid kandiinde coşkun bir halde göstermektedir.

MEZMURLAR: Yunanca psalmos olarak belirtilen mezmurlar, bugün Eski Ahidin muhtelif kitapları (ketubim) içine dağıtılmış vaziyettedir. Bunlar önemli dualar şeklinde, eski İsrail’den günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Mezmurların teolojik ve kültürel kökleri, Sümerlerin ve Mısır’ın kutsal edebiyatına kadar inmektedir. Meselâ, Mısır’daki “Güneşe ilahi” olarak sunulan ilâhilerin, Mezmurlarla yakın ilişkisi olduğu görülmektedir.

Mezmurlar, İbrani Eski Ahidinde ve yetmişlerin kutsal kitabında iki ayrı numaralanma ile kullanılmaktadır.

Mezmurların çoğu, Kudüs mabedindeki ayinde kullanıldığı şekilde kompozisyon edilmiştir. Mabedde kült, VII. asırdan itibaren merkezi bir durum arzeder. Aslında Mezmurların kompozisyonu, geniş bir dönemi içine almaktadır. Bu da, takribi olarak, M.Ö. X. asırdan, M.S. II. asra kadar uzanmaktadır. Ancak, muhtelif Mezmurların tarihini belirtmek mümkün değildir. Mezmurların isimleri, çok önceki derlemelere atfedilmiştir.

Bu mezmurların sadece otuz beşi Hz. Davud’a atfedilmektedir. Bunlarda Hz. Davud’un tesirini görmek mümkündür (2. Sam. 23/1; 22/1; I Korintos 6/16, 15/16).

Mezmurlar üzerinde H. Gunkel’in yaptığı çalışmalardan itibaren Mezmurlar birçok edebî türe ayrılmıştır:

a- **İlâhiler:** Hamd şarkılarıdır. Bunlardan bazıları, Allah’ın büyüklüğünü ifade etmektedir (Mezmun, 19, 29, 104, 147, 148). Diğer bazı Mezmurlar da, Allah’ın kudretini ifade etmektedir (105, 117, 149). Bazen de hem hamd hem de Allah’ın kudretinin ifadesi aynı Mezmunurda ifade edilmiştir (113, 135, 136, 145, 147).

b- **Sızlanmalar:** Bu Mezmurlar bazen İsrail milletinin bozgunundan sonraki sızlanmalarını, yakarışlarını ifade eder (44, 60, 74, 137, 79, 83, 123). Bu sızlanmalar, bazen adalet ve barış için olmaktadır (85). Siyonun tamiri için (102) veya zulmedilmiş biri için (5, 7, 35, 54, 57, 70, 141, 142) de olabilmektedir. Ayrıca ihanet (55), iftira (109), terkedilmişlik (38, 41), hürriyet (64, 140, 143) gibi konular dile getirilmektedir.

c- **İnâyet faaliyetleri:** İnâyet faaliyetleriyle ilgili Mezmurlar, İsrail milletinin yaratıcı ve kurtarıcı tanrısına hitap etmektedir (68, 118, 124, 126, 136, 138). Bazen topluluk, bir kurtuluşun tanınmasını (66) veya bir hasatı terennüm etmektedir (67). Bazen de burdaki inâyet, affedilen bir günahkârı (32) veya Allah tarafından kurtarılan bir fakiri ifade etmektedir (9-10; 30).

d- **Didaktik Mezmurlar:** Bu Mezmurlar, kutsal tarih üzerindeki dinî ilmiyal bilgilerini (78, 105, 106) liturjik davetleri (15, 24, 134), şeriatın övgülerini (19, 119), doğrunun ve kötünün tarihini (37, 73, 112), insanın dayanıksızlığını (90) zenginliğin hiçliğini (49), aile mutluluğunu (128), kardeşlik hayatını (133) geliştirmektedir. Bu didaktik şiirler, peşpeşe İbranicedeki yirmi iki sessiz harfle başlamaktadır. Bun-

ların dışındaki Mezmurlar, kral-Yahve'den (47, 93, 96-99), Sion'un ilahilerinden (46, 48, 76, 84, 87, 112) Kral – Mesih'den (2, 45, 72, 89, 110, 132), Tanrısal vahiyden (50, 75, 81, 82), Tövbeden (6, 32, 38, 51, 102, 130, 143), Hac ilahilerinden (84, 120-134) bahsetmektedir.

İsrail mistik ve dinî tecrübesinin samimi bir yankısı olarak kalan Mezamir, Yahudi ibadetinin mükemmel kitabı olarak ve daima okunan kitap olarak kalmıştır. Hristiyanlar tarafından da İsa'nın hayatının, işlerinin ve sözlerinin ışığında daima Mezamir tefekkür edilmiştir. Bizzat İsa'nın hayatına, Mezmurların birçok pasajı uygun gelmektedir (Yuhanna 13/18, Matta 21/16, Luka, 24/44). Yine havariler ve yeni Ahit yazarları, İsa'nın mistik ilahiyat keşiflerini, Mezmurlardan aldıkları nakillerle açıklamışlardır.

Daha sonra Mezmurlar tedricen kilise ayinlerine ilahiler olarak girmiştir. Bu konudaki ilk örneklerin tarihi M.S. 200 yılına kadar uzanmaktadır. Hristiyanlığın manastır hayatı, Mezmurlarla Hristiyan ibadetinin bütünleşmesinde önemli rol oynamıştır.

MEZOPOTAMYA'DA RAHİPLER: Bir mitolojide Sümer rahiplerinin listesi verilmektedir. Buna göre, En, Lagal, Egi, Zi, Nin, Dingir, İsib, Lû, Mah, Gudu gibi isimler görülmektedir. Bu isimlerden Lagal, Egi, Zi hariç Moontazaman metinlerde zikredilmektedir. En hem erkek hem de kadınlar için kullanılmıştır. Bu kelimenin anlamını çözmek zordur. Bununla büyük rahip veya büyük rahibe kastedilmektedir. Meselâ Ourouk'da İnanna'nın ve Outou, Enlil, Enki gibi muhtelif tanrıların büyük rahibi; Ur'da Nanna'nın büyük rahibesi gibi. Ur'da

Ñanna'nın rahibeleri olarak En, kral kralındandır. Kralın oğlu tarafından seçilmektedir. En, Ourouk'da İnanna'nın rahibidir. İnanna, verimlilik, bereket ve bolluktan sorumludur. Sitenin belli başlı Tanrısı bir Tanrıça olduğu zaman O' hükümdardır. Tersi olduğu zaman, aynı imtiyaza rahibe sahip değildir.

Nin, Dingir, Bayan-Tanrıdır. O, bir tek Tanrıçadır. İffetle yaşamaktadır. İsib, temizleyici rahibidir. Lû, Mah, büyük adam olarak büyük öneme haizdir. Gudu daha aşağı sırada yer almaktadır.

Bunların dışında mabedde, temizleyiciler ve müzik sunanlar da vardır. Bunlar hem erkek, hem de dişi olabilmektedir. Bunların faaliyetleri hem dinî, hem de din dışıdır. Nihayet Gala'lar gelirken, bunlar ağlayanlar ve beddua edenlerdir.

Asur-Babildeki rahiplerin isimleri Sümerdeki isimlere benzemektedir. Ancak Akkad fonetiğine göre bu isimler biraz değiştirilmiştir. Meselâ, İsib, burada İsippum; Nar, Nârum; Sanga, süngüm şeklinde ifade edilmiştir. Bu rahiplerin fonksiyonları, hemen hemen Sümer'deki rahiplere benzemektedir. Ancak yine de Asur-Babil dini, Sümer dinine nazaran biraz değişmiştir.

Meselâ büyük rahip En, Akkadçada Enum haline gelmiştir. Edebi metinlerde bu terim az kullanılmıştır. Dişi olarak kullanılan Entum, Sümerlerdeki Nin'le Dingir'i belirtmektedir. Akkadça bunun dengi Ugbabtum'dur. Diğer yandan Din, ikinci ve birinci yıllar arasında Dini pratikleri geliştirmiştir. Ancak bu alandaki kelimeler Sümerlerde oldukça az iken, Akkadça'da oldukça çoktur. Meselâ, bürüm (inceleyiciler), sâ'ilüm, (sorgulayan), Âsipum (Büyücü) gibi...

MEZOPOTAMYA TANRISI ORAGE:

Bir ilâhiye göre o, fırtınadır, gök gürültüsüdür ve şimşektir. O, "Göğün Boğası" dır. O, rüzgarla gitmektedir. O, An'ın oğludur. Sümer'de üç kasabaya, onların ismi verilmiştir. Biri, KARKAR dı. O, takdimeleri Drehem'de ve Lagash'da kabul ediyordu. Bir rahibesi vardı.. UR döneminde ishkour ismi ile birkaç şey anılıyordu.

Akkadlarda Tanrı, Adad, Ad-da veya Adak şeklinde isimlendirilmiştir. Aramicede bu, Hadad olarak geçer. Yine bu Tanrının Wer/mer şeklinde isimlendirildiği görülmektedir. Onun kültü, Babil'de olduğu kadar, Asur'da da yaygındı.

MISIR DİNİ: Mezopotamya'dan sonra en

eski yazılı metinlere sahip olan Mısır, dinî tarih ve medeniyet tarihi açısından çok önemli bir bölge özelliği taşımaktadır. Bugüne kadar intikal eden yazılı belgeler, heykeller ve diğer tarihi kalıntılar eski Mısır halkının tarih boyunca geçirdiği değişiklikleri de bize aktarmaktadır. Hem Yahudi hem de İslâmî kültürün birçok kısımları Mısır ile bağlantılıdır. Hz. İbrahim Mısır'a göç etmiş, Hz. Yusuf Mısır da yaşamış, Hz. Musa ve İsrailoğulları Mısır'da dayanılmaz işkencelere maruz kalmıştır. Bütün bu bilgilerin, hem Yahudi hem de müslümanlar için önem taşıdığı kesindir. Mısır medeniyetinin ifade tarzı olan Hiyeroglif yazısı kök itibariyle M.Ö. 3100 yıllarından daha öncelere dayanmaktadır. XIX. yüzyılda Fransız alim J.F. Champollion tarafından çözülen Hiyeroglif yazısı, Mısır dini ve kültürel hayatı için çok önemli bilgilerin elde edilmesini sağlamıştır. Hiyeroglifin çözülmesinden bu yana birçok kazı yapılmış, Mısır dinî ve medeniyeti hakkında bilgi kaynağı olan

birçok yazıt, pramitlerde, mezar taşlarında, mabedlerde, sandukalarda ve papirüs üzerinde bulunmuştur. Bunlar arasında sahamızı ilgilendiren Hikmetler kitabı çok önem taşımaktadır. Yine ölülerin hayatlarını anlatan, ahiret hakkında ölülere bilgi vermek üzere mezarlara konmuş olan yazılar da önemli dini metinlerdir. Bu yazılarda ölünün yeni hayatı nasıl kazanacağı, osiris gibi nasıl tekrar dirileceği anlatılmaktadır. Bütün bu yazılar, ölüer kitabının oluşumunu anlatmaktadırlar. Ölüer kitabında büyüü formüller yer almaktadır. Öbür alemdeki hesap günü resimlerle gösterilmektedir. Mısır ölüer kitabı, dünyanın en eski kutsal kitaplarından birini teşkil eder.

Mısır dinî hayatını açık şekilde ortaya koymak oldukça zordur. Çünkü orada, yıldızlar, tabiat kuvvetleri, bitkiler, hayvanlar ve ölüer alemleri, insan kaderine hükmeden hakim unsurlar olarak görülüyordu. Dindar bir halk olan Mısır halkı, bazı varlıklara ruh atfederek, çevrelerine dini bir anlam kazandırmışlardır. Daha sonraki dönemlere bu eski kült şekillerini taşıyarak, müşahhas Tanrı fikrinin oluşmasını sağlamışlardır. Mısırlılar, bazı dönemlerde Tanrıları, insan bedenli hayvan başlı tasavvur ederek resmetmişlerdir. Mısır dinî hayatının şekillenmesinde uzun bir tarihi süreç içinde oluşan bir sentez de dikkat çekici görünmektedir. M.Ö. 3000 yıllarında Nil vadisi boyunca teşekkül eden kült merkezleri, merkezi idari yönetimlerden sonra, Firavunun şahsında bir merkezleşmeye maruz kalmıştır. Meselâ önce, İZİS, inek boynuzlarıyla, HORUS, şahin başı ile resmedilmişlerdir. Ölüer ilâhı olan ANUBİS, çakal başı ile resmedilmiştir. GİZA Sfenksi, insan yüz-

lü ve hayvan vücutlu olarak tasvir edilmiştir.

Mısır dinî hayatında dikkat çekici bir değer yön, bölgesel coğrafi faktörlerin dinî yapıya yansımasıdır. Buna göre Nil kenarında timsahların, çölde ise aslanların kutsallaştırıldığını görüyoruz. Ancak buradaki kutsal hayvan türlerinin, totemizmle alakasının olmadığı görülmektedir. Burada dinî yapıda yer alan boğa, inek, yılan, timsah ve kedinin, inanılan tanrıların bedenleşmiş şekli olarak kabul edildiğini görüyoruz.

Mısır dini hayatında ay ve yıldızların aksine Güneş ilâhî önem arz etmektedir. Mısır Tanrısı RE, güneş Tanrısı olarak tebcil edilmektedir. RE, V. sülâle döneminde en büyük Tanrı olarak saygı görmüştür. Helyopolis dini hayatında RE, ilahların atası ve her firavun da yeniden bedenleşen “Tanrısâl hükümdar” olarak telâkki edilmiştir. Helyopolis dini dökümanlarında ve mitolojilerde, RE’nin gündüz gemisiyle gök okyanusu üzerinde seyahat ettiği, akşam ise batıdan gece gemisine binerek, yeraltı okyanusundan doğuya, güneşin doğduğu yere gittiğini, ölülerin de bu esnada o’nu, ilahilerle selâmladıklarını nakletmektedir. Kahire’nin hemen yakınında olan Helyopolis, Re’nin en büyük kült yeri olarak kabul edilmektedir. Birçok mühür taşında ve muskalar da resmedilen “ölü böceği”, sadece ölüm ve yeniden doğuşun sembolü değil; Güneş Tanrısı, Re’nin de sembolü olarak görülmektedir. Güneş Tanrısı Re’nin etrafında çelişkili görünen, Tanrı inançlarının, Re’nin değişik tecellileri olarak düşünülmesi, problemin çözümünü kolaylaştırmaktadır. Başlangıçta bölgesel Güneş Tanrıları olan birçok Tanrı, zamanla Re’de bütünlüşmüştür. Meselâ, Teben şehrinin

mahalli Tanrısı olan AMON, Teben’in başşehir olmasından sonra Re ile birleşerek AMON-RE ismiyle, Mısır da yeni imparatorluğun meşhur bir Tanrısı olmuştur.

AMON-RE’ kültünün baş rahibi, Firavundan sonra devletin en önemli kişisi olarak kabul ediliyordu. Tapınağı ise, harp gemileriyle doluydu. Amon-Re rahipleri toplumda imtiyaz sahibi kişilerdi. Mısır dininde dikkatimizi çeken diğer bir husus, Tanrıların sistematik bir sınıflandırma içinde kabul edilmemesidir. Ancak Tanrılar, Mısır da toplumsal birliğin çok önemli bir unsuru olmuşlardır. Bu açıdan dikkat çeken Tanrılardan birisi de PTAH olmuştur. Onun tebcil mekanı MEMFİS’dir. Bu Tanrı, insan şeklinde resmedilmiştir. Ptah, sanatkârların koruyucusu idi. Bu Tanrı daha sonraki dönemler de ölümler ve mezar Tanrısı olan Sokar ve Oziris ile bütünlüşmüştür. Onun eşi, Zehmet idi.

Apis boğasının Mısır’daki önemi zikre değer. Onun kült yeri de MEMFİS’ti. Adı Serapis olarak da bilinmektedir. Mısır’da uzun süre yaşayan bir kültün konusu olan Apis boğasının birçok mummyası bugüne kadar gelmiştir.

Mısır’da hem erkek, hem de dişi özelliği taşıyan Tanrılar olduğu gibi, Tanrıçalar da dikkat çeker. İzis, Mısır’ın meşhur Tanrıçasıdır. Özellikle Mısır dini hayatının son dönemlerinde önde gelen bir Tanrıça’dır. Pompei’deki İzis tapınağı ona yapılan kültün önemini göstermektedir. İzis, oğlu Horus kucagında olduğu halde resmedilmiştir. Buna göre İzis, şefkatli bir anadır. İzis’in eşi, Oziris’dir. Mısır dini mitolojisinde İzis ile Oziris arasındaki macera anlatılır. Oziris yeraltı dünyasının hükümranı olarak tanınır. Oğlu Horus ise

dünyanın hakimi ve bütün firavunların atası olarak düşünülür. Bazen de Firavunlar onun bedenleşmesi olarak kabul edilmiştir.

Oziris'in ölümü ile tabiatın ölümü, onun dirilmesiyle tabiatın dirilmesi şeklinde bir inanç belirlemiştir. Bu durumda Oziris, bitkiler Tanrısıdır. Yunan sırdinlerine tesir etmiştir. Mısır dini hayatında çok önemli bir yere gelmiştir. Mısır'ın milli ilâhı olmuştur. Bu şekliyle **Oziris'in**, Mezopotamya'daki **Temmuz**, Suriyedeki **Attis** ve **Adonis** ile benzerliği söz konusudur. Oziris kültü, Akdeniz havzasının yaygın bir kültü olarak görülür.

Eski Mısır'da gördüğümüz Tanrılar arasında **HATOR** da dikkat çekici bir durum arz etmektedir. İnek şeklindeki bu Tanrı tasviri, iki inek boynuzu arasındaki güneş kursu ile gösterilmektedir. Bir aşk Tanrıçası olarak kabul edilmiştir. Diğer yandan **Bastedde** Tanrıça olarak tebcil edilmiştir. **Basted** kedi başlı, kadın bedenlidir. Bir eğlence Tanrıçasıdır. İbadet, müzik ve dansla yapılmaktadır. **Basted** kedi şeklinde düşünüldüğü için, kedi Mısır'da kutsal telâkki edilmiş ve mumyalanmıştır. Tanrıça **MUT** ise, **Teben'de** gök ve güneş Tanrıçası olarak kabul edilirken, zamanla harp Tanrıçası olarak düşünülmüştür.

M.Ö. 1377-1358 yılları arasında hüküm süren **IV. AMONEFİS**, Mısır dinî hayatında bir devrim niteliğinde olan "Tek Tanrı" inancının temellerini atmıştır. O, bütün Mısır dinî Tanrılarını kaldırarak **ATON** olarak adlandırdığı güneş kursunu Tek Tanrı olarak ilân etmiştir. **Amonefis** bundan dolayı kendisine **Eknaton** (**Aton Hoşlandı**) demiştir. Ne var ki **Amonefis'in** **Aton** inancı, Mısır'da kolayca kabul görmedi. Böylece devletin başkentini **Teben'den**, **Orta Mısır'daki Tell el-Amarna'ya** ta-

şımıştı. **IV. Amonefis** döneminde hayvan başlı ve diğer Tanrı türleri yok olmuştu. **Ayinlerde IV. Amonefis'in** yazdığı şiirler ilahi olarak okunuyordu. Mısır'ın fanatik din adamları, bu reformu sapıklık olarak ilân etmişlerdi. Yine de **IV. Amonefis'in** **Tek Tanrı** reformu yetmiş yıla yakın Mısır'da yaşadı.

Bazı tarihi kaynaklar, **IV. Amonefis** dönemi ile **Hız. Yusuf'un** Mısırda bulunduğu yılların aynı olduğunu söylemektedirler. Böylece **IV. Amonefis'e** **Tek Tanrı** fikrini **Hız. Yusuf'un** vermiş olabileceği aklımıza gelmektedir.

Belki de **Hız. Yusuf**, **IV. Amonefis'e** önce **Tek Tanrı** fikrini telkin etti. Daha sonra ise güneş kursu yerine "Allah fikrini" telkin etmeyi düşünüyordu. Şüphesiz bunların hepsi birer varsayım olmakla beraber; ihtimal dahilindedir. Nitekim, **IV. Amonefis'in** ölümünden sonra yerine geçen oğlu **Tutanhamun**, **Atom** inancı yerine; **Amon-Re'yi** tekrar Mısır'ın en büyük Tanrısı olarak takdim etti. Buradaki dinî politika aklımıza birtakım ihtimaller getirmektedir: Bunlardan en önemlisi, **IV. Amonefis'in**, **Hız. Yusuf** paralelinde izlemekte olduğu **İsrailoğulları** lehindeki çizginin, daha sonraki dönemlerde **İsrailoğulları** aleyhine dönüşen bir politik ve dinî çizginin varlığını kabuldür. İşte **IV. Amonefis'in** oğlu

TUTANHAMUN'un, babasının yolundan ayrılarak, eski Mısır dinine dönüşü bu ihtimali güçlendirmektedir. Nitekim **Hız. Yusuf** tan yüz elli yıl sonra gelen **Hız. Musa** döneminde Mısır Firavunları, **İsrailoğulları** aleyhine oluşan siyasi endişeyi doruk noktaya getirerek **İsrailoğullarına** köle hayatı yaşatmışlardır.

Kur'an-ı Kerim'de de yankısını bulan Mısır firavunlarının kendilerini Tanrılaştırılmalarının gerisinde de ciddi dini anlayışlar görülmektedir. Mısır'da Firavun, güneş Tanrısının oğlu sıfatıyla Tanrı muamelesi görüyordu. Firavun, güneşin şekli olarak kabul ediliyordu. Tanrısal tabiatlarını korumak için, kız kardeşleriyle evleniyorlardı. Her bir firavunda Amon-RE tecelli ediyordu. Mısır dini hayatında firavun, mabedde, ayinleri ve kurban törenlerini idare ediyordu. Bu anlamda firavunun işgal ettiği mevki, tamamen dini bir makamdı. Bunun için bütün rahipler, firavunun emrindeki görevlilerdi.

Rahiplerin başlıca görevi, mabeddeki Tanrılara hizmet etmektir. Sabahleyin Mısır tapınaklarını açarlar, Tanrıları uyandırırldı. Üzerlerine örtülerini örterlerdi. Yiyecek takdim ederler, mabedi güzel kokularla tütsülerlerdi. Dini törenlerde tanrı resimlerini taşırlardı.

Mısır dini hayatının en çarpıcı özelliklerinden birisi de, pramit kitabelerinde ve kazılarda bulunan papirus'lerde anlatılan, ölümden sonraki hayat tasavvurlarıdır. Bu inanca göre, ölen kişi, mezarda hayatına devam ediyordu. Bunun için mezarlara yiyecek, içecek koyuyorlar ve kurban sunuyorlardı. Yine Mısır'da çok eskiden görülen mumyalama törenleri de öldükten sonraki hayatla ilgilidir. Mısır dininde, insan vücudunun belirli kısımlara ayrıldığı kabul edilir. Bu kısımlar üzerinde farklı yorumlar yapılmaktadır.

Mısır dininde ölümler üzerindeki telâkkiler sâbit bir durum göstermez. Önceleri Mısırlılar, ölümlerin uzak bir ülkeye giderek yaşadıklarına, daha sonra da ölümlerin gökte oturduklarına ve burada ölümlerin veya onların ruhlarının güneş Tanrısı ile bera-

ber, onun gemisiyle dünyayı dolaştıklarına inanıyorlardı.

Yine Mısır dininde ölümlerin, Öziris'in yeraltı dünyasına gittiğine inanılıyordu. Meşhur "ÖLÜLER KİTABI", orada ölümlerin bir muhakemeden geçtiklerinden bahsediyordu. Mahkemenin seyri şöyleydi: Öziris, tahtına oturuyor, Hakikat Tanrıçası Maat, ölümleri getiriyordu. Ölünün kalbi, atmaca başlı Horus ve çakal başlı Anubis tarafından tartılıyordu; kâtip Tanrı THOT, sonucu yazarak Öziris'e bildiriyordu. Ölü, Öziris'in yanındaki 42 hakim önünde kötülüğü olmadığını itiraf ederse, itirafı da ölçülerle uyum gösteriyorsa, rahmete kavuşuyordu. Uyum göstermeyenler cezalandırılıyordu.

Dikkat edilirse burada çok karmaşık bir durum görünüyor. İlahi dinlerin ölüm sonrası ve kıyamette olacağını bildirdikleriyle bir paralellik görülüyor. Mısır halkı bu inanca nasıl ulaşmış olabilir? Bu dini fenomenin arka planını sadece insan muhayyilesi ile ulaşılmış bir durum olarak görmek; gerçeği tam olarak açıklayamaz. M.Ö. XVIII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Hz. İbrahim peygamberin, Mısır'a geldiği, hem Kur'an-ı Kerim'de hem de Yahudi kutsal kitabında nakledilmektedir. Acaba Hz. İbrahim'in kısa süreli Mısır seyahati, Mısır'da bir takım ilahi din kalıntıları bırakmış olabilir mi? Çünkü Mısır'da her dönemde monoteizm olmamakla beraber, üstün bir Tanrı anlayışı her zaman varlığını sürdürmüştür.

MISIRLI RAHİPLER: Mısır dini hayatında mabed, "Tanrının ikametgahı" olarak adlandırıldığı gibi, oraya bağlı olan şahıslara da "Tanrı evinin adamları", deniyordu. Bunların hiçbir siritüel misyonu yoktur, "gerçek bir görevli" durumunda-

dırlar. Çoğu zaman bu görev, miras yoluyla geçmekteydi. Bu görevliler, krallık delegasyonu ile ayinleri yönetiyordu. Çünkü hakikatte Firavun, bizatihi kendisi Tanrısal bir özdü. Bunun için o, Tanrılara teorik olarak kült icra ediyordu. Böylece, yaratılış sırasında dünyaya verilen daimi dengenin devamını temin ediyordu. Bu görevlilerin yanında, yönetim veya ekonomik sorumluluk taşıyan, hiyerarşik yapıya sahip gruplar da vardı.

Tanrının hizmetçilerine gelince Yunanlılar onları "peygamberler" olarak isimlendirmektedir. Bunlar dört kısma ayrılmaktadır: Peygamberler en yüksek din adamlarını oluştururken en alt kısımdaki din adamlarını da "Temizleyiciler" olarak adlandırılan din adamları oluşturuyordu... Bunlara, diğer uzmanlar ve yardımcıları ilave olunuyordu. Bunlar, hayat evinin yazıcıları, ayinciler, saatçiler, kayık taşıyıcıları, kutsallaştırıcılar ve san'atkârlardır. Böyle bir hiyerarşi, bütün mabedlerde bulunmaktadır. Ancak bazı Tanrıların rahipleri, özel isim taşımaktadır. Meselâ Heliopolis'de Re'nin büyük rahibi Tanrıyı gören kimsedir. Memphis'de Ptah'ın büyük rahibi, sanat-kârların büyük şefidir.

MİCTLAN: Azteklerin dininde Mictlan öbür dünya ile ilgili kavramlar arasında geçmektedir. Mictlan, yeraltı dünyasının adıdır. Çünkü oraya, ne güneşin semavi cennetine ne de Tlaloc'un cennetine giremeyenler gitmektedirler. Bu bir nevi cehennemdir. Kuzeyde, soğuk ve karanlıklar bölgesindedir. Ölüler oraya engelleri aşarak gitmektedirler.

MİDRAŞ (MIDRASH): İbranice d-r-sh kökünden gelmektedir. İncelemek, denemek anlamına gelmektedir. Çoğulu

Midrashim'dir. Midraş, Yahudilikte şifahi geleneğin adıdır.

Şürgünden sonraki devirde TORAH, (pentateuque), her geçen gün daha yoğun şekilde Tanrı Yehova ile İsrail halkı arasında akdedilen "antlaşma yasası" olarak telakki edilmeye başlamıştır. Tora'nın içindeki emirler, Tanrısal iradenin resmi ifadesi olarak düşünülmüştür. Sürekli değişen politik, sosyal ve dini durum karşısında, Tora'nın muhtevasını, hayatın getirdiği yeni şeylere kesin olarak uygulamak zarureti kendini göstermiştir. Bunun için bizzat Tora'nın metinlerini adapte etmek için yorum prensipleri çıkarılmıştır. Böylece Midrash kelimesi "Tora'da Tanrının, iradesini incelemek anlamına gelmektedir.

Yahudi geleneğine göre, Tanrı Yehova, kutsal metinleri farklı şekilde yorumlamaya izin vermektedir. Bu yorumlar, bu sahanın üstadları tarafından konulan kaidelere uygun yapılmalıdır. Bu konuda iki temayül belirlemiştir:

Haggada, Halakkah

a) **Midrash Haggada:** Tora'daki ahlâki ve mistik hikayelere ait yorumlardır. Bu daha ziyade sinagoglardaki vaazlarla geliştirilmiştir. Bunlar ise, normatif değildir.

b) **Midrash Halakkah:** Tora metinlerindeki kanun ve hükümler üzerinde yapılan yorumlardır. Bunlar ise normatifdir.

Hahamlık Yahudiliği, Midrash'ı, Tora'nın bir parçası saymaktadır. Böylece Midrash'ı "şifahi Tora" olarak kabul etmektedir. Midrash'ın altın çağı M.S. I ve II. yüzyıllardır. Bu döneme Tannai'ler (Mişna'nın üstadları) dönemi denmektedir. Bu dönemde Halakkah ve Haggadah metinleri karışık olarak toplanmıştır.

Zaman içinde MİDRASH kelimesi tedrici şekilde gelişme göstermiştir. Böylece Midrash, “Yorum Metodu”, “Şifahi geleneğin özel bir şekli”, “Kutsal Kitab’ın bu geleneğe emanet edilmesi” gibi anlamlara gelmiştir.

Uzun zaman Midrash ifadesi sadece “Midrash Haggadik” için kullanılmıştır. Midrash literatürü konusunda birçok şey yazılmıştır. Midrashim halak-hique’in yanında, Midrashim hagga-diquede vardır.

MİLİNDAPANHA: Milindapanha veya **Questions de Milinda** isimli eser, bir kralla bir Budist keşişi arasında geçen bir diyalogu ihtiva etmektedir. Buradaki kral, Hindistan Yunan kralı Ménandre’dır. Bu kral, kuzey Hindistan’ı feth etmiştir. Budist keşişinin ismi ise, Nagasena’dır. Kral soru sormakta, keşiş, mahirane bir şekilde cevap vermektedir. Fakat Milinda’yı tatinin zordur. Bunun için diyalog, oldukça canlıdır. Bu kitabın çekirdeğini, Budizmin doktrini teşkil etmektedir. Bu doktrin soru ve cevaplar içinde ifade edilmektedir.

Bu eserin, M.Ö. II. asırda kaleme alındığı tahmin edilmektedir. İlk yazılan nüsha ile daha sonra yazılan nüshalar arasında iki veya üç asırlık bir zaman farkı göze çarpmaktadır. Bunlardan biri **Pali dilinde** yazılmıştır. Önemli ilaveler ihtiva etmektedir. Diğer ikisinin sadece Çince versiyonu vardır. Bunlar da Pali metinlerine göre değil, **Sanskritçe’ye** göre yazılmışlardır.

MİKVE: Yahudi şeriatının emri gereği, içine girilerek yıkanılan ve temizlenmek için yapılan bir arınma işlemidir. Ancak Mikve sadece bir maddi temizlik aracı değildir. Mikve, içine su doldurulan bir nevi havuzdur. Mikve’nin iki anlamı vardır: **Birincisi**, yıkanılan havuza verilen

isimdir. **İkincisi** de arınma işleminin adıdır. Mikve’deki su, insanın göğüs hizasına kadar gelebilir. Mikveye bir anda üç, dört kişi girebilir. Mikveye su, BOR denilen temiz su bölmesinden gelir. Bor bir nevi temiz su deposudur. Mikve denilen havuza Bordan gelen su, doldurulmuş temiz sudur. Bunun için Bor ile Mikve aynı mekanda olmalıdır. Bor’daki su tabii su kaynağından gelmelidir. Tabii su kaynağı yoksa, doldurma ile Bor’a su konabilir. Mikveye ne zaman gitmek gerekir? Yahudi yasaları şu üç halde mikveye gitmeyi önerir:

1- Kadınların âdet bitiminde

2- Din değiştirilmesinde

3- Mutfak eşyalarının arındırılmasında

Tora’ya göre âdet gören her kadın **“Nidda”** dır. Yani soyutlanmıştır. Nidda, kanamanın ilk gününden başlayarak mikveye giriş gününe kadar devam eder. Kadın bu müddet içinde, dinî görevlerden ve cinsel ilişkiden uzak kalmaktadır. Kadının **“Nidda”** sayıldığı dönem, âdet bitiminden itibaren yedinci günü de içine alan **on iki gün** devam eder. Kadının bu soyutlanmış dönemi, Mikveye girmesiyle sona erer.

Kadınlar mikveye girmeden önce **Tevila** yaparlar. Yani iyice yıkanmalıdırlar. Saçını iyice taraması gerekir, çünkü mikveye saçın düşmemesi icabeder. **Tevila** yapan kadına ikinci bir kadın yol gösterir ve yardım eder. Suya dalacak kadın, cinsel organını yerlerini elleriyle kapatır ve suya dalar. Bu işlemi **altı defa** yapar.

İstanbul’da iki mikve bulunmaktadır. Mikveler bizim hamamlara benzer. Bunlardan biri Çağaloğlu hamamındadır. Burası önceden haberdar edilerek kullanılabilir. 1995’de Göztepe’de de bir mikve açılmıştır. Burası da her zaman

açktır. Muhtemelen başka Mikveler de vardır. Çünkü Mikve Yahudi toplumu için son derece önemlidir. Mikvesiz Yahudi cemaati, Yahudi kabul edilmez.

Evlerde banyo teşkilatı olmakla birlikte Mikve yoktur. Mikve umumi yerlerde olur ve kutsal yerdir. Mikve, cinsel yaşam için önemlidir.

Din değiştiren kişiler de Mikve yapmak zorundadır. Yahudiliğe girmek için Mikve şarttır. **Mikveye giriş, ana rahmine girmeyi; suların çıkması da yeniden doğuşu, yeni bir kişiliği simgelemektedir.**

Yahudilikte mutfak eşyalarının arındırılması da Mikve yapılması gereken bir husustur. Buna göre Yahudi olmayanlarca kullanılmış mutfak eşyaları, ancak Mikve yapıldıktan sonra kullanılabilir hale gelmektedir. Bu eşyalar, kaşer olmayan bir mutfakta kullanılmışlarsa, Mikve'den önce kaşer hale getirilmelidirler.

Yahudilikte Mikvenin tarihi çok eskilere dayanmaktadır: Mısır çıkışından sonra Hz. Harun ve oğulları Mikve yapmışlardır. Bu olay, sadece bir arınma değil, bir statü kazanma olayıdır. **Bet ha Mikdaş** döneminde, yom kipur günü Büyük Haham (kohen gadol) tarafından uygulanmıştır. Bu dönemde mabeddeki **"on emrin"** bulunduğu yere, yılda bir defa giren büyük haham, süslü elbiselerinden arınıp mikveye girmekte ve beyaz elbiselerine bürünmektedir. Bu işlem, kipur günü boyunca beş defa uygulanmaktadır. Yom kipur, şabat ve bayramlar öncesinde erkeklerde arınmak için Mikve yapmaktadırlar.

MİLLENARİSME: Bu kelime, latince Millenium kelimesinden gelmektedir. Dünyanın sonundaki **"İsa'nın yeryüzü**

salтанatını" belirtmektedir. Bu düşünce İncil'in Vahiy kitabındaki XX/4-6'daki ifadelerle dayandırılmaktadır. Vahiy kitabının beyanına göre şeytan bin yıl müddetçe bağlanacak, şehitler ve müminler İsa ile birlikte bin yıl salтанat sürmek için dirileceklerdir (XX/4). Bu dönemin sonunda şeytan çözülecek, Yecüc ve Mecücü saptırmak ve onları cenk için bir araya toplamak üzere çıkacaktır (XX/8). Daha sonra İblis, canavarla yalancı peygamberin içinde buldukları ateş ve kükürt gölüne atılacaktır (XX/10). İşte o zaman genel dirilme olacaktır.

Şüphesiz bu düşüncenin kaynağı Yahudiliktir. Çünkü, geleneksel Yahudi düşüncesinde böyle apokaliptik düşünceler mevcuttur. Meselâ, Ezra kitabının IV. babında genel dirilmeden sonra Mesihin yeryüzündeki sınırlı salтанatından bahsedilmektedir.

Bu tür mesihi inançlar, özellikle milâdi II. asırda çok taraftar bulmuştur. J. Daniélou, üç türlü millenarist hareketten bahsetmektedir. Augustin, mesihçiliğe yeni bir yorum getirmiş ve tüm ortaçağ boyunca Batı'da kabul edilmiştir. Buna göre **"son yargı"** günü ile **"İsa'nın dirilmesi"** arasındaki kilise zamanı bin yıldır. XIII. yüzyılda Joachim Flore millenarizmi yeniden yorumlamış ve millenarizmi İsa'nın çağından sonra gelen **"Ruhî çağ"** olarak yorumlamıştır. Onun fikirleri, Fransiskanlar tarafından benimsenmiştir. XVI. yüzyıldaki reform da millenaristçiler tarafından kabul edilmiştir.

MİSTER (MYSTÈRE): Açıklayamadığımız her şey misterdir. Yani SIR'dır. Diğer bir tabirle SIR, beşer aklı tarafından mutlak surette kavranamayan şeydir. Pozitivist bir tavırla sırları bilemeyiz. Fakat,

varlığımızdan da sırları, uzaklaştırma-
yız:

1- Eşyanın Sırrı: Sır önce, felsefeye bağlıdır. Bizzat eşyanın tabiatı bir sırdır. Var olan bütün şeylerin temeli bir sırdır. Sadece bazı dahiler, onun derinliğini, kökünü yakalamaksızın kavrayabilmektedir. Fakat o, ne kadar uzak olursa olsun, insan yine ona ulaşmayı aramaktadır. Ancak insan, daima bir yere veya bir noktaya gelmekte, orayı “sırrın kapısı” olarak isimlendirmektedir. Bu uçurumun kapısı son-
suz açılmakta ve sır somut şekiller altın-
da görülmektedir. Yine de, dünyanın ve evrenin temelleri ne kadar aralanırsa aralansın; sır, onda bütün şiddeti ile kendini göstermektedir. İşte bu sır, bütün felsefeler nüfuz etmeye çalışmış, fakat hiçbir zaman ona ulaşamamışlardır. Mistiklerin en kuvvetli sezgileri bile sırrı nihaî derinliği içinde kavrayamamıştır. Çin’de Taoist gelenek, bize TAO’yu takdim etmektedir. Yahut, “mutlak yolu”... Bu, “sırların sırrı”dır. Yahut kelime olarak, “karanlıkların karanlığı” veya “derinliklerin derinliği”dir (Tao-te-ching.I). Yine Çin’de, “sırrın okulu” ismini alan bir felsefi ekol vardır. Bu ekol bütün gayretini sırrı incelemeye adanmıştır. Çünkü Tao ismi, onu kavramaya, ondan bahsetmeye imkan veren bir isimle ifade edilebilmiştir.

2- Varlığın Sırrı: Bir başka büyük sır “Hayatın sırrı”dır. Bütün hayat sırları, temel sırlarla ilişki içindedir. Bunun için daima, hayat, ölüm, bilgi, varlık, aşk beşeri ilişkiler sırrının önünde bulunmaktayız. Yine gerçekleştirdiğimiz her aksiyonda, akıl, ruh ve beden ilişkilerinin sırrı ile karşı karşıya bulunuyoruz.

3- Dinî Sır: Eşyaların ve varlığın sırrından dinî sır, geçiş hissedilmemektedir.

Filozof, bir gerçeğin müşahedesi ile sürüklenmiştir. Bu hakikatı, zihni bir gerçeğin bilgisinde kavramaktadır. İşte burada, felsefi düşünce, yerini, inanca bırakmaktadır. İmanla insan, zihnin önerdiği ve açıkladığı hudutları aşmakta ve bizzat sır, bağlanmaktadır. Böylece, beşerî aklın harika kapasiteleri, kendi hudutlarını, imanla sırrın bilgisine girmek için, aşmaktadır.

4- İsa’nın Sırrı: İsa’nın sırları, onun yaptığı işler ve sözleridir. Özellikle bedenleşme, evharistiya, çarmıha gerilme, dirilme ve kefâret olayları İsa’nın sırrının ana konularıdır. Bunlar, Hıristiyanlığa göre “sırlardır”. Çünkü onlar, Tanrının bir aksiyonunu göstermektedirler. İsa yeniden dirilmenin sırrını vaftizle açıkladığı zaman herkes şaşkınca bakıyordu. Genelde her dinin sırları vardır. Fakat bazı dinler, bizatihi sırlarla doludur. Çünkü onların dini erkanı, sadece mübtediler için vahyedilmiştir. Antikitenin sır dinleri, gerçekten sırlı merasimler üzerinde merkezleşmiştir. Bu merasimlerin, kutsalla ilişkisi olmayanlara söyleyeceği birşey yoktur. Bugün dahi, çok sayıda dini üstad, Tanrısal sırları elinde tuttuğunu iddia etmektedir.

5- Mısır Sırları: Mısır dini’ osiris ve isis sırlarını benimsemesine rağmen, mübtediler için, Helenistik kültlerin yaptığı gibi “sırlar” takdim etmemektedir. Yine de Mısır’daki din de belli ölçüde gizli bir karakter göstermektedir. Meselâ, kutsal yerlere giriş, sadece Mısırlılara has bir unsurdur. Bizzat Mısır halkı, mabedin değil, mabedin avlusuna kabul edilmektedir. Avludan içeriye geçiş hakkı, asillerin ve rahiplerin hakkı olarak düşünülmüştür. Kutsal Tanrı, bizzat bir sırdır. O, sadece kalbin gizliliğine ulaşmaktadır.

Tanrının mâbedinde, onun korkusundan dolayı vaaz edilir, seven bir kalbe dua edilir. Bundan dolayı, bütün sözler gizli olsun (*Sagesse d'Ani, XVIII*) denilmektedir.

6- Yunan Sırları: Başlangıçta *Orgies* denilen sırlar, doğrudan doğruya tabiata dayanan bir inançlar ve dinî merasimler bütünü oluşturmuştur. Ancak, bu merasimlerde ve inançlarda alenilik yoktur. Çünkü bunlar batınî karakterlerle doludur. Muhtevaları ise, ancak ona girenler tarafından yayılmaktadır. Burada sırlar, bütün insani varlıklara hitap etmektedir. Bunun için erkek ve kadın ayrımı ve hiyerarşi yoktur. Ancak bazı Sır merasimleri, belli bir kategoriye tahsis edilmiştir. Meselâ, *Thesmophories* kutlamaları, sadece sitenin evli kadınlarına tahsis edilmiştir. Bu merasim *Déméter*'in şerefine yapılan bir kutlamadır. Aslında Tanrıça, şeriatları, hazineleri getiren Tanrıçadır. Bu giriş törenine katılmanın ilk şartı, "dini temizliğe" sahip olmaktır. Eski Yunan'da en önemli sırlar, Eleusis'deki tapınakta icra edilmiştir.

7- Eleusis Sırları: Eleusis, Atina'nın yakınında küçük bir kasabadır. Eleusis, Yunanistan'a en önemli dini cereyanlardan birini vermiştir. Sırlar orada, iki bin yıla yakın kutlanmıştır. Bu sırlar, *Déméter*'e ve onun kızı olan *Core* gibi iki tanrıçaya bağlıdır. Bütün antik dünyada bu sırlar, büyük bir başarı sağlamıştır. Özellikle, san'atta, edebiyatta ve felsefî düşüncede bu sırların parlaklıklarına şahit olunmaktadır. Burada dini bir hümanizmden bahsetmek mümkündür. Bu ifade *Çiceron*'un bir metinden mühlhemdir. Bizzat bu ifade sırlara girmiş ve ondan hararetle bahsedilmiştir. Sırlar, Athenes tarafından, insanlara getirilen en büyük mutluluktur.

Çünkü onlar, bizi vahşi bir hayattan, daha insanî bir hayata geçirmişlerdir. Yine *Çiceron*, sırlarla bizzat hayatın prensiplerini tanımayı öğrendik, demektedir.

Önce, ilk baharda kutlanan "Küçük Sırlara" iştirak edilmektedir. "Büyük Sırlar" ise, sonbaharda icra edilmekte ve günlerce devam etmektedir. Orfizm'in aksine girişe katılanlar batınî bir eğitim almamaktadırlar.

MİSTİSİZİM: Batıdaki literatürlerde gizemcilik olarak da bilinen Mistisizm, dinî yapılarla birlikte kullanılan çok yaygın kavramlardan biridir. Sufizm veya tasavvuf kelimeleri, İslâmî literatürde yaygınken, Batıda daha çok mistisizm yaygın hale gelmiştir. Amaç yönünden sufizm ile Mistisizm arasında bazı farklar olmakla birlikte "Hakikate ulaşma, marifet ehli olma" gibi anlayışlarda sufizm ile Mistisizm paralellik arzeder. Aslında her ikisi de "mutlak hakikate" ulaşarak, mutlak sukûneti ve huzuru yakalamayı hedeflemektedir. Mistik boyut, hemen hemen her dinde kendini göstermektedir. Yerli ilkel kabile dinlerindeki vecd, Şamanlıktaki vecd teknikleri, mistik boyut içinde düşünülebilir.

Mistik yolculukta, her din mensubu bir takım aşamalardan geçer. Mistik, bazı kuralları titiz şekilde uygulayarak basamakları çıkacağına inanır. Bu kurallar, nefsanî arzuları yok etme, insan iradesini Tanrısal iradeye bağlama gibi eğilimler şeklinde görülmektedir. Her dinde mistik karaktere yakın insanlar bulunur. Bu gibi kişiler, dinlerin görünen emirleriyle yetinmezler. Daha çoğunu isterler. Kendilerini daha disiplinli bir dini ortamda görmeyi arzu etmektedirler. Böylece, dinlerin ruhsat verdiği birtakım şeyleri, kendileri-

rini daha disiplinli bir dini ortamda görmeyi arzu etmektedirler. Böylece, dinlerin ruhsat verdiği birtakım şeyleri, kendilerine yasaklarlar. Böyle bir yaşam tarzı, bu insanlara dünyanın kaosundan kaçma fırsatı verir. Böyle bir hayatı, belli bilgi birikimine ulaşmış kişiler başlatmışlardır. Bu durum hem İslâm dünyası, hem de Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm için geçerlidir. Gerçi Budizm yapısal olarak mistik dinlerdendir. İslâm dünyasında bugüne kadar yaşayan sufi ekolleri, belirli şahısların rehberliğinde kurulmuştur. Muhiddini Arabiyi, Abdulkadir Geylaniyi, Ahmed Rufa'iyi, Sühreverdiyi, Mevleviliği bunlara örnek olarak gösterebiliriz.

Hıristiyanlık dünyasında, Aziz Antoine ile başlayan mistik ekoller, Aziz Benoit ile mücessemleşen Benedictin tarikatı, XIII. yüzyılın Fransiskan ve Dominiken tarikatları ve XVI. yüzyılın Cizvit tarikatının öncüsü olan Ignace de Loyola ile durmadan genişleyerek devam etmiştir.

Mistik açıdan Yahudiliği de ihmal edemeyiz. Yahudiliğin mistik boyutunu besleyen Talmud olmuştur. Talmud iki önemli sırrı açıklamaya yönelmiştir. Dünyanın yaratılışı, Tanrısal Beden. İşte Tanrı'nın özel hayatı ile, onun dünya ve yaratılış modelleri ile ilgili tüm problemler, bu iki sır üzerinde kesafet kazanmıştır. Yahudi mistisizmi, ortaçağ boyunca Gnostik ve Yeni-Eflâtuncu ilişkilerle zenginleşmiştir. Bu mistik akım, sonuçta ESOTERİK (Batnî) bir edebiyatın oluşmasını sağlamıştır. Özellikle yaratılış kitabı *Sefer yetsira* ve *Bilgi kitabı*, *Sefer Habahir*, Yahudi mistik düşüncesini hazırlanışlardır. XIII. Asırda, *Sefer Hazohar*, *Tevrat* ve *Talmuddan* sonra, Yahudiliğin üçüncü kutsal kitabı olarak telakki edilmiştir.

Kabbala'ya, özellikle "Zohar" a göre *Tevrat*'ın geleneksel okunuşu batnidir. Bunun için geleneksel mistik hareketin amacı, kutsal kitapların daha doğru bir şekilde okunuşuna imkan vermeye yöneliktir. Çünkü, tarihi olaylar ve şeriatler sadece, Tanrısal kelâmın elbisesi ve bedenidirler. Onların ruhunu anlamaya, sadece mistik hareket imkan vermektedir.

Kabbala'nın işlediği bu konular, yavaş yavaş bütün Yahudi muhitlerde kabul görmüştür. Almanya'da RHENAN okulu HASSİDİM'leri ortaya çıkarmıştır. Neticede XVI. asırda büyük mistik İSAAC LOURİA ve talebesi Haim Vital'in mistik düşünceleri SAFED OKULU tarafından yenileştirilmiştir.

Hinduizmde de aynı şeyleri görüyoruz. *Tenasüh* çarkından kurtulmayı hedef alan bir takım mistik ekollerin çıkışı, bir sâdhu veya bir guru ile başlamaktadır. Mesela, aşırı bir mistik riyazet çizgisi ile kendini gösteren Jainizm'in kurucusu olan VARDHAMÂNA JNÂTA (M. Ö. 540-568) bir Guru'dur. Jainizm onun yolundan gidenlerin dini olarak teşkilatlanmıştır. Hem Hinduizm'de hem de Jainizm'de görülen mistik yaşam tarzının aynı paralelde Budizm'de daha da ileriye götürüldüğünü görüyoruz. Gerçi Jainist rahipler, dünya ile her türlü ilgilerini kestiklerini açıklamak için çıplak dolaşmayı tercih etmektedirler. Ancak Budizm, insanın dışından çok içindeki yakınlığı ve çıplaklığı sağlamayı hedef almış ve her türlü arzuyu öldürmeyi temel prensip sayarak, mistik dinin doruk noktasını temsil etmiştir. Bu her türlü arzudan soyutlanmanın sonucu, iç aydınlığın elde edilmesi anı olan Nirvanaya ulaşmakla açıklanmıştır.

Gerek doğu dinlerinde ve gerekse batı dinlerinde mistisizmin sistemleştiği ve e-

ğitim düzeyinde teşkilatlandığı yerler meydana gelmiştir. Bu konuda Budist manastırlarını, Hıristiyan manastırlarını, İslâm dünyasındaki tekkeleri göstermek mümkündür. Hem manastırlar, hem de tekkeler, insanî eğitime, dünyadan uzaklaşmaya kısaca doğru insan olmaya çok önem vermişlerdir. Buralarda büyük düşünce adamları, büyük bestekarlar yetişmiştir. Ancak, hem doğuda hem de batıda zamanla madde ile bütünleşen manastırlar, eski kültürel ve bilgi üretimini sağlamayı sürdürmemişlerdir. İslâm dünyasında da tekkeler, zaman içinde hedeflerinin dışında işlere yönelererek işin ruhunu kaybetmişler ve geçmişteki haşmetli ve saygılı yerlerini koruyamamışlardır.

MİSYON VE MİSYONERLİK: Dini misyon, Allah tarafından bir şahsın veya bir grubun, başka şahıslara, gruplara veya bütün insanlığa gönderilmesidir. Bütün mezhepler veya dinler, kendi kurucularını Allah tarafından gönderilmiş olarak takdim etmektedirler. Kurucuda kendini tanrısal bir misyonla görevli olarak görmekte ve takdim etmektedir.

Kitab-ı Mukaddes'teki İsrail peygamberleri, vaftizci Yahya, mesih, havarilerin durumu böyledir. Misyon, şehadetle karışmaktadır. Çünkü o da şehitliğe kadar giderek hakikatı tasdik etmektedir. İsa şöyle demiştir: "Ben bunun için dünyaya geldim ki, hakikate şehadet edeyim" (Yuhanna: XVIII, 37). Böyle bir misyon şuuru, İsa'nın bütün sözlerinde ve işlerinde görülmektedir. Pentakot'dan sonra bütün havarilerin hayatını canlandırmaktadır. Havariler, Kutsal-Ruhun sevki altında İsa'nın misyonunu üstlenmişlerdir. Misyonerliğe doğru yönelen bu genel eğilimden başka, özel misyonerlik eğilimleri

de vardır. Bu şekildeki misyonerler, henüz Hıristiyan olmamış ülkelerde İsa'nın mesajını vaaz etmekle yükümlüdürler. Katolik misyonerliği için en önemli kaynak şudur: S. Delacroix, Histoire Universelle des Missions Catholique, Paris, 1957-1958. Katolik Hıristiyanlığın tüm misyonerlik merkezleri ve dergileri bu kitapta toplanmıştır.

Misyonerlik faaliyetleri sadece Katoliklere mahsus bir faaliyet değildir. Reform kiliseleri de misyonerliğe çok önem vermişlerdir. İlk Reform kiliseleri, daha çok "Batı kilisesini" reforme etmeye önem vermişlerdir. Bunun için Protestan kiliselerinin gerçek anlamda misyonerlik faaliyetleri ancak XVIII. yüzyılın sonundan itibaren başlayacaktır. Ancak denilebilir ki protestan kiliseleri de çok hararetle misyonerler göndermişlerdir. Kiliseler "misyonerlik cemaatleri" tabirini pek kullanmazlar. Bu tabir daha çok özel Hıristiyan cemaatleri için kullanılmaktadır. Ancak, XX. yüzyılda kilisenin öz itibarıyla misyonerliği kabul edilmiştir. Çünkü kilisenin İncili yaymadığı zaman özelliğini kaybedeceği düşünülmektedir.

1938 yılından itibaren Tambaram konferansında milletlerarası misyonerlik kongresi, ısrarla misyonerlik, cemiyetlerinin genç kiliselere bağımsızlık tanınması üzerinde durmuşlardır. Bu bağımsızlığın temelleri, Kanada'nın Whitby şehrinde 1947'de yapılan dünya misyonerlik konferansında atılmıştır. Bugün, misyonerlikten doğmuş olan bütün kiliseler, bağımsızlıklarını elde etmişler ve batı misyonerleri yönetim fonksiyonlarını yitirmiştir. Yerli kiliseler kendi stratejilerini kendileri tayin etmektedirler.

Kiliseler genel konseyinin teşviki ile, kiliseler ve onların misyonları yeni bir prob-

lemle karşı karşıya gelmiştir. Bu problem, "Kalkınmakta olan ülkelerin gelişme" problemidir.

Kiliseler genel konseyi 1970'de bu gelişme için fon meydana getirmiştir. Bu fonlardan istifadeye, yardım edici kiliseler değil; alıcı ülkelerin kiliseleri karar vermektedir. Tabiatıyla daima İncili yaymak, temel endişe olarak kalmaktadır.

Tarih boyunca Hristiyan misyon faaliyetleri çoğu zaman askeri, ekonomik ve hatta kültürel sömürgecilik hareketleriyle birleşmiş, Batı Emperyalizminin zeminini hazırlamıştır. Bütün bunların hedefi, "Hristiyan iman ruhunu" insanların kabul etmesine zemin hazırlamaktır. Bunun için Hristiyan imanını yaymakla görevli olan misyoneri, bazan bir barış gönüllüsü olarak görebiliriz. Yine onu, herkesin yardımına koşan bir rahip ve rahibe, bir sosyal faaliyetçi veya bir düşünler evi kurucusu olarak da bulabilirsiniz. Misyoner, kendini Hristiyanlığa adayan kişidir. O, İncilin bir neferi olduğunu düşünür ve buna inanır. O, her an İsa ile ve Hristiyanlık uğruna canını veren mistiklerle beraberliğini düşünmektedir. Misyoner bu hedef için, herşeyi göze alabilir. Hiç kimsenin çalışmadığı yerde çalışabilir. Bunun için yıllarca cüzzam hastahanelerinde hemşire ve doktor olarak çalışan misyonerler bulmak mümkündür.

Bundan dolayı tarihin hiçbir döneminde misyonerlik faaliyeti sona ermiş değildir. Şu veya bu isim altında misyonerlik faaliyeti sürekli canlıdır. Sadece Katoliklerin değil; Ortodoks veya Protestan mezheplerinin bünyesinde oluşmuş cemaat veya tarikat grupları, gençlik teşkilatları, dinî cereyanlar, sürekli misyonerlik ruhunu canlı tutmuşlar, ilgili kilise merkezlerin-

den ve hatta devletlerden destek almışlardır.

Hristiyan misyonerlerinin Türkiye üzerindeki emelleri de oldukça eskiye dayanır. Osmanlı devleti topraklarında Cizvitlerin faaliyeti bilinmektedir. XIII. yüzyılda Dominiken ve Fransisken keşişlerinin İslâm dünyasındaki faaliyetlerinin Çin'e kadar uzanan coğrafyada bir seyir takip ettiğini ilgili kaynaklar yazmaktadır. Ancak, Osmanlı Devletinin çöküş döneminde, Batılı misyoner merkezlerinin, iştahta Anadolu üzerinde planlar yaptıkları da tarihi bir gerçektir. XIX. yüzyılda, ülkemiz üzerinde Güney Anadolu topraklarına kadar yayılan yabancı misyon okulları bu faaliyetin bir sonucu olmuştur. Bugün de durum biraz değişik stratejilerle de olsa devam etmektedir. Almanya'da, Fransa'da, Belçika ve İskandinav ülkelerinde kilise teşkilatları harıl harıl kendi ülkelerinin vatandaşları yapmak üzere Türklere kucak açmaktadırlar. Özellikle iltica talebinde bulunan Doğu ve Güney Anadolu insanlarına sempati ile bakmaktadırlar.

Türkiye, Orta Asya Türk devletleriyle, bugün daha da gündeme gelmiş bulunmaktadır. Türk dünyasının misyonerlere karşı korunması, Türk halkının ve Türk Devletinin en önemli görevi olarak görünmektedir.

MİŞNA: Yahudiliğin, şifahi gelenekle oluşan kutsal kitaplarından birisi olan MİŞNA, Talmudun asıl metin kısmını teşkil eder. Bu kısmın yorumuna Gemara denir. Mişna ve Gemara Talmudu meydana getirmektedir. Mişna, Tekrar yolu ile öğretme anlamına gelir. Çoğulu MİŞNAYOT'dur. Hem Mişna, hem de Gemara, TORA'nın (Tevratın) yorumunu

ortaya koymaktadır. Bunun için Talmud, Tora'nın bir tefsiri olarak kabul edilir. Talmudun asıl metin kısmı olan Mişna, yüzyıllar boyunca Tora'daki buyrukların sözlü tefsirini teşkil eder. Bunun için Mişna, sözlü olarak nesilden nesile intikal etmiştir. Bu durumda Mişna, yüzyıllar içinde oluşan bir Yahudi geleneğini temsil eder. Daha sonra bunun üzerinde yapılan yorumlar da Gemarayı oluşturur. Her ikisi Talmud adı altında oluşan kutsal geleneği meydana getirmiştir. Tora'nın şifahi yorumu olarak nesilden nesile aktarılan Mişna, M.S. II. yüzyılda YAHUDA HA NASİ tarafından yazılı edebiyata geçirilmiştir. Yani XIII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Hz. Musa'dan başlayarak, nesilden nesile devam eden şifahi gelenek, Mişna adı altında M.S. II. yüzyılda YAHUDA HA NASİ tarafından metin olarak yazılmıştır. Yazılma sebebi, şifahi geleneğin kaybolması korkusudur. Mişna üzerinde metin çalışması yapanlara TANNAIM denmiştir. Bu bilginler, İbranice, Aramca Yunanca ve Lâtinceyi kullanarak Mişna üzerinde ciddi çalışmalar yapmışlardır. Böylece dil yönünden Mişna, hem Rabbinik İbraniceye hem de modern İbraniceye temel teşkil etmiştir.

Dili İbranice olan Mişna, Talmudun asıl metin kısmını meydana getirmektedir. Mişna altı bölümden meydana gelmektedir. Bu altı bölümün herbirine SEDARİM denir. Bunlar da altmış üç alt bölüme ayrılır. MİŞNA'nın altı bölümü şunlardır: 1- ZERAİM (Ziraatla ilgili hükümler): Bu bölümün onbir alt bölümü vardır. Bu bölümde, tarımla ilgili emirler yer alır. Tarlaların sürülmesi, hasadın toplanması, ilk ürünlerin takdimi gibi konular işlenmektedir.

2- MOED (Belirli günlerle ilgili hükümler): Bu bölümde Cumartesi günü, dinî bayramlar, oruç günleri ve Kudüs mabedine karşı ödevler ve ibadet günleri işlenmektedir.

3- NASHİM (Kadınlarla ilgili hükümler): Bu bölümün yedi alt bölümü vardır. Bu bölümde, nişan, evlilik sözleşmeleri, mehir ve dini sözleşmeler konu edilmektedir.

4- NEZİKİN (Ceza ve medeni kanunlarla ilgili hükümler): Bu bölümde kişisel ve sosyal ilişkilerdeki sapmalar ele alınmakta ve onlara takdir edilen cezalar bildirilmektedir. Bunun için, başkasına verilen zararlar, hırsızlık, işçi-işveren ilişkileri, tefecilik, gayri menkuller, ortaklıklar, kiracı ilişkileri, miras, mahkemelik konular, tanıklık ve öldürme olayları gibi konular ele alınmıştır.

5- KODASHİM: (Kutsal şeylerle ilgili hükümler): Bu bölümün on bir alt bölümü vardır. Bu bölümde Bet Hamikdaş (Mukaddes Ev) tasvir edilir. Tapınağın kurbanlarla ilgili yönleri, adak kurbanları ele alınmaktadır.

6- TOHAROT (Temizlikle ilgili hükümler): Bu bölümün on iki alt bölümü vardır. Bu bölümde evlerin, yiyeceklerin ve insanların temizliğini düzenleyen kurallar yer almaktadır.

Mişna üzerinde yorum çalışmaları yaparak Gemara'nın teşekkülünü sağlayan bilginlere de AMORAİM denmiştir. Gemera "öğreti" anlamına gelmektedir. Gemera içindeki konular itibarıyla ikiye ayrılır: Halakkah, Dini prensipleri temsil eder. Haggadah, kıssa ve menkıbeleri konu almaktadır.

Gemera üzerinde yapılan çalışmalar, iki ayrı akademik okulun doğmasına yol açmıştır. Bunlardan birisi Babil, diğeri ise

Filistin okuludur. Babil'deki Gemera çalışmalarının yapıldığı akademiler, **Babil Talmudunu**, Filistin'deki Gemera çalışmalarının yapıldığı akademiler ise, **Kudüs Talmudunu** meydana getirmişlerdir. Babil Akademisinin Babil Talmudu üzerinde yaptığı çalışmalar M.S. 500 yıllarına doğru tamamlanmıştır. Filistin Akademisinin, Kudüs Talmudu üzerindeki yaptığı çalışmalar M.S. 400 yıllarında tamamlanmıştır. Bugün Batı dillerinde, her iki Talmud üzerinde ciddi çalışmalar yapılmaktadır. Türkçede maalesef, Talmud konusunda yeterli çalışma bulunmamaktadır.

MİTHRA: Mazdeizmin Ahura Mazda'dan sonra en büyük Tanrısı Mithra'dır. Onun ismi Gatha'larda geçmemekle beraber, Mazdeizm'de önemli bir yer tutmaktadır. O, Ahura Mazda tarafından yaratılmıştır. Güneşle sıkı ilişkisi vardır. Beyaz keçilerin koşulduğu arabasında Mithra, güneşten önce Hârâ dağının tepesinden doğar ve bakışı ile bütün kainatı kucaklar. Onun dikkatinden hiç birşey kaçmaz. O aldanmaz. İnsanları birbirine bağlayan antlaşmaların ortaya koyucusu O'dur. O'nun daimi sıfatı, "geniş otlakların sahibi" oluşudur. Sığırlar, kendine kötülük yapanları ona şikayet ederler. O, ölüleri yargılar. O, savaşa gittiği zaman sağında Rashnu vardır. Çünkü O, antlaşmaların bekçisi ve onları ihlâl edenlerin cezalandırıcısı olarak sadece oklarla mücehhez değil; aynı zamanda silahlar da çekmekte ve savaşta yer almaktadır. Ayın ve yılın ortasını işgal eden bayram, onun sıfatı ile uyuşmaktadır.

Greko-Romen senkretizminde mithra bazan Apollon ile, bazan Héliosla, bazen de Hermèsle aynılmeşmektedir.

Mithra, Sasani kabartmalarında, krallık onuru içinde bir aktör olarak tasvir edilmiştir. Mithra cehennemlerin hakimidir. Parsilerde de böyledir.

Maniheizmde "yaşayan ruh", ışık süzmelelerini temizlemektedir. Buna Mihryazd denmiştir. Yani Tanrı Mithra'dır. İran'ın Batı kısmında Mithra Mazdeizmin zafereinden önce büyük bir Tanrı olarak görülmektedir. Hatta belli bir zaman Ahuramazda'nın rakibi bile olmuştur.

Veda Tanrıları arasında geçen Mitra Sanskritçe'de "dost" veya "müttefik" anlamına gelmektedir. Burada da Mitra, ışığın sahibi olarak, güneşin gidişini takip etmektedir. O, Varund ile birlikte, manevi hakimiyetin fonksiyonunu temsil etmektedir.

Pers dilinde MİTHRA, Yunan dilinde MİTHRAS olarak ifade edilen MİTRA kültü, Hinduizm'de İran dini dünyasında ve Roma imparatorluğunda 2 ve 3. asırlarda, Roma'nın yüksek tabakaları arasında karşılıklı sorumluluğu koruyan bir Tanrı sıfatıyla kendini göstermiştir.

Mitra kelimesi, M.Ö. 1400 tarihli Veda metinlerinde görülmeye başladığından beri, Hindistanda ve İran'da yaygın olan Tanrı isimlerinden biri olarak görülmektedir. Mitra, dostluğu, dürüstlüğü, uyumu ve insanın yaratılışındaki düzeni saptamak için gerekli olan herşeyi simgeliyordu. Güneşle ilişkili özellikler taşıyordu. Büyük İskender'in İran'ı ele geçirmesinden sonra, Mitra kültü, Yunanistan'a geçti. Işık Tanrısı olarak, Yunan Tanrısı HELİOS ve Roma Tanrısı SOL IWVICTUS ile ilgili görünmektedir. Bereket Tanrıçası ANAHİTA'nın eşi olarak düşünülür. Mitraizm, Roma topraklarında milâdi II. asırda, Hıristiyanlığın en güçlü rakibi durumunda idi. Çünkü bu sı-

rada Roma İmparatorları Commodus ve Iulianus, Mitraizme inanıyorlardı. IV. yüzyılın başında, imparator DİOCLETİANUS 307 yılında Viyana yakınlarındaki CARNUNTUM'da, imparatorluğun koruyucu Tanrısı "MİTHRA" için muhteşem bir tapınak yaptırmıştı. Roma İmparatoru Constantinus'un, Hıristiyanlığa 313 yılında verdiği serbest yayılma izninden sonra Mitraizm, Roma topraklarında gerilemeye başlamıştır. Mitra kültüründe dikkat çeken en önemli husus, BOĞA KURBAN törenleridir.

Şüphesiz Pers dünyasındaki Mitra kültü ile Roma'daki Mitra kültü, aynı olmamıştır. M.S. 136 yıllarından sonra Roma'da görülen Mitra ile ilgili yazıtlarda, Platoncu felsefenin hakim olduğunu görüyoruz. Böylece, Mitraizme Roma dünyasının kabul edebileceği bir boyut kazandırılmıştır. Bunun için miladi II. ve III. asırlarda birçok Hıristiyan din alimi, Mitraizme ilgi duymuştur. İran'daki Mitraizm ile, Roma'daki Mitraizmin birleştiği temel nokta KRALA BAĞLILIK'tır. M.S. 357-387 yıllarında Roma'da Mitraya adanmış anıtlar bile yapılmıştır. Hatta burada dikkat çekici olan durum, MİTRA'nın tek başına olmadığıdır. Mitra, eski dinin çeşitli Tanrıları ile birlikte yer almıştır. Roma'da Hıristiyanlık, Théodos'un saltanatı döneminde 380 yılında Devlet dini haline gelince, Mitraizm bütünüyle ortadan kalkmıştır.

Mitraizm bir mitolojiye dayanmaktadır. Buna göre, Güneş Tanrı MİTRA'ya elçi olarak bir KUZGUN gönderir ve Boğa'yı kurban etmesini emreder. MİTRA bu emri istemeyerek yerine getirir. Kurban edilen beyaz boğa, öleceği sırada Aya dönüşür. MİTRA'nın pelerini, yıldızlarla bezenmiş gökyüzü şeklini alır. Boğa'nın kuyruğundan

ve kanından ilk buğday ve üzüm tohumları etrafa saçılır. Yumurtalığından akan kutsal döl, bir kazanda toplanır. Bu döl, yeryüzü varlıklarının oluşmasını sağlar. Gün ve gece farklılaşır, birbirini takip eder. Ay devr-i daim başlar, mevsimler meydana gelir. Böylece zaman ortaya çıkar. Bu arada, ışıkla uyanan karanlığın yaratıkları da yeryüzüne çıkar. Bu andan itibaren iyi ile kötü arasındaki savaş başlar. Bu insanın da kaderinin biçimlenmesini sağlar. Kurbandan sonra MİTRA ile güneş Tanrısı birlikte et ve ekmek yer, şarap içerler. MİTRA, güneş Tanrısının arabasına biner ve onunla okyanusu aşarak yeryüzünün öbür ucuna gider.

Mitraizm Roma'ya geçince bu efsane, Platonun felsefesiyle yorumlanmıştır. Buna göre Boğa, Platonun Devlet isimli kitabında olduğu gibi dünyayı temsil eden bir mağarada kurban edilmiştir. Platon'un yorumcuları, MİTRA'yı, Platon'un TİMAİÖS diyalogunda sözünü ettiği "ilk yaratıcı" ile aynileştirmişlerdir. Mitraizm'deki Ruh öğretisi de yaratılış efsanesi ve Platoncu felsefeyle yakından ilgili görülmektedir. TİMAİÖS'da olduğu gibi MİTRA inanişinde da insan ruhu gökten aşağı inmiş, gezegenlerin yedi katından geçmiş, bu sırada onların kötülüklerini kazanmış, sonunda da bedene esir olmuştu. Burada insana düşen, ruhunu, yani Tanrısal yanını, bedeninin boyunduruğundan kurtarmak ve gezegen kollarını geriye doğru geçerek yıldızların değişmeyen, sonsuz alanına geri dönmesini sağlamaktır. MİTRA'nın, güneş Tanrısının arabasına binerek gitmesi, aslında bu yükselişi temsil ediyordu. Mitra tapınakları, genelde küçük yeraltı tapınakları şeklinde yapılmışlardı. Bu biraz da sır dininin özellikleri olarak görülmektedir. Yeraltı tapınaklarında hep

bir kuyu bulunurdu. Yeraltı tapınağına yine gizliliği sembolize eden bir dizi yeraltı koridoruyla ulaşılabilirdi. Kulte kabul edilenler, buradan geçirilirdi. MİT-RA kültüne sadece ERKEKLER katılabilirdi. Kulte katılanlar yedi kademe yer alıyorlardı: 1) Kuzgun (Corax), 2) Damat (Nymphus). 3) Asker (Miles). 4) Aslan (Leo). 5) Persli (Perses). 6) Güneşin Kulağı (Heliodromus). 7) Baba (Pater). Mitra törenlerindeki kişilerin bu basamaklarda yükselmesi, ruhan gökte yükselmesiyle aynı kabul ediliyordu. Her basamak, yedi gezegen Tanrısından birine ait kabul ediliyordu. Eski Mitra törenlerinde, Kutsal su ile yıkanma, arınma, perhiz, zincire bağlanma, zincirlerin çözülmesi gibi hususlardan söz edilmektedir.

MİTOLOJİ: Kelime Yunancadaki "Mythos" kelimesinden türetilmiştir. Yunancada anlatılan, konuşulan, tasarlanan birşeyin sözle ifade edilmesi, mitoloji ile alakalandırılmıştır. Mitoloji kelimesinin kökü olan Myth kelimesi ise, Tanrılar ve olağanüstü varlıklar ile ilgili hikayeleri belirtmektedir. Bu anlamda bütün milletlerin kültür kökenlerinde bol miktarda mit bulunmaktadır. Mitlerin bilimsel olarak incelenmesi mitolojiye meydana getirmiştir.

Mit kelimesi üzerinde çalışanlar, kelimenin, Yunan düşünürlerinin yükledikleri anlamda kullanıldığının hemen farkına varırlar. Çünkü Yunan mitolojisi dikkat çekici bir tarzda incelenmeye alınmıştır. Yunan perspektifli çalışmalar, mitolojiye anlam sınırı getirdiği için, özellikle dinler tarihçilerini tatmin etmemektedir. Diğer yandan Yunan perspektifinde mit bir yalanı ifade etmektedir. Oysa, dinler tarihçileri Mit'te yalandan daha çok bir gerçeği

görürler. Çünkü Yunan muhayyilesindeki Mit, o dönem insanların dini dünyalarını tatmin eden çok önemli bir inancı temsil ediyordu. Ne varki Yunan düşünürleri, bunu tam olarak anlayamamışlardır. Tiyatroya, şiire, plastik sanatlara ilham kaynağı olan Mit'in, dini dünyadaki derinliklerinin farkına pek varılamamıştır. Nitekim, günümüzde mitolojinin, yalan ve uydurma hikaye anlamında kullanılıyor olması da kelimenin Yunanlılar tarafından bu şekilde aktarılmasından kaynaklanmaktadır.

Çağımızda mitoloji ile ilgili yapılan en yeni araştırmalar, bir takım alan araştırmaları şeklinde kendini göstermiştir. Böylece arkaik toplulukların mitleri, bizzat geleneksel olarak yaşanırken incelenmiş ve mitlerin arka planında kavranılan gerçekler, yaşayanlardan sorulmuştur. Mitolojik düşüncenin yapısını anlamadaki en iyi şansımız, mitolojinin "yaşayan bir şey olduğu", dini hayatın bizzat desteğini oluşturduğu kültürleri incelemektir. Kısaca orada mitoloji bir yalanı belirtme yerine, mükemmel bir hakikati ifade etmektedir. Çünkü o, sadece realitelerden bahsetmektedir.

Eflatun'dan, Fontenelle'den, Schelling ve Bultmann'a kadar felsefeciler ve ilâhiyatçılar, mitoloji üzerinde çalışmışlardır. Fakat bunların hepsinin müşterek yanı, Yunan mitolojisine dayanmış olmalarıdır. Halbuki bir dinler tarihçi için bu seçim, hiç de iyi bir seçim değildir. Bütün Avrupa dillerinde "mitoloji" kelimesi "yalanı" ifade ediyorsa bu, Yunanlıların yirmi beş asır önce bunu ilân ettikleri içindir. Batıdaki bu yaklaşım, farklı bakış açılarından mitolojiye anlam vermeye yönelmişse olsa, kökten değişmemiştir.

Frazer ve Tylor Mit'e Antropoloji açısından yaklaşarak medeniyetin gelişmesinde onu, diyalektik bir safha olarak görmektedirler. Malinowski, mit'in doğruluk ve haklılık değeri olduğunu belirterek onun bir ayin şekli olduğunu ifade eder. Etnolojik yaklaşım, mitleri, ilkel düşünceyle özdeşleştirir. Jung'un geliştirdiği kollektif bilinç dışı teorisine göre ise mitlerin kökü, rüya, bilinç dışı ve insan zihninin genetik olarak taşınan yapılarında bulunmaktadır.

Çağımızın büyük Dinler Tarihçisi M. Eliade, mitlerin yorumuna çok orijinal katkılar sağlayarak, geçmiş mitoloji değerlendirmelerini kökten değiştirmiştir. Onun mit tanımı, kapsamlı ve kabul görmüş bir değerlendirme olarak dikkat çekicidir: "Mit kutsal bir hikayeyi anlatır". En eski zamanda, "başlangıçtaki" masallara özgü dönemde olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka ifadeyle mit, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani kosmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası olsun, bir gerçekliğin nasıl hayata geçtiğini anlatır. Demek ki Mit, her zaman bir "yaratılış" öyküsüdür. Bir şeyin nasıl yaratıldığı, nasıl var olmaya başladığı anlatılır. Mit, gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder. Mit'lerdeki kişiler, doğaüstü varlıklardır. Özellikle "başlangıç"taki o eşsiz zamanda yaptıkları işlerle tanınırlar. Demek ki, Mitler, yaratıcı etkinliğini ortaya koyar ve yaptıklarının kutsallığını gözler önüne serer.

Sonuç olarak mitler, kutsal olan şeyin, dünyaya çeşitli, kimi zaman da heyecan verici akınlarını tasvir etmektedir. İşte dünyayı gerçek anlamda kuran ve onu bugün içinde bulunduğu duruma getiren

de kutsalın bu AKINIDIR. Dahası, insan bugünkü durumunu, ölümlü, cinsiyetli ve kültür sahibi bir varlık olma özelliğini Doğaüstü varlıkların müdahalelerinden sonra edinmiştir.

Bu şekildeki mitoloji yaklaşımında mit iki temelde incelenmelidir. Gerçeklik ve ideoloji. Bir Mit'e gerçekçi bir yaklaşım çabası, mitin, gerçekliği ne kadar yansıttığı konusunun açıklığa kavuşturulmasını gerekli görür. Bu çok önemli bir çabadır. Çünkü, dünya üzerine anlatılan öyküler, hiçbir zaman gelişigüzel üretilmemiştir. Bu hikayeler, existansiyel bir durumla bağlantılı olarak, önceden kabul edilmiş bir anlayışı belirtir. Böylece Mit, tasvir edici özelliğini aşarak, normatif bir boyut ihtiva eder. Mit, dünyanın nasıl olması gerektiğini belirterek, ne tür davranış biçimlerinin arzulandığını ifade eden etik ilkeler ortaya koyar ve ne tür eylemlerin reddedebileceğini açıklar.

Kur'an-ı Kerim'de geçen ESATİR kelimesinin (Enam: 25; Enfal: 31; Nahl: 24; Mü'minun: 83; Furkân: 5; Neml: 68; Ahkâf: 17; Kalem: 15; Mutaffifin: 13) mitoloji ile ilgisi tartışmaya açık bir konudur. Ancak, ayetlere baktığımızda, Hz. Muhammedin (A.S.) Allah'tan aldığı vahiyleri açıkladığı Kur'an-ı Kerim'in, kafirler tarafından "eskilerin Masalları" şeklinde ifade edilmesinde, mitolojinin anlaşıldığı anlamda ifade edildiğini görüyoruz. Mekke kafirlerinin Kur'ana bu yaklaşımı, Kur'anın kutsallığına herhangi bir eksiklik getirmez. O kafirlerin her türlü delile rağmen hakikatı kabul etmeyecekleri de bildirilmektedir.

Ne varki, İslâm dünyasında, Kur'anda mitoloji dilinin olup olmadığı da tartışma konusu yapılmıştır. Bugün Paris IV. Üniversitesinde öğretim üyesi olan Muham-

med Arkoün, bu alanda şunları söylemektedir: "Kur'anı anlamada, dilbilimsel ve tarihsel süreç yanında ondaki mitsel yapı dilini tanımaktan ibaret olacak olan bir Antropolojik sürecin önemli katkısı olacaktır".

Arkoun, Kur'an'ın doğru anlaşılması için mitsel yapı dilini bir imkan olarak görmektedir. Ancak burada belirtmekte yarar vardır ki, Kur'an'a esatir diyenler, kafirlerdir. Kur'anın bizzat kendisinin esatir ile ilgisinin olmadığı noktasını unutmamak gerekir.

Yine gelenekselci yaklaşımın temsilcilerinden H. NASR'a göre Mit, Psikolojik yaklaşımın öne sürdüğü gibi müşterek bilinç altı ile alakalı olmaktan çok "İlahi sırlarla" alakalıdır. Aynı görüşün destekçilerinden F. Schoun da, "mitoloji sahip olduğu hakikat ve tesirin dışında bir de metafizik, aslı hakikatın belli bir topluluk içinde kendisine yer bulmasına yardımcı olur".

Mitler üzerinde yapılan son çalışmalar, mitleri şöyle tasnif etmektedirler:

- 1- **Ritüel mitosları:** Dini ayinleri belirtirler.
- 2- **Orijin mitosları:** Bir şeyin yaratılışı ile ilgili olanlar.
- 3- **Kült mitosları:** Tapınma ile ilgili olanlar.
- 4- **Perestij mitosları:** Kahramanların doğuşu ile ilgili olanlar.
- 5- **Eskatoloji mitosları:** Dünyanın sonu ile ilgili olanlar.

MOLOCH: Tora'da Lamôlek denilen sungunun Yunanca yazılış şekli, **moloch** şeklindedir. Lamôlek ise, bazen môlek denilen bir Tanrıya sunulan bir takdimiye, bazen de bir çeşit kurbanı ifâde emektedir. Kısaca lamôlek, İsrail Tan-

rısı olarak bir Tanrıya sunulan takdimiye belirtir (Levililer, 18/21; 20/2-5, II Krallar 23; Yeremya 32/35). Siteyi bir tehlike tehdit ettiği zaman "çocuklar ateşten geçiriliyordu" (II. Krallar, 3/27; 27/16). Mâlik, Fenike'ler ve onlardan öncekiler nezdinde tebcil edilmiştir. Bu Tanrı, cehennemler Tanrısı olan Mezopotamya Tanrısı Nergal ile aynilemiştir. Bu merasim, İ.Ö. VIII. asırda, Kudüs'te **Tophet** denilen yerde uygulanmıştır. Burası, **Géhenne** vadisinde bulunmaktadır.

Böyle bir kurban merasiminin Kartaca, Fenike kolonilerinde doğrulandığı görülmektedir. İtalyan kazılarında bir takım Tophet'lere rastlanmıştır. Özellikle bu yakma yerleri, Tunus'ta, Malta'da ve Sicilya'da görülmektedir. Kazılarda çok sayıda ölü kavanozları, çocuk kemikleriyle dolu olarak bulunmuştur. Bu tip bir kurbanın İsrail'e, Fenikelilerin tesiriyle girdiği sanılmaktadır. Ancak, Torah'da böyle bir ibadet kabul edilmemiş, bilakis peygamberlerin hücumuna uğramıştır.

MOLTMANN JÜRGEN: 1924'te Hambourg'da doğmuştur. 1954'te Brême'de Reform kilisesi papazı olmuştur. 1967'den beri, Tübingen'de sistematik ilâhiyat okutmaktadır. Onun ilk eseri, "Etudes sur les Fondements et les Consequences d'une eschatologie chrétienne, 1970" dir. Aslında bu kitap, marksist Ernst Bloch'un "Le Principe espérance, Paris, 1976" isimli kitabına bir cevap özelliği taşımaktadır.

Genelde bu kitap, ikinci dünya harbinden sonra, Alman ilâhiyatının, marksizmle ilk önemli diyalogudur. Yine bu kitap, yeni bir Peygamberi soluğu temsil etmektedir. Çünkü o, imanlarının onlara açtığı sonsuz geleceğin perspektifi içinde, Hiris

tiyanları, dünyanın yollarına ve savaşılarına atmaktadır. Gerçekten, **Moltmann'a** göre Hıristiyan ilâhiyatı, kavrayışını arayan ümit olmalıdır.

Moltmann böylece, Bultmann ilahiyatının dar kişiselciliğini bırakmaktadır. Çünkü, ikinci dünya harbinden sonra, Bultmann kuvvetli şekilde Alman ilahiyatını etkilemiştir. Bultmann'ın ilahiyatı insana, dünyaya, tarihe yeniden bütün yoğunluklarını geri vermektedir. Bunun için Bultmann'ın ilahiyatı, bir praxis teorisi olarak tarif edilmiştir. Bu ilahiyat, "**Engaje bilgiden**" başka birşey değildir. Oysa, Moltmann, Marx'ın meşhur formülünü yeniden ele alarak şöyle der: **İlahiyatçı, dünyayı, tarihi ve insani durumu başka türlü yorumlamakla yetinmemelidir. Ondaki ilâhi transformasyonu beklerken, onları değiştirmek de beklenmektedir.**

Moltmann'ın daha sonraki eserlerinde de aynı dinamizm dikkati çekmektedir. Gerçekten marksizmin bazı boyutları ve konuları, Moltmann'ın, imanın aşkın boyutlarına işaret etmesine engel olmamıştır. Bunu özellikle Fransızca "Le Seigneur de la danse, Mance, 1972" ismi ile çevrilen kitabında yapmaya çalışmıştır. Bu, inayet ve hasbîlik dünyasının bir kutlanmasıdır. Onun için ilahiyat, "**Allah'da elde edilen taşkın sevinç**"tir.

Moltmann'ın ümit ilâhiyatı, özellikle, kristolojik prensipleri ve kilisenin sonuçlarını derinleştiren iki eserle zenginleştirilmiştir. Bu eserler: 1- Le Dieu crucifié' la croix du christ comme fondement et critique de la theologie chretienne, cerf, 1974, 2- L'Eglise dans la Force de l' Esprit, Contribution à une ecclésiologie messianique, cerf, 1980.

Moltmann bunların dışında yazdığı Trinité et Royaume de Dieu sur la

doctrine de Dieu, 1980, isimli eserinde teslis üzerinde derinleşerek, ilâhiyata bir takım katkılar sağlamıştır. Bu açıdan Moltmann ilâhiyatı, aynı zamanda misyoner kararlılığı ile ökümenik olmayı istemektedir.

MONOFİZİTLER - YA'KUBİLER : 431 Efes konsilinden sonra, Nesturiliğe karşı gelişen reaksiyon sonucunda ortaya çıkan, fakat tamamıyla zıt bir istikamette gelişen Monofizit Hıristiyan hareketi, kilise tarihi açısından önemli bir yer işgal etmektedir. Bu akım, İsa'da olduğu kabul edilen insanî ve ilâhî iki ayrı tabiat yerine Monofizit bir karakterle kendini göstermiştir. Bu akımın öncüsü ise, Laodicie (Denizli yakınlarında bir şehir) piskoposu olan Apollinaire'dir. IV. asrın ikinci yarısında, İsa'nın günahattan kurtarıcı doktrinini inkar ederek "ulûhiyet ve ceset bir tek tabiatı oluşturan iki kısımdır; tıpkı normal bir insanın içinde ruh ve cesetten müteşekkil bir tek tabiata sahip olduğu gibi" diyen Apollinaire, Aristo felsefesinin tesirinde incil metinlerini yorumluyordu. Böylece, İsa'nın şahsında, aktif ve manevi bir eleman olan Kelime'nin (Logos) ulûhiyeti, diğer taraftan pasif bir unsur olan maddenin beden oluşu kabul edilmiş oluyordu.

İşte bu düşünceler, daha sonra gelişecek olan monofizitliğin habercisi durumundadır. Monofizit hareketinin iki önemli siması vardır: İskenderiyeli Cyrille, İstanbul Manastır Reisi Eutyches. İsa'nın ilâhî tabiatına üstünlük atfeden İskenderiyeli Cyrill'in taraftarları, İsa'daki insanî tabiatın, ilâhî tabiatın içinde kaybolduğu, böylece İsa'da yalnız bu ilahi tabiatın mevcut olduğu neticesine varmışlardır. Monofizit'lik böylece ortaya çıkmıştır.

Sağlam birer monofizit olan İskenderiyye patriği Dioskor ve İstanbul Manastır Reisi Eutyches zamanında monofizitlik çok büyük ilerlemeler kaydetmişti. Hatta, imparator II. Theodos, monofizit düşüncüyü desteklemiştir. Fakat II. Theodos'un ölümünden sonra yerine çocuğu olmadığı için, kızkardeşinin eşi Marcian geçmiştir. Yeni imparator Marçian selefinden çok ağır bir dini ortam miras almıştır. Bunun için Monofizit fikriyata rağbet göstermemiştir. Hatta IV. Genel Konsili, 451 yılında Kadıköyde toplamıştı. Kilise tarihi içinde Kadıköy Konsilinin çok önemli bir yeri vardır. Kadıköy konsili, İznik ve I. İstanbul konsillerinin kararlarına dayalı yeni bir inanç formülü benimsemiştir. Resmi kilisenin yani Roma ve İstanbul kiliselerinin resmi iman ilkesi olan KADIKÖY konsilinin kabul ettiği iman formülü şöyledir: **"Rab İsa Mesih, ulûhiyette ve insaniyette tam olarak hakiki Allah ve hakiki insandır. Ulûhiyette baba ile aynı cevherden insaniyette bizimle aynı cevherdendir. O, Allahın annesi bakire Meryem'den iki tabiatlı, biricik oğul olarak doğmuştur. Tabiatların karışma ve bölünmesi söz konusu değildir. Tabiatların herbiri kendi özel varlığını korumuştur."**

"Kadıköy Konsili" ile aforoz edilen monofizit doktrin, Bizans Devleti'nin takibi ile, doğuya doğru çekilmişti. Bir müddet sinmiş gibi görünen monofizit itizal, daha sonra Urfa piskoposu Jaques Baradai tarafından milâdi VI. yüzyılda yeniden canlandırılmıştır. Jaques Baradai'den itibaren monofizit hareket **"Ya'kubi Kilisesi"** adı altında Ya'kubiler olarak devam etmiştir. Süryani kilisesi bünyesinde bir bölünme ile ortaya çıkan Ya'kubiler, aslında Süryanilerden meydana

na gelmektedir. Ya'kubi kilisesi hâlâ varlığını sürdürmektedir. Ya'kubilerin Musul ve çevresine hükmeden bir patrikleri vardır.

Nesturiliğin anlamsız birkaç kalıntısı dikkate alınmazsa, monofizitlik, zamanımıza kadar gelebilen eskinin en büyük itizali olarak kabul edilebilir.

Bugün dört monofizit kilise dikkatimizi çekmektedir:

- 1- Süryani – Ya'kubi kilisesi
- 2- Kıptî kilisesi
- 3- Ermeni kilisesi
- 4- Habeş kilisesi

MORAVYA KİLİSESİ: XVIII. yüzyılda oluşan bir Protestan mezhebidir. Bu mezhebin kökeni Jan Hus (1369-1415) hareketine kadar gitmektedir. Hus'a bağlı mensuplar XV. yüzyılda UNİTAS FRATRUM (Kardeşler Birliği) adıyla bir dernek kurmuşlardır. Unitas Fratrum üyeleri XVI, XVII yüzyıllarda reforma karşı olan hareketin baskısına meydan okuyarak kendilerini korumasını bilmişlerdir. XVII. yüzyılın sonlarına doğru protestanlığın yeni şekli Alman pietizmi biçiminde ortaya çıkmıştı.

Unitas Fratrum geleneğine bağlı olan bir grup aile 1722'de MORAVYA'ya kaçarak oradaki kont NİKOLAUS Ludwig von zinzendorf'un saksonya'daki arazisine yerleşmiştir. Bunlar, daha sonra HERRNHUT kasabasını kurmuşlardır. Böylece Herrnhut, hem sonradan Moravya kilisesi olarak anılan topluluğun, hem de Luthercilerden oluşan devlet kiliselerinde ruhani yaşamı beslemeye çalışan, pietist yapıya uygun bir cemaatler topluluğunun merkezi olmuştur.

Herrnhut kökenli pietist misyonerler, siyah köleler arasında faaliyet göstermek

üzere 1732'de Batı Hind adalarına gitmişlerdir. Yirmi yıl boyunca Grönland, Surinam, Güney Afrika, Cezayir ve Kuzey Amerika'ya misyonerler göndererek çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Zinzendorf taraftarlarının, mezhep olma niyetleri, 1735 yılında DANİEL ERNST JABLONSKİ'nin, Berlin'de DAVID NİTSCHMANN'ı, MORAVYA kilisesinin ilk piskoposluğuna ataması ile ortaya çıkmış oldu. Jablonski, hem reform kilisesine bağlı bir rahipti hem de eski Unitas Fratrum piskoposlarındandı. Nitschmann'ın önderliğinde Moravyalılar kendi kiliselerini ve yönetim hiyerarşilerini oluşturmuşlardır. Böylece Hernnhut ilçesinde dini yaşamla, din dışı yaşam birleşiyordu. Böylece federal bir toplum örneği kendini göstermişti.

Daha sonra Zinzendorf gözünü Amerika dikti. 1735'de ilk misyoner grubunu Georgia'ya gönderdi. 1740'da Pennsylvania'ya geçerek orada Nazareth ve Bethlehem kasabalarını kurmuştur. 1741-43 yıllarını Amerika'da geçiren Zinzendorf, Amerika'da Avrupa dakine benzer bir programı yürürlüğe koydu. Böylece Amerika'da Moravya kilisesi kurulmuş oldu. Bethlehemli Moravyalılar, kuzey Carolina'daki kiliselerin ilkinin 1753'de kurmuşlardır.

Bugün dünyanın bir çok bölgesinde kurulmuş olan Moravya kilisesinin yönetim şekli oldukça dikkat çekicidir. Her bölge, yaşlıların yönetimindeki "il sinodu" vasıtasıyla, kendi kendini yönetir. Bölgesel Sinod'lar on yılda bir toplanan ve seçimle gelen temsilcilerin meydana getirdiği genel sinodla birbirine bağlanmaktadır. Genel sinod her alanda tek yetkili organdır.

Moravya kilisesi, inanç ve uygulamada gelenekten çok kutsal kitabın (kitabı mukaddes) bağlayıcı olduğuna inanmaktadır. Havarilerin ve İznik konsilinin (325) iman ilkelerine inanırlar. Komünyon (şükran duası) ayinini yılda altı defa kutlamaktadırlar. Bazı Moravya kiliselerinde ise ayda bir defa icra edilmektedir.

MORMONLAR: Bu hareketin kurucusu Joseph Smith'dir. Kendisi New Englandlı fakir bir çiftçinin oğlu olarak 23 Kasım 1805'de dünyaya gelmiştir. Gençlik yıllarında birçok dini tarikatın toplantılarına katılmıştır. 1827 yılında sakin bir hayat sürerken birden Joseph Smith, Moroni isimli bir meleğin kendine MORMON KİTABI'nın yazılı olduğu altın levhaları verdiği iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bu olaya üç arkadaşını da şahit tutmuştur. İşte Joseph Smith ve arkadaşları, bu tarihten sonra görünmeye başlamışlardır. Smith ve arkadaşları MORMON KİTABINI propaganda ediyorlardı. Joseph Smith, Mormon kitabının kendisine vahiy yolu ile indiğini ilan ediyordu. Arkadaşları da bunu destekliyor ve yeni müritler elde ediyorlardı. Mormonlar ilk defa 1830 da Newyork'ta Palmyra'da yayınlanan Mormon kitabının, kitabı mukaddesten sonra en kutsal kitap olduğunu ilan etmişlerdir. Joseph Smith'in müritleri, üstadlarının önderliğinde "AHİR ZAMAN AZİZLERİ İSA MESİH KİLİSESİ" ismiyle bir teşkilat kurmuşlardır. Mormonların kutsal saydığı MORMON KİTABI neden bahsediyordu? Mormon kitabı, M.Ö. 600 yılında peygamber LEHİ önderliğinde Kudüs'ten Amerika'ya göç eden bir grup İbrani'nin hikayesini anlatmaktadır. Amerika'ya göç eden bu küçük İbrani halkı, Yahudi inançlarını un-

tarak putperest Amerika yerlileri olan NEPHİTES'lerdir. Bunlar, Amerika'ya gerçek Tanrı kültünü getirmişlerdir. İsa-Mesih, kilisesini Amerika'da kurmak için Nephites'lere bizzat görünmüştür. Ancak Nephites'ler günaha düşmüşler, kızıl derililer tarafından zulme uğratılmışlardır. Bu Yahudi grubu, Amerika yerlilerinin de ataları sayılmaktadır. NEPHİLER, M.S. 400 yılına kadar çok önemli bir rol oynamışlardır. Büyük şehirler kurmuşlardır. Nephilere Hz. İsa görünmüş ve mesajını onlara vermiştir. İşte İsa'nın Nephilere verdiği bu mesajlar ve tarih bilgisi özetlenerek peygamber Mormon tarafından altın levhalara kaydedilmiştir. Bu levhalara, Mormon'un oğlu Moroni, ekler yapmış ve onu toprağa gömmüştür. 1400 yıl sonra dirilen bir melek olan MORONİ, bu kitabı Joseph Smith'e teslim etmiştir. İşte bu gün Mormonların kutsal kitap kabul ettikleri Mormon kitabının hikayesi budur.

1830 yılında Amerika'da Joseph Smith'in "Ahir Zaman Azizleri İsa Mesih Kilisesi" adı ile kurduğu cemaatin merkezi UTAH eyalet merkezi olan SALT LAKE'dir. Bu gün Mormonların dünyada elli milyonu aştığı söylenmektedir. Bu nüfusun yüzde sekseni, Amerika'da yaşamaktadır. Latin Amerika, Kanada, Avrupa ve Okyanuslarda birçok Mormonun olduğunu kaynaklar nakletmektedir.

Mormon hareketinin Amerika'daki gelişme süreci şöyle olmuştur: Joseph Smith'in müritleri Ohio bölgesindeki KİRTLAND'da faaliyet göstermeye başlamışlardır. Burada ve Missouri'de, kommuncu prensiplerle yaşayan BİRLEŞİK ENOŞ tarikatını kurmuşlardır. 1839'da bu tarikata karşı, bölgede bir reaksiyon ortaya çıkmış ve bu silahlı çatışmaya dönüşmüştür. Bunun üzerine çok

sayıda Mormon, Missouri'yi terk etmiştir. Joseph Smith, İllinois'da Nauvoo şehrini kurmuş kendisi belediye başkanlığını ve güvenlik komutanlığını üstlenmiştir. Burada da Mormonların birbirlerine bağlılıkları, Smith'e olan güvenleri yerli halkın tepkisine yol açmıştır. Diğer yandan, Joseph Smith'in, çok evliliği savunması da kızgınlıklara yol açıyordu. Yaptığı arazi ticareti, müritler arasında ayrılığa sebep oluyordu. Bunun üzerine 1844 yılında illinois'li milislerce tutuklandı ve öldürüldü.

Daha sonra Mormon yönetimi, on iki Havari Konseyinin başkanı Brigham Young'un önderliğine geçmişti. Bu konuda birçok muhalefet olmuşsa da çoğunluk böyle olmasını istemişti. Youngla birlikte çok sayıda Mormon, UTAH'a gitmeyi tercih etmişti (1846-47). Young, burada Salte Lake şehrinin Avrupa'dan gelen Mormonlara kucak açarak gelişmesini sağlamıştı. Bölgede Mormon nüfus çok güçlenmişti. Aldığı tepkilerden dolayı 1851'de çok kadınla evliliği yasakladı. 1857-1861 yıllarında Young, Amerika Başkanı James Buchanan'a karşı çıkmıştı. Bunun üzerine valilikten alındı ve Mormon milislere karşı, devlet güçleri savaşa açtı. Bu savaş "ÜTAH SAVAŞI" olarak tarihe geçti. Bu dönemde başı bozuk Mormonlar, eşkiyalığa başlamışlardı. Utah bölgesinde tam bir kaos yaşanmış, neticede Mormonlar sindirilmişlerdi. 1890 yılında MORMON KİLİSESİ, çok kadınla evliliği kökten yasaklamıştır.

Hem siyasi hem de dini konularda Mormonlar arasında birlik yoktu. Bir kısım Mormonlar, Lova ve İllinois'da kalarak, Joseph Smith'in eşi, Emma Smith ile oğlu III. Joseph Smith'in de katılımıyla, "AHİR ZAMAN AZİZLERİ" yeniden "İ-

SA MESİH KİLİSESİNİ” kurmuşlardır (1852-1860). Bu kilise daha sonra merkez olarak Missouri’de Joseph Smith’in 1831 de “SİON” olarak belirlediği “INDEPENDENCE” şehrini seçmişti. Joseph Smith’den sonra, Mormonlar arasında değişik gruplar ortaya çıkmışsa da, Mormonlar Amerika’da güçlü şekilde varlıklarını hissettirmektedirler. Mormonların inanç dünyalarını iki başlık altında gösterebiliriz: Kilise yapıları, dini öğretileri.

Kilise Yapıları: Mormon kiliseleri, kilise başkanı ve iki danışmanı, on ikiler konseyi, ilk yetmişler kurulundan meydana gelmektedir. Her kilise başkanı, kilise cemaatından sorumludur. Mormon kilisesinin yönetim ve denetim kadroları bunlardan ibarettir. Bütün bu yönetici kadrolar, bütün Mormonların katıldığı yılda iki kez yapılan toplantıda seçilirler. Bölgesel ve yerel toplantılarda Mormonlar bir başkan yönetiminde 4-5 bin kişilik topluluklar ve bir piskopos başkanlığındaki birkaç yüz kişilik bölümlere ayrılmışlardır.

Yeniden teşkilatlanan “İsa Mesih Kilisesi”, Mormon kitabını kabul etmekle birlikte, çok tanrılılığı, ölümler adına vaftizi ve çok kadınla evliliği kabul etmezler. Kilisenin Joseph Smith’in soyundan gelen başkanlarını vahiy yolu ile atadığına inanırlar. Mormon kilisesi, 1890 yılında “çok kadınla evlenmeyi” kaldırmasına rağmen UTAH’daki ve Arizona’nın kuzeyindeki bazı gruplar bu uygulamayı devam ettirmektedirler.

Dini Öğretileri: Mormon cemaati “Mormon Kitabı ve Kitab-ı Mukaddesi Kutsal kitap olarak görmektedirler. Aslında Joseph Smith, kutsal kitabı yeniden tercüme etmeye başlamış, ancak tamamlayamamıştır. Yaptığı çeviride, kendi

peygamberliği için, Kitabı Mukaddesten deliller bulmaya çalışmıştır. Joseph Smith, kendisine vahiy yolu ile geldiğini söylediği başka metinleri de kutsal kabul etmektedir. Bu metinler: İbrahim’in kitabı (Book of Abraham) ve Musa’nın kitabı (Book of Moses) dır. Smith bu tercümelelerini, papirus metinlerden yaptığını bildirmiştir. Bu çevirilerini “Pearl of Great Price” isimli kitapta bir araya getirmiştir. Joseph Smith’in diğer bir kitabı, Smith’e gelen vahiylerden seçmeleri ihtiva etmektedir. Bu kitapta, Smith’den sonra Mormonların lideri olan Young’a inen bir vahiy ile, kilise başkanı Wilford Woodruff’un “çok kadınla evliliği” yasaklayan bildirgesi de yer almaktadır. Ayrıca yeniden örgütlenen Mormon kiliselerinin, Joseph Smith’e ait vahiy olduğunu söyledikleri küçük risaleler de bulunmaktadır.

Mormonların dini doktrinleri zaman içinde tasfiyeye uğramıştır. Buna rağmen, Mormon öğretisinin dayandığı bazı prensipler, Hristiyan iman doktrininden ayrılmaktadır: Mormonlar, 1- Çok tanrılığa açık kapı bırakmaktadırlar. 2- Tanrının insandan türediğine ve insanın Tanrılaşabileceğine inanmaktadırlar. 3- Teslisi oluşturan unsurların ayrı varlıklar oldukları ve insanların ruhlarının ezelden beri var olduğunu kabul etmektedirler. 4- Kişilerin kaderlerini kendilerinin hazırladığını kabul ederler. 5- Smith’e göre kıyametten sonra üç krallık olacaktır: Göksel krallık-yeryüzü krallığı-yalancıların ve zanilerin başka bir dünyadaki krallığı. 6- İnançlı Mormonların tanrılaşarak ebedi hayata kavuşacaklarına inanmaktadırlar. 7- Hz. İsa’nın dünyaya yeniden gelişinin ilk dirilişe ve birinci bin yıllık mutluluk dönemine

yol açacağına ve bu dönemde ölümlerin vaftiz edileceğine inanmaktadırlar. 8-Bin yıllık dönemden ve ikinci dirilişten sonra dünya göksel bir küreye dönüşeceğine ve bütün insanların ebedi olarak yaşayacakları krallıklara gideceklerine inanmaktadırlar.

Kilisede görev yapan din adamları, Katolik kilisesi anlayışından, Protestan anlayışa doğru bir anlayış geliştirmişlerdir. Böylece din adamlığı anlayışını kaldırmışlar bu mesleği, bütün Mormon erkeklerle teşmil etmişlerdir. Buna göre, bütün erkekler, 12 yaşında Diyakoz, 14 yaşında öğretmen ve 16 yaşında da "Harun Rahibi" sıfatını kazanmaktadırlar. Yaklaşık 18 yaşından itibaren "yaşlı" sıfatıyla, diğer dini görevlerde bulunabilirler.

Mormonlar da diğer bazı Protestan kökenli mezhepler gibi, yetişkin vaftizine önem vermektedirler. Çünkü bu vaftiz, tövbe ve itaatı temsil etmektedir. Mormonlar, ölmüş atalarını ve akrabalarını kurtuluşa eriştirmek amacıyla dini merasimler yapmaktadırlar. Bunun için "ölülerin vaftiz" törenleri önem taşımaktadır. Bu merasimler, ölenlerin yakınları tarafından icra edilmektedir.

Mormonlarda diğer bir ayin de bulaşılma ayinidir. Bu ayinde kişi, törenle yıkanır, yağlanır ve tapınak elbiselerini giyer. Mormonlar, çamaşırları yıkanan bu kişinin, kötülükten arındığına inanmaktadırlar. Mormonların atalarının uyguladığı bir ayin olan mühür ayini, erkek ve kadınları sonsuza dek evlilikte mühürlemektedir. Bunun için boşanma olayı caiz değildir.

Mormonlar, buldukları ülkelerdeki baskılardan dolayı iyice kaynaşmış ve birlik oluşturmuşlardır. Aralarında kısmen dini konularda ayrılık olsa da, dışı karşı

daima yekvücut olmuşlardır. 40 yıl boyunca çok kadınla evliliği devam ettirmişlerdir. Mormonlar, dini işlerle siyasi işleri birleştirmişlerdir. Alkol, tütün, çay ve kahve yasaktır. İş ahlakına ciddi şekilde önem vermektedirler. Zahidane bir hayat tarzını benimsemezler. Eğlence, spor ve eğitime çok önem vermektedirler.

MOSES MENDELSSOHN: Saxe bölgesinde Dessau'da doğmuştur (1729-1786). Zahit bir Yahudi olan Mendelssohn Yahudi kültürünü Batı kültürü ile meczetmiş ve II. Frédéric tarafından himaye edilen Yahudilerden biri olmuştur. Ünlü filozof arkadaşı Lessing'e "Nathan le Sage" için düşünce modeli vermiştir. 1761'de "Phédon" adlı eserinin yayınlanmasından sonra Alman Platonu olarak isimlendirilen Mendelssohn, kendini Yahudileri medeniyete ulaştırmaya vakfetmiştir. O, Tevrat'ın ilk beş kitabını (Pentateuque) ve Neşideler Neşidesi'ni (Le Cantique des Cantiques) sade bir Almanca ile tercüme etmiş ve İbranice bir tefsirini de yapmıştır. Bu eser BİOUR adı ile 1783'de yayınlanmıştır.

Yahudi özelliğinin devamı ile Batı kültürünün meczisi arasında bir uzlaşma sağlayan Mendelssohn'un eseri, çoğu zaman birbirinden farklı modern Yahudi düşüncelerinin büyük fikrî temayüllerine tesir etmiştir. Bu eseri, Haskala (İbrani Kültür Rönesansı) taraftarları, Yahudi ilmî taraftarları, Reform veya muhafazakâr Yahudilik taraftarları kendileri için rehber kabul etmektedirler. Mendelssohn'un üç oğlundan ikisi Hıristiyan olmuş, üçüncüsü kendi çocuklarını vaftiz ettirmiştir. İşte bu çocuklardan biri "Mendelssohn Bartoldy"un ortaya koyucusudur..

MUCİZE: Alışılmış veya her zaman görülen olayların dışında, olağanüstü olaylara mucize denmektedir. Mucize ile yakın ilişki içine giren dinler ve kültürler, genelde yazılı kültüre sahip topluluklar olmuştur. Mucizenin arkasında, inanılan KUT-SAL'ın yardımı ve yaratıcılığı görülür. Mucize, bir nevi inanılan kutsal varlığın teyid edilmesidir.

Mucize kelimesi, daha çok ilahi dinlerde peygamberlerin peygamberliğini, Allah'ın desteğiyle göstermesi için kullanılmaktadır. Burada mucizenin iki önemli anlamı vardır: Birincisi, mucize, peygamberlik iddiasındaki şahsiyetin risaletinin delilidir. İkincisi ise, o, peygamberi gönderen Allah'ın varlığının delilidir. Her iki halde de mucize, ilâhi kaynaklı, beşerî gücün üstünde bir olay olarak görülmektedir.

Kutsal kitapları bugüne kadar gelen ilâhi dinlerden Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve İslâmiyette mucize kavramı, anlattığımız ölçüler içinde kendini göstermektedir. Yahudilikte birçok mucizeyi Tora (Tevrat) anlatmaktadır. Musa'nın elindeki değneğin yılan olması (Çıkış IV/3), elinin bembeyaz hale gelmesi (Çıkış IV/6), Musa'nın değneğini, Mısır'ın sularına, kanallarına, havuzlarına ve bütün su birikintileri üzerine uzatarak onların kana dönüşmesi (Çıkış VII/20-21). Firavun, Yahudileri Mı-sırdan göndermediği için, Mısır'ın bütün sularının ve evlerinin kurbağa akınına uğraması (Çıkış VIII/6), Musa'nın ve Harun'un yalvarması üzerine Mısır'da felaketin olmaması (Çıkış VIII/13-14), Harun'un asasını yere vurmasıyla Mısır'ı tatarcıkların kaplaması (Çıkış VIII/17), Atsineklerinin Mısır'ı istilası (Çıkış VIII/24), Mısırlıların bütün hayvanlarının ölmesi (Çıkış IX/6), Mısır'ın üzerine ince bir toz yayılması ve çiban olması (Çıkış IX/10),

Mısır'a dolu yağdırması (Çıkış: IX/23), Mısır'a çekirge baskını belâsının verilmesi (Çıkış: X/13), Zifiri bir karanlığın üç gün Mısır'a çökmesi (Çıkış: X/22), Mısır'a herşeyin ilkinin yok olacağı bir belânın verilmesi (XII/29), Musa'nın değneğini denize dokundurarak denizin yarılp yol haline gelmesi (Çıkış: XIV/27); İsrail oğulları, Filistin'e giderken çölde onlara Rabbin Man (Çıkış: XVI/31) ve bildircin vermesi (Çıkış: XVI/13), çölde İsrailoğullarının su ihtiyacı için Musa'nın taşa vurması ve taştan su çıkması (Çıkış: XVII/6-7), çölde İsrailoğullarına birçok galibiyet mucizeleri vermesi (Çıkış: XVII/8-15); Rabbin Sinadağı üzerine inmesi (Çıkış: XIX/20-24); Sina dağında Tora levhalarının verilmesi (Çıkış: XXIV/12) gibi daha birçok mucize görülmektedir.

Hıristiyanlıkta da mucizeye oldukça önem verilmiştir. Hz. İsa'nın gösterdiği olağanüstü hadiseler, kısa zamanda onun şöhretini etrafa duyurmuştur. İncillere göre Hz. İsa'nın gösterdiği mucizeler: hastalara şifa vermesi (Mat: IX/6; Luka: IV/39; Matta: VIII/5-13); Körlerin gözünü açması (Matta: XX/29-34; Yuhanna: IX/1-7); Dilsizlerin konuşması (Luka: XI/14); Cinlerden kurtarması (Matta: I/25; VIII/15-16; Luka: XI/14; Luka: IV/35-36); ölüleri diriltmesi (Luka: VII/11-14; Yuhanna: XXI/45); Gelecekte haber vermesi ve gizli şeyleri bilmesi (Yuhanna: I/47-48); Az bir yiyecek kalabalığı doyurması (Matta: XV/32-38).

II. Vatikan konsili (1962-1965) mucizelere önemli bir rol atfetmiştir. İsa'nın mucizeleri, Hıristiyanlar tarafından, yeryüzüne gerçek anlamda gelen krallığın bir delili olarak düşünülmektedir. Bu mucizeler, diğer ilahi dinlerde olduğu gibi, ilahi bir şahadetle vahyi doğrulamaktadırlar. Hz.

İsa'ya atfedilen mucizeleri, Kur'an-ı Kerim'de, tasdik etmektedir. Kur'an-ı Kerim'le İncillerde geçen Hz. İsa'nın mucizeleri arasındaki fark şu noktalarda görülmektedir:

1- Hz. İsa'nın çamurdan kuş yapıp, ona üfleyerek kuşun uçması (Al-i İmran: 49).

2- Havarilerin isteği üzerine gökten sofranın inmesi (Maide: 115).

3- Havarilerin ve diğer arkadaşlarının evlerinde ne yediklerini ve neler sakladıklarını bildirmesi (Âl-i İmran: 49).

Diğer konulardaki mucizeleri Kur'an-ı Kerim tasdik etmekte ve İncillerle paralellik görülmektedir.

İslâm ilahiyatında mucizeye çok önemli bir yer verilmiştir. Hz. Peygamber'in gösterdiği en büyük mucize Kur'an-ı Kerim'dir. İslâm'da mucize, peygamberlerin, peygamberliklerini ispat üzere Allah'ın onlara sunduğu bir yardımdır. İslâm'da mucize, doğrudan doğruya Allah'a bağlıdır ve onun yardımı ile ve yaratmasıyla ortaya çıkar. Mucize, Peygamberlik için zaruri bir şart değildir. Mucize göstermeden de peygamberlik yapılabilir. Ancak Kur'an-ı Kerim'de birçok peygamberle birlikte mucizelerin vuku bulduğunu görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'de gördüğümüz peygamberlere sunulan mucizelerden bazıları şunlardır: Hz. İbrahim'in ateşte yanmaması (Enbiya: 68-69), Hz. Salih'in bir deve mucizesi (Şuara: 155). Hz. Musa'nın asâsının yılan olması (Taha: 69), Denizin yarılması (Şuara: 63), Hz. İsa'nın gösterdiği mucizeler (Âl-i İmran: 49; Maide: 46, 78, 110-115). Hz. Peygamber'den de Mekkeli müşrikler, kendilerine mucize göstermesini talep etmişlerdir. Ancak, Hz. Peygamber Hz. İsa'nın aksine böyle bir metodu tercih etmemiş, Kur'an-ı Kerim'i tebliğle yetinmiş-

tir. Hz. Peygamberden putperestlerin mucize istekleri birçok ayetle belirtilmiştir (İsra: 90-93. Hıcr 6-7; Furkan: 7-8, Kasas 48, Enbiya: 5).

Hz. Peygamber mucize ile peygamberliğini ispattan ziyade, Kur'an-ı Kerim'in de gösterdiği gibi, akılcı ve beşerî delilleri tercih etmiş, bu uğurda kendisine düşen bütün görevleri yerine getirerek, İslâm toplumunada kendisi gibi davranmaları mesajını vermiştir.

MUHAMMED (Hz): Muhammed b. Abdullah b. Abdulmuttalib b. Haşim ismiyle miladi 570/571 yılında Mekke'de doğmuş ve 632 yılında Medine'de vefat etmiştir. İslâm dininin son peygamberi olduğu için **Hatemü'l-Enbiya** olarak vasedilmiştir. Hz. Muhammed'in doğum günü tüm İslâm dünyasında mevlid kandili olarak kutlanmaktadır. Bu tarih 20 Nisan 571 olarak kabul edilmiştir. Aslında bu tarihin 12 Rebiülevvel'e rastlayan gün olarak, peygamberimizin ölüm günü tarihi olduğu da kabul edilmiştir. Hz. Muhammed, Mekke'nin en asil ailelerinden birinin oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Fakat babasının daha o doğmadan vefat etmesi, onun yetim olarak büyümesine yol açmıştı. Annesi Amine'yi ise altı yaşındayken kaybetmişti. Bunun için Hz. Muhammed'in çocukluğu garip ve kimsesiz olarak geçmiştir. Çocukluk yıllarında çobanlık yapmıştı. Onun himayesini amcası Ebu Talip üstlenmişti. Gençlik yıllarında Mekke'de yaygın olan ticaretle meşgul olmuştu. Amcası Ebu Talibin ticaret kervanını Şam'a götürmüştü. Kışın ticaret kervanlarının Yemen ve Bahreyn'e gittiğini kaynaklar nakletmektedir. Muhtelif vesilelerle gittiği bütün ticaret kervanlarında dürüstlüğüyle ün yapmıştır.

Bunun için kendisine **es-Sâdık** veya **el-Emin** denmiştir. Bunlar, doğru ve güvenilir anlamlarına gelmektedir.

Hz. Muhammed daha yirmi yaşlarında iken Mekke'de haksızlık ve anarşiye karşı bir direniş hareketi olan **Hılfu'l-Fudul** isimli Fazilet antlaşmasına katılmıştı. Bu hareket, Mekke'deki zayıfların, zulme uğrayanların haklarını savunmak için çalışıyordu. Hz. Muhammed, yirmi beş yaşlarında iken, Mekke'nin zengin bir kadını olan Hatice'nin ticaret kervanına ortaklık teklifi almıştı. Hatice ile ticaret ortaklığı yapan Hz. Muhammed dürüstlüğü ile çabucak Hatice'yi etkilemişti. Durumdan son derece memnun olan Hatice, Hz. Muhammed'e evlenme teklifinde bulunmuştu. Bu sıralarda Hatice'nin yaşının 40 veya daha aşağı olduğu rivayet edilmektedir. Hz. Muhammed'in yaşı ise, yirmibeş civarındaydı. Hz. Muhammed evlenme teklifini kabul etmiş ve bu evlilikten Hz. Muhammed'in, Kasım (küçükken ölmüş), Zeyneb, Rukiye, Ümmü Gülsüm ve Fatıma isimli beş çocuğu dünyaya gelmiştir. Fatıma'nın dışındaki çocukları, Hz. Peygamber'den önce vefat etmiştir. Ayrıca kendisine cariye olarak verilen bir kadından da İbrahim isminde bir oğlu olmuştur. Ancak o da küçükken vefat etmiştir. Hatice, Hz. Peygamber'in bütün çocuklarının anası olmuştur. Hz. Peygamber, Onun ölümüne kadar da başka bir kadınla evlenmemiştir.

Hz. Muhammed'in gençliği Hatice ile geçmişti. Ticaret yapıyordu. Mekke bolluk içinde bir şehirdi. Panayırlar hareketli idi. Hz. Muhammed otuz beş yaşlarından sonra zaman zaman münzevi bir hayata çekiliyordu. Öncelikle Ramazan aylarında Gar-ı Hıra (Hıra Mağarası) ya gidiyor ve orada tefekküre dalıyor, dua ediyordu.

Hz. Peygamber Mekke toplumu içinde yaşamasına rağmen Arap putperestliğine ilgi göstermiyordu. Hz. Muhammed'in bu dönemdeki çizgisi **Haniflerin çizgisiydi**. Yani, Allahın birliğine inanıyordu. Putlara ibadetten yüz çeviriyordu. Hz. Muhammed bu dönemde değişik rüyalar görmeye başlamıştı. Nihayet 610 yılında yine Hıra mağarasındayken, Cebrail Hz. Muhammed'e "OKU" emriyle gelerek (Alak: 1-5) kendisine peygamberliğin ilk tebliğini yapmıştı. Bu olay, Hz. Muhammed'i çok sarsmıştı. Bu anda, onun en büyük teselli edicisi, Hz. Hatice olmuştu. Hatice ile birlikte Varaka b, Nevfel'e bu durumu anlatmıştı. Varaka Hz. Muhammed'e başına gelenin bir peygamberlik alâmeti olduğunu ve gelenin de Hz. Musa'ya gelen Melek olduğunu söylemişti. Varaka'nın sözleri, hem Hz. Muhammed'i, hem de Hatice'yi sakinleştirmişti. Fakat bu olayın arkası da kesilmişti. Kaynaklar bu vahyin kesilme müddetinin, üç ay ile üç yıl olduğunu haber vermektedir. Bu döneme "Fetretü'l-Vahiy" denir. Bu müddetten sonra gelen vahiyler, Hz. Muhammed'i tebliğe davet ediyordu. Bunu el-Müddessir sûresi açıkça bildirmektedir: 1- Ey bürünüp sarıyan 2- Kalk ve uyar. 3- Sadece Rabbini büyük tanı. 4- Elbiseni temiz tut. 5- Kötü şeyleri terket. 6- Yaptığın iyiliği çok görerek başa kalkma (el-Müddessir: 1-6).

Hz. Muhammed bu sureden sonra önce yakın akrabalarını (Şuarâ: 214) daha sonra Mekkelileri İslâma davete başlamıştı. Artık bundan sonra vahiy, Hz. Muhammede yirmi yıl boyunca gelmişti. Gelen vahiyler ayet ayet veya sure sure geliyordu.

Hz. Muhammed, Mekke müşriklerle dinlerini değiştirme ve yeni dini kabul etme noktasında ciddi bir muhalefetle

karşılaşmıştı. Ancak Hz. Peygamberin etrafına toplanan ilk müslümanlar, İslâmiyetin ilerlemesi için ciddi gayret gösteriyorlardı. İlk olarak islâmiyeti kabul edenler arasında, Hz. Hatice, Hz. Ali, Zeyd, Bilâl-i Habeşi, Abdullah b. Mes'ud Ebu Zer, Habbab b. Eret, Ebu Fukayhe, Ammar b. Yasir, Amir b. Fuhayre, bulunuyordu. Daha sonraki dönemlerde Sa'd b. Ebi Vakkas, Zubeyr b. Avvam, Talha b. Ubeydullah, Halid b. Said Müslümanlığı kabul etmişlerdi. İlk müslüman olanların arasında Mekke'nin eşrafından olan Hz. Ebubekir ile, Hz. Osmanda vardı.

İlk müslümanlar, ERKAM'ın evinde toplanıyorlar ve orada Hz. Muhammed'i dinliyorlardı. Bu durumda ERKAM'ın evi adeta müslümanların bir merkezi durumuna gelmişti. Burada, Hz. Muhammed'e gelen âyetler okunuyor ve Mekke'de müslümanlar kendilerine uygun stratejiler geliştiriyorlardı. Bu dönemde henüz ibadetler, müslümanlara farz değildi. Bazı kaynaklar, müslümanların iki rek'at namaz kıldıklarından haber vermektedir. Fakat genelde müslümanlık, gelen ayetlerin ezberlenmesi, yazılması ve uygulanması şeklinde kendini gösteriyor, Kabe'deki putlara ilgisizlikle dikkatleri çekiyordu. Toplu namazları Mekke dışında icra ediyorlardı. Hz. Ömer'in müslümanlığı kabulünden sonra, müslümanlar açıktan Kabe'de ibadet etmeye başlamışlardı.

Hz. Muhammed'e Mekkede gelen vahiyler, daha çok imanla ilgili ayetlerdi. Bunun için Allah'ın birliği tebliğ ediliyor, putperestlik inancı yıkılmaya çalışılıyordu. Sosyal yardımlaşma övülüyor, zenginliğe dayalı sosyal tabaka yerine, Allah huzurunda eşitliği sağlayacak iman kardeşliği övülüyordu. İslâmın en çok üstünde durduğu konu, Allah inancı olduğu

için Allaha ortak koşan Arap putperestliği kökünden yıkılıyordu. Gerçi, Araplarda Allah inancı vardı. Ancak bu Allah inancı, bir gök tanrı olmuştu. Yani göklerin derinliklerine çekilen bir Tanrı halini almıştı. Çok sıkıntılı günlerde ve hallerde Araplar "Allah" diyorlardı. Bunun için Hz. Muhammedin yerleştirmeye çalıştığı "Allahın Birliği", "Allahın mutlak yaratıcı varlık" olduğu fikri, putperestliğe dayanan dinî yapıyı yıkıyor ve Mekke Aristokrasisinin sınıfsal üstünlüğüne zarar veriyordu. Bunun için Hz. Muhammed'in en acımasız düşmanları, Mekke Aristokrasisini oluşturanlar olmuştur. Bunların arasında Ebu Cehil, Amir b. Hişam, Ümeyye b. Halef, Ukbe b. Ebi Muayt, Ebu Leheb, Ebu Süfyan b. Harb, Ubey b. Halef vardı. Bunlar hem Mekke'nin zengin tacirleriydi hemde Mekke yönetiminde söz sahibi kişilerdi. Mekke Aristokrasisinin, Hz. Muhammed'e karşı muhalefeti, bunun için şiddetli boyutlara ulaşmıştı. Hatta Hz. Muhammed'i, risalet görevini bırakması şartıyla, kendisine, Mekkenin başkanlığını verme, zengin bir Mekke'linin kızıyla evlendirme, çok miktarda maddi varlık verme gibi tekliflerde bulunmuşlardır. Hz. Muhammed bunlara iltifat etmemiştir. Bunun üzerine Mekke aristokrasisi, Hz. Muhammedi ve müslümanları yıldırma politikası uygulamaya başlamıştır. Ancak Araplardaki kabile bağlılığından hareketle amcası Ebu Talip Hz. Muhammed'e Mekkelilerin zarar vermesine imkan vermemiştir. Ebu Talip, Hz. Muhammed'i her türlü tehlikeden koruyordu. Ancak, ilk müslümanlar iki yönden baskı ve zulüm altında kaldılar: Birincisi, aileleri, yeni dine girmelerini kabul etmiyordu. İkincisi, köleler ve ilk müslümanlar hem sahiplerinin, hem

de Mekkelilerin zulmüne maruz kalıyorlardı. Bu durum, Hz. Muhammedi çok üzüyor ve çıkış yolları arıyordu. Bunun ilk çözümü Habeşistan'a hicret olmuştu. Miladi 615 yılında yani İslâmın zuhurundan beş yıl sonra Mekke'li müslümanlar, baskı ve zulme dayanamayarak Habeşistan'a göç etmek zorunda kalmışlardı. Burada hicretin niçin Habeşistan'a olduğu sorusu sorulabilir. Bu sorunun cevabını, Hz. Muhammed'in; Hicret konusunda Mekke'li müslümanlara yaptığı şu konuşma açıklamaktadır: "İsterseniz ve elinizden gelirse, Habeşistan'a iltica ediniz. Zira, orası doğru ve emin bir yerdir. Allah âsan edinceye kadar orada kalın" (İbn-Hişam: I/205). Diğer yandan Hz. Muhammed'in, Necaşiye bir mektup yazdığını da kaynaklar bahsetmektedir. Bu mektupta Hz. Muhammed, önce İslâmın tevhid inancını, Allah telâkkisini ortaya koymuş, sonra İslâmın Hz. İsa'ya bakışını belirtmek üzere "Tasdik ederim ki Meryemoğlu İsa, Allah'ın Ruhü'l-Kudüsü ve Bakire, faziletli, kendisine dokunulmamış Meryem'e bıraktığı kelimesidir. Allah, Âdem'i (A.S.) kendi eliyle yarattığı gibi onu da Ruh'u ve üflemesiyle yaratmıştır" demiştir. Ayrıca, Necaşiye hitâben yazılan mektupta Necaşi, İslâm'a davet edilmiş, amcazâdesi ve beraberindekilere misafirperverlik gösterilmesi istenmiştir (İbn Hişam, I, 357). Bundan sonra Haşimi aileleri üzerinde baskı artmış, Hz. Muhammed'e yakınlık duyan Haşimiler tecrid edilmişlerdir. Bu dönemde Hz. Muhammed, iki önemli acı yaşamıştır: Birisi, Hz. Hatice'nin ölümü, diğeri, Ebu Talibin ölümü. Bunun için bu yılı (616) Müslümanlar, "Hüzün Yılı" olarak adlandırmışlardır. Ebu Talip'ten sonra, Haşimi ailesinin başına Ebu Lehep

geçmiştir. Artık müşrik Haşimoğulları, Hz. Muhammede, kabilevi destek vermeyeceklerdi.

Ancak Hz. Muhammed'i bunların hiçbiri davasından vazgeçiremedi. Hac mevsiminde, Mekke dışından gelenlere İslâmı tebliğ ediyordu. Özellikle Medine'de yaşayan Yahudilerden duydukları "bir peygamber gelecek" sözlerine alışık olan Medineliler'den altı kişi bu hac ziyareti zamanında İslâmı kabul etmişti. Bir yıl sonra Hac mevsiminde Medineli müslümanlar yanlarında altı kişi daha getirmişlerdi. Bu kişiler Hz. Muhammedle, İslâmı Medine'de yaymak üzere antlaşma yaptılar. İslâm tarihine "birinci akabe biatı" olarak geçen bu antlaşma 621 yılında yapılmıştır. İkinci sene Medine'den gelen müslüman sayısı yetmişbeşe çıkmıştı. Bunlarla gizlice buluşan Hz. Muhammed, yeni bir sözleşme yapmıştır. Bu da tarihe "ikinci Akabe Biatı" olarak geçmiştir (622), Medineli müslümanlar, Mekke'li müslümanların Medine'ye hicret etmelerini ve kendilerine ellerinden gelen desteğin verileceği vaadinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine müslümanlar küçük gruplar halinde Medine'ye hicrete başlamışlardır. Mekke aristokrasisi hicret olayından pek memnun kalmamıştı. Hz. Muhammed'in Medine'ye gitmesine engel olmaya çalışmışlar ve hatta öldürmeye karar vermişlerdi. Her kabileden bir kişi bu suikast girişiminde yer alacak ve böylece Haşimoğulları'nın kan davası, geniş bir yelpazede sonuçsuz kalacaktı. Bu durumu anlayan Hz. Muhammed yatağına Hz. Ali'yi yatırarak 16 Temmuz 622 tarihinde Mekke'den ayrılarak 24 Eylül 622'de Medine'ye ulaşmış ve böylece İslâm tarihinin en önemli olayı olan Hicret gerçekleşmiştir. Artık Yesrib (Medine)

Medinetü'n-Nebi yani peygamber şehri adını alacaktı. Daha sonra Medine ismi kalıcı bir isim oldu. Medine'de Yahudiler, Evs ve Hazreç kabileleri vardı. Şimdi bir de Mekkeli müslümanlar vardı. Böylece Medine sosyal yapısı Yahudiler, Medineli müşrikler, Medineli Müslümanlar ve Mekkeli müslümanlardan oluşuyordu. Hz. Peygamber'in Medine'de ilk işi, Mescid inşaatını başlatmak olmuştu. Bu Mescide "Mescid-i Nebi" veya "Mescid-i Nebeviyye" adı veriliyordu. Mescidin hemen yanına fakir ve yoksul müslümanlar için suffe (salon veya sofa) ilave edilmişti. Bunlar, burada ikamet edeceklerdi. Bu mekanda oturanlara "Ashab-ı Suffe" denilmiştir. Hz. Muhammed'in yaptığı çok önemli icraatlardan biri de "Medineli Ensar ile Mekkeli muhacir müslümanların dayanışma" için birbirlerine verdikleri sözdü. Bu bir sosyal dayanışma kurumu oluşturdu. Bu teşebbüs, geçici de olsa Mekkeli müslümanları rahatlatmıştı.

Hz. Muhammed'in diğer önemli bir icraatı "Medine vatandaşlık vesikasının" hazırlanması olmuştu. Bu vesika, Medinede bulunan Yahudileri, Arab kabilelerini ve müslümanları ve hatta Medine çevresinde olan onların müttefiklerini biraraya getiriyor ve aynı şehrin, aynı derecede vatandaşları yapıyordu. Bu da Hz. Muhammed'in, teşkilatlanmaya ve birliğe verdiği önemi gösteriyordu. Ayrıca bu vesika, site devletinin başkanı olarak Hz. Muhammedi gösteriyordu. Böylece Medine'de hem bir vatandaşlık birliği hem de bir devlet başkanlığı statüsü ortaya çıkmıştı. Bu sırada Hz. Muhammed, Medine'de, Hz. Hatice'den sonra ilk evliliğini Hz. Ebu Bekir'in kızı Hz. Ayşe ile yapmıştı. Medine site devletinin birliğini Medineli

Yahudiler, hendek savaşında bozmuşlardı. Çünkü Mekkeli müşriklerle gizlice işbirliği yapıyorlardı. Böylece müslümanlar, bir yandan Medineli Yahudilerden diğer yandan da oluşmaya başlayan münafıklardan rahatsız olmaya başlamışlardı. Böylece, Hz. Muhammed, bu iki düşmana ve çevredeki düşman gelişmelere karşı tedbir almak zorunda kalmış ve savaşa hazırlanmaya başlamıştı. Özellikle Mekkelilerin düşmanlığı ciddiye alınıyordu. Onların savaş pazarlığı, Medineli müslümanları rahatsız ediyordu. Bunun için Hz. Muhammed çevreden gelecek tehditlere karşı bazı müfreze birlikleri gönderiyor ve çevre üzerinde dikkatlerini topluyordu.

Medine döneminde müslümanların katıldıkları ilk savaş Bedir muharebesi olmuştu. 13 Mart 624 yılında Mekkelilerle yapılan bu savaş, İslâmiyet için çok önem taşıyordu. Bu savaş, Mekke için müslümanların sonunu getirme hedefi güderken, Medineli müslümanlar için İslâmın gücünü göstermek ve çevreden gelecek tehditlerin önüne geçmek anlamını taşıyordu. Böylece, müslümanlarla Mekke müşrikleri BEDİR'de karşılaştılar ve müşrikler ciddi bir zayıf verdiler. Mekkeli önderler savaşta öldürüldü. Daha sonra Hz. Muhammed çevre Yahudi kabilelerini sindirme eylemlerine girişti. Beni Kaynuka'dan gelecek tehditler yok edildi ve Beni Kaynuka sürgün edildi. Daha sonraki dönemlerde Uhud ve Hendek savaşları yapıldı. Müslümanlar daima ilerliyordu. Herşey müslümanlar lehine geliyordu. Mekke müşrikleri bütün çabalara rağmen, müslümanları sindirememişlerdi. Hatta Hendek savaşından sonra çevreden gelen kabileler akın akın İslâma gelmeye de başlamışlardı.

Artık Hz. Muhammed'in hedefi, Mekke'nin fethi idi. Hz. Muhammed önce bir nabız yoklaması yapmak ve Mekke'nin tavrını öğrenmek için 1500 kişilik bir toplulukla Mekkeye doğru yola çıktı. Amaç umre yapmaktı. Ancak Mekke aristokrasisi Hz. Muhammed'i Mekke'ye sokmama kararı almıştı. Bunun için Hz. Muhammed, Hudeybiye'de kaldı. Burada meşhur Hudeybiye Barış Antlaşması yapıldı. İslâm tarihinde müslümanların aleyhine gibi görüldüğü halde müslümanların lehine olan bu antlaşmaya göre, iki topluluk arasındaki düşmanlıklara son verilecekti. Müslümanlar bir yıl sonra Ka'beyi ziyaret edebileceklerdi. Hz. Peygamber bu dönemde Medineye çekildi ve dış misyon şeflerine birer mektup yazarak onları İslâma davet etmişti. Medine yakınlarında bulunan Yahudi yerleşim yeri Hayberde feth edilerek, müslüman güvenliği altına girmişti. Böylece Suriye ticaret yolunun güvenliği sağlanmış oldu. Hudeybiye Antlaşmasının sonucu olarak 629 yılında Ka'be tavaf edilmişti. Ancak Mekke'nin müttefiklerinin müslümanların tarafında olan bir kabileyeye saldırması üzerine, müslüman tarafı, 629 yılında Hudeybiye antlaşmasını bozdu. Çok gizli şekilde yapılan hazırlık sonucu, Ocak-630 yılında 10 bin kişilik bir ordu ile Mekke üzerine yüründü. Bu fetih hareketinde Hz. Muhammed kan akıtmak istemiyordu. Kabe'ye girenlere, Ebu Sufyan'ın evine girenlere, kendi evine sığınanlara ölüm yoktu. Ölüm direniş hareketi gösterenlere olacaktı. Böylece Hz. Muhammed, önemli bir direniş olmadan Mekke'yi feth etmişti. Sadece Mekke'nin fethi bile İslâmın barış dini olduğunu göstermeye yetecektir. Kâbe putlardan temizlenmiş, Mekkeliler müslüman olmuştu.

Hz. Muhammed, Mekke'de yirmigün kadar kaldı. Daha sonra Hüneyn savaşına katıldı. Bu savaşta hâlâ müslümanlar için bir tehdit unsuru olan Havazin ve Sahiflileri tesirsiz hale getirdi. Böylece, Arap putperestliğinin son direnişi de kırılmış oldu. Bundan sonra sıra, Suriye sınırının güvenliğine gelmiştir. Milâdi 630 yılının sonuna doğru otuz bin kişilik bir ordu ile Tebûk Seferine çıkıldı. Tebuk seferi müslümanlara ciddi kayıplar verdiriyse de, Arabistan'ın Suriye bölgesi güvenlik altına alınmış, Bizans tehdidi ortadan kalkmıştı.

Hz. Muhammed, Tebuk seferi sonrası Arabistan'da en güçlü askeri güce sahip durumdaydı. Bundan sonra müslümanlığın kabulü de çevrede kolaylaştı. Hz. Muhammed, islamın yayılması için kılıcı ön planda tutmamış, özellikle tehdit unsurlarının yok edilmesi hedef olarak seçilmiştir. Hatta birçok seferde, çocukların, kadınların ve yaşlıların öldürülmemesi için emirler vermiştir. Artık bu dönemde İslâmın çeşitli müesseseleri teşekkül etmiştir. Hac ibadeti farz kılınmış ve Mekke'ye hacca gidilmiştir. Hz. Muhammed bu amaçla 632 yılında Hacca gitmişti. Bu hacca islâm tarihinde "veda haccı", orada yapılan konuşmaya da "veda hutbesi" adı verilmiştir. Çünkü Hz. Muhammed, bu hutbede bir daha görüşememe mesajını vermişti. Veda Hutbesi İslâmın yirmi üç yıllık teşekkül dönemini ve üzerinde durduğu hayati konuları, ihtiva ediyordu. Hutbede, Allah'a iman, sınıfsız-ımtiyazsız bir toplum olan İslâm cemaatının önemi, müslümanların can, mal ve namus mefhumlarında hassas davranmaları gereği, kadın haklarının üstünlüğü, sömürüye yol açan riba sisteminin kötülüğü işlenmişti. Arap toplumun-

da yaygın olan kan davası bir defa daha yasaklanmıştı.

Hız. Muhammed, aynı yıl (632) vefat etmiş ve Medine'ye gömülmüştür. Bugün kabri, Mescid-i Nebeviyye'nin içinde bulunmaktadır. Hız. Muhammed, hayatı boyunca iki şeyin arasını ayırmıştır: Birincisi, kendisinin de bir insan olduğu ve her insan gibi ihtiyaçlarının bulunduğu; ikincisi de Allah'ın kendisine vahiyle hitap etmesidir. Birinci durumda, giriştiği herşeyde insanî tedbirleri almıştır. Allah beni korur diyerek kör bir tevekküle sarılmamıştır. İkinci durumda, Allahın vahyini tebliğ etmiş ve Kur'an-ı Kerimin, sağlam bir şekilde tespitine imkan veren şartları hazırlamıştır. Hız. Muhammed son peygamber olarak bütün insanlığa, insan tabiatına en uygun mesajı tebliğ ederek ve İslâm dinini tamamlayarak, Allahın rahmetine kavuşmuştur.

MUKADDES YÜREK (Sacré Coeur): Sacré-Coeur, İsa'nın kefareti sayesinde Allah ile insan arasında var olan aşk birliğinin sembolü olarak İsa'nın kalbine özel bir bağlılık gösteren bir dinî cereyandır. Aziz Marguerite – Marie Alacoque (1647-1690)'un aldığı ilhamlardan sonra bu cereyan, daha da kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır.

MUKAYESELİ DİNLER TARİHİ: Dinlerin mukayeseli tarihinin kökü, çok eskilere dayanmaktadır. İskender'in fethinden sonra doğu dinlerinin Yunanca ve Romence yorumunun birçok tezahürleri olmuştur. II. asrın Hristiyan savunucularının ve kilise babalarının eserlerinde, Hristiyanlıkla-Yahudiliğin ve diğer putperest dinlerin mukayeselerine ayrılmış müstakil bölümler bulmak mümkündür.

XII. yy.'da, Etienne Guichard, Daniel Heinsius, Gerhard Vass, Samuel Bochart ve Athanese Kircher tarafından Mukayeseli Mitoloji denemeleri yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde bir mitin açıklamasını yapmak için Kitab-ı Mukaddes'e, Yunanlılara, Fenikelilere ve Mısırlılara müracaat edilmiştir.

XIII. yy.'da gerçek bir mukayeseli din çalışmasına yönelindiği gözlenmektedir. Bu yüzyılda mitler, Kitab-ı Mukaddes rivayetlerinin bozulmuş bir şekli olarak telakki edilmişlerdir. Bu arada mukayeseciler de çoğalmıştır. Rene Tournemine, Etienne ve Michel Fourmont, Antoine Banier, Nicolas Freret, Bernard Fontenelle bunlar arasındadır. Bu alanda, Dini Etnoloji'nin kurucusu olan Joseph F. Latitau'nun ve Charles de Brosses'in çok özel bir yeri vardır.

XIX. yy.'da, Hindî-Avrupaî dillerin ve Mukayeseli dilbiliminin keşfi, Max Müller'e dil teorilerinin üstüne mukayeseli mitolojiyi oturtma imkanını vermiştir. Max Müller'in meşhur eseri olan "Essay On Comparative Mythology" 1856'da yazılmıştır. Bu eser, Hindî-Avrupaî dillerin akrabalığı üzerine dayanan ilk çalışmayı meydana getirmektedir. Max Müller'in bu çalışması kısa zamanda bu alanda yapılan araştırmalarla aşılmıştır. 1906 yılında Berlin'de kurulan "Gesellschaft Für Vergleichende Mythologie", çalışmalarını Lenguistik çalışmaların ve Hindî-Avrupaî dillerin ötesine götürmeye gayret etmiştir. Fakat, bu alanda büyük bir gelişme gösterilmemiştir. Çünkü, evrimci teorilerin izinde giden Animisme (E. Taylor) ve Totemisme (J. Frazer) üzerindeki araştırmalar, sağlam sonuçlara ulaşmamıştır.

Dinler ilminin çabası, 1880'den itibaren, C.P. Tiele'nin Manuel (1876)'de yaptığı mukayese problemini ele almaya yönelmiştir. Tiele, dinler ilminin, Din Felsefesi tarafından yönetilen mukayeseli bir araştırmaya dayanarak, Dinî fenomeni incelemesini düşünüyordu. Tiele'yi, A. Reville ve E. Goblet de Alviella takip etmiştir. Genelde bu araştırma şuna dayanıyordu: "Aynı olaylar, aynı kurumlar, aynı gelişmeler, birbirinden ayrı topluluklarda aynı düzeyde kendini gösterdiğinde insan zihnindeki **"genel bir kanun"un paralellüğünden bahsetmek zorunda kalacağız**" (Croyances, II. 99). Tarihçiler, Evrimciliğin Vulgarize ettiği felsefi prensiplerin arkasında olan bu karşılaştırmalı metoda tepki göstermişlerdir. Bunun için, Futsel de Culangés, keyfi ve sathi yaklaşımlara karşı uyarıyor, Harlez de Devlin kaynaklar, tarihi muhteva ve dökümanların ciddiyeti konusunda ısrar ediyordu. Yine, Mısır konusunda alim olan G. Foucart mukayeseli metoda karşı başkaldırıyor ve tarihi çalışmaları ve coğrafyayı hakir görüyordu. (Histoire des Religions et Methode Comparative, Paris 1909-1912). XIX. yy.'ın döneminde Fransa'da, Hollanda'da, İngiltere'de ve Belçika'da Mukayeseli Dinler Tarihi çoğalırken; Almanya'da ve Avusturya'da Tarihi Kültürel Araştırma metodu gelişme gösteriyordu. L. Frobenius, Fr. Graebner ve W. Schmidt'in çalışmaları sonucunda, özellikle Dinî-etnoloji araştırmalarına yönelmiş tarihi-mukayeseli bir metod ağırlığını hissettiriyordu. Bu metod, diğer kültürlerin akrabalıklarını tanımak için, farklı kültürleri yaklaştırmaya (daha doğrusu onları yorumlamaya), değişiklikleri keşfetmeye ve ilk kültür şekillerine ağırlık vermeye yönelmiştir. Mukayese ile desteklen-

miş bu çalışmanın hedefi, kültürler ile dinler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları daha iyi tanımaktır. İnsan gruplarının evriminde, etnolog ve sosyologların övdüğü tek şekilciliğe karşı tarihi-mukayeseli yaklaşım, belgelerin uyumu üzerine dayanan kalıtım ve bağımsızlığın pozitif göstergelerini çıkarmıştır. Bu tarihî-mukayeseli yaklaşım, pozitif, tarihi ve mukayeseli vasfı ile ırkların ve milletlerin bağımsızlığına saygı gösteren birtakım kültürel daireler hazırlamıştır. Bu metod, XX. yy.'ın ilk yarısı boyunca, dinî-etnoloji alanında ~~1887-1889 yıllarında P.D. Chantepie de la Saussaye~~ yapılmış araştırmalarının mükemmel bir sentezini H. Pinard (L'etude Comparée, I-II, 1922-1925) ortaya koymuştur. O, dinî karşılaştırmayı, tarihe ve tenkidi yapılmış dökümanlara dayandırmıştır. Burada etnoloji ve antropoloji alanında yapılan son mukayeseli girişimin, Cl.Levi Strauss'un **"Yapısal Antropoloji"** çalışması olduğunu ilave edebiliriz. Evrimci etnoloji tarihi, kültürel ve Br. Malinowski'nin ve A. Radcliffe Brown'un, R. Thurnwald'ın fonksiyonist okullarına muhalefet eden Levi-Strauss, mitoloji incelemelerine, liguistik modele dayanan yapısal metodu uygulamaya çalışmıştır. 1887-1889 yıllarında P.D. Chantepie de la Saussaye **"Lehrbuch der Religiosgeschist"** isimli eserini yayınlamıştır. Bu eser, tarihle felsefe arasında bir yerde bulunan Fenomenoloji'ye doğru yöneliyordu. Bu eserde yazar, karşılaştırmalı metodu, müminlerin inancı çerçevesinde telakki edilen dini faaliyetlere transfer ediyordu. Ona göre gerçek fenomenoloji temel tezahürleri seçmek ve onlardan sezgi yolu ile anlam çıkarmaktır.

XX. yy.'ın başında önce, N. Söderblom, sonra R. Otto, kutsal ve yaşanan tecrübe üzerinde ısrar etmişlerdir. Bu yaşanan tecrübe, hem tarihi, hem de tarih ötesi olarak, tutarlılığı ve sürekliliği ile dinî fenomene kendi ifadesi, kendi yapısı ve kendi anlamı içinde bakmaya davet ediyordu. Suje ile obje arasında yaşanan seviyede metafizikçe bir bilginin izahı olarak kabul edilen fenomenoloji üzerindeki E. Husserl'in çalışmaları sonunda Dinler ilmi, **öz ve tezahür gibi çift bir şekilde kavranan dinî fenomen etüdüne bağlı kalmıştır.** Fenomenolog, dinin tam bir muhtevasını kavramaya teşebbüs etmektedir. Bunun için G. Van der Leeuw, mükemmel bir fenomenoloji el kitabı kaleme almıştır. (La Religion dans son sence...) Fenomenolog, tezahürün üç menzili arasında (gizli fenomen-tedrici tezahür-nisbeten parlaklık) sonra ise tecrübenin üç menzili arasında (tecrübe-anlayış-sehadet) tipleri (mesela; kutsal, krallık, ibadet) meydana çıkarmak için **"yapıları"** yakalamayı denemektedir. Fenomenoloji, dinlerin ve dinin tarihi gelişimini tanımaz. Sayısız dini fenomenler içinde fenomenoloji, farklı yapıları parçalara ayırmaktadır. Böylece o, zaman ve mekandaki durumlarından bağımsız olarak dînî fenomenlerin anlamını ortaya çıkarmaktadır. Dinler Tarihi'nden farklı olarak Fenomenoloji, devamlı karşılaştırmalı araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Yine o, dînî hiyerarşi çizgisinde bulunduğu için de tarihe güvenme ihtiyacıdır. R. Pettazoni, Dinler Tarihi ile Fenomenoloji'nin birbirine bağımlılığına önemli bir şekilde dikkat çekmiştir. 1960 yılında Marbourg'da U. Bianchi, Numen 1961 isimli eserinin 64-78 sahifelerinde mukayesenin anası olan ta-

rihin önemi üzerinde şöyle diyerek ısrar etmektedir: **"Mukayese edilebilen hiç bir şey yok ki, tarihi olarak mukayese edilmiş olmasın"** (s. 66). Herşeyden önce Dinler Tarihi, tarihi ve kültürel yönden yaşanmış muhtevada dinin incelenmesidir. İncelenen materyaller sadece tarihi müşahhaslıkta olan, yaşamayan ve gerçek olmayan unsurlardan ibarettir. Dînî hayatın ve düşüncenin yapıları tarih ötesine uzanmaktadır. Ancak onlar, tarihi bir problem ortaya koymaktadır. Fakat yine onlar, sadece tarihi bir temelde gerçekleştirebilmektedirler. İşte bu andan itibaren Fenomenoloji, dînî bir tipoloji gerçekleştirmek amacı ile mukayeseye dayanan müşahhas bir ilim olmak zorunda kalmıştır. Dinler Tarihi ise, fenomenolojik yaklaşımında bile, tarihi bilim olma tabiatını bozulmamış şekilde korumak zorunda kalmıştır. U. Bianchi'nin formülüne göre, Dinler Tarihi olayların gelişmesine bağlı kalırken, Dinler Fenomenolojisi yapılarla meşgul olmaktadır. Bu durumda karşılaştırma hiç bir zaman dînî inançların bir kısaltmasına (bir indirgemeye) doğru yönelmemelidir. Karşılaştırmalı araştırmâ sayesinde, minimum bir noktada benzerlik yakalamak iddiasında olan Tylor, Durkheim, Mauss ve Levy-Bruhl gibi araştırmacılar bile bu tehlikeden kendilerini kurtaramamışlardır. Yine, diğer yandan en aşırı uçta, kutsal duygusunda dînî tecrübenin en son unsurunun varlığını göreyerek dinin kutsal birliğinden bahseden Heiler de bu tehlikeden kurtulamamıştır. Dinler Tarihi'nde karşılaştırmalı araştırma, G. Dumezil'in "jenetik karşılaştırma metodu" ile yenilenmiş bulunmaktadır. XIX. yy.'da özellikle M. Müller ve J. Frazer'le karşılaştırma ile tesis edilmiş olan Hindî-Avrupaî dinlerden hare-

ket eden Dumezil, Vendryes tarafından açılan kelime aktarımı yolunu takip etmiş, fakat, kavramsal karşılaştırmaya doğru yönelmek için özel adlar karşılaştırmasını çabucak terketmek gerektiğini anlamıştır. Dumezil yapı mefhumu üzerinde durmakta ve karşılaştırmalı araştırmasını Hindî-Avrupaî bütün alana yaygınlaştırmaktadır. Bunun için ilahiyat, sosyoloji, mitoloji, edebiyat ve semboller üzerinde karşılaştırma yapmaktadır. III. ve II. bininci yıllarda Hindî-Avrupaî milletlerin bıraktıkları izler üzerinde yürüyen Dumezil; mitolojilerin, kurumların ve dinî olayların ve dinî ritüellerin mantıki anlamları ve onların zaman içinde aldıkları anlam içinde “karşılaştırmalı etüd” yapmaktadır. Böylece o, bütün insan grubunun dil ve temel tekniklerine yaklaşmaktadır. Ona göre, şayet dil, sosyal organizasyonun sözlüğü olarak kabul edilirse; eski düşünce sisteminin önemli parçaları olan din, ilahiyat ve ideoloji de onun gibidir. Dumezil, tipoloji yapmak için bir prototip aramamaktadır. Onun aradığı, dinin ve medeniyetin sistemi ve yapılarıdır. Yaptığı mukayeseli araştırma bir yorumla sonuçlanmaktadır. Yani Hindî-Avrupaî milletlerin arkaik ideoloji ve ilahiyatının anlamının bir açıklamasıdır. Dumezil, Hindî-Avrupaî milletlerin hayatını, cemiyetini, kozmozunu meydana getiren realitelerden, ortaya koyduğu tutarlı ve mantıki tasavvuru keşfetmeye kendini adanmıştır. Bu metod, Karşılaştırmalı Din etüdüne olağanüstü bir yayılma sağlamıştır. Burada inceleme alanı, bütün Hindî-Avrupaî medeniyetlere ve onun izlerine yönelmiş vaziyettedir. Bu durumda Karşılaştırmalı Mitoloji, Dinler Tarihinin yardımcı bir bilim dalı haline gelmektedir. Dumezilci metod, tarihi, arkeolojik ve fi-

lolojik araştırmalara yönelmeyi hedef seçmiştir. Bu jenetik karşılaştırma metodu, üç büyük fonksiyonla hiyerarşileşmiş bir hedef üzerine dayanan üçlü ilahiyat ve ideolojiyi keşfe imkan vermiştir. Sihirsel ve hukuki hakimiyet, fiziki güç ve savaşa uygun düşmektedir. Verimlilik, diğer ikisine boyun eğmiş vaziyette, fakat onların gelişmesine zaruri olarak bağlıdır. Bu üçlü ilahiyat ve bu fonksiyonel ideoloji, müşterek atalarından aldıkları bir miras gibi Hindî-Avrupaî milletlerde muhafaza edilmiştir. Bu dini düşüncede, ilahiyat veya tanrılar üzerine yapılan nutuklar, merkezi bir yer işgal etmektedir.

Dinler Tarihi’nde, Karşılaştırmalı araştırma konusunda benzer fikirler, M. Eliade’nin eserinde de egemendir. Eliade, Dinler İlmî’nin ilk başvuracağı şeyin, tarihi başvuru olduğunu düşünmektedir. Çünkü, tarihi muhtevanın dışında dinî bir fenomen olmadığını belirtmektedir. Tarihi bir oturum, uzmanlar tarafından toplanmış bir dökümantasyon tasavvur etmektedir. Eliade’nin üzerinde durduğu ikinci önemli nokta fenomenolojik yaklaşımdır. Bu yaklaşım dinî fenomeni kendi çapına göre yerleştirmek zorundadır. Bu da, vazgeçilmez ve orijinal fenomendir. Burada, konusu Homo Religiosus (Dindar adam) olan dini tecrübenin temel unsuru olan Hiyerofani’lerin incelenmesi devreye girmektedir. Bu durumda dinler tarihçi, yaşanan kutsalın karşısında bulunmaktadır. Yaşanan-kutsalı dinler tarihçi Homo Religiosus’un tanıklığı sayesinde döküman olarak kuşatmaktadır. Kutsalın morfolojisine varan tarihi analizden ve tipolojiye varan fenomenolojik tahlilden sonra Eliade, karşılaştırmalı araştırmanın üçüncü aşamasına geldiğini ve bunun da adının yorum olduğunu söy-

lemektedir. Şayet dînî fenomenin tarihi bir anlamı varsa, onun, tarih ötesinde bir anlamı da var demektir. İşte Dinler Tarihi-çi, yüzlerce veya binlerce benzer veya farklı fenomenleri mukayese ettikten sonra, bu tarih ötesi anlamı kavrayacaktır. Bu fenomenleri çözmek için, karşılaştırmalı metoda başvurmak gerekmektedir. Yorumun (Hermeneutique) ilk yolu, Homo Religiosus'un farkedildiği gibi anlaşılmasından ibarettir. Çünkü, sembol ve mit, mesajın belirticileridir. Eliade, özellikle, arkaik toplumların insanı için mitolojinin temsil ettiği mesajın önemini vurgulamıştır. Eliade'ye göre, Dinler Tarihi'nde ikinci bir yorum (Hermeneutique) yolu daha vardır ki, bu yorum yolu şu soru ile meşgul olmaktadır: Yaşanan kutsalın modern insan için bir anlamı var mıdır? Eliade'ye göre bu sorunun cevabı olumludur. Bu cevap, milletlerin dînî düşüncesinde takdim edilen değerlerin araştırılması seviyesinde yer almaktadır. Çünkü Eliade, insanlığın çok eski hazinelerinin keşfinin sağladığı Hierophaniler, mitolojiler, semboller, arketipler üzerine dayanan yorumu meydana getirmek istiyordu. Bu yorum, ona göre yeni kültürel değerler meydana getirecek ve yeni bir hümanizmin doğmasını sağlayacaktır.

MOONCULUK: Bugün dünyadaki en güçlü dini cereyanlardan birisi "Dünya Hıristiyanlarını Birleştirme Derneği" adı altında faaliyet gösteren San Myung Moon'un kurduğu teşkilattır. Bu harekete kısaca Moonculuk da denmektedir. San Myung Moon 1920 yılında Kuzey Kore'de doğmuştur. Onun üzerinde çalışma yapan bazı taraftarları, MOON'un doğumunu İsa'nın doğum tarihi olarak Doğu kiliselerinin kabul ettiği 6 Ocak olarak gös-

termektedir. Moon'un doğum günü, Mooncular tarafından "Tanrıdan ilâhi misyonu ve beşer tarihinin en önemli ve en zor eğilimini (vocation) almak için hayatın insana verildiği" gün olarak kabul etmektedirler. Moon, esas ismi olan ve ejderha anlamına gelen YONG kelimesini, isminden kaldırmıştır.

Dernek tarafından dağıtılmış olan biyografide 1935 yılında, Moon'un paskalya günü İsa'yı gördüğünden bahsedilmektedir. Bu görüşmede İsa, Moondan tamamlamadığı görevini tamamlamasını istemiştir. Aslında Moon ailesi, Taoist iken, Hıristiyanlığa geçmiş bir ailedir. Bu din değiştirme arunda Moon'un on yaşında olduğu söylenmektedir. Moon yirmi altı yaşında iken 1946 yılında "İsrailin tarikatleri" isimli bir mezhebe girmiştir. Moon'un, Mesihlikle ilgili fikirleri orada kazanmış olabileceği düşünülebilir. Çünkü bu Yahudi mezhebinin kurucusu olan KİMMOUN-PAİKde kendisini mesih olarak görüyordu.

Moon'un dînî harekete geçiş tarihi 1951 yılıdır. 15.05.1954 yılında "Dünya Hıristiyanlarını Birleştirmek için Kutsal Ruh'un Derneği" teşkilatını kurmuştur. Aslında bu isim, bir programı belirlemektedir. Çünkü derneğin hedefi, sadece Hıristiyanları birleştirmek değil; bütün dinleri ve insanları, Tanrı'da Birlik'de toplamak istiyordu. Derneğin amblemleri, ilâhi ve beşerî yorumları sembolize eden birbirine sarılmış birtakım çizgileri göstermektedir. Moon hareketi, tam anlamıyla Mesihî bir harekettir. Bütün Mooncular Moon'u mesih olarak kabul ederler. Onun, yerin ve göğün mutlak galibi olduğuna, zafer gününde, bütün spiritüel dünyanın onun önünde secdeye kapanacağına inanmaktadırlar.

Moon'un hedefi 1960'lı yıllarda yayınlanan bir ilanda tam olarak tasvir edilmiştir. Onlara göre 1960'da yeni bir çağ başlamıştır. Tanrı, mutlak hakikatını, Doğunun büyük bir üstadına vahyetmiştir. Bu vahiy, Kitab-ı Mukaddesin mecazlarını ve sembollerini açıklamaktadır. Yeryüzündeki mesih vasıtası ile, Tanrısal krallık, şimdi vuku bulmuştur. Bu yeni çağda bütün dinler birleşecektir. Tarihte ilk defa insan, tatmine ulaşacaktır. Tanrının istediği gibi olan tatmin ile, insan tarafından tahayyül edilen tatmin aynı değildir. Biz son günleri yaşıyoruz. Yeni Ahit çağı, tam olarak tamamlanmıştır. Ebedi bir lanet yoktur. Birçok günahkarlar için de lanet yoktur. Her beşerî ruh, spiritüel dünyanın en yüksek küresine ulaşabilir.

"Dünya Hıristiyanlarını Birleştirme Derneğinin" hedefi, yeryüzünde Tanrının krallığıdır. Fakak bu sadece mesihin arkasında gerçekleşebilecektir. Yani bu, Rabbin ikinci gelişidir. İkinci mesih, Tanrının vaadlerini ifâ edecek ve herşeyi tamer edecektir. Tanrının seçtiği ve Tanrısal misyonu ifâ eden mesih, vahiy vasıtasıyla Tanrıyı halkına tanıtmaktadır. İsa ve bütün spiritüel dünyalar, yeni üstadın ve tanığın önünde silikleşmektedir.

Bu hedefe ulaşmak için mensupların bütün güçleri, bu yöne teksif edilmelidir. Bunun için ilk hedef, yeni üyeler toplamaktır. Aileye yeni üyeler kaydetmekten daha önemli birşey yoktur. İnsanları, şeytanları, şeytanların etkisinden söküp almak gerekir ki onlar da sırası gelince, başkalarını kurtarabilsinler. Hedef şudur: Her üye, ayda yeni bir üye bulmalıdır. Aslında hedef, her ayda bir üye bulmaktır. Bunun için sokaktaki görev on iki saatlik bir çalışmayı gerekli görmektedir. Çünkü, başka hiçbir şeyin önemi yoktur.

Müntesiplerin misyonun başarısı için herşeyi vermeleri gerekir. Moon'a göre, beşeriyetin Tanrıda birleşmekten başka çaresi yoktur. Bunun için Moon, herkesin bu cemaatta dahil olmasını istemektedir. Ebeveynlerin gerçek aşkı bu olmalıdır. Mesih bu dernektedir. Onun misyonu başarıya ulaşacaktır. **"Dünya Hıristiyanlarını birleştirme derneği"** bütün dünyayı fethedecektir.

Derneğin ana hedefi sık sık broşür ve el ilanlarında duyurulmaktadır:

- 1- Dünya insanlarını Allahın etrafında toplamak
- 2- Politik, sosyal ve ırkı bölünmeleri aşmak
- 3- Komünizmin tenkidini açıkça yaparak açıklamak
- 4- Anti-komünist hareketlerle birlikte çalışmak
- 5- Kırsal kesimdeki ve şehir halklarına gerekli bilgiyi vermek
- 6- Derneğin hedefine uygun konferans, seminer ve radyo konuşmalarıyla hizmetler vermek
- 7- Dinî konular için etüd grupları oluşturmak

Moonculuğu destekleyenler ve kabul edenler, **"gerçek ailenin"** üyeleri olmuşturlardır. Bu teşkilatta baba, Moon; annede Moon'un eşidir. Bu aileye giren herkes, günahattan kurtulmuştur. Moon'a göre gerçek kilise, Dernektir, Hıristiyan kiliselerinde mesih yoktur. Sadece birleşme kilisesi mesihe sahiptir. Mesihin olduğu kilise, Moon'un cemaatının toplandığı dernektir.

"Dünya Hıristiyanlarını birleştirme derneği"nin başında Moon vardır. Moon, baba, Mesih ve Yeni dünya'nın üstadı" gibi sıfatlara sahiptir. Onun dışında gerçek Tanrı yoktur. Tanrının kendisinde yaşa-

diğını, dünyayı ellerinde tuttuğunu belirtmektedir.

Dış dünya'daki Moon teşkilatlarının ba-şındaki liderler, Moon'a bağlıdırlar. Moon adına hükmederler. O bulunduğu ülke- nin, Moon'un temsilcisi olarak babası sa- yılır. Liderlerin yanbaşında birçok sosyal teşkilatlar vardır: Komünizme karşı zafer federasyonu-Dünya barışı ve birliği için milletlerarası federasyon-Bilimlerin Birliği federasyonu-sorumlu Diyalog için konfe- rans.

"Dünya Hıristiyanlarını Birleştirme Derneği"nin doktrinel yönü de önem ta- şımaktadır:

1- Moon, Allahın sesi ve elçisidir.

2- O, Mesihdir ve Tanrı-Babanın be- denleşmesidir.

3- Moon, yirmi beş yaşında Tanrısal vah- ye mazhar olmuştur. Ancak bunun için çok emek sarfetmiştir. Bu dokuz yıl sür- müştür. Bu andan itibaren o yerin ve gö- ğün tartışmasız galibi olmuştur.

4- Zafer gününde bütün kainat onun ö- nünde secde edecektir. O, şeytanın galibi- dir.

5- İnsan Tanrının suretindedir. Dört şe- kildedir: Akıl, duygu, kalb ve beden

6- İnsan kendini, üç temel işe adanmalıdır: Verimli olmak, çoğalmak, hakim olmak.

7- Kore, yenileşmenin başlangıcını göre- cektir. Çünkü Mesih orada doğmuştur.

8- Kitab-ı Mukaddesin anlamı tü- kenmiştir. İsa'nın fonksiyonu bitmiştir. San Myung Moon, Tanrıdan vahiy almak- tadır. İsa Mesihin, Moon'u tanıtmaya gü- cü yetmez. Moon, İsa ile konuştuğunu söylemektedir. İsa, ona başarısızlıklarının nedenlerini açıklamıştır.

9- İsa'nın başarısızlık nedeni bekarlığıdır. Bunun için Moon, evlenmeye çok önem vermektedir.

"Dünya Hıristiyanlarını Birleştirme Derneği" bazı günleri bayram günleri o- larak kutlamaktadır:

1 Ocak, Tanrı günü bayramı

3 Ocak, İsa-Mesih'in doğum bayramı

6 Ocak, Moon ve karısının doğum bayra- mı

22 Şubat, Kuzey Kore'de tutuklama bay- ramı

24 Şubat, Kutsal kitapların iletilmesi bay- ramı

16 Mart, Moon'un evlenme bayramı

15 Mayıs, 23 çiftin evlenme bayramı

14 Ekim hapisten çıkış bayramı.

Moon'lar, "kutsal tuz" merasimine çok önem verirler. Bunu, şeytanı uzaklaştı- rmak için yapmaktadırlar. Tuz takdis edi- lerek, birçok yerde kullanılmaktadır.

"Dünya Hıristiyanlarını Birleştirme Derneği" adı altında halâ dünyanın en dinamik dini topluluklarından birisi olan Moonculuk, çok milletli bir yapıya sahip bulunmaktadır. 1954 yılında doğan bu yeni kilise, bugün iki noktadan dikkat çe- kiyor: **Birincisi**, sahip olduğu müntesip sayısıdır. Bugün Mooncular, Kore, Japon- ya, Amerika, Almanya ve Fransa'da ö- nemli sayıya ulaşmışlardır. Bugün dün- ya'da Moon'un müntesiplerinin sayısı milyonu aşmıştır. **İkincisi**, dünyanın en zengin maddi varlığına sahiptir. Yıllık ge- lirlerinin beşyüz milyonun üzerinde ol- duğu söylenmektedir. Dünyanın meşur şirketleri, onların elindedir. ITT, Hitachi veya Unilever şirketlerinde Mooncuların damgasının olduğu bilinmektedir. Moon'un elindeki bu servet yarım yüz- yılda meydana gelmiştir. Bugün milyon- larca Müntesip, Moon kilisesinin refahı i- çin bütün gücü ile çalışmaktadırlar. Bu in- sanlar, keşiş askerler olarak Moon için ça- ba gösteriyorlar. Bunlar, az uyuyup, çok

çalışıyorlar. Son olarak Moonculuk spor kulüpleri kurma teşebbüsünde bulunmuştur. Böylece düzenledikleri futbol maçlarıyla Din ile sporu yan yana getirmeye ve reklamlarını yapmaya gayret göstermektedirler.

Ancak her dini grup gibi Moonculuğunda aleyhinde birçok yayın yapılmıştır. Moon'un müntesiperinin, gayr-i meşru yollara başvurabildiklerinden bahsedilmektedir. Yine de her yıl Moon, çok yüksek sayılara ulaşan evlendirme merasimlerine devam etmekte ve dünyanın dikkatlerini üzerine çekmektedir.

MURAKABE (CONTEMPLATION):

Contemplation yani murakabe, tanrısal varlığın canlı bir mekanı olarak bir mabed tarzında yaşamaktır. Orada ruh, Kutsal Ruh'un (Saint-Esprit) bir mabedi haline gelmiştir. Bu hâle, insanın kalbiyle Allah'ı aşikâre bir tarzda düşünmesiyle ulaşılır. Metodik olarak bu, merkeze doğru tedrici ilerleme ve eleme ile meydana gelen düşünmeden ayırır. Bunun için murakabe, bu merkezîleşmenin sezgisel bir yakalanışı olarak görülür. Yani bir kutsallaşma ve başkalaşmanın elde edilmesidir. Murakabe, bizzat Allah'ın varlığında aşk bakışı ile düşünülen şeyi elde etmek için onun gücü ile kendi benliğinden çıkarak vecd haline yükselmesidir. Fakat itiraf edilmelidir ki murakabe yolu, kolaylık yolu değildir. Allah'ın özel lütfu bir yana, o yol; Mistiklerin, bir takım karanlıklarla veya hiç olmakla mukayese ettikleri akıl ve duyguların arındırılmasını gerektirir.

MUSA: Yahudi geleneğinde Hz. Musa, bir kanun koyucu olarak telâkki edilmiştir. Bundan dolayı, HOŞEA, "İsrailli Mısır diyarından çıkartan ve onu koruyan" (12/13) peygambere imâda bulun-

maktadır. Yahudi peygamberlerinin kitaplarında Musa ismi geçmektedir. (M.Ö. 6/4; Yeremya: 15/1; İşaya: 63/11). Özellikle Musa'nın kanun koyucu faaliyetlerini Tora tasvir etmektedir. Bilhassa sürgünden sonra Musa'nın şeriatından bahsedilmiştir (Nehemya: 8/1). Musa İsrail milletinin kökünü oluşturmaktadır. Çünkü İsrail milletine, bağımsız milli yaşayışının temel statüsünü Musa vermiştir.

Musa ismi, Kitab-ı Mukaddes'te ve eski doğuda istisnai bir isimdir. Bazı bilginler, Musa isminin kökenini semitik bir köke bağlarken; bazıları da, onu Mısırlı bir isim olarak görmektedirler. Çünkü Musa ismi, Ramses döneminde oldukça çok kullanılmıştır. Musa, büyük bir ihtimalle M.Ö. XIV. yüzyılın sonunda, Mısır'da doğmuştur. Ancak daha sonra Mısır'ı terketmiş, sonra yeniden Mısır'a gelerek, halkını kurtarmak için birçok sıkıntıya maruz kalmıştır. Filistin'e doğru kavminin başında yol alırken, tabiatan veya yabancı kabilelerden gelen tehlikelerle karşılaşmıştır. Yine kendi kabilesinin isyanlarına muhatap olmuştur. Nihayet, Kenan ülkesine girmeden yolda ölmüştür. Hz. İbrahim'in Allah'ının ismine, Sina ve Horeb dağında yeni bir ibadet tesis etmiştir.

Hz. Musa'nın tesis ettiği din, Tora'da kendini göstermektedir. Yahudi kutsal kitaplarındaki yasalar, İsrail toplu munun farklı dönemlerini yansıtmaktadır. Yine orada, sosyal ve dinî yapılar dikkat çekmektedir. Yahudi kutsal kitapları üzerinde yapılan tenkitler, onların sürgünden sonraki dönemde meydana getirildiği kanaati üzerinde toplanmaktadır. Bu kaynaklarda Musa, daima aracı olarak takdim edilmiştir (Çıkış: 20/23-24; 34/10-28). Burada Musa'nın bir diğer özelliği, Vahyedilen bir kanun üzerine dayanan

bir dinin kurucusu olduğudur. Musa'nın tesis ettiği bu din, hukuki veçheleri ile birlikte ahlaki temel olarak Horeb dağındaki on emrin ifade ettiği esasa sahip bulunmaktadır (Çıkış 20; Tesniye 5; Levililer 19/3-11, Hoşea, 4/1, Yeremya 7/9; Mezmurlar 15). Bu emirlerin birçoğu Mısırlıların ve Mezopotamyalıların kuralları olarak da dikkat çekmiştir. Fakat Musa'nın Yahudi toplumu içindeki esas önemli yeri, "İbrahimin Allah'ının Dini-nin" temellerini ortaya koyduğu noktasıdır.

Burada, Musa'nın meydana getirdiği sistemin, Dinler Tarihinin kavşak noktasında yüksek bir medeniyetin muhtevası içinde yer aldığını belirtmekte yarar vardır. O, daha sonraki asırlarda gelişecek dini bir cemaatin temellerini atmıştır.

Dinler Tarihinde Hz. Musa'nın Yeri:

1- Hz. Musa tarafından tesis edilen din, yepyeni bir din değildir. Bu din, Hz. İbrahim'in geleneği olarak ifade edilmektedir (Çıkış: 3/6). Hz. İbrahim'in Allahı, kozmik, politik, savaş ve şifa Tanrısı değil; bütün bu fonksiyonları üstlenen bir Tanrıdır. Bu Tanrı, kendisini dinlemeyi bilenleri himaye eder. Onun çağrısını ve vaadlerini dinlemek, iman sahibi olmak demektir (Tekvin: 15/6). Musa'nın Allahı, onun babasının da Allahıdır (Çıkış: 3/6). İşte bu "Babaların Allahı" kavmi birtek cemaatte birleştirecektir.

2- Hz. Musa'nın dini, Kanaan'daki peygamberlerin dinî mirasına sahip olmuştur. Bunlar, kanaan tapınaklarına dil u zatmamışlardır. Böylece Musa Dini, Kanaan dinî unsurlarını benimsemiştir. Bir mihrab üzerinde sunulan kurbanlar, kutsal ağaçlar (Tekvin: 21/33), Dikme taşlar (Tekvin: 28/18) gibi unsurlar, Kanaanlıların dininde de görülmektedir. Hz.

Musa zamanında, kitabî din yeni unsurlar da kazanmıştır. Mihraplar'da, BABALAR, Tanrılarını El diye (çok eskiden Kenanlıların yüce Tanrısı) çağırılmışlardır. Sina'da bu Tanrı, büyük fırtına Tanrısı olan kor-kunç ve fakat yıldırım ve şimşeklerle Ta-biati bereketlendiren Baal'ın fonksiyonlarını üstlenmiştir (Çıkış: 19/16).

3- Hz. Musa ile "BABALAR DİNİ", Mısır'ın, yüksek ahlâk ve politik kültürünü özümlemiştir. Çünkü, Musa'nın Tanrısı, Hakim Mısırlıların Allah'ının fonksiyonlarını yeniden almıştır. Bunun için onlara, komşularına karşı hareket tarzını ve doğru davranmayı öğretiyordu. Ahit olayının da kökü, Mısır'daki yöneticilerle yönetilenler arasındaki antlaşmalardan geliyordu (Çıkış: 34/10, 27).

Yeni Ahitte Hz. Musa:

Yeni Ahitte (incillerde) yetmiş dokuz yerde Hz. Musa'nın ismi geçmektedir. Genelde bu isim, "Kanun yapıcı" veya "Kanun yazarı" olarak geçmektedir. Eskilerin geleneği ile "Musa'nın şeriatı" arasında açık ayırım vardır (Markos: 7/9-10). Şeriatı ve Peygamberleri tamamlamaya gelen (Matta 5/17) İsa, on emrin temel vecibelerini hatırlatmaktadır (Markos: 7/10; 10/19).

Musa tarafından kalblerin sertliğinden dolayı bir taviz olarak verilen boşanmayı (Markos: 10/5), Hz. İsa, evliliğin bozulmazlığı esasını hatırlatarak kaldırmıştır (Markos: 10/6-9).

İncil yazarları, Musa-İsa tipolojisine oldukça önem vermişlerdir. Bunun için de bir Musa – İsa tipolojisi geliştirmeye gayret etmişlerdir. Bu fikir daha önce Tesniye'de hazırlanmıştır (Tesniye: 18/15-18). Bu metinden anlaşılan ilk mânâ, gerçek Peygamberlerle sahte Peygamberler arasında bir kriter vermiş olmasıdır. Buna

göre, Musa'nın öğretisi gibi mesaj getiren peygamberlerin, mesajını almak gerekir. Hıristiyan çağına yakın zamanda bazı çevrelerde bu mesaj, daha ziyade ahir zaman peygamberini gösterir bir delil olarak anlaşılmıştır. Bunun için kalabalık halinde pağan kesim Hıristiyanlığı kabul ederek "İsa gerçek Peygamberdir, O, dünyaya gelmesi gerekendir" diye haykırıyorlardı (Yuh: 6/14).

İsa'nın transfigürasyona maruz kaldığı zaman, semavî bir ses, "o benim sevgili oğlumdur. Onu dinleyiniz" (Markos: 9/7) derken, Musa ile Elie, İsa'nın yanbaşında görünmüştür. "Onu dinleyin" daveti, Tesniye'nin 18/15'deki buyruğunun aynıdır. Fakat İsa bize aynı zamanda İncilde "oğul" olarak takdim edilmiştir. Yine İsa, Musa'dan daha sade bir kul olarak takdim edilmiştir (İbranilere 3/5). İncil yazarlarından özellikle Matta, Musa-İsa tipolojisine ilgi göstermiştir. Böylece, İsa'nın çocukluk sahneleri (Matta: 1-2), Musa ile ilgili Haggadik rivayetlerle belli bir benzerlik arzetmektedir. Göklerin krallığının yasasını yürürlüğe koymak için İsa'nın oturduğu dağ (Matta: 5-7), Sina dağına hatırlatmaktadır. Yine İsa-Masihdeki hakikat ve inayetin (Yuhanna 1/17) gelişini hazırlamak için Musa ile şeriatın inayetini hatırlatmaktadır. İsa'nın vahyine Yahudilerin muhalefeti, çok canlı bir polemik meydana getirmektedir. Öyle görülüyor ki, Musa'ya sadakatla İsa'ya iman arasında seçim yapmak gerekmektedir. Bunun için Yuhanna'da "(Ferisiler), ona sövüp dediler: Onun şakirdi sensin; biz ise, Musa'nın şakirtleriyiz. Biz Allahın Musa'ya söylediğini biliriz, bu adamın ise nereden olduğunu bilmeyiz" (Yuhanna: 9/28-29) şeklinde ifadeler kullanılmıştır.

Yahudi-Hıristiyan çizgideki Hıristiyanlık ise, Musa şeriatına riayeti bir vecibe bilmektedir. Paul, bu kanunun tartışmasında tarafgir tavır almış ve bu görüşün karşısında yer almıştır. Bunun için Paul, Yahudi şeriatını günah kavramı ile sınırlandırmakta ve şöyle demektedir: "Bu halde şeriat niçin oldu? Kendisine vadolunan zürriyet gelinceye kadar, melekler vasıtası ile, bir meyancı eli ile tertip edilmiş olarak suçlardan dolayı ilâve olundu" (Galatyalılara, 3/19). Başka yerlerde ise Musa'nın görevini ölüm görevi olarak takdim etmektedir (2, Kor: 3/7) ve Ruh görevine muhalif göstermektedir. Yine Paul, Musa'nın, zafer başışından, Allahla konuşurken yararlandığını, bu zaferin geçici olduğunu da onun kesin bir zafer işareti olan dirilmiş İsa'nın yüzünde parlayan zafer gibi olmadığına işaret etmektedir (2. Kor: 3/12-18). Fakat herşeye rağmen, Paul'e göre Musa'nın hayatında taklit edilecek şeyler vardı. Bunun için şöyle diyordu: "Allahın kavmi ile beraber hakaret görmeği, bir müddet günahın safasını sürmeğe tercih etti" (İbranilere: 11/25).

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa:

Kur'an-ı Kerim Hz. Musa'yı İsrail peygamberlerinden birisi olarak bildirmektedir (el-A'raf: 104-105). Allah, Hz. Musa'ya nübüvvet verdikten sonra, bir takım mucizeler de göstermiş ve sonunda "azgınlaşan Firavun'a gitmesini emretmiştir (Taha: 9-36). Fakat Firavun Hz. Musa'nın davetini reddetmiş daha da azgınlaşarak sihirbazlarını Hz. Musa'yı alt etmek için çağırmış ve neticede, Allahın peygamberi olarak Hz. Musa'nın asası büyük bir yılan olarak, sihirbazların sihirlerini yutmuştur. Neticede, sihirbazlar bu

olay karşısında secdeye kapanmışlardır (el-A'raf: 106-126).

Fakat Firavun zulümlerine devam etmiştir. Allahın emri ile Musa, bir gece Mısır'dan çıkmış ve Kızıldeniz'e doğru yol almaya devam etmiştir. Yine Allahın mucizesi ile kızıldenizi geçen Hz. Musa, Firavunun şerrinden İsrail oğullarını kurtarmıştır. Arkadan gelen Firavun ise denizde boğulmuştur (eş-Şuara: 25-67).

Fakat İsrail oğulları, Filistin'e girememişlerdir. Çünkü, Filistin'in yerli halkı olan Kenanlılarla savaşmak istememişlerdir. Böylece Allah, kendilerine bu mukaddes ecdat toprağını nasip etmemiştir. Bunun için Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: "Muhakkak orası kendilerine kırk yıl haram edilmiştir. Onlar (oldukları) yerde sersem sersem dolaşacaklardır. Artık o fasıklar guruhuna karşı tasalanma" (el-Maide: 20-26).

Ayeti Kerime'ye göre Hz. Musa zamanındaki Yahudiler, Filistin'e girememiş, ancak kırk yıl sonra yaşayanlar Filistin'e girebilmişlerdir. Böylece, Hz. Yakup döneminden itibaren Yahudilerin, Filistin'e girişleri böylece ikinci defa olmuştur. Daha sonra Yahudilerin başına bir sürü belâ ve musibet gelmiş yine Filistin'i Yahudileri terketmek zorunda kalmışlardır. Ancak 1918 'den sonra, Batılı güçler, yeniden Yahudilerin Filistin'de toplanmalarını sağlamış, Filistin toprakları üzerinde 1948'de Yahudi Devletinin kurulmasını temin etmişlerdir. Bu devletin meşruiyet tartışması bugüne kadar kesintisiz devam etmiştir.

Netice olarak Kur'an-ı Kerim'e göre Hz. Musa, bir İsraili olarak, Firavunun sarayında büyümüş, daha sonra oradan kaçarak, bir müddet çölde yaşamış sonra Pey-

gamber olmuş, kendisine Tevrat verilmiş bir peygamberdir.

MUTLAK: Dinî anlâmda, mutlak (Absolu), gerçek, zarurî, değişmez, gayri cismanî, Aşkın varlıktır. Onun karşısında insan, kendini bağımlı hissetmektedir. Ve hareket halinde olan herşey, yani bütün kainat ona bağılıdır. Mutlak, varolmak ve davranışta bulunmak için, kendi kendine yeterlidir. O, hiçbir varlığa bağlı değildir. İzafiyet, mutlağın karşısında sadece bağımlılık ilişkisi ile vardır. Bu bağımlılık olmaksızın izafiyet yokluğa gömülmektedir. Mutlak, Allah'la hakikatle, iyilikle, aşkla ve yüce kudretle aynı olmuştur.

MÜLLER FRİEDRİCH MAX (1823-1900): Helenist romantik Alman Wilhelm, Dessau'da doğmuş, oxford'da ölmüştür. Schelling'den felsefe; H. Brockhaus'dan Sanskritçe; F. Bopp'dan, mukayeseli grameri öğrenmiş, Eugène Burnouf tarafından da Zen ve Hind kültürüne vakıf hale getirilmiştir. Dilci ve şarkiyatçı olan Müller, "Dinler Tarihinde" filolojik okulu kurucusudur. Yine o, "karşılaştırmalı filoloji" den hareketle Dinleri ve mitolojileri inceleyenlerin öncüsü sayılmaktadır. Yorulmaz, bir araştırmacı olan M. Müller, Oxford'da ve Strasburg'da öğretim üyeliği yapmıştır. Hindi-Avrupaî incelemelerin öncüsüdür. Ölümünden önce "Asya'nın kutsal kitapları" koleksiyonunu tamamlamayı başarmıştır. Bu kitap, birçok şarkiyat-çının yardımcıları ile Sacred Books of the East, 51, Vol. (1872-1895). ismi ile yayınlanmıştır.

Müller, Yazmaların önemli bir kısmını toplayarak 6 ciltlik ilk VEDA tercümesini 1849-1873 yılları arasında yayınlamıştır. Ona göre VEDA, Aryenlerin orijinal dü-

şüncesini ihtiva etmektedir. Diğer Aryen dinleri olan, Brahmanizmi, Buddhizmi, Zerdüştlüğü, Grek ve Roma dinlerini incelemenin de anahtarını VEDA teşkil etmektedir. Vedaları inceleyen Müller, pozitivizmin düşmanı olarak, yeni bir teoriye yönelmiştir. Buna göre Dinin ilk şekli, Henoteizm'dir. Bu Henoteizm kavramına göre, Tanrı kavramı, ne birlik ne de çokluk ihtiva etmemekte, fakat BİRLİĞE yönelmektedir. Dinin menşesinde, bir Tanrı sezgisi fikri bulunmaktadır. Bu zayıflık ve bağımlılık duygusudur. Yine bu, bir inayete inanma, iyilik ve kötülüğün arasını ayırma, daha iyi bir hayat ümididir. Müllér, insanlığın henüz çocukluk döneminde, zihinsel doğruluğa, muhayyile zenginliğine ve eşyaların görünümleri altında sonsuzluğu yakalama kabiliyetine sahip olduğunu kabul etmektedir. Tanrısallığın anlamı, kavramlardan ve Tanrısal figürlerden önce gelmektedir.

Dinler Tarihi, dinî düşüncenin ilk evrimine ve menşesine kadar çıkmak zorundadır. Bu çıkış, ne Hegelci kanunlara ne de Comte'un üç hal kanuna göre yapılamaz. Bu çıkış için tarihi bir başvuru söz konusudur. M. Müller'e göre, düşüncenin varlığından beri anlatım vardır. Anlatım, reddedilemeyen bir tanıktır. Dinlenmiş olma zahmetine yegane değen şey, anlatımdır. Bunun için "Mukayeseli Filoloji", Dinler Tarihinin anahtarı olmuştur. Asya'nın dinî metinlerinin neşri ile bu araştırmalar, Din Bilimlerinde "Filolojik ve karşılaştırmalı" ekollerin doğmasına yol açmıştır.

İşte bu prensiplerden hareket eden M. Müller, Hindistan'da, İran'da, Yunanistan'da, Roma'da ve Almanya'da keşfettiği mitolojilerin mukayeseli etüdünü

ele almaktadır. İfade de, yapılan işlerin bir anlatımını gören Müller, mitolojilerin "anlatım eksikliğinden" kaynaklandığını izaha çalışmıştır. Buna göre, işlerinden bahsetmek için bir ifade elde eden insan, eşyalardan bahsetmek için, yine bir anlatım bulmak zorunda kalmıştır. Fiillerin anlatımını, eşyalara uygulamıştır. Böylece ırmaklar, savaş atları; güneş, savaşçı; güneş ışınları, oklar; bulutlar, gemiler; fırtına, böğüren; güneş, parlayan haline gelmektedir. Bu mecazi anlatım, eşyaların kişilik kazanmasını sağlamıştır. İşte bu, mitolojilerin doğumudur. Bunların birincisi güneş mitolojisidir. Bu mitoloji, günlük müşahadeye dayanmaktadır. Bu, Aryenlerde parlak Tanrı olan Deva mefhumunu meydana getirmiştir.

Bu araştırmanın sonunda, M. Müller, büyük heyecan uyandıran şu sonuca ulaşmıştır: Şayet insanlar, aynı dili konuşuyorlarsa bu, onların aynı mitolojiye sahip oluşlarındanidir. İşte, İndo-Européenlerin durumu böyledir. Bunun için Sokrat'ın, Platon'un, Aristo'nun bir takım barbarlar gördüğü insanları, biz "kardeşler" olarak buluyoruz. Böylece, filoloji ve karşılaştırmalı mitoloji bize, kendi öz tarihimizi keşfettirmektedir. Görüldüğü gibi Müller, mukayeseli filoloji ve romantik mitoloji akımlarını belli bir senteze ulaştırmayı denemiştir.

M. Müller'e göre, dünya Dinleri etüdü, insanların yaratıcıları ile, tarihin muhtelif devirlerinde, konuşmak için kullandıkları farklı dillerin etüdünden ibarettir. İnsanlığın gerçek tarihi, Din tarihidir. Bu temel üzerinde Müller, bir dinler ilahiyatının bazı unsurlarının çizgilerini vermiştir. Dünyanın muhtelif dinî düşüncelerinin arasında mevcut olan bağların araştırıl-

masında o, sadece dinlerin bozulma kanunlarını değil, kurtuluş problemini de incelemeye teşebbüs etmiştir.

M. Müller'e göre, Pağan dinleri doktrini, yegane spiritüel besin kaynağıdır. Tanrısal hikmet onu, putperest milletler seviyesine koymuştur. Tarihçi, bütün serinkanlılığını koruyarak, bu dinleri anlamaya çalışmayı denemeli ve ondan temel unsurları çıkarmalıdır.

M. Müller'in eseri çok önemlidir. Onun derlediği, "Sacred Books" ve "Veda tercümesi" sayesinde, Batıda oryantalizm büyük gelişme göstermiştir. Müller'in, mukayeseli mitoloji ve Dinler ilahiyatı konusundaki araştırmaları, çalışmalarının en zayıf yanını teşkil etmektedir. Ancak, Dinler ilminde, onun mukayeseli araştırması, önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Filolojiye olan katkısı sayesinde o, mukayeseli metoda ağır bir unsur ilave etmiş oldu. Onun en önemli hizmetlerinden birisi de, ilk Hindî-Avrupaî dosyayı meydana getirmiş olmasıdır.

N

NÂGA: Hinduizmin ikinci derecede Tanrısıdır. NÂGA'lar veya kutsallaşmış yılanlar, ikonografik bir ilgiye sahiptirler. Nâgalar, çok erken dönemlerden itibaren alt kabartmalarda temsil edilmiştir. Bunlar, yeraltı saraylarında veya su saraylarında yaşamışa benzemektedirler. Mücevherlerle kaplıdırlar ve çok güzeldirler. Bunlar, yarı insan veya yarı hayvan şeklinde tasvir edilmektedir. Kral Nâga aydınlanmadan sonra, yağmura karşı Buddha'yı korumuş ve ona murakebeye devam izni vermiştir. Vişnuist kozmogonide yılan Shesha'nın üzerinde Vişnu, kozmik periodlar arasında uyumuştur. Şivait ikonografide yılan, Şiva'nın boynunun etrafında kıvrılmıştır. Tantrik yogada yılan, gizli enerjiyi sembolize etmektedir.

NÂGÂRJUNA: Budizmin Mahâyâna kolunun büyük üstadlarından biridir. M.S. III. asrın ikinci yarısında yaşamıştır. Derin bir mistik sezginin emrinde olan çok ince bir diyalektik hazırlamıştır. Böylece de, Mâdhyamaka veya Mâdhyamika hareke-

tinin yani "orta yol okulunun" kurucusu olmuştur. Bu okulun böyle adlandırılmasının sebebi, bütün ikiliği reddetmesindedir. Yine bu okul, bir realitenin inkarı ile kabulü arasında aynı mesafede bulunmaktadır. Böylece, varlık veya yokluk gibi birbirine muhalif kavramları sırt sırta getirmektedir. Nâgarjuna düşüncesinin temeli, "Mâdhya" hareketinde tam olarak izah edilmiştir.

Nâgârjuna'nın eserlerinin birçoğu bize Tibetçe ve Çince olarak ulaşmıştır. Bunlardan özellikle ikisi çok önemlidir. **Birincisi**, Mûlamâdhya makarika'dır. Nâgârjuna bu eserinde doktrinini, mısralarla açıklamaktadır. **Diğer eseri ise**, Mahâprajñâpâramitâshâstra'dır. Bu eser, Budizm edebiyatının en önemli eseridir. M.S. III. asrın sonunda Âryadeva Mâgârjuna'nın doğrudan talebesidir. Onun eseri, üstadının eserlerinin temel tefsiri mahiyetindedir. Zamanla, Mâdhya okulunun üstadlarından biri olmuştur. Yine aynı çizgide VII. asırda şair Shântideva'yı aynı çizgide görmekteyiz.

NAKŞİBENDİYYE: Kök itibarıyla Ahmet Yesevî'ye kadar varan Nakşibendiyye tarikatı, XIV. yüzyılda Bahaeddin Muhammed b. Muhammed el-Buhari tarafından tesis edilmiştir. El-Buhari, Buhara, Semerkand gibi Türkistan'ın en önemli şehirlerinde Nakşiliğin yayılmasını sağlamıştır. Bahaeddin, asıl sûfi prensiplerini Hâceganiyenin kurucusu Guçduvani'den almıştır. Bunun için "gizli zikir" prensibini takip ederek, açık zikre pek meyil göstermemiştir. Döneminin çok büyük sûfilerinden feyz almış, sünni islâm çizgisinden sapmamaya özen göstermiştir.

Sûfi ve manevi şahsiyetini olgunlaştırdıktan sonra, iki defa hacca gitmiştir. Burada İslâm âleminin çok önemli şahsiyetleriyle tanışma fırsatını bulmuştur. İkinci hacca gidişinde Hâce Muhammed-i Parsâyı yanında götürmüş, parsâyı Nişaburâ göndermiş, kendisi de Herat'a gitmiştir. Nişabur'da yol arkadaşlarıyla buluştuktan sonra Hicaz yolunu tutmuştur. Hac dönüşünde bir müddet Meru'da ikamet eden Hâce Bahaeddin, daha sonra Buhara'da kalmıştır.

Hâce Bahaeddin, sünnete uyuşu ve yaşayışındaki titizlikle çevresinde herkesin hürmetini kazanmıştır. Etrafına birçok talebe toplanmış, bu durum diğer müderrislerin kıskançlığına vesile olmuştur. Bahaeddin Nakşibend, Buhara âlimlerinden Mevlânâ Hüsameddin el-Aşili ve Mevlâna Hâmide'd-Din el-Şâsi ile iyi dosttur. Daha sonra her iki âlim de Hâce Bahaeddin'e tâbi olmuştur.

Hâce Bahaeddin'in Herat Hâkimi Melik Huseyn ile araları çok iyiydi. Bunun için kendisini Herat'a davet etti ve Hâce Bahaeddin Herat'ta Muhteşem bir şekilde karşılandı. Ancak, Melik'in misafiri olmadı, Abdullah el-Ansari'nin evinde kaldı ve Melikin ve zevcesinin hediyelerini de kabul etmedi. Mütevazi bir şekilde şehirde dolaştı ve halkla sohbet etti. Herat halkının sevgisini derinden kazandı.

Hâce Bahaeddin Nakşibend, ölmeden önce yerine bakabilecek biri olarak, Hâce Muhammed Pârsâyı, belirterek, kendisinden beklenen feyzin, Hâci Muhammed Parsâ'danda alınabileceğine işaret etmişti. Hâce Bahaeddin 3 Rabiulevvel 791 Hicride pazartesi günü rahmeti rahmana kavuştu. Hâce Bahaeddin Nakşibend vefat

ettiğinde, Nakşilik Türkistan'ın en büyük tarikatı haline gelmişti.

XI. yüzyılda Anadolu'yu feth eden Selçuk Türkleri, dini ve sûfi eğilimleri iki koldan geliştirmeye yöneldiler. Nizamülk Mülk Medresinin yetiştirdiği büyük âlimlerden istifade yollarını aradılar. Türkistan'ın sûfi birikimlerini Anadolu'ya taşımaya çalıştılar. Anadolu Selçuklu Devletinde birçok dini grup kendini gösterdi. Mevlevilik, Vefaiye, Bektaşilik, Halvetilik, Ruşeniye, Gülşeniye, Bayrâmiye, Zenyniye bunlar arasında sayılabilir. Nakşiliğin Anadolu'ya girişi XV. yüzyılda olmuştur. Bu dönem ise, Fatih Sultan Mehmedin dönemidir. Fatih, hem medreseye hem de tekkeye aynı toleransı göstererek, Osmanlı'nın manevi irfâna ve manevi değerlere ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Bu dönemde Nakşilik pek yaygın değildi. Ancak, Horasan ve Semerkand muhيتينin iki önemli Nakşi şeyhi olan Sa'de'd-Din Kaşgari'ye ve Ubeydu'llah Ahrari'ye bağlı kişiler, İstanbul'da bulunuyordu. Fatih bu şahsiyetlere çok büyük bir sevgi besliyordu. Diğer yandan şöhreti İstanbula kadar gelen Abdur-Rahman Câmî'yi de, Fatih davet etmişti. Ancak Câmî, bu davete icabet etmemiştir. İşte bütün bunlardan dolayı Fatih'in Horasan Nakşilerine sempatisi çok büyük olmuştu. Meselâ, Hâce İshak Buhari-i Hindi'ye, Murat Paşa camisi yanında bir tekke yaptırmıştı. Fatih'in ölümünden sonra, Ubeydu'llah-ı Ahrar'ın halifesi olan Abd'Allah ilâhi Simavi İstanbul'a gelmiş ve Zeyrek medresesine yerleşmişti. Simavî, çok büyük bir Nakşi Şeyhi idi.

İstanbul'da Nakşibendiliğin en önemli öncülerinden birisi olan şeyh Abda'llah i-

lâhi Simavi daha sonra Alaeddin Ali el-Tusi ile birlikte Horasan'a gitmişti. Semerkand'da Hâce Ubeydullah-i Ahrar'ın yanında bulunması, Anadolu'ya dönerken yanında Amiri kul soyundan eş-şeyh es-Seyyid Ahmed el-Buhari, kendisine refakat etmişti. Şeyh ilâhi Simav'da önemli bir Nakşibendi grubu meydana getirmişti. Böylece Şeyh ilâhi etrafında bir menâkıp hâlesi oluşmuştu. Horasan kökenli Şeyh ilahi ile halifesi Ahmet Buhari, çevrede çok büyük bir şöhrete ulaşmışlardı. Bu şöhret İstanbula ulaşınca, İstanbul'a gelmesi için tekliflere dayanamayan şeyh ilâhi, halifesi, es-Seyyid Ahmed Buhari'yi İstanbul'a göndermişti. Emir Buhari İstanbul'da şeyh İlahi de Simav'da irşad faaliyetlerine devam ediyordu. Burada, Fatih'in sûfi çevrelere çok önem vermesine rağmen, niçin Nakşilere gerekli ilgiyi göstermediği sorusu sorulabilir. Bu soruya, Fatih'ten ziyade onun çevresinde bulunan Halvetilerin, Bayramilerin etkisi olduğu şeklinde cevap vermek gerçeğe en yakın cevap olabilir. Şeyh ilâhi İstanbul'a, Manisalı kazasker çelebinin ricası üzerine gelmiştir. Şeyh İlahi'nin şöhreti, kısa zamanda devlet ricali üzerinde etkisini göstermişti. Ayasofya camisinde verdiği tasavvûfi vaazlar, halk üzerinde de çok etkili oluyordu.

Nakşibendiye tarikatı İstanbul'a şeyh İlahi ile birlikte yerleşmiş oldu. İstanbul'da, zeyniler şeyhi, şeyh Muslihi'd-Din Vefâ ile yakın ünsiyet içinde bulunmuştur. Bunun için de diğer tarikatlardan ziyade, Nakşiler, Zeynilerle işbirliği yapmışlardır. Daha sonra İstanbul'dan uzaklaşan şeyh İlahi, VARDAR YENİCESİN'E çekilmiş ve orada vefat etmiştir (Hicri: 896).

Şeyh ilâhi, vardar yenicesinde vaaz ve nasihatları ile iyi bir sûfi muhit meydana getirmişti.

Osmanlı sultanlarından II. Beyazid, tasavvufu çok ilgi gösteren bir sultandı. Şeyh ilâhinin yerine geçen Nakşi Şeyhi Seyyid Ahmet b. Muhammed el-Buhari (Öl: 922 H) ye de II. Beyazid gerekli ilgiyi göstermişti. II. Beyazid, Nakşiliğin ilgiye mazhar olduğunu görünce, Fatih'te bir mescid ve hücreler inşa ettirmişti. Daha sonra Ayvansaray'a ikinci bir tekke yapılmıştı. Ahmet el-Buhari'nin en önemli halifesi ise Bursalı Şeyh Muhammed Lamiî çelebi (öl:937 H) ve Hakim çelebi diye anılan Şeyh Muhammed b. Seyyid Ahmet ile damadı olan Mahmud Çelebi'dir. (öl:938 H)

Seyyid Ahmed el-Buhari, bir taraftan piri Halife-i Hamidi ile Eğirdir havalisine nüfuza çalışırken, diğer taraftan Lamiî çelebi'yi Bursa'da faaliyetle görevlendirmişti. Damadı Mahmud Çelebi'yi ise Edirnekapı dışındaki zaviye de görevlendirmişti. Mahmud Çelebi, Edirnekapı'daki zaviyede ve Emir-i Buhari dergahındaki şeyhliği esnasında nakşiliği çok önemli bir yere getirmişti. Onun vefatı üzerine Abdu'l-latif Efendi (öl:971 H), Mahmud Çelebinin postnişini sıfatı ile Nakşilere çok mutlu bir dönem yaşattı. Abdu'l-lâtif Efendinin eniştesi kazasker kızıl Abdu'r-Rahman efendi 958 Hicride Sadr-ı Rûm olunca, bu siyasi otorite Nakşiler için çok rahat nefes alınan bir dönem olmuştu.

Ahmed el-Buharinin yukarıda zikrettiğimiz üç önemli halifesi ve onların halifeleri Nakşibendiliği bugüne kadar gelecek sağlam bir zemine oturtmuşlardır.

Özellikle, Hakim çelebi ve Mahmud çelebinin burada çok önemli katkıları olmuştur. Hakim çelebinin halifeleri olarak, Baba efendi ünvanı ile maruf olan Şeyh Mahmud (Öl: 987 H) kavaklı-zâde şeyh Mehmed efendi (öl:100 H) ve Şaban efendi'yi (öl:1002) sayabiliriz. Bu zat daha sonra, Kavaklı-zâde yerine Emir buhari dergahına postnişin olunca III. Murad ile iyi bir dostluk tesis etmişti.

Mahmud çelebinin halifelerine gelince, Şeyh Muhammed Efendi (Öl: 931) hilafet alınca, Bursa'da Molla fenari Câmisi yanındaki zaviyesinden halkı irşad ediyordu. Diğer bir halifesi olan Muslihi'ddîn Mustafa b. Hace Şaban (Öl: 969) da önemli hizmetlerde bulunmuştur. Bu zat, Mahmud Çelebi'den aldığı hilafeti, bu zâtın damadı Abd'al-lâtif Efendi'den Kasımpaşa'da kendi ismine izafetle mâruf olan mescid-i yaptırmış ve burada Nakşiye sohbetlerini cazip hale getirmiştir.

Osmanlı Sultanları arasında II. Bayezid'in sûfi çevrelere gösterdiği ilgi dikkat çekici bir boyutta gelişti. I. Selimde aynı politikayı izlediyse de, Şah İsmail'in Anadolu'da Alevi kökenli tarikatları teşvik etmesi, I. Selimin dikkatinden kaçmadı. Bu Tarikatlar, Kalenderiler, Haydariler ve Abdallar gibi Seyyar derviş grupları ile Anadolu'da yayılmaya çalışıyordu. Bu gruplarla Anadolu'ya hulûl etmeye çalışan Safevî'ler, Osmanlılar için ciddi bir tehlike teşkil etmeye başlıyordu. Çaldıran'da yedikleri darbeden sonra, bu batini kökenli tarikatlar Anadolu'da fazla yayılma istidadı bulamayıp, gizli bir zeminde azınlık halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı siyaseti, Alevi kökenli tarikatlere karşı, sünni çizgideki

tarikatlari her zaman desteklemiştir. Sûnni İslâm çizgisinde rağbette olan bu tarikatların başında Maveraunnehir'den gelen Nakşibendi'ler vardı. Bunun için özellikle Sultan Süleyman, Anadolu'nun alevileşmesine karşı, sûnni İslâm çizgisinde olan Horasan kökenli Nakşiliği ciddi şekilde desteklemiştir.

Sultan Süleyman, Kalenderilik gibi birtakım sûnni İslâm dışındaki tarikat mensuplarının sürgün edilmesi için fermanlar çıkarmıştır. Kafir ve zındıklara karşı Nakşibendiyeden yararlanan Sultan Süleyman, Seydi Gazi zaviyesine Nakşi Şeyhi, Şeyh Envari'yi (öl:973 H) getirerek, sûnni İslâm çizgisindeki Nakşiliğe ne kadar önem verdiğini göstermiş oldu. Daha sonra bu zatın, Bursa'ya çekilerek, Bursa'da faaliyet gösterdiğini görüyoruz. Ancak, diğer şehirlerde de Nakşilik, rağbet gören bir tarikat olarak geliyordu. İstanbul'da Ebu Said b. eş-Şeyh Sun'allah (Öl: 980 H) Medrese ve tekke muhitlerinde sevilen ve sayılan bir Nakşi Şeyhi idi. Bunu da Sultan Süleyman, Şah İsmail'in zulmünden kurtararak Diyarbakır, oradan Haleb'e ve sonrada İstanbula getirtmiştir. Sultan Süleyman aynı saygıyı, Ubeydu'llah Ahrar'a da göstermiştir. Eyub'da onun için bir mescid ve tekke yaptırmıştır. Diğer yandan İstanbul'da ki Nakşi Şeyhlerin en önemlilerinden biri de eş-Şeyh Muhammed b. Kemâlu'd-Din el-şâşi el-Ferkandi'dir. Bu zat, Sultan Selim'in güvenini kazanmıştır.

Nakşibendilik, Anadolu'da iki koldan yayılmaya başlamıştır. Birincisi, İstanbul'daki Nakşi Şeyhlerinin gönderdiği halifelerin faaliyetleriyle; İkincisi de, doğrudan doğruya Anadolu'ya ve Rume-

li'ye yerleşen Nakşi Şeyhlerinin faaliyetleriyle. Bu şeyhlerden biri Akşehir'de yerleşmiş olan eş-Şeyh Baba Ni'met Allah b. Mahmûd el-Nahcavani (öl:920 H) dir. Bu zat, Şeyh'ul ulvan ismiyle şöhrete ulaşmıştır.

Nakşi şeyhlerinin en çok yerleştiği şehirlerin arasında İstanbul'dan sonra Bursa gelmektedir. Lâmi'i Çelebi'den beri Bursa, Nakşilere çok sıcak bir sığınma yeri olmuştur. Şeyh Mahmut Çelebi'nin halifesi Mişmal-Zâde şeyh Mehmet Efendi (öl:931 H) ile desteklenen bu cereyan, meşhur vaiz Şeyh Bâli Efendinin (öl:980 H) vaazları ile kuvvetlenmişti. Bursa'da Şeyh Ali Efendi (öl:1040 H), Özbek Pir Mehmet Efendi (öl:1070 H) de bu şehirde Nakşiliğin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır.

Ayrıca Bursa'da birçok Nakşi kolları dikkat çekmektedir. Şeyh Şâmiye mensup olan kol ile, Şeyh Mahmud-i Urmavi'ye mensup olan kol, bunlar arasında dikkat çekmektedir.

Daha sonraki yıllarda Anadolu'da ve Türkistan'da Nakşiliğin Muceddid'ler kolu dikkat çekmeye başlayacaktır. Klâsik Nakşilikte Vahdet-i Vucud fikri ön planda olmakla beraber, sûnni islâm çizgisindeki yaşayış modelleri dikkat çekici bir boyutta kendini göstermiştir. Muceddid'ler olarak ortaya çıkan yeni Nakşi ekolünde Vahdet-i Şuhûd ön planda görülüyordu. Bu hareketin temsilcisi es-Seyyid eş-Şeyh Muhamed Murad b. es-Seyyid Ali el-Huseyni el-Nakşibendi el-Buhari el-Muradi (H. 1050-1132) dir. Semerkand'dan başlayarak, uzun bir seyahata çıkan Şeyh, Şam'da uzun süre kaldıktan sonra İstanbul'a gelmiş, Eyub

semtine yerleşmiştir. Ancak, İstanbul'da beşyıl kalarak tekrar Şam'a dönmüştür. Fakat 1120 Hicri'de tekrar İstanbul'a gelmiştir. Osmanlı Sultanı II. Mustafa'nın dostluğunu kazanmıştı. Sultan'a yakınlığından dolayı onu kiskanalar, çeşitli sıkıntılara uğrattılsada İstanbul'da vefat edinceye kadar kalmış ve Nişanca'da bir medreseye defnedilmiştir. Daha sonra İstanbul'daki Muceddid hareketinin başına Murad-ı Buhari'nin Şam'daki oğlu, Seyyid Bahae'd-Din Muhammed el-Muradi (öl:1159H) geçmiştir. Ancak bir müddet sonra kendisi Şam'a çekilerek, İstanbul'u muktedir halifelerine bırakmıştır Böylece Muceddidilik hem Şam'da, hem de İstanbul'da yayılma imkanı bulmuştur. Daha sonra oğulları Ali el-Muradi (öl:1184 H) ve Ebu Ali Nizâme'd-Din Hüseyin el-Muradi (öl:1188H) Şam'da Muceddidliğin temsilcisi olmuşlardır.

Murad-ı Buhari ve halifeleri sayesinde İstanbul'da ve Anadolu'da yayılma imkanı bulan Muceddidilik, Ahmed-i Yekdest ve onun halifesi olan Şeyh Emin-i Tokadi ile sağlam şekilde yerleşmiştir. Bu zat sadece ilmi kudretiyle değil, musikiye olan vukufu ve hüsnü hattı ile de şöhrete ulaşmıştır. Daha sonra Nakşiler içinde Kaşgarilerin dikkat çektiği görülmektedir. Türkistan kökenli Nakşilerin çoğu, Kasani (öl:949H) koluna bağlı idiler. Bunların bir devamı olan Nakşilerden birçok kişi şiir ve edebiyatta şöhrete ulaşmıştır. Nidai mahlası ile lirik şiirler yazan Derviş Abdullah olarak bilinen Mevlâna Azhari Kaşgari, İdris köşkü yanındaki tekkede on iki yıl irşadda bulunmuştur. Onu takib eden Nakşilere Kaşgariler denmiştir.

Kaşgari'lerin liderliğini de Abdullah Nidai Kaşgari yapmıştır.

Nakşibendiliğin diğer önemli bir Kolu'da Halidîler olarak şöhret bulan Muhammed Cân'a bağlı olarak gelen koldur. Muhammed Cân ise, Gulâm Ali Dihlevî'nin halifesidir. Muhammed Cân Mekke'de iken, Osmanlı Devletinin bazı üst düzey yöneticileri de kendisine intisapda bulunmuşlardır. Sultan Abdu'l-Aziz'in annesinin de bunlar arasında olduğu rivayet edilmiştir. Muhammed Cân'ın halifelerinden olan Abdullah Ferdî (öl:1274 H), Anadolu'da Nakşiliğin yayılmasında çok etkili olmuştur. Abdullah Ferdî, Şeyhül-İslâm Ârif Hikmet Bey'in desteği ile Emir Buhari dergahına Şeyh olmuştur. Muhammed Cân'ın diğer önemli halifelerinden birisi olan Ödemişli Hacı Halil Hilmi (öl:1285 H) de memleketinde irşad görevini yerine getirmiştir. Bursa'da Muhammed Cân'a bağlı olan halife Şeyh Ahmed Baba (öl:1287H), Şeyh Muhammed Bahaed-din (öl:1320 H), dergahın irşad görevini üstlenmişlerdir.

Anadolu'da şöhret bulan Nakşi kollarından birisi de Mevlanâ Halid'in temsil ettiği koldur. Mevlanâ Halid, doğu, orta ve batı Anadolu'ya gönderdiği halifeleriyle Nakşiliğin Halidi kolunu yaymaya çalışmıştır. Mevlanâ Halidinin halifeleri olan Abdullah-Hakkari ve Seyyid Taha el-Hakkari doğuda ciddi şekilde Halidiliği yaymıştır. Halid el-Ceziri'yi Cizre'ye, İsmail el-Şirvani'yi (öl:1277H) Dağıstan'a göndermiştir. Böylece Nakşiliğin Kafkasya, Dağıstan, Kazan havalisinde yayıldığını görüyoruz. Yine Mevlanâ Halid'in Halifeleri arasında, Rusya'ya karşı verdiği cihatla şöhret bulan Şeyh Şâmil

Dağıstanide vardır. Mevlanâ Halid'in diğer önemli halifelerinden birisi, Şeyh Feyzullah er-Zurûmi'dir. Bu zat sayesinde Nakşilik Karadeniz havalisinde yayılmıştır. Halidiliğin Urfa'da yerleşmesini sağlayan halifelerden birisi de eş-Şeyh Muhamed Hafız er-Ruhavi veya Urfavi'dir. Bu zatın halifesi olan Şeyh Ali Rıza bölgede çok önemli hizmetler yapmıştır.

Mevlanâ Halid'in Mekke'de ikamet eden halifesi Abdullah el-Erzincâni, Ahmed Siyahî, Muhammed el-Hanî (Öl: 1279 H), bu bölgede hizmet etmişlerdir. Abdullah el-Erzincani'nin halifesi olan Halil Hamdi Dağıstani ile babası Şeyh Yahya, Dağıstan'da önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Ahmed Siyahî Kastamonu'da vefat ettiğinde yerine oğlu Seyyid Ahmed Hicabî geçmiştir (Öl: 1306 H).

Halidiliğin İstanbul kolu ise Şeyh Ahmed el-Egrubuzi'nin hilafetinde istikrarlı bir hale gelmiştir. Halidiliğin halifeleri Abdu'l-Fettah el-Akarî ve Abdu'llah el-Haravi İstanbul'da hizmet etmişlerdir. Daha sonra Halidiliğin temsilcileri arasında Abdu'llah el-Haniyi (öl:1279H), Şeyh Yusuf Efendi'yi (öl:1260H), el-Hacc Mehmet Efendi'yi ve Ahmet Ziyâ ed-Din Mustafa el-Gümüşhanevi (öl:1311H) yi görüyoruz. Gümüşhanevi'nin yüz on altı halifesi olduğu rivayet edilmektedir. Gümüşhanevi'nin sülûlîlik tesiri Mısır, Hicaz, İstanbul ve Anadolu'da etkili olmuştur. Halifeleri olan es-Seyyid, İsa ve es-Seyyid Atiyye, Gümüşhanevinin yolunda devam etmişlerdir.

Daha sonraki yıllarda Nakşibendiliğin bazı kolları Halvetilik, Celvetilik, Mevlevilik ve Kadirilik gibi sûfi cereyanlarla da

sentez yaparak, yaşamaya devam etmiştir. Ancak, Nakşibendiyye Tarikatı, muhtelif Hilafete bağlı olarak XIV. yüzyıldan beri değişik bölgelerde ve Anadolu'da yaşamaya devam etmiştir. Nakşibendiliğin Muceddidilik çizgisinde, yani Vahdet-i Şuhud çizgisinde, sünni islâmın içinde yaşamaya devam ettiği söylenebilir. Nakşilik, tarihi süreç içinde açık ve gizli zikir metodlarını devam ettirmiştir. Ancak bazı bölgelerde bazı Nakşi kolları gizli zikri tercih etmiştir. Nakşilikte Rabıta yöntemi önem taşımaktadır.

Nakşibendiyye Türkistan'dan bir kolla, Anadolu'ya ve Hindistan'a kadar, Hanefi mezhebine bağlı bölgelerde geniş bir kabul görmüştür. İmam Rabbanî'nin döneminde Nakşilik Hindistan'da çok rağbet görmüştür. Şeyh Ahmet Sirhindi'nin (1564-1624) Nakşiliğe kazandırmaya çalıştığı yenilik hareketi, aslında daha önce Nakşilik'de görülen Vahdet-i Şühüd ekolünün yenilenmesinden başka birşey değildir. Nakşiliğin bugün de Türkiyede en yaygın tarikatlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

NASIRA: Aşağı Celile'de Filistin'de İsa'nın doğduğu yer. Arapçadaki Nasrani isminin buradan geldiği söylenmektedir. İsa'ya NASIRALI İSA denmiştir. Yeni Ahit'te Mat:2/23, 26/71; Mark:1/23; 10/47; 14/66; 16/6; Luk:4/33; 18/37; 24/19; Yuhanna:1/45; 18/5; 18/7; 19/9 da bu konuda bilgi verilmiştir. İsa'nın yaşadığı dönemde Nasıra çok önemli bir Yahudi yerleşim yeridir. Hıristiyanlığa ait ilk dönemlerle ilgili kalıntı olarak sadece Merzem Kuyusunun varlığı dikkat çekmektedir.

Haçlılar 1099 yılında Nasıra'yı başkent yapmışlardı. Salahaddin-i Eyyubi bu bölgeyi 1187 yılında Haçlılardan geri almış ve Hıristiyan etikisini yok etmiştir. XVI. yüzyılda Filistin bölgesi Osmanlı Devletinin eline geçmiş ve XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar dörtüzyıl yıla yakın bölgede Osmanlı egemen olmuştur. XVI. ve XVII. yüzyıllarda bölgeye Hıristiyan yerleşmesine izin verilmiştir. Bugün Nasıra'da çok sayıda Hıristiyan bulunmaktadır.

Nasıra'daki en önemli Hıristiyan tapınağı "Meryem müjde kilisesidir". Burada bulunan mağaranın Cebra'il'in, Hz. Meryeme hamile kalacağını müjdelediği yer olduğu kabul edilmektedir. Nasıra'da birçok müze ve Hıristiyan emanetlerinin saklandığı yerler vardır.

Bugün Nasıra, bölgenin çok önemli bir ticaret merkezidir. 1957'den sonra Nasıra'nın doğusunda bir Yahudi yerleşim birimi oluşturulmuştur. Buraya bugün Yukarı Nasıra (Nezaret İllit) denmektedir.

Nasıra, İsa'nın doğduğu Beytelehem'in bulunduğu yer olması itibarıyla Hıristiyanların nezdinde manevi bir kent olma özelliğini, korumaya devam etmektedir.

NEBATİLER: Suriye ile Arabistan arasındaki sınır bölgede ve Fırat ırmağından Kızıldeniz'e kadar uzanan topraklarda yaşamış olan çok eski bir Arap kabilesidir. Nebatilerin şöhreti, Arabistanın iç bölgelerindeki halkların sahil şeridindeki halklarla yaptıkları ticarete oynadıkları aracı rolle, kendini göstermiştir. Çünkü kervan ticaretini ellerine geçirmişlerdi. M.Ö. II. yüzyılda, SELEV-KOS krallığının zayıfladığı sırada Nebatiler, sınırlarını kuzeye ve doğuya doğru genişletmişler ve hatta

Kızıl denizin doğu kıyılarına sahip olmuşlardır. M.Ö. 85'ten sonra da Şam'ı ve bugün Lübnan sınırları içinde kalan bölgeyi ele geçirmişlerdir.

Nebati kralı III. ARETAS, Romalı kumandan Pompeius'un Filistin'e girmesinin (M.Ö. 63) ardından, Roma'ya bağımlı kaldıysada, Şam'ı ve öteki toprakları elinde tutmayı devam ettirmiştir. Nebatilerin Roma'nın müttefiki oldukları son dönemleri, refah içinde geçmiştir. M.S. 105-106 yıllarında da Romalılar Traianos döneminde, bu bölgeyi eyalet haline getirmiştir. Eyalet merkezinde Şeria nehrinin doğusundaki BOSTRA olmuştur.

NECRAN: Arabistan'ın güneybatısındaki plato bölgesinin adıdır. Yemen'in sınırı boyunca uzanan bölgeye Necran bölgesi denmektedir. Bölgenin batısında Asir platosu, orta kesimde Necran platosu, doğusunda ise Rebû'l-Hali bulunmaktadır. Necran bölgesine Romalılar, M.Ö. 24 yılında girmişlerdir. Bu bölgede M.S. 500-635 yıllarında çok önemli bir Hıristiyan kolonisi vardı. Hatta Hz. Peygamber'in Necran Hıristiyanlarına islâmı tebliği için Mugire b. Şü'beyi gönderdiğini kaynaklar nakletmektedir. Hz. Peygamber daha sonra, Necran Hıristiyanlarına, hitaben bir de mektup yazdığından bahsedilmektedir. Bu mektubun metni günümüze kadar intikal etmiştir. "Tanrı elçisi Muhammedin, Necrân keşişlerine: İbrahim, İshak, Ya'kub'un Allah'ı adıyla! Ben sizi yaratıklara tapma yerine, Allah'a kulluk etmeye çağırıyorum. Ve yine sizi yaratıklarla olan ittifakınız yerine, Allah'la ittifak etmeye çağırıyorum. Şayet onu kabul etmezseniz; insan başına ciz-

ye vereceksiniz. Cizyeyi de reddederse-
niz sizinle savaşaçağım. Selamlarımla”.

Hız. Peygamber’in bu mektubundan sonra, Necrân Hıristiyanları Medine’ye altmış kişilik bir heyet göndermişlerdir. Heyetin başında, kendi midraslarının (mektep veya mahkeme) papazı ve reisi olan Ebû Harise b. Alkame, onun yardımcısı Abdu'l-Mesih ve kervana reislik yapan el-Eyhem vardı. Necran heyeti, Medine’ye ikindiye doğru gelmişler ve mescidde Hız. Peygamberin huzuruna çıkmışlardı. Onlar mescidde ibadet etmek istemişlerdi. Ashab buna itiraz etmekle beraber Hız. Peygamber, onlara mescidi bırakmıştır. Onlarda doğruya doğru dönerek ibadetlerini yapmışlardı.

Yine İbn Hişam’ın bildirdiğine göre Necrân heyetinin arasında itikad farkları vardı. Bunların bir kısım Melkitî, diğerleri başka mezhep mensupları idi. Ertesi gün Hız. Muhammed, Necran heyeti adına konuşan dini liderleri Ebû Harise ile başkanları Abdu'l-Mesih’i İslâmiyeti kabule davet etmişti. Onlar ise “Biz senden evvel müslüman olduk” diye cevap vermişlerdi. Hız. Peygamber, “yalan söylüyorsunuz, sizi islâmiyeti kabûlden üç şey alıkoymaktadır. Bunlar: Domuz eti yemeniz, Haç’a tapmanız ve Allah’ın oğlunun bulunduğu inanmanızdır”. Bu defa onlar: “ya Muhammed! İsa’nın babası kimdir?” diye sordular. Hız. Muhammedin bu soruya hemen cevap vermeyip sustuğu, Hız. İsa’nın, şahsiyeti ve Hıristiyanlıkla ilgili birçok konuyu içine alan Al-i imran süresinin baştan seksenden fazla ayetinin nazil olduğu bildirilmiştir.

Necran heyeti, ölülere diriltmesi, hastaları tedavisi, gaipden haber vermesi ve çamurdan kuş yapması gibi mucizelerden dolayı İsa’nın “Allah” olduğuna kail olmuşlardı. Yine babasız yaratılmasından dolayı da ona, Allah’ın oğlu diyorlardı. Yine “yaptık, emrettik, yarattık, hükmettik” gibi Allah kelimelerinden da Allah’ın İsa’nın “üçün üçüncüsü” olduğuna kanaat getirmişlerdir.

Al-i imran suresinin seksenden fazla gelen bu ayetlerinde İslâmın Allah inancı, peygamberlere atfettiği önem, Hız. İsa’nın mucizevi doğumunun tasdiki, Hız. İsa’nın gösterdiği mucizelerin, İsa’nın peygamberliğine delil olabileceği konuları işlenmiştir.

Necranlılarla tartışma devam edip gideceğinden Hız. Peygamber’e, Allah, onlarla mübâheleye (lanetleşmeye) girmesini emretmişti. Böylece, davasında haksız olanın üzerine Allah’ın lâneti istenecekti (Âl-i İmran: 184) Hız. Peygamber’in mübâhele teklifi karşısında Necrân heyeti, özel muşavere için bir kenara çekilmişler ve Abdu'l-Mesih “Muhammed gönderilmiş bir peygamberdir. Biliyorsunuz ki, peygamberlerle lânetleşen kavmin zürriyeti kesilir. Onunla lanetleşmeyi kabul etmeyiniz. Ve kendisiyle bir antlaşma yaparak dininizde kalınız” demiştir. Bu görüşü kabul eden Necranlılar, Hız. Peygambere gelerek “Ey Ebu'l-Kasım! seninle lanetleşmemeye karar verdik. Seni kendi dininle başbaşa bırakacağız. Biz de kendi dinimize döneceğiz. Bizim hakkımızda istediğin gibi hükmet. Biz sana istediğin şeyi verelim ve seninle antlaşma yapalım. Yalnız bize ihtilaflarımızı halletmesi için

bir müslüman hâkim gönder.” demişlerdir.

Hız peygamber de, İslâmın “genel dini müsamahası” gereği olarak, Necranlıların tekliflerini kabul etmiş, cizye karşılığında maddi ve manevi güvenliklerinin İslâm devletine ait olduğunu bildirmiştir. Ayrıca, ihtilâf konularını halletmek üzere de Ebu Ubeyde'yi vazifelendirmiştir.

NËO-THOMİSME: Thomas d'Aquine'nin felsefesidir. Bu felsefe, XX. yüzyılın başında, modernizm karşısında yeniden gözden geçirilmiştir. Buna göre, ortaçağ ilâhiyat düşüncesini, modern bilimin keşiflerini gözönünde bulundurarak yeniden yorumlamak gerekir. Yeni tomacılık, skolostik düşüncede silikleşen bazı yönlerin çağdaş ruhi temayüllere uygun olarak yorumlanmıştır. (Özellikle, ilk sebebin kendiliğinden oluşu, hylemorphismen izafiyetçiliği gibi çağdaş temüyellere göre). Buna karşılık, aziz Thomas'ın eserinin açıkladığı sahte-ilmî muhayyilenin geçersizliğinin reddini ilân etmiştir. Bu temayüller, çok şiddetli tartışmalara muhatap olmuştur. Hatta bu tartışmalar yeni-thomacılar arasında bile olmuştur. Böylece, yok olandan daimi olanı kurtarmaya bağlı olan tarihçilerle, ortaçağ düşüncesini modern bir ifade şekline sokmaya çalışan Thomist'ler arasında canlı münakaşalar cereyan etmiştir. Yeni Thomacılık hiçbir zaman savunma planından ayrılmamış ve daima modern teoriler karşısında savunmacı bir tutuma bürünmüştür. Zaman zaman bu akımın temsilcileri, modern akımlar karşısında anlayışsızlıkla itham edilmişlerdir. Bu akımın belli başlı temsilcileri şunlardır: Kardinal Mercier ve Louvain okulu, Zuit Louis Billot,

Dominiken Settillanges ve Gillet, Jaques Maritain ve Etienne Gilson'dur.

NESTORİLİK: Hz. İsa'dan sonra Yahudi-liğin ve Roma devletinin baskıları altında gelişen Hıristiyanlık, Roma imparatoru Konstantin'in 313 yılında yayınladığı Milan fermanına kadar, gizlilik ve siyaset içinde propağanda yaparak yayılma imkanı bulmuştur. Ancak bu dönemden sonra yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Üç asırdır uyuyan veya şurda veya burda kabul gören dinî kökenli ihtilaflar birden su yüzüne çıkmış ve Hıristiyanlık ciddi şekilde teolojik kavgaların içine girmiştir. Bu kavgaların en önemlisi ve merkezi kristoloji konusuydu. Bu teolojik kavgaların beslendiği yerler, ise Antakya ve İskenderiyye okullarıydı.

İşte İskenderiyyeli rahip Arius, oğulu açık bir şekilde baba'ya bağlayarak bunu, diyalektik bir formül içinde ifade etmişti: “Ona göre oğul, baba'nın bir yaratığı idi. Önceden ezeli olarak mevcut değildi. Bunun için oğula ancak dolaylı olarak Allah diyebiliriz, diyordu Arius”. Çünkü ona göre oğul, Baba ile, iradesiyle birleşmişti. Arius'un bu öğretisi ilk defa İskenderiyye piskoposu Alexandre tarafından mahkum edilmişti. Fakat Arius, doktrinini inatla savunmuştu. Roma İmparatoru Konstantin, bu itizal hareketini bertaraf edebilmek için İznikte 325 yılında bir konsil toplayarak, Arius'un görüşlerini tartışmaya açmıştı. İznik konsilinde oğul'un, Baba ile ilişkisi Yunanca HOMOUSİOS kelimesi ile belirtildi. Bu da tam olarak Arius'a karşı olan “oğulun Baba” ile aynı olduğu fikrini ortaya koyuyordu. Böylece 325 İznik konsilinde Arius aforoz edilmişti. Artık Arius'un fi-

kirleri kiliseden dışlanmıştı. Ancak Arius'un etkili olduğu Mısır bölgesi Arius'a bağlıydı. Bunun için ileriki yıllarda Roma İmparatoru Konstantin, Ariusçulara önemli tavizler vermeyi bile düşündü. Çünkü Mısır, Roma'nın tahıl anbarıydı. Ariyanizm adı altında Arius hareketi, İtalya'da, Gaule'da, İspanya'da ve Afrika'da bir müddet daha yaşamışsa da VII. asrın sonunda tamamen kaybolmuştur.

Yine Teslisin ikinci uknumu konusu, durmadan kiliseyi ve Hıristiyan toplumunu meşgul etmeye devam etmiştir. Birinci İstanbul konsilinde (381) Teslisin unsurlarının ulûhiyeti tartışılmış 431 Efes konsilinde ise, İsa'nın annesi Meryem'in "insan annesi mi yoksa Tanrı annesi mi?" olduğu hususu tartışma konusu edilmiştir. 381 I. İstanbul konsilinden itibaren teslisin üç unsurunun aynı olduğu ve tek ilâhi tabiata sahip olduğu şeklindeki kilise doktrini, revaçtaydı. Şimdi ise yeni bir problem ortaya çıkıyordu: Teslisin ikinci unsuru, insan tabiatıyla, tesliste nasıl bir birleşme yapabilmisti? Bu konu 431 Efes Konsilinde yeniden tartışmaya açılmıştı. Bu konsilde Antakya ve İstanbul birleşerek Nestorius'u aforoz etmişlerdir. Yine bu tartışmada da yukarıda belirttiğimiz iki ekol öncülük yapıyordu. İskende-riyye ekolü: İsa'nın Tanrısal tabatı üzerinde ısrar ediyordu. Antakya ekolu ise, bu ifadelerde tehlike görüyordu. Buna göre insani tabiat, ilâhi tabiat tarafından yutulmuş oluyordu. Bunun için Antakya ilahiyatçılarından Tarsuslu Diodore ve Mopsuestte'li Theodore, İsa'nın beşeri tabiatı üzerinde ısrar ettiklerinden ve bedenleşmiş kelime olan İsa'da ayrı tabiatın varlığını ileri sürdüklerinden

ana doktrinden uzaklaşmakla itham olunmuşlardı. Şüphesiz böyle bir öğretinin mantıki sonucu, İsa'nın annesi olan Meryem'in, Allah annesi değil; sadece İsa'nın annesi olabileceğidir. Meryem'in, Allah annesi ünvanını kabul etmeyen vaizlere karşı halk şiddetli bir reaksiyon göstermişti. Ancak devrin İstanbul piskoposu olan Nestorius, vaizleri savunan ifadeleri ile bazılarınca yeni itizalin taraftarı kabul edilince kızgınlık daha da şiddetlenmişti. Bu şiddeti, Cyrille daha da körüklemişti. Çünkü o, Nestorius'un öğretilerinde yalnız Ortodoks Katolik imanına bir saldırı değil; aynı zamanda kilise hiyerarşisi içinde Antakya'nın prestijini yükseltmek ve bir defa daha, İstanbul'u küçültmek konusunu da görüyordu. Bunlar, Nestorius'un mahkumiyetindeki gayretin nedenini açıklamaktadır. Hem Cyrille, hem de Nestorius papa I. Celestin'in hükmüne başvurmuş; papa, Nestorius'un öğretilerini reddetmişti. Cyrille papa adına hareket ederek, rakibi olan Nestorius'u aforozu gerektiren hatalar listesini papa'ya takdim etmiştir. Bunun üzerine ortalık karışınca, imparator II. THEODOSE, konunun aydınlanması için 431'de Efeste bir konsil toplamaya karar vermiştir. Papanın temsilcisi olan Cyrille, Nestoriusu mahkum etmek için Antakyalıların ve papalık delegelerinin gelmesini beklemeyi reddederek, Efes konsilini (431), yüz elli üç piskoposla açmıştı. Efes konsili "İsa'nın bir kişilikli iki tabiatlı olduğunu" kabul ederek Nestorius'un görüşünü mahkum etmişlerdir. İstanbul Piskoposu olan Nestorius, İsa, içinde Allah'ın kelimesinin bulunduğu bir insandan başka bir şey değildir, diyordu. İsa,

İnsan-Allah değil; sadece Allah taşıyıcısı olduğu kanaatini açıklamıştır. Böylece İsa, Nestorius'a göre iki ayrı uknumdan teşekkül ediyordu. Bunlardan biri ilâhi, diğeri insani idi. Ona göre böyle düşünmek, İsa'nın ulûhiyetine hâlel getirmiyordu. Çünkü ona göre İsa, beşerî tabiatıyla tam insan, ilâhi tabiatıyla da tam ilâhdı. Yine Nestorius'a göre, bu iki tabiat İsa'da mustakil olarak mevcuttur. Önce veya sonra birleşmiş olması söz konusu değildir. Bu nazariye MERYEM'İ, beden, nefes ve aklî nefisten ibaret insan İsa'nın, annesi olarak tavsif edecek bir şekilde ifade edilmiştir. Bu şu demektir: Doğduğu zaman İsa, sadece bir insandı, sonra Logos'un (kelâm=kelime) insan bedenine girmesiyle Allah olmuştur. Nestorius'a göre Meryem, İsa'nın insanîyetinin annesidir, ulûhiyet tabiatının değil. Bunun için Meryem "Allah annesi= "Theotokos" olarak çağrılmaz. O, sadece İsa'nın annesidir, yani christokosdur. Meryem, kendinden daha önce olan bir şeyi doğuramaz. O, bu haliyle sadece bir insan annesidir (Anthropotokos) dur.

431 Efes konsili, Nestorius'un bu görüşlerini mahkum ederek resmi kilise için şu görüşlerin geçerli olduğunu ilân etmiştir: "İsa'da iki tabiat (Hypostatiquement) birleşmiş, insani-yat ve ulûhiyet bir tek uknum olmuştur. Bakire Meryem bir insan annesi değil; ilâhi bir uknumun annesi olarak, Allah Annesidir".

Efes konsili aforozundan sonra, M. 435'te Libya'ya sürülen Nestorius, orada ölmüştür (450). 431 Efes konsilinden sonra Urfaya (Edesse) sığınan Nestorius taraftarları, orada bir okul açmışlardır. Bu okul daha sonra "M.489'da İmparator Zenon

tarafından kapatılmıştır. Bundan sonrada Nestorius cereyanının durmadığını ve İran'a iltica ederek Nusaybin de yeni bir okul açtıklarını görüyoruz. Diğer yandan Irak, topraklarında Seleuci-Ctesiphon'da Nestori kilisesini kurmuşlardır.

Özellikle 451 Kadıköy Konsilinden sonra Bizans'ın ve dolayısı ile kilisenin baskısı Nestorilerde uzanmıştı. Suryanilerle birlikte Nestoriler'de Bizans kilisesi ve Roma kilisesi karşısında rafizi olarak kabul ediliyorlardı. Bu nedenle Nestoriler, Bizansın takibinden kurtulmak için İran ve Irak topraklarına doğru sığınmaya çalışıyorlardı. Persler ise, Bizansa olan düşmanlıklarından Nestorilere iyi davranıyorlar ve onları Bizansa karşı kullanmaya çalışıyorlardı. Nitekim Pers hakimiyetindeki topraklarda dini ve siyasi yönden rahat ediyorlardı. Nestori misyonerleri İran üzerinden Hindistan'a ve Çin'e kadar gitme imkanı bulmuşlardır.

Müslüman fetihleri İran ve Irak topraklarına doğru genişleyince bölgede Nestori kilisesi yeni bir durumla karşılaşlıyordu. İslâmîyetin dini toleransı, onların işine yaramıştı. Hatta İslamiyeti kabul edenler bile olmuştu.

Nestoriler ve özellikle Nestori rahipleri iyi bir eğitim gördükleri için çok bilgin insanlardı. Süryanice, Latince, Yunanca ve Arapça'yı biliyorlardı. Abbasiler döneminde Suryanilerle birlikte Nestorilerde kültürel hizmete katılmışlardı.

XI. yüzyıldan itibaren bölgenin Türk hakimiyetine girmesiyle yeni bir dönem başlamıştı. Çok sayıda Nestori, Moğol istilasında ve Türk egemenliğindeki bölgelerde Türklerle birlikte yaşamışlardı. XVI. yüzyılda Nestori kilisesi, ikiye bölünmüştü.

Nestorilerin bir grubu ölen patriğin yeğeni Şilemon Bar Mama'yı, bir gurubu da piskopos Yuhanna'yı patrik olarak seçmişlerdi. Patrik Yuhanna, Roma'da bulunan papalığın desteğini almak için çaba sarfetmiş ve bunda başarılı olmuştur. Böylece bir grup, Nestori kilisesinden ayrılarak, Roma Lâtin Katolik kilisesiyle birleşmişlerdir. Bu sonucun elde edilmesinde Lâtin misyonerlerinin rolünü unutmamak gerekecektir. Artık bu Nestori kolu, Keldani Katolik kilisesi olarak papalığın yanında yer alacaktır. Bugün bunların patriklik merkezi Bağdat'ta bulunmaktadır.

Şilemon Bar Mama'nın patrikliği altındaki Nestoriler, Irak ve İran bölgesinde yaşamaya devam etmişlerdir. Bölgede Nestori ve Süryani Hıristiyanlar, Müslümanlardan çok Protestan ve Lâtin Katolik kilisesi misyonerlerinin propagandalarına maruz kalıyorlardı. XIX. yüzyıldan itibaren de bölgede Rus Ortodoks kilisesi misyonerleri görülmeye başlamıştır. Hatta bunların etkisiyle Ortodoksluğu kabul eden Nestoriler Kafkasya'ya göç etmişlerdi. Türk hamiyetinde rahat bir hayat süren Nestori patrikliği önce kuzey Irak'ta daha sonrada Musul'da ve Bağdatta faaliyet göstermişse de, daha sonra Chicago'ya yerleşmiştir. Bugün Chicago'da boya sanayii bunların elinde bulunmaktadır. Dünyada yüzbinden fazla Nestorinin varlığından söz edilmektedir. Nestorilerin bir kısmı Hindistan'da bulunmaktadır. Bunlar, Roma Katolik kilisesiyle birleşen Saint Thomas'ya bağlı Hıristiyanlardır. Günümüzde hâlâ Suriye'de, Kıbrısta Nestorilere rastlamak mümkündür.

NEŞİDELER NEŞİDESİ: İbranice Shir ashirim, mükemmel şarkı anlamına gelmektedir. Buna Neşideler Neşidesi, denmiştir. Eski Ahitteki Neşideler Neşidesi, kendini bir aşk şarkıları derlemesi olarak takdim etmektedir. Koro, sevgiliye cevap vermektedir. Bu, Yahudi liturjisinin bazı bayramlarda muhafaza ettiği beş tomardan birisini oluşturur. Yahudilerce "Neşideler Neşidesi", paskalyanın sekizinci günü okunmaktadır. Neşideler Neşidesinin Eski Ahide girişi, tartışmalıdır. Talmud bu tartışmaların izlerini muhafaza etmektedir. Neşideler Neşidesi 90-100 yıllarına doğru yapılan Jamnia sinodunda resmen kabul edilmiştir. Neşideler Neşidesinin, Hz. Süleyman'a aidiyeti (1,1; III, 7-11), onun resmen kabulünde kesin rol oynamıştır. Yahudilikte resmen kabul edilen Neşideler Neşidesi, Hıristiyanlarca da kabul edildi.

"Neşideler Neşidesine" benzeyen bu tür eserler, eski yakın-doğu edebiyatında da aranmıştır. Meselâ, Mısır aşk şiirleri, Sümer, Babil, Asur ve Suriye-Fenikelilerin Hierogamik metinleri gibi metinler dile getirilmiştir. Şimdiye kadar "Neşideler Neşidesine" en yakın edebiyat türü, Mısır edebiyatındaki "Kalbin büyük sevincinin şarkıları" olmuştur. Diğer edebiyat türleri ile benzerlikler ne olursa olsun "Neşideler Neşidesi"nin ilham kaynağı, Filistinlilerin ilham kaynağıdır. Bu şarkıların toplandığı veya derlendiği tarih olarak M.Ö. V. ve IV. yüzyıllar gösterilmektedir.

Tabiatçı bir yorum, "Neşideler Neşidesini" din dışı bir şarkılar koleksiyonu olarak kabul etmektedir. Tarihçi bir yorum ise, "Neşideler Neşidesini"

Hız. Süleymanın yabancı bir prensesle evlenmesini naklettiği şeklindedir.

Mitolojik-kült ekolü yanlılarına göre "Neşideler Neşidesi", Eski yakın-doğunun hierogamik metinleri ışığında anlaşılmalıdır. Çünkü bu metinler, Tammuz-Adonis'in aşklarını tebci ediyordu.

Milâdi I. yüzyıldaki Yahudi yorumu, (özellikle R. Aqiba (50-135) döneminden itibaren) Neşideler Neşidesinde İsrail için Tanrının allegorik bir aşkını görmektedir. Targum (VII-VIII yüzyıl), Saadiah (942) ve Rashi (1105) "Neşideler Neşidesinde" cırıkaşa birçok işaretler bulmuşlardır. Kabbalist Zohar (XIII. yüzyıl) için, Neşideler Neşidesi, İsrail'in imanının bütün muhtevasını mecazi olarak ihtiva etmektedir.

Hıristiyan kilisesinde "Neşideler Neşidesinin" mecazi yorumu XIX. yüzyıla kadar üstünlüğünü korumuştur. Hıristiyanlar "Neşideler Neşidesinde" insanlık için, kilise için ve Meryem için "İsa'nın Aşkını" keşfetmişlerdir. XIX. yüzyıldan beri, Neşideler Neşidesindeki aşkın dindışı yönü gittikçe kabul edilmiştir.

NEVİİM (PEYGAMBERLER): Yahudi kutsal kitabı olan TANAH üç bölümden meydana gelmektedir: TORA-NEVİİM (NEBİİM)- KETUBİM.

TORA: Tekvin-Çıkış-Levililer-Sayılar-Tesniye.

NEVİİM: Tanah'ın ikinci bölümünü teşkil etmektedir. İsrail Nebilerinden bahseden bölümdür. NEVİİM iki grup peygamberden bahseder. Birinci grup peygamberler: Bunlara ilk peygamberler veya ilk nebiiler denmektedir. İlk peygamberler şun-

lardır: YEŞU - HÂKİMLER-SAMUEL (I-II) ve KRALLAR (I-II)

İkinci grup peygamberlere de sonraki peygamberler veya sonraki nebiiler denmektedir. Sonraki Nebiler on beş tane-dir: İŞAYA - YEREMYA - HEZEKİEL - HOŞEA - YOEL - AMOS - OBADYA - YUNUS - MİKA - NAHUM - HA BAKKUK - TSEFANYA - HAGGAY - ZEKERYA - MALAKİ'dir.

NEVRUZ BAYRAMI: Farsça yeni gün anlamına gelen NEVRUZ, Ön Asya kavimlerinin çok eski bayramlarından birisidir. Bir bahar bayramı olarak yeni yıla girerken kutlanan bir bayramdır. Bu yönü ile Nevruz, bir yandan bir yılbaşı töreni olarak kabul edilirken diğer yandan bahar bayramı olarak kutlanmaktadır. Rumi takvimde bu bayram 9 Mart'ta kutlanırken; Milâdi takvimde 21 Mart'ta kutlanmaktadır. İran dini mitolojisinde çok önemli bir yeri olan Nevruz'un, bugün de İran halkı tarafından kutlandığı görülmektedir. Nevruz Türkler arasında da en önemli bayramlardan birisi olarak kabul edilmiştir. İslâm tarihinde Abbasiler döneminde, Türklerin de etkisiyle resmi bayram olarak kutlandığı görülmektedir. Hatta vergilerin Nevruz bayramından sonra toplanma vaktinin geldiğini Abbasiler resmen bildirmişlerdir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminde kutlanılan Celali Takvimi, ilk gün olarak Nevruz'dan başlamaktadır.

Sasaniler, Abbasiler, Büyük Selçuklular, Moğollar ve hatta Osmanlı Devleti ve Safevi devleti dönemlerinde de Nevruz bayramı olarak İran ve Arap topraklarında kutlanmıştır. Türk ve İslâm dünyasında kutlanan Nevruz bayramına halk çok ö-

nem vermiştir. Halk sokaklara ve meydanlara çıkarak, ateşler yakmış ve eğlenmiştir. Osmanlı Devletinde bazı bölgelerde “NEVRUZİYE” denilen bir macun ve tatlılar yapılarak halka ikram edilmiştir. Hatta bu âdetin yakın zamanlara kadar devam ettiğini kaynaklar haber vermektedir.

Rusya'nın çöküş tarihi olan 1990 yılından beri Türk cumhuriyetleri ile temaslar sonucunda Nevruz bayramının bütün Türk Dünyasında canlı şekilde kutlandığına şahit olunmuştur.

Türkler arasında kutlanan NEVRUZ bayramının 20 Mart'ı 21 Mart'a bağlayan gece başlamaktadır. Bu gece, eski yıl bitmekte yeni yıl girmektedir. Gece ile gündüzün eşit olduğu bu gece, türki cumhuriyetlerde kutsal gün sayılmakta ve 21 Mart günü resmi tatil ve bayram kabul edilmektedir. Sovyetler Birliği bu bayramı 1990 yılından önce bütün Türkistan'da yasaklamıştır. Çünkü Nevruz, milli, dini ve kültürel yönden bütün Türk halklarını birbirine bağlıyordu. Ruslar millilik adına ne varsa hepsini yasaklamışlardı. Bugün Nevruz bayramı, hem Türk Devletleri, hem de halk tarafından istenen ve beklenen bir bayram olmuştur. Halk ve devlet Nevruz bayramına âdetâ coşku ile hazırlanmaktadır.

Türk topraklarında Devlet, Nevruz kutlamalarına öncülük yapmaktadır. Resmi kurumlar, mahalli yönetici kadrolar, Nevruz kutlamalarını koordine etmektedirler. Nevruz bayramı, parklarda, şehir meydanında, okul bahçelerinde her kurum kendine göre yaptığı hazırlığı teşhir etmekte ve gösteri şeklinde sunmaktadır. Kapalı alanlarda da Nevruz kutlamaları yapılabilmektedir. Bu Nevruz bayramı esnasın-

da Kırkızlar sömülâk adı ile bilinen bir yemek yapmaktadırlar. Bu yemek kutsal bir yemek olarak kabul edilmektedir. Diğer Türk Cumhuriyetlerinde de buna benzer yemekler takdim edilmektedir. Kökü çok eskilere dayanan bu yemeğin gerisinde, ilk bahardaki bolluk ve bereketin veya yeniden dirilmenin, gelecek yılın da bolluk ve bereket içinde geçmesi ümidiyle yapıldığını söyleyebiliriz. Türklerin İslâmiyeti kabullerinden sonrada, Nevruzun devam ettiğini ve yemeğin yapıldığını görüyoruz. İslâm döneminde yine bu yemeğin “Allahın rahmetini ve bereketini ifade ettiğini, insanlar arasında birlik ve beraberliğin sembolü” olarak kabul edildiğini görüyoruz. Yemekte buğday ve su kullanılmaktadır. Buğday suyun içinde bekletilir, sonra tahta bir zeminde üzeri bezle örtülerek yere serilir. Buğday, nem içindedir. Her sabah ve akşam abdestli biri, buğdayı nemlendirmektedir. Buraya temiz kimseler girebilmektedir. Daha sonra ateş yakılmaktadır. Odunlar kible istikâmetinden konmaktadır. Nevruz günü buğday çimlenmeden, Kur'an okunarak bezler kaldırılır. Çimlenmeye başlayan buğday, parçalar halinde çıkarılır. Bu anda buğday sütlü ve glikozludur. Buğdaylar çekilir ve buğdayın sütlü suyu elde edilir. Böylece Sümelek'in suyu hazırlanmış olur. Çimlenmiş buğdayın beş katı kadar un getirilir. Un, kazana konmadan önce su ile hamur haline getirilir. Sümelek pişirilirken kazana önce kaynatılmış yağ sonra hamur haline gelen un konmaktadır. Kaynama noktasına gelince, kıyma makinesinde çekilen çimlerin suyu ilave edilmektedir. Daha sonra şeker konmaktadır. Kazanı dört kişi karıştırır. Sümelek koyulaştıkça,

su ilave edilir. Sümeleğin çikolata renginde olması gerekmektedir. Sümeleğin pişme zamanı on iki saati bulmaktadır. Daha sonra kazan bir bezle örtülür; merasim zamanı Kur'an okunarak Sümelek açılır. Dilekler tutulur. Yeni yılın iyilik getirmesi temenni edilir. Sümeleğin çok kişi tarafından yenmesi hedeflenir. Burada önemli olan Sülemek'ten tatmaktır.

Türk dünyasında Nevruz törenleri bazı farklılıklarla kutlansada ortak özellikleri çoktur. Meydanlar süslenir, milli elbiseler giyilir, konserler verilir, yemekler yenilir. Nevruz hazırlıklarını yürüten teşkilatın başı bir konuşma yapar Kur'an okunur ve dualar yapılır.

Merasimin ikinci aşamasında, milli şarkılar söylenerek konserler verilmektedir. Nevruz günü ve gecesi ateşler yakılmaktadır. Ateşin etrafında şenlikler yapılmaktadır. Bu şenlikler sırasında "yeni yılın hangi hayvan" yılı olduğu da belirtilir. Bu hayvan herkesin göreceği bir yükseklikle ışıklandırılır. Bu törene Kırgızistan'da çok önem verilmektedir. 1998 yılında OŞ şehrinde yapılan bu törende "Aslan" yılın hayvanı olarak takdim edilmiş; 1999 yılında ise bu yılın hayvanı tavşan olmuştur.

Nevruz bayramı Türk dünyasının önemle üzerinde durduğu bir bayramdır. Bu bayramda at yarışları, güreş, atıcılık gibi oyunlar sergilenmektedir. Türk dünyasının İslâm öncesi dönemde yeni yıl bayramı olarak benimsedikleri Nevruz kutlamaları, İslâmiyetten sonrada kutlanmaya devam etmiştir. Bugün Nevruz, bir ilk bahar bayramıdır. Ancak, bu bayramın kutlamalarına İslâmî motifler dahil edilmiştir. Bunların en belirgin alâmeti

Kur'an-ı Kerim okumak ve yeni yılın bereket ve hayır getirmesi için dua etmektir. Nevruz, sadece Türkler arasında değil, Âri dilleri konuşan topluluklarca kutlanmaktadır. Bunlara göre Nevruz günü, Güneşin koç burcuna girdiği, Allahın kainatı ve insanı yarattığı gün olarak kabul edilmektedir. Burada da Nevruz bir yılbaşı bayramı özelliği taşımaktadır. Bunun için eski İran takviminde Nevruz, birinci ay olan Fervedi'nin ilk gününe rastlanmaktadır. Bugünün karşılığı milâdi takvimde 22 Mart olarak kabul edilir. İran'da eskiden Nevruz, iki aşamada kutlanmaktaydı: 22 Mart "Nevruz-ı Amme" 28 Mart ise, "Nevruz-ı Hassa" olarak kutlanıyordu. İran devlet ricali bugünlerde halka çok itibar ederler ve onların isteklerini yerine getirirlerdi. İran'da da Nevruz, tam bir bayram havası içinde kutlanırdı.

İslâmiyet öncesi Türkler arasında kutlanan Nevruzun İslâmiyetten sonrada yaşadığı, Orta Asya'dan gelen göçlerle bu bayramın Anadolu'ya geldiğini düşünebiliriz. Alevi Bektaşî olan Türkler Nevruz'a kendilerine uygun bir anlam vermeye yönelerek bu günü Hz. Ali'nin doğum günü ve Hz. Fatma ile evlendiği gün olarak kabul ederler. Şiiler ise, Hz. Alinin halife ilan edildiği günün yıldönümü olarak Nevruz'u kutlarlar.

Türk dünyasından başlayarak İranlılar, Araplar, Balkanlar'da ve Anadolu'da gördüğümüz Nevruz kutlamaları, aslında bir Türk bahar bayramı veya yeni yıl bayramı olarak başlamış olup, daha sonra yeni dini ve kültürel motiflerin ilavesiyle günümüze kadar gelmiştir. Buna göre Nevruz,

Dini tarihte hemen hemen her yerde gör-
düğümüz “zamanın yeniden doğuşu”
olarak kutlanan “yeni yıl” törenlerinin bir
şeklidir. Dini tarihte çok farklı anlayışlar
içinde “yeni yıl” törenleri kutlanmıştır.
Bereket, hasatların toplanması, dünyanın
yeniden yaratılışı, yeniden doğuş, hep
“yeni yıl” törenlerinin ana konusu olmuş-
tur. Nevruzda bereket, bolluk, yeniden
hayat bulma ile kendini gösteren baharın
başlangıcı olarak yeni yıla girişi sembolize
etmektedir.

NİÇİREN VE NİÇİREN BUDACILIĞI:
ZENNİÇİ, 30 Mart 1222'de Kominato'da
doğmuş; 14 Kasım 1282'de Tokyo yakınları-
rındaki İkegami'de vefat etmiştir. ZEN-
ŞOBO RENÇO olarak bilinmektedir.
Budizmin ana felsefesiyle, Şintoizmi belli
oranda senteze ulaştıran Budacı bir Keşiş-
tir. Derlemeye çalıştığı “SADD-
HARMAPUNDARİKA-SUTRA” (iyi ya-
sa=Doğru öğreti) isimli çalışmasının, için-
de yaşadığı çağa uygun düştüğünü iddia
etmiştir.

Zenniçi çok küçük yaşlarda Kiyosumi-
dera Budist manastırına girmiş ve dört yıl
eğitimden sonra bir Budist keşişi olarak
oradan çıkmıştır. Eğitim gördüğü
kiyosumi-dera manastırı SADDHAR-
MAPUNDARİKA – SUTRA'ya dayanan
TENDAİ okuluna bağlı olduğu halde ger-
çek söz olarak bilinen ŞİNGON okulunun
öğretilerini açıklıyordu. Aslında Budist
okulları arasında bir kargaşa vardı.

NİÇİREN (Zenniçi) Buddha'nın geride bı-
raktığı kutsal metinleri inceleyerek, bu
okullar arasında bir ayırım yapmak isti-
yordu. Onun asıl amacı BUDA GAUTA-
MA'nın öğretilerini araştırmaktı. Bunun
için Niçiren, Japonya'da bulunan bütün

Budist okulları incelemeye başlamıştı.
1233 yılında, KAMAKURA giderek AMİ-
DACILIGI, daha sonra da Kyoto'daki
Zen'i araştırmıştı. TENDAİ Budacılığının
merkezi olan Hiei-Zan'da, Amidacılık ve
Gerçek söz (Şingon) gibi diğer öğretilerle
Karışan Tendai öğretisinin saflığını kay-
bettğini görmüştü. Bir müddet Koya-
San'da (Koya Dağı) ve Ritsu okulunu in-
celediği NARA'da kalmıştı.

NİÇİREN 1253 yılında yolunu çizdi ve
bunun SADDHARMAPUNDARİKA-
SUTRA yolu olduğunu, gerçek Budacılı-
ğın burada olduğunu açıklayarak, bütün
okulların burada toplanmalarını ilân etti.
Ayrıca Buda, bu öğretinin, ölümünden
sonraki son bozulma döneminde, yani
Niçiren'nin yaşadığı dönemde ortaya çıka-
cak bir öğretmen tarafından insanlara an-
latılacağını da bildirmişti. 1253 yılında
Niçiren Kiyosumi-DERA'da bu öğretiyi
ilân etti. Ancak Niçiren'in fikirlerine bü-
yük bir tepki meydana gelmişti. Niçiren
oradan kaçmak zorunda kaldı. Daha son-
ra KAMAKURA'da bir kulübeye sığındı.
Caddelerde ve sokaklarda fikirlerini açık-
lıyordu. Ancak Niçiren iki reaksiyonun
baskısı altındaydı: Birincisi, eski Budist
okulları taraftarları, ikincisi de siyasi yö-
netim kadroları. RİSSO ANKOKU RON
(1260). (Doğrunun Egemenliği ve Ülkenin
Huzura Kavuşması) isimli eserinde ülke-
deki bozuklukların ve felaketlerin ana se-
bebinin hep yanlış mezheplere inanmak-
tan kaynaklandığını anlatmaktadır. Felâ-
ketten kurtuluşun tek çaresinin kendi gö-
rüşleri olduğunu açıklamaktadır. Bu söz-
leri yüzünden 1261 yılında İzu yarım-
adasına sürüldü. 1263 yılında bağışlandı.
Risso Ankoku isimli eserini devlet büyük-

lerine takdim etti. 1271'de tutuklandı ve Sado adasına sürüldü. Burada KAİMO-KUŞO (Gözlerin Açılışı) (1272) isimli sistematik eserini yazdı. 1274 de affedilerek Kamakura'ya döndü. Ancak görüşleri hiçbir şekilde kabul edilmedi. 1274 yılında birkaç müridiyle birlikte bugünkü YAMANAŞI ilindeki MİNOBU DAĞINA çekildi. Artık kendini sosyal ıslahatlarla değil; öğrenci yetiştirmekle meşgul oluyordu. Bu dönemde yazdığı "zamanın seçimi" isimli eserinde tarih felsefesini ortaya koydu. "Borçluluğun Telafisi" isimli eserindeyse iyi yaşamı, kişinin ailesine, bütün yaratıklara, devlet başkanına ve Buda'ya şükranda bulunması olarak tarif etti.

Niçiren 1282 yılında bugünkü Tokyo yakınlarında vefat etmiştir.

Niçiren'in yerleştirmeye çalıştığı Budizme "Niçiren Budacılığı" adı verilmiştir. Bu okul XIII. yüzyılın önemli bir Budacı okulu haline gelmiştir. Niçiren Budacılığının Özünün, Saddharmapundarika-Sutra'da (iyi yasa-Doğru öğretisi) açıklandığı, Niçiren tarafından belirtilmiştir. Bu kitap-taki fikirlerin, Japon milletini kurtaracağına inanıyordu. Niçiren, kendisinin bir Bodhisattva olduğunu iddia ediyordu.

Niçiren'in öğretisine göre Buda Gautama, ilk ve sonsuz Buda ile aynıdır. Buda'nun doğasından bir parça taşıyan bütün insanlar da sonsuzun görünümleridir. Bu kavramı SANDAI-HİHO (üç büyük gizli yasa) da açıklamıştı. Bunlardan birincisi, HONZON'dur. Niçiren tapınaklarında başlıca tapınma aracıdır. Honzon, kutsal bir resimdir. İkincisi ise DAMİOKU'dur. Bu Sutra'nın başlığıdır. Niçiren bu Sutra'nın Japoncadaki başlığı olan ve

Myohorengkyo'ya selâm demek olan NAMU MYOHO RENGEKYO sözlerinin okunmasını dua haline getirmiştir. Üçüncü sır ise, keşişliğe kabul yeri olan Kutsal Karidan'la ilgilidir ve iyi yasaya bağlıdır. Niçiren'in ölümünden sonra bu okul, Niçiren şu ve Niçiren-şo-şu gibi Niçiren mezhebi veya Gerçek Niçiren mezhebi gibi kollara ayrılmıştır. Bugün her iki mezhep de yaşamakla beraber, ikinci mezhep daha yaygındır.

Gerçek Niçiren mezhebi kuruluşunu Niçiren'in altı müridi arasından seçtiği NİKKO'ya dayandırmaktadır. NİKKO'nun 1290'da Fuji Dağının eteklerine kurduğu Daiseki-ci (Daiseki Tapınağı) bugün de mezhebin merkezidir. Bu mezhebin ana özelliği, Niçiren'i, Buda'dan üstün saymalarıdır. Bu mezhebin Amerika'da da kolları vardır.

NİETZSCHE Friedrich (1844-1900): Röcken'de doğmuştur. Dindar bir çevrede büyümüş, rahip olmaya yönelmiştir. Tahsiline pforta, Lutherci bir okulda başlamış ve sert atmosfere zorluk çekmeden intibak etmiştir. 1864'de Bonn ilâhiyat fakültesine kaydolmuştur. Fakat daha çok filolojiye ilgi duymuştur. Çabucak, tenkitçi bir zihniyete sahip olmuş ve eski ailevi gelenekleri üstünden atmaya yönelmiştir. 1869'da Bâle üniversitesinde bir filoloji kürsüsü elde etmiştir. Bundan sonraki hayatında alınganlık ve yalnızlık içinde pek başarılı olamayacaktır. Yakalandığı hastalık, Bâle Üniversitesindeki kürsüsünü terketmeye zorlamıştır. Bundan sonra, başıboş bir hayat içinde, mutluluğu bulmak için Lou Salome'nin yanına sığınıyor. Fakat bu da başarısızlıkla sonuçlanıyor. 1881'de "Le Gai Savoir" isimli bir

eser yazıyor. Bu eser, onun çekicinin ilk darbesidir. Bununla, eski Hıristiyan dünyasına bir "lodos rüzgarı" estirmeyi düşünüyordu. Fakat onun asıl dehası, "Zerdüş böyle dedi" (1883), isimli eserinde kendini göstermiştir.

Hıristiyanlığa karşı olan şiddetini ise, son eserlerine bırakıyordu. "Antéchrist, Ecce Homo-1888" isimli eserini, Turin caddesinde 1889'da delirmeden önce yazmıştı. Ona göre en öldürücü düşman, Hıristiyanlıktı. Hıristiyanlık, yalanların ve saçmalıkların en uğursuzu idi. Nietzsche, Hıristiyanlığa açık harp ilân ediyordu. Bunun için, "incille bütün pozisyonlarını tartışacağını" söylüyordu. İncildeki, kederliliği ve öldürücü bilgiye karşı, ilk eseri olan "Le Gai Savoir" yani "Neşeli Öğrenmeyi" çıkarmaktadır.

Batının kaderini inceleyen Nietzsche, onu üç devreye ayırmaktadır:

Birinci devre, Hıristiyan değerlerinin hakim olduğu devredir. Bu devre, "Deve Ruhu" ile karakterize edilebilir. Yani, eski kanun tabletlerinin tescilli ile belirginleşmiştir. Bu değerler, laik ahlak değerleri içinde sığınak bulmuştur. Bu devrede, önceden konan ve vahiyle tesbit edilen dinî, ahlâki ve ilmi değerler hakimdir. Bunun için insan, "saygı gösteren bir hayvan" olarak tarif edilmektedir. Yine bunun için insan bir canavarın "yapacaksınız" emirleri altında yaşamak zorundadır.

İkinci devre, Nietzsche'nin dönemidir. Bu devre inkarcılığın hâkim olduğu dönemdir. Bu devrenin hakim çizgisi isyandır. Bu da "Aslan Ruhu"nun dönemidir. Bunun için "istiyorum" fikri hâkimdir. Eski kanun tabletlerini kırdığı zaman Zarathoustra bu cinsi temsil ediyordu. Fakat o,

aynı zamanda yeni dünyanın peygamberidir. Nietzsche Hıristiyan mirasını tasfiye etmeyi hedefleyen Avrupa nihilizmini (inkarcılığını) hedef almaktadır. Bunlarda, herşeyi inkar edip yerine yeni değerler koyamamışlardır, diyor Nietzsche. Bunun için Nietzsche onlara yeni bir değişim devresi önermektedir.

İşte bu, üçüncü devredir. Bu devrede insanın üzerinde ne Tanrı vardır ne de İnsan. Nietzsche, bu devrede dünyanın yeniden yaratılmış olduğunu farzeder ve bu ırtktan olmayı ister. Bu devrede Tanrı, ah-lâk ve inanç yoktur.

Nietzsche, bu noktada şu soruyu sorar:

"İnsan tam bir insani varlık olmak için ne yapmalıdır?" Şüphesiz Nietzsche'nin felsefi isteği Hıristiyanlığı aşmaktır. Fakat nereye doğru?. Nietzsche'nin buradaki isteği "üstün insana" doğrudur. Bu "üstün insan" veya "üst insan", modernistlere, iyilere, Hıristiyanlara ve inkarcılara karşıdır. O, mükemmelliğin üstüne konan bendir. Bu mükemmelliğin üstü, bu üstün insanın bizzat kendisini yarattığı ve kendi gücü ile gerçekleştirdiği değerler üstüne dayanmaktadır. Fakat burada Ben'in, karşılaştırılması söz konusu değildir. Nietzsche, her türlü ırkçılığı ve üstünlüğü reddetmektedir. Fakat, Demokratların eşitliğinden de korkmaktadır. O, kendi değerlerini bizzat meydana getiren BEN'İ övmektedir.

Ahlâkın yerine, "Hedefimize ulaşma iradesini" koymaktadır. Nietzsche buna, hakimiyet iradesi değil; "güç iradesi" demektedir. Bu irade, var olma gücünü zirveye taşımaktadır. Nietzsche'ye göre bizzat bu proje, yeterlidir. Bunun için ah-lâka ihtiyacımız olmadığı gibi, dine de ih-

tiyacımız yoktur, demektedir. Yine ona göre, ahlak ve din kaybolduğu zaman bile "din duygusu" kalacaktır. O da, "Benim idealimin aşkı" olacaktır.

Hıristiyanlığı tenkidinin seviyesini, "TANRI ÖLMÜŞTÜR" formülünde doruk noktasına çıkarmıştır. Nietzsche'nin bu düşüncesi, nihilist (inkarcı) isyanın bir çığılığı olmuştur. Nietzsche'ye göre, "Hıristiyan Tanrısına iman, yürürlükten kalkmıştır".

Nietzsche'ye sorulan temel soru, Hıristiyanlığın tarihi kökeni sorusu değil; onun, inanan ruhta teşekkülü sorusu olmuştur. Nietzsche, Dindar adamın psikanalizine girişerek onun "gizli çabası" olan "Hınç" olayını keşfediyor. Burada iki dinle karşılaşılıyor. Birincisi, Reaktif din, ikincisi, Köle dini. Ona göre Hıristiyanlık, değersiz olanı değerli hale getirmiştir. Fakat o da, "kölelerin ruhunu" tebci ederek, güçlülerin ve asillerin ruhunu yaralamıştır. Böylece "üstün insanın" doğmasına mani olmuştur. O halde yapılacak şey, bütün araçları reddetmektir. Buna göre Nietzsche'nin adamı, bizzat kendisi ile var olan adamdır. Çünkü Hıristiyanlık, insanı, kendinden koparmış ve ona İsa'nın aracılığını empoze etmiştir. Bu itham, İsa'dan çok, onun havarilerine yönelmektedir. Çünkü İsa, "gerçek bir felsefi kafa ya sahipti", oysa Paul, İsa'yı herkes için "Kurtuluş Vasıtası" yapmıştır. Burada seçim, çarmıha gerilenle Dionysos arasında bulunmaktadır. Bu konuda Nietzsche, açıkça hedefini şöyle belirtir: Haçtaki Tanrı, hayatın bir lânetidir. Ondan kurtulmak için bir uyarıdır. Dionysos (Antik çağ Tanrılarında biridir) bir hayat umududur. O, ebediyyen yeniden doğacaktır.

Nietzsche, Hıristiyanlığı reddederek, dünyanın herhangi bir bilimsel yorumuna da bağlanmış değildir.

Nietzsche'nin reddettiği Tanrı, şüphesiz "Ahlak Tanrısı"dır. Ona göre insanı yaralayan bu Tanrıdır. Bu Tanrı, Kant'tan gelmektedir.

Nietzsche bu fikirlerinden dolayı bir hayli tenkid almıştır. Çünkü Nietzsche'nin fikirleri bir anlamda Hıristiyanlığa duyduğu nefreti yansıtmaktadır.

NİRVÂNA: Sanskritçe bir kelime olan Nirvâna, yok olma anlamına gelmektedir. Pâli dilinde bu Nibbâna demektir. Budizm bu kelime ile, yüce (Transcendantal) bir hâli belirtir. Ona göre bu hâle, ancak, fenomenlerin dünyasından tam olarak ayrılma gerçekleştirildiği zaman ulaşılır. Böylece Nirvâna, zihni faaliyetin yok olması (Nirodha) olarak tasvir edilen yoganın kaivalya haline, çok benzemektedir. Hinduizm'de, Brahman'a döndüğü zaman, Atman'ın (Ruh) bulunduğu yeni durumu belirtmek için de Nirvâna kelimesi kullanılmıştır. Bununla beraber birçok Budist ekolü, metafiziklerine bir ikilik (dualité) dahil etmek korkusuyla bir ruhun varlığını inkar etmişlerdir. Böylece kişi, bütün varlığı ile (Bedeni-Ruhu) normal hayatın şartlarından kurtulduğunda yani artık, soğuk ve sıcaktan muzdarip olmadığı zaman, bilhassa bedbahtlığın kökü olan dünya isteklerinden kurtulduğu zaman, bu dünyada Nirvana'ya ulaşır.

Dünyevî şartlardan kurtulmuş olan şahıs, artık Karman'ı kendinde biriktirmez. Böylece, önceki hayatlarında kazandığı Karman (önceki hayatlarda ifa edilen işler) yıkılır. Ölüm anında da tam olarak Nirvâna'yı gerçekleştirir. Fakat çoğu defa

makam, hayatın kötülüklerinin hiçbirinin hissedilmediği daimi bir ikametgâh olarak takdim edilmiştir. Böylece bu, okyanusların ve samsâranın (sürekli hayatların devri daimi) ötesinde öbür kıyı kazanıldığı zaman kavuşulan bir ölümsüzlüktür. Cennet mefhumunu hatırlatan bu Nirvâna anlayışı, özellikle halk Budizmi içinde çok canlıdır. Pek tabii oradaki Budizm, felsefi bir ekolden ziyade bir kurtuluş dini özelliği taşımaktadır.

NİSİBİS OKULU (NUSAYBİN OKULU): Mardin bölgesinde V. yüzyıldan, VII. yüzyıla kadar Nestori kilisesinin oluşturduğu çok önemi bir kültür merkezidir. Urfa'daki Nestori okulunda çıkan ayrılıklar yüzünden mardin Nusaybinde (Nisibis'de) Nisibis okulu diye bilinen okul kurulmuştur. Urfa okulunda NARSAİ yönetici olarak bulunuyordu. Edessa (Urfa) okulundan ayrılanlar, Nisibis okulunu kurmuşlardı. Nisibis okulu, Abraham Bet Rabban önderliğinde M.S.569 yılına kadar çok hızlı bir gelişme göstermiştir. Nisibis okulunda sadece ilâhiyat değil, Edebiyat, Tarih, Teoloji gibi branşlarda okutuluyordu. Nisibis okulu, Yunan felsefi eserlerini Yunanca'dan Süryanice'ye tercüme ederek, daha sonra da Arapça'ya çevirerek çok önemli bir kültürel sentezi ortaya çıkarmıştır. Dört yüzyıl sonra meydana gelecek İslâm felsefesinin temelleri, aslında bu tercümelemlerle atılmış oldu. Milâdi V. ve VI. yüzyıllar da Batı ve Doğu Roma İmparatorluğunun dikkatini çeken Nisibis okulu, hem Doğu hem de Batı için çok önemli eğitim hizmetlerinde bulunmuştur.

Şayet Süryanî mütercimler olmasaydı, Araplar Yunan düşüncesinin ne olduğu-

nu bilemeyeceklerdi. Fakat İslâmiyet döneminde Yunan felsefesinin üzerinde İslâm filozoflarının yaptıkları şerhler de olmasaydı, belkide Batıda Rönesans gerçekleşmeyecekti.

Nisibis okulu'nun Nestoriliğin bir kolu olarak doğması ve gelişmesi M.S. 570-609 yıllarında bozuldu. Henana, Nestorilerin en büyük âlimi olarak kabul ettikleri Mopsuestia (Adana/yakapınar) piskoposu Theodoros (öl:428/429)un görüşlerini bırakarak, III. yüzyılın yetiştirdiği büyük ilâhiyatçı ORİGENES'in görüşlerini benimsemiştir. Kralın desteğiyle ayakta kalabilen Henana'dan sonra Nisibis okulunun en şöhretli kişisi Surin olmuştu. Surin, tarih ve manastır tarihi üzerinde Nisibis okuluna ciddi şekilde canlılık kazandırmıştı. Daha sonra bu okul Bağdat yakınlarındaki Seleucie-ctesiphon şehrinde açılan okuldan sonra tesirini kaybetmiştir.

NOEL: İsa'nın doğum bayramı olan Noel'i antik kilise, ilk üç asır boyunca kutlamamıştır. Antik kilisenin tanıdığı bayram, İsa'nın ölümü ve dirilmesi bayramıdır. IV. asırdan itibaren "İsa'nın doğumu" kutlanmaya başlanmıştır. Ancak bu kutlama, geleneğin verdiği belli bir tarihte yapılmamaktadır. Doğu kiliseleri 6 Ocak'ta, Batı kiliseleri de 25 Aralık'ta İsa'nın doğumunu kutlamışlardır. Her iki halde de sene başındaki (yıl başı) bir putperest bayramının varlığı ve zamanın değişmesi bu Hıristiyan bayramının tesbitini açıklamaktadır. Neticede bu bayramın, İsa'nın doğduğu gün değil, putperest kültürünün bir kalıntısı olarak kutlandığı görülmektedir. Muhtemelen, "yeni ışık-yeni aydınlık" şeklindeki antik kutlamalara

karşı Hıristiyanlar, İsa'nın doğum günü bayramı olarak Noel'i koymuşlardır.

1. Doğuda Epiphanie Bayramı: Doğuda "ışık bayramının" varlığı oldukça eskilere dayanmaktadır. M.Ö. 239'da CANOPE'un, Yunan takvimi, kışın gün dönümünde, güneşin doğumunun bayramı olan "ışık bayramına" işaret etmektedir. Çünkü İsa'nın doğduğu yıllarda, TİBÈRÈ'in saltanatı döneminde "KIŞ GÜN DÖNÜMÜ" İskenderiyye'de ve bütün yakın doğuda Julien takvimine göre 6 ocağa doğru kutlanmaktaydı. Bizzat İskenderiyye'de Yunanlılar, 5 Ocak'tan 6 Ocağa kadar olan geceyi Aiôn'un (zamanların doğumu) doğumu olarak kutlamakta ve şu ilâhiyi okumaktaydılar: "Bâkire doğurdu. ışık arttı. Bakire Aiôn'u doğurdu." Fakat bunu yapan Yunanlar, eski bir OSİRİS dini ritüelini helenleştirmekten başka bir şey yapmamışlardır. İsis, hertürlü güneş ritüelinin gelişmesine imkan vermiştir. OSİRİS ritüelinde yeni zamanların doğumu (Aiôn) olduğu kadar, aydınlığın çoğalması da kutlanıyordu. Bu bayrama daha önce, Epiphaneia adı verilmiştir. Gnostikler de şu şekilde bir şemayı yeniden kullanacaklardır. İskenderiyye Yunanlıları gibi Naassénes'ler de "Bakirenin hamile kaldığını, karnında taşıdığını ve bir erkek çocuk meydana getirdiğini, fakat bu çocuğun bedensel olmadığını söylüyorlardı". Mısır'da, ışığın arttığı bu gün dönümünde Nil sularının büyüsel bir şifa kaynağı olduğuna inanılmaktadır. Diğer yandan, bu günün mucizelerle dolu olduğuna inanılmakta, su kaynaklarının bugünde su yerine, şarap akıttıklarına inanılmaktadır.

Bu tarihte görünen Hıristiyan bayramının üzerinde durmak gerekir: Bu putperest bayramı açıkça dört şekilde belirtilmiştir: Ancak, yeni bayram (Hıristiyan bayramı) bu putperest bayramının yerine geçmeyi istemektedir. Bu putperest bayramları, aydınlıklar bayramı olan Phôta, imparatorluk bayramı olan Théophaneia, doğuş bayramı olan Géethlia ve nihayet, Tanrının yeryüzünde tezahürü olan Epiphaneia bayramıdır. Bunun için Nazienzeli Gréorie şöyle yazmaktadır: Gün dönümü, Tanrısal hayatın insanlara görüldüğü gün olmaktadır. Orada, aydınlığın çoğaldığını görürsün. Gerçek ışığın gelişi, bütün dünyayı aydınlatır. Epiphanie, Hıristiyan bayramı olarak kurulur kurulmaz Hıritiyanlık, Ürdün nehri sularında İsa'nın yeryüzünde ilk görünüşünü, İsanın vaftizi olarak kutlamaya başlamıştır. İşte buna, IV. asrın başında İsa'nın doğumunun kutlaması ilave edilmiştir. Artık bundan böyle, Yunanlıların Aiôn'nun doğumunu kutladıkları gibi, Hıristiyanlar da İsa'nın doğumunu kutlamaya başlamışlardır.

Mısır'da bulunan IV. yüzyılın başlarının tarihini taşıyan bir papirüste İsa'nın doğumu için yapılan bir dini merasimin formülüne sahip olmaktayız. Bu merasim, 5 Ocak akşamından 6 Ocak akşamına kadar yapılmakta ve İsa'nın vaftizi icra edilmekteydi. Luka'ya göre İncil, Noel metinlerini içermekteydi. Bu İsa'nın vaftizi metni ve Cana'nın düğünlerinin metinleriydi. Orada İsa'nın ilk mucizesi tezahür etmiş ve O, suyu şaraba çevirmişti. Böylece, Tanrısalığı tezahür etmişti. Yine orada ekmeği çoğaltmıştı. Bu İncil metinleri, bugün de gerçekleşen mucizelerle, eski

putperest inancına uygun düşünüyordu. Nihayet ışıktan çocuğun doğumu konusu, bütün kış gün dönümü putperest bayramları şeması, İşıya'nın kehanetlerinin (9/1-6) merkezini oluşturmaktadır. İsa'nın yeniden yeryüzünde görülmesi anında da ışık parlıyor ve sevinç artıyor. Çünkü, "Bize bir çocuk doğdu. Bize bir çocuk verildi."

İşte bu ışık ritüeli ve Tanrının doğumu şeması, Batıdaki Noel bayramının temeli ni oluşturmaktadır.

Batı'da Noel'in yerleşmesi: İsa'nın doğum yıldönümünün 25 Aralık olarak tespiti Roma'da milâdi 325 ile 354 tarihleri arasında olmuştur. Yani, Doğuda "Eski Aydınlik Bayramının" yerine geçen İsa'nın vaftizle görünmesi bayramı, Epiphanie bayramından sonra, İsa'nın doğum yıldönümü kutlanmaya başlamıştır. Roma Takviminde bulunan Depositio Martyrum, 354 yılında Roma'da, Sol İnvictus'un doğumunun kutlandığını, Yahuda Bethléemin'de de "İsa'nın doğum yıldönümünün" ocaktan sekiz gün önce kutlandığını belirtmektedir. İşte bu Depositio Martyrum'un tarihi 336 yılına kadar gitmektedir. Buna göre Hıristiyan Noel bayramı Roma'da Constantin'in saltanatının sonundan itibaren kutlanmıştır. Şüphesiz bunun nedenlerini araştırmak gerekir. Roma imparatoru Aurélion'un "Dini reformunun önemi" herkesce bilinmektedir. 274 yılında Sol İnvictus kültürü, bütün imparatorluğun resmi dini olarak ilân edilmiştir. Çünkü o, Güneş Tanrısının canlı bedenleşmesi olarak kabul edilmişti. Buna göre İmparator, Tanrı olan Güneş'in yeryüzündeki temsilcisidir. Onun bir anlamda vekili ve yeryüzündeki

görüntüsüdür. İmparator bu mağlup edilemeyen (İnvictus), güneş Tanrıya ortak olmakta ve yeryüzünde Sol invictus haline gelmektedir. Burada, güneşin heno-teist tebçili, imparatorun yegane politik gücüne uygun düşünüyordu. Böylece İmparator, hiç kimsenin erişemediği bir kutsiyet elde ediyordu.

Şimdi putperestlerde "güneşin doğumu" bayramına bir antitez olarak doğan "İsa'nın doğumu" bayramı olan Noel'i daha kolay anlayabiliriz. Bu Constantin döneminde olmamıştır. Çünkü o dönemde Mithraizmin mensupları da "kendi Tanrılarının" doğumunu kutluyorlardı. Onların Tanrısı da taştan doğmuş ve "yeni ışığı" (genitor luminis). taşımaktadır. Mithraistler ve diğer din mensupları 24 Aralık gecesinde, güneşin ufku en üst noktasına çıkmasına yardım etmek için ateşler yakıyorlardı. Özellikle, Roma İmparatorluğunun askeri ve aristokrat çevrelerinde Mithraizmin, genitor luminis şeklindeki "yeni ışık" bayramı ile, Devletin Resmi Kültü olan Sol İnvictus şeklinde kutlanan "Mağlup olmayan Güneş" bayramı önem taşımaktaydı.

Constantin, politik olduğu kadar dini bir politika içinde resmi güneş kültürü ile Mithra kültürü ve geleceğin dinleri olacak olan Hıristiyanlık arasında bir çeşit ortak beraberlik gerçekleştirmek istemiştir. Çünkü Constantin bizzat güneş kültürü içinde büyümüştür. Sonunda da, Constantin'in döneminde Noel, kendini göstermiştir. Fakat İmparator Aurélien'den itibaren güneş kültürünün, Hıristiyan inançlarıyla bir çeşit senteze doğru gelişme gösterdiğini de söyleyebiliriz. Malakie 2 de mesihin "salâh güneşi" olarak gele-

çeğine işaret edilmiştir. Yine Zekeriya'da "Kurtarıcı kelimenin" "doğan güneş" olarak vafedildiğini görmekteyiz. Aynı kelimeler II. yüzyılda İskenderiyyeli Clément ve Justin tarafından da kullanılmıştır. Vatikan'da Saint-pierre kilisesinin altındaki arkeolojik kazıda bulunan bir mezarda İsa, altın bir fonun üzerinde, dört atla çekilen güneş koşumu ile tasvir edilmiştir. Güneşin hergün doğduğu ve kaybolduğu gibi, dünyanın ışığı olan İsa'da ölmüş ve dirilmişti. Noel gününde Hıristiyanların yaptıkları bütün vaazlarda "İsa'nın Yeni Güneşimiz" olduğu üzerinde ısrarla durulmuştur. Görüldüğü gibi, İsa'nın doğumu bayramı olan Noel, Malaki'de vaadedilen "Salâh Güneşi" ile Yuhanna 8/12'de belirtilen "Dünyanın nuru". Böylece, Noel bayramı, Doğu kiliselerinde daha önce kutlanan "ışık bayramına" ilave edilmiş oluyor. Roma çok çabuk bir şekilde "İsa'nın doğumu bayramını" bütün imparatorluğa empoze etmiştir. Daha önce Epiphanie bayramına alışık olan "Doğu Kiliseleri", bir müddet Noel bayramına mukavemet etmişlerse de 386'dan itibaren, Jean Chrysostome'un gayretleri ile Antakya'da Noel ve Epiphanie kutlanmaya başlamıştır. Bundan yedi yıl önce, yani 379'da Nazianze'li Grégoire, Noel'i imparatorluğun başkenti olan İSTANBUL'a sokmuştur.

İsa'nın doğumunu kutlamak için Noel'in 25 Aralıkta kutlanmasının temeli tamamen semboliktir. Muhtemelen Julius Africanus'un olduğu sanılan bir eserde şunları okuyoruz: "Peygamber tarafından haber verilen gerçek güneş İSA'dır. Öyleyse, İsa'nın hayatının ilk hareketi, güneş yılının zirvesi ile aynı ana tekabül etmek-

tedir. Buna göre, İsa'nın 25 Aralık'ta doğması için 25 Mart'ta ana rahmine düşmesi gerekmektedir. Görüldüğü gibi, kış gün dönümünde "İsa'nın doğumunu" kutlayarak Hıristiyanlar, tarihi bir doğum yılı kutlamak niyetinde değillerdir. Gerçekte "İsa'nın Doğum kutlaması", yani Noel, putperestlerin "güneşin doğum" bayramından ve Mithraizmin "yeni ışık" bayramından birtakım değerleri bünyesinde toplamaktadır. Bu bayramlarda, Tanrının tezahürü ile ve onun yeryüzündeki bedenleşmesi ile dünya aydınlanmaktadır. Netice olarak Noel, belli bir tarihin yıldönümü değil; bir gerçeğin tezahürüdür. Yani, yeryüzünde, insanlara ümit, yeni bir ışık getiren Tanrının oğlunun "bedenleşmesinin" yıldönümü bayramıdır. Epiphanie: Görünme anlamına gelir. Hıristiyan kilise bayramıdır. 6 Ocakta kutlanmaktadır. İsa'nın insanlara tezahürünü hatırlatma bayramıdır. Bu bayram, İsa'nın doğumuna tahsis edilmiştir. İsa'nın vaftizini hatırlatmaktadır ve kralların takdisine tahsis edilmiştir. Bugün bu bayram Batıda, krallar bayramı olarak anılmaktadır.

NOEL AĞACI: Noel kutlamalarında süslenen ağaçlara Noel ağacı denmektedir. Bu ağaç, genelde çam ağacı olmaktadır. Noel kutlamalarında kullanılan Noel ağacı, muhtemelen, kuzey halklarının, yapraklarını dökmeyen ağaçları kutsal saymalarının sonucu, Hıristiyanlığa girmiş bir yabancı inançtır. Bu inancın Roma'ya, Barbar istilalarıyla geldiği tahmin edilmektedir. Yapraklarını dökmeyen ağaçlar, birçok dinde ölümsüzlüğün sembolü olarak kabul edilmektedir. Bu inanç, Mısır'da, Çin'de ve Filistin bölgesinde dikkat çekmektedir. En belirgin şekilde de İs-

kandinavya bölgesinde görülmektedir. Kuzey halkları kötülük ruhlarını kovmak için, yeniyl törenlerinde, anbarlarını yaprağını dökmeyen bu kutsal ağaçlarla donatıyorlardı. Jermen halkı da yeni yılda kapının önüne bir ağaç koyarak yeni yılın geldiğini haber veriyorlardı.

Almanlar eskiden 24 Aralığı Adem ve Havva yortusu olarak kutluyorlardı. Bu yortu nedeniyle evlerine bir cennet ağacı dikerler ve üzerine Evharistiya'daki (Communion) takdis edilmiş ekmeği sembolize eden ekmek parçaları koyarlardı. Daha sonra çörekler ve mumlar konmaya başlamıştır. Mumlar, Hz. İsa'yı sembolize etmektedir. Noel'de, evlerde Noel ağacı ile beraber, Noel pramidi de bulunduruluyordu. XVI. yüzyılda Almanya'da sadece Noel ağacı uygulaması yaşamaya başlamıştır.

Noel ağacı âdeti İngiltere'ye XIX. yüzyılda girmiştir. İngilterede Noel ağacı, kurdele, mumlar, şekerlemeler ve keklerle süslenmiştir. Amerika'ya Noel Ağacı, XVII. yüzyılda Alman göçmenlerle girmiştir. XIX. yüzyılda bütün Amerika'ya yayılmıştır. Diğer kıtalara, Avrupalı misyonerlerle girmiştir.

Bugün Noel Ağacı, Noel kutlamalarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

NUMEN: Roma dininin temel mefhumlarından birisidir. Numen, hiçbir zaman dağınık bir gücü temsil etmez. Bilakis Numen tabiri, bir Tanrı ismi ile birlikte kullanılmıştır. O halde Numen, tesirli bir aksiyonla ifade edilen Tanrısal iradeyi belirtmektedir. Bir Tanrının Numeni, onun kişisel aksiyonunun bir tezahürüdür. Roma dini kavramında Numen, görünmez güçler ve potansiyeller ağını teşkil

etmektedir. İşte insan, bundan uygun dini merasimlerle yararlanmaktadır. Burada daha çok spiritüel bir kendiliğinden varoluş sözkonusudur. Roma dininde, insan Numen'de, bir gücün tesirli icrasını kabul etmiş ve Antropomorfik bir tasviri kabul etmemiştir.

Yine farklı Numenler vardır. İndigita-menta Numenin çok eski liturjik bir şekli- ni temsil etmektedir. Nasıl ki önemli bir hareketin bütün anları, Numen tarafından harekete geçiriliyorsa; aynı şekilde bazı yerler, bazı bilgiler de kutsal bir güç gösterirler. Bu Numen'i tebcil etmek gerekmektedir. Burada söz konusu olan, bir kaynak, bir orman ve bir huduttur.

Roma İmparatorluğu döneminde Auguste'un Numenine bir kült icra edilmiştir.

NUSAYRİLER: Bugün Süriye'de ve An-takya bölgesinde yoğun şekilde yaşayan bir nüfusa verilen addır. Nusayri isminin menşei konusu bugüne kadar çok tartışılan bir konu olmuştur. Bu konuda Nusayrilerin menşeinin Haçlı Seferlerinde bölgede kalan Hıristiyanlar olduğunu söyleyenlerden tutunda, onların menşeinin orta Asya türklerine kadar çıkarılan dahi olmuştur. Dini inanç olarak Şiiliği benimsemiş olan Nusayrilerin menşei konusunda genelde kabul edilen görüş, onların Basralı, Muhammed bin Nusayr en-Nemiri'nin (Öl: 883) öğretisine dayanan bir cemaat oldukları görüşüdür. Böylece Etnolojik olarak değil de, ideolojik ve kültürel olarak Nusayrilerin, Hamdani hanedanlığı döneminde (905-1004) Hüseyin bin Hamdan el-Hasibi (Öl: 957 veya 968) tarafından teşkilatlandırıldığı ve bir mezhep görünümünde ortaya çıktığı kabul

görmektedir. Halep, bu mezhebin yoğunlaştığı bölge olmuştur. Daha sonraki dönemlerde Şiiler baskı altında tutulunca, Nisâyirlerde baskı altına girmişlerdir. Bunun için Nusayriler, Haçlılar, Memlûklar ve Osmanlılar dönemini yaşamışlardır.

Nusayrilik ailevi bir inanç şekli olarak ifrat bir tutum içinde kendini göstermiştir. Böylece Gulat-ı Şia hudutları için de kalmış ve Hz. Ali'nin Tanrılığını kabul eder bir görünüme sahip olmuştur. Bunlara göre Hz. Ali görünüşte imam, gerçekte ise Tanrıdır ve nurundan Hz. Muhammed yaratılmıştır. Hz. Muhammed de "Bab" adıyla anılan Selman'ın yaratıcısıdır. Nusayriliğin inanç esaslarında, üçlemeye benzeyen bir görev taksimi dikkat çekmektedir. Buna göre, Selman beş eytam yaratmıştır: 1. Mikdad b. el-Esved: Doğa olaylarını ve zelzeleyi yapmaktadır. 2. Ebu zer el-Gifarî: Yıldızların hareketini yönetmektedir. 3. Abdullah b. Revaha: Canlıların yaşamlarını yönetmektedir. 4. Osman b. Muaz: Rızık ve hastalıklarla ilgilenmektedir. 5. Kanber b Kadan ed-Devri: Ruhları bedenlere göndermektedir. Bu beş Eytam, beş büyük yıldız olarak da kabul edilmektedir.

Nusayriye, İslâmın beş şartını kabul etmekle birlikte bunlara verdiği anlamlar farklıdır. Nusayrilerin iman ilkeleri de oldukça farklı bir durum arz etmektedir. Nusayriler iman ilkelerini şu formüller altında açıklamaktadırlar:

1. Ben Ali'den başka ilâh bulunmadığına şahadet ederim.
2. Şahadet ederim ki, Allah haktır. Açıklanmış hak da, şakakları seyrek saçlı olan Ali b. Ebi Talip'tir.

3. Kendisinden başka ilâh olmayan Allah ve Melekler ile, adaletle kaim olan ilim sahipleri şahadet etmişlerdir ki; Aziz ve Hakim olan Allah'tan başka ilâh yoktur.

4. Ben yine şahadet ederim ki, Nusayri Dininden, Cundebe görüşünden, Cunbulâni tarikatından, Hasibi mezhebimdenim, söz yeri olarak Cillî, Meymuni fıkındanım.

Nusayriliğin bu iman ikrarından anlaşılan, temeldeki inançtan, zaman içinde bir değişim yaşadığı; böylece ortodoks İslâm'dan ayrıldıklarıdır. Şüphesiz bu iman açıklamalarının, İslâmın akidesiyle alakası bulunmamaktadır.

Nusayrilerin ibadet anlayışları da müslümanlardan ayrılmaktadır. Namaz kılmamaktadırlar. Onların namazı kısa bir duadan ibarettir. Bu dua şöyledir: "ALİ-MUHAMMEDİ VE SELMANI YÜCELTİRİZ" Bu kısa cümleyi söyleyerek, namaz kıldıklarını kabul etmektedirler. İslâmın şartlarını şöyle yorumlamaktadırlar: ORUÇ: Hz. Muhammedin babası Abdullah'ın sessizliğidir. ZEKAT: Dini öğrenmek ve aktarmaktır. Bununla beraber zengin Nusayriler, şeyhe, zekât adı altında bir para vermektedirler. HAC: Nusayrilerin, ziyaret yerlerini dile getirir. Nusayrilerde ziyaret yerleri beyaza boyanmaktadır.

Nusayriler'de dini işler, BÜYÜK ŞEYH-ŞEYH-NÜVEB-İMAM denilen dört şahsiyet grubu tarafından yürütülür. Büyük Şeyh, Hz. Ali'nin yeryüzündeki gölgesidir. Bu en yüksek makamı işgal eder. O'nun her türlü maddi ve manevi tasarrufla sahip olduğuna inanılmaktadır. Büyük şeyh, her Nusayri bölgesinde bir tane var-

dır. Diğer şeyhleri ve imamları büyük şeyh seçer. Büyük şeyhlerinin atalarının melek olduğuna inanmaktadırlar. Bunun için onların öbür dünyada şefaatçi olacaklarına inanmaktadırlar. NUVEB makamında bulunanlar, aşağı tabakanın şeyhleridir. İmamlık ise, Osmanlılar döneminde, II. Abdulhamid tarafından kabul ettirilen bir makamdır. Nusayriler, kendilerinin de müslüman olduklarını söyleyince, Abdülhamid onlara camiler inşa ettirmiş ve kendilerinden imamlar seçmelerini emretmiştir. Böylece dini işlerin halk seviyesinde yürütülmesini sağlayan imamlar sınıfı ortaya çıkmıştır. İmamları da büyük şeyhleri seçmiştir. Bunlar, devletten maaş almışlar, ancak namaz kılma görevini yerine getirmemişlerdir.

Nusayriye dört kol halinde varlığını sürdürmektedir:

1. Haydariye 2. Şimaliye 3. Kilaziye 4. Gaybiye

Günümüzde Nusayriye bir Şii mezhebi olarak tanınmaktadır. Nusayrilerin büyük bir çoğunluğu bugün Suriye'de yaşamaktadır. Özellikle LAZKİYE kenti, tamamen bir Nusayri şehridir. Ancak, Suriye'de halkın çoğunluğu sünnidir.

Nusayrilik başlangıçta bir sünni cemaati iken daha sonraki dönemlerde özellikle Emeviler döneminde Şia'ya bağımlı bir ekol haline gelerek, zaman içinde gulatı şiaya kaymıştır. Ancak Nusayrilikte başka dinlerin karakteristik izleri de bulunmaktadır. Bunun için Nusay Allah inancı şekil değiştirmiş ve Hz. Ali'nin ulûliyetine kadar varan inanç şekli kendini göstermiştir. Tabiat ruhlarına inanç, evrensel

ruhculuğa inanç, batınî dini inançlar Nusayrilikte dikkat çekmektedir.

NYÂYA: Sanskritçede Nyâya metod veya kural anlâmına gelmektedir. M.Ö. II. asırda meydana gelmiştir. Nyâya metinlerinin büyük bir kısmı, Vaisheshika fiziğini ortaya koymaktadır. Nyâya'nın belli başlı hedefi, inançlarına akılcı bir temel vermektir. Bu da, çağdaş dinler Tarihçilere göre, bilginin geçerli vasıtalarında bulunmaktadır. Nyâya'ya göre bu vasıtalar dörttür:

Birincisi, doğrudan tespit ve müşahededir. Güneşte olduğu gibi (pratyaksha)

İkincisi, çıkarsamadır (Anumâna): Ateşin varlığını dumandan itibaren vasitasız olarak kabul etme gibi.

Üçüncüsü, mukayesedir (Upamâna). Meselâ, ilk defa, görülen vahşi bir öküzün evcil bir öküzle kıyaslanarak bilgi sahibi olduğu gibi.

Döndüncüsü, tanık getirmek yahud, inançlı bir şahsın sözünü delil göstermektir (Shabda). Meselâ, Veda'nın sözleri gibi. Çünkü bu sözler, Rab İshvara tarafından haber verilmiştir. Bunlar, tamamen gerçektir ve Shruti'yi meydana getirmektedir. Oysa, Smriti'nin daha az otoritesi vardır.

NYINGMAPA: Tibet Budizm okulunu belirten bir kelimedir ve eski anlamına gelmektedir. Bu okul, üstad Shântarakshita zamanında tercüme edilen Sûtra metinlerine sadık kalmıştır. Hindli Üstad Padmasambhava'nın Tantrik metinlerine de bağlıdır. Nyingmapa, Yadmasambhava'yı kurucuları olarak kabul eder ve onu ikinci Buddha olarak görür. Tibet'teki birçok Budist okulu gibi

bunlar da, manastır kurucularının ismi ile çağrılan bölünmelere maruz kalmışlardır. Nyıngmapa disiplini, liberal bir disiplindir. Bu okulun mensupları, dindar bekarlar ve evli Lamas'lardır. Bugün bu okulun lideri, Dujom-Rimpoche'dir. Çok bilgili bir lamasdır. Çok sayıda müridi ve batıda birçok merkezi vardır. O, evlidir ve birçok çocuğu vardır.

ODHİNN, WODON: İskandinav dinlerinde Odhinn, Tanrıların şefidir. Odhinn, kral-insanların Tanrısıdır. Onların güçlerinin koruyucusudur. O, Tanrıların babası olarak, **Alfadir** diye isimlendirilmektedir. **Alfadir**, hükümdarlık Tanrısıdır. İnsan kurbanına düşkündür. Tercih ettiği kurbanlar, krallardır. İskandinavya'da, Anglo-Saxonlarda ve Goths'larda o, krallık hanedanının menşeyini teşkil etmektedir.

Odhinn, büyük büyücüdür. Büyünün yüksek şekillerini elinde tutmaktadır. Runes'in (İskandinavya'da kullanılmış olan kutsal yazı) mucidi Odhinn'dir. O,

kaderi haber vermektedir. Bir ağaca asılmış ve zahiren ölüme mahkum edilmiştir. Runes'ler sayesinde Odhinn, harflerin ve bütün sırların büyüsünü düzene sokmuştur. Yine Runes'lerin doğuşu kozmik ve şamaniktir. Odhinn, her yerde hazır ve nazırdır. Tek gözlüdür.

ODHİNN-WODAN, hükümdar ve büyücüdür. Savaşa yönelmiştir. Snorri ve Sagas bize, Odhinn'i savaşlar hakemi olarak göstermektedir. Çünkü o, düşmanları felçli ve kör yapmaktadır. O, kader Tanrısı olarak seçer ve karar verir.

Odhinn korkunç bir silah olarak ağ'a sahiptir. Hindistanda, VARUNA'NIN mâ-yâya sahip olduğu gibi, Odhinde ağ'ını atmakta ve kötülerini yakalamaktadır.

Odhinn-Wodan, İskandinavyalılar ve Jermenlerde "yüce Tanrı"dır. Ancak, aynı zamandada savaşçı Tanrıdır. Dumezil, ikinci fonksiyonun birinciye nüfuz ettiğini belirtmektedir.

OKKULTİZM (Occultisme): Renesansta Cologne'lu bir doktor olan Cornelius Ağrippa (1486-1535) Kabbala pratikleri icra ediyordu. Yani, İbranice metinlerdeki gizli sırları çözmeye çalışıyordu. Böylece o, tabiatın ve hayatın sırlarına ulaşmak için batınî bir eğitim yapıyordu. 1510 yılında **De occulta philosophia** isimli bir eser yayınlamıştı. Bu eserde, büyü ile pythagorcu düşünceler, biraraya gelmiştir. Okkült (gizli), zor şeylere giriş anlamında kullanılmıştır. Bu girişim, sonuçsuz kalmamış, Paracelse'in çabaları ile (1493-1541) ilerlemiştir.

Yine XIX. yüzyılda Eliphas Levi isimli Fransız rahip Alphonse-Louis Constant (1810-1875) bilimsel materyalizm atmosferini ve geleneksel dinin soğukluğuna çare

bulma isteğiyle harekete geçmiştir. İşte asıl Okkultizm ismini yaygınlaştıran bu rahip olmuştur. Onun yeteneği, bu konuda tarihçileri ve bilginleri aşıyordu. 1856 yılında, "Dogme et rituel de haute magie" isimli eserini ve 1860 yılında "Histoire de la magie" isimli eserini yayınlamıştır. Daha sonra bu konuda 1888 de Gérard Encausse "le Traité élémentaire de science occulte" isimli eserini yayınlamıştır. Ayrıca bu adam, "martini tarikatını" 1891'de kurmuş ve 1888-1914 yılları arasında L'Initiation dergisini yönetmiştir.

OLMEK: Amerika'da M. Ö. 1200 ile 400 yılları arasında kurulmuş olan yüksek bir medeniyettir. Meksika körfezi kıyılarından başlayarak, Meksika'nın ve Orta Amerika'nın büyük bir kısmını bu medeniyet aydınlatmıştır.

Olmek san'atı, heykelticilikte ve duvar resminde çok ileri gitmiştir. Bu san'at, dini konuları yansıtmıştır. Fakat onun yorumunda bir hayli güçlük çekilmektedir. Özellikle üç dini tasvir önemlidir:

1. **Jaguar:** Çoğu zaman gerçekçi tarzda tasvir edilmiş ve bazı insani çizgilerle sitilize edilmiştir. Bu motif, olmak dini sanatına tamamen hakimdir. Jaguar kültünün Meksika'da ve Amerika'nın bazı yerlerinde geliştiği kabul edilmiştir.
2. **Tören başlığı giymiş rahip veya Tanrıların kollarında taşınan "Bebek" heykelleri.** Bu konuda çok heykel vardır. O, insan ve jaguar karması olarak, jaguarın çengelleri ve ağzı ile tasvir edilmiştir. Jaguar, Aztekler dönemine kadar bir kuvvetler sembolü olarak yaşamıştır.
3. **Chalcacingo alt kabartmaları.** Bunlar, olmak kökenlidir. Yağmur ve genç bitki

örtüsü sembolü ile kuşatılmış bir dişi kişiliği temsil etmektedir. Muhtemelen bu, bir su ve verimlilik ilâhesidir. Buna, Teotihuacanlarda ve Azteklerde rastlanmaktadır.

OM: Hinduizmde ibadetin, murakabenin, ilâhilerin, metinlerin başında ve sonunda ibadete girmek ve ibadetten çıkmak için OM sesi çıkartılır. OM, aynı zamanda bir murakebe konusudur. Çünkü Upanişadlarda şöyle denmektedir: "Yaprakları delen bir sapın üzerine dizilen yaprakların toplandığı gibi, her ses OM sesinin içinde erimektedir. OM sesi, bu kainatın bütünüdür" (Chandogya-Upanishad, 6,23,4). Bütün Vedalar, bu hece ile özetlenmiştir: Bu hece (OM) gerçekte Brahman'dır. Bu hece, yüce bir şeydir. Bu fenomenal dünyada gizli şekilde ilgisiz gerçeğin mükemmel bir sembolüdür. Yine o, en yüksek murakebenin konusudur. Hinduizmdeki OM, bir manada Amin gibi düşünülse de, muhtevada farklılıklar görülmektedir. Bu belkide müslümanların, Allahı "Hu" diye çağır-dıklarına benzemektedir.

ON EMİR: Mısır'da köle hayatı yaşayan İsrailoğulları, Hz. Musa'nın önderliğinde Filistin'e doğru giderken, Tanrı YEHOVA tarafından Hz. Musa, SİNA dağına çağırılmıştır. Orada Yehova, Hz. Musa ile konuşmuştur. Yahudilikteki dini prensip ve emirlerin verilmesi, bu konuşma esnasında olmuştur. Rab Yahova'nın İsrailoğullarından istediği ilk şeyler şunlardır:

1. Elbiselerini yıkamaları
2. Kadına yaklaşmamaları
3. Üçüncü gün için hazırlanmaları (Çıkış: XIX/15).

Hız. Musa dağdan inerek İsrailoğullarına bunları tebliğ etti. İsrailoğullarını takdis etti ve elbiselerini yıkadılar ve üçüncü gün için hazırlandılar. İsrailoğullarının yapacağı son şey "kadına yaklaşmamları" olacaktır.

Üçüncü gün olunca, gök gürlemeleri, şimşekler ve sina dağı üzerinde koyu bir bulut ve çok kuvvetli boru sesi işitildi. Herkes korkmuştu. Musa, kavmi ordugahtan çıkardı ve dağın eteğinde durdurdu. Dağdan duman çıkıyordu. Çünkü Rab, ateş içinde inmişti. Dağ titremişti. Boru sesi gittikçe kuvvetleniyordu. Rab dağın tepesinden Musa'yı çağırırdı. Musa dağa çıktı. Rab, Musa'ya, kavmin dağa çıkması ve dağa dokunmamları için tenbihte bulunmalarını istedi. Musa, kavmine bunları tebliğ etti. Tekrar dağa çıktı. İşte bu çıkışta Yahudiliğin iman esasları olan On Emir, tebliğ edilmişti. Çıkış kitabının XX/1-17 cümleleri On Emri açık şekilde nakletmektedir: "1. Ve Allah bütün bu sözleri söyleyip dedi. 2. Seni Mısır diyarından, esirlik evinden çıkararak Allahın Yehova benim. 3. Karşımda başka ilâhların olmayacaktır. 4. Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın, yahut aşağıda yerde olanın, yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın. 5. Onlara eğilmeyeceksin ve onlara ibadet etmeyeceksin çünkü ben, senin Allahın Rab, benden nefret edenlerden babalar günahını çocuklar üzerinde, üçüncü nesil üzerinde ve dördüncü nesil üzerinde arayan. 6. Ve beni seven ve emirlerimi tutanların binlercesine inayet eden, kıskanç bir Allahım. 7. Allahın Rabbinin ismini boş yere ağza almayacaksın, çünkü Rab kendi ismini boş yere ağza

re ağza alanı suçsuz tutmayacaktır. 8. Sebt gününü takdis etmek için onu hatırında tut. 9. Altı gün işleyeceksin ve bütün işini yapacaksın. 10. Fakat yedinci gün Allahın Rabbe Sebttir. Sen ve oğlun ve kızın, kölen ve cariyen ve hayvanların ve kapılarında olan garibin, hiçbir iş yapmayacaksın. 11. Çünkü Rab, gökleri, yeri ve denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı ve yedinci günde istirahat etti; bunun için Rab Sebt gününü mübarek kıldı ve onu takdis etti. 12. Babana ve anana hürmet et, ta ki, Allahın Rabbin sana vermekte olduğu toprakta ömrün uzun olsun. 13. Katletmeyeceksin. 14. Zina etmeyeceksin. 15. Çalmıyacaksın. 16. Komşuna karşı yalan şahitliği etmeyeceksin. 17. Komşunun evine tama etmeyeceksin; komşunun karısına, yahut kölesine, yahut cariyesine, yahut öküzüne, yahut eşeğine, yahut komşunun hiçbir şeyine tama etmeyeceksin.

Hız. Musa'nın M.Ö. XIII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. On Emir Hız. Musa'ya, Sina dağında vahyedilmekle beraber, On Emrin ihtiva ettiği hususlar, bütün peygamberlerin üzerinde ısrarla durdukları konulardır. On Emir'de Yahudilere özel emirler de vardır. Fakat Allahın Birliği, hırsızlığın, zina'nın, adam öldürmenin, komşunun malına ve kendisine göz dikmenin bütün ilâhi dinlerde yasak olduğu çok önemli bir husustur. Bu yasaklar, özellikle Yahudilikte Hıristiyanlıkta ve İslâmiyette dikkat çekici bir şekilde takdim edilmiştir. Buna göre Yahudiliğin On Emri, ilâhi dinlerin önerdiği evrensel ahlak ilkelerinden en önemlilerini içinde toplamıştır. Daha sonra gelen dinler, aynı ilkeleri tekrarlamışlardır. Bunun da sebe-

bi, ilâhi dinlerin vahiy olarak bir tek kaynaktan gelmiş olmasıdır.

Yahudilikteki bu ON EMİR genelde ilâhi dinlerin hepsinde genel olarak kabul edilmiştir. Bu emirlerin bir kısmı, Hz. Nuh'a daha önce verilen yedi kanunda ifadesini bulmuştur. Hz. Nuh'a verilen bu yedi kanuna inananlara NUHİLER denmektedir. Bu yedi kanun şunlardır:

1. Adaletli davranmak
2. Haya etmek
3. Allah'ı takdis etmek
4. Baba'ya ve Anaya saygılı olmak
5. Zinadan sakınmak
7. Pislikten ve şiddetten sakınmak.

Bazı Yahudi âlimleri bunlardan dört tanezinin Hz. Ademe verildiğini, üçünün de ilaveten Hz. Nuh'a verildiğini beyan etmektedirler. Bu kanunlar, Hz. Musa'ya On Emir halinde öz olarak yeniden verilmiştir.

Hıristiyanlık tada bu yedi kanunun bir kısmı kabul edilmiştir. Milâdi tarihin başında toplanan Kudüs toplantısında, havarilerin lideri Yakub, sünnet konusundaki tartışmaya şöyle diyerek son noktayı koymuştur: "Bunun için rêyim milletlerden Allah'a dönenleri sıkmamak, ancak mundarlığından, zinadan ve boğulmuş olandan ve kandan çekinsinler diye yazmaktadır" (Res. İşleri: XV/19-20). Ya'kub bu ifade ile Nuhi kanunlara olan imanını göstermiştir. Ancak Ya'kub Nuhi kanunların hepsine değil; sadece dördüne işaret etmiştir:

1. Putlar
2. Zina
3. Boğulmuş hayvanlar
4. Kan

İslâmiyette de buna benzeyen emirler En'am süresinin 151-153 ayetlerinde şöyle açıklanmaktadır: 151-Deki: "Geliniz,

Rabbinizin size neleri haram kıldığını o-kuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-Babaya iyilik edin, fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızkını biz veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve haksız yere Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bu size anlatılanları Allah vasiyet etti. Umulur ki düşünüp anlarsınız." 152-"Ergenlik çağına erişinceye kadar, yetimin malına, sadece en güzel bir niyet ve maksatla yaklaşın; ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söylediğiniz zaman yakınlarınız dahi olsa adaleti gözetin. Allah'a verdiğiniz sözü tutun, İşte Allah size, iyi düşünesiniz diye bunları emretti." 153-"Şüphesiz bu benim doğru yolumdur. Ona uyun. Başka yollara uymayın. Zira o yol sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti."

İslâmiyet'tede bu on emrin bir kısmı kabul edilerek, dini emirlerin arasına sokulmuştur.

ONCTION: Katolik ve Ortodoks kiliselerinin kilise sırrı olarak kabul ettikleri sakramentlerden birisi olan Onction, "Hasta yağı" olarak rahip tarafından hastalara, ameliyat olacıklara sürülen okunmuş bir yağdır. Rahip bu yağ, hastaya haç şeklinde sürmektedir.

Onction'un, Hıristiyanlardan önce Yahudilerde de kullanıldığını görüyoruz. Mezmurlar 109/18 de geçtiğine göre "yağ gibi kemiklerine girdi" denilmektedir. Yağ, yağlanmış kişiye güç, sağlık, sevinç ve güzellik vermektedir. Bu dini plandada aynen kabul edilmektedir. Yağlanmanın sevinç ve şeref alameti olarak

kullanıldığı, Süleyman'ın Meselleri 27/9 ve Amos 6/6'da okumaktayız. Diğer yandan yağ sürünmemek bir felâketin sonucudur (Tesniye: 28/40). Bu mahrumiyet, bir yas alameti olarak oruçla sonuçlanmaktadır (Daniel: 10/3). İsa'da oruç tutulduğu zaman başa yağ sürme ve yüzünü yıkamayı emretmektedir (Matta:6/17).

Yine Yahudilikte misafirin üzerine yağ sürmek bir "şeref işareti" olarak kabul edilmektedir (Mezmur: 23/5). Aynı şekilde bir kadın, İsa'nın ayaklarını yağlamıştır (Luka: 7/38, 46). Yine çok pahalı bir yağla İsayı yağlayan bir kadını İsa tasvip etmiş ve onun incitilmemesini istemiştir (Mat: 26/6-10).

Onction, Hıristiyanlıkta genelde hastalar ve cin çarpmuşlar için yapılan bir sakrament olarak dikkat çekmektedir. Bu sakramentin kökü, İsa'nın Matta incilindeki şu sözlerine dayanmaktadır: "İsa on iki şakirdini yanına çağırıp, murdar ruhları çıkarmak, her çeşit hastalığı ve herçeşit zayıflığı iyi etmek kudretini onlara verdi" (Matta: 10/1) İsa da tedavi yöntemi olarak yağlamayı kullanıyordu. Markos 6/13'de, havarilerin de yağla tedavi yaptıkları anlatılır.

Burada dikkatimizi çeken konu, yağlama merasiminin Eski Ahitte de olduğudur. Eski Ahitte bu konu çok değişik amaçlar için kullanılmıştır.

ORAGE: Anadolu'da "Fırtına Tanrısı" dağın antropomorfik ikiye bölünmesi olarak takdim edilmektedir. Bu Tanrının totemik hayvanı, gücün ve erkekliğin sembolü olan Boğa'dır. Fırtına Tanrısına ibadet, Hatti'nin büyük sitelerinin her yerinde görülmektedir. Değişik şekillerde adlandırılmıştır. Meselâ, Hattis isimle-

rinden biri, TARU'dur. M. Ö. III. Binin ortasında Hindi-Avrupâi istilâcılarda, fırtına Tanrısına önemli bir yer verilmiştir. Böylece, büyük şehirlerden çıkmış olan birkaç fırtına Tanrısına özgü hüviyeti muhafaza ederek kolayca bir senkretizm icra etmişlerdir.

Hatti'nin büyük fırtına Tanrısı, Hitit Tanrıları panteonuna hakimdi. Hitit ülkesi, fırtına Tanrısının mülkiyetindeydi. Büyük Tanrı'nın yeryüzündeki gerçek vekili olan krala, yönetimi o tevdi etmiştir. Anadolu'da merkezî yönetim gerçekleşince, bazı Anadolu fırtına Tanrıları, daha önce elde ettikleri önemli fonksiyondan ayrılmışlardır. Merkezi imparatorluk döneminde Louvilerin ve Hourrilerin mahalli fırtına Tanrıları, Anadolunun fırtına Tanrıları yanında yer almışlardır.

ORDRE, (Order): Bu kelime, ferdî özelliklerini kaybetmeksizin bir birlik teşkil eden birçok varlığın durumunu belirtir. Bu çokluğun birliğe ircası, karmaşık değil de ahenkli olursa; gözönünde tutulan birleş-tirmenin ana prensibini seferber etmeye kabiliyetli akıllı bir iradeye tanıklık eder. Tesadüf hipotezi, sadece ilâhi sebebi kabul etmeyip de genel evrim veya evrensel düzeni kabul edenler için söz konusudur. Bu tesâdüf hipotezi bir yana bırakılacak olursa; kozmik düzen, düzenleyici bir akıl olan Allah'a veya bir Démiurge'a; evin düzeni evin sahibine veya aile başkanına; sitenin veya bir devletin düzeni ise kurulmuş olan iktidarlara atfedilir. Bu açıdan dinî tarikatler, onlara ilk disiplini veya düşüncüyü, düzenleyiciliği ve ayırdediciliği vermiş olan kurucularına kadar uzanır. Bu tarikatler, bir disiplinle, bir nizamname ile veya bir takım talimatlarla

ve direktiflerle tespit edilmiş, belirli şartlar içinde ve bir takım amaçlarla erkek veya kadınların birleşerek teşkil ettikleri topluluktur. Bu tarikatler, gelişirken birliklerini korumak için hiyerarşileşmişlerdir. Manastır tarikatleri, hastahane ile veya misyonerlerle ilgili tarikatler askerî tarikatler veya şövalye tarikatlerinin hepsi bir göreve ve var olması gereken bir sebebe bağlıdır. Bu kaybolursa, tarikat de ölür. Eğer bu, sadece zayıflarsa; tarikat de zayıflar veya sadece güçsüz bir fikrin tanığı olmuş olur.

İşte Katolik mezhebindeki **Ordre** sırrını bu fonksiyonalist perspektiften tanımak gerekir. Bu fonksiyon açısından bu ordre sırrı kilisenin İncili yayması amacıyla ve İsa-Mesih'in otoritesinden kaynaklanan otorite ile, Papanın otoritesi altında; bazı kilise üyelerini kendilerine has görevlere sevkeder. İşte bu görevler, Mesih'in ve Allah'ın sırlarının dağıtıcılarının, özellikle ilâhi kelâmın, evharistyanın, Reconciliation'un öğretimini, kutlamanın ve idarenin görevleridir.

Ordre Sakramentine iştirak, kademelerle gerçekleşir. Hiyerarşinin en alt derecesinden en üst derecesine gitmek için o, bugün dört küçük meratip ihtiva eder: **Acolyat, Exercistat, Lectorat, Portier**. Piskoposluğa ulaşabilmek için orta meratip dereceleri ise şunlardır: **Soudiaconat, diaconat, prêtre**. Bu meratipler yüzyıllar boyunca değişmiştir.

Organizasyon gayesiyle, İncillerde ve Resüllerin İşlerinde formüle edilen yegâne hiyerarşi prensibi ise şunlardır: **Diocèse, prêtre, Evêques**. Sonraki organizasyon insani kararlarla ilgili olup onların koyduğu şeyi değiştirebilecek güce sahip-

tir. Fakat tayinler sadece piskoposa aittir. Çünkü yalnız o, sakrament sırrına tam olarak sahiptir.

ORGİE: Yunanca çılgnlık anlamına gelen **Orgia** kelimesinden gelmektedir. Bu isim başlangıçta **Dionysas'a** tahsis edilen dini bayramlara verilmiştir. Bu bayramlar, Roma'da **Bacchanales** adı altında tanınmıştır. Bu şenlikler, bütün ahlâki değerleri ihlâl ediyor, ancak dini anlamdan hiçbir zaman yoksun olmuyordu. Orgie merasimleri, ilkel kaosa bir dönüşü ve akıldışı güçlerin hakimiyetine sığınmayı temsil ediyordu. Ayrıca hayatın kaynaklarına bir dalışı gösteriyordu. Sarhoşluk sayıklamaları, Tanrısal gücün akımına olan her iradeyi yok ediyordu. Bu şenlikte insan, kendinden kurtuluyor ve kendini bir başka şeye bırakıyordu.

Yine Orgie'de, günlük sadelikten çıkarak hiç olmazsa belli bir an için, ilâhların ve kralların imtiyazında olan mutlak hürriyete bir iştirak anlamı vardır. Yani ölümlü olan insan, kendisinin bir vechesinden kaçarak bir başka şeyi keşfe yönelmektedir. Orgie'nin temelinde hayatın cari tatminlerini hiçbir zaman tüketmeyen ateşli bir birlik arzusu bulunmaktadır.

ORİGENE: Hıristiyan ilâhiyatçısı ve yorumcusu olan Origène, milâdi 185 tarihine doğru İskenderiyye'de doğmuştur. 252-253 yıllarında Tyr'de ölmüştür. Origène, başlangıçta babasının yönettiği dil kursunun yönetimini idare etmiş, yirmi sekiz yaşından itibaren de İskenderiyye'de din öğretimi veren okulun başına geçmiştir. Böylece, Kutsal metinlerin incelemesine yönelmiş ve birçok talebe yetiştirmiştir. Bu okulda, yeni-

Eflatuncu dersler vermiştir. Fikirlerinden dolayı, İskenderiyye kilisesinden aforoz edilmiş ve 232 yılında, Filistin Cesarée'sine çekilmiştir. Orada verdiği öğretim, onu evrensel bir şöhrete kavuşturmuştur. Öyleki, doğuyu dolaşmış ve Roma'ya kadar gitmiştir. İmparator Déce'nin işkenceleri neticesinde ölmüştür. Origéne, arkasında 2000 eser bırakmıştır. Bu eserler, yorum, Hıristiyanlığı savunma, polemik ve Hıristiyan kelâmına ait eserlerdir. Burada Origéne'nin, bütün kutsal ilimlere yol açtığını söyleyebiliriz. Özellikle Hexaples, zikre değer. Bu eserde Origéne, Eski Ahidin Yunanca versiyonları ile İbranice metni mukayese etmiş ve bu çalışmayı altı kolon halinde yayınlamıştır. Bundan dolayı bu esere Hexaples denmiştir. Birinci kolon, İbranice metni takdim etmektedir. İkinci kolon, aynı metnin grekçe yazılışını ifade etmektedir. Geriye kalan dört kolonun her biri farklı bir Grekçe versiyonu göstermektedir.

Origéne'nin doktrini, daha çok eserlerinden çıkarılmıştır. Bu fikirler ve onun yazıları kilise tarafından aforoz edilmiştir. Origénisme adıyla ortaya çıkan cereyan, bilhassa, yeteneksiz talebelerinin yorumlarından dolayı, 553 yılında İstanbul'da toplanan beşinci genel konsilde aforoz edilmiştir. Bu konsilde aforoz edilen Origéne'nin fikirleri başlıca şu konuları ihtiva ediyordu: Oğul'un, Baba karşısındaki durumu, kutsal-Ruh'un, oğul karşısındaki durumu...

Origéne'nin başlıca eserleri şunlardır: Hexaples-Homélies-Scholies, Commentaires Sur Saint Mathieu, Sur Saint Jean, Sur l'Épître aux Romains, Sur

le Cantique des Cantiques, Le traité des premiers principes, la Discussion avec Héraclide, sur la Résurrection, Sur la piré-re, Exhortation du Martyre.

OROBİNDİ (HUROBİNDİ): 15 Ağustos 1872'de Kalkuta'da oldukça İngilizleşmiş doktor bir babadan doğmuş olan bir Hind düşünürü ve mistiğidir. Beş yaşında Darjeeling İngiliz okuluna verilmiş, yedi yaşında İngiltereye gönderilmiştir. Orada çok parlak bir eğitim görmüştür. (İngilizce, Fransızca, Lâtince ve Yunanca öğrenmiştir). O, orada fakirliği tanımıştır. Elde ettiği bir burs sayesinde iki yıl Cambridge'te kalmıştır. O, yirmi iki yaşında memleketi olan Hindistana, dili dahil bir çok şeyden mahrum olduğu halde dönmüştür. Çok geçmeden profesör, gazeteci olmuş ve Hindistan'ın bağımsızlık savaşına katılmıştır. Yirmi sekiz yaşında evlenmiş ve davasına iştirak etmeyen karısından beş yıl sonra ayrılmıştır. Bir yogi, ona iç hayat konusunda bilgi vermiştir. 4 Mayıs 1908'de İngilizler tarafından tutuklanmış ve Alipore'de bir yıl hapis kalmıştır. Bu esnada Hind dini kaynakları olan Vedaları ve Upanişadları incelemiştir. Ölmek üzere olan kardeşinin âniden iyileşmesi karşısında, bir iç aydınlanmaya sahip olmuştur. Manevi araştırma için, ihtilâlcî mücadeleyi terk etmiştir. Fransa'ya giderek, Pondichéry'ye 4 Nisan 1910'da gelmiştir. Ölümüne kadar orada kırk yıl kalmıştır. Dört yıl boyunca, dostlarının evinde okumuş, mura-kebe yapmış, yazmış ve yoga pratiği icra etmiştir. 1914 Ağustosunda, rahip Paul Richard ve karısı Mira ile birlikte ARYA dergisini yayınlamaya başlamıştır. Belli başlı eserlerini ve yoga sentezlerini orada neşretmiştir.

1920'de Mira, yeniden gelmiştir. O zaman Mira'nın yaşı 42 dir. Madam Alfassa adı altında Orobindo'nun eserine yardım etmiştir. Bu durumda o, Ana'dır. Dostları ve talebeleri onların etrafında toplanmıştır. 24 Kasım 1926'da Ana'nın yönetiminde ÂSHRAM kurulmuştur. Orobindo, inzivaya çekilir ve orada 24 yıl yaşar. Sulh, murakabe, çile ve manevi egsersizler olan Orobindo'nun Âshramı, değişmeyi arzu eden cemiyete açık kalmıştır. Fakat sadece şuur kuvvetiyle Orobindo, mistik tecrübesinden, dünyayı değiştirmek endişesini hiç ayırmayacaktır. Yine de 1939'da, Gandhi'nin aksine, Nazizme karşı savaş lehinde bulunmuştur. 15 Ağustos 1947'de, 75. doğum gününde Hindistanın bağımsızlığını duymanın mutluluğunu tadmıştır. 5 Aralık 1950'de ölmüştür.

Orobindo'nun Ashramında çok büyük bir doğmatik hürriyet atmosferi saltanat sürmektedir. O Ashramı, ruhi hayatın direkt tecrübesi olarak tanıtmaktadır. Onun öğretisi, tecrübesinin ifadesinden başka bir şey değildir. O, bunun daha önce, Hindin kutsal metinlerinde ifade edilmiş olduğunu açıklamış, ancak onu, her çeşit sosyal kaygı ile zenginleştirmiştir. Ona göre, "Bilgi, eğer dünyayı değiştirme gücü vermiyorsa, boş bir ışıktan başka bir şey değildir" Onun mesajı, bu topyekün değişmeye yönelmiş bir "iç Maceraya" davettir. Onun talebeleri için, bizzat denemedikleri hiçbir şeyin değeri yoktur. Onlar bu tecrübeleri, daima daha uzaklara götürmekte, bütün yolları aşmaya, bütün geçmişten kurtulmaya, bugün faydalı olan üstad, yol ve dini yarın faydasız olduğu zaman terketmeye kadar götürmek-

tedir. Bunun için o, kurumlaşmış bütün dinlere düşmandır. O, şöyle der: "Hakiki teokrazi, insanda gerçekleşen Allahın krallığıdır. Bir papanın, bir kilisenin veya bir soserdotal sınıfın krallığı değildir".

Orobindo şöyle der: "Bizim ön gördüğümüz, ruhî ihtilâldir. Maddi ihtilâl ise sadece bir gölgedir."

Yine o şöyle der: "Ruhun, insan öncesi bir geçmişi vardır. Fakat onun, insan ötesi bir geleceği de vardır."

ORTODOKSLUK: Bilindiği gibi "Ortodoks kilisesi" kavramı, XI. yüzyılda Batı kilisesi ile Doğu kilisesi arasındaki bölünmeden sonra çıkmış bir kavramdır. Doğu ile batı arasındaki siyasi rekabet, daha sonra dini rekabeti de beraberinde getirerek, XI. yüzyılda "Kutsal-Ruhun" çıktığı yer konusundaki tartışma ile birbirinden ayrılmıştır. Batı kilisesi Kutsal-Ruhun Baba'dan ve oğuldan (Filioque) çıktığını söyleyerek, Kutsal-Ruhun sadece Baba'dan çıktığını söyleyen Doğu kilisesine muhalefet göstermiştir. Böylece Roma kilisesi, Lâtin Batı kilisesi veya Katolik Kilisesi adını alırken, İstanbul Kilisesi, Rum Ortodoks Kilisesi adını almıştır. Her iki kilise 1054 tarihinde Ayasofya kilisesinin mihrabına birer aforoz tabelası koyarak, birbirlerini aforoz etmişlerdir.

Bu tarihten itibaren iki kilisenin arası her geçen gün ayrılmış ve 1204'de dördüncü haçlı seferi niyetiyle Batı, İstanbul'a saldırmış ve Ortodoks kilisesine büyük hakarete bulunmuştur. İkonlar kırılmış, kiliseler kirletilmiştir.

Ortodoks kilisesi, 325'te başlayıp 787'de sona eren genel konsiller zincirinden sadece yedisini kabul ederek ilk yedi

konsil kilisesi olarak görülmüştür. Batı ise genel konsil olarak, yirmi bir genel konsil kabul etmektedir. Ortodoks kilisesinin bugün tahminen iki yüz milyon civarında müntesibi vardır.

Ortodoks kilisesi, sahip olduğu kredoyu, yedi genel konsilde belirlendiğini kabul etmektedir. Bu konsiller: I. İznik Konsili (M.325); I. İstanbul Konsili (M.381); Efes Konsili (M.431); Kadı köy Konsili (M.451); II. İstanbul Konsili (M.553); III. İstanbul Konsili (M.680); I. İznik Konsili (M.787). Bu konsilleri Katolik kilisesinde genel konsil olarak kabul etmektedir.

1054 tarihinden 1453 tarihine kadarki dönem "Gerçek Bizans" dönemi olarak adlandırılmaktadır. Esas olarak Ortodoks ilâhiyatın gelişme dönemi bu dönemdir. Ortodoks kilisesinin bu dönemini üç özellik belirtmektedir: Batıdan uzaklaşma, misyonerlik faaliyetleri ve teolojik derinleşme.

XV. asırdan XVIII. asra kadar uzanan üç asırlık dönem, Ortodoks orta çağını meydana getirmektedir. Bu dönem belirleyen Osmanlı hakimiyeti, Moskova Rusyasının tecrid hareketi, Ortodoks dünyada "kapalı cemiyet tipini" meydana getirmiştir. Özellikle bu dönemde vaftizci Yahya'nın teşkil ettiği cesur bir zahitliğe önem veren bir manastır hayatı gelişmiştir.

XVIII. ve XIX. asrın dönemecinde sessizlerin yeni bir müdahalesi ile Ortodoks kilisesinde yeni bir dini hareketlilik yaşanmıştır. Aziz Nicodème, büyük Bizans metinlerini neşretmiş; batılı birçok mistiği ortodoksluğa adapte etmiş, 1782'de Venedik'te zahitlik ilâhiyatının abidevi ontolojisi olan "philocalie"yi meydana getirmiştir.

Ortodoks kilisesine göre kilise, İsa'nın bedeni olarak kabul edilmiştir. Ortodoks Kilisesi, Papa'nın otoritesini ve yanılmazlığını kabul etmez. Ancak, Katolik Hıristiyanlıkta olduğu gibi, Ortodoksluk dünyasında sıkı bir kilise teşkilâtı ve hiyerarşisi yoktur. Ortodoks dünyada İstanbul Fener patrikliğinin önemli bir yeri vardır. Bundan ayrı olarak, İskenderiyye Apostolik patrikliği, Kudüs patrikliği, Moskova patrikliği, İsviçre'deki Chambesy Ortodoks patrikliği önemli Ortodoks merkezleridir. Yunanistan Ortodoks kiliseleri, İstanbul Fener patrikhanesine bağlı kalmıştır. Bunlardan başka, bir başpiskoposla yönetilen Ortodoks Kiliseleri ile bağımsız Ortodoks Kiliseleri de vardır.

Ortodoks Kilisesi ile Katolik Kilisesi arasında 1965'den beri bir yakınlaşma çabası görülmektedir. Bu amaçla II. Vatikan konsilinde "Hıristiyanları Birleştirme Sekreteryası" kurulmuştur. Bu faaliyet doğrultusunda Vatikan'la İstanbul arasında bazı iyi niyet ziyaretleri yapılmıştır. Kilise sınırları konusunda, Ortodoks Kilisesi ile Katolik Kilisesi arasında büyük fark görülmemektedir. Sadece, Ortodoks Kilisesi kendini, havarilerin geleneğine daha bağlı hissetmektedir. Ortodokslar, Papa'nın yanılmazlığını reddederler.

ORUÇ:Dinler tarihinde en yaygın dini fenomenlerden birisi Oruç'tur. Hemen hemen bir çok dinde oruç veya oruca benzeyen perhiz şeklinde bir takım ibadetler vardır. Ancak ilâhi dinlerde oruç ibadeti en önemli ibadetler arasında yer almaktadır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de "Ey iman edenler, sizden önceki ümmetlere yazıldığı gibi sizinde üzerinize oruç ya-

zıldı" (el-Bakara: 183) buyrulmaktadır. Kur'anın bu ifadesine göre, Müslümanlara orucun farz olduğu gibi, önceki ümmetlere de oruç farz kılınmıştır. İslâmiyet'ten önceki ümmetlerinde başında Hıristiyanlar ve Yahudiler gelmektedir. Ayet-i kerimenin ifadesine göre Hz. Musa'nın ümmeti olan Yahudilere de oruç farz kılınmıştır.

A. YAHUDİLİKTEORUÇ: Tora' daki (Tevrattaki) oruçla ilgili cümlelerden, orucun, bir hatırlama, bir kutsama şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ, Mısır'dan Rabbin çıkardığı gün (çıkış: XIII, 9-10) mayasız ekmek bayramını Yahudilerin kutlaması ve yedi gün boyunca mayasız ekmek yemeleri bir nevi oruç olarak kabul edilmiştir (Çıkış: XXXIV, 18). Yine Tora'da, oruçla ilgili olduğu kabul edilen şu cümleyi görüyoruz: "ve sizin için ebedî bir kanun olacak, yedinci ayda ayın onuncu gününde canlarınızı alçaltacaksınız, yerli olsun ve aranızda misafir olan garip olsun, hiçbir iş yapmayacaksınız. Çünkü o günde, sizi tatkir etmek üzere sizin için kefaretilenecektir. Rabbin önünde bütün suçlarınızdan temizleneceksiniz (Levililer, XVI, 29-31).

Görüldüğü gibi Tora'da açık olarak oruçla ilgili çok açık ve net ifadeler yoktur. Ancak, Talmud'un metin kısmı olan Mişna'nın Moed bölümünde oruçtan bahsedilmiştir. Burada verilen bilgiler, sayılar: X, 9 ve I. Kııallar: VIII, 35-39 cümlelerine dayanılarak yorumlanmıştır. Bunlara göre, kuraklık, salgın hastalık veya düşman istilası hallerinde genel olarak oruç tutulmasından bahsedilmektedir.

Yahudilikte oruç'a Taanit Tsibur denilir. Bu oruca cemaat orucu denmektedir. Bu

orucu, hastalar ve çocuklar dışında herkes tutar, Yahudilikte bir de Taanit Yahid denilen ferdî oruç vardır. Bu oruç, kişinin kötü bir rüya gördüğünde veya adak yaptığıında tutulmaktadır.

Tora'da tek oruç günü olarak Yom Kipur günü geçmektedir. Yahudilikte oruçlar, kısa ve uzun olarak iki türlü tutulur. Kısa oruçlar, sabahtan akşama kadar tutulmaktadır. Uzun oruçlar ise, en az yirmi yedi saat tutulur.

Neviim kitabında dört oruçtan bahsedilir: **1-Asara Betevet:** (Tevet ayının onuncu günü orucu): Kudüs'ün Babilliler tarafından kuşatılmasının hatırasına tutulmaktadır. Son yıllarda, İsrail Hahambaşılığının kararıyla, Nazi katliamında ölenler içinde oruç tutulmaktadır.

2-Şiva-Asar Be Tamuz (Tamuz ayının on yedisi orucu): Kudüs'ün surlarının Babilliler tarafından aşılması hatırasına tutulan oruçtur.

3-Tişa Be Av (Av ayının dokuzu orucu): M.Ö. 586 yılında Bet ha Mikdaş'ın yıkılması hatırasına tutulan oruçtur. Ayrıca, Tişa-Be Av, Yahudilerin başına başka felaketlerin gelmesi nedeniyle de hatırlanır ve bu yas gününde Yom Kipur gelenekleri uygulanır. Bu gün, Bet ha-Mikdaş'ın M.S. 70 yılında ikinci defa yıkılışının, Bar-Kohba isyanının yenilgisinin, ortaçağda Yahudilere uygulanan çeşitli baskı ve katliamların yıldönümü olarak anılmaktadır. Tişa Be Av'da, yom kipur misali bir cemaat orucudur.

4-Tsom Gedalya (Gedalya Orucu): Yahudi lideri Gedalya Ben Ahikam'ın öldürülmesinin hatırasına tutulan oruçtur. Ayrıca, onüç Adar'a rastlayan Ester orucu ve

Pesah'tan önce Bohorlar'ın tuttuğu oruç gibi Taanit (Oruç) günleri de vardır.

Yahudilikte oruç (Taanit), günahların keffareti, milli felâketlerin anılması veya kişinin Tanrı'nın yardımına sığınması gibi olaylar için tutulmaktadır. Yahudilikte oruç tutulurken, yenmez, içilmez, cinsel ilişkide bulunulmaz, bedensel zevklerden kaçınılır, Yahudilikte Yom Kipur ve Teşa-Beav oruçları iki gün batışı arasında tutulur. Gedalia, Asara be-Tevet, Ester, Bohor, Şiva Asar be Tamuz oruçları, şafaktan gün batımına kadar tutulur. Yahudilikte on üç yaşını dolduran erkekler ve on iki yaşını dolduran kızlar oruç tutabilir. Hastalar, hamilelikleri ilerlemiş kadınlar, lohusalar oruç tutmazlar. Hatta bazı kişilerin oruç tutmalarını Rabi'ler yasaklama yetkisine de sahiptirler.

Yom Kipur'un dışında Şabat gününe rastlayan taanit, pazar gününe tehir edilebilir. Ancak, Ester orucu ertelenemez. Çünkü ertesi gün Purim bayramıdır. Geriye de alınmaz, çünkü cuma günüdür, Şabbat'tan bir gün önce oruç tutmak yasaktır. Bundan dolayı, Şabat'a denk gelen Taanit Ester, Perşembe gününe alınır. Taanit günlerinde af duaları okunmaktadır.

Tanah'ta, Allah'a yalvarma oruçlarından da söz edilmektedir. Meselâ, Kral David, Bat-Şeba'dan olan ilk oğlu ölüm döşeğindeyken oruç tutmuştur (II. Samuel: XII, 16) Bohor orucu ise, bir kefaret veya yakarış amaçlı bir oruç değildir. Tanrı'nın Mısırlıların ilk doğanlarının ölümüne neden olan belayı ve İsrailoğulları'nın Mısır'dan mucizevi ayrılışını hatırlatır ve bu oruç, sembol olarak ilk doğan Yahudilerce uygulanır.

Yahudilerin oruçları konusu, Talmud'da ve Tosefta'da tafsilatlı şekilde açıklanmıştır.

B. HİRİSTİYANLIKTA ORUÇ:

Hıristiyanlıkta da oruca yer verilmiştir. İncillerde oruçla ilgili birçok cümle yer almaktadır: İsa, oruçlu olanların iki yüzlüler gibi surat asmamalarını, riyakar davranmamalarını belirterek şöyle der: "Size doğrusunu söyleyeyim, onlar ödülleri almışlardır. Siz oruç tuttuğunuz zaman, başınıza yağ sürüp yüzünüzü yıkayın öyle ki insanlarda değil, gizlide olan Babanıza oruçlu görünesiniz. Gizlilik içinde yapılanı gören Babanız sizi ödüllendirecektir (Matta: IV, 18-18). Yine Matta incilinde İsa'nın iblis tarafından denenmek için Kutsal-Ruh tarafından çöle götürüldüğü "kırk gün kırk gece oruç tutuktan sonra acıktığından" bahsedilmektedir (Matta: IV, 1).

Görüldüğü gibi Hıristiyanlıkta oruç, bir nefis terbiyesi bir dini çile olarak Allah için tutulan bir ibadet olarak görülmektedir. Özellikle kilise ve manastır'da hayatlarını geçiren ruhaniler, oruca çok önem vermişlerdir. Yukarıda görüldüğü gibi "kırk gün" orucunu İsa tutmuştur. Bunu daha sonraki dönemlerde taklit eden Hıristiyan azizleri ve ruhanileri vardır.

Hıristiyanlıkta oruç, daha çok perhiz özelliği taşımaktadır. Hem Yahudilikteki hem de Hıristiyanlıktaki oruç, muhtemelen başlangıçta, İslâmiyet'teki oruçla paralellik arz ederken, daha sonraki dönemlerde perhize dönüşmüştür. Fakat oruçtaki fenomenolojik yapı değişmemiştir. Hem Yahudilikte, hem Hıristiyanlıkta hem de İslâmiyet'te oruçtan beklenen, iç arınma ve bedensel kontrolün sağlanmasıdır. Hı-

ristiyanlar için oruç günleri, olarak genel- de paskalya bayramı gibi Hıristiyan kut- sal günleri seçilmiştir. Yahudilikte olduğu gibi Hıristiyanlıkta da oruç tutma şekli konusunda belirli ölçüler yoktur. Temel olarak hem Hıristiyanlar hem de Yahudi- ler, oruç günleri yağlı, etli ve ağır yemek- leri yemezler. Hıristiyanlar özellikle daha çok sebze ve tahıl ürünlerini tercih eder- ler. Fakat bazı Yahudi gurupları çok sıkı kurallarla oruç tutmaktadırlar.

C. İSLÂMİYETTE ORUÇ: İslâmiyet'te Müslüman olmanın şartlarından birisi o- ruç tutmaktır. İslâmiyet RAMAZAN a- yında Müslümanlara bir ay oruç tutmayı farz kılmıştır. Akıllı, sağlıklı ve buluğ çağına gelmiş olan her Müslüman erkek ve kadın herhangi bir mazereti yoksa Ramazan ayında bir ay oruç tutmakla mükelleftir. Bu konu, Kur'an-ı Kerimde şöyle ifade edilmiştir: "Ey iman edenler! Sizden önceki ümmetlere yazıldığı gibi, sizinde üzerinize oruç yazıldı. Taki kon- masınız o sayılı günlerdir. İçinizden hasta olan veya yolculukta bulunan tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde tutar. O- ruca dayanamayanlar bir fakiri doyuracak kadar fidye verir, kim gönülden iyilik ya- parsa o iyilik kendisinedir. Oruç tutma- nız, eğer bilerseniz sizin için hayırlıdır" (Bakara: 183-184). İslâmiyet'te oruç, imsak vaktinden başlar akşam vaktine kadar devam eder. Bu müddet zarfında yeme, içme, cinsel ilişkiler yasaktır. Ayrıca oruç tutan bir Müslüman'ın diline, eline de sa- hip olması gerekir. Yani dilinden kötü söz çıkmamalı, elinden kötülük meydana gel- memelidir.

İslâmiyet'te altı çeşit oruç vardır:

Farz olan oruçlar: Bu oruçlara Ramazan ve kefaret oruçları girer

Vacip olan oruçlar: Adak oruçları girer

Sünnet olan oruçlar: Aşure orucu (Mu- harrem ayının onuncu veya onbirinci gü- nü tutulur.)

d)Mendup olan oruçlar: Arabi ayların onüç, ondört ve onbeşinci günü tutulan oruçlardır

e)Nafile olan oruçlar: Sevap niyetiyle tu- tulan oruçlardır

e) Mekruh olan oruçlar:

Tenzihen mekruh olan oruç: Sadece mu- harremin onuncu günü tutulan oruç

Tahrimen mekruh olan oruç: Ramazan bayramının birinci günü ile kurban bay- ramının dört gününde oruç tutmak tahrimen mekruhtur.

Dinler tarihinde oruç kültürü çok yaygın bir kültürdür. Hinduizm ve Budizm gibi dinler- de de perhiz şeklinde oruçlar vardır. Oruç Din Fenomenolojisi açısından, insanın Tanrısal sıfatlara bürünmesi ve kutsalla bütünleşmesini sağlayan bir dini fenomendir. Oruçla insanlar, iç arınma ameli- yesinden geçerek, temizlenmekte ve kut- salla bütünleşmeye hazır hale gelmekte- dirler. Dinlerin kutsalla bütünleşme ame- liyesi en iyi şekilde kurban, oruç ve Hac ile gerçekleşmektedir.

OSİRİS: Bu Tanrı, Mısır'ın cenaze tören- lerinin baş Tanrısıdır. Özellikle VI. Hane- danlıktan itibaren Mısırın Tanrı pantéon- larından biri haline gelmiştir. Başlangıçta karanlıklar Tanrısıdır. Daha sonra birçok sitedeki mahalli Tanrıların yerine geçmiş ve onların fonksiyonlarını üstlenmiştir. Meselâ, Busiris'de kral-Tanrı, Andjty'nin, Abydos'ta cenaze Tanrısı Khen- tamentiou'nun ve Memphisk'te Sokaris'in

sıfatları ile vasıflandırılmıştır. Bütün bu asimilasyonlar, OSİRİS'in şahsiyetini meydana getirmiştir. Böylece Osiris, hem Tanrı-kral olmuş, hem de cenaze işleri ile ilgili bir fonksiyon üstlenmiştir. Bu durum ilk teoloji denemelerinde formüle edilmiştir. Heliopolis'de OSİRİS, Ré'nin gücü ile karşılaşmıştır. Geb ve Nout'un oğludur. Seth'in kardeşi, İSİS'in ise hem kardeşi hem de kocasıdır.

Yunanlı Tarihçi Plutarque, kardeşi Seth'in nasıl intikam aldığını anlatır. Bunun için Seth kardeşini bir sepete koyarak Nil'e bıraktığını rivayet eder. Daha sonra kocasını arayan İSİS, onun kalıntılarını bulur, yeniden Tanrı OSİRİS'i yaratmaya çalışır. Neticede Osiris'in parçalarını yeniden canlandıran İsis, Tanrı Osiris'i yeniden hayata kavuşturur. Bundan sonra OSİRİS, yeryüzünde değil yeraltı dünyası olan ölümler dünyasında yaşamayı tercih etmiştir. Böylece ölümler dünyasının kralı olmuştur. Oğlu Horus, babasının intikamını almak için atılmıştır. Seth'in erkeklik organını koparmıştır. Horus'un ise gözü çıkmış, Tanrı Toth her ikisine de şifa vermiştir. Eski Mısır dini tarihi bu tip efsanelerle doludur.

OTTO Rudolf (1869-1937): Peine'de 1869 yılında doğmuş, Marbourg'da 1937 yılında ölmüştür. Dinler Tarihçi, şarkiyatçı ve Hindioğrafyanın kurucusu olan Otto, Göttingen'de, Breslau'da ve Marburg üniversitesinde hocalık yapmıştır.

Birinci etapta Ritschl ekoluna bağımlı olarak dini bir Pozitivizm ve sosyolojik bir sofuluk perspektifinden sonra, Otto, N. Söderblom ile karşılaşmıştır. Onun tesiri altında 1904'den 1911'e kadar, insanlığın dini tecrübesi ve onun tarihi sonuçları ü-

zerinde durmuştur. L. Feurbach tarafından ileri sürülen kutsaldan uzaklaşma akımının karşısında R. Otto, L. Nelson'un ve J. Fries'nin yeni-Kantçılığının felsefi çözümünü seçmiştir. Yeni-Kantçılığın fikri şu idi: "Sezgilerin akılcı temeli, bilginin değerini garanti etmektedir".

R. Otto'ya göre, Allah, Ruh ve Hürriyet üç a priori donelerdir. Bunlar, dinin akılcı temelini meydana getirmektedir. Otto'ya göre din, insan, mistere gitmek için aklı terkettiği anda başlamaktadır. Ona göre geçerli yegane dini anlatım, sezgi yolu ile kutsalı yakalamaya imkan veren sembolik anlatımdır.

Fries tarafından yeniden gözden geçirilen Kant'ın görüşü istikametinde sürdürülen araştırmasında Otto, algılanabilir fenomenlerde ebedi olanı yakalamayı amaçlamıştır. Schleiermacher, Goethe, Herder, Novalis, Fichte tarafından takip edilen psikolojik yolun ötesine geçerek Otto, insanlığın analizi üzerine "tarihi endüksiyonu" aşlamaktadır. Bu yol ise ona, insanlığın dini hazinelerinin keşfine imkan vermiştir.

1911'de Hindistan'daki ikametinden sonra, R. Otto, Dinler Tarihine yönelir. 1917 yılında Das Heilige'i (Kutsal) yayınlar. O günden bugüne bu kitabın devamlı basımı ve tercümesi yapılmıştır. O, Kutsal'da üç veçhe görmektedir. Bunlar yapıcı unsurlardır: 1. Kutsal; Bu, insan tarafından dört etapta keşfedilmiştir. Yaratık duygusu, mistik korku. Tamamen başka olanın sırrı, hayran kalma. 2. Sanctum veya bu Kutsal'ın değeri. 3. A priori bir kategori. Bu, insan aklının orijinal bir po-

zisyonu ki bununla Kutsal'ı ve dahili vahyin yerini kavramaya yeteneklidir.

R. Otto, Kutsal'ın nasıl kişisel dinin kaynağı olduğunu gördükten sonra Kutsalla, tarihi dinleri açıklamaya yönelmektedir. Ona göre tarihi dinler, tarih boyunca kutsalın tezahürlerinden meydana gelmiştir. Gerçekten, Kutsal'ın işaretlerini okuma yeteneği ile mücehhez olmayı Otto, "kehaneler" diye isimlendirmektedir. Böylece dindar adam, geçici görünümünün altında gizli olan maneviyatı keşfediyor. Kutsalın ilk plandaki okuyucuları şunlardır: Peygamberler, dini dehalar, büyük kurucular. Kutsal'ın farklı okunuşları, dinlerin menşeiini açıklamaktadır. Kutsalın bir tek okuyucusu, tam olarak ruha sahip olur ve Tanrının yüce tezahürünü meydana getirir. İşte bu verinin üzerine R. Otto, diğer dinlere göre Hıristiyanlığın Transandal karakterini oturtmaya çalışır.

R. Otto'ya göre mademki dinler, Kutsalın tarihi ve tedrici tezahürlerinin sonucudur, öyleyse din bilimi, kutsalın alâmetlerini göstermek ve tarihi seyir içinde tezahürleri açıklamak için dinlerin kalbine nüfuz eden araştırma olmalıdır.

İşte o zaman, Dinler ilminin ilk işi, insanlığın aldığı yolda Tanrı arayışının el yardımı ile seyrini göstermekten ibaret olacaktır. Otto'ya göre, bu gizli Tanrı yaklaşımlarında hayret verici bir süreklilik kendini gösterir. Bunun doruk noktasına ise, peygamberlerin soy zincirinde İsa ulaşmıştır. Çünkü İsa, Kutsal'ın yaşayan tezahürü ve Tanrı krallığının şahididir.

R. Otto, bir yandan, paralel dini donelerin mukayesesini incelemeye yönelirken, diğer yandan cemiyette dinin kökünü arayan teorilere dayanır ve kutsala dayanan

bir dinler ilmi tavsiye eder. İşte o zaman dinler ilmi, sadece bir tarih olmayacak, o profetik bir rol oynayacaktır.

Liberal teolojiden ve kutsaldan uzaklaşmaktan endişe eden Otto, Das Heilige (Kutsal) isimli kitabını yazmıştır. Bunu, genç nesle bir program vermek için yapmıştır. Otto'nun daha sonraki çalışmaları, hep bu programa açıklık getirmek ve açıklama yapmak hedefini gütmüştür.

Hind Dinleri konusundaki çalışmalarına paralel olarak Otto, Kutsal'a dayanan bir dini duygu fenomenolojisi gerçekleştirmiştir. Bu kutsal ki, bir yandan insan kalbinde görünmüş ve onu dine kabiliyetli kılmıştır. Diğer taraftan da, dış alâmetlerle tezahür etmiştir. Bunları, insanlığın büyük okuyucuları kavramış ve tarihi dinleri hazırlamışlardır. Otto'nun Kutsal (Das Heilige) isimli eseri bir fenomenoloji olduğu kadar bir Dinler İlâhiyatı özelliği de taşımaktadır.

Bu eser, Dinler Tarihi dönemecinde bir başlangıçtır. Otto, araştırmasının merkezine "Dindar adamı" ve "onun davranışını" yerleştirmektedir.

Ö

ÖĞRETME YETKİSİ (MEGİSTÉRE): Bu kelime, Kilise içinde, ahlâk ve iman hakikatlerini yanlışsız bir şekilde öğretme yetkisi anlamına gelir. En yüksek seviyede İsa-Mesih'e ait olan öğretme yetkisi, havarilere ve onların halefleri olan Papalara ve Piskoposlara da intikal etmiştir. Öğretme yetkisinin (Megistére) tarihi, kültürel ve pedagojik olmak üzere, üçlü bir misyonu vardır: **Tarihî görevi;** İsa'nın tebliğini asırlar boyunca tertemiz devam ettirmektir. **Kültürel görevi;** bu tebliği tüm kültürlerle ve medeniyetlere onlardan hiç birine katılmaksızın, bir maya olarak sokmaktır. **Pedagojik görevi;** bu tebliği her yaştakilere, her sınıftakilere, her muhittekilere tüm insanlığa eşit bir kurtuluş şansı vermek için intibak ettirmektedir.

Genel olan megistére (Öğretme yetkisi) kilisenin günlük hayatında âyinle, din bilgisi ile, ilâhiyatla, vaazla, kilise sırları

ile, insanla - Allah arasındaki aracılıklarla, Hıristiyanın tüm hayatının şهادetiyle icra edilir. Bunlar Petrus'un halefi olan Roma Piskoposu Papa ile birlikte ifa edildikleri zaman (ki bu şart daima aranır) aynı zamanda imânî hakikatleri ihtiva eden birer faaliyeti teşkil ederler.

Olağan üstü megistére ise, âdetler ve imanla ilgili hakikatlerin genel konsillerle veya papa tarafından resmen açıklanmasıdır.

Modern düşünce, Allah'ın cemaati içinde ifâ edilen böyle bir imanın uygulanmasında zimnen de olsa gerçek bir megistére'nin varlığı görüşünde ısrar eder. Böylece o, an'anenin bir veçhesini teşkil eder. Bu manada, bütün mü'minler tarafından yaşanmış olan iman hiyerarşisi olan megistére bir ilham kaynağıdır ve insanı doğru bir yola yöneltebilir. Eğer iyi taneyi deliceden ayırmak için megistére inayeti çoğunluğa tahsis edilirse; Hıristiyan geleneğin emaneti de bütün cemaat içinde bulunabilir.

ÖKÜMENİZM: Bu kelime, özellikle II. Vatikan Konsilinden itibaren sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Yunanca bu kelime "oturulan yer" anlamına gelmektedir. Yeni Ahitte "Bütün Dünya" demektir (Mat: 24/14). Kilise babalarına göre ökümenik, Hıristiyanların tamamını ilgilendiren husustur. Bu sıfatla ilk yedi konsil, ökümenik konsildir. XI. yüzyılda Doğu ile Batı kiliseleri arasında bölünme olunca (1054), Katolik Kilisesi, konsillerinden bazılarını ökümenik konsil olarak isimlendirmiştir. Çünkü bu konsillere bütün piskoposlar davet edilmiştir. Bölünmeden sonrada İstanbul patrikliği "Ökümenik patrik" ünvanını haksız yere muhafaza etmiştir.

XX. yüzyılda ökümenizm, birtek kilisede birleşme hareketini belirtir. Bu durumda ökümenizm, Doğu-Batı Hıristiyanları ve Roma ile Reform'dan çıkmış kiliseler arasındaki bölünmeleri aşmayı hedeflemektedir. Ökümenizm, bizzat kilise otoriteleri tarafından bu birliği araştırmak için ortaya atılmıştır. Bu birlik, iki aşamada gerçekleşecektir:

1. İsa'nın kilisesinde bulunan evrenselleştirilmiş tezahür eden bütün Hıristiyan kiliselerinde müşterek olan derin birliği keşif.

2. Görülen bir birlik için müşterek çalışma ve müşterekliği kayırmak.

Ökümenizmin tarihi, başlangıçtan beri bölünmeler ve birleşmelerle belirginleşmiştir. 451 yılında Ortodoks kiliseler, Doğu kiliseleri; 1054 yılında Ortodoks ve Katolik kiliseleri; 1520'den itibaren de Protestan kiliseleri ve 1539'da Anglikan kiliseleri ortaya çıkmıştır. Yine Eski Katolik kilisesi ve bağımsız Katolik kiliseleri şeklinde kiliselerde bir ayırım mevcuttur. XI. yüzyıldaki bölünmeden hemen sonra, uzlaşma teşebbüsleri yapılmışsa da Haçlı Seferleri ile açılan boşluk pek doldurulamamıştır. Katolik ve Ortodoks kiliselerini birleştirmek için 1274'de Lyon Konsilleri ve 1436'da Florence konsili toplanmış ancak başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Luther tarafından istenen Katolik kilisesinin dahili Reformu, Batı kilisesini yeni bir bölünmeyle karşı karşıya getirmiştir. XIX. yüzyılda Anglikan kilisesi "kiliseler birliği endişesini" canlı şekilde muhafaza etmiştir. Diğer taraftan John Mott, Nathan Seederblom "Genç erkekler ve Genç kızlar Hıristiyan Birliği arasında" Hıristiyan birliği için gayret sarfetmişlerdir. Diğer yandan "Hıristiyan öğrenciler genel fe-

derasyonu" Hıristiyan birliği için büyük bir güç oluşturmaktadır. Burada arzu edilen birlik, kurtarıcı İsa'nın hizmetinde birlikte bulunmak değil; Efesoslulara 4/1-6'da ifade edilen, şu düşüncelere saygılı olmaktır: "İmdi Rabbe mahpus olan ben, bütün alçak gönüllülük ve hilimle, tahammülle, sevgide birbirimize sabrederek, selâmet kaydında Ruh birliğini tutmaya gayret ederek, davet edildiğiniz davete lâyük surette yürüyesiniz diye, size rica ederim. Davatenizin bir ümidine davet olduğunuz gibi, beden bir ve Ruh bir, Rab bir, iman bir, Vaftiz bir, cümlelerin üzerinde ve cümle ile ve cümlede cümlelerin Allahı ve Babası birdir". İşte ancak bu birlik, farklılıklara imkan vermektedir.

Edimbourg'da 1910 yılında toplanan misyonerlik konferansında Afrikalı ve Asyalı Hıristiyanlar, Eski kiliselere "imanî ayrılıklardan" vazgeçmeleri için yalvarmışlardır. Vie et Action (Hayat ve Aksiyon) hareketi, pratik Hıristiyan hareketi olarak ve Foi et Constitution (iman ve yasa) hareketi, teolojik düşünce hareketi olarak, 1925'den 1938'e kadar birlik arayışını sürdürdüler. 1938'de Utrecht'de buluşmaya karar vermelerine rağmen, ikinci dünya harbi ve yavaş çalışmalar bu toplantıya imkan vermemiştir. Ancak 1948'de Amsterdam'da yapılan toplantı, Kiliseler Ökümenik Konseyinin (Conseil Oecumenique des Eglises) meydana gelmesini sağlamıştır. Papa VI. Paul, bu maksatla 10 Haziran 1969'da Cenevre'yi ziyaret etmiştir.

Kiliseler Ökümenik (genel) Konseyinin yapısal problemleri başlangıçtan itibaren süregelmiştir. Çünkü bu Konseyin, resmi ve kiliseye ait bir otoritesi yoktur. 1961'de Yeni Delhi'de konseyin yeniden tarifi yapılmış ve şöyle denmiştir: "Kiliseler

Ökümenik Konseyi" kiliselerin bir kardeşçe yardımlaşma konseyidir. Bu kiliseler, İsa-Mesihi, Allah ve kurtarıcı olarak tanınmaktadır. Yine bu kiliseler, Baba – oğul – Kutsal - Ruh'un zaferi için çaba sarfetmektedirler.

Kiliseler Ökümenik Konseyi, kendi içinde dört organa ayrılmıştır:

1. **Meclis (Konsey):** En yüksek otorite bu konseyin elindedir. Yedi yüz deleğe vardır. Her altı veya yedi ayda bir toplanır. Meselâ, 1948'de Amsterdam'da, 1954'de Evanston'da, 1961'de New Delhi'de, 1968'de Uppsala'da, 1975'de Nairobi'de, 1983'de Vanconver'de toplanmıştır. Bölgesel ve imana dayalı olarak seçilen altı başkan vardır.

2. **Merkez Komitesi:** Meclis tarafından seçilmiş yüz üyeden oluşmaktadır. İcra organı görevini ifâ etmektedir. Her yıl toplanmaktadır.

3. **İcra Komitesi:** On beş üyeden meydana gelmekte ve her altı ayda bir toplanmaktadır.

4. **Başkanlık:** Altı başkandan oluşmaktadır.

Kiliseler Ökümenik konseyi birkaç alt bölüme ve sekreteryalara da ayrılmıştır:

1. **Etüd Birimleri:** İman, kilise, cemiyet, dini hürriyet, İncilin yayılması, ırk ve etnik ilişkiler, ilâhiyat eğitimi gibi işlerle meşgul olmaktadırlar.

2. **Ökümenik Formasyon Birimi:** Laikler, kilisede erkek ve kadın ilişkileri, aile, cemiyet, gençlik, Ökümenik Enstitü gibi işlerle uğraşmaktadır.

3. **Misyonerlik ve İncilin Yayılması Birimi:** Bu birim, misyonerlik enter-nasyonal konseyinin çalışmalarına vâris olmuştur.

4. **Kiliselerearası Yardımlaşma ve Mülteciler Birimi**

5. **Milletlerarası İşler Komisyonu Birimi**

6. **Bilgi Toplama Birimi**

7. **Tercümanlık Birimi:** Bu birim, birçok çeviri işlerini yüklenerek, çok sayıda yayın yapmıştır. Bu yayınlar özellikle Almanca, İngilizce ve Fransızca'dır.

Katolik Kilisesi ve Ökümenizm: 1864'de, 1919'da ve 1948'de üç defa Katolik kilisesi, Protestanlarla hertürlü Ökümenik kongreye iştiraki ve karşılaşmayı yasaklamıştı. Fakat buna rağmen bazıları, Ökümenik arayışı korumuşlardır. Özellikle XIX. yüzyılda baş rahip portal ve card bu işte öncülük etmişlerdir. Diğer yandan birinci dünya harbinden sonra Anglikanlarla önemli bir aşama sağlanmıştı. Nihayet 1932'de baş rahip Couturier, Lyona, sade Hıristiyanlarla müşterek ibadetin, ilâhiyatçılar arasındaki diyalog kadar önemli olduğunu açıklamıştır. Bunun için Couturier, 1935'den beri tanınan Birlik için "Haftalık ibadetin" kurucusudur. Birlik konusundaki münferid hareketlerin hepsini burada zikretmek mümkün değildir.

Ancak 1959'da Papa XXIII. Jean bir Ökümenik konsil daveti yapmıştır. Bu konsil bütün ayrılmış kiliseler içinde bir birleştirme ümidi ile davet, Katolik olmayan müşahitler de konsile davet edilmiştir. II. Vatikan konsilinde, Card ile birlik sekreteryası; başkanlık için Beâ, sekreterlik için Mgr Willebrand, önemli rol oynamıştır. Ökümenizm, dini hürriyet üzerindeki deklorasyon, Hıristiyanlar Birliği Milli sekretaryasının kurulması gibi konular gündeme gelmiştir. Altısı katolik ve sekizi Katolik olmayanlardan oluşan bir karma çalışma grubu ortaya çıkmıştır.

Katolik kilisesinin bu ikinci Vatikan konsili faaliyeti, önemli bir adım olmuştur. Bütün kiliseler, Hakikat ve Aşk ruhu-na sadakat içinde Birliği bulacaklardır. Papa VI. Paul için Ökümenizm, papalık görevinin en esrarlı ve en önemli teşebbüsüdür. 30 Kasım 1979'da İstanbul patrikliğini ziyaretinde Papa II. Jean-Paul şöyle demiştir: "Hâla nasıl aynı kalabiliyoruz".

Sonuç olarak diyalogun yetmişinci yılında, hâlâ asırların ayrılıkları tamamen silinememiştir. Böylece de istenen Ökümenizm (Birlik) kiliseler arasında bir türlü gerçekleşmemiştir.

ÖLÜLER KİTABI: Eski Mısır dini hayatının, cenaze ve ölümlle ilgili merasimleri hakkında bilgi veren önemli bir kitaptır. Ölüler kitabı, M.Ö. XVI. yüzyılda, mezarlara konan metinlerin derlenerek meydana getirdiği bir kitaptır. Mezarlara konan bu metinlerin, ölüleri koruduğuna ve onlara mutluluk verdiğine inanılmaktadır. Ölüler kitabında M.Ö. 2000'lerden kalma Tabut metinleri ve M.Ö. 2400'lerden kalma piramitlerdeki yazılar ile başka yazılar da vardı. Daha sonraki dönemlerde Güneş Tanrısı Re'ye yazılmış ilâhilerde ölümler kitabına girmiştir. Kısaca ölümler kitabı, derleme olarak yazılan yazıların toplanmış şeklidir. Çünkü mezarlara böyle yazılar koymak o dönemde bir sektör haline gelmişti. Bu yazıları, muhtelif kaynaklardan derleyerek yazanlar, ölü sahiplerine bunları satıyorlardı.

Mısır mezarlarından ortaya çıkarılan nüshaların hiçbiri, kitabın bilinen 200 bölümünü içine almamaktadır. Mezardan ve oradaki hayattan bahseden ölü yazılarının

toplandığı kitabın tam adı, "Günle Doğum parçaları"dır. Bu kitaba ölümler kitabı adını 1842 yılında ilk derlemeyi yayınlayan Meşhur Ejiptolog Richard Lepsius vermiştir.

Ölümler kitabının bildirdiğine göre, ölümler, Öziris'in yeraltı dünyasına gidiyorlardı ve orada bir muhakemeden geçiriliyordu. Bu muhakeme Öziris'in tahtının önünde yapılırdı. Tanrıça Maat, ölüyü içeri alır, ölünün kalbi tartılır, sonuç Öziris'e bildirilirdi. Öziris'in etrafında kırk iki hakim vardı. Ölü, bu hakimler önünde kötülük yapmadığına dair itirafta bulunurdu.

ÖLÜMDEN SONRA DİRİLİŞ: Ölümünden sonraki hayatın devamı konusunda çok eskiden beri değişik inançlar vardır. Eski Mısır'da ve Anadolu'da veya daha birçok dinde öldükten sonra hayatın devam ettiğine dair inançlar vardır. Bunun için, ölümlerle birlikte mezarlara ona yardımcı olur ümidiyle birçok eşya konmuştur. Özellikle bunu, Eski Mısır dini inançlarında açıkça görmekteyiz. Ancak, ölümlerin dirilmesi konusunda en açık din ilâhi dinlerdir. Bunların arasında da bu konuyu en ciddi şekilde ele alan din İslâm dini olmuştur.

Yahudilik, iman esasları arasına öldükten sonra dirilmeyi koymakla birlikte Tora'da bu konuda açık bir ifade görülmez. Daniel kitabında, yerin toprağında uyuyanlardan bir çoğu, bunlar ebedi hayata ve şunlar utanca ve ebedî nefrete uyanacaklardır. Anlayışlı olanlar gök kubbesinin parıltısı gibi, birçoğunu salâha döndürenler de yıldızlar gibi ebediyyen ve daima parlayacaklar (Daniel: XII/2-3) denilmektedir. İşıya'da da "Senin ölümlerin dirilecekler, benimkilerin cesetleri kalkacaklar. Ey

sizler, toprak içinde yatanlar, uyanın ve terennüm edin; çünkü çiğlerin, otların, çiği gibi yer de ölülerini dışarı atacak (İşaya: XXVI/19) denilmektedir.

Hıristiyanlıkta'da Yahudi geleneğine bağlı olarak ölülerin dirilmesine iman edilmektedir. Matta: XXII/31; de Markos: XII/26; Luk: XX/35 de veya 37'de ölülerin dirilmesine işaretle bulunulmuştur. Yuhanna'da (V/25) Allahın oğlunun sesini ölülerin işitecekleri saatin geldiğinden bahsedilerek, onu işitenlerin yaşadığı haber verilmektedir. Resüllerin İşlerinde (XXVI/8) "Allahın ölüleri kıyam ettirmesi niçin sizce inanılmaz şey sayılıyor?" denilmektedir. St. Paul'un, Korintoslulara yazdığı I. mektupta, öldükten sonra dirilme ile ilgili kesin bir iman haber verilmektedir: "Ey kardeşler, et ve kan Allahın melekûtunu miras alamaz; çürüme de çürümezliği miras alamaz. İşte, size bir sır söylüyorum: Hepimiz uyumayacağız, fakat son boruda hepimiz bir anda, bir göz kırpmasında değiştirileceğiz. Çünkü boru çalınacak ve ölüler çürümez olarak kıyam edecekler ve biz değiştirileceğiz (Korintoslulara I, XV/50-52). Yine Vahiy kitabında, gökten inen meleğin elinde cehennem anahtarının olduğundan ve bir yıl boyunca şeytanın bağlı kalmasını sağladığından ve bin yılın sonunda şeytanın salınacağından, yecüc ve mecücü saptıracağından söz edilmektedir. Bin yıl boyunca dirilenler olduğu gibi, ölülerden dirilmeyenler de olmuştur. Bu döneme birinci kıyamet denmiştir. Bin yılın sonunda salınan şeytan, ateş ve kükürt gölüne atılıp yok olacak ve kötülük de kalkacaktır.

Bu dönemden sonra olanlar hakkında fazla bilgi verilmeden, ölülerin tahtın önün-

de olduklarından ve kitaplarda yazılanlardan ölülere hüküm olunduğundan bahsedilmektedir. Artık bundan sonra yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde ölüm yoktur. Acı ve matem'de olmayacaktır. Fakat korkaklara ve iman etmeyenlere ve mekruhlarla ve katillere ve canilere ve büyücülere ve putperestlere ve bütün yalancılara ateş ve kükürt layık görülecektir. Bu ise ikinci ölümdür.

İslâmiyette öldükten sonra dirilme, iman esasları içinde yer almaktadır. Kıyamet gününde insanların bedenleriyle dirileceğine, mahşere geleceklerine ve hesap vereceklerine müslümanların iman etmeleri farzdır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın, öldükten sonra insanları dirilteceği ve bu diriltmenin Allah için kolay olacağından bahseden ayetler vardır (Yasin: 49-51) (Zümer: 68). Allah'ın tabiatı diriltmesi gibi, insanların da dirilmesi mümkündür (A'raf: 57, Hacc: 5, Fatır: 9).

İslâmiyette öldükten sonra ferdi hesap verme olduğu için, Tenasüh doktrini kapısı tamamen kapatılmıştır.

P

PALEOLİTİK ÇAĞ: Taş devri veya yontma taş devri olarak bilinen çağdır. Bu çağda, insanların mağaralarda yaşadığı bilinmektedir. Bu çağ insanı, geçimini, toplayıcılık ve avcılıkla sağlamaktadır. Bu çağın en belirgin özelliği, taş aletlerin kullanılmasıdır. Taş aletlerinin keskinleştirilmesi ve iki yüzünün kullanılması gibi gelişmeler dikkat çekmektedir. Paleolitik çağ, üç devreye ayrılmaktadır: 1. Alt paleolitik çağ. 2. Orta paleolitik çağ. 3. Üst paleolitik çağ. Gelişmiş paleolitik çağ olarak kabul edilen bu dönemde insanlar, taştan bıçak ve keski aletleri imal etmişler ve kemik ve boynuzları da bu işlemede kullanmışlardır.

Paleolitik çağ sanatının bu dönemden kalan örnekleri, mağara duvarlarına yapılmış resimler, kabartmalar ve heykelticiklerdir. Bu kültür mirası Akdeniz, Avrasya, Afrika ve Avrupada görülmekle beraber, bugün en önemli kalıntılar, İspanya ve Fransada bulunmaktadır.

Üst paleolitik çağın Doğu Avrupadaki en önde gelen kalıntıları, insan ve hayvan heykelleridir. Bu arada, kemik ve fildişi oymalar da görülmektedir. Kilden veya taştan yapılmış kadın figürleri dikkat çekicidir. Kadın heykelleri, kadının doğurganlık ve cinselliği ön planda tutularak yapılmıştır.

Paleolitik çağın resim kalıntıları, güney Fransa'da ve İspanya'nın Cantabria Dağlık bölgesindedir. Bu bölge mağaralarında birçok hayvan resmi dikkat çekmektedir. Anadolu'da Yarımburgaz'da ve Antalya'daki Karain mağaraları bu konuda çok önemli örneklerdir.

PÂLİ: Orta Hint-Âri grubuna bağlı kuzey Hindistan kökenli bir dildir. Budizmin en eski metinleri bu dilde yazılmıştır. Pâli dili, doğrudan doğruya, sanskritçeden çıkan bir bölge dilidir. Theravada (ihtiyarlar yolu) Budist öğretilerinin kullandığı dil budur. Hint-Âri döneminin dili olan Veda ve Sanskritçe lehçeleriyle büyük oranda benzerliğe sahip olmakla beraber, bu iki dilin devamı değildir. Budistler arasında bu dilin kullanılma nedeni, Budizmin öğretilerinin halk dili olan pâli diliyle daha geniş çevrelere yayılmasıdır. Buda'nın öğretileri Seylan'a geçerek M.Ö. III. yüzyılda, yerel lehçelerin karışımı olan pâli diliyle yazıya geçirilmiştir. Böylece zamanla pâli dili, Theravada metinlerinin Seylan dışında da ortak kullanım dili haline gelmiştir. Budizmin Tripitakası (üç sepet) pâli diliyle yazılmış olarak Birmanya, Tayland, Kamboçya, Laos ve Vietnam'a kadar yayılmıştır.

Pâli dili, Hindistan'da XIV. yüzyılda edebi dil olma özelliğini kaybetmiştir. Ancak,

Budizmin yayıldığı diğer yerlerde XVIII. yüzyıla kadar yaşamaya devam etmiştir.

PANÇEN LAMA: Tibet Budizminden doğan ve dalaylamadan sonraki hiyerarşide yer alan bir tarikattır. Bunların tarikati Dge-lugs-pa (sarı şapka) Pençen Lama, ruhani hiyerarşide en üst düzeydedir. Pandita chen-po (Büyük Bilgin) kısaltılarak, pançen lama denmiştir. Pancen ünvanı, olgun ve bilgin kişiler arasından seçilen Tashilhunpo manastırının baş kesişlerine veriliyordu. XVII. yüzyılda, V. Dalaylama, öğretmeni olan Blo-bzang Chos – Kyirgyal - Mtshan'in (1570 - 1662) bir çocuğun bedeninde yeniden doğacağını bildirmişti. Bu şekilde, yeniden doğduğuna inanılan Pançen Lama'lar şunlardır:

1. Blo-bzang-yeshes (1663-1737)
2. Blo – bzang – dpal - ıdan - yeshes (1737 - 1780)
3. Blo-bzang-bstan-pa'i-nyima (1781-1854)
4. Bs-tan-pa'i-dbang-phyug (1854-1882)
5. Chos-kyi Nyi-ma (1883-1937/). Bu Pançen Lamaların, Blo-bzang Chos-Kyirgyal-Mtshan'in yeniden bedenleşmeleri olarak dünyaya geldiğine inanılmıştır. Aynı zamanda bunların hislerinin, kendi kendine doğan Buda Amitabha'nın bedenleşmesi olarakda kabul edilmiştir.

Dalay lama hükümeti ile Tashilhunگو yönetimi arasında vergi borçları yüzünden ortaya çıkan anlaşmazlıktan dolayı Pançen Lama 1923'de Çine kaçtı. 1938'de Bskalbzang Tshe-brtan, Çin devleti tarafından Pançen Lama olarak atandı ve 1952 yılında Tibet'e getirilerek Tashilhunگو manastır başkeşişi olarak göreve başladı. Çin hükümeti, 1959'da Hindistan'a kaçan Dalay Lama'yı vatana ihanetle suçladı.

Ancak Pançen Lama bunu onaylamadı. Böylece Çin hükümetiyle arası bozuldu. Bunun için 1964'da Çin hükümeti Pançen Lama'yı görevden aldı. 1978 yılına kadar da halk arasında görünmedi.

PANENTEİZM: F. Karuse, 1828'de panenteizm terimini ve felsefesi ni belirtmek üzere kullanmıştır. Panenteizm, Tanrının varlığının tümüyle değil; bir kısmıyla evreni ihtiva ettiği görüşünü savunmaktadır. Panenteizm, panteizmle teizm arasında orta bir yolu temsil etmektedir. Panenteizmde temelleri Platon'un *Nomoi* (yasalar) isimli eserinde görülmektedir. Ancak panenteizm, XIX. yüzyıl Alman idealistleri olan Fichte, Schelling, Hegel'in eserlerinde zirveye ulaşmıştır. Pananteizmin, ilâhiyat alanındaki gerçek izahı, Charles Hartshorne tarafından gerçekleştirildi. Hartshorne bunu izah ederken, Tanrıyı organizmaya benzeterek gerçekliğin bilinen ve bilinmeyen tüm öğeleri olan bireysel ve yarı özerk hücrelerin bir organizma tarafından içerildiğini ileri sürmüştür.

PANTEİZM: Yunanca PAN=(tüm) ile THEOS=(Tanrı) kelimelerinin birleşimi ile ortaya çıkan bir kelimedir. Panteizm, kainatın Tanrı ile bütünleştiği tezini savunan sistemdir. Buna göre evrende ortaya çıkan herşey, Tanrının tezahürüdür.

Felsefe ve Din tarihinde, Panteizm değişik ifadeler ve anlatımlar içinde kendini göstermektedir. Bir kısım Panteistler, evrene bilinç atfederek dünyayı, bir Panpsişizm olarak görmektedirler. Dünyanın sadece bir hayal olduğunu ve gerçekliğinin olmadığını ileri süren Akozmik Panteizm gibi Panteist yaklaşımlar vardır.

Özellikle Hind Dinlerindeki Panteist yaklaşım, Dinler tarihinde dikkat çekici bir durum arzeder. Bu yaklaşımları, Vedalarda, Upanişadlarda ve Bhagavadgita'da görmek mümkündür. Bunun için Hind Dinlerinde özellikle Hinduizm'de Tanrı ve eşyanın düzeni statik değildir. O, canlı olarak bir doğuştan bir ölüme sürekli tekamül etmekte, şekil değiştirmektedir. Buna Hinduizm'de Dönemler teorisi denmektedir. Bu teoriye göre, Kainat düzenli aralıklarla tezahür ediyor, geliyor sonra yeniden görünmek için ortadan kalkıyor. Bu böylece, sonsuza dek devam edip gidiyor.

Batı düşüncesindeki Panteist temellerin üstadları olarak, Ksenophanes, Heraklitos, Anaksagoras, Platon, Platinos ve Stoclar olmak üzere birçok eski Yunan düşünürünü sayabiliriz. Panteizm düşüncesi, Yeni – Eflatunculuk ve Yahudi - Hıristiyan mistisizmi vasıtasıyla Scotus Erigena, Eckart, Nikalaus Von Cusa, Giordano Bruno ve Jacob Böhme tarafından Ortaçağ ve Rönesansta devam ettirilmiştir.

Batı felsefesinde Panteizmin en önemli temsilcisi Spinoza'dır (1632-1677). Sonsuz niteliklere sahip bir tek sınırsız varlığın olabileceğini ileri süren Spinoza'ya göre, Tanrı ve tabiat aynıdır. Aksi takdirde Tanrı ve dünya birliğinin, Tanrıdan daha büyük bir bütünlüğü olması gerekirdi. Spinoza, Tanrının gerekliliğinin dünyanın gerekliliğini içerdiğini, özgürlük olanağının bulunmadığını belirtmektedir. Panteizm birçok Hıristiyan ve İslâm ilahiyatçıları tarafından, yaratıcı ile yaratılan arasındaki ayrımı yok ettiği, Tanrıyı ikinci plana ittiği ve Aşkın yerine tamamen, bütünüyle içkin bir Tanrı kavramı öne sürdüğü, insanın ve Tanrının özgürlüğü

düşüncesini dışladığı için reddedilmiştir. İslâm dünyasında Panteizm teriminden ziyade Vahdet-i Vücut terimi, özellikle Muhiddini Arabî'de, Mevlana'da ve daha birçok sûfide dikkat çekici bir boyutta görülmektedir. Özellikle Muhiddini Arabîde (1165-1240) Vahdet-i Vücut felsefesi bir felsefi sisteme kavuşmuştur. Batı literatüründe Vahdet-i Vücut, "Varlığın Birliği" olarak ifade edilmiştir. İslâm Sûfilerindeki Vahdet-i Vücut anlayışı ile Batı felsefesindeki Panteist anlayış arasında farkların olduğu belirtilir.

Vahdet-i Vücut felsefesinin temel yapısı olarak dört "varlık" mertebesi ve dört ontolojik "varlık" metodu ortaya konmuştur:

1. Za'ul-Vücut: Vücutun kendisi
 2. Ehadiyet: Mutlak Vahdet
 3. Vahidiyet: Çokluğun Vahdeti veya A'yan-ı Sabite
 4. Zahiri-i Vücut
- Dört Vücut modu ise şunlardır:
- a) Mutlak olarak şartsız vücut
 - b) Negâtif olarak şartlı vücut
 - c) Bir-şey-olmak ile şartlı vücut
 - d) Kısmi olarak şartsız vücut

PANTHEON: Roma'nın ortasında, Roma devlet adamı Marcus Vipsianus Agrippa'nın M.Ö.27 yılında yaptırdığı ünlü tapınaktır. M.S.118-128 yıllarında Roma İmparatoru Hadrianus tarafından değiştirilerek yeniden yapılmıştır. M.S. III. yüzyılda da imparator Lucius Septimus Severes ve Caracalla dönemlerinde bazı değişiklikler geçirmiştir. Panteonun bugünkü şekli daire planlıdır ve kubbe ile örtülüdür. Panteonun önündeki üçgen alınlıklı sütünlü giriş, eski panteon yapısının kalıntılarıyla inşa edilmiştir. Giriş kapısı, yedi metredir. Kapı kanatları tunçtan

yapılmış ve büyüklüğünün bir benzeri yoktur.

Panteonun en dikkat çekici yönü, 43 metre çaplı kubbesidir. Çığının en büyük kubbesidir. İki bin yıllık tarih boyunca ayakta kalabilmesinin sebebi, yapıda kullanılan harç malzemesine bağlanmaktadır. Dolgu malzemesi olarak temelde ve duvarlarda bazalt, daha yukarıda tuğla, daha sonra tüf, kubbenin tepesinde sünger taşı kullanılmıştır. İnşaatta, aşağıdan yukarıya doğru kullanılan malzeme hafifletilmiştir. Duvarların kalınlığı altı metreyi bulmaktadır.

Panteonun içine ışık, sadece tepeden girmektedir. Tepe penceresi 8.23 metre çapındadır.

Roma dönemi putperestliği için yapılan Panteon, milâdi 609 yılında Santa Maria Rotundası adıyla takdis edilmiş ve kiliseye çevrilmiştir.

Bugün kilise fonksiyonunu devam ettirmekle beraber, daha çok turizme yönelik hizmet görmektedir. Panteonun etrafında ve önündeki kafeler turistlerle dolup taşmakta ve Panteonu yaz ve kış binlerce yerli ve yabancı turist ziyaret etmektedir.

PAPALIK: Roma piskoposu olarak papa, Roma Katolik Kilisesinin görünen şefidir. O, bu görevde İsa tarafından Kilisenin temeli olması için seçilmiş olan on iki havariden birincisi olan Simon Pierre'in temsilcisidir. Çünkü İsa Césarée'de Pierre'e hitaben şöyle demişti: "Sen Petrussun, ve ben kilisemi bu Kaya'nın üzerine kuracağım; ve ölümler diyarının kapıları onu yenmiyecektir. Göklerin melekütu anahtarlarını sana vereceğim; yeryüzünde bağliyacağın herşey göklerde bağlanmış olur ve yeryüzünde çöze-

ceğin herşey göklerde çözülmüş olur" (Matla: 16/18-19). İncil yazarı Matta, bu sözlerle kilisede Pierre'in misyonunu haber veriyordu.

İşte bu misyonu İsa'dan alan Petrus, İsa'nın çarmıhından ve yeniden dirilmesinden sonra; önce Antakya'da ikamet etmiş, sonra Roma'ya gelmiş ve yerleşmiştir. Orada Néron'un zulmü altında 64 yılında öldürülmüştür. Onun Vatikan tepesine gömüldüğüne inanılmaktadır. İkinci dünya harbi sırasında XII. Pie'nin insiyatifi altında Vatikan'daki Sen-Piyer kilisesinin altında yapılan kazılar bu inancı doğrulamıştır. Bu bilgilerin doğruluğunu daha sonra papa VI. Paul resmen ilân etmiştir.

Roma'nın maruz kaldığı Barbar istilalarının sonucundaki tahribata rağmen, Hıristiyanların tarih boyunca S. Pierre'in mezarı üzerine yapılmış olan abideye hac niyetiyle ziyaret ettiklerini milâdi 200 yılına doğru papalık yapan Anicet'in Papalık döneminde Romalı Rahip Caius, doğrulamaktadır. Bugün burada Michel-Ange'in büyük yapısı yükselmektedir. S. Pierre'in itiraf mihrabının altına kendinden sonra ölen çok sayıda Hıristiyan gömülmüştür. **Son olarak buraya, XXIII. Jean ve VI. Paul'un ardından Papa I. Jean-Paul da gömülmüştür.**

İsa-Mesihin kilisesinde papa, episkopal meclisin üstünde değildir. On iki havarinin birincisi Pierre olduğu gibi papa Episkopal meclisinin şefidir. Papa ile piskoposların ilişkisi, havarilerin başındaki Pierre'in onlarla ilişkisi gibidir. Pierre, önce bir havaridir. Papa'da önce bir piskoposdur. Fakat Roma, piskoposudur. Böylece Roma, Apostolik merkezdir.

Papanın otoritesi bir hakimiyet değildir. İsa-Mesihin kilisesinin imanı doğrultu-

sunda, bir hizmettir. Tarih boyunca **konsiller**, Pierre'in hizmetinin sırrını kilise hiyerarşisi içinde açıklamışlardır.

18 temmuz 1870 yılında I. Vatikan konsilinde yayınlanan PASTOR AETERNUS Apostolik yasası bu konuda önemli bir açıklama getirmiştir. "Piskoposlar bölünmüş değil, bir olduğu için, inananların bütün çoğunluğu, inanç birliği içinde olduğu için, muhterem Pierre, diğer havarilerin, üstüne konduğu için, İsa-Mesih, bu çift birliğin görünen ve sürekli temelini Pierre'in şahsında tesis etmiştir. Her kim bu makamda Pierre'e varis olursa, bütün kilisede Pierre'in önceliğini üstlenecektir."

Yine I. Vatikan konsili, papanın yanılmazlığı konusunu da şöyle tarif etmiştir: Papa konuştuğu, yani iman ve gelenekler konusunda bir şeyi yüce Apostolik fazileti ile belirlediğinde, bütün kiliseler için o, kabul edilmeli ve onun kararları değiştirilmemelidir.

I. Vatikan konsilinden bir asır sonra, II. Vatikan Konsili, papa XXIII. Jean tarafından toplanmış ve papa VI. Paul tarafından konsil toplantısı tamamlanmıştır. Bu konsilde "**papalık Meclisi'nin yeri**" belirtilmiştir. Buna göre papa, tepe noktasının anahtarı ise; piskoposlarda kilise olan yapının bizzat kubbeleridir.

İlk papalar ortaçağın sonuna kadar LATRAN'da ikamet etmişlerdir. Barbarlara karşı sitenin savunuculuğunu yapan Léon le Grand (440-461), yüce pontif sıfatı ile kilisenin evrensel yönetiminin temellerini atmıştır. 762'de II. Grègorie, Roma'da yüce yönetimi icra etmiştir. Ancak dünyevi iktidarla uhrevi iktidar arasındaki kavga durmadan devam etmiştir. Çünkü maddi ve manevi iki iktidarın bulunduğu Hıristiyan düzeni, aynı Tanrısal

otoriteye bağlanmış ve ideal bir Hıristiyan cemiyetinin idaresini bütünüleyen bir unsur olarak telâkki edilmişti. Burada maddi iktidarı kral, manevi iktidarında **papa** temsil ediyordu. Bu iki ayrı iktidar dağılımı 800 yılında papa III. Leon'un, Batı İmparatoru olarak Charleman'a taç giydirmesiyle resmi bir boyut kazanmış oluyordu.

Ancak papa VII. Grègorie (1073-1085), kiliseyi prenslerin baskısından kurtarmış ve hakimiyetinin, onların üstünde olduğunu belirtmiştir. Fakat IV. Henri'nin ordusunun Romayı işgal etmesi, Grègorie'nin isteklerinin gerçekleşmesine engel olmuştu. Böylece dünyevi iktidarla manevi iktidar arasındaki mücadele I. Frédéric Barberousse'un saltanatı altında yeniden başlamıştı. I. Frédéric Barberousse, imparator Charlemagne tarafından başlatılmış olan krallık teokrasisi geleneğini yeniden canlandırmış, laik iktidarın kutsal menşeyini ve onun dini iktidar üzerindeki üstünlüğünü ihtirasla savunmuştur. Ancak kilise buna şiddetle karşı çıkmıştır. İmparator papa III. Alexandre (1159-1181)'ın muhalefetine kırmak için, üç karşı papa seçmiştir. Fakat bunda da kilise egemenliğine karşı başarılı olamamıştır. Neticede İmparator, 1177 yılında Venedik'te bir sulh antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşma, XI. genel konsil olan III. Latran konsilinin toplanmasına imkan vermiştir.

5-19 Mart 1179 yılında toplanan Latran konsili papalık makamı için önemli kararlar alarak, aynı anda iki papanın seçimine kapıları kapatmıştır. Bunun için papa seçimini "kutsal kurula= sacré collége"e tevdi eden 1059 Roma Sinodunun kararını tamamlamıştır. Daha sonraki dönemlerde papa IX. Pie, papalığı garanti kanunlarını reddetmiş ve

kendini Vatikan'a kapatmıştır. Bu durumda o, kendini bir tutuklu olarak hissetmiştir. Papa XIII. Léon, papa X. Pie ve XV. Benoît, aynı tutumu devam ettirmiştir.

Papa XI. Pie, Mussolini ile Latran kararlarını muzakere ederek durumu çözüme ulaştırmıştır. Bu konuda 11 Şubat 1929'da bir antlaşma yapılmıştır. Böylece kilise dünyevi iktidarların baskısından kurtuluyordu. Bugün Vatikan sitesi, 44 hektarlık bir alanda dünyevi iktidarların baskısından uzak olarak varlığını sürdürmektedir. St. Pierre'den günümüze gelen Papa sayısı 264'e ulaşmaktadır. Papa'ların kronolojik sırası şöyledir:

1- Aziz Pierre, 2- Aziz Lin, 67-76, 3- Aziz Anaclet (Clet) 76-88, 4- Aziz Clement I, 88-97, 5- Aziz Evariste, 97-105, 6- Aziz Alexandre I, 105-115, 7- Aziz Sixte I, 115-125, 8- Aziz Telesphore, 125-136, 9- Aziz Hygin, 136-140, 10- Aziz Pie I, 140-155, 11- Aziz Anicet, 155-166, 12- Aziz Soter, 166-176, 13- Aziz Éleuthère, 175-189, 14- Aziz Victor I. 189-199, 15- Aziz Zephyrin, 199-217, 16- Aziz Calixte (Calliste) I, 217-222, 17- Aziz Urbain I, 222-230, 18- Aziz Pontien, 230-235, 19- Aziz Antère, 235-236, 20- Aziz Fabien 236-250, 21- Aziz Corneille, 251-253, 22- Aziz lucius I, 253-254, 23- Aziz Éitenne I, 254-257, 24- Aziz Sixte II, 257-258, 25- Aziz Denys, 259-268, 26- Aziz Félix I, 268-274, 27- Aziz Euthychien, 275-283, 28- Aziz Caïus, 283-296, 29- Aziz Marcellin, 296-304.

FETRET DÖNEMİ (4 yıl)

30- Aziz Marcel I, 308-309, 31- Aziz Eusèbe, 309-310, 32- Aziz Miltiade, 311-314, 33- Aziz Sylvester I, 314-335, 34- Aziz Marc, 336, 35- Aziz Jules I, 337-352, 36- Libere, 352-366, 37- Aziz Damasel I, 366-384, 38- Aziz Sirice, 384-399, 39- Aziz Anastase I, 399-401, 40- Aziz Innocent I,

401-417, 41- Aziz Zosime, 417-418, 42- Aziz Boniface I, 418-422, 43- Aziz Célestin I, 422-432, 44- Aziz Sixte III, 432-440, 45- Aziz Léon I, 440-461, 46- Aziz Hilaire, 461-468, 47- Aziz Simplicius (Simplice), 468-483, 48- Aziz Félix III, 483-492, 49- Aziz Gélase I, 492-496, 50- Anastase II, 496-498, 51- Aziz Symmaque, 498-514, 52- Aziz Hormisdas, 514-523, 53- Aziz Jean I, 523-526, 54- Aziz Félix IV, 526-530, 55- Boniface II, 530-532, 56- Jean II, (Mercurius), 533-535, 57- Aziz Agapet I, 535-536, 58- Aziz Sylvère, 536-537, 59- Vigile, 537-555, 60- Pélage, 556-561, 61- Jean II, (Catinus), 561-574, 62- Benoît I, 575-579, 63- Pélage II, 579-590, 64- Aziz Grégoire I, 590-604, 65- Sabinien, 604-606, 66- Boniface III, 607, 67- Aziz Boniface IV, 608-615, 68- Aziz Dieudonné (Adéodat), 615-618, 69- Boniface V, 619-625, 70- Honorius I, 625-638, 71- Sevéren, 640, 72- Jean IV, 640-642, 73- Théodore I, 642-649, 74- Aziz Martin I, 649-653, 75- Aziz Eugène I, 654-657, 76- Aziz Vitalien, 657-672, 77- Dieudonné (Adéodat), 672-676, 78- Domnuz (Donus), 676-678, 79- Aziz Agothan, 678-681, 80- Aziz Léon II, 682-683, 81- Aziz Benoît II, 684-685, 82- Jean V, 685-686, 83- Conon, 686-687, 84- Aziz Serge (Sergius), 687-701, 85- Jean VI, 701-705, 86- Jean VII, 705-707, 87- Sisinynius, 708, 88- Constantin I, 708-715, 89- Aziz Grégoire II, 715-731, 90- Aziz Grégoire III, 731-741, 91- Aziz Zacharie, 741-752, 92- Étienne II, 752-757, 93- Aziz Paul I, 757-767, 94- Étienne III, 768-772, 95- Adrien I, 772-795, 96- Aziz Léon III, 795-816, 97- Étienne IV, 816-817, 98- Aziz Pascal I, 817-824, 99- Eugène II, 824-827, 100- Valantin, 827, 101- Grégoire IV, 827-844, 102- Serge (Sergius) IV, 844-847, 103- Aziz Léon IV, 847-855, 104- Benoît III, 855-

858, 105- Aziz Nicolas I, 858-867, 106- Adrien II, 867-872, 107- Jean VIII, 872-882, 108- Marin (Martin) II, 882-884, 109- Aziz Adrien III, 884-885, 110- Étienne V, 885-891, 111- Formose, 891-896, 112- Boniface, 896-897, 113- Romain, 897, 114- Théodore II, 897, 115- Jean IX, 898-900, 116- Benoît IV, 900-903, 117- Léon V, 903, 118- Serge (Sergius) III, 904-911, 119- Anastase III, 911-913, 120- Landon 913-914, 121- Jean X, 914-928, 122- Léon VI, 928, 123- Étienne VII, 928-931, 124- Jean XI, 931-935, 125- Léon VII, 936-939, 126- Étienne VIII, 939-942, 127- Marin (Martin) II, 942-946, 128- Agabet II, 946-955, 129- Jean XII, 955-964, 130- Léon VIII, 963-965 (veya) Benoît V, 964-966, 131- Jean XIII, 965-972 Benoît VI, 973-974, 132- Benoît VII, 974-983, 133- Jean XIV, 983-984, 134- Jean XV, 985-996, 135- Grégoire V, 996-999, 136- Sylvester II, 999-1003, 137- Jean XVII, 1003, 138- Jean XVIII, 1004-1009, 139- Serge (Sergius) IV, 1009-1012, 140- Benoît VIII, 1012-1024, 141- Jean XIX, 1024-1032, 142- Benoît IX, 1032-1044, 143- Sylvester III, 1045, 144- Benoît IX, 1045, 145- Grégoire VI, 1045-1046, 146- Clément II, 1046-1047, 147- Benoît IX, 1047-1048, 148- Damase II, 1048, 149- Aziz Léon IX, 1049-1054, 150- Victor II, 1055-1057, 151- Étienne IX, 1057-1058, 152- Nicolas II, 1059-1061, 153- Alexandre III, 1061-1073, 154- Aziz Grégoire VII, 1073-1085, 155- Victor III, (Bienheureux), 1086-1087, 156- Urbain II (Bienheureux) 1088-1099, 157- Pascal II, 1099-1118, 158- Gélase II, 1118-1119, 159- Calixte II, 1119-1124, 160- Honorius II, 1124-1130, 161- Innocent II, 1130-1143, 162- Célestin II, 1143-1144, 163- Lucius II, 1144-1145, 164- Eugène III, (Bienheureux) 1145-1153, 165- Anastase IV, 1153-1154, 166- Adrien IV, 1154-1159, 167- Alexandre III, 1159-1181,

168- Lucius III, 1181-1185, 169- Urbain II- I, 1185-1187, 170- Grégoire VIII, 1187, 171- Clément III, 1187-1191, 172- Célestin III, 1191-1198, 173- Innocent III, 1198-1216, 174- Honorius III, 1216-1227, 175- Grégoire IX, 1227-1241, 176- Célestin IV, 1241.

FETRET DÖNEMİ (2 YIL)

177- Innocent IV, 1243-1254, 178- Alexandre IV, 1254-1261, 179- Urbain IV, 1261-1264, 180- Clément IV, 1265-1268.

FETRET DÖNEMİ (3 YIL)

181- Grégoire X (Bienheureux) 1271-1276, 182- Innocent V (Bienheureux), 1276, 183- Adrien V, 1276, 184- Jean XII, 1276-1277, 185- Nicolas III, 1277-1280, 186- Martin IV, 1281-1285, 187- Honorius IV, 1285-1287, 188- Nicolas IV, 1288-1292, 189- Aziz Célestin V, 1294, 190- Boniface VIII, 1294-1303.

ORTAÇAĞIN SONU

191- Benoît X (Bienheureux), 192- Clément V, 1305-1314.

FETRET DÖNEMİ (2 YIL)

193- Jean XII, 1316-1334, 194- Benoît XII, 1334-1342, 195- Clément VI, 1342-1352, 196- Innocent VI, 1352-1362), 197- Urbain V (Bienheureux), 1362-1370, 198- Grégoire XI, 1370-1378.

ROMALI PAPALAR

199- Urbain VI, 1377-1389, 200- Boniface IX, 1389-1404.

XV. YÜZYIL

201- Innocent VII, 1404-1406, 202- Grégoire XII, 1406-1415.

AVİGNON PAPALARI

203- Clément VII, 1378-1394, 204- Benoît XIII, 1394-1423.

İKİ PAPA DÖNEMİ

205- Alexandre V, 1409-1410, 206- Jean XXIII, 1410-1415.

NORMAL PAPALIK DÖNEMİ

207- Martin V, 1417-1431, 208- Eugène IV, 1431-1447, 209- Nicolas V, 1447-1455, 210- Pie II, 1458-1464, 211- Paul II, 1464-1471, 212- Sixte IV, 1471-1484, 213- Innocent VIII, 1484-1492, 214- Alexandre VI, 1492-1503, 215- Pie III, 1503, 216- Jules II, 1503-1513, 217- Léon X, 1513-1521, 218- Adrien VI, 1522-1523, 219- Clément VII, 1523-1534, 220- Paul III, 1539-1549, 221- Jules III, 1550-1555, 222- Marcel II, 1555, 223- Paul IV, 1555-1559, 224- Pie IV, 1559-1565, 225- Aziz Pie V, 1566-1572, 226- Grégoire XIII, 1572-1585, 227- Sixte V, 1585-1590, 228- Urbain VII, 1590, 229- Grégoire XIV, 1590-1591, 230- Innocent IX, 1591, 231- Clément VIII, 1592-1605, 232- Léon XI, 1605, 233- Paul V, 1605-1621, 234- Grégoire XV, 1621-1623, 235- Urbain VIII, 1623-1644, 236- Innocent X, 1644-1655, 237- Alexandre VII, 1655-1667, 238- Clément IX, 1667-1669, 239- Clément X, 1670-1676, 240- Innocent XI (Bienheureux) 1676-1689, 241- Alexandre VIII, 1689-1691, 242- Innocent XII, 1691-1700, 243- Clément XI, 1700-1721, 244- Innocent XIII, 1721-1724, 245- Benoît XIII, 1724-1730, 246- Clément XII, 1730-1740, 247- Benoît XIV, 1740-1758, 248- Clément XIII, 1758-1769, 249- Clément XIV, 1769-1774, 250- Pie VI, 1775-1799, 251- Pie VII, 1800-1823, 252- Léon XII, 1823-1829, 253- Pie VIII, 1829-1830, 254- Grégoire XVI, 1831-1846, 255- Pie IX, 1846-1878, 256- Léon XIII, 1878-1903, 257- Aziz Pie X, 1903-1914, 258- Benoît XV, 1914-1922, 259- Pie XI, 1922-1939, 260- Pie XII, 1939-1958, 261- Jean XXIII, 1958-1963, 262- Paul VI, 1963-1978, 263- Jean-Paul I, 1978, 264- JEAN PAUL II, 1978-2005, 265- Benedict XVI. (Nisan 2005'te Papa olarak atandı).

PAPA II. Jean Paul: 1920 yılında Polonya'da Cracovie yakınındaki Wadowic'de doğmuştur. Asıl adı Joseph Karol Wojtyladır. Babası subaydır. Annesinin ve doktor olan kardeşinin ölümü onun için büyük bir üzüntü kaynağı olmuştur. Parlak bir üniversite hayatından sonra, Polonya'da nazilerin işgali altında bir seminer hazırlamış, daha sonra Solvay fabrikalarında çalışmaya başlamıştır. İki doktora tezi hazırlamıştır: Birini, Roma'da, S. Jean de la coix üzerinde yapmış, diğerini de Cracovie'de Max Scheler'in Ethique (Ahlâk) üzerinde yapmıştır. Paristeki Enstitütü Catholique'de bir müddet ders gördükten sonra, Lublin Catholique üniversitesine öğretim üyesi olmuştur. 38 yaşında, papa XII. Pie tarafından Cracovie piskopos yardımcılığına atanmıştır. Papa VI. Paul, onu 44 yaşında Cracovie piskoposu olarak tayin etmiştir. 47 yaşında kardinal olmuştur. 16 Ekim 1978'de 58 yaşında papalığa seçilmiştir.

Hollandalı papa Adriaan Floriszoon'dan beri (1522-253) İtalyan asıllı olmayan ilk papa olan II. Jean Paul, papalığa geniş ve modern ufuklar kazandırmıştır.

Dünyanın birçok yerine seyahat yapmış ve hâlâ bu seyahatlere devam etmektedir. Bu seyahatleri sırasında din adamları ile görüşmekte ve halka hitap etmektedir.

Her çarşamba, Roma'da S. Pietro meydanında halka hitap etmektedir. Konuşmaları birçok dile çevrilmektedir. Bu konuşmalarda genelde insan hakları, kilisenin sorumluluğu, İsa aşkının gücü gibi aktüel konulara temas etmektedir. II. Jean Paul, kendini dünya barışına katkı sağlamaya adanmış görünmektedir. Bunun için kilisenin görevlerine dikkat çekiyor ve dünya Hıristiyanlarını vazifeye davet ediyor. Bunun için üç genelge yayınlamıştır:

1. *Redemptor Hominis* (1979)
2. *Dives in Misericordia* (1980)
3. *Laborem exercans* (1981)

Kiliseler birliğine de çok önem veren II. Jean Paul, özellikle İstanbul Ortodoks kilisesiyle yakınlaşmayı temin için 1980'de İstanbul'a gelmiş ve İstanbul patriği I. Dimitrios'un önünde şöyle demiştir: "Şimdi bize doğu ve Batı gibi iki akciğerle yeniden nefes almayı öğrenmek düşünüyor..."

Papa II. Jean Paul, tarihin en faal papalarından birisidir. Özellikle doğu Avrupadaki demokratik hareketlerin gelişmesinde kiliselere büyük destek vermiştir. 2 Nisan 2005'te ölmüştür. Yerine Alman asıllı Kardinal Ratzinger XVI. Benedict Papa olarak atanmıştır.

PARAKLET: Paraclat kelimesi, Kutsal-Ruh'a verilen bir isim olarak Yuhanna incilinde kullanılmıştır. Bu kelime yunanca **paraklétos** kelimesinden gelmektedir. Lâtin mütercimler, **avkat**, **tesellici** veya sadece **paraclitus** kelimeleri arasında tereddüt göstermişlerdir.

Bugün İncil yorumcularının çoğu, Yuhanna İncilindeki **paraklétos** kelimesini tam olarak ifâde eden bir kelimenin olmadığına müttefikler. Bunun için kelimeyi orjinal şekliyle yazmayı tercih etmektedirler.

Yuhanna İncilinin 14/16; 15/26; 16/7 pasajlarında Kutsal-Ruh, **parakletos** olarak belirtilmiştir. Yuhanna'nın I. 2/1 de şöyle denmiştir: "Eğer biri günah işlerse, Babanın yanında, şefaaticimiz, salih İsa Mesih vardır." Burada **paraklétos** İsa-Mesih'i belirtmektedir. Bir başka yerde şöyle denmektedir: "Ben de Babaya yalvaracağım ve o size başka bir tesellici, hakikat Ruhunu verecektir. Tâ ki, daima sizinle beraber olsun" (Yuhanna 14/16).

Burada ise **paraklétos**, hakikat ruhu olarak ifade edilmiştir.

Batılı ilâhiyatçılara göre İsa ve Kutsal-Ruh ile **paraklétos kelimesi** ilişkisinin Dinler Tarihi açısından derin şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Müslüman bilginler de **paraklétos kelimesi** üzerinde durmuşlardır. Arapça bu kelime, **Faraklit** şeklinde yazılmıştır. Bazı reddiyelerde bu kelimenin **AHMED** kelimesinin karşılığı olduğu söylenmiştir. Böylece bu kelimenin, İncilde Hz. İsa'nın Hz. Muhammed'in geleceğini haber verdiği kişiyi belirttiği, İslâm müelliflerince kabul edilmiştir. Şüphesiz İncil üzerinde çalışanlar bu fikri kabul etmemektedirler. Ancak Hz. İsa'nın **Arâmice** bu kelime karşılığında hangi kelimeyi kullandığı da bilinmemektedir. Yunanca İncil yazmalarında kullanılan kelimenin **periklitos** olduğu ileri sürülmüştür ki, bu kelime Kur'an-ı Kerim'de kullanılan **Ahmed** kelimesinin tam karşılığıdır. Ancak Hıristiyan yazarlar bunu kabul etmemektedir. Netice olarak, bu konunun ciddi şekilde yeniden ele alınarak, İncil nüshaları ile Kur'anî tezin karşılaştırılması gerektiğini bir kez daha belirtmekte yarar vardır.

PARÉNDRE: Kült veya sanatta bir başka Tanrıya ortak Tanrı demektir. Tanrı onunla bir çift meydana getirir. Bu Tanrı ve Tanrıça çiftleri, Tanrının erkek ve dişi olarak iki görünümü şeklinde yorumlanmıştır. Bu görünüm, en eski politeist dinlerden beri vardır. Hititlerde fırtına tanrısı **Hatti**, eş olarak güneş Tanrıçası **Arinna**'ya sahiptir. Filistin'de **Baal** ve **Ana Tanrıça**, Mısır'da **İsis** ve **Osiris**, Hind'de, **Shiva** ve **Parvâti**, **Vishnu** ve **Kâli**, **Krishna**, ve **Lakshmî**, Yunan'da **Zéus** ve **Héra**, Roma'da **Jupiter** ve **Junan** gibi.

PARİA: Bu kelime, Tamoule kökenli olan Pa Raiyar kelimesinden gelmektedir. Dokunulmayan bir kast anlamına gelir. Aslında Pa Raiyar, kelimesi "Tambourdan olanlar" demektir. Tambourların derisi pistir. Tamoule'da pa-Raiyarlar, orkestra topluluklarını tekellerinde bulundurmaktadırlar. Bunların durumları çok aşağıda olmakla beraber, varlıkları yine de toplum için gereklidir. Bunların birtakım imtiyazları vardır. Bu imtiyazları diğer kastlara karşı savunmaktadırlar. Bunlar, özellikle köy bayramlarında önemli bir mevki işgal ederler. **PARİA** kelimesi, Portekizler tarafından "Dokunulmaz bir kast" olarak kabul edilmiştir. Daha sonra bu kelime aynı anlamda Fransızcaya geçmiştir.

Hinduizm'de paria, kast dışı olarak kabul edilmektedir. Bunlar Dharmna'ya bağlı değillerdir. Kendilerini Hindu olarak görmelerine rağmen, dini durumları sağlam değildir. Çünkü Paryalar, yüksek kastların üyeleri tarafından dinlerinin yaşanmasını reddeder olarak kabul edilmektedir.

PAROISSE (Parish): Paroisse, kilise teşkilâtı içinde yönetimi bir Katolik veya Protestan papazına tevdi edilmiş olan bir kilise bölgesidir. Paroissen'lerin bütünü, aşağı yukarı, kasabaya eş olan bir manastır başkanlığını meydana getirir. Bir grup manastır başkanlığı da piskoposluğu oluştururlar. Ayrıca Paroisse terimi, kilise bölgesine ve bu merkezin çevresinde cereyan eden işlerin tümüne teşmil edilmiştir. Üniversiteye has Paroisse ise Hıristiyan hayatının ve imanın müştereken derinleşmesine matuf olarak Péguy'un bir dostu Josehp Lotte tarafından kurulan özel, kamusal, Katolik öğretim üyelerinin bir araya gelmeleridir.

Nüfusu 100.000'den fazla bazı şehirleri ihtiva eden bölgesel taksimat olarak Paroisse, birbirini tanıyan ve müştereken yaşayan bir müminler topluluğu da değildir. Bugün Katolik Kilisesi içinde Paroisse'ler yerine fikirlerde, mesleklerde daha yakın, komşuluklarda birbirine benzeme esasına dayanan bir takım cemaatler kurma temayülü kendini göstermektedir. Pek tabii ki böylece de, gitgide "Dünyada kurulmuş olan kiliseyi" paroisse'in tek başına temsil etmesi fikri zayıflamaktadır.

PAROUSİE: Bu kelime, mevcut olmak ve gelmek anlamlarına gelen Yunanca bir kelimedenden gelmektedir. Helenistik dönemde paraousie kelimesi gizli bir Tanrısalığın tezahürünü belirtmek için kullanılmıştır. Resmi dilde parousie, bir hükümdarın muhteşem bir şekilde şehre girişini belirtmektedir.

Yeni Ahitte parousie kelimesi, Mesihin dönüşü anlamında fazla kullanılmamıştır. Fakat, Yeni Ahit üzerindeki yorumlar, ilk Hıristiyan neslinin heyecanlı Mesih bekleyişini büyük ölçüde yaymıştır. İlk Hıristiyan duası olduğu söylenen "Maran ata" "Gel, Seigneur!" (I. Kor. 16/22; Vahiy, 22/20) şeklindeki dua, bu Mesih bekleyişini hararetli şekilde ifâde etmektedir.

Matta İncilinde "Senin dönüşünün ve dünyanın sonunun alâmeti ne olacaktır?" (Mat:24/3) denmektedir. Başlangıçta Kudüs'ün tahribi ile dünyanın sonunun tahribi birbirine karışmıştır. Ancak Luka ile Matta bu iki tahribi ayırmaya gayret etmişlerdir.

Aziz Paul, bu Mesih bekleyişi tasavvurlarının, en iyi tanığıdır. Çünkü o imanı, Mesih bekleyişi ile karakterize etmektedir. Fakat daha sonra çabucak ateşli Me-

sih bekleyişini teskin etmek zorunda kalmıştır. İsa'nın, Mesih'in geleceği gün hakkındaki bilgisizliğini açıklamasından (Mt. 24/36) ilham alan Paul, Hıristiyanları sukunet içinde çalışmaya davet etmiştir (Ith. 5/1-11).

Diğer yandan Paul, mektuplarında "Kurtuluş Karakteri" üzerinde fazlaca durmaya başlamıştır. Böylece, Mesih'in dönüşünü, Hıristiyan hayatının yapıcı unsurlarından biri haline getirmiştir (Kol. 3/4).

Milâdi I. asrın sonuna doğru Mesih konusunda birtakım şüpheler belirmiştir: Yuhanna, bunu oldukça orjinal bir şekilde çözüme ulaştırmıştır. Bunun için Yuhanna "Ahir zaman" kavramını kullanmıştır. Bu şekilde "son yargılama" değil, "İsa'nın azab çektiği zaman ve mesih'in muhteşem tebcili" zamanına dikkat çekmiştir. Bu durumda yargılama önemini kaybetmiş, Mesih'in davetinin önünde insanın aldığı kararların tezahürü önem kazanmıştır (Yuhana: 5/25-27; 11/25).

Buna karşılık Vahiy kitabı, Mesih'in geleceği şeklindeki alışılmış geleneğe bağlı kalmıştır. Bu gelişte Mesih, yargı adamıdır. Bunun için duada Mesih'in geleceğini kutlamayı dışarda bırakmamıştır (Vahiy 3/20). Petrus'un ikinci mektubunda Mesihle ilgili geleneksel deliller yeniden kullanılmıştır. "Mesih için bir gün, bin yıl gibidir. Bin yıl, bir gün gibidir" (2 Petrus: 3/8).

Dünyanın sonunda İsa-Mesih'in geliş problemi, XX. yüzyılın başında Eskatolojik ekol tarafından hararetle tartışılmıştır. Bunlara göre İncil metinlerindeki nüanslara yapılacak dikkatli bir yorum, hararetle mesih arzusunun ifadeleriyle karışmayacaktır. Yine bunlara göre, İncilde zaman kategorilerinin kulla-

nılması, Mesih tarafından getirilen dünyanın köklü değişimini belirlemek içindir. Yani, yeni dünya ve yeni gökler, gerçekleşmekte olanlardır.

İsa Mesih'in dünyanın sonunda gelmesi inancı üzerinde müslüman bilginler de durmuştur. Bu konudaki hadisler, büyük tartışmaya neden olmuştur. Bir kısım İslam bilginleri İsa-Mesih'in dünyanın sonunda gelmesini kabul etmişler, diğer bir kısmı da kabul etmemişlerdir.

PARSİLİK: Parsî kelimesi milâdi X. yüzyıldan itibaren İran'dan, Hindistana göç etmiş bir topluluğa verilen isimdir. Bu topluluk İRAN'dan hareket ederek önce İran körfezine daha sonra DİV adasına yerleşmişlerdir. Orada bir müddet kaldıktan sonra Hind sahillerine yerleşmişlerdir. Daha sonra SİLHARA hanedanlığına sığınmışlardır. Div adasında öğrendikleri Gujarati dilini kullanmaya başlamışlardır. Böylece Hindistan'a yerleşen Parsiler, İrandaki yerleşim yerlerinin ismini taşıyan SANJAN'I kurmuşlar ve orada "Kutsal Ateşi" yerleştirmişlerdir. Üç asır boyunca, Gujarata'yı kullanmışlar ve bu dili Hindistan sahili boyunca yaymışlardır.

XI. veya XII. yüzyılda SANJAN'LI bir rahip, AVESTA'yı Sanskritçeye tercüme etmiştir. Daha sonra metinler Gujarati'ceye çevrilmişse de PARSİ'ler anadilleri olan FARŞÇA'ya bağlı kalmışlardır.

1645'de Sanjan, müslümanlar tarafından yıkılmış, fakat "Kutsal Ateş" kurtarılmış ve 50 mil içerdeki BANSDA'da daha sonrada sahildeki NAVSARI'de muhafaza edilmiştir. NAVSARI'den Mazdeenlerin yanına İran'ın YAZD'a şehrine bir elçi gönderilmiş ve o, bir yıl sonra 1478'de bir takım yazmalarla dönmüştür. Bunların

dışında başka yazmalar ve rivayetler de mevcuttur.

İmparator Ekber, Parsîlerle ilgilenmiş, onlardan vergileri kaldırmış ve onlara dini hürriyet vermiştir.

Ekber'in 1575-1579 yılları arasında başlattığı büyük dini Sankretizm projesi içinde Ateş ve Güneş kültü ile Mazdeizm ilk sırayı işgal etmiştir. Ancak bu girişim başarılı olamamıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Parsilerin belli başlı merkezi, 500.000 nüfuslu SURAT şehriydi. Bu nüfusun beşte birini Parsiler meydana getiriyordu. Parsilerin çoğunlukta oldukları şehirlerden biri de Bombaydı. 1741'de "Kutsal Ateş" Navsari'den Udwada'ya taşınmıştır. Hâlâ bu ateş orada yanmaktadır.

1746'da Mazdeen rahipleri ve lâikleri "İran takvimini" benimsemişlerdir. Çünkü bunlar, eskiden beri bu takvimi muhafaza etmektedir.

1834'de "Doğu İndia Company"nin malları, İngiliz hükümetinin eline geçmiştir. Böylece İngilizler, bütün Parsi merkezlerini ele geçirmiştir. Yalnızca Navsari hariç kalmıştır. Navsari, Hindu devletinin bir parçası olarak kalmıştır.

Uzun zaman Parsiler, sadece ziraatle uğraşmışlardır. Çünkü onların, denizde seyahatten dolayı suyu kirletmemek endişeleri vardı. Daha sonra bu hurafeden uzaklaşarak ticaretle uğraşmaya başlamışlar ve böylece de müreffeh bir hayat yaşamışlardır. Diğer yandan endüstri alanına kaymışlardır. Parsiler, İngiliz yönetimi altında Hindin en zengin cemaatlerinden biri olmuştur.

Fakat İngiliz edebiyatının tesiri altına giren ve 1840'da kurulmuş olan "Elphinstone İnstitüte"nin faaliyetleriyle Parsiler, Hıristiyanlığın ve Batı ilminin şokuna maruz kalmışlardır. Wilson isimli

bir Amerikan misyoneri düalizme mensup oldukları için Parsilere sitem etmektedir. O, Parsilere cehaletlerini göstermeye çalışmıştır. Parsiler de kendilerini savunmak için, bazı İranlı mistiklerin ortaya koydukları DESATİR isimli esere başvurmuşlardır. Bu eser, Mazdeen inancını ortaya koymaktan uzak olduğu gibi, gizli ilimlere yol açmaktadır. Bu ilimleri daha sonra Amerika'da Madam Blavatsky'nin ilâhiyatı temsil edecektir.

Avrupa eğitiminin tesiri altında 1851'de reformist bir parti kurulmuştur. Bu parti, Parsilerin içindeki gelişmeyi ve cemaatin medenileşmesini geciktirmek isteyen tahminen "bin yüz" peşin fikirli dindarla mücadeleyle hedef olarak seçmiştir. İngiliz âlim Hyde ve Anquetil'in eserlerinden ilham alan Radikal Parsiler, Zarathustra'nın basit bir monoteizm vaaz ettiğini ve ona yeniden dönmek gerektiğini savunmaktadırlar.

1859'da zengin lâik bir Parsi olan Kharshedji Cama, Avrupanın filolojik metodlarını öğrenmiş ve birkaç genç rahiple kutsal metinlerin tenkidli incelemesine başlamıştır. Altmışlı yıllarda, Alman Haug, Poona'da Sanskritçe öğretmiş ve Parsilere Gâthâ'ların, Zarathustra'nın doktrininin Monoteizm olduğunu söylemiş ve Parsilerin de ona bağlanmak istediğini belirtmiştir.

Protestanlığın tesiri altında kalan Reformistler, geleneksel duaların, yaygın olan dile tercüme edilmesinde ısrar etmektedirler. Ortodoks Parsiler ise, geleneğe bağlı olduklarını beyan etmişlerdir.

Bütün bu ayrılıklara rağmen, Bombay Parsileri, XIX. yüzyılın sonunda hâlâ imanda, ibadette ve eğitimde birleşmiş bir cemaat oluşturmuyorlardı. Parsilerin içinde,

yüz yirmi kadar grup vardır. XX. yüzyılın başında, takvim konusundaki bölünmeye bir son verme teşebbüsü yapılmıştır. Diğer yandan, genç bir rahip olan Maneckji Dhalla, New York'a gönderilmiş ve Jackson'un yanında eğitim görmüştür. Daha sonra bu rahip Karachi Parsilerinin büyük rahibi seçilmiştir. Bu rahip, Zerdüştlüğün ilâhiyatı ve tarihi üzerinde birçok eser yazmıştır.

Hindistan'da Parsilerin ekonomik yönden giderek zayıfladıkları bilinmektedir. J.J. Modi yayınladığı "The religious ceremonies and Customs of the parsees-1922" İsimli eserinde endüstrileşmenin tehdidindeki Parsi pratiklerinden bahsetmektedir.

1947 yılında Hindistan, bağımsızlığını elde edince, Pakistan Parsileri, Hindistan'dan ve dindaşlarından ayrılmak zorunda kalmışlar ve Urduca öğrenmişlerdir. Çok sayıda Parsî, hem Hindistan'dan hem de Pakistandan İngiltere'ye, Kanada'ya ve Amerikaya göç etmiştir. Fakat Parsî cemaati hâlâ, asker, bilgin, sanayici ve gazete yayıncıları olmaya devam etmektedir. Hindistanın bağımsızlığının getirdiği diğer bir durum da, Parsi okullarının açılması olmuştur. Ancak bu okullarda Zerdüştlüğün gerçek atmosferini yaşatmak mümkün olmuştur.

Diğer yandan maddi alandaki teknolojik gelişmeler evlere, gazın petrolün veya elektriğin girmesini sağlayarak, ailelerin dini merkezlerini kaldırmış ve dini bir ilgisizlik ortaya çıkmıştır.

Eski inançlarının yorumunun araştırılmasını isteyen bazı Parsiler, Batı dinlerinden daha çok, Hinduizme yönelmişlerdir. Parsilerin dağılımı, dışardaki aileleri cemaat dışı evliliklere zorlamıştır. Bu du-

rum, nüfusun azalmasına neden olmuştur.

Bu azalmaya tepki olarak kuzey Amerikalı Zerdüştlerin birinci sempozyumu 1975'de Toronto'da, ikincisi, 1977 yılında Chicago'da, yapılmıştır. Birinci Parsî genel kongresi ise Tahran'da 1960'da daha sonra Bombay'da 1964'de ve 1978'de olmak üzere iki kongre daha yapılmıştır.

PARTHENON: Atina Akropolisin'de, Yunan Tanrıçası Athena'ya tahsis edilen tapınak. M.Ö. V. yüzyılda Atinalı devlet adamı PERİKLES tarafından yaptırılmıştır. Parthenon M.Ö. 447 yılında yapılmaya başlamış M.Ö. 438'de tamamlanmıştır. Phidias'ın altın ve fildişinden yaptığı Athena heykeli de aynı yılda takdis edilerek mabede konmuştur. Dini bir yapı olan Parthenon'un içi ve dışı kabartma ve heykellerle süslenmiştir. Cella (Tanrı heykelinin bulunduğu mekan) duvarının üstünü çevreleyen Friz'de, her yıl yapılan panathenaia şenlikleri anlatılmıştır.

Partheon, M.S. V. yüzyılda Phidias'ın heykeli kaldırılarak, bir kiliseye çevrilmiştir. Bu yıla kadar yapı, orjinal şeklini korumuştur. M.S. VII. yüzyılda önemli değişiklikler yapılarak, Hıristiyan özelliği zenginleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti, 1458 yılında Atina'yı ele geçirince Parthenon'un güneybatı köşesine bir minare yerleştirerek camiye çevirmişlerdir. Osmanlı Venedik Savaşında Parthenon'un bazı bölümleri atılan güllelerle yıkılmıştır. Daha sonra Parthenon'un bazı malzemelerini İngilizler, Londra'daki British Museum'a götürmüşlerdir. Parthenon'un bazı heykelleri de Paris Louvre müzesinde ve Kopenhag'daki milli müzede bulunmaktadır.

PASCAL, Blaise (1623-1662): Fransız matematikçi, fizikçi ve filozof. Eğitimiyle babası bizzat meşgul olmuştur. Pascal, küçük yaşta Matematikçi dehasını Eukleides'in Stoikheia'sının birinci kitabındaki teorimlerin büyük bölümünü bağımsız olarak yeniden keşfederek göstermiştir.

Pascal on yedi yaşında (1642-1644) iken, toplama ve çıkarma işlemlerini yapabilen bir hesap makinesi geliştirmiştir. Fizikte Pascal kanununu bulmuştur. Bu yasa sayesinde bugün kullanılan Hidrolik pres meydana gelmiştir. Pascal fizik ve kimyada çok önemli buluşlara öncülük yapmıştır.

Pascal 1646 yılında babasının hastalığı esnasında ona bakan iki din adamının etkisiyle Jansen tarikatına yakınlık duymaya başlamıştır. 1651 yılında babası ölünce, dini tesirlerden uzak kalmayı tercih etmiştir. 23 Kasım 1654'de geçirdiği bir araba (muhtemelen at arabası) kazasından mucizevi kurtuluşunun etkisiyle yeniden dine dönmüştür. Fransa'da Jansencilığın önemli merkezlerinden biri olan Port-Royal manastırına girmiştir. Jansenci akımın önde gelen ilâhiyatçısı olan Antoine Arnauld ile tanışmıştır. Arnauld kaleme aldığı iki kitapçık nedeniyle Sorbon'dan atılmıştır. Pascal onu savunmak için on sekiz kitapçık yayınlamıştır. Bu kitapçıklar "Letters provinciales=Taşra mektupları" adıyla 1659'da yayınlanmıştır. Pascal'ın bu mektupları, Cizvitlere karşı şiddetli tenkidler içeriyordu.

Kendisini Jansenizme teslim ettikten sonra bilimsel çalışmaları bırakan Pascal, Port-Royal'da kaldığı süre içinde tek bir bilimsel çalışma yapmıştır. "Histoire de la Roulette=Sikloit" 1658 isimli bu çalış-

ma önemli bir buluş olarak bilim tarihine girmiş oldu.

Pascal, "Apologie de la Religion Chrétienne = Hıristiyan Dininin Savunusu" adını verdiği bir kitabı tamamlamadan ölmüştür. Bu kitapla ilgili notlar, "Les pensées = Düşünceler" adıyla 1670 yılında yayınlanmıştır. Pascal bu kitapta Allah'ın inayetinden yoksun olan birinin, kainatın sunduğu gerçeklere veya yüce iyiye hiçbir zaman ulaşamayacağını yazmıştır. Ayrıca insanın İsa olmadan Tanrıyı bilemeyeceğini de belirtmiştir. Pascal gerçek bilgiye ancak inançla ulaşabileceğine inanıyordu. Pascal'ın bu kitapta vermeye çalıştığı en önemli mesaj, "inanmayan birinin, inandırdığı halde ibadete devam etmesini" önermesidir. İnsan, ibadet yapa yapa inanacaktır demektedir.

PASKALYA: Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek mezara konuluşunun üçüncü günü dirilmesi anısına yapılan yortudur. Batı kiliseleri Paskalya'yı 22 Mart-25 Nisan arasında kutlamaktadırlar. Bu kiliselerce Paskalya bayramı, Dolunayın görülmesinden sonra ilk pazar kutlanmaktadır.

Doğu kiliseleri Hıristiyan bayramlarını Julyen takvimine göre belirledikleri için Paskalya bayramı bazen Batı kilisesi tarihleriyle çatışmakta ve bazen de dört veya beş hafta sonraya rastlayabilmektedir. Bazı doğu kiliseleri, Batı kiliseleriyle aynı zamanda Paskalya bayramını kutlamaktadırlar.

Paskalya bayramının farklı tarihlerde kutlanması konusu, Hıristiyanlar arasında huzursuzluk yaratmaktadır. Bunun için bu konu II. Vatikan konsilinde (1962-1965) tartışılmış ve bunun için Nisan ayının ikinci pazarı Paskalya günü olarak

teklif edilmiştir. Hıristiyan Kiliseleri, Büyük perhizde Paskalya yortusuna hazırlanma dönemini yaşamaktadırlar. Büyük perhizin son haftası kutsal hafta olarak adlandırılır. Paskalya'dan başlayarak Pentakot yortusuna kadar geçen elli günlük süre Paskalya dönemi olarak kabul edilmiştir.

Hıristiyan dünyası, Hıristiyanlığın ilk yıllarından beri Paskalya bayramına çok önem vermiştir. Yahudi muhitlerden gelen ilk Hıristiyanlar, önceleri Pesah bayramını kutluyorlardı. Pesah bayramı, Mısır'dan çıkışın anısına ilk baharda kutlanırdı. Daha sonra bu bayramın yerine Yahudi-Hıristiyanlar, İsa'nın dirilişinin anısına Paskalya bayramını koymuşlardır. Bu bayram, o günden beri Hıristiyanlar arasında her yıl ilk baharda değişik tarihlerde pazar günü kutlanmaktaydı.

Hem Batı Kiliselerinde hem de Doğu Kiliselerinde Paskalya âyinine çok önem verilmektedir. Paskalya boyunca oruç tutulmaktadır. Hıristiyanlar buna perhiz derler. Çünkü et yemezler, kuvvetli yemezler. Bu ise bir perhiz görünümündedir. Katolik kiliseleri, Paskalya ayininde yeni ateşin kutlanması, Paskalya mumunun yakılması, vahiy derslerinin okunması, vaftiz kurnasının kutlanması ile vaftiz ve Paskalya ayini törenleri icra etmektedirler.

Ortodoks kiliselerince Paskalya, yılda sadece bir defa yapılan bir ibadet olarak değil, kilisenin manevi hayatının temel direği olarak kutlanır. Gece ibadetlerinden önce kilise dışında bir ayin alayı düzenlenir. Bunu Paskalya kommünyonu izler. Ayin alayı kiliseden çıkarken hiç ışık yakılmaz. Dönüşte ise, Hz. İsa'nın dirilişinin görkemini sembolize etmek için yüzlerce mum ve renkli fener yakılmaktadır.

İngiltere Anglikan kilisesinin "Toplu Dua Kitabın"da, Paskalya için okunacak özel ilahiler vardır. Lutherci kiliselerin de Paskalya'ya çok önem verdikleri görülür. Bunların da Paskalya özel ilâhileri vardır. Birçok Protestan kilisesi, Paskalya kutlamalarına özel önem göstermektedir. Bu kiliselerde de kutsal hafta boyunca birçok ayin düzenlenir. Bazı Protestan kiliselerinde Paskalya günü, şafak ayinleri yapılmaktadır. Özellikle Amerika'da bu ayin televizyonlardan naklen verilmektedir.

Hıristiyan yortularının birçoğunda olduğu gibi Paskalya şenliklerine de birçok pagan dönemi âdet ve gelenekleri girmiştir. Meselâ, Paskalyanın bahar şenlikleri haline gelmesi, eski ilk bahar bayramlarıyla bir özdeşleşmeyi hatırlatmaktadır. Yine, başlangıçta Büyük perhiz esnasında yenilmesi yasak olan yumurta, daha sonra dirilmenin simgesi olarak çok büyük önem kazanmış, boyalı yumurtalar Paskalyanın simgesi haline gelmiştir. Eski Mısır dini inancında doğurganlığın simgesi olan "yaban tavşanı", daha sonra Paskalyayla bütünleşerek "Paskalya Tavşanı" adını almış ve Paskalya törenlerine girmiştir.

PASSİON (İSA'NIN ÇEKTİKLERİ): Dört İncil'de, İsa'nın çarmıha gerilişi olayı çok önemli bir yer tutmaktadır (Mt. 26-27; Mark. 14-15; Luka. 22-23; Yuh. 18-19). Bu rivayetler, yemek salonu, zeytin bahçesi, Caiphe'nin evi, ponce Pilate'in sarayı... İsa'nın çarmıhı konusundaki rivayetlerde dört incil arasında önemli farklılıklar vardır. Bu rivayetleri anlamak için Hıristiyanlara göre İncillerin, tarihi perspektifi hedef alan rivayetler olmadığını bilmekte yarar vardır. Bu İnciller, inanan ve yaşayan cemaatler içinde doğmuşlardır.

İsa'nın haça gerilmesi olayı, başlangıçtan beri cemaatlerin farklı endişeleri ile belirginlik kazanmıştır. Burada, İsa'nın başına gelen olayın hatırasını muhafaza etmek söz konusudur. Fakat Hıristiyanlığa göre önemli olan, onun kim olduğunu anlamaktır. **İsa, sıkıntının ortasında tam olarak insan. Bununla beraber esrarlı şekilde insani şartları aşan kişi...** Bunun için burada, olayları farklı seviyelerde açıklamak gerekiyordu. Yani İsa'nın talebelerinin kınanacak gidişleri, Yahudilerin ve Romalıların karşılıklı sorumluluğu. Diğer yandan, Mesih'in ölümünü haber verebilen İncillerin daha dini şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Hıristiyanların çok erken dönemde İsa'nın ölümüne verdikleri anlamın kabul edilmesi gerekir. Buna göre İsa'nın ölümü, Hıristiyanların günahları içindi (I. Kor:15/3). Herkesin günahı için olduğuda kabul ediliyordu (Roma: 8/32). Bu olaya Hıristiyanlıkta kurtuluş-keffaret adı verilmektedir.

Yine Hıristiyanlar için önemli olan, hayatlarında takip edecekleri yolların keşfini, İsa'nın çarmıhından çıkarmaları gerekir. Böylece bir yandan İsa, diğer yandan, dramların başka aktörleri, Hıristiyanlar için taklit edilmesi gereken modellerdir (I Pet: 2/21).

Muhtelif geleneklerin yardımı ile her bir incil yazarı, kendi İnciline özel bir İsa karakteri yansıtmıştır. Buna göre Markos'daki İsa, daha çok ızdırapla ve yalnızlıkla belirginlik kazanmıştır. Yine de burada olağan üstü bir bilinç ve kaderine mutlak bir hakimiyet görülmektedir. Matta, Markosu çok yakın takip etmektedir. Fakat o, olayın Eskatolojik karakterine belirginlik atfetmektedir. Yer sarsıntısı, kıyameti kesin şekilde belirten azizlerin zuhuru, yeni dünyanın belirlenmesi gibi

(Matta: 19/28). Luka ise, İsa'nın etrafını kuşatanlara olan aşkını ve Baba ile olan daimi diyalogunu belirgin hale getirmektedir (Luka: 23/34-43). Yuhanna, ızdırabın ortasında, kaderine hakim olan kral bir şahsiyet modeli çizmektedir.

İsa'nın çarmıhı konusunda tarihye birçok sorulmaktadır. Önce, Yuhanna İncili ile Matta, Markos ve Luka arasında önemli kronoloji farklı bulunmaktadır. Matta, Markos, Luka, havarilerle İsa'nın, Paskalya yemeğini yediklerinde mutabıktırlar.

Bu durumda İsa, Paskalya günü yani 15 Nisan'da çarmıha gerilmesi gerekmektedir. Yuhanna'ya göre ise İsa Paskalya arefesinde yani 14 Nisan'da çarmıha gerilmiştir. Bu tarihte Mabedde Paskalya kuzuları kurban ediliyordu (Yuhanna: 18/28; 19/14).

Bugün en tartışmalı konu, İsa'nın tutuklanması ve çarmıha gerilmesinde Yahudi otoritelerin ve roma valisinin sorumluluğu ile ilgilidir. İtiraf etmek gerekir ki gelenek, Yahudi otoritelerine daha çok şey yüklemek eğilimindedir. Bu konuda Hıristiyanlık şöyle seslenmektedir: "O'nun kanı bizim üzerimize ve çocuklarımızın üzerine olsun!" (Matta:27/25). İşte Batı'daki Antisemitizmin kaynağı Matta'nın bu sözüdür. Ancak Rabbinik geleneğe göre İsa, büyücüden başkası değildir. İsa bunun için mahkum edilmiştir. Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Yahudilik niçin İsa'nın mesihliğini kabul etmemiştir? Gelecek İsa'yı, "Yahudilerin kralı" olarak mahkum etmiştir.

Hıristiyanlar her dönemde Passion'da ölmek ve yaşamak nedenleri bulmuşlardır. Burada Hıristiyan şehitlerini hatırlatmak yeterlidir. Antakyalı İğnace (II. yüzyılın başı), Passion'daki realizmle sadakati, şe-

hitliğe kadar birleştirmiş ve şöyle demiştir: "Bazı dinsizlerin dediği gibi İsa, ızdırabı sadece zahirde tadsaydı, ben niye zincire vurulacaktım? Niçin hayvanlara karşı savaşıyordum? O halde ben boşuna ölecektim?" Bunun için Hıristiyanlar her dönem, passion da kendine özgü bir anlayış bulmuşlardır. Bizans geleneği, Yuhanna'daki "İsa'nın dirilmesine" ağırlık vererek Passion'u anlamıştır. Orta çağda Passion, daha çok "acıma" duygusu ile belirginlik kazanmıştır.

PATRİK: Bu kelime, Yunanca pater kelimesinden gelir ki baba ve ata anlamına gelmektedir. Daha sonraki dönemlerde Hıristiyan kiliseleri, tarihsel ve onursal önemi ve üstünlüğü bulunan piskoposlukların ruhani başkanlarına patrik ünvanı verilmiştir. Yahudi kutsal metinlerinde patrik kelimesi, Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yakub ve on iki oğlunu belirtmek için ata anlamında kullanılmıştır. Hıristiyan merkezlerindeki piskoposlara patrik ismi verilmiştir. Patrik kelimesi, milâdi V. asırda özel bir anlama kavuşmuştur. Kilise tarihinde I. genel Konsil olan İznik Konsilinin (325) de, kilise teşkilatı, Roma imparatorluğunun yönetim birimlerine göre teşkilatlanmayı benimsemişti. Buna göre Roma imparatorluğunun ana şehirlerine metropolis adı veriliyor ve bu şehirlerin dini yönetimini üstlenen piskoposlarada Metropolit adı veriliyordu. Birkaç metropolisin dini sorumluluğunu üstlenen piskoposlara da Patrik adı verilmişti. Bunların dışında kullanılan Eksarkhos ünvanı ise, önder veya başkan patriklerle, metropolitler arasında bir ünvan haline gelmişti. Buna göre patriklerin yetki alanı birden fazla piskoposluk bölgesini ihtiva ediyordu. Meselâ, Roma patriği, bütün Batı piskoposluklarını

İskenderiyye patrikliği, Mısır, Libya ve Pentapolis (Rimini, Pesaro, Ancona, Numana ve Osima) piskoposluklarını; İstanbul patrikliği ise, Asya, Trakya ve Pontos piskoposluklarını içine alıyordu.

Roma İmparatorluğunun resmi devlet dini haline gelen Hıristiyanlık (M.S. 380), XI. yüzyıla kadar Roma'nın dini merkezliği altında yaşamıştır. Roma İmparatorluğu 395'te Doğu ve Batı İmparatorluğu olarak ikiye ayrıldığında bile, Doğu Roma dini bakımdan Roma'ya bağlılığını devam ettirmiştir. Siyasi bölünme, dini konularda ihtilafları beraberinde getirmiş olsa da, konsillerde bunlar çözümlenerek dini birlik korunmuştur. Roma, patriklik ünvanının sadece havarilerin kurduğu piskoposluklara verilebileceğini savunurken; Doğu kiliseleri, ekonomik ve siyasi ağırlığı olan merkezlerin patriklik olabileceğini ileri sürüyordu. Bu durumda İstanbul'un, M.S. 381 ve 451 Kadıköy konsillerinin yapıldığı mekanlar olarak ve diğer yandan havarî ANDREAS tarafından kurulduğu için önemli bir patriklik merkezi olması gerektiği iddia ediliyordu. Oysa Hıristiyan kilise tarihi açısından özel imtiyazları olan ilk kilise merkezleri şunlardı: Roma, İskenderiyye, Antakya ve Kudüs piskoposlukları. Ancak 381'de yapılan I. İstanbul konsilinde alınan üçüncü karara göre, kilise hiyerarşisinde Roma'nın önceliği kabul ediliyor ve bundan böyle ikinci sırada İskenderiyye değil; İmparatorun ikametgahı olan İstanbul kilisesi yer alıyordu. Böylece İstanbul kilisesi, çok önemli bir hiyerarşi elde etmiş oluyordu.

Nitekim İmparator İustinianos döneminde (527-565) beş patriklik resmen ilân edilmiştir. 692 yılında Trullo (Quinisext) konsilinin onaylandığı bu patriklik mer-

kezleri şunlardı: Roma - İstanbul - İskenderiyye - Antakya - Kudüs.

VII. yüzyıldan itibaren Doğu Roma İmparatorluğunun Mısır ve Suriye bölgeleri müslümanlar tarafından feth edilince, bölgedeki patriklik merkezleri olduğu gibi kaldı. Ancak, Roma ve İstanbul piskoposluklarıyla iletişimleri kesilmiş oldu. İstanbul Patrikliği, Bizans topraklarında yeni patriklik merkezlerinin oluşumuna, dirense de önüne geçemedi. Neticede Bulgaristan'da Preslav (932) ve Trnovo (1234), Sırbistan'da pic (1346) ve Rusya'da Moskova (1589) patriklikleri kuruldu. Ayrıca, Doğuda, Maruni'ler, Melkailer ve Keldanilerde kendileri için birer patriklik kurmuşlardı. Bu kiliseler, patriklikleriyle birlikte papalığa bağlanarak, Katolik kilisesi bünyesine katılmışlardır. Doğu ve Batı kilisesi bünyesinde patrik kelimesine farklı yaklaşımlar tarihi süreç içinde devam etmiştir. Genelde Batı kilisesi, patrik kelimesinden çok, piskopos kelimesini tercih etmiştir. Sadece, Haçlı Seferleri sırasında Ortodoks kilisesini zayıflatmak amacıyla ortadoğuya bazı Katolik patrikler atanmıştır. Ancak genel kilise yapısı içinde Batı'da patrik kelimesi az kullanılmıştır.

İstanbul, Türkler tarafından feth edildikten sonra Fatih Sultan Mehmet, İstanbul Rum patrikliğini olduğu gibi korumuştur. Yine Fatih'in kurdurduğu, İstanbul Ermeni patrikliği dikkat çekici bir durum arz etmektedir. Osmanlı Devleti, sınırları içindeki birçok patrikliği, resmen tanımıştır. Bunlar:

1. İstanbul ve tevbii Rum patriği
2. Antakya Rum patriği
3. Mısır ve tevbii Rum patriği
4. Kudüs-ü Şerif Rum patriği
5. Ermeni patriği

6. Ermeni katolik patriği
7. Süryani Kadim patriği
8. Süryani katolik patriği
9. Rum Melkai katolik patriği
10. Keldani patriği

Osmanlı Devletinin yıkılmasından sonra ve Slav milletlerinin bağımsızlığa kavuşmasından sonra 1920'de Sırbistan, 1925'te Romanya patriklikleri kuruldu.

Bugünkü patrikliklere gelince:

1. İstanbul patrikliği: Girit, Finlandiya ve Yunan kiliseleri bağlıdır.
 2. İskenderiyye Apostolik patrikliği: Kenya, Uganda, Tanjanika kiliseleri bağlıdır.
 3. Antakya ve Kudüs patrikliği: Arap dünyasındaki Ortodoks kiliseleri bağlıdır.
 4. Moskova patrikliği: Japonya Ortodoks kiliseleri bağlıdır.
 5. Sırbistan Ortodoks kilisesi patrikliği
 6. Romanya Ortodoks kilisesi patrikliği
 7. Bulgaristan Ortodoks kilisesi patrikliği.
- Bugün İstanbul Rum Ortodoks patrikliği, Bizans dönemindeki ökümeniklik vasfını yeniden kazanmak için siyasî çaba safretmekle birlikte, durum tamamen değişmiştir. Bugün Ortodoks patrikliklerinin çoğu, bağımsız patriklik şeklinde faaliyetlerini sürdürmektedirler.

PAUL (PAVLOS): Paul Tarsus'ta doğmuştur. (Res. İş: 21, 39). Helenistik bir Yahudidir. Paul, ünvanlarını şöyle saymaktadır: Sünnetli, Benyamin, İbrani, İbrani oğulları kabilesindedir. Şeriat planında Ferisi'dir (Filipinlilere: 3/4-6). Geçmiş düşünülüğünde o, katıksız bir yahudi olarak telâkki edilebilir. O, çağdaşlarından daha gayretlidir (Galatyalılara 1/14). O zamanki Yahudilerin birçoğu gibi o da, çift isim taşıyordu. Dindaşlarıyla ilişki için SAUL; Greko-Romen dünya ile ilişkilerde Paulos ismini kullanı-

yordu. Paul'un ailesi, arzu edilen bir komundaydı. Çünkü onun babası, bu devirde nâdir bir vak'a olan Roma vatandaşlığına sahipti (Resüllerin İşleri, 2/28).

Paul, formasyonunu tamamlamak için o zamanın en gözde Ferisi bilgini olan Gamaliel'in yanına Şam'a gitmişti. Acaba Paul İsa ile o zaman mı karşılaşmıştı? Bu soru daima sorulmuştur. Bu sorunun cevabı, Paul'un İsayı çok erken tanıdığı şeklinde olacaktır. Çünkü o, doğan kiliseye zulmedenlerin yanında yer almıştır (Resüllerin İşleri, 8/1-3). Paul, kendisinin bir zulmedici olduğunu saklamıyordu (Galat: 1/13; Koles:15/9; Filipinlilere: 3/6).

Şam'daki Hıristiyanlara zulmetmek için bir görevle giderken Paul, vizyona kapılarak, kendinden geçmişti. Paul uyanınca hidayete ermiş ve bir iki gün Arabistan'da kalmak için gitmişti. Sonra 36 veya 37 yıllarına doğru ilk defa Kudüs'e gitmiş ve orada Pierre ve Yakup'la karşılaşmıştı (Galat: 1/19). Sonra Tarsus'a dönmüştür. Orada Barnabas ile buluşmuştur. Barnabas onu Antakya'ya götürmek istemiştir. Fakat, bir yıl sonra ilk misyonerlik seyahati olacak olan Kıbrıs seyahatini gerçekleştirmişlerdir. Oradan güney Anadolu'ya geçmişlerdir. Dönüşlerinde ziyaret ettikleri bir dizi kilise tesis etmişlerdir (Resüllerin İşleri: 13-14).

Burada akla gelen Kudüs toplantısının bu seyahatten önce mi yoksa sonra mı yapıldığı sorusudur (Galat: 2/1-10; Resüllerin İşleri:15/34). Bu Kudüs toplantısının ana nedeni, Hıristiyanlığı kabul etmiş olan putperestlerin durumunu tesbit etmektir. Kaynaklar, bu toplantının 48 ile 52 yılları arasında yapıldığını kaynaklar zikretmektedir. Paul, putperestler arasında Hıristiyanlığı yayıyordu. Bunun için o, putpe-

restlerin "sünnet olma" mecburiyetinde olmadıklarını ileri sürüyordu. Böylece Yahudilikten gelen Hıristiyanlarla, Grek dünyasından gelmiş olan Hıristiyanlar arasındaki nazik problemlerin masada çözülmesi gerekiyordu. İşte Paul ile Pierre (Képhas) arasındaki ihtilaf, Kudüs konsilinden hemen sonra Antakya'da meydana gelmişti. Kudüs konsilinde Paul ile Pierre, prensipte anlaşmışlardı. Paul Galatyalılar 2. babda, pierre'le olan ihtilafını Antakya'da açıklamıştır. Aralarında ne olmuştu? Paul, putperest kökenli Hıristiyanlarla müştereken yemek yemişti. Fakat "Yakub'un grubundan olan Hıristiyanlar gelince" Pierre, bu yemeğe putperest asıllılarla birlikte oturmamıştı. Bunun üzerine Paul, "kökenleri ne olursa olsun yemek herkes içindir" diyordu (Galatyalılara: 2/11-14). Bu yemeğe Barnabasda katılmıştı. Böylece, Pierre ve Barnabas, Paul'den ayrı bir yol izlemişlerdi. Yani, putperest asıllılarla "kommunyon" yemeğine oturmamışlardı.

Barnabaslada ayrı düşen Paul, 49 yılının sonunda veya 50 yılının başında ikinci misyonerlik yolculuğuna çıktı (Resüllerin İşleri:16). Orta Anadolu ovasını geçti ve Galatyalılar'da bir cemaat tesis etti. Daha sonra Avrupaya geçerek Philipptes ve Thessalonquie'de cemaat buldu. İncil yazarı Luka, Paul'un Atina'daki ikameti üzerinde çokça durmuştur. Daha sonra Antakya'ya dönmüş fakat orada fazla kalamamış ve üçüncü seyahata çıkmıştır. Bu defa, hedef Efes'tir. 54-57 yılları arasında Efes'te kalır. Ora'dan Corinthe gelir ve orada Romalılara mektup yazar. Daha sonra Kudüs'e gelir. Bir karışıklıkta tutuklanır, iki yıl hapiste kalır (58-60). Roma vatan-daşı olarak Sezar'a baş vurur. Hapisten çıkar ve 61 yılında Roma'ya gelir. Ro-

ma'daki hayatı pek açık değildir. Bu konuda bilinen 67 yılında Roma'da öldürüldüğüdür.

Hıristiyanlığın en hararetli havarisi olarak kabul edilen Paul'un, Hıristiyan propagandası için yazdığı birçok mektubu vardır. Bu mektupların kronolojisi kaynaklarda şöyle geçer:

1. 51 yılında Selaniklilere iki mektup yazmıştır.
2. 54 yılında Korintlulara bir mektup yazmış fakat bu mektup kaybolmuştur.
3. 55 yılının ilk baharında I. Korintlulara mektub yazmıştır.
4. 55 yılının sonunda 2. Korintos'un 10-13 kısmını yazmıştır.
5. 56 yılının sonbaharında 2. Korintosun 1-8 kısmını yazmıştır.
6. 55-56 yılında Filipililere mektubunu yazmıştır.
7. 57 yılının sonbaharında Galatyalılara olan mektubunu yazmıştır.
8. 57-58 yılının kışında Romalılara iki mektup yazmıştır.
9. 58-60 yıllarında Koleselilere, Filimona, Efoslulara mektup yazmıştır.
10. 61 ve sonrası yıllarda iki mektup Timoteosalulara, bir mektup da Titus'a yazmıştır.

Paul'un İbranilere mektubu ayrı bir durum arzetmektedir. Batı düşünürleri bu mektubun Paul'un İskenderiyeli bir talebesine ait olduğu üzerinde hem fikirdirler. Bu mektubun son derece itina ile hazırlandığını ve yeni Ahitte, İsa'nın sacerdoce doktrinini açıklayan bir mektup olduğunu söylemektedirler.

Paul'un İlahiyatı: Paul'u ve onun ilâhiyatını iyi anlayabilmek için Paul'un şu sözlerini hiçbir zaman gözardı etmemek gerekir: "Çünkü herkesten azâdken, daha çok adam kazanayım diye, kendimi herkese kul ettim. Ve şeriatı kazanayım di-

ye Yahudilere Yahudi gibi davrandım. Kendim şeriat altında olmadığım halde, şeriat altında olanları kazanayım diye şeriat altında olanlara, şeriat altında gibi davrandım. Allah'a karşı şeriatı olmayanlardan değil, ancak Mesih'in şeriatı altında olarak şeriatı olmayanları kazanayım diye, şeriatı olmayanlara şeriatı olmayan gibi davrandım. Zayıfları kazayanım diye, zayıflara zayıf oldum. Her suretle bazılarını kurtarayım diye herkese herşey oldum".

İman konusunda Paul, Hıristiyan imanını kabul etmekle Allah önünde değişmiş bulunmaktadır. Bir Ferisi olarak Paul, diğerlerinden daha gayretli bir kişiliğe sahipti. Diğer yandan fanatik bir yapısı vardı. Bunun için inandığını empoze etmek istiyordu (Filipililere: 3/4-11). Onun hidayeti, kendisini kapalı bir kanaatten bir iman yoluna geçirmişti. Orada iç insan, gün be gün değişmektedir (2. Korin: 4/16) Böylece içten değişen Paul şöyle der: "İsa'yı, insani tarzda tanımış da olsak, şimdi artık öyle tanımıyoruz" (2. Kor:5/16-18). Kısaca, Paul'un İsa'da inandığı, onun hakkında inanılandan daha önemliydi (I. Kor: 13/12). Hıristiyanlara göre onun imanı, bir kriz sonucu meydana gelmemişti. O teolojik bir olaydı. Orada, İsa'nın vahyi vardı. İşte o zaman Paul, günahın ağırlığını düşünmeye başlamıştı. Bu konuda şöyle diyordu: "Çünkü ettiğimi bilmiyorum, istediğim şeyi işlemiyorum, fakat nefret ettiğim şeyi yapıyorum. O halde artık ben değil, fakat bende duran günah onu işliyor" (Romalılara 7/15-25).

Böylece Paul Tanrının önünde, insanın en köklü problemini ortaya koymuştur. Paul'e göre, Yahudi olsun veya putperest olsun, hiç kimse şeriatla yargılanamazdı. Romalılara yazdığı mektupta bu durumu

uzun uzun ele alıyordu (Romalılara: 1/18, 3/21). Burada Paul'un vardığı sonuç netti: "Allahın salâhı, yani, İsa Mesihe iman vasıtası ile bütün iman edenlere olan Allahın salâhı, şeriat olmayarak zahir olmuştur. Çünkü hiç fark yoktur. Zira hepsi günah işlediler ve Allahın izzetinden mahrum kaldılar (Romalılara: 3/23-24).

Günahın evrenselliğini göstermek için Paul, Ademin itaatsizliğine kadar gitmektedir. Bu "asli suç" karşı koymak için İsa'ya itaat gerekmektedir (Romalılara: 5/12-21). Özellikle "Romalılara mektupta", belirginleşen "imanla yargılanma" olayı, Paul'un düşüncesini karakterize etmektedir.

Paul'un kültürel kökenleri: Paul'un kültürel temelleri iki önemli kaynaktan besleniyordu. Yahudilik ve Helenizm. Paul, kıyamet ile ilgili konularda, Filistin Yahudiliğinden oldukça etkilenmiştir. Paul'e göre ruh, günaha karşıdır ve savaş Hıristiyan mü'minin kalbinde cereyan etmektedir. Ruh, geleceği öne alıyor ve Mesihi hazır hale getiriyor. Paul, bol bol Eski Ahidi kullanmaktadır. Paul, Eski Ahidi okumak için dirilmiş İsa'dan hareket etmektedir. Çünkü o gerçek anlam, Yahudiler için kapalı kalmıştır (2 Kor. 3/14). Paul için söylenecek diğer bir konu'da onun Gnostisizm'le olan ilişkisidir. Diğer yandan Paul'un yaptığı bazı yorumlar, Rabbinik yorumlara oldukça yakın görünmektedir.

Paul'un diğer bir özelliği her çeşit inanç bünyesinde taşınmasıdır. Böylece bu inançlar, sır dinlerine ait olduğu kadar, doğu dinlerine de ait bulunmaktaydı. Halk inançları, gnostik felsefe, platonik felsefe, situa felsefesi bunların arasındaydı. İşte Paul'un ortaya koyduğu Hıristiyan düşüncesi, bunlara dayanıyordu. Böylece Paul, Yahudi ve Yunan dünyası ile bir-

leşmiş olan bir kavşakta tamamen yeni bir İncil ortaya koyuyordu. Eski Ahidi, İsa'nın vahyi ile yorumlayarak evrensel bir İncil takdim ediyordu. Bugün Paulcu düşünce, İncilin vaazları için bir derinleşme ve yenilenme faktörü olarak görülmektedir. Paul'un ortaya koyduğu kilise, herkese açık ve aynı zamanda da ilk Kudüs kilisesine bağlı bir kilise imajını vermektedir.

Paul'a göre İsa-Mesih, şahsında bütün tarihi toplamıştır. Hıristiyanlığı, Yahudilerin dışında yaydığı için "Yabancıların Havarisi" ünvanını alan Paul, bugünkü Hıristiyanlığın şekillenmesinde başlıca rolü oynamıştır.

VI. PAUL (1897-1978): 26 Eylül 1897 yılında Gian Battista Montini, Concesio'da doğmuştur. Katolik bir ailenin çocuğudur. Annesinin onun üzerinde çok önemli bir tesiri vardır. 29 Mayıs 1920'de, Roma'da pontifikal diplomatik Akademiden sonra rahip olmuştur. Bir müddet Varşova'da Vatikan elçiliğinde kaldıktan sonra sağlık durumu bozulmuş ve otuz yıla yakın Vatikan'da Dışişleri bakanlığı görevini yürütmüştür. 1937'de papa XI. Pie ye vekalet etmiştir. 1952'de papa XII. Pie'nin Dışişleri bakanlığını yapmıştır. 1 Kasım 1954'de Milano piskoposu olarak atanmıştır. Roma'da İtalyan katolik üniversitelerin rahibi olarak çalışmıştır. Milano'da iken şehrin bir kesimiyle iyi diyaloglar kurmuş, hatta Val Trompia maden ocağında ayin icra etmiştir.

Papa XXIII Jean'ın, Mgr Montini'ye sonsuz hayranlığı vardı. "O, papa olacaktır. Fakat ben onun için makamı koruyorum diyordu. 15 Aralık 1958'de onu, kardinal yapacağı yüksek rütbeli papazların başına oturtmuştur. Mgr Montini'ye 4 nisan 1961'de şöyle yazıyordu: "Bütün dünya Kardinallerine yazacağım. Fakat, onların

hepsine ulaşmak için, Milano piskoposuna yazmakla yetiniyorum. Çünkü onunla, hepsini kalbimde taşıyorum. Siz onların hepsini temsil ediyorsunuz...” Ölmeden birkaç gün önce Mgr Montini, papanın başucunda idi, onunla vedalaşma fırsatını elde etti. Papa XXIII. Jean, Katolik kilisesinde II. Vatikan konsilini de Montini'ye emanet etmişti.

Kısa bir Conclave'den sonra Montini 21 Haziran 1963'de papa seçilmiştir. Dünyaya ilk mesajını, 22 Haziran 1963'de şu sözleriyle göndermişti: “Dünya'nın üzerinden aşk ve iman alevinin geçmesini temenni ederek bütün insanları en iyi dileklerimle kucaklarım”.

Papa VI. Paul'un yaptığı ilk icraat, papa XXIII. Jean'ın ölümüyle askıda kalan II. Vatikan Konsilini yeniden çalışmaya açmak olmuştu. Konsil çalışmalarının önündeki bütün engelleri aşmasını bilmiş ve konsili başarıyla tamamlamıştır.

6 Ağustos 1964'de papa VI. Paul ilk papalık genelgesini yayınlamıştır. Bu genelge “Ecclesiam suam” ismini taşımaktaydı. Misyonerlik yollarını yenilemeye yönelik bir genelge idi. Bu genelgede şöyle deniyordu: “Konuşmadan önce, dinlemek gerekir. Sözü anlamak gerekir. Mümkün olduğunca söze saygılı olmak icabeder. Diyalog, dostlukta kurulur. Diyalog, hizmettir.” VI. Paul, kiliseyi dünyanın hizmetine sunmak istemektedir. II. Vatikan Konsilinin yönlendirmelerine göre o, kiliseyi “İsa'dan çıkan sırrın içinde” takdim etmektedir.

29 Eylül 1963'te, Konsilin ikinci oturumunu açarak, Konsil babalarının dikkatini çeken üç problem ortaya koymuştur. Bu problemler şunlardır:

1. Nereden geliyoruz?

2. Hangi yolu takip ediyoruz?

3. Nereye gidiyoruz?

Papa VI. Paul, bu soruların cevabını şöyle veriyordu: “İsa bizim yegane presbimizdir. Yegane yolumuzdur. Yegane hedefimizdir.” Böylece VI. Paul, çağdaş dünyaya doğru bir köprü uzatmak isteğiyle kiliseyi Pierre'in adımlarına, İsa'nın izlerine geri döndürmek arzusundaydı. Bu arada VI. Paul, diyalog ve iyi niyet ziyaretlerine başlamıştı. 1964 Kasım'ında Bombay'a gitmiş, orada Hıristiyan dışı din mensuplarını kardeşçe selâmlamıştır. 4 Ekim 1964 de François d'Assise bayramı vesilesiyle, New York'da Birleşmiş milletler toplantısında barış mesajı okunmuştur. 25-26 Temmuz 1967'de İstanbul Fener patriği Athenagoras'ı ziyaret etmiştir. Böylece, İslâm dini ile de karşılaşma imkanı bulmuştur. 22-24 Ağustos 1968'de lâtin Amerika'nın kalbi olan BOGOTA'ya bir gezi yapmıştır. 10 Haziran 1969, milletlerarası işçi organizasyonunun ellinci yılı münasebetiyle, işçi temsilcileriyle güçlerini birleştireceklerine and içmiştir. 4 Aralık 1965'te, II. Vatikan Konsilinin kapanışı nedeniyle yapılan âyin sonunda konsile iştirak eden piskoposlara ve müşahitlere şöyle hitap etmiştir: “Sizlerin ayrılmanız, bizlerin etrafında, konsil öncesi olmayan bir dayanışma meydana getirecektir”. Yine II. Vatikan konsilinin kapanış oturumunda 1054 yılında aforoz ettikleri Fener ortodoksluğundan, bu aforozu kaldırdıklarını bildirmiştir.

Papa VI. Paul, Katolik kilisesinin, çağdaş problemlere eğilmesini sağlayan tek papa olmuştur. Onun sayesinde Katolik kilisesi dünyaya açılarak, kapalılıktan kurtulmuştur. Ancak Katolik Hıristiyanlığın bütün problemleri çözüme ulaşmış değildir. Pa-

pa VI. Paul on beş yıla yakın papalık yaparak 12 Ağustos 1978 de ölmüştür.

PAUL TİLLCH (1886-1965): Alman asıllı bir Protestan ilâhiyatçısıdır. Önce Berlin Üniversitesi'nde Privat-Doçent'di (Alman ve İsviçre üniversitelerinde bağımsız profesörlere verilen bir ünvan). Daha sonra 1929'da Frankfurt felsefe kürsüsünde Max Scheller'in halefi olmuştur. 1933'de Nazizm iktidara gelince Amerika'ya göç etmiş, öğretmenlik mesleğine New York'ta, sonra Chicago'da devam etmiştir. Zamanımızın önemli iki Protestan ilâhiyatçısı olan Rudolf Bultmann ve Karl Barth'in ekollerinin etkisiyle yetişmiş ve burjuva ideolojisinin sonunun geldiğine inanmış olan Tillich, Almanya'da dini sosyalizmin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Tillich, devrinin yorum, tarih, ilâhiyat, sosyal ilimler, psikoloji sahasındaki araştırmalarını, anlatımı ve derinliği oldukça zor bir girişle kişisel bir sentez içinde birleştirmiştir. Schellingi'nin tesiri altında, romantik bir devreden sonra ümitsizlik ve sıkıntıyı konu edinen birtakım existansiyalist filozofların yorumuna girişmiştir. O, ateizme varmadan "cesaretli olmaya" çağırıldığı hayata bir anlam vermektedir. Ona göre artık, mitolojik Hıristiyanlık ölmüştür. Fakat modern insan, Hıristiyanlığın yeni bir şeklini icad etme kabiliyet ve ihtirasına sahiptir. Aslında bu, çağdaş bekleyişe cevap vermek isteyen bir teolojinin meydan okumasıdır. Onun eserlerinin bir kısmı J.P. Gabus tarafından Fransızca'ya çevrilmiştir.

PAUPERİSME: İsteyerek, sadece ruhen değil, gerçekten bu yaratılmış dünyanın bütün nimetlerinden yüz çevirme harekettir. Dinî Pauperismin, her çeşit sosyal

kategorideki ekonomik yoksullukla hiçbir ortak tarafı yoktur.

PAZAR OKULU: Pazar günleri, kiliseye bağlı olarak gençlere veya çocuklara din dersi vermek üzere açılan okullardır. İlk pazar okulunu, Anglikan kilisesinin desteğiyle Robert Raikes 1780'de İngiltere'de açmıştır. Pazar okulunun hedefi, din dersi almamış çocukların dini bilgilerle donatılmasıydı. Haftanın altı günü fabrikada çalışan yoksul çocukların, pazarlarını dini eğitimle geçirerek suç işlemekten uzaklaşacağını düşünen Robert Raikes, pazar okullarına çok önem vermiştir. Pazar okulu çalışmalarını önce, öğretmenlerin evlerinde başlatmıştır. Ancak üç yıl gibi kısa bir zaman sonra İngiltere'de bu okula rağbet hızla artmıştı. Otuz yıl içinde pazar okullarının öğrenci sayısı beşyüz bine ulaşmıştır.

Daha sonra bu okullar Amerika'ya ve Avrupa ülkelerine de yayılmıştır. Avrupa'da Din eğitimi, normal okullarda verildiği için pek ilgi görmedi. Ancak Amerika'da çok rağbet gördü.

Ortodoks kiliseleri de aynı yolu denemişlerse de fazla başarılı olamadılar. Katolik kiliseleri kendi vakıf okullarında din dersi verdikleri için, pazar okulları onlara da cazip gelmedi. Pazar okulu uygulamaları, Devletin okullarda din öğretimini yasakladığı ülkelerde çok önemli bir fonksiyonu yerine getirmiş oluyordu.

PEHLEVİCE: M.Ö. II. yüzyıldan M.S. VII. yüzyıla kadar İran'da kullanılan dil. Pehlevice, yapısal olarak Aramca'dan türeyen bir dildir. Kuzey batı, güney batı ve doğu olmak üzere üç şekli vardır. Pehlevice'nin bütün şekilleri, sağdan sola doğru yazılır. Pehlevice, 19 veya 20 harften oluşur. Aramca'daki yirmi iki harfin

büyük çoğunluğu, Pehlevicede birden çok sesi karşılamaktadır. Ayrıca İran'da Zerdüş yazısı diye bilinen bir yazı türü vardır. Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta bu yazıyla yazılmıştır. Zerdüş yazısının elli harfi vardır.

Sasani İmparatorluğu Pehlevice'yi, İmparatorluğun resmi dili olarak kullanmıştır (M.S. 224-651). Bu dilin bilgi kaynakları, Zerdüştin kitapları, yazıtları ve madeni paralardır. Pehlevi edebiyatının büyük bölümü, Avesta başta olmak üzere dini metinlerdir. Pehlevicede dini metinlerin çoğu, bugün Hindistan'da yaşayan Parsilerce kurulmuştur. İslâmiyet döneminden sonra İran'da Farsça kullanılmaya başlanmıştır. Farsça, Arap alfabeyle yazılan bir dildir.

PELAGİANİSME: Bu, büyük Britanyalı keşiş Pélange'in doktrindir. Pélage (360-440?) V. asrın başında Roma'ya, Afrika'ya, Filistin'e seyahatler yapmış ve Aziz Augustin'le şiddetli mücadeleye girişmiştir. Milâdî 412 ve 416'da Kartaja'da (Carthage) yapılan Konsillerle sapık olarak aforoz edilmiştir. Pélage doktrinine göre, aslı günah (Péché Originel) inkâr edilmiştir. Kurtuluşun, müminin yalnız sevaplarıyla ulaşabildiği bir husus olduğu, bu konuda ilâhî niyetin sadece yardımcı bir rol oynadığı ilân edilmiştir.

İnsânî iradeyi tebcil eden ve ilâhî inayete olan ihtiyacı önemsemeyen bu zahit, büyük bir tesir icra etmiştir. Zamanla zayıflamış olan Pélage'in itizali V. ve VI. asırlarda Lérins ve Cassien ekollerinin birçok ilâhiyatçılarının öğretilerinde gizli olarak yaşamaya devam etmiştir.

PENTAKOTİSTLER: Reform kiliseleri ile ayrılıktan doğan bir Hıristiyan mezhebidir. XX. yüzyılın başında İngilterede ve

Amerika'da müntesip bulmaya başlamıştır. Bu protestan temayüllü mezhep daha çok, İncilin Fondemantalist yorumu üzerine dayanmaktadır. Diğer inanç özellikleri, İsa'nın dönüşünün yakın olduğuna inanmaları ve Kutsal-Ruhun vaftizinin üzerinde önemle durmalarıdır.

Bu hareketin kurucusu, Amerika'nın Kansas bölgesinde Topeka'da metodist gruba bağlı rahip Parham'dır. Kutsal-Ruhun vaftizi, Parham'da, bir çok lisanda konuşma yeteneği kazandırmıştır. Böylece o bir hareket başlatmış ve 1929'da Fransa'da müntesipler bulmuştur. Bu hareket, kiliseler ökümenik konseyi tarafından tanınmaktadır.

Doktrin olarak pentakotistler, Lutherci bir imana sahiptirler. Vaftizi, sadece yetişkinlere uygularlar. Yegâne alâmetleri Kutsal-Ruhun vaftizidir. Bu vaftiz sonrası Tanrının hareket eden varlığı, birçok lisanı konuşmak ve hastaları iyileştirme gücü ile tezahür etmektedir. Pentakotistler, kilise hiyerarşisine inanmazlar ve İncilde hiyerarşinin izine rastlamadıklarını söylerler.

Dini pratikleri, daha çok cemaat toplantılarında icra ederler. Kültleri basit ve neşelidir. Şifaya kavuşturma gücüne önem vermekteler. Her toplantı, müstakil bir özellik taşımaktadır.

Pentakotistlerin genel mensuplarının on üç milyon kadar olduğu tahmin edilmektedir. Bunun iki milyonu Amerika'da, yediyüz bini Avrupa'da, yetmiş bini Fransa'da bulunmaktadır.

PENTATEUQUE (Pentatök): İbranicede TORA adı verilen Eski Ahidin ilk beş kitabına pentatök (pentateuque) adı verilmektedir. Bu ilk beş kitap şunlardır: **TEKVİN** (Bereshith), **ÇIKIŞ** (Shemôt), **LEVİLİLER** (Wayyiqra), **SAYILAR**

(Bammidbar), TESNİYE (Haddebârim), M.Ö. III. yüzyılda yapılan yetmişler tercümesinde TORAH, ŞERİAT olarak tercüme edilmiştir. Bu Şeriat, Allah tarafından İsrail'e verilmiştir. Pentatök'ü Yahudiler, şeriat olarak kabul etmişlerdir.

Yahudi toplumunda bütün hayatın dini bir vechesi vardır. Milli bir Tanrı, milletin hayatını bu şeriatle düzene koymuştur. Davud'un Tannısı, Mısırın ve Babil'in Tanrısı değildir. O, İbrahim'in ve İsrailin Tanrısıdır. Tesniye'de, Hâkimler ve Krallar, Levililerin elinde olan TORA'ya itaat etmişlerdir.

Tora ilâhiyatçıları, Pentatök'ün, Mezopotamya, Mısır, Hitit ve Fenike kültürünü ihtiva ettiğini söylemektedirler.

PENTEKOT: Bir Hıristiyan bayramı olan pentekot, Havarilerin üzerine Kutsal-Ruhun inişi hatırasına kutlanan bir bayramdır (Resüllerin İşleri 2). Paskalyadan sonra ellinci günde kutlanır. Bugünde, ilk defa Pierre, Kudüs Yahudilerinin ve diğer Akdeniz havzasından gelmiş olan hacıların önünde söz almış ve konuşmuştur. Bu konuşmadan sonra, çok sayıda kişi Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Böylece, doğan kilisenin hayatıyeti tezahür etmiştir. Eski liturjik gelenek, İsa'nın dirilişi üzerinde merkezleşiyordu. Daha sonra liturji, sırrın farklı unsurlarını ayırmış ve Ruhun yeteneğine ve "yeni ittifakın" gerçekleşmesine dikkat çekmiştir. Bu da, Babil'de lisanların karışımından itibaren dağılmış insanları toplamaya yönelik bir ittifak olarak kabul edilmiştir.

PETRUS (Havari Aziz): İbranice ŞİMEON, Yunanca SİMON olarak bilinen Galileli balıkçı SİMON BAR İONA (Yuhanna oğlu Simun). Génesaret gölü

sahilinde Beytsay'da doğmuştur. Hz. İsa tarafından vaftiz edilen Simun'a İsa, Yunanca taş veya kaya anlamına gelen Petros olarak tercüme edilebilen Cephas (Kefas) lakabını vermiştir. Yuhanna İncili 1/42'de Petrus (pierre), İncildeki Havariler listesinde daima birinci sırada yer almaktadır. Filippe Césarında İsa'nın Mesihliği ni ilk olarak Petrus tanıdığı için Hz. İsa (meşhur kelime oyununa göre) kilisesini Petrus'un yani bu kayanın üzerine kurmuştur (Matta: XVI/18). Petrus, Hz. İsa'nın havariler listesine girmeden önce, vaftizci Yahya'ya intisap etmiş benziyor. O, İsa'yı bütün risaleti müddetince takip etmiş, İsa'nın işkence günlerinde korkusundan onu tanımadığını söyleyerek inkar etmiş, ancak sonunda derinden pişmanlık duymuştur. Hıristiyanlığın en önde takdis ettiği Petrus'la ilgili, Katolik kilisesi takviminde "beş yortu" yer almaktadır.

İncillerde ve Paul'un Korintoslulara I. mektubunda (IX/5), Petrus'un evli olduğundan dolayı olarak söz edilmiştir. Petrus, Hz. İsa'nın mesajlarını tebliğ ettiği dönemde Taberiye Gölünün Kuzeydoğu ucundaki Kefernahum'da Kardeşi Andreas ve Zebede'nin oğulları Yakub ve Yuhanna ile birlikte balıkçılıkla geçindiğini yine inciller bildirmektedir.

İncillerdeki nakillere göre Petrus Hz. İsa'nın mesajlarına çok erken kulak vermiş ve Hıristiyan olmuştur. Muhtemelen Petrus, havarilerin önderliğini üstlenmiştir. Hs. İsa'nın çarmıhından sonra Kudüs cemaatinin başına İsa'nın kardeşi Yakub geçmiştir. Ancak Petrus'un manevi bir rüçhaniyeti olduğunda inciller ittifak etmektedirler.

İncillerde Petrus'un adı birkaç yerde yalnız geçmektedir. Diğer havarilerden "yanındakiler" diye söz edilir (Markos:1/36). Hz. İsa'nın Allahın oğlu olduğunu ilk dile

getiren Petrustur (Matta: XVI/15; Markos VIII/29; Luka IX/20). Hz. İsa'nın mezardan çıkışına ilk tanık olanlardan biri yine odur (Luka: XXIV/34).

Hız. İsa'nın dirilişinden sonraki dönemlerde Petrus Hıristiyan cemaatinin en bilgili ve en saygıya lâyık kişisi olarak görülmektedir. Paul'un Korintoslulara yazdığı I. mektupta (1/12) "Kefas'ın yandaşlarından" söz edilir. Bu, Korinthos kilisesindeki bir grubun Petrus'a bağlı olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Aynı mektubun IX/5'de yanında iman etmiş bir kadını gezdirip gezdiremeyeceğini sorar.

Petrus genç Hıristiyan cemaatlerinde, Yahudi şeriatinin uygulanmasına devam edilip edilmemesi şeklindeki ilk Hıristiyanlar arasında çıkan tartışmada uygulanmamasını isteyen St. Paul ile aynı düşünceyi paylaştığını Kudüs toplantısında açıkça belirtmiştir. Bu konu, Resüllerin İşleri XV/-29'da belirtilir. Buna göre, sünnet olma gibi Yahudi şeriatı emrini, yeni Hıristiyan olan putperestlere uygulamak doğru değildir. Kudüs toplantısının milâdi 47-52 yılları arasında yapıldığı tahmin edilmektedir.

Petrus'a, bizzat kendisi ya da sekreteri Sylvain (Silas) tarafından kaleme alınan iki risale atfedilir. Petrus İncili olarak, Petrus'a atfedilen İncil ise, resmi kilise tarafından Apokrif (uydurma) sayılmıştır. Bugüne kadar bazı kısımları ulaşan Petrus İncili, Hz. İsa'nın mahkum edilişinden, çarmıha gerilişinden ve dirilişinden bahsetmektedir.

Petrus'un miladi 64 yılında Romaya geçtiği ve orada tutuklanarak çarmıha gerildiğine inanılmaktadır. Petrus'un mezarının St. Pietro kilisesinin altında olduğuna inanılmaktadır. Ancak 1939'da başlatılan kazılar bu konuda ümit verici sonuçlar vermiştir. St. Petrus, Hıristiyanlık tarafın-

dan, Roma'nın ilk piskoposu, kilisenin köşe taşı, havarilerin ilki, göklerin melekütunu elinde tutan kişi ve aynı zamanda ilk papa olarak kabul edilmektedir.

PETTAZONİ Raffaele (1883-1959): San Giovanni'de doğmuş ve Bologne'de öğrenimini yapmıştır. 1905'de Edebiyet doktoru olmuş, 1908'de İtalyan Arkeoloji okulunu bitirmiştir. 1909'dan 1914'e kadar Roma etnografya ve Tarih öncesi müzesinde müfettiş olarak çalışmıştır. Sardaigne'de yaptığı kazılar sonucunda bilim dünyasına 1912 yılında "la Religione primitive in Sardegna" (Sardunya'da ilkel din) isimli eserini sunmuştur. 1914-1923 yılları arasında Bologne'da "Dinler Tarihi profesörlüğü" yapmıştır. Birinci dünya savaşı sırasında askerliğe çağırılmış ve Yunan cephesinde etkili olmuştur. Bu fırsatı değerlendiren Pettazoni, 1912 yılında "la Religione della Grecia antica" (Antik Yunanda din) isimli eserini yayınlamıştır. 1920'de "la Religione di zarathustra" (Zerdüşt Din) isimli eseri ile "Dinler Tarihi" koleksiyonunu açmış oluyordu. Bu ilk çalışmaları, Pettazoni'nin yönüne işaret etmektedir: O, Dinler Tarihi ile, sosyo-ekonomik ve politik tarih arasında birtakım bağlar kuruyordu. Ona göre, tarihi yapının önünde, her felsefi pozisyon silinmektedir. Dinin iki ilham edici kaynağı vardır: Biri, spiritüel hayattan diğeri de sosyal hayattan gelmektedir. Halk dinin rolü, resmi dindarlığı etkilemekle sona eriyor. Yunan Halk inançlarının önemini keşif, Pettazoni'yi "Sır Dinlerini" araştırmaya sevk etmiş (I Misteri-1924) ve dinlerde kurtuluşun temel problemlerini incelemeye yöneltmiştir.

1924'de Pettazzoni'nin hayatında yeni bir dönem başlamaktadır. 17 Haziran 1924'de ilk defa İtalya'da Roma Üniversitesinde Dinler Tarihi kürsüsünü Pettazzoni açmıştır. Roma'da Dinler Tarihi kürsüsünü açan Pettazzoni, kendisini büyük bir işin beklediğini biliyordu. 1925'de "**Studi e materiali di storia delle Religioni**", isimli periyodik çıkarmaya başladı. 1929'da da "**Testi e documenti per la storia delle Religioni**" koleksiyonu yayınlamaya başlamıştır. 1951'de "**Classici della Religione**" koleksiyonunu yayın hayatına sokmuştur. 1950'de Milletlerarası Dinler Tarihi Derneğine (IAHR) başkan olmuştur. 1954'de Numen dergisinin yönetimini üstlenmiştir. 1955'de, Roma'da VIII. Milletlerarası Dinler Tarihçileri kongresini organize etmiş ve başkanlık yapmıştır. 8 Aralık 1959'da Roma'da ölmüştür. Otuz yıla yakın Roma'daki Dinler Tarihi öğretimine yayınları ile ve teşebbüsleriyle büyük bir itme gücü vermiştir.

Pettazzoni yaratıcı ve öncü aktivitesinin yanında kapsamlı kişisel bilimsel bir takım çalışmalar da yapmıştır. Meselâ, Tanrı fikrinin menşesine bağlı "**Yüce Varlık**" problemi üzerinde 1913 yılında "**Le Origini della idea di Dio**" isimli bir makale yayınlamıştır. Bu makalede A. Lang'a ve W. Schmidt'e muhalefet etmiştir. Bu konuya 1922 yılında yayınladığı "**Dio, Formazione e sviluppo del Monoteismo nelle storia delle religioni**" isimli eserinde yeniden eğilmiştir. Ancak, araştırmalarında "**Monoteizmin şekillenmesi**", daimi bir endişe olarak kalacaktır. Taki ölmeden önceki devreye kadar. W. Schmidt ile giriştiği tartışmanın başında, **Gök kubbe**, yüce varlık şekli altında, semavi fenomenlerin gerisinde oluşmuştur. Böy-

lece ilkellerin "**Yüce Varlığı**" Schmidt'in dediği gibi kişisel yüce bir Tanrı değildir diyordu. Ancak kırk yıllık düşünce sonucunda bu tavrını, "**The Supreme Being-1959**" isimli eserinde ölmeden önce değiştirmiştir. Ona göre bu problem, orijinlerin etrafında değil; existensiyel şartların etrafında dönmektedir. Bunun için "**Yüce Varlık**", mitolojik düşüncenin ürünüdür. Pettazzoni'ye göre, buradan çift bir fenomenolojik yön çıkmaktadır: 1. Ataerkil ve Çoban kültürlerinde "**Semavi Yüce bir Varlığa inanç**" gelişmiştir. 2. Ziraatçı toplumlarda ve Anaerkil kültürlerde ise "**Arzi Yüce bir Varlığa inanç**" gelişme göstermiştir.

M. Eliade, Pettazzoni'nin durumunu gözden geçirmiş ve dinler tarihçinin işinin, tarihi şartları analiz etmekle bitmiyeceğini ümit ederek; Pettazzoni'nin tezini açıklamış, ve şunu ileri sürmüştür: "**Gökkubbenin murakabesi, Tanrısal Aşkını ortaya koymaktadır**".

Etnolojik edebiyata sahip olan Pettazzoni, mitoloji incelemelerine bağlı kalmış ve Mitologia giapponese-1929; Storia delle Religioni e di Mitologia-1946; Miti et Leggende (4 cilt, 1948-1963), gibi eserler ortaya koymuştur. Çok sayıdaki çalışmalarında Pettazzoni, gerçek ve kutsal tarih olarak mitolojinin değeri üzerinde ısrar etmiştir. 1926'dan 1936'ya kadar onun araştırması, "**günahların itirafı**" üzerinde merkezileşmiştir. Bu konuda "**la confessione dei peccati**", ismi ile, 1929, 1935 ve 1936'da üç ciltlik bir eser yayınlamıştır. Bu çalışmada o, günahların itirafının, evrensel dini bir olay olduğunu görmektedir. Böylece o, Tarihi-Dini etüdlerin bağımsız ve evrenselliğini değerlendirmiş oluyor. Yine bununla Pettazzoni, mukayeseli metodun üzerinde durduğuna dikkat çekmektedir.

R. Pettazzoni, folklor, klâsik etüdlar, şarkıyatçılık ve etnolojinin sonuçlarından istifade ederek, dinlerin evrensel inceleme-sini hedef olarak seçmiştir. Bunun için Tarihi-Mukayeseli bir araştırmaya doğru yönelmiştir. Bu araştırma ile o, özel dinler tarihini ve diğer dini olaylarla ve olmayan olaylarla tarihi ilişkileri içinde dini olayları aynı anda incelemeye teşebbüs etmiştir. Pettazzoni, daima tarihi araştırmanın üzerinde durmuştur. Ona göre Dinler ilmi bu noktada Fenomenoloji ve Tarih olarak ikiye ayrılmaktadır. Şayet Fenomenoloji, anlamları araştırmaksa o, onun tarihine bağlı olduğunu ve sonuçlarının, tarihi araştırmanın ışığında gözden geçirildiğini bilmektedir. Pettazoni'ye göre, Dinler ilminin, Fenomenoloji ve Tarih olarak XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ikiye ayrılması, entegral bir şekil altında esas temellerine oturan "bir tek Dinler ilmi-nin" tesisi için, sadece bir menzilden başka birşey değildir (Numen, I. 1954, 5).

PEYGAMBER: İlähi dinlerde Allahın vahyine muhatap olan ve bu vahiyleri, kendi milletine veya topyekün insanlığa hitap eder tarzda tebliğle görevli şahsiyetlere peygamber denmektedir. İlähi dinler içinde, günümüze kadar kutsal kitapları gelen dinlerden peygamberlik konusunda en açık bilgiyi yine Kur'an-ı Kerim vermektedir. Kur'an-ı Kerim'e göre, peygamberlerin de diğer insanlar gibi insan olduğu konusu açıkça belirtilir (Alak:1-4; Muzemmil:1-5; Müddesir: 1-5; İbrahim:10-11; Kehf:111). Yine Kur'anı Kerim'e göre peygamberlerin iki önemli görevi vardır: Biri, Allah'dan aldığı vahiylerle Allahla iletişim kurması. **Diğeri**, Allahtan aldığı vahiyleri insanlara tebliğ etmesidir. Bu yönü ile peygamberlerin di-

ğer insanlardan ayrıldıkları yegane nokta, Allahtan vahiy alabilmeleridir. İşte peygamberler bu nokta ile, diğer din kurucularından ayrılırlar. Peygamberler insanlara tebliğ ettikleri vahiylerde, kendilerinden hiçbir şey ilave etme yetkisinde değildirler.

Peygamberlere gelen vahyin menşinde ve keyfiyetinde Hz. Adem'den, Hz. Muhammed'e kadar hiçbir değişiklik olmamıştır. Vahyi, bütün peygamberlere Cebrail getirmiştir (Nisa: 163). Vahyin mahiyetini bilmek zordur. Hatta peygamberlerin bile vahyin mahiyetini bilmesi mümkün değildir. Sadece peygamberlerin, vahyin nasıl geldiğini yani vahyin geliş şekillerini bildiklerini söyleyebiliriz. Peygamberlerin görevi, bu gelen vahiyleri hiçbir şeyden korkmadan tebliğ etmektir. Şayet vahiyde anlaşılmayan birşey varsa onu da açıklamaktır (Nahl: 44,64). Bunun için peygamberlerin görevi, elçilik yapmaktır (Fatır: 24, Fussilet: 4, İsra: 105, Furkan: 56). Burada belirtmekte yarar vardır ki, Kur'an'a göre peygamber, her istediği zaman Allah'dan vahiy alamaz. Peygamberler vahye, Allah'ın istediği zaman ve yerde muhatap olabilirler. Bunun için peygamberlik bir meslek değildir. Peygamberlik, Allahın istediği insana verdiği bir makamdır. Bu makam, Hz. Muhammedle kapanmıştır. Hz. Muhammed, peygamberlerin sonuncusudur. Peygamberler melekî sıfatlara bürünmemişlerdir. Bunun için Kur'an-ı Kerim, yemeyen, içmeyen ve dolaşmayan peygamberlerden bahsetmez (Enbiya: 7-8).

Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberler şunlardır: Adem - İdris — Nuh - Hud - Salih - İbrahim - Lût-İsmail - İshak - Ya'kub - Yusuf - Şuayb - Musa - Harun -

Davud - Süleyman - Eyyub - Zülkifl - Yunus - İlyas - Elyesa - Zekeriya - Yahya - İsa - Hz. Muhammed. Kur'an-ı Kerimde geçmemekle beraber, Hadislerde bildirildiğine göre insanlığa gelen peygamberlerin sayısının yüz yirmi dört bin veya ikiyüz yirmi dört bin olduğu belirtilmektedir.

Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki peygamberlik anlayışında İslâma uygun taraflar olmakla beraber ayrıldıkları taraflarda vardır: Özellikle Tora (Tevrat) daki peygamberler ya tanrıdan aldıkları vahiyyle hareket etmektedirler. Yahut Kutsal-Ruh ilhamı ile yönlendirilmektedirler. Tora'da geçen İsrail peygamberlerinin durumu böyledir. İsrail nebileri, sosyal sapıklıklarla mücadele eden ve o dinin şekilciliğine kendilerini kaptıran halkla mücadele etmişlerdir. Yahudilikte, ilk peygamberler ve sonraki peygamberler olarak İsrail Nebileri ikiye ayrılmaktadır. Bu peygamberler Hz. Musa gibi peygamberlerden ayrılmaktadırlar.

Yahudiliğin ilk peygamberleri şunlardır: Yeşu - Hâkimler - I. Samuel - II. Samuel - I. Krallar - II. Krallar.

Sonraki Nebiler ise şunlardır: İşaya - Yeremya - Hezekiel - Hoşea - Yoel - Amos - Obadya - Yunus - Mika - Nahum - Habakkuk - Tsefenya - Haggay - Zekerya - Malaki.

Hıristiyanlıktada Allahla ilişkiler Kur'an veya Kutsal-Ruhun gücünü üzerinde taşıyan kişilerin peygamberlik yapabileceği belirtilmektedir. Bunun için Kutsal-Ruhla dolarak peygamberlikte bulunduğu (Luka: 1/67) gaybi bilen peygamber olduğu (Luka: 22/67), öleceğini bilen peygamber olabileceği (Yuhanna: 11/51) bütün sırları ancak peygamberlerin bilebileceği (I. Kor: 13/2) şeklindeki yaklaşımlar,

Hıristiyan ilâhiyatında, peygamberliğin olağanüstü bir güçle dolu olduğunu göstermektedir.

PEYOTE DİNİ: Amerika yerli dinine verilen isimdir. Özellikle Kuzey Amerika yerlileri arasında ciddi şekilde yaygın bir dindir. Bu dinin adı, Halüsinojen bir madde içeren peyote bitkisinden gelmektedir. Kaktüs türlerinden olan bu bitki, yendiği zaman kişinin hayal görmesini sağlamakta ve insanlar için şifalı özellikler taşımaktadır. Meksika'da bu bitki hâlâ halk arasında kullanılmaktadır. 1885 yılında Oklahoma bölgesindeki Kiyovalar ve Komançlar arasında dini bir özellik kazanmıştır. 1890'lı yıllarda Kanada'ya ulaşan bu dine bugün, elliden fazla kabile ve 250 bine varan bir nüfus bağlı bulunmaktadır.

Akide ve ibadet sistemi yönüyle halk dini özelliklerine sahip olan "peyote dini" belli oranda Hıristiyanlıktan da etkilenmiştir. Çünkü ayinlerinde vaaz verme ve Kitab-ı Mukaddesten parçalar okuma gibi hususlar, tamamen Hıristiyanlık etkisidir. Peyote dininde, Hıristiyan ahlâkının izleri de açık şekilde görülmektedir.

Peyote dininde monoteist bir karakter taşıyan Büyük Ruh şeklinde ki bir varlığa inanç vardır. Tanrı ile ilişki, Ruhlar vasıtasıyla olmaktadır. Ayin sırasında yenen PEYETO, kişi ile Tanrı arasında bir iletişim temin etmektedir. Peyeto dininin ahlâki ilkeleri şunlardır:

1. Sevgi, aileye sadakat
2. Devamlı çalışmak, başkasına muhtaç olmamak
3. Alkolden kaçınmak

Peyeto dini teşkilatı, ilk olarak 1914'de Oklahoma'da "İlk doğan İsa kilisesi", 1918'de "Amerika Yerlileri Kilisesi" olarak görünmüştür. Bugün Amerika yerlile-

ri kilisesi olarak faaliyet gösteren peyeto dini, Kuzey Amerika'da din özgürlüğü için mücadele vermektedir.

PHILOCALIE (Philokalìa): Philocalie "Güzellik aşkı" anlamına gelir. Bu güzellik, Allah'ın güzelliğidir ve Tanrısal nurla yıkanmış yaratılış güzelliğidir. Çok geniş anlamda manevi metinler ontolojisini belirtir. Buna göre duaya sülûk etmiş her insan, güzelliğe doğru özel seyrini kolaylaştırmak için virdlerini kompozeye çağırılmıştır. Philocali'nin en mükümmeli 1872'de Venedik'te görülendir. İki sütun halinde 1200 sahifeden fazla olan abidevî esere "*Philocalie des Saint Neptiques*" ismi verilmiştir. Orada, aktif ve tefekkürlü hayat felsefesiyle, ruhun nasıl temizlendiği, aydınlandığı, mükemmelleştiği görülür. Bu, Piskopos Corintheli Macaire (1713-1805) ile Athonite (Athos dağı zahidi) olan Nicôème L'Hagiorite (1749-1809)'in müşterek bir eseridir. Modern insanın saltanatı, meydan okuyuşu, buhranı karşısında her ikisi de, "*İsa'nın duası*" ve sakramental hayata önem veren manevî kalkınma için büyük çabaya girişmişlerdir. O halde 1872'de "*Philocalie*", "*Hésychaste*" (Mânevî bir zahidlik tecrübesi) geleneğinin, seçme şiirler örneğidir. İç muraकेbe metodu ile, tapınmayla düzenlenmiş yüksek teoloji ile, manevî babanın rehberliği ile, havarilere has ilâhî inayet yollarında yol arkadaşı ile, Philocalie; aklın ışıkları ansiklopedisi ve bir Novalis'in büyüğü gece ansiklopedisi karşısında, yaratılmamış nur ansiklopedisi ve "*parlak karanlık*" ansiklopedisi olarak kendini gösterir. Bu eser, Romanya'da ve Rusya'da güçlü bir yeniliğin canlandırıcısı olan büyük hamî Paissié Vélithocsky (1722-1794) sayesinde fevkâlâde bir başarı kazanacaktır. 1970'den beri

Tropistes tarikat mensupları, çok sayıda Ortodox'un iştirakiyle "*Philocalie'nin*" değişik, fakat tam bir baskısını Fransızca olarak yapma hazırlığı içindedirler.

PHILON (İskenderiyyeli): (M.Ö. 15-10 M.S:45-50): Yahudi Philon olarak şöhret yapan Helenist filozoftur. Bu açıdan Philon, Helenistik felsefenin öncülerinden sayılmaktadır. Yahudi vahyi ile felsefi düşünce arasında belli oranda sentez yapan düşünürdür. Yahudi filozofu olan Philon, aynı zamanda İskenderiyye Yahudiliğinin de temsilcisidir. M.Ö. 15-10 tarihleri arasında zengin bir aileden doğan Philon, ciddi bir Helenistik eğitim almıştır. İyi bir Yahudi olan Philon, Yahudi imanı ile felsefi düşünce arasında bir denge oluşturmaya çalışmıştır. Yahudi mezheplerinden Essenilere yakın olan Cenobit Yahudiliği çizgisinde olan philon, "*Vie Contemplative*" isimli eserinde onları uzun uzun tasvir etmektedir. Philon, aynı zamanda bir aksiyon adamıdır. Çünkü Roma nezdinde girişimlerde bulunmak üzere bir delegasyonu 40-41 yıllarında Roma'ya göndermiştir.

Philon çok erken dönemlerde eserler vermeye başlamıştır. Eserlerini Yunanca yazmıştır. Yunan felsefesini çok iyi bilmektedir. Philon'un eserleri, onun çok dindar bir düşünür olduğunun ipuçlarını vermektedir. Philon, Yahudi akaidi ve ibadeti konusunda çok önemli derlemeler yapmıştır. Philon'un eserleri üç grupta toplanabilir:

1. Tora üzerindeki yorumları
2. Felsefi ve dini denemeleri. Burada insanın özgür irade sahibi olduğu, dünyanın ebediliği, Tanrının dünya ile ilişkisi ve hayvanların ruhları gibi konular ele alınmıştır.

3. Yahudi imanını savunma ve Therapeutae mezhebi ile ilgili bir övgü denemesi.

Philon'un en önemli eserlerinden biri "la Vie de Moïse" (Musa'nın hayatı) isimli eseridir. Bu eserde Hz. Musayı, ideal kralın en son tipi, kanun koyucu, rahip ve peygamber olarak takdim etmektedir.

Yine Hz. İbrahim, Hz. Musa ve On Emir üzerinde eserler yazmıştır. Philon'un, allegorik eserleri de vardır. Özellikle "Şeriatın Mecazı" üzerindeki çalışması, dikkat çekicidir. Bu eserde, allegorik mistik düşünceler sergilemektedir. Yine bu konuda "Sacrifice d'Abel et Cain" (Habil ve Kabil'in Kurbanı) isimli eseri önemlidir. Kitab-ı Mukaddesin Tekvin ve Çıkış kitapları üzerine "sorular" isimli kitabı, en ciddi konuları ele almaktadır.

PHOTİOS (820-891): Photios'un çocukluk yılları ikonoklast hareket döneminde geçmiştir. Putkırın hareket döneminde ailesi sürgüne gönderilmiştir. Anne ve babasının ölümünden sonra, Theodora'nın vekillik döneminde (842-856) saraya öğretmen olmuştur. Daha sonraki dönemlerde sarayda resmi görevlerde bulunmuştur. 885'den önce imparatorun baş danışmanı olmuştur. 858 Noelinde, İstanbul patrikliğine atanmıştır. Photios, ikonoklazm tartışmaları sırasında Roma'nın yetki alanlarından çıkarılan ve Bizans patrikliğine bağlanan piskoposluk bölgelerini geri vermeyi reddettiği için papa ile arası açılmıştır. Bunun üzerine Doğu patriklerine bir genelge ile, Bulgaristan'daki lâtin misyonerlerinin ayin üsullerini beğenmediğini bildirmiştir. 867 yılında İstanbul'da toplanan konsilde, kendisini meşru patrik olarak görmeyen papa I. Nicolaus'u aforoz etmiştir. Ancak bu dönemde Photios'un, devletin başı ile arası

iyi değildi. Bardas'ın düşmesi, durumu iyice kötüleştirdi. Nitekim 867 sonbaharında görevden alındı ve yerine İGNATİOS yeniden patrikliğe getirildi. Bu dönemde papa II. Hadrianus olmuştur. Hadrianus, Roma ile Bizans arasındaki anlaşmazlıklara bir çözüm bulmaya çalıştı. Fakat bu mümkün olmadı. İgnatios, Bulgaristan'a kendi piskoposluklarını atmıştı. 877'de İgnatios ölünce, Photios yeniden patrik oldu. Bu defa durum daha iyiydi. Çünkü Roma Photios'u destekliyordu. Hatta Akdeniz sahillerinde tehlike oluşturan müslümanlara karşı, papa VIII. Johannes, Bizansla işbirliği yapmaya ihtiyaç duyuyordu. Bizans kilisesi tarafından "Birleşme Konsili" adı altında bir konsil toplanmıştı (879-880). Bu konsilde Photios'a, resmen itibarı iade edilmiş ve papa VIII. Johannes delege göndermiştir. Bu toplantı sonrası, Bulgaristan Roma'ya bağlanmıştı. Ancak, Bizanslı piskoposlar, Doğu'dan kültürel bağlarını hiçbir zaman koparmadılar. Bizans ayin usulu Slavca konuşan bütün bölgelerde yayıldı.

Ortalığın yumuşamasını isteyen papalık, duruma göz yumdu ve İstanbul patrikliğinin yetki alanına giren İtalya ve Yunanistan'daki Rum piskoposluk bölgeleri içinde herhangi bir talepte bulunmadı. Roma'nın Bizans'a toleransı çok daha ileriye giderek, İznik Konsili (325) iman ilkelerine, Batı kiliselerince eklenen ifadelerin mahkum edilmesi yönündeki Bizans isteklerini bile kabul etmişlerdi. Papa VIII. Johannes'in 882 yılında öldürülmesiyle birlikte Photios'un yeniden Roma ile arası bozuldu. Ancak papa III. Hadrianus (884-885) ve V. Stephanus (886) dönemlerinde Roma ile arası düzelmişti fakat 886 yılında tahta oturan VI. Leon döneminde, Photios görevinden alınmıştır.

PIETİZM: XVII. yüzyılda Luthercilik hareketinin içinde Almanya'da doğan bir harekettir. Kişisel iman üzerinde duran çok önemli bir dini akımdır. Aslında Luther, yeni bir mezhebin oluşmasını istemeksizin, Katolik Kilisesine ve papaların günah affetmesine karşı çıkmıştı. Ancak, Katolik Kilisesi, Lutherin tenkidlerine kulak vermemişti. Böylece, Lutherle-Roma Katolik Kilisesi arasında sert bir skolastik mücadele başlamış oldu. 1618-1648 yılları arasında otuz yıl süren Din savaşları, Lutherin devletin yanında yer almasıyla yeni bir boyut kazanmıştı. Almanya'da dini yönden bazı yenileşmeler de dikkat çekmeye başlamıştı. Almanya'daki dini konuların tartışılması, dini yayınlara ilginin artmasına tesir etmişti. İngilizceden yapılan bazı tercümelemlerle, İngiliz puritenliği Avrupa'da dikkat çekmeye başlamış ve bu konuda Richard Boxer; John Bunyası'nın kitapları büyük bir kesim tarafından okunan kitaplar arasına girmişti. William Ames gibi ilâhiyatçı ve din adamları Felemenk'e has bir pietizmin temelini atmışlardı. Bu hareket, Alman Lutherci çevrelerde oluşan katı Reformculukla paralellik arz ediyordu. Bu Lutherci çizgi, Johann Arndt'ın (1555-1621) yazılarıyla çok geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmış oldu.

Bu çalışmaları, Philipp Jacob Spener (1653-1705) çok geniş bir platformda sentez yapmayı başarmıştı. Collegia pietatis (Tanrıya bağlılık toplulukları) isimli bir teşkilat kurmuştu. Bu toplantıya katılanlar, Pietist olarak isimlendirildiler. Alman pietizminin önderliğini Spener'den sonra Halk Üniversitesinden August Hermann Francke (1663-1727) üstlendi. Francke'in önderliğinde HALL, gittikçe pietizmin önemli bir merkezi haline gel-

mişti. Hall'de eğitim gören ZİNZEN-DORF, Nikolaus Ludwig (1700-1760) Sakyondaki topraklarında yaşayan ve pietistler için MORAVYA KİLİSESİNİ kurmuştur. Zinzendorf'un bu çalışmaları pietizmin Almanya dışında yayılmasında en önemli faktörlerden birisi olmuştur. Metodizmin kurucusu John Wesley, Moravya kilisesinden etkilenmiştir. Pietizmin vaaz teknikleri, misyonerlik ve ibadet yöntemleri, birçok yeni mezhebi etkilemiştir. Pietizm, en parlak dönemini XVIII. yüzyılda yaşamıştır.

Bugün pietizm, Almanya'da ve Moravya kilisesinde varlığını sürdürmektedir. Evanjelik kilisesi, pietizmin bazı prensiplerini tatbik etmektedir. XIX. ve XX. yüzyılın yeni dini cereyanlarının, pietizmle ciddi alakası olmuştur.

PİRAMİTLER: Mısır'da Nil'in batı sahillerindeki alanda M.Ö. 2613-2494 yılları arasında firavunlar için yapılmış olan mezarlardır. Dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilmiştir. **Kuzeyde** bulunanı, IV. Sulalenin ikinci Firavunu olan KEOPS yaptırmıştır. Buna büyük piramit denmektedir. Ortadaki piramidi ise, IV. Sülalenin dördüncü Firavunu KEFREN yaptırmıştır. **Güneydeki** ve sonradan inşa edilen piramit ise, IV. Sülalenin altıncı Firavunu MİKERİNOS yaptırmıştır. Her üç piramitte birer şaheserdir. Piramitlerde kullanılan taşların ağırlığı bugün bile insanı hayretler içinde bırakmaktadır. Piramitlerin inşa ediliş şekli hâlâ çözülebilmemiş değildir.

KEOPS piramidinin güneyine doğru Kefren vadi tapınağı yakınındaki büyük Sfenks bulunmaktadır. Masif bir kayadan oyularak yapılan Sfenks Kefren'in yüz

çizgilerine ve yatan bir aslanın bedenine sahiptir.

Dini planda piramitler farklı şekilde yorumlanmışlardır: Mısırlılar, yaratılış sırasında ilk okyanustan çıkan bir tepe ve Heliopolitain doktrinini tesiri altında, Heliopolis'in kutsal taşına benzer bir güneş sembolü olarak görmekteydiler.

PİSKOPOS: Yunanca gözetken anlamına gelen **épiscopos** kelimesinden gelmektedir. Hıristiyan kilise hiyerarşisinin en yüksek derecesini oluşturmaktadır. Piskopos, piskoposluğun ruhani şefidir. Onun makamı, ülkesinin katedralinde bulunmaktadır. O, rahipleri yönetmekte, ordre ve confirmasyon sakramentini idare etmektedir. O, sivil yönetimin nezdinde gerekli bütün durumlarda ruhani iktidarı temsil etmektedir. Önemli piskoposluklarda piskopos yardımcıları vardır. Katolik kilisesinde piskoposlar, Vatikan yönetimi (Saint-Siége) tarafından atanmaktadırlar. Ortodoks kilisesi ve Anglikan kilisesi, piskoposlarını kendileri seçmektedir. Bizans sarayındaki âdetlere uygun olarak piskoposlar, rütbelerinin işaretlerini taşımak zorundadırlar. Âsa ve sivri âyin başlığı şeklindeki işaretlerin herbirinin özel anlamı vardır. Yüzük, ahit işaretidir. Hıristiyanlığın bidayetinde piskoposlar, bir veya birçok cemaatin müfettiş rahipleriydiler. Bunlar, havarilerin halefleri olarak telâkki ediliyorlardı. Bunun için, havarilerin onlara, ordre ve yargılama yetkisini tevdi ettiğine inanılıyordu. Geleneğin varisleri olarak piskoposlar, konsillerde yer alıyorlar, doğmaların tesbitine ve kilise disiplini konularına yardımcı olmaktadır.

PİSKOPOSLUK: Kilise hiyerarşisinin en yüksek düzeyidir. Piskoposluk, piskopo-

su kutsallaştırmaktadır. Yunanca episkopos kelimesi, gözetleyen anlamına gelmektedir. Papa'nın üstünde bir seviye yoktur. O, Roma piskoposu olarak, evrensel bir fonksiyonla mücehhezdir. Piskoposluğun bir de "piskoposlar kurulu" anlamı vardır. Fransa, Afrika, Amerika piskoposluğu söz konusudur. Ayrıca, piskoposluğun, belli bir toprak parçası üzerinde bir piskoposun görevlerini ifâ etmesi gibi bir anlamı da vardır.

Piskopos, havarilerin halefi olarak telâkki edilmektedir. Ordre sakramentini verme yetkisi sadece onundur. Piskopos, rahiplere emir verir. Piskoposlarla rahiplerin emir vermelerinde eşitlik söz konusu değildir. Bu durumda, kilisede, müesseselerin sürekliliğini piskopos sağlamaktadır. Piskoposun üzerinde, bir piskoposluğun görevi vardır. Bir piskoposluğu o, meşru şekilde papa ile piskoposlar meclisi ile birlikte yönetmektedir. Genel konsil toplama hakları vardır. Roma piskoposlar meclisine delege gönderirler. Toplulukların gelişmesiyle, piskoposlukların da istişari gücü gerçekten kilise evrenselliği üzerinde yaygınlaşmıştır.

Başpiskopos, özellikle önemli bir makamı işgal eden bir piskopostur. Çünkü onun sorumluluğu, birçok piskoposluğa uzanmaktadır.

PLATONCULUK: Yunan filozofu Platon (Eflatun) (M.S. 427-348)'un diyaloglarının yorumu ile ortaya çıkan felsefi bir sistemdir. Felsefe Tarihi boyunca, Eflatun'un fikirleri çok farklı şekilde yorumlanmıştır. Böylece farklı felsefeler ortaya çıkmıştır. Yeni-Eflatunculuk bunlardan biridir. Platon felsefesinin en temel ögesi "İDEA"lar nazariyesidir. Bu idealar düşüncesi, İslâm

sufilerini ciddi şekilde etkilemiştir. Hz. Mevlana bunlardan birisidir. Bu fikre göre, görünen dünya, idealarda olan asıl dünyanın bir gölgesidir. Asıl dünya değişmeyen dünyadır.

Platon'un fikirleri daha sonra talebesi Aristo tarafından geliştirilmiştir. Aristo, Lykeion okulunu kurarak, Platon'un fikirlerini kendi görüşlerine geliştirdi. Fakat gerçek Platonculuk, Akademia'da devam ettirilmiştir. Arkesilaos'un yönetiminde Stoacılar karşı sürdürülen polemik, bir asır sonra Philon'un önderliğinde zirveye ulaşmıştır. Philon'dan sonra Akademia'da platonculuk biraz geriledi. Atinalı Plutarkhos bu dönemin en iyi örneğini teşkil etmektedir. Platon'un görüşleri III. yüzyılda Plotinos ile yeniden canlandırılmış oldu.

Hıristiyanlığın Roma topraklarında yayılması ve IV. yüzyılın sonunda devlet dini haline gelişinden sonra, Hıristiyan kilise babaları, platoncu görüşlerle Hıristiyanlığı uzlaştırmaya çalışmışlardır. Özellikle daha sonraki dönemlerde St. Augustinus ve Boethius'un etkisiyle platonculuk, ortaçağ boyunca Hıristiyan ilâhiyatçıların çalışmalarıyla kendini açıkça gösterdi.

XIII. yüzyılda Hıristiyanlık dünyasında, İslâm dünyasındaki Yunan felsefesi ile ilgili çalışmaların Arapçadan, Lâtinceye çevrilmesiyle Aristo'nun etkisi, Platon'u geçmeye başladı. Aquinolu St. Thomas'ın Aristocu tutumu, Hıristiyan ilâhiyatını kökten etkiledi. Aristo'ya karşı, Platon daha mistik bir düşüncenin temsilcisi durumundaydı.

XV. yüzyılda, Floransa'da Lorenzo de Medici, platoncu bir akademi kurmuştu. Bu akademi XVI. yüzyılda Avrupa'da Platonculuğun yeniden gelişmesine yol

açmıştı. Bunun sonucunda XVII. yüzyılda İngilterede "Cambridge platoncuları" adında bir grup ortaya çıktı. XIX. yüzyılda Alman idealizmcileri, Platon ve yeni-Eflatuncu fikirleri kullandılar.

POLİNEZYA DİNİ: Polynésie, Batı-Pasifik tarafından işgal edilmiş olan büyük bir bölgedir. Kuzeyde Havai adalarından başlayarak, güneyde yeni-Zelanda'ya kadar uzanmaktadır. Tanga, Samoan, Tahiti ve Cook adaları da Polynésie olarak geçmektedir. Adalar arasındaki göç, Polinezyalıların yaygın denizcilik faaliyetleri, adalar arasında uzaklık olsada dilde dikkat çekici bir homojenliğin oluşmasına neden olmuştur. Polynésiyalıların ibadetlerinde büyük ölçüde Hıristiyanlık yer almaktadır. Fakat, mahalli âdetlerde ve Folklor'da hâlâ eski Polinezya kültürünün yaşadığı dikkat çekmektedir.

Polinezya dini, Melanezya dininden ayrılmaktadır. Polinezya'da sosyal yapı, Aristokrat ailelerde merkezileşmiştir. Bu olay Micronezi'de ve Melanezi'de pek bilinmez. Bu sosyal yapı, netice itibariyle, müşterek dini pratiklerde çok ahenkli bir yapı ve birçok halde de, oldukça eklemli bir ilâhiyat, mitoloji ve çok ciddi bir din adamı sınıfı meydana getirmiştir. Tanrılarla büyük aileler arasındaki sıkı bağ, sonuç itibariyle detaylı bir Şecereye, dolayısı ile büyük atalara, büyük önem vermiştir. Komşu dini sistemlerin aksine, Tanrılar diğer Ruhlardan ve Atalardan daha önemli bir rol oynamaktadır. Yüce Tanrı Tangaroa, Samoa'da, Tangaloa'da, Tahiti'di ve Hawaii adalarının Kama-loa'da, herşeyin yaratıcısı olan Tanrıdır. Işık, gemilerin yapımı, ormanların Tanrısı TANE; Barış, şiir, hitabet ve ziraat Tanrısı RONGO; savaş Tanrısı TU büyük Tanrı-

lardandır. TE PAPAda dikkat çekici bir Tanrıça'dır.

Mitolojilerin yaratıcısı olarak TANGAROA görülmektedir. Tarihler, Tanrılar konusunda gelişmeyi gösteren bir şema takdim etmektedirler. Bu gelişmeler, Tangaroa ile başlamakta ve bir dizi Tanrılarla sona ermektedir. SES ve IŞIK konuları, başlıca rol oynamaktadır.

Dini aktivite ibadetler üzerine ve hayatı güçlendiren güçlerin (ORA) davet edilmesine dayanmaktadır. ORA kavramı, tehlikelere karşı korunmayı, insan verimliliğini takviye etmeyi, başarı ve Tanrılarla uyumlu yaşamayı temin etmektedir. Şiirlerin ve ilâhilerin büyük bir kısmı, ilgi merkezlerinin farklılığına işaret etmektedir. Bu şiirler ve ilâhiler, arzu edilen lütufa ulaşmak için uygun tanrılara hitap etmektedir.

Polinezyalıların dinlerinin ikinci özelliği Tabulara (Tapou), gösterilen ilgidir. Melanezyalıların Mana'sı tarzında Tabu, Kutsal'ın yavaşlamaz ve korkunç tarafını belirtmektedir. Tanrılardan gelen emirleri, yerleri, faaliyetleri, insanlarda birleştirmektedir. Sosyal ve dini sistemin içinde hudutlar koymak için bu mefhum önemlidir. Polinezya dinlerinde, Tabulara riayet için çok enerji harcanmaktadır.

Polinezya'da ölümler, batıda veya kuzeydoğuda kurulan bir yere gitmektedirler.

Polinezya'da rahipler sınıfı oldukça dikkat çekicidir. Bu sınıf, kabile şefinin şecerelerini elinde tutmakla sorumludur. Bunların diğer görevleri, dini tefekkür ve ibadetlere itina göstermekti. Bu rahipler, hastalıkları tedavi, Tanrılaşma, kurbanlar ve bazen büyücülük gibi işlemlerde de bulunurlardı.

Netice olarak Polinezya dinini, kült fonksiyonları ile Şamanik fonksiyonların ortaklaştığı bir din olarak görüyoruz. Kralı,

dünyanın temeline bağlayan büyük kült yerlerine özgü faaliyetlere gösterilen ilgi ile ibadete ait olan dini boyut, yönetici sınıfların işi gibi görünmektedir.

PONTİF: Pontif, Roma'da kutsal bir kolleji oluşturmaktadır. Bunun ilk ortaya çıkışı kral NUMA'ya dayanır. Başlangıçta beş üyelik bir kurul iken, daha sonra üye sayısı onbeşe yükselmiştir. Kolleje büyük pontif (Pontifex Maximus) başkanlık etmektedir. Roma pontifleri sadece dini sıfatlar değil, hukûkî sıfatlarda taşımaktadırlar. Bunların asli görevi, milli dini geleneği gözetmektir. Cemaatle ve özel olarak yapılan ibadetleri denetlemektedirler. Din adamları olmayan mabed ve tapınaklarda dini hizmetleri yerine getirmektedirler. Jupiter'e sunulan kutsal şölenlerin masrafını üstlenirler. Büyük kurban merasimlerine müdahale etmektedirler. Günleri uğurlu veya uğursuz olarak ayırmada zamanın düzenlenmesini sağlarlar. Evlenme merasimlerinin tanıklığını yapmaktadırlar. Diğer yandan, Kutsal konularda özel bir hukuku ellerinde bulundurmaktadırlar. M.Ö. 300 yılından itibaren bu kollej halka açılmıştır. Büyük pontif, meslekdaşları tarafından tayin ediliyor ve Roma'nın eski krallarının dini imtiyazına varis oluyordu. Kralların sarayında oturuyor, vesta rahibeleri tarafından seçilmiş olan onbeş papazın atamasını yapıyordu. Jupiter, Capitolin kültlerinde esas rolü icra ediyordu. Uzun karışıklıklar döneminde, yani yetmiş beş yıl boyunca büyük pontif ünvanını kimse alamadı. Daha sonra Sezar, 63 yılında pontif ünvanını üstlendi. Bu ünvan M.S. 378 yılına kadar imparatorluk icraatlarına bağlı kaldı.

PONTİFEX: Lâtince bir kelimedir. Anlamı "köprü kurucusu" demektir. Çoğulu pontificesdir. Hıristiyanlık öncesi Roma'da rahipler kurulu (Collegium) üyesi anlamına gelmektedir. Bu kurula bağlı olan İus divinum, devletin tanıdığı Tanrılarla halkın ilişkilerini düzenlemekteydi. Bu durumda bu kurul, Roma putperestliğinin en yüksek dini kurulu özelliğini taşıyordu. Bu kurul, halkın ibadetlerinden sorumluydu.

Roma Monarşisi döneminde bu kurul üç kişiden oluşuyordu ve Roma imparatoruna dini konularda danışmanlık yapıyordu. Roma Cumhuriyeti döneminde, dini kuralların uygulanmasında kralın yetkilerini alan Pontifex Maximus (Başrahip) başkanlığında önemli bir duruma gelmişlerdir. Bu dönemde Pontifex sayısı artarak Julius Caesar döneminde on altıya çıkmıştır. Collegium'e, belli bir Tanrının hizmetçileri olan rahipler, üç yardımcı ve Pontifex Maximus'un seçtiği VESTA rahibeleride katılıyordu. Collegium'a üyeler Cumhuriyet döneminde seçimle getiriliyordu. Seçilenlerde ölünceye kadar üye olarak kalıyorlardı.

Collegium'un en geniş yetkisi Pontifex Maximus'ta toplanmıştı. Diğer üyeler onun danışma kurulu üyeleri oluyorlardı. Pontifex Maximus'un görevleri arasında şunlar bulunuyordu:

1. Kefaret törenleri düzenlemek: Bu tören, felaket zamanlarında yapılıyordu.
2. Kutsal mekanların kutsanması: Tanrılara adanan her türlü mekan takdis ediliyordu.
3. Takvimin hazırlanması: Devlet hizmetleri için ve dini günler için takvimi belirliyordu.

4. Cenaze Törenlerini yönetmek: Atalar kültünü, cenaze törenlerini, mezarlıklarla ilgili törenleri yapıyorlardı.

5. Evlilik törenlerini yönetmek: Confarreatio'ların, Tanrı Jüpiter'e eklemek sunarak yaptıkları evlilik törenlerini, soyluların evliliklerinde de yapıyorlardı.

6. Evlat edinme yasalarını denetliyorlardı.

7. Devlet arşivlerinin ve yüksek devlet görevlilerinin listesi ile kendi kararlarının en önemli olayların kayıtlarını tutuyorlardı.

Roma'da Hıristiyanlık öncesi dönemde dini işlerle ömür boyu görevli bir ruhbanlık sınıfı yani bir collegium teşkilatı adı altında bir teşkilat kendini göstermişti. Bu kurulun yetki merkezini oluşturan Pontifex Maximus'da bir nevi yüksek bir devlet görevlisi durumundaydı. Bu makamı Julius Caesar ve Augustus, Pontifex Maximus olarak kendileri işgal etmişlerdir. Hıristiyanlık döneminde de Pontifex Maximus, papalık makamına dönüşerek, Roma imparatorluğunda yerini korumuştur. Bundan dolayı papaya "yüce pontif" de denmektedir.

POSEİDON: Yunan mitolojisinde deniz ve su tanrısıdır. "Yeryüzünün Kocası" veya "Dünya'nın Efendisi" anlamına gelmektedir. Yunan mitolojisine göre beş Tanrı KRONOS ile bereket Tanrıçası RHEİA'nın oğlu, Zeus ile Hades'in kardeşidir. Babalarını tahtan indirdikten sonra çekilen kurada, denizlere eğemenlik etmek Poseidon'a düşmüştür. Poseidon elinde muhtemelen zıpkın olan üç çatalı bir silah taşıyan olarak düşünülmüştür. Yunan mitolojisinde Poseidon atlarla yakın ilişkili olarak düşünülmüş ve Yuna-

nistan'a atı ilk getiren Tanrı olarak kabul edilmiştir.

Attika'yı ele geçiremediği halde Poseidon'a Attika'da da tapınılmıştır. Özellikle Kolonos'ta Hippios adıyla tanınmıştır ki bu kelime atlarla ilişkin anlamına gelmektedir. Posiedon, tatlı su kaynaklarının da Tanrısı olarak kabul edilmiştir.

Poseidon için yapılan en önemli merasim meşhur Atletizm oyunlarıdır. Bu oyunlar Korinthos'da, iki yılda bir düzenlenirdi. Poseidon, deniz Tanrısı olarak düşünülmüş ve üç çatallı mızrak, yunus ve orkinosla simgelenmiştir. Roma döneminde Poseidon, deniz tanrısı, Neptün ile özdeşleştirmişlerdir.

POTALA: Tibet Budizminde Semavi bir krallıktır. Orada Bodhisattva Avalokiteshvara oturmaktadır. Bu Tanrı, Mâhâyâna Tanrı pantéonunun en yüce Tanrısıdır. Tibet bu Tanrıyı, koruyucu Tanrı Cheurezi ismi altında düşünmektedir.

Tibette POTALA, Lhasa vadisine hakim olan kırmızı tepe olan Marpori'nin üzerine inşa edilen binaların tamamına verilen isimdir. Burası aynı zamanda bir Manastır ve Tibet hükümetinin idari merkezidir. Yine DALAI-LAMA'nın kış ikametgahıdır. Çünkü bizzat Dalai-Lama'lar kendilerinin Avalokiteshvana'dan geldiklerine inanmaktadırlar. Tibetliler Potala'yı, ikinci Semavi krallık olarak veya ikinci Potala olarak isimlendirmektedirler.

Potala on üç kattır ve binden fazla odası vardır. Yıllık büyük toplantı olan Monlam-Chenmoya gelen binden fazla Budist keşişini içinde toplayabilen büyük bir salonu vardır. Bu binaların altında da hükümetin hazinesi bulunmaktadır. Böy-

lece Potala'nın sadece kendisi küçük bir şehirdir.

Bu büyük binanın ilk yapımcısı kral songtsen Gampo'dur. O, önce küçük bir şato yaptırmıştı. Böylece, başşehri Yarlung'tan daha merkezi olan Lhasa'ya taşımıştı. Bugünkü muhteşem POTALA, beşinci Dalai-Lama'nın bakanı Sauggyé Gyatso'nun büyük yardımı ile 1695'de tamamlanmıştır.

O dönemin taşımacılığındaki sıkıntılar ve malzeme yetersizliği gözönüne alınırsa Potala, mimari yönden dünyanın sekiz harikasından biri olarak düşünülebilir. Bugün Potala, Çin'i ziyarete gelen turistler için bir Müze görevi yapmaktadır.

PRAJNA: Prajna, Pali dilinde "Hikmet" veya "Bilgelik" demektir. Budizmin Hinayâna kolunda prajna, doğru düşünce ve doğru görüş olarak ifade edilen asil yolun, ilk iki faktörünün sonu olarak telâkki edilmiştir. Kısaca, canlı ve derin bir şuura erme olayından ibarettir. Yine o, dört asil hakikatin, derin şekilde anlaşılmasından ibarettir. Bu derin anlayış, NİRVANA'nın gerçekleşmesini temin etmektedir. Bunun için bu, kurtarıcı bir bilgidir. Bu bilgi, eşyayı olduğu gibi göstermektedir.

Şüphesiz burada entellektüel planda bir kavrayış söz konusu değildir. Bilakis, cehaletten (Avidyâ) ve hayalden kurtaran bir manevi tecrübe söz konusudur. Buddizm'de HAKİKAT, bir ilâçtır. Bunun için, Buddizmi sadece bir felsefe olarak telâkki etmek yanlış olacaktır. Böylece o, bir kurtuluş yoludur...

Mahâyâna Budizminde (Büyük Araba), iki türlü prajnâ vardır. Bu, iki farklı şuur haline uygun, iki tip fonksiyona bağlıdır. İzâfi ve uzlaşmacı (samvritisatya) hakikat

gibi. Bu, zihinsel egzersizi, fenomenal dünyaya dahil etmekte ve hakikat, dualité (ikilik) alanında gelişme göstermektedir. Yüksek hakikate (paramârtha) sahib olanlar, uyanışı (Badhi) elde edenlerdir. Buna da, prâjnâpâramitâ veya yüce hikmet uygun düşmektedir. Yüce hikmet, herçeşit ikiliğin ötesine geçirmektedir.

Netice olarak, iki önemli Budizm ekolu olan Mahâyâna ve Hinayânâ, prajna kelimesini ayrı ayrı yorumlamışlardır.

PRÂMĪTOKSHA: Prâtimoksha, Pali dilindeki pâtimokkha kelimesinden gelmektedir. Anlamı, suçsuz veya sorumsuz demektir. Bu terim, Budist keşişin sakinması gereken farklı hatalar listesini ifade etmektedir. Bu liste, Mahâvibhanga'nın özeti olarak kabul edilmektedir. Buddha'ya sunulan bu hatalar listesi iki yüz yirmi yedi vak'ayı ortaya koymaktadır. Bu hatalar, bizzat Buddha tarafından kınanmıştır. Bunun için prâtimoksha, Vinaya'nın ilk çekirdeği olarak kabul edilmektedir.

Yeni ve dolunayda, oruç zamanında keşişler cemaati toplanmakta ve cemaat lideri prâtimoksha okumaktadır. O, tasnif edilmiş günahları saymaktadır. Her kategoriden sonra şu soruyu sormaktadır: "Saygıdeğerler! Bu konuda size sitem edecek birşeye sahip değilsiniz, değilmi? Şayet bir rahip suçlu ise, hatasını herkesin önünde açıkça itiraf ediyordu. Neticede, hatasının ağırlığına göre bir itirafa maruz kalıyordu. Fakat zamanla, bu günah itirafı âdeti, kendisinden daha eski birinin önünde özel günah itirafına dönüşmüştü. Neticede, birinin prâtimoksta merasimine iştirak etmesi için, özel itiraflarla vicdanını temizlemesi gerekmektedir.

PRATĪYASAMUTPĀDA: Bu kelime, Pâli dilinde paticca-samuppâda olarak

kullanılmaktadır. Bir Budist doktrinini belirtmektedir. Bu doktrine göre, bütün fiziki ve psikik fenomenler, karşılıklı olarak belli bir düzen içinde şartlanmışlardır. Bu teori Budda'nın uyanışının bir kısmını oluşturur. Ancak bu doktrin, Eski Buddizmde (Hinâyâna), tedrici şekilde hazırlanmıştır. Düzen ve Nidâna sayıları bütün sūtralarda aynı değildir. Orada bazen 9 bazen 12 sayısı bulunmaktadır.

Bu on iki terim tablosu şöyledir:

1. Cehalet: (Avijjâ) Sanskritçe: Avidyâ
2. Zihni formasyonlar: (Sankhâra) Sanskritçe: Samskâra
3. Vicdan (Vinnâna)
4. Beden ve zihniyet: (Nama-rûpa)
5. Altı temeller: (Âyatana)
6. İntiba ve temas: (phassa)
7. Heyecan: (Vedânâ)
8. Arzunun susuzluğu: (Tanhâ). Sanskritçe: Trishna
9. Bağlanma: (Upâdana)
10. Oluş süreci: (Bhava)
11. Doğuş: (jati)
12. İhtiyarlık ve ölüm: (jara-Marana)

Bütün bunlara Nidâna adı verilmektedir. Bu iki türlü okunmaktadır: Ya birden on iki ye doğru yahut on ikiden bire doğru okunur. Hepsinin anlâmı: "Ben acı içindeyim. Çünkü doğdum" demektir.

Bazı yazarlar bu doktrini, Anattâ doktrininin bir tamamlayıcısı olarak takdim etmektedirler. Bu doktrine göre, fenomenin temelindeki şart kaybolduğu zaman, ihtiyarlığı ve ölümü kaybetmek için doğmamak gerekir. Buna göre, doğumdan kurtulmak için, olmak sürecinden kurtulmak gerekir.

PROSELĪT (Prosélytes): Prosélytos terimi, kutsal kitabı Yunancaya tercüme eden yetmişlerin uydurduğu bir kelimedir. Bu kelimenin İbranice karşılığı gér kelimesi-

dir. Bu da, yabancı göçmen anlamına gelmektedir. Paroikos kelimesi, metinde en geniş anlamda dini bir anlam ifade etmez. Aksine prosélytos yabancıнын cemaate kabul edildiğini göstermektedir. Bunun için, sünnet olmuş bir yabancı, Paskalya yemeğini yiyebilmektedir (Çıkış: 12/48). Oysa sünnetsiz, cemaatin dışında kalmaktadır.

Şüphesiz başlangıçta bir proselit sınıfı yoktu. Daha sonra, "Allah'tan korkanlar" sınıfı ortaya çıktı.

Proselitizm, Hıristiyan asrından önceki asırlarda büyük bir başarı kazandı. Milyonlarca mensubu oldu. Bu durum, putperestlerin istilacı Yahudiliğe karşı bazı muhitlerin muhalefetini ortaya koymaktadır. Meselâ sadece İskenderiyye'de 300.000 Yahudi vardı.

Bunun ne kadarı Yahudi ırkından idi? Şüphesiz Yahudiliğe bunca geçişin sebepleri çoktur. Dini sebepleri sitenin kültlerinin gerilemesinden ve monoteist Yahudi neslinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir sebep ise, annelerin çocuklarını Yahudiliğe geçirmeleridir.

Filistin Yahudilerinin tutumu, değişiktir. İsa, müntesip elde etmek için, Ferisilerin çabalarına telmihte bulunmuştur (Matta: 23/15). Fakat Rabbinik gelenek Herodot döneminin iki büyük üstadından bu konuda muhalefet hatırası muhafaza etmiştir. Oysa, muhafazakar shammai, proselitleri sert şekilde yargılarken, Hillel onları hoş karşılamıştır.

Proselit muhitler içinde, Hıristiyan misyonerleri büyük başarı elde etmişlerdir. Miladi 70 yılında Kudüs'ün tahribi ve Hadrien'in zulmü, Yahudiliğe topyekün girme akımını durdurmuştur.

PROTESTANLIK: Batının din tarihi içinde Protestanlık başlangıçta kendini yeni

bir din olarak takdim etmediği gibi, Hıristiyanlığın yeni bir şekli olarak da takdim etmemiştir. Protestanlık, Batı kilisesini uzuvları ve başı içinde derin bir reforma tabi tutma hareketidir. Protestanlık, idarî bir ihtilafтан değil; XIII. yüzyıla kadar uzanan bir kilise reformu faaliyetine girişme teşebbüsüdür. Bu hareketi başlatan öncülerin bir kısmı, Katolik kilisesi tarafından aforoz edilmiş, diğer bir kısmı ise aforoz edilmemiştir. Hussites ve Vaudois'lar birtakım zulümlere maruz kalmışlardır. Ancak, papalık ile hükümdarlar arasındaki tartışma, korkunç boyutlara ulaştığı anlarda, hükümdarlar reformcuları desteklemişler ve Katolik kilisesinden kopmalar olmuştur. Bunun için reformu, uzun süre düşünülmüş, stratejik plânları yapılmış ve birtakım liderleri olan organizeli bir hareket olarak görmek gerekecektir. Çünkü Reform, Avrupa insanının çoğunluğunda mayalaşan manevi bir ihtiyaca cevap olarak kendiliğinden ve bizzat anarşik olarak patlak vermiştir.

1520 senelerinin sonuna doğru bir kimse'nin Protestan olduğunu veya olmadığını söylemesi bile zor bir işti. Bundan dolayı, Reform taraftarları, sadece eftar-ı umümiyyenin verdiği ismi taşıyorlardı. Böylece Reformcular, Lutherien'ler, Biblien'ler, Evangelik'ler olarak isimlendiriliyorlardı. Protestan kelimesi çok sonra tesadüfen ortaya çıkmıştır. 1529'da "dini azınlıkların, çoğunluğun kararı ile ezilme olayına" karşı çıkanlara ve onların savunucularına "Protestan" adı verilmiştir. Daha sonra bu kelime genel kabul görmüştür. Meselâ Almanlar, protestan kelimesini, Evangelik kelimesine tercih etmişlerdir. İngilizler, Anglikanizm terimini kullanmaktadırlar. Reformdan asırlarca sonra doğmuş olan Bapist'ler ve

Metodist'ler, protestanlığa aidiyetlerini ilân etmişlerdir. Böylece protestanlık kelimesi, bütün reform hareketlerini içine alan bir cins isim haline gelmiştir.

Reform hareketinin başlangıcı olarak genelde 1517 tarihi gösterilmektedir. 31 ekim 1517'de Luther, Wittenberg Şatosunun kilise kapısına endüljans kavgaları nedeniyle 95 maddelik görüşlerini ihtiva eden bir beyanname asmıştı. Luther, bu maddelerde esas olarak, endüljans satın alarak insanın günahından temizlenip temizlenmediği konusuna işaret ediyordu. Luther'e göre Allah'ın affı, kayıtsız şartsız insana ulaşabilirdi. Luther'e göre önemli olan imandı. Amellerle, Allah istemese yine gühanımızdan temizlenemeyiz diyordu Luther. "Allah, yine Allah'ın inayetiyle elde ettiğimiz sevapları mükafatlandırır" diyerek, bütün kurtuluşu endüljans satın almaya bağlayanlara karşı çıkıyordu. Luther işe önce endüljansla başlamış fakat kısa zaman sonra "Hıristiyan doktrinin" esasıyla meşgul olmaya başlamıştır. Daha sonra İncili Almancaya çevirmiş ve Reform üzerinde yazılar yazmaya devam etmiştir. Böylece Luther, Almanya'da reformun öncüsü olmuş ve reformun yayılmasını sağlamıştır.

Kısa bir zaman sonra reform, Almanya dışına çıkmıştı. Jean Calvin, Luther'in fikirlerine ve Kitab-ı Mukaddes etüdüne bağlı kalmıştı. Calvin, Fransa'da 1534 yılından itibaren reformu yaymaya başlamıştı. Fakat Calvin, kısa zaman sonra İsviçre'nin Bâle şehrine sığınmak zorunda kalmıştı. Daha sonra, Cenevre'ye gelmiş ve orada iki yıl kalarak reform hareketine devam etmişti. Calvin'in daha sonraki hayatı Strasbourg'da geçmiştir (1538-1541). Artık Calvin, Fransa'daki reform hareketlerinin babası olmuştu. 1541'den 1546 yılı-

na kadarki hayatını Cenevre'de geçiren Calvin, reformun yerleşmesi için bir hayli çalışma yapmıştır. Calvin, zamanının büyük bir kısmını vaaz, İncil yorumu papazlık müessesesinin oluşturulması, geleneklerin denetimi gibi işlere tahsis etmiş ve Hollanda'da ve talebesi John Knox tarafından reformun idare edildiği İskoçya'da canlanan reform tipini benimseyen, tüm kiliselerin danışmanı ve önderi olmuştur. Lutherci reform, kilise teşkilâtına, dış kültür şekline, kilise hiyerarşisine büyük değişiklikler getirmeksizin Almanya'ya, İskandinav ülkelerine hakim olurken; Calvin tipi reform, İsviçre'nin bir kısmına, Fransa'ya, Macaristan'a, Hollanda'ya yayılmıştı. Yine İsviçre'de görünen bir diğer reform şeklide Ulrich Zwingli'nin başlattığı reformdu. Zwingli'nin reformu diğer reformistlerden iki noktada ayrılıyordu: 1. O, cumhuriyetçi sivil iktidarla kilise yönetiminin arasında samimi bir ittifakı savunuyordu. 2. Evharistiya âyininin hatırlamaya vesile olma karakterini ortaya koyuyor ve İsa'nın varlığında bir realiteden çok bir sembol yapma temayülünü gösteriyordu. Reform liderleri arasında birtakım noktalarda uzlaşmazlıklar olmakla beraber, protestanlık genelde iki temel prensipte buluşmaktadır. Bunlardan biri, Hıristiyanların hayatı ve iman konusunda, kutsal kitabın yüce otorite olduğu prensibidir. Diğeri günahkâr bir insanın amellerinin tesiri olmadan sadece ilâhi inayetle bağışlandığı prensibidir. Protestanlığın diğer önemli dayanağı ise "papa veya konsil" gibi günahsız bir otoritenin mevcut olmayışıdır. Çünkü böyle bir otoritenin mevcudiyetinin kabulü, kutsal kitaba itaatı tahrip eder. İşte bunun için kilisenin, kendisini sürekli eleştirecek bir şey ihtiyacı vardır.

Bugün dünya protestanlarının sayısı durmadan artmaktadır. Bunun sebebi misyonerlik faaliyetleridir. Katolik mezhebinden Protestanlığa, Protestanlıktan Katolikliğe sürekli geçişler olmaktadır. Özellikle Amerika'da Protestan mezhepleri, daha hızlı bir gelişme göstermektedir. Protestanlığın yayıldığı ülkeleri, Avrupa, Kuzey Amerika, Afrika, Asya, Avusturalya, Güney Amerika ve İskandinav ülkeleri olarak görebiliriz.

PTAH: Ptah, bir Mantoya veya mumyadan bir kılıfa sarılmış bir adam olarak görünüyor. Bundan, sadece âsâ tutan elleri dışarı çıkıyor. Bu adam şekli traşlı veya deriden bir takke ile kapalı bir baş ile Tanrıları ve Firavunları belirten takma sakal taşımaktadır. Bu, Memphis şehrinin belli başlı Tanrılarındanır. Memphis'de, Sekhmüt ve onların oğulları Nefertoum'un parédre'i tebcil edilmiştir. Ptah orada, mahalli kozmogoninin Demuirge'u olarak belirtilmiştir. O, tekniklerin mucididir. Sanatkârların patronudur.

Memphis, krallığın başkenti olunca, çok önemli rol oynamıştır. Ptah, birçok Tanrıların, özellikle Apis'in, karakterlerini önemsemiştir. Apis, onun cevheri olacaktır... SOKAR, sonra OSİRİS bu güçlü şahsiyete yaklaştırılmışlardır. Aşağı dönemde Ptah, savaşı bir Tanrı karakteri almaktadır. O, kafası yassılmış bir cüce görünümü altında tebcil edilmiştir.

PUECH Henri-Charles: Fransız dinler tarihi uzmanlarındanır. 1902 yılında doğmuştur. "Ecole Normale Supérieure" ün öğrencisidir. 1929 dan itibaren "Ecole pratique des Hautes Etudes'un 5. ci seksiyonunun direktörü olmuştur. Ayrıca 1951'de "Ecole pratique des Hautes Etudes"ün direktörlüğüne getirilmiştir.

1952'den 1972'ye kadar "Collège de France" da "Dinler Tarihi Profesörlüğü" yapmıştır. Fransa'da ve dış ülkelerde birçok akademik kuruluşun üyesidir. Paris'te yayınlanan "Dinler Tarihi Dergisi" (Revue d'Histoire des Religions)'nin çıkmasında çok emeği geçmiştir.

Puech'in bilimsel faaliyeti iki ana eksen etrafında gelişmiştir: Antik kilise tarihçisi olarak Puech, Hıristiyan ilâhiyatı Formasyonunun ilk menzilleri konusundaki bilgilerimizi artırmıştır. Bu konuda, 1946'da yukarı Mısırdaki Nag Hammadi'de bulunan gnostik bir mezhebin yazmalarını yorumlamıştır.

Yine Puech, Mısır Fayoum'da bulunan Kıptice Manichéen yazmalar ve Türkistan'da Tourfan'da bulunan Çince yazmalar üzerine bilim dünyasının dikkatlerini toplamıştır. H. Ch. Puech'in gnostik incelemeler konusundaki bibliyografyası, "Mélanges d'Histoire des Religions, Paris, 1971'de yayınlanmıştır.

H. Ch. Puech'in bazı çalışmaları şunlardır:

1. Le Manichéisme, Son Fondateur, sa doctrine, 1949
2. L'Evangile selon Thomas, 1959
3. En quête de la Gnôse I: la Gnose et le Temps II.

PÛJA: Pûja, Hinduizm'de bir Tanrı veya saygıdeğer bir şahıs uğruna yapılan bir tebcil merasimidir. Pûja, zengin bir anlam ve çoğu zaman büyükgüzellik ihtiva etmektedir. Mabelerde pûja, putun etrafında bir dizi merasimler ihtiva etmektedir. Bunların arasında şunları buluyoruz: Otmaya davet, hoşgeldin konuşması, ayakları yıkama, prinç, ot, çiçekler, su ile temizlenme, banyo, elbise koyma, parfüm, buhur, hediyeler, takdimi. Bütün bunlar, mabedin karanlığı, görevlilerin tutumu, gaz lambalarının dengelenmesi, i-

lâhiler içinde merasimi parlak bir hale getirmektedir. Mabedin girişinde, Çan ve Tambur sesleri merasimi ilân etmektedir. Merasim, sabah ve akşam çoğu zaman öğleyin icra edilmektedir. Bu temelli unsurlar içinde pûja bir sungudur. Vejetarienne bir takdimeye, yine misafirperverlik merasimleri ilave edilmiştir.

İmaj, burada başlıca rol oynamaktadır. O, gözlerde mevcut olan Tanrıdır. Onun kulları, Darshana'ya veya "Mukâşefeye" sahip olmayı hedeflemektedir. Pûja sütle, tereyağı ile, susam yağı ile yağlanma ile ve et dışındaki bir yiyeceğin Tanrıya sunumu ile icra edilmektedir. Mantralar (düşünme vasıtaları) ezberlenmiştir. Yanan lambalar ve lingalar taçlarla kaplanmıştır. Bénarés'deki VİSHVA-NATH (Shiva), tapınağının içine, Hacılar Ganj nehrinde yıkandıktan sonra çıkmaktadırlar. Hacılar Tapınma alâmeti olarak linganın (Siva'nın sembolü altında bir Tapınma) üzerine bir çömlek su dökmektedirler. Evlerde, ailenin tebcil ettiği Tanrılar şerefine "küçük puja" merasimleri yapılmaktadır. Tebcil edilen Tanrının resimleri, evin aile mihrabında bulunmaktadır.

PURÂNA: Purânâ veya antik rivayetler olarak kabul edilen belgeleri gelenek, Hinduizmin klâsik dönemi olan IV. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadarki döneme yerleştirmektedir. Bunlar, büyük dini gruplar olan Shivait ve Vishnouit grupların kutsal metinleridir. Bu efsanelerin, temelinin, dünyanın yaratılışı, Tanrıların ve antik azizlerin yaratılışı, kralların şeceresi teşkil etmektedir. Zamanla bu efsanelerin içine sayısız profan (Kutsal dışı) eser dahil edilmiştir. Fakat bu eserlerde hakim olan kutsal efsanelerdir. Dinler Tarihi için büyük ilgi uyandıran bu efsanelere, alanın

uzmanı olmayanlar ulaşamaz. Bunların sayısının otuz altı olduğunu kabul edenler vardır. Bunlardan Bhâgavata purânâ, Eugène Burnouf'un tercümesi sayesinde, Fransızlar tarafından tanınmıştır.

Bazı kaynaklar bu metinlerin Vedalar, Brahmana'lar, Upanişadlardan daha aşağı seviyede olduğunu belirterek, bunları aşağı sınıfların okuduklarını belirtmektedir.

PURUSHA: Rilg-Veda'da (X. 90) ki bir ilâhi. İlk insanın yaratılışını terennüm eder. Kozmik boyutu ile purusha Adem'in pozisyonundan ayrıdır. Yine purusha'nın pozisyonu, Vedizmin Yama'sından, İran'ın Yima'sından, Manou'dan ayrılmaktadır. Purusha, lâtinlerin Tunisto'suna daha yakındır. Sanskritçede purusha, Yüce-Ruh anlâmına gelmektedir. Bu, Sâmkhya'nın ruhudur. Purusha, mükemmel bir erkeği temsil etmektedir. Bu ilk yaratılan erkektir. Ancak bu ilk erkek diğer dinlerdeki yaratılan ilk erkeklerden ayrıdır.

PUTPERESTLİK: Putperestlik kelimesi iki Yunanca kelimedenden gelmektedir: Eidôlon (resim) ve latreia (Tapınma). Putperestlik, resimlere yapılan bir ibadettir. Bu resimler, Tanrıların aynısı kabul edilmekte ve onlara ilâh olarak tapılmaktadır. Bir Tanrının, bu resim veya şeklin içinde bulunduğu inanılmaktadır. Putperestlik, resimlerin ötesinde dikilmiş taşlar, ağaçlar, dağlar, kaynaklar gibi maddi şeylere kadar uzanmaktadır. İlâh olarak telâkki edilen ve Tanrıların içinde bulunduğu inanılan herşey putperestliği ilgilendirmektedir. İbraniler, monoteizmi yaratan putperestlikle mücadele etmişlerdir. Hıristiyanlık, paganizme karşı mücadele vermiştir. İslâmiyet ise, Arap

yarımadasında hüküm süren politeizme dayalı putperestlikle savaşımıştır. Hıristiyan kilise tarihinde “İkonlara saygı” konusu daima bir tartışma konusu olmuştur. İkonlara saygı, putperestlik riski taşıdığı için, kiliselerden ikonların, resimlerin, heykellerin kaldırılması mücadelesi verilmiştir. Özellikle Ortodoks kilisesinde bir asra yakın bu mücadele devam etmiştir. İkonoklast hareket olarak kilise tarihine geçen bu “put kırma” olayı, Ortodoks kilisesinde büyük bir olay olmuştur. Neticede Ortodoks kilisesi, İkonoklast harekete galip gelmiştir. Bunun için bir “İkon” ilâhiyatı geliştirmişlerdir. Katolik mezhebi ve Ortodoks mezhebi II. İznik Konsilinde alınan karar gereğince “İkon”lara karşı saygı göstermektedirler. Protestanlar ise, kiliselerdeki resimler karşısında itiyadlı bir tavır içindedirler.

Fransa'da Bossuet ve Fénelon arasındaki quietisme mücadelesini beslemiştir.

Q

QUIETISME: Lâtince istirahat anlamına gelen **quies** kelimesinden gelmektedir. **Quietisme**, İspanyol rahip Miguel Molinos (1628-1996) tarafından hazırlanan ve "La Guide Spiritüel" adlı eserinde özetlenen saf bir aşk doktrindir. Fransa'da Fénelon ve Madam Guyon üzerinde büyük bir tesir yapan bu doktrin, ilâhî iradeye mutlak teslimiyeti önerir. İnsanî çabaya büyük bir güven atfeden metodik murakebelere ve manevî egzersizlere karşı reaksiyonla bu doktrin, ilâhî iradeye mutlak terki önerir ve ilâhî inayete mutlak güveni tercih eder. Şayet ruh, Allah'la samimi ve güvenilir bir birlik içinde ise, güçsüzlüğün ve bedensel iğvaların ne önemi olabilir? İşte bu pozitif durum, birçok yolsuzluklara kapı açıyordu. Bunun için Molinos müebbet hapse mahkum olmuş ve 1696'da bir hücrede ölmüştür. Onun az veya çok deforme olmuş fikirleri,

R

RÂ-RE: Eski Mısır'da güneş tanrısıdır. O, görünen bir realitedir. Güneş kültü, Mısır'ın en eski ve en önemli kültlerinden biridir. Güneş kültü, Firavundan önceki devirlerde bile vardır. Kozmogoni, güneşin seyirlerini ve rolünü ortaya koymuştur. Doğu'nun ufkunda doğmuş, köpek başlı maymunlar tarafından karşılanmış, günün kayığı üzerinde gezmiş, kayıklar değiştirmiş, tekrar şafakta görünmek için aşağı dünyalarda kalmıştır. Güneş'in bu seyrini, sayısız mitolojiler ve imajlar anlatmaktadır. Râ, dünyanın büyük ustasıdır. Théb'li Tanrıların zaferine rağmen en güçlü olandır. O, büyük pramitlerin cenaze kültüne iştirak etmiş, firavunların babası olmuş, büyük Tanrı Amon'un görünümü olarak kabul edilmiştir. Böylece de Amon-Re haline gelmiştir. Daha sonra da, Khnoum, Montou ve Sobek olmuştur.

Aton kültü, onu gölgelememiştir. Güneş kültü, cenaze merasimlerinin tamamlayıcı bir vechesini teşkil etmiştir.

RABBİ: İbranice üstad anlamındaki Rabbi kelimesinden gelmektedir. Rabbi, kanun bilgini, yorumcu ve ilâhiyattır. İbadeti idare edene de Rabbi denmiştir. Rabbi'lerin görevi, Diaspora döneminde daha da belirgin hale gelmiştir. Çünkü M.S. 70 yılında Kudüs mabedinin yıkılması ile dinî hizmetlerdeki hiyerarşi yıkılmıştır. Rabbinizm, Rabbi'ler tarafından hazırlanan doktrinlerin tamamını ifade etmektedir. Avrupada birçok yerde Rabbi okulları vardır. Rabbi'ler, hukuk ve dini konulardaki otoritedirler. Rabbi'ler, cumartesi ibadetlerini yönetirler, vaaz ederler, gençleri eğitirler, evlilik yapanları takdis ederler. Cenaze merasimini yönetirler. Fransa, önemli bir Yahudi seminerine sahiptir. Rabbiler, siyah ve geniş bir rob giymektedirler.

RABBİN DUASI: Lâtince *Oratio Dominica* veya *Pater Noster* olarak ifade edilmektedir. Buna göre birincisi, "Efendinin Sözlüğü", ikincisi de "Babamız" anlamına gelmektedir. Rabbin Duasını, Hz. İsa'nın havarilere öğrettiğine inanılmakta ve bütün Hıristiyanlar, bu duayı tekrar etmektedirler. Rabbin Duası Matta 6/9-13'de şöyle geçmektedir: "Ey Göklerde olan Babamız, ismin mukaddes olsun; Melekûtun gelsin; Gökte olduğu gibi yerde de senin iraden olsun. Gündelik ekmeğimizi bize bugün ver; ve bize borçlu olanlara bağışladığımız gibi, bizim borçlarımızı bize bağışla. Ve bizi igvaya götürme, fakat bizi şerirden kurtar. Çünkü Melekût ve Kudret ve izzet ebedlere kadar senindir. Amin"

Rabbin Duasının bir kısmının sonradan eklendiği konusunda Hıristiyan ilâhiyatçıları ihtilâf etmektedirler. Ancak Rabbin Duası, Klâsik dua şekilleriyle benzerlik arzeder. Hz. İsa dönemindeki dualar, genelde üç özellik taşırlar: **Tebcil**, **Dua** ve **Tanrısal krallığın tesiri**.

Rabbin Duası olarak bilinen bu dua, bugün Katolik kilisesinin resmi dua kitaplarında yer almıştır. Katolik kilisesinde yapılan bu duanın Rabbin Duası ile temelde anlam olarak hiçbir farkı yoktur. Katolik kilisesinin duası şöyledir: "1. Göklerdeki Babamız. 2. Adın yüceltilsin. 3. Hükümlüğün gelsin. 4. Senin iraden uygulsun. 5. Göklerde olduğu gibi yerde de. 6. Gündelik ekmeğimizi bugün bize ver. 7. Sen de bağışla suçlarımızı. 8. Bize karşı suç işleyenleri bağışladığımız gibi. 9. Günahla sınanmamıza imkan verme. 10. Kötülükten kurtar bizi..." Protestan kiliseleri bu duaya şunları eklemektedir: 11. Çünkü senindir Hükümdarlıkta Kudret de, yücelik de, sonsuza kadar.

Hıristiyan ilâhiyatçıları bu duanın, ilk Hıristiyanlar tarafından kommünyon ayininde okunduğu kanaatindedirler.

RAD Gerhard Von (1901-1971): Eski Ahid uzmanıdır. Önce, Tesniye üzerinde yaptığı çalışmaları ile şöhret yapmıştır (1929). Daha sonra "Proplême de l'Histoire des Formes de l'Hexateuque (1938)", konusunda çalışmalar yapmıştır. Le proplême Fondamental d'Une theologie biblique de l'Ancien Testament (1943) isimli çalışmasında, "Théologie de l'Ancien Testament (cilt 1-2)" konusundaki kaliteli çalışmayı ortaya koymuştur.

Bu Kitab-ı Mukaddes üstadının düşünce-sini dört noktada belirtebiliriz:

1. Şekiller tarihinin metoduna olan ilgi, bir metinde, özel olan şeye dikkate zorlamaktadır.

2. İsrail'in büyük nakil eserleri, Yahve'nin kurtuluş konusundaki tarihi sevkediş tarzına göre oluşmuştur.

3. Eski Ahid, bizim modern düşüncemize muhaliftir. Çünkü o, olayları, birbaşka açıdan görmektedir. Tarih, Yahve tarafından idare edilmiş ve yönetilmiştir.

4. Yahve'ye imanda esas olan, Tanrının tarihi durumlarına bağlı kalmış olmasıdır. Diğer yandan, durmadan, peygamberlerin, eskatolojik mesajlarına varıncaya kadar bu durumları aktüelleştirmeleridir.

Von Rad aşağıdaki engellerden sakındırmak istemiştir:

Birincisi, Hexateuque (Tekvin, çıkış Levililer, Sayılar, Tesniye, İşaya), gibi metinlerin kompleksliğine bağlı olarak bir kronoloji yapma teşebbüsüdür.

İkincisi: Metinleri, belirli yerlere bağlamaya teşebbüs etmektir.

Üçüncüsü: Teolojik kavramların tarihi-eleştiri yorumlarının tahlilini ayırmak. Böyle bir teşebbüs, Eski Ahidin mücerret ilâhiyatını kaleme almaya sevkedecektir.

RADHAKRİŞNAN (1888 - 1975): Muh-telif Hindu Üniversitelerinde dersler veren bir Hind Filozofudur. Bu Üniversiteler arasında özellikle Mysore, Calcutta, Bénarés yer almaktadır. Ayrıca, Hindistan dışında, Oxford, Manchester'de de konferanslar vermiştir. Sarvepalli Radhakrishnan aynı zamanda uluslararası politik hayatın bir tahlil edicisi ve Hind politik adamlarından biridir. Rusya da, Hindistanın sefirliğini yapmış ve kongre partisinin başkan yardımcılığı görevinde bulunmuştur. Hinduizm, Advaita Vedântâ nokta-ı nazarından mo-

dem Hind entellektüelleri için yeniden belirlemeye teşebbüs etmiştir.

Hinduizmin kelâmı olarak kabul edilebilecek birçok yazılar yazmıştır. Düşüncelerinde Vivekânanda'nın büyük tesiri olmuştur. Ayrıca o, Hıristiyanlıktanda etkilendirilmiştir. O, dünya dinlerini iki temel kısma ayırmaktadır: **Birincisi**, Semitik Dinlerdir. Bu dinler, konu üzerinde daha çok durmaktadır. **İkincisi**, de daha çok tecrübe üzerinde durmaktadır. İşte Hinduizm ve Budizm, bu ikinci kısma dahil olan dinlerdir. Birçok Hindli, Radhakrishna'nın felsefi kanaatlerini benimsemiş vaziyettedir.

RÂM MOHUN ROY (1772-1883): Gelenekçi bir Brahman ailesinden, Bengal'de doğmuş, 1833'te ölmüştür. Roy, önce Delhi'de merkez idaresinde memur olmuş; 42 yaşında mesleki faaliyetini terke karar vermiş ve Hinduizmin reformuna kendini adanmıştır. Müslüman ve Hıristiyan görevlilerle teması neticesinde politeizmin ve putperestliğin, geri bir dinin belirtileri olduğu sonucuna varmıştır. O halde, ona göre, ailesinde ve halk muhitinde icra edilen Hinduizmi aşmak ve ona orijinal sâfiyetini yeniden kazandırmak gerekiyordu. O, bunu gerçekleştirebilmek için önce bir kulüp ve mason locası şeklinde bir organizasyon kurmuş ve ona "Dostlar Cemiyeti" adını vermiştir. Fakat az sonra, bütün açıklığı ile farkına vardı ki Vedalar, Hindu, monoteist bir ayini gıdalandıracak hiçbir şeyi ona sağlamıyordu. Böylece, 1842'de Brohmo-Samaj (Allah'ın cemiyeti) diye bir başka organizasyon kurmaya yönelmiştir. O, bu teşkilatı, Protestan kilisesi tarzında organize etmişti. Yine de kısa zaman sonra bu teşkilat birbirine rakip gruplara bölünmekte gecikmedi. Bunların

arasında en önemlisi, geleneksel Hinduizme dönüşü deneyen Kashab Chander Sen (1838-1884)'in, Nava Vidhâna (Yeni Vahiy)si Shiv Narain Agnihotri'nin Déva Samajı (Tanrısal Toplum)dır. Orada dini hayat, canlı Allah olarak kabul edilen Guruya tapınmaya inhisar ettirilmiştir.

RÂMÂ: Vishnu'nun yedinci avatarına verilmiş olan bir isimdir. Râmâyana'nın büyük Sanskritçe destanı Râma'yı böyle açıklamaktadır. Rama, Hinduizmde ideal genç Hindu tipini temsil eder. Zamanının en iyi ok atıcısı, güzel Sita'nın eşidir. Destanın konusu onun kaçırılmasıdır. Birçok tecrübelerden ve değişikliklerden sonra Râma, eşini bulur ve ona iki oğlan çocuğu verir. Mutlu olarak yaşar. Fakat Sita ölünce, artık hayatta kalamaz. Vishnu'nun avatarı olarak Râma, çok yaygın bir kült konusudur. Güney Hindistanda'ki Rameswaram tapınağı, bu kültün belli başlı merkezini oluşturur.

RÂMAKRİSHNA: 1834'de Bangale'de doğmuş, 1886'da ölmüştür. Fakat bir Brahman ailesinde büyümüş olan genç **Gadâdhara Chatterji**, on dokuz yaşında Kâli'ye vakfedilen küçük bir mabedde görev almıştır. Bu görevde öyle bir gayret gösterdi ki birçok sofı, Ramakrishna adını taşıyan, onun tarafından icra edilen âyinde hazır bulunmak için Dakshineshran'a akın etmiştir. Zamanla, kendisi istememesine rağmen, zorlukla okumasını ve yazmasını bilen bu mütevazı köy rahibi, güzide talebesi Vivekânanda'nın tesiri altında çok büyük şöhretli, manevi bir üstad haline gelmiştir. Bütün bölgelerden onu görmeye gelenler oluyordu ve tilzimleri ona bağlanıyordu. Bütün bunlara rağmen Ramakrishna, bir murakebe, bir çile hane kurmamış, okul

da açmamıştır. Ramakrishna, ekolü, ancak onun ölümünden sonra meydana gelmiştir. Ramakrishna'nın öğretisi, birliği aramakla belirginleşmiştir. O, çokluğun aldatıcı bir görünüş olduğu kanaatıyla, mutlağı tanımak için daha ileriye gitmenin zarureti üzerinde ısrar etmektedir. Brahmanı tanımak, hakikatte ondan ayrı olmayan şeyi gerçekleştirmektir. İşte bu gerçekleştirme, kurtuluşu teşkil etmektedir. Bizzat derin bir sofı olarak Ramakrishna, hakikate ulaşmak için en önemli yolun Bhakti olduğunu açıklamaktadır. Ona verilen isim, ne olursa olsun; Tanrıya yapılan hareketli bir tapınma olayıdır. Bu sıfatla bütün dinler, aynı değerdedir. Bunun için şöyle denmiştir: "Doktrinler veya dinler üzerinde tartışmayın. Onun hepsi birdir. Bütün nehirler okyanusa ulaşırlar. Büyük su, ırklara, çağlara, ruhlara göre inişi boyunca farklı bir yatak yapar. Fakat su, daima aynı sudur." Ramakrishna, vecd halindeki birliği, sadece Kâli ile değil; Krishna, İsa ve Hz. Muhammed'le de tecrübe halinde yaşadığına işaret etmiştir. Bütün bunlara rağmen o, derin bir Hindu olarak kalmış ve yabancılarla münakaşa ettiği zaman, süreklilikli olarak Vedanta'ya ve Yoga'ya, Tantarizm'e baş vurmuştur. Bu bir yana o, geleneksel dinin manevî anlamı içinde Hinduizmin önemli bir reformatörü olarak görülmektedir. O, sıkı dharma pratiğinden daha çok, kalbin hidayeti üzerinde ısrar etmektedir. Bununla Ramakrishna, 1850'den beri Hindin dini tarihine hakim olan Hinduizmin yenileşme hareketiyle, farkında olmaksızın bütünleşmektedir.

1897'de Kalkuta'da Vivekânanda'nın bulunduğu topluluk, Hindu azizlerinden Ramakrishna'nın (1836-1886) hayat tarzını

esas olarak Vedanta öğretisini yaymayı ve Hint halkının sosyal şartlarını iyileştirme-yi hedef olarak seçmiştir. Bir nevi dinler Senknetizmine doğru giden Ramakrişna, bütün dinlerin aynı amaca götürdüğünü, fakat yolların ayrı olduğunu söylemektedir. Ramakrişna, kendisinden sonra yerine NARENDRANATH DATTA'yı (Vivekananda) seçmiştir. İşte bu topluluk, Kalkuta yakınlarında Ganj kıyısında BELUR'da kurulan ve 1898 yılında ibadete açılan RAMAKRİŞNA Manastırının (MATH) çekirdeğini meydana getirmiştir. Diğer yandan 1953'te Kalkuta'da kurulan ŞRİ SARADA Manastırı, Vivekananda'nın isteğine uyarak 1959'da ayrı bir örgüte dönüştürülmüştür. Bu kuruluş, kardeş Ramakrişna Sara'da misyonerleriyle birlikte Hindistan'da oldukça faal bir durum sergilemektedirler. Özellikle Kadınlara yönelik çalışmalarda bulunan farklı Ramakrişna misyonu teşkilâtları, Ramakrişna Sarada birleşmiş vaziyettedir. Ramakrişna hareketi, XIX. yüzyılın sonuna doğru Hindistan dışına çıkmış ve 1898 yılında New York kenti Vedanta Derneğini kurmuşlardır. 1893'te Chi-cago'da toplanan "Dünya Dinler Meclisinde" verdiği konferanstan sonra, Ramakrişna felsefesi, Amerika'da ve Avrupa ülkelerinde başlamıştır. 1980'de ABD'de onüç şube, ayrıca Bengladeş, Singapur, Fiji, Sri Lanka, Moritanya, Fransa, İsviçre, Arjantin ve İngiltere'de Ramakrişna merkezleri açılmıştır. Bu merkezler, Ramakrişna öğretisi için faaliyet göstermişlerdir. Ancak Hindistan'daki yaklaşık doksan manastır ve misyonerlik merkezi, eğitim, sağlık yayını ve hayır işleriyle meşgul olmaktadır.

RÂMANA MAHARSHİ: 1897 yılında Hindistan'ın güney ucunda doğmuş olan

Rhamana, bütün hayatını orada geçirmiş ve 1950'de ölmüştür. Rhamana, bir âshram kurmayı kabul ve birtek mürit kabul etmemesine rağmen, memleketinde olduğu kadar Batıda da büyük bir şöhrete ulaşmıştır. Çok titiz şekilde birliği (Nanduallisme) vaz ederek, shankara çizgisine yerleşmiştir. Fakat çoğu kez, Bhakti, ekseriya mukayese edildiği Râmakrişna'ya benzemeksizin onunla kıyaslanmaktadır. O, aynı şekilde, Tamoule lisanında birkaç şiir de yazmıştır. Bu bir çeşit, Upanishad olan "Varlık Bilgisini" teşkil eden tamamen Ortodoks metinler çizgisindedir. Onun ölümü ile tilmizler dağılmış ve Râmana Maharshi sadece onların hatıralarında yaşamıştır..

RÂMÂNÜJA: 1017 yılında güney Hindistan'da bir Brahman ailesinde doğmuş olan Râmânüja erkenden evlenmiş, bir sankarienin (guru) yönetiminde Vedânta'yı tedris etmiştir. Hayatı, daha çok son nefesine kadar savaştığı Shankara'nın hayatına benzemektedir. Henüz gençken hidayete mazhar olmuş, evini terk ederek tarik-i dünya (samnyâsin) olmuştur. Hindistan'ı baştan başa dolaşmış ve kısa zaman sonra, onun manevi üstadlığının şöhreti, etrafına çok sayıda mürid cezbetmiştir. Tamoul'da, onun öğretimini sevmeyen bir kral tarafından işkence edilmiş, neticede 120 yaşında öldüğü (1137) Mysore'a iltica etmiştir. Shankara Shivaist olduğu halde Râmânüja, Vishnuisttir. Bu onun iyilik Tanrısı (vishnu Vasudéva) için olan derin bağlılığını ve onu Monizmi reddini açıklamaktadır. Gerçekten, Tanrısal inayetin lutuflarını tecrübe edebiliyorsa; eğer, mucizeler içindeki eserlerde ilâhi hürriyeti görebiliyorsa; bu, Allah'ın herşeye ka-

dir olan bir varlık olmasındandır. Artık bu andan itibaren o, bir mutlaktır ve nötr, önemsiz birşey değildir. Buna göre Upanişadlar, Brahmandan bahsettikleri zaman, gizli bir isim altında aslında vishnuya müracaat etmektedirler. Bu durumda monizm bir gerçektir. Çünkü Yüce Tanrı birdir. Fakat onun olaylarla ilgili tezahürleri de (Tanrılar-Kainat-İnsanlar vs.) aynı şekilde gerçektir. Çünkü onlar da, bir nevi Tanrısal şekillerdir. İşte, Vedanta'nın bütüncü bir kısmını teşkil eden, Bhakti cereyanına katılan bir doktrine verilen "farklı Monizm" isminin kaynağı bu noktadır. Böylece de Bhakti anlayışına yeni bir anlam kazandırmıştır. Bu teoloji şekli, Ortodoks Brahman çevrelerinde çok moda olmuştur. Çünkü bu, Hindde oldukça kuvvetli olan "Birlik Özlemi" ile Hinduizmin temeli olan politeist dindarlık tatbikatını uzlaştırmaya imkan vermektedir. Sonuçta Râmanuja dualizm olmayan bir felsefe geliştirmiştir. Bu felsefede Mutlak, Fenomenal dünyamızın dinî realitelerine bir dayanak sağlamaktadır.

RÂMÂYANA: Bir Hindu destanıdır. Bu destan, şair, Valmiki'ye atfedilmektedir. Valmiki, Râma'nın hikayesini anlatmaktadır. Râma, Ayodhyâ, kraliyet ailesinde bir prensdir. Bu prens bir müddet ormanlara sürgün edilmiştir. Bu sürgünde beraberinde eşi Sitâ ve kardeşi Lakshmana da vardır. Ormanda ikameti sırasında yerli bir klan şefi Sita'yı kaçırıyor, Râmâ dost kabilelerin yardımı ile sitâyı kurtarıyor ve Taç giydiği şehre geri dönüyor. Burada uzun süre saltanat sürüyor. Asırlar öncesine dayanan bu hikaye, Valmiki tarafından anlatılmaktadır. Hikaye, şeytanların veya Râkshasas'ın hedefi olan bir kahramanın, hikayesidir. Hindistan'da sıkça

şerh edilen bu destan, Hinduizmin en önemli edebi kaynaklarından biridir.

Bu destanı Budizm ve Jainizmde kabul etmektedir. Hindistan'da en mükemmel adaptasyon Tulsidâs'ın yaptığı çalışmadır.

RAM SINGH (1816-1885): Köylü bir aile çocuğudur. Çocukluk yıllarını, NAMDAHARİ mezhebinin içinde BALAK SINGH'in öğretileriyle ve hayat tarzı ile geçirmiştir. Yirmi yaşında Sihlerin RANCİT SINGH ordusuna katılmıştır. Daha sonra, Rancit Singh'in ölümüyle, ordunun başına geçmiştir. Sihleri yeniden teşkilatlandırmıştır. Yeni bir kıyafet geliştirmiştir. Beyaz bir entari veya elbise, değişik bir başbağlama biçimi, asa, tesbih ve özel selâm gibi şeyler, bu yeni kıyafetin özelliklerini oluşturuyordu. Namdahari tapınaklarında sadeliğe önem verdi. Namdaharilerin Tanrının seçkin kulları olduklarını, öteki mezheplerin ise kirlendiklerini ana fikir olarak işlemiştir. Balak Singh'in ölümünden sonra, 1862'de NAMDAHARİ'lerin başına geçmiştir.

1863'de AMRİTSAR'da GURU GOBİND SINGH olduğunu ilân etmiştir. İngiliz işgal kuvvetleri komutanlığının takibine uğramış, bir köyde göz hapsinde tutulmuştur. İngiliz mallarına yapılan boykottan, İngilizler RAM Singh'i sorumlu tutmuşlardır. Böylece, Namdaharileri, İngilizler vahşice cezalandırmışlardır. "Atmıştaltı Namdahari" kurşuna dizilmiş, Ram Singhde, RANGOON'A sürgün edilmiştir.

RAMSES II: M.Ö. XIII. yüzyılda Mısır'da yaşayan 19. sülalenin üçüncü firavunu olan Büyük Ramses (Usermare Remses) dir. Mısır firavunları arasında en uzun saltanat süren firavundur. Babasının sağlığında hükümdarlık makamına sahip o-

lan II. Ramses, on yaşında ordu kumandanı olarak babası ile birçok savaşa katılmıştır. Mısır kentlerinin arasında TEB'e çok önem vermiştir. Çünkü orada TAURT dini şenlikleri icra ediliyordu. Döneminde, babasının yarım bıraktığı tapınakları ve binaları tamamlamıştır. Asya ile giriştiği askeri seferlerde PERRAMESCU'yu üst olarak kullanmıştır. Burada birçok askeri tesisler inşa ettirmiştir. Anadolu halklarıyla ciddi savaflara katıldı. Hititlere karşı giriştiği savaş bunların en önemlilerinden birisi olmuştur Hitit kralının kızıyla evlenerek, Mısırla Anadolu halkı arasında akrabalığı tesis etmiş, barış ortamını meydana getirmiştir.

II. Ramses'in Mısırın birçok kentinde tapınaklar yaptırdığı görülmektedir. Bu tapınakların en meşhurları, büyük bir kayanın yontulmasıyla yapılan ve girişinde Ramses'in dört büyük heykeli bulunan ABU SİMBEL'deki iki tapınaktır. Bu tapınaklardan büyük olanın yapımına I. Seti döneminde başlanmış, öbür tapınak ise II. Ramses'in gayretiyle yapılmıştır.

Tevrat, İsrail oğullarına işkence yapan bir Mısır Firavunundan ve onları iki şehrin inşasında kullandığını zikreder. Bu iki şehir, Pitom ve Ramses'tir. II. Ramses'in bu iki şehri İsrailoğullarına yaptırdığını Arkeolojik kazılar ortaya koymuştur. Daha sonra Tevrat, "Mısır Kralının öldüğünü" söylemektedir.

Firavunun ölmesi olayı, Hz. Musa'nın gençlik dönemindedir. Yani, O'nun Medyen'e kaçtığı ve henüz risalete nâil olmadığı bir zamanda olmuştur.

II. Ramses'in oğlu Minfitah babasına halef olmuştur. Hz. Musa'ya, İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarmak için, Allahın gönderdiği Mısır firavunu bu adamdır.

Hz.Musa'ya denizde yetişip de boğulan budur. Kur'an-ı Kerim'in, "Bizde bugün seni beden olarak bırakacağız ki, arkan- dan geleceklere bir ibret olsun" (Yunus 92) diye bahsettiği Firavunun bu olduğu tahmin edilmektedir.

Minfitah'ın cesedi, Kur'an-ı Kerim'in zikrettiği gibi şimdiye kadar kalmıştır. Hatta Mısır Müzesinde cesedinin sergilendiğinden ve daha sonra cesedin Londra milli müzesine nakledildiğini bazı kaynaklar nakletmektedir.

RAS SHAMRA: Ras shamra sitesi, kuzey Suriye'nin Akdeniz kıyısındaki Lattaquie'e'ye 12 km'de bulunmaktadır. M.Ö. XIV. Asırdan kalma Tell el-Amarna metinlerine göre burası eski Ugarit'dir. 1929-1971 yılına kadar devam eden A. Schaeffer başkanlığındaki kazılarda bulunan bir mezar, çok önemli bir takım ipuçları vermiştir. Bu sitenin ilk işgal edilmesi Néolithique döneme kadar çıkar. Fakat en önemli dönem M.Ö. ikibininci yıldır. Site, 1180 yılına doğru uğradığı "Deniz halklarının" istilasında site, tamamen tahrip edilmiştir. Kazıların verdiği bilgilere göre, doksan odalı bir kraliyet sarayı, Baal ve Doğan Mabedleri, ayrıca, San'at değeri büyük mücevherler ve heykelcikler vardır.

Mezopotamya halkı heceli bir yazı kullanırken; Ugarit halkları, otuz işaretli bir alfabe icad etmişlerdir. Bundan da Fenike ve Yunan alfabesi çıkmıştır. Bu durumda Ugarit dili, Batı Sâmilerinin bilinen en eski temsilcisi olarak görülmektedir.

Ugarit Kraliyet sarayının arşivlerinin sunduğu bilgiler, yakın doğunun ekonomik, sosyal ve politik hayatını aydınlatmaktadır. Ugarit, Asya ile Akdeniz havzası arasında özel bir transit yeridir.

Bunun için bu bölgeye olan ilginin nede-
nine şaşmamak gerekir.

Fenike'nin eski mitolojisinin direkt tanık-
larına ilk defa, Ugarit sarayının donneleri
sayesinde malik bulunmaktayız. Deniz
Tanrısı Yâm'a veya kuraklık ve ölüm tan-
rısı Môt'a karşı, Tanrı-oğul Baal'ın savaşı-
larını, Fırtına Tanrısı Baal tarafından ser-
pilen buğday tanelerinin yazın ölüp, yağ-
murlu mevsimlerde dirilmelerini böylece
öğrenmiş bulunuyoruz.

Bir başka dönem, savaşçı Anat'ın faaliyet-
lerini tebci etmektedir. Anat, yüksek gök-
lerin kadınıdır. Kéret'in efsanesi, babası
boğa Tanrısı, EL'e kadar çıkan nesilden,
bir oğul elde etmek için sahneye özel bir
kral çıkarmaktadır.

Ras Shamra hâlâ Fenikelilerin ve İsrailile-
rin Filistin'e gelmeden önceki yerli halk
olan Kenanlıların dinini tanınamamız için
temel kaynaklarımızdan biridir.

RASKOL: Rus dilinde “**Bölünme**” anla-
mına gelen bu kelime, Rus Ortodoks kili-
sesiyle XVI. yüzyılda sakrament usulleri
konusunda ortaya çıkan bölünmedir. Rus
Ortodoks kilisesinin, Rum Ortodoks kilise
inancından uzaklaşmasına son vermek iç-
çin, Rus patriği NİKON'un 1652-1657 yıl-
ları arasında giriştiği reformlara karşı çı-
kan gelenekçi gruba RASKOLNİKİ (Bölü-
cüler) adı verilmektedir.

RAŞİ: (SLOMO YİTSHAKİ) (1040-1105):
Ortaçağın ünlü Tevrat ve Talmud yorum-
cusu olan Yahudi bilgini, kendisinden ön-
ce ve kendi zamanındaki Yahudi âlimle-
rinden etkilenmiştir. Özellikle Rabbi
Gerşom ben Yehuda'nın öğretilerini ve
metodolojisini benimsemiştir. Onun aka-
demik mirasını geliştirmiştir. Aynı za-
manda Troyes'deki 100-200 kişilik küçük
Yahudi cemaatinin fiili başkanlığını yap-

mıştır. Raşi, geçimini ziraatle, özellikle
bağcılıkla sağlıyordu. Eserlerinde ticaret
ilişkileri, Yahudilerin Hıristiyanlığa ba-
kışları, Kilise-Devlet mücadelesi gibi ko-
nular yer almaktadır.

Papa II. Urbanus'un, Haçlı Seferlerini baş-
latması sonucu, Yahudilerin Avrupa'daki
durumları, karşılaştıkları dini baskılar,
zorunlu vaftiz olayları, beklenen mesih
konuları, Raşi'nin eserlerinin ana konula-
rını teşkil etmektedir. Raşi'nin müzikle de
alakası, onun pişmanlık ilâhilerini beste-
lemesine sebep olmuştur.

Yahudi ilahiyatçıları arasında Raşi'nin çok
ayrı bir yeri vardır. Çünkü o, Tora'nın
metne bağlı ve serbest yorumunu, Yahudi
dünyasının kabul edeceği şekilde başarıyla
gerçekleştirmiştir. Raşi, yorumlarına
midraş ağırlıklı, allegorik ve sembolik
yaklaşımla zenginlik kazandırmaktadır.
Yapmış olduğu TORA tefsirleri, Yahudi-
lik düşüncesi üzerinde daha sonraki yıl-
larda etkili olmuştur. Çünkü Raşi, anlamı
kapalı kelimeleri açıklamıştır. Bu tür bir
davranış, sonraki Tora çalışmalarına ışık
tutmuştur.

Raşi Talmud üzerinde de çok önemli ça-
lışmalar yapmıştır. Şüphesiz bu Tora ve
Talmud çalışmalarında, Fransa'da ken-
dinden önceki birikimi değerlendirmiştir.
Raşi'nin Tora ve Talmud çalışmalarının
daha sonra Avrupa'da yayılmasını sağla-
yan Raşi'nin torunları olmuştur. Bunlar
Samuel ben Meir (Raşbam), Yakov ben
Meir Tam (Rabbenu Tam) ve Yitshak ben
Meir (Re ha-Zaken)dir.

RÉ: Genelde güneş yuvarlağı ile tâçlandı-
rılmış bir şahıs olarak tasarlanmıştır. Ré,
özellikle Héliopolis de eskiden beri tebci
edilen güneşle bedenleşmiştir. Bazı Koz-
mogoniler, kutsal taş daha yüce olmadan

önce, Noun'un dışında yüze çıktığını hatırlatmaktadır. Diğer bazı Kozmogoni'ler de Ré'yi, Geb'in ve Nout'un oğlu olarak düşünmektedirler. Böylece Ré'nin annesinin karnundan her yeni yılda doğmakta olduğunu kabul etmektedirler. Bazen de Ré'nin Antoum'la özdeşleştiği görülür. Doğuda, köpek başlı maymunlarla selâmlanmıştır. O, ebedi olarak "Kutsal Kayığı" ile bir günlük gök yolculuğu yapar ve gece ölüler diyarı olan aşağı semaya dalar.

IV. Hanedanlıktan beri, "güneşe tapma" krallık kurumundan ayrılmış; Krallar, Chephrenden beri "Ré'nin oğlu" ismini vekaletlerine almışlardır. Güneş mabedlerinin yanına, piramidlerin dikilişi, onun büyük tesirini doğrulamaktadır. Bu tesir, cenaze törenlerinde icra edilmektedir. Orada OSİRİS, ölülerin yargılanmasında hakim rol oynayacaktır.

Zenitteki güneş olarak Ré, resmi Tanrılar Panteonunda büyük ilâhlardan biri olarak Ré'nin kimliğine bürünecektir. Aton bile, antik güneş temelini ona borçludur. Yavaş yavaş birçok mit, Ré'nin yüksek figürünün etrafında meydana gelmiştir. Bazı efsaneler, onun yeryüzündeki savaşını, âsilere karşı Heliopolis'de bir kedi kılığında verdiği savaşını anlatmaktadır. Diğer bazı efsanelerde onun gücünü anlatırlar. Bir başka hikaye ise, Ré'nin zayıflamasını ve yılan tarafından zehirlenmesini ve İSİS'e teslim edilmesini anlatmaktadır.

Yine güneşin gözü etrafında birçok efsane meydana getirilmiştir.

REFORM: XVI. yüzyılın ilk yarısında Batı Hıristiyanlığını ikiye bölen bir harekettir. Reform hareketi, Katolikleri, bazı yolsuzlukları protesto eden ve "protestan" denenlerden ayrılmakla sonuçlanmıştır. Re-

form hareketi, bir başka düşünce hareketi olan Rönesansın çağdaşdır. Reformun öncüleri, az veya çok açık şekilde yüksek derecedeki din adamlarının yolsuzluklarını tenkid etmişler ve kilise vergilerine karşı başkaldırmışlardır. Yavaş yavaş da papanın üstünlüğünü reddetmişlerdir. Daha önce XIV. yüzyılda papanın otoritesi sarsılmıştır. Bu dönem'de papaya karşı, karşı bir papa ortaya çıkarılmıştır. XIV. yüzyılda, İngiltere'de Wyclif, Bohême'de Jan Hus. Bazı din adamlarının Constance Konsili bu iki reformatöründe aforoz etmiştir. Aşağı yukarı bir asra yakın bir zaman sonra Le Févre d'Étaples (1450-1537), Yeni Ahidi Fransızcaya çevirmiş ve NERAC sarayına sığınmıştır. Nihayet Reformun kahramanları arasına Alınanya'da Lutherde girmişti. Humanist-lerden Erasme, Thomas Morus Katolikliğe sadık kalırken; diğer Humanistler, Luther'e bağlı kalıyorlardı. Luther, induljanslara hucum etmiş ve papanın kendisini aforoz eden bültenini yakmıştır.

1520'de Protestanlar arasında birçok görüş ayrılıkları meydana gelmiş ve Melanchton tarafından birleşme teşebbüsleri Marbourg'da 1527'de teklifler halinde sunulmuştur. Meşhur "Augsbourg itirafı" 1530'da yürürlüğe girmiştir.

Diğer ülkelerin de reformatörleri olmuştur: İsviçrede Zwingli, reformu organize etmiş, reformu bütün alanlarda incelemiştir. Fransa'da Calvin, reform işini üstlenmiştir. Zwingli'nin işini Cenevre'de tamamlamıştır. Bunların taraftarları Réformés adını almışlardır. İngilterede ise durum biraz farklı olmuştur. Orada zihinler Roma otoritesini redde hazırlanmıştır. VIII. Henri'nin, evliliğinin iptalini isteme-

si konusu, bir bahane olmuş ve Roma ile dini bağlar kopmuştu. İngiltere kilisesi, Hıristiyan doğmalarından çok az şeyi değiştirmiştir. Fakat gitgide bağımsız şekil almış ve kesin olarak I. Elisabeth'le daha sonra da II. Charles'in saltanatından sonra bağımsız kilise olmuştur. İngiltere kilise tarihinde Cromvell ihtilali, protestanlığı daha radikal hale getirmiş ve farklı mezheplerin çoğalmasına müsamaha etmiştir. George Fox, taraftarlarını, yeni İngiltere'ye (Amerikaya) getirmiştir. Daha sonra XVIII. yüzyılda Wesley kardeşlerle dini bir uyanış görülmüştür. Böylece Amerika'da metodistler gelişmiştir.

Avrupada Reforma, daima din savaşları refakat etmiştir. Fransa'da Huguenot'lar ve Katolikler, korkunç katliamlara girişmişler, Hollanda'da ayaklanan Protestanlar, kiliseleri yakmışlar, II. Philippe, İspanya'da protestanlığa silah ve ateşle karşı koymuştur. Yine otuz yıllık din savaşları, bütün Avrupa'yı param parça etmiştir. Neticede Kuzey Almanya prenslikleri ve İskandinav kralları protestan olarak kalmışlardır.

REGİFUGİUM: Arkaik toplumlar uğursuz bir zaman ve olayın karşısında görevinden ayrılan kralları, çok sayıda örneklerle takdim etmektedir. REGİFUGİUM bir Roma örneğidir. Bu merasim her yıl, 24 Şubat'ta kutlanmakta idi. Çünkü, yeni yılın başlaması ile eski yılın bitişi arasındaki ayırım beş günlük bir zamandı. Bunun için Roma'da Şubat ayı, yirmi üç gün olarak kabul edilmekteydi. Bu merasim, kralın bir kurban takdiminden sonra kaçması ve emekliye ayrılmasıyla sonuçlanıyordu. Çünkü kral, uğursuzlukların ve felâketlerin sebebi olarak görülüyordu. Bu kraldan kurtulmak gerekirdi. Bu da Roma'da kra-

lın görevinden çekilmesiyle oluyordu. İşte bu bayramın adı Roma'da Regifugium'du. Uzun zaman "Kralın Kaçış Merasimi"nin, ritüel bir cinayetin medenileşmiş bir hatırası olduğuna inanılmıştı. Yani, halkının verimliliğini sağlamayı başaramıyan yaşlı bir kralın cinayeti olduğu kabul edilmişti. Ancak bu merasime dikkatli bakış, bunun böyle olmadığını göstermektedir. Çünkü beş günün sonunda aynı kral, yeniden gelmektedir. Onun kaçışı veya çekilişi geçici bir silinmedir. Bu kaçışın sebebi, uğursuz bir zamandan kaçmadır. Çünkü bu beş gün, insan tarafından bir Kameri ayın normal süresine ilave edilmiştir. İlâve olarak verilen bu zaman önünde kral siliniyor; saltanatı, tehlikeli beşgünlük bir fetret dönemi olan yılın kritik bir safhasında kesiliyor ve yeniden başlama devresine giriyor.

REİNACH SALOMON (1858-1932): Fransız Arkeoloğu ve Dinler Tarihçisidir. "Saint-Germain-en-Laye Milli Antikite Müzesinin" Müdürlüğünü yapmıştır. "Yazıtlar Akademisinin" üyesidir. Ansiklopedik bir merak ve abidevi bir eser olan Reinach, bunları halka ulaştırmıştır. 1890-1930 arasında Paris'te ve dışarda entellektüel bir sima olarak kabul edilmiştir.

Antropologiste ekolü meydana getiren Etnologların fikirlerini ve İngilizce yorumları geliştirmiş ve kişisel katkılarını sunmuştur. XVIII. yüzyıl Fransız ateizminden etkilenmiş bir Rasyonalist olan Reinach, onu, beşeri ideal bir kurtarıcı olarak ikiye ayırmıştır: Cumartesi ve dinî ritüellere riayet etmeleri konusunda üzerlerine baskı yapılan "doğu yahudilerini" kurtarmak için çaba sarfetmiştir. Diğer yandan, aşağı medeniyetler ve folklorlarla

meşgul olmak için klâsik humanizme oldukça nüfuz etmiştir. Şayet onun meşhur “Sanatın sihirselsel kökenleri teorisi”nin, tarihi öncesi inançlarını ihmal etmediğini gösteriyorsa; bunlar Akdeniz’in, Yunan, Roma, Yahudilik, Celtik ve Gallo-Romen büyük dinleridir. Reinach’ı bu kanaate götüren “Saint-Germain” müzesinin kolleksiyonları olmuştur.

Reinach, her yerde totemik ve her türlü yasakların kalıntılarını aramıştır. İşte bu fikirler, L’Orpheus’a hakim bulunmaktadır. Bu kitap, Hıristiyanlık üzerine bir ışık tutmayı hedefliyordu. Ancak kitabın doktrinel darlığı ve Volterci alayı, daha çok polemik niyeti yansıtıyordu. Reinach’ın yorum kitabı, kendisine prensiplerin verdiği ilhamı yoğunmuştur. Dumézil’in dediği gibi Logos ve Mana sembollerinin altına yerleşerek Reinach, kutsal ve inancın evrensel araştırmasından vazgeçmiş dinleri daha çok kendilerinin sezgisine göre tasnif eden sonraki filozofları açıklamaya çalışmıştır. Yine de Reinach, okumuş halkın ve Tarihçilerin dikkatine “Din olayını” impoze etmek liyâkatini göstermiştir. Özellikle bütün Batı san’atını kaplayan parlak repertuarı ona borçluyuz.

RENAN Ernest (1823-1892): Renan, ilk formasyonunu 1838’de Tréguier küçük Seminerinde aldıktan sonra, 1841-1843 de papazlık eğitimini Saint-Sulpice seminerinde almıştır. Doğu dilleri ve Alman felsefesine merak sarmıştır. O, Tabiat üstünü reddetmiş ve aklın ihtiyaçlarının tatmini ni hedef almıştır. Büyük kız kardeşi Henriette, onu bu zor zamanlarında desteklemiştir. Daha sonra seminer derslerini terkederek, semitik diller öğrenmeye yönelmiştir. 30 temmuz 1847’de Felsefe do-

çenti olmuştur. İşte bu andan itibaren l’Avenir de la Science (İlmin Geleceği) isimli eserinin konularını düşünmeye başlamıştır. Bu eser, 1890 yılında yayınlanmıştır. Bu kitapta Renan, dinin “ilim” olduğunu açıklamaktadır.

İbn Rüşd ve İbn Rüşçülük konusunda, Roma’da, Napoli’de, Floransa ve Venedik’te topladığı malzemelerle 11 Ağustos 1852’de “Edebiyat Doktoru” olmuştur. 1851’den 1864’e kadar milli kütüphanede “kadro dışı” çalışmıştır. Bu arada çok önemli çalışmalar yapmıştır. Bunların içinde en önemlisi “Histoire générale des Langues Sémitiques (Semitik dillerin Genel tarihi) dir. Renan, ressam bir ailenin kızı olan Cornélie Scheffer’le evlenmiştir. “Journal des Débats ve la Revue des Deux Mondes” gibi bilimsel yayınlara iştirak etmiştir. Bu dönem de Fenikeye yeni bi seyahat yapmıştır (1860-1861). Bu seyahat Renan’a, “la vie de Jésus=İsa’nın Hayatı” isimli kitabın yazılmasını sağlamıştır. Renan 1862’de Collège de France’a profesör olarak atanmıştır. 22 Şubat 1862’deki açılış dersinde İsa’yı “Eşsiz İnsan” olarak vasıflandırmıştır. Bu vasıflandırma birçok protestoya vesile olmuş ve Renan’ın, Collège de Franca’daki dersleri askıya alınmış ve görevden alınmıştır. Ancak 1871’de yeniden göreve gelmiştir.

Daha sonra Renan, Paris milli kütüphanesindeki yazmalar bölümüne yapılmış olan resmi atamayı kabul etmemiştir. “La vie de Jésus=İsa’nın Hayatı” isimli kitabını yayınladıktan sonra Renan, mad-di sıkıntısını gidermiştir.

Renan 1864-1865 yılları arasında yeniden bir doğu seyahatine yönelmiştir. Bu defa, Renan, Aziz Paul’un izlerini takip etmiştir. Bu vesile ile Renan ve eşi, Suriye’yi,

Anadolu'yu ve Yunanistanı ziyaret etmişlerdir. Bu seyahatten sonra Renan 1866'da "Les Apôtres = Havarileri, 1869'da" "Saint Paul = Aziz Paul'u, 1873'de" "L'Antéchrist = Decalli 1877'de" "Les Evangiles (İnciller)'i 1879'da" "L'Eglise chrétienne (Hıristiyan kilisesini) ve 1882'de" "Marc Auréle et la Fin du Monde Antique = Mare Auréle ve Antik dünyanın sonu" isimli kitaplarını yayınlamıştır. Renan'a göre Marc Auréle'in ölümü ile, Hıristiyan doktrin ve organizasyonu sona ermiştir.

Renan'ın bundan sonraki hedefi "İsrail milletinin tarihini" yazmaktı. Nitekim "İsrail Milletinin Tarihi" isimli üç ciltlik bir eser yazmıştır. Bu eserin ilk üç cildi, 1887-1890 yılları arasında yayınlanmıştır. Son iki cildinin, yazmaları 1891 yılında hazırlanmış, ancak Renan'ın ölümünden sonra 1893'de yayınlanabilmiştir. Böylece Renan, "İsrail Dininin ve Hıristiyanlığın Bilimsel Açıklamalar Denemesini" yaşadığı çağa armağan etmiştir.

Renan'ın bilimsel çalışmaları, sadece bu alanla sınırlı kalmamıştır. Diğer başka alanlarda Renan çok değerli eserler vermiştir. Meselâ, Corpus Inscriptionum Semiticarum 1867'de, L'Ecclésiaste ise 1882'de yayınlanmıştır.

Yine Renan'ın Dini tarih alanında birikmiş olan notlarından yaptığı ilk yayını "Etudes d'Histoire Religieuse (Dini Tarih Etüdüleri) ismiyle 1857'de, ikincisi, "Nouvelles Etudes d'Histoire Religieuse (Dini Tarihin Yeni Etüdüleri)" ismiyle 1884'de yayınlanmıştır. Bu çalışmalar, Renan'ın çalışma metodunu sergilemektedir.

Bunların dışında, "Journal des Débats'da", "Revue des Deux Mondes'da",

"Questions Contemporaines" de la Monarchie Constitutionnelle en France'da yayınlanan muhtelif makalelerde Renan, zamanın toplumu konusunda tavır koymasını bilmiştir. Renan 16 Mayıs 1877'den sonra eski fikirlerini koruyarak kesin olarak Cumhuriyete bağlı kalmıştır.

1876'da kültürlü halka "Dialogues et Fragments philosophiques" isimli çalışmalarını sunmuştur. Bu diyaloglar, kesin inançlar, ihtimaller ve hayaller olmak üzere üç kısımda mutalaa edilebilir.

Drames philosophiques (1878), L'eau de jeunesse (1881), Le prêtre de Némi (1885), L'Abesse de Jouarre (1886), ideal varlığın gerçekleşmesinde aşkın ve bilim Aristokrasinin savunucusu bir Renan ortaya koymaktadır.

1878'den itibaren akademi üyesi olan Renan, bilim ve edebiyat dünyasının sevilen bir şahsiyeti olmuştur. Onun dostları ve saygı duyduğu şahsiyetler arasında Marcelin Berthelot, Hippolyte Taine, Paul Bourget, Maurice Barrés, Jules Lemaitre gibi zamanın büyük şahsiyetleri bulunuyordu.

Renan 2 Ekim 1892 yılında "Collège de France"da hocalık yaparken ölmüştür. Pozitivizmin tam etkisinde kalan Renan din gibi "Tabiatüstü" bir kavramı pozitivist perspektiften incelemeye yönelmiştir. Hıristiyanlık ve dinler konusundaki yazıları, kilise çevrelerince tasvip edilmemiştir.

RESÜLLERİN İŞLERİ: Hıristiyan Kutsal Kitap koleksiyonu içinde, İncillerden sonra en önemli kitaplardan birisidir. Yirmi yedi babdan oluşmaktadır. İlk Hıristiyanlar hakkında çok önemli bilgiler veren Resüllerin İşleri kitabı, Hıristiyanlığın oluşumundaki ilk dini ve sosyal prob-

lemeler hakkında en önemli kaynaktır. Bu kitabın Luka tarafından yazıldığı kabul edilmektedir.

“Resüllerin İşleri” İncillerin sıralanışında Yuhanna İncilinden sonra yer almaktadır. Resüllerin İşlerinin nerede yazıldığı bilinmemektedir. Bazı kaynaklar Roma’da yazıldığını söylemektedirler. Ancak bu, çok zayıf bir ihtimaldir. Resüllerin İşleri, pentakot gününden sonra, Havarilere Kutsal-Ruhun inişini ve Yahudi olmayanlar arasında Kutsal-Ruhun önderliğinde, Hıristiyanların yayılışını ve sünnet olma gibi çok önemli bir Yahudi kuralının tedricen kilisede yer almaması olayını anlatmaktadır.

Hıristiyan kiliseleri bünyesinde **“Yabancıların Havarisi”** ismini alan St. Paul hakkında en geniş bilgiyi **“Resüllerin İşleri”**den öğrenmekteyiz. Resüllerin İşleri sayesinde St. Paul’un mektuplarındaki kapalı ifadeleri de rahat bir şekilde anlamaktayız.

REVİLLE ALBERT (1826-1906): Dieppe’de doğmuştur. İlk ilâhiyat tahsilini 1844-1848 yılları arasında Cenevre’de yapmıştır. 1848’de Strasbourg İlahiyat Fakültesinde ilâhiyatla ilgili tezini savunmuş ve 1849’da pastör olmuştur. 1851’de Rotterdam Walonne kilisesinin yönetimine getirilmiştir. Bu görevde yirmi iki yıl kalmıştır. Bu esnada Leiden Üniversitesi ile ve Schollen tarafından yönetilen **“Liberal Hıristiyanlık”** hareketi ile sıkı ilişkiye girmiştir. Diğer yandan Tübingenli liberal ilâhiyatçılarla teması da sürdürmüştür. Bu yıllar Réville’in yaptığı, büyük yorum çalışmalarının tarihini taşımaktadır. 1873’de, Cumhuriyetçiler ve liberaller lehine çalışmak üzere Dieppele dönmüştür. 10 Haziran 1880’de, Paul Bert

ve Jules Ferry, Collège’de France’da kurdukları **“Dinler Tarihi Kürsüsünü”** Révilleye bırakmışlardır. Bu yıl, Fransa’da Din bilimlerinin başa geçiş yılıdır. Çünkü, Dinler Tarihi Dergisi (Revue de l’Histoire des Religions) nin ve Paris Katolik Üniversitesinde bir Dinler Tarihi kürsüsünün kurulması bu yılın tarihini taşımaktadır. 1886 yılında Sorbon Üniversitesinde l’Ecole pratique des Hautes Etudes bölümünün kurulmasıyla A. Réville, buraya **“Doğmalar Tarihi”** profesörü olmuş ve daha sonra da başkan olmuştur.

A. Réville’in bilimsel çalışmalarında üç araştırma çizgisi buluyoruz:

1. İncil’e ait yorumlar
2. Doğmalar Tarihi
3. Dinler Tarihi

Hayatının sonuna kadar bu üç araştırma çizgisine devam eden A. Réville, Nasıralı İsa’ya ve onun düşüncesine ilgi gösterdiği gibi, insanlığın diğer dinlerine de ilgi göstermiştir. Tiele ekolünün çizgisinde olan bu metotta, Dinin tarih içinde büründüğü şekillerden çok, dinin özü üzerinde ısrar edilmiştir. Diğer yandan, insan zihnini, esrarlı varlığa bağlayan dini duygunun önemi üzerinde de durulmuştur. Üçüncü olarak, bütün dinlerde müşterek fenomen olan mitoloji, sembol, dini erkan, kurban, kutsama, ve profetizm gibi fenomenler açığa çıkarılmıştır. Bu çalışma metodu, iki dini fenomenoloji teşebbüsünü ortaya koymuştur. Bunun için Réville, Dinler İlmini, mukayeseli bir araştırma üzerine oturtmuş, lâik bir ilâhiyat olarak düşünmüştür.

“Prolégomènes de l’Histoire des Religion, paris-1881” de A. Réville, gerçekten bilimsel bir ilâhiyata yol çizmeyi denemiştir. **“Revue del’Histoire des Religions”** da ya-

yınlanan çok sayıdaki araştırmalarında bu yeni disiplinin rolü üzerinde ısrar etmektedir. Ona göre bu Dinler ilmi, doğmalar ve vahiyler üzerine oturan teolojinin yerine geçmelidir. Bu dinler ilmi, Dini Fenomenoloji üzerine oturan, mukayeseli bir araştırma vasıtasıyla hazırlanmıştır. Ancak, 1880'den 1900 yılına kadar Dinler Tarihinin etrafını çeviren tartışmaların merkez noktasını, Dini Fenomenoloji teşkil etmiştir,

Bununla beraber A. Réville "Dinlerin genel tarihinin" dışına çıkmamıştır. 1883'de, Dinlerin tarihi incelenmesine tahsis edilen bir diziyeye başlamıştır:

1. Les Religions des peuples non civilisés, iki cilt, paris-1883.

2. Les Religions du Mexique, de l'Amerique Centrale et du pérou, paris-1885.

3. La Religion chinoise, iki cilt, paris-1889. Bunların dışında Réville, çok sayıdaki araştırmalarında, Hind, Mısır, Asur, Yunan ve Roma dinlerini incelemiştir. Diğer yandan, İsrail dini, onun daima dikkatini çekmiştir. Bunun için, iki ciltlik, "Jesus de Nazareth, Paris-1897" isimli eserini yayınlamıştır.

Makaleleri, kitapları, dersleri ve konferansları ile A. Réville, Fransa'da ve dışarda büyük bir şöhret yapmıştır. "Revue de l'Histoire des Religions" isimli dinler tarihi dergisinin kurulmasında ve yayılmasında büyük emeği geçmiştir.

1900 yılında Paris'te toplanan I. Dinler Tarihi Kongresi kısmen onun eseri olmuştur. Yetiştirdiği öğrencileri arasında oğlu Jean Réville'i (1854-1908) görüyoruz. Montbéliard'da pastör, Ecole des Hautes Etudes (1885) de profesör, 1907'de Collège de France'de profesörlük yapan Jean

Reville, metodoloji üzerinde Les Phases Successives de l'Histoire des Religions, Paris, 1909 isimli kitabın yazarıdır.

RİG-VEDA: Dört Veda'dan biridir. Rig-Veda'nın en önemli kısmı, belli başlı Tanrılar olan İndra'ya (Savaş Tanrısı), Agni'ye (Ateş), Varuna'ya (Hükümdar), Vâyü'ya (Rüzgar), Soma'ya (Ölümsüzlük İksiri) adanan binlerce ilâhiden meydana gelmiştir. Bu şiirler, peygamberler tarafından görülmüş ve onlara Rishi denmiştir. Kısa ca burada, kalbin müşahede ettiği dahili bir vizyon söz konusudur. Diğer ilâhiler, dünyanın yaratılışını tebci etmektedir. Bazıları da, tarihi olaylara işaret etmektedir. Bütün şiirlerin iyimser, adınlık, tutarlı bir dünya görüşünü yansıttığı söylenebilir. Şairler yorulmadan, aydınlık, ateş, güneş ve hayatı terennüm etmektedirler. Fakat şiirler oldukça kapalıdır. Yine de Veda'nın en yüce kısmını oluşturmaktadırlar. Bugün bile her gelenekçi Brahman, ortalama olarak on bin bendi ezberden bilmek zorundadır ve her gün en azından bir kısmı okunmalıdır. Çünkü Vedâ'nın sözü bizatihi bir takdisdir. Ayrıca, şu veya bu bend, ritüel bir jest için ayinde okunabilmektedir. Veda'nın sözlerini telâffüz etmek en önemli dini fonksiyonlardan birini teşkil etmektedir. Çünkü dini merasimin geçerliliğini, Veda'nın sözlerinin okunması temin etmektedir.

RÎT (Rite): Lâtince Ritus kelimesinden gelmektedir. Bir dini merasimin uygulanmasıyla ilgili kurallar bütünüdür. Yani ayinlerdeki tâdil-i erkandır. İlkel toplumlarda, giriş merasimlerine eşlik eden geçiş erkânı vardır. Bu merasimler, gruptan ayrılmayı ve yeni bir yaş sınıfı ile veya yeni bir halkla bütünleşmeyi ifade etmektedirler. Büyü merasimlerinde olduğu gibi il-

kel dinlerde de dini erkan oldukça önemlidir. Veda'larda ifâde edilen "Kurban erkanın" da olduğu gibi kesin inançları ihtiva etmektedir.

Rit mefhumu, ahlâki ve ritüel düzeni meydana getiren kozmik bir güçtür. Rit gücü, bazı jestlerde bulunan dini bir fenomendir. Dini erkandaki mekaniklik, çoğu zaman şekilciliğe ve dinden soğumaya götürmektedir. Roma dinlerinde ve Konfüçyanizm'de durum böyle olmuştur. Vaktiyle Çin'de bir Rit sorumlusu mevcuttu. Bu, âyinlerle, tarikatlerle ve topyekün dini erkanla meşgul oluyordu.

Katolik mezhebinde bütün dini merasimler ve kilise sırları, belirli bir dini erkana göre yapılmaktadır. Bu erkan bazı ayrılıklar ifade etmektedir. Meselâ, Roma âyin usulü, Doğu âyin usulü veya Melkit âyin usulü gibi. Papa Sixte Quint tarafından Vatikan'da kurulmuş olan "Rit Kurulu" 1908'de Papa X. pie tarafından reforme edilmiş ve bu kurul, âyin ve dini merasimlerle meşgul olmaya başlamıştır.

Sır dinlerinin hakim olduğu toplumlarda dini merasim adâbı çok önemli rol oynamaktadır. Bunlar, farklı derecedeki giriş merasimleriyle birlikte bulunmaktadır.

Bu dini erkanın tamamı, çoğu zaman bir kitapta veya bir ritüelde yer almaktadır. Meselâ Mısır'da, "Ölümler Kitabı" bir ritüel kitabıdır. Bu kurallar, öbür dünyaya geçişin esaslarını belirtmektedir.

Bütün dinlerde oldukça çok rit bulunmaktadır. Bağışlanma ritleri, hac ritleri, misafirlik ritleri, takdis ve temizlenme ritleri gibi. Büyü, evcilleştirme ve merasimlerle ilgili ritler de vardır. Ziraât, yağmur, kan akıtma ritleri de dikkat çekmektedir.

ROMA: M.Ö. 1500 yıllarına kadar varan bir tarihi olan Roma, M.Ö. 1000 yılının e-

serlerinin kalıntılarına sahiptir. Roma'daki yerleşimin, M.Ö. VIII. yüzyıla doğru, Hint-Avrupai halklarca gerçekleştirildiğini kaynaklar bildirmektedir. Bu halkların, Palatium, Aventinus ve Esquilinus, Quirinalis tepelerine yerleştikleri bilinmektedir. M.S. VI. yüzyılda merkezi otoriteye sahip bir yönetim kendini göstermiştir. Bu halklar, daha sonra, Akdeniz'e kadar olan bölgeye hâkim olmuşlardır. Roma, M.S. II. yüzyılda tarihinin en parlak dönemlerini yaşamıştır. Bu dönemde kent, dönemine göre en parlak yapılmaya girmiştir. Julius Caesar, Tiber ırmağının akışını düzenleyerek Roma'ya yeni bir çehre kazandırmıştır. Neron, şehri milâdi 64 yılında yendien inşa ettirmiş ve kalıntıları bugüne kadar gelen Altın Evi yaptırmıştır.

Roma yüzyıllar içinde birçok yangın veya veba gibi hastalıklarla karşılaşmış ve şehir nüfusu azalmıştır. 476 yılında yıkılan Batı Roma imparatorluğu ile Roma yeni bir döneme girmiştir. Milâdi 380 yılında Hıristiyanlığı devlet dini haline getiren Batı Roma V. yüzyılın sonuna doğru kuzeyden gelen Barbarların istilasına uğramış ve yıkılmıştır. Ancak Dini teşkilat ve kilise yönetimi, Barbar istilasından sağlam şekilde çıkmasını bilmiştir. Hatta işgal kuvvetleri, Hıristiyanları kabul etmek durumunda kalmıştır. IX. asırda Roma, Hıristiyanlığın en güçlü merkezi haline gelmiştir. Bu durum, hem Doğu Roma, hem de Batı Roma İmparatorluğu için geçerlidir. Çünkü Doğu Roma İmparatorluğu dini konularda Roma'ya bağlıdır. Bu bağlılık XI. yüzyıla kadar devam edecek; XI. yüzyılda Roma'da "Latin Katolik Kilisesi", İstanbul'da da "Rum Ortodoks Kilisesi" adıyla iki önemli dini merkez oluşa-

caktır. Roma'da IX. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar dini otorite ile siyasi otorite zaman zaman rekabete girdilerse de, genelde iki ayrı güç ve siyasi otoritenin dini otoriteye saygılı davranmasıyla uyum içinde olma şartları hazırlanmıştır. Çünkü siyasi otorite, papalık tarafından tanınmadığı zamanlar ciddi karışıklıklar meydana gelmiştir. Roma başlangıçtan beri, Hıristiyanlığın dini merkezi olmuştur. Aslında Roma, Hıristiyanlık öncesi de Roma paganizminin dini merkeziydi. Hıristiyanlığın 313 yılında Roma topraklarında serbestçe yayılma imkanı bulmasıyla Roma'nın Hıristiyan mirası açıkça ortaya çıkmıştı. Çünkü Hz. İsa'nın en önde gelen havarisi St. Petrus ve St. Paul'un cesetleri Roma'da bulunmaktadır.

Roma uzun süre papalık merkezi olarak ve bütün Hıristiyanların dini konularda ilk baş vuracağı bir makam olarak kaldı. Bunun için ilk Hıristiyan kiliseleri arasında ve hatta birinci sıraya Roma kilisesi kondu. Papa V. Clemens 1309'da siyasi gerginlik nedeniyle papalık mekezini Roma'dan Avignon'a taşıdı. Uzun süre dini otorite ile siyasi otorite arasındaki gerginlik devam etti. 1377'de papalık merkezi yeniden Roma'ya taşındı. Ancak siyasi ve dini gerginlik bitmedi. 1420 yılında papa V. Martinus, Roma'yı yeniden onarmayı ve şehrin eski haline gelmesini planladı ve icraata koydu. Sonunda Roma, papalığın denetimi altına girdi ve Rönesans kültürünün önemli merkezlerinden birisi oldu. Roma'da bu dönemde ciddi bir canlanma oldu. Ancak bu canlanma her alanda oldu. Ancak 1527'de, kutsal Cermen İmparatorluğunun, Roma'yı yağmalamasına kadar sürdü. Şehir yeniden harabeye dönmüştü. Papa V.

Sixtus (1585-1590) yeniden Romayı imara başlandı. Laterano ve Vatikan saraylarını yeniden yaptırdı.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda kilise yönetimi soylu ailelerin eline geçtiği için, sanata ve kültüre çok önem verilmeye başlanmıştı. XIX. yüzyılda Nepoléon'un Roma'yı işgali ile birlikte yeni bir dönem başlamıştı ve papalık devletleri Fransa'ya bağlanmıştı. Papalık, ancak 1814'de Roma'ya dönebilecekti. İtalyanlar Roma'ya ancak 1870'de girebilmişlerdir. Bu tarihten sonra Roma, birleşik İtalya'nın başkenti olmuştur. Yeni yönetimin papalığa önem vermemesi ve yaptığı düzenlemeden dolayı papa IX. Pius (1846-1878), kendisini Vatikan'a hapsedmişti. İtalyan hükümeti ile papalık arasındaki ihtilaf papa XI. Pius ile Mussolini arasında 1929'da imzalanan LATERANO ANTLAŞMASI ile çözülmüştür.

Benit Mussolini'nin yönetimi sırasında, Roma'da ciddi bir arkeolojik kazı başlatılmıştır. Böylece Antik çağdan birçok eser ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, birçok tarihi yapı ile dünyanın en meşhur başkentlerinden birisi haline gelmiştir. Katolik kilisesinin merkezi olan VATİKAN'ın Roma'da bulunması, bu şehre hem tarihi ve hem de dini bir anlam kazandırmaktadır. Roma, dünyada inanç turizminin en önemli merkezlerinden biridir. Roma'da, Hıristiyanlığın varlığını canlı şekilde hissetmek mümkündür.

ROMA DİNİ: Roma çok eski dönemlerden beri birçok milletin gelip geçtiği bir yer olmuştur. Bunun için de Romalılarının dini dünyası, oldukça karmaşık bir yapı sergilemektedir. Roma dini dünyasının temel felsefesi, krallar devrinden imparatorluk devrinin geç dönemine kadar, kült ve dini erkanda kendini koru-

muştur. Zaman içinde bölgede görülen etnik değişim, beraberinde kültürel ve dini değişimi getirmiştir. İtalya yarımadasının yerleşik halkları, Hindu-Cermen ve Lâtin kavimleri görülürken, Anadolu'dan İtalya'ya birçok göç yapıldığı da bilinen bir vakadır. Diğer yandan hâlâ kökleri tartışma konusu olan ETRÜSKLER Roma'da ikamet ettikten sonra, Sardunya'ya, oradan da KORSİKA'YA geçtiklerini kaynaklar bildirmektedir. Yine Dinler Tarihi kaynakları, Etrüsklerin Romalıları dini ve kültürel yönden etkili olduklarını yazmaktadırlar. Bu fikri ileri sürenlere göre daha önce Romalılar, tapınmada tasvir kullanmadıkları halde, M.Ö. VI. yüzyılın ikinci yarısında Etrüsklerin tesiri ile kültürel özgü heykeller görülmeye başlamıştır. Diğer yandan yapılan görkemli cenaze törenleri de kurban edilen hayvanların bağırsaklarına ya da şimşeğe bakarak kehanette bulunmayı Etrüsklerin öğrettiği sanılmaktadır. Etrüsklerin Romalıları yaptığı etkilerden birisi de Güneş takvimini, Romalıların kullandığı ay takviminin yerine koydurması olmuştur. Roma kameralı takviminde on iki aydan oluşuyordu. Ancak Etrüskler güneş takvimini kullanmaya başlamışlardır.

M.S. IV. yüzyılda Romalılar sadece Etrüskler değil; başka milletlerden dini yönden etkilenmişlerdir. Bu dönemde en önemli Roma kültü, jüpiter latiaris kültü idi. Bu kült Roma imparatorluğunun Hıristiyanlığı resmen kabulüne kadar ihtişamlı şekilde gelişme göstermiştir. Bu dönemde Jüpiter'e IUNO ve MİNİNERVA da ilave edilmiştir. Şüphesiz bunlar, Etruria yolu ile gelen Yunan tesirini gösteriyordu. Bu iki Tanrıça, Zeus'un karısı HERA ve kızı Athena ile özdeşleştirilmişlerdi. VE-

NÜS, FORTUNA ve DİANA, bu dönemde İtalyan kültüründen doğan Tanrılardır. Özellikle DİANA, lâtinlerin çok saygı ve hürmet ettikleri bir Tanrıydı. Diana'nın kült yeri, Nemi gölü kenarındaki bir ormandı. Diana kültü, imparatorluk döneminde de varlığını korumuştur. Romalıların dininde daha birçok Tanrı dikkat çekmektedir. Bu Tanrıların başka milletlerin tesiriyle Roma'ya girdiği kabul edilmektedir. Meselâ, ateş Tanrısı VULCANUS, Saturnus Tiber ırmağının Tanrısı olan Voltumnus bunlar arasında sayılabilir.

Roma imparatorluğu genişledikçe Güney İtalya'daki Yunan tesiriyle daha yakınlaşmıştır. Büyük İskender'den sonra gelen imparatorluklarla Roma imparatorluğu ciddi ilişkilere girmiştir. Böylece Yunan kültürleri, Roma dini hayatı üzerinde etkili olmaya başladı. Romalılarda Yunan Tanrısı Apollon'un karşılığı yoktu. ASKLEPİOS kültü, bir veba salgınına karşı koruyucu olarak M.Ö. 293'de Roma'ya getirildi. Daha sonra Anadolu'nun meşhur Tanrıçası KYBELE KÜLTÜ Roma'ya gelmişti. Bu kült şekli, M.S. 204'de II. Pön savaşı sırasında Romalılarca benimsenmişse de, Roma devleti külte katılmayı yasaklamıştı. Ancak daha sonra Kybele Kültü, Roma'da yaygınlaşmıştı.

Roma dinindeki Helenleşmenin en belirgin işareti, M.Ö. 217'de Roma Tanrılarının da hazır bulunduğu LECTİS-TERNİUM şenliğiydi. Bu törenin yeniliği, törende Tanrı heykellerinin bulunmasıydı. Eskiden bu tür törenlerde Tanrılar hazır bulunmazdı. M.Ö. 217'de düzenlenen lectisternium şöleninde Tanrı heykelleri huzurunda kültler icra edilmiştir. Bu törende, Yunan kültüne ait Tanrı çiftleri o-

luşturulmuştur: Jupiter ile IUNO, Mars ile Venus gibi. Sonuçta Yunan Tanrı panteonuna benzeyen on iki Tanrı kümesi meydana getirilmişti. Böylece Roma Tanrıları, Yunan tesiri ile, Yunan dini karakterine bürünmüş oldu.

Augustus döneminden sonra Doğu dinlerinin tesiri daha çok görülmeye başladı. Doğu dinlerinde, yapılan icraatlar sonunda Tanrıların lütfuna mazhar olma fikri işleniyordu. Hatta ölümsüzlük bile elde edilebiliyordu. Bu tesirde öncülüğü, Mısır dinleri almıştı. Bunun için önce Roma'ya İSİS kültü girmişti. İSİS kültü, Helenleşerek Roma'ya girmiştir. Daha sonra Kybele'nin eşi Attis kültü dikkat çekerek, Anadolu dini hayatının etkisi görüldü. Dikkat çeken diğer bir kült biçimi ise, İran Kökenli MİTRA kültü oldu. MİTRA kültü, daha çok erkeklerin diniydi. Kadınlar bu dine giremiyordu. Bu din önce Asker sınıfının dini olmuştu. Augustus döneminden sonra büyü ve astrolojiye ilgi çok artmıştı. İmparator döneminin sonuna doğru Güneş Kültü Roma'da etkili bir kült haline geldi. Auelianus döneminde (öl:275) SOL İNVICTUS, Roma'nın yüce Tanrısı mertebesine yerleşmişti. Hıristiyanlığın Roma topraklarında M.S. 313 yılından itibaren resmen yayılma ve propaganda imkanı bulmasıyla, Hıristiyanlık hızlı bir şekilde Roma devleti bünyesinde kabul görmüştü. KONSTANTİN'in himayesinde yayılan Hıristiyanlık, Milâdi 380 tarihinde Roma İmparatoru THEODOS'un saltanatında Roma imparatorluğunun DEVLET DİNİ haline gelmiştir.

Roma Dini konusunda yeterli kaynakların olmayışı, Hıristiyanlık öncesi Roma Dini'nin mahiyetini kesin hatlarla tespiti imkanı vermemektedir. Ancak Roma Dini,

bir nevi pağanist bir karakterle kendini göstermiştir. Aile ve devlet kültürüne oturan Roma Dini, eksiklerini, tarih boyunca diğer dinlerden tamamlamıştır. Roma Dini hayatını etkileyen belli başlı faktörler şunlardır:

1. M. Ö. VIII. yüzyılda, Etrüsk tesiri.
2. M.Ö. VI. yüzyılda, Yunan tesiri.
3. M.Ö. III. yüzyılda, Helenistik ve Doğu tesiri.
4. M.S. I. IV. asırda Hıristiyanlık tesiri.

RUDOLF KARL BULTMANN: 20 Ağustos 1884'de Oldenburg yakınlarında doğmuş olan tefsirci Bultmann, bir Protestan papazının oğludur. Tubingue, Berlin, Marbourg üniversitelerinde felsefe, ilâhiyat, yorumculuk tahsili yapmış olan Bultmann 1921'den 1951'e kadar Marbourg üniversitesinde "Yeni Ahit" yorumu okutmuştur. Bultmann'ın birçok eseri vardır. Bunların en meşhuru "Histoire de la Tradition Synoptique" adlı eserdir.

Geliştirdiği Formangeschichte (Edebî Şekiller Tarihi) teorisi, İncil'in yorumuna canlılık kazandırmıştır. Bu teori, bugünün teolojik tartışmalarının merkezini teşkil etmektedir. Buna göre, sözlü ve yazılı formlar halinde ilk tanıkların geleneklerini belirten İncillerin, bir tarih öncesi mevcuttur. Bunlar, sonradan düzenli yazmalarla "İnciller" halinde toplanmışlardır. Bu yeni İncil (şekil), imanun, propagandanun, muhitin tesiri altında "İlk Parçaların" tekâmülü ile oluşmuştur. Böylece, tabî sembolik düşüncenin kollektifleşme temayülüne uygun olarak birçok efsanelişme icra edilmiştir. işte bundan dolayı İncillerdeki temel esasları ortaya çıkarmak için, İncilleri efsanelerden temizlemek söz konusudur. Bu efsanevî uy-

durnacılığa, sonradan oluştuğuna inanılan bir takım rivayetler de dahildir. Bu efsaneler arasında, İsa'nın çocukluğu ile ilgili rivayetleri, Ürdün nehrindeki vaftizi, İsa'nın çehre değiştirmesi, bir takım mucizeler vs. ile ilgili rivayetler bunlar arasındadır.

İşte bu teoriye göre, böylece her türlü tabiat üstü unsurdan tecrid edilmiş ve olumlu bir hayata kavuşturulmuş İsa'nın tarihi ve onun gerçek tebliği ortaya çıkmış olacaktır. Bultmann'ı bir septik (şüpheli) olarak göstermek isteyen bazı yorumcular, haksızlık içindedirler. Çünkü Bultmann, İncil'deki ilâhî kelâma inanıyor. Fakat onun, Heidegger'in existansialist çizgisi içinde, şimdilik her insanın katılabildiği "Kilisenin, devam eden İsa'dan başka bir şey olmadığı" şeklindeki bir proje olarak yorumlanması gerektiğine de inanıyor.

RUHBANLIK: Bazı dünya dinlerinde Ruhbanlık müessesesi, çok önemli bir kurumdur. Bu kurum, Hıristiyanlık ve Budizm gibi çağdaş dinlerde hâlâ bütün canlılığı ile yaşamaya devam etmektedir. Ruhbanlık, birçok ilkel ve pağan toplumda da varlığını sürdürmüştür. Din adamlığı görevini icra etmekle, ruhbanlık arasında çok yakın bir alâka olmakla beraber, her din adamı ruhban değildir. Ruhbanlığın en ayırt edici yönü, dini hizmetleri ifâ eden kişilerin dünya ile alakalarını tamamen keserek, kendilerini dini işlere ve ibadetlere vermeleridir. Bazı dinlerde ruhbanlık, disiplinli bir hayat tarzı sonunda meydana gelmektedir. Rahiplik kurumu, Eski Roma'da, Anadolu'da Mısır'da ve daha birçok yerde görülmektedir. Ruhbanlık sınıfının en karakteristik özelliği, dini ihtiyaçları karşılamak-

tır. Yine belirtmek gerekir ki, her dini görevi yerine getiren ruhban sayılmaz. Meselâ, ilkel kabile dinlerinde, dini görevleri genelde özel kabiliyeti olan kişiler üstlenirler. Gelenek olarak ruhbanlık, toplumun benimsediği ilâhî güçlerin veya tabiatüstü varlıkların gerektirdiği ayinlerin kurallara uygun olarak yerine getirilmesini sağlamaktadır. Tarih boyunca, ruhbanlar ve din adamlarının icra ettikleri en önemli görev, kurban takdim törenlerinin yerine getirilmesi olmuştur.

Eski Roma'da, Hind dinlerinde, Sümer ve Babil dinlerinde kurban takdim törenleri dikkat çekicidir. Hinduizmdeki Brahmanların en aslı görevi, hâlâ kurban takdim törenlerini yönetmektir. İnkâ, Maya ve Azteklerde de rahipler dini takdim törenlerinin baş aktörlerindedir.

Dini tarihte, birçok dinde görülen ruhbanlık sınıfı, günümüzde tam anlamı ile Hıristiyanlıkta ve Budizmde yaşamaktadır. Özellikle Hıristiyanlığın Katolik ve Ortodoks kanadında ruhbanlığın canlı şekilde yaşadığını görüyoruz. Ruhbanlığa en çok sahip çıkan Hıristiyan temayülleri, katolik ağırlıklı mezhepler olmuştur. Mistik dünyalarında derinleşen Ortodoks kilise manastırları da, Katolik Manastır ve Kiliselerinden geri kalmamaktadır.

Hıristiyanlıkta ruhbanlığın kökenleri, İsa'nın ve havarilerin hayat tarzlarından kaynaklanmaktadır. Ruhbanlığın kurumsallaşması daha sonraki yüzyıllarda olmuşsa da, tohumları ilk Hıristiyanlarla birlikte atılmıştır. İnciller'de, Resüllerin İşlerinde ve mektuplarında, ruhbanlığın temel felsefesini görmek mümkündür. Hz. İsa'nın aile müessesine olan ilgisizliği, bu konuda St. Paul'un bekarlığı teşvik eden nasihatleri, Hıristiyanlığın başlangı-

cında tam olarak uygulanmaya konmamışta olsa, sonraki Hıristiyanlık şekillenmesinde Ruhbanlık, Hıristiyanlıkta büyük ölçüde kabul görmüştür. Hıristiyanlıkta Ruhbanlığın iki mekansal gelişme gösterdiğine şahit oluyoruz: Birincisi Manastır keşişlik hayat çizgisi. İkincisi, kilise rahiplik çizgisi.

Katolik Hıristiyanlık bünyesinde XVI. yüzyıldaki kopuştan meydana gelen protestanlık hareketinde ruhbanlığa yer verilmemiştir. Hatta din hizmetlerini sadece rahiplere tahsis etmeyi de reddeden protestanlık, kadın piskopos seçerek, kadınların da âyin yapmasını kabul eder durumdadır. Bugün birisi, Bonn'da diğeri İngiltere'de iki protestan kadın piskopos bulunmaktadır.

Ruhbanlıkla içiçe olan dinlerden birisi de Budizm'dir. Dünyaya menfi bir çizgide yaklaşan Budizm, dini hayat içinde, ruhbanlığı ana prensip olarak benimsemektedir. Budizmin hem Mâhâyana hem de Hinâyâna kolu için rahiplik, önemli bir dini yaşam tarzıdır. Hem Budizmin rahipleri, hem de rahibeleri tam olarak ruhbanlığın içinde bulunmaktadırlar. Dünya ile ilgili hiçbir şeyle ilgilenmeyen bu ruhban sınıfı, bütün geçim yükünü Budist cemaate yüklemiş vaziyettedir. Budist mabedleri ve Budist manastırları, ruhbanlığın gelişme ortamları olarak görülmektedir. Tibet Budizmi olarak Tibet'te bilinen Budizm, Dalay Lama'ların önderliğinde, Budist rahipleri ruhbanlığı en sert şekilde bir hayat tarzı olarak göstermeye devam etmektedirler.

Hem Katolik Hıristiyanlıkta, hem de Budizmde ruhbanlık, Manastırla-Mabedde birleşmiş vaziyettedir. İslâmiyette ise, ruhbanlığa giden yollar kapanmıştır.

İslâmiyet hayatla bütünleşen bir ahlâk ve din anlayışı sergilemekte ve dini hizmetleri yapanlara manevi bir otorite hakkı vermemektedir.

RUS ORTODOKS KİLİSESİ: Hıristiyanlık, Slav ırkı arasında X. yüzyılda yayılmaya başlamıştır. I. Vladimir döneminde 988'de Hıristiyanlığı devlet dini haline getiren de KİEV devleti olmuştur. Rusya'da kilise yapısı ve yönetimi İstanbul Roma Ortodoks kilisesi tarafından idare edilmiştir. Bu durum 1504'ten 1453 yılına kadar devam etmiştir. İstanbul'un Türkler tarafından fethedilmesinden sonra, Moskova patrikliği kendisini üçüncü Roma yapma idealine kaptırmıştır. Aslında Rus Ortodoks kilisesi, 1439 yılından itibaren bağımsızlık sevdasına kapılmıştır. 1589 yılında Moskova Metropoliti İÖV patrikliğe yükseltilecek, İstanbul, İskenderiyye Antakya ve Kudüs patrikliğinden sonra beşinci patriklik merkezi haline gelmiştir. Ancak Moskova patrikliği çevredeki tüm Ortodokslar bünyesinde temsil gücünü gösterememiştir. Ukrayna'da 1458-1687 arasında Polonya'nın denetimindeki bölgede, İstanbul Rum-Ortodoks kilisesine bağlı "KİEV ve BÜTÜN RUSYA" metropolitliği varlığını korumuştur. 1596 yılındaki bir değişimle din adamlarının ve halkın büyük bir kısmı BREST-LİTOUSK'taki katoliklerle birleşmişti. Ancak, 1687'de KİEV metropolitliğinin Moskova patrikliği ile birleşmesinden sonra, bir kısmı yeniden Ortodoksluğa dönmüştür.

Çar I. Petro (Büyük) 1721'de Moskova patrikliğini devre dışı bırakarak devlet denetiminde bir konsey oluşturmuştur. 1917'de komünist devrimden kısa bir süre önce, Moskova patrikliği yeniden kurul-

muştur. Bu dönemde patrik TİHON olmuştur. Komünist dönemde Moskova Ortodoks patrikliği devletin kontrolüne girdi ve devlet, yenilenmiş kiliseyi desteklemeye başladı. 1922'de patrik TİHON görevden alındı ve yetkiler yeniden konseye devredildi.

Patrik TİHON 1925'de öldükten sonra komünist partisi, yeniden patrik seçimini yasakladı. 1927'de metropolit SERGIUS, Sovyet hükümetine ve devletine bağlılığını ifade ederek güven tazeledi ve kilise-devlet ilişkileri kısmen barış içine girmiş oldu. Ancak, bölünmelere yol açtı. Amerika ve Batı Avrupa'daki Rus metropolitleri Moskova ile ilişkilerini kestiler. 1939'da başlayan ikinci dünya savaşı, Rusya'da komünist devletin din politikasını yumuşattı. 1943 yılından itibaren iyice yumuşadı. Bu durumdan yararlanan Rus Ortodoks patrikliği, yeniden toparlandı ve yeni bir din politikasından istifade eden Moskova patrikliği, ilâhiyat okulları açarak dini hayatı zenginleştirmeye çalıştı. Kapatılan kiliseler yeniden açıldı. Çünkü savaş yıllarında komünist sefler de dahil, her Rus vatandaşı, dindârlıklamilliyetçiliği aynı paralelde görmek zorunda kalmışlardır. Böylece, Savaş öncesi "Afyon" olarak gördükleri dinden, komünist şefler; savaş sonrası, moral almak zorunda kalmışlardır. Bu dönemde açık kilise sayısı yirmi beş bine varıyordu.

Ancak 1959-1964 yıllarında Kruşçev döneminde yeniden din düşmanlığı yapılmaya başlandı ve birçok kilise yeniden kapatıldı. Böylece açık kilise sayısı on bine inmişti. Yine de Moskova patrikliği, Rus devletinin kontrolünde yaşamaya devam etti. Hatta Moskova patrikliği dünya barışı için çaba sarfetmeye başladı.

Dönemin Moskova patriği olan PİMEN, âdeta papanın oynadığı rolü üstlenmeye çalışmıştı. Hatta Rus politikası gereği papayı, Amerikan Emperyalizminin işbirlikçisi olarak görüyordu. Vatikan'ın 1962-1965 yıllarında Roma'da gerçekleştirdiği II. Vatikan Konsilinden sonra başlattığı Diyalog çalışmalarına Rus Ortodoks kilisesi de zahiren destek vermiş görünmüştür. 1990 yılında Rusya'nın çöküşüne kadar Moskova patrikliği zaman zaman dini yönden rahatlama dönemlerini yaşamış da olsa, Komünist yönetimden çok zarar görmüştür. Bunun için Rus Ortodoks kilisesi sürekli göç vermiştir. İşte bu göçlerle **Pariste Saint-Serge İlâhiyat Enstitüsü** kurulmuştur. Amerika'da ise, New-York'ta, Amerika Ortodoksluğunun bir meyvesi olarak **Saint Vladimir papaz okulu** açılmıştır. Bugün Japonya'da ve Amerika'da Rus göçmenlerin kurduğu Ortodoks kiliseleri, bağımsız olarak çalışmalarını sürdürmektedirler. Amerika'da Ortodoks kiliselerinin temellerini, Moskova metropoliti olan ve komünist yönetime bağlılığını yeminle ifade etmeyen Platon atmıştır. 1970'de Moskova patrikliği, Amerika'daki bağımsız Ortodoks kilisesini tanımak zorunda kalmıştır. Aynı yıl, Japonya'daki Ortodoks kilisesini de tanımıştır.

1985'de Mihail Gorbaçov'un başlattığı şeffaflık ve yeniden yapılanma hareketinden sonra Rus Ortodoks kilisesi, üzerindeki baskılardan tamamen kurtulmuştur. Hatta Balkanlardaki demokratikleşme hareketinde Balkan Ortodoks kiliselerinin rolü çok büyük olmuştur. Bugün Rus Ortodoks kilisesi, yetmiş yıllık baskı ve zulmün izlerini izale etmek için çaba sarfetmektedir. Ancak, Rus Ortodoks kilise-

sinin geçmişin bıraktığı izlerini kısa bir zamanda silmesi mümkün görülmemektedir. Çünkü Rus Ortodoks kilisesinin kilise mülkleri tamamen dağılmış vaziyettedir. Moskova patrikliğinin yönetimi altında bütün bunların yeniden düzenlenmesi ve yetmiş yıllık dinsizlik hayatının bıraktığı psikolojiyi tamir etmesi için, sadece Ortodoks kilisesinin değil; diğer dini kurumların da çok çaba sarfetmesi gerekmektedir.

RUSSEL BERTRAND: 18 Mayıs 1872'de doğdu ve 1970'de öldü. Bir asırlık bir ömür sürmüştür. Matematik, mantık alanında, siyaset ve felsefe alanında önemli çalışmalar yapmıştır. İyi bir eğitim alarak yetişmiştir. 1890'da Cambridge'de Trinity Collegé girmiş ve dikkat çeken bir öğrenci olmuştur. Havariler kulübüne üye olmuştur. Bu okuldan 1893 yılında mezun olmuş ve felsefeyle ilgilenmiştir. 1894 yılında ahlâk bilimleri bölümünden mezun olmuştur.

1894 yılında Amerikalı bir Quaker olan Alys Pearsall, Smith ile evlenmiştir. Almanya'da iktisat tahsili yapmış ve İngiltere'ye dönüşünde London School of Economics and Political Science'da ders vermeye başlamıştır. Çok yönlü bir adam olan Russell, ilk kitabını "Alman Sosyal Demokrasisi" adıyla, 1896'da yayınlamıştır. "Geometrinin Temelleri Üzerine Bir Deneme" isimli teziyle Trinity College'e öğretim üyesi olarak kabul edilmiştir. 1940 yılında yayınladığı "Anlam ve Doğruluk Üzerine Bir Soruşturma" isimli kitabıyla, insan bilgisinin kuşkulu yönlerini incelemiştir. 1948 yılında yayınladığı "İlimden Beklediklerimiz" isimli eserinde aynı doğrultuda bir çalışmayı ortaya koymaktadır.

Russell'in önemli eserlerinden birisi olan "Matematığın İlkeleri" isimli eseri 1903 yılında yayınlanmıştır. Russell bu eserde Matematik-Mantık ilişkisini açıklamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Russell'in yazdığı diğer kitaplar ise şunlardır: "Madde-nin Analizi-1927," "Zihnin Analizi-1921", "Leibniz Felsefesinin Eleştirel bir Açıklaması" isimli kitabından sonra Russell, mantık ve matematikle ilgili önemli eserini yayınladı. (1903)

Russell, bu yoğun çalışma safhasının içindeyken âni bir "mistik aydınlama" içine girmiştir. Bu psikoloji ile birlikte "Özgür İnsanın İbadeti-1902" isimli çalışmasını ortaya koydu. XX. yüzyılın ilk çeyreğindeki I. dünya savaşı sırasında passifizmi seçen Russell, matematiksel felsefeyle çalışmalarını sürdürürken, siyasetle de ilgilenmiş ve 1920 de yazdığı "Bolşevizm uygulaması ve Bolşevizm Nazariyesi" isimli eseriyile, totaliter rejime karşı olduğunu belirtmiştir. 1920 lerde de çok yönlü çalışmalarını sürdüren Russell, 1925'te "İ-nandıklarım", 1929'da "Evlilik ve Ahlâk", 1931'de "Bilimden Beklediklerimiz", 1932'de Eğitim ve Toplum Düzeni" isimli çalışmalarını ortaya koymuştur.

1927 yılında karısı Dora ile birlikte Petersfield yakınında "Telegraph House" da deneysel bir okul açmıştır. 1931'de ağabeyisinin ölümüyle, kontluk ünvanını almıştır. 1938'de Münih'te İngiliz politikasını desteklemiştir. Hitler aleyhinde fikirlerde bulunmuştur. 1938-1939 yıllarında Amerika'ya gitmiştir. Amerika'da, ahlak kurallarına aykırı cinselliği savunduğu iddiasıyla tepki almıştır. Daha sonra Pennsylvania'daki Barnes Vakfı'nda konferanslar vermek üzere beşyıllık bir anlaşma imzalamıştır. Ancak anlaşma

1943'de geçersiz sayılmıştır. 1945'de "Batı Felsefesi Tarihi" isimli kitabını yayınlamıştır. Bu kitap, hem Amerika'da hem de İngiltere'de çok satılan kitaplar arasına girmiştir. 1944'de İngiltere'ye dönen Russell, yeniden Trinity College'de göreve başlamıştır.

İkinci dünya savaşını takip eden yıllarda Russell'in şöhreti gittikçe arttı. 1949'da Liyakat Nişanı, 1950'de Nobel Edebiyat ödülüne lâyık görüldü. 1952'de Russell, ikinci evliliğini, Amerikalı Edith Finch'le yaptı. Bu yıllarda dünyada sosyalist akımlar büyük kabul görmeye başladı ve Russellde sol akımlara karşı ılımlı tavrı ile bu kesimin ilgisine mazhar oldu. Onun bu ilgiye sahip çıkmasını, Nobel ödüllü bilim adamları eleştirdi ve geleneksel değerlere saygılı olmasını belirttiler. Ancak Russell, çizgisini sürdürdü. Amerika'nın Vietnam politikasına karşı çıktı. Fransa'da Jean-Paul Satre gibi varoluş felsefecileriyle işbirliği yaptı.

Russell'in hayatında dinin yeri var mıydı, yok muydu? Bu, üzerinde durulması gereken bir konudur. Russell, daha gençlik yıllarında dini konularda septik bir tavır sergilemiştir. Daha ondört yaşındayken "özgür irade, ölümsüzlük ve Tanrı problemi" konularında şüphesini izhar etmiştir. Bu tavrın rahatsız edici psikolojik ezikliğinden dolayı on sekiz yaşlarında Deist Tanrı inancının içine girmiştir. Fakat kaynakların verdikleri bilgilere göre on sekiz yaşında S. Mill'in, hayatını okuyarak, Ateist çizgide yer almıştır.

Russell, eserlerinde Tanrı problemleriyle meşgul olmuştur. Russell, Tanrı probleminin tartışma konusu yapılması taraftarıdır. Russell, Tanrı veya Tanrılar kelimesini kullanmaktadır. Russell, "Yüce Tan-

rı" kavramı olarak Tanrıya yaklaşır. Hırslı teolojisi açısından Tanrıya yaklaşmaz ve bunu benimsemez. Hatta Tanrının varlığı ile ilgili delilleri tenkid eder. Russell'e göre Tanrıyı ispat zordur. Bunun için Ateisttir. Tanrının varlığını isbat için ileri sürülen ontolojik delil, eksiktir ve yetersizdir. Ona göre bu delil, tümünden gelim metodunu kullanmakla, modern mantığın kurallarını uygulamamaktadır. Tanrı konusunda Kozmolojik delili de tenkid etmiştir. Bu delilinde Tanrıyı isbat edemediğini belirtmektedir. Teolojik delilin ise, tesadüfü ortadan kaldıramadığını söylemektedir.

Sonuç olarak Russell, Tanrı-Alem arasında hiçbir münasebetin olmadığını ileri sürmektedir. Ancak hayatı boyunca Russell, yinede tek düzeyde gitmemiş ve Teist, Deist ve Ateist çizgide zikzaklar çizmiştir. Bunun için de Tanrının yok olduğunu değil; Tanrının yokluğunun da ispatlanamayacağını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu açıdan Russell'in bir Agnostik olduğunu söyleyebiliriz.

S

SABATAY SEVİ (TSVİ): İbranice Şabatay Zevi olarak söylenmektedir. 23 Temmuz 1626 yılında İzmir’de doğmuş ve 1976’da bugün, parçalanmış Yugoslavya topraklarında bulunan Ulcini’de vefat etmiştir. İzmirli bir tüccarın oğlu olan Sabatay Sevi, iyi bir eğitim görmüştür. İzmir’in meşhur hahamlarından İSAK d’Alba’nın tedrisinde yetişmiştir. Genç yaşında Tora ve Kabbala konusunda ciddi bir ilmi birikime sahip olmuştur. Sabatay Sevi, ilk tahsilinden sonra Kabbalist âlim Kavâskâpâ’dan, (Toref Eskapa) Yahudi mistisizmi üzerinde dersler almıştır. Bu tahsil gereği Sabatay’ın ilgisi gittikçe Kabbalizme doğru kaymıştır. Kavaskâpa’nın (Tosef Eskapa) okulunun adı o günlerde “YEŞİBA” okuluydu. Sabatay Sevi bu okulda onbeş yaşında Kabbala’yı öğrenmiştir. Ayrıca Sabatay’ın çocukluğu, hep ilim meclislerinde geçmiş, bu ortamda iyi yetiştirme imkanı bulmuştur.

Genç yaşında mistik hayat tarzına kendini

kaptıran Sabatay Sevi, dünya zevklerinden yüz çevirmiş ve evlenmemiştir. On sekiz yaşında, öğretmenliğe başlamıştı. Ona göre gerçek dünya, sadece “Kabbala’nın dünyasıydı”. Bunun için etrafındaki gençlere zahidane bir hayat tarzını telkin ediyordu. Kendisi de vaktini genelde inziva içinde geçiriyordu. Bu arada Sabatay’dan sudur eden bir takım mucizeler olduğu ve vücudundan kokular yayıldığı propagandası yapılıyordu. Bütün bu şeyler, onun âdeti mesihliğe hazırlandığı imajını veriyordu. Bunu hem kendisi, hem de hayranları sürekli canlı tutuyordu. Zamanın kötü bir durum arzemesi, mesih beklentisini körüklüyordu. İşte zamanın şartlarını değerlendiren Sabatay Sevi’nin şu sonuca vardığını kaynaklar belirtmektedir. “Mevcut dinler, binlerce yıl önce ortaya çıkmışlardır. Artık bu dinler, bugünkü insanları tatmin edecek durumda değildir. İnsanlık hergün yeni bir âleme doğru gitmektedir. Dinden uzaklaşma dolayısıyla ahlâken bozulma oluyor”. Sabatay Sevi, dönemindeki bozulmaları ifade ettikten sonra, bunun çarelerini de ortaya koymaya çalışıyordu. Yani bir anlamda problemin yegane çözücüsünün de kendisinin olabileceğini imâ ediyordu.

Özellikle Yahudi muhitlerde XVII. yüzyılda bir mesihın geleceği fikri iyice yayılmıştı. Bilhassa halk kesimi, bunun çok yakında olabileceğine inanıyordu. Sanki Sabatay Sevide bu düşüncede idi. O da Kabbalist matematiğe göre Mesihın geleceğine iyice inanmıştı. Tora’daki bazı sözlerin matematiksel okunuşu Mesihın gelme zamanının 1648 yılı olacağını belirtiyordu. Yahudi düşüncesine göre Mesih, Yahudi milletinin zulümler canına tak ettiği zaman, geleceğine ve Sabatay’ın etrafındaki

insanlar onun beklenen mesih olduğunu yaymaya ve kendisinin de bu propagandayı desteklediğine dair ciddi işaretler vardır. Gerek Avrupa'da ve gerekse Osmanlı devletinin hudutları içindeki Yahudi ve Hıristiyanların mesih beklentisini değerlendiren ve öteden beri böyle bir beklentiyi kullanmak istediği açık olan Sabatay Sevi'nin, evlendiği kadınlara yaklaşmaması, zahidane bir hayat tarzı yaşar görünmesi, onun hep bu emel içinde olduğunu göstermektedir.

Sabatay Sevi, 1648 yılında beklenen Mesih'in kendisi olduğuna inanarak bunu en yakın çevresine söyler ve gerekeni yapmak için kolları sıvar. Bu sırada Sabatay Sevi yirmi iki yaşındadır. Sabatay Sevi'nin "Mesih"lik iddiası İzmir'de bomba tesiri yapmıştır. Hatta Yahudi hahamları, ilk reaksiyonu göstermişlerdir. Bunun için 1648 yılında veya birkaç yıl sonra İzmir'i terketmek zorunda kalmıştır. İzmir'den sonra, İstanbul'a geldiğinde bazı kaynaklar ittifak halindedir. Sabatay Sevi'nin İstanbul'da **Abraham Yachi** isimli bir hahamla işbirliği yaptığından bahsedilmektedir. Bu hahamın, Eski Ahidden uydurduğu "**Mezamîr-i Süleyman Tefsiri**" adlı risalesini, Sabatay Sevi'ye verdiği söz edilmektedir. Bu risalede beklenen mesih'in 1648 değil 1666'da geleceğinden söz edilmektedir. Risalenin muhtevası şöyledir: "...1626 senesinde Sabetay isminde bir erkek çocuk dünyaya gelecek ve büyük ecderhayı yenecek, o gerçek mesih olacak ve silahsız dögüşecek" (Yahudi Ansiklopedisi XI/220). Bu risalenin uydurma olduğu konusunda birçok şey yazılmışsa da, Sabatay mesihlik iddiasına devam etmiştir. Hatta İstanbul'dan Sefarad Yahudiliğinin güçlü olduğu selanik'e geldiği söy-

lenmektedir. Orada, şöhretli bir Yahudi vaizi olan **Abraham ha-Yakini** ile dostluk kurarak, ondan mesih olduğuna dair bir belge almıştır. Daha sonra Filistin'e ve Kahire'ye gitmiştir. Kahire'de SARA isimli bir kadınla evlenmiştir. Kudüs'te büyük bir hüsnü kabul görmüştür.

Kudüs'te Gazzeli NATAN isimli bir genç, mesih'in haberciliği rolünü üstlenerek ilân etmeye başlamıştır. Natan, İsrail'in yenisinden kurulacağı Sabetay'ın kansız zaferiyle dünyanın kurtuluşu ereceği haberlerini yayıyor ve 1666 yılının kıyametin kopacağı yıl olduğunu söylüyordu. Ancak Sabatay Sevi, Kudüste fazla kalmamıştır. Çünkü hahamlar aleyhinde propaganda yapıyorlardı. Bunun için 1665 yılında İzmir'e dönmek zorunda kaldı. Sabatay İzmir'de iyi karşılandı. Yahudilerin yeni yıl bayramında mesih olduğunu açıkça ilân etmişti. Artık Sabatay Sevi'nin şöhreti, Osmanlı Yahudileri arasından başlayarak Venedik, Amsterdam, Hamburg ve Londra gibi Yahudi muhitlerine kadar yayılmıştır. Osmanlı Devleti durumundan endişe etmeye başlamıştı. Bunun üzerine 1666 yılında İstanbul'a gelen Sabatay Sevi tutuklanmıştır. Daha sonra Çanakkalede bir kalede hapsedilmiştir. Bu kaleye, Sabatay'ın müritleri, "**Migdal Oz**" yani "**güç kalesi**" adını vermişlerdir. IV. Mehmed Edirne'de Sabatay Seviyi huzuruna çağırmış ve Sabatay Sevi'nin, Şeyhu'l-İslâm Minkârizade Yahya Efendi ve Vani Efendi tarafından sorgulaması yapılmıştır. Bu sorgulama sırasında Sabatay müslüman olduğunu ilân etmiştir. Böylece adı "**Mehmet Efendi**" olmuş ve kapıcılık payesiyle kendisine iyi bir maaş bağlanmıştır. Zahiren müslüman olan Sabatay, gizlice Mesihlik görevini yürüteceğini müritlerine söylediği rivayet

edilmiştir. Hatta gizlice ayinler yaparak, müritleriyle mesihliği yaşattığı öğrenilmiştir. Osmanlı güvenlik teşkilatı onu yeniden İstanbul'a daha sonra da Arnavutluğa sürgün etmiş ve orada ölmüştür (17 Eylül 1676).

Sabatay Sevi'nin ölümünden sonra karısı ve kardeşi **Abdullah Yakubu**, Sabatay Sevi'nin oğlu olduğunu beyan ederek Mesih vekili olduğunu ilân etmişlerdir. Sabatay'ın bazı müritleri bunu kabul ederek ona inanmışlar, fakat bir kısmı kabul etmemişlerdir. Kabul etmeyenler, Mustafa Çelebi adlı birinin liderliğinde yeni bir grup oluşturmuşlardır. Bunlar yeni bir yol deneyerek, Sabatay Sevi'nin Osman adlı bir çocuk olarak yeniden dünyaya geldiğine inanıyorlardı. Bunun üzerine, Osman baba, Osman Ağa, ya da Bevvab Osman adıyla efsanevi bir mesih vekili ortaya çıkmıştı. Sabatay Sevi'ciler, Sabatay'ın mesihlik iddiası ile Yahudilikten uzaklaşmasını masum göstermeye çalışarak, onun din değiştirmesini mesihliğe doğru bir adım olarak yorumladılar. Bunlara göre, **"insan, kendi içinde Yahudi kaldığı sürece dışa yönelik yaptıklarının önemini olmadığına dikkat çektiler"**.

Sabatay Sevi'nin bu yaşam tarzı ile ortaya koyduğu prensipler ise şunlardır:

- 1- Allah birdir. Ondan başka Tanrı yoktur.
- 2- Onun Mesihinin hakiki Mesih olduğuna, ondan başka kurtarıcı olmadığına, Sabatay Sevi'nin Davud neslinden geldiğine iman edilsin.
- 3- Yalan yere yemin edilmesin.
- 4- Tanrının adı anıldığı zaman saygı gösterildiği gibi, Mesihin adı anılınca da saygı gösterilsin.
- 5- Mesihin sırrını anlatmak için toplantıdan toplantıya gidilsin.

- 6- Sabatayistler arasında katiller bulunmasın.
- 7- Kislev ayının (Yahudi yılının dokuzuncu ayı) on altıncı günü herkes bir evde toplanarak Mesih hakkında ve **"Mesihin imanının Sırrı"** hakkında duyduklarını birbirine anlatsın.
- 8- Aralarında zina hüküm sürmesin.
- 9- Yalancı şahitlikte bulunulmasın.
- 10- Hiç kimse sarık imanına (İslâmiyete) inansa dahi zorla sokulmasın.
- 11- Aralarında kıskançlar ve kendilerine ait olmayan şeylere göz dikenler olmasın.
- 12- Kislev ayının on altısındaki bayram sevinçle ilân edilsin.
- 13- Birbirine karşı merhametle davranılsın ve kendine yakın olanların arzularına kendi arzusu imiş gibi gayret gösterilsin.
- 14- Hergün gizlice Mezamir (Hz. Davud'un Mezmuru) okunsun.
- 15- Her ay, ayın doğuşu tetkik ve müşahede olunsun ve ayın yüzünü güneşe çevirmesi ve ayla güneşin karşı karşıya, yüzyüze bakışmaları için dua edilsin.
- 16- Türklerin âdetlerine, onların gözlerini örtmek için dikkat edilsin. Ramazan orucunu tatbik etmek için sıkıntı gösterilmesin ve aynı şey kurban için yapılsın. Gözün gördüğü her şey ifâ edilsin.
- 17- Müslümanlarla nikah yapılsın.
- 18- Çocukları sünnet etmek için itina olunsun. Bu, mukaddes milletten hayasızlığı kaldırmak içindir. Görüldüğü gibi Sabatay Sevi'nin ortaya attığı prensipler Yahudiliğin on emrinden mühlhem olarak tespit edilmiştir. Buna göre en önemli hadise **"müslüman gibi görünüp Yahudice yaşamak"**, Sabatay Sevi hareketinin ana felsefesi olarak görülmektedir (Bu konuda geniş bilgi için bak. Prof. Dr. Abdurrahman Küçük,

Dönmeler Tarihi (Rehber Yayınları, Ankara, 1990).

SABBAT: İbranice istirahat etmek anlamına gelen Shabbat kelimesinden gelmektedir. Haftanın yedinci günüdür. Bu günü kainatın yaratıcısı ilân etmiştir. Cumartesi günü Yahudiliğe göre “**Rabbin günüdür**”. Rabb, O gün yaratılışı bitirmiştir. Bunun için Sabbat kelimesi “**durdurmak**” anlamına da gelmektedir. Bu konuda Tekvin kitabının I. babında ve II. babında bilgi verilmektedir. Yahudi geleneğine göre, bu güne herkes saygı göstermelidir. Bugün bütün faaliyetler durdurulmalıdır. Yahudilik dinî hayatın merkezine “cumartesine riayeti” koymuştur. O gün için tüm faaliyetler yasaklanmıştır. Cumartesi günü, cuma akşamı başlar (takriben güneşin batışından bir saat önce) cumartesi akşamı sona erer. Bugün istirahate, ibadete ve Tevrat okumaya tahsis edilmelidir. Bazı Hıristiyan mezhepleri özellikle Adventistler cumartesi gününe saygı göstermektedirler. Ancak, bazı modern Yahudi mezhepleri bu günün yasağının kaldırılması için faaliyet göstermektedirler. Bunlar reformist Yahudi mezhepleridir.

SABİİLER: Mandeen veya Mandayya dininin tarihçesi üzerinde birçok tez ileri sürülmüştür. Ancak Mande dininin Babil'e dayandırılması ve gnostik teoriler ihtiva etmesi üzerindeki eğilim genellikle kabul edilen bir tez olarak görülmektedir. Böylece Mandeenlerin esas vatanlarının güney Mezopotamya olduğu hususu da kabul edilmektedir. Ancak buna karşı geliştirilen tezler de vardır. Bunlardan birisi bizzat Sâbiî geleneğinin kabul ettiği tezdır ki buna göre Sâbiîler'in asıl vatanları, Filistin-Ürdün bölgesi görünmektedir. Sâbiîler konusunda ileri sürülen tezler

bunlardan ibaret değildir. Ancak bu tezlerin hepsini anlatmak için burası uygun değildir. Burada belirtmek istediğimiz temel konu, Sâbiîlik konusunda gerek Sâbiîlerin kendileri ve gerekse Batılı bilginler, birçok araştırma yapmışlar ve bu alanda çok önemli kaynaklar ortaya çıkmıştır. Belki de Sâbiîler konusunda en güvenilir kaynak Sâbiî kaynaklardır.

Sâbiîler kendi dinlerini, Hz. Adem'e kadar varan bir tarihe yerleştirmektedirler. Buna göre, ışık elçilerinden olan Manda, Hz. Adem ve eşi Havvayı kötü güçlerden koruma yollarını öğretmiştir. Ancak Sâbiîler, din kurucuları hakkında fazla bilgiye sahip değillerdir. Sâbiîlik hakkında en eski bilgiyi veren Romalı yazar Plini'dir, Plini, Sâbiîlerin M.S. I. yüzyılda Filistin'den göç ettiklerini yazmaktadır. Plini, Sâbiîlerin kendilerine **Mandani** dediklerini belirtmektedir. Mandani kelimesiyle Mandaye kelimesi arasında ciddi şekilde benzerlik görülmektedir.

Sâbiî kutsal kitapları olan GİNZA ve HARAN GAVAİTA'da Sâbiîlerin ana vatanlarının Filistin-Ürdün bölgesi olduğu söylenmektedir. Yine kendi ifadelerine göre Sâbiîler, Yahudilerin baskıları sonucu bölgeyi terk etmişlerdir. Nitekim, Sâbiî geleneğindeki bazı unsurlar bu bölgenin izini taşımaktadır. Bunlardan en önemlisi Sâbiîlerin kullandığı Mandeencedir. Bu dilin Aramca ile ciddi akrabalığı vardır. Mandeencenin yazı karakteri, Harran bölgesinde yaşamış olan Nebatlılar'ın yazı karakteriyle yakınlık göstermektedir. Sâbiîliğin ne zaman doğduğu ve nasıl geliştiği konusunda elimizde çok açık bilgiler yoktur. Buna göre Sâbiîliğin, Hıristiyanlık öncesi çağdan zamanımıza kadar geçirdiği süreçte birçok kültürlerle sentez yaparak geliştiğini söylememiz müm-

kündür. Bunun için Sâbiilikte hem Yahudilik, hem Hıristiyanlık hem de diğer dinî kültürlerin tortularını bulmak mümkündür.

Sâbiî dininde dikkat çeken özelliklerden birisi de Gnostik unsurlara fazlaca sahip olmasıdır. Sâbiilik hakkında en doğru bilgiyi kendi kutsal kitapları olarak kabul ettikleri kitaplarda bulmak mümkündür. Sâbiîlerin en önemli kutsal kitapları GİNZA RABBA (Büyük Hazine) veya SİDRA RABBA (Büyük Kitap) gibi isimlerle anılan GİNZA'dır. Bu kitapta muhtelif konular ele alınmıştır. Hatta bu kitap ikiye ayrılmaktadır: **Sağ Ginza**, teolojik, mitolojik ve dünyanın yaratılışı ile ilgili konulara ağırlık verirken; **Sol Ginza**, psikolojik ve eskatolojik konulara ağırlık vermektedir. Sağ Ginza, on sekiz kısımdan meydana gelmektedir.

Ginza ilk defa 1813 yılında İsveçli bilgin M. Norberg tarafından bilim dünyasına kazandırılmıştır. Daha sonra M. Litbarski önemli bir önsözle GİNZA'nın Almanca bir tercümesini yayınlamıştır. Yine daha sonraki yıllarda Ginza'nın bazı bölümleri İngilizceye tercüme edilmiştir. Sâbiîlerin kutsal kabul ettikleri başka kitaparda vardır:

1- Draşia d. Yahya' (Yahya'nın Öğretileri)

2- Draşia d Malke (Kralların Öğretileri)

Her iki kitapta da işlenen konularda Yahudi ve İslâm kültürlerinin izleri görülmektedir. Bunun için Draşia d Yahya kitabının İslâmî devirde derlendiğine dair görüşler ileri sürülmüştür.

3- Qolasta (övgü): Bu kolleksiyonda çeşitli dua ve ilâhiler vardır. Günlük ibadetlerde okunması gereken dualar toplanmıştır. Bu dua ve ilahiler vaftiz ve ölü ile ilgili dualar ve ilahilerdir. Bu kitap üzerinde yapılan çalışmalar onun M.S. III. yüzyıla ait

olduğunu ortaya koymuştur.

Sâbiilik üzerinde yapılan çalışmalarda Sâbiî rahiplerinin kullandığı Batınî (Esoterique) metinlerin olduğundan da bahsedilmektedir. Bu Metinler Şunlardır:

1- **Alf Trisar Şuialia**: İbadetler hakkında, ilmihal tipi sorular ve cevaplar şeklinde bilgi verilmektedir. Yedi bölümden oluşur.

2- **Alma Rişaia Rabba**: Büyük ve küçük alem olmak üzere iki kitap şeklindedir. Ezoterik bilgilerle büyü ile ilgili bilgileri ihtiva eder.

3- **Divan Malkuta Alaïta** (ilahi krallık divanı): Rahipliğe giriş merasimlerini anlatmaktadır.

4- **Tarasa d Taga d Şişlam Rabba** (yüce şilamun rahipliğe girişi): Bu kitap rahipliğe giriş törenini anlatmaktadır.

5- **Divan Masbuta d Hibil Ziva** (Hibil Ziva'nın Vaftizi ile ilgili Divan): Bu kitap Hibil Ziran'ın karanlıklar ülkesine yaptığı seyahatten ve temizlenmesinden bahsetmektedir.

6- **Şerh d Qabin d Şişlam Rabba** (yüce Şişlamun evliliği ile ilgili açıklama).

7- **Zihrun Raza Kasia** (gizli sır Zihrun): Tarih boyunca Sâbiiliğin inançları ve ibadet şekilleri, muhtelif kültürler ve dinlerden etkileşerek karışık bir kompozisyon şeklini almıştır.

Sâbiilik'teki temel inanç esaslarını aşağıdaki başlıklar altında gösterebiliriz:

1- **Hayat Prensibi**: Bu prensip, kadir ve güçlü bilinmez bir prensip olarak görülür. Bu âdetâ İslâmiyetteki besmele gibi, her işin başında tekrar edilir. Hatta kitaplar bununla başlar.

Sâbiilik Hayat prensibi ile âdeta kadiri mutlak bir yaratıcıyı ifade etmeye çalışmaktadır. Bu inancın zaman içinde gnostik bir çehre kazandığı söylenebilir.

Nitekim "Hayat prensibi" inancı içinde rakip iki varlık dikkat çekmektedir. Buna göre bir tarafta aydınlık ve bereket, diğer yanda karanlık ve yokluk bulunmaktadır. Sâbiilikteki bu inancın gerisinde Zerdüştlüğün izlerini görmek mümkündür. Sâbiilikte iyilik ve kötülük, aydınlık ve karanlık üzerinde birçok felsefe geliştirilmiştir. Ruh inancı, Peygamberlik inancı gibi konular müphemde olsa bu ebedî rekabetin içinde izah bulmaktadır. Sâbiiliğe göre ruh, temiz bir şekilde dünyaya gelmiştir. Kötü güçler onu kuşatmış ve kendi temiz benliğini unutmuştur. Bunun için ruhun çok önemli bir kurtuluş sürecine girmesi gerekmektedir. Bunun yegane yolu, ruhun ışıkla aydınlanmasıdır. Bunun için elçi olan Manda d Hiia gönderilmiştir. Sâbiî kutsal kitaplarında peygamber ve elçi kelimesi olarak Nbiha kelimesi kullanılır. Peygamberlik inancı içine Yahudi kültürü de dahil edilerek bazı peygamberler, Sâbiilikte kabul görmüştür. Meselâ, Şit, Nuh, Sam, Yahya bunlardan dır.

Sâbiilikte dikkat çekici konulardan birisi de eskatolojik olaylardır. Dünyanın sonunda felâketler maddi ve manevi yönden çoğalacaktır. Kıyametin kopacağı şeklinde İslâmiyette ve Zerdüştlükte olduğu gibi açık ifadeler varsa da, Ahir zaman kötülüklerle yaşanacak bir dönem olarak gösterilmekte ve herşey bozulmuş ve insanlar bir kaos içinde yaşamaktadırlar. Bunlar dünyanın sonunun geldiğinin alametleridir. İşte bu dönemde bir "son sa-vaşçı" gelecektir. Bu "son kral" dır. O, bütün kötülükleri giderir ve mutlu bir dönemi başlatır.

Sâbiilikteki bu "Son kral" anlayışı, Hristiyanlıktaki Hz. İsa'nın dünyanın sonunda gelişini, diğer birçok dinlerdeki mesih

ve mehdi inancını hatırlatmaktadır ki, muhtemelen Sâbiilik bu düşüncelere, Yahudilik ve Zerdüştlükten etki sonucu sahip olmuştur.

Sâbiilik'te ölüm ve sonrası için ilginç fikirler vardır. İnsanların ölümü, ölüm meleği Sauriel tarafından gerçekleştirilir. Ancak ölen insan bedeni, ruhun kendisiyle mezara gelmesini ister. Böylece bedenden ayrılan ruh, cesetle birlikte mezara girer. Daha sonra ruh mezardan ayrılır ve seyahate çıkar. Bu yolculuğun kırk gün sürdüğünden bahsedilir. Buradaki kırk rakamı da üzerinde durulması gereken bir konudur. Daha sonra ruh, ışık âlemine göğe doğru ilerler. Bu seyahatte ruhların günahkar veya günahsız olmalarına göre hızlı çıkmaları söz konusudur. Abatur terazisinde ruhlar tartılır. Günahsız bedenlerin ruhlar tartılmada yeterli görülerek yollarına devam ederler ve manevi ışık âlemine yükselirler. Günahkâr bedenlerin ruhları tekrar dünyaya dönerek, günahlarının cezasını çekerler ve hesap gününe kadar sıkıntı içinde yaşamaya devam ederler.

Sâbiilikteki günahkâr ruhların azaba düşer olmaları ve ölümden sonraki hesap işlemleri gibi konuların İslâmiyetin ve Zerdüştlüğün etkisi ile Sâbiiliğe girme ihtimali olduğu gibi, Sâbiiliğin ilahi dinler içinde olduğu ve zamanla ilahi özelliklerini kaybettiği şeklinde bir değerlendirmeye tabi tutulması da imkan dahilindedir. Ahirette yapılan hesap sonucunda suçluların, kötülüklerle birlikte yok olacağı inancı Sâbiilikte önemli bir yer tutmaktadır. Sâbiilikte dikkat çeken konulardan birisi de iyilerin ve iyi amel işleyenlerin ruhlarının ışık âlemine yükselmesidir. Bu ise adeta cennetin karşılığı bir yer olarak görülmektedir.

Sâbiiliğin ibadet şekilleri de Dinler Tarihi açısından önemli bir konudur. Şâbiiliğin değişik kültürlerle teması sonunda oluşan ibadet şekilleri şunlardır:

1- **Su ile temizlenme:** Sâbiilikte suya dalıp çıkma şeklindeki dinî erkan, birçok dinde görülen su ile temizlenme olayının bir uzantısıdır. Hıristiyanlıktaki vaftiz, İslâmiyetteki abdest ve gusül olayı bunlardan biridir. Sâbiilerde kullanılan “**Su ile temizlenme**” işlemi, kişiyi maddi ve manevi kirlilerden ve kötü ruhlardan arındırmayı hedeflemektedir. Burada asıl amaç, **kutsalın karşısına arınmış olarak çıkmaktır.** Sâbiiler “**Su ile temizlenme**” işlemini genelde akar sularla icra ederler. Bunun için su ile yakın yaşamayı tercih ederler. Sâbiilerin ibadetinin Hıristiyan vaftiz törenleriyle ciddi benzerliği olduğu kesindir. Ancak Sâbiilerin bu törenlerine “**Vaftiz töreni**” deyip demeyeceği üzerinde durmak gerekir. Batı kaynakları bunu vaftiz olarak isimlendirmekle birlikte, bizim aynı kelimeyi kullanmamız zorunluğu yoktur. Sâbiilere göre bu su ameliyesine Adem de maruz kalmıştır. Sâbiiler’de “su ile temizlenme” üzerinde çok fazla gnostik ve felsefi yorum yapılmıştır.

2- **Dua:** Sâbiilerin yaptıkları ibadetlerin başında dua gelir. Bu İslâm’daki namazın yerini işgal eder. Ancak İslâmiyetin namazı ile bir ilişkisi yoktur. Sâbiiler dindar insanlardır. Dua, onların hayatlarını baştan başa kuşatmıştır. Sâbiiler, hem “**su ile temizlenme töreninde**”, hem de diğer liturjilerde dua etmektedirler.

3- **Kurban:** Sâbiiler kurban olarak koç ve güvercini kullanmaktadırlar. Dişi koyunlar kurban edilmezler. Dini yemek törenlerinde genellikle güvercin tercih edilir. Kurban törenleri rahipler aracılığı ile icra

edilirler. Kurban kesecek olan rahibin, su ile bir nevi abdest alması gerekir. Kesim sırasında rahibin yüzünü kuzeye çevirmesi gerekir.

4- **Oruç:** Oruç genelde uzak durmak şeklinde anlaşılmaktadır. Dindar Sâbiiler, kötülüklerden sakınmak için oruç tutmaya çağırılırlar.

Sâbiilerin kutsal mekanları olan mabedler, diğer dinlerde olduğu gibi, içinde ibadet edilen yerler değildir. Sembolik bir ibadet kulübesi şeklindedir. Kült kulübesi olan bu mabede sadece Sâbiî rahipleri girebilirler. Herkes kült kulübesine giremez. Genelde bu tapınaklar, nehir kenarlarına yapılmaktadır ve kible kuzeydir. Penceresi olmayan, alçak karanlık bir yapıdır. Sâbiî mabedlerine MANDA adı verilir. Burada yapılan tek tören, “**Mabedin takdisi**” törenidir. Bu iki safhada gerçekleşir: Rahipler, mabedin avlusundaki havuzun başına toplanırlar, elbiselerini takdis ederler. Daha sonra baş rahip, diğer rahipleri takdis eder. Sonra rahipler, yağlanır. Baş rahip aldığı suyu mabede atar. Daha sonra takdis edilen ekmekler pişirilir ve rahipler arasında dağıtılır. Dualar okunur ve el sıkışma merasimi yapılır. Ekmekler yenir, havuzdan götürülen su içilir. Daha önce hazırlanan menekşe dalı nehre atılır. Törenin ikinci aşamasında başrahip, mabedin her tarafına kutsal suyu serpmeye başlar. Çeşitli dualar okunur. Başrahip, mabedin kapısından içeri girer ve iç duvarları yıkar. Ayrıca kurban edilecek kuş, yiyecekler ve yakacak şeyler avluda hazırlanır. Bütün malzeme, su ile takdis edilir, malzemeler mabed içine alınır.

Buraya kadar anlattıklarımızdan Sâbiiliğin, dinî ve kültürel yönden birçok farklı dinî motifler taşıdığına şahit olduk. Bunun için Sâbiilik konusunda şu husus-

ların bilinmesi zarureti vardır:

1- Sâbiîliğin dini kökeni hakkında, kesin bilgiler veren kaynaklara sahip değiliz.

2- Kur'an-ı Kerim'de Bakara suresinin 62. ayetinde "Yahudilerden, Hıristiyanlardan ve Sâbiîlerden Allah'a ve Ahiret gününe hakkıyla inanıp, salih amel işleyenler için Rableri katında mükafatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar, üzüntü çekmeyeceklerdir" buyrulmaktadır. Burada Sâbiîler Yahudilerden ve Hıristiyanlardan sonra zikredilmiştir. Maide süresinin 69. ayetinde ise, "Yahudiler, Sâbiîler ve Hıristiyanlar Allah'a ve Ahiret gününe inanıp iyi amel yapanlar üzerine asla korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir" denmektedir. Burada Sâbiîler, Yahudilerle-Hıristiyanların arasında zikredilmiştir. Yine Hac sûresinin 17. ayetinde "Yahudiler, Sâbiîler, Hıristiyanlar, Mecûsiler ve müşrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah, bunlar arasında kıyamet gününde hüküm verir" buyrulmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de geçen "Sâbiîyûn" kelimesinin hangi din olduğu konusunda kesin bilgi verememişlerdir. İslâm bilgileri, Kur'an-ı Kerim'de geçen "Sâbiîyûn"un, Harrar ve Irak bölgesinde yaşayan Sâbiîlerle ilgisini izah etmişler ve Sâbiîleri iki kısma ayırmışlardır:

1- **Hanif olan Sâbiîler:** Bunların, Hz. İbrahim'in Harran'daki taraftarları olduğu söylenmiştir.

2- Müşrik Sâbiîlerden bozulanlar Allaha şirk koşanlar ve yıldızlara tapanlardır.

Arapçada **Sabee** ve **Sâbiî** kelimeleri "Birşeyden birşeye çıktı" veya "Birbirinden diğerine çıktı" şeklinde kullanılmaktadır. Nitekim Peygamberimizde "Kavminin dininden çıkan bir kimseyi "Sâbiien" olarak isimlendirmiştir. Birçok

yerde de "Sâibe" kelimesi "Hanifler"i belirtmiştir. Meselâ İslâmın zuhuru yıllarında "Arap putperestliğini terkedenlere" "Sâbie" denmiştir. Buna göre kavminin dinini terkedenlere, Arap müşrikleri "Sâbiîyûn" diyorlardı. Bunlar, putperestliği terkederken İslâmiyete girenlerdir. İslâm dünyasında Sâbiîler üzerinde yapılan son araştırmalarda, İslâm bilginlerinin görüşleri şöyle aktarılmıştır:

1- Sâbiîler, mecûsilerden bir gruptur.

2- Meleklerle tapanlardır.

3- Yıldızlara tapanlardır.

4- Güneşe tapanlar ve günde beş vakit güneşe ibadet edenlerdir.

5- Yahudilerle-Hıristiyanlar arası olanlar, Allaha iman edenler, Zeburu okuyanlar, meleklerle ibadet edenler ve kabeye yönelerek namaz kılanlar. Bunlar, her dinden birşey almışlardır.

6- Onların dinlerinin aslı Hz. Nuh'un dinidir.

7- Onların dinleri yoktur.

Sâbiîler hakkında kesin hatlarla birşey söylemek oldukça zor görünmektedir. Sâbiîlik yüzyıllar içinde oluşan bir dinler senkretizmini temsil etmektedir. Buna göre Sâbiîlik, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi ilâhi dinlerin bir kısım özelliklerini taşırsen, Zerdüştlüğün de izlerini taşımaktadır. Bu konuda gerek ülkemizde ve Avrupada ciddi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Doç. Dr. Şinasi Gündüz'ün Son Gnostikler, Sâbiîler, inanç esasları ve ibadetleri, Ankara, 1995" isimli kitabı bu konuda öncü bir çalışma niteliği taşımaktadır.

SADHANA: Tantrik Budizm'de bir meditasyon biçimi olarak icra edilmektedir. Sadhana meditasyonu esnasında Budist,

nasında Budist, kutsal bir mefhumla bütünüdür. Sadhana esnasında, kutsal beden hareketleri (mudra) yapılır. Kutsal sözler söylenir ve zihinde kutsal nesnelere canlandırılır. Görüntülerin nasıl canlandırılacağı ve her biri için hangi mantraların kullanılacağı, Tanrılar için hazırlanmış olan yazılı Sadhanalarda belirtilmiştir. Bu hazırlanan Sadhanaların en meşhuru, V-XI. yüzyıllar arasında yazıldığı sanılan SADHANAMALAR'dır. Yazılı Sadhanalar, heykeltraşlar ve ressamlar tarafından da kullanılır. Bu tür derlemede yer alan üçyüz Sadhanadan bazıları değişik pratik amaçlar için hazırlanmıştır. Bazı Sadhanalar ise, rûhi yönden ilerlemeyi hedef almışlardır.

Sadhanadaki egzersizlerin yapılabilmesi için hergün birkaç saat çalışmak gerekmektedir.

SÂDHU: Sâdhu, mükemmel ve kutsal anlamına gelen Sanskritçe bir kelimedir. Bu kelime, cemiyetten uzak kalmaya karar veren Hinduları belirtmektedir. Sâdhu, dış görünüş itibarıyla normal işlerin terkiyle kendini gösterir. Târik-i dünya, çalışmaz, yaşaması için gerekli olanı dilenir (Kimden olursa olsun, onu kabul eder). İyi kasttaki insanların yaptıkları gibi, traş olmaz, sakal bırakır, saçlarını kesmez. Birçok sâdhu çıplaktır, bir kısmı da dikişsiz safran renginde basit bir kumaş parçası giymektedir. Sâdhuların bir çift sandal, baston, sadaka kasesi ve bazen de bir tesbih taşımaları gerekir. Üstelik onlar, eşit bir hüviyete de sahip değillerdir. Onlar, bizzat kendilerinin seçtikleri veya "guru"larından aldıkları yeni bir isimle adlandırılmaktadırlar. Gerçek Sâdhu, Guru'ya dönüşmez. O, durmadan Hind topraklarında dolaşır, şehir ve köylerden kaçır. Diğer târik-i dünyalarla ancak bir-

kaç önemli hac vesilesiyle bir araya gelmektedir. Çokları, sessizlik içinde yaşarlar. Onlar bu durumda "muni" adını almaktadırlar. Bazen de fevkalâde çile hayatı yaşamaktadırlar (mutlak hareketsizlik, ölüm orucu v.s. gibi). Yine de bir kısım sâdhular, bazı tilmizleri kabul ederek manevî üstad (Guru) olmaktadır. Mezhep kurucularının çoğu, Mahavira, Buddha, Shankara v.s. dahil sâdhulardandır. Hepsi yoga egzersizlerini tatbik etmektedirler. Hemen hemen çoğu defa bu sıfatla (yoga) Guru haline gelmektedirler.

Modern Hindistan'da bugün milyonlarca Sâdhu vardır. Fakat sâdhular normal bir hayat tarzına sahip olmadıkları için istatistiklerin onları tam olarak ortaya koyması mümkün değildir.

SADUKİLER: Bunlar, kral Süleymanın rahibi olan (I. Krallar, 2/35) Sadoq'un müntesipleridir. Sadukiler kelimeside Sadoq'dan gelmektedir. Bunlar, gerçek otoriteyi temsil ettiklerini iddia etmektedirler (Ezekiel, 40/46). Sadukiler sosyal ve dini muhafazarlıklarıyla tanınmaktadırlar.

Sadukiler, Tora'da yazılı olmayan şeyleri kabul etmemektedirler. Meselâ ruhun ölümsüzlüğünü ve öldükten sonra dirilmeyi reddetmektedirler (Markos 12/24-27; Resüllerin İşleri, 23/8).

Sadukilerin Özellikleri:

- 1- Musa şeriatinde yazılı olmayan bütün kuralları reddederler.
- 2- Tevratın ilk beş kitabını, özellikle Çıkış, Levililer ve Tesniye'ye çok önem verirler.
- 3- Öldükten sonra dirilmeyi kabul etmezler.
- 4- Kaderi inkar ederler.
- 5- Materyalist düşünceye sahiptirler.
- 6- İnsanın kurtuluşu ile ilgilenmezler. Bi-

lakis insanın, kendi sefaletini hazırladığına inanırlar.

7- Ruhun ölümsüzlüğüne inanmazlar.

SAİNT ANDRÉ ROUBLEV: Roublev'in hayatı ve eseri, Saint Serge de Radonège'in çevresindeki manastırın tesiriyle XIV ve XV. asırlarda Rus kültür gelişmesi ve millî kalkınmasıyla aynı zamana rastlamaktadır. 1360-1370 arasında doğmuş olan Roublev çok genç yaşta **Rinité-Saint-Serge** manastırında keşiş olmuştur. O Bizans'ın büyük ressamlarının izini taşımakla beraber, yeni usulplar ortaya koymakta da gecikmemiştir. Moskova'da Annociation Katedralini (1405'e doğru) ve Vladimir'de Dormition Katedralini süsleyecek olan (1408'e doğru) Roublev'in belli başlı ikonları bugün, Moskova Trétiakov galerisinde ve Leningrad müzesindedir. Roublev, 1427 ve 1430 yılları arasında ölmüştür. Gömülü olduğu Andronikov Manastırı, şimdi adına tahsis edilmiş bir müzedir.

Sanatının mânevî değeri ona, çok erkenden ermiş olmayı sağlamıştır. Şüphesiz, Aziz André Roublev eski Rusya'nun en büyük ressamıdır ve Ortodoksluğun kutusal sanatının en büyük yaratıcılarından biridir. O, şekil değiştiren bir Hıristiyanlığın hizmetine onları sokabilmek için, Bizans ikonlarının arasında Antik sanatın ahengini ve akıcılığını yeniden keşfetmiştir. Son derece saydam renkler, ekseriya yuvarlak bir şekilde düzenlenmiş olan çizgiler, neşeli ve ciddî bir takım silüetler ve vecheler Roublev'i, mistik bir ilâhiyatın imtiyazlı tanığı haline getirmiştir. Onun şaheseri olan "Trinité bugün, "Trétiakov galerisindedir.

SAİNT GRÉGOİRE PALAMAS (1296-1359): Ortodoks geleneğin çok önemli bir

simasıdır. Onun Ortodoksluk için yaptığı sentez, Saint Thomas d'Aquin'in, Katolizm için yaptığı kadar önemlidir. Hatta, Palamas'ın sentezinin daha aktüel olduğu söylenebilir. Çünkü onun sentezi kavramsal değil, mânevî bir tecrübenin sembolüdür.

İstanbul'da asil bir aileden doğan Palamas, 1316'da, keşiş olmak için politik bir meslekten ayrılmıştır. Athos'ta yirmi beş sene "yeni hésychaste" zahitliğini öğrenmiş ve neticede bu mânevî tecrübe metodunun ustası olmuştur.

Humanist rasyonalistler "Hésychasmi" (Ortodoks zahitlerinin Zâhidâne ve mistik metodlarıdır) tartışma konusu yaparlarken ve onların psikosomatik metodlarıyla alay ederlerken, "Thabor ışığının" yaratılmamış karakterini ve ona gerçeten iştirakin imkânını inkâr ederlerken Palamas 1340'da Athonitlerin isteği üzerine "Mânevî tecrübesinin esaslarını" açıklamaya girişmiştir. 1341'den 1347'ye kadar ortalığı yakıp yıkan savaş, krizin çözümünü geciktirmiş, Palamas da tutuklanmıştır. 1347'de serbest bırakıldıktan sonra İstanbul'da toplanmış olan birçok Konsil, Palamas'ın doktrinini benimsemiş, bilhassa 1351'de Tome Synodale tarafından takdis edilmiştir (Palamas, Défense des Saint Hésychastes (Louvin, Spicilegium Sacrum Lovniens, 1959). Ayrıca Bkz.: J. Meyendorff, Introduction à l'Étude de Grégoire Palamas, Paris, 1959).

SAİNT JEAN DE LA CROÏX: Thérèse d'Avilla'nun tesiriyle Karmes (Carmes) tarikatını, ilk devirlerdeki disiplinine yeniden kavuşturan reformisttir. "Montée du Carmel" "Nuit obscure", "Vive Flamme d'Amour", "Cantique spirituel" şiirleriyle mistik bir şair olan Jean de la Croix (1542-

1591) aynı zamanda murakabe hayatının da ozanıdır. Bu marakabede ruh, temizleyici gecelerden geçerek Allah'la birleşmeye kadar yükselmiştir. Hayatında, reformatörlüğünden dolayı acı ve ızdıraba maruz kalmıştır.

SAIN-T-SİMON (1760-1825) : XVIII. yüzyılın Ansiklopedist düşünürleri ile XIX. yüzyılın düşünürleri arasında bir yer tutan Saint-Simon, dinin önemli bir yer tuttuğu bir kitap yazmıştır. Saint – Simonda, Fourier ve Proudhon gibi şiddetli bir şekilde Katolik mezhebini tenkit etmiştir. Ancak Hıristiyanlığı yeniden yaratmanın gerekliliği üzerinde de durmuştur. Ona göre yeni bir bilimsel bilgi, Tanrının yerine geçecek ve bilimin boşluklarını doldurmaktan başka bir hizmet görmeyecektir. Yeni bir endüstri iktidarı, rahipler ve filozoflar tarafından düzenlenen dini iktidarın yerine geçecektir. Ona göre, İncille canlanmış yeni bir istek, herkese mutluluk vermek için beşeri kurumları kökten reforme edecektir.

Onun eseri olan Nouveau Christianisme, (yeni Hıristiyanlık) liberal metafiziğe, Protestan reformuna ve tüm ferdiyetçi temellere karşı kaleme alınmıştır.

SAKRAMENT: Lâtince kutsal şey anlamına gelen Sacramentum kelimesinden gelmektedir. Hıristiyanlarda sakrament, mü'minlerin kutsallaşması için İsa-Mesih tarafından tesis edilen, hissedilen alâmetlerdir. Bunun için aziz Augustin "**Kutsal Ayini**" görünmez inayetin görünen şekli olarak tarif etmiştir. Böylece o, bir iç inayetin dış alâmeti olmaktadır. Sakramentler, hayatın belli başlı menzillerini, inayetin kurtuluş işaretleri altına koymaktadırlar. Katolik kilisesi yedi sakrament kabul etmektedir: 1- **Vaftiz** 2- **Konfir-**

masyon 3- **Evharistiya** 4- **Tövbe** 5- **Ordre** 6- **Evlenme** 7- **Son-yağlama** Ortodoks kilisesi bazı erkan farkı ile bu sakramentleri aynen kabul etmektedir. Protestanlar sadece iki sakrament kabul etmektedirler. O da **Vaftiz** ve **Evharistiya**'dır. Quakersler ve Unitariyenler bütün sakramentleri reddederler. Çünkü onlar, Allah ile insan arasına hiçbir şeyi koymazlar. Hıristiyanlığın başlangıcından beri, sakramentler, Kutsal-Ruhun bir tezahürü olarak görünmüşlerdir. Kutsal sakrament adını taşıyan birçok tarikatler meydana gelmiştir. Meselâ, "**kutsal-sakrament rahipleri**" bunlardan biridir (1856).

Hinduizm'de de bir takım sakramentler vardır. Samskara bu sakramentleri ihtiva etmektedir.

SAKYA-SAKYAPA: Sa-kya, fonetik olarak sa-skya şeklinde yazılmaktadır. Tibet Budizminin merkezini sa-kya oluşturmaktadır. Bu meşhur manastır, 1073 yılında uçuk sarı bir tepenin üzerine kurulmuştur. İşte sa-skya ismi bu tepeden dolayı verilmiştir. Böylece Sa-skya, "**Renği uçuk sarı yer**" anlamına gelmektedir. Bu tepe, Tibet'in ikinci önemli şehri olan Shika-Tse'den 85 km uzakta bir ırmağın yakınında bulunmaktadır. **Sa-skya** manastırı yedi kattır. Çok sayıda Tibet metinlerini ihtiva eden büyük bir kütüphanesi vardır. Bu kütüphanede, oldukça nadir ve orijinal sanskritçe yüzlerce eser bulunmaktadır.

Sa-kya-pa, Gelukpa ekolü ortaya çıkınca ya kadar hem politik hem de öğretim yönünden en önemli ekollerden birisi durumundaydı. Bunun için Tibet tarihinde çok önemli rol oynamıştır. Gelukpa ekolünün aksine **Sa-kya-pa** ekolünün başkanlığı babadan oğula geçmektedir. **Sa-kya-pa**'nın başkanları sonsuz hikmetin üstadı

Manjushri'den çıkmış olarak telâkki edilmişlerdir. İki aile, münavebeli şekilde iktidarı paylaşmaktadır.

Aktüel Dolma-phodang ekolünün şefi, Hindistan'da ikamet etmektedir. Diğer aileyi temsil eden Phuntshok Phodang, Amerikaya yerleşmiştir. Böylece Sa-kyapa ekolünün Tibette çok sayıda manastırı mevcuttur.

SALİENLER: Eski Roma rahipleri tarikatıdır. Bunlara **Salii'**ler denmekteydi. Temel özellikleri kendilerini MARS kültüne adanmış olmalarıdır. Tek patrik etrafında toplanmış olan **Salien'**ler böylece iki grup oluşturmaktaydılar. Grupların biri, Tanrı Mars'a palatin üzerinde ibadet ediyordu. Diğer grup, Marsa Quirinal üzerinde tapınıyordu. Bunların esas görevi, Mart'ta ve Ekim'de savaşçı mevsimini dinî merasimlerle ve ilâhilerle açmak ve kapamaktı. Mart ayında, savaşçı mevsimini açmak, kutsal kalkan hareketini harekete geçirmeyi, at yarışlarını, savaş silahlarını ve trampétlerini temizlemeyi ve bir kurbanı ihtiva ediyordu. Ekim'de bu mevsimin sona erişini bir başka silah temizlikleri, at yarışları ve at kurbanı belirliyordu. Açma ve kapama merasimleri boyunca **Salien'**ler, Roma caddelerinde koşuyorlar, bir şefin liderliğinde dansa ve koroya iştirak ediyorlardı. Sarkılar ve kalkanların birbirine vurularak çıkardıkları ses üç zamanlı bir ritüel dansı meydana getiriyordu. Akşam ise bir şölene iştirak ediyorlardı.

SAM-YÉ: Tibette kurulan ilk Budist manastırıdır. 763 milâdi yılına doğru kral, Tri-Song-De-Tsen tarafından kurulmuştur. Bu manastırda, Shântarakshita ve Padmasambhava'nın öğretileri takip edilmektedir. Manastır, Hindistandaki

Udantapuri mabedinin modeline göre inşa edilmiştir.

Bu manastır Tsang-Po ırmağının kuzey sahilinde inşa edilmiştir. Lhasa'nın güney batısına bir buçuk günlük mesafededir. İçinde dört kolej, bir büyük mabed, keşişler için çok sayıda hücre bulunmaktadır. Çok sayıda orijinal Hindu yazması büyük kütüphanesinde korunmaktadır.

Anlatılan bir efsaneye göre, bina Padmasambhava'nın emrine boyun eğen şeytanlar tarafından inşa edilmiştir. Yine Çinli keşişlerle, Hindli bilge Kamalashila arasındaki teolojik tartışma burada cereyan etmiştir. Bu tartışmada Çinli keşişler mağlup olmuştur.

Budizme ait binlerce metin, bu manastırda Hindli tercümanların yardımı ile tercüme edilmiştir.

Bu manastırdaki en değerli şey, Hindistandan getirilen ve mabedin ortasına konan Buda'dan kalan kutsal kalıntıdır. Bunun için **Sam-ye**, en kutsal yerlerden biri olarak kabul edilir. Tibet Budiz-minin en önemli merkezlerinden birisi-dir. Bugün burası, Çin komünizmi tarafından yerle bir edilmiştir.

SÂMA-VEDA: Melodiler Vedası (Sâman) dır. Bu kolleksiyon ilâhilerden oluşmaktadır. Rig-Veda'dan alınmışlardır. Müzik notalarıyla okunan ilahiler haline gelmiştir. Hindu dinî musikisi yönünden önemlidir.

SAMÂDHİ: Sanskritçe bir kelimedir. Üst üste yağmak anlamına gelir. Buna göre, ruhun bir obje üzerinde merkezileştirilmesidir. Bunun için Samadhi kelimesi genelde "**Rûhî merkezileşme**" olarak tercüme edilmiştir. Samâdhi yoga da temel prensiptir. Yoganın sekizinci ve son makamı olarak değerlendirilmiştir. Bu makamda seyredilen eşya, gerçek şekli

ile görünmektedir. Artık o anda, ondan başka birşey yoktur. Samâdhi, öyle bir haldir ki basit dış tahriklerle kesintiye uğramaz. Bu, Batıda extase-vecd diye tarif edilen hale benzemektedir. Ancak, extase, benlikten çıkma olayı olurken, Sâmdhi benlikte temerküz anlamına gelmektedir. Denildiğine göre Râmakrisha, Samâdhi'yi elde etmek için bir yoğinin gelmesini ve onu bir cam parçasında derinleşmesi için muhayyilesinin ötesine geçmesini sağlamasını beklemek zorunda kalmıştır. O, bu noktada merkezileşerek, bütün imajları yok etmiş ve Samâdhi'ye ulaşmıştır. Üçgün hareketsiz kalmıştır. Daha sonra sık sık Samâdhi'ye girmiştir.

SAMARİTENLER: Bunlar kendilerinin, Musa'nın ve Hahamların geleneklerinin bekçileri olduklarını iddia etmektedirler. Diğer Yahudileri, Musa'nın şeriatına ilaveler yapmakla itham etmektedirler. Orta çağa kadar çoğalmışlardır. Bugün ise oldukça azınlığa düşmüşlerdir. Bunların en karakteristik dinî özellikleri, Garizim dağında paskalya kuzusu kesmeleridir. Leed üniversitesinde bunlar hakkında birçok etüd yapılmıştır. Bu etüdlere onların kompleks geleneklerinin düğümlerini çözmeye ve onları genel tarihin donelerine bağlamaya çalışılmaktadır.

Samaritenlerin kökeni: Samarie sitesi OMRİ tarafından (M.Ö. 886-875), kuzey krallığının başkenti olarak seçilmiştir. Yapılan kazılar, (M.Ö. 721) yılında Asurlular tarafından yıkılıncaya kadar, kuzey krallığının refahını göstermektedir. Burada oturanların bir kısmı sürgün edilmiş, Mezopotamyadan gelenler de kendi Tanrılarına yaptıkları kültü korumuşlardır (II. Krallar 17/24-41). Bu melez ırka Yahudiler daima hakir gözle bakmışlardır (Yuhanna: 4/9).

Kudüs'ün tahribinden sonra (M.Ö. 587) Samarie valisi, Filistin'in büyük bir kısmından kendini sorumlu görmüştür. Hatta Babil'e sürgün edilen Yahudilikle bile ilgilenmiştir. Kudüs mabedini inşaaya teşebbüs etmiş, fakat Zorobabel (Ezra: 4)'den kovulmuşlardır. Ezra, Devlet şeriatı olarak Musa kanununu yürürlüğe koyunca (Nehemya: 8) bu şeriat Samarie'ye uzanmıştır. İşte bu durum Samariten Tevratının, Yahudi Tevratına benzerliğini izah etmektedir.

Göründüğüne göre kesin bölünme M.Ö. IV. asrın ortalarında vuku bulmuştur. Bu da İskenderin fethinden az önceye rastlamaktadır. Bölünmeden sonra Samaritenler GARİZİM dağına bir mabet yapmışlardır. Garizim dağı, kutsal ittifak dağıdır. Yahudiler İshak'ın kurban edilmesinin bu kutsal dağda vuku bulduğuna inanmaktadırlar (Tekvin 22 ve Tekvin 28-10-19). İskender önce çok iyi karşılanmış, fakat daha sonra Samaritenler ayaklanmışlar ve valiyi yakmışlardır. Bundan sonra şiddetli baskı uygulanmıştır: Samarie helenistik bir şehir haline getirilmiş, sakinleri Garizim yakınındaki SICHEM sitesine yerleşmişlerdir. Daliyev vadisinde bulunmuş olan Aramice metinler yayınlandığı zaman bu dramatik dönem aydınlanacaktır.

M.Ö. 128 tarihinde Jean Hyrcan tarafından Garizim tapınağı yerle bir edilmiştir. Bu olay, Samaritenlerin atasal kinlerinin doğmasını (Luka: 9/53, Yuhanna: 4/9) meydana getirmiştir. Roma işgali altında Samaritenler meşru teba olarak kabul edilmiştir.

Mevcut zihniyete karşı çıkan İsa, meşhur bir Samariten örneği vermektedir (Luka: 10/29-37). İsa, Eyub kuyusunun yanında

bir kadına hitap etmiştir. Onun hidayete gelmesi, köyün hidayete gelmesini sağlamıştır (Yuhanna: 4/1-42). Bu Samaritenle yapılan diyalog, İsa tarafından getirilen vahiyle, Samariten gelenek arasındaki gerçek bir karşılaşmayı ihtiva etmektedir. Resüllerin işleri, Philippe tarafından Samarielerin Hıristiyanlaşmasını nakletmektedir (Resüllerin İşleri: 8/5-25).

Samaritenlerin küçük bir kısmı Hıristiyanlığı kabul etmiştir.

IV. sırada yaşamış olan Amram oğlu Marguah, Hz. Musa'nın kitaplarını şerh etmiştir. Orada Marguah, Samaritenlerin imanını beş noktada özetlemiştir:

- 1- Allah'ın Birliği
- 2- Yüce Peygamber olarak Musa'ya iman
- 3- Vahyin yegane kaynağı olarak şeriatı iman
- 4- Kurban yeri olarak Garizim'in kutsallığına iman
- 5- Yargı gününe iman.

Bu alanda yapılan en yeni araştırmalar, Marguah'ın, Musa'dan ve Yuhanna'nın kırıstolojisinden takdim ettiği kavram arasındaki yaklaşımları göstermektedir. Görüldüğüne göre, Samaritenler bazı Hıristiyanî fikirleri benimsemişlerdir. Samaritenler Yahudiler gibi, Davud neslinden bir mesih bekleme fikrini kabul etmemektedirler. Ancak Taheb'in gelişini kabul etmektedirler (Yuhanna: 4/25). Taheb, "geri gelen" demektir. Bazılarına göre bu, Musa'ya bazılarına göre de, İsa'ya benzetilmişlerdir.

Bizans döneminde ve Orta Çağda Samaritenler, Diaspora'da da kök salmışlardır. Meselâ Şam'da ve Mısırdaki Samaritenler görülmektedir.

Naplouse (Filistin'de Garizim'in dibinde bulunmaktadır) Samaritenleri, kendi kutsal kitaplarının en eskisi olduklarına i-

nanmaktadırlar. Kutsal kitaplarının yazı karakteri, inanıldığı gibi, sürgünden önceye dayanmamakta, M.Ö. II. yüzyıla dayanmaktadır.

Tevratın en eski Samariten nüshası, miladi XII. yüzyıla dayanmaktadır. En ilginç özellik, Çıkış'ın XX. babında bulunmaktadır. Buna göre, onuncu emri müteakiben (Çıkış: 20/17) kurbanlar için Garizim dağının seçimi ile ilgili bir metin ve Musa'ya benzer bir Peygamber'in geleceği dahil edilmiştir (Tesniye: 18/18-22). Samri Tevratının yanında Samaritenler, Aramice çok edebî bir Targum'a (Tercüme) sahiptir.

Hıristiyanlık döneminde Samariten'ler tamamen ayrı bir grup olarak yaşamışlardır. O dönemde Samariten kelimesi bir hakareti ifade ediyordu. Hatta havari Philippe'in onlardan birkaçını Hıristiyan yaptığı ifade edilmektedir. Diğer Samaritenler ise, kendi geleneklerine sadık kalmışlar ve kapalı bir cemaat yapısı izhar etmişlerdir.

SAMKHYA: Bu kelime Sanskritçe "Sayma" veya "Analiz" anlamına gelmektedir. Büyük dersanelerden biridir. **Samkhya**, tedrici şekilde Vedanta tarafından elenmiştir. Fakat Yoga ve Tantrizmdede yaşamıştır. **Samkhya**'ya göre erkek olan **Purusha**, dişi olan **Praktiri**; ruh ile maddeye uygun düşmektedir. Mükemmel ve tam bir denge içinde bu iki prensip birbirinden yararlanmaktadır. **Samkhya** iyimserdir. Bunun için de ilâhî inayete ihtiyacı yoktur. Dünya sürekli olduğu için Tanrı, onu korumaya müdahale etmemektedir. Bu düalist sistem, Kapila adında bir hakim tarafından mitolojik bir dönemde kurulmuştur. Fakat M.S. IV. yüzyıla doğru yeniden gözden geçirilmiştir. Bu sistem, dünyayı oluşturan

şeyi analiz etmektedir. **Prakriti** ilk maddedir. O da üç cevherden oluşmaktadır: **Sattva**: Sâfiyet, aydınlık ve iyi; **Raja**: enerji, hareket, kirli prensip **Tama**: Karanlıklar prensibi. Bunlar kainatta olan herşeyi düzenleyen gunasların farklı dozajlarıdır. Kainat, kalpa adı verilen zaman devrelerinden sonra oluşmaktadır. Çünkü madde ebedidir. Bu dünya maddesinin karşısında aktif olmayan ruhlar olan purushalar vardır. **Samkhya**, ontolojik realiteyi yeniden bulmayı ve bir kurtuluş metodu getirmeyi hedeflemektedir. Tabiatta herşey dinamiktir. Orada dünyanın düzeni Karman ve Tenasühle sağlanmıştır. Bu düşünce ise, Tanrıyı ikinci plana koymaktadır. Bu durum, Samkhya ateizmini açıklamaktadır.

SAMSÂRA: Sanskritçe bir kelimedir. Hinduizmde durmadan doğumları belirten Tenasüh için Samsara kelimesi kullanılmaktadır. Buna göre ebedî ruh (atman), bünyeden bünyeye durmadan geçmektedir. Samsâra kelimesi, Vedalar döneminde Upanişadlarda görünmektedir. Fakat hangi kelimeden geldiği belirtilmemektedir. Karman veya kurtuluş kelimesine sıkı sıkıya bağlıdır. Bilindiği gibi M.Ö. VI. yüzyılda Jainizm ve Budizm gibi dinler de insan hayatının "Karman"a bağlı olduğunu kabul ediyorlardı. Samsâra doktrinine göre, insanlar varlık okyanusuna veya varlık çarkına kurtuluşu olmadan dalmaktadırlar. Bu olay kozmik devri daim süresince devam etmektedir. Bu devri daimin sonunda (kalpa) kainatın bütün elementleri gibi ruh da Brahman'da yok olacaktır. Çünkü ruh bidayette ondan çıkmıştır.

İşte bunlardan kurtulabilenler ve başkalarına gösterenler TĪRTHANKARA olarak adlandırılmışlardır. Bunun için hem

Jainizmin hem de Budizmin kurucuları böyle isimlendirilmişlerdir. Yine Vishnouda kurtarıcı pozisyonundadır.

Fakat Hindu dini terimlerinin çoğu Upanişad döneminden itibaren bu merkezi kurtuluş problemi ile meşgul olmuşlar ve ona ulaşmanın yollarını aramışlardır.

Bu durumda Samsâra, Tenasüh çarkını belirtmektedir. Bu anlamda, hem Hinduizmde hem de Budizmde kabul edilmektedir. Yani Samsâra, durmadan yeni doğuşlar ve ruh göçünü belirtmektedir. Bununla beraber Budizmde Samsârayı farklı şekilde yorumlayanlar da vardır. Budizmdeki Anatta doktrini nedeniyle durum farklılaşmaktadır. Buna göre ruh göçünü bedenleşme olarak kavramak zordur. Çünkü daimi bir suje yoktur. Bunun için ruhun, bir başka bedene geçişi şeklindeki düşünceden sakınmak gerekecektir.

Bu durumda Samsârayı nasıl izah edeceğiz? Burada bilmemiz gereken "Samsâranın motoru" olan karmadır. Karma, önemli bir gücü oluşturan hayat enerjisidir. Bu enerji, fizikî organizmanın tamamen durması ile yok edilemez. Ölüm dediğimiz bu fiziki organizmanın durması varlıkta bir düşüşü meydana getirmektedir. Bu, "yeniden doğuş" olarak adlandırılır. Diğer taraftan varlıkta düşüş olayının bir ruh veya daimi bir varlık olmaksızın meydana gelmesi bizi, bu hayatın içinde varlıksız var olmaya devam ettiğimiz telâkkisine götürmektedir.

Netice olarak hayat boyunca her an ölüyoruz ve doğuyoruz. Böylece ölüm, önemli bir menzilden başka birşey değildir. Bu, bir an sürekli olarak devam etmektedir fakat, her an değişmektedir. Bu tıpkı gece yanan bir alev gibidir.

SAMSKÂRA: Vedalar döneminde, ilk üç kasttaki insanların yararlanmaları için konmuş olan erkana "Samskâra" denmiştir. Samskâra, ferde gelişme seyri boyunca rehber olmaktadır. Böylece Hindu, tam bir disiplin içinde yaşamaya davet edilmiştir. Bu durumda onun enerjileri, iyi korunmuş bir kanalın içinde gelişmekte ve ona bir hedef tespit etmektedir. Samskâra listesi metinlere göre değişmektedir. Bu mahalli âdetle ve belli bir kasta özgü özellikle açıklanabilir. **Manou** kanunları bunları on iki olarak belirtir. Bu, annenin çocuğunu doğurması ile başlar. **İkincisi**, giriş merasimi sırasında gerçekleşir. **Üçüncüsü** ocağa kurban takdimi ile tamamlanır. Samskâralar arasında en önemli olanlar, doğum merasimi, isim koyma merasimi, saçların ilk kesilmesi merasimi, genç Hindunun öğretime giriş merasimidir. Bu merasim sekiz ile on iki yaş arasında, bir guruya teslim edilmesiy-le başlamaktadır. Burada genç Hindu, Veda öğrenmeye başlamaktadır. Diğer bir merasim, evlenme merasimidir. Bu merasimde aile kurbanı takdim edilmektedir. Diğer bir merasim, cenaze merasimidir. Buda çok önemli bir merasimdir. Çünkü bir Hindu için gelecek dünya, bu dünyadan çok daha önemlidir.

Bugün de Samskâra önemini korumaktadır. Evlenme, cenaze merasimi, öğrenmeye başlama merasimi birçok Hindu ailesinde önemli merasimlerdir.

SAN JIAO: Üç doktrini belirtmektedir. Bu üç doktrin Konfüçyanizm, Budizm ve Taoizm'dir. Bunlar, Çin'in geleneksel kabul ettiği üç yoldur. Pratikte ve iç dünyada benimsenen bir yaşama modelidir. Bu yaşama biçiminde dogmatizm ve politika yoktur. Bu bir halk dinidir. Kötülükten ve mutsuzluktan korunmak için seçilmiş bir

modeldir. Herkesin kendi grubu ile ilişkilerini düzeltmesi için daima mutluluk peşinde bulunmaktadır.

SANGHA: Budizm'de keşiş cemaatini belirten terimdir. Budizm'deki iman ikrarının üç unsurundan birisini **Sangha** teşkil etmektedir. Buna göre "**Budd-ha'ya sığınıyorum. Dharma'ya sığınıyorum. Sangha'ya sığınıyorum**", Budist kredosunu teşkil etmektedir. **Sangha** teşkilatı, Buddha tarafından kurulmuştur. Genelde bekar rakiplerden oluşmaktadır. Bu bir anlamda bir ruhban cemaatidir. Aslında **Sangha** topluluğu sadece rahip ve rahibelerden oluşmaz. Halktan da bu topluluğun içine girerek, bu hayat tarzını benimseyenler yer alabilmektedir. Buddha'ya sığınıyorum - Dharma'ya sığınıyorum - Sangha'ya sığınıyorum" şeklindeki kredo, Budizm'de **TRİ-NATNA** olarak ifade edilmektedir.

Bizzat Buddha tarafından kurulan **Sangha** topluluğu, dünyevi hayata önem vermem ve arzuları öldürme felsefesi üzerine oturmaktadır. Buddha'dan sonra toplanan müritler, bir nevi ilk Hıristiyan topluluğu gibi ortak yaşam tarzında, halkın verdikleriyle geçinmeye başlamışlardı. Aslında Buddha zamanında da aynı şey söz konusuydu. **Sangha** cemaati için en önemli toplandı günleri, **dolunay** ve **yeniay** zamanlarıydı. Bu günlerde **Sangha** topluluğu bir araya gelerek, Budist kredosunu tekrar ederlerdi. Genelde ilk **Sangha** cemaati, yağmur mevsimini inzivada geçirirlerdi. Bu zamanla alışkanlık haline geldi.

Sangha topluluğu bir anlamda bir keşiş topluluğudur. Bu topluluk belirli disiplin kurallarını yerine getirmekle vakitlerini geçirirler. Halk bunların geçimlerini karşılamak zorundadır. Bu tür **Sangha** toplu-

lukları, hemen hemen bütün Budist bölgelerde dikkat çekmektedir. Güney-Doğu Asyadaki Theravada keşişleri, bu konuda çok önemli bir örnek teşkil eder.

SANNYÂSİN: Hindu toplumunda Sannyâsin, âshramanın dördüncü ve son mertebesine giren “münzeviler” dir. Bunlar, herşeyi terk edenler olarak, toprak rengi bir entari giyerler, bir bastona sahip olurlar, su taşı ve bir süzgeçle yollara koyulurlar. Bunlar evsiz hacilardır, sadece mutluluğu elde etmek için uğraşırlar. Bunlar, aileleri için yaşayan ölümler gibidir. Öldükleri zaman, daha önce ölü kabul edilerek gömülürler.

Vedalar sonrası bir Upanişadlar grubunun varlığından söz edilir. Bunlara Sannyâsa-Upanişadlar denir. Bunlar, Sannyâsinlerin yaşayışı ve eğitimini tasvir etmektedirler. Manou kanununa göre, “Sannyâsin hali” ancak Ashramanın ilk üç mertebesinden geçen biri tarafından kabul edilmektedir.

Bu konuda VIII. yüzyılda Shankara tarafından bir reform meydana getirilmiştir. Bu reforma göre hayatın birinci döneminden itibaren Sannyâsin hayatına geçmeye izin verilmiştir. Yine buna göre, dinî tarikatlara girmek mümkündür. Bu amaçla bu dönemde bazı tarikatlar teşekkül etmiştir. İşte DASHANÂMİSler bunlardan-
dır.

Sannyâsinler, Hindistan’da dikkat çekici bir ideali teşkil etmeye devam etmektedirler. Bhayavadl-Gita gerçek feragatin aksiyondan sakınmak değil; ilgisiz yaşamak olduğunu açıklamaktadır. Tamamen hiyerarşik yapıdaki bir cemiyette, dünyadan yüz çevirmek, ferdin dünya dışında bir statü elde etmesine imkan vermektedir. Bu konuda L. Dumont, Archives de Sociologie no: 7’de şöyle demektedir:

“Münzevi, dünyayı arkasında bırakan kişidir. Bunu da kendi bağımsızlığı için, kendini kurban ederek yapmaktadır. Bu durumda o, seçtiği bir üstada boyun eğmekte ve bir manastır cemaatine dahil olmaktadır.”

Hinduizmde değişik “dünyayı terk” metodları vardır. Meselâ Sâdhus’lar, Sannyâsinler, Yoğisler, Vairâgisler, Fakirler, Bikshuslar ve Mounis’ler bunlardır. Bu münzevi teşkilatlarının bir kısmı meşru, bir kısmı heterodokstur. Hindistan’da bir buçuk milyonla iki milyon erkek ve kadın böyle tarikatlarda yaşamaktadır.

SANSKRİTÇE: Eski Hind-Ari dil ailesindedir. Sanskrit (Samskrta), hazırlıklı, eğitilmiş, arınmış, incelmış anlamına gelmektedir. Vedalar, Upanişad, Bhagava’d-Gita, Tantara gibi Hinduizmin belli başlı kitaplarının yazıldığı dildir. Sanskritçenin Latincenin, Yunancanın, eski Slavca’nın, Cermenanın, Seltikçenin kardeşi bir dil olduğu söylenmektedir. Aslında bu konuda yapılan araştırmalar, Sanskritçe’nin, Hindistan’ın kuzey batısında konuşulan bir lehçeye dayandığından bahsetmektedirler. Sanskritçe, M.Ö. V. yüzyılda PANİNİ’nin gramer kitabıyla sabit bir şekil almıştır.

Klâsik Sanskrit edebiyat M.Ö. 500 ile M.S. 1000 yılları arasında oluşmuş ve bugüne kadar gelmiştir. Bugün de Sanskritçe üzerinde ciddi şekilde çalışmaktadırlar. Hatta Hindistan’da Sanskritçeyi bir edebiyat dili olarak değerlendirenler de vardır. Sanskritçe bugün Hindistanda yeniden adlandırılma faaliyetleriyle karşı karşıya bulunmaktadır.

Sanskritçe karmaşık bir dildir. Buna rağmen gerek Hindistan’da ve gerekse Avrupa’da birçok Sanskritçe uzmanı vardır.

Hatta bu alanda XIX. yüzyıldan beri Avrupa’lı Sanskritçe uzmanları bir hayli yol almışlardır. Bugün, Batı dillerinde birçok Sanskritçe gramer ve metinler bulmak mümkündür.

SARTRE Jean-Paul (1905-1980): Hıristiyan bir ailenin çocuğu olarak Paris’te doğmuştur. Burjuva ve Hıristiyan bir aileye mensup olma duygusundan kurtulmak için erken yaşlarda çaba sarfetmiştir. Eserlerinde mutlak hürriyetin savunuculuğunu yapmıştır. Ateizmin propagandasına çok yer verdi. Düşüncede, Allah fikri olmadan yol alınmasını tercih etti. 1943’de temel eseri olan “L’être et le néant” (varlık ve yokluk) yayınladı. Sartre’in Existentialisme’i 1950’lerde doruk noktaya ulaştı. Oysa “L’existentialisme est un humanisme” (existansiyalizm bir Humanizmdir) isimli eseri 1946’da yayınlanmıştı. İnandığı prensipleri gazetelerde ve tiyatrolarda parayla yayınlamıştır. Bir müddet komünist partisine sempati duymuştur ve marksizmin zamanımızın vazgeçilmez felsefesi olduğunu ilân etmiştir. Fakat onun Marksizmi, daha çok kendi fikirlerine bağımlıydı. Bunu “Critique de la raison dialectique” (1960) de görmek mümkündür. 1963’de kaleme aldığı Les Mots (Kelimeler) isimli denemesinde otobiyografisini incelemiş ve bu eseriyle Nobel ödülüne layık görülmüştür. Hayatının sonuna kadar burjuvazi değerlere karşı mücadeleye devam etmiştir. Edebiyatın her alanında eser vermiştir.

Savaş sonrası atmosfer, Sartre’a ait kelimelerin ses uyumu ile dolmuştur: Kaygı, bulantı, saçmalık, yokluk ve kötü inanç. Başlık olan tek kelime: **Hürriyettir**. Sartre bütün fikriyatını bu kelimenin etrafında geliştirmiştir. Bunun için “**Hürriyetin var-**

lığının kumaşını” oluşturduğunu söyler Sartre. Çünkü Sartre’a göre insanı, hürriyet tarif etmektedir.

Fakat Sartre’a göre bu hürriyet, sürekli tehlikede olmaktadır. Ona göre Allah, bu hürriyetin önünde başlıca engeldir. Bunun için Sartre’nin existansiyalizmi, Ateists, çizgide devam etmiştir. Fakat Sartre’ın Ateist, existansiyalizmi on yıl gibi bir zaman diliminde tesirini kaybetmiştir. Bugün, Sartre çizgisinde bir felsefi ekolün varlığından söz etmek oldukça zordur.

Ülkemizde Sartre’ın ateizmi üzerinde, kültür ve turizm bakanlığı tarafından yayınlanan Prof. Dr. Kenan Gürsoy’un “J.P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler” (Ankara, 1987), isimli eseri bu konuda önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Sartre’ın belli başlı eserleri:

- 1- L’être et le Néant-Paris, 1943.
- 2- Les Mouches-Paris, 1943.
- 3- L’existentialisme est un humanisme, Paris-1946.
- 4- Situations, I, Paris-1947.
- 5- Le Diable et le Bon Dieu, Paris-1951.
- 6- Les Mots-Paris-1963.
- 7- Situations-IX, Paris, 1972.

SARVÂSTIVÂDİN: Eski Budizm’de, Sarvastivadın ekolü, M.Ö. III. asrın ortalarına doğru Sthavira’nın bünyesinde doğmuştur. Sarvâstivâdinler, II. Budist Konsili olan Pâtaliputra konsiline bağlı olan Sthaviralılara karşıdılar. Bunların isimleri Sanskritçe “**Herşey vardır**” anlamındaki “**Sarva Anti**” den gelmektedir. Burada söz konusu olan Dharmas’ıdır. Burada bu, dünyayı oluşturan muşahhas unsurları belirtmektedir. Böylece buradaki problem, yeniden doğuşlar devri daimi boyunca karmik sonuçlarla daimi benliğin (Anattâ) devamlılığını uzlaştırmaktır. Sthaviralara göre Dharmaslar ancak şimdi

mevcutturlar. Gelecek dharmaların doğumu için kaybolmaktadırlar. Sarvâstivâdinler ise, dharmas'ların bozulmadığını, hem gelecekte hem de geçmişte var olduklarını kabul etmektedirler.

SATİ: Hinduizmde, kocasının cenaze töreninde yanan cesedi üzerine dul kalan karısının atılması olayına verilen addır. Bu bir nevi dul kadının intiharı sayılmaktadır. Bu adetin çok yaygın olduğu söylenemez. Uygulamalarda, çoğu zaman ölüm olayı meydana gelmez. Bu âdet genelde 1825 yılına kadar devam etmiştir. İngilizlerin işgaliyle birlikte bu âdet yasaklanmıştır. Ancak, bazı geri bölgelerde yer yer uygulandığı görülmektedir.

Sanskrit dilinde sati, "iffetli eş" anlamına gelmektedir. Aynı zamanda sati, Hinduizmde Tanrıçanın adıdır. Sati geleneği, ölen erkeğin öbür dünyada yalnız kalması ve karısına ihtiyaç duymaması inancına dayanmaktadır. Bu geleneği yerine getiren kadınlar için Sati taşları dikilmiştir. Bu taşlardan en eskisi M.S. 510 tarihini taşımaktadır.

M.Ö. I. yüzyılda yaşamış olan Yunanlı Diodoros Sikeliotes M.Ö. IV. yüzyılda Pencab'da Sati âdetinden söz etmektedir. Yine bazı kaynaklar, 1680-1880 yılları arasında Brahmanlar arasında Sati uygulamasının çok yaygın olduğundan bahsetmektedir.

Hind kültüründeki Sati uygulamasının aslında isteğe bağlı olarak yapılmasına rağmen, dul kadınların Sati işlemine zorla tabi tutulduğunu görüyoruz. Hindistan'ın Türkler tarafından işgalinden sonra Sati işlemi yasaklanmışsa da tamamen kaldırılamamıştır.

SATYAGRAHA: "Hakikat gücü" veya "hakikate adama" anlamlarına gelen Hindce bir kelimedir. Mahatma

Gandhi'nin felsefesini belirten bir akım olarak XX. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Mücadelenin **Ahimsa** yani şiddet kullanmadan yapılmasıdır, yani, şiddet kullanmadan gerçekleştirilen bir direniş hareketidir. Şüphesiz Satyagraha hareketi bir ihtiyaçtan doğmuştur. Hint halkının, İngiliz Emperyalizmine karşı savaş felsefesi olan Satyagraha, Gandhi'nin başlattığı direniş hareketinin kullandığı bir mücadele tekniğidir. Bu felsefeye göre, SATYAGRAFI (Bu felsefeyi tatbik eden kişi) hakikatı barış ve sevgi dolu bir ruhla bulup, zihnini şiddetten arındırma işlemi yapmaktadır. Bu yolla mutlaka hakikata ulaşılır ve yanlışla boyun eğmekten uzaklaşılır. Satyagrafi, kötüyle karşı karşıya geldiğinde şiddete başvurmamalıdır. Çünkü şiddet, insanın doğru algılamasına mani olmaktadır. Satyag-rafi, açıkça ne yapacağını belli eder. Sinsilik ve gizlilikten uzaktır. SATYAG-RAHA, yalnız pasif hareketlerle sınırlı değildir. Aynı felsefe içinde siyâsal ve ekonomik davranışlar da içermektedir. Bunun için bu felsefenin hedefi, düşmanını değiştirmektir. Sonuç, onun için başarılı veya başarısız olarak değil; yeni bir durum olarak değerlendirilir. Gandhi, SATYAGRAHA felsefesini geliştirirken, Yahudi-Hıristiyan kutsal metinlerinden ve Hind kutsallığının önemli bir unsuru olan "Bhagavadgita" dan yararlanmıştır. Hindistan'da ilk Satyag-rahâ hareketi 1917 yılında ÇAMPA-RAN'da ortaya konulmuştur. Oruç tutma, dükkan kapatma, mal satmama gibi yöntemler SATYAGRAHA felsefesinin en önemli uygulamalarıdır.

SAUL: İsrailoğulları tarihinin ilk kralı olarak kabul edilen Saul, (M.Ö. XI. yüzyıl) hakkında Eski Ahidin Ketubim bölümünde bilgi verilmektedir. I. Samuel'de bildi-

rildiğine göre o, hem hâkim hem de kral olarak takdim edilmektedir. Krallığı döneminde Filistin'i yabancı ve yerli düşmanlara karşı korumuştur. I. Samuel kitabının verdiği tarihi bilgilere göre, Benyamîn bir aileden gelen bir kişinin oğluydu. Adı da SAUL'du, cesur ve yiğitti. Aynı zamanda çok güzeldi ve kavmin en uzun boylusu idi. Allah adamı Samuel, Saul'u takdis etmişti. Çünkü Rab, Samuel'e bunu önceden haber vermişti. Rabbin emri üzerine Samuel Saul'e "**kendî mirası üzerine reis olarak Rab seni meshetti**" dedi. Samuel, Saul'a üzerinde birtakım değişikliklerin olacağını, peygamberlerle peygamberlik yapacağını bildirmişti. Saul, İsrail halkının düşmanlarından çektiklerini görmüştü. Halk ağlıyordu. Halk arkasına toplanmaya başlamıştı. Her tarafa haberler gönderdi. Kavm korkmuştu. İsrailoğullarından üçyüz bin kişi, Yahuda'dan otuz bin kişi toplanmıştı. Saul toplanan halkı üç bölüğe ayırmıştı. İsrail'in düşmanı Amoniler vurmuşlardı. Amoniler, dağılmışlardı. Saul'un gösterdiği bu zaferden sonra kavm, Gilgala'da toplanıp, Saul'u Rabbin önünde kral seçmişlerdi (I. Samuel Bab XI/14-15). Saul'un krallığı İsrail'de bayram sevinci yapmıştı.

Saul kral olduğu zaman kırk yaşındaydı. İki yıl krallık yaptıktan sonra Saul, İsrail'den üç bin kişi seçmişti. Bunlardan iki bin kişi Mikmuş'ta ve Beyt-el dağında Saul'un yanındaydı. Bin kişi de Benyamîn Gebâsında Yonatan'ın yanındaydı. Yonatan Gebeasındaki, İsrailin amansız düşmanı olan Filistinlileri vurmuştu. Saul bunu, bütün İsrail'e duyurmuştu. Ancak Saul'un krallığı ebedî olmayacaktı. Çünkü Rabbin inayetini dilememişti (XIII/12). Daha sonra oğlu Yonatanın desteği de yi-

ne İsrail'e önemli zaferler kazandırmıştı. Samuel'in onayı ile kral seçilen Saul'un krallığının gerilemesinde, Samuel'den Saul'un uzaklaşmasının çok önemli rolü olduğu I. Samuel'de anlatılmaktadır. Samuel ve Saul'un arasının açılmasının sebebi, Saul'un dinî konulardaki gevşekliğidir. Bunun için Allah adamı olan Samuel, Saul'den manevi desteğini çekmiştir. Saul'un askeri yönden en önemli destekçisi Davuddu. Davud'un çaldığı müzikle Saul'un teskin olduğu I. Samuel'de anlatılmaktadır. Ancak bazı bölümlerde Saul'ün, Davud'un askeri başarısını kıskandığından bahsedilmektedir. Bunun için, Davud'u öldürme planları yapmış, ancak başarılı olamamış. Davud Filistinlilerin içine kaçmıştı. Yizrael vadisinde Filistinlilere yenilen Saul, oğullarıyla birlikte öldürülmüştür. Daha sonra yerine Davud kral olmuştur.

SAVUNMA (Apologétique): Hasımlarının itirazlarına ve hücumlarına karşı bir din vakıası içinde bir düşünceyi, bir dogmayı, savunmaya (Bu Apologetiğin negatif yönüdür), veya dogmanın inandırıcılığını ortaya koymaya (bu da Apologetiğin müsbet yönüdür) Apologetik adı verilir. Apologetik isbat, doğrudan doğruya bir dogmanın muhtevasına dayanmaz. Bu konuda derinleşme işi teolojiye aittir. Apolojetik, bu dogmayı doğrulayan şahadetleri ve ne kadar esrarengiz olursa olsun bu ifade edilen gerçeklerin aklın kanunları ile çatışmamasını dikkate alır. Hatta çok defa daha da uzaklara giderek böyle bir dinî hakikatın, insan ruhunun derinliklerindeki isteklere uygun geldiğini gösterir veya bununla da iktifa etmeyerek bazı sezgileri ortaya koyar. Apolojetik, imanın, hiçbir zaman saçmalığa sahip olmadığını, bil'akis onun

sağlam nedenlere dayandığını göstererek akli, imana açılmaya hazırlar. Fakat o, iman veremez. İman, sadece Allah'ın bir lütfudur.

Kilisenin ilk asırlarında pagan dünyaya karşı savaşa girişen bazı kilise babaları veya Hristiyan yazarlar Apolojist (Apologiste=savunucu) ismini almışlardır. Bunlar, II. ve III. asırda yaşamış olan Justin, Tatien, Athénogore, Minucius Felix, Tertulien'dir.

SCHELER MAX (1874-1928): Münihde Yahudi bir aileden doğmuştur. Max Scheler, önce Protestanlıktan daha sonra Katoliklik'ten etkilenmiştir. 1922'de Katoliklik'ten ayrılmıştır. Akademik hayata atılmış ve Münih üniversitelerinde privatdoçent olarak çalışmış, daha sonrada 1919 yılında Cologne üniversitesine profesör olmuştur. Öldüğü esnada Frankfort üniversitesinde "**Sosyal Felsefe**" profesörü olarak çalışmaktaydı. Berne'de 1954 yılından beri yayınlanmakta olan 13 ciltlik Gesamemmet Werke isimli eserini eşi Maria Scheler yayın hayatına hazırlamıştır.

Düşüncesinin gelişiminde üç dönem dönem arz etmektedir:

Birincisi: Çıracılık dönemi. Bu dönemde takip edilen bir üstad vardır. Bu, Rudolf Eucken ve onun spiritüalizmidir. Bilimsel pozitivizm ve Kantizm gibi savaşacak hasımları vardır. Onun yapması gereken işi olarak gördüğü iyi bir felsefi metod da sosyoloji ve psikolojiyi uzlaştırmaktır. Bu dönemde içgüdülerle zihin güçleri arasında bir uçurum açılmıştır. Bunun için spiritüel değerlerle ahlâki değerler arasındaki düzeni yeniden kurmak gerekir.

İkincisi: Bu dönem çift keşifle çınlanmaktadır. Bu da, Fenomenoloji ve Katolisizmdir. Fenomenoloji Husserl tara-

findan Geottingue'de 1905 yılından beri geliştirilmektedir. Husserl, bilginin obje ve sujesi arasındaki parçaları birleştirmeyi hedefleyen "**İrâdî Bilinç**" mefhumunu önermektedir. Bu mefhum ayrıca, "**Transandantal bir Redüksiyon**" metodu ihtiva etmektedir. Bu Sujeyi ön yargılardan, objeyi de form değişikliklerinden, saf bir karşılaşma amacıyla soyutlamaya yönelmiştir. Husserl Fenomenolojisinin tasvirleri ve düşünceleri Scheler'i heyecanlandırmıştır. Böylece Scheler, bu düşünce vasıtalarını dinî ve ahlâkî vicdanın heyecanlarına uygulamaya karar vermiştir. 1906'daki kato-likliğe girişi imanun düzenlediği ebedî hakikatler düzenini inceleme ateşliliğini yenilemiştir.

İşte Scheler'in belli başlı eserleri böylece ortaya çıkmıştır. Bu eserlerden biri, "**Nature et Forme de la Sympathie (1913)**"dir. Bu eser 1928'de Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Bu eserde niyetin, hedefin, sevgi ile iştirakin, sempatinin, dünyanın düzenini, başkasının varlığını, kişinin esrarını, Tanrı sırrını yaşamaya koymaktadır. Sempati, insanın madde ile ruhun, ruh ile vücudun, cemiyetin, Tanrının, kimliğini tespit etmeye başladığı bir laboratuvardır.

Üçüncüsü: Burada sarhoşluğu geçmiş bir yazar görünmektedir. Mutlu coşku, sönmüştür. Eros, Agape'ye dönüşmüştür. "**Les Formes du Savoir et de la Société, Leipzig**" adlı eserde (1926) kolektif gerçeklere, Schelerin fenomenolojisi uygulanmıştır. Bu açıdan o, sosyologları kültür sosyolojisi alanına yönlendirmektedir. Bu projeden bir antropoloji doğacak mıdır? sorusu akla gelebilir. Bu soruya, ölümün araya girdiği kısa bir denemesi olan "**la Situation de l'homme dans le Monde**", Darmstadt (1928) isimli eserle cevap veril-

miştir. Bu eser Fransızca'ya 1951 yılında tercüme edilmiştir.

Scheler'in düşüncesi; insan derinliklerini ve imanın derinliklerini harekete geçirmektedir. 1953'te bugünkü papa (II. Jean-Paul) Karol Wojtyla, doktora tezini "Max Scheler üzerinde yapmıştır; Le Systeme Phenoménologique de Max Scheler Peut-il être employé comme instrument d'élaboration de l'éthique chrétienne?"

SCHLEIMACHER Friedrich (1768-1834): 1768'de Breslau'da doğdu. Babası Reform kilisesine bağlı, annesi ise Kalvinist bir ailenin çocuğu idi. Orta öğretimden sonra papazlık eğitimi almak üzere Frères Moraués tarikatının okuluna devam etmiştir. Bu ortam, Friedrich Schleiermacher'yi dindar hale getirmiştir.

1787'de Halle üniversitesine girmiş, orada felsefe ve ilahiyat tahsili yapmıştır. On yıl yakın vaizlik, ardından rahiplik yaptıktan sonra, muhtelif konularda uzmanlaşmıştır. 1796'dan itibaren Schlegel ve romantizm ile temas kurmuştur.

Schleiermacher önce 1799'da "Discours sur la Religion à ceux de ses contempteurs qui sont des esprits cultivés" isimli kitabını yayınlamıştır. Müteakip sene, Monologues'larla ahlâk konusunda Spinoza'ya, Leibniz'e Kant'a referans yaparak açıklamalar yapmıştır. Birkaç yıl sonra (1804) "Lignes Fondamentales d'une éritique de l'Enseignement Moral donné Jusqua Aujourd'hui" isimli çalışmasıyla ahlak üzerindeki düşüncesini derinleştirecektir. 1804'de Halle'de ilâhiyat profesörü iken, Schleiermacher, 36 yaşında akademik hayatının ilk açılışını yapmış ve Berlin'de devam ettirmiştir. 1810'dan ölüm tarihi olan 1834 yılına kadar Berlin üniversitesinde hocalık yapmıştır. Otuz yıllık

akademik hayatı boyunca, politik, kültürel, dini ve üniversiter alanlarda çok çeşitli çalışmalar sergilemiştir. İlâhiyat ve felsefe ile ilgili çalışmalara çok önem vermiştir. Bu çalışmaları, zamanının kilise ve dinî ihtiyaçları ile sıkı şekilde bağlantılı olarak ortaya koymuştur. Meselâ, "la Fete de Noël (1806) ve Courte présentation des études théologique (1810)", isimli eserleri ile ilâhiyata çok katkı sağlamıştır. La Foi chrétienne présentation Synthétique d'Après les principes de l'Eglise Evangélique" (1821-1822) isimli eserinde, ilâhiyatın üç bölümden teşekkül ettiğini ileri sürmektedir: Felsefi, tarihi ve pratik. Ona göre en önemlisi o üçüncüsüdür.

Schleiermacher'de görülen ilâhiyatın en çok pozitivist kavramıdır. Bu noktada o, iki akımla itham ediliyor: Birincisi, aydınlanmanın akılcı akımı. İkincisi, Ortodoksluğun tabiatüstücü akımı. Birbirine zıt olan bu akımlarla Schleiermacher, Hıristiyanlığı önce amprik bir olay, sonra da sosyokültürel bir realite olarak değerlendirmektedir. Ona göre, insanlık tarihinin tamamında en geniş şekilde yayılan müşahhas fenomenlerden birisi dini cemaat ve dindir.

Discours'da, dinî duygunun ve sezginin üstüne oturuyor ve dini "sonsuzun tadı ve anlâmanı" olarak tarif ediyor. Dinin bütün doğmalardan bağımsız olduğunu söylemektedir.

Daha sonra, la Foi chrétienne de Schleiermacher çok açık şekilde duyguyu, saf bir ferdî psikolojik heyecan olarak kavramadığını gösterecektir.

O, "şartsız bir bağımlılık" duygusundan bahsetmektedir. Buradan, bütün varlığın temel tecrübesini görmektedir. Tabiat ötecilerin ve rasyonalistlerin iddia ettiklerinin ailesine dinî tecrübe, doğrudan bir

tanrısal şuur vermektedir. Bu tecrübe, Tanrı ile existansiyel bir temas kuruyor. Schleiermacher bunu Hıristiyanlığa tatbik etmektedir. Bu dinin en belirgin yönü Nasıralı İsa'ya ve onun getirdiği kutuluşa bağlı olmasıdır.

SCHMIDT. P. WILHELM (1868-1954): Alman antropologu ve Katolik rahibi olan W. Schmidt Dortmund-Horde'de bir fabrika işçisinin oğlu olarak 16 Şubat 1868'de dünyaya geldi.

1883'de Steyl'de (hollanda) misyoner okuluna girdi. Burada Verbi Divini görevi yaptı. Verbi Divini 1875'te kuruldu. İkinci olarak Felsefe ve İlahiyat öğrenimi yaptı. 1892'de papaz olarak atandı. 1893'ten 1895'e kadar Berlin Üniversitesinde Semitik dillerini araştırdı. 1895'te **Mödling Sant Gabrielinde** ilahiyat alanında yardımcı doçent oldu.

Misyonerlerin değişik soru ve problemleri, özellikle (Yeni Gine'den) Schmidt'i Linguistik, Etnolojik ve din çalışmalarına itti. 1906'da Antropos'u kurdu. Sonra uluslar arası Etnoloji ve Linguistik dergisini çıkardı. 1931'd' Modlige'de Antropos Enstitüsünü kurdu. Bu Enstitüde 1952'ye kadar enstitünün müdürlüğünü yaptı. 1962'den beri Enstitü Bonn yakınlarında Saint Agustin'de bulunuyor. 1921'de Viyana Üniversitesinde profesör oldu. Roma'da etnoloji misyon Müzesinin donatımıyla ilgilendi (II. Pius denetiminde) 1927-1939 arası bu müzenin müdürlüğünü yaptı. Mart 1938 Avusturya'nın ilhakından sonra İsviçre'de Antropos Enstitüsüne yeniden getirildi. Fribourg Üniversitesinde profesör oldu (1939-1951). 10 Şubat 1954'de Fribourg'da öldü ve Mödling mezarlığına defnedildi. Schmidt okul cemiyetlerinin üyesiydi ve altı üniversiteden onur derecesi aldı.

Schmidt, linguistik çalışmalarına Yeni Gine ana dillerini inceleyerek başladı. Fakat araştırmalarına tüm Okyanusyayı dahil etti. O, Austronesian (daha önce Malaya Polenazyası olarak bilinen) dillerinin bazı Güney doğu Asya topraklarındaki bazı dil gruplarıyla ilişkili olduğunu gösterdi. O, Güney doğu dillerini Austroasitic dilleri olarak tasnif etti. Onun çalışması *Die Mon -kmer-Völker: Ein Bindeglied zwischen Völkern Zentralasiens und Austroneisens (The Mon-Khmer Peoples: A Link between Peoples in Central Asia and Austronesia: 1906)* (Mon Kmer toplulukları Orta Asya İndenosya Okyanus toplulukları arasındaki bağıntı 1906). Bu kitabın özel bir önemi vardır. Onun ilgisi gittikçe kültürel antropoloji alanına kaymaktaydı. 1910'da Pigme toplulukları hakkında kitap yayınlamıştır. *Die Stellung der Pygmdenvölker in der Entwicklungsgeschichte Menschen (İnsanlığın tarihi gelişiminde Peygamberlerin yeri)*. 1924 yılında *Völker und Kulturen (Halklar ve Kültürler)* yayınlandı. Bunu Wilhelm Kopersl'e yazdı. İkinci eseri, kültür çevreleri sistemine dayalı kültür oldu. Bu yöndeki ilgisi antropocoğrafyacı Friedrich Ratzel ve Etnelogo Leo Frobenüs ve Fritz Graebner'den gelmekteydi (Bk. Kulturkreislehre ve Frobenius ve Graebner biyografisi).

Schmidt'in sistemine göre, Amerika buzul bölgesinde ve Güney-doğu Avustralya'da bulunan Huntergatherers (Avcı-Tolayıcılar) gibi Pygme ve Pygmoidsler de dünyanın en eski kültürüdür. Bu Urkültürden (İlk kültür), birbirinden bağımsız olarak üç ana temel kültür meydana gelmiştir:

1. Bitkilerin yetiştirilmesine dayalı
2. Erkekler tarafından kontrol edilen ve

beraberinde totemizm olan “yüksek avlanma kültürü”

3. Göçebe hayvan tarımına dayalı patrikci pastoral (ya da eskiye dönük) kültür.

Schmidt tarafından meydana getirilen bu üç temel kültür halkalarının her biri ona göre, bir kereye mahsus olmak üzere verilen bir coğrafi alanda canlanmış ve daha sonra göçle diğer yerlere yayılmıştır. Kültürün ekonomik temellerindeki değinilmeyen değişiklikler de toplum ve din üzerine etki etmiştir. Schmidt’in Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde (dünya dil aileleri ve dil halkaları 1926) çalışmasında etnolojik dil sentezine değinilmiştir. Viyana prehistoryacı Oswald Menghin kendisinin Weltgeschichte der Steinzeit (Taş devri dünya tarihi 1931) adlı eserinde, kendi çapında prehistorik ve etnolojik kültürlerin karşılaştırılması teşebbüsünde bulundu. Daha sonra Schmidt, Handbuch der Methode der kulturhistorischen Ethnologie 1937 (Etnolojinin tarih kültür metodu) kitabında Graebner, tarihi kültür metodu üzerine özenle araştırma yapmış ve aynı zamanda kendi düşüncelerini düzgün sistematik bir formda organize çalışması gerçekleştirmiştir.

Kültürlerin gelişimi ile ilgili bakış açısına göre Schmidt, doğa bilimlerinin etkisinde kalan evrimci görüş yerine tarihsel temellere dayalı sistemi yerleştirmek istemiştir. Ne yazık ki Schmidt’in kritiklerinden anlaşıldığı kadarıyla, bu yeni yaklaşım seçimi, çok fazla katı ve şematikti. Her ne kadar onun ortaya koyduğu kültürel formlar, tarihsel realiteler olarak sayılmasa da yine de klasifikasyon için araç olarak değerliydi. Onun, önemsiz denip reddedilemeyecek olan öncü çalışmaları araştırmada bir basamağı temsil et-

mektedir. Dönemindekiler tarafından onun sisteminin detaylarına getirilen eleştirilere rağmen, büyük çoğunluk onun okur-yazar olmayan kültürlerin bile tarihsel gelişim gösterdiği şeklindeki anlayışını onaylamıştır.

1900’lerden hemen sonra Schmidt’in araştırmalarının esas konusu, dinin gelişiminin açıklanması olmaya başlamıştır. Onun bu konuya ilgisi kesin olarak Andrew Lang’la başlamıştır. 1898 yılında “The Making of Religion” adlı kitabında, Lang E.B. Taylor’un, animizmin bütün dinlerin orijini olduğuna dair then-influential teorisini yalanlamıştır. Lang, Avustralya aborjileri ve diğer çok basit topluluklarda bir Tanrıya inancın açık varlığını göstermiştir. Schmidt, kendi çalışmalarına dayanarak 1908’den 1910 yılına kadar Antropos dergisinde “L’origine de l’idée de Dieu” genel başlığı altında bir dizi makale yayınladı. Bu makalelerde, Schmidt, dinin orijini ile ilgili olan varolan teorilere karşı çıktı ve Güney Doğu Avustralya daki mevcut materyali iyice tetkik etti. Bu çalışmanın Almanca orijinali 1912 yılında “Der Ursprung Der Gottesidee” (2d. ed., 1926)’ın birinci cildi olarak tashih edilmiş halde yayımlandı. Bu çalışmanın ikinci ciltten altıncı cilde kadar olan kısmı “**ilkel toplulukların**” dinleriyle ilgilidir (Urkulturvölker). Yedinci ciltten onikinci cilde kadar Afrika ve Asya göçebelerini ele almaktadır.

Schmidt, Der Ursprung der Gottesidee’de aşağıdaki sonuçlara varmıştır: **O, öncelikle monoteizmin**, kendisi tarafından incelenen hâlâ mevcut olan hunter-gatherers (avcı-toplayıcı) topluluklarının dini olduğunu kaydetmiştir. Onların Tanrısı, dünyayı yaratan, onların ahlaki değerlerine yarışır ve büyük bir saygıyla ta-

pılır. **İkinci olarak**, madem bu topluluklar bize, insan kültürünün elde edilebilen en eski formunu göstermektedir, öyle ise monoteizm, insanlığın en eski dinidir. **Üçüncü olarak** ifade etmektedir ki, madem bu insanların dinleri, özellikle de Tanrıyı tasvirleri, pek çok ortak karakteristik noktalar göstermektedir o halde onların tek bir tarihi orjini bulunduğunu kabul etmek gerekir. **Dördüncü olarak**, Schmidt tahmin etmektedir ki, ilkel topluluklar tarafından betimlenen Tanrının imajı öylesine yücedir ki, bu insan tecrübelerinden elde edilmiş olamaz ve bu nedenle kökenleri ilahi ilk vahye dayandırılmalıdır. **Son olarak** o, daha sonraki gelişmeleri boyunca dış kültürdeki ilerlemelerin pek çok kişi tarafından ele alındığını ve şimdiye kadar çöküşlerin genellikle din ve ahlaki değerlerde meydana geldiğini bir gerçek olarak kabul etmektedir. Schmidt'e göre, orijinal Tanrı inancı, göçebe toplulukların semavi bir Tanrıya mükemmel saf bir bağlılıkla inanmalarıyla muhafaza edilmiştir. Diğer kültürlerde bu fikir temelini kaybetmiştir. Güneşe tapma ve büyücülük totemistik kültürlerde yaygınlaşmış ve ana erkil tarım kültürleri, toprağa ve verimliliğe ibadet edenlere ay mitolojisine ve ölüme tapanlara yer açmıştır.

Schmidt'in birkaç argumentinden bazılarıydı onlar. Schmidt bir kişinin Monoteizmden konuşması için Yüce varlıkla ilgili vasıflarının ötesine geçmesi gerektiğine inanıyordu. Raffaele Pettazoni'ye göre Monoteizm, Politeizm'in yerleşmesine karşın reformist din akımcılarının bunlara karşı verdikleri mücadeleden sonra ortaya konmuştur. Schmidt'in bir Tanrıya inanma düşüncesi skolastik teolojik Allah düşüncesine uy-

maktadır. Bunu varoluşu açıklamak için zorlandığı zaman görebilmiştir. Schmidt üstelik genellikle ilkel toplulukların dinleriyle ilgili, önemsiz diye nitelendirilen detayları, daha sonraki kültürlerin dejenerasyonuna ya da etkilerine kadar araştırdı. Ancak, bu doğrultudaki tartışmalar, onun kültür halkaları sisteminin uluhiyetiyle birlikte çoğalıp azalmaktadır. Schmidt, dinlerin tarihsel sınırlarını atmıştır. Felsefi ve teolojik ifadeler kullanmıştır.

Şöyle söylenebilir; Schmidt'in bir yüceliğe inanma kurumu, ilkel toplumlar arasında din tarifi alanında değerini korumuştur. Zira Schmidt'in öne sürdüğü tarihsel, felsefi ve ilahiyatla ilgili sonuçlara kesin bir gözle bakılmamıştır. Ancak Schmidt'in "**yüce varlık**" veya "**yüce Tanrı**" teorisi, temelsiz görüşler değildir. Nitekim Dinler tarihinde W. Schmidt'in "**yüce Tanrı**" veya "**Gök Tanrı**" Teorileri, Urmonoteismus (ilkel monoteizm) kavramının dini terminolojiye girmesini sağlamıştır. Schmidt'in verdiği hizmetin ve ön ayak olduğu araştırmaların, cahil toplumlar arasındaki tanrı inancı üzerine çok büyük bir dikkatle durulmuş olduğunu göstermektedir. Tanrı fikri sorusunun yanında, Diğer yandan Schmidt, diğer dini fenomenlerin açıklanmasında mesela özellikle kurban, mitoloji ve Şamanizm konularına büyük katkılarda bulunmuştur.

SEBA: Tarih kitapları, güneybatı Arabistan'da kurulan Seba devletinden bahsetmektedirler. Yahudi kutsal kitabında (eski Ahitte) Hz. Süleyman ile Seba kraliçesinin ilişkilerinden bahsedilmektedir. Ancak M.Ö. VIII. yüzyıldan M.Ö. V. yüzyıla kadar olan Asur, Yunan ve Roma kaynakları da SEBA'dan bahsetmektedirler. Sami soyundan gelen Sebalıların Güney Arabis-

tan'a ne zaman geldikleri bilinmemektedir.

Seba krallığının kurulduğu bölge baharat ve tarım ürünleri bakımından oldukça zengindi. Seba krallarının ve kraliçelerinin böylece ünü destanlaşmıştı. Seba krallarının ve kraliçelerinin ünü ve yaşadıkları lüks hayat Yahudi, Hıristiyan ve İslâm kültürlerine kadar girmiştir. Yahudi kutsal kitabı TANAH'da Seba ile ilgili geniş bilgi verilmiştir:

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Süleyman ile Seba Melikesi olan Belkıs'ın arasında geçen olaylar nakledilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in Neml süresinde verilen bilgilere göre, Hûdhûd kuşunun, Sebe'den gerçek haber getirdiğinden ve oradaki lüks hayattan bahsettiğinden sözedilmektedir. Ayrıca Sebe halkının "Allahı bırakıp güneşe secde ettiklerinden" haber verilmektedir. Bu haberi duyan Hz. Süleyman, Hûdhûd'e bir mektup vererek, onu Belkıs'a götürmesini söylemiştir. Böylece Neml suresinde Hz. Süleymanla Belkıs'ın haberleşmeleri, hediyeleşmeleri ve Belkıs'ın tahtının getirilmesi gibi olağanüstü vak'alardan bahsedilmektedir (Neml: 22-44).

SEBT: İbranice ŞABAT olarak söylenen bu kelime, ara vermek veya durmak anlamına gelmektedir. Yani pazardan başlayan çalışma ve iş hayatı, Yahudilikte Sebt günü yani cumartesi günü seçilmekte ve o gün Tanrı Yehova'ya tahsis edilmektedir. Sebt günü, Yahudiler için alelade bir tatil günü değildir. Sebt günü, cuma günü, gün batımından başlayarak, cumartesi akşam vaktine kadar devam etmektedir. Yahudi kutsal kitabı TORA, sebt gününe saygılı olunması için çok sert kurallar getirmiştir. Sebt gününde, Yahudiler için dünya ile ilgili bütün işlemler yasaktır.

Her Yahudinin kendini, Allah'a vermesi ve Allah işleriyle uğraşması gerekir. Yahudilerde haftalık ibadet günü olarak cumartesi günü seçilmiştir. Yahudiler, cuma günü güneş batımından itibaren, Tora okumaya ve ibadet yapmaya başlarlar. Sinagog, en canlı günü bugün yaşar. İnsanlar, Sinagoglara dua etmek için akın ederler. Sebt ibadeti, Sinagog'da, Tora'dan bir parça okunakla başlamaktadır. Bunu Nebiim'den bir parça takip eder. Mezmur'lar da okunan parçalar arasındadır. Sinagogda cumartesi günü en çok yapılan merasimlerden birisi, erkek çocukların bülüğ çağı törenleridir. Buna BAR MİTZVA töreni adı verilmektedir. Yahudi muhitlerde sebt günü merasimleri, cuma akşamından belli olmaya başlar. Cuma akşamı, evlerde şamdanlar yakılır, Tanrıya şükran duâları yapılır. Sebt günü sonunda, Sinagog'da HAUDALA törenleri yapılır. Bu tören, ışık ile karanlığın ayrıldığı bir törendir. Yani, kutsal olan günle, olmayan günler bu törenle ayrılır. Çağdaş Yahudilikte Sebt kurallarına çok önem verilmektedir. Ancak bir takım dinî akımların Sebt gününe karşı tavrı aynı değildir. Muhafazakar Yahudiler, Sebt gününden taviz vermezler. Bütün kuralların sert bir şekilde uygulanması taraftarıdır. Ancak reformist Yahudiler, Sebt günü kurallarının çağdışı olduğunu ileri sürerek, reddederler. Bunlar, Sebt ayinini pazar günü yapmayı tercih ederler. Yahudilerin kullandığı takvim, modern takvimden farklıdır: Bu dini takvime göre bazı cumartesileri çok anlamlıdır. Bu özel cumartesilerde Toradan, her zamankinden ayrı bölümler okunur. Bu dört özel Sebt için, ayrı birer HATTARA vardır: Şekalim-Zahor-Para-ha-Hodeş. Ayrıca

herbiri, o gün okunan Hattara ile anılan üç Sebt günü daha vardır: **Şabat Hazan-Sabat Nahamu-Şabat Şuva. Şabat Bereşit**'te Tora hatmedilir ve yeniden başlanılır.

Bugün İsrail'de Sebt gününe çok önem verilmektedir. Cumartesi günü tam bir dini tatil günüdür. Dünya ile ilgili işler askıya alınmıştır. Hatta o gün asansörler bile otomatiktir. Hiç kimse dünya işi diye düğmeye basmaz. Avrupada Yahudilerin büyük bir çoğunluğu cumartesi kurallarına uyarlar. Avrupa toplumu içinde entegre olmuş Yahudiler de vardır.

SEFARADLAR (Sépharades): İspanya ve Portekiz'den sürülen ve Akdeniz havzasına yerleşen Yahudilere verilen bir isimdir. Zaten Sefarad kelimesi İspanyol demektir. Bunlar Aşkenazlar-dan, dil ve birçok âdet yönünden ayrılmaktadır. Aşkenazlar ayinlerine liturjik şiirler ilave etmektedirler. Bugün İsrail'de yaşayan Yahudilerin birçoğu Sefaradimdir. Bunlara İslâm dünyası Yahudileri de denmektedir. 1492 yılında İspanya'dan göç ederek İtalya'ya, Balkanlara ve Osmanlı topraklarına yerleşen Sefarad Yahudileri, Osmanlı devletinin hoşgörülü politikası içinde çok rahat bir hayat sürmüşlerdir. İspanya'dan kovulup, Osmanlı devleti topraklarına sığınan Sefarad Yahudilerinin sayısının ikiyüz bine ulaştığını kaynaklar yazmaktadır.

İspanya'dan gelen Yahudiler (Sefaradlar), yerleştikleri şehirlerde ticaret, doktorluk, tercümanlık gibi işlerle meşgul olmuşlardır. Özellikle Selânik, Edirne ve İstanbul, Sefarad Yahudilerinin en önemli şehirleri olmuştur. Sefarad Yahudilerinin diğer bir kolu da Kuzey Afrika yoluyla Filistin'e ulaşmıştır. Muhtemelen Yahudi edebiyatına bu kelime, XV. yüzyıldan sonra

girmiş olmalıdır. Zaman içinde hızla çoğalan Sefarad Yahudi göçü, Osmanlı topraklarında yaşayan Romaniot, Aşkenaz ve Karay Yahudi cemaatlerini sayıca aşmıştır. Zaman içinde İstanbul Hahambaşılığı Sefarad Yahudilerinin eline geçmiştir.

Sefarad Yahudileri, Osmanlı şehirlerine ciddi bir sosyal aktivite getirmişlerdir. Bunun için, XVI. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı devletinde en önde gelen hahamlar, hukukçular en seçkin Yahudi doktor ve bilim adamları, çoğunlukla Sefarad kökenlidir. Bunlar, Osmanlı toplumunda üstün bir ekonomik pozisyon elde etmişlerdir. Sefarad Yahudilerinin konuştukları dil, **Ladino** adı verilen Yahudi-İspanyolcasıdır. Bu dilin hâlâ İstanbul'da yaşayan Yahudilerden bir kısmı tarafından muhafaza edildiğini söyleyebiliriz.

Sefarad Yahudileri, İstanbul'a geldikten sonra bir basım evi tesis etmişler ve İbrance yayınlar yapmaya başlamışlardır. İstanbul'da matbaanın öncülüğünü 1493 yılında İstanbul'a gelen David ve Samuel Nahmias kardeşler yapmıştır. Bu matbaa 1494'de Rabbi Jacob ben Ashe of Toledo (1270-1340)'nun yazdığı, dini yasa olarak kabul edilen "**The Four Columns**" isimli kitabı basmıştır. Daha sonra birçok Yahudi kitabı yayınlanmıştır.

Diğer yandan Sefarad Yahudileri, İspanyolca, Fransızca ve diğer Batı dillerini bildikleri için, Osmanlı devlet diplomasisinde çok etkili olmuşlardır.

İstanbul yerli Yahudi cemaati olan Romaniotlar, İspanya kökenli Yahudileri çok iyi karşılamışlar ve onlar için çok para harcamışlardır. Ancak zamanla Sefarad cemaati ile Romaniot ve Aşkenaz cemaatleri arasında gerginlikler artmış ve iki cemaatin arası bazı nedenlerle bozulmuştur.

Romaniot kökenli hahambaşı olan Moşe Kapsali ve Eliyau Mizrahi'nin ölümünden sonra, Sefarad cemaati özerk bir yönetim arzu etmeye başlamıştır. Hatta Romaniot veya Aşkenaz kökenli bir Hahambaşı istemediklerini belirtmişler, aksi takdirde Rav akçesi vermeyeceklerini bildirmişlerdir. Çoğunlukta olan Sefarad Yahudileri, zamanla Hahambaşılığı ele geçirmişler ve bu durum, Aşkenaz ve Romaniot Yahudi cemaatleri kendilerine ayrı bir hahamı yönetici yapmaya kadar götürmüştür.

Görüldüğü gibi başlangıçta Romaniot veya Aşkenaz Yahudileri için tek bir Hahambaşı var iken daha sonra buna Sefarad Yahudileri de katılmış, ancak Sefarad Yahudilerinin ağır basması sonucu; Romaniot ve Aşkenaz Yahudileri, Sefarad hahambaşına sembolik olarak bağlı olmakla birlikte kendi cemaat başları tarafından idare edilmişlerdir. Bu durum, uzun süre devam etmiştir. Bugün İstanbul'daki Yahudilerin büyük bir bölümünü Sefarad Yahudi cemaati oluşturmaktadır.

SEFER HA-BAHİR: İbranice "Aydınlık kitabı" anlamına gelir. Kabalizm'in gelişmesinde etkili bir kaynak olmuştur. Sefer ha-Bahir, XII. yüzyılda Provence olarak kaleme alınmıştır. **Sefer ha Bahir** kitabının kaynağı ve konusu tartışmalıdır. Kim tarafından yazıldığından ziyade kitabın Doğu mistik Yahudi düşüncesinin kökenlerini taşıması bakımından önemlidir. Sefer ha-Bahir kitabı hem dil, hem de anlam bakımından zor anlaşılabilir bir kitaptır. Kitabın dili, İbranice ve Aramca karışımı bir lehçe ile yazılmıştır. **Sefer ha Bahir kitabı**, İbrani alfabesindeki harflerin mistik anlamlarını vermektedir. Bunun için Kabalizme çok ciddi şekilde simgeli-

ği sokmuştur. Yahudi bilgini **Gerşom Gerhard Şoleni**, Sefer ha-Bahir'in, Yahudi dinî düşüncesine yaptığı en büyük hizmetin, bu sembolizm olduğunu belirtmiştir. Yine kainatın yaratılışındaki sır, on Tanrısal türeyiş bu kitapta yer almaktadır. Bu esrar perdesi, Kabala'da SEFİROT adıyla yaygınlaşmıştır.

Kabalizm'de ruh göçü (gilgul) ve Tanrı'nın yaratıcı gücünün seyrini simgeleyen kozmik ağaç kavramını Sefer ha Bahir ortaya koymuştur. Kitabın son bölümünde Büyük Sır (Razza Rabba), bir ilk çağ metnine dayanmaktadır. Sefer ha Bahir kitabı entellektüel boyutta kabul görmektedir. Fakat, bu kabul genel bir kabul değildir. Sefer ha Bahir kitabını reddedenler de görülmektedir.

SEFER HA-TEMUNA: Bu kitap İbrani alfabesinin mistik yorumlanmasından meydana getirilmiştir. TORA'nın görünmez bölümü olarak kabul edilmektedir. Sefer ha-Temuna kitabı, XIII. yüzyılda İspanya'da ortaya çıkmıştır. Yazarı belli değildir. Bu kitapta kozmik devirler (Şemitot) kavramı geliştirilmiştir. Anlayışa göre, TORA bu devirlerden herbirine karşılık gelen Tanrının sıfatına göre yorumlanmaktadır. "**Sefer ha-Temuna**" kitabında incelenen temel kavramlar, KAYRA, YARGI ESİRGEME kavramlarıdır. Buna göre Tora, güncelleşmektedir.

Torayı görece açıdan yorumlayan bu akım, XVII. yüzyılda Osmanlı Devletinde ortaya çıkan Sabataycılığın kök itibarıyla "**Sefer ha Temuna**"daki fikirlerle çok yakın benzerlik içinde olduğunu düşünmektedir.

SEFER TORA: İbranice "yasa kitabı" anlamına gelmektedir. Yahudiliğin ilk beş kitabına verilen isimdir. Bu kitaplara pentateq yani beş kitap da denmektedir. Bilindiği gibi Yahudi kutsal kitabı TA-

NAH adı verilen üç bölümden oluşmaktadır. TORA, KETUBİM ve NEBİİM. TORA, tekvin, çıkış, levililer, sayılar ve tesniye olmak üzere beş kitabı meydana getirmektedir.

Sefer TORA, Yahudilerce Hz. Musa'ya, Sina dağında Rab Yehova'nın verdiği kutsal yasadır. Allah kelimidir. Tarih boyunca kutsallığını korumuştur. Doğu Yahudileri olan SEFARAD'lar, Sefer Tora'yı ahşap veya demir dolaplarda saklamışlardır. Avrupa Yahudileri olan **Aşkenaziler** (Alman, Polonya Yahudileri) ise dinî motiflerle süslü bir bohçada muhafaza etmişlerdir. Sefarad'lar, Torayı okumadan cemaata gösterirler, Aşkenaziler ise okunduktan sonra Torayı cemaata göstermektedirler.

SEFER YETSİRA: İbranicede "Yaratılış kitabı" dir. Daha çok büyü ve kozmolojiye dayanır. Yetsira kitabına göre EVREN, İbrani alfbesindeki yirmi iki harf ile on kutsal sayıdan oluşmaktadır. Bunların tamamı, "Gizli hikmetin otuz iki yolu"nu göstermektedir. Yatsira kitabı miladi III-VI. yüzyıllarda yazıldığı için, "ottıyyot de Avraham Avinu" (Babamız İbrahim'in Alfabeti) biçiminde anılmaktadır.

Kitabın temel felsefesini oluşturan "on sefira" sonraki dönemlerde Yahudiliğin gelişmesini önemli ölçüde etkilemiştir. İlk dört sayı, evrendeki varlığın temeli olan öğeleri, yani "Tanrının Ruh, hava, su, ateşi, ondan sonra gelen altı sayı da varlığın uzaydaki durumunu simgelemektedir. Sefirot ve İbrani alfabetinin harfleri, insan bedenindeki organlarla da benzer şekilde ilişkilendirilmiştir. Böylece, insan küçük evren olarak kabul edilmiştir.

Sefer Yetsira'dan, Avrupa'da ortaya çıkan Hasidizm oldukça etkilenmiştir. Diğer

yandan Yetsira üzerinde birçok yorumlar yapılmıştır. En önemli yorumlar, Said bin Yusuf el-feyyumi ile Yitshak ben Şlomo Luria'nın (1534-1572) yaptıkları yorumlardır.

SEFER HA-ZOHAR: XIII. yüzyılda Kabalizmi besleyen temel kitaplardan birisidir. Kitabın büyük bir bölümü Aramcadır. Sefer ha Zohar kitabı, Yahudi dini düşüncesi için üçüncü önemli dini kaynak olarak kabul edilmektedir. Bunlardan **birincisi TORA, ikincisi TALMUD ve üçüncüsü de ZOHAR** kitabıdır. Sefer ha-Zohar kitabı, birkaç bölümden meydana gelir. En önemli bölüm Zohar ismini taşıyan bölümdür. Bu bölümde Tora'nın metinleri Batını şekilde yorumlanmıştır. Zohar kitabında, Tekvin – Çıkış – Levililer – Sayılar - Tesniye, Rut kitaplarının ve Neşideler Neşidesinin Batını yorumları yapılmıştır.

Sefer ha-Zohar'da uzun nasihatler verilmektedir. Zohar kitabının kimin tarafından yazıldığı konusu da tartışılmıştır. Batıda bu alanda yapılan çalışmalar, Zohar'ın büyük bir bölümünün İspanyol Leon'lu Moşe ben Şem Tov tarafından yazıldığını ortaya koymuştur. Ancak Zohar metnine, çok eski Yahudi mistik düşünceleri de dahil edilmiştir. Bu kitapta, yaratılışın gizemi, yaratıcı tanrının on kutsal türeyişi gibi konular tartışılmaktadır. Yine Zohar'da, Kainat'taki iyi-kötü zıtlığı insan amellerinin değeri gibi konular işlenmektedir.

Kısaca Sefer ha-Zohar, Yahudi dini düşüncesine çok büyük katkılar sağlayan ve Yahudi mistizminin teşekkülünü sağlayan çok önemli bir kitaptır.

SEFİROT: Sefer Yetsira'da, Allahın dünyayı, Hikmetin otuz iki esrarlı yoluna gö-

re yarattığından bahsedilir. Yaratılışın anlatımında otuz iki defa Elohim ismi geçmektedir. İbrani alfabesinin yirmi iki harfi, yirmi iki yolu temsil etmektedir. Diğer on yol Sefirotları meydana getirir. On Sefirot, BİR'in on vechesidir. Bu bir beşeri idrakda kesret olarak görülmektedir.

On Sefirot, birliğinin sembolü, İbrani ibadeti esnasında "elleri kaldırma" ile temsil edilmektedir, orada aynı bedenden ayrılmış olan parmaklar birleşmiş bulunmaktadır.

Sefirotlar şunlardır: **Kether** (Taç) - **Hocmah** (Hikmet) - **Binalı** (Akıl) - **Hased** (inayet) veya **Gedullah** (Şefaath) - **Din** (yargılama) veya **Geburah** (Sertlik) - **Tiphereth** (güzellik) veya **Rahamim** (Bağışlayan) - **Netsah** (Basar) - **Hod** (zafer) - **Yesod** (Temel) veya **Tsedek** (adalet) - **Malechouth** (krallık).

Sefirot terimi ilk defa sefer yetsira'nın ilk bölümünde geçmiştir. Burada "Sephiroth Belima" (sertlik) diye tercüme edilmiştir. Sefer Yetsira'ya göre, on parmak gibi, on Sefirot vardır. Bunlar, onsuz On'dur. Hay olan Tanrının nefesi, nefesler arasında nefes, soluk arasında su, su arasında ateş, yüksek, alçak, doğu, batı, sol ve sağ.

1. **Sefirot:** Hayy olan Allahın ruhudur. Tanısal hikmet, kelimeye (davar'a) uygundur.

2. **Sefirot:** Allahın ruhundan gelen nefesdir. O, kelimenin ve düşüncenin maddi işaretidir. Bu nefesin içine, alfabenin harfleri yerleştirilmiştir.

3. **Sefirot:** Su'dur. Havadan doğmuştur. Nefesten kelime tarafından yaratılmıştır.

4. **Sefirot:** Ateştir, suyun ateşi veya suyun en elverişli kısmı. Rabb, Ateşin içine zafer tahtını koymuştur.

Diğer altı Sefiroth, dört temel noktayı ve iki kutbu göstermektedir.

SELTİK DİNİ (Celtic Religion): Selt halkları, Hindî-Avrupaî gruptan çıkarak İ.Ö. II. bin yılda oluşumlarını tamamlamışlar ve Batı Avrupaya büyük ölçüde yayılmışlardır. Roma fetihleri döneminde, Büyük Britanya'ya, Hollanda'ya Rhénaniye, Gaele'ye İ.Ö. VI. yüzyılda yerleşmişlerdir. Bunların klan teşkilatları, din adamı kastları, dinleri hakkındaki bilgilerimizi Arkeolojiye borçluyuz. Latin yazarların tasvirleri, Gael (İrlanda), Galloisların ve nadiren Gaouloisluların epik rivayetleri bize Celtik dini hakkında bilgi vermektedir.

Onların bereket ve verimlilik dini, çoğu defa hayvan karakterli çok sayıda tanrıyı tebcil ediyordu. Bunlar, savaş tanrıçaları, kurban isteyen tanrılarıdır. Bu tanrılar, insan kurbanı istemekteydiler. Tanrı rızasına yönelik bu icraatlar, mevsimlik büyük bayramlar sırasında yapılmaktaydı. 1 Kasım'da SAMAİN bayramı ve 1 Mayıs'ta BELTANE bayramı kutlanıyordu. Özellikle İrlanda'da tanınmış olan Tanrı LUG, ismini Lyon şehrine vermişti (Lugdunum). Bununla birlikte Gaulois özelliği, mahalli tanrıları ve Seltik Tanrılarının farklı yönlerini çoğaltmıştır. Su kaynakları, nehirler, ormanlar, göller, semâvi cisimler, tabiat kuvvetleri, atmosferik olaylar gibi birçok hayvan da kutsal telakkî edilmiştir. Genelde üç boynuzla tasvir edilen Boğa Tanrı, Ay Tanrı, Yabandomuzu Tanrıçası, meraklı EPONA, Ahır ve At Tanrıçaları özellikle Gaulois karakterlidirler. Roma fetihleri birçok Seltik Tanrısını, Greko Romen mitolojilerine uygun olan Tanrılarla, Antropomorfizme doğru meyli artırarak eritmek istemelerine rağmen Gallois karakterleri belirgindir. Böylece savaşın gaddar Tanrısı, Albiorix diye adlandırılan TEUTATÈS, MARS olmuştur. Refahın habercisi olan

SMERTRİOS, muhtelif vechlerde Mercure Sucellus haline gelmiştir. Chthonien, Ölümler Tanrısı Pluton idi. Melez karakteriyle o, aynı zamanda Tokmak Tanrısı veya emziricilerin koruyucu şefi Silvain idi. Seltlerin atası olan DİS PATER, Ana tanrıçalara nisbetle verimlilik Tanrısı idi. Ana Tanrıçalar, genelde üçlü gösterilmiştir: Vulcain, Taranis ve Jupiter. Apollon veya Bacchus şifa verici tanrılarıdır.

Genellikle yüksek yerlerde yarım daire veya devre şeklinde kült yerleri ve kemerli mabed izleri bulunmuştur. Çoğu defa Seltler, kütlerde megalitler kullanmışlardır. Çok sayıda kurban vazoları ve kazanlar, insan ve hayvan kurbanının önemini ispat etmektedir. İbadet erkani, Druidler tarafından okunan ilahileri ve yakarışları ihtiva etmektedir. Druidisme, Roma müstevlilerine karşı Gaulois milliyetçiliğini kristalize etmiştir. Roma ve doğu kültürlerinin tesiri, Gallo-Romen veya greko-seltik bir senkretizme ulaşmıştır. Böylece özellikle ATTİS ve Cybele sır kültleri benimsemiştir.

Hıristiyanlığın yayılması ile birlikte Seltik dini yavaş yavaş kaybolmuştur. Fakat o, uzun müddet folklorda ve efsanelerde yaşamıştır.

SEMBOL: Yunanca Sumbolein kelimesi, toptan atmak ve birleştirmek anlamına gemektedir. Sembol, iki ayrı varlık arasında bir tanıma alametidir. Bu iki varlıktan her biri bu alametin yarısına sahip bulunmaktadır. Diğer yarısına bakarak biri diğerini tanımaktadır. İşte bunun için Antikitede, bir takım pazarlar, ittifaklar, tahhütler, yeniden bulunan şeylerin anlaşmaları yapıyordu. Böylece sembol, daha genel bir şekilde bir tanıma vasıtası olmuştur. Mesela, bilimsel semboller, inanç sembolleri, sosyal semboller gibi...

Fakat bu semboller, bir kanaattan çıkmaktadır... Bunlar, insanlar arasındaki müşterek anlaşma kararlarının işaretleridir. Bu işaretlere güçlü duygusal değerler atfedilebilir.

Tabiatı oldukça kompleks olan başka semboller de vardır Tabii semboller, dini, mistik, şiirsel ve sanatsal düşüncede çok büyük bir rol oynamaktadırlar. Dini bilgi vasıtası olarak tabii sembol, anolojiden ayrılmaktadır. Sembol, bir işaretten daha çok şey ifade etmektedir. Hikmet, muhakemeden çok, sembolle ifade edilmektedir.

Dinî sembolizm, iki anlama gelen kelimelerle doludur. O, mecazda durabilir; o zaman, realiteyi resimde gelişmeye bırakabilir. Bazen de Anolojide durur. Anoloji, onu aklileştirerek, realiteye bir takım insani boyutlar getirmektedir. Birinci durumda, her dini done, subjektifleşmiştir. İkinci de ise, objektifleşmiştir. Tümü içinde kavranmak şartıyla kutsalın en iyi taşıyıcısı semboldür. O, bütün Sakramentlerde bulunmaktadır: Vaftiz suyu, confirmasyon yağı, evharistiya ekmeği, haç işareti, evlilik yüzüklerinin değişimi, hasta-yağı gibi.

SEMİTİK: Tekvin'in 6 ve 9. bablarındaki rivayete göre Sémite veya Sémitik ismi, Nuh'un oğlu Sam'dan gelmektedir. Sam, soyundan gelen büyük bir topluluğun atasıdır (Tekvin: 10/21-32). Suriye - Arabistan çölünün uçsuz alanları Sâmî kavimlerin mekanı olmuştur. M.Ö. III. bin yıldan itibaren Sâmî kavimleri verimli bölgelere sızmaya başlamışlardır. Akkad Sâmileri olarak adlandırılan diğer bir grup savaşla ülkeyi fethetmiştir. Sâmî kavimler ikiye ayrılmaktadır: Mezopotamya Sâmileri ve Batı Sâmileri olarak ikiye ayrılmaktadır.

Mezopotamya Sâmilere, Sümerlerin içinde erimşilerdir. Batı Sâmilere ise, Ebla tabletleriyle haklarında kısmen bilgi sahibi olunmaktadır. Tahminen III. bin yılda yaşadıkları tahmin edilmektedir. Batı Sâmilere, genelde Kitab-ı Mukaddes polemikleriyle tanınmaktadır. Ras Shamra tabletlerinde bunlar hakkında bilgi bulunmaktadır.

Eski Ahidin Tanrısı, Fenike'de EL kültürünün, Mezopotamya'da da "kişisel Tanrı kültürünün" hudutları içinde patrikler dininin nasıl yerleştiğini göstermektedir. İsrail dininin orijinalitesi, sadece Yahve kültüründe bulunmaktadır. Çünkü Tanrı Yahvé, ittifak Tanrısıdır. Hz. Musa'dan sonra gelen Peygamberler bütün enerjilerini Kenanlıların Baalleriyle ve Bereketi sembolize eden "Kutsal Fahişelik"le mücadeleye harcamışlardır. Yine de İsrail dininin birçok çizgisi Batı Sâmilere dinlerine çok yakındır.

M.Ö. XIV. yüzyılda yeni bir istilacı dalgası olarak Aramiler ortaya çıkmıştır. Bunlar Suriye'ye yerleşmişler ve orada krallıklarını kurmuşlardır. Asurlulardan etkilenmişler ve ancak dillerini korumuşlar ve Aramice devletin dili olmuştur. Bu dili Yahudiler de benimsemiştir. Daniel ve Esdras kitabının bir kısmı Aramice yazılmıştır. Hz. İbrahim, üç büyük dinin kabul ettiği Peygamber olarak semitik dünyadaki monoteist dinlerin birbirine bağımlılığını göstermektedir.

SFENKS: Mısır ve Yunan kültürlerinde insan başlı hayvan gövdeli heykellere verilen isimdir. Ancak Sfenkslerin maddi ve manevi gücünün yüksek olduğuna inanılmaktadır. En eski Sfenksin Mısır'da M.Ö. 2550 yılına ait olan Sfenks olduğu kabul edilmektedir. Hatta kaynaklar bulunan Sfenksin, Firavuna ait bir heykel

olduğunu söylemektedirler. Çünkü Mısır'da Firavun heykelleri, Sfenksler biçiminde yapılmıştır. Bu durumda başka bölgelerde Sfenksler görülse de, Mısır kültüründen yayılmıştır, çünkü Asya'daki Sfenksler kanatlı yapılmışlardır. Diğer bir farklılık M.S. XV. yüzyılda ortaya çıkan dişi Sfenks olayıdır. Dişi Sfenksler arka ayak üstüne oturmuş ve bir pencelerini havaya kaldırmış olarak çoğu zaman bir aslan, bir griffon ya da başka bir sfenksle bir arada bulundurulmuştur.

Eski Yunanda görülen Sfenksler, M.Ö. 1600 yıllarının tarihini taşımaktadır. Geç Heladik Dönem Kuyu mezarlarından çıkan Sfenkslerin de kanatlı olduğu görülmüştür. Bu ortaklık, Sfenksin Yunanistan'a Asya'dan gelmiş olmasına bağlanmaktadır. Ancak Yunan Sfenkslerinde başta kep benzeri birşey bulunuyordu. Bunun ne anlama geldiği hâlâ anlaşılabilmiş değildir.

Asya'da Sfenkslerin varlığı daha ciddi şekilde dikkat çekmektedir. Ancak Yunan sanatında M.Ö. VIII. yüzyılda Sfenks sanatı yeniden görülmüştür. Bu Sfenksler, tamamen Doğu Sfenkslerinin özelliğini taşıyordu. Genelde bu dönem, Sfenksleri dişiydi. Başlarında uzun peruklar bulunuyordu. Ayrıca san'at eserleri olarak Asya Sfenkslerinden daha sanatkarane yapılmışlardı. Vazolar, fildişi ve metal eşya Sfenkslerle süsleniyordu. Sanat tarihine göre, Arkaik dönemin sonlarında, tapnaklarda Sfenkslerle süslenmeye başlanmıştır.

SHAKER'LER: Bunların kökeni İngiliz Quaker'lerine kadar gitmektedir. Yine de tarihleri oldukça dolambaçlıdır. Shakerlerin bir mezhep mi yoksa bir ekol mü olduğu hâlâ tartışma konusudur. Bu hareket kurucusu olan Arın Lee'nin dam-

gasını taşımaktadır. O, evli bir kadındır ve hepsi ölü doğan dört çocuk annesidir. **Ann Lee**, bir hakikata sahip olduğu iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bu hakikat ona, toplumdan uzaklaştığı ve yalnızlığa gömüldüğü bir anda gelmiştir. Onun dava ve ideal haline getirdiği **HAKİKAT "SEKSÜEL İLİŞKİLERİN EN ÜST SEVİYEDE GÜNAH OLDUĞU KONUSUYDU."**

Ona göre erkek ve kadın bekâr kalmalıdır. Çünkü evrensel bekarlık, insan ırkının sona ermesiyle sonuçlanırken, dünyanın da sonunun yakın olduğu gerçeği **Ann Lee** tarafından hararetle vaaz ediliyordu. Böylece o ruhundaki etkili ve derin şekilde yaşanmış olan kişisel tecrübeden evrenselliğe giden bir sistem kuracaktır. Derinlemesine tattığı yoksun kalmış anne ümitsizliği onu, evrensel bir gerçeği kabul ve itirafa götürmüştür. Öyleki erkeklerin olduğu kadar kadınlarında, insan tabiatına oldukça ters bir doktrini yaşamayı tercihe sürüklemesi ve tarihin en hareketli ve tahripkâr iki asrı içinden bize dek gelebilmesi için **Ann Lee**'nin inancının çok güçlü olması gerekirdi. Nitekim bu inançla **Ann Lee** Amerika'da beş yıl içinde binlerce taraftar toplamıştı. Hem de "okuma ve yazma bilmeyen" bir kadın olarak.

1784'de **Ann Lee** ölünce, topluluğun liderliğini Joseph Meacham ve Lucy Wright üstlenmişti. İşte bu iki şahsiyet Shaker topluluğunu iyi bir şekilde organize etmeyi başardı. İlk Shakerler yerleşim yeri olarak New York'ta 1787'de **NEW EBANON**'da kurulmuş oldu. Shaker hareketi buradan Kentucky, Ohio ve İndiana'ya doğru yayıldı. 1826 yılında yapılan tespite göre, sekiz eyalette Shakerlere ait on sekiz yerleşim birimi oluşturulmuştu. Shakerler, siyasi ve politik hayattan tecrid oldukları için daha çok çiftlik köyleriyle

meşgul oluyorlardı. Hatta Shaker'lerin örnek çiftlikleri vardı. Bunun için çevredekilerin takdirini kazanmışlardı. Çiftliklerde birçok teknik icad ettiler. Meselâ ilk çamaşır makinesini onlar bulmuşlardı. Geliştirdikleri tohum türlerini ambalaj sistemiyle satmayı ilk deneyenler Shakerler olmuştur. Yine tıbbi bitki üreticiler de onlardı.

Shakerler, düzenli yaşamayı kendilerine prensip edinmişlerdir. Bunun için toplantı evlerinin, ürettikleri el sanatlarının ve yaptıkları samanlıkların birer estetik değeri vardı. Shaker hareketi, gittikçe maddeleşen dünyada ilerleme imkanı bulamadı. 1840'larda altı bin üyesi olan Shaker hareketinin 1874'lerde üye bulmakta sıkıntı çektikleri görülmektedir. Hâlâ Amerika'da bir grup olarak yaşayan Shaker'lerin belli sayıda üyeleri olduğu bilinmektedir.

SHAKTİ VE SHAKTİSME: Shakti kelimesi, "enerji" anlamına gelmektedir. Bu doğrudan doğruya "Kutsal enerjiye" tatbik edilebilir. Tanrı **Shiva**, özünde tamamen spiritüeldir. **Shiva**, bu dünyadaki aksiyonunda shaktisini yaymaktadır. Dans eden bir Shiva statüsü, kutupsuzluğu ve Tanrının iki muhalif vechesini ifade etmektedir. **Shakti**, kişileştiği zaman Tanrıça **Shri** veya **Mahâdevî**'nin dişi vechesini almaktadır. Bu olmadan Tanrı, bu dünyada hareket edememektedir. Böylece, Tanrı ile Tanrıça birbirinin dengi olmaktadır. Sonuç itibariyle, her ikisi de aynı ibadeti kabul etmektedir. Mü'minler, Tanrıçaya ibadeti ve kutsallığı tercih ederlerse (İştâ devatâ) o zaman **Shâkta** diye isimlendirilirler ve özel ibadet biçimine sahip olurlar. Bunun tamamına Shaktisme adı verilir. Tanrının dişi vecheleri, burada dindarlığın konusu hâline gelmiştir.

Shaktisme, Tantrizme yakından bağlıdır. Tantrizm, şiddet vasıtaları ile insanın realizasyonunu önerir ve fertte Tanrısal Shakti'nin varlığını tanır. Bu durumda Shaktizm, Shivaizmin özel bir gelişme şeklidir. Shaktizm, Vişnuizmi etkilemiştir. Vişnu, Brahma vasıtasıyla dünyayı yaratmıştır. Vişnu'nun tecellisi olan Lakshmi'nin yaratıcı bir rolü yoktur. Böylece Vişnuizm, Shaktizmin tesirinden kurtulmuştur. Daha sonraki yıllarda Krişna'nın yanında, eşi Rukmini shakti olarak telakki edilerek tebcil edilmiştir.

SHANKARA: Hindistan'ın en tanınmış düşünürlerinden biridir. VIII. yüzyılın sonunda yaşamıştır. Ölüm tarihi 838'dir. Birinci Ashramadan doğrudan dördüncü Ashramaya geçmiştir. Upanişadların, Bhagavad Gita'ların ve Brahma – Sutraların yorumunda advaita diye isimlendirilen bir pozisyon elde etmiştir. Bu pozisyon mutlak ikilik olmayan bir durumdur. Çünkü bu durumda olan adam bir tek gerçek kabul etmektedir. O da Âtman – Brahman'dır ve onun düşüncesinin gücü buradan gelmektedir. Bu düşünce ona herkesin tanıdığı bir otorite vermiştir. O, gelenekle akıl arasında bir denge kurmuştur. Böylece o, Hind kültürü ile akıl planında kabul edilebilen bir sentezi gerçekleştirmiştir. Onun doktrini mutlak monizm özelliği taşımaktadır. Yani, Brahman'dan başkası yoktur. Onun düşündeki her şey bir hayaldir.

Diğer yandan Hinduizm'de birçok konuda reform gerçekleştirmiştir. Kanlı kurban uygulamaları ile mücadele etmiş, Sannyâsin olmak isteyen öğrenciler için manastırlar açmıştır.

XIX. yüzyıldaki reformatörlere etki etmiştir. Meselâ, Râmakrishna ve Vivekânanda bunlardandır. Shankara'ya göre dünya,

bizim içindir. Fakat dünyanın varlıkları, fenomenler dünyasına aittir. Fenomenler dünyası geçicidir ve cevherden boştur. Buna rağmen Brahma, gerçektir ve saftır.

SHÂNTĪDEVA: Mahâyâna Budizminin meşhur şairlerinden biridir. VII. yüzyılda yaşamıştır. Bombay'ın kuzeyinde Suvâstra kralının oğludur. Dini hararetle, tahtı terk etmiştir. Birçok şiir yazmıştır. Bodhicaryâvatâra'nın yazarıdır.

SHINGON: IX. yüzyılın başında Kûkai tarafından kurulan bir mezheptir. Shingon mezhebi, tamamen bâtunî bir Budist doktrini öğretmektedir (Mikyô). Bu öğretisi, Çin doktrini tarafından yorumlanarak ortaya konmuştur. Zamanla kurucusunun pragmatizminden uzaklaşan Shingon mezhebi, XIII. yüzyıldan itibaren tamamen mezafizik bir doktrin yaymaya başlamıştır. Bu mezhep, Kûkai tarafından kurulduktan üç asır sonra, bir bölünmeye maruz kalmıştır. Bu bölünmenin de müsebbibi Kakuban olmuştur. Günümüzde hâlâ bu bölünme devam etmekte ve her grub, aşağı yukarı altı bin mabede sahip olmaktadır. Toplam olarak her iki grub, on iki milyon müntesibe sahiptir.

1786'da Juin (1718-1804), Shingonritsu adı ile yeni bir mezhep kurmuştur. Bu mezhep daha çok sert bir keşişlik disiplini istemektedir. Her iki mezhep de, doktrinlerde bir modernizasyona teşebbüs etmişlerdir. Okano Shôgen (1881-1948) isimli bir shingon rahibi, bütün inananların doktrine girmelerini sağlayan Gedatsu Hôon Kanshakai iyi kurmuştur. 1936'da Hô Shingô ise Shinnyoen mezhebini kurmuştur. Bu mezhep, elit bir zümreye shingon batiniliğini öğretmeye yönelmiştir.

SHĪNRAN: Japon rahibidir (1173-1262),

Amidaiste mezhebinin kurucusudur. Önce, Hiei dağı tapınağına girmiştir. Daha sonra Kyôto'da Amidaizmi vaaz eden Hônen'e bağlanmıştır. Üstadının sürgününe kadar orada kalmıştır. Kantô'ya gitmiş ve orada evlenmiştir. O da Amidaizmi vaaza devam etmiştir. Talebeleri onun öğretisini "**Temiz yer yüzünün gerçek mezhebi**" diye adlandırmışlardır (Jôdo-Shin-shû). Talebelerinden biri olan **Yuiembô**, üstadının ve Hônen'in sözlerini itizalleri kınayan bir el kitabında toplamıştır (Tannisho). Bu kitap, mezhebin temel kitabıdır.

SHİVA: Vişnu'nun tersi olan Shiva Vedalarda görülmez. Shiva'nın ismini duymak için Upanişad'ları beklemek gerekecektir. Upanişadlar **Shiva'yı**, Hindu Teslisinin üç unsurundan biri olarak takdim etmektedir. Hindu teslisinin diğer iki unsuru, **Brahma** ve **Vişnu**'dur. Bu da Shiva kültünün daha önce olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü, İndus vadisinde Mohenjo-Daro'da M.Ö. II. bin yılının tarihini taşıyan mühürler bulunmuştur. Bu mühürlerde bir "**Proto-Shiva**" bulunmaktadır. Bir anlamda Shiva, Tanrının korkunç bir vechesini temsil etmektedir. O, kafataslarından bir kolye ile süslenmiş ve üçlü bir yapı sergileyerek "**ölü yakma**" yerlerinde görünmektedir ve ondan kanlı kurban sunarak, yardım istenmektedir. Yine de o, büyük mutluluktur (Ânanda). Çünkü ilahiyatçıların dediğine göre onun boynunda taşıdığı kafatasları, mensuplarını kurtarmak için engellediği şeytanlardır. Çünkü o, Shiva'nın mutlu tabiatını bilmektedir. Shiva'nın korkunç görünümü, Tanrının cenneti olan **Kailâsa**'nın kazanılmasını temin etmektedir. Çünkü o, orada eşi Pârvâti ile birlikte oturmaktadır. Diğer yandan **Shiva**, seksüel faaliyetin

başında gelmektedir. Onun gözde hayvanı boğadır. Sembolik işareti ise sertleşmiş erkek uzvudur (Le Phallus). Hindistan'ın her yerindeki **Shivaist** mabedlerde, kırlarda, yolların kenarlarında, her boyda ve her şekilde dikilmiş taşlara rastlanılmaktadır. Bu da erkek uzvunun bir sembolü olarak yapılmaktadır (Sanskritçede linga=le Phallus). Yine linga ile birlikte kadın uzvu da (le yoni) görülmektedir. Bu daha çok seksüel aktiviteyi sembolize etmektedir. Bu durum birçok Şivaisti, Shilla'ya yönelttikleri kültte tantrik unsurlarla bütünleşmeye götürmüştür. Yine de Tanrı, Yoğa'nın patronu olarak kabul edilmiştir. Yoğa ise **Mâhâ-Yogin** (Büyük Kul) diye adlandırılmıştır. Bu demektir ki, seksüalite sadece spiritüel bir hedef için icra edilmelidir. Yoğa disiplini ile sâlik, seksüel faaliyeti aşmaktadır.

Shiva'nın kozmik fonksiyonu, devr-i daimin tamamlandığında kainatın dağılmasına başkanlık etmesindedir. Zamanların sonunun ateşi, ona aittir. Birçok resimler, Shiva'yı dans ederek ve alevlerle oynarken göstermektedir. Şeytanı mağlup ettiği zaman da shiva dans etmişti:

SHARADDA (Budizmde): Shradda, Pâli dilinde Saddhâ olarak ifade edilmektedir. Bu da "**iman**" anlamına gelir. Bununla Budist, kendini Buddha'ya ve onun öğretilerine (Dharma) teslim etmektedir. Yine Budizm'de rahipler cemaat veya **Sangha**, Budistin güvenine ve saygısına lâıktır. Çünkü onların varlık nedeni, sadece üyelerine Budist idealin gerçekleşmesinde elverişli hayat şartlarını sağlamak değil, aynı zamanda doktrinin açıklanmasını ve yayılmasını sağlamaktır. Onların görevlerinden birisi de lâikler için ahlâki fazilet örneği vermektir.

Budizmde imanın yeri ve önemi, ancak

manevi tecrübe ile anlaşılabilir. Samyutta-nikâya bu soruyu şöyle açıklamaktadır: "Ey rahipler! Kimin imanı var ve anitya doktrinine güveniyorsa o, imanda yürüyen olarak isimlendirilir. Yine ey rahipler, kime bu doktrin nüfuz etmiş ve ılımlı şekilde tasvip görmüşse, imanda yürüyen olarak adlandırılır. Bu doktrini gerçekten bilen "ırmağı geçmiş adam" olarak isimlendirilir. O, "aydınlanmaya yönelmiştir".

Böylece Budizmin yoluna girmek için iman gereklidir. Öğretiye karşı saygılılık, bu yolda yürümeye izin vermektedir. Bunun sonucunda elde edilen manevi tecrübe doktrine daha derin nüfuzu kolaylaştırmaktadır. Doktrin iyi anlaşıldığı takdirde daha mükemmel manevi tecrübeye imkan vermekte ve böylece Budist yüksek hikmet derecesine girebilmektedir. Bu hikmet derecesi, Prajna'dır. Bu derece, eşyayı olduğu gibi göstermektedir. Böylece, elverişli olanla olmayanın arasını ayırma kabiliyetine ulaşmaktadır. Bu durumda Budist mü'min, imanından, sezgiye geçer. Görüldüğü gibi, Budizmde iman önemli bir rol oynamaktadır. Ancak geçici bir değeri vardır.

Bütün bunlar, Budizmin tümü için geçerlidir. Bununla beraber Mahâyana müntesipleri için, imanın rolü daha büyüktür. Bu da bhakti sofuluğu içindir.

SHRADDHÂ (Hinduizmde): Shraddhâ kelimesi Lâtince credo (iman-akide) kelimesine yakın bir kelimedir. Shraddha'nın özel anlamı "sunguların fazileti içinde iman veya güven"dir. Bu bir yandan Hind-İran dilleri içindeki kelimelerde yer almıştır, diğer yandan İtalya-Celtik dilleri içinde yer almıştır. Bunların arasında dinle, özellikle kült liturjisi ile, kurbanla ilgili çok sayıda kelime bulunmaktadır.

Vedalar döneminde Hinduizm'de, dini erkanın tesiri içinde kurban icraatına, insanlar güven göstermişlerdir. Bunun için şöyle inanılmıştır: "Shraddâ'ya sahip olarak kurban takdim edilirse, yapılan kurban hiçbir zaman kayıp olmaz". Fakat icraata güven, kurbanı takdim edene dönmektedir. Shraddhâ, herhalukârda kurban takdim edene zarurî imanı gerektirmektedir.

Bhakti'de Shraddha kelimesi güven ve iman anlamına gelmektedir. Burada iman, Krişna gibi seçilmiş kutsal olarak tayin edilmiş Rabbin mutluluğu içine konulmuştur. Bhagavad Gita'ya göre Shraddhâ, herkesin sahip olduğu kaliteye göre değişmektedir.

Yine, Gourunun ve talebesinin güven ilişkisi içinde Shraddhâ'dan bahsedilmektedir.

Ma'rifet yolunda Shraddhâ, her kurtuluş basamağında bir ön pozisyonudur.

Sonuç olarak dişi kelime olan Shraddhâ, daha çok Hindu cenaze merasimlerinin tamamlayıcısı olarak ve Brahmanlardan oluşan davetlilerin bulunduğu bir yemeği belirtmektedir.

SHRUTİ: İşitmek anlamına gelen Shru (çru) fiilinden türemiş bir kelimedir. Sankritçe shruti kelimesi "işitme" anlamına gelmektedir. Bu kelime, "işitme olayı" ve "işitilen" anlamlarına da gelmektedir. Hindu edebiyatında daha açık bir anlamı vardır. Bu da VEDA'yı belirtmesidir. Buna Bhagavad-Gita'yı da ilave edebiliriz. Shruti, Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve İslâmiyetteki kutsal kitaplar gibi Hinduizm'in kutsal metinlerini göstermektedir. Shruti, Veda'nun şifahi olarak intikalini belirtir.

Shruti'nin değeri ebedî hakikat olan dharmadan gelmektedir. Onu işiten veya

dinleyen RİSHİS'ler, onu tekrarlarla yetinmektedirler. Mimamsâ, Shruti'nin beşerî olmayan kökeni üzerinde ısrar ediyor ve kelime üzerinde bir teori geliştiriyor. Darshanaların en teisti olan Nyâya kişisel bir Rab tarafından doğrudan Hakikatın vahyinden bahsetmektedir.

SHUDRA: Hindu toplumunda dördüncü kastı meydana getirmektedir. Bunlar, büyük destanlara (Mahâbharata, Râmâyana) ve Purâna'ya girmişlerdir. Esmer renkleri, Rig-Veda'da Shudra kelimesinin geç zikredilmesi, üçlü sistemde ilave bir sosyal kast oldukları ve yerli halkı oluşturdukları şeklindeki teoriye hak vermektedir. Aryenler Hindistan'a girerek onları köleleştirmişlerdir.

Bunların sosyal statüleri zamanla değişmiştir. Çünkü aralarından birçoğu "köylü" olmuşlardır.

Mahârâshtra'da Shudralar hakim sınıftır. Krallar ve imparatorlar bunlardan çıkmıştır.

SHÛNYATA: Pâli dilinde Shûnyatâ, "boş ve boşluk" anlamına gelmektedir. Bu mefhum, müşterek Budist doktrinine aittir. Fakat Hinayâna ve Mahâyâna Budizminde farklı yorumlanmıştır.

Eski Budizmde, bütün realiteler boştur, yani onlar, gayri müşahhas ve cevhersizdirler (Anattâ). Burada "Bir benlik boşluğu" söz konusudur. Mahâyâna Budizmi daha da uzağa giderek sadece "kompoze olmuş gerçekler" değil; aynı zamanda "herşey" ve "dharma"da boştur. Başka bir tabirle çokluğu, elemanlardan ayıran ve bunları "gerçek" gören kişi, hayalin (mâyâ) mahkumudur. Çünkü gerçek; her türlü ikiliğin ötesindedir. Kavramlar çokluğundan kurtulunmazsa, o, olduğu gibi kavranılamaz. Çünkü kavramlar çok-

luğunda kalan, sadece eşyanın geçici tezahürlerini ifade etmektedir. En yüksek hikmetin sezgisi ile gerçekler olduğu gibi kavranabilir. Böylece, boşluk doktrininin anlaşılmasına girilebilir. Bu boşluk doktrini, prajñâpâramitâsutra içinde açıklanmıştır. Bu doktrini çok uzaklara götüren Mahâyâna ekolü, orta-yol veya Madhyamaka ekolünü meydana getirmiştir.

SIR DİNLERİ: Eski Yunanda ve Roma'da yaşayan dinlerdir. Bu kült önderlerine HİEROPHANTES (kutsal açığa vuran) denmiştir. Özellikle Roma'da, Hz. İsa'dan sonraki ilk üçyüzyıl içinde sır dinleri çok rağbet görmüştür. Bu dinlerin mensupları, toplu yemekle, danslarla ve özellikle ölümün ve dirilişin sembolik canlandırılması ile dikkat çekmektedirler.

Eski Yunan'da sır dinleri önce ELEUSİS'te, ATİNA'da gelişen, Toprak ve Bereket Tanrıçası DEMETER KÜLTÜ şeklinde kendini göstermiştir. Demeter kültü, şarkılar ve tiyatro eşliğinde efsaneleşmiştir. Sefahat alemi Tanrısı DİONYSOS şerefine düzenlenen şenliklerde ŞARAPLAR içilmekte ve sevişilmektedir.

ORPHEUS kültüründe ise, daha çok bekalet, perhiz (et yememe) ve şarap içmeme dikkat çeker. Orpheus kültü, zahidane bir karakter taşımaktadır. PYTHAÇORASÇILAR, Orpheus kültürünü benimsemişlerdir. Bu doğrultuda, öldükten sonraki inanç, matematik ve astronomi konularında sırlı inançlar geliştirmişlerdir.

M.Ö. VI. yüzyılda yaşayan Yunan filozofu PLATON, Yunan sır dinlerinden yararlanarak önemli düşünceler geliştirmiştir.

Helenistik dönemdeki doğu kültürü ile karşılama, sır dinlerini zenginleştirmişti. Yunan ve Mısır kültürlerinin karşılaşması da, Mısır'da, Mısır inancı üzerinde yeni sentezler meydana getirmiştir. Bunların

sonunda, Roma'da Dionysos, Mısır'da İSİS, Anadolu'da KYBELE, İran'da Mitra çevresinde sır dinleri gelişmiştir.

SİHİZM: Sikh kelimesi, Sanskritçe **shishya** kelimesinin Penjabice aldığı şekildedir. Bu kelime ise, talebe veya mürit anlamına gelmektedir. Sikhler Guru Nanak'ın talebeleridir. Bunların inançlarına Sihizm denmektedir.

Guru Nanak 1469 yılında, Lahorun güney batısına 60 km. uzaklıkta olan bir köyde Kshatriya kabilesinde doğmuştur. Orada büyümüştür. Köyünde hem Hinduların hem de Müslümanların saygısını kazanmıştır. Evlendikten sonra, yirmi yedi yaşında vaaz turnesine başlamıştır. "Sessizler cemaatinin içinde iken üçüncü günden sonra ağzından şu sözler çıkmıştır: "Ne Hindu ne Müslüman vardır". Onun vazaları onu, Hindistan'ın dört bir köşesine götürmüştür. Hatta Mekke'ye ve Bağdat'a kadar gitmiştir. Yirmi dört yıl boyunca yorulmadan seyahat etmiş ve eşitlik, aşk ve iman konularında mesajını duyurmuştur.

Ondan önce birtakım mistik mezhepler özellikle Bhaktas Hindular ve Müslüman Sûfiler iç tecrübe üzerinde durarak, bütün şekilciliği ve kuralcılığı reddetmişlerdir. **Guru Nanak**, bu temayülleri miras bırakmış ancak kendisi, hiçbir organizeli sisteme dahil olmamıştır. Kâbirle ve onun edebî kompozisyonları ile karşılaştığı konusunda kesinlik yoktur.

Guru Nanak, "Allahın Birliğini" sıkı bir monoteizm hududu içinde öğretmeye yönelmiştir. O, "yüce varlığı" sadece BİR diye adlandırıyordu O, ebedi idi, sonsuzdu, herşeye nüfuz edici idi. O, zamanla sınırlı değildi. O, bizatihi vardı. O, aşkın ve inayetin kaynağı idi. O hiçbir şeyle be-

denleşmiş değildi. Hiçbir resim, Onu ihataya edemezdi.

Yüce kurtuluşun hedefi **mukti** idi. Bunun temeli, ise, kurtuluşu sağlayan sofuluktu. **Mukti**, Tanrının ismini zikre daimî olarak dalmakla elde edilir. **Mukti**, ego'dan ve ferdî bağlardan kurtulmaktan ibarettir. Böylece "doğuşlar" çarkından ölümden ve "yeniden doğuşlar"dan kurtulmaktadır. Çünkü insanın köleleşmesinin sebebi önce, onun bencilliğidir (ego) veya insanı orijinal kaynağından ayıran benlik kaygısıdır. İnsanın köleleşmesi ise, insandaki Tanrısal kıvılcımı karartmakta ve kör etmektedir. Bencillik (haumai) aşılarak, Hakikata ulaşılır. Tanrı ile tam birliğe götüren yol budur. Bu ise insanın, nihâi hedefidir.

Guru Nanak, Hakikatın (Tanrı) anlaşılması üzerinde daha çok durmak için, dindarlığın dış şekillerini reddetmiştir. Hakikatın anlaşılması için Tanrı'nın yoğun aşkı olmalı ve ona tam teslimiyet teşekkül etmeli, Tanrının iradesine tam bir iman olmalıdır.

Guru Nanak, o zaman Hindistan'da dinlere hakim olan yayılma ruhundan uzak durarak, toplumdaki hataların ve kötülüklerin bilincinde olmuş ve onu tedavi etmek istemiştir. O, Allahın yarattığı olarak ve onun ışığına iştirak eden insanın, temelde iyi olduğunu düşünmektedir. Yine ona göre kötülük, insanın cehaletinden ve bencilliğinden gelmektedir.

Sikhizmde bu dünya, bir gerçek olarak kabul edilmiştir. Çünkü dünya, bir tek Tanrının özel ikametgahıdır. Bu düşünce, insanın dünyada ikametine bir mevsukiyet karakteri vermektedir. Bunun için sikh imanı, insanın maddi mutluluğunu, birini diğerine bağlayarak manevi

kurtuluşu kadar önemli görmektedir.

Guru Nanak, ahlâki gidişe çok önem vermektedir. Doğru gidiş, doğru düşünme kadar önemlidir. Bunun için o, tevazu içindeki hizmeti, toplumun mutluluğunu ileriye götürme hedefi içinde mutalaa ediyor. Bunu hedef yapmak, başkaları ile paylaşmak, **Guru Nanak**'ın öğretisinin özünü teşkil etmektedir.

Guru Nanak, Tanrı tarafından kendisine emanet edilen bir görevi tamamlamayı düşünmektedir. O, kendini ilahi vahyin bir elçisi olarak takdim etmiştir. Vaaz gezisinin sonunda, kendi kurduğu köy olan KARTAPUR'a yerleşmiştir. Etrafında bir cemaat oluşmuştur. Cemaat yemekhanesinde (Lazigar), bütün talebeler aynı yemeği hep birlikte yemekteydiler. Bu yemekte inanç ve kast ayırımı yapılmaz. Tevazu içinde hizmet, dinî ve sosyal hayatın yeniden inşasının metodik anahtarıdır. İşte tarihi sikhizmin ilk şekli böyledir.

Guru Nanak, kendisine bir halef seçmiştir. Onu kendisi ile eşit tutmuş, kendi ışığını emanet etmiş ve ona "Angad" ismini vermiştir. Yani onu kendi bedeninden bir uzuv olarak görmüştür. Aynı usül, onuncu Guruya kadar tekrar edilmiştir. Bu son Guru, **Gubind Singh**'dir. Böylece Sikhizm, farklı bedenler olmasına rağmen ruhta bir tek olan **On Guru**, kabul etmektedir. Maneviyatta eşit ve aynı vahyi paylaşan **on Guru** fenomeni, Sikhizme özgüdür.

İkinci Guru Angad (1504-1552), Amritsar'da Selefî Guru Nanak'ın sosyal aktivitesini ve öğretimini devam ettirmiştir. **Guru Amar Dâs** (1479-1574) 22 piskoposluk bir kilise yapısı tesis etmiştir. Ayrıca, Sikhlerin toplantı günlerini tesbit et-

miş, sosyal adaletsizlikle mücadele etmiştir. Diğer yandan doğum, evlenme ve ölüm törenleri için basit merasimler tesis etmiştir.

Guru Râm Dâs (1534-1581), Amritsar'da bir merkez tesis etmiştir. **Guru Arjun** (1563-1606), Amritsârda gölün ortasına bir mabed inşa ettirmiştir. Bu modern zamanların Altın Tapınağıdır. **Granth Sâhib**, (kutsal kitap) 16 Ağustos 1604'de Allah tapınağın ortasına konmuştur. **Altın tapınak ve kutsal kitap**, Sikhlerin sosyal ve dinî hayatlarında çok önemli bir yer tutmaktadır.

Guru Arjun, imparator Cihangir'in saltanatı döneminde ölmüştür. Onun oğlu **Hargobind** (1595-1644) yani **altıncı Guru**, âyinlerinde bir kılıç taşımaya başlamıştır. Bu kılıç onun için, zulmün ve adaletsizliğin yok edilmesi ve eşitliği sembolize ediyordu. Bununla beraber, savaşçı karakterine rağmen o, seleflerinden daha dindar ve daha sâde bir pozisyonu muhafaza etmiştir. **Guru Har Râli** (1630-1661), ve **Guru Har Krishan** (1656-1664) da aynı sadeliği korumuşlar ve iktidarlarında barışı muhafaza etmişlerdir. Dokuzuncu **Guru Tegh Bahâdur** (1621-1675) Delhi'de öldürülmüştür. Onun oğlu **Guru Gobind Singh** (1666-1708) "**Tanrının Seçilmişleri**" denen **Khalsa** ordusunu kurmuştur. Bunlar tam bir feragat içinde yaşamışlardır. Bunlara **Singh** (Aslan) ismi verilmiştir. Belirgin dış özellikleri: 1- **Kesilmemiş saçlar**, 2- **Saçlarda bir tarak**, 3- **Çelikten bir bilezik**, 4- **Kısa kilt**, 5- **Hançer**.

Guru Gobind Singh, Kutsal kitabı yerleştirmiştir. Gurular soyu, böylece sona ermiştir. Miras, Guru Granth'a geçmiştir. Böylece o, Sikhler için daimi bir otorite olmuştur. Onun varlığı cemaatin birliği-

nin bir garantisidir. Guru Nanak'ın Monoteist ve ahlâki bir öğretisi ile başlayan Sikhizm hareketi, tedrici şekilde, çok özel bir birlik haline gelmiştir. Guru Gubind Singh'in ölümünden yarım asır sonra Sikhizm, politik bir güç haline gelmiştir. Bağımsız Sikh arazileri, Ranjet Singh (1780-1839) ile Khâlsâ devletinde XIX. yüzyılda Penjab'da birleşmiştir. Fakat İngilizlerle yapılan iki savaş, Sikh hükümetinin sonunu getirmiştir.

Singh Sabhâ'nun başlattığı reformist bir akım, Sikh öğretisinin safiyetini ve özünü yeniden bulmaya yönelmiştir. Ancak iki önemli unsur, Sikhleri zor durumda bırakmıştır: **Birincisi**, Hıristiyanlaştırma, **İkincisi**, Batı tarzı eğitim. Singh Sabhâ'nun reformu yine de Sikhizmi köküne kadar etkilemiştir. Böylece daha dinamik bir Sikhizm ortaya çıkmıştır. Burada önemli olan konu, Sikh kimliğinin ortaya çıkmış olmasıdır. Çünkü bu reform hareketinde Sikhizmin ahlâki gücü ve hayatiyeti yeniden keşfedilmiştir. Böylece Sikhler, modern gelişmelere açılmışlar ve aktif bir eğitim ve edebiyat dönemine girmişlerdir. Sikhler, Hind toplumundaki ihtilâli hareketlere de katılmışlardır. Meselâ, Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesine girmişler ve bu davaya büyük katkı sağlamışlardır. 1947'de Penjab'ın bölünmesi Sikhleri ikiye ayırmış ve onlara sert bir darbe vurmuştur. Fakat girişimci ve ısrarlı tabiatları ile, millî hayatta kendilerine gerekli yeri sağlamışlardır. Modern Sikhizm, bugün geleceğe doğru yönelmiştir. Dinî miraslarına derinden bağlı, tarihlerinin bilincinde ve kutsal kitaplarının aracılığı ile Sikhizm herşeyden önce bir imandır. Bu iman, sadece sabah ve akşam dualarında yapılan şu formülle-

re münhasır değildir: "Nanak" ismin ve namın daima muzaffer olsun! Barış ve refah her şahsa ve herkese iraden içinde gelsin".

SİNA DAĞI: İbranice HAR SINAI olarak bilinen Sina dağı, Arapça Cebel-i Musa, olarak ifade edilmektedir. Sina Dağı, Yahudi tarihinde çok önemli bir yer tutar. Hz. Musa, Tanrı Yehova'dan vahyi, burada almıştır. Hepsinden önemlisi Tora'nın en önemli kısmı olan on emrin verildiği yer SİNA DAĞI'dır (Çıkış: 20; Tesniye: 5). Müslümanlarda aynı inancı paylaşmaktadırlar (Tâhâ: 9-80). Yahudi-Hıristiyan ve İslâm geleneklerinde Cebel-i Musa olarak bilinen Sina dağı, kutsal bir dağdır. Hatta Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın, kutsal bir vadide bulunduğu hatırlatılarak, ayakta kalmasını çıkarması istenmiştir (Taha: 9-36).

M.S. 530 yıllarında Sina dağının kuzey teğine KATHERİNA MANASTIRI yapılmıştır. Bugün bu manastırda Rum Ortodoks kilisesi keşişleri barınmaktadır. Ortadoğunun ve Hıristiyanlığın en eski manastırlarından birisi, Katherina manastırır.

SİNAGOG: Yahudi mabedlerine verilen isimdir. İbranice **Beit ha-knesset**'in Yunanca tercümesidir. Beit ha-knesset "toplanma evi" anlamına gelir. Sinagog'un kökü, Babil esaretine kadar gitmektedir. Her halukârda, Rabbinik gelenek, Kudüs mabedinin dışında, oruç günleri ve Ma'amadot esnasında, ülkenin muhtelif bölgelerinden gelmiş olan delegasyon, Mabedde takdim edilen kurbanlara yardım ederek halkı temsil ediyorlardı. Ma'amad temsilcileri Kudüs'e vardıklarında hareket ettikleri yerde diğer oturan-

lar toplu ibadet için şehrin meydanlarında toplanıyorlardı. Muhtemelen yavaş yavaş, bu ibadet toplantılarını, kötü havadan korumak için bir takım binalar inşa edilmiştir. Diaspora ülkelerinde, Kudüs'ü ziyaret, Filistin'den daha onur verici bir şeydi. Babil sürgününde bir ibadet şekli gelişmiştir. Bu ibadete halkın iştiraki, Kudüs Mabedinden daha aktif hale gelmiştir. Buradaki kült, münhasıran rahiplere ve Levililere bağlı idi.

Sinagog, herşeyden önce bir toplantı yeri idi. Her ne kadar ibadet üzerinde durulmuşsa da, diğer kullanımlara da izin verilmiştir. Yani, "cemaatin bütün ihtiyaçları için "Sinagogun kullanılabilceğini, özellikle okul amaçlı olarak kullanılacağını" Rabbinik gelenek belirtecektir. Orada ilk amaca uymayan patavatsızlıktan sakınmak gerekir.

Mimari yönden Sinagog, kutsal dışı binalardan ilham alınarak inşa edilmiştir. Fakat içi, ibadet toplantılarına göre düzenlenmiştir. İçinde BİMAH denilen, kutsal kitabı okumak için yüksekçe bir seki bulunmaktadır. Bu daha sonraki mimari gelişmelerde "kutsal sandık" haline dönüşmüştür. Genelde duvara gömülü olarak yerleştirilmiş vaziyettedir. Tevrat tomarları burada muhafaza edilmektedir. Bunun için Yahudiler ibadetlerinde Kudüs mabedine doğru yönelmektedirler.

Sinagog, gittikçe kutsal bir karaktere bürünmüştür. Özellikle Kudüs Mabedinin tahribinden sonra. Bunun için her ne zaman on kişi cemaatle ibadet için Sinagog'da toplanırsa aralarında **Shekhinah'**ın hazır olduğu söylenecektir. Mabedin aksine **Sinagog**, hiyerarşik ve demokratik olarak teşkilatlanmıştır. Geleniğin koyduğu esaslara uygun olarak i-

badetleri takdim etmeye kabiliyetli kimse, ibadet yöneticisi olabilir. Ancak, çok eskiden beri, Sinagog'da, din görevlileri bulunmaktadır. Her sinagog, kendi yönetimini kendisi sağlar.

İkinci Mabed döneminde Kudüs mabedi ve sinagoglar yanyana yaşamışlar ve ahenkli şekilde birbirlerini tamamlamışlardır. Rabbinik gelenek, mabedde bir sinagogun varlığından söz etmektedir. Yine Rabbinik gelenek her önemli kalabalığın bir sinagogunun olduğunu ve şehirlerde birçok sinagogun bulunduğunu bildirir. Diaspora ülkelerinde de aynı şekilde birçok sinagog olmuştur. Bu sinagoglar sayesinde Yahudi liturjisi gelişme göstermiştir.

Sinagogların mimarisi, ülkelere göre değişiklik gösterse de Yahudi ibadetinin yeri olarak, düzenleme gelenekle sağlanmıştır. Ancak, modern zamanlarda kısmen bu düzenleme değişmiştir. XIX. yüzyılda sinagoglara çevrenin etkisi ile Yahudi hayatının modernizasyonu etki yapmıştır. Böylece, birçok sinagogda "okuma şekilleri" "Kutsal Sandık" şekline doğru gelişme göstermiş, org ve karma korolar sinagoga dahil edilmiştir.

Amerika'da "liberal Yahudilik" ve "muhafazakar Yahudilik", erkek ve kadın ayırmacılığını sinagoglardan kaldırmış ve sıralar koymuşlardır. Protokolü artırmak için, din hizmetleri yapanlara liturjik elbiseler geliştirmişlerdir. Bu kıyafet bazı Ortodoks meyilli sinagoglar tarafından da benimsenmiştir.

SİNOD (Synod): Sinod kelimesi, Yunancadaki Sunodus kelimesinden gelmektedir. Sunodus ise, yol almak anlamına gelmektedir. **Sinod**, cemaatin işlerini tartışmak için davet edilmiş dini şeflerin

toplantısına verilen bir addır. Protestan din görevlileri Sinod halinde toplanmaktadır.

Bizans usulünce ayin yapan Ortodoks kiliselerinin de bir kutsal Sinodları vardır. Bu konseyde bir milli kilisenin metropoliti veya patriği hazır bulunmakta ve bazen iktidarın tamamını elinde tutmaktadır.

Katolik kiliselerinde rahiplerini, piskoposların etrafında toplayan piskopos Sinodları vardır. Bunlar, en az on yılda bir toplanmaktadır. Sinodlar, piskoposluk statüleri veya düzenlemeleri yayınlamaktadır. Piskopaslar arası Sinodlar, bölgesel, milli veya kıtalararası olabilmektedir. Piskoposlar ve onların danışmanları müşterek bir problemi incelemek için toplanmaktadır. VI. Paul tarafından 15 Eylül 1965'te bir piskoposlar Sinodu tesis edilmiştir. Bu Sinod, kilisenin merkezi bir organizmasını teşkil etmektedir. Roma'da bulunan bir daimi sekreteryaya ile teçhiz edilmiştir. Her iki yılda bir düzenli olarak toplanmaktadır. Papa'nın yanında istişari bir görev üstlenmektedir. Papa istediği takdirde, müzakereci bir rol oynamaktadır.

SİYANTOLOJİ: Bu hareketin kurucusu olan Ronald Hubbard, 13 Mart 1911 yılında, Amerika'nın Nebraska bölgesinde TILDEN'de bir seyahat yapmıştır. On sekiz yaşında Amerikaya dönen Hubbard, Nükleer fizik tahsili yapmıştır. Ancak Hubbard'ın hiçbir tahsili tamamlamadığı konusunda kaynaklar mütefiktir. Hubbard, kendini kurgu-filim romanları yazmaya vermiştir. 1950 yılında **Dianetique** isimli eserini yayınlamıştır.

Siyantoloji mensupları için 1950 yılı, yeni yılın başlangıcını belirtir. Hubbard'ın fikirlerine bağlı olanlar siyantoloji mensup-

larını meydana getirmektedir, Siyantoloji kendini, yüksek yetenekle mücehhez ve başka şahıslara, yüksekliklerinin tabiatını gösterebilecek bir grup olarak takdim etmektedir. Siyantolojiye girmek demek, kurtulmuşlar grubuna dahil olmak demektir. Zaten Siyantoloji, **bilginin öğretilmesi** anlamına gelmektedir. Siyantoloji hem bir felsefe, hem de bir dindir.

Siyantolojinin hedefi, savaşızsız, cinayetsiz, çılgınlık olmayan bir medeniyet meydana getirmektir. Siyantolojinin kullandığı metodlar üç seviyede kendini göstermiştir:

1- **Auditing:** Bu, içinde cevabı olan bir takım soruların, siyantoloji derneğine girecek kimseye sorulmasıdır.

2- **Thetan:** Thetan, ruhu kullanır ve bedende ikamet eder. Beden ölümsüzdür. Thetan bir bedenden, diğerine geçebilir. İşte siyantoloji, Thetan'ı kurtarmayı, onu bedeninin zorlamalarından uzaklaştırmayı hedef almıştır.

3. **Training:** O, belli sayıda, eksersizler ihtiva etmektedir. O, Auditing'in tamamlanmasını tescil eder.

Siyantoloji, çok sıkı bir teşkilatlanmaya sahiptir. Bugün siyantolojinin başına Jane Kember geçmiştir. Hubbard'ın ne yaptığı bilinmemektedir. Bir siyantoloğ'un belli başlı dört görevi vardır:

1- Bilgiyi yaymak, 2- Kitap satmak, 3- Çevreyi kontrol etmek, 4- Evreni kurtarmak.

Siyantolojinin en önemli faaliyetlerinden birisi pazar toplantılarıdır. Bu toplantılar, daha çok propağanda faaliyeti mahiyetindedir. Felsefi konuşmalardan sonra toplantı bir dua ile bitmektedir.

Siyantolojiye iki önemli tenkid yapılmıştır:

1- Siyantoloji, kendisini bir kilise olarak takdim etmektedir. Ancak kitap satışına çok önem verdiği için bir ticaret merkezi olarak görülmektedir.

2- Siyantoloji . cemaati, tecrübesiz insanlardan meydana gelmiştir.

Hıristiyan kiliseleri, siyantolojiye cephe almış vaziyettedirler. Siyantolojinin, dinle alakası yoktur.

SİYONİZM: Bu kelime XIX. yüzyılın sonunda şekillenmiştir. Siyonizmin hedefi, Filistin'de bağımsız bir Yahudi devletinin kuruluşunu sağlamaktır. Siyonizm, daha çok Yahudi milliyetçiliği ve ırkçılığı üzerine dayanmaktadır. Buna göre Yahudiler bir millettir. Bir ülkeye ve müşterek bir dile sahip olmaları gerekir. Siyonizm açık olarak bu milli unsurların Yahudi milletinde bizzat gerçekleşmesini hedef almıştır.

Siyonist Manifestosu, Siyonizmin, geleceksel değil, münhasıran politik bir hareket olduğunu belirtmektedir. Ancak Manifesto, Sion aşkı içinde bütün Yahudi tarihini özetlemekte ve atalarının ülkesine dönüş ümidini beslemektedir.

Tarih boyunca, imkanlara göre, fertler ve gruplar eski vatanlarının yolunu tutmuşlardır. Bunu daima dinî motiflerle yapmışlardır. Bazı Yahudi otoritelerine göre, Yahudi şeriatı, şartlar hazır olduğu zaman İsrail'de oturmanın gereğinden bahsetmişlerdir. Bu şartlar oluşmadan, İsrail'e dönüşün vakitsiz olduğunu belirtmişlerdir.

XIX. yüzyıl boyunca, Yahudilerin içinde yaşadıkları toplumda assimile olmalarına engel olmak için "Siyona dönüş" tavsiye edilmiştir. Doğu Avrupa'da İbrani edebiyatının yeniden doğuşu, Çarlık Rusyasındaki programlar, bu gelişmeyi

desteklemişlerdir. Birçok Rus şehirlerinde "siyon aşıkları" grupları oluşmuştur. Bunlar, Yahudileri İsrail'e göre teşvik ediyorlardı. Siyonizmin yaratıcısı Viyanalı gazeteci **Théodore Herzl** (1860-1904) dir. Herzl, assimile olmuş bir Yahudi muhitine aittir. Avusturya'nın büyük bir günlük gazetesinde Dreyfus (Yahudi düşmanlığı olayı) olayının muhabirliğini yapmıştır. Herzl, asimilasyonun, Yahudiler için iyi bir çözüm olmadığına inanıyordu. 1896'da "**Yahudi Devleti**" (Der Judenstaat) isimli kitabını yayınlamış, orada Yahudi probleminin milli temelde çözümünü önermiştir. Bu fikirde olan birçok Yahudi Herzl'in etrafında toplanarak Max Nordau'nun yardımları ile, geniş kapsamlı bir propaganda faaliyetine girmiştir.

1897'de Bâle (İsviçre) I. Siyonist kongresi yapılmıştır. Bu kongrede, Filistin'de, Yahudi milleti için hukuken garantilenmiş bir ocak meydana getirilmesi üzerinde durulmuştur. Herzl, kongre öncesinden itibaren sadece Filistin üzerinde durmuştur. Başka alternatif kabul etmemiştir. Burada özellikle takdik icabı, hakim bir Yahudi devleti meydana getirme düşüncesinden vazgeçilmiştir.

Bu birinci siyonist kongresinde alınan kararlar şunlardır:

- 1- Yahudi sorunu, millî bir sorundur.
- 2- Yahudi sorunu, sürgünde çözüme ulaşamaz.
- 3- Yahudi sorunu, Yahudilerin kolektif sorunudur.
- 4- Yahudilerin toplanacağı yer, Filistin'den başka yer olamaz.

Birinci dünya savaşı sırasında siyonist yöneticiler, İngiliz Dışişleri Bakanlığını dış işleri için kullanmışlardır. İngiliz hü-

kümeti, Filistin'de Yahudi milleti için "milli bir ocak" meydana getirmeyi memnuniyetle kabul etmiştir. Hatta bunu bir deklarasyonla açıklamışlardır. İşte 1948'de Filistin'de Yahudi Devletinin kuruluşu ile sonuçlanan gelişmenin temelini bu İngiliz deklarasyonu teşkil etmektedir. Ancak siyonist fikri, bütün Yahudilerce heyecanla karşılanmamıştır. İki kutup da-ima var olmuştur. Bir yanda, diğer milletler içinde erime yanlısı olanlar, diğer yanda Ortodoks Yahudiler. Asimilasyon taraftarları, Siyonizmi tarihe aykırı bir fenomen olarak kabul etmişlerdir. Çünkü siyonizm, her bir toplum içinde Yahudiliğin, geçmişin kalıntılarından kurtulmuş olarak gelişmesine engel olmaktadır.

Dinî muhitlerde olan bu muhalefet, iki şekilde açıklanabilir: Bazıları Yahudilerin, kutsal ata topraklarına dönmesinin, mesihi zamanların eskatolojik bir olayından başka birşey olmadığını düşünmektedirler. Bunun için bunlara göre, kutsal topraklara dönüşte insani inisiyatif yok, Tanrısal inayet vardır. Diğer bazılarına göre bu dönüşte insanî inisiyatif olacaktır. Ancak bunlar, siyonist programın lâik karakteri ile dinî gelenekten uzak modern bir Yahudi devleti kurma yönelişleriyle çatışmaktadırlar.

İkinci dünya savaşı sonrası İsrail devletinin kurulmasıyla, bu siyonist muhalefetler büyük ölçüde kaybolmuştur. Ancak bazı Ortodoks Yahudi muhitlerde bu düşünce yaşamaktadır. Yine de İsrail devletinin kuruluşunun Yahudi probleminin yegane çözüm yolu olmadığını düşünen başkalarında vardır.

SKOLASTİSİZM: Orta çağda Hıristiyan düşünce tarzının geleneksel felsefe prob-

lemleri içinde ağırlığını hissettirmesinin adıdır. Lâtince Schola (okul) kelimesinden gelmektedir. Felsefenin eski Yunan ve Roma dinlerinden aktarılan düşünce ve yöntemlerinin dinsel konuları ve inançları temellendirmekte kullanılması da felsefenin dinin hizmetçisi durumuna düşmesini sağlamış ve sonunda skolastisizm meydana gelmiştir.

Orta çağda kilise babalarının görüşleri önemini korurken, XI. yüzyılda Petrus Abaeladus'un düşüncesi Skolastik felsede, mantığın öne çıkmasını sağlamıştır. Skolostik düşünce, Avrupada Aquinolu Thomas'ın düşünceleriyle sağlamlaşmıştır. Böylece, Hıristiyan ilahiyatı, dinî tebliğden ve kutsal kitap yorumlarından çok, kesin bilgi yerine kullanılmaya başlamıştır. Bu durumda en sağlam bilgi, ilahiyat alanındaki bilgi kabul edilmeye başlandı. Fakat skolastik düşünce tek biçimli olarak gelişmedi. Farklı skolastik akımlar görüldü. Bu farklı skolastik okullar, farklı grupları oluşturdu: Bunlardan biri DUNS SCOTUS'un yolunu takip eden **Fransiskanerlerdir**. İkincisi de Aquinolu Thomas'ın yolunu izleyen **Domini-kenlerdir**. Fransiskanerler, Tanrının mutlak bir özgürlük içinde yarattığı dünyada tam ve kesin zorunlu nedenlerin bulunamayacağı fikrindedirler. Domini-kenler ise, inancın genel olarak aklılığı kabul ettiğini ileri sürmektedirler. Aquinolu Thomas'ın yolu, zamanla ağır basmış ve onun meşhur eseri olan "Summa Theologica"sı (1265-1273) Skolastizmin temel eseri olarak kabul edilmiştir.

XVI. yüzyılda Reform hareketinin başlamasıyla birlikte skolastik felsefe yenden gündeme geldi. Katolik kilisesi

skolastisizme bağlı kalırken, Reform kiliseleri bunun aksini savunarak, kutsal metinlerin sözel anlamı üzerinde fazlaca durdu. Katolik kilisesinin karşı-reform çabasının bir ürünü olan katolik ruhlu Cizvit hareketin önemli simalarından birisi olan **Francisco Suarez**, Skolastisizme yeni bir şekil vermeye çalıştı. 1597 yılında yayınladığı

“Disputationes Metaphysicae” (Metafizik Tartışmalar) isimli eserinde Aquinalı Thomas’ın öğretisini yorumlamak yerine, kendisi diğer çalışmalardan da yararlanarak orijinal bir çalışma ortaya koydu. Onun açtığı bu yolu, Juan de Santo Tomas devam ettirdi. O da “Cursus Philosophicus” (Felsefe Dersi) isimli eserinde kendine has bir Hıristiyan felsefesi geliştirdi. Bu ilk çalışmaları daha sonra yeni çalışmalar takip etti. Bu felsefi çalışmalar kilise ilmi, Apolojetik, Ahlâki ilâhiyat ve kozmoloji başlıkları altında eserler ortaya koydu. Şüphesiz bu eserlerde ortaçağ skolastisizminin ortaya koyduğu eserlerden yararlandılar.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda skolastik felsefe, çöküş dönemine girdi. Skolastik felsefe içinde eğitimlerini sürdüren Katolik okulları ve kurumları varlıklarını korudular, ancak toplumdaki uzak ve kapalı bir biçimde kaldılar. Aslında yapılması gereken Hıristiyanlığın yeniçağ felsefesinde yerini almasıydı. Sonuçta, lâtincenin kullanıldığı skolastik eğitim, Katolik ilahiyat öğrencilerinin ezberciliğiyle sınırlı kaldı.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Papa XIII. Leo’nun öncülüğü ile YENİ-THOMASÇI bir felsefe oluşturulmaya çalışıldı. Papa’nın “Aeterni Patris” (Ölümsüz Baba 1879) isimli eserinden sonra, yeni-skolastisizm adı altında oluşmaya başlayan bu yeni eğilim de fazla parlak bir du-

rum gösteremedi. Ancak, Katolik üniversitelerde rağbet gördü. Yine de Hıristiyan felsefesi yeniçağ felsefesiyle bir entegrasyon yapamadı. Hâlâ Katolik kurumlar Hıristiyanlığı hem fikren hem de felsefi derinlikte yeni bir oluşumun içine dahil edememişlerdir. Katolik kurumların ve düşünce adamlarının yeni felsefelere ulaşamamalarının nedeni, felsefeyi dine bağımlı kılarak hür düşünce ortamını yakalayamamalarıdır. Skolastik düşüncenin tek olumlu yönü, dinin mantıksal boyutta temellendirilme çalışmalarını ortaya koymasındır.

SMITH JOSEPH: Joseph Smith 1805’de, Amerika’nın Sharon şehrinde doğmuştur. 1844’de de Navoo’da ölmüştür. 1830’da, İsa Mesih’in kilisesi veya ahir zamanın azizlerinin kilisesini kurmuştur. Bu kilise “Mormons’ların Kilisesi” adı ile şöhret yapmıştır. Joseph Smith’in doktrini “Mormon Kitabı” ve Peygamberin ölümünden itibaren kilisenin almaya devam ettiği ilhamlarla belirlenmiştir. Mormon kilisesinin merkezi Salt Lake City’dir. Burası UTAH devletinin başkentidir. Bu şehir Smith’in müritleri tarafından kurulmuştur. Smith’in halefi Brigham Young, yönetiminde müritler 1847’de batıya doğru göç etmişler ve bu şehri kurmuşlardır. Utah’ın ve özellikle Salt Lake City’nin sakinlerinin çoğu Mormon’dur.

Mormon kilisesi, kâhin, başkan, iki danışman ve on iki havari tarafından yönetilmektedir. Mormon teşkilatı, çok sıklıdır. Teşkilatın piskoposları, büyük rahipleri, rahipleri ve misyonerleri vardır. 1962’den beri başkan David Oman Mckay’ın faaliyetiyle Mormon misyonerlerinin sayısı, 12.000’e çıkmıştır. Yılda 180.000 kişinin kendilerine katıldığı söylenmektedir.

1970'de dünyada 868 kilise açılmıştır. Bu kiliselerin 142 tanesi Batı Avrupadadır. Görüldüğü gibi Mormon'lar yayılmaktadır. Mormonların genel nüfusunu tayin çok zordur. 1955'e doğru bir milyon Mormonun varlığı düşünülürken, 1965'e doğru iki milyona ulaşmıştır. Bunun % 80'i Amerika'da oturmaktadır. Her Mormon, muntazam olarak gelirinin % 10'unu kiliselerine yatırmaktadır. Bunun için Mormon kilisesi zengindir ve güçlüdür.

Mormonlarda diğer Hıristiyanlar gibi aynı Tanrıya inanmaktadırlar. Teslisin ikinci unsuru olarak İsa'ya inanmaktadırlar. Onların inandığı en büyük dini şahsiyet **Joseph Smith**'dir. Dinî sırlarından en dikkat çekici şey, ölüleri vaftiz etmeleridir. Her Mormon, geçmiş ecdadını da vaftiz ettirebilmektedir. Mormonlar arasında poligaminin yaygın olduğu söylenmektedir.

SMRİTİ: Sanskritçe Smriti kelimesi, hafıza demektir. Diğer bir anlamı ise, emanet edilen ve hafıza ile tutulan şey demektir. Hinduizm'de **Smriti**, metinlerin tamamını ve Shrutî'den ayrı kutsal geleneği göstermektedir. Zaman içinde hakimler tarafından hazırlanmıştır. Bu metinlerin kutsal karakteri şüpheden uzaktır. Fakat Smritî'nin otoritesi Shrutî ile aynı değildir. Smriti, Veda'ya ilave edilen bazı metinleri ve post-vedik metinler olan Purânalari veya Dharma'nın metinlerini de ihtiva etmektedir. Shrutî ile uygunluk arzeden Dharma metinleri ahlâkî, dinî ve sosyal davranışları açıklamaktadır. Post-vedik döneminde Hindular, saklanması gereken şeyleri zihnen saklamaya çalışmışlardır.

SOL (Güneş): Romalılar, kozmik güneş Tanrısı kültürü geliştirmişlerdir. Gerçekten, "sol İndiges"e tahsis edilen kültün kökenleri, iyi tesis edilmemiştir ve kökenleri çok eski Roma temellerine dayanmaz. Bu kült, Yunan ve Suriye tesiri ile çift şekilde olmuştur. Sol İndiges 11 Aralık'ta AURORE bayramı esnasında kutlanmaktadır. Cumhuriyetin sonuna doğru Güneş, politik bir ilâhiyatın monoter bir sembolü olarak görülmüştür. Hakikatte, politik iktidarla Güneş Tanrısı arasındaki bağ, monarşik dönemde çok önemli bir fenomendi: Her sabah güneş karanlıklardan muhteşem şekilde görünüyor ve bütün dünyaya egemen oluyor. Böylece, bir güneş dini, monarşik iktidarın kutsallaşmasına hizmet etmektedir. İmparator Güneş Tanrısının yeryüzündeki temsilcisi haline geliyor. Ebedî tabiata ve yenilmez (invictus) güneşin zaferine iştirak ediyor. Bir Tanrısal hukuk monarşisi, bu güneş monoteizminden çıkıyor ve III. Milâdî asırdan sonra da imparatorluk gücünü takviye ediyor. Suriyeli imparatorların tesiri ile güneşe yapılan monoteist tapınma, imparatorun yegane gücüne uygun hale geliyor ve ona kutsiyet atfediliyor. Aurelien ona büyük bir mabed tahsis ediyor ve yeni bir dini okul meydana getiriyor.

25 Aralık bütün imparatorlukta **Natalis Solis** bayramı kutlanıyor. Bu imparatorluğun dinî ve ahlâkî birliğini devam ettirmek için yapıyordu. 323 yılında Constantin, saf bir politika ile, güneş kültünü terkedecek ve ona düşmanlık ilan edecektir. Ancak, bu politik din şekli, imparatorluk kültürünün en sağlamlaştırıcı sebeplerinden biri olacaktır.

Hititlerde **Güneş Kütü:** Anadolu'da gü-

neş kültürünün eskiliği, Alaca Höyük arkeoloji kazılarında ispatlanmıştır. Çünkü bu konularda birçok güneş amblemi ortaya çıkarılmıştır. Hathisler, güneşe çok önemli bir yer vermişlerdir. Bunun özü Güneş Tanrıçası Arinna'dır. Bunun Hattice'deki ismi Wurushemu'dur. Daha sonraki dönemde Hittit imparatorluğu altında, Hourritelerin Hébat'ında assimile olmuştur.

Güneş Tanrıçası Arinna, resmî Hittit pantheonuna eşi fırtana tanrısı ile birlikte hakim durumdadır. Hittitler, cehennemin kraliçesi olan Lelwanı'de bütünleşen yeryüzü Güneş Tanrıçasından, gökler güneşine daha seçkin bir yer vermektedirler. Eski krallıktan beri, Ishtanu, Mezopotamyalı özelliklerle ve dualarla süslenmiştir. Böylece Hittit güneşi, Mezopotamya tipine göre kısmen yeniden modelleşmiştir. Babil'deki Shamash gibi Hittit güneşi, herşeyden önce adalet Tanrısıdır.

Mayalarda Güneş Kültü: Güneş kültü Mayalarda da çok önemli bir rol oynamaktadır. Mayalarda güneş, kin veya kinich ahau ismi ile belirtilmiştir. O, dörtgen şeklinde geniş gözlü, ağzından dışarı çıkmış bir dişe sahip bir adam şeklinde tasvir edilmiştir. Belli başlı rahipler, **Ah kin** ünvanını taşıyordu. Bu güneş demektir. Palengue'de Güneş mabedinin iç mihrabının içine yerleştirilmiş olan pano, üzerinde bir insan yüzünün alt kabartmalar şeklinde kazıldığı bir güneş diskini göstermektedir.

Maya yazılarında güneş sembolü, seksüel birleşmeyi sembolize eden sivilize edilmiş çiçektir. Maya mitolojisine göre güneş ve ay ilk çiftlerdir, vaktiyle yeryüzünde yaşıyorlardı. Ay, eşine sadakatsiz davrandığı için, güneş eşinin bir gözünü sökmüş-

tür. O zamandan beri, gök yüzünde sonsuz şekilde birbirini takip etmektedirler. **Azteklerde güneş Tonatiuh veya Xiuhpilli ismi ile anılmaktadır.** Onun sembolü, kartaldır. Jaguar ise, yıldızlarla benetlenmiş karanlık bir geceyi sembolize etmektedir. Böylece Jaguarlı iki şövalye, gündüze ve geceye uygun düşüyordu. Doğan güneş, "yükselen kartal" olarak vasıflandırılmıştır. Batan güneş de, alçalan kartalı sembolize ediyordu. Savaşta veya kurbanda ölenler "Kartalın arkadaşları" haline geliyordu.

Aztek takvimi denilen Monolith üzerinde alt kabartmalar halinde güneş, dilini çıkarmış bir yüz şeklinde tasvir edilmiştir. Bu durumda güneş susamış ve kan istemektedir. Bunun için insan kurbanı, güneşe yiyecek sağlamaktaydı. Çünkü kurbanların kanları ve kalpleri, kartal kabı olan quauhxicalli içine konuyordu.

Kutsal kitaplarda güneş, sırtında ışınlarla süslenmiş kızarmış bir disk taşıyan insan görünümünde tasvir edilmiştir.

Azteklerin kabilevi Tanrısı Uitzilopochtli, öğle güneşi olarak müşahhaslaşmış, Zenith'e ulaşmış ve diğer bütün yıldızları silmiştir.

Yine bir Aztek geleneğine göre dünyamızı aydınlatan güneş bir kurbandan doğmuştur. Şöyle ki, karanlıklar saltanat sürerken, Tanrılar TEOTÍHUACAN'da toplanmışlardı. Küçük Tanrı Nanauatzin ateşe atılmış ve oradan güneş şeklinde çıkmıştır. Dünyamız beşinci güneşe uygun düşmektedir. Daha önce dört dünya kaybolmuştur.

Mezopotamyalılarda Güneş Kültü: Güneş, Sümerlerde Outou olarak adlandırılmıştır. Nanna'nın oğlu, İnanna'nın kardeşidir. Güneş, aydınlatmakta ve ısıtmak-

tadır. O, sırları ve en samimi düşünceleri bilmektedir. O halde o, cezalandırır ve mükafatlandırır. O, adalet Tanrısıdır, kötülükleri dağıtmak için davet edilmiştir.

Shamash, eski bir semitik tanrıdır. Ancak Sümer Tanrısı Outou ile özdeşleşmiştir. Akkadlarda Shamash'ın rolü, Sümerdeki Outou'nun rolünden biraz siliktir.

Güneş Tanrısı'nın eşi, Sümerlerde Shenirda'dır. Babil'de Aya'dır. Güneş Tanrısı, Sippar'da ve Larsa'da kabul edilmiş ve mabedleri é babbar olarak adlandırılmıştır. Sümer destanlarında Enmerkar'ın babasıdır.

SOMA: Vedizmin ölümsüzlük likörüdür. Soma, aynı zamanda verimli bir yağmur veren Ay ve yıldızlar tanrısıdır. Soma kurbanı, Brahmane'lar tarafından komplice bir merasimle ifâ edilmiştir. Kurbanın özü soma merasimidir. Sarhoşluk veren bu içki, benzeri olmayan bir bitkiden elde edilmiştir. Muhtemelen bu, Hind ke-neviridir. Bu içki, coşkulu özellikler ve ölümsüzlük verir. Ateş kültü merasimlerinde soma, başlıca sunguyu teşkil ekmekte ve iştirakçiler tarafından içilmektedir.

SON YAĞLAMA (Hastal Yağlama): Katolik kilisesinin benimsediği yedi sakramentten biridir. Bu merasim hastalara ve ölüm döşeğinde bulunanlara yapılmaktadır. Merasimin yapılma nedeni, hastaların acılarını dindirmek, günahlarından temizlemek, onların iyi şekilde ölmesini sağlamaktır. Bu merasim tekrar tekrar yapılabilir. Bu merasimin yapılma nedeni prensip olarak Yakub'un mektubundaki V; 14-16 daki şu ifadelere dayanmaktadır. "İçinizden biri hasta mıdır? Kilisenin ihtiyarlarını çağırtsın ve

onu Rabbin ismi ile yağla meshederek üzerine dua etsinler. İman duası hastayı kurtaracak ve Rab onu kaldıracaktır. Eğer günahlar işlemişse, kendisine bağışlanacaktır. İmdi şifa bulasınız diye, birbirinize günahlarınızı ikrar edin ve birbiriniz için dua edin. Salihin yalvarışı işlemede çok tesirlidir". Hastaları yağlama merasimi ancak X. asırdan itibaren, ölümlerden ayrı bir sakrament olarak görülmeye başlanmıştır. Bu merasimin bir sakrament haline gelişi, reformistlerin inkarlarına karşı ancak Trente konsilinden sonra olmuştur.

Ortodoks kilisesinde bu merasim bir "can çekişme" merasiminden daha çok ilk Hıristiyan geleneğinde olduğu gibi "Hastaları yağlama" merasimi olarak kabul edilmektedir. İlkel gelenekte bu merasim daha ziyade manevi bir şifa vasıtası olarak kabul ediliyordu.

SON YARĞI: Dinler tarihinde birçok dinde insanların öldükten sonra dirilerek veya öldükten hemen sonra "son yargılamaya" maruz kalacakları bildirilmektedir. Bu dinler, öldükten sonra yeniden dirilme ile veya dirilmeden öbür dünyada yaşamaya devam edildiğine iman inanmaktadırlar.

Son yargı kavramı ve inancını en iyi şekilde temellendiren dinler, ilâhi dinlerdir. Bu dinler vahye dayandığı için hemen hemen aynı esprileri dile getirmekle beraber bu konuda en açık inancı İslâmiyet sergilemektedir. Yahudilikte ölüm sonrası hayat üzerinde fazla bilgi yoktur. Hıristiyanlık, İsa'nın dünyanın sonunda kuracağı "Tanrısal krallığa" çok önem vermekte ve bir anlamda kıyameti burada sembolize etmektedir. Ancak Hıristiyanlığa göre, Tanrısal krallıktan sonra da yeni bir haya-

tın başlayacağı bir ahiret dönemi vardır. Fakat bu konuda Hıristiyanlıkla İslâmiyet kadar açık ve net değildir. İsa'nın ikinci gelişinde, bütün insanların Tanrının huzurunda yargılanacaklarından bahsedilmektedir. Hıristiyan sanatında yargıç şeklindeki İsa tasvirleri dikkat çekicidir. Ancak Hıristiyanlıkta öbür alemle ilgili üç kavram dikkat çeker: Cennet, Cehennem ve Arâf.

İslâmiyette öldükten sonraki Ahiret hayatına iman, inanç esasları içinde verilmektedir. İnsanların öldükten sonra belli bir vakitte dirilecekleri, mahşerde toplanacakları ve hesap verecekleri, sonunda cennet veya ceyhenneme gidecekleri Kur'anda açık olarak belirtilmiştir.

Diğer dinlerde de ceza ve mükafatın ölümünden sonra gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Meselâ Zerdüşt dini, ölümden sonra ruhun mezarda üç gece beklediğini, dördüncü gün iyi ve kötü eylemlerinin tartıldığı "Bedel köprüsüne" gittiğini kabul etmektedir. İyi amelleri kötülerden ağır gelirse, ruh cennete gider; kötü amellerin ağır basması halinde köprü daralır ve ruh cehenneme gider. Fakat Ahuramazda, sonunda kötülük ilahı olan Angramenyu'yu yenecek ve dünyada iyilik hakim olacaktır.

Zerdüştlükteki ahiret telâkkisi, sırat köprüsüne benzeyen inançlar ve Tek Tanrının hakimiyeti düşünceleri Zerdüşt'ün bir Peygamber olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

SÖDERBLOM Nathan (1866-1931): Lutherci bir rahip olan Söderblom, Uppsala piskoposu olmuştur. Hıristiyan birliği konusundaki endişesi, onun aksiyonunun kaynağı olmuştur. Diğer dinleri anlama arzusu, düşüncesinin temelini o-

luşturmuştur. 1894'ten itibaren Sorbonne'da "Ecole pratique des Hautes Etudes" da öğrenim görmüştür. 1901'de "la vie Future d'après le Mazdeizm" isimli doktora tezini takdim etmiştir. Uppsala üniversitesi ona "Dinler Tarihi Kürsüsünü" tevdi etmiştir. 1912 ve 1914 yılında Leipzig üniversitesi davet etmiştir. Adolphe Harnack'ın uzun muhalefetine sonra, Almanya'da ilk Dinler Tarihi Kürsüsüne oturmuştur. Döneminin problemleriyle karşılaşmıştır. Bu problemler, dinlerin menşei, ilkel dinlerin statüsü, monoteizm ve vahiy konularıdır. Söderblom'un ilk çalışmaları, İsveç'te yayınlanmıştır. Bunların büyük bir kısmı Almanca'ya tercüme edilmiştir. Bu çalışmalar, tabiatçı teoloji ile ilgilidir.

1913 yılından itibaren Encyclopedia of Religion and Ethics'de yazdığı bir maddede Kutsalı, mukayeseli Dinler-tarihinin konularından biri olarak ortaya koymaktadır. Burada kutsal mefhumu, Tanrı mefhumundan daha önemlidir. Kutsal, "yaşayan Allah" tecrübesinin merkezinde gizli bir ocaktır.

Söderblom, Schleiermacher'ın talebeliğini yapmıştır. Fakat 1900 yıllarında Rudolf Otto ile karşılaşmış "yaşayan Tanrı"nın hissedilir anlayışını naklettiğinde, yenileştirici olarak görünmüştür. Onun için "Sofu, kutsal için bir şeyi tutandır".

Yaşayan Tanrı dinlerinin mukayeseli tarihi, onun tesisine bağlıdır. Söderblom, sosyolojinin ve etnolojinin sağladığı dökümanlara baş vurmaktadır. Özellikle MANA mefhumundan ilham almaktadır. Bu gayr-ı müşahhas anonim güç, Durkheime ekolüne göre, sipiritüel tabiatlı kutsal bir güçtür. Bu aynı zamanda, Tanrı bilgisinin ve dinî faktörün tabii

kaynağıdır.

Önemli bir fenomen olan kutsal, dinler tarihini yönlendirmektedir. Söderblom'un fikirleri, Paul Tillich'in fikirlerine benzetilmektedir. 1931'de Nobel Barış ödülüne layık görülmüştür. Şu sözün ona ait olduğu söylenir: "Biliyorum ki Allah yaşıyor. Dinler Tarihi ile onu isbat edebilirim."

SÖREN KIERKEGAARD: Berlin'de (1841-1842) Schelling'in okul arkadaşı olan Danimarkalı ilâhiyatçı ve fizyolog Kierkegaard 1813'de Copenhague'da doğmuştur. İstihza kavramı (*Le Concept d'ironie*) üzerinde bir tez savunması yapmış olan Kierkegaard, 11 Kasım 1855'de ölmüştür. Existansiyalist hareketin kaynağında Kierkegaard bulunmaktadır. 1837'de karşılaştığı nişanlısı Régine Olsen'le olan münasebetlerinin acı tecrübesi, onun düşüncesine çok etki yapmıştır. Hegelci idealizme ve dinî kuralcılığa karşı düşüncesinin merkezine, ferdin altdilmez değerini koymuştur. **Ona göre, ebeveynine, nişanlısına, dostlarına, kendine ve Allah'a âşık olan herkes bedbahttır.** O kaygıları, duyguları, yoksunlukları, yalnızlığı, dile getirilemez durumları analiz eder; bundan, zamanın karşısında ve kendi içine kapanmış insanın durumu karşısında, ümitsiz bir tutum çıkarır ve buradan da bu dünyanın şartlarına ters düşen Hıristiyan ahlâkının ancak ebedilik içinde tatbik edilebileceği sonucunu ortaya kor. Bu ahlâk, "Ebedilik, zamanın tüm yaralarını iyileştirecektir" sözüyle ifade edilmiştir.

Kierkegaard hayatı, üç menzilli uzun bir yürüyüş olarak tasavvur eder. Bu menziller; duyarlılığın paradoxlariyle kuşatılmış

olan **Estetik dönem;** Aklın çıkmazları üzerinde düşünceler devresi olan **Ahlâkî Dönem;** Bu dünyanın geçici şartlarının dışında olan, **Dinî Dönemdir.**

Ateşli arayışları, sadece onun "Dinî Şair" olduğunu ortaya koymuştur. Kierkegaard, Hıristiyanlığın ebediliğini ve tarihîliğini şu formüllerle uzlaştırıyor: "Eğer bir olay, sonsuzluğa dek gerçek bir olaysa; o aynı şekilde bütün devirlere yakın demektir."

Kierkegaard'ın önemli ve orijinal eseri Fransa'da ancak ölümünden 80 sene sonra yayılmaya başlamıştır. Onun tesirini bilhassa, Heidegger, Jaspers, Max Scheller, Karl Barth, Jean Wahl, Gabriel Marcel, Jean-Paul Sartre üzerinde görmektediriz.

Başlıca eserleri:

S. Kierkegaard: 1- *Le Traité du désespoir*, Paris, 1932.

2- *Le Concept de l'Angoisse*, Paris, 1935.

3- *Crainte et tremblement*, Paris, 1935.

4- *Riens philosophiques*, Paris, 1937.

5- *Post-Scriptum aux mietles, philosophiques*, Paris, 1941.

6- *Ou bien... ou bien*, Paris, 1943.

7- *Etape sur le chemin de la Vie*, Paris, 1948.

8- *Journal*, Paris, 1941'den 1961'e kadar.

Ayrıca Kierkegaard hakkında bkz. Jean Wahl, *Etudes Kierkegaardienes*, Paris, 1949.

SPENTA: Spenta kelimesi, Avesta'da geçmektedir. Aziz, kutsal anlamına gelir. Ahura Mazda'yı vasıflandırmaktadır. Bazen de çift anlam ifade eder. Bazen Spenta Mainyu'yu (kutsal-ruh) bazen de Spenta Armaiti (kutsal-sofuluk) yi ifade eder.

İnsanları da vasıflandırır, tabii ki öncelikle Zarathustra'yı.

STUACILIK: Stuaçlık herşeyden önce bir ahlâk, bir hayat felsefesidir. O, asırlar boyunca tesirlerini icra etmiştir. Acı olaylar karşısında Stuaç bir tutumdan müşterek bir anlatım bahsetmiyor mu? Bununla beraber Antikitede Stuaç ahlâk bir ilâhiyatla karışık fiziki dayanışma içindeydi; yani onun derin dinî kökleri vardı. Oysa Stoa Felsefesi ihmal edilmeyen bir iz bırakmıştı. Dünya ile Allah arasındaki ilişkiler, Hıristiyan olsun, pagan olsun eski düşünürlere çoğu zaman ilham vermiştir.

Hikmet, insan ve Tanrısal şeylerin ilmidir. Fazilete göre yaşamayı öğretmektedir. O, insanın gerçek iyiliğini teşkil etmekte ve insanın mutluluğu için de kâfi gelmektedir. O halde fazilete göre yaşamak, bir ruhla mücehhez büyük bir beden olarak tasarlanan bir tabiatla uyum içinde yaşamak demektir.

Stoacılar Yunan felsefesinin bazı temayüllerini sertleştirmektedirler ve Platon'un kozmik ilâhiyatını hatırlatmaktadır. Fakat onun tanrısı, fizikî dünyayı mündemiçtir. Herşeyin seyrini kumanda eden bu akılcı kanunla bütünleşmiştir. İnsan, ölümlü mikrokozmda bu tanrısal logostan bir parça elde etmektedir. Bütün isteklerini oraya katarak ve hayatını oraya uydurarak iç birliğini gerçekleştiriyor ve universal tabiatla mükemmel bir birlik meydana getiriyor. İşte beşerî hürriyetin büyüklüğünün anlamı burada bulunmaktadır.

İmparatorluk döneminin Stuaç filozofları, manevi rehberlerdi. Onlar, müşterek kanaatleri hakir görüyorlar ve gele-

nel pratiklerin daha dahili küllere boyun eğmesini düşünüyorlardı.

Fakat Epicurizme karşı kendilerini antik mirasın savunucuları oldukları şeklinde takdim ediyorlar ve ona allegorik metotlarını uyguluyorlardı. Mitolojilerin ahlâki yorumu onlara bir takım hikmet modelleri sunmaktadır. Heracks onların imtiyazlı kahramanlarıdır. Yine fizik yorumları onlara, Antropomorfik Tanrıları yüce Tanrıdan sudur eden tabiat güçlerine asimileye imkan veriyordu. İşte Tanrısal birliğe tezat olmayan Tanrıların çokluğu böylece tasarlanmıştır. Hafifletilmiş geleneksel inançlara yapılan bu daimi referans ve Stuaç dinin başlangıçta büründüğü gayri müşahhas karakter, Zenon'un ilk halefi olan Cleanthe'den itibaren muhafaza edilmiştir. Seneque (M.Ö. 4; M.S. 65). Hâkimin, Tanrı ile olan dostluk ve akrabalık ilişkilerine iradiliğini hatırlatıyordu. Ona göre Tanrı, "iyi insanların çok sevgili babalarıdır (De la Providence, 1,5; 21, 6-7; Mektuplar: 110, 10 vs.).

Epictète (50-130), Roma'ya yerleşmiş olan bu eski Yunan köle de dindarlık, en kişisel özellikler oluyor ve Hayy olan Allah'la gerçek bir dialog telkin ediyor. Burada, Stuaç fizikin müşahhas varlığından uzak bulunuyoruz. Kalbte olan bir Allah vardır, ona hitap edilmekte, ölüm anında ona teslim olunmaktadır. "Sana her zaman parlak bir yüz takdim etmedin mi? Ben hazırım. Bir işaret? Bir emir? Şimdi, bayramı terketmemi mi istiyorsun? Terkediyorum. Ama, sana minnet dolu, çünkü büyük bayramı, eserlerini ve hükümetini anlamamı paylaşmaya beni layık gördün" (Entretiens, III, 5, 8-10 tercüme M. Sanneut).

Böylece iki eğilim, Stuasyen dinde uyuyor. Yani evrensellik ve iç derinleşme.

STÛPA: Yarım küre şeklinde sitalize edilmiş bir mezar tümülüsünü ifade etmektedir. Bazen bu, kutsal eşyaların konduğu bir sandığı da ifade etmektedir. Stûpa, bize kadar muhafaza edilen en eski Budist abidesini meydana getirmektedir. Ancak bunu ortaya koyan, Budizm olmamıştır. Çünkü Budist olmayan çevrelerde de Stûpaya rastlamak mümkündür. Yarım-kürenin tepesinde, çok katlı bir şemsiye yükselmektedir ki bu liyakat alametidir. Stûpa'nın iki kısmı vardır: Alt kısmı yarım küredir, üst kısmı ise şemsiye ile oluşmaktadır. Her iki kısımda sitalleşerek ve değişik orantılar olarak zaman içinde Budist san'atının gelişmesine göre seyir takip edecektir.

Bazen Stûpa, kozmik bir sembolizm ihtiva eder. Onun sayısız katları, evrenin farklılıklarını temsil etmektedir. **Bilhassa Buddha'dan kalan şeylerin veya önemli kişilerin eşyalarını muhafaza etmektedir.** Bu kalıntılardan bazıları, kutsal metin parçalarını oluşturmaktadır. Buradaki bazı parçalar da hatırlama eşyalarıdır.

Seylan'da Stûpa, DAÇABA diye adlandırılır. Tibet'te ise, Tshorten adını almaktadır.

SU (Vater = Eau): Her dinde kutsal sözlerle takdis edilmiş veya kutsallaştırılmış bir takım şeylerle temasta olan temizleyici sular mevcuttur. Bu sular temizler, takdis eder, İblisleri kovar ve yeni bir hayat bahşederler. İşte dinlerdeki **abdest, su serpme, banyo** gibi çok sayıdaki pratiklerin anlamı budur.

Kutsal Kitap geleneğinde su, aynı şekilde

hayat gücü ve hayat kaynağı olarak tasarlanmıştır. Çözü verimlileştiren, insanları ve sürüleri sulayan, yıkayan ve temizleyen sudur. Yine su, tufanlarla, sağanaklarla, baskınlarla ilâhi bir ceza olarak tahrir edici de olabilir.

Allah, gök kubbeden dökülen ve kaynaklardan fışkıran suların Rabbidir. Allah, isterse sularla insanların liyakatleri ve dualarına göre kuraklık veya verimlilik yapar, isterse deniz ve göllerin sularını sakın veya dalgalı yapar. Yine su, hayatın ve ahlâkî maceranın üç vechesi olarak **mükafat, korkunç ceza ve temizleme** vasıtasıdır.

Hiristyanlıkta su, inayetin, Kutsal Ruhun, İncil doktrininin, sembolüdür. Vaftizde su, temizleyici rolünü yeniden kazanır. Hinduizm kavramı içindeki kâinatın temel yapısının beş unsurundan birisini su teşkil eder. Başlangıçta ana sular, Démiurge (Bu Platon tarafından kâinatın düzenleyicisine verilen bir isimdir, ona göre bu Allah'tan ayrıdır) haline dönüşen bir embriyon meydana getirmişlerdir. İşte bu doğar doğmaz, yukarıdaki suları aşağıdakilerden ayırıyor ve yaşadığımız bu dünyayı meydana getiriyor. O halde küre, okyanuslar üstünde iğreti bir şekilde yüzen bir sala benzemektedir. Bazı hallerde, yukardaki sular, yeri su altında bırakabilir. Fakat, yukardaki sular aynı zamanda yararlıdırlar da: Yağmurlar, ırmakların taşması gibi...

İşte canlandırıcı, mesrur edici, bereketlendirici tanrıçalar olarak onlara yapılan kültler buradan kaynaklanmaktadır. Nihayet sular, temizleyicidir de: Hiçbir âyin yoktur ki temizleyici sularla başlanmamış ve bitirilmemiş olsun.

SÛTRA: Sanskritçe bir kelimedir. İp, zincir ve iplik anlamına gelir. Küçük cümlelerden oluşan ve birbirine ilave olunan cümlelerden meydana gelen metne verilen bir isimdir. Hinduizm’de Sûtra şekli altında farklı dershaneler, milâdî I. asırda ortaya çıkmaya başlamıştır. Sûtralarda bilginin yoğunlaşmış şekli, ikinci bir edebî şekli ortaya çıkarmıştır. O da yorumdur, çünkü Sûtralara kısa ve anlaşılması zordur. Sûtra’ların en meşhuru Vedânta’nın Brahma - Sûtrası, Yoga - Sûtrası ve Kâma - sûtrasıdır. Yahut aşk üzerindeki özdeyişlerdir.

SÜLEYMAN (Hz.): Hz. Davud’un dördüncü oğlu olan Süleyman, İsrailoğullarının kralıdır. Hz. Süleyman’ın diğer bir adı, YEDİDYAH’dır (2. Samuel 12/24-25). Hz. Süleyman, Davud’un ölümünden sonra İsrailoğullarının kralı olmuştur. Hz. Süleyman’ın krallık dönemi, kırk yıl devam etmiştir (M.Ö. 968-928). Süleyman, Hz. Davud’un bütün tavsiyelerine harfiyen uymuştur. Zaten Süleymanı babası hayattayken takdis etmiş ve ağabeyi Adonias’a tercih etmiştir. Süleyman tahta oturunca ağabeyini pasif hale getirmiş, haham Eviathar’ı sürgüne göndermiş ve ordu kumandanı Joab’ı devre dışı bırakmıştır (I. Krallar 2. baskı).

Hz. Süleyman, kırk yıllık krallıktan sonra çok güçlü bir krallık miras bırakmıştır. Onun krallığının sınırları, doğuda Fırat üzerindeki Tıphsah’a, batıda ise Gazze’ye kadar uzanıyordu. Tanah Hz. Süleyman dönemini barış ve sükunet dönemi olarak takdim etmektedir. Bu dönemde İsrail krallığı, Mezopotamya’nın nimetlerinden yararlanıyordu. Buna, Mısır ve Asuru’da

ilave etmek yerinde olacaktır.

Hz. Süleyman, güvenliği ve akrabalığı temin için, bölge krallarının kızlarıyla evlenmeyi bir politika haline getirmiştir. Mesela Moab, Ammon, Sidon ve Heth kralları bunlardandır (I. Krallar 11/1). Hz. Süleyman’ın eşlerinin sayısı yediyüze, cariyelerinin sayısı ise üç yüze varmaktadır (I. Krallar, 11/3). İlk karısı Mısır Firavununun kızıydı (I. Krallar 3/1). Hz. Süleyman’ın evliliği, onun prestijinin ve gücünün habercisi oluyordu. Aslında Mısır kraliyetinde, yabancılarla evlenmek oldukça nadir bir olaydı. Hz. Süleyman, krallığını iyice sağlamlaştırmak için gelecek tehditlere evlilikle çare buluyordu ve krallığının güvenliğini garanti altına alıyordu.

Hz. Süleyman, İsrailoğullarını tek bir millet haline getirmek için, ülkeyi on iki bölgeye ayırmıştı. Bu bölgeleri valiler yönetiyordu. Ancak Hz. Süleyman Kudüs başta olmak üzere ülke genelinde geniş bir bayındırlık hizmetleri başlatmıştı. Bu proje doğrultusunda bütün İsrail toprakları, ciddi bir kalkınma hamlesine girmişti. Şüphesiz böyle bir kalkınma devleti, halktan büyük oranda vergi toplamaya götürüyordu. Bu ise halkın şikayetine sebep oluyordu. Hz. Süleyman’ın döneminde yaptığı en önemli ve en mühim inşaat, hükümdarlığının dördüncü yılında Kudüs’te inşa ettirmeye başladığı Bet Hamikdaş’dı. Bu “kutsal ev” anlamına geliyordu ve Süleyman Mabedi denilen bu mabed, yedi yılda tamamlanmıştı. Bet Hamikdaş, adalet sarayı, kraliyet sarayı gibi birimlerle birlikte muhteşem bir mimariyi meydana getiriyordu. Mabedin haricindeki müstemilatların tamamlanması yirmi

yılı bulmuştu. Yine Süleyman Azar Megido ve Gezer gibi stratejik öneme haiz şekilde inşa ettirmişti.

Hz. Süleyman'ın dillere destan olan kahramanlığı ve efsanevi şahsiyeti, onun şöretini çok uzak yerlere kadar götürmüştü (I. Krallar 3/16-28). Çok zeki ve çalışkan bir şahsiyete sahip olan Hz. Süleyman, aynı zamanda edebiyatta da çok başarılı idi. "Neşideler Neşidesini" gençliğinde, "meselleri" yetişkinliğinde "vaaz" yaşlılığında yazdığı kabul edilmektedir.

Hz. Süleyman'ın efsanevi hikmeti, bir çok alanda ifade edilmiştir. Hukûki alanda gösterdiği başarılar, bol bol anlatılmaktadır (I. Krallar 3/16-28). Saba Melikesi, Süleyman'ın zekasına ve servetine hayran kalmıştır. Hz. Süleyman da ona kıymetli hediyeler vermiştir. Saba melikesi, bir müddet kaldıktan sonra ülkesine dönmüştür. Saba Melikesi, Hz. Süleyman'a sorduğu oldukça zor soruların doğru şekilde cevaplandığını görünce şaşırmıştır (I. Krallar, 10/1-13).

Talmud'a (Haggadah) göre Hz. Süleyman on iki yaşında tahta geçmiştir. Onun İbanice ismi olan Chelomoh, barışı hatırlatmaktadır.

Hz. Süleyman'ın en önemli üslerinden birisi olan "Bet ha Mikdaş" ın inşaatında, Hz. Süleyman'a melekler ve şeytanlar yardım etmişlerdir. Mabedin inşaatı mucizevi şekilde yükselmiştir.

Ancak Hz. Süleyman'ın zamanla krallığı zayıflamaya yüz tutmuş ve ülke krize düşmüştür. Süleyman'ın ölümünden sonra ülke Süleyman'ın oğulları arasında taksim edilmiştir. Ülke, kuzeyde on kabilenin birleştiği bir yapıya sahip olmuştur. Bu birlik kuzey krallığını meydana getir-

miştir. Bu krallığa İsrail krallığı denmiştir. Diğer krallık Kudüs'te meydana gelmiştir. Buna da Yahuda krallığı adı verilmiştir.

İslâmiyette de Hz. Süleyman'a çok yer verilmiştir. Hz. Davud ve oğlu Hz. Süleyman'ın doğru hüküm verme yeteneği Kur'an-ı Kerim'de bildirilir (Enbiya: 78-79). Yine Kur'an-ı Kerim'e göre rüzgar Hz. Süleyman'ın emrindedir (Enbiya: 81). Şeytanlar gibi varlıkları, Hz. Süleyman kullanmaktadır (Enbiya: 81; Sebe: 12). Cinlerde Hz. Süleyman'ın emrindeydiler (Sebe: 12). Hz. Süleyman Kur'anın beyanına göre ilim sahibi idi ve kuşların dilini biliyordu. Onun cümlelerden, insanlardan ve kuşlardan orduları vardı, karıncaların dilini de biliyordu (Neml: 15-20). Kur'an-ı Kerim'in beyanına göre, yaptığı yoklamada Hüdühüd kuşunu görememiş ve sonra Hüdühüd gelerek Hz. Süleyman'a şöyle demişti: "Senin bilmediğin bir şey öğrendim. Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim". Kur'an-ı Kerim'e göre Hüdühüd, Sebe melikesinden bahsetmişti. Hz. Süleyman, Hüdühüdün ifadelerinin doğru olup olmadığını bir mektup göndererek denemişti. Mektubu Hüdühüd getirmiş ve atmıştı. Mektup üzerine Sebe Melikesi, Hz. Süleyman'a hediyeler göndermiş ve daha sonra, Hz. Süleyman etrafındakilerden Sebe melikesinin tahtını yanına getirmesini istemiştir. Yanındakilerden biri, onu göz açıp kapamadan getirmiştir (Neml: 39). Sebe Melikesinin tahtını bozan Hz. Süleyman'ın maharetinden sonra Sebe Melikesi, Allah'a teslim olmuştur (Neml: 44).

SÜMER: Fırat ve Dicle havzasının aşağı

kısmını oluşturan Mezopotamya'da M.Ö. IV. bin ile II. bin arasında büyük bir medeniyet meydana gelmiştir. Daha sonra aynı bölgede 1700 yılına doğru Hamurabi saltanatı başlamıştır. Bu medeniyet, resimli ve köşeli yazıyı, heykeltraşlığı, ateşi, ziraatı ve sulamayı biliyordu. Sümer İmparatorluğunun en büyük şehirlerinden birisi UR şehriydi. Hz. İbrahim 1850'ye doğru oradan Kalde ülkesine göç etmiştir. Sümer dinî inançlarını açıklamak zordur. Sümer dinî metinleri, yaratılışla, tufanla, cehennemle, göğe yükselmelerle, semavi, tabii ve milli tanrılarla ilgili birçok geleceğin varlığından bahsetmektedir.

SÜMER DİLİ: Mezopotamya bölgesinde konuşulan ve çivi yazısı ile yazılan dile Sümerlerin dili denmektedir. Tarihçiler ve Arkeologlar Sümer dilini dört döneme ayırmışlardır: 1- Arkaik Dönem 2- Klâsik dönem 3- Yeni dönem 4- Sümerler sonrası dönem. Birinci dönem olan Arkaik dönem M.Ö. 3100-2500 yılları arasında kapsamaktadır. Arkaik dönem Sümer dili daha çok ticaret ve eğitimle ilgili çivi yazılarını içermektedir. Ancak tam olarak çözülememiştir. İkinci dönem, M.Ö. 2500-2300 yılları arasında kapsamaktadır. Klasik Sümer dili lağaç krallarına ait olan metinlerin dilidir. Bu metinler, ticari anlaşmaları ihtiva etmektedir. Ayrıca, büyü ve mektup türü yazılar da dikkat çekmektedir. Üçüncü dönem, M.Ö. 2000'de sona eren dönemdir. Bu dönemde Akad dili, Sümer dilini gölgelemiştir. Bu dönem, Sami halkların 3. Ur sülalesini yıkıp İsin, Larsa ve Babil'de Sami hanedanları kurmaları üzerine M.Ö. 2000'de sona erdi. Bu hanedanlar dönemi, eski Babil dönemi olarak bi-

linmektedir.

M.Ö. 2000'den sonra Sümerler, egemenliklerini kaybedip Akadların dilini konuşmaya başlamışlardır. Ancak Sümerce, çivi yazısında kullanılmaya devam edilmiştir. Aslında bu dönemde yazıtlarda iki dil kullanılmıştır. Biri Sümer, diğeri Babil dili idi. Sümer dilinin destan, ilâhi, dua, büyü gibi konularda zengin bir kullanım alanı olmuştur. Bugün Sümerce'nin en ciddi sözlüğü, Pennsylvania üniversitesi öğretim üyelerince hazırlanan ve birinci cildi 1984'de yayınlanan sözlüktür.

SÜMER DİNİ: Sümerler Mezopotamya'nın güney kısmında yaşamışlardır. Bu bölge Our'dan güneyde Nippur'a kadar uzanmaktadır. Kuzeyde de Fıratla Dicle'nin aşağı ağzına kadar uzanır. Fırat ve Dicle nehirlerinin kanalları sayesinde verimli bir bölgedir. Burada önemli bir medeniyet gelişmiştir. Sümer yazısı, mimarisi önemli bir kültürel varlık olarak medeniyet tarihinde yer almıştır. M.Ö. 2100 tarihinden itibaren bu bölgede parlak bir medeniyet kendini göstermiştir. Sümerlerin menşei, genel olarak kabul edildiğine göre pek bilinmemektedir. Akkadların hakimiyetinden ve Goutenlerin istilasından sonra ülke, 2100-2003 yılları arasında bir Sümer rönesansı yaşamıştır. Daha sonra Sümer dili ve kültürü bir asra yakın parlak şekilde yaşamıştır. Bu dönem zarfında, geçmişin büyük ve önemli eserleri toplanmış ve kopyelenmiştir. Sümerce üçüncü bin yılının sonuna kadar konuşulmuştur. Daha sonra yazı dili olmuş ve bu dille çok önemli eserler veril-

miştir. Sonra da okullarda ve mabedlerde Sümerce kullanılmıştır.

Sümer dini hakkındaki bilgimiz genelde şu kaynaklara dayanmaktadır:

1- M.Ö. 2100-1900 yılları arasında din adamları tarafından muhafaza edilen şiirler, ilâhiler ve mitolojiler.

2- Tarihi ve ekonomik kayıtlar. Bunların tarihi iyice belirgindir.

Bazıları Sümer dini ile Akkad dinini ayırmaya çalışmışlarsa da bu doğru değildir. Çünkü bu iki millet, Antikiteden beri birbirine karışmıştır. Bu görüşü şu delillere dayandırabiliriz:

a- Sümerler ve Akkadlar, asırlardan beri Mezopotamya'da yerleşmişler ve kültürleri birlikte gelişmiştir. Bunun için, birine ait bir dinî özelliği, diğerinden ayırmak mümkün değildir. Diğer yandan Sümerlerden önce bölgede oturan halkların da bir takım dinî kavramları vardı. Bu dini inançlar, sonradan gelenlerin inançları ile karışmıştır.

b- Sümer metinleri, medeniyetin eskiliğine nazaran çok sonraki kaynakları teşkil etmektedirler. Çünkü Sümerce metinler III. binin sonunda derlenmişlerdir. Bugün sahip olunan bu metinlerin kopyeleri, bu tarihten bir asır sonraya ait bulunmaktadır. Bu kopyelerin arasında Sümer dininin saf bir şekilde bulunması hayal olarak düşünülmektedir.

c- Bir metnin dili, onun yazarı üzerinde bir işaret vermez. Böyle bir Akadlara ait bir metin, birçok Sümer fikrini yeniden almış olabilir. Bunun tersi de bir gerçektir. Bir Sümer ilâhisi, pekala semitik fikirler taşıyabilmektedir.

Şayet bu fikirleri doğru kabul edersek, onları fazla abartmaktan sakınılacaktır.

a) Semitik kavimlerin tesirini, III. bin yılın büyük bir kısmı boyunca mubalağa etmemek gerekir. Çünkü burada kültürsüz göçebe kavimler söz konusudur. Bunların erkenden ve derin şekilde yerlilerin dini hayatını değiştirebilmelerinden şüphe edilir.

b) Yeni keşifler, Fara döneminin (2600 den 2500'e kadar) büyük edebî eserlerin ortaya çıkmasını sağladığını göstermiştir. Hatta yeni olarak kabul edilen çok sayıda eserin, çok eski zamanlara kadar gittiği görülmektedir.

c) Gittikçe farklılıkların, dini duyguların ifadesinde, 2000 yılından önce kabul edildiği ve sonra geliştiği, belirginleştiği fakat sürekliliğin kendini gösterdiği görülmektedir.

Sümer dininin temel kavramlarından birisi Me terimi ile belirtilmiştir. Çoğul olarak anlaşılan bu mefhum, bütün insan aktivitesini kaplamaktadır. Meselâ kült, krallık, sanatkârlık, zeka ve bilgi, toplumsal hayat (savaşlar, hukuk, fahişelik) ve müzik gibi... Me'ler, bir şahıs bir obje, bir fonksiyon yapmaktadırlar. Bunlar, bir modele, bir tipe uygundur.

Kral, diğer fertler gibi bir şahıs değildir. Yeterki krallığın Me'ler'i, ona emanet edilmemiş olsun, Me'den istifade eden bir şehir, bir şehir olma fikrine cevap veriyordu. Şayet düşman onu işgal ederse Me'ler, kararına riskine düşerler ve şehir hayatı, iyi bir kral onu restore edinceye kadar bozulur. Tanrısal tabiatlı olmaksızın Me'ler, Tanrılar dünyasına aittirler. Meselâ An ve Enlil onlarda sahip ve paylaştırıcı durumdadırlar. İnanna herşeye sahip olarak kabul edilmiştir. Enki, gökteki ve yerdekileri tanımaktadır. Bu Tanrı,

yerdekileri ve göktekileri, mabedlere, krallara, mekanlara veya imtiyazlı eşyalara nakletmektedir. Krallar azizlere sahip olmakla övünürler.

Me'ler gayri maddi oldukları halde, bazen hediye olabilmekte, kırılabilen ve toplanabilmektedirler. Onlar büyük, değerli, sürekli, yüce, kutsal ve sayısızdırlar. Gökte, yeryüzünde veya cehennemi dünyada mevcutturlar. Me ile ilgili kelimeler zengindir.

Me kelimesi, "Tanrısal güçler" olarak tercüme edilmiştir. Bunun, Mana fikrinden mülhem olduğu düşünülmektedir. Akkadlılar, Me'leri (mu şeklinde yazılmıştır) daha çok "Dini erkan" içinde eritmişlerdir.

Castellino, Me'leri Platon'un "idelerine" benzetmektedir.

Sümerler için aziz ve kutsal, temiz ve kirli kategorilerine bağlıdır. Kutsallık duygusu, büyüleyici ve korkutucu bir heyecan meydana getirmektedir. Bunu yakalamak için mecazlar kullanmak gerekir ve sembollerin buna eşlik etmesi icabeder (Arslanlar, yılanlar ve ejderhalar).

Bir mabed Me'lere sahiptir. Bir Tanrı, burayı daimi veya geçici olarak ikamet için seçmiştir. Onun dış dekorasyonu, gümüşle tasvir edilmiştir. O, parlamaktadır ve korku ilham eden bir ışık çıkmaktadır. Esrarengiz bir koku içinde yüzmektedir. Oraya bayağı kişiler giremez. Kutsal eşyaları görmek yasaktır. Mihrapta öldürmek, soymak yasak olduğu gibi, oraya ateş koymak da yasaktır. Yine heykelleri kırmak yasaktır.

Mabed, göğü yere bağlamaktadır. O bir gök kuşağıdır. Tanrı, Antropomorfizm'e sahiptir. Bir mitolojinin anlattığına göre,

"Tanrılar birgün doğmuşlar, sonra kaderleri tespit edilmiştir. Tanrıçalar, hamiledir ve doğurmaktadırlar. Kabul edilmektedir ki, böyle bir Tanrı, böyle bir Tanrıçanın eşidir, çocuklar onlardan doğmaktadır. Pantéonun belli başlı Tanrısı olan Enlil, bizzat An'ın oğludur. Tanrılar yerler, içler, sevinirler ve şikayette bulunurlar.

Sümer Tanrıları, birtakım tabiat güçlerini temsil etmektedirler. Şehir hayatı organize edilince ve siteler arası rekabet oluşunca Tanrılar, mutlak hakim olarak tasarlanmışlardır. Yüksek görevler üstlenmişlerdir. Meselâ Gök Tanrısı, ve Ourouk'un patronu olan An, gülünç bir önceliğe sahipti. Oysa Nippour'un patronu olan Enlil, büyük bir rol oynuyordu. Eridou'nun Tanrısı olan Enki, entelektüelleri temsil ediyordu. O, kurnazdı ve en kritik problemlere çözümler getiriyordu.

Diğer Tanrıçalar birkaç gruba ayrılabilir:

a) **Ana Tanrıçalar:** Nin-Hoursag, Nin-Mah-Nin-Tou.

b) **Yıldızla ilgili Tanrılar:** Outou, güneş, Nanna, ay, İnanna, akşam yıldızı ve sabah yıldızı.

c) **Poliade Tanrılar:** Ounma'da SARA, Lagash'da Nin-Girsou

d) **Tanrılaşmış Kahramanlar:** Gilgamiş, Doumuzi,

e) **Cehennemi Tanrılar:**

Sümerler, bir takım şahıs Tanrıları da kabul etmektedirler. Bunlar kralları, hanedanlığı, fertleri ve onların ailelerini koruyorlardı.

KÜLT: Kült merasimleri, genelde mabedlerde yapılmaktadır. Mabed, sadece

“Tanrının Evi”dir. Akkadça mabed, **bitumdur**. Bir başka terim ise, Esdir. Sümerce mabed é dir. Aritilutede en eski dönemlere kadar uzanan mabed kavramı, bir teras üzerinde yükselen bina demektir. Mabedin iç durumu aşağıdaki plana göre düzenlenmiştir: Bir mihrapla kaplanıp kaplanmadığını bilmediğimiz bir mekan (burada bir salon veya bir avlu söz konusu olabilir). Prencip olarak mabedler, aynı yerlere yapılmakta ve salonlar gittikçe çoğalmaktadır. Mabed planlarının değişimi gittikçe uyumsuzluk yaratmaktadır. Çünkü belli başlı odalar, kutsal dışı işlerde mesela, özel evler olarak kullanılmaktadır. Girişten itibaren ki sal’a geçilmektedir. Sonra Parpahsa ve nihayet **kitus’a** geçilir. Nihayet, mabedin tam ortasında é.sa da Tanrının heykeli bulunur. Bu heykel, bir kaidenin üstüne konmuş vaziyettir. Bu kaideye Sümerce **bara**, Akkadça **parakkum** denmektedir. Mabedler ayrıca ekonomik merkezlerdir. UR’daki III. hanedanlık döneminde mabed görevlileri, ziraatla meşgul oluyordu. Halbuki sivil iktidar hayvan yetiştiriciliği ve dokumacılıkla meşgul oluyordu. Bu dönemde mabedler gelirleri sayesinde yeterince servete sahip bulunuyorlardı. Diğer sektörlerle borç veriyorlardı.

Yeni-Babil döneminde de mabedlerin ekonomik rolleri ilk sıradaydı. Meselâ, Eanna Mabedi elverişli arazilere sahip bulunuyordu.

SÜNNET OLMA: Yahudi geleneğinde, “Sünnet olma” Cumartesi ve gıda ile ilgili yasaklar gibi riayet edilen belli başlı kriterlerden birini teşkil etmektedir. Hz.

İbrahimle Allah arasında akdedilen Ahit’in (Tekvin: XVII, 9-21) hatırasına yapılmaktadır. Buna, **Berit Milah** yani “Sünnet Ahiti” adı verilmiştir. Talmud “Sünnet Ahitinin”, diğer bütün Yahudi emirleri kadar önemli olduğunu ve onun on üç veçhe ihtiva ettiğini söylemektedir. Hz. İbrahim’in sünnetle ilgili sözlerinden anlaşıldığı gibi Yahudi şeriatı, her erkek çocuğun doğumunun sekizinci günü sünnet olmasını gerektirmektedir. O gün Cumartesi veya kippur günü bile olsa. Çocuğu sünnet ettirmek görevi, babaya düşmektedir. Eğer çocuğun babası bu görevi yapmazsa bu görev cemaatin otoritelerine düşmektedir. Eğer bir Yahudi çocuğu on üç yaşına kadar sünnet olmamış ise çocuğun bu yaşta mecburen sünnet olması gerekmektedir. Sünnet olmayan biri varsa onun kavmiyle ilişkisi kesilecektir (Tekvin: 17-14). Yahudi geleneğine göre sünnet olmayanın, ölüm cezasıyla cezalandırılması gerekir.

Yahudilikte “Sünnet olma”, eğer çocuğun hayatı ile ilgili bir tehlike arz ediyorsa, daha sonraki bir tarihe ertelenebilir. Fakat bir annenin iki çocuğu “Sünnet sonrası” bu operasyondan dolayı ölmüşse, üçüncü çocuk için Sünnet olmak yasaktır (Shab: 1349).

Sünnet, normal olarak kuralları bilen bir operatör tarafından yapılmalıdır. Yani, elinde bu işe yetenekli olduğuna dair hahamlardan aldığı bir belge bulunan bir yetkili (Mohel) tarafından yapılmalıdır.

Yahudilikte sünnet, çok önemli dinî bir faaliyettir. Bu erkan için iki kutlama yapılmaktadır: **Birisi**, operatörle, diğeri çocuğun ebeveyni ile icra edilmektedir. Yahudilikte çocuğa isim de sünnet esna-

sında verilmektedir. Sünnet merasiminin icrası içinde yapılan bir başka fonksiyon, çocuğu operasyon esnasında dinlerinin üstünde tutan Sandek'e düşmektedir. Bu, Yahudilikte, Hıristiyan-lıktaki vaftiz babasının yerini almaktadır. Sünnet babası (sandek), sinagogda "Elie peygamberin makamı" denilen özel yerini almaktadır. Eskiden beri sünneti, bir yemek merasimi takip etmektedir (Shab, 1309).

Sünnet, Yahudilikte çok önemli bir dinî faaliyet olmakla beraber, her sünnet olan Yahudi olamaz. Sünnetli bir Yahudinin en azından Yahudi bir anneden doğması gerekmektedir.

Yahudilikte sünnet, Yahudiliğe giren bir başkası için de gerekli olmaktadır. Gerçi, Mişna üstadları Mühtedinin sünnet olmasını tartışma konusu yapmışlardır. Bazıları, "dinî bir banyo"dan Mikve yapmasını kafi görürken, bazıları da onun sünnet olmasını şart koşmuşlardır (Yeb, 469).

Liberal Yahudiler "Sünnet merasimine" son yıllarda pek riayet etmemektedirler. Fakat büyük Yahudi çoğunluğu "Sünnet"e titiz şekilde riayet etmektedirler.

İslâmda Sünnet: İslâmi muhitlerde de sünnete çok önem verilmiş olup, hatta müslümanla kafiri ayıran bir âlâmet olarak gösterilmiştir. Hz. Peygamber'in hadisleri sünneti, Hz. İbrahim'in bir âdeti olarak belirtmektedir. İslâm, bilgileri sünnet üzerinde çok durmuşlardır. Bazıları "Vacib", bazıları "farz" olarak sünneti kabul etmişlerdir. Bir kısım âlimler de İslâmı kabul eden bir muhtedininde sünnet olmasını şart koşmuşlardır. Aslında, "Sünnet olma" islâma giriş şartı değildir. Ebu Davûd'un, Taharet bahsinde naklettiği bir hadiste "İslâma girince kü-

für kılını at, sonra da sünnet ol" diye belirtmektedir. Bu hadisın sıhhat derecesi tartışmalıdır.

İslâmiyette sünnetin yaşı konusunda kati bir emir yoktur. Doğumun ilk gününden başlayarak on iki on üç yaşlarına kadar çocuklar sünnet ettirilmiştir.

İslâm dünyası, sünnete çok önem vermiştir. Türkler İslâmı kabul ettikten sonra, sünnet olmayı dinin aslî vecibeleri gibi kabul etmişler ve öyle kabul etmeye devam etmektedirler. Türkler arasında görkemli sünnet merasimleri icra edilmektedir.

3- SÜRYANİLER: Türkiye'de uzun bir tarih içinde yaşayan ve bugün Türk vatan-daşı olan gayr-i müslim unsurlardan birisi de Süryanilerdir. Ülkemizde Ortodoks, Katolik ve Protestan olmak üzere üç kilise halinde temsil edilen Süryani kilisesi, bugünlere arkasında bazen mutlu, bazen de acı uzun tarihi süreçler bırakarak gelmişlerdir. Süryani tabirinin, İran kralı Sirus'un isminden veya Suriye'yi ele geçiren Kilikos'un kardeşi Suros'un isminden kaynaklandığı şeklinde görüşler vardır. Genel kabul gören bu ikinci görüştür. Bunun için bugünkü Süryani kiliselerinin teşekkül tarihi oldukça eskilere gitmektedir. Hz. İsa'dan sonra, Hıristiyan misyon görevi onun havarilerine düşmüştür. Kudüs cemaatinin başına Hz. İsa'nın, yakın akrabası olan Yakub geçmiştir. İsa'dan sonra en aktif Hıristiyan cemaati, bu Kudüs cemaatidir.

Kudüs cemaatini meydana getirenler Petrus, Yuhanna, Yakub, Andreas, Filipus, Thomas, Bartolomeus, Matta, Taddeus, Alfeusun oğlu Yakub, Gayyur Simun ve Yakubun oğlu Yahuda idi, Hi-

ristiyanlığın ilk çağlarında Filistin ve çevresi, yeni misyon için yoğun faaliyetlerle içiçe yaşarken; Antakya bu yeni din için, çok önemli bir mekan olduğu işaretlerini veriyordu. Bunun için Kıbrıs'a, Fenike'ye ve özellikle Antakya'ya seyahatler yapılıyordu. Antakya'da ilk Hıristiyan müntesipler olunca, Kudüs cemaatinin dikkatleri buraya çevrilmiş ve havariler tebliğ için buraya gönderilmiştir. Daha sonraki dönemlerde Havarilere katılan St. Paulde Antakya'da özel çalışma yapmıştır. Hz. İsa'nın mesajını kabul eden bu Antakya cemaati, tarihte ilk defa "Hıristiyan" ismini alan cemaat olmuştur. Bu konudaki bilgiler "Resüllerin işleri" XI. bölümde verilmektedir.

Antakya Hıristiyan cemaatinde St. Pierre'in (Petrusun) rolü konusunda kaynaklarda ihtilaflar görülmektedir. Petrus'un Antakya'ya gelip gelmediği, geldiyse ne zaman geldiği bir tartışma konusudur. St. Paulun, Galatyalılara yazdığı mektubda (2/11-12 de) Kifasla (St. Pierre=Petrus) Antakya'da karşılaştığından bahsedilmektedir. Antakya Hıristiyan cemaati üzerinde St. Paul'un ve Barnabas'ın etkisi kesin olmakla beraber, Petrus'un da etkili olduğu, Kudüs Hıristiyan cemaatinin de Antakya'daki gelişmeleri kontrol altında tuttuğu da gerçektir. Bunun için Antakya kilisesi üzerinde St. Pierre'in nüfuzu ve kontrolü mutlaka olmuştur. Önemli bir kilise tarihçisi olan MOR IGNATIUS YAKUB'un verdiği bilgilere göre Petrus, 52 yılından 60 yılına kadar Antakya'da kalmıştır. Altmışlı yıllarda buradan ayrılırken yerine Yahudi asıllı Arâmi AFUDYOS'u vekil bırakmıştır. Burada dikkat çekici nokta, Antak-

ya'da biri Yahudilikten Hıristiyanlığa gelen cemaatin St. Pierre yanında yer alması, diğeri de putperestlikten Hıristiyanlığa gelen cemaatin, St. Paul'un yanında yer almasıdır. Antakya'daki bu durum tarihin ilk Hıristiyanlık toplantısı olan Kudüs toplantısındaki Yahudi eğilimlerle yeni Hıristiyan olanların durumu konusundaki tartışmada da kendini göstermektedir. Kudüs toplantısının tarihi üzerinde kaynaklarda ittifak yok ise de, bu toplantının St. Paul'un Hıristiyanlığa girişinden sonra olduğu kesindir. Bu toplantının milâdi 47 ile 52 yılları arasında olması gerekir. Burada toplantıda tartışılan konu, Hıristiyan mesajını kabul eden birinin "Sünnet olup olmaması" konusuydu. Yahuda'dan gelen bazı kişiler ve Ferisilere mensup olan Hıristiyanlar, Hıristiyan imanını benimseyenlere "Sünnet olunmazsanız, kurtulamazsınız" diyorlardı. Kudüs toplantısının ana konusu işte bu "sünnet olma" konusuydu. Yahudi - Hıristiyan çizgideki görüşle, sünnet olma âdetini önemsemeyen yeni mesajın taraftarları arasında ciddi bir şekilde konunun tartışıldığı bu konsilde, Petrus, şu tarihi konuşmayı yapmıştır. "Ne bizim ne de atalarımızın taşıyabildiği bir boyunduruğu öğrencilerin boynuna geçirerek şimdi neden Tanrıyı sınıyorsunuz (Res. İş: XV/10). Burada Petrus'un geldiği nokta, Yahudilerin bile zorlukla taşıdıkları şeriat yükünü bu insanların üzerine yüklememektir. Toplantının diğer konuşmacıları sırayla Barnaba, Paul ve Yakub olmuştu. Neticede, "putlara sunulan kurbanlar, zina, boğularak öldürülen hayvanlar ve kan" dışında yeni Hıristiyan olan birine yasak yoktu. Bu Yahudilikten Hıristiyanlığa gelenler için

olduğu gibi, putperestlikten gelenler için de böyledi (Res. İş: XV/13-21). Aslında gerek Petrus'un ve gerekse Yakub'un konuşmaları doğrudan sünnet olmanın aleyhine değil, Yahudi-Hıristiyanların, yeni Hıristiyan olanları bu konuda zorlamamaları gerektiği şeklinde anlaşılması gerekir. Böylece bu toplantıda Ferisi kökenli Hıristiyanlarla, putperest ortamdan gelen Hıristiyanlar arasında âdetâ bir hoşgörü ortamı meydana getirilmiştir. Çünkü Resullerin İşlerinden anladığımız kadarıyla Antakya'ya elçiler gönderilmesine karar verilmişti. Böylece Antakya'daki iki ayrı cemaatin arası yakınlaşmış oluyor ve en azından sünnet olma olayı cemaatler arasında bir problem olmaktan çıkıyordu (Res. İş: XV/22). Antakya'ya gönderilen elçiler, Barnaba, St. Paul, Silas ve Yahuda'dan oluşuyordu. Elçiler Kudüs kilisesinden bir mektupla Antakya'ya gelmişler, mektubu hem okumuşlar hem de açıklamışlardı (Res. İşleri: XV/23-29).

Bu mektup ve elçilerin gayretleriyle Antakya kilisesindeki ihtilafların, kısmen yatıştığı ve cemaatlerin birbirine kısmen yakınlaştığı tahmin edilmektedir. Daha sonra Yahuda ile Silas, Antakya'dan ayrılarak Kudüs'e dönmüşlerdir. Paul ile Barnaba bir müddet Antakya'da kalarak Hıristiyanlığı yaymaya çalışmışlardır. Daha sonra Barnabas ile birlikte St. Paul Suriye ve Kilikya bölgelerine dolaşmak üzere Antakya'dan ayrılmışlardır.

Görüldüğü üzere "Yabancıların Havarisi" olarak anılan Pavlos, Antakya'da daha çok putperestler arasında faaliyet gösterirken, Petrus taraftarları Yahudiler arasında misyon faaliyetlerine devam ederek iki ayrı Hıristiyan cemaatin oluşumunu

sağlamışlardır. Daha sonraki dönemde Yahudilerin dışında Hıristiyanlığa gelenlerin, Yahudi şeriatıyla yükümlülüğü, özellikle Sünnet olmaları konusu, Antakya'da ciddi bir problem oluşturmuştur. İşte Kudüs toplantısı, kısmen bu problemin yatışmasını sağlamıştır.

Daha sonraki dönemlerde Roma İmparatoru Neron'un zulmü Antakya Hıristiyanlarına ulaşmış, AFUDYOS milâdi 68 yılında öldürülmüştür. Bu durumda Antakya Hıristiyan cemaatinin lideri İGNATIUS NURANI olmuştur. Milâdi 70 yılında Yahudilerin Kudüs'teki isyanı sonucunda, Romalılar Kudüs'ü tahrip edince, Kudüs Hıristiyan cemaati, faaliyetlerini kısmen durdurarak çöle çekilmişlerdir. Böylece Antakya Süryani kilisesi, bölgede çok önemli bir Hıristiyan merkezi haline gelmiştir. Antakya Hıristiyanları, Roma vatandaşlığını da elde ederek, çok imtiyazlı bir duruma gelmişler ve Kudüs kilisesi etkisinden kurtularak bağımsız hale gelmişlerdir. Artık, Antakya Hıristiyanları şefi olan İgnatius Nuranî, kendisi için "Süryani Başpiskoposu" ünvanını kullanmaya başlamıştır. Episkopos rütbesiyle İgnatius Nuranî, önce Antakya'da dinî ihtilafları gidermiş, daha sonra Anadoludaki Hıristiyan cemaatleri belli bir disipline sokmuştur. Yine tesis ettiği güçlü bir misyonerlik teşkilatı sayesinde Anadolu'da, Mezopotamya'da Suriye ve Filistin'de Hıristiyanlığın yayılmasını sağlamıştır. Ancak Roma İmparatorluğu, Hıristiyanların çoğalmasından endişe duyuyordu. Bunun üzerine TRAJAN, Doğu seferi sırasında Antakya'ya uğrayarak kırk yıla yakın Antakya patriği olan İgnatius Nuranî'yi zincire vurarak Roma'ya

göndermiş ve öldürtmüştür. İgnatius'-dan sonra İRON (169-182) ve Maximinos (182-191) Antakya patriklik makamında bulunmuşlardır.

Hıristiyanlığın ilk yüzyılında Kudüs kilisesinden sonra en kıdemli olan Antakya kilisesidir. Antakya Süryanî kilisesinin Başpiskoposluk karakterini resmiyete dönüştüren 191 yılında patrik seçilen SEREFİYON olmuştur. Antakya Süryani kilisesi bölgede en güçlü Hıristiyan merkezi olarak, dinî ihtilafların çözümünde ve toplanan mahalli konsillerde önderlik yapmıştır. Nihayet, patrik Fitalyos döneminde Antakya Süryani kilisesi, Suriye, Mezopotamya ve Anadoludaki kiliseleri idaresi altına alarak, kendi istikametinde yönlendirmiştir. Antakya Süryani kilisesi, III. asırda Doğunun en büyük ve en ciddi kiliselerinden biri haline gelmiştir. Bu dönemde üç önemli kilise merkezi dikkat çekiyordu: Antakya, İskenderiye ve Kudüs. Şüphesiz IV. yüzyılın başında Hıristiyanlık, hâlâ Roma imparatorluğunun takibinden kurtulmuş değildi. Bu takip, Konstantin'in Roma imparatoru oluşuna ve 313 yılında yayınladığı Milan fermanına kadar devam etmiştir. Konstantin, Milan fermanı ile, Hıristiyanlığın Roma vatandaşları arasında yayılmasına ve din olarak seçilmesine izin vermiştir. Milan fermanından sonra Hıristiyanlık bir nefes almış ve misyon faaliyetlerine meşru bir zemin bulmuştur. Konstantin'in Hıristiyanlığa verdiği bu imkan, biraz da siyasiydi. Çünkü dağılık olan Roma imparatorluğunu, Hıristiyan dini ile birleştirmek ve ülkede manevi sükuneti sağlamak istiyordu. Ancak durum öyle olmadı. Üç asır baskı altında ve gizli yayılan Hıristiyan-

lık, değişik temayüllerle gelişmiş ve şimdi bu serbest ortamda bu temayüller gün ışığına çıkmaya başlamıştı. Bu dinî ihtilaflar da Antakya Süryani kilisesi, İskenderiye kilisesi, Roma kilisesi ve Kudüs kiliseleri arasında Teslisin unsurları konusunda ciddi görüş ayrılıkları vardı. Kilise tarihinde kristolojik cereyanlar olarak bilinen bu tartışmalara bir son vermek ve ülkedeki dini bütünlüğü sağlamak için Konstantin çok tarihi bir karar verdi ve İznik'te ilk Hıristiyan genel konsili olacak olan konsili 325 yılında topladı. Bu konsilin toplanma nedeni, İskenderiyyeli rahip ARIUS'un "Teslisin unsurlarından oğulu, açık bir şekilde Babanın yarattığını, böylece oğulun, ezeli olarak mevcut olmadığını söylemesi" idi. Arius'un görüşü İskenderiyye'de çok canlı tartışmalara neden olmuş ve büyük bir taraftar bulmuştu. Arius'un görüşleri 318 yılında Mısır'da toplanan bir konsilde İskenderiye piskoposu Alexandre tarafından aforoz edilmiştir. Arius hemen bir iman savunma broşürü hazırlayarak piskoposlara göndermişti. Böylece, Arius'un fikirleri, özellikle Mısır'da imparatorluğu bölünmeye doğru götürüyordu. Konstantin'in dikkatini çeken bu durum, onu harekete getirmişti. Bunun üzerine Kurtuba piskoposu Hosiusu duruma bir çözüm bulması için İskenderiyye'ye göndermişti. Ancak Hosiusda başarılı olamadı. Antakya'da bir konsil toplamaya karar veren Konstantin, bölgedeki çalkantının büyük olması nedeniyle konsili 325'de İznik'te toplamaya karar verdi. Hıristiyan konsiller tarihinin ilk genel konsili olacak olan bu konsil, İznik'te toplanmış ve konsile bizzat Konstantin baş-

kanlık etmiştir. Üçyüz on sekiz piskoposun katıldığı Konsilde Baba-oğul'un aynı tabiatla (Homoousios) olduğu iman prensibi olarak kabul edilerek Arius aforoz edilmiştir. Ancak Aryanizm tamamen yok edilememiştir. Hatta zaman zaman yayılma temayülü gösteriyor veya yeni şekiller altında görünüyordu. Bunun için Mısır'da yeni teolojik kavgalar gündeme geliyordu. Mısır'ı hiçbir zaman elden çıkarmak istemeyen Konstantin bile bu süreç içinde Aryanizme yeşil ışık yakma eğilimi göstermiştir. Ancak Aryanler birçok mezhebe bölünerek zayıflamışlardır.

Yine IV. yüzyılın sonuna doğru İstanbul piskoposu Macedoine, Kutsal-Ruhu, teslisin ikinci uknumunun bir yaratığı durumuna getiriyordu. Böylece yeni bir itizal hareketi kendini göstermişti. Roma İmparatoru büyük Theodos (379-395), imparatorluğun bütün Doğu piskoposlarını 381'de İstanbul'da bir konsilde toplamış, böylece Arius ve taraftarlarını ve Kutsal-Ruhun, tanrısal tabiatını kabul etmeyen Macedoine itizalini aforoz ederek, "Kutsal-Ruhun tanrısal tabiatını" belirtmiştir. Böylece büyük Theodos dönemi en şiddetli şekilde Aryanizme ve Aryanizmin bütün şekillerine karşı şiddetli bir mücadele ile geçmiştir. I. İstanbul konsili olarak tarihe geçecek olan 381 konsili ile "İznik Amentüsü" bir defa daha resmen tekrarlanmış ve Macedoine'in fikirleri lanetlenmiştir. 381 konsiline Batı piskoposları çağrılmamıştır. Çünkü, Macedoine itizali doğuya has bir itizal özelliği taşıyordu. Ancak bu konsilde kilise hiyerarşisi açısından da önemli bir karar alınmıştır: Bu karara göre, kilise hiyerarşisinde birinci sırayı Roma kilisesi, ikinci sı-

rayı İstanbul kilisesi alıyordu. Halbuki o güne kadar İskenderiyye kilisesi ikinci sıradadır. Fakat bu karara, İskenderiyye ve Antakya piskoposları katılmamıştır. Aslında bu karar, Ariusçuluğa karşı mücadelede, İskenderiyye kilisesinin gösterdiği zaaf ve doğuda kiliseler üzerindeki egemen olma niyetinin sonucunda İskenderiyye kilisesine verilen bir ceza özelliği taşıyordu. Papalık, İstanbul'un üstünlüğünü bir şeref üstünlüğü olarak görüyordu; bunun için meseleyi fazla büyütmemiştir. İskenderiyye patriği Theophile (385-412) zamanında, İskenderiyye'nin veya İstanbul'un üstünlüğü konusu İstanbul piskoposu Jean Chrysostome'la giriştiği mücadelede iyice belirginleşmişti. Chrysostome, Théophik tarafından kovulan Mısırlı rahiplere kucak açmış ve onlardan, üçüncü asrın en büyük ilâhiyatçılarından biri olan Origène tarafından acele verilen mahkumiyeti kaldırmıştı. Ancak Théophik, kraliçe ile birleşerek, Chrysostome'u 403 yılında sürgün etmişti. İstanbul için bu aşağılatıcı bir durum olarak kabul edildi. Bu durum, belli başlı doğu kiliseleri arasında açılmış olan rekabeti ortaya koyuyordu. Bu rekabet, İskenderiyye patriği Theophile'nin halefi olan yeğeni Cyrille (412-444) zamanında iyice belirginleşmiş ve doktriner karakterli İstanbul konsilinde (381) kabul edilen teslisin üç unsurunun aynı olduğu ve tek ilâhi tabiatı sahip olduğu fikri, yeni problemleri doğuruyordu. Bu problem şuydu: Teslisin ikinci unsuru, insan tabiatıyla, tesliste nasıl bir birleşme yapabilirdi? Bilindiği gibi, bu problem daha önce Aryanler tarafından ortaya atılmış oğulun

Tanrısallığını inkar etmişlerdi. Onlara göre İsa'nın ruhu kelâmıdır. Suriye piskoposu Apollinaire'le yeni bir tartışma konusu ortaya çıkmıştı. Apollinaire, Yunan filozofu Eflatun'u takip ederek, insandaki ruhu, akli ruh ve hayvanî ruh olmak üzere ikiye ayırıyor ve Allahın oğlunun, akli ruhla aynı olduğunu iddia ediyordu. Bu görüşler, fazla bir başarı sağlayamadı. Ancak İsa'daki İNSANİ ve TANRISAL tabiatların birliği veya ayrılığı konusundaki tartışmaları, ilâhiyatçıların nezdinde canlandırmış oldu.

İsa'daki tabiatlar konusunda, iki ekol yönlendirici rol üstleniyordu: Bunlardan birincisi İSKENDERİYYE diğeri de ANTAKYA ekolü idi. İskenderiyye ekolü, İsa'nın Tanrısallığı üzerinde ısrar ediyordu. Bu ekolün temsilcileri "oğulun bedenleşmesinden sonra iki tabiatın tam birleşmesinden bahsediyorlardı". Antakya ekolü ise, İskenderiyye ekolünün ifadelerinde tehlike görüyorlardı. Buna göre, insanî tabiat, ilâhî tabiat tarafından yutulmuş oluyordu. Bu kristolojik kavga da yeni başkentin piskoposları da kendilerini göstermeye başlamışlardı. 379 yılında tahta oturan Theodosius, Doğu kiliselerinin çok önemli ekolleri olan Antakya ve İskenderiyye kiliselerine karşı, İstanbul kilisesini patriklik seviyesine çıkararak, kiliseler bünyesindeki teolojik kavgaları kontrol altına almak istiyordu. Ancak teolojik kavgalar bitmiyor, aksine şiddetleniyordu. Antakya ekolü, İsa'nın beşeri tabiatı üzerinde ısrar ettiklerinden ve bedenleşmiş kelime olan İsa'da ayrı tabiatın varlığını ileri sürdüklerinden ana doktrinden uzaklaşmakla itham ediliyorlardı. Şüphesiz böyle bir öğretinin mantıki so-

nucu, İsa'nın annesi olan Meryem'in, Allah annesi değil; sadece İsa'nın annesi olabileceğidir. Bu görüşe İstanbul piskoposu NESTORİUS da katılmıştı. Buna İskenderiyyeli Cyrille, şiddetle tepki göstermiştir. Çünkü o, Nestorius'un öğretilerinde yalnız Ortodoks katolik imanına bir saldırı değil; kilise hiyerarşisi içinde Antakya'nın perestijini yükseltmek ve İstanbul kilisesini aşağılatmak niyetini de güdüyordu. Papa Nestorius'un öğretisini reddederek, Cyrille'in görüşlerini doğru bulunca, durum iyice karıştı. Cyrille, papanın adına hareket ederek Nestorius'u aforozu gerektiren bir hata listesi hazırlanmıştı. Devrin imparatoru II. Theodose karışıklığı gidermek için 431'de Efes'te bir konsil toplamaya karar vermişti.

İstanbul ile İskenderiyye kiliseleri arasındaki rekabet yüzünden konsil oturumları tartışmalı geçiyordu. Bu tartışmalarda Antakya kilisesi, İstanbul kilisesini destekler görünüyordu. O vakit, İskenderiyye piskoposu Cyrille, üstlenmiş olduğu Papa'nın temsilciliği rolüne dayanarak, Nestorius'un mahkumiyetini sağlamak için, Antakyalıların ve Papalık delegelerinin gelmesini beklemeden, konsili yüz elli üç piskoposla açmıştı. Konsil babalrı, Nestorius'u mahkum ederek, "İsa'da bir kişilikli iki tabiatın olduğunu kabul etmişlerdir". Daha sonra, Efes'e gelen papalık delgeleri de konsil kararına katılmışlardır. Antakya piskoposu Jean, bu duruma çok üzülenek, topladığı Sinodda Cyrille'i aforoz etmiştir. Daha sonra kararında yumuşayan Cyrille, sarayı yanına alarak Nestorius'u sürgüne göndermiştir. İskenderiyye kilisesi ile Antakya kilisesi 433'te bir anlaşma yaparak

aralarındaki gerginliği gidermeye çalışmışlardır. Böylece 431 Efes konsilinde “İsa’da iki tabiat” ve Meryem’in Tanrı annesi olduğu kabul ediliş ve Nestorius aforoz edilmiştir. Çünkü Nestorius Meryem’in insan annesi olduğu eğiliminde idi.

Efes konsili, İskenderiyye’nin, İstanbul ve Antakya üzerindeki zaferini sembolize ediyordu. İskenderiyye ilâhiyatçıları, bedenleşmiş oğulun ilâhi tabiatı üzerinde fazlaca duruyorlardı. Böylece ilâhi tabiat bu noktada, İsa’nın insanî tabiatını yutuyordu. Bedenleştikten sonra “Allahın oğlu” sadece ilâhi tabiata sahip bulunuyordu. Monofizitlik olarak isimlendirilen İsa’nın biricik tabiatı doktrinini savunan bu hareket, Mısır’da çabucak popüler olmuştu.

Yunan felsefesinin etkisinde, Antakya ilâhiyatçılarından daha fazla kalan İskenderiyye ilâhiyatçılarına, monofizizm fazlaca cazip gelmişti. Yeni Eflatunculuğun kurucusu, İskenderiyye’nin son büyük filozofu Platin, insanın tanrılaştırılması için kişisel bir ahlâki disiplinin gerekli olduğunu söylemişti. Bu düşünce, birçok Hıristiyan düşünürünü etkilemişti. İşte Yunan felsefesi mefhumundan hareket ederek, insanın tanrılaştırılması problemini İskenderiyye ekolünün ele alış tarzının niçini şüphesiz bu idi. Böylece, insanın Tanrılaştırılması problemi, Kıptî veya Yunan olmayanlara da cazip geliyordu. İşte Kıptî rahiplerinin monofizitliği fanatikçe savunmalarının sebebi budur.

Monofizitlikle Ortodoks Hıristiyanlık arasındaki ilk çatışma, patrik Flavien’in, Monofizit yorumcularından biri olan Eutyches’i mahkum ettiği zaman İstan-

bul’da meydana gelmişti. Ancak İstanbul’da, monofizit doktrinini birçok taraftarı olmuştu. Hatta bunlar, sarayda bile birçok dostluklar kurmuşlardı. İskenderiyye patriği DIOSCORE’da bu uğurda çok gayret sarfetmişti. Böylece, İmparator II. Theodose’un yeni bir konsil toplamasını sağlamıştı. Bu konsil, 449’da Efes’te toplandı. Papa I. Leon mono-fizitliği kabul etmiyordu ve İsa’da iki tabiatın varlığı üzerinde duruyordu. Ancak Dioscore konsile hakim olarak, monofizitlik lehine karar çıkartmıştı. Papalığın insiyatifi doğrultusunda toplanmayan bu konsile “Haydutlar sinodu” adı verilmiştir. Böylece Papa I. Leon, Hıristiyan Ortodoks doktrinini belirlemek için yeni bir konsil toplamayı imparatorundan talep etmişti. Papa’nın konsil toplama isteğini, MARCIEN (450-457) yerine getirmiş ve 451’de KADIKÖY Konsilini toplamıştır. Konsile altıyüzden fazla delege katılmıştır. 449 Efes konsilinin kararları aforoz edilmiş, yeni bir dogmatik formül kompoze edilmiştir. Bu formülün metni şöyleydi: “Hepimiz, ittifakla bir tek ve biricik oğul İsa’yı kabul ediyoruz. Ve yine O’nun, bir tek şahısla birleşmiş iki tabiatını kabul ediyoruz”. Bu konsilin altıncı oturumu sırasında, İstanbul kilisesine ikinci kilise olma imtiyazı verilmişti. Papa buna karşı çıkmasına rağmen bu, kabul edilmişti. Roma, Antakya ve İskenderiyye hiyerarşik seviye olarak, havarilerin burarlarda kalışlarının şerefine taşıyordu. İstanbul ise, bundan mahrumdu.

Kadıköy konsilinde monofizitler aforoz edilmişti fakat bu ateş sürdürülelememişti. Daima Rumları kıskanan, imparatorlukta ve doğu kilisesi içinde İstanbul’un üstün-

lük kazanmasına kızan Mısır Kıptileri, monofizitliği milli din olarak telakki etmişler ve “Kadıköy konsili” taraftarlarını “Melkitler” yani “imparator taraftarları” olarak adlandırmışlardır. İskenderiyye, Antakya, Kudüs, Monofizit temayüllü piskoposlarca işgal edilmişti. Roma İmparatoru I. Lèon (457-474)’un döneminde monofisizmle bir uzlaşma eğilimi görülmesine rağmen bu fazla devam etmedi. I. Justin (518-527) dönemi ise daha da acılı geçmişti. Yeğeni Justinien’in ve Papa Hormisedes (519-523)’in insiyatifleriyle bir takım girişimlerde bulunulmuştu. Mesela Papa tarafından doğu piskoposlarına imzalanmak üzere gönderilen “uzlaşma mektubu” sadece Kadıköy konsili kararlarını bütün Hıristiyanlara mecbur etmiyor; ayrıca İsa-Mesih’in St. Pierre’e vaadleri üzerine kurulmuş olan (Mat: XVI/18) Roma kilisesinin, iman konusundaki ruçhaniyetinde açıkça belirtiyordu. Roma imparatorları, Monofizitliğe karşı, bazen politik ve askeri nedenlerle yumuşak yaklaşımlar içine girmiş olsalar da Antakya Süryani kilisesi, kadıköy konsili sonrası büyük bir zulüm ve işkence altına girmiştir. Ancak, bu zulümler sadece monofizitliğin güçlenmesini sağlamıştır. Antakya Süryani patriği büyük SEVERIOS, bu zulümler karşısında istifayı tercih etmiştir. Bizans ile İran arasında meydana gelen gerginlikten dolayı Süryaniler biraz rahatlamışlar fakat I. Justin’in ölümünden sonra yerine yeğeni Justinien’in (527-565) tahta oturması, durumu değiştirecekti. Justinien “tek devlet tek kanun, tek kilise” sloganı ile işe başlamıştı. Bu politika içinde monofizitlik yok edilmeye çalışılıyordu.

6 Şubat 538’de Antakya Süryani kilisesinin patrik vekili Tella’lı Yuhanna’nun ve iki gün sonra büyük SEVERIOS’un ölümüyle Monofizit Süryani kilisesi başsız kalmıştır. Aynı dönemde İskenderiye Monofizit kilisesi patriği Theodosius’da İstanbul’a götürülmüştür. Devam eden beş yıllık baskı ve terör döneminde monofizit piskoposlar kendilerini gizlemişlerdir. Bu piskoposlar bu dönemde Mardin’de, İran sınırında ve İskenderiyye’de saklanmışlardır. Kıpti kilisesi bile bu zor dönemde bir patriğe sahipti. Bu arada İran’la Bians’ın savaşı devam ediyordu. Bu savaşta Bizans yıpranmıştı. Gassan Meliki Haris bin Cebele, Doğu Suriye’de Arap boylarını birleştirerek, Bizans’a bağlı güçlü bir devlet kurmuştu. İmparator Justinien, Haris’e güveniyordu. Ona Patricus ünvanını tevdi etmişti. Haris bin Cebele bölgesindeki Hıristiyanlar, Monofizit Hıristiyanlardı. Halk Haris’ten din adamı istiyordu. Hem halkın desteğini kazanmak hem de halka Bizans’a karşı güven vermek için din adamı aramaya başlamıştı. Bu arada Jaques Baradai (Yakup Baradai) diye bilinen bir rahiple tanışmıştı. Haris, İmparatoriçe Theodora’yla temasa geçerek, Doğu Hıristiyanlarının İran’a karşı örgütlenmesi gerektiği noktasında onu ikna etmişti. Bunun için monofizit piskoposlar gerektiğini açıklamıştır. İmparatoriçe monofizit eğilimli idi ve onları koruyordu. İmparator Justinien tarafından Jaques Baradai İstanbul’a çağrılmış ve Theodora ile görüşmüştü. Baradai Süryanice ve Yunanca’yı çok iyi biliyordu ve konuşuyordu. İmparatoriçe Jaques Baradai’yi çok beğenmişti. Yakub Baradai

konuşuyordu. İmparatoriçe Jaques Baradai'yi çok beğenmişti. Yakub Baradai hemen tanındı ve şöhrete ulaştı. İstanbul'da göz hapsinde olan İskenderiyye patriği Theodosius'un, Yakub'u ve Theodor isimli bir başka rahibi takdis etmesi sağlandı. Böylece iki yeni isim ortaya çıkmıştı. Biri, Jaques Zanzalos veya Baradai, diğeri Theodore idi. Her ikisi de İskenderiyye patriği tarafından takdis edilmişlerdi. Theodore, Bostra piskoposu olarak Arabistan ve Filistin'de, Jaques Baradai ise Urfa piskoposu olarak Suriye, Mozopotamya ve küçük Asya'da egemen olacaklardı. Theodore, tarihte arkasında iz bırakmadan kaybolmuştur. Jaques Baradai'nin ise, İskenderiyye patriğinden almış olduğu metropolit ünvanıyla daha geniş yetkileri vardı.

İki genç rahip, monofizit kiliseleri yeniden canlandırmak için 543 yılında İstanbul'dan ayrılmışlardı. Artık şans monofizitlere gülüyordu. Jaques Baradai, Haris bin Cebele'nin desteğiyle bütün Anadolu'yu gezdi. Daha sonra Batı Anadolu'yu dolaştı. Aynı yıl İstanbul'a dönerek, İskenderiyye patriği Theodosius'a çalışmalarını hakkında bilgi vermiştir. Yakub Baradai'nin çalışmalarından memnun kalan patrik, bir mektupla onu Mısır'a göndermişti. Mısırdaki üç piskoposu takdis ederek, Kilikya ve Suriye'ye gönderdi. Birçok kilise teşkilatı kurduktan sonra 543'te yine İstanbul'da dönmüştür. Şimdi sıra beş yıldan beri patriksiz kalan Antakya Süryani kilisesine bir patrik bulmaya gelmişti. Jaques Baradai, yakın arkadaşı Tella'lı Sergis'i, Antakya Süryani kilisesine patrik olarak takdis etmiş ve atama piskoposlara bildi-

rilmmişti. Ancak 518-538 yılına kadar monofizit Antakya Süryani patrikliği Mısır'da bulunmuştur. Şimdi ise İstanbul'a naklediliyordu. Artık monofizit kiliseler ve onların temsilcileri İstanbul'da İmparatoriçe Theodora'nın himayesinde kendilerini güvende hissediyorlardı. Yakub Baradai Suriye ve Mısır bölgelerindeki monofizit kiliseleri teşkilatlandırmıştı. Şimdi sıra Anadolu'daki kiliselerdeydi. Anadolu kiliselerini de Diyarbakır'dan başlayarak teşkilatlandırmıştı. Böylece Yakub Baradai, monofizit kiliseler için takdis ettiği piskoposlarla ve atadığı Süryani patriği ile, Süryaniler nezdinde çok itibar kazanmıştı.

İstanbul Süryani patriği SERGİS 546 yılında ölünce yerine 550 yılına kadar patrik seçilmemiştir. İskenderiyye Patriği Theodosius, sekreteri Pavlos'a iki mektup vermişti. Mektuplardan biri, Diyarbakır metropoliti UNUMOS'a ve o bölge piskoposlarına yazılmıştı. Diğeri de Jaques Baradai'ye ve bütün Doğu piskoposlarına hitap ediyordu. Mektupda **"uzun zamandır bir patrik düşünüyorum. Bu göreve sekreterim Pavlos'u uygun buldum, sizden onu patrik seçmenizi istiyorum"** diyordu.

Jaques Baradai, mektup doğrultusunda harekete geçerek, bölge piskoposlarından Pavlos için onay almıştır. Daha sonra, Diyarbakır meropolitiyle birlikte bir mektup yazarak İstanbul'a Pavlos'un patrikliğinin uygun olduğunu bildirmişlerdir. Böylece Kıptî asıllı biri, Süryani patriği oluyordu. İki kilise arasındaki (Antakya - İskenderiye) rekabet de bitiyordu. Pavlos'un, Süryani patrikliğini, Doğu Anadolu veya Doğu Suriye'de temsil ettiğini kaynaklar

belirtmektedir. Süryani kilisesi bu dönemde tam bir sükunet içinde bulunuyordu.

Bu dönemde Jaques Baradai'yi İran'da görüyoruz. İran topraklarındaki monofizit kiliseleri bir merkez etrafında örgütlemeyi düşünüyordu. Bunun için Bes Araboya piskoposu AHUDEME'yi, İran'daki Monofizit kiliselerin sorumlusu yapmıştı. Süryaniler için bir sükûnet dönemi olan bu dönemde Doğu'da manastır sayısı oldukça artmıştı. Yeni yetişen genç rahipler, Kadıköy konsili kararlarını yeniden ele alıyorlar ve canlı tartışma konuları gündeme geliyordu. Böylece genç Süryanilerle Kadıköy konsili taraftarları arasında yeniden bir gerilim görülüyordu. Bu arada Doğu Roma imparatorluğunda tahta II. Justinien oturmuş, karısı İmparatoriçe Sophiada aktif şekilde yönetime katılmıştı. O da monofizit düşüncelere yatkındı. 566 yılında İstanbul'da küçük bir konsil toplanmıştı. Bu konsilde, ülkedeki dini ayrılıkları yok etmek ve ülkeye dini huzuru getirmek gibi konular tartışılıyordu. Hatta ülke barışı sağlanırsa, İstanbul'da bulunan İskenderiyye patriği Theodosius yeniden İskenderiyye'ye dönecekti. Bu konsil toplantılarına Jaques Baradai de katılmıştı. Bizzat İmparatoriçe Sophia, imparatorun büyük elçisi Yuhanna'yı ülke barışı için görevlendirdi. Yakub, Yuhanna ile işbirliği yapacak ve ülkede dini huzuru temin etmeye çalışacaktı. Ülkedeki dinî huzuru en çok Yakub istiyordu. Yirmi yıldan fazla bir zaman bu iş için çalışmıştı. Rakka'da bir toplantı düzenlendi. Toplantıda elçi Yuhannada vardı. Yuhanna toplantı sonrası, Yakub'un başkanlığında bir komisyon kurmuştu. Komisyon, yeni bir iman ilkesi hazırla-

mıştı. Metni tartışılmış, fakat ittifak sağlanamamıştı. Sefir Yuhanna bu olaya çok üzüldü. Yakub, yeniden durumu düzeltmek için çabalar sarfediyordu. Fakat, Jaques Baradai aleyhine olan gruplar çoğalıyordu. Bunun üzerine Jaques Baradai fikir değiştirerek, komisyonun hazırladığı iman prensiplerinin geçersiz olduğunu belirten bir mektubu elçi Yuhanna'ya ulaştırdı. Yuhanna İstanbul'a vardığında durumu, imparatora ve Sophiaya'ya bildirdi.

Yakub'un büyük emeklerle topladığı Süryani kilisesi, bu rahat dönemde kendi içinde kristolojik kavgalara eğilim göstererek, parçalanmaya girmişti. Süryani kilisesi içindeki bölünmeyi başlatan bizzat Jaques Baradai'nin takdis ettiği Yuhanna İskanağisti (John Asquanages). Yuhanna, 557 yılında üç tabiat teorisiyle "teslisin her uknumunun ayrı ayrı tabiatı olduğunu" iddia ediyordu. Bu teoriyi, İskenderiyye'li Yuhanna Filifinos "üç ilah, üç öz ve üç doğa" formülüyle ifade etmişti. Yuhanna İskanagis görüşlerini kilise babalarının görüşleriyle desteklemiş ve birçok taraftar bulmuştu. İstanbul'da, saray çevresinden de bir takım taraftarlar bulunmuştu. Jaques Baradai'nin samimi arkadaşları olan Tarsus piskoposu Kanun ve Silokya piskoposu Evgin'de bu görüşü destekliyorlardı. Jaques Baradai bu duruma çok üzülmüştü. Böylece birlik ve beraberlik için yıllarını verdiği Süryani kilisesi bölünecekti. Yakub Baradai, Maraş'a gelerek Evgin'i fikirlerinden caydırmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Doğuda, Bizans'ın sadık bekcisi olan Haris bin Cebele, durumdan imparatoru haberdar etmek için İstanbul'un yolunu tutmuştu. Böylece Süryani kilisesi bünyesinde yeni

gelişmeler olmuş ve Yakub Baradai, Evgin ve Kanun'u aforoz etmişti. Yakub, Evgin ve Kanun arasında şiddetli tartışmalar başlamıştı. Evgin ve Kanun, durumu imparatora bildirmişlerdi. Bunun üzerine imparator II. Justinien, Suriye kumandanına emir göndererek, Yakub'u ve Süryani önderlerini İstanbul'a göndermesini talep etmişti. Ancak genç ruhbanlar, İstanbul'la hiçbir uzlaşmaya yanaşmıyorlardı. Durumdan korkan Jaques Baradai, İstanbul'a gitmedi. Duruma çok kızan II. Justinien, yeniden emir gönderdi. Fakat Yakub yine emri dinlemedi. Ancak patrik Pavlos, Efesli Yuhanna, İlişe istifan ve Butulamas isimli piskoposlar, imparatorun emri üzerine İstanbul'a gelmişlerdi. İstanbul'da, İstanbul patriği Yuhanna Sermi, Süryani patriği Pavlos'la, ihtilaf için bir görüşme yapmışlardı. İstanbul patriği Yuhanna Sermi, birlikte hareket ettikleri takdirde Bizans imparatorunun Kadıköy konsili kararlarını iptal edeceği konusunda teminat verdi. Bunun üzerine müşterek bir ayin düzenlediler. Ancak Kadıköy konsili kararlarının iptali için herhangi bir adım atılmamıştı. Bu konuda Pavlos, direnmişti. Bunun üzerine, Pavlos ve Efesli Yuhanna manastırda hapsedilmişler, İlişe ise serbest bırakılmıştır. İstifan ve Butulamas yeni görevlere atanmıştır.

İstanbul'da Pavlos'un yaptıkları doğuda duyulunca aleyhine büyük bir muhalefet oluşmuştu. Ancak Pavlos, manastırdan kaçarak Suriyeye gelmiş ve Munzir b. Cebile'ye sığınmıştı. Nedamet mektubunu Yakub'a ve doğu piskoposlarına göndermişti. Üç yıl sonra Mar Hananya Manastırında toplanan konsille, Pavlus'un neda-

meti kabul edilmiş ve bu durumu Yakub, bütün doğu piskoposlarına bildirerek şöyle yazmıştır: "Biz patrik olarak Pavlos'u kabul ediyoruz. Bizi kabul eden, onu da eder, onu kabul etmeyen, bizi de kabul etmiyor demektir". Bundan sonra, Kadıköy konsili kararlarına katılanlarla birlikte olmayı, yemek yemeyi, dost olmayı, kendilerine haram kıldılar ve bunun için yemin ettiler.

Yakub'un bu davranışı, İskenderiyye kilisesinde çok etkisi yaptı. İskenderiyye kilisesi, Süryani kilisesiyle bütün ilişkilerin kesilmesi için karar aldı. Bunun üzerine Yakub, Pavlos'u patriklikten azlettiğini duyurdu. Fakat bu da bir bölünmeye neden oldu. Süryanilerin bir kısmı Yakub'un yanında bir kısmı patrik II. Pavlos'un yanında yer alarak ikiye bölündü. Böylece, Yakub Baradai'nin yanında olanlar "Yakubiler" veya "Yakubi kilisesi" diye isimlendirildiler. Bu ismi daha çok II. Pavlos yanlıları vermişti. Bu duruma çok üzülen Pavlos, Yakub'a birçok kez mektupla birleşmelerini, gerekirse her cezaya razı olduğunu bildirmişti. Fakat Yakub etrafındakilerin de tesiriyle bunu kabul etmedi ve Pavlos'a yüz vermedi. Yakub, İskenderiyye'ye giderek bir defa daha Pavlos'u görevden aldığını ilân etti. Suriye bölgesinde de bunun ilanı için üç piskoposu görevlendirdi. Bunun üzerine Pavlos, İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Yakub Baradai ile Pavlos arasındaki bu durum Doğu kiliselerini bölmüştü. Yeni bir patriğe ihtiyaç duyuluyordu. Ancak bir türlü yeni patrik seçilemedi. Durumu İskenderiyye'lilerle görüşmek için yeniden gittiği İskenderiyye'de Yakub Baradai 578 yılında ölmüştür.

II. Pavlos'un İstanbul'a gelişi ve Yakub Baradaî'nin ölümü ile Süryani kilisesi yine patriksiz kalmıştı. Bunun üzerine Suriyeli piskoposlar, Rakkal'ı Pavlos oğlu Petrus'u yeni patrik olarak seçtiler. Böylece Pavlos, meşruluğunu kaybetti. Daha sonra da İstanbul'da bir manastırda öldü. Yeni patrik Petrus (581-591) döneminde Bizans imparatorluğuna MAURICUS getirilmişti (582-602). Bizans devleti bu dönemde iç meselelerle uğraşıyordu. Süryaniler dağınık fakat rahattı. 591'de I. Julian (591-595) Süryani kilisesi patrikliğine gelmişti. 595'de patriğin ölümü üzerine, patrikliğe Athanasios Cemmâl (Athanasius Gamolo) getirilmişti. Athanasios, Süryani kilisesini yeniden toparlamaya çalıştı ve Çamani Meliki ile işbirliği yaptı. Ancak Bizans imparatoru MAURICUS bizzat Süryanilerin üzerine eğilmiş ve doğuda Kadıköy konsili aleyhinde olanlar ciddi şekilde takip edilmişler, doğu Anadolu ve Mezopotamya bölgesindeki Süryaniler imha edilmişlerdir.

Mauricus'dan sonra, Bizans imparatoru olan Phokas, Süryanilere karşı daha da acımasız davrandı ve büyük zulümlere girişti. Ancak Bizans-İran savaşı, Süryanileri kurtardı. İran'ın Anadolu'da başarılı olması, Süryanilerin işine geldi. Bu arada 3 ekim 610 yılında tahta Heraklios oturdu. Heraklios'un tahta geçişi Süryanileri sevindirdi. Süryani patriği Athanasios Cemmâl, dağılan Süryani kilisesini toparlamaya çalıştı. Yakubi kilisesi ile İskenderiyye kilisesi arasında olan kırınglığı giderdi. Böylece İskenderiyye kilisesi ile diğer doğu kiliseleri yeniden monofizit düşüncede birlik sağlamışlardır. Herakliosda Doğu'da birliği sağlamak i-

çin, Süryanileri monofizit inançlardan uzaklaştırmak istiyordu. Bunun için bir-iki girişim yaptı ancak başarılı olamadı. Fakat Halid b. Velid kumandasındaki müslüman ordusu, 636 yılında Yermuk'ta Bizans ordusunu yenerek, Bizans'ı Suriye'den çıkarmıştı. Artık talih Süryanilere gülüyordu. 518 yılından beri Antakya'dan uzakta kalan Süryani patrikliği, artık Antakya'ya dönecek, dinî bir hoşgörü ortamını müslümanlarla tadacaklardı.

Müslümanların hakimiyeti altında Süryaniler, eski kilise ve patrik merkezleri olan Antakya'da uzun süre kalmışlardır. Ancak, dönemin politik şartlarına göre patriklik mekarunu sürekli değiştirmişlerdir. Patrik mekanları uzun süre geçici mekanlar olmuştur. Halep, Harran, Rakka, Kinnesrin gibi şehirler, Süryani patrikliğine, patriklik merkezliği yapmıştır. 969 tarihinden itibaren Roma kilisesinin baskısı sonucu Süryani patriği VII. Yuhanna, patrikliği, Malatya'da bulunan BARID Manastırına nakletmiştir. Bir müddet sonra patriklik merkezi, aynı yerde bulunan MOR BARSAVMO manastırına geçmiştir (985). Daha sonraki dönemlerde Roma baskısından dolayı, patrik DİYONOSİYOS VI. 1034 yılında Süryani patriklik merkezini Diyarbakır'daki Meryem ana kilisesine nakletmiştir. Patrik Diyonosiyos IV, patrikliği Mardin'in doğusundaki tepede bulunan Deyruz-Zafarân (Mor Hanonyo) manastırına taşımıştır. Bu manastırın doğu cephesinde Süryanice olarak "patriklik merkezi 1056 yılında Mor Hanonya manastırına taşınmıştır" yazısı vardır. XII. yüzyılda patriklik merkezi tekrar Malatya'ya taşınmış ancak kısa süre sonra yeniden

Mardin'e nakledilmiştir. Mardin, Süryani patriklik merkezi olmasına rağmen, Malatyadaki Mor Barsaumo manastırı, patriklerin sık sık ziyaret ve ikamet ettikleri mekan olarak görülmektedir. Çünkü Malatya bölgesinde yoğun bir Süryani topluluğu bulunmaktaydı. Patrik Filüksinos Nemrut 1293 yılında Deyrüz-Zafaran manastırında vefat etmiş ve ondan sonraki patrikler Mor İgnatios (İgnatios, patriklere verilen bir ünvan. 1293 yılında patrik Yusuf Bar Vahib'e verilmiş ve aynı lakap hâlâ kullanılmaktadır).

Yusuf Bar Vahip sürekli Deyrüz-Zafaran'da ikamet etmişlerdir. 1917 yılında patrik makamına seçilen Mor İgnatios'a patrik III. İlyas Şakir ünvanı tevdi edilmiştir. Patrik III. İlyas, Mustafa Kemal Atatürk'le iyi dostluk kurmuştur. Birlikte çektiydikleri fotoğrafları halen manastırın patrik odasında sergilenmektedir. 1922 yılında Patrik III. İlyas Ankara'da Atatürk'le görüşmüştür. Ankara dönüşünde patrik, Mardin'de devlet töreni ile karşılanmıştır. Patrik III. İlyas Şakir, Hindistan'da bulunan Süryani cemaatini ziyaret etmek için 1932 yılında Hindistan'a gitmiş KERALA vilayetinin Mançanikara köyündeki MOR STE-FANOS kilisesinde kaldığı sırada hastalanmış, 12.03.1932 tarihinde vefat etmiş ve kilisenin avlusuna gömülmüştür. Kabrinin üzerine MOR İGNATİYOS MANASTIRI inşa edilmiştir. Her yıl Şubat ayınının 2'si Mor İgnatios manastırı için bir kült günü olarak kutlanmaktadır.

Süryani patriği III. İlyas Şakir'in ölümünden sonra patriklik merkezi, Süryani met-

ropolitlerinin ittifakı ile, Suriye'nin HURMUS şehrine nakledilmiştir. Böylece Süryani patrikliği 1932 yılına kadar Mardin'de kalmıştır. 1959 yılında patriklik ŞAM'a nakledilmiştir. Bu tarihten itibaren patriklik merkezi Şam'da bulunmaktadır. Ancak Şam Süryani patrikliğinin ismi yine Antakya ismini taşıyarak "ANTAKYA VE BÜTÜN DOĞU PATRİĞİ - SÜRYANİ ORTODOKS KİLİSESİ GENEL PATRİĞİ" olarak ifade edilmektedir. Bugün bu makamda "MORAN MOR İGNATİYOS I. ZEKKA AYVAZ" bulunmaktadır.

Hıristiyanlığın başından beri ok önemli rol oynayan Süryanilerin geçirdiği tarihi ve dinî süreci kısaca anlattıktan sonra, şimdi de Süryanilerin bugünkü durumu hakkında kısaca bilgi verelim: Süryanilerin esas yerleşim alanları Mezopotamya, Anadolu ve Suriye bölgesidir. Demografik olarak Süryaniler tarih boyunca sürekli kan kaybetmişlerdir. Bugün onların Anayurtlarında fazla Süryani kalmamıştır. Bölgedeki terör gerginliği, Kuzey Irak'taki güvenliğin yokluğu, bölge Süryaniler'in başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin muhtelif şehirlerine göç yapmalarını sağlamıştır. Bu arada başta Amerika, İsveç, İsviçre, Almanya, Fransa, Hollanda, Brezilya, Hindistan gibi ülkelere göçedenler de olmuştur.

Türkiye'deki Süryanileri dini karakter yapıları itibariyle üç grupta görüyoruz: Süryan-ı Kadimler, Katolik Süryaniler ve Protestan Süryaniler.

A- Süryani Kadim Cemaatı: Ülkemizdeki Süryani kadim cemaatinin patriklik merkezi Şam'daki "Antakya Süryani Ortodoks Patrikliğidir". Ülkemizde Mar-

din'de bir metropolitlik ile Midyat'da bir Başpiskoposluk vardır. Fakat bugün Mardin'de bir patriklik vekili ile Midyat'ta bir başpiskopos bulunmaktadır. Ülkemizde kırk elli bin civarında Süryani var iken, bunların sayısı son yıllarda dış göçlerle azalmıştır. Dış göçlerin en büyük sebebi ekonomik problemlerdir.

Süryani kadim cemaatinin Türkiye genel metropoliti Yusuf Çetin'dir. İstanbul'da ikamet etmekte ve ülkemizdeki Süryani kadim cemaatini temsil etmektedir. Yusuf Çetin 1954 Mardin doğumludur. İlahiyat tahsili yapmış ve Şam'da Antakya Süryani Ortodoks patriğinin yanında iki buçuk yıl eğitim görmüştür. Arapça, Süryanice ve Türkçeyi çok iyi bilmektedir. 1986 yılından beri, Ankara çevresi Süryani Başpiskoposluğunu da üstlenmiş durumdadır. Mardin patrik vekili ve baş rahibi İbrahim Türker'dir. Midyat metropoliti ise Samüel Aktaş'dır.

Bugün Mardin bölgesinde çok önemli Süryani kültür değerleri vardır. Bunların başında Deyru'z-Zafaran manastırı gelir. Mardin'in 3 km. Doğusundaki tepede inşa edilmiş olan bu manastır, çok eskilere dayanan Süryani kültür mirasının bir belgesidir. Asıl adı MOR HANONYO iken XV. asırdan beri Deyru'z-Zafaran ismi ile anılmaya başlanmıştır. Deyru'z-Zafaran manastırı, içindeki kiliseleri, kubbeleri, kemerli sütunları, ahşap el işlemleri, kapıları, taş mimarisi, dinî ve tarih özelliği ile dünya çapında bir kültür abidesi özelliği taşımaktadır.

Mardin patrik vekili ve baş rahip R. İbrahim Türker başkanlığındaki otuz - otuzbeş kişilik bir kadro, bölgedeki Süryani kültür varlıklarını yaşatmaya çalış-

maktadır. Deyru'z-Zafaran manastırının fahri yönetim kurulu başkanı Münir Kilimci ve üyeler de ayrıca takdire şayan hizmetler vermektedirler. 1990 yılında Türk Devletinin resmi makamları 350 metrelik bir kuyu kazdırmışlar, hem manastır hem de çevre kuraklıktan kurtulmuştur. Mardin ve çevresinde birçok Süryani kilisesi vardır. Bu kiliselerin bir kısmı hizmet dışı kalmış, bir kısmı da hizmet vermektedir. Mardin Midyat'daki dinî hizmetleri burada bulunan ruhaniler vermektedirler. Bugün Süryani kadim cemaati ruhanileri monofizit ismini kabul etmiyorlar. Bu ismin, Batılılar tarafından verildiğini belirterek "iki tabiattan oluşan tek tabiat" olarak İsa'yı kabul ettiklerini belirtiyorlar. Süryani kadimlerin İstanbul'da bir kiliseleri; Mardin, Elazığ, Diyarbakır ve muhtelif yerlerde otuz kiliseleri vardır. Bu kiliseler bugün faaldirler.

B- Süryani Katolik Cemaati: Ülkemizde bulunan Süryani katolik cemaatin sayısı fazla değildir. Bunların sayısının 2.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Katolik Süryani patrikliği Beyrutta bulunmaktadır. Süryani katolikler 451 Kadıköy konsilindeki kararlara bağlıdır. Ayrılık tarihi XVIII. yüzyıldır. 1783'de Halep başpiskoposu Michel Jaroué, ölen patrik tarafından patrik ilan edilmiştir. Ancak onun Roma yanlısı olmasından dolayı, Süryani ruhaniler onu kabul etmeyip yeni bir patrik seçerek İstanbul patrikliği ile temasa geçmişlerdir. İstanbul yeni patrikliği desteklediğini bildirerek gerekli güçle takviye etmiştir. Halep piskoposu Michel Jaroué bu durumdan endişe ederek, papadan yardım talep etmiş, Papa kendisini patrik olarak tanımıştır. Ancak, Jaroué ta-

kip edildiğini düşünerek, önce Bağdat'a sonra da Lübnan'a kaçmıştır. Orada meşhur Charfé manastırının temellerini atmıştır. Süryani katolik patriklik merkezini de orada tesis etmiştir. Michel Jaroné 1801'de ölmüş, Süryani katoliklerin sayısı her geçen gün artmıştır. Süryani kadim cemaati, Süryani katolikleri 1843'de resmen tanımışlardır. Süryani katoliklerin içine Jaques Baradaı'nın cemaatinin bir kısmınında dahil olduğunu bazı kaynaklar zikrediyorsa da bu kesin olarak bilinmemektedir. Osmanlı hükümeti, 1845'de Süryani katoliklerin sayılarını tespit ettikten sonra resmen tanımıştır. Bugün İstanbul'da Süryani katolik patrikliği vekilliği vardır. Bu görevi Yusuf SAĞ temsil etmektedir. Yusuf Sağ 1935 Mardin doğumludur. İlk tahsilini Mardin'de yapmıştır. Beyrut'ta İlahiyat tahsili yapmış ve felsefe eğitimi görmüştür. Aynı zamanda İskandinavya ve orta Avrupa Süryanilerinin ruhani lideridir. İstanbul Süryani katolik patriklik vekilliği, saray arkası sk. No: 15, Ayazpaşa/İstanbul, (Tel: 0.212. 243 25 21 – 22 Fax: 249 02 61) de bulunmaktadır. Süryani katolik cemaat, İstanbul'da bulunan bir Süryani katolik kilisesinden istifade etmekte ve Roma'nın Türkiye'de bulunan Episcopale conference ına dahil bulunmaktadır. Burada dikkat çekici konu, hem Süryani katolik patrik vekili Yusuf Sağ'ın, hem de Antakya Süryani Ortodoks patrikliği metropoliti olan Yusuf Çetin'in Mardin doğumlu olmasıdır. Bu durumda Mardin bölgesindeki Süryanilerin her iki cemaate de mensup gruplardan oluştuğu görülmektedir. Bugün Mardin'de Süryani katolikliğe bağlı birkaç aile kalmıştır.

C- Süryani Protestan Cemaati: Anadolu'daki Süryani cemaatinin bir kısmı 1852'den itibaren protestanlığa girmişlerdir. Süryani protestanların ruhani liderliğine Diyarbakırlı Cercis Hedaye getirilmiştir. Bugün Türkiye'de az sayıda Süryani protestan vardır.

Türkiye'de Süryani kadim, Süryani katolik ve Süryani protestan cemaatleri olarak yaşayan Süryanilerin çoğunluğunu Süryani kadim cemaati oluşturur. Süryaniler Türkiye'de azınlık değil; Türk vatandaşı olarak kabul edilirler ve kendileri de böyle kabul ederler. Süryani vatandaşlar dinî vazifelerini kolay bir şekilde ifâ etmektedirler. Diyarbakır, Mardin ve İstanbul'da kendilerine ait mabedleri vardır. Mabed olmayan yerlerde, Keldanilerle veya diğer Hıristiyan cemaatlerle birlikte ibadet etmektedirler. Süryani aileler çocuklarını Türk okullarında okutmaktadırlar. Bugün yüksek tahsil yapan binlerce Süryani vardır. Devlet görevlerinde çalışanlarda çoğunlukta dır. Her Türk vatandaşının sahip olduğu herşeye Süryanilerde sahiptir. Süryaniler genelde Türkiye'de kuyumculuk, marangozluk, süsleme işleri ve terziilik gibi işlerde çalışmaktadırlar.

Ermeniler gibi kendilerine ait okulları ve hastahaneleri yoktur. Süryani çocukları Mardin'de Deyru'z-Zafaran manastırında ve Süryani kiliselerinde Süryanice ve dinî eğitim almaktadırlar. Türk Süryanilerinin bugün en büyük problemi işsizliktir. Özellikle Güney Doğu'daki terörden çok rahatsız olan Süryaniler, göçle birlikte ciddi ekonomik problemlerle karşılaşmaktadırlar. Ancak hızla gelişen Türkiye'de birgün bu problem de çözüme u-

laşacaktır. Bütün Türkler gibi, Süryaniler de rahata kavuşacaklardır. Türkiye'deki Süryaniler'in dil problemi yoktur. Hem Süryaniceyi, hem de Türkçeyi ve hatta Arapça'yı birçokları rahat konuşmaktadırlar. Süryaniler, Türk devletine bağlıdırlar. Devlete itaat ve hizmetleri takdire şayandır. Türkiye'nin bütünlüğünü ön planda tutmaktadırlar. Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk'ten beri Süryanilere sadık bir vatandaş gözüyle bakmaktadır. Süryaniler de bu bakış açısına zarar verici bir yol izlememişlerdir. Bunu Süryani katolik Yusuf Sağ'ın şu sözleri de doğruluyor: "Allah'a taparcasına, sizi yöneten devlete bağlı olunuz. Yönetici iyi veya kötü ise, cezasını o çeker. Sizin göreviniz sadâkattir". Süryani cemaati metropoliti Yusuf Çetin'de şöyle diyor: "Türkiye'de doğdum, Türkiye'ye bağlı kaldım ve kendimi hayatım boyunca bir Türk insanı gibi hissettim".

Türk Süryanileri kültürel yönden de önemli adımlar atmışlardır. Aylık olarak çıkardıkları "Gençlik Bülteni", isimli dergi ile ve Türkçe-Süryanice yayınladıkları dini ibadet kitapları ile ve metropolit Gregorius Bulos Behnan tarafından hazırlanan "THEODORA" ile Süryani kültürünü gençlere aşılama yönelik çok önemli çalışmalar yapmaktadırlar.

Yine de burada bir noktaya dikkat çekmek istiyorum. Türkiye'de Süryaniler üzerinde yeterli çalışma yapılmış değildir. Özellikle Süryani kilise tarihi çok karışıktır. Bunun için hem Türklerin hemde Süryanilerin bu konularda ciddi çalışmalar yapmaları, ilk Hıristiyanlardan olan Süryaniler hakkında insanımıza ve dünya kültürüne büyük bir hizmet

SWAMI: Hinduizm'de Swami veya manevi üstad bir grup zahitler kategorisine denmektedir. Bunlar, Sannyasinlerden daha az dünyadan uzaktırlar. Sâdhulardan daha bilgilidirler, kendilerini daha çok öğretime ve vaaza vermişlerdir. Bu ünvan XVII. asırda güney Hindistan'da Madura'ya verilmiştir.

Vivekânda, Hıristiyan dinî tarikat modelleri üzerinde hiyerarşileştirilmiş bir manastır tarikatı tesis etmiştir. Bu manastırın baş rahipleri Swamis diye isimlendirilmişlerdir. Bu isim, Ramakrishna misyonunun bütün rahiplerine verilmiştir. Çağımızın hakîmi Ramdâs da Swami Ramdâs olarak adlandırılmıştır. Daha yakınlarda Bhaktivedanta Svâmi veya Svâmi parabhupada, Kaliforniya'da Hare krishna hareketini kurmuştur.

ŞAMAN (TÂLTOS) ve ŞAMANİZM:

Kuzey Avrasya'da çok sayıda halklarla eski Magyar inançlarında bulunan merkezi şahsiyetlere verilen isimdir. Dünyalar arasında bağ kurma vasıtasıdır. Yaşayan insanî varlıklarla, ölü ruhları arasında temas sağlamaktadırlar. Bu erkeklerin, nadiren de kadınların kültleri, diğer dinlere mukavemet etmiş gibi görünmektedir.

Chaman kelimesi Mançu-Tunguz kökünden bir kelime olarak "Bilen kişi" anlamına gelmektedir. Buna göre burada gnostik ilkel bir mefhum söz konusu olmaktadır. Chaman olan kişiler, insanlarla-Tanrılar arasında aracılık fonksiyonu yaptıklarından, büyük bir prestij elde etmektedirler. Şamanın, sihirsel bir gücü vardır. Şamanlar, Ruhlar tarafından seçilmişlerdir. Şamanın seçimi kişisel iradeye bağlı bir seçim değildir. Bazan böyle bir seçimi bir takım âlâmetler ortaya koymaktadır: Yani, Şaman olacak kişi, olağan üstü

yeteneğini önceden gösterir ve halk onu Şaman olarak kabul eder. Meselâ, yeni doğan bir çocuk dişleri çıkmış olarak doğarsa veya altı parmaklı doğarsa, onun Şaman olması beklenmektedir.

Bunların dışında "Şaman adayı" hastalıkla veya uzun süre klanından uzaklaşıp, daha sonra ortaya çıkmakla da kendini gösterebilir. O, bu işlemlerden geçerken, oldukça işkenceli bir hayat yaşamaktadır. İşkenceli hayat bitince, yeniden kendine gelmekte ve klana dönmekte ve Şaman hayatına başlamaktadır.

Yeni Şaman olan birinin ilk rivayetleri, bilgi edinmekten gelmektedir. Burada bir formül bulunmaktadır: Buna göre ruhlar, Şaman'ı götürmüşler ve işkence yapmışlardır. Bu işkence, Şamanın vücudunun parçalanmasına kadar varmıştır. Ruhlar Şaman adayını, ya şimdi yahut daha sonra ölecek şekilde atmışlardır. Şayet bu deney müsbetse Şamanın vücudu yeniden oluşmakta, aday daha kuvvetli şekilde kendine gelmektedir.

İşte bu andan itibaren bilgin olan Şaman "Dünya ağacını" tırmanmakta ve ruhlarla temasa geçmektedir. İşte bu, Şamanın esas görevidir. Bir merdiven üzerine veya ağaca çıkma onun halka gösterdiği bir deneydir. Daha sonra Şaman, temel âletlerini elde edecektir. Bu âletler Tambur ve peri atı sembolüdür (bu at bazan beş bacaklı olmaktadır). Bununla ilgili Macaristan'da halk hikayeleri vardır. Kuzey Avrasya halkları, bunun Ren geyiği olduğuna inanmaktadırlar. Tambur, sihirsel hayvanların derileri ile kaplıdır. Tamburun Sesi, Şamanın, ruhların yanında yer değiştirdiğini veya ruhlara hitap ettiğini sembolize etmektedir. Bütün gücünü göstermesi için tambur hazırlanmaktadır. Bu-

nun için sulanır ve ateşe tutulur.

Merasim, geyik veya öküz boynuzlarıyla, kuş tüyleri ile süslenmiş bir külâhı gerekli kılmaktadır. Sibiryâ'da bazı mağaralarda bulunan yazılar bunu doğrulamaktadır. Bunun bronz çağına kadar dayandığı söylenmektedir. Macaristan folklorunda boynuz, büyü ve büyücü alametidir. Şamanın çıktığı ağaca gelince, Avarların eşyalarında bu gösterilmiştir. Bu ağaç bazan Şamanın evinin önünde bitmektedir. Fakat genelde bu bir kamıştır veya bir merdivendir. Bu ağaç veya merdiven, Tanrılara giden bir yoldur.

Şamanın aktiviteleri çoktur. Fakat her zaman bulunması gereken bir unsur vardır ki bu da extase veya trans halidir. Bu hal, genelde bir uyku haline benzemektedir. Külâhı giydikten ve tambura ateşin yanında gittikçe kuvvetlenen ritmlerle vurduktan sonra, Şaman yere düşer, bilincini kaybeder ve ruhu onu terkeder. İşte bu an, Şamanın ruhlarla iletişim kurduğu andır. Şaman kendine geldikten sonra, daha önce sorulan sorulara cevap vermektedir. Diğer Şamanların ruhları ile de savaşımaya çağrılabilir. Rivayete göre, her iki Şamanında ruhları bir hayvan şeklinde kendini gösterebilir (Meselâ iki boğa olabilir). Şamanın ruhu şeklinde görülen hayvan, mağlup edilirse, Şaman hasta düşer, bir müddet sonra da ölür. Bu duruma düşen Şaman, ağaca tırmanamaz ve yere düşer. Şamanın merasimi sırasında ilâhiler okunmaktadır.

Şamanın faaliyet alanı belli başlı dört şeyde sınırlıdır: 1- Ruh çağırma, 2- Tedavi, 3- Büyü, 4- Kehanet. Şamanın rahiplik fonksiyonu aslî görevlerinden değil, daha sonraki fonksiyonlarından sayılmaktadır. Şaman, kötü ruhları kovmak, gelecekle ilgili

haberleri toplamak, verimlilik, kıtlık gibi olayları haber vermek görevini yerine getirmektedir.

Şamanın aslî görevleri olarak yukarıda belirttiğimiz görevler bidayette bir Allah elçisinin görevleri ile âdeta bir benzerlik arzeder. Peygamberde Allah'la temas kurarak bazı bilgileri vahiyyle almaktadır. İşte Peygamberin bu tavrı, Şamanda şamanla kıtlık değiştirerek, belli bir şekle bürünmüştür. Bu da bizi ilk Şamanın bir peygamber olma ihtimaline götürmektedir. Nitekim Kırgızlar, Şamanlarına Faghininunun adını vermektedirler. Bu kelime ise "Allahın Peygamberi" anlamına gelen kelimenin bozulmuş şeklidir.

Bazı kaynaklarda Türklerin dininin Şamanizm olduğu şeklinde bilgiler vardır. Bu bilgiler yanlıştır. Türklerin Şamanizm diye bir dinleri yoktur. Çünkü Şamanizm bir din değildir. Şamanizm, yüzyıllarca muhtelif dinlerin etkisinde kalmış bir karışımdır. Bu karışıma din demek doğru olmaz. Çünkü Şamanizm, bütün din faaliyetleri kapsamaz. Bunun için Şamanizme bir din değil; bir vecd tekniği diyebiliriz.

Türklerin, Tek Tanrı inancına sahip olduğunu görüyoruz. Bu inanç Gök Tanrı inancı olarak görülmektedir. Bunun için Türklerin Hanif bir millet olma durumları dikkate şayandır. Çünkü Türkler, Tarih boyunca Gök Tengri ve Tangri kelimelelerini kullanmışlar ve bu Tanrılara inanmışlardır.

ŞAPEL: Fransızca bir kelime olan Chapelle, Hıristiyanlıkta kilise yapısı içinde bir azize adanmış ibadet yerine verilen bir isimdir. Önceleri kilise yapıları içinde Şapeller bir azize tahsis edilen ibadet yerini gösterirken, ilk olarak bu isim,

Tours'lu aziz Martin'in saklandığı kutsal bir yapıya tahsis edilmiştir.

Daha sonra, Avrupa'da Hz. Meryem'e tapınma olayı yaygınlaşınca, onun adına **Şapeller** inşa edilmeye başlanmıştır. Böylece XIV. yüzyılın sonunda Batı Avrupada birçok şehirdeki belli başlı kiliselerde Meryem Ana Şapeli oluşturulmaya başlanmıştır. Şapellere en çok ilgi gösterenler ve geliştirenler genelde Hıristiyan tarikatleri olmuştur. Bu şapel uygulamaları, Reims, Amiens, Le Mans gibi katedrallerde belirgin hale gelmiştir. Tarikatler, Manastır kiliselerinin doğu ucuna Şapelleri eklemiştirlerdir. Yukarıdaki Şapellere benzer yapılar, İngiltere'de Westminster ve Canterbury katedrallerinde de gerçekleştirilmiştir.

Şapel sayısı ortaçağda iyice artmıştır. Bunun iki sebebi vardır: **Birincisi**, zengin Hıristiyanlar, öldükten sonra ayin ve duaların yapılması için Şapel yaptırıyorlardı. **İkincisi**, Lonca üyeleri toplu ibadet için Şapel yaptırıyorlardı.

Hıristiyan kilise tarihinde Şapellerin eve, okula ait olanları da vardı. Bunlara kilise dilinde ORATUVAR adı verilmiştir. Meselâ Roma'da Vatikan'da bulunan **Sistina Şapeli**, özel bir şapeldir. Diğer yandan, Paris'teki Saint-Capelle'i, Kral IX. Louis, sarayın bir Oratuarı olarak yaptırmıştır.

eş-ŞEHRİSTANİ (1086-1153): Muhammed b. Abdulkerim b. Ahmed Ebu'l-Feth, Horasan'ın kuzeyindeki Şehristan'da doğmuştur. Küçük yaşta ilim tahsiline başlamış ve devrin çok önemli âlimlerinden dersler almıştır. Gençlik yıllarında yapmış olduğu seyahatlerden çok istifade etmiştir. Özellikle Harezmi ve Horasan bölgesindeki kültürel çevreden yararlanmıştır. Otuz yaşında Hacca gitmiş,

Bağdat'a uğramış ve orada üç yıl ilim muhitlerinde dolaşmıştır. Olgunluk döneminin en önemli eseri 1127 yılında kaleme aldığı, "**el-Milel ve'n-Nihal**" adlı eseridir. Şehristani bu kitabında dinler ve mezhepler hakkında geniş bilgi vermektedir. Bunun için bu kitap, sahasında yapılmış yegane eser olma özelliğini kazanmıştır.

Şehristani'nin "**el-Milel ve'n-Nihal**" hem İslâm aleminde hem de Batıda şöhrete ulaşmıştır. Meselâ, Alman Bilgin, Haarbrücker "**el-Milel ve'n-Nihal**" adlı eserin, felsefe tarihinde eski ile yeni arasındaki boşluğu doldurduğundan söz etmektedir. Bazı İslâm bilginleri, şehristani'nin filozoflar hakkındaki nakillerinin yanlış olduğunu söylese de "**el-Milel ve'n-Nihal**" çok önemli bir eserdir. Şehristani bu eserini, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in Veziri' Ebu'l-Kasım Muhammed b. Muzaffer'e takdim etmiştir.

Dinler ve Mezhepler tarihi alanında tarihi bir eser olan "**el-Milel ve'n-Nihal**", İslâm mezhepleri yanında, Yahudilik, Hıristiyanlık, Maniheizm, Mazdek dinleri ve Hind Dinlerinden de bahsetmektedir. Şehristani, dinler ve mezhepler konusunda bilgi verirken oldukça objektif davranmaktadır. Hatta bu metoddan dolayı İslâm bilginlerince tenkid edilmiştir. Meselâ, Şiî olmakla itham edilmiştir. Fakat Şehristani bir Eş'ari kelamcısıdır. İtikadı ve imanı sağlam bir müslümandır.

Şehristani el-Milel ve'n-Nihal'den başka kitaplar da yazmıştır:

- 1- el-Musaraatü'l-Felâsife
- 2- Nihayetü'l-İkdam fi İlmi'l-Kelâm, Neşr. Eden: Alpherd Gerillaume, 1934.
- 3- el-Cüz'ül-Lezi la Yetecezeu

4- el-İrşadü ilâ Akaidi'l-İbad

5- Şûbûhatu Aristo, Tales, İbn Sina ve Nakziha

6- Nihayetü'l-Evham

Şehristani'nin bazı kitapları, risaleler halinde yazılmış ve Nihayetü'l-İkdam'da zikredilmiştir. Şehristani'nin en çok tutulan kitabı şüphesiz "el-Milel ve'n-Nihal" olmuştur. el-Milel ve nihâl, Fransızcaya D. Gimaret, J. Jolivet ve G. Monnot tarafından tercüme edilmiştir.

ŞEHİT (Marthyre): Eski ve Ortodoks Hıristiyanlık geleneği içinde şehitlik, sadece bu dünyanın güçleri ve hakimlerin karşısında kanı ile mühürlenmiş bir tanıklık değil; o, ızdırabın sevinç haline geldiği, dirilmenin bilincinde olduğu bir aşk cezbesi ve en yüksek mistik haldir.

Şehit, bizzat güçsüzlüğüne ve sefaletine rağmen felâketleri güvenle ve alçak gönüllülükle karşılaşmasını bilirse, bu takdirde kutsal ruhla ölümsüzlüğe ulaşır. Bizans kilisesine ait bir duada "İsa ile ızdırıp çekerek, ruhun kömürleriyle yok oluyorsunuz" der. "İşte kanını ver, ruhu al" şeklindeki ata sözü buradan neş'et etmektedir. XX. asırda özellikle Rusya'da şehitliğin hiçbir zaman yok olmayacak bir başka vechesi ağırlık kazanmıştır. O da, cellâdının kurtuluşu için, mazlumun dua etmesidir. Vahyin 7 ve 18. cümlelerinde dendiği gibi, şehitlerin kültü azizlerin kültürünün ilk şekli olmuş ve onların ruhları göksel mihrabın altına konmuştur. Bunun içindir ki, onların cesetlerinin kalıntıları yerin mihrabının altına konmuştur. Zira gerçek mihrab, onların cesetlerinin kalıntılarıdır.

İslâmiyette'de şehitlik çok önemli bir mevkidir. Kur'an-ı Kerimde "Allah yolunda öldürenler için "ölülerdir" deme-

yin. Hayır, onlar diridirler. Fakat siz hissetmezsiniz" (el-Bakara: 154). İslâmi-yette din, vatan, bayrak, hürriyet için verilen savaşta ölenler şehittirler. Ülke bütünlüğünü bozanlar, anarşistler, teröristler şehitlik mevkiine yükselemezler.

ŞEYTAN: Dünyadaki Animist anlayış, bütün unsurların gerisinde iyi veya kötü güçlerin olduğuna inanmaktadır. Böylece paganist dinler, az veya çok komplike bir demonoloji (şeytan bilim) geliştirmişlerdir. Bunların anlayışı, politeist kavramlara bağlanıyordu.

A- Yahudilikte Şeytan: Yahudilik, mitolojik tasavvurlara yeni bir şeytan anlayışı getirmiştir. İnsanın kötülük tecrübesinin merkezine şeytanı yerleştirmiş ve şeytanı kötülükle mücehhez bir yorumlama şekli altında ifade etmiştir. Bunu yaparken de Yahudi monoteizmiyle uyumlu hale getirmiştir. Bunun için "kötü ruhlar"ın çöllerde, viranelerde, cehenneme gönderilmiş ölümlerin güçlerinde oturdukları kabul edilmiştir. Yahudiliğin şeytan tasavvuru, Kenanlıların paganist tanrıları ile özdeşleşmiş ve böylece onlar şeytan haline gelmişlerdir. Meselâ, Eqrôn'un savaşçı Tanrısı olan (2. krallar 1, 2. Samuel) BEELZEBOUL, nihayet onların prensi olarak takdim edilecektir (Matta 12/24). İnsanı kötülüğe götüren bu kır Tanrısını hatırlatmak için, Babil (İşaya 34/14), İran ve Yunan kültürünün misilsizliklerinden sorumlu bir dünyanın organize edilmesi için Apokrif bir kitap olan Henoch'u beklemek gerekecektir. Bu kitabın ortaya çıkış tarihi M.Ö. III. asırdır. Fakat Tekvin, başlangıçlardaki dramdaki "Kötülük Gücünün", faaliyetini anlatmaktadır. Bu dünyaya, günahı, ölümü

“kötülük gücü” sokmuştur (Tekvin: 3). Tekvin şeytana “yılanın karakterini” yüklemiştir (İşaya: 27/1). Ancak, yaratılış düzenini korumak için Allah, yılanı yok edecektir.

Şeytan’a (Satan) gelince o, başlangıçta “bu iftiracı ordusuna ait değildi”. **Calomniateur**, Yunanca da “Diable” demektir. Satan’ın da bir “deneme” görevi vardı (Eyub: 1-2/). Bunu Allah, bazen baskı altında tutuyordu (Zekarya: 3/1-2). Nihayet, daha sonraki Yahudilik şeytana igvacı, desiseci sıfatını yüklemiştir. Kötülük dünyasının sahibi olan Şeytan, iyilik dünyasının sahibi olan Allah’ın karşısında bir güç gibi telakki edilmiştir. Ancak Yahudi Monoteizmi, şeytanı da Tanrıya bağımlı kılarak bu problemi çözmüştür.

2- Hıristiyanlıkta Şeytan: İsa’nın, “Allahın Saltanatını” ilân ettiği muhitte, şeytan inancı vardı. “Kötü Ruhlar”ın her hastalığın, her felaketin arkasında olduğu inancı yaygındı. İsa’ya göre Allah, kötülüğe ve düşmana galebe çalacaktır. Bunun tabiatı, şekli ve tezahürü ne olursa olsun, galibiyet kesindir. İsa’nın gösterdiği mucizeler buna işaret etmektedir. İsa şeytanları kovmuştur. Bunu yaparken İsa, Yahudiler tarafından icra edilen büyüsel işlemlere baş vurmaz. Bu ise “Tanrının saltanatının” geldiğine delildir (Matta: 12/22-28).

İsa, Şeytan üzerinde hem fizik hem de moral yönden zafer kazanmıştır (Matta: 4/1-11; Luka: 4/1-13; Markos: 8/32-33). Bunun için İsa, zaferinden emin olduğu halde, şeytanın gökten “Şimşek” gibi düştüğünü söylemektedir (Luka: 10/18). Şeytanla giriştiği düello onu ölüme götürecektir bir Komplo ile tamamlanmıştır (Luka:

22/3; Yuhanna: 13/2). Fakat bu dünyanın prensi, Baba’ya itaati nedeniyle ona karşı değildir (Yuhanna: 14/30).

Aziz Paul da, cehennemi güçlerin galibi olarak “İsanın dirildiğini” ilan etmiştir. Bu cehennemi güçler, günah ve ölümdür (Romalılar: 5/12-21). Aziz Paul, bu güçlerden bahsetmek için Yahudiliğin demonolojisine, Yunan çevrelerinden gelen bazı tasavvurları ilave etmiştir (Efesoslulara: 6/12). Fakat bu edebî unsur, İncillerin doktrinlerini değiştirmez. İncil doktrinine göre, İsa’nın kötülük üzerindeki zaferi kesindir.

Sonuç olarak, Apokalips muhayyileye göre, şeytana karşı İsa’nın zaferini açıklamak için sembolik tasavvurlar bir araya gelmiştir. Bu tasavvurlar, Ejderha, Yılan, Şeytan (Vahiy: 12/9) ve müttehim (12/10) dir. Ayrıca, putperest imparatorluklar ve Allaha karşı düşmanları sembolize eden hayvanlar da zikredilmiştir (Vahiy: 13). İsa’nın çarmıhı, Hıristiyanlık için, Şeytana karşı kazanılmış önemli bir zaferdir. Bu Hıristiyan kültürünün birçok san’at kolunda gösterilmiştir. Çarmıhtan sonra şeytanın hakimiyeti yok olacaktır. Dünyanın sonunda, İsa’nın gelişi ile nihai zafer şeytan üzerinde ebediyen tesis edilecek ve insanlık şeytandan kurtulacaktır.

3- İslâmiyette Şeytan: Kur’an-ı Kerim ve Sahih hadis kitapları şeytandan bahsetmişlerdir. Buna göre İslâm bilginleri, şeytanın tarifi üzerinde durmuşlardır. Bu konuda çeşitli tarifler yapılmıştır. Şeytan konusunda üzerinde durulan genel tarif şöyledir: “Azgın, inat, daima kötülüğe sevkeden bir varlıktır”. İslâm’da şeytan, bir cins isimdir. Şeytan kelimesinden daha çok, cin cinsinden olan “CİN ŞEYTANI” anlaşılmıştır. Fakat kötü ruhlu insan-

lara da şeytan denilmiştir. Bunun için “Cin şeytanı” denildiği gibi, insan şeytanı veya hayvan şeytanı da denmektedir. Kur’an-ı Kerim’de de “Şey’atin-i ins ve Şeyatîn-i cin” denilmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de şeytan ve iblis kelimeleleri muhtelif şekillerde geçmektedir. eş-Şeytan, kelimesi otuz bir süre, yetmiş ayette tekil isim olarak geçmektedir. Eş-Şeyâtin, on bir süre, on sekiz ayette, çoğul olarak geçmektedir. Böylece, kırk iki süre, seksen sekiz ayette Ş-T-N maddesi zikredilmiştir. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’de İblâs, Mublis, İblis kelimeleri de kullanılmıştır. Genel olarak, Kur’an-ı Kerim’de elli altı surede toplam yüz üç ayette şeytandan bahsedilmiştir (Saad sûresi, 72-76; el-’Araf: 11-12; el-Bakara: 34-36; el-Hicr: 31-33; el-İsra: 61-62, el-Kehf: 50; Taha: 116; eş-Şuara: 94-95; Sebe: 20; en-Nahl: 98).

İslâm bilginleri İblis’in, Hz. Adem’den önce her yönü ile övülmeye değer bir varlık olarak karşımıza çıktığını söyler, hatta ona **Tavusu’l-Melâike** dendiğini belirtmektedirler.

İslâm’da şeytanın mahiyeti üzerindeki tartışmaları ilim adamları, üç grupta hulâsa etmektedirler:

1- İblis’in Aslı Melektir

2- İblis’in Aslı Cindir

3- İblis ne cindir, ne melektir, kendine munhasır bir varlığı vardır.

İslâm bilginleri, bu konularda ciddi tartışmalar ortaya koymuşlardır.

İslâm bilginlerinin üzerinde durduğu diğer bir konu da İblis’in yaratılmasındaki hikmettir. Bu tartışma doğrultusunda İblis niçin yaratılmıştır? Şüphesiz bir hikmete mebni olarak yaratılmıştır. Kötülüğün kaynağı sayılan İblis olmasaydı iyilik de yeterince bilinemezdi. Şeytanın igvasını

bilenler, imanlarını daha da güçlendirirler. Bunun için Şeytanın “ihlâsa eren kulların üzerinde hiçbir hakimiyeti yoktur” (İsra: 65) buyrulmuştur.

Kur’an-ı Kerim’de kullanılan şeytan isimleri şunlardır:

1- İblis, 2- Şeytan, 3- Garur, 4- Vesvas, 5- Hannas, 6- Kâfir, 7- Sâgir, 8- Marid, 9- Taife, 10- Fatih, 11- Mel’un, 12- Mez’un, 13- Makzuf, 14- Medhur, 15- Kefur, 16- Hazul, 17- Adüvv, 18- Mudill, 19- Merîd. İblis’in küfrü, Allahı inkar ettiği için değil; Allah’ın emrine uymadığı içindir. Hz. Adem’e secde etmeyen İblis, kendisinin Adem’den hayırlı olduğunu iddia etmiştir (Saad: 76). İblis, Âdeme secde etmeyince cennetten kovulmuştur (Saad: 77-78).

İblis, Allah’ın lânetine uğradıktan sonra Allah’la bazı konuşmalara girişmiştir: Bunlardan birinde İblis, Allah’tan kıyamete kadar mühlet istemiştir (el-Hicr: 28-43). Allah kendisine istenilen mühlet vermiştir. Ancak, salih kulları üzerinde şeytanın hakimiyetinin olamayacağını da belirtmektedir (el-Hicr: 28-43).

Şeytan konusunda İslâm’da varılan nihaî fikir, şeytanın Allah’a isyan etmiş bir kâfir olduğu ve Âdem neslinin baş düşmanı olduğu konusudur. Şeytan, insanı doğru yoldan ayırabilmek için türlü fikirlerle insana yaklaşır. Şeytanın, Allah’a sınımsız sarılmayanların üzerinde hakimiyeti büyüktür. İhlâsa erenler üzerinde ise onun hiçbir fonksiyonu olmayacaktır. (Not: Bu konuda, Prof. Dr. Mehmet Aydın’ın “İlâhi Dinlerde Şeytan İnancı ve Anlayışı” (Basılmamış Doktora Tezi) isimli kitabına bakılabilir.

ŞİNTOİZM: Şinto, “kamilerin yolu” demektir. Genelde kami kavramı üzerine dayanan ve Japonlar arasında gelişen ge-

leneksel pratiklerin adıdır. Şintoizm, bir yaşama biçimi ve bu pratikleri destekleyen fikirlerdir. Şintoizmin, belli bir doktrini yoktur. Sembolik ve ritüel modeller içinde ifade edilen görüşleri vardır. Bunlar Japon halkının değerler sistemini oluşturmaktadır. Bunun için Şintoizm, Japon halkının millî dinî inançlarını oluşturmaktadır.

Bugün Şintoizm'in dört şekli vardır:

1- **İmparatorluk Sarayının Şintosu:** Japon imparatorunun yaptığı dini erkandan ibarettir. Bu merasimi Japon kralı, Amaterasu-ö-mikami (Güneş Tanrıçası)'nın şerefine yapmaktadır. Bu merasimler, Japon milletinin ataları ve imparatorları tarafından daima yerine getirilmiştir. Vaktiyle bu merasimleri devlet organize ediyordu. Şimdi ise, bu merasimler özel bir karakter almıştır.

2- **Mabedler Şintosu:** Bu şinto şekli, şinto geleneğinin belli başlı akımını teşkil etmektedir. Bu Şinto, dinî erkanın tamamını ve inançları belirtir. Bu merasimler daha çok mabedler etrafında merkezileşmiştir. Mabedler Şintosu, birçok dinî unsurla teşekkül etmiştir. Bunlardan birçoğu, Şinto mabedler derneği olarak adlandırılan Jinja Honchô olarak isimlendirilen birlik içinde toplanmıştır. İmparatorluk evinin Şintosu ile mabedler Şintosu, devlet Şintosunun merkezini oluşturmaktadır. Devlet Şintosunun başlangıcı Meiji döneminde başlamış ve ikinci dünya savaşından sonra kaldırılmıştır. Devlet Şintosu dinî olmaktan çok bir hükümet müessesesi durumunda idi. Çünkü bunun hedefi, Japon kimliğini takviye etmektir.

3- **Mezhepler Şintosu:** Bu Şinto, on üç dinî gruba dayanmaktadır. Bu gruplar genelinde XIX. yüzyılda ortaya çıkmışlardır.

Bu gruplardan biri hariç hepsi karizmatik şahsiyetler tarafından kurulmuşlardır. Hepsisi de mabedler Şintosundan daha çok, kişisel iman öğretimi üzerinde durmaktadır. Şinto'dan çıkan bu yeni dinlerden en tanınmışı TENRİKYO'dur. Bu uzun zamandan beri, bir Şinto mezhebi değil, evrensel bir din olarak kabul edilmektedir.

4- **Halk Şintosu:** Japon halkının benimseydiği Şintodur. Bu da Şintoizmin önemli şekillerinden biridir. Bu Şinto, Japon halkının dinî inançlarının unsurlarını ortaya koyar. Bunlar, büyüsel-dinî merasimlerde ve halk uygulamalarında açıkça görülmektedir. Bu Şinto şekli, Japon dinî inanışının en derin şeklidir. Budizm ve diğer geleneksel inançlardan bu inanç şekli etkilendirilmiştir.

Şinto'nun Tarihi: Şinto tarihi, Japon halkını meydana getiren Şinto'nun farklı klanların dinî uygulamalarına kadar inmektedir. Bu farklı klanlar, YAMATO klanının idaresi altında yavaş yavaş birleşerek bir sosyal ünite oluşturmuşlardır. **Yamato klanı**, bugünkü imparatorluk ailesinin atalarını teşkil etmektedir. Şinto ismi ilk defa, Budizm ve Çin'den gelen geleneksel pratiklerden ayrılmak ihtiyacı ile VI. asırdan itibaren kullanılmaya başlamıştır. Muhtelif mitolojilerin birleşimi ve millî kami düzeyinde klanların hamisi olarak Kami'nin yükselişi ilk edebî ifadesini Kotiki (Geçmişin olayları) lerde ve Nihon Shoki'de (Japon tarihi) bulmuştur. Bu eserler, VIII. yüzyılın başlarında sarayın emri ile derlenmiştir.

Aynı zamanda Şinto, hakim olan klan iktidarını daha çok sağlamlaştırmıştır. Eski mirasın organizasyonunun ayrı bir gelenek halinde mitolojisi, ayinleri ve

mabedleri ile teşekkülü için; Budist ve Çin geleneklerine karşı reaksiyon göstererek oluşması için, asırlara ihtiyaç duyulmuştur. Yinede Şinto ile, Budizm arasında farklı seviyelerde bir karışım sözkonusu olmuştur. Özellikle, Budizme karşı XIII. yüzyılda ciddi bir reaksiyon kendini göstermiştir. Edo döneminde Budizm devlet dini olmuştur. Zamanla yeni-konfüçyanizm de etkili olmuş, eski Japon kültürüne ilgi artmış böylece bir yenileşme olayı meydana gelmiş ve Şinto Rénaissant (yeniden doğan Şinto) ortaya çıkmıştır. Bu, motoori Norinaga (1730-1801) ve Hirata Atsutane (1176-1843) ile uygulama alanı bulmuştur.

Bunların düşüncesi, 1868 yılındaki Meiji ıslahatını hızlandırmıştır: Neticede Şinto ve Budizm'den ayrılarak devlet Şintosunu tesis etmek gibi bir eğilim ortaya çıkmıştır. Şinto ile devletin bu sıkı ilişkisi 1945 yılında sona ermiştir. Şinto, diğer dini organizasyonlar seviyesine inmiştir.

Japon milli kimliğini yeniden teyid eden aktüel atmosfer içinde hareketler, Şinto ile Devlet arasında bazı bağların tesisini ve Japon halkı üzerinde Şintonun tesisini canlandırmayı ön görmektedir.

İman ve Şinto Dini Pratikleri: Şinto, teo-rik olarak kami'lerde kişisel bir iman ihtiva etmesine rağmen; pratikte Japon halkının müşterek hayat modelinin ifadesi, asırlar içinde dini merasimlerde ifadesini bulmuştur. Bunun için Şinto, cemaate aidiyeti tasdik eden merasimlere iştirakin üzerinde fazlaca durmuştur. Bunun neticesinde insanlar Budizm ve Hıristiyanlık gibi dinlere müracaat ettiğinde ve müşterek hayatın ahengini bozmadığı ölçüde, problem görülmemektedir. Şinto ayinleri, ferdin, cemiyetin ve milletin hayatının

belli başlı olaylarını anmaktan ibarettir. Ancak ölüme ilgili merasimlerin çoğu genelde Budizmin merasimleri olarak görülmektedir. Bu vesilelerle dinî merasimler evlerde muhafaza edilmekte ve mabedlerde tamamlanmaktadır.

Şinto dininde, bayram ve günlük hayatın kutlamaları, merkezi bir durum göstermektedir. Ancak halkın Şinto mümini olduğunun bilinci oldukça zayıftır.

Kami kavramı, Japon mitolojisinde görülen binlerce Tanrısal varlıkla ilgilidir. Ancak bu, saygılı bir dindarlığı ilham etmektedir. Böylece, insan varlıkları olduğu kadar tabii fenomenler de kamilerin tabiatına sahip olmaktadır. Netice olarak esasında onlar iyidirler. Bütün hayat kamilerle birlikte ve onlarla uyum halinde iken, saf bir kalbe inayeti bilebilir. Böylece kamilerin himayesinde takdis geçilebilir. Bunun ihtiva ettiği mutluluk, gelecek hayat için beklenmemelidir. Özellikle bu hayat için beklenmelidir.

Burada ölüm bir trajedi, bir lânet olarak görülmüştür. Hayatı tebcil eden merasimlerden birisi, hayata ve kamilerin eğlencesine verilen yerdir. Ayrıca, ataların ruhları da sevince iştirak için bu dünyaya ve insanların mutluluğuna davet edilmişlerdir. Bu da insanların, tabiatın ve kutsal varlıkların derin kozmik birliği içinde olmuştur. Bu durum içinde hâlâ bugünkü Japonya'da önemli bir rol oynamaktadır. Diğer yandan, sosyo-kültürel değişikliklere bağlı olarak geleneksel bağların gevşemesi ve milletlerarası etkileşimin tesiri ile Japonya'da milli din olan Şinto dininin rolüne karşı bir meydan okuma dikkat çekmektedir.

ŞİRK: İslâmî literatürde Allah'a ortak koşma eylemine "şirk koşma" adı veril-

mektedir. İslâm dininde, Tevhid akidesi- ne çok önem verilmektedir. Hatta İslâm dininin merkez noktası, tevhid akidesidir. Bunun için, Allah inancına zarar veren herşey, İslâm dininde "Şirk" kabul edilmiştir. Hatta İslâm dininde işlenen en ağır suç, şirktir. Allah'ın zatına bir hakaret olan "şirk günahı" affedilmeyecektir. Bunun için Kur'an-ı Kerim en çok müşriklerle ilgilenmiş ve müşrikliğin ne derece günah olduğunu açıklamıştır (Şuara: 213; Kasas: 88; Rûm: 31; Zümer: 65-66; Mü'min: 66; Fussilet: 37; Muhammed 15, 36; Zâriyât: 51).

Şirk ve müşriklik konusunda Dinler tarihinde en çok duran din, İslâm dinidir. Yahudilikte, Allah'ın adının boş yere anılması, oyma putlar yapılması yasak edilmişse de, Tanrıya insanî şekiller isnat edilmektedir. Böylece Yahudilik, biryerde tevhide dayanırken; bir başka yerde Tanrı, insanî özelliklere sahip olarak takdim edilmektedir.

İslâm dininde şirk, Allah'a ortak koşmak, Allahı aciz kabul etmek, Allah'ı güçsüz ve kudretsiz olarak telâkki etmek hudutları içinde düşünülür. Ayrıca, Allah'a bazı varlıkları aracı olarak kullanmak, onları aracı yapmak da şirk girmeğedir.

ŞÜKRAN (Eucharistie) Âyini: Eucharistie, bağışlama anlamına gelen Yunanca *eukharistia* kelimesinden alınmıştır. Eukharistia Allah'ın nimetleri karşısında Allah'a sunulan saygı ve şükran duasıdır. Daha açık manada eucharistiya, çift veche arzeden bir kilise sırrıdır. O, İsa-mesihin havarileriyle yediği son yemeği yeniden canlandırma merasimidir. İsa'nın tutuklanma ve ölümünden önceki son yemek günü, Yahudiler, Paskalya kuzusunu yiyorlardı. Âyin esnasında bu vesile ile söy-

lenmiş olan İsa'nun sözleri tekrarlanırken, Katolik ve Ortodoks doktrinine göre rahip, ekme ve şarap görünümünde Allah ve insan, ruh ve beden olan İsa'nın, sır ve gerçek varlığını temin etmiş oluyordu. İsa'nın kendini gösterdiği evharistiya yemeğinde İsa, yeni paskalya kuzusu olarak; gücünü ve aşkını mü'minlere ulaştırmaktadır. Yine bu yemeğin bir kurban görünümü vardır: Aynı türler altında babaya takdim edilen ekme ve şarap, bütün insanların kurtuluşu için ortaya çıkmış olan İsa'nın bedeni ve kanıdır.

Hıristiyanlığın en karakteristik, en manidar ve en önemli anı olan bu âyini boyunca, evharistiya sırrı veya bir kısım ilâhiyatçıların dediği gibi kurban sarkamenti tamamlanmaktadır. Bu âyinde, insanın takdimesi Allah'a doğru yükselirken; Allah'ın ihsanı da insana doğru iner. Âyinle icra edilen bu çift hareket, Protestanlara göre sadece sembol olarak, Katolik ve Ortodokslara göre ise gerçek olarak tahakkuk etmiştir. Bu manayı daha açık hale getirmek için âyinle ilgili modern reform, takdimeden, takdisden, komünyondan önce gelen kutsal kitabı okuma konusunda ısrar eder.

Evharistiya sadece geçmiş olayların basit tasvirinden ibaret değildir. Son yemeğin ve Haç'ın, ilâhî inâyetin olacağı, Allah'ın krallığının, yeni dünyanın, yeni Ahit'in başlayacağı dünyanın sonu ile ilgili de bir anlamı vardır. Çünkü Evharistiya, dünyaya, her inâyetin kaynağı olan bedenleşmiş kelimeyi (Verbe) sunuyor. Böylece onunla gelecek, şimdiden tezahür ediyor. II. yüzyıldan itibaren Antakyalı Ignace, Evharistiyayı ölümsüzlüğün bir ilacı (pharmaçon Athanasiae) olarak adlandı-

rır. Bultmann'a göre böyle bir formül mitolojik düşünceyi karakterize eder. Hıristiyanlığın kendini ondan temizlemesi gerekir. (Kırş. Bultmann'ın tenkidi ve açıklaması için bk.: René Marlé, la Singularite Chrétienne, Paris 1971).

Yine Evharistiya, İsa'nın ekme ve şarap konusundaki şu nuktunu da özetler:

"Benim etimi yiyip kanımı içenin, ebedî hayatı vardır. Ben de onu son günde kıyam ettireceğim." (Yuhanna, VI, 54).

Aslında mitolojik de olsa bu ifade, cümlelerin gerçek anlamını yok etmez. Çünkü İncil'in çok kuvvetli kelimeleri olan yemek ve içmek, Katolik müminin gözünde, takdis edilmiş şarabı ve ekmeği yemekle, ölmüş ve dirilmiş olan İsa'nın hayatı ile gerçekten bütünleşmeyi ifade eder.

T

TABERİYE: Latince TİBERİAS, İbranice TEVERYA olarak ifade edilen şehir, İsrail'in kutsal kabul ettiği şehirlere birisidir. Teverya'nın, Romalılar döneminde kurulduğu, bunun için bu şehre

Tiberius'un adının verildiği nakledilir. Mitolojiye göre burası, Eski Ahitte belirtilen Rakkat'ın bulunduğu yerdir. Yahuda krallığının yıkılmasından sonra, Yahudi nüfusu Celile'ye toplanmış ve Taberiye'nin önemi bir hayli artmıştır. Daha sonra bölge, VIII. yüzyılda müslüman Arapların eline geçmiştir.

Haçlı seferleri sırasında, Salahaddin-i Eyyubinin Kudüs'ü Haçlılar'dan kurtarması ile, Taberiye önemini kaybetmiştir. Taberiye, 1560'da Kanunî Sultan Süleyman tarafından, Naksos dükü José Nasi'ye (1520-1579) verilmiştir. Taberiye tarih boyunca en önemli gelişmeyi, 1882 yılından sonraki dönemde Osmanlı egemenliğinde göstermiştir. Taberiye'de nüfusun çoğunluğunu Yahudiler oluşturuyordu. 1948 yılında İsrail devletinin kurulmasından sonra Taberiye'ye dışardan gelen Yahudiler yerleştirilmiştir.

Taberiye Yahudi dinî ve kültürü için son derece önemli bir yer olarak görülmektedir. Birçok Yahudi âlimin mezarı Taberiye'de bulunmaktadır: Meselâ, İbn Meymun (öl. 1204), Talmud şarihi Yohanan ben ZAKKAİ, Akiba ben Joseph'in mezarları ile Talmud yorumcusu haham MEİR'in mezarları Taberiye'dedir. Taberiye kaplıcaları son derece önemli bir turizm merkezi görevi yapmaktadır. Bunun için Taberiye, hem inanç, hem de seyahat turizminin çok önemli bir merkezidir. Bugün kentin nüfusu, elli binin üzerindedir.

TABERİYE GÖLÜ: İbranice yam Kinneret olarak bilinir. 166 km²'lik bir alanı işgal eder. Şeria ırmağı gölün içinden geçmektedir. Eski Ahitte bu gölden Kinerot diye bahsedilmektedir. Ancak M.Ö. VI. yüzyılda "Gennesaret Gölü" di-

ye bahsedilmiştir. İklim ve coğrafya olarak Taberiye Gölü'nün sahillerinde yaşama kolaylığı, birçok kültürün burada yaşamasını sağlamıştır. Gölün kenarları, çok eski tarihi oluşumlara sahiptir. Yine bölgede M.Ö. 2000-1000 yıllarına ait Kenan yapıları ortaya çıkarılmıştır. Tarihi kaynaklar, gölün çevresinde dokuz kent varlığından bahsetmektedir. Bunlardan sadece Taberiye günümüze gelebilmiştir.

TABERNAKL: Bu kelime **"toplama çadırı"** anlamına gelen lâtince taber-naclum kelimesinden gelmektedir. Tabernakl, Mısır'dan arz-ı mevuda doğru (Çıkış: XXIX, 42) uzun yolculuk sırasında Tanrının milleti ile karşılaşmayı vaadettiği randevu çadırıdır. Bu günün hatırasını Yahudiler, her sene eylül ayında **"Tabernakl bayramı"** adı ile kutlamaktadırlar. Yine bu bayram da, bağ bozumu, zeytin ve meyve toplama bayramları gibi Tanrının lutfakar varlığı sembolize edilmektedir. Tabernakl, önce İsraililerin saygı ile muhafaza ettikleri bir sandık şeklini almıştır. İsraililer bu sandığı, daimi ittifakın tanığı olarak beraberlerinde taşıyorlardı. Daha sonra, Hz. Süleyman, Kudüs mabedini yaptırmıştır. Artık Tanrı ile randevu, karşılaşma ve tanıklık yeri, burası olmuştur. Bugün Tabernakl, Hıristiyan kiliselerinin mihraplarının üzerine konmuştur. Bu da, aynı şekilde evharistik türler (adanmış kurbanlar) ihtiva etmektedir. İnananların gözünde Tanrı, gerçekten Tabernakl'de hazır bulunmaktadır.

TABOR DAĞI: İbranice Har Tabor (Tabor Dağı) olarak bilinen dağdır. Tabor Dağı, Nasıra'nın güney doğusunda Galile'nin kutsal dağıdır. Hıristiyanlığa göre İsa, bu dağ üzerinde şekil değişikliğine (Transfigure) maruz kalmıştır (Mat-

ta: XVII, 1-9) ve dirildikten sonra orada havarilere görünmüştür (Matta: XXVIII, 16). Özellikle Ortodoks Hıristiyan kilisesinde geliştirilen Mistisizm, Tabor dağına özgü olan bu ışığı, Tanrısal Nurun tezahürü ve onun mistik ruha girişi olarak kabul etmektedir.

Tabor dağının, Eski Ahitte'de bahsi geçmektedir. Buna göre, İsraili komutan Barak'ın Kenanlı önder SİSERA karşısındaki zaferinden bahsedilir. Tabor dağı, Sinoptik İncillerden ziyade, İbranilerin Apokrif İncilinde geçmektedir. Tabor dağındaki ilk kiliselerin inşa tarihi, M.S. IV. yüzyılın tarihini taşımaktadır. Bugün Tabor dağının tepesinde, bir Fransisken kilisesi, bir Ortodoks kilisesi ve bir de düşünler evi bulunmaktadır.

TABU: Polinezece bir kelime olan Tabou kelimesi, aslında tapu şeklinde telaffuz edilmektedir. Havaicede aynı kelime kapou şeklinde ifade edilmektedir. Bu Tabu kelimesi bugün geniş şekilde dinî terminoloji içinde kullanılmaktadır. Polinezece tabu kelimesi, sosal ve dinî âdetler içinde, kral, rahip gibi bazı şahısları, beslenme, dinî erkanla ilgili bazı eşyaları ve bazı sosyal ilişkileri ayıran ve onları bir yana koyan veya onlarla ilişkiyi belirleyen kurullarla onları kuşatan bir takım sınırları belirtmektedir. Tabunun bir müsbet bir de menfi boyutu vardır. Konulan sınırlamalar, koruma ve himaye amacını güdüyorsa **pozitif**; ayırma veya kimliğin teşekkülü amacı ile konulan sınırlamalar ise kontrol veya hakim olma şekli olarak menfi tabuları belirtmektedir.

Tabu kelimesi, ilk defa Batıya, kaptan Cook'un Pasifiklere yaptığı üçüncü seyahatin raporları arasında girmiştir. Cook bu terimi ilk defa 1777'de Tonga adasında

ışitmiş ve onun kullanımını menfi olarak belirterek bir yasağın karakterini göstermek için kullanıldığına işaret etmiştir.

Batıda Tabu, özellikle 1911 yılında J. G. Frazer tarafından evrensel dinî bir kategori olma noktasında kullanıldıktan sonra yayılmıştır. Tabu kelimesi, bu durumda, kutsalın tecrübesinin yasaklayıcı ve menfi bir boyutunu göstermektedir. Bu boyut, kutsala yaklaşma ve ondan ayrılma, temizlik ve kirlilik, bir dine girenle girmeyen arasındaki ayırım kurallarına kadar herşeyi kapsıyordu. R.R. Marett, 1921'de tabuyu Mana'nın menfi yönü olarak vasıflamıştır. Bu durumda tabu, kutsal dünya ile kutsal dışı dünyanın arasını ayıran, toplumda temiz ve izin verilenle pis ve yasak olanı belirten bir yasaklar sistemi olarak görülmüştür.

1913 yılında Freud, Tabu terimini psikanalitik alana dahil etmiş ve Nevroz tabunun rolünü araştırmıştır. Diğer yandan tabu kelimesi, etnoğrafik incelemelerde geniş şekilde kullanılmış, yasaklar ağının sistematize edilmesine hizmet etmiştir.

Polinezyacada tabu kavramı, sadece dinî bir kavram değildir. O, dinî olduğu kadar, sosyal sınırlamaları da belirtiyordu. Bu bölgede tabu kelimesini mantığı ve tutarlı bir şekilde sistematize etmek mümkün değildi. Çünkü, tabu teriminin kullanılmasında büyük bir fark görülmüyordu. XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında dinin tekâmülü ve kökenleri konusundaki hipotezlerin geliştirilmesi için mana terimi gibi tabu terimi de egemen bir terim haline gelmiştir. Çünkü her kültürün kendine has yasakları vardı ve bunları birtakım sınırlar meydana getirmek ve hüviyeti tespit için kullanıyordu. Her

kültürde bu sınırların tabiatı, değişebiliyor ve farklı olabiliyordu. Bunun için tabunun sadece kutsal alanla ilişkisini kabul etmek doğru olmayacaktır. Tabu kelimesi, sadece kutsalla ilişkili görülürse bunun doğru olduğu kadar yanlışlığı da kabul edilmelidir.

TAHTACI: Bugün Anadolu'da tahtacılar olarak bahsedilen bu insanların Oğuz Türkmenlerinden olduğu kabul edilmektedir. Bunlar ağaç işleriyle uğraştıkları için kendilerine tahtacı denmiştir. Aslında Alevi Türkmenlerdir. Timur, Türkistanı işgal edince Anadolu'ya göçmüşler ve muhtelif bölgelere yerleşmişlerdir. Bunlara Oğuzlarda AĞAÇERİLER denmiştir. Timur XV. yüzyılda Anadolu'ya gelerek, Yıldırım Bayazıt'i Ankara yakınlarında mağlup edince, bir kısım Ağaçeriler Suriye'ye geçmişlerdir. Timur'un ölümünden sonra bunların Anadolu'ya geri döndüğü söylenmektedir.

Anadolu halkı bunlara "Tahtacılar" demektedir. Halâ Anadolu'da birçok yerde bu kelime kullanılmaktadır. Tahtacılar günümüzde daha çok Maraş, Adana, İçel, Muğla, Denizli, Isparta, Burdur, Balıkesir, Aydın, İzmir'de yoğun olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Hızır makinesinin olmadığı yerlerde ağaç biçerek geçimlerini kazanan tahtacılar, kadınlı erkekli birlikte çalışarak iş yaparlar.

Anadolu Tahtacılarının kökeni Alevilik olmakla beraber, İran ve Doğu Anadolu'daki Alevilerle ortak yönleri çok azdır. Ancak, yüzyılların içinden gelen tahtacılar, birçok inancı cehaletle yaşatmışlardır. Bu inançların bir kısmı Şamanlığa, bir kısmı batınilığa, bir kısmı da sunni İslâma dayanmaktadır.

Özbe öz Türk olan Anadolu tahtacıları,

bugün Anadolu sunni Türk halkıyla birlikte yaşamaya devam etmektedirler.

TAİZE: Roger Schutz tarafından Bourgogne'da kurulan bir Protestan cemaatidir. Roger Schutz, Lozan ilâhiyat fakültesinde okumuştur. 1940'da bir ev satın almış ve harp sırasında oradan ayrılmış, 1944'de talebeleriyle birlikte geri gelmiştir. Bu eve yetimleri ve emeklileri kabul etmiştir. Böylece yavaş yavaş bir cemaat oluşmuştur. Bugün muhtelif ülkelerden gelen yetmiş kişi bu cemaati oluşturmaktadır. Bunlar iffetli, fakir ve itaatkâr bir hayat yaşamaktadırlar. Cemaatin hedefi, ayrılıkçılarla savaşmak ve birleşik bir kilise meydana getirmektir. II. Vatikan konsiline bir müşahit göndermişlerdir. Papalık meclisinde daimi bir temsilci bulundurmaktadırlar.

Bu zaman zarfında dünyanın her tarafından gelen genç insanlar, Taize'de toplanmışlardır. Orada geniş bir gençlik konsili hazırlığı içindedirler. Bu konsilde Ateist kanaatlerle birleşmiş olan bütün dinler bir arada olacaklardır. Bu cemaat orada, İncillerin saf ateşini bulmaya ve büyük liturjilerin anlamını keşfe çalışmaktadırlar. Bazı akşamlar, bir bayram havası çalınır, oyunlar oynanır şiir ve dualar okunur. Taize'nin manevî ışığı durmadan yayılmaktadır. Bu hareket, çağımızın en karakteristik dinî fenomenlerinden birini teşkil etmektedir. Çünkü, burada materyalist bir medeniyetten kopuş ve manevî neşeyi buluş bulunmaktadır. Rahiplerin bekarlığına önem vermektedirler. Bazıları, Taize'nin ışığının bir insanın kişisel değerine çok bağlı olduğunu düşünmektedir.

TALMUD: Bir anlamda MİSHNAH ile TORA eskiden aynı anlama geliyordu.

Her ikisi de Yahudi şeriatını belirtiyordu. **Yehudah ha-Nassi** şifahi olarak yayılan Mişnah'ı yazıya geçirdikten sonra onun muhtevasını daha çok açıklamak ve onu dış şartlara adapte etmek gerekti. Mişna üzerindeki bu çalışmalar asırlarca devam etmiştir. Bu çalışmalar, Babil ve Filistin akademilerinde gerçekleşmiştir. Bu iki akademideki Mişna metinleri üzerindeki çalışmalardan iki Talmud meydana gelmiştir. Bunlardan biri Kudüs talmudu, diğeri Babil talmudu ismini almıştır. Filistin veya Kudüs Talmudu denilen Talmud çalışmaları, Kudüs'te yapılmamakla beraber, bu ismi almıştır. Buna göre Talmud, Mişna'nın bir yorumudur. Bu yoruma, **GEMERA** adı verilmiştir. Böylece Talmud, iki unsurdan teşekkül etmiştir: **MİŞNA** ve **GEMERA**. Esas Talmud kısmı, yorum olan Gemera olduğuna göre, iki Gemera teşekkül etmiştir: Babil Gemesası (Babil Talmudu), Kudüs Gemesası (Kudüs Talmudu).

1- BABİL TALMUDU: Milâdi III. asrın birinci yarısından itibaren Babil ve orada teşekkül eden akademiler, Yahudi geleneğinin gerçek öğretim merkezleri haline gelmişlerdir. Bunun için **Rab Abba Arékha** ve **Rab Samuel** ile Babil Talmudu dönemi başlatılmaktadır. Bu iki bilgin, bu dönemin en otoriter Yahudi gelenekçileri olarak kabul edilmektedir. Bu dönemin sonu, 499 yılında **Rab Rabina** ile sona ermektedir.

Gemarada takdim edilen Mişna'nın yorumları, Mişna'da ortaya atılan farklı konular hakkındaki üstadların tartışmalarını yansıtmaktadır. Bunun için Talmud'un kendine mahsus bir sitali vardır. Bundan dolayı Talmud'daki tartışmalardan sistematik bir sonuç çıkarmak mümkün değil-

dir. Temelde “şifahî yazı” söz konusu olduğu için orada edebî sun’ilik yoktur. İşte Talmud’daki bu sistematikliğin olmayışı ve metindeki karmaşıklık, Talmudu bir okyanusla (Yam ha-Talmud) mukayeseye götürmüştür. Bu yerinde bir mukayesedir. Şüphesiz bu, Talmudun çok geniş ve derin karakterini gösterdiği kadar, hiçbir çeşit sertliğin olmayışını da izah eder. İbranice’nin gelişmesinde Mişna’nın rolü önem arzeder.

Babil Talmudu’nun metni, 5894 sahifede iki buçuk milyon kelime ihtiva etmektedir. Bu kelimelerin üçte biri HALAKHAH’ya ve üçte ikisi HAGGADAH’ya tahsis edilmiştir. Babil Talmudu, günlük hayatı yansıtan ve gerçek problemlerle ilgili çok geniş tartışmaları içermekte ve tarih, tıp, astronomi, ticaret, ziraat, büyü, botanik, zooloji gibi çok geniş bir bilgi alanını kendisine konu edinmektedir.

Bundan dolayı Gemara sadece bir yorum değildir. Onda asırlardan beri üstatlar tarafından öğretilen tüm gelenek, çok önemli dini ve hukuki tartışmalar, Yahudi hayatını ilgilendiren herşey mevcuttur. Bunların dışında Talmud, Tevratın yorumu olan ahlâki prensiplere, atasözlerine, ibadetlere, masallara ve hikayelere de yer vermektedir.

Mişna 63 kitaptan oluşmakta, iken Babil Talmudu 36,5 kitaptan oluşmaktadır. Kitapların durumu aynen Mişna’daki gibidir. Daha sonra küçük kitaplar ilave edilmiştir.

Babil Talmudunun yazmaları olarak tam bir yazması muhafaza edilmemiştir. Münih yazması 1334 tarihini taşımaktadır. İlk baskı 1520-1523’de Venedik’te gerçekleşmiştir. Bu baskı, sonraki baskılara temel teşkil etmiştir.

Yahudi hayatının öneminden dolayı, Babil Talmudunun çok sayıda yorumu yapılmıştır. Bunların en meşhuru Rashi’nin (1040-1105) tefsiridir.

2- KUDÛS TALMUDU: Filistin akademilerinin tartışmalarından meydana gelmiştir. Bu akademiler, Cesarée, Tibériade, Sepphoris akademileridir. Kudüs Talmudu milâdi 400 yılına doğru tamamlanmıştır. Bu tarih, Babil Talmudundan bir asır önceyi göstermektedir.

Şüphesiz Kudüs Talmudu, Babil talmudundan temel olarak farklıdır; lüzumsuz sözü uzatma yerine daha kısa ve öz lüdüdür. Delil arama yerine, mantıkî muhakemeyi tercih etmektedir. Kudüs Talmudunda birçok tekrar ve çelişki vardır. Bunun için birlik yoktur. Mesela, Haggadique metinler (kıssa ve menkıbeler) tüm metnin altında birini teşkil etmektedir. Babil’in aksine, Filistin’de Haggadot derlemeleri vardır.

Dil yönünden Babil Talmudu, önemli ölçüde İbrani deyimlerle doğu Aramicesi ile yazıldığı halde; Kudüs Talmudu, Batı Aramicesi ile yazılmış ve çok sayıda Yunanca ve başka dillerden kelimeler kullanılmıştır.

Bugün Kudüs Talmudu, Mişna’nın altmış üç kitabından sadece otuz dokuzunu ihtiva etmektedir. Dünyada sadece 1289 tarihli bir tek yazma nüsha Ley’de bulunmaktadır. İlk baskı Venedik’te 1523-1524’te yapılmıştır. Kudüs Talmudu, Babil Talmudundan daha az yorumlanmıştır. Asırlar boyunca yorum çalışması, birkaç münferit çalışma ile sınırlı kalmıştır. Kudüs Talmudunun tam yorumunu MOÏSE MARGOLÏES’ye borçluyuz. Bu da kısmen XVIII. yüzyılın ikinci yarısında

yayınlanmıştır. Geri kalan kısım ise, XIX. yüzyılda yayın hayatına girmiştir. Filistin’de Yahudi geleneğinin etüdü, ciddi şekilde milâdi 421 yılında engellenmiştir. Son Talmud akademisi olan Tibériade böylece kapatılmıştır. Yine de her iki Talmud, müslüman dönemine kadar saygı görmüştür. VIII. yüzyılda Bağdat’ta Abbasi halifesi tahta oturduktan sonra, Babil Talmud akademisinin otoriteleri, kendilerini tedrici şekilde Yahudi dünyasına kabul ettirmişlerdir. Böylece, Babil Talmudu, Kudüs Talmudunun aksine normatif bir değer olarak kabul edilmiştir. Bunu resmen tasdik eden Babil Talmud üstadı R. İsaac Alfassi (1013-1103) olmuştur.

TAMMUZ: Mezopotamya’da Akad, Sümer’lerde önde gelen Tanrılardan birisidir. Akadça’da DUMUZİ olarak bilinir. İlbaharda tabiatın yeniden canlanmasını sağlayan bereket Tanrısıdır. Sümercede DAMU-ZİD olarak tanınmaktadır. Tammuz kelimesinin, Akadça Tammuziden türediği sanılmaktadır. Mezopotamya bölgesinin en eski Tanrılarında birisi olarak kabul edilen Tammuz ile ilgili metinlerin M.Ö. 2600-2334 yıllarına dayandığı tahmin edilmektedir. Ancak Tammuzi’ye inancın M.Ö. III. ve II. yıllarda bile varlığından söz edilmektedir. Tanrı TAMMUZ, genelde kutsal kesimin ilgi duyduğu bir Tanrıdır. Bunun için bu Tanrıya SİPAD adı verilmektedir. Sipad ise çoban demektir. Tammuz’un babası Ea veya Enki, Annesi ise Tanrıça Duttur’dur. Mezopotamya dini tarihinde hayvan ve toprakla özdeşleşen Tammuz, Asurlularda bu alanlardaki bereketi sembolize eder. Ancak bazı dönemlerde doğrudan doğruya tahıl ile ilgili bir Tanrı ö-

zelliği taşır.

Tanrı Tammuz ile ilgili olarak düzenlenen kült merasimleri vardır: Bunlardan biri, Tanrıça İnanna ile (Akadça’da İŞTAR) evliliği kutlanan kültür. Diğeri ise, ölümler dünyasıyla ilgili olarak kötü ruhların elinde olduğunu sembolize eden kültür. Bugün bir yas günüdür. UR’un üçüncü sülâlesi süresince Tanrının evliliği, Şubat-Mart aylarında kutlanırdı. Hatta ISIN-LARSA döneminde (M.Ö. 2004-1792) kral, evlilik töreninde Tanrıyla özdeşleşir ve Tanrıçayı simgeleyen bir RAHİBE ile birleşerek o yıl için tabiatı döller ve bereket verirdi. Yas törenleri ise Mart-Nisan aylarında yapılırdı. Bu törende çöle doğru Tanrı’nın ağılına yürünürdü. M.Ö. VII. yüzyılda ASUR’da bu tören, haziran-temmuz aylarında yapılıyordu. Bu törende, belli başlı kentlerde Tanrının yatacağı bir sedir kurularak, Tammuz’un bedeni sebzeler, bal ve çeşitli yiyeceklerden oluşan bir yığınla temsil edilmektedir. Mezopotamya mitolojisinde, Tammuz ile ilgili birçok mitolojiye yer verilmiştir. Bu konuda Akad efsanesi önem taşır. Sümer mitolojisinde İnanna’nın inişinin ikinci bölümünde de İnanna’nın Tammuz’u kendi yerine ölümler dünyasına yolladığı anlatılır. Bu mitolojide Tammuz’un kız kardeşi Geştinanna onu bulur ve sonunda İnanna yılın yarısını Tammuzun, yarısını da kız kardeşinin ölümler dünyasında geçirmesine karar verir. Mezopotamya’da yaygın mitolojiye göre Tammuz’un düğünü, aşk şarkılarıyla doludur. Daha sonraki gelişmelerde bir sürü bereket Tanrısı, Tammuzla özdeşleştirilmiştir. Dumuzi - Amauşumgalana bütünleşmeyi açık şekilde göstermektedir. Yine gelişmeler sonucunda, Dumuzi - Abzu

bütünleşmesi sağlanarak, bitki özündeki gücü simgelemiştir.

TANRILAŞMA (Déification): Ortodoks Kilisesi geleneği, "insanın Tanrı olabilmesi için, Allah'ın insan olmasını" kabul etmiştir. İnsan tüm varlığı ile - bedeni dahil - Tanrısal hayata iştirak etmek ve onu kâinata ulaştırmak için yaratılmıştır. Aslında günah bir kendini tanrılaştırma teşebbüsüdür. İsa'da gerçekleşen kefarete ise kâinat ve insanîyetin potansiyel olarak tanrılaşmasıdır. Bu İsa'ya has olan realite - canlandırıcı ruhun krallığı - Kilisede, kendini insanlara dirilme sırrı olarak takdim etmiştir. Kilise babaları, Aziz Paul'un ve Aziz Yuhanna'nın; Allah - insan birleşmesi ve oğulda kabul edilmemiz konularındaki büyük itirafları, realist bir tarzda yorumlamıştır. İnsanın rolü, "Gerçek dirilme kuvveti" olan Evharistik ve Vafizle ilgili inayetin bilincine serbest bir şekilde varmaktır. O, onu Paskalya'nın sırrında aynıleşen dirilmiş ölünün gelişimi ile; kendi yokluğunda ölerек yapmıştır. O halde Tanrılaşma (Deification), kişiler arası bir karşılaşmada Tanrısalığa ontolojik ve gerçek bir iştiraktır. Bu durumda "Tanrılaşan" insan, Teslisî birleşimin benzerliğinde büyük insanî birleşmeyi gerçekleştiriyor. Yine böylece o, ölüm ve kâinatın şekil değiştirmesinde kat'i zaferi hazırlıyor. Daha şimdiden o, evrensel hayatın yükünü azaltıyor, onu teskin ediyor, o konuda bir takım kehânetlerde bulunuyor, tedaviler yapıyor, ruhları ayırıyor, neticede kurtarıcı bir Babalık icra ediyor.

TANRININ KRALLIĞI: Hıristiyanlıkta, Tanrının krallığı, Tanrının Melekûtu veya Göklerin Melekûtu, aynı anlamı ifade etmektedir. Kısaca bu, yeryüzünde Tanrı iradesinin gerçekleşmesidir. Yeni Ahitte

bizzat İsa tarafından kullanılan bir tabir olarak görülmektedir. Krallık kelimesinin Aramca karşılığı Melkut'tur. Tanrının krallığı, Tanrının hükümrânlığını belirtmektedir. Tanrısal krallığın kurulmasını, yine Tanrının göndereceği bir mesih gerçekleştirecektir. Hıristiyanlığa göre bu Mesih İsa - Mesih'ti. İncillerde Tanrısal krallığın yakın olduğundan bahsedilmektedir (Markos: IX, 1).

Tanrısal krallık, İsa'nın çarmıha gerilip, dirilmesiyle gerçekleştiği şekilde gelişen Hıristiyan düşüncesiyle zenginleşmiştir. Böylece İsa'nın arkasında gidenler, Tanrısal krallığa kavuşanlar olarak telakki edilmişlerdir. Hıristiyan ilâhiyatına göre, Tanrısal krallığın tesisi için dünyanın sonunun beklenilmesi gerekecektir. Bu aynı zamanda son yargının başlama zamanı olacaktır.

TANRININ ÖLÜMÜ HAREKETİ: Protestan ilâhiyat okulunun Amerika'da 1960'larda başlattıkları önemli bir harekettir. Aslında bu hareketin kökü, inançsızlığa dayanmaktadır. Kurtuluşun dindışı bir hayatta olduğu felsefesi, temel inanç olarak harekete yön vermektedir. Bu hareketin ilâhiyatçılarından olan Thomas J.J. Altizer'e göre, Hz. İsa'nın çarmıhta ölmesi ile Yahudi - Hıristiyan düşüncesinin geleneksel tanrısı gerçekten ölmüş ve din dışı bir döneme girilmiştir. Yine bu harekete göre Tanrıdan bahsetmek saçmadır.

Yine hareketin öncülerinden birisi olan William Hamilton, Tanrının yokluğunun ya da ölümünün, insana, gökteki babaya bağımlı olmadan bu dünyada çalışma ve sevme sorumluluğunu tümüyle üstlerine ve bu uğurda çalışma yolunu açtığını öne sürmektedir. Gabriel Vahaniah'a göre Tanrının ölümü hareketi, hem dinsel hem

de kültürel bir olgudur. Ona göre, Hıristiyan inancını, özünde putperestliğe özgü mitolojik terimlerle dile getirmenin, günümüz dünyasında artık geçerliliği kalmamıştır. Artık bugün aşkın bir Tanrıya inanılmalıdır.

Tanrının ölümü hareketi, kısa bir süre canlı bir hareket olarak yaşamış, ancak sonradan hızını kaybetmiştir.

TANTRİZM: Bu kelime Sanskritçe, doküma, sistematik olarak açıklama ve kitap anlamına gelmektedir. TANTRA'nın prensipleri A. Avolan tarafından İngilizceye tercüme ve şerh edilmiştir (Madras Ganesh). Tanrıçaya tapınma, bizzat gelişmekte olan Krishna Kültü ile rekabet halinde bulunan modern Hinduizmin belli başlı, belkide en önemli cereyanlarından biridir. Bu dini cereyan Tantara adı verilen bir takım kitaplara sahiptir. Bunlar, tarihi iyice tespit edilmemiş olan tahminen Miladi X. miladi asır dolaylarında sanskritçe kaleme alınan didaktik hacimli şiirlerdir (Binlerce bendden meydana gelmiştir). Bu şiirlerde tarih öncesine varan birçok eski inançların yeniden ortaya çıktığı görülmektedir. Tantrizmin temel doktrinini, her erkek Tanrının yanında, kainatta fonksiyonun gerektirdiği şey sayesinde gerçekleştirdiği bir dişilik gücü (shakti)nün var olması şeklinde ifade edilebilir. Mitolojik olarak shakti, Tanrı'nın eşi, bazen de kızı olarak takdim edilir. Shiva'nın tasvirleride Tanrı, vücudunun yarısında erkeklik vasıfları diğer yarısında ise kadınlık vasıfları taşır halde gösterilmiştir. Bu durumdan tanrıçaya ibadet yapılması sonucunu çıkarırlar. Çünkü Tanrı hareketsiz olarak kalırken, Tanrıça hareket halindedir.

Ayrıca, güney-Hindistan'daki kumari

(genç kız) veya Durgâ (Hindu ilahlar pantheonunun avcı Diane) gibi bağımsız Tanrıçalar da vardır. Tanrının bu kadın veçhesinin tebcili, metinleri, bütün şekilleri altında ve her türlü muhayyile katkıları ile "ebedî dişiliği" tebcile sevketmiştir. O halde cinsel bir tantrik vardır ki, onun en dikkat çekici belirtileri Khajuraho'nun (X. asır) heykelleri ve Konarak (XIII. asır)'ın büyük mabedinin kabartmalarıdır. Birçok mezhep, "Shakta" (Tantrizmin mensupları) dinî ayinler sırasında değişik seksüel ilişkilerin gerçekleşmesini tavsiye eder. Teolojide Tantrizm, en yüksek mutluluğun (Ânanda) sürekli birleşik halde bulunan Shiva-pârvâti çiftinin mutluluğu olduğunu öğreterek bu ilişkiyi doğrulamaktadır. Oysa, küçük evren (insan) büyük evrene benzemektedir. Yaşayan varlıkların erkek ve dişi olarak bölünmesi, kurtuluşu elde etmek için kullanılmış olmalıdır. Daha derin bir manada insan, bizzat kendinde bir erkeklik prensibine (Âtman) ve omuriliğin dibinde kıvrılmış bir halde uyuyan bir yılanı benzeyen bir dişilik unsuruna sahiptir. İnsan, uygun bir takım pratiklerle yılanın gücünü uyardırmaya ulaşabilir ve onu Atmanla birleşmeye götürebilir. Bu durumda insan, mükemmel sevinci tanır ve devamlı doğuşlar (samsâra) çarkından kurtulur. Hind kaynaklarından hareket eden Tantrizm, Mâhâyâna ile yayılmıştır. III. asırda Çin'e girmiş orada imparator Tang tarafından himaye edilmiş; "Sır okulların"da doktrin olarak gelişme göstermiştir. Bu cereyan, Saicho ve Shingon mezhebinin kurucusu olan Kukai ile Japonya'ya girmiştir. Tantrizm, en eski Lamaik mezhebin kurucusu olan Padma-Sambhava ile Tibet'e nüfuz etmiştir. Bu mezhep, bazı

rahiplerin evlenmesine izin vermektedir.

TANYU HİKMET (Prof. Dr.): Türkiye'de Dinler Tarihinin müstakil bir kürsü olarak kurulması, Hikmet Tanyu ile başlamaktadır. Hikmet Tanyu 9 Ocak 1918 yılında Ankara'da doğmuş ve 11 Şubat 1992 yılında Heybeliada'da vefat etmiştir. Babası Kayseri'den Çivioğul-larından Mehmet Nuri Efendi ve annesi Fahriye hanımdır. İlk, orta ve yüksek öğrenimini Ankara'da tamamlayan Tanyu, iş hayatına çok erken yaşlarda başlamış, gazetecilik, memurluk gibi görevler yapmıştır. 1948 yılında Ankara üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinin Felsefe bölümünden mezun olan TANYU, bir müddet orta öğretim ve köy enstitüsünde felsefe öğretmenliği yapmıştır. 1955 yılında Ankara üniversitesi ilâhiyat fakültesine Dinler Tarihi asistanı olarak girmiştir. O yıllarda Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde misafir hoca olarak bulunan Alman Dinler Tarihiçi Prof. Dr. Anna Marie Schimmel'in yanında asistanlık yıllarını geçiren Tanyu, çok ciddi bir bilimsel terbiye görmüş ve Schimmel'den istifade etmiştir. Hikmet Tanyu'nun bilimsel hayatı, "Ankara ve çevresinde Adak ve Adak yerleri" konulu doktora teziyle başlamış ve 30 Kasım 1966'da "Türkler'de taşla ilgili inançlar" konulu teziyle doçent olarak devam etmiştir.

Prof. Dr. Hikmet Tanyu, 1962-1963 yıllarında İsrail'e gitmiş, İbranice öğrenmiştir. Almanca, İbranice ve Osmanlıca bilen Prof. Dr. Hikmet Tanyu, Dinler Tarihinin Türkiye'de gelişmesi için çok önemli çalışmalar yapmıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki Dinler Tarihi derslerini verirken, 1966-67 yıllarında Kayseri yüksek İslâm enstitüsünde de Dinler

tarihi dersleri vermiştir. Ankara Üniversitesi Dinler Tarihi kürsüsü başkanı olarak birçok öğrencinin doktora tez danışmanlığını yapmıştır. Bugün Türkiye'deki birçok Dinler tarihi profesörünün ve doçentinin hocası olan Prof. Tanyu, Dinler tarihinde bir ekol olma şerefine nail olmuştur. Bugün onun yetiştirdiği talebeler, Türkiye'deki Dinler tarihi çalışmaları ile "Dinler Tarihi Derneğini" kurmuşlar ve bu derneği "Uluslararası Dinler Tarihi" derneğine üye yapmaya çalışmaktadırlar. Dinler tarihi derneği "Dinler Tarihi Araştırmaları" dergisini yayınlamaktadır. Böylece Prof. Tanyu'nun çekirdek olarak oluşturduğu talebeleri, Dinler tarihinin belli bir yere gelmesi için ciddi bilimsel gayret göstermişlerdir.

Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun çalışmaları;

- 1- Türk kültürü ve tarihi
- 2- Dinler tarihi, olmak üzere iki başlık altında toplayabiliriz. Prof. Tanyu'nun çalışmalarının sayısı yüzü geçmektedir. Prof. Dr. Tanyu'nun Dinler tarihi ile ilgili çalışmalarının daha çok tarihi ve fenomenolojik olduğunu söyleyebiliriz. Akademik hayatında yapmış olduğu iki tez, dinler tarihinin daha çok fenomenolojik yönüne hitap etmektedir.

Yahudilik, Türklerin dini tarihi gibi konulardaki çalışmaları daha çok tarihi fenomenolojik yöne hitap etmektedir. Türk Dini tarihi konusunda Prof. Dr. Tanyu'nun ileri sürdüğü "Türklerdeki tek Tanrı inancı" ve "Türklerin Şamanist" olmadığı tezleri dinler tarihi açısından orijinal fikirler sayılmaktadır. Prof. Tanyu, bu görüşleriyle yıllardır Türkiye'de ve Türkiye dışında "Türklerin İslâm öncesi dönemde Şamanizmi" din kabul ettikleri tezini çürütmekte ve Türklerin

“Gök Tengri’ye” olan inançlarının milli bir özellik olarak görüldüğünün altını çizmektedir.

Prof. Tanyu’nun “Yehova Şahitleri” konusundaki yazıları da Türkiye açısından önem taşıyan çalışmalardır. Türk kültürü ve tarihi açısından Prof. Tanyu’nun çalışmaları dikkat çekicidir. Hayatı boyunca milliyetçi çizgiden ayrılmayan Prof. Tanyu şövenist bir milliyetçilik yerine kültürel Türk milliyetçiliğini savunmuş dinine, milletine ve devletin bütünlüğüne sadakat göstermiştir. Yetiştirdiği talebelerine hep bu yönde örnek olmuştur.

Türkiye’de Dinler Tarihinin gelişiminin söz konusu edildiği her yerde Prof. Tanyu’yu hatırlamak mümkün değildir. Bugün Türkiye’de Dinler Tarihi, Prof. Tanyu’nun çizgisinde bir ekol halinde devam etmektedir.

TAOİZM: Çin dinlerinden biridir. Taoizm, bir hayat tarzıdır. Bunun için Taoizm, bir dindir. Bir ahlaktır, bir dünya sistemidir. Çinlinin bütün aktivitelerinin içine girmiş olan bir ilhamdır. Her Çinli, onunla bütünleşmeyi kabul eder. Taoizm kelimesi, yol anlamına gelen Dao’dan gelmektedir. Buradaki yol, gerçek realitedir. Bizatihi mevcuttur. Gerçek realiteden doğmuş olan insan, gök ve yer arasında yaşamakta ve yolun kucaklarında oturmaktadır. Yol, her hayatın annesidir, egi-ticisidir.

Bir manastırda veya bir keşiş münzevilğinde yaşanan Taoizm, ölümsüzlüğü veya ebedî hayatı aramadır. Taoistler, kendilerini bir takım araştırmalara, pratiklere vermişlerdir. Onlar, iç ve dış eserler simyacıydılar, özel yogizm uzmanlarıydılar. Muhtelif geleneksel ekollere göre, şairdirler, ressamdırlar, akupunktur-

ciudurlar. Bunlar, yolu düşünürler. Düşünülen Tao hazinesinin zenginliğidir.

1- **Taoizmin Temelleri:** Taoist ekol ismi, laozi ve zhuangzi ekolüne verilmiştir. Taoist ekol, insanları ruh birliğine davet etmektedir. Taoist mesajları toplayıp yazan yazarlar, laozi isminin takma bir isim olduğunu iddia etmektedirler.

Önemli bir Çin tarihçisi olan Sima Qian, laozi hakkında şöyle demektedir: “Laozi, münzevi bir adamdı, onun doktrini anlatılamaz.” Bunun için Taoist eğilimdeki insanlar, politik ve sosyal sorumluluktan kaçmaktadırlar. Bunun için bu ekolün keşişlerle başlamış olması kuvvetle muhtemeldir. Yani bir tarik-i dünyalar yaşama modelidir. Bir felsefî bir de dinî taoizmden bahsetmek mümkündür. Dini Taoizm, bir takım şamanist pratiklerden oluşmaktadır; yağmur yağdırmak, büyü-cülük ve bir takım fevkalade işler yapmak gibi.

Çinli tarihçiler, Taoizmin Shang kütünden çıktığını söylemektedirler. Bu da M.Ö. 1766-1122 yıllarında hakim olan II. Hanedanlık dönemine dayanmaktadır.

Shangların Zhoular tarafından fethe-dilmesinden itibaren (M.Ö. 1121) iki dinî eğilim toplanmıştır: Shang kültü ve (yukarıdaki imparator kültü) ve Tian kültü (Gök kültü) iki akımı birbirine karıştırmak eğilimine rağmen her ikisi de uzun zaman inanç olarak yaşamaya devam etmiştir. Yine de, Zhou hakimiyetinde resmî din, imparatorun ahengi üzerine kurulmuş olan kozmik dindir. Bu, Zhou konfederal krallığı ile Gök’un ahen-giydi. Bu safhada, ruhban sınıfı yoktu. Çok sayıdaki Tanrıları tebcil etmek ve yatıştırmak için, büyüsel işlemler yapılmaktaydı. İşte bu dinî pratikler, Taoizmin

merkezini oluşturmaktadır.

Çin düşüncesi, Tanrıların tebcilinden daha çok, insanın tebciline yöneldiği zaman, Laozi ve Zhuangzi sistemini ortaya çıkarmıştır. Bu sistemler insanı, mistik tecrübeye davet etmektedirler. M.Ö. I. yüzyılda Laozi, normal insanın üstünde bir insan olarak telâkki edilmiştir. M.S. 25-200 yılları arasındaki dönemde Laozi, en büyük ilâhlardan biri olmuştur. O, bu dönemde Huang Lao ünvanı ile tebcil edilmiştir. Daha sonra ise, Huang Lao Jun olarak takdis edilmiştir.

Hanlar döneminde Konfüçyanizm, devletin desteğinde resmî ideoloji olmuştur. Daha sonra Çin'e Budizm girmiştir. Bu iki din, Çin'de Taoizm sistemini hızlandırmıştır. Böylece Budizme yakın, fakat Çin kültürüne daha yakın bir din olan Taoizm doğmuştur. Taoizm, Konfüçya-nizme muhalif bir dindir.

Felsefî Taoizmin fikirler sistemi dogmatizme hizmet ettiği kadar, hijyenist ekollere de hizmet etmiştir: Solunum egzersizleri, jimnastik, yatak odası sanatı, bunun sonucunda Çin'de doğmuştur.

Taoizm, M.S. II. yüzyılın yarısından itibaren bir kilise haline gelmiştir. Birliğin mükemmel okulu adını alacak olan Zhenggi zong ekolü teşkil edilmiştir. Büyüklük üstad, "semavi üstad" olan Tianshi'dir. Bu ekol, kuruluşundan itibaren iki grup içinde kalmıştır: Zhang Daoling grubu ve Zhang Jue grubu. Bu ekol kısmen dinî bir yeniliğe yol açmış, Budizmde Taoist cereyanı tahrir etmiştir. Çin'de milli birlik, altıncı asırda SUİ'nin saltanatı sırasında reforma uğramış, Budizm ve Taoizm gelişmiş ve resmî kültürün dışında teşkilatlanmıştır.

II- Terminoloji ve Taoizmin Tarifi:

1- Terminoloji: En önemli Taoist ifadelerden birisi Daojia (Taochia) dır. Bu bir Taoist ekoldür. M.Ö. 206 yılından önce, Laozi'nin mesajlarına inananlara verilen isimdir. Huainanzi'nin yazıları buna bağlanabilir. En önemli Taoist kolleksiyon Daozang'ın kolleksiyonudur.

Daojiao (Taochiao): Dinî Taoizmdir. Hem doktrini, hem pratiği hem de kültü ifade eder.

Dao (Tao): Yol; De (te): Fazilet; Pin: Esrarlı dişi; Mu: Anne, evrensel analıktır. Pratikte, De, te de, ve Dao, Tao'da asimile olmuştur.'

2- Tarif: Felsefî Taoizm, Laozi'ye ve Zhuangzi'ye göre bir hikmettir. Zhuangzi, hayatıyeti beslemektedir. Yang Sheng ifadelerini kapsamaktadır. Bu da hayatı beslemek anlamına gelir. Yang xing ise vücudu beslemek demektir. Bu pratikler, nefesi benliğin derinliklerine gönderme tarzıdır. Bu nefes egzersizlerine bedenî hareketler refakat etmektedir. Bu da bir nevi Çin'in yogasıdır.

Taoistler, rafine olmuş zincifre kullanıcıları. Bu ölümsüzlük iksiridir. Çin'in Kuzeydoğu sahillerinde daima genç kalmış, ölümsüz ihtiyarların yaşadığına inanılmaktadır. Çünkü bunlar iksirle beslenmektedirler.

III- Taoist Pantéon:

1- Formasyon: Taoist bir mabedde "shen" diye isimlendirilen birçok heykel vardır. Bu heykeller, Tanrı seviyesinde kabul edilmiştir. Taoist kilise, halk inançlarında tebcil edilen birçok Tanrıyı benimsemiştir. 2- Yüce Tanrı, TAIYİ: Yol kitabı ve fazilet kitabı, bu ifadeyi kullanmaktadır. TAIYİ, ilk defa M.Ö. 206 yılında tebcil edilmiştir. Az sonra, "üç bire" kült yapıldığı dikkat çeker: Yüce Taiyi, Semavî Taiyi ve Arzî

Diyi. İşte TAIYİ, herşeyi içine alan bir görünüm arzeder.

3- **Tanrılaştırılmış Laozi:** M.Ö. II. asırda Laojun ismi altında Lao, laozi (Laotseu) bir Tanrıydı.

4- **Üç saf üçlü:** Song'un başında (960—1279) bu üçlü, semavî rabbi, spiritüel Rabbi ve Tanrısal Rabbi ihtiva etmektedir ki bütün varlıkları ilham eden odur.

IV- Taoist Teşkilat:

Taoizm, spiritüel pratiklerle büyüsel pratikleri birlikte icra etmektedir. Taoizm bir kilise teşkilatına sahipse de merkezi bir yapı arz etmez. Taoist kilise teşkilatı, rahiplerden (daoshi) oluşuyordu. Ancak Budizmin tesiri ile daha sonra, kadınlar da teşkilata girmiştir.

M.Ö. 444 yılında Wei'nin saltanatı esnasında Taoizm, resmî din olmuştur.

Taoizme ait beş ekol bilinmektedir:

1- **Zhang Daoling'e** bağlı olan ekoldür. En eskisi budur, Bu okul tam birlik okuludur.

2- **Beizong ekolü (Kuzey ekolü):** Bu okul X. asırda kurulmuştur.

3- **Güney ekolü:** Bu okulun kökenleri pek bilinmez. İlk iki ekol, ilham edici olarak M.S. 618-907 yıllarında saltanat süren TANG hanedanlığını kabul etmektedir.

4- **Büyük Birlik ekolü:**

5- **Gerçek Yol ekolü:**

Her iki ekolde M.S. 1277-1367 yıllarında saltanat süren Yuan hakimiyetinde gelişme göstermiştir. Her ikisinin de Budizmle karşılıklı büyük bir etkileşim içinde olduğu dikkat çeker.

Taoizm'in Budizmle yaptığı karşılıklı etkiyi Japonya'daki Chan (Zen Budizm) mezhebinde açıkça görmekteyiz.

V- Spiritüel egzersizler:

Taoizm'deki spiritüel tecrübelerin başın-

da, nefesi kontrol gelmektedir. Her Taoist, nefesini alır, vücudunun en ücra köşesine kadar götürür, sonra nefes beyne çıkar ve yeniden boğazdan çıkar. Bu nefes kontrolü, dinî bir egzersizdir.

Diğer bir spiritüel işlem ise "Tanrıları görünüme" işlemidir. Bu, murakabenin en önemli vechesini temsil eder. Taoist dindarlığın sonu Tanrı ile birleşmedir. Dinî tecrübelerin hedefi, buna doğru gitmektedir.

VI- **Kat:** Taoizm'de kült başlangıçtan beri, cemaatle yapılır. İbadetin hedefi, insanları kötülüklerden temizlemektir. Bağışlanma törenleri, cemaatle yapılmaktadır. Burada Tanrı'nın gücünün insanlara ulaştırılması esastır. Oruç, sadece seçkinlerin işidir.

VII- **Mabed ve rahip sınıfı:** Taoizm'de her mahallenin, her köyün bir mabedi vardır. Çünkü Taoizm'de Tanrılar, günlük hayata karışmaktadırlar. Büyük Tanrı, Zhushen ve diğer çok sayıda Tanrı, mabedin salonuna konmaktadır. Mabedin, koruyucuları mabed kapısında beklemektedirler.

Mabedde Tanrılar, güneye doğru bakmaktadırlar. Halk inançlarının en büyük Tanrısı, Yuhuang Dayı'dır. Diğer gök Tanrıları şunlardır: Tiangong, Shangdi. Güney duvarının üzerinde Sanguanlar (Gök, yer, su) görülmektedir. Mazu, Guanyu, savaş ve edebiyat Tanrılarıdır. Diğer yandan, büyük şehirlerde duvar ve hendek Tanrıları da vardır.

Rahiplerin içinden bazıları, medyumlukla görevlendirilmişlerdir. Libation denilen Jiao (içkili merasim) merasimini sadece Daoshiler yönetir. Rahibler yönetemez. Rahipler, shen tören (Taoiz-min Tanrısı veya Tanrılaştırılmış kişiler) lerini idare ederler.

VIII- Taoist liturji: Talisman mezhebi, (Fulupai), Semavî üstadlar mezhebi, (tianshi) liturjiyi icra etmektedir. Ortodoks Taoizm, (Daojiao) Tianzum denilen, Semavî tebcili icra etmektedir. Tanrılaşmış kahraman Guangong da tebcil edilmektedir. Taoizm'de ibadet dili son derece edebidir. İbadetler yıllık olarak tespit edilmiş zamanlarda yapılmaktadır: Oruç günleri (Zhai) ve yıllık içkili merasim günleri (Jiao) tespit edilmiştir.

IX- Liturjik elbiseler: Taoist dinî elbiseleri 240 parçadan oluşmaktadır. 10 kurdela ile ayrılmışlardır. Bunlar, üç yıldız sembolize etmektedir. İki band, kemeri oluşturur. Başta Çin'in kutsal dağlarını temsil eden beş sivri taç bulunmaktadır.

X- Taoizmin yayılışı: Taoizm bir Çin dini olmakla beraber, Çin'in dışına da yayılmıştır. M.S. I. asırda Vietnam'a girmiştir. Vietnamlı Taoistler'de, Çinliler gibi Tanrılar panthéonunun zirvesine gökte jade sarayında oturan imparator Auguste'ü koymaktadırlar. Bir yanında güney yıldızı Nam Tao bulunmaktadır. Diğer yanında ise, kuzey yıldızı Bac Dâu vardır. Bunlar bakan seviyesindedir. Nam Tao, insanların doğumunu Bac Dâu ise insanların ölümlerini kaydetmektedir. Her ikisi de yıl sonunda, Tanrı Tao Quan'ın insanlar ve ailelerle ilgili raporlarını incelemektedir. Bu üçlü, ölümsüz ruhlar ve cinlerle dünyayı yönetmektedirler. Vietnamlı Taoistler, Huyen Vu'ya büyük saygı gösterirler ve ibadet ederler. Huyen Vu, Çinli bir peridir. Bu peri, Vietnam'da "Hanoi'nın büyük Buddası" diye adlandırılmaktadır. Vietnamlılar bu kültü, Çin'in tesiri altında benimsemişlerdir. Bu peri, milli ve ölümsüz hale gelmiştir.

Bunların dışında Vietnamlı ölümsüzler

vardır: Göklerin kutsal annesi Lieu Hanh; yer yüzünün kutsal annesi Thuong Ngan; suların kutsal annesi, Mâu Thoai'dir. Vietnam milli kahramanı "Trân Hung Dao"dur.

TARA: (Sgrol-ma): Nepal, Tibet ve Moğolistan'da Budacılar tarafından tebcil edilen ve çeşitli şekillerde görülebilen kurtarıcı Tanrıçadır. Bu Tanrıça, öbür tarafa geçmek için insanlara yardımcı olur, deniz ve kara seyahatlerinde insanları korur. TARA'nın, Avalokiteşvara'nın bir damla göz yaşından meydana geldiğine inanılmaktadır. Buna göre, yere damlayan gözyaşı bir göle dönüşür ve göl sularında biten bir LOTUS çiçeğinin açmasıyla TARA doğar.

Tibet'te bütün kadınlar, Tara'nın bedenleşmesi olarak kabul edilir. Tibette Budizme sahip çıkan ilk Tibet kralı SRONG - BRTSAN - SGAM-PO'nun, biri Çinli, diğeri Nepalli olan iki karısı da Tara'nın iki temel biçimiyle bütünleştirilir: Beyaz TARA'nın, (Sanskritçe SĪTATARA, Tibetçede sgrol-dkar), Çin'li prenses olarak bedenleştiğine inanılmaktadır. TARA, bu biçimiyle saflığı ve temizliği sembolize etmektedir. Avalokiteşvara, TARA'nın eşi olarak görülür. Bu, güzel sanatlarda, eşi Avalokiteşvara'nın sağında ayakta dururken ya da elinde açmış bir lotus çiçeğiyle bağdaş kurup oturarak tasvir edilir. Tara'nın bir üçüncü göze sahip oduğuna inanılır.

Moğolistan'daki tasvirlerde, avuç içinde ve ayak tabanlarında da gözlerinin olduğu şeklinde tasvir edilmektedir. Bu durumda Tara'nın "yedî gözü" olduğuna inanılmaktadır.

Tara'nın diğer biçimi ise "Yeşil Tara" olarak yapılan tasvirleridir. Sanskritçe'de

Şyamata, Tibet dilinde sgrol-ljang olarak isimlendirilir. Avalokiteşvara'nın eşi ya da sevgilisi olan "Yeşil Tara" bazılarında göre esas TARA'dır. Güzel sanatlarda genellikle LOTUSTAN yapılmış bir makamda, sağ bacağı aşağı sarkmış durumda tasvir edilmektedir ve elinde açmamış mavi bir lotus bulunmaktadır.

Tibet'te Lamaizmin etkisiyle Tara, daha değişik bir biçim almıştır. Hatta bu biçimlerin sayısı yüz sekizi bulmuştur. Tibet Budizmi tapınaklarındaki bayraklarda "Yeşil TARA"nın etrafına dizilmiş, beyaz, kırmızı ve sarı renklerde yirmi bir farklı TARA biçimi vardır.

Tara'nın bir başka biçimi olan ve Ugra-TARA veya Ekacata adıyla bilinen korkunç görümlü "MAVİ TARA" ya, düşmanları mağlup etmek için tapılmaktadır. Kırmızı renkle tasvir edilen Kurukulla, aşk Tanrıçasıdır. Canguli şeklindeki TARA, yılan sokmalarına karşı insanları korumaktadır. Sarı renkli Bhrikuti, çatık kaşlı, kızgın TARA'yı temsil etmektedir.

TARGUM: İbrani kutsal kitabının, Aramice yorumuna Targum adı verilmiştir. Bu yorum faaliyetinin temeli Pers imparatorluğu sırasında Aramice'nin yayılması ile başlamıştır. Kutsal kitapların sinagoglarda okunması, yerli dillere tercüme ile yapılıyordu. Böylece, anlam daha iyi anlaşılıyordu. Başlangıçta yorum işi şifahi yapılıyordu. Böylece, metne bir takım ilaveler de ekleniyordu. Bu yorum işlemi, M.Ö. V. asırdan itibaren başlamıştır. Bu dönem, Esdras dönemidir. Ancak bu daha sonraki zamanlarda genelleşmiştir. Kumran yazıtları arasında Eyub kitabının bir Targumu bulunmuştur. Yine Lévililer'in kısmî bir Targumu, Kum-

ran'da ele geçmiştir. Eski Ahidin diğer kitapları daha sonraki lehçelerle yorumlanmıştır. Daniel ve Esdras-Néhémie, Aramice yorumlanmıştır. Tevratın yorumu olan Eski Ahidin diğer kitaplarının yorumları, aynı tarihi taşımamaktadır. Tevratın (Tôrah'ın) üç Targumu vardır:

1- **Filistin Targumu:** En eski Sinagog yorumlarını teşkil eder. Buna yapılan bazı ilaveler, yeni Ahitle paralellik göstermektedir.

2- **Onkelos Targumu:** Aramice diyalekte çok yakın olarak yazılmış ve orijinale yakındır. Milâdi IV. asra doğru Babil cemaatine uygun hale getirilmiştir.

3- **Pseudo-Jönathan Targumu:** Filistin ve Onkelos targumlarının karışımıdır. Orta çağda kompoze edildiği tahmin edilmektedir.

Filistin Targumu parçalı bir şekilde, XVI. yüzyıldan beri tanınmaktadır. Bugün, elimizde tam bir yazma metin vardır (Godex Neofiti-1). Buna Kahire'nin Guénizm semtinde bulunan papirus üzerine yazılmış kısımlar da ilave edilmiştir.

Kahinler Targumu (Le Targum des Prophètes), Jonathan bin Ouzziel'e atfedilmektedir. Buda Onkelos (ongelos) un yazıldığı dilde kaleme alınmıştır. Bunun ardında Filistin Targum'unun izleri görülmektedir.

Eski Ahidin diğer kitaplarının Targum'ları, daha sonraki dönemlerin tarihini taşımaktadır (IV-VII. yüzyıl). Bunlarda eski sinagog yorumlarını ihtiva etmektedir. Meselâ Ester kitabının üç Targumu vardır: **Birincisi** çok edebidir. **İkincisi** çok geniştir. **Üçüncüsü** Birincinin çerçevesindedir ve Orta çağın tarihini taşımaktadır. Bir de, Samaritain Tevratının Targumu vardır. Bu da çok edebidir, an-

cağ tarihi tartışmalıdır.

TEKVIN: Eski Ahidin ilk kitabına verilen isimdir. Çünkü bu kitap, yaratılıştan bahsetmektedir. İbranice bu kitabın adı Bereshith (Başlangıçta) dir. Tekvin kitabı üzerinde araştırma yapanlar, onu iki temel bölüme ayırmaktadırlar: 1-11. bablar, insanlığın tarih öncesi dininden bahsetmektedir. 12-50. bablar ise, İbrani peygamberlerinden bahsetmektedir.

Tekvin, önce yaratılıştan bahsediyor (1/1-2,4), sonra insanlığın dinî dramundan haber veriyor, cennetten ve oradan düşüşü anlatıyor. İlk vaadden bahsediyor (3/15), işlenen günahların tufana götürdüğü (Bab 6-8) anlatılıyor. Tanrı'nın, Nuh ve ahfâdı ile yaptığı ahitleşmeye rağmen, kötülükler yeniden Babil'de herkesi kırıp geçiriyor (11/1-9). İnsanlar gururları için cezalandırılıyor.

Tanrının İbrahim'e olan vaadi ile (12/1-3) peygamberler dönemi başlıyor. Sara'nın kısırlığı, İshak'ın kurban edilmesi (22) anlatılıyor. Ahitleşme, İbrahim'in nesli boyunca devam ediyor ve yenileniyor. Yakub'un on iki oğlundan ve on iki kabileden bahsediliyor. Yine Tekvin'de Yusuf'un hayatı (37-50) İsrail oğullarının Mısır'a yerleşmeleri anlatılıyor.

Tekvin üzerinde birçok yorum yapılmıştır. İlgi çekici şeyler, Kilise babaları, Kitab-ı Mukaddes metinlerinin, zamanlarının kozmolojik tasavvurları ile uyumunu araştırmış; özellikle Hıristiyan Antropolojisinin temel çizgilerini belirtmeye çalışmışlardır. Meselâ, Tanrı'nın benzeri olarak yaratılan insan imajı üzerinde durmuşlardır. Modern araştırmacılar, eski Doğu mitolojilerinde, Tekvin'in tasvirlerinin kökünü aramaya yönelmişlerdir.

TEMPLİER TARİKATI: Mabedin şöval-

yeleri tarikatı diye adlandırılan tarikat mensupları, kısaca Templierler diye isimlendirilmişlerdir. Bu tarikata "İsa'nın fakir şövalyeleri" adı da verilir. Bu tarikat ilk defa, 1119'da "Kutsal yerleri ve Hacıları Savunmak" için, Kudüs'te Paynsli Hugues ve Saint-Omer'li Godefroy tarafından kurulmuştur. Kudüs kralı II. Baudouin, Süleyman mabedinin yeri üzerindeki sarayında ona bir yer vermiştir (tarikatin ismidde buradan ileri gelmiştir). Bu tarikat hem dinî hem de askeri bir teşkilattir. Tarikat şövalyeleri, şövalye hizmetkârlarını, süt kardeşleri, kilise hizmetkârlarını ve rahipleri içine almaktadır. Aziz Benoit'in tarikat kuralı bu tarikata tatbik edilmiştir. Tarikatın başındaki kimse "Büyük üstad" diye adlandırılmış ve ilk sırada yer almıştır. Templier'lilerin bazıları askerî elbise giyerlerken, bazıları keşiş elbisesi yani kızılhaçla süslenmiş, beyaz büyük pardesü giymişlerdir. Savaşın dibinde fakirce yaşarken, aziz Bernard tarafından kabul edilmiş, fakat Filistin'i terkedip ve Kıbrıs'a sığınmaya tevessül ettikleri zaman, onların faaliyeti durumu değiştirmiştir.

Birçok bağış almışlar, hacıların yanında bankacı rolü oynamışlar, tüm Avrupa'da birtakım müesseseler kurmuşlardır. Haçlı seferlerinin sonunda anlamlarını yitirmişler ve çok zengin mülkiyet sahipleri olarak birçok dostları ve düşmanları olmuştur. Kralların ve prenslerin bankacıları olarak onlardan himaye görmüşlerdir. Bazı şövalyeler, müslümanlarla iyi ilişkiler içine girmişlerdir. Haklarında bir hayli itiham yayılınca güzel Philippe ve Nogaret'li Guillaume bunları dava konusu etmiştir. Bu teşebbüs, V. Clément tarafından da desteklenmiş ve 1307'den

1314'e kadar devam etmiştir. Bu dava, içlerinde büyük üstad Jaques de Molay'ın da bulunduğu elli dört kişinin yakılması ile sona ermiştir. 1312'de tarikatın kaldırılması ve mallarının Fransada müsadere edilmesinden sonra bunların gayri menkulleri hastahanelere dönüştürülmüş ve güzel Philippe zenginliklere gark olmuştur.

Templier'lilere yapılan ithamlar başlıca şunlardır: Magrur olmak, aç gözlü olmak, dinsiz olmak, cahil olmak, homoseksüellik, sihirle uğraşmak ve BAPHOMET diye adlandırılan bir puta tapmak. Bu suçları bazı Templierliler işkence altında itiraf ederken, birçokları da sözlerini geri almışlardır. Daha sonra da büyük bir kısmı dinden dönmüş olarak ölüme mahkum edilmiştir.

Templier tarikatı üzerinde yapılan çalışmalar onlar hakkında değişik görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bazı araştırmacılar Templierlilerde gnostiklerin izlerini görürken; diğer bazıları da onlarda İslâm dünyasında görülen İsmaililerin etkisini görmektedir. Diğer bir kısmı onları masonların cedleri olarak görür. Yine de Templier konusunda son söz söylenmiş değildir.

TENASUH (Transmigration): Hinduizm, Jainizm, Sihizm ve Budizm her canlı varlığın muhtelif unsurlardan oluştuğunu kabul etmektedir. Bu unsurların arasında iki tanesi çok önemlidir: Beden ve Ruh. Ruh, fenomenler dünyasına sürülmüş olan metafizik bir varlıktır. Ruhun, fertlerin yaptığı işlerin ağırlığını çekmeye mahkum olduğunu söylemektedirler. Bedeni canlandırmanın ruh olduğuna inanmaktadırlar. Bu teoriye "KARMA" adı verilmiştir. Karmanın ağırlığı veya hafif-

liği ile ruh hiyerarşik olarak yükselir veya alçalır. Bu yükselmeye göre, ferdin ölümünden sonra ruh bedenleşir. Böylece, kötü bir adam ölümünden sonra, bir hayvan bedeninde varlığını sürdürebilir. İyi bir adam ise ölümünden sonra bir başka iyi bedende varlığını sürdürmektedir. Bu olay, sonsuza kadar devam edecektir.

Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve İslâmiyette tenasüh inancı yoktur. Çünkü tenasüh inancı, ölümden sonraki ferdî hesabı kaldırmakta ve insanın fiillerinin cezasını ruh göçü ile çektiğine inanmaktadır. İslâm'da ise her ferd, yaptığı amelin karşılığını bizzat kendisi çekecektir.

Ruhgöçü üzerine felsefesini kuran dinler, genelde Hint kökenli dinlerdir. Bazı İslâm tarikatlarının menkıbelerinde ruh göçünü hatırlatan ifadeler var ise de, bunları Hind ve Budizm tesiri olarak düşünmek gerekecektir. Hinduizm'e göre ruhgöçü, ancak kişinin kurtarıcı doğruya, yani atmanla Brahman arasındaki özdeşliği kavramasıyla son bulacaktır. Ancak bu hal, kolay elde edilen bir hal değildir. Jainizm'e göre Karmanın yoğunluğu kişinin amelleleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle her ruh göçünden sonra eski karmanın yükü yeni karmana ilave olmaktadır.

Budizm'de ruhların bedenden bedene geçişine inanılmaktadır. Bu geçişin karmanla olduğuna inanılır. Ölümde beden yok olur, karman bir başka doğumla bir başka bedene geçer.

İslâm dini Tenasuhü şiddetle reddetmesine rağmen, bazı müslüman sûfi teyakkülde ve şîi mezheplerde tenasüh inancına yer verilmektedir. Şîi mezhepler olarak bilinen ma'meriyye, cenahiyye, beyaniye, hattabiye, ravendiye ve keysaniye fırkalarında tenasüh inancına

rastlanmaktadır. Gulat fırkalar olan bu fırkalar, inanç esaslarında Tenasühe dayalı inançlar sergilemektedirler. Bunların bazıları, ahireti inkar ederek, ruhun dünyada bir bedenden çıkıp başka bedene geçtiğine, dolayısıyla ahiretin olmadığına inanmaktadırlar.

İsmailiye fırkası, insan ruhunun hayvan bedenine geçmediğine inanmaktadır. İnsan ruhunun, imama inanıncaya ve onu tanıyıncaya kadar insandan insana geçtiğini, imamı tanıdıktan sonra da nurlar alemine yükseldiğini kabul etmektedirler. İslâm'daki kelâmî ekollerin en önemlisi olan Mutezileden Ahmet bin Hait ve onun talebeleri de tenasühün, ruhların suçlarının ağırlığına göre insan veya hayvan bedeninde yeniden dünyaya döndüğüne inanmışlar ve bu göçün, ruhun arınmasına kadar devam edeceğini ileri sürmüşlerdir.

TEOFANİ: Teofani kelimesi, Yunanca bir kelime olan theophaneia kelimesinden gelmektedir, Theophaneia, "Tanrının Görünmesi" veya "Tanrının tezahürü" anlamına gelmektedir. Bu, bir anlamda "kutsalın tezahürü"dür. "Kutsalın tezahürü" anlamında teofani bütün dinlerde vardır. Eski Yunan ve Ortadoğu dinlerinde Tanrıların görünmesi bir teofani olayı olarak kabul edilebilir. Fakat TEOFANİ sadece mitolojilere has değildir. Bütün dinlerde Teofanik hadise varlığını sürdürür. Aksi takdirde dinin devamı mümkün değildir.

Eski Ahitte, Tanrının insan şeklinde, tabîî âfetlerde, yanan çalıda, bir bulut içinde görünmesi, Teofanik bir olaydır. Bunlar, Yahudi dirû tarihinin çok önemli olayları olarak takdim edilmektedir.

Hiristiyan ilâhiyatında, Hz. İsa'nın bütün

hayatı, Teofanik bir olay olarak nakledilir. İsa, kendisi bir teofanidir. Transfigurasyon olayı, İsa'nın Tanrının oğlu olması hadisesi, teofanik düşüncenin birer tezahürüdür. İslâm dininde teofanik olay, Tanrının mücerred varlığı ile pek uygunluk arz etmez. Allah her yerde vardır. İnsana şah damarından daha yakındır. Ancak, Tanrının tezahürü olarak herhangi birşey kabul edilmez. Fakat İslâm dininde teorik planda olmamakla beraber; pratik alanda halk müslümanlığı birçok teofani meydana getirmiş ve yaşatmıştır. Böylece de birçok teofani, uygulamada kendini göstermiştir. Fakat İslâm dininin, "Allah merkezli" bir din olduğunu bilmek teofanik olaylara kapıyı kapatmaktadır. Halk müslümanlığının yaşattığı türbelere olağanüstü saygı ve onlardan birşeyler talep etme hadisesi, ilkel kabilelerin teofanik uygulamalarıyla akrabalık içinde olduklarını göstermektedir.

TEOZOĞİ: Théosophie kelimesi, kelime olarak "Tanrının Hikmeti" anlamına gelmektedir. Théologie ve philosophie kelimeleri ile yakın ilgisi vardır. XVIII. yüzyıldan itibaren, théosophie kelimesi, özel bir anlam kazanmıştır. XIX. yüzyılın sonundan itibaren de Batı-teozofisi, Doğu-teozofisi diye ikiye ayrılmıştır. Batı-teozofisi daha ziyade Grek felsefesine bağlı olarak, Sokrat'a, Eflâtun'a ve kilise babalarına göre gelişme göstermiştir. Kilise babalarından özellikle Clément, Origène, önem taşımaktadır. Batı teozofisi, Gnostisizme ve Kabbala'ya bağlı olarak gelişmiştir.

Rönesanstan itibaren teozoflar arasında Pic de la Mirandole, Marcile ficin, Jacob Boehme, Emmanuel swedenborg, louis claude yer almıştır.

Teozofi, Tanrının aranmasının sonucunda elde edilen bir birikimdir. Bu aranma ve Tanrı hakkında bilgi edinme her türlü doğmanın ve felsefi ve dinî Ortodoksluğun dışında olmaktadır.

Doğu teozofisine gelince, bu doğu ile batı cereyanlarının karşılaşmasından doğmuştur. Bunun temelinde, Madam Blavatsky (1831-1891) ve albay Olcott vardır. Bunlar 1875'de Amerika'da "Teozofik Cemiyeti" kurmuştur. Bu cemiyetin hedefi, batıniligi, okültizmi, telepatiyi ve spiritizmi incelemektir. Bu cemiyet 1883'de Hindistan'da Madras yakınında ADYAR'da bir mülkiyet edinmiştir. Bugün burada dünya çapında bir merkez vardır. Doğu, bu teozoflara çok önemli malzemeler sunmuştur. Hinduizm ve Buddizm, Karma ve Samsara doktrinleriyle bazı fikirlerin daha kompleks gelişimini sağlamıştır. René Guénon bu cereyanı, senkretist teozofizm diye vasıflandırmıştır.

TERTULLIEN (155-220): İlk Lâtin Hıristiyan kelimacı ve ilâhiyatçısıdır. Milâdi 155 yılına doğru Kartaja'da doğmuş 220 yılına doğru ölmüştür. Bir takım komutanının oğludur. Roma'da çok iyi bir tahsil yapmış ve bu tahsil ona avkatlık yapma imkanı vermiştir. 193 yılına doğru Hıristiyanlığı kabul etmiş, 195 yılına doğru Afrika'ya gelmiştir. Hararetle Hıristiyan imanını savunmuştur. Yazdığı yirmi kadar eser, bu dönemin tarihini taşımaktadır. Bunların arasında "Aux Martyres" 197 yılına doğru, Prescription des Hérétiques, 200 yılına doğru ve onun şaheseri olan Apologétique (Apologeticum) 197 yılına doğru kaleme alınmıştır. Son eser, Hıristiyanlara zulüm yapan Roma valisine takdim edilmiştir. Tertullienin sert ahlâki yüksekliği onu, kiliseden ayrılmaya ve

207 yılına doğru montanist fikirleri benimsemeye sevketmiştir. Montan, eski Cybele rahibidir ve Hıristiyanlığı benimsemiştir. Peygamberleri, piskoposların üstüne koymuştur. Diğer yandan İsa'nın geleceğinin yakın olduğunu ilân etmiştir.

Tertullien, Kutsal-Ruhla doğrudan temas isteyen müritlerden sonra, Marcion'a saygı duymamış ve 210 yılına doğru Contre Marcion isimli kitabını yazmıştır. Tertullien, kullandığı dildeki ustalığı ile Latin ilâhiyat dilinin mucidi olmuştur. Bunu özellikle teslisin ve christolojinin savunmasında göstermiştir Tertullien'in diğer eserleri şunlardır:

- 1- Ad Nationes
- 2- Le Témoignage de l'âme
- 3- Contre Les Juifs
- 4- Contre Hermogène
- 5- Contre les valentiniens
- 6- Sur la chaire du christ
- 7- Sur la resurrection de la chaire
- 8- Contre praxéas

TESBİH (Rosaire): Bu, Meryem'e yapılan bir iltica şeklidir. Bunun kaynağı, ümmî Hıristiyanların Meryem'e yaptıkları yakarışları adet olarak saydıkları zamana dayanır. Kilisede çok önemli bir yeri olan bu mukarabe ekolü (tesbihle zikir), Meryem'in sıralarından herbirini gösteren onbeş onluk halinde 150 zikri ihtiva eder. Bir tesbih "Ave Maria" "Sizi selamlıyorum Meryem" şeklindeki zikrin beş onluktan teşekkül etmektedir. Bu ise, Rosaire'in sadece üçte birini meydana getirir. Tesbihin tarihi XII. asra kadar uzanır. Özellikle Dominikenler tesbihi popüler hale getirmişlerdir.

TESNİYE: İbranice DEVARİM kelimesi çoğul olarak "Sözcükler" demektir. Yunnanca, Deuteronomos ikinci yasa anlamı-

na gelir. Tesniye, Tora'nun beş kitabından biridir. Hz. Musa, İsrailoğullarıyla Filistin'e gelmeden önce, onlara yaptığı konuşmalardan ve tekrar edilen Yahudi şeriatından bahsedildiği için Tesniye adı verilmiştir. Tesniye kitabında İsrailoğullarının tarihi anlatılır. Hz. Musa'nun HOREB'de (Sina dağı), Torayı halkına tebliğ edişi anlatılmaktadır. Tesniye'de üzerinde durulan temel felsefe, Yahudi şeriatına riayet eden İsrailoğullarının, daima mutlu olacağı ve düşmanlara galip geleceği konusu olmuştur.

Batıdaki Kitab-ı Mukaddes tetkikçileri, Tesniye'nin yazılma tarihi üzerinde ittifak etmemektedirler. Onlara göre Tesniye Hz. Musa'dan sonra yazılmıştır. Tesniye'nin ilk metninin, M.Ö. 621'de Kudüs'te bulunan, şeriat metinleriyle aynı olduğu kabul edilmektedir (II. Krallar: 22/8; 34/15). Bu ilk metnin, bugünkü Tesniye kitabının 5/26 ile 28. bablarıyla aynı olduğu kabul edilmektedir.

Tesniye'nin planı, genelde şöyledir: 5-11. Bölümler, Hz. Musa'nun kavmine verdiği öğütlerden oluşmaktadır, 12-26. Bölümler, Yahudi şeriatinin temel kutsalları tekrar edilir; bu bölüm bir ahidleşme bölümüdür. 28. bölüm, tanrı Yehova ile yapılan ahidleşmenin yerine getirilmesi için İsrailoğullarının yapması gereken hususlar belirtilir. Kitab-ı Mukaddes araştırmacılarına göre M.Ö. 640-609 yılları arasında, Tesniye'ye yeni ilaveler yapılmıştır. Tesniye'ye son şeklini veren derleyicinin, Tesniye'nin başına 1-4. bölümleri eklediği tahmin edilmektedir.

Bugün Eski Ahidin beşinci kitabı olan Tesniye otuz dört babdan oluşmaktadır.

TEŞUB: Hurritlerin milli Tanrısıdır. Aynı zamanda fırtına Tanrısıdır. Hurritlerin

bulduğu yerlerde, mahalli fırtına Tanrısı ile bütünleşmiş bir Teşub kültü bulunmaktadır. Kumarbi mitolojik tarihi, Teşub'un krallığı fetheden ve eski Tanrıların saltanatına son veren bir Tanrı olduğunu göstermektedir. Teşub, bunu kızak kardeşi İştâr/Shauska ve Tanrı Ea'nın yardımcıları ile yapmıştır. Casius dağının zirvesinde ikamet eden Suriyeli Teşub, Halep yolu ile Hittit dini üzerinde bir etkiye sahip olmuştur. Batı'da Teşub'un benzeri, He'bat'tır. M.Ö. VIII. yüzyılda Urartu dökümanları, Teşub'un varlığından bahsetmektedir. Bu ise Urartularla Hurrit'lerin uzak akrabalığını ortaya koymaktadır. Böylece Teşub, sayısız senkretizmlerin toplandığı bir Tanrı olmuştur.

THEODORA (500-548): Bizans sarayına kraliçe olarak giren Theodora kadar, hiçbir kraliçe kendinden bahsettirememiştir. Ancak, Theodora hakkında verilen bilgiler de birbirini tutmamaktadır. Bugüne kadar ansiklopedilerde verilen bilgileri bir kenara bırakarak, burada Süryani kilisesinin Theodora'ya bakışını dikkate alarak, Theodora'dan bahsedeceğiz.

Süryani kilisesinin güvendiği kaynaklara göre, Theodora'nun, VI. yüzyılın başlarında Halep ile Urfa arasında bulunan MENBİÇ'de doğduğu kabul edilmektedir. Babası bir Süryani Ortodoks rahibidir. Theodora'yı, döneminin kültürel ve dini yapısı içinde çok iyi şekilde yetiştirmiştir. Theodora'nun Yunanca ve Süryanice bildiği tahmin edilmektedir. Kaynaklar, Theodora'nun, hem ruhen hem de bedenen çok güzel olduğundan bahsederek.

Bizans imparatoru, İranla savaşmak üzere Urfa Menbiç'ten geçerken, Menbiç süryani cemaatinin lideri rahip Yuhanna ve ailesi tarafından büyük bir saygı ile

kabul edilmiş ve onuruna büyük bir ziyafet verilmiştir. Justinyen, bu arada Theodora'yı görmüş ve hoşlanmıştı. Diyalog devam eder ve Justinyen Theodora ile evlenmeye karar verir. Görkemli bir düğün yapılır. Theodora, taç giyerek yasal Bizans kraliçesi olur. Bu olay, 527 yılında olmuştur.

Theodora kraliçe olduktan sonra, Bizans sarayında çok geniş yetkilere sahip olmuştur. Deha derecesindeki zekasıyla, duygu dünyasının nüfuz ediciliği ile ve çoğu defa da kadınlığın verdiği avantajları kullanarak Theodora, hem dini hem de siyasi hayatta çok etkili bir rol oynamıştır. Theodora, eşi Justinyen'in en sadık mesaî arkadaşı olmuştur. Theodora bu özellikleriyle bütün imparatorluğa kendini sevdirmiştir. Bunun için Theodora, Bizans imparatorluğunun her işinde dikkat çekiyordu. Elçilere mektuplar gönderiyor, ülkede ahlâki, dinî, ekonomik gidişatı yakinen takip ediyordu.

Ancak Bizans'da, Theodora aleyhinede ciddi bir dedikodu ortamında meydana getirilmişti. Özellikle BRUKOBİYOS, onun hakkında çok çirkin şeyler yazmaktadır. Fakat, Süryani kilisesinin sadıka bir mümini olan Theodora'yı, Süryani kilisesi iffetli bir kadın imajıyla tanımakta ve ona sahip çıkmaktadır. Çünkü Süryani kilisesine en büyük hizmeti, Theodora yapmıştır. Justinüs 518 yılında Bizans tahtına oturduğu zaman, Süryani kilisesine karşı (monofizit kiliselere karşı) çok sert bir politika izleniyordu. Ancak 527 yılında Jüstinyen, Theodora ile evlenince bu zulümler durmuş ve yeni tutuklama olayları olmamıştır. Bu dönemde Bizans kilisesi ile Süryani kiliseleri arasında bir barış denemesi yapılıyordu. Fakat barış bir türlü

sağlanamıyordu. Bu durum, Theodora'yı çok üzüyordu. Theodora'nın bu dönemde yaptığı en önemli icraat, monofizit kilise rahiplerinin rahatını temin etmek ve onlara yapılan zulümleri hafifletmek olmuştur.

Bu konuda, Efesli MAR YUHANNA şöyle yazar: "İmanlı kraliçe Theodora, HİR-MUZDA sarayında, Süryani ve Yunanlı metropolitlerden beşyüz kişiyi topladı. Onları sık sık ziyaret eder ve onların dualarını alırdı. Tarihi kaynakların verdiği bilgilere göre Theodora, Süryani kilisesini himaye etmeye çalışıyordu. Yani, 451 Kadıköy konsilinde aforoz edilen Doğu kilisesi mensuplarının hamisi olmuştu. Bu biryandan bu "Monofizit Hıristiyanlığın korunması" anlamına geliyordu. Süryani kilisesi tarihi içinde "Yakubiler" adı altında anılan grubun oluşmasına neden olan YAKUP BARADAİ'yi (Burudamlı Yakub) Süryani kilisesinin derlenip toparlanması için görevlendiren yine Theodora olmuştur. Küçük Asya'da, birçok yerlerin Hıristiyanlaştırılmasında Theodora'nın büyük rolü olmuştur. Onun gayretleriyle, Şam, Urfa ve bütün Anadolu genel metropoliti olan YAKUP BARADAİ de Antakya dahil, Mardin'e ve Basra'ya kadar olan bütün bölgelerde Süryani kilisesini yeniden düzenlemişti (544). Bu durumdan en çok mutlu olan şüphesiz Theodora olmuştur. Bunun için Süryani kilisesi, Theodora'ya minnet borçlu olduğunu kabul etmektedir. 548 yılında Theodora öldüğünde onun ardından en çok üzülenler, monofizit eğilimli kilise mensupları olmuştur.

THEODORETOS (KYRRHOSLU) (393-458): Milâdi IV. asırda Antakya'da yetişmiş çok önemli bir kutsal kitap yorumcusudur. Milâdi 423'de Antakya Kyrrhos

piskoposu olmuştur. Putperestliğe karşı, Hristiyanlığı savunmuş ve putperestliği tenkid için meşhur eseri "THE-RAPEUTİKE"yi yazmıştır. Antakya'daki felsefi birikimin de etkisiyle Antakya okulunun çok önemli bir ilâhiyatçısı olan Theodoretos yine Antakyalı ilâhiyatçı St. İoannes Khrysostomos ve Mopsuestiali Theodoros'un tesirinde kalmıştır. Milâdi 431 Efes konsili ile gündeme gelen ve 451 Kadıköy konsilinde düğümlenen Monofizit temayüllü İskenderiyye felsefi okuluna dayalı Kristoloji tartışmasında, İskenderiyye'ye muhalefet etmiştir. 431 Efes konsili döneminde, Nestorius'un görüşlerini tahlil ederek, Tanrının bedenleşmesiyle ilgili olarak 446'da ERANİSTES'i kaleme almıştır. Theodoros, eserlerinde İsa'nın, ruhsal benliği olduğunu, ancak bütün olarak insan şuurunu taşıdığını savunmuştur. Bunun için İsa'nın Tanrısallığı ve insanlığı üzerinde ciddi tahliller yapmıştır.

Görüşlerinden dolayı Nestoriliğe saptığı ithamlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Bunun için kendini savunmuştur. 449'da Efeste yapılan ve "Şekavet Konsili" adını alan İskenderiyyeli piskoposların konsilinde sapıklıkla itham edilmiş ve sürgüne gönderilmiştir. Ancak, Doğu Roma imparatoru Marcianos'un yardımıyla serbest bırakılmış ve 451 Kadıköy konsilinde, hakları iade edilmiştir. İlimli ve orta yolda olma tabiatı taşıyan Theodoretos'un İsa'nın tabiatıyla ilgili görüşlerinde de bu ılımlılık ve orta yol kendini göstermiştir. Ancak Devlet ve Papalık tarafından desteklenen Hristiyanlığa bağlı kalmıştır.

İskenderiyyeli aziz Kyrillos'a karşı kaleme aldığı tezler, 553 II. İstanbul

konsilinde kabul edilmemiştir. Theodoretos'un otuz beş kadar eseri vardır.

THEODOROS (MOPSUESTİALİ) (350-428): Antakya'da doğan ve Adana'da ölen ünlü kutsal kitap yorumcusudur. Özellikle Süryani ilâhiyatçısı olarak tanınmaktadır. Aynı zamanda Kitab-ı Mukaddes tefsiri alanında Antakya okulunun öncülerindendir. Zahidane hayat tarzı ile, Antakya'da bir manastırda 378 yılına kadar kalmıştır. Esas eğitimini orada almıştır. 381 yılında rahip olmuş 392 yılında da Antakya piskoposu olmuştur. Kilise içi teolojik tartışmalarda Doğu kilisesi içinde Antakya okulunu temsil etmiştir.

Kilise dinî hayatı için çok önemli olan Rabbin Duası, İznik Kredosu, takdis ayinleri üzerinde ve Kitab-ı Mukaddes'in birçok kitabı konusunda tefsirler yapmıştır. Ayrıca Kutsal-Ruh, Tanrı'nın bedenleşmesi, kilise sırları, tefsir yöntemleri ve Hıristiyanlıkta keşişlik gibi konularda birçok eser yazmıştır. Eserleri o günkü şartlar da yazmalar halinde Urfa'da çoğaltılmış ve kilise muhitlerine ulaştırılmıştır.

Theodoros, Kitab-ı Mukaddes tefsirinde, allegorik tefsir yerine, bilimsel ve mantıklı tefsir metodunu geliştirmiştir. Tefsirinde kendi zamanına kadar çok az kişinin kullandığı filolojik ve tarihsel yöntemleri kullanmıştır. Mezmurlar kitabının, M.S. II. yüzyıla ait olduğunu göstermeye çalışmıştır. Kitab-ı Mukaddes'in içindeki bazı kitapların kutsallığının olmadığını ortaya koymuştur. Kiliseyi, birçok tefrikaya götüren kristolojik tartışmalarda Hz. İsa'nın insanî ve ilâhî iki tabiat taşıdığı tezini kabul etmiştir. İsa'daki iki tabiatın beden ile ruh olduğunu belirtmiştir. Büyük Hıristiyan kilise adamı ORİGENES'i, allegorik tefsir yaptığı için tenkid etmiştir.

Theodoros bütün bu fikirleriyle 431 Efes konsilinde aforoz edilen Nestori Kilisesini derinden etkilemiştir. Nestoriler, Theodoros'u, iman ile ilgili bütün konularda otorite olarak kabul etmektedirler. Theodoros'un görüşleri, II. İstanbul konsiline kadar (553) kilise nezdinde itibarlı olduğu halde, bu konsilde mahkum edilmiştir.

Ancak İran'da toplanan Nestori kilisesi konsilinde, Theodoros'un itibarı iade edilmiş ve görüşleri Nestori kilisesince doğru imanun bir açıklayıcısı olarak kabul edilmiştir.

THEOPHILOS (İskenderiyeli Aziz): IV. yüzyılın sonlarına doğru 385'de İskenderiyye patriği oldu. Diğer dinlere karşı taassupla hareket eden Theophilos, kilise dışındaki tapınakları yıktırdı. Roma dönemi sır dinlerine ve sır dinleri tapınaklarına karşı savaş açtı. İmparator I. Theodosius'un izniyle, Mitra, Dionysos ve Serapis tapınaklarını yıktırıştır. Ayrıca, ilk çağ kültürünü yok etmek için büyük bir çaba sarfetmiştir. Sır dinleri tapınaklarını malzemeleriyle kiliseleri inşa ettirmiştir. Theophilos, önceleri, Platoncu Hıristiyan ilahiyatını savunan ORİGENES'in görüşlerini benimsemiştir. Origenes, Allah'ı madde dışında kabul ediyordu o da bu görüşü benimsediği için, Mısırlı din adamlarının mukavemetine maruz kalmıştır. Daha sonra, Origenes'in görüşlerini bıraktı ve Origenesçilere karşı mücadeleye girişti. Hatta bu mücadeleye bizzat katıldı ve Origenesçi manastırların yıkımını idare etti.

Durum hakkında bilgisini almak üzere İstanbul'a çağrılan Theophilos, İOANNAS KHRYSTOMOS'un görüşlerini benimsemiş olduğunu açıkça bildirmişti. Çünkü O-

RİGENES'in görüşleriyle KHRYSTOMOS'un görüşleri arasında ciddi bağlantılar olduğunu bildirmişti. Bunun üzerine 403'de toplanan bir konsilde Khrystomos aforoz edildi ve sürüldü. Böylece Theophilos'un durumu güçlendi ve İskenderiyye'nin görüşleri, İstanbul üzerine egemen olmaya başladı. Ayrıca, Doğu kiliselerinde Theophilos ciddi şekilde varlığını hissettirdi.

Theophilos'un dinî ayrılıklardaki yeri, Süryani kilisesi ile Kıptî kilisesi arasındaki bir yerde bulunmaktadır. Ancak, Theophilos'un yazıları günümüze kadar gelmemiştir. Günümüze ulaşan yegane görüşleri, Khrystomos'a karşı ileri sürdüğü birkaç tezde ve Hieronymus'a, Papa I. Anastasius'a ve I. İnnocentius'a yazdığı mektuplarda yer almaktadır.

THEOTOKOS: (Tanrı Anası): Kilise tarihinde ilk defa, 431 Efes konsilinde Hz. Meryem'in teolojik pozisyonu konusunda yapılan tartışmada gündeme gelmiş bir kelimedir. Kelime, yunanca, "Tanrı Anası" olarak Meryem için kullanılmıştır. Bu konu 431 tarihinde Efes'te yapılan bir konsilde tartışılmıştır. Aslında 431 Efes konsilinde İsa'nın tabiatı problemi yeniden gündeme gelmiştir. 381 İstanbul konsilinde alınan teslisin üç unsurunun uluhiyette eşitliği konusuna göre, "Teslisin ikinci unsuru (oğul), insan tabiatıyla, Tesliste nasıl birleşme yapabiliyordu?" problemi şimdi yeniden gündeme gelmiştir. Bu problem, doğrudan doğruya "Meryemden doğan Tanrı mıdır? Yoksa insan mıdır? Veya başka bir deyişle, Meryem, insan annesi midir? Tanrı annesi midir?"

Bu dönemde Doğu kilisesi, iki önemli teolojik ekolden besleniyordu: İskenderiyye

ekolü, Antakya ekolü. Birinci ekol, herşeyden önce İsa'nın Tanrısal tabiatı üzerinde ısrarla duruyordu. Bunlar, "oğulun bedenleşmesinden sonra iki tabiatın tam birleşmesinden" bahsediyorlardı. Antakya okulu ise, İskenderiyye okulunun ifadelerinde tehlike görüyordu. Buna göre, insanî tabiat, ilâhî tabiat tarafından yutulmuş oluyordu. Bunun için Antakya ilâhiyatçıları, İsa'nın beşerî tabiatı üzerinde ısrar ettiklerinden ve bedenleşmiş kelime olan İsa'da ayrı tabiatın varlığını ileri sürdüklerinden dolayı ana doktrinden uzaklaşmakla itham olundular. Şüphesiz böyle bir öğretinin mantıkî sonucu, İsa'nın annesi olan MERYEM'in, Allah Annesi (THEOTOKOS) değil, sadece İsa'nın annesi (CHRISTOCOS) olabileceğidir.

Bu problem, İstanbul kilisesiyle İskenderiyye kilisesi arasında canlı bir tartışma konusu olmuştu. Bunun üzerine İstanbul piskoposu Nestorius ile, İskenderiyyeli Cyrille arasında şiddetli tartışmalar meydana gelmiş ve Cyrille Nestorius'un görüşlerinde Ortodoks katolik imanına bir saldırı görmüştü.

İşte 431 Efes konsili, bunun için toplanmıştı. Konsilde, Papanın temsilciliğini elinde tutan Cyrille, Meryem'i insan annesi (Christocos) olarak gören Nestorius ve taraftarlarını aforoz ederek görevden almış ve Nestorius'un görüşlerini aforoz etmiş, "İsa'nın biricik kişilikli, iki tabiatlı olduğunu" ve Meryem'inde Tanrı Annesi olduğunu (Theotokos) bir defa daha kesin olarak karara bağlamıştır.

Kilise tarihinde 431 Efes konsili ile aforoz edilen Nestorius, bir itizal olarak Nestori kilisesi bünyesinde varlığını sürdürmüştür. Bugün, Nestorilerin piskoposu Ame-

rika Şikago'da yaşamaktadır. Irak'da, İran'da, Hindistan'da birçok Nestori kilisesi varlığını devam ettirmektedir.

THERÉSE D'AVILA: Karmel ve Karme (Carmel-Carmes) tarikatının reformcusu ve İspanya'da yirmi kadar manastırın kurucusu olan Saint Thérèse d'Avila (1515-1582), Hıristiyan mistik hayatının en yüksek simalarından biridir. O, "Le Livre des Fondations" adlı eserinde dua ve Allah'la birleşmenin safhalarını açıklamıştır. Kili-se, onun doktrininin manevî derinliğini kabul ederek 1970 Ekiminde onu kilise doktoru ilân etmiştir.

TİLLİCH PAUL (1886-1965): Almanya'da doğmuş bir Protestan ilâhiyatçısıdır. 1933 yılında Amerika'ya göç etmiş ve orada ölmüştür, Protestanlığa dahil olmuş olan, kritik ve aşkın prensibi üzerinde ısrarla durmuştur. Fakat, bütün hümanizm ve kültür şekillerine açık ve sempatik olmuştur. Korelasyon metodundan sistematik teoloji girişiminin anahtarını yapmıştır. Bu metod, Hıristiyan iman muhtevasını existansiyel sorular ve karşılıklı birbirine bağımlı teolojik cevaplar vasıtasıyla açıklamaktan ibarettir.

Paul Tillich'in ilâhiyatı, eserlerinden birinin başlığına göre "bir kültür teolojisi" olarak tanımlanabilir. Gerçekten ona göre, Din ve kültür sıkı bir ilişki ile birbirine bağlıdır. Bunun için şöyle der: "Din, kültürün özü, kültür de dinin şeklidir". Onun için din, insanî realitenin özel bir bölgesi değildir. Din daha çok onda yapıcı bir boyut arzeder. Din, herşeyin son anlamı ile kurulan ilişkidir. Buna göre Din, her yerdedir. Fakat hiçbir obje ile aynı değildir. Bunun için Tillich, her çeşit düalizme muhalefet etmektedir.

Tillich'e göre Hıristiyanlıkta temel sem-

bol, "Mesih olarak İsa'dır".

12 Ekim 1965'de Paul Tillich, Chicago üniversitesinde "Dinler tarihi oturumunda" "sistemantik teoloji için Dinler tarihinin önemi" isimli bir konferans vermiştir. Tillich, Toynbee, Jung, Teilhard'ın yakın dostu idi. Fakat o kendisini, Schleiermacher'ın, Otto'nun ve Heiler'in talebesi olarak takdim ederdi. Tillich'e, Dört tez, Dinler biliminin ortak mirası olarak görünmüştür:

1- Bütün dinlerde vahyin ve kurtuluşun güçleri vardır.

2- Bunlar, insan tarafından tabiat, kültür ve tarihe özgü şartlarda kabul edilmiştir.

3- O andan itibaren her vahiyde, her realizasyona bağlı sınırların ve deformasyonların tenkidi için bir yer vardır.

4- Nihayet Dinler Tarihinde, evrensel bir teolojiye imkan veren merkezi bir olay görülebilir.

P. Tillich'in, üzerinde sürekli çalıştığı "sistemantik teolojiyi" geliştirmek için Dinlerin tarihi bilgisine ihtiyacı vardı. Bunun için 77 yaşında Mircea Eliade tarafından Chicago üniversitesi "ilâhiyat fakültesinde" verilen seminere kaydolmuştu. Bu iki yıl boyunca Eliade ile işbirliği yapma imkanı bulmuştur.

Tillich, "Dinin anlamı" ile "insanî değeri" kuvvetle kavramış bir bilgindi. Mitolojiden ve farklı ritüellerden aldığı olayları yenilikçi bir anlayış ve buluşlarla kutsalı izah etmek için kullanmıştır. Bunun için Tillich, öldüğü zaman "Bir yenilikçi" olarak değerlendirilmiştir.

TOPLU DUA KİTABI (Book Of Common Prayer): Anglikan kiliseler topluluğunun müştereken kullandıkları Dua kitabıdır. 1549 yılında İngiltere kilisesinde kullanılmaya başlanan Dua kitabı, 1552,

1559, 1604 ve 1662 yıllarında yeniden gözden geçirilmiştir. Bugün kullanılan "Toplu Dua Kitabı"nın metni, 1662 yılındaki metinle hemen hemen aynıdır.

1549'da İngiltere'nin çıkardığı yasayla kabul edilen **The First Prayer Book of Edward VI** (VI. Edward'ın Birinci Dua Kitabı) **CHANTERBURY** başpiskoposu **Thomas Cranmer** tarafından düzenlenmiştir. Bu Dua Kitabı, Anglikan kilisesi içindeki ihtilafları uzlaştırıcı bir amaçla kaleme almıştır. Ancak bu kitaba karşı reaksiyonlar devam etmiştir. Reaksiyon gösterenleri, radikaller ve reformcular olarak belirtebiliriz. 1552 de reformcuların baskısıyla "**THE SCOND PRAYER BOOK OF EDWARD VI** (VI. Edward'ın İkinci Dua Kitabı) ortaya çıkmıştır. Bu ikinci kitap, Protestan eğilimleri ihtiva etmektedir.

Ancak İngiltere'de 1553'de yeni bir durum ortaya çıkmıştı. Katolik kraliçe **MARY**, Latince eski ayin kitaplarını yeniden pratiğe koymuştur. Bu durum, altı yıl kadar sürmüş ve 1558'de I. Elizabeth'in kraliçe olmasından sonra yeniden eski Dua kitabına dönülmüştür. Bu defa Dua kitabında çok az ve fakat önemli değişiklikler yapıldı. Bunlardan biri, komünyon ayininde İsa'nın gerçek varlığıyla mevcut olduğuna imandı. Yine daha önceki Dua kitabında Papa'nın aleyhine olan cümleler de çıkarılmıştı. Fakat İngiliz **PÜRİTENLERİ** bununla yetinmediler. I. James'in tahta çıkmasıyla yapılan **HAMPTON SARRAYI** konferansında (1604), Dua kitabında yeni değişiklikler yapıldı.

1642-1651 yıllarında Dua kitabı yönetim tarafından yasaklandı. 1662'de Dua kitabı yeniden gözden geçirildi. 1688'de yapılan yeni değişiklikler, Püritenleri tatmin etti. Böylece Püritenlerle resmi İngiliz kilisesi

uyum içine çekilmeye çalışıldı. Ancak, Püritenlerin değişiklik istekleri bitmedi. Fakat “**Dua kitabı**” değişmedi. 1927-1928 yıllarında **Dua kitabında** kısmî değişiklikler yapılmaya teşebbüs edildiyse de İngiliz parlamen-tosu bunları reddetti.

Anglikan kiliseler topluluğu tarafından müştereken kullanılan **Dua kitabı**, 1970’lerden sonra, Amerika protestan Episkopal kilisesi tarafından da kabul edildi.

TORAH: Öğretmek anlamına gelen İbrance kökenli bir kelime olan **Torah**, (dar anlamda ilk beş kitabı belirtir) Allah’ın insanlara verdiği bir öğretilerdir. Geleneğe göre **Torah**, Sina dağında Musa’ya sözlü bir tefsirle yani (**Torah ehebealpe**) olarak vahyedilmiştir (sözlü kanun daha sonra **Talmud**’da toplanmıştır). Geniş anlamda **Tora**, pratik ve bilgi açısından yazılı ve sözlü kanunlar topluluğunu ve onların tefsirlerini ihtiva eder. Yahudi geleneğinde **Tekvin**, **Çıkış**, **Levililer**, **Sayılar** ve **Tesniye**’den oluşan beş kitabı belirlemek için **TORA** kelimesi kullanılır. Tarih boyunca Yahudiler, **Tora**’ya çok önem vermişlerdir. Çünkü **Tora**’nın Sina dağında Musa’ya vahyedildiğine inanmaktadırlar. Bunun için **Tora**’nın Allah kelamı olduğunu kabul ederler. Tarih boyunca “**Ahit Sandığı**” denilen bir sandıkta **Tora** tomarlarını muhafaza etmeye çalışmışlardır. Bu sandık Yahudiler nezdinde kutsaldır.

Tora, parşömen rulolar üzerine yazılmış olarak önceleri **Bet ha-Mikdaş**=(**Kudüs Mabedi**) da özel bir yerde korunmuştur. Ancak istila ve harbler sonucu **Tora**, sürekli değişik yerlere götürülmüştür. Yahudiler **Kudüs** haricinde, **Tora**’yı sinagoglarda muhafaza etmişlerdir. Bunun için bütün sinagoglarda kutsal **Tora** sandıkları

bulunur. Yahudiler, **Tora**’ya ve **Tora** sandığına çok saygı gösterirler. Saygı ile bir yerden bir yere taşırlar. **Tora**, Yahudiler için bir **Ahit**dir. Bu **Ahit**, Tanrıyla İsrailoğulları arasında yapılan bir sözleşmedir. Yahudi milletinin görevi, bu sözleşmeye uymaktır.

Yahudiler, **Tevrat**’ı belirtmek için sadece **TORA** kelimesini kullanırlar. Müslümanlar, **Tevrat** derler. Hıristiyanlar, dinlerinin Yahudiliğin üzerine dayandığını belirtmek için “**Eski Ahit**” derler. İncile de “**Yeni Ahit**” derler. Yahudiler, “**Eski Ahit**” kelimesini benimsemezler. Çünkü Yahudiler, için **Tora** eski bir **Ahit** değildir, Yahudiler, “**Yeni Ahit**” kelimesini de benimsemezler. Çünkü Hıristiyanlığı bir din olarak görmezler. Buna göre, İslâmiyeti de din olarak görmezler. İslâmiyet, **Yahudi kutsal kitabı** **Torayı** Hz. Musa’ya indiği şekliyle kabul eder. Hıristiyanlığı da **İncil**’in **İsa**’ya vahyedildiği şekliyle benimser. Fakat ne Yahudiler, ne de Hıristiyanlar İslâmiyeti kendi inançları planında din olarak görmezler. Yahudiler için çok önemli bir yeri olan **TORA** üzerinde asırlardır yapılan sözlü şerhler ve yorumlar, **Mişna**’yı meydana getirir. **Mişna** üzerinde yapılan yorumlar iki önemli **Talmud**’un doğmasını sağlamıştır. **Babil Talmudu** ve **Kudüs Talmudu**.

Yahudilikte **TORA**, Yahudiliğin, dinî kurallarını, geleneklerini ve törenlerini ihtiva eden temel kitaptır.

TOTEM DİREĞİ: Amerika kıt’asında kuzeybatı yerlileri tarafından kullanılan, birçok fonksiyon icra eden, boyalı ve oymalı şekilde yapılmış ağaç direklerdir. Bunların birçok fonksiyonları vardır. Meselâ bir ev sahip değiştirdiğinde, eski sahibini anmaya ve yeni sahibini göstermeye ya-

rayan, mezarlara taş görevi yapan, evin çatı direği vazifesi gören, ortasına bir delik açılarak kapıya konulan, bir su kaynağında kaynak sahibini simgeleyen, ölüleri kaldırmak için kullanılan, başarısız olmuş önemli kişileri başsağığı göstererek çok çeşitli vazifeler ifâde etmektedir.

Totemizm inancı, totem direklerinde görülmektedir. Bunun için totem direklerinde koruyucu ya da ata olarak kabul edilen simgesel hayvan ve ruhlar tasvir edilmektedir. Hayvan tasvirleri bütün kuzeybatı kıyası yerlilerinin kullandığı biçimlerdir. Totem direğinde yer alan gerçek ya da mitolojik hayvan resmi, aile reisinin soyunu, kişinin bağlı olduğu klanı gösterir. Bu aile arması gibidir. Totem direğinde, bir ailenin öyküsü ifade edilmek üzere, direk incelikle oyulmuş, süslü, karmaşık ve çok uzun şekillerde olabilir. Direklerdeki tasvirlerin iyi anlaşılabilmesi için, direktteki bir hayvan ya da ruh tasvirinin yerliler arasında neyi ifade ettiğinin, kabilenin tarih ve geleneklerinin bilinmesi gerekir. Bunu anlamak ve okumak, herkeşe ait değildir. Ailede çok bilgili biri bunu anlamakta ve okuyabilmektedir.

Totem direkleri, sahibinin zenginliğini de gösterir. Bu direklerin en güzel örnekleri, XIX. yüzyılın başı ile ortası arasında yapılmıştır. Çok eskiden yapılan Totem direklerini nemli iklim çürüttüğünden, günümüze kadar gelme imkanı olmamıştır. Bir totem direği en fazla 60-70 yıl ayakta kalabilmektedir.

TOTEM VE TOTEMİZM: Totem kelimesinin Algonquince bir terim olduğu kabul edilmektedir. Totem, bir hayvan, bir bitki ve bazen de tabî bir fenomendir. Klanın hayatına, ecdada bağımlı şekilde ortaktır. Totem, bir saygı, korku ve kült konusu-

dur. Okyanusta ve Amerika'da köyün girişine konmuş olan Totem direkleri, klanların ecdadının kalıtını temsil etmektedir. Totemizm ise, Toteme dayalı inancın adıdır. Totemizm teorisini kabul edenlere göre Totem, dinin menşeyini teşkil etmektedir.

Totemizm konusunda lehte ve aleyhteki teorilerin ilkinin, "İngiliz Antropoloji ekolü" meydana getirmiştir: J. G. Frazer, Londres, 1911 ve F. B. Jevon, An Introduction to the History of Religions, Londres, 1896. Bu teoriler, totemik varlığı sosyal organizasyon prensibine bağlamaktadır.

Acaba burada W. Schmidt'in gerilemiş bir totem öncesi monoteizmi sözkonusu mudur? Jevon bu konu üzerinde düşünmektedir. Frazer, Totemizmi, dış evlenmenin büyüsel kurumuna bağlamaktadır. Fransız sosyoloji ekolü, Jevon'un fikirlerinin tesirinde kalmıştır. Jevon'un fikirlerine göre, bitkilerin ve hayvanların evcilleşmesinde Totemizm önemli rol oynamıştır. M Mauss, B. Tylor'un araştırmalarındaki Totemizm teorilerini reddetmiştir. E. Durkheim, "Totemik sistemi" din seviyesine yükseltmektedir. Ona göre, Dinin ihtiva ettiği bütün unsurlar, orada vardır: Kutsal ve inanç, yasak ve korku, dindarlık ve fazilet, dinî erkan ve kurban. Fakat organizasyon prensibi başkadır: O sosyaldir. Bu kollektif şekil, kabilenin dinini ilham etmektedir. Kabilenin bizatihi kendi realitesinin tabiatına ve bilgisine girmek için buna ihtiyaç vardır. Bu konuda Durkheim'in, "Totemizme, Paris, 1900"; "Les Formes élémentaires de la vie religieuse, Paris, 1912" eserlerinden bilgi alınabilir.

S. Freud 1913 yılında "Totem et Tabou"

isimli eserini yayınlamıştır. Psikanalizin kurucusu olan Freud, babanın ve şefin sert otoritesine bağlı ilkel cemiyetten Darwinçi hipotezi yeniden incelemeye almaktadır. Freud'e göre, daima aktüel davranışların temeli olan ilkel olayların, kollektif bir hafızasını onarıp eski durumuna getirmek gerekir. Totem, öldürülen babanın hatırasına yenen yemek merasiminde söz konusu olmaktadır. Öldürülen totemik hayvan yeniyor, arkasından esef ediliyor, ağlanıyor ve bayram yapılıyor. Totemik yemek, kutsallaşmış hayatın yenmesidir. Gerçekte kurban edilen hayvan, babanın yerine geçmektedir. Böylece, Totemik yemeği yiyenler, babaları ile bütünleşmektedirler. İnsanların ilk bayramlarının yankısı olarak Totemik yemek, birçok şeyin hareket noktasını teşkil etmiştir: Sosyal teşkilatlar, ahlâkî kısıtlamalar, Dinler vs.

Totemizm konusunda lehte ve aleyhte birçok şey yazılmıştır. Özellikle Durkheim'in dinle ilgili olarak Totemizmle ve kutsalla ilgili yazdığı şeyler A. Goldenweiser tarafından eleştirilmiştir (Bak: Religion And Society "Acritique of Emile Durkheims Theory of the origin and nature of Religion" Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Metod 14 (1917) 113-124, Early civilization (New York, 1992) s, 360; History psychology and culture (New York, 1933), s, 373).

TOYNBEE ARNOLD (1889-1975): İngiliz tarih felsefecisidir. Çalışmalarını medeniyetler üzerinde yoğunlaştırmıştır. En önemli eseri on iki ciltlik "Study of History" (1934-1961)'dir. Toyntbee 1911 yılında Oxford'da Balliol College'den mezun oldu. Daha sonra tahsilini Atina'daki

İngiliz okulunda tamamladı. 1912 yılında, Balliol College'de ANTIK ÇAĞ TARİHİ dalında öğretim üyesi oldu. 1915'de Dışişleri Bakanlığı haber alma bölümünde çalışmaya başladı. Daha sonra, Londra Üniversitesi'nde BİZANS ve YUNAN araştırmaları profesörü oldu. 1921-1922 yılları arasında Türk kurtuluş savaşı döneminde MANCHESTER GUARDIAN gazetesinin muhabirliğini yaptı. Bu dönemdeki bilgiler ışığında The Western Question in Greece and Turkey (Yunanistan ve Türkiye'de Batı Sorunu) isimli eserini yazdı (1922).

1925'de "London School of Economics" te uluslararası tarih araştırmaları profesörü oldu. Bir müddet Londra'daki kraliyet uluslararası ilişkiler enstitüsünün yöneticiliğini yaptı.

Toyntbee çalışmalarında tarihin sürekliliği konusu üzerinde durur. "A Study of History" isimli eserinde keskin gözlemlerde bulunur. Tarihte, yirmi altı altı uygarlığın geçtiğini yazar. Ona göre uygarlıklar, seçkin önderlerden meydana gelen yaratıcı azınlıkların eseridir. Önderler, yaratıcı çözümler üretemeyince, uygarlıklar geriler. Sonunda ulusculuk, militarizm ve despotizm gibi olumsuzluklar uygarlıkların ortadan kalkmasına neden olurlar. O, uygarlıkların yok olmasının kaçınılmazlığı fikrine katılmaz. Problemler çözülebildiği sürece, uygarlıkların yaşayacağına inanır. Toyntbee, tarihin belirleyicisinin ekonomi değil, ruhsal faktörler olduğunu belirtir.

Toyntbee İkinci dünya savaşından sonra Dinlerin tarihsel gelişmede oynadıkları rol üzerine eğilmiştir. Toyntbee'nin çalışmaları ve fikirleri bir takım eleştirilerde maruz kalmıştır. Toyntbee'ye yapılan en

önemli tenkid, onun mitolojileri, müşahhas şekilde kullanması konusunda olmuştur. Diğer bir tenkid konusu ise, uygarlıkların yükseliş ve düşüşünde dinin oynadığı rol konusudur. Birçok tenkidci, Toynbee'nin değerlendirmelerinin bir tarihçiden çok bir Hıristiyan ahlakçının görüşlerine benzediğini ileri sürmüşlerdir. Yinede, onun tarih görüşleri geniş bir kabul görmüştür.

Toynbee'nin "Tarih Bilinci" (1-2) adıyla görüşleri, özetlenerek Türkçeye çevrilmiştir. Türkçeye çevrilen diğer çalışmaları şunlardır: Tarih üzerine iki konferans (1962); Dünya ve Garb ve Turkey (1964), Türkiye, Bir Devletin yeniden doğuşu (1971), Hıristiyanlık ve Dünya Dinleri, (2000).

TÖTON ŞÖVALYELERİ: Ortaçağ Alman tarikatı, Prusya'yı işgal ederek bir devlet kurmuşlardır. Aslında bu tarikatın kökü, XII. yüzyılda Filistin Akka da kurulmuştur. Tarikatın ilk hedefi, hayır işleriyle uğraşmak olarak belirlenmiştir. Ancak tarikat 1198'de bir şövalye sınıfına dönüşmüş, 1210-1239 yıllarında tarikatın şefi olan HERMANN VON SALZA, faaliyetlerini, Ortadoğu'dan Avrupa'ya kaydırmıştır. Tötan şövalyeleri, topraklarını işgal eden putperest kumanlara karşı savaşan Macar kralı, II. ANDREAS'a destek vermişlerdir. Daha sonra Mazovya kralı KONRAD'ın davetiyle putperest prusyalıların topraklarını terketmek ve onları Hıristiyan yapmak üzere TORUN'da bir kale kurmuşlardır. 1223'de Hermann Balk önderliğinde, Almanyalı gönüllülerden oluşan bir ordu kurarak Prusya'yı fethetmeye başlamışlardır. 1261-1283 yıllarında Prusya'yı tamamen fethetmişlerdir. Tarikat dine çok önem verdiği için kilise

çabucak güçlenmiş, kiliselere çok büyük mülkler bırakmış, işgal ettikleri bölgelerde askerî ve idarî merkez olarak şatolar inşa etmişlerdir. Bu şatolar, aynı zamanda ikametgah olarak kullanılmıştır. Alman köylülerini, işgal ettikleri büyük arazilere yerleştirmişler ve kendilerine bağlamışlardır.

1263 yılında, daha önce yaptıkları fakirlik yeminini bozarak, papalıktan aldıkları izinle, ticaret yapmaya başladılar. Prusya'da kârlı tahıl ihracatı yaptılar. XV. yüzyıla doğru, Litvanyayı ele geçirdiler. Bu durum, Polonya'yı harekete geçirdi. Bu stratejik durum, Litvanya'yı ve Polonya'yı birlikte davranmaya sevketti. Böylece güçlerini birleştirdiler ve Grunwald'da şövalyeleri bozguna uğrattılar (1410). Bundan sonra tötan şövalyeleri sürekli ekonomik ve askeri krize maruz kaldı. 1454 - 1566 yılındaki on üç yıl savaşından yenilgiyle çıktılar.

Tarikatın şeyhi Albrecht 1525 yılında Protestanlığa katılınca, tarikat dağıldı. Almanya'da tötan şövalyeleri orta ve güney bölgelerde yaşamaya devam ettiyse de, Napolyon tarikatı dağıtarak topraklarını Alman prenslere dağıttı. Tötan tarikatı, 1834'de Avusturya imparatoru tarafından yeniden Viyana'da kuruldu. Ancak eski gelişme hızını kazanamadı. 1929'da tarikat yeniden gözden geçirildi.

TÖVBE (Pénitence): Lâtince Paenitentia kelimesi, sıkıntı içinde olmak, nâdim olmak anlamına gelir. Tövbe, hatadan dolaşarak vicdanen hissedilmiş bir acıdır ve bir bağışlama irâdesini içine alır. Yani kısaca tövbe, hidâyet olayıdır. Böylece tövbe, bütün Kitab-ı Mukaddes'te ilâhi bir bağış hali ile ilâhî inâyetin refâkat ettiği bir hal olarak tasarlanmıştır.

Yahudilikte, bir rahibin önünde günâh itirafı ve indulgens (bağışlanma belgesi) yoktur. Hıristiyanların anladıkları anlamda bir inâyeti de Yahudilik kabul etmez. Bir hata işleyen Yahudi, ancak dua, sadaka, kefarete ve tövbe ile bağışlanabilir.

Tövbe, özelliklerinden biri nedeniyle Hıristiyanlıkta çoğu defa Confession diye isimlendirilen bir sakramente verilen isimdir. Tövbe sakramenti, biri tövbe eden, diğeri de tevbeyi idâre eden râhip yönünden iki özellik ihtiva etmektedir. İşte bu iki şeyin birleşmesi, uzlaşma ve inayet halini sağlar. Onun etkili hareketlerini göstermek için bu sırta modern insan, uzlaşma (Réconcillation) adını vermeyi tercih etmektedir. Bu sakramente imân, aziz Petrus'un şahsında havarilere verilen "Göklerin Melekutu Anahtarlarına" dayanır: "Göklerin melekûtu anahtarlarını sana vereceğim; Yer yüzünde bağlayacağın her şey göklerde bağlanmış olur ve yeryüzünde çözeceğin herşey göklerde çözülmüş olur" (Matta: XVI, 19).

TRANSFIGURATİON: Bu kelime, Latince model anlamına gelen (figure) kelimesinden ve "arasından geçme" anlamına gelen "trans" kelimesinden teşekkül etmiştir. Bu durumda transfigu-ration, yüzün daha parlak bir görünüşe inkılâb etmesidir. İsa-Mesih, Mesih olarak tanındığı anda üç havarisi olan Pierre, Jaques, Jean'ın önünde transfigüre olmuştur. O zaman o, tanrısal risaletini teyid için tanık olarak Musa ve İlyâ ile çevrilmiş vaziyette Nur'dan parlaklık içinde görünmüş ve Allah'ın sesi, kendini şöyle diyerek işittirmişti: "Sevgili oğlum budur. Ondan razıyım. Onu dinleyin (Matta; XVII, 1-8)". Bir rivayete göre bu mucize, Tabor dağında cereyan etmiştir (Bu bayram 6 Ağus-

tos'ta kutlanmaktadır).

TRİDENTİN KATOLİKLİK: Trente Konsili kararlarına uygun olan Katoliklik demektir. Bu konsil, 1545-1563 yılları arasında toplanmıştır. Bu konsilde çok önemli Hıristiyan ilâhiyatının konuları karara bağlanmıştır.

TRİNİTÉ (Trinity): Sayısız felsefi ve dinî teslis sistemlerinin karşısında Hıristiyan teslisi, tek, canlı, müşahhas olan cesur bir Tanrı anlayışına sahiptir. O öyle bir hayat anlayışına sahiptir ki varlık ve cevher birliğine zarar vermeksizin batınî temaslarla, Baba - Oğul - Kutsal Ruh üçlü uknumuyla temayüz etmektedir. Bu uknumlardan ikincisi, birinciden; üçüncüsü ise ilk ikisinden kaynaklandığı halde, üçü de bir tek tabiat içinde eşittir ve bölünme kabul etmezler. Uknumlar, yaratma ve tabiat üstü düzeye yükselmelerinde birlik içinde hareket ettikleri halde; özellikle kudretle ilgili işler Baba'ya, bilgi ile ilgili hususlar oğula veya kelimeye, aşkla ilgili konular Kutsal Ruh'a atfedilmişlerdir.

Teslis (trinité) kelimesi, Hıristiyan edebiyatında ancak II. yüzyıldan itibaren görünmeğe başlamıştır. Fakat "Teslis" Yeni Ahit'te iyice belirginleşinceye kadar Tervat'ta tedrici şekilde kendini göstermiştir. Gerçekten Yeni Ahit'te, Baba-Oğul-Kutsal Ruh ilişkisinden oldukça sık bahsedilmiştir (Krş.: Vocabulaire de theologie biblique, Paris, 1970). Onların varlığı, teorik ve bilimsel olarak değil; tartışmasız kabul edilmiş bir hakikat gibi, müşahhas tarzda tasdik edilmiştir.

Akıl, burdaki esrarı başka bir yere nakletmekte ve onu üç ilâh (trithéisme) olarak veya sadece bir tek uknum (Unitarisme, modalisme, subordinationisme v.s.) olarak tasavvur etmekte gecikmemiştir. Kili-

se ise, esrarı, tüm akılcı ve kavramcı te-mayüllere karşı savunmaya devam etmiş-tir. Milâdî 325 İznik ve 381 İstanbul Genel Konsilleri, vahyedilmiş esrarı, sapkınların zararlarına karşı korumak üzere tanrısal uknumların cevherde mutlak olarak eşitlikte aynı olduklarını, sadece menşe' münasebetlerinde ayrıldıklarını resmî bir şekilde belirtmiştir. Aslında bu ifadeler, esrarı ortadan kaldırma hedefine değil, bilakis esrara tahammülü olmayan bir aklın veya onun getirmek istediği sapık açıklamaları, redde yöneliktir.

Ayrılığın Menşei: Yunan teolojisi, birliğe ulaşmak için tercihen üç uknumun ayrılmasına dikkat etmiştir. Lâtin teolojisi ise, önce Allah'ın birliğini, sonra kişisel münasebetlerin çıktığı yer olan onun hayatını hesaba katar. Farklı yaklaşımlara rağmen aşağı yukarı temelde bütün iman formüllerinde anlaşmış olan Ortodoks kiliseleri ve Roma Kilisesi Filioque (Kutsal Ruhun babadan ve oğuldan çıkması meselesi) problemi konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Önemli sonuçlar doğuracak olan bu tartışma, muhtemelen şarkın batıya boyunca eğmeme gibi bilinçsiz bir arzusunu ihtiva eder. Çünkü İsa tarafından havarilerin prensi olarak belirlenen Petrus (Pierre) tarafından kurulan Roma Kilesesi, adeta kendini Allah'ın oğlu ile bir tutuyordu. Şark kilisesinin sıkıca bağlı olduğu kutsal ruh, oğuldan da çıktığı için (Filioque); onun yeryüzündeki işleri, oğulun kilisesi olan Roma Kilisesi ile olan münasebetlerinden de çıkmış oluyordu. Şark kiliselerinin muhtariyeti ise bundan mutazarrıdı. Az veya çok formüle edilmemiş, bilinçsiz ve başka problemlerin tesiriyle karışık olan bu hassas teolojik – politik konu, bir uzlaşmaya varmaya engel

teşkil etmiştir.

Teslis doğmasının Filioque vechesi Orta Çağ'ın başlangıcında Hıristiyanlığı bölmüştür.

İlâhiyatçılar devamlı, teslisi felsefî analizlerle açıklamak için kıyasa başvurmuşlardır. Onların en meşhurları olan Saint Augustin (354-430) ilâhî uknumların münasebetlerini insan psikolojisi içindeki aşk ve bilgi fenomenleri ile mukayese etmiştir. Aziz Thomas d'Aquin (1225-1274) ise ruhun mündemiç (immanent) meyvesi olan Logos (verbe) ve insanî iradede mündemiç olan aşk hadisesi üzerinde Aristotelci teorilerin de yardımı ile bu kıyaslamaları derinleştirmiştir. Existansiyalist ve fenomenolojik olan modern felsefeler ise irade ve kişiler arası ilişkiler üzerine kurulan yeni kıyaslamalara doğru araştırmaları yönlendirmektedir.

TROELTSCH ERNST (1865-1923): Liberal bir ilâhiyatçı ve felsefe profesörü olan Troeltsch, Hıristiyanlığın tarihi sosyolojisine yönelmiş ve çağdaş dünyada Hıristiyanlığın karşılaştığı güçlükler üzerinde durmuştur. Max Weber'in yakın dostudur. Hıristiyanlık üzerinde yaptığı yayın 4000 sahifeyi bulmuştur.

Troeltsch'in liberal teolojik pozisyonu, bütün tarihte Hıristiyanlığın özünü yakalama imkanı vermiştir. Bunu Ortodoks ve hétérodoks varyantlar altında değerlendirmiştir. Yine onun sahip olduğu relativist pozisyon ona, Hıristiyan fenomen ile profan dünyanın tezahürleri arasındaki ilişkileri düşünme imkanı vermiştir.

Hıristiyanlık üzerindeki tarihi araştırma blançosu, tarihte Hıristiyan fikrinin açıklama tiplerini son derece verimli bir sosyolojik şekil içinde ortaya koymuştur.

Bunu bir tipoloji şeklinde yapmıştır. Böylece, Hıristiyanlığın iç farklılaşma sorununu, pozitif bir plan içinde doğru kabul edilen Hıristiyanlıkla, itizaller arasındaki doğmatik muhalefet ötesinde ortaya koyma işlemi yapılmıştır.

Hıristiyanlık başlangıçtan beri üç sosyal mantığa göre gelişme göstermiştir:

1- **Kilise tipi:** Kitlelere açılan ve dünyaya uyum sağlayan bir kurumdur. İnanç ve kefarete gibi birçok hedefin içinde subjektif kutsallığı soyutlayan bir teşkilattir.

2- **Mezhep:** Bilinçli ve çetin Hıristiyanların bir araya getirdikleri hür cemaattir. Bunlar, dünyadan feragat etmişler ve küçük gruplar halinde yaşamaya başlamışlardır. Mezhep, şeriate daha çok önem verdiği için radikal pratiklere ağırlık vermektedir.

3- **Mistik tipi:** Kişisel bağlarla yapılanmış dalgalı grupları bir araya getirmektedir. Doğmalar şekli altında sertleşmiş fikirler dünyasının içe dönüklüğünü temsil etmektedir.

Troeltsch için, sosyal öğretiler ve doğmalar Hıristiyan grup şekillerine göre değişmektedir. Bu gruplar, cemiyette aldıkları yerle bağlantı içindedirler. Böylece çoğulcu kilise, topyekün cemiyetle birlikte olmak istemekte ve kendi yorumu içinde, kendini takdim eden çizgilerini sakramentlere ve vaazlara devam ederek krallığın meydana gelme vasıtası olarak artırmaktadır. Diğer yandan mezhep, felsefi bir sistem içinde ilahiyatını kristalize etme yollarını aramaktadır. Bunun sonucunda oluşan otoritelerle pozitif ilişkiler ve krallık idealleriyle hakim olan ahlâki zorlamalar arasında bir uzlaşma ahlâki meydana gelmektedir.

Ayırddedici bir grup olarak mezhep, bu-

lunduğu toplum içinde cemiyeti tasdik etmektedir.

Mezhep gibi, mistik de çoğulcu bir toplum önermektedir. Bu çoğulcu toplum, enformel ağları tolere etmektedir. Onun kurtuluş ilâhiyatı, ruhun Allahla birleşmesi üzerinde durmaktadır. Orada zahitlik, ferdi boyuttur, oysa mezhepte cemaat boyutundadır.

TUFAN: 1872'de G. Smith tarafından Tufan'ın bir Babil versiyonu ortaya çıkarılmıştır. Bu versiyon, bilim dünyasında ve kültürlü çevrelerde büyük bir heyecan yaratmıştır. Kitab-ı Mukaddesteki anlatımla paralellik arzeden bu hikaye, Gilgameş destanının büyük bir kısmını oluşturuyordu. Gilgameş, ölümden korkuyor ve ondan kurtulmanın yollarını araştırıyordu. Kendisine ölümsüzlük verilen yegane insan Outa-Napishti'ye ölümsüzlüğün nasıl elde edileceğini sorar, o da "büyük ilâhların" bir gün bir Tufan meydana getirmeye karar verdiklerini anlatır, Tanrıları harekete getiren sebebin bize anlatılmadığını söyler. Üstelik Tanrı Ea'nın da bir ölümlüyü kurtarmayı niçin denediği bilinmez. Ancak hikayeye göre Tanrı Ea, Outa-Napishti'ye bir gemi inşa etmesini ve oraya yaşayan her hayvandan bir cins almasını tavsiye eder. Çok şiddetli bir fırtına kopar. Bundan Tanrılar bile heyecanlanmışlardır. Özellikle koruyucu Tanrı Ishtar bile. İnsanlığın yok olmasından dolayı ağlar sızlar. Fırtına dinince, bütün insanlık kil haline gelmiştir. Yerler kuruyunca Outa-Napishti gemiden çıkar ve bir şükür kurbanı takdim eder. Tanrıların en yücesi olan Enlil öfkelenmiştir. Ancak, Outa-Napishti'yi ve karısını takdis eder. Böylece onlar da Tanrılarla eşit hale gelir. Yine M.Ö. 276 yılında, Babilli bir rahip o-

lan Bérose, I. Antiochus'a bir tufan hikayesi yazmıştır. Nakledildiğine göre, Bérose felâketin tarihini vermektedir. Ayrıca, Babil edebiyatının bütün metinlerinin kurtarılması için yapılan teşebbüs anlatılmaktadır. Onlar Sippar'da toprağa gömülmüşlerdir. Böylece, tufandan zarar görmemişlerdir.

Tufan hikayesi, Paleo-Babil döneminin tarihini taşıyan bir şiirin bir kısmını meydana getirmektedir. Bu şiir, Atrahasis olarak bilinir. Bu hikayeye göre de, yaratılıştan 1200 sene sonra insanlar çoğalmıştır. Enlil, insanlığı yıkmak istemiştir. Tanrıça Nintou baş kaldırmış ve insanlığı yıktığı için Tanrılara sitem etmiştir. Fakat Enlil, yeni bir insanlık yaratacağı konusunda Enki'ye ve Nintou'ya söz vermiştir.

Yine 1914'de Sümerce bir Tufan hikayesi daha bulunmuştur: Bu metin de M.Ö. 1600 tarihini taşımaktadır. Bu daha kısa bir tufan hikayesidir. Buradaki kahramanın adı Zı'usudradır. Enlil ona da "Bir Tanrı hayatı" vermeyi vadedmiştir.

Tufan hakkındaki bütün bu hikayeler altında birbirine benzemektedir. Muhtemelen bunlardan en eski olanı Atrahasis'dir. Buna göre bu olayın M.Ö. 2000 yılından az sonra olduğu sonucuna varılmıştır. Bu konuda araştırma yapanlar, Babil'in birçok yeryüzü tehlikelerine maruz kaldığını ve Tufan olayının bunların hatırasını yansıttığını söylemişlerdir.

Enum Aelisin başında "genç Tanrılar", ebeveynleri olan Enki ve Nintu'ya sarsıyorlar ve onlara başkaldırıyorlar. Bu karışıklık halkın mutlak hükümdarlara karşı bir ayaklanmasıydı. Bu durumda Tufan, asilerin yok olması, meşru otorite ile halkın olaya el koyması şeklinde yorumlanabilir.

Kitab-ı Mukaddeste Tufan: Tekvin kitabının içinde tufan olayı çok önemli bir yer tutmaktadır (Tekvin VI, 5; IX, 17). Çok kuvvetli yağmurlara bağlı olarak insanlığın bir su baskını ile yok olması, çok sayıda problemi ortaya koymaktadır. Önce Kitab-ı Mukaddesteki tufanla ilgili metinler üzerinde uzun zamandan beri inceleme yapılmaktadır. Bu konudaki metinler başlıca iki kategoriye ayrılmaktadır: Bu metinlerden bazıları Yahvist metinleri teşkil etmektedir. Bunlar Tekvin VI, 5-6, 7 ve 8'in (bir kısmı), VII, 1-2, 3'ün (bir kısmı) ve 4-5, 7 (kısmen), 10-12, 16, 17, 22-23; Bunlar genelde yahvist metin olarak telâkki edilmişlerdir. Bu metinlerde Tanrı Musa'ya daima; Yahavo ismi ile vahyetmiştir.

Tufan konusunda elli ayeti içine alan diğer rivayet Tekvin'in VI, 9-12, VII, 6, 11, 13-16; 18-21, 24; VIII, 1-2, 3, 5, 14, 19; IX, 1-17 bablarında geçmektedir. Bu metinlerin, Babil'e sürgün edilen hahamlar tarafından kaleme alındığı tahmin edilmektedir.

Şüphesiz bu iki rivayet M.Ö. V. yüzyılda birleşmiştir. Böylece tufan konusundaki iki ayrı rivayet bir rivayet şekline bürünmüştür. Kitab-ı Mukaddesin tufan hikayesi, İsrail'in Tanrısının işidir. Bu Tanrı bütün insanlığı cezalandırmak istemiştir. İnsanın tufanın yenilenmesi karşısındaki korkusunu gören Tanrı, artık bir daha tufanın olmayacağını ve Tanrıya inanmaları gerektiğini Kitab-ı Mukaddes metinlerinde göstermektedir. Tekvin VIII, 21-22; IX, 11).

Kitab-ı Mukaddeste tufanın kahramanı Nuh'tur. Tekvin VI. babda tufanın nedeni anlatılmaktadır. Rab, yeryüzünde zorbalıklar olduğunu ve buna bir son vermek gerektiğini düşünmektedir. Nuh'a gemi

yapması emredilmiştir. Böylece Tanrı, Nuhla ahdini yenilemek istemiştir. Gemiye, yaşayan beden sahibi olan her canlıdan ikişer canlı almasını söylemektedir. Nuh, Allah'ın emrini aynen yerine getirmiştir. Nuh ve ailesi gemiye biner, yedi gün sonra, kırk gün kırk gece yağmur yağar ve yeryüzünde hiçbir canlı kalmaz. Nuh bu vakit altıyüz yaşındadır. Canlı olarak sadece Nuh ve onun yanında olanlar kalmışlardı. Daha sonra, yağmur kesilmiş, yeryüzünden sular azalmış ve gemi Ararat dağı üzerine oturmuştu. Onuncu ayda artık dağların başı görünmeye başlamıştır. Bir müddet sonra sular çekilmiş Nuh, geminin örtüsünü kaldırmış ve toprağı görmüştü. Gemidekilerle birlikte çıkan Nuh, beraberinde getirdiği hayvanlarla yeniden canlıların üremesini sağlayacaktı.

Nuh şükür takdimeleri yapmış, bunun üzerine Rab, bir daha insanlığı vurmayaacağını söylemişti. Artık canlı yeryüzünde yaşayacaktı (Tekvin VIII, 22). Neticede Allah, Nuh'u ve oğullarını mübarek kılmıştı. "Semereli olun çoğalın ve yeryüzünü doldurun" (IX, 1) demişti.

Yeni Ahittede tufan konusuna temas edilmiştir. Ancak burada da iki zıt perspektif tufana işaret etmektedir. Matta XXIV, 37-39 da ve Luka XVII, 26-27'da Nuh'un zamanında meydana gelen tufan bir yıkım sembolüdür. Esas tufan, İsa'nın Tanrısal krallığı kurduğu zaman olacaktır.

Diğer tufanla ilgili I. Petrus III, 20-21'deki ifadede tufan pozitif anlamda kullanılmıştır. Çünkü sekiz kişi su ile kurtulmuştur. Bu, vaftize bir işaret yapmaktadır. 2. Petrus II, 5 ile İbranilere XI, 7'deki tufanla ilgili ifadelerden hem müsbet hemde

menfi anlam çıkmaktadır. Çünkü burada bazıları cezalandırılırken, bazıları kurtulmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de Tufan: Tufan olayından Kur'an-ı Kerim de bahsetmektedir. Bu konuda Hûd sûresinde tafsilatlı bilgi vardır. Hz. Nuh, kavmine peygamber olarak gönderilmiştir. Ancak kavmi onu, bir türlü dinlememiştir. Nuh'un Allah'tan getirdiği mesajlara kulaklarını tıkamışlardır. Hz. Nuh, iyice bunalmıştır. Çünkü ne kadar da uğraşsa kavmi asla yola gelmemiştir. Hz. Nuh, Allah'ın denetimi altında bir gemi yapmaya başlamıştır. Hz. Nuh gemiyle uğraştıkça kavmi onunla alay ediyordu. Ancak gemi bitmişti. Allahın emriyle Nuh, her canlıdan bir erkek ve dişi alarak gemiye koymuştu. Nuh ve ona inananlar gemiye binmişlerdi. Her taraf su altında kalmıştı. Geminin dışında kalan bütün canlılar yok olmuştu. Nihayet tayin edilen vakit gelince Allah şöyle buyurmuştu: "Ey arz suyunu yut. Ey gök sen de tut." Su kesildi, iş olup bitirildi. Gemide cûdi dağının üzerinde durmuştu. Kur'an-ı Kerim'in bildirdiğine göre, Hz. Nuha inanan kavmi bereketli olmuş ve çoğalmıştı.

Bazı müsteşrikler, Nuh tufanının kaynağını Mezopotamya kültüründe aramaya yeltenmişlerdir. Hz. Nuh'un başından geçen bu olayın, daha sonraki milletleri etkilemiş olduğu hiç düşünülmemiştir. Diğer önemli bir hata da, Kur'an-ı Kerim'de geçen her hadisenin daha önceki bir kültürden nakledildiği imajını vermek gayretidir. Hatta bunun için hiç benzemeyen olaylarla bile ilişki kurma yönüne gidilmiştir. Bu ise, subjektif bir yaklaşımdan ibarettir.

Kur'an-ı Kerim'deki tufan hakkında

"Hûd Sûresi"nin 37-49. ayetlerinde ve "el-kamer sûresinin" 9-14. ayetlerinde bilgi verilmiştir.

TUKÂRÂM: En alt kasta mensup bir butik sahibidir (1598-1650). Modern Hindde, henüz gelişmiş olan Vârkârî mezhebinin kurucusudur. Bu mezhep sâlikleri yılda bir defa, Pandharpur'da bulunan Vithobâ (vishnu'nun en küçük tecellisi) mabedine, Tukârân'a borçlu olunan ilâhileri söyleyerek hacc için gitmektedirler. Tukârâm'ın, şairane ve dini dehası, bu ilham mahsulu şiirlerde kendini göstermektedir. Tukâram, Allah inancının ve hararetli dinî yaşayışın bizzat dharmadan üstün olduğunu açıkladığı için o, bir Hinduizm reformatörü olarak kabul edilebilir. Çünkü ona göre, kim olursa olsun Vârkârî olabilmektedir. Veda bilgisi kurtuluş için faydasızdır.

TUTANKAMON: Mısır firavunlarından birisidir. M.Ö. 1361-1352 yılları arasında Firavunluk yapmıştır. Arkeologlar 1922'de mezarını bulmuşlardır. Mumya üzerinde yapılan incelemeler, Ahenaton'un damadı olduğu fikrini vermektedir. Tel el-Amarna'da bulunan bir belgeye göre Ahenaton ve Smenhkare'nin ölümünden sonra firavun olmuştur. Tel el-Amarna'da bulunan bir takım belgeler Tutankamon'un firavunluğunun bir veya iki yılını burada geçirdiğini göstermektedir. Tutankamon tahta geçtiğinde henüz bir çocuktur. Başkomutan Horemheb kendisine büyük destek vermiştir. Tutankamon, çevresinin tesiriyle sarayını MEMPHİS'e taşıdı. Artık bu dönemde Tutankamon ismi, Mısır'da tanındı. Kayınpederi gibi o da, Monoteizm'e meyilliydi. Yayınladığı bir fermanla Tanrı AMON'u yüce Tanrı mevkiine getirdi. Bir

müddetten beri gözden düşen Amon, rahiblerine imtiyazlar verdi. Kayınpederi Ahenaton'un tek Tanrı olarak ilân ettiği ATON'u da yasaklamadı. Tutankamon on sekiz yaşında beklenmedik bir anda öldü. Yerine Ay geçti, muhtemelen onun dul karısıyla da evlendi.

Tutankamon'un mezarına ilk defa 1922'de İngiliz Arkeolog Howard Carter girdi. "Amarna kralları" olarak bilinen AHENATON, SMENHKARE, TUTANKAMON ve AY'ın isimleri ondo-kuzuncu sülale döneminde firavunlar listesinden silinmesinden sonra, Tutan-kamon'un mezarı unutulmuştu. Yirminci sülale döneminde Tutankamon'un mezarı üzerine VI. RAMSES'in mezarı yapılmış ve Tutankamon'un mezarı örtülmüştü. Bunun için, Tutankamon'un mezarına ulaşamadı. Ancak İngiliz Arkeolog CARTER, bunu başardı. Tutankamon'un mumyası, mezar odasında iç içe geçmiş üç tabutun içindedir. En içteki tabut som altından, ötekiler altın işlemelidir. Mumyanın üzeri ve sargıların arasında çok sayıda mücevher bulunmaktadır.

TÜRK ORTODOKS PATRİKLİĞİ Erenol Pavli (=Pavli Eftim Erenol): Türk Ortodoksluğunun kurucusu olan patrik Eftim 1884 yılında Ankara ili, Yozgat sancağı, Akdağmadeninde doğdu ve 1968 yılında İstanbul'da öldü. Türk asıllı bir Hıristiyan aileden geldiğini ve Türk olduğunu ifade etmiştir. 1908 yılında Ankara'ya gelecekte Ortodoks kilisesinde vazifeye başlamıştır. 1912 yılında diyakozlukla beraber Akdağmadeninde rahiplik yapmış, 1918'de Keskin Metropolitliğine atanmıştır.

Kurtuluş Savaşı sırasında Türk milletinin menfaatlerine ters düşen Fener Patrikha-

nesi'nin kararlarına karşı çıkmıştır. Çünkü Fener Patrikhanesi, Pontus Devletini canlandırma planlarını gerçekleştirme çabası içine girmiştir. Bunun için Anadolu'da yaşayan Rumları tahrik ederek, Türklere karşı mücadeleye yönlendirmiştir. Bunun üzerine 30 Kasım 1921'de Anadolu'daki 72 ruhani bölge başkanını Kayseri'de toplamıştır. İstanbul Fener Patrikhanesi'nin yetkisizliğini ilan ederek Kayseri'de Türk Ortodoks Patrikliği'ni kurduğunu ilan etmiştir. Kendisi de Papa I. Eftim sıfatıyla Patrik olmuştur.

Fener Patrikhanesinin Türk Devletine ihanet içinde olduğunu bütün dünyaya duyurmuştur. 22 Temmuz 1922'de Kayseri'de "Anadolu'da Ortodoksluk Sadası" ismiyle bir dergi yayınlamış, dergide Türk Hıristiyanların irken Türk olduklarını, Rumlukla alakalarının olmadığını açıklamaya çalışmışlardır. Lozan Antlaşması sonunda Atatürk'ün izniyle İstanbul'a gelmiş ve orada görevini sürdürmüştür. İstanbul Fener Rum Patrikliği, Papa I. Eftim'i aforoz ederek, tanımadığını belirtmiştir. Papa I. Eftim, Fener patrikhanesinin bu kararını tanımamıştır. 7 Kasım 1924'te Fener Patrikhanesinden ayrılan Galata Rum merkezi yönetim kurulu, Galata'daki PANHAGIA Kilisesinde toplanarak Papa I. Eftim'e katıldığını bildirmiştir. Böylece Episkopos olarak takdis edilen Papa I. Eftim 18 Mart 1926 yılında Bağımsız Türk Ortodoks Patrikliği'ni kurdu. Bu patrikliğe İstanbul'daki AYA YANİ, AYA NİKOLA ve HRİSTOS kiliseleri de bağlandı.

Papa I. Eftim'in ölümünden sonra oğlu Turgut ERENEROL, Papa II. Eftim sıfatıyla 1968 yılında İstanbul Türk Ortodoksluğunun Patriği ve Başpiskoposu olmuştur.

1991 yılında Turgut Erenerol'un vefatından sonra kardeşi Selçuk Erenerol 6 Mayıs 1991 yılında Türk Ortodoks patriği olmuştur. Selçuk Erenerol'un 20 Aralık 2002 yılında vefat etmesi üzerine, Türk Ortodoks patrikliğinin işleri Selçuk Erenerol'un kızı Sevgi Erenerol ve kardeşi Paşa Erenerol tarafından yürütülmektedir.

TYLOR, Sir Edward Burnett (1832-1917): Londra'da doğmuştur. İngiliz Antropoloğudur. Quaker dinî akımına mensuptur. Oxford üniversitesinde profesörlük yapmıştır. Kültürlere ilk defa mukayeseli metodu uygulamıştır. Kendinden sonraki bilginlere tesiri büyük olmuştur. En önemli eseri, Primitive Culture (1871) dur. İkinci önemli eseri 1865'de kaleme aldığı "Researches into the Early History of Mankind"dir. Animizm mefhumunu Tylor bulmuştur. Dinde evrimci yolu kabul etmektedir. Ona göre din ilkel animizimden çıkmıştır. Tylor'a göre "Büyük Tanrı" mefhumu çok sonraki dönemlere aittir. Tylor'un görüşü W. Schmidt tarafından şiddetle tenkid edilmiştir. Mitolojik formasyonların ve büyüsel pratiklerin oluşumunun farkına varmak için Tylor, kültürlerdeki sayısız benzerlikleri açıklayan "Diffusion = yayılma", kavramını devreye sokmaktadır.

U

UGARİT ALFABESİ: M. Ö. XV. yüzyıl ile M.Ö. XIII. yüzyıl arasında Suriye'nin sahillerinde kullanılan bir alfabedir. Ugarit harflerinin bazıları kuzey Sami kavimleri alfabesine benzese de Ugarit alfabeti bağımsız bir alfabe olarak görünmektedir. Çünkü kuzey Sami alfabeti, sağdan sola yazıldığı halde Ugarit alfabeti soldan sağa yazılmaktadır. Kuzey Sami alfabetinde sessiz yirmi iki harf varken, Ugarit alfabetinde otuz harf vardır. Üç tanesi, işaretlerle sesli vazifesi görmektedir. Bugüne kadar ulaşan ugarit belgeleri M.Ö. XV. ve XIV. yüzyıllara ait bulunmaktadır. Sivri uçlu bir aletle yazılmış olan bu kil tabletleri, Suriye kıyı şeridinde RAS ŞAM-RA'daki kazılarda bulunmuştur. Ayrıca, Tel-Bet Şemeş ve Galile'de bulunan tabletler, Ugarit alfabetinin, Filistin bölgesine yayıldığını göstermektedir.

UNİATE: Genelde Katolik kilisesinden ayrılmış olan ve Papa'nın hakimiyetini kabul eden Hıristiyanlardır. Bunlardan

bazıları Nestori veya Monofizit bazıları da Ortodokstur. 1439 yılında toplanan Florance konsilini müteakip bu Hıristiyanlar, Roma ile birleşmişlerdir. Bunlar kendi milli özelliklerini, kendi dillerini ve "Doğu" dinî erkanı denen merasimleri muhafaza etmesini bilmişlerdir. Polonya'daki Ruthènes'ler, Bizanslı Roumen'ler, Greko-melkitler, Süryani ve Ermeni Katolikler, Keldaniler, Ukrayna ve Rusya'daki "İstina" denen gruplar, Uniate topluluğuna dahildirler. Uniate-lerin çoğu Amerika'ya yerleşmişler ve özel piskoposlara sahip olmuşlardır.

Paris'te birçok küçük Uniate kilisesinin varlığı bilinmektedir. Katolik kilisesine bağlı bazı kiliseler, Bizans döneminde Ortodoks yapılarak, mülklerine el konulmuş ve katolik kilisesinden alakalarını kesmişlerdir. Bugün Uniate problemi, Fener Rum patrikhanesiyle-Vatikan arasında en ciddi problemlerden birini teşkil etmektedir.

UPANİŞAD: Hinduizmin didaktik metinleridir. Genelde kısa fakat spiritüel bir doktrin ihtiva etmektedirler. Kelimenin yapısı tartışmalıdır. Ancak, temel olarak kabul edilen bir doktrine müracaat etmektedir. Bu doktrin, dar çevrelerce hazırlanmış olup, üstaddan talebeye nakledilmiştir. En eski örnekleri olan ondört Upanişad, Veda edebiyatına bağlanmaktadır. Bunun en yeni parçası, M.Ö. VI. yüzyıla ait görünmektedir.

Veda Upanişadlarında, Atman'ın, Brahman'ın hüviyetleri üzerindeki spekülasyonların belirginleştiği görülmektedir. Yine orada, bhakti, yoğa, shiraizm kendini göstermektedir. Hind filozofları durmadan Upanişad'ları yorumlamışlardır.

Vedalarda bağlantısı olmayan Upanişadların sayısı yüzden fazladır. Bunlar milâdi I. yüzyıldan başlayarak XVI. yüzyıla kadar gelmektedir. Veda sonrası bu eserler içinde, Vedantik Upanişadlar, Veda Upanişadlarının doktrinlerini aynen devam ettirdikleri iddiasındadırlar. Yoga Upanişadları, mezhep Upanişadları (Vişnuist, Shivaist ve Shâkta) ile, vedantik upanışadları üç ayrı kısım oluşturmaktadır.

Şüphesiz bu metinler, Dinler Tarihi için çok önemli malzeme sunmaktadır. 1801-1802 yılları arasında Anquetil-Duperron elli Upanişad'ı Lâtinceye çevirerek Avrupa'ya tanıtmıştır.

UPÂSAKA: Upâsaka (dişisi: Upâsika'dır) kelime olarak "**in yanına oturmuş**" anlamına gelmektedir. İmanla dolu olan (shraddhâ) ve sofu olan (bhakti) lâik Budistleri belirtmektedir. Uposhadda kutlamaları için topluluklara katılmaktalar ve hayatta şu beş temel prensibe riayet etmektedirler: 1- **Canlı varlık öldürmemek**, 2- **Hırsızlık yapmamak**, 3- **Gayri meşru cinsel ilişkiye girmemek**, 4- **Yalan söylememek**, 5- **Alkollü içki kullanmamak**.

UPOSHADHA: Pali dilindeki Uposatha kelimesinden gelir. Uposhadha, "**oruç**" demektir. Budistler tarafından riayet edilen oruç günlerini belirtir: **Oruç günleri dolunay, yeniay, ayın ilk ve son dört günleridir**. Kameri ayların dört günü, lâikler, manastırlarda yirmi dört saat vakit geçirirler, vaaz dinlerler, kutsal metin okumaya iştirak ederler, meditasyon seanslarına katılırlar. Keşişler, ayda iki defa, yeni ve dolunayda toplanarak "**Günahların bağışlanması**" ayinine iştirak ederler. Buna pratimokshada denmekte-

dir.

UR: Güney Mezopotamya'da bulunan eski bir Sümer yerleşim bölgesidir. Babil'in 225 km güney doğusundadır. 1918 yılından sonra bölgede kazı yapan British museum görevlisi H.R. Hall, Ur'daki antik eserler hakkında ilk bilgiyi vermiştir. Daha sonra British museum ile Pennsylvania üniversitesinin birlikte yaptığı kazılar sonucunda zengin malzeme çıkarılmıştır. Bu kazılar, 1922'den 1934'e kadar sürmüştür. Ur'un ilk kuruluş tarihi M.Ö. IV. yüzyıla kadar uzanmaktadır.

M.Ö. 24-23 yüzyıllar arasındaki, Eski sülaleler döneminde Ur, I. Ur sülalesinden (M.Ö. 25 yüzyıl) Sümer kralları idaresindeki Mezopotamya'nın başkenti olmuştur. Bu bölgede yapılan kazılarda çok miktarda altın, gümüş, bronz elde edilmiştir. Bu bulgular, buradaki maddi zenginliği ortaya koymaktadır. Burada dikkat çeken diğer önemli bir durum, ölen kraların, kendilerine öteki dünyada hizmet etme derecesine erişen bütün yüksek rütbeli saray memurları, hizmetlileri ve kadınlarıyla birlikte gömülmeleri geleneğinin ortaya çıkarılmasıdır. Hem mezarlardaki eşyalar, hem de diğer bulgular, burada çok gelişmiş bir medeniyetin varlığını haber vermektedir.

Ur'un kenar semti olan Tel el-Obeyt'de, zengin heykeller, mozaikler ve metal kabartmalarla süslenmiş, renkli taşlar ve cilalı bakır levhalarla kaplı sütunları olan küçük bir **TAPINAK** ortaya çıkarılmıştır. Bulunan bazı belgeler, bu tapınağın I. Ur sülalesinden bir kral tarafından yaptırıldığını haber vermektedir. Yine bulgular, M.S. 24 yılında yaşayan Akad kralı I. Şaruki'nin (sargon) varlığını ortaya koymaktadır.

M.Ö. 22-21 yüzyıllarda Ur'un yeniden 3. Ur sülalesinin başkenti olduğunu, belgeler haber vermektedir. Bu dönemin en dikkat çekici eseri, basamaklı bir piramide benzeyen üç katlı ZİGGURAT'tır. Bu yapılar, kerpiç malzemedendir ve dış yüzü tuğlalarla yapılmıştır. Ziggurat'ın tepesindeki mekan kutsaldır. Ur'un koruyucu tanrısı SİN (Nanna: Ay Tanrısı) burada ikamet etmektedir. Ziggurat'ın yüksekliği on iki metreyi bulmaktadır. Kuzeydoğusunda yüz basamaklı üç büyük merdiven bulunmaktadır. Her üç merdiven, birinci terasla ikinci teras arasındaki bir kapıya bağlanmakta, sonra tek merdiven, en üst terastaki Tanrının kutsal odasına çıkmaktadır.

Bütün bu yapıların özellikleri, M.Ö. üç bin yılında, Sümer mimarlarının sütun, kemer, tonoz ve kubbe gibi mimarlığın temel unsurlarını bildiklerini ortaya koymaktadır. Duvarlar içeriye doğru eğilimli olarak yükselir. Yapıda düz çizginin olmaması, şartırtıcı bir durum arzeder.

M.Ö. 21-6. yüzyıllar arası, üçüncü sülalenin kralları için yapılan tuğla anıt mezarlarla, tapınakları ELAMLI'lar tahrip etmişlerdir. Ancak daha sonra gelen İSİN ve LARSA kralları, bu yapıları yeniden onarmışlardır. Böylece Ur bu dönemde başkent olmasa da Dini ve ticari önemini yeniden kazanmış oldu. Bu döneme ait bulunan mühürler, dış ticaretin önemini göstermektedir.

Kazılarda çıkarılan eserler, Hammurabi dönemini de aydınlatmaktadır. Bu dönem M.Ö. XVIII. yüzyıldır. Hz. İbrahim'in de bu dönemde UR'da yaşadığı tahmin edilmektedir. Aile için yapılan evler oldukça geniş ve iki katlıdır. Aynı evde aile fertleri, hizmetçiler ve misafirler birlikte ka-

labilmektedir. Hatta bazı evlerde, ailenin Tanrısı için yapılmış küçük bir tapınak da vardır. Ailenin ölüleri bu tapınakların zeminine gömülmektedir. Bölgede yapılan kazılar, birçok büyük tapınağın varlığını ortaya çıkarmıştır. Yine özel kişilerce yaptırılan tapınaklar vardır. Bu tapınaklar, Babil dinî dünyasını açıklamaktadır.

UR şehri, Babil kralı II. Nabukadnezar (M.Ö. 605-562)'ın yaptığı bayındırlık işleriyle yeniden bu dönemde canlanmıştı. Babilin son kralı, NABUNAİD (M.Ö. 556-539) tarihi Zigguratı yeniden ele almış, yükselterek yedi katlı bir yapı haline getirmiştir. M.Ö. 6-4. yüzyıllarda Ahamenişler'den II. Kyros, Ur tanrılarını benimsemiş görünerek halkın moralini yükseltmeye çalışmıştır. Ancak Ur, her geçen gün gerilemiştir. Özellikle Fırat'ın yatağının değişmesi, Ur'u çöle çevirmiş ve Ur tarihi bir kalıntı olarak kalmıştır.

URARTU DİNİ: Urartular, küçük Asya'nın doğusunda Karadenizin ve Kafkasların güneyinde hakimiyet kurmuşlardır. Bunların M.Ö. 900 ile 600 yılları arasında hakimiyet sağladıkları görülmektedir. Özellikle Van gölü çevresinde ve Van gölünün kuzeyinde önemli siteler kurmuşlardır. Burada şunu belirtmekte yarar vardır ki URARTU DİNİNE geçişi hatırlatmadan Hourrite Dinini işlemek mümkün değildir. Hourrite dünyası ile Urartu dünyası arasındaki yakınlık açıktır. Urartu çivi yazılı dökümanlar, M.Ö. VIII. ve VII. yüzyıllardan gelmektedir. Bununla beraber, Urartu dünyası ile Hourrite dünyası arasında bir soy zinciri sonucuna varmak gerekli değildir. Aksine burada iki kardeş etnik grub söz konusudur. Bu iki kardeş etnik grup, M.Ö. XIII. yüzyıldan itibaren, Doğu Anadolu'da sıkı bir

temas içinde yaşamışlardır.

Urartu Dinî Panteonu, üçlü sistemin hakimiyeti altında görülmektedir. HALDİ - TEİSHEBA - SHİWİNİ HALDİ, Urartuların büyük milli Tanrısıdır. Onun için yapılan mabed, ARDİNİ'de inşa edilmiştir. TEİSHEBA, Hourilerin Teshub'undan başkası değildir. Büyük fırtına Tanrısıdır. Onun mabedi Kumme / Kummiya'da bulunmaktadır.

SHİWENİ (Güneş) ise, Hourrite'lerin SHİMEGİ'sine uygun düşmektedir. Bunun mabedi TUSHPA'dadır. Şüphesiz Hourrite'lerle, Urartular arasında bir yakınlaşma gerçekleştirmek uygun olacaktır. Meselâ Hourritçe'de ENİ=TANRI; Urartular'da aynı anlamda İNDU vardır. Fakat, Hourrite'lerle Urartular arasındaki dini uyum, bu noktada kalmaktadır.

Yukarı dönemden itibaren Tanrı pantéonu, sabit Tanrıların yerlerinin fonksiyonunda farklılıklar göstermektedir. Hourritélerde, mahalli Tanrılar pantéonunun fonksiyonu üzerinde durulmaktadır. Hourritélerle, Urartular arasındaki benzerlik, Teshub ve Shimegi noktasında sınırlı kalmaktadır. Şayet Ay Tanrısı, her iki toplum tarafından tebcil ediliyorsa, unutmamak gerekiyor ki ay, birçok Tanrı panteonunun bir parçasını oluşturmaktadır. Ay Tanrısı, Hourritélerde Kushuh; Urartular'da Shilardi diye adlandırılmaktadır. Büyük Hourrite Tanrıları olan Hebat'tan, Kumarbi'den veya Shauska'dan hiçbir iz yoktur.

VI. URBANUS (Bartoloümen Prigmano) (1318-1389): Acerenza (1363) ve Bari (1377) başpiskoposluklarında bulunduktan sonra Papa XI. Gregorius'un sekreterliğine getirilmiştir. 8 Nisan 1378'de de onun ardından papa seçilmiştir. Bu dö-

nem siyasi ve dinî olarak çok karışık bir dönemdi. Çünkü Fransızlar papalık merkezini Avignon'a (1309-1377) taşıyarak, İtalya'ya egemen olmak istiyorlardı. Bunun için İtalyan asıllı birinin papa olması, Romalıları rahatlatmıştı. Fakat Urbanus, bazı reformlar yapmak istiyordu. Bu ise kardinaller arasında huzursuzluk yarattı. Kardinaller kutsal kuruluna yeni İtalyan üyelerin atanmasıyla, azınlığa düşeceklerini düşünerek on üç Fransız kardinal, Roma'yı terketmişti. Muhafif kardinaller de dört ay sonra, ANAGNİ'de baskı altında seçildiği gerekçesiyle URBANUS'un papalığını geçersiz ilân ettiler.

20 Eylül 1378'de Fondi'de seçtikleri Fransız Kardinal, Cenovalı Robert'in VII. Clemens adıyla karşı papa olması, Katolik kilisesinde 40 yıl sürecek olan dinî bölünmeyi meydana getirdi. 1378'de Fransa, Clemens'in papalığını onayladı. Daha sonra İskoçya, Portekiz, Kastilya ve diğer Katolik krallıklarında bu karara katıldılar. Ancak İngiltere, Bohemya, Kutsal-Cermen imparatorluğu, Polonya, Macaristan Felemenk krallıkları Urbanus'un yanında yer aldılar. Urbanus'u tahtından indirmeye teşebbüs eden Clemens, başarılı olmayınca, Napoli'ye döndü. Clemens'e karşı halkın tepkisi büyük oldu ve Celemens, Napoli'yi 20 Haziran 1379'da terkederek Avignon'a geri döndü.

Bu arada Urbanus, Napoli Kraliçesi I. Giovanna'yı Clemens'i kabul ettiği için aforoz etti. Hatta Napoli krallığını lanetleyen bir ferman çıkardı (1385). Aquileia piskoposu ile Urbanus'un muhalifi olan kardinaller, Urbanus'a suikast girişiminde bulundular. Başarısız suikastçılar acımasızca öldürüldüler. Urbanusda büyük bir ihtimalle zehirlenerek öldürüldü.

U THONG STİLİ: Budizmin benimsediği ikon türü. Bu ikon türü XIV. yüzyılda Siyam'ın güneyindeki Ayutthaya'da ortaya çıkmıştır. U Thong stili heykellerin Buda hayatta iken yapılanlara benzediğine inanılır. Buda heykelleri konusunda tarihte bazı üsluplar benimsenmiştir. Meselâ bunlardan birisi, TAY krallarının geliştirdiği SUKHOTHAİ üslubudur. Onu U Thong üslubu takip etmiştir.

1350 yılında Güney Tayland halkı, Sukhothai kentini ele geçirerek, iki ikon üslubunu birleştirmiş ve daha katı, köşeli bir Buda figürü ortaya çıkmıştır. Bu farklılaşma da başın biçiminin ovalden kareye dönüşmesi ve yüz çizgilerinin daha geniş ve ciddi hale gelmesinden başka, yere bütün halinde oturan gövdenin kutleselliği de dikkat çekicidir. SUKHOTHAİ üslubu çizgisel özelliğiyle dikkat çekerken, U THONG üslubu sağlam, kunt şekilleriyle dikkat çeker. U THONG figürleri kaba ve duygusuzluk belirtirken; Sukhothai figürleri estetik ve duygusalılık görüntülemektedir. Bugün Tayland'da her iki üslup da taklit yoluyla yapılmaktadır.

UŞABTİ FİGÜRÜ: Mısır mezarlarında bulunan taş veya seramikten yapılmış küçük heykelcikler. Boyları 20-23 cm. olan bu figürlerin elinde bir çapa bulunmaktadır. UŞABTİ'nin, ölümden sonraki hayatta tanrıların mezar sahibine verecekleri işleri, onun yerine üstleneceğine inanılırdı. Uşaptiler, cevap veren olarak tercüme edilmektedir. Mısır'da yeni krallık döneminde (M.Ö. 1567-1085), mezar sahibine benzer şekilde mumyadan yapılmaya başlanmıştır.

UYGURLAR: Bugün Türkistan'ın muhtelif bölgelerinde dağınık halde yaşayan

Uygurlar, Göktürklerden sonra Orta Asyanın iç kesimlerinde Uygur devletini kurmuşlardır. Ancak bugünkü Uygurlarla, ortaçağdaki Uygurların aynı olup olmadığı tartışmalıdır. Çünkü günümüz Uygurlarıyla tarihteki Uygurlar arasındaki bağ, bazı açılardan paralellik göstermektedir.

Uygur adının kökeni de tartışmalı bir konudur. Uygur kelimesinin OGUR (Gur) kelimesinden geldiğini söyleyenler çoğunluktadır. Ancak bazı bilginler, Orhun kitabelerindeki dokuz Oğuz adının, gerçekte Uygurları belirttiğini söylemektedirler. Yeni bazı araştırmacılar, Çin kaynaklarındaki Şa-to adıyla belirtilen Dokuz Oğuzlar'ın IX. yüzyıl başında Tibetlilerin baskısıyla göç etmek zorunda kaldıklarını ve müslüman yazarların, Dokuz Oğuz adını onlara varis olan Uygurlar için kullandıklarını söylemektedirler. Diğer yandan VI. yüzyıldan beri, Çin kaynaklarında kullanılan Hui-ho ismi Uygurları belirtmek için kullanılmıştır. Bu kaynaklar, Uygur'ların Hunların soyundan geldiğini kabul etmektedir. Uygurlar, Selenge ırmağının yukarı yatağından Orhun ırmağı kıyılarına ve Aral gölü kenarlarına kadar uzanıyordu. 630 yılında Barköl kenti çevresinde yaşayan Uygurlar, Göktürlere karşı yer yer savaşmışlardır. Çinlilerle ittifak kuran Tu-mi-tu, 648'de kağan ünvanını almıştır. Daha sonra Karluk, Basmıl ve dokuz Oğuzlarla birleşerek bir konfederasyon oluşturmuşlar ve Boyla Kağan önderliğinde Göktürlere karşı ayaklanmışlardır. 745'te Göktürk yönetimine son vermişlerdir. Bu dönemde Uygur Kağanı Kutluğ Bilge Kül, Kağan ilân edilmiştir. Zaman içinde Uygur ülkesindeki bütün kavimler Uygur

adıyla anılmaya başlamışlardır. Böylece Orta Asya'da değişik kavimler içinde Uygur adı kullanılmaya başlamıştır.

Kutluğ Bilge Kül'den sonra yerine oğlu Moyun-çur geçmiştir (747-769). Bugün ŞİNE-USU adı verilen yazıtı diktirmiştir. Bu dönemde Uygurlar, Çinlilerle dostluk kurarak, Karluk, Basmıl, Kırgız ve Türgiş türkleriyle mücadeleye devam etmiştir. Bu arada Çin'de meydana gelen ayaklanmaların bastırılmasında Uygurlar, Çinlilere çok büyük destek vermişlerdir.

Böğü KAĞAN'ın 762'de Çin'den Henan seferinden dönerken yanında dört Maniheist rahib getirerek, Uygurların Maniheizmi benimsemesini sağlamıştır. Maniheizmin benimsenmesinden sonra Uygur ve Basmıl hükümdarları "IDUK KUT" ünvanıyla kutsal bir kişiliğe bürünmüşlerdir. Ayrıca Maniheizm, Uygurlar'la Çinli'leri birbirine yaklaştırmıştır. Uygurlar, yerleşik hayat tarzına daha çok önem vererek ticarete de önem vermeye başlamışlardır.

Maniheizmin tesiriyle Uygurlar, doğuda ve batıda çok önemli kültürel merkezler kurdular. Kaşgar bunlardan birisiydi. Uygurlarda, Mani kültürü gelişti. 840'da Uygur konfederasyonunun Kırgızlarca yok edilmesi sonucunda Uygurlar, Turfan havzasına çekilmişlerdir. Birçok uygur halkı Çin'e doğru çekilmiş ve Çin'deki birçok Uygurda Çinlileşmişti.

Bu arada Karlukların soyundan gelen Karahanlılar, Maverainnehir'de ve Doğu Türkistan'da kendi devletlerini kurdular. X ve XI. yüzyılda İslâmiyeti kabul eden Karahanlılar, tarihte ilk müslüman Türk devleti oldu. Bu sırada Uygurlar, Çin'in Gansu ilinin sınırlarına kadar çekilmişlerdi. Uygurların burada kurdukları devlet

1028 yılında, Targut'lar tarafından yıkıldı. Bugün, Sining çevresinde yaşayan Uygurların bunların soyu olduğu kabul edilmektedir. Türkistan'ın doğu kesiminde bir müddet daha yaşayan Uygurlar, Karahitayların egemenliğine girmişlerdir. Uygurlar soğd kökenli bir alfabeyle kendilerine mal ettiler. XI. yüzyılda Uygurlar, Hoçu, Sulmi, Canbalık ve Yenibalık şehirlerini kurmuşlardır. Doğu Türkistan'daki Uygur Devleti, 1368 yılına kadar yaşamıştır.

Uygurlar'da kültür ve medeniyet alanında ciddi ilerlemeler olmuştur. Uygurlar, tarımda, şiirde, müzikte ve maden işletmeciliğinde dikkat çekici bir duruma gelmişlerdir. Zaman içinde Uygurlar, Maniheizmin dışında, Budizme ve Nestori Hıristiyanlığına da ilgi göstermişlerdir. Uygurlar, Mahayana Budizmine çok önem vermişlerdir.

Uygur sanatı zikre değer bir durum arz etmektedir. Turfan'daki Uygur tapınakları, çok güzel fresklerle süslenmiştir. Bulut, Ejderha ve Anka kuşu motifleri dikkat çekicidir. Uygur sanatı, İran-Sasani kültürü ile Çin kültürü arasında bir sentez teşkil etmektedir.

Uygurlarda Buda tapınakları, Mani tapınağına dönüştürüldüğünde, resimler kaldırılmamış ve üstü boyanmamış yalnızca bir duvar çekilerek kapatılmıştır. Böylece, Buda sanatı arka planda varlığını korumuştur. Hoçu kentindeki tapınak kalıntılarında Budizm, Maniheizm ve Hıristiyanlıkla ilgili motifler yan yana bulunuyordu. Bugün, bu bölgelerden getirilen dünyanın en güzel san'at kalıntıları, Berlin, Paris müzelerinde teşhir edilmektedir.

Ü

ÜRGÜP: Anadolu'nun en eski yerleşim birimlerinden birisi olan Ürgüp'ün tarihi, Hititler dönemine kadar uzanmaktadır. Bizans imparatorluğunda ikonok-lazm (tasvir kırıcılık) hareketi, devletin dini politikası haline gelince, ikon taraftarı Hıristiyanlar bu bölgeye akın etmişlerdir. Ancak bu bölgede Roma döneminde de Hıristiyanların saklanma ihtimallerini düşünmek mantikî olacaktır. Bizans dönemi, kilise yapılarının, mağara içlerinde oluşu dikkat çekmektedir.

Hıristiyanlık döneminden günümüze kadar gelen yapıların başında, Ortahisar'daki dörtlü kilise grubuyla, Tavşanlı St. Basil, yukarı mahalle, Karaçalı kiliseleri ve Başmelek manastırı bulunmaktadır. Ürgüp'de Osmanlı tarafından yapılan birçok dinî yapıda vardır.

Bugün Ürgüp, Kapadokya bölgesi içinde Türkiye'nin en çok turist çeken bölgesidir. Bölgedeki dinî yapılar ve coğrafi şartlar, Kapadokya bölgesini dünya turizminin en önemli merkezlerinden birisi haline getirmiş bulunmaktadır.

V

VAFTİZ: Suyu batırma merasimi olan Vaftiz, daha önce Esseniler (Esseniens) gibi bazı Yahudi mezhepleri tarafından icra edilmiştir. Bu, giriş törenlerine benzeyen bir merasimdir. Yunanca daldırmak anlamına gelen **baptizeim** kelimesi, bizzat suyun rolüne sembolik olarak bağlı olan çift anlam ihtiva etmektedir: Vaftiz, bazı inançsızlık, saygısızlık, günahkârlık hallerinde temizlenme veya ölüm; bir mü'minler cemaatinin yeni bir üyesi olma durumunda, bereketlenme veya doğum gibi sembolik olarak bizzat suya bağlı çift bir manâ ifade eder.

Hıristiyanlıkta suya dalma, yavaş yavaş su serpmeye veya abdest şekline dönüştürülmüştür. Fakat sakrament haline gelen bu merasim, yine de çift görünümünü muhafaza etmiştir: Bunlardan biri, cemaatle ilgilidir. Bu yönden vaftiz, İsa-Mesih'in kilisesine kabul edilme, Allahın cemaatine iştirak, Mesih'in mistik bedenine aidiyet anlamı taşır. Diğer kişişeldir.

Buna göre, vaftiz imanla İsa-Mesih'in risaletine katılma, inayetle bizzat Allah'ın hayatına iştiraktır. Yine Vaftiz, dinamik ve aydınlatılmış ruhun yeni bir kuvvetidir. İman, vaftizin temelidir.

Katolik Kilisesi, çocukları vaftiz etmek için, Hıristiyan ebeveynlerden vaftiz, ana ve babalarından bir iman ikrarı istemektedir. Böylece çocuk doğumundan itibaren vaftizin inayetinden yararlanır. O bölüğe çağına geldiğinde daha önce kutlanmış olan vaftizini, şahsî bir iman ikrarı ile ya kabul eder veya etmez.

Ebeveynlerin arzusuna göre yapılan çocukların vaftizi, onların hürriyetlerine, Fransa veya Belçika Belediye kayıtlarına ve onların böyle bir sosyal kadro içinde eğitimlerine zarar vermemektedir.

Fakat inançsız ebeveynlerin ve Vaftiz babalarının bir takım yolsuzlukları ve bağımsızlığa saygı kuruntuları (çocuğu seçiminde serbest bırakma), bugün birçok Hıristiyan rahibi ve lâiki, çocuğun gerçek vaftizini bulüğe çağına kadar ertelemeye doğru teşvik etmektedir.

VAFTİZCİ YAHYA: Vaftizci Yahya, Yeni Ahitte, önemli bir yer işgal etmektedir. O, milâdi çağın başlarında Mesih'in habercisi olarak kendini takdim etmektedir (Resüllerin İşleri: XIII/24-25). Yine O, yeni ışığın bir tanığı olduğunu söylemektedir (Yuhanna: I/7). O, Mesih'in yollarını hazırlayan bir peygamberdir (Markos: I/3). Yine vaftizci Yahya, Tanrının saltanatını haber vermektedir (Matta: III/2). Kısır bir anne olan Elizabet'den, annesinin karnunda iken kutsal-ruhla dolu olarak doğmuştur (Luka: I/7-15). Görevine Kayser Tiberius'un saltanatının onbeşinci yılında Ürdün nehrinin kenarında başlamıştır (Luka: III/1). Vaftizci Yahya, kalblerin hi-

dayetini vaaz ederek misyonuna başlamış ve günahların affı için suya batırma işlemiyle (yani vaftizle) bu hidayet olayını tamamlamıştır. Ancak kısa zaman sonra "yazıcıların" muhalefeti ile karşılaşmıştır (Markos: XI/30-32; Luka: VII/30-32). Daha sonra Herode Antipas'ın emri ile boynu kesilmiştir (Markos: VII/17-29).

İncillere ve Resüllerin işlerine göre takdim ettiğimiz vaftizci Yahya modeli, İncil yazarlarının kendilerine göre bir vaftizci Yahya ortaya koydukları kanaatini vermektedir. Ancak Yahudi tarihçisi Flavius Joseph, vaftizci Yahya'yı, Hérode'un vazalarının meydana getirdiği karışıklılara son vermek için öldürdüğü söylenmektedir (Antiquité Juives: 18/116-119). Vaftizci Yahya vaazlarında "Tanrının Saltanatı'nın Gelişini" veya "gelecek yargılamayı" ve "Tanrının gazabını" anlatıyordu (Matta: II-I/7-12, Luka: III/7-18). Vaftizci Yahya'nın bir grup öğrencisi olmuş (Markos: VI/29). Onlara oruç tutturmuş ve ibadet etmeyi öğretmiştir (Markos: II/18; Luka: XI/1). Yine Yahya, günahların silinmesi için su ile vaftiz yapıyordu Şüphesiz bu vaftiz işi, yahudilerin abdest almasından farklı idi. Yahya'nın vaftizi suya dalma şeklinde idi. Bugün, Güney Irak'ta ve İran'da dinî bir grup bu eski vaftiz şeklini devam ettirmektedir. Acaba vaftizci Yahya'nın görevi, sinoptik İncillerde dendiği gibi İsa'nın misyonunun bir habercisi miydi? Veya bizzat Yahya tarafından vaftiz olan İsa, Yahya'nın misyonu ile aynı anda mı görevlendirilmişti? (Yuhanna: V/1-2).

İslâm'da Yahya (a.s.) bir peygamber olarak kabul edilmektedir (En'am: 85). Kur'an-ı Kerim'de Yahya (a.s.)'ın ismi bir kaç yerde geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'e göre Zekeriyya (a.s.)'ın oğlu olan Yahya

(Meryem: 7) daha sonra peygamber olmuştur (Meryem: 12-14). Kur'an-ı Kerim, Hz. Yahya'yı övmektedir (Meryem: 15). Hz. Zekeriyya (a.s.)'a varis olan Hz. Yahya, Peygamberlik silsilesini devam ettirmiştir (Enbiya: 89-90).

VAHİY (Révélation): Dünyanın başlangıcı, hayatın anlamı, insan kaderi tabiat ve Allah'ın iradesi ile ilgili insanî kararsızlıklar üzerine, Allah'tan geldiği kabul edilen cevaplara, vahiy denir. Vahyin değeri, mesajın yüceliğinden ve tanışın veya elçinin vafından ileri gelmektedir. Vahiy, toplulukların gözünde kabul görmesi için ekseriya alâmet, hatta mucize ile beraber bulunur.

Katolik Kilisesi doktrinine göre vahiy, belli bir tarihte muayyen olaylarla zaman ve tarih içinde kaydediliyor. Bizim için vahiy, havarilerin ölümü ile tamamlanmış ve bitmiş olarak telakki edilir. Vahiy, bir vakia ve aynı zamanda da bir sırdır. O, insan zihninin mahsülü değil, bizzat Allah'ın inisiyatifinden gelmiştir. Vahiy, en yüksek noktasına İsa-Masih'te ulaşan, Eski Ahit gibi uzun bir tarihin içinde gelişen çok sayıda tedrici tezahürlere sahiptir. Bu konuda 19 Ocak 1962'de II. Vatikan Konsili'nde VI. Paul'un "Die Verbum" hakkındaki sözlerine bakınız: Vahyin tamamlanması, onun bir yorum konusu olmasına engel teşkil etmez. Çünkü o, bütün kültür insanlarına yönelirken ve mü'minlerin elde edebildikleri bir anlayış içinde bir evrimin konusu olarak tarihî bir kültür muhitine bağlı, insanî ifade ile açıklanıyor. İlk çekirdeğe ve vahye olan bağlılık; Papanın yanılmazlığı ve yüce yetkisiyle değerlendirilmiştir. Hıristiyanlık akidesini öğreten Kilise, Papa VI. Paul'un deyimiyile doktriniyi yeniden ih-

das etmemektedir. O, sadece şahit, muhafız, yorumcu ve aracıdır. Hıristiyan mesajının gerçekleri ile ilgili her hususta kilise kendisini muhafazakâr ve müsamahasız olarak görür. Kiliseye imanın daha kolay ve zamanın değişen ihtiyaçlarına daha uygun hale getirilmesi için baskı yapıldığında kilise, havarilere tabi olarak bunun mümkün olamayacağını (Non possumus) söyler (Resullerin İşleri, IV, 20). Bununla beraber vahiy, tabiatüstü anlamı içinde, Allah'ın ışığı ve sözü olarak anlaşılmalı ve kabul edilmemeli; bilakis vahiy, vicdanın hür iradesiyle şahsen ilâhî kelâmı kabul etmesi ve tanrının aşk jestine iman ile cevap vermesi işi olarak düşünülmektedir. O halde ilâhî mesajı işitmek için muayyen bir subjektif yeteneğe sahip olmak lâzımdır. Böyle bir ilâhî mesaj, zihinleri iğfal etmez. İnsan arzuları ile karşılaşır, onun ışığı, ümidi doğrular.

Vahiy kavramı ve anlayışı, sadece Hıristiyanlıkta değil; Yahudilik ve İslamîyette de çok önemli bir yer tutmaktadır. Tora Hz. Musa'ya, Sina dağında levhalar halinde vahyedilmiştir. Bunu Kur'an-ı Kerimde kabul etmektedir. Yahudilikte diğer peygamberler de bazen vahiy ve bazen de ilham şekli altında vahye mazhar olmuşlardır. Ancak daha Mısır'da iken bir takım yazılı olmayan vahiyler Hz. Musa'ya gelmiş ve İsrail halkını, Mısır'dan kurtarmak için, firavuna göndermiştir. Bunun için bir dizi mucize ihsan etmiştir (Çıkış: 4/1-31; 5/1-21). İsrail Tanrısı ile Hz. Musa arasındaki vahiy ilişkisi ölünceye kadar ve Filistin yolculuğu boyunca devam etmiştir. Hz. Musa'dan sonra İsrail halkının başına Nun oğlu Yeşu geçmiştir. Onada İsrail Tanrısı, birçok buyruk vermiştir (Yeşu:

1/1-17).

İslâm geleneğinde bütün peygamberler vahye mazhar olmuşlardır. Bu vahiylerin sonuncusuna Hz. Muhammed muhatap olmuş, bu hitaptan Kur'an-ı Kerim meydana gelmiştir. İslâm'da bir peygambere vahiy çeşitli şekillerde gelebilir: Bunu Kur'an-ı Kerim, "Allahın bir insanla, sadece vahiy yoluyla veya perde arkasından, bir elçi vasıtasıyla konuştuğunu haber vermektedir (Şûra: 51). Böylece vahiy, ya doğrudan doğruya peygamberin kalbine gelmekte veya bir elçi (melek) vasıtasıyla gelmekte yahut perde arkasından peygamber vahiy duymakta fakat Allahı görmemektedir. Bu şekilde gelen vahiy, peygamberlerin kalbine yazılmaktadır (Kıyame: 16-17).

VAİROÇANA: Sanskritçe aydınlatıcı anlamına gelir. Budizmin Mahayana ve Vacrayana mezheplerinde Dhyani-Buda (kendi kendini doğurmuş) ya inananlardır. Doğu Asya'da, Tibet'te, Nepal ve Cava'daki Mahayana Budacılığında bu, daha çok yüce Buda olarak kabul edilir ve MAHAVAİROÇANA (Büyük Güneş) adıyla Dhyani Budalarından farklı bir yapı gösterir, VAİROÇANA, Japonya'daki ŞİNGON mezhebinin Ana Tanrısıdır. Yine Japonya'da Dainiçi Nyorai (Büyük Güneş Budası) ya da Roşana, Çinde PİLÜZHENA, Tibette RNAM - PAR-SNANG - MOZAD veya Rnam-Snang (parlak ışık yayıcı) isimleriyle tanınmaktadır. VAİROÇANA en çok, Sanskrit dilindeki AVATANSAKA - SUTRA'da anlatılmaktadır.

Dhyani Budalarından birisi olarak Nepal, Tibet ve Japonya sanatında tasvir edilen VAİROÇANA, diğer Dhyani Budalarının atası olarak ADİ-BUDA olarak adlandırılır.

lır.

Buddha Krakuçchanda olarak yeryüzünde görüldüğü zaman, geleceğin Budası olarak (Bodhisattva) SAMANTABHARA olduğuna inanılır. Eşi Vacradhatvişvari ya da TARA, ailesi Moha, bineği ejder ya da Aslan, simgesi çakra (tekerlek), Skandhası (kişilik unsuru) rupa (madde-cisim), kutsal hecesi a veya om, ögesi uzay duyu algısı ses, duyu organı kulak, insan bedenindeki yeri ise baştır.

Çin ve Japonya'da VAİROÇANA'ya, ŞİNGON Mezhebinin kuran Yogaçara Budacılarıncı özel bir önem verilir. Japonya'da Vairoçana'ya kötülüklerle mücadele ve ölüm ötesinde ruhları kontrol eden vahşi görünümlü Fudo Myo-o biçiminde de tapılır. Bunun için Vairoçana, Japon san'atının belli başlı konusudur. Vairoçana'nın Japonya'daki en önemli heykeli, ROŞANA adını taşıyan M.S. 752'de NARA'daki TODAİ-Cİ'nin avlusunda oturmuş vaziyetteki 16 metrelik Bronz heykeldir. Bu yüce Buda olarak tasvir edildiğinde altı öge MUDRA'sıyla gösterilmektedir. Bu durumda, sağ elinin beş parmağı ile sol elinin işaret parmağını tutmuş biçimde görülmektedir. Bu pozisyon ruhî öğenin toprak, su, ateş, hava ve esirden oluşan beş öğeyle, bir bütünlük oluşturduğunu ifade etmektedir.

VAİSHNAVA-SAHACİYA: Hinduizm kökenli bir anlayıştır. Bengal'de milâdî VIII. ve IX. yüzyıllarda TANTARACI geleneklerde SAHACA (Kolay) sistemi egemen olmaya başlamıştır. XII. yüzyılda Candidas ve XV. yüzyılda Vidyapati gibi şairler, Krişna ile Radha'nın aşk öykülerini yazmışlardır. XV. ve XVI. yüzyılda ÇAİTANYA, insan ve Tanrıya ait aşkı daha

da derinleştirmiştir. İşte VAİSHNAVA-SAHACİYA kültü, bu geleneklerin senteziyle XVII. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

VAİSHNAVA – SAHACİYALAR, parakiyarati (Bir erkeğin, hukuken başkasına ait olan bir kadına duyduğu aşk) yi Savakiyarati'den (evlilikteki aşk) üstün sayarlar. Onlara göre parakiyarati daha yoğundur. Çünkü o, toplumsal değerleri dikkate almaz. Böylece Tanrısal aşka daha çok benzer. İdeal parakiya kadını olarak görülen Radha, bazı Vaishnava mezheplerinin tersine, hiçbir zaman Krişna'nın karısı olarak gösterilmez.

Hind geleneğine göre de ters olan bu mezhebin fikirleri, Vaishnava – Sahaciyalar tarafından gizli yürütülmektedir.

VAİŞYA: Hinduizm'deki dört kasttan birisidir. Vaişya, ilk insan olan PURUŞHA'nın, uyluklarından yaratılmıştır. PURUŞHA'nın ağzından Brahman, kollarından Kshatriya, ayaklarından sudra yaratılmıştır.

Vaişya sınıfı tarım, hayvancılık ve ticaretle uğraşan halk kesimidir. Bunlar üretici sınıftır. Bunların belli bir eğitimden geçmeleri, kurban ve adak sunmaları gerekmektedir. Vaişyalar, iki üst sınıfı oluşturan Brahmanlar ve Kshatriyalar gibi iki kez doğma imtiyazına sahiptirler. Upanayana töreninde (Hinduizmde erkek çocukların öğrencilik yaşamının başlangıcını ve dinsel topluluğun tam üyesi olarak kabul edilmesini belirten tören) kutsal ipliği aldıklarında ruhsal yeniden doğmanın gerçekleştiği kabul edilir. Vaişya sınıfı, davranışlarını değiştirerek, daha saygın kast adları benimseyerek toplumsal statülerini yükseltmek isteyenler için bir basamaktır.

VAİŞESHİKA: Hint felsefesindeki altı

sistemden birisidir. Bu sistemi, M.S. II. yüzyılda başta PRAŞASTAPADA, olmak üzere, UDAYANA ve ŞRİDHARA kurmuşlardır. VAİŞESHA okulu, bağımsız bir ekol özelliği taşıırken, Nyaya okulu ile birleşerek XI. yüzyıldan sonra NYAYA - VAİŞESHİKA ismini almıştır. Nyaya-Vaişeshika sistemi içinde altı varlık kategorisi yer almaktadır. Daha sonra bunlara yedinci kategori eklenmiştir. Bu altı varlık kategorisi şunlardır:

1- **Dravya**: Bağımsız bir varlık kategorisidir. Ancak diğer bütün eşyanın maddi nedenlerini oluşturur. Dokuz Dravya vardır. Bunlar; toprak, su, ateş, hava, esir, zaman, mekan, ruh ve zihindir.

2- **Guna**: Yirmi dördü Guna vardır.

3- **Karman**: Tıpkı guna gibi dravya tarafından meydana getirilir. Ondan bağımsız düşünülemez.

4- **Samanya**: Birçok eşyanın aynı sınıfta toplanmasını sağlar.

5- **Vişesha**: Bir yerde toplanan eşyalardan birini ayırır.

6- **Samavaya**: Birbirlerinden ayrılmaz ilişki içinde bulunan eşyaları anlatır.

7- **Abhava**: Yokluk kategorisi içeriğinin olumsuzluğuna karşın, olumlu bir izlenim meydana getirir.

Vaişesha sisteminde atomcu bir dünya görüşü dikkat çeker. Dünyanın en küçük, bölünmez parçasına Anu yani Atom denir. Dünyada herşey, toprak, su, ateş, hava atomlarının bir birleşimidir. Bu atomlardan ikisinin bir araya gelmesiyle ikililer, üç ikilinin bir araya gelmesiyle de mekanda üçlüler ortaya çıkar. Toprak, su, hava ve ateş atomları öncesiz ve sonrasız olmakla beraber, bir araya geldiklerinde bu özelliklerini yitirirler. Atomları, harekete geçiren TANRI'dır.

VAİZ KİTABI: İbranice kohelet (vaiz) olarak söylenmektedir. Tanah'ın hakimlere ait olan metinlerinden biridir. Tanah'ın ketuvim bölümünde yer almaktadır. Süleyman'ın meselleriyle Neşideler Neşidesi arasında yer almaktadır. On iki babdır. Bu düzenleme, yetmişlerin tercümesine göredir. Diğer düzenlemelerde Neşideler Neşidesiyle Yeremya'nın Mersiyesi arasında bulunmaktadır.

Vaiz kitabı, Yahudi bayramlarında okunmaktadır. Vaiz kitabı 1/1'deki ifade vaiz kitabını, Süleymanın oğlu Vaiz'in sözleri olarak belirtmektedir. Ancak bu belgelenmiş değildir. Vaiz kitabında işlenen temel konu, insanların adaletle yaşamaları felsefesidir. İnsan hayatını, Tanrısal kaderin belirlediği konusunda, bilgiler verilir. Tanrısal kaderi çözmek imkansızdır. Bu boş bir çabadır. İnsana düşen şey, ilâhi emirlere uyarak yaşamaktır.

VAJRAYÂNA: Tantrik Budizme ait bir kelimedir. III. asırdan XII. asra kadar Kuzey Hindistan'da yayılmış bir cereyandır. Tantrik Budizm, doruk nokayı VII. yüzyılda yaşamıştır. Bu dönemde TİBET'e girmiştir. VAJRA, yüce realiteyi belirtir ve sembolize eder. Bu Tanrısal güçtür.

Esas itibariyle Hindu Tantrizmine bağlıdır. Budist Tantrizmle Hindu Tantrizminin ortak özelliği, batınî karakterli oluşları ve seksüel dualizme önem vermeleridir. Mantra uygulamalarına da önem vermektedirler. Bunun için o, mantrayâna olarak da isimlendirilir.

Tantrik Budizmin en dikkat çekici yönü, ritüelin gelişmesidir. Doktrinel planda Tantrik ekoller, Mâdhyâmika'nın temel öğretisini ve Yogâcâra öğretisini korumuştur. Bu doktrinler Tanrıların, ritlerin ve büyüsel pratiklerin çoğalmasına mani

olmaz, bilakis onları kayırır.

Şayet nirvana, samsârada önceden mevcutsa ve herşey ruhun yaratılışı ise Tanrılar, dünyanın geri kalanı gibi gerçek veya gayri gerçeklerdir. O halde, nihâî gerçeği ve evrensel realiteyi anlamak için boşluk zekası ile onlara hakim olarak vicdanın yaratıklarından niçin istifade etmiyoruz? İşte Tantrik Budizmin paradoksu buradadır. O, bir yandan kompleks ritüelleri üstlenmişken, mükemmel saf uyanışı aramaktadır. Fakat bu arayışta, her insanî varlık dahili olarak bulunmaktadır.

VALENTİNİZM: Gnostik bir cereyandır, ismini Alexandrin Valentinden almıştır. Romada M.S. 138-158 yılları arasında Gnostik felsefeyi yaymıştır. Fikirlerini, Platoncu felsefeden ve mitolojik gelenekten almıştır. Eserlerinden birkaç parça muhafaza edilebilmiştir. Bu parçalar İskenderiyyeli Clément'in Stromates'lerinde yer almaktadır. Buradaki mitolojik unsurlar, Irénée tarafından nakledilmiştir. Ona halef olan talebeleri daha çok Batıda yer almıştır. Meselâ, Ptolémée, Hékacléon bunlardandır. Doğuda ise Théodote dikkat çeker.

VARUNA: Rig-Veda'nın en eski ilâhileri Varunayı, panteonun en yüksek zirvesine yerleştirmektedir. Yardımcısı Mitra ile beraber o, birinci fonksiyonun kişileşmesi olan büyü ve hukukî olmak üzere iki başlı bir hakimiyeti gösterir. Aynı şekilde, İranlı Avesta da, mitra ile yardımlaşmış Ahura Mazda'ya birinci derecede yer vermiştir. Bununla beraber, en yeni Veda metinleri, İndra'yı, ilâhlar kralı dünyanın hakimi haline getirmişlerdir. Oğul indra'nın babayı tahttan indirerek, otoriteyi ele aldığından bahseden birçok metinler, gerçek bir devrimden söz etmek-

tedirler. İşte o zamandan beri Varuna, ikinci derecede bir gözetimci rolünü üstlenmiş bulunmaktadır. O, sayısız gözleri sayesinde insanların aksiyonlarını bilmekte ve kötülük yapan kişileri, filesinin içine almaktadır.

VATİKAN: İtalyanca "Stato Della Citta Del Vaticano" olarak isimlendirilen Vatikan, Dünya Katolikliğinin merkezidir. Bugün Vatikan, 44 hektar arazinin üzerinde bulunmaktadır. Nağah Roma döneminde Kâhinler, *Vaticinia* adı verilen mucizelerini bugünkü Vatikan'ın bulunduğu tepede gösterdikleri için buraya **VATİCAN** adı verilmiştir. Bugün, Tiber nehrinin batı kıyısında, Roma şehrinin içinde kalan bir site devleti konumundadır. San Pietro meydanı haricinde Vatikan'ın sınırlarını şehrin ortaçağ ve rönesans döneminden kalma surlar çizmektedir.

Hıristiyan geleneği St. Petrus'un (Pierre) cesedinin burada gömüldüğünü kabul etmektedir. Nitekim St. Pierre kilisesi bunun için buraya yapılmıştır. Konstantin döneminde (325-340) ilk Hıristiyan kilisesi de burada inşa edilmiştir. Zaman içinde bu tepeye, birçok inşaat yapılmış ve genişletilmiştir. Bunun için bugün Vatikan'da küçük kiliseler, saraylar, müzeler, kütüphaneler, galeriler, kollejer, süpermarketler ve papalık binaları bulunmaktadır. Vatikan sitesi, eski pontifikal devletlerin bir kalıntısı olan dünyanın en küçük dini devletidir. Pontifikal ismi, önce Roma imparatorlarına verilmiş dinî bir ünvanıdır. Bu ünvan V. asırdan sonra piskoposlara da verilmeye başlandı. Bütün piskoposların şefi olan Papa'ya da "Yüce Pontif" denmiştir.

11 Şubat 1929'da Papa XI. Pie ile

Mussolini arasında yapılan Lantran antlaşmasıyla, Vatikan'ın sınırları yeniden tespit edilmiştir. Böylece, Vatikan'a milletler arası hukukta bağımsız bir devlet muamelesi yapılmaya başlanmıştır. Vatikan'ın kendine has bir bayrağı vardır. Vatikan site devletinin dünyanın birçok ülkesinde *Nonciature* denilen sefaletleri vardır. Birçok devletin de Roma'da Vatikan sefiri bulunmaktadır. Türkiye'de bunlardan birisidir.

Vatikan site devleti, dünyadaki bir milyar Hristiyanın dinî yönetimini üstlenmiş durumdadır. Bu siteye bağlı olarak çalışan 4210 piskopos vardır, Vatikan site devletinin başı papadır. Papa, kardinaller tarafından kaydı hayat şartı ile seçilmektedir. Bugüne kadar gelen papaların sayısı 264'dür. Tarihte istifa yolu ile ayrılan papalar da olmuştur.

Vatikan'da doğrudan doğruya papa'ya bağlı üç kurul bulunmaktadır:

- 1- Kardinaller kurulu
- 2- Piskoposlar kurulu
- 3- Dışişleri Bakanlığı (Genel Kamu İşleri – Diplomasi)

1- Kardinaller Kurulu:

- a) Piskopos kardinaller
- b) Rahip kardinaller
- c) Diyakos kardinaller

2- **Piskoposlar Kurulu:** Din eğitimi, aile, tövbe sakramenti, laikler gibi konuları incelemektedirler. Bölgesel piskoposlar kurulu da vardır.

3- **Genel Kamu İşleri ve Dışişleri Bakanlığı:** Doğrudan papaya bağlı olan bu birim, Katolik Hıristiyan dini merkezi olan Vatikan'ın genel din işleri ile ve bugün sayıları 123'e ulaşan dünya devletleri ile olan ilişkileri üstlenmiş vaziyettedir. Bu bakanlık iki önemli görevi yürütmektedir.

Birincisi; Katolik kiliselerinin kamusal işleri; **İkincisi;** Diplomasi işleridir.

Genel kamu işleri ve Dışişleri Bakanlığına bağlı üç ayrı birim vardır: Bunlardan biri, Dokuz Kongregasyonluk birimdir. Bu dokuz kurul şunlardır:

- 1- İman Doktrin kurulu
- 2- Doğu kiliseleri kurulu
- 3- İbadet ve sakramentler kurulu
- 4- Kutsallık kurulu
- 5- Piskoposlar kurulu
- 6- Hıristiyanlaştırma kurulu
- 7- Rahipler kurulu
- 8- Kutsallaşmış hayat kurulu
- 9- Katolik eğitim kurulu

Ayrıca genel kamu işleri ve Dışişleri Bakanlığına bağlı on iki komisyon vardır. Bunlar şunlardır:

- 1- Laikler komisyonu
- 2- Hıristiyanlar Birliği komisyonu
- 3- Aile Birliği komisyonu
- 4- Adalet ve Barış komisyonu
- 5- Birtek kalp komisyonu
- 6- Göçmenler komisyonu
- 7- Sağlık komisyonu
- 8- Kilise Hukuku komisyonu
- 9- Hıristiyanlar komisyonu
- 10- İnanmayanlarla Diyalog Komisyonu
- 11- Kültür komisyonu
- 12- Sosyal İletişim komisyonu

Genel kamu işleri ve Dışişleri Bakanlığına bağlı üç büro ve üç mahkeme hizmet vermektedir:

- 1- Apostolik oda bürosu
- 2- Apostolik meclis mülkiyet bürosu
- 3- Apostolik meclis ekonomik bürosu

Mahkemeler:

- 1- Apostolik kutsal bağışlama mahkemesi
- 2- Apostolik imza mahkemesi
- 3- On iki üyeli Roma mahkemesi.

Vatikan "kutsal meclisle" yönetilir. Bu

meclise sakre kollej veya sen sinod adı verilir. Bu meclis, otuz birimden oluşmaktadır. Vatikan site devletinin içinde toplantı salonları, kütüphane, müze, helikopter alanı, garaj, süpermarket, radyo istasyonu, matbaa, resim müzesi, Habeşistan koleji, teleks merkezi, güçsüzler yurdu gibi birimlere ait yerler bulunmaktadır.

Vatikan'da iki önemli konsil toplanmıştır. Birinci Vatikan konsili 8 Aralık 1869'dan 20 Ekim 1870 kadar devam etmiştir. Bu konsilin aldığı en önemli karar, Papanın yanılmazlığı konusunda olmuştur. Papanın yanılmazlığını kabul etmeyenler, "Eski Katolikler" adı ile vatikandan kopmuşlardır. İkinci Vatikan Konsili 11 Ekim 1962 - 8 Aralık 1965 yılları arasında toplanmıştır. Bu konsil, Papa XXIII. Jean ve Papa VI. Paul dönemlerinde toplanmıştır. Bu konsil pastoral bir zihniyet içinde modern dünyanın evrimi karşısında Hıristiyan doktrinini yeniden gözden geçiren on altı belgeyi yürürlüğe koymuştur. II. Vatikan Konsilinin, Katolik Kilisesine sağladığı dinamizm yanında, ona verdiği dış açılma fırsatı çok önem taşımaktadır. Dinlerarası Diyalog çalışmaları ve Hıristiyanları Birleştirme sekretaryaları II. Vatikan Konsilinin ortaya koyduğu sonuçlar olmuştur.

VEDA: Veda veya Vedalar, Sanskritçe kalemeye alınan dinî metinler bütünüdür. Bu metinlerin oluşumu M.Ö. XVIII. yüzyıldan VII. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Veda kelimesi, "Bilmek" anlamına gelir, bizzat Veda metinlerine ad olarak kullanılmıştır. Bu metinler çok önem taşımaktadır. Çünkü, Hinduizm ve Brahmanizm konusunda en eski kaynaklar bunlardır.

Bu geniş edebiyat, çok farklı edebî türlere

göre hazırlanmıştır. Bu edebiyatın zuhuru şöyle olmuştur:

I- Eski dönemde birbirini tamamlayan üç edebiyat türü ortaya çıkmıştır.

a- Tanrılara yöneltilen ilâhiler: Bunlar bugün RİG-VEDA'da toplanmıştır.

b- Kutsallıkla ilgili formüller: Bunlar YAJUR VEDA koleksiyonunda toplanmıştır.

c- Melodiler eşliğinde söylenen ilâhiler: Bunlar SAMA VEDA'da toplanmıştır.

II- M.Ö. X. asırda kutsal metinler üzerinde bir takım yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlara, Brâhmana adı verilmektedir.

III- Üçüncü dönemde Aranyaka adı verilen batınî metinler ortaya çıkmıştır. Bu metinlerle "kutsal sözler" üzerinde batınî bir spekülasyon hazırlanmıştır.

IV- M.Ö. VI. yüzyılda, yani son devrede Upanişad'lar ortaya çıkmıştır. Atman - Brahman manevi tecrübesi üzerinde merkezileşen küçük eserlerdir.

Bu eserlerin hepsi Shruti'yi meydana getirmektedir. Bunlar, Smriti'den ayrılırlar. Bu metin daha sonraki dönemin tarihini taşırlar.

Yukarıda zikrettiğimiz üç Veda'ya bir dördüncü ilave edilmiştir. Bu da ATHARVA VEDA'dır. Bu veda büyüsel formüller ihtiva etmektedir. Bunlar, Brahmanik çevrelerin dışında geliştirilmiş dua ritüelleridir.

Birçok Hindu için Veda'ların otoritesi çok büyüktür. Bugün, Mantrâ, Samskâra, evlenme merasimi, vedaların çizgisini taşımaktadır.

XIX. yüzyılda Brahma - Samaj ve Arya - Samaj, Vedalarda farklı şekilde ifade edilmiştir.

Bugün cemiyetin ve dinin belli başlı prensiplerinde vedaların izleri hâlâ görülmektedir.

VEDANTA: Sanskritçede Vedantâ, Vedanın tamamlanması anlamına gelmektedir. Brahmanizm ilâhiyatı iki ana temayüle ayrılmaktadır: Biri taklitçi, ikilci, iyimser olarak Samkya'da ifadesini bulmaktadır. Diğeri ise birleştirici, tekilci, bedbin olarak vedânta olayı içinde ifade edilmiştir. Darshana (eşyaya bakış tarzı) Veda devrinin sonunda (M.Ö. VIII. asır) resmi dinle iktifa etmeyen birtakım fertlerin, mutlak susuzluğu içinde kaynağını bulmaktadır. İşte bunun içindir ki birçokları dünyayı terketmektedirler (Bunlar, sâdhu yani azizler diye isimlendirilir). Bunlar, kainatın oluş nedenini bizzat kendilerinde keşfetmek için çöle çekilmektedirler. Aslında, Budizm ve Jainizm böyle doğmuştur. Bunun için Vedânta'da aynı kadere doğru hazırlanıyordu. Bununla beraber, Budizmin aksine Vedânta, Brahmanizmin birkaç prensibini özellikle Brahman mefhumunu tamamlayacaktır. Veda'da bu kelime, ayinlerin tesirini temin eden esrarlı bir enerjiyi belirtmektedir. Daha geniş anlamda bu, dünyayı taşıyan bir güçtür. Vedantinler Brahmanı, mutlak bir metafizik ferağat haline getiriyorlar ve onu Atmân (ruh) la aynı halde düşünüyorlar. İşte bundan sonra Vedânta'nun programı aşağıdaki tarzda gelişme gösterecektir: Önce insan, mevcut olan sefaletin bilincine varacaktır ve ebediyen fenomenler dünyasına onu bağlı kılacak olan (yeniden doğuşlar devri daimi = samsâra) karmanı meydana getiren dünya ile ilgili faaliyetten vazgeçmeye çalışacaktır. Bu bilinçlenmeden sonra ferd, mutlakla (Brahman), ruhunun (atman) aynısı olan mükemmel bilgiye (müşahhas bir gerçekleşmeye götüren) ulaşmaktadır. Bu bilgi, samsârâdan kurtarıl-

miş olduğu anlamıyla onu, kurtuluşa götürmektedir. Titiz şekilde uygulanan bu program, aslında Ateist bir programdır. Çünkü ferd (ona rehber olan görünüm yardımı ile) bizzat kendisi kurtuluşa ermektedir. Sankara (M.S. VIII. yüzyıl) için Allah, Brahmanın hipotezinden başka birşey değildir. Bununla beraber, XII. asırda Ramâjuna, kurtarıcı bilgiyi elde etmek için Allah'ın yardımunun gerekli olduğunu açıklamıştır. Günümüzde Vedantâ, ortodoks Hinduizmin müşterek teolojisi haline gelmiştir.

VEDİZM: Hinduizmin eski şeklidir. Vedalara dayanarak oluşmuştur. Daha çok halk dini ve klan dinî hayatını yansıtmaktadır. Vedizmde belli başlı şu çizgiler dikkat çeker:

1- Politeisttir: Veda ilâhileri, sayısız ilâhlara hitap etmektedir. Bu Tanrılar İNDRA, AGNÎ, SOMA, MÎTRA, VARUNA SURYA ve VÂYU'dur.

Vedalar döneminde RUDRA – SHİVA ve VİSHNU çok önemli bir role sahiptir.

Bununla beraber, bu politeizm zamanla düzeltilmiştir. Brahmanlar döneminde dünyanın menşei konusundaki spekülasyonlar PRAJÂPATÎ (yaratılmışların efendisi), Yhiranyagarbha (Altın tohum) ve Eka (BİR) şeklinde kendini göstermiştir. Upanişad döneminde BRAHMAN, bütün kainatın hareket noktası olarak görülmüştür.

2- Veda dininin diğer bir karakteri, kurbanın önemidir. Başlangıçta ateşe süt dökmek (Agnihotra) veya peryodik soma kurbanı var iken zamanla kurban, Brahman kastının büyük bir meşgalesi haline gelmiş ve komplike bir durum arz etmiştir. Veda döneminin sonunda, batınî topluluklarda kurban ritleri esrarlı

bilgilerden daha aşağı durumda kalmıştır. Bunların arasında Atmân ile Brahman arasındaki bağlantı, temel iletişim olarak empoze edilmiştir. Bu ise, meditasyonla sağlanmaktadır. Derûnî hayata yönelik olan bu din, cemiyette çok az bir grubu etkilemektedir. Ancak, Hinduizmin diğer şekillerine doğru ilginç bir gelişme başlatmıştır.

Sosyal açıdan Veda dönemi, dörtlü bir vizyon tanımaktadır: Sudralarda üçlü bir Aryen toplumu üstüste konmuştur. Bu üçlü yapı, Brahmanlardan, savaşçılardan, çoban-ziraatçı ve tüccarlardan oluşmaktadır. Bu üç kast veya varna, yegane asillerdir (Arya) ve vedaya sadece onlar girmişlerdir. Yine veda mantrası ile kutsallaşmış samskâraya sadece onlar dahil olmuştur.

Kutsal planda, aynı üçlü bölünmeyi buluyoruz: Mitra-Varuna manevi hakimiyetin fonksiyonunu temsil eder. İndra, savaşçı fonksiyonu veya dünyevi iktidarı ve Ashvin, Aurore, Gök, Gün, Sürya gibi sivil tanrıları temsil etmektedir.

Temelde bir klan dini olan Vedizm, içsel bir gelişme göstermiştir. Upanişadlar döneminde, Tanrı Brahma görünmektedir. Fakat onun liturjide pratik bir fonksiyonu yoktur. Brahma, bu dönemde Tanrılar dünyasına ve beşeri dünyaya başkanlık yapmaktadır.

VESTA: Roma dininde, Hestia ile özdeşleşen ocak Tanrıçasıdır. Ocak Tanrıçası vesta, çok eski çağlardan başlayarak insanlar yanında önem kazanmıştır. Çünkü Ateş, kolayca elde edilemiyordu. Bunun için ocaklarda ateş söndürülmeden duruyordu. Penatlar ve Larlar ile beraber her aile VESTA'ya ibadet ediyordu ve evlerin içinde Vesta

Vesta tapınakları, büyük ocağa benzer şekilde daire biçiminde yapıliyordu. Vesta Rahibeleri, Vesta tapınağındaki ocağın ateşini sürekli yanık tutarlardı. Her yıl 1 Martta, yeni yılın başlangıcı olarak ocaktaki ateş yenilenirdi. Tapınağın en içteki bölümü yalnızca yılda bir kez 7-15 Haziran arasındaki Vestalia'da (Vesta Şenliği) çıplak ayakla ziyarete gelen kadınlara açılırdı. Roma halkınca, vestalya günleri uğursuz sayılırdı. Son gün yapının temizliği yapılır, çöpler Capitolino tepesinde toplanır veya Tiber nehrine atılırdı. Aksi takdirde uğursuzluk devam ederdi. Vesta Rahibeleri, Atrium Vestae'da oturuyorlardı.

VESTA, giyinik olarak tasvir edilirdi ve yanında bir eşek bulunurdu. Ocak ateşinin tanrıçası olarak fırıncıların koruyucu Tanrısı kabul edilirdi. Değirmen taşını döndüren eşekle ve fırın Tanrısı Fornax'la ilgisi buradan geliyordu.

Vesta'nın hizmetinde bulunan altı rahibe vardı. Baş rahib olan Pontifex Maximus (Baş rahip) tarafından 6-10 yaşlarındaki küçük kızlardan seçilen bu rahibeler otuz yıl bu hizmeti devam ettirirler ve bakire kalırlardı. Otuz yıl sonunda evlenebilirlerdi. Ancak, uğursuzluk getireceğine inanıldığı için evlenmezlerdi. Bunlara, "Vesta Rahibeleri" adı verilir. Bunlar, ateşin sürekli yanmasını sağlar ayinlerdeki yiyecekleri hazırlar, tapınağın eşyalarını korurlar ve 7-15 Haziran arasındaki VESTALIA törenlerini yönetirlerdi. Tapınaktaki görevlerini yapmamak, dayak cezasını gerektirirdi. Bakirelik yemünini bozmanın cezası ise diri diri gömülmektir.

VESTAL: Roma dininin en kutsal dışıdır. Vestal kolleji, Tanrıça Vesta'nın hizmetine tahsis edilmiş altı rahipten oluş-

maktadır. Bu inancın kökeni, krallığın başlangıcına kadar uzanmaktadır. Yüce pontif tarafından patriklik ailelerinin kızları arasından altı ile on yıl için seçilmiş olan vestallar otuz yıl hayatlarını Virgo-vestalis Maxima'nın yönetimi altında Tanrıça'nın hizmetine adanmışlardır. Beyazlar giymiş, başları kutsal bandla çevrilmiş halde zahidane bir hayat yaşıyorlar ve iffetli bir hayat sürüyorlardı. Adaklarında kusur ettikleri vakit, yeraltı mezarlarına canlı şekilde kapanıyorlardı. Başka Lâtin şehirlerinde olduğu gibi Vestallar'ın başlıca görevi, sitenin ocağını temsil eden daimi ateşi gözetlemektir. Bu ateş, hiçbir zaman sönmemelidir.

Vesta mabedleri yuvarlaktır ve forumun üzerine yerleşmiştir. Rahibelerin evi, yüce pontifin ve flâminlerin ikametgahı olan REGIA'nın yanındadır.

Otuz yıllık kutsallıklarının sonunda, vestallar kutsal bakireler olarak ikamet ederler ve vesta evinde yaşarlar veya sivil hayata girerler. Yılda bir defâ, 7 ile 14 Haziranda kutlanan Vestalia haftası boyunca Vestal evi sadece Romalı kadınlara açıktır. Vestaller, başka kültlere iştirak ederler, Pariliayı (süt ve yağ dökmek) ve kurban sırasında kutsal pastayı hazırlarlar.

VİHARA: Budizmde avlu içinde yanyana sıralanmış kapısı olmayan veya devamlı açık duran hücrelerden oluşan manastır şekli. Ashında sadece yağmurdan korunmak amacıyla yapılmış olan bu hücrelere zamanla, Budizmin kutsal saydığı Stupalar ve Buddha heykelleri konularak kutsal bir mekan haline getirilmiştir.

Viharalar, bulunulan coğrafi şartlara göre yapılmıştır. Meselâ Hindistan'da sarp kayalar oyularak yapılmıştır. Budist keşişler çoğaldıkça VİHARA Stupa ve tapınaklar-

dan oluşan büyük manastırlar yani MAHAVİHARA'lar ortaya çıkmıştır. Bugün hâlâ III. ve IV. yüzyıllarda ANDHRA PRADESH eyaletindeki NAGARCUNAKONDA'daki manastır kalıntıları görülmektedir. Yine, V – XII. yüzyıllar arasında bugünkü BİHAR bölgesindeki NALANDA'da yapılan manastırlar dik-
kat çekmektedir.

VIŞİSHADVAİTA: Sanskritçe "Niteliği Belirlenmiş Birlik" anlamına gelmektedir. Hind Felsefesinde Vedanta'nın temel okullarından birisidir. Bu felsefi okulun kökeni, VII. yüzyılda ve sonrasında Güney Hindistan'da yayılan Vişnuculuğa dayanmaktadır. Bu felsefe okulunun ilk önderlerinden birisi Tamil NADU tapınağının başrahibi olan NATHAMUNİ'dir (X. yüzyıl) Onu, YAMUNA takip etmiştir (XI. yüzyıl).

Vişishtadvaita okulunun en büyük önderi, YAMUNA'dan sonra gelen RAMANUCA olmuştur. Drahma-sutralar (vedanta-sutra) ve Bhagavadgita üzerinde yorumlarının yanı sıra Upanişadları anlama yöntemini açıklayan VEDARHANGRAHA (Vedaların anlamının özeti) isimli eserinde RAMANUCA Upanişadlarda ve Vedanta-Sutralarda Brahmanı, Vişnu ile aynileştirmiştir. Böylece Brahmanı soyutluktan çıkararak kişileştirilmiş bir yapıya kavuşturmuştur. Böylece RAMANUCA, Upanişadlara dayanarak Brahman'a yeni bir yorum getirmiş oldu. Bu yoruma göre, sonsuzla sonlu arasındaki ilişkiyi bedenle ruh arasındaki ilişkiye benzeterek birbirinden farklı, fakat temelde bir olan bir düşünce geliştirdi. Ramanuca'ya göre, beden nasıl ruha bağımlıysa, ruh ve maddenin varlığı da tümüyle Tanrı Brahmaya bağlıydı.

Ramanuca'ya göre ruhun kurtuluşu ruh göçünden ya da yeniden doğuş çarkından kurtulma gibi olumsuz bir biçimde değil; Tanrıyı düşünmenin mutluluğu gibi olumlu bir biçimde anlaşılmalıydı. Bunun için insanın kendini tümüyle Tanrıya adanması yani Bhakti olması gerekirdi. İnsanın daima şükür içinde, dua ile yaşaması gerekecektir. Bu tavrı sergileyenlere Tanrı mutlaka yardımcı olacaktır.

Vişishtadvaita okulu zamanla iki farklı düşünceye ayrıldı. Güney Hindistan'da Vadakalai okulu, kurtuluş için Tanrının inayetini gerekli olduğunu, fakat insanın da çaba göstermesi gerektiğini savundu. Kuzeydeki Tenkalai okulu ise, kurtuluş için Tanrının inayetinin yeterli olduğunu savunuyordu.

Vişishtadvaita'nın en önemli tesiri Vişnuculuğun yayılmasını sağlamak olarak görülmüştür.

VIŞNU: Hinduizmde teslisin ikinci uknumudur. Vişnu, Hinduizm'de bilinci temsil eder. Buna göre Brahman varlığı Vişnu, bilinci; Shiva mutluluğu temsil etmektedir. Vedalar'da Vişnu, bilinci temsil eden bir Tanrı görünümündedir. Vişnu, dünya düzeninin ve şeriatın koruyucusu olarak kabul edilir. Bunun için Dharmla ilgili ilişki içindedir. Vişnuda Shiva gibi, ikincil Tanrılarla ve yerel kahramanlarla birleşmektedir. Onun tecelli ettiği birçok AVATAR vardır. Bunlardan RAMA ve KRİŞNA önem taşımaktadır.

Vedalar döneminde Vişnu, Hinduizmin önde gelen Tanrılarının birisi değildir. M.Ö. 1400-1000 yıllarında birkaç Rigveda ilahisinde Vişnu, güneşle ilgili olarak gösterilmektedir. Hind mitolojisinde Vişnu'nun üç adımda dünyaya aştığı anlatılır. Hind halkı, Vişnu ile ilgili efsaneleri

çok sevmektedir. Bu mitolojiye göre Vişnu daha sonra cüce şeklindeki VAMANANA ile bütünleşir. Vişnu ile ilgili AVATAR efsanelerinde ve Mahabharata destanında Vişnu'nun avatarları anlatılmaktadır.

Vişnu, Hind mitolojisinde daima kötülüğün karşısında olan ve onunla savaşıyor bir pozisyonda gösterilir. Bunun için o, birçok şekilde tecelli etmektedir. Bu avatarların on kadar olduğuna inanılır. Tapınaklarda Vişnu'nun değişik heykelleri yer almaktadır: Vişnu oturarak, ayakta veya uzanmış olarak gösterilmektedir. Oturmuş şekildeki Vişnu'nun yanında, karıları olan LAKSHMÎ (iyi talih tanrıçası) ile BHUMÎDEVÎ (yer tanrıçası) yer almaktadır. Ayakta durur şeklindeki Vişnu heykelinin üstünde, görkemli elbiseler bulunmakta, dört elinde (bazanda iki) de ŞANKHA (Denizkabuğu), ÇAKRA (tekerlek), GADA (sopa) ya da PADMA (lotus) gibi çeşitli silahları vardır. Göğsünün üzerinde ölümsüzlük işareti sayılan saç bukllesi, (ŞRÎVATSA), boynunda ise kaustubha mücevheri bulunmaktadır. Vişnu'nun diğer bir tasviri, yılan ŞESHA'nın kıvrımları üzerine uzanmış olarak gösterilir. Bu tasvir, dünyanın yok oluş ve yenileniş dönemlerinde Vişnu'nun uyur halini ifade etmektedir.

Vişnu'nun bineği, VAHANA yani Garuda kuşudur. Vişnu, tasvirlerde esmer olarak gösterilir. Bu, Avatari için de geçerlidir.

VIŞNUCULUK: Vişnuculuk adı altında yaygınlaşan inanç, Vişnu'ya ve onun Avatari olan RAMA ve KRİŞNA'ya tapınma hareketidir. Vişnu'ya ibadet ve tapınma, Hinduizmin temel ritlerinden biridir. Burada da Bhakti hareketi çok önem taşımaktadır. Hinduizm mü'minlerinin

ana hedefi, doğum, ölüm ve yeniden doğum kısır döngüsünden kurtulmaktır. Ancak kurtuluş için Vişnu'nun inayeti şarttır. Bu durumda Vişnu, bir araç görevi üstlenmiştir. Vişnu'ya inanan bir kişi, hem iyilikte hem de kötülükte olgunlaşmak zorundadır.

Vişnuculuğun tarihi M.Ö. VII-VI. yüzyıllara kadar dayanmaktadır. Yadava kabilesinden VASUDEVA-KRİŞNA Tanrılaştırılarak Vişnuculuk meydana gelmiştir. Çünkü, VASUDEVA kültü, Tanrılaştırılan hakim NARAYANA'ya tapanların inançlarıyla kaynaşmış, M.S. II. yüzyılda Bhagavadgita destanında Vasudeva, Krîşna ve Narayana isimleri TANRI VIŞNU'yu anmak için kullanılmıştır. Daha sonra buna tanrısal çoban Krîşna kültü eklenmiştir.

Vişnucu felsefe okullarının temel düşünceleri şunlardır:

- 1- **Vişishtadvaita:** Nitelikli olanın tekliği öğretisi XI. yüzyılda Ramanuca'nın eserlerinde en güçlü ifadesini bulmuştur. Güney Hindistan'da yayılmıştır.
- 2- **Dvaita:** Dualizm'e dayanan bir felsefedir. XIII. yüzyılda ruhun Tanrı'ya bağımlı olduğunu, fakat ondan ayrı bir varlığı bulunduğunu ileri sürmüştür.
- 3- **Dvaitadvaita:** İkinci tekçilik öğretisine dayanır. Nimbarka, XII. yüzyılda ruh ve madde dünyasının Tanrıdan hem farklı, hem de farksız olduğunu savunmuştur.
- 4- **Şuddhadvaita:** Saf tekçilik üzerine dayanan bir felsefi yaklaşımdır: Bu felsefeyi Vallabha savunmuştur.
- 5- **Açintyabhedabbeda:** Kavranamaz farklılık ve farksızlık öğretisini savunan Çaitanya ruh ve madde dünyası ile Tanrı arasındaki ilişkinin düşünce yoluyla kavranamayacağı, fakat bunların hem ay-

nu, hem farklı olduğu görüşündedir.

Bu felsefi görüşlerin herbiri ayrı mezhepler meydana getirmiştir. Ancak Vişnuculuk, halk arasında yaygın bir biçimde birçok inançta ifade edilmektedir. Hindçe yazar TULSİDAS, Gucerat dilinde yazar Mira Bai ve Maratha dilinde yazar Namdeu ile TUKARAM gibi Vişnucu şairler sayesinde Vişnuculuk halk arasında geniş şekilde yayılmıştır.

VIŞNUİZM Vişnu (Vishnou): Hinduizmin büyük Tanrısıdır. Vişnu Hinduizmdeki bugün Shiva'nun işgal ettiği yüce mevkii, yavaş elde etmiştir. Hinduizmin kutsal kitabında, Tanrıların en yücesinin İNDRA olduğu söylenir. Vişnu, indra'nun küçük kardeşidir ve tartışmasız yardımcısıdır.

Rig-Veda'da onun dünyayı üç adımda ölçtüğünden bahsedilir. Brahmanas'larda onun, kurbanlarda merkezi bir rol oynayan Nârâyana'ların yardımcısı olduğu görülmektedir. Yine Purusha'nın da yanındadır fakat özellikle Purâna'larda, meselâ Bhagavata Purâna'da böyledir. Orada Vishnu, başlıca Tanrı özelliği ile görülmektedir. Vişnu, Purusha ile özdeşleşmiş olarak görüldüğünde yüce kozmik bir şahsiyete bürünmekte ve dünyayı kucaklamaktadır. Bu durumda o, Vâsudeva diye isimlendirilmektedir. Yine o, güneşle bütünleşerek ve güneşle temsil edilmektedir.

Vişnu'nun hakim çizgisi, uzayın düzenleyici çizgisidir. Var olan herşeyi o destekliyor ve idare ediyor. Onun zevcesi olan Lakshmi, Shri diye isimlendirilmektedir. Bazı mitolojik ve tarihi şahıslarında bu dünyanın koruyucusu ve himaye edicisi ünvanına da sahip olduğu görülmektedir. Özellikle Bhagavad-Gita'nın Hik-

met Tanrısı ve Râmâyana'nın kahramanı olan Râma, Vişnu'nun tanrısal tezahürleri olarak kabul edilmiştir. Meselâ, dünyanın yaratıcısı olan Brahma, Vişnu'nun vekillerinden biri olarak kabul edilir ve Vişnu'nun göbeğinden çıktığı resmedilir. Şüphesiz Vishu'nun üstlendiği bu fonksiyonlar, vişnuist ilahiyatçılara birçok problem getirmiştir. Bunun için, Vişnu'nun değişmezliği ile bu tezahürleri uzlaştırmak için birçok teori geliştirilmiştir.

Bu teorilerden en tanınmış şudur: Vişnu geçici olarak görünmek ve Dharmayı yerleştirmek için bir hayvan, insan veya karma bir şekil alıyor. Vişnu'nun tecellileri olan Avatâra'lar, dört, altı, on, yirmi iki'dir. Bhâgavata purâna Avatâra'ların sayısız olduğunu söyleyerek bitmektedir. Şayet, Vithobâ veya Vittal gibi Tukâram'lar tarafından tebcil edilen bazı şekillerin Vişnu'nun Avatârası olduğu veya bazı kült imajları, Tanrının görünen tezahürleri olarak kabul edilirse, Vişnu'nun tezahürlerinin sonsuz sayıda olması anlaşılabilir.

İşte Vişnu etrafında oluşan bu dini pratiklere ve inançlara Vişnuizm adı verilmektedir. Bhakti, tam olarak vişnuist bir fenomendir. Krisha ve Krishnaizm, Râma ve Ramâizm Vinuizmin içine girmektedir. Bütün bu Bhakti hareketleri, bugün de Hinduizmin içinde önemli rol oynamaktadır.

Vişnuistleri birbirinden ayırmanın bir başka yönü, bağlı oldukları otoritelerin bilinmesidir. Meselâ, Vaikhânasalar, Vikhanas isimli Yajur Veda'ya bağlı bir doktorun reklamını yapmaktadırlar ve Hinduizmlerine farklı Vedâ pratiklerini karıştırmaktadırlar. Diğer Vişnuistler, meselâ, pâncarâta "kolleksiyon" denen

samhita metinlerine dayanırlar ve kendilerini Vişnuist doktrinin gerçek temsilcileri olarak görürler. Shrivaihanava, Vişnu ve Lakshmi'yi tebci ederler. Bu hareketin ilk üstadları Alvarlardır. XI. yüzyılda Râmânuja, bu harekete kesin bir felsefî ifade vermiştir. Bhâgavatalar, kutsal metin olarak "Bhâgavata Purâna"ya ve Vişnu purânaya sahiptir. Bunlar, Bhakti'nin mensuplarıdır.

Vişnuizmin modern gelişmeleri arasına KABİR'le veya talebesi Dâdû ile açılan Senkretik hareketleri dahil etmek mümkündür.

VİVEKÂNANDA: Râmakrishna'nın en çok sevilen talebesi olan Vivekânanda (1863-1902), üstadın fikirlerini sadece Hindde değil, bütün dünyada başkalarından daha çok yaymaya iştirak etmiştir. Bengalli aristokratik bir aileden gelen olan Vivekânanda, önce merakla Dakshineswar'a gelmiş, fakat fakir rahibin parlak maneviyatının cezbisine kapılmakta gecikmemiştir. Bu harekete gönlünü kaptırarak, kendini tam olarak üstada adanmış ve Râmakrishna'ya direkt bağlı küçük mürit topluluğunun bir nevi lideri haline gelmiştir. Râmakrishna'nın ölümünden sonra bir danışman ve kaydı hayat şartı ile seçilmiş bir keşişle iyice takviye edilmiş bir çeşit Râmakrishna tarikatı olan bir manastır tarikatı tesis etmiştir. Aslında, Hindde bu tip gruplar eksik değildi. Fakat çoğu kez, o derece sıkı bir teşkilâta sahip değillerdi. Böyle bir teşkilatta ayrıca, Hıristiyan tarikat modellerinin bir taklidi ve şeyhirî öğretisini devam ettirme arzusu görülebilir. Hindu açısından hâlâ tuhaf olan şey, doktrinini dışa yaymaya yönelmiş bir Râmakrishna misyonunun yaratılmış olmasıdır. O, açıkça Hıristiyan-

lığı taklit etme iradesini belirtmekte ve Hıristiyan ülkelerine Hindu misyonerleri göndererek, Hıristiyanlık dünyasına misillemede bulunmaktadır. Bu faaliyet, gelenekçi çevrelerce skandal olarak karşılanmıştır. Çünkü dharma, Hinduizmin sadece kutsal tarzda yani Hindde doğma şerefine lâyık olan insanlara tahsis edildiğini söylemektedir. İşte bunun içindir ki, Râmakrishna misyonu ve tarikatı Hind'de az gelişmiştir. Hindular, her çeşit dinî otoritenin yok olduğu bir dinî hayata alışmışlardır.

Vivekânanda seya (hizmet) yolunu takdim etmiştir. Buna göre "Allah'ı bulmak isterseniz, insana hizmet ediniz" denmektedir. Bu yol, bilgi ve sofuluk hakkında gelenekçi yogalar kadar geçerli kurtuluş vasıtalarından biridir. Ancak bütün bu metodlar, birlikte tatbik edilebilir. Onun kral yogasının içinde (Rajayoga), Hindin manevi yollarını tasvir için haberdar olduğu batılı ilimlerden istifade etmektedir. Tarikat üyelerine (samnyadin) fakirliği, mutlak iffeti empoze etmektedir. Rajayoga hayati gücün (pranapineuma) kontrol ilmidir. Fakat, pratik bir ilim olan praxilogie, bu akıcılığın yüksek faaliyetlere doğru yükselmesini idareye yönelmiştir. Tefekkür, ruhun gelişmesi ve Tanrılaşması için tamamen mevcut hale gelen prana kuvvetini merkezileştirmekte ve artırmaktadır. Vivekânanda tarafından uzunca açıklanan heyecanların söndürülmesi, teknik soluma, bir takım bedensel tavırlar bu merkezileştirmeyi kolaylaştırmaktadır. Fakat o, saliklerini mistik olayların vakitsiz bir araştırmasının sonucu olabilecek uğursuz, bencil ve laâmuluclarıdan şunu söylemektedir:

Vedanta akımının ABD ve İngiltere’de tanınmasında büyük rolü olmuştur. Chicago’da toplanan Dünya Dinler Meclisinde (1893), Hinduizmin sözcülüğünü yapmıştır. Bu toplantıda yaptığı tesirli konuşmalar nedeniyle, bir gazetede kendisinden “gücünü Tanrıdan alan bir hatip, meclisin en büyük kişisi” olarak söz edilmiştir. Daha sonra ABD’de ve İngiltere’de birçok konferans vererek Vedanta akımını güçlendirmiştir.

1897 yılında Hindistan’a dönen Vivekananda, Ganj nehri kenarında, Kalkuta yakınındaki BELUR MATH manastırında RAMAKRİŞNA misyonerlerini oluşturmuş ve bu cemaat vasıtasıyla fikirlerini yaymaya çalışmıştır. 1902 yılında ölümüyle birlikte hem doğuda hem de batıda çok önemli izler bırakmıştır.

VULGAT: Editio Vulgate ortak metin anlamına gelir. Vulgate kelimesi, Latince “Halk arasında yayılmış” anlamını ifade eden Vulgatus kelimesinden gelmektedir. Vulgate, IV. asrın sonunda ve V. asrın başında Aziz Jerome (350-420) tarafından Yunanca ve İbranice metne göre yapılmış olan Kitab-ı Mukaddes tercümesidir. IV. asırda, ellerde dolaşan Kitab-ı Mukaddes nüshaları birçok tartışmayı da beraberinde getiriyordu. Papa Damasus, 382 yılında Aziz Jerome’yu, Kitab-ı Mukaddesin tamamını Latinceye tercümeyle görevlendirmişti. İncillerin latince çevirilerini gözden geçiren St. Jerome, eski Ahit’in yetmişler tercümesini (Septuagint) temel alarak, Mezmurlar kitabını, Eyub Kitabını ve başka birkaç kitabı yeniden Lâtinceye tercüme etti. Daha sonra yetmişler tercümesinin latinceye çevirisinin yetersiz olduğunu görünce eski Ahidin tamamını, İbranice aslından çevirmeye ka-

rar vermiştir. Bu çalışmayı 405 yılında tamamlamıştır.

Aziz Jerome’un bu çevirisi papalık tarafından kabul edilse de toplum birden kabul etmemiştir. Ancak VI. yüzyıl ortalarından sonra Kitab-ı Mukaddes’in tek ciltte toplanan tam metni yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu tam metinde, St. Jerome’un çevirdiği Mezmurlar Kitabı, Eski Ahit metni, Septuagint’ten çevirdiği Mezmurlar Kitabı ile İncillerin düzeltilmiş çevirisi bulunuyordu. Yeni Ahit’in diğer kitapları eski Latince yazmalardan küçük farklılıklar ihtiva ediyordu. Septuagintte bulunan diğer kitaplar, yani Protestanların apokrif kabul ettikleri ve Katoliklerin Deuterokanonik saydıkları kitaplar, daha eski metinlerden aktarılmıştır.

1546 yılında toplanan TRENTE konsilinde Vulgate, en az hatalı basılmış kitap kabul edilerek, Kitab-ı Mukaddesin tek latince metni olarak ilan edilmiştir. 1592 yılında Papa VIII. Clemens’in bastırıldığı Vulgate metni, Katolik Kilisesinin güvendiği yegane metin oldu. 1962-1965 yıllarında toplanan II. Vatikan konsilinde Vulgate’i gözden geçirmek için bir komisyon kurulmuş, fakat bugüne kadar herhangi bir çalışma görülmemiştir.

W

WACH JOACHİM (1898-1955): Almanya'da doğmuş olan Wach, Nazizmin iktidara gelmesiyle, Amerika'ya sürgün edilmiştir. "Din Bilimleri" alanında profesör olan Wach, akademik hayatını Laipzig ile Chicago arasında geçirmiştir. Wach'ın düşünceleri, Harnack'dan, Schleiermacher'den, Troeltsch, Weber, Scheler ve Dilthey'den etkilenmiştir.

Wach'a göre "Din Bilimleri" iki aşırı uç arasında kurulmuştur: Pozitif ilimlerde gelişme göstermek için felsefeden veya bir felsefe tesisi için bilimden hareket. Tarihi dinlerden de hareket ederek, böyle bir Deskriptif ilim, fenomenlerin anlaşılmasını ve değerlendirilmesini hedef almaktadır. Bu amaçla Wach, hermenötik bir teoriyi benimsemiştir: Yani, insan tabiatının evrenselliği, muhtelif objeleri anlamada süjeye imkan vermektedir. Wach'ın tipolojik metodu, şu hipotezin üzerine oturmaktadır: "Bir tip inşa etmek, ebedî in-

sanla, tarihi fenomen arasında yarıyolda bir obje tasvir etmektir".

Din sosyolojisi, Din bilimlerinin bir bölümüdür. Wach'a göre o, Din-toplum etkileşimlerinin bir incelenmesini, dini grupların bir tipolojisini ve onların organizasyonunu ihtiva etmektedir. Böyle bir sosyolojinin epistemolojik dayanakları şunlardır: Dilthey, Somhart, Simmel, Rickert ve Weberdir. Wach, Weberin eserindeki dini muhtevanın sosyolojisini yaymıştır. Weber'in "protestan ahlâkı" tezleri bu sosyolojiden alınmıştır. Böylece Wach, Weber'i takip etmiştir. Wach, Weber'in tenkidî tavrını hafifletmek ve sosoloji incelemelerini ilkel dinlere kadar yaymak hedefini gütmüştür. Bunun için Wach, aynı zamanda anlaşılır ve karşılaştırmalı bir sosyolojinin savunuculuğunu yapmıştır.

Böyle bir sosyoloji, mitolojileri, doktrinleri ve doğmaları bir takım sosyal fonksiyonlara bağlayan "bilgi sosyolojisidir". Ayrıca, bu tarihî bir sosyolojidir ki grupların ve dinî tecrübelerin tiplerini tasnif etmeye çalışmaktadır.

WEBER MAX (1864-1920): Çoğu zaman inanıldığı gibi Din Sosyolojisi incelemeleri, Protestan mezheplerinin etiki ile kapitalizm ruhu arasındaki benzerlikler üzerindeki teze indirgenemez. Konu, metod, sonuç seviyeleri adı altındaki bütün ilişkilerde Weber, daha çok şey yapmıştır. Şüphesiz onun din konusundaki bütün yazıları şu soruya cevap vermeyi hedeflemektedir: "Ekonomik bir zihniyetin tezahürünü, bazı dini inançlar hangi tarzda belirtmektedirler?" Fakat bu soru, onun tarafından, Asya dinlerinin veya Yahudiliğin belirttiği hipotezin aksine bir metod içinde Weber tarafından ele alınmıştır.

Onun metodolojisi, bir faktörü diğerine üstün tutmaktan ibaret değildir. Fakat, sosyal fenomenlerin anlayışına bir takım faydalı tipler yaratmaktan ibarettir.

Bu tedbirle Metod "Antik Yahudiliğin" başında açıklanmıştır. Bu eser her ne kadar tamamlanmamış da olsa, fiziki çevrenin tasviri ve sosyal yapıların tasviri ile açılmakta, nihayet ilâhiyatın ve hukukun müşahedeleri ile ele alınmaktadır. Weber burada, "Almanya'da köylü savaşındaki Engel'e ve "Antik Site'deki" Fustel'e çok benzemektedir.

Yahudiliğin merkezindeki "Ahit kavramı" krallıktan önce, federe kabilelere bağlılık veriyordu. Weber burada, bir ideolojinin önemli rol oynadığı "sosyal organizasyonu" ele alıyor. Ona göre bir cemiyet, bir dinin meydana getirdiği dinî modeli bilmeden onun üzerinde teşkilatlanmaktadır.

"Antik Yahudiliğin" okunması, dinî olayları, özellikle ahlâkı, sosyal dünyanın sahip olma âletleri olarak işlemektedir.

Bu çerçevede peygamberlerin ahlâkı, rahiplerin dinî çalışmalarından ayrılmaz; onlar fevkalade ve kollektif olaylar işlemektedirler. Orada rahipler, günlük hayatı ve ferdiyetçiliği idare ederler. Peygamberler, politik olayları yorumlamaya kabiliyetli akılla, bir ahlâk istikametinde dinî şekillendirirler. Weber'in dediği gibi, İsrail tarihinin dramatik olayları, milli bir kaderin dinî aklanmasını hazırlamaya kabiliyetli tarihi bir dinin oluşmasına imkan vermiş ve bu kaderi iradeye dönüştürmüştür.

Weber'in Fransızca'ya çevrilmiş çok önemli çalışmaları şunlardır:

- 1- Ethique protestante et l'Espit du Capitalisme, Paris-1964.
- 2- Essais sur la théorie de la Science, Paris-

1976.

3- Le Judaisme Antique, Paris-1970.

4- Economie et société, Paris-1971.

Y

YAHUDA (YEUDAH): Filistin bölgesinin en önemli kısımlarından biridir. İsrailoğullarının bölgeye gelmesinden önce, YAHUDA'da Kenanlılar hakimdi. M.Ö. X. yüzyılda Hz. Davud, İsrailoğullarının başına geçince, Kudüs ve diğer önemli şehirlerde egemenliğini tesis etmiştir. Böylece Kudüs, Yahuda devletinin başşehri olmuştur. Davudun oğlu Hz. Süleyman M.Ö. X. yüzyılda, babasından sonra bölgede İsrailoğulları egemenliğini güçlendirmiştir. İsrailoğulları, onun döneminde altınçağını yaşamıştır. Hz. Süleyman'ın M.Ö. X yüzyılda ölmesinden sonra, Kuzeyli on Kabile, Yahuda devletinden ayrılmıştır. Ancak Kudüs, Yahuda devletinin başkenti olmaya devam etmiştir. Ayrılan on kabile Kuzeyde İsrail Krallığını oluşturmuşlardır. Ancak Filistin

bölgesi, M.Ö. 586 da Babil Krallığı tarafından işgal edilerek, Süleyman mabedi yıkılmış ve Yahudiler, Babile sürgün edilmişlerdir. Bu esaret, tarihe "BABİL ESARETİ" olarak geçmiştir. Daha sonraki dönemlerde Pers krallığı Babili işgal ederek, Yahudilerin Kudüs'e dönmelerini sağlamışlardır (M.Ö. 536). Böylece Kudüs'teki Süleyman Mabedi, yeniden inşa edilmeye başlanmıştır.

Daha sonraki dönemlerde Büyük İskender, Yahuda bölgesini işgal ederek Helenleştirmeye çalışmıştır. Böylece Yahuda, önce Ptolemaios'ların, sonra da Selevkosların işgaline maruz kalmıştır. Selevkosların, Yahudilerin geleneksel inançlarını yok etme teşebbüslerine karşı ayaklanan MAKABİ'ler, Selevkosları ülkeden çıkarmışlar ve yeniden YAHUDA krallığını kurmuşlardır. Ancak daha sonra bölgeyi Roma İmparatorluğu işgal etmiş ve herşeye son vermiştir. Böylece Filistin'de, Roma yönetimi kurulmuştur. Roma bölgeye gönderdiği eyalet valisiyle, Filistini yönetiyordu. Bu dönemde, I. HERODOS, M.Ö. 37'de önce YAHUDA'nın, sonrada bütün Filistin'in (M.Ö. 24-4) kralı haline gelmişti. Roma denetimindeki Herodos yönetimi, HERODOS'un ölümüyle tamamen Roma'nın eline geçmişti. M.S. 70 ayaklanmasıyla da Kudüs kenti yeniden tahrib edilmişti.

YAHUDA İskariyot: Hz. İsa'nın talebeleri olan on iki havariden birisi. Hz. İsayı ele veren, hain havari olarak tanınmaktadır. İskariyot lakabının da bunun için verildiği tahmin edilmektedir. Çünkü latince **Sicarius** kelimesi katil anlamına gelmektedir. Ayrıca Yahuda'nın o dönemde şiddete dayanan radikal bir Yahudi cemaatinin üyesi olduğu da sanılmaktadır.

Dört İncildeki Yahuda ile ilgili rivayetler, Yahuda'nın İsa'ya ihanet ettiğinde müttefiklerdir. Buna göre Yahuda, "otuz parça gümüş" karşılığında İsa'yı, Yahudilerin hahamlarına teslim edeceğini bildirmiştir. YAHUDA Hz. İsa'nın Havarileriyle birlikte "son akşam yemeği" ve dua, ettiği sırada GETSEMANİ Bahçesine, gelen askerlere öpeceği kişinin Hz. İsa olduğunu söyler. (Matta: XXVI 14-16) ve Yuhanna, XI-1/6'daki ifadede, ihanetinin sebebini açgözlü olduğuna bağlar. Luka, XXII/3-6'da "içine şeytan girdiği için" ihanet ettiği anlatılır. Yuhanna da ise, son akşam yemeğinde lokmayı aldıktan sonra "içine şeytan girdiği" rivayet edilir (Yuhanna: XIII/27).

Yahuda'nın akibeti hakkında İncillerde farklı ifadeler bulunmakla beraber, intihar ettiği söylenmektedir. Meselâ Matta İncili, XXVII/3-10 da, Hz. İsa'nın ölümüne mahkum edildiğini anlayınca pişmanlık duyar ve aldığı gümüşleri geri verdikten sonra kendini asar. Resüllerin İşleri: I/18 de Yahuda'nın başaşağı düşüp ortadan çattığı, bütün bağırsaklarının döküldüğü bildirilmektedir. 1/19'da o tarlaya yani AKELDAMA yani KAN TARLASI denildiği nakledilmektedir ki, aynı konuda MATTA XXVII/3-8'de Yahuda'nın, yaptığı işten pişmanlık duyduğunu, otuz gümüşü başkahnilere ve ihtiyarlara geri getirip, kendinin günahkar olduğunu söylediği nakledilmektedir. Yine aynı pasajlarda Başkahninlerin gümüşleri aldıklarını ve yabancılar için çömlüğünün tarlasını satın aldıklarını ve bu tarlaya kan tarlası denildiği nakledilmektedir.

Bütün bu bilgilere rağmen Yahuda'nın akibeti konusu, açık ve net değildir. Bazı müslüman yazarlar, YAHUDA'nın, şekli değişerek İsa'ya benzetildiği ve askerlerin

İsa diye onu yakalayıp çarınıha gerdiklerini nakletmektedirler ki bu Yahuda oğullarının Kur'an-ı Kerimin (Âli-İmran 157) beyanına uygun düşmektedir. Ancak ayette Yahuda'nın ismi zikredilmemektedir.

YAHUDA OĞULLARI: İsrailoğullarını meydana getiren on iki kabileden birisidir. Hz. Yakub'un dördüncü oğlunun soyuna bu ad verilmiştir. Görüldüğü üzere YAHUDA adı hem bir kabilenin hemde bu bölgenin adıdır. Muhtemelen Yahuda oğullarının oturduğu bölgeye YAHUDA bölgesi denmiştir. Hz. Musa, İsrailoğullarını Mısır'dan çıkışta Filistin'e yerleştirmek istiyordu. Fakat onun ölümü ve Yahudilerin tutumu, buna fırsat vermedi. Musa'dan sonra YEŞU, İsrailoğullarının başına geçmişti. YEŞU döneminde Filistin'e girebilen İsrailoğullarından, Yahuda oğulları Kudüs'ün güneyine yerleşmiştir. Hz. Davud, Hz. Süleyman'ın da içinden çıktığı Yahuda oğullarının tarihi, Kuzeydeki İsrail Krallığının M.Ö. 721'de Asurlular tarafından yıkılmasından sonra, diğer İsrail kabileleriyle birleşmiş oldu. M.Ö. 586'da Babil istilasıyla yıkılan YAHUDA krallığının halkı, Babil'e sürgün edilmişti. İsrailoğulları, Babil'den ancak II. KYROS (pers kralı) un Babil'i ele geçirmesinden sonra dönebilmişlerdir (M.Ö. 538). Bu dönem, Yahudi tarihine II. Tapınak dönemi olarak girmiştir. Özellikle Babil esareti döneminde Yahudi kabileleri birleşik bir durum içine girmişler, Yahuda oğulları ve İsrailoğulları adı altında yaşamaya devam etmişlerdir.

YAHUDA'NIN MEKTUBU: Bu mektubu kimin yazdığı kesin olarak belli değildir. Yakub'un kardeşi YAHUDA tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir.

Yahuda'nın mektubu, Yunanca yazılmıştır. Yeni Ahit kitapları arasına alınmıştır. Yahuda'nın mektubunda, Hıristiyan imanın da sebat gösterilmesi ve Hıristiyanlığın düşmanlarına karşı uyanık olunması tavsiye edilmektedir. Mektubun yazılma nedeni olarak temelde bu konu gösterilmektedir. Mektupta Yahudilerin Mısır'dan kurtarılışları, Allah'ın emirlerine uymayan Sodom ve Gomorra halkının helak oluşlarının hatırlanması üzerinde durulmaktadır. Yahuda'nın mektubu şu cümlelerle bitmektedir. "Şimdi sizi sürçmekten korumağa ve kendi izzetinin huzurunda büyük sevinçle lekesiz durdurmağa Kadir olan kurtarıcımız tek Allah, Rabbimiz İsa Mesih vasıtasıyla her vakitten evvel ve şimdi ve bütün vakitlere kadar izzet, haşmet, hâkimiyet ve kudret olsun."

Yahuda'nın mektubu, yirmi dört cümleden meydana gelmektedir.

YAHUDİLİK: Kitap verilen ilâhi dinlerin başında Yahudilik gelmektedir. Yahudiliği tebliğ etmek üzere Hz. Musa görevlendirilmiştir. İlâhi dinler denince hemen Yahudiliğin akla gelmesi, Yahudiliğin dayandığı kutsal kitabın günümüze kadar gelmiş olmasından dolayıdır. Bugünkü Tevrat'ın yani Tora'nın Hz. Musa'ya vahyedilen Tora olmadığını, yüzyıllar boyunca değişikliğe uğradığını, Tora üzerinde çalışan uzmanlar belirtmektedirler. Ancak, Yahudiliğin tek kutsal kitabı, yine elimizdeki Yahudi kutsal kitabıdır. Bunun için Yahudi dininin ve Yahudi tarihinin tek kaynağı, Tora ve Tora'nında içinde bulunduğu Yahudi Kutsal Kitabı olacaktır. Yahudilik, İsrailoğullarının, İbrani-lerin, Yahudilerin dinidir. Yahudi kelimesi, Hz. Yakub'un en büyük oğlunun adı

olan "Yuda" veya "Yehuda" dan türetilmiş daha sonra onun izinden yürüdüğü bir millete ad olmuştur. Bazı kaynaklar da Yahudi isminin, Filistin'in güneyinde kurulan Yuda veya Yahuda krallığından ileri geldiğini belirtmektedirler.

Tevrata göre, Yahudi tarihi Hz. İbrahimle başlamaktadır. Hz. İbrahim M.Ö. 2 bin yılının başında Tanrı'nun emriyle Harran'dan Kenan ülkesine (Filistin)'e göç etmesini emretmiştir. İbrahimde ailesiyle birlikte Kenan diyarına göç etmiştir. (Tek:XI/31; XII/5) Tora'ya göre Hz. İbrahim'in ölümünden sonra yerine oğlu İshak geçmiş, daha sonrada torunu Yakub geçmiştir. Hz. Yakuba İsrail adı verilmiştir. İsrail kelimesi, "Güreşte yenen", bir çarpışmada "üstün gelen" veya "Tanrıya Karşı Kuvvetli" anlamına gelmektedir. İsrail kelimesi bu anlamıyla Tevratla kullanılmıştır. Buna göre Yakub, Tanrı Yehova'yı yenmiş ve kendisine "Artık sana Yakub değil, ancak İsrail" Allah'la uğraşan, yahut Allah'la uğraşır denilecek. "Çünkü, Allah (Yehova) ile ve insanlarla uğraşıp yendin" denilmiştir. Daha sonra böylece kullanılan İsrail kelimesi, (Ben-i İsrail) İsrailoğulları adı ile Yahudilerin özel adı olmuştur (Tekvin: XXXII/27-28). Yahudilere verilen diğer bir ad da İbrani ismidir. Filistin'e göç eden Yahudilere Filistin'in yerli halkı olan Kenanlılar tarafından "Nehri geçen" anlamında İbrani denilmiştir.

Yahudi tarihi, Hz. Yakubla yeni bir döneme girmiştir. Yakub'un oğlu Yusuf, kardeşlerinin kıskançlığı nedeniyle Mısır'a gitmekte olan İsmâîli kervanına satılır (Tekvin: XXXVII/27-28). Böylece kardeşleri Yusuf'tan kurtulmuş olurlar. Akşam eve dönen Yusuf'un kardeşleri babalarına, Yusuf'un kanlı gömleğini getirirler ve onu

canavarın yediğini söylerler (Tekvin: XXXVII/33). Yusuf Mısır'da, mühafız askerleri komutanı potifar'a satılır. Potifar'ın evinde iyi bir hayat süren Yusuf'a, potifar'ın karısı aşık olur, fakat Yusuf cevap vermez. Bunun üzerine iftira ile hapse atılır. Ancak daha sonra Firavunun gördüğü rüyayı tabir ederek, hapisten kurtulur ve Fravun'un yanında büyük bir mevkiye yükselir (Tekvin: XXXXI/40). Yusuf, daha sonra Filistin'de bulunan babası Yakubu ve kardeşlerini de Mısır'a getirir. Böylece İsrailoğulları, Mısır'a yerleşmiş olur (Tekvin: XXXVII/1).

Daha sonraki çağlarda Mısır'da İbranicilerin dayanılmaz acılar çektikleri, köle olarak yaşadıkları uzun bir süreçten geçtikleri görülmektedir (Çıkış: I/12-13). Bu sıkıntılı hayat, Hz. Musa'nın ortaya çıkıp, İsrailileri kurtarma işine giriştiği döneme kadar devam etmiştir.

Hz. Musa'nın doğduğu dönemde Mısır'da Yahudilerin erkek çocukları, Firavunun emriyle öldürülüyordu. Çünkü, Firavun, İbranicilerin çoğalmasını istememektedir. Hz.Musa'nın annesi, Musa'yı üç ay kadar saklamış ve nihayet gizleyemeyeceğini anlayarak ziftle sıvanmış bir sepete koyarak, Nil nehrine bırakmıştır. Firavunun kızı tarafından alınan sepetle boğulmaktan kurtulan Hz. Musa, Firavunun sarayında gençlik yıllarına kadar büyütülmüştür (Çıkış: II/1-7).

Tora'ya göre Hz. Musa gençlik yıllarında Yahudilere gider ve onların çektikleri kölelik hayatını öğrenir. Yine bir gün Hz. Musa kavga halinde olan bir Mısırlı ile bir İbraniyi ayırmak ister. Kazaen vurduğu bir tokatla Mısırlı ölür. Hz. Musa Midyan'a kaçır. Orada Midyan başkâhinin sürülerini otlatır ve kızı Tsippora ile evlenir (Çıkış: II/21). Musa,

otlattığı sürüyü Horebe getirir. Orada kendisine “Ateş alevinde” görünen Rab, Hz. Musa'ya şöyle der; “Ben, babanın Allahı, İbrahim'in Allahı, İshak'ın Allah'ı, Yakub'un Allahıyım. Gerçekten Mısır'da olan kavminin sıkıntısını gördüm ve angarya memurlarının yüzünden onların feryadını işittim. Çünkü onların acılarını bilirim. Şimdi gel ve benim kavmimi, İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarmak için seni firavuna göndereyim” (Çıkış: III/1-22).

İşte böylece Hz. Musa, İbranileri Mısır'dan çıkarmakla görevlendirilmiş ve kardeşi Harun'da kendisine yardımcı olarak verilmiştir. Bu görevle Mısır'a yeniden dönen Musa, İsrailoğullarını derleyip toparlamaya çalışmış ve Firavuna karşı amansız bir mücadeleye girişmiştir. Hz. Musa'nın görevi, İsrailoğullarını Filistin'e götürmektir. Fakat Firavun buna izin vermez. Hz. Musa ve Firavun arasındaki mücadele şiddetlenir. İş, mucize göstermeye dökülür. Firavunun bütün sihirbazları, hünerlerini gösterirler. Hz. Musa'nın asâsı, kocaman bir yılan olarak bütün sihirleri yutar ve tekrar asâ haline gelir (Çıkış: VII/9-12). Ancak yine de Firavun insafa gelmez. Rab Allah'da Mısırlıların başına belâ vermeye başlar. Verilen son belâ hepsinden ağırdır. Yahova, gece yarısında Mısır'ın ortasında çıkacağını ve “Taht üzerinde oturan Firavunun ilkinden, değirmen ardından olan cariye'nin ilkinde kadar” Mısır diyarında ilk doğanları ve hayvanların ilk yavrularını öldüreceğini bildirmektedir (Çıkış: XII/29). Tanrı Yahova'nun vaadi gerçekleşir ve Mısır'da ilk doğanlar ölür. Bu ağır belâdan sonra Firavun, İsraililere Mısır'dan çıkma iznini verir.

Bu İsraililer için bir sevinç'tir. İsraililer hemen, Kızıldenize doğru hareket ederler. Hedef, Filistin'dir. Fakat biraz sonra Firavun pişman olur ve İsraililerin arkasına düşer. Kızıl deniz yarılr, İsraililer geçer. İsrailileri takip eden, Firavun ve askerleri ise deniz ortasında boğulur. (Çıkış: XIV/28). Mısır'dan çıkıştan iki ay sonra Sina çölüne gelen İsraililere; Yahova, çölden ekmeğe, su, bildircin gibi yiyecekler vermiş, nimetlerini onların üstün'den ekik etmemiştir. Çöl yolculuğunun böylece devam ettiğini, uzun ve çetin muharebeler sonunda Hz. Musa'nın “Bal ve süt akan ülkeyi (Filistin'i) karşıdan gördüğünü ve neticede yüz yirmi yaşında öldüğünü” yine Tora'dan öğreniyoruz (Tesniye: XXXIV/1-12).

Hz. Musa'nın ölümünden sonra İsrailoğullarına Nuh oğlu Yeşu başkanlık etmiş ve İsrailoğullarının adanmış topraklara girmeleri sağlanmıştır (Tesniye: XXXIV/9). Bu dönemin en büyük yöneticisi Tora'nın kral Davud olarak bahsettiği Hz. Davud'dur (I. Krallar I/1). Davuddan sonra yerine oğlu Süleyman geçer. M. Ö. 971-931 yıllarında saltanat süren Hz. Süleyman'ın en önemli icraatlarından birisi “Bet Ha-Mikdaş'ın yapımıdır. İsrail tarihine “Kudüs Mabedi” veya “Süleyman Mabedi” olarak geçecek olan “Kutsal Evin” etrafında İsrailoğulları toplanmışlar ve mabedle bütünleşmişlerdir. İsrailoğulları, Kudüs Mabedine olan saygılarından dolayı diğer yerlerde yaptıkları tapınaklara “Bet ha Mikdaş” dememişler sadece Sinagog ismiyle yetinmişlerdir. Bu dönem Yahudi tarihine Birinci Mabel dönemi diye geçmiştir.

Hz. Süleyman'ın bu saltanat dönemi fazla sürmez. Daha sonra Yahudiler için yeni dönemler başlar. Asurlular,

İsrailoğullarına saldırıp devleti yıkarlar. İbrani devleti önce ikiye ayrılır. Özellikle Hz. Süleyman'ın ölümünden sonra kuzeyde başkenti SAMİRİYE olan İSRAİL devleti ile, güneyde başkenti KUDÜS olan YAHUDA devletinin ortaya çıktığı görülür. Bu bölünme, Asurluların işini kolaylaştırmıştır. Asur ordusu İsrail topraklarına girmiş, önce İsrail devletini, sonra da Yahuda devletini ortadan kaldırmıştır (M.Ö. 721).

Daha sonraki çağlarda da İsrailoğullarının başına bela gelmeye devam etmiştir. Meselâ, Babil Kralı Nabukadnesar (Buhtunnasr), yeniden İbraniler üzerine yürümüş, Filistin halkını kılıçtan geçirmiş, kalanları da Babil'e sürgün etmiştir. İsrailoğulları tarihinde "Acı günler" diye anılan "Babil Esareti" işte budur (M.Ö. 586).

Babil Esareti, Yahudiliğin düşünüş ve inanç tarihi açısından son derece önemli olmuştur. İsrailoğulları için diaspora dönemi olarak anılan bu dönem, yarım asırdan fazla sürer. Fakat Babil Esareti, Yahudi dini ve sosyal hayatını derinden etkiler. Bu dönemde "sünnet olma" ve "sinagog" Yahudi kimliğini inşa eden çok önemli unsurlar olarak telâkki edilmişlerdir. Daha sonra İranlıların Babil'i işgaliyle Yahudi esareti bitmiş ve İranlılar, Yahudilerin Kudüs'e dönmelerine izin vermişlerdir (M.Ö. 538). Böylece Yahudi tarihinde ikinci mabed dönemi başlamıştır.

Bundan sonraki çağlarda Filistin, Yunanlılar, Romalılar, Bizanslılar tarafından işgal edilmiş ve daha sonraki çağlarda da müslümanların eline geçmiştir. Böylece İsrailoğulları, yüzyıllarca değişik milletlerin egemenliğinde yaşamışlardır.

Yahudilikte Tanah: Yahudilerin dini tarihinde, Hz. Musa'ya Sina dağında verilen TORA'nun ve dolayısıyla On Emrin çok önemli bir yeri vardır: Bilindiği gibi Yahudilerin Kutsal Kitabı, TANAH adı altında üç bölümden meydana gelmiştir:

1. Tora: Arapça Tevrat olarak belirtilen, Yahudilerin Tora dedikleri kitaplar, bugünkü Eski Ahidin ilk beş kitabını teşkil eder. Bu kitaplara Arapça'da ESFAR-I HAMSE (Beş Kitap) denmektedir. Bu beş kitap: Tekvin – Çıkış – Levililer – Sayılar – Tesniye'dir. Yahudiler, bu beş kitabın Sina dağında Hz. Musa'ya vahyedildiğine inanmaktadırlar.

2. Nebiim (Peygamberler): İlk peygamberler ve son peygamberlerden bahseden kitaplardır: Yahudilikte Nebiler ikiye ayrılır:

a) İlk Nebiler: 1.Yeşu 2.Hakimler 3.I.Samuel 4.II.Samuel 5.I. Krallar 6. II. Krallar

b) Sonraki Nebiler: 1. İşaya 2. Yeremya 3. Hezekiel 4. Hoşea 5. Yoel 6. Amos 7. Obadya 8. Yunus 9. Mika 10. Nahum 11. Habakkuk 12. Tesefanya 13. Haggay 14. Zekerya 15. Malaki

3. Ketubim (Kitaplar): 1. Mezmurlar 2. Süleymanın Meselleri 3. Eyub 4. Neşideler Neşidesi 5. Rut 6. Yeremya'nın Mersiyeleri 7. Vaiz 8. Ester 9. Daniel 10. Ezra 11. Nehemya 12. I. Tarihler 13. II. Tarihler.

Bugün Kitab-ı Mukaddes adı altında görülen Kutsal Kitap, iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümü, TANAH'ı meydana getiren kitaplar oluşturmaktadır. İkinci bölümüde Yeni Ahit'in kitapları oluşturmaktadır. Yahudilerin Tanah adı altında kutsal kabul ettikleri kitap sayısı otuz dokuzdur.

Yahudilerin, YAHOVA tarafından Hz. Musa'ya vahyedilen şeriatı, TORA adı al-

tındaki beş kitap ihtiva etmektedir. Yahudi dini hayatını düzenleyen kurallar, bu beş kitapta toplanmıştır. Ayrıca, Tora'nın sözlü tefsiri olan TALMUD'da Yahudiler için çok önemli bir kanun kitabıdır.

TALMUD: Yahudiler, Talmudu Tora'nın yorumu olarak kabul ettikleri için Talmudun da yeri Yahudiler yanında çok büyüktür. Tevratın, şifahi bir yorumu olarak değerlendirilen TALMUD, başlangıçta Yahudi bilginlerinin nesilden nesile aktardıkları yorumları meydana getiriyordu. İşte bu şifahi yorumlar, M.S. II. yüzyılda Yahuda Ha Naşi tarafından derlenerek yazıya geçirilmiştir. Böylece, şifahi yorumun derlenmesiyle meydana gelen kitaba "MİŞNA" adı verilmiştir. İbrance olan Mişna, Talmudun asıl metin kısmını meydana getirmiştir. Altı bölüme ayrılmıştır. Bu altı bölüm şunlardır:

1. Zeraim (Ziraatle ilgili hükümler)
2. Moed (Günlerle ilgili hükümler)
3. Nashim (Kadınlarla ilgili hükümler)
4. Nezikin (Ceza ve medeni kanunlarla ilgili hükümler)
5. Kodashim (Mukaddes şeylerle ilgili hükümler)

6. Toharoth (Temizlikle ilgili hükümler)
Talmudun bu asıl metni üzerine yapılan şerhe Gemera denmiştir. Gemera, öğreti anlamına gelir ki asıl Talmud denilen bu yorumlardır. Aslında Mişna ile Gemera, Talmudu meydana getirmektedir. Mişna üzerinde çalışanlara TANNAİM, Gemera üzerinde çalışanlara AMORAİM denmiştir. Gemera konu itibarıyla iki kısımda toplanmıştır. Halakkah ve Haggadah. Dini ve iktikadi kısımları toplayan bölüme HALAKKAH denmiştir. Kissa ve menkıbeleri toplayan bölüme de HAGGADAH denmiştir.

Gemera adı verilen Mişna üzerindeki yorum çalışmaları, iki ayrı ekol tarafından yapılmış ve iki ayrı Talmud ortaya çıkmıştır:

a) **Gemera Babilî** (Babil Talmudu): Bu Talmudu Babil'de kurulan Talmud Akademisi uzmanları meydana getirmişlerdir. Bu çalışmalar M.S. 500 yıllarında tamamlanmıştır.

b. **Gemera Yerusalmî** (Kudüs Talmudu): Bu Talmudu da Kudüste kurulan Talmud Akademisi uzmanları meydana getirmişlerdir. Bu çalışmalar M.S. 400 yıllarında tamamlanmıştır.

Batı dünyasında her iki Talmud üzerinde de çalışmalar yapılmaktadır.

KABBALA: Yahudi Mistik düşüncesinin kaynağını Kabbala teşkil etmektedir. Kabbalah kelimesi, İbrance anlamak ve kavramak anlamına gelmektedir. Yine Kabbalah kelimesi, gizli bilgi, hikmet anlamında kullanılmaktadır. Kabbala'nın vahiy mahsulu olduğu görüşü yanında, İran, Babil, Yeni Eflatunculuk, Helenizm ve Apokaliptik fikirlerle beslendiği ve geliştiği düşüncesi de yaygındır. Kabbala, teorik ve pratik olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Teorik Kabbala yazı ile tespit edilmiştir. Pratik Kabbala ise, şifahi olarak yaşamıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde pratik Kabbalada yazılmıştır. Bunlar "Sefer Yetsirah ile Sefer ha Zohar"dır. Yetsirah ile Zohar doktrinleri XIII. yüzyılın sonlarında İspanya'da çok büyük bir gelişme göstermişlerdir. Böylece, "Yahudi Mistik Geleneği" teşekkül etmiştir. Bu gelenek, Kabbala adı altında gelişmiştir. Kabbala, harf ve sayı esasına dayanan Yahudi Mistisizminin kaynağını teşkil etmekte ve mesih fikrini işlemektedir. Sefer Yetsirah, yaratılış kitabını teşkil ederken; Sefer ha Bahir, bilgi ve hikmet kita-

bnı teşkil etmiştir. XIII. asrın sonunda Kabbala hareketine bağlı olarak Sefer ha Zohar ortaya çıkmıştır. Bu eser, R. Shimon b. Yohai ye aittir. Milâdi II. asrın ikinci yarısında yaşamıştır. Sonraki gelişmelerde Zohar, Tora'nın batınî anlamı olarak telâkki edilmiştir. Kabbalaya göre tarihi olaylar ve kanunlar, sadece Tanrısal kelâmın elbisesi ve bedenidir. Kabbala mistik hareketi, XVI. yüzyılda Haim Vital'in çalışmaları sayesinde Safed okulu tarafından yenileştirilmiştir. Safed okulunun şefi, İsaac Louria'dır.

YAHUDİLİKTE ON EMİR: Yahudiliğin dini ve felsefi temelini TORA'da zikredilen ON EMİR oluşturur. ON EMİR, Sina dağında Tanrı YEHOVA tarafından Hz. Musa'ya vahyedilmiştir. ON EMİR, Hz. Musa'ya verilirken, gök gürlemeleri olmuş, şimşekler çakmış, Sina dağı üzerinde koyu bir bulut meydana gelmiştir. Boru sesleri duyulmuş ve bütün Yahudiler titremiştir (Çıkış: XIX/16-25). İşte Yahudilikteki ON EMİR bu sırada SİNA dağında Hz. Musa'ya tebliğ edilmiştir. Bu ON EMİR şunlardır:

1. Seni Mısır diyarından, esirlik evinden çıkararak Allahın Yehova benim. Karşımda başka ilâhların olmayacaktır.
2. Kendin için oyma put, yukarda göklerde olanın, yahut aşağıda yerde olanın, yahut yerin altında olanın hiç suretini yapmayacaksın. Onlara eğilmeyeceksin ve onlara ibadet etmeyeceksin; çünkü ben, senin Allahın Rab, benden nefret edenlerden babalar günahını çocuklar üzerinde, üçüncü nesil üzerinde ve dördüncü nesil üzerinde arayan, beni seven ve emirlerimi tutanların binlercesine inayet eden, kıskaç bir Allahım.

3. Allahın Rabbin ismini boş yere ağzına almayacaksın. Çünkü, Rab kendi ismini boş yere ağza alanı suçsuz tutmayacaktır.

4. Sebt (cumartesi) gününü takdis etmek için onu hatırında tut. Altı gün işliyeceksin ve bütün işini yapacaksın fakat yedinci gün Allahın Rabbe sebtir. Sen ve oğlun ve kızın, kölen ve cariyen ve hayvanların ve kapılarında olan garibin hiç bir iş yapmayacaksın. Çünkü Rab gökleri, yeri ve denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı ve yedinci gün istirahat etti. Bunun için Rab Sebt gününü mübarek kıldı ve onu takdis etti.

5. Babana ve anana hürmet et. Ta ki, Allahın Rabbin sana vermekte olduğu topraktan ömrün uzun olsun.

6. Katletmeyeceksin.

7. Zina etmeyeceksin.

8. Çalmıyacaksın.

9. Komşuna karşı yalan şahadet etmeyeceksin.

10. Komşunun evine tamah etmeyeceksin. Komşunun karısına, yahut kölesine, yahut cariyesine, yahut komşunun hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin (Çıkış: XX/217).

Yahudilikteki bu On Emir ilâhi dinlerin hepsinde temel esas olarak kabul edilmiştir. Meselâ Kur'an-ı Kerimde En'am suresinin 151-153 ayetlerinde şöyle buyrulmuştur: "Deki geliniz, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyalım: Ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-Babaya iyilik edin. Fakirlik korkusu ile çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızkını biz veririz. Kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve haksız yere Allahın yasakladığı cana kıymayın. İşte şu size anlatılanları Allah vasiyet etti. Umulur ki düşünüp anlarsınız. Erginlik çağına erişinceye kadar, ye-

timin malına, sadece en güzel bir niyet ve maksatla yaklaşın; ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söylediğiniz zaman yakınlarınız dahi olsa adaleti gözetin. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte Allah size, iyice düşünesiniz diye bunları emretti. Şüphesiz bu benim dosdoğru yolumdur. Ona uyun. Başka yollara uymayın zira o yol sizi Allahın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti”.

Hıristiyanlıkta da hemen hemen aynı emirler verilmektedir. Nitekim Hz. İsa, “ebedi hayatı” olması için ne yapması gerektiğini soran birisine şu cevabı vermiştir: “Katletmiyeceksin - Zina etmiyeceksin - Çalmıyacaksın - Yalan şahadet etmiyeceksin - Babana ve anana hürmet edeceksin-Komşunu kendin gibi seveceksin” (Matta: XIX/18-19). Aynı konu Markos: X/17-21’de ve Luka:XVIII/20-21) de geçmektedir.

Tarih boyunca Yahudiler bir yandan dini bir yandan da siyasi çalkantılarla içiçe yaşamışlardır. Yahudilerin bu sosyal ve kültürel ortamları onların düşünce ve dini yapılarında çok önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Bugün üç Yahudi dini akımı bu durumu açık şekilde göstermektedir:

1. **Muhafazakar Yahudilik:** XIX. yüzyılda Alman Yahudileri arasından çıkmıştır. Belli başlı temsilcileri, İsaac Bermays (1871-1849) ile Zacaria Franklen (1801-1875) olup daha sonra Amerika’da taraftar bulmuştur. Muhafazakâr Yahudilik, Reformist Yahudilik ile Ortodoks Yahudilik arasında bir yer işgal etmektedir. Muhafazakar Yahudilikte Siyonist hedefler fazlaca belirgin hale gelmiştir.

2. **Ortodoks Yahudilik:** M.S. 586 yılında I. Mabedin yıkılışından, zamanımıza kadar gelen Rabbinik karakterli Yahudilerdir. Tora ve Talmud eğitimi alan Yahudi hahamlarının gösterdikleri istikamette dini hayatlarını düzenlemişlerdir. Bugünkü İsrail’de hâkim unsur, Ortodoks Yahudilerdir. Bunlara ve bunların inandığı dini esaslara Rabbinik veya Rabbâni Yahudilik veya Rabbanî Yahudiler denmektedir.

3. **Reformist Yahudilik:** Moses Mendolsohn (1271-1786) ile başlayan Reformist Yahudilik, özellikle Avrupa Yahudileri arasında gelişmiştir. Yahudilikte din ve dünya işlerini ilk kez birbirinden ayıranlar, Reformist Yahudiler olmuştur. Bunlar, ibadet şeklini, kadın erkek ayrılığını, cumartesi yasaklarının bazısını kaldırmışlardır. Meselâ, “Cumartesi günü” ışık yakmak, otomobil kullanmak, bir yerden bir yere gitmek Ortodoks Yahudilikte kesinlikle yasak iken, Reformist Yahudilikte Sinagoğa gitmek, dinlenmek veya eğlenmek maksadıyla ışık yakılabilir. Bunlara göre ibadet esnasında müzik aletleri de kullanılmaktadır. İbadet esnasında erkek ve kadınlar yanyana oturmaktadır. Reformist Yahudiler, lâikleşmiş Yahudilerdir.

YAHUDİ AYAKLANMALARI: Yahudiler, tarihte iki büyük ayaklanma başlatmışlardır: Bunlar, M.S. 66-70; M.S. 132-135 yıllarında meydana gelmiştir. M.S. 66-70 yıllarındaki Yahudi ayaklanması, Roma yönetiminin aldığı tedbirlere karşı meydana gelmiştir. Yahudi boyları 66 yılında birleşerek, Roma işgaline karşı direnişe geçmişlerdir. Bunun üzerine Roma yönetimi, Yahudileri Kudüs’ten sürmüş, ancak sürgün edilen Yahudiler, Beyt-Horon’da Gallus komutasındaki Roma birliğini yen-

mişler ve kendi yönetimlerini kurmuşlardır. Bu olay üzerine Roma İmparatoru NERON VESPASIANUS'u Kudüs'e göndermiştir. Titus komutasındaki kuvvetlerin yardımı ile Galile'ye giren VESPASIANUS, Yahudi kuvvetleri yenerek tüm Filistin bölgesine hakim olmuştur. Böylece 25 Ağustos 70 yılında Kudüs düşmüş. Kudüs Mabedi yıkılmış ve Yahudi egemenliği sona ermiştir.

Yahudilerle-Roma yönetimi arasındaki sürtüşme devam etse de Roma, bölgeye hakim olmuştur. Yahuda valisi Tinnius Rufus'un kötü yönetimi, İmparator Hadrianus'un Kudüs'te bir Roma kolonisi kurmaya kalkması ve Yahudilerin dinsel uygulamalarına koyduğu baskılar, Filistinde Yahudilerin yeniden ayaklanmasına yol açmıştır. Tarihe Bar Kohba isyanı olarak geçecek olan bu ayaklanma, BAR KOHBA önderliğinde başlatılmıştır. Bu ayaklanma önceleri başarılı olduysa da, Romalı Komutan İULIUS SEVERUS'un taktikleri karşısında Yahudi başarısı devam etmedi. 135 yılında Kudüsün düşmesi, daha sonra Caesarea'nın güney Kıyısındaki Bethar Kalesi'nin düşmesiyle ayaklanma bastırıldı. Bu tarihten sonra Yahudilerin Kudüs'e girmeleri yasaklandı.

YAHUDİ - HİRİSTİYANLIK: Tarifi zor yapılan bir mefhum olarak "Yahudi-Hiristiyanlık", Yahudi kökenli Hiristiyanlara verilmiş bir ad olarak görülmektedir. Özellikle Hiristiyanlığın başlangıcında dikkat çeken bu Hiristiyanlar, tarih boyunca, kilise bünyesinde ayrı bir grup olarak yaşamaya devam etmişlerdir. Bu grup, kendilerine ait özelliği koruyarak ve Yahudi dini kuralarını tatbik ederek yaşamıştır.

Hiristiyanlığın başlangıcında Kudüs'teki ilk Hiristiyan cemaat, tabiatıyla Yahudi-Hiristiyan karakterli bir cemaattir. Bu cemaat genelde Yahudilerden teşekkül etmiş olduğu halde, İncilin mesajına göre yaşamaya dikkat ediyorlardı. Bu cemaatin başı, İsa'nın kardeşi olarak adlandırılan Yakub idi. Ancak bu dönemde, Pavlos'un vaazı, onun "Yahudileştirme" hareketine karşı takındığı tavır ve doğrudan putperest muhitlerden geçmiş olan kitlelerin, Hiristiyan cemaatına katılması gibi hareketler, sosyal ve dini durumu altüst etmişti. Başlangıçta kilise, Yahudi mirasına bağlı kalmış, fakat tedricen Yahudiliğin kiliseye bıraktığı geleneği değiştirerek onlara tamamen Hiristiyan bir şekil vermiştir. Kilise bu tavır içine girince, "Yahudi-Hiristiyanlık" da, tedricen kenarda kalmıştır. Öyleki, kristoloji konusunda Ortodoks gelişmeyi takipte büyük zorluklar çekmiştir. Yahudi-Hiristiyanların düşmanları onları "Ebionite"ler veya "Fakirler" diye adlandırmışlardır.

İrénee ve Epiphane gibi yazarlar "Yahudi-Hiristiyanlığı" diğer sapık fırkalarla aynı tutarken; M.S. II. yüzyılın ortasında yaşamış olan Justin Martyr, Hiristiyanlığı kabul etmiş bir Yahudinin, onu başkalarına empoze etmemesi ve kurtuluş için Hiristiyanlığı zaruri görmemesi şartıyla yaşayabildiğini kabul etmektedir (Dialogue, XLVII,4). Epiphane ise, "Yahudi - Hiristiyanların" İsa'ya imanları nedeniyle Yahudilerle anlaşamadıklarını; Yahudi şeriatına uymaları nedeniyle de diğer Hiristiyanlardan ayrıldıklarını yazmaktadır (Panar, Hoer, 29, 1, PG. XLI, 389). Musevî Şeriata riâyet eden Yahudi-Hiristiyanlar, kendileriyle diğer Hiristiyanlar arasında bir değerler hiyerarşisi tesis etmişlerdir. Diğer yandan, Yahudi şeriatına riayet, on-

lara İsrail'in imtiyazlarından istifade imkanı tanırken; diğer Hıristiyanlar bu imtiyazlara sahip olamamışlardır. Oysa Yahudi-Hıristiyanların takındığı, hem Yahudi şeriatına riayet, hem de İncilin mesajını kurtuluş için şart koşturma şeklindeki tutumları, Pavlos'un öğretileriyle uyuşmuyordu. Aslında Yahudi-Hıristiyanlık hareketi, pavlos'un öğretisine karşı derin bir tiksinti içindeydi. Bunun için onlar, "Pavlosu reddediyorlar ve onu döneklilikle itham ediyorlardı" (İrénee, Adu. Haer, I, 26, 2). Yahudi - Hıristiyanlar hakkında bilgi veren yazarlar, onların sadece birtek İncili tanıdıklarını yazmaktadır. İrénee ve Epiphane'a göre onların kabul ettikleri İncil, sadece Matta İncilidir. Eusébe göre ise, onların kabul ettikleri İncil, İbranilerin İncili'dir (H.E. 3, 17, 4).

Aslında, Yahudi-Hıristiyanları, diğer Hıristiyanlardan ayıran şeylerin, doktrin seviyesindeki şeyler değil; disiplin seviyesindeki şeyler olduğunu, Hıristiyan ilâhiyatçıları sık sık tekrar etmişlerdir. Fakat bu konuda, söz konusu olan yegane şey, Kristoloji meselesidir. Bu konuda iki grup arasında önemli ayrımlıklar vardır. Bunun için Antikite yazarları, "Yahudi-Hıristiyanların", İsa'nın Tanrılığını reddettiklerini söylemektedir. Çok sayıda seleflerinin söylediğinin aksine S. Jérôme, Ebionites'lerin İsa'ya, Tanrı'nın oğlu olduğuna, Bakire Meryem'den doğduğuna, Ponce Plato'nın saltanatı altında çarınıha gerildiğine inandıklarını yazmaktadır (Ep. ad Aug. 112, 13; PL, XXII, 924). Şüphesiz bu farklı şahadetleri uzlaştırmak oldukça zordur. Ancak bu konuda bazı temel esaslarda ayrılmakla beraber; Yahudi-Hıristiyanların birçok kanaat ve inancı,

diğer Hıristiyanlarla paylaştıkları söylebilir.

Yahudi-Hıristiyanlar, sadece Filistin bölgesinde değil, bütün Orta-Doğu ülkelerine yayılmışlardır. Her ne kadar gittikçe marjinal duruma düşmüş olsalarda, milâdi V. Asra kadar özellikle Ürdün, Ölü deniz ve Suriye'de yaşamışlardır.

YAHUDİ - HRİSTİYAN DOSTLUĞU:

Avrupadaki Yahudi katliamının uyandırdığı heyecanla doğmuş olan bir harekettir. Bu hareketin kısaltılmış şekli AJCF harfleri ile ifade edilmiştir (Amitié Judéochrétienne). Bu hareket 1942 yılında Lyon'da, P. Chaillet'in ve Pastör Roland de Pury'nin teşvikleri ile doğmuştur. Tehdit altındaki "Yahudi çocuklarını" kurtarmaya yönelik bu hareket, 1943 yılından itibaren Tarihçi Jules İsaac'ın "İsa ve İsrail" adlı 1948'de yayınlanan eseri ve daha önceki çalışmaları ile canlanmıştır. 1947 yılında yapılan Seelisberg Konferansı, ırkçılığın her çeşidini kınamaya ve Yahudi toplumuna kin ve nefret duymaya, yönelik bütün düşünceleri tahkir eden prensip kabul etmişti. A.J.C.F'nin Hıristiyan üyeleri bu prensipleri yasa olarak kabul etmişlerdir. 1948'de Jules İsaac, "Yahudi-Hıristiyan dostluğunun" ilk grubunu Aix-en-provence'da kurmuştur. Kısa süre sonra Edmond Fleg, Pariste federal manada milli bir teşkilat kurmuştur.

AJCF teşkilatı, genel bir Hıristiyan organizasyonudur. Çünkü bu hareketin içinde Katolikler, Ortodokslar ve Protestanlar vardır. Fransız halkının çoğunluğunun Katolik olmasından dolayı bu hareketin başkanı Katoliktir. Birinci başkan Henri Marrou, ikinci başkan Jaques Madaulé'dur. Teşkilat yasasının ikinci maddesi, "Yahudilerle-Hıristiyanlar arasında asır-

lara dayanan yanlış anlama ve düşmanlığın yerine saygı, dostluk ve karşılıklı anlayışın geçmesini tavsiye etmektedir. Teşkilatın esas hedefi, Yahudilerin maruz kaldığı haksızlıkları telâfi etmeye çalışarak, samimi ve faal bir işbirliğini meydana getirmektir. Bu organizasyon, her çeşit senkretik ve dinlerden birini kazanma faaliyetini amacı dışında bırakmıştır. Bunun için kiliseleri veya dinleri birleştirme gibi hiçbir faaliyete teşebbüs etmez. Hiçbir kimsenin inançlarından vazgeçmesini de talep etmez.

Bu teşkilatın yönetim kurulu her ayın başında toplanmaktadır. Milli konsey her üç ayda bir toplanmaktadır. Genel kurul ise, yılda bir defa Paris'te veya Aix-en Provence'de toplanmaktadır. Bu vesile ile birtakım tezahüratlar yapılmaktadır. Bu teşkilat "International Council of Christians and Jews" a bağlıdır. Milletlerarası Yahudi ve Hıristiyan teşkilatının Alman, İngiliz, İspanyol ve İtalyan teşkilatları da vardır. Bu uluslararası teşkilat, yılda iki defa herhangi bir başkentte toplanmaktadır.

AJCF yılda dört defa "L'Amitié Judéochrétienne de France" isimli bir dergi çıkarmaktadır. Derginin ilk sayısı 1975'te çıkmıştır.

YAHUDİ MEZHEPLERİ: M.Ö. 135 - 106 yılları arasında hüküm süren kral Jean Hyrcan'ın saltanatı döneminde, milâdi I. asra kadar yaşayacak olan belli başlı dini ve politik Yahudi mezhepleri, varlıklarını sürdürmüşlerdir. Milâdi I. asırda, Ferisi hareketi, Rabbinik Yahudiliğe üstün gelecek Yahudiliğe yön vermiştir.

Farklı Yahudi mezhepleri şeriat, öte dünya, tarih anlayışı konularında karşı karşıya gelmişlerdir.

M.Ö. III. asırda yaşamış olan rahip SADOK'un adını alan **Saducéen**'ler, Mabetin ve Kudüs'ün, Yahudiliğin çekirdeği olduğunu düşünmektedirler. Rahipler, önemli şahsiyetler, prensler ve büyük mal sahipleri, İsrailin misyonunun, milli güç endişesi gerektirdiğini düşünmüşlerdir. Muhafazakârlar ise, şifâhi geleneklere çağrışı reddetmektedirler. Onlar, otorite olarak sadece yazılı kanunu kabul etmekte ve büyük bir titizlikle şeriatı uygulamaya koymaktadırlar. O halde bunlar, Ferisilerin kabul ettikleri ruhun yaşadığı, ölümlerin dirilmesi gibi inançları reddetmektedirler. Çünkü bu inançların Tora'da yer almadığını ileri sürmektedirler.

Ferisiler (pharisiens) ise, yeni din duygusu ile bütünleşmişlerdir. Onlar için milli bağımsızlık oldukça önemlidir. Çünkü o, şeriatı ve onun tatbikinin etüdünün kolaylaştırılması vasıtasından başka birşey değildir. Onları orta bilginler ve hahamlar sınıfı meydana getirmektedir. Ferisiler, yazılı şeriatın yanında Musa'ya kadar varan, şeriatı tatbik ve yorumuna imkan veren bir şifâhi geleneğin varlığını kabul etmektedirler. İşte bu şifâhi gelenek, Ferisi hahamları veya **Tannaimler** tarafından Mişna'da derlenmiş ve tasnif edilmiştir. İnsancıl, pedagoğ olan Ferisiler, halkın çoğunluğunu kendilerine katmaya çalışmışlardır. Kralında büyük bir rahip olduğunu kabul eden ve güçler ayrımını kabul etmeyen kral Jean Hyrcan hanedanlığından sonra Ferisiler, muhalefete düşmüşlerdir. Yahudi geleneğinde Ferisi kelimesi, hiçbir zaman aşağılayıcı bir kelime olmamıştır. Ölümlerin dirilmesi ve hayatın mezhebini. Dört bin kadar olan üyeleri, kendilerini ibadete, okumaya ve temizlenmeye vermişlerdir. (Bunlar, tabiatla oldukça sık

ilişki içindedirler. Beyaz elbise giymektedirler. Birçok dini banyoları vardır). Esseniler daha çok zahidane ve cemaat hayatı sürmektedirler. Onların batını yazıları, ateşli bir mesih beklemeğe işaret etmektedir. Esseniler, Roma işgaline karşı "karanlıkların oğullarına karşı aydınlığın oğullarının savaşı" sloganını başlatmışlardır. Esseniler tamamen mistik bir hareket olduğu için halk üzerinde fazla etkili olamamışlardır.

Zélotes'lar: Bunlar başkaldıran Ferisilerdir. Şiddet dışı olan Ferisilerin aksine bunlar, insan aksiyonunun, Tanrısal realizasyonu çabuklaştıracağına inanmaktadırlar. Onların habercileri olan Hassidim (sofular)ler, Antiochus'a karşı silâhı ellerine aldıkları gibi onlar da Roma'ya karşı terörizme baş vurmaktan çekinmemişlerdir. Uzlaşmaz bir sofulukla ve aşırı bir milliyetçilikle 70 yılında Titüs tarafından kuşatılmış olan Kudüs'te çarpışmışlardır.

YAHUDİ PASKALYASI: Bu bayram, Yahudilerin Mısır'dan çıkışlarının hatırasına ilk baharda kutlanan PESSAH bayramının adıdır. Bu bayram konusundaki merasim, Çıkış kitabında şöyle anlatılmaktadır: "Bugün sizin için anılma günü olacak, onu Rabbe bayram tutacaksınız; nesillerinizce ebedî kanun olarak onu bayram tutacaksınız (Çıkış: 12/14). Yahudi paskalya bayramı konusunda çıkış kitabının 12. ve 13. Bablarında genişçe bilgi verilmektedir. PESSAH kelimesi, PASAH köküne bağlanmaktadır. Bu kelime, sıçramak, üstünden atlamak, Mısırlıların ilk doğanlarını çarptığı halde, İsraililerin evlerini bir kenara bırakan anlamlarına gelmektedir (Çıkış:12 ve 13. Bablar). Paskalya bayramında yapılan en karakteristik

merasim, paskalya kuzusunun kurban edilmesidir. Bu her evde icra edilmekteydi. İbadetin merkezileşmesi şer'i kuralı ile, aile şefleri bu kurbanı kesmek için Kudüs'e gitmeye mecbur edilmişlerdir. Böylece Rahipler, mihraba kan akıtmış oluyordı. Milâdi 70 yılında Kudüs Mabedinin tahribi, bu merasimin kesilmesine neden olmuş, fakat evlerde paskalya yemeği yenmeye devam etmiştir.

SAMARİTAIN denen Yahudiler 14 Nisan gecesi paskalya kuzusunu GARİZİM dağında kurban etmeye devam etmektedirler. Çünkü bu dağın Allah tarafından seçilmiş olduğuna inanmaktadırlar.

YAHUDİ ŞERİATI (TORAH): Tevratın Yunanca tercümeleri ve özellikle yetmişlerin tercümesi TORAH'nın oluşmasını sağlamıştır. Bunun için "Yahudi şeriatı" sözü, TORAH ile eş anlamda kullanılmıştır.

TORAH, etimolojik anlamda her şeyden önce Tanrısal bir öğretilerdir. Yahudi düşüncesine göre Torah, Tanrı ile milleti olan İsrail arasındaki bir antlaşma yasasıdır. Yani bir Ahit Kitabıdır (Çıkış: 24, 7). Yaratıcının iradesinin normatif ifadesi olan Tanrısal buyrukları ihtiva ettiğiinden Torah, kurallara itaat empoze etmektedir. Tanrı, İsrail Milleti, Torah'daki kurallarda ifade edilen Tanrının iradesine sadık kaldığı ölçüde vaadine sadık kalacaktır (Tesniye 26, 16-19). İşte bu anlamda Torah bir şeriattır. Ona itaat gerekmektedir. Özellikle Babil Sürgünü sonrası (M.Ö. 539) dönemde, tedrici şekilde Torah'ın merkezîyetçi yeri kavramı empoze edilmiş ve Yahudiliğin temeli olmuştur. Gerçekten o zaman milletin hayatını, Babil sürgününden önceki dış şartlardan oldukça farklı bir duruma göre yeniden or-

ganize ve cemiyeti yeniden yapılandır-
mak söz konusu idi. Bu kaçınılmaz adap-
tasyonun temelinde Torah bulunuyordu.
Torah, nihaî şeklini bu dönemde ka-
zarıyordu. Torah, İsrail Milletinin dini vic-
danında, Sina dağında Hz. Musa'ya
vahyedilmiş olarak kabul edilmiştir. Bö-
ylece Torah, bir yasa karakterine bürün-
müş ve onun metni değişmez kabul edile-
rek, bütün devirlerde tam olarak uygula-
nabilen ve geçerli olan bir metin olarak
düşünülmüştür.

Diğer yandan, Torah'ın aynı metninde,
sürekli değişen durumlara göre yorum
yapmaya izin veren ölçüler bulunması bir
zarurettir.

İşte bu işlem, Midrash'ın en eski şekli sa-
yesinde tamamlanmıştır.

Rabbînik gelenek bu yorum çalışma-
larının başlangıcını Esdras'a ve "Büyük
Meclis adamlarına" dayandırmaktadır.
Bu büyük meclis, bir çeşit üstadlar meclis-
sidir. Bu üstadlar, Esdras'ın etrafını çe-
viririlmiş vaziyettedir. Bu durumda o, son üç
İsrail peygamberinin geleneğini elde et-
miş durumdadır.

Hahamlık geleneğine göre, Torah'ın doğ-
ru ve normatif yorumu ve müşahhas ha-
yatın isteklerine tatbiki, ancak bu gelene-
ğe göre yapılabilir. Bu gelenek, daima
kutsal metinle beraberdir ve ondan eski-
dir. Fakat o da Tanrısal kökenlidir ve oda
yazılı kutsal metnin sahip olduğu otorite-
ye sahiptir. İşte Yahudilikte böyle bu şe-
kilde iki Torah meydana gelmiştir. Bir tar-
afta yazılı Torah, diğer tarafta şifahi
torah. Her iki Torah'ın da Tanrı tarafın-
dan SİNA'da vahyedildiğine inanılmak-
tadır. Bu durumda Şifahi Torah, yazılı
Torah'nın yorumu olarak görülmektedir.
Fakat bu prensip, Sadukiler ve daha sonra
Karailer tarafından kabul edilmemiştir.

Hahamlık geleneği, şifahi Torah'ın muh-
tevasını ve hayatını farklı şekillerde yo-
rumlamaktadır. Şifahi Torah, yalnız
Pentateuque'un dışındaki diğer kitapları
değil, eski hahamlık edebiyatında belirti-
len herşeyi tohum halinde kendinde top-
luyordu. Kudüs Talmudu bu konuda, a-
şağıdaki (Tesniye: 9/10) cümleye dayana-
rak en mükemmel yorumu vermektedir:
"Rab bana Allahın parmağı ile yazılmış
iki taş levhayı verdi, onların üzerinde,
toplantı gününde, dağda ateşin içinden
Rabbin sizinle konuştuğu bütün sözlere gö-
re yazılmıştı" (Tesniye 9/10). Kudüs
Talmuduna göre bütün sözlerin manası,
kutsal yazılar, Mişnah, Talmud ve
Aggadah'dır.

Yahudi hayatının hedefi, Torah'da ifade
edilen Tanrının iradesini mümkün ölçüde
samimi şekilde ifâ etmektir. Bunun için o,
daima öğretilmeli ve düşünülmelidir.
Torah'ın kurallarının uygulama açısından
incelenmesi, zarûri bir faaliyet olarak gö-
rölmektedir. Çünkü Mişna, "Torah'ın in-
celenmesinin diğer bütün şeylerden" üs-
tün olduğunu haber vermektedir (Peah 1,
1). Torah'ın öğretilmesi ve yorumu, yo-
rum kurallarını bilen ve otorite ile öğreten
üstadlara verilmiştir.

Halakhah, Torah'ın uygulama ile ilgili
emirlerini ihtiva eden kurallar bütünüdür.
Emirler ve yasakları ihtiva etmektedir.
Tora'nın bu şekildeki incelenmesinin so-
nuçları, daha sonra eski hahamlık edebi-
yatı dökümanlarının içinde yazılmıştır.
Bu edebiyatı, Midraş, Mişna ve Talmud
olarak belirtebiliriz. Bu yazılanlar da res-
mi vahyin bir kolu olarak telâkki edilmiş-
lerdir.

Yahudi geleneği, doğrudan doğruya
Torah'dan çıkarılan bir prensibe dayanan
Halakah ile, üstadların öğretileri sonucu

ortaya atılan şeyin arasını ayırmaktadır. Fakat böyle bir ayırımı, ikincilerin normatif karakterini etkilememektedir. Yazılı Torah, bir defa herkese verilmişse de, Şifahi Torah, hiçbir zaman kapanmamıştır. Çünkü, onun yorumu ve aktüalitesi her nesilde geleneksel öğretimin üstadlarının işi olmuştur. Değer bakımından "Yazılı Torah" "Şifahi Torah"ya üstündür. Yine de daima üstadların yorumunu gözönünde tutmak gerekir. Çünkü Mişna'da şöyle denilmektedir: "Üstadların, Torah üzerindeki yorumları Torah'ın sözlerinden daha ağırdır" (Sanh, XI, 3). Talmud ise şöyle demektedir: "Münhasıran kitapla uğraşanlar (bilsinler ki), bu konuda sadece bir tek tarz yoktur. Mişna incelenmesiyle meşgul olanlar, bilsinler ki meyvayı toplayanlar ve mükafat kazananlar bunlardır. Talmud (Guemera) incelemesi yapanlar bilsinlerki, en iyi yol bu değildir" (B.M. 339).

Tarihin belli döneminde Babil Talmudu, Dini kanun konusunda normatif hale gelmiştir. Bunun için Talmud, daima Halakah (Dini esaslar)ın takip edilmesini tavsiye etmektedir. Şüphesiz Babil Talmuduna başvurmak kolay değildir. Bu Talmuddan istifadeyi kolaylaştırmak için Babil ekolu şefleri, "Halakah Derlemeleri", meydana getirme endişesine kapılmışlardır. Bu derlemeler, aynı zamanda Talmudun işlediği konulardaki ilk "Talmud Prensiplerini" teşkil etmektedir.

Fakat X. asırdan itibaren Kuzey Afrika akademilerinin çabaları ile Dini Kanunun tedvini ve sistemleştirmesi devri başlamaktadır. X. asırdan Maimonide'in zamanına kadar (XII. yüzyıl) Talmud Halakah'sının tedvini konusunda iki metod kullanılmıştır: Bazıları, kararı

Talmud tartışmasından çıkarmışlar ve onu kaynaklarını zikretmeksizin takdim etmişlerdir. Bir kısmı da, temel metne müracaat etmişlerdir.

Kuzey Afrika'da bu dönemde dini şeriat konusunda tedvin edilen en önemli eser, R. İsaac Alfasi (113-1103)'nin Halakhot'lardır. İspanya'da ise aynı rolü Maimonide'in Mişne Torah'sı oynamaktadır. Maimonide'in sistemine göre ondört konu grubu, Tevrat yasasının ışığında, insan hayatının belli başlı kaygılarını açıklamaktadır.

Aynı yüzyılda, tedvin çalışmaları Fransa'da ve Almanya'da da yapılmıştır.

Avrupada Halakah konusunda tedvin edilen belli başlı çalışmalar şunlardır:

1. R. Moise ben Jacob de Coucy (XIII. yüzyıl: sefer Mitswot Gadol)
2. R. Asher ben Yehiel: (1250-1327) Halakhot
3. R. Jacob ben Asher: (Arbaah. Türim)
4. R. Joseph Caro (1488-1575): Beit Yossef Shülhan Arukh (özet)
5. R. Saloman Ganzfried (1804-1886): kütsür shülhan, Arukh shülhan Aruck (özet)
6. R. Abraham ben Yehiel Michael Dantzig (1748-1829) Hayyei Adam ve Hokhmat Adam.

YAHUDİ ŞERİATI VE TATBİKİ: Yahudilerce Torah, Tanrısal iradenin ifade edildiği kitaptır. Bütün yasama ve otoritenin kaynağıdır. Bunun için hiçbir yasa, Tanrının sözünün yerine geçemez. Bununla beraber, Tanrının sözünü yorumlamak ve onu hayat şartlarına adapte etmek gerekir. İşte bu adapte görevi, yüzyıllarca "Geleneği öğreten üstadların işi" olmuştur.

MİŞNA ile, TANNAİTES'ler dönemi (Mişna üstadları) sona ermiştir. Mişna Torah'ın normatif yorumu olarak kabul edilmiştir. Herhangi bir problem açık olarak Tevrat'ta çözüme ulaştırılamazsa, Mişna'ya müracaat edilmektedir. Çünkü Mişna, Tevrat'tan bağımsız olarak formüle edilen kanunların kaynağıdır. Mişna'nın otoritesi, onun yazıcısı ve derleyicisi olan R. Yehuda ha-Nassi'den gelmektedir.

Mişna'nın evrensel olarak tanınmış olan otoritesi, henüz AMORAİM (Talmud üstadları) döneminde mevcut değildi. Bununla beraber Amoraim'ler de Mişna'ya kadar varan bir gelenek akımının temsilcileridir. Bunun için Talmudla (Guemera), Mişna arasındaki ilişkiler, Mişna ile Tora arasındaki ilişkilerle mukayese edilebilir. Talmudun otoritesi, Babilli hahamlar otoritesi topluluğunun gözetimi altında derlenmiş olması olayına dayanmaktadır. Buna mukabil "Kudüs Talmudu"nun böyle bir otoritesi yoktur. Talmud sonrası döneminde bir tek değil, çok sayıda otorite meydana gelmiştir. Meselâ, Alfasi ve Maimonide genel Babil ekolü şefleri olan Gueonim'lere karşı karar almışlardır. Daha sonraki yüzyıllarda Yahudi ilâhiyatı üstadları, Halakah (Yahudi Dini esasları) konularında poseqim (1000-1500 arasında Yahudi şeriatını öğreten)lerin görüşlerine pek itibar etmemişlerdir. İşte burada, Maimonide'in kararlarına karşı ortaya çıkan muhalefetin sebebi kendini göstermektedir. Hayatın daima değişmesi sebebi ile, karşılaşılan problemlerin cevabı, ne Mişna'da ne de Talmudda bulunmamaktadır. O halde yeni problemlerin çözümü için, bazı normlar meydana getirmek gereği daima ortaya çıkıyordu. Bu konuda iki şey önem taşıyordu: **Birincisi**, mahalli âdetlere (Minhag)

saygı, **diğeri** geçmiş çağlardaki otoritelerin (Rishonim=Gueonim'lerle XV. yüzyıl ortaları arasındaki üstadlar) kararlarına saygıdır. Rishonim'lerin kararları, çağımızdaki yüksek mahkeme kararlarına benzemektedir. Bu kararlar, yanlışlığı açığa çıkarıncaya kadar geçerli olmaktadır.

Bugün liberal Yahudilik taraftarları Şifâhi Torah'ı kabul etmemektedirler. Onlar, onu, daimi olarak değerini muhafaza eden bir şey değil, sırf tarihi olan bir şey olarak görmektedirler.

Muhafazakar Yahudilik taraftarlarına gelince, bunlar, Liberal Yahudilikle Ortodoks Yahudilik arasında yer almaktadırlar. Onlar, prensip olarak Hahamların koyduğu kanunun otoritesini tanımakla beraber ikinci derecede önemli kabul etmektedirler.

YAHUDİ TAKVİMİ: Yahudiler hem ay, hem de güneş sistemine dayalı, bir takvim kullanırlar. Yahudi takvimine göre gün, güneşin batışından öbür gün güneşin batımına kadar sürmektedir. Bir hafta yedi gün, bir ay ise yirmi dakuz veya otuz gün olmaktadır. Bir yıl, on iki ay, on bir günden meydana gelmektedir. Buna göre bir yıl 353,354 veya 355 gündür. Bu takvimi güneşe ayarlayabilmek için, on dokuz yıllık bir dönemin, 3,6,8,11,14,17 ve 19. yıllarında otuz günlük bir on üçüncü ay eklenmektedir. Bunun için artık yıl, toplam olarak 383-385 gün sürmektedir. M.S. IX. yüzyılda kabul edilen ve hâlâ kullanılan Yahudi takvimi, dünyanın yaratılışını M.Ö. 3761 yılından başlatır. Bu da Tevrat'taki hesaplardan kaynaklanmaktadır.

Yahudi takvimindeki ay adları Aramice, Akadça ve Babil dillerinin izlerini taşımaktadır: **Nisan** (Mart-Nisan), **Iyar** (Ni-

san-Mayıs), Sivan (Mayıs-Haziran), Tammuz (Haziran-Temmuz) Av (Temmuz-Ağustos), Elul (Ağustos-Eylül), Tişri (Eylül-Ekim), Heşvan veya Marheşvan (Ekim-Kasım), Kislev (Kasım-Aralık), tevet (Aralık-Mart). Artık yılın on üçüncü ayı ADAR şeni (ve adar), Adar ayından önce gelir ve aslında adar ayında yapılması gereken dini törenler bu ayda yapılır.

Dindışı Yahudi takvimi, Tişri ayı ile başlar. İlk günü Roş haşana (yeni yıl) tatilidir. Roş haşananın, hiçbir zaman pazar, çarşamba veya cumaya rast gelinmesi gerekir. Bunun için Roş haşana günü, bir veya iki gün öne alınabilir veya geriye atılabilir.

On Emirde ve Tora'da ismi geçen tek Yahudi tatil günü sebt günüdür. Sebt günü cumartesi günüdür. Dini takvimin bir yıllık akışı, 15-22 Nisan'da PESAH (Hamursuz) kutlamalarıyla başlar. Yahudilerdeki diğer büyük bayram, 6-7 SIVAN'da kutlanan ŞAVUOT'tur. On günlük nedamet 1-2 Tişri'deki Roş Haşana (yılbaşı) ile başlayıp On Tişri'deki Yom Kippur'la (Kefaret günü) sona ermektedir. Roş Haşana'da çalışma ve diğer yasaklara uymak zorunludur. Ancak bu bayram, bir neşe bayramı olduğu için, eğlence yapılmaktadır. Yom Kippur, Yahudiliğin en kutsal bayramlarından biridir.

Yahudilikteki bayramların sonuncusu Sukôt (çardaklar) bayramıdır. 15-21 Tişri'de kutlanır. Bu bayramın son günü Şemini Atseret (yüce meclisin sekizinci günü), 22 Tişri'de kutlanan ayrı bir bayramdır. Yıl boyunca cemaat halinde sürdürülen TORA okumaları da Şemini Atseret'te ya da ertesi gün Simhat Tora ile sona ermektedir.

Yahudi dini takviminde birçok bayram ve perhiz günleri bulunur. Bu günlerde çalışma yasağı yoktur. 25 Kislev'de başlayan Hanukka'da Selevkos hükümdarı IV. Antiokhos Epiphanes'e karşı girişilen ayaklanma ve Tapınak'ın M.Ö. 164'te yeniden takdisi hatırlanır. Purim'de ise İranlı Yahudilerin M.Ö. V. yüzyılda zulümden kurtulması kutlanır.

Yahudilerin önem verdiği beş perhiz gününde de Yahudi tarihinin trajik olayları hatırlanır: Meselâ, M.Ö. 586 ve M.S. 70'de birinci ve ikinci tapınakların tahribi hatırasına sıra ile Şiva Aser be-Tammuz (17 Temmuz perhizi) ve Tişbe-av (9 Av perhizi), Tsom Gedaliahu (3 Tişri), Aşara be-Tevet (10 Tevet perhizi) ve Taanit Ester (Ester perhizi 13 Adar). Okulların tatil edildiği Lag ba-Omer (18 iyar) ve Ağaç dikme bayramı olan Tu bi-Şevat (15 Şevat) kutlanır.

1948'de İsrail devletinin kurulmasından sonra Yahudiler üç bayram daha kabul etmişlerdir. Bunlar: Hurban (27 Nisan), hatırlama günü (4 İyar) ve Bağımsızlık günü (5 İyar)'dür.

YAJURVEDA: Kurban törenlerinin Vedasıdır. Bu formüller, dini ritüellerde önerilen formüllerdir. Bunlar, kurban törenleri sırasında alçak sesle okunmaktadır. M.Ö. XII. asırdan itibaren, Yajurveda koleksiyonu vardır. Bugün Yajurveda koleksiyonu, iki şekil altında kendini göstermektedir: Birincisi, sadece formüllerden teşekkül etmektedir. Buna "Beyaz Yajurveda" adı verilir. Diğeri, açıklamalarla karıştırılmıştır. Buna da "Siyah Yajurveda" denmiştir.

YAKSHA: Hinduizmin ikinci derecede Tanrılarıdır. Yaksha'lar yer ve toprak cinleri olarak da kabul edilir. Zenginlikleri

koruma işlevleri de vardır. Çünkü o, zenginlikler üstadıdır. Hasatların ve tarlaların koruyucusudur. Köy kültürlerinde önemli rol oynamaktadır. Hindistanda en eski heykeller, Yaksha'nın heykelleridir. Bunlar, erkek ve kadın şeklinde tasvir edilmişlerdir. Meselâ genç Tanrı Ganesha, başında bir fille temsil edilmiştir.

YAKUB (YAAKOV): İsrailoğullarının üçüncü atasıdır. M.Ö. XVIII. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Yitshak'ın RİVKA'dan doğma ikiz oğludur. Annesi RİVKA onu diğer kardeşi ESAV'dan daha çok seviyordu. Onun Kenanlı kadınlarla evlenmesini istemiyordu. Bunun için RİVKA, Yakub'un Laban'ın yanına gitmesini ve oradan evlenmesini istemişti.

Yakub, babasının duasını aldıktan sonra Laban'a gitmişti. Akşam, bir taşın üstünde uyumuştur. Gördüğü rüyada "uyuduğun toprakları sana vereceğim. Sülâlen denizdeki kum gibi çok olacak ve bütün milletler seni takdir edecek" denilir. Yakub uyandığı zaman o yere Tanrının evi anlamına gelen BET-EL adını vermiştir (Tekvin: XXVIII/10). Yakub daha sonra HARRAN'a varmıştır. Yakub Laban'ın evinde bir ay kaldıktan sonra kızı RAHEL'i, kendisine evlenmek üzere verdiği takdirde LABAN'a yedi yıl hizmet edeceğini söylemiştir. Ancak yedi yıl sonra Rahel yerine kardeşi LEA'yı Yakub'a vermiştir. Laban duruma razı olmayan Yakub'a, o bölgede küçük kızı büyük kızıdan önce evlendirmenin âdet olmadığını, Raheli de almak için yedi yıl daha çalışması gerektiğini söyler. Yakub yedi yıl daha çalışır ve Rahel'le evlenir. Yakub daha sonra Rahel ve Lea'nın hizmetçileri Bila ve Zilga ile evlenerek dört kadına sahip olur. Bu dört kadından on iki erkek

çocuk dünyaya gelmiştir. Yakub'un çocukları şunlardır: Reuven – Şimon – Levi – Yeuda – Yisahar – Zevulun – Dan – Naftali – Gad – Aşer – Yosef - Benyamin. Bir de DİNA isimli kız çocuğu olmuştur. Yakub'un sahip olduğu şeyleri Laban ve oğlu kıskanmıştı. Nihayet Yakub, Kenana kaçtı (Tekvin: XXX/Bab). Yakub kaçış yolculuğunda ESAV'ın yaşadığı Edom'a yaklaşınca adamlarını muhtemel bir savaş için iki ayrı yerde konaklattı. Bunun sebebi, hiç olmazsa grubun birinin kurtarılmasını sağlamaktı.

Esav ile Yakub'un karşılaşmasından bir önceki gece Yakub bir melekle vuruştur. Melek gün doğmadan kaçmaya teşebbüs etmişti. Yakub, melekten gitmeden kendisini takdis etmesini istedi. Bunun üzerine Melek Yakub'a "İsrail" adını vermiştir. "Çünkü sen Tanrı ile, insanlarla uğraştığın gibi uğraştın ve yendin" (Tekvin; XXXII/25-30). Esav ile Yakub'un karşılaşması barış içinde geçmiştir. Yine de Yakub, Esav'ın şerrinden korktuğu için ona birçok hediye takdim etmiştir Tekvin: XXXIII/1-15).

Yakub'un çocuklarının Benyamin hariç tamamı Kenan'da doğmuştur. Bu çocuklar, on iki Kabile'nin ataları olmuşlardır. Yakub'un en küçük ve en sevgili oğlu olan Benyamin, Bethléem yakınlarında doğmuştur. Ancak Rahel onun doğumu sırasında ölmüştür (Tekvin: XXXV/16-22). Yakub, Tanrının emri ile BET-EL'e döndü ve Tanrı ile Avraam ve Yitshak'ın yaptığı akdi tekrarladı. Bundan sonra Yakub'un babasının yanına gittiğini görüyoruz. Oğlu Yusuf Mısır'a gidince, daha sonra babası Yakub'u da Mısır'a getirir ve böylece İsrailoğulları Mısır'da yaşamaya başlarlar. Yakub Mısır'a gittiğinde yüz otuz yaşındaydı. Mısır'da on yedi yıl daha yaşamış-

tı. Yakub ölünce oğlu Yusuf, onu mumyalatarak, Kenan'a gömmüştür (Tekvin: 49/29; 50/13).

YANILMAZLIK (İnfailibilité): Katoliklikte, hataya düşmeden, belirli şartlar altında bir takım akidevî tarifleri belirtmek, genel konsillere ve papaya özgü bir husustur. Ahlâkî ve doktrinel öğretilere papa ile birlikte karar veren piskoposlara da bu sıfat şamil olur. Bu imtiyaza lâyük olabilmek için, Allah'ın sözünün muhtevası içinde bir imanî hakikatı açıklamak kasdıyla, Konsilin ve papanın karar vermeleri gerekir. Bu açıklama sadece papa tarafından yapılırsa buna "Ex Cathedra" denir. Yani, geleneğin doğrudan doğruya İsa-Masih'ten alınan mesajı naklettiği havarilerin halefi olarak, Petrus'un (Pierre) kürsüsünün üstünden o (Papa) bize onu bildirmiştir. Hakikatte papanın bu liyakati, dünyanın sonuna kadar havarilerle beraber olduğunu açıklayan İsa'nın vadine dayanır (Bk. Matta, XXVIII/20).

I. Vatikan Konsili (28 Temmuz 1870) ve II. Vatikan Konsili (1965), Papaya ait olan bu masumiyeti, Allah tarafından vahyedilmiş doğma olarak ilân etmiştir (Constitution Lumen Gentium). Protestanlık bu doğmaya itiraz etmiş; Ortodoks-luk ise bunu farklı kabul etmiştir.

YASHT: Avesta'nın ilk kısımlarını belirtmektedir. Muhtelif Tanrılara yöneltilen duaları ihtiva eder. Bu dualar özellikle Mithra ve Anahita'ya yöneliktir. Dualar daha çok bayramlarda okunmaktadır. Yashta, kelime olarak "merasimde okunan şey" demektir. Yasht'ın beşi Anahita'ya, sekizi Tishtriyâ, onu Mithra'ya, on üçü Fravashi'ye, on dördü Veretragharaya ve on dokuzu Khvarenah'a tahsis edilmiştir.

YASNA: Avesta'da kurbanı belirtmektedir. Hindistan'da buna yajna demektirler. Yine bu, Avesta'nın önemli bir kısmına verilen bir isimdir. Kurban esnasında rahip tarafından ezbere okunmaktadır. Yetmiş iki kısımdan oluşur. Bunların ortasında Yashna Haptanhaiti bulunmaktadır. Bu da on yedi gâtha ile çevrilmiştir.

Yasna merasimi haoma takdimesidir. Daha doğrusu, "kuru odun" takdimesidir. Ayrıca buhur, hayvanî yağ, süt takdim edilebilmektedir. Bu merasimin içine "gâthâ" okumaları da dahil edilmiştir. Son Yasna, Frasho kereti sırasında okunmaktadır.

Farsça Yasna ismi, jashn halini alarak "bayram" anlamına gelmektedir.

YAZILIKAYA: Hattusa'nın 2 km uzaklığında bulunan görkemli mabeddir. Hitit kralı TUDHALİYA IV tarafından M.Ö. 1250 yılı civarında yapılmıştır. Mabedin önünde, kült binaları ortaya çıkmıştır. Mabed kısmı kayaların içine gömülmüş iki odadan meydana gelmektedir. İlk ve büyük olan odaya, kült binasına odayı bağlayan avludan girilmektedir. Odanın dibindeki merkezi sahne, başlıca kutsal kubbeyi bize göstermektedir. Tanrı TES-HUB, iki dağ Tanrısının üzerinde ayakta-dır. Teshub'un bacakları arkasında, oğul Tanrı Sarrumma durmaktadır. Hébat'ın arkasında, Tanrıçaları takip eden Tanrı sarrumma farkedilmektedir.

Bu merkezdeki sahneye doğru solda traş edilmiş Tanrılar sağda da merasim elbiseleri giymiş Tanrıçalar vardır. Bu Tanrıların toplam sayısı yetmişe yükselmektedir. Belli başlı Tanrılar, Hourrite yazıları ile tespit edilmiştir.

Yazılıkaya mabedi, Anadolu geleneğini yansıtmaz. Daha çok Halep veya Kummanni geleneğini yansıtır. Bu da, Hitit İmparatorluğunun sonunda Hurritleştirmenin hangi noktaya kadar geldiğini gösterir.

Mabeddeki ikinci oda, daha mütevizdir. İki canavarın koruduğu dar bir koridordan bu odaya girilmektedir. Bu odayı birçok bilgin, Hitit krallarının cenaze odası olarak kabul etmektedirler. Kabartmalar, yürümekte olan on iki Tanrıyı takdim ederler. Tanrı Sarrumma kolları arasında kral IV. Tudhaliya'yı şefkatle tutmaktadır. Bir Tanrı da aslan şeklindeki topuzla temsil edilmektedir.

YECHİVAH: Toplantı ve oturum anlamına gelen Yechivah'ın çoğulu Yechivot'tur. Ancak Yechivah Yahudi literatüründe farklı Talmud eğitim merkezlerini belirtmektedir. Erets İsrail ve Babylonie Akademilerinde Mişna alimleri olan AMORAIM (Amora) bilginleri, MİŞNA'yı inceleyordular. Bu inceleme sonucunda iki Talmud ortaya çıkmıştır: Kudüs Talmudu ve Babil Talmudu. Geonim çağında, Yahudi maneviyatının otorite merkezleri olan SOURA ve POU MBEDİTA Akademilerinde bu Talmud çalışmaları yürütülmüştür. Gaon kelimesinin çoğulu olan Geonim kelimesi, Talmud sonrası dönemde Pumbedita ve Soura akademi başkanlarına verilen bir şeref ünvanıdır. Yechivot ismi, Bet-Midrach'dan gelmektedir. III. asırdan itibaren birçok yerde şubeler açmıştır. Yechivot, aynı zamanda eğitim kurumları ve haham mahkemelerinin cevaplarını temsil etmektedir. Daha sonra ise Yechivot, öğretim merkezi haline gelmiştir. Yeşivaların tarihini II. Mabed dönemine kadar dayandı-

ranlar olmuştur. Yeşiva, Yahudi şeriatının okutulduğu en yüksek eğitim kurumlarıydı. Yeşiva, zamanla sanhedrinin yerini de almıştı.

Babil'de Yeşiva III. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar sürmüştür. Bugün İsrail'de Amerika'da ve Yahudilerin yoğun olduğu bölgelerde YEŞİVA kurumları devam etmektedir. Yeşiva yüksek din okullarında Rabinik eğitim hedef olarak görülmüştür. Bu okullarda Talmuddan parçalar okutulmaktadır. Genelde RABBİ'ler, öğrenimlerini YEŞİVA'da yapmaktadırlar. Tarihte Babil'de ve Filistin'deki Yeşiva okulları önemini kaybedince başka yerlerde daha önemli Yeşivalar kurulmuştur. Milâdi X. yüzyılda Kudüs'te bir Yeşivanın olduğundan bahsedilir. Bu Yeşivanın Erets Yisrael'deki Yeşivanın kalıntısı olduğu tahmin edilmektedir. Milâdi X. yüzyıldan itibaren yarisinde Abruham İbn Daoud tarafından yazılan SEFER HA-QABBALAH'da anlattığı bir rivayete göre, 990 yılında dört Yahudi din alimi Babil'e öğrenim görmek için giderler. Bindikleri gemi korsanlar tarafından soyulur. Bilginlerden biri kayıp olur. Diğer üçü köle olarak Biri kuzey Afrika'da, diğeri Mısır'da, öteki de İspanya'da satılır. Herbiri satıldığı bu bölgelerde birer Yeşiva açarlar.

Kuzey Afrika'da Milâdi VIII. yüzyılda Huşiel Ben Elhanam tarafından Kariuan'da bir Yeşiva açılmıştır. X. yüzyılda bu Yeşiva, en parlak dönemini yaşamıştır. Yine Foslat'da Maimonide'in yönettiği bir Yeşivadan bahsedilir. Aynı yüzyılda Filistin'deki TİBERİADE akademisi, Kudüs Yeşiva'sı haline gelmiştir. Bu Yeşiva, haclı seferlerinde Şam'a nakledilmiştir. XII. yüzyılın sonuna kadar bu Yeşiva, Şam'da kalmıştır. Ancak bu dö-

nemin en meşhur Yeşiva'sı, GABDHA Yeşivası idi. Orada dokuz küçük merkez faaliyet halindeydi.

İspanya'da I. asırda Moise ben Hanokh tarafından kurulan Kurtuba Yeşivası, Samuel ha-Nagiol tarafından kurulan Gırnata Yeşivası, Lucéne Yeşivası en meşhur yeşivalardandı. Bu okullar, iki yüz elli sene boyunca eğitim vermişlerdir. İspanya'nın diğer şehirlerinde de birçok yeşiva açılmıştır.

Güney Fransa'da ilk yeşiva X. yüzyılda NARBONNE'da açılmıştır. XII. yüzyılda Seyyah Benjamin de Tudèle Lunel'deki Yeşivayı ziyaret etmiş ve bu okulun talebeleriyle karşılaşmıştır. Yine Marseille, Béziers ve Montpellier Yeşivaları çok önemliydi. Kuzey Fransa'da RACHI'nin talebeleri tarafından Yeşiva kurulmuştur. Jacob ben Meir, Tam Ramerupt yeşivasını, İsaac ben Samuel, Dampierre yeşivasını kurmuşlardır. Bütün Avrupadan oraya öğrenciler akın etmişlerdir.

En önemli Yechivot Orléans'da, Falaise'de Coucy ve Chinon'da bulunmaktaydı. Paris YEHİEL Yeşiva'sının üçyüz öğrencisi vardı.

Aşkenazi Yeşivası hiçbir zaman geçmiş akademilere benzemiyordu. Aşkenazi Yeşivası, Rabbinik mahkeme fonksiyonunu icra etmiyordu. Yeşivalar sınırlıydı.

Almanya'da yeşiva, Gerchom ben Yehoudah tarafından Mayence'de kurulmuş ve İspanya'dan birçok talebe gelmiştir. XI. ve XII. ve XIII. asırlarda benzer yeşivalar Spire'de, Pariste ve Bonn'da kurulmuştur. Buraya çıplak ayakla gelen öğrencilerle, yollardaki cemaat grupları meşgul oluyordu.

İtalya'da da Talmud eğitim merkezleri açılmıştır. IX. yüzyılda, Venedik Yeşivasının çok büyük bir şöhreti vardır. Orta

çağda güney İtalya'daki Yeşivaların çoğu yıkılmıştır. Kuzey İtalya'da bulunan Yeşivalar ise gerilemiştir. XV. ve XVI. asırlarda Fransa ve Almanya'dan kovulan Yahudiler İtalya'daki Yeşiva'lara yeni bir hız kazandırmışlardır.

XVI. ve XVII. asırlarda birtakım yeni yeşivalar açılmıştır. Bu yeşivalar, Yunanistan'da, Türkiye'de ve Filistin'de açılmıştır. Özellikle İstanbul'daki Yeşivada, İspanya'dan gelen mülteciler çok önemli bir rol oynamışlardır. Osmanlı Devletinin çok önemli şehirleri olan, Selanik'te, İzmir'de, Kudüs'te Safed'de ve Kahire'de birçok meşhur yeşiva açılmıştır.

1802 yılından itibaren Yeşivalarda değişimler başlamıştır. Beyaz Rusya'da Volozhyn yeşivası açılmıştır. Eliyah ben Salomon, yeni bir eğitim metodu ihdas etmiştir. Orada Rusya'dan gelen dört yüz öğrenci okuyordu. Haskalah hareketine karşı Savaşta, Vdozhyn yeşivasının Rus manevi hayatında çok önemli bir yeri olmuştur.

Osmanlı Devletinde bulunan Aşkenaz, Sefarad ve Karay Yahudi cemaatleri içinde YEŞİVA'nın çok önemli bir yeri vardır. Özellikle Sefarad cemaatinin Edirne, Selânik ve İstanbul'da birçok Yeşiva merkezi vardı. İstanbul'daki Yeşivalar şunlardı: Hahambaşılık – Balat – Hasköy – Orta Köy – Haydar Paşa – Çorapçı Han – Arnavut Köy – Kuzguncuk – Dağ Hamamı – Kuru Çeşme Yeşivaları bu dönemin önemli eğitim kurumlarıdır. Bunların dışında Girit'te ve İzmir'de de önemli yeşivalar vardı.

İkinci dünya harbinden on yıl önce, İbrance eğitimine ilgi, oldukça artmıştı. 1905'de Hayyim Tchernowitz tarafından kurulan ODESSA yeşivası, bir akademiydi. Orada bilimsel metodlar benimsenmiş-

ti. Talmud, yeni bir metodla okutuluyordu. Rus ihtilalinden (1917) sonra, Rusya'daki bütün yeşivalar kapatılmıştır. Litvanya ve Polonya'daki yeşivalar, faaliyetlerine devam etmişlerdir.

İkinci dünya savaşından önce, Kuzey Amerika'da yeşivaların sayısı azdı. XIX. yüzyılın sonunda yeşiva Ets Hayyim ve Yitshak Elhanan yeşivalarının birleşmesiyle bir YEŞİVA UNEVERSTITY kurulmuştur. II. Dünya Savaşından sonra, LAKEWOOD'da ki RABBİ Aaron Kotler İnstitute For Advanced Studie, Newyork'taki Torah Vadaas, Baltimore'daki Ner İsrail yeşivaları açılmıştır.

Bugün en önemli yeşiva merkezi, İsrail'de bulunmaktadır. İsrailde birinci dünya savaşından sonra yeşivaların sayısında artış olmuştur. İsrail de bugün yetişkinlere hitap eden yeşivalar, üç kategoride toplanabilir: 1. Yeşiva litvaniennes. Burada sadece Talmud okunmaktadır.

2. Yeşiva Hassidik 3. Yeşiva Sioniste. Bunun en meşhuru Kudüs'te bulunan Merkez ha-Rav kook yeşivasıdır. Bu, Abraham I. tarafından kurulmuştur. Ayrıca İsrail'de lise ve kollej seviyesinde olan yeşivalarda vardır.

Bugün Avrupa'daki en meşhur yeşivalar, İngiltere'deki Gateshead; Fransa'nın muhtelif şehirlerinde bulunan Beth RİVKA yeşivalarıdır.

YECÜC VE MECÜC: Yahudi ve İslâm dininde Yecüc ve Mecüc ile ilgili kısmi bilgiler verilmektedir. Yahudilikte daha çok Apokaliptik (Kıyametle ilgili) haberlerle birlikte zikredilmektedir. Yahudi Nebileri, Yahudi felsefe tarihini açıklarken, Babil sürgünü Yahudilere kurtarıcı bir rol yüklemiştir. Çünkü Mesihî çağ yaklaşmıştır.

Böylece "Rabbin Günü" hazırlanıyordu. Orada dinsizler, güçlüler ve küçük krallıklar amellerinin mükafatını âdil şekilde alacaklardır. Kıyametin kopmasından ve korkunç olan Gog, Magoy kralı savaşlarından sonra, Allahın krallığı yeryüzünde kurulmuş olacaktır. Hezekiel'in haber verdiği gibi, kurmuş kemiklerin şaşılacak görünümü içinde ölümler dirilecektir (Hezekiel, 37/46).

Yahudilikte kıyametle alakalı olarak Yecüc ve Mecüc olayının mahiyeti bilinmemektedir. Sadece, kıyamet sahnesinden önce korkunç Yecüc ve Mecüc savaşları denilen bir savaş olacak, daha sonra kainat yok olup ölümler dirilecektir.

İslâmîyette de Yecüc ve Mecüc'ün kıyametle alakalı olduğunu görüyoruz. Çünkü kıyamet gününe takaddüm eden günlerde Yecüc ve Mecüc ortaya çıkacaktır. Kur'an-ı Kerimde Yecüc ve Mecüc, iki yerde geçer: Birincisi, Zulkarneyn (a.s) doğuya sonra da kuzeye doğru giderken, Yecüc ve Mecüc'den söz edilmektedir. Zülkarneyn, Kuzeye doğru giderken Yecüc ve Mecüc adındaki bir halkın yeryüzünde fesad çıkardığını öğrenir. Yecüc ve Mecüc'den korkan bir millet, Zülkarneyn'den bir set yaparak onların şerrinden kendilerini kurtarmasını ister ve kendisine vergi vereceklerini bildirirler. Zülkarneyn bu milletle birlikte bu seddi inşa eder. Böylece, halk Yecüc ve Mecücün saldırılarından kurtulur (Kehf: 88-96). Kur'an-ı Kerim ikinci defa, Yecüc ve Mecüc'den Enbiya Süresi 96-97 ayetlerinde bahseder: "Buna göre Zülkarneyn'in yaptığı sed yıkılacak ve Yecüc ve Mecüc her tepeden akın edecekler".

Görüldüğü gibi Kur'an-ı Kerimde de Yecüc ve Mecüc belirsiz olarak ele alın-

muştır. Yecüc ve Mecüc'ün kimler olduğu belli değildir.

İslâm tarihçileri ve müfessirleri bu konuda birçok yorum yapmışlardır. Bazıları, Yecüc ve Mecüc'ün, Hz. Nuh'un oğlu Yusuf'tan gelen iki topluluk olduğunu söylemişlerdir. Bazıları ise, Yecüc ve Mecüc'ün Orta Asya kavimlerinden, Tatarlar ve Türklerin olduklarını söylemişlerdir. Her iki yorum da bilimsel değildir. Tefsirciler Yecüc ve Mecüc'ün başka şekilde yorumunu da yapmışlardır. Ancak bunlarda dikkate alınacak yorumlar değildir. Yecüc ve Mecüc konusunda en iyi yorum, Yecüc ve Mecüc'ün kimliğinin bilinmediğidir. Bunun için bu konuda ne söylenirse boş olacaktır.

YEHOUDAH HA-LEVİ (JUDA HALEVİ): Şair ve Filozof. İspanya'da doğmuş ve bütün hayatını orada geçirmiştir. Tıp tahsilinin yanısıra Felsefe, İbranice ve Arapça öğrenmiştir. Toleda ve Kurtuba dahil birçok şehirde ikamet etmiştir. Doktorluk ve ticaret yapmıştır. Hayatta ve işinde başarılı olmuş ve çevresinde Moise İbn Ezra ve Abraham İbn Ezra gibi dostları olmuştur. Onun yaşadığı dönemde, birçok Yahudi, kendileri için kesin bir kefaletin yakın olduğuna inanmıştı. Yehoudah, altmış yaşında evini, karısını ve çocuklarını ERETS İSRAEL'e gitmek için terketmiştir. O, Kutsal Toprak dışında yaşayan Yahudilerin eksik bir hayat yaşadığı kanaatindedir.

Yehoudah, Mısır'da bir müddet kalmıştır. Kahire'nin Genizah'ında keşfedilen mektuplar onun, tespit ettiği istikamete ulaşmadan öldüğünü göstermektedir. HALEVİ'nin şiiri, Arap şiirinden etkilenmiştir. Yehoudah ha-Levi'nin tanınmış sekiz yüz şiiri, İspanya Yahudi şiirinin alışılmış ko-

nularını ihtiva etmektedir. Bunların sekseni aşk şiiridir. Bu şiirler, muhteva ve şekil yönünden Arab-İbrani şiirleriyle yakınlık göstermektedir. Yehoudah ha-Levi'nin din-dışı şiirlerinin çoğu, övgü şiirleridir.

Üçyüz elli şiiri, Yehoudah bayramlar için kompoze etmiştir. Bu şiirler, Yahudi milletin trajik tarihini yansıtmaktadır. Dünyanın sonu ile ilgili şiirleri, motiflerini Daniel kitabından almaktadır. HALEVİ'nin en meşhur eseri Chire Tsiyon otuz beş şiirden meydana gelmektedir. Bu eserin orijinalliği, seçtiği konulardan gelmektedir.

XIX. yüzyıldan itibaren araştırmacılar, HALEVİ'nin yazma eserlerini gazetelerde ve peryodiklerde yayınlamaya başlamışlardır. HALEVİ'nin, Arapça olarak kaleme aldığı bir eser XII. yüzyılda Yehoudah İbn Tibbon tarafından Sefer ha-Kouzari ismi ile İbraniceye çevrilmiştir. Bu eser, ilk defa 1506 Fano'da yayınlanmıştır. Defalarca Lâtince yayınlanmış ve İspanyolca ve Almancaya tercüme edilmiştir. Moise Ventura tarafından da Fransızcaya tercüme edilmiştir.

Kouzari, Yahudiliği sistematik tarzda ele almaz. Ancak kitabının bir pasajında Elohim ve YHWH isimlerini tahlil eder. Kouzari, zamanında çok büyük bir tesir meydana getirmiştir.

YEOVA: İbranice Yhvh kökünden gelen Yehova, Yahudiliğin milli Tanrısıdır (Çıkış: 3/14). Etimolojik olarak kelimenin anlamı tartışmalıdır. Fakat, Kitab-ı Mukaddes yazarlarına göre YAHVE ismi, olmak anlamına gelen bir kökten gelmektedir. Eski Ahite, şöyle demiştir: "Atalarımızın Allahu Yehova ebediyyen ismim bu. Ve devirden devire anılmam budur (Çıkış:

3/15). Burada Yehova bize kıskanç Tanrı olarak takdim edilmiştir şöyle denmiştir: "Yehova, Yehova çok acıyan ve lutfeden, geç öfkelenen ve inayeti ve hakikatı çok olan" (Çıkış: 36/6). İbranicede Yahve şeklinde söylenmektedir. Yahudiler Yahve kelimesini kullanmakla beraber, M.Ö. 586'dan sonra bu kelimenin yerine ELOHİM kelimesi daha çok kullanılmaya başlandı. Bunun sebebi, Yahudi Tanrısının sadece Yahudilerin değil; evrensel bir Tanrı olarak anlaşılmasına başlamasıydı. Böylece, Yahudiliğin Tanrı anlayışı, evrenselleşmeye doğru da bir seyir takip ediyordu. Elohim (Tanrı) kelimesinin kullanılmasının diğer bir nedeni de Yehova veya Yahve kelimesinin boş yere ağza alınmasının yasak olmasıydı. Yahudilerin Yahve yerine kullandıkları diğer bir kelime "Rabbim" anlamına gelen İbranice ADONAY kelimesidir. Özellikle Sinagoglarda bu kelime çok kullanılıyordu. ADONAY kelimesi, Eski Ahidin Yunanca çevirisinde KYRİOS (Rab) olarak kullanıldı.

Yahudi gelenekçileri olan MASORET âlimleri, Eski ahidi orijinal biçimiyle ortaya koyma çalışmaları yaparken, YHVH kelimesindeki ünlülerin yerine İbranice Adonay veya Elohim'in hareketleriyle YEHOVA (YEHOVAH) kelimesini ortaya koydular. Bu kelime Hıristiyan dünyasında da geniş şekilde kabul gördü. Ancak XIX. ve XX. yüzyıllarda yeniden YAHVE şeklindeki kelime, rağbet görmeye başladı. Hatta M.S. II. yüzyılda Clemens da Yahve şeklinde telaffuz etmiştir.

Yahudilik, kendisini milli bir din olarak takdim etmekle beraber, Tanrı anlayışındaki evrenselliğe doğru gelişen bu anlayışla, evrensel Tanrı anlayışına sahip ol-

muştur. Bugün YHVH kelimesi, var olan herşeyi yaratan anlamında kullanılmaktadır. Bunun için yahev-Aşer-yahve (var olan şeylerin hepsini yaratan) olarak kabul edilmektedir.

YEHOVA ŞAHİTLERİ: Milenarist hareketlerden biridir. Presbiterien bir Amerikalı olan Charles Russell (1852-1916), insanların ebedi lanete uğramış olmalarından endişe duyarak, Adventistlerle temas kurmuştur. İsa'nın 1914 yılında geri döneceği fikrini hararetle şekilde savunmuş ve propağanda yapmıştır.

Halefi Joseph Rutherford, (1869-1942) İsa'nın dönüş tarihi olarak 1925 yılını göstererek, Russell'in fikrini yenilemiştir. Ayrıca Kitab-ı Mukaddesin yegane tanığı olduğunu söyleyen Milletlerarası bir teşkilat kurmuştur. Yehova şahitleri, New York'ta Brooklyn'deki merkezden yönetilir. Sonraki liderleri olan Nathan Knarr, (1905-1977) teşkilata alımlı bir karakter kazandırmıştır. Aynı zamanda Gilead'da Watch Tower, Kitab-ı Mukaddes okulunu kurmuştur. Knorr'dan sonra Friederich W. Franz başkan olmuştur. Yehova şahitleri, doktrin olarak bedbin bir dünya görüşüne sahiptir. Çünkü bunlara göre dünyaya şeytan hakimdir. Bizzat dinler bile şeytanidir. Dünyanın sonu yakındır. Dünya savaşlar ve felâketlerle doludur. Sadece Yehova şahitleri, yeryüzünde mutlu yaşayacaklardır. İsa, hiçbir zaman Allahın oğlu değildir. İsa, manevi bir yaratıktır. Teslis, şeytan icadıdır.

Yehova şahitleri, külte (ibadet) yer vermezler. Vaftiz, suya batıp çıkmakla yapılır. Sembolik bir harekettir. Onunla Yehova şahidi, Tanrının sözünün memuru haline gelmektedir. Yehova Şahidi, temiz ve ahlaklı bir hayatla güçlü olmakta-

dır. Vatandaşlık sorumluluğunu reddederler, askerliği kabul etmezler: **Bayrak onlar için kabul edilmez bir semboldür.** Bu gün 210 ülkede dört milyona yakın Yehova şahidinin olduğu tahmin edilmektedir. Sadece Fransa'da 70.000 mensupları vardır. Aktif metod kullanmaktadırlar. Yehova şahidleri, ateşli misyonerlerdir. Her hangi bir dinden gelerek Yehova şahidi olanlar, artık tamamen **"Yehova Şahidi"** olduklarını beyan ederler, eski dinlerinden söz etmezler.

Yehova Şahitlerinin ana hedefi, Din devleti olan **"TANRI KRALLIĞINI"** kurmaktır. Bu krallık, dünyanın sonunda meydana gelecek olan bir kargaşadan sonra kurulacaktır. Bunun için Kitab-ı Mukaddesin **DANİEL** ve **VAHİY** bölümlerini cemaat üyelerine okutmaktadırlar.

Yehova şahitleri, İsa'nın Tanrı tarafından yeryüzünde bir din devleti kurmakla vazifeli olduğuna ve günahkarların İsa vasıtasıyla yeniden Tanrı **YEHOVA**'ya dönmelerine inanmaktadırlar. Cehennem gibi kavramları pek kullanmazlar ve inanmakta istemezler. Yehova Şahitlerinin toplandıkları yerlere **"Krallık Salonları"** denir. Kilise kelimesini pek kullanmazlar. Ahlakî ilkelere sıkıca bağlıdırlar. Zina dışında boşanmayı reddederler. Kan verme işlemini haram görürler.

II. Dünya savaşı sırasında Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde Yehova Şahitlerinin faaliyetleri yasaklanmıştır. Daha sonra Amerika'da da Yehova Şahitleri için birçok dava açılmıştır. Türkiye'de Yehova Şahitleri 1960'dan sonra görünmeye başlamıştır. Haklarında açılan davalarda mahkum oldular. Türkiye'de Yehova Şahitleri, çok planlı ve sistemli çalışmaktadırlar. Fakat halkımızdaki dini has-

sasiyeti yıkamadıkları için pek taraftar bulamamışlardır. Ancak, maddi destek, iş ve tahsil gibi vaadlerle Yehova Şahitleri, Türk gençlerini kandırmaktadır.

Dünyanın en fanatik dini cemaatlerinden birisi olan Yehova Şahitleri, genelde yarım günlük işlerde çalışırlar ve geri kalan zamanlarını, Yehova Şahitliği yaparak geçirirler. Her Yehova Şahidinin, ayda **"yüz saatini"** Yehova Şahidliğine ayırması gerekir.

Yehova Şahitlerinin faaliyetlerini başlıca üç kuruluş yürütmüştür. 1. 1884'de Pennsylvania'da Russell tarafından kurulan **"Watch Tower Bible And Tract Society"**dir. 2. Bu cemiyetin New York şubesidir. 3. Uluslararası Kitab-ı Mukaddes öğrencileri Derneği'dir. Yehova Şahitlerinin en önemli yayın organı **WATCH-TOWER** ve **AWAKE**'dir. **AWAKE** dergisinin seksenden fazla dilde yayınlandığı nakledilmektedir.

YEHUDA HA-NASİ (M.S. 135-220): Yahudi Şifahi dini edebiyatı olan **MİŞNA**'yı, yazılı olarak bir araya getiren Yahudi bilginidir. Mişna alimi olan (**TANNA**) Yehuda ha Nasi, bilgisinden ve yaptığı bu önemli hizmetten dolayı ha-Nasi (prens), Rabbi (öğretmen), Rabbenu (öğretmenimiz) ve rabbenu ha-Kadoş (Kutsal Öğretmenimiz) gibi ünvanlarla anılmıştır. Büyük Yahudi alimi Hillel'in soyundan gelen **YEHUDA**, babası, II. Gamaliel'den, Filistin'deki **SANHEDİR**'in şefliğini devr almıştır. **BET ŞEARİM**'de ve daha sonra **SEPPHORİS**'te Yahudi cemaatinin başı olması nedeniyle **ROMA** yetkilileriyle yakın ilişkilere girmiştir. **BET ŞEARİM**'de eli yılını, Yahudi sözlü şeriatını inceleyerek geçirmiştir. Yehuda ha-Nas'i, topladığı bu sözlü dini şeriata **MİŞNA** adını vermiştir.

Mişna, altı bölümden (şişa Sedarim) oluşmaktadır. Bu altı bölüm şunlardır:

1. Zeraim (Tohumlar)
2. Moed (Belirli günler)
3. Nashim (Kadınlar)
4. Nezikin (Cezalar-Zararlar)
5. Kodashim (Kutsal Şeyler)
6. Toharoth (Arınmalar)

Mişna, İbranicede "Tekrar" anlamına gelmektedir. Mişna âlimlerine "Tannaim" denir. Mişna'nın bu altı bölümünü hazırlarken, Yehuda ha-Nasi, kendinden önce Mişna âlimi olan haham AKİBA ile onun öğrencisi haham MEİR'in metodlarını kullanmış ve Mişna'yı konulara göre derlemiştir.

YENİ AHİT: Ahit (Testament), bir mesajın veya bir iradenin açık ve kesin ifadesidir. Yeni Ahit kavramını sadece Hıristiyanlar kullanmaktadırlar. Yahudiler, yeni Ahit kavramını ve yeni Ahitteki kitapların mevsukiyetini kabul etmezler. Hıristiyanlara göre, Ahit önce Yahve ile İsrail milleti arasında yapılmıştır. Bu Ahit, Eski Ahit meydana getirmiştir. Yani bu sözleşme Tora'dır. Sonra Ahit, İsa-Mesihle yenilenmiştir. Bu da YENİ AHİT'i meydana getirmiştir. Hıristiyan kilise babaları ve ilâhiyatçıları, Kitab-ı Mukaddesi iki kısma ayırmaktadır: Birinci sözleşme, İsa-Mesih'in doğumundan önceki kitaplarda görülür. Bu Tora adı verilen Eski Ahittir. Diğeri ise Mesih'in doğumu ile başlayan YENİ AHİT'tir. Hıristiyanlar bu Ahitin, Allahın Krallığındaki ebedilik mirasından bir payı, İsa-Mesih'te birleşen herkese itikal ettirildiğine inanmaktadırlar.

Hıristiyanların kutsal kabul ettiği YENİ AHİT, yirmi yedi kitaptan oluşmaktadır. Bu kitapların ilk dördü İncillerdir. Ancak, Yeni Ahit'in tamamına İncil denilmekte-

dir. ANGELİON kelimesinden meydana gelen İncil, "iyi haber, iyi müjde" demektir. YENİ AHİT adı altında kabul edilen yirmi yedi kitap, şunlardır:

1. Matta İncili
2. Markos İncili
3. Luka İncili
4. Yuhanna İncili
5. Resüllerin İşleri
6. Pavlusun Romalılara Mektubu
7. Pavlusun Korintoslulara I. Mektubu
8. Pavlusun Korintoslulara II. Mektubu
9. Pavlusun Galatyalılara Mektubu
10. Pavlusun Efesoslulara Mektubu
11. Pavlusun Filipinlilere Mektubu
12. Pavlusun Koleselilere Mektubu
13. Pavlusun Selaniklilere I. Mektubu
14. Pavlusun Selaniklilere II. Mektubu
15. Pavlusun Temoteosa I. Mektubu.
16. Pavlos'un Timoteosa II. Mektubu
17. Pavlos'un Titusa Mektubu
18. Pavlos'un Filimona Mektubu
19. İbranilere Mektub
20. Ya'kubun Mektubu
21. Petrus'un I. mektubu
22. Petrus'un II. Mektubu
23. Yuhanna'nın I. Mektubu
24. Yuhanna'nın II. Mektubu
25. Yuhanna'nın III. Mektubu
26. Yahuda'nın Mektubu
27. Yuhanna'nın Vahyi

Yeni Ahitteki kitaplar, yazılış tarihleri sırasına göre değil; anlatım ve konu sırasına göre düzenlenmiştir. Yeni Ahit olarak zikredilen İnciller, Milâdi 100 yılına kadarki tarih içinde yazılmışlardır. Ancak Yeni Ahitteki mektupların oluşmasının tarihi 150-500 yılları arasında meydana gelmiştir.

YENİ EFLATUNCULUK (Neo-Platonisme): Yeni Eflatunculuk cereyanı,

Platonisme (Eflatunculuk)'in yeni şeklidir. II. asırda İskenderiyye'de geleneksel Platonisme'in doğu düşüncesiyle (Yahudi-İran-Mısır) karşılaşmasından doğmuştur. Bu cereyan, birden çokluğa, çokluk-tan birliğe olan bir sudûr doktrini ile kendini göstermiştir. Bu birlik, aynı zamanda derin bir manevî gerekliliktir. Bu birlik, Allah'tır. Her Ruh, O'na doğru yönelmektedir. Bu felsefe, VI. yüzyıla kadar etkili bir felsefedir.

Plotinos, Ennead (Dokuzluk) adıyla derlenen eserinde Platon'u yorumlamaya ve onun fikirlerini geliştirmeye çalışmıştır. Özellikle o, Platon'un "İYİ İDEA"SI ile ifade ettiği varlığın varoluşu aşan tek bir kaynağı olduğu görüşünü temel almış ve bunu kendine özgü bir bilgi felsefesi içinde geliştirmiştir. Böylece YENİ EFLATUNCULAR, PLATON VE ARİSTOTELES'İ tek bir sistem içinde ele alarak görüşleri arasında birlik kurmaya çalışmışlardır. Ancak daha sonra Platon'u anlamamakla itham edilmişlerdir.

İlk dönem, yeni - Eflatuncuları arasında Porphyrios'u, Iamblikhos'ı, Proklos'u, Simplikios ve Boethius'u sayabiliriz. Yeni-Eflatuncu felsefe, Hıristiyanlığı önemli ölçüde etkilemiştir. Tanrının birliği, ölümsüzlüğü ve yaratılmamışlığı fikirleri büyük ölçüde yeni - Eflatuncu felsefeden beslenmiştir. İslâm felsefesi de yeni-Eflatunculuktan etkilenmiştir.

YENİ-KONFÜÇYÜŞÇÜLÜK: Japonya'da XVII. ve XIX. yüzyıllarda TOKUGAVA döneminin, resmi felsefesinin adıdır. Bu felsefe, Japonya'daki entellektüel kesimde benimsenmiştir. Zen-Budacı'lar tarafından Çin'den aktarılan ve Japon kültürüyle senteze ulaştırılan bir felsefedir. Bu felsefenin ana temeli, üst statüdekilerin iyilik

ve hayır sever, alt statüdekilerin de itaatkar ve saygılı olmayı bilmesine bağlıdır. Bunlara göre, sosyal ahengin temeli böylece temin edilebilir.

Japonya'da TOKUGAVA döneminde YENİ - KONFÜÇYÜŞÇÜLÜK, Buşido'nun (Savaşçının yolu) yayılmasında çok etkili olmuştur. Doğrudan doğruya Çin klâsiklerine dayanan bu felsefe, Japon entellektüellerinde tarih duygusunun gelişmesini sağlamıştır. Böylece, Japon Klâsikleride gündeme gelmiş oldu. Sonuçta Japon milli dini olan Şintoizm konusunda ciddi araştırmalar yapıldı.

Japon toplumunda Yeni-Konfüçyüşçülük üç ana gelenek içinde gelişme göstermiştir:

1. Çinli filozof Zhuxi'nin görüşlerini temel alan şuşigaku ana baba sevgisi, sadakat, itaat, üstlerine minnet duyma gibi erdemleri öne çıkararak eğitimin temelini kurmak.
2. Çinli filozof Wang Yangming'inin öğretileri esas alınarak Oyomeigaku geleneğinde öğrenmenin en yüksek biçiminin kendini bilme olduğu ve doğrunun sezgisel olarak algılanması gereğini vurgulamak.
3. Kogaku okulu ise, konfüçyüşçülüğün öteki Yeni-Konfüçyüşçü Japon okullarınca yanlış anlaşıldığını ileri sürerek Konfüçyüs ve Mengzi gibi çin hakimlerinin orijinal felsefelerini yeniden ortaya koymaya çalışmaktadır.

YEOŞUA (HZ. YEŞU): M.Ö. XIII. yüzyılda yaşamış olan Nun oğlu Yeşu, Hz. Musa'dan sonra İsrailoğullarının idaresini eline alan kişidir. Yeşu'ya bu görevi Tanrı vermiştir. Tanrı, Yeşu'ya yardımcı olacağını vadedmiş ve İsrailoğullarına büyük bir ülke vereceğini haber vermiştir

(Yeşu:1/4-5) Bütün bu lutufların karşısında RAB, Yeşu'dan sadece "Musa'nın, kutsal yasasına" tâbi olmayı ve İsrailoğullarını bu yasaya göre yönetmesini istemişti (Yeşu:1/7). Yeşu, başarılı olmak için bu yasadan ayrılmayacaktı. Tanrı tarafından görevlendirilen Yeşu, hemen halkın toplanmasını emretmiş ve onlara şöyle demiştir: "Kendinize kumanya hazırlayın. Çünkü Tanrınız Rab'in size vereceği ülkeye girip orayı mülk edinmek için üç gün sonra ŞERİA ırmağını geçeceksiniz" (Yeşu: 1/11).

İsrailoğullarının önderleri Yeşuya "Bize ne buyurduysan yapacağız". Bizi nereye gönderirsen gideceğiz. Her durumda Musa'nın sözünü dinlediğimiz gibi, senin sözünü de dinleyeceğiz. Yeter ki, Rabbin, seninle birlikte olsun" (Yeşu:1/15-17). Bunun üzerine Yeşu, ERİHA kralının yurdunu ele geçirmek için casuslar göndermiştir. Kendisi de ordusuyla birlikte, ŞERİA ırmağına kadar gelmişti. Rabbin emriyle her oymaktan bir kişi seçilerek on iki kişi, AHİT SANDIĞINI sana ırmağından geçirmeye yönelmişlerdi. Ahit sandığını taşıyan kahinler, suların çekilmesi için ırmağın ortasında durdular ve bütün kavmin geçmesini beklediler. Bu mucizevi geçişin ardından ERİHA'ya ayak basmışlardı (Yeşu: 3/9-17).

Yine Rabbin emriyle, Şeria ırmağından geçerken birer taş almışlardı. Bu taşlar, birer hatıra taşı olacaktı. Bu olayı yaşayanlar, gelecekte çocuklarına Şeria ırmağının, önlerinde nasıl çekildiğini; bu taşın ne olduğunu sorduklarında anlatacaklardı (Yeşu: 4/1-7). Şeria ırmağını geçen İsrailoğulları, ERİHA'nın doğu sınırına karargah kurmuşlardı ve Şeria ırmağından alınan taşları oraya dikmişlerdi.

Burada Rab Yeşu'ya taştan bir bıçak yapmasını ve İsrailoğullarını eskisi gibi sünnet etmesini emretmişti (Yeşu: 5/2). Yeşuda, İsrailoğullarını GİVAT-HAARALOT'da Sünnet etti. Çünkü Mısır'dan Kenan ülkesine gelirken yolda doğan çocuklar, sünnetsizdi. Böylece bunlar da sünnet olmuş oldular.

Gilgal'da, ERİHA ovalarında konaklamış olan halk, ayın ondördüncü günü akşamı, FİSİH bayramını kutladı. Ertesi günü, ülkenin ürününden mayasız ekmek yapıp ve kavrulmuş başakla karınlarını doyurdular (Yeşu: 5/10-11). Nihayet ERİHA'ya hücum ettiler ve ERİHA düştü. Orada büyük bir katliam oldu. İsrailoğulları Yeşu önderliğinde zafere ulaşmıştı. Ancak İsrailoğulları, Rabbin emrinde dosdoğru olmuyorlardı. Bunun için Allah'ın gazabına uğruyorlardı. Ancak Yeşu, Rabbe yalvarmıştı. Ay kentine hücum etmişlerdi. Ay kentinde düşmüştü. İsraililer, ay kentinde tek canlı bırakmamışlardı. Ay kenti ateşe verilmişti (Yeşu: 8/28).

Bundan sonra Yeşu, Eval dağında İsrail Tanrısına bir SUNAK yapmıştır. Bu sunak yontulmamış ve demir alet değmeden yapılmıştı. İsrailoğulları orada "yakmalık sunular" sunmuşlardı, kurbanlar kestiler. Yeşu orada kutsal yasanın kopyasını TAŞ LEVHALARA yazmıştı (Yeşu: 8/30-32). Halkı topladı ve Yasanın tümünü, kutsama ve lanetle ilgili bölümleri, olduğu gibi okudu. Böylece Yeşu'nun, yabancıların da aralarında bulunduğu kadınlı çocuklu bütün İsrail topluluğuna, Musa'nın buyruklarından okumadığı tek bir söz kalmadı (Yeşu: 8/35).

Ancak Yeşu'nun ilerlemesi, Şeria ırmağının öte tarafındaki krallıkların da tedirginliğine yol açmış ve Yeşu'ya karşı bir ittifak oluşturmuşlardır. Ancak yine bazı

krallıklar, Yeşu ile antlaşma imzaladılar. Givonlular, bunların arasında idi. Yeşu, Amorululara saldırarak onları perişan etmişti. Kaçanların üzerine yolda dolu yağmıştı (Yeşu: 10/11). Hatta Amorulular'la savaşta bir mucize gerçekleşmişti. Buna göre "Güneş", Givonda, Ay ise "Ayalon" vadisinde durmuştu (Yeşu: 10/12).

Amorlu beş kral Makke'daki mağaraya saklanmışlardı. Yeşu bunu haber alınca, mağaranın ağızını taşlarla kapattırdı (Yeşu: 10/18). Yeşu İsrail halkı ile birlikte MAKKE'dan Livna'ya yürümüşü. Livna teslim olmuştu. Daha sonra LAKİŞ'e geçildi. Oradan Eglon'a yüründü, arkasından HEVRON geldi. Daha sonra GOŞEN'e geçildi. Şimdi sıra Hasor, Madon, Şimron ve Akşaf krallıklarına gelmişti. Bütün bu krallar ordularını MEROM suları kıyısına getirmişlerdi. Yeşu, beklenmedik bir taaruz ile onları teslim almıştı. Yeşu, bütün Kenan diyarını ele geçirmişti. Sonunda Yeşu, bütün bu krallıkları İsrail oymakları arasında bölüş-türmüştür (Yeşu: 12/7-8).

Artık Yeşu yaşanmıştı. Ancak daha alınacak yerler vardı. Henüz Gesur bölgesi, Şihar, Ekron fethedilmemişti. Daha sonra buralar da feth edilerek Yeşu, bunları oğulları arasında taksim etmiş ve bütün İsrailileri toplayarak onlara nasihat etmiş, Rab Allaha kul olmaları için yol göstermiştir. İsraililerden yabancı ilahları atmalarını istemiştir. Daha sonra boyları, topraklarına gönderen Yeşu, yüz on yaşında ölmüştür. Onu Efrayim'in dağlık bölgesindeki "Gaaş Dağı"nın kuzeyine, kendi mülkünün sınırları içinde kalan TİMNAT-SERAH'a gömmüşlerdir (Yeşu: 24/30).

YEREMYA VE YEREMYA KİTABI: Yahudilikte peygamberler arasında kabul

edilen YEREMYA'nun, kendi ismiyle belirtilen kitabıda kendisi kadar önem taşımaktadır. Yahudalı bir peygamber olan YEREMYA, Yahudi tarihinin en karışık dönemlerinden birinde yaşamıştır. Yenilikçi kişiliğiyle YEREMYA'nın M.Ö. 650 yılından sonra yaşadığı tahmin edilmektedir. Yeremya'nun çocukluğu Anatot'da geçmiş ve Hoşea'nın kehanetleriyle büyümüşü. TORA'da kendi adını taşıyan kitaba göre, onun peygamberlik dönemi, kral Yoşiya'nın hükümranlığının 13. yılında yani, M.Ö. 627/626 yıllarında başlamıştır. Bazı Yahudi kaynakları Yeremya'nın Tanrının vahyine mazhar olduğunu ve sonra vahiy üzerine Kudüs Tapınağında kâhinliğe başladığını nakletmektedirler. Bazı Yahudi tarihçileri de onun bu şekildeki kahinliğe karşı çıktıklarını yazarak bu görüşü benimsemezler. Yeremya'nın peygamberlik görevinin M.Ö. 609-598 yıllarında başladığını ileri sürenler ağır basmaktadır.

Yeremya, mesajlarında öncelikle Tanrının vahdaniyeti ve sosyal adaletin önemi üzerinde durmaktadır. Bunun için o da vafizci Yahya gibi Yahuda halkını tövbeye çağırıyordu. Yeremya ıslahatçı bir kişiliğe sahipti. Bunun için kral Yoşiya'nın başlattığı reformları desteklemiştir. Yeremya, Kudüs ve Yahuda çevrelerinde halkı uyarmıştır. Ancak halk, şeklen düzeliyor, ruhen birtürlü düzelmüyordu. Bu durum onu çok üzüyordu. Yehoyakim döneminin başında meşhur "TAPINAK VAAZINI" verdi ve halkı ıslah olmaya çağırdı. Bundan sonra tutuklandı ve ölüm cezasıyla yargılandı. Sonunda beraat etti fakat birdaha vaaz veremedi.

Yeremya, yeni kralın bencilliğini, maddeciliğini ve adaletsizliğini eleştirmeye devam ediyordu. Birçok kehanette bulun-

muştı. Bunlardan birisi, Mısır'ın yıkıma uğrayacağı idi. Nitekim 605'de Babililer Mısır'ı ve Asurluları kesin yenilgiye uğrattı. Bu yenilgi, o dönemde Ortadoğudaki güç dengesini değiştirmişti. Bunun üzerine Yeremya, kâtabi BARUH'a daha önceki tebliğlerini içeren bir yazı hazırlatmıştı. Bu yazı önce tapınakta okundu sonra, kral Yehoyakimin huzurunda okundu. Ancak bu yazı, kralın emriyle yırtıldı ve yakıldı. Daha sonra Yeremya, saklandı ve yeniden aynı tür yazıları yazdırmaya devam etti.

Kral Yehoyakim yaklaşık olarak 601 de Babililere vergi ödemeyi bırakmıştı. Bunun üzerine Babil kralı Nabukadnezar, Kudüs'e bir ordu gönderdi. Bu sırada kral Yehoyakim ölmüş, yerine oğlu YEHÖYAKİN geçmişti. Babil ordusu, Kudüs'ü işgal etmiştir (M.Ö. 16 Mart 597). Babililer Kudüs'te Tsedekeya'yı kral yaparak yönetimi kontrol altına aldılar. Tsedekeya yönetimi (M.S. 597-586) yılları arasında işbaşında kaldı. Ancak Tsedekeya'nın kararsız ve beceriksiz yönetimi, Babil'in yeniden müdahalesini gerektirdi ve Babil ordusu yeniden M.S. 586'da Kudüs'e girerek Yahudileri, Babil'e sürgün etti (Ağustos: M.Ö. 586).

Böylece Yahudiler için yeni bir dönem olan Babil sürgünü dönemi başladı. Yeremya Kudüs'te kaldı. Ancak gönderdiği mektuplarla Babildeki Yahudileri teselli ediyordu. Çünkü ona göre bu sürgün Tanrının bir emriydi. Kudüs ve çevresinde karışıklıklar devam ettiği için Yeremya Mısır'a gitti ve oradan Yahudileri tenkid etmeye devam etti. Kesin olmayan haberlere göre Yeremya, Yahudilerce taşlanarak öldürülmüştür.

Yeremya'nın mesajı, temel felsefe olarak kötülüğe sapan İsrailoğulları hakkında

Allahın verdiği hükmü açıklamayı hedeflemektedir. Yeremya, Allah'tan başka Tanrılara tapınmasını kınamakta ve samimiyetsiz ibadetleri tenkid etmektedir. Sosyal adaletsizliklere karşı çıkmaktadır. İsrailoğullarını, kötülükten dönmeye, putperestlerin Tanrılarını bırakmaya, Tanrı'ya verdikleri sözü yerine getirmeye çağırılmaktadır. Yeremya'nın en önemli kehaneti şu cümlelerdir: "İşte, Rab diyor, İsrail evi ile ve Yahuda evi ile yeni bir ahit keseceğim günler geliyor. Atalarını Mısır diyarından çıkarmak için onların elini tuttuğum gün kendileriyle kestiğim ahit gibi değil; onların efendisi olduğum halde, o ahdimi bozdular, Rab diyor. Fakat o günlerden sonra Rab diyor, İsrail evi ile keseceğim ahit şudur. Şeriatımı onların içlerine koyup, yürekleri üzerine onu yazacağım; ve ben onlara Allah olacağım, ve onlar bana kavim olacaklar. Ve artık herkes kendi komşusuna ve kendi kardeşine: Rabbi bilin, diye öğretilmeyecekler; çünkü küçüğünden büyüğüne kadar onların hepsi beni bilecekler. Rab diyor; çünkü fesatlarını bağışlayacağım ve artık suçlarını anmayacağım" (Yeremya: 31/3134).

Hıristiyanlıktaki "Yeni Ahit" sözünün, Yeremya'nın bu sözüne dayandırılmasının sebebi, burada iyice anlaşılmaktadır.

Yeremya Kitabı: Yahudi Kutsal Kitabının yirmi dördüncü kitabı olan YEREMYA, Yeremya'nın sözlerinden oluşmaktadır. Elli babdan meydana gelmektedir. Yeremya, Yahudalı bir peygamberdir. Yeremya kitabı, Yeremya'nın birçok kehanetlerini ihtiva etmektedir. Yeremya kitabının belli başlı konuları şunlardır: Yahuda ile Kudüs'e ait kehanetler. Bu bilgiler, Yeremya kitabının 1-25. bablarında verilmektedir. Yeremya'nın kendisi ile il-

gili kehanetleri: Bu bilgilerde 26-45. bablarda verilmektedir. Yabancı milletlerle ilgili kehanetler: 45-51. bablarda verilmektedir. Yeremya'nın 52. babı, tarihi olaylardan bahsetmektedir. Yeremya kitabının birinci bölümündeki kehanetlerin çoğu Yeremya'ya aittir. Yeremya'nın ikinci bölümü ise kâtip BARUH'A aittir. Bu bölüm Yeremya'dan üçüncü kişi olarak bahsetmektedir. Yeremya'nın 45-51. bablarındaki kehanetlerin bir kısmının Yeremya'ya ait olduğunu kaynaklar zikretmektedir. Yeremya'nın 52. babındaki olayların çoğunluğunun, büyük ölçüde II. krallar kitabından alındığı tahmin edilmektedir (Bak: II. Tarihler: 24/18; 25/30).

Yeremya kitabında dikkat çekici olan bir yön de Yeremya'nın itiraflarıdır. Yeremya, peygamberlik vazifesini yerine getirebilmek için hapse girdiği, bu uğurda girdiği iç çatışmaları ve iç savaşları kendi şahsıyla ilgili olarak anlatmaktadır. Onun verdiği bilgiler, israiloğulları tarihinin aydınlatılmasında çok önemli malzemeler vermektedir.

Yeremya kitabı üzerinde yapılan çalışmalar, Yeremya kitabının uzun ve karışık bir dönemde yazıldığını göstermektedir. Yeremya kitabının temelini, Yeremya'nın Baruha yazdırdığı sanılan Yahuda ve Kudüsle ilgili kehanetler oluşturmaktadır. Yeremya'nın 26-45. bablarının Baruh tarafından sonradan derlendiği sanılmaktadır Yeremya kitabının 46-51. bablarında yer alan bilgiler, başka kitaplardan alınan ve Yeremya'nın peygamberliğinin son dönemine ait olan bilgilerden oluşmaktadır.

Yeremya'nın Mektubu: Katolik ve Ortodokslarca Eski Ahidin bir parçası sayılmaktadır. Bunun için Eski Ahid kitapları-

nın sayısı, Protestanların kabul ettiğinden fazla kabul edilmektedir.

Yeremya'nın Mektubu, Yeremya peygamberin M.Ö. 597'de Babil'deki Yahudi sürgünlere gönderdiği bir metindir. Ancak bu metin veya mektup üzerinde hiçbir esaslı belge yoktur. Yeremya'nın mektubu, Yeremya kitabındaki "onlara şöyle diyeceksiniz: Gökleri ve yeri yaratmayan ilâhlar, yerden ve göklerin altından onlar yok olacaklar" (10/11), cümlelerden hareketle Yeremya'nın Mektubu meydana getirilmeye çalışılmıştır. Aslında bu mektubun M.Ö. 300 yıllarında Babil'de kalan bir Yahudi tarafından yazıldığı kabul edilmektedir.

Günümüze yalnız Yunancası ulaşan bu yazının dil ve anlatım özellikleri, aslının İbranice veya Aramca olabileceğini göstermektedir.

Yeremya'nın Mersiyeleri: Eski Ahitteki peygamber kitaplarından biri sayılmaktadır. Bugün Tevrat'ın içindeki kitaplardan yirmi beşinci kitabı meydana getirmektedir. Yeremya'nın Mersiyeleri, Talmudda, ve Tevratın Yunanca çevirisinde de mersiyeler adı altında yer almaktadır. Bu mersiyelerin Yeremya tarafından yazıldığı tartışmalıdır. Çünkü üslup yönüyle Yeremya'nın yazılarına benzemektedir. Yeremya'nın Mersiyelerinde ayetler ve şiirler ayrı ayrı yerlerde yer almıştır. Ancak hem ayetler hem de şiirler, kitaba bütünlük kazandırmaktadır. Mersiyelerin en önemli konusunu M.S. 586'da Kudüs Mabedinin yıkılması teşkil etmektedir. Bunun için inersiyelerin Babil sürgünü döneminde yazıldığı düşünülmektedir.

YETMİŞLER TERCÜMESİ: Aristonun, Philocrate'ye yazdığı mektupta ilk defa tasdik edildiği gibi (M.Ö. II. Asır) kral

Ptolémée Philadelphie (M.Ö. 283-246) Filistinden 72 kişi getirterek, Hz. Musa'nın Şeriatını resmen Yunancaya tercüme ettirmeye teşebbüs etmiştir. Böylece III. asırdan itibaren İskenderiyye halkı, Tora'nın Yunanca bir tercümesine sahip olmuştur. Bu tercüme, ptolemées'lerin tercümesi ismini almıştır. Bu yetmişler tercümesi, dikkatle incelenirse, tercüme safhalarını itiraf etmek ve İbranice Massoretique metinle Samuel ve Yeremya'nın bazı kitaplarının muhtevasının önemli farklılıklar ortaya koyduğu görülmektedir. Birçok işaret, tercümelerin aktüelleşme endişelerini ortaya koymaktadır. Yani, çoğu defa evrenselcilik ve öldükten sonraki mükafat, tercümede orijinal metinden daha açık ve net ortaya konmuştur. İskenderiyyeli Philon, Yunan mütercimlerin ilhamına güvenmektedir. Diğer birçok kilise babaları da bunları kullanmıştır. Bugün bile doğu kiliseleri bu yetmişlerin tercümesi olan metni kullanırken, Batı kiliseleri S. Jerôme'un hazırladığı Vulgate'ı kullanmaktadır. Vulgate Lâtinceye yapılan ilk kutsal kitap tercümesidir.

Bugün birçok ilâhiyatçı bu semitik olmayan bir dille yapılan tercümenin vahiy değeri üzerinde haklı olarak ısrar etmektedirler. Ancak bu tercümenin, orijinal metinle mukayesesi yapılarak bu kanaata varmak gerekirdi. Yetmişlerin kullandığı metnin hangi metin olduğu hâlâ bir tartışma konusudur.

YETSİRÂH, SEFER: (Yaratılış kitabı) İbranice en eski Kozmoloji ve Kozmogoni kitabıdır. Muhtemelen III ve IV yüzyıllar arasında kaleme alınmıştır. Bu kitap, en yaygın nüshasında bile bin altı yüz kelimeyi geçmez. Bunun için bu eser, kısalığı

ile dikkat çekmektedir. Tarihi perspektif açısından, İbranice kaleme alınan en eski Spekülatif metinlerden birini teşkil etmektedir. Séfer Yetsirah'ın iki versiyonu vardır: En kısası, birçok yayınlarda bulunan nüshadır. Uzun olan ikincisi, bazen bir ilave olarak basılmıştır. Bu iki yayın, X. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış ve bütün yazmaları, belirlemiştir. Onların en eskisi, muhtemelen XI. yüzyıla kadar çıktığı bilinen ve Genizah (Kahire) de bulunan, 1947'de yayınlanan nüshadır.

İki versiyonda da eser, altı bölüme ayrılmıştır: Michnayot veya halakhotda, yazarın kısa doğmatik izahları vardır. Birinci bölümde kullanılan kelimeler, Merkavah mistiğinde bulunan kelimelere yakındır. Sefer Yetsirah'a göre yaratılış, iki ilkenin birleştirilmesi sonucunda olmuştur. Sayıların ve harflerin birleşik gücü, bünyesinde tüm varlığı bulundurmaktadır. Bu Sefer Yetsirah'da on sayı, "Sefirot" olarak tarif edilir ve beş belirsiz boyut veya evrenin on yönünü belirtir: Doğu, Batı, Kuzey, Güney, Aşağı, Yukarı, Başlangıç, Son, İyi, ve Kötü. Bunlar, ayrıca üç elementin (Ateş, Su ve Hava'nın) oluşmasını sağlayan evrelerdir. Sefirot, Tanrıya ibadet eden ve O'nun tahtının önünde secde eden birimlerdir. Sefer Yetsirah, alfabenin harflerini üç gruba ayırmaktadır. A-LEF-MEM-ŞİN, üç elementi temsil eder. Yedi çift harf olan BET - GİMEL - DALET - KAF - PEH - REŞ - TAV dan ibarettir. Geriye kalan on iki harf ise basit harfler olarak kabul edilmektedir.

Sefer Yetsirah'a göre, tüm İbranice kelimeler iki harfli köklere bağlıdır ve bunlardan iki yüz otuz bir adet bulunmaktadır. Birçok ortaçağ bilgini, bir GOLEM'in yaratılması için bu eserden yararlanmışlardır. Saadia Gaon, Sabeati

Donolo ve Yuda Alevi gibi ilk yorumcular, bu eseri bilimsel olarak görmüştür. XII. yüzyılın sonlarından itibaren ve özellikle XIII. yüzyılda Kabalizmin gelişmesinde Sefer Yetsirah'ın rolü çok büyük olmuştur.

YILAN: Yılan kültü (ophiolâtrie), en eski dönemlerden beri, oldukça yaygındır. Ayrıca birçok inançlarda gizli olarak bulunmaktadır. Sürünge bir varlık olarak yılan, yer altı (cehennem) dünyasının hayvanıdır. O kötülüğün sembolü olarak tasarlanmıştır. Tekvin'de şeytanla aynileştirilmiştir. O, bazen koruyucu bir Tanrı, bazen de Mısır'da olduğu gibi bir kötülük Tanrısıdır. İran'da ise Ahrimen'dir. Fakat yılanı her yerde Tanrılar tarafından ölüme mahkum edilmiş görmektedir. Bazen de bu mahkum edilme, kahramanlar veya azizler tarafından yapılmaktadır.

Yılan, ilkel dinlerdeki en yaygın tabulardan biridir. Çoğu zaman farklı sihirsel kültürlerle beraber bulunmaktadır.

Buna rağmen yılan, Şifa Fazileti için çoğu zaman tapınılmıştır. Gnostik bir mezhep, yılanın şahsında "bilginin üstadına" saygı göstermektedir. Musa'nın Tunçtan yılanı ve Antik Yunandaki Esculap'ın ortağı olan yılan, şifa ile alâkalıdır.

Hindistan'da ise Naga'ların eski kültü oldukça önemlidir. Yılan, hazinelerin bekçisidir. Özellikle onun koruyucu kapşonu, Tanrıları, bilhassa Vishnu'yu ve Buddha'yı barındırmaktadır. Bazen yılan, insan şeklinde veya yarı insan şeklinde olabilmektedir. Amerika'da "çingiraklı yılan", tüylü yılan türü altında tebci edilmektedir.

Afrika'da da yılan kültü, zirâî مراسمlerle birlikte çeşitli şekiller altında kutlanmaktadır.

YİDİŞ: Orta ve Doğu Avrupa'da yaşayan Aşkenaz Yahudilerinin kullandığı dil. Aşkenazi kelimesi, Almanyalı anlamında kullanılmıştır. Almanya, Romanya, Polonya, Rusya kökenli Yahudilere Aşkenaz Yahudileri denmiştir. Böylece Yahudiler, İbranice, Aramice ve Yidiş olmak üzere üç yazı dili geliştirmişlerdir. XIX. yüzyılda Yidiş dili, Avrupada, Rusya'ya kadar yayılan geniş bir alanda Yahudilerin kullandığı bir dil haline gelmiştir. Ancak bugün Avrupada çok az Yahudi, Yidiş dilini konuşmakta ve yazmaktadır.

Yidiş dili, Sâmi ve Germen dillerinin kaynaşması sonucunda meydana gelmiştir. Bu dilin Sâmi kökeni, Ortadoğudan Avrupaya yerleşen ilk Yahudi topluluklarının getirdiği klâsik dönem sonrası İbranice ve Aramiceden geliyordu. Germen kökü ise, Yukarı ve Orta Alman lehçelerinden geliyordu. Yidiş dili, Roman dillerinden etkilenmiştir. Doğu Avrupadaki Yahudilerin Yidiş diline, Slavcadan da kelimeler girmiştir. Böylece, iki yidiş dili ortaya çıkmış oldu. Batı yidiş dili, Almanca'nın konuşulduğu bölgelerde gelişirken; Doğu yidiş dili, Slavca'nın konuşulduğu bölgelerde gelişti. Batı yidiş dili, yidiş dilinin en eski şeklini oluşturmaktadır. Batı yidiş dili, Güneybatı yani, İsviçre, Alsace, Güney Almanya; Orta Almanya ve Kuzeybatı yani, Felemenk, Kuzey Almanya lehçelerini ihtiva etmektedir. Doğu Yidiş dili, 1500-1700 yıllarında yaygınlık kazanmıştır. Bu kol, bugün yidişin konuşulan bütün lehçelerini kapsamaktadır. En önemli lehçeleri, Güneydoğu yani Ukrayna, Romanya, Ortadoğu yani, Polonya, Galıçya ve Doğu Macaristan ve Kuzeydoğu yani, Litvanya, Beyaz Rusya lehçeleridir. Yidiş'in bugünkü standart telaffuzu Kuzeydoğu lehçesine dayanmaktadır.

Yidiş dili, Avrupada bir ihtiyaçtan doğdu. Çünkü halkın günlük hayatında İbrance kâfi gelmiyordu. Bunun için Yidiş önce bir halk dili olarak doğdu, daha sonra edebiyat dili haline geldi ve XVI. yüzyılda ilk defa Yidiş metinleri basılmaya başlandı. Böylece, Batı Yidiş lehçesine dayanan standart bir edebiyat dili gelişmiş oldu. Ancak, bu dil, Almanca karşısında pek dayanamadı. Özellikle XVIII. yüzyıldan sonra başladı.

Doğu Yidiş ise, XIX. yüzyıla doğru giderek gelişti ve yeni edebiyat dilinin temelini oluşturdu. XVIII ve XIX yüzyıllarda Hasidizmin etkisiyle canlandı ve çeşitli ülkelere yayıldı. Böylece, Doğu Yidiş dili, Yahudilerin kendi aralarında bir anlaşma dili olarak kabul gördü.

Bu arada Yidiş dilini geliştirmek için birçok çalışma yapılmıştır. 1908'de toplanan Czernowitz Dil Konferansı, Yidiş dilini, Yahudilerin milli dili olarak kabul etmiştir. 1913 yılında Ber Borohov dil ve yazım kurallarında bir dizi reform yaptı. 1925 yılında Litvanya'daki Vilnius şehrinde Yidiş Enstitüsü kuruldu. Bu Enstitu 1940 yılında Amerika'nın New York şehrine taşınmıştır.

1938-1945 yılları arasında Yidiş konuşan Yahudiler, ciddi şekilde baskı altında kaldılar. Kurtulanlar birçok ülkeye göç edebildiler. Böylece Yidiş dilini konuşanların sayısı azaldı. İsrail'de de Yidiş diline karşı bir politika sergilendi. Çünkü İsrail, çağdaş İbrance'ye çok önem veriyordu.

Günümüzde yidiş dili, muhtelif ülkelerdeki Hassidi cemaatleri tarafından konuşulmaya ve geliştirilmeye devam etmektedir. Colombia, Kudüs, Mcgilli, Oxford ve Paris üniversitelerinde Yidiş dili öğretilmektedir.

YİN - YANG: Çin felsefesinde hayatın anlamını, varoluşunu, değişimini açıklayan bir felsefeyi belirtmektedir. Yin ve Yang birbirine karşıt bir güç ve ilke olarak kabul edilmektedir. YİN dişi, karanlık ve toprak olarak düşünülmektedir. Bunun vadilerde ve çift sayılarda olduğu kabul edilmektedir. Temsil ettiği renklerin, turuncu renkler ve kesik çizgiler olduğuna inanılır. YANG göğü, aydınlığı ve erkekliği temsil etmektedir. Ejderha, gök mavisi ve kesiksiz çizgilerle belirtilmektedir. Yin ve Yang'ın yüce bir varlıktan meydana geldiği kabul edilmektedir. Yin-Yang'ın etkileşimi, kainatın düzenini sağlamaktadır. Kainattaki ahengin sebebi, Yin-yang'ın yaşadığı sürecin sonucudur. Bir dairenin aydınlık ve karanlık yanlarını meydana getirdiklerine inanılmaktadır.

Çin felsefesinde Yin-yang beş ögeyi ihtiva eder: Metal, ağaç, su, ateş, toprak. Kainattaki oluşum ve dağılma devreleri daima birbirini izlemektedir. Tabiatla, insanî olaylar birbirleriyle bağımlılık içindedir.

Çinde Yin-yang felsefesinin kökenlerini bilmek oldukça zordur. M.Ö. III. yüzyılda ZOU YAN, ayrı bir Yin-yang okulunun temellerini atmıştır. Bu okul, Kozmolojiye dayanıyordu. İşte bu düşünce, yüzyıllar içinde, astroloji, kehanet, tıp, sanat ve yönetimleri etkiledi ve Çin düşüncesine hakim oldu.

Daha sonra bu felsefe Japonya'yada geçti. M.S. 675 yılında Japonya'da in-yo felsefesine dayalı bir takvime bağlı bir devlet kuruluşu oldu. Daha sonra bu kuruluş yok olduysa da, felsefesi Japonyada yaşamaya devam etti. Bunun sonucunda, şanslı ve şanssız günler, yönler, evliliklerin burçlara göre düzenlenmesi gibi inançlar, halk kesiminde canlı şekilde yaşadı.

YOGA: Bu kelime Sanskritçe birleştirmek anlamına gelen YUJ kelimesinden gelmektedir. Hinduizm'de, insanın enerjilerini belli bir hedefe doğru yönlendirmesidir. Zihinsel veya ruhî olarak bağımsız, fiziki şartların dışında MUTLAKLA bir birleşme hadisesidir. Bunun için geniş anlamda KARMA-YOGA'dan bahsedilmektedir. Yani, ödevler, dini erkan ve pratikleri ile kişisel bir disiplindir. Bhakti yoğa ise, sofuca pratiklerle kişisel bir disiplindir. Jnâna-yoğa, murakebe ve tefekkürle icra edilen kişisel disiplindir. Tantra-yoğa, Tantra buyruklarına göre icra edilen kişisel disiplindir. Japa-yoğa, Tanrının isminin tekrar edilmesiyle icra edilen kişisel disiplindir. Bütün bu hallerde yoğa, manevi bir yoldur. Burada söz konusu olan, egzersizlerle veya bir pratikle insanın güçlerini ve yeteneklerini yönlendirmek ve kontrol etmektir. Bunun için Bhagavad-Gîtâ bir çok yoga metodu göstermektedir.

Batıda kullanıldığı gibi yoga kelimesi, vücudun ve ruhun fiziki egzersizler yoluyla özel bir disipline girmesi olayıdır. Bu ekseriya duruşlarla bir nefes tutma veya düşünceyi belli bir noktaya toplama ile olmaktadır. Hindde yoga egzersizlerinin, çok eski bir tarihi vardır. Upanişadlar, Bhagavad-Gita ve ilk Budist metinleri yoga taslaklarından bahsetmektedirler. Milâdi asrın başında yoga şekilleri SÛTRA şekli altında yeniden gözden geçirilmiş ve ele alınmıştır. Yoga-sûtra, aslında patanjali geleneğine bağlı görülmüştür.

Yoga'nın esas hedefi iyi anlamak için insanın hangi durumda olduğunu yakalamaktır. Patanjali için de Buddha gibi "Herşey acı vericidir." Sadece vücut, fiziki acıların kaynağı değildir. İnsan vücudu nedeni ile anlamlar objesine köledir.

Onu dağıtan enerjiler arasında parçalandığı için, artık ona sahip değildir. O, düşüncesinde ve kalbinde istikrarsızlık ve dünyanın çoğulculuğunu yansıtmaktadır. İnsan, farklı objeler arkasında koşarak lafzen kendini kaybetmektedir. Fakat şükür ki, her ayrı anlamı kontrol imkanına sahiptir. Bunun için uygun egzersizlerle spiritüel yetenekleri içinde uyumsuz unsurlarla bütünleşmek gerekmektedir. Sonunda spiritüel varlık, maddi tabiatlı unsurlardan ayrılmış olacaktır. Bunun için yoğa, spiritüel varlığı izoleye ve orijinal safiyetine döndürerek, normal insan durumunu yüceltmektedir.

Bu yüksek seviyeye ulaşmak için yoğaya mensub olan kişinin üçlü dayanağa ihtiyacı vardır.

Birincisi, sağlam bir zihinsel dayanağı olması gerekir. Maddi tabiatlı bütün unsurları bilmesi ve ayırım yapması gerekir. Çünkü onlardan tedricen uzaklaşması icab eder. Bu zihinsel yetenek, ona üstadı tarafından öğretilir ve bir Darshana ile sağlanır. Yoğanın bütün vakti orada geçer. Sâmkhya darshana, kainatın unsurlarının sayılması üzerine dayanır. Bu felsefi bir sistemdir. Bu sistem, spiritüel varlığın (purusha) yirmi üç prensipten oluşan, maddi tabiat içinde mündemiç olduğunu öğretmektedir. İşte bütün dağılmaların ve sapmaların kaynağı bu mündemiç olma durumundan kaynaklanmaktadır.

İkincisi, yoğa mensubunun, manevi bir yönetim yapısına ihtiyacı vardır. Yani, bir üstada ihtiyacı vardır. Araştırmalarında ona rehberlik edecek bir Guru'ya muhtaçtır. Guru ile, geçeceği yolları bulabilecektir. Guru ile kendini manevi bir kontrol altında görmektedir.

Yoğa-sûtralar, sekiz üye saymaktadır. Bunlar, yoğa mensubunun tedrici şekilde kabul etmesi gereken sekiz pratik modeldir. Bunlar, ruhun merkezleşmesine yardımcı olmaktadır.

Bu modellerin anlamı şudur:

1. Birinci sırada ahlakî kurallar vardır. (Yama): Canlı varlıkları öldürmemek (Ahimsâ), doğru söylemek, çalmamak, perhize riayet etmek, başış almamak.
2. Tamamlayıcı olarak riayet edilmesi gereken şeyler (Niyama): Temizlik, kanaat, zahitlik, veda etüdü, Rabb üzerinde zihinsel uygulama.
3. İstikrarlı olması gereken beden duruşları ile ilgili ve sağlığa iyi gelen şeyler.
4. Nefesi kontrol disiplini. Bu, nefes alıp verme ritmini tedrici şekilde yavaşlatmaktan ibarettir. Kısaca, nefes alıp vermeyi daha derinleştirmektir. Diğer yandan nefes tutmada bunun içindedir.
5. Dış uyarılara karşı, spiritüel bir bağımsızlık elde etme.
- 6 ve 7. dahili ve harici, kurgusal veya gerçek olan herhangi bir obje üzerinde dikkati toplamaktan ibarettir. Şayet, dikkat, bir şey üzerinde uzun müddet sabit kalmayı başarır; yoga saliki, yedinci menzile ulaşır. Bu da Dhyâna'dır (Sürekli murahebe).
8. Şayet akıl ve ruh objede kaybolursa bu Samâhdidir veya obje üzerine tam sabit olma olayıdır. Buna Batıda extase denir. Hindular iki şekil ortaya korlar. Ya Süje, seyre daldığı objeden ayrı olma bilincindedir. Yahut, spiritüel varlığı içinde bizzat bilincinin muhtevasıdır. Alışılmış Hindu doktrinine göre Âtman, mutlak tabiatın (Brahman) ayrı değildir. Netice olarak, birleşme olduğu zaman; Atman, Brahmandan ayrı olamaz. Samâdhi'nin bu ikinci şeklini belirtmek için, (Bu birinci-

den daha derindir) Batılı yazarlar enstase terimini kullanmaktadırlar.

Bu bilgilere biraz daha açıklık getirmek için bazı ilavelere ihtiyaç duyulmaktadır: Samâdhi hali, alışılmış bir hal değildir. Bu hal, istisnâi ve imtiyazlı bir haldir. Râmakrishna gibi bazı mistikler, bunu sık sık tanımuşlardır. Yoğa dereceleri ile batıdaki spiritüel hayat menzilleri arasında bazı benzerlikler vardır. Batıdaki temizleyici yol, yoğanın ilk beş derecesine uygundur. Yoğanın ilk beş derecesi, sâliki dış dünyanın etkisinden korumaktadır. Aydınlatıcı yol, 6. ve 7.ci dereceye ve birleştirici yol ise, son menzile uygundur.

Batı gelenekleri ile yoğa gelenekleri arasındaki fark, özellikle metafizik, filozofik ve dini kavramlarda bulunmaktadır. Hésychasme ile yoğa arasında daha çok benzerlik söz konusudur.

Yoğanın spiritüel veya kurtarıcı hedefi, batılılar tarafından çoğu defa bilinmez. Onlar, nefes tutma ve merkezleşmedeki ilk adımları öğrenmekle yetinmektedirler. İlk menziller, ve son menziller çoğu defa ihmal edilmiştir.

Yoğa tabiatı icabı dini değildir. O, insanı kurtarmayı hedef almaktadır. Burada, ahlâk ve kişisel disiplin önemli bir role sahiptir. İnceleme ve ruhî uygulama, dini bir kişiliğe dayanmaktadır. Bu durumda, Rab (Ishvara)'ın geçişi bir uyarı rolü ve patanjali'nin öngördüğü gibi bir model rolü yoktur. Onun rolü, temel ve kesindir. Yoğanın Aşkına açılması nedeniyle bazı doktrinlerde farklı şekillerde benimsenmiştir. Meselâ, Ateist Budizm, Ateist Jainizm, Shivaizm, Tantrizm ve Shaktisme farklı yoğa türlerine sahiptirler.

YOGÂCÂRA: Mahâyanânın belli başlı iki ekolundan biridir. Asanga tarafından milâdi IV. Asırda kurulmuştur. Asanga, Brahman'ın oğludur. Vasubandhu isimli küçük kardeşi ile birlikte Budizme girmişlerdir. Önce, her ikisinde Sarvâstivâdin ekollerine bağlı bulunuyorlardı.

Asanga, Hinayâna'da öğretilenlerle tatmin olmamıştı. Diğer yandan, Shûnyatâ denilen "boşluk doktrinini" anlamıyordu. Efsaneye göre, o göğe kadar yükselmiş, orada Bodhisattva Maitreya ona, Mahâyana'nın boşluk doktrinini öğretmiştir. O da bunu ezberlemiş ve yeni okulun doktrinini temeli olacak olan şeyleri açıklamıştı. Fakat bazı kaynaklara göre Asanga, Maitreyanâtha isimli bir üstad bulmuştur. Bu ekolün gerçek üstadı bu kişidir.

Asanga doktrini, Nâgârjuna'nın tamamen negatif diyalektiğine ve radikal cevher dışıcılığına karşı bir reaksiyon olarak görülmektedir. Ayrıca o eski Abhidharmapitaka'nın (Himayâna) çok sayıdaki unsurlarının yeniden idealist bir perspektif içinde yorumudur. Bu perspektif içinde kainat bütünü ile bir rüya ile (sypina), bir hayal ile (mâyâ) ve bir Hallusinasyonla mukayese edilmektedir. Bunlar, bir görüş hastalığı meydana getirmektedir. Asanga ve talebeleri için eşyalar, bilgi ve zihinsel fenomenlerden başka birşey değildir. Bunların dışında hiçbir realiteleri yoktur. Bunun için bu ekolün salıklarına "Vijnânavâdin"ler denmektedir. Bu da "Bilinci öğrenenler demektir". Bunlara göre, bilim dışında hiçbir şey yoktur. Gerçek, saf bilinçtir. Fakat bilincine hertürlü illuzyondan ve ikilikten temizlenmiş bir duruma gelmesi için sâlikin, yoğa disiplinine girmesi gerekmektedir. Yoğa onu, tedrici şekilde

varlığın bütün şartlarından kurtarmakta ve yükseltmektedir. Orada Suje ile Objeye ikiliği kaldırılmıştır. Orada bilinç, mutlak olanla karışmıştır. Bu ekolün diğer ismi olan Yogâcâra buradan gelmektedir.

Dünyanın aynı müşterek bilgisine bütün insanların sahip olması nasıl açıklanabilir? Diğer yandan, aynı illuzyonu nasıl elde edebilirler? Bunun izahı, bu illuzyonun bütün insanlarda aynı dayanağa sahip olduğu şeklinde yapılmaktadır. Şöyleki, bilgi ve bilginin süreci, rüyanın bilgisi kadar anarşik değildir. İşte yogâcâra bu mekanizmayı açıklamaktadır. Bilginin dayanağı Âlayavijnana'dır. Bu "Bilincin toplanma yeri" olarak tercüme edilebilir. Buna bazen "çok derin bilinç" de denir. Bu bilinç güçlü ve gayri muşahhas olarak telâkki edilmiştir. Orada herşey bir tohum (bija) halinde mevcuttur. Bu tohumlar geliştiğinde akıl ve anlam seviyesinde birtakım kavramlar doğmaktadır. Bu tohumlar birbirine tepki gösterirlerse, ondan çıkan zihinsel temsillerin dünyası düzensizlikten kurtulur ve uygun bir tarzda gelişir. Diğer yandan, Âlayavijnana ve bijâlar, karşılıklı konuşular, öyleki "Derin bilinç", Brahmanik Atman'a assimile olmaz. Bu, ancak devamlı akan fakat su moleküllerinin durmadan yenilediği bir nehirle mukayese edilebilir. Böylece Yogâcâra, özellikle Budist Anatta doktrinini korumaya teşebbüs etmiştir. "Çok derin suur" bütün düalist illuzyondan soyduğunda o tamamen temizlenmiş olur ve gerçek, tabiatla yani eşyanın mutlağı ile karşılaşır. Fakat bu mutlak realite nedir? Asanga bu konuda Nâgârjuna ile aynı görüştedir. Bunun için şöyle der: Mutlak realite, ne varlıktır ne de yokluk. Ne benzerliktir ne bozulmadır. Yine de Asanga, mutlak realiteye pozitif bir anlam

vermektedir. İşte bu noktada, Yogâcârin ve Mâdhyamika birbirinden ayrılmaktalar ve muhalefet etmektedirler. "Buddha'nın üç bünye" teorisini yeniden ararak Asanga, mutlak realitenin "Dharmakâya", "Buddhanın tabiatı", veya "Budhalaşmak"tan başka birşey olmadığını belirtmektedir. Bu durum ise, eşyanın mükemmel tabiatını ve tamamen temizlenmiş bilinci gösterir. Bu temiz bilinç uyanıştır (Badhi ve Satori). Buddha'nın bu tabiatı, her varlıkta gizli halde takdim edilmiştir. Böylece onun kurtuluşunun tohumu atılmıştır. Bunun için buna, "Tathâgatarbha" yani "Tathâgata'nın Embryon"u denmektedir. Fakat her varlıkta derin şekilde takdim edilen Buddha'nın tabiatı teorisi Upanişadlarda öğretilen Brahmanla Âtmân arasındaki benzerlik teorisini hatırlatıyor mu? İşte Mâdhyamika, Yogâcârinlere bunun için sitem etmektedir.

YOUNG BRIGHAM (1801-1877): 1830 yılında okuduğu "MORMON KİTABI"nın etkisiyle vaftiz olan ve Mormon olan Young, Mormonların lideri Joseph Smith'in ölümünden sonra, Mormon kilisesinin başına geçmiştir. Young, Mormon kilisesine katıldığı zaman, Mormon kilisesi "Ahir zaman Azizleri İsa-Mesih Kilisesi" adını taşıyordu. Young'un bu kiliseye katılma tarihi, Nisan 1832 yılıydı. Young, 1835'de on iki Havari Konseyi'nin üçüncü üyesi oldu.

Binlerce Mormon mensubunun Missouri'den göçe zorlandığı zaman, Mormon havari Konseyi üyesi olarak İLLİNOİS'daki Nouvo'o'ya yerleşme işini yürüttü. Ertesi yıl İngiltere'ye giderek çok sayıda İngilizin Amerika'daki Mormon kilisesine katılmasını sağladı. Ayrıca

Mormonluğun, İskandinavya ülkeleri başta olmak üzere muhtelif Avrupa ülkelerinde yayılmasını sağladı.

Mormon kilisesinin kurucusu olan Joseph Smith'in Haziran 1844'de öldürülmesinden sonra Nouvo'o'ya dönerek kilisenin başına geçti. Saldırıları karşısında dayanamayarak Mormonları İLLİNOİS eyaletinden de çıkararak 1846'da Batıya Mormon göçünü başlattı. Aralık 1847'de resmen Mormon kilisesine başkan oldu.

Salt Lake City'yi üs olarak seçen Young, UTAH başta olmak üzere bugün Kaliforniya, Arizona, Nevada, İdaho ve Wyoming eyaletlerinde Mormonların varlıklarını hissettirmiştir. 1849'da

Mormonlar, Deseret ismi altında geçici bir eyalet kurdular. Young Brigham'da vali oldu. Ancak Amerika yönetimi, 1857'da Başkan James Buchanan'ın emriyle Young'u görevden aldı. Bu olaydan sonra Young, herhangi bir resmi göreve gelemedi ve Mormon kilisesinin başkanı olarak ölümüne kadar UTAH'da kaldı.

Mormon cemaatinin istikrarlı ve tutarlı bir yapıya kavuşmasını sağlayan Young, eğitim ve tiyatro alanındaki yenilikleri de desteklemiştir. Mormon kilisesinin çok kadınla evlenme iznine uyan Young'un yirmi karısı ve kırk yedi çocuğu vardır.

YUHANNA: Hıristiyanlıkta dördüncü incil olan Yuhanna İncilinin yazarıdır. Ayrıca Yuhanna'nın Vahyi'ni yazmıştır. Yeni Ahit kitapları arasında otantik olarak kabul edilen üç mektubun da yazarıdır.

İncillerde Kardeşi Ya'kub ile birlikte İsa'nın çağırdığı ilk havariler arasında yer almaktadır. Markos İncilinde Yuhanna'nın ismi, hep Yakub'dan sonra gelmektedir (Markos: 1/19). Markos İnci-

lindeki "Yakub'u ve kardeşi Yuhanna'yı gördü" cümlesinden Yuhanna'nın, Yakub'un küçüğü olduğu anlaşılmaktadır. Yuhanna'nın annesi, Markos lakaplı idi ve Meryem'in evine ziyarete gelmişti (Res. İş: 12/12). Yuhanna'nın annesinin havariler meclisine hizmet ettiği de söylenmektedir. Yuhanna Hz. İsa'nın en yakınlarından birisi olmuştur. Yuhanna İncilinde bahsedildiğine göre, Taberiye'de İsa, talebelerine görüldüğünde orada Zebedenin oğulları da vardı (Yuhanna: 21/2).

Hz. İsa'nın dirilişten sonra, Hıristiyanlığa gelenleri kutlamak için Petrusla birlikte Samiriye'ye gitmesi, Yuhanna'nın, ilk Hıristiyan kilisesindeki yerini göstermektedir. Yahudilerin dışında Hıristiyanlığa girenlerin konunu konusundaki Kudüs tartışmasında Yuhanna tavır sergilememektedir. Bunun için ilk dönem ihtida hareketlerinde Yuhanna'nın, Paul'un Yahudi olmayanlara din değiştirmede gösterdiği kolaylığı gösterip göstermediği bilinmemektedir.

Yuhanna'nın ilk dönemdeki hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak II. yüzyıla doğru Yuhanna'nın hayatı, efsaneleşmeye doğru gitmiştir. Meselâ, II. yüzyıl sonlarında Efes piskoposu Polykrates, Yuhanna'nın mezarının Efesos'ta olduğunu, onun "İsa'nın sevdiği havari" olduğunu ileri sürüyordu. Lyon piskoposu olan İreneaüs ise, Yuhanna'nın Efeste ölmüş olabileceğini, İncilini ve mektuplarını burada yazdığını, Vahiy kitabını ise, BATNOS'da yazdığını ifade etmektedir. IV. yüzyılda Yuhanna'nın mezarının Efes'te olduğu kabul edilmiştir. İmparator II. Theodosius, mezarın bulunduğu inanan kilisenin çevresine, St. Jean kilisesini yaptırmıştır. Hastalıkların VI. yüzyıl-

da, Yuhanna'nın mezarından alınan tozlarla şifaya kavuştuğu inancı yaygınlaşmıştır.

Batı Hıristiyanları arasındada Yuhanna ile ilgili efsaneler yayılmaya başlamıştır. Markos İncili Yuhanna'nın ve Yakub'un İsa'dan "sağında ve solunda oturma" istedikleri konusundaki İsa'nın sözlerinden Yuhanna'nın öldürüldüğü yorumu yapılmış ve bunun etrafında birçok efsane geliştirilmiştir. II. yüzyılda yaşayan ilâhiyatçı TERTULLIANUS, Yuhanna'nın kaynar yağa atıldığını, ama yara bile almadan kurtulduğunu, yazmıştır. Hatta VII. yüzyılda LATERANO Bazilikasında bu olayı gösteren bir tablo yapılarak Roma'daki lâtin kapısına yerleştirilmiştir. Hatta bu olay her yıl 6 Mayıs'ta kutlanan bir kült merasimine dönüşmüştür. Aslında Yuhanna yortusu 27 Aralık günüdür.

Daha sonraki dönemlerde Yuhanna'nın ölmediği inancı efsane şeklinde yayılmıştır. Yuhanna'nın işleri isimli Apokrif bir metnin bildirdiğine göre Yuhanna ölür, ancak sonradan Enoş ve İlyas gibi göğe yükseldiği belirtilir. Bu konudaki bir başka rivayete göre, Yuhanna'nın mezarının üstündeki toprak, sanki Yuhanna nefes alıyormuş gibi iner ve kalkar.

Yuhanna'nın portreleri hep sakalsız ve genç olarak yapılmıştır. Ortaçağ Batı sanatında en yaygın Yuhanna tasviri bu şekilde olmuştur. Bizans sanatında ise Yuhanna, saç ve uzun ağarmuş sakalı ile tasvir edilmiştir. Yuhanna'nın İncil yazarı olarak simgesi KARTAL'dır. Yuhanna efsanelerinin kaynağı, onun İncili, mektupları ve vahiy kitabı olmuştur.

YUHANNA İNCİLİ: Hıristiyanlıkta otontik olarak tanınan İncillerden birisi, Yuhanna İncili'dir. Yuhanna İncili,

Sinoptik İncillerden değildir. Havari Yuhanna tarafından yazıldığı kabul edilse de gerçek yazarının kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Kitabı Mukaddes mütehasısları, dili ve yüksek ilâhiyat düşüncelerini ihtiva ettiği için, Yuhanna İncilini yazanın, Yuhanna'dan sonra yaşadığı ve Yuhanna'nın öğretilerinden yararlanabileceği düşüncesini savunmaktadırlar. Hz. İsa'nın hayatına ilişkin birkaç bölümün öteki İnciller'deki sırayı izlememesi ve son bölümün sonradan eklenmiş gibi durması nedeniyle, metnin ayrı zamanlarda, ayrı kişilerce yazılmış bölümlerden oluştuğu öne sürülmüştür. Diğer yandan İncilin yazıldığı yer ve tarih, kesinlik kazanmamaktadır. Bu konuda birçok yazar, Yuhanna İncilinin Helenistik kökenli Hıristiyanlara hitaben M.S. 100 yılında Efes'te yazıldığını kabul etmektedirler.

Yuhanna İncili, diğer İncillerden bazı noktalarda ayrılmaktadır: 1. Diğer İncillerden farklı bir zaman dilimi ihtiva eder. 2. İsa'nın hayatının büyük bir bölümünün Yahuda'da geçtiğini belirtir ve İsayı ilâhiyat konularında uzun konuşmalar yaparak bitirir. 3. Yazar, İsa'nın birçok simgesel eylemini yazmamayı yeğlediğini; bunların yerine okuyucuların, Mesihin kilisesinin gizemli birliğini kavrayıp paylaşabilmeleri için özellikle belirli olayları aktardığını ifade eder. Yuhanna İncilinde mistik simgesellik öne çıkmaktadır. Yuhanna İncili, "Başlangıçta söz vardı. Kelâm Allah nezdinde idi ve Kelâm Allah idi" (Yuhanna:1/1-2). Yuhanna İncili, İsa'nın mucizeleri üzerinde fazlaca durur: Beş bin kişiyi, İsa'nın doyurması (6/1-15), Hayat ekmeği benim demesi (6/31) ifadeleriyle Yuhanna İncili İsa'yı açıkça ortaya koymaktadır. İsa, kendinin Tanrı oğlu ol-

duğunu açıkça söyler. Halbuki bu konu, diğer İncillerde biraz kapalı geçmektedir. Yuhanna İncili, Helenistik felsefenin izlerini fazlaca taşımaktadır.

Yuhanna'nın İşleri: Hıristiyanların İncillerinde yer almayan Yuhanna'nın yolculuklarını ve mucizelerini anlatan bu metin Hıristiyanların ellerinde dolaşmaktadır. Bu metnin M.S. 180 yıllarında yazıldığı tahmin edilmektedir. İstanbul patrikliği yapan Photios'a göre "Yuhanna'nın İşlerini" yazan Leukios Kharinos'tur. Hıristiyanlarca sapık kabul edilen Doketizmin görüşlerini yansıtan bu metin, Kilise tarafından otantik kabul edilmemiş ve uydurma metinler arasında zikredilmiştir. Doketizm, İsa'nın maddi bedeninin olmadığını, onun bir görüntüden ibaret olduğunu ileri sürmektedir. "Yuhanna'nın İşleri"nde gnostik bilgiler yer almaktadır. Bu metin, kilise öğretisini saptırdığı için II. İznik Konsilinde 787 tarihinde aforoz edilmiştir.

Yuhanna'nın Mektupları: Yuhanna tarafından yazıldığı kabul edilen üç mektup, Hıristiyan kilisesi tarafından resmen onaylanmıştır. **Yuhanna'nın Birinci Mektubu:** Bu mektup beş baktan oluşmaktadır. Ancak bu mektubun, Yuhanna'nın yazdığına dair hiçbir iz yoktur. Birinci mektupta, Baba ve İsa ile ortak payda kurmaktan, Tanrının ışık olduğundan, günahkarlıktan ve günahkarlıktan kurtulmanın tek yolunun günahımızı itiraf etmek olduğundan bahsedilmektedir. Yine birinci mektubun can alıcı konusu, Deccal konusu olmuştur. Deccal, Mesih karşıtı kişidir. Bu konuda Birinci Mektubun İkinci Babının on sekizinci cümlelerinde şunları okuyoruz: "Çocuklar, bu son saattir. Mesih-Karşıttın (Deccal) geleceğini duyduunuz. Nitekim daha şimdi-

den çok sayıda Mesih-Karşıtı türemiş bulunuyor. Son saat olduğunu bundan biliyoruz. Bu Mesih-Karşıtı kişiler, İsa'nın Mesih olmadığını söylemektedirler. Bunlar, Baba'yı ve Oğul'u inkar eden yalancılar". (Yuhanna I, 2/22-23). **Yuhanna'nın İkinci Mektubu:** Bu Mektupda üslup ve konu yönü ile birinci mektupla benzerlik göstermektedir. Bu mektubu Yuhanna, "Mesihin bedenleşip geldiğini" kabul etmeyenleri ikna için yazmaktadır. Bu konuda ikinci mektupta şunları okuyoruz: "Ne var ki, İsa Mesih'in beden alıp geldiğini kabul etmeyen aldatıcı birçok kimseler dünyanın her tarafına yayılmıştır" (Yuh: II/7). Yuhanna'nın bir bablık olan bu ikinci mektubu, sevgiden ve mesihe imandan söz ederek bitmektedir.

Yuhanna'nın Üçüncü Mektubu: Bu mektup bir bablık bir mektuptur. Yuhanna İkinci ve Üçüncü Mektubunda "Ben Yaşlı Önder" ifadesini kullanmaktadır. Böylece, üçüncü mektubun da aynı kişi tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu mektupdaki dil ve konu bütünlüğü mektubun aynı kişi tarafından yazıldığını göstermektedir. Yuhanna bu mektubu, mesih yanlılarını desteklemek için bir dostuna yazmıştır. "DİYOT REFİS" isimli birisinin, Yuhanna'nın fikirlerine muhalefet ettiğini, üçüncü mektuptan öğreniyoruz. Yuhanna, mektup yazdığı kişiye kendisini örnek almasını tavsiye ediyor.

Bu her üç mektubun Yuhanna'ya ait olduğu, kilisece resmen kabul edilmiştir. İkinci ve Üçüncü Mektuplarda kullanılan **Presbyteros**, Yunanca YAŞLI anlamına gelmektedir. Bu kelime, Hıristiyanlığın başlangıç yıllarında Episkopos olarak kullanılmaktadır. Episkopos ise ruhbanlığa giren kimseyi belirtmektedir. Bu durum-

da Yuhanna, yaşlı kelimesini kullanırken aynı zamanda Episkopos kelimesini kullanmakta ve ruhbaniyete işaret etmektedir.

Hıristiyan kilise tarihinde Yuhanna'nın mektupları konusunda çok tartışma yapılmıştır. Ancak mektupların içeriği, kullanılan dil, her üç mektubun bir kalemden çıktığını göstermektedir.

Yuhanna'nın Vahyi: Yunanca Apokalypsis, vahiy veya ilân etme anlamına gelmektedir. Buna göre "Yuhanna'nın Apokalipsi" "Yuhanna'nın Vahyi" olarak ifade edilmiştir. Yuhanna'nın Vahyi, İncilin son kitabını oluşturmaktadır. Bu metinlerin havari Yuhanna tarafından Ege Denizindeki Batnos adasında yazıldığı kabul edilmektedir. Ancak Hıristiyan Kutsal metinleri üzerinde çalışan ilâhiyatçılar, Yuhanna'nın Vahyi'nin milâdi I. yüzyılın sonuna doğru farklı yazarların metinlerinden oluştuğunu düşünmektedirler. Yuhanna'nın Vahyi, iki ana konu etrafında şekillenmiştir: Bunlardan birincisi, Yedi Kilise'ye yazılan yazılardır. Bunlar, yedi cemaati oluşturmaktadır. Bu cemaatler ve kiliseler şunlardır: **Efes, İzmir, Bergama, Tiyatira, Sart, Filadelfiya ve Laodikya.** Yuhanna bu mektuplarda bu kilise cemaatlerine ahlâki ve dini nasihatler yapmaktadır. Yuhanna'nın ele aldığı ikinci konu, dördüncü baktan yirmi ikinci bab'a kadarki bölümlerde dile getirilmektedir. Bu bölümlerde ele alınan konular, birtakım ilhamlardan ve mecazlardan ibarettir. Kitab-ı Mukaddes uzmanları, Yuhanna'nın anlattığı bu Vahiy'de dünyanın sonundan çok, Roma'nın dini baskısının ilk Hıristiyan önderlerde meydana getirdiği ruhsal bunalıma bağlamaktadırlar.

Roma'nın bu dini zulmünün geçici olduğu, Tanrının zafer günlerini mutlaka vereceği, ilk Hıristiyan cemaatlere hatırlatılmakta ve onların dinlerine bağlı kalmaları tavsiye edilmektedir. Meselâ, Yuhanna'nın Vahyinin VI. babında bahsedilen "Yedi Mühür", Hıristiyanların gelecekte göreceği iyi günlere bir işaret anlamı taşımaktadır.

Yuhanna'nın Vahyinde sık sık, Tora'nın (Eski Ahit) Daniel ve Hezekiel kitaplarına atıfta bulunulmuştur. Yuhanna'nın Vahyini iyi anlayabilmek için bu kitaplardaki kavramları iyi bilmek gerekmektedir. Yuhanna'nın Vahyinde millenarist (Bin yıl) hareket dikkat çekicidir. Bin yılın sonunda, şeytan tesirsiz ve etkisiz hale gelmiştir. Ancak bin yıl geçtikten sonra, İblis kısa bir süre yine serbest bırakılacaktır. Bu ise, insanların şeytanın hüviyetini tanıdıktan sonra etkisiz kalacağı mesajını vermektedir.

YUNAN KİLİSESİ: Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti yönetimi boyunca Yunan kilisesi, İstanbul Rum Ortodoks patrikliğine bağlı kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun gerileme döneminde 1833'de NAVPLİON Konsilinde bağımsızlığını ilân etmiş, bu karar, 1850'de Fener Patrikhanesi tarafından da onaylanmıştır. Yunan kilisesi, Rusya'da I. PETRO döneminde Devlet kilisesi haline getirilen Rus Ortodoks patrikliğinden örnek alarak kendini bir devlet kilisesi şeklinde teşkilatlandırmıştır. Yunan kilisesi Atina ve Yunanistan başpiskoposluğunun önderliğinde bütün Yunan Kilisesi piskoposlarının katıldığı bir Sinodla yönetilmektedir. Yunanistan baş piskoposluğuna bağlı on iki piskopostan oluşan ikinci bir konsey

daha vardır. Bu konseyde görev alan her bir piskopos bir yıl boyunca konseyde görev yapmaktadır. Genel Sinod, Genel kilise problemleriyle ilgili konuları ele alır. On iki kişilik konsey ise, kilise yönetimi ile ilgili konularla meşgul olur.

Yunanistan kilisesi, seksen bir piskoposluk bölgesine sahiptir. Kilisede görevli papazların çoğu, lise seviyesinde öğretim gören insanlardır. Ancak, son otuz yıldan beri yüksek öğrenim gören papazların sayısı artmaktadır. Atina ve Selanik'te piskoposluk eğitimi ve eğitimi veren iki ilâhiyat fakültesi vardır. Ayrıca, İsviçre Chambesy Ortodoks Patrikliğine bağlı yüksek öğretim kurumlarında da eğitim gören Yunanlı papazların sayısı az değildir.

Vaktiyle Ortodoks dünyanın bir manastır merkezi olan Athos adası (Aynaroz), hâlâ bir manastır merkezi olmaya devam etmektedir. Kadınların girmesinin yasak olduğu Aynaroz, dini yoğunluğun fazlaca yaşandığı bir manastır merkezidir. Burada Ortodoksluğa bağlı değişik manevi yaşam biçimleri vardır. Diğer yandan PAROS adasındaki Longovarda ve Patmos adasındaki Aziz Yuhanna Manastırı tarihi manastır mirasının son kalıntıları olarak ayakta durmaktadır. Bugün bütün Batı dünyasının olduğu gibi, Yunanistan kilisesinin de en büyük problemi, dini alanda hizmet verecek rahip ve rahibe bulma konusudur. Bunun için Yunanistan kilisesi, lâik gruplarla işbirliğine önem vermiş ve İncil misyon hareketine ağırlık vermiştir. Yunanistan kilisesinin bünyesinde gelişen entellektüel bir misyonerlik hareketi olan "Zoe İlâhiyatçıları Tarikatı", tamamı yüksek ilâhiyat eğitimi görmüş rahip ve

keşişlerden oluşmaktadır. Bunun dışında, SOTER tarikatı ve Yunan devleti tarafından desteklenen APOSTOLİKİ DİAKONÍA (kilise bünyesinde misyon) tarikatleri vardır. Apostoliki Diakonia hareketi, Din, İlahiyat, ve âyin usulüne ait kitaplarla Eklesia, Theologia, Foni kiriu gibi peryodikler yayınlamaktadır. Bu hareketin, pazar okulları da vardır.

YUNAN MİTOLOJİSİ: Yunan mitolojisi, Yunan kültür ve medeniyetinin bir ürünüdür. Yunanlıların, Akdeniz çevresine M.Ö. 2000 yılında geldikleri tahmin edilmektedir. Yunanlılar, Akdeniz havzasında kendi gök-Tanrıları olan ZEUS ile ve ona bağlı ibadetlerle, Akdeniz havzası yerli inançlarını belli oranda senteze ulaştırmışlardır. Girit adasında gelişmiş olan MİNOS medeniyetinin en önemli Tanrıçası, vahşi hayvanların yılanlarla tasviri şekli, daha sonraki dönemlerde Yunan Tanrılarına örneklik yapmıştır. M.Ö. 2000'lerin ikinci yarısında Minos, medeniyetinin yerine MİKEN medeniyeti geçmiştir. M.S. 1100'lerde Yunan medeniyeti gerilemeye başlamıştır. Yunan medeniyetinin geriliği M.Ö. 800 yılına kadar devam etmiştir. M.S. 750-500 yılları arasında, Eski Yunan dini de çok gelişmiştir.

Eski Yunan'da, ölümsüz Tanrılara tapınma, bu dönemin ortak özellikleridir. Toplumun her kesiminin veya tabiat güçlerinin bir Tanrıya bağlı olduğu inancı yaygındı. Meselâ, Zeus havadan; Posiedon denizlerden; Demeter hasat mevsiminden; Hera evlilikten sorumlu kabul edilmiştir. Ayrıca Tanrılar, birtakım sıfatlarla adlandırılıyordu. Meselâ, Zeus Maimaktes (Fırtına gibi Zeus); Zeus Ksenios (Misafirseven Zeus); Zeus

Herkeios (Evlerin Koruyucusu Zeus) gibi...

Homeros'un destanlarıyla birlikte, Tanrıların Zeus'un egemenliğinde OLYM-POS dağında toplu halde yaşadıklarına inanılmaya başlanmıştır. Olympos Tanrılarının dışında başka Tanrılarda vardı. Bunlar yer üstü ve yer altı Tanrıları şeklinde düşünülüyordu. Meselâ, Pan, keçi Tanrısıydı. Nympha, su perileri, Dryaslar, ağaç Tanrısı; Nereus, deniz Tanrısı olarak kabul ediliyordu. Furia'lar, yeraltı güçlerinin Tanrısı olarak kabul ediliyordu.

Eski Yunan dininde en önemli ibadet kurbandı. Tanrılara göre kurban türleri değişiktir. Meselâ, Hera'ya İnek; Zeus'a boğa; Demeter'e domuz kurban edilirdi. Olympos Tanrılarına, güneş doğarken adak taşında kurbanlar kesilirdi. Kesilen kurban parçalara ayrılır, bir kısmı Tanrılara sunulur geri kalanda topluca yenirdi. Khthnoios'a (yeraltı Tanrısı olarak kesilen kurbanlar gece kesilmekteydi. Bu Tanrılara kesilen kurbanlar, Siyah postlu hayvanlardan seçiliyordu. Bu kurbanların eti yenmezdi ve gömülürdü.

Yunan dininde kurbandan başka ibadetler de vardır. Bunlar dua etme, yıkanma, yere içki dökme, toplu yürüyüş ve koşudur. Yunan dininde kehanet'de çok önemli bir yer tutuyordu. Kahinler, kuşlarla kehanette bulunuyordu. İbadet törenleri halka açık olarak yapılıyordu. Çok özel dini törenlerde vardı. Halka açık törenlerin en önemlisi, PANATHENATA gibi törenlerdi. Bu törenler'de Atinalar "Athena polias"a yeni elbiseler takdim ediyorlardı. Her dört yılda bir Batı PELOPONNESOS'ta Zeus adına bir tören yapılıyordu. Bu törenlerin M.Ö. 776'da birincisi

yapılmış, daha sonra olimpiyat oyunlarını da içine alan törenlere dönüşmüştü. Bütün bu törenler, mabedlerin içinde ve çevresinde düzenleniyordu. Tanrılara önce sarayların bir bölümü ayrılırken, daha sonra Tanrılar adına tapınaklar yapılmıştır. Herbir Tanrı için yapılan mabedler, önceleri ahşap evlerden ibaretken, daha sonra mermer yapılar yapılmaya başlamıştır. Zamanla mabedlere, mermer Tanrı heykelleri de konmuştur. Bu heykeller, bazen altınlarla süsleniyordu.

Eski Yunan dini, Yunan filozoflarının sürekli tenkidlerine uğramıştır. M.Ö. VI. yüzyılda İonyalı filozoflar, Yunan dinlerini akla uymadığı için eleştirmişlerdir. Sofistler bu tenkidleri devam ettirmişlerdir. Büyük İskender'in Anadolu ve İran'ı fethettikten sonra, bu bölgelerdeki inançlarla Yunan dini inançları belli oranda senteze uğradı. Bu dönemde Mısır kaynaklı İsis ve Osiris kültleri ile Astrolojiye bağımlı Sır dinleri ortaya çıkmıştı. M.S. 363'te Roma İmparatoru Julianus'un ölümüyle eski din en büyük destekçisini kaybetmişti. Hıristiyanlığın hızla yayılmasına karşılık, Eski Yunan dininin bazı öğeleri Hıristiyan azizlerinin çevresince gelişen kültürlerde ve yerel geleneklerde varlığını sürdürmüştü.

İşte Yunan mitolojisi, Yunan dininin eseri olarak ortaya çıkmıştır. Yunan mitolojisine çok değişik yönden tenkidler yapılmıştır. Her mitin, tarihsel bir olaya denk düşüğünü ileri sürenler olduğu gibi... Mitletin, asılsız olduğunu ileri sürenlerde vardır. Ancak Dinler Tarihindeki son gelişmeler, mitolojinin birer yalanı değil; insanlığın existansiyel tarihini temsil ettiğine işaret etmektedir.

Yunan mitolojilerinin günümüze kadar gelmesini, edebiyat eserleri sağlamıştır. Bunların başında M.Ö. IX ve VIII. yy'larda yazılan İlyada ve Odysseia gelmektedir. Bu eser'de Olympos dağındaki Tanrılar konu edinilmiştir. Homerosla aynı çağda yaşayan Hesiodos'un, Theogonia (Tanrıların Doğuşu) ve Erga Kai hemerai (İşler ve Günler) adlı yapıtlarında ise dünyanın yaratılışı, Tanrılar arasındaki iktidar mücadelesi, insanın çektiği sıkıntıların ve kurban uygulamasının kökeni anlatılır. Ayrıca, mitolojinin bugüne kadar nakledilmesini sağlayan diğer kaynaklar arasında "Homerosun" ilâhilerini ve Epik Şiirlerini" de sayabiliriz. Yunan mitolojisinin işlediği konular arasında şunları görüyoruz: 1. Tanrıların doğuşu, kainatın oluşumu. 2. Dünyanın yaratılması ve Zeus'un, Olymposta egemenlik kurmasıyla sonuçlanan Tanrıların mücadeleleri anlatılır. 3. Zeus'un ölümlü kadınlarla yaptığı aşktan bahsedilmektedir.

Kainatın yaratılışı ile ilgili mitolojiyi en iyi anlatan Hesiodos'un "Tanrıların Doğuşu" adlı kitaptır. Hesiodos'a göre dünya dört tanrısal varlığın ortaya çıkmasıyla yaratılmıştır. Bunlar: Khaos (Boşluk), Gaia (Yer), Tartaros (Cehennem) ve Eros'tur (Aşk). Tanrıların doğuşu canavarlara ya da düşmanlara karşı kazandıkları zaferler, aşk serüvenleri, doğüstü güçleri ve bir ayın ya da ayın yeriyile ilişkileri Tanrılarla ilgili mitolojilerin ana konularıdır. Her Tanrının çeşitli özellikleri vardır. Meselâ Atina, Athena'nın manevi himayesi altında'dır. Athena, savaşçı bir Tanrıdır. Onun savaşçı karakterine özgü birçok mit anlatılır. Hermes ise, Hırsızlık ve Kurnazlık Tanrısıdır. Aşk Tanrıçası Aphrodite i-

çin de birçok mitoloji vardır. Dionysos ile ilgili mitolojilerde de şarap ve coşkunculuk mitleri anlatılmaktadır.

Yunan mitolojisi şiirin, destanların ve tiyatro oyunlarının konusu olmuştur. Başta Ovidius'un kiler olmak üzere Latince yazılmış yapıtlar aracılığıyla, ortaçağ sanat ve edebiyatına, Yunan mitolojisi damgasını vurmuştur. Yunan mitolojisi, bilim ve teknoloji kavramlarına konu olmuştur.

YUNUS (Hz.): Hem Yahudilerin hem de Müslümanların peygamber olarak kabul ettikleri bir şahıstır. Kur'an-ı Kerim'deki onuncu surenin adı "**Yunus Suresi**"dir. Bazı hadisler ve siyer kitapları, Yunustan Yunus bin MATTA olarak bahsetmektedir. "**Zunnûn**" ve "**Sahibu'l-Hat**" gibi isimlerle anılan Yunus, peygamber olarak gönderildiği kavminin yola gelmemesi sonucu onlara kızarak, kavmini terk etmiş ve bir gemiye binmişti. Geminin batmaya yüz tutması üzerine hafiflemesi için yolculardan birisinin suya atılması gerekti. Kimin suya atlayacağını tespit için kur'a çektiler. Kur'a Yunus'a isâbet etti ve Yunus denize atıldı. Denizde Yunus'u bir balık yutmuştur (Saffât: 141-142). Sonunda Yunus, tesbih edenlerden olduğu için Allah onu, balığın karnından hasta olduğu halde, ağaçsız ve bir boş yere attı (Saffât: 145) ve üzerine kabak türünden bir ağaç bitirdi (Saffât: 146). Daha sonra sağlığına kavuşan Yunus (a.s)'ın yüzbinden fazla insana peygamber olarak gönderildiğinden Kur'an-ı Kerim bahseder (Saffât: 147). Hz. Yunus'un, balığın karnında ne kadar kaldığı konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bazı bilgiler bu süreyi, 40,20,7,3,ve 1 gün olarak belirtmiştir.

Yahudi Kutsal kitabı olan "Yunus Kitabı"nda Yunus'tan bahsedilmiştir. Bu kitaba göre Yunus'un babasının adı Amittay'dır (Yunus: 1/1). II. krallarda (XIV/25) kehanetlerde bulunan Yunus, Hz. Yunustur. Burada anlatıldığına göre, Allah Yunus'u NİNİVE'ye, halkı uyarmak için gönderir. Yunus, kavmin azgınlığını görünce başarısız olacağını anlar ve şehri terkeder. Bu nedenle Yafa'da bir gemiye biner ve kaçmaya başlar. Yolda çıkan fırtınadan dolayı, fırtınanın gemideki birisi için çıktığına inanan yolcular, bu yolcuyu bulmaya çalışırlar. Bunun üzerine kur'a çekerler ve kur'a Yunus'a çıkar. O da fırtınanın kendisi yüzünden çıktığını itiraf eder. Kendi isteği üzerine denize atılır, fırtına hemen diner. Tanrının görevlendirdiği bir balık Yunus'u yutar. Yunus üç gün üç gece balığın karnında kalır, kurtulmak için dua eder, balıkda onu karaya çıkarır. Bu defa Yunus tekrar Ninive'ye gider ve vazifesini yapar. Bunun üzerine Ninive halkı tövbe eder ve helâk olmaktan kurtulur.

Ancak kentin yok olmaması, Yunus'un çok gücüne gider. Allah, ona gölge yapması için topraktan bir asma kabağı çıkarır. Kabak ertesi gün kurur. Yunus buna çok üzülür. Allah hiç emek çekmediği halde asma kabağına üzülürken yüz yirmi binden çok insanın yaşadığı NİNİVE şehrine acımadığı için Yunusu kınar. Yunus kitabı dört baktır. Birçok Kur'an müfessiri Hz. Yunusla ilgili ayetleri, Tivrattaki Yunus kitabından aldıkları bilgilerle yorumlamışlardır.

YUNUS KİTABI: Yeni Ahit'in otuz dokuz kitabından biri olarak kabul edilen Yunus kitabı, dört baktır. Yunus kitabının Hz.

Yunus döneminden çok sonra kaleme alındığı tahmin edilmektedir. Eski Ahitte, peygamberlere ait kitaplar arasında beşinci kitaptır. Bu metnin, M.Ö. VIII. yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir. Yahudi kutsal metinleri arasında Apokrif sayılan EKKLESİASTİKOS, on iki Yahudi peygamber listesi arasında Yunus'tan da bahsetmektedir. Buna göre, Yunus kitabının M.Ö. III. yüzyıldan önce yazılma ihtimali üzerinde durulmuştur. Eski Ahitin, Rut, Ezra, Nehemya kitapları gibi, Yunus Kitabı da, Yahudi ırkçılığına karşı çıkmaktadır. Yunus Kitabında geçen bazı semboller, Yahudilerin Babil'den dönüşlerini sembolize etmektedir.

HZ. YUSUF: M.Ö. XVI. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Hz. Yusuf, Hz. Yakub'un Rahel isimli karısının oğludur. Hz. Yusuf hakkında hem Tevrat'ta hem de Kur'anda bilgi verilmektedir. Tevrat'ta (Tora) Hz. Yusuf'un hikayesi, Tekvin'de anlatılır (Tekvin: 37-50. bablar). Tekvin'de bildirilen bu rivayetlere göre Yusuf, Hz. Yakub'un en sevdiği oğludur. Bu sevgiyi, Yakub'un diğer oğulları kıskanırlar. Onu bir kuyuya atarlar. Oradan geçen İmidyaniler Yusuf'u kuyudan çıkarırlar ve onu İsmaililer, yirmi gümüşe satarlar. İsraililer Yusuf'u, Mısır'a götürürler. Mısır'da Firavun'un muhafız askerleri komutanı potifar, Yusuf'u satın alır. Yusuf, potifarin evinde sevilen bir hizmetçi olur. Böylece potifar adına evde herşeyi yönetir. Evde bir bereketlilik olur. Evde herşey Yusuf'a bırakılmıştı. Ancak potifarin karısı Yusuf'a "kendisiyle yatma" teklifi yapmıştı. Yusuf bu teklifi reddetmişti. Fakat birgün potifarin karısı, Yusuf'u zorlamış ve Yusuf'un gömleği kadının elinde

kalmış ve Yusuf kaçmıştı. Potifarin karısı adamlarını çağırıp, Yusuf'un kendisine saldırdığı iftirasında bulundu. Bunun üzerine potifar, öfkelenmiş ve Yusuf'u hapse attırdı. Ancak Allah Yusuf'la beraberdi. Hapishane müdürünün yanında itibarlı hale geldi. Hatta hapishane müdürü görevini ona vermişti. Artık o herşeyi müdür adına yapıyordu.

Bu durumdayken firavunun baş sucusu ve baş ekmekçisi de hapse düşmüştü. Onlar bir müddet hapishanede kalmış ve onlarla Hz. Yusuf ilgilenmişti. Baş sucu ile baş ekmekçi birer rüya görmüşlerdi. Yusuf, rüyalarını anlattırdı. Baş sucu, "rüyasında bir asma ve üç çubuk gördüğünü, çiçekleri açıp salkımları olan üzüm verdiğini. Firavunun kasesinin elinde olduğunu, üzümleri alıp onları firavunun kâsesi içine sıkıktığını, kâseyi firavunun eline verdiğini" anlatmıştı. Yusuf bu rüyayı şöyle yorumlamıştı: "Üç çubuk, üç gündür, artık üç güne kadar Firavun senin başını yükseltecek ve yine Firavunun kâsesini onun eline vereceksin" (Tekvin: 40/1-13). Fakat Yusuf çıktıktan sonra kendisini unutmamasını, hapisten çıkartmamasını rica etmişti.

Baş ekmekçi, "Ben de rüyamda başımın üstünde üç sepet beyaz ekmek gördüm. En üstteki sepette, Firavunun yiyeceklerinin her çeşidinden, ekmekçi işleri vardı. Kuşlar başının üzerindeki sepette onları yiyorlardı." demişti. Yusuf bu rüyayı şöyle yorumlamıştı: Üç sepet üç gündür. Üç güne kadar Firavun senin başını senden kaldıracak ve seni ağaca asacak ve kuşlar, senin etini üzerinden yiyecekler. Bu yorumların hepsi aynen meydana gelmiştir. Ancak baş Sâki, Yusuf'u, hatırlamadı. Yu-

suf hapiste tam iki yıl kalmıştı. Bu arada Firavun bir rüya görmüştü: Bu rüyaya göre “yedi semiz inek, daha sonra yedi zayıf inek görünmüştü. Zayıf inekler, semiz inekleri yemişlerdi. Firavun ikinci defa, bir rüya daha görmüştü. Bir sapta yedi semiz başak ve yedi zayıf başak vardı. Yine cılız başaklar, yedi semiz ve dolgun başağı yutmuşlardı. Firavun uyanınca rüyadan dolayı rahatsız olmuştu. Mısır'ın bütün sihirbazlarını çağırması ve onlara sormuştu. Ancak onlar tabir edememişti. Baş saki, Yusuf'u hatırlatmış ve hemen firavuna söylemişti. Firavun Yusuf'u getirtti. Firavun rüyasını anlattı. Yusuf şöyle dedi: “Yedi iyi inek, yedi iyi yıldır. Yedi güzel başak yedi yıldır. Yedi zayıf inek, yedi başak da yedi yıldır. Yedi kıtlık yılı olacağı anlamına gelir” (Tekvin: 41/1-37). Firavun durumdan çok memnun olmuştu. Hemen Yusuf'u saraya aldı ve ülke yönetimini ve mührünü ona verdi.

Bu kıtlık döneminde Filistin'deki kardeşleri yiyecek almak için Mısır'a gelmişlerdi. Yusuf kardeşlerini tanımıştı. Ancak onlar tanımadılar. Yusuf'un kardeşleri, Yusuf'a güven verebilmek için küçük kardeşlerinin babalarının yanında kaldığını söylemişlerdi. Yusuf size yiyecek vermem için onu bana getirin demişti. Kardeşlerinden birini alıp bağladı sonra küçük kardeşlerini getirmelerini söyledi. Hepsine buğdayları verildi, paralar çuvalların içine konuldu. Yolda çuvalları açınca birisi parasını gördü ve kardeşlerine param geri verilmiş ve işte hatta çuvalımdadır. Hepsi heyecanlanmışlardı. Kenan diyarına babalarının yanına geldiler ve herşeyi ona anlattılar. Ya'kub şöyle dedi: “Yusuf yok ve Şimeonda yok. Benyamini de ala-

caksınız. Bütün bunlar, benim başıma geliyor.”

Kıtlık Kenan diyarında olanca ağırlığı ile sürüyordu. Tekrar Mısır'a gitmek zorunda kaldılar. Ancak Yusuf, onlara sıkı şekilde “Bir daha geldiğinizde, küçük kardeşiniz sizinle olmazsa, yüzümü görmezsiniz” demişti. Böylece ikinci Mısır yolculuğuna küçük kardeşleri Benyamin'i alarak gitmek zorunda kaldılar. Yusuf Benyamin'i görünce, onlara büyük ikramda bulundu. Yusuf'un adamına, çuvallarında çıkan paraların yanlışlıkla konulduğunu düşünerek geri getirdik. Yusuf'un adamı, onlara “selâmetle olun, korkmayın. Allahınız ve Babanızın Allahı size çuvallarınızda hazine verdi” (Tekvin: 43/23). Kardeşleri Şimeonu onlara gösterdi. Yusuf'a getirdikleri hediyeleri verdiler. Yusuf, babalarından haber sordu. Kardeşleri, Benyamin'i gördü. Çok üzüldü, odasına çekildi ağladı. Sonra İzzette ve ikramda bulundu.

Yusuf kâhyasına, bol yiyeceklerle çuvallarını doldurmasını emretti. “Küçük kardeşleri olan Benyaminin çuvalının içine kâsesini, gümüş kâsesini ve buğdayının parasını koymalarını da tembih etmişti”. Yusuf'un kardeşleri henüz şehirden çıkmışlardı ki arkadan gelen kâhya onlara şöyle demişti. “Niçin iyiliğe karşı kötülük ettiniz?” Yusuf'un kardeşleri, böyle bir şeyin olamayacağını söylediler. Kahya, bütün çuvalların indirilmesini söyledi. Çuvallar indirildi arandı. Gümüş kâse Benyaminin çuvalında bulundu. Hepsi çok üzüldü. Yusuf'a gelerek dövündüler. Kâseyi bulduğum çuvalın sahibi Benyamin benim kölem olacak. Siz babanıza gidin, diyen Yusuf'a Yahuda “Bizim kocamış babamızın

Benyamin ihtiyarlık çocuğu, onun kardeşi öldü. Anasından yalnız o kaldı. Babası onu sever. Çocuk babasını bırakırsa, babası ölür. Yusuf, yanındakileri dışarı çıkardı. Kardeşleriyle birlikte kaldı kendini tanıttı, yüksek sesle ağladı. "Ben Yusuf'um, babam hâlâ yaşıyormu? Yusuf'un kardeşleri donup kaldılar, Yusuf onları kendine yaklaştırdı". Mısır'a sattığınız kardeşiniz Yusuf benim. Acele edin, babama gidin. Ve ona söyleyin: Oğlun Yusuf, böyle diyor: Allah beni bütün Mısır diyarına hükümdar kıldı. Yanına in. Sizi burada beş yıl beslerim. Mısır'da olan bütün izzetimi, babama bildirin. Acele edip babamı buraya getirin. Hepsıyla kucaklaştı. Ağladı." Yusuf'un kardeşlerinin geldiğini duyan Firavun, Yusuf'a, kardeşlerini Mısır'a getirtmesini söyledi ve ilave etti: "Kardeşlerine söyle. Bunu yapın, hayvanlarınızı yükletin ve gidip Kenan diyarına varın. Babanızı ve evleriniz halkını alıp yanıma gelin. Size Mısır diyarında iyi olanı vereceğim" (Tekvin: 45/16-20).

İsrailoğulları böyle yaptılar ve Mısır'a doğru yola çıktılar. Beer-Şeba'da konakladılar. Orada babaları İshak'a kurbanlar kesildi. Oradan kalkarak Mısır'a geldiler. İsrail Mısır'da Goşen vilayetinde oturduklar ve çoğaldılar. Mısır'a göçten sonra Ya'kub on yedi yıl daha yaşadı (Tekvin: 47/28). Yakub'un bütün ömrü yüz kırk yedi yıldı. Yakub, Yusuf'tan, öldüğünde Ata diyarı Filistin'e gömülmesi konusunda söz almıştı. Yakub öldüğünde Yusuf onu mumyalattı ve Mısırlılar yetmiş gün Yakub'a ağladılar. Sonra Yusuf babasını, Kenan diyarına gömmek için Firavundan izin istedi ve babasını Kenan diyarına götürdüler ve onu Mamre karşı-

sında MAKPELA tarlasının mağarasına gömdüler (Tekvin: 50/13). Yakub'un gömüldüğü mağarayı tarla ile birlikte Hz. İbrahim, kabir yapmak için Hitti Efron'dan satın almıştı. Yakub'un gömme işlemini tamamlandıktan sonra, Yusuf ve kardeşleri Mısır'a döndüler.

Hız. Yusuf yüz on yıl yaşamıştır (Tekvin: 50/22). O da mumyalanmış ve bir tabuta konmuştur. Tekvin'deki ifadelerden Hz. Yusuf'un cesedinin Mısır'da kaldığı ve ancak gelecekte onun da kemiklerinin Mısır'dan çıkarılması için İsrail oğullarına yemin ettirdiği anlaşılmaktadır (Tekvin: 50/25).

Yahudi kutsal kitabı TORA'daki Hz. Yusuf ile ilgili rivayetler, İsrailoğullarının bu şekilde Mısır'a geldikleri ve XIII. yüzyılda Hz. Musa'nın bunların arasından çıktığı anlatılmaktadır. Buna göre Hz. Yusuf'un M.Ö. XVI veya XV. yüzyıllarda yaşadığı tahmin edilebilir. Mısır dini ve kültürel hayatında çok önemli bir yer işgal eden Hz. Yusuf, bir İslâm peygamberi olarak, Tevhid inancını temsil etmiştir. Bütün İsrailoğulları da aynı inancı paylaşmışlardır. Hz. Yusuf'tan yüz elli yıl sonra, Mısır'da Firavun AKHENATON, ATON (Güneş yuvarlağı ufku) inancını yani Monoteizmi yerleştirmeye çalışmasının arkasında Hz. Yusuf'un ve İsrailoğullarının dini kültürlerinin tesirini düşünmek mantıklı olacaktır. Böylece bazı Batı kaynaklarında belirtildiği gibi İsrailoğulları, Monoteizm inancını ATON inancından etkilenecek benimsemişlerdir tezi, mantık açısından daha az kabul edilebilir görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de de Hz. Yusuf hakkında, TORA'daki rivayetlerle paralellik göster-

ren ifadeler bulmak mümkündür. Hz. Yusuf'un adına tahsis edilen on ikinci surede Hz. Yusuf kıssası nakledilir: Bu surede Hz. Yusuf'un hikayesi anlatılmaktadır. Yusuf suresinde Hz. Yusuf'un, rüyasında on bir yıldız, güneş ve ayı gördüğünü ve bunların kendisine secde ettiklerini, babası Ya'kub'a anlattığını öğreniyoruz. Hz. Yakub ise, Yusuf'a "rüyasını kardeşlerine anlatmamasını" söylemiş ve Yakub ilave etmişti: "Rabbin seni seçecek ve sana rü'ya olaylarının yorumunu öğretecek. Sana ve Ya'kub soyuna nimetini tamamlayacaktır" (Yusuf: 4-6). Hz. Yakub'un, en küçük çocukları olan Yusuf ve Benyamin'i çok sevmesi, diğer çocukları kıskançlığa sevk etmişti. Böylece, babaları Ya'kub'a ve kardeşleri Yusuf'a buğz etmeye başlamışlardı. Bu durumdan kurtulmanın tek yolunun "Yusuf'un öldürülmesi" veya "bir yere bırakılması" olduğunu, böylece babalarının sadece onlarla ilgilenecekleri teklifi gelmişti. Ancak içlerinden biri "Yusuf'u öldürmeyin onu kuyunun dibine atın, Kervanlardan biri onu alsın" dedi. Bu teklif onlara daha cazip gelmişti. Yusuf'u kır'a oynamaya götürmek için babalarını ikna etmişlerdi. Nihayet, Yusuf'u götürüp, kuyunun dibine atmışlardı (Yusuf: 15). Eve dönünce babalarına "Yusuf'u kurtun yediğini" söylemişlerdi. Yusuf'un kanlı gömleğini de babalarına getirmişlerdi. Artık iş olup bitmişti. Hz. Yakub'a sadece sabretmek düşüyordu. Gelen bir Kervan Yusuf'u kuyudan çıkararak, Mısır'a götürür ve orada birine satarlar. Satın alan, karısına "ona iyi bak, belki size yararı dokunur, ya da onu evlât ediniz" (Yusuf: 21) demiştir. Böylece Yusuf Mısır'a yerleşmişti. Yusuf'un evinde kaldığı

kadın, onu nefsinden murâd olmak istedi ve kapıları kitleyip "Haydi gelsene dedi". Yusuf: Allah'a sığınırım. Efendim bana güzel baktı dedi. Bu durumda kadın onu arzu etmişti. Allahın delilini görmeseydi, Yusuf da onu arzu etmişti. Böylece Allah, ondan fuhşu uzaklaştırmıştı. Kadın, Yusuf'a karşı koşmuştu. Yusuf'ta kapıya doğru kaçmıştı. Kadın, Yusuf'un gömleğini arkadan yırtmıştı. Kapıda, kadının kocasıyla karşılaşmışlardı. Kadın: "Senin ailene kötülük yapmak isteyen cezası nedir? Zindana kapatılmak veya acı bir şekilde işkence edilmek değil midir?" dedi. Yusuf itiraz etmişti. O benden murad almak istedi. Kadının ailesinden birisi de: "Eğer Yusuf'un gömleği, önden yırtılmışsa, kadın doğrudur. O, yalancılardandır. Gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalancıdır. O, doğrulardandır (Yusuf: 23-27). Kadının kocası, Yusuf'un gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce, kadına: "Bu, sizin düzenlerinizdendir" dedi. Gerçekten sizin düzeniniz büyüktür. Yusuf'a, sen bundan vazgeç, karısına da sen de günahının bağışlanmasını dile. Çünkü sen, günahkârlardan oldun, demişti (Yusuf: 29).

Bu hadise şehirde dedikoduya vesile olmuştu. Kadınlar: "Vezirin karısı, uşağının nefsinden murad almak istemiş! Sevda onun bağırını yakmış! Biz onu açık bir sapıklık içinde görüyoruz diyorlardı. Vezirin karısı bu dedi-koduları duyunca, o kadınları evine davet etti. Onlara ikramda bulundu. Tam kadınlar meyvelerini yerken, Yusuf onların yanına gelmişti ki, kadınlar Yusuf'a hayranlıklarından yedikleri meyve yerine, ellerini kesmişler ve şöyle demişlerdi: "Allah için, hâşa bu insan

değildir. Bu ancak güzel bir melektir” dediler (Yusuf: 31). Bunun üzerine ev sahibi kadın dedi ki; “İşte siz beni bunun için kınamıştınız! Ben kendisinden murad almak istedim de o, iffetinden ötürü (beni) reddetti. Ama kendisine emrettiğimi yapmazsa, elbette zindana atılacak ve alçalanlardan olacaktır.”

Neticede Hz. Yusuf hapse atıldı. İki delikanlı daha hapse atılmıştı. Yusuf onların rüyalarını tabir etmişti. Her ikisinin de rüyasının tabiri doğru çıkmıştı. Onlardan birine, hapisten çıktığı zaman benim bu özelliğimi etrafına söyle demişti. Mısır kralıda bir gün bir rüya görmüştü. Yedi semiz inek, yedi cılız ineği yemişti. Yedi yeşil, yedi kuru başak görmüştü. Kralın rüyasını hiç kimse iyi şekilde yorumlamamışlardı. Hapisten çıkan delikanlı, Yusuf’u hatırlatmıştı. Hapishaneye giderek Yusuf’a, kralın rüyasını anlatmıştı. Hz. Yusuf, “yedi bolluk yılı, yedide kıtlık yılı olacağını” söyleyerek rüyayı tabir etmişti. Bu tabiri kral duyunca o adamı bana getirin demiş ve Yusuf’u krala getirmişler. Kral Yusuf’u, kendine özel dost yapmıştır. Kralın güvenilir adamı oldu. Hazinesinden sorumluydu. Kıtlık yılları gelmişti. Filistin’den kardeşleri Mısır’a buğday almaya gelmişti. Bundan sonraki olaylarla, Tekvin’de nakledilen olaylar arasında benzerlikler vardır. Ancak, “Yusuf’un gömleğini babalarına götürmeleri” konusu Tekvin’de yer almaz. Nitekim Yusuf’un gömleğini babalarına götürürler ve Hz. Yakub’un görmeyen gözü açılır, Yusuf Suresi: 94 ayet’de Mısır’dan gelirken daha yolda “Yusuf’un gömleğinden”, Yusuf’un kokusunu hissettiğini Hz. Yakub haber vermektedir. Daha sonraki zaman

diliminde Hz. Yusuf, babasını ve kardeşlerini Mısır’a getirtir. Hz. Yusuf babasını tahtın üstüne çıkarır ve hepsi onun için secde eder. Bunun üzerine Yusuf şöyle der: “Babacığım, işte bu önceden (gördüğün) rüyanın yorumudur” (Yusuf: 100).

Kur’an-ı Kerim’deki Yusuf kıssası ile Tekvin’deki kıssalar arasında benzerlikler olmasına rağmen, Yusuf suresinde Hz. Yakub’un yaşı ile Hz. Yusuf’un yaşı belirtilmemiştir. Hz. Yakub’un gömüldüğü yerden de bahsedilmemektedir.

YUSUF (Aziz): M.S. I. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmektedir. Kilise 19 Mart gününü ona tahsis etmiş ve yortu günü olarak kabul etmiştir. Aziz Yusuf, İsa’nın babalığı ve Hz. Meryemin kocasıdır. Katolik kilisesi, Aziz Yusuf’u, evrensel kilisesinin nâmisi olarak kabul etmektedir. Matta ve Luka İncilinde onun hayatı hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Matta İncili bu konuda şöyle yazar: “Meryemin nişanlısı Yusuf, doğru bir adam olduğu ve onu herkesin önünde utandırmak istemediği için ondan gizlice ayrılmak niyetindeydi” (Matta: 1/19). Bu konudaki rivayetler Matta İncili 1/18-25 cümlelerinde anlatılmaktadır. Aynı konu, Luka İncili 2/4-20 deki cümlelerde de nakledilmektedir. Her iki İncil rivayetlerine göre Yusuf, Davud soyundan gelmektedir. Meryemle nişanlandıktan sonra, onun hamile olduğunu anlayınca, ondan ayrılmak ister, ancak bir melek ona Meryem’in hamile olduğu çocuğun “Tanrının oğlu olduğu”, Meryem’in kutsal ruh vasıtasıyla hamile kaldığını rüyasında bildirir ve Yusuf, Meryem’den ayrılmaktan vazgeçer ve Meryemle evlenir. Zamanın kralı Büyük

HERODES, müneccimleri vasıtasıyla İsa'nın ileride kendisine problem olacağını öğrenir. Herodes'in zulmünden korkan Meryem ve Yusuf Mısır'a kaçarlar. Mısır'da Yusuf, melek vasıtasıyla Herodes'in öldüğünü ve Filistine dönebileceğini öğrenir.

Herodes'in yerine geçen kraldan korkan Yusuf ve Meryem, Celile ve Nasıra'ya yerleşirler (Matta: 2/22-23). Orada Yusuf, oğlu İsa'ya marangozluğu öğretir (Luka: 2/41-48). Yusuf ve Meryem'in, Kudüs'te kaybolan İsa'yı aradıkları ve onu mabedde buldukları incillerde anlatılmaktadır.

İnciller'de Yusuf'un akibeti konusunda hiçbir bilgi yoktur. Yuhanna:19/26-27 deki bilgilerden, İsa'nın çarmıha gerildiği zaman yaşamadığı anlaşılmaktadır. Ancak milâdi II. yüzyıldan itibaren Yusuf'la ilgili birçok apokrif kitap kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu kitaplarda Yusuf'un Meryemle nişanlandığı zaman, çocukları olduğu, hatta bu durumun "İsa'nın kardeşleri" konusunda karışıklık yarattığı anlatılmaktadır. Bu kitaplara göre, Yusuf yüz onbir yaşında ölmüştür.

YUSUF ARIMATEALİ AZİZ: M.S. 30 yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. Katolik kilisesi Arimateali Yusuf için 17 Martı Kutsal kabul etmektedir. Doğu Kilisesi de 31 Temmuz Arimateali Yusuf için kutsal gün kabul etmektedir. Arimateali Yusuf'un İsa'nın gizli bir mensubu olduğu kabul edilmektedir. Roma yönetiminde çok yüksek makamlarda görev yapan Arimateali Yusuf, faziletli bir insandır. Hıristiyan halkı arasında yaygın olan inanca göre, İsa çarmıha gerilince, orada asılı kalmasına rıza göstermeyen

Arimateali Yusuf, vali Pontius Pilatus'dan izin alarak, İsayı çarmıhtan indirmiş ve cenaze töreni yapmıştır.

Daha sonra Arimateali Yusuf hakkında çok sayıda hikaye ve efsane yayılmıştır. Milâdi II. yüzyılda, kaleme alındığı tahmin edilen Petrus İncili isimli apokrif bir metinde Yusuf, İsanın ve Pilatus'un arkadaşı olarak gösterilmektedir. Nikodemos İncilinde de (Apokrif bir İncildir) İsa gömüldükten sonra Yusuf, hapse atılmaktadır. Göğe yükselen İsa ise, Yusuf'u hapisten kurtarır. Böylece İsa'nın dirilişinin ilk tanığı olur.

Arimateali Yusuf (Joseph d'Arimateie) isimli Robert de Barron XII. yüzyılda yazdığı bir romanda İsa'nın, havarilerle yediği son akşam yemeğinde kullandığı Kutsal Kâse'nin Yusuf'a emanet edildiği anlatılmaktadır. Bu kitaba XIII. yüzyılda bir bölümün eklendiği kabul edilmektedir. Bu eklenen bölümde Yusuf'un, havari aziz Filipus tarafından İngiltere'ye gönderilen on iki misyonerin başında olduğu anlatılmaktadır.

Z

ZALMOXIS: Zalmoxis kültünün kökleri, yakın-doğu ve Akdenizin büyük medeniyetlerinden önceye uzanmaktadır. Burada söz konusu olan, Geta-Dace Tanrısıdır. Géto-Dacesler bugünkü Romanya topraklarında yaşıyorlardı. Daha sonra Goths'larla karışmış ve Balkanlara kadar yayılmışlardır. Bazı bilginlere göre bunların alameti farikası, Frigyalı bir isim olan Kurt kelimesinden gelmektedir. Arkaik Dini kavramlı bu hayvan sembolleri, Hındi-Avrupailerde oldukça çoktur. Bunlar, giriş merasimine bağlı, savaşçı bir birliği belirtmektedir. Burada, söz konusu olan vahşi bir hayvan figürü altında ilkel olayların orijinal gücünü toplamaktır. Fakat, burada bu, bir kurt işareti altında ifade edilmiştir. Almanlarda bu, bir ayı işaretidir. Romanya Géto-Daceslerinin onları aşmış ve Auguste döneminden itibaren onları asimile etmiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Mars'ın oğulları olan Romulus ve Remus, Romen halkının doğumuna kadar yükseltilmişlerdir. Diğer taraftan

Cengiz-Han'ın, geyikle evlenmek için gökten inmiş gri bir kurtu mitolojik ata olarak kabul ettiği söylenmektedir.

Zalmoxisler, Balkan topluluklarının kültürel ve dini muhitine ait görünmektedir. Herodotun verdiği bilgilere göre, onların "Ruhun ölümsüzlüğüne" inandıkları görülmektedir. Buna göre Zalmoxis, yer, verimlilik, ölümler veya Dianysos Tanrısı değildir. O, Fırtına Tanrısı da değildir.

Géto-Daces'lerin Diamon'u ansızın, Eskatolojik bir gelişme ile görünmektedir. Eliade'nin söylediğine göre o, mutlu bir öbür dünya ile sürekli bağ kurmuştur. En anlamlı dini merasim, Hérodot'un bize anlattığı dini erkandır. Her dört yılda bir elçi, üç savaşçının tuttuğu bir mızrak üzerine atılmaktadır. Kurban edilen bu adamın ruhu, yeraltı ikametinde kabul edilmektedir. Zalmoxisler, orada oturmaktadır. Yaşayan ruhların yeniden güçlenmesi için iletişim böylece yeniden tesis edilmiş olmaktadır.

Zalmoxislerin kültürüne ait "ölümsüzlük yapısı" platon'un dikkatini çekmiştir. Sokrat da Zalmoxis kralının hekimleriyle karşılaşmıştır. Bunlar da ölümsüzlük vermeye kabiliyetlidirler. Çünkü onların kralı da bir Tanrıdır. O halde Zalmoxisler "ruh olmaksızın vücudu iyileştirmeye teşebbüs edilmemesi gerektiğini" öğrenmektedirler. Çünkü ruh, ölümsüzlük ve sağlık elde etmek için gereklidir.

Géto - Daces'lerin şeytanı, gerçekleşince "iyileştirici Tanrı" olmuştur. Herodot'un bu versiyonu, Antik dünya üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Pythagore'un kölesi, ustası tarafından eğitilmiş ve nihayet serbest bırakılmıştır ve Zalmoxis memleketine dönmüştür. Orada öğretmeye başlamış ve "ne kendisinin ne de öğrenenlerin ölmeyeceklerini, onların de-

vamlı yaşayacakları ve tamamen mutluluğu elde edecekleri bir yere gideceklerini söylemiştir." Sonra Zalmoxis, talebeleri olan Thraces'ların onu hatırlayınca kadar kaybolduğu söylenir. Zalmoxis, üstadından "Bazı şeylerin semavi dünya ile ilgili olduğunu öğrenmiştir."

Zalmoxis, ölümsüz değildir. Ancak o, ruha ölümsüzlük vermektedir.

Yapılmış olan kazılar, géto-dace dininin, semavi tanrı Gébéleizis ile Zalmoxis (Sırlar Tanrısı) arasında senkretik bir karakter taşıdığını doğrulamaktadır.

Diamon ve ona yapılan kült, şehir muhitlerinde 270 yılından önce, Hristiyanlık tarafından yutulmuş ve değiştirilmiştir. Eskatolojik, giriş, sırlar gibi konularda Zalmoxis ile Hristiyanlık arasında uygunluk bulunmaktaydı. Hristiyanlığın ilk aşırılarında olup bitenleri bilmiyoruz. Bugün Zalmoxis'lerin başkalaşimleri kompleks görünüyor. Zalmoxis başkalaşımı, Rumen halkının yerli temelini ortaya çıkardığı ilgiye bağlıdır. Zalmoxis, bazan peygamber, bazen dini reformatör, bazen de, "Animist-Öncesi" bir kurucu olarak görülmektedir. O, modern Romanya fikirlerinin tarihi içinde kutsal bir grubun dini dehası ile bedenleşmiştir.

ZEKARYA KİTABI: Eski Ahitteki otuz dokuz kitaptan birisidir. Tora'nın (Tevratın) Neviim (peygamberler) bölümünde yer alan kitaplar arasında on ikinci sırada yer almaktadır. Zekarya kitabının ilk sekiz bölümü, bir takım kehanetlerden bahseder. Geriye kalan altı bölümde Kitab-ı Mukaddes uzmanları tarafından ikiye ayrılarak ikinci ve üçüncü Zekarya kitapları adı vermektedirler.

Zekarya kitabının ilk bölümlerine göre Zekarya'nın peygamberlik döneminin

M.S. 520-518 yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir. Nakillere göre Zekarya, Kudüs tapınağının inşası ile meşgul olmuştur. Zekarya'nın faaliyetleriyle dünyanın sonunun yakın alakası kurulmakta ve ahir zamanın başladığı konusu işlenmektedir. Özellikle Zekarya'nın kehanetlerini anlatan sekiz gece rüyası (1/7: 6/8) Ahir zamanı ve ahiret hayatını tasvir etmektedir.

Zekarya'nın ikinci ve üçüncü kitapları olarak kabul edilen Zekarya kitabının diğer bölümlerinin M.Ö. IV ve III. yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir. Bu iki kitapta anlatılan hikayelerin daha sonra, Yeni Ahite sokularak İsaye uyarlandığı düşünülmüştür. Bu konularda Matta: XXI/5; Matta: XXVI/31; Matta XIII/7 ve Markos XIV/27 da bilgi bulunmaktadır. Zekarya kitabı on dört bab'tır.

ZEKERİYA (A.S.): Hem İslâmi kaynaklarda hem de Yahudi kaynaklarda peygamber olarak bahsedilen Hz. Zekeriya, Yahya'nın babasıdır. Bu Hristiyan kültüründeki vaftizci Yahya'dır. İnciller, Zekeriya'nın Hz. Harun'un soyundan geldiğinden bahseder. Hatta kohen olduğundan bahsedilen İnciller'de anlatılan öykülerde, bir gün Kudüs tapınağına girdiğinde Cebrail'den, kısır olan karısı Elisabet'in ona "Kutsal Ruhla dolu" bir oğul doğuracağı müjdesini almıştır. Cebrail, Zekeriya'ya doğacak oğlunun adını Yahya koyacağını ve Yahya'nın İsrailoğullarını Allaha yönlendireceğini bildirmiştir. Zekeriya peygamber, çok yaşlı olduğu için bu habere inanmamış ve şaşırmıştır. Ancak Zekeriya peygamberin karısı, gebe kalmış ve dünyaya bir oğlan çocuğu meydana getirmiştir. Zekeriya peygamber, yaşlı bir adamın çocuğunun

olması haberiyle dili tutulduğu için, doğan oğlunun ismini yazıyla Yahya olacağını bildirmiştir. Bunun üzerine dili çözülmüş ve kendi adını taşıyan ilâhiyi söylemiştir.

Yahudi dini geleneğinde bahsedilen Zekeriya peygamberle ilgili haberlerin bir kısmı, Kur'an-ı Kerimle uyum içindedir. Bir peygamber olan Zekeriya arkasında neslini devam ettirecek ve İsrailoğullarını dorğu yola getirecek bir oğlunun olması için, Beytüt-Makdiste Allaha dua eder. Çok yaşlı ve eşi de kısır olduğu halde, kendisinin Yahya isminde bir oğlu olacağı haberini alır. Ancak Zekeriya (a.s) tatmin olmaz. Allah'tan bir delil ister. Çocuğu olacağına dair delil ise onun "üç gün konuşamamasıdır" (Meryem; 4-11, Âl-i İmran; 38-39; Enbiya: 89).

Kur'an-ı Kerim Hz. Meryem'in sorumluluğunun Zekeriya (a.s)'a verildiğini bildirir. Zekeriya (a.s.) mabede her girişinde, Hz. Meryem'e mucizevi şekilde yiyecekler getirilmiş olduğunu görür (Meryem: 16-17; Al-i İmran: 37). İslâm kaynakları Zekeriya (a.s)ın eşinin, Hz. Meryem'in teyzesi olduğundan bahsetmektedir.

ZELOT: Milâdi I. asırda Roma yönetimine karşı başkaldıran Filistinli bir grup Yahudiyi belirtmektedir. Kelime olarak Zélot, Allah için ve onun şeriatı için "gayret ve çaba" sahibi demektir. Bu kelimenin İbranice karşılığı qanna'dır. Bu, dini konuda veya bir üstadın talebeliği konusunda gayreti ifade etmektedir. Meselâ bu anlamda, Flavius Joséphe, Bannous'un gayretli talebesi (Zélate) olmuştur.

Milâdi 66 yılından sonra Zélate kelimesi, teknik ve politik bir anlama bürünerek "İsyancılar" belirtmek için kullanılmıştır.

Daha doğrusu, bu kelime "Kudüs mabedinde düzeni yeniden tesis etmek isteyen silahlı bir Yahudi grubunu belirtmektedir". Çünkü, Romalılar tarafından Kudüs kuşatıldığı zaman, bu duruma başkaldıran silahlı Yahudi grupları hem farklı, hem de birbirlerine muhalifti. Meselâ Ferisiler bu durumda barışı isterlerken, Reformist ve Ortodoks Yahudiler Zelotelar gibiydi. Ayrıca aşırı ihtilalci Yahudi gruplarda vardı.

Milâdi 66'dan 70. yılına kadar Kudüs'te Yahudi ayaklanmaları yer yer görülmüştür. İsa'nın bir Zelote olduğu kabul edilmez. İsa, Simon le Zélé'yi havari olarak seçmiştir (Markos: 3/18). Fakat bizzat o, daima şiddete karşı çıkmıştır (Matta: 5/38-42; 26, 52).

ZEMİROT: İbranice ZMR kökünden gelmektedir ki şarkı söylemek demektir. Zemirot, iki ayrı mefhum ihtiva etmektedir: Birincisi, Sefarad ve İtalyan cemaatleri tarafından kullanılan ve TORA'nın ayetlerini göstermektedir. İkincisi, Aşkenazi âdetlerinde şabat yemeğinden önce ve sonra söylenen ilâhileri belirtmektedir. Genelde Zemirot, şiir metinleridir. Bu şiirler, meşhur anonim İbrani şairleri tarafından çağlar boyunca yazılan şiirler ve piyyoutimdir. Zemirot'un büyük çoğunluğu, İbranice yazıldığı halde, bir kısmı Aramice yazılmıştır. Genelde Zemirotta, Cumartesi kurallarına ve âdetlerine atıf yapılmaktadır. Yine Cumartesi kurallarına riayet edenlere verilecek mükafattan bahsedilmektedir.

Yehoudah hé Hassid'in Séfer Hasidimi, Cumartesiye övgü ilâhilerini söylemenin caiz olduğunu kabul etmekte ve 92. Mezmurun bir ve iki cümlesini zikretmektedir. Siddour Rachi, Cu-

martesisinin sonunda Zemiroտ söylemenin doğru olduğunu kabul etmektedir. Nasıl bir ülkenin vatandaşları, flüt ve harb gibi musiki âletleriyle şarkı söyleyerek krallarının savaşa gitmesine refakat ediyorlarsa, Yahudilerde Cumartesiye Zemiroտ ile veda ediyorlardı.

Kabbalistler, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Cumartesi şerefine liturjik şiirler kompoze etmişlerdir. Bunların arasında Yom Zehle-Yisrael ve Yah Ribbon en meşhurlarıdır. Aşkenaz'lara ait ve masa başında söylenen yirmi beş ZEMİROT, üç gruba ayrılmaktadır: Bu gruplardan herbiri, cumartesi yemeklerinden birine aittir. Bunlardan sekizi Cuma akşamına, sekizi Cumartesi sabahına, dokuzu da Cumartesi akşamına aittir. Bunlar XI. yüzyıldaki Aşkenaz dua kitabı MAHZOR VİTRY'de bulunmaktadır.

Aşkenaz'lar tarafından toplanan bu şiirler, İspanya'nın İbrani şairlerinden Dounach ben Labrat'a, Yehoudah ha Levi'ye ve Abraham ibn Ezra'ya atfedilmektedir.

Sefarad'lar ise kendilerine ait özel bir ZEMİROT derlememişlerdir. Onlar, sinagogda ve evde Zemer veya PİZMON denilen dini şiirler okumaktadırlar. Şiirlerin sayısı üzerinde herhangi bir tavsiye yoktur. Her cemaat kendine göre bir melodi meydana getirmiştir.

Zemiroտ şiirlerini, dua kitaplarında ve hayırla ilgili derleme şiir kitaplarında bulmak mümkündür. Bu Zemiroտ şiirleri, genelde Chalom Alékhem ile başlamaktadır.

ZEN BUDİZM: Bu kelime, Çince ch'an kelimesinin Japonca telaffuzundan meydana gelmiştir. Ch'an kelimeside Sanskritçe Dhyâna kelimesinden gelmektedir. Sanskritçedeki anlamı "meditasyon" = murakabedir. Zen, bizzat çinde Taoizmin

ve Çin ruhiyatının tesiriyle yayılan Mahâyâna Budizminin özel bir şekli olarak görülmektedir. Zen hareketi, Budizmin özünü ve ruhuunu nakletmek iddiasındadır. Budizmin esası ise, Buddha'nın tabiatının bilincinde olmaktır. Bu tabiat herbirimizde mevcuttur. Fakat biz bunun farkında değiliz. Zen'e göre bu tabiat, ne ibadetlerle, ne kutsal kitap etüdleriyle ne de iyi amellerle uyanmamakta; sadece, günlük hayatta mevcut olan mantıkî düşüncenin sınırlarını kurmakla uyanmaktadır. Bu uyanış, insanın benliğinin derinliklerinde olmaktadır. Böyle bir uyanışa götüren metodların elde edilmesi ve formasyonu, sadece üstâd ile talebe ilişkileri içinde ve ruhtan ruha geçen bir eğitim dahilinde kişisel bir tarzda nakledilmektedir. Bu doktrin, BODHİD-HARMA'ya atfedilen dört çizgide ifade edilebilir:

1. Kitapların dışında özel bir gelenek
 2. Kelimelere ve harflere bağımsızlık
 3. Kişi ruhu üzerine toplanmış bir dikkat
 4. Kendi tabiatına yönelmiş bir bakış
- Bu dört çizgi ile Buddha'ité (Buda olmak) olmak mümkündür.

Burada önemli olan bir çeşit tefekkürdür. Bu tefekkür, bütün eşyadan bağımsız olarak yapılmaktadır. Tefekkür, bedeni duşla belirginleşmiştir. Efsaneye göre birgün Bouddha, parmakları arasında bir gül çevirir ve sessizce güler. Talebeleri arasında sadece Kasyapa, Buddha'nın tebessümünü anlamış ve "Buddha'nın ruhunun muhrü" olmuştur. İşte bunun için ZEN, Buddha'nın ruhundan aralıksız nakledilen bir akıma çok büyük önem vermektedir. Bunun için Zen, özel bir mezhep değil, bizzat Budizmin özü olduğunu iddia etmektedir.

1. TARİH: Bu ekolün Çin'e Bodhidharma tarafından nakledildiği kabul edilmektedir. Ch'an geleneğine göre onun Çin'e gelişi M.Ö. 540 yılıdır. O, Wei imparatorluğunun kuzeyine doğru seyahat etmiştir. Orada dokuz yıl beyaz bir duvarı seyretmiştir. Böylece o, Çin'deki Zen geleneğinin ilk patriği olarak telâkki edilmiştir. Çin'in birçok şehirlerini dolaşmıştır. VII. yüzyılda, Zen hareketi ikiye bölünmüş, Kuzey Mezhebi ve Güney Mezhebi adını almıştır. Zen hareketi bölününceye kadar Zen'in Çindeki önderleri, Hui-K'o, (478-593), Seng-ts'an (öl:606), Tao-hsin (580-651) ve Hing-jen (601-674)dir. İşte Hung-jen'in talebelerinden birisi olan shen-hsin (606-706) Kuzey Mezhebinin şefi olmuştur. O, tedrici aydınlanma (illumination) doktrinini yaymış fakat fazla devam etmemiştir. Güney Mezhebi yani Güney Zen'i ise, "Tam aydınlanma doktrinini" üstlenmiştir. Bu da Ortodoks Zen'in yegane kriteridir. Bunun liderliğini Hang-jen'in meşru halefi olan Hui-neng (638-713) yapmıştır. Böylece o, Çin geleneğinin altıncı patriği olmuştur. Bunun için "Altıncı patrik sūtrası" ona atfedilmektedir. Hui - neng'in ölümünden sonra, Çin imparatoru Wu-Tsung (845)un saltanatı altındaki Budizme yapılan baskılar dönemi Çin Zen hareketi için yaratıcı bir dönem olmuştur. İşte, "üstadların sözleri, Tarihler ve kôah koleksiyonları" hep bu dönemde yazılmıştır.

Pai-chang (749-814), Zen manastır kaidesinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Daha sonra birçok ekol ortaya çıkmış ve "Beş Evler" adı altında birleşmişlerdir. Bunlardan sadece ikisi yaşamıştır. I. Shüan tarafından kurulan (öl:867) Lin-chi (Rinnazî), Liang-chieh tarafından kurulan Ts'ao-Tung (sôtô)dur. Ch'an, Sung hane-

danlığı (960-1279) boyunca gelişmiştir. San'at, edebiyat, özellikle Sung boyamaları üzerinde büyük tesir yapmıştır. Bugün Zen, hâla Çinde Terre-pure okulu ile yaşamaya devam etmektedir.

2. JAPONYA'DA ZEN: Japonya'da bulunan iki Zen mezhebi aydınlanma ve ona ulaşma tarzı konusunda birbirlerinden ayrılmaktadır: Keiş EİSAİ (1141-1215) tarafından 1191 yılında Japonya'ya sokulan RİNZAİ, daha çok Kôan tefekkürü (Murakebe) üzerinde durmaktadır. DÖ-GEN tarafından Japonya'ya sokulan Sôtô mezhebi ise "rahat oturuş metodu" üzerinde durmaktadır. Ona göre bu duruş tarzı, aydınlanma ile aynı kabul edilmektedir. Japonya'da Rinzaî ve Sôtô birbirinden farklı şekilde gelişme göstermiştir. Meselâ Rinzaî, Samurâi'ler arasında ve yüksek tabaka arasında müntesipler ararken ve merkezlerini Kamakura, Kyoto'da kurarken ve güçlü bir kültürel tesis icra ederken; Sôtô'lar daha çok taşra da halk arasında faaliyet göstermektedir. Sôtô mezhebi, yerli Japon dininden de (Şinto) birçok unsuru bünyesine almış bulunmaktadır. Rinzaî, çok sayıda alt mezhebe bölünmüş vaziyette iken, Sôtô'lar FUKUİ, SOTİJİ ve Yokohama'da bulunan belli başlı mabedlerinde birlik içinde faaliyet göstermektedirler.

Japonya'da bir üçüncü mezhep, 1654 yılında Çinli keiş YİN-YÜAN, tarafından kurulan OBAKU mezhebidir. Bu mezhebin lideri 1673'te ölmüştür. Bu mezhep RİNZAİ mezhebinin metodlarını kullanmakla beraber, dini kitaplara ağırlık vermektedir. Bu mezhep bugüne kadar, Çin ruhunu muhafaza etmiştir. Bunların en ünlü mabedleri Kyoto yakınındaki UJİ'de bulunan Manpukuji mabedidir. Zen'in en güçlü şahsiyetleri arasında KEİZANİ

(1268-1325), Musô Kokushi (1275-1351), İkkyû (1394-1481), Hakuini (1685-1786) ve Bankei (1622-1693)'yi sayabiliriz.

Bugün Japonya'da Zen Mezhebinin on milyondan fazla mensubu bulunmaktadır. Meselâ Sôtô mezhebinin mensubu yedi milyon, Rinzainin bir kolu olan Myôskinjiha'nın tahminen bir milyon altıyüzbin, Obaku mezhebinin iki yüz elli bin mensubu vardır.

Zen hareketi, insanı kutsalla olan karışıklıktan kurtarma hedefini gütmektedir.

3. ZEN VE SAN'ATLAR: Lin-chi, Zen hareketinin, günlük hayattan başka birşey olmadığını ifade etmiştir. Buddha'nın şeriatinin, belli bir aktivite için özel bir yeri yoktur. Burada söz konusu olan, hayatı hergün farklı bir seviyede yaşamaktır.

Plastik san'atlar üzerinde ZEN, Japonyada çok derin etki yapmıştır. Japonya'nun peysajist ressamı Sesshû (1421-1506), büyük şair Basshô (1644-1694), Zen tarafından eğitilmiştir. Japonya'da şöyle bir rivayet vardır: "Bir Zen mü'mini için, kilin, çok güzel bir çay tasına dönüşmesi bizzat DİN'dir".

4. ZEN VE BATI: Budizmin çok sayıdaki şekilleri arasında ZEN, Batıda en çok cazip olanıdır. Bu durumda şu soru hep sorulmuştur: Zen hangi noktaya kadar spiritüel ve psikolojik metod olarak, dogulu ve Budist temellerinden ayrılmış olabilir?

Şüphesiz Zen pratiği, Mahâyâna'nın istediği gibi realite vizyonu ile bütünleşmiş olmalıdır. C.C. Jung, şöyle demektir: "Zen'in gerekli spiritüel kavramları, Batıda eksik olanlar değil midir?"

ZEND - AVESTA: Zend, tefsir ve yorum anlamına gelmektedir. Zend-Avesta, Avesta'nun yorumu veya tefsiri anlamına

gelmektedir. Zend - Avesta, Mazdeizmin veya Zerdüştlüğün kutsal kitabıdır. Bu kitabın birçok bölümleri vardır.

1. Yaşna: Liturji bölümüdür. Gâthâlar, bu bölümün içindedir. Bu, Zerdüştin ilâhilerini oluşturur.

2. Vispered: Yakarışlar bölümüdür.

3. Vendidad: Dini metinler bölümüdür. Mü'minlere günahtan sakınmaları için birtakım nasihatlar yer almaktadır. Yine Zerdüş ile Ahura - Mazda arasındaki diyalogları ihtiva etmektedir. Bu bölüm, bugün Parsi'lerin dini yasalarını teşkil etmektedir.

4. Sirôzot: Senenin aylarını koruyucu Tanrılara yapılan dualar bütününü yer almaktadır.

5. Yasht: Tanrılara ve meleklerle yakarışları ihtiva eden bölümdür.

6. Küçük Avesta: Lâiklerin okudukları dualar ve ilâhilerin derlemesidir.

Görüldüğü gibi Avesta'nun büyük bir çoğunluğu sadece rahipler tarafından okunmaktadır.

Geleneğe göre Mevcut Avesta, bol miktardaki Zerdüşti edebiyatın bir parçasını teşkil etmektedir. Zaman içinde gözden geçirilen, çeviriler yapılan bu geniş edebiyat, Zend-Avesta şeklinde kendini göstermiştir.

ZERDÜŞT (ZARATHUSTRA): M. Ö. VI. yüzyılda İRAN'da yaşadığı kabul edilmektedir. Zerdüştlüğün kurucusu olan Zoroastre (Zarathustra) hakkında çok şey bilinmemektedir. Zerdüştlük üzerinde birçok araştırma yapılmıştır. Dinler Tarihi'nin çok önemli konularından birisini teşkil eden Zerdüştlük, bir yandan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâmiyetle ortak inanç kavramlarına sahip olarak dikkat çekerken; diğer yandan Hindistan ve ya-

kın doğu kültürlerinin izlerini bünyesinde toplamakla dikkat çekmektedir. Zerdüşt-lüğün dinler tarihinde iki önemli noktada kaynaklık yaptığı söylenebilir: Bunlardan **birincisi**, Monoteist bir karakterle Tanrı anlayışını ele almasıdır. **İkincisi** de, Me-sih fikrinin kaynağının Zerdüştlük oldu-ğudur. Sadece bu iki noktada değil, cen-net, cehennem veya sırat köprüsü gibi kavramları geliştirdiği, iyilik ve kötülük inancının ayrı ayrı Tanrıya mal edilmesi gibi özelliklerde Zerdüştlüğü ileri sür-düğü dini tarihin orijinal düşünceleri ola-rak takdim edilmektedir.

İran toplumu içinde Zerdüştlük, tarihi sü-reç içinde değişik isimlerle kendini gös-termektedir. M.S. 224-651 yıllarında hü-küm süren Sasaniler döneminde, Mazdekçilik veya daha genel bir şekilde Mecusilik olarak isim alan Zerdüştlük, sürekli kültürel ilavelerle Zerdüştün tem-el ilkelerinden uzaklaşmış görünmekte-dir. Zerdüştlüğü temel kitabı AVESTA'dır. Avesta'nın bir bölümünü oluşturan GATHA'lar, Zerdüştün sözleri-ni nakletmektedir. Diğer yandan, Zerdüştün eserlerinin yazıldığı dil eski İ-ran dili olan Pehlevice'dir. Çok eski bir dil olan Pehlevice'nin bilinmemesi, Zerdüştün fikirlerinin iyi bir şekilde an-laşılmasına engel olmuştur. Ayrıca, Zerdüştün sözleri ve o dönemin kaynak-larının daha sonraki dönemlere sağlıklı bir şekilde intikal etmediği de bir ger-çektir. Bunun için Zerdüştün hayatı ve e-serleriyle ilgili bilgiler yetersizdir. Zerdüştle ilgili bilgilerin büyük bir çoğun-luğu efsanelere dayanmaktadır. Bu tah-minlere göre, Zerdüştün, İskender'den iki yüz elli yıl önce yaşadığı ortaya çıkmak-tadır. Büyük İskender, AHAMENİŞ hane-danının merkezi olan PARSA'yı

(Persepolis) M.Ö. 330'da feth ettiğine gö-re Zerdüşt, Harezmi'nin kralı Vištaşpa'ya kendi dinini, M.Ö. 588'de kabul ettirdiği-ne göre, Zerdüştün yedinci yüzyılın sonu ile altıncı yüzyılda yadaşığı tahmin edile-bilir.

Zerdüştün kırsal bir kesimde doğmuş ol-ması ihtimali çok büyüktür. Çünkü yer-leşik düzene saldıranlarla mücadele et-miştir. Zerdüşt bunlar için Dregyant (ya-lanun arkasında gidenler) tabirini kullan-maktadır. Zerdüşt, Tanrı AHURA MAZ-DA tarafından gelen vahiyleri tebliğle gö-revlendirilmiştir. Onun için Zerdüştün din felsefesinin temelini, Ahuramazda i-nancı teşkil etmektedir. Zerdüşt, eski İran dinini yeniden Ahuramazda inancı etra-fında şekillendirmeye çalışmıştır. Ahuramazda, Gatha'larda anlatıldığına gö-re, herşeyin yaratıcısıdır. Aydınlığın kay-nağı, evrensel adaletin yaratıcısıdır. İran-'ın komşu kültür merkezi Hindistandaki polietist (çok Tanrı) Tanrı inancına Zer-düşt dininde tolerans yoktur. Ahu-ramazda tek ve yegane Tanrıdır. Tanrıça fikri, Zerdüştlükte yoktur. Zamanla Avesta metinlerinde başka varlıkların is-mi de görülecektir. Bunlara Ameşa Spen-ta (iyiliksever ölümsüz) denilmektedir ki altı Semavî varlığı belirtmektedirler.

GATHA'larda geçen bu AMEŞA SPENTA'ları Ahura Mazda ile bağımlı ola-rak düşünmek gerekir. Bunlar, âdetâ Ahura Mazda'nın sıfatları gibi görünmek-tedir. Bunları melekler olarak düşünmek mümkündür. Ameşa Spenta'lar şunlardır: 1. Aşa Vahista (Doğruluk) 2. Vohu Manah (İyi Akıl) 3. Spenta Armaiti (İyi-litsever Bağlılık) Bu üçünün en büyüğü Aşa Vahista'dır. Diğer ikisi bundan çık-maktadır. 4. Kshathra Vairya (Yararlı E-

gemenlik) 5. Haurvatat (Bütünlük) 6. Ameretat (Ölümsüzlük). Zerdüştlük, Ahiret inancı yönüyle M.Ö. VI. yüzyıldaki dinlerin içinde dikkat çeken bir dindir. Zerdüştlükte, Ahiret Kshathra Vairya'ya bağlı olarak anlatılmaktadır. Zerdüştlüğün zamanla düalist (İki Tanrılı) bir karakterle takdim edildiğini görüyoruz. Ahura Mazda'nın karşısına Angra Mainyu kötülük unsuru olarak çıkarılmıştır. Buna göre Ahura Mazda iyiliği temsil etmekte, Angra Mainyu ise kötülüğü temsil etmektedir. Angra Mainyu'nun arkasından gidenler kötülerdir. Zerdüştlük, düalist bir karakterle takdim edilse de Angra Mainyu'yu da Ahura Mazda yaratmıştır. Ancak zaman içinde Angra Mainyu'ya ayrı bir varlık verilerek bağımsız hale getirilmiş olma ihtimalini de unutmamak gerekecektir. Nitekim birçok dinler tarihçi buna dayanarak, Zerdüştlüğün Monoteist yapısına işaret etmiştir. Ancak, Zerdüştlüğün düalist karakteri üzerinde duranlarda olmuştur. Zerdüştlüğü düalist yapıda görenlere göre sonunda Ahura Mazda, Angra Mainyu'yu mağlup ederek, dünyayı sadece iyilikle dolduracaktır. Düalist anlayışlar, Zerdüşten sonraki bazı dönemlerde önemli hale gelmiştir. Bu dönemlerde Ahura Mazda ile Angra Mainyu eşit değerde kabul edilmiştir. Ahura Mazda'ya Hürmüz, Angra Mainyu'ya da Ehrimen denildiği nakledilmektedir. Zerdüştin ana felsefesinde olmasa da Hürmüz ve Ehrimen inançlarının birlikte hâkim olduğu dönemlerde, dünya iyi ile kötü arasında bir gerilimdedir. İnsanların ya Hürmüzün, ya da Ehrimen'in yanında yer almaları gerekmiştir. İnsanların, bu varlıklara iradeleriyle tâbi olmaları icab eder. Avesta'ya göre insan bir defa seçimini ya-

par ve geri dönemez. Dolayısıyla dünya birbiriyle savaş halinde iki kutuptan meydana gelmektedir. Tanrının yanında çiftçiler hayvan yetiştiriciler üstündürler. Zorbalar ve yalancılar makbul değildir. Gathalar'da kıyametle ilgili öğretiler oldukça ilginçtir. Burada, insanı, ölümden sonra bekleyen şeyler anlatılır. Dünyadaki hayatla, ahiretteki hayat, sıkı ilişki içindedir. Tanrı, iyilikleri mükafatlandırarak, kötülükleri cezalandıracaktır. Ruhlar, bir nevi "sırat köprüsü" olan Çinvat Peretu'dan geçeceklerdir. Ahura Mazda'nın mahkemesinden sonra iyilik yapanlar sonsuz ışık ülkesine, kötülük yapan ruhlar ise karanlık ülkesine gideceklerdir. Zerdüştin ilginç fikirlerinden birisi de, içinde yaşadığımız dünyanın sonlu olduğu fikridir. Bu son dönemde Ehrimen yok edilecek, dünya kusursuz biçimde yeniden kurulacak, yeni dünyaya yerleşen iyiler sonsuz mutluluk içinde yaşayacaklardır. Çok müphem olmakla beraber Gathalar'da ölümlerin dirilişine de işaretlerde bulunulmuştur. Zerdüştlükte kötülük ruhu Ehrimen'e kurban kesilmesi yasaklanmıştır. Ancak, Zerdüştlükte kanlı kurban yasaklanmış değildir. Kurban törenlerinde Haoma denilen içkili taşkın törenler yasaklanmıştır. Zerdüştin dininde Ateş kültü, önemli olmakla beraber, bu kültü Zerdüştin koyup koymadığı bir tartışma konusudur. Bize göre Zerdüştlükteki Ateş kültü, çok eski bir İran dini unsuru olmakla birlikte Zerdüştin dininde Ahura Mazda'nın aydınlık Tanrısı olarak telâkki edildiği dönemlerde Ateş, Ahura Mazda'nın bir sembolü olarak kabul edilmiştir. Böylece Zerdüştlükte Ateş Mabedleri ortaya çıkmış ve ateş ayinleri kurumsal bir hale gelmiş Ruhban sınıfı oluşmuştur. Mecusilik adıyla Zer-

düşütlüğün yayıldığı dönemde Ateş kültü, ibadetin merkezini oluşturmuştur. Ateş kültleriyle haoma şenlikleri birlikte yapılarak canlı bir ibadet şekli ortaya çıkmıştır.

Zerdüşti dini, kral Viştaspa döneminde, sarayda yayılma imkanı bulduğu için en güçlü dönemini yaşamıştır. Hatta Zerdüşti, kızlarından birini, kralın vezirlerinden birisi olan Camasp ile evlendirmişti. İslâm kaynaklarında Zerdüştlük Mecusilik olarak geçmektedir. Muhtemelen bu, Ateş kültlerinde ruhban sınıfının yaptığı Magus denilen ayinden kaynaklanmaktadır. Magus ismi, Perslerin üyelerini belirten latince bir kelimedir. Farsçadaki şekliyle Arapçaya geçerken bu kelimenin Mecus olması kuvvetle muhtemeldir. Zerdüştin ortaya çıktığı dönemde üç sosyal sınıf dikkatimizi çekmektedir: **Kabile reisleri – Rahipler - Savaşçılar ve Çiftçiler ile sığır yetiştiricileri.** Bu toplumsal gruplar kendilerine göre dini bir yapıya sahiplerdi. Meselâ, her sınıfın kendine has bir Tanrısı vardı. Bunlara deava denirdi. Buna göre MİTRA ve VARUNA'nın da içinde yer aldığı AHURA'lar, kabile reislerinin Tanrılarıydı. Muhtemelen Zerdüşti, bu Hind kökenli dini motiflere pek önem vermemiş ve dini öğretisini AHURA MAZDA üzerinde merkezileştirmiştir. Zerdüştlüğe göre dünya, büyük bir yangınla yok olacaktır. Yangından sonra yeniden kurulan dünyada, Ahura Mazda'ya inanıp onun yolundan gidenler yer alacaktır. ÇİNVAT köprüsünden geçen iyi ruhlar, yeni dünyanın kuruluşuna kadar cennette bekleyeceklerdir. Kötüler ise, cehennemde kalacaklardır.

Zerdüştlük, iyiliğin ve kötülüğün, insanların iradeleriyle başlangıçta gerçekleştiğini öğütlemektedir. Bir rivayete

göre AHURA MAZDA'nın ikiz oğulları olan SPENTH MAİNYU (iyi ruh) ile ANGRA MAİNYU (Kötü Ruh) arasında sonsuza kadar devam edecek bir mücadele başlamıştır. Spenta Mainyu, doğruluk, ve adaletle özdeşleştiği halde, Angra Mainyu, kötülük, yıkıcılık ve yalanla özdeşleşmiştir.

Zerdüştlükle ilgili bilgilerin iki önemli kaynağı vardır: **Birincisi** Avesta'dır. İkincisi ise, Pehlevice ve Farsça yazılmış kitaplardır. Zerdüştlük, İran ve Afganistan'a doğru yayılmıştır. Ahameniş dönemindeki (M.Ö. 559-330) bazı olaylar, Avesta'nın son bölümünde anlatılanlara mutabık görünmektedir. Büyük İskender'in Ahamenişlerin başkenti PARS'A'yı (Persepolis) fethinden (M.Ö. 330) yaklaşık dörtüzyıl sonra, tamamen İran Helen kültürünün tesiri altına girmiştir. Bu dönemde Zerdüştlük, canlılığını yitirmiştir. Fakat PART imparatorluğu döneminde (M.Ö. 247-M.S. 224) Zerdüştlükte bir canlanma olduğu görülmektedir.

M.S. 224-651 tarihleri arasında İran'da egemen olan Sani İmparatorluğu, Zerdüştlüğü devletin resmi dini haline getirmiştir. Böylece Zerdüştlüğün ruhban sınıfı çok güçlenerek diğer dinlere karşı devletin baskı yapmasını sağlamıştır. Ancak İslâmiyetin İran'a girmesiyle birlikte, bu baskılar kalkarak, Zerdüştlük İslâmiyet karşısında pasifleşmiştir. Bu dönemde bir kısım Zerdüşti dini mensupları, Hindistana göç etmişlerdir. Bu göç edenler, Hindistan'da PARSİLİĞİ meydana getirmişlerdir. Parsiler halâ Hindistan'da yaşamaktadırlar.

ZEUS: Yunan dininin büyük Tanrısı olan Zeus, şimşek, yağmur ve rüzgarı idare eden bir gök tanrısıdır. Zeus, tanrıların ve

insanların koruyucusudur. Zeus, Titanların kralı KRONOS'un çocuklarından biridir. Kronos, çocuklarından birinin, kendisini tahtan indireceğini öğrenince yeni doğan çocuklarını yutar. Fakat eşi Rheia, Zeus doğduğunda onu Girit'te bir mağarada saklar ve Kronos'a Zeus'un yerine bezlere sarılı bir taş yutturulur. Giritte'ki Titanlar'a karşı bir ayaklanma başlatır ve kardeşleri Hades ve Poseidon'un da yardımıyla Kronos'u tahttan indirir. Üç kardeş, dünyayı aralarında paylaşır.

Zeus, Gitantlara karşı Tanrılara önderlik ederek başarılı bir savaş verir ve Tanrıların kendisine karşı başlattıkları ayaklanmaları da bastırır. Homeros'a göre Tanrılar, Yunanistan'ın en yüksek dağı olan Olympos'un tepesinde yaşıyordu. Diğer Tanrılar, Olympos'ta Zeus'a tabi olmaktadır. Zeus'un, Olympos'ta insanların kaderlerini tayin ederek iyileri ödüllendirip kötülerini cezalandırdığına inanılmaktadır. Böylece Zeus, adalet dağıtmakta, kendisine dua edenlerin, kendilerini, evlerini ve mallarını korumaktadır.

Yunan mitolojisinde Zeus, aşklarıyla tanınan bir Tanrıdır. Birçok kadınla ilişki kuran Zeus, karısı Hera'yla bu yüzden sürekli kavga halindedir. Guguk kuşu kılığına girerek Hera'ya, kuğu kılığına girerek Leda'ya tecavüz eder. Europa'yı kaçırarak için ise boğa olur. Çocukları; LETO'dan olan ikizleri APOLLON ve ARTEMİS, SPARTA kraliçesi LEDA'dan olan HELENA ve DİOSKUR'lar, Tanrıça DEMETER'den olan kızı Persephone, Titan Metis'i yuttuktan sonra kafasından doğan kızı Athena, eşi HERA'dan olan Hephaistos, Hebe, Ares ve Eliethyda ile Tanrıça Semele'den olan oğlu Dionysos'tur.

Zeus, Yunan mitolojisinin en güçlü Tanrılarından birisidir. Ancak, Tanrı Athena ve Hera yerel Tanrılar olarak Zeus'tan daha çok şöhret yapmışlardır. Nitekim M.Ö. VI. yüzyılda Atina'da ZEUS tapınağı yoktur. Olympia'daki Zeus tapınağı da HERA'ninkinden sonra yapılmıştır.

ZEUS, Yunan san'at yapılarında sakallı, güçlü bir erkek olarak gösterilmiştir. Zeus'un en önemli sembolü yıldırım ve kartaldır. Zeus heykeli, dünyanın yedi harikasıdan biri olarak kabul edilmektedir. Zeus heykeli, heykeltraş Phiolias'ın önemli eserlerinden birisidir. Zeus heykeli, Olympia kentindeki Zeus tapınağında bulunmaktadır. Heykel altın ve fildişi kaplıydı. Yüksekliği on iki metredir. Abonoz, fildişi, altın ve değerli taşlarla bezenmiş, oymalı sedir ağacından bir tahtta otururken gösterilmiştir. Sağa uzattığı elinde bir Nike heykeli, sol elinde ise kartal konmuş bir asa tutuyordu. Bu heykel sekiz yılda yapılmıştır. Heykelin M.Ö. 430'da yapıldığı tahmin edilmektedir. Zeus Tapınağı, M.S. 426 yılında yıkılmıştır. Zeus heykelinin günümüze hiçbir kalıntısı gelmemiştir.

ZİGGURAT: Katlı kule şeklinde yapılmış kutsal yapılara verilen isimdir. Zigguratlar, Mezopotamya dininin karakteristik özelliğidir. Zigguratların fonksiyonları tam olarak bilinmemekle beraber; onlar bir mezar değildir ve Mısır piramitleriyle de mukayese edilemezler. Bu konuda yapılan en mantıklı açıklama bu kulelerin, yerle göğü birleştiren bir fonksiyon icra ettikleri inancıdır. Böylece bu kulelerin, yerdekilerin semavi güçlerle ilişkilerini kolaylaştırdığına inanılmaktadır. Diğer yandan bu kulelerin, bazı merasimlerin yapılabilmesi için elve-

rişli zamanı tespit için, Astronomik gözlemler için kullanıldığı söylenmektedir.

Ziggurat kelimesi, "yüksek bina yapmak" anlamına gelen Sümerce Zağârü kelimesinden gelmektedir. Sümerliler, çok eskiden beri katlı kuleler yapıyorlardı. Buna **gi-güna** adını veriyorlardı. Bu kulelerin terasları üzerinde mabedler bulunuyordu.

Bazı bilginlere göre Akkadça **gigünü** kelimesi paleo - Babilonnen döneminden sonra Zigguratu kelimesiyle ifade edilmiştir. Çünkü bu kelime, kulenin en üst tarafına yapılan mabedi belirtiyordu.

Her sitenin bir Zigguratu vardı. M.Ö. 478'de Babildeki Zigguratlar yıkılmış ve Büyük İskender, Zigguratların yerlerini silip süpürmüştür. Zigguratlar çok sağlam pişmiş tuğla ile yapılmışlardır.

Zigguratların kat sayısı farklıdır. Genelde yedi katlıdır. Muhtemelen başlangıçta daha az katlı iken zamanla kat sayısı çoğalmıştır. Yüksek katlara giriş merdivenle sağlanmıştır. Binanın dört tarafına çıkan bir rampa bulunmaktadır. Merdivenlerin rampa ile bağlantıları bulunmaktadır.

ZOHAR (Muhteşem Işık): Kabba'layı meydana getiren temel mistik metinlerden birisidir. Yahudilerce kanonik kitaplar arasında kabul edilmiştir. Böylece Yahudilerce TORA ve TALMUD seviyesinde bir muamele görmüştür. Zohar'ın dili Aramicedir. Tora'yı meydana getiren ilk beş kitabın (Tekvin-Çıkış-Levililer-Sayılar-Tesniye) hermenötik bir yorumu olarak kabul edilmiştir. Beş kitabın (pentateque) her bölümüne bir kısım tahsis edilmiştir. Zohar'da kullanılan üslup midraşiktir. (Talmudun Haggadah ve Halakah'da yapılan tefsir şekli). Zohar'ın M.S. II. yüzyılda yaşayan Rabi Simeon

Bar Yohai tarafından yazıldığı tahmin edilmektedir. Ancak birçok kaynak, Zohar'ın Moise ben Chem Tov de Leon tarafından yazılmış olabileceğini de gözönünde tutmaktadır. G. Scholem'in araştırmaları bu doğrultudadır. Zohar'ın Filistin'de Simeon bar Yohai ile oğlu Eleazar'ın dostları ve talebeleri arasındaki Tanrısal veya insan düzeni konuları üzerindeki tartışmaları da naklettiğine inanılmaktadır.

Zohar şu bölümlerden oluşmaktadır:

1. Midraş ha-Ne'lam (Gizli Midraş)
2. Ra'aya Meheimna (Sadık Çoban)
3. Tikkunei ha Zohar-Sefer ha Zeniut (Gizliliğin Kitabı)
4. İdra Rabba (Büyük Asamble)
5. İdra Zuta (Küçük Asamble)
6. Sova de Mişpatim (Yaşlı Adamın Nutku)
7. Raza de Razin (Sırların Sırrı)

Zohar'da, Tekvin kitabındaki yaratılış olayı üzerinde yapılan geniş yorumları bulmak mümkündür. Yine Zohar'da yaratılışın HARFLERLE simgelenişi anlatılmaktadır. Ruhun üç seviyesi, Mısır'dan çıkış esnasındaki mucizeler, cumartesi gününün kutsal yorumu, ruhların kaderi gibi konular mistik bir muhteva içinde işlenmiştir.

Zohar'ın, R. Moise de Leon'un eseri olduğu kabul edilmekle beraber, Ra'aya Mehemna (sadık çoban) ve Tikkunei ha Zohar (Gizliliğin Kitabı)'ın XIV. yüzyılda kabbalist biri tarafından yazılma ihtimali büyüktür. Moise de Leon, Zohar'ı yazarken, Tora'yı meydana getiren kitapların her bölümüne bir yorum yapmıştır. Zohar'ın tefsiri, Mişna bilginleri olan **Tannaim** adı verilen kimselerin eseridir. İşte bunların başında yukarıda isimlerini zikrettiğimiz Simeon Bar Yohai ve oğlu

Eleazar gelmektedir. Zohar'da bazı şahsiyetler de geçer. Bunlar Sava (Yaşlı Adam) ve Yenuka (Çocuk) dır. Esrarengiz sırları bunlar anlatılmaktadır.

Zohar'ın mistisizmi, Yahudi kültürü üzerinde derin tesir yapmıştır. Tora, Talmud ve Kabbala (Zohar), Yahudi dini hayatının temelini oluşturmaktadır. Zohar'ın yazarı, eski kabalistlerden, özellikle Sefer ha-Bahir'den, XIII. yüzyıldaki Yaakov ve İzak ha-Kohen kardeşlerden birçok figür almıştır. Ancak Zohar'ın yazarı, bu kaynaklara ilaveler yaparak kullanmıştır. Zohar'ın temel yapısı şöyledir:

1. Ebedi olan Tanrısal merkezden on ilâhi gücün meydana gelmesi.
2. Din (Adalet) ve Hased (Merhamet) arasındaki dinamik ilişkinin açıklanması.
3. İlâhi alemin erkek ve şehina olarak belirtilen öğeleri arasındaki cinsel efsane.
4. Sağda yer alan kutsal ilâhi krallık ile solda yer alan şeytanların güçlerinde oluşan krallık arasındaki mücadele.
5. Mesianik efsane, manevi kurtuluştaki mesihin ve çevresindekilerin rolü.

Zohar, XVI. yüzyılda üç cilt halinde yayınlanmıştır. Zohar'ın Yahudi muhitlerde kabul görmesinin en önemli nedeni, mesihi fikirlerle Yahudi toplumunu fikren ve manen beslemiş olmasıdır. Zohar'daki mistik derinlik de, Yahudiliğin yeni bir anlam kazanmasına sebep olmuştur.

Zohar beş cilt halinde basılmıştır. Bunlardan üçü SEFER HA-ZOHAR HA-TORAH dördüncü cilt, TIQQOUNE HA - ZOHAR olarak beşinci cilt ise ZOHAR HADACH olarak isimlendirilmiştir.

Zohar XVI. yüzyılda üç cilt olarak basılmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda diğer ciltler yayınlanmıştır. Zohar'ın Yahudi muhitlerde bunca kabul görmesinin en önemli nedeni, Mesihi fikirlerle Mistik fi-

kirleri birleştirmiş olmasıdır. Zohar, Yahudi dini hayatına büyük bir derinlik kazandırmıştır.

ZUGOT (Çiftler): İbranice bir kelime olan Zugot, Yunanca Zygon kelimesinden gelmektedir. Zygon, çift anlamına gelmektedir. Zugot, Mişna'nın AVOT (Atalar) bölümünü de belirtilen (1/4-15) şifahi kanunun intikalini sağlayan beş çift hakimi belirtmektedir. Her çift, iki üstdan oluşuyordu. Yahudi geleneği, her çiftten birinciyi başkan (Nassi), ikinciyi ise başkan yardımcısı Av Bet Din olarak belirtmektedir. Bu beş çift hakim, Bet ha-Mikdaş'ın taştan oyulmuş odasında toplanan Büyük Sanhedrin Meclisinin üyesidirler. Onların faaliyet dönemi, Makabiler isyanı öncesi ile Tannaim dönemi arasında bir geçiş dönemi oluşturmaktadır.

Bu beş çift şunlardır:

1. **Yosé ben Yoézer ve Yosé ben Yohanan (M.Ö. 160):** Bunlar, Makabiler isyanı zamanında yaşamışlardır. Talmud, "putpe-restlerin topraklarına" doğru göçü yasaklayan kararlarını nakletmektedir.
2. **Yehochoua ben Perahyah ve Nitta'i d'Arbel (M.Ö. 130):** Avot, onların bazı ah-lâki sözlerini muhafaza etmiş ve bazı halakhot (dini prensipler) Yehochoua ben Preahyah'a atfedilmiştir.
3. **Yehoudah ben Tabbai ve Siméon ben Chétah (M.Ö. 100-757):** Bir müddet bu iki şahsiyet görevlerini değiştirmişlerdir. Birincisi, Kral Alexandre Yannai döneminde Ferisilerin zulmünden kaçmış ve İskenderiyye'ye sığınmıştır. İkincisi ise kralın eşi Salomé Alexandra tarafından korunmuştur.
4. **Chemayah ve Avtalyon (M.Ö. I. yüzyılın sonu):** Her ikisinin de Yahudiliğe son-

radan girenlerin soyundan oldukları kabul edilmektedir.

5. Hillel ve Chammai (M.Ö. I. yüzyılın sonu ve M.S. 30): Her ikisi de önemli birer Tannaim (Mişna bilginleri) okulu kurmuşlardır.

ZURVAN: Avesta'da Zruuan diye geçmektedir. Bu da zamanların ismidir. Videvdad'ta, zaman kişileşmiş, ya öbür dünyaya götüren yolların yazarı, yahut sonsuz zamanın boşluğudur. Buna, Zruuan akarana denir. Bu, bağımsız uzun zamandan ayırır (Zruuan daregho. Khvadhâta). Bu, zamanın üretim teorilerini gerekli kılmıştır. Pehlevi kitapları buna işaret etmektedir. Uzun bağımsız zaman, sonsuz zamandan çıkmakta ve on iki bin yıl devam etmekte ve tekrar yerine dönmektedir. Zruuan üzerindeki düşünme, Mazdeizm ilâhiyatını derinden değiştirmiştir.

M.Ö. IV. asırdan itibaren iyilik ve kötülük ruhu arasındaki mücadele sona ermişti. Aynı dönemde, Eudême et Rhodes, Damascius'un bize sakladığı bir not yazmaktadır. Damascius; Justinien'in emri üzerine Akademinin kapatılması ile birlikte Athina'dan kovulmuştur. Damascius, eski İranlıların yanında zeka ve mutlak sonsuzun ne olduğunu soruyordu. Endême göre o bazıları için zaman, bazıları için uzaydı. İşte OHRMAZD ve AHRİMAN buradan doğmuştur. Onlardan önce de Aydınlık ve Karanlık vardı. ZRUUAN, İran Sasanilerinde yüce Tanrı olmuştur. MANİ, İranlılara yüce Tanrının ismini tercüme etmiştir. Bunun için ZRUUAN ismini seçmiştir. Aynı şekilde Sopdianca'da Zruuan ismi, Brahma ile tercüme edilmektedir. Brahma da, Hinduzmin yüce Tanrısıdır. Maniheizm,

İran'dan kovulmuş ve Zurvanizm'de ortodoks İran inancı tarafından mahkum edilmiştir. Fakat Zurvanizm, ortodoks Mazdeenlikte kalıcı tesirler icra etmiştir.

Yine Zruuan, dört yüzlü bir Tanrı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, üç isimle aynileşmiştir: Bu isimler, İktidar-Hükümet-Zaman ve Mekan.

Hristiyanlara göre Zruuan daima Mazdeizmin Yüce Tanrısı olmamıştır. Bazen Ohrmazd, bazen Mithra, bazen de ikisi birlikte yüce Tanrı olmuştur.

Zurvanizm, müslümanların İrani fethiyle birlikte gerilemeye başlamıştır. Zaman konusundaki spekülasyonları, İslâma bunların soktuğu tahmin edilmektedir. Zurvanist ilâhiyat XII. yüzyılda Farsça bir eserle takdim edilmiştir: Bu kitap, "Kitâb-ı Ulemây-ı İslam"dır.

ZWİNGLİ . ULRİH (1484-1531):

Toogenbourg'da doğmuştur. Ailesinin kilise ile sıkı ilişkileri vardı. İki amcası rahipti. Ailedeki onbir çocuktan üç erkek ve iki kız dini tarikatlere girmişlerdir. Zwingli, tahsilini İsviçre'nin Bâle kentinde yapmıştır. Sık sık Hümanist toplantılara katılmıştır. 29 Eylül 1506'da Constance piskoposu tarafından rahipliğe getirilmiştir. 1506-1516 yıllarında Glaris rahibi olmuştur. Paralı askerliğe karşı çıkmış, fetih harblerine muhalefet etmiş ve barış lehine çaba sarfetmiştir. Buna göre Zwingli, iyi niyetli savunma savaşlarına sıcak bakmıştır. Çünkü o, din adamı olarak savaşa katılmış, NİVARA zaferini ve MARİGNANO hezimetini bizzat yaşamıştır. 1516'dan 1518'e kadar Einsiedeln rahibliği yapmıştır.

1516'da Zwingli, Züriç'de rahiplik görevinde bulunmuştur. Karlstad ve Eck arasındaki "Hür İrade" ve Luther ile Eck a-

rasındaki “papalık” üzerindeki tartışmalara katılmıştır. Zwingli, Luther ile aynı nesildedir. 1519’dan 1522’ye kadar Hümanistlerden ayrılmış ve Erasme ile arası bozulmuştur. Üstad ve model olarak İsa-Mesihî kurtarıcı olarak kabul etmiştir. Ona göre temiz bir hayat içinde İncil en iyi mutlu haberdır.

Aynı dönemde Zwingli ile Constance piskoposu arasındaki gerilim büyümeye başlamıştır. Piskopos, Zwingliyi Grossmünster rahibi olarak tanımamıştır. 1522’de Zwingli Reforma teşebbüs etmiştir. Zwingli, İncile dayanan ve ona “**Mesih Merkezli**” bir yer veren 67 tezini kaleme almıştır. Bu tezler, çok pratik problemleri ele alıyor ve kurumsal kilisenin bazı yönlerini eleştiriyordu:

1-6 arası Zwingli’nin tezleri, ispatın temellerini ortaya koyuyor. 17-67 arasındaki tezler, prensipleri açıklıyor ve kilisenin reforme olması gerektiğini gösteriyordu.

1523’de ikinci bir tartışma konusu ortaya çıkmıştır. Bu tartışma 26-28 Ekim 1523’te yapılmıştır. Zwingli burada, takdik ve tedbirle hareket etmiştir. Bunun için kısmî ve daimi reformlar ortaya atmıştır. Meselâ ayin, tartışmanın başlamasından iki yıl sonra kaldırılabilmiştir. Yine belli ölçüde bir toleransda hakim olmuştur. Meselâ, bazı Zürih Konsey Üyeleri, “**Roma İmanını**” muhafaza etmiştir.

Zwingli niçin Luther’e katılmamıştır? Bu sorunun cevabı oldukça naziktir. Luther, bir Alman rahibidir. O, mistik mizaçlıdır. Scotiste Nominazilm’den etkilenmiştir. Zwingli ise İsviçreli bir rahiptir. Bir paroisse rahibidir. Savaş alanlarında din görevliliği yapmıştır. Humanizmden etkilenmiştir. Politikaya bağlıdır ve gerçekçi ilâhiyatı benimsemiştir.

Zwingli’nin reformu, Berne’i, Bâle, Saint Gall’e gibi büyük şehirleri ve İsviçre’nin büyük bir kısmını işgal etmiştir.

Zwingli’nin düşüncesi, İsa-Mesih’le aynıleşen Tanrının açık sözü üzerine dayanmaktadır. Tanrının vahyettiği herşeyin bulunduğu Kutsal-Kitabı tanımak, İncili “**iyi haber**” haline getirir. İncil, rehberdir ve eğiticidir. O, Tanrının İsa-Mesihteki niyetini anlatmayı istemektedir.

Zwingli, insanlığın kalbindeki kilise ilâhiyatçısıdır. İsa-Mesih, bütün insanlık için temel rol oynamaktadır. O, insanlık ırkından bir rehberdir ve kaptandır. O, kilisenin başındadır. Din, (Hristiyanlık) anlamını Tanrının, İsa-Mesih’te yaptığı tüm şeylerden almaktadır. Mesih, bütün tarihte, Tanrının insana davetinde, düşüşten sonra Adem’in sorgulanmasında, bütün dini tamamlamalarda hareket etmekte ve Hristiyan dinini bilmekte ve tanımaktadır.

İnsan, Tanrının, dünya ile, münasebetini, mesih’te tasavvur edebilir. Mesih nedeniyle insan oradadır.

Zwingli’de tabii bir teoloji vardır. Fakat bu ilâhiyat, vahyedilmiş ilâhiyatta gelişmiş olarak bulunmaktadır. Herşey, Tanrının İsa-Mesih’te yaptığı vahiyden itibaren anlam kazanmaktadır.

Zwingli’ye göre kilise Hz. İbrahimle başlar. Bunun için birtek “**Tanrının Cemaati**” vardır. Kilise kozmik bir boyuta ulaşmıştır. Yahudiler onun bir parçasıdır. Bütün ahidler, birtek ahidle özetlenir. O da Tanrının, Adem’in şahsında insan nesli ile yaptığı ahittir. Bu ahidin merkezi İsa-Mesih’tedir. Kilise birdir. Ancak onun iki yüzü vardır: Görünen ve görünmeyen. Bu dünyada kilise, göğün yeryüzündeki toplantısıdır. Bu vahiyden, tezahüre giden bir hareket içinde, âmetlerinden bi-

risi, iman ikrarıdır. Kilisenin fonksiyonlarından birisi, üyelerinden birine tevdi edilmiştir. Cemaat bir rahip seçmektedir. Bu konuda Zwingli'nin kullandığı kelime açık değildir. Rahip kelimesini, rahip gözetici, piskopos, peygamber, evanjelist, vaiz kelimeleri ile ifade etmiştir. Ancak Zwingli için iki iş çok önemlidir. Vaaz etmek, öğretmek ve başkasını gözetmek. Buna göre kilisenin âlâmetlerinden birisi olmasa da disiplin, gözetim görevi için önemlidir. Bu, kilisenin günahkarın ebedî talihi üzerinde bir hüküm getirmesi şeklinde değil; Allah için temiz olan sürüyü beklemek içindir. Bu gözetlemenin zahmetsiz olması gerekir. İnsanların yapabileceği şeyler olmalıdır. Bu ise, Tanrısal sözün doğru vaazını gerekli kılmaktadır.

Zwingli Sacrement kelimesinin (grekçe=Mystérion) yanlış tercüme edildiğini söylemektedir. Zwingli, sakrementin kilise için gerekli olduğunu kabul etmektedir özellikle de Evharistiya'nın (la Sainte Céne). Bu konuda Luther ile 1529'da Marbourg'da hararetle bir tartışmaya girmiştir. Evharistiya için ana metin Yuhanna'nın VI. babı olarak gösteriliyordu.

Roma katoliklerine ve Luthercilere Zwingli'nin yönelttiği sitem, imandan ekonomi yapılmış olmasıydı. Çünkü ona göre Yuhanna VI'ya anlam veren sadece imandı. Yükselme konusuna gelince, İsa-Mesih hem gökte, hem de ekmekte olmaz. Zwingliye göre bardak, ahidin sembolüdür. Ekmek de, vücudun sembolüdür. Vücuttaki birlik, kilisedeki birliktir. Cevher değişimi ekmeği değil, topluluğu ilgilendirmektedir. Zwingli'ye göre İsa'nın gerçek varlığı doktrini, ekmek-şarabı yiyen Hristiyan mü'minler topluluğunda bulunmaktadır.

Zwingli'deki Devlet doktrini orijinaldir. O, sivil ve kiliseye ait iki alandan Devleti ayırmıyor. Fakat her ikisi birbirine boyun eğmiyor. Hakim, gücünü ve otoritesini bizzat otoriteye boyun eğmiş olan İsa'dan çıkarmaktadır. Spiritüel otoriteler olarak Protestan papazlarının, Tanrının Kelamından başka güçleri yoktur. Çünkü papazlar, Mesih'in elçileri ve onun sırlarının bölüştürücüsüdürler. Mutlu bir beşeri adalet, bütün insanlığa ilan edilen kurtuluşu izin verir. Birbirine girmiş olan iki alan (sivil ve kiliseye ait) böylece ayrılır.